

Remus Rus

DICTIONAR ENCICLOPEDIC

DE

LITERATURĂ CREȘTINĂ

DIN PRIMUL MILENIU

[illegible]

Editura Lidia

Prezentul dicționar este conceput ca lucrare de referință, având drept scop accesul eficient la informații de bază din domeniul literaturii creștine, limitat în timp până la Marea Schismă (1054). El cuprinde literatura creștină scrisă în limbile greacă, latină, armeană, siriacă, slavonă, coptă și arabă. Materialul este prezentat pe autori și tematic în unele cazuri. Au fost luate în considerare și acele evenimente din viața Bisericii creștine nedespărțite care au marcat puncte de răscruce în dezvoltarea și fixarea doctrinei ei (cele șapte Sinoade Ecumenice).

- Scriitorii noutestamentari
- Părinții apostolici
- Apologetii creștini
- Părinții bisericești
- Scriitorii bisericești
- Cântitori creștini
- eterodocși
- Ereziarhi
- Doctrine religioase
- Inscriptii, documente

REMUS RUS 115

**DICȚIONAR ENCICLOPEDIC
DE LITERATURĂ CREȘTINĂ DIN PRIMUL MILENIV**

Ierod. VALERIAN RADU

Biblioteca Personală

Nr. inv. _____

Acesta este un exemplar deținut de
Biblioteca Personală

1981 - 1971

Pe lângă textul principal, există și un index

Indexul este în limba
română și engleză
și este însoțit de un
index

Printat în România
1981 - 1971

REMUS RUS

PRECUVÂNTARE

**DICȚIONAR ENCICLOPEDIC
DE
LITERATURĂ CREȘTINĂ DIN PRIMUL MILENIU**

**CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE**

TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Ierod. VALERIAN RADU

Bibliotecă Personală

Nr. inv. _____

**EDITURA LIDIA
BUCUREȘTI - 2003**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RUS, REMUS

**Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul
mileniu / Remus Rus. - București : Editura Lidia, 2003**

Bibliogr.

ISBN 973-85324-0-x

28

Grafica: Emil Bojin

Coperta I: *Fragment din cartea Faptele Apostolilor, împodobit cu o miniatură reprezentând pe Sfântul Apostol Pavel între Apostolii Timotei și Silvan. (Pergament, sec. XI, Sinai).*

Coperta IV: *Fragment din scrierile Părinților Apostolici. (Codex Sinaiticus, sec. IV, British Museum).*

© - Editura Lidia

Toate drepturile rezervate autorului

PRECUVÂNTARE

În ultimul deceniu, nevoia de asemenea instrumente de lucru necesare învățământului nostru bisericesc și mijloace de serioasă informare teologică adresate unui public mai larg, precum dicționarele, a condus la apariția editorială a trei lucrări de reală importanță care fac parte din această categorie: **Dicționar de Teologie Ortodoxă** (ediția a II-a), scris de regretatul Pr. prof. dr. Ion Bria, **Dicționar al Noului Testament**, alcătuit de regretatul Pr. dr. Ioan Mircea, și **Dicționarul teologilor români**, întocmit de Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu. Astfel, teologia dogmatică, studiile biblice și cele de istorie a contribuției teologice românești la tezaurul bisericesc-cultural național, ca și la îmbogățirea Ortodoxiei ecumenice, au fost domeniile care au beneficiat cu precădere de sârguința și erudiția autorilor mai sus pomeniți. Nu puțini au fost și credincioșii care au așteptat și primit cu căldură publicarea unor asemenea lucrări, spre a-și spori propria cunoaștere creștin-ortodoxă și a dobândi astfel o credință tot mai luminată și mai puternică.

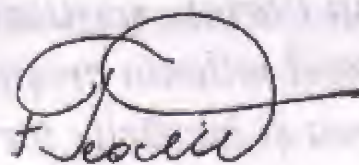
Iată că acum, ca roadă a unor îndelungate și susținute nevoințe cărturărești – concretizate și în traducerea în limba română și publicarea unor importante texte despre Sfinții Părinți ai Bisericii sau chiar aparținând acestora –, Dl. Prof. dr. Remus Rus, titularul catedrei de Istoria și filosofia religiilor, de la Facultatea de Teologie Ortodoxă "Patriarhul Justinian" a Universității din București, înzestrează teologia ortodoxă română cu un impunător dicționar dedicat literaturii creștine a Bisericii nedespărțite. Ca dascăl cu o remarcabilă experiență în predarea studiului comparat al religiilor, domnia sa este în chip special familiarizat cu modalitatea în care trebuie tratată diversitatea manifestărilor spiritului uman, aflat în căutarea Adevărului ultim și mântuitor. De aceea, nu este deloc surprinzător duhul ecumenic, dar de ortodoxă cumpănire și rigoare, în care sunt înfățișați autorii – apologeți, Sfinți Părinți, scriitori bisericești, și chiar scriitori eterodocși – pe care i-a dat primul mileniu creștin. Sunt menționați chiar și marii ereziarhi, care, prin rațiunea și lucrările lor pe care nu le-au lăsat călăuzite de lumina harului dumnezeiesc, au determinat conștiința bisericească nedivizată a creștinătății primului mileniu să purceadă hotărât la formularea și cristalizarea învățăturii de credință celei singure adevărate și mântuitoare, pe care trecerea timpului nu a alterat-o și n-o va putea vreodată clinti.

Fără îndoială, acest **Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu** se distinge prin largul spațiu acordat personalităților sfinte care au strălucit și luminează neîncetat întreaga arie a Sfintei Ortodoxii. Mai mult, nu lipsesc din această lucrare nici marii Părinți și Mucenici pe care i-a dat Bisericii creștine universale pământul nostru românesc. Este îndeajuns, spre pildă, a se citi articolele atât de bogate în informație istorică și teologică dedicate Sf. Ioan Casian (sec. IV-V) și marelui prezbiter și arhimandrit Ioan Maxențiu (sec. V), odrăsliți de roditorul ogor duhovnicesc al Sciției Mici, adică Dobrogea de azi. Primul dintre aceștia este o adevărată pildă de ecumenism viu, căci, plecat din ținuturile noastre spre a cunoaște experiența și trăirea duhovnicească a Părinților pustiei egiptene, va deveni apoi ctitor al monahismului creștin apusean.

Și, nu din întâmplare, această mină de cunoștințe și date ce ne restituie chipul și trăsăturile gândirii și scrierilor creștine din primul mileniu, mileniul Bisericii nedespărțite, al Bisericii care a luptat fără cruțare de sine pentru păstrarea neschimbată a adevărului de credință revelat, este încununată cu pomenirea Sfântului Martir Zotic, "unul dintre cei patru sfinți martiri descoperiți la Niculițel: Zotikos, Attalos, Kamasis și Philippos" (pag. 899). Iar dacă vom sublinia faptul că fiecare articol al acestui dicționar este urmat de bibliografia esențială și la zi, privind subiectul tratat, vom avea imaginea mai reală a trudei autorului acestei lucrări, a cărei consultare devine de-acum necesară oricărei persoane care încearcă să cunoască, mai îndeaproape și mai corect, mai ales tezaurul patristic al epocii Bisericii nedespărțite și totodată puterea inspiratoare a duhului ei ecumenic pentru vremurile noastre.

Așadar, binecuvântăm cu îndreptățită bucurie apariția editorială a **Dicționarului enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu**, rugând pe Dumnezeu să-l răsplătească pe autorul lui potrivit râvnei, stăruinței și acriviei sale și să dăruiască tuturor celor ce-l vor folosi spor de înțelepciune duhovnicească, spre descoperirea în toate a lucrării celei mântuitoare a Cuvântului lui Dumnezeu întrupat în istorie – adică a Mântuitorului Iisus Hristos – în Duhul Său cel Sfânt și în Biserica Sa dreptmăritoare.

La sărbătoarea Sfinților Trei Ierarhi, 2003



ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTILOR
MITROPOLIT AL MUNTENIEI ȘI DOBROGEI
ȘI
PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

INTRODUCERE

Vrând cineva o măiestrie a învăța, are ~~mai~~ întâi trebuință a să chivernisi de unealtele acelea prin care să poată aduce lucrul său la buna săvârșire.

Radu Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797.

Prin publicarea Dicționarului enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu am încercat să punem la îndemâna tuturor celor interesați un instrument de lucru care, din nefericire, lipsește în literatura românească de specialitate. Este vorba de o lucrare de referință, fără pretenții de exhaustivitate, care cuprinde în paginile ei întreaga paletă de autori creștini – apologeți, scriitori bisericești, părinți, doctori și învățători ai Bisericii, și scriitori eterodocși sau ereziarhi – ale căror scrieri formează moștenirea literară și implicit, teologic-doctrinară, a Bisericii creștine, în perioada de dinainte de Marea Schismă (1054). Sfera de abordare este mai largă. Ea cuprinde deopotrivă pe acei scriitori care au modelat învățătura autentică a Bisericii, dar și o serie de ereziarhi și scriitori eterodocși care, prin scrierile sau învățăturile lor, i-au determinat pe apărătorii credinței dreptmăritoare să detalieze, să nuanțeze sau să elaboreze o învățătură de credință conformă cu tradiția neîntreruptă a Bisericii. Totodată, au fost prezentați nu numai autori de limbă greacă și latină, ci și cei care au scris în siriacă, armeană, coptă, arabă, etiopiană și chiar în slavona veche, încercând astfel să punem la îndemâna cercetătorului informații despre moștenirea literară a întregii Biserici creștine, indiferent de nuanțele doctrinare îmbrățișate, consecințe ale unor controverse teologice dureroase, care au dus la scindarea ei. Cu alte cuvinte, au fost incluși scriitori aparținând Bisericii creștine nedespărțite a Răsăritului și Apusului, Bisericii Copte, Bisericii Armene, Bisericii Etiopiene și nu în ultimul rând, cei aparținând Bisericii Siriene iacobită, reprezentând tradițiile teologice calcedoniene și cele necalcedoniene. În acest sens, considerăm că este vorba și de o lucrare *ecumenică* a cărei valoare nu poate fi trecută cu vederea.

Dicționarul de față nu se restrânge doar la *istoria literaturii creștine vechi*, adică a *Patrologiei* sau *Patristicii*, care se încheie cu Sf. Ioan Damaschin (†749) pentru Răsărit și cu Sf. Isidor de Sevilla (†636) sau Beda Venerabilul (†735) pentru Apus, ci cuprinde informații și elemente care fac parte din perioada *post-patristică*, facilitând

accesul la un material mai extins în timp, necesar cunoașterii dezvoltării teologiei și filosofiei creștine în cel de al doilea mileniu.

La întocmirea dicționarului am făcut uz de principalele colecții de texte sau ediții critice care conțin operele autorilor tratați, de traduceri ale acestora, studii și monografii, tratate de patrologie, manuale de istorie a literaturii creștine, enciclopedii, diverse dicționare și reviste de specialitate. Fiecare articol este prevăzut cu o bibliografie pe care o considerăm minimală, cuprinzând referiri la textele de bază, traduceri, monografii, studii specifice. Totodată, am încercat să includem și bibliografia românească, se înțelege cu scăpări inerente pentru care ne cerem scuze. Titlurile bibliografice menționate sunt, după părerea noastră, dacă nu cele mai importante, cele mai folositoare, întrucât pun la îndemâna cititorului un punct solid de pornire pentru cercetare. Există în segmentul de bibliografie și referiri la lucrări mai vechi, depășite de cercetările ulterioare. Am considerat utilă menționarea lor deoarece, dincolo de inadvertențe, ele conțin un bogat material arheologic, liturgic și teologic care rămâne valabil. În plus, am indicat, acolo unde a fost cazul, lucrările în care se găsește o bibliografie extinsă, la care se poate recurge pentru informare.

Considerăm necesar să subliniem aici faptul că întocmirea unei astfel de lucrări solicită un sprijin substanțial, pe care l-am primit pe două căi. Prin colaborare directă și prin furnizarea de materiale bibliografice. În primul caz, se cuvine să menționez contribuția adusă de Dl. Florin Frunză, doctor în filosofie, care a cercetat, în cadrul studiilor de doctorat, fenomenul gnostic. Lui îi revin, în majoritate, articolele legate de acest fenomen și de cele înrudite. La această contribuție, se adaugă cea a Pr. Nicolae Brânzea, lector la Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea Pitești, care a avut amabilitatea să ne trimită câteva articole. În ambele cazuri, articolele au fost marcate cu inițialele numelor autorilor, respectiv, F.F. și N.B.

Dar ceea ce ne îndatorează cu precădere a fost accesul la materialul bibliografic. În acest context, ținem să mulțumim, în primul rând, Părintelui Diacon Dr. Ioan Caraza, conferențiar la Patrologie în cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București, care ne-a pus la dispoziție biblioteca sa, permițându-ne adeseori să reținem, mai mult timp decât s-ar fi convenit, unele din lucrările fundamentale de care el însuși avea nevoie. Părintele Prof. Dr. Gheorghe Drăgulin, fost profesor de Istoria bisericească universală la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București și din Alba Iulia, în prezent pensionar și preot paroh, dar deosebit de activ în planul publicisticii teologice, a fost alături de noi, sprijinindu-ne cu sfaturi inestimabile și bibliografie. Părintele Mihai Spătărelu, lector la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, a avut amabilitatea de a ne împrumuta o serie de cărți și dicționare, lăsându-le la dispoziția noastră până la finalizarea acestei lucrări. Prof. Dr. Martin Hauser, șeful Catedrei UNESCO, care funcționează în cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă

din București, ne-a procurat, cu larghețe sufletească, o serie de lucrări inexistente în bibliotecile din țară.

În al doilea rând, mulțumiri se cuvin celor ce se ostenesc în cadrul Bibliotecii Facultății de Teologie Ortodoxă, din partea cărora ne-am bucurat de largă sollicitudine și înțelegere deosebită.

În aceeași ordine de idei, recunoștință profundă Părintelui Arhimandrit Grigore Băbuș, șeful Bibliotecii Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, care ne-a permis accesul la bibliotecă, facilitându-ne împrumuturi de cărți pe termen lung și sugerându-ne elemente bibliografice românești mai puțin cunoscute.

Publicarea unei astfel de lucrări, deosebit de costisitoare, nu ar fi fost posibilă fără un substanțial sprijin financiar. Astfel, în vederea acoperirii parțiale a costurilor de pregătire pentru tipar, ne-a venit în ajutor Asociația Ecumenică a Bisericilor din România - AIDRom, care, prin Consiliul de Administrație, având ca membrii pe Înalt Prea Sfințitul Arhiepiscop Nifon al Târgoviștei (Președinte), Dl. Episcop Christoph Klein (Vicepreședinte) și Dl. Episcop Pop Géza, a sesizat importanța ecumenică și educativă a unei astfel de lucrări și a aprobat finanțarea editării în cadrul Programului "Publicații Ecumenice" coordonat de Dl. Mihail Brânzea.

Tipărirea propriu-zisă a fost sprijinită financiar de Secretariatul de Stat pentru Culte, care a contribuit la costurile de achiziționare de materiale și cele de tipărire, la rândul lor, extrem de ridicate.

Ambelor instituții, AIDRom și Secretariatului de Stat pentru Culte, le aducem pe această cale sincere mulțumiri și un profund omagiu de recunoștință.

Totodată, se cuvine a aduce călduroase mulțumiri Fundației "Sf. Trifon", care a inițiat și sprijinit în mod neprecupețit acest proiect.

Așa cum se prezintă, lucrarea ne aparține, cu părțile ei bune, dar mai ales cu acele scăpări, pe care le considerăm inerente, datorită volumului imens de informații pe care a trebuit să îl prelucrăm. De aceea, eventualele recomandări și critici constructive vor fi primite cu deschiderea necesară, urmând a se ține cont de ele, dacă lucrarea se va bucura de o primire favorabilă și, în consecință, va putea fi reeditată.

Remus Rus

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AAS	<i>Acta Apostolicae Sedis</i> , Roma, 1909 și urm.
AA SS	<i>Acta Sanctorum</i> , Antwerp, 1643 și urm.
AAWB	<i>Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Berlin</i> , 1788 și urm.
AAWG	<i>Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen</i> , 1942, și urm.
AB	<i>Analecta Bollandiana</i> , Bruxelles.
ABSA	<i>Annual of the British School in Athens</i> , London.
AC	F.J. Dölger, <i>Antike und Christentum</i> , Münster i. W., 1929-1950.
ACO	<i>Acta Conciliorum Oecumenicorum</i> , ed. J. Schwartz-J. Straub, Berlin, 1914 și urm.
ACW	<i>Ancient Christian Writers</i> , ed. J. Quasten-J.C. Plumpe, Westminster, Maryland.- London, 1946 și urm.
AG	<i>Analecta Gregoriana</i> , Roma, 1930 și urm.
AD	<i>Archaiologikon Deltion</i> , Atena.
AHMA	<i>Analecta Hymnica Medii Aevi</i> , ed. G.M. Dreves, SJ, și C. Blume, SJ, 55 vol., Leipzig, 1886-1922.
Altaner-Stuiber	B.Altaner-A. Stuiber, <i>Patrologie, Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter</i> , Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1980.
AM	<i>Hymns Ancient and Modern</i> , London, Standard Edition, 1916.
ANCL	<i>Ante-Nicene Christian Library</i> , Edinburgh, 1864 și urm.
BA	<i>Bibliothèque Augustinienne, Oeuvres de S. Augustin</i> , Paris, 1949 și urm.
ASS	<i>Acta Sanctae Sedis</i> , 41 vol. Roma, 1865-1908.
BALAC	<i>Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétienne</i> , Paris.
Balanos	D.S. Balanos, <i>Πατρολογία</i> , Atena, 1930.
Bardenhewer I	Bardenhewer, O., <i>Geschichte der altkirchlichen Literatur</i> , I, ed. 2-a, 1913.
Bardenhewer II	Bardenhewer, O., <i>Geschichte der altkirchlichen Literatur</i> , II, ed. 2-a, 1914.
Bardenhewer III	Bardenhewer, O., <i>Geschichte der altkirchlichen Literatur</i> , III, ed. 1-a, 1912.
Bardenhewer IV	Bardenhewer, O., <i>Geschichte der altkirchlichen Literatur</i> , IV, 1924.
Bardenhewer V	Bardenhewer, O., <i>Geschichte der altkirchlichen Literatur</i> , V, 1932
Baumstark	Baumstark, A., <i>Geschichte der syrischen Literatur mit Anschluss der christlichpalästinensischen Texte</i> , Bonn, 1922.
BCH	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique</i> , Paris.
Beck	H.-G. Beck, <i>Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich</i> , München, 1977.
Bedjan	<i>Acta Martyrum et Sanctorum</i> (siriacă), P.Bedjan, 7 vol., Paris, 1890-1897.

- BG *Berolinensis Gnosticus* 8502.
- BGPM *Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters*, Münster.
- BHG *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, ed. 3-a, de F. Halkin, SJ, 3 vol. Bruxelles, 1957.
- BHL *Bibliotheca Hagiographica Latina, Antiquae et Mediae Aetatis*, editerunt Socii Bollandiani, *Subsidia Hagiographica*, VI, 2 vol., Bruxelles, 1898-1901 și Supliment, ib., XII, 1911.
- BHO *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*, ed. P. Peeters, Bruxelles, 1910.
- Biblica *Biblica. Commentarii editi cura Pontificii Institut Biblici*, Roma, 1920 și urm.
- BKV *Bibliothek der Kirchenväter*, ed. F.X. Reithmayr-V. Thalhoffer, Kempten, 1869-1888.
- BKV2 *Bibliothek der Kirchenväter*, ed. O. Bardenhewer-T. Schermann-C. Weymann, Kempten-München, 1911-1930.
- BKV3 *Bibliothek der Kirchenväter*, Zweite Reihe, ed. O. Bardenhewer-J. Zellinger-J. Martin, München, 1932-1938.
- BLE *Bulletin de Littérature Ecclésiastique*, Toulouse, 1877 și urm.
- BNJbb *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*.
- BOR *Biserica Ortodoxă Română*, București.
- BPB *Biblioteca Părinților Bisericești*. Edit. Episc. Rîmnicului Vîlcea și a Noului Severin.
- BS *Bibliotheca Sanctorum*, sub egida Istituto Giovanni XXIII, Pont. Università Lateranense, Roma, 1961-1970.
- BT *Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana*, Leipzig, 1824 și urm.
- Byzantion *Byzantion. Revue internationale des Études byzantines*, Bruxelles.
- BZ *Byzantinische Zeitschrift*. München, 1892 și urm.
- Cayré F.Cayré, *Précis de Patrologie*, Paris, Tournai, Rome, Société de Saint Jean l'Évangéliste, Desclée et C-ie, Éditeurs pontificaux. 1927-1930, 1938, 1933, 2 volume.
- CCG *Corpus Christianorum. Series Graeca*, Turnhout, 1977 și urm.
- CCL *Corpus Christianorum. Series Latina*, Turnhout, 1953 și urm.
- CE *Catholic Encyclopedia*, 15 vol.+ Indice, New York, 1907-1914.
- CGG *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, ed. A. Grillmeier-H. Bacht, Würzburg, 1951-1954; retip. 1962.
- Chabot J.B. Chabot, *La Littérature syriaque*, Paris, 1935.
- CM *Classica et Medievalia*, Köbenhavn.
- CHS *Church Historical Society*.
- Coman, 1956 I.G. Coman, *Patrologie*, Manual pentru uzul studenților Institutelor Teologice, București, EIBMBOR, București, 1956.
- Coman I I.G. Coman, *Patrologie*, vol. I, EIBMBOR, București, 1984.
- Coman II I.G. Coman, *Patrologie*, vol II, EIBMBOR, București, 1985.
- Coman III I.G. Coman, *Patrologie*, vol. III, EIBMBOR, București, 1988.
- CPG Geerard, M., *Clavis Patrum Graecorum*, Turnhout, 1974 și urm.
- CPL Dekkers, E.,-Gaar, A., *Clavis Patrum Latinorum* ed. 2-a, 1961.
- CPT *Cambridge Patristic Texts*, ed. A.J. Mason, Cambridge, 1899 și urm.
- CRAI *Comptes rendues de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris.

CSCO	<i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Paris-Louvain, 1903 și urm.
CSEL	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Viena, 1865 și urm.
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i> , Bonn, 1828-1897.
DACL	<i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie</i> , Paris, 1907-1953.
DAGR	<i>Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines</i> , dir. Ch. Daremberg-E. Saglio, Paris, 1887-1919.
DCG	<i>Dictionary of Christ and the Gospels</i> , ed. J. Hastings, 2 vol., 1906-1908.
DDC	<i>Dictionnaire de droit canonique</i> , Paris, 1924-1965.
DECA	<i>Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien</i> , sous la direction de Angelo Di Berardino. Adaptation française sous la direction de François Vial, 2 vol., Cerf, 1990.
DHEE	<i>Diccionario de Historia eclesiastica de España</i> , Madrid, 1972-1975
DHGE	<i>Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique</i> , Paris, 1909 și urm.
Diaz	M.C. Diaz y Diaz, <i>Index Scriptorum Latinorum Medii Aevi Hispanorum</i> , Madrid, 1959.
DSp	<i>Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique</i> , Paris, 1933, și urm.
DTC	<i>Dictionnaire de théologie catholique</i> , Paris, 1903-1970.
Duval	Duval, <i>La littérature syriaque</i> , Paris, 1907.
EC	<i>Enciclopedia Cattolica</i> , Citta del Vaticano, 1949-1954.
EIBMBOR	Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.
EOMIA	<i>Ecclesiae occidentalis monumenta iuris antiquissima</i> , ed. C.H. Turner, 2 vol. Oxford, 1899-1934.
ERE	<i>Encyclopaedia of Religion and Ethics</i> , ed. by J. Hastings, vol. I-XII, Second Impression, Edinburgh, 1930.
Farmer	<i>Oxford Dicționar al Sfinților</i> , de Hugh Farmer. Traducere de Mihai C. Udma și Elena Burlacu. Argumentul și articolele consacrate sfinților români de prof. univ. dr. Remus Rus, Univers Enciclopedic, București, 1999.
FHG	<i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i> , Paris, 1841-1870.
Fliche-Martin	Fliche-V. Martin, (editori), <i>Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours</i> , Paris, 1935 și urm.
GCS	<i>Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte</i> , Leipzig, 1897-1941; Berlin și Leipzig, 1953; Berlin, 1954 și urm.
GIF	<i>Giornale Italiano di Filologia</i> , Roma.
GRBS	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i> , Duke University, Durham, N.C.
Gregorianum	<i>Gregorianum</i> . Commentarii de re theologica et philosophica, Roma.
GrP	<i>Gregorios Palamas</i> , Tesalonic.
Grumel, Regestes	Grumel, V., <i>Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople</i> , I, 1, Kadiköi-Bucarest, 1932.
Hardouin	Hardouin, J., [Harduinus], <i>Acta Conciliorum et Epistolae Decretales, ac Constitutiones Summorum Pontificum</i> , 12 vol., Paris, 1714-1715.
HDB	J. Hastings (editor), <i>Dictionary of the Bible</i> , 4 vol., 1898-1902, și vol. adăugat în 1904.
Hefele-Leclercq	C.J. Hefele, <i>Histoire des conciles d'après les documents originaux</i> , trad. de H. Leclercq, 11 vol., Paris, 1907-1952.

- HERE sau ERE J. Hastings (ed.), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, 12 vol. și Indice, 1908-1926.
- HTHR *Harvard Theological Review*, Cambridge, Mass.
- ICUR *Inscriptiones Christianae Urbis Romae septimo saeculo antiquiores*, nova series, Città del Vaticano, 1922 și urm.
- Jaffé Jaffé, Ph., *Regesta Pontificum Romanorum ab Condita Ecclesia ad Annum post Christum Natum MCXCVIII*, ed. 2-a, de G. Wattenbach, 2 vol., Leipzig, 1885-1888 (ed. anast. Graz, 1956).
- JThS *Journal of Theological Studies*, Oxford.
- KLP *Der Kleine Pauly*, Stuttgart, 1964-1976.
- Krumbacher Krumbacher, K., *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, ed. 2-a, München, 1897.
- Labourt Labourt, J., *Le Christianisme dans l'Empire perse sous la dynastie Sassanide (224-632)*, Paris, 1904.
- LACL *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, Herausgegeben von Siegm. Döpp und Wilhelm Geerlings unter Mitarbeit von Peter Bruns, Georg Röwekamp und Matthias Skeb OSB, 2. Auflage, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1999.
- Lampe Lampe, G.W.H., *A Patristic Greek Lexikon*, ed. 4-a revăzută și completată, Oxford, 1976.
- Latourette Latourette, K.S., *History of the Expansion of Christianity*, 7 vol., New York, London, 1938-1945.
- LCC *Library of Christian Classics*, ed. J. Baillie-J.T. McNeill-H.P. van Dusen, Philadelphia-London, 1953 și urm.
- LCIK H. Aurenhammer, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Wien, 1959.
- LF sau LFC *Library of the Fathers of the Holy Catholic Church*, ed. G.B. Pusey-J. Keble-J.H. Newman, Oxford, 1838-1888.
- LNPF *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, ed. Ph. Schaff-W. Wace, retip. Grand Rapids, 1951 și urm.
- Loeb *Loeb Classical Library*, London și Cambridge Mass., 1912 și urm.
- LP *Liber Pontificalis*, ed. L. Duchesne, Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 2 vol., 1886-1892.
- LTK *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg i. Br., 1957-1965.
- MA *Le Moyen Age*, Revue trimestrielle d'histoire et de philologie, Paris.
- Mai NPB Mai, A., (ed.), *Nova Patrum Bibliotheca*, 8 vol., Roma, 1844-1871.
- Mai SR Mai, A., (ed.), *Spicilegium Romanum*, 10 vol., Roma, 1839-1844.
- Mai SVNC Mai, A., (ed.), *Scriptorum Veterum Nova Collectio et Vaticanis Codicibus edita*, 10 vol. Roma, 1825-1838.
- LNPF *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, ed. Ph. Schaff-W. Wace, retip. Grand Rapids, 1951 și urm.
- Loeb *Loeb Classical Library*, London și Cambridge Mass., 1912 și urm.
- LP *Liber Pontificalis*, ed. L. Duchesne, Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 2 vol., 1886-1892.
- LTK *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg i. Br., 1957-1965.
- MA *Le Moyen Age*, Revue trimestrielle d'histoire et de philologie, Paris.
- Mai NPB Mai, A., (ed.), *Nova Patrum Bibliotheca*, 8 vol., Roma, 1844-1871.
- Mai SR Mai, A., (ed.), *Spicilegium Romanum*, 10 vol., Roma, 1839-1844.

Mai SVNC	Mai, A., (ed.), <i>Scriptorum Veterum Nova Collectio et Vaticanis Codicibus edita</i> , 10 vol. Roma, 1825-1838.
Manitius	Manitius, M., <i>Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters</i> , Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, ed. I, von Müller, IX, Abt. 2, 3 vol., 1911-1931.
Mansi	Mansi, J.D., <i>Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio</i> , 31 vol. Florența, 1759-1798.
MEFR Ant	<i>Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome</i> , Antiquité.
MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica</i> , Hannovra-Berlin, 1826 și urm.
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași.
Monceaux	Monceaux, P., <i>Histoire littéraire d'Afrique chrétienne</i> , Paris, 1901-1923.
Moricca	Moricca, U., <i>Storia della letteratura latina cristiana</i> , Torino, 1928-1934.
NA	<i>Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellenschriften deutscher Geschichte des Mittelalters</i> , Hanover, 1876-1922; Berlin, 1922-1935.
NCE	<i>New Catholic Encyclopedia</i> , 14 vol. și Index, New York etc., 1967.
NPNCF	<i>Nicene and Post-Nicene Christian Fathers</i> , New York, 1887-18892; Oxford, 1890-1900.
NHS	<i>Nag Hammadi Studies</i> , Leiden, 1971 și urm.
NS	New Series.
OC	<i>Oriens Christianus</i> . Hefte für die Kunde des christlichen Orients, Wiesbaden.
OCA	<i>Orientalia Christiana Analecta</i> , Roma.
OCD	<i>The Oxford Classical Dictionary</i> , ed. de M. Cary-J.D.Denniston-J.W. Duff-A.D. Nock-H.H.Scullard, 1949.
OCP	<i>Orientalia Christiana Periodica</i> . Roma.
ODCC	<i>The Oxford Dictionary of the Christian Church</i> , ed. de F.L. Cross, ed. a 2-a F.L. Cross și E. A. Livingstone, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1974.
Opitz	A.W Opitz, H.G., <i>Athanasius Werke</i> , Berlin-Leipzig, 1936-1941.
Or Syr	<i>Orient Syrien</i> . Paris.
OS	<i>Ostkirchliche Studien</i> , Würtzburg.
PAC	<i>Prosopographie chrétienne du Bas-Empire</i> , I: Afrique (303-533), Paris, 1982.
Pelikan, 1973	Pelikan, J., <i>The Christian Tradition. A History of the Development of Doctrine. The Emergence of the Catholic Tradition (100-600)</i> , Third Impression, vol. I, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973.
Pelikan, 1975	Pelikan, J., <i>The Christian Tradition. A History of the Development of Doctrine. The Spirit of Eastern Christendom (600-1700)</i> , Second Impression, vol. II, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1975.
PG	<i>Patrologiae Cursus Completus</i> . Ed. Jacques-Paul Migne, Series Graeca, 162 vol., Paris, 1857-1866; ind. 1928-1936.
PhW	<i>Philologische Wochenschrift</i> , Leipzig.
PL	<i>Patrologiae Cursus Completus</i> . Ed. Jacques-Paul Migne, Series Latina, 221 vol., Paris, 1841-1864.
PLRE	<i>The Prosopography of the Later Roman Empire</i> , Cambridge, 1971-1980.

PLS	<i>Patrologiae latinae Supplementum</i> , ed. A. Hamman, Paris, 1957-1971.
PO	<i>Patrologia Orientalis</i> , ed. R. Graffin și F. Nau, Paris, 1903 și urm.
PRE (ed. a3-a)	<i>Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche</i> , begründet von J.J. Herzog, ed. 3 de A. Hauck, 21 vol., 1898-1908, +Register, 1909, and Ergänzungen und Nachträge, 2 vol., 1913.
PS	<i>Patrologia Syriaca</i> , ed. R. Graffin, Paris, 1894-1926.
PSB	Părinți și Scriitori Bisericești, EIBMBOR, București.
PSt	<i>Patristic Studies</i> , ed. R.J. Deferrari, Catholic University of America, Washington (DC), 1922 și urm.
PTS	<i>Patristische Texte und Studien</i> , Berlin, 1964, și urm..
PWK	<i>Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , ed. G. Wissowa-W. Kroll-K. Mittelhaus-K. Ziegler, Stuttgart, 1893 și urm.
Quasten, Patrology I	Quasten, J., <i>Patrology</i> , vol.I, Christian Classics, Allen, Texas, 1998.
Quasten, Patrology II	Quasten, J., <i>Patrology</i> , vol. II, Christian Classics, Allen Texas, 1998.
Quasten Patrology III	Quasten, J., <i>Patrology</i> , vol. III, Christian Classics, Allen, Texas, 1998.
Quasten Patrology IV	Quasten J., <i>Patrology</i> , ed. by Angelo Di Berardino, vol. IV, Christian Classics, Allen, Texas, 1998.
RAC sau RACH	<i>Reallexikon für Antike und Christentum</i> , Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt in Verbindung mit F.J. Dölger-H. Lietzmann und unter besonderer Mitwirkung von J.H. Waszink-L. Wenger herausgegeben von T. Klauser, Stuttgart, 1950 și urm.
RAM	<i>Revue d'ascétique et de mystique</i> , Toulouse.
RB	<i>Reallexikon der Byzantinistik</i> , Amsterdam, 1968 și urm.
Rben	<i>Revue Bénédictine</i> , vol. I-IV, publicate sub titlul Le Messenger des Fidèles, Lille și Bruges, 1884, Maredsous, 1885 și urm.
REA	<i>Revue des Études Anciennes</i> , Valence.
REArm	<i>Revue des Études Arméniennes</i> , Paris.
REAug	<i>Revue des Études Augustiniennes</i> , Paris.
REByz	<i>Revue des Études Byzantines</i> , Paris.
RecAug	<i>Recherches Augustiniennes</i> (Supplément à REAug.), Paris.
RecSR	<i>Recherches des Sciences Religieuses</i> , Paris.
REG	<i>Revue des Études Grecques</i> , Paris.
REL	<i>Revue des Études Latines</i> , Paris.
Repertorium	<i>Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi</i> , Roma, 1962 și urm.
RESE	<i>Revue des Études sud-est-européennes</i> , Bucarest.
RGG	<i>Die Religion in Geschichte und Gegenwart</i> , ed. 2-a H. Gunkel și L. Zscharnack, 5 vol., 1927-1931; ediția a treia: ed. de K. Gallig, 6 vol., și Indice, 1957-1965.
RHE	<i>Revue d'histoire ecclésiastique</i> , Louvain.
RHL	<i>Revue d'histoire et de littérature religieuse</i> , Paris.
RMAL	<i>Revue du Moyen Age Latin</i> , Paris.
ROC	<i>Revue de l'Orient chrétien</i> , Paris.
RomBarb	<i>Romanobarbarica</i> . Contributi allo studio dei rapporti culturali tra mondo latino e mondo barbarico, Roma.
RSC	<i>Rivista di Studi Classici</i> , Torino.
RSPH	<i>Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques</i> , Paris.

RSR	<i>Revue des Sciences Religieuses</i> , Strasbourg.
Sandu 1	Sandu, Ștefan, <i>Istoria dogmelor. Istoria dogmelor din perioada apostolică până la Sf. Ioan Damaschin</i> , vol. I, Editura Bren, București, 2002.
Sandu 2	Sandu, Ștefan, <i>Istoria dogmelor. Istoria dogmelor în evul mediu</i> , vol. II, Editura Bren, București, 2002.
Sb. (Bayr.)	<i>Sitzungsberichte der (königlich) bayerischen Akademie der Wissenschaften (zu München)</i> , München 1860-1871; philosoph.-philolog. und hist. Klasse, 1871-1930; philosop.-hist., Abt., 1930 și urm.
Sb (Berl.)	<i>Sitzungsberichte der (königlichen) preussischen [din 1948 deutschen] Akademie der Wissenschaften zu Berlin</i> , Berlin, 1882-1921, philosop.-hist. Klasse, 1922-1949.
SCh	Sources Chrétiennes, Paris, 1941 și urm.
Schanz	Schanz, M., (C.Hosius-G- Krüger), <i>Geschichte der römischen Literatur</i> , München, 1907-1920.
SEJG	<i>Sacris Erudiri</i> . Jaarboek voor godsdienstwetenschappen, Steenbrugge.
Simonetti	Simonetti, M., <i>La crisi ariana nel IV secolo</i> , Roma, 1975.
Smith-Wace	<i>Dictionary of Christian Biography</i> , ed. by W. Smith and H. Wace, 4 vol. 1877-1887.
SP	<i>Studia Patristica</i> (în TU), ed. K. Aland-F. L- Cross, Berlin, 1957 și urm.
SPA	Scrierile Părinților Apostolici, Râmnicu Vâlcea.
SPCK	Society for Promoting Christian Knowledge.
SPM	<i>Stromata Patristica et Medievalia</i> , ed. C. Mohrmann-. Quasten, Utrecht-Bruxelles, 1950 și urm.
SSR	Studi Storico-Religiosi, Università di Roma.
ST	Studi e Testi, Cetatea Vatican, 1900 și urm.
StT	Studii Teologice, București.
Thiel	Thiel, A., <i>Epistolae Romanorum Pontificum</i> , Brunsbergae, 1868.
ThZ	<i>Theologische Zeitschrift</i> , Basel.
Tillemont	S.Le Nain de Tillermont, <i>Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles</i> , 16 vol., Paris, 1693-1712.
Tixeront, Patrologie	J. Tixeront, <i>Précis de Patrologie</i> , ed. a 13-a, Paris, 1942.
Urbina.	Ortiz de Urbina, <i>Patrologia Syriaca</i> , ed. 2-a, Roma, 1965.
VChr	<i>Vigilae Christianae</i> . A Review of Early Christian Life and Language, Amsterdam.
Wright	W. Wright, <i>Istoria literaturii creștine siriace</i> , traducere și introducere de Remus Rus, Editura Diogene, 1996.
ZNTW	<i>Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche</i> , Berlin.
ZRGG	<i>Zeitschrift für Religion- und Geistesgeschichte</i> , Köln.

A

Aba, Mar

Aba, Mar (în sir. Mar Abha), unul din ucenicii lui Efrem* Sirul, menționat astfel și recomandat în *Testamentul* său. Este cunoscut în special pentru comentariile sale biblice, unul la Iov și altul la Psalmul 42, 9, iar din Noul Testament, la Evangheliile. A nu fi confundat cu Mar Aba* I (540-552) și Mar Aba* II (741-751), ambii patriarhi nestorieni.

Testamentum Ephraemi, CSCO 335, p. 66 și urm.; F. Nau, ROC 17, 1912, p. 69-73; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, traducere și introducere de Remus Rus, Ed. Diogene, București, 1996, p. 32; Duval, p. 64; Baumstark, p. 66; Chabot, p. 32; F. Nau, în ROC, 17, 1912, p. 59-67; Ortiz de Urbina, p. 86; J.-M. Sauget, *Aba (Mar)*, în DECA, I, p. 1-2; P. Bruns, *Aba*, în LACL, p. 1 cu bibliografie.

Aba I

Aba I (540-552), catolicos nestorian. S-a născut într-o familie necreștină care împărtășea credința zoroastriană sau mazdeană. S-a convertit la creștinism și a fost botezat la Hira, după care a urmat școala de la Nisibe și apoi la Edessa, pentru a aprofunda limba greacă. Pentru a face cunoștință și a cunoaște îndeaproape tradițiile creștine, călătorește în Palestina, Egipt, Grecia și Constantinopol. Se pare că în timpul șederii sale la Alexandria l-a cunoscut pe Cosma* Indicleustul. De la Constantinopol se în-

toarce la Nisibe, unde va începe o bogată carieră de profesor. În 540 este ales catolicos (patriarh), urmându-i lui Pavel în scaunul patriarhal din Seleucia. Aici el deschide o școală, unde va și predă. Curajul de a predica și de a ataca în public zoroastrismul prin controverse deschise cu magii zoroastrieni, îi atrage mânia lui Chosroes, care îl exilează. Revenit din exil, el este prins și dus la închisoare unde se stinge din viață în 552. Informațiile cu privire la moartea sa sunt contradictorii. Cert este că el a suferit pentru credința sa, motiv pentru care Biserica nestoriană îl cinstește ca sfânt.

Lui Aba I îi este atribuită o versiune integrală în siriacă a Vechiului și Noului Testament, traducere făcută din greacă la Edessa sau Alexandria, precum și o serie de comentarii biblice: la Facere, Psalmi, Proverbe și la câteva din epistolele pauline. Dintre scrisorile sale, deosebit de importante pentru istoria Bisericii în Orient, cinci sunt incluse în *Synodikon*-ul oriental. A mai scris un tratat asupra impedimentelor la căsătorie, imne și omilii și a tradus în siriacă liturghia lui Nestorie*.

Assemani, BO, III, part. I, 74-81; *Breviarum Chaldaicum*, publ. de Mossoul, p. 46; Bickell, *Conspectus rei Syrorum litt.*, p. 37, nota 8; P.G. Badger, *Syriac Liturgies*, London, 1875; J.B. Chabot, *Synodicon Orientale*, Paris, 1902, p. 69-95. 117-351, 540-561 text și trad. în franceză; Maclean, *East Syrian Daily Offices*, p. 98 și 105; Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, I, 95; J. Labourt, *Le christianisme dans l'empire perse*, Paris, 1904, p. 190; Duval, p. 209-210; Chabot, p. 53-54; Baumstark, p. 119-120; Ortiz de Urbina, p. 124-126; J. M. Sauget, *Aba I^{er} (Mar)*, în DECA, p. 2; P. Bruns, *Aba I*, în LACL, p. 1 cu bibliografie.

Aba II, Mar

Aba II, Mar, episcop de Kaskar sau al-Wasit și catolicos (patriarh) nestorian

între 741-751. Ii este atribuit un comentariu la Grigorie* de Nazianz, un altul la *Dialectica* lui Aristotel și o serie de lucrări filosofice. De la el au rămas și câteva scrisori, dintre care una a fost tradusă și publicată de Chabot.

Barhebraeus, *Chron. eccl.*, II, p. 153; Assemani, BO, III, pt. I, 154 și 157; J.-B. Chabot, în *Actes du Congrès des Orientalistes de Paris*, 1897, sect. sémitique, p. 295 și urm.; Duval, p. 380.

Abba (Avva)

Abba sau Avva (*Tată, Părinte* - în aramaică). Cuvântul este întâlnit de trei ori în Noul Testament, însoțit de traducerea greacă (Mc. 14,36; Rom. 8,15 și Gal. 4, 6). În iudaism folosirea figurativă a cuvântului 'abba' implică ideea unei relații strânse între Dumnezeu și Israel sau între Dumnezeu și cei drepti. Termenul este rar întrebuințat în literatura primară iudaică. În Noul Testament cuvântul abba este un nume familiar dat lui Dumnezeu pentru binecuvântările Sale, al cărui simbolism este preluat din relațiile filiale.

Kittel, G., *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* (1933 și urm. ediții); McCasland, "Abba, Father", în *Journal of Biblical Literature*, LXXII, 1953, p. 79 - 91; G. Dalman, *Die Worte Jesu*, ed. a 2-a, 1930.

Abbo sau Abbon, Abbon de Fleury

Abbo sau Abbon, Abbon de Fleury (945-1004). Abate de Fleury. S-a născut în jurul anului 945 la Orléans și este trimis de părinți, copil fiind, la mănăstirea Fleury. Studiază pentru început la Fleury, apoi la Paris și Reims. Este numit conducătorul școlii de pe lângă mănăstirea Fleury. În 985 este trimis în Anglia, la

cererea lui Oswald, arhiepiscop de York, pentru a prelua conducerea școlii de la Ramsey, contribuind la reînvierea vieții monahale de aici. Revine la Fleury on 987/8 și este numit abate. Moare în anul 1004, în timpul unei încăierări dintre gasconi și francezi. Abbo a jucat un rol activ în reforma religioasă de la sfârșitul sec. X, fiind sprijinitor și promotor constant al reformei de la Cluny. Ideile sale sunt exprimate cu precădere în scrisori, în *Apologeticus*, *Collectio canonum* și în *Viata* sa, scrisă de Aimon. Lui Abbo îi mai sunt atribuite și alte scrieri, dar care s-au pierdut: *Categoriarum spiritualium*; *Homilias in Evangelia*; *De coena Domini*; *De Sancto Stephano Sequentiam unam* și *Responsoria quaedam*. A mai scris lucrări de logică, matematică și astronomie, precum și o scurtă istorie a Vieților Papilor. Mănăstirea Fleury a fost reformată în 930 de Odon și a devenit centrul unei mari mișcări de reformă, paralelă celei de la Cluny, a cărei influență s-a făcut simțită nu numai în Franța, ci și în Anglia și în Germania. În centrul acestei mișcări s-a aflat Abbon. În viziunea lui, monahul trebuia să se dedice total vieții de rugăciune. Un monah hirotonit preot, nu trebuie să fie preot de parohie, datorită lui fiind de a se dăruia trup și suflet lui Hristos. Pe lângă rugăciunea în comun, în centrul căreia era liturghia, el accentua asupra rugăciunii particulare. În *Concordia regularis*, el postula necesitatea înființării în fiecare mănăstire a unui loc special pentru *orationes secretae*. Totodată, el a insistat în mod deosebit asupra dragostei frățești și a ascultării. Conștient de nimicnicioasă a vieții, el cerea monahilor o luptă neîncetată împotriva păcatului și îmbrățișarea unei vieți ascetice.

Migne, PL, 139, 417-578; *Opera inedita* ed. de A. van de Vyver și publicată postum cu introducere de R. Raes (Rijksuniversiteit te

Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, CXL etc.; Brugge, 1966 și urm.; J. Dubois, *Floriacensis Vetus Bibliotheca*, Lyon, 1605, t. I, p. 390-412; H. Bradley, *On the Text of Abbo of Fleury's Quaestiones Grammaticales*, în *Proceedings of the British Academy*, X, 1921-1923, p. 173-180; P. Cousin, OSB, *Abbon de Fleury-sur-Loire*, Paris, 1954; U. Berlière, în DHGE, I, 1912, col. 49-51; Cross, *Abbo, St.*, în ODCC, p. 1; J. Huijben, *Abbon de Fleury*, în DSp., vol. I, p. 62-63.

Abdias de Babilon

Se crede că ar fi fost primul episcop de Babilon și autor al unei colecții apocrife cuprinzând *Fapte ale Apostolilor* cu titlul: *Historia certaminis Apostolici* sau *Historiae apostolicae* în zece cărți (I Petru, II Pavel, III Andrei, IV Iacov fiul lui Zevedei, V Ioan, VI Iacov fiul lui Alfeu, Simon și Iuda, VII Matei, VIII Bartolomeu, IX Toma, X Filip). Această colecție este cunoscută și sub denumirea de *Virtutes apostolorum*. În introducerea acestei colecții se spune că Abdias a fost ucenic al apostolilor Simon și Iuda și episcop de Babilon și că ar fi scris aceste fapte în ebraică, iar ucenicul său Eutropiu le-a tradus în greacă, fiind traduse mai apoi în latină de către Africanus. Cercetările ulterioare au dovedit că această colecție a fost întocmită în sec. VI în Galia.

R.A. Lipsius, M. Bonnet, *Acta Apostolorum*, 2/1, London, 1898, p. 128-216; R.A. Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichten* I, p. 117-178; L. Moraldi, *Apocrifi del Nuovo Testamento*, II, Rorino, 1971, p. 1431-1606; R.A. Lipsius, *Abdias*, în Smith-Wace, I, p. 1-4; S.J. Voicu, *Abdias de Babylon*, în DECA, I, p. 3; P. Bruns, G. Röwekamp, *Ps.-Abdias (von Babylon)*, în LACL, p. 1 cu bibliografie.

Abecedar

Abecedarius. Scrieri poetice ale căror versuri sau strofe încep cu literele alfa-

betului puse în ordine de la a la z. Acest gen literar este întâlnit și în literatura ebraică, *Plângerile lui Ieremia*, fiind compuse pe structura alfabetului ebraic. Traducerile în greacă și latină, Septuaginta și Vulgata, nu mai păstrează această ordine. Dintre lucrările clasice ale acestui gen amintim: Augustin, *Psalmus contra partem Donati*; Commodian, *De ligno vitae et mortis* și *Matrones ecclesiae dei vivi*; imnul lui Sedulius, *A solis ortus cardine*; Beda Venerabilul, *Apostolorum gloriam*, imn închinat sfinților apostoli Petru și Pavel etc. A nu fi confundat cu acrostihul.

Augustin în Migne, PL 43, 23-32; CSEL 51, p. 3-15; Commodian în Migne, PL 5, 227-228; Sedulius în Migne, PL 19, 763-777; Beda în Migne, PL 94, 628-630; T. Piatti, *I carmi alfabetici della Bibbia, chiave della metrica ebraica?*, în Biblica 31, 1950, p. 281-315, 427-458; E. Peretto, *Abécédaires*, în DECA, I, p. 3-4, cu bibliografie; W. Geerlings, *Abecedarius*, în LACL, p. 1-2 cu bibliografie.

Abeloni, Abeliți, Abelonieni sau Abelieni

Abelonii, Abeliții, Abelonienii sau Abelienii. Membrii ai unei grupări sectare apărută în dioceza Hippo din Africa de Nord, cunoscută încă din vremea Fer. Augustin* (*De haer.*, 87). Membrii ei recunoșteau căsătoria și o considerau obligatorie, însă susțineau necesitatea păstrării castității și în contextul vieții matrimoniale. Pentru perpetuarea familiei erau înfiați copii, de obicei un băiat și o fată, care aveau drepturi de succesiune asupra proprietății. Nu se știe dacă în afara respectării castității și în sânul familiei, secta a promovat și alte învățături religioase străine tradiției creștine autentice.

Augustin, *De haer.*, 87; F.J.A. Hort, *Abelonii*, în Smith-Wace, I, p. 4; Cross, *Abelites*, în ODCC, p. 4; F. Cocchini, *Abéliens*, în DECA, I, p. 5-6.

Abercius (Avircius Marcellus)

Abercius (Avircius Marcellus), (m. c. 200). Episcop de Hieropolis în Frigia, succesorul lui Papias*. A suferit în timpul persecuției lui Marc Aureliu și Verus, însă se pare că a murit de moarte naturală în timpul domniei acestora. Opozant al montanismului*. Este cunoscut datorită inscripției de pe mormântul pe care și l-a construit înainte de a muri. Textul inscripției a fost redactat la sfârșitul secolului al II-lea și a fost descoperit de arheologul W. Ramsey de la Universitatea Aberdeen din Scoția, care a întreprins cercetări arheologice în Frigia în 1883. Inscripția se află la Muzeul Lateran. Importanța inscripției lui Abercius rezidă în referirile la simbolurile creștine și mai ales în informația pe care o dă cu privire la practica generală a Euharistiei. Există trei versiuni ale *Vieții lui Abercius*, redactate la o dată ulterioară. Versiunea originală a *Vieții* sale a fost scrisă în sec. al IV-lea la Hieropolis. Lui îi sunt atribuite: *Carte de învățătură* și o *Scrisoare adresată împăratului Marc Aureliu*.

J.B.Lightfoot, *The Apostolic Fathers*, 1889, II, p. 492-501; G.B. de Rossi, *Inscriptiones Christianae urbis Romae* 2, I, Rome, 1888, XII-XIX. J. Quasten, *Monumenta Eucharistica et Liturgica Vetustissima*, Bonn, 1935, I, p. 21-24; J. Quasten, *Patrology*, I, p. 171-173; I. Rămureanu, *Actele martirice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, retip. 1997, p. 350-363. I. Rămureanu a făcut prima traducere a *Epitafului lui Abercius* în limba română (*op. cit.*, p. 362-363).

Abgar sau Avgar

Abgar sau Avgar. Nume de regi care au domnit la Edessa începând cu anul 99 î. Hr. și până la 217 d. Hr. Cel mai important din seria regilor care au purtat acest nume a fost Abgar al V-lea, Abgar Uchama, (4 î.Hr. - 7 d. Hr. și 13 d. Hr. - 50 d.Hr.), despre care tradiția spune că ar fi întreținut o corespondență cu Domnul nostru Iisus Hristos, cerându-i să-l vindece întrucât era bolnav. Iisus, deși nu acceptă să vină personal la Edessa, îi făgăduiește că îi va trimite pe unul din apostolii Săi spre a-l vindeca. După Învierea Domnului, Toma Apostolul îl trimite pe Tadeu, unul din cei 70 de ucenici ai Domnului, care îl vindecă pe rege și, ca urmare, Edessa întreagă se convertește la creștinism. Există referiri la această corespondență făcute de Eusebiu de Cezareea în *Istoria Bisericească* (I, XIII) și mai apoi în *Doctrina Addei*, scrisă probabil în anul 400 și păstrată în siriacă, armeană și greacă. O altă mențiune se găsește în *Pelerinajul Etheriei* unde se spune că scrisoarea respectivă se păstrează la Edessa. Textul scrisorii a fost descoperit și publicat în 1876 de G. Phillips. *Decretum Gelasianum* consideră scrisoarea ca fiind apocrifă, la fel și Fer. Augustin (*Cont. Faust.* 28, 4; *Consens. Ev.* I, 7, 11).

W. Cureton, *Ancient Syriac Documents*, London, 1864; textul armean: L. Alishan, Laboubnia, *Lettre d'Abgar, ou Histoire de la conversion des Edesséens par Laboubnia, écrivain contemporain des apôtres*, Venice, 1868; textul grec: R. A. Lipsius-M. Bonnet, *Acta apostolorum apocrypha* I, Leipzig, 1891, 273-278; N. Cartoian, *Legenda lui Abgar în literatura veche românească*, București, 1925; S. Runciman, *Some Remarks on the Image of Edessa*, în *Cambridge Historical Journal*, III, 1929-1931, p. 238-252; J. Quasten, *Patrology*, I, p. 140-143; L. Moraldi, *Apocrifi del N.T.*, Torino, 1971; A. Hamman, *Abgar*,

în DECA, I, p. 6, cu bibliografie; P. Bruns, *Abgar-Legende*, în LACL, p. 2 cu bibliografie.

Abrasax sau Abraxas

Abrasax sau Abraxas. În sistemul gnostic al lui Basilide, "Tatăl cel Nenăscut", Cel care a dat naștere unei serii de puteri, dintre care cea din urmă a creat "primul cer". La rîndul lor, acestea au dat naștere la o a doua serie, care creează cel de al doilea cer. Procesul continuă în același mod până ce vor fi create 365 de ceruri. Îngerii ultimului cer sau cerul vizibil sunt autorii lumii noastre. Stăpânul sau arhonele celor 365 de ceruri este Abrasax, motiv pentru care el conține 365 de numere. De altfel, literele cuprinse în acest nume formează, după alfabetul grec numerotat, cifra de 365. Tot el a dat naștere lui *Nous* (Minții), prima entitate din seriile puterilor primare. Hristos nu a fost trimis în lume de Creatorul lumii, ci de Abrasax.

Gemele abrasax sunt o serie de pietre gravate cu inscripții sau motive mitologice în care apare cuvântul Abrasax. Semnificația inscripțiilor nu este în general clară. În majoritatea cazurilor numele Abrasax sau Abraxas este asociat cu diverse figuri composite, având capul de cocoș sau șoim, brațele de om (ținând un bici sau pumnal și un scut mic rotund), pieptul tot de om într-o platoșă, iar picioarele sunt sub formă de șarpe.

Irineu din Lugdunum în Migne, P.G. 7, 437-1224; A. Dieterich, *Abrasax. Studien zur Religionsgeschichte des späteren Altertums*, Leipzig, 1891; W.W. Harvey, *Sancti Irenaei ep. Lugdunensis libros quinque adversus haereses*, 2 vol. Cambridge, 1857; H. Leisegang, *Die Gnosis*, ed. a 2-a, Leipzig, 1936; G. Uhlhorn, *Das basilidianische System*, Göttingen, 1855; Macarii, *Abraxas seu Apisto-*

pistus, ed. de Chifflet, Antwerp, 1657; C.W. King, *The Gnostics and Their Remains*, London, 1864; W. Völker, *Quellen zur Geschichte der Gnosis*, Tübingen, 1932; G. Sfameni Gasparro, *Abrasax*, în DECA, I, p. 13.

Abu Qurra. Vezi Teodor Abu Qurra.

Acaciană, Schisma. Vezi Acaciu, patriarh de Constantinopol.

Acaciu de Amid

Acaciu de Amid (sec. III-IV), episcop nestorian. A trăit în timpul domniei împăraților Honoriu și Teodosie (408-423). S-a distins în mod special prin mila pe care a avut-o față de captivii persanilor pe care i-a răscumpărat cu banii procurați din vinderea odoarelor liturgice și i-a restituit familiilor lor. Pentru acest gest al său, a fost trecut în *Martyrologium Romanum Gregorii XVIII*, în ziua de 9 aprilie (Malines, 1859). Este menționat ca autor de epistole, considerate de către Mari, episcop de Hardasher, vrednice de a fi comentate.

Assemani, BO, III, 1, 51; I, 195-196; Hoffmann, *Verhandlungen der Kirchenversammlung zu Ephesus*, etc., p. 93, nota 160; W. Wright, p. 42; Chabot, p. 49.

Acaciu de Beroea (Alep)

Acaciu de Beroea (Alep). (322 - 436). Originar din Siria, îmbrățișează viața monahală de tânăr la mănăstirea Gindar de lângă Antiohia, remarcându-se prin curăția vieții și prin practicile sale ascetice. Întreține corespondență cu Sf. Vasile cel Mare și Epifanie de Salamis, care scrie, la cererea acestuia, lucrarea intitulată: *Panarion*. La 378 este ales și sfințit

episcop de Beroea (Alep) de către Meletie din Antiohia. Apărător al Ortodoxiei împotriva ereziei arienilor, motiv pentru care a avut mult de suferit. A reprezentat Biserica creștină din Siria la discuțiile de la Roma, când papa Damasus a dezbătut erezia apolinaristă. Participă la sinodul ecumenic de la Constantinopol din 381. Din pricina vârstei înaintate, nu poate participa la sinodul de la Efes. Deși este unul din susținătorii Sf. Ioan Hrisostom la scaunul de patriarh al Constantinopolului pe lângă papa Siricius în 398, el se întoarce împotriva acestuia, din motive mai puțin obiective, și participă la sinodul de la Stejar (403), iar după revenirea din exil a Sf. Ioan Hrisostom intervine pe lângă împăratul Arcadius, determinând în cele din urmă trimiterea lui în exil. Ura lui împotriva Sf. Ioan Hrisostom îl face să intervină pe lângă episcopul Romei în vederea condamnării acestuia. În schimb, Acacius este suspendat din comuniunea cu Roma pentru a doua oară, fiind reprimat abia în 414. În controversa nestoriană, Acacius joacă rolul de împăciuitoare, bucurându-se de cinstire datorită vârstei sale înaintate (100 de ani). Însuși împăratul Teodosie îi solicită sprijinul în rezolvarea conflictului dintre cele două tabere. Din vasta sa corespondență s-au păstrat doar șase scrisori. Balaeus, unul din horepiscopii săi, îi dedică cinci imne în siriacă, scoțând în evidență virtuțile sale.

Migne, PG 77, 99-102; 84, 647-648, 658-660; 41, 156 și urm.; CPG III, 6477-6482; imnele dedicate de Balaeus în traducere germană: P.S. Landersdorfer, Bibliothek der Kirchenväter, ed. de O. Bardenhewer, J. Zellinger, etc., 6, 1912, 71-89; ACO I, 1.1.7 etc.; J. Lebon, CSCO 93, 15 text. siriacă; 94, p. 10 trad. latină; PLS 4, 1338 și urm.; J. Quasten, *Patrology*, III, p.482-483; M. Simonetti, *Acace de Bérée*, în DECA, I, p. 13-14; B. Windau, *Acacius von Beröe*, în LACL, p. 3-4 cu bibliografie.

Acaciu de Cezareea

Acaciu (m. 366), episcop de Cezareea (în Palestina), ucenic și biograf al istoricului bisericesc Eusebiu, teolog arian. În 340 îi succede lui Eusebiu la scaunul episcopal din Cezareea. Este depus din treaptă, sub împăratul Constantius, de Sinodul de la Sardica* (343). Împreună cu adepții săi se retrage la Philippopolis, unde au ținut un sinod încercând să se răzbune, anatemizând și depunând din treaptă pe toți cei care i s-au opus la Sardica, în ceata celor anatemizați fiind incluși și papa Iulius și Osie de Cordova. Acacius este autor al crezului *homoean* prezentat la Sinodul de la Seleucia* (359) și al actelor Sinodului homoean de la Constantinopol din 360, în prezent pierdute. În timpul domniei împăratului Jovian, Acacius acceptă Crezul Niceean la 363, prezentând în acest sens un document scris, însă revine la convingerile sale ariene sub urmașul acestuia, împăratul Valens. Fluctuațiile și interpretările sale doctrinare nu au fost pe placul participanților la Sinodul semiarian de la Lampsacus care oficializează, în 365, depunerea lui din treaptă de la Sardica.

Acacius respinge termenii de *homoousion* și *homoiousion*, ca "fiind străini Scripturii", afirmând *asemănarea* (*homoiou*) Fiului cu Tatăl. Această asemănare a Fiului cu Tatăl este interpretată de el ca *asemănare numai în voință* (*homoiou kata ten voulesin monon*). Formula nu a fost acceptată de majoritatea semiarienilor, care rămân fermi în ceea ce privește condamnarea lui.

Ca autor, Acacius a fost deosebit de prolific. A scris despre *Ecclesiast*, șase cărți despre *Symmikta zetemata* și alte tratate. Din lucrarea sa *Antilogia*, scrisă împotriva lui Marcellus de Ancyra, s-au păstrat doar fragmente (Epifanie, *Haer.* 72. 6-10). De asemenea s-a pierdut și *Viața lui Eusebius Pamphili*, pe care el a consem-

nat-o. După informațiile date de către Fericitul Ieronim, Acacius a fost un mare colecționar de carte, îmbogățind numărul cărților din Biblioteca din Cezareea, întemeiată de către Pamphilus (Hieron., *Ep. ad Marcellam*).

CPG II, 3510-3515; Ieronim, *De Viris illustribus*, III, 98; Socrate, *Hist. Eccl.* II, 4; Tillemont, *Mem. eccl.*, VI passim; Rivington, Luke, *Dublin Review*, 1894, I, p. 358-380; Hefele, *Konz. Gesch.*, Bd. I; K. Staab, *Pauluskommentare aus der griechischen Kirche*, Münster, 1933, p. 53-56; M. Simonetti, *Acace de Césarée*, în DECA, I, p. 14; G. Rőwekamp, *Acacius von Cäsarea*, în LACL, p. 4 cu bibliografie.

Acaciu de Constantinopol

Acaciu (sec. V), patriarh de Constantinopol (471-489). Prima sa funcție publică, prin care se impune ca bun organizator, este de conducător al orfelinatului din Constantinopol. Calitățile sale administrative atrag atenția împăratului Leo I, care îl va numi pe scaunul patriarhal rămas vacant prin decesul patriarhului Ghenadie (471). Activitatea sa ca patriarh nu a fost dintre cele mai fericite, întrucât certurile doctrinare în care s-a lăsat angrenat au dus, în cele din urmă, la o schismă între Biserica creștină din Răsărit și cea din Apus, care a durat 35 de ani, cunoscută sub denumirea de schisma acaciană*. La începutul activității sale, Acacius a luat atitudine împotriva monofiziților, ceea ce i-a atras și simpatia lui Simplicius, episcopul Romei, predându-l pe Basiliscus (?-477, împărat între 475-476), uzurpatorul tronului imperiului de răsărit și sprijinitor al partidei monofizite, lui Zeno (?-491, împărat din 474, între 475-476 detronat de Basiliscus), împăratul legitim al Constantinopolului. Zeno va încerca să aplaneze tensiunea

dintre duofiziți și monofiziți, dând, cu aprobarea lui Acacius și sprijinul lui Petru Mongus, patriarh monofizit de Alexandria, un edict de unire, Henoticonul*, prin care recunoaște crezul de la Niceea și completat la Constantinopol ca fiind singura definiție finală necesară a credinței, anatemizează din nou pe Eutihie*, trecând sub tăcere problema celor două naturi sau a unei singure naturi. Faptul a nemulțumit atât pe duofiziți, cât și pe monofiziți. Ba mai mult, a dus la apariția unei a treia grupări care accepta Henoticonul*. Felix, episcopul Romei, respinge Henoticonul și îl excomunică pe Acacius. Excomunicarea pronunțată de acesta nu a avut nici un efect asupra lui Acacius, care rămâne în tronul patriarhal până la moarte (489). Ruperea legăturilor cu Roma va dura până în 518, o dată cu urcarea pe tron a împăratului Justin I, în pofida încercărilor de pacificare întreprinse de patriarhii Flavitas (490) și Euphemius (490-496).

CPG III, 5990-5994; G. Bardy în A. Fliche, V. Martin, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, IV, Paris, 1945, p. 290-320. G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, trans. by Joan Hussey, Basil Blackwell, Oxford, 1968, p. 64; J.B. Lightfoot, *Acacius* (7), în Smith-Wace, I, p. 14-15. E. Schwartz, *Publizistische Sammlungen zum Acacianischen Schisma* în *Abhandlungen der philosophisch-philologischen (und historischen) Classe der (koeniglich) bayerischen Akademie der Wissenschaften*, München, 1934, Heft 10, p. 52-54; W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972, p. 143-254; M. Simonetti, *Acace de Constantinople*, în DECA, I, p. 14-15; K. Balke, *Acacius von Konstantinopel*, în LACL, p. 4 cu bibliografie.

Acaciu de Melitene

Acaciu, episcop de Melitene în Armenia Secunda. A fost citeț în biserica din

Melitene, ducând o viață austeră și profund creștină. Câștigă stima episcopului Otreus care îi încredințează educația Sf. Eutimie cel Mare. Îi succede în scaunul episcopal lui Otreus înainte de anul 430. În această calitate participă la sinodul ecumenic de la Efes (431), unde se impune ca unul dintre cei mai fermi acuzaatori ai lui Nestorie*. La sinod el pronunță o omilie și are câteva intervenții punctuale. A făcut parte dintr-o delegație episcopală la Calcedon și a fost însărcinat și cu educația lui Teodosie II. Între 433 și 436 duce o adevărată campanie împotriva lui Nestorie și a scrierilor lui Teodor* de Mopsuestia și Diodor* de Tars, într-o serie de scrisori adresate lui Chiril* al Alexandriei, lui Sahak*, patriarhul Armeniei, și către armeni în general. S-a stins din viață în jurul anului 438.

Migne, PG 77, 1468-1472; ACO I, 1, 2, p. 90-92; coresp. cu Chiril al Alexandriei: Migne, PG, 84, 693, 838; coresp. cu Sahak: J. Ismeriantz, *Liber epistularum*, Tiflis, 1901, p. 14-15 (text armean); BHG 648, 2008; vers. în franc.: A.-J. Festugière, *Cyrille de Scythopolis. Vie de saint Euthyme*, Paris, 1962, p. 62-63; Fr. W. Bautz, *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon*, Ham (Westf.), 1975, col. 15; J.B. Lightfoot, *Acacius* (6), în Smith-Wace, I, p. 14; D. Stiernon, *Acace de Mélitene*, în DECA, I, p. 15; C. Schmidt, *Acacius von Melitene*, în LACL, p. 4-5 cu bibliografie.

Acaciu de Seleucia

Acaciu de Seleucia urmează lui Baboui (m. 484) pe tronul de catolicos al Seleuciei (484-496). În 486 este trimis de regele Balash în fruntea unei delegații la împăratul Zenon. A compus o serie de omilii asupra postului și credinței, dar și împotriva monofiziților. A tradus în persană un tratat despre credință pentru

regele Kawadh, scris de Elisha, episcop de Nisibe, succesorul lui Barsauma. După Assemani, Acaciu de Seleucia ar fi împărtășit credința ortodoxă. În realitate, după cum se poate deduce din actele sinodului din 485, el a fost nestorian. În ceea ce privește disciplina bisericească, a dat o serie de canoane prin care admitea căsătoria episcopilor, preoților și diaconilor chiar și după hirotonie. El s-a declarat de acord chiar și cu căsătoria monahilor care doresc să abandoneze viața monahală de bunăvoie.

Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, II, 72 și urm.; Assemani, BO, III, part. I, 69, 378 și 634; O. Braun, *Das Buch der Synhados*, Stuttgart, 1900, p. 59-83; J. Labourt, *Le christianisme dans l'Empire perse*, Paris, 1904, p. 131-152; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, trad. Remus Rus, Ed. Diogene, 1996, p. 46, Chabot, p. 51; Duval, p. 342-343; J.B. Lightfoot, *Acacius* (8), în Smith-Wace, I, p. 15-16; J.M. Fiey, *L'Élam, la première des métropoles ecclésiastiques syriennes orientales*, Melto 5, 1969, p. 128; M. van Esbroeck, *Acace de Séleucie*, în DECA, I, p. 15; Urbina, p. 122 cu bibliografie.

Acatist, Imnul

Acatist, Imnul (gr. akathistos). Cântare de laudă, mulțumire și preamărire adresată Sfintei Fecioare Maria, în 24 de strofe, variind ca lungime, fiecare strofă începând cu una din literele alfabetului. Nu se cunoaște cu certitudine cine l-a scris, el fiind atribuit pe rând: patriarhului Serghie al Constantinopolului (610-638), promotorul monotelismului, apoi lui George Pisidul, lui Fotie, lui Gherman, patriarh de Constantinopol (după un manuscris al lui Sf. Gall (550-647) din sec. al IX-lea) și în cele din urmă lui Roman Melodul. Acest imn acatist este ar-

hetip pentru toate celelalte acatiste care au fost scrise mai târziu.

Migne, PG 92, 1335-1348; J.B.Pitra, *Analecta Sacra*, I, 1876, p. 250-262; W.Christ și M. Paranikas în *Anthologia Carminum Christianorum*, 1871, p. 140-147; P. Vintilescu, *Despre poezia innografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, p. 71-78. F. Cayré, *op. cit.*, p. 287-288; Altaner, *op. cit.*, p. 343; Bardenhewer, *op. cit.*, V, , p. 166-168, I.Gh. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 298; C. del Grande, *L'inno acatisto*, Firenze, 1948; E. Wellesz, *The Akathistos Hymn*, *Mon. Musicae Byzantinae Transcripta*, IX, Copenhaga, 1959; G.G. Meersseman, *Der Hymnos Akathistos im Abendland*, *Spicilegium Friburgense*, II-III, 1958-1960; Cross, *Acathistus*, în ODCC, p. 9; E. Peretto, *Acathiste*, în DECA, I, p. 16-17.

Acta Martyrum sau Gesta Martyrum

Acta Martyrum sau Gesta Martyrum. Serie de documente deosebit de importante pentru perioada persecuțiilor, cuprinzând viețile marilor martiri creștini din secolele II-IV, care au pățimit pentru Domnul Hristos și pentru mărturisirea credinței creștine până la jertfa vieții lor. Din punct de vedere istoric, ele au fost împărțite în trei grupe: Primul grup se referă la judecata propriu-zisă a martirilor și cuprinde întrebările adresate martirilor de către autorități și răspunsurile acestora. Al doilea grup conține mărturiile martorilor oculari sau ale contemporanilor prezenți la martiriu. Al treilea grup conține relatări pioase despre faptele martirilor sau alte evenimente și lucrări minunate legate de martiri. Actele martirice au fost citite în fața creștinilor în cadrul slujbelor liturgice cu ocazia sărbătoririi martirilor.

J. Bollandus et socii, *Acta Sanctorum*, Antwerpen, 1643. Ediție nouă; Paris 1854-1931. *Martyrologium romanum*, ed. typica Vaticana, Roma, 1914, 1922; Panaiot C. Hristu, *Ta Martyria ton arhaion hristianon*, Introducere, text, traducere în neogreacă, comentarii, Tesalonic, 1978; Herbert Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford, 1972, retip. în 1979. Traduceri: E.C.E. Owen, *Some Authentic Acts of the Early Martyrs*, Translated with notes and introductions, Oxford, 1927; H. Leclercq, *Les Martyrs*, 2, Paris 1903; 1-3, Paris, 1931; G. Rauschen, *Echte alte Maertyrenakten*, Bibliothek der Kirchenvaeter, 14, Kempten, 1913; I. Rămureanu, *Actele martirice*, Părinți și scriitori bisericești, vol. 11, 1982 și retip. 1997.

Acta Sanctorum

Acta Sanctorum. Colecție de texte cuprinzând viețile sfinților în ordinea sărbătoririi lor în calendarul bisericesc, publicată de către bollandiști, grup de cercetători iezuiți, începând cu secolul al XVII-lea. Colecția a fost concepută de H. Roseweyde (m. 1629). Până la suprimarea ordinului în 1773, au fost tipărite 50 de volume (până la 7 octombrie). În 1940 s-a tipărit introducerea la viețile sfinților pentru luna decembrie.

J. Bollandus et socii, *Acta Sanctorum*, Antwerpen, 1643. O prezentare a întregii activități întreprinse de călugării bollandiști în H. Delehaye, *A travers trois siècles. L'oeuvre des Bollandistes 1615-1915*, Bruxelles, 1920; M.D. Knowles, *Great Historical Enterprises*, I, The Bollandists in Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series, V, 1958, p. 147-166.

Adaldag

Adaldag (m.988), arhiepiscop de Hamburg-Bremen. A avut o contribuție serioasă în convertirea Danemarcei, fiind

considerat unul dintre cei mai zeloși apostoli ai Europei de Nord. Este numit arhiepiscop în anul 937 și deține această funcție până la moarte. De la el a rămas o scrisoare adresată vestitului cronicar Flodoard* de Reims, în care îl consola pentru că nu fusese numit episcop de Noyon-Tournai, așa cum era de așteptat, împăratul Ludovic preferându-l pe Foucher. Scrisoarea cuprinde multe elemente duhovnicești deosebite, ceea ce o face interesantă pentru istoria spiritualității.

Migne, PL 135, 14-15; Ph. Lauer, *Les Annales de Flodoard*, Paris, 1905; M. Viller, *Adaldag*, în DSp., I, col. 187.

Adalhard sau Adalard

Adalhard sau Adalard (753-826), abate al mănăstirii Corbie. Tatăl său a fost contele Bernard, fiul lui Carol Martel și a fost văr cu Carol cel Mare. S-a născut în localitatea Huise (Hustia), lângă Aude-narde în Artois. A fost educat la curtea lui Pepin, Carloman și Carol, slujind la curtea acestuia din urmă. Dezgustat de viața libertină de la curte, se retrage și devine călugăr la mănăstirea Corbie, așezământ monahal benedictin lângă Somme, la câțiva kilometri depărtare de Amiens. Liniștea după care a tânjit nu a putut-o găsi, deoarece abatele Nordram îl constrânge să participe la administrarea și conducerea mănăstirii, dându-i în sarcină educația și îndrumarea spirituală a călugărilor. Își îndeplinește cu toată conștiinciozitatea îndatoririle și se impune prin elocvența și înțelepciunea sa deosebite, atrăgându-și numele de Aurelius Augustinus, în timp ce Alcuin* îl numește Antonius. Nu se știe când devine abate al mănăstirii. În 796 este trimis de Carol la curtea fiului său Pepin în calitate de *missus*. Înțelepciunea și viața

sa îl impun atenției papii Leon III. În 809 participă la conciliul de la Aachen, fiind însărcinat de împărat să transmită la Roma hotărârile întrunirii conciliare referitoare la purcederea Duhului Sfânt. În 814 revine la Corbie și participă în aceeași an la conciliul de la Noyon. Datorită intrigilor inerente și invidiei oponenților săi, a fost trimis în exil, revenind la conducerea mănăstirii în 822, unde se stinge din viață în 826. Adalhard a scris multe lucrări. Din nefericire cea mai mare parte s-a pierdut. În timpul exilului la Noirmoutier, el a copiat *Historia tripartita* a lui Cassiodor*, care se păstrează la Saint-Germain-des-Près. S-au mai păstrat regulele monahale, *Statuta*, pe care le-a scris pentru buna organizare a mănăstirii sale, inspirate din Regulele Sf. Benedict*. Au fost publicate cele 52 *Capitula de admonitionibus in Congregatione*, discursuri și prelegeri despre obiceiurile și viața de la Corbie. Cea mai importantă lucrare, *De ordine palatii* s-a pierdut. Informații despre ea avem de la Hincmar*, care s-a inspirat din ea la redactarea lucrării sale: *Pro institutione Carolmanni Regis*. Ne-a parvenit și un fragment dintr-o scrisoare adresată regelui Lothaire și ultimele cuvinte adresate ucenicilor săi, prin care își încredințează sufletul lui Dumnezeu în nădejdea fericirii veșnice. Adalhard este important pentru faptul că el reprezintă legătura istorică dintre sec. VII și sec. VIII, ca mărturie a evenimentelor politice, sociale și religioase care s-au derulat în acea perioadă, dând contur reformelor care se vor derula în anii următori.

Migne, PL 105, 533-550; Saint Pascase Radbert, *De Vita S Adalhardi*, în PL 120, 1507-1556; L. Levillain, *Les statuts d'Adalhard*, în *Le Moyen Age*, t. XIII, 1900, p. 335-386; C. Davis, *Adalhard*, în Smith-Wace, I, p. 33-34; M. Mähler, *Adalard ou Adalhard*, în DSp. vol. I, col. 185-186.

Adamantius

Adamantius (prima parte a secolului al IV-lea). Scriitor de limbă greacă anti-gnostic, autor al dialogului *De recta in Deum fide*. Deși a fost identificat de către Sfinții Vasile cel Mare și Grigorie de Nazianz, iar mai târziu de către J. R. Wetstein, cu Origen, stilul, conținutul și modul de gândire ale Dialogului nu prezintă asemănări care să sugereze posibilitatea unei astfel de identificări. Dialogul, redactat probabil în Asia Mică sau Siria, abordează ideologiile gnostice propuse de Marcion și Bardesanes (Bardaisan). Argumentele susținute de Adamantius în apărarea credinței creștine sunt bine construite, autorul dovedind o cunoaștere clară a credinței creștine. Totuși, dialogul "este departe de a fi o operă de artă și suferă din lipsă de coordonare și coerență" (Quasten).

Prima editare a dialogului realizată de J.R. Wetstein, Basle, 1674; Migne, PG 11, 1711-1884; F. J. A. Hort, *Adamantius*, art. în Smith-Wace, I, p. 39-41; Quasten, *Patrology*, II, p. 146-147; Cross, ODCC, p. 15; E. Prinzivalli, *Adamantius*, în DECA, I, p. 32-33.

Adamnan, Sf. sau Adomnan

Adamnan, Sf., sau Adomnan (c. 625-704) a fost ales stareț al mănăstirii Hy sau Iona în 679, cel mai desăvârșit urmaș al Sf. Columba. Născut în Irlanda, la Drumhome, în partea de sud-vest a districtului Donegal. A participat la sinodul din Tara (697), determinând sinodul să adopte o lege prin care să se interzică luarea femeilor și a copiilor ca prizonieri de război. Legea a fost adoptată și este cunoscută sub denumirea de "canonul lui Adamnan". Din opera scrisă menționăm: *De Locis Sancti*, redactată între anii 686-688, în care descrie călătoria la Locurile

Sfinte a episcopului Arculf din Galia și *Vita S. Columbae*, în trei cărți. Această lucrare conține, pe lângă multe legende și relatări pioase, o serie de date istorice deosebit de valoroase. În cartea a 3-a a tratatului *De Locis Sancti*, prezintă informațiile pe care Arculf le-a adunat la Constantinopol în legătură cu întemeierea legendară a cetății, despre incidentele iconoclaste care au angajat Icoana Sf. Gheorghe și cultul său la Diospolis și despre Icoana Sf. Fecioare, venerarea Sf. Cruci de către împărat și curtea sa, precum și descrierea bisericii Sf. Sofia. Este venerat în Scoția sub numele de Sf. Eunan. Pomenirea lui se face la 23 septembrie.

Migne, PG, 11; L. Bieler (ed.), *Itineraria et alia geographica*, Turnhout, 1965, p. 175-234; ed. crit.: *De Locis Sanctis*, edit. de P. Geyer în *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, XXXIX, 1898, p. 219-297 și trad. în engl. de D. Meehan (*Scriptores Latini Hiberniae*, III, 1958); *The Life of St. Columba*, ed. și trad. de A. O. Anderson și Margaret O. Anderson, Londra, 1961; Beda, *Ist. bis.*, V, 15 și urm. și 21; F. Brunhölzl, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, vol. I, München, 1975, p. 175-178; L. Gougaud, OSB, *Adamnan*, în DSp. I, col. 201-202; William Reeves, *Adamnan*, în Smith-Wace, I, p. 41-43; Cross, ODCC, p. 16; J. Gribomont, *Adamnan*, în DECA, I, p. 33.

Addai

Addai a fost, potrivit tradiției, întemeietorul Bisericii creștine din Edessa. Tradiția siriacă îl numără printre cei 72 de ucenici (al 70-lea după Eusebiu). Este identificat de Eusebiu de Cezareea* cu Thadeu (*H.E.* I, XII, 3) și de F. C. Burkitt cu Tatian* (sec. II), despre care tradiția siriacă păstrează tăcere. După *Doctrina lui Addai**, Thadeu a fost trimis de către Sf. Apostol Toma* pentru a-l vindeca pe regele Abgar*. Mari este considerat uce-

nic al lui Addai. Lui Addai îi sunt atribuite: *Doctrina lui Addai* și o *Liturghie a lui Addai și Mari*. Doctrina lui Addai este o istorie apocrifă de la sfârșitul sec. IV și începutul sec. V, relatând încreștinarea Edessei. A fost redactată în siriacă de Labubna, fiul lui Sennak. A circulat în armeană și greacă. Lucrarea este împărțită în două părți. În prima parte găsim o prelucrare a legendei lui Abgar*. A doua parte relatează activitatea misionară a lui Addai, descoperirea Sf. Cruci de Protonice, mama împăratului Claudiu (pentru a-i pedepsi pe evrei). Sunt menționați succesorii lui Addai: Aggai și Palut, hirotoniți de episcopul Serapion de Antiohia. Liturghia a suferit o serie de transformări, ceea ce face imposibilă reconstituirea formei originale. Afraate* o menționează. Liturghia a cuprins rugăciunea de mulțumire, anamneza, rugăciunea de mijlocire și epicleza.

W. Cureton, *Ancient Syriac Documents*, London, 1864; E. Sachau, *Die Chronik von Arbela*, 1915; F.C. Burkitt în *Journal of Theological Studies*, XXV, 1923-1924, p. 130; J. Tixeront, *Les origines de l'Église d'Édesse et la légende d'Abgar*, Paris, 1888; A. Hamman, *Addad' ou Addée*, în DECA, I, p. 33-34, cu bibliografie; P. Bruns, *Addai (Doctrina Addai)*, în LACL, p. 5-6 cu bibliografie; Urbina, p. 44 cu bibliografie.

Addai. Doctrina lui

Addai. Doctrina lui, (lat. Doctrina Addei). O altă redactare a *Faptelor lui Addai/Thadeus*, relatând despre modul în care Regele Abgar a luat legătura cu Domnul Hristos, iar Addai a fost trimis la Edessa pentru a-l vindeca și converti. Textul integral al acestei scrieri se păstrează într-un manuscris de la St. Petersburg. Există versiuni în armeană și greacă. Redactarea textului a fost făcută în jurul anului

400 și se bazează pe documente mai vechi. Deși a fost susținută în trecut ca fiind autentică, în prezent autenticitatea ei a fost respinsă.

G. Phillips, *The Doctrine of Addai, the Apostle, Now First Edited in a Complete Form in the Original Syriac with an English Translation and Notes*, London, 1876. Fragmente în W. Cureton, *Ancient Syriac Documents*, London, 1864, 5-23; L.J. Tixeront, *Les Origines de l'Eglise d'Edesse et la légende d'Abgar*, 1888, Bardenhewer, I, p. 591-596 și IV, p. 326; Quasten, *Patrology*, I, 140-143. Versiunea armeană: L. Alishan, *Laboubnia, Lettre d'Abgar, ou Histoire de la conversion des Édesséens par Laboubnia, écrivain contemporain des apôtres*, Venice, 1868, text armean și traducere în franceză. Versiunea greacă în R. A. Lipsius-M. Bonnet, *Acta apostolorum apocrypha*, I, Leipzig, 1891, 273-278; A. Hamman, *Addad' ou Addée*, în DECA, II, p. 33-34 cu bibliografie; P. Bruns, *Addai (Doctrina Addai)*, în LACL, p. 5-6 cu bibliografie; Urbina, p. 44 cu bibliografie. Vezi **Addai**.

Addai și Mari, Liturghia lui

Liturghie redactată în siriacă, compusă probabil în jurul anului 200, pentru Biserica creștină din Edessa. Liturghia este încă în uzul comunităților creștine nestoriene. Se crede că forma actuală a liturghiei, așa cum este ea săvârșită în cult, nu este cea originală.

Textul siriac în *Liturgia Sanctorum Apostolorum Adaei et Maris*, Urmi, 1890-1892. Trad. în engleză: F.E. Brightman, *Liturgies Eastern and Western*, I, 1896, p. 245-305. G. P. Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1852; A. Hamman, *Addad' ou Addée*, în DECA, I, p. 33-34 cu bibliografie; P. Bruns, *Addai (Doctrina Addai)*, în LACL, p. 5-6 cu bibliografie; Urbina, p. 44 cu bibliografie. Vezi: **ADDAI**.

Adimantius

Adimantius, discipol al lui Mani, pe care Augustin* îl identifică cu Addas, unul din cei trei discipoli fideli ai lui Mani. Într-un text chinez este numit Ato. Din *Acta Archelai* aflăm că el a fost apostol al maniheismului în regiunile din Nord, adică în Scythia. Textele copte și iraniene îl menționează ca propovăduitor al acestei credințe în regiunile din jurul Tigrului și la Alexandria. Este autorul lucrării *Împotriva lui Moise și a profeților*. Această lucrare a căzut în mâinile lui Augustin, care scrie împotriva lui un tratat: *Contra Adimantinum Manichaei discipulum*.

Migne, PL. 42, 129-172; CPL 319; CSEL, 21, 1, 115-190; *Acta Archelai* în GCS 16, 94; M. Jolivet- M. Jourjon, *Six traités anti-manichéens*, Paris, 1961; Geo Widengren, *Mani and Manichaeism*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1963, passim; Altaner-Stuiber, 1980, p. 216; C. Riggi, *Adimantus*, în DECA, I, p. 35-36.

Ado

Ado, călugăr benedictin, arhiepiscop de Vienne și autor al *Martirologiului* care îi poartă numele. După propria sa informație, el și-a conceput lucrarea urmând exemplul unui martirologiu vechi roman (*Martyrologium romanum parvum*), pe care l-a descoperit el însuși la Ravenna. Deși conține o serie de inexactități, se crede că a fost fabricat chiar de Ado. Structura și aranjarea convenabilă a materialului în Martirologiul lui Ado, a făcut ca acesta să fie folosit ca exemplu pentru martirologiile de mai târziu, ca cel al lui Usuard* și martirologiul roman.

Migne, PL 123, 139-436; H. Quentin, *Les Martyrologes historiques*, 1908, p. 465-681; Cross, *Ado, Martyrology of*, în ODCC, p. 18.

Adrian

Adrian (sec. V), exeget antiohian. Este considerat de Cassiodor* ca unul din *Introductores Scripturae divinae* - prezentatori ai Sfintei Scripturi, urmând lui Augustin*, Ticonius*, Eucher* etc. De la el ne-a rămas o *Introducere în Sfintele Scripturi*, un fel de hermeneutică a textelor biblice. Cuvântul isagogie - εἰσαγωγή, apare pentru prima dată la el ca titlu al unei cărți. El urmează tipicul școlii antiohiene, fiind interesat atât de sensul, cât și de exprimarea logică a ideilor. Se pare că Adrian a fost destinatarul celor trei scrisori trimise de Sf. Nil.

Migne, PG, 98, 1271-1312; Idem, PG, 79, 225, 437 și 516; Bardenhewer, IV, 254-255; V. Nazzaro, *Adrien*, în DECA, I, p. 37.

Aelferic

Aelferic (955-1020), abate al mănăstirii Eysham și gramatician. Îmbracă haina monahală la mănăstirea benedictină din Winchester în perioada abației lui Ethelwold*, devenind ucenicul apropiat al acestuia. Ethelwold a sădit în sufletul lui Aelferic idealurile reformei monahale promovate de Sf. Dunstan, idealuri pe care el le îmbrățișează cu sinceritate, devenind conducătorul mișcării de reînnoire a monahismului benedictin în Anglia. În 987 este transferat la mănăstirea Cerne Abbas din Dorset. De acest loc se leagă cele două serii de omilii ținute în engleză referitoare la anul liturgic și la diverse teme doctrinare și istorice. Mai ales predicile sale doctrinare și istorice vor dobândi o importanță deosebită în timpul Reformei, deoarece el a folosit un limbaj care evita învățătura romano-catolică despre Imaculata Concepțiune a Sf. Fecioare Maria, iar în plan liturgic, susținând totodată că Euharistia

este incompatibilă cu transubstanțierea. O a treia serie de omilii are un caracter profund haghiografic, întrucât în aceste omilii el prezintă viețile sfinților, dar nu în proză, ci în versuri. În 1005, este numit cel dintâi abate al mănăstirii Eysham din districtul Oxford. În perioada abăției sale, el nu întrerupe preocupările literare, realizând un compendiu al lucrării lui Ethelwold *De consuetudine monachorum*. Totodată, scrie *Viața lui Ethelwold* în latină și traduce în engleză lucrarea lui Beda Venerabilul *De temporibus*. El rămâne în istoria bisericească a Angliei pentru colecțiile de cărți în limba engleză pe care le pune la îndemâna preoților de la țară.

B. Thorpe (editor), *The Homilies of the Anglo-Saxon Church*, containing The Homilies of Aelfric, 2 vol., 1844-1846; W. Skeat, editor, *Aelfric's Lives of the Saints*, Early English Text Society, LXXVI, LXXXII, XCIV în 2 vol. London, 1881-1890; H. Henel (editor), *De Temporibus*, Early English Text Society, Original Series, CCXVIII, 1942; C.L. White, *Aelfric. A New Study of his Life and Writings*, Yale Studies in English, II, 1898; S.H. Gem, *An Anglo-Saxon Abbot. Aelfric of Eysham*, 1912; M.M. Dubois, *Aelfric, sermonnaire, docteur et grammairien*, Paris, 1942 cu bibliografie; Cross, *Aelfric*, în ODCC, p. 20.

Aeneas din Gaza

Aeneas din Gaza (m. 518). Filosof creștin, ucenic al lui Hierocles din Alexandria, aparținând școlii neoplatonice. S-a născut în jurul anului 450 din părinți păgâni sau creștini; nu se știe cu certitudine. Educația elementară o primește în Gaza. Își continuă studiile la Alexandria, unde aprofundează retorica, filosofia și jurisprudența. A călătorit în Palestina, Siria și, se pare, la Constantinopol. De la el ne-a

rămas dialogul intitulat *Theophrastus* și 25 de scrisori. În *Theophrastus*, lucrare despre care Ritter spune că "imită cu succes dialogurile lui Platon", el atacă doctrina platoniciană a preexistenței sufletelor, susținând nemurirea și învierea lor. Totodată, el afirmă că, în cazul sufletelor se poate vorbi de o creație continuă din partea lui Dumnezeu, sufletul neputând exista înaintea întrupării în trup omenesc. Cât privește trupul omenesc, acesta are în sine un germen ce conține ceva din Cel Veșnic, ceea ce îi dă acces la reînnoire și desăvârșire.

Theophrastus în A. Gallandi, *Bibliotheca Veterum Patrum*, X, 1774, p. 629-664; Migne, PG 85, 865-1004; Scrisorile au fost tipărite de Aldus, *Epistol. Graec. Collectio*, Veneția, 1499; R. Herscher, *Epistolographi Graeci*, Paris, 1873; L.M. Positano, Napoli, 1962 (Epistolele); M.E. Colonna, Napoli, 1958 (Dialogul Theophrastus); E. Legier, *Essai de biographie d'Enee de Gaza*, în Or. Chr. 7, 1907, p. 349-369; M. Wacht, *Aeneas von Gaza als Apologet*, Bonn, 1969; Cross, *Aeneas of Gaza*, în ODCC, p. 21; M. Wacht, *Aeneas von Gaza*, în LACL, p. 7 cu bibliografie.

Aerius

Aerius (sec. al IV-lea). Întemeietorul sectei *aerienilor*, descrisă de către Epifanie (*Haer.* 75). Aerius a fost prieten cu Eustatie, trăind împreună o viață ascetică deosebită. Întrucât, la alegerea în funcția de episcop de Sevastia din Pont (c. 355), sorții au fost în favoarea lui Eustatie, Aerius s-a supărat pe prietenul său. Pentru a-l împăca, Eustatie îl hirotonește preot și îi dă în sarcină bolnița și azilul din Sevastia. Încercarea lui Eustatie de a-și reapropia fostul prieten a fost zadarnică. Aerius persistă în supărarea sa și îl acuză pe episcop că a părăsit viața ascetică pen-

tru a aduna bogății pământești. Pentru a se delimita de Biserică, el atacă funcția episcopală, afirmând că nu există deosebire între episcop și preot. Totodată, susține că o dată ce "Hristos Paștele nostru S-a jertfit pentru noi", nu mai trebuie să sărbătorim Paștele. Obiceiul de a sărbători Paștele era, după părerea lui, o superstiție iudaică. Respectarea postului era tot o superstiție iudaică, adepții lui refuzând să postească în zilele și perioadele fixate de Biserică, inclusiv în săptămâna mare. După părerea lui Aerius, creștinul putea posti duminică, dacă acesta simțea că era necesar și ziditor de suflet. Rugăciunile pentru cei morți sunt nefolositoare. Dacă acestea ar fi folositoare, atunci creștinul ar fi putut trăi fără nici un fel de înfrânare, singura lui grijă fiind să aranjeze ca după moartea lui mai multe persoane să se roage și să aducă ofrande pentru el, mântuirea lui fiind astfel asigurată. Secta *aerienilor* dispare la scurt timp după moartea întemeietorului ei. Ideile lui Aerius au intrat în atenția lui Bellarmin și a unor anglicani din secolul al XVII-lea. Despre această sectă a mai scris Fer. Augustin* (*De haeres.* 53) și Philaster* (*Haer.* 72).

Epifaniu, *Haer.*, 75; Philaster, *Haer.*, 72; Augustin, *De haer.*, 53; Tillemont, *Hist. Eccles.*, vol. IX, p. 87 și urm.; V. Ermoni, *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, ed. de A. Baudrillart și alții, vol. 1, 1912, col. 663; G. Bardy, *Sources: Miscellanea Agostiniana* 2, Roma, 1931, p. 397-416; Cross, *Aerius*, în ODCC, p. 21; F. Cocchini, *Aerius*, în DECA, I, p. 38; J. Ulrich, *Aerius, Presbyter*, în LACL, p. 7.

Aethicus Histricus

Aethicus Histricus, denumire convențională dată autorului unei cosmografii care s-a păstrat în limba latină, deși se

crede că la origine ar fi fost concepută în greacă. Traducerea în latină s-ar datora unui preot Ieronim, din sec. VIII, trăitor la o mănăstire benedictină, nu departe de Freising în Bavaria, care a realizat și o formă prescurtată a Cosmografiei. De altfel, informațiile privind viața și activitatea lui Aethicus sunt în mare parte ipotetice. Mitropolitul Nestor Vornicescu (m. 2000) a întreprins o intensă muncă de cercetare, sugerând că Aethicus s-a născut la Histria, cetate în Dacia Pontică, în a doua jumătate a sec. IV. El și-a bazat ipoteza pe faptul că Aethicus se considera *natione scythica* - de neam scit. Negustor fiind, Aethicus a călătorit mult și a consemnat atât impresiile, cât și locurile pe unde a trecut. În Cosmografie sunt menționate popoare și locuri care nu sunt întâlnite în Scriptură. Atenție deosebită este acordată Greciei, Macedoniei, Ciprului și insulelor din 'Marea cea Mare', iar Asia Mică și Italia sunt pomenite în treacăt. Expediția lui Alexandru cel Mare este descrisă în detaliu. Cât privește apelativul de 'filosof', menționat în legătură cu Aethicus, acesta trebuie înțeles în sensul de înțelept, erudit, cunoscător al multor lucruri, deoarece Cosmografia nu dezvăluie date care să ne ducă la o altă interpretare. Lui Aethicus îi este atribuit și un alfabet care a fost reprodus de către Rabanus Maurus (780-856), călugăr benedictin și abatele mănăstirii Fulda (din 822).

Rabanus în Migne, PL 107 și 112; A.D'Avezac-Macaya, *Éthicus et les ouvrages cosmographiques intitulés de ce nom*, Paris, 1852; N. Vornicescu, *Un filosof străromân de la Historia Dobrogeană, Aethicus Histricus, autorul unei cosmografii și al unui alfabet (sec. IV-V)*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1986 cu bibliografie; A. Kazhdan, Aethicus Ister, în ODB, I, p. 29-30.

Aetios de Amida

Aetios de Amida (sec. VI), medic, autor al unei enciclopedii medicale în 16 cărți, intitulată *Tetrabiblion*. Enciclopedia a fost divizată în patru secțiuni. Aetios a activat între anii 530-560 la Alexandria și Constantinopol. Autorul a folosit din abundență scriitori clasici greci și romani și prezintă în mod simplificat gândirea lui Galen și a lui Oribasius. În ea se găsesc informații despre farmacie, igienă, diagnosticare, oftalmologie, ginecologie, stomatologie etc. Lucrarea nu a fost editată în întregime. Este deosebit de importantă pentru istoria medicinei și a practicii medicale.

A. Oliveri (ed.), *Libri medicinales*, 2 vol. Leipzig, 1935, Berlin, 1950; J.V. Ricci, *Aetios of Amida: The Gynaecology and Obstetrics of the VIth Century, A.D.*, Philadelphia-Toronto, 1950, trad. în engleză; J. Scarborough, *Aetios of Amida*, în ODB, p. 30-31.

Aetius

Aetius (m. circa 370). Fondatorul și conducătorul sectei ariene a anomeenilor, cunoscuți și sub denumirea de eunomieni. S-a născut la Antiohia într-o familie neînstărită. Moartea tatălui aruncă familia în profundă sărăcie. Aetius va trăi clipe de mare deznădejde și suferință muncind ca sclav, agricultor, fierar, pantofar, bijutier, medic. Călătoriile sale îl duc la Alexandria unde studiază filosofia și devine ucenicul lui Paulinus, episcop arian, prieten al istoricului Eusebiu* de Cezareea. În plan filosofic, el îmbrățișează filosofia lui Aristotel, studiind cu predilecție categoriile aristotelice pe care le va folosi pentru a construi argumente sofiste și a-și dovedi doctrinele sale prozaice și lipsite de imaginație, după cum

ne informează istoricul Socrate (*H. E.*, II, 35), și pentru a respinge modul de argumentare prevalent platonician al lui Origen* și Clement* Alexandrinul. Milman este de părere că lupta dintre teologii adepți ai aristotelismului și cei care favorizau platonismul începe cu Aetius (*History of Christianity*, II, p. 443). A fost hirotonit diacon de Leontius, episcop de Antiohia, însă hirotonia i-a fost contestată vehement de Flavian și Diodoros, ceea ce a dus la suspendarea lui. Faptul l-a supărat în mod deosebit, determinându-l să-și folosească cunoștințele filosofice pentru a duce la limita lor extremă învățăturile propuse de Arie. Împotriva celor care afirmau consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, el va afirma că Fiul a fost creat din nimic și este neasemănător (gr. *anomoios*) Tatălui, de unde și denumirea sectei întemeiată de el. Tulburările care le-a cauzat și intrigile pe care le-a stârnit au dus la exilarea lui. Revine din exil după moartea împăratului Constantius la 361, ajungând să fie hirotonit episcop, însă fără a fi numit în vreun scaun episcopal. După venirea pe tron a lui Valens în 364, se retrage pe insula Lesbos, de unde revine la Constantinopol, locuind împreună cu Eunomiu, prietenul său de o viață. S-a stins din viață în casa lui Eunomiu înainte de anul 370. Dintre lucrările sale a supraviețuit un scurt tratat *Syntagmaton perì agennitou theou kai gennetou*, păstrat de Epifanie (*Haer.* 76, 11).

CPG II, 3445-3451; Epifaniu, *Haer.*, 76, 11, 1-12, 37; L.R. Wickham, *The Syntagmaton of Aetius the Anomoean* în *Journal of Theological Studies*, N.S., XIX, Oxford, 1968, p. 532-569, cuprinzând textul și traducerea acestuia în engleză. Edmund Venables, *Aetius*, în *Smith-Wace*, I, p. 51-53; Quasten, *Patrology*, III, 434; M. Simonetti, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1975, p. 583;

T.A. Kopeck, *A History of Neo-Arianism*, Philadelphia, 1979; Altaner-Stuiber, 1980, p. 310; Cross, *Aetius*, în ODCC, p. 21; M. Simonetti, *Aetius d'Antioche*, în DECA, I, p. 38-39; T. Böhm, *Aëtius von Antiochien*, în LACL, p. 7-8 cu bibliografie.

Afraate sau Aphraate

Afraate sau Aphraate (circa 280- 345). Primul Părinte bisericesc siriatic, cunoscut sub denumirea de *Hakkima Pharsaya* - Înteleptul persan, Afraates, iar după unele manuscrise Iacob, a fost călugăr și apoi episcop la mănăstirea Marmattai, nu departe de Mosul. Abdh-isho dă o formă veche a numelui lui Afraate și anume, Aphrahat. I.G. Coman crede că dublul nume de Afraate și Iacob indică originea păgână a acestuia (*Patrologie*, 1956, p. 217). A fost confundat cu Iacob de Nisibe.

Opera sa, redactată sub forma unor scrisori în număr de 23, fiecare având un nume, cu precădere cel de *Demonstrații*, datează, după propria mărturie, din perioada persecuției regelui sassanid Sapor II (310-379). Primele 10 scrisori au fost scrise în 337, următoarele 12 în 344 și ultima în 345, probabil anul morții. Autorul își dă alternativ numele, Afraate sau Iacob, pe marginea fiecărei demonstrații. Aceste mici tratate abordează teme dintre cele mai diverse, în esență ele concentrându-se asupra unor elemente centrale vieții și trăirii creștine: despre credință, post, rugăciune, pocăință, circumcidere, blândețe, dragoste, ajutorarea săracilor, persecuție, Paște, sabat, Hristos, moarte etc.

În viziunea lui Afraate, Iisus Hristos este Dumnezeu. Ca Fiu al lui Dumnezeu, El a împăcat lumea rebelă cu Tatăl. La Cina cea de Taină, Domnul nostru Iisus Hristos a oferit cu propriile Sale mâini, trupul Său și sângele Său, respectiv, spre mân-

care și băutură. Sf. Duh are atribute divine. Biserica este adunarea sfântă a creștinilor. El reține ca fiind în practica Bisericii următoarele Sf. Taine: botezul, pocăința, mirungerea, maslul, preoția. Botezul, sau cea de a doua naștere, împărtășește Duhul Sfânt, iar pocăința este vindecarea rănilor produse de păcat. Afraate afirmă și credința în învierea morților. După moarte, sufletul doarme până la înviere, fiind într-o stare de inconștientă, nedeosebind binele de rău. În sprijinul învierii el aduce argumentul semintelor de cereale care, deși putrezesc, germinează, dând o nouă viață. Teologia propusă de Afraate este una a trăirii credinței și dragostei, iar ca ascet, acordă importanță deosebită ascezei și în special, celibatului. Opera sa are o importanță deosebită pentru cunoașterea creștinismului primar din Persia și a textului Noului Testament.

Parisot, J., *Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes*, în *Patrologia Syriaca*, pars I, vol. I, II, 1894-1907, p. 1- 489 (text siriatic și traducere în latină); Textul siriatic al Omiliilor editat de W. Wright, *The Homelies of Aphraates, the Persian Sage*, London, 1869; Bert, G., *Aphrahat's des persischen Weisen Homilien*, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 1/3-4, Leipzig 1888; Gwynn, *Demonstrations of Aphraat* (A Select Library of the Nicene and Post-Nicene (Christian) Fathers of the Christian Church, 2nd. Ser. 13), Oxford-New York, 1898, p. 152-162 și 345 - 412; R. H. Connolly, *Aphraates and Monasticism*, în *Journal of Theological Studies*, VI, 1906, p. 522-539; H. L. Pass, *The Creed of Aphraates*, în *Journal of Theological Studies*, IX, 1908, p. 267-284; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 217-218; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, trad. Remus Rus, Ed. Diogene, 1996, p. 30-31; A. Baumstark, *Die christlichen Literaturen des Orients*, I, Leipzig, 1911, p. 44; Aphraate le Sage Persan, *Les*

Exposés, Sources Chrétiennes, no. 349, vol. I, *Exposés I-X*, Traduction du syriaque, introduction et notes par Marie-Joseph Pierre, Les Editions du Cerfs, Paris, 1988; Sf. Afraat Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, traducerea și prezentarea de Pr. Prof. Mihail Gh. Milea, în "Comorile Pustiei" 22, Editura Anastasia, 1998; R. Terzoli, *Il tema della beatitudine nei padri siri*, Brescia, 1972, p. 47-49; I. Ortiz de Urbina, *Gotttheit Christi*, Roma, 1933, idem, *Patrologia syriaca*, Roma, 1965, p. 46-51 cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 342 și urm.; R. Lavenant, *Aphraate*, în DECA, I, p. 173-174; P. Bruns, *Aphrahat*, în LACL, p. 37-38 cu bibliografie.

Africanul, Iulius Sextus, vezi **Iulius Sextus Africanul.**

Agapet

Agapet (m. 536), episcop de Roma între anii 535-536. Mare apărător al ortodoxiei. În timpul vizitei sale la Constantinopol din 536, îl depune pe patriarhul Antim împotriva voinței împărătesei Teodora, datorită convingerilor monofizite pe care acesta le împărtășea. În locul lui este numit patriarhul Mina. Pontificatul său a fost de scurtă durată, întrucât se stinge din viață la 10 luni de la urcarea pe scaunul episcopal. De la el au rămas cinci scrisori: două adresate episcopului Caesarius de Arles, un răspuns dat episcopilor africani la o scrisoare adresată predecesorului său; un răspuns către Reparatus, episcop de Cartagina, care îl felicitase pentru numirea sa și o scrisoare către Petru, episcopul Ierusalimului, în care îl anunța de depunerea lui Antim și numirea lui Mina.

Migne, PL 66, 35-80; J.P. Kirsch în DHGE, I, 1912, col. 887-890; G.H. Moberly, *Agapetus*, în Smith-Wace, I, p. 57-58; Cross, *Agapetus*, în ODCC, p. 23.

Agapet

Agapet, diacon din Constantinopol și autor al unui tratat pe care l-a dedicat împăratului Justinian I, intitulat Ἐκθεσις κεφαλαίων παραινετικών sau *Speculum principis* (Oglinda prințului), cuprinzând 72 de capitole, în care este prezentată concepția creștină despre regalitate și sugerat un cod de comportament pentru suveran. Autorul susține că împăratul este reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, datoria lui fiind aceea de a imita de aici împărăția lui Dumnezeu, urmând propria sa filosofie, puritate, pietate și prin exercitarea filantropiei. Împăratului îi revine sarcina de a reduce inegalitățile dintre bogați și săraci. Acest gen literar s-a bucurat de succes în istoria Bizanțului, fiind imitat de mulți scriitori. În tradiția românească, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* oglindesc spiritul și intenția *Ekthesis*-ului lui Agapet, reancorat însă în tradiția specifică locului. Lucrarea lui Agapet a fost tradusă și în slavonă în sec. X. A fost tradus în armeană în sec. VII. *Ekthesis*-ul a influențat nu numai lumea bizantină, ci întreaga pedagogie politică a umanismului, ideile sale revărsându-se în plan european.

Migne, PG 86, 1163-1185; CPG III, 6900; W. Blum, *Byzantinische Fürstenspiegel*, Stuttgart, 1981 trad. în germană; în engleză parțial: E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium*, Oxford, 1957; J. Dashian, *Studien* 2, Viena, 1901, p. 153-255 trad. în armeană din sec. VII; K. Emminger, *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln*, 1913; Altaner-Stuiber, 1980, p. 514; B. Baldwin, și I. Șevcenko, *Agapetos*, în ODB, I, p. 34; J. Irmscher, *Agapet de Constantinople*, în DECA, I, p. 49-50; J. Ulrich, *Agapet, Diacon*, în LACL, p. 8 cu bibliografie.

Agapie de Hierapolis (Mahbub ibn Qustantin)

Agapie de Hierapolis (m. 941), sau Mahbub ibn Qustantin, episcop melchit de Hierapolis în Osrhoene, autorul unei *istorii universale*, intitulată *Cartea Titlului*, scrisă în limba arabă. Agapie prezintă istoria lumii de la creație și până în vremea sa. La redactarea lucrării sale, Agapie a folosit o serie de lucrări similare. Importanța ei rezidă mai ales în faptul că păstrează fragmente din lucrări care s-au pierdut, cum ar fi, de exemplu, *Cronica* lui Teofil de Edessa (m. 785). În forma în care s-a păstrat, istoria lui Agapie se oprește la anul 776, deși ea a cuprins evenimentele până în 941. La rândul ei, lucrarea lui Agapie a fost folosită ca sursă de informație de Mihail Sirianul pentru *Cronica* sa. Referitor la titlul istoriei, Agapie spune că în greacă se numește *Chronikon*.

A. Vasiliev (ed.), *Kitab al-'Unvan*, în PO 5, 1910, p. 557-692; 7, 1911, p. 457-591 și 8, p. 397-550; Graf, II, p. 39-41; S.H.Griffith, *Agapios of Hierapolis*, în ODB, I, p. 35.

Agathangelos

Agathangelos. Pseudonimul sau numele unui personaj necunoscut, autor al unei *Vieți a Sf. Grigorie Luminătorul**, scrisă, după cum mărturisește el însuși, la porunca regelui Tiridates (aprox. 238-314). Autorul afirmă că era contemporan cu Sf. Grigorie Luminătorul. A. von Gutschmid susține că textul armean a fost redactat pe la mijlocul secolului al V-lea și are ca bază materiale mai vechi. Viața Sf. Grigorie Luminătorul a fost tradusă în greacă, siriacă și arabă. Textul existent derulează viața și activitatea Sf. Grigorie începând cu anul 224 și până la moartea

sa, descriind cariera sa de propovăduitor al credinței creștine, torturile și întemnițarea sa suferite din partea regelui Tiridat care încă nu se convertise, martiriul călugărilor din Valarshapat, care fugiseră de persecuția lui Dioclețian, eliberarea lui Grigorie, convertirea lui Tiridat și distrugerea templelor păgâne. Mai sunt redate informații cu privire la hirotonia lui Grigorie la Cezareea Capadociei, întemeierea Bisericii armene, vizita lui Grigorie și Tiridat la Constantin I și urcarea pe tronul patriarhal a fiului lui Grigorie. Pe la mijlocul sec. al VI-lea, lucrării lui Agathangel i-a fost adăugată o prezentare a 'învățăturii lui Grigorie', un document teologic care cuprinde elementele principale ale învățăturii creștine.

Lucrarea este importantă și pentru informațiile pe care le furnizează despre templele și locurile sacre ale religiei păgâne din Armenia precreștină.

Textul armean al *Vieții Sf. Grigorie Luminătorul* a fost publicat la Constantinopol (1709 și 1824), Veneția (1835 și 1862) și Tbilisi (1882); textul grec în 'Acta Sanctorum', sept., VIII, 1762, p. 320-402; A. von Gutschmid, *Agathangelos*, în *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, XXXI, 1877, p. 1-60; ediții în armeană: Tbilisi, 1909, 1983; retip. cu introducere de R. Thomson, Delmar, N.Y., 1980; G. La-fontaine, *La version grecque ancienne du livre arménien d'Agathange*, Louvain, 1973; R.W. Thomson, *Agathangelos: History of the Armenians*, Albany, N.Y., 1976; G. Garitte, *Documents pour l'étude du Livre d'Agathange*, ST, CXXVII, Vatican, 1946; R.W. Thomson, *The Teaching of St. Gregory: An Early Armenian Catechism*, Cambridge, Mass., 1970; Altaner-Stuiber, 1980, p. 352; Cross, *Agathangelos*, în ODCC, p. 24; S.J. Voicu, *Agathange*, în DECA, I, p. 50 cu bibliografie recentă; P. Bruns, *Agathangelos*, în LACL, p. 8-9 cu bibliografie; R. Thomson, *Agathangelos*, în ODB, I, p. 35.

Agathias

Agathias (c. 532-c. 582), istoric, avocat și poet bizantin. Se pare că nu a împărtășit credința creștină. S-a născut la Myrina și studiază la Alexandria. Revine la Constantinopol unde studiază dreptul roman, devenind un avocat deosebit de căutat la curtea lui Justinian. Una din primele sale lucrări, *Daphniaka*, scrisă în hexametri și abordând diverse teme, unele erotice, s-a pierdut. În anul 560 a alcătuit o colecție de epigrame, dintre care unele au fost scrise de el, iar altele scrise de diverși prieteni ai săi avocați, numită *Cycle*, care a fost introdusă în Antologia greacă, cu o prefață a lui Agathias, adresată împăratului Justinian I sau Justin II, nu se știe cu certitudine. *Istoria* sa, în cinci cărți, reprezintă autoritatea principală pentru evenimentele care s-au derulat între anii 552- 559. Domnia împăratului Justinian ocupă un loc central. Sunt descrise campaniile din Răsărit și din Apus și prezența generalului Narses în Italia. Ea continuă lucrarea lui Procopiu* de Cezareea. Acest document furnizează date prețioase și în legătură cu religia zoroastriană.

Migne, PG 88, 1269-1596; R. Keydell (ed.), *Historiarum Libri Quinque*, Berlin, 1967; J.D. Frendo, *The Histories* (trad. în engleză), Berlin, 1975; G. Viansino (ed.), *Epigrammi*, Milano, 1967 cu trad. în italiană; Cameron, *Agathias*, Oxford, 1970; William Milligan, *Agathias*, art. în Smith-Wace, I, p. 59-60; Krumbacher, p. 240-243, cu bibliografie; A. M. Cameron, *Agathias*, Oxford, 1970; Cross, *Agathias*, în ODCC, p. 24; B. Baldwin, *Agathias*, în ODB, I, p. 35-36.

Agathonicos de Tars

Agathonicos de Tars (aprox. începutul sec. V), numele unui personaj fictiv autor al unui *corpus*, cu un conținut dogmatic

și apologetic, scris în greacă, dar care s-a păstrat doar în traducere coptă. Acest *corpus* cuprinde: a. un tratat împotriva antropomorfismului; b. o dezbatere cu Justin din Samaria despre învierea trupului (*Disputatio cum Iustino de resurrectione*); c. o altă dezbatere cu Stratonikos de Cilicia despre providență și alte teme (*Dialogus cum Stratonico*); și d. o apologie asupra necredinței (*De incredulitate*). Textul este important întrucât dezvăluie diverse preocupări teologice prezente în cercurile monahale din sec. V.

W. E. Crum, *Der Papyroscodex Saec. VI-VII...*, Strasbourg, 1915; T. Orlandi, *Il Dossier di Agatonico di Tarso*, Fest. Polotsky, Beacon Hill, 1981; T. Orlandi, *Agathonicos de Tarse*, în DECA, I, p.51; B. Windau, *Agathonicos von Tarsus*, în LACL, p. 9.

Agnellus

Agnellus, arhiepiscop de Ravenna. S-a născut într-o familie nobilă și bogată în jurul anului 486. După terminarea studiilor, îmbrățișează cariera militară, pe care o părăsește la moartea soției sale, îmbrăcând haina monahală. Este hirotonit diacon și numit *praefectus* al bisericii Sf. Agatha din Ravenna. Datorită vieții și activității sale deosebite, este ales arhiepiscop de Ravenna în 556. În calitate de episcop se dedică construirii de biserici și restaurării celor vechi. S-a dovedit un aprig dușman al arianismului, izbutind să aducă sub propria sa jurisdicție multe din bisericile goților arieni. De la el a rămas o scrisoare: *Epistola de ratione fidei ad Armenium*, în care apără învățătura treimică a Bisericii împotriva ereziei ariene. S-a stins din viață în 566.

Migne, PL 68, 381-386; CPL 949; *Agnello, arcivescovo di Ravenna. Studi per il XIV centenario della morte (570-1970)*, Soc. di Studi

Romagnoli. Saggi e repertori XIV, Firenze, 1971; E. Venables, *Agnellus*, în Smith-Wace, I, p. 62; Altaner-Stuiber, 1980, p. 465; U. Dionisi, *Agnello*, în DECA, I, p. 53.

Agnellus, Andreas

Agnellus, Andreas (805-846), istoric, preot și egumen la Sf. Maria de Vlaherne și Sf. Bartolomeu din Ravenna. Descendent al unei familii aristocrate, unul din strămoșii săi, Ioannicius, a fost funcționar în administrația centrală a împăratului Justinian II. Există și părerea potrivit căreia, deși a fost egumen, Angellus a fost doar preot de parohie. Lucrarea sa: *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* - Cartea pontificală a Bisericii din Ravenna, prezintă istoria ierarhilor de la Ravenna, începând cu Sf. Apolinarie și până în vremea sa. În esență, Angellus imită *Liber Pontificalis*, colecția de biografii ale ierarhilor care au ocupat scaunul episcopal din Roma, cu scopul de a susține pretențiile episcopilor de la Ravenna față de cei de la Roma. În pofida țelului ei părtinitor, lucrarea este de o mare valoare istorică și documentară, întrucât ne furnizează informații nu numai despre cei care au condus Biserica creștină în acest mare centru creștin, dar și despre viața cotidiană, tradițiile hagiografice, sărbătorile și obiceiurile în acest oraș bizantin după două sau trei generații de la retragerea conducerii bizantine. Angellus a folosit o serie de surse documentare, între acestea menționăm cronica arhiepiscopului Maximian (546-566), diverse materiale hagiografice, documente de arhivă și tradiția orală. A nu fi confundat cu Angellus, arhiepiscop de Ravenna între anii 556-566.

Ed. princeps: *Liber Ecclesiae Ravennatis*, 2 vol., Leipzig, 1708; Migne. PL 106, 460; ed.

critică: O. Holder-Egger în MGH, *Scriptores Rerum Langobardicarum et Italicarum Saec. VI-IX*, 1878, p. 265-391; C. Nauwerth, *Angellus von Ravenna*, München, 1974; Cross, *Angellus, Andreas*, în ODCC, p. 25; M. McCormick, *Angellus*, în ODB, I, p. 37.

Agnoetae sau Agnoiți

Agnoetae sau Agnoiți ('Αγνοῦται de la ἄγνοεω - a fi necunoscător, ignorant). Numele și membrii a două secte care neagă atotștiința lui Dumnezeu Tatăl și a lui Dumnezeu Fiul în starea Lui de cheneză.

Prima sectă este de sorginte ariană condusă de Theophronius din Capadocia, care a înflorit în jurul anului 370. Adepții acestei secte susțineau că Dumnezeu cunoștea din memorie trecutul, însă, în ceea ce privește viitorul, El îl cunoștea în mod relativ, având în această privință o precunoaștere incertă. În *Exerciții ale minții*, Theophronius afirmă că Dumnezeu este familiar cu trecutul, prezentul și viitorul, însă "cunoașterea pe care o are asupra acestor subiecte nu este de același grad și este supusă unui fel de mutații". Afirmatia aceasta l-a supărat pe Eunomiu*, care îl excomunică din gruparea sa. Ca urmare, el va întemeia o altă grupare cunoscută sub numele de *theophronieni*.

Cea de a doua sectă agnoită este de factură monofizită și a fost întemeiată de către Themistius, diacon în Alexandria (sec. al VI-lea), de unde și denumirea de *themistieni*. După moartea lui Sever*, Themistius învață că sufletul uman (nu natura divină) a lui Hristos a fost aidoma nouă în toate privințele, necunoscând multe lucruri, în special ziua judecății pe care singur Tatăl o cunoaște. Majoritatea monofiziților vor respinge această idee ca nefiind conformă cu învățătura lor

privind o singură fire a lui Hristos, susținând unitatea cunoașterii și numindu-i pe adeptii acestuia *agnoetae* - ignoranți, necunoscători. Pe de altă parte, ortodocșii resping ideea lui Themistius, deoarece, susțin ei, produce o ruptură între cele două firi. Patriarhul Evloghie al Alexandriei scrie un tratat împotriva agnoiților, atribuindu-l lui Hristos cunoașterea absolută. Extrase din acest tratat se regăsesc la Fotie. Themistius a fost anatemizat de Sofronie, patriarhul Ierusalimului. Agnoetismul va fi reînviat de adopționiști* în sec. al VIII-lea.

J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, XI, 502; Philip Schaff, *Agnoetae*, art. în Smith-Wace, I, p. 62-63. Leontiū de Bizanț, *De Sectis, Actio X*, cap. III; A. Vacant, DTC, I, 1903, col. 586-596 cu referințe patristice; Cross, *Agnoetae*, în ODCC, p. 25; F. Cocchini, *Agnoètes*, în DECA, I, p. 54.

Agobard

Agobard (769-840), arhiepiscop de Lyon. S-a născut în 769 din părinți gali, stabiliți în Spania. În 782 familia sa se stabilește în Gallia Narbonensis. Este prezentat lui Leidrad, arhiepiscop de Lyon, care îl hirotonește diacon (798), iar mai târziu, preot (804). În 813 este numit vicar al arhiepiscopului Leidrad de Lyon, iar după trei ani devine urmașul său în scaunul de arhiepiscop, cu consimțământul împăratului și al sinodului episcopilor galicani. În 835, conciliul local de la Thionville îl depune din treaptă, pe de o parte, pe motiv că a fost hirotonit de trei episcopi și că nu puteau exista doi episcopi în aceeași localitate, iar pe de altă parte, datorită faptului că s-a opus fățiș intervențiilor în viața bisericească ale împărătesei Judith. Este repus în scaun după o perioadă de doi ani. Agobard a

fost un fin teolog, operele sale purtând amprenta vizibilă a originalității. El a atacat cu vehemență diverse practici existente în societate la acea vreme: credința în vrăjitorie, schingiurea ca mijloc de aflare a adevărului, credința că tunetul și fulgerul erau produse prin acte magice. Totodată, el a respins și abuzul în venerarea reprezentărilor sacre: icoane și statui. Scrierile sale teologice au fost îndreptate împotriva ereziei adopțianiste pe care o interpreta ca o formă mai moderată de nestorianism. El a scris un tratat împotriva lui Felix* de Urgell. Acest tratat este în mare parte o înșiruire de *catene* preluate din Sfinții Părinți. Scrie apoi patru lucrări împotriva evreilor care se așezaseră în Lyon sub protecția lui Ludovic. A atacat, în *Despre îndreptările din Antifonariu*, speculațiile liturgice ale lui Amalarius* de Metz. Împotriva acestuia mai scrie o altă lucrare, mai temperată în ton, *Carte împotriva celor patru cărți ale lui Amalarius*. Agobard a fost preocupat atât cu disciplina, cât și de doctrina Bisericii, scriind o serie de tratate și lucrări în acest sens: *Către episcopul Bernard despre privilegiile și drepturile preoției*; *Despre adevărul credinței*; *Scrisoare către Ebbo, episcop de Reims, despre nădejde și teamă*; *Despre administrarea bunurilor bisericești*; *Despre psalmodie*. Tratatul *De imaginibus sanctorum*, care i-a fost atribuit, aparține în realitate lui Claudius* de Torino. De la el au rămas și o serie de epistole importante pentru cunoașterea atmosferei sociale și politice a vremii.

Migne, 104, 159-352; ed. critică: G. Waitz (ed.), *Libri duo pro filiis et contra Iudith uxorem Ludovici Pii*, în MGH, Scriptores, XV, pt. 1, 1887, p. 274-279; E. Dümmler (ed.), MGH, Epistolae, V, 1898, p. 150-239; idem, *Carmen ad Agobardum Archiepiscopum missum*, în MGH, V, Poetae, II, 1883, p.

118 și urm.; J.A. Cabaniss, *Agobard of Lyon*, Syracuse, NY, 1953; E. Boshof, *Erzbischof Agobard von Lyon*, Kölner historische Abhandlungen, XVII, 1969; C. Deedes, *Agobard*, în Smith-Wace, I, p. 63-64; Cross, *Agobard*, în ODCC, p. 26.

Agraecius

Agraecius. Episcop de Sens, în Galia, în a doua jumătate a sec. V. Scrierea numelui este incertă, fiind întâlnite mai multe forme: Agroecius, Agritius. Este autorul unui tratat de ortografie: *Ars de orthographia*. Împreună cu Sidoniu Apolinare s-a deplasat la Bourges pentru a restabili ordinea în comunitatea de acolo. A nu fi confundat cu Agrestius*, episcop de Lugo.

H. Keil (editor), *Ars de orthographia*, în Grammatici latini, VII, Leipzig, 1880; A. Hamman, *Agraecius*, în DECA, I, p. 55; B. Windau, *Agraecius*, în LACL, p. 9 cu bibliografie.

Agrestius

Agrestius (sec. V), episcop de Lugo în Gallicia. Despre el avem puține informații. S-a opus alegerii și numirii ca episcop a lui Pasteur și Sygarius, adversari ai priscilianismului și a participat la conciliul local de la Orange din 441. De la el s-a păstrat un fragment dintr-un poem intitulat: *Versus Agresti ep. de fide ad Avitum ep.* Este vorba de un scurt poem apologetic în care se apără de acuzele de erezie care i-au fost aduse. În poem afirmă, între altele, creația lumii din nimic.

Migne, PLS 5, 400-401; CPL 1463a; K. Smolak, *Das Gedicht des Bischofs Agrestius*, Viena, 1973; E. Prinzivalli, *Agrestius*, în DECA, I, p. 55; B. Windau, *Agrestius*, în LACL, p. 9 cu bibliografie; B. Windau, *Agrestius*, în LACL, p. 9, vezi bibliografia.

Agricola

Agricola. De la Prosper aflăm că Agricola a fost fiul episcopului pelagian Severianus. Lui i se datorează răspândirea pelagianismului în Marea Britanie. Activitatea lui a fost curmată de papa Celestin care l-a trimis în Anglia pe episcopul Germain de Auxerre, care a izbutit să curme propaganda pelagiană și să întărească din nou credința ortodoxă. Lui Agricola i-au fost atribuite cinci scrisori și un tratat, *De vitiis*, de inspirație pelagiană. Cercetările ulterioare au arătat că acestea îi aparțin episcopului breton Fastidius*.

Prosper, *Chronicon*, în Migne, PL 51, 594-595; C. Caspari, *Briefe, Abhandlungen und Predigten aus den zwei letzten Jahrhunderten des kirchlichen Altertums und dem Anfang des Mittelalters*, Christiania, 1890, p. 381-389; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Fribourg, 1924, p. 519-520; L. Prunel, *Saint Germain d'Auxerre*, Paris, 1929, cap. 5; G. Morin, *Le <De vita Christiana> de l'évêque breton Fastidius et le livre de Pélagie ad viduam*, în Rev. Bénédictine, XV, 1898, p. 481-493; M. Viller, *Agricola*, în DSp. I, col. 254-255.

Agripa Castor

Agripa Castor, scriitor bisericesc din vremea împăratului Adrian. Eusebiu și Ieronim vorbesc laudativ la adresa lui. În istoria bisericească, Agripa este cel dintâi care a scris împotriva ereziilor. După informația lui Eusebiu, el a scris împotriva gnosticului Basilide*, într-o manieră satisfăcătoare, expunând cu desăvârșire impostura acestuia. Nu se știe cu certitudine dacă a scris și împotriva lui Isidor, fiul lui Basilide, după cum s-a dedus din datele furnizate de către Teodoret. Opera sa s-a pierdut.

Eusebiu, *Ist. bis.*, IV, 7, 6-8; Ieronim, *De vir. ill.*, 21; Teodoret, *Haer. Fab.*, I, 4; G. Salmon, *Agrippa Castor*, în Smith-Wace, I, p. 65; G. Ladocsi, *Agrippa Castor*, în DECA, I, p. 56.

Agriustia

Agriustia. Autorul anonim al pascaliei *Computus Carthaginensis*, scrisă în timpul domniei lui Genseric, apără validitatea calculului pascal sugerat de Augustalis împotriva unui oarecare Agriustia, din Thimida Regia, în Mauritania (azi: Sidi Ali al-Sedfini în Tunisia). Agriustia i-a adresat un calcul pascal, *De ratione paschali*, lui Ilarion, care a fost identificat cu Quintus Julius Ilarianus (sec. IV). După informațiile autorului anonim, Agriustia a greșit în calculele sale care au fost bazate pe aproximări și ignoranță.

Computus Carthaginensis, în Migne, PL 59, 545 și urm.; CPL 2296; Migne, PL 59, 521 C-D; B. Krusch, *Studien zur christlich-mittelalterlichen Chronologie. Der 84. jährige Ostercyclus und seine Quellen*, Leipzig, 1880, p. 23 și urm.; V. Loi, *Agrustia*, în DECA, I, p. 57.

Ahile de Spoleto

Ahile de Spoleto, episcop de Spoleto, la începutul sec. V. Singura dată certă din viața lui este anul 419, când numele său apare în disputa dintre papa Bonifaciu I și Eulalius, el fiind delegat de curtea de la Ravenna să săvârșească slujba de Paști la Roma, deoarece ceilalți doi fuseseră opriți de a intra în cetate. Ahile a construit apoi la Spoleto o biserică închinată Sf. Petru, aducând și moaștele sale. Totodată, el a scris o serie de imne pentru această biserică, din care s-au păstrat patru. Două din aceste imne îl proslăvesc pe Petru. Teologii catolici citează aceste

imne ca temei pentru primatul petrin, fără însă a fi suficient de concludente în acest sens.

G.B. de Rossi, ICUR II, I, p. 113-114; CPL 1484; A.P. Frutaz, *Spes e Achileo vescovi di Spoleto*, Atti del II Convegno Studi Umbri, Perugia, 1964, p. 352-377; H. Leclercq, în DACL, 15, col. 1639-1640; A. Di Berardino, *Achillée*, în DECA, I, p. 24; B. Dümmler, *Achilleus von Spoleto*, în LACL, p. 5.

Ahile Tatios

Ahile Tatios, scriitor grec din a doua jumătate a sec. II, autor al romanului *Leucip și Cleitofon*. S-a născut la Alexandria, unde a fost educat. După unii cercetători, el a fost creștin și a ajuns până la treapta de episcop. După informațiile date de Souda (Suidas*), el a mai scris și alte lucrări pe diverse teme. Romanul său s-a bucurat de oarecare popularitate deoarece conținutul lui a fost interpretat alegoric în sensul căutării mântuirii sufletului creștin, iar din punct de vedere literar, datorită stilului în care a fost scris, și anume, în proză atică. După sec. XII, când tradiția scrierii de romane a fost reluată, opera lui Ahile a devenit model pentru romancieri ca Eustathios Makrembolites sau Theodor Prodromos.

E. Villborg (ed.), *Leucippe and Cleitophon*, 2 vol., Stockholm, 1955, 1962; S. Gaslee, *Achilles Tatius*, Cambridge-London, 1969 trad. în engleză; T. Hagg, *The Novel of Antiquity*, Oxford, 1983; H.W. Willis în XVII Congresso Internazionale di Papirologia, Napoli, 1984, p. 163-166; E.M. Jeffreys și M.M. Jeffreys, *Achilles Tatius*, în ODB, I, p. 14.

Ahmet ben Sirin

Ahmet ben Sirin. Ahmet este pseudonimul autorului unuiia dintre cele mai extinse tratate de onirologie din literatu-

ra bizantină, *Oneirokritikon*. Se pare că acesta a fost grec de origine și a fost interpretul de vise al califului Ma'mun de Bagdad, după cum susține el însuși, căruia îi dedică tratatul său. Ahmet a folosit în *Oneirokritikon* materiale preluate din diverse surse: arabe, bizantine, romane și bineînțeles propriile sale vise. Materialele preluate din izvoare necreștine au fost prelucrate în conformitate cu tradiția creștină. Data scrierii acestui tratat este fixată între anii 813 (momentul urcării pe tronul califal din Bagdad al lui Ma'mun) și sec. XI. Numele Ahmet apare de asemenea ca autor pe un tratat de astrologie din sec. VIII și începutul sec. IX.

F. Drexl (ed.), *Oneirocriticon*, Leipzig, 1925; S.M. Oberhelman, *The Oneirocriticon of Achmet*, Binghamton, 1989 trad. în engleză; F. Drexl, *Achmets Traumbuch*, Freising, 1909; S.M. Oberhelman, *Achmet ben Sirin*, în ODB, I, p. 14.

Ahu-Dhemmeh

Ahu-Dhemmeh, episcop nestorian de Tagrith, hirotonit în această treaptă de către Iacob Baradeu (Iacob Burdeana) în 599. După informația dată de Bar Hebraeus, el a fost numit de către Cristofor, catolicosul armenilor, episcop de Beth Arbaye, iar Iacob Burdeana l-ar fi promovat doar în scaunul de Tagrith. Aici el hirotonește mai mulți preoți și întemeiază două mănăstiri, ducând totodată o intensă activitate misionară printre arabi. Unul dintre cele mai mari succese misionare ale sale a fost convertirea la creștinism a unui prinț, membru al familiei regale persane, dându-i numele de botez George. Acest fapt l-a supărat foarte mult pe împăratul Chosroes I Anusharwan, care îl aruncă în închisoare, și în cele din urmă îl decapitează la 2 august 575.

Ca scriitor, Ahu-Dhemmeh a fost mai degrabă filosof, decât teolog. El a scris împotriva sacerdoțiului persan și a filosofilor greci. A compus o carte despre definiții, despre toate subiectele logicii, despre liberul arbitru în două omilii, despre suflet și om ca microcosmos și un tratat despre alcătuirea din trup și suflet a omului. El este cel dintâi autor al unei gramatici siriene. Din puținele fragmente care s-au păstrat, se poate afirma că el a urmat în alcătuirea gramaticii sale, principiile gramaticii grecești.

F. Nau, în *Patrologia Orientalis*, III, 97-120; facs.1: *Histoire d'Aboudemmeh et de Marouta*, Paris, 1906; Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, II, 99; Assemani, BO, II, 414; III, part. I, 192; W. Wright, p. 67-68; Chabot, p. 77; Duval, p. 364 și 250, 286; Baumstark, p. 178; Urbina, p. 168 cu bibliografie.

Aileran cel Întept

Aileran cel Întept (m. 665), călugăr la mănăstirea Clonard din Irlanda, autor a două lucrări deosebit de interesante: *Interpretatio mystica progenitorum Christi* și *Rythmus in Eusebii Canones*. Prima lucrare se angajează în explicarea etimologiei numelor predecesorilor lui Iisus, folosind informații din Ieronim* și alți scriitori ai vremii, iar a doua abordează simbolismul celor patru animale apocaliptice.

Migne, PL, 80, 327-342; 101, 729; CPL, 1120-1121; DHGE, I, 1146; W. Meyer, *Gildae oratio rythmica*, NGWG, 1912, p. 63-67; M. Simonetti, *Aileran le Sage*, în DECA, I, p. 58.

Aimon sau Haymon (Haimon)

Aimon sau Haymon, episcop de Halberstadt. Devine călugăr la mănăstirea

Fulda, iar împreună cu Rabanus* Maurus a fost discipol al lui Alcuin la Tours. La începutul anului 841, după ce funcționase o vreme ca sareț al mănăstirii Hersfeld, este numit episcop de Halberstadt. În această calitate participă la sinodul de la Mayence din 847. S-a stins din viață în anul 853. Opera scrisă a lui Aimon cuprinde diverse aspecte ale teologiei: biblică, sistematică, istorică și practică. Deși se spune că el a comentat aproape toate cărțile Sf. Scripturi, s-au păstrat comentarii la *psalmi*, la *cântările biblice folosite în cult*, la *Isaia* și *cei 12 profeți mici*, *Cântarea Cântărilor*, *Epistolele Sf. Pavel* și *Apocalipsă*, iar dintre aceste comentarii, cel la psalmi îi aparține, în realitate, lui Aimon de Hirschau (m. 1107), iar cele la epistolele pauline și Apocalipsă, călugărului Remi de Saint-Germain-d'Auxerre. În tratatul *De corpore et sanguine Domini* susține dogma transubstanțierii. *Omiliile* sale abordează pericopele evanghelice ale duminecilor de peste an, la diferite sărbători mari și la sfinți. O parte din aceste omilii îi aparțin lui Aimon de Hirschau. Aimon a fost preocupat și de istoria bisericească. El redactează un scurt compendiu, *Historiae sacrae epitome*, inspirată din Iosif și Eusebiu*. De interes aparte este tratatul ascetic *De vanitate librorum, sive de amore coelestis Patriae libri tres*, adresat unui anume Guillaume, care a părăsit o funcție înaltă de la curte pentru a îmbrățișa viața de sărăcie. Tratatul este împărțit în trei părți. În prima parte prezintă patria cerească, în a doua mijloacele de realizare a acesteia și a treia despre pedeapsa veșnică, în care vorbește și despre purgatoriu și judecata veșnică. Ca izvoare, sunt folosite cu precădere scrierile părinților apuseni: Augustin*, Ambro-

zie*, Ciprian*, Benedict*, Beda*, Prosper*, Cassiodor* și Isidor*, iar dintre cei răsăriteni: Origen*, Vasile* cel Mare și Ioan* Hrisostom. Nu este vorba de o lucrare strict originală, ci mai degrabă de o compilație. Lui Aimon îi mai sunt atribuite: un tratat *De Sancta Trinitate*, o serie de scrisori și predici.

Migne, PL 116-118; C.G. Derling, *De Haymone episcopo Halberstadiensi commentatio historica*, Helmstadt, 1747; P. Antonius, *Exercitatio historico-theologica de vita et doctrina Haymonis Helberstadiensis*, Halle, 1704; Cayré, II, p. 373; G. Allemang, *Aimon, saint*, art. în DHGE; M. Mähler, *Aimon ou Haymon*, DSp. I, col. 261-262.

Aithallaha de Edessa

Aithallaha de Edessa, (în greacă: Aeithallas; în siriacă: Ithalaha sau Aithalaha), episcop de Edessa din 324 până în 345/8. Din *Chronicon Edessenum* aflăm că el a construit un cimitir la est de biserica metropolei mesopotamiene. Numele lui se află printre semnatarii actelor de la sinodul I ecumenic de la Niceea (325). Îi este atribuită o scrisoare care s-a păstrat doar în traducere armeană. Importanța acestei scrisori rezidă în conținutul ei dogmatic, fiind o expunere elaborată a doctrinei trinitare, în timp ce hristologia ei este anterioară sinodului de la Efes. Scrisoarea mai vizează erorile sectei audienilor prezenți la Edessa în jurul anului 340 și ale gnosticilor.

P.I. Thorossian, *Aithallae episcopi edesseni epistula ad christianos in Persarum regionem de fide*, Veneția, 1942 cu trad. în latină; M. G. Durand, *Un document sur le concile de Nicée?*, RSPH, 50, 1966, 615-627; Urbina, p. 86; M. van Esbroeck, *Aithalla d'Édesse*, în DECA, I, p. 60-61; P. Bruns, *Aithallaha von Edessa*, în LACL, p. 10.

Alain de Farfa

Alain de Farfa, monah și apoi abate al mănăstirii Sf. Maria din Farfa începând cu anul 761. Petrece mai mulți ani în singurătate dedicându-se copierii de manuscrise. S-a stins din viață în anul 770. Este autor al unui *Omiliar*, mai vechi decât cel al lui Pavel* Diaconul.

Migne, 89, 1197; Achile Ratti, *L'omeliario detto di Carlomagno et l'omeliario di Alano di Farfa*, în *Rendiconti del R. Ist. Lombardo di sr. c. let. ser. II*, vol. XXXII, 1900; Dom Bäumer, *Geschichte des Breviers*, Freiburg, 1895, p. 286; M. Mähler, *Alain de Farfa*, în *DSp.* I, col. 268-269.

Alaric

Alaric (c. 370-410). Conducătorul vizi-goților, considerat a fi fost unul dintre cei mai instruiți și buni conducători ai popoarelor barbare care au invadat imperiul roman. Sub Theodosie I a fost general al trupelor barbare. La moartea acestuia a sperat că va primi funcții mai importante. Dezamăgit că a fost tratat cu indiferență, se hotărăște să-și construiască un imperiu propriu. Tratatările cu împărații răsăriteni și cei de Apus eșuând, Alaric va ataca Roma de trei ori succesiv în 408, 409 și 410. Istoricul Zosim ne informează că Inocențiu, episcopul Romei, ar fi fost de acord să se facă apel, ca ultimă instanță de apărare a Romei împotriva lui Alaric, la practicile magice etrusce despre care se spunea că aveau puterea de a coborî foc din cer asupra trupelor acestuia. Cu toate acestea, ultima incursiune asupra Romei este încununată de succes, Alaric intrând triumfal în cetate la 24 august 410, spre marea dezamăgire și consternare a imperiului întreg. Deși arian de credință, el nu a persecutat Biserica oficială. Ba mai mult,

Alaric a fost cel care a alungat pe locuitorii păgâni din Roma, transformând templele lor în biserici creștine, la revenirea de la Ravenna a lui Inocențiu I. Se pare că *De Civitate Dei*, scrisă de Fer. Augustin* între anii 413-426, a avut ca scop și respingerea argumentelor aduse de păgâni privind cucerirea Romei.

Cecil Deedes, *Alaric*, art. în Smith-Wace, I, p. 68-69. Despre impactul cuceririi Romei de către Alaric vezi: Milman, *Latin Christianity*, I, p. 120-140; Cross, *Alaric*, în ODCC, p. 28.

Alcuin

Alcuin (735-804), (Ealwine, Alchuin, Alquinus, Flaccus Albinus). S-a născut într-o familie aristocrată din Northumbria în jurul anului 735. După propria sa informație, din familia sa s-a născut Sf. Willibrord, apostolul frizienilor. A fost educat la școala întemeiată de arhiepiscopul Egbert pe lângă biserica din York, fiind inițiat în gramatică, în științele umaniste, de la literatură, filosofie și până la Sf. Scriptură. Totodată, a învățat limba și literatura latină, despre Părinții greci și limba ebraică. Călătorește apoi la Roma în compania lui Egbert, înainte ca acesta să fie promovat. În drum studiază la câteva mănăstiri din Franța. A fost tuns în monahism și apoi hirotonit diacon de Ethelbert. În timpul celei de a doua călătorii la Roma, între 767-780, participă la o dispută între un înțelept evreu și Petru de Pavia. Cu această ocazie, el dobândește favorurile regelui Carol cel Mare. Revine la York pentru a fi trimis din nou la Roma, în 781, de către noul arhiepiscop al York-ului Eanbald. La Parma se întâlnește din nou cu Carol cel Mare, care îl numește consilier personal pentru probleme religioase și educative. În această calitate, el întemeiază o bibliotecă în palatul regal și organizează o

serie de școli după modelul Școlii palatine. În 790 revine în Northumbria, unde rămâne pentru o scurtă perioadă, fiind rechemat de Carol cel Mare pentru a-l ajuta atât în lupta împotriva ereziei adopcioniste, cât și în problema cultului icoanelor, ridicată de împărăteasa Irina. Alcuin devine apărătorul credinței ortodoxe. Alături de alți erudiți englezi, acționând totodată ca reprezentant al episcopatului din Anglia. De această dată el nu va mai reveni în Anglia. Este numit de Carol cel Mare stareț al mănăstirii Sf. Martin din Tours unde înființează o importantă școală și o bibliotecă. Paralel a înființat și un spital pentru pelerini la Duodecim Pontes lângă Troyes. Se stinge din viață în 804, fiind înmormântat în biserica Sf. Martin.

De la Alcuin a rămas o serie de lucrări exegetice, în mare parte compilații din Sfinții Părinți: la *Facere*, *Psalmi*, *Ecclesiast*, *Cântarea Cântărilor*, *Epistola către Tit*, *Filimon* și *Evrei* și la *Apocalipsă*. Scrieri dogmatice: *De Fide Sanctae et Individuae Trinitatis*; *28 de întrebări despre Treime*; *Despre purcederea Duhului Sfânt etc.*; Scrieri liturgice: *Liber Sacramentorum*; *De Psalmorum usu*; *Officia per ferias*; *De Baptismi caeremoniis*. Asociate cu aceste scrieri, el a scris trei cărți cu un conținut moral și filosofic: *De virtutibus et vitiis*; *De animae ratione* și *De Confessione*. Pentru studierea artelor liberale ne-au rămas: *Grammatica*, *De orthographia*; *De dialectica* și *Dialogus de rhetorica et virtutibus*. Opera sa este departe de a fi originală, fiind importantă în măsura în care în ea se regăsesc adunate informații preluate de la alți scriitori de seamă din Apusul și Răsăritul creștin. Măreția lui Alcuin rezidă în redescifrarea valorilor culturii antice și în hotărârea lui de a le reînvia. În el regăsim duhul predecesorilor

și al tutorilor săi care l-au îndemnat să readucă vechea înțelepciune și să implanteze valențele ei în inimile celor tineri. În acest sens el a înzestrat bibliotecile din Anglia și Franța cu cărți noi și vechi. Lui Alcuin îi revine cu precădere înființarea Universității din Paris, unde filosofia își va demonstra trăinicia, străduindu-se să meargă dincolo de Platon și Aristotel.

Migne, PL, 100 și 101; P. Jaffe (ed. Wattenbach-E. L. Duemmler), *Monumenta Alcuiniana*, Bibliotheca Rerum Germanicarum, VI, Berlin 1873; K. Werner, *Alcuin und sein Jahrhundert*, 1876; W. Stubbs, *Alcuin*, art. în Smith-Wace, I, p. 73-76; G. Ellard, *Master Alcuin*, Liturgist, Chicago, 1956; P. Moncelle, *Alcuin*, în DHGE, II, 1914, col. 30-40; M. Mähler, *Alcuin*, DSp. I, col. 296-299; L. Wallach, *Alcuin*, în NCE, I, 1967, p. 279; Cross, *Alcuin*, art. în ODCC, p. 31; É. Gilson, *Filozofia în evul mediu*, Humanitas, București, 1995, p. 173-183.

Aldhelm

Aldhelm (640-709), cel dintâi episcop de Sherbourne. S-a născut în familia regală de Wessex în jurul anului 640, fiind prima personalitate literară de sorginte anglo-saxonă. A învățat sub îndrumarea lui Maeldubh și apoi a lui Adrian de Canterbury. Intră în mănăstirea Malmesbury unde se călugărește și este hirotonit preot. Este numit stareț al acestei mănăstiri (676), iar în 705 este ales episcop de Sherbourne. Moare în 709. Principala sa lucrare este *De metris et aenigmatibus ac pedum regulis*, dedicată regelui Alfrid de Northumbria. El concentrează în această lucrare întreaga sa știință și ambiție literară, dezvăluind o personalitate complexă, bine educată cu o vastă cultură literară și scolastică. Îi mai este atribuită o lucrare despre feciorie, *De Virginitate*, păstrată în două versiuni, una în versuri,

alta în proză, în care preamărește castitatea. De la el au mai rămas cinci poeme în versuri hexametrice și câteva scrisori. Din ceea ce a scris în anglo-saxonă nu s-a păstrat nimic.

Migne, PL, 89, 63-314; CPL, 1331-1339; R. Ehwald, în MGH, *Auctores Antiquissimi*, 15, 1913-1919; G.F. Browne, *St. Aldhelm*, 1903; W.B. Wildman, *Life of Saint Ealdhelm*, 1905; A.S. Cook, *Sources for the Bibliography of Aldhelm*, Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences, XXVIII, 1927; Cross, *Aldhelm, St.*, în ODCC, p. 32; M. Simonetti, în DECA, I, p. 62-63.

Alexandria

Alexandria. Oraș în Egipt, întemeiat de Alexandru cel Mare la 331 î.d.Hr., al doilea ca importanță și mărime în imperiul roman, până în secolul al IV-lea, când este depășit de Constantinopol. Locul de naștere al elenismului*, aici întâlnindu-se culturile greacă, egipteană și orientală pentru a da naștere unei noi civilizații. Renumele acestui oraș se leagă atât de filosofia elenistică, de gândirea iudaică, cât și de cea creștină. În Alexandria a funcționat una din cele mai vestite universități din antichitate, *Museion*, care deținea două biblioteci și o organizare deosebită. Studiul filosofiei a fost îmbinat aici cu cel al științelor exacte, cum sunt matematica, astronomia, geometria și al științelor naturii cu elemente de fizică și alchimie. Filosofia greacă antică se conturează ca o filosofie religioasă, exemplu în acest sens fiind neoplatonismul. Tot aici s-a făcut prima traducere a textului sacru al Vechiului Testament în limba greacă, realizându-se și o primă sinteză între tradiția religioasă iudaică și filosofia greacă, ilustrată de literatura iudeo-elenistă al cărei reprezentant de seamă a fost Filon*. Eusebiu de Cezareea

reea reține în *Istoria bisericească* (II. 16) că întemeietorul Bisericii creștine din Alexandria a fost Sf. Marcu. Gândirea creștină din Alexandria a cunoscut o înflorire deosebită datorită *Școlii catehetice* care a funcționat până la sfârșitul secolului al IV-lea, când a fost transferată de către Rodon (395) la Side în Pamfilia. Sinodul ecumenic de la Niceea (325) plasează Alexandria, în ordinea cinstirii, pe locul al doilea după Roma, iar cele de la Constantinopol (381) și Calcedon (451) pe locul al treilea. Alexandria a fost și scena unor mari convulsii în istoria Bisericii creștine. Gnosticismul*, în forma lui filosofică, se leagă de acest loc, la fel și erezia ariană*. Totodată, Alexandria a fost un teren fertil și pentru monofiziți*. Patriarhia Alexandriei pierde din importanță după cucerirea Egiptului de către perși (616) și mai apoi de către arabi (642). După schisma din 1054, Patriarhia Alexandriei rămâne în sânul Bisericii Ortodoxe de răsărit. Alexandria este și centrul spiritual al Bisericii copte*, conducătorul spiritual al acesteia fiind numit "Papă și Patriarh de Alexandria".

Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, V, 10; J.M. Neale, *A History of the Holy Eastern Church. The Patriarchate of Alexandria*, 2 vol., 1847; Ioan G. Coman, *Patrologie*, vol. II, p.237 și urm.; Quasten, *Patrology*, vol. II, p. 1 și urm.; T. Orlandi, *Storia della Chiesa di Alessandria* (texte copte cu traducere în italiană și comentariu), Milano, 1968; T. Orlandi, *Alexandrie*, în DECA, I, p. 70-71.

Alexandrină. Școala

Alexandrină. Școala, este cel mai vechi centru cultural creștin, întemeiat probabil în jurul anului 150, într-o atmosferă spirituală și culturală dominată de studiul filosofiei și al exegezei textelor sacre. Primul ei conducător a fost Panten. Lui

i-au urmat Clement, Origen, Dionisie, Pieriu, Petre, Atanasie, Didim și Chiril. Școala dăinuie până în anul 395, când Rodon o transferă la Side în Pamfilia. Tradiția exegetică promovată la Alexandria a fost cea alegorică. Exegeza alegorică a avut rădăcini adânci în practicile exegetice ale filosofilor greci (Xenofan, Pitagora, Platon, Antisthene și stoici), care au aplicat-o în interpretările pe care le-au dat miturilor și zeităților Greciei păgâne. De la filosofii greci, exegeza alegorică a fost preluată de gânditori și scriitori evrei, cum au fost Aristobulos* și Filon*. Gânditorii creștini au preluat exegeza alegorică fiind convinși că simpla interpretare literală era insuficientă pentru a sonda tainele înțelepciunii și ale revelației divine. Clement o folosește din abundență, iar Origen o transformă în sistem (Quasten). Pe lângă exegeză, aici s-a studiat și filosofia, ceea ce a dus la "o teologie care cultiva cercetarea metafizică a credinței, puritatea textelor sacre, ca documente ale revelației, o viziune istorică în care omul evoluează și progresează după planul divin, printr-o prezență continuă a Logosului în lume, contribuția tuturor popoarelor la progresul civilizației, sensul cosmic al Bisericii, progresul ca forță soteriologică, omul ca primat în istorie și în soteriologie, arma critică ca mijloc de îndreptare" (Coman). Corifeii acestei școli sunt creatori de *genuri literare* ca: filologia sacră cu editarea de texte biblice, exegeza și comentariul biblic (Origen), cronica lumii (Iuliu Africanul și Eusebiu), istoria bisericească și istoria literară (Eusebiu și Ieronim, sub influența celui dintâi), expuneri doctrinare trinitare, hristologice, ecclesiologice, antropologice (Părinții secolelor III-V), lucrări filocalice sau de desăvârșire duhovnicească (Origen și în continuare Părinții din Capadocia), omilia,

panegiricul, calculul pascal, epistolele pascale sau festale, florilegiile. În plan doctrinar, Școala din Alexandria a promovat un monoteism trinitar și hristologic împotriva tendințelor politeiste păgâne, ale ereziilor gnostice și ale altor erezii creștine (de ex. arianismul), afirmând *theanthropia* (Origen) sau *theandria* lui Iisus Hristos, 'Dumnezeu și om', dar și *îndumnezeirea omului*, două dimensiuni noi în istoria spirituală a lumii vechi, prin care Biserica Ortodoxă a dobândit o identitate unică.

E.J. Foakes Jackson, *A History of Church History*, Cambridge, 1935; E. Bevan, *History of Egypt*, Oxford, 1927; W. Bousset, *Jüdisch-christlicher Schulbetrieb in Alexandria und Rom*, Göttingen, 1915; L. Al-Levi, *Ellenismo e cristianesimo*, Milan, 1934; P. Brezzi, *La gnosi cristiana di Alessandria e le antiche scuole cristiane*, Roma, 1950; Altaner-Stuiber, 1980, p. 189 și urm.; I.G. Coman, *Patrologie*, vol. II, p. 237-242; Quasten, *Patrology*, vol. II, p. 2-4; A. Méhat, *Étude sur les Stromates de Clément d'Alexandrie*, Paris, 1966; Mihai D. Vasile, *Tradiția Simbolică a Logosului creștin*, Ed. Punct, București, 2000; W. R. Inge, *Alexandrian Theology*, art. în Hastings, E.R.E. I, 1925, p. 308-319; M. Simonetti, *Alexandria, L'École*, în DECA, I, p. 71-74.

Alexandrină, Cronica

Cronica alexandrină a lumii este o denu-mire convențională dată unei cronici miniate, păstrate fragmentar în așa-numitul *Papyrus Golenișcev*, în custodia Muzeului Pușkin din Moscova. Cercetările recente au stabilit că acest *Papyrus* datează din a doua jumătate a sec. VII, scris probabil între anii 675-700. Manuscrisul prezintă interes mai ales pentru istoricii artei, datorită ilustrațiilor marginale comparabile cu Fragmentul Merseburg al Analelor de la Ravenna. El conține por-

trete ale profeților vechitestamentari, ale unor împărați romani și o hartă a Oceanului cu insulele sale, precum și personificări ale lunilor anului.

Eine alexandrinische Weltchronik, ed. de A. Bauer, I. Strzygowski, Denkschriften der [kaiserlichen] Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Klasse, 51, 1905, p. 119-204; O. Kurz, în *Kunst-historische Forschungen*, ed. de A. Rosenauer, G. Weber, Salzburg, 1972, p. 17-22; B. Baldwin, A. Cutler, *Alexandrian World Chronicle*, în ODB, I, p. 62.

Alexandru

Alexandru (250-328). Personaj de seamă al primului sinod ecumenic de la Niceea (325). Accede la scaunul episcopal al Alexandriei în 313. În timpul episcopatului se confruntă cu schisma lui Meletie*, iar începând cu anul 319, cu unul dintre cei mai mari adversari ai ortodoxiei, Arie*, unul din preoții săi slujitori, care a început să predice o învățătură neconformă cu tradiția și credința Bisericii. La început Alexandru a încercat să rezolve noua tensiune în mod pașnic. Ereziarhul și adepții săi refuză orice conciliere. Este în cele din urmă chemat în fața unui sinod local (321). Aici Arie și adepții săi vor susține că Fiul nu era veșnic, ci a fost creat de 'Cuvântul' sau Înțelepciunea impersonală a Tatălui și, prin urmare, era străin esenței Tatălui, cunoscându-L pe Acesta în mod imperfect. Fiul fiind creat pentru a fi un instrument al Tatălui la crearea omului. Unul din episcopii participanți la sinod a întrebat: Poate El atunci să se schimbe din bine în rău? Tabăra ariană a răspuns: "Întrucât este făptură creată, o astfel de schimbare nu este imposibilă". Sinodul a pronunțat pe loc anatema! În sprijinul apărării ortodoxiei a fost chemat și Osie,

episcop de Cordova. Criza s-a accentuat, determinându-l pe împăratul Constantin cel Mare să convoace primul sinod ecumenic de la Niceea (325), care îi excomunică pe Arie și pe Meletie. Din corespondența sa, despre care Sf. Epifaniu ne spune că ar fi cuprins 70 de scrisori (*Contra ereziilor* 69, 4), s-au păstrat două epistole. Alte scrieri care i-au fost atribuite, s-au păstrat în siriacă și coptă. Acestea includ și *Sermo de Anima et Corpore deque Passione Domini*, în care tratează despre relația dintre trup și suflet și despre necesitatea și roadele patimilor Mântuitorului.

După părerea lui Alexandru, erezia ariană își află sorgintea în subordinaționismul lui Pavel din Samosata* și Lucian din Antiohia*. El afirmă, fără echivoc, că Fiul lui Dumnezeu nu a fost făcut "din lucruri care nu sunt" și că nu a fost timp când El nu a existat, însă a fost născut din Tatăl, fiind asemenea Tatălui. Cuvântul este Fiul lui Dumnezeu nu prin adopțiune (*thesei*), ci prin natură (*physei*). Din această pricină Fecioara Maria este cu adevărat *theotokos*. La rândul Lui, Fiul este unicul născut mijlocitor prin care Tatăl aduce universul la existență din nimic.

Întrucât epistolele lui Alexandru au fost scrise înainte de sinodul ecumenic de la Niceea, nu vom găsi în ele limbajul hristologic care se va împământenii în gândirea creștină de după acest sinod. Cu toate acestea, regăsim în ele aceeași acuratețe doctrinară și finețe de gândire prezente în formulele doctrinare niceene.

Migne, PG 18, 523-608; H. G. Opitz, *Athanasius' Werke* III, I, 19-29 (Urkunde 14); Opitz, *op.cit.*, III, I, 6-11 (Urkunde 4b); A. Mai, *Nova Patrum Bibliotheca* 2, Roma, 1844, 529-539; A. von Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, ed. a 5-a, vol. 2, Tübingen, 1931, p. 204-207; Bardenhewer,

III, p. 34-41; Altaner-Stuiber, 1980, p. 269; Quasten, *Patrology*, III, p. 13-19; I.G. Coman, *Patrologie*, III, p.83-95; E. Bellini, *Alessandro e Ario. Un esempio di conflitto tra fede e ideologia. Documenti della prima controversia ariana*, Milano, 1974; M. Simonetti, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1975; Ch. Kannengiesser, *Alexandre d'Alexandrie*, în DECA, p. 64-65; T. Böhm, *Alexander von Alexandrien*, în LACL, p. 10.

Alexandru de Apameea

Alexandru de Apameea, mitropolit al provinciei Syria Secunda, prieten al lui Alexandru* de Hierapolis, pe care l-a însoțit la sinodul de la Efes din 431. Numele său apare între semnatarii care se opuneau depunerii lui Nestorie* și excomunicării lui Chiril*. Se pare că el a fost trimis de episcopii orientali la Alexandria pentru a-l îmbuna pe Chiril. În perioada Sf. Paști din anul 434, Alexandru îi trimite o scrisoare prietenului său, Alexandru de Hierapolis, exprimându-și dorința de a-l vizita. Nu este sigur, dar scopul acestei vizite a fost să-l convingă pe Alexandru să-i primească în comunione pe Ioan* de Antiohia și pe Chiril de Alexandria.

Migne, PG, 84, 748; ACO I, 4, 1922-1923, p. 89-90; E. Venables, *Alexander*, în Smith-Wace, I, p. 82-83; U. Rouzies, în DGHE 2, 191; F. Scorza Barcellona, *Alexandre d'Aphrodise*, în DECA, I, p. 65-66; U. Hamm, *Alexander von Apamea*, în LACL, p. 10-11.

Alexandru de Cipru

Alexandru de Cipru (a doua jumătate a sec. VI), călugăr din Cipru, autor al unei omilii, intitulată: *Laudatio Barnabae apostoli*. Cea dintâi omilie a fost scrisă cu ocazia Înălțării Sfintei Cruci, în care

încearcă o prezentare a evenimentelor religioase de la Facerea lumii și până la Constantin cel Mare, făcând uz de elemente istorice, legendare și mai ales teologice. Textul s-a păstrat și în traducere georgiană și în rusa veche. *Laudatio Barnabae* a fost ținută la Salamina, cu ocazia descoperirii moaștelor Sf. Apostol Barnaba, susținând autocefalia Bisericii din Cipru.

Migne, PG, 87, 3, 4015-4076, 4087-4106; CPL, 7398-7400; H. Delehaye, *Saints de Chypre*, AB, 26, 1907, p. 236-237; Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur...*, p. 164; S. Salaville, *Alexandre*, în DHGE, 2, col. 191-193; A. Labate, *Alexandre de Chypre*, în DECA, I, p. 68; C. Schmidt, *Alexander von Zypern*, în LACL, p. 11-12 cu bibliografie.

Alexandru de Hierapolis

Alexandru, episcop în Hierapolis și mitropolit, unul din cei mai puternici opoziționiști ai Sf. Ciril* al Alexandriei și susținător al lui Nestorie* în controversele ce au urmat Sinodului ecumenic de la Efes* (431). Își începe cariera de episcop (404) prin ștergerea din dipticele uneia dintre bisericile sale a unui oarecare Iulian, acuzat de apolinarism*. Sosește la Efes în compania lui Alexandru, mitropolit de Apamea, în Syria Secunda. Neînțelegerile dintre el și Sf. Ciril se leagă de începerea sinodului de la Efes, acesta din urmă susținând că lucrările pot avea loc chiar dacă Ioan din Antiohia*, apărătorul lui Nestorie, nu sosise încă. Celălalt dorea ca lucrările să fie amânate până la sosirea lui Ioan. Deși lui Alexandru i se alătură și alți episcopi din părțile Siriei, sinodul începe la 22 iunie, condamându-l pe Nestorie. După sosirea lui Ioan la 27 iunie 431, Alexandru se alătură lui Ioan și grupului acestuia, participând la

contra-sinodul organizat de ei, anulând hotărârile sinodului care avusese loc și depunând din treaptă pe Ciril și Memnon, episcop de Efes, declarând anatele lui Ciril ca fiind eretice. În consecință, numele lui Alexandru a fost trecut alături de cel al lui Ioan de Antiohia în lista de condamnare. Acaciu și Ioan de Antiohia vor reveni asupra pozițiilor lor. Alexandru rămâne ferm în atitudinea sa de condamnare a lui Ciril. Intervențiile ulterioare de împăcare și repunere în drepturi a lui Alexandru au rămas fără rezultat, chiar și după sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon* (451), el fiind trimis în exil la Phamuthin în Egipt, unde se stinge din viață. De la el ne-au rămas 23 de scrisori privind evenimentele de la Efes și controversa nestoriană.

Migne, PG 84, 551-864; CPG 6392-6419; Edmund Venables, *Alexander*, art în Smith-Wace, I, p. 83-85; M. Simonetti, *Alexandre de Hiérapolis*, în DECA, I, p. 69; U. Hamm, *Alexander von Hierapolis*, în LACL, p. 11 cu bibliografie.

Alexandru de Ierusalim

Alexandru de Ierusalim, episcop din Capadocia. În timpul unui pelerinaj este reținut la Ierusalim ca vicar al lui Narcis, episcopul Ierusalimului, devenind urmașul acestuia. Informații despre viața și activitatea lui avem la Eusebiu*, Clement* de Alexandria și Origen*. Este întemeietorul bibliotecii creștine de la Ierusalim, fapt apreciat în mod deosebit de către Origen. A fost protectorul și prietenul lui Origen. El i-a cerut lui Origen, laic fiind, să predice în biserică, iar mai apoi l-a hirotonit, motiv pentru care a stârnit nemulțumiri în cercul de la Alexandria.

Eusebiu, *Ist. bis.*, VI, 11, 3, 5 și urm.; VI, 14, 8 și urm.; VI, 19, 17 și urm.; A. Von Harnack,

Geschichte der altchristlichen Literatur, Leipzig², 1958, I, p. 505-507; 2/2, p. 92 și urm.; P. Nautin, *Lettres et écrivains*, Paris, 1961, p. 105-137; H. Crouzel, *Alexandre de Jérusalem*, în DECA, I, p. 69; R. Hanig, *Alexander von Jerusalem*, în LACL, p. 11.

Alexandru de Lycopolis

Alexandru de Lycopolis (sec. III), autor al unui scurt tratat împotriva maniheismului*. Se presupune că a fost păgân convertit mai întâi la maniheism și apoi la creștinism. Fotie afirmă că a fost arhi-episcop de Lycopolis (*Contra Manichaeos*, I. 11), în timp ce alți cercetători, cum au fost Tillemont și A. Brinkmann, susțin că el nu ar fi îmbrățișat deloc credința creștină. În tratatul său împotriva maniheismului el preamărește simplitatea și eficacitatea filosofiei creștine față de doctrinele maniheice pe care le consideră ilogice și contradictorii.

Migne, PG, 18, 409-448; CPG, II, 2510; A. Brinkmann, *Alexandri Lycopolitani contra Manichaei opiniones disputatio*, 1895; A. Adam, *Texte zum Manichäismus*, Berlin², p. 54-56; A. Villey, *A contre la doctrine de Mani*, Paris, 1989; E.B. Cowell, *Alexander of Lycopolis*, art în Smith și Wace, *op. cit.*, p. 86; Cross, *Alexander of Lycopolis*, O.D.C.C., p. 35; C. Riggi, *Alexandre de Lycopolis*, în DECA, I, p. 69-70; C.P. Vetten, *Alexander von Lykopolis*, în LACL, p. 11 cu bibliografie.

Alfeu sau Alypius

Alfeu sau Alypius, episcop în Apamea în Syria Secunda, participant la sinodul de la Neocezareea (315) și la sinodul ecumenic de la Niceea (325) și la sinodul din Antiohia (341). L-a numit pe Eusebiu* de Cezareea episcop în Antiohia (Emesa, Homs).

Eusebiu de Cezareea, *Vita Constantini*, III. c. 62; E. Venables, *Alpheius, or Alypius*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 87.

Alfred cel Mare

Alfred cel Mare (849-899), regele Wessex-ului începând cu anul 871. În afară de faptul că i-a biruit pe danezi și a păstrat viu creștinismul în Anglia, el este important pentru contribuția pe care a avut-o la promovarea literaturii creștine în Anglia. Alfred a adunat în jurul său o mulțime de erudiți ai vremii, din Anglia, Țara Galilor și de pe continent, cu ajutorul cărora a tradus cele mai populare scrieri latine. Este vorba de *Dialogurile* și *Regula pastorală* ale lui Grigorie* cel Mare, *Mângâierile filosofiei* a lui Boethius*, *Istoria* lui Orosiu* și *Solilocviile* lui Augustin*. Totodată, a stimulat înființarea de noi mănăstiri, ca cele de la Shaftesbury și Athelney. A făcut planuri pentru reorganizarea administrativă a Bisericii, fapt realizat după moartea sa, și s-a ocupat îndeaproape de educarea preoților și nobililor.

J.A. Giles (ed.), *The Whole Works of King Alfred the Great*, with preliminary essays, 3 vol. în 2, London, 1858 (traducere în engleza modernă); C. Plummer, *The Life and Times of Alfred the Great*, Ford Lectures for 1901, 1902 cu bibliografie; R. H. Hodgkin, *A History of the Anglo-Saxons*, II, 1935, p. 537-688; F.M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, ed. a 3-a, 1971, p. 248-276; Cross, *Alfred the Great*, în ODCC, p. 36.

Alogi sau Alogieni

Alogi sau Alogieni. Membrii unei grupări eretice din Asia Mică activă în a doua jumătate a sec. al II-lea, descrisă de către Epifaniu (*Haereses* 1, 1, *adversus Alogos*, cap. III). Potrivit informațiilor

lui Epifaniu, alogienii negau că Iisus Hristos era Logosul veșnic, descris în Ioan 1, 1-14, respingând totodată Evangelhia după Ioan și Apocalipsa lui Ioan și atribuindu-le lui Cerint*.

Epifaniu, *Haereses* 50 și în special 54; F. A. Heinichen, *De Alogis, Theodotianis atque Artemonitis*, Leipzig, 1829; V. Rose, *Question johannique. Les Alogues asiaticques et les alogues romains*, în *Revue Biblique*, VI, 1897, p. 516-534; G. Bareille, *Alogues*, în *Dictionnaire de Théologie Catholique*, ed. Vacant, E. Mangenot și É. Amman, 1903, col. 898-901 cu bibliografie.

Altercatio de Anima

Altercatio de anima, document compus înainte de anul 600, după cum se poate deduce din textele biblice pe care le folosește, îndreptat împotriva teoriei traducianiste privind originea sufletului omenesc. Autorul a focut uz în special de texte din Vechiul Testament, argumentând ideea că Dumnezeu a creat sufletul omenesc în pântecul matern. Diverse manuscrise atribuie acest document lui Ioan de Sevilla sau lui Ambrozie. Cu toate acestea, așa cum am spus, el aparține unui autor necunoscut care a scris înainte de anul 600.

Migne, PLS, 600, 611-613 (C.P. Caspari, 1883); CPL 170; C.P. Caspari, *Kirchenhistorische Anecdota*, I, Kristiania, 1883, p. 225-247; B. Studer, *Altercatio de anima*, în DECA, I, p. 80.

Altercatio Heracliani

Altercatio Heracliani sau *Altercatio Heracliani laici cum Germinio episcopo Sirmiensi*, relatează o dispută publică dintre Germinius, episcop de tendință ariană, sprijinit de protul Theodot și de Agrippius, pe de o parte și Heraclianus,

un credincios laic venit de la Niceea, pe de altă parte. Disputa a avut loc la Sirmium, în Panonia, la 13 ianuarie 366. Disputa s-a axat pe teme doctrinare și, se pare, că învingător a fost Heraclianus, dacă ar fi să dăm crezare documentului care ne-a parvenit. Se crede, totuși, că documentul a fost rescris pentru a-l favoriza pe Heraclianus.

Migne, PLS I, 345-350; M. Simonetti, *Osservazioni sull'Altercatio Heracliani cum Germinio*, VChr 21, 1967, p. 39-58; idem, *Altercatio Heracliani*, în DECA, I, p. 81.

Amalarius de Metz

Amalarius de Metz (780-850/1), liturgist, elev și admirator al lui Alcuin*, una din figurile proeminente ale Renașterii carolingiene. După depunerea din treaptă a arhiepiscopului de Lyon, Agobard*, este numit locțiitor al acestui scaun în 835. A călătorit la Constantinopol în calitate de ambasador al lui Carol cel Mare pe lângă împăratul Mihail I Rangabe. La revenire în țară, îl găsește pe tron pe Ludovic I cel Pios, care îl depune din scaun pentru activitățile politice pe care le-a întreprins sub Carol cel Mare. Este reabilitat la scurtă vreme. Participă la sinodul de la Paris din 825 privind iconoclasmul. Lucrarea sa principală este *De ecclesiasticis officiis*, redactată în patru cărți. În această lucrare el încearcă să realizeze o fuziune între ritul roman și cel galican. Tratatul s-a bucurat de mare popularitate în evul mediu, devenind, în timp, unul din izvoarele principale ale istoriei liturgicii, în pofida unor explicații adeseori artificiale și imaginare pe care el le dă ritualurilor bisericești. Datorită acestor explicații, sinodul de la Quiercy din 838, consideră ca eretice acele părți care nu erau conforme cu tradiția liturgică. De la el a rămas un ritual al Botezului, *Eclogae de officio*

missae și o descriere a Misei pontificale. Antifonariul, despre care avem date că l-a redactat, s-a pierdut. Amalarius a descris călătoria sa la Constantinopol și evenimentele care s-au derulat cu acea ocazie în *Versus marini*.

Migne, PL, 105, 815-1340; *Epistolae*, ed. critică: E. Dümmler, MGH, *Epistolae*, V, 1899, p.249-724; idem, în MGH *Poet* I, 426-428; *Opera liturgica omnia*: J.M. Hanssens, SJ, în ST, CXXXVIII-CXL, 1948-1950, cu bibliografie; F. Brunhölzl, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, vol. I, München, 1975, p. 437-440; J.A. Cabaniss, *Amalarius of Metz*, Amsterdam, 1954; Cross, *Amalarius*, în ODCC, p. 41-42; M. McCormick, *Amalarius of Metz*, în ODB, p. 72-73.

Amandus

Amandus (m.c. 675). S-a născut la Herbayne (lângă Nantes) în Aquitania într-o familie de nobili. Se dedică, din tinerețe, vieții monahale la Bourges, sub îndrumarea episcopului Austregisilus. Este hirotonit episcop misionar și trimis să predice Evanghelia la triburile frisiene așezate în jurul orașelor Ghent și Antwerpen, îndemnându-le să abandoneze cultul copacilor și pajiștilor și să adopte credința creștină. Neavând succes în activitatea misionară, îi cere permisiunea regelui Dagobert pentru a-i încreștina cu forța, însă eșuează și de această dată. Succesul misionar îl datorează unui hoț pe care îl salvează de la moarte. Ca urmare, mulți frisieni se botează în credința creștină. Îi este refuzată cererea de a fi trimis misionar la slavii dunăreni și este numit episcop de Maestricht în 649, rămânând în scaun până în 652. Amandus întemeiază două mănăstiri la Ghent în 633 și o alta la Elnon lângă Tournai, al cărei stareț a fost în ultimii ani de viață. De la el se păstrează doar *Testamentul* său.

BHL, 332; *Testamentum*, editat de B. Krusch în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum*, V, 1910, p. 483-485; L. Van der Essen, *Étude critique et littéraire sur les Vitae des saints mérovingiens de l'ancienne Belgique*, 1907, p. 336-349; E. de Moreau SJ, *Saint Amand*, *Museum Lessianum. Section Missiologique*, VII, 1927; idem, *Saint Amand, le principal évangélisateur de la Belgique*, *Collection nationale*, Bruxelles, 1947; Cross, *Amandus*, în ODCC, p. 42; V. Saxer, *Amand*, în DECA, I, p. 82.

Ambrosiaster sau Pseudo-Ambrozie

Ambrosiaster sau Pseudo-Ambrozie. Nume dat (pentru prima dată de Erasmus) autorului necunoscut al comentariilor la epistolele pauline scrise probabil în cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea la Roma. Aceste comentarii au fost atribuite Sf. Ambrozie*, cât și altor scriitori latini (de ex. Tyconius* donatistul; Faustinus*, preot roman; Ilarie*, episcop de Pavia; Evagrie*, episcop de Antiohia, Niceta* de Remesia, și alții). Deși lucrările atribuite lui Ambrosiaster au fost scrise în latină, se pare că el nu a stăpânit suficient această limbă și de aceea s-a crezut că ar fi fost grec de origine. Se pare că a fost convertit la creștinism de la iudaism, dacă luăm în considerare cunoștințele sale ample privind tradițiile iudaice. Pe lângă comentariile la epistolele pauline, sub același nume este reținut tratatul *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti* și o serie de lucrări care îi aparțin în mod îndoielnic: *Comentariu la Matei 24*; *De tribus mensuris* și *De Petro Apostolo*; *Lex Dei sive Mosaicarum et Romanarum collatio*; *De bello iudaico*, și alte fragmente. Reconstituirea exactă a gândirii sale este îngreuiată de faptul că există mai multe versiuni ale comentari-

ilor sale (trei la Epistola către Romani și două la celelalte), cuprinzând o serie de expuneri divergente din punct de vedere doctrinar. Cu toate acestea se poate spune că Ambrosiaster afirmă totuși caracterul trinitar al credinței creștine, consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl împotriva arienilor. Hristos este Dumnezeu și are aceleași prerogative ca Tatăl, dar este și om adevărat, format din trup și suflet. El s-a întrupat pentru a distruge lucrarea diavolului și pentru a se arăta în plinătate în creație. În acest fel, a împlinit toate profețiile referitoare la venirea și lucrarea Lui mântuitoare. Justificarea prin credință (*sola fide, sine operibus legis*) este o doctrină fundamentală la Ambrosiaster. El mai afirmă autodeterminarea și libertatea omului, ceea ce îl face pe acesta autorul propriului destin. Dumnezeu îi ajută și îi cheamă la mântuire pe cei care, cunoscuți fiind de El din veșnicie, se vor supune Lui și vor fi astfel mântuiți.

Migne, PL 17, 47-536; H.J. Vogel, C.S.E.L., 1966-1969, 81, 1-3; *Quaestiones* în Migne, PL 35, 2215-2422; CSEL 50; A. Souter, *A Study of Ambrosiaster* (Texts and Studies, VII, 4), Cambridge 1905; idem, *The Earliest Latin Commentaries on the Epistles of St. Paul*, 1927; J. B. Morell, *Dissertation sur le véritable Auteur des commentaires sur les épîtres de S. Paul faussement attribués à S. Ambroise et sur l'Auteur de deux ouvrages qui sont dans l'Appendice du troisième tome de S. Augustin*, Paris, 1762; Bardenhewer, III, p.520-525; Altaner-Stuiber, 1980, p. 389 și urm.; Quasten, *Patrology*, IV, p. 180-190; Cross, *Ambrosiaster*, în ODCC, p. 44; A. Pollastri, *Ambrosiaster*, în DECA, I, p. 88-90 cu bibliografie; W. Geerlings, *Ambrosiaster*, în LACL, p. 12-13 cu bibliografie.

Ambrozie, Sf.

Ambrozie, Sf. (c. 339-397), episcop de Mediolanum (Milan). Născut la Treveri,

fiul lui Ambrozie, prefect praetorian al Galiei. Rămânând orfan de tată, este crescut de mama sa, care se retrage la Roma unde se îngrijește de educația celor trei copii ai ei. Sora lui Ambrozie, Marcelina, îmbrățișează viața monahală, iar Satir, fratele său, ajunge funcționar de stat. Ambrozie studiază literatura și dreptul. În 370 începe cariera sa administrativă, iar la 373 este numit *Consularis Liguriaie et Aemiliae*, cu reședința în Mediolanum. La moartea episcopului arian de Mediolanum, Auxențiu, ortodocșii și arienii se întrunesc pentru a alege un nou episcop. Disputa fiind aprinsă, Ambrozie vine la întrunire pentru a liniști spiritele, în calitate sa de consularis. Tradiția spune că o voce de copil a exclamat în mulțime: "Ambrozie episcop". Deși refuză, este ales episcop în unanimitate. Fiind doar catehumen, este botezat, iar după opt zile este hirotonit episcop, se pare la 7 decembrie 373. Se dedică studierii Sf. Scripturi, al Părinților greci (Origen*, Sf. Atanasie*, Dídím*, Sf. Chiril* a Ierusalimului, Sf. Vasile* cel Mare etc.), al celor apuseni, cu precădere Sf. Ipolit*, precum și al unor gânditori necreștini, cum au fost Filon* și Plotin. Se angajează activ în lupta contra păgânismului și a arianismului, străduindu-se să păstreze autonomia Bisericii față de stat. Scribe două tratate împotriva arienilor dedicate lui Grațian, compune imne religioase și rescrie liturghia milaneză, scrisă probabil de Auxențiu, introducând formulele ortodoxe. A jucat un rol politic deosebit sub împărații Valentinian I (m. 375), Grațian (m. 383), Valentinian II (m. 392) și Teodosie cel Mare (m. 395). În februarie 397, în timp ce se întorcea de la Pavia, unde participase la o alegere episcopală, se îmbolnăvește. Se stinge din viață la Milano în ziua de 4 aprilie 397.

Opera lui este variată și bogată, având un caracter pedagogic și urmărind creșterea duhovnicească a creștinilor. Ea este împărțită astfel: a. Lucrări exegetice: *Hexaemeron*; *De Paradiso*; *De Cain et Abel*; *De Noe*; *De Abraham*; *De Isac et anima*; *De bono mortis*; *De fuga saeculi*; *De Iacob et vita beata*; *De Ioseph*, *De Patriarchis*; *De Helia et Ieiunio*; *De Nabuthae historia*; *De Tobia*; *De interpellatione Iob et David*; *De apologia prophetae David*; *Enarrationes in XII Psalmos Davidicos*; *Expositio Psalmi CXVIII*; *Expositio Evangelii secundum Lucam*; *Expositio Isaiae prophetae*. Acestea constituie mai mult de jumătate din opera sa. În exegeza sa, Ambrozie acceptă trei sensuri ale Scripturii: alegoric-mistic; moral și literal (Quasten). b. Lucrări morale și ascetice: *De Officiis ministrorum*; *De virginibus*; *De viduis*; *De virginitate*; *De institutione virginis*; *Exhortatio virginitatis*. Reținem că *De officiis ministrorum* reprezintă un prim tratat de morală creștină. Este vorba de o adaptare după Cicero. c. Lucrări dogmatice: *De fide ad Gratianum Augustum*; *De Spiritu Sancto*; *De incarnationis dominicae sacramento*; *Explanatio symboli ad initiandos*; *Expositio fidei*; *De mysteriis*; *De sacramentis*; *De poenitentia*; *De sacramento regenerationibus sive de philosophia*. În scrierile sale dogmatice el abordează, pe de o parte, problema ereziei ariene, și pe de altă parte, teme privind întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, Sf. Taine și diverse aspecte ale credinței creștine. d. Lucrări diverse: predici, scrisori și imne. Mai ales scrisorile sale au importanță istorică deosebită. e. Lucrări greșit atribuite lui Ambrozie: *Hegesippus sive de bello iudaico*; *Lex Dei sive mosaicarum et romanarum legum collectio*; *De lapsu virginis* și *Te Deum*. Ultimele două sunt atribuite lui Niceta de Reme-

siana. Cunoașterea limbii grecești i-a dat posibilitatea Sf. Ambrozie să facă cunoscută teologia creștină răsăriteană în Apus. Migne, PL 14-17; CPL 123-165, 166-168; Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, (abr. CSEL), 32, 62, 64; Ch. Marksches, *Ambrosius von Mailand. De Fide ad Gratianum. Über den Glauben Kaiser Gratian. Übersetzung. Einleitung und Kommentar*, Fontes Christiani, 3 Bde., Freiburg, 2000; Sfântul Ambrozie, *Scrieri, Partea întâi și Partea a doua*, în col. Părinți și scriitori Bisericești, vol. 52 și 53, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994; *Vita Ambrosii* scrisă de Paulin în jurul anului 422 la cererea lui Augustin: PL 14, 27-46 (în latină) și 51-72 (în greacă); F.H. Dudden, *The Life and Times of St. Ambrose*, 2 vol., 1935; Sf. Ambrozie, *Despre Duhul Sfânt*, studiu introductiv, note și traducere de Pr. Vasile Răducă, Anastasia, 1997; H.F. von Campenhausen, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, 1929; J. R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, 1933; E. Dassmann, *Das Leben des hl. Ambrosius*, Düsseldorf, 1967; P. de Labriolle, *Histoire de la littérature chrétienne*, 1920, p. 351-382; K. Power, *Philosophy, Medicine and Gender in the Ascetic Texts of Ambrose of Milan*, în *Ancient History in a Modern University, II. Early Christianity, Late Antiquity and Beyond*, ed. de T.W. Hillard-R.A. Kearsley, C.E.V. Nixon, A.M. Nobbs, Grand Rapids-Cambridge, 1998, p. 821-832; idem, *The Secret Garden: the Meaning and Function of the Hortus conclusus in Ambrose of Milan's Homilies on Virginity*, teză, La Trobe University, Melbourne, 1998; M. Zeller, *Explanatio psalmorum XII*, recensuit M. Petschenig, editio altera supplementis aucta curante M. Zelzer, în CSEL 64, 1999; idem, *Ambrosius, Expositio psalmi CXVIII*, recensuit M. Petschenig, editio altera supplementis aucta curante M. Zelzer, în CSEL 62, 1999; idem, *Das ambrosianische Corpus De virginitate und seine Rezeption im Mittelalter*, Mastertheme, Oxford, 1999; Altaner-Stuiber, 1980, p. 378-389; M. Zelzer, *Zur Chronologie der Werke des Ambrosius*, în *Nec Timeo mori. Atti Congresso di studi ambrosiani* 1997, Milano, 1998, p. 73-92; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 230-235; Bardenhewer, III, p. 498-547; Quasten, *Patrology*, IV, p. 144-180 cu bibliografie; Cross, *Ambrose, St.*, în ODCC, p. 42-43; M.G. Mara, *Ambroise de Milan*, în DECA, I, p. 84-88; C. Marksches, *Ambrosius von Mailand*, în LACL, p. 13-22 cu bibliografie; A.G. Hamman-J.C. Gaven, *Ambroise de Milan*, Abraham, Paris, 1999.

Ambrozie Alexandrinul

Ambrozie Alexandrinul. Originar din Nicomidia. Nu avem informații despre modul și motivele care l-au adus la Alexandria, probabil din rațiuni comerciale. Se știe despre el că a fost deosebit de bogat. Cum a început relația lui cu Origen nu știm cu exactitate. Se crede că el ar fi fost adept al gnosticilor valentinieni sau marcioniți și că Origen l-a convins să părăsească aceste erezii, îmbrățișând credința ortodoxă. A contribuit mult la promovarea învățaturii creștine, punând la dispoziția lui Origen tahigrafii și caligrafii pentru ca acesta să-și redacteze operele sale. A studiat cu deosebită asiduitate Sf. Scriptură. Origen l-a prețuit în mod deosebit, dedicându-i unele opere ale sale, între care *Îndemn la martiriu*. La îndemnul lui Ambrozie, Origen a scris *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, *Despre rugăciune* și *Contra lui Celsus*. La rândul lui, Ambrozie i-a adresat lui Origen o serie de scrisori, din care s-au păstrat două fragmente. *Cuvântul către greci*, păstrat în greacă sub numele Sf. Justin* Martirul, este pus în versiunea siriacă sub numele lui Ambrozie (Cureton).

Ambrozie Alexandrinul

Ambrozie a murit înaintea lui Origen. El nu și-a mai amintit însă de bătrânul său prieten care se zbătea în crunte nevoi

materiale, după cum ne informează Ieronim*.

Ieronim, *De viris illustribus*, 54; 56; 61; I. Gh. Coman, II, p. 381-382; Quasten, *Patrology*, II, p. 43, 49, 53, 66, 74; H. Crouzel, *Ambroise*, în DECA, I, p. 84.

Amfilohie, Sf.

Amfilohie, Sf. (c. 340-395). Episcop de Iconium din 373. Născut în Diocezaarea în Capadocia. Văr al Sf. Grigorie* de Nazianz. Frecventează prelegerile lui Libanius* la Antiohia. După terminarea studiilor, practică avocatura la Constantinopol (aprox. 364). Se retrage din viața publică, dornic să îmbrățișeze viața de ascet. Nu va reuși să-și îndeplinească acest țel, deoarece, la recomandarea Sf. Vasile* cel Mare, este hirotonit episcop de Iconium și numit mitropolit al noii provincii Lycaonia. Participă la sinodul din Iconium (376) unde a fost apărută dumnezeirea Duhului Sfânt, la sinodul ecumenic din Constantinopol (381) și la sinodul din Sida (390), localitate lângă golful Adalia, care i-a condamnat pe mesalieni*. Ultima mențiune legată de activitatea lui Amfilohie este prezența lui la Sinodul din Constantinopol (394), când s-a fixat succesiunea episcopală a diocezei din Bosra. În scrierile sale, Amfilohie apără credința ortodoxă împotriva arienilor, mesalienilor și a encratiților. Este recunoscut ca autoritate patristică încă din secolul al V-lea, iar sinoadele ecumenice, începând cu cel de la Efes, îl menționează ca atare. Majoritatea lucrărilor sale s-au păstrat fragmentar, unele fiind complete, cum ar fi *Epistula iambica ad Seleucum* și câteva omilii. Tratatul *Despre Sfântul Duh*, menționat de Fer. Ieronim* (*De vir. ill.* 133), s-a pierdut cu desăvârșire. Denumirile lucrărilor pier-

dute ne sunt cunoscute din Actele Sinodale care fac referire la ele.

Migne, PG, 39, 9-130 (incomplet); *Iambi ad Seleucum* în PG 37, 1577-1600; CPG 3230-3254; G. Ficker, *Amphilochiana*, I, Leipzig, 1906; K. Holl, *Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadocien*, Tübingen, 1904; E. Oberg, *Amphilochii Iconiensis Iambi ad Seleucum*, PTS 9, Berlin, 1969; Bardenhewer, III, p. 220-228; Altaner-Stuiber, 1966, p. 308 și urm.; Quasten, *Patrology*, III, p. 296-300; S.J. Voicu, *Amphiloque d'Iconium*, în DECA, I, p. 104; G. Röwekamp, *Amphilochius von Iconium*, în LACL, p. 23-24 cu bibliografie; B. Baldwin, *Amphilochios of Ikonion*, în ODB, I, p. 80; U. Volp, *Amphilochius von Iconium*, în M. Vinzent (Hg.), unter Mitarbeit von Ulrich Volp und Ulrike Lange, Metzler Lexikon Christlicher Denker, Stuttgart, 2000, p. 25-27.

Ammianus Marcellinus

Ammianus Marcellinus (sec. al IV-lea și începutul sec. al V-lea). Istoric, născut într-o familie nobilă, de origine grec din Antiohia. La vârsta de 20 de ani este atașat, din porunca împăratului Constantius, pe lângă generalul Ursicinus, însoțindu-l pe acesta la Antiohia și Nisibe în 353. După rechemarea lui Ursicinus, Ammianus este detașat pe lângă satrapul din Corduene, fiind prezent la cucerirea orașului Amida. Ammianus mai apare menționat în timpul invaziei împăratului Iulian în Persia în 363, participând apoi în retragerea lui Jovian. După divizarea imperiului la anul 364, rămâne în Răsărit cel puțin până la 371, când Valens îl pedepsește pe Teodor pentru acte de înaltă trădare și conspirație. Nu se cunoaște data la care s-a stabilit la Roma, unde se stinge din viață în primii ani ai secolului al V-lea. Istoria scrisă de el, intitulată

Rerum gestarum libri, în 31 de cărți, intenționa să fie o continuare a operei lui Tacit și să acopere evenimentele de la domnia lui Nerva (96) și până la moartea lui Valens (378). Din nefericire, primele 13 cărți s-au pierdut. Celelalte 18 cărți care s-au păstrat rețin istoria din anul al 17-lea al domniei lui Constantius și până la Valens. Izvoarele folosite de el la redactarea evenimentelor la care nu a participat, nu sunt cunoscute cu certitudine.

Editio princeps, Roma 1478, per Georg. Sachselt et Barth. Golsch, editată de A. Sabinus; *Rerum gestarum libri qui supersunt*, ed. de Wolfgang Seyfarth, 2 vol. Leipzig, 1978; *Römische Geschichte*, W. Seyfarth, 4 vol., Berlin, 1968-1971; William Jackson, *Ammianus Marcellinus*, art. în Smith-Wace, I, p. 99-101; R.C. Blockley, *Ammianus Marcellinus. A Study of his Historiography and Political Thought*, Bruxelles, 1975; R. Seager, *Ammianus Marcellinus. Seven Studies in his Language and Thought*, Columbia, Mo., 1986; R. Rike, *Apex Omnium: Religion in the Res Gestae of Ammianus*, Berkeley, 1987; M. L. Angrisani Sanfilippo, *Amien Marcellin*, în DECA, I, p. 97-98; B. Baldwin, *Ammianus Marcellinus*, în ODB, I, p. 78.

Amon Sf.,

Amon Sf., (m. c. 350), fondatorul așezărilor cenobitice și al sihăstriilor din deșertul nitrian, numit adeseori 'fondatorul monahismului egiptean'. Contemporan cu Sf. Antonie*, este menționat de către Sf. Atanasie* în *Vita Antonii*. În *Istoria lausiacă*, Palladius menționează că la o perioadă destul de scurtă de la moartea lui Amon, în așezările întemeiate de acesta trăiau cinci mii de monahi.

Palladius, *Istoria lausiacă*, cap. 8; Socrate, *Hist.*, IV, 23; Sozomen, *Hist.*, I, 14; I.G. Smith, *Amon*, în Smith-Wace, I, p. 102.

Amon de Adrianopolis

Amon de Adrianopolis, episcop de Adrianopolis, în Tracia, la sfârșitul sec. IV, participant la sinodul de la Constantinopol din 394. Prin mijlocirea lui s-a pus capăt schismei dintre Bagadios și Agapie care revendicau, fiecare în parte, scaunul episcopal de Bostra. În 399 participă la un alt sinod local de la Constantinopol când s-a luat în discuția acuza de simonie dintre Eusebiu de Valentinopolis și Antonin de Efes. Lui Amon îi este atribuit un tratat îndreptat împotriva lui Origen, intitulat: *De Resurrectione*.

CPG II, 2540, E. Prinzivalli, *Amon d'Hadrianopolis*, în DECA, I, p. 98.

Ammonas

Ammonas. Unul dintre cei mai vechi ucenici ai Sf. Antonie*, conducătorul spiritual al comunității monahale din Pispir, despre a cărei bunătate se vorbește elogios în *Apophthegmata Patrum* (65, 119-123). De la el s-au păstrat o serie de scrisori, șapte în greacă și cincisprezece în siriacă; câteva fiind redată și în latină. Aceste scrisori sunt deosebit de importante pentru istoria monahismului din ținutul Scete, descriind o viață monahală plină de trăire mistică autentică. Viziunea mistică prezentă în aceste scrisori se deosebește de cea evagriană care a influențat tendințele mistice ulterioare din Biserica creștină.

CPG, II, 2380-2393; F. Nau, PO 11, 1916, 432-454; text siriacă: M. Kmosko, *Les lettres d'Ammonas*, în P.O. 10 (1915), 555-639; text latin: P. G. 40, 1019-1066; trad. în engleză: *The Letters of Ammonas, successor of Saint Anthony*, by James Derway Chitty and with an Introduction by Sebastian Brock, Oxford, 1979. Altaner-Stuiber, p. 262; Quasten, *Patrology*, III, p. 153-154; I.G. Coman, *Patrologie*, III, p. 368-369; J. Gribomont, *Ammonas*, în DECA, I, p. 98-99.

Ammoniene. Diviziunile

Ammoniene. Diviziunile. Numerotarea marginală a majorității manuscriselor grecești și latine ale celor patru Evanghelii, făcută cu scopul de a ilustra paralelismele între diverse pasaje ale Evangheliilor. Deși s-a crezut că aceasta ar fi opera lui Ammoniu* Saccas, se pare că cel care a făcut această primă împărțire a textului evanghelic a fost Eusebiu* de Cezareea în legătură cu canoanele sale.

G.H. Gwillian, *The Ammonian Sections, Eusebian Canons and Harmonizing Tables in the Syriac Tetra-evangelium*, în 'Studia Biblica et Ecclesiastica', II, 1890, p. 241-272; Bardenhewer, II, p. 198-202; Cross, *Ammonian Sections*, ODCC, p. 45.

Ammonius Saccas

Ammonius Saccas (c.175-242 d. Hr.). S-a născut la Alexandria într-o familie creștină. Porfiriu ne mai informează că el a părăsit creștinismul pentru a îmbrățișa păgânismul elenistic. Eusebiu respinge acest lucru, probabil datorită confuziei pe care o face între Ammonius Saccas și un alt Ammonius, autor al unui Diatesaron, care ne-a parvenit. Ammonius Saccas nu a scris nimic, sau cel puțin nu s-a păstrat nici o informație dacă a scris ceva sau nu. Tratatul la care face referire Eusebiu, *Asupra acordului dintre Moise și Hristos*, dacă este al lui, este posibil să fi fost scris în tinerețe, înainte de a abandona credința creștină, deși este posibil ca acesta să fi aparținut unui alt Ammoniu. Cu toate acestea, a predat la Alexandria timp de cincizeci de ani, mai exact, de la moartea lui Commodus (192), până în jurul anului 242, când s-a stins din viață. Este îndeobște considerat fondator al neoplatonismului*. Sub îndrumarea lui au studiat Plotin (205-270),

Longinus (213-273), Origen* (c. 185-254) și alții.

Vacherot, *Histoire de l'École d'Alexandrie*, I, p. 342; Jules Simon, *Histoire de l'École d'Alexandrie*, I, 204; H. von Arnim, *Quelle der Überlieferung über Ammonius Sakkas*, în *Rheinisches Museum für Philologie*, N. F., XLII, 1887, p. 276-285; A. H. Armstrong (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, 1967, p. 196-198; Cross, *Ammonius Saccas*, în ODCC, p. 45; S. Lilla, *Ammonius Saccas*, în DECA, I, p. 101-102, cu bibliografie actualizată și informații recente deosebit de utile.

Ana, Sf.

Ana, Sf. (*Hannah* în ebraică înseamnă *har* sau *rugăciune*). Soția Sf. Ioachim și mama Sf. Fecioare Maria. Numele Sf. Ana nu este menționat în Sf. Scriptură, iar datele referitoare la viața ei se regăsesc în textul apocrif al *Protoevangeliei lui Iacob* (sec. al II-lea). Împăratul Justinian I (m. 565) îi închină o biserică la Constantinopol. La Roma (S. Maria Antiqua) se găsesc reprezentări ale Sf. Ana din sec. al VIII-lea. În Apus, cultul Sf. Ana este întâlnit la Napoli în sec. al X-lea și este generalizat în sec. al XIV-lea. La sfârșitul evului mediu, cultul ei este prezent și deosebit de popular în toată Europa, ceea ce determină un atac violent împotriva lui din partea lui M. Luther și a altor reformatori. În Biserica de Apus, Sf. Ana este pomenită împreună cu Sf. Ioachim la 26 iulie, în Biserica de Răsărit la 9 septembrie, iar adormirea ei, la 25 iulie.

Protoevangelia lui Iacob, în *Evanghelii apocrife*, Traducere, studiu introductiv, note și prezentări de Cristian Bădiliță, ed. a II-a complet revizuită și ilustrată, p. 31-58; E. Amman, *Le Protévangile de Jacque et ses remaniements latins*, Paris, 1910; B. Klein-

schmidt, *Die heilige Anna, ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*, 1930; A. Wilmart, *Auteurs spirituels et textes dévots du Moyen Age Latin*, 1932; M.V. Ronan, *St. Anne: her Cult and her Shrines*, 1927.

Anaclet

Anaclet (sec. I), sau Anencletus după Eusebiu, urmașul Sf. Linus*, succesor al Sf. Petru* în scaunul de episcop al Romei. A fost identificat de Irineu*, Eusebiu*, Optatus* și Augustin* cu Cletus, deși *Catalogul liberian* și *Liber Pontificalis* fac deosebire între aceste două persoane. Potrivit tradiției, Anaclet a împărțit Roma în 25 de parohii. Textele pseudo-isidoriene îi atribuie trei epistole.

Migne, PG, 2, 789-818; Migne, PL, 80, 90; E.S. Ffoulkes, *Cletus or Anacletus*, art. în Smith-Wace, I, p. 578; H. Hemmer, DTC I, 1903, col. 1141 și urm.; J.P. Kirsch, DHGE II, 1914, col. 1407; Cross, *Anacletus*, în ODCC, p. 48.

Anania de Shirak

Anania de Shirak a fost unul dintre cei mai de seamă gânditori și erudiți armeni din sec. VII. A călătorit la Theodosiopolis, Constantinopol și Trebizond, unde a studiat matematica sub îndrumarea lui Tychikos, grec din Pont care a învățat limba armeană. A scris o serie de lucrări de Cosmografie, o Cronică și câteva tratate teologice. I-a fost atribuită, însă în mod cu totul eronat, *Geografia* lui Moise* Khorene. La cererea catolicosului Anastasie (661-667), Anania concepe un calendar fix, dar care nu a fost pus în practică niciodată.

Cosmografia, K. Pankean, St. Petersburg, 1877; *Cosmographical Works*, Erevan, 1940; *Cosmology and Calendar*, Erevan 1962; R.H. Hewsen, *Seventh Century Geography*

attributed to Ananias, Delmar, NY, 1994; P. Bruns, *Ananias von Shirak*, în LACL, p. 24-25 cu bibliografie; R. Thomson, *Ananias of Shirak*, în ODB, I, p. 85 cu bibliografie.

Anan-Isho

Anan-Isho, scriitor siriace din sec. VII. Studiază la școala din Nisibe împreună cu fratele său Isho-yabh. După terminarea studiilor, intră în mănăstirea de pe Muntele Izla. Cuprins de dorința de a călători, se îndreaptă spre Ierusalim, iar de acolo pleacă în Egipt pentru a vizita așezămintele monahale din deșertul Skete. Aici se familiarizează cu viața părinților despre care citise în *Paradisul* lui Paladie*. Revine la mănăstirea de metanie, pe care o părăsește însă din pricina disensiunilor ivite aici, și se retrage la mănăstirea Beth Abhe, unde se dedică studiului. Datorită erudiției sale, patriarhul Isho-yabh III îl invită să revizuiască *Hudhra*, cartea de slujbă pentru duminicile de peste an, pentru Postul Mare și pentru postul de Ninive, a Bisericii nestoriene. La cererea patriarhului George (658-680), redactează în două volume *Paradisus Patrum* al lui Paladie și al lui Ieronim, adăugând date și evenimente noi pe care le-a cules sau le-a trăit personal. Această scriere a devenit lucrare referință pentru mănăstirile nestoriene. A mai scris un tratat despre definițiile filosofice, cu un comentariu amplu, dedicat fratelui său, și a compus o lucrare asupra citirii și pronunțării corecte a cuvintelor dificile din scrierile Sfinților Părinți. Mai este autor al unui tratat de fonetică, *Liber Canonum de Aequilitteris*, adică, despre pronunția și semnificația cuvintelor care sunt scrise cu aceleași litere.

Assemani, BO, III, 1, 144-146; Hoffman, *Opuscula nestoriana*, 1880, p. 2-49; preluarea lucrării *Paradisus Patrum* a fost pu-

blicată de P. Bedjan, Paris, 1897; Wright, p. 124-125; Chabot, p. 100-101.

Anastasiana

Anastasiana. Denumire dată unei colecții de texte atribuite Sf. Anastasie Sinaitul: 1. *In Hexaemeron libri XII*, comentariu la cele șase zile ale creației. 2. *Contra monophysitas*, colecție de texte din ereziarhi (Arie, Aestius, Eunomiu) și din alți Părinți ai Bisericii (Eustatie de Antiohia, Vasile, Ambrozie, Atanasie, Proclus etc.). Se crede că ar fi vorba de o compilație târzie. 3. *Disputatio adversus Iudaeos*, un dialog între un creștin și un iudeu, despre care se spune că nu ar fi anterioară sec. IX. 4. *Sermo de tribus quadragessimis*, lucrare din sec. XII. 5. *De haeresibus et concisa et perspicua fidei nostri notitia*, atribuite unui oarecare Anastasie, călugăr sinait, teolog, a cărui datare este imprecisă. 6. *De liturgiis in quadragesimo die pro defunctis. Doctrina de temporibus, Capita poenitentialia et Precatio*, par a fi opera unui Anastasie, canonist din sec. XII. 7. *Homilia in ramos palmarum*, atribuită unui preot Anastasie. 8. *Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi*, un florilegiu patristic, care prezintă sistematic texte privind Sf. Treime și hristologia, împotriva monofizitismului și a monotelismului. În partea a doua cuprinde texte referitoare la alte teme doctrinare și de credință. Acest florilegiu se pare că datează din sec. VII sau începutul sec. VIII.

Migne, PG, 89, 851-1071; 1180-1190; 1204-1281; 1389-1397; CPG, 7774-7775; CPG, 7776-7779; CPG, 7780; CPG, 7781; Fr. Diekamp, *Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi. Ein griechisches Florilegium aus der Wende des siebenten und achten Jahrhunderts*, Münster, 1907; D. Stiernon, *Anastasiana*, în DECA, p. 116-117.

Anastasie I

Anastasie I (398-402), hirotonit la 398 episcop de Roma, deschis vieții monahale ascetice promovate de Ieronim* și Paulin* de Nola. La insistența partidei antiorigeniste, îl condamnă pe Origen*, deși ezită să ia o atitudine clară împotriva traducerii tratatului acestuia, *De principiis*, în latină de către Rufin* de Aquileia. Pe lângă scrisoarea pe care el a adresat-o lui Rufin și care se păstrează, mai sunt menționate următoarele scrisori: cinci adresate lui Paulin de Nola, una către Anisie din Tesalonic, una către Ioan, episcop de Ierusalim, și corespondența cu episcopii africani, în care îi îndeamnă să reziste donatismului.

Migne, PL 20, 68-80; CSEL 55, p. 157 și urm.; S. Wenzlowsky, *Papstbriefe* 2, BKV², p. 492-505 cu trad. în germană; E. Caspar, *Geschichte Papsttum* 1, Tübingen, 1930, p. 285-287; E. Clarke, *The Origenist Controversy*, Princeton, 1992, p. 171-173; G.H. Moberly, *Athanasius I*, art. în Smith-Wace, I, p. 109; Quasten, *Patrology*, I, p. 581-582; S.C. Kessler SJ, *Anastasius I. von Rom*, în LACL, p.26.

Anastasie de Antiohia

Anastasie de Antiohia (559-599), a petrecut o mare parte din episcopatul său în exil (570-593), pedepsit fiind de împăratul Justin II. În perioada exilică a scris o serie de scrisori, discursuri și un tratat împotriva lui Ioan Philipon, care împărțea idei triteiste. Opera sa s-a pierdut în mare parte. S-au păstrat cinci discursuri dogmatice despre Sf. Treime și Întrupare (*De Sancta Trinitate*; *De incircumscripito*; *De divina incarnatione*, *De passione et impassione Christi* și *De resurrectione Christi*), patru predici a căror autenticitate este îndoielnică, o scurtă explicare a credinței ortodoxe, și câteva tratate. Se

pare că a fost repus în scaun la intervenția Sf. Grigorie* cel Mare pe lângă împăratul Mauriciu.

Migne, PG 89, 1289-1408; Tixeront, *Patrologie*, p.389-390; G. Weiss, *Studia Anastasiana I. Studien zum Leben zu den Schriften und zur Theologie des Patriarchen Anastasius I von Antiochien*, Miscellanea Byzant. Monacensia, 4, München, 1965; E. Chrysos, *Noeterai ereunai peri Anastasiou Sinaitou*, I, 1969, p. 121-124; Bardenhewer, IV, p.146-149; Altaner-Stuiber, 1980, p. 512; A. de Nicola, *Anastase Ier*, în DECA, I, p. 112-113.

Anastase II de Antiohia

Anastase II de Antiohia (599-609), patriarh de Antiohia. Moare ca martir în 609/610, fiind ucis de către evrei, care s-au opus, prin acest gest, poruncii împăratului Phocas de a se încreștina. Resturile pământești au fost arse. Din scrierile sale nu s-a păstrat nimic, nici chiar traducerea în greacă a *Regulei pastorale* a lui Grigorie cel Mare care i-a fost atribuită.

CPG III, 453; DHGE II, 1450 și urm.; Altaner-Stuiber, 1980, p. 468; A. De Nicola, *Anastase II d'Antioche*, în DECA, II, p. 113.

Anastase Bibliotecarul

Anastase Bibliotecarul (sec. IX), originar din Roma, educat de călugări greci, cu care a menținut relații intime, fiind cel mai bun cunoscător al limbii grecești în Apus la acea vreme și specialist în probleme bizantine. Preot la biserica Sf. Marcel (847/848), fugar în împrejurimile Aquilei între 848-853, excomunicat și apoi redus la starea de laic de către papa Leon IV, iar în 855 este numit antipapă de către partida imperială împotriva lui Benedict III. Alegerea sa s-a dovedit nefericită și în curând a fost părăsit de către sprijinatorii săi. Urmează perioada

de reabilitare, fiind numit abate al mănăstirii Sf. Maria din Trastevere. Papa Nicolae I îl numește secretar al său în 861-862, când își redobândește preoția. Papa Hadrian II îi încredințează funcția de bibliotecar, *bibliothecarius Ecclesiae Romanae*, de unde și numele de *Bibliothecarius*. Totodată a primit și alte însărcinări în cancelaria de la Roma. I-a cunoscut pe Constantin Filosoful și pe Metodiu, și le-a sprijinit activitatea de încreștinare a slavilor. Ludovic II îl trimite ca mesager al său la Vasile, împăratul de la Constantinopol, pentru a media căsătoria sa cu fiica împăratului bizantin și alianța dintre cele două imperii. În această calitate de reprezentant imperial a participat la sinodul de la Constantinopol din 869. În 871 redactează scrisoarea lui Ludovic II către Vasile, păstrată în *Chronicon Salernitanum*. O dată cu urcarea pe scaunul papal a lui Ioan VIII, el intră în umbră ca om politic. În schimb, se va dedica scrisului. Pe lângă multele scrisori pe care le-a scris în numele celor care i-au fost stăpâni, laici sau ecclesiastici, el redactează viața papii Nicolae I, păstrată în *Liber Pontificalis*, și traduce în greacă numeroase lucrări din literatura bizantină, între care o predică a lui Teodor Studitul, lucrările pierdute ale lui Constantin Filosoful despre Sf. Kliment, Pătimirile lui Petru de Alexandria, din operele Sf. Maxim Mărturisitorul, actele sinodului de la Constantinopol la care a participat el însuși etc. A revizuit traducerea lui Ioan Eriugena* Scotus a operei Sf. Dionisie Pseudo-Areopagitul. Dintre scrierile sale personale, menționăm *Chronographia Tripartita*, bazată pe Teofan Mărturisitorul și serie de tratate dogmatice.

G. Laehr, MGH, *Epistolae*, VI, 1928, p. 395-442; E. Perels, *Papst Nicholas I und Anastasius Bibliothecarius*, 1920 în special p.

181-241; U. Westerbergh, *Anastasius Bibliothecarius, Sermo Theodori Studitae de Sancto Bartholomeo Apostolo. A Study*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia, IX, 1963; C. Leonardi, *Anastasio Bibliotecario e l'Ottavo Concilio Ecumenico*, în Studi Medievalli, 3a Serie VIII, 1967, p. 59-192; G. Arnaldi, *Anastasio Bibliotecario*, în Dizionario biografico degli Italiani, 3, Roma, 1961, p. 25-37; Cross, *Anastasius Bibliothecarius*, în ODCC, p. 49-50; A. Lapôtre, *Études sur la papauté au IX^e siècle*, vol. I, Torino, 1978, p. 121-476; G. Leonardi, în *Hagiographie – cultures et sociétés*, Paris, 1981, p. 471-489.

Anastasio Monahul

Anastasio Monahul, ucenic al Sf. Maxim* Mărturisitorul și secretar al împărătesei Eudoxia, soția împăratului Heraclie. În 617 devine fiul duhovnicesc al Sf. Maxim, alături de care va rămâne până la sfârșitul vieții. Îl însoțește pe Sf. Maxim la Chrisopolis, în Africa, la Roma și în cele din urmă în timpul suferințelor martirice din exil. Lui Anastasio îi este atribuită lucrarea *Disputatio cum Pyrrho* și alte câteva texte. Este autorul scrisorii adresată călugărilor de la Cagliari. S-a păstrat scrisoarea pe care i-a adresat-o Sf. Maxim, căreia i-a adăugat un scurt post scriptum, invitându-i pe cetățenii Romei să păstreze credința cu tărie.

Migne, PG, 91, 287-353; 90, 133B-136C; 89, 1285-1288; CPG 7725; BHG 1231-1236; J.-M. Garrigues, *Le martyre de saint Maxime le Confesseur*, în Revue Thomiste 76, 1976, p. 410-452 (cuprinde traducerea actelor procesului și drama finală a Sf. Maxim); D. Stiernon, *Anastase*, în DECA, I, p. 113-114; T. Böhm, *Anastasius, Mönch*, în LACL, p. 26.

Anastasio de Niceea

Anastasio de Niceea, episcop la Niceea, participant la sinodul ecumenic de la

Constantinopol din 518. Semnatar al scrisorii adresate patriarhului Ioan, prin care este condamnat Sever*. Numele îi apare și pe o scrisoare adresată Papii Hormizda cu ocazia numirii lui Epifaniu*. Participă și la Sinodul ecumenic de la Constantinopol din 536. Lui îi este atribuit un *Comentariu la Psalmi*, deși același comentariu este atribuit unui alt Anastasio, al III-lea, de Niceea, care l-ar fi scris în jurul anului 700. Mariès este de părere că acest comentariu îi aparține lui Diodor* din Tars.

Joseph Barber Lightfoot, *Anastasius of Nicaea*, art. în Smith-Wace, I, p. 108; Tixeront, *Patrologie*, p. 399; L. Mariès, *Aurions-nous le commentaire sur le psaumes de Diodore de Tarse?*, în Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes; 35, Paris, 1911, p. 56-70; Idem, *Le commentaire de Diodore de Tarse sur les psaumes. Examen sommaire et classement provisoire des éléments de la tradition manuscrite*, în Revue de l'Orient Chrétien, 24, 1924, p. 58-129.

Anastasio, Sf.

Anastasio, Sf. (630-700), cunoscut și sub numele de 'Anastasio Sinaitul', stareț al Mănăstirii Sf. Ecaterina din Sinai. Este autorul unui tratat, *Hodegos* (Călăuză) îndreptat împotriva ereziei monofizite* de la Alexandria*; *Contra monofiziților*, o colecție de texte patristice; o serie de 154 de *Întrebări și Răspunsuri* în care abordează teme istorice, teologice și morale dificile din scrierile Părinților și al unui tratat exegetic, *Anagogicae Contemplationes in Haexaameron ad Theophilum*, în 12 cărți, reprezentând o interpretare alegorică a textului din Facere I-III. A mai scris un tratat împotriva evreilor (*Disputatio adversus Judaeos*) și un important florilegiu, *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi*, și câteva lucrări

de mică extensiune despre sf. împărătașanie, despre crearea omului după chipul lui Dumnezeu, o scurtă expunere a credinței ortodoxe etc. De la el au rămas și câteva predici: două la psalmul 6, păstrate în siriacă și arabă; *Despre adunarea Sfântă în Biserică, nejudicarea altora și uitarea nedreptăților făcute; Despre morți*; una ținută în Vinerea Mare și alta *Despre pogorârea la iad a sufletului lui Hristos; Arătare cât de mare și îngerească este vrednicia preoților și Imn de înmormântare*. Opera lui Anastasie este mult mai mare dar, din nefericire, nu s-a păstrat în întregime. La aceasta se adaugă și problema autenticității unora dintre scrierile sale.

Migne, PG 89, 35-1288; CPG, III, 7745-7769; alte lucrări sub numele de *Anastasiana*, în J.B. Pitra, *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta*, II, 1868, p. 238-294; trad. în rom. a două predici: *Despre adunarea sfântă în Biserici și Despre morți*, de Ștefan și Radu Greceanu, București, 1691; Bardenhewer, V, p. 41-46; Cayré, II, p. 292-293; Tixeront, *Patrologie*, 391; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 284-286; Altaner-Stuiber, 1966, p. 524; A. de Nicola, *Anastase le Sinaïte*, art. în DECA, I, p. 115-116; F.R. Gahbauer OSB, *Anastasius Sinaita*, în LACL, p. 27 cu bibliografie.

Anatolie de Constantinopol

Anatolie de Constantinopol s-a născut la Alexandria. După terminarea studiilor a fost hirotonit diacon de Sf. Chiril* al Alexandriei și este trimis apocrisiarh la Constantinopol. În găsim în această funcție și în momentul în care Dioscor* ajunge patriarh de Alexandria. Prin intervențiile acestuia, Anatolie este numit patriarh de Constantinopol, urmându-i lui Flavian. La solicitarea papii Leon* cel Mare, el îi condamnă pe Eutihie* și pe Nestorie*, prin iscălirea *Tomosului lui*

Flavian. La sinodul de la Calcedon aprobă destituirea lui Nestorie. În timp ce îl laudă pentru ortodoxia credinței sale, Papa Leon își exprimă nemulțumirea pentru faptul că Anatolie a aprobat canonul 28 care acorda primatul Constantinopolului asupra Răsăritului creștin.

Migne, PL 54, 854-856, 952-965, 976-984, 1082-1084; CPG III, 5956-5961; Migne, PG 95, 73C; Fliche-Martin, IV, p. 238; M. Jugie, în DHGE, 2, col. 1497-1500 cu bibliografie; A. De Nicola, *Anatole de Constantinople*, în DECA, I, p. 118; C. Schmidt, *Anatolius von Konstantinopel*, în LACL, p. 28.

Anatolius (Anatolie)

Anatolius (m.282), succesor al lui Eusebiu la scaunul episcopal de Laodiceea, în Syria prima. Studiază la Alexandria, orașul său natal, dobândind o cultură deosebit de vastă. Concetățenii îi propun să deschidă o școală aristoteliciană în Alexandria. Istetimea și inteligența sa nu s-au limitat doar la cele intelectuale, fiind dotat cu un simț practic deosebit. Astfel, în timpul atacului roman asupra suburbiei Bruchium, cu ocazia revoltei lui Aemilian din 262, îi este încredințată conducerea apărării. Terminându-se proviziile, iar un pact cu romanii fiind respins, Anatolius izbuteste să salveze populația printr-un șiretlic. El obține permisiunea să evacueze garnizoana de toate persoanele care îi îngreuiau lupta de apărare. Cu ocazia evacuării, el își deghizează soldații în femei și îi scoate din încercuire, punându-i sub conducerea lui Eusebiu. În drumul său prin Palestina, este hirotonit episcop de către Theotecnus, episcop de Cezareea, și numit vicar, cu drept de succesiune. Mergând la Antiohia pentru a participa la sinodul convocat în vederea discutării situației lui

Paul de Samosata*, și trecând prin Laodiceea, care își pierduse recent episcopul (pe Eusebiu, prieten și concetățean cu Anatolius), este reținut episcop în locul acestuia. Anatolius nu a scris mult. Eusebiu ne spune că el a scris doar atât cât să dea dovada culturii sale multilaterale. De la el ne-au rămas un tratat despre Sf. Paști și o serie de fragmente din tratatul său *Elemente de aritmetică*, scris în 10 cărți.

Liber Anatoli de Ratione Paschale, în Bucherius, *De doctrina temporum commentarius*, Antwerp, 1634; retipărire: PL 10, 209-232; fragmentele matematice în Fabricius, *Bibl. Graec.*, III, Paris, 1543, 462 și în P.G. X, 231-236; Eusebiu, *Ist. bis.*, VII, XXXII, 6-12; E. Venables, *Anatolius*, art. în Smith-Wace, I, p. 111; F.L.Cross, *Anatolius*, în ODCC, p. 50; M. Simonetti, *Anatole de Laodicée*, în DECA, I, p. 118-119; C. Schmidt, *Anatolius von Alexandrien/Laodizea*, în LACL, p. 27-28 cu bibliografie.

Andrei, Sf. Apostol

Andrei, Sf. Apostol. Cel dintâi apostol al Domnului, fiul lui Iona și fratele lui Simon Petru. Familia lui Iona (Mt. 16, 17) sau Ioan (In. 1, 42; 21, 15-17), trăia în Betsaida (In. 1, 44), capitala lui Irod Filip (4 î.d.Hr.-34 d. Hr.), care domnea în partea de nord-est a Mării Galileii. Evanghelia după Ioan menționează că înainte de a deveni ucenic al lui Iisus, Ioan a fost ucenicul Sf. Ioan Botezătorul (In. 1, 35-40). Devine ucenicul lui Iisus, în urma mărturiei Sf. Ioan Botezătorul: "Iată, Mielul Domnului". El îl va aduce pe fratele său, pe Simon Petru, în cercul ucenicilor Domnului. Eusebiu menționează că el a predicat Evanghelia la sciți (*Ist. bis.*, III, 1, 1). Potrivit tradiției a suferit moarte martirică la Patras. Din

750 este patronul Scoției. Totodată este considerat și propovăduitor al Evangheliei în Dacia Pontică.

M.R. James, *The Apocryphal New Testament*, 1924; P.M. Peterson, *Andrew, Brother of Simon Peter - His History and His Legends*, 1958; F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge, Mass., 1958; E. Peretto, *André*, în DECA, II, p. 120-122 cu bibliografie.

Andrei, Faptele Sf. Apostol

Faptele Sf. Apostol Andrei însumează o serie de texte apocrife care datează probabil din sec. al III-lea, folosite cu precădere de către ereticii gnostici. Eusebiu face referire la Faptele Sf. Andrei, păstrându-le alături de cele ale Sf. Ioan (*Ist. bis.*, 3, 25, 6). Autorul lor este un oarecare Leukios Charinos, care le-a scris în jurul anului 260. Forma lor originală nu s-a păstrat, ci doar o revizuire făcută de Grigorie din Tours*. Fragmentele existente se referă la următoarele evenimente: Andrei și Matias printre canibali; istoria lui Petru și Andrei; moartea martirică a lui Andrei la Patras în Ahaia; pătimirile lui Andrei în Ahaia și prezentarea martirului Sf. Andrei, păstrată în mai multe versiuni.

R.A. Lipsius-M. Bonnet, *Acta Apostolorum apocrypha II*, I, Leipzig, 1898, 1-127; M.R. James, *The Apocryphan New Testament*, Oxford, 1924, 337-363; *New Testament Apocrypha*, vol. II: *Writings Relating to the Apostles, Apocalypses and Related Subject*, Revised Edition, ed. by Wilhelm Schneemelcher, English Translation by R. McL. Wilson, 1992, James Clarke & Co, Westminster/John Knox Press, p. 101-151, cu trimiteri bibliografice; G. Rōwekamp, *Andreas-Akten*, în LACL, p. 28-29 cu bibliografie.

Andrei de Cezareea

Andrei de Cezareea (a doua jumătate a sec. VI), episcop de Cezareea, autor al unui comentariu la *Apocalipsă*. Este vorba de al doilea comentariu la *Apocalipsă* scris în limba greacă, primul fiind cel al lui Oecumenius. În comentariul său, el încearcă să aperse problema inspirației divine, făcând uz de materiale documentare preluate de la scriitorii care i-au precedat: Irineu* de Lugdun, Ipolit*, Grigorie* de Nazianz etc. Se pare că el a cunoscut și a folosit chiar comentariul lui Oecumenius, însă fără a-l cita în mod explicit.

Migne, PG, 106, 216-457; CPG, III, 7478; J. Schmid, *Studien zur Geschichte des griechischen Apokalypse-Textes*, I, München, 1955; M. Simonetti, *André de Césarée*, în DECA, p. 122; M. Biermann, *Andreas von Cäsarea*, în LACL, p. 29 cu bibliografie; B. Baldwin, *Andrew*, în ODB, I, p. 92.

Andrei Criteanul, Sf.

Andrei Criteanul, Sf. (660-740), teolog și scriitor de imne religioase. Originar din Damasc, devine arhiepiscop de Gortina în Creta (692). Este trimis de Teodor, episcopul Ierusalimului, să participe la cel de al VI-lea sinod ecumenic de la Constantinopol din 680, unde a fost hirotonit diacon și este numit la conducerea unui azil de bătrâni și a unui orfelinat. În anul 712 îmbrățișează erezia monotelită*, însă se dezice după numai un an. Sub Leon Isaurul (717-741), se alătură apărătorilor sfintelor icoane. Este cunoscut pentru imnele sale, mai ales cele în formă de canon, fiind creatorul acestui gen literar. Dintre acestea, cel mai important este *Canonul Mare*, care este psalmodiat în Biserica Ortodoxă în timpul Postului Mare. Alte canoane: la învierea

lui Lazăr, la Duminica Mironosițelor, la Nașterea Maicii Domnului, la zămislirea Sf. Ana etc. A scris mai multe idiomele și bineînțelele omilii și panegirice, peste cincizeci la număr, dintre care cele referitoare la Nașterea Maicii Domnului, la Bunavestire și la Adormirea Maicii Domnului au o importanță deosebită pentru istoria cultului religios în Biserica Creștină. Circa 30 dintre omiliile sale au fost publicate, iar multe au fost traduse în latină, arabă, georgiană, armeană și slavonă. În Biserica de Răsărit este pomenit la 4 iulie.

Migne, PG 97, 805-1444; CPG, III, 8170-8228 L. Deubner, *De incubatione capita quattuor*, Leipzig, 1900, p. 120-134; P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, p. 98-99; H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, ed. 2-a, München, 1999, p. 500-502; Bardenhewer, V, p. 152-157; Altaner-Stuiber (1966), p. 534; Tixeront, *Patrologie*, p. 411-412; I.G. Coman, *Patrologie*, 299-300; J. Irmscher, *André de Crète*, în DECA, I, p. 122-123; B.R. Suchla, *Andreas von Kreta*, în LACL, p. 29-30 cu bibliografie.

Andrei de Samosata

Andrei de Samosata, episcop de Samosata, autor al unui tratat împotriva celor 12 anateme ale lui Chiril*, scris la cerea lui Ioan* de Antiohia. Textul propriu-zis al lui Andrei s-a pierdut, însă a fost reconstituit în funcție de răspunsurile pe care Chiril le-a formulat obiecțiilor aduse de acesta. Andrei încearcă să descopere contradicții în gândirea lui Chiril, acuzându-l că repetă ereziile lui Apolinarie* și Arie*. Fiind bolnav, Andrei nu participă la sinodul de la Efes și este printre cei care refuză să iscălească actul de unire din 433, nefiind de acord ca Nestorie* să fie condamnat. În cele din urmă

și el subscris la hotărârile de la Efes. De la el au mai rămas câteva scrisori, importante pentru istoria evenimentelor de după sinodul de la Efes.

Migne, PG, 84, 649-720; CPG, III, 6373-6385; DHGE, 2, col. 1604-1606; P. Evieux, *André de Samosate. Un adversaire de Cyrille d'Alexandrie durant la crise nestorienne*, în REByz 32, 1974, p. 253, 300; M. Simonetti, *André de Samosate*, în DECA, I, p. 123; P. Bruns, *Andreas von Samosata*, în LACL, p. 30 cu bibliografie.

Angelome de Luxeuil

Angelome de Luxeuil, călugăr și diacon care și-a desfășurat activitatea în timpul regelui Lothaire (m. 855). A studiat sub îndrumarea abatelui Mellin și a predat teologia pentru un răstimp la școala din palatul regal, retrăgându-se la Luxeuil pentru a se dedica vieții de rugăciune și studiu. De la el au rămas comentarii la Facere, la cărțile Regilor și la Cântarea Cântărilor. La elaborarea comentariilor sale, el s-a inspirat din lucrările lui Ieronim*, Augustin*, Beda* Venerabilul și Isidor*. În Cântarea Cântărilor el abordează și exegeza alegorică și mistică, interpretând legătura dintre Mire și Mireasă în sens mistic, ca prefigurare a legăturii din Hristos și Biserica Sa. Se știe că Angelome a început să comenteze și cele patru Evanghelii. Despre această lucrare nu se știe însă nimic.

Migne, PL 115, 105-628; Trithemius, *De vir. ill. ben.*, II, 42; R. Ceilier, *Histoire générale des auteurs sacrés*, vol. 12, Paris, 1862, p. 442-444; G. Allmang, DHGE; L. Bergeron, *Angelome de Luxeuil*, în DSp. I, col. 580.

Anianus de Celeda sau Annianus de Celeda

Anianus sau Annianus, personaj misterios, prezent mereu în culisele conflic-

telor cu pelagienii, ca susținător, identificat cu Anianus, diaconul din Celeda și cu istoricul grec Annianos, din ale cărui lucrări s-au păstrat câteva fragmente. Îl întâlnim alături de Pelagiu la Diospolis, plasându-se în contextul relațiilor dintre pelagieni și răsăriteni, în special cu cei din școala de la Antiohia. Îi este atribuită traducerea omiliilor la Sf. Pavel și comentariul la Matei ale Sf. Ioan* Hrisostom. Este posibil ca tot el să fi fost traducătorul așa-numitului apendice ascetic la colecția celor 38 de omilii ale lui Pseudo-Hrisostom: *De Compunctione* I-II; *De eo quod nemo laeditur nisi a seipso*; *Ad Theodorum* și chiar al tratatului *De sacerdotio* (Quasten).

Migne, PG 58, 977-1058; CPL, 771-772; CPG, 4000, 4305, 4308-4309, 4316; E. Honigman, *Patristic Studies*, Studi e Testi 173, Cetatea Vatican, 1953, 54-58; H. Musurillo, *John Chrysostom's Homilies on Matthew and the Version of Annianus*, în Festschr. Quasten, I, Münster, 1970, 452-460; Ch. Baur, *S. Jean Chrysostome et ses oeuvres dans l'histoire littéraire*, Louvain, 1907, 64 și urm.; Altaner-Stuiber, 1980, p. 376; Quasten, *Patrology*, IV, p. 493 și bibliografie; H. Marti, *Anianus von Celeda*, în LACL, p. 30-31 cu bibliografie; H. Marti, *Anianus von Celeda*, în LACL, p. 30-31.

Anianus Cronicarul

Anianus Cronicarul, călugăr alexandrin autor al unei *Cronici universale*, scrisă în 412. Cronica s-a păstrat parțial, fiind transmisă prin intermediul cronicarilor greci și sirieni: George Sincelus, Ioan Malalas, Ilie de Nisibe, Mihail Sirianul și Grigorie BarHebraeus. Sincelus subliniază câteva elemente specifice ale lucrării lui Anianus, preluând anul stabilit de el ca Naștere a lui Hristos, 5501 de la creație. Anianus întocmește și o pascalie

pe care o introduce în Cronică, pornind de la calculele obișnuite de la Alexandria, combinând ciclul lunar și cel solar.

CPG 5537; A. Mosshammer (ed.), *Georgius Syncellus*, Leipzig, 1984; W. Adler, *Time Immemorial*, Washington, 1980; A. Bauer, J. Strzygowski, *Alexandrinische Weltchronik*, Viena, 1905, p. 82-92; Altaner-Stuiber, 1980, p. 233-234; K. Fitschen, *Anianus, Chronist*, în LACL, p. 31 cu bibliografie.

Annales Bertiniani

Annales Bertiniani sunt numite astfel după manuscrisul Sf. Bertin în care s-au păstrat și reprezintă o continuare a unei lucrări similare: *Annales Regni Francorum*. Prima parte a acestor anale a fost redactată de către un anonim și lucrată în capela lui Ludovic cel Pios. A fost continuată de Prudentiu*, care a luat-o cu sine la Troys, unde a fost ales și a slujit ca episcop, și în cele din urmă de Hincmar*, arhiepiscop de Reims, care prezintă o perspectivă largă asupra evenimentelor din vremea sa. Analele abordează și problema relațiilor dintre franci și bizantini, prezentând activitățile francilor printre bulgari și slavi. O viziune aparte deslușim aici și în problema schismei fotiniene.

F. Grat et al., *Annales de Saint-Bertin*, Paris, 1964; R. Rau, *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, vol. 2, Berlin, 1956, p. 11-287 (trad. în germană); J.L. Nelson, *The Annals of St. Bertin*, în Charles the Bald: Court and Kingdom, Oxford, 1981, p. 15-36; M. McCormick, *Annales Bertiniani*, în ODB, I, p. 103.

Annales Fuldenses

O cronică în limba latină, care cuprinde evenimentele istorice între anii 714 și

887. Începuturile documentului este legat de regiunea Mainz, reflectând o serie de evenimente de la curtea împăratului Ludovic Germanul (843-876) și a fiului său. Nu este o lucrare de mare exactitate, întrucât nu este o lucrare sistematică. Importanța ei primară rezidă în informațiile pe care le furnizează în legătură cu francii de răsărit, cu Moravia și Boemia, precum și relațiile diplomatice cu Bizanțul. Aceste anale mai vorbesc despre relațiile strânse dintre împăratul bizantin Vasile I cu împăratul Ludovic Germanul. Partea ultimă a analelor se referă la diverse legături la curte, la ambasadele bizantine și relațiile bizantino-maghiare.

F. Kurze, *Annales Fuldenses* = MGH SRG 7, Hanover, 1891; M. Hellmann, *Bemerkungen zum Aussagewert der Fuldaer Annalen und anderer Quellen über slavische Verfassungszustände*, în Festschrift für Walter Schlesinger, ed. II, Beumann, vol. I, Cologne 1973-1974, p. 50-62; M. McCormick, *Annales Fuldenses*, în ODB, p. 103.

Anomeilor, Erezia

Anomeilor, Erezia. Grupare extremistă de sorginte ariană din sec. al IV-lea, care susținea, împotriva doctrinei atanasiene și niceene privind consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, că Fiul este neasemănător cu Tatăl, fiind de substanță diferită (*eteroousios*). Ei deosebeau voința creatoare a Tatălui de esența lui absolută și neîmpărțită. Fondatorii grupării au fost Aetius* și Eunomiu*.

M. Albertz, *Zur Geschichte der jung-arianischen Kirchengemeinschaft*, Theologische Studien und Kritiken, 82, 1909, p. 205-278; Simonetti, p. 584; Idem, *Anoméens*, în DECA, I, p. 136-137; vezi: Aetius și Eunomiu.

Anonime apolinariste, Scrierile

Scrierile anonime apolinariste. Este vorba de câteva documente care au circulat în sec. V, puse sub numele papii Iuliu I (337-352), provenind dintr-un mediu doctrinar apolinarist. Ele sunt prezentate sub forma unor scrisori enciclice, păstrate în greacă și siriacă, la care se adaugă fragmente în latină, arabă și armeană. Nu se știe cine a fost autorul acestor documente. Aceste documente nu trebuie confundate cu un alt set de documente apolinariste, păstrate fragmentar. În numerotarea lui Lietzmann acestea sunt aranjate astfel: fragmente 185 (siriacă); 186 (latină, siriacă și armeană), 187 (siriacă) și 188-189 (arabă).

Migne, PL 8, 876 A-B; Leonțiu de Bizanț, în Migne, PG 86, 1948B; H. Lietzmann, *Apolinaris von Laodicea und Seine Schule*, Tübingen, 1904, p. 158-163; J. Fleming - H. Lietzmann, *Apollinarischen Schriften. Syrisch mit den griechischen Texten*, AGG, N.F., 7, 4, Berlin, 1904; E. Cavalcanti, *Anonyme Apollinariste*, în DECA, I, p. 137; Idem, *Anonymes Apollinaristes*, în DECA, I, p. 138; G. Feige, *Apollinaristen, Anonyme*, în LACL, p. 43.

Anonime ariene

Grup de scrieri anonime menționate ca fiind de sorginte ariană, datorită ideilor teologice pe care le propun. Este vorba de: *Omilia pseudo-Atanasie*; *Omilie anonimă despre feciorie*; *două omilii pseudo-hrisostomiene*; *omilie anonimă la Bunavestire* și o serie de fragmente pe care un istoric arian necunoscut le-a extras din *Cronicon paschale* a lui Teofan* și din alți autori. Scopul acestui istoric a fost să continue *Cronica* lui Eusebiu până la moartea împăratului Valens.

CPG II, 2080-2085 cu bibliografie; M. Simonetti, *Anonymes ariens*, în DECA, II, p. 138.

Anonimul <Gallus>

Se crede că *Anonimul Gallus* sau *Anonimul din Gallia* nu este altcineva decât unul din ucenicii lui Faust* de Riez, fost stareț la o mănăstire din sud-vestul Galiei, căruia îi este atribuită o parte dintr-un material compus din 27 de *Instrucțiuni*, dintre care unele fuseseră atribuite Sf. Colomban*, iar altele lui Faust. Pe lângă acest document, au mai fost descoperite încă două fragmente, asemănătoare ca stil și conținut cu cele 27 de *Instrucțiuni*. Fragmentele aparțin unei predici despre Înălțare și unui scurt tratat despre Sf. Treime.

Migne, PL 80, 220-260; CPL 978; G. Morin, *Deux pièces inédites du disciple de Fauste de Riez auteur de soi-disant Instructions Colombani*, în Revue Charlemagne I, 1881, p. 161-170; E. Prinzivalli, *Anonyme<Gallus>*, în DECA, I, p. 137.

Anonimul din Piacenza

Autorul unui jurnal de călătorie, intitulat *Itinerarium*, în care este descris un pelerinaj efectuat de către autor, în compania altor persoane, prin Palestina, la Muntele Sinai, în Siria și Mesopotamia. Documentul, scris între anii 560-570, s-a păstrat în două versiuni, una mai scurtă, iar alta mult mai detaliată, care pare a fi o redactare mai îngrijită a celei dintâi, realizată la o dată târzie, se crede, după reforma lui Pipin cel Scund, continuată de Carol cel Mare și Alcuin.

Migne, PL 72, 899-918; CPL 2330; CSEL 39, 159-218; CCL 175, 127-174; J. Gildemeister, *Antonini Placentini Itinerarium im unentstellten Text mit deutscher Übersetz-*

ung, Berlin, 1889; G.F.M. Vermeer, *Observations sur le vocabulaire du pèlerinage chez Égérie et chez Antonin de Plaisance*, Nijmegen, 1965; C. Milani, *Itinerarium Antonini Placentini. Un viaggio in Terra Santa del 560-570 d.C.*, Milano, 1977 (ediție sinoptică și traducere în italiană); J. Wilkinson, *Pilgrims before the Crusades*, London, 1977; S. Zincone, *Anonyme de Plaisance*, în DECA, I, p. 137-138 cu bibliografie; G. Röwekamp, *Anonymus von Piacenza*, în LACL, p. 31-32 cu bibliografie.

Anonimul sicilian

Autor necunoscut, susținător al lui Pelagiu, căruia îi sunt atribuite șase lucrări în care susține necesitatea impunerii vieții creștine ca normă fundamentală de conduită. El îl depășește pe Pelagiu în modul de abordare a problematicii. Acest anonim a fost confundat, din pricina simpatiilor față de pelagianism, cu papa Sixt III. Este considerat ca sicilian, deoarece Sicilia, ca și Roma, au fost deopotrivă centre pelagiene.

Migne, PLS1, 1687-1694; PLS, 2, 1375-1380; PLS 1, 1330-1418; PLS, 1, 1418-1457; PLS, 1, 1457-1462; PLS 1, 1464-1505; B.R. Rees, *The Letters of Pelagius and his Followers*, Woodbridge, 1991 cu trad. în engleză; W. Geerlings, *Anonymus Sicilianus*, în LACL, p. 32.

Anonimul Valensian

Este vorba de un document format din două fragmente cu un conținut istoric, scrise de doi autori diferiți. Un prim document, *Origo Constantini*, conceput de un autor păgân care a scris despre împăratul Constantin, în decursul sec. IV, și un al doilea, *Theodericiana*, redactat de un autor creștin antiarian, care dă informații despre domnia lui Odoacru și

Teodoric, cuprinzând anii 474-526. Aspectele prezentate sunt importante pentru istoria Răsăritului. Documentul și-a primit numele după primul editor, umanistul francez E. Valesius (Valois), care l-a publicat în 1613 (*Anonymus Valensianus* sau mai corect *Excerpta Valensiana*).

MGH, *Auct. ant.*, 9, p. 7-11; C. Büchele, *Ammianus Marcellinus*, Stuttgart, 1854, p. 949-960 cu trad. în germană; J. Moreau, *Excerpta Valensiana*, BT, Leipzig, 1968; M. Simonetti, *Anonyme Valois*, în DECA, I, p. 138; B. Windau, *Anonymus Valensianus*, în LACL, p. 32 cu bibliografie.

Anonimă, Scrierea: Versus contra Marcum

Sf. Irineu face referire la opt versuri iambice scrise împotriva lui Marcus Magnus (Marcu cel Mare), personaj necunoscut, din ale cărui scrieri reține câteva citate în monumentală sa lucrare *Împotriva ereziilor*. Irineu reține faptul că acest Marcu a fost πρεσβύτες.

Irineu, *Adv. haer.*, 1, 2; 1, 13.3; 1, 15, 6; 3, 17, 4; R. Hanig, *Anonymus: Versus contra Marcum*, în LACL, p. 32 cu trimitere bibliografică.

Anonymi Chiliastae in Mt Fragmenta

Sub titlul *Anonymi Chiliastae in Mt Fragmenta* ne sunt transmise cinci fragmente, probabil extrase dintr-un comentariu la Evanghelia după Matei. Primele trei fragmente (*orate ne fiat fuga vestra hieme vel sabbato; de adventu Christi Domini; de diem et hora nemo scit*), abordează în mod tradițional textul de la Matei 24, 20-44. Fragmentul referitor la Matei 13, 33 (*De tribus mensuris*), este interpretat în sensul capacității diferite de

interpretare și percepere a Cuvântului lui Dumnezeu. Episodul legat de negarea lui Petru (*De Petro Apostolo* - Matei 26, 31-34, 69-75), încearcă o justificare a gestului acestuia. Datarea textului, cât și atribuirea unui autor rămân deschise.

Migne, PLS 1, 665-670; A. Souter, *Reasons for Regarding Hilarius (Ambrosiaster) as the Author of the Turner-Mercati Anecdota*, în JThS 5, 1904, p. 608-621; A. Pollastri, *Nota all'interpretazione di Matteo 13, 33, Luca 13, 21 nel fragmento incipit de tribus mensuris*, SSR 3, 1979, p. 61-78; W. Geerlings, *Anonymi Chiliastae in Mt Fragmenta*, în LACL, p. 31 vezi și bibliografia.

Antidicomarianiții

Antidicomarianiții, membri ai unei grupări sectare, care le poartă numele, menționată de Augustin*, care nega pururea fecioria Maicii Domnului, susținând că după nașterea lui Iisus, ea a mai avut și alți copii cu Iosif. El îi mai identifică și cu elvidienii, adepții lui Elvidius*, care predicau aceeași învățătură și împotriva căruia Ieronim* scrie un tratat: *De perpetua virginitate beatae Mariae*.

Augustin, Haer., 56, 84; Epifanie, Haer. 78; Ieronim, *De perpetua virginitate beatae Mariae*; F. Cocchini, *Antidicomarianites*, în DECA, I, p. 149.

Antilegomena

Antilegomena (în gr. τὰ ἀντιλεγόμενα). Termen folosit de Eusebiu de Cezareea pentru a desemna scrierile biblice ale Vechiului și Noului Testament a căror autenticitate și canonicitate nu au fost unanim recunoscute. El divide această categorie de cărți în două grupe: cele recunoscute în general (γνώριμοι), și anume: Iacob, Iuda, 2 Petru și 3 Ioan, și cele apocrife sau neautentice (νόθοι): Faptele

lui Pavel, Faptele lui Petru, Păstorul lui Hermas, Epistola lui Barnaba și Didahiile. Este adăugată și Apocalipsa care era acceptată de unii și respinsă de alții. Aceste cărți au fost numite de către Sixt de Sienne (m. 1569), pentru prima dată, deuterocanonice, termen preluat în lucrările care tratează problema inspirației Sf. Scripturi.

Eusebiu de Cezareea, *Ist. bis.*, 3, 25, 3-7; 4, 26, 14; 6, 25.2; Chiril al Ierusalimului, *Cateheze*, 4, 33-34.35; R.F. Westcott, *The Bible in the Church*, 1864; M.J. Lagrange, *Histoire ancienne du Canon du Nouveau Testament*, 1933; A. Souter, *The Text and Canon of the New Testament*², 1954; R.P.C. Hanson, *Tradition in the Early Church*, 1962; M. Grant, *The New Testament Canon*, Cambridge History of the Bible, vol. I, 1970, cap. 10, p. 284-308; H. von Campenhausen, *The Formation of the Christian Bible*, 1972; A.C. Sundberg, *The Old Testament of the Early Church*, 1964; H. Höpfl, *Introductio generalis in S. Scripturam*, Napoli-Roma⁶, 1958, p. 154-159, 170-176; Cross, *Antilegomena*, în ODCC, p. 64; E. Peretto, *Antilegomenon*, în DECA, I, p. 149-150.

Antim de Trebizond

Antim, episcop de Trebizond (după 518) și patriarh de Constantinopol. În 532 participă la discuția dintre episcopii ortodocși și severieni. Se retrage apoi la Constantinopol unde duce o viață ascetică, însă, sub influența împărătesei Teodora, acceptă scaunul patriarhal după moartea lui Epifanie (535). Tot prin intermediul lui Teodora, el intră în relații cu Sever* de Antiohia, îmbrățișându-i doctrina. Justinian îl depune din treaptă, iar apoi este excomunicat la sinodul din 536. Împăratul ratifică actul de excomunicare în 536. Antim rămâne în palat unde duce o viață de ascet. După moartea Teodorei

în 548, relațiile sale cu Justinian se îmbunătățesc.

De la Antim ne-au rămas o serie de fragmente dintr-un discurs monotelit adresat lui Justinian (în greacă), și trei scrisori, adresate conducătorilor monofiziți ai vremii (în siriacă).

E.W. Brooks, CSCO, 84, p. 141-147, 163-168; CSCO 88, p. 96.100, 111-113 (trad. în latină); V. Grumel, *Le registes des actes du patriarchat de Constantinople*, Kadiköi-Bucarest, I, 1, 1932, p. 228-231; DHGE, III, 531, n.8; S. Brock, *The Conversations with the Syrian Orthodox Church under Justinian (532)*, OCP, 47, 1981, p. 87-121; D. Stiernon, *Anthime de Trébizonde*, în DECA, I, p. 140; B. Windau, *Anthimus von Trapezunt*, în LACL, p. 32-33, cu bibliografie.

Antimarcionite, Proloagele

Introduceri scurte puse la începutul Evangheliei după Marcu, Luca și Ioan, prezente în aproximativ 40 de manuscrise ale ediției latine a Noului Testament (Vulgata). Nu se știe dacă a existat o astfel de introducere și la Evanghelia după Matei. Cercetările actuale nu au evidențiat existența unui astfel de prolog. Aceste introduceri, deși au fost scrise inițial în greacă s-au păstrat doar în traducere latină. Se crede că este vorba de cele mai vechi scrieri de acest gen, ele datând din a doua jumătate a sec. II (Harnack, D. de Bruyne), deși există posibilitatea plasării lor la o dată mai târzie. Importanța lor rezidă în faptul că ele aruncă o rază de lumină asupra originilor Evangheliei creștine în cele trei versiuni neo-testamentare.

A. Huck, H. Lietzmann, F-L. Cross, *A Synopsis of the First Three Gospels*, Tübingen, 1936, p. VIII; J. Knox, *Marcion and the New Testament*, 1942; J. Regul (ed.), *Vetus Latina*, Ergänzende Schriftenreihe aus der

Geschichte der Lateinischen Bibel, VI, 1969 cu bibliografie până la acea dată; Idem, *Die antimarcionitischen Evangelienprologe*, 1969; Quasten, *Patrology*, II, p. 210 și urm. cu bibliografie; Cross, *Anti-Marcionite Prologues, The*. în ODCC, p. 64-65.

Antimontanist, Anonimul

În *Istoria bisericească*, Eusebiu menționează zece fragmente extrase din trei cărți ale unui scriitor anonim antimarcionit, care cuprind informații prețioase despre istoria primară a montanismului. Identificarea autorului cu Rhodon*, Apolinarie* de Hierapolis sau, mai recent, cu Policrat*, rămâne ipotetică.

Eusebiu, *Ist. bis.*, 5, 16, 1-17, 4; R. Heine, *Montanist Oracles*, Macon, 1989, p. 1423 cu trad. în engleză; W. Bauer, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei*, Tübingen, 1964², p. 136-140; R. Hanig, *Antimontanist, Anonymer*, în LACL, p. 35 cu bibliografie.

Antioh de Ptolemais

Antioh, episcop de Ptolemais († prob. înainte de 408). După cum ne informează Sozomen* (*Ist. bis.*, 8, 10) și Socrate* (*Ist. bis.*, 6, 11), darul de predicator pe care îl avea îi atrage numirea de 'Gură de Aur', asemenea Sf. Ioan* Hrisostom. Părăsește orașul natal și se duce la Constantinopol, unde câștigă mare audiență datorită elocinței sale deosebite. Adună mari bogății și revine în scaunul episcopal pe care îl abandonase, unde se dedică scrierii unui tratat împotriva avariției. Se alătură taberei dușmanilor Sf. Ioan Hrisostom. Palladius* îl consideră ca fiind unul din cei mai înrăiți dușmani ai acestuia. Nichifor* relatează că el a avut o moarte tot atât de mizerabilă ca toți ceilalți dușmani ai Sf. Ioan Hrisostom. Pe lângă tratatul menționat, îi este atribuită

o predică *Despre vindecarea orbului*. Opera lui s-a pierdut în întregime, excepție făcând o propoziție citată de Teodoret*.

Vezi ediția Sf. Ioan Hrisostom de Saviles, Eton, 1612, V, 648-653; CPG, II, 4296 și urm.; C. Martin, *Un florilège grec d'homélies christologiques des IV^e et V^e siècles sur la Nativité*, în *Muséon* 54, 1941, p. 34-38, 53-57; E. Venables, *Antiochus*, art. în Smith-Wace, I, p. 122; Tixeront, *Patrologie*, p. 276; Bardenhewer, III, p. 363; Quasten, *Patrology*, III, p. 483-484; A. De Nicola, *Antiochus de Ptolémads*, în DECA, I, p. 163-164; G. Röwekamp, *Antiochus von Ptolemais*, în LACL, p. 35.

Antioh, monah

Antioh, viețuitor la Mănăstirea Sf. Sava, cunoscut și sub numele de Antioh Strategul. S-a născut la Medosaga lângă Ancyra în Galatia. Și-a desfășurat activitatea în timpul împăratului Heraclie (575-641), fiind martor al cuceririi și devastării Ierusalimului de către Chosroes, împăratul Persiei, la 614, când Sf. Cruce a fost dusă în Persia ca cel mai mare trofeu al acestui război de cucerire. Compune un tratat, împărțit în 130 de omilii, intitulat *Pandecte la Sf. Scriptură*, având un caracter moral. Tratatul cuprinde și citate din Părinții Bisericii și se încheie cu o rugăciune pentru eliberarea Cetății Sfinte de sub perși. Îi mai sunt atribuite o *epistolă* către Eustațiu* și o *Mărturisire* care se regăsește în *Relatarea despre cucerirea Ierusalimului de către perși* a călugărului Strategios de la mănăstirea Sf. Sava, păstrată în arabă și georgiană. N. Mar a sugerat, datorită faptului că *Mărturisirea* se află sub numele lui Strategios, o identificare a celor doi autori, ipoteză ce nu poate fi susținută (Gribomont).

Migne, PG 89, 1421-1856; CPG 7843; G. Garitte, CSCO 202/203, 340/431, 347/348, Louvain, 1960, 1973, 1974; R. Schick, *The Christian Communities of Palestine*, Princeton, 1995; E. Venables, *Antiochus*, art. în Smith-Wace, I, p. 122; Tixeront, *Patrologie*, p. 406; J. Gribomont, *Antiochus le Stratège*, în DECA, I, p. 164; G. Röwekamp, *Antiochus im Sabaskloster (Mönch)*, în LACL, p. 35-36 cu bibliografie.

Antiohia

Antiohia este cel de al treilea oraș ca importanță în imperiul roman, întemeiat de împărații seleucizi care l-au ridicat la rang de capitală a imperiului lor. Centru de viață și cultură greacă, vestit pentru tradiția literară și artistică produsă aici. Comunitatea creștină de aici datează din vremea apostolilor. În Antiohia, adepții lui Hristos au fost denumiți pentru prima dată *creștini* (F.A. 11, 26), fiind susținători ai Sf. Apostol Pavel în atitudinea sa anti-iudaizantă. Primul episcop al Antiohiei a fost Sf. Apostol Petru*. La începutul sec. al II-lea, sub episcopatul Sf. Ignatie*, Biserica creștină din Antiohia se dezvoltă în mod deosebit. Antiohia a fost locul natal al gnosticilor Menander și Saturnilus. După informațiile furnizate de Eusebiu (Ist. bis., VII, 29), Antiohia avea o instituție de învățământ, care se asemena cu școala catehetică din Alexandria, unde se îmbina studiul culturii clasice cu cel al învățăturii sacre. În sec. al IV-lea Patriarhia Antiohiei era pe locul trei ca importanță, după Roma și Alexandria. Creșterea puterii Constantinopolului, apariția nestorianismului și a monofizitismului, precum și cucerirea arabă vor diminua importanța acestui vechi centru creștin. După 1054, Antiohia se va menține în rândul Bisericii Ortodoxe Răsăritene. Antiohia va avea de suferit și în timpul cruciadelor. În 1100, Patriarhul

Ortodox din Antiohia va fi nevoit să se retragă la Constantinopol, iar cruciații vor numi aici un patriarh latin. În prezent, patriarhul ortodox de Antiohia își are reședința în Damasc, Siria. A existat și un patriarh latin de Antiohia, însă numai cu numele. În afara patriarhului ortodox de Antiohia, titlul de 'Patriarh de Antiohia' este purtat și de patriarhii unit și cel monofizit.

J.M. Neale, *A History of the Holy Eastern Church*, V, 1873; E.S. Bouchier, *A Short History of Antioch, 300 B.C.- A.D. 1268*, 1921; G. Haddad, *Aspects of Social Life in Antioch in the Hellenistic Roman Period*, Chicago, 1949; R. Devreese, *Le Patriarchat d'Antioche, depuis la paix de l'Église jusqu'à la conquête arabe*, Paris, 1945; D. Attwater, *The Christian Churches of the East*, 2 vol., Milwaukee, 1961; G. Downey, *Ancient Antioch*, Princeton, NJ, 1968; idem, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton, 1961; O. Pasquato, *Antioche de Syrie*, în DECA, I, p. 150-154 cu bibliografie.

Antiohia, Sinodul de la

Sinodul de la Antiohia din 341 întrunit cu ocazia sfântirii 'Bisericii de Aur', construită de împăratul Constantin în Antiohia. Este primul sinod din sec. al IV-lea care a încercat să abandoneze teologia niceeană, prin formularea a nu mai puțin de patru crezuri, toate deficitare din punctul de vedere al credinței ortodoxe, pentru a înlocui, pur și simplu, crezul de la Niceea*. Au mai fost promulgate 25 de canoane disciplinare.

La Antiohia au mai fost ținute alte două sinoade, în 264 și 269, pentru a discuta învățăturile propuse de Paul de Samosata, care susținea că Iisus este un simplu om în care s-a sălășluit Logosul divin impersonal, negând astfel orice unire a celor două firi, divină și umană, în Hristos.

Sinodul din 269 condamnă învățăturile acestuia.

Mansi, II, 1759, col. 1305-1350; J. N. D. Kelly, *Early Christian Creeds*, 1950; G. Bardy, *Paul de Samosate*, Louvain, 1929, p. 283-352; F. L. Cross, ODCC, 1974, p. 65; M. Simonetti, *Antioche de Syrie, II. Conciles*, în DECA, I, p. 154-156 cu bibliografie.

Antiohiană, Școala

Școala antiohiană sau Școala de la Antiohia îi însumează pe Părinții antiohieni a căror activitate s-a desfășurat în ultima jumătate a secolului al IV-lea și în prima jumătate a secolului al V-lea la Antiohia. Eusebiu de Cezareea ne informează (*Ist. bis.*, VII, 29) că Biserica din Antiohia avea o instituție de învățământ unde se studiau retorica și dialectica, alături de învățătura sacră creștină. Cei mai de seamă reprezentanți ai acestei școli au fost Diodor* din Tars, Sf. Ioan* Hrisostom, Teodor* de Mopsuestia și Teodoret* de Cyr. Teologia propusă de această școală este complementară și uneori opusă celei alexandrine, propunând tendințe aristotelice și istorice, în contrast cu teologia alexandrină care era platonizantă și mistică. Divergențele dintre aceste două școli se fac simțite mai ales în contextul controversei hristologice din sec. al V-lea. Tendința istoricizantă a acestei școli a determinat o accentuare deosebită a omenității lui Hristos, ceea ce implica o unire nedeplină a celor două firi, divină și umană, în Hristos. Lucrurile s-au clarificat după Sinodul ecumenic de la Efes (431) prin condamnarea tendințelor nestoriene, apolinariste și eutihiene.

După condamnarea nestorianismului, școala de la Antiohia pierde din reputație și intră în umbră. Însă, în pofida condamnării nestorianismului și a monofizitismului, tradiția școlii din Antiohia va fi

preluată și perpetuată în școlile de la Nisibe și Edessa care vor reține tendințele ereziilor nestoriană și monofizită. La Edessa, Ibas*, conducătorul acestei școli, va traduce în siriacă operele lui Diodor și Teodor. Școala de la Edessa va înceta în urma condamnării nestorianismului de către împăratul Zeno la 489, iar activitățile ei vor fi preluate de o altă școală, cea de la Nisibe, condusă de Barsumas*. Aici vor fi continuate studiile biblice, iar Teodor va fi ridicat la rangul de *interpret* prin excelență al creștinilor sirieni de răsărit. În aceste școli va fi continuat studiul lui Aristotel și va fi întreprinsă o largă activitate de traducere din greacă în siriacă a filosofiei antice grecești. Aceste școli vor contribui la transmiterea filosofiei grecești în lumea arabă, prin intermediul căreia va reveni în Europa.

Reprezentanții școlii antiohiene au pus accent deosebit pe folosirea Sf. Scripturi în fixarea doctrinelor dogmatice ale Bisericii. Versiunile biblice în uz au fost Septuaginta și Peshitta, adică traducerea în siriacă a Sf. Scripturi. Tradițiile exegetice ale acestei școli vor cunoaște o dezvoltare deosebită în opera Sf. Ioan Hrisostom, a cărui ortodoxie este neîndoieală. Tradiția exegetică antiohiană va avea un impact deosebit asupra interpretării Sf. Scripturi. Isidor*, Nilus* și Victor* de Antiohia l-au luat ca exemplu pentru lucrările lor exegetice pe Sf. Ioan Hrisostom. În Apus, Ieronim* a avut legături cu această școală. Sf. Ioan* Cassian, ucenic al Sf. Ioan Hrisostom a dus învățătura acestuia în sudul Galiei. În urma condamnării prin cele 'Trei Capitole' (544), promulgate de împăratul Justinian, a scrierilor lui Teodor, a tratatelor lui Teodoret* împotriva lui Chiril* și a scrisorii lui Ibas către Maris, scrierile lui Teodor au devenit obiect de interes în Apus. Astfel, Sf. Ambrozie* va traduce

unele dintre comentariile acestuia la Sf. Pavel. Influențe ale școlii antiohiene, în speță a lui Teodor, se regăsesc în Apus, în opera lui Junilius Africanus* *Instituta regularia*, a lui Cassiodor*, *Institutiones divinarum et saecularium litterarum*, și în tendințele pelagiene. Mai regăsim astfel de influențe în contextul dezbaterilor din Africa de Nord, sec. al VI-lea, în legătură cu cele 'Trei Capitole'. În cele din urmă, adopționiștii din Spania dezvăluie o strânsă asemănare cu hristologia lui Teodor. Chiar dacă școala din Alexandria și-a dovedit trăinicia prin propovăduirea unei doctrine creștine autentic ortodoxe, nu trebuie neglijată nici contribuția școlii antiohiene la dezvoltarea aceleiași doctrine.

J. Philip de Barjeau, *L'École exégétique d'Antioche*, 1898; J. H. Srawley, *Antiochene Theology*, art. în Hastings, E.R.E., I, (1925), p. 584-593; R.V. Sellers, *Two Ancient Christologies*, 1940; Jaroslav Pelikan, *The Emergence of the Catholic Tradition (100-600)*, a 3-a rețip., The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973; Cross, ODCC, p. 66; Quasten, *Patrology*, III, p. 302-554, cu bogată bibliografie; I.G. Coman, *Patrologie*, p. 189-208.

Antipapă

Antipapă. Pretendent la scaunul papal, în opoziție cu ocupantul legal ales al acestui scaun. În primele opt secole sunt menționați următorii antipapi: Novațian (sec. al III-lea), susținut de partida catharilor împotriva lui Cornelius; Felix (sec. al IV-lea) susținut de împăratul Constantius. Este inclus în lista papilor, iar în calendarul roman apare ca sfânt, Ursinus sau Ursicinus, ales, hirotonit și numit papă la moartea Papei Liberius, 366, ca oponent al lui Damasus* (366-384); Eulalius, hirotonit în același timp cu Bonifaciu I, 418, ca succesor al papei Zosim;

Laurențiu, hirotonit împreună cu Symmachus, în 499, ca succesor al lui Anastasie II; Dioscur, ales și hirotonit în aceeași zi cu Bonifaciu II, în anul 530; Vigilius, care urma să-l înlocuiască pe papa Silverius; Eugenie, ales și numit papă în septembrie 654, ca înlocuitor al papei Martin I, întrucât acesta s-a opus ereziei monotelite*. În întreaga istorie a Bisericii Romei au existat aproximativ 35 de antipapi.

A. Mercati, *The New List of Popes*, în *Mediaeval Studies*, IX, 1947, p. 71-80, cuprinzând lista papilor și a antipapilor. James Barmby, *Antipopes*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 122-123.

Antipater de Bostra

Antipater a fost episcop de Bostra în Arabia, menționat într-o circulară a lui Leo I. Este considerat de sinodul II de la Niceea cu unul dintre părinții de seamă ai Bisericii din acea vreme. Antipater s-a remarcat printr-o scriere polemică contra lui Origen, respectiv contra apărătorilor săi Eusebiu și Pamfilie de Cezareea, din care s-au păstrat fragmente. Dintre omiliile sale, două s-au păstrat în întregime: la Nașterea Sf. Ioan Botezătorul și la Buna-vestire. Au fost confirmate alte două omilii, despre femeia cu scurgere de sânge și despre Sf. Cruce, iar alte patru omilii la Nașterea Domnului s-au păstrat în limba armeană. Este posibil ca unele din scrierile lui Ipolit de Bostra să fie atribuite lui Antipater. Gândirea hristologică lui Antipater a fost influențată de Henoticon*.

Migne, PG 85, 1763-1796; P. Bruns, *Antipater von Bostra*, în *LACL*, p. 36.

Antitactae

Antitactae, nume dat de Clement Alexandrinul unei secte obscure, libertine de

sorginte gnostică (*Strom.* III, 526-529). Dumnezeu, Creatorul universului, este Tatăl nostru natural și toate lucrurile pe care El le-a făcut sunt bune. Una dintre faptele care îi datorează Tatălui existența sa, a dat naștere răului, înlănțuind întreaga creație în rău. De aceea, pentru a-L răzbuna pe Tatăl, cu toții trebuie să ne opunem celui de al doilea creator, adică, creatorului răului, încălcând poruncile acestuia. De exemplu, întrucât cel de al doilea creator a spus: 'Să nu săvârșiți adulter', trebuie să săvârșim adulter împotriva poruncii lui. Clement ne informează că membrii sectei grupau texte din Sf. Scriptură și le interpretau literal. Ca atare, el îi acuză că perverteau scripturile după propria plăcere.

Clement, *Stromate* III, 526-529; F.J.A. Hort, *Antitactae*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 123-124.

Antitrinitarism

Antitrinitarism sau antitrinitarianism, denumire dată mișcărilor sectare, de sorginte creștină, care resping dogma Sf. Treimi. În primul secol este vorba de ebioniți*, grupare iudeo-creștină care susținea că recunoașterea lui Hristos ca Dumnezeu ar însemna o abandonare a monoteismului. În sec. al II-lea este vorba de sectele gnostice, care îl considerau pe Hristos doar ca simplă manifestare a lui Dumnezeu. Modaliștii monarhieni refuză să admită existența persoanelor sau ipostaselor divine în esența divină, în dumnezeire. La aceste grupări îi mai putem adăuga pe arieni. Mișcarea antitrinitară a luat proporții mai ales după Reformă. Primul care a scris împotriva Sf. Treimi a fost Martin Cellarius, *Despre lucrările lui Dumnezeu*, 1527. O serie de anabapțiști, printre care Hans Denck (n. 1495), David Joris (n. 1501) etc. Nu au lipsit nici martiri antitrinitari, cum este cazul

medicului spaniol Michel Servetus cu lucrările sale: *Dè trinitate erroribus*, 1531, urmată de o retractare: *Dialogorum de trinitate libri duo*, 1532, și apoi o revenire la ideile sale anterioare antitrinitare: *Christianismi restitutio*, 1553, care a dus la executarea lui la Geneva. Mișcarea antitrinitară s-a extins în Europa întreagă, inclusiv în România, unde a fost întemeiată Biserica Unitariană.

Jaroslav Pelikan, *The Emergence of the Catholic Tradition*, 1971. *Anti-Trinitarianism*, art. în *The Westminster Dictionary of Church History*, ed. by Jerald C. Brauer, The Westminster Press, Philadelphia, 1971.

Antologia latină

Anthologia latina este o culegere de texte cuprinzând poemele minore latine de la începuturi, până în sec. VI, în care găsim numeroși poeți latini creștini. Lucrarea este concepută în două părți. Prima parte cuprinde poemele descoperite în diverse manuscrise, iar a doua, poemele descoperite în inscripțiile epigrafice. Este vorba de o lucrare deosebit de importantă, întrucât editează pentru prima dată texte de mare valoare pentru istoria literaturii poetice creștine.

F. Buecheler-A. Riese, *Anthologia Latina sive poesis latina supplementum*, Leipzig, 1894-1906 cu supliment de E. Lommatzsch, 1926. Antologia a fost retipărită la Amsterdam în 1972; E. Prinzivalli, *Anthologie latine*, în DECA, I, p. 141; H. Müller, *Anthologia latina*, în LACL, p. 33 cu bibliografie.

Antologia Palatină

Anthologia palatina este o culegere de epigrame în limba greacă, păstrate într-un manuscris din sec. IX, *Codex Palatinus* 23, de unde și numele. Conținutul este divizat în 15 părți (în edițiile moderne

16) și cuprinde: Epigrame creștine din sec. IV-IX, epigrame funerare, epigrame de dragoste, epigrame votive etc. De interes sunt epigramele Sf. Grigorie de Nazianz și ale altor scriitori bizantini ca: Agathias, Iulian, Macedoniu de Tesalonic și alții.

C. Preisendanz, AP: *Codex Palatinus et Codex Parisinus phototypice* editi, Leiden, 1911; H. Stadtmüller, *Anthologia graeca epigrammatum Palatina cum Planudea*, Leipzig, 1894/1906; Text și trad. franceză în *Les Belles Lettres*, Paris, 1960 și cont.; M. Perraymond, *Anthologie palatine*, în DECA, I, p. 142; A. Cameron, *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*, Oxford, 1993; H. Müller, *Anthologia palatina*, în LACL, p. 33-34 cu bibliografie.

Antonie cel Mare, Sf.

Antonie, Sf. (251-356), numit de Sf. Athanasie* 'fondator al monahismului'. S-a născut la anul 251 în localitatea Coma, în Egiptul de Mijloc, din părinți creștini. După moartea părinților, el împarte averea săracilor și se dedică vieții ascetice în anul 269. Se retrage în deșert, unde, se spune că s-a împotrivit ispitelor și a luptat contra demonilor care luau înfățișări de animale sălbatice. La 305 se retrage din singurătatea sihăstrească și întemeiază o comunitate de eremiți. După o perioadă de cinci ani se retrage din nou în singurătate. A sprijinit partida ortodoxă împotriva arienilor, colaborând îndeaproape cu Sf. Athanasie*. Mărturii despre viața lui se găsesc în Athanasius, *Vita Antonii*. I s-au atribuit mai multe lucrări păstrate în latină (Migne, vol. 40): *Cuvântări despre deșertăciunea lumii și învierea morților*; *Cuvântări către fiii săi monahi* etc. Sf. Ieronim menționează existența a șapte scrisori către diferite mănăstiri din Egipt (*De viris illustribus*, 88),

care sunt probabil autentice. Cele 20 de scrisori, păstrate prin intermediul limbii arabe, nu aduc nimic nou și par a nu fi autentice. Se stinge din viață, pe Muntele Colzim lângă Marea Roșie, în anul 356, în vârstă de 105 ani. Este prăznuit la 17 ianuarie.

CPG 2330-2350; Migne, PG 40, 972-1000; G. Garitte, *Lettres de S. Antoine*, Version géorgienne et fragments coptes, Louvain, 1955; B. Steidle, *Antonius Magnus Eremita*, SA 38, Roma, 1956; S. Rubenson, *The Letters of St. Anthony*, Lund, 1990; *Viața Sf. Antonie de Athanasie*, în PG 26, 835-978; Sfântul Atanasie cel Mare, *Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie*, în Sfântul Atanasie cel Mare, Scrieri, partea a doua, Scriitori și Părinți Bisericești, 16, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 191-245; *Învățăături despre viața morală a oamenilor și despre buna purtare*, în *Filocalia*, trad. D. Stăniloae, vol. I, Sibiu, 1946, p. 3-34; Quasten, *Patrology*, III, p. 148-153; Altaner-Stuiber, 1980, p. 261 și urm., 276 cu bibliografie; Tixeront, *Patrologie*, p. 217-218; I.G. Coman, *Patrologie*, III, 357-368; Cross, *Anthony, St., of Egypt*, în ODCC, p. 67-68; T. Orlandi, *Antoine*, în DECA, I, p. 169; M. Puzicha, *Antonius der Einsiedler*, în LACL, p. 36-37 cu bibliografie.

Antonie Haghiograful

Autorul unei vieți a Sf. Simeon Stilitul sau Stâlpnicul, care pretinde că relatează evenimentele, ca martor ocular. Se pare, totuși, că această biografie este scrisă de o persoană care nu a ignorat lucrarea similară a lui Teodoret* și nici nu a avut o experiență nemijlocită a ținutului și tradițiilor antiohiene, unde a trăit Sf. Simeon. Este posibil ca ea să fi fost efectuată, de un călugăr pe nume Antonie, la începutul sec. VI, pentru a dovedi auten-

ticitatea moaștelor Sf. Simeon, despre care nu se știe cu certitudine dacă au fost sau nu transferate, integral sau parțial doar, la Constantinopol din porunca împăratului Leon I (411-474). Această lucrare a fost transmisă și în traducere latină în mai multe manuscrise.

Migne, PL 73, 325-334; CPG III, 6724; BHG 1682-1685m; H. Letzmann, *Das Leben des hl. Symeon Stylites*, TU 32, 4, Leipzig, 1908, p. 20-78 text grec și latin; P. Peters, *St. Symeon stylite et ses premiers biographes*, AB 61, 1943, p. 29-71; M.G. Bianco, *Antoine*, în DECA, I, p. 168-169; C. Schmidt, *Antonius, Haghiograph*, în LACL, p. 37.

Antonie Hozevitul

Trăitor la lavra palestiniană Hozeva, din Wadi el-Kelt, între Ierusalim și Ierihon. A fost ucenic al Sf. George († 625), care a fost călugăr la această mănăstire și a cărui viață o scrie. El evocă propria sa convertire și dorința de a se retrage la Raithu, datorită dispariției părintelui său duhovnicesc și apoi din pricina alungării viețuitorilor hozeviți de către perșii care au cucerit Palestina (620). Lui Antonie îi mai este atribuită o culegere de minuni săvârșite de Maica Domnului la Hozeva: *Șapte minuni ale Născătoarei de Dumnezeu săvârșite la Hozeva*. A decedat la scurtă vreme după anul 630.

CPG 7985; BHG 669; BHG 1071; DHGE III, col. 781; C. House, *Vit. Georg.*, în AnBoll 7, 1888, p. 97-114, 336-359; D. Stiemon, *Antoine de Khoziba*, în DECA, I, p. 170; C. Schmidt, *Antonius von Choziba*, în LACL, p. 36.

Antonie Poetul

Antonie, poet latin a cărui biografie este total necunoscută. I se atribuie un poem, intitulat: *Poema ultimum* sau *Antonii carmen adversus gentes*, păstrat între

operele poetice ale lui Paulin* de Nola, nr. 32. Poemul este important prin informațiile pe care ni le furnizează în legătură cu diverse culte și practici păgâne. Datorită valorii literare scăzute, acest poem nu poate fi atribuit lui Paulin. Se consideră că ar fi fost scris la sfârșitul sec. IV.

Migne, PL, 5, 261-282; CSEL, 30, 329-338; CPG, 206; C. Morelli, *L'autore del c.d. 'Poema ultimum' attribuito a Paolino di Nola*, Didaskal, 1, 1912, p. 481-498; P. Fabre, *Essai sur la chronologie de l'oeuvre de St. Paulin de Nole*, Paris, 1948; L. Dattrino, *Antoine*, în DECA, I, p. 169-170.

Antonie Studitul

Antonie Studitul a fost patriarh de Constantinopol între anii 974-980. A îmbrățișat viața monahală de tânăr la mănăstirea Studium, unde ajunge egumen și apoi singel al patriarhului de Constantinopol. Este chemat să ocupe scaunul patriarhal, după ce un sinod îl depune pe patriarhul Vasile Scamadrianul, deoarece nu a voit să accepte politica imperială în privința antipapii Francon. Ca patriarh, Antonie continuă viața ascetică pe care o îmbrățișase ca monah și se dedică activităților de caritate. El abdică în anul 980 și decedează la scurtă vreme. De la el a rămas o remarcabilă colecție de *instrucțiuni și sfaturi* către monahii de la mănăstirea Studium privind mărturisirea păcatelor. Lucrarea sa dezvăluie profundele cunoștințe scripturistice și patristice pe care le poseda. Pentru Antonie, adevărata lumină și pace pot fi dobândite prin dezrădăcinarea patimilor și a înclinațiilor rele. Acest lucru se realizează prin spovedanie, căci cel care este smerit își mărturisește păcatele, deoarece smerenia decurge din spovedanie. Astfel, îmbrățișând smerenia, este imposibil să nu fii

smerit față de aproapele. Din aceasta se naște bunătatea, iar din bunătate, iubirea, iubirea fiind culmea Legii și a Profeților.

Migne, PG 117, 892; Lequien, *Oriens Christianus*, I, 256; M. Gédéon, Πατριαρχικαὶ πίνακες, 310-313; Instrucțiunile lui Antonie au fost publicate de A.P. Keramens în Νέα Σιών, II, 808-815; V. Grumel, *Antoine le Studite*, în DSp, I, col. 719-720.

Apa Avraam

Apa Avraam (554-624), episcop de Hermonthis în Egiptul de Sus și egumen al mănăstirii Phoibmon. De la el s-a păstrat o arhivă deosebit de bogată și interesantă, cuprinzând peste o sută de *ostraka* în coptică, în mare parte scrisori, testamentul său, dictat în coptă și tradus în greacă, o carte de slujbă, diverse obiecte liturgice. Din materialele cuprinse în această arhivă se poate deduce importanța deosebită pe care o avea un episcop pentru viața Bisericii și a societății, în supraviețuirea și alegerea candidaților pentru preoție. Episcopul era cel care administra Sf. Împărtășanie sub forma vinului și a pâinii.

W.E. Crum, *Coptic Ostraca*, London, 1902; W.C. Till, *Datierung und Prosopographieder koptischen Urkunden aus Theben*, Viena, 1962; M. Krause, *Apa Abraham von Hermonthis*, dis. de doct., Berlin, 1962. L.S.B. MacCoull, *Apa Abraham*, în ODB, I, p. 127.

Apelles

Apelles. Gnostic din sec. al II-lea, ucenic al lui Marcion*, pe care l-a însoțit la Roma. În urma unor neînțelegeri își părăsește magistrul și pleacă la Alexandria în Egipt, de unde revine la Roma. Decedează la Roma în jurul anului 180. Este autor a două lucrări: *Silogisme* și *Re-*

velații. Din prima sa lucrare au supraviețuit citate la Ambrozio* (*De Paradiso*), iar cea de a doua s-a pierdut cu desăvârșire. Spre deosebire de Marcion* care propunea existența a două principii, Apelles afirmă că există doar un singur principiu. Demiurgul este o făptură a lui Dumnezeu, un înger, care a creat lumea. Totodată, el respinge docetismul lui Marcion. După el, Iisus Hristos nu este o fantomă. Trupul lui este real, deși nu l-a primit de la Fecioara Maria, ci la împrumutat de la cele patru elemente ale stelelor. La înălțare, el a restituit trupul său celor patru elemente. Despre Vechiul Testament, el susține că este o carte minciunoasă, plină de contradicții și fabulații, nedemnă de crezare. De altfel, lucrarea lui *Silogisme* a fost scrisă cu scopul de a dovedi aceste lucruri. Profetiile nu sunt adevărate, întrucât se contrazic. Apelles accepta ca adevărate descoperirile făcute de vizionara sectei, Filomena.

Eusebiu, *Ist. bis.*, 5, 13, 2-4, 5-7; A. Harnack, *De Apellis gnosi monarchica*, Leipzig, 1874; E. Junod, *Les attitudes d'Apelle, disciple de Marcion à l'égard de l'Ancien Testament*, în *Aug.* 22, 1982, p. 113-133; F. J. A. Hort, *Apelles*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 127-128; Tixeront, *Patrologie*, p. 76-77; Quasten, *Patrology*, I, p. 272-274; I.G.Coman, *Patrologie*, III, pasim; C. Gianotto, *Apelle*, în *DECA*, I, p. 172; C. Marksches, *Apelles*, în *LACL*, p. 37 cu bibliografie.

Aphtartodocetii

Aphtartodocetii sau aftartodocetii, membri ai unei secte monofizite apărute în sec. al VI-lea. Întemeietorul sectei a fost Iulian*, episcop de Halicarnas, de unde și numele de 'iulieni' sau 'iulianiști'. Adepții sectei susțineau că, încă din primul moment al zămislirii, trupul lui Hristos a fost prin firea lui incoruptibil,

nepătimitor și nemuritor, deși acest lucru nu l-a împiedicat să accepte suferința și moartea ca act liber de voință. Împotriva acestei doctrine s-a ridicat Patriarhul monofizit de Antiohia, Sever*, pe motiv că este incompatibilă cu credința în adevărata omenitate a lui Hristos. Adepții sectei au mai fost numiți și *phantasiastae* - fanteziști, întrucât au acceptat ideea că Hristos a avut un trup aparent, ceea ce i-a apropiat de doceti.

Gieseler, *Monophysitarum variae de Christi Persona Opiniones*, 1835; Philip Schaff, *Church History*, III, 766 și urm.; R. Draguet, *Julien d'Halicarnasse et sa controverse avec Sévère*, 1924; P. Schaff, *Aphtarthodocetae*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 128; F. Cocchini, *Aphthartodocetisme*, în *DECA*, I, p. 174.

Apion

Autor al unui tratat la *Hexaemeron*, menționat de către Eusebiu de Cezareea printre autorii creștini ortodocși din acea vreme care au scris împotriva gnosticilor. Faptul că Eusebiu îi reține numele în acest context, i-a determinat pe cercetători să susțină că tratatul său a avut un conținut antignostic.

Eusebiu de Cezareea, *Ist. bis.*, 5, 27; E. Prinzivalli, *Apion*, în *DECA*, I, p. 174.

Apocatastază

Doctrină potrivit căreia, în eshaton, toate făpturile, îngerii, oamenii și demonii, vor avea parte de mântuirea finală. Această doctrină este specifică religiei zoroastriene. Se regăsește la Clement* de Alexandria și mai ales la Origen*, iar după unii la Sf. Grigorie* de Nyssa. Sinodul ecumenic de la Constantinopol din 543 o condamnă în prima anatema îndreptată împotriva origenismului. Fer. Augustin*

a atacat această învățătură cu deosebită fermitate. Mai recent în istorie, doctrina este împărtășită de unii anabapțiști, de moravieni, de christadelphieni și de unii teologi și filosofi apuseni, între care F.D.E. Schleiermacher. Apocatastaza mai este cunoscută în zilele noastre sub denumirea de *universalism*.

Chr. Lenz, RACH, I, 510 și urm.; J. Daniélou, *L'apocatastase chez saint Gregoire de Nysse*, RecSR, 30, 1940, p. 323-340; G. Müller, *Origenes und die Apokatastasis*, ThZ, 14, 1958, p. 174-190; Cross, *Apocatastasis*, în ODCC, p. 69-70; P. Siniscalco, *Apocatastasis*, în DECA, I, p. 179-180.

Apolinarie, Claudius

Apolinarie, Claudius, apologet creștin din sec. al II-lea, episcop de Hierapolis, activ în timpul împăratului Marc Aureliu (161-180). Eusebiu de Cezareea ne informează (*Ist. bis.* 4, 27) că el a scris mai multe lucrări, printre care un tratat *Despre Credință*, adresat lui Marc Aureliu; cinci cărți *Împotriva grecilor*; două cărți *Despre Adevăr*; două cărți *Împotriva evreilor* și tratatele împotriva ereziei frigienilor (montaniștilor). Tot lui îi este atribuită o lucrare *Despre Paști*, în care Apolinarie se declară împotriva modului în care quartodecimanii fixau data Paștelui.

Migne, PG 5, 1285-1305; pentru fragmentele care au supraviețuit, vezi: M. J. Routh, *Reliquae sacrae*, I, ed. 2-a, p. 155-174 și J. C. T. Otto, *Corpus Apologetarum Christianorum*, IX, 1872, p. 479-495; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius I*, Leipzig, 1893, p. 243-246; R. Cantalamessa, *Ostern in der Alten Kirche*, Berna, 1981, p. 46 și urm.; George Salmon, *Apolinaris or Apollinarius Claudius*, art. în Smith-Wace, I, p. 132-133; A. Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, II, p. 190; Quasten, *Patrology*, I, p. 228-229; I. G. Coman, *Patrologie*, I, p.

327-328; V. Zangara, *Apollinaire de Hiéropolis*, în DECA, I, p. 184-185 vezi și bibliografia; R. Hanig, *Apollinaris von Hierapolis*, în LACL, p. 41 cu bibliografie; W. Kinzig, *Apollinaris (Apollinarius), Bischof von Hierapolis*, în RGG, 4, Aufl., Bd., I, 1998, p. 605.

Apolinarie de Laodiceea

Apolinarie de Laodiceea (310/5-390), teolog sirian de cultură greacă și episcop de Laodiceea Siriei (360), autor al primei mari erezii hristologice. S-a născut la Laodiceea într-o familie creștină, tatăl fiind prezbiter și gramatician. A făcut studii clasice strălucite, urmează cariera de *grammaticus* și *rhetor*. A fost prieten apropiat al Sfântului Atanasie*, fapt pentru care a fost exilat de episcopul arian George din Laodiceea. Se alătură Sf. Atanasie în lupta împotriva arienilor, pentru ca în cele din urmă să sfârșească el însuși prin a fi acuzat de erezie, căzând în monofizitism, și a fost condamnat la Sinodul II ecumenic de la Constantinopol (381). Sf. Grigorie* de Nyssa combatere erezia lui Apolinarie în *Antirrhetikos*, în jurul anului 390.

Deosebit de prolific ca scriitor, Apolinarie este autorul unei opere vaste: scrieri exegetice: *Comentarii la Isaia*, *Osea*, *Maleahi* și la alți profeți, apoi la *Cântarea cântărilor*, la *Evangelia după Matei*, la *I Corinteni*, la *Galateni*, la *Efesenii*, la *Romani*; scrieri apologetice: *Contra lui Porfiriu*, lucrare considerată de Ieronim* ca fiind 'cea mai prețioasă dintre operele sale' (*De viris illustribus* 104); *Despre adevăr* împotriva lui Iulian Apostatul și a filosofilor greci; scrieri polemice: *Contra lui Eunomiu de Cizic* și *Contra lui Marcel de Ancyra*; *Contra lui Origen* și *Dionisie al Alexandriei* etc. Din aceste lucrări nu s-a păstrat nimic.

Scrieri dogmatice: pentru păstrarea acestor scrieri, ucenicii lui Apolinarie le-au atribuit altor scriitori creștini, astfel: *O mărturisire de credință pe larg*, atribuită Sf. Grigorie* Taumaturgul; *O cuvântare la Epifanie*, intitulată: 1. *Hristos e unul*; 2. *Despre întruparea Cuvântului lui Dumnezeu* și 3. *Profesiune de credință către împăratul Jovian*, atribuite Sf. Atanasie; *Demonstrația întrupării lui Dumnezeu după chip și asemănare*, reconstituită după *Antirrheticos* al Sf. Grigorie de Nyssa; fragmente hristologice din operele lui Apolinarie se găsesc în diverse florilegii. Opere poetice: *imne liturgice* pentru preamărirea lui Dumnezeu. Corespondența cuprinde patru scrisori adresate Sf. Vasile* cel Mare.

Apolinarie susține unirea desăvârșită între dumnezeirea și omenitatea lui Iisus Hristos, unire prin care nu se lasă nici o posibilitate de slăbire a noii identități, care devenea Logosul prin întruparea Sa. Pentru Apolinarie, nu trebuia să existe decât o singură entitate personală, deoarece Logosul se unea, nu cu omul întreg, trup și suflet, ci numai cu trupul, adică, trupul și sufletul irațional sau animal, fără suflet rațional, al cărui loc a fost luat de către Logos. Așa a înțeles el primul verset din Evanghelia după Ioan: 'Și Cuvântul trup s-a făcut'. Acest lucru trebuia să fie așa, deoarece două ființe perfecte n-ar putea produce prin unire o adevărată unitate, ci o ființă hibrid, un principiu al transcendenței, relevând absurditatea unei astfel de idei. Totodată, Apolinarie argumenta că prezența sufletului rațional ar fi angajat temeiul libertății de alegere între bine și rău și, prin urmare, posibilitatea de a păcătui. Iisus Hristos trebuia să fie fără păcat, pentru a putea mântui lumea. Astfel, făcând confuzie între natură sau fire și persoană, Apolinarie va susține celebra formulă, consi-

derată monofizită: *mia physis tou theou logou sesarkomene* - o singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul. În esență, Apolinarie învăța: a. deplina unire a dumnezeirii și omenității lui Hristos; b. deplina dumnezeire a lui Hristos și c. evitarea unui progres moral în viața lui Hristos. Obiecția de bază a Ortodoxiei împotriva lui Apolinarie pornește de la ideea că dacă Iisus Hristos nu a fost și om desăvârșit, el nu putea fi exemplu perfect pentru noi și nu ar fi putut mântui întreaga fire umană, ci numai elementele spirituale.

Apolinarie s-a rupt de Biserică în jurul anului 375, iar împăratul va interzice cultul public apolinarian. Pe lângă condamnarea din partea sinodului II ecumenic (381), ideile apolinariste au fost condamnate și la diverse sinoade locale: Sinodul de la Alexandria din 362 și cele de la Roma din 374 și 380, sub papa Damasus*.

Migne, PG 33, 1313-1538; A. Ludwig, *Apollinarios Laodicensis, Metaphrasis psalmorum*, Bibl. Teubneriana, Leipzig, 1912; I. Rucher, *Florilegium Edessenum Anonymum*, München, 1933, 25, 47-50; C. A. Raven, *Apollinarism. An Essay on Christology of the Early Church*, Cambridge, 1923; E. Muehlenberg, *Apollinaris von Laodicea*, Göttingen, 1969; F.L. Cross, *Apollinarius*, în ODCC, p. 72-73; Tixeront, *Patrologie*, p. 191-196; Altaner-Stuiber, *Patrologie*, 313-315, 614; Quasten, *Patrology*, III, 377-383 cu bogată bibliografie; I.G. Coman, *Și Cuvântul trup s-a făcut*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, p. 31 și urm.; Ch. Kannengiesser, *Apollinaire de Laodicée*, în DECA, I, p. 185-188, cu bibliografie; K. Spoerl, *The Liturgical Argument in Apollinarius: Help and Hindrance on the Way to Orthodoxy*, în Harvard Theological Review 91, 1998, p. 127-152; G. Feige, *Apollinaris von Laodizea*, în LACL, p. 41-42 cu bibliografie; C. Kannengiesser, *Apollinarius von Laodicea*, în RGG, 4. Aufl., 1999 I. Caraza, *Hristologia sinodului IV ecumenic de la*

Calcedon în preocupările teologilor romano-catolici și protestanți din vremea noastră și punctul de vedere ortodox, (teză de doctorat) Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, 2000, p. 44 și urm.

Apolinarie (tatăl)

S-a născut la Alexandria, la începutul sec. IV, într-o familie creștină, primind o educație aleasă. Devine profesor de gramatică la Berytus (Beirut), de unde se retrage, după o vreme, la Laodiceea în Siria (Latakia). Aici se naște fiul său Apolinarie. Atât tatăl, cât și fiul s-au aflat în relații de prietenie cu sofistii păgâni Libaniu și Epifanie din Petra, frecventând cursurile acestuia din urmă. Pentru că au recitat în public un imn închinat lui Bacchus, cei doi au fost excomunicați de către Teodot, episcopul de Laodiceea, în timpul căruia Apolinarie tatăl slujea ca preot, iar fiul său era citeț. Paralel cu acestei funcții, Apolinarie tatăl a predat gramatica, iar fiul retorica. Au fost reprimiți în Biserică, după ce s-au căit de fapta lor, însă succesorul lui Teodot, episcopul George de Laodiceea, reînnoiește excomunicarea.

Apolinarie tatăl, este cunoscut în special pentru activitatea sa literară. Prin edictul din 362, Iulian Apostatul interzice creștinilor să mai studieze literatura greacă. Pentru a suplini acest gol, Apolinarie tatăl se angajează să rescrie Scriptura după modelul literaturii grecești. Astfel, el rescrie, în 24 de cărți, istoria Vechiului Testament până la urcarea pe tron a lui Saul, în hexametri homerici, în maniera Iliadei. Acest vast poem a fost intitulat: *Arheologia ebraică*. Evangheliile și Epistolele Noului Testament au fost adaptate sub forma dialogurilor socratice. Majoritatea lucrărilor sale s-au pierdut. Au mai supraviețuit doar două scrieri, *Christus*

Patiens, în 2601 de versuri, plasată între lucrările Sf. Grigorie* de Nazianz, și o versiune a Psalmilor în hexametri homerici. Totodată, el a selectat subiecte lirice și dramatice din Sf. Scriptură pe care le-a prezentat în maniera lui Pindar și Euripide. Lui Apolinarie tatăl, îi mai este atribuit un tratat de gramatică: *χριστιανικὸν τύπον*. Detalii privind activitatea literară a Apolinarie tatăl au fost furnizate de istoricii Socrate* și Sozomen*, informațiile acestuia din urmă fiind însă mai demne de crezare.

Sylburg (ed.), *Metaphrasis Psalmorum*, Heidelberg, 1596; Migne, PG 23; Socrate, *Ist. bis.*, 46, 3, 15-16; Migne, PG 67, 361-364, 417-424; Sozomen, *Ist. bis.*, 5, 18; 6, 25; Migne, PG 67, 1269-1277, 1630-1631; H. Lietzmann, *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*, Tübingen, 1904, p. 1-3, 9-10, 44-46, 150-152; P. Battifol, *La littérature grecque*, Paris, 1901, p. 288-289; E.M. Young, *Apollinaris*, în Smith-Wace, I, p. 133-134; E. Cavalcanti, *Apollinaire (le père)*, în DECA, I, p. 188.

Apolinarie Sidonius vezi
Sidonius Apolinarie

Apollonius, Actele lui

Actele lui Apollonius sau Documentele privind pătimirea lui Apollonius. Apollonius a fost senator roman, martir și filosof creștin din timpul împăratului roman Commodus (180-185). Acuzat că este creștin, a fost judecat de Perennis, prefectul Praetoriului din Roma și decapitat. În timpul procesului în fața senatului, el apără credința creștină. Modul de argumentare amintește de scrierile apologetilor creștini. A. von Harnack consideră aceste acte ca fiind 'cea mai nobilă apologie a creștinismului care ne-a fost transmisă din antichitate'. Eusebiu face

un rezumat al acestor acte (*Ist. bis.*, 5, 21, 2-5). Sf. Ieronim îl consideră al doilea Părinte bisericesc latin în ordine cronologică (*De Script. Eccl.* 42).

F. C. Conybeare, *The Armenian Apology and Acts of Apollonius and Other Monuments of Early Christianity*, London, 1894; Max, Prinz von Sachsen, *Der heilige Märtyrer Apollonius von Rom. Eine historisch-kritische Studie*, Mainz, 1913 (cu traducere în latină); A.W. Haddan, *Apollonius*, în Smith-Wace, I, p. 140; Quasten, *Patrology*, I, p. 183-184; V. Saxer, *Apollonius*, în DECA, I, p. 189.

Apolloniu de Efes

Apoloniu din Efes este cunoscut ca scriitor antimontanist din *Istoria* lui Eusebiu care citează șapte fragmente din tratatul acestuia împotriva montaniștilor: *Adversus Cataphrygas*. Este numit Apoloniu din Efes pe baza unei mărturii dată de autorul anonim al tratatului *Praedestinatus*, care îl numește episcop de Efes. Deoarece Eusebiu nu face nici o mențiune în acest sens, cercetătorii consideră informația din *Praedestinatus* ca fiind netemeinică și îl plasează în general în Asia Mică, sub denumirea Apollonius Antimontanistul. Fragmentele menționate de Eusebiu au o valoare deosebită întrucât ne dau date despre viața prozaică dusă de Montanus și cele două profetese ale sale: Maximilla și Priscilla și despre modul în care și-au pus capăt zilelor, și anume, spânzurându-se, informație preluată și de Ieronim*. Același Ieronim ne informează că cea de a șaptea carte din tratatul lui Tertulian* *De Ecstasi*, astăzi pierdut, fost îndreptată împotriva lui Apolloniu.

Eusebiu de Cezareea, *Ist. bis.*, 5, 18, 2,3,4,5, 6-10, 11; 5, 18, 1, 12; Ieronim, *De vir. ill.*, 40; P. de Labriolle, *Les sources de l'histoire du*

montanisme, Paris-Fribourg, 1913, p. 78-82; E. Venables, *Apollonius*, în Smith-Wace, I, p. 135; F. Scorza Barcellona, *Apollonius d'Éphèse*, în DECA, I, p. 189; B. Windau, *Apollonius, Antimontanist*, în LACL, p. 44.

Apologet

Apologet. Nume dat scriitorilor creștini care și-au asumat responsabilitatea de a apăra pe temeiuri raționale credința creștină și de a o recomanda cercurilor din afara creștinismului. Ei au apărat credința mai ales împotriva păgânismului și a iudaismului, și aceasta, nu numai prin cuvânt, dar și prin faptă, refuzând să aducă jertfe și să se închine zeităților păgâne. Între apologeți se numără: Quadratus*, Aristide*, Ariston* de Pella, Sf. Justin* Martirul și Filosoful, Miltiade*, Apolinarie*, Meliton de Sardes*, Tațian* Asirianul, Teofil al Antiohiei*, Atenagora* Atenianul, Hermias*, Rhodon*, Teofil*, Bacchylos*, Policrat*, Alexandru* al Ierusalimului, Tertulian*, Minuciu Felix*. Apologeții aparțin perioadei în care creștinii au pătruns în clasele sociale educate, când se lupta pentru dreptul la existență a creștinismului. Scrierile apologetice au forme diferite: *scrisori*, *îndemnuri*, *dialoguri* sau *tratate* și ca atare sunt inegale ca extensiune și intensitate doctrinară. Apologeții s-au confruntat cu filosofia greacă păgână și reprezentanții ei, pe de o parte, și cu obiecțiile din partea iudeilor, pe de altă parte. În primul caz, ei s-au străduit să dovedească specificul religiei creștine și caracterul ei rațional. În ceea ce privește obiecțiunile iudeilor, apologeții au căutat răspuns în profețiile Vechiului Testament referitoare la Hristos, argumentând divinitatea Lui în relație cu monoteismul și elaborând totodată doctrina despre Logosul divin.

Migne, PG, 6; J. C. T. Otto, *Corpus Apologetarum christianorum saeculi secundi*, 9 vol., Jena, 1847-1872; E. J. Goodspeed, *Die ältesten Apologeten*. Göttingen, 1914; *Apologetii de limbă greacă*, traducere, note și indice de T. Bodogae, Olimp Căciulă și D. Fecioru, în *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 2, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980; Quasten, *Patrology*, I, 186-253; I. G. Co-man, *Patrologie*, I, p. 211-521; M. Pellegrino, *Gli apologeti greci del II secolo*, Roma, 1947; Idem, *Studi su l'antica apologetica*, Roma, 1947; J. Daniélou, *Message évangélique et culture hellénistique*, Paris, 1961; M. Pellegrino, *Apologistes, Apologétique*, în DECA, I, p. 190-191; M. Fiedrowicz, *Apologie*, în LACL, p. 44-45 cu bibliografie.

Aponiu

Aponiu, scriitor latin, autor al unei *Expositio in Canticum Canticorum*, despre care se crede că a fost scrisă la Roma la începutul sec. V. Despre Aponiu s-a sugerat că a fost de origine din Răsărit sau irlandez din sec. VII. Analiza textuală și a preocupărilor autorului sugerează ca dată posibilă a scrierii acestei lucrări prima parte a sec. V. Aponiu a cunoscut comentariul lui Ipolit* al Romei, care urmează în interpretare tradiția alegorică origenistă, și prezintă o interpretare hristologică a Cântării Cântărilor, punând-o pe plan spiritual în legătură cu istoria mântuirii (Quasten). El proiectează conținutul acestui text în perspectiva învățaturii creștine privind unirea dintre Hristos și sufletul credincios sau ca unire intimă între Cuvântul și sufletul omenesc al lui Iisus. Învățătura hristologică a lui Aponiu, permite și mai mult pătrunderea în Apus a hristologiei lui Origen, anticipând, într-un anume mod, *Cur Deus Homo* a lui Anselm de Canterbury (Gril-

lmeyer, 388). Deși nu a avut o influență masivă în Apus, Aponiu a fost cunoscut de Grigorie* cel Mare și Beda* Venerabilul (Quasten).

Migne, PLS, I, 800-1031; CPL 194; J. Witte, *Der Kommentar des Aponius zum Hohenliede*, (diss.), Erlangen, 1903; B. de Vregille-L. Neyrand, *Apponius, Commentaire sur le Cantique des Cantiques*, tome III (livres IX.XII), SCh., 430, Paris, 1998; U. Morrica, *Storia della letteratura latina cristiana*, III/1, Torino, 1932, p. 990, 997 și urm.; A.G. Amatucci, *Aponio*, în EC, I, 1948, p. 1669 și urm.; A. Grillmeyer, *Christ in Christian Tradition*, I, ed. 2-a, London, 1975, p. 384-388; Quasten, *Patrology*, IV, p. 565-566 cu bibliografie; B. Studer, *Aponius*, în DECA, I, p. 191-192; H. König, *Apponius*, în LACL, p. 48.

Apophtegmata Patrum

Apophtegmata Patrum. Colecție de sentințe sau învățături ale Părinților din Egipt, adunate, probabil, către sfârșitul sec. al V-lea. Colecția cuprinde învățături, fapte și minuni ale celor mai de seamă asceți din deșertul egiptean. Se crede că înainte de a fi consemnate în scris, în limba greacă, aceste cuvinte sau învățături au circulat în contextul unei tradiții orale în limba coptă. În secolul al VI-lea colecția a fost aranjată în ordinea alfabetică a părinților citați. Cele mai multe sentințe sunt atribuite lui Pimen, Macarie* Egipteanul și Antonie*. Există mai multe versiuni și în limba siriacă. Sentințele au fost traduse și în latină de diaconul roman Pelagiu, devenit papă între anii 556-561, ipodiaconul Ioan, papă între 561-574, diaconul Paschasius și starețul Martin de Dumio. Publicarea în latină o datorăm iezuitului Rosweyde, *Vitae Patrum*. Această colecție este un izvor neprețuit pentru istoria spiritualității și a Bisericii creștine.

Migne, PG 65, 71-440; Migne, PL 73-74; J.-C. Guy, *Recherches sur la tradition grecque des Apophthegmata Patrum*, Bruxelles, 1962; Palladiu, *Histoire lausiaque*, ed. de Dom Cuthbert Butler, Cambridge, 1904; A.J. Festugière, *Historia monachorum in Aegypto*, Bruxelles, 1961; în siriacă: P. Bedjan, *Acta Martyrum et Sanctorum*, VII, Paris, 1897; R. Draguet, *Les cinq recensions de l'Ascéticon syriaque de l'Abbé Isade*, CSCO, vol. 189, 290, 293 și 294, scrieri siriene 120-124, Louvain, 1968; L.Leloir, *Paterica armenica a P.P. Mechitaristis edita (1855) nunc latine reddita*, în CSCO vol. 353 și 361, Louvain, 1974 și 1975; Quasten, *Patrology*, III, p. 187-189, cu o bogată bibliografie; I. G. Coman, *Patrologie*, III, p. 471-474; M. van Esbroeck, *Apophthegmata Patrum*, în DECA, I, p. 192-193; J. Pauli OSB, *Apophthegmata Patrum*, în LACL, p. 45-46 cu bibliografie.

Apostolic, Crezul sau Simbolul

Crezul apostolic sau simbolul de credință sau mărturisirea de credință apostolică, prezintă, într-o expunere concisă, învățăturile principale ale Bisericii, de aceea Quasten îl numește: 'compendiu de teologie al Bisericii'. Nu se cunoaște data la care a fost redactat. Se pare că în forma actuală nu datează înainte de sec. al VI-lea, deși faptul că nu conține o teologie elaborată, că nu face referire și nu folosește limbajul teologic elaborat la sinoadele ecumenice, îl plasează cel puțin înainte de sinoadele ecumenice, dacă nu chiar în epoca apostolică. În secolul al IV-lea, Rufin* scrie un comentariu la simbolul apostolic. El spune că apostolii, înainte de a pleca la propovăduire și inspirați de Duhul Sfânt, au crezut necesar să formuleze un scurt rezumat al doctrinei creștine. În explicarea simbolului, Sf. Ambrozie* împărtășește această idee, subliniind faptul că acesta este format din 12 articole, corespunzând celor 12 apostoli.

În sec. al VI-lea întâlnim ideea că fiecare articol aparține unuia dintre apostoli. În Biserica Ortodoxă acest crez nu era cunoscut înainte de sec. al XV-lea. Arhiepiscopul grec de Efes, Marcus Eugenius, declară la Conciliul de la Ferrara (1438) că Bisericile Răsăritene nu cunoșteau acest simbol și nici că ar aparține apostolilor. Acest crez este folosit în prezent doar de Bisericile creștine din Apus. Din punct de vedere doctrinar, *Crezul apostolic* reține elementele de bază ale învățăturii creștine: credința în Sf. Treime, hristologia, credința în Sfânta Biserică și bineînțeles credința în parusia Domnului, când va judeca viii și morții. Textul crezului: *Cred în Dumnezeu cel atotputernic și în Iisus Hristos Fiul Său Unul-Născut, Domnul nostru, care S-a născut din Duhul Sfânt și din Fecioara Maria, care a fost răstignit sub Ponțiu Pilat, a fost îngropat și a treia zi a înviat din morți, care s-a înălțat la ceruri și stă de-a dreapta Tatălui, de unde va veni să judece viii și morții; și în Duhul Sfânt, în Sfânta Biserică, în iertarea păcatelor, în învierea trupului, în viața veșnică.*

Einchiridion Symbolorum, coll. Denzinger, Umberg, 1947, p. 1-14; A. Hahn, *Bibliothek der Symbole*, ed. a 3-a, Breslau, 1897; Rufin, *Commentarius in Symbolum Apostolorum*, Migne, P.L., 21, col. 337-373; A. C. McGiffert, *The Apostles' Creed*, 1902; Quasten, *Patrology*, I, p. 23-29, cu bogată bibliografie; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 87-92.

Apostolică, Rânduiala

Rânduiala sau Regula apostolică. Document din perioada primară, probabil elaborat în Egipt, conținând instrucțiuni și norme privind practica bisericească și disciplina morală. Este numit astfel, deoarece conținutul este atribuit aposto-

lilor, care au luat cuvântul la Sinodul Apostolic, la care au participat Maria și Marta. Este vorba de o compilație făcută de un necunosător autentic al tradiției bisericești, întrucât îi plasează pe citeti între diaconi și preoți. Textul a fost scris în greacă, în jurul anului 300, și s-a păstrat în traducere latină, siriacă, coptă, etiopiană și arabă.

J.W. Bickell, *Geschichte des Kirchenrechts*, 1843, p. 107-132; T. Schermann (ed.), *Die allgemeine Kirchenordnung*, I, Paderborn, 1914, p. 12-34; fragmente în latină: E. Tidner (ed.), *Didascaliae Apostolorum Canonum Ecclesiasticorum Traditionis Apostolicae Versiones Latinae*, TU, LXXV, 1963, p. 107-113; G. Horner, *The Statutes of the Apostles or Canones Ecclesiastici*, 1904 (cuprinde versiunile arabă și etiopiană cu trad. în engleză și trad. în engleză a versiunii în coptă); A. von Harnack, *Die Quellen der sogenannten Apostolischen Kirchenordnung*, TU, II, heft 25, 1886; Quasten, *Patrology*, II, p. 119 și urm.; Altaner-Stuiber, 1980, p. 254 și urm cu bibliografie; Cross, *Apostolic Church Order, The.*, în ODCC, p. 75; B. Steimer, *Apostolische Kirchenordnung*, în LACL, p. 46.

Apostolică, Tradiția

Tradiția apostolică, document care descrie detaliat riturile și practicile în sec. al III-lea, probabil ale Bisericii de la Roma, cunoscut după o versiune etiopiană sub numele: 'Rânduiala Bisericii Egiptene'. În 1906 sunt descoperite și alte versiuni în bohairică, sahidică, latină și arabă. Autorul acestei scrieri a fost Ipolit* al Romei, după cum se poate descifra din lista scrierilor sale săpată pe statuia sa, păstrată în Muzeul Vatican. Nu se cunoaște originalul, însă textul este în prezent reconstituit pe baza unui manuscris latin din sec. al VI-lea.

J. Ludolf, *Ad suam Historiam Aethiopicam Commentarius*, Frankfurt a. Main, 1691 (în etiopiană); G. Dix și H. Chadwick (ed.), *The Treatise on Apostolic Tradition of St. Hippolytus of Rome*, The Alban Press, London, 1992 cu bibliografie și îndreptări; Hippolyte de Rome, *La Tradition apostolique d'après les anciennes versions*, Sch., 11 bis, introd. trad. et notes par. B. Botte, ed. 2-a, Paris, 1968; Cross, *Apostolic Tradition*, în ODCC, p. 76-77; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 514-518.

Apostolice, Canoanele

Apostolice, Canoanele. O serie de 85 de canoane atribuite apostolilor, incluse în cap. VIII, 47, din Constituțiile apostolice. Autorul este necunoscut, probabil același autor din sec. al IV-lea care a elaborat și constituțiile. Un număr de 20 de canoane se întemeiază pe canoanele sinodului de la Antiohia (? 341). Primele 50 de canoane au fost traduse în latină de Dionisie Exiguul*, fiind astfel încorporate în canoanele Bisericii de Apus.

F.X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, (1905), I, 564-593; J. Gaudemet, *Sources du droit de l'Eglise*, Paris, 1985; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 521; Cross, *Apostolic Canons, The.*, în ODCC, p. 75; B. Steimer, *Apostolische Canones*, în LACL, p. 46 cu bibliografie.

Apostolice, Constituțiile

Apostolice, Constituțiile, colecție de legi bisericești, datând din cea de a doua jumătate a sec. al IV-lea, probabil de origine siriană. Cea mai amplă colecție de norme legislative și liturgice, constituțiile prelucrează și combină, în cele opt cărți care o formează, elemente din *Didascalia Apostolorum**, *Didahii** și *Tradiția apostolică**. Astfel, primele 6 cărți sunt o amplificare a *Didascaliei* aposto-

lilor; cartea a 7-a, capitolele 1-32 prelucrază materiale din Didahii; capitolele 33-49 conțin formule de rugăciuni, inclusiv rânduieli privind catehumenatul și botezul (39-45) și o listă a primilor episcopi hirotoniți de către apostoli (46). Cartea a 8-a se ocupă de problema harismelor (cap. 1,2), de rânduielile de hirotonire (3-27) între care se află și o liturghie euharistică (6-15) și se încheie cu diverse prescripții privind viața comunității creștine la care se adaugă cele 95 de canoane apostolice. Nu se știe cine este autorul acestui document. Se crede că ar fi un arian sau apolinarist, trăitor în Siria în jurul anului 380. Constituțiile au format obiectul cercetărilor conciliului quinisexi din 692 care le respinge, cu excepția canoanelor apostolice care au fost traduse de Sf. Dionisie Exiguul*.

Migne, PG 1, 555-1156; F.X. Funk, *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, Paderbornae, 1905; F.X. Funk, *Die apostolischen Constitutionen*, Rottenburg, 1891; Altaner-Stuiber, 1980, p. 255 cu bogată bibliografie; Tixeront, *Patrologie*, p. 280-283; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 520-521; B. Steimer, *Apostolische Konstitutionen*, în LACL, p. 46-47 cu bibliografie.

Apostolici, Părinți

Părinți Apostolici. Denumire dată scriitorilor creștini din sec. I și prima parte a sec. al II-lea, despre care se știe că au fost în contact direct cu apostolii sau au fost instruiți de ucenicii direcți ai acestora și a căror învățătură poate fi considerată ca ecou al propovăduirii apostolice (Quasten). Termenul a intrat în uz începând cu sec. al 17-lea, când J.B. Cotelier adună într-o colecție scrierile următorilor scriitori bisericești: Barnabas*, Clement* Romanul, Ignățiu* de Antiohia. Policarp* al Smirnei și Herma*. Mai târ-

ziu, la colecție a fost adăugat autorul necunoscut al Epistolei către Diognet* și Papias* din Hieropolis. Scrierile părinților apostolici se apropie ca stil de cel al epistolelor neotestamentare. Autorii au trăit în diverse părți ale imperiului roman, iar operele lor au motivații speciale. Reținem în special preocupările eshatologice ale acestor scrieri, accentul deosebit pus pe relația personală cu Iisus Hristos și dorința, adeseori mistică, nestăvilită de regăsire a comuniunii cu El.

Migne, PG 1-2, V; O. Gebhardt, A. Harnack, Th. Zahn, *Patrum Apostolicorum Opera*, 1-3, Leipzig, 1875-1877; E.J. Goodspeed, *Index Patristicus sive Clavis Patrum Apostolicorum*, Leipzig, 1907 (vocabularul Părinților apostolici); *Scrierile Părinților Apostolici*, traducere, note și indici Dumitru Fecioru, în Părinți și Scriitori Bisericești, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979 și retipărire în afara colecției în 1995; D. Völter, *Die apostolischen Väter*, 2 vol. Leiden, 1904-1910; T.F. Torrance, *The Doctrine of Grace in the Apostolic Fathers*, 1948; L.W. Barnard, *Studies in the Apostolic Fathers and their Background*, Oxford, 1967; pentru doctrină vezi: Tixeront, *Histoire des dogmes*, I, 1905, cap. III, p. 115-163; Quasten, *Patrology*, I, p. 40-42 cu bibliografie bogată; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 65-210; Cross, *Apostolic Fathers, The.*, în ODCC, p. 76.

Apringius de Béja

Exeget spaniol de la mijlocul sec. IV, autor al unui *Comentariu la Apocalipsă*. Nu este vorba de o lucrare strict originală, autorul bazându-se și pe surse colaterale, în special pe Tyconius*. Interesant de reținut că Apringius nu proiectează viziunea sa eshatologică în eshaton, ci ca dimensiune a istoriei Bisericii. Pentru el învierea celor drepti este învierea baptismală prin credință, iar mia de ani esha-

tologică este întreaga istorie a Bisericii. Totodată, el nu încearcă să elimine atitudinea creștină antiromană, ci o reitează în sensul afirmării concepțiilor curente la acea vreme că femeia care stă călare pe spatele fiarei este Roma, că ruina Babilonului este în realitate ruina Romei.

Migne, PLS 4, 1221-12248; CPL 1093; M. Férotin, *Apringius de Béja*, Paris, 1900; A.C. Vega, *Apringii Tractatus in Apocalipsam*, El Escorial, 1941; M. Simonetti, *Apringius de Béja*, în DECA, I, p. 198-199; E. Reichert, *Apringius von Beja*, în LACL, p. 48 cu bibliografie.

Aquarieni

Aquarieni (în lat. *aquarii* de la *aqua*). Nume dat de Augustin* și Philaster* unor grupări sectare care foloseau la Sf. Euharistie apă în loc de vin pentru rațiuni ascetice. Practica folosirii apei în loc de vin la Euharistie a fost condamnată și de Ciprian*. Teodoret* îi numește *hydroparastatae*. Mai târziu au fost identificați cu maniheii și condamnați ca atare.

Augustin, *Haer.* 64; Philaster, *Haer.* 77, P. Batiffol în *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, ed. F. Cabrol și F. Leclercq, (1907-1953), col. 2648-2654; P. Lebeau, *Le vin nouveau du Royaume*, Paris-Bruges, 1966; F. Cocchini, *Aquariens*, în DECA, I, p. 199.

Aquila

Aquila. Autorul unei traduceri a Vechiului Testament în greacă, născut la Sinope în Pont, probabil rudă a împăratului roman Adrian (117-138), în timpul căruia a trăit. S-a convertit la creștinism în timpul șederii sale la Ierusalim. Întrucât nu și-a părăsit studiile astrologice, este excomunicat. Se convertește la iudaism

și învață limba ebraică și exegeza biblică rabinică. Traduce Vechiul Testament cu scopul de a înlocui textul grec al Septuagintei care era folosit de creștini. Traducerea, încheiată probabil în 140, este literală, încercând să reproducă cât mai exact textul ebraic. Deși, pe alocuri, este neclară, datorită redării literale a textului ebraic, ea a fost acceptată de către Origen*, care a introdus-o în Hexapla, și de Ieronim*.

F. Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt*, 2 vol., Oxford, 1871-1875; F.C. Burkitt, *Fragments of the Book of Kings according to the Translation of Aquila*, 1897; W. P. Dickson, *Aquila*, art. în Smith-Wace, I, p. 150-151.

Ara

Ara. Scriitor sirian despre a cărui viață nu cunoaștem nimic. Este autorul a două lucrări: *Împotriva magilor* și *Scarabaei*, împotriva lui Bardesanes*.

Ebedjesu, în Assemani, BO III, 230; Duval, p. 346.

Arabici

Arabici. Nume dat de Augustin* (*Haer.* 83) unei secte arabe din sec. al III-lea, descrisă și de Eusebiu (*Ist. bis.*, VI, 37), care susținea că atât sufletul cât și trupul mor împreună și sunt înviate împreună. Învățătura lor a fost discutată și respinsă la un sinod la care a participat și Origen. Data sinodului este incertă, probabil în timpul domniei lui Gordian (238-244) sau a lui Filip (244-249).

De Arabicorum Haeresi, în J. F. Budde, *Miscellanea Sacra*, I, Jena, 1727, 538 și urm.; J. Scherer, *Entretien d'Origène avec Héraclide*, SCh 67, p. 30, 37; P. Nautin, *Origène*, Paris, 1977, p. 94-96; F. Cocchini, *Arabiens*, în DECA, I, p. 207-208.

Arator

Arator. Poet latin din sec. VI, originar din Liguria. A studiat sub îndrumarea lui Laurentius, Arhiepiscop de Milan, și la școala lui Deuterius. Este trimis în misiune în Dalmația pe lângă Teodoric Ostrogotul în 526, când se impune în mod deosebit datorită culturii și elocinței sale. În timpul războiului lui Justinian împotriva goților, merge la Roma, unde papa Vigiliu îl hirotonește subdiacon, iar la solicitarea acestuia compune și citește în public poemul hexametric, intitulat *Historia Apostolica ex Luca expressa* sau *De actibus apostolorum* (titlu incert), în două cărți. Lectura publică a poemului a început la 13 aprilie 544 și a durat aproximativ patru zile. Poemul, centrat în jurul vieții și activității Sf. Apostoli Petru și Pavel, a fost precedat de două epistole, în distih elegiac, una adresată starețului Florinus și alta papei Vigiliu și se încheie cu un distih adresat prietenului său Partenie. *Historia apostolica* nu este una din cele mai izbutite opere literare latine, stilului poetic și limbajului lipsindu-le suplețea și imaginația artistică.

Editio princeps *Historia Apostolica*, Milan, 1469; Migne, PL 68, 63-252, prefață și note de Arntzen, 1769; P. McKinley, CSEL, 72, 1951; A. Ansorge, *De Aratore veterum poetarum latinorum imitatore*, Brelsau, 1914; D. Kartschoke, *Bibeldichtung*, München, 1975, p. 53-58; 72-74, 93-97; Tixeront, *Patrologie*, p. 474; Altaner-Stuiber, 1980, p. 499; S. Constanza, *Arator*, în DECA, I, p. 208-209; J. Schwind, *Arator*, în LACL, p. 48-49 cu bibliografie.

Arbelae, Chronicon

Este vorba de o cronică scrisă între anii 550-560 de către Meshiha Zekha, cuprinzând istoria orașului Arbela, capitala provinciei Abiadene din Persia. Primul

episcop al cetății a fost Mar Pequidas, hirotont de către Mar Addai*, apostol al Domnului. La elaborarea lucrării sale, autorul a folosit *Istoria bisericească* a lui Eusebiu de Cezareea. Multe din afirmațiile făcute de autor, au fost confirmate de diverse documente istorice, deși unele relatări prezintă evenimente care par a fi imaginare și neconforme cu istoria bisericească. De subliniat faptul că această cronică afirmă ca practică hirotonia prin punerea mâinilor, iar în ceea ce privește ritualul baptismal, săvârșirea Botezului în numele Sf. Treimi. În legătură cu acest document, există și părerea că este un fals care îi aparține orientalistului A. Mingana (F. Rilliet).

A. Mingana, *Sources syriaques*, vol. I, Mșiha-Zkha, Leipzig, 1907 și cu traducere în germană; E. Sachau, *Die Chronik von Arbela, ein Beitrag zur Kenntnis des ältesten Christentums im Orient*, Abh. d. Kgl. Preuss. Ak. d. Wiss. Jahrg., 1915; Baumstark, p. 134-135; Ortiz de Urbina, p. 210-211 cu bibliografie.

Arcadie de Cipru

Arcadie de Cipru († 640), arhiepiscop de Constanța în Cipru, autor al *Laudatio S. Georgii*, lucrare care s-a păstrat în mai multe manuscrise. Autorul menționează în lucrare intervenția Sf. Gheorghe la eliberarea Bisericii de sub opresiunea arabă și persană. Alte vieți de sfinți au fost redactate folosindu-se ca model *Laudatio*, cum ar fi: *Laudatio* a Sf. Ioan Vladimir (BHG 2195). Sf. Ioan* Damaschinul atribuie *Laudatio* lui Arcadie, deși se pare că ar exista anumite inconsecvențe în datare.

Migne, PG, 94, 1393-1396; CPG, III, 7983-7984; K. Krumbacher, *Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung*, München, 1911, p. 78-81; J. Delehaye, *Les Saints*

Stylites, Bruxelles-Paris, 1928, p. LXVII-LXIV și 238-271; A. Labate, *Arcadius de Chypre*, în DECA, I, p. 210; G. Rōwekamp, *Arcadius von Zypern*, în LACL, p. 49.

Archaeus

Numele lui Archaeus apare într-un fragment pascal descoperit într-un manuscris arab, ca fiind episcop de Leptis Magna (Tripoli). Fragmentul afirmă că duminica este ziua învierii și ca atare ziua sfântă când se sărbătorește și Paștile creștine. Se pare că acest text aparține lui Irineu din Lugdunum (Lyon).

Migne, PG 5, 1489-1490; H. Jordan, *Wer war Archaeus?* în ZNTW, 13, 1912, p. 157-160; V. Loi, *Archaeus*, în DECA, I, p. 211; R. Höffner, *Archaeus*, în LACL, p. 49.

Archelaus (Arhelau)

Archelaus, episcop de Charchara în Mesopotamia despre care se relatează că a avut două dispute cu Mani* (Manes), fondatorul maniheismului, în prezența unor arbitri care au decis în favoarea lui. Evenimentul și conținutul dezbaterilor sunt menționate în *Acta Archelai*. Acest document îi aparține însă, după ultimele cercetări, lui Hegemonius*, iar data scrierii lui este imediat după primul sinod ecumenic, deoarece autorul folosește termenul de *homoousios* și înainte de 348, deoarece Ciril* al Ierusalimului îl menționează în catehezele sale (6, 20 și urm.).

CPG, II, 3570; Routh, *Reliquae sacrae*, vol. V, Oxford, 1848, p. 3-206; E.C. Cowell, *Archelaus*, art. în Smith-Wace, I, p. 152-153. Quasten, *Patrology*, III, p. 353-358.

Areopagitul, vezi **Dionisie Areopagitul.**

Arianism

Arianism. Una din cele mai puternice erezii din istoria Bisericii creștine, numită astfel după numele întemeietorului ei, Arie*. Este vorba, în principal, de o erezie hristologică, întrucât neagă divinitatea lui Hristos și prezintă în mod greșit relația dintre Hristos și Tatăl. Întrucât propovăduiește o învățătură eronată și despre Duhul Sfânt, putem spune că arianismul pune în discuție întreaga dogmă a Sf. Treimi, de altfel dogma centrală a creștinismului. Cearta ariană nu a fost un simplu război al cuvintelor. Învățătura promovată de arieni este o formă subtilă de păgânism, care L-a înlocuit pe Hristos, Logosul necreat, Fiul lui Dumnezeu, cu o făptură creată, cu un semizeu. Totodată, L-a separat pe Dumnezeu de lume, făcând imposibilă mântuirea prin Hristos. Tensiunea pornește din Alexandria, Arie câștigând o serie de adepți, printre care cel mai de seamă a fost Eusebiu* al Nicomidiei*. După ce Constantin* cel Mare îl învinge pe Liciniu (323) și ajunge stăpân peste întreaga lume romană, conștient de primejdia pe care o reprezenta tensiunea de la Alexandria, îl trimite pe Hosius*, episcop de Cordoba, pentru a împăca cele două tabere. Misiunea eșuează, iar împăratul Constantin* convoacă un prim sinod ecumenic care se va ține la Niceea, 325. Erezia ariană este condamnată în unanimitate. Discuțiile apar însă în momentul în care se încearcă modalitatea de expunere a credinței ortodoxe privind relația dintre Dumnezeu Tatăl și Logosul divin, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, sugerându-se atât formula *ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς*, cât și termenul *ὁμοούσιος* - deoființă cu Tatăl, sugestie adoptată nu fără mari tensiuni. Intrigile nu s-au încheiat. Atanasie*, episcopul Alexandriei și campionul sinodului de la Niceea, este trimis în exil

în 339. La moartea lui Constantin (337), partea de răsărit a imperiului este încredințată lui Constantin II, care își încurajează episcopii să conceapă un nou crez care să-l depășească pe cel de la Niceea, față de care Bisericile din Asia și cea siriană aveau unele ezitări. Cele cinci crezuri, care au fost formulate, au un numitor comun: opoziția față de formula atanasiană și față de crezul niceean și mai ales față de termenul *ὁμοούσιος*. La 341 are loc sinodul de la Antiohia ținut în Biserica de Aur. Biserica creștină se divide acum în două tabere: cea de Apus accepta crezul niceean, iar cea Orientală susținea că în crez nu trebuie să existe nici un cuvânt nescripturistic. Uciderea lui Constantin II (340) și intrarea părților de răsărit ale imperiului sub conducerea lui Constans, susținător al lui Atanasie, schimbă echilibrul. La insistențele lui Constans, se ține un sinod la Sardica la 343, cu participarea unor episcopi din ambele tabere. Sinodul a fost un eșec, întrucât nu s-a ajuns la nici o înțelegere. Între 346-356, cele două tabere, deși la suprafață făcuseră pace, se pregăteau pentru o nouă confruntare. Atanasie s-a întors din exil în aclamațiile publicului. La Antiohia, Leonțiu* împărtășea în тайнă idei ariene, iar la Roma decedează papa Iuliu, apărător al crezului niceean și este urmat de Liberius, un personaj lipsit de fermitate. Între timp, este asasinat și Constans, sprijinitorul lui Atanasie, de uzurpatorul Magnentius. Venirea la tron a lui Constantius nu a fost de bun augur pentru niceeni. Acesta îl ia ca sfătuitor pe Valens, episcop de Mursa în Pannonia, adept înfocat al arianismului. În consecință Atanasie este alungat de armată din Alexandria la 356, iar la 357 va fi redactat, la Sirmium, primul crez arian, numit de Ilarie* de Poitier 'blasfemia de la Sirmium'. În anul 359, sub presiunea impe-

rială, vor fi ținute două sinoade, unul de episcopii apuseni, la Ariminum, iar altul de cei orientali la Seleucia, și în consecință, crezul arian va deveni doctrina oficială a imperiului, marcându-se prin aceasta triumful arianismului. Reacțiile nu întârzie să apară. Arienii încep să se dividă în tabere. Unii încearcă să ducă doctrina ariană la concluziile ei logice. Unii, printre care Aetius* și ucenicul său Eunomiu* de Cizic, susțineau că, dacă Fiul nu era Dumnezeu în același sens ca Tatăl, El nu îi poate fi nici asemenea. Partida acestora poartă numele de *anomaiei**. Alții, cum a fost Acaciu* de Cezareea, afirmă că Fiul putea fi asemenea Tatălui, de unde numele de *homeenii**. O altă grupare era cea condusă de Vasile* de Ancyra, succesoare a acelor conservatori care s-au opus lui Atanasie. Toate aceste grupări erau pregătite să accepte termenul de *ὁυσία* în legătură cu doctrina despre Dumnezeu. Temându-se să nu cadă în sabelianism, dacă acceptă termenul de *ὁμοούσιος*, aceste partide au propus în schimb termenul *ὁμοιούσιος* - asemenea la ființă cu Tatăl. Această mișcare de apropiere față de crezul niceean a fost numită semi-arianism. Arienii și homeenii au încercat să zdrobească definitiv partida ortodoxă a niceenilor la sinodul de la Constantinopol din 360. Totuși, arianismul va intra în colaps odată cu moartea împăratului Constantius (361), care le-a fost susținător. Atanasie revine din nou la Alexandria și ține un sinod reușind să ajungă la reconciliere. El cere arienilor moderați să recunoască sinodul de la Niceea și să respingă arianismul. În Apus, împăratul Valentinian a restabilit credința ortodoxă, în timp ce în Răsărit, actul de restabilire a fost împiedicat o vreme de împăratul arian Valens. Atanasie se stinge din viață în 373. Lucrarea sa a fost preluată însă de marii teologi

capadocieni: Vasile* cel Mare, Grigorie* de Nyssa și Grigorie* de Nazianz, care deschid drumul victoriei credinței ortodoxe. Aceasta va triumfa sub împăratul Teodosie, la sinodul al doilea ecumenic de la Constantinopol din 381. Arianismul și semiarianismul au dăinuit un răstimp în rândul triburilor vizigote, ostrogote, vandale, burgunde și longobarde. Prin convertirea la credința ortodoxă a francilor (496), arianismul va fi treptat abandonat de triburile teutonice. El nu va dispărea definitiv din istorie, răbufnind în variate forme în gândirea și scrierile unor teologi și gânditori din Apus în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea. Arianismul din aceste secole a fost urmat de antitrinitarismul protestant și apoi de unitarianism.

H. M. Gwatkin, *Studies in Arianism*, 1882; ed. a 2-a 1900; idem, *The Arian Controversy*, 1889; P. Schnellmann, *Der Anfang des arianischen Streits*, Helsingfors, 1904; G. Bardy, *Recherches sur saint Lucien d'Antioche et son école*, Paris, 1936; Aloys Grillmeier, *Le Christ dans la tradition chrétienne*, traduit de l'anglais par soeur Jean-Marie, o.p. et Monique Saint-Wakker, Les Éditions du Cerf, Paris, 1973, p. 215-225 et passim; arianismul englez: Nelson, *Life of Bull*, 1713; Abbey and Overton, *English Church in the Eighteenth Century*, 1878, cap. VIII; Dale, *History of English Congregationalism*, ed. a 2-a, 1907; F. J. Foakes-Jackson, *Arianism*, art. în ERE I, p. 775-786; H.G. Opitz, *Urkunden zur Geschichte des arianischen Streits*, Berlin, 1934; E. Bouларанд, *L'hérésie d'Arius et la foi de Nicée*, I-II, Paris, 1972-1973; M. Simonetti, *La crisa ariana nel IV secolo*, Roma, 1975; R. Lorenz, *Arius judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichten Einordnung des Arius*, Göttingen, 1979; R. Williams, *Arius, Heresy and Tradition*, London, 1987; M. Simonetti, *Arius, Arianisme*, în DECA, I, p. 238-244; C. Kannenkiesser, *Arianisme*, în J.-Y. Lacoste

(ed.), *Dictionnaire critique de théologie*, Paris, PUF, 1998, p. 85-87.

Arie

Arie (256-336), ereziarh. Informațiile biografice sunt în mare parte incerte. Se crede că a fost libian de origine. Ucenic al lui Lucian* de Antiohia. A fost hirotonit diacon de Petru*, arhiepiscopul Alexandriei (312), preot de Acchillas (312-313), care l-a numit la biserica Sf. Baucalis, una din principalele biserici din Alexandria. Aici se impune ca predicator și trăitor. Întrucât în predicile sale propovăduia o învățătură neacceptată de către Biserică, subordinaționismul, Alexandru* al Alexandriei îi cere să renunțe la ea. Acesta refuză, iar Alexandru convoacă un sinod la Alexandria la 318, după alții la 320, iar Arie este excomunicat de toți cei aproximativ o sută de episcopi participanți. Controversa se răspândește cu repeziciune, iar Arie câștigă adepti, printre care Eusebiu al Nicomidiei*. Criza se extinde, amenințând integritatea imperiului. După sosirea lui în Răsărit (sept. 324), împăratul Constantin cel Mare îl trimite pe Hosius* (Osiu), episcop de Cordoba, în Spania, la Alexandria pentru a împăca cele două tabere. Misiunea eșuează și în consecință Constantin cel Mare convoacă un sinod ecumenic, la 325, care s-a ținut la Niceea. Sinodul condamnă învățăturile lui Arie, iar el este trimis în exil în Illyria. Este rechemat din exil la 334, probabil la insistențele lui Eusebiu* al Nicomidiei, Atanasie primind porunca de a-l reprimi în Biserică. El refuză acest lucru. Arie a decedat subit pe una din străzile din Constantinopol la 336.

Opera lui Arie a fost relativ restrânsă. A scris câteva scrisori, lucrări în versuri și proză și, probabil, omilii la Evanghelii și

predici. Dintre scrisorile sale s-a păstrat cea adresată lui Eusebiu al Nicomidiei, una către Alexandru al Alexandriei, sub forma unei mărturisiri de credință, alta către împăratul Constantin, tot sub forma unei mărturisiri de credință. Au mai supraviețuit fragmente din opera sa *Thalia*, scrisă în proză și versuri în metru sotadic. În scrierile și propovăduirea învățaturii sale, Arie a făcut uz de opera lui Asterie* Sofistul, considerat primul scriitor arian (Quasten).

Învățătura lui Arie avea ca temei un principiu rațional care bloca de la bun început înțelegerea adecvată a adevăratei relații dintre Dumnezeu Tatăl și Dumnezeu Fiul. Argumentul său pornește de la premiza că dumnezeirea trebuie să fie necreată și nenăscută, concluzia logică fiind aceea că dacă Fiul lui Dumnezeu, Logosul, este născut, atunci nu poate fi Dumnezeu cu adevărat. El este altceva decât prima din făpturile create de către Dumnezeu din nimic și, deci, se deosebește substanțial de Dumnezeu; este un Dumnezeu secundar și de aceea a fost o vreme când El nu a existat. El este Fiul lui Dumnezeu nu în sens metafizic, ci moral. Numirea de Dumnezeu îi este improprie, deoarece singurul Dumnezeu adevărat L-a adoptat ca Fiu în perspectiva meritelor Sale. Întrucât este adoptat, nu poate fi vorba de o participare la natura divină. Dumnezeu nu poate avea un asemenea, adică, o altă făptură care să fie asemenea Lui. Logosul este mijlocitor între Dumnezeu și lume, instrumentul creației. Duhul Sfânt este prima făptură creată de Logos și cu atât mai puțin Dumnezeu.

CPG, II, 2021-2042 (scrieri ale lui Arie); H.G. Opitz, *Athanasius' Werke* III, 1, 1-3 (Urkunde 1); 12-13 (Urkunde 6); Teodoret, *Ist. bis.*, I, 5, 1-4; H.G. Opitz, *Urkunden zur Geschichte des arianischen Streits*, Berlin,

1934; E. Bouларand, *L'hérésie d'Arius et la foi de Nicée*, I-II, Paris, 1972-1973; H.I. Marrou, *L'arianisme comme phénomène alexandrin*, în C.R.I., 1973, 533-542; M. Simonetti, *La crisa ariana nel IV secolo*, Roma, 1975; R. Lorenz, *Arius judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichte Einordnung des Arius*, Göttingen, 1979; R. Williams, *Arius, Heresy and Tradition*, London, 1987; C. Kannengiesser, *The Bible and the Arian Crisis*, în P. Blowers (ed.), *The Bible in the Greek World of Late Antiquity*, Notre Dame, ND University Press, 1998; Altaner-Stuiber, 1980, p. 270, 602-603; Quasten, *Patrology*, III, p. 7-13; I.G. Coman, *Patrologie*, III, p. 77-82; Idem, *Și Cuvântul trup s-a făcut*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, p. 31 și urm.; M. Simonetti, *Arius, Arianisme*, în DECA, I, p. 238-244; T. Böhm, *Arius*, în LACL, p. 52 cu bibliografie.

Ariel

Ariel. a. Unul dintre conducătorii chemați de Ezra (Ezra 8, 16). Semnificația cuvântului în acest context este 'leul lui El'.

b. Numire criptică dată Ierusalimului în Isaia 29,1, însemnând 'cuptor-altar', 'jertfelnic' (cf. Iezechiel 43, 15).

c. În cartea gnostică *Pistis Sophia* domină peste pedepsele de foc din iad. Ariel înseamnă, în acest context, 'cuptorul' sau 'arderea' lui Dumnezeu*. Uneori numele a fost dat zeului Focului, Moloch. Într-o carte aparținând sectei ofite, citată de Ipolit* (*Haer.* V, 14), Ariel este 'stăpânul vânturilor'.

S. Feigin, *The Meaning of Ariel*, art. în *Journal of Biblical Literature*, XXXIX, 1920, p. 131-137; W.F. Albright, *The Babylonian Temple-Tower and the Altar of Burnt Offering*, ibidem, p. 137-142. C. R. North, *Ariel*, art. în *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, Abingdon Press, Nashville, 18th Printing, 1990, p. 218; F. J. A. Hort, *Ariel*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 159.

Aristeas

Aristeas, presupus autor al unei epistole grecești, adresată 'fratelui său', Philocrates. Autorul se prezintă ca slujbaş la curtea lui Ptolemeu II Philadelphus (283-247 î.d.Hr.) și, deși susține că este grec, se pare că a fost evreu elenizat. Cunoscută și sub numele de 'Scrisoarea' sau 'Epistola' lui Aristeas, cartea reține informații cu privire la traducerea miraculoasă a Torei în limba greacă. Scopul nemărturisit a fost acela de a justifica originea divină a Torei în fața păgânilor greci, că traducerea a fost efectuată sub inspirație divină. Se crede că acest document a fost elaborat între anii 200 î.d.Hr și 33 d. Hr. Importanța cărții rezidă mai ales în informațiile pe care le furnizează despre întrepătrunderea dintre cultura greacă și cea iudaică.

Textul cărții editat de H. St. J. Thackeray, în H. Swete, *Introduction to the Old Testament in Greek*, ed. a 2-a, 1905; H.G. Meecham, *The Oldest Version of the Bible*, 1932; Idem, *The Letter of Aristeas*, 1939; R. Tramontano, *La lettera di Aristeo a Filocrate*, Napoli, 1941 (text și traducere); A. Pelletier, *Lettre d'Aristée a Philocrate*, SCh. 89, Paris, 1962; G. Zuntz, *Aristeas*, art. în I.D.B., I, p. 219-221; R. Trevijano, *Aristée (Lettre d')*, în DECA, I, p. 226-227; A. Sand, *Aristeasbrief*, în LACL, p. 50-51 cu bibliografie; G. Delling, *Bibliographie zur judisch-hellenistischen und intertestamentarischen Literatur, 1900-1965*, TU 106, Berlin, 1969, 1975².

Aristide

Aristide din Atena (sec. II), filosof și apologet creștin, autorul primei apologii a creștinismului. După convertirea lui la creștinism, Aristeas păstrează toga de filosof, așa cum au făcut Justin* și Tatian*. Despre el avem informații din Eusebiu* de Cezareea (*Ist. bis.* 4, 3, 2 și 3)

și Ieronim* (*De vir. ill.*, 20). Textul *Apologiei* sale, considerat pierdut, a fost recuperat dintr-o versiunea armeană de părinții mechitariști și publicat la Veneția. În 1891, o versiune siriacă a fost descoperită la Mănăstirea Sf. Ecaterina de pe Muntele Sinai. Apologia a fost adresată, se pare, împăratului Hadrian (117-138), după cum ne informează Eusebiu, sau împăratului Antoninus Pius (138-161), după opinia lui Harris, traducătorul textului siriacă în engleză. Aristeas afirmă că a ajuns la cunoașterea unui Creator și Pronietor meditând asupra lumii și a armoniei universului și susține că adepții creștinismului au o cunoaștere mai deplină a lui Dumnezeu decât barbarii, grecii și iudeii. El împarte omenirea în patru categorii: Barbarii, adoratori ai celor patru elemente, care, alături de om, sunt opera lui Dumnezeu. Grecii, adoratori ai zeilor, care prin slăbiciunile și infamiile ce le sunt atribuite nu pot fi considerați făpturi divine. Evreii, care merită respect pentru concepția lor mai pură despre natura divină și pentru moralitatea lor înaltă. În cele din urmă, creștinii, care singurii împărtășesc ideea adevărată de Dumnezeu: "Mai presus de toate neamurile lumii ei (creștinii n.t.) au aflat adevărul".

J.R. Harris, *The Apology of Aristides on Behalf of the Christians from a Syriac Ms. Preserved on Mount Sinai Edited with an Introduction and Translation. With an Appendix Containing the Main Portion of the Original Greek Text by J. A. Robinson* (Texts and Studies, I, 1), ed. a 2-a, Cambridge, 1893; U. și D. Hagedorn, *Ein neues Fragment zu P. Oxy. XV 1778 (Aristide, Apologie)*, în *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 131, 2000, p. 40-44; J. Geficken, *Zwei griechische Apologeten*, Leipzig und Berlin, 1907, p. 3-27; C. Vona, *Aristides*, Roma, 1950; R. van den Broek, *Eugnoste and Aristides on the Ineffable God: Know-*

ledge of God in the Greco-Roman World, Leiden, 1988; Altaner-Stuiber, 1980, p. 64-65; Tixeront, *Patrologie*, p. 44-45; Quasten, *Patrology*, I, p. 191-195 cu bibliografie; I. G. Coman, *Patrologie*, I, 246-259; P. Siniscalco, *Aristide*, în DECA, I, p. 227; P. Pilhofer, *Aristides*, în LACL, p. 51.

Aristion

Din *Istoria bisericească* a lui Eusebiu* de Cezareea, care se bazează pe o informație furnizată de Papias*, aflăm că Aristion a fost, alături de prezbiterul Ioan, autoritatea primară privind tradițiile legate de Mântuitorul. Aristion nu trebuie confundat cu Ariston* sau Aristo de Pella (m. 140), apologet creștin, de la care Eusebiu preia o serie de date referitoare la revolta lui Bar Cochba. Cu toate acestea, Sf. Maxim* Mărturisitorul îi identifică. Un manuscris armean din 986 îi atribuie 'prezbiterului Aristion', ultimele versete din Marcu 16, 9-20. În pofida acestui lucru, teoria potrivit căreia Aristion al lui Papias ar fi fost autorul real ale versetelor deja menționate nu a fost acceptată.

Eusebiu de Cezareea, *Ist. bis.*, 3, 39, 4; 4, 6, 3; F.C. Conybeare, *Aristion the Author of the Last Twelve Verses of Mark*, în *The Expositor*, ser. IV, VIII, 1893, p. 241-254; idem, *On the Last Twelve Verse of St. Mark's Gospel*, în *The Expositor*, ser. V, II, 1895, p. 401-421; J. Chapman, OSB, *Aristion, Author of the Epistle to the Hebrews*, în RBen., XXII, 1905, p. 50-64; Bardenhewer, I, p. 448 și urm.; Cross, *Aristion*, în ODCC, p. 85.

Ariston de Pella

Ariston de Pella. Apologet creștin, autor al unui tratat împotriva iudaismului, intitulat: *Discuție între Iason și Papisc despre Hristos*, lucrare din nefericire pierdută. Lucrarea a fost atacată de filosoful

iudeu Celsus în *Discursul adevărat*, considerând-o 'vrednică mai mult de milă și de ură'. Origen ne informează despre această apologie (*Contra Celsum*, IV, 52) și relatează că ea descrie 'cum un creștin ajutat de scrierile iudaice (Vechiul Testament) duce o dispută cu un iudeu și poate să dovedească că profețiile referitoare la Hristos și-au găsit împlinirea în Iisus, pe când oponentul ține parte, în controversă, iudeului în mod hotărât și fără îndemânare'. Se crede că Ariston a compus această lucrare în jurul anului 140. Exegeza alegorică folosită de autor și faptul că Papisc a fost alexandrin, sugerează ca loc de origine Alexandria.

Migne, PG 5, 1271-1286; J.C. Th. Otto, *Corpus apologetarum Christianorum saeculi secundi*, vol. IX, Jena, 1872, p. 349-363; A. L. Williams, *Adversus Iudeos. A Bird's-Eye View of Christian Apology until the Renaissance*, Cambridge, 1935, p. 28-30; Bardenhewer, I, p. 202-206; Quasten, *Patrology*, I, p. 195-196 cu bibliografie; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 259-263; V. Zangara, *Ariston de Pella*, în DECA, I, p. 228; F.R. Prostmeier, *Ariston von Pella*, în LACL, p. 51-52.

Armagh, Cartea de la

Armagh este un vestit centru arhiepiscopal din Irlanda de Nord, întemeiat, probabil, de Sf. Patrick. Despre începuturile acestui centru religios nu există informații, deși a avut un rol de seamă în răspândirea și împământinirea credinței creștine atât în Irlanda, cât și în Anglia. Cartea de la Armagh (*Liber Ar[d]machanus*) este un codex care datează din sec. VIII-IX, cuprinzând o serie de documente cu un conținut divers, scrise parțial în irlandeză și parțial în latină. De interes aparte sunt cele două biografii haghiografice, și anume, Viața Sf. Patrick și Viața Sf. Martin de Tours, scrisă

de Sulpicius* Sever, și textul integral al Noului Testament în latină, dar care nu conține versiunea Vulgata. Cărțile Noului Testament sunt aranjate în ordinea următoare: Evanghelia după Matei, Marcu, Ioan, Luca, Epistolele pauline, Epistolele sobornicești, Apocalipsa și Faptele Apostolilor. Codicele a fost scris de Ferdomnach din Armagh (m. 845/6); prima parte fiind scrisă între anii 807-808. În perioada evului mediu manuscrisul a fost folosit în cult și pentru depunerea de jurământ, iar după Reformă a intrat în proprietate privată. În prezent se află în păstrare la Trinity College în Dublin, din această pricină mai este cunoscut și sub numele de *Codex Dublinensis*.

Liber Ardmachanus: The Book of Armagh, editat de J. Gwynn, cu introducere și apendice, Dublin, 1913; J. Dunn, CE I, ediția 1907, p. 733 și urm.; P. Grosjean, *Analyse du Livre d'Armagh*, în An. Boll., LXII, 1944, p. 33-41; Cross, *Armagh, the Book of*, în ODC, p. 88-89.

Arnobiu, Arnobiu Afer sau Arnobiu de Sicca

Arnobiu (sec. III - IV), apologet creștin de limbă latină, menționat sub numele de Arnobius Afer sau Arnobiu de Sicca. Activitatea sa atinge punctul culminant în timpul domniei împăratului Dioclețian (284-305). Ultima mare persecuție îndreptată împotriva creștinismului îl găsește predând retorica în orașul Sicca din Africa Proconsulară. Se convertește la creștinism datorită mărturiilor multor martiri creștini care au suferit chinuri și moarte martirică în timpul persecuției ce a urmat edictului de la Nicomidia, iar după Ieronim*, și a unui vis în care i se atrăgea atenția că trebuia să se supună lui Hristos. Arnobiu își îndreaptă pașii către biserica creștină din Sicca, unde este

primit cu ezitare, cunoscut fiind pentru atitudinea sa anticreștină. Pentru a-și dovedi sinceritatea, Arnobiu compune tratatul *Adversus nationes*, în șapte cărți, lucrare în care apără creștinismul făcând uz de cele mai alese izvoare filosofice: Platon, Aristotel, Sofocle ș.a. Deși nu citează Biblia și nici nu menționează vreun scriitor creștin, analiza operei sale arată că el a făcut uz de scriitori creștini ca: Clement* Alexandrinul, Tertulian*, Minucius* Felix, Lactanțiu*, care i-a fost și ucenic, și că era familiar cu hermetismul, neoplatonismul, oracolele chaldaice, Plotin, Zoroastru și cu liturgiile mitraice. Opera sa a avut un impact restrâns în secolul al IV-lea, fiind citat doar de Ieronim, iar *Decretum Gelasium**, din sec. al VI-lea, o plasează între apocrife.

Anumite aspecte doctrinare ale operei lui Arnobiu suscită interes, deoarece ele nu urmează liniile doctrinare tradiționale ale teologiei creștine. Pentru el, Dumnezeu este o ființă absolut transcendentă, fără vreo legătură cu făptura creată, incapabil de mânie. În funcție de celelalte zeități păgâne, a căror existență nu este negată, Dumnezeu este superior. Aceste zeități ocupă un rang inferior, fără a fi identificate cu demonii, așa cum o făceau ceilalți apologeți. Cât privește sufletul uman, acesta este corporal, slab și neconstant, ceea ce sugerează că nu a putut fi creat de către Dumnezeu și, ca atare, este opera unei ființe inferioare lui Dumnezeu. Ne fiind creat de Dumnezeu, sufletul nu este nemuritor de la natură. El dobândește nemurirea prin cunoașterea adevărată a lui Dumnezeu. În contextul apologetilor, Arnobiu ocupă un loc aparte. El nu se rupe definitiv de tradiția filosofică veche, ci încearcă să facă uz de logica acesteia în afirmarea noii sale credințe. Totodată, el a încercat în mod subtil să acomodeze vechea sa credință celei noi, creștine.

Migne, PL 5, 349-1374; CPL, 93; C. Marchesi, *Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum*, 62, Torino, 1934; F. Gabarrou, *Le latin d'Arnobé*, Paris, 1921; E. Rapisarda, *Arnobios*, Catania, 1945; P. Kraft, *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des Älteren Arnobius*, Wiesbaden, 1966; A. Sitte, *Mythologische Quellen des Arnobius*, Wien, 1970; A. Viciano, *Retorica, Filosofia y Gramatica en el Adversus Nationes de Arnobios*, Frankfurt am Main, 1993; M.B. Simmons, *A Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, Oxford, 1995; H.C.G. Moule, *Arnobius*, art. în Smith-Wace, I, p. 167-169; Altaner-Stuiber, (1980), p. 183-185; Quasten, *Patrology*, I, p. 383-392 cu o bogată bibliografie; I.G. Coman, *Patrologie*, (1956), p. 88-89; Idem, *Patrologie*, II, p. 173-180; L. Berkowitz, *Index Arnobianus*, Hildesheim, 1964; Cross, *Arnobius*, în ODCC, p. 92; P. Siniscalco, *Arnobé de Sicca*, în DECA, I, p. 254-256; R. Jacobi, *Arnobiu der Ältere (von Sicca)*, în LACL, p. 52-54 cu bibliografie.

Arnobiu cel Tânăr

Arnobiu cel Tânăr (sec. al V-lea), numit astfel pentru a-l deosebi de Arnobiu de Sicca. Nu posedăm informații precise despre viața și activitatea sa. Se crede că a fost de origine din Africa. Între 420 și 432 îl găsim la Roma, unde s-a retras din pricina invaziei vandalilor. Rămâne aici, ca monah, până la moarte, probabil în 455. Îi sunt atribuite următoarele lucrări: *Comentarii în Psalmos*, *Conflictus Arnobii cum Serapione*, *Expositiunculae in Evangelium*, *Liber ad Gregoriam in Palatio constitutam* și, probabil, *Praedestinatus*. În comentariul la psalmi, Arnobiu face uz de interpretarea alegorică, descifrând doctrina trinitară și hristologică și afirmând învățătura creștină tradițională referitoare la persoanele treimice. Hristos este Dumnezeu deplin și om deplin. Conflictul dintre Arnobiu și Sera-

pion este în realitate un dialog în două cărți. Serapion este un reprezentant al monofizitismului. Sunt preluate temele doctrinare tradiționale privind Treimea, Înruparea și problema Sf. Fecioare Maria, dacă este θεοτόκος sau ἀνθρωποτόκος, adică Născătoare de Dumnezeu sau Născătoare de om. Se întâlnesc aici citate din diverși scriitori și părinți bisericești, dar și eretici: Augustin*, Chiril* al Alexandriei, Nestoriu*, etc. Tratatul *Praedestinatus* a fost compus după moartea lui Augustin și combate învățătura acestuia despre har și predestinație. Această lucrare este atribuită acum lui Julian* de Enclanum sau unuia din adepții acestuia. Lui Arnobiu îi mai sunt atribuite și lucrări hagiografice, între care *Actus Sylvestri*.

Migne, PL 53, 239-672; în completare: PLS III, 213-256; G. Morin, *Études, textes, découvertes* I, Paris, 1913, p. 338-439; H. von Schubert, *Der sogenannte Praedestinatus*, TU XXIV, Leipzig, 1903; G. Morin, *Étude d'ensemble sur Arnobe le Jeune*, în RBen. 8, 1911, p. 154-190; J.G. Cazenove, *Arnobius*, art. în Smith-Wace, I, p. 170; Tixeront, *Patrologie*, p. 371-372; Bardenhewer, IV, p. 603-606; Altaner-Stuiber, (1980), p. 459 cu bibliografie; Cross, *Arnobius Junior*, în ODCC, p. 92; B. Studer, *Arnobé le Jeune*, în DECA, I, p. 254; K. Daur, *Arnobius der Jüngere*, în LACL, p. 54-55 cu bibliografie.

Arsenie cel Mare

Arsenie cel Mare a fost una dintre cele mai ilustre figuri ale monahismului egiptean din deșertul Scete în timpul sec. V, când viața monahală de aici tinde spre adoptarea unei înfățișări cenobitice. S-a născut la Roma în 354 și a decedat în 445 la Troia lângă Memfis, în Egipt. După informațiile furnizate de Teodor* Stu-

ditul, în *encomionul* său, Arsenie s-a născut într-o familie nobilă și înstărită. A fost educat în cultura vremii, dar și în cea clasică. Vestea culturii sale deosebite a ajuns la Constantinopol și l-a determinat pe împăratul Teodosie I să-l invite pentru a deveni instructorul fiilor săi. Un istoric din sec. XII afirmă că el a fost hirotonit diacon în Biserica Romei. După 40 de ani de activitate în cadrul palatului imperial de la Constantinopol, Arsenie se retrage în Egipt, devenind sihastru în pustia Sketis, apoi la Troia și pe o insulă lângă Alexandria, pentru a reveni la Troia. Teodor Studitul îl prezintă ca pe un monah rugător dar care s-a îndeletnicit și cu munca. A țesut, a cusut veșminte și i-a îndrumat pe discipolii și pe vizitatorii săi. O serie de relatări ale sale sunt cuprinse în *Apophthegmata Patrum*. Întrucât despre activitatea lui literară se vorbește destul de târziu, mai exact abia în sec. XIV, se crede că lucrările care sunt atribuite unui oarecare călugăr Arsenie, trebuie puse sub semnul întrebării. S-a descoperit, totuși, în traducere georgiană, o scrisoare a lui Arsenie a cărei autenticitate este neîndoieabilă.

Migne, PG 65, 87-108; PG 66, 1617-1626; T. Nissen, *Das Encomion des Theodoros Studites auf den heiligen Arsenios*, BNJbb 1, 1920, p. 241-262; L.-Cl. Guy, *Le centre monastique de Scété au IV^e et au début du V^e siècle. Prosopographie et histoire*, Dissertation de doctorat dactilografată, Roma, 1963, p. 154-158; L. Regault, *Les Sentences des Pères du désert*, Collection alphabétique 1, Solesmes 1981, p. 23-26, 329; G. Garitte, *Une <Lettre de S. Arsène> en géorgien*, Muséon 68, 1955, p. 259-278; I. Forget, *Synaxarium Alexandrinum* II, CSCO 90, Scriptores arabici, 13, versio, Louvain, 1926, p. 117-118; J.-M. Sauget, *Arsène le Grand*, în DECA, I, p. 256-257.

Arsenie de Kerkyra

Arsenie, mitropolit de Kerkyra. S-a născut în Bethania, Palestina, în timpul împăratului Vasile I. La vârsta de 12 ani este trimis la mănăstire. Studiază la Seleucia și apoi la Constantinopol, unde este numit iconom de către Patriarhul Trifon (928-931). Este numit mitropolit de Kerkyra în 933. Supraviețuiește devastării orașului de către sciți. Data morții sale este pusă în anul 956. Menționăm, totuși, existența unei inscripții din anul 1669 în care se spune că relicvele Sf. Arsenie au fost aduse la biserica Sf. Iacob din Kerkyra în 869. Acest lucru ridică o serie de întrebări cu privire la datarea vieții lui Arsenie. Este posibil ca data din inscripție să fie greșită.

Lui Arsenie îi sunt atribuite o serie de *enkomia*, cum ar fi: la Sf. Apostol Andrei, Sf. Barbara, Sf. Mucenic Therinos din Epir, precum și o serie de canoane și poezii liturgice, ca de exemplu, versurile anacreontice la Sf. Paști care proiectează sărbătoarea Învierii Domnului într-o perspectivă cosmică.

BHG 2044-2045; S. Pétridès, C. Emereau, *Saint Arsène de Corfou*, EO 20, 1921, p. 431-446; A. Kazhdan, *Arsenios*, în ODB, I, p. 187.

Artemon sau Artemas

Artemon (sec. al III-lea), eretic adopționist. Despre el se știe doar că în jurul anului 235 se afla la Roma, unde propovăduia învățătura sa antitrinitară, fapt pentru care a fost excomunicat de papa Zephyrinus (202-217). El susținea că Iisus Hristos a fost om simplu, născut din fecioară și superior profetilor prin virtute.

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 28; Epifanie, *Haer.*, LXV, 1, 4; Theodoret, *Haer. Fab.*, II, 4;

Phillip Schaff, *Artemon, Artemonites*, art. în Smith-Wace, I, p. 174; P. Nautin, *Le dossier d'Hippolyte et de Méli-ton*, Paris, 1953, p. 115-120; E. Prinzivalli, *Artémon ou Artémas*, în DECA, I, p. 257.

Asarbus

Adept al mișcării prisciliene, condamnat la moarte și executat la Trevi în același timp cu Priscillian* și alți câțiva adepți. Primul din tratatele de la Würzburg îl prezintă ca autor al unei *libellus* alături de Tiberian și alți colaboratori.

H. Chadwick, *Priscillian of Avila. The Occult and the Charismatic in the Early Church*, Oxford, 1976, p. 47, 144 și urm.; S. Zincone, *Asarbus*, în DECA, I, p. 258.

Asclepiu

Asclepiu a fost episcop în Africa în a doua jumătate a sec. V. Ghenadie* spune că a fost episcop la Baensi, după alte manuscrise: Gabaensi sau Vagensi. A fost un predicator renumit și autor de scrieri îndreptate împotriva arienilor și a donatiștilor.

P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, IV, Paris, 1912, p. 101; E. Romero Pose, *Asclèpe*, în DECA, I, p. 261.

Asterie de Amasea

Asterie de Amasea (378/395-400/431), episcop de Amasea în Pont, contemporan cu Sf. Ioan* Hrisostom, de formație sofistă, renumit și pentru elocința sa convingătoare și deosebit de vie. A urmat cariera de avocat, pe care o părăsește pentru a deveni episcop. Opera sa trădează întrucâtva educația clasică pe care a avut-o, mai ales în retorică. Au supraviețuit dintre lucrările sale 16 omilii și

panegirice la martiri, la care se mai adaugă încă alte două predici descoperite într-un manuscris de la Muntele Athos de M. Bauer. Un număr de omilii care i-au fost atribuite, aparțin în realitate lui Asterie* Sofistul. În predica sa, *Adversus kalendarum festum*, ținută în ziua de 1 ianuarie 400, el condamnă obiceiurile și abuzurile păgâne la sărbători. Una din predicile sale, și anume: *La martiriul Sf. Eufemia*, este deosebit de importantă pentru istoria artei creștine. Datorită conținutului și descrierii pe care o face imaginii pictate a martiriului acestei sfinte, această predică a fost citată de două ori cu ocazia celui de al șaptelea sinod ecumenic de la Niceea (787), ca mărturie prețioasă în favoarea cultului icoanelor.

Migne, PG 40, 163-478; CPG, 3260-3265; H. Anderson și E.J. Johnson, *Ancient sermons for modern times by Asterius of Amasea*, New York, 1904; Dumitru Fecioru, *Asterie al Amasiei. Viața și opera*, art. în B.O.R., 55, 1937, p. 624-694; Asterie al Amasiei, *Omilii și predici*, trad. de Pr. D. Fecioru, în Izvoarele Ortodoxiei, nr. 8, 1946; M. Bauer, *Asterios, Bischof von Amasea. Sein Leben und seine Werke*, Würzburg, 1911; C. Datema, *Asterius of Amasea. Homilies I-XIV. Text, Introduction and Notes*, Leiden, 1970; Idem, *Les homélies XV et XVI d'Asterius d'Amasée*, SEJG, 23, 1978-1979, p. 63-93; G.J.M. Bartelink, *Text-kritisches zur sechsten Homilie des Asterius von Amasea*, Glotta, 53, 1975, p. 242-244; Bardenhewer, III, 228-230; Altaner-Stuiber, 1980, p. 309; I.G. Coman, *Patrologie*, (1956), p. 188-189; Quasten, *Patrology*, III, p. 300-301; S.J. Voicu, *Asterius d'Amasée*, în DECA, I, p. 281-282; W. Speyer, *Asterius von Amasea*, în LACL, p. 55-56.

Asterie de Ansedunus

Asterie a fost episcop de Ansedun (sec. IV-V) și autor al unei scrieri încă inedită,

cu excepția a câteva fragmente care au fost publicate, intitulată: *Liber seu epistola ad Renatum monachum de fugiendo monalium colloquio et visitatione*. Lucrarea denunță abuzurile pricinuite de coabitarea fecioarelor cu preoții și călugării. Din manuscris se desprinde ideea că Asterie a fost unul din ucenicii lui Ieronim*.

CPL 642a; *Liber ad Renatum Monachum*, S. Gennaro, CCL 85/1; G. Morin, *Un curieux inédit du IV^e-V^e siècle*, RBen. 47, 1935, p. 101-113; E. Prinzivalli, *Asterius d'Ansedunus*, în DECA, I, p. 282 J. Lössl, *Asterius von Anseduno*, în LACL, p. 56.

Asterie Predicatorul

Asterie predicatorul este de fapt autorul necunoscut al unei culegeri de 31 de omilii la Psalmii 1-15 și 18, precum și al unor omilii la Sf. Paști, care s-au păstrat doar într-o formă prescurtată sub numele lui Ioan* Hrisostom. Alte fragmente se găsesc în Catene la Psalmi. Predicatorul, identificat mai înainte eronat cu Asterie din Amasea sau Asterie Sofistul, a trăit la sfârșitul sec. IV sau începutul sec. V în Antiohia sau în împrejurimi. Regăsim în predicile sale nuanțele retoricii asiatice, iar exegeza sa conține termeni juridici, ceea ce ne duce cu gândul că a fost educat în acest domeniu. Deslușim în omiliile sale profunde cunoștințe scripturistice (în omiliile sale sunt peste 1200 de citate luate din psalmi). Totodată, el a cunoscut și literatura apocrifă, întrucât întâlnim dese referiri la astfel de texte, însă lipsesc cu desăvârșire referiri la autori păgâni. Întâlnim la el o teologie nespeculativă, însă minunat stilizată și plină de metafore. În centrul teologiei sale se află descoperirea Dumnezeuirii lui Hristos ca esență a Învierii. Asterie, confundat adeseori cu Ioan Hrisostom, i-a influențat pe

Leontiū* de Bizanț, Ioan* Damaschinul, pe Fotie* și pe George Călugărul (Harmartolos).

Asterii Sophistae commentariorum in psalmos quae supersunt; accedunt aliquot homiliae anonymae, M. Richard SO.S 16, Oslo, 1956; E. Skard, *Index Asterianus*, Oslo, 1962; W. Kinzig, *Asterius der Homilet*, în LACL, p. 56-57 cu bibliografie.

Asterie Sofistul

Asterie Sofistul (sec. III-IV), filosof sofist și teolog arian. Sf. Atanasie* ne informează că Asterie era din Capadocia. S-a născut în anul 270. Înainte de convertirea lui la creștinism a fost profesor de retorică și a predat filosofia sofistă. A fost ucenicul lui Lucian de Antiohia*. Apostaziază în timpul persecuției lui Maximian, răstimp în care magistrul său suferă moarte martirică. Este considerat primul scriitor arian. Arie va face uz de scrierile sale în respingerea doctrinei niceene. Deși Atanasie îl leagă de Eusebiu* de Nicomidia, Marcellus* ne informează că el a temperat întrucâtva pozițiile ariene, ceea ce a făcut ca Philostorgiu* Arianul să îl acuze să ar fi falsificat învățătura lui Lucian de Antiohia. Lucrarea lui de bază este *Syntagmation*, din care se păstrează doar câteva paragrafe în scrierile lui Atanasie și Marcellus* de Ancyra. Comentariile și omiliile la psalmi care i-au fost atribuite, aparțin unui alt Asterie, numit Asterie* Predicatorul.

G. Bardy, *Astérius le Sophiste*: R. H. E. 22(1922), p. 221-272; M. Richard, *Symbolae Osloenses*, Fasc. Supplet, XVI, 1956; Idem, *Asterii Sophistae commentariorum in Psalmos quae supersunt*, Oslo, 1956; G. Bardy, *Recherches sur saint Lucien d'Antioche et son école*, Paris, 1936, p. 339-357; E. Skard, *Index Asterianus*, Oslo, 1962; Altaner-

Stuiber, p. 270 și urm., 289; Cross, *Asterius*, în ODCC, p. 100; Quasten, *Patrology*, III, p. 194-197; M. Simonetti, *Asterius le Sophiste*, în DECA, I, p. 282-283; W. Kinzig, *Asterius der Sophist (von Kappadozien)*, în LACL, p. 57-58.

Atanasian, Crezul

Crezul Atanasian sau Simbolul de credință atanasian. Mărturisire de credință concisă, folosită cu precădere în Biserica din Apus, atribuită, până în sec. al XVII-lea, marelui teolog ortodox Atanasie* cel Mare. A fost redactat în limba latină, versiunea greacă, fiind o traducere. Mai este numit *Symbolum 'Quicumque vult'* - 'Cine vrea...', după primele cuvinte din text. Se deosebește ca stil de Crezul apostolic* și de cel niceean*, întrucât include și anateme. Data scrierii este acceptată ca fiind perioada anilor 381-428, sau nu la mult timp după 428, iar locul, undeva în Galia de Sud, probabil în ținutul Lérins. Ca autor, au fost sugerate diverse personalități creștine, ca de exemplu: Sf. Ilarie*, Vincentiu* de Lerini, Eusebiu* de Vercelli, Vigilius, Fulgentiu* de Ruspe și Martin* de Bacara. Părerea cea mai apropiată de adevăr pare a fi sugestia că autorul acestui crez a fost Sf. Ambrozie*. Unii cercetători îl pun pe seama unor sinoade provinciale. Textul este format din 40 de sentințe ritmate și se referă la doctrina despre Sf. Treime și la Întrupare. A fost introdus în *Orologiul* grec în 1780, fără adaosul 'Filioque', și apoi în cărțile de cult rusești. În limba română, *Quicumque* a fost tradus și plasat la sfârșitul *Psaltirii Scheiene*, în sec. al XVI-lea. De-a lungul anilor a mai fost tradus și studiat de cercetători ca: Nicolae Iorga, Dragomir Demetrescu, Ioan Mihălcescu, Nicolae Chițescu, Isidor Todoran, Traian Seviciu etc.

Mitropolitul Nestor Vornicescu îi dedică un amplu studiu.

Migne, PG 28, 1582-1583; Migne, PL 88, 585A și urm.; J. N. D. Kelly, *The Athanasian Creed*, The Paddock Lectures for 1962-1963, (1964); Altaner-Stuiber, p. 253 și urm., 277; Quasten, *Patrology*, III, p. 32-33, cu bibliografie; Mitropolitul Nestor Vornicescu, *Simbolul Quicumque, zis și 'atanasian'*, în Primele Scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI, Craiova, 1984, p. 433-463.

Atanasie cel Mare, Sf.

Sf. Atanasie cel Mare (295-373) a fost unul dintre cei mai de seamă episcopi care au condus Biserica creștină din Alexandria. S-a născut la Alexandria în anul 295 sau 296, unde este instruit în cultura clasică și în teologie, probabil chiar la școala catehetică din localitate. A fost hirotonit diacon în 319 de către Alexandru*, episcopul locului, și devine secretarul său. În această calitate, îl însoțește pe Alexandru la primul sinod ecumenic de la Niceea (325), unde se impune în disputa împotriva arienilor. La moartea lui Alexandru (328), îi succede la tronul episcopal. Întrucât refuză să facă orice compromisuri cu partida arienilor, își atrage ura acestora. Sunt răspândite împotriva lui o serie de calomnii. Împăratul Constantin îi poruncește să-l reprimească pe Arie, revenit din exil, în comuniunea Bisericii. Atanasie refuză. Dușmanii săi se adună la un sinod în Tyr (335) și îl depun din treaptă, pentru ca nu după mult timp împăratul însuși să-l exileze la Treveri, în Galia. Revine în scaunul episcopal din Alexandria în 337, după moartea împăratului Constantin. Oponenții săi, strâng însă rândurile și îl depun din nou din treaptă la Sinodul de la Antiohia (339). Atanasie se retrage la Roma. Papa Iuliu I convoacă un sinod la Roma (341),

care îl achită de toate acuzele, iar sinodul de la Sardica (343) îl repune în treaptă. Nu se poate întoarce la Alexandria decât în 345, după moartea episcopului Grigorie din Capadocia, instalat de adversarii săi. Ajunge la Alexandria în 346. Între timp ocrotitorul său, împăratul Constans, decedează (350). Noul împărat, Constantius, care stăpânea peste întreg imperiul roman, susținător al arianismului, convoacă un sinod la Arles (353) și un altul la Milano (355), unde îl condamnă pe Atanasie și îl înlocuiește cu un oarecare George din Capadocia. Atanasie părăsește scaunul episcopal pentru a treia oară. De această dată se retrage printre călugării din deșertul egiptean. Rămâne printre călugări timp de șase ani, când revine din nou la Alexandria, în timpul împăratului Iulian, care recheamă pe toți episcopii aflați în exil. Se dedică pacificării taberelor semiariană și ortodoxă, ținând, în acest scop, un sinod la Alexandria (362). Iulian nu dorea ca pacea să domnească printre creștini. În consecință el îl expulzează pe Atanasie prin decret imperial, numindu-l "distrugător al păcii și dușman al zeilor". Iulian moare în 363, iar Atanasie revine pe tronul episcopal, însă nu pentru multă vreme. Va fi din nou exilat de împăratul Valens în 365. El se retrage într-o casă în afara cetății, unde rămâne patru luni de zile. Locuitorii Alexandriei îl amenință pe împărat cu răscoala. Temându-se de consecințe, împăratul Valens îl recheamă pe Atanasie. De această dată, el rămâne în scaun până la moarte, în ziua de 2 mai 373, dedicându-și întreaga putere de muncă pentru întărirea și promovarea crezului niceean. Biserica Ortodoxă îl prăznuiește la 18 ianuarie, împreună cu Sf. Chiril* al Alexandriei. Aducerea moaștelor Sf. Atanasie la 2 mai.

În pofida unei vieți nespuse de zbuciumată, Atanasie a lăsat moștenire o operă deosebit de bogată. Majoritatea lucrărilor sale au ca obiect lupta pentru apărarea credinței niceene. El supune argumentele exegetice și dialectice ale oponentilor săi unei analize critice, scrupuloase, dovedindu-le netemeinicia. Ajutat de vastele sale cunoștințe scripturistice, teologice și filosofice, el a izbutit să pună pe temelii solide credința creștină ortodoxă. Prin scrierile sale apologetice și, mai apoi, prin biografia sau viața Sf. Antonie, el a creat noi forme literare.

Scrierile Sf. Atanasie pot fi împărțite în: a. *apologetice*, b. *dogmatico-polemice*, c. *istorico-polemice*, d. *exegetice*, e. *asce-tice* și f. *corespondență*.

a. *Tratatul Contra păgânilor* - combate cultul, credințele și mitologia păgână, în speță a elinilor, respingând adorarea naturii și panteismul. Este un preludiu la lucrarea *Despre întruparea Logosului* și se conturează ca o replică la renașterea păgânismului, după proclamarea creștinismului ca religie permisă. *Despre întruparea Cuvântului-Logosului* este o completare a celui dintâi și expune credința Bisericii primare despre mântuire. Tratatetele au fost scrise cu certitudine înainte de 318, întrucât nu abordează problema ereziei ariene.

b. *Trei Cuvântări contra arienilor*, scrise probabil în jurul anului 358. Prima cuvântare rezumă doctrina ariană, așa cum este prezentată de Arie în *Thalia*, și apără definiția sinodului de la Niceea, care afirmă că Fiul este veșnic, necreat și propriu *ousiei* Tatălui. Adâncește, totodată, problema Logosului, cauzele întrupării Lui, problema relațiilor intertrinitare, cu ample referiri scripturistice. În cea de a doua cuvântare schițează doctrina îndumnezeirii: 'Logosul s-a făcut trup spre a face pe om capabil de îndumnezeire' (II,

56, P.G. 26, 268), specifică Bisericii Ortodoxe. *Despre întrupare și contra arienilor*, a cărui autenticitate este îndoielnică datorită expresiei: 'un singur Dumnezeu în trei ipostase', care nu i-ar putea aparține. *Despre întrupare contra lui Apolinarie*, *Cuvânt mai mare despre credință*, *Expunerea credinței*, *Simbolul atanasian*, *Cinci dialoguri despre Sfânta Treime și două dialoguri contra macedonienilor*, *Pseudo-Atanasie: De Trinitate*, libri XII - neautentice.

c. *Apologie contra arienilor* - un bogat documentar cuprinzând acte și documente oficiale referitoare la arianism și la criza ariană, redactată după revenirea din cel de al doilea exil (357). *Apologie către împăratul Constanțiu* (357), în care se apără de acuzele care îi erau aduse. *Apologie despre fuga sa*, scrisă în același an, respinge învinuirea de lașitate. *Istoria arienilor către monahi* (358), în care îl atacă pe Constanțiu, acuzându-l că este dușman al lui Hristos.

d. *Comentarii la Ecclesiast*, *Cântarea Cântărilor*, *Psalmi*, din care s-a pierdut cea mai mare parte. *Către Marcellin despre explicația Psalmilor* - relevă caracterul mesianic și evlavios al psalmilor. *Comentariu la Geneză*, unele fragmente de comentarii la Exod, Iov, Matei, Luca, I Corinteni și o *Sinopsă a Sfintei Scripturi*, care însă nu este autentică.

e. *Viața Sf. Antonie*, scrisă probabil în 357, prețuită pentru informațiile privind viața Sf. Antonie, fenomenul monahal în general și pentru fondul sapiential pe care îl dezvăluie. Prin biografia Sf. Antonie, Sf. Atanasie a creat un nou tip de biografie care va sluji de model pentru întreaga hagiografie greacă și latină de după el. *Tratatul Despre feciorie* prezintă un subiect la care Sf. Atanasie a revenit de mai multe ori, după cum ne informează Fer. Ieronim (*De vir. ill.* 87).

Acest tratat este obiect de dispută, dacă este autentic sau nu. Cu toate acestea, el rămâne o piesă deosebit de importantă pentru istoria ascetismului. La acest capitol am putea adăuga predicile sale care abordează diverse teme.

f. În corespondența sa, Sf. Atanasie a abordat, nu atât probleme personale, cât mai ales doctrinare și oficiale. De aici interesul deosebit pe care scrisorile sale îl prezintă. În acest grup reținem scrisorile sau epistolele festale (pascale), scrisori sinodale, două enciclice, una către episcopii Bisericii de pretutindeni, iar alta către episcopii Egiptului și Libiei. La acestea se adaugă scrisori dogmatico-polemice: *Despre hotărârile sinodului de la Niceea*; *Despre părerea episcopului Dionisie al Alexandriei*; *Despre Duhul Sfânt: Epistola IV-a către Serapion episcop de Thmuis*; *Epistola sau scrisoarea către Epictet, episcop de Corint*, care tratează relația dintre Hristos istoric și Fiul veșnic. *Scrisoarea către Adelphius*, *Scrisoarea către filosoful Maxim* ș.a.

Sf. Atanasie nu a fost un teolog speculativ, creator de sistem sau al unui limbaj teologic nou. Cu toate acestea, istoria dogmelor din sec. IV este identică cu viața și activitatea lui. Meritul lui rezidă în apărarea credinței creștine împotriva ereziei ariene, afirmând *deoființimea* Fiului cu Tatăl și explicând, ca nimeni altul, relațiile intertrinitare.

Migne, PG 25-28; text critic: H. G. Opitz, II, 1, 1-280; III, 1, 1-76; Berlin, Leipzig, 1934, în continuare W. Schneemelcher, și M. Tetz pentru Academia din Berlin; G. Bardy, *Sur les anciennes traductions latines de Saint Athanase*, RSR., 41 (1947), 239-242; Sf. Atanasie cel Mare, *Scrieri*, Partea întâi, traducere și note de Pr. Prof. D. Stăniloae, Editura Inst. Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1987 și Partea a doua, București, 1988; William Bright, *Athanasius*, art. în Smith-Wace, I, p.179-283; O. Bardenhewer,

Geschichte der altkirchlichen Literatur, III, p. 44-70; A. Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, IX, 1930, 70-120; Guido Müller (editor), *Lexicon Athanasianum*, Berlin, 1952; C. Kannengiesser, *Athanase. Evêque et Écrivain*, Paris, 1981; Altaner-Stuiber, 1980, p. 271-279; I.G. Coman, *Patrologie*, (1956), p. 135-143; Idem, *Patrologie*, III, p. 95-221; Quasten, *Patrology*, III, p. 20-79 cu bibliografie; G.C. Stead, *Athanase*, în DECA, I, p. 285-291, cu bibliografie bogată; K. Metzler, *Athanasius von Alexandrien*, în LACL, p. 58-63 cu bibliografie; C. Kannengiesser, *Athanase*, în J.-Y. Lacoste (ed.), *Dictionnaire critique de théologie*, Paris, PUF, 1998, p. 95-96; L. Abramowski, *Das theologische Hauptwerk des Athanasius: Die drei Bücher gegen die Arianer (Ctr. Arianos I-III)*, în *Communio Viatorum* 42, 2000, p. 5-23.

Atanasie de Anazarba

Atanasie a fost episcop de Anazarba (Cilicia II), urmându-i lui Filostorgiu*, profesorul lui Aetius*. De la bun început s-a înscris în tabăra susținătorilor lui Arie*. Participă la sinodul întâi ecumenic de la Niceea din 325, unde iscălește, totuși, formula *homoousios* - de o ființă. Din lucrările sale au supraviețuit o serie de fragmente în care este afirmată formula cea mai radicală a arianismului. O omilie a lui Atanasie de Anazarba s-a păstrat sub numele lui Atanasie cel Mare.

CPG II, 2060-2061; *Ep. ad Alexandrum*, H.G. Opitz, *Urkunden zur Geschichte des arianischen Streits*, Berlin, 1934/5, p. 18; G. Bardy, *Recherches sur S. Lucien d'Antioche et son école*, Paris, 1936, p. 204-210; R.P.C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, Edinburgh, 1988, p. 41-43; M. Simonetti, *Athanase d'Anazarbe*, în DECA, I, p. 291; T. Böhm, *Athanasius von Anazarba*, în LACL, p. 63 cu bibliografie.

Atanasie Atonitul

Fondatorul Marii Lavre de pe Muntele Athos (sec. X). S-a născut la Trebizond în jurul anului 920, tatăl său fiind originar din Antiohia. La naștere este numit Avraam. Rămânând orfan de timpuriu, este încredințat spre creștere unei prietene a mamei sale, care îl trimite la Constantinopol pentru a-și termina studiile. Aici îl cunoaște pe Mihail Maleinos, fondatorul mănăstirii Xerolimna de pe muntele Kyminas și pe nepotul acestuia, Nichifor Phocas, care va deveni mai apoi împărat al Bizanțului. Îi urmează lui Mihail Maleinos și devine monah la mănăstirea Xerolimna. Întrucât acesta a voit să-l numescă egumen, el renunță la această cinste și se retrage pe Muntele Ahtos, unde își schimbă numele în Barnaba spre a nu fi recunoscut. Evenimentul are loc în jurul anului 958. Nichifor Phocas îl descoperă și îl ia ca însoțitor în campania sa împotriva sarazinilor din Creta, pentru ca el să implore ajutorul lui Dumnezeu împotriva acestora. Bătălia sfârșindu-se cu victoria împăratului, acesta îi dăruiește lui Atanasie o sumă de bani pentru a construi o mănăstire închinată Maicii Domnului. Lucrările au început în 961, fiind întrerupte în 963, când Atanasie fuge în Cipru pentru a nu fi chemat la curte de Mihail Phocas încoronat împărat la 16 august în același an. Revine la Athos și continuă lucrările de construcție, amenajând și un port. După moartea lui Mihail Phocas, Atanasie va fi ținta atacurilor eremiților de pe Athos, care i-au reproșat că a tulburat viața sihăstrească de acolo. Se încearcă, fără succes, asasinarea lui de două ori. Ioan Tzimisce (969-976) intervine, dându-i un hrisov de donație, confirmând darul făcut de Mihail Phocas. În baza acestui hrisov, Atanasie continuă munca și sporește nu-

mărul călugărilor din Lavră. El moare accidental în timpul lucrărilor de construcție.

Ridicarea Marii Lavre reprezintă un moment nou în istoria monahismului athonit. Potrivit hrisovului dat de Nichifor, mănăstirea trebuia să fie independentă (λαῖρα αὐτοδέσποτος), nesupusă autorității statului sau celor ecclesiale. Doar egumenul avea puterea deplină asupra celor spirituale și materiale legate de acest așezământ. Numărul monahilor a crescut de la 80 la 120 după donația lui Ioan Tzimisce. Eunucii, copiii și membrii familiei imperiale nu puteau fi primiți în această mănăstire. Ucenicia dura o perioadă de trei ani. Cei care erau primiți în mănăstire trebuiau să-și dea averile celor săraci și nicidecum mănăstirii, pentru a nu avea pretenții deosebite.

Tipicul și diatyposis-ul lui Atanasie se ocupă de rânduiala numirii noului egumen. După tipic, egumenul în funcție își alegea succesorul înainte de a deceda, luând aprobarea celor mai de seamă viețuitori din mănăstire. În cazul în care egumenul nu făcea acest lucru, aceștia din urmă îl alegeau pe egumen. În diatyposis, el îl însărcinează pe prietenul său Ioan Iberul, pe care îl numește *epitropul său duhovnicesc* (πνευματικὸς ἐπίτροπος), să se consulte cu aproximativ 15 din cei mai experimentați viețuitori, care să-l aleagă pe noul egumen. Nu se știe cu certitudine dacă această rânduială a fost fixată doar pentru cazul său, sau dacă ea trebuia să rămână permanentă. Dacă ea a fost menită să fie permanentă, înseamnă că diatyposis-ul a fost redactat după tipic.

Cele mai interesante aspecte ale tipicului atanasian privesc rânduielile sale pentru călugări, menite să stabilească o atmosferă de armonie și comuniune între viețuitorii mănăstirii și cei străini. Ele țineau să îndepărteze orgoliul, care, spunea

el, izvorăște din duhul trupului. Virtutea unui călugăr nu ține de valoarea egumenului care l-a tuns în monahism, ci în atitudinea și viața personală a acestuia. Călugărul care a tratat rău sau a jignit un alt călugăr străin, era exclus de la sfintele taine, din biserică și de la trapeză timp de trei săptămâni, perioadă în care trebuia să țină post aspru și să se căiască. Dacă repeta greșeala, era exclus din mănăstire. Totul în mănăstire era în comun. În *Rânduielile* sale, Atanasie preia normele și canoanele stipulate de Teodor* Studitul.

P. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, 1894, p. 102-122 și 123-130; Fabricius, *Bibliotheca graeca*, V, 41, 2; tom. X, p. 130; L. Petit, *Vie de Saint Athanase l'Athonite*, în AnBoll. XXV, 1906, p. 5-89; Acta Sanctorum, iulie II, p. 246-248; R. Janin, *Athanase l'Athonite*, în DSp. I, col. 1052-1053; Cross, *Athanasius, St.*, în ODCC, p. 102 cu bibliografie.

Atanasie II de Balad

Atanasie II de Balad (sec. VII), patriarh iacobit (684-688/9). A studiat la Kenneshre sub îndrumarea lui Sever* Sebokht. În activitatea sa, el a continuat preocupările magistrului său, dedicându-se muncii de traducere din operele grecești, teologice și filosofice, la mănăstirea Beth Malka din Tur-Abhdin, sau la Nisibe, unde a activat o vreme ca preot. În anul 645 traduce în siriacă *Isagoge* a lui Porfiriu, cu o introducere bazată pe prefața comentariului grec al lui Ammoniu. Mai editează o versiune a unei *Isagoge* anonimă, iar la solicitarea lui Matei, episcop de Alep și a lui Daniel, episcop de Edessa, se angajează la traducerea selectivă a epistolelor lui Sever* de Antiohia, dintre care a supraviețuit doar cartea a șasea. A tradus o parte din omiliile Sf. Grigorie* de Nazianz. De la el ne-a mai rămas o

scrisoare enciclică privind raporturile dintre creștini și musulmani. A fost ales patriarh în 684 și decedează în 688/9. Dionisie de Tell-Mahre plasează data morții în anul 704.

Assemani, BO, II, 335; Bar Hebraeus, Chron. eccl., I, 287, 293; *Isagoge* a lui Porfiriu a fost editată de A. Freimann, Berlin, 1897; cartea a șasea cu epistolele lui Sever editate cu trad. în engleză de W. Brooks, London, 1903; F. Nau, ROC 14, 1909, p. 128-130; Wright, p. 106; Chabot, p. 83-84; Duval, p. 251-252; Baumstark, p. 256-257; Urbina, p. 183.

Atanasie I Camelarius sau Atanasie Gammal

Patriarh iacobit (necalcedonian) între anii 594-595. A decedat în anul 630/1. S-a născut la Gammala și a devenit monah la mănăstirea Kenneshrin. Ca patriarh a avut reședința la mănăstirea Mar Zakai, în apropiere de Callinikos. În 609/610 s-a reconciliat cu Biserica soră monofizită din Egipt. În 616/7 participă la negocierile doctrinare de la Mabbug/Hierapolis, în prezența împăratului Heraclie, care eșuează. Mihail Sirianul menționează câteva din scrisorile sale. Lui Atanasie îi este atribuită *Viața lui Sever de Antiohia*, care s-a păstrat în întregime în traducere etiopiană. Un oarecare Daniel, considerat episcop de Alep sau de Edessa, i-a scris viața. Dacă acesta a fost Daniel de Alep, atunci se pare că el a fost hirotonit de patriarhul Chiriac (793-817). *Viața*, prezentată rezumativ de Mihail Sirianul și păstrată într-un manuscris de la Berlin, se bazează pe textul lui Daniel.

E.J. Goodspeed-W.E. Crum, PO 4, p. 578-718 cu trad. în engleză; E. Sachau, *Verzeichnis der syrischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin, 1899, p. 523-524; Michel le Syrien, *Chronicon*, ed. de Chabot, Paris, 1900, p. 388;

Baumstark, p. 185-186; Urbina, p. 170; M. van Esbroeck, *Athanase Gammal*, în DECA, I, p. 291-292; P. Bruns, Athanasius I. Camelarius, în LACL, p. 63.

Atenagora Atenianul

Atenagora Atenianul. Apologet și filosof creștin din sec. al II-lea. A trăit în timpul împăratului Marc Aureliu. De la el ne-au rămas două lucrări, o apologie, intitulată: *Solie pentru creștini* și un tratat *Despre învierea morților*. Apologia a fost adresată împăraților Marc Aureliu, Antonin și Aurelius Commodus, cu scopul de a răspunde celor trei acuze aduse creștinilor: de ateism, incest și antropofagie. În cel de al doilea tratat, susține posibilitatea învierii trupurilor, cu argumente exclusiv filosofice. Ca scriitor, Atenagora s-a impus prin stilul său clar și prin tăria argumentelor. Este primul gânditor creștin care elaborează o apărare filosofică a doctrinei creștine despre Dumnezeu.

I.C. T. Otto, *Corpus apologet. christ. saeculi secundi*, VII, p. 1.291; E. Schwartz, *Athenagorae Libellus pro christianis. Oratio de resurrectione cadaverum*, T.U., 4, 2, Leipzig, 1891; *Din scrierile filosofului și apologetului creștin Atenagora Atenianul*, traducere, note și indice de Pr. Prof. T. Bodogae, în *Apologeti de limbă greacă, Părinți și Scriitori Bisericești*, Ed. Instit. Biblic și de Misiune al B.O.R., București 1980, p. 369-388; B. Pouderon, *D'Athènes à Alexandrie. Études sur Athénagore et les origines de la philosophie chrétienne*, Bibliothèque Copte de Nag Hammadi, série Études n° 4, Québec-Louvain, 1998; L.W. Barnett, *Athenagoras*, Paris, 1972 cu bibliografie; Spencer Mansel, *Athenagoras*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 204-207; Quasten, *Patrology*, I, p. 229-236; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 345-354; P. Nautin, *Athénagore*, în DECA, I, p. 292; P. Pilhofer, *Athenagoras*, în LACL, p. 63-64 cu bibli-

ografie; W. Kinzig, *Athenagoras*, în RGG, 4 Aufl., Bd. I, 1998, p. 887.

Atenodor sau Athenodoros

Episcop în provincia Pont, fratele mai mic al Sf. Grigorie* Taumaturgul. Informații despre el găsim la Eusebiu*, Ieronim* și Nichifor Calist. S-a născut la Neocezarea în jurul anului 215. Își însoțește fratele în călătoriile sale de formare și frecventează împreună cu el școala lui Origen din Cezareea. Revenit în Pont este numit episcop, însă nu se știe cu exactitate sediul său episcopal. Participă la primul sinod (264-265) împotriva lui Pavel* de Samosata. Scrie un tratat intitulat: *De hebraismo*, din care s-au păstrat trei fragmente în Sacra Paralela. Suidas* îi atribuie alte două lucrări: *Discurs despre întrupare* (Oratio de incarnatione) și *Discurs despre credință* (Oratio de fide).

K. Holl, *Fragmente vornicänischer Kirchenväter aus den Sacra Paralela*, Leipzig, 1899, p. 101; Eusebiu de Cezareea, *Ist. bis.*, 6, 30; 7, 14 și 28; Ieronim, *De vir. ill.*, 65; Nichifor Calist, *Ist. bis.*, 6, 27; DHGE, V, col. 43-44; P. Nautin, *Origène*, Paris, 1977, p. 81, 85; E. Prinzivalli, *Athénodore*, în DECA, I, p. 294-295; B. Windau, *Athenodorus*, în LACL, p. 64 vezi și bibliografia.

Atticus (Atic)

Atticus († 425), patriarh de Constantinopol, originar din Sevastia, Armenia, crescut și educat în erezia pnevmatomahă*. Ajungând la Constantinopol se convertește la Ortodoxie. Opozant al Sf. Ioan Gură de Aur*. Îi urmează lui Arsacius (m. 404) în scaunul patriarhal de Constantinopol. După moartea Sf. Ioan* Hrisostom, îl repune pe acesta în diptice, spre marea supărare al lui Chiril* al Ale-

xandriei. Îl alungă din Constantinopol pe Celestius, prietenul lui Pelagiu, și a păstrat legături cu Fer. Augustin* și cu Biserica Armeană. Scrierile sale, relative ca extensiune, îi atacă pe nestorienii, pelagieni și mesalieni. S-au păstrat fragmente din predica sa asupra Sf. Treimi în *Doctrina Patrum*, iar în *Actele* sale, dintr-o scrisoare dogmatică adresată lui Euspychius (*Ad Eupsychium*) asupra Dumnezeirii lui Hristos. Cât privește epistola sa către Sahak* cel Mare, există îndoieli privind autenticitatea ei. Lui Atticus îi aparține revizuirea în latină a canoanelor sinodului de la Niceea pe care le trimite sinodului din Cartagina (419).

Migne, PG 65, 649 și urm., 716-721; PG 77, 348-352; Grumel, *Les registres des actes du Patriarchat de Constantinople*, Kardiköi-Nucarest, I, 1, 1932, 35-48; CSEL, 88, Wien, 1981, p. 32-38; G. Bardy, Atticus de Constantinople et Cyrille d'Alexandrie, în Fliche-Martin, IV, 1937, p. 149-162; Bardenhewer, III, 1912, p. 361 și urm.; Edmund Venables, Atticus, art. în Smith-Wace, I, p. 207-209; Altaner-Stuiber, 1980, p. 323, 339; D. Stiernon, Atticus, în DECA, I, p. 295; U. Hamm, Atticus von Konstantinopel, în LACL, p. 64-65 bibliografie.

Atto

Atto (885-961) a fost episcop de Vercelli începând cu anul 924 și unul dintre canoniștii și teologii remarcabili ai vremii. Scrierile sale includ un comentariu extins la Epistolele pauline, în care s-a inspirat din Augustin*, Ieronim*, Claudiu de Turin etc., precum și o colecție de canoane bisericești. S-au păstrat parțial unele scrisori și omilii ale sale.

Migne, PL 134, 9-916; Opera, ed. de C. Buronzo del Signore, 2 vol. Vercelli, 1768; E. Pasteris, *Attone di Vercelli ossia el più grande vescovo e scrittore italiano del seco-*

lo X, Vita ed opere con uno studio sulle sue prose ritmiche recentemente scoperte dall'autore, 1925; A. Fliche, *La Réforme grégorienne*, I, SSL, VI, 1924, p. 61-74; Cross, *Atto*, în ODCC, p. 106.

Aubert, Autpertus (Authpertus)

Abate al mănăstirii Monte Cassino (834-837), cunoscut pentru remarcabila sa artă oratorică și cultura deosebită. În *Chronicon Casinense* găsim menționat sub numele său *nomnulla opuscula et pulchri sermones*. În mod cert îi aparține predica *De Sancto Matthia*. Îi mai sunt atribuite: omilia *Adest nobis, dilectissimi*, la Adormirea Maicii Domnului, alte câteva la Nașterea Sf. Fecioare și la sărbătoarea tuturor Sfinților.

Migne, PL, 173, 1022; Pierre Diacre, *De Viris illustribus Casinensis Coenobii*, c. 13; Migne, PL 173, 521; PL, 129, 1023-1034; Sermo 208, în Migne, PL 39, 2129; Ambrozie Autpert în Migne, PL 89, 1291; Baluze, *Miscellaneorum libri VII*, vol. I, 1678, p. 382; U. Chevalier, *Répertoire bibliographique*, I, 364; M. Mähler, *Aubert*, în DSp. I, col. 1098.

Audențiu

Audențiu, episcop de Toledo (385-395). După Ghenadie*, este autorul unei lucrări, *De fide adversus omnes haereses*, împotriva ereziilor majore ale vremii: manihei, sabelieni, arieni și bonosieni sau fotinieni. *De fide* a lui Audențiu conține textul primar al simbolului de credință de la Toledo.

A.C. Vega, *De Patrologia Española*, Bol. R. Acad. Hist., 169, 1972, 263-325; E. Romero Pose, *Audence*, în DECA, I, p. 296.

Audiani

Sectă rigoristă întemeiată de Audius, creștin mirean, care s-a separat de Bise-

rică pe motiv că preoții deveniseră prea secularizați. Audienii au fost acuzați de învățături antropomorfiste cu privire la Dumnezeu. Împăratul Constantin îi pune în afara legii și îi exilează în Sciția, unde aceștia întreprind activități misionare printre goți.

Epifanie, *Haer.* 70; Teodoret, *Ist. bis.*, IV, 10; L.E. Iselin, *Audios und die Audianer*, în *Jahrbücher für protestantische Theologie*, XVI, 1890, p. 298-305; G. Bareille, DTC I, 1903, col. 2265-2267; Cross, *Audiani*, în ODCC, p. 106.

Audoenus

Audoenus (609/10-684), numit Dado (Ouen sau Ouein, Audoin și Owen), a fost arhiepiscop de Rouen. S-a născut în anul 609/10 la Sancy lângă Soisson și a fost educat în familie. Tânăr fiind, a fost trimis la curtea regelui Clothaire II, unde se împrietenește cu Sf. Eligius, mai ales datorită înclinațiilor pe care și acesta le avea pentru viața monahală și ascetică. Sub Dagobert deține funcția de cancelar. În 634, întemeiază o mănăstire numită Resbac, azi Rebais, însă regele Dagobert îi interzice să devină monah. Este hirotonit preot, iar în 641 episcop de Rouen. Ca episcop încurajează învățământul și construiește mai multe mănăstiri, organizând școli și centre de asistență caritativă. Îndeplinește o serie de misiuni diplomatice pe lângă regii merovingieni, izbutind să încheie pacea între francii din Austrasia și Neustrasia. De la el au rămas două scrieri: *Viața Sf. Eligius* care, deși nu se păstrează în forma sa originală, este un important document pentru istoria vremii sale. Mai există apoi într-un manuscris și *Viața Sf. Remi* și fragmente din diverse lucrări mai puțin importante.

B. Krusch, MGH, *Scriptores Rerum Merovingiarum*, IV, 1902, p. 634-741

(conține ediția critică a Vieții Sf. Eligius); E.P. Savage, în *AnBoll.* V, 1886, p. 67-146; C. Deeds, *Audoenus, Sf.*, în *Smith-Wace*, I, p. 214-215; Cross, *Ouen, Sf.*, în *ODCC*, p. 1017.

Augustalis

Scriitor african care a compus o paschalie, *Laterculus*, care indica data Sf. Paști între anii 213-312. A fost primul care a adoptat ciclul pascal bazat pe 84 de ani. Calculul său a fost folosit în Africa până la sfârșitul sec. IV, când a fost revizuit de Agriustia*. Opera sa s-a pierdut, însă ea poate fi reconstituită în linii mari din lucrarea anonimă *Computus Carthaginiensis*, a. 455, scrisă în al șaselea an al domniei lui Genserik.

CPL 2273; B. Krusch, *Studien zur christlich-mittelalterlichen Chronologie*, I, Leipzig, 1880, p. 5-23, 138, 150 Krusch reconstituie calculul la p. 17-19; DHGE V, 414; V. Loi, *Augustalis*, în *DECA*, I, p. 297; B. Windau, *Augustalis*, în *LACL*, p. 65 vezi bibliografia.

Augustin, Fericitul

Fericitul Augustin (354-430), episcop de Hippo. S-a născut la Tagaste în Africa de Nord (Algeria), la anul 354, într-o familie mixtă: tatăl, Patritius, păgân, iar mama, Monica, creștină. Este educat de mama sa în credința creștină. Dotat cu inteligență deosebită, face studii strălucitoare la Tagaste, la Madaura și în cele din urmă la Cartagina, unde studiază dreptul. Predă gramatica la Tagaste (374) și retorică la Cartagina (375-383), apoi la Roma (384) și în cele din urmă la Milano (384-386), în calitate de profesor. Poseda vaste cunoștințe de limba, literatura și cultura latină. Nu cunoaștea decât foarte puțin greaca, iar punica, deloc. În pofida educației creștine primită de la mama sa

și atras de cunoașterea rațională, abandonează credința creștină și se alătură maniheilor datorită raționalismului declarat al acestora care excludea credința, pentru că promova un creștinism pur și spiritual care excludea Vechiul Testament, dar și mai ales pentru soluția radicală în problema răului oferită de aceștia. Dar mai presus de toate el a îmbrățișat maniheismul pentru înțelepciunea care i-a fost făgăduită în acest context, pentru presuposițiile lui metodologice și metafizice, și pentru raționalismul, materialismul și dualismul lui. Nu după multă vreme devine nemulțumit de maniheism, și se îndreaptă spre scepticism: "pentru oarecare vreme la cârma corabiei mele s-au aflat academicii", mărturisea el. Regăsește credința creștină sub influența Sf. Ambrozie, care i-a deschis ochii în legătură cu inconsistențele doctrinare ale maniheismului, dându-i cheia pentru interpretarea Vechiului Testament. În același timp, se dedică lecturii filosofiei neoplatonice tradusă de Marius Victorin. În august 386, se convertește definitiv la creștinism. Se botează de Sf. Paști în anul 387, împlinind prin aceasta dorința și rugăciunile arzătoare ale mamei sale. De la Milan pleacă spre Roma. Când ajunge la Ostia, mama sa se îmbolnăvește și moare. Rămâne la Roma până la moartea lui Maxim (388), preocupat fiind de viața monahală și scrierea de cărți. În același an se întoarce în Africa, la Tagaste, unde pune în practică, împreună cu un grup de prieteni, un program de viață ascetică. În timpul unei vizite la Hippo, cu scopul de a găsi un loc adecvat pentru o așezare monahală, este luat de un grup de creștini și dus la episcopul locului, Valerius, care îl hirotonește preot în 391. O dată hirotonit preot, el se dedică vieții monahale, continuând să aprofundeze teologia și să predice. În 395, este hirotonit episcop

vicar de Hippo, iar după moartea lui Valerius ajunge titular al diocezei de Hippo unde va rămâne până la moarte, care survine în timpul asediului cetății de către vandali. Biserica Apuseană îl consideră 'sfânt', iar Biserica Ortodoxă, 'fericit'.

Augustin a lăsat o operă deosebit de vastă, acoperind domenii teologice, filosofice și literare diverse. În *Retractationes*, el menționează doar 232 de cărți, în timp ce Possidius, în *Indexul* pe care îl anexează la *Vita Augustini*, dă o listă de 1030 de cărți, scrisori și tratate. Ambele liste sunt însă incomplete.

Dintre lucrările sale cele mai reprezentative rămân *Mărturisirile* (*Confessiones*) și *Despre Cetatea lui Dumnezeu* (*De Civitate Dei*). Prima lucrare, scrisă între anii 397-400, este concepută ca o autobiografie, descriind viața sa până la momentul convertirii, în același timp fiind și o operă de filosofie, teologie, mistică și poezie. *Despre Cetatea lui Dumnezeu* este cea de a doua capodoperă augustiniană, concepută ca o sinteză a gândirii sale filosofice, teologice și politice. Motivul scrierii acestei opere îl constituie acuza păgână împotriva creștinismului și mai ales căderea Romei sub Alaric la 410. Păgânii susțineau că Roma a căzut pentru faptul că zeii păgâni nu mai erau venerați în cetate. Ca răspuns, Augustin relevă deosebirile fundamentale dintre păgânism și creștinism, realizând o strălucită analiză a relației dintre creștinism și lume. Cartea poate fi considerată ca una din cele mai izbutite expuneri a filosofiei creștine a istoriei. Lucrarea a fost redactată între anii 413-426. La aceste capodopere, mai adăugăm următoarele lucrări, nu de mai mică importanță: *De Trinitate*, lucrarea teologică principală a lui Augustin care a exercitat o influență hotărâtoare asupra teologiei trinitare

apuseană. *De doctrina Christiana*, care a servit ca model pentru Sentințele (*Sententiae*) medievale, cât și pentru hermeneutica biblică. Menționăm apoi, scrierile împotriva maniheilor, donatiștilor și a pelagienilor, bogata lui corespondență, predicile, colecția de dialoguri filosofice. Înainte de moarte, Augustin își reevaluează întreaga sa operă în *Retractationes* (Retractări sau Revizuirii), în două cărți. Este vorba de un nou gen literar, al autocriticii literare, unic în istoria literaturii vechi și medievale. El trece în revistă toate lucrările sale până la 427, arătând motivele, data la care a fost scrisă fiecare și în cele din urmă notând greșelile care s-au strecurat și făcând îndreptările necesare.

Importanța lui Augustin rezidă mai ales în înțelegerea profundă pe care el o are asupra adevărului credinței creștine, pe care îl apără împotriva a trei mari mișcări eretice: maniheismul, donatismul și pelagianismul. În scrierile sale împotriva maniheismului, el pune temelia unei metafizici care va influența gândirea scolasticilor. Contra dualismului maniheic, care postula existența unui agent al răului opus din veșnicie unui Dumnezeu bun, el afirmă natura esențial bună a întregii creații. Dumnezeu este singurul creator al tuturor lucrurilor pe care le susține în viață. Răul este lipsa binelui. Răul fizic rezidă în imperfecțiunea creaturilor, iar cel moral izvorăște din libertatea de voință. Erezia donatistă amenința integritatea Bisericii creștine din Africa. În lupta împotriva acestei mișcări, el a fost obligat să dezvolte doctrina despre Biserică, despre Sf. Taine și despre har, dincolo de limitele cunoscute până la el, influențând profund teologia apuseană. Prin Biserică el înțelegea comunitatea credincioșilor zidită pe temelia apostolilor, sau comunitatea celor dreți în

pelerinaj prin această lume de la Abel și până la sfârșitul lumii, sau comunitatea celor predestinați să trăiască în fericita nemurire. Primul aspect se referă la faptul că Biserica este una, apostolică, sfântă și catolică sau sobornicească. El a fost un adevărat apostol sau teolog al unității, pe care o vedea ca o comuniune deplină de credință, viață sacramentală și iubire. Erezia, schisma și păcatul se ridică împotriva acestei întregite comuniuni. Ereticul nu este doar cel care greșește în afirmarea credinței, ci cel care se opune învățăturii Bisericii. "Căci cei care nu iubesc unitatea Bisericii nu au iubirea lui Dumnezeu". Cel de al doilea aspect se referă la prezența în sânul Bisericii atât a celor drepti, cât și a celor păcătoși. Biserica este sfântă și cu toate acestea nu îi împiedică pe cei păcătoși de a fi în ea, căci aceștia nu contaminatează virtutea celor drepti. Separarea definitivă între drepti și păcătoși se va face la sfârșitul lumii. În această perspectivă, el vede Biserica ca o comunitate a celor aleși sau predestinați, vrând să spună că păcătoșii sunt doar 'aparent' în Biserică, la fel și cei drepti care nu perseverează pe calea adevărului. Prin aceasta Augustin nu neagă că și aceștia sunt în 'sânul Bisericii' și că nu trăiesc în aceeași 'comunitate' sub conducerea aceluiași 'păstor', și că nu sunt fii ai lui Dumnezeu. Chiar dacă El știe care le va fi soarta, aceștia vor fi mereu fii ai Săi. Biserica este aici pe pământ Împărăția lui Dumnezeu, deși în mod imperfect: "Acolo unde se află cele două categorii (răi și buni), se află Biserica, iar acolo unde sunt doar cei din a doua (categorie) se află Biserica viitorului...Prin urmare, în această lume Biserica este Împărăția lui Hristos și Împărăția Cerurilor". Există buni și în afara Bisericii, aceștia însă nu vor fi părtași ai mântuirii. Cât privește statul, Augustin

acceptă că autoritatea acestuia este de la Dumnezeu, însă ea este validă numai în măsura în care este întemeiată pe dreptate, care include adorarea adevăratului Dumnezeu. Statul poate fi un instrument în lupta împotriva ereziei și a schisme. Cea de a treia erezie, cu care s-a confruntat Augustin, a fost pelagianismul. În 410 este informat că Pelagius îi atacase o afirmație din *confesiunile* sale (*Confessiones* X, 29 [40]). Acest lucru a declanșat o aprigă controversă care evocă învățătura augustiniană despre căderea protopărinților, păcatul original și predestinație. Augustin învață că omul a fost creat și înzestrat cu anumite daruri supranaturale, pe care însă le pierde prin căderea în păcat a lui Adam. În consecință, omul suferă de o boală morală ereditară și este legal vinovat de păcatul lui Adam. Din această stare el poate fi mântuit numai prin harul lui Dumnezeu. Sarcina harului este să înlăture obstacolele care împiedică voința de la săvârșirea faptelor bune și să fugă de rău. Aceste obstacole sunt: *necunoașterea* sau *ignoranța* și *slăbiciunea*. Întrucât *slăbiciunea* este mai mare, harul ajutător este mai degrabă mișcarea voinței, decât luminarea intelectului. Harul este necesar pentru evitarea păcatului și pentru întoarcerea la Dumnezeu și realizarea mântuirii. Harul se obține prin rugăciune, de unde necesitatea rugăciunii. Harul singur face posibilă observarea poruncilor. Dumnezeu nu poruncește imposibilul, însă prin porunca lui ne sfătuiește ceea ce putem să facem, cerând și ceea ce nu putem face, iar pentru aceasta ne ajută, prin harul Său, să săvârșim și ceea ce este dincolo de putința noastră, căci, spune Augustin, "El (Dumnezeu) nu părăsește pe cineva, dacă El (Dumnezeu) nu este părăsit" (*De. nat. et gr.*, 26, 29). Întreaga omenire nu este altceva decât "o

masă de păcat" (messa peccati), din sânul căreia Dumnezeu a ales unele suflete spre a primi îndurarea Sa nemeritată. Pentru problema celor aleși și a celor nealeși nu există altă explicație, decât inscrutabila înțelepciune a lui Dumnezeu, iar copiii care mor nebotezați merg în locul veșnicei pierzării. Acest aspect al învățăturii lui Augustin a fost puternic influențat de experiența harului atotputernic al lui Dumnezeu pe care personal a simțit-o în viața sa. De fapt, acest aspect va avea un mare impact și în gândirea reformatoarelor, în special a lui J. Calvin.

Confruntarea cu cele trei erezii a făcut ca o mare parte din opera lui Augustin să aibă un caracter polemic, ceea ce însă nu reduce cu nimic importanța ei covârșitoare pentru istoria teologiei creștine în ansamblul ei și mai ales pentru teologia și spiritualitatea apuseană. Acest lucru se datorează atât faptului că el a apărut temeliile teologice ale vieții spirituale, în special în legătură cu lucrarea harului divin, cât, mai ales, pentru că a dezvoltat și examinat cu atenție punctele esențiale ale acestei vieți, accentuând relația ei intimă cu marile taine creștine: Sf. Treime, Hristos, Biserica și justificarea. De aceea, se poate spune că teologia lui Augustin este în același timp trinitară, hristologică, eclesiologică, antropologică și biblică. Pe lângă influența în teologie, trebuie să subliniem faptul că Augustin a modelat întreg evul mediu până în secolul al XIII-lea și chiar după redescoperirea lui Aristotel de către Toma de Aquino, prezența lui în teologia și filosofia europeană a fost mult mai pregnantă decât este îndeobște recunoscut.

Migne, PL 32-47; *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Pragae, Lipsae, Vindobonae, începând cu 1887; *Corpus Christianorum Latinorum*, Turnhout-Paris; în

Bibliothèque Augustinienne, *Oeuvres de S. Augustine*, text latin et traduction française, Paris începând cu 1948; Fericitul Augustin, Scrieri Alese, partea întâi, *Confessiones - Mărturisiri*, trad. și indici de Nicolae Barbu, introd. și note Ioan Rămureanu, în *Părinți și Scriitori Bisericești*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985; *De Civitate Dei*. Cartea I, trad... de Leon Băncilă, Speranța, București, 1907; *Despre cultul lui Dumnezeu*. Traducere. Cartea X-a din *De Civitate Dei* a Fer. Augustin, trad. Popa M. Marin, Speranța, București, 1907; *Despre moarte și transmisiunea ei în omenire*. Cartea XIII-a din *De Civitate Dei* și *Despre nemurirea sufletului* (De immortalitate animi). Opere ale Fer. Augustin. Traduceri... de Ion N. Popescu, Speranța, București, 1907; *Despre judecata cea din urmă din opera De Civitate Dei* a Fer. Augustin, trad... de Ioan I. Roșculeț, Tipografia Regală, București, 1907; Poujoulat, *Histoire de S. Augustin*, ed. a 7-a, Paris, 1886; H. I. Marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, Paris, 1938 și trad. în lb. rom. Humanitas, București, 1997; I. Bochet, *Le statut de l'histoire de la philosophie selon la Lettre 118 d'Augustine à Dioscore*, în *Revue des études augustiniennes* 44, 1998, p. 49-76; V.E. Drecoll, *Die Entstehung der Gnadenlehre Augustins*, Tübingen, 1999; idem, *Studying Augustine. An Overview of Recent Research*, în *Augustine and His Critics*, ed. de R. Dodaro și G. Lawless, Routledge, London, 2000, p. 18-34; M. Fiedrowicz, *Augustin, Enarrationes in Psalmos*, în *Lexikon der theologischen Werke*, Stuttgart, 2000; A. Fitzgerald, *Augustine through the Ages. An Encyclopedia*, Grand Rapids (Michigan), Cambridge (UK), 1999; A. Fürst, *Augustine im Orient*, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 110, 1999, p. 293-314; C. Harrison, *Christian Truth and Fractured Humanity. Augustine in Context*, Oxford, 2000; B. Neil, *Neo-platonic Influence on Augustin's Conception of the Ascent of the Soul in 'De quantitate animae'*, în *Prayer and Spirituality in the Early Church*, vol. 2, ed. de P. Allen-M. Mayer-L.

Cross, Brisbane, 1999, p. 197-215; A. Pollastri, *La fede negli scritti di s. Agostino*, în *Dizionario di spiritualità biblico-patristica* 22, Roma, 1999, p. 277-301; N. P. Brown, *Augustine of Hippo*, Berkeley C.A., University of California, 1967; N.J. Tochia, *Creatio ex nihilo and the Theology of St. Augustine, The Anti-Manicheism a Polemic and Beyond*, American University Studies, Peter Lang, New York, 1999; M.-A. Vannier, *Les avatars de l'augustinisme*, în *Revista augustiniana* 50, 1999, p. 133-142; H. Chadwick, *Augustine*, New York, Oxford University Press, 1986; E. Gilson, *The Christian Philosophy of Saint Augustine*, New York, Random House, 1960; C. Kriwan, *Augustine*, London, Routledge, 1989; I.G. Coman, *Patrologie*, (1956), p. 250-263; O. Bardenhewer, IV, p. 434-511; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 597-697; Quasten, *Patrology*, IV, p. 342-461, cu bibliografie bogată; A. Trape, *Augustine d'Hippone*, în DECA, I, p. 299-308; W. Geerlings, *Augustinus*, în LACL, p. 65-85 cu bibliografie; M.-A. Vannier, *Augustin*, în *Dictionnaire critique de théologie*, Paris, PUF, 1998, p. 105-108.

Augustinus Hibernicus

Numele lui Augustinus Hibernicus apare în legătură cu lucrările incerte atribuite Fericitului Augustin*, despre el neștiindu-se nimic, în afară de faptul că a fost irlandez. Îi este atribuită o lucrare exegetică în trei cărți: *De mirabilis Sacrae Scripturae*, care datează din sec. VII, precum și un *Comentariu la epistolele sobornicești*. În *De mirabilis* el prezintă evenimentele extraordinare menționate în Sf. Scriptură.

Migne, PL 35, 2149-2002; CPL 1123; M. Simonetti, <*De mirabilis Sacrae Scripturae*>. *Un trattato irlandese sui miracoli nelle Sacra Scrittura*, RomBarb 4, 1979, p. 225-251; M. Spinelli, *Augustinus Hibernicus*, în DECA, I, p. 311.

Aunacharius de Auxerre

Aunacharius devine episcop de Auxerre în 567 și rămâne în scaun până în 605. Este fratele lui Austrenus, episcop de Orleans, și prieten al lui Loup, episcop de Sens. De la el provin canoanele acceptate de sinoadele din 585 și 592, care privesc organizarea bisericească. A participat la sinoadele de la Paris, din 573 și de la Macon (581, 585). Îscălește, împreună cu alți ierarhi, scrisoarea privind răzmerița de la mănăstirea Sf. Cruce din Poitiers. În același an face un pelerinaj la Sf. Martin de Tours. A convocat și ținut un sinod la Auxerre, la o dată care ne este necunoscută, însă un rezumat al documentelor sinodului se păstrează în biografia sa. De la el se mai păstrează o scrisoare adresată preotului african Ștefan, căruia îi cere să scrie viețile Sf. German și Amator.

Migne, PL 72, 767 și urm.; BHL 805-806; L. Duchesne, *Fastes episcopaux de l'ancienne Gaule*, II, Paris, 1899, p. 446; V. Saxer, *Aunachaire d'Auxerre*, în DECA, I, p. 312; G. Röwekamp, *Aunacharius von Auxerre*, în LACL, p. 86 vezi bibliografia.

Aurasius de Toledo

Aurasius a fost episcop de Toledo probabil din 603 și până în 615, când încetează din viață. Se pare că a fost un predicator incisiv și persuasiv. Din nefericire, de la el s-a păstrat doar o scrisoare împotriva comitelui de Toledo, Froja (Frogan), care manifesta certe tendințe iudaizante. Este vorba de *Epistula ad Froganes*. El obține un decret regal împotriva acestuia, pe care îl confirmă în calitatea sa de ierarh al diocesei toledane.

W. Gundlach, MGH, *Epistolae*, 3, 689 și urm.; CPL 1296; I. Gill, *Miscellanea Wisigothica*. Sevilla, 1972; L.A. Garcia Moreno, *Proso-*

pografía del reino visigodo de Toledo, Salamanca, 1974, p. 113; J. Orlandis, D. Ramos-Lisson, *Die Synoden auf der Iberischen Halbinseln*, Paderborn, 1981; M. Díaz y Díaz, *Aurasius de Tolède*, în DECA, p. 312; E. Reichert, *Aurasius von Toledo*, în LACL, p. 86.

Aurelian de Arles

În 546 ajunge episcop de Arles, iar mai apoi, la solicitarea lui Childebert, devine vicar al scaunului apostolic în Galia. Este fondatorul mănăstirii Sf. Petru din Galia, unde impune reguli monahale inspirate din rînduielile monahale concepute de Caesar de Arles. Participă la sinodul de la Orleans din 549 și se adresează papii Vigiliu în problema celor Trei Capitole. Se păstrează răspunsul papii Vigiliu la această epistolă. Regulele sale monahale au influențat, la rândul lor, *Regula Tarnatensis* și *Regula* sau rînduiala lui Ferreolus. De la el se mai păstrează o scurtă epistolă adresată regelui Theudebert I. A decedat la Lyon în 551 unde fusese transferat ca episcop.

Migne, PL 68, 385-406 - regula monahală; PL 69, 41 răspunsul papii Vigil și în Jaffé, 925; CPL 1055, 1844-1846; PLS 4, 1203-1206; MGH Epistolae, 124; CCL 117, 426-428; C. de Clercq, *La législation religieuse*, Louvain, 1936; V. Desprez, *Règles monastiques d'Occident*, Bellfontaine, 1980; A. Hamman, *Aurelianus d'Arles*, în DECA, I, p. 312; C. Kasper, *Aurelianus von Arles*, în LACL, p. 86.

Aureliu de Cartagina

Aureliu de Cartagina († 430), prieten apropiat al lui Augustin. Despre el cunoaștem puține lucruri. A fost fratele lui Fortunat diaconul, menționat de Paulin. La întoarcerea sa în Africa, Augustin* îl

găsește pe Aureliu diacon la Cartagina (388). A fost ales episcop în ultima decadă a sec. IV. În această calitate el participă la sinodul de la Cartagina din 397, iar în 416 prezidează sinodul provincial african și este semnatar al primei scrisori către papa Inocențiu I, prin care se condamnă pelagianismul. Aureliu ia o atitudine fermă și față de papa Zosim, care nu avea o atitudine tranșantă față de Pelagiu și Celestius, după cum reiese din hotărârile conciliilor africane pe care le-a prezidat, cele din 418 și din 419. Tot în problema pelagiană, la cererea lui Honoriu și Teodosie, prezidează sinoadele din 421 (Mansi, IV, 447-452), 424 (Mansi, III, 839-844) și 426 (Mansi, IV, 517-528). De la el ne-au parvenit puține scrieri: o circulară: *De damnatio Pelagii atque Caelestii*, din 419, și scurte intervenții la sinoadele locale la care a participat (Mansi, III, 699-843). A decedat în Cartagina în 430. Fără îndoială, Aureliu a fost o personalitate deosebită, credincios apărător al credinței creștine împotriva ereziilor și un bun păstrător al tradiției. Sf. Ioan* Hrisostom este printre cei care i-au apreciat în mod deosebit viața și activitatea.

Migne, PL, 20, 752-756; 1009-1014; PL, 56, 418; PL, 50, 423-427; CPL, 393-396; DHGE, 5, 726-738; M.G. Mara, *Aurelius de Carthage*, în DECA, I, p. 313-314; W. Geerlings, *Aurelius von Karthago*, în LACL, p. 86-87.

Ausonius (Ausoniu)

Ausonius (310-394). Numele său este Magnus Decius Ausonius; poet de limbă latină. Este de origine galo-roman, născut la Burdigala (Bordeaux). Studiază în orașul natal și mai apoi la Toulouse. Funcționează la Burdigala ca *grammaticus* și apoi *rhetor* până în 364, când

Valentin îl cheamă spre a fi tutorele fiului său, Grațian. Face carieră politică, ajungând prefect praetorian și consul în 379. După moartea lui Grațian (384), Ausonius se retrage la Burdigala. A fost un apropiat al lui Paulin* de Nola, căruia îi scrie patru scrisori în versuri, pentru a-l convinge să nu îmbrățișeze viața monahală și să nu se retragă în Spania (389). Paulin îi va răspunde după patru ani, subliniind ferm seriozitatea hotărârii luate. Faptul că Ausonius a încercat să-l convingă pe Paulin de Nola să nu devină monah creștin, ne face să credem că nu a fost creștin. De altfel, problema credinței sale a rămas încă nerezolvată. Se crede că el a fluctuat între păgânism și creștinism. Totuși, opera sa de maturitate dezvăluie nuanțe ale unei mărturisiri de credință creștină. Epigramele sale - *Versus paschales pro Augusto*, *Oratio matutina* și *Oratio versibus rhopalicis*, sunt scrise în spirit creștin. Dintre poemele sale cele mai importante reținem *Mosella*, în care descrie regiunea Moselle și orașul Trier. *Ephemeris* descrie o zi din viața autorului. Regăsim în această lucrare din urmă, ceea ce am putea numi 'o mărturisire de credință' sub forma unei rugăciuni adresată primelor două Persoane ale Sfintei Treimi. La acestea se adaugă cele 25 de *Epistolae*, adresate unor diverși prieteni. Interesante sunt epistolele către prietenul său Paulin de Nola în care sesizăm o sensibilitate sufletească deosebită.

Migne, PL 19, 823-958; K. Schenkel, MGH, *Auctor antiqu.*, V, 2, Berlin, 1883; Nora K. Chadwick, *Poetry and Letters in Early Christian Gaul*, 1955; E. M. Young, *Ausonius Decimus Magnus*, art. în Smith-Wace, I, p. 230-232; P. de Labriolle, *La correspondance d'Ausone et de Paulin de Nole*, Paris, 1910; H.A. Gärtner, *Ein Gebet in Keulenversen*, în E. Campi-L. Grane-A.M. Ritter (Hg.), *Oratio. Das Gebet in patristischer und*

reformatorischer Sicht (=FS A. Schindler), Göttingen, 1999, p. 43-51; K. Smolak, *Das Morgengebet des Ausonius (Ephemeris 3)*, în *Augustinianum* 66, 1999, p. 113-126; idem, 'Beim Wort genommen'. *Zum Umgang mit römischen Dichtungen in Spätantike und Mittelalter (Ausonius und Carmina Burana)*, în *Wiener Studien* 114, 2001, p. 519-534; Altaner-Stuiber, (1966), p. 406 și urm.; Bardenheuer, III, p. 436-400; Tixeront, *Patrology*, p. 361; Altaner-Stuiber, 1980, p. 406 și urm.; Quasten, *Patrology*, IV, p. 278-281 cu bibliografie bogată; C. Riggi, *Ausone*, în DECA, I, p. 314-315; M. Skeb OSB, *Ausonius*, în LACL, p. 87.

Auspiciu de Toul

Episcop de Toul la mijlocul sec. V. Împreună cu Loup de Troyes, a fost recomandat de către Sidoniu Apollinarie, lui Arbogast, guvernator de Trier, pentru a-l instrui pe acesta în legătură cu îndatoririle sale. Se păstrează una din scrisorile pe care Sidoniu, deja în exil în 475-476, i le-a adresat. De la Auspiciu de Toul a rămas o *Epistola metrica*, unul din primele documente de acest gen, adresată lui Arbogast, în care îi fixează diverse norme de conduită creștină.

Migne, PL 61, 1005-1008; CPL 1056; MGH, *Epistolae*, 3.1, p. 135; Poet. lat., 4-2, p. 614; W. Gundlach, în CCL 117, 442-447; A. Hamman, *Auspicius de Toul*, în DECA, I, p. 315; C. Kasper, *Auspicius von Toul*, în LACL, p. 87 cu bibliografie.

Authentikos Logos

Authentikos Logos este titlul unui document coptic păstrat în Biblioteca de la Nag Hammadi. Ea conține un tratat despre soarta sufletului într-o lume căzută în materialitate. Authentikos Logos dezvoltă o învățătură neoplatoniciană despre suflet, ceea ce ne face să credem că

provine din cercurile alexandrine și datează probabil de la sfârșitul sec. II.

J.E. Ménard, *L'Authentikos Logos*, Louvain, 1977 (text coptic și trad. franceză); P. Chérîx, *Concordance NHC VI*, Louvain, 1993; P. Bruns, *Authentikos Logos*, în LACL, p. 87. Vezi NAG HAMMADI.

Autpertus (Ambrosius)

Călugăr și abate benedictin care a decedat la mănăstirea sa din sudul Italiei în anul 778/9. Este de origine din Franța, probabil din Provence. Se pare că a atins un nivel înalt de excelență intelectuală, întrucât îl întâlnim între favoriții lui Pipin, ca tutore al lui Carol și arhicancelar la curtea imperială. Părăsește activitățile mundane, retrăgându-se la mănăstirea benedictină de pe malul râului Vulturnus (Vulturno) în sudul Italiei, construită de frații Paldo, Tato și Jason, ajunsă la mare strălucire în sec. VIII și până în a doua jumătate a sec. IX, când a fost distrusă de către sarazinii care au invadat Italia venind din Africa de Nord între anii 872-882. Aici se dedică studiului Sf. Scripturi și al Părinților latini. În ultima parte a vieții sale conduce mănăstirea în calitate de abate. Autpertus a scris o serie de comentarii biblice. Dintre acestea Trithem a descoperit următoarele: *In Cantica Canticorum*, lib. I; *In Psalteriam*, lib. I; *Donum Sapientiae*, *Epistolarum ad diversos*, lib. I; *De cupiditate*, lib. I; *In Apocalypsin Joannis*, lib. decem, considerată ca fiind cea mai importantă lucrare a sa. I-au mai fost atribuite o serie de tratate, omilii și scrieri hagiografice dar care, după câte se pare, nu îi aparțin, iar unele s-au pierdut. A nu fi confundat cu Autpertus sau Aubert* din sec. IX.

Migne, PL 89, 1265; J.G. Cazenove, *Autpertus*, în Smith-Wace, I, p. 232-233.

Auxențiu de Durostor

Auxențiu de Durostor (sec. IV-V?), episcop arian, istoric bisericesc și biograf, reprezentant al Școlii literare de la Dunărea de Jos. S-a născut într-o localitate pe teritoriul actual al Munteniei, în prima jumătate a sec. IV și a decedat la Mediolanum (Milano) la sfârșitul sec. IV sau în primii ani ai sec. V (Diaconescu). Devine fiu duhovnicesc al lui Ulfila, care, după cum mărturisește el însuși, l-a luat de la părinții lui și l-a educat în spiritul valorilor creștine, transformându-l într-un bărbat erudit și bun predicator. Educația i-a fost făcută probabil în școala lui Ulfila, unde a învățat atât gotica, cât și latina, el devenind scriitor de limbă latină. A fost numit episcop de Durostorum și rămâne în scaun până în jurul anului 383, când împăratul Teodosie ia măsuri drastice împotriva arianismului. Se refugiază la Mediolanum (Milano), unde scaunul episcopal era deținut de Auxențiu*, înflăcărat arian, iar la curtea imperială era încă în viață împărăteasa Justina, mare apărătoare a arianismului. După moartea lui Auxențiu, comunitatea ariană de aici rămâne fără conducător. Cu sprijinul împărătesei Justina, el preia conducerea acesteia, sub denumirea de Auxențiu II. Prima lui mișcare a fost de a pune mâna pe cele două biserici principale din oraș, prin aceasta intrând în conflict cu Sf. Ambrozie*, care relatează pe larg isprăvile acestuia. Astfel, el ne spune că, Auxențiu avea obiceiul de a-și schimba numele. În Sciția s-a numit Mercurinus, iar la Milano, Auxențiu, împrumutând acest nume pentru a înșela poporul: 'acum are deja două nume; dacă s-ar duce de aici în altă parte, și-ar da un al treilea nume'. Prin aceasta, Ambrozie voia să scoată în evidență caracterul schimbător al lui Auxențiu.

De la Auxențiu a rămas *Epistula de fide vita et obitu Wulfilae*, în care se găsesc

date importante despre viața, opera și doctrina lui Ulfila. Dacă este adevărat, după cum afirmă Auxențiu, că partea doctrinară a epistolei a fost dictată de Ulfila, înseamnă că el are o contribuție fragilă sub aspect dogmatic. Ca aspecte importante prezentate de epistola lui Auxențiu, reținem datele istorice despre Ulfila, informațiile referitoare la ținutul din Dacia și România unde se aflau goții, iar din punct de vedere lingvistic, se poate descifra perioada de trecere de la limba latină propriu-zisă la limbile romanice naționale.

Migne, PLS, 1, 703-707; CPL, 691; Sch. 267, 236-251; *Aus der Schule des Wulfilas, Auxenti Durostorensis, Epistula de fide, vita et obitu Wulfilae*, în *Zusammenhang der Dissertatio Maximinio contra Ambrosium*, herausgegeben von F. Kauffmann, Texte und Untersuchungen zur altgermanischen Religionsgeschichte, Strasburg, 1899; Iorgu Stoian, *Auxențiu, episcop de Durostor*, București, 1938; Sf. Ambrozie, *Sermo contra Auxentium de basilicas tradendis*, 22, 23, 27 etc., în Migne, PL, col. 1056 BC, 1058 A, 1058 AB.; H. Mihăiescu, *Scrisoarea lui Auxențiu de Durostor, izvor pentru latinitatea balcanică*, în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Editura Academiei RPR, București, 1958, p. 607-618; M. Meslin, *Les Ariens d'Occident*, Paris, 1967, p. 44-58, 439; I. G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, EIBMBOR, București, 1979, p. 206-212; M. Diaconescu, *Literarische und kulturelle Beziehungen zwischen der dakisch-römischen Bevölkerung und der Goten in 4-6 Jahrhundert und die Perspektiven ihrer multidisziplinären Erforschung*, în *Germanistentreffen, Documentation & Materialien*, DAAD, Bonn, 27, 1993, p. 27-42 și în trad. rom. în M. Diaconescu, *Istorie și valori*, Ed. Ministerului de Interne, București, 1994, p. 85-95; Idem, *Istoria literaturii dacoromane*, București, 1999, p. 663-668; Sf. Ambrozie, *Scrieri*. Partea a doua în PSB, București, 1994, p. 121-122; Altaner-Stuiber, 1980, p. 372 și urm.; M. Simonetti, *Auxence de Durostorum*, în DECA, I, p. 321;

B. Dümmler, *Auxentius von Durostorum*, în LACL, p. 89.

Auxențiu I de Milan

Auxențiu I (sec. IV), episcop arian de Milan, predecesorul Sf. Ambrozie*, de origine din Capadocia. A fost hirotonit episcop de Grigorie al Alexandriei, tot arian, impus cu forța spre a-l înlocui pe Sf. Atanasie*. Auxențiu este cel mai de seamă exponent al arianismului în Apus, fiind numit episcop de către împăratul Constanțiu în 355. Nici condamnările din partea sinoadelor de la Ariminum (359) și Paris (360), nici intervențiile lui Ilarie* de Poitiers pe lângă Valentinian (364-364), nici atacul sf. Atanasie (369) și, în cele din urmă, nici condamnarea sinodului de la Roma (372), nu au dus la înlăturarea lui din scaunul episcopal, în care rămâne până la moarte în 374.

Migne, PL, 10, 617-618; L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*, 1889, p. 84-89; M. Meslin, *Les Ariens d'Occident*, Paris, 1967, p. 439; M. Simonetti, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1975, p. 585; Altaner-Stuiber, 1980, p. 362, 378; Quasten, *Patrology*, IV, 93-94; M. Simonetti, *Auxence de Milan*, în DECA, I, p. 321; W. Geerlings, *Auxentius von Mailand*, în LACL, p. 89.

Avitus, Alcimus Aecdicus

Avitus, Alcimus Aecdicus sau Ecdicius († 519), episcop de Vienne, în Galia. Născut în Auvergne la mijlocul sec. al V-lea într-o familie nobilă. Tatăl aparținea unei familii senatoriale, iar mama sa, Audentia, a fost probabil sora lui M. Maecilius Avitus, împărat în Apus, la 456 d. Hr. Atras de studiu mai mult decât de viața politică, Avitus se retrage într-o mănăstire nu departe de cetatea natală. Vestea credinței și a culturii sale deosebite se răspândește și astfel este numit arhiepiscop de Vienne în 490, urmând în scaun tatălui său Isihie. Îl convertește de

la arianism pe regele burgunzilor, Sigismund. Scrie o serie de tratate împotriva ereziilor lui Nestorie*, Eutihie* și Sabellie* și a erorilor pelagiene promovate de Faustus, abate de Lerini. Dintr-o scrisoare a papei Hormisdas deducem că el a fost numit de către pontif *vicar apostolic* al Galiei, calitate în care prezidează conciliul de la Epaune (Concilium Epao-nense) din 517, convocat în vederea restabilirii disciplinei ecclesiastice în Galia narbonică. Avitus s-a angajat activ în rezolvarea disputei dintre Biserica Romei și cea de la Constantinopol privind excomunicarea lui Acaciu.

Dintre lucrările sale care s-au păstrat menționăm: *De Mosaicae Historiae Gestis*, cuprinzând cinci poeme (*De Origine mundi; De Peccato originali; De Sententia Dei; De Diluvio* și *De transitu Maris Rubri*), dedicate fratelui său Appolinaris. Un alt poem *De Virginitate* și aproximativ 100 de epistole, multe abordând teme doctrinare referitoare la Sf. Treime, împotriva arienilor sau împotriva lui Eutihie. Dintre predicile sale s-au păstrat doar trei și mai multe fragmente. Epigramele sale s-au pierdut.

Migne, PL, 59, 191-388; CPL, 990-997; *Oeuvres*, ed. de N. Chevalier, Lyons, 1890; H. Goelzer, *Le Latin de S. Avit*, 1909; M. Burckhardt, *Die Briefsammlung des Bischofs Avitus von Vienne*, 1938; Bardenhewer, V, p. 337-345; Altaner-Stuiber, 1980, p. 475; M. Simonetti, *Letteratura antimonofisita d'Occidente*, în *Augustinianum* 18, 1978, p. 522-532; R. Herzog, *Bibelepik der Spätantike*, München, 1980; M. Roberts, *Epic and Rhetorical Paraphrase*, Liverpool, 1985; Altaner-Stuiber, 1980, p. 475; M. Simonetti, *Avit de Vienne*, în DECA, I, p. 322; C. Kasper, *Avitus von Vienne*, în LACL, p. 89-90.

Avit de Braga

Preot în Braga (Portugalia), care a făcut un pelerinaj la Ierusalim în anul 409. Acolo, îl determină pe prietenul său

preotul Lucian, care a descoperit, în urma unei viziuni, relicvele pământești ale Sf. Ștefan, în localitatea Kaphar-Gamala, la nord de Ierusalim, să pună în scris acest eveniment. La rândul său, Avit traduce din greacă în latină descrierea făcută de Lucian, și o trimite, sub formă de scrisoare: *Epistula ad Palconium episcopum Bracarensem de reliquiis S. Stephani*, împreună cu moaștele Sfântului Ștefan, lui Palchomius, episcop de Braga, în 416, prin intermediul lui Orosiu de Braga. Decretul Gelasian are ezitări față de acest text. Se pare că Avit a fost unul din corespondenții Fer. Ieronim*. A decedat în 418.

Migne, PL 41, 805-808; CPL 575; Altaner-Stuiber, 1980, p. 244; A. Hamman, *Avitus de Braga*, în DECA, I, p. 323; E Reichert, *Avitus von Braga*, în LACL, p. 89.

Avraam de Beth Rabban

Avraam de Beth Rabban, al treilea conducător al școlii de la Nisibe, între 520 și 540, dată la care a fost închisă. Printre profesorii remarcabili ai acestei școli a fost și Mar Aba* I, catolicos de Seleucia. Lucrările sale s-au risipit în totalitate. Se știe doar că a scris comentarii la Vechiul Testament: Iosua, Judecători, Regi, Ecclesiastic, Isaia, cei 12 profeți mici, Daniil și Cântarea Cântărilor. Despre preocupările sale, ne putem face o idee din scrierile lui Junilius, care a tradus cea mai importantă lucrare a lui Pavel, episcop de Nisibe, și prieten al lui Avraam, facilitând circulația ideilor nisibiene în cercurile creștine din Apus. Teologia școlii de la Nisibe în vremea sa a fost dominată de categoriile lui Aristotel. Avraam de Beth Rabban nu trebuie confundat cu episcopul și starețul de Beth Rabban care au avut același nume.

Migne, PL. 68, 15-42 (Junilius: *De partibus divinae legis libri duo*); Assemani: BO, III, 1,

71; Idem, BO, I, 352; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, trad. Remus Rus, Ed. Diogene, București, 1996, p. 74-75; A. Vööbus, *A History of the School of Nisibe*, CSCO, 266, subs. 26, Louvain, 1965, 134-210; Urbina, p.123; M. van Esbroek, *Abraham de Beth Rabbani*, în DECA, I, p. 10; P. Bruns, *Abraham von Bet-Rabban*, în LACL, p. 3.

Avraam de Efes

Avraam de Efes (sec. VI), arhiepiscop de Efes. Se pare că este una și aceeași persoană cu starețul Avraam, menționat de Ioan* Moscus ca fondator a două mănăstiri, una la Constantinopol și alta la Ierusalim. De la el avem două omilii: *In Annuntiationem* și *In festivitatem occursum*. Accentele polemice antiorigeniste prezente în prima omilie, fac posibilă plasarea ei în timp (probabil 530-553). În *In annuntiationem* găsim cea mai veche mențiune legată de sărbătorirea Bunei-vestiri la 25 martie. Omiliile sunt importante cu precădere pentru istoria liturgicii.

CPG, II, 7380-7381; M. Jugie, *Homélies mariales byzantines...* în PO, 16, 3, 1921, 429-454; Migne, PG, 87, 2956; DHGE I, 189-190 (despre cele două mănăstiri); S. J. Voicu, *Abraham d'Éphèse*, în DECA, , p. 12; B. Windau, *Abraham von Ephesus*, în LACL, p. 3.

Avraam de Kashkar

Avraam de Kashkar (sec. VI), contemporan cu Avraam de Naphtar, cu care a fost confundat de către Assemani. Avraam de Kashkar (al-Wasit) a activat în timpul lui Mar-Abha I (catolicos 536-552), impunându-se prin cunoștințele sale filosofice și, mai presus de toate, prin viața sa ascetică. A trăit retras în Peștera de la Hazzah, de unde a plecat pentru o vreme la Ierusalim și apoi în Egipt. Revine în țară și se retrage din nou în peștera de la Hazzah, unde rămâne timp de 30 de ani.

A întreprins acțiuni misionare în teritoriul din nord al țării. Se stinge din viață la Hazzah. De aici, rămășițele sale pământești au fost transportate în taină la Kashkar, orașul său natal. Avraam de Kashkar a introdus o serie de reforme în monahismul persan și a scris totodată despre viața monahală, lucrare tradusă în persană de discipolul său, Ioan Călugărul.

Regulele monahale în J.B. Chabot, RANL, 7, 1898, p. 41-59 și în trad. latină p. 51-59; A. Vööbus, *Syriac and Arabic Documents...* Stockholm, 1960, p. 150-162 text și trad. în engleză; imne în: P. Bedjan, *Breviarum Chaldaeorum* 2, p. 67-68 cu trad. în engleză: A.J. Maclean, *East Syrian Daily Office*, p. 215; Wright, p. 76-77; Baumstark, p. 130-131; Urbina, p. 135 cu bibliografie; P. Bruns, *Abraham von Kaschkar*, în LACL, p. 3.

Avraam de Nathpar sau Naphtar

Avraam de Nathpar sau Naphtar (sec. VI), scriitor nestorian. Este originar din Adiabene. A vizitat comunitățile monahale pahomiene din Egipt pentru a se familiariza cu rânduielile pahomiene. Revine acasă trăiește ca sihastru timp de 30 de ani. Tradiția locului afirmă că a propovăduit evanghelia în Azerbaijan, încreștinând mulți păgâni. 'Abd-Isho îi atribuie diverse tratate asupra vieții monahale. Assemani dă titlurile a opt tratate mai mici ale acestuia, care se păstrează la Vatican.

Assemani, BO, I, 463, 464; III, pt. I-a, 191; Mai, *Script. veter. nova collectio*, V, 65; Ignatius Ephraem II Rahmani, *Studia syriaca*, Mont Liban, 1904; P. Bedjan, *Mar Isaacus Ninivita. De Perfectione religiosa*, Paris, 1909, p. 629-632; Baumstark, p. 131; Duval, p. 223-224; Chabot, p. 57; Urbina, p. 136.

B

BABAI CEL MARE sau **BABHAI DIN IZLA** (569-628), stareț al mănăstirii Izla, exarh al mănăstirilor din nordul Persiei, adept al nestorianismului și dușman neîmpăcat al credinței ortodoxe duofizite. S-a născut la Beth-‘Aynata în Beth Zabday. După o ședere la Nisibe se îndreaptă spre Marea Mănăstire de pe muntele Izla, întemeiată de Avraam de Kaskar, unde îmbrățișează viața monahală. Revine în ținutul natal și întemeiază o mănăstire și o școală. După moartea lui Dadiso, este chemat să preia stăreția Marii Mănăstiri de pe Izla, într-o perioadă deosebit de dificilă pentru Biserica nestoriană. În *Catalogul scriitorilor bisericești*, Abdisho din Nisibe îi atribuie 83 de lucrări, majoritatea fiind pierdute. Reținem un comentariu complet la Vechiul Testament, un altul la *Centuriile* lui Evagrie* Ponticul; *Actele martirice ale preotului George*, un persan convertit la creștinism și martirizat sub Chosroe II în 615; diverse *memre* la Matei, Avraam de Nisibe, Gavriil de Katar; un *Tratat despre sărbătoarea Crucii*; *Reguli pentru novici* și *Canoane pentru monahi* etc. El a mai scris și un tratat hristologic, intitulat: *Despre unire* (este vorba de unirea celor două firi, divină și umană, în Hristos), în care prezintă hristologia nestoriană împotriva ortodoxiei calcedoniene reprezentată de Henana din Abiadene*. A nu fi confundat cu Babai bar Nesibnaye sau Babai cel Mic născut în 563, vestit tau-

maturg, trăitor la Marea Mănăstire de pe Izla.

M. Labourt, *Le christianisme dans l'empire perse*, Paris, 1904, p. 280 și urm.; Tixeront, *Patrologie*, p. 425-426; Baumstarck, 137-139; Duval, 73, 135, et passim; Chabot, 60-61; S. P. Brock, *Syriac Studies, 1960-1970. A Classified Bibliography*, în *Parole de l'Orient*, 4, 1973, 403, n. 14 cu bibliografie adusă la momentul respectiv.

BABYLAS, vezi **VAVILA**, Sf.

BACCHYLLOS, (sec. II), episcop al Corintului în vremea împăratului Alexandru Sever. A participat la controversa quartodecimană. Îi este atribuită o epistolă *Despre Paști*, trimisă lui Victor, episcopul Romei, scrisă în numele său (Eusebiu*), sau a tuturor episcopilor din Ahaia (Ieronim*).

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 23, 4; Ieronim, *De viris illustribus*, 44; P. Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens des IIe et IIIe siècles*, Paris, 1961, p. 87-90; I. G. Coman, *Patrologie*, I, p. 377.

BACHIARIUS, († 425), călugăr creștin din prima parte a secolului al V-lea, autor a două tratate scurte. Este menționat în mod special de către Ghenadie, care îi atribuie mai multe lucrări. Una din lucrările sale *Libellus de fide Apologeticus*, este în primul rând o apărare personală în fața episcopului Romei, întrucât fusese acuzat de erezie. *Libellus* este o sinceră mărturisire de credință, ortodoxă în toate privințele, în care respinge erorile origeniste și prisciliene. Cea de a doua lucrare, *Ad Januarium liber de Reparatione lapsi*, adresată starețului Ianuarie, în numele unuia din călugării mănăstirii sale care a păcătuit cu o călugăriță și în consecință a fost alungat. În po-

fida căinței sale, Ianuarie și întreaga comunitate de călugări, refuză să-l ierte și să-l reprimească. Bachiarus îl ceartă pe stareț și îl sfătuiește să-l accepte pe penitent, mai ales că acesta luase hotărârea de a-și ispăși păcatul prin căsătorie. I-au fost atribuite și două scrisori (G. Morin). Totodată a fost identificat cu *Peregrinus episcopus*, cel care a redactat Canoanele apostolice ale lui Priscillian. Cunoscător al tradițiilor orifice și al astrologiei, el s-a lăsat influențat de acestea.

Galland, *Biblioth. Vet. Pat.*, vol. IX; Migne, *P.L.*, vol. 20, 1237-1262; Tillemont, XVI, 473-476; E. Venables, *Bachiarus*, art. în Smith-Wace, I, p. 236; G. Morin, *Pages inédites de l'écrivain espagnol Bachiarus*, în BALAC 4, 1914, p. 117-126; A. Mundo, *Estudios sobre el De Fide de B.*, în Stud. Mon. 7, 1965, p. 247-303, cu bibliografie; H. Chadwick, *Priscillian of Avila*, Oxford, 1976; A. Hamman, *Bachiarus*, în DECA, p. 329, cu bibliografie.

BAEDA vezi BEDA

BALAI sau **BALAEUS** (sec. V), poet siriac, alături de Cyrillona*, unul din cei mai cunoscuți ucenici ai Sf. Efrem Sirul*. Perioada în care a trăit și a activat ca horepiscop al diocesei de Alep, este determinată în funcție de informațiile date de Bar-Haebreus. Astfel el a urmat lui Efrem, însă înainte de sinodul de la Efes din 431. A fost unul din apropiații episcopului Acacius de Alep (m. 432) ale cărui virtuți le preamărește în cinci poeme. Balai a fost un maestru al versului. Versurile sale favorite erau pentasilabice, cunoscute de altfel după numele său, după cum cele heptasilabice sunt cunoscute după cel al lui Efrem, iar versul de douăsprezece silabe după *Iacob de Serugh. Din poemele care s-au păstrat

și care au fost editate, reținem: un poem la sfințirea unei biserici nou construite din orașul Kenneshrin (Kinnesrin), cinci poezii dedicate lui Acacius, diverse omilii unele dedicate istoriei lui Iosif, diverse rugăciuni și un fragment asupra morții lui Aaron. O mare parte din imnele sale au fost introduse în cărțile de slujbă ale Bisericii iacobite și a celei nestoriene.

Overbeck, *S. Ephraemi syri, Rabulae... Balaei aliormque opera selecta*, Oxford, 1865, p. 251-336; Wenig, *Schola Syriaca. Chrestomathia*, p. 160-162; G. Bickell, *Conspectus res syrorum litterariae*, 46, nr. 5; K. V. Zettersteen, *Beitraege zur Kenntnis der religiösen Dichtung Balai's*, Leipzig, 1902; Thalhofer, *Bibliothek der Kirchenväter*, 41, p. 44, 67 etc.; A. Baumstark, *Die christlichen Literaturen des Orients*, I, Leipzig, 1911, p. 44; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, trad. Remus Rus, Ed. Diogene, 1994, p. 33; P. S. Landersdorfer traduce în germană cele cinci poeme care preamăresc virtuțile lui Acacius, în *Bibliothek der Kirchenväter*, 6, 1912, p. 71-89; Tixeront, *Patrologie*, p. 291; Chabot, 35; Ortiz de Urbina, p. 91-93; Quasten, *Patrologia*, III, p. 482.

BARBARUS SCALIGERI, denumire dată unei cronici universale cuprinzând istoria lumii de la crearea lumii și până în vremea împăratului Anastasie în 518, scrisă probabil în Egiptul de Sus. Din textul original grec se păstrează doar fragmente. Avem însă textul complet într-o traducere latină realizată de un 'barbar' galic din epoca merovingiană. A fost editată pentru prima dată de Giuseppe Giusto Scaligero în 1606, de unde și numele *Scaligeri*. De interes este cea de a treia parte a cronicii care prezintă istoria împăraților Zeno și Anastasie. În mare, cronica este o prelucrare după Ipolit*.

C. Frick, *Cronica minora*, Leipzig, 1892, 183-371; DHGE VI, 593; PWK, VI, col. 1566-1576.

BARBELITAE, (BARBELIȚI) nume dat unei grupări gnostice ofite din sec. II, preluat de la Barbelo*, personaj al mitologiei lor. Gruparea este menționată atât de Sf. Irineu*, cât și de Teodoret*, care îi numește *barbeliotae*.

H. Leisegang, *Die Gnosis*, ed. a 2-a, Leipzig, 1936; E. de Faye, *Gnostiques et gnosticisme*, Paris, 1925, p. 379-412. Vezi și bibliografia de la BARBELO.

BARBELO, personaj mitologic întâlnit în diverse structuri gnostice de tip ofit. Sf. Irineu* îl descrie ca fiind "un aeon neîmbătrânitor într-un spirit feciorelnic" căruia, după unii gnostici, Tatăl cel Nenumit a dorit să i se arate. După ce a creat primele patru fapte al căror nume este viață și gândire, Tatăl a văzut-o și bucurându-se la vederea ei, a făcut-o să dea naștere la trei sau patru ființe asemănătoare celor pe care el le-a născut anterior. Numele Barbelo se regăsește și la Epifanie* și Ipolit*. Despre Barbelo se spune că se sălășluiește 'deasupra celui de al optulea cer' și că 'a purces' din 'Tatăl'. Ea este mama lui Ialdabaoth, cel care a pus stăpânire cu obrăznicie asupra celui de al șaptelea cer, proclamându-se ca 'singur Dumnezeu'. Despre Barbelo se mai spune că obișnuia să se arate arhonților sub o înfățișare deosebit de atrăgătoare pentru ca în acest fel să-și readune propriile puteri. Această relatare o găsim și la Epifanie* care înlocuiește numele lui Ialdabaoth cu cel al lui Caulacau. Hristos este considerat a fi primul născut al ei, numit 'Lumina'. Teodoret* parafrazează pe Irineu* și într-o măsură mai mică, pe Epifanie*. Barbelo este întâlnită și în *Pistis Sophia*. Ieronim* include numele

ei în lista principalelor personaje ale ereziei priscilianiste din Spania. Barbelo reprezintă încercare de a postula un principiu feminin alături de cel masculin, principiu pasiv antecedent creației. Lipsius și Harvey derivă numele de Barbelo de la *Barba-Elo* - *Divinitatea în Patru*, făcând referire la primele patru fapte care au purces din ea.

W. Völker, *Quellen zur Geschichte der christlichen Gnosis*, Tübingen, 1932; H. L. Mansel, *The Gnostic Heresies*, London, 1875; E. Buonaiuti, *Lo Gnosticismo*, Roma, 1907; H. Leisegang, *Die Gnosis*, ed. 2-a, Leipzig, 1936; E.F. Scott, *Gnosticism*, art. în Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, VI, p. 231-242; F.J. H. Holt, *Barbelo*, art. în Smith-Wace, I, p. 248-249.

BARDESANES sau **BAR DAISAN** (154-222), scriitor de limbă siriacă și astrolog, îndeobște plasat în grupul gnosticilor. S-a născut la Edessa, în ziua de 11 iulie 154. Mama sa îl numește *Fiul lui Daisan*, întrucât a fost născut pe malul râului Daisan. Părinții săi, Nuhamă și Nahashirama, făceau parte din clasa nobililor cetății. A primit o educație aleasă, fiind cunoscut nu numai ca erudit, dar și ca bun mânuitor al arcului. Despre el se spune că 'a părăsit învățătura păgână a preotului din Mabug (Hieropolis)' și a îmbrățișat credința creștină, fiind botezat la vârsta de 24 de ani, ba mai mult, a predicat această doctrină în Biserica din Edessa. După cucerirea Edessei de către Caraculă, între 216-217, Bardesanes fuge în Armenia. Revine în Siria după un exil scurt și se stinge din viață în anul 222. Istoricul Eusebiu are cuvinte alese față de Bardesanes, considerându-l 'bărbat prea nobil, versat în siriacă' și că deși a aparținut școlii valentinienne, s-a rupt de această școală și a condamnat multe din învățăturile ei. Cu toate acestea, după

aceeași sursă, 'el nu s-a spălat cu totul de murdăria acestei vechi erezii' (*Ist. bis.*, 4, 30). Porfiriu, filosoful neoplatonician, ne informează că Bardesanes cunoaștea religia indienilor. Epifanie relatează că Bardesanes a fost un distins învățător al Bisericii, cunoscător al limbilor greacă și siriacă, autor a multe cărți ortodoxe, însă, ajungând în contact cu valentinienii, s-a pervertit și a început și el să propovăduiască doctrina despre mai multe principii și emanații și să nege credința în învierea morților. Sf. Efrem Sirul* menționează 'o carte' a lui Bardesanes în care acesta nega învierea trupului și mai ales Cartea cu cele 150 de imne, după numărul psalmilor, prin intermediul căreia autorul 'a înșelat inimile oamenilor'. Teodoret ne atrage atenția că cel care a scris imne metrice pentru prima dată în siriacă a fost Harmonius, fiul lui Bardesane, educat la Atena, și despre care Sozomen ne spune că 'nu s-a eliberat cu desăvârșire de erezia tatălui său, nici de învățăturile filosofilor greci'. În cele 56 de imne scrise împotriva ereziilor, Efrem respinge învățăturile lui Marcion, Bardesanes și Mani.

Lui Bardesanes îi sunt atribuite, pe lângă cele 150 imne scrise în colaborare cu fiul său, *Cartea legilor țărilor* (*Kethabha dhe-Namose dh'Athrawatha*), care s-a păstrat în siriacă, un *Dialog despre destin*, adresat lui Antoninus. *Cartea legilor țărilor* pare că l-a avut ca autor pe Filip, unul din ucenicii lui Bardesanes, deși protagonistul dialogului este acesta din urmă. Nu putem afirma cu certitudine dacă *Faptele lui Toma* aparțin într-adevăr cercului lui Bardesanes. Totuși, *Imnul Fiicei Luminii*, cuprins în *Faptele lui Toma*, îi este adeseori atribuit. Quasten este de părere că nici acest imn nu poate fi considerat că ar aparține cercului lui Bardesanes deoarece nu păstrează urme

ale învățăturii gnostice bardesanite. Scriitorul arab Ibn Abi Jakub, autorul lucrării *Fihrist*, scrisă în sec. al X-lea, îi atribuie lui Bardesane încă trei lucrări: *Lumina și Întunericul*; *Natura spirituală a adevărului* și *Cele mișcătoare și cele nemișcătoare*. William Wright reține informația că Bardesanes ar fi scris o *Istorie a Armeniei*, care a fost folosită de către Moise de Chorene în traducere greacă.

W. Cureton, *Spicilegium syriacum*, Londra, 1855; F. Nau, *Patrologia Syriaca*, pars. I, tom.2, Paris 1907, 490-658; trad. în germană: A. Merx, *Bardesanes von Edessa*, Halle, 1863; Bardesane, *Le livre des lois des pays*, P. 1931; A. Hahn, *Bardesanes gnosticus syrorum primus hymnologus*, Leipzig, 1819; Hilgenfeld, *Bardesanes, der letzte Gnostiker*, 1864; H. E. W. Turner, *The Pattern of Christian Truth*, 1954, p. 90-94; Bardenhewer, I, p. 364-368; Altaner-Stuiber, (1980), p. 101-102; Quasten, *Patrology*, I, p. 263-264; W. Wright, *Istoria Literaturii creștine siriace*, p.29-30; Tixeront, *Patrologie*, p. 73; I.G. Coman, *Patrologie*, III, p. 80-81.

BARNABA, EPISTOLA. Epistola sau scrisoarea lui Barnaba sau pseudo-Barnaba este un scurt discurs sau omilie atribuită de Clement Alexandrinul* apostolului Barnaba. Conținutul, păstrat în greacă și latină, nu dă indicații cu privire la autorul, data sau locul scrierii. Epistola s-a păstrat în *Codex Sinaiticus* din sec. al IV-lea, fiind plasat după Apocalipsă, și în alți doi codici *Hierosolymitanus* și *Vaticanus graecus*. În limba latină există o traducere din sec. al III-lea. Epistola are două părți: una dogmatică și alta morală sau parenetică. Scopul scrierii, prezentat de autor, este de a învăța 'cunoașterea perfectă'. În prima parte autorul demonstrează semnificația Vechiului Testament pentru adevărata înțelegere a credinței

creștine. Este vorba de o critică aspră a practicilor legii, interpretată cel mai adesea alegoric, jertfele sângeroase, postul, diferite prescripții rituale, în frunte cu circumciderea, mâncărurile, lapidarea, înclinarea spre idololatrie, sabbatul, templul etc. În partea a II-a se tratează despre cele două căi: *calea luminii* și *calea întunericii*, care corespund celor două căi, calea vieții și calea morții, din *Învățătura celor 12 Apostoli*.

Temele doctrinare nu abundă, fapt explicabil dacă avem în vedere extensiunea textului. Reținem însă câteva teme cheie: Hristos a existat înainte de crearea lumii, fiind prezent la crearea ei. Pentru că trebuia să pătimească din partea oamenilor, El s-a făcut om. Doar astfel, El a putut să distrugă moartea și să-și arate învierea Sa din morți. Pregătind pe pământ un popor nou, a dovedit prin învierea Sa că este cel vestit de profeți. Pătimirea Sa pe cruce a fost de bunăvoie. În același timp, Domnul este izvorul înțelepciunii și al înțelegerii celor tainice. El ne-a reînnoit prin iertarea păcatelor. Prin botez oamenii sunt făcuți temple ale Duhului Sfânt. Templul sau Biserica sfântă a Domnului e mai întâi în inima noastră și apoi 'adunarea fraților' sau 'adunarea sfinților'. E un templu spiritual, care nu poate fi distrus și care ne dă pocăința. Totodată epistola afirmă sărbătorirea Duminicii în locul Sâmbetei: 'Nu accept sabatele de astăzi, ci ceea ce am făcut Eu prin care sfârșind toate, voi pune început zilei a opta, ceea ce este începutul altei lumi. De aceea petrecem ziua a opta în bucurie, în care și Iisus a înviat din morți și, după ce s-a arătat, s-a înălțat la ceruri'. Este vorba aici de o structură teologică care va deveni dominantă în întreaga tradiție a Bisericii creștine.

Funk, *Patres Apostolici*, I, p. 38-97; P. Prigent, R. Kraft, *Epître de Barnabé*, S. Ch.,

172, Paris, 1971; I. Olariu, op.cit., p. 34-48; D. Fecioru, PSB, I, p. 109-143; P. Prigent, *Les Testimonia dans le christianisme primitive. L'Épître de Barnabé I-XVI et ses sources*, (Études Bibliques), Paris, 1961; L.W. Barnard, *Studies in the Apostolic Fathers and their Background*, Oxford, 1966; K. Wengst, *Tradition und Theologie des Barnabasbriefes*, Arbeiten zur Kirchengeschichte, XLII, 1972; Bardenhewer, I, p. 103-116; Altaner-Stuiber, I, p. 53-55; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 42-43; Tixeront, *Patrologie*, p. 24-25; I. G. Coman, *Patrologie*, I, p. 166-173; Quasten, *Patrology*, I, p. 85-92 (cu bibliografie); *Barnabas*, art în Cross, O. D., C. C., p. 134.

BARSUMAS († 458), arhimandrit monofizit*, fervent susținător al cauzei lui Eutihie*, unul din conducătorii taberei eutihiene, susținător al lui Dioscor de Alexandria, participant la Sinodul de la Constantinopol din 448. Tot el va reprezenta această tabără și la Sinodul tâlhăresc de la Efes din 449, fiind invitat de către Teodosie II, care i-a dat drept de vot. Barsumas a adus cu sine un grup de 1000 de călugări care, prin vociferări și scandaluri publice, au determinat achitarea lui Eutihie și condamnarea lui Flavian. Patriarhul Flavian de Constantinopol va deceda în urma bătăilor primite din partea grupului de călugări eutihieni. Din această pricină, când Barsumas își face apariția la sinodul de la Calcedon din 451, mulțimea prezentă va manifesta împotriva lui, considerându-l 'ucigașul fericitului Flavian'. Barsumas va propovădui cu succes doctrina monofizită în Siria, iar ucenicul său, Samuel, care va scrie și viața lui Barsumas, va răspândi această doctrină în Armenia.

Assemani, *Bibliotheca Orientalis*, II, 4; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma et le patriarchat jacobit d'Antioche et de Syrie*,

C.S.C.O., CXLVI, Subsidia, VII, 1954, în special p. 6-23; F. Nau, art. în *D.T.C.*, II, 1905, col. 434 și urm.; E. Venables, *Barsumas*, art. în Smith-Wace, I, p. 267; Cross, *Barsumas*, în ODCC, p. 136; E. Prinzivalli, *Barsauma*, art. în DECA, I, p. 346.

BARSUMAS (420-490), episcop și mitropolit de Nisibe, aparținând grupării nestoriene, propovăduitor al nestorianismului în Asia de Răsărit și în special în Persia. S-a născut în nordul Persiei înainte de 420 și a învățat la școala din Edessa, fiind ucenicul lui Ibas* de Edessa. A participat la sinodul tâlhăresc de la Efes (Latrocinium) din 449. Împreună cu Maanes, episcop de Hardaschir, pune temelia școlii teologice din Nisibe. Făcând uz de sentimentele de dușmănie pe care împăratul persan Pherozes (Firuz) le nutrea față de puterea romană, el îl convinge pe acesta să dea libertate Bisericii nestoriene. Așa se face că nestorianismul a fost singura mișcare creștină tolerată în Persia. Confundând monofizitismul cu doctrina oficială a Bizanțului, el îi va persecuta pe monofiziți, forțându-i să părăsească imperiul persan. Ei vor rămâne doar în regiunea Tagrith. După închiderea școlii de la Edesa în 489, el îi primește pe reprezentanții acesteia la Nisibe, întemeind aici o nouă școală sub conducerea lui Narsai. După informațiile date de 'Abhd-isho, el nu a scris mult. Îi sunt atribuite predici parenetice și funerară, imne din clasa celor numite *turgame*, omilii în versuri (madhrashe), scrisori și o anafora sau liturghie. Doar șase din epistolele sale au supraviețuit timpului.

Assemani, *Bibliotheca Orientalis*, III, 1; O. Braun, *Des Barsauma von Nisibis Briefe an den Katholicos Akak*, în Actes du X-e. Congrès des Orientalistes, Genève, 1894, Leyden, 1896; J. Labourt, *Le Chistianisme*

dans l'empire perse sous la dynastie sassanide (224-632), 1904, p. 131-152; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, trad. Remus Rus, Ed. Diogene, 1996, p. 45; I. Guidi, *Gli Statuti della scuola di Nisibi*, Roma, 1890; J.-B. Chabot, *L'école de Nisibe, son histoire, ses statuts*, în Journal de la Société asiatique, Juillet-aout, 1896; Bardenhewer, IV, 1924, p. 411; Tixeront, Patrologie, p. 423-424; Baumstarck, p. 108-109; Chabot, p. 50; I. Ortiz de Urbina, *Patrologia Syriaca*, ed. 2-a, Roma, 1968, p. 118-120; J.-M. Sauget, *Barsauma de Nisibe*, art. în DECA, I, p. 347.

BASILIDE, fondatorul unei secte semi-creștine din prima jumătate a sec. II d.H. S-a autointitulat discipol al lui Glaucias, care a fost un interpret (hermeneut) al sf. Petru (Clement, *Strom.* VII). A predat în Alexandria (cf. sf. Irineu*, Eusebiu* și Teodore*), Ipolit* menționează în termeni generali Egiptul, iar sf. Epifanie enumeră mai multe locuri pe care le-a vizitat Basilide în Egipt. După anumiți autori se pare că a predicat și în Persia. Alte amănunte despre viața lui Basilide nu se cunosc. Conform spuselor lui Epifanie*, Basilide a fost discipolul lui Menandru*, împreună cu Saturnin, la școala acestuia din Antiohia, dar aceasta este în mod evident o supoziție fără prea mare temei, pe baza afirmațiilor lui Irineu (referitor la doctrinele lui Basilide raportate la propriile convingeri). Dacă această abordare a doctrinelor lui Basilide este corectă, sf. Epifanie și sf. Irineu nu pot oferi dovezi solide pentru a presupune că el ar fi avut o educație siriană. Ideile gnostice care își au originea în Siria erau răspândite și în Alexandria, iar fundamentul a ceea ce este distinctiv în gândirea sa este grecesc. Unii autori consideră perioada domniei lui Hadrian (117-138) ca fiind perioada în care a activat Basilide. Pen-

tru a demonstra că sectele eretice au apărut după Biserica creștină, Clement* Alexandrinul împarte perioada de început a creștinismului în mai multe etape: viața și activitatea lui Iisus Hristos se suprapune cu domniile lui Augustus (27 î. d. H.-14 d.H.) și Tiberius (14-37); perioada apostolilor, a sf. Pavel se termină cel târziu în timpul lui Nero (54-68), în timp ce întemeietorii sectelor apar mai târziu, cam în perioada împăratului Hadrian și continuă până în timpul lui Antoninus Pius (138-161). El dă ca exemple pe Basilide, Valentin* și pe Marcion*, având ocazia să pună sub semnul întrebării pretenția primilor doi de a fi fost discipoli ai unor contemporani mai tineri ai sf. Petru și sf. Pavel, arătând că între moartea lui Nero (68) și urcarea pe tron al lui Hadrian (117) s-a scurs o perioadă de aproape jumătate de secol. Cea mai veche, dar vagă, este mărturia lui Justin* Martirul. Scrierile sale din jurul anul 145 se referă pe scurt la fondatorii sectelor gnostice, numindu-i printre primii pe Simon și Menandru, cu adepții lor care erau încă în viață, iar apoi pe ultimul, Marcion, și acesta încă în viață. Deducția probabilă că alți mari eretici, incluzându-l pe Basilide erau la acea vreme deja morți, este oarecum confirmată într-un pasaj din cartea *Dialog cu iudeul Trifon*, o carte ulterioară unde sunt enumerați adepți ai lui Marcion, Valentin, Basilide, Saturnilus în ordine cronologică inversă. Dezvoltarea unor secte distincte și recunoscute presupune trecerea unei perioade de timp de la promulgarea propriilor principii de bază. Pare astfel imposibil să-l plasăm pe Basilide mai târziu decât perioada domniei lui Hadrian, și în absența unor dovezi contrare ne putem încrede în scrierile lui Clement Alexandrinul potrivit căruia propriile sale învățături nu au început mai devreme de această dată.

Conform lui Agrippa Castor, Basilide a scris 24 de cărți despre Evanghelie. *Chiar și Basilide a îndrăznit să scrie o Evanghelie și să-i dea ca titlu numele său* (Origen, *Omilia I la Luca*, 2). Acestea sunt fără îndoială *Exegetica* din care Clement Alexandrinul menționează 23 în *Stromate*, iar în *Acta Archelai* 13 capitole. La Ipolit găsim expunerea doctrinei lui Basilide în opt capitole, 20-27, în *Philosophoumena*. Sistemele gnostice intră în detaliile filiațiunii, de la principiul suprem la nivelul inferior, o genealogie deseori foarte complicată metafizic; ea este ca o evoluție descendentă, o devoluție. La Basilide filiația se întinde într-un lanț imens și întâlnim un număr important de figuri spirituale, *Logos*, *Nôus*, *Sophia*, sunt trei sute șaiszeci și cinci de ceruri consecutiv generate, cu populațiile lor angelice. Ultimul cer este cel pe care noi îl percepem, el este locuit de îngerii care au făcut lumea noastră. Conducătorul lor este Dumnezeuul evreilor. Aici, ca și la alți gnostici, *Tatăl Nenumit* trimite către cei ce cred în el, *Nôus*-ul etern, altfel spus Hristos, pentru a-i elibera de sub dominația stăpânilor lumii. Patimile lui Iisus, spune Basilide nu au fost reale, Simon din Cirene a murit pe cruce, luând aparența chipului lui Hristos (Irineu, *Apol.* I, 24, 3-4), și barbelioții și valentinienii vor spune la fel. Puterile (arhonții) care sunt responsabile de existența lumii și împotriva cărora a fost trimis Mântuitorul, sunt mai degrabă de disprețuit decât malefice. Răutatea lor nu este cea a marelui adversar etern, ca în sistemele dualiste, ci a uzurpatorilor ignoranți, care neavând conștiința poziției lor subalterne într-o ierarhie a Ființei, unindu-și mijloacele reduse cu dorința și setea de putere n-au reușit să producă decât o caricatură a adevăratei Divinități.

Nu există mențiuni că secta basilidienilor și-ar fi desfășurat activitatea dincolo de granițele Egiptului, sf. Epifanie amintește de districtele Prosopit, Athribit, Sait, Andropolit și Alexandria. În sec. IV, sf. Ieronim* vorbește de influența sectei asupra mișcării priscilianiste din peninsula Iberică, dincolo de această perioadă secta basilidiană nu se mai manifestă.

Irineu, *Adv. haer.*, I, 24; Clement Alexandrinul, *Strom.*, passim; Ipolit, *Ref.*, VII, 20-7; W. Völker, *Quellen zur Geschichte der Gnosis*, Tübingen, 1932, p. 38-57; G. Uhlhorn, *Das basilidianische System*, Göttingen, 1855; W. Foerster, *Das System des Basilides*, în *New Testament Studies*, XI, 1963, p. 233-235; F.J.A. Hort, *Basilides*, în *Smith-Wace*, I, p. 268-281; Cross, *Basilides*, în *ODCC*, p. 141-142; Quasten, *Patrology*, I, p. 257-259 cu bibliografie; A. Monaci Castagno, *Basilide*, în *DECA*, I, p. 355-356 cu bibliografie.

BEATUS DE LIEBANA (sec. VIII), preot și stareț din Spania. Informațiile despre el date de Elipandus și Alcuin sunt foarte vagi. A intrat în mănăstirea Sf. Martin de Liebana (Valcovado, Sf. Turribius de Liebana) în timpul domniei lui Florius I și Mauregastus (756-768). Se angajează în lupta împotriva ereziei adopțianiste, promovată de Elipandus, arhiepiscop de Toledo. Fiind atacat de Elipandus el scrie *Apologeticum* sau *Adversus Elipandus*. Mai târziu el scrie și un *Comentariu la Apocalipsă*, împreună cu ucenicul său Eterius. Această lucrare s-a bucurat de mare popularitate în Apus și este deosebit de importantă pentru istoria exegezei biblice în lumea latină. În prefața comentariului său, Beatus a introdus comentariile lui Victorinus*, Tyconius și Apringius.

Migne, PL, 96, 918-919; Idem, 96, 894-1030; CPL 710, 1752a, 1753; W. Bousset,

Die Offenbarung Johannes, Göttingen, ed. a 6-a, 1906, retip. în 1966; W. Neuss, *Die Apokalypse des hl. Johannes in der altspanischen und altchristlichen Bibelillustration. (Das Problem der Beatus Handschriften)*, Münster, 1931; J. F. Rivera R., *El adopcionismo español (VIII s.)*, Toledo, 1980; E. Romero Pose, *Beatus de Liébana*, art. în *DECA*, I, p. 361-362 cu bibliografie.

BEDA VENERABILUL (673-735), biblicist, considerat totodată 'Părintele istoriei englezești'. S-a născut în 673 la Jarrow. La vârsta de 7 ani este trimis la mănăstirea Wearmouth, grija educației sale fiind încredințată lui Benedict Bisop. La vârsta de 19 ai este hirotonit diacon, iar la 30 de ani preot. Întreaga viață și-a petrecut-o la Wearmouth, loc pe care l-a părăsit doar pentru a vizita Lindsfarne și York. S-a dedicat cu predilecție studiului biblic, faima de mare erudit și învățător fiind recunoscută încă din timpul vieții sale. Lista lucrărilor sale, în ordinea importanței lor, este dată de însuși Beda la sfârșitul *Istoriei* sale. Primele lucrări *De Orthographia*, *De Arte Metrica* au fost scrise pentru elevii din mănăstire, prima fiind un glosar alfabetic, iar cea de a doua o culegere de versuri explicate. *De Temporibus* prezintă modul de calculare a sărbătorii Sf. Paști potrivit tradiției romane adoptată la sinodul de la Whitby (664), la care a adăugat cronica celor șase epoci ale lumii după Isidor*, ceea ce i-a atras acuza de erezie. Această lucrare, alături de *De Temporum Ratione* și celelalte lucrări istorice ale sale, este importantă pentru istoria bisericească datorită faptului că datează evenimentele începând cu Întruparea Domnului nostru Iisus Hristos. Un alt tratat științific este *De Natura Rerum*, o cosmografie bazată pe Isidor, Suetoniu și Pliniu cel Tânăr. Reținem apoi comentariile la unele cărți

din Vechiul și Noul Testament: Facere, Ieșire, Ezra și Neemia, Tobit, Cântarea Cântărilor, Evanghelia după Marcu, Evanghelia după Luca, Faptele Apostolilor, epistolele sobornicești, Apocalipsa etc. În comentariile sale el folosește Vulgata, vechile traduceri în latină și bineînțeles textul grec. În comentariile sale el face uz de scrierile autorilor contemporani lui, dar și de cele ale părinților și scriitorilor bisericești care i-au precedat: Fer. Augustin*, Sf. Ieronim*, Sf. Ambrozie și Sf. Grigorie*. Beda rămâne însă cunoscut mai ales pentru scrierile sale istorice: *Vita Beatorum Abbatum Benedicti, Ceolfredi, Eosterwini, Sigfridi atque Hwaethberti*, cunoscută sub denumirea generică *Historia Abbatum*; *De Miraculis Sancti Cuthberti*. De importanță majoră rămâne *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*, încheiată în anul 731, care reprezintă izvorul de bază pentru istoria ecclesiastică, și nu numai, a Angliei. Beda a făcut și o serie de traduceri în limba natală. Se spune că în ziua în care a decedat el ajunsese cu traducerea la cap. VI versetul 9 din Evanghelia după Ioan. Nici una din traduceri făcute de el nu a supraviețuit. La mai puțin de un veac de la moartea sa el a fost onorat cu titlul 'Venerabilul', iar în sec. al XI-lea osemintele sale au fost aduse la Durham. În 1899, Papa Leo XIII l-a declarat 'Doctor al Bisericii'.

Migne, P.L., XC-XCV; J.A. Giles, *Patres Ecclesiae Anglicanae*, II-XIII, 12 vol., Londra, 1843-1844 cu traducere în engleză; ediție critică: *Corpus Christianorum* (1955-); textele istorice: J. Stevenson, *Opera Historica*, 2 vol. London, 1838-1841; B. Colgrave-R. A. B. Mynors, *Historia Ecclesiastica*, Londra, 1969; P. Hunter Blair, *The World of Beda*, 1970; B. Ward, *The Venerable Beda*, 1990; William Stubbs, *Beda*, art. în Smith-Wace, I, p. 300-304; Cross, *Beda*, art. în O. D. C. C., p. 149-150; R. Grégoire, *Bède le Vénérable*, art. în DECA, I, p. 362-364.

BELLATOR (sec. VI), preot și prieten apropiat al lui Cassiodor*, la cererea căruia scrie un comentariu la cartea Rut, pe care acesta o anexează la Octateuhul lui Origen. A mai scris comentarii la Tobit, Ester, Macabei și Înțelepciunea lui Solomon. Toate aceste comentarii s-au pierdut. A tradus și omiliile lui Origen la Ezdra.

Cassiod., *De Inst. div.*, I, 5, 6; Cave, *Hist. Lit.*, I, p. 525; E. Venables, *Bellator*, art. în Smith-Wace, I, p. 305.

BENEDICT DE ANIANE (750-821), considerat 'cel de al doilea fondator al monahismului apusean', după Benedict* de Nursia. S-a născut la Languedoc, la mijlocul sec. VIII. Tatăl său, Aigulfus, a fost paharnic la curtea lui Pipin și a fiului său. A fost educat la curte și instruit ca soldat. Încercând să-și salveze fratele de la înec în apele râului Ticino din Italia, a fost pe punctul de a-și pierde viața. După acest eveniment se hotărăște să îmbrățișeze viața monahală. Intră în mănăstirea St. Seine (Sequanus) de lângă Dijon, în anul 773/4, unde este primit în rândurile monahilor, după perioada de ucenicie, luându-și numele de Benedict. Părăsește mănăstirea Sf. Seine pentru a reveni în ținutul natal. Aici își construiește, în 779, o chilie lângă strâmtoarea Aniane. La scurtă vreme, i se alătură încă doi monahi. Treptat, așezământul său monahal se dezvoltă, devenind cel mai de seamă centru monahal din Gothia. Paralel cu dezvoltarea așezământului, el reformează regulile monahale ale lui Benedict de Nursia, dându-le un conținut mai sobru și deosebit de aspru. În această lucrare el a ținut cont de tradițiile de viață monahală din diverse mănăstiri apusene, între care și Monte Cassino. Datorită bunului renume de care se bucura, Benedict a fost atras, alături de Alcuin*

(735-804) în lupta împotriva adopțianismului, mișcare eretică, condusă de Elipandus, arhiepiscop de Toletum (Toledo) și episcopul Felix de Urgella (Urgel), care susținea că după natura Sa umană, Hristos este Fiu al lui Dumnezeu prin adopțiune. Datorită tendințelor nestorieni implicite pe care le promova, erezia a fost condamnată la sinoadele de la Ratisbon, (792), Frankfurt, (794) și Aachen în 799. În contextul acestei activități face câteva călătorii în Spania și participă la sinodul de la Urgel din 799. Punctul culminant al activității sale de reformator al vieții monahale îl reprezintă sinodul de la Aachen din 817, convocat la propria lui inițiativă, pe care l-a prezidat alături de Arnulf, abate de Anjou, numit de către împărat, în calitate de co-președinte. Cu această ocazie au fost formulate peste 70 de canoane prin care este afirmată importanța regulei benedictine, adăugându-se totodată norme stricte privind viața monahală zilnică.

De la Benedict ne-au rămas două lucrări cuprinzând regulile sale monahale: *Codex Regularum monasticarum et canonicarum*, o colecție de reguli preluate din tradiția răsăriteană și apuseană pentru călugări, călugărițe și canonici, cu un adaus conținând tratate despre viața monahală, și *Concordia Regularum monasticarum*. Recent i s-a mai atribuit și *Huicusque*, cuvântul de început al prefetei la suplimentul sacramentarului gregorian, compus la sfârșitul sec. VIII sau începutul sec. IX, despre care s-a crezut că i-ar fi aparținut lui Alcuin (Dom Deshusses).

Migne, PL, 103, 393-1440; ed. critică a vieții sale scrisă de ucenicul și prietenul său, Ardo, în MGH Scriptorum, XV, pt. 1-a, 1887, p. 198-220; J. Naberhaus, *Benedikt von Aniane*, Beiträge zur Geschichte des alten Mönchtums und des Benediktinerordens, XVI, 1930; I. G. Salmon, *Benedictus of Aniane*, art. în

Smith-Wace, I, p. 305-308; Cross, *Benedict of Aniane*, în ODCC, p. 154; J. Semmler, *Benedikt von Aniane*, art. în Lexikon für Theologie und Kirche, ed. 2, II, 1958, col. 179, cu bibliografie detaliată; J. Deshusses, O.S.B., *Le 'Supplément' au sacramentaire grégorien: Alcuin ou saint Benoît d'Aniane?*, în Archiv für Liturgiewissenschaft, IX, pt.1-a, 1965, p. 488-71.

BENEDICT DE NURSIA (480-550), stareț al mănăstirii Monte Casino (Abbas Casinensis), numit și 'Patriarhul călugărilor din Apus' sau 'Patriarhul monahismului apusean'. Informațiile puține pe care le avem despre viața sa provin din *Dialogurile* Sf. Grigorie cel Mare*. S-a născut la Nursia într-o familie ce aparținea structurilor superioare ale societății romane. Este educat la Roma. Văzând viața imorală a colegilor și compatrioților săi se retrage într-o peșteră la Subiaco în anul 500, ducând o viață austeră de sihastru. Treptat în jurul lui se formează o comunitate de monahi, care va fi organizată în 12 mănăstiri, fiecare cu câte 12 viețuitori, conduse de câte un stareț numit de el. Invidia celor din jurul său îl determină să părăsească Subiaco și, însoțit de un grup restrâns de monahi, se retrage la Monte Casino (c. 525), unde va rămâne până la moarte. Aici elaborează regulile care vor reforma întreaga viață monahală din Apus. Se pare că Sf. Benedict nu a fost hirotonit, ideea că ar fi fost preot este de dată recentă. A fost înmormântat la Monte Casino. O parte din osemintele sale au fost transportate în sec. al VII-lea la Abația benedictină din Floriacum (Fleury), pe Loire.

Cea mai de seamă lucrare care îi aparține este *Regula Monachorum*, redactată în jurul anului 540 pentru propria sa comunitate monahală. Folosind diverse izvoare, cum ar fi Regulele Sf. Vasile cel

Mare*, Ioan Cassian* și ale lui Pahomie cel Mare*, Augustin* și Caesarius din Arles*, Benedict concepe un îndrumar cuprinzător pentru viața spirituală dar și cea administrativă a unei comunități monahale. Regula sa se caracterizează printr-o deosebită prudență, omenie, dar și fermitate față de cei care doresc să îmbrățișeze o astfel de viață. Îndatorirea principală a unui monah este slujba divină (*opus Dei*), însoțită de rugăciunea privată, lecturi duhovnicești și munca fizică. Votul monahal angajează ascultare, zel monahal și bineînțeles, statornicie. De la el au mai rămas *Sermo in decessu St. Mauri et socium*, *Epistola ad S. Maurum*, *Epistola ad S. Remigium*, *Sermo in Passione S. Placidi et sociorum*, câteva *Sententiae* menționate în *Sententiae Patrum*, vol. 8, col. 1531 etc.

Migne P.L., LXVI, 215-932; despre viața sf. Benedict: Sf. Grigorie, *Dialogi*, în Migne, P.L., LXXVII, 149-430; I. Herwegen, *St. Benedict*, trad. în engl., 1924; J. Chapman, *St. Benedict and the Sixth Century*, 1929; M. D. Knowles, *Great Historical Enterprises*, 1963; Cross, *Benedict, St.*, art. în O. D. C. C., p. 154; I. G. Smith, *Benedictus of Nursia*, art. în Smith-Wace, I, p. 309-311.

BERYLLUS (sec. IV), episcop de Bostra, cunoscut ca unul dintre cei mai erudiți teologi. Din nefericire, Beryllus propune o învățătură eretică despre persoana Domnului nostru Iisus Hristos. În esență el susținea că în Hristos a existat dumnezeirea Tatălui (*patrikh qeothj*), paternă, și nu una specială (idia qeothj). El nu a avut o existență independentă sub forma circumscrisă a unei ființe proprii, înainte de întrupare. Ca urmare a întrupării sale, Cel care fusese identificat cu dumnezeirea Tatălui a devenit Ființă determinată, având existență proprie; ființa lui Dumnezeu în Hristos fiind o circum-

scriere a dumnezeirii (*qeothj*) a Tatălui, adică, a lui Dumnezeu Însuși. Ideile eretice ale lui Beryllus au fost discutate la sinodul local din Bostra din anul 244. Cel care a izbutit să-l convingă pe Beryllus să-și retracteze învățăturile nu a fost acest sinod, ci Origen care, depus din treapta sacerdotală și exilat din Alexandria, se afla la Caesareea. Chemat la sinod, Origen se impune prin superioritatea lui intelectuală, prin finețea argumentelor și mai ales prin înțelepciunea și moderația cu care a abordat problema, determinându-l în cele din urmă pe Beryllus să revină la credința ortodoxă. După cum ne informează Ieronim*, pentru acest lucru Origen a primit o scrisoare specială de mulțumire din partea lui Beryllus. De la el au rămas o serie de lucrări și mai ales *scrisorile* sale în care își exprimă recunoștința față de Origen. Ieronim semnalează *Dialogul dintre Origen și Beryllus*.

Eusebiu, *Hist. eccl.*, VI, 32; Ieronim, *De viris illustribus* 60; Nichifor, *Hist. eccl.*, V, 22; E. Venables, *Beryllus*, art. în Smith-Wace, I, p. 317; I.G. Coman, II, 383-384; P. Nautin, *Bérylle de Bostra*, art. în DECA, I, p. 370.

BODH sau **BUDH** (sec. VI), episcop misionar care a avut în responsabilitatea sa creștinii din ținuturile mai îndepărtate ale imperiului persan de răsărit până în India. Din scrierile care i-au fost atribuite reținem: *Discursuri asupra credinței și împotriva maniheilor și marcionișilor*; *Întrebări grecești* (probabil pe teme de filosofie greacă) purtând titlul de *Aleph Migin*, după citirea lui Assemani, *Aleph Mellin*, adică 'O mie de cuvinte'. Toate aceste lucrări s-au pierdut. În istoria literaturii siriace el rămâne ca traducător al colecției de povestiri indiene numită *Kalilah și Dimnah*. Textul siriace păstrează numele siriene vechi: *Qalilagh* și *Dam-*

nagh. După câte se pare traducerea nu a fost făcută direct din sanscrită, ci probabil din pahlavi sau persană.

Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, p. 79; Assemani, *B.O.*, III, 219 și urm.; Keith-Falconer, *Kalilah and Dimnah*, Introd. XLII și urm.

BOETHIUS, ANICIUS MANLIUS TORQUATUS SEVERINUS (480-524), filosof și om de stat. S-a născut la Roma, tatăl său fiind consul pe lângă regele got Teodoric. Studiază mai întâi la Roma și apoi la Atena, familiarizându-se cu cultura vremii. Este amintit de biografi ca un om de profundă omenie, ajutând pe săracii Romei sau intervenind pe lângă rege în favoarea țăranilor oprimați, atrăgându-și din această pricină și stima lui Teodoric. Tânăr fiind, primește titlul de patrician, iar în 510 ajunge consul și princeps senatus. Se angajează în lupta împotriva corupției, făcându-și mulți dușmani. În cele din urmă ajunge să fie acuzat de trădare și trimis la închisoare. Va fi executat la Pavia (Pavia). Regretul lui Teodoric de a fi întârziat să-l salveze pe 'ultimul dintre romani', este doar unul din multiplele cazuri asemănătoare care au avut loc de-a lungul istoriei. Multă vreme el a fost considerat martir și cinstit ca atare în Apus.

Boethius a lăsat o operă deosebită pentru gândirea evului mediu și în mod special pentru logică. A scris un prim comentar la *Introducerea (Isagoge)* lui Porfiriu tradusă în latină de Marius Victorinus*. Mai târziu el însuși a tradus în latină și a făcut un nou comentar la acest text. Traduce și comentează *Categoriile* lui Aristotel, traduce și scrie două comentarii la *De interpretatione*, unul pentru începători altul pentru avansați; traduce: *Analiticile Prime*, *Analiticile Secunde*, *Argumentele sofistice* și *Topicele* lui Aristotel.

Serie tratate de logică: *Introductio ad categoricos syllogismos*, *De syllogismo categorico*, *De syllogismo hypothetico*, *De divisione*, *De differentiis topicis*. A mai scris un comentar, incomplet păstrat, la *Topicile* lui Cicero. Datorită acestor lucrări Boethius a dominat logica evului mediu până în sec. al XIII-lea, când a fost tradus în latină *Organonul* lui Aristotel.

Boethius este cunoscut mai ales pentru lucrarea sa, intitulată: *De consolatione philosophiae*, pe care a scris-o în timpul îndelungatei sale detenții. În ea el dă nu numai o interpretare alegorică a filosofiei, ci și o definiție a ei, precum și o clasificare a științelor peste care domnește. Filosofia este iubirea de înțelepciune, nu doar ca îndemânare practică sau cunoaștere speculativă abstractă, ci o realitate. Înțelepciunea este gândirea vie, cauză a tuturor lucrurilor, care subzistă în sine și nu are nevoie decât de sine pentru a subzista. Luminând gândirea omului, Înțelepciunea o lămurește și o atrage la sine prin iubire. Filosofia, sau iubirea de Înțelepciune, poate fi socotită deopotrivă efort pentru aflarea Înțelepciunii, căutare a lui Dumnezeu, sau iubire de Dumnezeu. Științele care alcătuiesc filosofia sunt grupate în patru, *quadrivium*, adică, aritmetica, astronomia, geometria și muzica și grupul de trei, *trivium*, adică, gramatica, retorica și logica.

Lui Boethius îi sunt atribuite și câteva lucrări teologice: *De sancta Trinitate*; *Utrum Pater et Filius et Spiritus sanctus de divinitate substantialiter praedicentur?*; *Quomodo substantiae in eo quod sint, bonae sint, cum non sint substantialia bona?*; *Liber de persona et duabus naturis contra Eutychen et Nestorium*. La acestea se adaugă *De fide catholica* a cărei autenticitate este contestată.

Boethius rămâne punctul de demarcație dintre filosofia clasică și scolasticismul medieval.

Migne, *P.L.*, 63, 537-1439; *PL.*, 64; *CSEL.*, 48; *CPL.*, 878-894; Boethius și Silvanus, *Scrieri*, traducere, note și comentariu de prof. David Popescu, în col. *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 72, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992; H. V. Stewart, Boethius, Edinburgh, 1891; A. Hildebrand, *Boethius und seine Stellung zum Christentum*, Ratisbonne, 1885; Lane Cooper, *A Concordance of Boethius*, Cambridge (S.U.A.), 1928; H.R. Patch, *The Tradition of Boethius. A Study of his Importance in Medieval Culture*, New York, 1935; Etienne Gilson, *Filozofia în Evul Mediu*, Humanitas, București, 1955, p. 128 și urm.; A.H. Armstrong, *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge. At the University Press, 1967, p. 538 și urm.; Tixeront, *Patrologie*, p. 474-478; E. M. Young, Boethius, art. în Smith-Wace, I, p. 320-323; Cross, Boethius, art. în O.D.C.C., p. 183-184; H. Chadwick, Boethius, Oxford, 1981.

BONIFACIU sau **BONIFACIUS MOGUNTINENSIS** (680-754), arhiepiscop de Mainz, este cunoscut ca 'Apostol al Germaniei', considerat fiind ca cel mai mare dintre misionarii care s-au dedicat încreștinării Germaniei. S-a născut la Crediton în Wessex și a purtat o vreme numele de Wynfrith, nume pe care îl va schimba la o dată incertă, probabil în anul 722 în timpul vizitei făcută la Roma la invitația papei Grigorie II, sau mult mai devreme. Își începe activitatea misionară în Frisia în 716, dar fără mare succes. Nu se descurajează și face o călătorie la Roma unde primește autoritate din partea papei pentru a predica Evangelia la nord de Alpi. Revine în Bavaria și Thuringia în 719, câștigând mulți adepți.

Revine la Roma pentru a doua oară în 722, când va fi hirotonit în treapta de episcop fără scaun (*regionarius*). Înainte de a se întoarce în Thuringia, el petrece o vreme la curtea regelui Carol Martel. În această perioadă și pentru a impune cu tărie credința creștină, Bonifaciu va lua securea și va reteza el însuși arborele sacru al lui Thor de la Gesimar, lângă Fritzlar. Victoria împotriva sarazinilor a lui Carol Martel a dat un nou impuls misiunilor creștine. După moartea lui Carol Martel (741), Bonifaciu primește sarcina de a reorganiza Biserica francă. În acest scop, Bonifaciu ține o serie de sinoade, printre care și un sinod al episcopilor din Bavaria și Alemannia (Württemberg), probabil la 739, înființând patru episcopii la Salzburg (Sala Franconica), Freisingen (Frisingum), Passau (Patavium) și Regensburg (Reginae Civitas). Tot el înființează mănăstirea de la Fulda, care va deveni un mare centru monahal în Germania, aidoma mănăstirii Monte Casino de lângă Roma. Este numit arhiepiscop la Maintz în 743, funcție pe care o va părăsi cu consimțământul lui Pepin în anul 754, lăsând în locul său pe Lull sau Lullus. Bătrânul misionar nu va rămâne inactiv. Se va dedica din nou răspândirii credinței creștine la triburile germanice de pe Rin. Își fixează tabăra la Dockum sau Dorkum. În zorii zilei de 4 iunie, tabăra sa este atacată de populația necreștină și întregul grup va fi măcelărit. Trupul său a fost depus la Fulda, potrivit testamentului său.

Importante pentru istoria și literatura creștină sunt mai ales scrisorile pe care el le-a scris cu diferite ocazii. Îi mai sunt atribuite o serie de predici și *Vita S. Livini*.

Migne, *P.L.*, 89, 597-892; *Opera Omnia*, ed. J. A. Giles, 2 vol. Londra, 1844; Cox, *Life of Boniface*, Londra, 1853; Werner, *Bonifacius, der Apostel der Deutschen*, Leipzig, 1875;

Eleanor S. Duckett, *Anglo-Saxon Saints and Scholars*, 1948; C.H. Talbot, *The Anglo-Saxon Missionaries in Germany*, 1954, p. 23-149 (cuprinde viața sf. Bonifaciu și câteva din scrisorile sale); I. G. Smith, *Bonifacius Moguntinensis*, art. în Smith-Wace, I, p. 324-327; Cross, *Boniface, St.*, art. în O.D.C.C., p. 187.

BONIFACIUS († 422), succesorul lui Zosim* la scaunul Romei. Se crede că a fost reprezentant al papei Inocențiu I la Constantinopol. Ales în ziua de 28 decembrie 418 în biserica Sf. Teodora de către majoritatea preoților și a poporului și hirotonit episcop a doua zi în biserica Sf. Marcel. Alegerea sa a fost contestată de un grup restrâns de preoți care l-au ales și hirotonit contracandidat pentru aceeași funcție pe Eulalius*. Împăratul Honorius va hotărî în favoarea lui Eulalius, poruncind lui Bonifaciu să părăsească cetatea. Poporul și majoritatea preoților îl sprijină în continuare, solicitând împăratului aprobare ca Bonifaciu să revină în scaunul pentru care fusese ales. Pentru a rezolva situația împăratul convoacă un sinod la Ravena. Apropiindu-se sărbătoarea Paștilor, iar situația nefiind clarificată, împăratul îl trimite pe Achilaeus, episcop de Spoleto, să officieze slujba pascală la Roma. Eulalius, neliniștit de această hotărâre, se grăbește și revine la Roma. Gestul lui Eulalius nu a fost pe placul împăratului și al prefectului cetății, Symmachus, care decid că Eulalius s-a condamnat singur prin gestul pripit pe care l-a făcut. Datorită atitudinii sale moderate, Bonifaciu va fi pus în scaunul episcopal de către împărat.

Bonifaciu s-a evidențiat ca luptător împotriva lui Pelagius* și apărător al ortodoxiei. Lui Bonifaciu i-au parvenit două scrisori ale lui Pelagius pe care el le expediază degrabă Fer. Augustin*. Acesta

va răspunde celor două scrisori, în tratatul *Quatuor libri contra duas epistolas pelagianorum*, pe care îl trimite lui Bonifaciu. Totodată el va încerca să rezolve situația neclară din Galia, moștenită de la predecesorul său, intervenind în favoarea episcopilor galicieni și împotriva lui Patroclus de Arles prin acceptarea tacită a hotărârilor sinodului de la Cartagina (419). În același timp el încearcă să extindă influența Romei asupra Bisericii din Iliricul de Răsărit împotriva deciziei împăratului Teodosie II, care a hotărât în 421 ca disputele canonice să fie rezolvate de un sinod local și prin apel la episcopul Constantinopolului. În epistolele sale către Rufus, legat papal la Tesalonic, Bonifaciu menține poziția papei Inocențiu I și susține dreptul Romei de a hotărî în astfel de probleme. Se stinge din viață la 4 sept. 422 și a fost înmormântat, după părerea lui Anastasie în cimitirul Sf. Felicitas, iar după Martirologiul lui Ieronim, în cimitirul Sf. Maxim.

Migne, *Patrologia, series latina. Supplementum* ed. A. Hamman, I, 1032-1034; Migne, *P.L.*, XX, 750-784, 791 și urm.; C. Turner, *Eccles. occident. monumenta iuris antiquissima* II, 3, Oxford, 1930, 565; W. Marschall, *Karthago und Rom*, Stuttgart, 1971, p. 173-183; T. R. Buchanan, *Bonifacius (Pope)*, Smith-Wace, p. 327-328; Quasten, *Patrology*, III, p. 586-587.

BONOSUS episcop de Sardica la sfârșitul sec. al IV-lea, considerat fondator al sectei care îi poartă numele. Unele surse îl plasează ca episcop la Naissus în Moesia superioară. Despre el se știe doar că a împărtășit aceleași idei eretice cu Helvidius, susținând că Iisus Hristos a fost fiul natural al lui Iosif și Mariei, că a avut frați, și că, în consecință, nu se poate vorbi despre pururea feciorie a Maicii Domnului. Cu ocazia sinodului de la

Capua, convocat de Valentinian pentru a rezolva disputa dintre Flavian și Evagrie pentru tronul episcopal din Antiohia, a fost discutată și învățătura lui Bonosus, însă rezolvarea finală a fost transferată în sarcina lui Anysius, episcop de Tesalonic. În cele din urmă Bonosus a fost condamnat și alungat din Biserică, ceea ce a dus la apariția unei schisme în Biserică care a durat până în sec. al VII-lea. Sinodul de la Arles, 445, a încercat rezolvarea schismei prin recunoașterea botezului săvârșit de membrii sectei bonosiene. Sf. Grigorie cel Mare îi include însă în lista celor care nu săvârșeau botezul în numele Sfintei Treimi. Întrucât tensiunile s-au întetit, cel de al treilea sinod de la Orleans, 538, decide ca adepții sectei bonosiene să fie pedepsiți și arestați, iar Papa Vigilius îi anatematizează.

E. Venables, *Bonosius*, art. în Smith-Wace, p. 330-331; M. S. Meo, *La verginità di Maria nella lettera di papa Siricio al vescovo Anisio di Tessalonica*, Marianum, 25, 1963, p. 447-469; M. G. Mara, *Bonose*, art. în DECA, I, p. 583.

BORBORIANI, sectă gnostică ofită, cunoscută și sub numele de barbeliți. Numele lor derivă, după Epifanie, de la βόρβορος, mocirlă, noroi, nămol. Este vorba de o sectă gnostică, care promova o formă extremă se imoralitate. Un decret imperial din 428 interzice adunările borborienilor.

Epifanie, *Haer.*, 26, 3; Filastru, *Haer.* 73; Teodoret, *Haer. fab.*, I, 13; F. J. A. Hort, *Borboriani*, art. în Smith-Wace, I, p. 331; E. Prinzivalli, *Borboriens*, în DECA, I, p. 382.

BOSPHORIUS, episcop de Colonia în Cappadocia Secunda, contemporan și prieten intim al lui Grigorie de Nazianz* și Vasile cel Mare*. Multe date despre

Bosphorius le avem din corespondența lui Grigorie de Nazianz. Bosphorius a fost cel care l-a determinat pe Grigorie să accepte scaunul de Constantinopol, datorită influenței deosebite pe care el o exercita asupra sa. În 383 când Bosphorius a fost acuzat că împărtășește o credință nesănătoasă, Grigorie se întristează și scrie în favoarea acestuia o serie de scrisori lui Theodor de Thyana, Nectarie și Eutropiu. Bosphorius a participat la cel de al doilea sinod ecumenic de la Constantinopol din 381. Palladiu ne informează că el s-a arătat binevoitor față de acei episcopi care au fost exilați deoarece l-au sprijinit pe Sf. Ioan Hrisostomul*.

Grigorie de Nazianz, Epistolele 14, 15, 141, 164, 225, 227; E. Venables, *Bosphorius*, art. în Smith-Wace, I, p. 331-332.

BRAULIO, arhidiacon, numit episcop de Saragossa în 627. Este cunoscut ca fiind cea mai erudită persoană din Spania sec. al VII-lea. A promovat studiul Scripturii și a trezit gustul pentru cultura și literatura antică clasică, el însuși fiind familiar cu mari clasici latini, ca Horațiu, Virgiliu, Iuvenal etc. Prietenul și contemporanul său, Isidor de Sevilia, îi aduce cuvinte de laudă pentru a fi scos Spania din barbarism. Braulio îl convinge pe Isidor să purceadă la lucrarea *De Etymologiis*, lucrare pe care o va da el pentru publicare din pricina morții premature a lui Isidor. Braulio participă la sinoadele 4, 5 și 6 de la Toledo, fiind redactorul canoanelor sinodului ultim din 638, iar în numele episcopilor adunați la acest sinod îi scrie papii Honorius I, respingând calomiile care erau îndreptate împotriva lor și a preoților din Spania. De la el a rămas o vastă corespondență pe care el a purtat-o cu regii Chindesvinthus și Recesvinthus,

precum și cu episcopii și preoții din Spania și Gallia Narbonensis.

Migne, *P. L.*, 80, 639-720; E. Venables, *Braulio*, art. în Smith-Wace, I, p. 333; C. H. Lynch, *Saint Braulio*, Washington, 1939; M. Simonetti, *Braulio de Saragossa*, în DECA, I, p. 386.

BRETANION (sec. IV), episcop de Tomis începând cu anul 369. Despre viața și activitatea sa avem câteva informații sporadice în *Istoria bisericească* a lui Sozomen* și Teodoret* din Cyr. La întoarcerea sa din campania împotriva goților aflați la nord de Dunăre, împăratul Valens s-a oprit la Tomis și a intrat în catedrala cetății, unde Bretanion oficia Sf. Liturghie. După slujbă, între cei doi a avut loc o discuție teologică, în contextul căreia împăratul a încercat să-l atragă pe Bretanion la arianism. Încercarea acestuia a întâlnit rezistența deschisă a episcopului

care a apărut crezul niceean. Văzându-se înfruntat, Valens trece la represalii. Bretanion este trimis în exil. Pentru a evita o revoltă din partea populației din ținutul dintre Dunăre și mare, Valens îi permite acestuia să revină pe scaun. Lui Bretanion îi este atribuit *Actul martiric al Sfântului Sava de la Buzău*. Părerile în această privință nu sunt unanime.

Mitropolit Nicolae Corneanu, *Episcopul Bretanion al Tomisului*, în volumul Studii patristice. Aspecte din vechea literatură creștină, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1984, p. 120-126; *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, în Actele Martirice, Studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Pr. Prof. Ioan Rămureanu, colecția PSB, vol. II, IBMBOR, București, 1982, p. 311-328; Mircea Păcurariu, *Sfinți dacoromani și români*, col. Trinitas, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994, p. 44-47 și 48-50; M. Diaconescu, *Istoria literaturii daco-romane*, Ed. Alcor Edimpex, București 1999, p. 522-524.

C

CAECILIAN († 345), episcop de Cartagina din 311. A jucat un rol important în declanșarea controversei donatiste*. În calitate sa de arhidiacon l-a sprijinit pe episcopul Mensurius de Cartagina în eforturile sale de a stăvili dorința fanatică de a suferi moartea martirică, dorință împărtășită de mulți creștini, cât și cultul fără discernământ al mărturisitorilor credinței. După alegerea lui ca urmaș al lui Mensurius, grupul creștinilor rigoriști din Cartagina aleg un alt episcop rival, susținând că hirotonia lui Caecilian nu a fost validă, întrucât a fost săvârșită de un oarecare Felix din Aptunga, considerat de aceștia *traditor* - trădător, adică unul din acei creștini care în perioada persecuției lui Dioclețian au cedat Scripturile pe care le aveau în posesiune. Conciliul din 313, ținut la Roma în Lateran, la care au fost convocate atât gruparea caeciliană, cât și cea donatistă, a hotărât în favoarea lui Caecilian, iar gruparea sa a fost considerată ca reprezentând Biserica catolică ortodoxă, adică adevărată. Cazul lui Caecilian a fost adus în fața împăratului Constantin care a permis rejudecarea lui la sinodul de la Cartagina din 314. Și la acest sinod, de o importanță deosebită pentru Biserica creștină în ansamblul ei, gruparea lui Caecilian primește confirmare aproape unanimă. Caecilian a fost singurul episcop din Africa latină care a participat la sinodul ecumenic de la Nicaea din 325.

P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, IV, 1913; F. Maasen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts im Abendlande*, I, 1870, p. 8-11; J. M. Fuller, *Caecilius*, art. în Smith-Wace, I, p. 367-368. Vezi și bibliografia pentru *Donatism*.

CAEDMON († 680), primul poet anglo-saxon. Beda Venerabilul, singura sursă privind viața și activitatea poetică a lui Caedmon, în *Istoria bisericească*, relatează că acesta a fost frate la mănăstirea Streanehalch sau Whitby, în timpul stăreției lui Hilda, când a primit, în vis, darul scrierii de versuri, deși era neștiutor de carte. După primirea acestui dar, este acceptat în cinul călugăresc, iar starețul Hilda s-a ocupat de educarea lui, inițiindu-l în Sf. Scripturi. Beda afirmă că el a versificat părți din Vechiul Testament, în special din Facere și Ieșire, iar din Noul Testament evenimentele principale din viața și activitatea Mântuitorului, coborârea Duhului Sfânt, învățătura apostolilor. El a descris în versuri atât judecata viitoare, pedepsele iadului cât și binecuvântările raiului. Caedmon a prezentat în versurile sale un creștinism eroic, luptător. Singurele versuri considerate autentice s-au păstrat în traducere latină făcută de Beda Venerabilul. Este vorba de un imn închinat slavei lui Dumnezeu Creatorul, care se distinge prin frumusețea și erudiția conținutului. Celelalte poeme păstrate în codex Junius XI în Biblioteca Bodleiană de la Oxford și puse sub numele lui Caedmon, sunt atribuite unor diverși autori. Prin compararea acestor poeme cu cel tradus de Beda, s-a ajuns la concluzia că poemul *Genesis A*, care conține versuri din *Genesis B*, (traducerea unor versuri saxone din sec. IX), este cel mai apropiat de limba, spiritul și modul de versificare ale lui Caed-

mon. Prima ediție a poemelor lui Caedmon a fost publicată de Franciscus Junius la Amsterdam în 1655. Se crede că această colecție a fost cunoscută și de marele poet englez, John Milton, și că *Paradisul pierdut* al acestuia a fost scris sub influența directă a versurilor lui Caedmon. Opera lui Caedmon ocupă un loc deosebit în istoria poeziei anglo-saxone. El nu a introdus doar limba poporului în cultură; mai mult el a contribuit la promovarea și răspândirea credinței creștine, înlocuind vechile producții lirice păgâne cu altele noi, cu un conținut creștin.

Caedmon s-a stins din viață în anul 680 și a fost înmormântat la Whitby. Despre rămășițele sale pământești s-a spus că au avut puterea de a face minuni.

Caedmonis monachi paraphrasis poetica Genesios ac praecipuarum Sacrae Paginae Historiarum, abhinc annos mlxx. Anglo-Saxonice conscripta, et nunc primum edita a Francisco Junio, Amstelodami, 1655, retip. în 1832; Beda Venerabilul, Hist. eccl., IV, 22; C. Hole, Caedmon, art. în Smith-Wace, I, p. 369-371; W. J. Sedgefield, Anglo-Saxon Verse Book, Publications of the University of Manchester, CLIII, 1922; trad. în engleză: C. W. Kennedy, The Caedmon Poems, 1916; U. Schwab, Caedmon, Messina, 1972; Cross, Caedmon, în ODCC, p. 216; M. L. Angrisani Sanfilippo, Caedmon, în DECA, I, p. 397.

CAELESTIUS, jurist roman, ucenic al lui Pelagiu și ideolog pelagian. După căderea Romei se refugiază, împreună cu Pelagiu, la Cartagina, unde promovează doctrine pelagiene. În 411 este acuzat de Paulin de Milano de idei eretice, pe care acesta le formulează în șase capete de acuzare (v. Pelagianism). Caelestius se apără, încercând să facă distincție între erezie și căutare, și deși publică în apărarea sa un mic tratat *Libellus brevis-*

simus, este condamnat la sinodul de la Cartagina din 411/2. Apelul făcut la Roma nu-l ajută, și este obligat să părăsească Cartagina. De aici pleacă la Efes în 416, unde este primit în colegiul presbiterilor și își răspândește ideile fără opreliște. Deși sinodul de la Diospolis îl achită împreună cu Pelagiu, este condamnat de papa Inocent I. Pentru un răstimp, se bucură de achitarea de la Diospolis. În 418, un nou sinod de la Cartagina îi condamnă. La acesta se alătură *Tractoria* papei Zosim, scrisă din porunca împăratului care nu vedea cu ochi buni răspândirea noii erezii. Îl găsim apoi la Constantinopol în compania lui Julian* de Eclanum. De aici va fi alungat împreună cu Julian. Sinodul trei ecumenic de la Efes din 431, pronunță condamnarea definitivă împotriva lui.

Din lucrările sale reținem *Definitionem* care a început să circule pe când el se afla la Efes și *Definitiones ut dicitur Coelestii*, respinsă de Augustin în tratatul său *De spiritu et littera*.

Caelestius a avut un rol major în istoria pelagianismului, reprezentând un curent mai radical în sânul acestei erezii. Lui îi revine învățătura despre impecabilitate (*impeccantia*), fiind mult mai preocupat de consistența logicii sale decât de viața creștină (Quasten).

Migne, P.L., 48, 617-622; A. Brückner, *Quellen zur Geschichte des pelagianischen Streits*, Tübingen, 1906; M. Mercator, *Commonitorium I și II* (I = P.L., 48, 67-107; 45, 1686-1689); G. de Plinval, *Les écrits de Célestius*, BA, 21, 1966, p. 592-593; Quasten, *Patrology*, IV, p. 486-487; vezi și Pelagianism.

CAESARIUS (335-369), medic, fratele mai mic al Sf. Grigorie* de Nazianz. Primește educație în sânul familiei, după care merge la Alexandria pentru a se spe-

cializa în medicină. Revine acasă și apoi merge la Constantinopol. Faptul că a acceptat funcții sub împăratul Iulian a cauzat mare supărare familiei. În cele din urmă, el se declară creștin și rupe relațiile cu acesta. Sub succesorii lui Iulian, el deține alte funcții de seamă. Valens îl numește quaestor de Bithynia. Scapă în mod miraculos de cutremurul din 367/8, care l-a surprins la Niceea. Este determinat de familie să părăsească funcțiile politice și să se boteze. La scurtă vreme după ce s-a botezat, se îmbolnăvește și decedează.

Îi este atribuit un dialog cu Grigorie, însă acesta sunt de dată târzie. Informațiile despre viața și activitatea sa le avem din panegiricul ținut de fratele său cu ocazia înmormântării sale.

Migne, PG, 38, 851-1190; M.M. Hauser-Meury, *Prosopographie zu den Schriften Gregors von Nazianz*, Bonn, 1960, p. 48-50; J. G. C, *Caesarius* (2), art. în Smith-Wace, I, p. 375-376; Cross, *Caesarius*, în ODCC, p. 218; J. Gribomont, *Césaire*, DECA, I, p. 450.

CAESARIUS DE ARLES (470-542), arhiepiscop de Arles, de unde numele *Caesarius Arelatensis*. S-a născut în jurul anului 470. Copil fiind, se simțea atras de viața monahală. Își desăvârșește educația la mănăstirea Lerini, ajungând aici să dețină funcția de *Cellarius* (chelar). Datorită vieții austere pe care a dus-o, își șubrezește sănătatea. Este trimis la Arles pentru recuperare. Aici este cunoscut de episcopul locului, Eonus, care îl hirotonește diacon și apoi preot, cu aprobarea starețului de la Lerini. Timp de trei ani conduce mănăstirea din Arles, făcându-se cunoscut datorită disciplinei și vieții sale sobre. La moartea lui Eonus, locuitorii orașului îl aleg episcop împotriva voinței sale, în anul 502. Interesant de reținut,

după mărturisirea lui *Caesarius*, că în sec. VI limba greacă era încă cunoscută la Arles și Marsilia, fiind folosită în cult. Tensiunile politice nu l-au evitat. În urma unor intrigi este exilat la Bordeaux, dar dovedindu-i-se nevinovăția, a fost repus în drepturi. După asediul cetății Arles de către Teodoric, este acuzat din nou de trădare și exilat. După o discuție cu Teodoric la Ravenna, *Caesarius* este repus în scaun, iar împăratul îi acordă rangul de episcop primat în Galia. *Caesarius* rămâne nestingherit în scaun până la sfârșitul vieții în 542.

Caesarius a exercitat o influență considerabilă asupra vieții religioase din Galia. Se angajează în lupta contra semipelagianismului. În acest context, el prezidează sinodul de la Orange din 529, fiind activ în condamnarea acestei erezii. Totodată el scrie un tratat împotriva semipelagianilor: *De gratia et libero arbitrio*, aprobată de papa Felix II. Îi sunt atribuite o colecție de canoane: *Statuta Ecclesiae Antiqua*, deși se pare că aceasta nu îi aparține și *Expositio in Apocalypsum*, atribuită mult timp lui Augustin*. La acestea se adaugă câteva lucrări mai mici: *De mysterio sanctae Trinitatis* și *Breviarium adversus haereticos*, care conțin prezentări concise ale teologiei trinitare împotriva arienilor (goții erau arieni) El este cunoscut și pentru predicile sale, din care s-a păstrat o parte.

Migne, PL, 67, 39 etc.; ed. critică: G. Morin, O. S. B., *S. Caesarii opera omnia*, 2 vol., Maredsous, 1932-1942 (vol. I: *Sermones*; vol. II: *Concilia a Caesario habita, Regulae Monasticae, Opuscula Theologica, Testamentum*, iar în Apendice *Vita Caesarii*); S. Cavalin, *Studien zur Vita Caesarii*, Lund, 1934; P. Riché, *Césaire d'Arles*, Paris, 1958; Bardenhewer, V, 1932, p. 345-356; Altaner-Stuiber, 1980, p. 475-477; H. G. J. Beck,

Césaire d'Arles, în DHGE, II, 1967, p. 1046-1048 cu bibliografie; M. Simonetti, *Césaire d'Arles*, în DECA, p. 451-452.

CAINIȚII, membri ai unei secte gnostice descrisă de Irineu*. După învățătura acestora, Dumnezeu Vechiului Testament și prin urmare al evreilor, era o ființă rea, iar orice opoziție față de voința lui reprezenta o virtute. Prin urmare ei au răsturnat valorile Vechiului Testament și îi proslăveau pe toți cei care s-au arătat a fi împotriva Lui: Cain, Esau, Kora sau Cora și Iuda. Cainiții au folosit intens scrierile apocrife, *Evanghelia lui Iuda*, *Iscariotul* și *Înălțarea lui Pavel*. Ca sistem doctrinar și practici de viață, cainiții se aseamănă ofiților și naasenilor, mai ales prin sfidarea pe care o arătau față de legea morală. Originile acestei secte sunt precreștine.

Sf. Irineu, *Haer.*, I, 31; Ipolit, *Haer.*, VIII, 20; Epifanie, *Haer.*, 38; G. Salmon, *Cainites*, art. în Smith-Wace, I, p. 380-382; G. Bardy, *Cainites*, în DHGE, XI, 1949, col. 226-228; Cross, *Cainites*, în ODCC, p. 218; Robert M. Grant, *Irenaeus of Lyons, The Early Church Fathers*, London and New York, 1997, p. 19 și urm.

CALCEDON, SINODUL de la (451), cel de al patrulea sinod ecumenic convocat la Calcedon, oraș în Asia Mică, în apropiere de Bizanț, de împăratul Marcian, pentru a lua în dezbatere și a decide în problema ereziei lui Eutihie*. Au participat aproximativ 500-600 de episcopi. Sinodul s-a deschis la 8 oct. 451 în biserica Sf. Eufimia. Majoritatea episcopilor au fost din Răsărit. Au fost de față doi episcopi africani și doi legați papali, Paschasinus și Bonifaciu. Sinodul îi reabilitează pe Flavian de Constantinopol, Teodoret de Cyr și Ibas de Edessa și îi

depune pe Dioscor, Iuvenalie de Ierusalim și alți episcopi monofiziți. Totodată respinge hotărârile sinodului tâlhăresc de la Efes (449) și îl condamnă pe Eutihie. Roma acceptă toate deciziile dogmatice și canonice ale acestui sinod, în afara canonului 28 care acorda episcopului de Constantinopol titlul de Patriarh și locul doi după scaunul Romei. În plan dogmatic, sinodul reafirmă definițiile dogmatice luate la sinoadele de la Niceea și Constantinopol, ca fiind depline în ceea ce privește învățătura creștină despre Persoana lui Hristos, însă consideră necesară respingerea oficială a învățăturii lui Eutihie* și Nestorie*. Este respinsă învățătura celor care susțineau că Fecioara Maria nu este Născătoare de Dumnezeu, *Theotokos*, și a celor care considerau că în Persoana lui Hristos există o singură fire, amestecând cele două firi, divină și umană sau că Hristos a avut două firi înainte de întrupare, care au devenit una după întrupare. Se hotărăște că în Hristos există o singură Persoană în două firi unite în mod neamestecat, neschimbat, nedespărțit și neîmpărțit. Totodată sunt recunoscute epistolele sinodale ale lui Chiril* către Nestorie și Tomosul lui Leon* către Flavian. Hotărârile acestui sinod nu au fost acceptate de către erecticii monofiziți și monoteliți, controverselor continuând încă două veacuri. Începând cu sfârșitul sec. VII, acceptarea sinodului a fost unanimă în Biserica creștină din Răsărit și Apus, excepție făcând grupările monofizite, iar în sec. VIII hotărârile sale au primit o expresie teologică sistematică în lucrarea dogmatică a Sf. Ioan* Damaschinul, intitulată *De Fide Orthodoxa*.

Mansi, VI, 1761, col. 529-1230, VII, 1762, col. 1-872; ed. critică: E. Schwartz, ACO, II, 1932-1938; Hefele-Leclercq, II, 2, 1908, p. 649-857; A. Grillmeier, S.J.,-H. Bacht, S.J.,

(ed.), *Das Konzil von Chalcedon*, 3 vol. 1951-1954; R. V. Sellers, *The Council of Chalcedon*, London, 1953; J.B. Bowden, *Christ in Christian Tradition*, 1965; I. Caraza, *Hristologia sinodului IV ecumenic de la Calcedon în preocupările teologilor romano-catolici și protestanți din vremea noastră și punctul de vedere ortodox*, Teză de doctorat, Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, 2000, cu o bogată bibliografie de specialitate.

CALIST († 222/3), succesorul lui Zefirin la scaunul de episcop al Romei, în anul 217. Se spune că ar fi fost roman de origine, fiu al lui Domitius. Până la descoperirea tratatului atribuit lui Ipolit al Romei, *Philosophoumena*, în anul 1850, informațiile despre Calist erau adunate din *Martirologiul roman*, în care este menționată moartea sa martirică. În *Philosophoumena*, chipul zugrăvit de Ipolit este straniu. După afirmațiile sale, Calistus a fost la început scalv în casa lui Carpofor. Acesta i-ar fi încredințat lui Calist spre administrare o bancă în Priscina Publica. Calist îi convinge pe creștini să-și depună economiile la această bancă, care se bucura de renume, datorită proprietarului ei. Banca falimentează, iar Calist fuge la Portus. Este însă prins de Carpofor pe când se afla imbarcat pe o corabie. În disperare, Calist se aruncă peste bordul corabiei, dar este salvat și adus de către stăpân și pus să muncească la cele mai grele munci. Este eliberat, după o vreme, la cererea unor creștini care susțineau că robia nu-l ajută să câștige banii necesari pentru a-i depăgubi pe depunători. Ipolit ne informează că cererea s-a dovedit fără temei, deoarece în loc să caute să adune banii necesari pentru despăgubiri, el va încerca să-și pună capăt zilelor. În acest scop, stărnește o răzmeriță într-o sinagogă. Este

prins, condamnat ca unul care deranjează cultul divin și, potrivit legii romane, este pus în lanțuri și trimis la minele din Sardinia. Este eliberat în urma intervențiilor lui Marcia, iubită creștină a împăratului Commodus, deși numele lui Calist nu apare pe lista acesteia, listă întocmită în realitate de episcopul Romei Victor. Calist își face apariția la Roma spre marea nemulțumire a lui Victor. Acesta îi face rost de o mică rentă și îl trimite la Antium, unde rămâne multă vreme. Este rechemat la Roma de Zefirin care îl numește arhidiacon și administrator al cimitirului care îi va purta numele. În calitate de arhidiacon l-a avut în subordine și pe Ipolit, acesta fiind preot slujitor, spre marea nemulțumire și neplăcere a acestuia. După moartea lui Zefirin (218), Calist accede la scaunul episcopal, fiind preferat în locul lui Ipolit și el candidat, datorită vederilor sale mai liberale. Primul act săvârșit de Calist după întronizarea sa, a fost să-l excomunică pe Sabelius și să condamne sabelianismul, în intenția de a face pace cu rivalul său. Ipolit ne informează însă că în loc să condamne această erezie, Calist produce una și mai mortală, afirmând că Tatăl și Fiul sunt una și că împreună L-au făcut pe Duhul, care s-a întrupat în pântecul Fecioarei. Calist, zice Ipolit, este patripassian ca și Sabelius, deoarece Îl face pe Tatăl să sufere cu Fiul, sau ca Fiu. Totodată, el îi mai aduce o serie de acuzații care priveau disciplina bisericească: relaxarea condițiilor de readmitere în Biserică și în preoție, permițând hirotonia unor persoane recăsătorite chiar de două sau trei ori; relaxarea legilor privind căsătoria, ceea ce punea în contradicție, spunea el, Biserica cu legile statului și în cele din urmă, a admis al doilea botez.

Întrucât nu există documente clare produse de Calist, acuzele aduse de Ipolit

trebuie privite cu oarecare circumspecție, având în vedere ura pe care acesta i-o purta. Cât privește plângerea și referirile caustice făcute de Tertullian în *De pudicitia* (I, 6,) acestea par a se referi nu la Calist, ci la Agrippinus, episcop în Cartagina.

I. von Döllinger, *Hippolyt und Kallistus*, Regensburg, 1853; Hippolytus, *Haer.*, IX, XII, L. P. (Duchesne), I, 1886, p. 141 și urm.; Cross, *Callistus*, art. în ODCC, p. 221; G. H. Moberly, *Callistus*, art. în Smith-Wace, I, p. 390-392; Quasten, *Patrology*, II, p. 233-235; Altaner-Stuiber, 1980, p. 159, 164, 169; O. Bardenhewer și A. d'Alès, *L'Édit de Calliste*, 1914; B. Altaner și F.L. Cross, *The Edict of Callistus*, în *Studia Patristica*, ed. F. L. Cross, III (T.U., LXXVIII), 1961, p. 176-182.

CARPOCRATE (sec. II), contemporan cu Basilide* și Valentinus*. Filosof platonician, din Alexandria, fondator al sectei pe care Irineu o numește secta gnosticilor. Mai mult decât celelalte sisteme gnostice, gnosticismul carpocratian a preluat elemente din filosofia greacă pe care le-a țesut în doctrina sa. De aceea ponderea elementelor evreiești sau orientale din sistemul său este mult mai redusă. Carpocrate susținea că o serie de îngeri și puteri au emanat din Dumnezeu cel necunoscut și negrăit. Dintre acestea îngerii și puterile care se află la nivelul cel mai de jos, cum mult sub Tatăl cel nenăscut, sunt făcătorii lumii. Sufletele superioare aveau privilegiul de a scăpa de sub dominația celor care au creat lumea, ba mai mult, prin intermediul practicilor magice ele pot să le stăpânească și astfel, la moarte, pot trece de ele direct la Dumnezeu cel nenăscut care se află deasupra lor. Iisus, al cărui tată natural a fost Iosif, este un om oarecare, fără a avea privilegii deosebite pe scara puterilor. Superioritatea lui față de ceilalți oameni

de rând constă în puritatea și tăria sufletului său care și-a amintit de acele lucruri pe care le-a văzut în timpul revoluției ciclice (*perifora*) în care s-a mișcat împreună cu Dumnezeu cel nenăscut, și ca atare, i s-a dat puterea de la Dumnezeu să scape de făcătorii sau demiurgii lumii și să revină la Dumnezeu. Iisus nu avea însă o poziție absolut privilegiată, ca el puteau să fie și alte suflete care, la rândul lor, disprețuiau pe făcătorii și conducătorii lumii și astfel aveau acces la sfera lui Dumnezeu cel nevăzut. În această ordine de idei, Petru și Pavel și ceilalți apostoli nu erau cu nimic mai prejos lui Iisus. Carpocrații mai aveau imagini ale lui Iisus despre care spuneau că au fost făcute la porunca lui Pîlat în timpul în care Iisus a trăit pe pământ. Iisus era pus alături de alți filosofi antici, ca de exemplu, Pitagora, Platon, Aristotel și cinstit în același mod. Dintre ucenicii lui Carpocrate, este reținut numele discipolei sale, Marcellina, despre care Irineu ne spune că s-a dus la Roma, în timpul lui Anicet (154-165), unde a sedus mulți creștini la învățătura acestuia.

Texte: W. Völker, *Quellen zur Geschichte der christlichen Gnosis*, Tübingen, 1932, p. 33-38; H. Liboron, *Die Karpokratischen Gnosis. Untersuchungen zur Geschichte und Anschauungswelt eines spätgnostischen Systems* (Studien zur Religionswissenschaft), III, 1938; G. Salmon, *Carpocrates*, art. în Smith-Wace, I, p. 407-409; Tixeront, *Patrologie*, p. 74; Cross, *Carpocrates*, art. în ODCC, p. 243; J. Quasten, *Patrology*, I, p. 266-267; I. Gh. Coman, *Patrologie*, II, p. 77 și urm.; A. Monaci-Castagno, *Carpocrate*, în DECA, I, p. 417-418.

CASIODOR, FLAVIUS MAGNUS AURELIUS, (c. 485-c. 580), scriitor latin și călugăr. S-a născut la Scyllacium în Calabria, în jurul anului 485 (după unii

în 490) într-o familie aristocrată romană, primind o educație aleasă, profană și creștină, care să-l pregătească pentru carieră politică. Încă tânăr fiind, devine *consiliarius*, asesor juridic al tatălui său, deschizându-și în acest mod cariera administrativ-politică a curții imperiale. Astfel, în 507 este numit *quaestor sacri palatii*, secretar particular al împăratului Teodoric cel Mare, în 514, consul, iar în 533, *magister officiorum* și apoi *praefectus praetorio*, pentru ca la scurtă vreme să primească titlul de patriciu. Ca om politic, a izbutit să reconcilieze pe Teodoric care, ca toți goții, era arian, cu romanii, exercitând o influență benefică asupra acestuia. Cu toate acestea, la sfârșitul vieții, Teodoric devine suspicios și intransigent față de romani, condamnând la moarte pe Boetiu* și pe socrul acestuia, Sinah, și aruncându-l în închisoare pe Ioan, episcop al Romei (523-526), unde acesta se stinge din viață.

În jurul anul 540 reunește la funcțiile publice pe care le deținea și se retrage pe una din proprietățile familiei de lângă locul de naștere, unde întemeiază o mănăstire pe care o numește Vivarium. Dorința lui, în timpul șederii la Roma, a fost să întemeieze acolo o academie asemănătoare celei din Alexandria sau Nisibe. Întrucât nu a reușit acest lucru la Roma, el s-a străduit să transforme lăcașul său monahal într-un adevărat centru academic, unde se studiau deopotrivă științe profane și religioase și se copiau manuscrise. Totodată, el a format un cerc de traducători din greacă, care au tradus opere ale unor mari Părinți și scriitori ai Bisericii de Răsărit. Prin aceasta el a pus temeliele unei tradiții culturale monahale care a păstrat cultura clasică a Europei în evul mediu. Cât privește regula monahală a mănăstirii, el s-a inspirat în formularea ei din Regula lui Benedict* de

Nursia, organizatorul monahismului în Apus. Casiodor încetează din viață în anul 580, la venerabila vârstă de 95 de ani.

Casiodor a fost un scriitor deosebit de perspicace. El a sesizat acele lucruri care lăsau un gol în cultura vremii și ca atare, s-a străduit să înlăture cât mai mult posibil acele deficiențe. Deși angajat în administrație și în tumultul vieții politice, el a dedicat scrisului o mare parte a vieții. Din prima perioadă a activității sale datează: o *Cronică* care tratează istoria de la Adam și până la anul 519, alcătuită la cererea lui Eutaric. El s-a inspirat din Tit Liviu, Bassus, Aufidius, Cronica de la Ravenna și Fer. Ieronim*. Interesantă este perioada 496-519, când Casiodor este martor ocular al evenimentelor pe care le descrie. *Despre originea și faptele geților (De origine actibusque Getarum)*, scrisă la cererea lui Teodoric, a cărei dorință era ca goții să fie percepuți ca un popor vrednic de cinstire ca și romanii. Casiodor îi confundă pe goți cu geții și sciții, atribuindu-le un trecut victorios și o cultură vrednică de luat în seamă încă de dinainte de întemeierea Romei. Lucrarea s-a păstrat doar în rezumatul făcut de Iordanes. *Variae*, care conține o serie de scrisori și edicte imperiale, ca a servit ca model pentru cancelariile medievale. *Tablou al neamului Casiodorilor (Ordo generis Cassiodorum)*, o genealogie a propriei familii, care însă s-a pierdut. *Diverse Cuvântări*, panegirice în cinstea lui Teodoric și a membrilor familiei sale. *Despre Suflet (De anima)*, un tratat de antropologie redactat sub masiva influență a Fer. Augustin* și Claudian Mamert, în care argumentează spiritualitatea sufletului, fapt în general nerecunoscut de scriitorii din vremea sa. Acest tratat formează o legătură între scrierile sale profane și cele religioase. *Instituțiile literaturii divine și*

umane (Institutiones divinarum et humanarum Litterarum) este o lucrare clasică și a fost influențată de tratatul Fer. Augustin *De Doctrina Christiana* în care a susținut necesitatea unirii studiilor religioase cu cele profane. Prima parte este o introducere în studiul teologiei și conține o listă lungă de cărți recomandate pentru studiu. A doua parte este un manual de studiu al celor șapte arte liberale: gramatica, retorica, dialectica, aritmetica, muzica, geometria și astronomia.

Din perioada sa monahală reținem: *Comentariu la Psalmi (Expositio in Psalterium sau Complexiones in Psalmos)*, inspirat din *Enarrationes in psalmos* ale Fer. Augustin, și care abundă în interpretări alegorice; *Comentarii la epistolele apostolilor, la Faptele Apostolilor și la Apocalipsă, (Complexiones in epistolas apostolorum, in actus apostolorum et in apocalypsin)* cea mai mare parte tratând despre epistolele Sf. Pavel, ele reprezentând o prelucrare a comentariilor lui Pelagiu*. În sfera istoriei, Casiodor elaborează o lucrare amplă, concepută ca sinteză a istoriilor bisericești ale lui Socrate*, Sozomen* și Teodoret, ale căror traduceri au fost făcute în latină, la cererea sa, de prietenul și colaboratorul său, Epifaniu, intitulată: *Istoria bisericească numită tripartită a lui M. Aureliu Cassiodor, extrasă din trei autori greci: Sozomen, Socrate și Teodoret, traduși de Epifaniu Scolasticul și alcătuită de el în compendiu (M. Aurelii Cassiodori Historia ecclesiastica vocata tripartita, ex trius Graecis auctoribus, Sozomeno, Socrate et Theodoreto, per Epiphanium Scholasticum versis excerpta, et in compendium)*. Scopul acestei lucrări a fost să completeze și să continue adaptarea lui Rufinus după *Istoria bisericească* a lui Eusebiu*. În pofida unor erori, multe din ele inerente, *Istoria* lui Casiodor a folosit

ca manual pentru istoria bisericească în evul mediu. La acestea mai reținem *De Orthographia*, scrisă pentru călugării de la mănăstirea sa.

Migne, PL, 69, 421-1334 și 70; T. Mommsen, în *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*, XII, 1894; *Historia Ecclesiastica Tripartita* ed. de W. Jacob și R. Hanslik, în CSEL, 71, 1952; trad. rom. Casiodor, *Istoria bisericească tripartită*, trad. de Liana și Anca Manolache, în col. PSB, 75, EIBMBOR, București, 1998; A. Momigliano, *Cassiodorus and Italian Culture of his Time*, în *Proceedings of the British Academy*, XII, 1955, p. 207-245 cu bogată bibliografie; P. Godet, în DTC, II, 2, 1923, col. 1830-1834; Cayré, II, 217-221; Bardenhewer, V, 264-276; E. M. Young, *Cassiodorus, Magnus Aurelius*, art. în Smith-Wace, I, p. 416-418; Altaner-Stuiber, 1980, p. 486-488 cu bibliografie; M.L. Angrisani Sanfilippo, *Cassiodore*, în DECA, I, p. 431-433.

CASSIAN, IOAN (360-435), scriitor creștin de limbă latină și monah. S-a născut în jurul anului 360 în Sciția Mică, Dobrogea de astăzi. Locul nașterii sale a ridicat o serie de probleme. Acestea au fost însă rezolvate în urma săpăturilor făcute în Dobrogea de Vasile Pârvan, în 1912, care a scos la iveală locul numit *Vicus Cassiaci*, socotit de Tillemont, E. Schwartz și H. I. Marrou ca fiind ținutul de naștere a lui Cassian. Familia sa a fost creștină. Cassian primește o educație aleasă, inclusiv în cultura clasică. Faptul că a cunoscut și limba greacă, ne duce cu gândul la mediul creștin și, mai ales, cel monahal din Dobrogea, unde, pe lângă latină, se vorbea și greaca, dacă nu la scară largă, cel puțin în cultul bisericesc. În jurul anului 380, dornic să cunoască mai îndeaproape locurile sfinte, pleacă, în compania prietenului său Gherman, la Betleem, unde se stabilește la o mănăs-

tire pentru a deprinde tainele vieții cenobitice. După câțiva ani, cei doi prieteni se îndreaptă spre Egipt unde se familiarizează cu tradițiile monahale cenobite, sarabaite și anahorete, ajungând până în deșertul Skete, unde viețuiesc în preajma marilor viețuitori Moise și Pafnutie. După o ședere de șapte ani, Cassian revine la Betleem, însă se întoarce nu după multă vreme la Alexandria. Aici rămâne scrută vreme și pleacă, împreună cu Gherman, din pricina controverselor origeniste, spre Constantinopol, fiind probabil atrași de marea personalitate a Sf. Ioan* Hrisostom. De altfel, Cassian va fi hirotonit diacon de Sf. Ioan Hrisostom și va participa la acțiunile misionare întreprinse de acesta la Dunăre (Coman). Revine *in patria* și de acolo pleacă la Roma, ducând cu sine o scrisoare a preoților din Constantinopol în sprijinul episcopului lor exilat. La Roma îl întâlnim în anul 404/5. În acest răstimp, îl cunoaște pe Leon, viitorul episcop de Roma. Nu știm cât timp rămâne aici și nici dacă a revenit în Răsărit. Știm însă că în jurul anului 410/1 pleacă de la Roma spre Massilia (Marsilia), unde înființează o mănăstire de călugări și una de călugărițe, în 415/6, pentru care concepe primele reguli monahale din Apus (Coman). Modelul de viață monahală este schițat în conformitate cu cel existent în Răsărit, făcând totuși unele adaptări necesare locului. Prin această lucrare, Cassian devine un factor de legătură între Răsărit și Apus (Coman). Se stinge din viață în jurul anului 435 și este venerat ca sfânt aproape imediat atât în Răsărit cât și în Apus.

Opera sa are mai mult un caracter ascetic. Doar către sfârșitul vieții el abordează și probleme doctrinare propriu-zise. Prima sa lucrare a fost formată din două părți, *De institutis coenobiorum* și *De octo*

principalium vitiorum remediis. Nu la multă vreme după publicare, partea a doua a devenit o lucrare independentă. Ea a fost dedicată episcopului Castor de Apt. A doua sa lucrare a fost *Conlationes* XXIV, scrisă tot la cererea episcopului Castor. Ea este dedicată mai multor personalități ale vremii (prima parte lui Leonțius și Helladius, a doua lui Honoratus și Eucheriu, iar a treia, stareților de la Lerini: Jovinian, Minervius, Leontius și Theodor. Aceste două lucrări s-au bucurat de largă popularitate în Apus și, în consecință, Eucheriu a făcut o prezentare rezumativă, care însă din păcate s-a pierdut. *Institutes* au fost traduse în greacă în sec. V. Și în cazul traducerii în greacă a existat o prezentare rezumativă, deosebită de cea a lui Eucheriu, și care a fost cunoscută de Fotie* și folosită de Pseudo-Nil (Quasten). Mai târziu s-a făcut în cazul Convorbirilor (*Conlationes*) o re-manierare a textului, prin introducerea capitolelor al 19-lea, în cartea a 13-a, pentru a se atenua concepțiile semipelagiene ale lui Cassian, legate de problema harului. Este vorba de o parafrază concepută de Dionisie Cartuzianul în anul 1450 (Quasten). Ultima lucrare a lui Cassian, scrisă la bătrânețe (430), *De Incarnatione Domini contra Nestorium libri VII*, are un conținut doctrinar. Pentru a respinge erezia nestoriană, el o pune în legătură cu o serie de erezii, cum ar fi: ebionismul, marcionismul, maniheismul, arianismul, cu diferite tendințe gnostice, dar mai ales cu pelagianismul, considerat de el izvor al tuturor relelor, deoarece, spune el, erezia lui Pelagiu este sursa deviațiilor lui Nestorie. Cassian nu se prezintă ca un teolog original și limpede, lipsindu-i spiritul speculativ al Capadocienilor sau al Fer. Augustin. Cassian rămâne în istoria gândirii creștine ca unul care a știut să surprindă în nuanțe intime,

de mare finețe, viața ascetică, prin punerea ei în perspectiva tradiției apostolice. Pentru el, stâlpii de sprijin ai vieții ascetice sunt Scriptura și rugăciunea; Scriptura îndrumă spre rugăciune prin lucrarea Duhului Sfânt. Scriptura este cartea de căpătâi a monahului. Lectură Scripturii trebuie să fie o rugăciune autentică, personală, iar meditația asupra textului scripturistic îi permite călugărului să descopere, dincolo de text, prezența Celui care îl inspiră. Este vorba aici de un dialog, de o rugăciune în care sufletul rămâne tăcut, lăsându-L pe Dumnezeu să vorbească și în acest fel să poată percepe inefabilul. Această rugăciunea permanentă îi permite călugărului să atingă scopul suprem al vieții monahale care este viețuirea constantă în divin și în Dumnezeu. Expresia ei ultimă este 'rugăciunea de foc', 'privirea neabătut atințită în Dumnezeu, care este un singur foc de iubire'.

Cât privește semipelagianismul lui Cassian, acesta trebuie văzut cu oarecare circumspecție. Primele interpretări în acest sens nu au fost făcute de binevoitori ai săi. O analiză nou, detaliată și punctuală ar putea descifra sensuri mai puțin neortodoxe, mai ales că în *Instituții* el prezintă o doctrină pur ortodoxă despre har, urmând exemplul sf. Ioan Hrisostom. Trebuie avut în vedere faptul că Ioan Cassian a fost un trăitor și nu un teoretician al doctrinei. În acest fel se poate realiza o reevaluare mult mai apropiată de adevăr.

Migne, PL., 49-50; M. Petschenig, CSEL, 13 și 17, 1886 și 1898; trad. în lb. română: Ioan Cassian, *Așezămintele mănăstirești și Convorbiri duhovnicești*, trad. de Vasile Cojocaru și David Popescu, Prefață, studiu introductiv și note de Nicolae Chițescu, în PSB, EIBM-BOR, București, 1990; J. C. Guy, *Jean Cassien, vie et doctrine spirituelle*, Paris,

1961; A. S. Constantinescu, *Ioan Cassian, scit, nu român*, în Glasul Bisericii, 23, 1964, p. 688-705; H. I. Marrou, *La patrie de Jean Cassien*, în Patristique et Humanisme, Paris, 1976, p. 345-361; O. Chadwick, *John Cassian*, ed. a 2-a, Cambridge, 1968; P. Rosseau, *Ascetics, Authority and the Church in the Age of Jerome and Cassian*, Oxford, 1978; I. G. Coman, *Și Cuvântul trup s-a făcut*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, p. 159-184; C. Hole, *Cassianus Johannes*, art. în Smith-Wace, I, p. 414-416; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 247-249; Bardenhewer, IV, p. 558-565; Altaner-Stuiber, 1980, p. 452-454; Cayré, I, p. 579-588; Tixeront, *Patrologie*, p. 362-364; M. Olphe-Galliard, în Dictionnaire de la Spiritualité, I, 1953, col. 214-276 cu bibliografie; M. Cappuyns, O.S.B., DACL, II, pt. 2, 1910; col. 2348-2357; Quasten, *Patrology*, IV, p. 512-523 cu bogată bibliografie; F. Bordonali, *Cassien, Jean*, în DECA, I, p. 429-430.

CELESTIN sau COELESTINUS, episcop al Romei între 422-432, ca urmaș al lui Bonifaciu* I. În tinerețe a călătorit la Milano unde l-a cunoscut pe Ambrozie*. A fost diacon al lui Inocențiu* I și a purtat o scurtă corespondență cu Augustin*. Celestin a fost confruntat cu o serie de probleme pe care a trebuit să le rezolve. În primul rând era controversa pelagiană și semipelagiană care se perpetua în Galia de Sud. Fără a ezita, el pronunță condamnarea lui Pelagiu* și Coelestius*, pe care îl obligă să părăsească Italia. Paralel cu această controversă, el va avea de confruntat și erezia nestoriană. Când Nestorie și adversarii săi îi solicită sprijin, Celestin convoacă un sinod la 430 și hotărăște împotriva lui Nestorie, într-un anume fel venind în întâmpinarea hotărârilor sinodului de la Efes din 431, la care reprezentanții săi au sosit cu întârziere, făcând mai mult sau mai puțin act de prezență, întrucât hotărârile fuseseră deja

luate. În al treilea rând, Celestin izbutește să mai mențină prezența vicarului papal în Tesalonic, deși Teodosie II a hotărât ca Iliricul de Răsărit să intre în jurisdicția Constantinopolului. Teodosie revine asupra hotărârii sale la intervenția fratelui său are domnea în Apus. Dacă în Iliricul răsăritean Celestin a avut un succes indirect, succesul datorându-se intervenției imperiale, în cazul Bisericii din Africa lucrurile stau oarecum diferit. Intervenind în favoarea preotului Apiarius, care fusese depus din treaptă de episcopul Urbinus și iertat de Roma, episcopii africani, nemulțumiți de ingerința episcopului Romei în treburile lor interne, se adună într-un sinod la Cartagina în 424 și în comun îi trimit papei Celestin un răspuns politicos și ferm: 'Noi l-am găsit pe Apiarius vinovat de atâtea crime încât Faustinus (delegatul papal însărcinat să se ocupe de caz), nu l-a putut apăra. Prin urmare, vă rugăm să țineți seama de regula niceeană (canon 5) și să nu îi primiți în comuniune pe cei care au fost excomunicați de noi. Biserica noastră africană își menține dreptul de a hotărî în cauzele propriilor săi membri. Sinodul niceean a orânduit ca toate pricinile să fie judecate acolo unde apar; nimeni nu poate crede că Dumnezeu nostru va da unui singur individ să facă dreptate și va nega acest drept unui număr mare de episcopi adunați în sinod. *Nici un sinod nu a orânduit* ca persoane trimise de tine să hotărască în cauze privind Africa; iar în ceea ce privește pretenția ridicată de scaunul tău în această problemă, și pe care o bazezi pe autoritatea sinodului niceean, am dovedit predecesorului tău, cu copii autentice ale canoanelor niceene, că era cu totul fără temei. Astfel, nu trimiteți clerici de ai voștri să vă ducă la îndeplinire poruncile în Africa, *ca nu cumva să introducem în Biserica lui Hristos*

mândria înfumurată a acestei lumi (Cod. can. eccl. Afric. ad fin.; Galland, *Bibl. Patr.* IX, 289). Este vorba aici de hotărârile sinodului de la Niceea, care dau dreptul fiecărei Biserici locale să judece cauzele care se ivesc în sânul lor, principiu pe care Celestin l-a încălcat nu numai în cazul Bisericii din Africa, ci și în alte situații de unde nu a primit replică pe măsură.

Migne PL, 50, 417-458; CPL; 1650-1654; PLS, III, 18-20; E. Schwartz, ACO, I, 1, 7, p. 125-137, 142 și urm.; I, 2, p. 5-101; Migne, PLS, III, 18-20; A. M. Bernardini, *S. Celestino*, Roma, 1938; G. Bardy, DHGE, XII, 1953, col. 56-58; E. Portalié, DTC, II, 1905, col. 2052-2061; W. B. Coelestinus, art. în Smith-Wace, p. 584-588; Quasten *Patrology*, IV, p. 587-589 cu bibliografie selectivă.

CERDON, scriitor gnostic din prima jumătate a secolului al II-lea. Sf. Epifanie* (*Haer.* 41) și Philaster (*Haer.* 44) îl plasează ca fiind originar din Siria, iar sf. Irineu* spune că el a venit la Roma în timpul episcopatului lui Hygin (c. 136-c. 140), când se pare că a avut o întâlnire cu Marcion. După Irineu, Cerdon nu avea intenția să formeze o sectă în afara Bisericii. El îl descrie de mai multe ori ca venind la Biserică și făcând confesiuni publice, oscilând între a propaga doctrina sa în secret și a face confesiuni publice, între a fi condamnat pentru învățăturile lui eretice și a fi în comuniune cu frații creștini. Nu este stabilit clar dacă există urmași ai învățăturii lui, se pare că aceștia au fost asimilați în școala lui Marcion. Se pare că Cerdon n-a lăsat nici o scriere. Nici cei care au scris despre doctrina lui nu pot să separe doctrina lui de a succesorilor marcioniți. În consecință, nu putem determina cu certitudine cât din învățăturile lui Marcion au fost anticipate de Cerdon sau care au fost punctele dis-

cordante între cei doi. Ipolit* în *Refutatio* (X,19) nu încearcă o separare a doctri- nelor lor, Tertullian* în *Adv. Marcio- nem* îl menționează pe Cerdon de patru ori, spunând doar că e predecesorul lui Marcion. 'Dumnezeu pe care l-au predi- cat Moise și proorocii nu este Tatăl lui Iisus Hristos: unul este cunoscut, adevă- ratul Dumnezeu nu este cunoscut deloc, unul este drept, celălalt este bun' (Irineu, *Apol.I*, 27,1). Doctrina lui Cerdon o cu- noaștem doar din acest scurt fragment.

Irineu, *Adv. haer.*, I, 27 și III, 4; Ipolit, *Haer.*, VII, 37 și X, 19; Tertullian, *Adv. Marc.*, I, II; Epifanie, *Haer.*, XLI; A. von Harnack, *Marcion. Das Evangelium vom fremden Gott*, Leipzig, 1924 (Beilage II: 'Cerdo und Marcion', p. 31-39); G. Bareille, *Cerdon*, în DTC, II, 1905, col. 2138 și urm.; Cross, *Cerdo*, în ODCC, p. 261; Quasten, *Patrology*, I, p. 268 și 289; C. Gianotto, *Cerdon*, în DECA, I, p. 449.

CERINT (sec. I), eretic gnostic, de ori- gine egipteană; împărtășea religia iu- daică, și contemporan cu sf. apostol Ioan. A fost educat în școala lui Philon de Alexandria. După ce a părăsit Egiptul a vizitat Ierusalimul, Cezareea și Antio- hia. Din Palestina a trecut în Asia Mică unde a început să predice învățăturile sale (sf. Epifanie, XXVIII). Într-una din călătoriile sale, el a ajuns la Efes și l-a întâlnit pe sf. Ioan la băile publice. Apos- tolul auzind cine este acolo, a fugit stri- gând către cei din jurul său: 'Haideți să fugim ca nu cumva băile să se surpe în vreme ce Cerint, inamicul adevărului, este aici'. Valoarea acestei legende, pre- cum și a altora de acest gen este nulă din punct de vedere doctrinar. Dar, o fărâmbă de adevăr probabil că există și el indică sentimentele oamenilor Bisericii față de eretici. Doctrinile sale pot fi grupate pe trei direcții: creație, hristologie și esha-

tologie. Părerile lui despre creație și esha- tologie, arată că mai degrabă Cerint poate fi considerat predecesorul gnosti- cismului iudeo-creștin decât Simon Ma- gul. Spre deosebire de Simon* Magul și Menandru*, Cerint nu a pretins că are o putere sacră și mistică. Caius Presbiterul nu-i poate reproșa decât că susținea că a avut o revelație angelică, a dialogat cu un înger. Dar mintea lui, ca și a celorlalți a brodat pe marginea coexistenței binelui și a răului, a spiritului cu materia. Având cunoștință de filosofia lui Philon, gnoza lui Cerint nu l-a obligat să înceapă de la opoziția între bine și rău, între spirit și materie. El vede opoziția între principiul activ, perfect, al vieții, Dumnezeu și cel pasiv, imperfect, dependent de Dum- nezeu; prin urmare, el a conceput lumea materială ca pornind de la ființe angelice de grad inferior. 'Lumea a fost făcută, nu de către primul Dumnezeu, ci printr-o putere îndepărtată și separată de El' (Irineu, *Apol.I*, 26,1). În spiritul unui adevărat evreu, el a refuzat să considere Dumnezeul evreilor ca fiind autorul lu- mii materiale pe care învățătorii gnostici o consideră inferioară și păcătoasă. El a preferat să-l identifice cu un înger care a adus Legea. La Cerint există, încă, res- pectul instinctiv și ereditar pentru Lege, care nu va mai fi întâlnit la marii gnostici de mai târziu. Hristologia sa este de tip ebionit și are același caracter de tranziție. Aceasta nu este în fapt decât o formă comună a dualismului de dublă persona- litate de care vorbesc mai târziu Basi- lide* și Valentin*. Epifanie*, principala sursă de informații, este pentru mulți un autor care doar a consemnat, urmându-i când pe Ipolit*, când pe Irineu*. Dacă așa cum crede Lipsius, sf. Irineu a fost influențat de sistemele gnostice de mai târziu și a modificat doctrina originală a lui Cerint, așa cum ea era menționată de

Ipolit, această doctrină considera că Iisus și Hristos sunt nume date acelei unice persoane ce a fost binecuvântată prin pogorârea Duhului Sfânt de către Puterea de Sus. Această Putere îi permite lui Iisus să înfăptuiască miracole, dar și să se lepede de pasiunile sale, înălțându-se la Cer. După Epifanie, este vorba de Iisus cel care moare și învie, iar Hristos rămâne spiritual și impasibil. Această interpretare prin care trupul lui Hristos este înviat din morți, îl separă pe autor de gnosticii de mai târziu. Eshatologia de origine chiliastă a lui Cerint este foarte clar redată de Theodoret, Caius, Dionysos și Augustin*, însă nu este menționată de sf. Irineu. Tăcerea sa se explică, probabil, prin faptul că el însuși era chiliast, iar în notele sale despre Cerint el tratează cu mare grijă ceea ce era specific sistemului acestuia. Concepția lui Cerint este foarte variată. În visul său, Dumnezeu va avea o împărăție pe Pământ în care cei aleși se vor bucura de plăceri, fasturi, căsătorii și sacrificii. Capitala sa va fi Ierusalim, iar durată 1000 de ani. Apoi va urma o refacere a tuturor lucrurilor. Cerint a preluat aceste noțiuni din surse iudaice. Ele își pot avea originea în noțiunea de mariaj spiritual între sufletele alese și îngerii din Pleroma, care apare la Valentin, dar nu e identică. Dintre sursele primare și secundare amintim: Irineu, *Adv. Haer.*, Ipolit, *Refutatio omnes Haeres.*, Theodoret, *Haeret. Fab. Comp.*, Epifanie, *Epit. Panar. Haer.*, Augustin, *de Haer.*, lib. VIII.

T. Zahn, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, I, 1888, p. 220-262; II, pt. 2, 1892, p. 973-991; J.M. Fuller, *Cerinthus*, art. în Smith-Wace, I, p. 447-449, cu bibliografie; E. Peterson, în EC, III, 1950, col. 1319 și urm.; Cross, *Cerinthus*, în ODCC, p. 261; A.F.J. Klijn-G.J. Reinink, *Patristic Evidence for Jewish-Christian Sects*, Supplements to Novum Testamentum, 36, Leiden, 1973, p. 3-19.

CESAR sau **CEZAR** vezi **CAESARIUS** (335-369)

CESAR sau **CEZAR DE ARLES** vezi **CAESARIUS DE ARLES**

CHIRIL AL ALEXANDRIEI († 444), patriarh al Alexandriei, succesor al lui Teofil* († 15 oct. 412). S-a născut în jurul anului 370 la Alexandria. Este educat la școlile din localitate inclusiv didascalul catehetic. Șederea în una din comunitățile monahale egiptene, pare a nu fi un eveniment sigur, deși Isidor* Pelusiotul vorbește despre o astfel de petrecere. De altfel, el însuși nu pomeneste în corespondența sa purtată cu diverși monahi, cum că ar fi petrecut vreo perioadă oarecare în mănăstire. Unul din primele evenimente certe din viața sa este călătoria, în compania patriarhului Teofil, al cărui nepot era, la Constantinopol spre a participa la sinodul de la Stejar (403), unde a fost depus pe Sf. Ioan* Hrisostom. Se pare că de la unchiul său, Chiril a moștenit un duh neostoit în ale răzbunării și ranchiunei. Sentimentul de ură față de Sf. Ioan Hrisostom, a cărui singură vină față de scaunul Alexandriei a fost aceea de a fi dat găzduire, din caritate, celor patru 'frați lungi', fără a intra în comuniune cu ei (Coman), a dăinuit cu cerbicie până în anul 417, când, după multe ezitări, concede, trecând numele acestuia în dipticele Bisericii din Alexandria. Dar nu numai în acest caz Chiril a arătat un spirit de intansigență exagerată. Aceleași manifestări aspre le dezvăluie față de necreștini, iudei, sau novațieni. Față de iudei a mers până la a le distruge sinagogile și a-i alunga din cetate, confiscându-le averile. Uciderea Hypatiei*,

fiica filosoful Theon, vestita conducătoare și profesoară a școlii de filosofie păgână (Mouseion) din Alexandria, a fost o acțiune de care cercurile intime ale lui Chiril, dacă nu cumva și el personal, dată fiind cerbicia lui, nu au fost străine. Chiril rămâne în istoria gândirii creștine nu atât prin aceste gesturi mai puțin explicabile dacă avem în vedere că ‘uciderile, luptele și cele asemenea acestora sunt cu totul străine de cei ce cugetă la lucrurile lui Hristos’ (Socrate, *Ist. bis.*, VII, 15), ci pentru atitudinea sa, tot atât de fermă, în apărarea ortodoxiei învățaturii hristologice împotriva ereticului Nestorie*. Ajuns patriarh la Constantinopol în 428, Nestorie începe să învețe că în Hristos există două persoane, o persoană divină, care se sălășluiește în Iisus omul, și în consecință Fecioara Maria nu este *Theotokos*, *Născătoare de Dumnezeu*, ci cel mult *Hristotokos* sau *Născătoare de Hristos*. În scrisoarea sa pascală din 429 Chiril atacă învățătura lui Nestorie, atac preluat într-o scrisoare mai lungă adresată monahilor egipteni. Urmează un schimb de scrisori cu Nestorie care nu are nici un rezultat și de aceea, cei doi vor apela la Episcopul Romei, Celestin. Acesta condamnă învățătura lui Nestorie la Sinodul de la Roma din 430 și aprobă hristologia lui Chiril. Chiril îi trimite lui Nestorie hotărârea sinodului de la Roma, însoțită de 12 anateme prin care îi condamnă învățătura, cu avertismentul că, dacă în 10 zile nu va retracta și nu-și va îndrepta erorile doctrinare, va fi caterisit și excomunicat. Pentru a se evita o schismă în sânul Bisericii, singura posibilitate care a mai rămas era convocarea unui sinod ecumenic. Împăratul Teodosie II, la îndemnul lui Nestorie, îi convoacă pe toți mitropoliții și episcopii la Efes în anul 431, pentru ziua de Rusalii. Acesta va fi cel de al treilea sinod ecumenic al

Bisericii creștine. Nestorie este depus și condamnat, iar cele 12 anateme confirmate. Sinodul recunoaște titlul de *Theotokos* în mod oficial. După numai 4 zile, Ioan de Antiohia, sosit cu întârziere, ține un alt sinod împreună cu susținătorii lui Nestorie. Aceștia îl excomunică pe Chiril. Aflând vestea, Teodosie II îi declară pe ambii prelați depuși din treaptă și îi pune în închisoare. După o reanalizare a situației, Chiril primește permisiunea de a se întoarce la Alexandria, unde a fost primit cu mari onoruri, fiind considerat al doilea Atanasie*, iar Nestorie se retrage la o mănăstire în Antiohia. În 433 se realizează o reconciliere între Ioan de Antiohia și Chiril al Alexandriei, primul acceptând condamnarea lui Nestorie, iscăbind împreună o mărturisire de credință, un *Simbol de unire* (Coman), întocmit probabil de Teodoret* din Cyr, în care se recunoaște că Fecioara Maria este *Născătoare de Dumnezeu*. Chiril se stinge din viață la 27 iunie 444, nu fără a evita înainte de moartea sa o nouă izbucnire a controversei hristologice.

Chiril a lăsat o operă deosebit de vastă. Deși o parte din ea s-a pierdut, ceea ce a supraviețuit cuprinde nu mai puțin de 10 volume din Migne (68-77). Opera sa a fost tradusă în latină de Marius* Mercator, în siriacă de Rabbulas* din Edessa, în armeană, etiopiană și arabă. Datorită acestor traduceri, o serie din lucrările pierdute au fost recuperate. Putem sesiza în periodizarea operelor chiriliene două etape. Până în anul 428 ele se ocupă de polemica antiariană, iar după această dată și până la sfârșitul vieții sale, sunt dedicate hristologiei, în speță polemicii anti-nestoriene. Lucrările sale exegetice cuprind comentarii la Vechiul și Noul Testament. Comentariile la Vechiul Testament prezintă o abordare alegorică, iar cele la Noul Testament una mai literară.

Comentariile la Vechiul Testament: *Despre adorarea și închinarea* (cultus - latreia) *în duh și adevăr*, un comentariu alegorico-tipologic la diverse pasaje alese din Pentateuh întocmit sub forma unui dialog între autor și Paladiu*; *Gla-fira* sau *Comentarii elegante*, evită expunerea dialogală, iar în conținut este o completare la lucrarea precedentă. *Comentariu la Isaia* interpretează aproape toată cartea Isaia, cu excepția capitolelor 43-52. *Comentarii asupra profeților mici* cuprinde pe toți cei 12 profeți mici. *Cătenele* conțin numeroase texte veterotestamentare comentate: Regi, Psalmi, Proverbe, Cântarea Cântărilor, Ieremia, Ezechiel, Daniel.

Comentarii la Noul Testament: *Comentariul la Evanghelia după Ioan*, una din cele mai extinse lucrări ale lui Chiril, având un caracter speculativ și afirmă identitatea ființei Fiului cu aceea a Tatălui și a Duhului Sfânt, sfîntirea și îndumnezeirea omului prin lucrarea Duhului Sfânt, omul devenind fiu al lui Dumnezeu după har. *Comentariu la Evanghelia după Luca* are un caracter mai mult practic decât dogmatic (Coman). *Comentariu la Evanghelia după Matei* din care avem doar fragmente. Comentariile chiriliene însumează întreaga experiență a școlii exegetice de la Alexandria, ilustrată prin marii ei corifei: Origen*, Didim* cel Orb, Sf. Atanasie* cel Mare.

Scrieri dogmatice și polemice contra arienilor: *Tezaurul despre Sfânta și cea de o ființă Treime* este o sinteză a controversei trinitare din sec. al IV-lea, ca o replică împotriva arienilor. *Despre Treimea sfântă și deoființă*, dedicată lui Nemesius*, expunere sub forma unui dialog cu prezbiterul Hermios a unor aspecte doctrinare subtile privind raporturile intertrinitare.

Scrieri dogmatice și polemice împotriva nestorianismului: *Contra blasfemiilor lui Nestorie* analizează critic o serie de predici ale lui Nestorie, în care acesta respinge Sfintei Fecioare titlul de *Theotokos*. Chiril mai abordează și aspecte ale învățăturii hristologice. *Despre credința adevărată în Domnul nostru Iisus Hristos*, adresată lui Teodosie II, dezvoltă o hristologie biblică plină de erudiție, prezentată într-un limbaj clar și ales. Două cărți *Către regine*, prima adresată surorilor împăratului, Arcadia și Mariam, cuprinde o selecție de texte din diverși scriitori și Părinți ai Bisericii printre care și Sf. Ioan Hrisostom. A doua carte este adresată surorii mai în vârstă a împăratului, Pulheria, și soției acestuia, Eudoxia. Sunt discutate, ca în tratatul precedent, raporturile dintre Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, raportul dintre cele două firi, divină și umană, în Hristos, unitatea absolută a unei singure Persoane, erorile lui Nestorie, care susținea existența a doi fii și unirea celor două firi prin egalitate, demnitate și autoritate, erorile lui Apolinarie, care susținea că omul din Hristos nu avea logosul sau nous-ul, adică inteligența și rațiunea umană (Coman). *12 anatematisme contra lui Nestorie* sau *Apologie pentru cele 12 capitole contra episcopilor orientali*; *Epistolă către Evoptios împotriva criticii lui Teodoret contra celor 12 capitole*; *Explicarea celor 12 capitole*; *Apologie către prea evlaviosul împărat Teodosie*, în care autorul se apără de acuzele care îi erau aduse de Nestorie și partizanii lui. *Contra celor ce nu vor să mărturisească faptul că Sf. Fecioară este Născătoare de Dumnezeu*; *Dialog al Sf. Chiril cu Nestorie despre faptul că Sfânta Fecioară e Născătoare de Dumnezeu - Theotokos*; *Scolii despre întruparea Unuia-Născut*; *Contra lui Teodor și Diodor* etc. Chiril scrie și o apologie

creștină antipăgână, intitulată: *Pentru sfânta religie a creștinilor împotriva cărților nelegiuitului Iulian*, în care respinge cele trei cărți ale lui Iulian Apostatul îndreptate împotriva creștinilor, sub titlul: *Împotriva gelileenilor*. Din lucrare se păstrează primele 10 cărți în care autorul prezintă relația creștinismului cu iudaismul și păgânismul și atacă punctul de vedere al lui Iulian care vedea în creștinism un iudaism decăzut cu un amestec de elemente păgâne. Importanța acestei lucrări rezidă în descrierea situației tensionate existentă la acea vreme în imperiul roman de răsărit. La aceste lucrări se adaugă *omiliile pascale* sau *festale*, diverse alte *omilii* și *corespondența* lui Chiril.

Numit de către Anastasie* Sinaitul în încercarea de a-i defini locul în istoria gândirii creștine, 'Pecetea Părinților', Sf. Chiril este fără nici un dubiu punct de referință în procesul de formulare și cristalizare a dogmelor Bisericii Ortodoxe de pretutindeni. El aduce un suflu nou în gândirea creștină atât prin ideile sale, cât și prin metoda sa, căci pe lângă referirile scripturistice, ca metodă deja împământenită, el adaugă argumente din scrierile și învățătura Părinților Bisericii. Aceasta nu este o metodă inventată de el; ea a fost folosită și mai înainte, în contextul permanentei referiri la tradiția Bisericii. El realizează însă o adevărată simbioză între cele două autorități - Scriptură și Tradiție - furnizând în acest fel un argument autoritativ unitar.

Întreaga gândire teologică a lui Chiril este supusă unui proces de elaborare, de reformulare și adâncire permanentă. Dacă în primele sale scrieri nu putem vorbi despre o teologie bine conturată, treptat, în funcție de evoluția controverșelor în care s-a angajat, sesizăm o gândire precisă și nuanțată aprofundată, pen-

tru a răspunde atacurilor ereticilor, dar și pentru a da complexului doctrinar ortodox acuratețea și expresivitatea necesare demersului doctrinar dogmatic. Teologia treimică preia o serie de elemente atanasiene, însă modul de expunere este mult mai elocvent și mai percutant. Dumnezeu e o natură simplă, e unul și unic în toate și prin toate, nu a primit existența de la Sine Însuși și nici de la altul. El este veșnic, înaintea veacurilor, fără schimbare și fără moarte, sălășluind în lumina cea neapropiată. Este izvor al înțelepciunii și al vieții. Deși știm că El există, nu putem ști ce este El în natura lui. Doar Dumnezeu se cunoaște pe Sine în mod desăvârșit; El cunoaște lucrurile din veci, direct și integral, nu pe cale rațională, analitică sau discursivă.

Dumnezeu necreat, nenăscut și Tată are un Fiul care este deoființă și coetern cu El, născut, înainte de toate veacurile, din propria Lui ființă. Fiul se află în Tatăl, având întregul chip al Tatălui, datorită identității de esență sau ființă. Prin Fiul, Tatăl a făcut veacurile, dă ființă celor ce nu existau cândva, umple cu viață și cu lumina divină și inteligibilă pe toate ce n-au viață și lumină. După cum Fiul este chipul desăvârșit al Tatălui, ca Unul care L-a primit și Îl are pe Tatăl, tot așa, cel care a primit chipul Fiului, adică Duhul, Îi are pe Fiul și pe Tatăl, Care e în Acesta. Atunci când Duhul pătrunde în noi, El ne face asemenea la chip cu Dumnezeu. De aceea, susține Chiril, formați fiind noi oamenii după Dumnezeu, prin pecetluirea cu Duhul Sfânt, Duhul nu poate fi o creatură, căci cum ar putea ceea ce este creat să imprime chipul ființei dumnezeiești și să facă să stăruie în noi pecetile firii necreate? Sfântul Duh nu pictează în om aidoma unui zugrav Ființa divină, ca și cum am fi străini de aceasta. Nu în felul acesta ne duce la asemănarea cu Dum-

nezeu, ci El Însuși fiind Dumnezeu și purcezând din Dumnezeu, se imprimă ca în ceară în inimile celor ce-L primesc ca o pecete, în chip nevăzut, repictând natura prin comuniunea și asemănarea cu El, spre frumusețea arhetipală și restituind omului chipul lui Dumnezeu. Pentru a apăra și a da consistență doctrinei trinitare împotriva adversarilor arieni, Chiril reține formula simbolului de credință de la Niceea din 325.

Contribuția majoră a lui Chiril o regăsim în hristologia lui și în învățătura despre Fecioara Maria ca Născătoare de Dumnezeu. El conturează aceste structuri doctrinare în controversa pe care o are cu Nestorie. Doctrina propusă de el este acceptată și pecetluită ca ortodoxă la cel de al treilea sinod ecumenic de la Efes din 431. Chiar dacă pe alocuri limbajul său teologic a permis interpretări neconforme cu ortodoxia doctrinei, mai ales în ceea ce privește definirea raporturilor dintre cele două firi în Hristos, atrăgându-i acuza de apolinarism sau nestorianism, Chiril rămâne stâlp al credinței și cu adevărat 'Pecetea Părinților'. De altfel a fost nevoie de un nou sinod ecumenic care să definească în mod neechivoc această problemă: în Hristos există două firi unite într-o singură persoană sau ipostas (Sinodul de la Calcedon din 451).

Migne, P.G., 68-77; E. Schwartz, *Acta conciliorum oecumenicorum. Concilium universale Ephesinum*, I, vol. 1-5 cuprinde majoritatea scrierilor anti-nestoriene; Versiunea siriacă a *Comentariului la Evanghelia după Luca*, în CSCO 70 ed. de J. B. Chabot, Paris și Leipzig, 1912 și CSCO 140 de R. M. Tonneau (trad. latină), Louvain, 1953; trad. în română: *Sfântul Chiril al Alexandriei, Scrieri*, trad. de D. Stăniloae, în PSB, vol. 38 (1991), 39 (1992), 40 (1994) și 41 (2000); Olimp N. Căciulă, *Anatematisme la Sf. Chiril al Alexandriei*, București, 1931; A. Kerigan,

St. Cyril of Alexandria, Interpreter of the Old Testament, Rome, 1952; J. Liébaert, *Saint Cyrille d'Alexandrie et l'arianisme. Les sources et la doctrine christologique du 'Thesaurus' et des 'Dialogues sur la Trinité'*, Lille, 1948; G. Guidici, *La dottrina della grazia nel Commentario ai Rom. di S. Cirillo d'Alessandria*, diss. Greg., Roma, 1951; W. Bright, *Cyrillus* (7), art. în Smith-Wace, I, p. 763-773; Cross, *Cyril, St.*, art. în ODCC, p. 369-370; Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, IV, p. 22-74; Altaner-Stuiber, 1980, p. 283-288, 339, 508; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 144-150; Idem, III, p. 284-353 (bibliografie); Quasten, *Patrology*, III, p. 116-142 cu bibliografie.

CHIRIL AL IERUSALIMULUI (315-386), episcop al Ierusalimului, începând cu anul 348. Părinții săi au fost creștini și s-au străduit să-i dea o educație sănătoasă și aleasă. A fost hirotonit diacon de către Macarie al Ierusalimului, iar preot de episcopul Maxim II. Episcop a fost făcut de Acaciu, episcop arian și mitropolit al Cezareei Palestinei, în anul 348. În legătură cu numirea lui de episcop există oarecare semne de întrebare. Istoricul Sozomen ne informează că Acaciu, episcop arian, și Patrofil, episcop semiarian, l-au izgonit pe Maxim de pe scaunul episcopal numindu-l în locul lui pe Chiril. Acest lucru ridică întrebarea: cum puteau un episcop arian și unul semiarian să numească un episcop dacă acesta nu împărtășea doctrina lor eretică sau cel puțin unele păreri sau opinii ale lor? Se știe că în realitate Chiril nu se bucura de cinstire unanimă în sânul membrilor marcanti ai Bisericii și a trebuit ca un sinod al Bisericii să intervină pentru a clarifica situația. Astfel sinodul de la Constantinopol din 383, într-o scrisoare păstrată de Teodoret*, precizează 'Noi recunoaștem ca episcop al Bisericii-Mame a tuturor Bisericilor, al Bisericii din Ierusalim, pe

prea venerabilul și prea-evlaviosul Chiril, cel iubit de Dumnezeu și care a fost ales odinioară în chip canonic de către cei din provincie și care în diferite împrejurări a luptat contra arienilor'. După numirea pe scaunul episcopal al Ierusalimului a izbucnit un conflict deschis pentru supremație între Acaciu și Chiril, acesta din urmă pretinzând primatul deoarece scaunul de la Ierusalim era apostolic. Cearta a dus în cele din urmă la exilarea de trei ori a lui Chiril. Prima dată a fost depus de un sinod de la Ierusalim din 357, iar el se refugiază la Tars. Este repus în treaptă în anul următor de sinodul de la Seleucia, pentru ca după doi ani Acaciu să-l exileze din nou. Revine pe scaun în 362, când Iulian se urcă pe tronul imperial. Este din nou trimis în exil de împăratul Valens, pentru o perioadă mai îndelungată, revenind după moartea acestuia în 378. Exilurile lui Chiril și veștile neclare care îl priveau determină sinodul de la Antiohia din 379 să-l trimită pe Sf. Grigorie* de Nyssa să cerceteze situația la fața locului. Acesta aduce vestea că, deși viața Bisericii de la Ierusalim era coruptă din punct de vedere moral și scindată în facțiuni, credința ei era sănătoasă. Chiril participă la sinodul II ecumenic de la Constantinopol din 381, când, pentru a-și dovedi ortodoxia credinței, întrucât el criticase termenul de *homoousion* ca fiind conceput de oameni, i se cere să-și dovedească ortodoxia credinței. Astfel Chiril recită simbolul de credință al Bisericii din Ierusalim care conținea acest termen. Se stinge din viață în anul 386.

Departat de a putea fi comparat cu marii scriitori creștini, Chiril rămâne totuși unul dintre cei mai de seamă cateheți ai Bisericii, opera sa, mai restrânsă ca dimensiuni, fiind pe măsura capacităților sale. De la el au rămas 24 de cateheze care

formează un ciclu complet de cuvântări adresate catehumenilor, ca mijloc de pregătire pentru primirea tainei Sf. Botez. De la procateheză și până la cateheza a 24-a, asistăm la desfășurarea unui proces de învățământ religios în care predomină elementul și atitudinea didactică (Coman). Catehezele 1-18 au fost rostite în perioada Postului Mare în vederea pregătirii catehumenilor care urmau să primească botezul de Sf. Paști. Celelalte cateheze, numite *cateheze mistagogice*, au fost adresate nofiților în săptămâna Paștilor. Importanța acestor cateheze rezidă în faptul că ele ne dezvăluie practica instruirii și a inițierii în învățătura creștină în sec. IV. Pe lângă *cateheze*, de la Chiril mai avem o *scrisoare către împăratul Constanțiu*, relatând despre arătarea la 3 mai 351, orele 3, la Ierusalim, a unei cruci luminoase care se întindea de la Golgotha și până la muntele Măslinilor. Crucea a putut fi văzută timp de câteva ore. *Omilie la Slăbănogul de la Scăldătoarea Vitezda* scrisă de Chiril pe când era preot. Omilia conține asemănări mari cu catehezele. Din celelalte omilii ale sale au supraviețuit fragmente, iar câteva omilii, printre care *Omilia la sărbătoarea lui Hypapante* și alte scrieri îi sunt greșit atribuite (Quasten).

O analiză atentă a scrierilor lui Chiril ne atrage atenția asupra ortodoxiei teologiei sale, ceea ce ne face să punem sub semnul întrebării arianismul care i-a fost atribuit.

Există un singur Dumnezeu, nenăscut, fără început, neschimbat, întotdeauna identic cu Sine Însuși, puternic și, deși are multe nume, ființa Sa este uniformă. În diferite lucrări ale Dumnezeirii, El este unul și același, omniprezent, identic, însușirile Sale sunt egale ca putere și funcționează simultan. El este în întregime ochi, în întregime auz, în întregime

minte. Înțelege și cunoaște integral, având însușirile în gradul maxim. Noi nu-L putem cuprinde cu mintea. Dumnezeu este alcătuită din trei: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Tatăl nu a devenit Tată prin schimbare de voință, ci are această vrednicie înainte de orice ființă, de orice simțire, înainte de toți vecii. Dumnezeu nu e Tată nici prin patima carnală, nici prin împreunare, nici prin neștiință, nici prin emanație, nici nu s-a schimbat, nici nu s-a micșorat. El e Tată desăvârșit și a născut Fiul desăvârșit. Fiul e Unul, Dumnezeu născut din Dumnezeu, Viață născută din Viață, Lumină născută din Lumină, asemenea în totul Celui care L-a născut mai presus de orice înțelegere și înainte de toți vecii. Fiul nu trebuie despărțit de Tatăl și nici confundat cu el, cum fac sabe-lienii, care cred în filiopaternalitate. Fiul are multe nume. El este Cuvântul divin, Logosul divin creator al ființelor raționale; Miel, ca unul care curățește lumea de păcate prin cinstitul Lui sânge. E numit Hristos sau Uns fiindcă a fost uns de Tatăl din veșnicie spre arhierie supramenească. Cu toate că are multe nume, Hristos e o singură persoană și deși se face tuturor toate, a rămas identic cu Sine după fire. Deși nu folosește termenul de *homoousion*, în catehezele sale Chiril afirmă fără echivoc: 'Să nu zicem nicio dată: era un timp când Fiul nu exista', afirmație care îl scoate în afara oricăror suspiciuni de arianism. Sf. Duh este unul singur și Mângâietor. Nu există un al doilea Duh Sfânt. El trăiește, cugetă și sfințește toate câte au fost create de Dumnezeu prin Hristos. Duhul Sfânt este cinstit împreună cu Tatăl și cu Fiul, iar în Sf. Botez e cuprins în Sfânta Treime. Botezul este părtășia în moartea și învierea lui Hristos prin imitare și chip; este 'pecetea sfântă neștearsă', iar apa botezului este 'apă purtătoare de Hristos', deoarece

Hristos a împărțit dulceața dumnezeirii sale apelor atunci când S-a spălat în apa Iordanului. Doctrina euharistică este deosebit de clară, Chiril afirmând mult mai clar prezența reală a lui Hristos în Euharistie. Prezența reală este efectuată prin prefacerea substanței elementelor, iar prefacerea are loc prin lucrarea Duhului Sfânt care prefăce pâinea și vinul în Trupul și Sângele Mântuitorului. Chiril este primul teolog care numește jertfa euharistică 'jertfă prea înfricoșătoare'.

Migne, P.G., 33, 331-1180; J. Quasten, *Catechesae mystagogicae*, F. P., 1935, p. 69-111; F. L. Cross, *St. Cyril of Jerusalem. Lectures on the Christian Sacraments. The Protocatecheses and the Five Mystagogical Catecheses*, 8 PCD, London, 1951; D. Fecioru, *Sf. Chiril al Ierusalimului, Catehezele*, partea I, partea II, în Izvoarele Ortodoxiei, nr. 6-7, București, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1943; E. H. Gifford, *Cyril of Jerusalem*, London, 1893; C. Viorel, *Catehezele Sf. Chiril al Ierusalimului ca izvor pentru istoria cultului creștin*, în S.T., 12, 1960, p. 161-176; E. J. Cutrone, *Cyril's Mystagogical Catecheses and the Evolution of the Jerusalem Anaphora*, Or. Chr. P. 44, 1978; E. Venables, *Cyrrillus* (2), art. în Smith-Wace, I, p. 760-763; Cave, *Historia Literaria*, I, p. 211, 212; Cross, *St. Cyril*, art. în ODCC, p. 369; Altaner-Stuiber, 1980, p. 312-313 cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, III, p. 362-377 cu bibliografie; I. G. Coman, III, p. 536-567.

CHIRIL DE SCYTHOPOLIS (sec. VI), monah și hagiograf. S-a născut la Scythopolis, vechiul Bethshan, în prima parte a sec. VI, unde părinții săi mențineau un cămin pentru călugării călători. Intră în mănăstire la vârsta de 16 ani. În 543 este tonsur în monahism, după care se îndreaptă spre Ierusalim, unde Sf. Ioan Tăcutul încearcă să-l convingă să rămână în mănăstirea sa. Chiril se retrage însă pe

malurile Iordanului pentru a duce viața de anahoret. În 544 revine și se stabilește la mănăstirea Sf. Euthimie. Datorită controversei origeniste, comunitatea se destramă, iar el se așază la Noua Lavră Sf. Sava. Aici purcede la redactarea vieților celor șapte mari stareți palestinieni: *Vita Euthimi* († 473); *Vita Sabae* († 532); *Vita Joannis Silentarii* († 558); *Vita Cyriaci* († 556); *Vita Thedosii* († 529); *Vita Theognii* († 522) și *Vita Abramii* († 577). Este vorba de cele mai remarcabile biografii de acest gen, de interes deosebit pentru istoria Bisericii și a vieții monahale în Răsărit din sec. VI. Fiind redactate în greaca vorbită, ele prezintă interes și pentru cercetările filologice. Sub influența lui Chiril un anonim a redactat, în sec. VI, *Viața Sf. Hariton* († 350), fondatorul monahismului palestinian.

Migne, PG, 114, 595-534; ed. crit. E. Schwartz, *Kyrillos von Skythopolis*, în TU 49, 2, 1939; A.-J. Festugière, O.P., *Les Moines d'Orient*, III, part. 1-3, 1962-1963; E. Venables, *Cyrillus* (13), art. în Smith-Wace, I, p. 774; Bardenhewer, V, p. 124-130; Altaner-Stuiber, 1980, p. 241; I. Hausherr, S.J., în Dict. Sp., II, 1953, col. 2687-2690; Cross, *Cyril of Scythopolis*, în ODCC, p. 370.

CHROMATIUS DE AQUILEIA († 407), episcop de Aquileia, vicar și succesor în scaun al episcopului Valerian (m. 388). S-a născut în Aquileia, unde a slujit ca preot în perioada în care au locuit aici Rufin* și Ieronim*. Participă la sinodul de la Aquileia din 381, când se pune capăt controverselor ariene în Apus, el fiind deosebit de activ în lupta împotriva arianismului. A purtat corespondență cu personalitățile de seamă ale vremii: Ambrozie*, Ieronim și Rufin. Încearcă să medieze între Rufin și Ieronim în disputa origenistă. La rugămintea Sf. Ioan* Hri-

sostom, care fusese depus în 404, de a interveni pe lângă împ. Honoriu, Chromatius face diligențele de rigoare, dar fără succes. Chromatius îl convinge pe Rufin să traducă în latină *Istoria bisericescă* a lui Eusebiu. De altfel Rufin îi dedică lui traducerea acestei lucrări. În urma controversei izbucnite datorită traducerii tratatului lui Origen, *De principiis*, Rufin se retrage la Aquileia unde rămâne până la moartea lui Chromatius. Către sfârșitul vieții, el a avut de întâmpinat o serie de greutăți cauzate mai ales de invazia goților. Corespondența sa s-a pierdut, însă au fost descoperite 45 de omilii și un tratat la Matei.

Migne, PL, 29, 247-436; A. Hosté, CCL, 9, 1957, 371-447 cu bibliografie la zi; R. Étaix, J. Lemarié, CCL, 9A, 1974, 9A suppl. 1977; H. Tardiff, în S.Ch., 154, 164 (1969, 1971 text și trad. franceză); J. Lemarié, Chromatiana. Status quaestionis, RSLR, 17, 1981, p. 64-76; Bardenhewer, III, p. 548 și urm.; Cross, *Chromatius*, art. în ODCC, p. 283; Quasten, *Patrology*, IV, p. 57, cu bibliografie selectivă; B. Studer, *Chromatius d'Aquilée*, în DECA, p. 476.

CHRONICON EDESSENUM, Cronica edesseniană sau de la Edessa, scrisă după anul 540. Ea tratează evenimentele istorice începând cu anul 133 î.d.Hr. și până în 540 d. Hr., concentrându-se în special asupra istoriei Edessei. Uneori sunt date informații importante pentru istoria creștină și din Apus. Autorul a fost cleric cu simpatii nestoriene. Informațiile au fost preluate din documente antiohiene, dintr-o istorie pierdută a perșilor și din arhivele edesseniene (L. Hallier). Cronica s-a păstrat într-un singur manuscris, adus de la Mănăstirea Sf. Fecioară Maria din deșertul Nitrian și se află în Biblioteca de la Vatican.

J. S. Assemani, *Bibliotheca Orientalis*, I, 1719, p. 387-417 (text siriac); L. Hallier, în TU, IX, 1892, (ediție critică cu trad. în germană); I. Guidi, în CSCO, 1903, (trad. în latină); Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur*, 1922, p. 99 și urm.; Cross, *Chronicon Edessenum*, art. în ODCC, p. 283-284.

CHRYSIP (410-478), scriitor bisericesc. Originar din Capadocia. Vine la Ierusalim în compania fraților săi, Cosma și Gabriel, și se alătură comunității monahale de la Lavra Sf. Eutimie. A fost hirotonit preot de Anastasie, episcop de Ierusalim, iar după 455/6, este numit stavrophylax sau păzitor al Sf. Cruci din Biserica Sf. Mormânt. Îi sunt atribuite: o omilie închinată Fecioarei Maria și alte trei panegirice pentru Teodor Tiron, Sf. Arhanghel Mihail și Sf. Ioan Botezătorul. Hristologia lui Chrysip se înscrie pe linie calcedoniană.

M. Jugie, în PO, 19, 336-343; CPG, 6705; R. Caro, *La homiletica mariana griega*, Marian Library Studies, 3, Dayton, 1971, p. 211-226; L. Perrone, *La Chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, Brescia, 1980, p. 227-228 și 51-52; Altaner-Stuiber, 1980, p. 240; Cross, *Chrysippus*, în ODCC, p. 285 cu bibliografie.

CHRYSOLOGUS, PETRU (400-450), episcop de Ravenna și mare predicator, adeseori comparat cu Sf. Ioan *Hrisostom. A predicat pentru prima dată în prezența împărătesei Galla Placida, care l-a apreciat în mod deosebit și ca urmare l-a sprijinit în toate acțiunile sale. De la el s-a păstrat un număr de 176 de predici, despre care E. Venables nu are prea multe cuvinte de laudă, insistând asupra stilului steril, care nu face deloc apel la sentiment. Probabil, spune el, nu conținutul predicilor sale i-a adus faima de

care s-a bucurat, ci maniera în care le-a expus și vocea sa. Temele abordate sunt îndeobște preluate din Evanghелиi, cu puține excepții. În afară de predici, celelalte scrieri ale sale s-au pierdut aproape în totalitate. Într-o scrisoare pe care o trimite lui Eutihie (449), el înclină în favoarea ereziarhului, deși, într-un paragraf oarecum izbitor, afirmă necesitatea aderării în materie de credință la învățătura Bisericii universale, exprimată în *Tomosul* lui Leon, urmaș în scaunul lui Petru. Petru Chrysologus decedează în anul 450, după cum reiese din scrisoarea 37 a lui Leon, adresată succesorului său.

Migne, PL, 52, 9-680; PLS, III, Paris, 1963, col. 153-183; E. Venables, *Chrysologus Petrus*, art. în Smith-Wace, I, p. 517-518; A. Olivar, *Los Sermones de San Pedro Crisologo*, Scripta et Documenta, XIII, Montserrat, 1962; Bardenhewer, IV, p. 606-610; Altaner-Stuiber, 1980, p. 458; Cross, *Chrysologus, Peter*, în ODCC, p. 285.

CIPRIAN, († 258), după numele său complet CAECILIUS CYPRIANUS QUI ET THASCIUS. Al doilea mare teolog african, născut la Cartagina între anii 200-210, cel mai posibil, anul 210 (Monceaux). Numele de Caecilius l-a luat de la preotul care l-a încreștinat, în jurul anului 245. La data încreștinării sale, Ciprian era deja cunoscut în cercurile culte, ca profesor de retorică. Nu s-au păstrat pledoariile sale din perioada păgână. Primele sale scrieri dezvăluie totuși un talent oratoric deosebit și o cultură aleasă. Deși nu l-a cunoscut personal pe Tertullian, acesta a devenit punctul principal de referire pentru Ciprian ca teolog. La scurtă vreme după convertire, el este hirotonit preot, iar la sfârșitul anului 248 sau începutul anului 249, este numit episcop în Cartagina, 'prin vocea poporului' și împotriva voinței unui grup

de preoți în vârstă, printre care un oarecare Novatus. După numai un an de la numirea sa ca episcop, izbucnește persecuția lui Decius (250). Ciprian se refugiază, însă menține prin mesageri strânse relații cu păstoriții săi. Revine la Cartagina după persecuție, în 251, aflând că mulți creștini s-au lepădat de credință sacrificând zeilor, așa numiții *lapsi*, sau și-au procurat *libelli pacis*, document oficial din partea autorităților păgâne, certificând că posesorii lui au sacrificat zeilor, chiar dacă în realitate nu au făcut acest lucru. Întrucât reprimirea acestora în Biserică se făcea cu prea mare ușurință, Ciprian se opune, ba mai mult, două sinoade locale din Cartagina (251 și 252) impun condiții mai severe, hotărând ca reintegrarea să se facă după o perioadă mai îndelungă și penitență, în funcție de gravitatea fiecărui caz în parte, preoția fiindu-le interzisă. Molima care a izbucnit în Cartagina în anul 252, considerată ca pedeapsă pentru faptele creștinilor și criza provocată de problema rebotezării schismaticilor, înrăutătesc situația. Biserica de la Roma considera că botezul putea să fie săvârșit nu numai de un membru al Bisericii ci și de către un eretic. Acest lucru era neacceptat la Cartagina, unde botezul ereticilor era respins. Tertullian însuși consideră un astfel de botez ca fiind nevalid, iar un sinod din Cartagina, din 220, la care au participat episcopii africani și numidieni și cele din 255 și 256, reafirmă acest punct de vedere. Papa Ștefan (254-257), încearcă să-l determine pe Ciprian să-și schimbe poziția. Acesta rămâne ferm pe poziție, susținând că botezul este valid dacă el s-a făcut sau se face în numele adevăratului Dumnezeu și al adevăratului Hristos. Ereticii, deși folosesc aceeași formulă ca ortodocșii, totuși, ei botează de fapt în numele altui Dumnezeu și altui Hristos

decât ortodocșii. Papa Ștefan amenință cu excomunicarea. Tensiunea dispare fără nici o consecință deoarece izbucnește o nouă persecuție a creștinilor sub Valerian. Papa Ștefan moare ca martir pentru credință, iar Ciprian este exilat și căutat pentru a fi arestat. În cele din urmă este prins și decapitat nu departe de Cartagina în ziua de 14 septembrie 258, devenind primul episcop martir din Africa.

Ciprian a lăsat în urma sa o operă variată, tratând în special probleme privind educația, disciplina, moravurile și practica bisericească dar și unele teme apologetice sau doctrinare. Ea se împarte în două mari categorii: *tratate* și *scrisori*. S-au păstrat două liste ale scrierilor sale, care s-au bucurat de o largă popularitate.

a. *Tratate: Ad Donatum*, cea mai veche scriere a lui Ciprian, redactată sub forma unui monolog, după convertirea sa la creștinism și adresată lui Donatus, un prieten, care a îmbrățișat și el credința creștină. El descrie aici lucrarea minunată a harului divin prin convertirea sa. Unele paragrafe amintesc de *Confesiunile* Fer. Augustin. *De habitu virginum* - Despre ținuta fecioarelor, vorbește despre necesitatea îmbunătățirii disciplinei religioase, chemând tinerele femei la o viață de puritate, sobrietate și castitate. *De lapsis* - Despre cei căzuți, redactată după persecuția lui Decius, abordează situația dramatică a creștinilor după experiența zguduitoare a persecuției și problema reprimirii lor în sânul Bisericii. *De catholicae Ecclesiae unitate* - Despre unitatea Bisericii universale, reprezintă un prim tratat de ecclesiologie din antichitatea creștină. Unitatea Bisericii rezidă în unitatea originii ei și este păstrată de unitatea episcopatului, același în toată Biserica. Apostolii chemați de Mântuitorul sunt egali în cinstire și putere. El însă a ales pe unul dintre ei, pe Petru, care este

asemenea în cinstire și putere cu ceilalți apostoli, deoarece 'începutul purcede din unitate, pentru ca Biserica lui Hristos să se poată manifesta ca fiind una'. Nu este vorba aici de primatul petrin, ci doar de dorința de a sublinia unitatea fundamentală a Bisericii. Textul lui Ciprian este clar în această privință. În afara Bisericii nu există mântuire: 'Nu Îl poate avea pe Dumnezeu de Tată, acela care nu are Biserica de mamă'. Adaosul privind primatul lui Petru din capitolul al IV-lea, este o interpolare târzie. *De dominica oratione* - Despre rugăciunea domnească, bazat pe tratatul lui Tertullian *De oratione*, este o explicare a Rugăciunii domnești. *Ad Demetrianum* este o replică la atacurile unui oarecare Demetrian care considera că toate calamitățile ce s-au abătut asupra Cartaginei sunt pedeapsa zeilor asupra creștinilor pentru că aceștia nu li se mai închină. Trata corupția din cadrul societății și statului și a superstițiilor care macină religia adevărată. *De mortalitate* - Despre moarte, o scrisoare pastorală în timpul molimei care a lovit Cartagina, de îmbărbătare a creștinilor, subliniind credința și speranța în nemurire și răsplata vieții veșnice. *De opere et eleemosynis* - Despre fapta bună și milostenie, dezvoltă necesitatea faptelor bune și a celor de milostenie ca urmare a suferințelor cauzate de aceeași molimă. *De bono patientiae* - Despre foloasele răbdării, un tratat care preia multe din ideile lui Tertullian (*De patientia*). *De zelo et livore* - Despre gelozie și pizmă completează tratatul *Despre foloasele răbdării* și subliniază consecințele nefaste ale geloziei, invidiei și urii prezentă în lumea bisericească. *Ad Fortunatum* sau *Ad Fortunatum de exhortatione martyrii* - Către Fortunat, îndemn la martiriu, un compendiu scripturistic, care are drept scop întărirea creștinilor în fața

persecuțiilor, scris la cererea unui oarecare Fortunat. Nu se știe la care din cele două persecuții, a lui Decius (250-251) sau a lui Valerian (257) se referă textul. Tratatul este important și pentru istoria vechilor traduceri ale Sf. Scripturi în latină. *Ad Quirinium testimoniorum libri tres* - Către Quirinius trei cărți de mărturii, cea mai de seamă lucrare a lui Ciprian, în care argumentează pe temeuri scripturistice abundente istoria mântuirii, credința și mântuirea în Hristos. *Quod idola dii non sint* - Că idolii nu sunt zei, intitulată adeseori, *De idolorum vanitate*, demonstrează netemeinicia credinței în zei, care sunt fie personaje umane zeificate, fie figuri monstruoase sau duhuri care 'toarnă falsul peste adevăr'. Există doar un singur Dumnezeu, conducător al lumii care pe toate le poruncește prin Cuvântul Său, le chivernisește cu rațiunea Sa, le desăvârșește prin puterea Sa. b. Scrisorile, în număr de 81, au importanță deosebită pentru cunoașterea vieții religioase și a evenimentelor istorice ale vremii. Multe din scrisorile lui Ciprian au stat la baza elaborării canoanelor pentru disciplina bisericească. De importanță este scrisoarea sa către Firmilian* al Cezareei, în care argumentează împotriva valabilității botezului ereticilor. Din totalul de 81 de scrisori, 65 sunt scrise de Ciprian, 13 adresate lui, iar 3 au destinatar și expeditor necunoscuți. Ciprian nu a elaborat un sistem doctrinar și nici nu a abordat teme de doctrină decât tangențial sau când a fost nevoie. Discernem totuși elementele unei teologii creștine de mare valoare. Pentru el, există doar un singur Dumnezeu care este întreit: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Tatăl e cauza primară și adevăratul Creator. El este Tatăl Mântuitorului nostru Iisus Hristos, un Tată sever ca stăpân și cu putere nelimitată de nimic. Fiul, a doua per-

soană a Treimeii, e Unul-Născut și Înțelepciunea lui Dumnezeu, prin care toate au fost create. El e Cuvântul lui Dumnezeu, mâna lui Dumnezeu, îngerul lui Dumnezeu, Dumnezeu Însuși. Mai ales El este Mântuitorul nostru, luminător și mântuitor al neamului omenesc. A treia persoană a Sfintei Treimi, Sfântul Duh, e pus în legătură cu credința, cu harul și efectele harului. Sfîntenia vine de la Duhul Sfânt. Tot ceea ce se săvârșește în Biserică este prin Duhul Sfânt; Biserica însăși e lucrarea Duhului Sfânt.

Botezul este prima taină a Bisericii prin care se împărtășește harul, care spală păcatul strămoșesc și toate celelalte păcate, făcându-ne fii ai lui Dumnezeu. Sf. Ciprian vorbește despre Sfânta Euharistie în contextul controversei sale cu hydroparastații. Pentru el, pâinea și vinul sunt elementele euharistice care se prefac cu adevărat în Trupul și Sângele Mântuitorului. Apa înseamnă poporul, iar amestecul acesteia cu vinul euharistic semnifică unirea poporului cu Hristos, integrarea mulțimii credincioșilor în Acela în Care cred. Sf. Euharistie este comuniune și unire.

Biserica este, în viziunea lui Ciprian, centrată pe ideea de unitate. Valoarea, tăria și frumusețea Bisericii rezidă în unitate, iar unitatea Bisericii este unitatea credinței. În același timp, unitatea Bisericii se bazează și pe unitatea episcopatului. Acesta este unu, la care participă în mod solidar fiecare episcop. Ciprian este important mai ales pentru viața morală creștină, el elaborând problema unor virtuți ca răbdarea, curăția, milostenia, lupta contra pizmei, geloziei etc.

Doctrina lui Ciprian este, în general ortodoxă, fiind bazată pe Sf. Scriptură și pe concepțiile ortodoxe ale lui Tertullian* și Minucius Felix*. Originalitatea lui se re-

găsește în doctrina morală și socială, mai mult decât în cea teologică propriu-zisă.

Migne, *P.L.*, 4; ed. critică: W. Hartel, CSEL, III, 3 vol., 1868-1891; J. Wordsworth, *Old-Latin Biblical Texts*, nr. II, Oxford, 1886, în App. 2, 123-132; *Catalogue of Cyprian manuscripts at Oxford*; E. H. Blackney, *Cyprianus de unitate ecclesiae*, text and translation, London, 1929; trad. în engl. R. E. Wallis, *ANL*, 8; *ANF*, 5; L. Bayard, *St. Cyprien, Correspondence*, text établi et traduit, Paris, 1925; Al. Io Moroianu, *Cyprianus Thascius Caecilianus, Despre purtarea fecioarelor și Despre gelozie și pizmă*, Teză de licență, București, 1906; G. Alexe, *Cyprianus Thascius Caecilianus, Ad Demetrianum*, Teză de licență, București, 1909; Ilie T. Lungu, *Cyprianus Thascius Caecilianus, Despre unitatea Bisericii și Despre fapta bună și milostenie*, Teză de licență, București; Pr. Matei Pâslaru, *Scrieri ale din operele Sf. Ciprian (Despre rugăciunea domnească)*, vol. I, BPB, 1, Râmnicu Vâlcea, 1935; Idem, *Sf. Mucenic Cyprian I, Despre rugăciunea domnească, adică, explicarea rugăciunii <Tatăl nostru>*, în BPB, pentru popor, 1, R. Vâlcea, 1937; David Popescu, *Sf. Ciprian, Către Donatus, Despre unitatea Bisericii ecumenice, Despre rugăciunea domnească, Despre gelozie și invidie*, în PSB, 3, București, 1981; Mgr. Freppel, *St. Cyprien et l'Eglise d'Afrique au III-e siècle*, III-e édition, Paris, 1890; H. Dumitrescu, *Ciprian, viața, opera și doctrina sa*, Teză de licență, București, 1895; P. Monceaux, *Saint Cyprien, évêque de Carthage*, III-e édition, coll. <Les Saints>, Paris, 1927; Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, II-e Auflage, Freiburg im Breisgau, 1914, II, 442-517; A. Harnack, *Das Leben Cyprians von Pontius. Die erste christliche Biographie* (T.U. 39, 3), Leipzig, 1913; I.G. Coman, *Între răbdare și nerăbdare la Tertullian și Sf. Cyprian*, extras din 'Păstorul Ortodox', XXVI, nr. 4-6; Curtea de Argeș, 1946; J. Ludwig, *Der heilige Märtyrer-bischof Cyprian von Karthago. Ein Kultur-geschichtliches und theologisches Zeitbild*

aus der afrikanischen Kirche des 3. Jahrhunderts, München, 1951; L. Bayard, *Le latin de St. Cyprien*, Paris, 1902; I. G. Coman, *Chipul Sf. Ciprian în panegiricile Sf. Grigorie de Nazianz și Prudențiu*, S.T., 1961, 363-372; Idem, II, p. 85-159; E. W. Benson, *Cyprianus Thascius Caecilius*, art. în Smith-Wace, I, p. 739-755; Cross, *Cyprian, St.*, art. în ODCC, p. 368; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 83-87; Idem, II, p. 85-158; Cayré, I, p. 244-257; Altaner-Stuiber, 1980, p. 171-181; Quasten, *Patrology*, II, 340-383 cu bibliografie.

CIPRIAN POETUL. Despre el se crede că a fost preot și a trăit în Galia în prima parte a sec. V. Este autor al *Heptateuchului*, o lucrare în versuri prezentând primele șapte cărți ale Vechiului Testament, după cum urmează: Facerea în 1498 versuri; leșire 1338 versuri; Levitic 309 versuri; Numeri 777 versuri; Deuteronom 288 versuri; Iosua 585, versuri și Judecători 760 versuri. Ciprian este familiarizat nu numai cu poeți clasici latini (Horățiu, Ovidiu, Persius și Catullus), ci și cu poeți creștini (Iuvencus*, Prudentius (și Paulin* de Nola). Datorită cunoștințelor sale, acurateții doctrinare, lipsei elementelor mitologice și datei la care această lucrare a fost scrisă, s-a sugerat că Ciprian este cel căruia Ieronim îi adresează scrisoarea 140 (Brewer). Tot lui îi sunt atribuite, însă fără certitudine: *Orationes*, două rugăciuni întâlnite în manuscrise sub numele *Orationes Cypriani* și *Caena Cypriani*, o parodie, care s-a bucurat de mare popularitate în evul mediu, scrisă în proză axată pe trăsăturile specifice ale unor personaje biblice. La acestea se adaugă: *De Sodoma* și *De Jona*, puse sub numele lui Ciprian de Cartagina sau Tertullian, și un poem în 85 de hexametri: *Cypriani ad quendam senatorem ex christiana religione ad ido-*

lorum cultum conversium, care relatează despre un senator care, nemulțumit de creștinism, îmbrățișează cultul zeilor păgâni.

Migne, P. L. S., III, 1151-1245; P. L., 5, 985-990; P. L., 4, 1007-1014; P. L., 2, 1159-1162; 1166-1172; P. L., 2, 1163-1166; R. Pieper, CSEL, 23, 1891; W. Hartel, CSEL, 3, 3, 1871, p. 144-151; Idem, p. 289-301; R. Pieper, CSEL, 23, 1891, p. 212-226; Idem, p. 227-230; F. Vernet, *Cyprien, poète italien ou gallo-romain, vers l'an 400*, în DTC, 3, 1923, col. 2470-2472; A. Sutzenberger, *Der Heptateuch des gallischen Dichters Cyprianus*, Zweibrücken, 1903; H. Brewer, *Über den Heptateuchdichter Cyprian und die Caena Cypriani*, Zk Th. 23, 1904, p. 92-115; W. Hass, *Studien zum Heptateuchdichter Cyprian*, Berlin, 1912; Altaner-Stuiber, 1980, p. 411; Quasten, *Patrology*, II, p. 371 și urm.; Idem, III, p. 312-317, cu indicații bibliografice.

CIPRIAN DE TOULON († 549), episcop de Toulon. A fost ucenicul lui Cezar de Arles care îl hirotonește episcop de Toulon înainte de 515. Este autorul Vieții lui Caesarius* Alenatensis. Activ în combaterea semipelagianismului, participă la sinoadele de la Arles (524), Valencia (529) și Orange (Orléans) din 541. De la el s-a păstrat și o scrisoare adresată lui Maxim de Geneva din care aflăm că el cunoștea Te Deum-ul lui Niceta de Remessiana, și prin care se apără de acuza ce i-a fost adusă de theopaschism.

Migne, PL, 67, 1001-1024; ed. crit.: B. Krusch, în MGH, *Scriptores Rerum Merovingicarum*, III, 1896, p. 433-501; W. Gundlach, în MGH, *Epistolae*, III, 1892, p. 434-436; S. Cavallin, *Literarhistorische und text-kritische Studien zur Vita S. Caesarii Arelatensis*, Lunds Universitets Årsskrift, N.F., Avd. 1, BD. XXX, nr. 7, 1934; Cross, *Cyprian, St.*, ODCC, p. 369; V. Saxer, *Cyprien de Toulon*, în DECA, I, p. 607.

CIRCUMCELLIONII (sec. IV-V), membri ai unei mișcări rebele donatiste, activă preponderent în Numidia și Mauritania în sec. IV și începutul sec. V. Numele a fost dat de opozanții lor catolici, datorită obiceiului pe care îl aveau de a înconjura locuințele acestora (*circumcellas*). Ei se autointitulau 'agonistici', atleți, luptători. Solicitățile lor au fost pentru început de tip economic și social. În timp se alătură donatiștilor. Ei reprezentau spiritul apocaliptic al martirilor donatiști, făcând uz de violență în revendicările lor. Strigătul lor de bătaie era: *laudes Deo*, însoțit de răcnetul de leu. Mormintele circumcellionilor erau centre de pelerinaj. Aceștia comercializau relicve adevărate sau false de sfinți și se considerau 'mărturisitori' și 'martiri'. Încercările autorităților civile de a suprima această mișcare nu a avut succes prea mare, ea dăinuind până în sec. V.

Optatus, *De schismate donatistarum*, III, 4; Augustin, *Contra Gaudentium*, I, 28, 32; F. C. Frend, *The Donatist Church. A Movement of Protest in Roman North Africa*, 1952 cu bibliografie; Idem, *Circumcellions and Monks*, în JTS, NS, XX, 1969, p. 542-549; Idem, *Circoncillions*, în DECA, I, p. 493-494; Cross, *Circumcellions*, în ODCC, p. 294.

CLAUDIANUS († 404), poet. S-a născut și a fost educat la Alexandria în Egipt. În anul 394 sosește la Roma. A devenit poetul de curte a lui Honoriu. A stăpânit în mod egal tainele limbilor greacă și latină, de aceea a scris în ambele limbi. Datorită culturii sale și a versului său ales, a fost considerat ca egal al lui Vergiliu și Homer. Pe lângă poezia de inspirație profană, Claudianus a scris și poezie de inspirație creștină: două epigrame în greacă având un total de 15 versuri; o epigramă întrucâtva ironică, intitulată *In Jacobum magistrum equitum*;

Miracula Christi și *De Salvatore*. Se pare că *Miracula Christi* nu îi aparține. Nu se știe dacă Claudianus a fost sau nu creștin. Cu toate acestea poemul său, *De Salvatore* sau *Carmina paschale* conține elemente interesante de doctrină hristologică. Hristos Creatorul a toate ia fire omenească în pântecul fecioresc al Mariei, care îl naște pe Creatorul ei. El, Cel ce nu putea fi cuprins de lume, a trăit ca om printre oameni pentru ca prin propria Sa moarte să alunge moartea. Poemul se încheie cu o rugăciune pentru sănătatea împăratului. Acest poem a fost scris pentru o ocazie specială și se înscrie în genul poemelor publicate de Ausonius (*Versus paschales*), Sedulius (*Carmen paschale*), Merobaude (*De Christo*), care copiază o mai veche tradiție păgână potrivit căreia poeții dedicau poeme zeilor. Ca poet la o curte creștină, deși probabil păgân, Claudianus a făcut ceea ce predecesorii săi au făcut, oferind un poem special patronului său cu ocazia unei sărbători speciale, și anume sărbătoarea paschală (cf. Quasten). Claudianus a decedat în jurul anului 404.

Migne, P.L. 53, 789 (epigramele grecești); 53, 790 (*Miracula Christi*); P.L., 53, 788-789; P.L., 13, 376-377 (*De Salvatore*); M. Ihm, *Epigrammata Damasiana*, Leipzig, 1895, p. 69-71, n. 68; E. Arens, *Quaestiones Claudianae*, Münster, 1894 (tratează aspectul religios al operelor lui Claudianus); D. Romano, *Appendix Claudianea*, Palermo, 1958; G. Martin, *Claudian, an Intellectual Pagan of the Fourth Century*, în Studies Ullman, Missouri, 1960, p. 69-80; A. Cameroun, *Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford, 1970; M. Wacht, *Lematisierter Index zu den Carmina maiora Claudians mit statistischen Anhängen zu Sprache und Metrik*, Nürnberg Microfilm Computer Service, 1980; Altaner-Stuiber, 1980, p. 410; Quasten, *Patrology*, IV, p. 307-309 cu bibliografie.

CLAUDIANUS MAMERTUS (425-474), filosof creștin, și fratele mai tânăr al Sf. Mamertus, arhiepiscop de Vienne. S-a născut în jurul anului 425 la Vienne în apropiere de Lyons. Îmbrățișează viața monahală, după ce o vreme a fost profesor de retorică. Și-a desăvârșit studiile literare împreună cu prietenul său apropiat Sidoniu Apolinarie, de la care avem singurele informații despre Claudianus. A fost hirotonit preot de fratele său Mamertus, devenind colaborator apropiat al acestuia. Participă la discuțiile filosofice și doctrinare de la Lyon, fiind unul din principalii opozanți ai semipelagianului Faust de Riez. Principala sa lucrare, *De statu animae* este îndreptată împotriva acestuia. În acest tratat, Claudianus face uz de filosofia platonice, neoplatonică și de neopitagoreism, pe care l-a cunoscut prin intermediul lui Apuleius. Dintre Părinții și scriitorii Bisericii, îi citează pe Grigorie* de Nazianz, Ambrozie și Augustin. El respinge teoria potrivit căreia sufletul este de natură materială, susținând, împotriva lui Faust de Riez, că sufletul este imaterial. Despre Claudianus trebuie reținut că a fost apărător al credinței ortodoxe, dar și poet și orator, nu numai filosof. Concepția sa despre suflet a circulat în evul mediu, fiind preluată de Abelard și Allain de Lille. El a mai scris o scrisoare lui Sapaudus, profesor de retorică, în care a deplâns nivelul artelor din acea vreme.

Migne, PL, 53, 697-786; A. Engelbrecht, *Claudianus Mamerti opera*, în CSEL, XI, 1885 (ed. critică); N. C. Chadwick, *Poetry and Letters in Early Christian Gaul*, London, 1955, p. 207-210; E. Harleman, *De Claudiano Mamerto Gallicae Latinitatis scriptore quaestiones*, Uppsala, 1938; Cross, *Claudianus Mamertus*, în ODCC, p. 299 cu bibliografie; S. Constanza, *Claudien Mamert*, în DECA, I, p. 497-498, cu bibliografie.

CLEMENS ROMANUS, sau **CLEMENT ROMANUL**, Sf. (sec. I), probabil cel de al treilea episcop al Romei, după informația lui Irineu*, care ne mai spune că el i-a cunoscut pe cei doi mari apostoli ai creștinătății, pe sf. ap. Petru și sf. ap. Pavel. Data episcopatului său este fixată în funcție de relatările lui Eusebiu din *Ist. bis.*, 3, 15, 34, și anume, între anii 92-101. Tertullian este de părere că Clement a fost hirotonit de sf. ap. Petru. Origen și Eusebius îl identifică cu Clement menționat în epistola către Filipeni a sf. ap. Pavel, în timp ce Pseudo-Clementinele îl prezintă ca membru al familiei imperiale a Flaviilor, iar Dio Cassius (*Hist. Rom.* 67, 14), ca fiind una și aceeași persoană cu consulul Titus Flavius Clemens, executat la anul 95 sau 96 pentru credința sa în Hristos. Aceste păreri nu par a se confirma. I.G. Coman crede că Clement a fost de origine iudaică și că, datorită cunoștințelor profunde de Vechiul Testament, el a fost iudeo-creștin. Scrisoarea sa către Corinteni îl dezvăluie în acest sens.

Sub numele lui Clement au fost cunoscute mai multe scrieri: *Epistola sau Scrisoarea I către Corinteni*, a doua *Epistolă către Corinteni*, *Dialogurile lui Petru și Apion*, la care au fost adăugate *Pseudo-Clementinele*, un roman apostolic, compus din 20 de *omilii* și 10 cărți de *Recunoașteri*, relatând călătoriile lui Petru, luptele acestuia cu Simon Magul și convertirea lui Clement; *două epistole către fecioare*; *Apocalipsa lui Petru prin Clement*; *Constituțiile apostolice prin Clement*; *Scrisoarea lui Petru sau Cănoanele lui Petru* ș.a.

Dintre acestea singura autentică este *Epistola I către Corinteni*, cel mai de seamă document din perioada post-apostolică și unul din cele mai vechi texte ale literaturii creștine în afara Noului Testa-

ment. Scrierea acestei epistole a fost ocazionată de reizbucnirea vechilor tensiuni în sânul Bisericii creștine din Corint, unde doar o mică minoritate de creștini a rămas credincioasă preoților depuși de către rebeli. Scrisă probabil la anul 96, *Epistola I către Corinteni* a lui Clement a avut o largă circulație în lumea creștină, fiind tradusă în latină, siriacă și coptă.

Pe lângă datele istorice deosebit de prețioase, acest document reține elemente fundamentale pentru învățătura dogmatică a Bisericii. Acest text menționează pentru prima dată învățătura despre succesiunea apostolică, accentuând asupra faptului că preoții nu pot fi depuși de către membrii comunității, deoarece nu ei sunt cei care le-au dat autoritatea slujirii sacerdotale, dreptul de a conduce venind de la apostoli care și-au exercitat puterea lor în supunere față de Hristos, Care la rândul Lui a fost trimis de către Dumnezeu. Deși *epistola* a fost folosită ca document prin care s-ar afirma primatul Bisericii Romei, lucrurile nu par a fi așa în realitate. Dacă reținem faptul că sf. Clement tratează cu deosebită grijă și pe larg activitatea misionară și martiriul sf. ap. Pavel în comparație cu sf. ap. Petru, și conștiința vie a prezenței pauline la Roma și la Corint, putem afirma că sf. Clement s-a considerat dator față de memoria sf. ap. Pavel și nu în virtutea unui primat al Romei, să scrie această epistolă și să rezolve tensiunile din Corint în același spirit în care l-a făcut Apostolul Neamurilor.

Alte teme doctrinare tratate în acest document sunt: învierea morților, învățătura pe care o abordează și în funcție de vechea legendă a păsării Phoenix, element prezent în literatura și arta creștină primară; armonia lumii create; învățătura despre Dumnezeu Tatăl, Hristos Fiul și

Duhul Sfânt fără a face uz de limbajul teologic elevat care va apare mai târziu pentru a clarifica credința trinitară, hristologică și pnevmatologică. În cele din urmă, reținem faptul că textul are importanță pentru ecclesiologie, întrucât face referire la treptele sacerdotale, atestând prin aceasta existența celor trei trepte preoțești încă din perioada post-apostolică.

F. X. Funk, *Patres Apostolici*, I, Tübingen, 1901; J.B. Lightfoot, *Apostolic Fathers*, part I (ed. rev. 2 vol. 1890); Th. Schaefer, *S. Clementis Epistula ad Corinthos* (FP 44), Bonn, 1941. Traduceri: W. K. L. Clarke, *First Epistle of Clement to the Corinthians*, SPCK, Londra, 1937; F. Zeller, *Die Apostolischen Väter* (BKV₂ 35), Kempten și München, 1918; G. Bosio, *I Padri Apostolici*, Torino, vol. I, 1940 și vol. II, 1942; Iuliu Olariu, *Scrierile Părinților Apostolici*, Caransebeș, 5-26; D. Fecioru, *Scrierile Părinților Apostolici*, în *Părinți și Scriitori Bisericești*, I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, 39-88. Studii: W. Scherer, *Der erste Kleemensbrief an die Korinther nach seiner Bedeutung für die Glaubenslehre der katholischen Kirche untersucht*, Regensburg, 1902; A. Harnack, *Die erste Kleemensbrief, eine Studie zur Bestimmung des Charakters des ältesten Christentums* (SAB 1909), p. 38-63; E. Bastien, *Le ministère dans l'Eglise selon Clément de Rome*, Montpellier, 1965; H. Bumpus, *The Christological Awareness of Clement of Rome and its Source*, Cambridge, 1972; H. Kraft, *Kirchenväter Lexikon*, München, 1966; Altaner-Stuiber, p. 45-46; Quasten, *Patrology*, I, p. 42-53; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 110-130.

CLEMENT ALEXANDRINUL (c. 150-c. 211/215). Eusebiu ne informează că numele lui Clement a fost identic cu cel care s-a aflat pe scaunul episcopal al

Romei, adică Clement* Romanul, și anume, Titus Flavius Clemens. S-a născut într-o familie păgână în jurul anului 150, la Atena, unde a fost educat. Motivele încreștinării nu ne sunt cunoscute. Se știe doar că după trecerea la creștinism, el a făcut mai multe călătorii în Italia de Sud, Siria și Palestina, cu scopul de a fi educat în învățătura creștină de către învățătorii creștini ai vremii. În cele din urmă poposește la Alexandria unde audiază cursurile lui Panten*, conducătorul școlii catehetice din această localitate. Devine ucenicul și apoi colaboratorul lui Panten, pentru ca după moartea acestuia să fie ales în fruntea școlii alexandrine, probabil în jurul anului 200. Persecuția declanșată de Septimiu Sever îl obligă să fugă din Alexandria, refugiindu-se în Capadocia, împreună cu ucenicul său, Alexandru, care va ajunge episcop de Ierusalim. Clement adoarme întru Domnul în Capadocia la o dată incertă, însă înainte de 215.

Clement a avut o cultură deosebit de solidă, fiind familiar cu filosofia, poezia, arheologia, mitologia și literatura, atât cea păgână, cât și cea creștină de până la el. A cunoscut foarte bine scrierile Vechiului Testament, la care face referire în 1500 de pasaje, și ale Noului Testament reținut de aproximativ 2000 de ori. La fel, el face referiri la scriitorii clasici, din care a citat peste 360 de texte. Datorită educației sale alese, Clement a fost pe deplin conștient de necesitatea punerii credinței creștine pe temelii științifice sănătoase. Pentru el, credința și filosofia, Evanghelia și cultura laică nu sunt dușmani, ci trebuie să colaboreze. Cultura laică slujește teologia, învățătura creștină fiind coroana și slava tuturor adevărilor care se regăsesc în diverse doctrine filosofice (Quasten). Ca scriitor, Clement a avut un stil clar, bine conturat și îngri-

jit, accesibil atât catehumenilor, cât și celor erudiți.

Trei din scrierile sale formează o trilogie din care putem desluși gândirea sa teologică. Este vorba de *Protrepticul* sau *Cuvânt îndemnător către greci*; *Pedagogul* și *Stromate* sau *Covoare*. Prima lucrare din această trilogie este o scriere apologetică al cărei scop era de a-i convinge pe păgâni de nebunia și deșertăciunea închinării la idoli, îndemnându-i să se convertească la noua credință, sub oblăduirea Logosului. *Pedagogul* este o continuare a primului tratat și se constituie ca un complex de sfaturi date celor care au îmbrățișat credința creștină. Cel de al treilea tratat, considerat 'lucrarea capitală pentru problematica și cugetarea autorului' (Coman), abordează relația dintre învățătura creștină și cea laică, în special dintre credința creștină și filosofia greacă. În evaluările sale, autorul pornește de la premisa că filosofia păgână nu este lipsită de valoare pentru creștini. Ea vine de la Dumnezeu și a fost dată grecilor de providența divină în același mod în care Legea a fost dată evreilor. Filosofia este folositoare creștinilor dornici să dobândească cunoașterea (γνῶσις). Alături de această trilogie s-au mai păstrat: *Excerpte din Teodot și extrase profetice* și omilia exegetică la Marcu 10, 17-31, *Ce bogat se va mântui?* Scrieri pierdute: *Ipotiposele* = *Schițe* sau *Explicații concise*, *Comentarii la Sfânta Scriptură*; *Despre Paști*; *Canon bisericesc* sau *Împotriva iudaizanților*; *Despre providență*; *Îndemn la răbdare* sau *Către cei botezați de curând*; *Despre post*; *Despre clevetire*. Din epistolele lui Clement s-au păstrat doar trei propoziții în *Sacra Paralela* (311, 312 și 313).

Despre Clement se spune, nu fără dreptate, că este 'fondatorul sau întemeietorul teologiei speculative' (Quasten). Spre

deosebire de Irineu*, care vedea în cultura și filosofia păgână un pericol pentru credință, Clement este de părere că acestea pot ajuta la adâncirea și întărirea credinței. Conștient de pericolul elenizării creștinismului, Clement luptă împotriva gnozei false și eretice. Împotriva gnosticilor eretici care susțineau că credința și cunoașterea nu pot fi reconciliate întrucât sunt contradicții, el se străduiește să dovedească înrudirea acestora, și că armonia dintre credință și cunoaștere dă naștere creștinului perfect și adevăratului gnostic. Credința este începutul și temelia filosofiei, aceasta fiind importantă pentru cei care doresc să pătrundă tainele credinței cu ajutorul rațiunii. Sistemul teologic al lui Clement se întemeiază pe doctrina Logosului. El duce mai departe teoria Sf. Justin despre Logos, făcându-o mai fertilă și mai concretă. Logosul este creatorul universului. El este cel care L-a arătat pe Dumnezeu în Legea Vechiului Testament, în filosofia grecilor și, în cele din urmă, la plinirea vremii, prin Întrupare. Împreună cu Tatăl și cu Duhul Sfânt, Logosul formează Treimea divină. Doar prin Logos Îl putem cunoaște pe Tatăl, deoarece El este nenumit. Ca rațiune divină, Logosul este învățătorul lumii, mântuitorul neamului omenesc și întemeietorul vieții celei noi care începe cu credința, se îndreaptă spre cunoaștere și contemplație și duce, prin dragoste și milostivire, la nemurire și îndumnezeire. Hristos ca Logos întrupat este Dumnezeu și om și prin El înviem la viața divină. Biserica este lucrarea voii lui Dumnezeu spre mântuirea oamenilor. Ea este o tainică minune. După cum e un singur Tată al universului, un singur Logos al tuturor lucrurilor, un singur Sfânt Duh și acela pretutindeni, tot așa este 'o singură mamă Fecioară, pe care îmi place să o numesc Biserică'. Există o 'Biserică de

sus', o Biserică cerească, care nu este altceva decât Biserica pământească ridicată la nivel superior, cuprinzând pe cei vii și pe cei morți. Ideea de Biserică cerească este nouă în gândirea creștină până la Clement, și va fi preluată de Origen* și de Fer. Augustin*, în *De civitate Dei*. Clement nu se rezumă în gândirea sa teologică doar la elementul speculativ legat de Logos, ci alătură acestuia și dimensiunea sacramentală, concretizată prin taina Botezului și a Euharistiei, care sunt și mijloace pentru dobândirea vieții veșnice. Pentru Clement, necunoașterea și greșeala sunt mult mai rele decât păcatul și, deși susține că nu toți oamenii pot accede la starea de fericire supremă, el adoptă o atitudine optimistă cu privire la soarta celor păcătoși. Mântuirea e răscumpărare, dar și educație sistematică și stăruitoare care duce cu și prin Hristos, la Hristos și la Dumnezeu.

Migne, P.G., 8-9; O. Stählin, *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Leipzig, 1897-1941; Berlin și Leipzig, 1953; Berlin 1954-1972; C. Mondésert, *Clément d'Alexandrie, Le Protreptique*, Introduction, text, translation, ed. a 2-a, S. Ch. 2, Paris, 1949; N. Runcescu, *Clement Alexandrinul, Care bogat se va mântui?*, trad. teză de licență, București, 1907; N. I. Ștefănescu, *Pedagogul*, Izvoarele Ortodoxiei, nr. 3, 1939; D. Fecioru, *Clement Alexandrinul, Scrieri*, Partea întâia, în PSB, vol. 4, IBMBOR, București, 1982; Eugene de Faye, *Clement d'Alexandrie. Etude sur les rapports du christianisme et de la philosophie grecque au II-e siècle*, ed. 2, Paris, 1906; C. Bigg, *The Christian Platonists of Alexandria*, (ed. F.E. Brightman), 1913, în special p. 72-150; J. Munck, *Untersuchungen über Klemens von Alexandrien*, 1933; N. S. Georgescu, *Doctrina morală după Clement Alexandrinul*, București, 1933; E. Molland, *The Conception of the Gospel in the Alexandrian Theology*, Oslo, 1938, p. 5-84; E. F. Osborn, *The Philosophy of Clement of*

Alexandria, Texts and Studies, New Series, III, 1957; S.R.C. Lilla, Clement of Alexandria. A Study in Christian Platonism and Gnosticism, Oxford Theological Monographs, 1971; Bardenhewer, II, p. 15-62; Altaner-Stuiber, 1980, p. 190-197; Cross, Clement of Alexandria, art. în ODCC, p. 303; I.G. Coman, Patrologie, 1956, p. 93-97; Idem, II, p. 243-291 (cu bibliografie); Quasten, Patrology, II, p. 5-35 (cu bibliografie).

CLEMENTINĂ, LITERATURA sau textele apocrife care au circulat sub numele sf. Clement Romanul. Este vorba de cea de a doua *Epistolă către Corințeni, Omilii și Recunoașteri, Apocalipsa lui Petru prin Clement, Constituțiile apostolice prin Clement, Canoanele lui Clement ș.a.*

Cea de a doua Epistolă clementină are un caracter general. Ea susține că Hristos este judecătorul celor vii și al celor morți, intrucât acest lucru aparține măreției lui Dumnezeu. El a suferit pentru păcatele noastre. Dumnezeirea și omenitatea lui Hristos sunt exprimate fără echivoc. Hristos este 'prințul incoruptibilității' prin care Dumnezeu a făcut cunoscut adevărul și viața veșnică. Biserica a existat înainte de crearea cerului și a lumii. Ea era invizibilă, spirituală și stearpă. Acum s-a întrupat și este trupul lui Hristos. Ea este Mireasa lui, iar noi i-am fost dați ca fii.

Omiliile reprezintă un roman teologico-filosofic rânduit în 20 de discursuri, despre care se spune că ar fi fost trimise de către Clement lui Iacob din Ierusalim, fratele Domnului, și descriu călătoriile Sf. Clement în răsărit unde a fost martor al confruntării dintre sf. ap. Petru și Simon Magul. Trăsătura specifică a acestor texte constă în discursul lor care adoptă doctrine ebionit-iudaice și elkasaite, potrivit cărora creștinismul nu este altce-

va decât un iudaism purificat. Dumnezeu s-a arătat lui Adam, Moise și Hristos. Hristos nu este decât profet și nicidecum mântuitor. Titlul de 'Fiu al lui Dumnezeu' este exclusiv al lui Hristos. Moise a fost cel care a restabilit religia întunecată de păcat la forma ei pură, iar când aceasta a fost din nou întunecată, a fost necesar ca Hristos să vină pentru a-i restabili puritatea. *Recunoașterile*, păstrate doar în traducere latină făcută de Rufin*, cuprind 10 cărți asemănătoare în conținut cu *omiliile*, însă mult mai elaborate.

Din punct de vedere teologic literatura clementină păstrează nuanțe gnostico-iudaice cu puternice elemente ascetice. Petru a fost vegetarian, iar pentru euharistie poate să fie folosită doar apă. Celibatul este însă respins.

Școala de la Tübingen a acordat o semnificație deosebită acestei literaturi considerând că este un exemplu clar al tensiunii dintre 'petrini' și 'paulini', prezentă în creștinismul primar.

Migne, P.G., II, 19-468; F. Diekamp, *Patres Apostolici*, II, Tübingen, 1913; P. de Lagarde, *Clementis Romani Recognitiones syriace*, Leipzig, 1861; P. de Lagarde, *Clementina*, Leipzig, 1865; A. Roberts, J. Donaldson, F. Crombie, *The Writings of the Apostolic Fathers*, în Ante-Nicene Christian Library, I, Edinburgh, 1970; J. B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers*, I, 2, Londra și New York, 1870; D. Fecioru, *Scrierile Părinților Apostolici*, EIBMBOR, București, 1995, p. 105-126; H. Windisch, *Das Christentum im zweiten Clemesbrief: Harnak-Ehrung*, Tübingen, 1921; W. Chawner, *Index of Noteworthy Words and Phrases Found in the Clementine Homilies*, Londra, 1893; B. Altaner, *Patrologie*, p. 50-54; Bardenhewer, I, p. 116-131; F. Cairé, *Précis de Patrologie*, I, p. 51-60; I.G. Coman, *Patrologie*, (1956), p. 34-36; Quasten, *Patrology*, I, p. 53-63 (cu bogată bibliografie); I. G. Coman, *Patrologie*, I, p. 204-210.

COLLUTHUS, monofizit alexandrin, autor al unei *Apologia pro Theodosio* în care acesta apăra *Tomus a Theodora* al lui Teodosie, patriarhul monofizit de Alexandria, împotriva atacurilor diaconului Themistius, partizan al sectei agnoeților, care susțineau că Hristos nu avea cunoaștere deplină, fiind supus ignoranței. Themistius răspunde printr-un tratat, intitulat *Contra Colluthum*.

CPG, 7298; Mansi, X, 1117 E, 1121 A. D; 1124 A; G. Salmon, *Colluthus* (3), art. în Smith-Wace, I, p. 596; DTC, 15, col. 219-221; F. Scorza Barcellona, *Colluthus*, art. în DECA, p. 520.

COLLUTHUS DE ALEXANDRIA (sec. IV), preot și fondator al unei secte la Alexandria. În timpul episcopatului lui Alexandru, acesta își arogă dreptul de a hirotoni preoți, nefiind episcop. Sinodul de la Alexandria din 324 anulează toate hirotoniile săvârșite de el și îl condamnă. Se pare că datorită schismei produse de Colluthus, Alexandru a evitat să ia măsuri drastice împotriva lui Arie. Care a fost conținutul doctrinar propus de Colluthus este cunoscut doar în linii mari de la Epifanie (*Haer.* 69, 728) și Philastrius (*Haer.* 79). Mișcarea sectară produsă de el nu a dăinuit. Numele unui oarecare Colluthus apare primul în șirul celor care au iscălit condamnarea lui Arie.

Augustin, *Apol. contra arianos*, 12 și 75; G. Salmon, *Colluthus* (2), art. în Smith-Wace, I, p. 596; Cross, *Colluthus*, în ODCC, p. 314; F. Scorza Barcellona, *Colluthus d'alexandrie*, în DECA, I, p. 520.

COLLYRIDIIENI (sec. IV), sectă menționată de Epifanie (*Haer.* 79), ai cărei adepți, în special femei, aduceau Maicii Domnului un cult considerat la acea vreme ca fiind idolatru. Ofrandele aduse

erau un fel de colaci din făină sau colivă din grâu, care erau consumați după oficierea slujbei. El situează originea sectei în Tracia de unde a fost adusă în Arabia. Se crede că această practică a apărut după răspândirea titlului de *Theotokos* și a fost influențată de obiceiul prezent la traci de a aduce colaci zeiței Ceres.

G. Salmon, *Collyridians*, art. în Smith-Wace, I, p. 596; G. Bareille, în DTC, III, 1908, col. 369 și urm; Cross, *Collyridians*, în ODCC, p. 314-315; F. Cocchini, *Collyridiens*, în DECA, I, p. 520.

COLUMBA (521-597), stareț irlandez, fondator al mănăstirilor Derry și Darrow, evanghelizator al scoțienilor. S-a născut într-o familie aristocrată irlandeză și a fost educat în mănăstirile irlandeze de Sf. Finnian și alte personalități ale vremii. Numele său în galică este Crimthann. Părăsește Irlanda cu un grup de 12 însoțitori, stabilindu-se pe insula Iona. De aici duce o asiduă muncă de încreștinare a scoțienilor, organizând totodată așezăminte monahale în Scoția și pe alte insule din împrejurimi. Izbutește să-l convertească pe Brude, regele picților, iar în 574, noul rege al scoților Dal Riada vine la Iona pentru a fi uns rege de însuși Columba. Columba a fost și poet. Îi este atribuit imnul *Altus prosator*. A fost apărător al artiștilor celți, mare copist. Pentru activitatea sa misionară a fost numit și 'Apostolul Caledoniei'.

CPL, 1131; C. Blume, *Altus Prosator*, în AHMA, LI, 1908, 275-283, alte imne: p. 283-288 și 325 și urm., W.D. Simpson, *The Historical Saint Columba*, Aberdeen, 1927; L. Gougaud, *Christianity in Celtic Lands*, London, 1932; C. Hole, *Columba* (1), art. în Smith-Wace, I, p. 602-605; F.O. Brian, *Columba*, în DHGE, XIII, 1956, col. 342-345; Cross, *Columba*, în ODCC, p. 316-317.

COLUMBAN (543-615), abate de Luxeuil și Bobbio și misionar în Galia. S-a născut la Leinster în Irlanda. A fost educat la Mănăstirea Bangor unde depune și voturile monahale. Împins de dorința fierbinte de a predica evanghelia creștină dincolo de granițele Irlandei, cere încuviințare starețului mănăstirii sale, Sf. Comgall, pentru a pleca în Galia. În drum spre Galia, face o scurtă vizită în Anglia. Ajunge în Galia în jurul anului 590 și înființează mai multe mănăstiri. Merge în Burgundia la invitația regelui Gontran, și constăuește la Luxeuil, pe ruinele unei vechi fortărețe romane, o mănăstire, care va fi condusă după regulile fixate de el. Acestea puneau accent pe ascultare, penitență și munca manuală. Totodată, viețuitorii de aici au dat impuls agriculturii din aceste ținuturi. A stârnit resentimente în sânul ierarhiei bisericești pentru că a introdus practici ale Bisericii celtice (*cursus scotorum*), însușite de el în timpul șederii sale la Bangor. Deși apăra validitatea acestor practici la Roma și în fața unui sinod galican (603), resentimentele împotriva sa și a călugărilor săi se întetesc. La acestea se adaugă și căderea din favorurile curții regale pe care o criticase, și ca urmare, în 610 este silit să părăsească Luxeuil împreună cu comunitatea sa de monahi. Se așază la Bregenz, pe Lacul Constanța, ducând ce aici o intensă activitate misionară printre alemani. Este forțat să plece și din acest loc, întrucât teritoriul a intrat sub stăpânirea regelui din Burgundia. Ca atare, el se îndreaptă spre Italia și se așază la Bobbio, unde întemeiază, în 614, o nouă mănăstire, care va deveni un mare centru de cultură. A decedat în anul 615 la Bobbio. Urmașul său la stareție, Valbert, îndulcește regulile monahale impuse de el, introducând o serie de prevederi din Regulile lui Benedict. În același timp,

sinodul de la Whitby din 664, pune pe planul doi *cursus scotorum*.

Pe lângă activitatea de ctitor de lăcașuri monahale, Colomban este cunoscut și ca mare teolog. La cererea lui d'Agilulf și Theodelinda, el îi scrie lui Bonifaciu IV despre 'Cele trei capitole', discutate și condamnate la sinodul de la Constantinopol din 553. De la el au rămas numeroase lucrări: *Instructiones*, *Regula monahorum*, *Regula coenobialis*, *De paenitentia*, *Epistulae VI*, *Carmina III* etc.

Migne, PL, 80, 209-296 (40, 1332-1334); CPL, 1107-1114; 1117-1118; *Vita Columbani*, în Migne, PL, 87, 1011-1046; CPL, 1115; G.S.M. Walker, *S. Columbani Opera*, *Scriptores latini Hiberniae*, II, Dublin, 1957; L. Bieler, *The Irish Penitentials*, *Scriptores latini Hiberniae*, V, Dublin, 1963, p. 96-107; T. O. Fiaick, *Columbanus in his Own Words*, Dublin, 1974; C. Hort, *Columbanus*, art. în Smith-Wace, I, p. 605-607; Cross, *Columbanus, St.*, în ODCC, p. 317; E. Malaspina, *Colomban*, în DECA, I, p. 521.

COMMODIAN (250-310), poet creștin latin. Se crede că ar fi activat cu precădere în Africa către sfârșitul sec. al III-lea, deși unii cercetători moderni îl plasează în sec. al V-lea în Galia. Numele său este reținut în treacăt de Ghenadie de Marsilia. S-a născut din părinți păgâni, probabil la Gaza, în Palestina și s-a convertit la creștinism.

De la el au rămas două lucrări în versuri: *Instructiones per litteras versum primas* și *Carmen apologeticum*. *Instructiones* este un ghid pentru instruirea celor neștiutori, conceput în 80 de piese compuse din 6 la 48 de versuri acrostihuri. Regăsim în această lucrare ideile eshatologice ale autorului, care păstrează nuanțe hiliaste, și o apologie împotriva păgânilor, redactată într-un limbaj batjocoritor la adresa acestora. *Carmen apolo-*

geticum dezvoltă o teologie trinitară, hristologică și o concepție despre revelație, toate destul de imperfecte doctrinar. Interesant este modul în care prezintă mântuirea și sfârșitul lumii. Aici adaugă și o critică aspră la adresa iudeilor, stigmatizându-i pentru încăpățânarea lor de a se considera aleși. Totodată, el critică și anumite obiceiuri ale societății din vremea sa: luxul, beția, spectacolele, flecăreală frivolă etc.

În pofida faptului că imaginația și limba poetică sunt lipsite de imaginație, Commodian rămâne un punct de referință în istoria literaturii latine. El mai dăinuie și ca apologet popular și martor misionar care a adus servicii reale Bisericii prin circulația operelor sale în rândul maselor păgâne, iudaice și creștine (Coman).

Migne, *P.L.*, 5, 201-262; Migne, *P.L.S.*, 1, 74-101; B. Dombart, CSEL, 15, 1887; K. Brewer, *Kommodianus von Gaza*, Paderborn, 1906; J. Durel, *Commodien*, Paris, 1912; A. F. van Katrijk, *Lexicon Commodianeum*, Amsterdam, 1934; Bardenhewer, II, p. 647-657; Altaner-Stuiber, 1980, p. 181-182; I. G. Coman, II, p. 168-171; Cross, *Commodian*, art. în ODCC, p. 320; Quasten, *Patrology*, IV, p. 259-265 cu bibliografie; I. Olpelt, *Commodien*, în DECA, I, p. 524-525.

CONSENTIUS (sec. V), teolog apusean din prima parte a sec. V, originar din provincia Tarragone sau din Sudul Galiei. Nu se știe dacă a fost hirotonit sau nu. S-a stabilit în Insulele Baleare. Activitatea sa teologică o duce în colaborare strânsă cu Augustin* și Patrocle de Arles. Din ceea ce s-a păstrat de la el, deducem că s-a preocupat de problema Sf. Treimi, de hristologie și că a scris împotriva priscilienilor, pelagienilor și a evreilor. În scrierile sale avem și informații prețioase privind Biserica creștină în Tarragone și Baleare, dar și despre

diverse personalități legate de istoria ereziei prisciliene, printre care: Agapie, Asterie, Leontius, Patrocle ș.a.

Migne, *PL*, 33, 449-462; Goldbacher (ed.), CSEL, 34, 698-722; J. Divjak, CSEL, 88, 51-80; CPL, 262, 373, 797; H. Chadwick, *Priscillian of Avila*, Oxford, 1976, p. 11, 154-155; A. López Ferreiro, *Estudios histórico-críticos sobre el priscilianismo*, Santiago de Compostela, 1980, p. 166-176; E. Romero Pose, *Consentius*, în DECA, I, p. 541.

CONSTANTIN DE LYCOPOLIS (550-640), episcop și scriitor de limbă coptă. A trăit și activat într-o perioadă în care Biserica coptă, necalcedoniană în crez, s-a bucurat de libertate și s-a putut organiza. Călugăr fiind, călătorește și în Țara Sfântă. Reîntors în Egypt, a fost numit și hirotonit episcop de Lycopolis, astăzi Assiout, localitate în Egiptul de Mijloc. Cele mai importante lucrări ale sale sunt două elogii adresate lui Atanasie* și alte două lui Claudiu de Antiohia.

PO, 35, 4; G. Gordon, *Textes coptes relatifs à saint Claude d'Antioche*, Turnhout, 1970; T. Orlandi, *Constantini episcopi urbis Siout encomia in Athanasium duo*, Louvain, 1974 (CSCO, 349-350); G. Garitte, *Constantin évêque d'Assiout*, în *Studies Crum*, Boston, 1950, p. 287-304; T. Orlandi, *Constantin d'Assiout*, în DECA, I, p. 548.

CONSTANTINOPOL sau **NOUA ROMĂ**. Din anul 330 capitala lui Constantin cel Mare, ridicată pe temeliiile vechiului Bizanț. Își păstrează acest rol până în 1453, când a fost cucerit de turci. Între 1204 și 1261, după cucerirea lui de către cruciați, a fost capitală a imperiului latin. După cucerirea de către turci, a fost capitala Turciei, până în 1953, când Ankara devine capitală. De la întemeierea

lui, Constantinopolul a fost oraș creștin. La început, episcopul de Constantinopol a fost sufraganeal scaunului episcopal din Heracleea. În calitate de episcop al Noii Rome, acesta va fi așezat alături de episcopii de Alexandria, Antiohia și Roma. În 381, este ridicat în rang, fiind pus în ordine canonică al doilea după Roma, iar în 451, prin canonul 28, este ridicat la rang de Patriarhat, în pofida protestelor Romei.

Constantinopolul a fost locul în care s-au ținut trei sinoade ecumenice:

a. Primul sinod ecumenic (381), întrunit de împ. Teodosie I în încercarea sa de a unifica Biserica din Răsărit pe baza crezului de la Niceea. Biserica din Apus nu a fost reprezentată la sinod. Ea va ratifica hotărârile luate aici mai târziu. Sinodul a fost prezidat de Meletie, Patriarhul Antiohiei. A fost reafirmat și completat crezul de la Niceea, iar doctrina hristologică a fost definitivată prin respingerea apolinarismului.

b. Al doilea sinod ecumenic (553) a fost convocat de împ. Justinian pentru a se lua hotărâri în privința 'Celor trei capitole' și în cazul lui Teodor de Mopsuestia, Teodoret de Cyr și Ibaș de Edessa, adepți ai monofizitismului. Sinodul a fost prezidat de Eutihie, patriarhul de Constantinopol. Cele trei capitole au fost condamnate, iar autorii lor au fost anatematizați. Au fost pronunțate 14 anateme; primele 12 împotriva lui Teodor de Mopsuestia, a 13-a, împotriva lui Teodoret de Cyr și ultima, a 14-a, împotriva lui Ibaș de Edessa. În a 11-a anatemă, Origen este plasat printre eretici.

c. Sinodul trei ecumenic de la Constantinopol (680), a fost convocat de împăratul Constantin IV Pogonatul, pentru a rezolva controversa monotelită din Biserica de Răsărit. Sinodul reafirmă hristologia calcedoniană, subliniind totodată

realitatea celor două voințe în Hristos. Respingând unirea fizică a celor două voințe, sinodul acceptă existența unei uniri morale, rezultată din armonia desăvârșită între voința divină și umană în Dumnezeu-omul. Ca și cel precedent, sinodul nu a formulat canoane.

C.D.Du Cange, *Constantinopolis Christiana*, Paris, 1680; D. Talbot Rice, *Constantinople: Byzantium - Istanbul*, 1965; M. Maclagan, *The City of Constantinople*, Ancient Peoples and Places, 1868; S. Runciman, *The Fall of Constantinople*, 1965; R. Guiland, *Etudes de topografie de Constantinople byzantine*, I-II, Berlin-Amsterdam, 1969. a. Hardouin, I, col. 807-826; Mansi, III, 1759, col. 521-600; Hefele-Leclercq, II, pt. 1, 1908, p. 1-48; A.M. Ritter, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol*, Studien zur Geschichte und Theologie des II.Ökumenischen Konzils. Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte, XV, 1965; M. Simonetti, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1975; Idem., *Les Concils*, în DECA, p. 553-554; b. Hardouin, III, col. 1-328; Mansi, IX, 1743, col. 157-658; Hefele-Leclercq, III, pt.2, 1909, p. 472-487; Ch. Kannengiesser, *Les Concils*, în DECA, I, p. 554-556; c. Hardouin, III, col. 1043-1644; Mansi, XI, 1765, col. 189-922; Hefele-Leclercq, III, p.1, 1909, p. 472-538; J. Bois, în DTC, III, 1908, col. 1259-1273.

CORIPPUS, FLAVIUS CRESCONIUS († aprox. 568), poet african, născut în apropiere de Cartagina la începutul sec. VI. În 550 el scrie la Cartagina poemul epic *Iohannis seu de bellis Lybicus*, în opt cărți, în peste 6000 de versuri, descriind războiul romanilor împotriva vandalilor din Africa și a maurilor. În scrierea acestui poem, Corippus s-a inspirat după Eneida lui Virgiliu. Textul a fost descoperit în 1814 de către cardinalul Mazzuchelli, în biblioteca marchizului Trivulzi din Milano. Poemul a fost publicat, în 1820, la Milano, cu prefata și notele car-

dinalului Mazzuchelli. Poemul, care a avut un succes deosebit, a atras atenția lui Justinian II, care l-a luat pe Corippus la curtea sa în calitate de *scriniarius* sau *notarius*. La curte, el scrie un poem în cinstea împăratului, inspirat după Claudianus, intitulat: *In laudem Justini*. Corippus nu a fost doar un versificator de excepție, ci și bun teolog. În cartea a IV-a a panegiricului său, adresat lui Justinian, întâlnim formulări ale dogmelor trinitară și hristologică conforme cu simbolul de credință niceean. Lui îi mai este atribuită și o colecție de canoane: *Concordia canonum*, urmată de un rezumat intitulat: *Canonum breviarum*.

Migne, 78; CPL 1515 și urm.; I. Partsch, *Corippi africani grammatici libri qui supersunt*, MGH, Auct. ant. 3,2, Berlin 1879; M. Darquennes, *Flavius Cresconius Corippus*, Stylistische Studie, Louvain, 1941; E.M. Young, *Corippus, Flavius Cresconius*, art. în Smith-Wace, I, p. 688-689; S. Costanza, *Corippus, Flavius Cresconius*, în DECA, I, p. 572-573, cu bibliografie.

CORNELIUS († 253). După moartea martirică a lui Fabian, episcop al Romei, scaunul episcopal rămâne vacant timp de un an și jumătate datorită persecuției lui Decius. În timpul vacanței episcopale, scaunul a fost girat de Novațian. Acesta se aștepta să fie ales ca episcop al Romei. Cu toate acestea, alegerea s-a făcut în favoarea lui Cornelius. Fără îndoială, faptul că a acceptat această funcție într-un moment atât de neprielnic, ne arată tăria de caracter de care a dat dovadă. De altfel, Decius nu se afla în acea vreme la Roma, fiind ocupat cu războiul împotriva goților în care și-a găsit sfârșitul. O dată cu moartea acestuia s-a încheiat și persecuția împotriva Bisericii. Acest lucru a ridicat o altă problemă pentru Biserică și anume, a reprimirii în Biserică a celor

care au apostaziat (*lapsi*), pentru un motiv sau altul, direct sau indirect, în timpul persecuției. Ciprian și Biserica din Cartagina insistau asupra necesității unei penitențe aspre pentru reprimirea lor în comunitatea creștină, în timp ce Roma s-a arătat mai înțelegătoare. Tensiunile dintre cele două opinii s-au intensificat, ducând în cele din urmă la schismă în Biserică, cunoscută sub denumirea de schisma novațiană. Promotorul acestei schisme a fost Novațian. Probabil, nemulțumit că nu a fost el cel ales în scaunul Romei, Novațian a adoptat o atitudine aspră față de *lapsi*. În lupta sa el a fost sprijinit de episcopii Bisericii din Africa. Cornelius convoacă un sinod la Roma (251), care îl excomunică pe Novațian. El comunică hotărârea sinodului episcopilor din Alexandria, Antiohia și Cartagina. Două din scrisorile sale s-au păstrat, precum și un fragment către Fabius de Antiohia.

La numai doi ani de la alegerea sa, o nouă persecuție, condusă de Gallus, are loc la Roma. Cornelius se retrage la Centum Cellae (Civitavecchia), unde a decedat. Nu se știe dacă a suferit moarte martirică sau nu. Cert este că Ciprian și Ieronim îl numesc martir. A fost înmormântat la Roma în cripta Lucina din Coemiterium Callisti. Pe mormântul său încă poate fi văzută inscripția: 'Cornelius Martirul'.

P. Coustant, *Epistolae Romanorum Pontificum*, I, 1721, col. 123-206; M.J. Routh, *Reliquae Sacrae*, III, ed. a 2-a, 1846, p. 11-89; Bardenhewer, II, p.639 și um.; G.H.Moberly, *Cornelius* (2), art. în Smith-Wace, I, p. 689-690; Cross, *Cornelius*, în ODCC, p. 347-348; B. Studer, *Corneille I-er*, în DECA, p. 573.

COSMA INDICOPLEUSTUL (sec. VI), geograf și scriitor creștin, autor al unei lucrări intitulate *Topografie creștină*

a întregului cosmos, și negustor alexandrin, care a călătorit pe Marea Neagră, în Africa Orientală și probabil în India, ajungând pe Insula Taprobane (Sri Lanka, Ceylon). Se pare că relatările sale referitoare la India ar fi luate după alte surse, ceea ce pune sub semnul întrebării vizita lui în India. Indicopleustes înseamnă 'Navigator indian'. Își întrerupe călătoriile de negoț și devine călugăr. Dotat cu un spirit ascuțit de observație și o minte căutătoare, Cosma adună în timpul călătoriilor sale un bogat material informativ despre locurile pe care le-a vizitat, pe care le pune în scris, în liniștea mănăstirii. El a mai scris și alte lucrări, în special despre Sf. Scriptură, care din nefericire nu s-au păstrat. Data scrierii *Topografiei creștine* este fixată la mijlocul sec. VI, mai exact, în jurul anului 547. Scopul *Topografiei* este 'de a respinge erezia lipsită de pioșenie a celor care susțin că pământul este un glob și nu o masă întinsă dreaptă, așa cum este ea reprezentată în Scripturi'. Pământul nu este rotund, după cum spunea Thales, ci paralelogram, asemenea chivotului lui Moise, de două ori mai lung decât lățimea sa și este înconjurat de un ocean. În partea septentrională se află un munte înalt care ascunde soarele în timpul nopții. Stelele sunt mișcate pe cer de îngeri. Paralelogramul este împărțit simetric în patru golfuri: Caspic, care se unește cu oceanul, Arabic (Marea Roșie), Persic și al Romanilor (Marea Mediterană). Dincolo de ocean, de fiecare parte, se află paradisul protopărinților noștri. Oamenii au locuit aici până la potop, când Noe a traversat potopul oceanic și a populat pământul. Râurile paradisului curg pe sub mare. Totul este înconjurat de pereți înalți perpendiculari, deasupra cărora se întinde cerul de la nord la sud ca o cupolă cilindrică. Camera dinlăuntru este împărțită în trei etaje: inferior, al

doilea și al treilea. Morții se află la nivelul inferior. Nivelul de mijloc este sălașul ființelor vii, iar cel de sus al celor fericiți. Cerul este despărțit de tărâmul inferior printr-un firmament solid și are două etaje corespunzătoare nivelelor doi și trei: etajul superior este sălașul lui Dumnezeu și al celor drepti, unde Hristos a fost cel dintâi care a intrat după înviere, și cel inferior sau mai exact cel de al doilea nivel, locuința oamenilor în această viață. Viziunea despre cosmos a lui Cosma a fost aspru criticată de Fotie, care și-a extins critica nu numai asupra conținutului cărții, ci și asupra stilului. Cu toate acestea, lucrarea lui Cosma este deosebit de importantă mai ales pentru informațiile istorice pe care le furnizează, pentru descrierea minuțioasă a locurilor pe care le-a vizitat și miniaturile ei și pentru că dezvăluie atitudinea creștinilor în raport cu știința și cultura greacă păgână.

Migne, PG, 88, 9-476; CPG, III, 7468; ed. crit. E.O. Winstedt, Cambridge, 1909; W. Wolska-Connus, *Cosmas indicopleustes. Topographie chrétienne*, Paris, 1966 și urm. (Sch. 141, 159, 197); C. Stornaiolo, *Le miniature della Topografia cristiana di Cosma Indicopleuste Cod. Vat. gr. 699*, Milano, 1909; M. V. Anastos, *The Alexandrian Origin of the Christian Topography of Cosmas Indicopleustes*, în *Dumbarton Oaks Papers*, III, 1946, p. 73-80; E. Venables, *Cosmas* (3), art. în *Smith-Wace*, p. 692-694; Bardenhewer, V, p. 95-80; Altaner-Stuiber, 1980, p. 517; Cross, *Cosmas Indicopleustes*, în ODCC, p. 350; A. De Nicola, *Cosmas Indicopleustes*, în DECA, I, p. 577-578.

COSMA MELODUL (sec. VIII), episcop de Maiuma. S-a născut la Ierusalim. Pierzându-și tatăl, el este adoptat de tatăl Sf. Ioan* Damaschin și se bucură de aceeași educație pe care a avut-o acesta, având ca îndrumător pe un alt Cosma,

călugăr calabrez, răscumpărat din scalvie de familia Sf. Ioan Damaschin. Îmbrățișează viața monahală împreună cu Sf. Ioan Damaschin la mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim, în 732. Ajunge episcop de Maiuma în 743, oraș-port al Gazei. Își dăruiește o mare parte din viața sa muncii intelectuale și pastorale. Este cunoscut și sub numele de Cosma Aghio-politul sau Cosma Ierusalimiteanul. Alături de Sf. Ioan Damaschin și de Cosma, magistrul lor, Cosma Melodul este considerat întemeietorul imnografiei creștine grecești.

Între lucrările sale cele mai valoroase reținem canoanele la: Înălțarea Sf. Cruci, Nașterea Domnului, Bobotează, Întâmpinarea Domnului, Schimbarea la Față, Adormirea Maicii Domnului, Duminica Floriilor, Joia Mare, Sâmbăta Mare, Rusali. A mai scris și canoane mai mici, de câte două sau patru imne, pentru primele patru zile ale Săptămânii Patimilor, și în cinstea unor sfinți: Iosif, logodnicul Sf. Fecioare, Gheorghe, Grigorie Teologul. Îi mai este atribuit și o serie de *idiomele*. Autenticitatea acestora este însă incertă, întrucât unele sunt atribuite lui Cosma, magistrul său. La acestea se adaugă comentarii la unele pasaje biblice sau motive de mitologie elenă din poeziile Sf. Grigorie* Teologul. Opera sa poetică îl dezvăluie nu numai ca un excelent mânuitor al cuvântului, ci și ca teolog profund și pătrunzător, a cărui gândire teologică se înscrie pe linia ortodoxiei niceene.

Migne, 98; W. Christ și M. Paranikas (ed.), *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*, Leipzig, 1871; comentarul la poezia Sf. Grigorie, în Migne, PG, 38, 339-680; K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, zweite Auflage, München, 1897, p. 87 și urm., 749-760; P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și*

cântarea bisericească, București, 1937, p. 107 și urm.; W. Christ-M. Paranikas, *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*, Leipzig, 1971, p. 161-204 (respinge ca fiind neautentice o serie de texte pe care PG le atribuie acestuia); E. Venables, *Cosmas* (7), art. în Smith-Wace, I, p. 694; Bardenhewer, V, p. 173-176; Cross, *Cosmas Melodos*, art. în ODCC, p. 350-351; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 300; Altaner-Stuiber, 1900, p. 534.

COSMA VESTITOR (740-850), autor de omilii păstrate în manuscris. Nu avem date referitoare la viața și activitatea lui. În tradiția manuscriselor, numele său este însoțit de apelativul 'Fericit'. O parte din omiliile sale sunt închinat Sf. Ioan* Hrisostom, acesta fiind subiectul predilect al lui Cosma Vestitor. Patru din omiliile sale, *Orationes in dormitionem b.v. Mariae*, sunt păstrate și în traducere latină. Ele a fost influențat în aceste omilii de Patriarhul Gherman I al Constantinopolului. El descrie moartea și ridicarea cu trupul la cer a Mariei, folosind ca tipar moartea și înălțare lui Hristos. Fapte legendare sunt totodată amestecate cu aserțiuni teologice.

Migne, PG, 65, 829-831; 106, 1005-1012; CPG, III, 8142-8163; A. Wenger, *L'assomption de la T.S. Vierge dans la tradition byzantine du Vie au Xe siècle*, Paris, 1955, p. 140-154; F. Halkin, *Douze récits sur saint Jean Chrysostome*, Bruxelles, 1977, p. 429-444; A. Labate, *Cosmas Vestitor*, în DECA, I, p. 578-579.

CRESCONIUS (sec. IV-V), scriitor donatist laic. În 401-402 el scrie un tratat în apărarea teologiei baptismale a lui Petilian, acuzându-i pe catolici că sunt născuți din *traditio* (aceasta însemnând pentru el *trădare*) și din apostazia predecessorilor lor. Susține readmiterea maxi-

mienilor în Biserica donatistă, pe motiv că ei s-au lepădat de schismă în intervalul de timp care le-a fost acordat la sinodul din Bagai. Spre deosebire de aceștia, catolicii continuă să-i persecute pe donatiști și de aceea sunt de condamnat. Pentru el, adevărul stă de partea celor puțini, caracteristica celor mulți fiind posibilitatea de a greși. În 406, Fer. Augustin* scrie un tratat împotriva lui, respingând toate argumentele pe care el le-a adus împotriva Bisericii oficiale.

Augustin, *Contra Crescam*, ed. M. Petschenig, CSEL, 52, 325-382; P. Monceaux, *Histoire littéraire d'Afrique chrétienne*, VI, p. 2; W.H.C. Frend, *Cresconius*, în DECA, I, p. 588-589.

CUMIN FODA sau **FADA**, († 662), Cumin cel Înalt sau cel Mare, stareț și scriitor irlandez. A fost fiul regelui de Munster (Irlanda). La începutul sec. VI îl găsim stareț al mănăstirii Clonfert. A luat parte activă în controversa pascală, fiind autorul scrisorii adresate abatelui Segien și eremitului Beccan prin care încearcă să-i convingă pe aceștia ca și Biserica celtă să adopte aceeași dată de sărbătorire a Paștilor cu Biserica Romei. Lui Cumin (sau un alt omonim de la mănăstirea Bobbio?) îi este atribuită *Liber poenitentialis* sau *Poenitentiale Cummeani*. Titlul corespunde conținutului, după cum aflăm din primele cuvinte ale lucrării: *Începutul prologului la medicina mântuitoare de suflete*. A scris și un imn, *Celebra, Juda, in sanctorum apostolorum*, în care evocă pe apostoli, evangheliști și alți sfinți.

Migne, PL, 87, 969-998; PLS, 4, 2039-2052; CPL, 1136, 1882, 2310; L. Bieler, *The Irish Penitentials*, Dublin, 1963; J. Gammack, *Cumin*, art. în Smith-Wace, I, p. 722; L. Dattrino, *Cumméan le Long*, în DECA, I, p. 602.

CUTHBERT (634-687), episcop de Lindisfarne. Originar din Northumbria. Devine călugăr în 651, în urma unei viziuni, la mănăstirea Melrose (Beda Venerabilul relatează viziunea, în *Hist. eccl.*). Împreună cu abatele Eata merge la mănăstirea Ripon, de unde revine mai târziu la Melrose, unde este ales stareț. De aici merge la Lindisfarne și împreună cu abatele Eata adoptă stilul roman în îmbrăcăminte, tunsoare și observarea sărbătorii Paștelui. Simțind nevoia de singurătate, se retrage pe insula Farne, unde rămâne timp de 8 ani. Este ales episcop de Hexham în 684, însă refuză. După ce starețul său ajunge episcop de Hexham, el acceptă alegerea ca episcop de Lindisfarne. În timpul scurtului său episcopat, el a dus o intensă activitate misionară și organizatorică. Moare în 687. Invaziile daneze nu permit însă ca trupul său să se odihnească în pace. Abia după 300 de ani, în 999, corpul său este așezat cu cinste în catedrala din Durham. Lui Cuthbert îi este atribuit o serie de reguli monahale, care, din nefericire, s-a pierdut.

W. Jaager, *Bedas metrische Vita Sancti Cuthberti*, Palaestra CXCVIII, Untersuchungen und Texte aus deutschen und englischen Philologie, 1935; B. Colgrave, *Two Lives of Saint Cuthbert*. A Life by an anonymous monk of Lindisfarne and Bede's Prose Life. Text, Translation and Notes, 1940; J. Raine, *Cuthbert* (1), în Smith-Wace, I, p. 724-729; Cross, *Cuthbert, St.*, în ODCC, p. 367; M.L. Angrisani Sanfilippo, *Cuthbert*, în DECA, I, p. 602.

CYNEWULF (sec. VIII-IX), poet anglo-saxon al cărui nume se află scris cu caractere runice la sfârșitul a patru poeme anglo-saxone, toate având un conținut religios. Este vorba de poemele: *Christ*, din care doar partea a doua este autentică, celebrează înălțarea la cer a lui

Hristos; *Juliana*, prezintă viața sfintei Juliana; *Elene*, poem considerat adevărată capodoperă a lui Cynewulf, relatează despre aflarea Sfintei Cruci de către împărăteasa Elena și, în cele din urmă: *The Fate of the Apostles*, din care se păstrează fragmente și prezintă viața apostolilor după trimiterea lor la propovăduire. Este vorba de o operă inspirată din tainele creștine și ale sfinților, care dă mărturie despre o vibrație lăuntrică plină de fervoarea credinței. Lui Cynewulf îi mai este atribuit și poemul *Dream of the Rood*. Din acest poem câteva versuri sunt gravate pe cunoscuta 'Ruthwell Cross'. Nu se știe cine a fost Cynewulf. Unii l-au identificat cu omonimul său, care a fost episcop de Lindisfarne (m. 783), iar alții cu un preot având același nume și a cărui iscălitură se află pe hotărârile sinodului de la Clovesho (803). Aceste identificări sunt însă greu de susținut.

C.W. Kennedy, *The Poems of Cynewulf translated into English Prose*, 1910, cu bogată bibliografie. C. Schaar, *Critical Studies in the Cynewulf Group*, Lund Studies in English, XVII, 1949 cu bibliografie; Cross, *Cynewulf*, în ODCC, p. 367.

CYR DE EDESSA (sec. VI), teolog nestorian, ucenic al lui Mar Aba și Toma de Edessa. A urmat cursurile școlii din Nisibe. După definitivarea studiilor predă la Seleucia-Ctesifon și, după câte se pare, la al-Hira. De la el ne-au rămas doar șase tratate asupra celebrărilor liturgice. În doctrina sa el a fost influențat de Teodor* de Mopsuestia.

Ortiz de Urbina, *Patrologia syriaca*, ed. 2-a, Roma, 1965, p. 127 și urm.; W.F. Macomber, *Six Explanations of the Liturgical Feasts by Cyrus of Edessa, an East Syrian Theologian of the Mid-Sixth Century*, CSCO, 355-356/syr. 155-156; S. J. Voicu, *Cyr d'Édesse*, în DECA, I, p. 608.

CYR DE PANOPOLIS († 457), poet. S-a născut la Panopolis în Egipt. Datorită marelui său talent poetic, atrage atenția împărătesei Eudoxia, câștigând prin intermediul ei o serie de favoruri. A fost numit prefect al Constantinopolului în 435, în care calitate construiește și întărește zidurile cetății, apoi praefectus praetorio Orientis și, în cele din urmă, consul (441). Datorită intrigilor împotriiva sa, își pierde funcțiile și este făcut cu forța episcop de Cotyaeum, oraș în Frigia. Aici izbutește să calmeze spiritele localnicilor printr-o omilie compusă doar din două fraze. Tot aici compune o epigramă pentru Daniel Stilitul. Noi acuze determină demisia sa și din funcția de episcop. Se retrage la una din proprietățile sale, unde se stinge din viață în jurul anului 457.

Anthologia Graeca, I, 99; 7, 557; 9, 136; 623; 808 și urm., 813; 15, 9 cu trad. și scurte adnotări de H. Beckby; H. Delehay, *Une épigramme de l'Anthologie grecque* (I, 99); REG, 9, 1896, 216-224; T.E. Gregory, *The Remarkable Christmas Homily of Kyros Panopolites*, GRBS, 16, 1975, p. 317-324; J. Irmscher, *Cyr de Panopolisi*, în DECA, I, p. 608; PWK, 17, 188-190.

CYRILLONA vezi **QURILLONA**.

D

Dadha

Dadha, călugăr siriac din împrejurimile localității Amid, contemporan cu Isaac* de Antiohia. A fost trimis de către locuitorii acelei cetăți la Constantinopol pentru a obține scutirea de impozite, dar și pentru ajutoare ca urmare a dezastrului cauzat de război și de foamete. Îi sunt atribuite lui Dadha peste 300 de tratate pe diverse teme: biblice, haghiografice și poeme (madhrashe), din care nu s-a păstrat nimic.

Wright, p. 44; Duval, p. 339; Chabot, 35; Land, *Anecd. Syr.*, III, 84.

Dadh-isho

Dadh-isho, catolicos al Seleuciei (421-456). Assemani ne informează că acestuia îi aparțin comentarii la cărți din Vechiul Testament: Comentariu la Daniel, Regi și Ecclesiast. O colecție de canoane din sec. XI, care cuprinde canoanele promulgate la sinodul convocat de el în 430.

Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, II, 57, nota 1; Assemani, BO, III, I, 214; Wright, p. 45; Duval, p. 71; Tixeront, *Patrologie*, p. 292.

Dadh-isho

Dadh-isho († 604), călugăr nestorian, urmașul lui Avraam, fondatorul mănăstirii de pe muntele Izla (sec. VI), la stăreția acestui așezământ monahal. S-a

născut în anul 529 la Beth Daraye. Trăiește o vreme în solitudine la Abiadene. Părăsește școala din Arbela și se retrage la Izla, în 588, propunând noi reguli monahale după care monahii de aici urmau să viețuiască, accentuând în special obligativitatea călugărilor de a împărtăși învățătura lui Nestorie*. Învățătura sa se înscrie pe linia gândirii teologice propusă de Diodor*, Teodor* de Mopsuestia și Nstorie. A mai scris un tratat despre viața monahală, a adnotat operele lui Isaia din Skete și a tradus, după părerea lui Assemani, *Paradisul călugărilor occidentali*, titlu după care era cunoscută *Historia Lausiaca* a lui Paladiu*. După alte păreri, *Historia Lausiaca* a fost tradusă, în sec. VII, de un alt călugăr cu același nume, Dadh-isho* din Qatar (Scher).

J.B. Chabot, *Regulae monasticae ab Abrahamo et Dadjesu conditae*, în *Accademia dei Lincei* 7, Roma, 1898, p. 77-90; Assemani, BO III, pt. 1, p. 98-99; A. Vööbus, *Syriac and Arabic Documents...*, Stockholm, 1960, p. 163-175; Baumstark, 130-131; Urbina, p. 135-136.

Dadh-isho Qatraya

Monah și scriitor nestorian care a trăit în a doua jumătate a sec. VII. Originar din Beth Qatraye, a viețuit la mănăstirea Rabkennare. Abdh-isho, în *Catalogul scriitorilor sirieni*, dă o listă a lucrărilor sale. Este vorba de un comentariu la operele starețului Isaia, un altul, la *Paradisum Patrum* al lui Henan-Isho, o carte despre viața monahală, tratate despre sfințirea chiliei, tratate despre mângâiere, scrisori și subiecte abordând problema singurătății trupesti și sufletești. Dintre aceste lucrări ne-au parvenit comentariul la opera starețului Isaia și tratatul despre singurătate sau isihie. Acest ultim

tratat este deosebit de important întrucât prezintă exercițiile spirituale pe care călugării trebuiau să le practice în timpul celor șapte zile de retragere, adică, în timpul celor șapte zile ale săptămânii. Prin însuși conținutul lui, tratatul despre singurătate dezvăluie tradițiile intime ale monahismului mesopotamian, fiind în realitate o expunere aproape completă a ascezei și misticii creștine orientale. Sunt citați, alături de Evagrie, starețul Isaia, Marcu Eremitul și pseudo-Macarie.

A. Mingana, *Early Christian Mystics*, în Woodbrooke Studies VII, Cambridge, 1934, p. 201-248 trad. în engleză p. 76-143; J. Mateos, *Lelya Sapra*, Roma, 1959, p. 472-474; Addai Scher, *Notice sur la vie et les oeuvres de Dadischo Qatraya*, în *Journal Asiatique*, janvier-février, 1906, p. 103; Baumstark, p. 226-227; A. Guillaumont, *Dadh-isho Qatraya*, în DSp. III, p. 2-3; Urbina, p. 144-145; P. Bruns, *Dadischo von Bet Qatraje*, în LACL, p. 156 cu bibliografie.

Dair-Balaizah

Dair-Balaizah, Fragmentele de papyrus de la. Vezi: **Der Balizeh**.

Dalmatius

Dalmatius († 440), călugăr și arhimandrit la Constantinopol. A făcut parte din gărzile imperiale sub împăratul Teodosie cel Mare. A întemeiat o familie și a avut copii. Simțind atracție deosebită față de viața monahală, părăsește viața de familie și, împreună cu fiul său cel mai mic, Faustus, se retrage la o mănăstire lângă Constantinopol unde se afla ca stareț un oarecare Isaac, vestit trăitor și nevoitor întru cele sfinte. La moartea sa, Isaac îl numește egumen, patriarh fiind Atticus. Dalmatius rămâne în chilia sa timp de 48 de ani, fără a o părăsi. În acest răstimp, a

fost consultat de sinoade, patriarhi și împărați. Este numit uneori 'capul' mănăstirilor din Constantinopol. Nu știm dacă este vorba de un titlu oficial sau mai degrabă de un apelativ onorific. A nu fi confundat cu omonimul său, episcop de Cyzic, care a fost și el călugăr la Constantinopol, dar care a participat la sinodul de la Efes (451), în calitate de episcop. La solicitarea lui Chiril, iese din chilia sa după 48 de ani și intervine pe lângă împăratul Teodosie II pentru ca cele două partide, siriană și egipteană (nestoriană și alexandrină), să se întâlnească la Calcedon pentru a da explicații. Teodosie poruncește celor două grupări să vină la Constantinopol. Există o scrisoare din partea episcopilor sinodali prin care i se mulțumește lui Dalmatius, recunoscându-se valoarea intervenției sale pe lângă împărat.

Dalmatius este autorul a două scrisori adresate sinodului de la Efes (431) și a unei apologii. A decedat în jurul anului 440.

Migne, PG 85, 1797-1802; CPG. III, 5776-5778; DHGE, 14, 27-28; A. Berger, *Untersuchungen zu der Patria Konstantinopoleos*, Bonn, 1988, p. 630; W.M. Sinclair, *Dalmatius* (4), art. în Smith-Wace, I, p. 781-782; E. Prinzivalli, *Dalmace*, în DECA, I, p. 618; B. Windau, *Dalmat(i)us, Archimandrit*, în LACL, p. 156 cu bibliografie.

Dalmatius de Cyzic

Dalmatius de Cyzic, călugăr și apoi episcop de Cyzic. Socrate ne informează că, deși Sisinius, arhiepiscopul Constantinopolului, îl favoriza pe pe Proclus pentru scaunul de Cyzic, poporul îl alege pe Dalmatius, potrivit rânduielilor bisericești. Mai târziu, Proclus va accede la scaunul patriarhal de Constantinopol.

Dalmatius rămâne episcop de Cyzic, deoarece îl întâlnim în această calitate printre semnatarii actelor sinodului ecumenic de la Efes (431). Dalmatius este autorul culegerii actelor oficiale ale sinodului de la Niceea (325), care a fost folosită mai apoi de Ghelasie la scrierea *Istoriei bisericești*.

Socrate, *Ist. bis.*, VII, 28; Migne, PG, 67, p. 802; W. M. Sinclair, *Dalmatius* (5), art. în Smith-Wace, I, p. 782; Altaner-Stuiber, 1980, p. 246; E. Prinzivalli, *Dalmace de Cyzique*, în DECA, I, p. 619.

Damasus

Damasus (304-384), episcop de Roma. De origine spaniol, deși se pare că s-a născut la Roma. Ajunge diacon al lui Liberiu. Datorită opoziției sale față de Felix, antipapă arian, și față de arieni în general, Liberiu este trimis în exil de către împăratul Constanțiu în 355. Damasus îl urmează, însă îl va părăsi pentru a participa la alegerea și numirea ca papă a lui Felix. Liberiu revine pe scaunul episcopal după un exil de trei ani. Tabăra arienilor condusă de Felix cade în disgrație, în schimb Damasus a fost iertat. La moartea lui Liberiu (366), Damasus face uz de vechile sale legături cu arienii care au rămas în Biserică și, ajutat de aceștia, ajunge pe scaunul de episcop al Romei. În același timp, are loc o altă alegere, făcută de această dată de adepții lui Liberiu, care îl aleg pe Ursinus. Între cele două grupări, conduse de Damasus și Ursinus, izbucnesc tensiuni. Pentru a-și lichida opoziții, Damasus folosește forța armată. Documente ale vremii spun că el a intrat cu forța în Basilica S. Maria Maggiore, unde se aflau adepții lui Ursinus, și a trecut prin sabie 160 de persoane de ambele sexe. De alt-

fel, relatările referitoare la Damasus și la caracterul lui, sunt destul de contradictorii. Este greu să judecăm care a fost adevărata realitate. Cert este că el s-a impus ca papă cu ajutorul arienilor, față de care a avut o atitudine ezitantă, atunci când Sf. Vasile* îi cere mai multă fermitate, și nu a ezitat să folosească forța pentru a-și apăra scaunul. Împăratul Valentinian I intervine în favoarea lui Damasus, trimițându-l în exil pe Ursinus. Necazurile lui Damasus vor înceta însă abia în 381. Reținem că, sprijinit de puterea imperială, Damasus a încercat să soluționeze problemele controversate ridicate de ereziile vremii (arianism, donatism, luciferieni etc.), ținând o serie de sinoade. Pentru a compensa probabil perioada tulbure legată de venirea sa pe scaunul episcopal al Romei, Damasus se dedică unei intense activități, construind arhive pontificale, făcând săpături și consolidând catacombele, înfrumusețând mormintele martirilor, ridicând o serie de mari basilici. În plan cultural, el și-a asigurat prietenia lui Ieronim, care i-a fost secretar între anii 832-834, și căruia i-a solicitat de nenumărate ori sfatul în probleme de exegeză biblică. Tot el l-a încurajat pe Ieronim să treacă la revizuirea și efectuarea traducerii în latină a textului integral al Sf. Scripturi. Totodată, a întreținut relații cordiale cu aristocrația romană. În istoria literaturii creștine, Damasus rămâne datorită numeroaselor epigrame pe care el le-a scris în cinstea unor martiri ai creștinătății, a unor prieteni și rude decedate, dar și cu ocazia unor evenimente mai deosebite. Acestea au fost săpate în marmură de unul din marii artiști ai vremii, Furius Dionysios Philocalus, care i-a fost și prieten. Marea majoritate a epigramelor sale sunt cunoscute doar din transcrieri, făcute în evul mediu. Acestea au o importanță mai mult istorică și arhe-

ologică decât literară (Quasten), chiar dacă Ieronim are cuvinte alese la adresa lor. Ieronim îi mai atribuie o lucrare *De virginitate*, care însă nu s-a păstrat. Pe lângă epigrame, de la el a mai rămas și o serie de scrisori. Unele din acestea sunt interesante pentru conținutul lor doctrinar. Tot lui Damasus îi sunt atribuite scrisoarea *Ad Gallos Episcopos* și prima parte din *Decretum Gelasianum (Explanatio fidei)*, despre care se crede că a fost redactat cu ocazia sinodului de la Roma din 382. Damasus încetează din viață în anul 384.

Migne, PL 13, 109-424; A. Ferrua, *Epigrammata Damasiana*, Roma, 1942; Schisma ursiniană în CSEL, 35, (Collectio Avellana), p. 48-58; E. Babut, *La plus ancienne décréte*, Paris, 1904, p. 65-87; Migne, PL, 13, 1181-1194 (*Ad Gallos Episcopos*); M.A. Norton, *Pope Damasus: Leaders of the Iberian Christianity*, ed. J. Marique, Boston, 1962, p. 13-80; A. Lippold, *Ursinus und Damasus*, *Historia* 14, 1965, p. 105-128; J. Fontaine, *La naissance de la Poésie dans l'Occident chrétien*, Paris, 1981, VII; G. H. Moberly, *Damasus*, art. în Smith-Wace, I, p. 783-784; Cayré, I, p. 501; Tixeront, *Patrologie*, p. 330; Altaner-Stuiber, 1980, p. 354-355; Cross, *Damasus*, art. în ODCC, p. 374; Quasten, *Patrology*, IV, p. 273-278 cu bogată bibliografie; Ch. Petri, *Damase*, în DECA, I, p. 621-623; H.M. Weikmann, *Damasus I, von Rom*, în LACL, p. 156-158 cu bibliografie.

Damian de Alexandria

Damian de Alexandria, patriarh necalcedonian de Alexandria (578-605), de origine din Siria. Ajunge la cârma Bisericii din Egipt într-o perioadă de mari frământări, legată de încercările împăratului Justinian de a unifica Biserica și imperiul. Episcopatul lui Damian este amintit cu recunoștință de scriitorii iaco-

biți, datorită reconcilierii dintre Alexandria și Antiohia, realizată de acesta. Totodată, Damian izbutește să pună temelile unui sacerdoțiu egiptean, ceea ce va avea influențe nefaste pentru Biserica de Răsărit, în special datorită sciziunii dintre gruparea monofizită și cea duofizită. În timpul patriarhatului său, se dezvoltă o adevărată școală teologică, susținută de autori care își vor redacta operele în limba coptă, cum au fost: Constantin de Assiout, Ioan de Ashmmunein, Rufus de Shotep, Ioan Paralos.

Damian a scris probabil în greacă. Dintre scrierile sale n-au rămas decât câteva scrisori sinodale trimise Bisericii siriene și fragmente dintr-o omilie asupra Întrupării, păstrate în traducere coptă.

J.B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien*, Bruxelles, 1963 = Paris, 1901/19010, 2, p. 325-334/4, 358-363 (text siriac și trad. în franceză); W.E. Crum, *Theological Texts from Coptic Papyri*, Oxford, 1913; J. Maspéro, *Histoire des patriarches d'Alexandrie*, Paris, 1953; J.M. Fuller, *The Coptic Church*, în Smith-Wace, I, p. 667; T. Orlandi, *Damien d'Alexandrie*, în DECA, I, p. 623; B. Windau, *Damian von Alexandrien*, în LACL, p. 158 cu bibliografie.

Daniel bar Maryam

Daniel bar Maryam (sec. VII), contemporan cu patriarhul Isho-yabh III de Hedhaiabh (aprox. 650). Este considerat autor al unei *Explicații a calendarului* și al unei *Istории bisericești* în patru cărți. Istoria sa este citată de George de Arbel în sec. X, în legătură cu data distrugerii Ierusalimului. A fost identificat cu Daniel bar Tubanita, episcop de Tahal, în Beth Garmai, care a scris predici funebre, omilii, răspunsuri la întrebări biblice, o *Carte a Florilor*, care pare a fi o antologie de poezii, și *Soluții la între-*

bărilor privind vol. V al operelor lui Isaac de Ninive. Din toate aceste opere nu s-a păstrat nimic.

Assemani, BO, II, 420; III, 1, 231; III, 1, 521; E. Degen, *Ein nestorianischer Kirchenhistoriker*, în OrChr. 52, 1968, p. 45-80; Wright, 127; Duval, p. 204; Chabot, p. 101; P. Bruns, *Daniel bar Maryam*, în LACL, p. 158.

Daniel de Salah

Daniel de Salah este autorul unui *Comentariu la psalmi* în trei volume, scris între anii 541-542 sub formă de omilii. La acesta se adaugă o serie de comentarii referitoare la Ecclesiast și la plăgile trimise de Yahweh asupra egiptenilor, lucrări pierdute.

G. Diettrich, *Eine jacobitische Einleitung in der Psalter in Verbindung mit zwei Homilien aus den grossen Psalmenkommentar des Daniel von Salah zum ersten Mal herausgegeben*, Giessen, 1912 (cu trad. în germană); omiliile 83, 95, 115 în L. Lazarus, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlands* 9, 1895, p. 85-108, 149-224 trad. în germană; Baumstark, p. 179; Urbina, p. 166; P. Bruns, *Daniel von Salah*, în LACL, p. 158-159.

David Armeanul

Potrivit tradiției, păstrată în diverse manuscrise, nu este vorba doar de o singură persoană cu acest nume, ci de cel puțin două, care au trăit în perioade diferite. Cele mai de seamă personalități cunoscute sub acest nume sunt: a. David Nebiruitul (*anyalt*), probabil din sec. IV, traducător din operele filosofilor greci (Aristotel, Porfiriu, Dionisie din Tracia) și ale unor teologi (Chiril al Alexandriei,

Dionisie Areopagitul, Nemesiu de Emesa). Acestuia îi mai sunt atribuite și câteva lucrări filosofice. b. David de Hark, din sec. VI, autor al unor omilii despre Sf. Cruce; împotriva ereticilor.

Y. Mandian, *Davidi Commentarius in Aristotelem*, St. Petersburg, 1911; A. Mandian, *Scholien*, Marburg, 1903 (text armean și trad. în germană); PP Mechitaristae, *Coriun, David Invicti al. opera omnia*, V, 1833 (text armean); N. Adontz, *Denys de Thrace*, Louvain, 1970 (text armean și trad. în franceză); F.C. Conybeare, *David the Invincible*, Wien, 1893; A.K. Sanian, *David the 'Invincible Philosopher'*, Atlanta, 1986; Bardenhewer, V, p. 217-219; Tixteront, *Patrologie*, 437; S.J. Voicu, *David l'Arménien*, în DECA, I, p. 630 cu bibliografie în armeană și rusă; P. Bruns, *David Armenus (Invictus)*, în LACL, p. 159 cu bibliografie.

David de Beth Rabban

David de Beth Rabban (sec. VIII), s-a născut în regiunea Ninive și a intrat în mănăstirea Singar. Părăsește mănăstirea în 784 împreună cu alți 40 de călugări, datorită unor neînțelegeri cu episcopul locului. De la el avem fragmente dintr-o lucrare de gramatică; un poem asupra literelor alfabetului siriac, care amintește de *midrashim* alfabetice din tradiția iudaică; un comentariu la cap. X al Facerii; un dialog între un melchit și un iacobit asupra adaosului la Trisaghion: 'care s-a răstignit pentru noi'. I-au mai fost atribuite și o serie de poezii, dar care au aparținut unui scriitor anonim de dată târzie.

Chabot, p. 91; Duval, p. 384-385; Bar Shakako, *Livres de Trésors*, 2e partie, cap. 14; Elias Millos, *Directorium spirituale*, Roma, 1868, p. 172-214; Cardahi, *Liber thesauri*, p. 138.

De aleatoribus sau Adversus aleatores

Omilie împotriva jucătorilor de zaruri, atribuită de A. von Harnack lui Victor (189-199), episcopul Romei, sau unui antipapă novațian din Roma. Alți cercetători înclină spre un autor african (Koch), sau un episcop de Roma de la sfârșitul sec. II (Daniélou). Este condamnat în această omilie nu numai jocul de zaruri, ci orice joc de noroc. Omilia are un conținut moral și încearcă să rezolve tensiunea dintre viața pe care un creștin botezat trebuie să o ducă și forțele răului. Este vorba, în general, de un text care aruncă o rază de lumină asupra istoriei primare a literaturii creștine latină. Autorul a cunoscut *Păstorul lui Herma* și *Scriptura*, la care face referiri.

Migne, 4, 827-836; PLS, 1, 49; W. Hartel (ed.), CSEL, III, 3, 1871, p. 92-104; A. von Harnack, *Der pseudocyprianische Traktat De aleatoribus, die älteste lateinische christliche Schrift, ein Werk des römischen Bischofs Viktor I (saec. II)*, TU, V, Heft. 1, 1888; Idem, *Zu Pseudocyprian, Adv. aleat.*, 1, p. 93, 1 și urm. ed. Hartel, în TU, XX, Heft.3, 1900, p. 112-116; H. Koch, *Zur Schrift 'adversus aleatores'*, în Festgabe K. Müller, Tübingen, 1922, p.58-67; J. Daniélou, *Les origines du christianisme latine*, Paris, 1978; Bardenhewer, II, p. 498 și urm.; Cross, *De aleatoribus*, în ODCC, p. 382; R.J.de Simone, *De aleatoribus*, în DECA, I, p. 630.

De bono pudicitiae

Tratat atribuit lui Novațian* care l-a scris în timpul episcopatului său. Este vorba de un elogiu pe care autorul îl aduce stării de feciorie. La redactarea acestuia se pare că Novațian a folosit lucrările cu aceeași temă ale lui Tertulian* și Ciprian*. Fecioria este o virtute greu de dobândit și

aparține caracterelor nobile, fiind determinată de starea de libertate lăuntrică a omului. De-a lungul anilor a existat o intensă controversă privind autorul acestui tratat. În prezent, concluziile se îndreaptă, așa cum am spus, spre Novațian.

CCL 4, 103-127; S. Matzinger, *Des hl. Thascius C. Cyprianus Traktat <De bono pudicitiae>*, Nürenberg, 1892; B. Melin, *Studia in Corpus Cyprianem*, Uppsala, 1946; V. Saxer, *De bono pudicitiae*, în DECA, I, p. 630-631.

De Jesu Christo Deo et Homine

Poem închinat lui 'Hristos, Cuvântul lui Dumnezeu, Chip al Tatălui ceresc...' (Verbum Christe Dei, Patris caelestis imago...), care prezintă viața Mântuitorului în contextul a patru etape: întruparea și nașterea, rememorarea minunilor săvârșite de El, lucrarea sau opera de mântuire și înălțarea la cer. Nu este vorba de un poem dens teologic, ci mai degrabă de o redare poetică a vieții și activității Mântuitorului. Autorul rămâne necunoscut, deși a fost atribuit unui oarecare Victorin sau Victor.

CPL 1459; PLS III, 1135-1139; W. Hartel, CSEL III, 3, 30 și urm.; Schanz, IV, 1, 159; L. Dattrino, *De Jesu Christo Deo et Homine*, în DECA, I, p. 631-632.

De Ligno Crucis

Poem care aparține, după câte se pare, poezilor anonimi minori din sec. IV-V din Galia (L. Dattrino). Atribuirea unui oarecare Victorin este îndoielnică. Este vorba de un poem cu accente didactice și alegorice puternic nuanțate. El descrie

muntele Golgota și arborele vieții, care răsare din țărâna lui. Coroana lui se înalță până la cer, iar ramurile sale se întind pe întreg pământul și reprezintă pe cei doisprezece apostoli, care au dăruit lumii viață prin predica lor. Cea de a doua parte a poemului îi prezintă pe oameni care aleargă să-și potolească setea din izvorul care a izvorât la rădăcina lui. Izvorul este botezul. Poemul se încheie cu motive morale subliniind certitudinea mântuirii, însă nu pentru toți oamenii, deoarece o parte din ei nu perseverează în viața și faptele mântuirii.

Migne, PL 2, 1113-1114; CPL 1458; CSEL III, 305-308; *Poésie latine chrétienne du Moyen Age, III-XV^e siècles*, culegere realizată de H. Spitzmuller, Bruges, 1971, p. 1170-1173; L. Dattrino, *De Ligno Crucis*, în DECA, I, p. 632.

De Martyrio Machabaeorum

Poem latin în 394 de hexametri care elaborează textul din 2 Macabei 7, 1-41. Intenția ultimă a poemului este să reliefeze răsplata jertfei martirice, adică a celor care rămân credincioși lui Dumnezeu. Textul nu aduce nuanțe teologice deosebite și este în esență o parafrază a relatării biblice. Nu se cunoaște cu certitudine cine a fost autorul acestui poem, el fiind atribuit lui Ilarie* (Hilarius) de Poitier, Ilarie* (Hilarius) de Arles sau lui Victorin* de Pettau.

Migne, PL 50, 1275-1286; R. Peiper, în CSEL 23, p. 240-254, 255-269; CPL, 1428; M. Schatkin, *The Maccabean Martyrs*, în VigChr 28, 1974, p. 97-113; L. Dattrino, *De Martyrio Machabaeorum*, în DECA, I, p. 632; P. Bruns, *De Martyrio Machabaeorum*, în LACL, p. 159.

De miraculis S. Stephani

Este vorba de un document care relatează minunile săvârșite de către Sf. Ștefan prin mijlocirea moaștelor sale descoperite la Caphargamala. Este vorba de acele minuni care s-au petrecut în Africa Proconsulară unde moaștele sale au fost aduse în 418. În special sunt menționate cele de la Uzali din 424, în timpul episcopului Evodiu, consemnarea lor fiind făcută la intervenția Fericitului Augustin*. Acest document este o vie mărturie a cultului Sf. Ștefan în Africa Proconsulară și a dezvoltării cultului sfinților în tradiția creștină.

Migne, 41, 833-854; H. Delehaye, *Le premiers libelli miraculorum*, în AnBoll 29, 1910, p. 427-434; V. Saxer, *Morts, martyrs, reliques en Afrique chrétienne aux premiers siècles*, Paris, 1980, p. 246-254; Idem, *De miraculis S. Stephani*, în DECA, I, p. 632-633; G. Rōwekamp, *De miraculis S. Stephani*, în LACL, p. 159.

De Monogramma Christi

De monogramma Christi este un scurt tratat care prezintă forma și semnificația monogramei lui Hristos, formată din trei litere suprapuse ΧΙΣ. Ca numerale, aceste litere dau cifra de 616 ($X=600 + I=10 + S=6$). Autorul monogramei susține că această cifră reprezintă numele lui Hristos. Lucrarea a fost atribuită lui Ieronim*, ipoteza fiind sugerată de comentariul la Apocalipsă al lui Victorin* de Pettau, prelucrat de Ieronim. Această paternitate este negată, documentul considerându-se că a fost redactat la o dată mai târzie.

Migne, PLS 2, 287-291; CPL 637; G. Haussleiter, în CSEL 49, 124; G. Morin, *Hieronymi de monogramma*, în Rben 20, 1903, p. 232-236; L. Dattrino, *De mono-*

gramma Christi, în DECA, I, p. 633; B. Windau, *De monogramma Christi*, în LACL, p. 159-160 cu bibliografie.

De recta in Deum fide

După ce a tradus în latină tratatul *De principiis* al lui Origen*, Rufin* a fost suspectat de răspândirea intenționată a unor idei origeniste percepute ca eretice. Pentru a înlătura o astfel de suspiciune, el traduce dialogul *De recta in Deum fide*, atribuindu-l lui Origen sub pseudonimul Adamantius. Această atribuire fusese deja făcută de către Vasile* cel Mare și Grigorie* de Nazianz, iar înainte de ei de Eusebiu*, întrucât Origen mai era cunoscut și sub numele de Adamantius. Se pare, totuși, că acest Adamantius este un personaj care trebuie plasat în sec IV, fiind contemporan cu Metodiu* de Olimp. Tratatul este îndreptat împotriva ucenicilor marilor corifei gnostici Marcion*, Bardesanes* și Valentin*. În prima parte, sunt discutate ideile marcionite, acestea fiind apărate de Megethius și Marcu, ucenici ai lui Marcion, iar în cea de a doua, sunt reluate ideile lui Bardesanes, susținute de ucenicul acestuia, Marinus. Adamantius, ca partener de dialog afirmă doctrina ortodoxă, obținând în cele din urmă aprobarea lui Eutropiu, arbitru păgân al disputei. Se păstrează și originalul grec, scris probabil în Siria.

Migne, PG 11, 1755-1762; CPL 198, I; W.H. van de Sande Bakhuyzen, GCS 4, Leipzig, 1901; F.J.A. Hort, *Adamantius*, în Smith-Wace, I, p. 39-41; F.X. Murphy, *Rufinus of Aquileia*, Washington, 1945, p. 123-125; V. Buchheit, *Tyrannii Rufini librorum Adamantii Origenis adversus haereticos interpretatio*, *Studia et Testimonia antiqua* I, München, 1966; Quasten, *Patrology*, II, p. 146-147 cu bibliografie; L. Dattrino, *De recta in Deum fide*, în DECA, I, p. 634-635.

Decentius de Gubbio

Decentius a fost episcop de Gubbio (Eugubium în Umbria), în jurul anului 416, când papa Inocențiu I îi răspunde la scrisoarea prin care el îi ceruse episcopului Romei o serie de sfaturi legate de diverse practici privind ritualul bisericesc și viața creștină. Din scrisoarea de răspuns a lui Inocențiu deducem că el a cerut clarificări în legătură cu următoarele probleme: momentul când trebuie dată sărutarea păcii, pomenirea celor care au adus darurile pentru liturghie, postul în zilele de sâmbăta, problema azimei și a pâinii dospite pentru euharistie, punerea mâinilor asupra celor posedați, disciplina penitențială, ungerea bolnavilor. Din scrisoare se înțelege că liturghia romană încă nu se impusese în ritualul apusean și că papa încerca să o impună.

Migne, PL 20, 551; Ceillier, VII, 518; R.H. Connolly, *Pape Innocent I <De nominibus recitandis>*, JThS 20, 1919, p. 215-226; R. Cabié, *La Lettre du Pape Innocente I^{er} à Decentius de Gubbio (19 mars 416)*, Louvain, 1973; W.M. Sinclair, *Decentius* (2), Smith-Wace, I, p. 797; V. Saxer, *Decentius de Gubbio*, în DECA, I, p. 638.

Decretum Gelasianum

Document, aparținând literaturii creștine latine primare, de mare importanță pentru Biserica creștină, păstrat sub numele papii Ghelasie (492-496). Unele manuscrise îl consideră ca autor pe papa Damasus* (366-384) sau pe papa Hormisda (514-523). În realitate, nu este vorba de opera vreunui papă, ci de o compilație anonimă redactată în Italia (dar nu la Roma), în prima parte a sec. VI (Cross). Decretul se împarte în cinci părți: a. Hristos și Duhul Sfânt; b. Cărțile canonice ale Sf. Scripturi; c. Biserica Romană și scaunele

dependente de ea; d. Sinoadele și Părinții ortodocși ai Bisericii; și e. Cărțile care pot fi acceptate și care nu pot fi acceptate (operele Părinților) și cărțile apocrife (biblice și patristice).

Migne, PL, 19, 787-794 (incomplet); PL, 59, 157-164, 165-180; CPL, 1676; ed. crit. E. von Dobschütz, TU, 38, Hft., 4, 1912; Bardenhewer, IV, p. 626 și urm.; Altaner-Stuiber, 1980, p. 118, 354, 463; Cross, *Decretum Gelasianum*, în ODCC, p. 385; Quasten, *Patrology*, IV, p. 202; E. Peretto, *Décret de Gélase*, în DECA, I, p. 638-639; G. Rōwekamp, *Decretum Gelasianum*, în LACL, p. 160.

Defensor

Călugăr la mănăstirea Sf. Martin din Ligugé, de lângă Poitiers, ucenic al lui Ursin, trăitor în sec. VII. Este considerat autorul unei lucrări, *Liber scintillarum*, scrisă în jurul anului 700. Această lucrare aparține literaturii gnomice, reunind pasaje din Sf. Scriptură și din scrierile Sf. Părinți, în majoritate latini, dar și greci și sirieni, în speță, Sf. Efrem Sirul. Conținutul este exclusiv moral și este elaborat tematic: virtuți și vicii, îndatoriri inerente vieții sociale, religioase sau casnice. Citatele scripturistice sunt luate dintr-o altă traducere decât Vulgata, ceea ce prezintă interes pentru exegeții textului sfânt. Lucrarea are două prefete, una lungă, alta scurtă. Se pare că cea lungă îi aparține autorului.

Migne, PL 88, 597-718; CPL 1302; CCL 117, 1-308; H. M. Rochais, *Defensor de Ligugé. Le livre d'étincelles*, Sch. 77 și 86, Paris, 1961 și 1962; idem, *Les manuscrits du Liber scintillarum*, în *Scriptorium*, tom. 4, 1950, p. 296-305; idem, *Contribution à l'histoire des florilèges ascétiques du haut moyen âge latin: le Liber scintillarum*, în *Rev. ben.*, 63, 1953, p. 246; Idem, *Defensor*, în DSp. III, col. 88-90; S. Zincone, *Defensor*, în DECA, I, p. 641.

Der Balizeh, Fragmentele de la

Un grup de fragmente scrise pe papirus și descoperite la mănăstirea Der Balizeh din Egiptul de Sus de către Flinders Petrie și W. E. Crum, în anul 1907. În prezent ele se află la Bodleian Library din Oxford. Este vorba de aproximativ 40 de fragmente, unele destul de mari, iar altele doar mici frânturi, transcrise, în parte, de W. E. Crum și publicate de Dom P. de Puniet. O ediție mai amplă a fost editată și publicată de C. H. Roberts și Dom B. Capelle. Manuscrisul datează din secolul VI sau VII, deși în conținut el oglindește situația și practica Bisericii creștine din sec. al III-lea (Th. Schermann) sau al IV-lea (F. E. Brightman). Aceste fragmente au o importanță deosebită pentru istoria cultului creștin în Biserica egipteană, ele făcând parte dintr-un Euhologiu egiptean. Unul din fragmente păstrează epicleza euharistică: 'Binevoiește și trimite Duhul Tău cel Sfânt asupra acestor fapte și prefă pâinea în Trupul Domnului și Mântuitorului Iisus Hristos, iar paharul în Sângele Noului Legământ'. Epicleza este urmată de o rugăciune pentru unitatea Bisericii. Spre sfârșitul manuscrisului se află inclus un simbol de credință extrem de concis: 'Cred în Dumnezeu Tatăl atotputernic și în Unul-Născut Fiul al Său, Domnul nostru Iisus Hristos, și în Duhul Sfânt, și în învierea trupului, în Sfânta Biserică catolică' (n. n. universală sau de pretutindeni). Rămâne încă neclar dacă acest crez a făcut parte din ritualului botezului sau nu (Quasten).

P. de Puniet, *Le nouveau papyrus liturgique d'Oxford*, R.B., 26, 1909, p. 34-51; T. Schermann, *Der liturgische Papyrus von Der-Balyzeh. Eine Abendmahlsliturgie des Ostermorgens*, T.U., 36, 1 b., Leipzig, 1910; J. Quasten, *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, F.P., 7, Bonn, 1935; C. H. Roberts și B. Capelle, *An Early Euchologium*.

The Der-Balyzeh Papyrus Enlarged and Re-edited, Louvain, 1949; P. F. Palmer, *Sources of Christian Theology*, vol. I, Sacraments and Worship, Westminster (Md), 1955, p. 46-47; J. N. D. Kelly, *Early Christian Creeds*, London, 1950, p. 88-89, 121-122; Cross, *Der Balizeh, Fragments*, art. în ODCC., p. 393-394; Quasten, *Patrology*, III, p. 143-145 cu bibliografie.

Demetrius de Alexandria

Demetrius sau Demetru a devenit cel de al unsprezecelea episcop de Alexandria în 189 și a rămas în scaun până în 232, după cum aflăm de la Eusebiu*. În timpul episcopatului său este organizată școala catehetică din Alexandria, față de care el a arătat un interes deosebit, fără însă a se angaja direct în procesul de învățământ. El îl trimite pe Panten în misiune în India, 'la cererea indienilor' (Se pare că Panten a făcut două vizite în India). După plecarea lui Clement de la conducerea școlii, îl numește succesor pe Origen, față de care a arătat o încredere deosebită, trimițându-l în diverse misiuni. Faptul că Origen a predicat la Capadocia în biserică, laic fiind, l-a supărat foarte mult pe Demetrius, care îl recheamă la Alexandria. După 15 ani, când Origen trece din nou prin Cezareea în drum spre Grecia unde fusese trimis pentru a-i respinge pe ereticii de acolo, el a fost hirotonit preot de către Alexandru de Ierusalim și Teoctist de Cezareea, pentru a evita o nouă dispută cu Alexandria legată de faptul că un laic a fost invitat să predice în biserică. De această dată, Demetrius reacționează deosebit de violent. El divulgă faptul că Origen s-a emasculat și, prin urmare, declară că din această pricină preoția sa nu era validă. De altfel, rechemându-l la Alexandria, îl excomunică, pentru ca apoi să îl caterisească,

declanșând o aspră persecuție împotriva lui. La această acțiune s-a alăturat și Heraclide, fostul ucenic și apoi urmașul lui Origen la conducerea școlii din Alexandria și urmașul lui Demetriu la tronul episcopal. Eusebiu a sesizat că întreaga acțiune concertată de cei doi împotriva lui Origen a avut ca motiv gelozia, lucru verosimil, dacă avem în vedere personalitatea și potențialul creator ale lui Origen. Origen a fost silit să se refugieze la Cezareea Palestinei, unde și-a continuat activitatea. Hotărârile luate împotriva lui au fost aduse la cunoștința Bisericii de la Roma, care le aprobă, în schimb cele din Ahaia (Grecia), Arabia, Palestina și Siria refuză să recunoască hotărârea lui Demetrius și recunosc validitatea preoției lui Origen. Izvoarele literare copte îi atribuie lui Demetrius o scrisoare adresată papii Victor și episcopilor de Antiohia și Ierusalim în legătură cu data sărbătorii Sf. Paști, în care a afirmat punctul de vedere care va fi decis la sinodul de la Niceea din 325.

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 22, VI, 3, VI, 8, VI, 14, VI, 19, VI, 26; Ieronim, *Ep.*, 33; *Chronicon Orientale*, ed. din 1685, p. 72 și urm.; A.S. Atiya, *Demetrius*, în *CoptE* 3, 891-893; M. Chaine, *Chronologie*, Paris, 1925, p. 25-31; C.W. Griggs, *Early Egyptian Christianity*, Leiden, 1990; B.F. Westcott, *Demetrius* (2), în *Smith-Wace*, I, p. 803; H. Crouzel, *Demetrios d'Alexandrie*, în *DECA*, I, p. 643-644; B. Neuschäfer, *Demetrius von Alexandria*, în *LACL*, p. 161 cu bibliografie.

Demetrius (Pseudo) de Antiohia

Episcop de Antiohia, menționat în *Elogiul Sf. Victor*, personaj fictiv inventat de literatura coptă din motive necunoscute. Este considerat ca fiind episcopul care l-a hirotonit pe Sf. Ioan* Hrisostom. În realitate, Sf. Ioan a fost hirotonit de către

episcopul Flaviu de Antiohia. Lui Demetrius îi sunt atribuite două omilii, una la *Nașterea Domnului în coptă*, și alta *Despre pocăință*, tot în coptă, și relatarea *Minunilor Sf. Victor*, în etiopiană.

H. De Vis, *Homélies coptes de la Vaticane*, I, Copenhaga, 1922-1929, p. 127-197; T. Orlandi, *Demetrius d'Antioche (Pseudo-)*, în DECA, I, p. 644.

Desiderius de Cahor

Episcop de Cahor în prima parte a sec. VII. S-a născut la Obrège (Gallia Narbonensis) într-o familie aristocrată în anul 590. Este trimis la curtea imperială unde ajunge ministru și apoi trezorier al lui Clothaire II și al fiului său Dagobert I. După uciderea fratelui său, Rusticus, episcop de Cahor, în 630, la insistențele lui Dagobert este numit episcop de Cahor. A decedat în timpul unei vizite la moșia părintească în 655. De la el au rămas 16 scrisori și un număr de 20 de scrisori care i-au fost adresate de diferite personalități ale vremii: Audoin, Eligius și Modoald. În biografia sa, redactată în sec. VIII, se află alte scrisori, dintre care una din partea mamei sale în care îl informează de moartea violentă a fratelui său, cerându-i să îi aducă pe criminali în fața legii. Corespondența lui Desiderius este un material documentar deosebit de important pentru istoria vremii sale.

Migne, PL 87, 217-267; W. Arndt, în MGH, *Epist.*, 3, p. 191-214; D. Norberg, *Ep. Sancti Desiderii*, SLS 6, Stockholm, 1961; L. Duchesne, *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*, 2, Paris, 1910, p. 46; E. Venables, *Desiderius* (12), în Smith-Wace, I, p. 820; C. Casper, *Desiderius von Cahor*, în LACL, p. 162; V. Saxer, *Didier de Cahors*, în DECA, I, p. 681-682.

Dextrus

Nummius Aemilianus Dextrus (a doua jumătate a sec. IV), a fost fiul episcopului Pacian de Barcelona (360-390). Proconsul al Asiei (379-387) sub Teodosie și prefect praetorian sub Honoriu. Ieronim îi dedică lucrarea sa *De viris illustribus*. La rândul lui, Dextrus scrie și el o istorie cuprinzând biografii de autori creștini, luând ca exemplu pe Suetoniu, intitulată *Omnimoda historia*. În cap. 132, Ieronim confirmă existența acestei lucrări, despre care nu are însă păreri prea bune. Lucrarea lui Dextrus s-a pierdut. Lucrarea *Chronicon Dextri* nu este autentică și aparține unui călugăr iezuit spaniol din sec. XVII, probabil Ieronim de Hyguera.

Ieronim, *De vir. ill.*, 32 și 106; Migne, PL, 31, 55-572; W.M. Sinclair, *Dexter*, în Smith-Wace, I, p. 823; PLRE I, 151; L.R. Fernández, *San Paciano. Obras*, Barcelona, 1958, p. 7 și urm.; U. Dionisi, *Dextrus*, în DECA, I, p. 669; J. Lössi, *Dexter*, în LACL, p. 162.

Dhuoda sau Dodana

Dhuoda sau Dodana a trăit în sec. IX. Se căsătorește în anul 824 cu Bernard de Septimania, fiul Sf. Guilhem de Gellone. Îi este atribuit un tratat, *Liber manualis*, compus între anii 841-843, în care este abordată problema conduitei unui prinț creștin. El cuprinde, între altele, și sfaturi pe care o mamă, îndepărtată de fiul ei, ar fi dorit să i le transmită. Se pare că autorul adevărat al acestui scurt tratat a fost călugărul Wislabert. Cu toate acestea nimeni nu neagă printesei Dhuoda onoarea de a fi avut inițiativa lucrării. Autoarea schițează îndatoririle principale ale unui adevărat prinț creștin, în primul rând cele față de Dumnezeu și apoi față de aproapele sau supușii săi. Sunt men-

ționate o serie de rugăciuni la diferite ocazii pe care autoarea le propune destinatarului. *Liber manualis* este un document deosebit de important pentru cunoașterea comportamentului familiilor creștine cultivate în perioada carolingiană. Totodată, el mai păstrează câteva poeme care sunt de mare interes pentru istoria poeziei latine în acea epocă. O comparație între *Liber manualis* și *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* ar fi deosebit de folositoare în perspectiva cunoașterii mentalităților privind modul de îndrumare și educare a conducătorilor creștini.

Migne, PL 106, 109-118; MGH, *Poetae latini aevi carolini*, t.4, 1923, p. 702-717; Ed. Bondurand, *L'éducation carolingienne. Le Manuel de Dhuoda*, Paris, 1887; M. Fabre, *Un traité d'éducation écrit à Uzès au IX^e siècle. Le manuel de Dhuoda (843)*, în *Mémoires de l'academie de Nîmes*, t. 49, 1931, p. CXXIV-CXXVII; L. Gaillard, *Dhuoda ou Dodana*, în *DSp*, III, p. 798-799.

Diadoh al Foticeei

Diadoh († 468), episcop al Foticeei în Epir și autor al celor *O sută de capete gnostice despre desăvârșirea duhovnicească*. Lucrarea s-a bucurat de mare popularitate, fiind citată de Maxim* Mărturisitorul, Sofronie* de Ierusalim, Thalasia și Fotie* și de autorul antologiei *Doctrina Patrum*. Fotie ne informează că Diadoh, episcop al Foticeei, se număra printre cei care se opuneau monofiziților în perioada sinodului IV ecumenic de la Calcedon (451). Iscălitura lui se află între cele ale episcopilor din Epir, care au scris o scrisoare împăratului Leon, după ce episcopul Proteriu al Alexandriei a fost ucis de către monofiziți în 457. Data morții sale este pusă în jurul anului 468.

Cea mai de seamă lucrare a lui Diadoh rămâne *Capita Gnostica* sau *cele o sută de capete gnostice despre desăvârșirea duhovnicească*. Această lucrare poate fi luată drept manual pentru viața ascetică, ceea ce îi dă un loc aparte în istoria spiritualității creștine. Interesant de observat că autorul nu se limitează doar la a dezvălui calea spre desăvârșire, ci încearcă să facă distincție între ceea ce este bine și rău în această strădanie, cu scopul de a clarifica conceptele și a înlătura ideile rele. De aceea, *Capita Gnostica* se constituie și ca un tratat polemic împotriva mișcării pietiste a messalienilor, care susțineau că, datorită păcatului săvârșit de Adam, fiecare om are un demon substanțial unit cu sufletul și că acest demon, care nu poate fi alungat la botez, putea fi exorcizat numai prin rugăciune permanentă. Mișcarea messalienilor a fost condamnată la sinodul de la Efes (431). Tratatul este adresat elementului monahal, împărțit de Diadoh în chinoviți, eremiți și sihaștri. Doctrina propusă este influențată de Evagrie* Ponticul, însă nu este străină de accente pauline. Contemplația mistică se întemeiază pe cele trei virtuți teologice, dar mai ales pe cea a iubirii. Scopul vieții duhovnicești este unirea sufletului cu Dumnezeu prin dragoste. Pornind de la distincția dintre 'chip' și 'asemănare', Diadoh susține că 'chipul' dumnezeiesc din om a fost întunecat, s-a întinat. Harul Botezului îl spală de întinărirea păcatului, dar prin aceasta nu dobândim imediat 'asemănarea' cu Dumnezeu. Spălarea chipului se face fără colaborarea noastră, este o lucrare a harului pe care încă nu o simțim. Asemănarea trebuie să o câștigăm prin sporirea eforturilor noastre, prin viață virtuoasă și o atingem deplin atunci când în noi a crescut covârșitor dragostea lui Dumnezeu. Atunci când sporim în asemănare se face

simțit și harul divin care stă ascuns 'în adâncul minții' încă de la Botez. Din momentul în care cineva începe să-L iubească pe Dumnezeu, o parte din bună-tățile harului intră în comuniune tainică cu sufletul și mintea lui, iar când simte prezența lui Dumnezeu în minte, atunci harul începe să lucreze peste 'chip' și 'asemănarea'. Viața duhovnicească începe cu frica de Dumnezeu, căci 'nimeni nu poate iubi pe Dumnezeu din toată inima, dacă nu se teme mai întâi de El întru simțirea inimii'. Progresul duhovnicesc este o evoluție treptată care implică strădania omului de eliberare de patimi, căci numai în acest fel omul se poate deschide către Duhul Sfânt a cărui lucrare săvârșește cu adevărat despățimirea.

Alături de acest tratat, lui Diadoh îi mai sunt atribuite o *Omilie la Înălțare*, o lucrare în formă de dialog, *Viziunea*, și un *Catehism*, lucrare descoperită recent și atribuită Sf. Simeon Noul Teolog (†1022). Există totuși posibilitatea ca această lucrare să îi aparțină lui Diadoh, deoarece se regăsesc în ea asemănări cu dialogul *Viziunea*.

Migne, PG 65, 1167-1212; E. des Places, *Diadoque de Photice. Oeuvres spirituelles*, SCh. 5 bis, Paris, 1955 și 1998; D. Stăniloae, *Filocalia sfintelor nevoițe ale desăvârșirii*, vol. I, Harisma, București, 1992, p. 381-449 (Definiții și Cuvânt ascetic în 100 de capete, introducere, traducere din greacă și comentarii); F. Dörr, *Diadochos von Photike und die Messalianer. Ein Kampf zwischen wahrer und falscher Mystik im fünften Jahrhundert*, 1937; V. Messana, *Cento considerazioni sulla fede*, Roma, 1978; J. Rutherford, *Sealed with the Likeness of God: Christ as Logos in Diadochos of Photike*, în *Studies in Patristic Christology*, ed. de Finan-Twomey, Dublin, 1998, p. 67-83; E. Venables, *Diadochos*, art. în *Smith-Wace*, III, p. 823; Bardenhewer, IV, p. 186-188; Altaner-Stuiber, 1980, 334 și urm.; Cross, *Diadochos*, art. în ODCC, p.

399; Quasten, *Patrology*, III, p. 509-513 cu bibliografie; C. Riggi, *Diadoque de Photice*, în DECA, I, p. 673; K. Fitschen, *Diadochos von Photice*, în LACL, p. 162-163 cu bibliografie.

Dialog

Gen literar întâlnit în literatura clasică antică, preluat și în tradiția creștină în contextul unor dezbateri teologico-filosofice, în controverse polemice, cu scopuri didactice sau hagiografice. Nu se știe cu certitudine dacă dialogurile creștine au fost influențate de rabinii iudei care au dezbătut legea sau de dialogurile filosofice din diverse școli filosofice grecești. Cel mai vechi dialog creștin i-a aparținut lui Ariston* de Pella și prezenta controversa dintre iudeul Papisc și creștinul Jason privind interpretarea Vechiului Testament. Din nefericire lucrarea nu s-a păstrat. Întâlnim apoi *Dialogul cu iudeul Trifon*, care îi aparține Sf. Justin* Martirul și Filosoful, și *Octavius* al lui Minucius* Felix și *Apokritikos* a lui Macarie* Magnezianul. În mare parte, autorii creștini se referă în dialogurile redactate de ei la Platon și Cicero, luând ca model dialogurile acestora și redând dialoguri filosofice creștine. Un exemplu cert în acest sens este Sf. Grigorie* de Nyssa cu *Dialogul despre suflet și înviere*, inspirat din Phedon al lui Platon, și, bineînțeles, Fericitul Augustin* cu dialogurile filosofice din tinerețe: *Contra Academicos*, *De beata vita*, *De ordine*, *Soliloquia*, iar după ce s-a botezat, *De quantitate*, *De magistro*, *De libero arbitrio* și *De musica*. În același gen literar sunt incluse: Bardesanes*, *Cartea legilor țărilor*, Grigorie* Taumaturgul, *Despre nepățimirea și pățimirea lui Dumnezeu* și Boethius*, *Consolatio philosophiae*. Dialogurile filosofice creștine încearcă să prezinte

argumente raționale, în funcție de revelația divină, deși independent de aceasta. Acest fel de dialoguri sunt relativ reduse ca număr și au fost redactate cu ocazia controverselor doctrinare dintre ortodocși și eretici: Origen, *Dialogul cu Heraclide*; Metodiu de Olimp are o serie de dialoguri: *Despre liberul arbitru*, *Despre înviere*, dialog antignostic și antiorigenist, *De lepra*, *De creatis*, *Dialogul lui Adamantius*, împotriva gnosticilor; Hegemonius, *Acta Archelai*, împotriva maniheismului. În sec. IV și V dialogurile polemice se înmulțesc datorită controverselor doctrinare cu ereziile ariană, macedoniană. Ieronim* scrie dialoguri împotriva luciferienilor și pelagianilor, Chiril* de Alexandria, împotriva arienilor și nestorienilor, iar Teodoret* de Cyr cu dialogul său *Eranistes*, împotriva monofiziților. Preferințe spre genul dialogal au mai avut Diodor*, Sf. Vasile* cel Mare ș.a. Apolinarie* de Laodiceea transpune sub formă de dialog Evangheliile și Epistolele apostolilor. Sf. Ioan* Gură de Aur folosește tehnica dialogului în tratatul *Despre preoție*. În literatura hagiografică, dialogul este de asemenea prezent: Palladiu* de Helenopolis, *Dialog asupra vieții Sf. Ioan Hrisostom*; Sulpiciu* Sever, *Dialoguri asupra vieții Sf. Martin*; Grigorie* cel Mare, *Dialoguri asupra vieții și a minunilor sfinților italieni*. Dialogul literar, deși cunoscut, nu a fost folosit intens și în mod permanent. Sunt prezente totuși lucrările de genul *eratopokreisis*, adică, întrebări și răspunsuri, cum ar fi cele ale lui Pseudo-Justin, *Quaestiones et responsiones ad orthodoxos*, Pseudo-Cezarie de Nazianz, *Dialoguri*, Photius (Fotie), *Amphilochia*. Acest gen a influențat *Regulile* Sf. Vasile cel Mare și *Collationes* ale lui Ioan Cassian. În cele din urmă mai întâlnim dialogul *gnostic* sau al *revelației*, care prezintă discuții

între apostoli și Mântuitorul sub formă de dialog, precum și o serie de întrebări pe care aceștia le pun Mântuitorului Înviat. Acest tip de dialog este îndeobște apocrif sau gnostic și amintește de formulele și tematicile hermetice ale vremii.

M. Hoffmann, *Der Dialog bei christlichen Schriftstellern der ersten vier Jahrhunderte*, TU 96, Berlin, 1966; B.R. Voss, *Der Dialog in der frühchristlichen Literatur*, *Studia et Testimonia antiqua* 9, München, 1970; P. Perkins, *The Gnostic Dialogue. The Early Church and the Crisis of Gnosticism*, New York, 1980; P.F. Beatrice, *Dialogue*, în DECA, I, p. 673-675; D. Weber, *Dialog*, în LACL, p. 163-165; G. Röwekamp, *Dialog des Erlösers*, în LACL, p. 165 cu bibliografie.

Diatessaron

Prezentarea unitară a celor patru evanghelii realizată de către Tațian* Asirianul sau Sirianul în jurul anilor 150-160, text folosit de Bisericile de limbă siriacă până la Rabbula*, începutul sec. V. Nu cunoaștem cu certitudine limba în care această armonie sau concordantă a celor patru Evanghelii a fost scrisă, fiind sugerate siriaca, greaca și chiar latina. Descoperirea la Dura Europos în 1933 a unui fragment din Diatessaron în limba greacă, cât și numirea propriu-zisă de Diatessaron, Διά τεσσάρων, promovează ideea unui original grec. Cu toate acestea, este posibil ca Tațian să fi redactat în mod unitar cele patru evanghelii în siriacă, cu scopuri misionare specifice vorbitorilor acestei limbi, cât și pentru uz liturgic. Cunoaștem modul în care a fost redactat Diatessaronul din: a. *Comentariul la Diatessaron* al Sf. Efrem* Sirul, din sec. IV, care s-a păstrat integral în traducere armeană. O parte din acest comentariu în limba siriacă a fost descoperită la British Mu-

seum. b. De asemenea, există două traduceri în limba arabă. c. Există apoi un Diatessaron persan tradus din siriacă care mai conține și diverse variante apocrife. d. *Codex* Fuldensis* conține o armonie a evangheliilor în limba latină. e. Armonia Evangheliilor în olandeza medievală și în germana veche și comentariul lui Zaharia de Chrysopolis, *Concordia evangeliorum quattuor*. Publicarea Diatessaronului este o mărturie a importanței și interesului de care s-au bucurat Evangheliile în primele veacuri ale Bisericii creștine.

Comentariul lui Efrem: L. Leloir, OSB, în CSCO 137, *Scriptores Armeniaci*, I, 1953; L. Leloir, *Éphrem de Nisibe, Commentaire de l'Évangile concordant ou Diatessaron*, traduit du siriac et de l'arménien, Sch., 121, Paris, 1966; *Diatessaron de Tatien*, texte arabe établi, traduit en français, collationné avec les anciennes versions syriaque, suivi d'un évangélaire diatessarique syriaque, par P.A. Marmadji, OP, Beyrouth, 1935; *Codex Fuldensis*, Novum Testamentum latine interprete Hieronymo, ex manuscripto Victoris Capuani editit, prolegominis introduxit, commentariis adornavit Ernestus Ranke, Marbourg și Leipzig, 1868; *The Liege Diatessaron*, edited with a textual Apparatus by D. Pooij, with the Assistance of C.A. Phillips, English Translation of the Dutch Text by A.J. Barnouw, Part I-V, Amsterdam, 1929, 1931, 1933, 1935, 1938; Giuseppe Messina, SJ, *Diatessaron Persiano*, Biblica et Orientalia, 14, Roma, 1951; C.H. Kraeling, *A Greek Fragment of Tatian's Diatessaron from Dura*, Londra, 1935; C. Peters, *Das Diatessaron Tatians, Seine Überlieferung und sein Nachwirken in Morgen- und Abendland sowie der heutige Stand seiner Erforschung*, Roma, 1939; A. Vööbus, *Studies in the History of the Gospel Text in Syriac*, Louvain, 1951; G. Quispel, *Tatian and the Gospel of Thomas*, Leiden, 1975; Cross; *Diatessaron*, în ODCC, p. 400; F. Bolgiani, *Diatessaron*, în DECA, I, p. 678-679; P. Bruns, *Diatessaron*, în LACL, p. 165-166 cu bibliografie.

Didahia

Didahia (Διδαχὴ Κυρίου διὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων) este cel mai vechi manual creștin pentru rânduiala bisericească și viața creștină. Primele șase capitole tratează problema celor două căi (*Duae viae*): Calea vieții și Calea morții, materialul se bazează pe o sursă iudaică. În această primă parte au fost introduse și elemente preluate în special din Predica de pe Munte. Capitolele 7-15 prezintă o serie de instrucțiuni privind botezul (prin întreită cufundare în apă, dacă este posibil, în caz contrar, prin stropire întreită), postul (recomandat în zilele de miercuri și vineri), rugăciunea particulară și în comun, Sf. Euharistie și cum trebuie tratați profeții, episcopii și diaconii. Ultimul capitol este o profeție privind Antihristul și cea de a doua venire. Cercetările legate de descoperirile de la Qumran sugerează posibilitatea unor confluente de idei între cele două căi din Didahii și *Manualul de disciplină* de la Qumran. Desigur, Didahiile nu păstrează nuanțele dualiste pe care le întâlnim în textul qumranit, însă anumite apropieri cu literatura sapiențială iudaică pot fi făcute, considerându-se că etica creștină ar putea, într-o oarecare măsură, să se bazeze pe tradiția iudaică. Modul de prezentare a funcțiilor sacerdotal amintesc de practici misionare prezente în tradițiile comunităților din Siria occidentală, teritoriu în care se crede că a fost elaborată această scriere. Cât privește autorul, acesta rămâne necunoscut, iar data scrierii, este incertă. După unii cercetători, lucrarea datează din primul secol, în timp ce alții o plasează în sec. II. Autorul a cunoscut Evangheliile după Matei și Luca și probabil Ioan. Există o serie de conexiuni între *Epistola lui Barnaba* și *Hermas*. Didahia a fost descoperită la sfârșitul sec. XIX, și publicată în

1883, dând naștere unei literaturi de specialitate deosebit de bogată.

J. Rendel Harris, *The Teaching of the Twelve Apostles*, with Facsimile of the Manuscript, Baltimore și Londra, 1887; A. von Harnack, *Die Lehre der 12 Apostel*, TU 2, ed. a 2-a, Leipzig, 1893; H. Lietzmann, *Die Didache*, mit kritischem Apparat, KT 6, Berlin, 1936; Th. Klauser, *Doctrina duodecim Apostolorum*, FP 1, Bonn, 1940; J.-P. Audet, *La Didaché: Instructions des Apôtres*, Paris, 1958 (trad. în franceză); F. Zeller, *Die Apostolischen Väter*, BKV, 35, II-e Auflage, Kempten, und München, 1918, p. 6-16 (trad. în germ.); J.B. Lightfoot și J.R. Harmer, *The Apostolic Fathers*, London și New York, 1893 (trad. în engl.); J.A. Robinson, *Barnabas, Hermas and the Didache*, London, 1920; J. Quasten, *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, FP 7, Bonn, 1935-1937, p. 8-13; A. Vööbus, *Liturgical Traditions in the Didache*, Stockholm, 1968; S. Giet, *L'énigme de la Didaché*, Paris, 1970; C. Vasilescu, *Raportul dintre virtute și păcat după doctrina morală a Didahiei*, în St.T, ser. II, 14, 1962, p. 72-91; Cayré, I, p. 45-50; Altaner-Stuiber, 1980, p. 79-82; I.G. Coman, I, p. 93-110; Quasten, I, p. 29-39 cu bibliografie; Cross, *Didache, The*, în ODCC, p. 401; W. Rordorf, *Didaché*, în DECA, I, p. 679-680; B. Steimer, *Didache*, în LACL, p. 166-168 cu bibliografie; W. Rordorf-A. Tuilier, *La doctrine des douze Apôtres (Didaché)*, SCh 248bis, Paris, 1998.

Didascalia Apostolorum

Didaskalia (în greacă Διδασκαλία) sau *Învățătura universală a celor doisprezece Apostoli și sfinți ucenici ai Mântuitorului* (titlul în siriacă), este o Rânduială Bisericească, compusă în primele decenii ale sec. III, pentru o comunitate de creștini convertiți la creștinism din sânul păgânilor în partea de nord a Siriei. Scrierea este modelată după *Didahie* și reprezintă

izvorul principal pentru primele șase cărți ale *Constituțiunilor apostolice*. Autorul, medic de profesie și, se pare, evreu de origine, este necunoscut. Primele capitole (1-2) cuprind o serie de sfaturi către soți și soții. Creștinilor li se atrage atenția asupra pericolului pe care literatura păgână îl reprezintă, la fel și îmbăierea în comun. Capitolul 3 prezintă reguli privind alegerea și hirotonirea episcopilor, preoților și a diaconilor și norme pentru catehumeni. Capitolele 4-9 descriu drepturile și obligațiile episcopului, modul de abordare a penitențelor (cap. 5-7), grija pentru cei săraci (cap. 9). În capitolele 10-11 se atrage atenția în legătură cu folosirea păgânilor ca martori pentru creștini în diverse procese. În capitolul 12 găsim o prezentare minunată a lăcașurilor de închinare, iar în al 13-lea capitol se subliniază obligativitatea creștinului de a participa la slujba Sf. Euharistii. În continuare sunt date reguli de comportament pentru văduve, pentru diaconi și diaconice și se abordează problema milosteniei creștine și mai ales grija pentru creștinii înțemnițați pentru Hristos. Creștinul nu trebuie să se teamă de persecuții, mai ales având credința în înviere. Zilele de post sunt miercuri și vineri în decursul săptămânii. Este menționat și postul înainte de Sf. Paști. Sunt date apoi îndrumări pentru educarea copiilor și este prezentată primejdia pe care ereziile o reprezintă pentru credincioșii creștini. Didascalia nu este o lucrare dogmatică, ci mai degrabă una morală, în care sunt postulate rânduile pentru ordinea și bunul mers în Biserică. Aspectele doctrinare privesc în special respingerea gnosticismului și a iudaismului. Documentul este important pentru istoria vieții și practicilor creștine în primele veacuri. La redactarea Didascaliei, autorul s-a inspirat din *Didahie*, *Sf. Ignatie*, *Păstorul lui Herma*, *Scrisoarea*

lui *Pseudo-Barnaba*, *Apologia I-a a Sf. Justin*, *Evangelia lui Petru*, *Faptele lui Petru* și *Faptele lui Pavel*. Din textul grec al Didascaliei se păstrează doar câteva fragmente. În întregime s-a păstrat în limba siriacă, din care a fost tradus în arabă și etiopiană. Există și o veche traducere latină de la sfârșitul sec. IV care nu păstrează textul complet.

P.A. de Lagarde, *Didascalia apostolorum syriacae*, Leipzig, 1854; F.X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum I*, Paderborn, 1905, p. 1-384; H. Gibson, *Horae Semiticae II. The Didascalia Apostolorum in English*, London, 1903; J.M. Harden, *The Ethiopic Didascalia Translated*, SPCK, London, New York, 1920; F. Nau, *La Didascalie des douze apôtres*, ed. a 12-a, Paris, 1912; H. Achelis und J. Fleming, *Die syrische Didascalia übersezt und erklärt*, TU 25, 2, Leipzig, 1904; A. Vööbus, în CSCO 401-402, 407-408 (text siriacă și trad. în engleză); I.G. Coman, II, p. 518-519; Quasten, *Patrology*, I, p. 147-152 cu bibliografie; Cross, *Didascalia Apostolorum*, în ODCC, p. 401; P. Nautin, *Didascalie des Apôtres*, în DECA, I, p. 680-681; B. Steimer, *Didascalia*, în LACL, p.167-168 cu bibliografie.

Didier de Cahors vezi Desiderius de Cahors

Didim cel Orb

Didim cel Orb (313-398), teolog alexandrin, conducător al școlii catehetice din Alexandria. Își pierde vederea la vârsta de 4 ani. Din această pricină va fi numit 'cel Orb'. În pofida acestui teribil handicap care îi va marca întreaga viață, Didim va acumula un bagaj extraordinar de cunoștințe enciclopedice în diverse domenii: gramatică, retorică, aritmetică,

geometrie, muzică, logică, izbutind să se familiarizeze în mod cu totul excepțional și cu Sf. Scriptură. Sf. Atanasie* cel Mare îl apreciază în mod deosebit și îl numește la conducerea școlii catehetice din Alexandria, având printre ucenicii săi cei mai de seamă pe Ieronim* și Rufin*. Didim a fost unul dintre ultimii mari conducători și dascăli ai școlii alexandrine, care își va închide porțile la scurtă vreme după moartea sa. Fără a fi original în gândire, el a influențat profund teologia creștină atât în Răsărit, cât și în Apus, după cum ne informează Ieronim. Pentru Rufin, Didim a fost 'profet', 'bărbat apostolic'. El s-a impus și prin viața ascetică pe care a trăit-o în singurătate aproape sihăstrească. Se știe că a fost vizitat atât de Sf. Antonie*, întemeietorul monahismului, cât și de Paladiu*.

Ieronim reține că Didim a compus opere numeroase și nobile - *plura et nobilia*, iar Paladiu spune că 'a interpretat Vechiul și Noul Testament, cuvânt cu cuvânt, acordând doctrinei atenție atât de mare... încât i-a depășit pe toți cei vechi prin cunoștințele sale' (*Ist. Lausiacă* 4). Din păcate, opera sa a avut o soartă nefericită datorită bănuielilor și acuzelor de a fi fost origenist. De fapt, el a avut cutezanța de a-l apăra pe marele teolog alexandrin și lucrarea lui *De principiis*, subliniind ortodoxia lor. De aceea și el va fi condamnat la sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol (553) ca susținător al credinței în preexistența sufletului și în apocatastază, alături de Origen* și Evagrie* Ponticul. Principala sa lucrare, *Despre Sf. Treime*, s-a păstrat în întregime și este lipsită de elemente origeniste. El respinge subordinaționismul și dă replici pertinente arienilor și macedonienilor. Tratatul *Despre Sfântul Duh* s-a păstrat în traducerea latină a lui Ieronim. Sf. Ambrozie* folosește versiunea

greacă a acestei scrieri. Didim consideră că Sf. Duh este consubstanțial cu Tatăl și cu Fiul, iar prin intermediul unor texte scripturistice respinge obiecțiunile pnevmatomahilor. Un alt tratat care a supraviețuit este cel *Împotriva maniheilor*. Didim atacă învățăturile maniheice în lucrările sale *Despre Sf. Treime*, *Despre Sf. Duh* și în comentariile sale biblice. Lucrări dogmatice pierdute: *Despre dogmă și contra arienilor*; *Sectarum volumen*; *Ad philosophum* și *De incorporeo* (ambele menționate de Sf. Ioan* Damaschin în *Sacra Paralela*); *Adversus Arium et Sabellium*; șapte *Dialoguri pseudo-atanasiene*; *Despre vederea serafimilor* (despre acest tratat se crede că nu îi aparține). Dintre operele sale exegetice s-au păstrat fragmente. Ieronim ne informează că Didim a compus comentarii la: Psalmi, Iov, Isaia, Osea și Zaharia, iar din Noul Testament la: Evanghelia după Matei și Ioan, Faptele Apostolilor, I și II Corinteni, Galateni și Efeseni. Cassiodor* menționează o *Expositio septem canonicarum* (adică *catholicarum*) *epistolarum* (Comentariu la cele șapte epistole universale), traduse în latină de Epifanie* Scolasticul, versiune care s-a păstrat și un comentariu la *Proverbe*. În 1941 s-au descoperit lângă Toura, la sud de Cairo, o serie de codici pe papyrus, datând din sec. VI și VII, care conține comentarii ale lui Didim la Iov, Zaharia și Facere, precum și la Ecclesiast și la Psalmii XX-XLVI, a căror autenticitate este incertă. Această descoperire confirmă totuși influența lui Origen asupra lui Didim (Cross).

Didim este deosebit de important pentru istoria teologiei creștine. El este punctul de legătură între Atanasie* și Părinții capadocieni, păstrând tradiția alexandrină tradițională și punând temeliile hristologiei lui Ciril* din Alexandria

(Quasten). Doctrina trinitară propusă de Didim este ortodoxă, făcând uz de expresii teologice cheie, cum ar fi *o fire și trei ipostase*, reținând *deoființimea și unitatea Persoanelor*: Tatăl cel fără de început generează pe Fiul-Logosul și purcede pe Duhul Sfânt din natura și substanța Sa. Hristologia lui Didim este în unele privințe mai clar expusă decât la Atanasie. El a precizat cu acuratețe problema sufletului uman al lui Hristos, în controversele pe care le-a avut cu arienii și maniheii. Maniheii susțineau că Hristos a avut doar un trup aparent, iar arienii, că El n-a avut suflet omenesc. În argumentarea sa, Didim afirmă fără ezitare că un trup omenesc fără suflet nu poate mânca și dormi, după cum nici divinitatea Logosului nu poate face aceste lucruri. Întrucât se știe că Iisus a făcut astfel de lucruri, este nevoie de un suflet omenesc. În pnevmatologie, Didim susține că Duhul Sfânt nu este o creatură, ci este necreat, la fel ca și Fiul, el purcede din Tatăl și este consubstanțial cu Tatăl și cu Fiul. Datorită învățăturii sale despre Duhul Sfânt, Conciliul de la Florența l-a numit 'teolog al Duhului Sfânt'. Nu întâlnim la Didim învățătura despre purcederea Duhului din Fiul. El spune doar că Duhul Sfânt 'purcede de la Tatăl, sălășluindu-se în mod dumnezeiesc în Fiul' (*De Trinitate* I, 31), sau că Duhul Sfânt este chipul Fiului, după cum Fiul este chipul Tatălui.

În antropologie el este origenist, întrucât afirmă că, deși sufletul este creat de către Dumnezeu, el a preexistat trupului în care a fost pus ca într-o închisoare. Uneori afirmă că omul este format din trup și suflet; alteori că este format din trei elemente: sufletul rațional sau mintea propriu-zisă, sufletul - anima și trupul material.

Biserica este întemeiată de Hristos, iar Duhul Sfânt împărtășește prin Biserică harurile Sale. Botezul se săvârșește în numele Sf. Treimi și aduce mântuire celor ce cred. Duhul Sfânt ne reînnoiește la botez și tot El ne sfințește. Prin botez are loc ștergerea păcatului strămoșesc și recăpătarea chipului și asemănării cu Dumnezeu. Păcatul strămoșesc se transmite prin împreunarea părinților, de aceea Iisus, născut din Fecioară, nu a fost pătat de acest păcat.

Deși a fost acuzat că afirmă apocatastaza, această doctrină nu o întâlnim explicit la Didim. El spune doar că îngerii căzuți sunt dornici să fie mântuiți și că au fost mântuiți prin Hristos; că în viața ce va să vină nu vor exista păcătoși, deoarece starea lor de păcătoșenie a încetat. În același timp, el respinge ideile maniheice potrivit cărora răul ar avea esență proprie, susținând că starea lor este doar un accident și că Dumnezeu va distruge răul. Pedeapsa lui Dumnezeu nu este un act de răzbunare, ci un mijloc de educare și de încercare. Pedeapsa lui Dumnezeu este 'atemporală' și nu veșnică, întrucât veșnicia Îi este atribuită doar lui Dumnezeu (Quasten).

Migne, PG 39, 131-1818; fragmente din operele exegetice în: K. Staab, *Pauluskommentare aus der griechischen Kirche*, Neutestamentliche Abhandlungen, XV, Münster, 1933, p. 1-45; J. Leipoldt, *Didymus der Blinde von Alexandria* (TU 29, 3), Leipzig, 1905; G. Bardy, *Didyme l'Aveugle*, Paris, 1910; Idem, *Traité du Saint-Ésprit*. Text, introduction, traduction et notes, SCh.; Didim din Alexandria, *Despre Duhul Sfânt*, Studiu introductiv, note și traducere de Pr. Vasile Răducă, Sofia, București, 2001; W. J. Gauche, *Didymus the Blind, an Educator of the Fourth Century*, Diss., Washington, 1934; J. Tigheleer, *Didyme l'Aveugle et l'exégèse allégorique*, Nijmegen, 1977; B. Bennett, *Didymus the Blind's Knowledge of Manichaeism*, în *The Light and the Darkness*;

Studies in Manichaeism and its World, ed. de P. Mirecki-J. DeDuhn, Brill, Leiden, 1999; B. J. Bennett, *The Origin of Evil: Didymus the Blind's 'Contra Manichaeos' and its Debt to Origen's Theology and Exegesis*, thèse, (sous dir. R.E. Sinkewicz), Univ. din Toronto, 1997; idem, *Holy Laughter in Didymus the Blind*, în *Prayer and Spirituality in the Early Church*, vol. 2, ed. de P. Allen-W. Mayer-L. Cross, Everton Park, Queensland, 1999, p. 301-313; W. Bright, *Didymus*, art. în Smith-Wace, I, p. 827-829; Cross, *Didymus the Blind*, art. în ODCC, p. 402; Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, III, 85-100; Altaner-Stuiber, 1980, 280 și urm., 291, 392, 395; Quasten, *Patrology*, III, p. 85-100 cu bibliografie; I. G. Coman, III, p. 225-237 cu bibliografie; P. Nautin, *Didyme l'Aveugle d'Alexandrie*, în DECA, I, p. 682-683 cu bibliografie; N. Neuschäfer, *Didymus der Blinde*, în LACL, p. 168-170 cu bibliografie.

Dimitrie de Alexandria

Dimitrie de Alexandria, patriarh de Alexandria (189-232). După încheierea persecuției lui Septimiu Sever, îl numește la conducerea școlii catehetice din Alexandria pe Origen*, căruia îi aprobă tacit actul de auto-mutilare și îl încurajează în activitate sa. După ce Origen a fost hirotonit preot, în timpul celei de a doua călătorii în Palestina, pentru a se evita acuza că i s-a permis unui laic să predice în biserică, Origen revine la Alexandria. Dimitrie se simte foarte ofensat de faptul că Origen a fost hirotonit și face public gestul de auto-mutilare săvârșit de acesta. În plus, convoacă un sinod al episcopilor și preoților la Alexandria și declară hirotonia lui Origen nulă, obligându-l să părăsească Egiptul. Acest gest al lui Dimitrie a fost evaluat de Eusebiu* și Ieronim* ca fiind o manifestare de gelozie din partea patriarhului, la care au contribuit, credem noi, și intrigile lui Heraclas*, care conducea școala din Alexandria în lipsa lui

Origen și care vedea în acesta un contra-candidat serios la scaunul patriarhal din Alexandria. Se pare că au fost invocate și elemente de doctrină. Hotărârea lui Dimitrie a fost acceptată la Roma, însă a fost respinsă de episcopii din Palestina, Siria, Arabia și Ahaia (Grecia), care îi recunosc preoția. Dimitrie decedează la scurtă vreme, fiind urmat de Heraclas. Tradiția coptă îl consideră autor al scrisorii către Victor, episcopul Romei și către episcopii din Antiohia și Ierusalim cu privire la data Paștelui.

Synax. alex. CSCO 78, arab. 12, 64 și urm.; *Synax. arab. jacob.*, PO 1, 333 și urm.; PO 3, 374 și urm.; Eusebiu, *Ist. bis.*, VI; Ieronim, *De vir. ill.*, 54; Ch. Bigg, *The Christian Platonists of Alexandria*, Oxford, 1886; F. Prat, *Origène*, La Pensée chrétienne, Paris, 1907; A. von Harnack, *Die Überlieferung...* 1893, p. 330-332; Hanson, în VC, 1966, p. 81 și urm. (despre auto-mutilarea lui Origen); H. Crouzel, *Demetrios d'Alexandrie*, în DECA, I, p. 643-644; B Neuschäfer, *Demetrius von Alexandrien*, în LACL, p. 161 cu bibliografie.

Diodor de Tars

Diodor de Tars († 390), preot în Antiohia și episcop de Tars, una din cele mai stimulate personalități ale Bisericii răsăritene, datorită culturii sale deosebite, curajului cu care a înfruntat ereziile, sfînteniei și zelului deosebit în apărarea adevărului. S-a născut în Antiohia și a fost instruit sub îndrumarea lui Silvanus, episcop de Tars, și a lui Eusebiu* de Emessa. Face studii clasice la Atena, fapt cunoscut din scrisoarea lui Iulian Apostatul care spunea că 'Diodor și-a înzestrat limba răuvoitoare împotriva vechilor zei cu înțelepciunea Atenei'. Socrate* și Sozomen* ne informează că Diodor a condus, împreună cu prietenul său Carterius,

o comunitate monahală de lângă Antiohia, unde au fost inițiați în viața monahală Ioan* Hrisostom și apropiații săi, Vasile* și Teodor*. Încă laic fiind, Diodor s-a dedicat apărării credinței ortodoxe, împreună cu Flavian, împotriva atacurilor ariene sprijinite de Leonțiu, episcopul Antiohiei (aprox. 350). Sub presiunile exercitate de cei doi prieteni, Leonțiu a fost obligat să-l suspende din diaconat pe infamul Aetius*, pe care el însuși îl hirononise. Urcarea pe tron a lui Iulian Apostatul și încercarea lui de a reînvia vechea religie păgână, a fost un nou motiv pentru ca Diodor să iasă în prim plan în apărarea credinței creștine. În timp ce împăratul Iulian își redacta opera sa *Contra galileenilor*, Diodor se ridică, spune Teodore*, 'asemenea unei stânci în ocean', apărând dumnezeirea lui Hristos. Acest fapt l-a determinat pe Iulian să-l declare pe Diodor 'vrăjitor al galileenilor', acuzându-l că a abandonat filosofia pe care a învățat-o la Atena, devenind 'apărător violent al unei religii pentru țărani' și întorcând împotriva creștilor zei înțelepciunea pe care a dobândit-o în lăcașul lor preferat. În plus, el pune slăbiciunea trupului, ridurile și paloarea feței lui Diodor, consecințe ale unei vieți austere și munci asidue, pe seama răzburării zeilor ofensați de sfidarea măreției lor. Când creștinismul ortodox a fost persecutat de către arieni sub împăratul Valens, Diodor se angajează în apărarea credinței niceene. În timpul exilurilor la care a fost supus Meletie*, sarcina de a păstra credința îi revine lui Diodor și prietenului său Flavian. Sfidându-l pe Valens, care a interzis orice adunare a creștinilor ortodocși în cetate, Diodor adună mulțimi mari în afara cetății, propovăduindu-le adevărata credință. Datorită activității sale, viața sa a fost nu doar o dată în primejdie. Numele de 'martir în

viață', dat de Ioan Hrisostom, era pe deplin justificat de viața și activitatea sa. În anul 378 când Meletie a fost repus în scaun, acesta îl numește pe Diodor, episcop de Tars și mitropolit al provinciei Cilicia, care încă nu era divizată. Cariera de episcop a fost tot atât de fertilă, ca cea de preot. Diodor participă la sinodul de la Antiohia din 379, care a încercat, fără succes, să rezolve schisma antiohiană. În 381 este prezent la cel de al doilea sinod ecumenic de la Constantinopol. El este cel care a determinat alegerea laicului Nectarie, de origine din Tars, pe scaunul patriarhal din Constantinopol, în urma retragerii lui Grigorie* de Nazianz. Prin decretul imperial din data de 30 iulie, 381, împăratul Teodosie consideră comuniunea cu Diodor ca fiind un test de ortodoxie. Întrucât Meletie decedează în timpul sinodului, Diodor, încălcând convențiile, însă cu scopul de a soluționa schisma, se alătură lui Acaciu* de Beroea, hirotonindu-l și numindu-l episcop de Antiohia pe Flavian. Din această pricină cei doi prelați vor fi excomunicați de episcopii apuseni. Diodor pierde marele credit pe care l-a câștigat cu trudă deosebită datorită controverselor care au izbucnit pe tema nestorianismului. Spiritul raționalist pe care îl posedă, l-a făcut să afirme în problema întrupării principii care, preluate și elaborate de ucenicul său Teodor, devin temeiuri ale ereziei nestoriene. De aceea, nu fără temei, el a fost considerat părintele acestei erezii, și numit 'nestorian înainte de Nestorie'. Acest lucru l-a determinat pe Chiril* al Alexandriei să scrie o lucrare *Contra lui Diodor și Teodor*, iar sinodul din 499 de la Constantinopol îl condamnă.

Diodor a lăsat o operă destul de bogată. Abhd-Isho (Ebed-lisus, m. 1318) reține un număr de 60 de tratate, din care s-au păstrat în mare parte doar fragmente în

florilegii siriaco-iacobite și mai puțin nestoriene, sau în versiuni armene, latine și, relativ puține, în greacă. Pe baza acestor fragmente, s-a încercat o reconstituire a conținutului operelor diodoriene, din care reiese că el a scris lucrări exegetice, apologetice, polemice, dogmatice, cosmologice, astronomice și cronologice. Numărul comentariilor biblice pare a fi destul de ridicat, deoarece, după informația lui Suidas*, Teodor Lectorul a cunoscut comentarii scrise de Diodor la toate cărțile Vechiului Testament, la Evanghelia, Faptele Apostolilor și Epistola I Ioan. Pe lângă acestea, au mai fost descoperite fragmente din comentarii la Romani, I Corinteni și I Tesaloniceni. Suidas menționează și un tratat al lui Diodor *Despre deosebirea dintre teorie și alegorie* în care autorul și-a expus metoda sa de lucru, despre care se știe că evita cu cerbicie alegorismul școlii alexandrine, folosind mai mult metoda istorico-gramaticală. Între tratatele dogmatice, polemice și apologetice reținem *Contra maniheilor* care combate, printre altele, lucrarea *Banița (Modion)*, scrisă de Addas, ucenicul lui Mani. *Contra sinusiașilor*, din care s-au păstrat fragmente într-un florilegiu siriac. Un tratat cu caracter dogmatic-apologetic: *Contra lui Fotin, Malchion, Sabelie și Marcel de Ancyra*. Suidas pomenește un număr de tratate: *Despre aceea că Dumnezeu este Unul în Treime; Contra melchisedeșilor; Contra iudeilor; Despre învierea morților; Contra lui Platon despre Dumnezeu și zei; Despre falsa materie a grecilor* etc. La cele 14 tratate putem adăuga și pe cel menționat de Fotie*, și anume, *Despre Duhul Sfânt*. Numărul operelor de astronomie și cronologie este și el impresionant, acestea dând mărturie despre capacitatea sa intelectuală deosebită și spiritul științific înalt pentru epoca sa. Reținem câteva ti-

tluri: *Impotriva astronomilor, astrologilor și a destinului; Despre sferă, cele șapte zone și mișcarea contrară astrelor; Contra lui Aristotel despre corpul cerească; Despre sfera lui Hiparch* etc. La acestea adăugăm un *Chronicon*, scris împotriva lui Eusebiu* al Cezareei, tratând, probabil, despre elemente de cronologie biblică.

Problemele doctrinare în care învățătura lui Diodor ridică mari semne de întrebare sunt cele de hristologie. Fiind preocupat de respingerea învățăturii lui Apolinarie*, Diodor va cădea în cealaltă extremă. El era conștient de importanța adevărului omenității lui Hristos și de aceea va insista asupra deosebirii între omenitatea și dumnezeirea lui Hristos într-o manieră care îl va duce la reprezentarea ei ca persoană separată. El face deosebire între Cel care după esență era Fiul lui Dumnezeu, Logosul veșnic, și Cel care prin hotărâre și adopție divină devine Fiul lui Dumnezeu. Unul era Fiul lui Dumnezeu după fire, iar celălalt prin har. Fiul omului a devenit Fiul lui Dumnezeu, deoarece a fost ales să fie vasul sau templul Cuvântului lui Dumnezeu. Prin urmare, Maria nu putea fi numită adecvat 'mamă a lui Dumnezeu', după cum nici Dumnezeu Cuvântul nu putea fi numit fiu al lui David, denumire care revenea, potrivit descinderii umane, templului în care Fiul lui Dumnezeu s-a sălășluit. Ca atare, Diodor distinge doi Fii, Fiul lui Dumnezeu și Fiul Mariei, împreună în persoana lui Hristos. Astfel, atunci când izbucnește erezia nestoriană, Chiril* al Alexandriei a sesizat că ceea ce se numea nestorianism nu era altceva decât doctrina lui Diodor elaborată de ucenicul acestuia Teodor* de Mopsuestia. Pentru distrugerea nestorianismului era necesară înlăturarea rădăcinilor lui care se regăseau la Diodor. Condamnarea

lui Diodor nu putea fi făcută cu ușurință datorită renumelui de care se bucura în Răsărit. Înfruntând riscurile de care era conștient, Chiril se angajează în lupta de restabilire a adevăratei învățături hristologice, solicitând în acest sens sprijinul împăratului și al patriarhului Proclus în vederea condamnării lui Diodor și a lui Teodor, considerat un eretic și mai mare. În scrisoarea către împărat, Chiril îi numește părinți ai blasfemiilor nestoriene, iar în cea către Ioan* de Antiohia îi descrie ca 'plutind cu toate pânzele împotriva slavei lui Hristos'. Deși Teodoret va încerca să dovedească ortodoxia lui Diodor, încercarea lui se lovește de rezistența lui Chiril și Rabbulas* de Edessa care reușesc să distrugă autoritatea lui Diodor. Tensiunile care au urmat, au dus la fondarea Bisericii nestoriene. Preotul Maris* din Hardashir, în Persia, traduce în persană operele lui Diodor, iar mai apoi, împreună cu cele ale lui Teodor, au fost redactate în siriacă și armeană și în alte limbi orientale. Scrierile lui Diodor și ale lui Teodor au fost anatematizate atât de Eutihie*, cât și de monofiziți în 499. Controversa privind ortodoxia lui Diodor a fost redeschisă în sec. VI, în contextul disputelor legate de 'cele trei articole', când Facundus* scrie *Defensio Trium Capitulorum*. Fotie spune că Diodor a fost formal condamnat de sinodul cincisecimenic de la Constantinopol din 553, însă acest lucru nu este menționat în actele sinodale.

Migne, PG 33, 1561-1628; CPG II, 3815-3822; CCG 6 (Com. Ps. 1-50); R. Abramowski, *Der theologische Nachlass des Diodor von Tarsus*, ZNW, 42, 1949, 19-69; în siriacă: P. de Lagarde, *Analecta Siriaca*, Leipzig și London, 1858, 90-100; P. Godet, *Diodore de Tarse*, art. în DTC, 4, 1911, 1363-1366; P. N. Fetisov, *Diodor din Tars. Viața și operele sale*, Kiev, 1915 (în rusă); K. Staab,

Pauluskommentare aus der griechischen Kirche, Münster, 1933; M. Jugie, *La doctrine christologique de Diodore de Tarse d'après les Fragments de ses oeuvres*, Euntès Docetè, 1949, 171-191; L. Devreesse, *Les anciens commentateurs grecs de l'Octateuque et des Rois*, ST 201, Cetatea Vatican, 1959, p. 155-167; F. Petit, *Diodore de Tarse dans la tradition catenique sur la Genese et l'Exode. Une mise au point*, în *Museon*, nr. 3-4, 1999, p. 363-379; E. Venables, *Diodorus* (3), art. în *Smith-Wace*, I, p. 836-840; Bardenhewer, III, 304-311; Altaner-Stuiber, 1980, 318 și urm.; Quasten, *Patrology*, III, p. 397-410 cu bibliografie; Cross, *Diodore*, art. în ODCC, p. 405; I. G. Coman, III, p. 594-604; M. Simonetti, *Diodore de Tarse*, în DECA, I, p. 694-695; T. Fuhrer, *Diodor von Tarsus*, în LACL, p. 171-172 cu bibliografie.

Diognet, Epistola către

Operă apologetică de mică extensiune, redactată în 12 capitole, al cărei autor este necunoscut. La fel nu ne este cunoscut destinatarul decât după nume: Diognet, despre care s-a spus că ar fi fost tutorele lui Marcu Aureliu. Epistola a fost atribuită lui Ipolit* Romanul, Justin* Martirul și în cele din urmă lui Quadratus*. Data scrierii este incertă, probabil sec. II sau III. Scrisoarea a fost motivată de cererea pe care Diognet o face autorului, care îi era prieten, de a-i da informații despre religia sa: Care este Dumnezeuul creștinilor, cum Îl cinstesc aceștia și de ce disprețuiesc ei lumea și moartea, pe zeii grecilor și superstiția iudaică? Care este de fapt sensul iubirii creștine? De ce acest mod de viață a apărut atât de târziu și nu mai devreme? Primele întrebări primesc răspunsuri oarecum asemănătoare cu ceea ce sf. Justin, Aristide*, Atenagora* și Teofil* au afirmat. Credința creștină nu este invenție pământească, o cugetare sau un mister omenesc. Ea nu

este o tradiție omenească, ci vine de la Dumnezeu, care este Creatorul universului, care a dat oamenilor Adevărul, Logosul Sfânt. Logosul nu este un subordonat, un înger, un arhonte sau unul dintre duhurile însărcinate cu cele pământești, ori unul dintre cei cărora li s-a încredințat conducerea celor cerești, ci Însuși Constructorul și Organizatorul universului, prin care Dumnezeu a creat cerurile, a pus țărături mărilor și ale cărui legi tainice sunt respectate de toate stihiiile. Sesi-zăm aici o atitudine antignostică a autorului scrisorii către Diognet. Logosul a fost trimis de către Dumnezeu oamenilor pentru a-i mântui prin convingere, nu prin violență, căci Dumnezeu nu este violență. Aceeași idee o regăsim la Sf. Justin. Mântuirea e o taină și a fost săvârșită de Logosul Sfânt prin îndelungă răbdare, din compasiune față de noi. Dumnezeu L-a dat pe Fiul Său răscumpărare pentru noi, oferind pe Cel Sfânt pentru cei fără de lege, pe Cel nevinovat pentru cei răi, pe Cel drept pentru cei nedrepti, pe Cel nepieritor pentru cei pieritori, pe Cel nemuritor pentru cei muritori. Mântuitorul-Logos este, după înviere, fondatorul unui nou mod de existență, de viață. Este modul bucuriei eterne sub lucrarea harului, este modul entuziasmului pentru aflarea adevărului, este modul iubirii transformatoare a lumii. Viața creștină este un preambul al nemuririi cerești. De aceea creștinii, în timp ce duc o viață după trup, au cetățenie cerească. Eu nu sunt o rasă nouă după trup, ci după duh și sunt pentru lume ceea ce sufletul este pentru trup. Cât privește întârzierea cu care a venit în lume noul mod de viață creștin, autorul epistolei răspunde: pentru ca oamenii să-și dea seama de nevrednicia și neputința lor de a trăi fără bunătatea și puterea lui Dumnezeu. Incapabili prin noi înșine de a intra în împărăția lui Dumnezeu, noi

am ajuns în stare să o facem numai prin puterea lui Dumnezeu. În esență, epistola către Diognet afirmă dumnezeirea creștine creștine prin superioritatea moralei evanghelice în antiteză cu morala, credințele și practicile păgâne.

J. P. Migne, PG 2, 1167-1186; F. X. Funk, *Patres Apostolici*, I, p. 390-413; E.H. Blakeney, *The Epistle to Diognetus*, London, 1943; H. I. Marrou, *A Diognète*, SCH., 33, Paris, 1951; E. J. Karpathios, *Συμπλήρωσις τοῦ χάσματος τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς*, Saloniki, 1925; D. Fecioru, *Duh de viață nouă*, Editura Institutului Biblic, București, 1942; L. Radford, *The Epistle to Diognetus*, London, 1908; I. G. Coman, *Probleme de filosofie și literatură patristică*, 1944, p. 136-175; Altaner-Stuiber, 1966, p. 77, cu bibliografie; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 60-62; Idem, I, p. 354-362; Quasten, *Patrology*, I, p. 248-253, cu bibliografie; S. Zincone, *Diognète (Épître à)*, în DECA, I, p. 695-696 cu bibliografie; K. Wengst, *Diognetbrief*, în LACL, p. 173 cu bibliografie.

Dionisie al Alexandriei sau Dionisie cel Mare

Dionisie al Alexandriei sau Dionisie cel Mare (c.195-c.265), episcop al Alexandriei, unul din cei mai de seamă ucenici ai lui Origen*. S-a născut într-o familie de păgâni înstărită, care i-a dat o educație aleasă. A urmat, pe lângă alte școli ale vremii, cursurile Școlii catehetice din Alexandria, audiindu-i pe Origen și Heraclas*. Înainte de a ajunge la școala catehetică, Dionisie a îmbrățișat diverse învățături eretice ale vremii, după cum mărturisește el însuși. Convertirea la credința creștină ortodoxă a fost rezultatul contactului cu Origen și al unei îndelungate lecturi. Îi urmează lui Heraclas la conducerea atât a școlii catehetice, cât și

a scaunului episcopal din Alexandria. Episcop fiind, Dionisie fuge din Alexandria în timpul persecuției lui Decius (250). Revine după moartea împăratului, pentru a fi din nou exilat în Libya de către împăratul Valerian (257). Revenit din exil, se confruntă cu războiul civil, cu foametea și molima care au lovit cetatea. Se stinge din viață la anul 265. Pentru curajul și tăria cu care a înfruntat vitregiile vieții, posteritatea l-a numit Dionisie cel Mare.

Ca personalitate bisericească, Dionisie a avut o mare influență chiar și dincolo de granițele proprii sale eparhii. El este autor de lucrări teologice care au abordat probleme practice și doctrinare. Corespondența sa îl dezvăluie ca fiind deosebit de activ în controversele vremii. Din nefericire însă, din vasta sa operă s-au păstrat doar fragmente, cele mai multe în *Istoria bisericească a lui Eusebiu*, care i-a dedicat aproape în întregime cartea a 7-a. Dintre tratatele sale reținem: *Despre natură*, conceput sub forma unei scrisori adresate fiului său Timotei și în care respinge materialismul epicureic bazat pe atomismul lui Democrit, prezentând ca alternativă doctrina creștină despre creație. *Despre făgăduințe*, lucrare concepută în două cărți și îndreptată împotriva lui Nepos, episcop în eparhia Arsinoe din Egipt, care susținea că făgăduințele făcute în Scriptură, sfinților, trebuiesc înțelese după modelul iudaic și că, în consecință, va fi un mileniu dedicat plăcerilor trupesti. Dionisie combate lucrarea lui Nepos, *Combaterea alegoriștilor*, ba mai mult, a discutat cu adepții acestuia, convingându-i să abandoneze părerile greșite propovăduite de el. În a doua carte a aceluiași tratat, el dezbate problema autenticității Apocalipsei lui Ioan, susținând că este scrisă de o altă persoană decât Sf. Ioan. *Combatere și Apologie*, adresată lui

Dionisie, episcopul Romei, dezbate, la cererea acestuia, problema trinitară. *Explicație la începutul Ecclesiastului* în care, după spusele lui Procopie de Gaza, Dionisie evită interpretarea alegorică a Hexaameronului, pentru a nu fi obligat să admită o creație precosmică după exemplul lui Origen. De foarte mare interes pentru istoria și gândirea creștină, rămân însă scrisorile sale destul de numeroase, din care unele s-au păstrat în întregime, cum ar fi *Scrisoarea către Novațian*, în care îl îndeamnă pe acesta să se întoarcă în sânul comunității, iar autoritățile sunt îndemnate să fie mai blânde față de cei care s-au îndepărtat de Biserică în timpul persecuției lui Decius. *Scrisoarea către Vasilide*, episcop de Pentapolis, abordează problema postului și a condițiilor pentru primirea Sf. Euharistii. În acest ultim sens, este interesantă și *Scrisoarea către Fabius*. Dionisie a fost primul episcop care a început să trimită *Scrisori pascale*, anunțând data Sf. Paști și începutul Postului Mare. Tradiția aceasta a durat la Alexandria până în secolul al IX-lea.

Dionisie a fost perceput, totuși, ca mare teolog, el contribuind în mod deosebit la controversele teologice ale vremii: controversa sabeliană, problema celor care s-au lepădat de credință în timpul persecuțiilor (*lapsi*), a rebotezării ereticilor etc. În problema Sf. Treimi, ortodoxia credinței i-a fost pusă sub semnul întrebării de Dionisie, episcopul Romei, cât și de Sf. Vasile* cel Mare. În același timp, a avut apărători ca Sf. Atanasie* cel Mare.

Migne, PG 10, 1237/1344, 1577/1602; C. L. Feltoe, Διονυσίου Λείψανα. *The Letters and other Remains of Dionysius of Alexandria* (CPT), Cambridge, 1904; F. C. Conybeare, *Newly Discovered Letters of Dionysius of Alexandria to the Popes Stephen and Xystus*. *The English Historical Review* 25, 1910, p. 111-114; C. L. Feltoe, *St. Dionysius*

of Alexandria, Letters and Treatises, SPCK, London, 1918; F. Dittrich, *Dionysius der Große von Alexandrien*, Freiburg im Breisgau, 1867; P. Morize, *Denys d'Alexandrie*, Paris, 1881; T. Panaitescu, *Viața și activitatea lui Dionisie cel Mare al Alexandriei*, Teză de licență, București, 1904; P. S. Miller, *Studies in Dionysius the Great of Alexandria*, Erlangen, 1933; E.R. Hardy, *Christian Egypt. Church and People. Christianity and Nationalism in Patriarchate of Alexandria*, New York, 1952; P. Nautin, *Lettres et écritains chrétiens*, Paris, 1961, p. 143-165; W.A. Bienert, *Dionysius von Alexandrien*, PTS 21, Berlin, 1978; B. F. Westcott, *Dionysius of Alexandria*, art. în Smith-Wace, I, p. 850-852; Cross, *Dionysius the Great*, art. în ODCC, p. 406; Bardenhewer, II, p. 203-207; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 104-106; Idem, II, p. 401-425; Quasten, *Patrology*, II, p. 101-109; Altaner-Stuiber, 1980, p. 210-211; P. Nautin, *Denys d'Alexandrie*, în DECA, I, p. 651-652; U. Hamm, *Dionysius von Alexandrien*, în LACL, p. 173-174 cu bibliografie.

Dionisie Areopagitul

Dionisie Areopagitul, teolog mistic creștin. Este cunoscut sub numele de Pseudo-Dionisie Areopagitul sau Dionisie Pseudo-Areopagitul. Autor necunoscut al unui *corpus* teologic și filosofic la care se face referire, pentru prima dată, în anul 553 la Constantinopol, în contextul disputei monofizite. Acest *corpus* îi era atribuit lui Dionisie de Atena, personaj a cărui convertire de către Sf. Apostol Pavel este menționată în Faptele Apostolilor 17, 34. Deși îndoieli au apărut cu privire la autenticitatea autorului corpului areopagitic încă din sec. VI, când Ipatie, episcopul Efesului (c. 520-540), neagă că acesta ar fi fost Dionisie Areopagitul din Faptele Apostolilor, până în sec. XVI, nu s-a mai ridicat această pro-

blemă, ba chiar și după acea dată. Pornindu-se de la ideea că autorul corpusului areopagitic a împrumutat de la Proclus (411-485) și că a fost citat pentru întâia dată de Sever*, patriarhul Antiohiei, data scrierii acestuia a fost fixată în jurul anului 500, iar locul scrierii a fost considerat Siria.

Corpusul areopagitic constă din următoarele scrieri: *Despre ierarhia cerească*; *Despre ierarhia bisericească*, *Despre numirile divine*; *Despre teologia mistică*, la care se adaugă un număr de 10 *Epistole*. Modul însuși de prezentare a conținutului corpusului areopagitic dezvăluie economia esențială a lucrării sau programul intim al tainicei manifestări a revelației, dezlănțuit într-un flux noetic transpus în viață prin lucrarea sacramentală care facilitează cunoașterea, pe de o parte, și pe de altă parte, ridicarea ontologică spre desăvârșire al cărei punct culminant concentrează simbiotic părtășia la viața divină a întinericului supraluminos, cuprins în trans-discursul stării de *unio mystica*. Temeiul este, după cum sugerează autorul corpusului, paulin în expresie: 'Căci de la El și prin El și întru El sunt toate' (Romani 11,36) și ca atare teologic, filosofia fiind aici 'ancilla'. Dumnezeu, centrul spre care tinde totul, și în același timp atotîmbrățișarea care cuprinde totul; curgerea constantă de la El, aidoma razelor care izvorăsc mereu din soarele vizibil, a energiilor divine prin care oamenii sunt purificați, iluminați și ridicați la El; neputința omului de a cunoaște natura și ființa reală a lui Dumnezeu, deși el poate fi atras spre El mereu în comuniunea mistică a credinței pline de iubire - acesta este firul roșu al gândirii areopagitice.

Despre ierarhia cerească, structurată în 15 capitole, tratează despre procesul de îndumnezeire a omului în trei trepte:

purificarea, iluminarea și desăvârșirea. Starea de îndumnezeire se realizează prin intermediul celor două ierarhii: cerească și pământească, având privirea mereu aținută spre Dumnezeu. Ierarhia cerească este alcătuită din câte trei triade, fiecare din acestea cuprinzând câte trei cete, după cum urmează: Serafimii, Heruvimii și Tronurile; Domniile, Puterile și Stăpânii; Începătoriile, Arhanghelii și Îngerii. Prima triadă este cea mai apropiată de Dumnezeu, a doua veghează asupra creațiunii în general și a treia are în grija sa pe om.

Despre ierarhia bisericească, structurată în 7 capitole, concepe Biserica ca pe o copie a lumii spirituale și, ca atare, are același țel, unirea omului cu Dumnezeu prin purificare sau curăție, iluminare și desăvârșire. Și aici regăsim împărțirea triadică: trei taine principale: botezul, euharistia și mirungerea; trei trepte sacerdotale: episcop, preot și diacon; iar sub aceștia, monahii, credincioșii și catehumenii sau cei chemați la credință.

Despre numirile divine prezintă, în cele 13 capitole, numele sau numirile care sunt date lui Dumnezeu în Sfânta Scriptură. Aceste nume nu exprimă esența lui Dumnezeu, ci reprezintă atribute sau calitative ale Acestuia. Ele ne facilitează cunoașterea spirituală a lui Dumnezeu, ne dezvăluie natura Lui însă într-un mod relativ. Această cunoaștere nu vine de la sine; accesul la ea ne este deschis de rugăciune, care în timp ce ne ridică la cer, coboară cerul la noi. În contextul numirilor Divine, Dumnezeu este cunoscut ca bunătate, lumină, frumusețe, dragoste, ființă, viață, înțelepciune, adevăr, putere, atotcuprinzător, atotpronietor, pace, sfânt, rege al regilor, vechi în zile, unu.

Despre teologia mistică îl prezintă pe Dumnezeu ca fiind supraineligibil și inefabil. Cunoașterea lui Dumnezeu, la

acest nivel, implică o altă dimensiune, cunoașterea lui Dumnezeu prin părtășie nemijlocită. Sufletul se unește cu Dumnezeu prin rugăciune, tăcere și negarea desăvârșirilor din lumea creată. Este vorba de o trans-cunoaștere sau supracunoaștere în care dispare discursivul, lăsând loc infinitului tainic al cunoașterii fără limite care, în esență, este negarea cunoașterii pozitive, adică, cunoașterea apofatică.

Epistolele sau scrisorile areopagitice sunt adresate: primele patru călugărului Caius, a cincea, liturgului Dorotei, a șasea, preotului Sosipatru, a șaptea, episcopului Policarp, a opta, călugărului Demofil, a noua, episcopului Tit, a zecea, teologului, Apostolului și Evanghelistului Ioan, căruia îi prezice apropiata eliberare. În ele sunt abordate atât probleme teologice, cât și pastoral-misionare.

Ținta fundamentală a corpusului areopagitic, care l-a transformat 'într-o carte a misticii creștine' (Cross), este afirmarea unirii intime dintre Dumnezeu și suflet și îndumnezeirea progresivă a omului. Acest lucru se realizează printr-un proces apofatic, în care sufletul lasă în urma sa percepțiile simțurilor și raționamentul intelectului. Atunci sufletul intră în întunericul în care va fi din ce în ce mai mult iluminat de 'raza întunericului divin, fiind ridicat la pragul se sus al cunoașterii Ființei inefabile care transcende simultan afirmația și negația. Relațiile între Dumnezeu și lume sunt stabilite printr-o serie de ființe gradate ierarhic, cele nouă cete ale îngerilor. Ele sunt împărțite în cete de câte trei, cărora le corespunde în plan terestru, ierarhia întreită a sacerdoțiului și a tainelor care, împreună, sunt menite să-l conducă pe om spre îndumnezeire. Treptele pe care omul trebuie să le parcurgă în acest proces sunt și ele trei la număr: purificarea, iluminarea

și unirea, trepte care au devenit elemente constitutive ale tratatelor despre viața mistică.

La nivel teologic, scrierile areopagitice apără învățătura despre Dumnezeu în Treime deosebit de lume, adică o apărare a credinței creștine în general împotriva filosofiei timpului (Stăniloae). Credem însă că în areopagitice nu este vorba atât de apărarea credinței în fața filosofiei, cât, mai degrabă, de transformarea filosofiei în instrument de transmitere a esenței teologiei, care însumează cunoașterea lui Dumnezeu. Nu este vorba aici de o apologie sau polemică, ci de încărcarea vocabularului filosofic cu semnificații supradiscursive, ca posibilă exprimare a adevărului suprem.

Datorită valorii lor intrinsece și mai ales datorită conținutului doctrinar și a dimensiunii învățăturii mistice, scrierile areopagitice s-au bucurat de o largă circulație în întreaga lume creștină. În Răsăritul creștin, ele dobândesc, prin comentariile Sf. Maxim* Mărturisitorul, autoritate și validitate de adevăr teologic, în timp ce în Apus, începând cu Grigorie* cel Mare și mai ales după conciliul de la Lateran din 649, ele primesc autoritate doctrinară incontestabilă. În virtutea acestei autorități, ele vor circula și modela gândirea filosofică și teologică a evului mediu, prin traduceriile lui Ioan Scotus Erigena*, și aceasta în pofida neclarității limbajului acelor traduceri. Numedeosebite ilustrează seria comentatorilor acestor scrieri: Hugh de St.-Victor, Robert Grossteste, Albert cel Mare, Toma Aquina și Bonaventura, în timp ce mari mistici medievali le sunt îndatorați: Meister Eckhart, Johannes Tauler, Richard Rolle. Reformatorii protestanți și o serie de catolici de după sec. XVI, le-au contestat autoritatea. Plasarea lor în sec. V a fost făcută de J. Stiglmayr și H.

Koch. Recent, D. Stăniloae revine în ceea ce privește autorul acestor scrieri la vechile păreri care îl identificau cu Dionisie Areopagitul vremurilor neotestamentare. Există și 'o teorie de suflet', mai degrabă decât științifică, a Pr. prof. Gh. Drăgulin, acceptată și de alți cercetători români (M. Diaconescu), care îl identifică pe Dionisie Areopagitul cu Dionisie cel Mic sau Smerit (Exiguus). Este vorba de o părere interesantă, cu argumentație de idei, dar care așteaptă confirmare științifică.

Migne, PG, 3 și 4 (inclusiv trad. în latină); trad. lui Erigena: Migne, PL, 72, 1023-1194; Maurice de Gandillac, *Oeuvres complètes du Pseudo-Denys l'Aréopagite*, Paris, 1943; Pseudo-Dionysius, *The Complete Works*, trans. Colm Luibheid și Paul Rorem, Classics of Western Spirituality, SPCK, London, New York, Paulist Press, 1987; Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească. Ierarhia bisericească*, trad. din gr. de Cicerone Iordăchescu, Chișinău, 1932; Idem, *Despre numele divine. Teologia mistică*, trad. Cicerone Iordăchescu și Theofil Simenschy, Iași, 1936; Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete și Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere și note de Pr. Dumitru Stăniloae. Ediție îngrijită de Constanța Costea, Paideia, București, 1996; Sfântul Dionisie Areopagitul, *Epistole*, Editura All, București, 1994; J. Stiglmayr, *Der neuplatoniker Proclus als Vorlage des sogenannten Dionysius Areopagita in der Lehre vom Übel*, în *Historisches Jahrbuch*, XVI, 1895, p. 253-273 și 721-748; Hugo Koch, *Pseudo-Dionysius Areopagita in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienwesen*, Mainz, 1900; W. Völker, *Kontemplation und Ekstase bei Pseudo-Dionysius Areopagita*, Wiesbaden, 1958; Paul Rorem, *Biblical and Liturgical Symbols within the Pseudo-Dionysian Synthesis*, Toronto, 1984; A.M. Ritter, *Die Lichtmetaphorik bei Dionysius Ps.-Areopagita und seinem Wirkbereich*, în *Metapher*

und Wirklichkeit. Die Logik der Bildhaftigkeit im Reden von Gott, Mensch und Natur - Detrich Ritschl zum 70. Geburtstag, R. Berhardt-U. Link-Wieczorek (ed.), Göttingen, 1999, p. 164-178; I. P. Shedon-Williams în A.H. Armstrong (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Mediaeval Philosophy*, 1976, p. 457-472; Andrew Louth, *Dionisie Areopagitul. O introducere*, în rom. de Sebastian Moldovan, studiu introductiv de diac. I. Ioan Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1997; Bardenhewer, IV, p. 282-299; Cayré, II, p. 85-99; Tixeront, *Patrologie*, p. 381-384; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 274-277; Altaner-Stuiber, 1980, p. 501-505 cu bibliografie; R. Roques ș.a., în *Dict. Sp.*, III, 1953, col. 244-429 cu bibliografie; A. van den Daele, *Indices pseudo-Dionysiani*, Louvain, 1941; W. Völker, *Kontemplation und Ekstase bei Pseudo-Dionysius Areopagita*, Wiesbaden, 1958; R.F. Hathaway, *Hierarchy and Definition of Order in the Letters of pseudo-Dionysius*, The Hague, 1969; P. Brons, *Gott und die Seienden. Untersuchungen zum Verhältnis von neuplatonischer Metaphysik und christlicher Tradition bei Dionysius Areopagita*, Göttingen, 1976; G. Gersch, *From Iamblichus to Eriugena. An Investigation of the Prehistory and Evolution of the Pseudo-Dionysius Tradition*, Leiden, 1978; Pr. Gheorghe Drăgulin, *Identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul cu ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguus)*, Craiova, 1991; Idem, *Areopagitica*, Editura Paco, București 1998; Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, Ed. Alcor Edimpex, București, 1999, p. 556-573; S. Lilla, *Denys l'Aréopagite (Pseudo-)*, în *DECA*, I, p. 653-659; B.R. Suchla, *Dionysius Areopagita*, în *LACL*, p. 174-177 cu bibliografie.

Dionisie al Corintului

Dionisie, episcop al Corintului (c. 170), urmașul în scaun al episcopului Primus, despre care Eusebiu* ne informează că a fost o personalitate aleasă, un om sfânt.

Totodată, el îi atribuie opt scrisori pastorale, care s-au bucurat de popularitate atât de mare, încât ereticii au socotit de cuviință să pună în circulație copii multiple cu diverse interpolări, iar în unele cazuri cu omisiuni, care să le justifice propriile păreri. Autorul însuși se plânge că ‘apostoli ai diavolului’ le-au presărat cu ‘neghină’. Nu este de mirare, adaugă el, că unii dintre ei au îndrăznit să falsifice Scripturile Domnului, darămite scrieri care nu pot fi comparate cu acestea. Șapte din aceste scrisori sunt numite de Eusebiu ‘Epistole catolice’. Datorită importanței lor, au fost adunate într-un singur volum. Ele au fost adresate următoarelor Biserici: Lacedaemon, Atena, Nicomedia, Gortyna și altor Biserici din Creta, Amastris și alte Biserici din Pont, Cnossus și Roma. Una din ele a fost adresată unei persoane, și anume, ‘prea iubitei surori Chrysophora’. Eusebiu reține ideile principale ale scrisorilor lui Dionisie, iar din corespondența acestuia cu Soter*, episcop al Romei, subliniază bunul obicei al creștinilor din Roma de a da ajutor fraților aflați în suferință. Tot Dionisie face referire la scrisoarea pe care Clement a trimis-o corintenilor, scrisoare citită în biserică în Ziua Domnului. Dionisie a mai scris și împotriva ereziilor marcionită și montanistă. De reținut, că aceste scrisori subliniază ca prevalentă în Bisericile în cauză forma de guvernare episcopală, ele fiind adresate episcopilor care se aflau la conducerea lor. În plus, deducem din ele și marea pondere de care se bucura în Biserică literatura sacră scrisă. Dionisie ne spune că scrisoarea trimisă de Biserica din Roma a fost citită în biserică în Ziua Domnului, zi de sărbătoare.

Eusebiu, *Ist. bis.*, 4, 23, 10-12; M. J. Routh, *Reliquae Sacrae*, I, ed. a 2-a, 1846, p. 175-201; W. Bauer, *Rechtgläubigkeit und*

Ketzerei im ältesten Christentum, 1934, p. 110-112, 128-131; E. W. Benson, *Dionysius* (3), art. în Smith-Wace, I, p. 849-850; Bardenhewer, I, p. 439-42; Altaner-Stuiber, 1966, p. 109; Cross, *Dionysus* (2), art. în ODCC, p. 405; Quasten, *Patrology*, I, p. 280-282; P. Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens*, Paris, 1961, p. 13-32; U. Hamm, *Dionysius von Korinth*, în LACL, p. 178-179 cu bibliografie.

Dionisie cel Mic sau Dionisie Exiguus

Dionisie cel Mic sau Exiguus, călugăr scit de origine din Sciția Mică, personalitate multiplă a lumii creștine, la sfârșitul sec. IV și mijlocul sec. V. Calificativul de ‘cel Mic’ sau ‘Exiguus’ și l-a luat el însuși ca gest de smerenie și modestie; de aici și apelativul ‘cel Smerit’. S-a născut, probabil, în jurul anului 470 în Sciția Mică, după propriile sale afirmații, reținute de Cassiodor*. A primit o educație teologică aleasă, în una din școlile mănăstirești din Dobrogea. Intră de tânăr în mănăstire. După terminarea studiilor, îl întâlnim în Orient, unde s-a dus, ca mulți alți creștini, în pelerinaj. Răspândirea monofizitismului în Orient, îl determină se meargă la Constantinopol, iar de aici, la Roma, la invitația papii Gelasie, care avea nevoie de un bun cunoscător de greacă și latină. Sosește la Roma la sfârșitul sec. IV, probabil în 496, și se stabilește la mănăstirea Sf. Anastasia. La Roma a avut o activitate deosebit de bogată, care se întinde de-a lungul episcopatului a 10 episcopi de Roma: Atanasie II, Simachus, Laurentius (antipapă), Hormisdas, Ioan I, Felix IV (care a revenit în scaun pentru a treia oară), Bonfaciu II, Dioscur (antipapă), Ioan II, Agapet I, Silveriu și Vigiliu. Acest lucru dovedește

marea încredere care i s-a acordat și capacitatea sa de muncă deosebită. Se retrage mai apoi la Vivarium, așezământul mănăstiresc întemeiat de Cassiodor, prieten apropiat al Sf. Dionisie, unde se stinge din viață (c. 540/50), uitat de toți cei pentru care și-a dăruit întreaga putere de muncă. El a lăsat în urma sa o operă de o valoare inestimabilă pentru Biserica creștină. Prin traduceri care le-a făcut din diverși scriitori și Părinți ai Bisericii creștine din Orient, cum au fost Chiril* al Alexandriei, Grigorie* de Nysa, Proclus*, el a făcut cunoscută teologia răsăriteană în mediul latin. Afirmația că, prin traduceri sale dogmatice din greacă în latină, el a arătat că adevărul este de partea Romei (Tăutu), este o interpretare forțată a adevăratei fețe a activității lui Dionisie. El nu confirmă adevărul Romei, ci arată acesteia modul adecvat de formulare a adevărului doctrinei creștine, așa cum a fost ea gândită și fixată în cercurile teologilor răsăriteni, cunoscători ai argumentării filosofice, mai puțin familiară Romei la acea vreme. Prin aceasta, el a contribuit la circulația teologiei creștine răsăritene, scrisă în greacă, și în Biserica creștină din Occident; Biserica creștină din Răsărit și cea din Occident împărtășind aceeași credință. Al doilea mare merit care îi revine lui Dionisie cel Mic, se leagă de activitatea de traducere în latină și de colecționare a canoanelor bisericești, fixate la diferite sinoade sau concilii și care fuseseră redactate în limba greacă. Este adevărat că o parte din canoane circulau în traduceri latine aproximative și în colecții incomplete, ca de exemplu, *Prisca versio* a lui Justello și alții. Inexactitățile traducerii și faptul că această colecție era incompletă, îi va fi determinat pe episcopii Romei să-i ceară lui Dionisie să revizuiască și să adune la

zi canoanele sinodale și conciliare. În consecință, Dionisie compune trei culegeri juridice distincte: a. O culegere latină a canoanelor conciliare și sinodale grecești și latine, începând cu canoanele apostolice și continuând cu cele de la Niceea, Ancyra, Neocezareea, Gangra, Antiohia, Calcedon, Sardica și diverse concilii africane. b. O colecție de decretalii papale de la Siricius (385-398) și până la Anastasie (496-498), cuprinzând doar 38 de scrisori papale și ca urmare a rămas incompletă. De altfel, scopul autorului a fost de a grupa doar scrisorile papale importante. O a doua colecție datează din timpul pontificatului lui Simmachus (498-514) pe care o anexează primei, constituind: *Dionysiana* sau Colecția dionisiană; c. În cele din urmă, la porunca lui Hormisdas (514-523), realizează o a treia colecție, din care exclude canoanele apostolice și care nu reține decât canoanele sinoadelor grecești cu o traducere paralelă în latină. Această colecție s-a pierdut. Cea de a doua colecție a fost în uz în timpul sec. VI și VII. În sec. VIII a fost îmbunătățită și trimisă de papa Adrian împăratului Carol cel Mare în anul 774. Mai apoi a fost acceptată de către Biserica francă la Aachen în 802. Prin adunarea canonanelor sinodale și conciliare în colecții, Dionisie a devenit întemeietorul dreptului canonic apusean. Spre deosebire de istoricii bisericești de până la el, care au scris istorie fără a avea o viziune nouă, creștină asupra cronologiei, Dionisie reformează calendarul creștin, fixând ca punct de început al erei creștine Întruparea Domnului. Astfel, el abandonează era lui Dioclețian, și acceptă anul 753 a.u.c. ca an al Întrupării Domnului și punctul de la care începe era creștină. Deși calculul a fost făcut cu o oarecare eroare, ideea în sine a fost cu

adevărat revoluționară. Calendarul stabilit de el a fost adoptat în Italia în anul 527, mai apoi în Franța și în Anglia (Sinodul de la Whitby, 664), extinzându-se treptat în întreaga lume creștină.

Reținem în cazul lui Dionisie cel Mic, încercarea de identificare a acestuia cu Dionisie Areopagitul propusă de Pr. Prof. Gh. Drăgulin. Este mai degrabă vorba de o 'teorie de suflet' am spune, decât de una pur științifică. Nu o respingem, dar așteptăm de la autor o confirmare științifică a teoriei sale.

Migne, PL, 67, 9-527; A. Strewe, *Die Canonensammlung des Dionysius Exiguus in der ersten Redaktion*, 1931; C. Maasen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts*, I, 1870; B. Krusch, *Studien zur christlichmittelalterlichen Chronologie*, p. II: Dionysius Exiguus, der Begründer der christlichen Ära, (Abh. nr. 8), Berlin, 1938; Al. Tăutu, *Dionisie Româmul - O podoabă a Bisericii strămoșești*, Ed. a II-a revizuită, Fundația Europeană Drăgan, Roma, 1967; I. G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, EIBMBOR, București, 1979, p. 268-280; Gh. Drăgulin, *Identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul cu ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguus). Cercetare ortodoxă a unei controversate probleme de istorie a culturii bizantine și a celei străromâne*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991; idem, *Areopagitica. Dionisie cel Mic și alți teologi protoromâni în context european*, București, 1998; M. Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromâne*, Ed. Alcor Edimpex, București, 1999, p. 556-573, reține teoria Păr. Gh. Drăgulin; Ed. S. Foulkes, *Dionysius* (18), art. în Smith-Wace, I, p. 853-854; Cayré, II, p. 225-226; Bardenhewer, V. p. 224-228; Tixeront, *Patrologie*, p. 470-472; Cross, *Dionysius (7) Exiguus*, art. în ODCC, p. 407; Altaner-Stuiber, 1980, p. 251, 256, 480; V. Loi, *Denys le Petit*, în DECA, I, p. 659-660; R. Weigand, *Dionysius Exiguus*, în LACL, p. 177-178 cu bibliografie.

Dionysius Philocalus sau Filocalus

Furius Dionysius Philocalus este cunoscut ca scriitor și editor al *Chronografiei* din 354, cât și prin activitatea sa pe lângă Damasus I (366-384), de construire a cimitirelor pentru martirii creștini de la Roma. Identificarea sa cu Dionisie Gramaticianul rămâne deschisă, cât și cea cu Filocalus, menționat în *Anthologia latina*. Din modul în care descrie relația sa cu Damasus (*cultor et amator*), s-a dedus posibila lui apartenență la creștinism. Incertitudinea față de apartenența lui la creștinism este determinată și de faptul că, în cea mai mare parte a Calendarului din 354 lipsesc referirile la creștinism, lucru de altfel caracteristic pentru cultura citadină din perioada constantiniană târzie. De remarcat stilul artistic specific operei sale, datorat folosirii literelor filocalice.

J. Strzygowski, *Die Calender des Chronographen*, Berlin, 1888; T. Mommsen, *Über des Chronographen*, Gesch. Schriften 7, 1909 = 1850, p. 563-579; A. Ferrua, *Filocalo*, Civ. Catt 80, 1939, p. 35-47; M.R. Salzman, *On Roman Time*, Berkeley, 1990; W. Wischmeyer, *Dionysius Philocalus*, în LACL, p. 179 cu bibliografie.

Dionisie de Tell Mahre

Dionisie de Tell Mahre (†845), a fost patriarh monofizit (iacobit) începând cu anul 818. A viețuit la mănăstirea Qennesrin, până la incendierea acesteia de către musulmani. Este apoi hirotonit, în răstimpul a trei zile, diacon, preot și episcop și numit în scaunul patriarhal deținut de Chiriack (818). Întreprinde o serie de călătorii la Bagdad și în Egipt, pentru a interveni în favoarea creștinilor oprimați de musulmani. Este considerat autorul

unei *Cronici* în două părți, care prezintă evenimentele între anii 582-843. Din nefericire, aceasta s-a pierdut, păstrându-se câteva fragmente la Bar Hebraeus și Mihail Sirianul (m. 1199) și în *Chronicon*-ul din 1234. Se pare că această cronică a fost scrisă în realitate de un călugăr anonim de la mănăstirea Zuqnin din nordul Mesopotamiei nu departe de Amida, la sfârșitul sec. VIII. Din această pricină cercetătorii numesc această cronică *Cronica lui Pseudo-Dionisie de Tell Mahre*. Textul se păstrează într-un singur manuscris din sec. IX și descrie succesiunea evenimentelor din perioada biblică și până în anul 775. Cronica este deosebit de importantă pentru relațiile dintre bizantini și arabi în sec. VIII. Ea încorporează și așa-numita *Cronică a lui Iosua Stâlplnicul*. Autorul a folosit materiale din *Istoria Bisericească a lui Ioan* de Efes*.

J.B. Chabot, *Chronique de Denys de Tell-Mahre, quatrième partie*, Paris, 1895; *Incerti auctoris Chronicon Pseudo-Dionysianum vulgo dictum*, ed. idem 2 vol., Paris, 1927-1933, Louvain, 1949, 1952, cu trad. lat. și text siriace, în CSCO 91, 104, 121; R. Duval, *La littérature syriaque*, Paris, 1907 (retip. 1970), p. 388 și urm.; DHGE 14, 310 cu bogată bibliografie; O. de Urbina, *Patrologia syriaca*, Roma, 1965, p. 220; R. Abramowski, *Dionysius von Tellmahre*, Leipzig, 1940; W. Witakowski, *Syriac Chronicle of Ps. Dionysius of Tell-Mahre*, Uppsala, 1987; idem, *Sources of Pseudo-Dionysius of Tell-Mahre for the Christian Epoch of the First Part of his Chronicle*, în G.J. Reinink-A.C. Klugkist (ed.), *After Bardaisan: Studies on Continuity and Change in Syriac Christianity in Honour of Professor Han J.W. Drijvers*, Orientalia Lovaniensia Analecta 89, Leuven, 1999, p. 329-366; Altaner-Stuiber, 1980, p. 234 și urm.; A. de Nicola, *Denys de Tell-mahre*, în DECA, I, p. 660; P. Bruns, *Ps.-Dionysius von Tell-Mahre*, în LACL, p. 180.

Dioscor de Alexandria

Dioscor de Alexandria († 454), arhidiacon al Alexandriei în timpul patriarhului Chiril* și urmașul său la patriarhat (444). În calitate de arhidiacon, îl însoțește pe Chiril la sinodul de la Efes din 431. În 448 când Eutihie* începe să atragă atenția asupra învățăturii sale hristologice, Diodor devine adeptul acestuia, acordându-i întregul său sprijin. Așa se face că el prezidează sinodul *Latrocinium* de la Efes, depunându-l pe Flavian, episcopul de Constantinopol. După moartea împăratului Teodosie II, în 450, situația lui se schimbă. În sesiunea a 3-a a sinodului ecumenic de la Calcedon a fost condamnată doctrina lui Eutihie. În consecință, și adeptii acestei învățături au fost condamnați, printre ei fiind și Dioscor. După din treaptă și excomunicat, este exilat de autoritățile civile la Gangra în Paphlagonia (Asia Mică), unde se stinge din viață în 454. De la el s-au păstrat, în traducere siriacă, câteva scrisori și panegiricul întocmit de diaconul Theopistus (Teognost).

W.E. Crum, *Coptic Texts relating to Dioscorus*, PSBA, 25, 1903, p. 267-276 (text coptic și trad. în engleză); Hardouin, II, 662-772; Mansi, VI, 1761, col. 529-1230, VII, 1762, col. 1-872; 'Viața' în siriacă de Theopistus cu trad. franceză, ed. de F. Nau în *Journal Asiatique*, ser.10, I, 1903, p. 5-108; W.de Vries, *Anaphorae syriacae*, Roma, 1944, p. 267-321 (text siriace și trad. în latină); F. Haase, 'Patriarch Dioskur I von Alexandrien nach monophysitischen Quellen', în M. Sdrlek (ed.), *Kirchengeschichtliche Abhandlungen*, VI, 1908, p. 141-233; Bardenhewer, IV, p. 78 și urm.; W. Bright, *Dioscorus*, în Smith-Wace, I, p. 854-862; N. Charlier, în DHGE, XIV, 1960, col. 508-514 cu bibliografie bogată; Cross, *Dioscorus*, în ODCC, p. 407-408; D. Stiernon, *Dioscore d'Alexandrie*, în DECA, I, p. 697; P. Bruns, *Dioskur von Alexandrien*, în LACL, p. 180 cu bibliografie.

Dittinius

Dittinius, episcop de Astorga, fiul lui Symposius de Astorga. Cu ocazia sinodului de la Toledo din 400, se dezice de doctrina prisciliană. Este autorul câtorva tratate cu conținut moral și teologic. Leon* cel Mare menționează unul dintre aceste tratate, intitulat: *Libra*, compus din 12 întrebări, după diviziunile livrei romane, în care justifică minciuna în vederea ascunderii adevăratelor convingeri în caz de persecuții. Augustin* menționează și el această lucrare.

CPL, 797; Leon Magnus, *Ep.* 15, 16; Augustin, *Contra mendacium*, cap. 3,5; 21, 41; H. Chadwick, *Priscillian of Avila. The Occult and the Charismatic in the Early Church*, Oxford, 1976; S. Zincone, *Dittinius*, în DECA, I, p. 701.

Docetism

Docetismul, în ansamblul lui, reprezintă diverse încercări de explicare a întrupării, suferinței și morții Domnului nostru Iisus Hristos, făcându-se uz de interpretări dualiste, prin excluderea a ceea ce părea a fi nedemn pentru Fiul lui Dumnezeu, născut din fecioară și fără de păcat. De aceea, nu se poate vorbi de o sectă propriu-zisă, ci mai degrabă de diverse tendințe care subestimau, în funcție de contexte filosofice platoniciene, realitatea istorică a operei mântuitoare a lui Dumnezeu, susținând realitatea autentică a lumii inteligibile în opoziție cu realitatea aparentă a lumii sensibile. Prin promovarea unei astfel de atitudini, s-a ajuns la suspendarea umanității reale a lui Hristos, temei de bază în actul mântuirii. Docetismul a făcut carieră mai ales în ereziile gnostice, fie că este vorba de Marcion* sau, cu precădere, de Valentinian*. Astfel s-a ajuns să se afirme că,

nu Iisus a fost cel care a murit pe cruce, ci Iuda Iscariotul sau Simion de Cyrene. Docetismul a fost respins cu fermitate de Sf. Ignatie* și alți scriitori antignostici: Tertullian* și Ipolit*. Printre cei care au fost considerați doceti se numără Cerint* și Serapion, episcop de Antiohia (190-203), primul scriitor care a folosit termenul de *docetae*. Docetismul este susținut și în concepția coranică despre Iisus.

G. Salmon, *Docetism*, art. în Smith-Wace, I, p. 867-870; G. Bareille, *Docetisme*, în DTC, IV, 1911, col. 1484-1501 cu referiri patristice; A. Grillmeier, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, I, Freiburg, 1979; p. 187 și urm.; Cross, *Docetism*, în ODCC, p. 413; B. Studer, *Docétisme*, în DECA, I, p. 705-706.

Doctrina Patrum

Florilegiu hristologic redactat în a doua jumătate a sec. VII în greacă (*Λόγοι ἁγίων πατέρων*). Nu este vorba de o lucrare originală, ea urmând exemplul altor culegeri similare care s-au păstrat sau s-au pierdut (*Ep.* 15 a Sf. Maxim* Mărturisitorul, florilegiul sinodului de la Lateran, florilegiul folosit de Leonțiu* de Bizanț și Leonțiu de Ierusalim care s-a pierdut).

F. Diekamp, *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi. Ein griechisches Florilegium aus der Wende des siebenten und achten Jahrhunderts*, Münster, I, W., 1907. ed. 2-a, 1981; S.J. Voicu, *Doctrina Patrum*, în DECA, I, p. 706; P. Bruns, *Doctrina Patrum*, în LACL, p. 180.

Domitian de Ancyra

Domitian de Ancyra a fost egumen al mănăstirii lui Martyrius din Palestina. Împreună cu Teodor Askidas a condus

gruparea origenistă în primele decenii ale sec. VI. Prin intervenția lui Leonțiu* de Bizanț, este numit episcop de Ancyra în jurul anului 540. Când Efrem de Antiohia a susținut condamnarea origenismului, Domițian și Teodor fac presiuni asupra lui Petru de Ierusalim pentru ca acesta să rupă legăturile de comuniune cu episcopul antiohian. Intervenția lor nu a avut nici un rezultat. Se pare că cei doi prieteni, Domițian și Teodor, stau la baza condamnării celor Trei Capitoale. În jurul anului 545, Domițian i s-a adresat papii Vigilius pentru a asigura sprijin pentru Origen. Un fragment din acest tratat, *Libellus ad Vigilium papam*, se regăsește la Facundus* de Hermiane.

J.M. Clement, R. van der Plaetse, în CCL 90A, 126; H.G. Beck, *Kirche und theol. Literatur*, München, 1959, p. 384; L. Perrone, *La chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, Brescia, 1980, p. 204-207; M. Simonetti, *Domitien d'Ancyre*, în DECA, I, p. 711; B. Windau, *Domitianus von Ancyra*, în LACL, p. 180-181.

Domnus II de Antiohia

Domnus, episcop de Antiohia între anii 442-449. A fost prieten al lui Teodoret și nepot al lui Ioan*, episcop de Antiohia. A fost crescut și educat de Euthymie, vestit anahoret din Palestina. Juvenalie de Ierusalim îl hirotonește diacon. Aflând că unchiul său Ioan a devenit părtaș în erezia nestoriană, el îi cere voie părintelui său duhovnicesc pentru a se deplasa la Antiohia și a-l determina pe episcopul rătăcitor să revină la credința cea dreaptă. Euthymie, cunoscând slăbiciunile tânărului, îl sfătuiește să lase totul în seama lucrării lui Dumnezeu, ca nu cumva el însuși să cadă în mreaja ereziei. Domnus nu ascultă sfatul lui Euthymie și părăsește mănăstirea fără a-și lua rămas bun.

Profeția lui Euthymie se împlinește. Domnus devine și el adept al nestorianismului și dobândește o popularitate atât de mare, încât, la moartea unchiului său este ales succesorul acestuia. În calitate de conducător al grupării antiohiene, Domnus instrumentează sinodul de la Efes din 449, care va fi cunoscut în istoria bisericească sub denumirea de *Sinodul Tâl-hăresc - Latrocinium*. El nu va deține președinția sinodului, deoarece a fost înlocuit prin decret imperial de Dioscor, locul al doilea revenindu-i legatului papal, iar al treilea, episcopului de Ierusalim. Domnus va fi și el condamnat de acest sinod și trimis în exil. El nu va fi instalat în scaun nici după ce sinodul de la Calcedon îi repune în drepturi pe episcopii înlăturați de sinodul tâlhăresc de la Efes. În cele din urmă, după revenirea din exil, el se retrage la mănăstirea de metanie unde se va stinge din viață. De la el s-au păstrat: o scrisoare către împăratul Teodosie în corespondența lui Facundus* de Hermiane; alte două, în siriacă, adresate lui Dioscor* de Alexandria, și un fragment dintr-o predică pe care a ținut-o în timpul sinodului.

Ep. Theod., J. Clement, R. van der Plaetse, CCL 90 A, p. 244 și urm.; *Ep. Diosc.*, J. Flemming, *Akte der ephesenischen Synode vom Jahre 449*, AGWG NF 15, 1, Göttingen, 1917, p. 138-147, 118 și urm. (text siriak și trad. germană); E. Venables, *Domnus II*, în Smith-Wace, I, p. 878-879; G. Röwekamp, *Domnus II von Antiochien*, în LACL, p. 181.

Donat de Besançon

Donat de Besançon s-a născut în jurul anului 590/97 într-o familie aristocrată. Devine monah la mănăstirea din Luxeuil, condusă de Sf. Colomban*. Este numit episcop de Besançon în anul 625/626. În această calitate participă la sinoadele de

la Clichy, Chalon sur Saône și Reims. Întemeiază mănăstirea Sf. Pavel, pentru care redactează o serie de *Reguli*. Aceste reguli sunt o îmbinare a regulilor Sf. Colomban și Sf. Benedict*. În 636, întemeiază o altă mănăstire pentru călugărițe, Jussa Moutier din Besançon, pentru care redactează o serie de 77 de reguli: *Regula ad virgines*, bazate pe regulile Sf. Colomban, Sf. Benedict și Cezar* de Arles. A decedat în anul 660, fiind înmormântat la mănăstirea Sf. Pavel.

Migne, PL 87, 273-298; CPL 1860; A. de Vogué, Ben. 25, 1978, p. 219-314; DSp III, col. 1573-1577; R. Hanslik, *Regula Donati*, SP, 10, TU 107, Berlin, 1970, p. 100-104; U. Dionisi, *Donat de Besançon*, în DECA, I, p. 712; B. Windau, *Donat de Besançon*, în LACL, p. 181 cu bibliografie.

Donat de Cartagina

Donat de Cartagina (270-355), episcop donatist de Cartagina. S-a născut la *Casae Nigrae* în Numidia de Sud, nu departe de Tedessa. Se crede că în perioada persecuției lui Dioclețian (303-305), cunoscută și sub denumirea de 'persecuția cea mare', el era deja episcop. S-a opus cu fermitate oricărei colaborări cu autoritățile păgâne, dar a fost considerat vinovat de către conciliu și de papa Miltiade, de a fi rebotezat pe toți membrii clerului care au apostaziat (*lapsi*) în timpul mării persecuției. La moartea lui Mensurius (313), Donat spera să fie ales succesor al acestuia. În acest scop, intervine pe lângă Constantin cel Mare. Acesta transmite cazul spre rezolvare lui Miltiade, episcopul Romei. Împreună cu alți episcopi din Italia și Galia, în număr de 29, întruniți într-un conciliu local, Miltiade îl numește pe Caecilian*. Deși

Donat apelează la Conciliul de la Arles, numirea lui Caecilian rămâne validă. Ba mai mult, atât Felix* de Aptunga care l-a hirotonit, cât și Caecilian sunt absolviți de orice învinuiri pe care i le adusesese Donat. Reținut la Roma, Donat izbutește să scape și revine în Africa de Nord. Aici, atmosfera îi era favorabilă, deoarece majoritatea locuitorilor Cartaginei împărtășeau ideea unei separări între Biserică și imperiu. Astfel, în pofida hotărârilor luate în favoarea lui Caecilian, Donat este pus în scaunul episcopal de Cartagina, în primăvara anului 317, cu acordul majorității creștinilor din Africa de Nord.

Ajuns pe scaunul episcopal de Cartagina, Donat face tot ceea ce îi era în putință pentru a fi acceptat de întreaga comunitate. Bucurându-se de prestigiu printre discipolii săi, el își asumă funcția sacerdotală și de profet. Popularitatea lui a crescut în așa măsură încât era numit 'Donat al Cartaginei', iar poporul credea că el era 'omul care putea purifica Biserica Cartaginei de greșeli'. Izbutește să convoace un sinod la Cartagina cu participarea a 262 de episcopi, dovedind o mare maleabilitate în probleme bisericesti. După moartea lui Caecilian, Donat cere împăratului Constantin să fie recunoscut singurul episcop al Cartaginei. Constantin trimite doi notari imperiali la Cartagina, pe Pavel și pe Macarie, care duceau cu ei daruri pentru cei săraci, și aveau instrucțiuni precise. Aceștia s-au declarat în favoarea lui Gratus și împotriva lui Donat, ceea ce a declanșat o serie de confruntări. În timpul acestor confruntări, Donat pronunță celebra sa sintagmă: *Quid est imperatori cum ecclesia?*, care va provoca mari tensiuni la Cartagina. În cele din urmă, Donat este arestat și exilat, se pare, în Galia, unde moare în jurul anului 355, fără a mai putea reveni în Africa.

De la Donat nu ne-a parvenit nici una din lucrările sale. Se pare că el a scris un tratat *Despre Duhul Sfânt*, considerat de Ieronim* ca având tendințe ariene. Despre Biserică, el păstrează concepțiile lui Ciprian*. Biserica trebuie să fie universală. Ea însă nu există ca atare. În prezent, există doar comunități de aleși, înconjurate de creștini falși. Numai Biserica din Africa se află în 'tabăra lui Dumnezeu'. Ceea ce determină caracterul adevăratei Biserici nu este universalitatea, ci integritatea ei.

Ribbeck, *Donatus und Augustinus*, 1858; M. Deutsch, *Drei Aktenstücke zur Geschichte der Donatismus*, Berlin, 1875; J.M. Fuller, *Donatism*, art. în Smith-Wace, p. 881-896; W.H.C. Frend, *The Donatist Church*, Oxford, ed. 2-a, 1971, p. 153-171, 177-182; J. S. Alexander, *Donatus of Carthage and Donatus of Casae Nigrae*, JThS 31, 1980, p. 540-547; W.H.C. Frend, *Donat de Carthage*, în DECA, I, p. 712-714; R.A. Markus, *Donatus, Donatism: History, Life, Culture, Controversies*, în A.D. Fitzgerald (ed.), *Augustine Through the Ages. An Encyclopedia*, Grand Rapids, MI, 1999, p. 284-287, 432-434, 498-504.

Donatio Constantini

Donatio Constantini este cunoscut și sub numele de Constitutum Constantini. Document fals, conceput în imperiul francez în sec. VIII-IX, cu scopul de a întări puterea Scaunului episcopal de la Roma. Textul documentului, care s-a bucurat de largă popularitate în perioada evului mediu, este inclus în viața lui Silvestru, cuprinsă în *Liber pontificalis*. A fost mai apoi introdus în *Decretaliile false** și în *Decretul* lui Grațian, prin aceasta primind autoritate juridică. În document se susține că împăratul Constantin i-a acordat papii Silvestru I (314-335) primatul

față de Antiohia, Constantinopol, Alexandria și Ierusalim și stăpânire peste întreaga Italie, inclusiv Roma și peste 'provinciile, palatele și *civitates* ale regiunilor din Apus'. De asemenea, papa a mai fost făcut judecător suprem al preoțimii, și, printre altele, i s-a mai oferit și coroana imperială (pe care papa ar fi refuzat-o totuși!). Includerea documentului în *Decretalii* și în canoane, i-a dat aceștia autoritate juridică. Așa se face că el a fost privit ca atare nu numai în cercurile romano-catolice, dar și de către opoziția papalității. *Donatio Constantini* a fost folosit mai întâi în anul 1054, cu ocazia schismei dintre Biserica din Apus și cea din Răsărit, în scrisoarea pe care Leon IX o trimite lui Mihail Cerularie. De atunci, a fost folosit în permanență de către papii Romei pentru a-și susține primatul. Nu se știe cu exactitate locul unde a fost conceput acest document fals. Se pare că a fost redactat la Roma sau în cercurile abatei Sf. Dionisie în apropiere de Paris. În sec. XV au apărut primele îndoieli cu privire la autenticitatea acestui document, iar marii erudiți ai vremii, Nicolae Cusanus, R. Pecoock și L. Valla, i-au stabilit neveridicitatea.

L. Duchesne, *Le Liber Pontificalis*, I, Paris, 1886, p. CIX-CXX; S.Z. Ehler-J.B. Morrall (ed.), *Church and State through the Centuries*, 1954, p. 16-22; J. Friedrich, *Die constantinische Schenkung*, 1889; D. Maffei, *La Donazione di Constantini nei giuristici medievali*, Milan, 1964, cu bibliografie; Cross, *Donation of Constantine*, în ODCC, p. 419; A. Hamman, *Donation de Constantin*, în DECA, I, p. 715.

Donatism

Până în sec. IV, Biserica creștină fusese sfâșiată de o serie de erezii care atacau însuși fundamentul ei doctrinar, cum au

fost, de exemplu, ereziile gnostice, maniheismul etc. Paralel cu acestea, însă, de această dată nu pe motive doctrinare, ci pur disciplinare, apare în sânul Bisericii din Africa de Nord o primă mișcare schismatică. Este vorba de gruparea adeptilor lui Donat, care se rupe de Biserică prin refuzul lor de a-l accepta pe Cecilian ca episcop de Cartagina, hirotonit în acest scop în 311, pe motiv că hirotonia lui fusese săvârșită de Felix* de Aptunga, care a fost *traditor** în timpul persecuției lui Dioclețian. Numidienii îl hirotonesce episcop pe Majorinus, împotriva lui Cecilian. Această numire a fost fatală pentru unitatea Bisericii, deoarece, ceea ce era doar opoziție, s-a transformat în schismă, cunoscută în istoria bisericească sub denumirea de donatism, după numele lui Donat. În 313, Donat apelează la împăratul Constantin cel Mare pentru a se face lumină în problema disputată. Acesta îi transmite episcopului Romei, Miltiades, sarcina de a rezolva controversa. Decizia luată nu a fost favorabilă donatiștilor, care au făcut apel la sinodul de la Arles (314) și apoi din nou la împărat, fără a avea câștig de cauză. După moartea lui Majorinus, pe tronul episcopal de Cartagina este ales Donat (317). Împăratul încercă să facă presiuni asupra Bisericii din Cartagina, însă abandonează această politică în 321. Asocierea conducătorilor donatiști cu mișcările circumcellionilor a atras acțiuni represive sub împăratul Constans (347).

Donatiștii se considerau succesorii Bisericii creștine autentice din Africa de Nord de dinainte de persecuții și, în acest fel, se legau direct de Sf. Ciprian*. De la acesta au preluat ideea că episcopul este mijlocitorul între Dumnezeu și comunitatea credincioșilor. Din această pricină, ei păstrau succesiunea episcopală cu

sfințenie. Comuniunea cu Roma era păstrată în virtutea unei succesiuni a 'adevăraților episcopi'. 'Adevăratul episcop este cel care suferă persecuția, dar nu persecută'. De aceea, Biserica donatistă este Biserica *dreptului* care suferă, de unde și idealul martiric. Donatiștii se opuneau monahismului și foloseau Biblia africană, spre deosebire de creștinii de la Roma care foloseau Vulgata.

Din punct de vedere teologic, donatiștii vor fi atacați mai întâi de Optatus* și apoi de Fericitului Augustin*. Încercările de a se apăra, le-a dăunat destul de mult. Așa se face că în 405, are loc o nouă intervenție împotriva lor din partea statului. În 411 este convocată o întrunire la Cartagina, în cadrul căreia comisarul imperial se pronunță definitiv împotriva donatismului. Cu toate acestea, schisma încetează abia după cucerirea Africii de Nord de către arabi în sec. VII și VIII.

Donatiștii au adoptat o atitudine rigoristă în special față de slujitorii Bisericii. Cei care au fost *traditores* nu erau acceptați, iar tainele săvârșite de ei erau considerate nevalide. În această problemă nu s-a făcut compromis. Ei au mers până la a afirma că cei care s-au împărtășit împreună cu *traditores* erau infestați și că, întrucât Biserica este una și sfântă, numai donatiștii formau adevărata Biserică. Cei ce se converteau la donatism erau rebotezați, practică condamnată de toate sinoadele ortodoxe. Cu toate acestea, ei au acceptat un oarecare compromis în cazul unor slujitori nevrednici care săvârșeau Sf. Taine, susținând că Sf. Taine săvârșite de ei erau valide, deoarece adevăratul săvârșitor era Hristos, urmând în această privință învățătura Fericitului Augustin. Mișcarea donatistă s-a extins, fără a avea un impact semnificativ, în Italia, Spania și Galia. Augustin ne informează că donatiștii au trimis un episcop la Roma și în

Spania, între care Victorin, Bonifaciu Macrobiu, Claudian și Felix. Claudian s-a autointitulat papă donatist, susținut de adepții antipapii Ursinus. El izbutește să rămână la Roma până în 378, când a fost expulzat. După informațiile date de Leon* cel Mare și Avit*, în 458 și 502 existau donatiști la Lyon și Narbonne.

În pofida unor atitudini exagerate și non-conformiste, donatismul este o mișcare care a încercat să mențină integritatea creștină și dreptatea socială, și trebuie luată în considerare în această privință.

P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, vol. IV-VI, Paris, 1912-1923; G. G. Willis, *Saint Augustine and the Donatist Controversy*, 1950; J. P. Brisson, *Autonomisme et christianisme dans l'Afrique romaine de Septime Sévère à l'invasion arabe*, Paris, 1958; S. Lancel, *Actes de la Conférence de Carthage en 411*, 3 vol.: SCH., 194-195, 224, Paris 1972-75, în special vol. I; W.H.C. Frend, *The Donatist Church, a Movement of Protest in Roman North Africa*, ed. 2-a, Oxford, 1971 cu bibliografie; J.M. Fuller, *Donatism*, Smith-Wace, I, p. 881-896; Cross, *Donatism*, în ODCC, p. 419; Altaner-Stuiber, 1980, p. 371 și urm., 427 și urm.; W.H.C. Frend, *Donatisme*, în DECA, I, p. 716-724 și E. Romero Pose, în DECA, p. 724-725.

Donatus Aelius

Donatus Aelius (sec. IV), vestit gramatician. Ieronim* menționează că i-a fost profesor de retorică. Cele două gramatici ale sale, *Ars minor* sau *prima* și *Ars maior* sau *secunda*, au constituit textele gramaticale de bază pentru însușirea gramaticii și a limbii latine. Popularitatea lor a fost deosebit de mare, dacă avem în vedere numărul mare de comentarii și lucrări scrise pe marginea lor. De la el ne-au mai rămas: un *comentariu* la Te-

rențiu, un *comentariu* la Virgiliu, din care s-a păstrat scrisoarea introductivă; *Viața* lui Virgiliu; introducerea la *Bucolice* și fragmente citate de diverși autori.

W.M. Sinclair, *Donatus Aelius*, art. în Smith-Wace, I, p. 896; H. Keil, *Grammatici latini*, IV, 2, Leipzig, 1864; P. Wessner, *Aeli Donati quod fertur Commentum Terenti. Accedit Eugraphi Commentum et Scholia Bembiana*, I-III, Leipzig, 1902-1908; A. Endler, *Aelii Donati commentum vergiliani reliquiae*. Diss. Greiswald, 1910; F. Lammert, *De Hieronymo Donati discipulo*, în *Commentationes philologicae Ienenses*, Lipsiae, 1912; N. Marinone, *Elio Donato, Macrobio e Servio commentatori di Virgilio*, Vercelli, 1946; U. Dionisi, *Donatus Aelius*; DECA, I, p. 725.

Dorotei

După informația lui Eusebiu*, preot în Antiohia în răstimpul episcopatului lui Ciril în același oraș (aprox. 280-303). Deosebit de cultivat, cunoscător al limbii ebraice și instruit în științele liberale ale grecilor. A predat la Școala din Antiohia, fiind conducător al acesteia împreună cu Lucian*. Fiind eunuc din naștere, s-a bucurat de încrederea împăratului, care l-a numit administrator al atelierelor de preparare a purpurei din Tyr. Eusebiu* mărturisește că l-a ascultat explicând Sf. Scriptură. Deși nu se știe dacă a scris ceva, *Cronica pascală* (2, 120-130) menționează pe un oarecare Dorotei, episcop al Tyrului, care ar fi scris: *Despre profeți, Despre cei 12 Apostoli, Despre cei 70 de Apostoli*. Se pare că aceste lucrări au fost scrise la o dată mai târzie (Coman).

Eusebiu, *Ist. bis.* 7, 32; E. Venables, *Dorotheus*, art. în Smith-Wace, I, p. 899; Quasten, *Patrology*, II, p. 144; I. G. Coman, II, p. 477-478; DHGE 14, 685-686; M. Simonetti, *Dorothee d'Antioche*, în DECA, I, p. 726.

Dorotei de Gaza

Dorotei de Gaza (sec. VI), monah și stareț, ucenic al lui Varsanufie și Ioan de la mănăstirea starețului Seridos. Ajuns stareț, el lasă călugărilor o serie de *Instrucțiuni, scrisori și sfaturi*. A realizat o sinteză minunată a *Apophtegmelelor* capadocienilor, Sf. Ioan* Hrisostom, Marcu* Eremitul și Isaia, mai exact, a tradițiilor monahismului palestinian. Nu se angajează în controversele hristologice ale vremii. Prin Teodor Studitul, a influențat monahismul grec, rus și arab.

Migne, PG, 88, 1611-1846; CPG, 7352-7360; W.M.Sinclair, *Dorotheus* (12), art. în Smith-Wace, I, p. 901; Regnault, *Dorothee de Gaza. Oeuvres spirituelles*, SCh., 92, Paris, 1963; M. Paparazzi, *Doroteo di Gaza. Insegnamenti spirituali*, Roma, 1979; L. Cremaschi, *Doroteo di Gaza. Scritti e insegnamenti spirituali*, Roma, 1980; J. Gribomont, *Dorothee de Gaza*, în DECA, I, p. 726; J. Pauli, OSB, *Dorotheus von Gaza*, în LACL, p. 181-182 cu bibliografie.

Dorotei de Marcianopolis

Dorotei, episcop de Marcianopolis și mitropolit de Moesia II, în prima jumătate a sec. V. Adept al lui Nestorie*, participă la sinodul de la Efes din 431, unde se raliază împotriva lui Chiril* al Alexandriei. La scurtă vreme după sinod este suspendat din scaun, însă comunitatea nu-l primește pe succesorul său. Împăratul Teodosie îl trimite în exil în Capadocia. De la el ne-a rămas o corespondență legată de controversa vremii. În latină s-au păstrat *Ep. ad populum Constantinopolitanum*, *Ep. ad Alexandrum pisc. Hierapolis et Theodoretum episc. Cyri* și două scrisori către Ioan de Antiohia referitoare la misiunea lui Pavel de Emesa. Mai există un fragment în siri-

acă dintr-o scrisoare către împăratul Marcian și dintr-un tratat, *Interpretatio fidei*, care a fost un comentariu asupra hotărârilor doctrinare de la Niceea.

CPG 5781-5786; ACO 1, 4, 88; ACO 1, 4, 164 și urm.; ACO 1, 4, 114, 144; F. Nau, *Ep. ad Marcianum*, în PO, 13, 181 text siriatic și trad. în franceză; J. Lebon, *Interpretatio...*, în CSCO 101-102, 95/68 text siriatic și trad. în latină; DHGE 14, 688; M. Simonetti, *Dorothee de Marcianopolis*, în DECA, I, p. 727; B. Windau, *Dorotheus von Marcianopolis*, în LACL, p. 182 vezi și bibliografia.

Dositei de Samaria

Dositei de Samaria (sec. II), eretic iudeo-gnostic din Samaria. Secta lui nu poate fi considerată creștină pe motiv că el se prezintă ca rival al Domnului și nicidecum ca discipol. Izvoarele documentare patristice referitoare la el, iudaice și arabe, nu sunt concludente și de aceea este greu să ne formăm o imagine unitară despre el. Ceea ce se poate spune este că el e originar din Samaria și că s-a născut în sec. I. Hegesip* afirmă că el a fost întemeietorul uneia din sectele eretice care au zdruncinat pacea din Biserica. Alte texte îl asociază cu Ioan Botezătorul, și îl consideră predecesorul și magistrul lui Simon Magul. Totodată, este prezentat de Origen* ca *Tahib*, adică Mesia al Samariei, prezis în Deut. 18,18. Dositei nu s-a bucurat de mare audiență. El cerea adepților săi observarea riguroasă a legii mozaice, mai ales a sabbatului și a purificării rituale. Secta lui a avut un număr restrâns de adepți. Cu toate acestea, a dăinuit până în sec. X. În biblioteca gnostică descoperită la Chenoboskion (Nag Hammadi) se află un text intitulat: *Revelația lui Dositei* sau *Cei trei stâlpi ai lui Seth*. Nu suntem siguri dacă acest text îi aparține lui Dositei

din Samaria sau unui alt Dositei. Dacă îi aparține lui Dositei de Samaria, atunci el trebuie pus în legătură cu originile gnosticizmului.

A. Hilgenfeld, *Die Ketzergeschichte des Urchristentums urkundlich dargestellt*, Leipzig, 1884 (retip anast., Hildesheim, 1963), p. 155-161; S. Krauss, *Dosithee et le Dositheens*, în *Revue des Études juives*, XLII, 1901, p. 27-42; K. Kohler, *Dositheus, the Samaritan Heresiarch, and his Relations to Jewish and Christian Doctrines and Sects*, în *American Journal of Theology*, 15, 1911, p. 404-435; J. Doresse, *Les Livres secrets des gnostiques d'Égypte*, 1958, p. 206-209; R. McL., Wilson, *Simon, Dositheus and the Dead Sea Scrolls*, ZRGG, 9, 1957, p. 21-30; G. Salmon și J.M. Fuller, *Dositheus* (1), art. în *Smith-Wace*, I, p. 902-905; Cross, *Dositheus*, art. în *ODCC*, p. 421-422; C. Gianotto, *Dosithee de Samarie*, art. în *DECA*, I, p. 727-728.

Dracontius, Blossius Aemilius

Dracontius, Blossius Aemilius (sec. V), poet latin, s-a născut într-o familie senatorială care a emigrat în Africa pe la mijlocul sec. V. Studiază la Cartagina, la școala lui Felicianus, acumulând o vastă cultură clasică. Până în 484 activează în domeniul juridic. În urma publicării unui poem (*carmen ignotum*), în care laudă un personaj necunoscut, identificat uneori cu împăratul Teodoric, alteori cu împăratul Zenon, stârnește mânia lui Gonthamond, care îl încarcerează. Este eliberat din închisoare de urmașul acestuia, Trasamond, și își reia activitatea juridică. Compune primele sale poeme importante, *Hylas* și *Laus Herculis*, de inspirație păgână și scolastică. Acestea sunt urmate de *Controversia de statua viri fortis* și *Deliberativa Achillis, an corpus Hectoris vendat*. Experiența neplăcută pe care a

avut-o în închisoare, a determinat scrierea poemelor: *Satisfactio*, pe care îl adresează lui Gonthamond (484-496), solicitându-i iertarea, și *Laudes Dei*, scris în ultimii ani de închisoare, în care descrie frământări teologice preluate din Vechiul și din Noul Testament. Ultimii ani ai poetului sunt învăluiți în mister. Cât privește valoarea operei sale poetice, păreri sunt împărțite. Reținem însă contribuția sa deosebit de importantă la promovarea literaturii de gen în limba latină.

Migne, PL 60, 679-932; ed. completă: Fr. Vollmer, *Mon. Germ. Hist., Auct. antiquiss.*, XV, Berlin, 1905; F. de Duhn, *Dracontii carmina minora*, Leipzig, 1873; G. Boissier, *L'Afrique romaine*, Paris, 1901, p. 309 și urm.; D. Romano, *Studi Draconziani*, Palermo, 1960; F. Bertini, *Autori latini in Africa*, Genova, 1974, p. 81-97; J. Fontaine, *Naissance de la poésie dans l'Occident chrétien*, Paris, 1981, p. 252; E.M. Young, *Dracontius, Blossius Aemilius*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 905-907; Cayré, II, p. 211-212; Tixeront, *Patrologie*, p. 466-468; Altaner-Stuiber, 1980, p. 498 și urm.; G. Bardy, *Dracontius*, în *DSp*, III, col. 1706-1711; S. Constanza, *Dracontius Blossius Aemilius*, în *DECA*, I, p. 729-730; J. Schwind, *Dracontius*, în *LACL*, p. 182-183 cu bibliografie.

Druthmar

Chrétien de Stavelot, poreclit Duthmar, călugăr benedictin din sec. IX, gramatician și scriitor latin. S-a născut în Aquitania și îmbracă haina monahală la abația Corbie din dioceza Amiens, de unde a fost chemat la Stavelot și apoi la Melmédy. A decedat în jurul anului 880. De la el ne-a rămas un *Comentariu la Evangelia după Matei*, în a cărui prefață comentatorul explică motivul scrierii comentariului. El nu păstrează doar o singură metodă de interpretare. Predomi-

nantă este metoda literală, la care adaugă informații istorice și geografice. Comentariul a fost redactat pe la mijlocul sec. IX și a fost dedicat monahilor de la mănăstirea Stavelot și elevilor săi. În aceeași prefață, el își expune intenția de a realiza un comentariu la Evanghelia după Ioan și după Luca. Există o serie de notițe care ne determină să credem că el a început să lucreze la acest proiect. Nu avem însă o formă definitivă a acestor comentarii. Druthmar rămâne în istoria exegezei biblice pentru contribuția pe care el o aduce prin Comentariul la Evanghelia după Matei, mai ales prin folosirea metodei criticii literare, în care deslușim cultura sa vastă, religioasă și laică, și în cele din urmă tendința de promovare a unei intense vieți duhovnicești.

Migne, PL 106, 1259-1520; MGH, *Epistolae*, t. 6, Berlin, 1925, p. 177-178; R. Simon, *Histoire critique des principaux commentaires du Nouveau Testament*, Rotterdam, 1693, p. 370-377; R. Ceillier, *Histoire générale des auteurs sacrés ecclésiastiques*, t. 12, Paris, 1862, p. 419-423; M.L.W. Laistner, *A Ninth-Century Commentator on the Gospel according to Matthew*, în *Harvard Theological Review*, t. 20, 1927, p. 129-149; Fr. Stegmüller, *Repertorium biblicum medii aevi*, t. 2, Madrid, 1950, p. 238-239; L. Bergeron, *Druthmar*, art. în DSp. III, col. 1721-1723 cu bibliografie.

Dulcitius

Dulcitius, tribun și notar imperial însărcinat să îndeplinească decretele imperiale împotriva donatiștilor. În timp ce propunea trimiterea acestora 'la moartea pe care o meritau', se dovedea deosebit de

îngăduitor față de Gaudențiu*. Augustin* îi scrie atrăgându-i atenția că, în timp ce față de donatiști este foarte aspru, față de episcopul donatist Gaudențiu, se arăta mai blând. În general, Augustin are cuvinte bune față de Dulcitius, rezumând pe scurt propriile sale argumente împotriva donatiștilor privind natura martiriului, libertatea de conștiință etc.

Fer. Augustin, *Ep.* 204 (61); Idem, *Retract.*, II, 59; E.B. Birks, *Dulcitius* (2), art. în Smith-Wace, I, p. 911.

Dynamius

Dynamius († 601), a fost cunoscut sub numele de Dynamius Patricius, după denumirea funcției pe care a îndeplinit-o *patricium Galiarum*. S-a născut într-o familie aristocrată la Arles pe la mijlocul sec. VI. La vârsta de 30 de ani este numit guvernator al Marsiliei, unde s-a făcut cunoscut prin asprimea și avariția sa. Mai târziu, își schimbă modul de viață, după cum aflăm de la Grigorie* de Tours, care îi laudă dărnicia și sprijinul pe care l-a acordat Bisericii. De la el au rămas două scrisori și viețile sfinților Marius, abate de Bevon și Maxim, abate de Lerini, mai târziu episcop de Riez. Îi mai este atribuit și un poem *De Lerine insula*.

Migne, 80, 25-26 și 31-40; CPL, 1058, 2125; MGH, *Epist.* III, 127, 130-131; CCL, 117, 430-431 și 435-436; *Anthologia Latina*, I, 2, Lipsiae, 1906, p. 265-266; E. Venables, *Dynamius* (3), art. în Smith-Wace, I, p. 914; S. Zincone, *Dynamius Patricius*, art. în DECA, I, p. 734; C. Kasper, *Dynamius Patricius*, în LACL, p. 183-184 cu bibliografie.

E

Ebbo (Ebo) de Reims

Ebbo sau Ebo, arhiepiscop de Reims în Franța. S-a născut în anul 775, fiind fiul unui rob și al Himiltrudei, dădaca lui Ludovic I cel Pios. Este educat la aceeași școală cu Ludovic I cel Pios. Când acesta se urcă pe tronul Aquitaniei, îl numește bibliotecar personal, iar când devine împărat, mijlocește numirea lui pe scaunul arhiepiscopal din Reims. Ebbo s-a dovedit a fi un episcop destoinic, bun administrator și diplomat. Prestigiul de care s-a bucurat la curtea imperială i-a atras numirea de *missus* în provincia sa. Misiunea încredințată lui de papa Paschal I în Danemarca, în 822-823 a fost un eșec. Sub diverse motive politice complotează împotriva lui Ludovic I cel Pios în favoarea fiului acestuia Lothaire I. Când Ludovic revine pe tron în 835, el se refugiază și în pofida faptului că și-a cerut iertare, a fost depus din treaptă prin hotărâre sinodală. După moartea lui Ludovic, Lothaire devine împărat și îl repune în scaun. Întrucât pedeapsa sinodală nu fusese ridicată, nu este recunoscut ca episcop. În plus, el refuză o misiune diplomatică la Constantinopol, ceea ce l-a supărat pe Lothaire, care îl privează de toate veniturile. Ebbo se refugiază la curtea lui Ludovic Germanul, care îl numește episcop de Hildesheim, unde a decedat în 851. De la el au rămas câteva scrieri minore. Flooard* menționează două inscripții, iar

în *Appendix ad historiam Remensis ecclesiae* este reprodusă o serie de norme pentru slujitorii bisericii din Reims, care datează din vremea lui Ebbo. În scrisoarea pe care o trimite lui Haltigar, episcop de Cambrai, Ebbo îl roagă pe acesta să scrie o slujbă de penitență, în vederea reînstaurării ei în practica bisericii sale. *Apologia* sa reproduce o parte din declarațiile făcute la sinodul de la Thionville, din 835, care l-a suspendat din treaptă. Biblioteca municipală din Épernay păstrează vestitul *Evangheliar al lui Ebbo*, scris în vremea sa la abația Hautvillers din Champagne, între 817-834.

Migne, PL 5, 105, 116; Fliche.Martin, V, 6; H. Leclercq, în DACL 4, 2, col. 1697-1703; 14, 2, 2213-2290; É. Lesne, *La Hiérarchie épiscopale en Gaule et en Germanie*, Lille, 1905; J. Daoust, *Ebbo (Ebo) of Reims*, în CE, V, 26.

Ebionit-ți

Ebionit-ți (în ebr. אַבּוֹרִיטִים - ebionim - sărac). Membri unei grupări sectare, creștino-iudaice, care a activat în primele veacuri după Hristos, descendenți din iudaizantii epocii apostolice. Termenul *ebionit* este întâlnit pentru prima dată la Sf. Irineu*, fiind preluat de Ipolit* și Origen*. Ei susțineau că iudaismul nu era doar un element pregătitor pentru creștinism, ci reprezenta o instituție veșnic validă, ușor modificată de creștini. Valoarea creștinismului rezidă doar în faptul că perpetuează și completează iudaismul. Singurul garant valid al adevărului nou, al Evangheliei lui Hristos, este caracterul divin al Vechiului Legământ cu Moise. De aici, accentul deosebit pe care ebionitii îl puneau asupra legii mozaice. Iisus Hristos a fost 'Fiul lui Iosif și al Mariei născut după legea procreării uma-

ne', 'simplu om, nimic mai mult decât un descendent al lui David și nicidecum Fiul lui Dumnezeu' ne informează Tertullian* în legătură cu învățătura ebionită. De aceea, ebioniții neagă nașterea feciorelnică a Mântuitorului, traducând termenul *parthenos* din Isaia 7, 14 prin *neanis*. Totuși, în viața lui Iisus a avut loc o mare schimbare cu ocazia botezului, când 'a fost uns prin alegere și a devenit Hristos', primind astfel putere de la Dumnezeu pentru a-și împlini misiunea Sa pământească. Cu toate acestea, el rămâne om simplu. Evenimentul Botezului Mântuitorului este descris în perspectivă ebionită în 'Evanghelia după evrei', text apocrif întrebuintat de această sectă, după Eusebiu* de Cezareea. Sf. Irineu afirmă că ar fi fost vorba de Evanghelia după Matei.

Ebioniții au mai fost cunoscuți și sub alte denumiri: *homuncioniți*, *anthropieni*, *anthropolatrieni*, datorită concepției lor hristologice, *peratici*, în funcție de locul unde erau concentrați, adică Peraceea, și *symmahieni*, după numele lui Symmachus*, singurul scriitor, membru al secței, al cărui nume s-a păstrat.

Nu se știe cu exactitate care a fost relația lor cu nazareii sau nazoreii; dacă sunt una și aceeași grupare sau dacă este vorba de două grupări diferite.

Justin, *Dialogul cu Trifon*, 47; Irineu, *Adv. Haer.* I, 26, 2; III, 21, 1; V, 1, 3; Ipolit, *Refut. Omn. Haer.*, VII, 34 și IX, 13-17; R.A. Lipsius, *Quellen der ältesten Ketzer-geschichte*, 1875; J.M. Fuller, *Ebionism and Ebionites*, în Smith-Wace, II, p. 24-28; H. J. Schoeps, *Ebionite Christianity*, în *Journal of Theological Studies*, N.S., IV, 1953, p. 219-224; J.A. Fitzmeyer, *The Qumran Scrolls, the Ebionites and their Literature*, în *Theological Studies*, XVI, 1955, p. 335-372; G. Strecker, *Das Judenchristentum der Pseudoklementinen*, TU 70, 1958; A.F.J. Klijn și G.J. Reinik, *Patristic Evidence for Jewish-*

Christian Sects, Supplements to *Novum Testamentum*, XXXVI, Leiden, 1973, p. 19-43; F.X. Murphy, *Ebionites*, în CE, V, p. 29; Cross, *Ebionites*, ODCC, p. 438-439; A.F.J. Klijn, *Ébionites*, în DECA, I, p. 737-738.

Ebioniți, Evanghelia după

Denumire dată unei evanghelii apocrife, despre care se presupune că ar fi fost folosită de către ebioniți. Epifanie* afirmă că ebioniții 'primesc Evanghelia după Matei', numind-o 'Evanghelia după evrei' (*Adv. haer.* 30, 13-16, 22). Quasten susține că această evanghelie este probabil identică cu *Evanghelia celor Doisprezece Apostoli*, menționată de Origen* (*Hom. In Luc.* I) și că Ieronim* a greșit, identificându-o cu *Evanghelia după evrei*, deși A. Schmiedtke este de aceeași părere cu Ieronim.

A. Hilgenfeld, *Novum Testamentum extra Canonem Receptum*, fasc. IV, 1866, p. 32-38; W. Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, vol. I, James & Co., Westminster/John Knox Press, 1991, p. 139 și urm.; Quasten, *Patrology*, I, p. 113-114; A. Schmiedtke, *Neue Fragmente zu den juden-christlichen Evangelien*, TU, 1911; idem, *Zum Hebraeerevangelium*, în *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums*, XXXV, 1936, p. 24-44; Cross, *Ebionites, Gospel according to the*, în ODCC, p. 439; A.F.J. Klijn, *Ébionites*, în DECA, I, p. 737-738; G. Röwekamp, *Ebionäerevangelium*, în LACL, p. 185.

Ecthesis

Ecthesis (gr. ἔκθεσις - declarație de credință). Formulă doctrinară, decretată de împăratul Heraclie în anul 638, prin care se afirmă cele două firi sau naturi, divină și umană, în Hristos, unite într-o singură voință. Heraclie interzice folo-

sirea termenului *energeiai*, fie că era vorba de două sau o singură voință. Conținutul acestei formule dădea câștig de cauză taberei monotelite, adică acelei grupări care afirma o singură voință în Persoana lui Hristos. Tendința monotelită a documentului a fost respinsă cu deosebită fermitate de Sf. Maxim* Mărturisitorul. De altfel, deși a fost aprobat de sinoadele de la Constantinopol (638 și 639) ținute în vremea Patriarhului Serghie, autorul propriu-zis al formulei, după cum îl informa Heraclie pe papa Ioan IV, *Ecthesis*-ul va fi anulat.

J. Hardouin [Harduinus], *Acta Conciliorum et Epistolae Decretales, ac Constitutiones Summorum Pontificum*, Paris, 1714-1715, vol. III., Col. 791-796; Sophronius, PG 87, 3; Honorius, *Epist.*, Patr. Lat., 80, 5; A. Flich - V. Martin (ed.), *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, vol. V, Paris, 1938, p. 131-134; Cross, *Ecthesis, The*, în ODCC, p. 443.

Edessa

În prezent orașul Urfa din Turcia. Fostă capitală a populațiilor osrhoene din nordul Mesopotamiei. În sec. al VIII-lea î.Hr., cetatea a fost cucerită de asirieni, primind numele de Ruhu (în siriacă Urhoi). Seleucus I reconstruiește cetatea în 304 î.Hr., și o numește Edessa. Capitală a Regatului Edessa sau Osrhoene. Romanii o distrug, sub împăratul Traian, și o transformă în colonie romană (*Colonia Marcia Edessenorum*), în 217. În anul 609 cade sub perși. Bizantinii o recuceresc în 628, sub Heraclie. În 639, este preluată de arabi, iar în 1031 recucerită de bizantini. În vremea cruciadelor, Baldwin din Flandra o cucerește, în 1098. Va cădea în mâinile turcilor selgiucizi în 1144, iar în 1182, Sultanul Saladin o trece sub stă-

pânire egipteană. Mongolii o devastează în 1391, iar turcii o reconstruiesc în 1637. Creștinismul datează în Edessa din perioada apostolică. Eusebiu* de Cezareea menționează o scrisoare legendară păstrată în *Cronica lui Addai*, scrisă probabil de împăratul Abgar V Ukhama al Edessei și adresată Domnului nostru Iisus Hristos, care l-a trimis pe apostolul Addai* să-i încreștineze pe edessenieni. De istoria creștinismului în Edessa se leagă și numele sf. Apostol Toma*, ale cărui moaște au fost aduse din India la Edessa în sec. al IV-lea. Origen* ne mai informează că Sf. Apostol Toma a predicat creștinismul la părții din Siria de răsărit. Primul episcop, Palut, a fost sfințit și numit de către Serapion din Antiohia (c. 200). Lui îi revine răspândirea creștinismului în Siria de răsărit și în Persia. Literatura creștină și mai ales cea de limbă siriacă, a cunoscut o deosebită dezvoltare la Edessa. Aici a fost făcută prima traducere a Bibliei în siriacă numită *Peshitta** și tot aici a fost redactat *Diatessaronul* lui Tatian*. Tot aici a funcționat școala nestoriană persană până la închiderea ei în 489. De altfel, Edessa a fost un centru important al monofizitismului.

W. Cureton (ed.), *Ancient Syriac Documents relative to the Earliest Establishment of Christianity in Edessa and the Neighbouring Countries, from the Year After Our Lord's Ascension to the Beginning of the Fourth Century*, 1864; I. Ortiz de Urbina, *Le origini del cristianesimo in Edessa*, în *Gregorianum* 15, 1934, p. 82-91; A. F. J. Klijn, *Edessa, de Stad van den Apostel Thomas*, Baarn, 1962; J. B. Segal, *Edessa. The Blessed City*, Oxford, 1970; H. J. W. Drijvers, *Cults and Beliefs in Edessa*, Leiden, 1980; G. Orlandi, *Edessa*, CE, V, p. 102-103; R. Lavenant, *Édesse*, în DECA, I, p. 750-752.

Edessa, Cronica de la

Cronica de la Edessa, în latină *Chronicum Edessenum*. Primul document siriac datat. Cronica a fost scrisă în secolul al VI-lea de către un autor necunoscut. Cronicarul și-a început relatarea cu inundația ce s-a abătut asupra cetății Edessa în anul 201, informațiile fiind destul de sărace, până când ajunge la anul 202. Din acest document aflăm că biserica creștinilor (*ecclesia christianorum*) din cetate nu a fost cruțată de furia apelor dezlănțuite. Sunt consemnate în cronică alte evenimente importante din viața cetății și succesiunea episcopilor pe tronul edessenian. Ultimele informații datează din anul 540, dată la care se crede că a fost scrisă această cronică. Cronica se păstrează doar într-un singur manuscris (Vat. Syr. 163) și a fost editat de Assemani.

Assemani, BO, I, p. 388-417; I. Guidi et. al. (ed. și trad.), *Chronica Minora*, 6 v., Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 1-6, Scriptores syri ser. 3-4, 1903-1905; trad. în engleză: B.H. Cowper, *The Journal of Sacred Literature*, seria a 4-a, 4, 1864, p. 28-45; I. Ortiz de Urbina, *Edessa, Chronicle of*, în CE, V, p. 103.

Edessa, Școala din

Prin convertirea casei regale (aprox. 202), Edessa a devenit un puternic centru de cultură creștină și intensă activitate teologică al creștinătății orientale. Printre primii scriitori de limbă siriacă care au activat aici reținem pe Bardesanes* (Bar Daisan) și Lucian* de Antiohia, despre care se spune că ar fi studiat exegeza biblică sub îndrumarea lui Macarie* din Edessa. Aceleași studii au fost urmate și de Eusebiu* din Emesa (Homs).

Împăratul roman Iulian Apostatul cedează cetatea Nisibe perșilor, în anul 363 și în consecință școala teologică de aici condusă de Efrem* Sirul va fi transferată la Edessa. Efrem organizează nucleul creștin existent aici într-o puternică școală teologică, rămânând în fruntea ei timp de 10 ani. Ucenicii pe care i-a avut Efrem Sirul nu s-au ridicat la statura lui intelectuală și spirituală. În *Testamentul* său, el îi recomandă pe Abha*, Avraam*, Simeon, Mara* de Aggel și Zenobiu de Gezirta. La aceștia au fost adăugați Paulona și Arwat (Arvad), dar care au îmbrățișat învățături eretice. La moartea sa, în 373, la conducerea școlii vine Qijore* (Cyr) care urmează, pentru scurtă vreme, tradiția exegetică a lui Efrem Sirul, după care o înlocuiește cu cea a lui Teodor* de Mopsuestia. Acesta a avut o serie de ucenici, ca de exemplu, Barsauma* din Nisibe, Ma'anadin Rewardashir, Kumi* și Proba*. Aceștia din urmă au tradus în limba siriacă lucrările lui Teodor, iar școala din Edessa preia tradiția școlii antiohiene, ceea ce l-a deranjat foarte mult pe episcopul Rabbula* de Edessa (412-435), partizan al lui Ciril din Alexandria. Lui Rabbula îi urmează la conducerea școlii, Ibas* de Edessa (435-457). În *Scrisoarea către Maris*, Ibas critică hristologia alexandrină, stârnind dezbateri serioase în rândurile participanților la Sinodul ecumenic de la Calcedon (451). De altfel, *Scrisoarea* a fost condamnată în timpul împăratului Justinian, cu ocazia sinodului ecumenic de la Constantinopol (553).

Mulți dintre cei ce au studiat la școala din Edessa în secolul al V-lea au devenit episcopi în Biserica persană: Simeon din Beit Arsham, Acaciu Arameanul, Avraam Medul, Narses Leprosul etc.

În 437, la conducerea școlii vine Narses. Datorită convingerilor sale nestoriene, el

a fost alungat din Edessa în 451. Narses se stabilește la Nisibe unde a înființat o nouă școală teologică la invitația Episcopului Barsauma. Școala din Edessa nu va mai dăinui multă vreme, iar prerogativele ei vor fi preluate de școala din Nisibe. În 489, ea a fost închisă de episcopul Cyrus II, din porunca împăratului Zeno. Pe ruinele școlii a fost clădită o biserică închinată Sf. Fecioare Maria.

E.R.Hayes, *L'École d'Édesse*, Paris, 1930; R. Duval (ed.), *Testament de s. Ephrem*, în *Journal Asiatique* 18, 1901, p. 234-319; R. Nelz, *Die theologischen Schulen der morgenländischen Kirchen*, Bonn, 1916; A. Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn, 1920, 34, 66, 100-107; F.X. Murphy, *Edessa, School of*, în CE, V, p. 103-104.

Efes

Cetatea Efes a fost întemeiată de către coloni ionieni în secolul al XI-lea î.Hr., la gura râului Cayster. De-a lungul anilor, Efesul a fost stăpânit de sardini, perși, atenieni și macedonieni. În anul 133 î.Hr., cetatea a fost dăruită romanilor de către Attalus III al Pergamului, devenind mai apoi capitala provinciei Asia Minor (27 î.Hr. - 287 d. Hr.). Efesul a jucat un rol deosebit de important în antichitate, fiind un mare centru cultural, comercial și religios. Este cunoscut datorită Templului dedicat zeiței Diana (Artemis), construit de Chersifron în secolul al VI-lea î.Hr. și reconstruit de arhitectul Dincrate în sec. al IV-lea (probabil în jurul anului 330) î.Hr. și considerat 'Una din cele șapte minuni ale lumii'. Templul a fost distrus de goți în anul 262 d. Hr. În perioada apostolică, Efesul a fost scena unei activități misionare deosebit de fructuoase întreprinsă de Sf. Apostol Pavel care l-a vizitat în timpul celor trei călătorii misionare. În cea de a treia călă-

torie misionară, Sf. Apostol Pavel a poposit aici timp de trei ani, propovăduind evanghelia mai ales păgânilor din cetate. Sf. Apostol Pavel le va adresa efesenilor una din epistolele sale. Tot de perioada apostolică se leagă credința că Sf. Apostol și Evanghelist Ioan ar fi locuit aici la bătrânețe. Efesul mai este una din cele 'șapte Biserici' menționate în Apocalipsă (2, 1-7).

În istoria Bisericii creștine, Efesul a fost locul unde s-a întrunit cel de al treilea sinod ecumenic în anul 431. Tot aici s-a ținut sinodul „tâlhăresc”, Latrocinium, în 449 și un sinod monofizit sub Timotei* Aelurul. În secolul al IX-lea, episcopii Hypatie și Teofil au participat la controversa iconoclastă.

Efesul este locul unde au fost înmormântați, potrivit tradiției, sfinții Ioan, Luca, Maria Magdalena, Timotei, Filip Diacoul și pustnicul egiptean Pavel. Sf. Iri-neu* menționează o tradiție potrivit căreia Sf. Ioan a scris Evanghelia sa în Efes și că a fost ucis tot aici, în timpul domniei împăratului Traian. Nu departe de teatrul antic au fost descoperite ruinele bisericii unde s-a întrunit sinodul ecumenic de la Efes (431), iar la aproximativ un kilometru și jumătate se află peștera unde s-au retras cei Șapte Sfinți adormiți, refugiați aici probabil în timpul persecuției lui Dioclețian. Turnul din zidul original al cetății este considerat locul unde a fost închis Sf. Apostol Pavel. În partea de sud a cetății au fost escavate ruinele unei mănăstiri, despre care se spune că este locul de unde Sf. Fecioară a fost ridicată cu trupul la cer.

J.T. Wood, *Discoveries at Ephesus, including the Site and Remains of the Great Temple of Diana*, 1877; D.G.Hogarth și alții, *Excavations at Ephesus. The Archaic Artemisa*, British Museum Publication, 1908 și atlas 1908; W. M. Ramsay, *The Letters of the*

Seven Churches in Asia and their Place in the Plan of the Apocalypse, 1904, p. 210-250.; P.T. Camelot, *Ephesus*, art. în *New Catholic Encyclopedia*, vol. V, San Francisco, Toronto, London, Sydney, 1967, p. 457-459.

Efes. Sinodul de la

Cel de al treilea sinod ecumenic care s-a ținut la Efes în anul 431, convocat de către împăratul Teodosie II în vederea rezolvării controverselor stârnite de Nestorie*, care nu recunoștea titlul de *Theotokos* acordat prin tradiție Fecioarei Maria. Sinodul a fost deschis la 7 iunie 431, sub conducerea Sf. Ciril* al Alexandriei, oponentul principal al lui Nestorie. Deși episcopii orientali, susținători ai lui Nestorie, și reprezentanții papei Celestin nu sosiseră, cei 150 de episcopi prezenți la Efes au aprobat, în prima sesiune, din 22 iunie 431, doctrina cuprinsă în scrisoarea pe care Ciril i-a adresat-o lui Nestorie (*Epist.4*), dar nu și cele 12 anateme. La sosirea partidei episcopilor orientali, conduși de Ioan de Antiohia, aceștia au fost informați de hotărârea sinodului. Ei refuză hotărârile sinodului, țin propria lor sedință și îi excomunică, depunându-i din treaptă, pe Ciril și pe episcopul Memnon. Fiind informat de această hotărâre, împăratul Teodosie II anulează hotărârile luate la 22 iunie. La sosirea reprezentanților Romei, are loc o nouă întrunire a partidei ciriliene (10-11 iulie). Cu această ocazie, este confirmată hotărârea din 22 iunie, prin care Nestorie a fost condamnat. Totodată, au fost condamnați Ioan* de Antiohia, adepții săi, împreună cu Teodoret* din Cyr. În cadrul sesiunii din 22 iulie se hotărăște să nu se formuleze o altă formulă de credință decât cea prezentată în crezul nicean. În luna august, li se cere, prin decret împărătesc,

episcopilor adunați la Efes să părăsească cetatea, iar Nestorie, Chiril și Memnon au fost depuși din treaptă și arestați. Ambele partide solicită sprijinul împăratului. Au urmat o serie de dezbateri teologice, în cadrul cărora fiecare tabără și-a prezentat punctul de vedere. În cele din urmă, în aprilie 433, Chiril și Ioan ajung la înțelegere. Acesta din urmă mărturisește că Fecioara Maria este *Theotokos*, Născătoare de Dumnezeu, 'deoarece Cuvântul lui Dumnezeu a luat trup și s-a făcut om'. Deși în Hristos cele două naturi, divină și umană, sunt deosebite, ele sunt însă unite și atribuite unei singure persoane (*prosopon*), deoarece există un singur Hristos și un singur Fiul, care s-a născut din Fecioară și este adorat ca fiind singurul Hristos. A respinge unirea celor două naturi sau firi, ar fi însemnat să se vorbească despre două persoane diferite. Episcopii orientali îl anatemizează pe Nestorie, spre marea satisfacție a lui Chiril, care se reține de la a mai face referiri la problema controversată a naturii unice și la anateme. Papa Sixt III, urmașul lui Celestin, trimite scrisori de felicitări lui Chiril și Ioan.

Pentru istoria dogmelor, sinodul ecumenic de la Efes are o importanță deosebită, în sensul că recunoaște și consfințește teologia Sf. Chiril privind unitatea Cuvântului întrupat, unirea celor două naturi într-un singur ipostas, fără ca deosebirea dintre ele să fie anulată, afirmarea faptului că Dumnezeu Cuvântul S-a născut, a suferit, a murit în trupul cu care S-a unit. În ceea ce privește documentele sinodale sau actele conciliare, Sinodul de la Efes a fost primul sinod ale cărui acte s-au păstrat în original. Ele reprezintă diverse colecții ce adună la un loc procesele verbale, epistolele, hotărârile etc., ale sinodului. Există trei colecții: *Atheniensis*, *Segueriana* și *Vaticana*. În secolul VI,

aceste documente au fost traduse în latină. Documentele propriu-zise ale sinodului au fost publicate în diverse colecții: *Mansi* 4-5; E. Schwartz, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, 5, Berlin 1921-1929, V. 1, *Concilium Ephesinum*.

Socrate, Ist. Bis., 7. 29-34; P.G., 67, 29-872; Evagrie, Ist. Bis., cap. 1, 2-7; P.G. 86, 2, 2419-2444; P.T. Camelot, *Éphèse et Chalcedoine*, v. 2 în *Histoire des conciles oecumeniques*, Paris 1962; E. Schwartz, *op.cit.*, 1, 5, 1922-1930; H. Jedin, *Ecumenical Councils of the Catholic Church*, Glen Rock, 1960; H.J. Margull, *The Councils of the Church*, Philadelphia, 1966; J. Stevenson, *Creeds, Councils, and Controversies*, New York, 1966; M. Simonetti, *Éphèse*, în DECA, I, p. 821-822.

Efes. Sinodul tâlhăresc de la

Condamnarea lui Eutihie* de către Flavian* la sinodul de la Constantinopol din 22 nov. 448 și confirmată de împăratul Teodosie II, la sugestia eunucului Chrysaphius, nu a fost pe placul lui Eutihie, dar nici al adeptilor săi. Astfel, împreună cu Dioscur*, Eutihie convoacă un sinod care să-l reabiliteze și, în consecință, să îl depună pe Flavian, 'reafirmând credința ortodoxă' împotriva lui Nestorie, adică împotriva celor care nu s-au conformat formulărilor doctrinare propuse de Eutihie. Sinodul a fost deschis la 8 august 449 sub președinția lui Dioscur, Patriarhul Alexandriei, susținător înfocat al monofizitismului. Eutihie a fost reabilitat și repus în drepturi, iar Flavian și ceilalți episcopi au fost depuși, în timp ce delegații Papei Leo I au fost insultați, cererea lor de a se citi Tomosul lui Leon fiind respinsă, iar disputa care s-a iscat în legătură cu această respingere a fost suprimată de către soldați.

În cea de a doua sesiune din 22 august, au fost depuși episcopii suspectați de nestorianism: Teodoret* de Cyr, Ibas* de Edessa și Domnus de Antiohia. În concluzie, sinodul a respins formulările propuse de Ciril* de Alexandria și Ioan* de Antiohia. Diaconul Ilarie, unul din delegații Papei Leo I, care a izbutit să fugă, îl informează pe papă în legătură cu cele întâmplate. Acesta convoacă un sinod local la 29 septembrie 449, denunță sinodul, numindu-l *latrocinium* - tâlhăresc (vezi și *Ep.* 95 adresată împărătesei Pulheria în care descrie sinodul ca fiind 'non iudicium, sed latrocinium').

Acta Conciliorum oecumenicorum vol. 2.1.1, (1933) p. 68-101; vol. 2. 3.1, (1935), p. 42-91; S.G.F. Perry, *The Second Synod of Ephesus*, Dartfor, 1881; Hefele-Leclercq, *op.cit.*, pt. 1, 1908, p. 555-621.

Efrem Sirul, Sf.

Sf. Efrem Sirul (c. 306-373), exeget biblic, scriitor bisericesc, cel mai de seamă părinte al Bisericii siriene, numit și 'prophetul sirienilor', s-a născut la Nisibis, pe Daisan, un afluent al Eufratului (Mesopotamia), în anul 306. Unii cercetători susțin că părinții săi au fost păgâni, tatăl fiind preot al zeului Abnil, al cărui templu a fost distrus de împăratul roman Jovian. După altă versiune a nașterii sale, părinții săi au fost creștini, dând copilului lor o educație creștină aleasă, care a fost desăvârșită de episcopul Iacob* din Nisibis, unul din cei '318 Părinți' participanți la sinodul întâi ecumenic de la Niceea (325), și pe care, se pare, că l-ar fi însoțit la acest sinod. Același episcop l-a botezat și l-a hirotonit diacon, treaptă sacerdotală la care a rămas întreaga viață. O influență și mai mare asupra lui Efrem se crede că ar fi avut-o Vologeses

(350-361), urmaș al lui Iacob de Nisibis, deși la această vreme Efrem era cunoscut foarte bine, fiind deja conducătorul Școlii din Nisibis.

După moartea împăratului Constantin cel Mare, Sapor, regele Persiei, încearcă din nou să cucerească Mesopotamia. În anul 338, el ajunge cu trupele sale la zidurile cetății Nisibis, care opune rezistență. Sapor asaltează cetatea timp de 70 de zile. Ca ultimă încercare de cucerire a cetății, el zăgăzuiește apele râului Mygdonius, pe care le eliberează apoi pentru a distruge zidurile cetății. Acestea au lovit cetatea cu o violență atât de mare încât se părea că zidurile vor ceda. Tradiția spune că în acele momente Efrem s-a urcat pe zidul cetății și s-a rugat lui Dumnezeu pentru salvarea ei. Ca din senin, teritoriul a fost invadat de o mulțime de țânțari care au atacat caii și elefanții lui Sapor, făcându-i de nestrunit și provocând confuzie în rândurile armatei persane. Sapor a recunoscut în acest lucru mânia divină și s-a retras, pentru a nu atrage asupra sa și alte pedepse. Sapor va deveni însă stăpânul cetății Nisibe în 363, în urma uciderii împăratului Iulian Apostatul și ca parte din tratatul de pace care i-a urmat. Efrem părăsește Nisibis și se retrage la Edessa unde va înființa celebra Școală de Teologie, această cetate aflându-se sub stăpânire romană.

Efrem a îmbrățișat viața de ascet de timpuriu, respectând până la moarte și cu consecvență canoanele severe impuse de un astfel de mod de viață. Deși nu este un lucru cert, se crede că el a călătorit în Egipt, pentru a se inspira din viața marilor anahoreți care se nevoiau în deșertul egiptean. Aici ar fi rămas opt ani, luptând împotriva arienilor. Din Egipt, a trecut în Cezareea Capadociei, unde l-a cunoscut pe Sf. Vasile* cel Mare. Despre Sf. Efrem, Sf. Vasile cel Mare a spus: 'Efrem este

un gânditor perspicace și deține întreaga cunoaștere a filosofiei divine², înțelegând aici cunoașterea Sfintei Scripturi. De la Cezareea, Efrem este chemat de urgență la Edessa, deoarece cetatea a fost invadată de erezii. Pentru a contracara propaganda ereticilor gnostici, care făceau uz de poezie și muzică în răspândirea învățăturilor lor, Efrem va compune și el o serie de poeme, de o deosebită sensibilitate poetică, tratând despre viața Mântuitorului, desfășurată în marile ei secvențe: Nașterea, Botezul, Postul, principalele evenimente din slujirea Lui pământească, Patimile, Învierea și Înălțarea la cer. Sf. Grigorie* de Nyssa menționează o dispută pe care Efrem ar fi avut-o cu Apolinarie*.

În ultimele zile ale vieții sale, i-a fost dat să trăiască, împreună cu concetățenii săi, o mare secetă. Greutățile cu care populația Edessei s-a confruntat, l-au determinat pe Efrem să părăsească viața de ascet și să se angajeze în ajutorarea ei. El a administrat puțină hrană care s-a mai găsit în așa fel încât foametea a fost depășită. În anul care a urmat, recolta fiind deosebit de bogată, Efrem s-a reîntors la viața sa de anahoret.

Moare la 9 iunie 373, lăsând discipolilor săi îndrumări precise despre locul și modul în care să-l înmormânteze. Este pomenit de către Biserica Ortodoxă la 28 ianuarie. În Apus a fost comemorat la 1 februarie, iar din 1920, când Papa Benedict XV l-a numit Doctor al Bisericii romano-catolice, la 18 iunie și din 1969, la 9 iunie. În Biserica siriană, Sf. Efrem este numit 'dascăl al lumii', 'stâlp al Bisericii', 'profet al sirienilor' sau 'harpă a Duhului Sfânt'.

Despre Sf. Efrem se spune că ar fi moștenitorul a trei tradiții culturale, și anume, a vechii tradiții mesopotamiene, a celei iudaice și în cele din urmă a celei

grecești. Tradiția mesopotamiană a cunoscut-o îndeaproape, folosind-o în scrierile sale, dând valențe noi tradiției literare și simbolurilor vechii Mesopotamii. La fel, el a prelucrat tradiții extra-biblice, preluate din literatura ebraică post-biblică: *Targumim* (traducerile aramaice ale Bibliei) și *Midrașim* (expuneri omiletice). Cât despre tradiția greacă, el a cunoscut nu numai scriitorii creștini, ci și o serie de curente filosofice grecești antice, cum ar fi stoicismul.

Moștenirea literară lăsată de Sf. Efrem a fost deosebit de bogată, nefiind încă editată și tradusă în întregime. Unii cercetători din vechime au mers într-atât încât i-au atribuit 3 milioane de versuri. Până la noi au ajuns peste patru sute de imne, ele fiind mult mai multe, dar s-au pierdut. Pe lângă operele în versuri, Sf. Efrem a scris în proză mai multe tratate împotriva unor ereziarhi, precum și comentarii la Sf. Scriptură. Multe din operele sale au fost traduse de timpuriu în diverse limbi: armeană, greacă, latină, slavonă, georgiană, coptă, etiopiană și arabă. Așa se face că o serie de tratate și imne se păstrează numai în traduceri, originalul siriatic fiind pierdut.

Sf. Efrem a scris în proză și în versuri. Opera în proză, bogată în figuri stilistice, cuprinde comentarii biblice și tratate scurte sau epistole (scrisori). Cea mai bogată parte a operei sale o formează discursurile în versuri (*memre*) și imnele (*midrashe*); exprimarea în vers ducându-i faima de mare versificator. *Memra* constă dintr-o piesă uneori foarte extinsă, fără diviziuni strofice, compusă în heptasilabe duble. Atestat înainte de era creștină, acest vers aramaic poartă denumirea de 'metru al lui Mar Efrem', pentru că el l-a introdus în omilia liturgică. *Memre*-le lui Efrem au fost înlocuite de cele ale lui Iacob* de Serugh, alcătuite din două

cvadrisilabe triple, ceea ce a dus probabil la pierderea unui mare număr de *memre* efremiene. Imnele (*midrashe*) dezvăluie cu adevărat geniul poetic al Sf. Efrem. Imnul este scris în versuri, de obicei inegale, al căror principiu nu mai este silabic și depinde o accentuare ritmică încă nedescifrată. Poemul este compus din strofe egale, legate uneori printr-un acrostih îndeobște alfabetic. Fiecare strofă era urmată de un refren, destinat execuției corale. În secolul al VI-lea, erau cunoscute aproximative 600 de imne efremiene.

a. *Opera exegetică* coincide în mare parte cu proza sa. Avem aici comentarii la textul Sfintei Scripturi, cu excepția scrierilor deuterocanonice ale Vechiului Testament. Dintre comentariile la Vechiul Testament, cel mai important este cel la cartea Facerii în care respinge, fără a face referire directă, cosmologia lui Bardesanes* (Bardaisan) și la Ieșire (până la cap. 32,26), singurele păstrate în întregime. Reținem și comentariile la Pentateuh, Iosua, Judecători, Regi, Iov, Profeții toți, din care s-au păstrat fragmente la Sever de Edessa (851-861). În armeană, s-a păstrat comentariul la cărțile Paralipomena. Cât privește Noul Testament, în armeană s-a păstrat comentariul la Diatessaron-ul lui Tațian* și apoi un comentariu asupra epistolelor pauline, cu excepția Epistolei către Filimon, dar care include și a treia Epistolă apocrifă către Corinteni.

Metoda exegetică folosită este istorică și literală, iar în discursurile și imnele sale, după cum era de așteptat, cea alegorică.

b. *Opera dogmatică și polemică* în același timp cuprinde 52 de discursuri împotriva ereziilor, mai ales a lui Bardesanes, Marcion* și Mani*; 80 de tratate împotriva scormonitorilor (*Contra scrutatores*), adică a sofismelor ariene; patru imne împotriva lui Iulian Apostatul; șap-

te cuvântări despre taina Sfintei Treimi, în care face uz de metafora mărgăritarului sau perlei; despre Întrupare; despre Fecioara Maria; șase Cuvântări despre credință; patru despre liberul arbitru; Discurs împotriva iudeilor.

c. *Opera cu caracter moral-ascetic*: despre pocăință; despre feciorie; despre rugăciune la diverse ocazii;

d. *Omilii exegetice și parenetice*: 12 predici exegetice asupra unor teme din Vechiul Testament; 12 discursuri asupra Paradisului; 10 discursuri asupra lui Iosif vândut de frații săi; discursuri asupra sfinților din Vechiul și Noul Testament;

e. *Discursuri asupra Mântuitorului Iisus Hristos*: 25 predici la Nașterea Mântuitorului; 14 discursuri la Epifanie; 41 discursuri asupra altor teme legate de viața Mântuitorului;

f. *Despre Fecioara Maria*: 20 discursuri despre Fecioara Maria, la care se adaugă altele despre apostoli, martiri și mărturisitori ai credinței creștine.

g. *Discursuri sau imne funebre*: 45 discursuri funebre rostite sau cântate la funerariile unor episcopi, preoți, călugări, laici simpli, mame și tați etc.

h. *Opera lirică*: Grupul de lucrări incluse sub acest titlu generic, cum ar fi cele 77 de poeme nisibene (*Carmina nisibena*), 15 imne în cinstea lui Abraam de Qidun și 24 de imne în cinstea lui Iulian cel Bătrân, etc., înglobează teme în care imaginația poetică se îmbină cu istoria reală, îndemnând la o viață morală și perseverență în credință.

Testamentul Sfântului Efrem, păstrat în greacă, este considerat a fi neautentic.

Doctrina teologică propusă de marele teolog-poet este fără îndoială cea ortodoxă, dependentă în bună parte de Părinții capadocieni. Definiția teologică trebuie folosită, după părerea Sf. Efrem, cu oarecare circumspecție, deoarece ea

poate dăuna, prin limitele impuse, mai ales atunci când se vorbește despre ființa lui Dumnezeu. A-L defini pe Dumnezeu, înseamnă a încerca să cuprindem Necuprinsul, să limităm Nelimitatul. În astfel de cazuri, el face uz de paradox. Pentru a exprima actul chenotic determinant al Întrupării, el spune: 'Cel Mare S-a făcut mic' sau 'Cel Bogat Care S-a făcut sărac' sau 'Cel Ascuns Care S-a descoperit' etc. Învățătura teologică, doctrinară a Sf. Efrem trebuie văzută mai ales în contextul polemicilor pe care el le-a dus cu diverse structuri eretice, gnostice, dualiste sau ariene. Dumnezeu s-a făcut cunoscut pe trei căi: prin tipuri și simboluri, prezente atât în natură, cât și în Scriptură; prin 'nume' sau metafore, pe care Dumnezeu le îngăduie să fie folosite despre El și prin Întrupare. Rolul de bază în actul cunoașterii lui Dumnezeu îi revine credinței, singura care poate cuprinde sensul tainic, lăuntric al realității spirituale. În absența credinței, Iisus din Nazaret rămâne doar o figură istorică, umanitatea Sa e pentru privitor tot ceea ce se vede; numai atunci când privitorul se uită cu ochiul credinței, se arată divinitatea lui Hristos. Pentru a desluși Scriptura este nevoie de credință, căci acolo unde nu există ochiul lăuntric al credinței, tot ceea ce se vede este sensul istoric, exterior al Scripturii - litera și nu duhul.

În Sine, Dumnezeu este incognoscibil. Omul îl cunoaște pe Dumnezeu după nume; 'numele desăvârșite' fiind punctul maxim al întâlnirii omului cu Dumnezeu. Unele nume sunt comune pentru Dumnezeu și pentru om: tată, fiu, rege etc. Cu toate acestea, nu trebuie să se creadă că omul și Dumnezeu ar avea ceva în comun. Dimpotrivă, între Dumnezeu și om există o adâncă prăpastie ontologică care îi separă. Pentru a depăși prăpastia ontologică care îl separă pe om de Dum-

nezeu, Dumnezeu este Cel ce coboară la nivelul cel mai de jos al umanității, adresându-i-se în termenii și limbajul propriu ei. Scopul acestei coborâri este de a atrage întreaga umanitate sus la Dumnezeu. Întruparea Fiului lui Dumnezeu, înțeleasă ca lucrare chenotică, are nuanțe specifice în gândirea Sf. Efrem. Ea trebuie văzută mai ales în perspectiva urcușului omului spre Dumnezeu, înțeles ca proces de îndumnezeire, făcut posibil de coborârea lui Dumnezeu. Deșertarea de slava divină nu implică renunțarea la firea sau natura divină, după cum nici păstrarea naturii divine nu implică anularea firii omenești. De aceea, în Hristos sunt două firi. El a comunicat umanității slava Sa, însușindu-și slăbiciunea umană; făcându-Se muritor, ne-a făcut pe noi nemuritori!

Maria este Fecioară și Mamă; ea păstrându-și fecioria înainte de naștere, în timpul nașterii și după naștere. Învățătura lui Efrem despre Pururea Fecioara Maria a fost folosită de către romano-catolici, deși fără nici un temei real, pentru a dovedi învățătura lor despre Imaculata concepție.

Sf. Efrem Sirul rămâne un statornic punct de referință în istoria gândirii și literaturii creștine. Chiar dacă el este adeseori limitat doar la sfera Bisericii siriene și aceasta datorită folosirii de către el a limbii siriace, moștenirea teologică pe care a lăsat-o depășește granițele tradiției creștine siriene și se înscrie în circuitul valorilor gândirii creștine universale.

S. Patris nostri Ephraem syri opera omnia quae extant, graece, syriacae et latine recens. P. Benedictus, Ios. Et St. Evod. Asseranus, Romae, 1737-1746; J. Overbeck, *S. Ephraemi syri, Rabulae...opera selecta*, Oxford, 1865; G. Bickell, *S. Ephraem syri Carmina nisibena*, Leipzig, 1866; J. Lamy, *S. Ephraem syri Hymni et sermones*, 3 vol.,

Malines, 1882-1889; Dom Edmund Beck, în „Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium“ între anii 1955-1979, 38 vol. I. Gh. Coman, *Patrologie*, 1956, p.218-221; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, trad. Remus Rus, Ed. Diogenes, 1996, p. 31-32; Sebastian Brock, *Efrem Sirul, I. Ochiul luminos, II. Imnele despre Paradis*, trad. Mircea Ielciu, Studiu introductiv, Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1998 (cu bibliografie); F. Rilliet, *Ephrem le Syrien*, în DECA, I, p. 824-827; P. Bruns, *Ephraem der Syrer*, în LACL, p. 191-194 cu bibliografie.

Egbert de Liège

Poet și profesor de retorică de origine germană. S-a născut în anul 972 și a studiat la Liège, în școala de pe lângă catedrala orașului, unde rămâne pentru restul vieții în calitate de profesor de gramatică, retorică și dialectică. Este autor al unui manual de instrucție sub forma unei antologii cu proverbe sapiențiale, preluate din literatura antică, din Sf. Scriptură sau din scrierile Sfinților Părinți, precum și din folclorul vremii. Lucrarea, intitulată *Fecunda radis* (Corabia încărcată), constă din două părți: *Prora* și *Puppis*, cuprinzând peste 2300 de versuri. Lucrarea este interesantă pentru istoria literaturii latine în evul mediu.

E. Voigt (ed.), *Egberts von Lütlich Fecunda Ratis*, Halle, 1889; É. Brouette, DHGE 14, 1471; H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, 7 vol., Bruxelles, 1911-1932, I, 94, 163; P.B. Corbett, *Egbert of Liège*, în EC, V, p. 190.

Egbert (Ecgbert) de York

Arhiepiscop de York, descendent din casa regală din Northumbria, văr al regelui Ceolwulf (m. 760) și frate al lui Edbert

(m. 768), urmașul lui Ceolwulf la tron. A studiat la Roma, unde a fost hirotonit diacon. În 732 a fost numit arhiepiscop de York. La îndemnul lui Beda* Venerabilul, Egbert solicită papii Grigorie III ridicarea episcopiei de York la rangul de arhiepiscopie. Răspunsul papii din 735 este favorabil. Egbert organizează școala din York în fruntea căreia îl numește pe Ethelbert, viitor arhiepiscop de York, iar printre elevi, Alcuin*. Dintre lucrările sale cea mai cunoscută este colecția de canoane, *Excerptiones e dictis et canonibus SS Patrum (Excerptiones Egberti)* sau *De Jure Sacerdotali*. Urmează, în ordinea importanței, *Dialogus Ecclesiasticae Institutionis*, un tratat care dezbată diverse aspecte legate de disciplina bisericască, și *Poenitentiale* sau *Confessionale*, care s-au păstrat în latină și în saxonă. Lucrarea sa, *Pontificale*, este deosebit de valoroasă pentru istoria cultului și a ritualului de încoronare englez. S-a mai păstrat o scrisoare de la Sf. Bonifaciu*. A decedat în anul 766 și a fost înmormântat în catedrala din York.

Migne, PL, 89, 377-454; F.W.H. Wasserschleben, *Die Bussordnungen der abendländischen Kirche*, 1851, p. 231-247, în A.W. Haddan-W. Stubbs (ed), *Councils and Ecclesiastical Documents Relating to Great Britain and Ireland*, III, 1871, p. 358-360, scrisorile către Bonifaciu p. 394-395, scrisoarea către Pavel I, 403-413; *De iure sacerdotali*, p. 413-431; *Pontificale*, în Greenwell, Surtees Society, XXVII, London, 1853; Beda, *Opera historica*, ed. C. Plummer, 2 vol., Oxford, 1896, vol. 1, p. 405-423; J. Raine, *Egbert* (6), în Smith-Wace, II, p. 50-52; H. Dauphin, OSB, în DHGE, XIV, 1960, col. 1476-1478 cu bibliografie; Cross, *Egbert*, în ODCC, p. 447 cu bibliografie; V.I.J. Flint, *Egbert (Ecgbert) of York*, în EC, V, p. 190.

Egemoniu sau Hegemonius

Egemoniu (sec. IV), autor, probabil de origine siriacă, al unui tratat de combatere a maniheismului, intitulat: *Acta Archelai*. Lucrarea, scrisă în siriacă (Ieronim*), după Quasten în greacă, a fost concepută sub forma unui dialog între episcopul Arhelau, autorul însuși, și un oarecare Turbo, ucenic al lui Mani*-Manichaeus. Data scrierii este plasată cu oarecare rezerve în prima parte a sec. al IV-lea, probabil după sinodul de la Niceea (325), deoarece Arhelau folosește termenul *homousios*, dar în orice caz înainte de 348, deoarece Chiril* al Ierusalimului citează, din memorie, un fragment din acest dialog. Ieronim ne spune că autorul a fost episcop în Mesopotamia și și-a desfășurat activitatea în vremea împăratului Probus, care a urmat lui Aurelian și Tacitus. Textul grec s-a pierdut și s-a păstrat traducerea integrală în latină. În urma descoperirii, în 1903, a unui manuscris necunoscut de către L. Traube, aflăm că la sfârșitul lucrării a existat și o listă completă a tuturor ereticilor până în a doua jumătate a sec. IV., și că *Acta Archelai* a fost îndreptată împotriva tratatului maniheic, intitulat *The-saurus*.

Migne, P. G., 10, 1405-1528; M. J. Routh, *Reliquae sacrae*, ed. a 2-a, 5, Oxford, 1848, p. 1-206; C. H. Beeson, *Hegemonius, Acta Archelai*, GCS 16, 1906; A. Adam, *Texte zur Manichäismus*, Kl. T., 175, 1954; A. Harnack, *Die Acta Archelai und das Diatessaron Tatians*, T.U. 1, 3, Leipzig, 1883; Idem, *Geschichte der altchrist. Literatur*, 1, 2, p. 540 și urm.; G. Bardy, D.Th.C., 9, 1954-1957; Quasten, *Patrology*, III, p. 357-358; I. G. Coman, III, p. 533-534; Altaner-Stuber, 1980, p. 310 și urm.

Egeria vezi Etheria

Eginhard (Einhard)

Eginhard (770-840), istoric, biograf și consilier al împăratului Carol cel Mare. S-a născut în jurul anului 770 și a fost educat la mănăstirea Fulda, de unde este transferat la școala lui Carol cel Mare de la Aachen. Aici și-a continuat studiile sub îndrumarea lui Alcuin*. După moartea lui Carol cel Mare, rămâne la curte unde deține funcția de consilier al lui Lothaire, fiul lui Ludovic cel Pios. În 830 se retrage la Seligenstadt, unde ridică o mănăstire. Paralel cu activitățile la curtea imperială, Eginhard se dedică scrisului. Cea mai importantă lucrare a sa este *Viața lui Carol cel Mare*, scrisă după modelul și stilul lui Suetoniu. Cu ocazia transferării moaștelor Sf. Marcellinus și Petru de la Roma, el scrie o lucrare hagiografică, *Translatio SS Marcellini et Petri* în care descrie și evenimentul transferării. Deși i-au fost atribuite și *Annales Einhardi*, se pare că acestea nu îi aparțin.

G.H. Pertz (ed.), *Annales*, în MGH, *Scriptores*, I, 1826, p. 174-218; G. Waitz (ed.), *Translatio et Miracula Sanctorum Marcellini et Petri*, în ibidem XV, pt. 1-a, 1887, p. 238-264; Einhard, *Vita Karoli Magni*, ed. de O. Holder-Egger, în *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum*, 1911; L. Halphen, *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne*, Paris, 1921; M. Buchner, *Einhard's Künstler- und Gelehrtenleben*, Bonn, 1922; J. Cahour, *Petit Lexique pour l'étude de la 'Vita Karoli' d'Éginhard*, 1928; E.S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, Ann Arbor, 1962; Cross, *Eginhard*, în ODCC, p. 448 cu bibliografie; R.E. Sullivan, *Einhard*, în CE, V, p. 232.

Elefterie

Elefterie (174-189), episcop al Romei în timpul domniei lui Marcu Aureliu și Commodus. A fost diaconul lui Anicet, iar la moartea lui Soter* devine urmașul acestuia. În timpul domniei celor doi împărați romani, creștinii din Roma nu au suferit persecuții așa cum au suferit cei din Asia Mică și din Lyon și Vienne. Se pare că cel care a luat atitudine fermă în cazul montaniștilor a fost Elefterie și nu Soter. Nici vizita pe care Irineu*, la acea vreme presbiter, o face lui Elefterie și nici cele două scrisori pe care le-a adus personal, una din partea comunității creștine din Lyon și alta din partea unor martiri din Lyon, în favoarea montaniștilor, nu au schimbat cursul hotărârilor acestuia. Montanismul nu a fost singura erezie cu care acesta s-a confruntat. Reținem aici ereziile gnostice, care și-au croit drum la Roma. Valentin* și Marcion* se aflau la Roma în timpul pontificatului lui Elefterie. Este posibil ca în timpul șederii sale la Roma, Sf. Irineu să fi cunoscut mai îndeaproape ereziile gnostice, ceea ce i-a dat posibilitatea scrierii tratatului său *Împotriva ereziilor* (vezi: Irineu).

P. Coustant, *Epistolae Romanorum Pontificum*, I, Paris, 1721; James Barmby, *Eleutherus*, art. în Smith-Wace, II, p. 79-81; Quasten, *Patrology*, I, p. 279.

Elias bar Shinaya

Elias bar Shinaya, mitropolit nestorian și unul dintre cei mai de seamă scriitori sirieni și arabi de la sfârșitul primului mileniu. S-a născut la Nisibe în 975. Devine monah la mănăstirea Mihail din Mosul în vremea starețului Ioan cel Șchiop. De aici se mută mai târziu la mănăstirea

Shem'on de pe Tigru. A fost hirotonit diacon și preot în 994. În 1002 a fost ales și hirotonit episcop de Beit-Nuhadra, iar în 1008, mitropolit de Nisibe. A decedat în 1049 la Nisibe. A fost un scriitor deosebit de prolific, scriind deopotrivă în siriacă și în arabă, de unde importanța lui pentru literatura creștină siriacă, dar și cea arabă. În limba siriacă a editat patru volume de norme și decizii în domeniul dreptului civil și canonic, o gramatică siriacă de largă popularitate în vremea sa, imne și omilii metrice. În arabă redactează un compendiu dogmatic din perspectivă nestoriană: *Carte despre argumentarea (dovedirea sau demonstrarea) adevărului credinței și Carte despre înlăturarea suferinței*. În primul tratat argumentează în favoarea adevărului propovăduit de Biserica nestoriană cu argumente scripturistice și din scrierile unor autori nestorienii. Cea de a doua lucrare, este adresată în special celor care doresc să dobândească pacea lăuntrică. Cea mai de seamă lucrarea a sa rămâne totuși *Chronographia*, o istorie bisericească de la anul 25 și până la 1018, scrisă în siriacă și arabă. Această istorie este importantă și pentru faptul că autorul menționează sursele pe care le-a folosit la elaborarea ei, dintre care multe au dispărut. A altă lucrare importantă este *Cartea Traducătorului (Kitab at-Tarjuman fi ta'lim lughat as-Suryan)*, un dicționar arab-siriacă, deosebit de necesar pentru cercetările lexicografice. Acest dicționar a constituit sursa principală din care s-a inspirat Thomas a Novaria la redactarea lexiconului său *Thesaurus Arabico-Syro-Latinus*, 1636. La acestea se adaugă scrisorile sale pastorale adresate în siriacă și arabă clerului și credincioșilor din Bagdad.

Assemani, BO III, 1, 268 și Cardahi, *Liber Thesauri*, p. 84 (data morții); idem, BO III, 1, 270-272 (o analiză a șase dintre lucrările sale în arabă); L. Horst, *Das Metropolitens Elias von Nisibis Buch vom Beweis der Wahrheit des Glaubens*, Colmar, 1886; De Lagarde a editat dicționarul în *Praetermissorum Libri Duo*, 1879; Wright, p. 171-172; Duval, 395; Baumstark, 287-288; E. Delly, *La Théologie d'Élie bar-Shénaya*, Roma, 1957; J.M. Sola-Sole, *Elias bar Shinaya*, în CE, V, p. 274.

Eligius (Éloi)

Eligius (590-660), în franceză Éloi, episcop de Noyon și patron al metalurgiștilor. S-a născut la Cahptelat nu departe de Limoges. Datorită îndemânării sale deosebite de a lucra în metal, a ocupat funcții specifice la curtea regilor franci, Clothaire II (m.629), dându-i conducerea Monetăriei de la Marsillia, iar fiul acestuia, Dagobert I (m.639), îl numește consilier intim. Este numit episcop de Noyon în 641, fiind hirotonit în aceeași zi cu prietenul său Ouen*, arhiepiscop de Rouen. Întreprinde o serie de acțiuni misionare menite să încreștineze Flandra, în special ținuturile din împrejurimile Antwerpen, Ghent și Courtaai. De la el ne-au rămas două omilii: una împotriva superstițiilor, și alta asupra Judecății de pe urmă. I-au mai fost atribuite încă 14 omilii, dar care nu au fost acceptate ca autentice.

Migne, PL, 87, 481-594 (Viața Sf. Eligius); PL, 87, 259, 593-654; B. Krusch, MGH, *Scriptores Rerum Merovingicarum*, IV, 1902, p. 634761; W. Arndt, MGH, *Epistolae*, III, 1892, p. 206; P. Parsy, *Saint Éloi, 590-659*, Col. Les Saints, 1907; M. Rouche, *L'Aquitaine des Wisigoths aux Arabes*, Paris, 1979, p. 431-432; Cross, *Eligius*, în ODCC, p. 451 V. Saxer, *Éloi de Noyon*, în DECA, I, p. 803.

Elipandus

Elipandus (718-802), arhiepiscop de Toledo și primul arhiepiscop al Spaniei sub musulmani. Este considerat îndeobște părintele adopțianismului și cel mai mare susținător ale acestei erezii nestorianizante. Ca teolog, a fost inferior în gândire lui Felix* de Urgel, principalul său sprijinitor. Se pare că el ajunge la idei adopțianiste în timpul controversei pe care a avut-o cu Migetius, care împărtășea idei sabeliene. Din acest motiv, el a și fost condamnat la sinodul de la Sevillia din 782. În ceea ce îl privește pe Elipandus, deși adopțianismul a fost condamnat la sinoadele de la Ratisbon (792), Frankfurt (794), Roma (798) și Aachen (800), nu i s-a putut face nimic, deoarece Spania se afla sub conducere arabă, iar aceasta i-a dat posibilitatea să rămână în scaun. De la el au rămas câteva scrisori.

Migne, PL, 46, 859-882; Hefele-Leclercq, 3, 985-992; P. Schaff, *Elipandus*, art. în Smith-Wace, p. 94; J. F. Rivera, *Elipando de Toledo*, Nueva aportación a los estudios mozárabes, Toledo, 1940; J.F. Rivera, în DHGE, XV, 1963, p. 204-214 cu bibliografie; Cross, *Elipandus*, în ODCC, p. 452; C.M. Ahern, *Elipandus of Toledo*, în CE, V, p. 278.

Elisei Doctorul sau Vardapet

Elisei Doctorul sau Vardapet a fost ucenic al lui Mesrob. A lucrat o vreme sub generalul Vartan Mamigonianul. Se pare că a fost episcop în Satrapia Amadounilor și, în această calitate, a participat la sinodul din 449, împreună cu Eznig*. Părăsește scaunul episcopal pentru a trăi ultimii ani de viață în singurătate pustnicească în jurul anului 480. Îi sunt atribuite o serie de lucrări a căror autenticitate nu este încă dovedită cu certitudine: comentarii la Iosua, Judecători,

o explicație a Rugăciunii Tatăl Nostru, canoane pentru tratarea celor posedăți și diverse canoane. Epistola către călugării din Armenia îi aparține cu siguranță, la fel și *Istoria lui Vartan și războiul armenilor*, în care descrie, cu deosebit patos, lupta eroică a lui Vartan și a armenilor împotriva perșilor între anii 449-451. Istoria sa a fost prelucrată și redactată de mai multe ori în secolele care au urmat, ceea ce îi face pe unii cercetători să se îndoiască de autenticitatea ei.

Opera completă publicată la Veneția în 1859; S. Kogean, *Questions et réponses*, Wien, 1928 text armean și trad. în franceză; DHGE, 15, 232, 235; Bardenhewer, V, 202-206; *Dict. de la Spirit.*, 4, 594-596; Tixeront, *Patrologie*, p. 436-437; S. Weber, *Ausgewählte Schriften der armenischen Kirchenväter*, I, München, 1927, p. 271-298; R.W. Thomson, *Elisha's History of Vardan*, Classical Armenian Culture, ed. de T.J. Samuelian, Pennsylvania, 1982, p. 41-51; S.J. Voicu, *Élisée*, în DECA, I, p. 802; Altaner-Stuiber, 1980, p. 353 cu bibliografie; P. Bruns, *Elische Vardapet*, în LACL, p. 188-189 cu bibliografie.

Elkesai, Cartea lui

Denumire dată cărții pe temeiul căreia s-a organizat secta iudeo-creștină a elkesaiților în jurul anului 100, în regiunea de la gurile Iordanului, la nord de Marea Moartă. Informații despre această carte avem de la Ipolit*, Origen* și Epifanie*. Ipolit ne informează că această carte a fost adusă la Roma de un oarecare Alcibiade, originar din Apamea, Siria, în timpul episcopatului lui Calist. (aprox. 222). Roma era zdruncinată la acea vreme de o controversă teologică legată de problema iertării păcatelor grele. În ce măsură o persoană care comite un păcat greu după botez mai poate fi iertată. Ipo-

lit a adoptat o atitudine rigoristă, pe când Calist a fost mai îndurător. Cartea lui Elkesai, despre care spune că ar fi fost descoperită în al treilea an al domniei lui Traian, promovează o altă alternativă, în sensul că orice păcat poate fi iertat (textul enumeră câteva din cele mai grave păcate), printr-un nou botez, folosindu-se o formulă specială. Această formulă este pronunțată în numele Dumnezeuului Cel Preaînalt și al Fiului Său, Marele Împărat. Acest Mare Împărat nu este însă exclusiv identic cu Iisus din Nazaret, deoarece cartea lui Elkesai învață că El a venit în lume în cadrul a mai multe încarnatii, prima fiind Adam. Multe din învățăturile susținute de elkesaiți sunt identice cu cele ale ebioniților*, mai ales în ceea ce privește stricta observare a riturilor și a legii lui Moise. Morala și doctrina socială au o coloratură pregnant ascetică.

Ipolit, *Philosophumena*, IX, 13-17; X, 29; Sf. Epifanie, *Haereses*, XIX, XXX, 17, LIII. A. Hilgenfeld a adunat fragmentele existente în *Novum Testamentum extra Canonem Receptum*, fasc. III, Leipzig, 1866, p. 153-167; J. Thomas, *Le Mouvement baptiste en Palestine et Syrie*, Gembloux, 1935; G. Salmon, *Elkesai*, art. în Smith-Wace, *Dictionary of Christian Biography*, vol. II, p. 95-98; Johannes Irmischer, *The Book of Elchasai*, în Wilhelm Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, English Translation by R. McL. Wilson, vol. II, Westminster-John Knox, 1992, p. 685-690; J. Tixeront, *Précis de Patrologie*, ed. a 13-a, Paris, 1941, p. 69; A.F.J.Klijn-G.J. Reinink, *Patristic evidence for Jewish-Christian Sects*, Supplements to Novum Testamentum, 36, Leiden, 1973, p. 54-67; Idem, *Elchasai and Mani*, VChr 28, 1974, p. 277-289; J. Quasten, *Patrology*, vol. I, p. 60; A.F.J. Klijn, *Elkasaites*, în DECA, I, p. 802-803; C. Schmidt, *Elchasai*, în LACL, p. 187-188.

Elpidius

Episcop în Laodiceea la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea. A fost hirotonit preot de Meletie, devenind omul său de încredere. Îl reprezintă pe Meletie la sinodul ecumenic de la Constantinopol din 381. Îi urmează lui Pelagiu* la tronul episcopal din Laodiceea. Participă la sinodul din 403 de la Constantinopol, convocat de către dușmanii Sf. Ioan* Gură de Aur. În calitate sa de episcop, dar și de prieten intim al Sf. Ioan Hrisostom, el se va ridica în apărarea acestuia. Sinodul îl va condamna pe Sf. Ioan Gură de Aur la exil. Din exil, Sf. Ioan îi adresează lui Elpidius mai multe scrisori în care își exprimă profundul său respect și cinstită față de el. Dușmanii Sf. Ioan se vor răzbuna și pe Elpidius, înlăturându-l din episcopat, în 406, și pedepsindu-l totodată cu închisoare la propria reședință. După Porfiriu*, la scaunul episcopal din Antiohia accede Alexandru, care îl repune pe Elpidius în toate drepturile în anul 414.

Edmund Venables, *Elpidius*, art. în Smith-Wace, op.cit., II, p. 100-101.

Elpidius Rusticus

Elpidius Rusticus (sec. VI), poet latin, identificat uneori cu medicul diacon al lui Teodoric. De la el au rămas un poem: *Carmen de Christi Iesu beneficiis* (*Despre binefacerile lui Iisus Hristos*) și o serie de epigrame: *Historiarum Testamentarum veteris et novi tristicha XXIV*.

Migne, PL, 62, 543-548; CPL, 1506-1508a; D. H. Groen, *Rustici Elpidii carmina*, Groningen, 1942; F. Corsaro, *Elpidio Rustico*, Cazania, 1955; F. Corsaro, *Elpidio Rustico: un innovatore fra poesia e iconografia*, în pregătire; Tixeront, *Patrologie*, p.

473-474; L. Navarra, *Elpidius Rusticus*, în DECA, I, p. 804.

Enanisho, Monahul

După terminarea studiilor la școala din Nisibe, unde l-a avut coleg pe Isho-yabh III, intră, împreună cu aceasta, la marea lavră de pe muntele Izla, așezământ monahal întemeiat de Avraam* de Kashkar în a doua jumătate a sec. VI. Din dorința de a cunoaște mai îndeaproape locurile sfinte, face un pelerinaj în Palestina, la Ierusalim, de unde se îndreaptă spre Skete în Egipt. După o ședere în Egipt, revine în Mesopotamia, stabilindu-se la mănăstirea Beth Abhe. Împreună cu catolicosul Isho-yabh III (650-657/8) revizuieste *Hudra*, cartea de slujbe nestoriană. Scrie un volum de definiții filosofice și tratate de lexicografie. În literatura hagiografică, este cunoscut pentru florilegiul '*Paradisul sau Raiul Părinților*', lucrare realizată la solicitarea catolicosului George (658-680). Acest *Pateric* este important, întrucât păstrează în siriacă diverse materiale din literatura ascetico-monahală, cum ar fi *Istoria lausiacă* a lui Paladiu*, *Historia monachorum in Aegypto* a lui Rufin* de Aquileia (în original este menționat în mod eronat Ieronim), *Apophthegmata* Patrum*, *omilia la Matei* a Sf. Ioan* Hrisostom și diverse extrase din Avraam* de Naphtar.

G. Hoffmann, *Opusc. Nestor.* 2-49; E.A. Wallis Budge, *The Book of Paradise being the Histories and Sayings of the Monks and Ascetics of the Egyptian Desert, by Palladius, Hieronymus and others. The Syriac Text according to the Recension of Anan-Isho of Beth-Abhe*, 2 vol. London, 1904 text siriacă și trad. în engleză; A. Baumstark, *Aristoteles bei den Syrern* I, 212, 201-203; Duval, p. 143-145, 253, 295, 371; Chabot, 100-101; Baumstark, p. 201-203; Urbina, p. 149-150;

J.-M. Sauget, *Enanišo*, în DECA, I, p. 807-808; P. Bruns, *Enanisho, Mönch*, în LACL, p. 189.

Encratiți

Adepți ai unor învățături și practici ascetice extremiste, considerate în cele mai multe cazuri a fi eretice. Ele izvorau din credința că viața și lucrurile pământești la care renunțau erau în esență rele, pe motiv că lumea creată era rea și reprezenta o ofensă la adresa Tatălui. Informații despre ei găsim la Irineu*, Clement* de Alexandria și Ipolit*. Numele de encratit a fost atribuit în sens general unor diverse secte, cum ar fi gnosticii*, ebioniții* și docetii*. Îndeobște, encratiții renunțau la carne, vin și adeseori la legătura conjugală. Multe din Evangheliile și Faptele Apostolilor apocrife par a fi fost concepute în context encratit.

Irenaeus, *Adv. Haer.*, I, 28; Clement, *Strom.*, VII, 17 etc.; Clement, *Paed.*, II, 2; Hypollitus, *Pilos.*, VIII, 20; Epiphanius, *Haer.*, XLVI, XLVII; C. Bareille în *Dictionnaire de la Théologie Catholique*, vol. V., 1913, col. 4-14; K. Müller, *Die Forderung der Ehelosigkeit für alle Getauften in der alten Kirche*, Tübingen, 1927; A. Vööbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient*, I, Louvain, 1958; George Salmon, *Encratites*, art. în Smith-Wace, op.cit., vol. III, p. 118-120; E. Peterson, *Frühkirche Judentum und Gnosis*, Rom-Freiburg-Wien, 1959, p. 183-220; H. Chadwick (editor), *The Sentences of Sextus*, Cambridge, 1959; F. Bolgiani, *Encratisme*, în DECA, I, p. 808-809 cu bibliografie.

Endelechius

Endelechius (sec. IV-V), poet și profesor de retorică la Roma, prieten al lui Paulin* de Nola care îi adresează două din

epistolele sale (4 și 41). Se crede că este de origine din Galia. De la el a rămas un poem: *Carmen de mortibus boum*, în 132 de versuri, inspirat de bucolicele lui Vergiliu. Scena poemului este plasată în Galia. Păstorul păgân Buculus i se plânge prietenului său Egon, că toate vitele i-au murit din pricina unei ciume și că el nu mai are nici o speranță. Aceștia îl întâlnesc pe Tityrus, păstor creștin, ale cărui turme erau sănătoase. El le spune acestora că și-a salvat turmele însemnând fiecare animal cu semnul crucii pe frunte. Confrunțați cu această minune, cei doi se convertesc. Poemul reușește să redea, în tonuri puternic nuanțate, atât ciuma, cât și sentimentele lui Buculus, dovadă a talentului poetului.

Migne, PL 19, 797-800; CPL, 1456; F. Buecheler, A. Riese, *Antologia Latina*, I, 2, Leipzig, 1906 (retip. Amsterdam, 1972), p. 334-339, n. 893. J. Ziehen, *Neue Studien zur lateinischen Anthologie*, Frankfurt-Leipzig, 1909, p. 20 (pentru Endelechius); L. Davidson, *Endelechius*, art. în Smith.Wace, II, p. 120; C. Weyman, *Das Gedicht des Severus Santus Endelechius De Mortibus boum*, MM 4, 1924, p. 277-284; T. Alimonti, *Struttura, ideologia ed imitazione virgiliana nel 'De mortibus boum' de Endelechio*, Torino, 1976; Quasten, *Patrology*, 311-312; I. Opelt, *Endelechius*, în DECA, I, p. 811; M. Skeb, OSB, *Endelechius*, în LACL, p. 189.

Enea de Gaza vezi Aeneas de Gaza

Ennodius, Magnus Felix

Ennodius, Magnus Felix (473/4-521), scriitor latin și episcop de Pavia. S-a născut la Arles, într-o familie nobilă. Pe linie paternă, din familia sa au făcut parte Faustus*, Boethius*, Avienus și alte personalități ale lumii romane. Se pare că a

rămas orfan în timpul invaziei vizigote, din pricina căreia se refugiază în Italia, la Milano. Este educat în familia unei mătuși. La început, după cum mărturisește singur într-o scrisoare către Arator, studiile nu au reprezentat pentru el o atracție deosebită. În 489 el re trăiește invazia goților, conduși de Theoderic. Din nou familia lui pierde toate averile, iar el este redus la starea de cerșetor. Întâmplarea face să cunoască o tânără doamnă înstărită care îl ia în căsătorie, salvându-l de la viața de cerșetor. Se îmbolnăvește grav și este salvat în cele din urmă de Sf. Victor care îi administrează taina Sf. Maslu. Ca urmare, el se însănătoșește. Faptul îl pune pe gânduri și, ca măsură radicală de schimbare a vieții, se retrage la mănăstire. Același lucru îl va face și tânăra sa soție. Epifanie, episcopul de Pavia, îl hirotonește diacon. După hirotonie, a plecat la Milano unde a predat retorica, până la alegerea lui în scaunul de episcop de Pavia, în urma decesului lui Maxim II (circa 514). Ennodius îl susține la succesiunea papii Atanasie II pe Symmachus, scriind un scurt *Libellus* împotriva celor care nu erau de acord cu hotărârea conciliului din 502, susținând că Scaunul papal era scutit *de jure* de orice intervenții din partea puterii laice. Intervenția sa este inclusă în *Acta Conciliorum*. În calitate sa de episcop, este trimis de papa Hormisdas în două delegații (515 și 517) la Anastasie al Constantinopolului, în încercarea de a rezolva problemele ridicate de schisma acaciană. Cele două delegații au eșuat. În plus, cea de a doua delegație a fost imbarcată cu forța pe un vas căruia i s-a interzis să acosteze în vreun port grec. Ennodius ajunge cu bine acasă. Decedează la anul 521 și este înmormântat în biserica Sf. Mihail din Pavia.

A lăsat în urma sa o operă deosebit de bogată, importantă nu atât din punct de vedere literar sau stilistic, cât mai ales pentru lumina pe care o aruncă asupra unor evenimente istorice și momente culturale ale vremii. De la el ne-a rămas: *Epistolarum libri IX*, cuprinzând 297 de epistole; *Dictiones XXVIII* cu discursuri pe diverse teme; *Panegyricus Theoderico regi dictus*, un panegiric închinat împăratului arian Theoderic, o sursă bogată de informații istorice, în care el vede posibil un sincretism cultural romano-gotic; *Apologeticus pro synodo* sau *Libellus adversus eos qui contra Synodum praesumpserunt* dezvăluie participarea autorului la viața bisericească; *Vita beatissimi viri Epiphaniî Ticinensis Episcopi*, considerată ca fiind cea mai izbuțită lucrare, și *Vita beati Antonii monachi Lirinensis*, ambele lucrări îl pun în rândul autorilor hagiografi ai Apusului; *Eucharisticon de vita*, o expunere a propriilor sale experiențe religioase; *Praeensis didascalica ad Ambrosium et Beatum* etc. Opera sa este considerată o ultimă încercare de a îmbina cultura păgână cu mărturisirea crezului creștin (Cross).

Migne, PL 63, 13-364; CPL, 1487-1503; W. Hartel, CSEL, 1882; F. Vogel, MGH, 1884; M. Fertig, *Ennodius und seine Zeit*, 3 vol., 1855-1860; A. Dubois, *La latinité d'Ennodius*, Paris, 1903; E.M. Young, *Ennodius Magnus Felix*, art. în Smith-Wace, II, p. 123-124; G.M. Cook, *The Life of St. Epiphanius by Ennodius*, Washington, 1942; L. Navarra, *Ennodio e la <facies> storico-culturale del suo tempo*, Cassino, 1974; Cross, *Ennodius, St., Magnus Felix*, în ODCC, p. 459; Altaner-Stuiber, 1980, p. 478-479 cu bibliografie; L. Navarra, *Ennodius*, în DECA, p. 819-820; S. Döpp, *Ennodius*, în LACL, p. 189-191 cu bibliografie.

Eobul de Lystra

Eobul de Lystra (sec. VII), episcop de Lystra în Lycaonia, autor al unui *Discurs împotriva cererii scrise făcută către împăratul Heraclie de către Atanasie, pseudo-episcop al severienilor* (Atanasie de Antiohia, în 634). Din acest discurs s-au păstrat două fragmente în *Doctrina Patrum*, prin care se dovedește că Sf. Chiril* al Alexandriei nu face confuzie între *physis* și *hypostasis*, atunci când tratează problema unirii celor două firi în Hristos.

CPG 7685; Fr. Diekamp, *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi*, Münster, ed. a 2-a, 1981, p. 141-148; D. Stiernon, *Éobule de Lystra*, în DECA, I, p. 821.

Epictet de Corint

Epictet de Corint (sec. IV), episcop de Corint. Este cunoscut datorită scrisorii Sf. Atanasie* care îi răspunde la diverse întrebări privind unele învățături eretice care circulau la Corint, în special de sorginte ariană. Unele din ereziile corintiene susțineau că trupul uman al lui Hristos era consubstanțial cu divinitatea Sa, sau că El a fost adoptat de către Dumnezeu ca Fiu al Său. Scrisoarea s-a bucurat de mare răspândire, fiind citată adeseori de Epifanie*, Teodoret*, Chiril*, Leon*, de sinoadele de la Efes și Calcedon. A fost produsă și o ediție falsificată doctrinar pe care a folosit-o Pavel de Emessa, acesta fiind corectat de Chiril.

Migne, PG, 26, 1049-1070; CPG II, 2095; W.M. Sinclair, *Epictetus* (7), art. în Smith-Wace, II, p. 147; J. Lebon, *Altération doctrinale de la lettre à Épictète de saint Athanase*, RHE, 31, 1935, p. 713-761; Cg. Kannengieser, *Épictète de Corinthe*, în DECA, I, p. 830; B. Windau, *Epiktet von Korinth*, în LACL, p. 195.

Epifanie

Epifanie (sec. II), scriitor gnostic și fondator al 'Gnozei monadice' din prima jumătate a sec. II. Din informațiile date de Clement* de Alexandria, Epifanie a fost fiul lui Carpocrate*, iar mama sa, pe nume Alexandria, era din insula Cephallenia. A decedat la vârsta de 70 de ani, iar locuitorii cetății Same, din Cephallenia, l-au cinstit ca zeu, ridicând în memoria lui un templu și mai multe clădiri publice. Cu ocazia fiecărei luni noi era sărbătorită apoteozarea lui prin jertfe, libații, și imne. A fost educat de tatăl său în artele și științele vremii și mai ales în filosofia platoniciană. Epifanie a scris un tratat *Despre Dreptate*. El susținea proprietatea comună a bunurilor și aceasta pentru că Dumnezeu i-a creat pe oameni la fel. Legile care susțin ideea de *meum* și *tuum* trebuiesc cenzurate. Această lege comunitară, el o extinde și asupra relațiilor sexuale. Un bărbat care s-a căsătorit cu o femeie nu poate pretinde că este doar a lui, deoarece un altul are aceleași drepturi în ceea ce o privește. Porunca 'Să nu râvnești soția aproapelui' este o absurditate, căci pentru el era un lucru absurd ca aceeași ființă care a făcut concupiscenta parte din firea umană să dea o lege împotriva ei. Ideea de 'Gnoză monadică', propusă de Epifanie, este contrară dualismului gnostic. În loc să considere răul ca fiind lucrarea unui principiu al răului, el susține că răul moral nu există și este o ficțiune a legilor umane, care pervertesc voința Creatorului.

W. Völker, *Quellen zur Geschichte der christlichen Gnosis*, Tübingen, 1932, p. 33-36; H. Leisegang, *Gnosis*, Stuttgart, 1985, p. 258-262; G. Salmon, *Epiphanes*, art. în Smith-Wace, II, p. 147-148; I. G. Coman, *Patrologie*, II, p. 78; Quasten, *Patrology*, I, p.

267-268; E. Prinzivalli, *Épiphanes*, în DECA, I, p. 839-840; R. Hanig, *Epiphanes*, în LACL, p. 195 cu bibliografie.

Epifanie

Epifanie, arhidiacon și secretar al lui Chiril* al Alexandriei, autor al unei scrisori adresate patriarhului Maximian de Constantinopol (431-434), la sfârșitul anului 432, în care îi prezintă stadiul controversii dintre Chiril și nestorienii, informându-l pe acesta despre faptul că Chiril era neliniștit deoarece Maximian nu s-a angajat suficient în apărarea cauzei sale. El îi mai relatează Patriarhului că au fost trimise scrisori Pulcheriei și la curte, însoțite de daruri bogate, adunate cu mari jertfe de Biserica din Alexandria.

Migne, PG, 84, 826-829; CPG, 5450; ACO I, 4, 222-224; J.W. Stanbridge, *Epiphanius* (36), art. în Smith-Wace, II, p. 159; P. Batiffol, *Les présents de saint Cyrille à la cour de Constantinople*, BALAC, I, 1911, p. 247-267; F. Scorza Barcellona, *Épiphanes*, în DECA, I, p. 840; W.A. Löhr, *Epiphanius, Archidiacon*, în LACL, p. 195.

Epifanie de Constantinopol

Epifanie, patriarh de Constantinopol (520-535), ratifică unirea cu Roma, făcând un schimb de scrisori cu papa Hormisdas (cinci la număr), cărui i-a trimis și diverse cadouri. În planul politicii religioase, el încearcă să plaseze sub propria sa jurisdicție regiunea Tesalonicului, unde exista un vicariat papal, sprijinind cearta episcopilor care nu acceptau alegerea lui Ștefan de Larissa. Acesta apelează la Roma, care își reafirmă, din oficiu, jurisdicția asupra întregului Iliric. În teologie promovează sintagma *unus de*

Trinitate crucifixus. De la el s-au păstrat, în traducere arabă, câteva canoane bisericești.

Migne, PL 63, 494-499, 506 și urm., 523 și urm.; 86, 783-786; O. Guenther, în CSEL 35, 625-645, 707-710, 741 și urm.; G. Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis*, 1, Padova, 1984, p. 4; Mansi 8, 502-524; F. Cocchini, *Épiphane de Constantinople*, în DECA, I, p. 840; W.A. Löhr, *Epiphanius von Konstantinopel*, în LACL, p. 196 cu bibliografie.

Epifanie Latinul

Epifanie Latinul, episcop de Benevent sau Beneventum, participant la sinodul din 499, ținut în vremea papii Symmachus la Roma, sau episcop de Sevillea în a doua jumătate a sec. V și începutul sec. VI (Morin). El pare a fi autorul unei *Interpretatio Evangeliorum* în 62 de capitole, bazată pe evangheliile sinoptice. *Interpretatio* nu cuprinde și evenimentele pascale, ci numai cele referitoare la nașterea, copilăria, botezul și ispitirea Domnului și chemarea la apostolat a lui Andrei și Petru, precum și minunile și parabolele Mântuitorului. Autorul a făcut uz de comentarii patristice anterioare (Origen*, Ioan* Hrisostom, Augustin* etc.).

Migne, PLS, 3, 834-964; CPL 914; G. Morin, *Le commentaire inédite de l'évêque latin Epiphanius sur les Évangiles*, RBen 24, 1907, 336-359; A. Erikson, *Sprachliche Bemerkungen zu Epiphanius' Interpretatio evangeliorum*, Lund, 1939; A.H.D. Acland, *Epiphanius*(14), în Smith-Wace, II, p. 157; M.G. Mara, *Épiphane le Latin*, în DECA, I, p. 840-841; W.A. Löhr, *Epiphanius von Benevent*, în LACL, p. 195.

Epifanie, Sf. (Epifanie de Salamis sau Salamina)

Epifanie (315-403), episcop de Salamis, în Creta. S-a născut la Besanduke, un sat mic de lângă Eleutheropolis, nu departe de Gaza în Palestina. Încă de timpuriu și-a însușit mai multe limbi: greaca, siriaca, ebraică, copta și ceva latină, ne spune Ieronim*. A petrecut o mare parte din tinerețea sa în sânul comunităților monahale din Egipt. În timpul șederii sale în Egipt, s-a încercat convertirea lui la gnosticism cu ajutorul unor femei frumoase, care îi dădeau spre lectură diverse tratate gnostice. Tânărul anahoret a trecut peste ispită și, după ce i-a informat pe episcopi în legătură cu acțiunile gnosticilor, aceștia fac cercetări care au dus la expulzarea a 80 de persoane. Revine în ținutul natal și se stabilește la o mănăstire de lângă Besanduke, unde este numit stareț. A fost hirotonit preot de Eutihie*, în acea vreme episcop în Eleutheropolis. Întreține relații strânse cu Ilarie, fondatorul monahismului palestinian. Când majoritatea episcopilor răsăriteni au îmbrățișat arianismul și semiarianismul, el rămâne apărător al credinței niceene, alături de Eusebiu* de Vercelli și Paulin de Antiohia, care fuseseră alungați din scaun de împăratul Constanțiu. Datorită faimei de care se bucura, a fost ales episcop de Constantia, vechiul Salamis, în Cipru. Aici continuă cu același zel să organizeze viața bisericească, construind mănăstiri pe tot teritoriul insulei. Totodată, menține relații intime cu monahii și personalitățile bisericești din Palestina. În plus își asumă statutul de apărător al ortodoxiei, scriind scrisori unor Biserici și episcopi îndrumându-i în adevărata credință. Zelul de apărător al credinței Părinților îl determină să ia o atitudine necruțătoare față de speculația metafizică. Acest lu-

cru, spune Quasten, explică inabilitatea lui Epifaniu de a-l înțelege pe Origen*, inabilitate care s-a transformat în ură nedisimulată față de marele alexandrin, pe care îl consideră responsabil de apariția arianismului, iar interpretarea alegorică, folosită de acesta, ca sursă a tuturor ereziilor. De altfel, Epifaniu pare a-și fi făcut din condamnarea origenismului un țel din viață. În 392, merge la Ierusalim unde se afla unul din admiratorii cei mai de seamă ai lui Origen, și ține, în prezența lui Ioan, episcopul locului o predică înflăcărată împotriva lui Origen. Rezultatul a fost că Ieronim*, la început apărător al lui Origen, și-a schimbat opiniile și i-a cerut lui Ioan condamnarea lui Origen. Acesta refuză, iar Epifaniu rupe relațiile de comuniune cu el. Controversa atinge punctul culminant în anul 400, când Teofil*, episcopul Alexandriei, convoacă un sinod în cetatea sa de scaun. Epifaniu i se alătură acestuia în urmărirea lui Origen și a adeptilor lui care se mai aflau în deșertul nitrean, printre aceștia și 'Frații lungi'. Obligați să fugă din Egipt, Origen pleacă la Cezareea Palestinei, iar 'Frații lungi' la Constantinopol unde au fost găzduiți de Ioan* Hrisostom. La instigarea lui Teofil, deși înaintat în vârstă, Epifaniu pleacă la Constantinopol pentru a lupta personal împotriva origeniștilor de aici și a-l provoca pe Sf. Ioan Hrisostom. În cele din urmă, dându-și seama că a fost manipulat și folosit de Teofil spre a-și realiza propriile ambiții, Epifaniu pleacă de la Constantinopol, fără a participa la Sinodul de la Stejar, care îl condamnă pe Ioan Hrisostom. Epifaniu moare pe mare, în anul 403. Ca autor, Epifaniu este pus alături de marii teologi ai vremii, deși opera sa nu a fost atât de extinsă pe cât s-a crezut, deoarece s-a dovedit că multe din lucrările care i-au fost atribuite, au aparținut

altor autori. Limba în care și-a redactat opera este un 'koine mai elevat' (Quasten), lucru explicabil datorită aversiunii pe care el a avut-o față de limba cultivată a filosofilor elini. Din lucrările sale, două ies în evidență: *Ancoratul* și *Panarion*. *Ancoratul* sau *Omul ancorat cu tărie* este un tratat scris la cererea comunității creștine din Syedra în Pamfilia, tulburată de acțiunile pnevmatomahilor. Este vorba de un tratat destul de complex în care autorul expune învățătura Bisericii despre Sf. Treime și mai ales despre Duhul Sfânt. Limbajul tratatului este polemic, cu frecvente digresiuni anti-eretice. El descoperă argumente în favoarea doctrinei ortodoxe în Sf. Scriptură, dar și în cultul bisericesc, în formula baptismală, în Trisaghion. Aidoma Fiului, Duhul este Dumnezeu adevărat, dovedind consubstanțialitatea lor. Problema întrupării o dezvoltă împotriva lui Apolinarie*, iar învierea trupului o îndreaptă împotriva păgânilor și a origeniștilor. În cele din urmă, el respinge învățăturile maniheice și marcionite despre Dumnezeu și despre Sf. Scriptură, deplânge necredința iudeilor și condamnă opiniile lui Sabelie*. La sfârșitul tratatului, Epifaniu rediscută arianismul și erezia pnevmatomahă, îndemnându-i pe cititori să se păstreze în credința ortodoxă. Tot aici se regăsesc două simboluri de credință, unul scurt și unul mai lung. Cel scurt este simbolul baptismal al Bisericii din Constantia (Salamis), folosit în această Biserică încă dinainte de alegerea lui Epifaniu ca episcop. Cel de al doilea sinod ecumenic de la Constantinopol (381) acceptă această mărturisire de credință și o adoptă, cu mici modificări, ca simbol baptismal pentru întreaga Biserică din Răsărit. Simbolul mai lung a fost alcătuit de Epifaniu. *Ancoratul* este prefăcut de două scrisori ale Bisericii din Syedra, prin care i se

cere lui Epifaniu să explice învățătura cea adevărată a Bisericii despre Sfânta Treime și despre Sf. Duh.

Panarion sau *Cutia cu doctorii*, cel mai important tratat dintre toate scrierile lui Epifaniu, a fost conceput cu scopul de a vindeca pe toți cei care au fost mușcați de șarpele ereziei și a-i proteja pe cei ce s-au păstrat în credință. Tratatul combate aproximativ 80 de erezii, unele precreștine (barbarismul, scitismul, elenismul, iudaismul cu sectele sale), altele creștine, de la Simon* Magul la mesalieni. În descrierea ereziilor de dinaintea sa, el face uz de scrierile lui Justin* sau Irineu* și de *Syntagma* pierdută a lui Ipolit*. Partea finală a tratatului, poate fi considerată o lucrare de sine stătătoare și este intitulată *Despre credință*. Epifaniu vorbește despre Biserică și superioritatea ei în fața ereziilor, ca mireasă, nu concubină, a Fiului lui Dumnezeu, despre Hristos, despre Duhul Sfânt, învierea lui Hristos și învierea noastră, rolul practic al Bisericii în viața credincioșilor. La sfârșitul tratatului se află o prezentare recapitulativă, intitulată: *Anakephalaios* sau *Recapitulatio* care, deși a fost atribuită lui Epifaniu, autorul este o altă persoană. Tratatul *Despre măsuri și greutăți* este în realitate un scurt dicționar al Bibliei, întocmit la cererea unui preot persan, în anul 392. În prima parte, prezintă canonul și traducерile Vechiului Testament, în cea de a doua, măsurile și greutățile biblice, iar a treia, cuprinde o prezentare a geografiei Palestinei. Tratatul se păstrează în întregime într-o versiune siriacă. În greacă s-a păstrat parțial. Lucrarea *Despre cele 12 pietre prețioase* a fost scrisă la cererea lui Diodor* din Tars în 394. Este vorba de cele 12 pietre prețioase de pe pectoralul marelui preot al Vechiului Testament, cărora Epifaniu le dă o interpretare alegorică, descrie folosirea lor în

medicină și, în cele din urmă, le atribuie celor 12 seminții ale lui Israel. Versiunea greacă se păstrează fragmentar, în schimb, există o traducere integrală în georgiană. Traducerea în latină și armeană se păstrează tot fragmentar. Există o serie de fragmente în coptă și etiopiană. *Tratatele contra icoanelor* dezvăluie atitudinea iconoclastă, deloc întâmplătoare, a lui Epifaniu. În această problemă el a scris nu mai puțin de 3 tratate al căror conținut poate fi reconstituit parțial din fragmentele care s-a păstrat la diverși autori creștini Ioan* Damaschinul, Teodor* Studitul și Nichifor, care a scris un tratat împotriva lui Epifaniu și în Actele sinoadelor din 754 și 787. Primul tratat din această serie, *Pamflet contra icoanelor*, este, după cum sugerează titlul, o respingere a venerării icoanelor, fie că este vorba de reprezentarea lui Hristos, a Maicii Domnului, sau a sfinților și îngerilor. Închinarea la icoane este idolatrie, susține el, deoarece nimeni nu îi poate reprezenta pe sfinți sau pe îngeri, întrucât aceștia sunt spirite. În cazul reprezentării Domnului nostru Iisus Hristos, el este și mai aspru, întrebându-se cum poate cineva să-l picteze pe Cel pe care Moise nu l-a putut privi în față? Faptul că Hristos S-a făcut om, nu justifică practica reprezentării Lui iconografice. Întrucât acest tratat nu a avut rezultatele scontate, el scrie o *scrisoare împăratului Teodosie I*, în care se plânge că încercarea lui de a stopa producerea icoanelor a eșuat. El consideră icoanele ca fiind 'o inovație șocantă', reprezentările iconografice fiind falsuri, întrucât nimeni nu știe cum au arătat persoanele reprezentate în icoane. În consecință, Epifaniu sugerează distrugerea lor totală și interzicerea lor. Întrucât scrisoarea nu l-a impresionat pe împărat, Epifaniu face un ultim gest, lăsând comunității sale un *Testament* prin care le

cere să nu facă uz niciodată de reprezentări iconografice, și să-L aibă pe Dumnezeu în inimile lor. El nu uită să arunce anatema asupra 'acelora care vor îndrăzni, făcând din Întrupare o scuză, să privească chipul divin al lui Dumnezeu Logosul pictat în culori pământene'. Din scrierile apocrife reținem: *Fiziologul*, manual sau dicționar de simboluri creștine ale naturii. *Comentariul la Cântarea Cântărilor*, cinci omilii la Florii, Sâmbăta Mare, La ziua învierii lui Hristos, La înălțarea lui Hristos, Lauda Sf. Maria, Născătoarea de Dumnezeu. Lui Epifaniu îi mai este atribuită și o *anafora* liturgică etiopiană și un tratat *Despre numărul tainelor* și lista principalelor Biserici și scaune patriarhale și mitropolitane.

Dacă în plan doctrinar Epifaniu nu poate fi considerat un creator, opera sa rămâne totuși un punct de referință în istoria gândirii creștine și un izvor nesecat de informații. Pentru istoria creștinismului din țara noastră, el ne-a lăsat o informație deosebită legată de Audius din Mesopotamia. El ne spune că Audius a fost exilat de Constanțiu II în Scythia Minor (Dobrogea de azi), iar aici el a catehizat mulți goți (daco-romani) în sec. IV, întemeind în Goția (Dacia) mănăstiri cu viață frumoasă, feciorie și asceză (*Contra ereziilor*, LXX, 14, P. G., 42, 372 B apud, Coman III, 594).

Migne, PG 41-43; K. Holl, GCS 25 (1915), 31 (1922), 37 (1933); F. Oehler, *Corpus haereseologicum* T. 2., Berlin, 1859; K. Holl, *Die handschriftliche Überlieferung des Epiphanius (Ancoratus und Panarion)*, Leipzig, 1910; idem, *Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte*, I, Tübingen, 1928, p. 210-350; J. Carlill, *Physiologus, The Epic of the Beast*, London, 1924; Ieronim, *De viris Illustribus*, 114; text siriatic: *De mensuris et ponderibus*, ed. de J. E. Dean, Chicago, 1935; J. Steinmann, *Saint Jérôme*, Paris,

1958, 243-246 (gafele Sf. Epfaniu); F. X. Murphy, *Rufinus of Aquileia*, Washington, 1945, 59-81 (cearta cu Origen, prima fază); J. N. D. Kelly, *Early Christian Creeds*, London, 1950, p. 318-322, 335-338; E. J. Martin, *A History of the Iconoclastic Controversy*, London, 1930, 134 și urm. Martin crede că scrierile iconoclaste ale lui Epifaniu sunt falsuri târzii, deoarece teologia lor este mult prea avansată față de epoca acestuia. R. A. Lipsius, *Epiphanius of Salamis*, art. în Smith-Wace, II, p. 149-156; Bardenhewer, III, p. 293-302; Altaner-Stuiber, 1980, 199, 315-318, 394 bibliografie; J. Quasten, *Patrology*, III, p. 384-396 cu bibliografie; Cross, *Epiphanius*, art. în ODCC, p. 464-465; I. G. Coman, III, p. 575-594; C. Riggi, *Épiphane de Salamine*, în DECA, I, p. 841-842; W.A. Löhr, *Epiphanius von Salamis*, în LACL, p. 196-198 cu bibliografie.

Epifaniu Scolasticul

Epifaniu Scolasticul, monah și scriitor latin din sec. VI. S-a născut la sfârșitul secolului V. Despre viața sa personală nu avem detalii. Se știe doar că în jurul anului 510 era viețuitor la Vivarium, așezământ monahal întemeiat de Cassiodor*, fiind prieten și secretar al acestuia. Numele de *scolasticus* nu trebuie înțeles ca persoană dedicată studiului literaturii, filosofiei și teologiei, ci în sensul obișnuit folosit în evul mediu pentru capelan, asistent sau secretar al unui demnitar bisericesc. Epifaniu a avut sarcina de a traduce în latină istoriile lui Socrate*, Sozomen* și Teodoret*, îndatorire de care s-a achitat cu conștiinciozitate. Forma finală a lucrării a fost dată de Cassiodor, care a revizuit traducerea și a corectat greșelile de limbă. Totodată, el i-a dat lucrării o formă mai condensată, rezumativă, restructurând-o în așa fel încât, în final, cele trei istorii au fost încheiate într-o singură istorie cursivă a Bisericii.

Astfel redactată, lucrarea lui Epifanie a fost publicată sub numele de *Historiae Ecclesiasticae Tripartitae Epitome*, devenind pentru multă vreme manual de bază pentru istoria bisericească în Apus. Întrucât Cassiodor a fost cel care a dat acestei lucrări formă finală, el a fost considerat mult timp autorul ei. Epifanie a făcut și alte traduceri: comentariile lui Didim* cel Orb la Proverbele lui Solomon și la cele șapte epistole sobornicești; comentariile lui Epifaniu*, episcop de Cipru, la Cântarea Cântărilor și *Codex Encyclicus*, o colecție de scrisori adresate de diverse sinoade împăratului Leon în apărarea hotărârilor sinodului de la Calcedon. Se crede că el a mai făcut și alte traduceri dar care s-au pierdut.

Migne, PL 69, 879-1214; CSEL 71; M.L.W. Laistner, *The Value and Influence of Cassiodorus' Ecclesiastical History*, HThR, 41, 1948, p. 51-67; L. Symanski, *The Translation Procedure of Epiphanius-Cassiodorus in Historia Tripartita Books I and II*, Washington, 1963; F. Weissengruber, *Epiphanius Scholasticus als Übersetzer. Zu Cassiodorus-Epiphanius Historia ecclesiastica tripartita*, SAW, 286, 5, Wien, 1972; W. M., *Epiphanius Scholasticus* (39), art. în Smith-Wace, II, p. 159-160; DHGE, II, 1376 și urm.; Tixeront, *Patrologie*, p. 480-481; P. Siniscalco, *Épiphane le Scolastique*, în DECA, I, p. 843; W.A. Löhr, *Epiphanius Scholasticus*, în LACL, p. 198 cu bibliografie.

Erchempert

Erchempert, monah la mănăstirea Monte Casino, poet și istoric. A trăit în a doua jumătate a sec. IX. Datele informative pe care le avem despre el se leagă de activitatea pe care a întreprins-o între anii 880-888 și sunt luate din lucrarea sa *Historiola Langobardorum Beneventi degen-*

tium. Autorul prezintă istoria lombarzilor din Italia de Sud între anii 774-889, devenind astfel izvorul principal pentru istoria Italiei sudice la acea vreme. În aceeași lucrare istorică, autorul amintește și câteva din lucrările sale poetice.

N. Cilento, *Fonti per la storia d'Italia*, 1965; MGSer Lang p. 234-264; U. Westerbergh, *Beneventan Ninth Century Poetry*, Stockholm, 1957, p. 8-29; P. Meyvaert, în DHGE 15, 685-687; idem, *Erchempert*, în CE, V, p. 512.

Eriugena, Ioan Scottus

Eriugena, Ioan Scottus (810-877), filosof. Despre viața sa avem puține informații. S-a născut în Irlanda în jurul anului 810 și a studiat într-o mănăstire irlandeză, unde a învățat limba greacă. 'Eriugena' înseamnă 'apartenător poporului din Erin', iar 'Scottus' nu indică în mod necesar o relație cu Scoția, întrucât, în sec. IX, Irlanda se numea *Scotia Maior*, iar irlandezii *scoti*. Între 840 și 847 trece în Franța, pentru ca în anul 850 să-l găsim la curtea lui Carol Pleșuvul, ocupând un loc de seamă la Școala palatină. Appreciat, dar și invidiat în același timp, Eriugena este invitat de episcopii Hincmar de Reims și Pardul de Laon să intervină în disputa teologică care izbucnise pe marginea ideilor lui Gottschalk* privind predestinația și cele privind Euharistia, susținute de Paschasius* Radbertus. Acesta susținea că există o dublă predestinație: una spre mântuire, alta pentru pedeapsa veșnică. Eriugena scrie lucrarea sa intitulată *De praedestinatione*, argumentând că Dumnezeu nu sortește spre pedeapsă. El introduce în lucrare câteva din ideile care vor caracteriza sistemul său filosofic, ceea ce nu va fi pe placul teologilor care îl acuză de erezie. De altfel, doctri-

na lui a fost condamnată la conciliile de la Valencia și Langres din 855 și 859. Pentru a evita alte neplăceri, el se îndreaptă spre filosofie. La cererea lui Carol Pleșuvul, traduce din greacă în latină opera lui Dionisie* Areopagitul, scriind și comentarii asupra ei, excepție făcând *Teologia mistică*. Acest lucru nu a fost pe placul papii Nicolae I, care se plânge că publicarea operei dionisiene s-a făcut fără nici o referire la el. Scrierile areopagitice fuseseră traduse mai înainte de Hilduin, abatele mănăstirii Saint-Denis, însă în mod nesatisfăcător. Pentru Hilduin, Dionisie Areopagitul a fost una și aceeași persoană cu Dionisie cel convertit Sf. Pavel și care era apostol al galilor și întemeietorul mănăstirii condusă de el. Pe lângă scrierile areopagitice, Eriugena mai traduce: *Ambigua* Sf. Maxim* Mărturisitorul, *De hominis opificio* a Sf. Grigorie* de Nyssa. A mai scris apoi un comentariu la Evanghelia după Ioan și la *De consolatione philosophiae* a lui Boethius* și câteva *opuscula* teologice. Lucrarea care îl face celebru este însă *De divisione naturae*, scrisă probabil între anii 862-866, în cinci cărți și concepută sub formă de dialog. Este vorba de o lucrare greu de interpretat, deoarece el a încercat să exprime doctrina creștină și gândirea lui Augustin* în contextul învățăturilor areopagitice și ale filosofiei neoplatoniciene, fapt care i-a determinat pe unii critici ai săi să-l acuze de panteism, în timp ce unii erudiți au susținut ortodoxia învățăturii lui.

Se pare că Eriugena a murit în aceeași perioadă în care a decedat Carol Pleșuvul, în 877. Unii cronicari însă afirmă că, după moartea lui Carol Pleșuvul, Eriugena a fost invitat de regele Alfred să meargă în Anglia, unde a predat la abația Malmesbury și că ar fi fost ucis de proprii săi elevi. Informația este eronată,

întrucât îl identifică pe acesta cu un alt John, identificare făcută de William de Malmesbury.

Eriugena a fost mai mult filosof, decât teolog. De aceea, exegeza Sf. Scripturi făcută de el se supune cu precumpănire rigorii filosofiei, decât a teologiei. Cu toate acestea, structura lui teologică răzbate în întreaga lui gândire, el văzând în exegeza scripturistică cea mai înaltă bucurie, care îi dădea posibilitatea de a urca pe treptele nesfârșite ale contemplării Scripturilor, până la vederea luminii divine ca răsplată supremă pentru viața de dincolo. Fără îndoială, în gândirea sa întâlnim elemente care ridică, din punct de vedere teologic, o serie de întrebări, mai ales dacă ne gândim la posibilitatea identificării creaturii cu Dumnezeu, sau la rolul pe care îl acordă rațiunii în cunoaștere. El este cel dintâi gânditor apusean care se întâlnește cu gândirea patristică greacă și, cucerit de subtilitatea ei, încearcă să o transpună în canoanele gândirii apusene. Preluarea unor elemente de teologie greacă și chiar din cea augustiniană, multe dintre ele neînțelese sau trecute cu vederea în Apus, a dus la aprecieri ale căror subtilități au scăpat cititorilor. Este suficient să ne gândim la acuza de a fi raționalizat religia (*conficitur inde, veram esse philosophiam veram religionem, conversimque verum religionem esse veram philosophiam* - se conchide de aici că adevărata filosofie este religie adevărată și că, în sens invers, adevărata religie este adevărata filosofie. *De praedestinatione* I, 1), când în realitate el nu a făcut altceva decât să reafirme, într-un alt mod, o idee augustiniană (*Sic enim creditur et docetur, quod este humanae salutis caput, no aliam esse philosophiam, id este sapientiae studium, et aliam religionem* - căci astfel se crede și se învață că, ceea ce este prin-

cipiul mântuirii omenеști, nu este o altă filosofie, adică studierea înțelepciunii, ci o altă religie. *De vera religione* V,8). Filosofia lui pare a fi o încercare de reconciliere a ideii neoplatoniciene de emanație cu ideea creștină de creație, deși în enunțurile sale, el este mai aproape de Dionisie, decât de Plotin sau Proclus. Diviziunea cvadripartită a Naturii este menită a sintetiza multiplicitatea în principii formale care să explice armonia existenței universale prin relații cauzale, evitând dihotomia ontologică a opușilor și articulând interdependența ontic-noetică manifestă în planul experienței. De aceea, emanationismul postulat de el este o suprastructură funcțional-ontologică care să dea posibilitate afirmării punctului final al existenței ca revenire apoteotică îndumnezeitoare la Dumnezeu, când Dumnezeu va fi totul în toate. Eriugena este un filosof care trebuie evaluat în ansamblu și mai ales în perspectiva izvoarelor pe care le-a folosit, mai exact, în corelație cu Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, Grigorie de Nyssa, Grigorie* de Nazianz, Ambrozie* al Milanului sau Augustin. Gândirea lui este o sinteză integratoare a unor elemente teologice și filosofice, proiectate într-un sistem fin nuanțat și ale cărui taine încă așteaptă să fie descifrate fără părtinire sau idei preconcepute.

Migne, PL, 122, 125-1244; ed. critică: *Periphyseon* (De divisione naturae), cu trad. în engleză de I.P. Sheldon-Williams și L. Bieler, *Scriptores Latini Hiberniae*, VII, Dublin, 1968; Saint-René Taillandier, *Scot Erigène et la philosophie scolastique*, Strasbourg, 1843; H. Bett, *Johannes Scotus Eriugena. A Study in Mediaeval Philosophy*, Cambridge, 1925; A. Schneider, *Die Erkenntnislehre des Johannes Eriugena im Rahmen ihrer metaphysischen und anthropologischen Voraussetzungen*, 2 vol. Berlin, 1921-1923; W. Seul, *Die Gotteserkenntnis*

bei Johannes Scotus Eriugena unter Berücksichtigung ihrer neo-platonischen und augustinischen Elemente, Bonn, 1932; M. Cappuyns, *Jean Scot Erigène, sa vie, son oeuvre, sa pensée*, Paris, 1933, bibliografie p. XII-XVII; E. Gilson, *Filosofia în evul mediu. De la începuturile patristice pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea*, trad. în rom. de Ileana Stănescu, Humanitas, București, 1995, p. 186-206; F. Copleston, *A History of Philosophy*, vol. II: Mediaeval Philosophy. Augustin to Scotus, Burns Oates & Washbourne Ltd., London, 1950, p. 112-135; Cross, *Eriugena, John Scotus*, în ODCC, p. 468 și bibliografia.

Ermenrich de Passau

Ermenrich (814-874), călugăr benedictin de la mănăstirea Ellwangen, mai apoi episcop de Passau. A studiat la Fulda, sub îndrumarea lui Rabanus Maurus și Rudolph, și la Reichenau, sub Walafrid Strabo, iar în cele din urmă la Sankt Gallen. Este autorul vieții Sf. Sualo (Solus), lucrare fără importanță istorică, ci mai mult hagiografică. La cererea lui Gozbald, episcop de Würzburg, scrie istoria mănăstirii Ellwangen, folosind ca model dialogul *Consolatio* al lui Boethius*. Între 850-855 îi trimite lui Grimald, abatele mănăstirii Sankt Gallen, o scrisoare în care comentează o serie de teme de gramatică, filosofie, mitologie și dogmă creștină. Scrisoarea nu este sistematică, dar în esență dezvăluie vastele cunoștințe ale lui Ermenrich. A fost unul dintre personajele care s-au angajat în contracararea misiunii de convertire a slavilor de către Sf. Chiril* și Metodiu.

E. Dümmler în *Forschungen zur deutschen Geschichte*, ed. G. Waitz V, 13, Göttingen, 1873, p. 473-485; V. Burr, *Ermenrich von Ellwangen*, Ellwanger Jahrbuch 16, 1956, p.19-31; E. Schwartz, *Die Schriften Ermenrichs von Ellwangen*, Zeitschrift für Würt-

tembergische Landesgeschichte 12, 1953, p. 181-189; 15, 1956, p. 279-281; W. Fink, în DHGE 15, 759-761; M.F.McCarthy, *Ermenrich of Passau*, în CE, V, p. 517.

Ethelwold

Ethelwold (908-984), episcop de Winchester, reformator al vieții monahale în Anglia, alături de Sf. Dunstan. A devenit monah la Winchester, fiind hirotonit de Alphege cel Chel (the Bald), care a prevestit numirea lui în scaunul episcopal de Winchester. Petrece o vreme la mănăstirea Glastonbury, iar în jurul anului 954 îi este încredințată conducerea mănăstirii Abingdon, pe care o organizează după modelul monahismului continental de la Fleury. În acest scop, el redactează o serie de reguli monahale, *Regularis Concordia*, regulament care a devenit practică generală pentru monahii englezi. În 963 a fost numit și hirotonit episcop de Winchester, impunându-se ca bun administrator, totodată restaurând mai multe mănăstiri din Anglia.

Chronicon Monasterii de Abingdon, ed. de J. Steveson, R.S., II, 1858, p. 255-266; D.J.V. Fisher, *The Early Biographers of St. Ethelwold*, în *English Historical Review*, 67, 1952, p. 381-391; E. John, *The Beginning of the Benedictine Reform in England*, RBen 73, 1963, p. 73-87; Cross, *Ethelwold, St.*, în ODCC, p. 473; W.A. Chaney, *Ethelwold of Winchester*, în CE, V, p. 568.

Etheria

Etheria (sec.IV), autoarea descrierii unui pelerinaj pe care l-a făcut ea însăși la locurile sfinte în sec. IV, probabil în anul 380 (J. Campos) și mai exact între 381-384 (P. Dăvos). După alte păreri, acest pelerinaj a avut loc între 415-418 (E.

Dekkers) sau 414-416 (Lambert). Relatarea propriu-zisă a fost descoperită la Arezzo într-un manuscris din sec. IX, care conținea o lucrare nepublicată a lui Ilarie* de Poitiers, *De mysteriis et hymnis*, și *De locis sanctis* a lui Pavel* Diaconul. Descrierea călătoriei, intitulată *Sanctae Silviae aquitanae peregrinatio ad loca sancta*, era plasată între cele două lucrări. Descoperirea a fost făcută de G. F. Gamurrini, care a considerat că autoarea acestei relatări a fost Silvia, sora lui Flavius Rufinus, consul în 392 și prefect al Răsăritului sub Teodosie și Arcadie. Cercetările ulterioare sugerează ca autoare pe Etheria sau Egeria, menționată de un stareț din sec. VII (Férotin, A. Lambert, O. Prinz), despre care nu se știe dacă a fost călugăriță simplă, stareță sau, pur și simplu, o persoană laică sau dacă este de origine din Galia sau Galicia. Cert este că ea a avut o cultură aleasă, că a fost educată, dotată cu putere de analiză și observație. Autoarea relatează pentru 'surorile' rămase acasă, pelerinajul făcut în Egipt, Palestina și Mesopotamia.

Importanța documentului rezidă în informațiile pe care autoarea le dă nu atât cu privire la locurile vizitate, deși și acest lucru are importanță, cât mai ales cele referitoare la practicile liturgice, la ierarhia bisericească, la sărbătorile bisericești.

G. F. Gamurrini, *S. Hilarii... et S. Silviae 'Peregrinatio ad loca sancta'*, Roma, 1877; P. Geyser, CSEL, 39, 1898, p. 35-101; Migne, PLS, I, 1045-1092; E. A. Bechtel, *S. Silviae 'Peregrinatio'*. The Text and a Study of the Latinity, Chicago, 1907; Éthérie, *Journal de voyage*, SCh 21, trad. H. Pétré, înlocuit de P. Maraval, nr. 296, Paris, 1982; M. Férotin, *Le véritable auteur de la Peregrinatio Silviae. La vierge espagnole Éthéria*, în R.Q.H., LXXIV, 1903, II, p. 367-397; A. Lambert, *Egeria*, în *Revue Mabillon*, XXVI, 1936, p.

71-94; XXVII, 1937, p. 1-24; XXVIII, 1938, p. 49-69; G. Baraut, *Bibliographia Egeriana*, în *Hispania sacra* 7, 1954, p. 203-215; P. Devos, *La date du voyage d'Égérie*, în *Anal. Boll.*, LXXXV, 1967, p. 165-194; M. Starowiejski, *Bibliografia Egeriana*, în *Augustinianum* 19, 1979, p. 297-318; G. T. Stokes, *Sylvia*, art. în *Smith-Wace*, IV, p. 747-748; M. Braniște, *Însemnările de călătorie ale pelegrinei Egeria*, teză de doctorat, în *Mitropolia Olteniei*, 46/1982, p. 225-392; Cross, *Etheria, Pilgrimage of*, art. în *ODCC*, p. 473; Quasten, *Patrology*, IV, p. 558-562, cu bibliografie; A. Hamman, *Éthérie*, în *DECA*, I, p. 873-874; G. Röwekamp, în *LACL*, p. 185-186, cu bibliografie.

Eucheriu de Lyon

Eucheriu de Lyon (m. aprox. 450), episcop de Lyon. S-a născut într-o familie aristocrată, probabil creștină, și a primit o educație aleasă, Erasmus însuși i-a admirat cultura superioară. A ocupat diferite funcții în administrația imperială. S-a căsătorit cu Galla, și ea din înalta societate, și au avut doi fii și două fiice. Fii săi, Salonius și Veranus, au fost instruiți la mănăstirea Lerini sub îndrumarea lui Honorat și Salvianus. Dornic să ducă o viață liniștită de rugăciune și asceză, se retrage pe insula Lerinum, iar mai târziu pe insula Lero, astăzi Sainte Marguerite. Întrucât nu a izbutit să-și îndeplinească dorința de a vizita mănăstirile egiptene, Cassian* îi dedică cea de a doua parte a *Convorbirilor* sale, pentru a compensa într-un fel această neîmplinire. Deși în retragere, Eucheriu menține legături și cu alte personalități ale vremii, printre care Paulin* de Nola. Datorită vieții sale deosebite, este ales episcop de Lyon în jurul anului 432. Despre activitatea sa ca episcop nu avem informații. Se știe doar că a prezidat sinodul local de la Orange din

441, împreună cu Ilarie* de Arles. A decedat în jurul anului 450.

Scrierile sale, care s-au păstrat, cuprind lucrări exegetice: *Formulae spiritualis intellegentiae*, dedicată fiului său Veranus, în care, pornind de la diviziunea tripartită a omului: trup, suflet și spirit, proiectează această împărțire în exegeza Sf. Scripturi, respectiv, trupul corespunde sensului literal, sufletul, celui tropologic, iar spiritul, sensului mai profund, sau anagogic, care îndrumă spre cele mai sfinte taine, și *Instructionum libri duo ad Salonium*, dedicată fiului său Salonius, prezentând, sub formă de întrebări și răspunsuri, pasajele mai dificile din Biblie. La aceste lucrări se adaugă *Passio Acaunensium martyrum*, care reprezintă cea mai veche prezentare a martirilor din legiunea thebană. Este vorba de legiunea creștină din Thebaida care, potrivit tradiției, a fost masacrată la St. Maurice-en-Valais de către împăratul Maximian. El a mai compus și două tratate ascetice: *De laude eremi* și *De contemptu mundi*. Din corespondența sa s-a păstrat doar o singură scrisoare: *Epistula ad Salvium episcopum*.

Migne, 50, 685-1214; CPL 488-498; K. Wotke, CSEL, 31, 1894; *Passio Acaunensium martyrum*, ed. de B. Krusch în *MGH, Scr. rer. Mer. III*, Hanovra, 1896, p. 32-39; *De laude eremi*, ed. de S. Pricoco, Catania, 1965; S. Pricoco, *Per una nuova edizione del <Contemptu mundi> di Eucherio*, în *Convivium* 36, 1968, p. 361-369; Nora K. Chadwick, *Poetry and Letters in Early Christian Gaul*, London, 1955; I. Opelt, *Quellenstudien zu Eucherius*, în *Hermes* 91, 1963, p. 476-483; L. Cristiani, *Eucher*, art. în *DSP*, 4, 1961, col. 1653-1660, cu bibliografie; Cross, *Eucherius*, art. în *ODCC*, p. 478; Bardenhewer, IV, p. 567-570; Altaner-Stuiber, 1980, p. 455; J. G. Cazenove, *Eucherius* (1), art. în *Smith-Wace*, II, p. 255-257; Quasten, *Patrology*, IV, p. 504-507; S. Pricoco, *Eucher*

de Lyon, în DECA, I, p. 901-903, cu bibliografie; C. Kasper, *Eucherius (von Lyon)*, în LACL, p. 203-204, cu bibliografie.

Euchiți

Euchiții, membrii unei grupări fanatice apărută în Siria, al căror mod de viață a fost adus din Mesopotamia, cunoscuți și sub numele de *messalieni* sau *massalieni*, adică, rugători. Date despre practicile lor sunt furnizate de Epifaniu*. El ne informează că aceștia susțineau că se dedică vieții de rugăciune, nu posedau nimic și, spre deosebire de călugări a căror viață fluctuează între rugăciune și munca pentru a se întreține, aceștia trăiau din cerșit. Totodată, ei se adunau împreună, persoane de sex diferit, umblau împreună și dormeau împreună pe străzi, în situații indecente. Epifaniu nu afirmă explicit dacă duceau cu adevărat o viață promiscuă, deși lasă să se înțeleagă acest lucru. Pe lângă Epifaniu, informații mai avem la Timotei, prezbiter din Constantinopol, secolul VI, și Teodoret*. Datele prezentate de aceștia sugerează o sursă comună, probabil actele sinoadelor de la Antiohia și Sida, în care avem rezumate ale învățăturilor euhite. Este posibil ca Teodoret să fi făcut uz și de o lucrare messaliană, *Asceticus*, al cărei conținut doctrinar a fost condamnat, după cum ne informează Fotie*, la sinodul de la Efes din 431.

Euchiții susțineau că din pricina păcatului lui Adam, fiecare are un demon care s-a unit substanțial cu sufletul său și care îl incită la păcat. Nu este suficient să ne ocupăm de păcatele deja săvârșite. De altfel, botezul nu șterge păcatele și nici nu-l alungă pe demonul care s-a unit cu sufletul. De aceea, trebuie ca prin rugăciune permanentă să înlăturăm influența acestui demon și să atingem starea de

nepătimire, ceea ce înseamnă anularea oricărei voințe sau a oricăror sentimente. În această stare, sufletul are conștiința unirii cu Mirele ceresc, după cum mireasa își îmbrățișează soțul. Atunci demonul iese din om prin mucoasa nasului sau prin scuipat sub forma unui șarpe, iar locul lui este luat în mod simțitor de Duhul Sfânt. Augustin* afirmă că aceștia susțineau că locul demonului este luat de Duhul Sfânt care intră în om sub formă de foc nevătămător, în timp ce demonul iese sub chipul unei scroafe cu purcei. Cel care atinge starea de nepătimire poate vedea Sf. Treime cu ochii pământești și cum cele trei persoane se unesc în una singură, iar mai apoi se unesc și cu sufletul nepătimitor, care dobândește natură divină. Nepătimirea dă celor care au dobândit-o puterea de a vedea viitorul, de a vedea starea celor care au decedat sau de a citi inimile oamenilor. Nepătimirea era o stare ce putea fi dobândită atât de bărbați, cât și de femei. Așa se face că euchiții aveau femei învățătoare, pe care le cinsteau mai mult decât pe orice preot.

Împotriva euchiților s-a ridicat Amfilohie* de Iconium, Flavian de Antiohia și Sf. Epifaniu*, iar sinodul de la Efes (431) i-a condamnat în mod oficial.

În pofida acestui lucru, secta a dăinuit până în sec. VII. Cercetătorii actuali studiază în prezent posibilele legături ale lui Diadoh*, Grigorie* de Nyssa și Pseudo-Macarie* (Cross) cu euchiții.

Principalele informații în M. Kmosko, prefața la *Liber Graduum* în Patrologia Syriaca (ed. R. Graffin), III, Paris, 1926, col. CLXXI-CCXCIII; F. Dörr, *Diadochus von Photike und die Messalianer*, Freiburger Theologische Studien, XLVII, 1937; H. Dörries, *Symeon von Mesopotamien. Die Überlieferung des messalianischen 'Markarios' Schriften*, TU, IV, Hft. 1, 1941; R.

Staats, *Gregor von Nyssa und die Messalianer*. Patristische Texte und Studien, VIII, 1968; G. Salmon, *Euchites*, art. în Smith-Wace, II, p. 258-261; É. Amman, DTC, X, pt. 1, 1928, col. 792-795; Cross, *Messalians*, în ODCC, p. 906.

Eudocia, Aelia

Eudocia, soția împăratului Teodosie II. Socrate* ne informează că Eudocia a fost fiica lui Leontius, sofist din Atena, iar numele ei adevărat a fost Athenais. După *Chronicon* Pascale*, este fiica lui Heraclit, la moartea căruia frații refuză să-i acorde partea de moștenire care îi revenea. Ea pleacă la Constantinopol pentru a-și căuta dreptatea. Acolo o impresionează într-atât pe împărăteasa Pulcheria, încât îl convinge pe Teodosie să o ia de soție. Căsătoria a avut loc la 421. Înainte de a se căsători a fost botezată de Attic, patriarhul Constantinopolului, care îi dă numele de Aelia Eudocia. În 423 a fost proclamată Augusta. Face un pelerinaj la Ierusalim, de unde aduce fragmente de moaște al Sf. Ștefan. După mai mulți ani, a fost acuzată de infidelitate. Pleacă în exil la Ierusalim, unde decedează în 460. Fotie* apreciază în mod deosebit lucrările ei poetice, deși, în realitate, valoarea lor poetică este departe de a fi excepțională. De la ea au rămas următoarele: un poem în cinstea lui Teodosie II, celebrând victoria împotriva perșilor, o parafrază în hexametri la Octateuh (primele opt cărți din Vechiul Testament), la Zaharia și Daniel și un poem în trei cărți despre Sf. Ciprian și Sf. Iustina. Zonaras menționează și prelucrarea scrierii lui Patriciu, *Centones Homerici*. În plan teologic, Eudocia l-a sprijinit pe Nestorie* împotriva lui Chiril* al Alexandriei.

Migne, PG 85, 832-864, 84, 1194b; CPG 6020-6025; A. Ludwich, *Eudociae, Procli, L. Claudiani carminum graecorum reliquiae*, Leipzig, 1897, 13-114; M.F. Argles, *Eudocia* (4), *Aelia*, în Smith-Wace, II, p. 263-264; K. Holum, *The Theodosian Empresses*. Berkeley, 1982; DHGE 15, 1336-1337, cu bibliografie; U. Dionisi, *Eudocie*, în DECA, I, p. 903; G. Rōwekamp, *Eudocia*, în LACL, p. 205-206, cu bibliografie.

Eudoxiu

Eudoxiu (300-370), fost episcop de Constantinopol între anii 360-370. De origine din Armenia. În timpul episcopatului lui Eustatie la Antiohia, el solicită de la acesta preoția, între 324 și 331. Eustatie îl examinează și descoperă că învățătura pe care o împărtășea era nesănătoasă și refuză să-l hirotonească. După depunerea din treaptă de către arieni sau eusebieni a lui Eustatie, Eudoxiu este hirotont și numit episcop de Germanicia, la granițele dintre Siria, Cilicia și Capadocia. Deține episcopatul în perioada cea mai întunecată pentru Atanasie*. Eudoxiu participă la sinodul de la Antiohia din 341. Doctrina sa era pur ariană, el fiind ucenicul lui Aetius*, prieten al lui Eunomiu* și, în cele din urmă, devenind conducătorul *anomoenilor*, care susțineau că Fiul era în mod necesar deosebit de Tatăl nu numai după fire, ci și după voință. Sinoadele care au urmat, în 343 la Sardica și în 347 la Philipopolis, au formulat mărturisiri de credință cu tendințe puternic ariene. Acestea au fost iscălite de Eudoxiu. În 347, când Leontiu de Antiohia se stinge din viață, Eudoxiu se afla în suita împăratului în Apus. Sub motiv că prezența lui era necesară la Germanicia, el vine la Antiohia și, pretextând că este trimis de împărat pentru a fi numit episcop de Antiohia,

obține scaunul antiohian, deși mult mai îndrituiți erau George de Laodiceea și Marcu de Antiohia. Conștient de fapta sa, el îl trimite la împărat pe Asphalus, pentru a-i obține aprobarea de numire. Asphalus o primește, însă, între timp, împăratul primește vești din partea sinodului de la Ancyra, convocat pentru a condamna erorile lui Eudoxiu. Împăratul retrage scrisoarea de numire. Cu toate acestea, Eudoxiu pornește un val de persecuții împotriva ortodocșilor. Ilarie* de Poitiers relatează în termeni neechivoci atitudinea de sfidare și îngâmfare a lui Eudoxiu, care afirma că Îl cunoaște pe Dumnezeu tot așa cum Dumnezeu se cunoaște pe sine. Deși este condamnat la sinodul de la Ancyra, Eudoxiu izbutește să pună mâna pe scaunul patriarhal de la Constantinopol, după depunerea lui Macedoniu. Cu ocazia sfințirii catedralei Sf. Sofia, Eudoxiu propune alte învățături eretice, ceea ce a cauzat nemulțumire în rândul ascultătorilor. Evenimentul este relatat de Socrate* (*Ist. bis.*, II, 43).

Pentru a-și menține influența, el îl hirotonește pe Eunomiu episcop de Cyzic, sfătuindu-l să țină ascunsă doctrina sa în fața ortodocșilor din Cyzic. În cele din urmă, acesta încalcă consimțământul, iar locuitorii din Cyzic cer împăratului destituirea lui. Eudoxiu nu-l destituie, ci îl sfătuiește să se retragă. Încercarea semi-arienilor de a-l înlătura pe Eudoxiu la sinodul de la Lampsacus din 365 eșuează. În plus, împăratul Valens este botezat de Eudoxiu, prin aceasta pecetluindu-se legăturile dintre împărat și patriarh. Atanasie este salvat din cel de al cincilea exil de ortodocșii din Alexandria. În timpul patriarhatului lui Eudoxiu și a domniei lui Valens, ortodocșii au avut una din cele mai triste perioade din istoria bisericească. Nu în zadar Eudoxiu a fost

numit 'cel mai rău dintre toți arienii' (Baronius).

CPG, 3405-3410; C.P. Caspari, *Alte und neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*, Christiana, 1877, p. 176-185; F. Diekamp, *Doctrina Patrum*, Münster, 1981 = 1907, p. 64 și urm.; M. Jugie, DTC, V, 1913, col. 1484-1487; W.M. Sinclair, *Eudoxius* (2), art. în Smith-Wace, II, p. 265-267; M. Tetz, *Eudoxius-Fragmente*, SP, 3, TU, 78, Berlin, 1961, p. 314-323; Cross, *Eudoxius*, în ODCC, p. 479; E. Cavalcanti, *Studi eunomiani*, Roma, 1976, passim; M. Simonetti, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1975, passim; idem, *Eudoxe*, în DECA, I, p. 903-904; K. Metzler, *Eudoxius von Konstantinopel*, în LACL, p. 206.

Eugen de Ancyra

Eugen de Ancyra (sec. IV), diacon de Ancyra, trimis de episcopul său Marcel pentru a înmâna lui Atanasie o scrisoare, conținând mărturisirea de credință a comunității creștine din Ancyra. Scrisoarea datează din anul 371 și a fost trimisă ca justificare împotriva atacurilor aduse de Sf. Vasile* cel Mare.

PG, 18, 1302; CPG, II, 2810; T. W. Davids, *Eugenius* (42), art. în Smith-Wace, II, p. 275; E. Prinzivalli, *Eugène d'Ancyre*, în DECA, I, p. 905; B. Windau, *Eugenius von Ancyra*, în LACL, p. 206.

Eugen de Toledo

Eugen de Toledo, episcop de Toledo (646-657). S-a născut probabil la Toledo, fiind got de origine. Pentru a evita numirea de episcop, se retrage la Saragossa, unde se ascunde printre mormintele martirilor. Este totuși descoperit și numit episcop de regele Chindaswinthe, împotriva voinței episcopului Braulion, pe

care Eugen l-a slujit în calitate de arhidi-acon. În timpul episcopatului său, s-au ținut la Toledo trei sinoade (653, 655, 656), prezidate de el, în care s-au abordat teme de doctrină, relația Biserică-stat, tratamentul evreilor etc. Eugen a scris un tratat scurt despre Sf. Treime care, din nefericire, nu s-a păstrat. Acest tratat urma să fie expediat Bisericii din Africa și din Răsărit, expedierea fiind împiedicată de puternice furtuni. Scrierile în proză s-au pierdut. S-au păstrat versurile sale. La solicitarea regelui Chindaswinthe, el revizuieste *Hexaameronul* lui Dracontius*. Eugen a fost și un muzician abil, corectând cu mare îndemânare cântarea bisericească din vremea sa.

Migne, PL, 87, 369-413; CPL, 1236; MGH auct. ant., XIV, p. 27-287; Díaz, p. 196-204; M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, I, München, 1911, p. 194-197; J.G. Cazenove, *Eugenius* (27), art. în Smith-Wace, II, p. 273-274; F. Rivera Recio, *San Eugenio de Toledo y su culto*, Toledo, 1963; G. Brent, *Das lateinische Epigramm*, München, 1968; M. Díaz y Díaz, *Eugène de Tolède*, în DECA, I, p. 905-906; B. Breilmann, *Eugenius II. von Toledo*, în LACL, p. 207.

Eugippis

Eugippius (455-535), scriitor creștin latin, abate de Lucullanum, așezământ monahal în apropiere de Neapoli. Nu se cunoaște cu certitudine originea sa. Se crede că familia sa vine din regiunea Aquileia, iar el a petrecut o vreme la Lerini. După alte păreri, el s-a născut la Cartagina și a venit la Roma împreună cu familia. Se pare că a fost ucenicul Sf. Severin de Noricum, a cărui biografie o scrie în jurul anului 511, și anume, *Vita s. Severini*. Lui îi mai aparține o rânduială monahală, intitulată *Regula*, care cuprin-

de un set de reguli pentru comunitatea monahală Sf. Severin din Lucullanum (azi, Pizzofalcone). Tot el a compus un florilegiu din texte augustinene *Excerpta ex operibus s. Augustini*, care a circulat în evul mediu.

Migne, PL 62, 549-1200; CPL, 676-678; PLS 3, 1263; ed. crit. P. Knöll, CSEL, IX, pt. 1-2, 1895-1896; K.K. Mierow, *Eugippius and the Closing Years of the Province of Noricum Ripense*, în Classical Philology, X, 1915, p. 166-187; R. Noll (-E. Vetter), *Eugippius. Das Leben des heiligen Severin*, Berlin, ²1963; F. Villegas și A. de Vogüé, *Eugippii Regula*, Viena, 1976 (CSEL 87); I.G. Smith, *Eugippius* (1), art. în Smith-Wace, II, p. 275-276; Bardenhewer, V, p. 220-224; Altaner-Stuiber, 1980, p. 479-480, cu bibliografie; V. Pavan, *Eugippius*, în DECA, I, p. 906-907, cu bibliografie; B. Breilmann, *Eugippius*, în LACL, p. 207-208, cu bibliografie.

Eulogiu de Alexandria sau Evloghie

Eulogiu sau Evloghie (m. 607), preot și stareț al mănăstirii Deipara de la Antiohia și patriarh al Alexandriei, unul dintre cei mai reductabili oponenți ai monofizitismului. Este cunoscut ca fiind unul dintre principalii corespondenți ai lui Grigorie* cel Mare, pe care l-a cunoscut la Constantinopol, înainte ca acesta să devină episcop al Romei. Se pare că Eulogiu a ținut și un sinod la Alexandria în vederea rezolvării disputei 'samarinene' legată de textul din Deut. 18, 15: 'prooroc ca și mine', unii susținând că este vorba de Iosua, iar alții, Dositei*. Sinodul a decis împotriva ambelor păreri (Mansi IX, 1021). Fotie* menționează o serie de lucrări ale lui Eulogiu împotriva novațienilor, a monofiziților severieni și teodosieni. Din lucrările sale s-au păstrat

doar fragmente și o omilie la Duminica Floriilor.

Migne, PG, 86, 2939-2964, 2937-2964, omilia la Duminica Floriilor: 2913- 2937; Fotie, *Biblioth.*, cod. 182, 208, 280; L. Davidson și C. Hole, *Eulogius*, art. în Smith-Wace, II, p. 283; Cayré, II, p. 291; T. Orlandi, *Euloge d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 908; G. Rōwekamp, *Eulogius von Alexandrien*, în LACL, p. 208, cu bibliografie.

Eunapius

Eunapius (345/346-420), medic, profesor de retorică și biograf neoplatonician. S-a născut la Sardica și a studiat sub îndrumarea filosofului Chrysanthius la școala lui Jamblichus. La vârsta de 16 ani merge la Atena unde frecventează timp de cinci ani cursurile profesorului creștin Proaeresius și ale altor profesori. Fotie* îl prezintă ca fiind un calomniator înrăit al creștinilor, inclusiv al lui Constantin. După terminarea studiilor, revine la Sardica, iar la îndemnul prietenului său Orbasius, continuă lucrarea istoriografică a lui Dexippus, *Historika hypomnemata*, în 14 cărți, relatând istoria imperiului roman de la anul 270 și până în jurul anului 404. Din această lucrare s-au păstrat câteva fragmente, cel mai cunoscut fiind *Peri presbeion* (*De legationibus*). În 396 scrie prima parte din lucrarea sa *Bioi sophiston* (Viețile sofistilor), începând cu Plotin și Profiriu și continuând cu platonicienii și retorii din vremea sa. El face acest lucru în opoziție față de scrierile hagiografice creștine.

Migne, PG 113, 649-661; J.F. Boissonade, 2 vol. Amsterdam, 1822; R.J. Mozley, *Eunapius*, în Smith-Wace, II, p. 285-286; A.B. Breebaart, *Eunapius of Sardes and the Writing of History*, în Mnemosyne 32, 1979, p. 360-375; E. Malaspina, *Eunape de Sardes*, în DECA, I, p. 908-909, cu bibliografie.

Eunomiu de Cyzic

Eunomiu de Cyzic (m. 394), episcop arian de Cyzic în Mysia, ucenic al lui Aetius*, de la care a învățat arta argumentelor false, spre paguba lui, căzând în blasfemia învățaturii lui Arie și luptând împotriva adevărului (Coman). Fiu al unui fermier, își câștigă existența ca stenograf. A fost hirotonit diacon de Eudoxiu al Antiohiei, iar în 360 ridicat la treapta de episcop de Cyzic. Este alungat de locuitorii din Cyzic, sătui de discursurile sale sofisticate, și pleacă la Constantinopol, unde rămâne pe lângă Eudoxiu, care era arhiepiscop. După moartea lui Aetius, devine conducătorul anomeilor, sectă puternic antiortodoxă. Este exilat la Mursa, în Panonia, și mai apoi pe insula Naxos, pentru tulburarea Bisericii și a cetăților cu activitatea lui sectară. Descoperind că unii din șambelanii palatului erau adepții lui Eunomiu, împăratul Teodosie îl exilează la Halmyris, actuala localitate și lac Razelm, din Dobrogea, la acea vreme Scythia Minor. După cucerirea cetății Halmyris de către barbari, Eunomiu este exilat la Cezareea Capadociei, unde este primit foarte rău, deoarece scrisese împotriva Sf. Vasile* cel Mare. I se permite să se retragă la ferma sa numită Dacoroenoi sau Dacora, unde moare în 394.

Eunomiu a scris numeroase lucrări, din care au supraviețuit puține. În mare parte însă ele au provocat reacții dure din partea unor mari personalități ale Bisericii: Didim* cel Orb, Grigorie* de Nyssa, Sofronie*, Apolinarie* de Laodiceea și Teodor* de Mopsuestia. Cea mai de seamă lucrare a sa, intitulată *Apologie*, publicată în 361, și al cărei text s-a păstrat, a provocat reacții dure din partea lui Didim cel Orb, Vasile* cel Mare și Apolinarie. Doctrina propusă de el este un amestec

de idei neoplatoniciene și aristotelice, cu tendințe nominaliste și raționaliste. Teologia lui este un fel de 'tehnologie' (Quasten). Singurul nume al lui Dumnezeu este 'Nenăscut', deoarece 'Nenăscut' sau *nenășterea* este însăși esența lui Dumnezeu. Acest nume ne dă posibilitatea să facem deosebire între Dumnezeu și celelalte făpturi. Fiul este născut și, ca atare, este de o natură diferită de cea a Tatălui. El este creat din nimic. Spre deosebire de Arie, Eunomiu afirmă că Hristos a fost adoptat ca Fiu al lui Dumnezeu dintru început și nu ca răsplată pentru virtuțile sale. După aproximativ 12 ani, Eunomiu răspunde atacurilor Sf. Vasile îndreptate împotriva *Apologiei* sale, printr-o *Apologie a apologiei*, care însă s-a pierdut. Există însă extrase bogate în scrierile lui Grigorie* de Nyssa contra lui Eunomiu. Urmează apoi o *Mărturisire de credință*, scrisă în 383, adresată împăratului Teodosie. Această lucrare s-a păstrat în întregime și a primit replica Sf. Grigorie de Nyssa. *Comentariul său la Epistola către Romani* s-a pierdut. *Correspondența* lui Eunomiu numără aproximativ 40 de scrisori, adresate unor persoane diferite. Filostorgiu* le apreciază în mod deosebit, pe când Fotie* consideră că Eunomiu nu a cunoscut stilul epistolar.

Doctrina lui Eunomiu este anomeică. El susținea că există doar o singură Substanță supremă care se opune tuturor lucrurilor prin simplitatea ei. Substanța aceasta, pe care el o numea 'Ființa nenăscută' (ἀγεννησία), este absolut inteligibilă: 'Dumnezeu nu știe despre propria sa esență mai mult decât știm noi despre aceasta. Această esență nu-i este cunoscută Lui mai mult, iar nouă mai puțin. Ceea ce știm noi despre ea, același lucru știe și El. Și, iarăși, ceea ce știe El, același lucru, fără deosebire, îl vei găsi și

în noi' (P.G. 67, 473 B). Nașterea Fiului nu a avut loc în natura divină, ci a fost produs de Tatăl, care i-a dat puterea de a crea și prin care el se aseamănă Tatălui. Ca orice naștere, și nașterea Fiului trebuie să aibă un început și, prin umare, un sfârșit. În plus, întrucât are un început și un sfârșit, Fiul nu poate fi asemenea Tatălui. Din această pricină, nu se poate vorbi în cazul Fiului nici de *homousios* și nici de *homoiousios*. Pentru ca Cel născut să se asemene Celui nenăscut în esență, trebuie să înceteze a mai fi născut. Iar dacă Tatăl și Fiul trebuie să fie egali, atunci și Fiul trebuie să fie nenăscut, ceea ce ar fi, susține Eunomiu, împotriva învățaturii despre generare și subordonare, o astfel de generare sau naștere ar fi imposibilă. Căci ce oare ar putea Absolutul nenăscut să-i dea Celui născut, dacă nu ceea ce este nenăscut! Or, dacă, așa cum învață Biserica, Fiul, Care este născut, ar fi de aceeași esență cu Tatăl care naște, atunci ar trebui să existe în Dumnezeu un element nenăscut și unul născut. Esența Tatălui și esența Fiului trebuie să fie cu desăvârșire neasemănătoare. Iar după cum esența lor este neasemănătoare, tot așa este și cunoașterea lor. Fiecare se cunoaște așa cum este și nu ca celălalt. Unul se cunoaște pe Sine ca nenăscut, iar celălalt se cunoaște ca născut. Prin urmare, întrucât nu este părtaş în niciun fel la esența Tatălui, care este atunci relația lui cu Dumnezeu și cui îi datorează El originea? Eunomiu răspunde la această întrebare făcând distincție între esența sau ființa (οὐσία) lui Dumnezeu și energia (ἐνέργεια) sau puterea Sa. Întrucât esenței divine nu i se poate atribui mișcarea și autocomunicarea, activitatea de chemare la existență din nimic a tot ceea ce există, trebuie atribuită energiei divine, concepută ca ceva separabil de θεότης (dumnezeire).

Dumnezeu poate fi numit Tată numai în virtutea acestei energii (ἐνεργεία), deoarece tot ceea ce există a venit la existență prin această energie. Între făpturile create de această energie, primul loc îl ocupă Fiul, care devine instrumentul creator al lumii. În această privință, se poate spune că Fiul este asemenea Tatălui. Mai exact spus, Fiul este asemenea *energiei* Tatălui în măsura în care El l-a conferit demnitatea divină a puterii de a crea. În aceasta constă și deosebirea dintre Fiul și celelalte creaturi. El a fost născut de Tatăl, prin voința Sa, ca ființă unică, prima și cea mai desăvârșită dintre toate ființele, ca instrument creator a tot ceea ce există.* Dumnezeu L-a creat nemijlocit, în timp ce toate celelalte făpturi sunt create mijlocit prin El, prin Fiul. Această învățătură introduce un element dual în esența lui Dumnezeu, întrucât face deosebire între esența Sa și voința Sa, prima fiind infinită și absolută, a doua finită și mărginită la obiectele finite. Printre făpturile create de Fiul, prima este Duhul Sfânt, ca instrument de sfințire a sufletelor. Adevărata pietate nu constă în invocarea numelor sfinte sau în ritualuri și simboluri, ci în exactitatea învățăturii. Prin aceasta el îndemna la indiferență față de cultul și tainele Bisericii. Învățătura lui Eunomiu nu a avut un impact mare și nu a dăinuit ca atare. Ea este importantă doar pentru faptul că i-a stimulat pe Părinții capadocieni, care au formulat doctrina despre Dumnezeu și adevăratele coordonate ale cunoașterii lui Dumnezeu de către om.

Migne, PG 30, 835-868; C. H. G. Rettberg, *Marcelliana*, Göttingen, 1794 și urm.; J. D. Mansi, *SS. Conc. Coll.* 3, 645-649; W. Whiston, *Eunomius' Apologetic against which Basil the Great wrote his Refutation*. Primitive Christianity Revived I. London, 1711, 1-30; E. Venables, *Eunomius*, art. în

Smith-Wace, II, 286-290; X. le Bachelet, *Eunomius*, în DTC, 5, 1913, 1501-1514; K. R. W. Klose, *Geschichte und Lehre des Eunomius*, Kiel, 1883; E. Cavalcanti, *Studi eunomiani*, OCA 202, Rom. Pont. Inst. Orientalium Studiorum, 1976; Altaner-Stuiber, 1980, p. 291, 304, 310; Bardenhewer, III, 137-140; Quasten, III, p. 306-309; I. G. Coman, III, p. 479-482; E. Cavalcanti, *Studi Eunomiani*, Roma, 1976; Irineu Slătineanu, *Iisus Hristos sau Logosul inomenit*, Vita teologica et monastica, România creștină, 1998, p. 57 și urm.; M. Simonetti, *Eunomius de Cyzique*, în DECA, II, p. 909; T. Böhm, *Eunomius von Cyzicus*, în LACL, p. 208-209, cu bibliografie.

Eusebiene, Canoanele sau Tabelele

Tabele (κατόνες) sau liste concepute de către Eusebiu* de Cezareea, pe baza Secțiunilor ammoniene*, prezente în manuscrisele cu cele patru Evanghelii, pentru a ilustra paralelismul între diverse pasaje corespunzătoare ca idei sau conținut. S-a crezut că secțiunile ammoniene au fost făcute de Ammoniu Saccas. Se pare însă că ele aparțin tot lui Eusebiu. Tabelele eusebiene erau puse la începutul sau la sfârșitul Evangheliilor în manuscrisele grecești sau latinești, până în sec. XIII, având numere corespunzătoare, scrise cu cerneală roșie pe margine. Uneori aceste 'tabele' erau elaborat iluminate. Eusebiu explică modul de folosire a 'tabelelor' sale în epistola către Carpinus.

Migne, PG, 22, 1275-1292; J. W. Burgon, *The Last Twelve Verses of the Gospel according to St. Mark*, 1871, p. 125-132; 295-312; G. H. Gwilliam, *The Ammonian Sections, Eusebian Canons, and Harmonizing Tables in the Syriac Tetra-evangelium*, în *Studia Biblica et Ecclesiastica*, II, 1890, p. 241-272; E. Nestle, *Die eusebianische Evangelie-Synopse*, în *Neue Zeitschrift*, XIX, 1908, p.

40-51; 93-114; 219-232; Bardenhewer, II, p. 198-202; Cross, *Ammonian Sections*, în ODCC, p. 45; Idem, *Eusebian Canons*, în ODCC, p. 481.

Eusebiu de Alexandria (Pseudo)

Presupus autor al unei colecții de 21 sau 22 de omilii scrise în greacă, alcătuită la sfârșitul sec. V și începutul sec. VI, dar care s-a bucurat de largă răspândire în latină și în diverse limbi orientale: armeană, siriacă, arabă. Cine a fost autorul acestei colecții, este greu de spus. Se crede că ar fi una și aceeași persoană cu Ioan Notarul, autorul unei *Vieți (Vita)* a lui Eusebiu, considerat ca succesor direct al lui Chiril* al Alexandriei (m. 444) la scaunul episcopal. Această presupunere este greu de susținut, deoarece în lista episcopilor pe scaunul Alexandriei nu este cunoscut nici un Eusebiu înainte de sec. XI. Analiza textuală și descoperirea unui papirus din sec. VI permit datarea colecției cu oarecare acuratețe. Datorită folosirii colecției în mediul latin, aceasta mai este cunoscută și sub denumirea de 'Eusebiu* Galul'. Colecția abordează teme diverse: omilii la sărbători, controverse cu păgânii și învățături ascetice sau răspunsuri la întrebările unui ucenic pe nume Alexandru. Diverse omilii s-au păstrat și în traducere armeană, siriacă sau arabă.

Migne, PG 86, 297-300 (viața); omiliile: 86, 313-536, 509-536; 61, 733-738, 775-778; 62, 721-724; 64, 45-48 CPG, 5510-5533; BHG, 635-635z; J. de Soyres, *Eusebius* (7), art. în Smith-Wace, II, p. 307; DSp 4, col. 1686-1687, cu bibliografie; G. Lafontaine, *Les homélies d'Eusèbe d'Alexandrie*, diss., Louvain, 1966; F. Nau, *Notes sur diverses homélies pseudépigraphiques et sur les oeuvres attribuées à Eusèbe d'Alexandrie...*, ROC, 13, 1908, p. 406-434; S.J. Voicu,

Eusèbe, în DECA, I, p. 911-912, cu bibliografie; B. Windau, *Eusebius von Alexandria*, în LACL, p. 209, cu bibliografie.

Eusebiu al Cezareei

Eusebiu al Cezareei (263-340), episcop al Cezareei, supranumit 'Părintele istoriei bisericești'. S-a născut la Cezareea, loc unde a studiat și a îndeplinit întreaga sa activitate intelectuală și sacerdotală. Cezareea s-a dezvoltat ca centru intelectual sub îndrumarea lui Origen*, care a activat aici peste 20 de ani, lăsând în urma sa o școală și o bibliotecă bine organizate. Eusebiu a crescut sub îndrumarea spirituală a lui Paṃfil*, care a ajutat și el la edificarea acestui centru de cultură teologică. Eusebiu îi datorează educația sa științifică și cultura acestui mare magistrul alexandrin. Este posibil ca, datorită profunde sale admirații față de acesta, el să fi adăugat la numele său 'al lui Paṃfil'. Totodată, el își cinstește magistrul consemnându-i viața și martiriul care a avut loc la 6 februarie 310, în al șaptelea an al persecuției lui Dioclețian. De altfel, Eusebiu însuși a scăpat de moarte, fugind la Tyr, și de acolo în Egipt, în deșertul theban. Se pare că Eusebiu a fost ales episcop al Cezareei în anul 313, când Biserica creștină dobândește statutul de *religio licita*. Când Constantin cel Mare ajunge la cârma imperiului (323), îi va acorda lui Eusebiu, datorită admirației față de cultura și dorința sa de a studia, favoruri speciale și condiții favorabile pentru cercetare (Coman), bucurându-se de mare trecere la curte. În lupta dezlanțuită de erezia ariană, Eusebiu adoptă o atitudine echivocă, susținând că pacea poate fi realizată doar prin concesii teologice și formule conciliante. Din cinstită față de împăratul Constantin, Eusebiu subscrie și el formula niceeană. De

altfel, în scrisoarea către Biserica sa, scrisă după terminarea sinodului de la Niceea, el afirmă că a subscris formula niceeană *homoousios* ca fiind dorită de împărat și conformă cu tradiția Bisericii din orașul său natal și de scaun. Însă *scrisoarea către Euphrasion* îl prezintă ca arian convins. De aceea, nu este o surpriză că al a avut un rol decisiv în condamnarea lui Eustațiu* la sinodul de la Antiohia (330), iar la cel din Tyr (335) s-a manifestat ca adversar al lui Atanasie* și, în cele din urmă, la sinodul de la Constantinopol (336) a contribuit și el la condamnarea lui Marcel* de Ancyra. Se crede că hotărârile împăratului Constantin, îndreptate împotriva ortodoxiei, au fost inspirate de Eusebiu. A decedat la câțiva ani după Constantin în anul 339 sau 340.

Deși a fost un om de mare cultură, după cum remarcă Fotie*, Eusebiu nu a avut un stil agreabil sau strălucit, iar în privința caracterului a fost mediocru (Puech). Cu toate acestea trebuie recunoscut că Eusebiu a lăsat o operă care uimește prin bogăția informației, dovadă fiind că a fost cunoscător al Sf. Scripturi, al istoriei creștine și păgâne, al filosofiei, geografiei, cronologiei, exegezei, filologiei și paleografiei. Dacă a dobândit faimă veșnică, a făcut-o prin opera sa istorică (Quasten).

a. Opere istorice. 1. *Cronica*, una din primele sale lucrări pe care el o intitulează: *Canoane cronologice și rezumatul istoriei universale a grecilor și a barbarilor*. Textul original al acestei lucrări nu s-a păstrat. Avem însă o versiune în armeană a primei părți și una în latină, a părții a doua, în traducerea lui Ieronim*. În prima parte, el prezintă istoria caldeenilor, asirienilor, evreilor, egiptenilor, grecilor și romanilor. În partea a doua, concepută ca o istorie sacră, pornește de

la nașterea lui Avraam (2016/15 î.d.Hr.) și urmărește marile evenimente până la anul 303 d. Hr. Traducerea latină este bazată pe o revizuire a *Cronicii* și se extinde după anul 303 până la al 20-lea an de domnie a lui Constantin cel Mare. Ieronim continuă această lucrare până în 378, anul morții împăratului Valens. 2. *Istoria bisericească* este capodopera lui Eusebiu și cuprinde, în zece cărți, istoria Bisericii de la întemeiere și până la înfrângerea lui Liciniu (324) și domnia împăratului Constantin. Scopul autorului a fost să prezinte lista episcopilor așezați în cele mai importante comunități, învățătorii și autorii creștini, ereticii, pedeapsa divină asupra poporului iudeu, persecuțiile creștine, martirajele și victoria finală a creștinismului. 3. *Martirii din Palestina*, o mărturie directă a suferințelor unor martiri în Palestina. Lucrarea a supraviețuit în două versiuni. Una mai scurtă în greacă, din care au supraviețuit câteva fragmente, anexată la cartea a opta din *Istoria bisericească* și alta mai lungă, păstrată în totalitate în traducere siriacă. Sunt relatate persecuțiile de sub Dioclețian și Maximin, pentru perioada 303-311, când au suferit moarte martirică un număr de 83 de martiri, între care și Pamfil, dascălul lui Eusebiu. Numărul martirilor a fost fără îndoială mult mai mare decât cel reținut de Eusebiu.

b. Panegirice în cinstea împăratului Constantin cel Mare. 1. *Viața lui Constantin*, în patru cărți, menită a fi un elogiu adus marelui împărat și de aceea criticile care i-au fost aduse de istoriografii moderni nu sunt pe deplin îndreptățite (Quasten). 2. *Către adunarea sfinților. Cuvântul împăratului Constantin către adunarea sfinților*, un appendice la cartea a IV-a a *Vieții lui Constantin*. Este vorba de o apologie a creștinismului. 3. *Laudele lui Constantin*, cuprinde un panegi-

ric, cu ocazia celei de a 30-a aniversări de domnie a împăratului Constantin, și un tratat, prezentat împăratului cu ocazia sfințirii Bisericii Sfântului Mormânt (335).

c. Opere apologetice. 1. *Introducere generală elementară*, este cea mai veche lucrare apologetică a autorului, concepută ca o introducere în Evanghelie, scrisă înainte de a fi devenit episcop. 2. *Pregătirea evanghelică*, în 15 cărți, scrisă în grecește, combate politeismul și miturile obscure și interpretarea alegorică dată acestora de filosofi neoplatonicieni. Respinge ideea de destin și oracolele păgâne. Preia ideile apologetilor și îi acuză pe filosofi, în speță pe Platon, de a fi preluat ideile lor de la evrei. El abordează o metodă istorică, citând texte originale din operele păgâne. Lucrarea s-a păstrat în întregime. 3. *Demonstrația evanghelică*, în 20 de cărți, este o replică la acuzațiile venite din partea evreilor, care susțineau că creștinii au acceptat iudaismul doar pentru a se bucura de binecuvântările făgăduite popului ales, fără însă a accepta obligativitatea legii. S-au păstrat primele 10 cărți și un fragment din cartea a 15-a. 4. *Contra lui Hieracle*. Acesta a fost guvernator al Bithyniei și autor al unui tratat polemic împotriva creștinilor în care susținea superioritatea lui Apolloniu din Tyana față de Iisus. Textul s-a păstrat în întregime. 5. *Contra lui Porfiriu* reprezintă un atac puternic împotriva filosofului neoplatonician Porfiriu, în 25 cărți, care a scris un tratat *Contra creștinilor*, în 15 cărți. Din nefericire, tratatul s-a pierdut, păstrându-se doar fragmente la diferiți autori creștini. 5. *Teofania - Arătarea lui Dumnezeu* este ultima lucrare apologetică a lui Eusebiu, concepută în 5 cărți. Scrisă într-un limbaj popular, însă cu mare artă oratorică,

lucrarea tratează despre manifestarea Logosului în crearea universului, în conservarea lui și în sufletul uman, subliniind nevoia de mântuire și împlinirea ei finală în Hristos. Cartea a patra arată împlinirea profețiilor Vechiului Testament, iar a cincea, respinge nebunia ipotezelor care văd în Hristos un vrăjitor, iar în ucenicii săi niște înșelători. Textul s-a păstrat într-o traducere greoaie în limba siriacă. Din textul original mai există doar câteva fragmente.

d. Opere biblice și exegetice. 1. La cererea expresă a împăratului Constantin, Eusebiu se va îngriji, împreună cu Pamfil, de scrierea a 50 de exemplare ale *Sfintei Scripturi* pentru bisericile din Constantinopol. În acest sens, Eusebiu reproduce coloana a cincea din Hexapla lui Origen, adică textul Septuagintei, păstrând pe margini și alte redări alternative. 2. *Canoanele evanghelice*, inspirate după *concordanțele sau secțiunile evanghelice* ale lui Ammoniu de Alexandria, reprezintă o încercare de punere în paralelă a textelor evanghelice, în funcție de versetele comune ale celor patru Evanghelii. Sistemul a fost preluat în tradiția biblică siriacă, fiind cunoscut sub denumirea de *Canoanele eusebiene* sau *Secțiunile eusebiene*. 3. *Onomastikon* sau *Dictionar al locurilor din Biblie* cuprinde, în ordine alfabetică, lista locurilor din Biblie, fiecare cu o descriere geografică și istorică și funcția sau rolul pe care îl avea în vremea lui Eusebiu. Lucrarea a fost scrisă la sugestia lui Paulin din Tyr, și se păstrează în greacă și latină. 4. *Întrebări și răspunsuri evanghelice*, în două părți, prima parte, adresată lui Ștefan, abordează discrepanțele prezente în relatările despre copilăria lui Iisus, și a doua, adresată unui oarecare Marin, tratează problema discrepanțelor privind începuturile evangheliilor, sfârșitul acestora și

problema învierii. Din această lucrare s-au păstrat fragmente în greacă și siriacă. 5. *Comentariu la Psalmi și Comentariu la Isaia*, din primul există fragmente care sugerează că este vorba de o lucrare de mari proporții. Al doilea comentariu a fost descoperit ca notițe marginale într-un manuscris din Florența, și dezvăluie o puternică dependență a autorului de *comentariul la Isaia* al lui Origen. La aceste lucrări se mai adaugă un tratat privind *Poligamia și marile familii ale Patriarhilor* și *Despre Paști*, ambele sunt pierdute.

e. Opere dogmatice. 1. *Apologia lui Origen*, încheiată după moartea lui Pamfil. Cinci dintre cele șase cărți au fost scrise de Pamfil, pe când se afla în închisoare. Din nefericire, cea mai mare parte a lucrării s-a pierdut. Pierderea este regretabilă, deoarece apologia cuprindea răspunsuri la acuzațiile aduse lui Origen de către Metodie* și alți scriitori creștini. 2. *Contra lui Marcel* este o apărare a poziției ariene în fața atacurilor și acuzelor aduse de Marcel* de Ancyra, în două cărți. Prima carte este o respingere a atacurilor lui Marcel, iar a doua, o acuză pe care Eusebiu o aduce lui Marcel, în sensul că învățăturile sale sunt cele ale ereticilor Sabelie* și Pavel* de Samosata. Ambele cărți există. 3. *Despre teologia bisericească* este o respingere detaliată a lui Marcel. Teologia propusă de Eusebiu este un avansat subordinaționism (Quasten). Lucrarea s-a păstrat în întregime.

f. Opera oratorică cuprinde o serie de predici și discursuri ținute fie în prezența împăratului, fie cu diverse alte ocazii: *la sfîntirea bisericii din Tyr*, *Panegiric al martirilor din Antiohia*.

g. Corespondența, fără îndoială vastă, s-a pierdut, cu excepția a trei scrisori. Această situație se datorează, probabil,

faptului că Eusebiu nu le-a adunat într-un volum. Scrisorile care s-au păstrat sunt incluse în diverse tratate: cea către Flaccillus se află la începutul tratatului *Despre teologia bisericească*; cea către Carpianus este pusă ca introducere la *Canoanele evanghelice*, iar a treia, către *poporul din Cezareea la încheierea sinodului de la Niceea*, a fost pusă de către Atanasie, ca apărare a sa, la sfârșitul lucrării în sprijinul definiției niceene *De decretis Nicaene Synodi*.

Teologia trinitară a lui Eusebiu fluctuează între Origen și arianism. El propune temeiurile doctrinare origeniste privind esența divină. Deși a acceptat formula niceeană de *homoousios*, el o respinge ca fiind nebiblică, schimbând totuși formula ariană: 'Fiul este creat din nimic' cu 'Fiul este născut din voința și puterea de negrăit și de neînțeles ale Tatălui', iar Sf. Duh este creația Tatălui și lucrează numai asupra sfinților. În hristologie, el susține că Logosul a venit în lume, din dragoste față de oameni, ca să slujească voinței Tatălui, dar El nu s-a făcut materie și carne, ci a rămas ca înainte lângă Tatăl, neschimbându-și esența și nepierzând ceea ce era propriu naturii Sale. Lanțurile trupului nu l-au fost obstacol și El nu a căzut din dumnezeire. Logosul nu și-a pierdut puterea și prezența Sa într-un loc unde se afla vasul Său uman, adică, trupul, care nu-l împiedica să se afle și în celelalte părți ale universului. Fiind și împlinind toate în lume, El era în același timp cu Tatăl.

Migne, PG 19-24; nouă ediție critică în *Die griechischen christlichen Schriftsteller*, 8 vol., Leipzig, (1902-1956), editate de I. A. Heikel, T. Mommsen, E. Klostermann și alții; H. J. Lawlor, *Eusebiana. Essays on the Ecclesiastical History of Eusebius*, New

York, 1912; A. Cameron-S.G. Hall, *Eusebius, Life of Constantine*, introd. trad. în engleză și comentariu, Oxford, Clarendon Press, 1999; J. Stevenson, *Studies in Eusebius*, 1929; D. S. Wallace-Hadrill, *Eusebius of Caesarea*, 1960; H. Berkhof, *Die Theologie des Eusebius von Caesarea*, Amsterdam, 1939; B. Altaner, *Augustinus und Eusebios von Kaisareia. Eine quellenkritische Untersuchung*, BZ 44, 1955, 1-6; G. Ricciotti, *Le fonti storiche delle persecuzione diocleziana*, Orpheus, I, 1954, p. 59-67; H. Dörries, *Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins*, Göttingen, 1954, p. 129-161; K. M. Setton, *Christian Attitude towards the Emperor in the Fourth Century, Especially as shown in Addresses to the Emperor*, New York, 1941, 46-54; Gl. Chestnut, *The First Christian Histories. Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, Evagrius*, Th. H., 46, Paris, 1977; McQueen R. Grant, *Eusebius as Church Historian*, Oxford, 1980; G. G. Stănescu, *Eusebiu al Cezareei*, Cluj, 1940; I. G. Coman, *Eusebiu al Cezareei și Ieronim despre Origen*, art. în S.T., XII, 1960, , nr. 9-10, p. 595-626; Idem, *Chipul lui Origen după Eusebiu al Cezareei, Pamfil și Ieronim*, Glasul Bisericii, XIX, 1960, nr. 11-12, p. 916-927; Idem, *Utilisation des Stromates de Clément d'Alexandrie par Eusèbe de Césarée dans la Préparation Evangélique*, Sonderdruck aus Überlieferungsgeschichtliche Untersuchungen, Herausgegeben von Franz Paschke, Texte und Untersuchungen, Bd. 125, Akademie Verlag, Berlin, 1981, p. 115-134; Idem, *Patrologie*, 1956, p. 153-159; Idem, III, p. 482-518; H. Strutwolf, *Trinitäts-theologie und Christologie des Eusebius von Caesarea*, Göttingen, 1999; Altaner-Stuiber, 1980, p. 93, 217-224, 360, 399; J. B. Lightfoot, *Eusebius of Caesarea*, art. în Smith-Wace, II, p. 308-348; Cross, *Eusebius*, art. în ODCC, p. 481; Quasten, *Patrology*, III, p. 309-345, cu bibliografie bogată; C. Curti *Eusèbe de Césarée*, în DECA, II, p. 912-918; J. Ulrich, *Eusebius von Cäsarea*, în LACL, p. 209-214, cu bibliografie.

Eusebiu de Cremona

Eusebiu s-a născut la Cremona la mijlocul sec. IV. Ajuns la Roma, intră în cercul Fericitului Ieronim*, devenindu-i discipol. Rămâne în compania sa, însoțindu-l în Palestina. În contextul controversei pe care Ieronim o are cu Rufin, Eusebiu este de partea magistrului său. Ieronim i-a dedicat comentariile sale la Ieremia și la Evanghelia după Matei. La solicitarea lui Ieronim face o călătorie în Dalmația, iar de acolo se întoarce la Roma. Este hirotonit preot. Se stinge din viață la Cremona. De la el s-a păstrat o scrisoare adresată lui Chiril.

O. Guenther, *Collectio Avellana*, CSEL 35, I, p. 113-115 (epist. nr. 49); CPL 1602; D. Gorce, în DHGE 15, 1460-1462; S. Rabenich, *Hieronymus und sein Kreis*, Stuttgart, 1992; L. Dadrino, *Eusèbe de Crémone*, în DECA, II, p. 918; B. Dümmler, *Eusebius von Cremona*, în LACL, p. 214.

Eusebiu de Doryleum

Eusebiu de Doryleum (sec.V), episcop de Doryleum în Frigia. Prima persoană cunoscută în istoria bisericească care, laic fiind, l-a înfruntat pe Nestorie* în timpul predicii pe care acesta a ținut-o la Constantinopol și în care nega calitatea de *Theotokos* a Fecioarei Maria. În 448 este numit episcop de Doryleum. În această calitate, el îl înfruntă și pe Eutihie* pentru a fi direcționat învățătura lui Chiril* spre monofizitism. Întrucât refuză să ia cuvântul în favoarea lui Eutihie la sinodul de la Efes din 449, este depus din treaptă și apoi încarcerat. Izbutește să fugă și se retrage la Roma. Se prezintă la sinodul de la Calcedon din 451, care îl reabilitează. Numele lui Eusebiu mai apare pe o cerere adresată, în 452, împăratului Marcian, prin care susținea reabili-

tarea lui Flavian. De la această dată nu se mai cunoaște nimic despre acest mare apărător al ortodoxiei. Întrucât lucrările sale sunt strâns legate de controversa hristologică, ele se află în actele sinodului.

Migne, PG 84, 581-583; CPG, III, 5940-5944; *Libellus ad Flavianum et synodum*, ACO 2, 1, 1, 100 și urm.; *ep. ad imperatores*, ACO 2, 1, 66 și urm.; *Libellus ad concilium Chalcedonense*, ACO 2, 1, 2, 8 și urm. (204 și urm.); *Libellus appellationis as Leonem papam*, ACO 2, 2, 1, 79-81; C. Gore, *Eusebius* (34), art. în Smith-Wace, II, p. 356-358; DTC, 5, col. 1532-1537; M. Simonetti, *Eusèbe*, în DECA, I, p. 918; S. Müller-Abels, *Eusebius von Doryleum*, în LACL, p. 215, cu bibliografie.

Eusebiu de Emesa

Eusebiu de Emesa (300-359), episcop de Emesa (Homs), exeget biblic și ucenic al lui Eusebiu* de Cezareea. S-a născut la Edessa, limba sa maternă fiind siriaca. Este trimis să învețe greaca. Primul său profesor de studii biblice a fost episcopul arian Patrofil de Scythopolis. Dornic să adâncească studiul biblic, merge la Antiohia și apoi la Alexandria unde studiază și filosofia. Se împrietenește cu George, viitor episcop de Laodiceea și adept al lui Arie. În anul 340, când sinodul arian de la Antiohia îl alege episcop pe seama scaunului din Alexandria, el declină această ofertă, conștient fiind că acolo era dorit Atanasie*. La scurtă vreme după acest refuz, este numit episcop la Emesa (Homs), capitala Feniciei libaneze, unde încă mai dăinuia cultul soarelui. Locuitorii de aici nu-l primesc pe motiv că nu doreau un episcop erudit. Se retrage la George din Laodiceea care îl aduce la Antiohia. La intervenția patriarhului este pus pe scaunul Emesei. A decedat în anul 359, fiind înmormântat la Antiohia. Ie-

ronim îl numește 'purtătorul de stindard al grupării ariene'. Cu toate acestea, deși Eusebiu a fost antiniceean, el nu a împărtășit părerile arienilor pe care le atacă în scrierile sale. Eusebiu a fost un scriitor de mare talent. El a scris o serie de lucrări, dintre care cele mai de seamă sunt: *Contra iudeilor*, *Contra păgânilor*, *Contra novațienilor*, un *Comentariu la Galateni*, *Omilii asupra Evangheliilor* și, se pare, două tratate *Contra marcioniștilor* și *a maniheilor*. Pe lângă acestea, au fost identificate 30 de discursuri și fragmente în greacă, siriacă și armeană și un tratat *Despre pocăință*, transmis între apocrifele Sf. Vasile*. Din comentariile la *Galateni* și *Facere* s-au păstrat doar câteva fragmente în greacă, iar în armeană din alte scrieri exegetice.

Migne, PG 86, I, 509-562; *Orationes sacrae et fragmenta*; PG 24, 1047-1208; R. Devreese, *Les anciens commentateurs grecs de l'Octateuque et des Rois*, S. I., 201, Citta del Vaticano, 1959, p. 105-122; E. M. Buytaert, *L'héritage littéraire d'Eusèbe d'Émèse. Étude critique et historique*. Textes, Bibl. du Mus. 24, Louvain, 1949; I. G. Coman, III, p. 522-524; Quasten, *Patrology*, III, p. 348-351, cu bibliografie; Cross, *Eusebius*, art. în ODCC, p. 481-482; Altaner-Stuiber, 1980, p. 224-225; M. Simonetti, *Eusèbe d'Émèse*, în DECA, I, p. 919; S. Müller-Abels, *Eusebius von Emessa*, în LACL, p. 215-216, cu bibliografie.

Eusebiu Galul

Denumire dată unei colecții de omilii realizată în Galia, cuprinzând materiale din diverși autori latini: Ciprian*, Novațian*, Ambrozie*, Augustin* etc. Autorul acestei culegeri de omilii este necunoscut. Se crede că realizarea culegerii a avut loc în sec. VII. Omiliile sunt aranjate în ordinea sărbătorilor anului litur-

gic, cu omilii intercalate la diverși martiri și sfinți. În aceste omilii nu este vorba de o abordare exegetică a Sfintei Scripturi, ci de aplicarea ei morală și practică în viață.

CPL, 966; CCL, 101,101A, 1011B; M. Simonetti, *Eusèbe le Gaulois*, în DECA, I, p. 919-920; C. Kasper, *Eusebius Gallicanus*, în LACL, p. 216, cu bibliografie.

Eusebiu de Heracleea

A fost episcop de Heracleea Pontica în Bythinia și a participat la sinodul ecumenic de la Efes din 431, fiind unul dintre semnatarii condamnării lui Nestorie*. De la el a rămas doar o omilie, care s-a păstrat numai în traducere etiopiană. Autorul își exprimă, în termeni voalați, bucuria că Nestorie a fost condamnat.

Mansi, IV, 1307; A. Dillmann, *Chrestomatia Aethiopica*, Lipsae, 1866, p. 102-103 (ed. nouă: E. Littmann, Berlin, 1950, Darmstadt, 1968); S. Grébault, *Traduction de la version éthiopienne d'une homélie d'Eusèbe, évêque d'Heraclee*, ROC, 16, 1911, p. 424-425; CPG, 6143; L. Davidson, *Eusebius* (43), art. în Smith-Wace, II, p. 359; Bardenhewer, IV, p. 200; F. Scorza Barcellona, *Eusèbe d'Heraclee*, în DECA, I, p. 920; P. Bruns, *Eusebius von Heraklea*, în LACL, p. 216.

Eusebiu de Laodiceea

Eusebiu de Laodiceea (m. 270), episcop de Laodiceea în Syria Prima. S-a născut la Alexandria, unde a fost hirotonit diacon. Se distinge în timpul persecuției împăratului Valerian din 257, când Dionisie*, patriarhul Alexandriei a fost silit să părăsească cetatea. În absența acestuia, Eusebiu se îngrijește de comunitatea alexandrină, protejându-i pe creștini de persecuție și înmormântând martirii. Un

lucru asemănător îl face în timpul războiului civil din Alexandria, care a urmat morții împăratului Valerian (259). Pentru faptele sale, el a fost cinstit în mod deosebit de Dionisie. Îl reprezintă pe Dionisie, care era bolnav, la sinodul de la Antiohia din 264, unde s-a ridicat problema lui Pavel* de Samosata. Întrucât scaunul episcopal de la Laodiceea rămăsese vacant, locuitorii orașului îl aleg pe Eusebiu, deși acesta nu voise să accepte episcopatul. Împotriva voinței sale, el este hirotonit episcop și înscăunat. În calitate de episcop, participă la sinodul din 269, care îl condamnă și îl depune din treaptă pe Pavel de Samosata.

Eusebiu de Cezareea, *Ist. bis.*, VII, 11, 3-26, 32, 5-21, SCh 41, ed. G. Bardy, p. 179-186, 223-231; Tillemont, IV, p. 304; E. Venables, *Eusebius* (48), art. în Smith-Wace, II, p. 359; M. Spinelli, *Eusèbe de Laodicée*, în DECA, I, p. 920.

Eusebiu de Milano

Eusebiu de Milano (m. 462), episcop de Milano, grec de origine, după cum aflăm din epigrama pe care Ennodiu*, episcop de Pavia, i-o adresează. A activat mai întâi ca diacon la Milano, iar în 449 a fost hirotonit episcop. Eusebiu organizează, la cererea lui Leon cel Mare, un sinod provincial în 449, unde s-a discutat scrisoarea papii Leon cel Mare, către Flavian, patriarhul de Constantinopol, în care acesta își expune punctul său de vedere în problema lui Eutihie*. Sinodul are aprecieri pozitive referitoare la epistola lui Leon, după cum aflăm din scrisoarea de răspuns pe care Eusebiu o trimite papii. Totodată, Eusebiu s-a preocupat de reconstruirea bisericilor, care au fost distruse de invadatorii huni, conduși de Attila (452).

După informația lui Ghenadie*, Eusebiu a scris câteva tratate scurte: *De crucis Domini mysterio et apostolorum, praecepueque Petri constantia...* dar care s-au pierdut.

Migne, PL 54, 945-950 (ep. 97); Mansi, VI, 141; CPL, 1656; C. Hole, *Eusebius* (56), art. în Smith-Wace, II, p. 360; B. Morel, în DHGE, 15, 1466; L. Dattrino, *Eusèbe de Milan*, în DECA, I, p. 920; B. Dümmler, *Eusebius von Mailand*, în LACL, p. 216.

Eusebiu de Nicomidia

Eusebiu de Nicomidia (m. 342), episcop de Nicomidia, conducător al grupării ariene în prima parte a sec. IV, ucenic al lui Lucian* de Antiohia și coleg al lui Arie*. A fost făcut episcop la Beryt, iar de acolo strămutat la Nicomidia. Apropiat al curții imperiale, bucurându-se de favoruri înalte din partea împărătesei Constanția, sora lui Constantin și soția lui Licinius. Se alătură grupării ariene, după ce Arie a fost depus de Alexandru*, patriarhul Alexandriei. Datorită influenței pe care a avut-o la curte, el transformă criza ariană din criză locală în una universală, a întregii Biserici. Participă la Sinodul ecumenic de la Niceea, unde prezintă un crez care a fost respins ca 'blasfemie'. Deși a iscălit formula niceeană, el devine conducător al unei grupări ariene extremiste, cunoscută ca gruparea eusebienilor, ca reacție împotriva hotărârilor de la Niceea. Datorită relațiilor cu Liciniu și împotrivirii sale față de hotărârile niceene, împăratul Constantin îl exilează în Galia. Este rechemat la intervenția împărătesei Constanția. Izbutește să obțină depunerea lui Eustatie* la sinodul din Antiohia (330), a lui Atanasie*, la cel din Tyr (335) și a lui Marcel*, la cel din Ancyra (336). În 337 îl botează pe împăratul Constantin, iar la sfârșitul anu-

lui 338 este adus de la Nicomidia pe scaunul patriarhal din Constantinopol, devenit capitala imperiului. Se stinge din viață la sfârșitul anului 341 sau începutul anului 342. Înainte de a muri, el a reînnoțat legăturile cu goții, hirotonindu-l ca episcop pe Ulfila*. De la el a rămas o serie de scrisori adresate lui Paulin din Tyr, Arie, Atanasie și episcopilor care au participat la Sinodul de la Niceea (325).

A. Lichtenstein, *Eusebius von Nikomedien. Versuch einer Darstellung seiner Persönlichkeit und seines Lebens unter besonderer Berücksichtigung seiner Führerschaft im arianischen Streite*, Halle, 1903; Hefele-Leclercq, *Histoire des conciles*, I, Paris, 1907, 639-647; G. Bardy, *Recherches sur Lucien d'Antioche et son école*, Paris, 1936; M. Wiles, *Attitudes to Arius in the Arian Controversy: Arianism after Arius*, ed. de M.R. Barnes, D.H. Williams, Edinburgh, 1993, p. 31-43; H. R. Reynolds, *Eusebius of Nicomedia*, art. în Smith-Wace, II, p. 360-367; G. Bareille, *Eusèbe de Nicomédie*, art. în DTC, 5, 1939, 1539-1552; Quasten, *Patrology*, III, p. 190-193; Cross, *Eusebius*, art. în ODCC, p. 482; Ch. Kannengiesser, *Eusèbe de Nicomédie*, în DECA, II, p. 920-922; T. Böhm, *Eusebius von Nikomedien*, în LACL, p. 216-217.

Eusebiu Scolasticul

Autorul unui poem în patru cărți, intitulat *Gaianis*, în care este descrisă revolta lui Gaianas, comandant got, împotriva împăratului Arcadie, în anul 399. Eusebiu a fost martor ocular al acestei revolte, pe care o descrie cu patos. Textul este important mai ales pentru înțelegerea evenimentelor vremii.

Socrate, *Ist. bis.*, VI, 6; Nichifor, *Ist. bis.*, XII, 6; E. Venables, *Eusebius* (134), art. în Smith-Wace, II, p. 379.

Eusebiu de Tesalonic

Eusebiu de Tesalonic, episcop de Tesalonic în jurul anului 600. Este autorul unei *Scrisori către călugărul Andrei* și a *Zece cărți împotriva erorilor lui Andrei călugărul*, dar care, din nefericire, s-au pierdut. Grigorie* cel Mare îi adresează lui Eusebiu două scrisori, una cu caracter disciplinar, în 593, iar alta, pentru a înlătura falsul pe care călugărul Andrei, aparținător sectei aphtartodocetilor, l-a făcut în scrisoarea pe care Eusebiu i-o adresase, cât și în răspunsul său. Falsul a fost descoperit cu ușurință nu numai datorită erorilor doctrinare, ci și pentru că textul fusese redactat în greacă, limbă pe care Grigorie, după propria sa mărturisire, nu o cunoștea. Chiar dacă nu cunoaștem conținutul scrierilor lui Eusebiu, din informațiile păstrate aflăm că stilul lui era simplu și clar, suficient de pur, dar nu fără judecată.

Fotie, *Biblioth.* 162; Migne, 103, p. 151; W.M. Sinclair, *Eusebius* (86), art. în Smith-Wace, II, p. 373-374; G. Ladocsi, *Eusèbe de Thessalonique*, în DECA, I, p. 923.

Eusebiu de Vercelli

Eusebiu de Vercelli (m. 371), primul episcop de Vercelli, sprijinitor al ortodoxiei niceene în timpul controversei ariene (354-364). Originar din Sardinia. Întrucât a refuzat condamnarea Sf. Atanasie*, Eusebiu este exilat de Sinodul de la Milano din 355 la Scythopolis în Palestina și apoi la Thebaida în Egipt. După eliberarea lui în 362, participă în același an la Sinodul de la Alexandria. De aici pleacă la Antiohia, unde dezaprobă conduita prietenului său Lucifer* de Cagliari, care tindea să intensifice conflictul cu arienii din acea cetate. În drumul de întoarcere

spre Vercelli, el se întâlnește la Sirmium (Panonia) cu Germinius, reprezentant al arienilor moderați. Revenit în Italia, se alătură lui Ilarie* în încercarea nereușită a acestuia de a-l înlătura din scaun pe Auxențiu*, episcop arian de Milano.

Lui Eusebiu de Vercelli îi este atribuită traducerea *Comentariului la Psalmi* al lui Eusebiu* de Cezareea, lucrare care s-a pierdut. De la el s-au păstrat două scrisori, una în legătură cu Sinodul de la Milano, iar alta, din perioada exilului său de la Scythopolis, adresată credincioșilor săi din Vercelli. Recent s-a descoperit că o parte din corpusul pseudo-atanasian, și anume cărțile I-VIII, cunoscut sub denumirea de *De Trinitate*, i-ar aparține (Quasten II, 33 și IV, 63-64). La Vercelli se păstrează vestitul *Codex Vercellensis*, care conține o traducere în latină a Evangheliilor, anterioară celei făcute de Ieronim*.

Eusebiu de Vercelli nu a fost un mare teolog, dar s-a impus ca mare politician capabil să intervină în momente de răscruce pentru Biserică.

Migne, PL 12, 959-968; 62, 237-286; CCL 9, 1-205, 451-479; F. Savio, *Gli antichi vescovi d'Italia fino al 1300, Piemonte*, Torino, 1899, p. 412-420, 514-554; J.L.I. Davis, *Eusebius* (93), art. în Smith-Wace, II, p. 374-375; E. Crovella, *S. Eusebio de Vercelli*, Vercelli, 1960; M. Capellione, *Storia di S. Eusebio di Vercelli e spiritualità del suo cenobio nella Chiesa del IV secolo*, Roma, 1971; L. Dattrino, *Il De Trinitate pseudoatanasiano*, Roma, 1976; Bardenhewer, III, p. 486-487; Altaner-Stuiber, 1980, p. 366 și urm.; Cross, *Eusebius*, art. în ODCC, p. 482, cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, IV, p. 62-64, cu bibliografie; L. Dattrino, *Eusèbe de Verceil*, în DECA, I, p. 923; B. Dümmler, *Eusebius von Vercelli*, în LACL, p. 217-218, cu bibliografie.

Eustațiu de Antiohia sau Eustatie

Eustațiu de Antiohia sau Eustatie, episcop de Antiohia, unul din cei mai de seamă apărători ai credinței ortodoxe la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325). S-a născut la Side în Pamfilia. A fost mai întâi episcop la Bereea în Siria, iar în 323/324, a fost chemat ca arhiepiscop al Antiohiei. Intră în conflict cu Eusebiu* de Cezareea, pe care îl acuză că îi favorizează pe arieni. În urma unor uneltiri la curte și a depunerii lui din treaptă la sinodul arian de la Antiohia din 326, sub acuza de sabelianism, împăratul Constantin îl trimite în exil la Trajanopolis în Tracia, în anul 330. S-a stins din viață înainte de 337, când împăratul Constantin a rechemat din exil pe toți episcopii exilați.

Ieronim* ne informează că Eustațiu a scris mai multe lucrări împotriva arienilor din care menționează: *De anima*, *De engastrimytho adversum Origenem* sau *Despre vrăjitoarea din Endora împotriva lui Origen*, singurul tratat care s-a păstrat în totalitate, și mai multe *scrisori*. Cea mai importantă lucrare pare a fi fost *Adversus arianos*, din care s-au păstrat fragmente în antologia lui Evloghie de Alexandria, *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi*, la Ioan* Damaschinul, Facundus* de Hermiane și papa Gelasie. Este vorba de o respingere a concepției filosofice, în special platoniciene, privind relația dintre suflet și trup. În cartea a doua a aceluiași tratat, respinge învățătura ariană care susținea că Logosul și-a asumat trup omenesc, însă fără suflet omenesc. Fragmentele existente afirmă, fără echivoc, divinitatea deplină și omenitatea deplină a lui Hristos. De altfel, în hristologie, Eustațiu este primul care propune o hristologie a Logosului-Om,

opusă Logosului-Sarx, care ar fi permis interpretări ariene de felul celei menționate mai sus. Prin formula Logos-Om, Eustațiu face distincție clară între cele două naturi în Hristos. Cât privește *Omilia hristologică în cinstea lui Lazăr, a Mariei și a Martei*, *Comentariul la Hexaemeron* și *Liturghia Sf. Eustatie*, toate sunt neautentice.

Migne, PG 18, 675-704; CPG II, 3350-3390; E. Klostermann, *Origenes, Eustathios von Antiochien und Gregor von Nyssa über die Hexe von Endor*, KT 83, Bonn-Berlin, 1912, p. 16-62; F. Cavallera, *Sancti Eustathii episc. Antioch. in Lazarum, Mariam et Martham homilia christologica*, Paris, 1905. Ediție nouă critică de M. Spanneut, *Recherches sur les écrits d'Eustathe d'Antioche, avec une édition nouvelle des fragments dogmatiques et exégétiques*, Lille, 1948; F. Scheidweiler, *Die Fragmente des Eustathios von Antiochia*, BZ, 43, 1955, p. 73-85; R. V. Sellers, *Eustathios of Antioch and his Place in the Early History of Christian Doctrine*, Cambridge, 1928; E. Venables, *Eustathios of Antioch* (3), art. în Smith-Wace, II, p. 382-383; Bardenhewer, III, p. 230-237; Altaner-Stuiber, 1980, p. 274, 309 și urm.; Quasten, *Patrology*, III, p. 302-306, cu bibliografie; I. G. Coman, III, p. 476-477; Cross, *Eustathios*, art. în ODCC, p. 483; M. Simonetti, *Eustathe d'Antioche*, în DECA, II, p. 924; T. Fuhrer, *Eustathios von Antiochien*, în LACL, p. 218-219, cu bibliografie.

Eustațiu de Epiphaneia

Eustațiu de Epiphaneia (sec. V), autor al unei *Cronici* care a prezentat istoria din cele mai vechi timpuri și până în al 12-lea an al domniei lui Anastasie (502-503). Firul relatării se întrerupe cu descrierea distrugerii orașului Amida de către perși, sub conducerea regelui Cabades, ceea ce îi face pe cercetători să creadă că autorul nu a putut termina lucrarea, probabil

datorită morții neașteptate. Deși cronica s-a pierdut, informații despre ea avem la Evagrie Scolasticul, care o descrie în termeni elogioși. Un inventar al Bibliotecii de la Patmos din 1201, menționează prezența unui manuscris al acestei cronici.

Evagrie, *Ist. bis.*, , 9; II, 15; III, 29, 37; V, 24; Migne PG, 86, 2, 2841; Ioan Malalas, în Migne PG, 97, 589 C; G. Müller, FHG, IV, Paris, 1851, p. 138-142; L. Dindorf, *Historici graeci minores*, I, Leipzig, 1870, p. 353-363; J. Bidez, L. Parmentier, *The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia*, London, 1898 (fragmente); M.F. Argles, *Eustathius* (57), art. în Smith-Wace, II, p. 391-392; M. E. Colonna, *Gli storici bizantini dal IV secolo al XV secolo*, I, Napoli 1956, p. 44-45; G. Garite, *Eustathe d'Épiphane*, în DHGE, 16, 24-26; A. Labate, *Eustathe d'Épiphane*, în DECA, I, p. 925; C. Schulze, *Eustathius von Epiphania*, în LACL, p. 219, cu bibliografie.

Eustațiu Monahul sau Eustatie

Eustațiu sau Eustatie (sec. VI), monah ortodox, cunoscut ca autor al unui tratat hristologic adresat lui Timotei Scolasticul, intitulat: *Epistula ad Timotheum scholasticum de duabus naturis*, în care combate erorile lui Sever. Se pare că el a aparținut epocii lui Justinian.

Migne, PG, 86, 901-942; P. Allen, în CCG 19, 411-447; Mai, *Vet. Script. Nov.*, VII, 277; E. Venables, *Eustathius Monachus* (46), art. în Smith-Wace, II, p. 391; J. Gribomont, *Eustathe*, în DECA, I, p. 924; M. Puzicha, *Eustathius der Mönch (Theodoulos)*, în LACL, p. 219-220.

Eustațiu de Sebastia

Eustațiu de Sebastia sau Eustatie de Sevastia (300-280), episcop de Sebastia (azi, Siwas). S-a născut în Cezareea

Capadociei, tatăl său, Eulalie, fiind episcop de Sebastia (?). Educația și-a făcut-o la Alexandria, sub îndrumarea lui Arie*, fiind considerat, de Sf. Vasile* cel Mare, cel mai autentic ucenic al acestuia. Probabil din această pricină, Eustațiu a oscilat toată viața între ortodoxia niceeană și arianism. Revine la Antiohia, unde îi este refuzată hirotonia din pricina vederilor sale ariene. A fost hirotonit, totuși, de Eulalie de Cezareea, care însă îl suspendă curând după hirotonie pe motiv că nu purta veșmintele clericale. De la Antiohia merge la Cezareea, unde este hirotonit de Hermogene, episcop ortodox, în urma unei vagi mărturisiri de credință ortodoxă. După decesul lui Hermogene, Eustațiu pleacă la Constantinopol, unde intră în slujba lui Eusebiu, devenind corifeu al partidei ariene, după cum aflăm de la Sf. Vasile. Eusebiu îl depune din treaptă pentru motive nespecificate cu claritate. Pleacă din nou la Cezareea și se atașează episcopului de aici, Dianius, care era mai degrabă iubitor de pace, decât cunoscător al ortodoxiei. Șederea lui Eusebiu aici este învăluită în tăcere. Îi este atribuit totuși argumentul teologic conceput împreună cu Vasile* de Ancyra și Aetius*. În pofida relațiilor apropiate dintre cei trei, Eustatie completează împreună cu Vasile pentru a-l înlătura pe Aetius. În această perioadă, împreună cu prietenul său Aeries, Eustațiu pune temeliile monahismului cenobitic în Armenia. Se spune că Vasile a vizitat așezământul lor monahal și a fost impresionat de viața austeră pe care o ducea Eustațiu și ceilalți viețuitori. El însuși va întemeia, după exemplul lor, un așezământ monahal împreună cu fratele său Grigorie*. Au existat și schimburi de vizite prietenești între cei doi, însoțite de lungi dezbateri teologice.

În jurul anului 357, Eustațiu este numit episcop de Sebaste, spre marea supărare a prietenului său Aerius, care se considera îndreptățit să ocupe acest scaun episcopal. Pentru a-l împăca, Eustațiu îl hirotonește preot și îl numește administrator al unui azil pentru săraci. În calitate de episcop, el participă la sinodul semiarian de la Ancyra, convocat de George de Laodiceea în 358, pentru a discuta răspândirea alarmantă a anomoenilor. În compania lui Vasile* de Ancyra și Eleusius de Cyzic, el condamnă doctrina anomoenilor, homousiană și afirmă homoiousianismul. La sinodul de la Seleucia, ținut în 359, Eustațiu ocupă un loc proeminent și face parte din grupul celor zece ierarhi care merg la Constantinopol pentru a raporta împăratului Constantius rezultatul la care s-a ajuns. În același an, Eustațiu devine conducătorul partidei semiariene, împotriva arienilor, dar și a ortodocșilor niceeni. În 364, la sinodul de la Lampsacus, în timpul împăratului arian Valens, el se raliază grupării semiariene. Nemulțumit de hotărârile luate și de refuzul acestora de a intra în comuniune cu Eudoxiu, Valens îi amendează și îi exilează. Pentru a scăpa de pedeapsă, semiarienii trimit o delegație la împăratul Valentinian și papa Liberiu, din care făcea parte și Eustațiu. Valentinian fiind plecat în Galia, Liberiu refuză să-i primească. Pentru a-i primi, papa le cere în scris să-și afirme credința niceeană, aceștia fac acest lucru, însă nu menționează nimic despre noua erezie macedoniană, împotriva Duhului Sfânt, care luase ființă și ai cărei promotori erau chiar membrii delegației. Papa îi primește și le dă scrisori, confirmând comuniunea dintre Biserica de Apus și cea de Răsărit. După primirea acceptului papii, delegația lui Eustațiu merge în Sicilia, unde convoacă un sinod și, pe baza scri-

sorilor papale, primește și din partea acestora recunoaștere. Din nou nu se menționează erezia macedoniană. Astfel, Eustațiu și ceilalți membri ai delegației revin cu scrisori de recunoaștere a ortodoxiei lor și ca episcopi de drept. Ei se grăbesc să țină un sinod la Tarsus pentru a-și consolida poziția și unirea cu Biserica din Apus. Între timp, Valens, sub influența soției sale, se botează și acceptă crezul arian. În consecință, el interzice sinodul și îi exilează din nou pe toți episcopii care fuseseră exilați de Constanțiu și reprimiți de Julian, printre ei fiind și Eustațiu. Acesta, pentru a-și salva scaunul, semnează din nou crezul homoiousian de la Cyzic, prin care se nega și divinitatea Duhului Sfânt. Ridicarea la treapta de episcop a Sf. Vasile a fost primită de Eustatie cu mare bucurie. El își oferă sprijinul, trimițându-i noului ales persoane care să-l sprijine în activitatea sa. În realitate, după cum va descoperi Sf. Vasile, aceștia erau doar spioni și persoane răuvoitoare care îi răstălmăceau cuvintele. Răspândirea arianismului și ajungerea la putere a arienilor, îi dă lui Eustațiu o nouă ocazie de a subscrie acestei erezii, făcând concesii umilitoare. În același timp, sporește și ura acestuia față de Vasile cel Mare, ură care îl va însoți până la moarte (aprox. 380). În locul lui, scaunul episcopal de Sebastia va fi ocupat de Petru, fratele Sf. Vasile cel Mare.

De la Eustatie nu au rămas nici un fel de scrieri. Părerile sale se fac simțite în diverse scrieri ale capadocienilor sau la pseudo-Macarie.

E. Venables, *Eustathius* (4), art. în Smith-Wace, II, p. 383-387; DHGE, 16, 26-33; Dict. Sp., 4, 1708-1712; D. Amand, *L'Ascèse monastique du Saint Basil*, Paris, 1949; J. Gribomont, *Eusthate le Philosophe et les voyages du jeune Basile de Césarée*, RHE,

1959, p. 115-124; Idem, *Basile et le monachisme enthousiaste*, Irénikon, 53, 1980; Idem, *Eusthate de Sébaste*, în DECA, I, p. 925-926; J. Pauli OSB, *Eustathius von Sebaste*, în LACL, p. 220, cu bibliografie.

Eustratie de Constantinopol

Eustratie de Constantinopol (sec. VI), preot grec la Constantinopol, contemporan al patriarhului Eutihie* și autor al unei lucrări, citată sub diverse titluri: *De Vita functorum statu* sau *De vita functorum animis* sau *De statu animarum post mortem*, care tratează despre starea sufletelor după moarte. Dintr-un alt tratat, *De anima et angelis*, s-au păstrat doar fragmente. Importanța acestor lucrări rezidă mai ales în fragmentele citate din alți autori: Efrem* Sirul, Vasile* cel Mare, Grigorie* de Nazianz, Grigorie* de Nyssa, Metodiu* de Olimp, Ipolit* Romanul, Ioan* Hrisostom și Pseudo-Dionisie*. Îi mai este atribuit și un elogiu adresat patriarhului Eutihie de Constantinopol (m. 582).

Vita Eutyech., Migne, PG, 86, 2273-2390; L. Allaci, *De utriusque Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua in dogmate de purgatorio consensione*, Romae, 1655, p. 319-580; CPG, 7520-7523; W.M. Sinclair, *Eustratius* (5), art. în Smith-Wace, II, p. 394; G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 410-411; Dict. Sp. 4, 1718-1719; S.J. Voicu, *Eustrate de Constantinople*, în DECA, I, p. 926; S. Müller-Abels, *Eustratius von Konstantinopel*, în LACL, p. 220-221

Euthalius sau Euthalie

Euthalius sau Euthalie (sec. IV sau V), diacon în Alexandria, biblicist. Aceasta

este singura informație exactă pe care o deținem despre Euthalius. Pentru a înțelege contribuția sa la studiul biblic, trebuie să ne amintim că, la început, după cum putem deduce din vechile manuscrise, cărțile Noului Testament nu erau împărțite în diviziunile cu care ne-am obișnuit. Aceste diviziuni au apărut din nevoia de a putea folosi mai cu ușurință textul sacru. Primul care a făcut acest lucru în cazul Evangheliilor a fost Eusebiu* de Cezareea. De aceea, Euthalius nu a fost nici primul, dar nici ultimul interesat de ușurarea folosirii textului scripturistic.

Euthalius a împărțit în versete, capitole și pericope textul epistolelor pauline, epistolele sobornicești și Faptele Apostolilor. Este posibil ca el să fi cunoscut *Canonul lui Eusebiu** și a urmat aceeași metodă și pentru textele pe care le-am menționat. Prologul lui Euthalius la epistolele pauline are anexat un text, intitulat: *Martyrium Pauli*, despre care se crede că datează din sec. IV. Nu se poate însă afirma cu exactitate dacă autorul acestui text este unul și același cu Euthalius. La fel, plasarea lui Euthalius în sec. VII nu poate fi susținută.

Migne, PG, 85, 627-790; PG 10, 1549-1558; CPG, 3640-3642; J.-A. Robinson, *Euthaliana*, Cambridge, 1895; H. von Soden, *Die Schriften des Neuen Testaments*, I, 1, Berlin, 1902; A. Vardanian, *Euthalius' Werke. Untersuchungen und Texte*, Kritische Ausgabe der altarmenischen Schriftstellern und Übersetzungen 3, 1, Wien, 1930; L.C. Willard, *A Critical Study of the Euthalian Apparatus*, (Diss, Yale Univ.), 1970, Ann Arbor, Michigan, 1971; Cross, *Euthalius*, în ODCC, p. 483-484, cu bibliografie; M.G. Bianco, *Euthalius*, în DECA, I, p. 927, cu bibliografie; T. Fuhrer, *Euthalius*, în LACL, p. 221.

Euthalius de Sulci

Episcop de Sulci, a nu fi confundat cu diaconul Euthalius*, editorul de texte nou testamentare. Episcopul Euthalius este cunoscut datorită mărturisirii sale în care își afirmă credința trinitară și hristologică, acceptând totodată și primele cinci sinoade ecumenice care avuseseră loc. În același timp, respinge acordul (*homologia*) redactat împotriva Sf. Maxim* Mărturisitorul de greșierul Ioan, declarând că a scris acest acord din imprudență.

CPG, 7742; H. von Soden, *Die Schriften des Neuen Testaments*, I, 1, Göttingen, ed. a 2-a, 1911, p. 637-682; A. Boscolo, *La Sardegna bizantina et altogiudicale*, Sassari, 1978, p. 52-53; D. Stiernon, *Euthalius de Sulci*, în DECA, p. 927.

Eutherie de Tyana

Eutherie de Tyana (sec. V), episcop de Tyana (azi, Kilise-Hisar sau Okuzlu-Hisar la o depărtare de 6 km de Bor), susținător și apărător al lui Nestorie* și unul din conducătorii grupării nestoriene la sinodul III ecumenic de la Efes (431). Face parte din grupul episcopilor care au cerut amânarea începerii sinodului până la venirea lui Ioan* de Antiohia. Iscălește apelul pe care Nestorie îl adresează împăratului după încheierea sinodului, numele lui aflându-se și pe actele sinodului intrunit de Ioan de Antiohia după sosirea sa târzie la Efes, care îl condamnă pe Chiril* și îl achită pe Nestorie. În pofida condamnării sale de către sinodul de la Efes, el rămâne un campion neînduplecat al nestorienilor, atrăgându-i atenția lui Ioan, care făcea parte din tabăra moderată a nestorienilor, să nu încheie pace cu Chiril. După reconcilierea dintre cei doi, el îi scrie lui Ioan, admo-

nestându-l pentru inconsecvența sa și pentru faptul că și-a trădat prietenii, numindu-l Iuda. În cele din urmă, Eutherie a fost exilat la Scythopolis și de acolo la Tyr, unde se stinge din viață. Data morții nu este cunoscută.

Lucrarea sa principală, *Confutationes quarandum propositionum*, amintită de el în scrisoarea către Ioan de Antiohia, s-a păstrat printre scrierile Sf. Atanasie* și ale lui Teodoret* de Cyr. Conținutul acestei lucrări trădează spiritul raționalist nestorian. Autorul critică în special pozițiile care cuprind învățătura despre o Persoană în Hristos și comunicarea însușirilor - *communicatio idiomatum*. S-au păstrat și cinci scrisori în traducere latină, adresate lui Ioan de Antiohia, Heladie din Tars, Alexandru de Hierapolis și Teodoret din Cyr.

Migne, PG, 28, 1337-1394; 84, 681-685, 726-731, 815-826; CPG, 6147-6153; J. L. Schultze și J. A. Noesselt, *Theodoretus, Opera omnia* V, Halle, 1774, 1113-1174; G. Ficker, *Eutherius von Tyana. Ein Beitrag zur Geschichte des ephesinischen Konzils vom Jahre 431*, Leipzig, 1908, p. 18 și urm.; T. W. Davids, *Eutherius*, art. în Smith-Wace, II, p. 397-398; Altaner-Stuiber, 1980, p. 338; Quasten, *Patrology*, III, p. 519-521; D. Stiernon, *Eutherius de Tyana*, în DECA, I, p. 927; T. Fuhrer, *Eutherius von Tyana*, în LACL, p. 221-222.

Eutihie sau Eutyches

Eutihie sau Eutyches (378-454), ereziarh creștin. A fost arhimandrit la o mănăstire de lângă Constantinopol, unde a trăit timp de 70 de ani, după propriile sale informații, din care peste 30 de ani a condus mănăstirea. A fost una din persoanele apropiate Sf. Chiril* din Alexandria, iar prin intermediul unui eunuc, pe nume

Chrysaphius, s-a bucurat de trecere la curtea imperială a lui Teodosie II. Sincer, însă neinițiat în subtilitățile teologiei, el s-a dedicat trup și suflet luptei împotriva nestorianismului și a apărării ortodoxiei. Solicitând prea mult anumite nuanțe ale doctrinei hristologice, el ajunge să formuleze o hristologie eretică, amestecând cele două firi sau naturi ale lui Hristos. Teodoret* și Eusebiu* de Doryleum atrag atenția asupra aserțiunilor greșite ale lui Eutihie. În 448 patriarhul Flavian convoacă un sinod la Constantinopol pentru a discuta o serie de probleme ivite în relațiile dintre mitropolitul din Sardica și doi episcopi sufragani ai săi. Aflându-se la sinodul din 448, Eusebiu atrage atenția asupra erorilor doctrinare săvârșite de către Eutihie, care, spunea el, 'a defăimat Sfînții Părinți și pe el însuși, om care nu fusese niciodată suspectat de erezie', adăugând totodată că era pregătit să-l acuze ca nefiind vrednic să poarte numele de ortodox și că era necredincios față de credința ortodoxă. Flavian a ascultat documentul prezentat de Eusebiu cu uimire și îi cere acestuia să discute în particular cu Eutihie. Eusebiu îi răspunde că a făcut acest lucru în calitate de prieten, însă Eutihie nu a renunțat la învățătura sa și, în consecință, acesta trebuia chemat în fața sinodului care să îi ceară să renunțe la ideile sale și în acest fel să prevină răspândirea infecției. Convocat să se prezinte în fața sinodului, Eutihie refuză pe motiv că a făcut legământ să nu părăsească mănăstirea niciodată. În ceea ce privește doctrina propovăduită de el, Eutihie afirmă că 'el cinstește o singură natură a lui Dumnezeu întrupat și înomenit', subliniind că nu a putut găsi nicăieri în scrierile Părinților că 'Domnul nostru Iisus Hristos subsistă în două Persoane unite într-un singur ipostas și de aceea o astfel de învățătură nu poate fi

acceptată, întrucât nu este cuprinsă în Sfânta Scriptură'. Ca atare, după credința sa, 'Cel ce S-a născut din Fecioara Maria a fost Dumnezeu adevărat și om adevărat, însă trupul Său nu era de aceeași natură sau substanță cu al nostru'. În cele din urmă, Eutihie se prezintă la sinod însoțit de un mare număr de călugări și soldați care să-l apere. Disputa din sinod a fost aprinsă. Refuzând să accepte învățătura formulată la sinoadele de la Niceea și Constantinopol, care afirma clar cele două naturi, divină și umană, în Hristos, Eutihie a fost condamnat. El face apel la împărat și la papa Leon. În cele din urmă, Teodosie II convoacă un sinod la Efes în 449, sub conducerea lui Dioscor*, patriarhul Alexandriei. Sinodul, cunoscut sub denumirea de *Latrocinium* sau *Sinodul tâlhăresc*, îl reabilitează pe Eutihie, considerat victimă, iar Flavian este condamnat ca opresor. Papa Leon nu a participat la sinod, însă a trimis vestitul lui Tomos către împăratul Teodosie II, condemnându-l pe Eutihie. Tomosul a fost prezentat la sinod și pus în raft, fără a fi luat în considerare. Acesta a fost momentul în care credința ortodoxă din Răsărit a primit o lovitură puternică, prin scindarea în fracțiuni ecclesiastice, din care nu și-a mai putut reveni. Egiptul, Tracia și Palestina s-au raliat lui Dioscor, iar Siria, Pontul Asia și Roma au protestat împotriva modului în care a fost tratat Flavian și a achitării lui Eutihie. Dioscor îl excomunică pe Leon, iar la rândul său, acesta îl excomunică pe Dioscor. Moartea neașteptată a lui Teodosie II readuce lucrurile pe făgașul normal. Marcian, noul împărat, acceptă convocarea unui sinod ecumenic care să reia în discuție întreaga dispută. Sinodul este ținut la Calcedon în 451, iar învățăturile eretice susținute de către Eutihie și Nestorie sunt condamnate. Prin faptul că a

susținut că în Hristos au existat înainte de întrupare două naturi, divină și umană, iar după întrupare numai una singură, Eutihie devine adevăratul fondator al ereziei monofizite. Eutihie și Dioscor au fost exilați împreună cu toți susținătorii lor, iar scrierile eutihiene au fost arse.

Migne, PG 84, 854-856; PL 54, 714-717; ACO 2, 1, 1, 90-96, 152 și urm., 177 și urm.; E. Schwartz, *Der Prozess des Eutyches*, în Sb. (Bayr.) Jhrg, 1929. Hft.5 - texte cu note și comentarii; R. Draguet, *La Christologie d'Eutychès d'après les Actes du Synode de Flavien (448)*, în Byzantion, VI, 1931, p. 441-457; A. Grillmeier, S.J., -H. Bacht, S.J., (ed.), *Das Konzil von Chalkedon*, I, Würzburg, 1951, p. 229-242; J.M. Fuller, *Eutyches*, art. în Smith-Wace, II, p. 404-412; Cross, *Eutyches*, art. în ODCC, p. 484; DHGE, 16, col. 87-91, cu bibliografie; M. Jugie, *Eutychès et eutychianisme*, în DTC, V, 1913, col. 1582-1609, cu bibliografie; A. Di Berardino, *Eutychès*, în DECA, I, p. 929-930; P. Bruns, *Eutychès*, în LACL, p. 222-223.

Eutihie de Constantinopol

Eutihie de Constantinopol (512-582), patriarh de Constantinopol. S-a născut la Theium în Frigia. Tatăl său, Alexandru, a fost general sub Belizarie. A fost educat la Constantinopol sau Augustopolis, cetate episcopală din Frigia, sub îndrumarea bunicului său, Ișihie. Îmbracă haina monahală la Amasea la vârsta de 30 de ani. Este trimis ca reprezentant al episcopului de Amasea pentru a participa la sinodul de la Constantinopol. Aici se impune prin cunoștințele teologice și ținuta sa deosebită. Mennas, patriarhul de Constantinopol, este impresionat de el și îl prezintă clericilor de la Constantinopol ca urmaș al său. Eutihie îl impresionează și pe împăratul Justinian, care îl numește

patriarh după moartea lui Mennas, survenită înainte de încheierea sinodului. Eutihie îl invită pe Vigilius să participe la sinod, întrucât aici urma să discute problema celor Trei Capitole. Acesta însă se scuză, motivând că este bolnav. Eutihie prezidează sinodul care are loc în 553. În 565, Eutihie este depus de Justinian, deoarece îl criticase pentru atitudinea sa favorabilă față de doctrinele aphtartodocetilor, pe care le considera ca fiind incompatibile cu învățătura Sfintei Scripturi. Eutihie a fost arestat în timpul Sf. Liturghii, judecat sumar pe temeiul unor acuze total neîntemeiate (că folosea pomezi, că mânca mese alese și că se ruga prea mult), și trimis în exil pe insula Principus în Propont. De acolo va fi transferat la mănăstirea sa de metanie din Amasea. Rămâne aici până după moartea lui Justinian. La cererea insistentă a poporului și clerului, după trecerea la cele veșnice a lui Ioan Scolasticul, numit de Justinian în locul său ca patriarh, împăratul Justin II, urmașul la tron al împăratului Justinian, îl readuce pe scaunul patriarhal din Constantinopol. Spre sfârșitul vieții sale, Eutihie scrie o scurtă lucrare despre starea trupului după înviere, susținând că în această stare trupul este mai fin decât aerul și nu poate fi pipăit. Lucrarea a stârnit reacții imediate din partea diaconului Grigorie, apocrisiarh papal la Constantinopol, mai târziu, papa Grigorie* cel Mare, care a făcut uz în argumentarea sa de versetul din Luca 24, 39. Întrucât disputa dintre cei doi tindea să se întetească și pentru a-i pune capăt, împăratul Tiberiu poruncește arderea lucrării. De la Eutihie ne-a rămas, ca moștenire literară, scrisoarea către papa Vigiliu, o omilie despre Sf. Euharistie și un tratat *De differentia naturae et hypostaseos*, în armeană. De la el s-a mai păstrat și prima pecete cunoscută, folosită

de către patriarhul de Constantinopol. Viața lui Eutihie a fost scrisă de către unul dintre ucenicii săi, preotul Eustratie, între anii 582-602.

Mansi, IX, 186; Migne, PL, 69, 63; PG, 86 II, 2390-2406, 2273-2390; Grumel, *Regestes*, I, 244-249, 260-263; P. Anannian, *L'opusculo di Eutichio, patriarca di Constantinopoli sulla 'Distinzione della natura e della persona'*, Armeniaca, Mélanges d'études arméniennes, Venezia, 1969, p. 316-382; BHG, 657; CPG, 6937-6940; DHGE, 16, 94-95; V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin*, V, 1, Paris, 1963, p. 3n, n.1; S.S. Areyšatyan, *Le 'Livre des êtres' et la question de l'appartenance de deux lettres dogmatiques anciennes*, în REArm 18, 1984, p. 23-32; W.M Sinclair, *Eutychius* (18), art. în Smith-Wace, II, p. 414-416; D. Stiernon, *Eutychius de Constantinople*, în DECA, I, p. 930; F.R. Gahbauer OSB, *Eutychius von Konstantinopel*, în LACL, p. 223, cu bibliografie.

Eutropiu

Eutropiu, scriitor și preot din Galia care a trăit spre sfârșitul sec. IV și începutul sec. V, de origine din nord-estul Peninsulei Iberice, probabil contemporan și prieten al lui Paulin* de Nola. Ghenadie* îl menționează, datorită celor două scrisori pe care el le adresează unor tinere, mai exact lui Cerasia și surorii ei, care au îmbrățișat împreună viața monahală și, în consecință, au fost dezmoștenite de părinți. Scrierile sale au fost atribuite multă vreme altor autori, printre care și Ieronim*. În prezent, ele au fost reconstituite într-un corp de către J. Madoz. Cele două scrisori despre care vorbește Ghenadie sunt: *Epistula de condemnanda haereditate* și *Epistula de vera circumcissione*. Mai există o a treia scrisoare, adresată tot Cerasiei, *Epistula de perfecto homine*,

inclusă între scrierile lui Ieronim și Maxim* de Turin, și un tratat *De similitudine carnis peccati*, atribuit lui Pacian* de Barcellona. Din aceste scrieri ne putem da seama că Eutropiu a avut o largă cultură filosofică și literară, temeinice cunoștințe teologice, scripturistice și a cunoscut îndeaproape viața ascetică.

Migne, PL, 30, 45-50, 75-104, 188-210; Idem, 57, 933-958; Idem, PLS, I, 529-556 și 1746-1747; CPL, 565-567; S. A. Bennett, *Eutropius* (21), art. în Smith-Wace, II, p. 403-404; J. Mandoz, *Herencia literaria del presbyter Eutropio*, EE, 16, 1942, p. 27-54; P. Courcelle, *Un nouveau traité d'Eutrope, prêtre aquitain, vers l'an 400*, REAN 56, 1954, p. 377-390; Quasten, *Patrology*, IV, p. 507-509; M. Díaz y Díaz, *Eutrope le prêtre*, în DECA, I, p. 928; H.S. Eymann OSB, *Eutropius, Presbyter*, în LACL, p. 222, cu bibliografie.

Eutropiu de Valencia

Eutropiu de Valencia, episcop de Valencia, Spania, la sfârșitul sec. VI. Înainte de a fi ales episcop, a fost stareț al mănăstirii Servitanum, despre al cărei loc nu se știe nimic, dar care a fost întemeiată de Donat, călugăr african, refugiat din pricina invaziei barbare în Africa de Nord. Eutropiu a fost urmașul acestuia la stăreție. În jurul anului 589, ajută la pregătirea sinodului III de la Toledo. Îi este atribuit un tratat în stil epistolar, *De octo vitiis*, în care prezintă cele opt păcate capitale. Într-o altă scrisoare, adresată lui Petru, episcop de Arcavica, *De distictione monachorum et ruina monasteriorum*, prezintă defectele și slăbiciunile care amenință curăția vieții monahale și insistă asupra unei discipline monahale mai severe.

Migne, PL, 80, 9-20; CPL, 1095-1096; M.A. Ward, *Eutropius*, art. în Smith-Wace, II,

p. 401-402; DHGE, 16, 84-86; M.C. Díaz y Díaz, *Anecdota Wisigothica*, I, Salamanca, 1958, p. 20-23; J. Orlandis, D. Ramos-Lisson, *Die Synoden auf der Iberischen Halbinsel*, Paderborn, 1981; M. Simonetti, *Eutropius de Valence*, în DECA, I, p. 929; E. Reichert, *Eutropius von Valencia*, în LACL, p. 222.

Euzoius de Cezareea

Euzoius de Cezareea a studiat la Cezareea Palestinei împreună cu Grigorie* de Nazianz, sub îndrumarea retoricului Therpius. După alungarea din scaunul episcopal al Cezareei a lui Ghelasie*, succesorul lui Eusebiu*, la conducerea Bisericii din Cezareea vine Euzoius. Ajuns episcop, acesta se va strădui să restaureze biblioteca lui Origen* și Pamfil*, reînnoindu-i pergamentele care s-au deteriorat datorită folosirii. La venirea pe tron a împăratului Teodosie, Euzoius va fi obligat să părăsească scaunul episcopal. După informația lui Ieronim*, Euzoius a scris multe și diverse tratate, dar care nu s-au mai păstrat.

Ieronim, *De viris illustribus*, 113; E. Venables, *Euzodus*, în Smith-Wace, II, p. 418; I. G. Coman, III, p. 522; Quasten, *Patrology*, III, p. 348; M. Simonetti, *Euzodus*, în DECA, I, p. 931.

Evagrie

Evagrie, călugăr din partea de sud a Galiei, identificat cu preotul Evagrie, ucenic al Sf. Martin. Este autor al unui dialog dintre un creștin, pe nume Teofil, și un evreu, Simon, intitulat: *Altercatio legis inter Simonem Iudaeum et Theophilum Christianum*. Autorul prezintă teme punctuale în schema unor întrebări și răspunsuri: monoteism și Treime și

dumnezeirea lui Hristos, fecioria Mariei, nerespectarea de către creștini a circumciderii și sabbatului, patimile și răstignirea Domnului. În concluzia dialogului, evreul Simon nu este doar convins, ci se și convertește la creștinism. Dialogul se încheie cu o mărturisire de credință, importantă mai ales în contextul botezului evreilor.

Migne, PL, 20, 1165-1172; E. Bratke, CSEL, 45, 1904; Idem, *Epilegomena zu der Wiener Ausgabe*, Viena, 1904; A. L. Williams, *Adversus Iudaeos, A Bird's-Eye View of Christian Apologiae until the Renaissance*, Cambridge, 1935, p. 298-311; R. T. Smith, *Evagrius* (14), art. în Smith-Wace, II, p. 423; R. Aubert, *Evagrius*, în DHGE, 16, 1967, p. 102; Quasten, *Patrology*, IV, p. 509-510; A. Hamman, *Evagrius*, în DECA, I, p. 933; C. Kasper, *Evagrius, antijüdischer Polemiker*, în LACL, p. 223.

Evagrie de Antiohia

Evagrie de Antiohia (320-394), aristocrat antiohian, aparținând probabil unei familii latine, și prieten al lui Libanius. Până în 362 deține diverse funcții oficiale, având în acest fel posibilitate să se păstreze în relații bune cu împăratul Valentinian. Îl însoțește pe Eusebiu de Vercelli în exilul său în Palestina, până la revenirea acestuia pe scaunul din Vercelli. Rămâne în Italia până în 372. A fost protectorul lui Ieronim*, pe care l-a adus la Antiohia, și împreună l-au vizitat pe Sf. Vasile* cel Mare. Se atașează micii grupări eclesiale a lui Paulin, care se afla în grațiile Romei. Îl introduce pe Ieronim în cercurile monahale din Chalcis. Acceptă hirotonia din partea lui Paulin, devenind succesorul acestuia. După moartea lui Paulin, mica grupare dizidentă se reintegrează în Biserica ortodoxă a lui Flavian. La sinodul de la

Aquileia din 381 susține cauza lui Paulin și a lui Maxim Cinicul. Este cunoscut în istoria literaturii creștine pentru traducerea în latină a *Vieții Sf. Antonie cel Mare*, scrisă de Sf. Atanasie*.

Migne, PG 26, 833-976; PL 73, 125-170; G.J.M. Bartelink, *Einige Bemerkungen über Evagrius' Überzetzung der Vita Antonii*, RBen 82, 1972, p. 98-105; F. Cavallera, *Le schisme d'Antioche (IV^e-V^e siècles)*, Paris, 1905; G. Garitte, *Le texte grec et les versions anciennes de la Vie de s. Antoine*, în StAns 38, 1956, p. 1-12; J. Gribomont, *Évagre d'Antioche*, în DECA, I, p. 931; K. Balke, *Evagrius von Antiochien*, în LACL, p. 223-224.

Evagrie Ponticul

Evagrie Ponticul (346-399), personalitate complexă, vestit ascet și părinte duhovnicesc din Egiptul sec. IV, ucenic al celor doi mari asceți: Macarie* Alexandrinul și Macarie* Egipteanul. Supranumit 'Ponticul', întrucât s-a născut la Ibora în Pont. A fost hirotosit citeț de Vasile* cel Mare și diacon de Grigorie* de Nazianz, pe care l-a însoțit la sinodul al doilea ecumenic de la Constantinopol din 381. Rămâne la Constantinopol pentru a lucra pe lângă Patriarhul Nectarie, luptând împotriva ereziilor. Datorită unei aventuri cu frumoasa soție a unui înalt dregător din Constantinopol, Evagrie este forțat să părăsească capitala, retrăgându-se la Ierusalim, unde a fost primit de vestita Melania Romana, care construise aici o mănăstire pe care o conducea personal. Urmează și aici o scurtă rătăcire, datorită căreia Evagrie revine la viața mondenă și se dedică dialecticii. După o boală gravă și la îndemnul Melaniei, el părăsește noul său mod de viață și se retrage în Egipt în munții Nitriei, iar de acolo, în deșert, unde va trăi 14 ani la

Cellia sau Kellia. În timpul acestei șederi îi cunoaște pe cei doi Macarie, care l-au influențat profund. Deși Patriarhul Teofil* al Alexandriei a dorit să-l hirotonească în treapta de episcop, acesta a refuzat, câștigându-și existența din scris. În acest sens, Paladie*, ucenicul său, menționează că 'el scria excelent caracterele Oxyrrhyncus' (*Hist. Laus.* 38, 10). Adoarme în Domnul după o îndelungă și severă viață ascetică în anul 399.

Evagrie a fost primul monah care a lăsat o operă deosebit de bogată și cuprinzătoare, fiind în realitate întemeietorul misticii monahale și cel mai fertil și cel mai interesant autor duhovnicesc al deșertului egiptean (Quasten). Gândirea și opera sa au avut ecouri mari în operele unor Părinți și Scriitori de seamă ai Bisericii: Paladie*, Ioan* Scărarul, Hesychiu, Maxim* Mărturisitorul, Niceta Stethatos, isihaști, scriitori sirieni ca Filoxen* de Mabug, Isac* de Ninive, Ioan* bar Caldun și Ioan* Cassian. Din nefericire, datorită condamnării sale ca origenist de către Sinodul V ecumenic și de cele care au urmat, opera sa a suferit mult, păstrându-se fragmentar în greacă. A supraviețuit însă în traduceri în limbile latină, siriacă, armeană, arabă și etiopiană, dar și în aceste cazuri nu în totalitate. O serie de lucrări evagriene au fost puse sub alte nume, cum ar fi al lui Vasile cel Mare și Nil* din Ancyra. Din lucrările sale au supraviețuit: *Antirrheticos* sau *Combaterea celor opt duhuri ispititoare*, care conține texte biblice alese contra duhurilor ispititoare, distribuite în opt părți, în funcție de numărul argumentelor aduse. Întregul text al acestui tratat s-a păstrat în siriacă și armeană. *Monahul* în două părți: *Practicul*, cuprinzând 100 de sentințe, și *Gnosticul*, cu 50 de sentințe. Prima parte s-a păstrat în greacă, iar a doua în siriacă. *Sentințe*

metrică pentru monahi și monahii, o colecție de 50 de sentințe păstrate în latină, în traducerea lui Rufin*. *Probleme gnostice*, o colecție de 600 de sentințe împărțite în șase cărți, fiecare conținând 100 de sentințe, cunoscute sub numele de *Centurii*. Originalul grec s-a pierdut, dar au supraviețuit versiunile siriacă și armeană. Lucrarea abordează teme de natură dogmatică, cum ar fi Sf. Treime, îngerii, restaurarea tuturor lucrurilor și teme ascetice. Această lucrare este considerată 'o adevărată enciclopedie teologică și mistică' (Iustin I. Moiesescu). Urmează apoi *Despre rugăciune*, *Despre gândurile păcătoase*, *Către monahul Evloghie*, *Comentarii biblice* din care s-au păstrat doar fragmente, și *Corespondența*.

O analiză a operei evagriene se impune, mai ales în perspectiva unei reconsiderări a lui Origen, de care Evagrie a fost profund influențat. Elemente de mistică evagriană poartă pecetea lui Origen. De exemplu, sensul noțiunilor *henas kai monas* (unime și unicitate), preluări de la Origen, care ocupă un loc central în mistica lui Evagrie, desemnează, după cum arată și el în *Epistula ad Melaniam*, *henas*, unitatea absolută și non-numerică a Treimei, pe când *monas* semnifică numele unității non-numerice finale între creat și Creatorul treimic. Este vorba de o unitate al cărei model e Treimea, de aceea nu poate fi vorba de o unitate monistă (Ioan I. Ică jr.). În cazul unirii mistice, al comuniunii mistice interpersonale este vorba de *monas*, pe când *henas* este rezervat unității absolute a ființei divine. Această diferențiere trebuie cunoscută, deoarece unii teologi neavizați vorbesc despre panteismul nedisimulat al lui Origen. Există la Evagrie și elemente, cum ar fi preexistența sufletelor, restaurarea finală a tuturor lucrurilor (*apokatastaza*), care trebuie cla-

rificate. Cu toate acestea, Evagrie rămâne un punct de referință în istoria gândirii și a spiritualității creștine, peste care nu se poate trece cu ușurință.

Migne, PG 40, 1219-1286 (sub numele lui Evagrie); *P. G.*, 79, 1093-1140, 1145-1234 (sub numele lui Nil); în siriacă: W. Frankenberg, *Evagrius Ponticus*, AGWG, N. F., 13, 2, Berlin, 1912, text siriac și retraducere în greacă; J. Muyldermans, *Evagriana Syriaca*, Textes inédits, Louvain, 1952; F. B. Sarghisean, *The Life and the Works of the Holy Father Evagrius Ponticus in an Armenian Version of the Fifth Century*, with Introduction and Notes (în armeană), Veneția, 1907, 217-323; trad. în română: D. Stăniloae, în *Filocalia sfintelor nevoițe ale desăvârșirii*, vol. I, ed. a II-a, Harisma, București, 1992, p. 48-112; Evagrie Ponticul, *Tratatul practic. Gnosticul*, studiu introductiv, traducere și comentarii de Cristian Bădiliță, Polirom, Iași, 1997; I. Hausherr, *Les leçons d'un contemplatif*, Paris, 1960; Ierom. Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O Introducere*, studiu introductiv și traducere diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1997, cu bibliografie; Paladie, *Istoria Lausiacă (Lavaicon)*, traducere, introducere și note Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 1993; Iustin I. Moiesescu, **Evagrie Ponticul (grecește)*, Atena, 1937; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 213-214; Idem, III, p. 430-452; Quasten, *Patrology*, III, p. 169-176, cu bibliografie; Cross, *Evagrius Ponticus*, art. în ODCC, p. 484-485; J. Gribomont, *Évagre le Pontique*, în DECA, I, p. 932-933; K. Fitschen, *Evagrius Ponticus*, în LACL, p. 224-225, cu bibliografie.

Evagrie Scolasticul sau Evagrie de Epifania

Evagrie Scolasticul sau Evagrie de Epifania (536/7-594), istoric bisericesc din sec. VI. S-a născut în Epifania, Coele Syria, în anul 536/7, din părinți creștini. Când Epifania a fost amenințată cu distrugerea de către Chosroes, regele per-

șilor, familia sa, alături de mulți alți creștini se refugiază la Apamea. De la Apamea, Evagrie merge la Antiohia, capitala Siriei, unde îmbrățișează cariera de avocat. Aici face o carieră strălucită, primind titlul de 'Scolasticul', acordat la acea vreme numai avocaților. Dobândește mai apoi favoruri din partea lui Grigorie, episcopul Antiohiei, care l-a invitat să-l asiste în judecățile sale. Această relație crește în intensitate, Evagrie fiind ales de către Grigorie ca însoțitor al său la Constantinopol, unde își apără episcopul de acuzele care îi erau aduse de către Asterie, *comes orientis*, în fața curții imperiale și a sinodului în anul 588. Apărarea a fost făcută cu succes. Pentru același episcop Grigorie, el mai scrie o carte care conținea 'rapoarte, epistole, decrete, predici, dispute asupra unor diverse probleme'. Ca urmare, el intră în atenția lui Tiberiu Constantin, care îl numește *quaestor* și apoi a lui Mauriciu Tiberiu, care îi dă în sarcină păstrarea scriptelor, adică a listelor cuprinzând numele diverșilor magistrați și locotenenți imperiali. După moartea episcopului Grigorie, Evagrie se retrage din viața publică și se dedică scrisului, redactând o *Istorie bisericască* în șase cărți, care acoperea o perioadă de 163 de ani, de la sinodul de la Efes din 431 și până în al doisprezecelea an al domniei împăratului Mauriciu Tiberiu în 594. Aceasta este singura lucrare a lui Evagrie care ne-a parvenit. El și-a conceput istoria sa ca o continuare a istoriilor scrise de Eusebiu*, Socrate*, Sozomen* și Teodoret*. Deși nu trece cu vederea aspectele sociale și politice ale vremii, el tratează cu precădere problemele dogmatice discutate în acea perioadă. De aceea, istoria sa este un izvor principal pentru cunoașterea controverselor cu nestorienii și monofiziții în sec. V și VI. Importanța lucrării sale sporește, mai ales dacă avem în vedere imparțialitatea cu care el a prezentat evenimentele

și controversalele vremii. Informațiile folosite de el sunt dintre cele mai serioase: Eustațiu Sirianul, Zosim, Procopiu* de Cezareea, Ioan Retorul ș. a. Ca elemente caracteristice lui Evagrie, subliniem stilul deosebit și elevat al lucrării, abordarea echilibrată a problemelor doctrinare controversate care nu depășește spiritul obișnuit al vremii, acuratețea informațiilor.

Migne, PG, 86/2, 4405-2906; CPG, III, 7500; J. Bidez-L. Parmentier, *The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia*, London, 1898, ed. 2-a Amsterdam, 1964 (ed. critică); K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, ed. a 2-a, München, 1897, p. 245-247; Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, Freiburg im Breisgau, 1932, p. 119-121; W. Milligan, *Evagrius* (17), art. în Smith-Wace, II, p. 423-424; DHGE, 16, 1495-1498; S. Leanza, *Évagre d'Épiphanie ou Le Scolastique*, în DECA, I, p. 931-932; K. Balke, *Evagrius Scholasticus*, în LACL, p. 225.

Evangelium veritatis

Un document având acest nume a fost menționat de către Sf. Irineu* în lucrarea sa *contra ereziilor*, ca aparținând gnosticilor valentinieni. El nu dă însă nici un citat pentru a ne putea da seama dacă este vorba de unul și același text cu cel care a fost descoperit la Nag Hammadi. Cu toate acestea, analiza circumstanțelor i-a dus pe cercetători la concluzia că este vorba de același text pe care episcopul de Lyon l-a avut la îndemână. Documentul de la Nag Hammadi nu se vrea o evanghelie în sensul autentic al cuvântului, ci mai degrabă o vestire nouă a adevărului sau, mai exact, o prezentare nouă a adevărului. Este 'o meditație sau omilie' (Puech). Accentul este pus nu asupra evangheliei, ci asupra adevărului, înțeles ca 'descoperire a speranței pentru cei care îl caută'. *Evangelium veritatis* sunt

cuvintele cu care începe textul, acesta neavând un titlu special. Textul nu ne dă nici indicii cu privire la numele autorului sau data scrierii. Cercetările de până acum sugerează ca autor pe Valentin, în prima sa perioadă, sau un ucenic al acestuia. În acest caz, el datează din prima parte a sec. II. (aproximativ 140). Textul dezvoltă diverse idei, legate de activitatea și misiunea lui Iisus în calitate de 'Cuvânt' sau 'Nume' al lui Dumnezeu și comentează moartea Sa pe Cruce și semnificația ei. Există și o serie de asemănări cu Noul Testament, acesta însă având sensuri neobișnuite și doctrine contrare învățăturii noutestamentare.

Ediție Facsimil, text coptic și trad. în franceză, germană și engleză: M. Malinine, H.C. Puech și G. Quispel, *Evangelium Veritatis*, Zürich, 1956, cu supl. în 1961. J. E. Ménard, *L'Évangile de Vérité*, 1962 (reconstituirea textului grec și comentariu); H.M. Schenke, *Die Herkunft des sogenannten Evangelium Veritatis*, Göttingen, 1959; H. Ringgren, *The Gospel of Truth and Valentinian Gnosticism*, în *Studia Theologica*, XVIII, 1964, p. 51-65; H.C. Puech, G. Quispel, W.C. van Unnik, *The Jung Codex. A Newly Recovered Gnostic Papyrus*, translated by F.L. Cross, London, 1955; J. Doresse, *The Secret Books of the Egyptian Gnostics. An Introduction to the Gnostic Coptic Manuscripts discovered at Chenoboskion, with an English Translation and Critical Evaluation of the Gospel according to Thomas*, London, Hollis&Carter, 1960 (ediția franceză în 1958), p. 239-241; Cross, *Evangelium Veritatis*, în ODCC, p. 487; P. Bruns, *Evangelium Veritatis*, în LACL, p. 225-226, cu bibliografie.

Evodiu

Evodiu, episcop de Uzalis, discipol și prieten intim al Fericitului Augustin*. S-a născut la Tagaste. După terminarea studiilor, a îmbrățișat cariera militară pe care o părăsește după ce se încreștinează. În timpul șederii sale la Milano, 385/6, se împrietenește cu Augustin. Împreună cu

acesta revine în Africa. Este prezent la moartea Monicăi, mama Fericitului Augustin. Între cei doi a existat de-a lungul anilor un schimb frecvent de scrisori (*Epist.* 158-164, 169), iar Augustin îl prezintă în două din dialogurile sale ca interlocutor. Este vorba de *De quantitate animae* și *De libero arbitrio*. Mai există încă patru scrisori ale lui Evodiu către Augustin. În 401, Evodiu participă la sinodul de la Cartagina și face parte din grupul celor 18 episcopi numiți de sinod pentru a duce la îndeplinire hotărârile sinodale privind condamnarea și înlăturarea din scaun a episcopului de Hippo, Diarrhytus. Sinodul din 404 de la Cartagina îl însărcinează pe Evodiu și Theasius să intervină pe lângă papa Honorius în vederea impunerii sancțiunilor sinodale împotriva donatiștilor, ceea ce i-a determinat pe aceștia să-l considere unul din marii lor persecutori și dușmani. În 416, se alătură lui Augustin și altor episcopi, care intervin pe lângă papa Inocențiu împotriva pelagienilor. Lui Evodiu îi este atribuit un tratat, intitulat: *De fide contra manichaeos*, tipărit între lucrările lui Augustin. Se pare că istorisirea vieții și a minunilor Sf. Ștefan, *De miraculis S. Stephani*, a fost redactată sub îndrumarea sa. G. Morin a publicat una din scrisorile inedite ale lui Evodiu.

CSEL, 25, 949; RBen, 13, 1896, 481-486; 18, 1901, 241-256; H.W. Phillott, *Evodius* (3), art. în Smith-Wace, II, p. 429-430; PWK, 6, 1154; DHGE, 16, 134-135; PAC, 1, 366-373, V. Saxer, *Evodius d'Uzali*, în DECA, I, p. 938; W. Geerlings, *Evodius von Uzala*, în LACL, p. 226.

Exocionit, exocioniți

Exocionit,-ți (lat. *exocionitae*, gr. *ἐξοκιονίται*), sectă ariană, numită astfel după sectorul din Constantinopol unde își aveau bisericile, adică, în afara stâlpului (κίον) lui Constantin. Doctrina pe

care o propovăduiau era eunomiană, de aceea au mai fost numiți eunomieni. În 379 împăratul Teodosie îi alungă din biserici pe care le ocupau, dăruindu-le ortodocșilor, iar în 468, împăratul Leon I le aplică un tratament mult mai aspru, interzicându-le de a mai avea propriile biserici și de a se mai întruni. Împăratul Justinian, deși interzice tuturor ereticilor de a se mai întâlni, în cazul acestora face excepție. Alaric, urmașul la tron al lui Teodoric, este cunoscut ca exocionit, el fiind arian.

Teodoret, *Haer. Fab.*, IV, 3; Socrate, *Ist. bis.*, V, 20; T. W. Davids, *Exocionitae*, art. în Smith-Wace, II, p. 437.

Eznik de Kolb

Eznik de Kolb (sec. V), episcop de Bagrevand în Armenia. Este originar din Kolb (Koghb sau Kolp), de unde și numele de Kolpensianul. A fost ucenicul patriarhului Sahak (Isaac) și al lui Mesrob*, *praeceptor Armeniae*, traducătorul Sf. Scripturi din greacă în armeană și a diverse scrieri patristice. A fost un adevărat poliglot, întrucât cunoștea, pe lângă limba sa maternă, armeană, limbile persană, greacă și siriacă. Călătoriile întreprinse în Siria, Mesopotamia și Grecia, l-au ajutat să-și îmbogățească cunoștințele teologice și să se familiarizeze cu literatura bisericească. Ajuns la Constantinopol, el transmite în Armenia actele autentice ale sinodului de la Efes (431). Revenit în țară, este ridicat la rangul de episcop de Bagrevand sau Bagrewand. În această calitate, participă la sinodul de la Artashast sau Aștisat din 450, angajându-se în respingerea pretenției viceregelui persan Mihr-Nersh ca armenii să îmbrățișeze credința zoroastriană. Eznik este primul scriitor original armean. Lucrarea sa principală, cunoscută îndeobște sub denumirea de *Respin-*

gere doctrinelor false sau *Respingerea sectelor*, scrisă între anii 441-448, este îndreptată împotriva marcioniților, maniheilor, zoroastrienilor și a păgânilor sau filosofilor greci. Unii editori moderni au denumit acest tratat *Despre Dumnezeu* sau *Împotriva sectelor*. Autorul discută pe larg problema naturii lui Dumnezeu, a răului, învățătura despre îngeri și liberul arbitru. Luat în ansamblu, acest tratat poate fi considerat o *summa theologica*. Elaborarea lucrării a fost făcută în aceeași perioadă în care Eznik traduce Sf. Scriptură, fiind alături de aceasta un model pentru limba armeană clasică. La elaborarea acestui tratat, Eznik a făcut uz de surse grecești: Metodiu*, Epifanie*, Ipolit*, Vasile* cel Mare, Didascalia etc. Se pare că el a cunoscut și scrierile Sf. Irineu* de Lugdunum. Se crede că lucrarea lui Eznik a fost determinată de conflictul dintre creștinism și parsism în Armenia. Informațiile referitoare la parsism nu au fost luate din literatura clasică parsi, ci din practicile și credințele populare zoroastriene ale vremii sale, având în acest sens importanță pentru istoria religiilor. Tradiția armeană îi atribuie și o serie de omilii, care însă nu s-au păstrat.

L. Maries, S.J.-C. Mercier, *Eznik de Kolb, De Deo I-II*, în PO, 28, 3-4, Paris, 1959, 411-476; K. M. Schmidt, *Der Wardapet Eznik von Kolb Wider die Sekten*, Viena, 1900; S. Weber, *Ausgewählte Schriften der armenischen Kirchenväter*, I, München, 1927, p. 1-180; L. Mariès, *Le De Deo d'Eznik de Kolb connu sous le nom de <Contre les sectes>. Étude de critique littéraire et textuelle*, REArm 4, 1924, p. 113-205; 5, 1925, p. 11-30; M. van Esbroeck, *Le passage d'Eznik (P.241) dans le <De universo> d'Hippolyte*, în Muséon 87, 1974, 441-444; R.A. Lipsius, *Eznik*, art. în Smith-Wace, II, p. 439-440; Bardenhewer, V, p. 209-216; Altaner-Stuiber, 1980, p. 352, cu bibliografie; Cross, *Eznik*, în ODCC, p. 496; S.J. Voicu, *Eznik de Kolb*, în DECA, I, p. 956; P. Bruns, *Eznik von Kolb*, în LACL, p. 229-230, cu bibliografie.

F

Fabius

Fabius, episcop de Antiohia, urmaș în scaunul episcopal al lui Vavila, martir în timpul persecuției lui Deciu din 249. Persecuția aspră dusă împotriva creștinilor de către Deciu, a făcut ca mulți creștini să se supună edictului imperial și să aducă sacrificii zeilor și împăratului pentru a supraviețui. Aidoma lui Novațian în Apus, Fabius promovează o atitudine intransigentă față de acești creștini căzuți (*lapsi*), dar care doreau să fie reintegrați în Biserică. Mitropoliții Helenus din Tars, Firmilian din Cezareea Capadociei și Teoctist din Cezareea Palestinei îi solicită lui Corneliu, episcopul Romei, și lui Dionisie, episcop al Alexandriei, să intervină pe lângă Fabius și să-l determine să fie mai îngăduitor față de cei care, sub presiunea persecuției, au căzut. Corneliu și Dionisie se adresează lui Fabius, arătându-i acestuia că este nedrept ca cei ce se pocăiesc să fie respinși de la comuniune. Dionisie îl dă exemplu pe Serapion, iar într-o altă scrisoare, păstrată de Eusebiu, el vorbește despre suferințele martirilor în timpul persecuției lui Deciu. Întrucât Fabius persista în atitudinea sa favorabilă părerilor lui Novațian, care susținea intransigență maximă față de *lapsi*, se hotărăște convocarea unui sinod. Acesta nu mai are loc, deoarece Fabius decedează în 252/3. Scrisorile adresate lui Fabius au importanță atât pentru istoria Bisericii în timpul per-

secuției lui Deciu, cât și pentru cunoașterea instituțiilor creștine și a cultului creștin la acea vreme (Nautin).

Eusebiu, *Ist. bis.* VI, 39, 41, 43, 44, 46; E. Venables, *Fabius*, art. în Smith-Wace, II, p. 443-444; P. Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens*, Paris, 1961, p. 143-156, 164-165; Idem, *Fabius d'Antioche*, în DECA, I, p. 958.

Facundus

Facundus (sec. VI), episcop african de Hermiana sau Ermiana, în provincia Byzacena. Facundus s-a aflat la Constantinopol în timpul sinodului convocat de Mennas în vederea discutării 'Celor trei capitole'. În consens cu episcopatul african, el refuză să iscălească condamnarea acestora și se retrage din comuniunea cu cei care au iscălit-o. În plus, el redactează o lucrare în apărarea celor trei capitole, cunoscută sub titlul: *Pro defensione trium capitulorum*. Redactarea lucrării este întreruptă de venirea la Constantinopol a lui Vigiliu, episcopul Romei, care cere suspendarea oricăror acțiuni legate de problema celor trei capitole. În 548, are loc un nou sinod la Constantinopol, Vigiliu fiind și el prezent, în care Facundus a jucat un rol activ. După sinod, Facundus reia lucrarea de apărare a celor trei capitole, însă este obligat să o încheie în grabă, fiind chemat de împăratul Justinian, care i-a cerut socoteală pentru neiscălirea hotărârilor sinodului. Facundus prezintă apărarea sa lui Justinian. La scurtă vreme, el se întoarce în Africa și participă la sinodul episcopilor din această prefectură care îl excomunică pe Vigiliu, întrucât a iscălit condamnarea celor trei capitole. Această acțiune l-a supărat pe împăratul Justinian, care a considerat hotărârea sinodului african un afront personal și, ca urmare, un număr destul de mare de epis-

copii africani au fost suspendați, puși în închisoare sau siliți să fugă în exil. Printre aceștia din urmă s-a aflat și Facundus. El rămâne retras până în 541, când Mocianus, un 'scolasticus', redactează o condamnare a tuturor episcopilor care întrerupseseră comuniunea cu cei care nu au iscălit împotriva celor trei capitole. Gruparea adversă condamnării celor trei capitole îi solicită lui Facundus să scrie din nou în apărarea lor. El redactează un tratat pentru uz intern, intitulat: *Liber contra Mocianum Scholasticum* și o epistolă, *Epistula fidei catholicae in defensione trium capitulorum*, pentru o mai largă circulație, ambele având o importanță deosebită pentru controversa legată de cele trei capitole. În apărarea lui Teodor* de Mopsuestia, condamnat *post mortem*, Facundus susținea că o eroare săvârșită în bună credință nu era suficientă pentru a face pe cineva eretic, ci perseverarea în a refuza adevărul, o dată ce acesta era cunoscut. Conștient de faptul că dogma hristologică s-a conturat de-a lungul unor dezbateri succesive, el a făcut precizarea că teologii mai vechi nu trebuiau inculpați pentru erori care au fost scoase în evidență prin reflecții ulterioare. Teologia lui Facundus este cea calcedoniană, completată de formula theopaschită a lui Justinian: *Unus de Trinitate passus est* (Unul din Treime a pățimit). Nu cunoaștem data morții sale.

Migne, PL, 67, 527-878; CPL, 866-868; CCL, 90A; W. Pewesin, *Imperium, Ecclesia universalis, Rom. Der Kampf der afrikanischen Kirche um die Mitte des 6. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1937; T.W. Davids, *Facundus*, art. în Smith-Wace, II, p. 444-445; DTC, 5, 2066; Bardenhewer, V, p. 320-324; Altaner-Stuiber, 1980, p. 490-491; M. Simonetti, *Haereticum non facit ignoratia. Una nota su Facondo di Ermiane e la sua difesa dei Tre Capitoli*, în Orpheus NS 1, 1980, p. 76-105; Idem, *Facundus d'Hermiane*, în

DECA, I, p. 958-959, cu bibliografie; P. Bruns, *Facundus von Hermiane*, în LACL, p. 231, cu bibliografie.

Falconia Proba sau Faltonia

Falconia Proba sau Faltonia, poetă creștină deosebit de stimată în evul mediu. Nu avem nici un fel de informații precise despre numele, locul sau familia ei. Identitatea ei a fost obiect de dispută și nu este sigur dacă poate fi identificată cu Anicia (sau Valeria) Faltonia Proba, soția pioasă a lui Sextus Anicius Petronius, cunoscut în lumea romană de la sfârșitul sec. IV pentru bogăția și mărinimia sa. Soțul ei a fost consul sub împăratul Grațian și credincios creștin. A avut o influență deosebită la Roma, pe care a folosit-o în promovarea cauzei creștinilor. După cucerirea Romei de către Alaric, se refugiază în Africa, unde ajunge sub influența Fericitului Augustin*, care îi adresează o epistolă (*Ep.* 130 al. 121). Din operele sale a supraviețuit doar un poem: *Centones Virgiliani*, care descrie evenimentele biblice de la creație și până la Înălțarea la Cer a Mântuitorului Iisus Hristos. În pofida popularității lui, poemul nu excelează nici în plan literar și nici doctrinar.

Migne, PL 19, 802-818; *Bibl. vet. Patrum*, Paris, 1624, 708-716; J. Gammack, *Falconia (Faltonia) Proba*, art. în Smith-Wace, II, p. 452.

Fastidiosus

Fastidiosus, călugăr și preot african care a îmbrățișat arianismul în urma cuceririi Africii de Nord de către vandalii arieni. A trăit în a doua parte a sec. V și a decedat la începutul sec. VI. Informațiile despre el le avem din lucrarea lui Ful-

gențiu*, *S. Fulgentii contra sermonem Fastidiosi ariani et vandali*, pe care el o scrie împotriva unei predici a lui Fastidiosus având conținut arian, care ni s-a păstrat. Fastidiosus a acceptat arianismul monofizit, ceea ce l-a făcut să afirme separarea persoanelor Sf. Treimi și individualitatea lor. După opinia lui, după ce Domnul Iisus Hristos a fost *factus, creatus, natus*, înainte de toate veacurile, s-a născut în timp din Fecioară și astfel a fost 'separat' de Tatăl și de Duhul Sfânt, deoarece, dacă Treimea era 'inseparabilă', atunci întreaga Treime s-ar fi întrupat, ar fi suferit, ar fi murit și ar fi înviat. Fastidiosus și-a îndreptat predica sa împotriva credinței ortodoxe, reducându-l pe Hristos la nivel de făptură, și împotriva donatiștilor, făcând referire la doctrina augustiniană despre păcatul original și har. Răspunsul lui Fulgențiu se încheie cu un virulent atac împotriva lui Fastidiosus.

Migne, PL, 65, 375-377; CPG, 708; J. Fraipont, în CCL, 91, 280-283; H.R. Reynolds, *Fastidiosus*, art. în Smith-Wace, II, p. 454-455; M. Simonetti, *Fastidiosus*, în DECA, I, p. 962; W. Geerlings, *Fastidiosus*, în LACL, p. 231.

Fastidius

Fastidius (sec. V), episcop al bretonilor (*Britannorum episcopus*), după informația lui Ghenadie*. Se știe din aceeași sursă că este autorul unei lucrări intitulate: *De vita christiana*. Literatura veche creștină nu ne furnizează alte informații despre el. Studiile ulterioare despre pelagianism îi atribuie *Corpus Pelagianum* (atribuit și lui Pelagiu) și o serie de scrieri moral-ascetice din sec. IV și V. Tot lui îi revin și scrierile atribuite lui Agricola.

Migne, PLS 1, 1375-1505, 1687-1694; *De vita christiana* în PL, 40, 1031-1046; Audi, filia în PL, 67, 1094-1098; Ghenadie, *De vir. ill.*, 56-57; Ebert, *Geschichte der christlich-lateinischen Literatur*, I, p. 427 și urm.; *De vita christiana, De divitiis, De Malis doctoribus, De castitate, Qualiter religionis* sau *De possibilitate non peccandi*, editate de Caspari, Christiana, 1890, p. 114-119; J. Baer, *De operibus Fastidii, britannorum episcopi*, Nürenberg, 1902; C.W. Boase, *Fastidius*, art. în Smith-Wace, II, p. 455; Altaner-Stuiber, 1980, p. 377; Cross, *Fastidius*, în ODCC, p. 503; V. Grossi, *Fastidius*, în DECA, I, p. 962; B. Windau, *Fastidius, Pelagianer*, în LACL, p. 231.

Faustinus

Faustinus, preot roman, adept al grupării luciferienilor, adică al celor care au refuzat orice comuniune cu episcopii care, dintr-un motiv sau altul, au acceptat Formula pro-ariană de la Rimini, după ce aceștia au revenit la credința ortodoxă. În anul 369 decedează Liberiu, episcopul Romei. Scaunul Romei rămas vacant, în cursă intră Ursinus și Damasus. Din informațiile date de Faustinus, primul ales și hirotonit a fost Ursinus. Fericitul Ieronim, prieten al lui Damasus, susține că primul ales a fost Damasus. Care a fost situația, nu știm cu certitudine. Relatările existente nu sunt însă cu totul favorabile lui Damasus. Evenimentele care au urmat urcării sale pe tron sunt contradictorii, iar acțiunile întreprinse de el îl condamnă, mai mult decât îl justifică. Chiar relatările lui Ieronim*, de altfel favorabil lui Damasus, par să indice cu totul altceva. Ajuns pe scaunul episcopal, Damasus se va strădui să se descotorosească de critici. Așa se face că Faustinus, împreună cu mai multe persoane, între care Marcellinus, este trimis în exil la Eleutheropolis în Palestina. În prefața cererii

pe care Faustinus, împreună cu camaradul său de exil Marcellinus, o trimite împăratului Teodosie, acesta face o prezentare de ansamblu a mișcării luciferiene și a motivelor care au dus la prăpastia dintre membrii acesteia și Biserica. Totodată, el folosește această ocazie să vorbească despre papa Damasus, iar modul în care îl prezintă este departe de a fi în vreun fel pozitiv acestuia. Ca răspuns, Teodosie dă un rescript, acordând libertate de închinare tuturor celor care în Apus se aflau în comuniune cu Grigorie* de Elvira, iar în Răsărit cu Heraclide de Osrhoene și recomandă abținerea de la un tratament aspru a acestora. Cererea de grațiere către Teodosie a lui Faustinus și Marcellinus este intitulată: *De confessione verae fidei et ostentatione sacrae communionis et persecutione adversantium veritati*, citată sub forma prescurtată, *Libellus precum*. La solicitarea lui Flacilla, soția împăratului Teodosie, Faustinus scrie un tratat intitulat *De Trinitate*. Nu este vorba de un tratat absolut original, autorul inspirându-se din scrierile lui Grigorie de Elvira, conducătorul luciferienilor la acea vreme, care cuprinde și o mărturisire de credință ca mijloc de dovedire a ortodoxiei credinței autorului, acuzat de sabelianism și apolinarism. Aceste acuze sunt neîntemeiate (Quasten).

Migne, PL 13, 37-108; CCL, 69, 287-392; CSEL 35, 5/44; A. Hahn, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Breslau, 1897, retip. Hildesheim, 1962; A. Wilmart, *La tradition des opusculs dogmatiques de Foebadius, Gregorius Illiberitanus, Faustinus*, SAW, 159, 1, Viena, 1908; G. Bareille, DTC, 5/2, 1912, 2105-2107; T. W. Davids, *Faustinus*, art. în Smith-Wace, II, p. 466; Altaner-Stuiber, 1980, p. 367; Quasten, *Patrology*, IV, p. 90-91; M. Simonetti, *Note sur Faustino*, SEJG, 14,

1963, p. 50-98; Idem, *Faustin*, în DECA, I, p. 964; C. Schmidt, *Faustinus*, în LACL, p. 232.

Faustus Bizantinul

Faustus Bizantinul, autor al unei *Istории a Armeniei*, începând cu anul 317. Nu se știe nimic despre familia, statutul social sau locul de naștere ale lui Faustus. El se face cunoscut doar prin istoria sa, de altfel, singurul document care vorbește despre istoria Armeniei în sec. IV. Faustus ne informează în legătură cu evenimentul morții lui Tiridate în 387 și despre împărțirea regatului armean între bizantini și perși. Lucrarea a fost scrisă în greacă, alfabetul armean nefiind creat la acea dată, dar s-a păstrat numai în traducere armeană. Se pare că Faustus l-a cunoscut îndeaproape și pe Narses cel Mare, catolicosul Armeniei (353-373). Denumirea de 'Bizantinul' este atestată de Lazar* de Pharpi (m. 491) în sec. V, fără însă a face referire la locul lui de naștere. Faustus a fost un excelent cunoscător al regatului armean, al limbii clasice armene, dar și al limbii grecești. Lucrarea sa a fost citată de Procopiu*. La redactarea istoriei sale, Faustus a folosit și documente scrise (De Nicola).

Text armean: Veneția, 1889; V. Langlois, *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, II, Paris, 1869, p. 253-368; N.G. Garsoian, *The Epic Histories or History of Armenians*, New York, 1984 = St. Petersburg, 1883; Procopiu de Cezareea, *De bello pers.*, I, 5, 9-40; M. Lauer, *Des Faustus von Byzanz Gesch. Arm*, Köln, 1879; Cayré, II, 116; Bardenhewer, V, p. 185-187; DHGE, 16, 728; Altaner-Stuiber, 1980, p. 351; A. De Nicola, *Faustus de Byzance*, în DECA, I, p. 963; P. Bruns, *Faustus (von Byzanz)*, în LACL, p. 232, cu bibliografie.

Faustus de Mileve

Faustus (sec. IV), erudit, adept al maniheismului, originar din Africa. S-a născut la Milevis, actuala localitate Mila, în jurul anului 340, într-o familie de oameni sărmani. Primește totuși o educație sănătoasă, dovedindu-se mai târziu, după ce a ajuns episcop maniheu, un bun orator și dialectician. Faustus îl impresionează, ca profesor, pe Augustin* în perioada în care acesta a împărtășit convingeri maniheice, făcându-l să-i devină ucenic. După cum mărturisește însuși Augustin, vraja se împrăstie în curând, singurul efect pe care Faustus l-a avut asupra sa a fost să-l determine să părăsească pentru totdeauna convingerile maniheice. În 386, când a fost condamnat pentru convingerile sale maniheice, Faustus se afla încă la Cartagina. Adus în fața lui Messianus, proconsulul Africii, scapă de pedeapsa care i se pregătea chiar la intervenția creștinilor care îl dăduseră pe mâna acestuia, iar pedeapsa i-a fost schimbată cu trimiterea în exil pe o insulă. Revenit din exil, nu a mai putut predica în public. El rămâne totuși credincios convingerilor sale maniheice și scrie o lucrare, *Capitole*, în care prezintă pasaje biblice menite să sprijine credințele maniheice, respingând totodată din textul biblic ceea ce nu corespundea doctrinei maniheice. Din Vechiul Testament a respins în totalitate prescripțiile alimentare, circumciziunea, sabatul, sacrificiile. Un exemplar din această lucrare este înmănat Fericitului Augustin de către apropiatii săi. La cererea lor, el răspunde lui Faustus. Un exemplar din răspunsul lui Augustin a fost trimis lui Ieronim*.

Migne, PL, 42, 207-518; CSEL, 25, 1, 251-797; CPL, 321; Augustin, *Confess.*, V, 3, 6, 7, 8; Idem, *Contra Faustum Manichaeum*, I; T. W. Davids, *Faustus* (34), art. în Smith-Wace,

II, p. 472; A. Bruckner, *Faustus von Milev*, Basel, 1901; F. Decret, *Aspects du manichéisme dans l'Afrique romaine*, Paris, 1970; Cross, *Faustus*, în ODCC, p. 504; C. Riggi, *Fauste*, în DECA, I, p. 962; B. Windau, *Faustus von Mileve*, în LACL, p. 232-233.

Faustus de Riez

Faustus de Riez (408-490), numit și Faustus Bretonul. S-a născut în jurul anului 408. Și-a pierdut tatăl de timpuriu și este crescut de mama sa, care i-a dat o educație aleasă. A studiat filosofia greacă, însă în spirit creștin, retorica și, se pare, dreptul, întrucât a profesat o vreme avocatura. Îmbrățișează viața monahală la vestita mănăstire Lerini. Aici se dedică vieții ascetice, studiului Sf. Scripturi, dar și al filosofiei. Tot aici ajunge să fie cunoscut ca mare predicator, după cum ne informează Ghenadie*. Este hirotonit preot și devine apoi starețul mănăstirii, înlocuindu-l pe Maxim, în 433. În jurul anului 457/9 este numit și hirotonit episcop de Riez (Rhegium) în Provence, urmându-i în scaun aceluiași Maxim, care fusese stareț la Lerini. Întrucât s-a opus politicii arianizante a lui Euric, regele vizigoților, Faustus a fost obligat să părăsească, pentru un timp, scaunul episcopal și să plece în exil (481). Revine în scaun după moartea lui Euric (483). Opera sa nu s-a păstrat în întregime, nefiind redactată, probabil datorită suspiciunii de semipelagianism care l-a înconjurat. Din lucrările sale, menționate de Genadie, s-au păstrat: *De Spiritu Sancto*, *De gratia* și 12 epistole. Îi mai este atribuită și o serie de predici, cuprinse în colecția Eusebiu* Galul. Dintre predici, doar cea dedicată lui Maxim, predecesorul său în scaunul episcopal, îi aparține cu certitudine (*Homilia de S. Maximi Laudibus*). *De Spiritu Sancto* este un

tratat aproape complet de pnevmatologie. Este îndreptat împotriva ereziei macedoniene. În redactarea acestui tratat el se inspiră din lucrările lui Ambrozie*, Rufin*, și probabil Vasile* și Didim*. Cea mai de seamă contribuție a lui Faustus se regăsește în tratatul *De gratia Dei et humanae mentis libero arbitrio Libri II*, scris la cererea arhiepiscopului de Arles, Leontius, și este îndreptat împotriva preotului Lucidius care profesa un predestinaționism radical, motiv pentru care a și fost condamnat la sinodul local de la Arles din 472/3. Faustus adoptă o atitudine intermediară între excesele pelagiene și cele predestinaționiste, insistând, mai mult decât Ioan* Cassian, asupra necesității cooperării umane cu harul divin și asupra voinței libere inițiale a oamenilor, chiar și în starea de păcat, de a accepta acel har. Dacă harul divin este de importanță capitală pentru mântuirea omului, acesta îi lasă totuși omului posibilitatea unei libere inițiative. Linia de argumentare a lui Faustus este una antiaugustiniană. Scrisorile sale sunt și ele importante pentru înțelegerea de ansamblu a doctrinei promovate de el. Învățătura propusă de Faustus a fost condamnată la sinodul de la Orange din 529. Cu toate acestea, el este cinstit ca sfânt în partea de sud a Franței.

Migne, PL, 58, 783-870 și 53, 681-890; CCL 64, 406-415; CCL 101, 101A, 101B; CPL, 961-965; CSEL, 21, 1891; G. Wiegel, *Faustus of Riez*, Philadelphia, 1938; J.G. Cazenove, *Faustus* (11), art. în Smith-Wace, II, p. 467-470; Cayré, II, 166-169; Cross, *Faustus of Riez*, în ODCC, p. 504-505, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 473-474, cu bibliografie; M. Simonetti, *Fauste de Riez*, în DECA, I, p. 963-964, cu bibliografie; C. Kasper, *Faustus von Riez (Reji)*, în LACL, p. 233-234, cu bibliografie.

Febadius sau Foebadius

Febadius (sec. IV), episcop de Agen în Galia. Principala sa activitate se leagă de lucrările sinodului proarian de la Rimini din 359 ale cărui documente le iscălește, nu fără ezitare, fiind ultimul care a acceptat să facă acest lucru. În plus, i s-a permis să adauge și câteva comentarii explicative. Ieronim* ne informează că Febadius este autorul câtorva lucrări, reținând însă titlul doar al unui singur tratat *Contra arianos*, care a ajuns până la noi. În acest scurt tratat, el respinge formula doctrinară propusă și acceptată la Rimini, care în esență era proariană. În redactarea acestuia el face uz de lucrarea lui Tertullian* *Adversus Praxean*, adaptând argumentele antimonarhiene cerințelor polemicii antiariene. Deși nu întrebuintează formula niceeană *homousios*, în esență doctrina elaborată de el este niceeană.

Migne, PL, 20, 11-30; CPL, 473; A. Durengues, *Le livre de S. Fébade contre les ariens*, Agen, 1927; M. Simonetti, *Fébade*, în DECA, I, p. 964-965.

Felix de Urgel

Felix (m. 818), episcop de Urgel, localitate în Catalonia (Spania). S-a născut în Spania pe la mijlocul sec. VIII. Alături de Elipandus*, episcop de Toledo, este unul din conducătorii ereziei adopțianiste. Este acuzat de erezie la sinodul de la Ratisbon din 792 în prezența lui Carol cel Mare. Deși încearcă să-și apere învățătura, este obligat să cedeze în fața argumentelor aduse de ceilalți participanți. Este trimis la Roma, unde va fi chemat din nou în fața unui sinod convocat de Adrian și obligat să renunțe la învățătura sa adopțianistă. De la Roma, el se întoarce la Urgel, reluându-și acti-

vitătea de diseminare a teoriilor sale nu numai în Spania, dar și în Galia și Germania, în încercarea de a-și câștiga adepți. Alcuin* scrie împotriva lui, însă Felix nu cedează și, ca urmare, este condamnat oficial la sinoadele de la Frankfurt (794) și Aachen (798). Din nou, Felix se dezice de doctrina adopțianistă, fiind convins de Alcuin că ceea ce el învăța nu era în conformitate cu învățăturile exprimate de Chiril* al Alexandriei și Leon* cel Mare. Cu toate acestea, ortodoxia învățaturii lui nu a fost considerată ca fiind impecabilă și de aceea a fost pus sub permanenta supraveghere a arhiepiscopului de Lyon, Leidrade. Pe lângă diverse tratate în care și-a elaborat doctrina adopțianistă, Alcuin îi atribuie lui Felix o *Disputatio cum Saraceno*, pe care însă nu a văzut-o. Singura lucrare a lui Felix care s-a păstrat în întregime este *Confessio Fidei*. După moartea lui Felix s-a descoperit o lucrare sub formă de întrebări și răspunsuri, *Schedula*, în care își reafirmă vechile sale convingeri adopțianiste. Agobard*, urmașul lui Leidrade ca arhiepiscop de Lyon, în custodia căruia s-a aflat Felix până la moarte, consideră că era de datoria lui să răspundă acestei lucrări. El face acest lucru într-un tratat, *Adversus Felicem*, adresat lui Ludovic Piosul, și care cuprinde multe fragmente din lucrarea lui Felix.

Migne, PL 96, 881-888; *Liber de variis quaestionibus adversus Judaeos seu ceteros infideles vel plerosque haereticos*, ed. de A.C. Vega- A.S. Anspach, Escorial, 1940, a fost atribuită lui Isidor de Sevilla. J. Madoz, este de părere că ea aparține lui Felix, vezi: *Una obra de Félix de Urgel, falsamente adjudicada a San Isidoro de Sevilla*, în *Estudios eclesiásticos*, XXIII, 1949, p. 147-168; T.W. Davids, *Felix of Urgel* (176), în *Smith-Wace*, II, p. 497-499; Cayré, II, p. 377; Cross, *Felix*, în ODCC, p. 506-507.

Ferrandus de Cartagina

Ferrandus, (Fulgentius Ferrandus), diacon în Cartagina, ucenic al lui Fulgențiu* de Ruspe, a trăit în prima jumătate a sec. VI. Îl însoțește pe Fulgențiu în exil. Este autorul biografiei lui Fulgențiu, *Vita Fulgentii*. Totodată, a întocmit o *Breviatio canonum*, care cuprinde canoanele sinoadelor grecești și africane până la el, aranjate sistematic. Epistolele sale sunt importante pentru istoria gândirii creștine, întrucât el abordează o serie de probleme doctrinare hristologice, controversa theopaschită, chestiunea condamnării celor *trei capitole*, pe care o consideră ca fiind contrară hotărârilor sinodului de la Calcedon.

Migne, PL, 65, 117-150; 67, 887-950; CPL, 847-848; A. Mai, *Scriptorum veterum nova collectio*, 3, 2, Roma, 1828, p. 169-184; Bardenhewer, V, 316-319; Altaner-Stuiber, 1980, p. 489, cu bibliografie; A. Vetulani, *Breviatio canonum Ferrandi*, în DDC, II, 1937, col. 1111-1113, cu bibliografie; M. Jourjon, *Ferrand*, în *Dict. spirit.*, V, 1964, col. 181-183; Cross, *Ferrandus*, în ODCC, p. 508; Altaner-Stuiber, 1980, p. 489; M. Simonetti, *Ferrand de Carthage*, DECA, I, p. 969; H. Schneider, *Ferrandus von Karthago*, în LACL, p. 234-235, cu bibliografie.

Ferreolus

Ferreolus (521-581), al cincilea episcop de Uzès, urmând în scaun unchiului său Firminus. S-a născut în provincia Narbonna, într-o familie aristocrată. Printre strămoșii săi se numără împăratul Avitus și doi prefecți ai Galiei. Pe linie maternă, descinde din regele Lothaire I. Primește o educație aleasă, sub îndrumarea lui Roricius, episcop de Uzès. La vârsta de 32 de ani este hirotonit și numit episcop de Uzès. A întreprins acțiuni de încreștinare a evreilor, în acest scop convocând

un sinod la Uzès, care să discute problema convertirii evreilor. Epistolele sale nu s-au păstrat. În schimb, de la el s-a transmis o regulă monahală care a fost scrisă de el pentru mănăstirea pe care a înființat-o în localitatea sa de reședință. Regulele sale par mai evolute decât cele elaborate de Cezar* de Arles și Benedict* (Saxer).

Migne, PL, 66, 959-996; Grigorie de Tours, *Historia Francorum*, 6, 7 MG Scrip. rer. Mer., 1, 1, p. 276/277 trad. în engleză de O.M. Dalton, 2 vol. Oxford, 1927; J. Chapman, *St. Benedict and the Sixth Century*, New York, 1929; DHGE, 16, 1242-1243; S.A. Bennett, *Ferreolus* (3), art. în Smith-Wace, II, p. 506-507; G.M. Cook, *Ferreolus de Uzès*, în CE, V, p. 895; V. Saxer, *Ferréol d'Uzès*, în DECA, I, p. 969-970; C. Kasper, *Ferreolus von Uzès*, în LACL, p. 235.

Fiacc

Fiacc (sec. V), episcop de Sleibhte (azi Sletty), ucenic al Sf. Patrick, apostolul Irlandei, care l-a numit episcop al lagenienilor. La numire, Sf. Patrick i-a înmănat o 'cumtach', o cutie care conținea un clopoțel, un 'menster' sau relicvariu, o cârjă și o 'poolire', adică traistă pentru cărți. În unele documente, el este prezentat ca arhiepiscop de Leinster. De la el au rămas două imne, unul închinat Sf. Brigida Fecioara și altul Sf. Patrick. Singurul imn autentic pare a fi cel închinat Sf. Patrick, deoarece Fiacc a decedat înaintea Brigidei.

Imnul închinat Sf. Patrick a fost publicat prima dată de Colgan, *Tr. Thaum.*, 1647; J. Gammack, *Fiacc*, art. în Smith-Wace, II, p. 508-509; Acta Bollandiana, oct., VI, 96-106.

Fides Damasi

Mărturisire de credință concisă atribuită lui Damasus* sau Ieronim*, deosebit de

importantă pentru înțelegerea evoluției învățăturii creștine. Se pare însă că această formulă a crezului a apărut în sudul Galiei, spre sfârșitul sec. V (Cross). Structura formulei se aseamănă cu cea a Crezului atanasian și constă dintr-o prezentare concisă a doctrinei trinitare, urmată de precizarea hristologiei tradiționale. Este posibil să fi cuprins și *Filioque*.

A. Hahn, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln in der alten Kirche*, ed. a 3-a, 1897, p. 275, par. 200; A.E. Burn, *An Introduction to the Creeds*, 1899, p. 244-248; J.N.D. Kelly, *The Athanasian Creed*, Paddock Lectures, 1962-1963, 1964, p. 10, cu text la pag. 134 și urm.; Cross, *Fides Damasi*, ODCC, p. 511.

Fides Hieronymi

O variantă timpurie a crezului apostolic elaborată în sec. IV, probabil de către Ieronim* (Cross), în timp ce alții o atribuie lui Grigorie* de Elvila (Bulhart și Wilmart). Este unul din cele mai vechi crezuri care au circulat în Biserica apuseană, cuprinzând cuvintele *descendit ad inferos* - a coborât la iad, care apar pentru prima dată în crezul baptismal folosit în Biserica din Aquileia în timpul lui Rufin*, și *Sanctorum communionem* - împărtășirea sfinților, sintagmă folosită prima dată de Niceta* de Remesiana.

PLS I, 515-516; CPL, 553; G. Morin, *Un symbole inédit attribué a saint Jérôme*, în RBen 21, 1904, p. 1-9; Idem, *Anecdota Maredsolana*, 3, 1903, p. 199-200; Burhart, CCL, 69273-275; A. Wilmart, în RBen 30, 1913, p. 274 și urm.; Cross, *Fides Hieronymi*, în ODCC, p. 511; L. Dattrino, *Fides Hieronymi*, în DECA, I, p. 972; J. Lössi, *Fides Hieronymi*, în LACL, p. 235.

Fides Nicaena

Este vorba de *Didascalia CCCXVIII Patrum Nicaenorum*, atribuită în mod eronat lui Atanasie*. Lucrarea se compune din două părți. Prima parte cuprinde o mărturisire de credință, simbolul niceean însoțit de un comentariu dogmatic în care sunt condamnate învățăturile lui Sabelie*, Fotin și antropomorfismele lui Arie*. În partea a doua, se regăsesc o serie de reguli monahale și morale. *Didascalia* se aseamănă foarte mult cu *Syntagma ad monachos*, atribuită, de asemenea, lui Atanasie. Cât privește locul scrierii Didascaliei, se pare că ar fi Egiptul (Datrino).

Migne, PG, 28, 1637-1644; CPG II, 2298; pentru Sintagmă: Migne, PG, 28, 835-845; reproducere parțială a Didascaliei: A. Hahn, *Bibliothek der Symbole...*, p. 308-312; G. Dossetti, *Il simbolo di Nicea e di Constantinopoli*, Roma, 1967, p. 51-56; L. Datrino, *Fides Nicaena*, în DECA, I, p. 972.

Filaster, Filastrius sau Philaster

Filaster sau Philaster (m. 397), episcop de Brixia (Brescia) și scriitor anti-eretic. Augustin* îl numește și Philastrius, forma Philaster fiind întâlnită în actele de la Aquileia. Ieronim* nu vorbește despre el în *De viris illustribus*, singurele informații pe care le deținem fiind luate din unul din panegiricele pe care Gaudențiu*, urmașul său în scaunul episcopal, obișnuia să le țină cu ocazia comemorării morții sale. Filaster și-a început cariera ca predicator itinerant, polemizând cu păgânii, cu evreii și cu ereticii. Se pare că a avut o confruntare polemică și cu Auxențiu*, episcop arian la Milano, însă disputa nu a fost reușită, Filaster, primind și o bătaie bună. În calitate de episcop, participă la sinodul de la Aquileia

din 381, care i-a depus pe episcopii arieni Palladius* de Ratiaria și Secundianus* de Singidunum. De la Filaster ne-a rămas lucrarea *Diversarum haeresion libri*. Scopul acestei lucrări, după cum afirmă autorul, a fost să prezinte ereziile de la facerea lumii și până în perioada creștină. În realizarea ei, Filaster s-a bazat pe informații luate de la Epifanie* și Ipolit*. Spre deosebire de aceștia, el nu consideră filosofii grecești antice ca erezii. Lista ereziilor dată de Filastru a fost analizată și de Augustin.

Migne, PL, 12, 1111-1302; F. Marx, CSEL, 38, 1898; F. Heylen, CCL, 9, 1957, p. 207-324, 481-584 (indici); R. A. Lipsius, *Zur Quellenkritik des Epiphanius*, 1865; Bardenhewer, III, p. 481-585; G. Salmon, *Philaster*, art. în Smith-Wace, IV, p. 351-353; Altaner-Stuiber, 1980, p. 369; Cross, *Philaster*, art. în ODCC, p. 1079; Quasten, *Patrology*, IV, 130-133, cu bibliografie; B. Dümmler, *Filastrius*, în LACL, p. 235-236, cu bibliografie.

Fileas de Thmuis

Fileas de Thmuis (m. 307), episcop de Thmuis în delta Nilului și arhonte al Alexandriei. S-a născut într-o familie aristocrată înstărită. Despre împrejurările suferinței și ale morții sale martirice avem informații de primă mână. Este vorba de o scrisoare pe care el o trimite credincioșilor săi din închisoare, precum și *Actele sale martirice*, deși autenticitatea acestora a fost în trecut pusă la îndoială. Recent a fost descoperit un document, cuprinzând *Apologia* lui Fileas, mai exact, procesul verbal al celei de a cincisprezecea și ultima ședință în decursul căreia prefectul Egiptului, Culcianus, îl condamnă la moarte la 4 februarie 306. *Apologia* sa este un document istoric, teologic și literar deosebit de important, care s-a păstrat în colecția Bodmer.

Eusebiu, *Ist. bis.*, VIII, IX, 7 și urm.; Epistola sa în R. Knopf-G. Krüger, *Ausgewählte Martyrerakten*, Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellschriften, N.F., III, 1929; p. 111-116; trad. în lat. în T. Ruinart, OSB, *Acta Primorum Martyrum Sincera*, Paris, 1969; Apologia în V. Martin (ed.), *Papyrus Bodmer XX*, Geneva, 1964; F. Halkin, SJ, *L'Apologie du martyr Philéas de Thmuis et les Actes latins de Philéas et Philorome*, în Anal. Boll., 81, 1963, p. 5-27; G.T. Stokes, *Phileas*, în Smith-Wace, IV, p. 353; Cross, *Phileas, St.*, în ODCC, p. 1079-1080; V. Saxer, *Philéas de Thmuis*, în DECA, II, p. 2012.

Filip

Ucenic al lui Bardesanes*, aparținând ramurii orientale a gnosticilor valentinieni. Unii istorici consideră că el ar fi autorul lucrării *Cartea legilor popoarelor*, scrisă sub formă de dialog, și atribuită în mod tradițional lui Bardesanes*. Textul, menționat de Eusebiu, s-a păstrat în limba siriacă, reprezentând unul din cele mai vechi documente ale literaturii siriace, dacă facem abstracție de primele traduceri din Sf. Scriptură.

Liber legum regionum în F. Nau, PS, pars I, tom. 2, Paris, 1907, p. 490-658 (text siriacă); trad. în italiană: G. Levi della Vida, *Il dialogo delle leggi dei paesi*, Roma, 1921; C. Holt, *Philippus*, în Smith-Wace, IV, p. 354; C. Gianotto, *Philippe*, în DECA, II, p. 2012.

Filip, Apostolul

Apostolul Filip, unul din cei doisprezece apostoli. Originar din Betsaida Galileii, cetatea lui Andrei și Petru. Evangheliile sinoptice îl menționează între Apostolii Domnului (Matei 10, 2; Marcu 3, 18; Luca 6, 14, vezi și Fapte 1, 13). Evanghelistul Ioan îi acordă un rol mai mare. El este unul dintre cei dintâi care au fost

chemați la apostolat și cel care l-a prezentat pe Nathanael Mântuitorului. A fost prezent la hrănirea miraculoasă a celor cinci mii de oameni. Filip a fost cel care l-a cerut Mântuitorului să-L arate pe Tatăl (Ioan 14, 8 și urm). Se pare că și el a fost unul din ucenicii lui Ioan Botezătorul, alături de Andrei, Petru, Iacov, Ioan și Nathanael. A fost martor al Înălțării cu trupul la cer a Mântuitorului, participă la alegerea lui Matia, a fost de față la Pogorârea Duhului Sfânt și la sinodul apostolic. După tradiție, ar fi propovăduit în cele două Frigii și în Grecia și a murit la vârsta de 80 de ani la Hierapolis, iar după alte izvoare ar fi suferit moarte de martir prin răstignire. Din această pricină, în artă este prezentat cu o pâine în mână sau alături de o cruce înaltă.

Ioan Mircea, *Filip*, în Dicționar al Noului Testament, EIBMBOR, București, 1995, p. 180; Cross, *Philip in the New Testament*, în ODCC, p. 1080; R. Trevijano, *Philippe, Apôtre*, în DECA, II, p. 2012-2013.

Filip, Epistola lui Petru către

Epistola lui Petru către Filip este unul din documentele despre existența căruia s-a luat cunoștință în urma descoperirilor de la Nag Hammadi și care aparține contextului larg al Noului Testament, al creștinismului primar și al istoriei gnozei. Epistola are legătură atât cu Evanghelia după Luca, Faptele Apostolilor, cât și cu Evanghelia după Ioan, și poate fi plasată în contextul tradiției apocrife a Faptelor Apostolilor din sec. II și III. Textul cuprinde materiale din Faptele apocrife ale lui Filip, privind alegerea spațiului misionar. Pe lângă acestea, se regăsește o serie de interpolări care, deși nu sunt predominant gnostice, au un rol decisiv gnostic. Antropologia textului are nuanțe explicit gnostice. Textul este deosebit de

important pentru cunoașterea frământărilor și a mentalităților din perioada răspândirii creștinismului.

The Facsimile Edition of the Nag Hammadi Codices, Codex VIII, Leiden, 1976; J.E. Ménard, *La Lettre de Pierre à Philippe*, Quebec, 1977; *The Letter of Peter to Philip (VIII,2)*, introduced and translated by F. Wisse, în *The Nag Hammadi Library in English*, New York/London/Hagerstown/San Francisco, 1977, p. 394-398; Hans-Gebhard Bethge, *The Letter of Peter to Philip*, în W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, vol. I, revised edition, 1991, p. 342-353, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Philippus-Literatur*, în LACL, p. 502-504, cu bibliografie.

Filip, Evanghelia după

Tratat gnostic descoperit în Biblioteca de la Nag Hammadi în 1945-1946. Existența textului a fost atestată de Epifanie*, Timotei de Constantinopol și ps.-Leontiū de Bizanț. Epifaniu relatează cu emfază că textul a fost folosit de gnosticii libertini din Egipt din sec. IV. Ceilalți doi scriitori afirmă că era vorba de un text maniheic. Textul se concentrează în special asupra problemei mântuirii și nu conține narațiuni, cu excepția câtorva mici incidente, în care i se atribuie lui Hristos anumite afirmații doctrinare. Din analiza textului s-au putut discerne influențe iudaice, filosofice grecești, toate țesute în veșmânt valentinian. Textul datează din sec. II sau III și s-a păstrat doar în limba coptă, fiind vorba însă de o traducere din greacă. Locul scrierii este Siria. În lista textelor de la Nag Hammadi, *Evanghelia după Filip* îi urmează celei după Toma. A fost atribuită lui Filip, deoarece acesta este singurul nume menționat în text. Importanța acestui document rezidă în faptul că aruncă o lumină asupra transiterii și folosirii cu-

vintelor Mântuitorului, asupra discursului în parabole și metafore, fiind în special un martor al tradiției și practicii catehetice din perioada creștinismului primar, chiar dacă în sine textul nu aparține structurilor literare canonice creștine.

The Facsimile Edition of the Nag Hammadi Codices, published under the Auspices of the Department of Antiquities of the Arab Republic of Egypt in Conjunction with the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Codex II, Leiden, 1974, pl. 4-5, p. 63-98; J.-E. Ménard, *L'Évangile selon Philippe*, Strasbourg, 1967; Cross, *Philip, Gospel of*, ODCC, p. 1080; Hans-Martin Schenke, *The Gospel of Philip*, în W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, vol. I, revised edition, 1991, p. 179-208, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Philippus-Literatur*, în LACL, p. 502-504, cu bibliografie.

Filip, Faptele lui

Document apocrif, encratit în esență, de importanță deosebită datorită vechimii, încărcăturii simbolice și mai ales a rolului pe care Apostolul Filip l-a avut în scrierile eterodoxe ale literaturii creștine din primele veacuri. Documentul în sine este o compilație de texte preluate din aproximativ 15 surse, din care însă lipsesc capitolele 11 și 15. Capitolele 1-7 au un caracter encratit. Capitolele 8-15 prezintă faptele lui Filip în Hierapolis și moartea sa martirică prin răstignire. Asocierea lui Filip cu Hierapolis este veche și este atestată încă de la sfârșitul sec. I de către Paipas* din Hierapolis. La Faptele lui Filip se adaugă alte două documente: *Historia Philippi*, în siriacă, și *Acta Philippi et Petri*, în coptă, ambele presupunând un original grec. Pe lângă acestea menționăm versiunile în arabă și etiopiană.

W. Wright, *Apocryphal Acts of the Apostles*, I-II, London, 1871; M. Erbetta, *Gli Apocrifi dei NT 2*, Torino, 1966, p. 457-485, cu traducere în italiană; M.R. James, *The Apocryphal New Testament*, Oxford, 1955, cu traducere engleză; F. Bovon et. al., *Les actes apocryphes des apôtres*, Geneva, 1981; E. Junod și J.-D. Kaestli, *L'histoire des actes apocryphes des apôtres du III^e au IX^e siècle*, Geneva, 1982; Hans-Martin Schenke, în W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, revised edition, vol. II, 1991, p. 468-476; G. Röwekamp, *Philippus-Literatur*, în LACL, p. 502-504, cu bibliografie.

Filip

Filip (m. 455/6), preot și ucenic al lui Ieronim*, după informația lui Ghenadie*. El este autorul unui comentariu la cartea Iov după textul Vulgata. Comentariul s-a păstrat în două versiuni: una lungă și alta scurtă. Versiunea interliniară a fost publicată între scrierile lui Ieronim. S-au păstrat epistola însoțitoare și diverse fragmente.

Migne, PL, 23, 1407-1470; 26, 619-802; Ghenadie, *Vir ill.*, 63; A. Wilmart, *Analecta Reginensis*, Cetatea Vatican, 1933, p. 316-322; J. Bauer, *Corpora orbiculata. Eine verschollene Origenesexegese bei Ps.-Hieronymus*, în ZKTh, 82, 1960, p. 333-341; C. Holt, *Philippus* (15), în Smith-Wace, IV, p. 357; J. Gribomont, *Philippe*, în DECA, II, p. 2013-2014; J. Lössi, *Philippus, Schüler des Hieronymus*, în LACL, p. 504.

Filip de Gortyna

Filip de Gortyna a fost episcop de Gortyna, în Creta, în a doua jumătate a sec. II și este autorul unui tratat împotriva marcioniților, despre care avem informații doar de la Eusebiu*. Filip este menționat în această calitate în scrisoarea lui Dionisie de Corint, care îl felicita

pentru curajul și înțelepciunea cu care Biserica sa înfrunta erezia marcionită.

Eusebiu, *Ist. bis.*, IV, 21,23, 25; G. Salmon, *Philippus* (4), în Smith-Wace, IV, p. 355; E. Prinzivalli, *Philippe de Gortyne*, în DECA, II, p. 2014.

Filip Sidetul

Filip Sidetul (sec. V), istoric bisericesc. Originar din Side, în Pamfilia, locul de naștere al celebrului filosof sofist Troilus. Venind la Constantinopol, intră în anturajul Sf. Ioan* Hrisostom, care îl hirotonește diacon. Candidează de trei ori, fără succes, la scaunul patriarhal al Constantinopolului în 426, 428 și 431. Toate cele trei insuccese sunt prezentate în lucrarea sa *Istoria creștină*, acuzându-și contracandidații de propriile sale nereușite, în ordine: Sisiniu, Nestorie și Maximian. Din nefericire, *Istoria creștină* s-a păstrat doar fragmentar. Ea a fost structurată în 36 de cărți și aproape 1000 de *tomoi*, cuprinzând istoria de la crearea lumii și până în anul 426. Socrate* și Fotie* nu au o părere prea bună despre această lucrare, considerându-o o amestecătură neizbutită de materiale eterogene, adunate din diferite surse și așezate fără nici o ordine, pentru a impresiona prin cunoaștințele sale universale, și nu ca mijloc de informare și instruire. Socrate spune clar că este un amestec de teoreme de geometrie, astronomie, aritmetică și muzică, pe de o parte, și descrieri de insule, munți, copaci și alte lucrări de mică importanță, pe de altă parte. Ordinea cronologică este adeseori trecută cu vederea, rezultatul fiind o lucrare fără valoare, atât pentru cei învățați, cât și pentru cei neînvățați. La rândul lui, Fotie o cataloghează ca "difuză, fără duh și fără eleganță, scrisă mai degrabă pentru paradă, decât pentru a fi folosi-

toare, având puțină legătură cu istoria și cu atât mai puțin, cu istoria creștină'. Chiar dacă cei doi istorici nu au avut cuvinte de laudă la adresa istoriei lui Filip, pierderea ei este de regretat, deoarece în ea am fi avut multe informații care lipsesc din *Istoria bisericească* a lui Eusebiu*. Socrate ne mai informează că Filip a scris și alte câteva lucrări, care însă nu s-au păstrat în nici un fel, una dintre ele fiind îndreptată împotriva tratatelor lui Iulian contra creștinilor.

CPG, III, 6026; Socrate, *Ist. bis.*, 7, 26-27, 29, 35; H. Dodwell, *Dissertationes in Irenaeum. Accedit fragmentum Philippi Sidetae hactenus ineditum de catechistarum Alexandrinorum successione*, Oxford, 1689, 488; C. de Boor, *Neue Fragmente des Papias, Hegesippus und Pierus in bisher unbekannten Exzerpten aus der Kirchengeschichte des Philippus Sidetes* (TU 5, 2), Leipzig, 1888, 165-184; E. Honigmann, *Patristic Studies* (ST 173), Cetatea Vatican, 1953, p. 82-91; E. Venables, *Philippus* (9), art. în Smith-Wace, IV, p. 356; Cross, *Philip Sidetes*, art. în ODCC, p. 1082; Bardenhewer, IV, p. 135-137; Quasten, *Patrology*, III, p. 528-530; Altaner-Stuiber, 1980, p. 226; F.X. Murphy, *Philip Sidetes*, în CE, 11, p. 276; A. De Nicola, *Philippe de Sidé*, în DECA, 11, p. 2014; G. Röwekamp, *Philippus von Side*, în LACL, p. 504.

Filocalie

Filocalie, în traducere 'iubire de frumos'. Colecție de texte care abordează în special viața contemplativă, mistică. Tradiția filocalică este specifică Bisericii Ortodoxe. Există în tradiția ortodoxă trei colecții filocalice. Prima aparține Sf. Vasile* cel Mare și Grigorie* de Nazianz, fiind realizată între anii 358-359, preluând texte din opera lui Origen*. De aceea este cunoscută și sub denumirea de *Filocalia lui Origen*. Această Filocalie

cuprinde și fragmente din scrierile lui Origen care s-au pierdut. Autorii acestei colecții s-au interesat în special de metoda exegetică și de învățătura despre libertatea umană, trecând sub tăcere aspectele controversate ale gândirii lui Origen. A doua colecție este cea realizată de Sf. Macarie Notara al Corintului și Nicodim de la Muntele Athos, publicată pentru prima dată la Veneția în 1782. Această colecție cuprinde texte din scrieri ascetice și mistice începând cu sec. IV și până în sec. XV, abordând în termeni generali învățătura și practica isihastă și în special Rugăciunea lui Iisus sau Rugăciunea Inimii. Textul a fost tradus în limba slavonă la sfârșitul sec. al XVIII-lea, mai exact în 1793, de Sf. Paisie cel Mare de la Neamț, iar în sec. al XIX-lea, în rusă, de Episcopul Teofan Zăvorâtul, într-o ediție lărgită, în 5 vol., între 1876-1890. O a treia colecție filocalică este cea realizată de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Membru al Academiei Române, cu titlul: *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, în 12 volume. Primele patru volume au văzut lumina tiparului la Sibiu între anii 1946-1948, iar ultimele opt la București, între anii 1976-1991. Ea se întemeiază pe prima colecție de texte filocalice realizată în limba română de călugărul Rafail de la Dragomirna în 1767, cât și pe Filocalia lui Nicodim, însă având o perspectivă mult mai largă, texte deosebit de bogate și diverse, cu comentarii teologice de o neasemuită profunzime și frumusețe.

J.A. Robinson, *The Philocalia of Origen*, Cambridge, 1893; E. Junod, *Origene. Philocalie 21-27*, SCh, 226, Paris, 1976; *Philokalia ton hiero neptikon...*, vol. 1-5, ed. III, Atena, 1957-1963 (în greacă); *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, în rom. de Pr. Prof. D. Stăniloae, vol. 1-4, Sibiu, 1946-1948, vol. 5-12,

București, 1976-1991; *Dobrotoliubie*, trad. în slavonă de Paisie Velicicovschi, Moscova, 1793; Dan Zamfirescu, *Paisianismul. Un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Ed. Roza Vânturilor, 141 p.; Cross, *Philocalia*, în ODCC, p. 1084; J. Gribomont, *Philocalie*, în DECA, II, p. 2018.

Filocalius, Furius Donysius

Filocalius, Furius Dionysius (sec. IV), caligraful papei Damasus*. Inscriptiile din catacombe, care aparțin papei Damasus, sunt redactate într-o formă caligrafică de o frumusețe deosebită, ceea ce le distinge cu ușurință de toate celelalte inscripții. Pagina de titlu a ceea ce este cunoscut sub numele de Catalogul Liberian al papilor, redactat în 354, este ornamentată în mod deosebit și cuprinde inscripția: *Furius Dionysius Filocalus titulavit*. Acest lucru l-a făcut pe Mommsen să-l identifice pe autorul paginii ornamentate cu artistul fragmentului damasian păstrat la Vatican, care menționează: *Scripsit Furius Dion*. Orice îndoieli cu privire la existența lui Furius au fost înlăturate o dată cu descoperirea epitafului papii Eusebiu care se încheie astfel: *Scripsit Furius Dionysius Filocalus, Damasis pappae cultor atque amator*.

Th. Mommsen, *Über den Chronographen vom Jahre 354*, Abhandlungen der könig. Sächs. Gesellschaft, I, 585; De Rossi, *Roma sotteranea*, I, 116; G. Salmon, *Filocalus, Furius Dionysius*, art. în Smith-Wace, II, p. 514-515; A. Ferrua, *Filocalo l'amante della bella letera*, CivCatt, 1939, I, 35 și urm.; idem, *Epigrammata Damasiana*, Cetatea Vatican, 1942, 21 și urm.; J. Vives, *Las inscripciones Damasianas*, în La tumba de San Pedro y las catacumbas Romanas, Madrid, 1954, p. 426 și urm.; U. Dionisi, *Philocalus Furius Dionysius*, în DECA, II, p. 2018.

Filostorgiu

Filostorgiu (368-439), istoric bisericesc arian. S-a născut la Borissos, în Cappadocia Secunda, în anul 368, din părinți eunomieni. La vârsta de 20 de ani vine la Constantinopol, unde rămâne o mare parte din viață. Probabil educația din familie și înclinațiile ulterioare, îl determină să devină mare admirator al lui Eunomiu*, ceea ce l-a făcut mai puțin credibil ca interpret și prezentator al istoriei (Gibbon). A făcut mai multe călătorii și un pelerinaj în Palestina.

Filostorgiu își scrie opera sa principală, *Istoria bisericească*, la Constantinopol. Ea este împărțită în 12 cărți și acoperă perioada de la anul 300 și până la 425, concepută ca o continuare a istoriei lui Eusebiu* însă, în realitate, a ieșit o apologie târzie a arianismului extremist al lui Eunomiu*. În esență, el susține că Dumnezeu a trimis omenirii încă doi profeți, pe Aetiu* și pe Eunomiu a căror sarcină a fost de a salva adevărata ortodoxie din dezastrul cauzat de Atanasie*. Caracterizând opera lui Filostorgiu, Fotie* spune că istoria acestuia stă în contradicție cu aproape toți ceilalți istorici, exaltând pe arieni și arianizanți și insultând pe ortodocși. De aceea, istoria lui nu poate fi considerată o istorie propriu-zisă, ci o înșiruire de acuzații și insulte la adresa ortodocșilor. Dintre figurile ariene pe care el le prezintă, mai enumerăm pe Asterie de Capadocia, Teofil Indul, Ulfila*, Eusebiu* de Nicomidia. Din istorie s-au păstrat diverse fragmente și o prezentare rezumativă făcută de Fotie, care ne ajută la reconstituirea scheletului ei. Pe lângă această istorie, Filostorgiu a publicat o apologie a creștinismului contra lui Porfiriu, un Encomium sau o laudă la adresa lui Eunomiu, despre care nu știm nimic.

CPG, III, 6032; Migne, PG, 65, 459-624; J. Bidez, *Philostorgius Kirchengeschichte*, GCS, 21, 1913, 1-150; E. Wallford, *The Ecclesiastical History of Sozomen... also the Ecclesiastical History of Philostorgius as Epitomized by Photius*, London, 1855; Fotie, *Biblioteca*, cod. 40; W. Milligan, *Philostorgius*, art. în *Smith-Wace*, IV, p. 390; G. Fritz, *Philostorge*, art. în *DTC*, XII, 2, 1935, col. 1495-1498; Cross, *Philostorgius*, art. în *ODCC*, p. 1085-1086; Bardenhewer, IV, p. 132-135; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 210-211; Altaner-Stuiber, 1980, p. 226; Quasten, *Patrology*, III, p. 530-532; A. Labate, *Philostorge*, în *DECA*, II, p. 2021-2022; C. Schmidt, *Philostorgius*, în *LACL*, p. 505.

Filotei

Filotei, călugăr sinait, care se înscrie în tradiția Sf. Ioan* Scărarul și Isihie*. A scris o serie de lucrări duhovnicești, care au fost preluate mai târziu în Filocalia lui Nicodim Aghioritul. Scrierile sale preced pe cele ale Sf. Simeon Noul Teolog.

CPG, 7864-7866; Migne, PG, 88, 1369-1372; *Filokalia*, vol. II, Atena, 1958, p. 274-286; Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 453-454; J. Gribomont, *Philothée*, în *DECA*, II, p. 2022-2023.

Finnian de Clonard

Finnian de Clonard (m. 549), Findian sau Finden, în latină Vennianus, Vinniaus, a fost abate la Clonard. S-a născut în Irlanda, la Mysdall, în jurul anului 470. Este educat la Leinster, probabil, la Irone (comitatul Carlow), unde ridică primele sale ctitorii, la Rossacurra, Drumfea și Kilmagush, de unde merge în Țara Galilor, pentru a studia monahismul tradițional sub îndrumarea lui David, Cadoc și Gildas. Revenit în Irlanda, înalță două

ctitorii la Aghowle (comitatul Wicklow) și Mugna Sulcain. Se stabilește la mănăstirea Clonard, atrăgând un număr mare de ucenici. În cadrul acestui așezământ se pune accent deosebit pe studiu, mai ales cel al Sf. Scripturi, iar viața monahală urma tradiția galeză, care era în esență răsăriteană ca structură. Finnian a fost cunoscut ca 'magistru' și 'profesor al Sfinților Irlandei', cu deosebire al celor 'Doisprezece Apostoli ai Irlandei'. De la el a rămas un 'Penitențial', la a cărui redactare a făcut uz de informații preluate de la Ieronim*, Ioan* Cassian, deși în mare parte este original. Se pare că acest Penitențial l-a inspirat pe cel al lui Columbanus*. Finnian a murit de ciurmă. Numele lui este menționat într-un martirologiu vizigot de la începutul sec. IX.

BHL 2989; W. Stokes, *Lives of Saints from the Book of Lismore*, 1890, p. 75-83, 222-230; W.W. Heist, *Acta sanctorum Hiberniae*, 1965, p. 96-106; R.A.S. Macalister, *The Latin and Irish Lives of Ciaran*, 1921; P. Grosjean, *Notes d'hagiographie celtique*, 24. *Mention de S. Finnián de Cluain Iraid dans un martyrologe visigothique du début du IX^e siècle*. AB, 72, 1954, p. 347-352; K. Hughes, *The Historical Value of the Lives of St. Finnian of Clonard*, în *EHR*, LXIX, 1954, p. 535-572; L. Bieler, *The Irish Penitentials*, 1963; J.T. Macneill și H. Gamer, *Medieval Handbooks of Penance*, 1965; R. Grégoire, *Finnián de Clonard*, în *DECA*, I, p. 974.

Firmicus Maternus

Firmicus Maternus (m. d. 360), s-a născut în Sicilia, într-o familie aristocrată, primind o educație aleasă în filosofia și cultura clasică și retorică. S-a convertit la creștinism mai târziu în viață. Prima sa lucrare, *Matheseos libri VIII* a fost scrisă în perioada când era păgân (334-337). Este vorba de un tratat de astrologie, care

menționează credințele și practicile astrologice ale vremii, presărate ici și colo cu rugăciuni și sfaturi morale de sorginte neoplatoniciană. Cea mai importantă lucrare a sa este *De errore profanarum religionum*, scrisă între anii 343-347, după convertirea sa la creștinism, în care combate păgânismul cu superstițiile sale, cu tendința de a îndumnezei elementele naturii și cu misterele sale. În concluzie, amintește împăraților Constanțiu și Constans de obligația de a distruge orice urmă de păgânism. Ca apologet, Firmicus este mult mai incisiv și mai radical în aprecierile sale decât apologeții creștini anteriori lui. El nu se prezintă doar ca apărător al creștinismului, ci mai ales ca unul care dorește convertirea păgânilor la creștinism (Opelt). Lui Firmicus i-a fost atribuit, în mod eronat, încă un tratat, *Consultationes Zacchaei et Apollonii*, în trei cărți (Morin), dar care s-a dovedit a fi o prelucrare bazată pe epistolele 135 și 137 ale lui Augustin, concepută înainte de sfârșitul sec. V, de către un autor necunoscut.

Migne, PL., 12, 971-1050; Idem, 20, 1071-1166; Migne, PLS, I, 1095; C. Halm, CSEL, 2, 1867, p. 75-130; W. Kroll, F. Skutsch, K. Ziegler, *Matheseos libri VII*, 2 vol., Teubner, Leipzig, 1897-1913, retip. 1968; F. Boll, *Firmicus Maternus*, în PWK, 6, 1906, 2365-2379; T. Wilkström, *In Firmicum Maternum studia critica*, Uppsala, 1936; A. Reatz, *Das theologische System der Consultationes Zacchaei et Apollonii*, Freib. Theol. Studien, 25, Freiburg i. Br., 1920; P. Hadot, *Firmicus Maternus*, în DSp. 5, 1964, col. 384-388 cu bibliografie; Bardenhewer, III, p. 456-460; Altaner-Stuiber, 1980, p. 360 și urm.; K. Ziegler, RAC, VII, 1969, col. 946-959, cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, IV, p. 569-572, cu bibliografie; B. Studer, *Firmicus Maternus*, în DECA, 1, p. 974-975; H. Holtzhaus, *Firmicus Maternus*, în LACL, p. 236.

Firmilian de Cezareea

Firmilian (m. 268), episcop al Cezareei Capadociei. Ajunge episcop în anul 230, inaugurând șirul celei mai strălucite pleiade de ierarhi, care au ocupat acest scaun episcopal. A fost contemporan cu Sf. Grigorie* Taumaturgul și ucenic al lui Origen* pe care l-a invitat să viziteze Cezareea Capadociei. La rândul său, Firmilian l-a vizitat pe Origen în refugiul său din Cezareea Palestinei, pentru a-și aprofunda cunoștințele sale teologice. Participă la sinodul de la Antiohia din 251, care condamnă erorile lui Pavel de Samosata. Se stinge din viață în anul 268 în timpul călătoriei la Antiohia pentru a participa la un alt sinod.

Din scrierile sale a supraviețuit o singură scrisoare adresată Sf. Ciprian*, în anul 256, în privința controversatei probleme a rebotezării ereticilor. Este vorba de un răspuns la scrisoarea pe care Sf. Ciprian i-a adresat-o și care s-a pierdut. Originalul grec al scrisorii s-a pierdut, ea fiind păstrată în traducere latină, făcută probabil chiar de Sf. Ciprian. În această scrisoare, el critică atitudinea episcopului Ștefan al Romei, care excomunicase Bisericele din Cilicia, Capadocia și Galatia, pentru că au rebotezat pe eretici, și îl sprijină pe Sf. Ciprian, care susținea necesitatea rebotezării acestora. O iertare reală a păcatelor putea fi dată doar de urmașii direcți ai apostolilor, care erau episcopii și nu ereticii.

W. Hartel, CSEL 3, 2, 1871, p. 810-827; L. Bayard, *S. Cyprien. Correspondance*, Paris, 1925; G. A. Mitchell, *Firmilian and Eucharistic Consecration*, în J.Th.S., N.S., V, 1954, p. 215-220; Cross, *Firmilian, St.*, art. în ODCC, p. 514; E. W. Benson, *Firmilianus, St.*, art. în Smith-Wace, II, p. 521-522; Idem, *Cyprian, His Life, His Times, His Work*, London, 1897, p. 377-386; Bardenhewer, II, p. 312-314; Quasten, *Patrology*, II, p. 128-

129; I.G. Coman, II, p. 389-391; Altaner-Stuiber, 1980, p. 212; P. Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens*, Paris, 1961, p. 152-156, 238-250; Idem, *Firmilien de Césarée de Cappadoce*, în DECA, I, p. 975; B. Windau, *Firmilian von Cäsarea*, în LACL, p. 236-237.

Firmus de Cezareea Capadociei

Firmus de Cezareea Capadociei (m. 439), episcop de Cezareea Capadociei, participant la sinodul ecumenic de la Efes din 431, susținător al teologiei hristologice a lui Chiril*. La sinodul de la Tars, gruparea orientală l-a depus în pofida recomandărilor deosebite de elogioase din partea lui Ioan* de Antiohia. De la el au rămas 45 de epistole și o scurtă omilie, pe care a rostit-o cu ocazia sinodului de la Efes, păstrată în versiune etiopiană. Deși epistolele sale nu abordează toate problemele teologice ale vremii, ele sunt considerate ca model epistolar, datorită frumuseții și eleganței stilului.

Migne, PG, 77, 1481-1514; CPG, 612021; A. Dillmann, *Chresthomatia Aethiopica*, Darmstadt, 1967 = 1866, Berlin, ²1955, p. 106 și urm. (text); B.M. Weischer, *Qerellos IV 1, Homilien und Briefe zum Konzil von Ephesos*, Wiesbaden, 1979, p. 134-137; S. Grébaut, *Traduction de la version éthiopienne d'une homélie de Firmus, évêque de Césarée*, ROC, 15, 1910, 324-325; E. Venables, *Firmus* (10), art. în Smith-Wace, II, p. 524; DHGE, 17, p. 264; S.I. Voicu, *Firmus de Césarée de Cappadoce*, în DECA, I, p. 975; B. Windau, *Firmus von Cäsarea*, în LACL, p. 237.

Flaccillus sau Flacillus

Flaccillus sau Flacillus (m. 343), episcop arian de Antiohia, urmașul în scaun al lui Eufroniu (aprox. 330) și reprezentant al grupării eusebienilor. Despre viața și

activitatea lui înainte de a ajunge episcop nu avem informații. După ce ocupă scaunul episcopal de Antiohia, actele episcopale îl menționează ca președinte al sinodului de la Tyr din 335, care îl condamnă pe Atanasie*. În același an, participă la sfințirea Bisericii Învierii din Ierusalim și, se pare, a prezidat sinodul care a avut loc cu acea ocazie, când Arie* și Euzoius* au fost acceptați în comuniune cu ortodocșii. În 341, prezidează un alt sinod la Antiohia care ia hotărâri semi-ariene. Este unul din episcopii orientali care nu au acceptat hotărârile sinodului roman din 341, exprimându-și ostilitatea în corespondența cu Iuliu, episcopul Romei. Eusebiu* i-a dedicat lui Flaccillus tratatul său împotriva lui Marcel* de Ancyra, solicitându-i să facă orice adaosuri sau corecturi pe care le crede de cuviință. A decedat înainte de anul 343, fiind urmat în scaun de Ștefan.

E. Venables, *Flaccillus (Flacillus)*, art. în Smith-Wace, II, p. 525-526; DHGE, 17, 310-311; M. Simonetti, *Flaccillus d'Antioche*, în DECA, I, p. 976.

Flavian de Antiohia

Flavian de Antiohia, episcop de Antiohia între 381-404. S-a născut în prima parte a sec. IV, într-o familie creștină înstărită din Antiohia. După moartea timpurie a tatălui său îi revine sarcina de a avea grijă de întreaga familie. Sf. Ioan* Hristostom are cuvinte de înaltă apreciere față de viața moderată, mai degrabă înclinată spre ascetism, a lui Flavian. Bogăția familiei a folosit-o și pentru cei bolnavi și săraci. În mijlocul crizei ariene, se retrage, împreună cu prietenul său Diodor, îmbrățișând viața de sihastriu. Adevărul ortodox fiind primejduit, Flavian, încă laic fiind, revine în Antiohia și se angajează în lupta pentru apărarea

credinței celei adevărate, alături de prietenul său Diodor*, care va ajunge episcop de Tars, izbutind să mențină trează această credință în mijlocul unei comunități care împărtășea deja în mare parte convingeri eustatiene. A fost hirotonit preot de către Meletie în 362-3. La moartea lui Meletie, Sf. Grigorie* de Nazianz dorea să rezolve tensiunile existente din Antiohia prin numirea lui Paulin ca succesor. Acceptarea lui Paulin, ar fi dat câștig de cauză apusenilor, care îl sprijineau pe Paulin. Cu toate acestea, fără a se ține cont de interesele Bisericii, sinodul, format din episcopi răsăriteni, îl aleg pe Flavian ca urmaș al lui Meletie. Flavian a fost hirotonit de către prietenul său Diodor din Tars și Acacius* de Beroea. Paulin cere ajutor din partea lui Damasus și a episcopilor apuseni, care intervin în favoarea lui pe lângă împăratul Teodosie, cerând convocarea unui sinod la Alexandria. Teodosie sugerează ținerea sinodului la Roma. La acest sinod au fost invitați și episcopii răsăriteni, însă ei refuză să participe și țin un sinod propriu la Constantinopol în 382. Conflictul dintre Flavian și Paulin nu este rezolvat, întrucât fiecare era susținut de un număr mare de episcopi. Sinodul trimite totuși o scrisoare sinodală adresată lui Damasus și altor episcopi apuseni, întruniți la Roma. Conciliul de aici recunoaște validitatea hirotoniei lui Flavian și, deși Paulin a fost prezent la întrunire, problema lui nu a fost rezolvată. Cei doi episcopi, Flavian și Paulin, au continuat să activeze separat în dauna disciplinei bisericești. Flavian izbutește, printr-o diplomatie îndoielnică, să pună capăt ereziei messaliene sau euchite. În anul 386, Flavian îl hirotonește preot pe Sf. Ioan* Hrisostom. În istoria bisericească Flavian este cunoscut și pentru curajul pe care l-a avut în rezolvarea

crizei statuilor. Locuitorii Antiohiei distrug statuile împărătești, ceea ce atrage mânia lui Teodosie. Pentru a evita răzbunarea împăratului, el se deplasează la Constantinopol, deși era bătrân și bolnav, izbutind să-l convingă pe împărat să-și arate mărinimia față de antiohieni. În urma intervențiilor pe lângă împărat, el obține iertarea acestuia, salvând astfel cetatea. În 388, Paulin decedează, iar adeptii acestuia, neținând cont de sfaturile date, îl hirotonesce episcop pe Evagrie. Acest lucru stârnește încă un val de tensiuni. Invitat să participe la sinodul de la Capua, Flavian se scuză, invocând anotimpul iernii. Ambrozie îl acuză că încearcă să se mențină în scaun prin rescripte imperiale. Flavian se adresează lui Teodosie subliniind că, dacă tensiunea din Biserică poate fi rezolvată prin plecarea sa din scaun, atunci el își oferă demisia. Împăratul apreciază gestul lui Flavian și îl confirmă în scaun. Între timp, Evagrie decedează. Datorită influenței de care se bucura, Flavian împiedică numirea unui nou episcop. Cu toate acestea, nu se ajunge la împăciuire. Eustatienii se întâlnesc în continuare în adunări separate. Schisma va dăinui până în 414-415, în timpul episcopatului lui Alexandru. Separarea dintre Flavian și Egipt și Apus a fost înlăturată de Sf. Ioan Hrisostom, care, folosindu-se de prezența lui Teofil al Alexandriei la Constantinopol, cu ocazia hirotonirii sale ca episcop în 318, îl convinge pe acesta să i se alăture și să trimită o delegație comună la Roma, care să îi ceară papii Siricius să-l recunoască pe Flavian ca unic episcop al Antiohiei. Din delegație au făcut parte Acaciu de Beroea și Isidor, prezbiter din Alexandria. Misiunea a avut succes. Flavian este recunoscut episcop unic, Egiptul reintră în comuniune cu Flavian, iar Flavian îi trece în diptice pe Paulin și pe

Evagrie. Flavian moare în jurul anului 404, însă nu înainte de a vedea modul samavolnic în care ucenicul său iubit, Sf. Ioan Hrisostom, a fost înlăturat din scaunul episcopal de Constantinopol.

Opera scrisă a lui Flavian nu este una dintre cele mai bogate, el fiind vestit mai mult ca episcop, decât ca scriitor. De la el au rămas totuși mai multe omilii, din care s-au păstrat fragmente, mai ales la Teodoret* și în diverse florilegii. Omilia *De anathemate* a fost transmisă între lucrările Sf. Ioan Hrisostom.

Migne, PG, 48, 945-952; Idem, PG, 83, 77, 204; CPG, 3430-3436; DHGE 17, 380-386; E. Venables, *Flavianus I of Antioch*, art. în Smith-Wace, II, p. 527-531; F. Cavallera, *Le schisme d'Antioche (IVe-Ve siècle)*, Paris, 1905; J. Tixeront, *Patrologie*, 1941, p. 275; S.J. Voicu, *Flavien I d'Antioche*, în DECA, I, p. 976-977; B. Windau, *Flavian I. von Antiochien*, în LACL, p. 237.

Flavian de Constantinopol

Flavian a fost ales succesor al lui Proclus în scaunul patriarhal de Constantiopol în 446. La scurtă vreme după înscăunarea sa, Flavian este confruntat cu primele răbufniri ale crizei monofizite, declanșată de predica lui Eutihie*. Eusebiu* de Doryleum îl acuză pe Eutihie de erezie în fața patriarhului Flavian, care convoacă un sinod la Constantinopol și îl condamnă. Tensiunile care au urmat, îl determină pe împăratul Teodosie II să convoace un sinod ecumenic la Efes în 449, sinod pregătit cu mare grijă de Eutihie. Papa Leon cel Mare îi trimite lui Flavian o scrisoare dogmatică, *Tomos ad Flavianum*, în care este expusă doctrina hristologică care va forma bazele învățăturii de la Calcedon. Tomosul nu i-a fost de mare ajutor lui Flavian care, acuzat fiind de Dioscor*, a fost depus din scaun. Este

apoi pus în închisoare și trimis în exil. El decedează în timpul călătoriei. Doctrina lui Flavian va fi recunoscută ca ortodoxă la sinodul de la Calcedon.

Tomos ad Flavianum, în Migne, PL 54, 723-732, 743-751; Ep. ad Theod., Migne, PG, 65, 889-892; CPG III, 5930-5938; DHGE 17, 390-396; M. Simonetti, *Flavien de Constantinople*, în DECA, I, p. 978; R. Höffner, *Flavian von Konstantinopel*, în LACL, p. 237-238.

Flavius

Flavius (sec. VI), episcop de Châlon-sur-Saône (Cabilo), urmașul lui Agricola în scaunul episcopal (580). Participă la sinoadele locale din Mâcon (581 și 585), Lyon (583), Valencia (585), iar în 591 este prezent la botezul lui Clotaire la Nemours. Îi este atribuit imnul *Versus ad mandatum in cena Domini*, recitat după ritualul spălării picioarelor, în cadrul mănăstirilor de la Cluny, Besançon, Chartres și Tours. Despre el se mai spune că este fondatorul sau restauratorul mănăstirii Sf. Petru din Chalon. Data morții sale este plasată la sfârșitul sec. VI.

Migne, CPL, 2014; A.S. Walpole, *Early Latin Hymns*, Cambridge, 1922; S.A. Bennett, *Flavius* (8), art. în Smith-Wace, II, p. 535; U. Dionisi, *Flavien de Chalon-sur-Saône*, în DECA, I, p. 977-978 C. Kasper, *Flavius von Chalon-sur-Saône*, în LACL, p. 238.

Flodoard (Frodoard) de Reims

Flodoard (894-966), istoric latin. A participat la sinodul de la Ingelheim din 948 și la disputele episcopale din acea vreme. În calitate de canonic al catedralei din Reims, a avut în responsabilitatea sa arhivele locale. În 951 a fost ales episcop de Noyon-Tournai, fără însă a fi instalat

în scaun. În 930 scrie în versuri hexametrice: *De triumphis Christi sanctorumque Palestinae, De triumphis Christi Antiochae gestis* și *De triumphis Christi Italiam*. Ultima lucrare din această trilogie epică este importantă pentru istoria Italiei, întrucât abordează evenimente din vremea sa. Celelalte două sunt specifice pentru sferele geografice aspra cărora s-a aplecat, descriind evenimente și întâmplări esențiale care ajută la înțelegerea istoriei acelor locuri. Lucrarea sa istorică, *Annales*, acoperă perioada dintre anii 919-966 și este o sursă importantă pentru istoria Franței și a Germaniei din acea epocă. În 946, încheie *Historia Remensis ecclesiae*, adică, Istoria Bisericii din Reims, în patru cărți, care relatează evenimentele ecclesiastice contemporane lui. Autorul folosește atât documente, pe care uneori le reproduce, cât și matori oculari.

Migne, PL 135; poemele în Migne, PL 135, 491-886; *Historia Remensis eccl.*, ed. de J. Heller și G. Waitz în MGS 13, p. 405-599; *Les Annales de Flodoard*, ed. de P. Lauer, Paris, 1905; B. Lacroix, *Flodoard (Frodoard) of Reims*, în CE, V, p. 964.

Florilegium Edessenum anonymum

Florilegiu grec compus, probabil, după sinodul de la Efes din 431, cu scopul de a respinge învățăturile nestoriene. Lucrarea s-a păstrat într-o versiune siriacă. În mare parte acest florilegiu depinde de lucrarea lui Chiril de Alexandria *De fide ad reginas*. Traducerea din greacă a fost făcută, după câte se pare, de Sever* de Antiohia, florilegiul dezvăluind câteva similitudini cu alte lucrări asemănătoare citate de el.

I. Rucker, *Florilegium Edessenum Anonymum (syriacae ante 562)* = Sitzungsberichte Bayer. Akad., 5, München, 1933; S.J. Voicu, *Florilegium Edessenum anonymum*, în DECA, p. 979; P. Bruns, *Florilegium Edessenum anonymum*, în LACL, p. 239.

Florinus Florinus, preot creștin din Roma, co-discipol cu Sf. Irineu* al Sf. Polycarp* și adept gnostic. A trăit în a doua jumătate a secolului al II-lea. Informațiile despre el provin de la Eusebiu* de Cezareea (*Hist. Eccl.*, V, XX, 1-8), care menționează scrisorile Sf. Irineu* adresate lui Florinus. Una dintre scrisorile trimise lui Florinus de către Irineu se intitulează *Despre Monarhie sau că Dumnezeu nu este creatorul răului*, întrucât Florinus căzuse în erezia valentiniană. În acea epistolă, Sf. Irineu face referire la relația acestuia cu Sf. Policarp: 'Aceste învățături ale tale, Florine, nu sunt izvorâte, ca să nu folosesc cuvinte grele, dintr-o judecată sănătoasă. Ele nu se împacă cu cele ale Bisericii și aruncă pe cei care se lasă convinși de ele în cea mai mare nelegiuire. Te vedeam pe vremuri, când eram copil în Asia Mică pe lângă Policarp, aveai pe atunci o strălucită poziție la curtea împărătească și te sileai să ai un bun renume înaintea lui'. Scriitorii de mai târziu au urmat în mod natural relatările lui Eusebiu. Filastru* face referire la un eretic omonim care a predicat despre faptul că lucrurile create de Dumnezeu erau prin natura lor rele. Augustin* vorbește de un eretic, Florinus, ca fiind fondator al unei secte. Ca răspuns la rătăcirea lui Florinus, Sf. Irineu, a compus lucrarea *Despre Ogdoadă*. (F.F.)

G. Salmon, *Florinus* (1), art. în Smith-Wace, II, p. 544-545; K. Kastner, *Irenäus von Lyon*

und der römische Presbyter Florinus, Der Katholik, 42, 1910, p. 40-54; Idem, *Zur Kontroverse über den angeblichen Ketzer Florinus*, ZNTW, 13, 1912, p. 133-156; F. Fliender, *Die ketzergeschichtlichen Angaben des Agapius und das System des Florinus*, diss., Münster, 1942; R. M. Grant, *Irenaeus of Lyons*, London and New York, 1997; C. Gianotto, *Florinus*, în DECA, I, p. 980.

Florus

Florus (790-860), diacon în Lyon. Nu avem date bogate despre viața sa. Se crede că a fost originar din regiunea din jurul Lyonului. A slujit ca diacon mai mulți arhiepiscopi de Lyon, îndeplinind și funcția de canonic al catedralei. A scris lucrări și tratate de drept canonic, liturgice și teologice. A participat la dezbaterile privind predestinația, atacându-l pe Ioan Scotul Eriugena* și apărându-l pe Gottschalk. A fost un bun cunoscător al literaturii patristice. A redactat o lucrare de compilație la Epistolele pauline, făcând uz de comentariile și scrierile lui Augustin*, care a fost atribuită însă lui Beda* Venerabilul. Lui îi este atribuit și un martirologiu istoric.

Migne, PL, 119, 11-424; A. Cabaniss, *Florus of Lyons*, în *Classica et Mediaevalia*, XIX, 1958, p. 212-232; C. Charlier, DSp., V, 1964, col. 514-526, cu bibliografie; Cross, în ODCC, p. 520, cu bibliografie.

Foegadius

Foegadius (Faegadius, Phaebadius, Phoebadius, Segatius, Sabadius sau Phidatius), numit în Gasconia Sf. Fiari, a devenit episcop de Agen în Galia după anul 347, deoarece numele său nu apare în actele sinodului sardican. Numele său, care are mai multe forme, pare a fi grec. În acea vreme, greaca era obișnuită în

Aquitania. Împreună cu Servatius din Tongres a făcut parte din delegația episcopilor galici la Sinodul de la Rimini (359) care s-au opus formulei pro-ariene. După câteva clarificări și cosmetizări, mai mult superficiale, ale doctrinei ariene, care nu au adus schimbări de fond, Foegadius, indus în eroare, iscălește hotărârile acestui sinod. Descoperind frauda, el protestează, încercând să-și repare greșeala, alăturându-se mișcării anti-ariene a lui Ilarie*. Participă la sinodul de la Valencia (374) și la cel de la Saragossa (380). După informația lui Ieronim*, Foegadius a scris mai multe lucrări în problema ariană. El menționează doar *Contra arianos*, singura păstrată și care reprezintă o respingere sistematică a formulei pro-ariene de la Sirmium, formulă care după părerea lui era o minciună menită să introducă treptat adevăratul arianism în forma lui radicală. Se mai presupune că lui Foegadius i-ar mai aparține încă două tratate: *De fide orthodoxa contra Arianos* și *Libellus Fidei* care sunt trecute sub numele lui Grigorie* de Nazianz.

Migne, PL 20, 11-30; A. Wilmart, *La tradition des opuscules dogmatiques de Foebadius, Gregorius Illiberitanus, Faustinus*, SWA 159, 1, Viena, 1908; R. T. Smith, *Foegadius*, art. în Smith-Wace, II, p. 547; P. P. Gläser, *Phoebadius von Agen*, Augsburg, 1979; Altaner-Stuiber, 1980, p. 367; Quasten, *Patrology*, IV, p. 83-84; J. Ulrich, *Phoebadius von Agen*, în LACL, p. 506, vezi și bibliografia.

Folcwin de Lobbes

Folcwin (935-990), stareț benedictin și cronicar. Intră în cinul monahal în anul 948, la Saint-Bertin, nu departe de Thérouanne. În 965, episcopul Everacius de Liège îl numește abate al mănăstirii

Lobbes. Se pare că instalarea lui în această funcție a avut loc în timpul sărbătorii de Crăciun și în prezența împăratului Otto I. Ca istoric, Folcwin a folosit documentele cu mare discernământ, iar față de informațiile orale a fost deosebit de precaut. De aceea lucrările sale istorice au o valoare științifică aparte. El a scris următoarele lucrări: o istorie a abaților de la Saint-Bertin (scrisă între 961-962), viața Sf. Folcwin de Thérouanne (scrisă între anii 970-972), istoria abaților de la mănăstirea Lobbes (între 972-980) și o istorie cu caracter hagiografic a minunilor abaților Ursmar și Erminus din Lobbes (în 980).

Migne, PL 136, 1181-1278; MGS 13, p. 606-634; PL 137, 535-542; MGS 15, 1, 424-430; MGS 4, 54-74; MGS 15, 2, p. 832-842; J. Warichez, *L'Abbaye de Lobbes depuis les origines jusqu'en 1200*, Tournai, 1909, passim; W.E. Wilkie, *Folcwin of Lobbes*, în CE, V, p. 984.

Fortunatius de Aquileia

Fortunatius de Aquileia (m. c. 368), episcop de Aquileia, în vremea împăratului Constanțiu, pe la mijlocul sec. IV, de origine din Africa, după informația lui Ieronim*. Este cunoscut ca mare apărător al ortodoxiei niceene și a fost gazda sfântului Atanasie*, la Aquileia, după ce acesta participase la sinodul de la Sardica din 343. Cu toate acestea, sub presiunea împăratului Constanțiu, el iscălește condamnarea lui Atanasie la sinodul de la Milano, din 355, determinându-l și pe Liberiu, episcopul Romei, aflat în exil, să iscălească crezul arian de la Sirmium din 357. De la el au rămas câteva fragmente dintr-un comentariu la Evangheliile, numite de Ieronim* *Margaritam de evangelio*.

Migne, PL, 26, 200 și Ep. 10, 3, ed. Labourt I, 29; Migne, PLS, I, 239, 217; W. H. Fremantle, *Fortunatianus* (2), art. în Smith-Wace, II, p. 550; A. Wilmart, B. Bischoff, CCL, 9, 1975, 365-370; L. Duchesne, *Libère et Fortunatien*, MAH, 28, 1908, p. 31-78; Quasten, *Patrology*, IV, p. 572; B. Studer, *Fortunatien d'Aquilée*, în DECA, I, p. 987; B. Dümmler, *Fortunatianus von Aquileia*, în LACL, p. 239.

Fortunatus

Fortunatus, preot maniheu din Hippo care s-a angajat într-o dispută publică cu Fericitul Augustin* în băile lui Sosius din Hippo. Este învins de Augustin și silit să fugă din Hippo. Fortunatus nu a putut să accepte credința într-un Dumnezeu bun, care să nu fie mărginit de rău și liber de a-l mântui pe om. Disputa cu Fortunatus este relatată în *Acta contra Fortunatum Manichaeum*. Dezbaterea propriu-zisă a avut loc între 28-29 august 392. Augustin argumentează că răul purcede sau izvorăște din păcatul liber consimțit al omului.

Migne, PL, 42, 111-130; J. Zycha, în CSEL, 25, 1, 83-112; R. Jolivet-M. Jourjon, *Six traités manichéens*, Paris, 1961, p. 117-193; F. Decret, *Aspects du manichéisme dans l'Afrique romaine*, Paris, 1970; G. Riggi, *Fortunat*, în DECA, I, p. 987.

Fortunatus, Venantius Honorius Clementianus

Fortunatus, Venantius Honorius Clementianus (530-600), episcop de Poitiers și ultimul reprezentant al poeziei latine în Galia. S-a născut în anul 530 la Ceneta, în apropiere de Tarvisium (Treviso). Studiază gramatica, retorica și dreptul la Ravenna. Fiind pe punctul de a-și pierde vederea, este vindecat cu untdelemn din

candela care ardea la mormântul Sf. Martin din Tours, din biserica sfinților Petru și Ioan. Drept recunoștință pentru vindecarea miraculoasă, întreprinde un pelerinaj la mormântul Sf. Martin în 565. El descrie acest pelerinaj în poemul *Viata Sf. Martin*. Poposește timp de doi ani la curtea lui Sigebert, câștigând favorurile acestuia. Drept recunoștință, el scrie un *epithalamium* cu ocazia căsătoriei regelui cu Brunehault, poem criticat pentru conținutul mult prea laudativ la adresa persoanei regale. Regele îl ajută să-și continue pelerinajul, dându-i un ghid în persoana lui Sigoaldus. După ce se închină la mormântul Sf. Martin, Fortunatus își continuă călătoria prin Galia, fiind primit de societatea galo-romană cu deosebită admirație și simpatie. Își prelungește șederea în Galia, datorită invaziei longobarde în Italia. Nu se știe data la care a sosit în Poitiers. Aici este primit în mănăstirea Sf. Cruce, întemeiată de Rhadegund (Radegonde), văduva lui Clotaire I, și condusă de fiica ei adoptivă, Agnes. Preocuparea de bază în această mănăstire era literatura religioasă, ceea ce l-a atras pe poet, determinându-l să se stabilească la Poitiers. Prin intermediul lui Rhadegund, Fortunatus îi cunoaște pe Grigorie* de Tours, Sygarius de Autun, Felix de Nantes, Germanus de Paris, Avitus de Clermont și alte personalități ale vieții religioase din Galia. În timpul liber, se dedică scrisului, redactând vieți de sfinți, tratate teologice și imne religioase, printre acestea din urmă aflându-se vestitele *Vexilla Regis prodeunt* și *Pange, lingua, gloriosi praelium certaminis*, în cinstea Sf. Cruci, compuse pentru o ceremonie religioasă din Poitiers. Este hirotonit preot, iar după moartea episcopului Plato, este numit succesorul acestuia pe scaunul episcopal din Poitiers. Decedează în

jurul anului 600. La cererea lui Rhadegund, scrie elegia: *De excidio Thuringiae*. Viața Sf. Martin, concepută în 2245 de hexametri, a fost scrisă la solicitarea lui Grigorie de Tours, autorul făcând uz de viața Sf. Martin, scrisă în proză de Sulpicius* Sever și de poemul lui Paulin* de Périgieux. De la el a mai rămas o serie de scrieri în proză: o explicație a Rugăciunii Domnești (Pater noster), o altă explicație a Simbolului de credință apostolic, ambele inserate în *Carmina* (X,1; XI,1) și viețile sfinților Ilarie de Poitiers, Marcel de Paris, Albin d'Angers, Paterne d'Avranches, Germain de Paris și a sfintei Rhadegund. Îi mai sunt atribuite și alte vieți de sfinți, dar care nu îi aparțin. Deși adeseori poezia lui este criticată, fiind considerat poet al perioadei de decădere a poeziei latine, trebuie recunoscute efortul, imaginația și strădaniile deosebite, pe care autorul le-a depus pentru a redacta o operă destul de bogată.

Migne, PL, 88; CPL 1033-1052; BS 12, 985-987; Fr. Leo și Br. Krush, *Mon. Germ. histor., Auctores antiquiss.*, IV, Berlin, 1881-1885; F. Hamelin, *De vita et operibus V. H. Cl. Fortunati, pictav. episc.*, Rennes, 1873; G. Nissard, *Le poète Fortunat*, Paris, 1890; D. Tardi, *Fortunat. Étude sur un dernier représentant de la poésie latine dans la Gaule mérovingienne*, Paris, 1927; S.A. Blomgren, *Studia Fortunatiana*, 2 vol. Uppsala, 1933-1934; J. Laporte, *Le Royaume de Paris dans l'oeuvre hagiographique de Fortunat*, Poitiers, 1953; K. Steinmann, *Die Gelesuintha-Elegie des Venantius Fortunatus (Car. VI, 5)*, Zürich, 1975; E. M. Young, *Fortunatus* (17), *Venantius Honorius Clementianus*, art. în Smith-Wace, II, p. 552-553; A. Meneghetti, *La latinità di V. Fortunato*, Turin, 1917; Cayré, II, 210-211; Tixeront, *Patrologie*, 457-459; L. Navarra, *Venance Fortunat*, în DECA, II, p. 2518-2519; N. Delhey, *Venantius Fortunatus*, în LACL, p. 622-623, cu bibliografie.

Fotie

Fotie (810-895), patriarh de Constantinopol. Părinții săi, Sergiu și Irina, au fost exilați de către împăratul Teofil, deoarece nu au acceptat politica lui iconoclastă. Fotie însuși mărturisește, în una din scrisorile sale, că întreaga sa familie, precum și unchiul său, patriarhul Tarasie, au fost anatematizați la unul din sinoadele iconoclaste. Împreună cu frații săi, Fotie primește o educație aleasă, în pofida faptului că averile familiei fuseseră confiscate. Într-o scrisoare adresată episcopilor răsăriteni, Fotie mărturisește că a fost atras de viața monahală, deși în cele din urmă a ales o carieră profană. Aflând de cultura lui aleasă, Teoctist, primul ministru al împărătesei Teodora, îl numește profesor de filosofie la Universitatea din Constantinopol. În 855 conduce o delegație la califul Muttawakkil. În absența lui, împărăteasa Teodora este înlăturată de la regență de către fratele ei, Bardas, în înțelegere cu tânărul împărat Mihail III. Patriarhul Ignatie, ridicat în scaun de Teodora, cade în dizgrația noului guvern, întrucât a dat crezare zvonurilor legate de viața privată a lui Bardas. Când acesta a voit să-și oblige sora și pe fiicele ei să se călugărească, Ignatie refuză să binecuvinteze veșmântul monahal. În cele din urmă, el se retrage, iar un sinod local îl recomandă împăratului pe Fotie, care era laic, pentru a se evita alegerea vreunui episcop care aparținea uneia din cele două tabere. Fotie a fost recunoscut de către toți episcopii, chiar și de cei care erau apropiați ai lui Ignatie. A fost hirotonit în decursul unei săptămâni, deoarece sărbătoarea Crăciunului se apropia, iar potrivit tradiției, episcopul trebuia să officieze slujba divină. Hirotonia a fost oficiată de trei episcopi, reprezentanți ai celor două tabere în conflict. La scurtă vreme,

izbucnește un nou conflict, centrat în jurul lui Ignatie, care ridică din nou pretenția la tronul patriarhal. Un sinod local hotărăște însă că numirea ca patriarh a lui Ignatie a fost necanonică, deoarece el nu fusese ales de sinod, ci numit de împărăteasa Teodora. Lucrurile se liniștesc abia în 830, când Fotie are răgazul să îi scrie Papii Nicolae I în legătură cu întronizarea sa. Întrucât la Roma nu se cunoșteau detaliile și procedura urmată în alegerea lui Fotie, papa Nicolae I trimite o delegație care să vadă la fața locului cum stă situația și să participe totodată la un sinod local, care să rezolve problema iconoclasmului. Delegația cercetează cazul și declară numirea ca patriarh a lui Ignatie ca necanonică. Cu toate acestea, papa Nicolae I se declară nemulțumit cu hotărârea propriei lui delegații și recunoaște ca fiind canonică numirea lui Ignatie, acesta fiind considerat patriarh de drept. În consecință, el îl depune pe Fotie, iar pe Grigorie Asbestas, prietenul lui Fotie, îl caterisește și îl suspendă din toate funcțiile bisericești. Totodată, el îi depune din treaptă pe toți clericii promovați de Fotie, iar depunerea lui Ignatie o consideră nulă și neavenită. Această intervenție papală a fost considerată ca mare ofensă în Constantinopol. În timp ce Fotie păstrează tăcere, împăratul îi scrie Papii o scrisoare aspră, ceea ce îl determină să redeschidă cazul. Reconcilierea va fi însă întârziată de problema jurisdicției asupra Bulgariei care fusese încreștinată; dacă Biserica de aici trebuia să aparțină de Roma sau de Constantinopol. În 867, Fotie denunță, printr-o scrisoare enciclică, prezența misionarilor latini în Bulgaria și prezintă totodată obiecțiile sale la Filioque. În același an, un sinod ținut la Constantinopol îl depune pe Papă, îl anatematizează și îl excomunică.

Împăratul Mihail III este ucis, iar pe tron se urcă chiar ucigașul lui, împăratul Vasile (867). Acest lucru dă un alt curs evenimentelor. Ignatie accede din nou la scaunul patriarhal. Un sinod de la Roma, din 869, recunoaște acest lucru și îl anatematizează pe Fotie. Sinodul de la Constantinopol din 869-870 îl confirmă pe Ignatie. Pacea cu Roma nu durează mult. Ignatie numește și hirotonește un episcop pentru bulgari în 870. Papa îi răspunde, amenințându-l cu excomunicarea. Această acțiune i-a asigurat lui Ignatie scaunul până la moartea sa în 877, când împăratul îl numește patriarh pe Fotie. La sinodul de la Constantinopol din 879-880, legații papali recunosc numirea ca validă, anulând hotărârile sinodului de la Roma din 869-870. Deși situația părea a se îmbunătăți, nu se știe din ce motive, o nouă tensiune izbucnește. De această dată, împăratul Leon VI îl depune din scaun pe patriarhul Fotie. Patriarhul se retrage la mănăstirea Armeniaki, unde decedează la sfârșitul sec. IX.

Deși schisma aceasta a fost una dintre multele evenimente tumultuoase care au zguduit relațiile dintre Roma și Constantinopol, ea a avut consecințe catastrofale pentru istoria bisericească, deoarece a accentuat conflictul dintre pretenția Romei de a fi centrul unității creștine și concepția greacă care accepta cinci patriarhate cu un statut egal. Ba mai mult, Fotie a fost primul teolog care a acuzat Roma de inovații în problema Filioque, fapt care a introdus un punct controversat și de mare sensibilitate în teologia creștină. Fotie rămâne în istoria gândirii creștine ca un erudit de seamă și mare encicloped. Cea mai importantă lucrare a sa este *Bibliotheca* sau *Myriobiblion*, o descriere a câtorva sute de cărți, cu analize uneori exhaustive și citate bogate. Este vorba de

o lucrare de o valoare inestimabilă, dacă avem în vedere faptul că în ea avem informații și citate din opere care s-au pierdut de multă vreme. O a doua lucrare, *Amphilochia*, scrisă în timpul primului său exil, abordează probleme exegetice și doctrinare. La acestea adăugăm tratatele lui împotriva maniheilor și mai ales a pavlicienilor. *Tratatul despre Duhul Sfânt* a facilitat tuturor teologilor din Răsărit obiecțiunile fundamentale împotriva dogmelor apusene. Fotie a inițiat apoi revizuirea tipicului de la Biserica Sf. Sofia, și Nomocanonul, despre care se crede că nu i-ar aparține. Fotie i-a trimis pe Chiril și Metodiu să discute cu khazarii, iar mai apoi, împreună cu împăratul, ca misionari în Moravia și a făcut una din primele încercări de unire dintre Biserica Armeană și Biserica Ortodoxă. În planul educației teologice, el reorganizează academia teologică, introducând filosofia și speculația filosofică aristoteliciană în teologie. El a fost interesat și de probleme filologice, în acest sens compunând un *Lexicon* și un *Etymologicum*. Scrierea lui împotriva sintagmei *Filioque*, intitulată *Mystagogia Spiritus Sancti* a fost mult exploatată de polemiștii anti-latini din sec. XII. De la el au rămas peste 200 de scrisori, iar omiliile sale nu posedă doar o elegantă expresivitate, ci și bogate idei teologice și îndemnuri morale.

Migne, PG, 101-104; C. Mango, *The Homilies of Photius*, Cambridge, Mass., 1958 (trad. în engl.); J. Hergenröther, *Monumenta Graeca ad Photium eiusque Historia Pertinentia*, Ratisbon, 1869; idem, *Photius, Patriarch von Konstantinopel*, 4 vol. în 3, Regensburg, 1867-1869; F. Dvornik, *The Photian Schism. History and Legend*, Cambridge, 1948, cu bibliografie bogată; idem, *The Patriarch Photius in the Light of Recent Research*, München, 1958; idem, *Photius, Patriarch of Constantinople*,

în CE, 11, p. 326-329; D.S. White, *Patriarch Photius*, Brookline/Mass., 1981; C. Theodoridis (ed.), *Ph. Patriarchae Lexicon*, Berlin, 1982; É. Amman, DTC, XII, pt. 2, 1935, col. 1536-1604; Cross, *Photius*, în ODCC, p. 1087-1088; A. De Nicola, *Photius*, în DECA, II, p. 2026-2027. Articolul cuprinde și o listă a autorilor prezentați în *Bibliotheca*. F.R. Gahbauer, OSB, *Photius*, în LACL, p. 507.

Fravitta

Fravitta (Flavita, Flavianus, Phravittas sau Phraitas), după moartea lui Acaciu, timp de patru luni de zile (între 489-490), arhiepiscop de Constantinopol. După relatările lui Nichifor Calist, Fravitta a obținut scaunul arhiepiscopal de Constantinopol prin fraudă. Ajuns arhiepiscop, Fravitta îi scrie lui Petru* Mongul de Alexandria, pentru a-i solicita acestuia comuniunea (scrisoarea se păstrează în siriacă între lucrările lui Zaharia* Retorul), dar și papii Felix III, pentru a obține recunoașterea și cooperarea sa, întrucât acesta îl excomunicase și îl depusese, în 484, pe Acaciu, pentru că îl recunoscuse pe Petru Mongul ca patriarh de Alexandria. Delegația pe care Fravitta o trimite la Roma, din care făceau parte și călugări apuseni prezenți la Constantinopol care nu au păstrat relații cu Acaciu și cu Petru Mongul, ducea cu sine și o scrisoare din partea împăratului, cu scopul de a arăta bunele sale intenții. Ajunsă la Roma, delegația este primită cu fast, iar scrisoarea împăratului a fost citită în public. Când li s-a cerut delegaților să purceadă la scoaterea din dip-tice a lui Acaciu și Petru Mongul, aceștia și-au declinat competența. Nedumerit, papa îi scrie împăratului și lui Fravitta. Scrisoarea ajunge însă după moartea acestuia din urmă. Totodată, Felix îi scrie

lui Thalassius și altor stareți din Constantinopol, interzicându-le orice comuniune cu episcopul lor până când vor primi autorizație în acest sens de la Roma. Lucrurile se complică, deoarece papa Felix primește și o copie a scrisorii pe care Fravitta a trimis-o lui Petru Mongul în care acesta nega orice comuniune cu Roma. În acest fel, atitudinea conciliatoare a lui Fravitta nu a avut nici un rezultat.

Nichifor Calist, XVI, 19; Migne, PG, 147; CPG, 5996; E.W. Brooks, CSCO, 84, p. 9-11 (text); CSCO, 88, p. 6-7 (traducere); W.M. Sinclair, *Fravitta*, art. în Smith-Wace, II, p. 559-560; DHGE, 18, 1128-1129; F. Scorza Barcellona, *Fravittas*, în DECA, I, p. 992; S. Müller-Abels, *Fravitas von Konstantinopel*, în LACL, p. 239-240.

Fredegarius

Nume dat unui cronicar care a scris cronică Franței de la anul 584, dată la care se întrerupe relatarea cronicii lui Grigorie* de Tours, și până la 652. Lucrarea cuprinde și câteva capitole de istorie generală, până la anul 660. Cronică lui Fredegarius a fost tipărită ca appendice la lucrările lui Grigorie de Tours: *Fredegarii scholastici Chronicon, quod ille, jubente Childebrando comite, Pipini regis patruo, scripsit*. Textul cronicii este sistematizat în cinci cărți. Primele trei reprezintă mai degrabă o compilație din lucrările lui Julius* Africanul, Ieronim* și Ildatius* (Hidatius), cronicar spaniol. Cartea a patra este un rezumat al primelor șase cărți ale istoriei lui Grigorie de Tours. Cea de a cincea carte este mai valoroasă, mai ales pentru istoria merovingiană (Loi).

Migne, PL, 71, 573; 605; CPL, 1314; MGH *Script. rer. merov.*, I, 18-193; Adrien de Valois, *Gesta Francorum*, lib. XV, Paris,

1646; J.G. Cazenove, *Fredегarius*, art. în Smith-Wace, II, p. 560-561; M. Baudot, *La question du pseudo-Frédégair*, MA, 29, 1928, p. 120-170; V. Loi, *Frédégair (Pseudo-)*, în DECA, I, p. 992; R. Schieffer, *Fredегarius*, în LACL, p. 240.

Fretela

Fretela, erudit creștin, trăitor în Getica, în sec. III. Despre Fretela nu avem nici un fel de informații. Știm doar că el, împreună cu prietenul său Sunniss, i-au adresat o scrisoare lui Ieronim* în anul 403, când acesta se afla la Betleem, cerându-i lămuriri cu privire la discrepanțele pe care le-au întâlnit în Psaltire între versiunea lui Ieronim din 383 și Septuaginta (LXX). Ieronim le răspunde în detaliu, analizând fiecare text menționat de cei doi. El îi informează că ediția Septuagintei, numită κοινὴ, folosită nu numai de ei, dar și de multe alte persoane, conținea diverse erori și se deosebea în multe privințe de celelalte versiuni date de Origen în Hexapla. Totodată, le atrage atenția că, atunci când în versiunile grecești ale Vechiului Testament se întâlnesc inconsecvențe, trebuie să se recurgă la originalul ebraic. În răspunsul său către cei doi, Ieronim își exprimă bucuria de a afla că între geți se aflau cercetători serioși ai Scripturilor, pe când grecii preferau să trăiască în ignoranță.

Ieronim, *Ep.* 106; W.H. Fremantle, *Fretela*, art. în Smith-Wace, II, p. 562-563.

Fructuosus de Braga

Fructuosus, abate de Dumio și apoi episcop de Braga, de origine regală gotică, înrudit cu regele Sisenand și episcopii Petru de Béziers și Schua de Narbonne. A fost educat la Palencia sub îndrumarea

lui Conantius. După terminarea studiilor se dedică vieții monahale anahoretice. Întemeiază o serie de mănăstiri în provincia Leon, în provincia Pontevedra și în Andaluzia, pentru care redactează reguli monahale speciale: *Regula monachorum* și *Regula communis*. Reputația sa de ascet îl determină pe Valeriu de Bierzo să scrie *Vita Fructuosi*. De la el s-a păstrat o intervenție pe lângă regele Receswinthe în favoarea unor prizonieri politici și o scrisoare către Braulio de Saragossa.

Migne, PL 80, 690-692; 87, 1099-1130; CPL 1869-1871; J. Madoz, *Epistolario de S. Braulio*, Madrid, 1941, p. 186-189; MGH Ep. 3, 688 și urm.; A.C.do Amaral, *Vida et regras religiosas de S. fructuoso Bracarense*, Lisboa, 1805; I. Herwegen, *Das Pactum des hl. Fructuosus von Braga*, Stuttgart, 1907; M. Martins, *Correntes da filosofia religiosa em Braga*, Porto, 1950, p. 287-320; M. Diaz y Diaz, *Fructueux de Braga*, în DECA, I, p. 993-994; E. Reichert, *Fructuosus von Braga*, în LACL, p. 240, cu bibliografie.

Fulbert

Fulbert (960-1028), episcop de Chartres. S-a născut în Italia, în apropiere de Roma. A studiat la Reims sub îndrumarea lui Gerbert și apoi la Chartres. În 990 este numit cancelar al școlii catedrale din Chartre de către Odo*, episcopul locului (968-1004). Datorită inteligenței, culturii și profesionalismului său, Fulbert transformă Chartres în unul dintre cele mai importante centre culturale ale vremii. Faima școlii sale va dăinui multă vreme după moartea sa. De la el au rămas o serie de predici, imne religioase, poeme și scrisori. El este autorul imnului *Chorus Novae Jerusalem*. Fulbert s-a impus și ca om de stat, deținând funcții de seamă la curtea imperială și pe lângă potențaii vremii.

Migne, 141, 163-374; C. Pfister, *De Fulberti Carnotensis Vita et Operibus*, Paris teză, Nancy, 1885; L.C. MacKinney, *Bishop Fulbert and Education at the School of Chartres*, Texts and Studies in the History of Medieval Education, VI, Notre Dame, Indiana, 1957; P. Viard, OP, în DSp. V, 1964, col. 1605-1611; Cross, ODCC, p. 541, cu bibliografie.

Fulgentius

Fulgentius, scriitor și preot donatist, autor al unui tratat, intitulat: *Libellus de Baptismo* (412-420), cunoscut din cita-tele păstrate în tratatul unui scriitor ano-nim, probabil ucenic al lui Augustin*. După Fulgentius, nu există decât un sin-gur botez, iar 'Samarineanca', adică Bi-serica catolică, nu îl posedă. Există o sin-gură 'grădină închisă', care este Biserica. O fântână pecetluită, interzisă tuturor per-soanelor nedemne; un singur untdelemn care este ungerea cea prea sfântă și care a fost corupt de muște moarte. În nici un caz acest untdelemn nu poate fi dat păcă-toșilor. El mai vorbește despre lipsa de demnitate a catolicilor care, *traditores* fiind, nu pot săvârși taine valide. Frag-mente citate din tratatul lui Fulgentius sunt interesante pentru atmosfera care a dominat în Biserica apuseană în perioada controversei donatiste.

Migne, PL, 43, 763-774; Anonim: *Contra Fulgentium Donatistam*; Monceaux, VI, cap. 6, *Fulgentius le Donatiste*; W.H.C.Frend, *Fulgentius le Donatiste*, în DECA, I, p. 1000; G. Röwekamp, *Fulgentius, Donatist*, în LACL, p. 240.

Fulgentius de Astiges

Fulgentius de Astiges (540/50-c. 625), episcop de Astigis (Écija). S-a născut la Cartagina, pe la mijlocul sec. V. Tatăl său, Severian, a fost cetățean roman de origine spaniolă, reprezentant al regatu-lui Toledo la Cartagina. După ocupația

bizantină, familia sa se retrage la Sevilla. Revine la Cartagina împreună cu tatăl său pentru a recupera proprietățile fami-liei. În jurul anului 600 este numit epis-cop. În 610 iscălește decretul lui Gon-demar (610-612), prin care Toledo este ridicat la rang de mitropolie. La cel de al doilea conciliu de la Sevilla, episcopul de Malaga îi cere înapoi câteva parohii, puse sub jurisdicția episcopului din Astigis, după ocupația bizantină. La rân-dul lui, Fulgențiu îi cere episcopului de Cordova o bazilică, care se afla la granița dintre cele două episcopii. În 620, Isidor* îi dedică lucrarea, *De origine officiorum ecclesiasticorum*. Începând cu sec. XVI și XVII, a fost confundat cu Fulgentius* de Ruspe, atribuindu-i-se un tratat, *De Fide*, și un altul despre mitolo-gie. A decedat înainte de anul 625. Cultul lui se răspândește după 1330.

M.A. Ward, *Fulgentius* (6), art. în Smith-Wace, II, p. 584-585; DHGE, 19, 371-374; E. Romero Pose, *Fulgence d'Astigis*, în DECA, I, p. 997-998.

Fulgentius de Ruspe

Fulgentius de Ruspe sau Fulgentius, Fabius Claudius Gorbianus (462-527 sau 468-533), episcop de Ruspe în Africa de Nord. Episcopatul său se întinde în pe-rioda cuceririi vandale și a persecuțiilor ariene împotriva credinței ortodoxe. S-a născut la Leptis în Africa, într-o familie cu tradiții deosebite. Mama sa, rămasă văduvă, i-a dat o educație aleasă. Se pare că mama sa l-a constrâns să studieze temeinic limba și literatura greacă, obli-gându-l să învețe pe de rost o parte din poemele lui Homer și piesele lui Me-nandru. Abia după însușirea limbii grecești, i s-a permis să aprofundeze și alte discipline. După terminarea studi-ilor, este numit procurator fiscal al pro-vinciei, timp în care se dedică și admi-

nistrării patrimoniului familial. Împotriva voinței mamei sale, îmbrățișează viața monahală. Datorită persecuțiilor ariene, este silit să părăsească ținutul natal. Se hotărăște să plece în Egipt, pentru a se alătura călugărilor de acolo, însă în cele din urmă, din Sicilia, se îndreaptă spre Roma (500). Revine în Africa, unde este ales episcop de Ruspe. Alegerea ca episcop nu a diminuat, ci a întetit persecuțiile îndreptate împotriva lui de către regele vandal Thrasamund, care îl trimite în exil în Sardinia (502 sau 507), împreună cu alți 60 de episcopi ortodocși. I se permite să revină în Africa pentru a participa la o dispută cu clerici arieni. Datorită faptului că a stârnit în sânul poporului sentimente anti-ariene, regele Thrasamund îl trimite din nou în exil, unde rămâne până la anul 523, când urmașul acestuia, regele Hilderic, îi permite să se întoarcă în diocезă. Ultimii ani din viață sunt dedicați activității pastorale și scrisului. A decedat la vârsta de 65 de ani. Cronografia vieții sale este încă obiect de dispută. Detalii despre viața lui Fulgentius de Ruspe găsim în lucrarea despre *Viața sa*, scrisă de ucenicul său, Ferrand*. Ferrand menționează mai multe lucrări scrise de Fulgentiu, dar care nu s-au păstrat în totalitate. Din ceea ce s-a păstrat, deducem că el a fost preocupat de două teme doctrinare: Treimea și hristologia, împotriva arienilor, și soteriologia, mai exact, har și libertate, împotriva semi-pelagienilor. În prima categorie, se înscriu următoarele tratate: *Contra arianos liber unus*; *Ad Trasamundum libri III*, în care abordează și tema natură și persoană, pentru a respinge erorile nestoriene și monofizite. *Ad Fabianum*, în zece cărți; *Contra sermonem Fastidiosi ariani*; *De fide ad Petrum*; *De Trinitate ad Felicem*; *Ad Monimum*, cărțile II și III; lucrarea *Ad Pintam* s-a pierdut. Din a doua categorie de preocupări fac parte: *Ad Monimum Libri III*; *Contra Faustum Reiensem libri*

VII, care nu s-au păstrat, *De veritate praedestinationis et gratiae*. În problema harului și libertății, Fulgentius îi urmează lui Augustin*, însă mult mai radical. El tratează această problemă și la cererea insistență a călugărilor sciți. Natura umană, distrusă prin păcatul lui Adam și transmisă tuturor urmașilor săi, îi face pe oameni incapabili de a voi binele și a se mântui prin propriile forțe în virtutea liberei alegeri. Ei se mântuiesc doar prin harul lui Dumnezeu, care este dat în mod gratuit și precede meritele pe care, de altfel, el le determină. De aceea, mântuirea omului îi revine numai harului divin. Dumnezeu nu împărtășește tuturor harul Său, ci numai unor anumite persoane predestinate, alese în temeiul judecății de nepătruns a lui Dumnezeu. Fulgentius a scris mai multe epistole, din care s-au transmis doar 29 și o serie de predici și omilii. Recent a fost descoperit un *Abecedarium*, cunoscut sub titlul *Psalmus contra Wandalos arianos*, pe care l-a compus imitând lucrarea antidonatistă a lui Augustin: *Psalmus*. Fulgentius nu a fost un teolog original. În controversa sa anti-ariană, el urmează liniile generale ale teologiei ortodoxe din sec. IV și V, iar în problema harului și a libertății este tributار lui Augustin.

Migne, PL, 65, 103-1020; CPL, 814-846; CCL, 91, 91A; M.G. Bianco, *Abecedarium Fulgentii episcopi*, Orpheus NS, 1, 1980, p. 152-171; G. Lapeyre, *Fulgence de Ruspe*, Paris, 1929; B. Nisters, *Die Christologie des Fulgentius von Ruspe*, Roma, 1930; H. -J. Diesner, *Fulgentius von Ruspe als Theologe und Kirchenpolitiker*, Stuttgart, 1966; Tixeront, *Patrologie*, p. 460-463; H. R. Reynolds, *Fulgentius of Ruspe*, art. în Smith-Wace, II, p. 576-583; Bardenhewer, V, 1932, p. 303-316; Cayré, II, p. 186-195; Altaner-Stuiber, 1980, p. 489 și urm.; M. Jourjon, *Dict. Sp.*, V, 1964, col. 1612-1615, bibliografie; Cross, *Fulgentius*, în ODCC, p. 541; M. Simonetti, *Fulgence de Ruspe*, în DECA, I, p. 998-1000; H. Schneider, *Fulgentius von Ruspe*, 241-244, cu bibliografie.

G

Gaius sau Caius

Gaius sau Caius, scriitor creștin de la sfârșitul sec. II, preot roman în timpul papii Zefirin (199-217), autor al unei lucrări, sub formă de dialog, împotriva montanistului Proclus (*Adversus Proclum*). Informațiile despre el le avem de la Eusebiu* și Dionisie bar Salibi (sec. XII). Eusebiu consideră că a fost creștin ortodox, iar Dionisie că a fost eretic. Fottie* îl descrie ca 'episcop al neamurilor' și aceasta datorită faptului că îl confundă cu Ipolit* cu care, Dionisie bar Salibi ne informează, ar fi avut o dispută. La Dionisie avem păstrate câteva fragmente din scrierea lui Ipolit împotriva lui Gaius/Caius: *Capitula adversus Caium* și lucrarea pierdută, *Apologia pro apocalypsi et evangelio Ioannis apostoli evangelista*. Gaius a susținut că Evanghelia a IV-a și Apocalipsa nu sunt scrise de Sf. Ioan și că îi aparțin lui Cerint* și aceasta pe motiv că ar exista contradicții între Apocalipsă și epistolele Sf. Pavel. Numele lui Gaius este legat și de secta alogilor* sau alogienilor, care promova idei asemănătoare cu ale sale, deși acest lucru trebuie văzut mai ales în contextul neîncrederii ierarhilor din sec. II de la Roma față de o parte din ierarhie, datorită problemelor ridicate de gnostici, montaniști și quartodecimani, care pretindeau fiecare în parte că se trag din Sf. Ioan (Prinzivalli).

Fragmente din *Adv. Proclum* în Eusebiu, *Ist. bis.*, II, 25, 6-7; III, 28, 1-2; VI, 20, 3; fragmente din *Capitula adv. Caium* în I.

Sedlacek, *Dionysius bar Salibi. In Apocalypsum, Actus et Epistulas catholicae*, în CSCO, 56, 60; sir. 18, 20, Paris, 1909-1910; G. Salmon, *Caius* (2), în Smith-Wace, I, p. 384-386; G. Bareille, în DTC, II, 1905, col. 1309-1311, cu bibliografie; Tixeront, *Patrologie*, p. 102; G. Bardy, *Gaius*, în DHGE 11, 236 și urm.; Cross, *Gaius*, în ODCC, p. 544; E. Prinzivalli, *Gaio e gli Alogi*, SSR, 5, 1981, 53-68; Idem, *Gaius et Aloges*, în DECA, I, p. 1004; C. Schmidt, E. Schulz-Flügel, *Gaius, Antimontanist (von Rom)*, în LACL, p. 245, cu bibliografie.

Galicană, Psaltirea

Galicană, Psaltirea. Psaltirea în limba latină revizuită de către Ieronim în jurul anului 392, pe baza textului grecesc al Septuagintei din Hexapla lui Origen. Sub influența lui Grigorie* de Tours, acest text a devenit foarte popular în Galia, de unde și numele de Psaltirea Galicană. Această versiune a fost folosită mai ales în cult, iar sub influența lui Alcuin, a ajuns să înlocuiască versiunea latină făcută după textul ebraic în toate edițiile Vulgatei. Folosirea ei s-a extins treptat în întreaga Biserică Apuseană.

R. Weber, O.S.B. (ed.), *Le Psautier romain et les autres anciens psautiers latins*, Collectanea Biblica Latina, X, 1953; H. de Sainte-Marie, O.S.B. (ed.), *Sancti Hieronymi Psalterium iuxta Hebraeos*, în Collectanea Biblica Latina, XI, 1954; A. Allgeier, *Die altlateinischen Psalterien. Prolegomena zur einer Textgeschichte der hieronymianischen Psalmenübersetzungen*, Freiburg, 1928.

Gall

Gall (550-645), călugăr irlandez, misionar, unul din cei 12 ucenici care l-au însoțit pe Sf. Columban de la Bangor din Irlanda la Luxeuil în Galia, stabilindu-se în cele din urmă în apropiere de lacul

Constanța. A fost educat la Bangor, la vestita școală Sf. Comgall, unde a învățat gramatica, poezia și Sf. Scripturi. Datorită abilității sale de a învăța limbi străine, Gall s-a dovedit a fi de mare ajutor la propovăduirea Evangheliei printre suevi, helveți și alte triburi învecinate. Când Sf. Columban a fost silit să fugă din fața persecuției îndreptate împotriva lui de Curtea burgundiană, Gall se îmbolnăvește și rămâne la Bregenz. Însănătoșindu-se, revine în Elveția și se stabilește nu departe de Steinaha sau Steinach, unde ridică o chilie și un loc de rugăciune. De aici întreprinde misiuni de încreștinare a păgânilor allemani și șvabi. Deși i s-au oferit scaunul episcopal din Constanța și cel din Luxeuil, el nu acceptă. La Constanța el îl recomandă pe Ioan, propriul său diacon, la înscăunarea căruia ține o predică în latină, care se mai păstrează. Predica sa este singurul document autentic care îi aparține și poartă numiri diferite: *O prescurtare a Sf. Scripturi*, *Prescurtare a doctrinei creștine* sau *Discurs asupra modului de guvernare a Bisericii*. În 645/6 este invitat de prietenul său, preotul Willmar din Arbona, să-i facă din nou o vizită. Deși în vârstă, el face călătoria. Se îmbolnăvește și moare. Este înmormântat la Arbona.

Cu timpul, umila casă de rugăciune ridicată de Gall a devenit una dintre cele mai vestite mănăstiri din Europa medievală datorită scriptoriumului și bibliotecii ei.

BHL, I, 485-487; J. Gammack, *Gallus* (11), art. în Smith-Wace, II, p. 601-602; M. Joynt, *The Life of St. Gall*, London, 1927; J. F. Kenney, *The Source of the Early History of Ireland*, New York, 1929, I, n. 50, p. 206-208; F. Blanke, *Columban und Gallus*, *Urgeschichte des schweizerischen Christentums*, Zürich, 1940; E.G. Rüschi, *Das Charakterbild des Gallus im Wandel der Zeit*, St.

Gall, 1959, cu bibliografie; Barbara și H. Helbling, *Der heilige Gallus in der Geschichte*, în *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte*, XII, 1962, p. 1-62; Cross, *Gall, St.*, în ODCC, p. 546; E. Malaspina, *Gall*, în DECA, I, p. 1007.

Gaudențiu

Gaudențiu (sec. IV-V), episcop de Brescia, ucenicul și urmașul în scaun al lui Filaster. Principalul izvor documentar pentru viața sa, este propria predică pe care o ține cu ocazia hirotoniei sale întru episcop: *Sermo de ordinatione sua*. Vestea numirii sale în scaun a aflat-o în timp ce era la Constantinopol. La început, respinge oferta, dar la presiunile lui Ambrozie* și ale altor episcopi, acceptă episcopatul. Face parte din delegația episcopilor italieni care, la cererea lui Honoriu, s-a deplasat la Constantinopol, în 405, pentru a-i solicita lui Arcadiu reexaminarea cazului Sf. Ioan* Hrisostom, care fusese depus și trimis în exil. Delegația nu s-a bucurat de o primire bună, membrii ei fiind întemnițați și apoi trimiși acasă într-o corabie, care a fost pe punctul de a se scufunda. De la el s-au păstrat 21 de omilii la diverse ocazii și sărbători. Omiliile pascale interpretează în sens creștin evenimente din istoria poporului ales, mai ales cele relatate în leșire. Hristos este mielul pascal care eliberează de păcat, iar cu trupul Său îi hrănește în mod tainic pe creștinii care înviază în El prin botez.

Migne, P. L., 20, 827-1006; ed. critică: A. Glück, CSEL, 68, 1956; L. Boehrer, *Gaudențius of Brescia. Sermons and Letters*, Diss. Catholic University, Washington D.C., 1965; J. Wittig, *Filastrius, Gaudetius und Ambrosiaster*, în *Ambrosiaster Studien*, Breslau, 1909, p. 1-56; G. M. Bruni, *Teologia della storia secondo Gaudenzio da Brescia*,

Vicenza, 1967; C. Truzzi, *Gaudenzio di Brescia; Zeno di Verona*, în *Dizionario di omiletica*, a cura di M. Sodi-A.M. Triacca, Leumann-Gorle (ed.), Ldc-Velar, 1998, p. 601-603, 1688-1690; Bardenhewer, III, p. 485 și urm.; Altaner-Stuiber, 1980, p. 369; Cross, *Gaudentius*, art. în ODCC, p. 550-551; Quasten, *Patrology*, IV, p. 133-135; B. Dümmler, *Gaudentius von Brescia*, în LACL, p. 245, cu bibliografie.

Gaudențiu (donatist)

Gaudențiu (în lat. Gaudentius), episcop donatist de Thamugada (Tamogada sau Tamugadi), oraș din Numidia, și unul din cei șapte administratori ai grupării donatiste din Cartagina. Numele său devine cunoscut datorită controverselor sale cu Fer. Augustin*. În 420, Dulcitus* îi adresează lui Gaudențiu o scrisoare în care specifică atitudinea guvernării imperiale față de donatiști. Gaudențiu îi răspunde, trimițându-i două scrisori. În prima scrisoare, mai scurtă, el îl informează pe Dulcitus, adoptând față de el o atitudine reconciliantă, că cei care doreau să părăsească gruparea donatistă și să se reîntoarcă în sânul Bisericii erau liberi să o facă. În cea de a doua scrisoare, mai lungă, aduce o serie de argumente scripturistice în favoarea învățurii donatiste și mai ales a dreptei suferințe în persecuție, susținând că persecuția este prescrisă de Scriptură ca soartă a celor drepi, dreptatea nefiind de partea persecutorilor, ci a celor persecutați (Mt. 5, 11, 12; In. 15, 2,3; II Tim. 3, 12; Apoc. 6, 9, 11). Bunul păstor se jertfește pentru turma sa și, prin urmare, nu trebuie să evite persecuția, ci să moară la datorie. Deși Dumnezeu i-a dat omului libertatea de a alege, această libertate este anulată de persecuție. Biserica este întemeiată pe profeți și nu pe legile persecutorilor etc.

Aceste două scrisori i-au fost înmânate Fer. Augustin de către Dulcitus, care formulează un răspuns în două cărți *Contra Gaudentium donatistarum episcopum libri II*, care este considerat ca o ultimă bătălie în controversa donatistă. Augustin analizează fiecare argument prezentat de Gaudențiu, formulând structura de bază a atitudinii statului față de Biserică, dar și a Bisericii față de stat.

Augustin, *Contra Gaudentium donatistarum episcopum libri II*, în Migne, PL, 43, 707-758; M. Persching, CSEL, 53, 1910, p. 201-274; trad. în franceză: G. Finaert, BA, p. 511-685, cu text latin; Augustin, *Retract.*, 2, 59; P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne* 6, Bruxelles, 1966 = Paris, 1922, p. 191-219; H. W. Phillott, *Gaudentius* (7), art. în Smith-Wace, II, p. 611-613; B. Windau, *Gaudentius, Donatist*, în LACL, p. 246, cu bibliografie.

Gavriil bar Bokht-isho

Gavriil bar Bokht-isho (m. 828), în arabă Jabra'il ibn Bakhtishu sau Bokhtishu, contemporanul mai vârstnic al lui Honain* și nepot al lui George Bokht-isho de la Gundeshapor (Gundishapur). Se trăgea dintr-o familie de medici renumiți. Ajunge medicul personal al lui Harun al-Rashid, Amin și Al-Mamun. Lui Gavriil îi este atribuit un *Compendium arab* al operelor lui Dioscoride, Galien și Paul de Egina, citat adeseori în lexicul lui Bar Bahlul. Transcrierea unor cuvinte grecești în arabă, prin intermediul limbii siriace, a dus la o deplorabilă denaturare a denumirilor plantelor și la înregistrări greșite (Duval).

Bar Hebraeus, *Chron. syriacum*, ed. Bruns, 139, 170, ed. Bejan, p. 134, 162; Wright, p. 154; Duval, p. 271-272, 385.

Gavriil de Hormizdsher

Gavriil de Hormizdsher, (sec. VI), episcop de Hormizdsher (forma coruptă de la Hormizd-Ardasher, prescurtată de arabi în Hormushir), fratele lui Teodor de Merv. Abhdisho ne informează că este autorul a două cărți împotriva maniheilor și a caldeenilor (astrologilor mazdeeni). Totodată, a scris trei sute de capitole cuprinzând comentarii asupra unor texte dificile din Sf. Scriptură și care aveau nevoie de explicare.

Assemani, BO, III, part.1, 147; Wright, p. 77; Chabot, p. 55; Duval, p. 348.

Gavriil Taureta

Gavriil Taureta (sec. VI), stareț al mănăstirii Beth Abhe, supranumit *Tauretha*, adică Vaca. Originar din provincia Siarzus sau Shahrzur. Studiază la Nisibe și devine călugăr la mănăstirea de pe Muntele Izla, unde participă activ la disputa cu monahii monofiziți de la mănăstirea Kartamin, de lângă Mardin, declarându-se împotriva lui Sahdona*. De la Marea Lavră se mută la Beth Abhe, unde este numit stareț în timpul patriarhului Henan-isho* I (686-701). Aici redactează viața lui Mar Narsai*, Starețul mănăstirii de pe Muntele Izla, viața martirilor de la Tur Bera'in sau Tur Beren (Adhurparwa, Mihrnarsai și sora lor Mahdokht, martirizați, în cel de al nouălea an (317-318) al regelui Sapor II, înainte de începutul marii persecuții). Îi este atribuită o omilie la spălarea picioarelor.

Assemani, BO, III, 1, p. 456-458; Wright, p. 127; Duval, p. 120, 214, 231; Chabot, 102-103.

Geminus

Geminus (Geminianus), preot din Antiohia. După informațiile lui Ieronim*,

Geminus a activat în vremea împăratului Alexandru Sever (222-235), fiind, alături de Ipolit* și Beryllus* de Bostra, scriitor de talent. Din nefericire, nici unul din titlurile operelor sale și nici o lucrare nu s-au păstrat.

Ieronim, *De vir. illust.* cap. 64; C. Hole, *Geminus*, art. în Smith-Wace, II, p. 625; G. Ladocsi, *Geminus*, în DECA, I, p. 1023.

Gemmulus

Gemmulus (sec. VIII), diacon și apoi arhidiacon la Roma. De la el au rămas două scrisori, mai puțin importante din punct de vedere teologic. Este vorba de scrisorile pe care el le trimite Sf. Bonifaciu* prin intermediul preotului Deneardus. Deneardus a fost purtătorul scrisorilor lui Bonifaciu către papă și către Gemmulus, prin care le aduce la cunoștință că sinodul local de la Soisson i-a condamnat pe ereticii Aldebert și Clement. În prima scrisoare, Gemmulus îl informează pe Sf. Bonifaciu că acești eretici au fost condamnați, împreună cu adeptii lor, și de sinodul de la Roma, și că a primit cadourile pe care el i le-a trimis, iar în schimb el îi trimite patru uncii de scorțișoară, doi pfunzi de piper și un pfund de cozumber sau cotzumber (un gen de tămâie foarte aromată). În a doua scrisoare, își cere scuze că nu a putut să-i trimită epistolele Sf. Grigorie care i-au fost solicitate, din pricina gutei care nu i-a permis să se miște, dar făgăduiește că, îndată ce se va însănătoși, va face acest lucru. S-a păstrat și o scrisoare a Sf. Bonifaciu către Gemmulus în care el își exprimă regretul că se află separați unul de celălalt.

Bonifaciu, *Epistolele* 58, 59, 86 în *Monum. Mogunt.*, ed. Jaffé, 154, 156, 253; F. Daniel, *Gemmulus*, art. în Smith-Wace, II, p. 625.

Geniza

Geniza, o cameră alăturată sinagogilor, un spațiu special amenajat în care se păstrau cărțile sacre și de ritual, uzate, dar și cele eretice. În anii 1896-1898, în geniza sinagogii din Cairo au fost descoperite, de către S. Schechter, fragmente și diverse manuscrise ebraice de o deosebită valoare, datând din anul 882. Lucrările descoperite se păstrează în colecția *Taylor-Schechter* de la Biblioteca din Cambridge, Marea Britanie.

P. Kahle, *The Cairo Geniza*, ed. a 2-a, Oxford, 1959; R.H. Charles, *Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, II, 1913, p. 785-834; Cross, *Geniza*, în ODCC, p. 555-556.

George

George (sec. VII), ereziolog din prima jumătate a sec. VII, autor al unui tratat *Despre erezii* (*De haeresibus ad Epiphaniusum*) și al altor două lucrări asupra modului de calculare a datei Paștilor: *De quartodecima Paschae* și *De tribus circulis solis et lunae*, scrise în 639-640, și dedicate lui Ioan, fratele său duhovnicesc. În tratatul *Despre erezii*, el prezintă grupările eretice, începând cu maniheism și gnosticismul valentinian și până la agnoeți. Se pare că sursa sa de inspirație a fost Sf. Epifanie*.

Fr. Diekamp, *Der Mönch und Presbyter Georgios, ein unbekannter Schriftsteller des 7. Jahrhunderts*, ByzZ. 9, 1900, p. 14-51; V. Grumel, *La Chronologie, Traité d'études byzantines*, I, Paris, 1958, p. 115-157; D. Stiernon, *Georges*, în DECA, I, p. 1032; M. Skeb OSB, *Georg, Mönch*, în LACL, p. 252.

George al Arabilor

George al arabilor (m. 724), cunoscut ca episcop al triburilor arabe, întrucât în

diocesa sa s-au aflat triburile arabe nomade din Mesopotamia, cât și 'aqolaye, tu'aya, tanukh, thalibiții și taghlibiții, în special acele triburi care erau puternic atașate doctrinei monofizite. Sediul episcopal se afla la Aqola. George al arabilor nu rămâne în istorie doar ca episcop al triburilor arabe, ci datorită erudiției sale. Ca erudit, el le urmează lui Iacob* de Seroug și Atanasie* II de Balad, fiind ucenicul, dar și prietenul acestora. A fost hirotonit în anul 687 sau 688, la scrută vreme după moartea lui Atanasie II. Aidoma magistrului său Atanasie II, George a promovat în mod special filosofia peripatetică. Principala sa lucrare o reprezintă traducerea *Organonului* lui Aristotel, un manuscris al acestei traduceri aflându-se la Muzeul Britanic, cuprinzând: *Categoriile*, *Despre interpretare* și prima carte din *Analitice*. Fiecare carte este precedată de o introducere și completată cu o serie de comentarii. Despre aceste comentarii, Renan a spus: 'Printre comentariile siriace nu am găsit nici unul care ar putea să fie comparat cu acestea, din punctul de vedere al importanței lucrării și al metodei exacte în expunere'. În domeniul teologiei, George a compilat o colecție de scholii la omiliile Sf. Grigorie* de Nazianz, care dovedesc o lectură deosebit de vastă, și a completat *Hexaemeronul* lui Iacob* de Edessa, rămas neterminat. La acestea se adaugă: un comentariu asupra tainelor Bisericii, tratând despre Botez, Sf. Euharistie și Sfințirea Mirului; o omilie, în versuri dodecasilabice, despre Sf. Mir în două variante; o omilie despre sihaștri, în metrică heptasilabică, și un tratat despre Calendar, în versuri dodecasilabice. Dacă nu ne sunt cunoscute canoanele sale sau scholiile la Sf. Scriptură, o parte din corespondența sa s-a păstrat. Dintre scrisorile sale, men-

ționăm următoarele: cea adresată lui Daniel, preotul tribului arab tu'aye; una din cele trei scrisori adresate preotului și sihastrului Yeshu din Innib (de lângă Azaz, în partea de nord a orașului Alep), în care sunt incluse referiri substanțiale la Afraate* și opera sa, mai ales criticându-l pentru învățătura sa privind deosebirea dintre suflet și spirit, doctrina despre Duhul Sfânt și cronologia sa; scrisoarea către Mari, starețul mănăstirii Teleda, îndreptată împotriva nestorienilor și cele două scrisori adresate lui Ioan* Stilitul din Litarba, care tratează despre cronologie și astronomie, iar în cea din 715, explică pasajele mai dificile din Scrisorile lui Iacob de Edessa.

Assemani, BO, I, 494-495; Wright, *Catal.*, p. 1163; Muzeul Britanic, *Add.*, 14725, f. 100-215; Ryssel, *Georgs des Araberbischofs Gedichte und Briefe*, Leipzig, 1883; P. de Lagarde, *Anecdota Syriaca*, Osnabrück, 1967 = Berlin 1858, p. 108-134; R.H. Connolly, H.G. Codrington, *Two Commentaries of the Jacobite Liturgy*, London, p. 3-15 (text), 11-23 (trad. în engleză); Hoffmann, *De Hermeneuticis apud Syros Aristoteleis*, p. 148-151; E. Renan, *De philosophia peripatetica apud Syros*, 1852, p. 32-33; Remus Rus, *Istoria filosofiei islamice*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 38; Wright, p. 108-109; Duval, p. 377-378; Chabot, p. 88; Tixeront, *Patrologie*, p. 433; Baumstark, p. 257-58; Ortiz de Urbina, p. 183-184, cu bibliografie; K.E. Mac Vey, *The Memra on the Life of Severus of Antioch, composed by George Bishop of the Arab Tribes*, Cambridge (Mass.), 1977; Cross, George, în ODCC, p. 557; F. Rilliet, *Georges des arabes*, în DECA, I, p. 1033; P. Bruns, *Georg der Araberbischof*, în LACL; p. 251.

George din Be'elthan

George din Be'elthan (sec. VIII), patriarh de Antiohia. S-a născut la Be'elthan, un

sat nu departe de Hims. A studiat la mănăstirea Kenneshre (Qinneshrin) și devine singelul lui Teodor*, episcop de Samosata. La moartea lui Atanasie III în anul 758, sinodul de la Mabbogh, îl alege cu majoritate de voturi patriarh al Antiohiei. La acea vreme, George era simplu diacon. Minoritatea care s-a opus acestei alegeri, l-au ales anti-patriarh pe Ioan Calinic (ar-Raqqah). Acesta trăiește o perioadă scurtă, iar în locul lui este ales anti-patriarh David, care, prin intrigi susținute pe lângă califul al-Mansur, îl determină pe acesta să-l înlăture pe George din scaunul patriarhal și să-l întemnițeze. George rămâne în temniță nouă ani, fiind eliberat de al-Mahdi, fiul și urmașul califului al-Mansur. În timpul unei călătorii în nordul Mesopotamiei, la Kakaudyiah (Claudia), în scop pastoral, George se îmbolnăvește și decedează la mănăstirea Barsauma de lângă Melitene (Malatyah) în anul 790. În răstimpul petrecut în închisoare, patriarhul George a scris o serie de omilii în versuri. Totodată, îi este atribuit un comentariu la Evanghelia după Matei, bazat pe Ioan* Hrisostom, capadocieni și Filoxen* de Mabboug, care s-a păstrat într-un singur manuscris foarte deteriorat, descris de către Assemani. Un alt manuscris păstrează și o scrisoare sinodală. Patriarhul Mihail al Antiohiei (1166-1199), numit Mihail cel Mare sau Mihail Sirianul, a introdus în *Cronica* o parte din scrisoarea pe care George o trimite diaconului Gouria, în legătură cu formula liturgică: 'panem caelestem frangimus', care a fost obiectul unor discuții aprige între sirieni, ducând, după moartea lui George, la schismă.

Assemani, BO, II, 340; Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, I, 319 și urm., II, 175; Assemani, *Catal. Vat.*, III, 299; Baumstark, *Die Petrus und*

Paulus Akten, Leipzig, 1902, p. 12; Wright, p. 117; Chabot, p. 91-92; Duval, p. 66, 371-372.

George Choiroboskos

George Choiroboskos, diacon, hartofilax, mare gramatician și profesor la Constantinopol. Choiroboskos înseamnă păstor de porci. Este vorba, probabil, de o îndeletnicire de familie. A activat, potrivit ultimelor cercetări, în sec. IX, fiind contemporan cu Fotie* (Teodoridis). Este autorul unor lecții de gramatică, transmise în scris de către elevii săi. Unele lecții sunt păstrate integral, iar altele fragmentar. Menționăm în mod special lucrarea sa, intitulată: *Epimersmi in Psalmos*, o explicație gramaticală a Psalmilor.

CPG, III, 7955; Th. Gaisford, *Georgii Choerobosci dicuta in Theodosii canones et epimerismi in Psalmos*, III, Oxford, 1842, p. 1.192; Krumbacher, p. 583-585; W. Bühler și Chr. Teodoridis, *Johannes von Damaskos terminus post quem für Choiroboskos*, în ByzZ, 69, 1976, p. 397-401; Chr. Teodoridis, *Der Hymnograph Klemens terminus post quem für Choiroboskos*, ByzZ, 73, 1980, p. 341-345; A. Labate, *Georges Choiroboskos*, în DECA, I, p. 1032-1033; P. Bruns, *Georg Choiroboscos*, în LACL, p. 251-252.

George Gramaticul

George Gramaticul, scriitor din sec. VI, este autorul unui panegiric închinat Sf. Barnaba, păstrat în două versiuni. Identificarea lui cu poetul George Gramaticul, ucenicul poetului Colluthus* nu este certă.

CPG 7414-7415; Beck, p. 400, F. Scorza Barcellona, *Georges le Grammarien*, în DECA, I, p. 1033-1034; G. Rōwekamp, *Georg der Grammatiker*, în LACL, p. 252.

George Hamartolos

George Hamartolos (sec. IX), cronicar bizantin. George Păcătosul sau George Călugărul a activat în timpul împăratului Mihail III (842-867). Este autorul unui *Chronicon Syntomon*, în patru cărți, cuprinzând istoria lumii de la creație și până în anul 842. Desprindem, din paginile acestei cronici, atitudinea deosebit de ostilă pe care autorul a avut-o față de iconoclasim, islam, maniheism și idolatrie, față de care folosește un limbaj obscen. În pofida acestui fapt, cronica este un izvor important pentru istoria de dinainte de Fotie. În manuscris, istoria a fost continuată până la anul 948, probabil de Simeon* Metafrastul, și de alți autori, până în sec. XII. Cronica a fost tradusă în slavonă și georgiană.

Migne, PG, 110, 41-1220; Idem, 109, 823-984; C. de Boor (ed.), *Georgii monachi chronicon*, 2 vol., Leipzig, 1904, retip. Stuttgart, 1979, cu revizuirii de P. Wirth; text slavon: V.M. Istrin, *Chronika Georgija Amartola v drevnen slavnjano. russkom perevode*, 3 vol., Leningrad, 1920-1930. Lucrarea a fost retipărită de F. Scholz cu introducere și bibliografie, la München, 1972. Text georgian: S. Kauchtschischwili, Tiflis, 1910-1916; C. Moravesik, *Byzantinoturcica*, I, ed. 2-a, Berlin, 1958, p. 277-280, cu bibliografie; Cross, *George Hamartolos*, în ODCC, p. 558.

George de Kaphra

George de Kaphra (sec. VII), discipolul și succesorul la scaunul patriarhal al lui Isho-yabh* III. S-a născut la Kaphra în regiunea Beth Gewaya, în teritoriul Beth Garmai. Părinții săi erau oameni înstăriți, având două mari ferme în vecinătatea mănăstirii Beth Abhe. În calitatea sa de administrator al celor două moșii, George ajunge să-i cunoască mai îndeaproape pe

călugării de la Beth Abhe și, în cele din urmă, intră în această mănăstire. Când Isho-yabh este promovat patriarh la Seleucia, el îl numește în locul său pe George ca mitropolit de Hedhaiyabh (Adiabene). La moartea lui Isho-yabh, îi urmează la tronul patriarhal în 661 și deține această funcție până în 680. Nu a fost un scriitor deosebit. A scris doar câteva omilii, imne și rugăciuni pentru diverse ocazii și a promulgat nouăsprezece canoane. Îi mai aparține și o epistolă dogmatică păstrată în Synodicon. Dintre omiliile sale nu s-a păstrat nici una.

Assemani, BO, II, 421; BO, III, I, 153; Bār Hebraeus, *Chron. Eccles.*, II, 131, 133; Mai, *Scriptt. Vett. Nova Coll.*, V; *Cod. Vat.*, CCC-CLVII, p. 360; Wright, p. 126; Thomas de Marga, *Histoire monastique*, livre II, cap. XII; Chabot, p. 102; Duval, p. 165, 371 și urm.

George de Laodiceea

George de Laodiceea (sec. IV), episcop semiarian. Originar din Alexandria, unde studiază filosofia. A fost hirotonit preot de Alexandru, episcop de Alexandria. Îmbrățișează cauza lui Arie și se alătură strădaniilor lui Eusebiu* de Nicomidia în vederea recunoașterii doctrinei ariene de către Biserică. Aceste încercări au eșuat, după cum era de așteptat. Ba mai mult, el însuși a fost depus și excomunicat de către Alexandru. Athanasie* îl considera 'cel mai răutăcios dintre toți arienii'. Fiind excomunicat de Biserica din Alexandria, George încearcă să fie primit în rândul clericilor de la Antiohia, dar și aici a fost refuzat de către Eustatie*. În consecință, se retrage la Arethusa, unde continuă activitatea de preot. De aici este chemat la Antiohia, după ce Eustatie a fost expulzat de gruparea ariană. Eusebiu* de Cezareea refuză scaunul episcopal de Antiohia.

Numele lui George este pus pe lista candidaților, însă nu el va fi cel ales, ci Euphronius. Cu toate acestea, nu va trece mult timp până când George va deveni episcop. În anul 335, după moartea episcopului arian Theodotus, el este numit și hirotonit episcop de Laodiceea. În calitate de episcop, a participat și a jucat un rol activ la toate sinoadele convocate de către arieni împotriva lui Atanasie*. Treptat, George își schimbă atitudinea și adoptă o poziție mai moderată, devenind exponentul principal al tendinței *homoiousiene*. El redactează, împreună cu Vasile* de Ancyra, o declarație a credinței sale care s-a păstrat la Epifanie*. Grigorie* de Nyssa îi mai atribuie o scrisoare către Arie, iar Socrate* citează dintr-un panegiric pe care George l-a scris pentru prietenul său Eusebiu* de Emesa. Se pare că a decedat în jurul anului 360, întrucât Acaciu hirotonește în acest an un alt episcop pentru Laodiceea.

CPG II, 3555-3558; E. Venables, *Georgius* (3), art. în Smith-Wace, II, p. 637-638; Bardenhewer, V, p. 264 și urm.; Cross, *George of Laodicea*, în ODCC, p. 558; M. Simonetti, *George de Laodicée*, în DECA, I, p. 1034; G. Röwekamp, *Georg von Laodizea*, în LACL, p. 252.

George de Martyropolis

George de Martyropolis, episcop de Martyropolis sau Maipherkat, în prima parte a sec. VII. A ocupat scaunul episcopal din Apamea, de unde a fost transferat la Martyropolis de împăratul Philippicus, în primul an al domniei sale (711). A fost adept al credinței ortodoxe, așa cum aceasta a fost formulată la sinodul de la Calcedon. Despre el mai știm că a scris mai multe epistole, unele fiind citate în scrisoarea apologetică a lui Ilie (Elias), episcop iacobit, care se mai

păstrează, și că a avut doi ucenici, pe Constantin și pe Leon, care au ajuns episcopi de Harran. Constantin a fost un bun teolog și s-a angajat în disputele hristologice, scriind un tratat despre cele două firi sau naturi în Hristos, împotriva monofiziților, adică o expunere a crezului de la Niceea și Constantinopol, un tratat împotriva lui Sever de Antiohia, un 'anagnosticon' privind presupusa ciuntire a Trisaghionului și un răspuns la un tratat al lui Simeon II, episcop monofizit. De la Leon a rămas doar o scrisoare adresată patriarhului iacobit Ilie (Elias).

Assemani, BO, I, p. 465; Wright, *Catal.*, p. 607; Assemani, BO, I, 466-467; L. Davidson, *Georgius* (27), art. în Smith-Wace, II, p. 644; Wright, p. 108; Duval, p. 378; Chabot, p. 89.

George de Nisibe

George de Nisibe (Giwargis) a trăit în sec. VII, activitatea sa desfășurându-se în special pe la mijlocul acestui secol. Este autorul unor imne duminicale la sfințirea unei biserici după liturgia nestoriană.

Breviarum Chaldaicum, 3, p. 196-197; Officium feriale iuxta ord. eccl. Maronitarum, Romae, 1863, p. 346-347; trad. în Germană: J.M. Schönfelder, în ThQ. 48, 1866, p. 194-195, în engleză: A.J. Maclean, *East Syrian Daily Office*, p. 158-159; Baumstark, p. 209; Urbina, p. 149.

George Pisidul

George Pisidul, poet și diacon al bisericii Sf. Sofia din Constantinopol, originar din Pisida. Despre el știm cu certitudine că a trăit la Constantinopol în vremea împăratului Heraclie (610-641) și sub patriarhul Sergiu, bucurându-se de favoarea acestora, probabil datorită darurilor sale

poetice. Unele documente îl prezintă drept cartofilax sau schevofilax al Bisericii Sf. Sofia. În urma analizei uneia din lucrările sale, *Despre expediția lui Heraclie contra perșilor*, s-a afirmat că el l-a însoțit pe împărat în această expediție. Opera sa poate fi împărțită în două categorii: istorică și religioasă. Din prima categorie fac parte: *Despre expediția lui Heraclie contra perșilor*, care cuprinde 1088 de versuri; *Despre năvălirea avarilor și slavilor și respingerea lor*, în 541 de versuri; *Heracliada* sau *Despre înfrângerea finală a lui Cosroes, împăratul perșilor*. Lucrările religioase cuprind: *Hexaameron*, care nu tratează despre facerea lumii, ci mai ales despre armonia și frumusețea lumii văzute, în care se oglindesc înțelepciunea și lucrarea lui Dumnezeu. Poemul a fost tradus și în slavonă. *Despre deșertăciunea vieții*, inspirată din Ecclesiast; *Despre viața omenească*, în același spirit cu cea precedentă; *Contra nelegiuirilor Sever de Antiohia*; *Despre Sf. Înviere a lui Hristos*. La acestea se adaugă o serie de *epigrame* cu conținut religios. Toate lucrările sale au fost scrise în versuri. Ca teolog, el a păstrat și apărut credința niceo-constantinopolitană, fiind un ascutit polemist împotriva ereziei monofizite.

Migne, PG, 92, 1160-1754; A. Petrusi, *Poemi. I. Panegirici epici*, Ettal, 1959; L. Sterbnach (ed.), *Carmina inedita*, în WS 13, 1891, 1-62; 14, 1892, p. 51-68; R. Hercher (ed.) în Claudii Aeliani varia historia, Leipzig, 1866, 2, p. 603-662; P. Georges, în DTC, XII, 2, 1935, col. 2130-2134; N. Radoșevici (ed.), *Šestodnev Gerorgija Pisida i njegov slovenski prevod*, Belgrad, 1979, cu trad. în slavonă; L. Davidson, *Georgius Pisides* (54), art. în Smith-Wace, II, p. 648-649; Bardenhewer, V, 168-173; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 298-299; Altaner-Stuiber, 1980, p. 533-534; B. Baldwin, OSB, *George of Pisida*, în ODB, p. 838; D.

Stiemon, *Georges de Pisidie*, în DECA, I, p. 1034-1035; F.R. Gahbauer OSB, *Georg der Pisider*, în LACL, p. 252-253.

George Sincelul

George Sincelul, călugăr și istoric bizantin, autor al unei cronici, intitulată: *Chronographia*. George activează la Constantinopol, unde îndeplinea funcția de sincel, consilier, al Patriarhului Tarasie (784-806). Cronica sa, *Chronographia* sau *Cronologia lumii*, prezintă istoria de la Adam și până la Dioclețian, în 285, când lucrarea se întrerupe, probabil datorită morții autorului. Ea a fost continuată de prietenul său, Teofan* Mărturisitorul, până la anul 813. El acordă o atenție deosebită perioadei biblice. La redactarea cronicii sale, George a folosit și alte surse, cum ar fi Eusebiu* de Cezareea, Julius* Africanus, Anianus* de Alexandria (sec. V), Panodor* (aprox. 400) etc. Deși a fost acuzat de o oarecare incorectitudine, mai ales față de modul în care l-a tratat pe Eusebiu*, trebuie reținut cu precădere faptul că această cronică păstrează multe fragmente importante din lucrări care s-au pierdut și că autorul ei a avut o înțelegere deosebită a materialului pe care l-a folosit.

W. Dindorf (ed.), în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, 2 vol., 1828; A. Mosshammer (ed.), *Ecloga chronografica*, Leipzig, 1984; Krumbacher, p. 339-342; G. L. Huxey, *On the Erudition of George the Synkellos*, *Proceedings of the Royal Irish Academy* 81, C, 1981, nr. 6, p. 207-217; W. Adler, *The Immemorial Archaic History and its Sources in Christian Chronography from Julius Africanus to George Syncellus*, Washington, D.C., 1989, p. 132-234; W. Milligan, *Georgius Syncellus* (68), art. în *Smith-Wace*, II, p. 650; V. Grumel, *La Chronologie*, Paris, 1958, p. 86-95; Cross,

George Syncellus, în ODCC, p. 558; A. Kazhdan, *George the Synkellos*, în ODB, I, p. 839.

George de Sykeon

George de Sykeon (sec. VI-VII), călugăr și hagiograf bizantin. S-a născut în Adigermara, un sătuleț necunoscut din Galatia. Se spune că părinții lui nu puteau avea copii. În cele din urmă, ei s-au adresat Sf. Teodor de la mănăstirea Sf. George din Sykeon ca să se roage pentru ei. Datorită rugăciunilor acestuia, se naște Eleusios. Drept recunoștință, părinții îl închină mănăstirii Sf. George din Sykeon încă de mic, unde primește numele de George. Este crescut sub atenția îndrumare a Sf. Teodor, devenind ucenicul acestuia. La moartea Sf. Teodor (613), el devine starețul mănăstirii. Ca omagiu și respect față de Sf. Teodor, George îi va scrie *Viața*. Lucrarea sa nu este doar o simplă operă hagiografică, deși păstrează un astfel de spirit, ci rămâne un document important pentru cunoașterea vieții monahale în Asia Mică în sec. VII.

CPG, 7973; A.-J. Festugière, *Vie de Théodore de Sykéon*, Bruxelles, 1970, I, 160-161; II, 160-165; D. Stiemon, *Georges de Sykéon (Éleusios)*, în DECA, I, p. 1035; F.G. Gahbauer OSB, *Georg von Sykeon*, în LACL, p. 253.

Germain de Paris

Germain de Paris (496-576), episcop de Paris. S-a născut la Autun (Augustodunum) și studiază la Avalon și Luzy (Lausia). A fost hirotonit diacon de Sf. Agrippinus, iar după trei ani, preot. Nectarie, episcopul Parisului, îl numește stareț al mănăstirii Sf. Symphorian din Autun, remarcându-se prin grija pe care

o avea față de cei săraci. Este numit episcop de Paris în 555. În această calitate, el se străduiește să pună capăt neîncetărilor războaie civile și să curme lăcomia nestăvilită a regilor și principilor franci. Izbutește să câștige ascendență în fața lui Childebert, fiul lui Clovis. Lui Germain îi se datorează edictul lui Childebert împotriva practicilor păgâne care dominau sărbătorile creștine. În 575, când Sigebert cheamă triburile păgâne de peste Rhin împotriva fratelui său Chilperic, Germain îi scrie reginei Brunichilde cu scopul de a evita distrugerea țării, iar când Sigebert sosește la Paris, în drum spre Tournay, unde urma să se confrunte cu Chilperic, el îi prezice acestuia moartea, dacă mai persistă în dorința de a-și distruge fratele. Evenimentul prezis de Germain are loc, Sigebert fiind ucis de un grup de asasini. Pe linie religioasă, Germain prezidează la sinoadele de la Paris III (557) și Paris IV (573) și participă la sinodul din Tours II (566). Se stinge din viață în jurul anului 576 și este înmormântat în biserica Sf. Vincent. În sec. VII, a fost construită biserica St.-Germain-des-Prés pe locul unde s-a aflat mormântul său. Viața Sf. Germain a fost scrisă de Venantius Fortunatus* și cuprinde o serie de fapte miraculoase pe care el le-a săvârșit. Lui Germain îi este atribuită o *Expositio brevis antiquae liturgiae gallicanae*, incluzând două din scrisorile sale. Autenticitatea acestora a fost pusă la îndoială de cercetări ulterioare, ele fiind atribuite unui autor anonim din sec. VII (Wilmart), care le-a scris în sudul Franței. Cu toate acestea, este vorba de un document deosebit de important pentru istoria cultului gallican, întrucât prin informațiile furnizate putem cunoaște liturghia gallicană și să sesizăm, totodată, influențele vizigote și bizantine care și-au făcut loc în practica

liturgică a Bisericii creștine din aceste ținuturi.

Venantius Fortunatus, *Vita*, ed. de B. Krusch în MGH, *Scriptores Rerum Merovingicarum*, VII, 1, 1919, p. 332-428; Migne, PL, 72, 55-78; Idem, PL, 72, 89-98; CPL, 1060; J. Quasten, *Expositio brevis antiquae liturgiae gallicanae Germano Parisiensi ascripta*, Münster, 1934; W. Gundlach, în CCL 117, p. 423-426; A. Wilmart, O.S.B., în DACL, VI, pt. 1, 1924, col. 1049-1102; Cross, *Germanus, St.*, în ODCC, p. 561; M.G. Bianco, *Germain de Paris*, în DECA, I, p. 1043; C. Kasper, *Germanus von Paris*, în LACL, p. 254.

Germinius de Sirmium

Germinius de Sirmium (m. 376), episcop de Sirmium. La început a fost un înfocat apărător al arianismului, îmbrățișând păreri și mai radicale decât Arie (256-336), alături de Ursacius de Singidunum. După ce împăratul Constantius II (337-361) și-a stabilit aici reședința temporară, în iarna anului 350-351, Sirmium ajunge, pentru o scurtă perioadă, capitala imperiului. Din punct de vedere religios, Sirmium devenise important pentru că aici avusese loc în anul 348 un sinod care l-a condamnat pe Fotinus, ierarhul locului, pentru convingeri ariene. Germinius îi urmează lui Fotinus, exilat în urma unui nou sinod (351) din aceeași localitate, fiind transferat de la Cyzic, port important la Marea Marmara. Germinius convoacă un alt sinod, al treilea, în 357, la care participă și împăratul Constantius II, care hotărăște în favoarea partidei ariene. Acest sinod produce 'cea de a doua formulă de la Sirmium', la redactarea căreia a participat activ și Germinius, dar care nu a fost acceptată de toți episcopii, care se adună la Ancyra în 358 și condamnă ferm arianismul. Tot-

odată, Vasile* de Ancyra izbutește să convoace un al patrulea sinod la Sirmium, care produce 'cea de a treia formulă de la Sirmium', prin care sunt respinse doctrina ariană și cea antitrinitară a lui Pavel* de Samosata. Gruparea ariană, fiind nemulțumită, îl convinge pe împărat să convoace două noi sinoade, unul la Arminium (Rimini de azi), în Italia, pentru Occident, și altul la Seleucia, pentru Orient, care produc 'cea de a patra formulă de la Sirmium' sau 'crezul datat' (22 mai 359). Această formulă a fost impusă de către împărat la sinodul de la Constantinopol din 360. Venirea pe tron a împăratului Teodosie cel Mare (379-395) va răsturna situația în favoarea Ortodoxiei. Gruparea ariană care și-a legat numele de Sirmium, se destramă în urma acceptării ortodoxiei niceene de către Germinius. Ceilalți membri ai grupării au fost condamnați de sinodul de la Roma din 368, convocat de Papa Damasus*. După moartea lui Germinius, pe scaunul de la Sirmium se urcă Anemius, la a cărui întronizare a participat Sf. Ambrozie*.

CPL 685-687; *Altercatio Heracliani laici cum Germinio episcopo Sirmiensi de fide synodi Nicaenae et Arimensis Arianorum*, în C.P. Kaspari, *Kirchenhistorische Anecdota* 1. Bd. 1, 1964 = Christiania, 1883, p. 133-147; PLS 1, 327, 345-350; *Epistola ad Rufianum, Palladium et ceteros*, în A. Feder, CSEL 65, p. 160-164; *Symbolum*, în A. Feder, CSEL 65, 47 și urm.; R.P.C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine*, Edinburgh, 1988 passim; Ioan I. Rămureanu, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348-358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium*, în Studii teologice, serie nouă, an. XV, nr. 5-6, București, 1963, p. 266-316; M. Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, Ed. Alcor Edimpex, București, 1999, p. 676; M. Meslin, în DHGE 20, 984 și urm.; M. Simonetti, DHGE, 23, 1339 și urm.; idem, *Germinius de Sirmium*, în DECA, I, p.

1053-1054; B. Windau, *Germinius von Sirmium*, în LACL, p. 254-255, cu bibliografie.

Gesta purgationis Felicis et Caeciliani

Culegere de documente editată în prima parte a sec. IV, păstrată incomplet într-un manuscris al lui Optat* de Mileve, *Contra Parmeninum Donatistam* I, 18. Documentul a servit mai ales în contextul controversei donatiste, vizând, în diferite moduri legitimarea lui Caecilian*.

C. Ziwsa, CSEL 26, 185-216; CPL 244; C.H. Turner, *Notes on the Anti-Donatist Dossier and on Optatus*, JThS 27, 1926, p. 283-296; B. Kriegbaum, *Kirche der Traditoren oder Kirche der Märtyrer*, I, 1986; A. Di Berardino, *Gesta purgationis Caeciliani et Felicis*, în DECA, I, p. 1055-1056, cu bibliografie; W. Geerlings, *Gesta purgationis Felicis et Caeciliani*, în LACL, p. 255.

Ghelasie I

Ghelasie I, (m. 496), episcop al Romei, succesor al lui Felix III (483-492), considerat a fi cel mai important papă după Leon cel Mare. Și-a exercitat pontificatul între anii 492-496. După propria mărturie, a fost 'Romanus natus', însă după *Liber pontificalis*, el aparținea 'natione Afer'. Urcă pe scaunul papal în timpul în care Biserica din Apus și cea din Răsărit se aflau în plină schismă. Este vorba de schisma acaciană (484-519), cauzată de papa Felix, care l-a excomunicat pe Acaciu, patriarhul de Constantinopol, pentru că acesta l-a sprijinit și s-a împărtășit cu Petru Mongul, patriarh de Alexandria, fost monofizit, dar care, la cererea lui Acaciu, a semnat *Henoticonul*, iar mai apoi a scris crezului niceean. Ghelasie continuă politica pre-

decesorului său, susținând cu tărie primatul Romei față de Constantinopol. Într-o scrisoare adresată împăratului Atanasie I în 494, el afirmă originea divină a distincției dintre puterea sacerdotală și cea politică și autonomia reciprocă în sferele lor de activitate și competență și, în cele din urmă, valoarea cea mai importantă a autorității sacre a episcopilor (*auctoritas sacrata pontificum*). Cu toate acestea, 'superiorii eclesiastici' au datorat de a se supune legilor imperiale. În problema schismei, Ghelasie nu va întreprinde nimic în vederea rezolvării schismei. În plus, în 495 Ghelasie întrunește un sinod la Roma, format din 49 de episcopi, pentru a-l repune în scaun pe Misenus de Cumae, unul din episcopii trimiși de Felix la Constantinopol și care fusese câștigat cauzei lui Acaciu. Înainte de a fi repus în scaunul episcopal, Misenus a trebuit să dea o declarație în fața membrilor sinodului în sensul că 'condamnă, anatemizează, detestă și blestemă pentru vecie pe Dioscur*, Aelurus*, Petru Mongus, Petru* Piuarul, Acaciu și pe toți urmașii, complicii, instigatorii și pe toți cei care s-au împărtășit cu ei'. La acest sinod, Ghelasie, în calitatea lui de episcop al Romei, a fost ovaționat pentru prima dată ca *Vicarius Christi*. În legătură cu problema primatului scaunului roman mai există un tratat curios, intitulat: *Tomus de anathematis vinculo*, care se referă în primul rând la acele canoane ale sinodului de la Calcedon care acordă autoritate independentă scaunului de Constantinopol și pe care papa Leon nu le-a acceptat. În acest tratat, Ghelasie afirmă, printre altele, că ceea ce acest sinod a făcut greșit nu invalidează ceea ce a făcut bine și că singurul test că un lucru a fost făcut bine îl reprezintă validarea lui de către scaunul Romei. În Occident, Ghelasie a lichidat ultimele

rămășițe ale maniheismului și pelagianismului, iar prin interzicerea lupercaliilor la Roma, pune capăt ultimelor încercări de reînviere a păgânismului.

De la Ghelasie ne-au rămas șase tratate teologice: unul împotriva pelagianismului, patru împotriva monofizitismului, care includ și *Gesta de nomine Acacii*, privind relațiile tensionate dintre Roma și Constantinopol, și un altul hristologic, *De duabus naturis in Christo*. La acestea se adaugă scrisorile sau decretaliile sale, care abordează teme practice legate de arianism, pelagianism și maniheism și diverse teme disciplinare. Pentru a depăși ezitarea maniheilor de a folosi vinul, el insistă ca împărtășirea să fie făcută sub ambele forme, adică pâine și vin. *Decretum Gelasianum** care îi poartă numele, nu îi aparține.

Migne, PL, 59, 13-190; CPL, 1667-1675; PLS, 3, 739-787; A. Thiel, *Epistolae romanorum pontificum*, Brunsbergae, 1868, p. 285-613; idem, *Episcoporum Romanorum Pontificium Genuinae* I, Hildesheim, 1974 = 1867, p. 284-613; *Gesta de nomine Acacii*, în Migne, PL 48, 928-934; E. Schwartz, *Publizistische Sammlungen*, München, 1934; *Lettre contre les lupercales et Dix-huit messages du Sacramentaire léonien*, sous la direction de G. Pomarès, SCh. 65, Paris, 1959; H. Koch, *Gelasius im kirchenpolitischen Dienste seiner Vorgänger der Päpste Simplicius, 468-483, und Felix III, 483-492*, Hefte 6, S. Bayr., 1935; A.C. Ziegler, *Pope Gelasius I and his Teaching on the Relation of Church and State*, în *Catholic Historical Review*, XXVII, 1942, p. 412-437; A. Roux, *Le pape S. Gélase Ier*, Paris, 1880; A. W. J. Hollemann, *Pope Gelasius I and the Lupercalia*, Amsterdam, 1974; W. Ullmann, *Gelasius I (492-496)*, Stuttgart, 1979; J. Barmby, *Gelasius* (1), art. în *Smith-Wace*, II, p. 617-620; Bardenhewer, IV, p. 625-629; Cayré, II, 139-142; Tixeront, *Patrologie*, p. 468-469; Altaner-Stuiber, 1980, p. 462 și urm., cu bibliografie; Cross, *Gelasius, St.*, în

ODCC, p. 552; M. Spinelli, *Gélase I*, în DECA, I, p. 1021-1022, cu bibliografie; S. Felbecker, *Gelasius I. von Rom*, în LACL, p. 248-249 cu bibliografie.

Ghelasie de Cezareea

Ghelasie de Cezareea (m. 395), episcop al Cezareei și istoric bisericesc. A fost nepot al lui Ciril* al Ierusalimului, mama sa fiind sora acestuia. S-a impus prin ortodoxia credinței sale și sfîntenia vieții. Este numit episcop în Cezareea Palestinei în 367. Apărător al hotărârilor Sinodului de la Niceea, Ghelasie a fost alungat din scaun în timpul împăratului Valens, care îi favoriza pe arieni. Revine pe scaunul episcopal în 379, în timpul domniei împăratului Teodosie I. Ieronim* îi apreciază scrisul, și adaugă faptul că Ghelasie și-a ținut scrierile în sertar, fără a le răspândi. Unele lucrări au fost totuși răspândite, deoarece întâlnim citate preluate în operele unor autori ca Teodoret* de Cyr, Leontiū* de Bizanț și în antologia *Doctrina Patrum*. În plus, Fotie* ne informează că Ghelasie a scris o continuare la *Istoria bisericească* a lui Eusebiu, care formează baza ultimelor două cărți ale *Istoriei bisericești* a lui Rufin*. *Doctrina Patrum* îi atribuie o *Explicare a Simbolului de credință*, din care au rămas câteva fragmente. Fotie* mai adaugă și un tratat *Contra anomeilor*, dar care s-a pierdut.

F. Diekamp, *Analecta Patristica*, (Orientalia Christiana Anallecta, 117), Roma, 1938, p. 42-49; A. Glas, *Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia*, Byzantinisches Archiv, VI, 1914; F. Winkelmann, *Das Problem der Rekonstruktion der Historia Ecclesiastica des Gelasius von Caesarea*, Forschungen und Fortschritte 10, 1964, p. 311-314; Cross, *Gelasius*, art. în ODCC, p. 552; Bardenhewer, III, p. 282; Altaner-

Stuiber, 1980, p. 225 și urm., cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, III, p. 347-348; I. G. Coman, III, p. 521-522; C. Curti, *Gélase de Césarée*, în DECA, I, p. 1022-1023 cu bibliografie; G. Röwekamp, *Gelasius von Cäsarea*, în LACL, p. 247-248.

Ghelasie de Cyzic

Ghelasie de Cyzic (sec. V), istoric bisericesc. Ghelasie a fost fiu de preot, după cum el însuși ne informează. Aceasta fiind singura informație pe care o avem despre el. Fotie* recunoaște că nu a izbutit să determine cu exactitate cine a fost acest Ghelasie și sugerează că ar fi fost episcop de Cezareea, diferit de Ghelasie* de Cezareea. Din întâmplare, Ghelasie descoperă în casa tatălui său un document vechi care cuprindea o dare de seamă completă a ședințelor sinodului de la Niceea. Întrucât documentul nu furniza toate informațiile de care avea nevoie, el a început să cerceteze și scrierile altor autori care s-au ocupat de această problemă. Printre aceștia se aflau un preot Ioan, despre care nu se știe nimic, Eusebiu* de Cezareea, Rufin, care se crede că a fost preot roman. Cercetările de mai târziu relevă faptul că Ghelasie a folosit și alte lucrări, cum ar fi cele ale lui Teodoret* și Socrate*, iar după părerea unora, *Istoria bisericească* a lui Ghelasie* de Cezareea, care s-a pierdut. Scopul lucrării a fost de a respinge pretențiile monofiziților care susțineau că doctrina lor era identică cu învățătura Părinților de la Niceea.

Migne, PG, 85, 1191-1360; CPG, 6034; GCS 28; ed. crit. de Loeschcke-M. Heinemann, GCS, 1918; G. Loeschcke, *Das Syntagma des Gelasius Cysicenus*, Bonn, 1906; E. Venables, *Gelasius of Cyzicus* (13), art. în Smith-Wace, II, p. 621-623; F. Winkelmann, *Die Quellen der Historia Ecclesiastica des*

Gelasius von Cyzicus, Bysantinoslavika, 27, 1966, 104-130, cu bibliografie; Bardenhewer, IV, 1924, p. 145-148; Tixeront, *Patrologie*, p. 400; Cayré, II, 110; Altaner-Stuiber, 1980, 227 și urm., 246 și urm.; Cross, *Gelasius of Cysicus*, în ODCC, p. 552-553; C. Curti, *Gélase de Cyzique*, în DECA, I, p. 1023; G. Röwekamp, *Gelasius von Cyzicus*, în LACL, p. 248.

Ghenadie de Constantinopol

Ghenadie de Constantinopol (m. 471), cel de al 21-lea patriarh de Constantinopol, între anii 458-471. În tinerețe, Ghenadie s-a opus cu tărie hristologiei propovăduită de Chiril* al Alexandriei, redactând în 431 sau 432, două lucrări *Împotriva anatematismelor lui Chiril* și *Două cărți către Partenie*. Trecând peste resentimentele pe care le-a nutrit față de el, Ghenadie se împacă cu Chiril în 433. Ca patriarh, Ghenadie s-a dovedit a fi un bun apărător al credinței ortodoxe, impunând o disciplină severă în Biserică. Ghenadie* de Marsilia îl prezintă ca orator excelent și bun cunoscător al scripturilor, fiind capabil, spune el, să rostească din memorie cartea profetului Daniel și să o comenteze. Ghenadie a scris comentarii nu numai la Daniel, ci și la Facere, Ieșire, Psalmi și la toate epistolele pauline. Fragmente considerabile s-au păstrat în Catenae*. În lucrările sale exegetice a urmat tradiția școlii antiohiene. Nici scrierile sale nu s-au păstrat. Întâlnim doar câteva citate și fragmente în *Sacra Parallela* ale Sf. Ioan* Damaschin și la Facundus*. Se mai știe că el a compus un encomium la tratatul lui Leon* cel Mare, *Ad Flavianum*, îndreptat împotriva ereziei lui Eutihie*. Acest tomos a fost recunoscut de sinodul de la Calcedon (451), ca declarație oficială a credinței ortodoxe. Singura lucrare care

ni s-a transmis de la Ghenadie este *Epistola encyclica* împotriva simoniei, în numele unui sinod de la Constantinopol, care s-a ținut în 458 sau 459.

Ghenadie a decedat în 471 și a fost urmat de Acaciu, cel care a cauzat așa-numita schismă acaciană între Roma și Constantinopol și care a dăinuit până în 518.

Migne, 85, 1613-1734; K. Staab, *Pauluskommentare aus der griechischen Kirche*, Münster, 1933, p. 352-418; F. Diekamp, *Analecta Patristica* (Orientalia Christiana Anallecta 117), Roma, 1938, p. 73-108; R. Devreesse, *Les anciens commentateurs grecs des Psaumes*, Vatikan, 1970, p. 318; W. M. Sinclair, *Gennadius* (10), art. în Smith-Wace, II, p. 629-631; Cross, *Gennadius*, art. în ODCC, p. 556; Quasten, *Patrology*, III, p. 525-526; Altaner-Stuiber, 1980, p. 335 și urm.; S.J. Voicu, *Gennade de Constantinople*, în DECA, I, p. 1028-1029; C. Schmidt, *Gennadius von Konstantinopel*, în LACL, p. 249-250.

Ghenadie de Marsilia

Ghenadie de Marsilia (m. 496), preot și istoric bisericesc. Nu deținem informații despre viața sa. Din principala sa lucrare, *De viris Illustribus*, aflăm că a scris un tratat împotriva tuturor ereziilor în opt cărți, un altul împotriva lui Nestorie*, în șase cărți, contra lui Eutihie*, în zece cărți, contra lui Pelagiu*, în trei cărți și omilii despre mileniu și Apocalipsă: *De Mille Annis et de Apocalypsi Beati Joannis*. Mai menționăm și epistola pe care o trimite papii Gelasius*: *Epistolam de fide mea ad beatum Gelasium, urbis Romae episcopum*. Din nefericire, toate aceste lucrări s-au pierdut. Lucrarea *De viris illustribus* este concepută ca o continuare a scrierii cu același titlu a lui Ieronim*, fiind realizată sub forma unui catalog de scriitori creștini din sec. V,

atât din Răsărit, cât și din Apus. Se pare că această lucrare a fost încheiată la anul 480 și că o altă persoană a mai adăugat alte 10 biografii. Istoria sa este importantă nu atât pentru detaliile biografice, cât mai ales pentru cele bibliografice ale scriitorilor prezentați în paginile ei. Se crede că Ghenadie a fost și autor al unei scurte culegeri de canoane, intitulată: *Statuta ecclesiae antiqua* (Munier). Tot lui îi este atribuit un mic tratat dogmatic, adeseori pus sub numele lui Augustin* sau Isidor* de Sevilla, *Liber ecclesiasticorum dogmatum*, care prezintă sub formă concisă principalele dogme creștine și respinge cele mai de seamă erezii.

Migne, PL, 58, 979-1000; 1059-1120; PL 56, 103-107, 879-889; PL 81, 644-647; CPL, 957-959; E.C. Richardson (ed.), *De viris illustribus*, în TU, Leipzig, 1896; C. H. Turner (ed.), *Liber Ecclesiasticorum Dogmatum*, în JTS, VII, 1905-1906, p. 78-79, VIII, 1906-1907, p. 103-114; H. Koch, *Vincez von Lerin und Gennadius*, TU, XXXI, 2B., 1907; Ch. Munier, *Les statuta ecclesiae antiqua*, Paris, 1960; S. Pricoco, *Storia letteraria e storia ecclesiastica. Dal <De viris illustribus> di Girolamo a Gennadio*, Catania, 1979; J. G. Cazenove, *Gennadius Massiliensis*, art. în Smith-Wace, II, p. 631-632; Cross, în ODCC, p. 556; Bardenhewer, IV, p. 595-599; Altaner-Stuiber, 1980, p. 474, cu bibliografie; S. Pricoco, *Gennade de Marseille*, în DECA, I, p. 1029-1030, cu bibliografie; U. Hamm, *Gennadius von Marseille*, în LACL, p. 250-251 cu bibliografie.

Gherman de Constantinopol

Gherman de Constantinopol (634-733), patriarh de Constantinopol. S-a născut la Constantinopol într-o familie aristocrată în vremea împăratului Heraclie, primind o educație aleasă. Este numit în soborul clerical care a slujit la Sf. Sofia. Tatăl său, Justinian, a deținut mai multe funcții

importante la curtea imperială. Angajându-se într-un complot care îl viza pe Constantin IV Pogonatul, a fost descoperit și executat împreună cu alți conspiratori. Întrucât și Gherman a participat la evenimente, a fost pedepsit cu castrarea și obligat să intre în rândul clericilor de la Sf. Sofia. A exercitat influență asupra împăratului Constantin IV, convingându-l să convoace sinodul ecumenic de la Constantinopol din 681, care va condamna monotelismul. Nu se cunoaște data la care a fost numit mitropolit de Cyzic, probabil în jurul anului 706. Teofan* și Nichifor patriarhul ne informează că el a fost titular al acestui scaun în timpul domniei împăratului Philippicus (711-713). Aceleași surse afirmă că el a scris împotriva sinodului VI ecumenic și că l-ar fi ajutat pe împăratul Philippicus să restaureze monotelismul. Având în vedere contribuția lui Gherman la cel de al doilea sinod de la Niceea (787), această informație nu pare plauzibilă și, după cât se pare, a fost vehiculată de dușmanii isaurieni ai acestuia. Este ales patriarh de Constantinopol în anul 715. În 725, împăratul Leon III Isaurul dă primul edict împotriva venerării icoanelor, stârnind controversa iconoclastă. Timp de patru ani, Gherman va fi sufletul mișcării antiiconoclase. În 730 este obligat să demisioneze și se retrage la Platonium. Se stinge din viață în anul 733. Sinodul iconoclast de la Hieria din 753, îl excomunică alături de Ioan* Damaschinul și George de Cipru. Este reabilitat la sinodul VII ecumenic de la Niceea din 787. Gherman a fost și un scriitor prolific, opera sa prezentând un interes doctrinar deosebit. După retragerea la Platonium, el scrie tratatul: *De haeresibus et synodibus*, adresat diaconului Antim, care prezintă ereziile de la Simon Magul și până la iconoclastism.

Lucrarea, *De vitae termino*, este un dialog între un raționalist și un ortodox asupra problemei preștiinței divine și a providenței lui Dumnezeu, abordând și opinia Sf. Vasile* referitoare la limitele vieții umane. Dialogul a fost transcris de Fotie*, fără a menționa autorul. Tot la Fotie avem un scurt rezumat al lucrării, acum pierdută, *De vera et legitima retributione*. Dintre lucrările lui Gherman au mai supraviețuit patru epistole dogmatice, trei dintre ele având legătură cu controversa iconoclastă, iar a patra, *Ad Armenos*, apără sinodul de la Calcedon, și șapte omilii la Fecioara Maria, susținând, în mod special, curăția Fecioarei și rolul ei de mijlocitoare, el fiind unul din sprijinitorii și promotorii cultului Fecioarei Maria. Îi mai sunt atribuite: *Historia mystica ecclesiae catholicae*, reprezentând o interpretare a liturghiei Sf. Ioan* Hrisostom, a Sf. Vasile* cel Mare și a dărilor mai înainte sfântite, și mai multe poeme liturgice. Multe din lucrările lui Gherman au fost distruse din porunca împăraților iconoclaști, iar câteva au supraviețuit sub alte nume.

Migne, PG, 98, 39-454; CPG, III, 8001-8033; W. Christ, M. Paranakas, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, Leipzig, 1871, p. 98 și urm.; J. Schiré, *Analecta hymnica graeca*, 1-13, Roma, 1966-1983 passim; V. Fazzo, *Omellie mariologiche*, Roma, 1985; D. Fecioru, *Un nou gen de predică în omiletica ortodoxă*, în BOR, 64, 1946, p. 60-92, 180-193, 386-397; I. Popescu-Fierbinți, *Comentarul liturgic al Sf. Gherman I, Arhiepiscopul Constantinopolului. Studiu introductiv*, în BOR, 1948, p. 113-153; S. Pétrides (ed.), *Historia Mystica*, în Revue de l'Orient Chrétien, X, 1905, p. 287-309; J. List, *Studien zur Homiletik Germanos I, von Konstantinopel und seine Zeit, Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie*, XXIX, 1939; W. Lackner, *Ein hagiographisches Zeugnis für den*

Antapodotikos des Patriarchen Germanos I, von Konstantinopel, în Byzantion, XXXVII, 1968, p. 42-104 cu bibliografie; R. Bonert, *Les commentaires byzantins de la liturgie du VII^e au XV^e siècle*, AOC 9, 1966, p. 125-180; Bardenhewer, V, 48-51; Cayré, II, p. 316-318; Altaner-Stuiber, 1980, p. 525 cu bibliografie; Cross, *Germanus, St.*, în ODCC, p. 561; Cayré, în DTC, VI, 1920, col. 3000-3009 cu bibliografie; J. Darrouzès, A.A., în Dict. Sp., VI, 1967, col. 309-311 cu bibliografie; A. Labate, *Germain de Constantinople*, în DECA, I, p. 1041-1043, cu bibliografie; F.R. Gahbauer, *Germanus von Konstantinopel*, în LACL, p. 253-254 cu bibliografie.

Gherontie

Călugăr palestinian. S-a născut la Ierusalim în 395. Se călugărește la Ierusalim. Mai apoi devine arhimandrit al cenobiților din Palestina. După decesul lui Melania cea Tânără (439), protectoarea sa, el ajunge conducătorul grupului de luptă împotriva sinodului de la Calcedon. În pofida reconcilierilor care au avut loc în 456 și apoi în 479, Gherontie persistă în concepția sa anticalcedoniană. A decedat în intervalul dintre 480-489. Gherontie este autorul biografiei Sf. Melania. Este vorba de o lucrare deosebit de importantă pentru literatura hagiografică, cât și pentru istoria culturii.

D. Gorce (ed.), *Vie de sainte Melanie*, Sch. 90, Paris, 1962; *Sanctae Melaniae iunioris vita*, T.C. Papaloizos, Ann Arbor, 1979 trad. în engleză; E.A. Clarke, *The Life of Melania*, Lewiston/Toronto, 1984; L. Perrone, *La Chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, Brescia, 1980; J. Gribomont, *Gerontius*, în DECA, I, p. 1054; G. Röwekamp, *Gerontius*, în LACL, p. 255.

Gildas

Gildas (500-570), numit 'cel Înțelept', primul scriitor celt de limbă latină, după

părăsirea Marii Britanii de către romani. S-a născut la începutul sec. VI, în localitatea Arecluta (Strathclyde). O mare parte din viață și-o petrece în Țara Galilor, unde se căsătorește. După moartea soției, devine ucenicul Sf. Iltyd. Călătorește în Irlanda, iar de aici, în jurul anului 520, face un pelerinaj la Roma. În drumul de întoarcere în Țara Galilor, întemeiază un așezământ monahal la Gildas-de-Rhuys în Galia. Se stinge din viață în anul 570 la Rhuys. Principala sa lucrare: *De excidio et conquestu Britanniae ac flebili castigatione in reges, princeps et sacerdotes*, redactată în jurul anului 547, este singura istorie a celților. Autorul dorește să prezinte drama Britaniei romane abandonată de către legiunile romane la sfârșitul sec. IV și devastată mai apoi de o serie de triburi păgâne: picții, scoții, anglii și saxonii. De la el a rămas și o culegere de canoane penitențiale; *Praefatio de paenitentia* și o serie de fragmente epistolare, tratând probleme disciplinare, imnul *Lorica* și o rugăciune pentru călătorie.

Migne, PL, 69, 329-392; J.A. Giles, *Six Old English Chroniclers*, 1885, p. 295-380; T. Mommsen, în MGH, Auctores Antiquissimi, XIII, [= Cronica Minora, III], 1896, p. 25-85, 86-90; CPL, 1319-1324; F. M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, ed. a 2-a, Oxford, 1947; C. Gross, *Sources and Literature of English History from the Earliest Times to About 1485*, ed. a 2-a, New York, 1915, retip. 1952, p. 245-246; J. Gammack, *Gildas*, în Smith-Wace, II, p. 670-671; N. C. Chadwick ș.a., *Studies in the Early British Church*, Cambridge, 1958; Bardenhewer, V, p. 399-401; Cross, *Gildas, St.*, în ODCC, p. 566-567; M. Simonetti, *Gildas le Sage*, în DECA, I, p. 1059.

Gnosticism

Gnosticism, concept generic (umbrelă) sub care sunt grupate o multitudine de

doctrine eretice apărute atât în interiorul, cât și în afara creștinismului, în primele secole d.H. și care derivă din *γνώσις*, cuvânt grec care semnifică *cunoaștere*, *iluminare* sau *știință*. Cunoașterea, ca mijloc de atingere a mântuirii sau ca o formă de mântuire, și conștiința faptului că posedă această cunoaștere într-o doctrină particulară și distinctă, sunt două trăsături comune numeroaselor secte prin care mișcarea gnostică s-a manifestat istoric. În realitate, puține au fost grupările cărora li s-a acordat numele de *gnostici*, de obicei fiind cunoscute prin numele întemeietorului de școală. Sf. Irineu* folosește, în lucrarea sa *Adversus Haereses*, denumirea de *gnoză* (fals numită astfel, spune el), pentru a acoperi toate ereziile care împart între ele această caracteristică. Noi putem considera acest termen ca expresie a unui concept generic, aplicabil unor doctrine în care apar proprietăți determinante. Luând în considerare *gnosticismul* ca o erezie creștină, Sfinții Părinți au scris nenumărate tratate, apologii ale creștinismului și respingeri ale ereziilor, întrucât acestea se făceau vinovate de falsificarea mesajului creștin și se transformau într-un concurent extrem de serios al religiei creștine. Cercetătorii moderni, W. Bousset (*Hauptprobleme der Gnosis*); H. H. Schaefer (*Urform und Fortbildungen des manichäischen System*); H. Leisegang (*Die Gnosis*); A. von Harnack (*Marcion*); H. Jonas (*La Religion gnostique*); E. de Faye (*Gnostiques et Gnosticisme*); H.Ch. Puech (*En quête de la gnose*); R.M. Grant (*Gnosticism and Early Christianity*); G. Quispel (*Gnostic Studies I-II*); S. Pétrement (*Le Dieu séparé*) ș.a., au lărgit treptat cercul tradițional al existenței *gnosticismului*, vorbind de un gnosticism evreiesc precreștin și un gnosticim păgân elenistic, făcând

cunoscute și surse mandeene, exemplu frapant al unui gnosticisim oriental, exterior spațiului elenistic și celui iudaic. Dacă luăm în considerare nu numai această trăsătură specifică, *cunoașterea*, ci și spiritul dualist și anticosmic, în general, putem introduce și religia lui Mani în mișcarea gnostică. Întrebarea asupra începutului și asupra tradiției istorice din care provine *gnosticismul* a suscitat numeroase controverse care, în momentul de față, sunt departe de a fi lămurite. Pe de o parte, Sfinții Părinți și pe de altă parte, Plotin, au vorbit de influența lui Platon (în special dialogul *Timaios*) și în general a filosofiei grecești prost înțeleasă, grefată pe o gândire creștină lipsită încă de fermitate și siguranță. Savanții moderni au propus, rând pe rând, origini elenistice, babiloniene, egiptene, iranene, combinate cu elemente creștine și iudaice. În fapt, analizând textele gnostice se poate spune că trăsătura lor specifică este sincretismul și că aceste mișcări gnostice sunt deasupra frontierelor etnice și a barierelor confesionale și că spiritul lor este nou. Astfel că gnosticisimul, raportat la moștenirea iudaică, este departe de ortodoxia iudaică, că babilonismul său este departe de ortodoxia babiloniană, iranismul său este departe de ortodoxia iraniană ș.a.m.d. *Totuși, ceea ce definește gnosticisimul stricto sensu nu este integrarea mai mult sau mai puțin organică a unui anumit număr de elemente disparate, ci reinterpretarea îndrăzneată, și deosebit de pesimistă, a câtorva mituri, idei și teologumene de largă circulație în epocă* (Mircea Eliade, *Istoria ideilor și credințelor religioase*, ed. rom., vol. II, p. 339). Această interpretare a gnosticisimului, ca fiind un fenomen sincretic, este criticată de I.P. Culianu în *Gnozele dualiste ale Occidentului*, care O consideră inconsistentă

și analiza prin invarianți a lui H. Jonas, și *insuficiența* căutării originilor, propunând în schimb analiza *prin mănunchiuri de opoziții*, câmpul de acțiune sau spectrul de toleranță al gnosticisimului se extinde astfel, de ex., el nu este redus doar la opțiunea anticosmism, ci cuprinde o întreagă gamă, mergând de la anticosmism la procosmism. Interpretarea lui Culianu este funcțională, dacă acceptăm ca trăsătură de bază a acestor grupări religioase *dualismul*, în forma sa clasică maniheistă, și nu *cunoașterea*, și nici nu poate fi tăgăduit faptul că în creuzetul intelectual al Antichității târzii sunt *amalgamate* prin *sincretism* sau *topite* prin *pseudomorfoză* (Jonas-Spengler), diverse elemente atât din filosofia cât și din religiile vremii, gnosticisimul, încercând să facă osmoza între filozofie și religie, dând naștere unui hibrid distructiv pentru cele două, dar și autodistructiv prin inconsistența sistemului.

Termenul *cunoaștere* este pur formal, el nu semnifică ce este *a cunoaște*. În contextul gnozei, cuvântul *cunoaștere* are un sens categoric religios sau supranatural. În Biserica creștină primară, ereticii și ortodocșii au fost într-o mare dispută asupra raportului între credință și cunoaștere (*pistis* și *gnôsis*). Cunoașterea gnosticilor, pe care o opuneau în contrast cu simpla credință a creștinilor, nu era de tip rațional. *Gnôsis* era prin excelență cunoașterea lui Dumnezeu și întrucât Divinitatea avea un caracter întru totul transcendent, cunoașterea lui Dumnezeu era cunoașterea unui obiect de necunoscut prin metode raționale și nu era de condiție naturală. *Cunoașterea* era radical diferită de cunoașterea rațională de tip filosofic. Pe de o parte, ea este strâns legată de experiența revelației, de tipul receptării Adevărului, prin tradiția sacră și secretă (esoterică) sau prin iluminarea

interioară, înlocuind teoria și argumentul rațiunii, pe de altă parte, cunoașterea care are ca obiect tainele mântuirii, nu este o metodă, este un scop în sine, ea modifică ființa umană unificând-o cu Divinitatea. Surse primare referitoare la textele gnostice sunt descoperirile arheologice din sec. XVIII-XX din Egipt, codicele Bruce (*Cărțile lui Ieou*), codicele Askewianus (*Pistis Sophia*), codicele Nag Hammadi (*Rugăciunea lui Pavel*, *Apocrifa lui Iacob*, *Evanghelia Adevărului*, *Epistola către Rhegini*, *Tratatul Tripartit*, *Evanghelia lui Toma*, *Evanghelia lui Filip*, *Natura Puterilor*, *Scrierea fără titlu*, *Cercetarea Suflatului*, *Cartea lui Toma Luptătorul*, *Evanghelia Egiptenilor*, *Preafericitul Eugnostos*, *Înțelepciunea lui Iisus Hristos*, *Dialogul Mântuitorului*, *Apocrifa lui Ioan*, *Evanghelia Egiptenilor*, *Apocalipsa lui Pavel*, *Prima Apocalipsă a lui Iacob*, *A doua Apocalipsă a lui Iacob*, *Apocalipsa lui Adam*, *Faptele lui Petru și ale Celor Doisprezece Apostoli*, *Bronte*, *Authentikos Logos*, *Noëma*, *Discurs despre Ogdoadă*, *Rugăciunea hermetică*, *Asclepius*, *Parafraza lui Sem*, *Al doilea Tratat al Marelui Seth*, *Apocalipsa lui Petru*, *Silvanus*, *Trei Stele ale lui Seth*, *Zostrianos*, *Epistola lui Petru către Filip*, *Melchisedec*, *Norea*, *Mărturisirea Adevărului*, *Marsanes*, *Interpretarea*, *Expunerea Valentiniană*, *Alogeni*, *Hypsiphron*, *Cugetările lui Sextus*, *Protennoia Trimorphe*) ș. a. O sursă prețioasă o constituie cărțile sacre ale mandeenilor (în lb. aramaică *manda* = cunoaștere). Ele conțin tratate mitologice și doctrinare, cărți de morală și ritual, liturghii, culegere de imne și psalmi.

Lupta împotriva gnosticismului, pericol pentru adevărata credință, ocupă un loc important în literatura creștină a primelor secole, și scrierile respective sunt o sursă secundară foarte importantă. Menționăm

aici marile opere polemice ale Sfinților Părinți: Justin* Martirul *Apologie*; Iri-neu*, *Adversus Haereses*; Ipolit*, *Refutatio Omnium Haeresium* (*Philosophumena*); Tertulian*, *De praescriptione Haereticorum*, *Adversus Valentinianos*, *Adversus Marcionem*, *De Anima*; Epifanie*, *Panarion Haeresium*; Origen*, *De principiis*, *Contra Celsum*. Clement* Alexandrinul, pe lângă numeroasele fragmente din *Stromate*, a lăsat și o culegere a scrierilor lui Theodot, *Excerpta ex Theodoto*, membru al școlii valentinienne anatoliene, iar Sf. Epifanie a transmis posterității un document literar complet al școlii valentinienne italice, *Scrisoare către Flora* a lui Ptolemeu. Din câmpul păgân, menționăm pe Plotin, *Contra gnosticilor*, sau *împotriva celor care spun că Demiurgul lumii este rău și că lumea este rea*, *Enneade*, II, 9. În secolul III, autorii creștini antieretici s-au ocupat de respingerea maniheismului. Pentru ei, noua religie nu făcea parte din erezia gnostică: Titus* de Bostra, *Adversus Manichaeos*; Hegemonius*, *Acta Archelai*; Augustin*, *De Trinitate*, *Confessiones*, *Contra Faustum*; Theodor* bar Kônai, *Liber Scholiorum* și un scriitor păgân, Alexandru de Lycopolis, *Contra Manichaei Opiniones. Disputatio*. O sursă importantă de informații o constituie și misterele păgâne, literatura rabinică și literatura islamică.

Gnosticismul pare să cunoască trei tipuri de texte, corespunzând cu trei etape neapărat cronologice: etapa primitivă, unde discordia dintre creatorii lumii nu implică nici răutatea lor esențială, nici caracterul rău al cosmosului, etapa acută, marcată de anticosmismul și de demonizarea creatorului lumii, și etapa moderată, în care sunt vădite eforturile de apropiere contrariile, de a-l scuza pe Demiurg și, chiar în unele cazuri, de a scuza

lumea. Divinitatea primă este străină de această lume, pe care nu a creat-o și pe care nu o guvernează; este un regat al luminii, prin opoziție cu lumea, care este un regat al întunericului. *Dumnezeu* este eonul perfect, invizibil, de neconceput, etern, imutabil, care își contemplă imaginea în el însuși, ca într-o oglindă. Împreună cu el coexistă *Gândirea* care este *Tăcerea* absolută. De la această primordială unitate a *Proto-Tatălui* și a *Gândirii* sale, emană intermediarii, născuți unul din celălalt, eonii Pleromei, care sunt în număr de treizeci, grupați în perechi de câte doi eoni, masculin și feminin. Cosmosul este opera puterilor inferioare, generate de un eon din Pleromă, care, din ignoranță, necunoscându-l pe adevăratul Dumnezeu, i-au uzurpat puterea, considerând că sunt singurele divinități. De cele mai multe ori, ultimul dintre eoni, Sophia (*Sophia-Akhamôth*, *Sophia-Prounikos*, *Pistis Sophia*), eon feminin care dorește să-l cunoască pe Tatăl, afectează unitatea Pleromei. Apariția lumii inferioare, materiale, se datorează acestui ultim eon animat de voluptate, orgoliu și rătăcire. Dorind să imite Entitatea Supremă, încearcă să creeze fără jumătatea sa masculină. Rezultatul este o creatură diformă și ignorantă (*avorton*, cum spun majoritatea gnosticilor), numit *Ialdabaoth*, stăpân peste apele abisului tenebros și care, sub efectul geloziei sale, se transformă în materie. Precum *Proto-Tatăl* s-a unit cu *Gândirea* sa pentru a emana (*probole*) lumea superioară, *Ialdabaoth* se unește cu *Ignoranța* sa pentru a genera universul inferior. Geneza puterilor inferioare, a arhonților, și în general, a tot ceea ce este creat dincolo de Divinitatea primă, este una din marile teme de speculație, fiecare întrecându-se în a crea ceva nou și cât mai stufos. Dumnezeul transcendent este el

însuși ascuns, străin de toate creaturile și nu poate fi cunoscut prin concepte raționale. El poate fi cunoscut doar prin revelație și iluminare supranaturală, iar această cunoaștere nu poate fi exprimată decât prin termeni negativi. Universul, domeniul Arhonților, este ca o vastă închisoare, în care carcera cea mai grea este lumea, scena vieții umane. În jurul lumii, sferele cosmice (365 de ceruri conform lui Basilide) sunt dispuse concentric. Semnificația religioasă a acestei arhitecturi cosmice este că ceea ce desparte omul de Divinitatea primă nu este numai distanța, ci și activitatea unor forțe demoniace. Sferele sunt sedii ale celor șapte Arhonți, zei planetari împrumutați din panteonul babilonian. Este semnificativ că ei au nume care, în Vechiul Testament, sunt rezervate lui Dumnezeu – *Iao*, *Sabaôth*, *Adonai*, *Elohim*, *El Shaddai* etc. Folosirea unor attribute ale Divinității, ca nume pentru puterile demonice, este un exemplu pentru reestimarea peiorativă a vechilor tradiții și a celei iudaice în general. Arhonții conduc împreună lumea și fiecare în sfera sa este un gardian al închisorii cosmice. Guvernarea tiranică a acestor temniceri poartă numele de *heirmarméne* – Destinul universal. Demiurgul Ialdabaoth 'a ținut sfat cu puterile lui. Ei toți au dat naștere Fatalității și i-au înlănțuit cu măsuri, momente și timpuri pe zeii cerești, pe îngeri, pe demoni și oameni, astfel încât toți să fie ținuți prin legătura ei, care domină toate lucrurile' (*Papirusul din Berlin*, p. 157-8). Sub aspect fizic, această dominație este a legii naturale, sub aspect psihic, prin instituirea și aplicarea legii mozaice, ea viza reducerea omului la sclavie. Arhonții sunt de asemenea creatorii lumii, dacă acest atribut nu este rezervat conducătorului lor, care ia astfel numele de Demiurg, și care adesea este

descrie cu trăsăturile Dumnezeului din Vechiul Testament. Omul, principalul obiect în această îmbinare de forțe ostile, este alcătuit din trup, suflet și spirit, originea lui este dublă, mundană și supra-mundană. El nu este numai trup, este și suflet produs de puterile inferioare, care au alcătuit trupul după imaginea Omului Primordial (arhetipal) și l-au animat cu forțele lor psihice: nevoile și pasiunile omului natural, fiecare din ele produsă de o sferă cosmică, întregul ansamblu alcătuind sufletul astral, *psyché*. Datorită trupului și sufletului, omul este o parte a lumii, subjugat destinului universal, *heimarméne*. 'Într-adevăr, din această Fatalitate au apărut toate nedreptățile, ticăloșiile și blestemele, legătura uitării și a ignoranței, ca și toate preceptele tiranice și păcatele strivitoare și spaimile cele mari. Și astfel întreaga creație a fost orbită, ca să nu poată fi cunoscut Dumnezeu care este deasupra lor, a tuturor' (*Apocrifa lui Ioan*, BG, p.158). Prizonier în suflet este spiritul sau *pneuma*, o particică din substanța divină venită din înalturi și căzută în lume. Arhonții au creat omul cu intenția premeditată de a ține spiritul captiv. Astfel că, în macrocosmos, omul este prizonier înlănțuit în șapte sfere, iar în microcosmos, spiritul uman este acoperit de șapte veșminte psihice care-și au originea în cele șapte sfere. În timpul *prizonieratului* terestru, în ceea ce privește preceptele morale, acestea diferă de la un sistem la altul, de la ascetismul riguros la practici licențioase, semnificația celor două tipuri de comportament rezidă în revolta față de ordinea acestei lumi. Când nu-și cunoaște răscumpărarea, spiritul, scufundat în trup și psihic, este inconștient de el însuși, amorțit, adormit, intoxicat de otrava lumii, pe scurt, omul este ignorant; *trezirea și eliberarea* îi vin de la

cunoaștere, atunci când știm *ce eram și ce am devenit; unde eram și de unde am fost aruncați; către ce țel ne îndreptăm și de unde am fost răscumpărați; ce este nașterea și ce este regenerarea* (Clement Alexandrinul, *Exc. Theodot*, 78, 2). Așa cum Dumnezeu transcendent este străin de această lume, și eul pneumatic este străinul lumii. Scopul efortului gnostic este de a elibera *omul interior* din legăturile lumii, pentru a se reîntoarce în regatul luminii. Cel care aduce mântuirea este un mesager venit din regatul luminii, identificat deseori cu Hristos, care a învins barierele sferelor, trezește spiritul din somnul său terestru și îi comunică *cunoașterea* salvatoare adusă din *înalturi*. Cunoașterea astfel revelată, *cunoașterea lui Dumnezeu*, cuprinde tot conținutul unei *istorii secrete*, originea și creația Lumii, originea Răului, drama Răscumpărătorului divin coborât pe pământ ca să-i salveze pe oameni, și victoria finală a lui Dumnezeu transcendent, victorie care se va traduce prin încheierea Istoriei și nimicirea Cosmosului. Practic, este *cunoașterea căii* de urmat de către suflet pentru a ieși din lume, cunoașterea preparativelor sacramentale și magice ale ascensiunii viitoare și numele ascunse și formulele secrete pentru a trece de fiecare sferă în parte. Înarmat cu această gnoză, sufletul se îndreaptă după moarte spre *înalt*, lăsând în fiecare sferă veșmântul psihic care îi aparține, eliberat ca spirit de toate învelișurile străine se reunește cu Divinitatea. Elaborarea sistemelor gnostice a fost opera câtorva *iluminați*, însă cu timpul se constată înmulțirea acestora. Primii întemeietori, precum Simon Magul, se prezintă nu ca profeți, ci ca întrupări ale forțelor celeste. Succesorii acestora, se concurează reciproc, și introduc în sistemele originare propriile *inovații*, trep-

tat apărând scrieri noi considerate secrete și destinate inițiaților, iar pentru a avea autoritate și autorii lor le prezintă ca fiind rodul revelațiilor. Inițiații se împărțeau în mai multe clase, *perfectii*, cei care doreau să atingă această stare și *impurii*. Practicile lor rituale erau secrete, și cuprindeau: botezuri, mirungeri, punerea mâinilor, comuniuni sub diverse forme, agape și uniuni spirituale, mai mult sau mai puțin simbolice. Textele originare, care sunt cunoscute, nu sunt foarte explicate în acest sens. În *Pistis Sophia*, un text care aparține școlii valentinienne, se vorbește de *botezul în spirit*, *botezul cu foc*. Toate aceste rituri, la care se adăugau numeroase gesturi simbolice și formule secrete înscrise pe talismane, aveau menirea de a-l purifica și de a-l proteja pe cel ales, în *ascensiunea* sa printre cerurile vizibile și invizibile.

Condamnările și persecuțiile la care sunt supuși de autorități, dar și respingerile din partea Bisericii creștine din bazinul mediteranean și a oamenilor de cultură păgâni în secolele III și IV, au dus treptat la dispariția *multor capete ale hidrei*, rămânând în urma lor doar câteva scrieri. În Orientul mijlociu, invazia islamului a permis ca anumite grupări să subziste până în secolul al XII-lea, iar câteva doctrine gnostice, în asociere cu doctrina islamică, au dat naștere ismaelismului iranian. Maniheismul și mandeismul se manifestă în comunități mici și astăzi în Asia. În Europa, după dispariția priscilianismului (sec.V) în Spania, renașterea dualismului este constatată o dată cu apariția bogomilismului (sec.IX-X) și a catharilor albigenzi, combinată cu atracția exercitată de sectele milenariste. Această resuscitare a mișcărilor dualiste are loc pe fondul transmiterii de texte gnostice, îmbogățite cu apocrife creștine, din care s-au eliminat anumite pasaje

considerate prea violente, la care se adaugă tratate de alchimie bizantine și arabe. În Europa Occidentală, apariția textelor alchimice a dus la înflorirea operelor în acest domeniu, iar teme specifice alchimice se transformă în figuri ale *simbolurilor ascensiunii spirituale* (gnostice), gnosticismul renaște la începuturile epocii moderne în teosofiile lui Paracelsus și Van Helmont și antroposofia lui Rudolf Steiner, iar în secolul nostru în neognoze (gnoza de la Princeton, noua gnoză franceză), în această din urmă situație, mai curând în genul aparenței, decât în acela al esenței, în măsura în care neognozele se nasc dintr-o criză a cunoașterii în limitele ideii de raționalitate integrală. (F.F)

W. Völker, *Quellen zur Geschichte der christlichen Gnosis*, Tübingen, 1932; W. Till (ed.), *Koptisch-gnostische Schriften*, I, 1954; Charlotte A. Baynes (ed.), *A Coptic Gnostic Treatise*, Cambridge, 1933; R. M. Grant, *Gnosticism. An Anthology*, 1961; R. Haardt (ed.), *Die Gnosis*, Salzburg, 1967; W. Förster (ed.), *Die Gnosis*, 2 vol., Zürich, 1969-1970; W. Bousset, *Die Hauptprobleme des Gnosticismus*, Göttingen, 1907; H. Jonas, *Gnosis und spätantiker Geist*, Göttingen, 1934 și urm., cu supliment 1964-1966; Idem, *The Gnostic Religion*, Boston, 1958; G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, Hilda Stick Stroock Lectures for 1938, Jerusalem, 1941; Idem, *Das Buch Bahir*, Leipzig, 1923; Idem, *Jewish Mysticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*, New York, 1960; G. Quispel, *Gnosis als Weltreligion*, Zürich, 1951; J. Doresse, *The Secret Books of the Egyptian Gnostics*, 1960 (ediția franceză: Librairie Plon, Paris, 1958); R. McL. Wilson, *The Gnostic Problem*, 1958; R.M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity*, New York, 1959; K. Rudolph, *Die Gnosis*, 1980; Ioan P. Couliano, *Les Gnozes dualistes d'Occident. Histoire et Mythes*, Plon, 1990 și ed. rom. I. P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Nemira, 1995; Idem, Ioan P.

Couliano, *The Tree of Gnosis. Gnostic Mythology from Early Christianity to Modern Nihilism*, Harper/Collins, San Francisco, 1992 și trad. rom. *Arborele gnozei. Mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern*, Nemira, 1998, cu bogată bibliografie; Cross, *Gnosticism*, în ODCC, p. 573-574, cu bibliografie.

Gregentius

Gregentius, episcop de Tafari (Taphar) sau Tefra în Arabia. Nu ne este cunoscut cu certitudine locul nașterii. Se crede că s-a născut la Bliarès sau la Milano, după cum susțin mineele grecești. Înainte de a fi hirotonit episcop, Gregentius a trăit ca anahoret în Egipt. Este posibil să fi fost episcop al Etiopiei, iar în jurul anului 535, în vremea lui Justinian, a activat în Arabia Saudită în vederea convertirii arabilor. Este cunoscut, în special, ca autor al lucrării: *Leges Homeritarum*, în mare parte o culegere de note din diverși autori, și *Disputatio cum Herbano Judaeo*. Această a doua lucrare este o dispută publică care a avut loc în prezența regelui și a altor autorități religioase, transcrisă de Palladiu*, ucenicul lui Gregentius. În realitate, este o parte din *Viața* lui Gregentius (Labate).

Migne, PG, 86, 1, 565-784; K. Dukakes, *Μέγας Συναξαριστής πάντων τῶν ἁγίων*, Atena, 1897, 484-490 (parafrază în greacă nouă); A. Moberg, *The Book of the Himyarites*, Lund, 1924; Krumbacher, 59; J de Soyres, *Gregentius, St.*, art. în Smith-Wace, II, p. 730; E. Mangenot, *Gregentius*, DTC, 6, col. 1775-1776; A. Labate, *Gregentius*, în DECA, I, p. 1099; K. Pollmann, *Gregentius*, în LACL, p. 256.

Grigorie de Agrigent

Grigorie de Agrigent (m. 603), episcop de Agrigent (Girgenti), în Sicilia. La

vârsta de 18 ani, face un pelerinaj în Africa de Nord și în Orientul Apropiat. În Palestina, este hirotonit diacon de Patriarhul Ierusalimului. La vârsta de 31 de ani, este hirotonit episcop de Agrigent, la Roma. În urma unor acuze calomniatoare, este trimis la închisoare. Intervenind la Roma, papa Grigorie I îi recunoaște nevinovăția și este apoi primit cu cinste de împăratul Mauriciu. De la el s-a păstrat un comentariu la Ecclesiast, în 10 cărți. De asemenea, îi sunt atribuite și o serie de omilii. Grigorie a influențat dezvoltarea stilului literar bisericesc, bizantin. Viața lui a fost scrisă de Leonțiu, egumen al mănăstirii Sf. Sava din Roma (m. 688) și a fost revizuită de Simeon Metafrastul.

Migne, PG, 98, 741-1181; Leonțiu, *Viața*, în PG, 98, 549-716; Simeon Metafrastul, *Viața*, în Migne, PG, 116, 189-270; E. Merendino, *Gli inediti nella tradizione agiografica di s. Gregorio di Agrigento*, OCP, 45, 1979, p. 359-372; Bardenhewer, V, p. 105-107; Altaner-Stuiber, 1980, p. 518; C. Hole, *Gregorius*, art. în Smith-Wace, II, p. 776-777; DSp. 6, col. 919-920; Cross, *Gregory, St.*, în ODCC, p. 598; A. Amore în *Bibliotheca Sanctorum*, VII, Roma, 1966, col. 169-173, cu bibliografie; S.J. Voicu, *Grégoire d'Agrigente*, în DECA, I, p. 1099; C. Schmidt, *Gregor von Agrigent*, în LACL, p. 256-257.

Grigorie de Antiohia

Grigorie de Antiohia, patriarh al Antiohiei, între 570-593. S-a născut în Siria, în prima jumătate a sec. VI. Îmbrățișează viața de monah. Ca monah îl întâlnim la mănăstirea ortodoxă din Ierusalim, la Sinai și mai apoi la Lavra din Pharan (Sinai), unde împăratul Justin (565-578) îl numește egumen. După depunerea din treaptă a patriarhului Anastasie I, același împărat îi încredințează scaunul episco-

pal din Theopolis-Antiohia. Se dovedește a fi un intermediar abil între romani și perși, câștigând admirația acestora. În 588, este acuzat, la Constantinopol, de imoralitate de către dușmanii săi geloși pe succesul pe care îl avea. A fost apărat de Evagrie* Scolasticul (adică, avocatul) și este dezvinovățit și repus în scaun. Izbutește apoi să liniștească revolta armatei bizantine de la Litarba. Cuvântarea ținută cu acea ocazie, este consemnată de Evagrie Scolasticul. Grigorie s-a remarcat ca un bun teolog, păstrător al credinței calcedoniene și mare pacificator al tensiunilor sociale și mai ales religioase ale vremii. De la el au rămas, între altele, o omilie despre femeile purtătoare de mir (*In mulieres unguentiferas*), în care vorbește despre patimile și învierea Mântuitorului, cuprinzând citate din evangheliile, parafraze și comentarii, și alte două omilii la Botezul Mântuitorului (*De Baptismo Domini* și *In illa verba 'hic est filius meus'*). O parte din lucrările sale au fost traduse în georgiană.

Migne, PG, 88, 1847-1866; CPG, 7384; Migne, PG, 10, 1177-1189; Idem, 88, 1872-1884; idem, 88, 1884-1865; S. Haidacher, *Zu den Homilien des Gregors*, în ZKTh 25, 1901, p. 367-369; P. Goubert, *Patriarches d'Antioche et d'Alexandrie*, în REByz 25, 1967, p. 65-67; A. Battikha, *Grégoire d'Antioche*, în DECA, I, p. 1109-1100, cu bibliografie; T. Fuhrer, *Gregor von Antiochien*, în LACL, p. 257, cu bibliografie.

Grigorie Decapolitul

Grigorie Decapolitul (780/790-842), călugăr ortodox. S-a născut la Irinopolis, oraș în Decapolea Isauriei Asiei Mici. După terminarea studiilor, îmbrățișează viața de monah. Trăiește pentru o perioadă ca sihastru. La rugămintea mamei sale, se alătură comunității monahale

dintr-o mănăstire aflată în apropierea orașului natal. Monahii de aici împărtășeau idei iconoclaste. Datorită disputei care se iscă, este alungat din mănăstire. Sf. Grigorie călătorește apoi în Grecia, Sicilia, la Roma, Tesalonic și Constantinopol, unde se stabilește în timpul domniei împăratului Leon V Isaurul. Se stinge din viață în anul 842. Biograful Sf. Grigorie, Ignatie Diaconul, relatează nenumărate minuni săvârșite de el în viață, dar și după moartea sa. Moaștele sale rămân la Constantinopol, până la cucerirea acestuia de către turci (1453). Sunt salvate de un demnitar creștin, fiind cumpărate de Barbu Craiovescu și așezate la mănăstirea Bistrița din județul Vâlcea, în anul 1498, unde se află în prezent. Sf. Grigorie îi este atribuită o *istorie a convertirii unui arab*.

Migne, 100, 1199-1212; Fr. Dvornik, *La vie de saint Grégoire le Décapolite et les slaves macedoniens au IX-e siècle*, Paris, 1926; Dragoș P. Petroșanu, *Sfântul Grigorie Decapolitul din mănăstirea Bistrița-Vâlcea*, București, 1942; Patriarhia Bisericii Ortodoxe Române, *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 248-257. F. Halkin, *AnalBoll.*, 69, 1951, 393-394.

Grigorie de Elvira

Grigorie de Elvira sau Gregorius Baeticus (sec. IV), episcop de Elvira, Eliberi sau Granada, în a doua parte a sec. IV, când în Spania izbucnește criza ariană. Dacă Grigorie a acceptat sau nu formula de la Rimini din 359 este o problemă deschisă. Unii spun că el a refuzat acceptarea ei de la bun început (Cross), iar alții pun acest gest pe seama absenței

sale de la sinod (Quasten), iar o a treia tabără susține că el a fost unul din episcopii care au acceptat formula de la Rimini (Gams). Oricare ar fi fost circumstanțele, Grigorie nu apare în tabăra pro-arienilor. Ba mai mult, îl întâlnim în tabăra luciferienilor*, a celor care au refuzat comuniunea cu episcopii care au înclinat, fie și sub presiune, spre arianism; iar după moartea lui Lucifer, el devine conducătorul lor. Grigorie a decedat după anul 392, când Ieronim îl menționează ca fiind în viață, deși foarte bătrân.

Cât privește opera sa scrisă, controversele nu s-au încheiat. Ieronim face aprecieri generale, fără a indica vreun titlu precis. Cercetările de la începutul sec. al XX-lea îi atribuie lui Grigorie următoarele lucrări: *Omilii la Cântarea Cântărilor*, *Tractatus Origenis* sau *Tractatus de libris sanctarum scripturarum*, atribuit lui Origen*; *Tractatus de Arca Noe* și *De Fide*. Tratatul *De fide* are un conținut antiarian. Se pare că Grigorie a conceput acest tratat, sub formă anonimă, pentru prima dată în 360, cu scopul de a respinge erezia ariană, promovată la sinodul de la Rimini (Ariminium), iar după moartea împăratului Constans, care favoriza arianismul, el îl redactează din nou, răspunzând și unor critici venite din partea ortodocșilor. Ambele versiuni s-au păstrat. Cea dintâi sub numele lui Ambrozie*, iar a doua, al lui Grigorie* de Nazianz. La elaborarea acestui tratat, Grigorie a folosit scrieri ale lui Tertulian*, Novațian*, Ilarie*, Phoebadius*. La lucrările de mai sus se adaugă și altele, dintre care unele neautentice: *De Salomone*, păstrată sub numele lui Ambrozie și două *Fragmenta expositionis in Ecclesiasten* și *De diversis generibus leprarum*. Acest ultim tratat, interpretează alegoric textul din Levitic referitor

la lepră. Rămân sub semnul întrebării și celelalte lucrări care i-au fost recent atribuite: *libellus fidei*, *fides catholica*, *fides Romanorum*. Acestea aprofundează, mai mult decât *De fide*, teologia Duhului Sfânt și hristologia antidocetică.

În activitatea sa exegetică, Grigorie se apleacă mai mult asupra unor teme preluate din Vechiul Testament, care era mai puțin cunoscut în Occident de către credincioșii creștini. El face uz de interpretarea tipologică, prezentând datele și personajele din Vechiul Testament ca prefigurări ale personajelor noutestamentare. De aceea, se poate spune că Grigorie a știut să discearnă întreita semnificație (triplicem significatum) a textului biblic, adică sensul literal, tipologic și profetic, scrierile sale purtând amprenta celor din Orient și în special de la Alexandria. Acesta pare să fi fost și motivul care a determinat atribuirea unor scrieri ale sale lui Origen.

Migne, PL 17, 549-568; PLS 1, 352-527 (cf. 1743-1746); V. Bulhart, J. Fraipont, CCL, 69, 1967, 1-283; A.C. Vega, *España Sagrada* 55, Madrid, 1957; M. Simonetti, *Gregorio di Elvira. La fede*, Torino, 1975; J. Collantes Lozano, *San Gregorio di Elvira. Estudio sobre su ecclesiologia*, Granada, 1954; C. Vona, *Gregorio de Elvira. I Tractatus de libris sacrarum scripturarum. Fonti e sopravvivenza medievale*, Roma, 1970; F. Regina, *Il 'De Fide' di gregorio di Elvira*, Napoli, 1942; L. Collantes Lozano, *San Gregorio di Elvira. Estudio sobre su ecclesiologia*, Granada, 1954; F.J. Buckley, *Christ and Church according to Gregory of Elvira*, Roma, 1964; F. H. B. Daniell, *Gregorius Baeticus*, art. în Smith-Wace, II, p. 739-741; Cross, *Gregory of Elvira*, art. în ODCC, p. 598; Altaner-Stuiber, 1980, p. 370; Quasten, *Patrology*, IV, p. 84-89 cu bibliografie; M. Simonetti, *Gregoire d'Elvire*, în DECA, I, p. 1100-1101; E. Schulz-Flügel, *Gregor von Elvira*, în LACL, p. 257-258.

Grigorie Luminătorul

Grigorie Luminătorul (240-332), Apostolul Armeniei. S-a născut la Valarshapat, capitala provinciei Ararat în Armenia. Tradiția armeană îl prezintă ca descendent al unei familii nobile partă, tatăl său fiind Anak sau Anag, cel care, la instigarea lui Ardashir, l-a asasinat pe regele armean Chosroes I. Regele muribund poruncește uciderea întregii familii. Cu toate acestea, pruncul Grigorie este salvat și trimis la Cezareea, unde a fost crescut în credința creștină și botezat, primind numele de Grigorie. Se căsătorește și are doi fii: pe Vhartanes și Aristages (sau Rostaces), acesta din urmă fiind succesorul tatălui său la tronul patriarhal al Armeniei, funcția de patriarh sau catholicos rămânând în familie, până în vremea lui Isaac* (Sahak sau Sahag) cel Mare (m. 438). Agathangel* (Agathangelos) ne informează că Grigorie a revenit apoi în Armenia pentru a-și încreștina conaționalii. Distruge templul și altarul zeilor păgâni locali din Ash-tishat, atrăgându-și mânia lui Tiridat, care îl supune torturilor. În cele din urmă, Grigorie izbutește să-l convertească și pe rege, împreună cu familia sa și întreg poporul. Leonțiu de Cezareea îl hirotonește episcop, iar Petru de Sevaste îl întronizează episcop al Armeniei. Grigorie îi hirotonește episcopi pe cei doi fii ai săi. Aristages participă la sinodul I ecumenic de la Niceea (325). Nichifor* Calist ne informează că Grigorie ar fi făcut o călătorie la Roma în compania lui Tiridates. Spre sfârșitul vieții, el se retrage pentru a duce o viață solitară într-o peșteră din Manyea, în provincia Taran. Moare în sălbăticie. Niște păstori îi găsesc trupul și, neștiind cine era, au ridicat deasupra lui o movilă de pietre. Lui Grigorie îi sunt atribuite 33 de omilii. Se

pare, totuși, că nici una nu este autentică. La fel și imnele care sunt puse sub numele lui, nu îi aparțin. Viața lui este cunoscută din informațiile date de istoricul Agathangel, care se prezintă ca secretar al lui Tiridates. În sec. VIII, George Sirianul scrie și el viața lui Grigorie. Este posibil ca și el să fi colaborat la inventarea alfabetului armean împreună cu Mesrop*.

Metafrastes, *Vita*, în PG, 115, 941-996; BHG, 712-713e; BHO 76-80; V. Langlois (ed), *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, 2 vol., Paris, 1867-1869; P. de Lagarde, *Analecta Syriaca*, Leipzig, 1858, p. 122-128; J. M. Schmid, *Reden und Leben des hl. Gregorius des Erleuchters*, Regensburg, 1872; R.W. Thomson, *The Teaching of St. Gregory*, Cambridge, Mass., 1970; L. Davidson, *Gregorius Illuminator*, art. în Smith-Wace, II, p. 737-739; Bardenhewer, V, p. 182-185; Tixeront, *Patrologie*, p. 433-434; Cross, *Gregory the Illuminator*, în ODCC, p. 598-599, cu bibliografie succintă; S.J. Voicu, *Gregoire l'Illuminateur*, în DECA, I, p. 1107-1108; P. Bruns, *Gregor der Erleuchter*, în LACL, p. 258-259 cu bibliografie.

Grigorie cel Mare

Grigorie cel Mare (540-604), episcop al Romei, părintele papalității medievale, al patrula și ultimul dintre Doctorii latini tradiționali ai Bisericii, supranumit 'Dialogul'. S-a născut la Roma într-o familie aristocrată romană, străbunicul său fiind papa Felix II (sau III). Dintre membrii familiei sale, mama sa Silvia, Tarsilla și Aemiliana, cele două surori ale tatălui său, au fost canonizate. Grigorie* de Tours afirmă că în gramatică, retorică și logică nu era depășit de nimeni în Roma. Potrivit statutului social al familiei, el a studiat dreptul, și este numit apoi *praetor urbis*, în 573, la recoman-

darea împăratului Justin II. După moartea tatălui său, el vinde proprietățile familiei, ajutând pe săraci și se retrage din viața publică. Înființează șapte mănăstiri, șase în Sicilia și una la Roma, în casele părintești, pe muntele Scaurus, închinată Sf. Apostol Andrei, la care se retrage el însuși în anul 574. După câțiva ani de viață monahală severă, potrivit regulei Sf. Benedict*, papa Benedict I îl numește *regionarius*, unul din cei șapte diaconi ai Romei. La scurtă vreme, Papa Pelagius II îl numește apocrisiarh la curtea împăratului Tiberiu II din Constantinopol. Îndeplinește această funcție timp de șase ani (579-585), după care revine la mănăstire, unde a făcut pregătirile pentru a pleca misionar în Anglia. Nu și-a îndeplinit planul, deoarece la moartea lui Pelagiu II în 590, poporul, clerul și senatul îl aleg episcop al Romei. Urcarea pe scaunul episcopal al Romei are loc într-un răstimp nefast pentru Italia, lovită de inundații și ciumă, la care se adaugă invazia lombarzilor, cu aceștia izbutind să realizeze un pact în 592-593. Prin acest act, el evită autoritatea exarhului de la Ravena care era reprezentantul împăratului. Relațiile cu autoritățile bizantine fiind tensionate, el numește guvernatori pentru orașele din Italia, punând la dispoziție materiale de război. În acest fel, el întărește puterea politică a papalității. În plus, el afirmă supremația scaunului de la Roma și refuză să recunoască patriarhului de la Constantinopol titlul de 'Patriarh ecumenic'. În plan misionar, cel mai mare succes al său a fost convertirea Angliei. El trimite în Anglia un grup de aproximativ 40 de misionari, instruiți în propria sa mănăstire, conduși de prietenul său Augustin, care va deveni arhiepiscop de Canterbury. Totodată, intervine cu fermitate în Bisericele din Spania, Galia și Nordul Italiei, încercând să

îmbunătățească viața religioasă, dar și economică, din aceste ținuturi. Se stinge din viață în anul 604.

Grigorie a lăsat o moștenire literară deosebit de vastă. Ea dezvăluie mai degrabă o personalitate practică, decât o minte speculativă. Opera sa conține lucrări oratorice, morale și liturgice.

Lucrări oratorice: de la el avem două serii de omilii: *omilii la Evanghelii*, în număr de 40 și *omilii la Ezechiel*, 22 la număr. Dintre *omiliile la Cântarea Cântărilor* doar două sunt considerate autentice.

Lucrări morale: sub acest titlu generic includem scrierile sale cu conținut moral, *Moralia in Job* sau *Expositio in librum Job*, în 35 de cărți, un veritabil repertoriu cazuistic și de îndrumări ascetice de bogăție inestimabilă care 'popularizează tainele ascezei, dezvoltând tradițiile cele mai înalte ale exegezei biblice' (Cayré). Această lucrare a servit ca bază pentru predarea teologiei morale în evul mediu. Lucrări pastorale: *Liber regulae pastoralis*, scrisă în 591 și dedicată lui Ioan de Ravena. Este întocmită în patru cărți și tratează despre cele patru elemente principale ale preoției: a. pregătirea și mobilul sufletesc și spiritual al candidatului la preoție, pe care o definește ca 'Artă a tuturor artelor'; b. virtuțile care trebuie să-l împodobească pe preot; c. misiunea de învățător și de îndrumător al sufletelor; d. nevoia meditației și a examenului de conștiință zilnic. Datorită importanței ei, această carte a fost tradusă în grecește de patriarhul Anastasie II al Antiohiei. Acest lucru nu trebuie să ne surprindă deloc, deoarece Grigorie păstrează în acest tratat, spiritului Sf. Ioan* Hrisostom și al Sf. Vasile* cel Mare. A fost redat și în engleza veche de către regele Alfred, la sfârșitul sec. IX. *Dialogorum libri IV, De vita miraculis*

Patrum italicorum (Dialoguri despre viața și minunile Părinților italieni), concepută în patru cărți, urmând modelul patericelor răsăritene, cu scopul de a arăta binemeritata valoare și a sfinților din Italia, mai puțin cunoscuți, din timpul Bisericii nedespărțite. Dialogurile au fost traduse și în grecește, având o largă circulație mai ales în lumea monahală. În limba română ele au fost traduse din grecește la Mănăstirea Căldărușani în partea a doua a sec. al XVIII-lea. Manuscrisul pe care îl cunoaștem este o copie după original. Această copie a fost făcută tot la Căldărușani și terminată la 26 iulie 1864, după însemnarea copistului.

Lucrări liturgice. Aceasta se prezintă în forme variate, în funcție de interesul autorului. Reținem: *Sacramentarium Gregorianum*; *Antiphonarium missae*. Lui Grigorie îi aparține și cântarea liturgică, care s-a păstrat până în zilele noastre sub denumirea de muzica gregoriană. Tradiția îi atribuie și *Liturghia darurilor mai înainte sfințite*, oficiată în Biserica Ortodoxă în perioada Postului Mare. Corespondența sa a fost grupată în 14 cărți. Ea este deosebit de importantă pentru istoria Bisericii, pentru cunoașterea vieții monahale, fiind o bogată sursă de informații teologice, liturgice, istorice, psihologice și sociologice pentru vremea sa. Grigorie nu a fost o minte speculativă și se pare că a avut o oarecare reticență față de cultura laică. De aceea, el a fost acuzat de către unii teologi apuseni de sărăcirea culturii laice și a teologiei în Occident, ceea ce a dus la destabilizarea structurilor romane și la instalarea regatelor barbare (Mgr. Batiffol). Este adevărat că Grigorie nu a fost creatorul unei mentalități teologice noi în vremea sa. El a fost conștient de slăbiciunea societății sale și de aceea a stăruit în păstrarea elementelor morale din opera Fer. Augus-

tin*, având un adevărat cult pentru acesta (Cayré), deși, în ceea ce privește doctrina lui despre har și predestinație, el intervine cu îndreptări în sensul lui Prosper* de Aquitania și a sinodului de la Orange. Pentru Grigorie, Iisus Hristos este al doilea Adam, răscumpărătorul și mijlocitorul pentru noi, care prin moartea sa nedorită (*indebita mors*) ne-a împăcat cu Dumnezeu. Mântuitorul se aduce mereu pe Sine ca jertfă totală pentru noi, spălând păcatele noastre prin intrarea în umanitate. El susține purgatoriul. În ascetică și mistică, este îndatorat predecesorilor ale căror opere le-a cunoscut, în special ale lui Ioan* Cassian. De subliniat că mistica lui duce mereu la activitatea pastorală, trăitorii asceți trebuie să se dedice nu numai vieții contemplative, ci și vieții active, înțelegând prin aceasta activitatea pastorală.

Migne, PL 66, 125-203; PL 75-79; CPL 180, 224, 368, 1269, 1706, 1708-1721, 1885, 1904; CCL 140-144; Grégoire le Grand, *Morale sur Job*, t. I, Livres I-II, în SCH 32, R. Gillet, A. de Maudemaris, Paris, 1975; idem, *Morale sur Job*, Livres X-XIV, în SCH 212, A. Bocagnano, Paris, 1974; idem, *Morale sur Job*, Livres XV-XVI, în SCH 212, A. Bocagnano, Paris, 1975; idem, *Dialogues*, Tome I, Introduction, bibliographie et cartes, A. de Vogüé, în SCH 251, Paris, 1978; idem, *Dialogues*, Tome II, Livres I-III, A. de Vogüé și P. Antin, în SCH 260, Paris, 1979; idem, *Dialogues*, Tome III, Livre IV, tables et index, A. de Vogüé și P. Antin, Paris, 1980; *Thesaurus S. Gregorii Magni*, Series A, Formae, Turnhout, 1986; Grigorie cel Mare (Dialogul), *Cartea regulei pastorale*, traducere, note și comentariu, de Pr. Prof. Dr. Alexandru Moisiu, Centrul Mitropolitan, Sibiu, 1987; H. Duden, *Gregory the Great. His Place in History and Thought*, 2. vol., Londra, 1905; H.H. Howorth, *St. Gregory the Great*, Londra, 1912; M.B. Dunn, *The Style of the Letters of St. Gregory the Great*, Patristic Studies 32, Washington DC, 1931;

R.M. Hauber, *The Late Vocabulary of the Letters of St. Gregory*, Studies in Medieval and Renaissance Latin 7, Washington DC, 1938; A.J. Kinnirey, *The Late Latin Vocabulary of the Dialogues of St. Gregory the Great*, Studies in Medieval and Renaissance Latin 4, Washington DC, 1935; F. Lieblang, *Grundfragen der mystischen Theologie nach Gregors des Grossen Moralia und Ezechiel-homilien*, Freiburger Theologische Studien 37, Freiburg am Breisgau, 1934; M. Frickel, O.S.B., *Deus totus ubique simul. Untersuchungen zur allgemeine Gottgegenwart im Rahmen des Gotteslehre Gregors des Grossen*, Freiburger Theologische Studien, LXIX, 1956; E. Spearing, *The Patrimony of the Roman Church in the Time of Gregory the Great*, 1918; G. Morin, *Les véritables origines du chant grégorien*, Tournai-Mardesous, ed. a 2-a, 1912; E. H. Fischer, *Gregor der Grosse und Byzanz*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, LXVII, Kanonistische Abteilung, XXXVI, 1950, p. 15-144; W. J. Boast, *The Relations of Pope Gregory the Great with the Churches of the Roman Empire of the East*, Birmingham, 1930; P. Batiffol, *Saint Grégoire le Grand*, Paris, 1928³; K. Brazzel, *The Clausulae in the Works of St. Gregory the Great*, Studies in Medieval and Renaissance Latin Language and Literature 11, Washington D.C., 1939; R. Rudmann, *Mönchtum und kirchlicher Dienst in den Schriften Gregors des Grossen*, Roma, 1956; C. Dagens, *Saint Grégoire le Grande. Culture et expérience chrétienne*, Paris, 1977; M. Balsavich, *The Witness of St. Gregory to the Place of Christ in Prayer*, Roma, 1959; V. Recchia, *Gregorio Magno e la società agricola*, Roma, 1978; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums* 2, Tübingen, 1933; Bardenhewer, V, p. 284-301; Cayré, II, p. 230-249; Tixeront, *Patrologie*, p. 481-487; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 318-321; J. Barmby, *Gregorius* (51), art. in Smith-Wace, II, p. 779-791; R. Gillet, *Dict. sp.*, VI, 1967, col. 872-910, cu bibliografie bogată; Cross, *Gregory I, St.*, art. in ODCC, p. 594-595; Altaner-Stuiber, 1980, p. 466-472, cu biblio-

grafie bogată; R. Godding, *Bibliografia di G. (1890-1989)*, Roma, 1990; V. Recchia, *Grégoire le Grand*, în DECA, I, p. 1101-1107, cu bibliografie; M. Fiedrowicz, *Gregor I. der Große*, în LACL, p. 259-262 cu bibliografie.

Grigorie de Nazianz

Grigorie de Nazianz (329-389), unul dintre 'părinții capadocieni', numit 'teologul'. S-a născut într-o familie aristocratică la Arianz, în partea de sud-vest a Capadociei, în vecinătatea cetății Nazianz, unde familia sa avea proprietăți, iar tatăl său era episcop. Mama sa, Nona, se trage dintr-o familie creștină. Tatăl său, Grigorie, aparținea sectei hypsistarienilor*. Sub influența soției sale Nona, el se încreștinează și devine episcop de Nazianz. Deși a fost un stâlp al ortodoxiei, Grigorie, tatăl Sf. Grigorie, iscălește crezul de la Ariminium, din respect față de împăratul Constantius, (360). El a participat mai apoi și la hirotonia Sf. Vasile* la Cezareea, și s-a opus încercărilor împăratului Valens (371) de a răsturna ortodoxia în favoarea arianismului. Scapă de pedeapsa cu exilul, împreună cu Sf. Vasile, pentru opoziția sa. A slujit ca episcop timp de 45 de ani și a decedat în anul 374. Sf. Grigorie crește într-un mediu creștin de înaltă ținută, educația primară primind-o în sânul familiei. Își continuă studiile la Cezareea Capadociei, unde urmează cursurile de retorică împreună cu Sf. Vasile, de care îl va lega o trainică prietenie. Continuă apoi studiile la Alexandria, iar de acolo se îndreaptă spre Atena, unde rămâne o perioadă de 8-9 ani. Despre șederea și studiile la Atena ne vorbește el însuși în lucrările sale autobiografice: *Despre viața sa* și apoi în *Necrolog la moartea Sf. Vasile* (381). Părăsește Atena în jurul

anului 357 și se întoarce acasă. Primește taina Sf. Botez. După acest important eveniment din viața sa, primește invitația Sf. Vasile de a-l vizita la mănăstirea pe care el o înființase pe malul râului Iris în Pont. Aici rămâne o perioadă destul de lungă și probabil s-ar fi stabilit în acest loc, dacă nu ar fi fost chemat de tatăl său să revină acasă pentru a-i da ajutor în activitatea sa pastorală. În perioada șederii la Iris, el îl ajută pe Sf. Vasile la redactarea *Filocaliei*. Îndrăgește foarte mult viața monahală și dorea să devină monah. Chemarea tatălui și a credincioșilor din Nazianz îi zădărnicește planul. Revenit acasă, este hirotonit preot de către tatăl său, împotriva voinței sale, probabil la sărbătorile Crăciunului din anul 361. Ca gest de revoltă față de hirotonirea oarecum forțată, considerată de el 'un act de tiranie', pleacă din orașul natal și se retrage din nou în Pont, la prietenul său Vasile. De aici revine, este posibil la rugămintele tatălui său, având o nouă înțelegere a preoției și a responsabilităților preoțești, dedicându-se muncii de administrare a episcopiei, cât și grijii pastorale față de credincioși. Cu această ocazie, el ține o cuvântare, *Apologeticus de fuga*, despre fuga sa, încercând să explice plecarea subită de după hirotonie, afirmând că nu era pregătit pentru o taină atât de mare ca preoția. Această cuvântare (*Orat.2*) este în realitate un adevărat tratat despre preoție a cărui influență se face simțită în *Cele șase cărți despre preoție* ale Sf. Ioan* Hrisostom, iar prin traducerea în latină, în *Regula Pastorală* a lui Grigorie* I. În 371, împăratul Valens împarte provincia Capadociei în două: Capadocia Prima și Capadocia Secunda. Cezareea, unde fusese hirotonit Sf. Vasile ca episcop, a devenit capitala Capadociei Prima, iar Tyana, unde Antim se afla episcop, capi-

tală a Capadociei Secunda. Antim își extinde jurisdicția, preluând o serie de episcopii, incluse în jurisdicția Sf. Vasile, și pretinzând titlul de mitropolit. Pentru a contracara pretențiile acestuia, Sf. Vasile îl hirotonește pe Sf. Grigorie episcop de Sasima, un orașel lipsit de orice viață și importanță teologică și culturală. O descriere a acestei localități o găsim în poemul *De Vita sua* al Sf. Grigorie: 'Pe un drum mult circulat al Capadociei, în punctul unde se împarte în trei, se află un loc de popas, unde nu există nici apă, nici iarbă și nici vreun semn de civilizație. E un sătuc înspăimântător și de nesuferit. Pretutindeni nu întâlnești decât praf, gălăgie, căruțe, urlete, gemete, funcționari mărunți, instrumente de tortură, lanțuri. Populația întreagă e formată din străini și călători. Aceasta a fost biserica mea din Sasima' (*Carm.*, XI, 439-446). Din această scurtă descriere înțelegem de ce Grigorie nu va pune niciodată piciorul în acest oraș, rămânând în continuare la Nazianz, pentru a-și ajuta tatăl. După moartea tatălui său în 374, el preia scaunul episcopal de Nazianz, însă nu pentru multă vreme, deoarece se retrage, după numai un an, la Seleucia în Isauria, dedicându-se vieții contemplative. Liniștea după care tânjea îi este însă întreruptă în 379, când un grup de credincioși ortodocși îl solicită să vină la Constantinopol pentru a reorganiza Biserica de aici, persecutată și distrusă de o serie de împărați și arhiepiscopi arieni. Grigorie acceptă această invitație și timp de doi ani se dedică trup și suflet organizării Bisericii din Constantinopol, devenind o personalitate de prim rang a cetății. Una din rudele sale apropiate îi dăruiește o casă, pe care Grigorie o amenajează și o sfințește, cu hramul Anastasia, Învierea. În această biserică, el va ține cele cinci omilii despre dumnezeirea Logosului.

Aceste cinci *Cuvântări teologice* îi vor aduce mai târziu numele de 'Teologul'. În anul 380, împăratul Teodosie își face intrarea triumfală în Constantinopol. Ortodocșii își reprimesc vechile lor proprietăți, iar Grigorie, pentru activitatea, meritele sale deosebite în lupta contra ereticilor, este instalat în scaunul patriarhal în biserica Sf. Apostoli, împăratul însuși conducând procesiunea. Sinodul II ecumenic, care s-a deschis în mai 381, confirmă alegerea lui Grigorie ca episcop de Constantinopol și este instalat de Meletie al Antiohiei. Decesul neașteptat al lui Meletie, îl aduce pe Grigorie în prim plan, fiind numit președintele sinodului. Acest lucru a fost făcut în virtutea canonului 3 al acestui sinod, care acorda scaunului de Constantinopol un primat de onoare, dar și pentru prestigiul de care el se bucura, ceea ce nu a fost pe placul episcopilor din Egipt și din Macedonia, care au protestat, considerând numirea lui ca fiind necanonică, motivând acest lucru prin faptul că el era deja episcop de Sasima, și apoi, pentru că nu s-a așteptat sosirea lor pentru a se face această numire. Protestul acestora a avut loc la instigația papei Damasus*, care ducea o politică duplicitară față de Biserica de Răsărit. Pe de o parte, îi sprijinea pe alexandrini, în timp ce pe meletieni îi privea cu suspiciune. Dezgustat, Grigorie demisionează și, după ce ține o cuvântare în biserica din Constantinopol, părăsește capitala și revine la Nazianz, în Capadocia, în 381. Conduce câțva timp treburile episcopiei din Nazianz și apoi îl hirotonește pe Eulalius ca episcop de Nazianz, iar el se retrage în orașul natal, Arianz. Aici își petrece ultimii ani din viață în meditație, studiind și scriind poezii. Se stinge din viață în anul 389/390.

Moștenirea sa literară este deosebit de vastă, fără însă a fi și prolifică. De la el nu avem nici un comentariu biblic și nici un tratat dogmatic concis. Cu toate acestea, elementele scripturistice și cele dogmatice se află în miezul scrierilor sale. Opera sa a fost redactată în proză sau în versuri și cuprinde: *Cuvântări*, *Poeme* și *Scrisori*.

I. *Cuvântările* sau *discursurile* sale, în număr de 45, se împart după conținut în: *Cuvântări dogmatice*; *Cuvântări la sărbători mari*; *Necrologuri*; *Panegirice* sau *Haghiografice* și *Cuvântări ocazionale*. Cuvântările îl dezvăluie ca orator desăvârșit, profund cunoscător al principiilor retoricii, pe care și le-a însușit la Atena de la Himerius, Prohaeresius și sofistul Polemon. Ele aparțin perioadei de vârf a activității sale, între anii 379-381, când, în calitate de episcop al Constantinopolului, a putut atrage atenția întregii lumi asupra adevărului credinței ortodoxe. Impactul cuvântărilor Sf. Grigorie a fost deosebit de mare. Ele au început a fi studiate în școlile de retorică și traduse în diverse limbi: latină, siriacă, armeană, slavonă, georgiană, arabă și etiopiană. În latină, Rufin de Aquileia traduce nouă cuvântări în 399/400. Totodată, ritmul poetic al prozei lui Grigorie a pătruns mai apoi și în imnografia bisericească. a. *Cuvântările dogmatice* cele mai importante sunt cinci la număr, autorul însuși numindu-le: *Cuvinte teologice*. Ele au fost ținute în anul 380, la Constantinopol, în capela Învierii, fiind îndreptate împotriva eunomienilor și a macedonienilor. Acestor *Cuvântări*, Sf. Grigorie le datorează numele de 'Teologul'. Deși tonul acestor cuvântări este polemic, în esență ele nu însumează doar o expunere clasică a credinței niceene, dar și o precizare punctuală a doctrinei trinitare. Fiecare dintre cele cinci cuvân-

tări teologice dezvoltă teme independente, deși nu fără legătură între ele. Prima cuvântare poate fi considerată ca o introducere și elaborare de principii fundamentale pentru adevărata teologie. Cine poate să teologhisească, modul în care trebuie expusă teologia, ce atitudine trebuie să avem față de adversarii noștri eretici și, bineînțeles, care subiecte pot fi abordate cu folos și care trebuie privite cu deosebită circumspecție, întrucât cunoașterea lor nu aparține lumii de aici, ci celei de dincolo. Profesorul de teologie, spune el, trebuie mai întâi să practice virtutea. A doua cuvântare se ocupă cu *theologia*, în sensul strict al cuvântului, dezvoltând temele cheie ale acesteia: existența, natura și attributele lui Dumnezeu, în măsura în care ele pot fi cunoscute și definite, căci Dumnezeu nu poate fi cunoscut pe cale rațională (împotriva lui Eunomiu). Despre Dumnezeu se poate cunoaște cu certitudine că El există; dar ce este El în Sine Însuși, depășește posibilitatea noastră de cunoaștere. De aceea, în timp ce Îl vede pe Dumnezeu, teologul nu poate exprima natura Lui în cuvinte și nici să o înțeleagă. Chiar inteligențele superioare ale îngerilor nu Îl pot cunoaște pe Dumnezeu în Sine. Existența lui Dumnezeu poate fi dovedită cel mai bine prin intermediul lumii create. De aici putem ști că există o cauză creatoare și pronietoare, așa cum sunetul unui instrument dă mărturie despre existența celui care l-a făcut și a celui care cântă. Că Dumnezeu există, putem ști, dar ce este El, care este natura Lui, unde este și unde a fost înainte de întemeierea lumii, acest lucru depășește posibilitatea noastră de cunoaștere. Infinitul nu poate fi definit. Îi putem da doar attribute negative, fiindcă natura esenței divine este dincolo de înțelegerea umană. Cauza inabilității noastre de a-L cunoaște pe

Dumnezeu rezidă în unirea sufletului cu trupul, acesta din urmă împiedicând sufletul să se ridice peste lucrurile sensibile. În profunda lui milostivire față de slăbiciunea noastră, Dumnezeu se numește pe Sine în Sfânta Scriptură, cu nume din lumea sensibilă. Teologul poate folosi aceste numiri ca trepte spre cunoașterea adevărată a lui Dumnezeu. Cuvântarea a treia intră în tema propriu-zisă a teologiei și tratează despre deoființimea celor trei Persoane divine, în special despre dumnezeirea Logosului și deoființimea Logosului cu Tatăl, iar a patra, respinge obiecțiile aduse de arieni dumnezeirii Fiului, făcând uz de texte scripturistice. În cele din urmă, cuvântarea a cincea afirmă dumnezeirea Sf. Duh împotriva ereticilor macedonieni. Sf. Duh este a treia Persoană a Sf. Treimi, existând, nu prin naștere, ci prin purcedere. În același context al teologhisirii, trebuie evaluate și cuvântările 20 și 32, care se ridică împotriva maniei de a se angaja în dispute teologice a constantinopolitanilor. Cuvântarea 20 definește mai detaliat învățătura trinitară.

b. Cuvântările 4 și 5 reprezintă un atac virulent la adresa împăratului Iulian Apostatul, pe care Sf. Grigorie l-a cunoscut în timpul studiilor la Atena. Se pare că au fost scrise după moartea lui Iulian (363), însă nu au fost niciodată ținute în public. Ele argumentează superioritatea creștinismului față de păgânism și critică în mod necruțător faptele lui Iulian Apostatul. Intransigența și asprimea, predominante în aceste cuvântări, reduc valoarea lor istorică (Quasten).

c. Cuvântările panegirice și haghiografice, spre deosebire de cele dogmatice, sunt, din punct de vedere artistic, creații de largă respirație, în care acuratețea credinței ortodoxe este alăturată suflului retoric clasic. În esență, multe dintre

aceste cuvântări au un caracter liturgic, fiind ținute cu ocazia unor sărbători împărătești (Crăciun, Bobotează, Paști, Rusalii etc.) sau la sărbătorirea unor sfinți (Macabei, Sf. Ciprian de Cartagina, Sf. Atanasie etc.). La acestea se adaugă cuvântările funebre sau cuvântările necrologuri (la moartea tatălui său, a fratelui său Caesarius, a surorii sale Gorgonia, sau a prietenului său Sf. Vasile cel Mare), importante documente istorice și biografice. De altfel, Grigorie este cel care a creat acest gen literar în literatura patristică, modelele sale fiind laudele - encomia din literatura păgână (Coman).

d. Cuvântările ocazionate de diferite evenimente din viața sa, sunt surse documentare, conținând informații despre autor, despre momentele care le-au cauzat și, ceea ce este deosebit de important, ne introduc în atmosfera, în starea de spirit și tensiunea duhovnicească care le-au învăluit. Este vorba aici de *Cuvânt de apărare pentru fuga sa din Pont* sau *Despre fugă* (*Apologeticus de fuga*); *Cuvântările* 9, 10 și 11 legate de alegerea și numirea sa ca episcop, în 371; *Cuvântarea* 36 ținută cu ocazia numirii sale ca episcop de Constantinopol; *Cuvântarea* 42 rostită în fața celor 150 de episcopi adunați la sinodul II ecumenic și a credincioșilor săi, după demisia sa din funcția de episcop de Constantinopol în 381.

II. *Opera poetică*, elaborată în timpul retragerii sale la Arianz, a angajat un efort susținut și o dăruire remarcabilă din partea Sf. Grigorie, ea fiind deosebit de extinsă și variată în conținut, peste 400 de poeme însumând aproximativ 16.000 de versuri. În poemul *In suos versus* autorul prezintă motivele principale care l-au determinat să adopte poezia ca mijloc de exprimare a credinței creștine și a propriilor sale sentimente: să dove-

dească în primul rând că, în ceea ce privește conținutul și menirea ei, cultura creștină nu este cu nimic mai prejos de cea clasică păgână; să facă mai ușor accesibilă credința creștină celor tineri, prezentându-le dogmele prin dulceața artei poetice, sau să îi combată pe eretici, în special pe apolinariști, care făceau uz de poezie în propaganda lor. Poemele sale autobiografice: *De vita sua*, poem considerat a fi cea mai mare realizare autobiografică din întreaga literatură greacă (Quasten); *Querela de suis calamitatibus*; *De animae suae calamitatibus lugubre* sau *Carmen lugubre pro sua anima*, dezvăluie, cu deosebită tărie și nedisimulat, zbuciumul lăuntric al unui suflet cu adevărat creștin, încât ele pot fi comparate cu *Confesiunile* Fer. Augustin* (Quasten). După conținutul ei, opera poetică a lui Grigorie este împărțită în: *poeme teologice* și *poeme istorice*. La rândul lor, acestea se subîmpart astfel: cele *teologice*, în *poeme dogmatice* și *poeme morale*, iar cele *istorice*, în total 206 poeme, în *poeme personale* (*Poemata de seipso*) și *poeme despre alții* (*Poemata quae spectant ad alios*). La acestea se adaugă o serie de *epigrame* și *epitafe*. Poemele *dogmatice*, 38 la număr, tratează despre Sf. Treime, despre lucrarea creatoare a lui Dumnezeu, Providența divină, Căderea omului, Întruparea Mântuitorului, genealogia, minunile și parabolele Mântuitorului și despre cărțile canonice ale Sf. Scripturi. Părerile privind valoarea operei poetice a Sf. Grigorie nu sunt unanime în ceea ce privește originalitatea și noutatea ei. Keydell subliniază precumpănitor caracterul ei original, în timp ce Werhahn se străduiește din răspuțeri să dovedească faptul că Grigorie a folosit din abundență izvoare filosofice platoniciene, stoice și literare păgâne. Versul său are rădăcini adânci în

tradiția clasică, însă produsul final pe care Sf. Grigorie l-a lăsat moștenire poartă amprenta de neconfundat a unui spirit creator creștin.

III. *Corespondența* Sf. Grigorie este, la rândul ei, deosebit de bogată și variată. S-au păstrat 245 de scrisori, scrise aproximativ în aceeași perioadă cu opera sa poetică, adică, în perioada de retragere la Arianz. Interesant de știut faptul că Sf. Grigorie este primul autor grec care a publicat o colecție de scrisori (Quasten). El face acest lucru la cererea lui Nicobulus, nepotul surorii sale Gorgonia. Pentru Sf. Grigorie corespondența era un lucru serios, un mijloc important de comunicare. De aceea, nu trebuie să ne mire faptul că la el întâlnim chiar o *teorie a epistolografiei*, în sensul că Sf. Grigorie fixează caracteristicile principale ale unei scrisori bune: concizia, claritatea, grația și simplitatea (*Ep.* 51 și 54). Temele abordate, în scrisorile sale, sunt variate: dogmatice, morale, ocazionale. Deși corespondența sa nu s-a ridicat la nivelul importanței și popularității corespondenței Sf. Vasile* cel Mare, cercul destinatarilor fiind restrâns la prieteni și rubedenii, trebuie subliniat rolul major pe care o are pentru teologie. Este suficient să amintim aici scrisorile adresate preotului Cledoniu (101 și 102) sau cea către Nectarie (202), toate îndreptate împotriva apolinarismului. Sinodul de la Efes (431) a preluat un paragraf din scrisoarea 101, iar cel de la Calcedon (451), întreaga scrisoare.

Sf. Grigorie îi mai este atribuită și o tragedie, *Hristos suferind*, care însă aparține unui autor byzantin încă neprecizat din sec. XI sau XII.

Testamentul Sf. Grigorie, redactat în 381 la Constantinopol, prin care lasă toată averea sa pe seama Bisericii din Nazianz, rămâne o mărturie clară a iubirii pe care

el a avut-o față de Hristos și Biserica Sa și față de cei năpăstuiți.

O analiză atentă a teologiei Sf. Grigorie va releva dependența gândirii sale de cea a Sf. Vasile cel Mare. Acest lucru nu îl face însă un simplu imitator. Dimpotrivă, deslușim în gândirea sa teologică un marcant progres în mănuierea terminologiei teologice, în exprimarea și adâncirea formulelor dogmatice, ceea ce ne face să credem că Sf. Grigorie a văzut teologia ca pe o știință adevărată. În repetate rânduri, el prezintă în lucrările sale, în mod explicit, natura teologiei, iar în cele cinci *Cuvântări teologice* și mai apoi în cuvântările înrudite, 20 și 32, avem adevărate 'discursuri despre metodă', o elaborare metodologică în adevăratul sens al cuvântului. Filosofarea despre Dumnezeu, susține Sf. Grigorie, nu aparține tuturor, 'ci celor ce s-au străduit și au fost învățați în contemplație și, înainte de aceasta, celor ce au fost curățiți în suflet și în trup, sau cel puțin se curățesc într-o anumită măsură' (*Cuv.* I, 3), iar ea se face între anumite limite, începând cu cele ce ne sunt apropiate și în măsura în care ascultătorul este deprins să le înțeleagă și are puterea de a face aceasta. Pe Dumnezeu trebuie să-L pomenim mai des decât respirăm, potrivit cuvântului: 'să se cugete ziua și noaptea' (Psalmul 1, 2) și 'să se binecuvinteze Domnul în toată vremea' (Psalmul 33, 1), însă totuși cu precauție și nu oriunde și oricând, întrucât 'orice lucru își are vremea lui' (Ecclesiast 3, 1).

Cât privește cunoașterea lui Dumnezeu, Sf. Grigorie se înscrie pe linia marilor capadocieni. Legea naturii și privirea noastră asupra lumii ne dezvăluie că Dumnezeu există și că este cauza făcătoare și susținătoare a întregii creații (*Cuv.* 2, 6). Privirea, îndreptându-se spre cele văzute și armonios stabilite și tot-

odată în mișcare și mișcate și purtate în chip nemișcat, deduce din cele văzute și astfel rânduite pe Autorul lor. Nimeni însă nu știe ce este Dumnezeu în natura și în ființa sa. Acestea vor fi cunoscute când mintea și rațiunea se vor uni cu ceea ce le este înrudit, iar chipul se va urca spre arhetipul spre care tânjește (*Cuv. 2, 17*).

La începutul teologiei trebuie să îl punem pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh; Întâiul să ne fie binevoitor, al Doilea să ne ajute, iar al Treilea să ne inspire sau, mai bine zis, să ne arate din unica dumnezeire luminarea cea una, distinctă în chip unitar, unită în chip distinct. Prin aceasta, Sf. Grigorie pune învățătura despre Sf. Treime ca piatră de temelie a credinței în Dumnezeu. De altfel, el ni se dezvăluie ca un adevărat teolog al Sf. Treimi, întrucât el este cel care a stabilit definitiv și cel dintâi, raporturile dintre persoanele Sf. Treimi și specificul fiecăreia: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt au în comun ființa, necrearea și dumnezeirea; Fiul și Sf. Duh au în comun faptul că sunt din Tatăl, iar ca attribute specifice: Tatăl posedă nenașterea (*ἀγεννησία*), Fiul nașterea (*γέννησις*), iar Duhul Sfânt purcederea (*ἐκπόρευσις* sau *ἐκπεμψις*). Hristologia Sf. Grigorie este deosebit de avansată, câștigând recunoaștere din partea Sinoadelor de la Efes (431) și de la Calcedon (451). El susține unitatea persoanei în Hristos. În Hristos sunt două naturi, Dumnezeu și Om, întrucât în El există un suflet și un trup. Prin întrupare, Hristos nu a devenit doi, ci unul din doi. Unirea celor două firi în El a avut loc nu după har, ci după esență (*κατ' οὐσίαν*). De aceea, Fecioara Maria este Născătoare de Dumnezeu.

Acceasi acuratețe și conciziune în exprimare le întâlnim și în ceea ce privește pnevmatologia. Sf. Grigorie este cel dintâi care exprimă fără ezitare dumnezeirea

Duhului Sfânt. Încă în anul 372, el afirmă clar, într-o predică publică, că Sf. Duh este 'Dumnezeu' și că acest adevăr nu trebuie ținut ascuns: 'Cât timp vom ține ascunsă lumina sub obroc și vom reține altora cunoașterea deplină a dumnezeirii (Duhului Sfânt)', se întreba el (*Cuv. 12, 6*). Cuvântarea a cincea, dedicată Sf. Duh, articulează structura de bază a învățaturii despre Duhul Sfânt, pornind de la afirmarea consubstanțialității Acestuia cu Tatăl și cu Fiul. 'Dumnezeirea e neîmpărțită ... e ca o unică lumină în trei sori ce se penetrează reciproc, fără să se contopească. Când privim la dumnezeire, la cauza primă, la principiul unic (la monarhie), apare în cugetarea noastră unitatea ei. Iar când privim la Cei în care este dumnezeirea, la Cei care ies din cauza primă în mod netemporal, fiind din ea și din aceeași slavă, cei închinați sunt Trei' (*Cuv. 5, 14*). Soteriologia Sf. Grigorie se centrează în jurul ideii de satisfacție, în sensul că Hristos s-a făcut pentru noi păcatul însuși și blestemul însuși, într-atât s-a smerit. Păcatul este cel care realizează deosebirile dintre oameni. Deși, la început, oamenii au fost liberi și egali, păcatul a efectuat diferențierile sociale: 'Privește la egalitatea de la început, nu la împărțirea de mai de pe urmă; ia seama, nu la legea celui mai puternic, ci la aceea a Creatorului. Dă ajutor firii, după putere, cinstește vechea libertate, rușinează-te de tine însuși, acoperă cu neamul tău necinstea...' (*Cuv. 14, 26*).

Sf. Grigorie rămâne în istoria literaturii și a gândirii creștine ca scriitor și gânditor de prim rang, fiind considerat nu numai 'Teologul', ci și un adevărat 'Demostene creștin' al vremii sale. Opera sa a avut un impact deosebit asupra teologiei răsăritene; lucrările sale fiind traduse în repetate rânduri în diverse limbi orien-

tale (siriacă, armeană, coptică, etc.). Cu timpul, la operele sale au fost redactate scholii, cele mai importante fiind scholiile lui Ilie din Creta (sec. X). Chiar dacă el nu a scris o *summa* sau un *tratat* complet de teologie cu intenția de a epuiza tematica teologiei, cuvântările sale și mai ales cele cinci *Cuvântări teologice*, elaborează pe deplin scheletul vital al învățaturii ortodoxe clasice despre Dumnezeu și despre Sf. Treime. Cât de importante au fost opera și gândirea sa o dovedește faptul că, în momentele de mare răscruce și frământare din istoria creștinismului, marii căutători ai vremii au încercat să-l readucă în prim plan ca stâlp al credinței. Astfel, în perioada Renașterii, Aldus Manutius face o selecție din opera sa poetică și o publică în vol. 3 din *Poetae Christiani Veteres* (Veneția, 1504), iar în timpul Reformei, erudiții protestanți de la Basel realizează publicarea unei prime ediții complete: J. Billius, *Opera omnia*, Paris, 1609-1611. Nici benedictinii nu se lasă mai prejos. În sec. XVIII, ei publică întreaga operă (Paris, 1778-1840), care va fi retipărită în Migne. Totodată, el a avut o serie de admiratori printre marile personalități ale Apusului: Erasmus, Melancton, Edward Gibbon și J. H. Newman.

Migne, PG, 35-38; CPG, 3030-3125; traducerea în latină a lui Rufin: A. Engelbrecht, *Tyranni Rufini Orationum Gregorii Nazianzeni novem interpretatio*, CSEL, 46, 1910; A. J. Mason, *The Five Theological Orations of Gregory of Nazianzus*, Cambridge, Patristic Texts, Cambridge, 1899; trad. în franceză: Paul Gallay, *Grégoire de Nazianze, Les discours théologiques*, Paris, 1943; Grégoire de Nazianz, *La Passion du Christ*, A. Tuilier, în SCH 149, Paris, 1969; Grégoire de Nazianz, *Lettres théologiques*, P. Gallay, în SCH 208, Paris, 1974; Grégoire de Nazianz, *Discours 1-3*, J. Bernardi, în SCH 247, Paris, 1978; Grégoire de Nazianz,

Discours 27-31 (Discours théologiques), P. Gallay, în SCH 250, Paris, 1978; Grégoire de Nazianz, *Discours 20-23*, J. Mossay, în SCH 270, Paris, 1980; Grégoire de Nazianz, *Discours 24-26*, J. Mossay, în SCH 284, Paris, 1981; Grégoire de Nazianz, *Discours 4-5. Contre Julien*, J. Bernardi, în SCH 309, Paris, 1983; în rom.: Pr. Gh. Tilea și Nicolae I. Barbu, *Sf. Grigorie de Nazianz, Cele cinci Cuvântări despre Dumnezeu*, Curtea de Argeș, 1947; Ale Celui între Sfinți Părintelui nostru Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări teologice*, trad. din lb. greacă, introducere și note de Preot Dr. Academician, Dumitru Stăniloae, Editura Anastasia, 1993; C. Truzzi, *San Gregorio di Nazianzo. Discorso funebre in onore di San Cesario di Nazianzo, medico*, Trad. ital. cu text grec, Reggio Emilia, 1998; R. Palla, *Gregorio di Nazianzo, "Sulla virtù" carmi esametrici [1, 2, 9 A/B]*, Introduzione di C. Crimi e R. Palla. Testo critico e trad. ital. di R. Palla. Commento di M. Kertsch. Appendici a cura di C. Crimi, J. Guirau e R. Palla, Pisa, 1999; texte alese din poezii și scrisori în rom.: I. Coman, *Geniul Sf. Grigorie de Nazianz*, București, 1937; Idem, *Tristețea poeziei lirice a Sf. Grigorie de Nazianz*, București, 1937; P. Gallay, *La vie de Saint Grégoire de Nazianze*, Lyon, 1943; Idem, *Langue et style de S. Grégoire de Nazianze dans sa correspondance*, Paris, 1933; Idem, *Grégoire de Nazianze*, Paris, 1959; F. Lefherz, *Studien von Gregor von Nazianz*, Bonn, 1958; M.M. Hauser-Meury, *Prosopographie zu den Schriften Gregors von Nazianz*, Bonn, 1960; L.F.M. De Jonge, *De S. Gregorii Nazienzi carminibus*, Amsterdam, 1910; Michele Pellegrino, *La poesia di S. Gregorio Nazianzno*, Milano, 1932; F. Lefhertz, *Studien zu Gregor von Nazianz*, Bonn, 1958; T. Špidlik, *Grégoire de Nazianze*, Roma, 1971; H. Althaus, *Die Heilslehre des hl. Gregor von Nazianz*, Münster, 1972; M. Kertsch, *Bildersprache bei Gregor von Nazianz*, Graz, 1978; F. Trisoglio, *Gregorio di Nazianzeno, Il messaggio spirituale di un teologo, di un poeta precursore delle ansie moderne*, Tielle Media, Roma, 1999; Cayré, I, p. 404-411;

Bardenhewer, III, p. 162-188; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 177-185; Tixeront, *Patrologie*, p. 227-230; Altaner-Stuiber, 1980, p. 298-303, cu bibliografie; J. Rousse, *Grégoire de Nazianze* (14), în *Dict. Sp.*, VI, 1967, col. 932-971, cu bibliografie; Quasten, III, p. 236-254, cu bibliografie; J. Gribomont, *Grégoire de Nazianze*, în *DECA*, I, p. 1108-1111; A.C. Way, P.O. Kristeller, F.E. Cranz, *Catalogus translationum et commentariorum* 2, Washington DS, 1971, p. 43-192; F. Trisolgio, *San Gregorio Nazianzeno, Bibliografia 1966-1993*, în *Lustrum* 38, 1996 - ; C. Hartmann, *Gregor von Nazianz*, în *LACL*, p. 262-266, cu bibliografie.

Grigorie de Nisibe

Grigorie de Nisibe, mitropolit de Nisibe, originar din Kashkar. Profesează la Arbela, apoi în localitatea natală unde întemeiază o școală. Este numit mitropolit de Nisibe de către patriarhul Sabrișho (596-604). Întrucât îl excomunică pe Hannana din Abiadene, este obligat să părăsească acest oraș și se reîntoarce la Kashkar, unde decedează. A scris o serie de cărți, printre care și o *istorie* sau *cronică bisericească*.

Duval, p. 204-205, 224.

Grigorie de Nyssa

Grigorie de Nyssa (335-395), episcop de Nyssa, unul din marii părinți capadocieni, alături de fratele său Sf. Vasile* cel Mare și Sf. Grigorie* de Nazianz. Dacă Sf. Vasile cel Mare era considerat 'om de acțiune', iar Sf. Grigorie de Nazianz, 'teologul', Grigorie de Nyssa a fost supranumit 'filosoful și misticul', subliniindu-se prin aceasta contribuția specifică pe care el a adus-o la promovarea credinței creștine. S-a născut în jurul anului 335, în Cezareea Capadociei, fiind

mai tânăr decât Sf. Vasile. Educația elementară îi este făcută în familie, sub atenta observație a lui Vasile, fratele său mai mare, și a surorii sale, Macrina. Își desăvârșește educația sub îndrumarea lui Libaniu și a altor personalități de seamă ale vremii. Datorită atmosferei din familie, Grigorie îndrăgește Biserica și ajunge până la treapta de citeț. Cu toate acestea, el nu se angajează dintru început într-o carieră religioasă și devine profesor de retorică. Totodată, își întemeiază o familie, căsătorindu-se. Datorită morții neașteptate a soției sale Teodora, și în urma sfaturilor date de fratele său, Vasile, și ale prietenului său, Grigorie de Nazianz, el se retrage la mănăstirea întemeiată de Vasile pe malul râului Iris, în Pont. Rămâne aici timp de 10 ani, când este numit episcop de Nyssa, o localitate mică, fără prea mare însemnătate politică, aflată în jurisdicția mitropolitană a Cezareei, unde activa Vasile, fratele său. (Există și părerea potrivit căreia Grigorie a fost episcop căsătorit, iar soția lui a murit în timp ce el era deja episcop de Nyssa. Această părere se bazează pe scrisoarea 197 a Sf. Grigorie de Nazianz, în care acesta vorbește despre soția Sf. Grigorie de Nyssa, mângâindu-l pentru pierderea ei. Scrisoarea ar data de prin anul 385. În acest caz, se ridică întrebări cu privire la perioada de 10 ani pe care i-ar fi petrecut, înainte de hirotonirea întru episcop, la mănăstirea fratelui său, de pe râul Iris, în Pont). Deși a fost făcut episcop împotriva propriei sale voințe, el nu a dezamăgit pe cei care și-au pus încrederea în el. Spre deosebire de Grigorie de Nazianz, care nu s-a dus niciodată la Sasima, unde fusese numit episcop tot de Sf. Vasile, el merge la Nyssa și rămâne acolo, deși se pare că nu a fost un bun administrator, om de acțiune sau politician abil. Cel puțin așa ne dau de înțeles

dușmanii săi, ereticii arieni, care nu au ezitat să țină un sinod la Nyssa, în 376, depunându-l în absență. El revine în scaun după moartea împăratului Valens, susținătorul arienilor, fiind primit triumfal de credincioșii săi (vezi *Ep.* 6), ceea ce ne face să credem că părerile negative ale ereticilor arieni erau mijloace de denigrare. După moartea lui Vasile, Grigorie rămâne unul din cei mai autorizați apărători ai ortodoxiei în Asia Mică. În 379 participă la sinodul de la Antiohia, care îi încredințează misiunea de inspector bisericesc în Pont, Palestina și Arabia. Este apoi ales mitropolit de Sevasta, în Armenia, unde a fost ținut, spune el, 'ca într-o robie babilonică' (*Ep.* 19). Este prezent la sinodul II ecumenic de la Constantinopol (381), unde susține cu mare succes cauza credinței niceene. Totodată, el ia apărarea Sf. Grigorie de Nazianz împotriva atacurilor episcopilor egipteni și macedonieni, instigați de papa Damasus*. Datorită talentului său oratoric și cunoștințelor sale, este proclamat 'stâlp al ortodoxiei'. Revine la Constantinopol de mai multe ori, pentru a predica la moartea prințesei Pulcheria, în 385 și apoi a mamei sale, Flacilla. Este prezent și la sinodul din 394 sau 395, convocat de Patriarhul Nectarie. După această dată, informațiile despre el încetează, ceea ce ne face să credem că aceasta ar fi perioada la care a adormit întru Domnul.

Sf. Grigorie de Nyssa a lăsat o operă deosebit de bogată, care dezvăluie profunzimea și extensiunea uimitoare a gândirii sale. Fără a face uz de tendințele sofiste ale vremii sale, el rămâne totuși îndatorat acestui spirit, mult mai mult decât ceilalți capadocieni. Limba folosită de el este o îmbinare de elemente preluate din greaca attică, koine și Septuaginta. Întru totul, stilul său este influențat

de retorica greacă a vremii. El face uz masiv de metafore, concepe fraze lungi, întortocheate și greoaie, pline de avânt și patos. Cât privește datarea fiecărei opere în parte, este dificil de făcut. În stadiul actual al cercetărilor, se poate spune că cea mai mare parte a operei sale a fost scrisă în ultima perioadă a vieții sale, mai exact, începând cu anul 379. În ceea ce privește autenticitatea operelor sale, există oarecare îndoieli referitoare la unele dintre lucrările sale minore. Lucrurile trebuie însă clarificate după o cercetare mai amănunțită, care este în curs de desfășurare. Se pare totuși că lista scrierilor sale nu va lua o altă înfățișare, față de cea tradițională, schimbările fiind minore.

a. Scrierile dogmatice. Majoritatea scrierilor sale cuprinse în această categorie au un caracter polemic, fiind îndreptate împotriva ereziilor din vremea sa. În această categorie intră, în primul rând, cele patru tratate scrise împotriva lui Eunomiu* (*Adversus Eunomium*). Primul tratat, scris în jurul anului 380, este un răspuns la lucrarea lui Eunomiu, *Apologia Apologiei*, îndreptată de acesta împotriva Sf. Vasile. Al doilea tratat este scris la scurtă vreme, pentru a respinge cea de a doua carte a lui Eunomiu cuprinsă în aceeași *Apologie* împotriva lui Vasile. Cel de al treilea tratat este un răspuns la un alt atac al lui Eunomiu împotriva Sf. Vasile, și a fost redactat între anii 381-383. În timpul celui de al doilea sinod ecumenic de la Constantinopol din 381, Grigorie citește primele două tratate ale sale Sf. Grigorie de Nazianz și Fer. Ieronim*. În anul 383, Eunomiu prezintă împăratului Teodosie o *Mărturisire de credință*. Sf. Grigorie de Nyssa scrie cel de al patrulea tratat împotriva acestei mărturisiri. Toate aceste tratate formează acum un corp literar

comun, datorită preocupărilor care stau la temelia lor, și anume, respingerea ereziei ariene. În același grup sunt incluse tratatele: *Adversus apollinaristas ad Theophilum episcopum Alexandrium*; *Antirrheticus adversus Apollinarem*, cea mai importantă lucrare antiapolinaristă, scrisă ca răspuns la lucrarea lui Apollinarie*: *Demonstrația întrupării lui Dumnezeu după chipul omului*. Sf. Grigorie abordează, în răspunsul său, problema unirii celor două firi în Hristos, respingând învățătura eretică a lui Apollinarie care susținea că trupul lui Hristos a coborât din ceruri, iar Logosul a luat locul sufletului rațional omenesc în Hristos. *Sermo de Spiritu Sancto adversus Pnevmatomachos Macedonianos* este îndreptată împotriva pnevmatomahilor, iar *Ab Ablabium quod non sint tres dii*, face parte din cele câteva tratate ale Sf. Grigorie, în care el încearcă să clarifice învățătura Bisericii despre Sf. Treime. Sf. Grigorie îi răspunde lui Ablabius care se întreba de ce nu putem vorbi despre trei dumnezei, atunci când recunoaștem divinitatea sau dumnezeirea Tatălui, a Fiului și a Duhului Sfânt. Sf. Grigorie recunoaște că noi creștinii spunem: Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Duhul Sfânt. Tatăl, Fiul și Duhul sunt însă moduri de ființare, sunt trei relații, însă ființa rămâne una și aceeași și de aceea termenul care o exprimă trebuie să fie întotdeauna la singular. În aceeași ordine de preocupări se înscriu alte câteva tratate: *Ad Eustathium de sancta Trinitate*; *Ad Graecos ex communibus notionibus*, care dezbate fără ajutorul Sf. Scripturi, numai pe temeuri raționale, noțiunile de persoană, esență și ipostas, aplicându-le Sf. Treimi, și, într-o anumită măsură, *Ad Simplicium de fide sancta*, tratat adresat tribunului Simplicius, în care este apărată dumnezeirea

și consubstanțialitatea Fiului și a Duhului Sfânt împotriva ereticilor arieni. Alte două tratate: *Dialogus de anima et resurrectione qui inscribitur Macrinia* și *Contra Fatum* scot în evidență cunoștințele de filosofie clasică ale autorului. Primul dintre aceste tratate fiind un dialog, după exemplul celebrului dialog al lui Platon, *Phaedo*, între Grigorie și sora sa, Macrina, despre suflet și înviere. Sf. Grigorie pune pe seama surorii sale, Macrina, ideile pe care le împărtășea personal, referitoare la originea omului, despre suflet, despre moarte, despre învierea morților și apocatastază. Cel de al doilea tratat, *Contra Fatum*, este un dialog între Grigorie și un filosof păgân, care a avut loc la Constantinopol. Sf. Grigorie dorea să-l convertească pe filosof. Acesta i-a replicat că totul este supus destinului, iar dacă destinul său este să se convertească la creștinism, acest lucru se va întâmpla, fără ca cineva să poată face ceva. Grigorie apără libertatea de voință, împotriva fatalismului astrologic. Nimeni nu poate stabili cu exactitate rolul astrelor în viața omului. Sf. Grigorie se întreabă dacă nu cumva destinul este Dumnezeu și lucrarea Sa, la care filosoful răspunde ironic și negativ. Cea mai de seamă lucrare din această categorie a scrierilor dogmatice rămâne totuși *Oratio catechetica magna* - Marele cuvânt catehetic, un amplu tratat cu caracter dogmatic, care se înscrie pe linia teologiei sistematice, concepută de Origen*, în *De principiis*, și încheiată cu *De fide orthodoxa* a Sf. Ioan* Damaschin. Sf. Grigorie prezintă dogmele principale ale Bisericii, apărându-le împotriva atacurilor păgâne, iudaice și eretice. El încearcă să bazeze structurile doctrinare creștine, nu atât pe autoritatea Sf. Scripturi, cât mai ales pe temeuri metafizice, abordând doctrina creștină despre Dum-

nezeu, mântuire și sfințire. Lucrarea este adresată dascălilor cărora le revenea sarcina de a-i educa pe catehumeni. De aceea, în introducere, el va prezenta metoda pe care trebuia să o folosească un astfel de dascăl. Lucrarea este împărțită în trei părți: Prima parte, cap. 1-4, tratează despre Dumnezeu Unu și întreit în persoane, consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl și dumnezeirea Duhului Sfânt. Partea a doua, cap. 5-32, despre păcat, despre întrupare și activitatea mântuitoare a Domnului nostru Iisus Hristos; mai exact, el prezintă crearea omului, păcatul original și restaurarea stării de paradis, prin întrupare și înviere. În partea a treia, cap. 33-40, dezvoltă învățătura despre lucrarea harului prin Botez și Euharistie și roadele credinței în Sf. Treime în actul de mântuire. Este necesar să subliniem aici o oarecare dependență a autorului de gândirea lui Origen*, Metodiu* și Atanasie*, la care mai adăugăm influența gândirii platoniciene.

b. Scrierile exegetice dezvăluie o pregnantă dependență de principiile hermeneutice origeniste, excepție de la această regulă făcând cele două lucrări despre creație, scrise la cererea fratelui său Petru, episcop de Sebaste (Quasten). În șirul acestor scrieri, un loc de seamă îl ocupă *Explicatio apologetica in Hexaemeron* și *De hominis opificio*. Prima, este o continuare a omiliilor Sf. Vasile cel Mare la *Hexaemeron*, abordând, din punct de vedere științific și filosofic, crearea lumii, iar a doua, duce mai departe problematica creației, în special creația omului, furnizându-ne o serie de explicații antropologice, fiziologice și psihologice, pornind de la Facere 1, 26, fără însă a se neglija și aspectele teologice ale concepției creștine despre om. În ordine cronologică, *De hominis opificio* a fost scrisă mai întâi, la scurtă vreme

după moartea Sf. Vasile (379). *Explicatio* are un rol important în istoria gândirii creștine. Sf. Grigorie susține că ideea de creație se poate armoniza cu aceea de evoluție. Puterea și știința, întrebuințate de Dumnezeu pentru crearea fiecărei părți a totului, sunt urmate de o înlănțuire necesară în conformitate cu o anumită ordine. Ceea ce rațiunea explică logic, Moise a explicat istoric. Toate lucrurile există potențial în primul impuls creator al lui Dumnezeu, ca o putere seminală aruncată pentru crearea lumii, dar în act lucrurile individuale nu existau încă. Creațiunea a avut loc deodată. Natura este în permanentă mișcare și transformare. Elementele au deosebiri și corespondențe care ușurează trecerea de la unul la altul (vezi: PG 44, col. 77D, 77C, 108AB și la Coman, p. 169). Este necesar să subliniem aici faptul că Sf. Grigorie ne atrage atenția că, la elaborarea acestui tratat, el nu a făcut uz de interpretarea alegorică, ci a menținut sensul literal al Sf. Scripturi, iar în această el îi urmează fratelui său, Sf. Vasile cel Mare. Situația se schimbă la celelalte tratate exegetice. Astfel, *De vita Moysis*, sau *Despre desăvârșirea cea după virtute*, tratat mistic conceput ca îndrumar pentru trăirea virtuților, îmbină interpretarea literală cu cea alegorică. În prima parte, autorul prezintă viața lui Moise, potrivit cărților Ieșire și Numeri, însă nu în mod exhaustiv, ci reținând doar acele evenimente pe care le considera folositoare în perspectiva construcției celei de a doua părți și acordând atenție deosebită sensului sau interpretării literale. În partea a doua, dominată de interpretarea alegorică, Moise este prezentat ca simbol al celui care îl caută pe Dumnezeu, dorind să ajungă la unirea cu El. Aceasta este o operă de maturitate și trebuie văzută ca punct culminant al

căutărilor și strădaniilor personale ale autorului, concentrate în cunoașterea cea mai presus de fire a tainei lui Dumnezeu. Întreaga lucrare poartă o vizibilă amprentă hristologică. Urcușul duhovnicesc se face în Hristos și cu ajutorul lui Hristos. Cultura filosofică este folosită numai în pruncia duhovnicească după întărirea credinței, căutătorul duhovnicesc îmbunătățit se poate dispensa de ea (Stăniloae). În *psalmorum inscriptiones* deslușim aceeași încercare a Sf. Grigorie de a descifra posibilele trepte ale urcușului duhovnicesc. Făcând uz de interpretarea alegorică, el deslușește, în întreaga aranjare a Psaltirii, un plan consistent de precepte ascetice și mistice (Quasten). Acestui tratat îi este adăugată o *Omilie la Psalmul VI, despre Octavă*, care tratează despre purificare și ascensiunea duhovnicească. *Tâlcuirea exactă la Ecclesiastul lui Solomon*, în opt omilii, are aceeași țință mistică. Interpretând alegoric textul, Sf. Grigorie declară că această carte, 'cu adevărat sublimă și inspirată de Dumnezeu', este menită să 'ridice spiritul deasupra esențelor'. De aici necesitatea abandonării acestei lumi, pentru a da posibilitatea simțurilor să intre în tărâmul păcii. În cele cincisprezece omilii la Cântarea Cântărilor sau *Tâlcuire exactă la Cântarea Cântărilor*, el apără dreptul și susține necesitatea de a interpreta Sf. Scripturi în sens duhovnicesc, oricare ar fi numirea acestui mod de interpretare. Despre Dumnezeu și relația Lui cu lumea creată, sau despre lucrarea sfîntitoare a Duhului Sfânt, Grigorie nuanțează câteva idei proprii pe care le argumentează cu temeuri din speculațiile plotiniene. În viziunea sa, Cântarea Cântărilor reprezintă unirea în dragoste a sufletului cu Dumnezeu, după modelul nunții. Prin această interpretare, el se deosebește de Origen,

care consideră că mireasa din Cântarea Cântărilor este Biserica. El nu respinge interpretarea dată de Origen, însă îi acordă un plan secundar. Este necesar să avem în minte faptul că, deși Grigorie îl apără pe Origen și este admirator al acestuia, el nu este un simplu imitator, fără discernământ, al marelui alexandrin. Scurtul tratat *Despre vrăjitoarea din Endora* sau *De pythonissa*, adresat episcopului Teodosie, poate fi considerat un tratat de demonologie. El susține că vrăjitoarea din Endora nu l-a văzut pe Samuel, așa cum a considerat Origen, ci un demon care s-a arătat în chip de profet. Sf. Grigorie ne-a lăsat și o serie de omilii la Noul Testament, și anume: *De oratione dominica*, cinci omilii la Rugăciunea domnească. În prima omilie, el tratează despre rugăciune, în general, despre necesitatea rugăciunii pentru fiecare creștin, întrucât sunt mulți creștini care neglijează să se roage. Celelalte patru omilii interpretează diversele cereri din Rugăciunea domnească, mai ales în perspectivă morală. Autorul abordează și teme doctrinare, ca de exemplu, în omilia a treia prezintă, cu deosebită claritate, doctrina despre Sf. Treime. La acest tratat se mai adaugă cele opt omilii la Fericiri, *De beatitudinibus*. Autorul compară cele opt fericiri cu o scară pe care Cuvântul divin ne ridică treptat spre culmile desăvârșirii. Quasten subliniază faptul că Sf. Grigorie a preluat o serie de motive din neoplatonism, în special învățătura despre purificare care duce la îndumnezeire, dându-le însă un conținut eminamente creștin. În cele din urmă, menționăm și cele două omilii la I Corinteni. Prima omilie este plasată între predicile sale sub titlul *Oratio contra fornicarios*. Cealaltă, care se referă la textul din I Cor. 15, 28, este un argument în

favoarea dumnezeirii Fiului, pornind de la cuvintele Sf. Ap. Pavel.

3. Opera ascetică îl prezintă pe Sf. Grigorie într-o lumină care îi este specifică. Dacă Sf. Vasile a fost cel care a dat rânduiești pentru viața monahală, iar sora lui, Macrina, s-a străduit să dezvolte monahismul feminin, Sf. Grigorie este cel care dă conținut ideatic vieții duhovnicești, elaborând temeiurile și principiile fundamentale ale procesului de desăvârșire prin asceză. De aceea, pe drept cuvânt, a fost considerat 'Părintele misticii' (Quasten). Cât de populară a fost opera ascetică a Sf. Grigorie, o deducem din mulțimea manuscriselor existente, peste o mie de manuscrise cunoscute. Interesul față de acest gen de preocupări, este prezent în întreaga viață a Sf. Grigorie. Astfel, tratatul *De virginitate* sau *Despre feciorie*, pare a fi fost scris în jurul anului 370, la scurtă vreme după ce Sf. Vasile ajunge episcop, dar înainte ca Grigorie să fi fost numit episcop de Nyssa. Intenția acestui tratat este de a merge dincolo de rânduieștile monahale fixate de către Sf. Vasile, pe care îl considera 'magistru în astfel de rânduiești'. De altfel, Sf. Vasile este luat ca exemplu pentru idealul ascetic. 'Fecioria este poarta necesară de acces spre o viață mai sfântă', sau 'calea prin care Dumnezeu coboară și devine pătaș la starea umană'. Fecioria este temelia tuturor virtuților: 'Viața virtuoasă să aibă ca subzidire iubirea de feciorie; iar fiecare rod al virtuții să se hrănească din aceasta'. El merge chiar mai departe și afirmă că starea de feciorie este de fapt pregătirea pentru vederea lui Dumnezeu: 'Adevărata feciorie, zelul real după castitate, nu are altă țință finală decât aceasta, adică, puterea de a vedea pe Dumnezeu'. Sf. Grigorie concepe întreaga iconomie divină în perspectiva fecioriei. Întregul lant

al mântuirii se întinde de la cele Trei Persoane ale Treimii și puterile îngerești din ceruri, ajungând la om, ca ultimă verigă. Hristos este arhetip al fecioriei: ἀρχιπάρθενος. El dă ca modele de feciorie pe Maria, sora lui Moise, pe Fecioara Maria, pe Domnul nostru Iisus Hristos, pe Sf. Ap. Pavel și pe toți aceia care, ca și el, au vrut să fie răstigniți împreună cu Hristos. Adevărata feciorie nu poate fi dobândită numai prin eforturi umane, fiind necesară și lucrarea harului divin. *Vita Macrinae*, scrisă la cererea călugărului Olimpiu, în anul 379, după moartea ei, nu este în realitate doar o simplă biografie, scopul acestei lucrări fiind mult mai generos, și anume, ca exemplul 'cele care a atins cea mai înaltă culme a virtuții umane prin adevărata înțelepciune, să nu cadă pradă uitării, ci să fie de folos și pentru alții'. Prin conținutul ei, această lucrare face parte din opera ascetică, completând, cu un exemplu practic, principiile teoretice ale vieții ascetice, trasate în *Despre feciorie*. În aceeași categorie a scrierilor ascetice intră și tratatele: *Către Harmonius despre sensul numelui de creștin*; *Către monahul Olimp despre desăvârșire și cum trebuie să fie creștinul*; *Despre țința cea după Dumnezeu și despre asceza cea adevărată (De instituto christiano)*; *Către cei malmniți de pedepse*.

4. Cuvântările și predicile Sf. Grigorie reprezintă un capitol aparte în contextul operei sale. Acestea se împart în: predici și cuvântări liturgice (la praznice împărătești; la Bobotează; La Sf. Paști (cinci); la Înălțarea lui Hristos la Cer; Cuvânt la Sf. Duh sau la Rusalii); panegirice la sfinți și martiri (La Sf. Ștefan întâiul mucenic, două cuvântări; La marele mucenic Teodor; La patruzeci de mucenici; Panegiric la Sf. Grigorie Făcătorul de Mimani); cuvântări funerare

(*Cuvânt funebru la moartea Marelui Vasile, propriul său frate* (se pare că acest cuvânt nu a fost ținut la moartea Sf. Vasile, ci mai degrabă la una din aniversările morții sale. J. Daniélou); *Lauda Sf. Părintelui nostru Efrem*; *Cuvânt funebru la Marele Meletie, episcopul Antiohiei*; *Cuvânt la moartea Pulheriei*; *Cuvânt funebru la moartea împărătesei Flaccilla*); predici morale (*Despre iubirea de săraci și despre binefacere* (două predici); *Contra cămătarilor*; *Contra celor care amână botezul*) și predici dogmatice (*Despre dumnezeirea Fiului și a Duhului Sfânt*).

5. Corespondența, care în mare parte are un caracter personal, ne dezvăluie diversele legături și interese ale Sf. Grigorie. S-a păstrat un număr de 30 de scrisori. Două dintre aceste scrisori sau epistole (*Epistolele* 2 și 3) au stârnit o vie dispută între catolici și protestanți în sec. XVI și XVII, întrucât abordează problema pelerinajului abuziv și fără discernământ la Locurile Sfinte. De interes deosebit pentru arta și arhitectura creștină este *Epistola* 25, adresată lui Amfilohiu de Iconium, în care Sf. Grigorie dă câteva indicații cu privire la construirea unui *martyrion*. Multe din scrisorile Sf. Grigorie abordează și probleme doctrinare (*Epistolele* 5, 24, 38).

Sf. Grigorie de Nyssa este considerat cel mai sistematic și mai filosofic dintre capadocieni. Dacă Sf. Vasile a fost numit 'mâna care lucrează', iar Sf. Grigorie de Nazianz 'gura care glăsuiește', Sf. Grigorie este considerat 'capul care cugetă'. Cunoscător profund al filosofiei grecești, Sf. Grigorie o folosește în scrierile sale în așa măsură încât nu au lipsit încercări de a-l prezenta mai degrabă ca filosof neoplatonician, decât ca teolog creștin (Cherniss). Este adevărat că el face uz de filosofia greacă, însă nu îi citează nicio-

dată pe filosofii greci ca autorități. Pentru el, autoritatea era Sf. Vasile, Sf. Pavel și Sf. Scriptură, aceasta din urmă fiind autoritatea principală și norma adevărului. Atunci când nu s-a dedicat apărării credinței, interesul lui s-a îndreptat spre teologia mistică, fiind considerat chiar fondatorul teologiei mistice în Biserică (J. Daniélou). Datorită spectrului larg al gândirii sale, Sf. Grigorie rămâne teolog dogmatist, filosof și, în mod cu totul special, scriitor ascetic și mistic. Regăsim în gândirea sa atât Scriptura cât și filosofia, deoarece ambele învață o doctrină superioară și au aceeași țință, realizarea desăvășirii umane și fericirea ultimă. Cu toate acestea, pentru creștin filosofia depinde de credință sau Scriptură, ca izvor și normă a adevărului, de aceea nimic nu este acceptat ca adevăr, dacă nu consună cu Scriptura. Astfel, filosofia creștină (φιλοσοφία τῶν ἡμῶν) se deosebește de filosofia 'celor din afară' (τῶν ἕξω), iar scopul ei este unirea cu Dumnezeu, unirea mistică în această viață și vederea nemijlocită (θεωρία) în lumea de dincolo. În realitate, Sf. Grigorie încearcă să facă accesibile înțelegerii umane tainele credinței. În comentariul la Cântarea Cântărilor, el aseamănă filosofia cu Mireasa, deoarece prin aceasta, spune el, învățăm ce atitudine trebuie să avem față de Dumnezeu, deși el critică filosofia păgână, considerându-o steapă, aidoma fiicei faraonului. Acesta este motivul pentru care înțelepciunea trebuie eliberată din robia filosofiei păgâne și pusă în slujba vieții superioare trăită în virtute. El este conștient de importanța rațiunii, susținând că trebuie să o folosim pentru a înțelege cât mai corect cele mai adânci taine ale revelației; această înțelegere trebuie să se înscrie 'ferm și nestrămutat în tradiția pe care am primit-o, prin succesiune, de la

Părinți¹. Deși cunoaștea atitudinea critică a antiohienilor față de interpretarea alegorică a alexandrinilor, considerându-se urmaș credincios al lui Origen, el propune folosirea acesteia la explicarea Scripturii, însă nu în aceeași măsură ca origeniștii, deoarece, după părerea lui, scopul ultim al Scripturii nu rezidă în învățătura ei istorică, ci în ridicarea sufletului la Dumnezeu. Acest lucru necesită interpretarea alegorică, ceea ce face posibilă extinderea Scripturilor, pentru a include mai multă 'filosofie' (înțelepciune), care nu se află direct în sensul istoric.

Scopul vieții noastre este cunoașterea lui Dumnezeu. Cunoașterea aceasta este rațională și naturală, pe măsura ridicării treptate de la elementele firii celei mari (lumea, cosmosul) și de la elementele firii umane până la hotarul dintre sensibil și suprasensibil. Dar cunoașterea naturală este continuată de cunoașterea mistică, adică cunoașterea prin credință pe baza revelației Sf. Scripturi, tălmăcită de tradiția Bisericii. Cei înaintați pe calea desăvârșirii se unesc cu Dumnezeu prin contemplare, adică prin vederea nemijlocită a lui Dumnezeu. În altă ordine de idei, el admite capacitatea omului de a-L cunoaște rațional pe Dumnezeu, însă nu acceptă punctul de vedere al lui Eunomiu, care susținea aplicarea univocă la Dumnezeu a categoriilor și numelor preluate din lumea creată. El face distincție clară între Creator și creatură și de aceea Creatorul rămâne mereu o taină.

Încercarea lui Grigorie de a explica unitatea naturii și diversitatea Persoanelor conține ceva din realismul platonician. Nu există trei dumnezei pentru că esența (οὐσία) sau natura divină nu se împarte în trei esențe (οὐσίαι) în funcție de cele trei Persoane. Mai exact, deosebirea dintre Persoanele divine constă în relațiile

dintre ele, întrucât ele participă sau împărtășesc o singură natură în același mod în care mai mulți oameni împărtășesc natura umană. La o privire superficială, această afirmație ar sugera ideea unui triteism. Totuși, el concepe unitatea naturii mai mult ca o unitate de grup, decât ca o natură care se repetă individual în fiecare membru. Din punctul său de vedere, prin 'om' înțelegem întreaga rasă umană care a fost inserată în materie, în timp, și care nu va fi completă decât atunci când istoria rasei umane se sfârșește. În altă ordine de idei, el admite chiar în lucrurile finite, unitatea numerică de esență sau de natură. El face confuzie între abstractul, care exclude pluralitatea, și concretul, care necesită pluralitatea, atunci când afirmă că 'om' desemnează natura și nu individul, și că Petru, Pavel și Barnabas trebuie să fie numiți un om și nu trei oameni. În acest fel, el atribuie realitate ideii universale, pentru a explica mai bine Treimea divină și a respinge acuza de triteism.

Relațiile intertreimice se deosebesc de cele interumane. În timp ce persoanele umane nu au drept cauză una și aceeași persoană, ci unele din altele, în cazul Persoanelor Treimice, este vorba de o singură Persoană, a Tatălui, din care Fiul se naște și Duhul Sfânt purcede. De aceea, se afirmă că unicul Dumnezeu este, la propriu, singura cauză a celor cauzati de El, întrucât coexistă cu Ei. Persoanele Dumnezeirii nu se separă unele de altele nici prin timp, nici prin loc, nici prin afecțiune, nici prin nimic din cele ce se iau în considerare la oameni. Deosebirile, dacă poate fi vorba de așa ceva între persoanele treimice, sunt, nu de natură sau ființă, ci de relație. Tatăl este Tată și nu Fiu, Fiul este Fiu și nu Tată, iar Sf. Duh nu e nici Tată și nici Fiu. Din această pricină, nu se poate spune că

cele trei persoane sunt trei dumnezei (*Contra grecilor, după noțiunile comune*, PG 45, 180 BCD).

Hristologia Sf. Grigorie urmează învățătura ortodoxă. În timp ce postulează deosebirea clară între natura divină și cea umană în Hristos, el afirmă unicitatea Persoanei și posibilitatea comunicării însușirilor (*communicatio idiomatum*). Astfel, Hristos a avut firea umană integrală, adică trupul real și sufletul rațional, și a avut firea divină completă. Cele două firi sunt strâns unite între ele, alcătuind o singură persoană. Datorită strânsei uniri a celor două firi, însușirile proprii unei firi devin proprii celeilalte firi, prin comunicare. Cu toate acestea, cele două naturi rămân distincte chiar și după înviere. Întrucât Hristos este în același timp Dumnezeu și om, Fecioara Maria e Născătoare de Dumnezeu (Theotokos) și nu doar Născătoare de om (anthropotokos).

În concepția sa despre creație, Sf. Grigorie continuă ideile Sf. Vasile privind teoria rațiunilor seminale create simultan și care apar succesiv în timp, în funcție de zilele creației. Creația propriu-zisă a fost un act singular al Voinței divine în afara timpului. Din aceasta apar instantaneu potențialitățile tuturor lucrurilor, care, fiind seminale, se dezvoltă fără vreo altă intervenție din partea lui Dumnezeu, în mod succesiv, în fenomene care pot și vor constitui lumea. Privite ca o singură putere seminală, aceste potențialități sau cauze sunt Logosul, a cărui unitate este veșnică și, prin urmare, nu se pierde niciodată în multiplicitatea creației, ci o ține unită, fiind în același timp instrumentul prin care se va înălța, pe parcurs, de la o stare mai puțin perfectă la una mai perfectă, de la ființa minimală a materiei pur potențială, la informarea, plasticizarea (ὕλη ζωοπλασθεῖσα - vi-

vificare), sensibilizarea, raționalizarea și îndumnezeirea ei. Cea dintâi manifestare fizică a Voinței divine a fost lumina creată inerentă, de la început, a particulelor materiei, din care curge spre Firmament sau Primul Cer, care împarte lumea sensibilă de cea inteligibilă. Fiecare element tinde spre locul lui natural, cel mai greu spre centru, iar cel mai ușor spre circumferință. Focul este cel mai ușor, și datorită fineții naturii sale, este intermediar între lumea sensibilă și cea inteligibilă. Prin urmare, apele de deasupra Firmamentului nu pot fi elemente sensibile, și reprezintă inteligențele cerești. Ele conțin cel de al Doilea Cer, care este granița întregii creații, vizibilă și invizibilă. În 'referatul istoric' al lui Moise, nu se vorbește despre cel de al Treilea Cer la care a fost răpit Sf. Pavel, deoarece acesta cuprinde 'toate acele lucruri care nu pot fi explicate prin cuvinte, adică, frumusețea paradisului'. Singura făptură care nu este limitată la o parte sau alta a Primului Cer, care separă lumea sensibilă de cea inteligibilă, este omul. Ca făptură vie (animal, cu sensul de făptură vie sau ființă vie), el aparține uneia, adică lumii sensibile, iar ca suflet rațional, celeilalte, adică lumii inteligibile. În altă ordine de idei, el este hotar, dar și cale de acces dintr-o lume în cealaltă. Ba mai mult, întrucât toate puterile superioare includ ceea ce este inferior lor, omul, ca ființă vie (animal) sau făptură rațională este suma întregii lumi sensibile. Lumea animală, vegetală și neînsuflețită este cuprinsă în zidirea lui, el fiind rodul a ceea ce lumea vizibilă este sămânță.

Prin originea sa, omul aparține lumii inteligibile, iar natura umană, alcătuită din lumea sensibilă și din cea inteligibilă, poate urca la cel de al Doilea Cer și prin acesta, la cel de al Treilea. În acest fel,

toate lucrurile pot participa, în egală măsură, la vederea nemijlocită a lui Dumnezeu. Omului îi revine datoria, acesta fiind și destinul lui, de a servi ca instrument prin care întregul univers, rezumat în el însuși, să fie restabilit la puritatea lui originară și prezentat în el ca unitate Unului (lui Dumnezeu).

Acest destin al omului depinde de modul în care omul a fost creat. Mai întâi, el a fost creat în cel de al Doilea Cer, ca făptură inteligibilă și netrupească, după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, deosebindu-se de prototipul său în măsura în care cele create se deosebesc de cele necreate. El nu este numai inteligibil, ci și unu. Chipul îl găsim în totalitatea naturii umane. Pluralitatea și alcătuirea lui țin de corporalitate, care nu face parte din chipul original, ci vine din afară, din lumea sensibilă, unde omul a fost creat a doua oară ca individ, în persoana lui Adam, în ziua a șasea. El este creat, totuși, după chipul lui Dumnezeu, 'o făptură modelată din pământ care este o copie (εἰκόνησιν) a Puterii supranaturale' și prin această ultimă creație natura sa reflectă nu numai cele de sus, ci și cele de jos. Scopul primei creații a fost ca să dea omului, creat după chipul lui Dumnezeu, să-L cunoască și să-L vadă pe Dumnezeu, cel nevăzut și incognoscibil, ca într-o oglindă și astfel să se conformeze Lui, iar cea de a doua, de a-i facilita posibilitatea de a-L cunoaște pe Dumnezeu, prin imanența Sa în creație, atunci când Căderea, întunecându-i chipul, va ascunde cunoașterea Lui în transcendență. Cea de a doua creație mai reprezintă și căderea omului din unitate în multiplicitate, aceasta din urmă fiind o precondiție a Căderii. Multiplicitatea implică o serie de adaosuri, între care patima concupiscentei și a irascibilității, acestea venind din afară, nefăcând parte

integrantă din chipul Binelui Absolut. Aceste adaosuri, concupiscenta și irascibilitatea sunt bunuri relative, însă un bun relativ este rău. Ele pregătesc sufletul pentru alte adaosuri, care devin ocazii pentru păcat. Primele două adaosuri, care nu sunt nici bune, nici rele, sunt numite de Sf. Grigorie patimi (πάθη), iar celelalte, 'patimi rele' (πάθη κατὰ κακίαν) sau 'patimi vicioase'. Acestea din urmă, sunt specifice vieții după Cădere. În drumul său coborâtor, sufletul trece prin trei stadii: intrarea în ființa inteligibilă, intrarea în ființa sensibilă și intrarea în păcat. În drumul său spre desăvârșire, sufletul trebuie să parcurgă aceleași stadii în ordine inversă, respectiv, starea de purificare, de iluminare și de desăvârșire în unire cu Dumnezeu. Desăvârșirea omului este văzută de Sf. Grigorie în strânsă legătură cu libertatea umană. El accentuează în mod deosebit responsabilitatea și liberul arbitru în actul de credință, dar și în strădania de realizare a desăvârșirii personale. În timp ce nu acceptă, împreună cu Origen, veșnicia materiei și preexistența sufletelor, el este totuși de acord cu teoria acestuia referitoare la purificarea sau lecuirea ultimă de orice rău a tuturor lucrurilor, cunoscută sub denumirea de *apocatastază* (ἀποκατάστασις πάντων). Există în această privință, o nuanță deosebitoare între cei doi mari gânditori creștini. Origen susținea că apocatastaza era doar o fază trecătoare, în succesiunea fără sfârșit a lumilor, în timpul căreia apostazia sau lepădarea de Dumnezeu și reîntoarcerea la Dumnezeu revin în mod recurent, pe când Sf. Grigorie susține că apocatastaza este mărețul act final, împăciuitor, care încheie istoria mântuirii, când 'toți vor aduce atunci într-un singur glas numai mulțumire lui Dumnezeu' (*Orat. cat.*, 26 PSB). Viziunea despre

apocatastază a Sf. Grigorie, trebuie evaluată în contextul doctrinei platoniciene care consideră răul ca negare a binelui și a dinamismului binelui. Răul nu poate fi absolut și veșnic, el nu poate dăinui la nesfârșit, căci toată făptura e bună, iar binele trebuie să învingă răul. Dinamismul binelui continuă și atunci când Dumnezeu este dobândit, fericirea ultimă fiind concepută ca o stare de progres participativ la Dumnezeu. Dacă înțelegem apocatastaza, așa cum a făcut Sf. Grigorie, ca restabilire a stării paradisiace primordiale (*Orat. cat.*, 26), lucrurile devin clare. El repune făptura întreagă, inclusiv pe cel rău, în starea de puritate primordială, dându-i acesteia încă o dată posibilitatea de a-și urma, din nou, în mod liber, scopul pentru care a fost creată: participarea la viața divină. Este vorba aici de un alt plan al existenței, în care însăși libertatea este restabilită potențial în coordonatele ei originare. Trebuie să vedem apocatastaza ca o consecință a întrupării lui Iisus Hristos și nu ca act final care, dacă ar fi fost așa, ar fi anulat, și nu ar fi împlinit restaurarea în Hristos a creației. Căci spune Sf. Grigorie: 'Acestea și altele de felul lor sunt învățăturile pe care le culegem din marea taină a întrupării dumnezeiești. Prin unirea cu firea omenească și prin luarea asupra-Și a tuturor însușirilor firii omenești: naștere, creștere și chiar trecând peste proba morții, Dumnezeu a îndeplinit toate lucrurile de care am pomenit, slobozind pe om din răutăți și vindecând până și pe izvoditorul răutății. Căci adevărata vindecare de boală e tocmai îndepărtarea veninului bolii, chiar dacă aceasta se face cu durere' (*Ibidem*). Pentru a păzi ortodoxia Sfântului Grigorie, s-a susținut că învățătura despre *apocatastază* ar fi o interpolare (German*, patriahul Constantinopolului, Fotie).

Această părere este considerată a fi fără fundament (Quasten).

Una din marile contribuții ale Sf. Grigorie rămâne teologia mistică, el fiind considerat 'fondatorul teologiei mistice' (J. Daniélou). Structura mistică prezentată de el are o viziune integratoare, în care elemente philoniene, neoplatonice și alexandrine se regăsesc transfigurate într-o coerență ideatică specific creștină. Sf. Grigorie este unul dintre cei mai mari gânditori creștini. Opera sa nu a rămas circumscrisă unei sfere limitate lingvistic sau doctrinar, ci a depășit granițele Răsăritului, pătrunzând atât în întreg Orientul creștin, cât și în Apus. Alături de Dionisie* Areopagitul, Sf. Grigorie a stat la temelia neoplatonismului greco-creștin medieval, care a reprezentat contraponderea tradiției venită de la Boethius* și Augustin* (R.F. Harvanek). Pentru doctrina Bisericii creștine, el este un punct de referință, *Marele Cuvânt catehetic*, fiind un adevărat tratat sistematic de doctrină. Nu fără temei, cel de al doilea sinod ecumenic care s-a ținut la Constantinopol, în 381, l-a numit 'Stâlp al Ortodoxiei'.

Migne, PG, 44-46; CPG, 3135-3226; Gregorii Nysseni Opera auxilio aliorum viro-
rum doctorum edenda curavit W. Jaeger, din
care au apărut: *Contra Eunomium*, (2 vol.)
ed. de W. Jaeger, Berlin 1921; *Epistulae*, ed.
de G. Pasquali, Berlin 1921; *Opera ascetica*,
pt. I, ed. de W. Jaeger ș.a., Leiden, 1952;
Opera dogmatica minora, Pars I, ed. de F.
Müller, Leiden, 1958; vol. VI: *In Canticum
Canticorum Commentarius*, ed. de H. Lang-
beck, Leiden, 1960; *In Inscriptiones Psal-
morum in Sextum Psalmum in Ecclesiasten
Homiliae*, ed. de J. McDonough, S.J., and P.
Alexander, 1962; *De Vita Moysis*, ed. de H.
Musurillo, 1964; *Sermones*, ed. G. Heil, A.
van Heck ș.a., 1967; *De pauperibus amandis
orationes duo*, ed. de A. van Heck, Leiden,
1964; traduceri: F. Oehler, Bibliothek der

Kirchenväter, I, 4 vol., Leipzig, 1858-1859H. Hayd și F. Fisch, BKV, 2 vol., 1874, 1880; K. Weis și E. Stolz, BKV ed.2-a, 56, 1927; W. Moore și H.A. Wilson, în LNPF ser. 2-a, vol. 5, 1893; H.R. Drobner și A. Viciano, *Gregory of Nyssa, Homilies on the Beatitudes. An English Version with Commentary and supporting Studies*, Proceedings of the Eighth International Colloquium on Gregory of Nyssa, Paderborn 14-18 sept., 1998, Brill, Leiden, 2000; J. Daniélou, în SCH 1, 1942, ed. 2-a, 1956; L. Laplace, SCH 6, 1944; Grégoire de Nyssa, *Traité de la Virginité*, M. Aubineau, în SCH 119, Paris, 1966; Grégoire de Nyssa, *La vie de sainte Macrina*, P. Maraval, în SCH 178, Paris, 1971; trad. în rom.: Sfântul Grigorie de Nyssa, *Scrieri*, partea întâia, în Părinți și Scriitori Bisericești, traducere și note, D. Stăniloae (*Despre Viața lui Moise* a fost doar revizuită, îmbunătățită și redată în limbaj filocalic de D. Stăniloae), EIBMBOR, București, 1982; Idem, partea a doua, traducere și note de Teodor Bodogae, în PSB, EIBMBOR, București, 1998; J. Rupp, *Gregors des Bischofs von Nyssa Leben und Meinungen*, Leipzig, 1834; W. Völker, *Gregor von Nyssa als Mystiker*, Wiesbaden, 1955; J. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de St. Grégoire de Nysse*, 1944; W. Jaeger, *Gregor von Nyssa's Lehre vom heiligen Geist*, ed. H. Dörries, Leiden, 1966; H. F. Cherniss în *University of California Publications in Classical Philology*, 11, 1938, p. 1-92: Platonism; Cayré, I, 412-435; D.L. Balas, *Metousia Theou. Man's Participation in God's Perfections according to St. Gregory of Nyssa*, SA 55, Roma, 1966; J.M. Shea, *The Church according to Saint Gregory of Nyssa's Homilies on the Canticle of Canticles*, Baltimore, 1968; J. Daniélou, *L'être et le temps chez Grégoire de Nysse*, Leiden, 1970; R.E. Heine, *Perfection in the Virtuous Life*, Philadelphia, 1975; I.G. Coman, *Probleme de filosofie și literatură patristică*, București, 1944, p. 233-273; N. Fer, *Cunoașterea lui Dumnezeu și ideea de epectază la Sfântul Grigorie de Nyssa* (teză de doctorat), în Ortodoxia, XXIII, 1981; V. Raducă,

Antropologia Sfântului Grigorie de Nyssa. Căderea în păcat și restaurarea omului, EIBMBOR, București, 1996; J. Rachhuber, *Human Nature in Gregory of Nyssa. Philosophical Background and Theological Significance*, Brill, Leiden, 2000; ; A. Altenburger, F. Mann, *Bibliografie*, Leiden, 1988 (până în 1987. De la 1987 și până în 1998 urmează); C. Fabricius, *A Concordance to G.*, Göteborg, 1989; Bardenhewer, III, 188-220; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 167-177; Altaner-Stuiber, 1980, p. 303-308; Quasten, III, p. 254-296, cu bogată bibliografie; J. Gribomont, *Grégoire de Nysse*, art. în DECA, I, p. 1111-1116, cu bibliografie; F. Dünzl, *Gregor von Nyssa*, în LACL, p. 266-271, cu bibliografie.

Grigorie Starețul

Grigorie Starețul (sec. IV), călugăr de origine persană. Studiază la Edessa, sub îndrumarea lui Moise. În urma unor viziuni, îmbrățișează viața monahală, intrând în mănăstirea de pe Muntele Izla, unde trăiește ca sihastru. Îl întâlnim apoi ca trăitor pe insula Cipru, unde se pare că a fost trimis din partea unei mănăstiri din Palestina, pentru a îndeplini funcția de părinte duhovnicesc al unei comunități vorbitoare de limbă siriacă. Întreține relații frățesti cu Epifanie, care va deveni episcop de Salamina sau Constantia (367-403), și cu monahul Teodor, cărora le adresează câteva din discursurile și epistolele sale. La sfârșitul vieții, revine în mănăstirea de metanie de pe Muntele Izla, unde se stinge din viață. Lui Grigorie îi sunt atribuite o serie de discursuri și epistole, precum și un tratat asupra vieții monahale, care nu ne-a parvenit în întregime. Discursurile și epistolele cu caracter pastoral au fost adresate, după câte se pare, călugărilor din subordinea sa.

Assemani, BO, I, 170-172; BO, III, I, 191; Wright, p. 34-35; Duval, p. 222-223; Chabot,

p. 57; Urbina, p. 133-134; I. Hausherr, *Aux origines de la mystique syrienne: Grégoire de Chypre ou Jean de Lycopolis?*, OCP 4, 1938, p. 497-520.

Grigorie Taumaturgul sau Făcătorul de Minununi

Grigorie Taumaturgul sau Făcătorul de minuni, episcop al Neocezareei (c. 213-c. 275), una din marile personalități ale istoriei și spiritualității creștine din sec. al III-lea, supranumit Taumaturgul sau Făcătorul de minuni, datorită multelor fapte minunate pe care le-a săvârșit. S-a născut într-o familie păgână din Neocezareea Pontului (Nicsar, în Turcia de azi) în anul 213. Studiază retorica, dreptul și latina în orașul natal. După terminarea studiilor în orașul natal, el pleacă, împreună cu fratele său, Athenodorus, spre Beryt (azi Beirut), în Fenicia, pentru a-și desăvârși studiile. La invitația surorii sale, al cărei soț era guvernator în Ceza-reea Palestinei, cei doi frați se opresc aici. Grigorie devine ucenicul lui Origen* și rămâne în anturajul acestuia timp de cinci ani. Se pare că Origen a avut un rol decisiv în convertirea sa la creștinism. La botez, el își schimbă numele din Teodor în Grigorie. Înainte de a reveni în orașul natal, Grigorie ține un discurs de rămas bun, *Cuvânt de mulțumire* sau *Panegiric*, exprimându-și recunoștința față de Origen pentru tot ceea ce a făcut pentru el și, în general, pentru realizările sale deosebite în domeniul culturii și educației creștine. Acest discurs, care s-a păstrat, este un izvor bogat de informații, nu numai asupra calităților deosebite ale lui Origen, ci mai ales asupra învățământului creștin la acea vreme, în special învățământul promovat de acesta.

La revenire, cei doi frați se dedică predicării Evangheliei în ținutul natal. Între

timp, Grigorie este hirotonit episcop al Neocezareei Pontului, un scaun nou înființat, de către Phaedimus, episcop de Amasea. La rândul lui, și Teodor a fost hirotonit episcop, însă nu știm care a fost scaunul episcopal al lui Atenodor. În calitate sa de episcop, Grigorie se dedică în continuare activității misionare, convertind la creștinism pe toți locuitorii din Neocezareea (la ridicarea lui în funcția de episcop aici erau doar 17 creștini, inclusiv cei din împrejurimi). Între persoanele care au îmbrățișat creștinismul datorită activității sale, se numără și Macrina, bunica Sf. Vasile* cel Mare și a Sf. Grigorie* de Nyssa. Dintr-o scrisoare canonică a sa, aflăm că a fost martorul devastării Pontului de către goți și borazi, în 253-254. În timpul persecuției lui Deciu, Grigorie s-a retras în munți împreună cu un mare număr de credincioși, iar după ce calmul a fost restabilit, el a instituit sărbători întru pomenirea martirilor. Împreună cu fratele său, a participat la sinodul de la Antiohia din 265, care l-a condamnat pe Pavel* de Samosata. A luptat și împotriva altor erezii, cum au fost: sabelianismul și triteismul. Se pare că nu a mai participat și la cel de al doilea sinod de la Antiohia, iar după informația dată de Suidas, s-a stins din viață în timpul domniei lui Aurelian (270-275). Sf. Grigorie a fost o personalitate deosebită. Despre el se spune că a fost mai degrabă un creștin practic, decât un teolog speculativ (Cross). Învățătura sa are ca temei gândirea lui Origen, fără a atinge nuanțele rafinate și subtile ale acestuia. Părinții capadocieni din sec. IV îl considerau fondatorul Bisericii creștine din Capadocia. De la Sf. Grigorie de Nyssa ne-a rămas una din cele mai interesante relații biografice despre el. De fapt, toate *Viețile* sale, în număr de cinci, îl prezintă ca fiind cu adevărat o personali-

tate harismatică. Activitatea lui, învăluită în aura miraculosului, abundă în relatări privind minunile pe care el le-a săvârșit: mutarea unui munte, secarea unei mlaștini etc., toate aceste fapte atrăgându-i numele de *thaumaturgos*, adică, Făcătorul de minuni.

Opera sa scrisă poartă amprenta caracterului practic al activității sale, întrucât ceea ce a scris, a avut un scop practic. Îi sunt atribuite următoarele lucrări: *Cuvânt de mulțumire către Origen* sau *Panegiric*, document important pentru istoria învățământului creștin promovat de Origen. Alcătuit din 19 capitole, acest discurs inaugurează genul literar al encomionului în literatura patristică (Coman). O a doua lucrare este *Simbolul de credință*, păstrat în traducere latină, făcută de Rufin, și siriacă, dar și în biografia scrisă de Sf. Grigorie* de Nyssa, în care expune pe scurt și cu deosebită claritate, credința în Sfânta Treime. Sf. Grigorie de Nyssa relatează că acest *simbol de credință* i-a fost descoperit într-o viziune de Sf. Ioan Evanghelistul la porunca directă a Sfintei Fecioare Maria. Reținem că această informație conține prima referire scrisă la arătările Sf. Fecioare Maria. *Metafrasa la Ecclesiast*, o parafrazare a Ecclesiastului după Septuaginta. Ieronim și Rufin o atribuie lui Grigorie Taumaturgul, în timp ce ea a fost trecută sub numele lui Grigorie* de Nazianz. *Despre nepătimirea și pătimirea lui Dumnezeu*, adresată lui Teopomp, care s-a păstrat în siriacă. Este un dialog între autor și destinatar în care abordează incompatibilitatea pătimirii cu ideea de Dumnezeu. Dumnezeu nu este supus pătimirii sau suferinței. Când Fiul lui Dumnezeu a voit să pătimească, a făcut acest lucru pentru ca prin pătimirea Sa să-i mântuiască pe oameni. El a învins patimile și a biruit moartea, arătând nepătimirea Sa.

Faptul că Dumnezeu a intrat în moarte, fără a fi stăpânit de ea, a însemnat distrugerea morții. Așa-numita *Epistolă canonică*, adresată unui episcop necunoscut, este unul din cele mai vechi documente de drept bisericesc. În timpul devastării Pontului și a Bitiniei de către goți și borazi, mulți creștini s-au alăturat acțiunilor de jefuire și abuzurilor făcute de aceștia. Sf. Grigorie dă sfaturi în legătură cu acești delincvenți. Pe lângă aceste lucrări, Sf. Grigorie i-au mai fost atribuite alte câteva, a căror autenticitate nu a fost stabilită cu exactitate: *Către Filagriu despre consubstanțialitate sau unitatea de esență*, păstrată în siriacă, conține o scurtă prezentare a doctrinei despre Sf. Treime. Se pare că este o traducere a *Epistolei către Evagrie*, pusă între scrierile Sf. Grigorie de Nazianz și ale lui Grigorie de Nyssa. *Dialog cu Elian despre suflet*, menționat de Sf. Vasile cel Mare (*Epist.* 210) și șase *omilii* păstrate în armeană. La acestea se adaugă și *scrisorile* despre care vorbește Ieronim (*De vir. ill.* 65).

Migne, PG, 10, 963-1232; PG 46, 893-958 și 1101-1108; PG 37, 383-386; J. B. Pitra, *Analecta sacra*, 1883, 4, 81, 345 și urm.; 103-120; 100-103; M. J. Routh, *Reliquae sacrae*, 3, 251-283; P. Koetschau, *Des Gregorius Thaumaturgos Dankrede an Origenes*, SQ, 9, Freiburg, 1894; C.P. Caspari, *Alte und neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*, Christiania, 1879, 1-34 (cuprinde textul grec, două traduceri latine și versiunea siriacă); traduceri: J. Margraf, *Bibliothek der Kirchenväter*, vol. 159, Kempten, 1875; S.D.F. Salmond, *The Works of Gregory Thaumaturgus, Dionysius of Alexandria and Archelaus...* în ANCL, XX, Edinburgh, 1871; H. Crouzel, *Grégoire le Thaumaturge, Remerciement à Origène suivi de la lettre d'Origène à Grégoire*, în Sch., nr. 148, Paris, 1969, cu bibliografie; Sf. Grigorie Taumaturgul în PSB, 10, studiu

introdutiv, traducere, note și indici de Pr. Prof. Constantin Cornițescu, EIBMBOR, București, 1984; viața: Gregory of Nyssa, PG, 46, 893-958; în siriacă: P. Bedjan, *Acta martyrum et sanctorum*, 6, Paris, 1896, p. 83-106; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, 1893, p. 428-436; L. Abramowski, *Das Bekenntnis des Gregor Thaumaturgus bei Gregor von Nyssa und das des Lehrers <Ad Theopompom> und Philoxenus von Mabbug*, în ZKG 87, 1976, p. 145-166; 89, 1978, p. 273-290; H. Crouzel, *La cristologia di Gregorio Taumaturgo*, *Gregorianum* 61, 1980, p. 745-755; Ieronim, *De viris illustribus*, 65; Socrate, *Istoria bisericească* 4, 27; Cayré, I, p. 271-273; Bardenhewer, II, 315-332; Altaner-Stuiber, 1980, p. 211-212; Quasten, II, p. 123-128, cu bibliografie; I. G. Coman, II, p. 391-399; Cross, *Gregory Thaumaturgus*, în ODCC, p. 601; H. Crouzel, Grégoire le Thaumaturge, în DECA, I, 1116-1117; M. Slusser, *Gregory Thaumaturgus, Life and Works*, Introduction, English Translation and Notes, Fathers of the Church, 98, The Catholic University of American Press, Washington, 1998; H. Schneider, *Gregor der Wundertäter*, în LACL, p. 273-274, cu bibliografie.

Grigorie de Tours

Grigorie de Tours sau Gregorius Turo-nensis, numele său adevărat fiind Georgius Florentius (540-594), episcop de Tours și istoric al francilor. S-a născut la Aversa în anul 540 (după unii în 538), într-o familie senatorială galo-romană, care a dat Bisericii un șir de episcopi (Grigorie de Langres, m. 540; Gall de Clermont, m. 554; Nizier de Lyon). Primește o aleasă educație creștină, dar și clasică, prin grija mamei sale, a unchiului său, Gallus, episcop de Clermont, și a preotului Avitus, pe care îl considera ca fiind adevăratul lui părinte spiritual: 'Predica și învățătura lui, spunea el, ală-

turi de Psalmii lui David, m-au făcut să recunosc că Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, a venit în lume să mântuiască pe cei păcătoși, și m-au determinat să îi cinstesc și să îi venerez, ca prieteni și ucenici ai lui Hristos, pe cei care au luat crucea Lui și au pășit pe urmele Lui'. A fost hirotonit diacon, probabil în anul 563. Încă înainte de a fi devenit episcop de Tours, Grigorie era foarte bine cunoscut și apreciat, în mod deosebit, de cetățenii acestui oraș, de aceea alegerea lui ca episcop, în 573, a fost un eveniment așteptat. A fost hirotonit episcop de Egiptu de Rheims. Urcarea lui pe tronul episcopal a coincis cu războiul civil dintre Sigebert și Chilperic, fiii regelui Clotaire I (m. 561). Grigorie l-a sprijinit pe Sigebert, care fusese de acord cu alegerea sa ca episcop de Tours, declarându-se împotriva lui Chilperic, pe care îl considera 'Nero și Irodul vremii sale'. După moartea acestora, l-a sprijinit pe regele Guntram, împotriva unei aristocrații nesupuse, asigurând pentru Biserica favoruri imperiale. Activitatea lui Grigorie nu trebuie rezumată doar la misiunile de reconciliere între diferite tabere rivale. El a fost preocupat, mai presus de toate, de bunăstarea Bisericii, de menținerea credinței ortodoxe, iar prin scrisul său a devenit unul dintre cei mai mari scriitori ai vremii. S-a stins din viață în anul 593/4.

Cu mici excepții pe care le vom menționa, Grigorie a scris lucrări cu caracter istoric, având o valoare deosebită ca izvoare pentru istoria religioasă și politică a Galiei în sec. VI. Limba în care a scris nu este una dintre cele mai alese, după cum el însuși recunoaște. De altfel, limba scrierilor sale însumează procesul de transformare a limbii latine în limbi romanice, în speță, în limba franceză. Cea mai importantă lucrare a sa este *Historia*

Francorum, începută în anul 576. Concepută și redactată în 10 cărți, *Istoria francilor* este prima istorie națională a Franței și prima lucrare de istorie națională în literatura creștină (Coman). În prima carte, el face un rezumat al istoriei lumii de la Adam și până la moartea Sf. Martin (397), cuprinzând istoria evreilor, evenimentele legate de Nașterea Mântuitorului, persecuțiile Bisericii, concentrându-se apoi asupra istoriei Bisericii din Galia. Următoarele trei cărți prezintă istoria Galiei până la 575. Începând cu cartea V, prezintă cu lux de amănunte evenimentele contemporane lui. Ultima carte, a zecea, cuprinde o listă a episcopilor de Tours și operele lor. Datorită poziției importante pe care a ocupat-o în Biserică și stat, Grigorie a avut acces la documentele originale, ceea ce îl face să fie un istoric deosebit de bine informat. Chiar dacă istoria sa a fost adeseori criticată, ea rămâne un document indispensabil pentru istoria Franței. Paralel cu preocupările sale istorice, Grigorie s-a aplecat cu sârg și asupra aghiografiei. Principala sa lucrare aghiografică, *Miraculorum librii*, cuprinde opt cărți: *In gloriam Martyrum*, despre minunile Domnului, ale apostolilor și, în special, ale sfinților gali; *De virtutibus S. Juliani*, despre minunile săvârșite la mormântul Sf. Iulian, martirizat la Clermont-Ferrand în 304; *De Virtutibus S. Martini*, în patru cărți, despre minunile săvârșite la mormântul Sf. Martin. Potrivit tradiției, el însuși s-a vindecat de o boală foarte grea

la mormântul Sf. Martin, ceea ce l-a determinat să îmbrățișeze sacerdoțiul. *De vita Patrum*, viețile a 23 de sfinți gali; *In gloriam confessorum*, minunile sfinților care nu au suferit moarte martirică. La acestea adăugăm: *De miraculis beati Andreae apostoli* și *De miraculis beati Thomae* și prelucrarea în latină a istoriei celor șapte tineri de la Efes care au dormit, *Passio septem dormientium*. Pe lângă aceste lucrări el a mai scris un comentariu la Psalmi, din care s-au păstrat fragmente; *Despre mersul stelelor* sau *Despre mersul slujbelor bisericești*.

Migne, PL, 71; ed. critică: W. Arndt-B. Krusch în MGH., *Scriptores rerum Merovingicarum*, I, 2, 1884-1885; G. Kurth, *Études francques*, 2 vol., 1919; J. M. Wallace-Hadrill, *The Works of Gregory of Tours in the Light of Modern Research*, în Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series, I, 1951, p. 25-45; revizuit în *The Long Haired Kings and other Studies in Frankish History*, 1962; G. Vinay, *S. Gregorio di Tours*, Carmagnola, 1940; B. Vetere, *Strutture e modelli culturali nella societa merovingia. Grigorio di Tours: una testimonianza*, Galatina, 1979, cu bibliografie; T.R. Buchanan, *Gregorius Turonensis* (32), art. în Smith-Wace, II, p. 771-776; Cayré, II, p. 264-267; Bardenhewer, V, p. 357-367, cu bibliografie; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 317-318; Altaner-Stuiber, 1980, p. 477-478, cu bibliografie; Cross, *Gregory of Tours*, art. în ODCC, p. 601; L. Pietri, în Dict. Sp., VI, 1967, col. 1020-1025, cu bibliografie; M. Simonetti, *Grégoire de Tours*, în DECA, I, p. 1117-1118; R. Schieffer, *Gregor von Tours*, în LACL, p. 271-272.

H

Haimo de Auxerre sau Haymo

Haimo de Auxerre sau Haymo (m. 855), călugăr benedictin și exeget medieval. A predat la mănăstirea Saint-Germain din Auxerre, unde a studiat și vestitul hagiograf și clasicist, Heiric* de Auxerre. Lui Haimo i-au fost atribuite o serie de lucrări, în special ‘o carte foarte mare’ (*librum infinitae quantitatis*) la Sf. Pavel, comentarii la Apocalipsă, Cântarea Cântărilor și la cei doisprezece profeți mici. Printr-o eroare, aproape toate lucrările sale i-au fost atribuite unui alt Haimo, episcop de Helberstadt (m. 853). După ultimele cercetări lista operelor lui Haimo este următoarea: *In divi Pauli epistolas expositio; Expositionis in Apocalypsin libri septem; Commentarium in Cantica Canticorum, Homiliae de tempore și Homiliae de sanctis*. La acestea au mai fost adăugate, *Homiliae in aliquot epistolas Pauli și Enarratio in duodecim prophetas minores*.

Migne, PL, 117, 11-1220; PL, 118, 11- 816; C. Spicq, *Esquisse d'une histoire de l'exégèse latine au moyen âge*, Paris, 1944, p. 50-51; B. Heurtebize, în DTC, VI, 2, 2068-2069; H. Dressler, NCE, VI, p. 898-899. Vezi: AIMON.

Hannana de Hedhaiyabh sau Henana Adiabenicus

Hannana de Hedhaiyabh sau Hannana/Henana de Adiadene, (m. 610), succe-

sorul lui Iosif* Huzaya la conducerea școlii din Nisibe, una din cele mai de seamă personalități din a doua jumătate a sec. VI în lumea siriacă. A fost originar din Adiabene și a studiat la școala din Nisibe sub Avraam, succesorul lui Narses, devenind conducătorul școlii, în timpul patriarhului Ezechiel (570-581), în anul 572, funcție pe care o deține până la moarte, în pofida unei acerbe opoziții. Hannana a ieșit în evidență prin aceea că a cutezat să atace doctrinele și exegeza lui Teodor* de Mopsuestia, considerat interpret infailibil al Scripturii în Biserica persană, și să-i urmeze tradiției exegetice a lui Ioan* Hrisostom. Concepțiile sale teologice au fost condamnate de un sinod convocat de Isho-yabh de Arzon (581-595) și de un al doilea sinod convocat de succesorul acestuia, Sabhr-isho (596-604). Abhd-isho* îi atribuie următoarele lucrări: comentarii la Facere, Iov, Psalmi, Proverbe, Ecclesiast, Cântarea Cântărilor, cei doisprezece profeți mici, Evanghelia după Marcu și epistolele pauline; o expunere a crezului de la Niceea și a liturghiei; omilii la diverse sărbători; rugăciuni adresate sfinților și la descoperirea Sf. Cruci și alte scrieri în care l-a atacat pe Teodor de Mopsuestia, ceea ce a determinat Biserica să-l pună la index și să-i distrugă opera. De la el a rămas *Statutul* școlii de la Nisibe pe care el însuși l-a revizuit și promulgat în 590 și două tratate, unul la Vinerea de Aur (N.A. prima vinere după Rusalii), iar altul la rugăciunea publică pentru fertilizarea holdelor. Babai*, în viața martirului George, pune în gura unui călugăr o expunere a ideilor lui Hannana. După el, Hannana a fost ‘caldean’, adică fatalist, ‘întrucât totul era condus de astre’; el ar fi zis, la fel ca Origen, ‘păgânul păgânilor’, că toți oamenii participă la natura divină, că ar fi negat învierea, că a fost

eretic întrucât a învățat că în 'Hristos erau două firi și o singură persoană', refuzând să declare împreună cu Nestorie și Teodor, 'două naturi și două ipostase în persoana unică a lui Hristos Fiul lui Dumnezeu'. Acuzele aduse de Babai, referitoare la faptul că el ar fi fost caldean, sunt răuvoitoare. Hannana a fost în realitate conducătorul unei mișcări în sânul Bisericii nestoriene de revenire la Ortodoxie.

Omili, A. Scher, PO, 7, 53-87 text și trad. în franceză; Abhd-isho, Cat. lib. syr., 69, în Assemani, BO, III, 1, Roma, 1725, p. 81-84; W. de Vries, *Syrische-nestorianische Haltung zu Chalcedon*, în A. Grillmeier, H. Bacht, *Konzil von Chalkedon*, Würzburg, 1951, p. 603-635; A. Baumstark, p. 127; Wright, p. 79-80; Duval, p. 348-349; Chabot, 58-59; Ortiz de Urbina, 168-169; J.-M. Sauget, *Henana d'Abiadène*, în DECA, I, p. 1132-1133; P. Bruns, *Henana Abiadenicus*, în LACL, p. 280.

Harkleană, Versiunea

Versiunea harkleană a Sf. Scripturi. În anul 616, Toma* de Harkel (Heraclea), face o nouă revizuire a versiunii siriace philoxeniene a Noului Testament. În procesul de revizuire, el face uz de manuscrisele biblice grecești din biblioteca de la Enaton, de lângă Alexandria. Pe marginea manuscrisului său, Toma menționează mai multe variante, interesante mai ales pentru critica textuală. Multe din aceste însemnări poartă asemănări cu Codex Bezae. Din această versiune s-au păstrat în jur de 50 de manuscrise, cel mai vechi datând din sec. VII. Versiunea actuală a Noului Testament siriace (Peshitta), a preluat, în cazul Apocalipsei, versiunea lui Toma. Pavel* de Tella a făcut același lucru pentru Vechiul Testa-

ment. Versiunea acestuia este cunoscută sub denumirea de Hexapla siriacă.

Lista manuscriselor în: C.R. Gregory, *Textkritik des Neuen Testaments*, II, 1902, p. 524-528; G. Zuntz, *The Ancestry of the Harklean New Testament*, British Academy Supplemental Papers, No. VII, 1945; singura ediție sub numele 'Versio Philoxeniana' a lui Joseph White: *Gospels*, Oxford, 1788; *Acts and Epistles*, Oxford, 1799-1803; J. Gwynn, Thomas (17) *Harklensis*, în Smith-Wace, IV, p. 1014-1021; Cross, *Harklean Version*, în ODCC, p. 619.

Harmonius

Harmonius (sec. II), fiul lui Bardesanes* (Bar Daisan), din Edessa. Despre el se știe că a studiat filosofia și limba greacă la Atena. Gândirea lui Harmonius este un amestec de idei preluate de la tatăl său și și din gândirea platoniciană despre originea sufletului, decăderea trupului și transmigrare (παλιγγγενεσία). A încercat să-și popularizeze ideile prin intermediul poeziei. Este considerat primul poet siriace, care a scris versuri, urmând exemplul poeziei grecești. În sec. IV, Sf. Efrem* Sirul va folosi aceeași metodă de versificare, pentru a înlocui versurile eretice ale lui Harmonius, cu altele, având un conținut doctrinar ortodox.

E. Beck, CSCO 169/170, p. 202-204, 181-184 text siriace și trad. în franceză; F. Nau, *Une bibliographie inédite de Bardesane*, Paris, 1897; H.J.W. Drijvers, *Bardaisan of Edessa*, Assen, 1966, p. 180-183; J. Teixidor, *Bardesane d'Édesse*, Paris, 1992; C.J. Ball, *Harmonius*, art. în Smith-Wace, II, p. 845-846; Duval, p. 12; Chabot, p. 23; Baumstark, p. 14; Altaner-Stuiber, 1980, p. 101; E. Prinzivalli, *Harmonius*, în DECA, I, p. 1125; C. Marksches, *Harmonius*, în LACL, p. 276-277, cu bibliografie.

Hebdomadă

Hebdomada sau grupul de șapte îngeri care, potrivit învățaturii gnosticului Saturnin, au creat lumea. Alături de el, Simon Magul și Menandru învață și ei că lumea a fost creată prin mijlocirea unor îngeri. Aceștia nu menționează nici numărul și nici numele îngerilor. Se pare că Saturnin a preluat cifra de șapte din teoriile astronomice ale vremii, întrucât 'Sfânta Hebdomadă' reprezintă cele șapte stele numite planete. Este vorba de sfera celor șapte stele: Saturn, Jupiter, Marte, Soarele, Venus, Mercur și Luna, fiecare din acestea fiind dominate de către un înger. Numele acestora diferă în funcție de diverși autori. Irineu* menționează următoarele nume: Ialdabaoth, care este și capul sau stăpânul celorlalți, Iao, Sabaoth, Adonaeu, Eloaeu, Oreu și Astaphaeu. O înșiruire întrucâtva asemănătoare se regăsește la Origen*: Ialdabaoth, Iao, Sabaoth, Adonaeu, Astaphaeu, Eloaeu, Horaeu. Epifanie* îl plasează în fruntea grupului tot pe Ialdabaoth, în timp ce alții îl menționează pe Sabaoth sau pe Eloaeu. Se credea că profeții evrei au fost trimiși fiecare de către unul din acești îngeri. Irineu afirmă că primul înger i-a trimis pe Moise, Iosua, Amos și Avacum; al doilea, pe Samuel, Nathan, Iona și Mica; al treilea, pe Ilie, Ioel și Zaharia; al patrulea, pe Isaia, Iezechiel, Ieremia și Daniel; al cincilea, pe Tobit și Aggai; al șaselea, pe Mica și Naum, iar al șaptelea, pe Ezra și Țefania. Deasupra sferei hebdomadelor se află o a opta sferă, Ogdoada*, a stelelor fixe, unde se sălășluia Sophia sau Prunikos după Irineu și Barbelo după Epifanie, care era mama celor șapte îngeri. Denumirea de Hebdomadă este dată nu numai celor șapte stele și îngeri, ci și locului sau tărâmului ceresc stăpânit de acești ar-

honți. Deasupra acestora se află Ogdoada. Ofiții* vorbesc și despre o hebdomadă inferioară. Aici a fost aruncat, ca pedeapsă, șarpele, după ce i-a determinat pe protopărinți să încalce porunca lui Ialdabaoth. El a dat naștere la șase fii. Aceștia formează împreună cu el hebdomada inferioară în contrapondere cu hebdomada lui Ialdabaoth. Ei reprezintă demonii a căror activitate se extinde asupra sferelor inferioare și deci și asupra pământului. Plăcerea lor este de a-i vătăma pe oameni și a-i induce în eroare. Origen menționează numele și chipul sau forma în care se manifestă: Mihail sub formă de leu; Suriel, ca bou; Rafael, ca dragon; Gavriil, ca vultur; Thauthabaoth, ca urs; Erataoth, ca câine; Onoel sau Thartharaoth, ca măgar. Sistemele gnostice primare nu vorbesc despre o sferă superioară hebdomadei și ogdoadei. În sistemul lui Basilide* hebdomada și ogdoada sunt nume date unor sfere sau tărâmurii. Același lucru îl regăsim și în sistemul valentinian. Fără îndoială, există diferențe în modul în care aceste două sisteme concep învățătura lor despre cosmos.

Cuvântul hebdomadă este întâlnit în *Omiliile clementine*, unde are o semnificație cu totul diferită de cea pe care o are în sistemele gnostice. Taina sau misterul hebdomadei este văzut aici în perspectiva celor șase zile ale creației și a șaptea zi de odihnă, ilustrând șapte direcții în care se întinde spațiul infinit: sus, jos, dreapta, stânga, înapoi, înainte și împreună cu punctul central care este considerat al șaptelea element al hebdomadei.

Irineu, *Adv. haer.*, 1, 23 și urm.; Epifanie, *Haer.*, 26; Origen, *Adv. Cels.*, VI, 31, 32; Clement Alexandrinul, *Strom.*, VI, 16; Philo, *De Op. Mundi* și *Leg. Allegor.*; Routh, *Rel. Sac.*, 1, 416; G. Salmon, *Hebdomadas*, în

Smith-Wace, II, p. 849-851; Vezi GNOSTICISM, OGDOADA.

Hegemonius

Hegemonius este autorul unei lucrări polemice, intitulată: *Acta disputationis Archelai cum Manete*. Se pare că aceasta a fost scrisă, la origine, în limba greacă. În prezent, mai avem la îndemână doar o traducere latină. Potrivit tradiției, acest document ar fi fost conceput în Syria, probabil în sec. IV, iar Arhelau nu ar fi fost decât traducătorul acestuia în greacă. Textul cuprinde un dialog fictiv între un episcop mesopotamian, pe nume Arhelau, și un discipol al lui Manes, numit Turbo.

Migne, PG, 10, 1105-1528; CPG, 3570 și urm.; CPL, 122; GCS, 1906; CCL, 9, 325/9; M.J. Routh, *Reliquae sacrae* 5, Oxford², 1848, p. 1-206; H.J. Polotsky, *Koptische Zitate aus den Acta Archelai*, în *Le Muséon* 45, 1932, p. 18-20; S. Salmond, *The Works of Gregory Thaumaturgus*, Edinburgh, 1871, p. 267-429 trad. în engleză; W. Klein, *Die Argumentation in den griechischen-christlichen Antimanichaica*, Wien, 1991, p. 21-24; C. Hole, *Hegemonius*, art. în Smith-Wace, II, p. 875; Bardenhever, III, p. 265-269; Altaner-Stuiber, 1980, p. 310-311, cu bibliografie bogată; J.-M. Sauget, *Hegemonius*, în DECA, I, p. 1125; U. Hamm, *Hegemonius*, în LACL, p. 277-278 cu bibliografie.

Hegesip

Hegesip (sec. II), îndeobște aclamat ca părinte al istoriei bisericești. Despre viața sa nu avem date exacte. Se presupune că s-a născut în Orient. Datorită cuvintelor ebraice și siriace întâlnite în textele sale, s-a sugerat că el a fost evreu de origine, probabil evreu elenizat, care, mai apoi, a trecut la creștinism. A scris

cinci Cărți de *Memorii* împotriva gnosticilor. Din opera sa s-au păstrat fragmente la Eusebiu. Din aceste fragmente, cu caracter oarecum autobiografic, aflăm că a călătorit la Corint și apoi la Roma. A poposit la Corint în vremea episcopului Primus, iar la Roma a ajuns în timpul lui Anicet (155-156) și rămâne până în vremea lui Elefterie (174-189). Ceea ce l-a dus la Roma a fost rapida răspândire a ereziilor gnostice, călătoria fiind făcută cu scopul de a aduna materiale informative cu privire la dreapta credință împărtășită de diverse Biserici creștine locale, pentru a le folosi împotriva gnosticilor. Majoritatea fragmentelor păstrate de Eusebiu se referă la istoria Bisericii din Ierusalim. De importanță pentru istoria Bisericii, sunt relatările privind martiriul Sf. Iacob, fratele Domnului, aruncat de pe acoperișul templului și apoi lapidat, alegerea lui Simeon al lui Cleopa ca urmaș al lui Iacob și martirizarea lui prin răstignire, căutarea urmașilor lui David, din porunca lui Vespasian și Domițian, pentru a fi uciși, cu scopul de a scăpa de 'conspiratori'. Cât privește presupusa listă a episcopilor Romei, pe care Hegesip ar fi întocmit-o, nu avem suficiente date pentru a afirma cu certitudine că el a fost interesat de un astfel de lucru, sau că a întocmit o astfel de listă. De fapt, el reține doar numele episcopilor Romei din perioada șederii sale la Roma și cu care s-a întreținut, probabil, în vederea unor consultări și discuții doctrinare. Hegesip mai reține numele a șapte secte iudaice, care luptau împotriva tribului lui Iuda și a lui Hristos: esenienii, galileenii, hemerobaptiștii, masboteenii, samaritenii, saducheii și fariseii. Majoritatea ereziarhilor vremii se trag din aceste grupări.

Migne, PG, 5, 1307-1328; M. J. Routh, *Reliquae Sacrae*, I, ed. a II-a, 1846, p. 207-

219; Th. Zahn, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur*, 6, Erlangen, 1900, p. 228-273; H. J. Lawlor, *Eusebiana: Essays on the Ecclesiastical History of Eusebius*, Oxford, 1912, 1-107; despre lista papală vezi: C.H. Turner în H. B. Swete, *Essays on the Early Church and the Ministry*, 1918, p. 115-120, 207; H. J. Bardsley, *Reconstructions of Early Christian Documents*, vol. I, 1935; L. Herrmann, *La famille du Christ d'après Hégésippe*, Rev. de l'univ. de Bruxelles, 42, 1937, p. 387-394; E.W. Turner, *The Pattern of the Christian Truth*, Lonon, 1954, p. 379-386; Cross, *Hegesippus*, art. în ODCC, p. 628; W. Milligan, *Hegesippus*, art. în Smith-Wace, II, p. 875-878; Altaner-Stuiber, 1981, p. 109-110; Quasten, *Patrology*, I, p. 284-286 cu bibliografie bogată; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 72-73; Idem, II, p. 13-16; F. Scorza Barcellona, *Hégésippe*, în DECA, I, p. 1225-1226; M. Durst, *Hegesipp*, în LACL, p. 278, cu bibliografie.

Hegesip (Pseudo-)

Hegesip (Pseudo-), autor al unei traduceri libere, din greacă în latină, a lucrării lui Iosif Flaviu, *De bello iudaico*. În manuscrise, traducerea este atribuită lui Ambrozio. Lucrarea a fost redusă doar la cinci cărți. Autorul acestei prelucrări a elaborat pe alocuri textul lui Flaviu, adăugând materiale din cealaltă lucrare a sa *Antichități iudaice*. Textul s-a bucurat de o largă circulație. În sec. V a fost folosit de Isidore de Seville, ale cărui referiri la Marea Moartă, la lacul Ghenizaret etc., sunt preluări literale din traducerea lui Hegesip.

Migne, PL, 15, 2061-2310; PLS, 576; V. Ussani, *Hegesippi qui dicitur Historiae Libri V*, CSEL, 66, I, 1932; O. Michel-O. Bouerfeind, *Flavius Iosephus, De Bello Iudaico*, I, München², 1962, XXX și urm.; T.W. Davids, *Hegesippus* (2), art. în Smith-Wace, II, p.

878; LTK, 5, 61 cu bibliografie; Altaner-stuiber, 1980, p. 385; B. Studer, *Hégésippe*, în DECA, I, p. 1126; G. Rōwekamp, *Ps.-Hegesipp (De bello iudaico)*, în LACL, p. 278-279 cu bibliografie.

Heiric de Auxerre

Heiric de Auxerre (841-876), clasicist și hagiograf medieval, născut la Héry în Franța. A fost trimis la mănăstire la vârsta de 7 ani, învățătorul lui fiind Haimo*. Își continuă studiile la Ferrières și Laon. Sub influența lui Lupus de Ferrières (859-860) și a irlandezului Ilie, adâncește cultura clasică greacă și romană, ceea ce explică multiplele referiri la diverși scriitori clasici greco-romani. În timpul activității sale ca stareț al mănăstirii St. Médard din Soissons, îl cunoaște pe John Scotus Erigena*. A activat ca profesor la Auxerre până la sfârșitul vieții. Este cunoscut mai ales pentru *Vita S. Germani Antissiodorensis*, scrisă în versuri, dedicată lui Carol Pleșuvul, care a fost urmată de *Miracula*, în două cărți. El a mai colaborat și la întocmirea lucrării: *Gesta Episcoporum Antissiodorensium*. Heiric face legătura dintre școlile carolingiene și cele medievale de mai târziu, în special prin Remigius*, căruia i-a fost profesor.

L. Traube, MGH, *Poetae*, III, (1896), p. 421-517; B. Haureau, *Histoire de la philosophie scolastique*, Paris, 1872-1880, vol I, p. 188-191; F. Überweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, II, 1928, p. 177-178; J. Wollasch, *Zu den persönlichen Notizen des Heiricius von S. Germain d'Auxerre*, DeutschArchiv, 15, 1959, p. 211-226; Cross, *Heiric of Auxerre*, în ODCC, p. 630.

Heliand

Heliand este poem biblic scris în saxona veche prin sec. IX, întocmit pe baza

Diatessaronului lui Tatian. A fost publicat pentru prima dată de A. Schmeller la München în 1830, care i-a dat acest nume. În prefața latină a acestui poem, considerată autentică, se afirmă că a fost scris de un bard saxon, din porunca regelui Ludovic cel Pios, spre folosul supușilor săi recent convertiți la creștinism. Poemul poartă amprenta tradiției poetice saxone a vremii. Poetul îl prezintă pe Iisus Hristos ca suveran, iar pe apostoli ca vasali ai Săi. Sunt subliniate, în special, virtutea smereniei și iubirea față de vrăjmași. (*Heliand* = Mântuitor, în engleza veche: *Haelend*; în germană: *Heiland*).

Editio princeps, A. Schmeller, München, 1830; trad. în engleza modernă: Mariana Scott, University of North Carolina Studies in the Germanic Languages and Literatures, LII, 1966; O. Behaghel, ed., *Heliand und Genesis*, ed. a 6-a, Halle, 1948; J.K. Bostock, *A Handbook of Old High German Literature*, Oxford, 1955, p. 141-165, cu bibliografie; Cross, *Heliand*, în ODCC, p. 630.

Helladius de Tars

Helladius de Tars a fost prieten și ucenic al lui Nestorie*, apropiat al episcopului Teodoret* din Tars. Înainte de a deveni mitropolit de Tars în 430/1, urmându-i în scaun lui Marian, a fost monah timp de șaizeci de ani. A fost unul din cei care au protestat împotriva începerii sinodului de la Efes înainte de venirea lui Ioan* de Antiohia și a episcopilor orientali. În contextul încercărilor de reconciliere care au avut loc între Ioan de Antiohia și Chiril* al Alexandriei, Helladius trece de partea grupării celor care erau împotriva reconcilierii. În plus, el ține un sinod în Tars, respingând 'înțelegerea execrabilă' făcută cu Chiril și declarând că con-

damnarea 'egipteanului' nu putea fi ridicată decât dacă el își 'anatematizează anatematisme'. El mai face încă un pas scriind papii Sixt de la Roma, invocându-l ca pe un nou Moise care să salveze adevăratul Israel de egipteni. Chiar și sub presiune imperială, când Teodoret poruncește episcopilor orientali să accepte înțelegerea cu Chiril, singurul care nu acceptă acest lucru a fost Helladius. Lucrurile se schimbă după numirea pe scaunul patriarhal de Constantinopol a lui Proclus. Ortodoxia noului patriarh, Proclus, viața și teologia acestuia l-au determinat în cele din urmă pe Helladius să accepte înțelegerea încheiată de Ioan și Chiril și să ratifice condamnarea lui Nestorie, dar nu fără a-i scrie acestuia, exprimându-și față de el vechile sentimente de apreciere și prietenie, și explicându-i motivele hotărârii sale. Spre sfârșitul vieții, el părăsește scena luptelor religioase și nu mai avem informații despre el. Helladius ne este cunoscut pentru cele șapte scrisori ale sale care s-au păstrat în traducere latină. Traducerea a fost făcută de către Rusticus, diacon roman, depus din treaptă de Virgil în 550 și care, după un exil în Egipt, ajunge la o mănăstire din Constantinopol. Pentru culegerea sa, el a folosit lucrarea în cinci volume, *Tragoedia* lui Irineu de Tyr, prieten fidel al lui Nestorie. El include în această lucrare scrisorile lui Helladius. În scrisorile sale către Alexandru de Hierapolis, Helladius se plânge de persecuțiile egiptenilor.

Migne, PG 84, 675-746; CPG 6435-6443; scrisorile 157, 199, 202, 218, 252, 281, 282 în ACO vol. 1, 4, Berlin, 1922-1923; E. Venables, în Smith-Wace, III, p. 889-890; M. van Esbroek, *Helladius de Tars*, în DECA, I, p. 1127; B. Windau, *Helladius von Tarsus*, în LACL, p. 279.

Helpidius Rusticus vezi Elpidius Rusticus

Helvidius

Helvidius (sec. IV), teolog latin, ucenic al lui Auxențiu*, episcop arian de Milan, care a negat pururea fecioria Maicii Domnului. În disputa pe care a avut-o cu un călugăr al cărui nume nu-l cunoaștem cu certitudine, probabil Carterius, care scrisese o apologie a vieții monahale, făcând totodată aluzie la pururea fecioria Maicii Domnului, Helvidius a declarat că frații Domnului au fost fii naturali ai lui Iosif și ai Mariei, întrucât după nașterea lui Iisus, aceștia au mai avut și alți copii. Fer. Ieronim* îi răspunde într-un scurt tratat, de altfel singurul document din timpul lui Helvidius în care se vorbește despre el, intitulat: *De perpetua virginitate B. Mariae adversus Helvidium*, scris la anul 383. Ieronim susține, printre altele, că aceștia erau fiii unei alte Marii, soția lui Alfeu și sora Fecioarei Maria. Discipolii și urmașii lui Helvidius au format o grupare aparte, menționată de către Fer. Augustin* între erezii la nr. 84. Lucrarea lui Helvidius nu s-a păstrat.

Migne, PL, 23, 185-206 - replica lui Ieronim; E.S.F., *Helvidius*, art. în Smith-Wace, II, p. 892; G. Jouassard, *La personnalité d'Helvidius*, în *Melanges J. Saunier*, Bibliothèque de la Faculté Catholique des Lettres de Lyon, III, 1944, p. 139-156; Cross, *Helvidius*, în ODCC, p. 631; Altaner-Stuiber, 1980, p. 400; S. Zincone, *Helvidius*, în DECA, I, p. 1131-1132; J. Lössl, *Helvidius*, în LACL, p. 280.

Henan-isho I

Henan-isho I (m. 701), numit cel Bătrân sau cel Șchiop (*heghira*), îi urmează în scaunul de catolicos lui Ioan bar Marta,

în 686. A avut doi rivali, pe Isho-yabh de al-Basrah, de care s-a debarasat aruncându-l în închisoare, și pe temutul Ioan de Dasen, numit Leprosul (*garba*), episcop de Nisibe, care a complotat pe lângă califul Abd al-Malik ibn Marwan, izbutind să-l depună din treaptă și să-l arunce în închisoare. Este scos din închisoare după câteva zile și trimis, însoțit de doi apropiați ai lui Ioan, la o mănăstire din munți. Pe drum, aceștia îl aruncă într-o prăpastie. Din fericire, Henan-isho este descoperit de niște păstori care îl salvează. El rămâne însă șchiop, de unde și porecla de 'cel Șchiop'. După ce se însănătoșește se retrage la mănăstirea Yaunan sau Iona de lângă Mosul, unde rămâne până la moartea rivalului său. Preia conducerea Bisericii nestoriene până în 701.

El este autor de predici, omilii și epistole. Tot lui îi aparține și *Viața* lui Sergiu Dewadha din Darauqarah sau Dauqarah, de lângă Kashkar, care i-a fost contemporan. A mai scris un tratat *Despre dublul folos al Școlii* sau universității, ca loc de instruire morală, religioasă, dar și de cultură, și un comentariu la *Analyticele* lui Aristotel. Din nefericire, din lucrările sale nu ne-au rămas decât fragmente disperate.

E. Sachau, *Syrische Rechtsbücher*, 2, 1-49; Wright, p. 127-128; Chabot, p. 103-104; Duval, p. 372; Baumstark, p. 209; Urbina, p. 150-151; P. Bruns, *Henanisho I*, în LACL, p. 280-281.

Henan-isho II

Henan-isho II (sec. VIII), episcop de Laschom, ridicat la rang de patriarh în mod mai puțin convențional. Moare otrăvit în anul 779. S-au păstrat doar actele sinodului din 775 care îi poartă numele. Celelalte lucrări, s-au pierdut. Este vorba de imne funerare, cinci tomuri de omilii

metrice, zece *Chestiuni*, care i-au fost atribuite de Abhd-isho. Numele lui Henan-isho figurează pe celebra inscripție siro-chineză din Singanfu, referitoare la introducerea creștinismului în China. Stela a fost ridicată în 781, înainte de sosirea veștii morții sale.

Assemani, BO, III, part. I, 135; Chabot, p. 106-107; Duval, p. 381.

Henoticon

Henoticonul este documentul care conține o formulă de unire a celor două tabere creștine, monofizită și calcedoniană sau duofizită, conceput, după câte se pare, de Acaciu, Patriarhul Constantinopolului, și Petru Mongus, patriarhul Alexandriei, și prezentat împăratului Zeno în 482. Deși documentul îi condamnă pe Nestorie* și pe Eutihie*, declarând că credința ortodoxă a fost definită prin Crezul niceo-constantinopolitan și reafirmând cele 12 anatematisme ale lui Chiril* al Alexandriei, prin faptul că omite să vorbească despre cele două naturi în Hristos, face mari concesii monofiziților. Documentul nu și-a atins ținta. În loc să ducă la unificare, a stârnit controverse și mai acerbe, care au dus la scindarea, pentru aproape patruzeci de ani, a Bisericii de Răsărit și de Apus, în afară de faptul că a adâncit criza religioasă în Răsărit.

Migne, PG, 86, 2620-2625; ediție critică de E. Schwartz, în *Codex Vaticanus gr.* 143, *Eine antichalkedonische Sammlung aus der Zeit Kaiser Zenos*, Abh. Bayr., XXXII, Hft. 6, 1927, p. 52-54; A. Grillmeier, S.J.-H. Bacht, *Das Konzil von Chalkedon*, II, 1953, p. 120 cu bibliografie; L. Salaville, în DTC, VI, 1920, col. 2153-2178, cu bibliografie; Diac. Ioan Caraza, *Hristologia sinodului IV ecumenic de la Calcedon în preocupările teologilor romano-catolici și protestanți din*

vremea noastră și punctul de vedere ortodox, Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, 2000.

Heraclas

Heraclas a fost patriarh al Alexandriei între anii 232-247. A studiat filosofia sub îndrumarea lui Ammoniu Saccas, îmbrăcând veșmântul de filosof pe care nu l-a părăsit nici în timpul episcopatului. Fiind foarte ocupat cu numeroase obligații, Origen* îl ia colaborator, încredințându-i predarea catehezei și inițierea catehumeților. Se pare că lui Heraclas i-a revenit sarcina de a preda disciplinele profane, lucru de care s-a achitat cu bine. După retragerea forțată a lui Origen la Cezareea, la care fără îndoială a contribuit și el din plin, a preluat conducerea școlii catehetice din Alexandria, însă doar pentru o scurtă perioadă, deoarece este ales arhi-episcop în locul lui Demetrius. Deși i-a fost ucenic și apropiat, Heraclas a votat în favoarea suspendării lui Origen de la conducerea școlii din Alexandria, iar Ghenadie* de Marsilia ne informează că a convocat un sinod în vederea condamnării fostului său magistru. De la el nu au rămas scrieri. Este menționată doar o *Epistolă pastorală* din care Dionisie* al Alexandriei a luat un citat.

Lionel Davidson, *Heraklas*, art. în Smith-Wace, III, p. 897; I.G. Coman, II, p. 379-381; Altaner-Stuiber, 1980, p. 198; H. Crouzel, *Héraclas d'Alexandrie*, în DECA, I, p. 1133.

Heracleon

Heracleon (sec. II), gânditor gnostic, ucenic al lui Valentin, despre care Clement* de Alexandria și Origen* spuneau că era 'cel mai stimat din școala lui Valentin'. Împreună cu Ptolemeu* aparține

tradiției gnostice valentinienne din Italia. Heracleon este primul care a scris comentarii la Noul Testament. De la Origen aflăm că el a scris un *comentariu la Evanghelia după Ioan*. De altfel, Origen îl citează de aproape cincizeci de ori, iar Clement, doar de două ori. Într-unul din aceste locuri (Luca 3, 16 și 17), Clement spune clar că citatul său este preluat din expunerea la Evanghelia după Luca a lui Heracleon. Acest lucru ne face să credem că el a scris comentarii și la alte evanghelii, cu siguranță și Luca. H.C. Puech și G. Quispel sunt de părere că Heracleon este autorul *Tratatului despre cele trei naturi* (*Tractatus tripartitus*), descoperit între textele gnostice de la Nag Hamadi și păstrat în *Codex Jung*. În centrul învățaturii lui Heracleon se află mitul valentinian potrivit căruia Spiritul căzut, devine conștient, prin Hristos, de propria sa origine. Cu ajutorul exegezei alegorice, el a încercat să descopere esența acestui mit în Evanghelia după Ioan, concentrându-se în special asupra lui Ioan Botezătorul, a Samarinencei și a centurionului de la Capernaum.

A.E. Brooke, *The Fragments of Heracleon*, Texts and Studies, I, No. 4, Cambridge, 1891; W. Völker, *Quellen zur Geschichte der christlichen Gnosis*, Tübingen, 1932; W. Foerster, *Die Gnosis* I, 1995², p. 214-240 trad. în germană; M. Simonetti, *Testi gnostici cristiani*, Bari, 1970, p. 137-169; E. H. Pagels, *The Johannine Gospel in Gnostic Exegesis. Heracleon's Commentary on John*, Nashville, 1972; D.M. Scholer, *Bibliographia gnostica*, Leiden, 1971; Altaner-Stuiber, 1980, p. 101; H. Strutwolf, *Gnosis als System*, Göttingen, 1993; G. Gianotto, *Heracleon*, în DECA, I, p. 1133-1134; C. Marksches, *Heracleon*, în LACL, p. 281 cu bibliografie.

Heracilianus

Heracilianus (sec. VI), preot și sinecl al bisericii Sf. Sofia, mitropolit de Calce-

don, opozant înverșunat al maniheismului. În calitate de preot slujitor la biserica Sf. Sofia, a făcut parte din două delegații bizantine, care au călătorit la Roma, în 520 și 535. Este numit mitropolit de Calcedon în 536. Fotie* face o descriere amănunțită a lucrării lui Heraclianus, intitulată *Adversus Manichaeos*, în care el respinge, într-un stil concis, clar și ferm, textele maniheice: *Evangelium*; *Liber Giganteus* și *Thesauri*. Heraclianus trece în revistă aproape toți scriitorii care au scris împotriva maniheismului, prezentându-le și evaluându-le argumentele și formulând unele noi. Sf. Maxim* Mărturisitorul citează un scurt pasaj din lucrarea *Adversus Manichaeos*. Câteva fragmente mai lungi s-au păstrat și în *Doctrina Patrum*.

Migne, PG, 91, 125CD; CPG, 6800-6801; Fotie, *Bibl.*, col. 85; Migne, PG, 103, 287; C. Hole, *Heraclianus*, art. în Smith-Wace, II, p. 901; Cayré, II, 70; E. Honigmann, *Patristic Studies*, ST, 173, Cetatea Vatican, 1953, p. 205-216; Fr. Diekamp, *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi*, Münster, ed.2-a, 1981; L. Maggi, *La Sede Romana nella corrispondenza degli imperatori e patriarchi bizantini (VI^e-VII^e sec.)*, Roma-Leuven, 1972, p. 68, 90, 92, 118; D. Stiernon, *Heraclianus de Chalcedoine*, în DECA, I, p. 1134 vezi și bibliografia; B. Windau, *Heraclianus*, în LACL, p. 281-282.

Heraclicas de Nyssa

Heraclicas, episcop de Nyssa, este considerat autorul celei de a doua versiuni a *Istoriei lausiace* (*Historia Lausiaca*) a lui Paladiu, *recensio B* sau 'textul metafrastic' (Honigmann), care datează din sec. V. Este vorba de o fuziune a textului lui Paladiu și *Historia monachorum*. În diverși codici, este numit episcop de Capadocia, iar versiunile latine îl numesc

‘eremitul’ sau ‘alexandrinul’, ‘discipolul Sf. Antonie’. Fotie spune că este autorul a două scrisori împotriva messalienilor. Limbajul folosit de el dovedește, după părerea aceluiasi istoric, vechimea venerării icoanelor.

CPG, 6039-6040; *Historia Lausiaca* (recensio B), Fronto Ducaeus, Bibliothecae veterum patrum 2, Paris, 1624, p. 894-1053; C. Butler, *The Lausiaca History of Palladius*, 2 vol. Cambridge, 1898-1904; G. Salmon, *Heraclidas* (4), art. în Smith-Wace, II, p. 902; E. Honigmann, *Heraclidas of Nyssa* (about 440 A.D.), Roma, 1953, (ST 173), p. 104-122; A. Labate, *Heraclidas de Nysse*, în DECA, I, p. 1134-1135; K. Pollmann, *Heraclidas von Nyssa*, în LACL, p. 282.

Heraclid de Cipru

Heraclid de Cipru, episcop de Efes (sfârșitul sec. IV), originar din Cipru. Primește o educație umanistă. Aprofundează în mod special Sf. Scriptură. Timp de câțiva ani duce o profundă viață ascetică sub îndrumarea lui Evagrie* în deșertul Sketis. Este hirotonit diacon al Sf. Ioan* Hrisostom. La sugestia Sf. Ioan Hrisostom este ales episcop de Efes. Este și el chemat la judecată la sinodul de la Stejar, sub diverse acuze, aduse de Macarie, episcop de Magnezia, de un episcop pe nume Isaac și de un diacon, Ioan. Printre acuzele aduse, amintim că ar fi furat un veșmânt diaconesc din Cezareea, că ar fi biciuit pe nedrept diverse persoane în Efes, ducându-le legate în lanțuri pe străzile cetății și că împărtășea doctrine origeniste. După mai multe amânări, este închis într-o temniță din Nicomidia. Palladiu ne informează că în locul lui Heraclide a fost hirotonit un eunuc pângărit de cele mai josnice vicii. Heraclide este unul din episcopii din Răsărit cărora Teofil*, patriarhul Ale-

xandriei, îi scrie în legătură cu condamnarea lui Origen.

Socrate, *Ist. bis.*, VI, 11, 17; Sozomen, *Ist. bis.*, VIII, 6, 19; E. Venables, *Heraclides* (5) *Cyprius*, art. în Smith-Wace, II, p. 902; G. Ladocsi, *Héraclide de Chypre*, în DECA, I, p. 1135.

Heraclit

Heraclit (sec. II), scriitor bisericesc căruia îi este atribuită lucrarea *Comentarii în Apostolum*, acum pierdută. El a trăit și activat în perioada împăraților Commodus (180-192) și Septimiu Sever (193-211). Eusebiu* și Ieronim* susțin că este vorba de un comentariu antignostic la epistolele pauline.

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 27; Ieronim, *De vir. ill.*, 46; C. Hole, *Heraclitus* (1), art. în Smith-Wace, II, p. 903; G. Ladocsi, *Heraclitus*, în DECA, I, p. 1135; R. Hanig, *Heraclitus, Antignostiker*, în LACL, p. 282.

Herma

Herma (sec. II), unul din Părinții Apostolici, autorul lucrării *Păstorul*. Este vorba de un text care aparține seriei apocalipselor apocrife, întrucât conține revelații pe care Herma le-a avut în timpul sederii sale la Roma, prin intermediul a două făpturi cerești, prima o femeie în vârstă, iar a doua, un înger. Aidoma *Epistolei lui Barnabas*, *Păstorul lui Hermas* se află în diverse manuscrise ale Noului Testament, cum ar fi Codex Sinaiticus. Despre Herma avem la îndemână doar informațiile pe care ni le furnizează personal. A fost sclav creștin, vândut unei doamne bogate din Roma pe nume Rhode care îl eliberează. Se căsătorește, devine negustor și se îmbogățește prin mijloace mai puțin cinstitute. În timpul

unei persecuții pierde toată averea, iar propriii lui copii, care se leapădă de credință, îl denunță. În cele din urmă, el își recunoaște greșelile și se pocăiește cu întreaga familie. *Fragmentul Muratori* înfirmă aceste date și dă următoarea informație cu privire la autorul *Păstorului*: 'De curând, în zilele noastre, în cetatea Romei, Hermas a scris *Păstorul*, când fratele său Pius, episcopul, stătea pe scaunul cetății Romei'. Dacă acest lucru este adevărat, atunci autorul *Păstorului* nu a fost un personaj oarecare, ci o figură de seamă a societății romane. Informația din *Codicele Muratori* poate fi pusă însă la îndoială de referirea la Papa Clement pe care o găsim în textul *Păstorului*. Quasten este de părere că informațiile nu sunt conflictuale, deoarece textul a fost redactat în două etape. Partea mai veche merge până în vremea lui Clement, iar textul pe care îl avem este din timpul lui Pius. El respinge totodată sugestia făcută de Origen* care credea că Herma, autorul *Păstorului*, este același Herma despre care Sf. Pavel vorbește în *Epistola către Romani* (16, 14).

Păstorul lui Herma este o predică de pocăință (Quasten), cu caracter apocaliptic și într-o expunere mai puțin obișnuită. În ansamblu, textul se împarte în trei diviziuni: prima diviziune cuprinde cele cinci *Viziuni* sau *Vedenii*; a doua, cele douăsprezece *Porunci* și a treia, cele zece *Asemănări*. Vedeniile sunt dominate de un personaj feminin, căreia autorul i se adresează cu formula de 'Doamnă'. Treptat, acestui personaj i se estompează trăsăturile bătrâneții, pentru ca în *vedenia* a IV-a să se arate sub chipul 'miresei', simbol al Bisericii. Partea a doua, prezintă într-o formă condensată, principiile fundamentale ale conduitei morale creștine: credința, curăția, credințioșia etc. Ultima parte preia o serie de

idei din celelalte două părți și le dezvoltă cu ajutorul unor simboluri și parabole.

Elementul principal al doctrinei *Păstorului* este pocăința. Pocăința este înțeleasă ca o schimbare radicală a cugetului omului, o lepădare și o purificare totală de toate inechitățile anterioare, o intrare în 'spațiul' lui Dumnezeu, o ' trăire cu Dumnezeu', posibilă prin purificarea cu lacrimi și prin neadăugarea de păcate noi. Astfel, credinciosul intră în dragostea lui Dumnezeu (*Asemănări* 5, 1-4). Pocăința ne reînnoiește duhul și ne reintegrează în viața neprihănită. Lucrul acesta se săvârșește prin Biserică, care se roagă pentru cei păcătoși, care, purificați, justificați reintră între zidurile ei. Există o pocăință înainte de botez și care culminează cu botezul și o a doua, care este permisă și după botez. Prin aceasta, Herma subliniază caracterul universal al pocăinței; nici un păcătos care se pocăiește, nu este astfel exclus. Doar cei care nu se pocăiesc vor fi excluși din Biserică. Iertarea păcatelor nu permite însă recăderea în păcat. Păcătosul trebuie să se îndrepte. În acest context, Hermas subliniază aspectul psihologic al pocăinței. Actul de căință nu este doar o simplă purificare, ci o sfințire pozitivă asemenea celei produse la botez prin lucrarea și primirea Duhului Sfânt. Prin aceasta, Herma subliniază caracterul de taină al pocăinței, asemenea tainei botezului.

Unele puncte doctrinare sunt neclare în *Păstor*. Herma nu folosește numele lui Iisus Hristos, nici apelativul de Domnul cu referire la Mântuitorul, ci zice pur și simplu 'Fiu al lui Dumnezeu' pe care îl identifică cu Duhul Sfânt. La el nu regăsim Treimea. Despre Biserică, el spune că a fost zidită înaintea tuturor și lumea a fost creată pentru ea. Cât privește Parusia, Herma crede că este aproape.

Păstorul lui Herma s-a bucurat de mare circulație și stimă, după cum putem deduce din scrierile unor scriitori bisericești, ca Irineu*, Tertulian* sau Origen care considerau că Herma a fost profet inspirat și numărau această lucrare printre cărțile Noului Testament. *Păstorul* a fost tradus în latină, etiopiană, coptă și medio-persană.

Funk, *Patres Apostolici*, I, p. 414-639; C. Bonner, *A Papyrus Codex of the Shepherd of Hermas (Similitudes 2-9) with a Fragment of the Mandates*, University of Michigan Studies, Humanistis Series 22, Ann Arbor, 1934; C. Taylor, *The Shepherds of Hermas*, 2 vol., SPCK, London, 1903-1906; Hermas, *Le Pasteur*, R. Joly, în SCh 53, reimpr. cu supliment, Paris, 1968; I. Olariu, *Scrierile Părinților Apostolici*, Caransebeș, p. 95-150; M. Pâslaru, *Scrierile Părinților Apostolici*, II, p. 51-176; D. Fecioru, PSB, I, p. 219-330; L. Pernveden, *The Concept of the Church in the Shepherd of Hermas*, Lund, 1966; I. Șurubaru, *Doctrina despre Biserică în 'Păstorul lui Herma'*, art. în Studii Teologice, XIX, 1967, p. 432-445; S. Giet, *Hermas et les Pasteurs*, Paris, 1962; G.F. Snyder, *The Shepherd of Hermas*, Camden, 1968; I. Reiling, *Hermas and Christian Prophecy. A Study of the Eleventh Mandate*, Leiden, 1973; A. Hilhorst, *Sémitismes et latinismes dans le Pasteur d'Hermas*, Nijmegen, 1976; N. Brox, *Der Hirt des Hermas*, Göttingen, 1991; Tixeront, *Patrologie*, p. 30-35; Altaner-Stuiber, *op. cit.*, p. 55-58; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 43-46; Hermas, art. în Cross, ODCC, p. 640-641; I.G. Coman, I, p. 173-188; Quasten, *Patrology*, I, p. 92-105; C. Osiek, *The Shepherd of Hermas. A Commentary*, Fortress Press, 1999; P. Nautin, *Hermas (Le Pasteur d')*, în DECA, I, p. 1143-1144; N. Brox, *Hermas (Hirt des Hermas)*, în LACL, p. 282-283 cu bibliografie.

Hermes Trismegistos

Hermes Trismegistos – Simbolistica lui Hermes Trismegistos se inspiră atât din mitologia grecească: Hermes, zeu al

inteligenței, patron al comerțului, protector al hoților, crainic al zeilor infernului, călăuză a sufletelor morților, zeu al călătoriilor, intermediar între cer și pământ, cât și din cea egipteană: zeul Thoth, substitut al zeului suprem Ra, crainic, iluminator, judecător lăuntric (conștiință), călăuză, mijlocitor. Hermes Trismegistos este, în consecință, zeul tetramorf, al celor patru vânturi ale cerului și al celor patru chipuri. Aceste atribute prezintă un sens dublu, ele întruchipează, în mod obiectiv, totalitatea cunoștințelor venite din cele patru zări și de la toate nivelurile existenței și nenumărate moduri de interpretare și receptare a mesajului său. Sub numele de hermetism, se înțelege totalitatea credințelor, a ideilor și a practicilor, transmise în literatura hermetică. *Corpusul hermetic* cuprinde un ansamblu de scurte tratate redactate între sec. III î. d. H. și III d. H. Ele se consideră a fi transmise de zeul grec Hermes, numit și Hermes Trismegistos, identificat cu zeul egiptean Thoth. O tradiție ce vine din epoca Ptolemeilor relatează că Thoth, primul Thoth, trăia înainte de potop, al doilea Hermes, Trismegistos, i-a urmat, apoi fiul său Agathodemon și nepotul său Tat. Aceste personaje sunt menționate în tratatul *Kore Kosmou*. Tratatele se împart, conform lui A.J. Festugière, în două categorii, scrierile aparținând hermetismului popular (astrologie, magie, științe oculte, alchimie) și literatura hermetică savantă, alcătuită din 17 tratate. Interferențe între cele două tipuri de texte există, însă 'interferențele nu ating un caracter esențial și distincția între cele două este netă. Singurul punct comun, singura trăsătură care permite raportarea acestor texte la hermetism este că ele se prezintă ca texte revelate de Hermes Trismegistos' (A.J. Festugière). În fapt, considerate în extrema lor varietate,

scrierile hermetice, scrise în limba greacă, reprezintă o religie greco-egipteană eclectică care interpreta vechile doctrine de la Memphis, Sad's, Hermopolis sau Teba. Elemente mitologice și filosofice de tip „gnostic” fac parte din spiritul epocii: disprețul față de lume, valoarea salvatoare a unei științe primordiale revelate de un zeu și comunicată sub semnul esoterismului. (F.F.)

Cea mai recentă traducere: *Hermès Trismégiste*, I-II, *Corpus Hermeticum*, *Asclepius*, texte de A.D. Nock, trad. de A.J. Festugière, Paris, ed. 2-a, 1960; III-IV, *Fragments extraits de Stobée. Fragments divers*, text și trad. de Festugière pentru Stobée, text de A.D. Nock și trad. A.J. Festugière pentru fragmente diferite, Paris, 1954; W. Scott și A. S. Ferguson, editori, *Hermetica*, 4 vol., Oxford, 1924-1936; trad. rom.: Hermes Mercurius Trismegistus, *Filosofia hermetică*, Fragmente din *Corpus Hermeticum*, trad. Dana Eliza Ghinea, Prefață, Remus Rus, Editura Univers Enciclopedic, 1995; R. Retzenstein, *Poimandres. Studien zur griechisch-ägyptischen und frühchristlichen Literatur*, Leipzig, 1904 (retip. Stuttgart, 1966); A.J. Festugière, *La révélation d'Hermès Trismégiste*, I, *L'astrologie et les sciences occultes*, Paris, 1944; Idem, *Le dieu cosmique*, Paris, 1949; Idem, *Les doctrines de l'âme*, Paris, 1953; Idem, *Le Dieu inconnu et la gnose*, Paris, 1954; G. van Moorsel, *The Mysteries of Hermes Trismegistos*, Utrecht, 1955; A.J. Festugière, *Hermétisme et mystique païenne*, Paris, 1967; L. Delattre-S. Govaerts-J. Denooz, *Index du Corpus Hermeticum*, Roma, 1977; G. Fowden, *The Egyptian Hermes*, Cambridge, 1986; G. Filoramo, *Hermétisme*, în DECA, I, p. 1144-1146 cu bibliografie.

Hermias

Hermias, apologet creștin despre care nu avem alte informații decât că este autor al unui tratat apologetic, intitulat: *Luarea*

în derâdere a filosofilor profani sau *Satirizarea filosofilor profani*. În cele zece capitole ale acestui tratat, Hermias abordează cu un sarcasm deosebit, încercând să dovedească netemeinicia opiniilor filosofilor păgâni privind natura sufletului și a principiilor fundamentale ale universului. Cu alte cuvinte că doctrinele filosofice despre Dumnezeu, natură și suflet se contrazic între ele. Se pare că Hermias nu a fost filosof de vocație, iar informațiile sale sunt preluate din diverse manuale sau compendii filosofice. Acest tratat nu are un caracter didactic, ci unul satiric. Cât privește data scrierii acestei opere, nu există unanimitate între specialiști. Au fost sugerate date cuprinse între anii 200 până la 600.

Migne, PG, 6, 1169-1180; J. C. Th. Otto, *Hermae philosophi irriso gentilium philosophorum, Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi IX*, 2-31; H. Diels, *Doxographi graeci*, Berlin, 1929, 649-656; L. Alfonsi, *Ermia filosofo*, Brescia, 1947; Tixeront, *Patrologie*, p. 62; Altaner-Stuiber, *op. cit.*, p. 78; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 60; Idem, I, p. 362-368; Quasten, *Patrology*, I, p. 253; P. Siniscalco, *Hermias*, în DECA, p. 1146; Hermias, *Satire des philosophes païens*, Introduction, texte critique, notes, appendices et index par R.P.C. Hanson, trad. în franc. de Denise Jousot, SCh. nr. 388, Paris, 1993 cu bibliografie; M. Skeb, OSB, *Hermias*, în LACL, p. 283.

Hermogene

Eretic creștin de la sfârșitul sec. II și începutul sec. III, care învăța, printre altele, că Dumnezeu a creat lumea nu din nimic, ci dintr-o materie preexistentă. S-a născut în Syria, dar a activat în Cartagina. Deși primul gânditor creștin care a scris împotriva lui Hermogen a fost Teofil de Antiohia, întrucât lucrarea acestuia s-a pierdut, detalii privind viața

și învățătura pe care o profesa le avem de la Tertullian*. Acesta a compus un întreg tratat contra lui Hermogene, intitulat: *Contra Hermogenem*, sursa principală de informații în legătură cu Hermogene, și *De censu animae*, lucrare pierdută, în care dezbate teoriile acestuia referitoare la originea sufletului. Dacă în ceea ce privește unicitatea lui Dumnezeu și hristologia, se poate spune că Hermogene este ortodox, în ceea ce privește lucrarea de creație, concepția sa despre univers, este greșită, întrucât afirmă, urmând filosofiei grecești, veșnicia și preexistența materiei, Dumnezeu fiind un demiurg, un modelator al lumii. Hermogene postulează trei posibilități: că Dumnezeu a creat lumea din Sine, din nimic sau dintr-o materie preexistentă. În primul caz, ar fi fost vorba de o emanație, sau de divizarea lui Dumnezeu, ceea ce e imposibil. În al doilea caz, dacă Dumnezeu ar fi creat lumea din nimic, atunci înseamnă că tot ceea ce a creat Dumnezeu trebuia să fie bun și prin urmare nu ar fi existat răul, sau ca altă alternativă că Dumnezeu ar fi creat răul, ceea ce nu este posibil. Trebuie deci ca materia să fi existat, iar Dumnezeu să fi creat totul din această materie preexistentă, deoarece așa se explică tot răul pe care îl vedem și trăim, căci răul nu izvorăște din Dumnezeu, ci dintr-o materie necreată. În plus, spune el, Dumnezeu a fost întotdeauna Stăpânitor și, ca atare, trebuia să existe ceva peste care el să stăpânească. Cât privește originea sufletului, acesta o leagă tot de materie și nu din suflarea lui Dumnezeu. Această controversă a pus în circulație pentru prima dată cuvântul 'materialist'. Trebuie însă să avem în vedere că acest cuvânt nu are aceeași accepțiune cu cea din zilele noastre, mai ales că doctrina despre *hyle* a lui Hermogene se deosebește de cea a materialiştilor contempo-

rani nouă. Hermogene susține că materia era infinită și refuză să-i atribuie calificative. El spune doar că se afla într-o stare de indeterminare și de mișcare turbulentă permanentă, aidoma apei care fierbe într-un vas; că nu era nici bună și nici rea. Dacă ar fi fost bună, nu ar fi avut nevoie de Dumnezeu pentru a o modela, iar dacă ar fi fost rea, nu ar fi putut fi orânduită. Nu a fost nici materială, deoarece mișcarea nu este materială, și nici nematerială, deoarece din ea au fost create lucrurile materiale. Dumnezeu nu se identifică cu materia și nici nu se află în ea după cum mierea se află în fagure. Creația a avut loc pur și simplu prin arătarea și apropierea lui Dumnezeu, așa cum frumusețea afectează mintea prin vederea ei, sau așa cum un magnet cauzează mișcarea prin simpla apropiere. Apropierea lui Dumnezeu a făcut ca o parte din materie să devină *kosmos*, însă o parte a rămas nesupusă, iar aceasta este originea răului.

Tertullian, *Contra Hermogenem*, în A. Kroymann, CSEL, 47, 1906, p. 126-176; G. Salmon, *Hermogenes*, art. în Smith-Wace, III, p. 1-3; A. Orbe, *Hacia la primera de la procesion del Verbo*, Estudios Valentinianos, I, Roma, 1958, p. 270-280; K. Greschat, *Apelles und Hermogenes. Zwei theologische Lehre des zweiten Jahrhunderts*, teză de doctorat, Münster, 1997; Altaner-Stuiber, 1980, p. 76, 155; E. Prinzivalli, *Hermogène*, în DECA, I, p. 1147; C. Marksches, *Hermogenes*, în LACL, p. 283-284 cu bibliografie.

Hetto

Hetto (Hatto, Haido, Haito, Ahyto, Heito, Otho), episcop de Basle. S-a născut în anul 763, într-o familie aristocrată. La vârsta de cinci ani este trimis la mănăstirea Reichenau (Augia) spre a fi educat. El crește aici și tot aici îmbrățișează

viața monahală. Se impune prin cultura sa deosebită și prin spiritul său disciplinat. Carol cel Mare, auzind despre el, îl numește episcop de Basle în 805, ca urmaș al lui Waldo. În 811 iscălește, împreună cu alți prelați, testamentul lui Carol. Face parte din delegația trimisă de Carol la împăratul Nichifor, pentru a încheia un tratat de pace. Tratatul a fost încheiat cu urmașul acestuia, Mihail, întrucât Nichifor s-a îmbolnăvit și a decedat subit. În 816, construiește o biserică în Reichenau, pe care o închină Sf. Maria. Boala de care a început să sufere în anul 822/3, îl determină să părăsească funcția episcopală și să se retragă la mănăstirea de metanie, unde a trăit până în 836, ca simplu călugăr. Hetto a scris câteva lucrări: *Hodoeporicum*, în care a relatat călătoria la Constantinopol și evenimentele care s-au derulat cu acea ocazie. Lucrarea s-a pierdut. El a mai compus o serie de *reguli* sau *statute* menite să fie un ghid pentru viața duhovnicească din dioceza sa. Lucrarea este împărțită în 25 de mici capitole și aruncă o lumină edificatoare asupra vieții religioase în Biserica germană din acea vreme. În 823 consemnează *Viziunea* pe care Wetinus, un călugăr din Reichenau, a avut-o cu trei zile înainte de decesul său. Conținutul acestei *Viziuni* anticipează întrucâtva pe Dante. Relatarea a avut un impact deosebit de mare la acea vreme, ceea ce l-a determinat pe Walafridus Strabo să o transpună în versuri. S-a mai păstrat o scrisoare a istoricului Theganus către Hetto, un fragment dintr-o altă scrisoare a lui Fritharius, episcop de Toul, și o carte a lui Ludovic cel Pios în favoarea numirii lui Hetto ca abate al mănăstirii Reichenau.

Migne, PL, 208, 974; idem, 105, 763; 767 și 771; idem, 114, 1065; Rettberg, *Kirchen-*

geschichte Deutschlands, II, 93; S.A.B, *Hetto*, art. în Smith-Wace, III, p. 13-14.

Hexaemeron

Hexaemeron sau lucrarea de creare a lumii în șase zile, așa cum o găsim descrisă în cartea Facerii cap. 1. Pe lângă această referire termenul de Hexaemeron definește acele comentarii patristice care abordează referatul biblic al creației și alte scrieri legate de această temă a creației în șase zile care formează un gen literar distinct atât în Apusul, cât și în Răsăritul creștin. Termenul în sine, o transcriere a cuvântului grecesc: ἑξαήμερον, este întâlnit la Philon* din Alexandria, iar în tradiția creștină la Chiril* de Ierusalim, Teofil* de Antiohia, Ipolit* Romanul, Metodiu* de Olimp, Origen*, Vasile* cel Mare și Ambrozie*. Comentariile lui Origen și Ipolit s-au pierdut, iar cele ale lui Vasile cel Mare și Ambrozie, fiecare în câte nouă omilii, au supraviețuit. Cel dintâi scriitor creștin care a folosit acest termen a fost, se pare, Teofil de Antiohia (a decedat după 181). Însă cel care i-a dat consistență cu adevărat a fost Sf. Vasile cel Mare. El respinge teoriile cosmologice păgâne, ca fiind contradictorii și prezintă o cosmologie creștină bazată pe referatul biblic din Facere. Universul nu este veșnic, însă are un scop moral. Preocupat să dezvăluie rolul activ al lui Dumnezeu în creație, Vasile respinge interpretarea alegorică, preluând datele științifice ale vremii sale, și prezentând elementele și frumusețea lumii în mod literal. Filosofia, evident eclectică, și știința lui influențată de Aristotel, Platon și Poseidonius. Omiliile Sf. Vasile au avut un impact imediat în literatura vremii. Sf. Grigorie de Nyssa le continuă cu tratatele sale *Despre crearea omului*, care este o abordare antropolo-

gică a creației omului și *Explicație apologetică la Hexaemeron*, care continuă pe linia Sf. Vasile, respingând alegoria. În sfera creștinismului ortodox oriental, îi întâlnim pe Teodor* de Mopsuestia și Severian* de Gabala. Tema Hexaemeronului o întâlnim și în poezia bizantină, în poemul iambic *Hexaemeron* al lui George de Pisida. În Apus, ideea este folosită de Ambrozie, iar în Africa de Eustatie Africanul. Hexaemeronul Sf. Vasile a fost tradus în slavona bisericească de Ioan Exarhul. În perioada medievală influența lui se resimte la Robert Grosseteste (*Hexaemeron* scris în jurul anului 1232/3).

Migne, PG 92, 1383-1424; *Homelies sur l'Hexaemeron*², ed. S. Giet, Paris, 1968, cu trad. în franceză; DTC, 6, 2325-2354; S. Zincone, *Hexaemeron*, în DECA, I, p. 1151; R.W. Southern, *Robert Grosseteste*, Oxford, 1966, p. 204-210; Cross, *Hexaemeron*, în ODCC, p. 645; F.E. Robbins, *The Hexaemeral Literature*, Chicago, 1912.

Hexapla

Hexapla (în gr. ἑξαπλῶ), lucrare deosebit de elaborată, realizată de Origen, care prezenta în coloane paralele diverse versiuni ale Vechiului Testament. Prima coloană cuprindea textul ebraic, a doua, textul ebraic transliterat în caractere grecești, iar celelalte patru, cele patru versiuni în greacă: Aquila, Symmachus, Septuaginta (text revizuit cu semne critice) și Teodotion. Această măreață operă a fost începută la Alexandria în 231 și încheiată la Cezareea în 245. Printr-o combinație de asteriscuri, Origen a adaptat Septuaginta (LXX) la textul ebraic al Vechiului Testament. Această versiune a fost tradusă parțial de Fer. Ieronim* în latină și apoi în întregime în limba siriacă (siro-hexapla), cu notițe marginale împru-

mutate din diverși traducători. Traducerile lui Aquila și Symmachus reprezintă tradiția ebraică rabinică. Din Hexapla s-au păstrat doar fragmente. Eusebiu*, Ieronim și alți Părinți vorbesc despre faptul că cele patru versiuni în greacă ar fi existat într-o ediție separată, numită: *Tetrapla*.

F. Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt*, 2 vol. Oxford, 1867-1875; C. Taylor, *Hebrew-Greek Cairo Genizah Palimpsests*, Cambridge, 1900; G. Mercati, ed., *Psalterii Hexapli Reliquiae*, Cetatea Vatican, 1958; C. Taylor, *Hexapla*, în Smith-Wace, III, p. 14-23; Cross, *Hexapla*, în ODCC, p. 645; P. Nautin, *Origène*, Paris, 1977; M. Caloz, *Étude sur la LXX origénienne du psautier*, Fribourg, 1978; J. Gribomont, *Hexaples*, în DECA, I, p. 1151.

Hieracas de Leontopolis

Hieracas de Leontopolis, trăitor și scriitor egiptean de la sfârșitul sec. III și începutul sec. IV. Informațiile în legătură cu Hieracas ne-au parvenit aproape în întregime prin intermediul lui Epifanie*. De la el aflăm că Hieracas a fost contemporan cu episcopul egiptean Meletie și cu Petru al Alexandriei și că a trăit în timpul persecuției dioclețiene. Hieracas a trăit la Leontopolis, unde ducea o viață de reală abstenență, impunându-se în același timp și prin vasta sa cultură, fiind cunoscător al literaturii și științei grecești și egiptene, în medicină, astronomie și chiar magie. A practicat arta caligrafiei până la adânci bătrânețe. A decedat la vârsta de 90 de ani. Epifanie ne mai spune că el a scris o serie de lucrări în greacă și în coptă, în care a explicat Scripturile, și că a compus cântări bisericești. Totodată, el critică diverse aspecte ale învățăturilor propuse de Hieracas, ca fiind necon-

forme cu tradiția Bisericii, el fiind, în realitate, în conflict cu Biserica oficială.

Epifanie, *Panarion* 67; G. Salmon, *Hieracas*, art. în Smith-Wace, III, p. 24-25; P. Nautin, *École pratique des Hautes Études, Vème section, Annuaire*, t. 84, 1975-1976, p. 312-314; R.P.C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, Edinburgh, 1988, p. 7, 479; T. Böhm, *Die Christologie des Arius*, St. Outilien, 1991, p. 40; P. Nautin, *Hiéracas de Leontopolis*, în DECA, I, p. 1152; T. Böhm, *Hieracas von Leontopolis*, în LACL, p. 286.

Hilarianus, Quintus Julius

Hilarianus, Quintus Julius, scriitor latin milenarist de la sfârșitul sec. IV și începutul sec. V. De la el au rămas două tratate, scrise la cererea prietenilor săi, unul referitor la data serbării Sf. Paști, iar altul despre sfârșitul lumii. Primul tratat, intitulat, *Expositum de Die Paschale et Mensis*, pierdut dar redescoperit și publicat în sec. XVIII, cunoscut și ca *De ratione Paschae*, încearcă să fixeze data Paștilor în funcție de calendarul lunar. Tratatul nu cuprinde calculul pascal propriu-zis. Cel de al doilea tratat: *Chronologia sive Libellus de Mundi Duratione* dezbate începutul sfârșitului lumii. El socotește 5530 de ani de la crearea lumii și până la Patimile Mântuitorului și, acordându-i lumii doar 6000 de ani de existență, fixează sfârșitul ei și, deci, cea de a doua venire lui Hristos, la anul 498, când se va instaura împărăția de o mie de ani. Se pare că Hilarianus a fost destinatarul micului tratat *De ratione paschali*, scris de Agriustia, scriitor african, care a calculat și el data Paștilor (Loi).

Migne, PL, 13, 1097-1114; CPL, 2279-2280; C. Frick, *Cronica Minora*, 1, Leipzig, 1892, p. 153-174; W.M. Sinclair și J. Gammack, *Hilarianus* (1) *Quintus Julius*, art. în Smith-Wace, III, p. 52; P. de Labriolle, *Histoire de*

la Littérature latine chrétienne, I, Paris, 1947, p. 437-438; Altaner-Stuiber, 1980, p. 230; V. Loi, *Hilarianus (Quintus Julius)*, în DECA, I, p. 1158-1159.

Himerius

Himerius (Eumerius sau Comerius), (sec. IV), episcop de Tarragon, autor al unei scrisori adresate papii Damasus, ridicând o serie de probleme de ordin disciplinar. Întrucât scrisoarea a sosit după moartea papii Damasus, urmașul acestuia, Siriciu îi răspunde după anul 385. Răspunsul lui Siriciu constituie cel dintâi edict (decretal) papal, păstrat în Colecția canonică hispanică. El conține reguli privind botezul păgânilor, al arienilor, cum să se săvârșească botezul și când. De asemenea, sunt fixate o serie de reguli privind celibatul preoților și al călugărilor, vârsta canonică pentru hirotonie, norme pentru spovedanie etc. Siriciu îl însărcinează pe Himerius să-l aducă la cunoștință nu numai a episcopilor din provincia Tarrasconensis, ci și tuturor episcopilor din celelalte provincii: Carthaginiensis, Baetica, Lusitania și Gallicia.

Migne, PL 13, 1131-1147; 56, 554-562; 84, 629-638; M.A. Ward, *Himerius* (1), art. în Smith-Wace, III, p. 83-84; A.C. Vega, *El Primado romano y la Iglesia española en los siete primeros siglos*, El Escorial, 1941, 31-38; J. Orlandis, D. Ramos-Lisson, *Die Synoden auf Iberischen Halbinsel*, Paderborn, 1981; M. Diaz y Diaz, *Himerius*, în DECA, I, p. 1159-1160; E. Reichert, *Himerius von Tarragona*, în LACL, p. 296.

Hincmar

Hincmar (aprox. 802-882), a fost arhiepiscop de Reims (845-882), teolog și canonist. S-a născut în nordul Franței și a studiat la mănăstirea St. Denis, sub

îndrumarea starețului Hilduin, pe care îl însoțește, în 822, la curtea lui Ludovic cel Pios. În 834, intră oficial în slujba împăratului, iar după moartea acestuia se alătură lui Carol Pleșuvul, devenind susținătorul acestuia, ceea ce i-a atras dușmănia împăratului Lothair I. Ca răsplată, împăratul îl numește administrator peste mănăstirile din Compiègne și Saint Germer-de-Flay. În 845 este numit arhiepiscop de Reims. În această calitate, el reorganizează dioceza. Permanentele fricțiuni cu regele Lothair, l-au determinat pe rege să încerce înlăturarea lui Hincmar din scaun. Sinodul de la Soisson, din 853, se declară în favoarea arhiepiscopului, deciziile sinodului fiind ratificate de papa Benedict III în 855. Tensiunile cu familia imperială se extind, după ce Lothair II, regele din Lorraine, al doilea fiu al lui Lothair I, a divorțat de soția sa, Teutberga. Hincmar scrie un scurt tratat, *De divortio Lotharii et Teutbergae*, în care respinge divorțul și îi condamnă pe episcopii care l-au aprobat. Apoi îl depune pe Rothad, numit de Lothair II episcop de Soisson, hotărârea lui nefiind aprobată de papa Nicolae I. Totuși, el izbutește să-l depună pe Hincmar de Laon, nepotul său, care a refuzat să-i recunoască autoritatea. După moartea lui Lothair (869), el sprijină venirea la tron a lui Carol Pleșuvul, pe care îl încoronează personal, împotriva voinței Papii. În 876, când papa numește un vicar apostolic pentru Germania și Galia, el protestează din nou, pe motiv că acesta a săvârșit un act de imixtiune în propria lui jurisdicție, încălcându-i drepturile mitropolitane. S-a stins din viață la Épernay în 882.

Hincmar nu a fost un teolog speculativ. Cu toate acestea, el joacă un rol important în disputa cu monahul Gottschalk*, condamnat pentru concepțiile sale pre-

destinaționiste. În 849-850, Hincmar scrie *Ad reclusos et simplices*, o respingere a ideilor lui Gottschalk. Acest tratat este însă analizat și respins de Ratramnus* de Corbie. Hincmar caută sprijin printre prietenii săi, însă, în zadar. John Scotus Erigena* îi vine în ajutor, scriind lucrarea *De Divina Praedestinatione*, care a stârnit un val de indignare împotriva autorului și a lui Hincmar. Controversa a fost adusă în fața sinodului de la Quiercy (853), care hotărăște în favoarea arhiepiscopului. După doi ani, sinodul de la Valence (855) se declară împotriva lui Hincmar, care scrie, în apărarea sa, tratatul *De Praedestinatione Dei et Libero Arbitrio*, în care argumentează, pe temeuri scripturistice și patristice, că dacă cei răi sunt predestinați de către Dumnezeu la pedepsele iadului, înseamnă că Dumnezeu este autor al păcatului. Cele două partide se reconciliază abia în 860, la sinodul de la Thuzey. Hincmar a fost un foarte bun cunoscător al dreptului canonic. Acest lucru poate fi dedus nu numai din *De Divortio Lotharii*, ci și din *De jure metropolitano* și *Lex Salica*; nu se știe cu certitudine dacă această ultimă lucrare îi aparține.

Scrierile lui Hincmar sunt împărțite după cum urmează: canonice (*Opusculum LV Capitulorum*); pastorale (*Capitula synodica*); istorice (*Annales Bertiniani*, 861-882; *Via s. Remigii*); politice (*De ordine palatii*; *De instructione regia*); dogmatice (*De una et non trina deitate*; lucrările despre predestinație); morale (*De cavendis vitiis*) și filosofice (*De diversa animae ratione*). La acestea se adaugă corespondența sa deosebit de interesantă și o serie de poeme.

Migne, PL 125-126; Poemele în L. Traube, MGH, *Poetae*, III, 1896, p. 406-420; scrisorile în MGH, *Epistolae*, VIII, 1939; *Annales*

Bertiniani, 867-882 A.D., ed. R. Rau în *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte* 2, Berlin, 1958, p. 104-286; H. Schrörs, *Hincmar, Erzbischof von Reims*, Freiburg, 1884; J.M. Wallace-Hadrill, *Archbishop Hincmar and the Authorship of Lex Salica*, în *Revue d'histoire du droit*, XXI, 1953, p. 1-29, revizuit în *The Long-Haired Kings and other Studies in Frankish History*, 1962, p. 95-120; J. Devisse, *Hincmar et la loi*, Dakar, 1962; E.S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, Ann Arbor, 1962, p. 202-264; Cross, *Hincmar*, în ODCC, p. 651; H.G. Beck, *Hincmar of Reims*, în CE, 6, p. 1122-1123, cu bibliografie.

Hispana Collectio

Hispana Collectio (Isidoriana) este cea mai extinsă și mai importantă colecție canonică din primele zece secole. Ea conține legislația tradițională pe care o prezintă în două părți: canoanele sinodale și decretaliile papale. Decretaliile papale sunt invariabil aproape aceleași, adică 103, de la papa Damasus* (366-384) și până la Grigorie* I (m. 604). Canoanele sinodale sunt prezentate în trei versiuni: a. isidoriană, până la sinodul IV de la Toledo (633); b. ervigiană, până la sinodul XII de la Toledo (685) și vulgata, până la sinodul XVIII de la Toledo (694). Versiunea Hispana, cea mai lungă, cuprinde 11 sinoade grecești, 8 sinoade africane, 17 sinoade franceze și 30 sinoade spaniole, prezentând în ordine cronologică strictă sinoadele din fiecare oraș. Cea mai veche versiune (633-635) a acestei colecții datează din perioada isidoriană, deși există motive care o plasează înainte de anul 600, în epoca leandrină. Controversa legată de autorul colecției, dacă a fost sau nu Isidor* de Sevilla, datează de la mijlocul sec. al XVI-lea. Manuscrisele medievale nu i-au atribuit niciodată această colecție lui

Isidor, însă îi atribuie 'Decretaliile false', pornind de la prefața scrisă de Isidorus Mercator. Este posibil ca cele trei versiuni, isidoriană, ervigiană și vulgata, să fi fost scrise de ierarhi sau sub supravegherea nemijlocită a acestora, și au fost folosite timp de aproape 500 de ani, până la reforma gregoriană. *Hispana Collectio* a apărut pentru prima dată în Galia, la începutul sec. VIII, devenind cu repezițiune codul Bisericii de Apus. De autoritatea acestei colecții s-a făcut uz pentru a se justifica cea mai mare fraudă din istoria dreptului canonic, și anume, 'Decretaliile false'.

Migne, PL 84; F. Maasen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts im Abendlande bis zum Ausgange des Mittelalters*, 1, 1870, p. 667-716; C. García Goldáraz, SJ, *El Código Lucense de la Colección Canónica Hispana*, Biblioteca de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, X-XII, Roma, 1954 (este o reconstituire a manuscrisului Lugo, despre care se crede că a fost cel mai complet, dar care a fost distrus de foc în 1671); P. Fournier-G. Le Bras, *Histoire des collections canoniques en Occident*, 1, 1931, p. 68-70, 100-106; J. Madoz, *San Isidoro de Sevilla*, Madrid, 1960; Altaner-Stuiber, 1980, p. 252, cu bibliografie; Cross, *Hispana Canons*, în ODCC, p. 653; G. Martínez Díez, *Hispana Collection (Isidoriana)*, în CE, 7, p. 1, cu bibliografie.

Hispana Versio

Colecție de canoane redactată la Roma între anii 419-451. În Africa, această colecție poartă numele de *Corpus canonum Africanum*. Ne sunt cunoscute trei versiuni ale acestui document: *Antiqua originalis*, care cuprinde canoanele de la Niceea, cu excepția ultimului canon, de la Ancyra, Neocezareea, Gangra, Antiohia, Laodiceea, precum și cele de la

Sardica, Constantinopol și sinodul african din 419, care s-a păstrat în colecțiile de la Freising și Würzburg. *Vulgata* conținând canoanele de la Niceea, Ancyra, Neocezareea și Gangra, și păstrată în colecțiile St. Blaise, St. Maurus și Quesneliana. Cea de a treia versiune, *Isidoriana-gallica*, având același conținut cu prima versiune menționată aici, se păstrează în colecțiile galice. Se crede că *Hispana Versio* este în realitatea opera lui Dionisie Exiguul.

F. Maasen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts im Abendlande bis zum Ausgange des Mittelalters*, I, 1870, p. 924-938; W.M. Peitz, *Dionysius Exiguus-Studien*, Berlin, 1960; W. Wurm, *Studien und Texte zur Dekretalensammlung des Dionysius Exiguus*, Bonn, 1939; C. Vogel, *Hispana Versio*, în CE, 7, p. 1-2.

Historia Acephala

Denumire dată unui document scurt care descrie istoria zbuciumată a lui Atanasie*. Această istorie a fost scrisă la Alexandria, se pare, înainte de moartea episcopului Atanasie în 373, fiind adusă la zi după aceea. Relatările încep cu anul 342 și fac uz de documentele vremii păstrate în arhivele Patriarhiei de la Alexandria. Se fac referiri, din când în când, și la Pavel de Constantinopol. *Historia acephala* s-a păstrat doar în traducere latină în *Codex Veronensis* LX, scris cu caractere unciale în sec. VIII. Numele i-a fost dat de primul editor, Scipione Maffei, în 1738. Sozomen* a cunoscut și a folosit acest document în propria lui *Istorie bisericească*.

Migne, PG 26, 1443-1450; *Histoire <Acéphale> et Index Syriaque des Lettres festales d'Athanase d'Alexandrie*, Introduction, texte critique, traduction et notes par Annik Martin avec la collaboration pour

l'édition et la traduction du texte syriaque de Micheline Albert, SCh 317, Paris, 1985; C.H. Turner, *Ecclesiae Occidentalis monumenta iuris antiquissima* 1.2, Oxonii, 1913, p. 663-671; W.E. Crum, W. Riedel, *The Canons of Athanasius of Alexandria. The Arabic and Coptic Versions, edited and translated, with introduction, notes and appendices*, London, 1904; H. Fromen, *Athanasii Historia Acephala*, Münster, 1914; E. Schwartz, *Die Quellen des Kirchenhistorikers Sozomenus*, Berlin, 1911, p. 102 și urm.; F.L. Cross, *The Study of St. Athanasius*, Oxford, 1945. Pentru bibliografie în: SCh 317, p. 127-134.

Historia monachorum

Historia monachorum reprezintă descrierea unei vizite pe care a făcut-o, în 394, un diacon, în fruntea unui grup de laici, Sfinților Părinți din Deșertul egiptean. Relatarea a fost făcută în fața comunității monahale de pe Muntele Măslinilor din Ierusalim, unde se aflau Sf. Melania cea Bătrână și Rufin*. Rufin traduce această istorie din greacă în latină în 404, iar Ieronim* i-o atribuie în mod eronat. Versiunea latină este neglijent redactată, iar versiunile orientale așteaptă să fie studiate. Numărul capitolelor variază de la un manuscris la altul. În general, ele sunt în număr de 26. Adeseori, *Historia monachorum* este anexată *Istoriei lausiace* a lui Paladiu*, care prezintă aceleași aspecte. Documentul prezintă diferite minuni, faptele alese ale părinților din deșert, și strădaniile ascetice ale acestora.

A.J. Festugière, *Historia monachorum in Aegypto*, Bruxelles, 1961; idem, *Les moines d'Orient* IV/1, Paris, 1964 (ediția Bruxelles, 1971 reunește aceste două volume și cuprinde un indice); R. Reitzenstein, *Historia monachorum und Historia Lausiaca*, Göttingen, 1916; J. Gribomont, *Historia monachorum*, în DECA, I, p. 1176-1177; M. Skeb,

OSB, *Historia monachorum in Aegypto*, în LACL, p. 299, cu bibliografie.

Honorat Antoninus

Honorat Antoninus a fost episcop de Constantina în Africa și autor al unei epistole către Arcadiu, *Epistula cohortatoria*, scrisă în jurul anului 437. Arcadiu, creștin din Spania, se afla exilat pentru motive religioase. Honorat îi adresează această epistolă de încurajare și întărire în credință și chiar în fața martirajului. Epistola are și un aspect doctrinar, deoarece, pe lângă referirile scripturistice, el prezintă și relația dintre Tatăl și Fiul în cadrul Treimii. Episcopatul lui Honorat a acoperit și perioada persecuțiilor lui Genserich, când acesta tindea să înlocuiască credința ortodoxă cu cea ariană, împărtășită de vandali.

Migne, PL, 50, 567-570; CPL 426; Ghenadie, Vir. ill., 95; T. Ruinart, *Historia persecutionis Vandalica*, Paris, 1699, p. 433-439; A. Pollastri, *Honorat Antonin*, în DECA, I, p. 1191; B. Windau, *Honoratus Antoninus*, în LACL, p. 300.

Honorat de Arles

Honorat de Arles (350/365-429), arhiepiscop de Arles. S-a născut în Galia belgiană. După botez, renunță la plăcerile lumii și pleacă într-un pelerinaj la locurile sfinte din Grecia, Egipt și Siria, împreună cu Venantius, fratele său, pe care l-a convertit la creștinism. Fratele său decedează în Grecia, iar Honorat se întoarce în Galia și se stabilește pe insula Lérins, care astăzi îi poartă numele. Sub influența Sf. Ioan Cassian*, care i-a dedicat *Convorbirile* 11 și 17, el pune aici temeliele unei mănăstiri care, prin faima ei de centru cultural și spiritual, va

atrage mari personalități: Salvianus*, Lupus, Eucheriu* și Ilarie*. Ajunge episcop de Arles, după decesul lui Eulalius, în 428. Ca episcop, întemeiază o nouă mănăstire pe Ron, care va deveni faimoasă datorită unuia dintre urmașii săi, Caesar* de Arles. Se stinge din viață în jurul anului 429/430.

Nu s-a păstrat nimic din scrierile sale, și anume, din corespondența sa și regula monahală. A fost considerat, pentru o vreme, autor al Simbolului de credință atanasian (A. E. Burn).

Migne, PL, 50, 1249-1272 (Sf. Ilarie, *Sermo de Vita S. Honorati*); Hilarii, *Sermo de Vita Honorati*, ed. S. Cavallin, Lund, 1952; Hilaire d'Arles, *Vie de S. Honorat*, M.D. Valentin, SCh 235, Paris, 1977; M. Labrousse, *Saint Honorat*, Beaufortaine, 1995; B. Munke, *Die Vita S. Honorati nach drei Handschriften herausgegeben*, Zeitschrift für Romanische Philologie Beiheft, Halle, 1911; A.C. Cooper-Marsdin, *The History of the Islands of Lerins*, Cambridge, 1913, p. 128-136; S. Pricoco, *L'isola dei santi. Il cenobio de Lerino e le origini del monachesimo gallico*, Roma, 1978; A.E. Burn, *The Athanasian Creed and its Early Commentaries*, Cambridge Texts and Studies, IV, 1, 1896, în special cap. III; R.T. Smith, *Honoratus* (10), art. în Smith-Wace, III, p. 138; Cross, *Honoratus*, art. în ODCC, p. 663; Tixeront, *Patrologie*, p. 364; Cayré, II, p. 157; Quasten, *Patrology*, IV, p. 511-512; S. Pricoco, *Honorat de Lérins et d'Arles*, în DECA, p. 1192, cu bibliografie; C. Kasper, *Honoratus von Arles*, în LACL, p. 300.

Honorat de Marsillia

Honorat de Marsillia (sec.V), episcop de Marsillia, predicator de excepție, fost ucenic al Sf. Ilarie* de Arles și autorul biografiei acestuia: *Vita sancti Hilarii*. Ghenadie*, de la care avem informații despre Honorat, nu ne dă alte detalii cu

privire la viața și activitatea lui. Știm doar că el s-a impus prin credința, viața sa de excepție și cunoștințele sale scripturistice. A studiat la mănăstirea Lerini, fondată de Honorat* de Arles. Se pare că a fost ales episcop în jurul anului 475. În Viața lui Ilarie, el a păstrat regulile și retorica clasică, fără tendințe partizane și exagerări literare. El a mai scris și alte biografii de sfinți, însă toate s-au pierdut. Nici predicile sale nu s-au păstrat.

Migne, PL, 50. 1219-1246; CPL, 506; BHL 3882; Ghenadie, *Virorum Illustrium Catalogus*, 99, 101; M. Corti, *Studi sulla latinità merovingia in testi agiografici minori*, Messina-Milano, 1939; S. Cavallin, *Vitae S. Honorati et Hilarii*, Lund, 1952; B. Kolon, *Die Vita S. Hilarii Arelatensis. Eine eido-graphische Studie*, Paderborn, 1925; R.S. G, *Honoratus* (14), art. în Smith-Wace, III, p. 138-139; Altaner-Stuiber, 1980, p. 455; H.G.J. Beck, *Honoratus of Arles, St.*, în CE, 7, p. 123; S. Pricoco, *Honorat de Marseille*, în DECA, I, p. 1192; C. Kasper, *Honoratus von Marseille*, în LACL, p. 300-301.

Honorius I

S-a născut în Campania, fiind fiul consulului Petronius. Îi urmează în scaunul Romei lui Bonifaciu V (m. 625). *Liber pontificales* furnizează informații privind mai ales activitatea sa, și mai puține date despre viața sa. Se pare că el nu a fost confirmat în scaunul papal de către împăratul bizantin, ci de către exarhul din Ravenna. Pe lângă activitatea administrativă deosebit de bogată, el s-a angajat în reorganizarea așezămintelor bisericești, făcând mari cheltuieli în acest sens. Și-a transformat propria locuință în lăcaș mănăstiresc. Aidoma predecesorului său, Sf. Grigorie* cel Mare, el s-a interesat îndeaproape de convertirea la creștinism a anglo-saxonilor, menținând relații

strânse cu episcopii locului, cât și cu regele Edwin de Northumbria, pe care îl felicită cu ocazia primirii botezului creștin în 627. Beda Venerabilul ne informează că Honoriu a cerut creștinilor celți să abandoneze practica lor de a calcula Sf. Paști și să o adopte pe cea romană. Paralel, se angajează în viața politică din Italia, izbutind să pună capăt schismei patriarhilor de Aquileia-Grado, perpetuată de Fortunatus, pe care îl depune cu ajutorul exarhului de la Ravenna. În același timp, Honoriu se angajează și în controversa monotelită. Nefiind un teolog de marcă, intervenția pe care o face nu este conformă cu teologia ortodoxă tradițională. Greșelile doctrinare făcute de el au fost folosite mai târziu ca argument împotriva infailibilității papale. În răspunsul pe care îl dă epistolei Patriarhului Serghie al Constantinopolului, Honoriu citează formula hristologică calcedoniană care afirmă cele două naturi ale lui Hristos, însă deduce din unitatea celor două naturi existența unei singure voințe în Hristos, excluzând posibilitatea unei voințe umane. El moare în 638, an în care a fost promulgat *Ecthesis*-ul, document monotelit, care face uz de formula lui Honorius 'o singură voință'. El este condamnat pentru erezie de sinodul de la Constantinopol din 681. În evul mediu, condamnarea a fost dată uitării. În sec. XV a fost rediscutată cu ocazia negocierilor dintre catolici și ortodocși, iar mai apoi în sec. XVII și XVIII în contextul controverselor galicane. În cele din urmă, tema a fost abordată înainte de promulgarea dogmei infailibilității papale în 1870. Catolicii resping autenticitatea scrisorii lui Honoriu către Sergiu, încercând să susțină, în pofida textului scrisorii, că nu este vorba de o eroare doctrinară, ci doar de o expresie imprudentă, gravă, care ar putea justifica condamnarea lui

de către un sinod ecumenic. În justificarea papii Honoriu trebuie să se țină cont și de corespondența ulterioară cu Patriarhul Sofronie al Ierusalimului, care îi atrage atenția asupra erorii teologice, însă papa nu realizează consecințele doctrinare, menținându-și punctul de vedere.

Migne, PL 80, 463-494, 601-607; J.J.I. von Döllinger, *Die Papstfabeln des Mittelalters*, 1863, p. 131-153; C.J. Hefele, *Causa Honorii Papae*, Napoli, 1870; J. Chapman, *The Condemnation of Pope Honorius*, în *Dublin Review* 139, 1906, p. 129-154 și 140, 1907, p. 42-72; J. Tixeront, *History of Dogmas*, trans. H.L. Brinceau, vol. III, St. Louis, 1926², p. 153-184; P. Conte, *Il significato del primato papale nei padri del VI concilio ecumenico*, în *Archivum Hist. Pont.*, 15, 1977, p. 7-111 cu precădere pag. 80-103; É. Amman, *DTC*, 7, 1, 1922, col. 93-131; Cross, *Honorius I*, în *ODCC*, p. 663; H.G.J. Breck, *Honorius I, Pope*, în *CE*, 7, p. 123-125; A. Di Berardino, *Honorius*, în *DECA*, I, p. 1193, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Honorius I*, în *LACL*, p. 301.

Honoriu Scolasticul

Honoriu Scolasticul (sec. VI), autorul unei lucrări scurte, adresată unui oarecare episcop Jordanes (a nu fi confundat cu istoricul Jordanes), intitulată: *Rescriptum contra epistolas Senecae ad Jordanem episcopum*. Nu se știe cine a fost acest episcop, iar identificarea lui este anevoioasă. În *Rescriptum*, Honoriu respinge propunerile din scrisorile lui Seneca de slăvire a creștinismului, considerându-l pe episcopul Jordanes, prin mijlocirea căruia el a primit creștinismul, mult superior lui Seneca.

CPL, 193; F. Bücheler-A. Riese, *Antologia latina*, I, 2, Lipsiae, n. 666, p. 137-138 și retip. la Amsterdam, 1964; O. Plasberg, *Zum Senecagedicht des Honorius*, *RhM N.F.*, 54, 1899, p. 144-149; E. Thomas, (același titlu),

ibidem, p. 313-316; P. Faider, *Études sur Sénèque*, Gand, 1921; S. Zincone, *Honorius le Scolastique*, în *DECA*, I, p. 1194; B. Windau, *Honorius Scholasticus*, în *LACL*, p. 301, cu bibliografie.

Horiciu

Horiciu (sec. VI), sofist grec, ucenic al lui Procopiu, căruia îi urmează la conducerea școlii din Gaza, în Palestina. Îi sunt atribuite o serie de lucrări, discursuri fictive (*plasmaticon*), panegirice, discursuri antirhetice etc., apreciate de către Fotie pentru claritatea și stilul natural, cât și pentru sensul lor religios și respectul său față de sacru. El a făcut uz de elemente din gândirea păgână în abordarea unor teme sacre creștine. Atrage în mod deosebit elogiul pe care îl face episcopului Marcian de Gaza (530-550), în care avem și o descriere amănunțită a bisericilor St. Serghie și Sf. Ștefan din Gaza. Tot lui Horiciu îi aparține și cuvântul funebru la moartea magistrului său Procopie.

Migne, PG, 103, 441-444; Photius, *Bibliotheca*, cod. 160; R. Förster, E. Richsteig, *Choricii Gazaei opera*, Leipzig, 1929 și retip. Stuttgart, 1972; *Or.* 23 în W.J. Stephanes, *Χορικίου Συνηγορία μίμων*, Athena, 1986; C. Mango, *Art of the Byzantine Empire*, New Jersey, 1972, p. 60-72, trad. în engleză; W. Horänder, *Der Prosarhythmus in der rhetorischen Literatur der Byzantiner*, I, Wien, 1981, p. 76-78; D. Stiernon, *Choricus*, art. în *DECA*, I, p. 466-467; P. Bruns, *Choricus von Gaza*, în *LACL*, p. 123, cu bibliografie.

Hormisdas

Hormisdas a fost succesorul lui Symmachus (m. 514) în scaunul episcopal al

Romei. Numele sugerează o descendență orientală, probabil persană, după mamă. El este important pentru rolul pe care l-a avut în soluționarea schismei acaciene, care a separat Biserica creștină din Apus și cea din Răsărit încă din anul 484. El izbuteste să obțină iscăliturile și consimțământul lui Ioan, Patriarh de Constantinopol, și a altor episcopi răsăriteni, în număr de 250, pe un document care conținea formula dogmatică de la Calcedon, la care se adaugă Tomosul lui Leon. În Apus el a negociat cu succes cu goții arieni, reușind să mențină legături pașnice cu Teodoric. Sub oblăduirea lui Dionisie cel Mic sau Exiguul, a produs cea de a doua versiune a colecției de canoane bisericești grecești în latină.

Migne, PL 63, 367-534; text critic în *Collectio Avellana*, ed. de O. Guenther, CSEL, 35, pt. 2, 1898; W. Haacke, *Die Glaubensformel des Papstes Hormisdas im Acacianischen Schisma*, Analecta Gregoriana, XX, 1939; F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium*, Cambridge, Mass., 1958, p. 124-134; L. Magi, *La sede romana nella corrispondenza degli imperatori e patriarchi bizantini (VI-VII sec.)*, Roma-Louvain, 1972, p. 29-102; C. Capizzi, *Sul Fallimento di un negozio di pace ecclesiastica fra el papa Ormisda e l'imperatore Anastasio I %515-517*, Critica Storica, 17, 1980, p. 23-54; Bardenhewer, V, p. 279 și urm.; E. Amman, DTC, VII, pt. 1, 1922, col. 161-176; Cross, *Hormisdas, St.*, în ODCC, p. 666; J. Chapin, *Hormisdas, Pope, St.*, în CE, 7, p. 148; A. Di Berardino, *Hormisdas*, în DECA, I, p. 1195-1196, cu bibliografie; S.C. Kessler SJ, *Hormisdas von Rom*, în LACL, p. 301-302 și bibliografia.

Horus

Horus (ὅρος), putere sau Aeon, în mitologia gnostică valentiniană. Sf. Irineu* relatează că cea mai tânără dintre aeoni,

Sophia, din dorința de a se împreuna cu Tatăl a toate, riscă să fie absorbită în esența Acestuia. În demersul ei, ea ajunge în contact cu puterea limitativă, ὀρος, a cărei sarcină era să întărească toate lucrurile care se aflau în afara inefabilei Măreții, limitând-l pe fiecare la locul său. Horus era, deci, o putere pre-existentă cu funcții determinate. Potrivit unei alte relatări, care îi aparține lui Ipolit*, Horus este un Aeon, generat cu această ocazie la solicitarea tuturor Aeonilor, care l-au implorat pe Tatăl să evite un pericol care îi afecta pe toți. Atunci Tatăl produce o nouă pereche de aeoni, Hristos și Duhul Sfânt, care restaurează ordinea, separând de Pleromă progenitura încă neformată a Sophiei. Urmează apoi aducerea la ființă a lui Horus, a cărui sarcină a fost să păstreze ordinea creată. La Irineu, ordinea este inversată. Horus este produs mai întâi, și după aceea perechea Hristos-Duhul Sfânt. Fără a intra în detalii, reținem faptul că, în gnoza valentiniană, Horus are funcția de putere în contextul Pleromei, separându-i pe aeoni de inefabilul Bythus și salvându-i de la anihilare în esența acestuia. Pe de altă parte, el este limita exterioară a Pleromei, dându-i permanență și stabilitate, păzind-o împotriva pătrunderii oricărui element străin. Horus din gnoza valentiniană nu are nici o legătură cu zeul Horus din mitologia egipteană.

Irineu, *Adv. haer.*, I, 2 și urm.; Epifanie, *Haer.*, 31; G. Salmon, *Horus*, în Smith-Wace, III, p. 162; F.-M. Sagnard, *La gnose valentinienne et le témoignage de saint Irénée*, Vrin, Paris, 1972; M. Harl, *Les mythes valentiniennes de la création et de l'eschatologie dans le langage d'Origène: le mot Hypothesis*, în B. Layton (ed.), *The Rediscovery of Gnosticism*, Supplements to Numen 41, I, p. 417-425.

Hosius vezi Osie.

**Hrisologul, Petru
vezi Chrisologus.**

Hunayn ibn Ishaq

Hunayn ibn Ishaq (808-873), medic, om de cultură și traducător în arabă. S-a născut într-o familie de creștini arabi nestorieni în al-Hirah. Studiază medicina la Bagdad, sub îndrumarea lui Yahya sau Yuhanna ibn Masawayh (Masuyah sau Mesue), dar, datorită unor neînțelegeri cu acesta, pleacă în Grecia pentru a-și continua studiile. În perioada șederii sale în Grecia, se familiarizează cu limba greacă, cu literatura, cultura, filosofia și știința acestei țări. Reîntors la Bagdad, devine medicul califului al-Mutawakkil. În același timp, se dedică studiului, călătorind în Siria, Egipt și Anatolia bizantină, în căutare de manuscrise grecești și siriace. Și-a început cariera culturală în jurul anului 825, continuând-o cu același interes până la moarte, în anul 873 (A.H. 260). Hunayn a fost un personaj cu o ținută morală deosebită. De altfel, standardul său moral, deosebit de ridicat, a stârnit multe invidii, care au dus la aruncarea lui în închisoare și la excomunicarea lui, nu cu mult timp înainte de moarte.

Cea mai mare parte a activității sale literare constă din traduceri din scrieri medicale grecești în limbile siriacă și arabă, în speță lucrările voluminoase ale lui Galen. El însuși vorbește despre această traducere, în lucrarea sa: *Tratat despre lucrările lui Galen care, după cât cunoștea el, au fost traduse și despre câteva care nu au fost traduse*. Hunayn a tradus sau a contribuit la traducerea de opere filosofice și științifice, fiindu-i

atribuită și o traducere în arabă a Septuagintei. De mare circulație s-a bucurat culegerea lui intitulată *Cuvinte ale înțelepților vechi*, care a fost tradusă în ebraică și spaniolă. El a scris și câteva tratate de teologie filosofică: *Recunoașterea adevărului religiei și Conceptiile creștine despre lungimea vieții și ceasul morții*, în acest ultim tratat abordează și problema liberului arbitru. Este autor și al unei *Cronologii a lumii*, din care s-au păstrat doar câteva fragmente. El rămâne totuși în istoria culturii ca mare lingvist și traducător. În această privință, el a scris un lexicon care a fost inclus, în mare parte, în lucrările de mai târziu ale lui Bar Ali și Bar Bahlul. El a scris și o gramatică a limbii siriace, *Kethabha dhe-Nuqze* - Cartea punctelor (sau semnelor diacritice), citată de Bar Hebraeus în *Ausar Raze* de Elias Tirahn în gramatica sa. De la el mai avem un tratat *Despre sinonime*.

Efortul major depus de Hunayn a constat în încercarea de a face accesibil patrimoniul intelectual, cultural și științific al lumii grecești celei siriace și arabe, efectuând masive traduceri. În acest sens, el a întemeiat o adevărată școală de traduceri ale cărei standarde filologice erau deosebit de stricte. Împreună cu corifeii săi, printre care și fiul său Ishaq și nepotul său, Hubaish ibn al-Hasan al-A'sam, a conceput nu numai o metodă de traducere, dar a formulat și un vocabular tehnic modelat după spiritul limbii arabe. Prin aceasta, micul grup de traducători creștini a pavat drumul pentru dezvoltarea civilizației islamice medievale, în special a filosofiei elenizante islamice de la Al-Kindi și până la Ibn Rushd (Averroes).

M. Meyerhof, *New Light on Hunain ibn Ishaq and his Period*, în *Isis*, 8, 1926, p. 685-724; M. Meyerhof (ed.), *Hunain ibn Ishaq, al-'Ibadi, Ten Treatises on the Eye*, Cairo, 1928;

A. Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn, 1922; C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, 2 vol., ed. 2-a, Leiden, 1943-1949, suppl. 3.v., 1937, I, p. 366-369; Wright, p. 153-154; Chabot, p. 112; Duval, p. 386; Grigorie D. Ziaka, *Aristotel în tradiția arabă*, (în lb. greacă), Tesalonic, 1980, în special cap. IV; R. Rus, *Istoria filosofiei islamice*, Ed. Enciclopedică, București, 1994, p. 41-42; F. Rosenthal, *Johannitius (Hunayn ibn Ishaq)*, în NCE, 7, p. 1004-1005.

Hydaci vezi **Idaci**

Hypatia

Hypatia (375-415), filosof neoplatonician, fiica lui Theon, matematician și filosof din Alexandria. Despre Hypatia se spune că a fost mândria școlii filosofice neoplatonice din Alexandria, unul dintre elevii ei fiind episcopul Synesius de Ptolemais. Bănuită că ar fi complotat, împreună cu prefectul de Alexandria, împotriva creștinilor, ea a fost atacată de o gloată condusă de Petru Citețul și ucisă. Trupul ei a fost apoi sfârtecat în bucăți și ars. În legătură cu uciderea ei, a existat bănuiala că însuși Chiril*, arhiepiscopul Alexandriei, ar fi fost amestecat în acest complot fatal. Acest lucru nu a fost însă niciodată dovedit. De altfel, istoricul Socrate*, care relatează acest neplăcut eveniment, sublinia: 'Acest eveniment a stârnit mare bănuială față de Chiril și față de Biserica din Alexandria, însă ucigașii, bătaușii și cei asemenea lor sunt cu totul străini celor care s-au hotărât să urmeze lucrurilor lui Hristos'. Prin aceasta, se dorea și exonerarea marelui ierarh, dar și a Bisericii creștine de fapta care, în realitate, a zguduit cetatea întreagă.

Socrate, *Ist. bis.*, VII, 15; W.A. Meyer, *Hypatia von Alexandria. Ein Beitrag zur Geschichte des Neuplatonismus*, 1885; F. Schaefer, *Cyril of Alexandria and the Murder of Hypatia*, în *Catholic University Bulletin*, Washington, VIII, 1902, p. 441-453.

Hypatius

Hypatius, episcop de Efes, sfetnic al împăratului Justinian între anii 533-536. În timpul disputelor cu adepții lui Sever de Constantinopol, a fost purtătorul de cuvânt al taberei ortodoxe. În 533, călătorește la papa Ioan II ca ambasador al împăratului, obținând de la acesta recunoașterea formulei theopaschite. La sinodul de la Constantinopol din 536 vorbește în numele episcopilor prezenți. Data morții sale este plasată în intervalul dintre 537/8 și 552. Din cele două cărți ale lucrării sale Συμμικτὰ ζητήματα, redactate ca răspuns la întrebările episcopului Julian de Atramytion, s-au păstrat doar mici fragmente. Din fragmentele păstrate, se deduce că el ar fi compus și un comentariu la Psalmi și la cei 12 profeți mici. Nu știm cu certitudine dacă a scris și un comentariu la Evanghelia după Luca. Dintr-o inscripție, de 35 de rânduri, descoperită în 1904 la Efes, reiese că el a scris despre datoriile creștinilor la înmormântare.

CPG III, 6805-6807; F. Diekamp, *Anal. patr.*, 1938, p. 109-153 (biografie și fragmente); CSEL, 35, p. 320-328; P.J. Alexander, *Hypatius of Ephesus. A Note on Image Worship in the Sixth Century*, *HThR*, 45, 1952, p. 177-184; J. Gouillard, *Hypatios d'Éphèse ou du pseudo-Denys à Théodore Studite*, *REByz* 19, 1961, p. 63-75; Altaner-Stuiber, 1980, p. 511, cu bibliografie; J. Irmscher, *Hypatios d'Éphèse*, în *DECA*, I, p. 1202; B.R. Suchla, *Hypatius von Ephesus*, în *LACL*, p. 304, cu bibliografie.

Hyperechios

Hyperechios, singura informație despre acest personaj se referă la faptul că a fost călugăr și că ar fi trăit în sec. V. De la el ne-a rămas o culegere de 160 de sentințe duhovnicești, referitoare la practicarea virtuților monahale, intitulată *Îndemn către monahi* (*Adhortatio ad monachos*). *Apophtegmata Patrum* reține doar opt logii din *Adhortatio*. Alături de aceste scrieri, au mai fost identificate și alte îndemnuri.

Migne, PG, 79, 1471-1490; PG, 65, 429-439; J. -Cl. Guy, *Recherches sur la tradition grecque des Apophtegmata Patrum*, Subs. Hagiogr., 36, Bruxelles, 1962; L. Regnault, *Les sentences des Pères du désert*, 4 vol., ed. de Solesmes, 1967-1981; L. Cremaschi, *Iperechio. Stefano di Thebe, Zozima*, Magnano, 1992; J.-M. Sauget, *Hyperèchios*, în DECA, I, p. 1202; J. Pauli, OSB, *Hyperrechius*, în LACL, p. 304-305, cu bibliografie.

Hypsistarieni

Hypsistarieni, grupare sectară menționată în prima parte a sec. IV și descrisă de Sf. Grigorie* de Nazianz. El vorbește despre hypsistarieni pentru că tatăl său a aparținut acestei secte înainte de a se fi convertit la creștinism. Numele lor derivă de la ὕψιστος, întrucât se închină unui singur Dumnezeu, pantocrator, fără a-L considera și Tată. În acest sens, s-a afirmat că secta este și un precursor al islamismului. Ideologia acestei secte este formată din elemente doctrinare iudaice și păgâne. Se crede că hypsistarienii ar fi urmași ai sabeismului, erezie care s-a răspândit de la Eufrat, locul de origine,

până în Egipt, în Palestina, în Asia Mică și în special în Capadocia, venind în contact cu idei iudaice, în special cu cele esseniene, și păgâne, din Răsăritul Apropiat, fără însă a se identifica cu vreuna din aceste tradiții. Astfel, de la evrei au luat sărbătorirea sabatului, regimul alimentar restrictiv și unele idei legate de Dumnezeu, dar nu și circumciziunea și sacrificiile, iar de la păgâni, cultul focului și al luminii, fără închinarea la idoli. Primele informații documentare despre hypsistarieni le avem de la Sf. Grigorie de Nazianz și Sf. Grigorie de Nyssa, care îi prezintă ca adoratori ai unui singur Dumnezeu, opus Treimeii și politeismului. Spre deosebire de sabeeni, ei îl numeau pe Dumnezeu ὕψιστος sau παντοκράτωρ, profesând un monoteism simplu, absolut, și respingând orice intermediari între Cel Preaînalt și om. În esență, doctrina lor este un amalgam de credințe iudaice, creștine și orientale, fenomen specific la periferia orientală a imperiului roman. Se pare că secta a dăinuit până în sec. IX, întrucât Nichifor, patriarhul Constantinopolului, face referire la ea și o caracterizează ca fiind: 'o sectă falsă și urâcioasă, compusă din păgânism și iudaism' (*Antirrhēt.* I).

Grigorie de Nazianz, *Oratio* 18, 5; Grigorie de Nyssa, *Contra Eunomium* II, în PG, 45, 483 și urm.; G.T. Stokes, *Hyspistarii*, art. în Smith-Wace, III, p. 188-189; C. Ullman, *De Hypsistariis*, Heidelberg, 1825; G. Bareille, în DTC, VII, pt.1, 1922, col. 572; C. Roberts-T.C. Skeat-A.D. Nock, *The Gild of Zeus Hypsistes*, în HThR, 29, 1936, p. 39-87; Cross, *Hypsistarians*, în ODCC, p. 685; F. Cocchini, *Hypsistariens*, în DECA, I, p. 1203.

I

Iacob

Iacob (Iacov), presupusul autor al epistolei sobornicești a Sf. Apostol Iacob. A făcut parte din rudele Domnului, însă nu și din ceata celor 12 apostoli. Se pare totuși că se număra printre cei 70 de ucenici aleși de Domnul (Luca 10, 1). Din I Corinteni 15, 7, deducem că s-a bucurat de o arătare specială din partea Mântuitorului după înviere. A jucat un rol important în viața Bisericii creștine de la Ierusalim. După părerea lui Clement* de Alexandria, păstrată de Eusebiu de Cezareea, Iacob a fost primul episcop al Cetății Sfinte. Tot el a prezidat sinodul apostolilor din Ierusalim (49-50). Mai este numit 'cel drept' și 'cel mic' (Marcu 15, 40). Ioan* Hrisostom afirmă că ar fi fost hirotonit de către Mântuitorul sau de apostolii Petru, Ioan și Iacob, înainte de Înălțarea Domnului. Se crede că el este autorul epistolei sobornicești care poartă numele de Iacob și care ar fi fost scrisă la Ierusalim în anul 61.

W. Patrick, *James, the Lord's Brother*, 1906; Prof. Iustin Moiesescu, *Ierarhia Bisericească în epoca apostolică*, Editura Centrului Mitropoliei Olteniei, 1955; Stefan Popescu, *Epistola lui Iacov*, București, 1906; T. Zahn, *Brüder und Vetter Jesu*, în *Forschungen zur Geschichte der neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur*, VI, 1900, 2, p. 225-364; S. Lyonnet, *Les témoignages de S. Jean Chrysostome et de S. Jérôme sur Jacques, le frère du Seigneur*, în *RecSR*, 29, 1939, p. 335-351; E. Peretto, *Jacque le*

Mineur, în *DECA*, II, p. 1285-1286 și bibliografie.

Iacob Baradaeus

Iacob Baradaeus (500-578), adevăratul fondator al Bisericii Iacobite din Asia, de la care iacobii și-au luat numele. Pe numele său adevărat, Iacob bar Teofil, supranumit 'Burde'ani', de la haina din păr de cal (*barda'tha*) pe care o schimba doar atunci când era total zdrențuită. A fost fiul lui Teofil bar Manu, preot în Tella (denumirea completă Tella Mauzalat) sau Constantina, după cel de al doilea fondator (aprox. 350), oraș în Osrhoene, la 70-80 km. la est de Edessa. De mic copil este încredințat starețului Eustatie de la mănăstirea Pesilta (*Daira-da-phe-silta*), sub îndrumarea căruia studiază literatura greacă și siriacă, fiind totodată inițiat în canoanele stricte ale vieții ascetice. După terminarea studiilor, îmbracă haina monahală în aceeași mănăstire, nu departe de satul Gumelta, pe muntele Izla. Este hirotonit diacon și apoi preot. După moartea părinților, cedează mănăstirii întreaga sa moștenire, iar el se dedică viețuirii ascetice. Tradiția iacobită îl prezintă ca mare făcător de minuni. Împărăteasa Teodora, susținătoare a monofizitismului, auzind despre el, îl invită să vină la Constantinopol, deși, la început, nu dă curs invitației, nedorind să părăsească viața ascetică pe care o ducea. În urma unei viziuni în care i s-ar fi arătat Sever, patriarhul eutihian al Antiohiei și Ioan, episcop decedat de Tella, el pleacă la Constantinopol, împreună cu Sergiu. Aici a fost primit foarte bine de către împărăteasa Teodora și rămâne timp de 15 ani. Perioada șederii sale la Constantinopol nu a fost una fericită pentru monofiziți. Împăratul Justinian era decis să impună credința calcedoniană în întreg im-

periul de răsărit, iar preoții și episcopii care au refuzat să se supună, au fost depuși din treaptă și trimiși în exil. La intervenția sheikului Harith (Aretas) ibn Jabala al creștinilor arabi monofiziți, care împărtășea și el același crez, Iacob este convins să părăsească liniștea mănăstirii de la Constantinopol, unde se retrăsese, și să devină apostol al monofizitismului. Mai mulți episcopi monofiziți din Orient erau deținuți într-un castel la Constantinopol, printre ei, Teodosie de Alexandria, Antim, patriarh de Constantinopol, depus din treaptă, Constanțiu de Laodiceea, Ioan de Egipt ș.a. Aceștia îl hirotonesc pe Iacob în treapta de episcop pentru Edessa. Acest eveniment a avut loc, probabil, în jurul anului 541. Îmbrăcat în haine de cerșetor, Iacob părăsește Constantinopolul și cutreieră Asia Mică, Syria și Mesopotamia, până în Persia, hirotonind și numind preoți, acolo unde se simțea nevoia. Pentru a întări totuși Biserica monofizită, el avea nevoie și de episcopi. În acest scop, el intervine pe lângă Teodora și, astfel, Teodosie de Alexandria hirotonește încă doi episcopi, pe Teodor, pentru Bostra, cu jurisdicția asupra provinciilor din Palestina și Arabia, și pe Iacob, ca episcop de Edessa, cu jurisdicție asupra Siriei și Asiei. La rândul lui, Iacob își continua activitatea misionară, hirotonind mai departe diaconi și preoți. Totuși, se simțea nevoia și de alți episcopi. Astfel, el alege încă două persoane, pe Conon din Cilicia și pe Eugen din Isauria și pleacă, împreună cu ei, la Constantinopol, iar de acolo, cu scrisori de recomandare, la Alexandria. Conon a fost sfințit episcop pentru Tars în Cilicia, iar Eugen, pentru Seleucia în Isauria. Pe lângă aceștia, au mai fost făcuți episcopi Antoninus și Antoniu pentru diocesele din Siria. La revenire în Siria, Iacob hirotonește și alți episcopi,

printre care și pe istoricul Ioan* de Efes. Eforturile sale de reînviere a Bisericii monofizite au progresat și au fost încununuate cu succes prin numirea în scaunul de patriarh de Antiohia a prietenului său Sergiu (544). Acesta decedează la scurtă vreme (547), scaunul rămânând vacant timp de trei ani. În cele din urmă, se hotărăște ca în scaunul rămas vacant să fie numit Pavel, stareț în Alexandria. Iacob pornește la drum din nou pentru a face o vizită prietenului său Damian, patriarh de Alexandria, însă decedează la granița egipteană, la mănăstirea Mar Romanus sau Casion, unde a fost înmormântat. Rămășițele sale pământești s-au odihnit aici până în 622, când au fost sustrate de către emisarii lui Zaheu, episcop de Tella, și aduse la Pesilta, unde au fost înmormântate cu mare pompă.

Iacob a fost angajat mai mult în activitatea practică, pastorală și de aceea moștenirea sa literară este mai săracă. De la el au rămas, printre altele, o anafora, diverse scrisori, o mărturisire de credință, păstrată în arabă și în etiopiană, o omilie la Bunavestire, păstrată tot în arabă.

Informații despre Iacob avem din *Viața* atribuită lui Ioan de Efes (m. 586).

H. G. Kleyn, *Jacobus Baradeus, de Stichter der Syrische Monophysietische Kerk*, Leyden, 1882, p. 164-194; E. Renaudot, *Liturgiarum orientalium collectio*, 2, 333-341; *Symboli fidei* în arabă: în Kleyn, *op. cit.*, p. 139-163 (vers. olandeză); viața: J.P. Land, *Anecd. Syr.*, 2, 346-383; E. Brooks, *PO*, 19, 228-268 (trad. engl.); Baumstark, p. 174-175; E. Venables, *Jacobus* (15), art. în Smith-Wace, III, p. 328-332; Wright, p. 62-64; Chabot, p. 73-74; Duval, p. 360-362; Cross, *Jacob Baradaeus*, în ODCC, p. 720; Urbino, p. 163-164; M. van. Esbroeck, *Jacques Baradée*, în DECA, II, p. 1282; D.D. Bundy, *Jacob Baradaeus. The State of Research, a Review of Sources and a New Approach*, în

Muséon, 91, 1978, p. 45-86; P. Bruns, *Jakobus Baradaeus*, în LACL, p. 327, cu bibliografie.

Iacob de Edessa sau Ioan de Asia

Iacob de Edessa sau Ioan de Asia (633/40-708), teolog, filosof, exeget, istoric, traducător și gramatician, una dintre cele mai interesante și mai prolifiche personalități ale grupării monofizite din sec. VII. S-a născut la En-Debha (Fântâna Lupului), un sat din districtul Gumyah (Al-Jumah), din provincia Antiohia. A studiat la mănăstirea lui Aftunoyo din Ken-neshre (Kennesrin) sub îndrumarea lui Sever* Sebokht, învățând greaca și citirea corectă a Sf. Scripturi. L-a avut coleg de studii pe Atanasie, care a devenit patriarh în 684. De aici pleacă la Alexandria, unde probabil se familiarizează cu tradiția exegetică alexandrină. Nu știm cât timp a rămas acolo. Revine în Siria și este numit episcop de Edessa, de către fostul său coleg Atanasie. Ca episcop, încearcă să impună cu strictețe canoanele bisericești, ceea ce a stârnit nemulțumirea unor preoți din episcopia sa. Datorită nemulțumirilor acestora, el se retrage din scaun după patru ani. În locul lui este numit un călugăr în vârstă, pe nume Habbibh. Iacob se retrage mai întâi la mănăstirea Kishum, care se afla între Bereea și Edessa, iar mai apoi la Eusebona, în împrejurimile Antiohiei. Aici predă, timp de 11 ani, psalmii și citirea Sf. Scripturi în greacă. Părăsește și această mănăstire din pricina unor frați care 'îi urau pe greci', și se stabilește la mănăstirea Tell-Adda, unde a lucrat nouă ani la revizuirea Noului Testament în siriacă. La moartea lui Habbibh, este rechemat la Edessa. După patru luni de la urcarea pe scaun, revine la mănăstirea Tell-Adda pentru a lua cu sine biblioteca

și pe ucenicii săi. Se stinge însă din viață în 708 la Tell-Adda, unde a fost înmormântat.

Activitatea literară a lui Iacob a fost deosebit de bogată. Chiar dacă de la el nu avem un tratat dogmatic, care să-l pună alături de marii teologi dogmatisti ai Bisericii creștine, în ceea ce privește preocuparea sa față de exegeza biblică, de traducerea Sf. Scripturi, îl putem plasa în mod indiscutabil alături de Fer. Ieronim*. Pe lângă traducerea integrală a Noului Testament, de la el a rămas o revizuire a Vechiului Testament în siriacă (Peshitta), lucrare care, din punct de vedere științific, stă alături de marile capodopere în domeniu. Din nefericire, din versiunea sa vechitestamentară s-au păstrat doar Pentateuhul, I și II Samuel, Isaia și Daniel, iar din celelalte cărți doar fragmente. Iacob a împărțit cărțile biblice în capitole, la începutul fiecărui capitol a făcut un scurt rezumat, iar marginal a scris o serie de note pentru a indica versiunile grecești și cele siriace, și în unele cazuri a indicat pronunția corectă a cuvintelor. O scholie la cuvântul *Hosanna* indică o bună familiarizare a sa cu limba ebraică. Notele, comentariile și scholiile la Sf. Scripturi ne sunt cunoscute datorită *Catnelor* lui Sever. Dacă *Hexaameronul* său ne este cunoscut, deși a rămas neterminat și a fost completat de prietenul său George* al Arabilor, nu avem indicii despre tratatul său intitulat: *Cauza primă, creatoare, veșnică, atotputernică și necreată care este Dumnezeu, păstrătorul tuturor lucrurilor*.

În ton cu majoritatea părinților Bisericii siriene, el s-a preocupat și de viața și activitatea liturgică. Astfel, el a scris o anafora sau liturghie, a revizuit liturghia Sf. Iacob, a compus o serie de rânduieli ale botezului și sfințirii apei la Bobotează, și ale oficierii căsătoriei. În acest

context, putem menționa traducerea în siriacă a rânduielii botezului după Sever și tratatul său privind impedimentele la căsătorie. *Cartea comorilor* este o expunere a slujbei euharistice, a sfințirii apei și ritualului botezului. A editat un ceaslov pentru zilele de sărbătoare și a compus un calendar cu sărbătorile și zilele sfinților de peste an. Cât privește disciplina în Biserică, el a formulat o serie de canoane.

De la el au rămas și câteva omilii, dintre care menționăm: a. creștinii nu trebuie să jertfească mielul după obiceiul evreiesc, nici boi, nici oi, pentru cei decedați, nici să folosească numai vin și nici pâine nedospită în oficierea Sf. Liturghii; b. împotriva folosirii pâinii nedospite; c. împotriva armenilor ca duofiziți, pentru că ei greșesc în cazul acestei doctrine; d. împotriva celor nepioși, care calcă în picioare canoanele Bisericii. La acestea pot fi adăugate omiliile în versuri despre Sf. Treime, despre Întruparea Cuvântului și despre credință împotriva nestorienilor.

În domeniul istoriei bisericești, Iacob a revizuit *Istoria bisericească* a lui Eusebiu*, pe care a continuat-o până în anul 692. Din nefericire, din lucrarea sa avem doar un manuscris grav deteriorat. Ea a fost folosită, din plin, atât de istoricii iacobiti, cât și de cei nestorienii, cum au fost Bar Hebraeus, Elias bar Shinaya și alții, și în consecință, a fost acceptată de Abhd-isho în catalogul său.

Iacob a fost cunoscut și ca mare traducător din operele filosofice grecești. El a tradus mai ales din operele lui Aristotel. Cu toate acestea, el rămâne cunoscut ca traducător al operelor teologice creștine. Lui îi revine traducerea integrală a lucrării lui Sever de Antiohia, *Homiliae Cathedrales*, cunoscută sirienilor din traducerea mai veche a lui Pavel* Callinic,

terminată în 701. La acestea, se adaugă revizuirea *Octoihului* lui Sever, tradus în Cipru de Pavel de Edessa și a operelor lui Grigorie de Nazianz, traduse de starețul Pavel. A mai tradus *Istoria reabiților*, după narațiunea lui Zosima, din limba ebraică, despre care se spune că a redat-o mai întâi în greacă și apoi în siriacă. În acest context, se cuvine să menționăm lucrarea sa proprie intitulată *Enchiridion*, care este un tratat de termeni tehnici filosofici, și ediția în versuri a aceleiași lucrări. El explică aici termeni ca: esență, substanță, ființă, ipostas, persoană, natură etc., termeni folosiți și în teologie. Activitatea de traducător i-a atras atenția asupra necesității fixării gramaticii limbii siriace în canoane stricte și științifice. În acest scop, el încearcă o reformă în domeniul studiului gramatical și compune o gramatică, intitulată: *Gramatica limbii mesopotamiene*, din care s-au păstrat doar fragmente. El concepe și un nou sistem de vocalizare, după sistemul limbii grecești, prin introducerea vocalelor în rândul consoanelor, dar care nu s-a bucurat de popularitate.

În pofida unei activități deosebit de intense, Iacob a găsit timpul necesar să întrețină și o bogată corespondență. Unul din principalii săi corespondenți a fost Ioan Stâlpnicul de la mănăstirea Litharba (al-Atharib) de lângă Alep. Preotului Addai îi scrie despre rânduiala botezului și a sfințirii apei, iar diaconului Barhadh-be-shabba, împotriva sinodului de la Calcedon. Preotului Pavel din Antiohia îi scrie despre alfabetul siriacă, ca răspuns la o scrisoare a acestuia privind neajunsurile și defectele alfabetului respectiv în comparație cu cel grec, iar lui George, episcop de Serugh, despre ortografia siriacă. Din scrisorile sale s-a păstrat doar un număr restrâns.

A. Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur*, 1922, p. 248-256 (cuprinde lista principalelor lucrări); Abhd-isho, *Cat. Libr. Syrorum*, 165, ed. J.S. Assemani, BO, III, I, Roma, 1725, 229; I.B. Chabot- A. Vaschalde, CSCO, *Scriptores Syri*, Series Secunda, LVI, 1928 (Hexaameronul); E.W. Brooks, PO, VI, 1911, p. 5-179; VII, 1911, p. 592-805; C. Kayser, *Die Canones Jacob's von Edessa*, Leipzig, 1886 (trad. germ. și comentariu, cu introducere, viața și opera, p. 48-78); S. Schüler, *Die Überetzung der Kategorien des Aristoteles von Jacobus von Edessa*, Berlin, 1897; A. Vööbus, *The Discovery of New Cycles of Canons and Resolutions Composed by Jacob of Edessa*, OCP, 34, 1968, p. 412-419; E.J. Revell, *The Grammar of Jacob of Edessa and the Other Near Eastern Grammatical Traditions*, Parole de l'Orient, 3, 1972, p. 365-374; C.J. Ball, *Jacobus* (24) *Edessemus*, art. în Smith-Wace, III, p. 332-335; E. Tisserant, DTC, VIII, pt. 1, 1924, col. 286-291; Wright, p. 101-105; Chabot, p. 84-88; Duval, p. 374-376; Urbino, p. 177-183 și 208-209, cu bibliografie; J.-M. Sauget, *Jacques d'Édesse*, în DECA, II, p. 1283-1284 cu bibliografie; P. Bruns, *Jakobus von Edessa*, în LACL, p. 327-329, cu bibliografie.

Iacob de Nisibe

Iacob de Nisibe (sec. IV), episcop de Nisibe, cunoscut sub denumirea de 'Moise al Mesopotamiei', datorită înțelepciunii și puterilor miraculoase pe care le-a posedat. S-a născut la Nisibé sau Antiohia Migdoniae, la sfârșitul sec. III. Se spune că ar fi fost înrudit cu Sf. Grigorie* Luminătorul, Apostolul Armeniei. Îmbrățișează viața monahală de tânăr, dedicându-se în special practicilor ascetice. Reputația deosebită pe care a dobândit-o, datorită vieții sale de sfințenie și minunilor pe care le-a săvârșit, l-au determinat pe Teodoret* de Cyr să-i atribuie primul loc în lucrarea sa *Religiosa Historia* sau *Vitae Patrum*, numindu-l ó

μέγας. În timpul vieții sale, călătorește în Persia pentru a-i întări pe creștinii de aici, care sufereau de pe urma persecuțiilor declanșate împotriva lor de către regele Sapor II în 338. În legătură cu această vizită, Teodoret reține câteva fapte miraculoase săvârșite de Iacob. Ghenadie* menționează că Iacob a fost măr-turisor al credinței în vremea persecuției lui Maximian, iar Nichifor* afirmă despre el că, la sinodul de la Niceea, Iacob a ieșit în evidență, aidoma lui Pafnutie, din pricina rănilor și a cicatricelor datorate suferințelor îndurate. Întrucât Teodoret nu menționează acest detaliu, cercetătorii îl pun sub semnul întrebării. Vacantându-se scaunul episcopal din localitatea sa de naștere, și la insistențele poporului, el este numit episcop de Nisibe. Acest eveniment este plasat de Ilie de Nisibe, în *Cronica sa*, în jurul anului 308/9. După numirea sa ca episcop, Teodoret îi atribuie o serie de noi minuni. Este chemat la sinodul de la Niceea din 325. Teodoret îl prezintă ca adevărat campion al grupării ortodoxe, fiind pus alături de Atanasie*, Osiu*, Alexandru* și Eustatie*, iar împăratul Constantin i-ar fi acordat onoruri deosebite. Numele lui Iacob apare între semnatarii hotărârilor sinodului de la Antiohia, în *Encaeniis*, 341, a căror ortodoxie este îndoielnică. Întrucât prezența lui la acel sinod nu este menționată în niciun alt document, informația este considerată ca fiind falsă. Ca episcop de Nisibe, el a fost părintele duhovnicesc al lui Efrem* Sirul, alături de care a rămas toată viața. Eșecul suferit de Sapor II de a cuceri Nisibe de trei ori în 338, 346 și 350, este pus tot pe seama rugăciunilor lui Iacob. Ghenadie* spune că Iacob a fost și scriitor, atribuindu-i 26 de tratate. Tot el scrie că Ieronim* nu l-a menționat printre scriitorii bisericești pe motiv că acesta nu a cunos-

cut siriaca, iar Iacob a scris numai în siriacă. Iacob a scris tratatele sale la cererea unui oarecare Grigorie din Armenia. Ele au fost descoperite în mănăstirea armenască Sf. Antonie din Veneția de către Assemani, care dă și o listă: *De Fide, De Dilectione, De Jejuno, De Oratione, De Bello, De devotis, De Poenitentia, De Resurrectione etc.* Denumirea tratatelor este aceeași cu cea dată de Ghenadie, doar ordinea lor diferă. Această colecție mai cuprinde și o scrisoare pe care Iacob a trimis-o episcopilor din Seleucia și Ctesiphon, în legătură cu schisma asiriană. Liturgia care i-a fost atribuită, îi aparține în realitate lui Iacob* de Serugh. Avraam Ecchellensis (1600-1664), cercetător maronit, îi atribuie în mod eronat 84 de canoane niceene în arabă. Teoria potrivit căreia Iacob ar fi fost una și aceeași persoană cu Afraate*, 'înțeleptul persan', a fost abandonată.

Ghenadie, *De Viris Illustribus*, I, PL, 59, 1060 și urm.; P. Peeters, S.J., *La légende de saint Jacques de Nisibe*, în Anal. Boll., 38, 1920, p. 285-373; A. Vööbus, I, CSCO, CLXXXIV, 1958, în special p. 141-143; P. Krüger, *Jacob von Nisibis in syrischer und armenischer Überlieferung*, în Muséon, 58, 1968, p. 161-179; J. M. Fiey, *Nisibe métropole syriaque orientale et ses suffragants des origines à nos jours*, CSCO, 388/subs. 54; E. Venables, *Jacobus of Nisibis*, în Smith-Wace, III, p. 325-327; E. Tisserant, *Jacques de Nisibe*, DTC, 8, pt. 1, 1924, col. 292-295; Cross, *Jacob of Nisibis*, în ODCC, p. 721; M. van Esbroeck, *Jacques de Nisibe*, în DECA, II, p. 1286.

Iacob de Serugh

Iacob de Serugh (451-521), unul dintre cei mai de seamă scriitori ai Bisericii siriene, supranumit 'flautul Duhului

Sfânt și Harpa Bisericii dreptcredincioase'. Despre viața și activitatea lui Iacob avem la dispoziție trei biografii, scrise în siriacă: prima biografie îi aparține lui Iacob* de Edessa (m. 708), a doua, unui anonim, iar a treia, în versuri, lui George*, el însuși episcop de Serugh, contemporan cu Iacob de Edessa. S-a născut la Kurtam, 'un sat pe malul râului Eufrat', probabil în districtul Serugh. Este unicul copil la părinții săi și, întrucât a venit pe lume la o vârstă când aceștia nu mai sperau să aibă copii, nașterea lui a fost considerată drept răsplată divină pentru rugăciunile, milosteniile și voturile lor. A studiat la vestita Școală din Edessa, în vremea episcopului ortodox Nonnus, dobândind o reputație deosebită pentru cultura și elocvența sa. Este numit horepiscop de Haura sau Hawara, în districtul Serugh. În această calitate, el se adresează creștinilor din Najran și Edessa, încurajându-i în fața persecuțiilor persane, din timpul domniei lui Qawad, regele Persiei. În anul 519, deja înaintat în vârstă, este ridicat în rang, fiind numit episcop de Batnan, capitala districtului Serugh. Decedează la scurtă vreme după această numire, în 521. Este cinstit ca sfânt de către iacobiți, maroniți și armeni. Deși a cunoscut și limba greacă, el a scris numai în siriacă. A fost un scriitor fecund. Majoritatea lucrărilor sale este scrisă în versuri, doar câteva sunt în proză. Bar-Hebraeus îi atribuie 763 de omilii în versuri (memre), ode (madhrashe) și imne (sughyatha). Doar un număr restrâns de omilii a fost tipărit. Se ridică însă problema autenticității multor omilii, care au fost trecute sub numele său. Dintre scrierile sale în proză menționăm: o liturghie, o slujbă a tainei botezului, șase omilii la sărbători, omilia la Sf. Paști, cuvântări funebre, o viață a lui Mar Hannina și bineînțeles corespon-

dența sa (aproximativ 43 de epistole sau scrisori). La acestea, Bar-Hebraeus adaugă comentariul la cele șase *Centurii* ale lui Evagrie*, care a fost pierdut. Omiliile în versuri prezintă diverse evenimente și teme din Vechiul și din Noul Testament, credința și virtutea, panegirice la apostoli, la martiri și la sfinții celebri din Orient (Addai, George, Serghei și Bacchus, Simion Stâlpnicul, martirii din Edessa, din Sevastia etc). El a versificat aproape toate istorisirile siriene despre Fecioara Maria, despre descoperirea Sf. Cruci, despre Sf. Apostol Toma și convertirea regelui Abgar*.

Problema cea mai dificilă legată de Iacob de Serugh, este a ortodoxiei sale, dacă a fost ortodox sau monofizit. Începând cu Assemani și mai apoi cu Abbeloos, s-a susținut ortodoxia credinței sale. După publicarea a două din epistolele sale, adresate călugărilor de la mănăstirea Mar Bassus din Harim, împreună cu răspunsul acestora, și a epistolei trimisă lui Pavel, episcop de Edessa, a reieșit că Iacob a fost întotdeauna monofizit și nu a renunțat niciodată la opiniile sale. Această părere este susținută în mare parte de cercetătorii apuseni din sec. XX (Baumstark, Bardenhewer, Tisserant, Jugie etc.). Disputele nu sunt încă încheiate.

P. Bedjan, *Homiliae selectae Mar-Jacobi Sarugensis*, 5 vol., Paris-Leipzig, 1905-1910; P. Zingerle, *Monum. Syr.*, I, (Homiliae de Pachate), p.91-96; M. Albert, PO, 38, 1 (Omiliile împotriva iudeilor), Turnhout, 1976; P. Gignoux, PO, 34, (Omiliile la Facere), Paris, 1968; A. Vööbus, *Handschriftliche Überlieferung des Memre-Dichtung des Ja'qob von Serug*, CSCO, 344-345, 421-422, Louvain, 1973, 1980 (un inventar general al manuscriselor); G. Olinder, *Iacobi S. epistulae quotquot supersunt*, CSCO, Louvain, 1927; Idem, *The Letters of Jacob of Serugh, Comments on an Edition*, Lund, 1939; J. S.

Assemani, BO, I, 286-289; J.B. Abbeloos, *De vita et scriptis s. Iacobi Batnarum Sarugi in Mesopotamia episcopi*, Louvain, 1867; F. H. Dolaponii, *Historia vita et opera syri Mar Jacobi [syriacae]*, Mardin, 1952; C.J. Ball, *Jacobus (13) Sarugensis*, în Smith-Wace, III, p. 327-328; Bardenhewer, IV, p. 412-416; E. Tisserant, DTC, VIII, pt.1, 1924, col. 300-305; Baumstark, p. 148-158; Wright, p. 55-57; Duval, p. 351-354; Chabot, p. 62-63; Urbino, p. 104-109, cu bibliografie până în 1964; Cross, ODCC, p. 721; Altaner-Stuiber, 1980, p. 349; J. Gribomont, *Jacques de Saroug*, în DECA, II, p. 1286; P. Bruns, *Jakobus von Serugh*, în LACL, p. 329-330, cu bibliografie.

Ianuarie

Ianuarie, preot, contemporan cu Evodiu. Autor al unei scrisori trimise starețului Valentin în care tratează problema harului. El susține că începutul și desăvârșirea faptelor bune reprezintă lucrarea harului, deoarece faptele bune vin de la Dumnezeu. Masa păcătoșilor, a celor pierduți (*massa perditionis*), este izbăvită doar prin har. În problema Sf. Treimi, el afirmă clar purcederea Duhului Sfânt doar de la Tatăl, deși Duhul Sfânt este Trimis și de Tatăl și de Fiul. Tot el atribuie, fără echivoc, Sf. Apostol Pavel Epistola către Evrei.

Migne, PLS, 2, 335-341; CPL, 392; G. Morin, *Lettres inédites de S. Augustin et du prêtre Januarien dans l'affaire des moines d'Adrumète*, în Rben. 18, 1901, p. 241-256; S. Zincone, *Januarien*, în DECA, II, p. 1287.

Ibas de Edessa

Ibas de Edessa (în siriacă: *Ihibha* sau *Hibha*; în lat. *Donatus*; în gr. *Ibas*), (sec. V), episcop de Edessa (435-449 și 451-

457) și conducător al școlii teologice persane din Edessa. Despre Ibas știm că, în timpul episcopatului lui Rabbula*, a activat ca preot în Edessa și a deținut funcția de conducător al școlii din Edessa. Încă din timpul lui Rabbula, preoțimea edesseniană înclina în mare parte spre nestorianism. Activitatea de început a lui Ibas se înscrie în această tendință. Astfel, fiind el însuși mare admirator al lui Teodor* de Mopsuestia și urmând tendinței generale din cetate, traduce în siriacă, împreună cu doi ucenici ai săi, Kumi* și Pruba, *Comentariile la Vechiul și la Noul Testament* ale lui Teodor de Mopsuestia. Alarmat de popularitatea crescândă a scrierilor lui Teodor de Mopsuestia, Rabbula încearcă să le stăvilească influența, prin punerea lor sub anatemă. Ibas intră imediat în defensivă, acuzându-l pe Rabbula că își duce planurile la îndeplinire cu mână aspră și în mod despotic și că, 'sub veșmântul ortodoxiei, îi pedepsește nu numai pe cei vii, dar și pe cei morți'. Ibas îl consultă apoi pe Andrei*, episcop de Samosata, dacă trebuie să-l atace public pe Rabbula și să riște scindarea Bisericii. Răspunsul acestuia a fost pozitiv. Ibas participă, în calitate de preot, la sinodul ecumenic de la Efes din 431. În 433 el îi scrie o scrisoare lui Maris*, episcop de Hardaschir în Persia, care va deveni celebră datorită conținutului ei. O mare parte din scrisoare este inclusă în actele sinoadelor de la Calcedon și de la Constantinopol și la Facundus*. Maris vizitase Edessa înainte de izbucnirea controverselor dintre Nestorie* și ortodocși. Ibas îl informează despre evenimentele care s-au derulat de la vizita sa. Scrisoarea dezvăluie starea de spirit a lui Ibas care, deși părea independent față de cele două tendințe, se simțea exasperat de cursul controverselor. Pe de o parte, Nestorie era cenzurat pentru că

refuzase să atribuie Maicii Domnului titlul de Θεοτόκος și pentru declarațiile sale lipsite de orice precauție, prin care vederile sale au fost identificate cu cele ale lui Pavel* de Samosata, care îl concepea pe Hristos ca om simplu. Pe de altă parte, el îl acuza pe Chiril* de apolinarism, denunța erezia celor 12 capitole, și îi imputa că, prin păstrarea identității perfecte a divinității și a umanității în Hristos, el nega învățătura ortodoxă privind unirea celor două naturi într-o singură Persoană. El nu se rezumă doar la probleme de doctrină, ci trece și la atacuri la persoană, acuzându-l pe Chiril de comportament reprobabil în timpul evenimentelor de la sinodul de la Efes. În cele din urmă, el îl mai informează pe Maris, cu nuanțe triumfaliste, despre reconcilierea dintre Chiril și Ioan* de Antiohia, că cel dintâi a acceptat definițiile ortodoxe, și îl roagă să răspândească pretutindeni această veste bună. El nu uită să adauge că 'Egipteanul (adică, Chiril) și gruparea sa au fost rușinați și au trebuit să-și înghită cuvintele' și să nu mai afirme că divinitatea și omenitatea formează o singură natură (n.n. aici Ibas greșeste, deoarece Chiril nu a susținut o singură natură, ci o persoană în două naturi sau firi), recunoscând templul și pe Cel care se sălășluiește în el, Iisus Hristos. El îi mai trimite lui Maris scrisoarea lui Ioan de Antiohia către Chiril și răspunsul acestuia, recunoscând ortodoxia celor două scrisori și îi spune că și el a început să comunice din nou cu Chiril prin scrisori, Chiril însuși dându-i răspuns. La moartea lui Rabbula, în 435, gruparea pronestoriană îl ridică pe Ibas pe tronul episcopal din Edessa. Reacțiile ortodocșilor nu au întârziat, acuzându-l că este cauza principală a disensiunilor dintre episcopii egipteni și sirieni. Știrea a ajuns la urechile împăratului Teodosie și ale lui

Proclus, patriarhul Constantinopolului. Acesta îi trimite un tomos lui Ioan de Antiohia care, deși nu avea Osrhoene (Edessa) în jurisdicția lui, era totuși cel mai influent episcop, rugându-l să îi ceară lui Ibas să înlăture scandalul prin condamnări fățișe în biserică și sub iscălitură a unor anumite propoziții eretice la care el însuși a făcut referire în scrisoarea către Biserica din Armenia, prin care atrăgea atenția asupra erorilor nestoriene. Proclus adresează aceeași cerere tuturor episcopilor răsăriteni, dar cu succes relativ. Chiar dacă pentru moment lucrurile par a se fi calmat, acuzatorii lui Ibas îl urmăresc în continuare. Cazul Ibas a fost discutat la două sinoade locale, Tyr și Berit (Beyrut), acesta fiind achitat de acuzele aduse. Însă, cu ocazia sinodului tâlhăresc de la Efes din 449, el este condamnat alături de Flavian, patriarhul Constantinopolului, Teodoret de Cyr și alți cinci episcopi și trimis în exil, iar locul i-a fost luat de Nonnus. Sinodul de la Calcedon, din 451, îl repune în scaun, unde rămâne până la moarte, în 457. După moartea sa, susținătorii săi din Edessa au fost persecutați și siliți să se retragă la Nisibe, care va deveni centru teologic pentru Biserica Persiei, după închiderea școlii de la Edessa de către împăratul Zeno, în 489. Scrisoarea lui Ibas către Maris a fost condamnată, în timpul împăratului Justinian, de către un sinod de la Constantinopol din 553, punându-se astfel capăt istoriei celor trei capitole.

Ibas s-a impus mai ales ca traducător. Cu toate acestea, el a scris și o serie de lucrări originale: *un comentariu la Proverbe*, *Omilii în versuri (madhrasha)*, *Predici* și *o dispută cu un eretic*, din care nu s-a păstrat nimic. Singura lucrare care s-a păstrat este scrisoarea către Maris, dar nu în siriacă, ci în traducerea greacă.

Assemani, BO, *Or.* III, I, Roma, 1725, p. 85-86 (Abhd-isho, *Catalogus librorum syrorum*, 61); Mansi, VII, 241-250; J. Labourt, *Le Christianisme dans l'Empire perse sous la dynastie sassanide (224-632)*, Paris, 1904; A. de Alès, *La lettre d'Ibas à Marès le Persan*, în *Rech. SR*, XXII, 1932, p. 5-25; E. Venables, *Ibas*, art. în *Smith-Wace*, III, p. 192-196; Bardenhewer, IV (1924), p. 410 și urm.; Wright, p. 42; Duval, p. 76-77, 247, 314, 341-342; Chabot, 47-48; Urbina, p. 99-100; Cross, *Ibas*, în ODCC, p. 686; Altaner-Stuiber, 1980, p. 347 și urm.; J.-M. Sauget, *Ibas*, în DECA, I, p. 1205; P. Bruns, *Ibas von Edessa*, în LACL, p. 306.

Idacius sau Idatius (Hydatius)

Idacius sau Idatius (în lat. Hydatius), (sec. V), episcop de Aquae Flaviae (Chaves sau Chiaves), în Gallicia (420-470) și istoric bisericesc. După propria sa mărturie s-a născut în anul 388, la scurtă vreme după ce Priscillian și adepții săi fuseseră executați. În anul 400 călătorește în Egypt și în Palestina. În timpul șederii sale în Palestina, îl întâlnește pe Fer. Ieronim* și îi cunoaște pe Ioan, episcopul Ierusalimului, Eulogius, episcopul Cezareei, iar în Egypt, pe Teofil* al Alexandriei. Revine acasă, înainte de invazia barbară în Spania, invazie care l-a determinat pe Orosiu* să se retragă în exil, iar pe Avitus* de Braga îl împiedică să se întoarcă în țară de la Ierusalim. La șapte ani după ce Peninsula Iberică a fost ocupată de suevi, alani și vandali, mai exact în anul 416, el se convertește. În 427 a fost făcut episcop de Aquae Flaviae. Întrucât situația sub dominația suevilor devenise insuportabilă, în 431, Idatius este trimis de arhiepiscopii galliciени la Aetius* în Galia pentru ajutor. El revine, însoțit de legatul Censorius, prin ale cărui eforturi, episcopii izbutesc să facă pace cu suevii, dar nu înainte ca acesta să

fi părăsit Gallicia. Pacea a durat peste 25 de ani, interval în care Biserica de aici a putut să rezolve problema ereticilor priscilieni și manihei, care ajunseseră să aibă adepți chiar în rândurile ierarhiei. Se pare că Idatius însuși a jucat un rol activ în rezolvarea acestei probleme. Idatius moare în jurul anului 470. El este autorul unei cronici, *Chronikon*, care continuă istoria lui Eusebiu* și Ieronim*, de la anul 378 și până la 468, adăugând o serie de informații pe care le-a adunat personal, de la autorități ca Sulpiciu* și Orosiu* și bineînțelese Augustin* și Ieronim. El se concentrează cu precădere asupra evenimentelor din Spania și mai ales din Gallicia și deplânge distrugerile și dezastul provocate de invazia barbară. În legătură cu imperiul roman, aflat în proces de decădere, el nu-și face iluzii și nu întrevide nici o ieșire posibilă din starea jalnică în care se zbătea societatea din vremea sa.

Migne, PL, 51, 869; Idem, 74, 701-750; CPL, 2263; Isidore de Sevilla, *Vir. ill.*, cap. 9; Mommsen, *Chron. min.*, 2, Berlin, 1894, p. 1-36; M.A. Ward, *Idatius* (3), art. în Smith-Wace, III, p. 206-208; A. Tranoy, în *SCh.* 218-219, 1974; C. Molè, *Uno storico del V secolo: il vescovo Idazio*, Catania, 1978; Altaner-Stuiber, 1980, p. 232 și urm.; M. Simonetti, *Idace*, în *DECA*, I, p. 1207-1208; U. Hamm, *Hydatius von Aquae Flaviae*, în *LACL*, p. 302-303, cu bibliografie.

Ieronim, Fericitul

Ieronim, (c. 342-420), traducător și exeget biblic. S-a născut în Stridoniu, localitate aflată la granița dintre Dalmația și Panonia, în jurul anului 342. Având posibilități materiale, părinții îi dau o educație aleasă. În jurul anilor 360-7, pleacă la Roma, unde se va boteza și va face studii strălucite de gramatică și retorică,

sub îndrumarea lui Aelius Donatus, totodată, se familiarizează cu clasicii latini. Tot aici își însușește primele noțiuni de limbă greacă. De la Roma merge la Trier unde intră în contact cu tradiția monahală răsăriteană la modă în acea vreme și în Apus. Petrece un răstimp, împreună cu Rufin*, pe care l-a avut coleg de studii la Roma, Chromatius* și Bonosus, în anturajul episcopului Valerian de Aquileia. De aici pleacă în Răsărit (373), pentru a cunoaște îndeaproape viața monahală. La Antiohia îl audiază pe Apolinarie* de Laodiceea, aprofundează cunoștințele de limbă greacă și se retrage, pentru o vreme, în deșertul Chalcis, la sud de Alep, unde învață, sub îndrumarea unei evreu convertit, limba ebraică. După izbucnirea controverselor doctrinare, părăsește pustia și revine la Antiohia, unde se alătură lui Paulin, teolog ultra-niceean, care îl hirotonește, pentru a-l câștiga ca adept. În jurul anului 380, pleacă la Constantinopol, unde îl cunoaște pe Sf. Grigorie* de Nazianz, care îi adâncește dragostea față de Origen*, ale cărui opere începuse să le traducă. De aici, îi însoțește pe Paulin de Antiohia și pe Epifanie* la Roma. La Roma, el ajunge secretarul papei Damasus. Acum începe perioada cea mai fertilă a activității sale. Se angajează, totodată, în activități pastorale, explicând Evanghelia doamnelor din înalta societate. Aprofundează limba ebraică, ținându-le acestora un curs de inițiere în această limbă. După decesul lui Damasus și ajungerea lui Siricius pe tronul episcopal, fiind luat în derâdere, datorită legăturilor sale cu doamnele aristocrate din Roma, el părăsește orașul și pleacă spre Cipru, unde se întâlnește cu prietenul său Epifanie, iar de acolo trece la Antiohia, fiind primit de către Evagrie. În această călătorie a fost însoțit de Paula și Eustochium. De la Antiohia face o vizită, în

compania celor două doamne, la Alexandria, unde audiază cursurile lui Didim* cel Orb și la comunitățile monahale din deșertul nitrian. Revine în Palestina și se stabilește lângă Betleem, unde Paula întemeiază, cu bani proprii, trei mănăstiri de călugărițe, pe care le va conduce personal, și una pentru călugări, condusă de Ieronim. Stabilirea la Betleem a fost însoțită de o bogată activitate literară. El continuă traduceri, scrie comentarii, și diverse lucrări doctrinare, istorice, polemice și ascetice. A participat la disputa origenistă, care l-a adus în conflict cu Ioan, episcopul Ierusalimului și cu prietenul său Rufin. Tot aici a dus lupta contra pelagienilor, care i-au incendiat mănăstirea. Atât pelagienii, cât și invaziile hunilor și ale altor barbari, l-au obligat să fugă din Palestina. Moartea Paulei a fost o mare lovitură pentru Ieronim. Se consolează, traducând o serie de opere monahale, printre care *Regula lui Pahomie* și termină traducerea Bibliei ebraice în latină, în 405, și scrie o serie de comentarii la profeți. Ieronim se stinge din viață, fără a fi putut încheia comentariul la profetul Ieremia. Mai târziu, trupul său neînsuflețit a fost dus și așezat în Biserica Santa Maria Maggiore.

Două sunt contribuțiile majore aduse de Ieronim: traducerea Sf. Scripturi din ebraică și greacă în limba latină și transmiterea literaturii patristice grecești lumii creștine din Apus. El rămâne, în primul rând, cunoscut ca traducător al Sf. Scripturi. Într-o primă etapă, Ieronim a revizuit prima traducere în latină a textului sacru, *Itala*, pentru ca mai apoi, să facă o traducere a Vechiului Testament, după originalul ebraic. Revizuirea integrală a Bibliei a fost terminată în 405. La început, traducerea sa a fost primită cu rezerve, treptat, însă, ea devine textul oficial al Bisericii din Apus. În sec. al

XIII-lea a primit numele de Vulgata. Un interes deosebit a arătat Ieronim față de istoria bisericească. Astfel, el traduce partea a doua a cronicii lui Eusebiu*, continuându-o de la 325 și până la 378. La aceasta, el adaugă vestita sa lucrare *De viris illustribus*, un catalog de scriitori creștini, scrisă sub influența lui Suetoniu, dar cu materiale preluate din *Istoria bisericească* a lui Eusebiu, cu adăsurile din sfera creștină apuseană. *Onomastica: Liber locorum, Liber nominum*, o completare a lucrării lui Eusebiu, care cuprinde nume și denumiri geografice biblice, aranjate în ordine alfabetică. După exemplul *Vieții lui Antonie*, el scrie viețile a trei sihaștri palestinieni: *Viața lui Pavel*, *Viața lui Ilarion*, fondatorul monahismului palestinian, și *Viața lui Malchus*. Legat de preocupările sale biblice, reținem comentariile făcute de el: comentarii la diverse epistole ale Sf. Pavel (Galateni, Efeseni, Tit și Filimon), la Ecclesiast, note la psalmi, *Quaestiones hebraicae in Genesim*, comentarii la profeți, comentariu la Matei, comentariu la Apocalipsă. Ieronim a tradus mult din opera lui Origen și Didim cel Orb: *Omiliile lui Origen la Profeți și Cântarea Cântărilor*, *Omiliile la Luca*, *De principiis* și *tratatul despre Duhul Sfânt* al lui Didim cel Orb și o serie de texte polemice ale lui Epifanie către Ioan de Ierusalim, ale lui Teofil către Epifanie, ale lui Epifanie către Ieronim etc. și un corpus de documente pahomiene. Ieronim este cunoscut și ca polemist de excepție. Din operele sale polemice reținem: *Altercatio Luciferiani et Orthodoxi*; *Contra Helvidium*; *Adversus Iovinianum*; *Contra Iohannem Hierosolymitanum*; *Contra Vigilantium* și *Apologia adversus libros Rufini*. La această activitate teologică și literară se adaugă 59 de omilii la psalmi, Isaia, Marcu și alte texte biblice. Cores-

pondența sa cuprinde peste 150 de piese, interesante pentru conținutul și frumusețea lor literară. Doctrina propusă de Ieronim este cea ortodoxă, întemeiată pe Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, deși nu a fost cu totul străin unor influențe origeniste, mai ales în materie de soteriologie.

Migne, PL 22-30; PLS 2, 18-328; CSEL, 54,56, 59; CCL 72-78, cu bibliografie; propriul catalog al operei sale în: *De viris illustribus* 135; J. N. D. Kelly, *Jerome, His Life, Writings, and Controversies*, London, 1975; F. Cavallera, *St. Jérôme. Sa vie et son oeuvre*, I, 1-2, Louvain, 1922; G. Grützmacher, *Hieronymus*, I-III, Leipzig, 1901-1908; G. del Ton, *S. Girolamo di Stridone*, Trieste, 1962; J. Vogels, *Vulgatastudien. Die Evangelien der Vulgata*, Münster, 1928; E. Krischker, *Zur Sprache der Regula Pachomii in der lateinischen Version des Hieronymus*, Diss., Viena, 1966; P. Rousseau, *Ascetics, Authority and the Church in the Age of Jerome and Cassian*, Oxford, 1978; P. Jay, *Jérôme lecteur de l'Écriture*, Suppléments au Cahiers Evangile 104, Cerf, Paris, 1998; B. Jeanjean, *Saint Jérôme et l'hérésie*, Institute d'Études Augustiniennes, Paris, 1999; W. Fremantle, *Hieronymus*, art. în Smith-Wace, III, p. 29-50; Bardenhewer, III, p. 605-654; Altaner-Stuiber, 1980, p. 394-404; J. Forget, DTC, 8, pt. 1, 1924, col. 894-897; Cayré, I, p. 555-578; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 241-244; Tixeront, *Patrologie*, p. 325-343; Cross, *Jerome*, art. în ODCC, p. 731-732; Quasten, *Patrology*, IV, p. 212-246, cu bibliografie; J. Gribomont, *Jérôme*, în DECA, II, p. 1320-1324; A. Fürst, *Hieronymus*, în LACL, p. 286-290, cu bibliografie.

Ieronim de Ierusalim

Ieronim de Ierusalim, preot în Ierusalim și polemist de la cumpăna secolelor VI și VII. Îi este atribuită o apologie împotriva iudeilor, scrisă sub forma unui dialog, probabil, după exemplul *Dialogului cu Iudeul Trifon*, al Sf. Justin* Martirul și

Filosoful. Fragmentele referitoare la botez și la psalmi sunt considerate neautentice.

Migne, II, 845-866; 40, 848-865; 94, 1409; CPG, 7815-7818; DTC, 8, col. 983-985; I. Hausherr, *Les grand courants de la spiritualité orientale*, OCP, I, 1935, p. 126-128; Beck, p. 447-448; J. Darrouzès, *Jérôme le Grec*, în DSp 8, col. 919; D. Stiernon, *Jérôme de Jérusalem*, în DECA, II, p. 1324; G. Rōwekamp, *Hieronymus von Jerusalem*, în LACL, p. 290-291.

Ignatie Teoforul

Ignatie Teoforul, Sf. (35-107), episcop de Antiohia, martir al Bisericii și unul din cei mai de seamă Părinți apostolici. Nu avem detalii despre viața sa. Se crede că a fost sirian de origine și că, înainte de convertirea sa la creștinism, ar fi fost păgân și mare persecutor al creștinilor (Lightfoot). Potrivit tradiției, Ignatie a fost episcop de Antiohia, al doilea sau al treilea în succesiune la scaunul episcopal dacă, așa cum susțin Eusebiu*, Origen* și Ieronim*, Sf. Ap. Petru a fost primul episcop la Antiohia, Evodiu fiind al doilea. De la Eusebiu mai aflăm că Ignatie a suferit moarte martirică la Roma, în timpul domniei împăratului Traian (98-117). Ignatie a fost arestat, împreună cu alți creștini, în timpul persecuției din Antiohia și pedepsit cu moartea prin aruncare la fiare în amfiteatrul de la Roma. Astfel, el a fost transportat la Roma, însoțit de o gardă de 10 soldați, pe care el însuși îi numește 'leoparzi'. În drum spre Roma s-a oprit la Smirna, unde a fost primit de Sf. Policarp* și s-a întâlnit cu o seamă de reprezentanți ai Bisericilor creștine din Efes, Magnesia și Tralle. Acestor Biserici, el le adresează câte o epistolă. Totodată, el scrie o altă epistolă și creștinilor din Roma, cerându-le să nu

intervină pe lângă curtea imperială pentru a fi salvat de la moarte. De la Smirna pleacă spre Troada, apoi spre Neapolis, adică Filipi, în Macedonia, și de aici, parcurgând via Ignatia, ajunge la Dyrrachium (Durazzo). Aici se îmbarcă pentru Roma, unde suferă moarte de martir, fiind sfâșiat de fiarele sălbătice, probabil în anul 107, an în care Traian și-a sărbătorit victoria împotriva dacilor (Coman). Sf. Ignatie îi sunt atribuite mai multe scrieri, singurele autentice, după cum putem deduce din scrisoarea lui Policarp către Filipeni și din informațiile date de Eusebiu și Ieronim, sunt cele șapte scrisori către *efesenii, magnesienii, trallienii, romani, filadelfienii, smirnenii* și *Policarp*. Primele trei scrisori au fost redactate la Smirna, prin care mulțumește creștinilor din aceste Biserici pentru dragostea pe care au arătat-o față de el, îi îndeamnă să fie supuși autorităților bisericesti și le atrage atenția împotriva primejdiilor eretice. Tot în Smirna a fost redactată și scrisoarea către romani. Scrisorile către filadelfienii, smirnenii și cea către Policarp au fost expediate din Troada. Lui Policarp îi dă și sfaturi despre modul în care să conducă, în calitate sa de episcop.

Aceste scrisori ne introduc în atmosfera densă a vieții din sânul comunității creștine la acea vreme, dezvăluind entuziasmul creștinilor pentru credința lor. În același timp, ele ne dau posibilitatea să deslușim caracterul autorului lor, care, pe drept cuvânt, a fost numit și s-a numit 'Teoforul'. Dar mai presus de toate, scrisorile sau epistolele Sf. Ignatie au o mare importanță pentru istoria dogmelor. În centrul teologiei Sf. Ignatie se află ideea de economie divină (Quasten), în care deslușim un hristocentrism puternic. Dumnezeu dorește să elibereze lumea și omenirea de sub stăpânirea despotică a

prințului acestei lumi. El a pregătit lumea pentru mântuire prin iudaism, însă împlinirea are loc prin Iisus Hristos. Iisus Hristos este doctor trupesc și sufletească, născut și nenăscut, Dumnezeu făcut om, viața adevărată în moarte, născut din Maria și de la Dumnezeu. Hristos este atemporal (ἄχρονος) și nevăzut (ἀόρατος), pentru noi s-a făcut văzut, nepătimitor fiind, pentru noi a pătimit. Biserica este 'jertfelnicul' sau 'locul de jertfă', idee preluată din credința că Euharistia este jertfa Bisericii, fapt afirmat în Didahii, unde Euharistia este numită jertfă. Euharistia este doctoria nemuririi, antidotul împotriva morții și viața veșnică în Hristos. De aceea, el îndeamnă pe smirnenii, și prin ei pe toți creștinii, să primească Sf. Împărtășanie, care este atât Trupul, cât și Sângele Domnului nostru Iisus Hristos: 'Euharistia este Trupul Mântuitorului nostru Iisus Hristos, care a suferit pentru păcatele noastre și pe care Tatăl din iubirea Lui L-a înviat din morți'. Sf. Ignatie este cel care a folosit pentru prima dată expresia de 'Biserică universală' (καθολικὴ ἐκκλησία): 'Acolo unde este episcopul, acolo să fie poporul, după cum acolo unde este Iisus Hristos, este Biserica universală'. El mai reține distincte treptele preoției: '... după cum există un episcop, ajutat de preoți și diaconi' (Ep. c. Smirnenii 7, 1), sau 'Vă îndemn, străduiți-vă să faceți toate lucrurile în același gând cu Dumnezeu: episcopul să conducă în locul lui Dumnezeu, în timp ce preoții lucrează ca sfat al apostolilor, iar diaconii, atât de dragi mie, sunt încredințați cu slujirea lui Iisus Hristos' (Magn. 6, 1). Dacă hristologia Sf. Ignatie poartă amprenta gândirii pauline, trăirea și viața creștină dezvăluie nuanțele mistice ale trăirii în Hristos,

prezente la Sf. Ioan. Sf. Ignatie este probabil cel dintâi scriitor creștin care articulează 'urmarea lui Hristos', ca dimensiune a vieții creștine. În nucleul învățaturii mistice propus de Sf. Ignatie, regăsim doctrina ortodoxă despre îndumnezeirea omului. Trebuie să reținem că Sf. Ignatie vede trăirea mistică în strânsă legătură cu viața liturgică, element păstrat cu sfințenie în Biserica Ortodoxă.

Migne, PG, 5; F.X. Funk, *Patres Apostolici*, I, 212-295; R.T. Smith, *Ignatius, St.*, art. în Smith-Wace, III, p. 209-223; Ignace d'Antioche, *Lettres*, în *Sources Chrétiennes*, 10, Ed. Cerf, Paris, 1946; P.G. Crone, *Ignatius von Antiochien, Briefe*, Münster, 1936; J. Rius-Camps, *The Four Authentic Letters of Ignatius the Martyr*, Roma, 1979; M.-H. Congourdeau și A.-G. Hamman, *Les évêques apostoliques, Pères dans la foi* 77, Éditions Migne, Paris, 2000 (trad. în franceză, introd., note ghid tematic); I. Olariu, *Scrierile Părinților Apostolici*, Caransebeș, 1892; M. Pâslaru, *Scrierile Părinților Apostolici*, R. Vâlcea, 1936, p. 1-49; D. Fecioru, *Scrierile Părinților Apostolici*, P.S.B., I, p. 147-199; C.C. Richardson, *The Christianity of Ignatius of Antioch*, New York, 1935; K. Bommes, *Weizen Gottes. Untersuchung zur Theologie des Martyriums bei Ignatius von Antiochien*, Köln-Bonn, 1976; H. Paulsen, *Studien zur Theologie des Ignatius von Antiochien*, Göttingen, 1978; R. Joly, *Le dossier d'Ignace d'Antioche*, Bruxelles, 1979; P. Meinhold, *Studien zu Ignatius von Antiochien*, Wiesbaden, 1979; C. Trevett, *Ignatius of Antioch*, Lewiston, NY, 1992; Bardenhewer, I, p. 119-146; Altaner-Stuiber, p. 47-50; Quasten, *Patrology*, I, p. 63-76 (cu bogată bibliografie); Cross, *Ignatius*, art. în ODCC, p. 688-689; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 36-38; Idem, I, p. 130-147; P. Nautin, *Ignace d'Antioche*, în DECA, I, p. 1209-1211; F.R. Prostmeier, *Ignatius von Antiochien*, în LACL, p. 306-308, cu bibliografie.

Ilarie

Ilarie (sec. V), poet din Galia, personaj distinct de Ilarie* de Arles și Ilarie* de Poitiers. Este autorul a trei poeme biblice scrise în vers hexametric: *In Genesim ad Leonem papam*; *De Evangelio* și *De martyrio Macchabeorum*.

Migne, PL, 50, 1275-1284; CSEL, 23, 1, 231-274; studii: CSEL, 23, p. XXVIII-XXIX; A. Hamman, *Hilaire*, în DECA, I, p. 1153-1154; M. Meier, *Hilarius, Dichter*, în LACL, p. 292-293, cu bibliografie.

Ilarie de Arles

Ilarie de Arles (401-449), mitropolit și episcop de Arles, conducător al grupării semipelagiene (Cross). S-a născut în Galia la începutul sec. V. A primit o educație liberală, care a inclus studiul filosofiei și al retoricii. A fost un predicator excelent, fiind comparat cu Augustin*. Îmbrățișează viața monahală sub influența lui Honorat*, iar după moartea acestuia, deși împotriva voinței sale, este numit episcop de Arles, în 429/30. Ca episcop duce o viață ascetică, slujind cu dăruire și ajutând pe cei slabi. În anul numirii sale, Prosper* și Ilarie, un laic, i se adresează lui Augustin, informându-l că episcopul Ilarie ar avea ezitări cu privire la învățătura acestuia despre predestinație. În rest, ei adaugă că Ilarie episcopul este un admirator al lui Augustin. Augustin răspunde în *De dono perseverantiae*, exprimându-și uimirea față de ezitățile respective și își reafirmă învățătura în această privință. Mai mult necaz îi va aduce lui Ilarie înlăturarea din scaunul episcopal a lui Chelidoniu (sau Quelidonius), care a încălcat canoanele, căsătorindu-se cu o văduvă. Acesta apelează la Leon, episcopul Romei. Ilarie se deplasează la Roma pentru a rezolva pro-

blema. Aici lucrurile iau o întorsătură diferită. Leon îl repune pe Chelidoniu în treaptă, pe motiv că acuzația nu a fost dovedită. În realitate însă, la altarul din Roma slujeau multe persoane care se aflau în situația lui Chelidoniu. În ceea ce îl privește pe Ilarie, Leon îi ia titlul de mitropolit și îl conferă episcopului de Vienne. Îl acuză apoi că a traversat Galia în drum spre Roma în compania unui grup de oameni înarmați și că a hirotonit un episcop în locul lui Projectus, care era bolnav. În plus, folosindu-se de influența pe care o avea la curtea imperială, Leon îi solicită împăratului Valentinian II un rescript împotriva lui Ilarie pentru că ar fi tulburat pacea în Biserică și că s-a răsculat împotriva majestății imperiale. În același timp, Leon a încercat să-l pună sub pază armată. Ilarie a dejucat acest plan și a fugit, reîntorcându-se la Arles. Rescriptul primit din partea împăratului confirmă pretenția pontifului roman de a fi episcop universal și a fost dat în anul 445: *Ut Episcopis Gallicanis omnibusque pro lege esset, quidquid apostolicae sedis auctoritas sanxisset; ita ut quisquis episcoporum ad iudicium Romani antistitis evocatus venire neglexisset per moderatorem ejusdem provinciae adesse cogeretur.*

Ilarie revine la Arles. Despre ultimii ani de viață ai săi știm doar că a continuat să-și îndeplinească funcția de episcop cu același sârg și aceeași conștiinciozitate. Abia după moartea lui Ilarie, în 449, Leon îi va recunoaște meritele, vorbind despre 'memoria lui sfântă'.

Multe din informațiile pe care le avem despre Ilarie sunt furnizate de el însuși, în biografia lui Honoratus, al cărei autor este, *De vita S. Honorati*, episcopul fondator al așezământului eclesiastic din Lerini. Alte lucrări ale sale care au supraviețuit sunt: *Epistula ad Eucherium*

Lugdunsem, o predică *De vita S. Honorati Arelatensis episcopi* și câteva versuri, *De fontibus Gratianopolitanis*, păstrate de Grigorie* din Tours. În biografia sa sunt menționate: *homiliae in totius anni festivitibus expeditae*, o *expositio symboli* și o serie de scrisori. Îi mai sunt atribuite, dar în realitate neautentice, *Sermo de vita S. Genesii*, *Sermo seu narratio de miraculis S. Genesii martyris Arelatensis* și *Expositio de fide catholica* (aceasta pare a fi autentică. F. Kattenbusch în Quasten).

Migne, PL, 50, 1219-1246; CPL 500-509; C. Wotke, CSEL, 31, 1894; A. E. Burn, în ZKG, 19, 1899, 180-182; K. Künstle, *Eine Bibliothek der Symbole*, Mainz, 1900, p. 173-175; Honorat de Marsilia, *Vita S. Hilarii Arelatensis*, în BHL, 3882; B. Kolon, *Die Vita s. Hilarii Arelat.*, Paderborn, 1925; Hilaire d'Arles, *Vie de S. Honorat*, M.D. Valentin, Sch 235, Paris, 1977; F. Kattenbusch, *Das Apostolische Symbol*, 2, Leipzig, 1900, 453, n. 35; D. Franses, *Paus Leo de Groote en S. Hilarius van Arles*, Bois-le-Duc, 1948; A. Fuhrmann, *Die Fabel vom Papst Leo und Bischof Hilarius*, Archiv. für Kulturgeschichte, 43, 1961, p. 125-162; G. Langgärtner, *Die Gallienpolitik der Papste*, Bonn, 1964; F. Prinz, *Frühes Mönchtum im Frankenreich*, München, 1965, p. 50 și urm.; S. Pricoco, *L'isola dei santi. Il cenobio din Lerino e le origini del monachesimo gallico*, Roma, 1978; J.G. Cazenove, *Hilarius* (17), art. în Smith-Wace, III, p. 67-72; Cross, *Hilarius*, art. în ODCC, p. 648-649; Bardenhewer, IV, p. 571 și urm.; Altaner-Stuiber, 1980, p. 455 și urm.; Tixeront, *Patrologie*, p. 365; Cayré, II, 160-161; Quasten, *Patrology*, IV, p. 510-511; S. Pricoco, *Hilaire d'Arles*, în DECA, I, p. 1154; C. Kasper, *Hilarius von Arles*, în LACL, p. 292, cu bibliografie.

Ilarie Pictavianul sau Ilarie de Poitiers

Ilarie Pictavianul sau Hilarius Pictaviensis (315-367), episcop de Pictavium

(actualul Poitiers), principalul apărător al ortodoxiei niceene în Apus. S-a născut la Poitiers în anul 315, într-o familie păgână deosebit de înstărită. Părinții săi s-au îngrijit de educația sa, trimițându-l la studii în orașul Burdigala (Bordeaux), unde, pe lângă studiul culturii clasice latine, adâncește și filosofia. În jurul anului 350, primește botezul împreună cu soția și fiica sa. În 353 scaunul episcopal de Poitiers devine vacant, Ilarie este ales episcop prin sufragiu popular general. După numai doi ani, în 355, Ilarie este obligat să se angajeze în controversa ariană care domina spiritele în Biserica creștină la acea vreme. Triada, Ursacius, Valens și Saturninus, care reprezenta partida ariană în Galia, nu agita doar spiritele, ci lua măsuri împotriva apărătorilor doctrinei niceene. Așa se face că la sinodul de la Milano din 355, Ursacius și Valens, după ce mai înainte iscăliseră actele sinodale de la Constantinopol în favoarea Sf. Atanasie*, de data aceasta îl condamnă și împreună cu ei, sub presiunea împăratului Constantin, mulți alți episcopi iscălesc condamnarea. Acest lucru îi determină pe majoritatea episcopilor din Galia, în frunte cu Ipolit, să rupă comuniunea cu cei trei simpatizanți ai arianismului. Evenimentele se precipită, un nou sinod fiind convocat la Beziers în Languedoc, în 356, prezidat de Saturninus de Arles. Sub influența acestuia, sinodul îl condamnă pe Ilarie și alături de el pe Rodanius, episcop de Toulouse. Întrucât aceștia persistă în atitudinea lor antiariană, sunt depuși și trimiși în exil în Frigia. Acest exil a durat aproximativ trei ani, perioadă în care Ilarie se familiarizează cu literatura creștină greacă și, în special, cu scrierile lui Origen*, ceea ce îl determină să iasă de sub influența lui Tertullian* și să îmbrățișeze un spiritualism platonician. Tot-

odată, el adâncește problema teologiei și a terminologiei niceene, ajungând la două concluzii: a. formularea ortodoxă corectă a doctrinei trebuia să aibă în vedere distanțarea nu numai de arianism, dar și de cealaltă extremă a monarhismului sabelian și b. nu doar formula niceeană *homoousion* era singura variantă valabilă împotriva arienilor, ci și cea de *homoiousion*. Aceste două principii l-au ghidat atunci când a conceput tratatele *De Trinitate* și *De synodis* (Quasten), scrise în perioada exilului. De altfel, la sinodul de la Seleucia (359), îl aflăm pe Ilarie în tabăra homoiousienilor. După încheierea acestui sinod, reprezentanții homoiousienilor se deplasează la Constantinopol pentru a prezenta împăratului Constantin hotărârile la care s-a ajuns. Nu știm cu exactitate dacă Ilarie a fost unul din grup sau dacă a venit la Constantinopol de unul singur. Cert este că, la sfârșitul anului 359, el se găsește la Constantinopol, unde află de întrunirea episcopilor apuseni de la Rimini, care au aprobat, sub presiune imperială, Crezul de la Rimini, considerat a fi filo-arian. Știrile nu au fost pe placul lui Ilarie, care cere împăratului aprobarea de a avea o dezbatere publică cu Saturninus de Arles, care sosise la Constantinopol, venind de la Rimini. Cererea nu a fost aprobată, în schimb, lui Ilarie i se permite să se întoarcă acasă, fără a i se cere să subscrie crezul de la Rimini. Revenirea în Galia nu implica reinstalarea lui în scaunul episcopal. Totuși, el a fost primit cu mare entuziasm. Aici el devine sufletul sinodului de la Paris, din 351, care propune o formulă dogmatică acceptată de homoousieni și homoiousieni, hotărându-se doar condamnarea conducătorilor arieni din Apus, și o atitudine de indulgență față de episcopii care, la Rimini sau în alte ocazii, au acceptat formula ariană

sub presiunea imperială. Ilarie mai apare apoi la sinodul de la Milano din 364, când a încercat, împreună cu Eusebiu* de Vercelli, să-l înlăture din scaun pe episcopul arian Auxențiu*. Încercarea a eșuat, iar Ilarie a trebuit să revină în Galia, unde, după informația lui Ieronim*, s-a stins din viață în 367.

Opera lui Ilarie este un prețios izvor documentar, teologic și istoric. Din fericire o mare parte din ceea ce a scris s-a și păstrat, ceea ce ne dă posibilitatea unor judecăți pertinente și precise cu privire la învățătura sa și la locul pe care îl are în istoria gândirii creștine. Lucrările sale doctrinare, *De Trinitate* și *De synodis*, se leagă de marea controversă ariană. În prima, el adună ceea ce era de valoare pentru a dovedi deoființimea și dumnezeirea Fiului împotriva arienilor. A doua lucrare o adresează episcopilor din Galia și din regiunile învecinate, dar și episcopilor din Răsărit, pentru a-i informa despre formulele trinitare *homoousios* și *homoiousios*, folosite în controversa cu arienii. Ilarie încearcă să interpreteze aceste două formule în așa fel încât să dovedească cum că amândouă pot fi interpretate atât ortodox cât și neortodox, astfel încât ele sunt egale ca semnificație și că deosebiri sunt terminologice. *Liber ad Constantium*, *Liber II ad Constantium*, *Liber contra Constantium*, *Contra Auxentium* nu sunt lucrări sau tratate de istorie în sensul în care ne-au obișnuit Eusebiu* de Cezareea, Socrate* sau Sozomen*, ci epistole prin intermediul cărora Ilarie a încercat să pună capăt unor tensiuni din sânul Bisericii, solicitând intervenția directă a împăratului, sau lucrări polemice. În domeniul exegetic, Ilarie a scris *Comentariu la Evanghelia după Matei* și unul la *Psalmi* și o serie de imne, fiind considerat primul imnograf din Biserica de Apus.

Teologia lui Ilarie, deși își propune să susțină doctrina niceeană, fluctuează în funcție de elementele terminologice și doctrinare cu care a venit în contact, fiind pe punctul de a afirma o hristologie de tip monofizit (Cross). Discursul trinitar este întemeiat pe Scriptură. Atitudinea polemică față de afirmația ariană că doar Tatăl este Dumnezeu adevărat, se constituie într-o demonstrație antiariană susținută cu numeroase texte biblice, insistând asupra tensiunii dintre unitate (*natura*) și distincție (*persona*). În actul de creare a lumii și a omului, Ilarie vede angajat Logosul divin, care aduce la împlinire voința Tatălui, în timp ce formele de plural folosite în cazul lui Dumnezeu în Vechiul Testament arată clar că El nu este *solitarius*. Ilarie trebuie citit cu atenție, deoarece sintezele sale doctrinare și argumentările sale, chiar dacă reprezintă un adevărat tur de forță (Quasten), ca esență doctrinară lasă urme de îndoială. Pentru istoria gândirii creștine, el este deosebit de important deoarece a fost primul scriitor și gânditor latin care a făcut cunoscută, în Apus, gândirea Părinților greci. Augustin* și Toma de Aquino îl citează ca autoritate în lucrările lor. El este supranumit 'Atanasie al Apusului'.

Migne, PL, 9-10; CPL 427-472; PLS 1, 241-286; A. Zingerle, CSEL, 22, (1891); A. I. Feder, CSEL 65 (1916); R. P. Largent, *Saint Hilaire*, Paris, 1924; X. le Bachelet, *Hilaire, St.*, DTC, VI, 2, 1925, col. 2388-2462; J. G. Cazenove, *Hilarius Pictavienis*, art. în Smith-Wace, III, p. 54-66; Bardenhewer, III, p. 365-393; F. Cayré, I, 344-353; C. F. A. Borchardt, *Hilary of Poitiers' Role in the Arian Struggle*, The Hague, 1966; A. D. Jacobs, *Hilary of Poitiers and the Homoeousians. A Study of the Eastern Roots of his Ecumenical Trinitarism*, Diss., Emory University, 1968; A. Beck, *Die Trinitätslehre des Heiligen Hilarius von Poitiers*, Mainz, 1903; J.E. Emmenegger, *The Functions of*

Reason and Faith in the Theology of Saint Hilary of Poitiers, Washington, 1948; P. Smulders, *La doctrine trinitaire de s. Hilaire de Poitiers*, Roma, 1944; C.F.A. Borchardt, *Hilary of Poitiers' Role in the Arian Struggle*, Den Haag, 1966; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 227-230; Tixeront, *Patrologie*, p. 300-304; Cross, *Hilary of Poitiers*, art. în ODCC, p. 249; Quasten, *Patrology*, IV, p. 36-61; Altaner-Stuiber, 1980, 361-366, 501; M. Simonetti, *Hilaire de Poitiers*, în DECA, I, p. 1154-1158; M. Durst, *Hilarius von Poitiers*, în LACL, p. 293-296, cu bibliografie.

Ildefonsus de Toledo

Ildefonsus de Toledo (Hildefonsus, Hildefuns), (607-667), arhiepiscop de Toledo. S-a născut în sânul unei familii aristocrate, primind o educație aleasă. Copil fiind, a simțit o atracție deosebită față de viața monahală. Împotriva voinței familiei, el fuge de acasă și intră în mănăstirea Agaliense, în apropiere de Toledo. Devine călugăr, iar în jurul anului 632, a fost hirotonit diacon, de Helladius, episcopul de Toledo. Este numit stareț și conduce mănăstirea Agal până la numirea lui ca episcop de Toledo în 657. În calitate de stareț, participă la sinoadele opt (653) și nouă (655) de la Toledo. În 657, regele îl numește, împotriva voinței sale, episcop de Toledo. Nu cunoaștem detalii cu privire la activitatea sa de episcop. S-a stins din viață în anul 667. Julian, succesorul său în scaun, a scris biografia sa, în care prezintă lista lucrărilor sale, remarcând că, pe lângă cele terminate, el a mai scris și altele pe care nu a izbutit să le definitiveze. Din nefericire, din lunga listă prezentată de Julian, au supraviețuit doar patru scrieri: a. *Liber de Virginitate S. Mariae*. Cartea, scrisă împotriva a trei 'necredincioși', și anume, Jovinian, Helvidius și 'un anume evreu', dezvăluie venerația deosebită pe care autorul o are

față de Fecioara Maria. Este vorba de un tratat polemic, specific mentalității hispano-gotice din acele timpuri și celei spaniole de mai târziu, îndreptat mai ales împotriva evreilor spanioli. b. *Liber Adnotationum de Ordine Baptismi* sau *Liber de Cognitione Baptismi*, care prezintă învățătura tradițională a părinților latini despre taine, mai ales a lui Augustin*, Grigorie* cel Mare și Isidor* de Sevilla. Este vorba în special despre taina botezului, cum trebuie săvârșit, prin simplă sau triplă afundare, problema catehumenilor etc. c. *Liber de itinere deserti quo pergitur post baptismum* sau *De progressu spiritualis deserti*, concepută ca o continuare a celei precedente, abordează, în perspectivă mistică, rătăcirile israeliților în pustie, considerându-le ca pe un itinerar duhovnicesc al sufletului după botez. d. Cea mai personală lucrare rămâne *De virorum illustrium scriptis*, concepută ca o continuare a lucrărilor similare ale lui Ieronim*, Ghenadie* sau Isidor*, fiind un document important pentru istoria Bisericii creștine din Spania, în prima parte a sec. VII. În afară de aceste lucrări, el a mai scris o serie de imne, predici și două liturghii în cinstea sfinților Cosma și Damian, patronii mănăstirii Agali. Imnele sale nu au putut fi identificate, iar dintre predici, sunt cunoscute aproximativ patrusprezece.

Migne, PL, 96, 9-330; CPL, 1247-1257; ed. critică: *De Virginitate Beatae Mariae*, de V.B. Garcia, (Textos latinos de la edad mediana española), Madrid, 1937; *De viris*, de C. Codoñer, Salamanca, 1972; S.A. Braegelman, O.S.B., *The Life and Writings of Saint Ildefonsus of Toledo*, Catholic University of America Studies in Medieval History, New Series, IV, Washington, 1942; J.M. Cascante Dávila, *Doctrina Mariana de S. Ildefonso de Toledo*, Barcelona, 1958; M.H. Ward, *Ildefonsus*, art. în Smith-Wace, III, p. 223-225; G. Bareille, în DTC, VII, pt.I, 1922, col. 740-

744; Altaner-Stuiber, 1980, p. 8 și urm.; Cross, *Ildefonsus*, în ODCC, p. 690-691; J. Fontaine, *Ildefonse de Tolède*, în DECA, I, p. 1211 cu bibliografie; E. Reichert, *Ildefons von Toledo*, în LACL, p. 308-309, cu bibliografie.

Indicopleustul, Cosma, vezi Cosma Indicopleustul.

Inocențiu I

Inocențiu I (m. 417), episcop de Roma, între anii 402-417, succesor al lui Anastasie. Urcă pe scaunul Romei într-o vreme neprielnică. În timpul episcopatului său, Roma a fost cucerită de trupele lui Alaric (410), iar Biserica era zdruncinată de erezia lui Pelagiu. De la el a rămas o colecție de 36 de scrisori, formând fondul principal al primei colecții de decretalii. În scrisorile sale, el a abordat probleme vitale pentru disciplina Bisericii: celibatul clericilor și botezul administrat de către eretici, citirea Scripturii, ungerea bolnavilor și confirmarea. În scrisoarea sa către Victricius, el insistă ca problemele minore să fie rezolvate pe plan local, însă cele majore, de interes general pentru Biserică, să fie trimise la Roma, aceasta fiind instanța supremă. În Iliria, el urmează politica lui Damasus* și Siricius, încercând să întărească autoritatea vicarului de Tesalonic, sub pretenția că Roma a evanghelizat Bisericile din Iliria. Inocențiu îl susține pe Sf. Ioan* Hrisostom împotriva Alexandriei și Antiohiei, mergând până la ruperea relațiilor de comuniune cu acestea. El restabilește comuniunea cu Antiohia în 413.

Inocențiu este perceput ca un mare organizator al Bisericii de Apus și ca unul din

principalii susținători ai ideii primatului Romei.

Migne, PL, 20, 463-608; Idem, 84, 657; Idem, PLS, I, 793-796; R. Cabié, *La lettre du pape Innocent I à Decentius de Gubbio* (19. III. 416), Louvain, 1973; H. Gebhardt, *Die Bedeutung Innozenz I für die Entwicklung der päpstlichen Gewalt*, Leipzig, 1901; E. Caspar, *Geschichte des Papstums*, I, 1930, p. 296-343; M.R. Green, *Pope Innocent I*, diss., Oxford, 1973; J. Barmby, *Innocentius* (12), art. în Smith-Wace, III, p. 243-249; É. Amman, în DTC, VII, 1922, col. 1940-1950; Cross, *Innocent I*, art. în ODCC, p. 703; M. R. Green, *Pope Innocent I*, Diss. Oxford, 1973; O. Wermelinger, *Rom und Pelagius*, Stuttgart, 1975, p. 116-133; Quasten, *Patrology*, IV, p. 582-585, cu bibliografie; B. Studer, *Innocent I*, în DECA, I, p. 1225-1226; W. Geerlings, *Innozenz von Rom*, în LACL, p. 309.

Inocențiu de Maronia

Inocențiu de Maronia (sec. VI), episcop bizantin de Maronia, pe coasta Traciei, la răsărit de Tesalonic. Îl înlocuiește pe Dimitrie, episcop de Filippi, la colocviul organizat de către împăratul Justinian la Constantinopol, la sfârșitul anului 532 sau începutul anului 533, cu scopul de a găsi o cale de împăciuire între episcopii ortodocși și cei monofiziți. De la Inocențiu s-au păstrat două documente. Primul document este o scrisoare, adresată lui Toma, preot în Tesalonic, în care îi descrie întâlnirea care a avut loc la Constantinopol și la care el însuși a participat. Iar al doilea document, păstrat în traducere latină, este tot o epistolă, în care susține formula theopaschită: *unus ex trinitate passus est carne* - unul din Treime a suferit în trup. Se pare că epistola a avut drept scop să sprijine cererea împăratului Justinian, din 535, adresată papii Ioan II să aprobe această formulă.

Argumentul său teologic urmează linia *Tomosului către armeni* al lui Proclus*, patriarh al Constantinopolului, și susține că Iisus Hristos nu este doi Fii (Fiul lui Dumnezeu și Fiul Omului), după cum, în opinia sa, învăța Teodor* de Mopsuestia, ci un singur Fiu, Cuvântul veșnic, 'Unul din Treime', care nu a suferit în natura Sa divină, ci 'în trup', adică în firea umană luată la întrupare.

ACO, IV, 2, Berlin, 1914, p. XVI-XXVI; É. Amman, în DTC, 15, 1, col. 505-512; E. Schwartz, *Konzilstudien*, Strasbourg, 1914, p. 18-53; D.B. Evans, *Innocent of Maronia*, în NCE, 7, p. 531; M. van Esbroek, *Innocent de Maronée*, în DECA, I, p. 1226; B. Windau, *Innozenz von Maronia*, în LACL, p. 309.

Instantius

Instantius (sec. IV), episcop spaniol al cărui sediu episcopal nu ne este cunoscut. Împreună cu Salvianus*, cel dintâi discipol al lui Priscillian. Este condamnat în absență de către sinodul episcopilor din Spania și Aquitania, întrunit la Saragossa. În urma rescriptului lui Grațian, el părăsește Spania împreună cu Priscillian și Salvianus și se îndreaptă spre Italia, în speranța de a lua legătura cu Papa Damasus* și cu Ambrozie*, între anii 381-382. Încercările lor au eșuat, nefiind primiți de către cei doi. Se întorc prin Galia, iar în drum îl convertesc pe Macedonius, un ofițer imperial, la ideile lor, sperând ca prin influența acestuia, împăratul Grațian să schimbe rescriptul în favoarea lor, ceea ce s-a și întâmplat. La revenire în Spania, își primesc înapoi bisericile. După decesul lui Grațian, lucrurile iau un nou curs. Instantius este depus din treaptă la sinodul de la Bordeaux din 384/5. Se face apel la noul împărat, Maximus. Cauza lor

este din nou judecată și, în cele din urmă, se iau măsuri aspre, în sensul că adepții lui Priscillian au fost condamnați la exil pe insulele siciliene. Se pare că Instantius este autorul celor unsprezece tratate care au fost atribuite lui Priscillian (Schepss). Nu se știe cu certitudine dacă tratatul *De Trinitate fidei catholicae* îi aparține sau trebuie inclus în același cerc priscilian. Menționăm șapte omilii ale sale: *Tratatus paschae*; *Tractatus genesis*; *tractatus exodi*; *tractatus psalmi I*; *Tractatus psalmi III*; *Tractatus psalmi XIV*; *Tractatus psalmi LIX* și o rugăciune: *Benedictio super fideles*.

CPL 785, 788; G. Schepss, în CSEL, vol. XVIII, 1889; G. Morin, *Pro Instantio. Contre l'attribution à Priscillien des opuscules du manuscrit du Würzburg*, în R. Bén. XXX, 1913, p. 153-173; J. Martin, *Priscillianus oder Instantius?*, în Hist. J., XLVII, 1927, p. 237-251; M. Hartberger, *Instantius oder Priscillianus*, în ThQ, 95, 1913, p. 401-430; A. de Alès, *Priscillien et l'Espagne chrétienne à la fin du quatrième siècle*, 1936; H. Chadwick, *Priscillian of Avila. The Occult and the Charismatic in the Early Church*, Oxford, 1976; M.B. Cowell, *Instantius*, art. în Smith-Wace, III, p. 252; Cross, *Instantius*, în ODCC, p. 707; S. Zincone, *Instantius*, în DECA, I, p. 1228; E. Reichert, *Instantius*, în LACL, p. 309-310.

Ioan, Sf.

Ioan, Sf., apostol și evanghelist. Potrivit tradiției, autorul *Evangheliei după Ioan*, al *Apocalipsei* și al trei *Epistole sobornicești*. Iacob și Ioan sunt frați și fii ai lui Zevedei (Matei 4, 21), iar mama lor a fost, probabil, Salomea (cf. Matei 27, 56; Marcu 15, 40). Dacă concluziile comparației dintre aceste două ultime versete citate și cel din Ioan 19, 25 sunt adevărate, atunci mama celor doi frați a fost vara Fecioarei Maria, iar ei au fost veri ai

lui Iisus. Tatăl și cei doi fii au fost pescari, iar din Luca 5, 10, deducem că au fost camarazi ai lui Simon Petru. Întrucât Iacob este menționat înaintea lui Ioan, se presupune că acesta a fost mai tânăr. Marcu (3, 17) îi numește pe cei doi frați 'βοανηρυές', adică, 'fiii tunetului', pentru că erau iuți din fire (Luca 9, 54). Înainte de a fi chemat la apostolat, Ioan a fost ucenicul lui Ioan Botezătorul, împreună cu Andrei, cu Petru și cu alții (Ioan 1, 40). A fost chemat la apostolat de pe marea Tiberiadei, fiind la pescuit, și se numără printre cei doisprezece apostoli. Este cel mai tânăr și cel mai iubit de către Iisus. Este prezent la Nunta din Cana Galileii, la Schimbarea la Față a Domnului - împreună cu Iacov și cu Petru - și îl însoțește pe Iisus în Grădina Ghetisimani după Cina cea de Taină. În timp ce Petru se lepădase de Iisus, Ioan îl însoțește, fiind prezent la piciorul crucii și primind de la Mântuitorul sarcina de a avea grijă de Mama Sa (Ioan 19, 27; 19, 26). Merge la mormântul Mântuitorului, văzându-l gol, și este de față la Înălțarea la Cer a lui Iisus. Participă la alegerea lui Matia și este în ceață la Pogorârea Duhului Sfânt. Îl însoțește pe Petru în activitatea misionară în Iudeea, Galileea și Samaria (Fapte 3, 1-5, 11; 4, 13, 19; 8, 14), după ce vindecaseră pe olog (Fapte 3, 6) și săvârșiseră alte minuni în Ierusalim (Fapte 5, 15-16). Participă la sinodul de la Ierusalim (anul 49-50). În timpul celei de a doua vizite la Ierusalim, după convertirea sa, Pavel se întâlnește cu Ioan, Petru și Iacov (Galateni 2, 9). Se stabilește la Efes, probabil în timpul episcopatului lui Timotei, supraveghind Bisericile din Asia Mică, menționate în Apocalipsă (cap. 2 și 3). Este exilat pe insula Patmos, unde se învrednicește de revelația pe care o consemnează în *Apocalipsă*, între anii 94-95. Despre ultimii

ani din viața Sf. Ioan, avem informații de la Irineu, care la rândul lui le-a primit de la Polycarp* al Smirnei, cel care l-a cunoscut pe Ioan. Irineu spune că Ioan a trăit în Efes până în timpul domniei împăratului Traian. La Efes a scris Evanghelia care îi poartă numele, probabil între anii 96-98, iar la scurtă vreme, cele trei epistole sobornicești.

Ioan mai este numit și 'teologul', pentru că el a pătruns, în prologul Evangheliei redactate de el, tainele adânci ale structurilor ontologice și noetice care îl învăluiesc pe Hristos cel Întrupat ca Logos dumnezeiesc în dăinuirea Sa alături de Tatăl din veșnicie.

De numele Sf. Ioan se leagă și o literatură apocrifă concepută în diverse cercuri eretice, gnostice sau docetice, cum ar fi *Faptele Sf. Ioan* și *Apocrifa lui Ioan*. Cercurile encratite vorbesc despre ridicarea la cer a Sf. Ioan.

E. Schwartz, *Über den Tod der Sohne Zebedaei*, Abh. Gött., N.F., VII, nr. 5, 1904; idem, *Noch einmal der Tod der Sohne Zebedaei*, în ZNTW, XI, 1910, p. 89-104; H.B. Swete, *The Disciple Jesus Loved*, în JTS, XVII, 1916, p. 371-374; F.M. Braun, O.P., *Jean le théologien et son évangile dans l'Église ancienne*, Études Bibliques, 1959, p. 301-393, cu bibliografie bogată; H.P.V. Nun, *The Son of Zebedee and the Fourth Gospel*, 1927; *Iona*, în Ioan Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, EIBMBOR, București, 1995, p. 229; T. E. Pollard, *Jean l'Évangéliste - Quatrième Évangile*, în DECA, II, p. 1306-1310, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Johannes-Literatur*, în LACL, p. 331-332, cu bibliografie pentru literatura necanonică.

Ioan I

Ioan I, patriarh iacobit de Antiohia (631-648). A fost chemat să ocupe scaunul patriarhal în timp ce se afla trăitor la mănăstirea Eusebhona din Tell-Adda.

Este cunoscut și sub numele de Ioan al Sedrelor (Yohanan de-sedhrau), fiind apreciat ca autor de *sedre* și alte rugăciuni. Îi este atribuită și o liturghie. Bar-Hebraeus afirmă că el a tradus în limba arabă *Evangelhile*, la cererea emirului Amr ibn Saad. A decedat în anul 648, iar după Dionisie de Tell-Mahre, în anul 650.

J. Marquess of Bute, *The Blessing of the Waters on the Eve of the Epiphany*, London, 1901, p. 65-78; H. Fuchs, *Die Anaphor. des monophys. Patr. J. I.*, Münster, 1926; Bar-Hebraeus, *Chron. Eccles.*, I, 275; Assemani, BO, I, 468; BO, II, 335 și urm.; A. Baumstark, *Die Messe im Morgenland*, Kempten-München, 1906, p. 11-12; J. Mateos, *<Sedre> et prières connexes dans quelques anciennes collections*, OCP, 28, 1962, p. 283; Wright, p. 100; Duval, p. 82; Urbina, p. 174-175, cu bibliografie.

Ioan III

Ioan III, cel de al patrulea catolicos al Armeniei, sub care are loc ruperea definitivă a legăturilor dintre Biserica Ortodoxă și Biserica armeană. *Historia Armena* îl numește *Ozniensis*. El a condus Biserica armeană între anii 718-729, ocupând scaunul de catolicos în perioada dintre Ilie și David I. St. Martin îl numește *Imasdar* sau *Filosoful*. El este autorul unui tratat despre Persoana lui Hristos, al unor lucrări împotriva pavlicienilor și al unora legate de ritualul armean. A participat la sinodul de la Tovin din 719.

Galanus, *Historia Armena*, C. XVII; Le Quien, *Oriens. Christ.*, I, 1391; G. T. Stokes, *Joannes* (54), III, art. în Smith-Wace, III, p. 359.

Ioan Aegeatul sau Diacrinomenos

Ioan Aegeatul sau Diacrinomenos, preot, autor al unei lucrări împotriva sinodului

de la Calcedon, 451. Fotie afirmă că era nestorian, adăugând aprecieri cu privire la lipsa acestuia de pioșenie. Ioan a fost anatematizat ca nestorian de către preoții și monahii din Ierusalim, Antiohia și Syria Secunda, în jurul anului 520. Denumirea de Aegeota apare cu această ocazie. Sinodul de la Constantinopol, din 680, reînnoiește condamnarea, de această dată fiind menționat alături de Cyrus, ambii fiind numiți τοὺς Αἰγεώτας. Fotie* îl identifică cu Ioan, autorul unei istorii bisericești eutihiene, care acoperă perioada de la Teodosie II la Zeno (aprox. 428-483). Istoria este citată de Teodor* Lectorul, care spune că autorul ei este Ioan ὁ Διακρινόμενος, denumire care și-o dădeau adeptii lui Eutihie*. Sinodul VII ecumenic, din 787, citează istoria ca fiind opera lui Ioan Diacrinomenos. Prin urmare, s-ar părea că Ioan Aegeatul a fost mai degrabă eutihian decât nestorian, aprecierea lui Fotie fiind făcută din neatenție. Există și părerea că Ioan istoricul, sau Diacrinomenos, ar fi una și aceeași persoană cu Ioan Rhetorul și, deci, deosebit de Ioan Aegeatul.

F. Nau, PO 13, 188 și urm. (text și trad. în franceză); Mansi, VII, 512; XI, 567; Fotie, cod. 55; 41; Teodor Lectorul, *Ist. bis.*, cartea II, 31 în PG. 86, 199; Mansi XIII, 179; T.W. Davids, *Joannes* (463), art. în Smith-Wace, III, p. 402; J.-M. Sauget, *Jean Diacrinomenos*, în DECA, II, p. 1305; G. Röwekamp, *Johannes Aegetes*, în LACL, p. 332-333.

Ioan III de Alexandria

Ioan de Alexandria, patriarh iacobit al Alexandriei (681-689), în timpul în care dominația arabă se extinsese asupra Egiptului. Despre el se spune că a întreținut relații directe cu Abd-al-Aziz, sheikul sarazin al Egiptului, în prezența căruia a organizat cel puțin două dia-

loguri cu reprezentanți ai creștinilor calcedonieni și credincioși aparținând religiei iudaice. Emirul a permis organizarea ierarhiei ecclesiastice creștine din Egipt și restaurarea lăcașurilor de cult, între care și biserica Sf. Marcu. De la Ioan a rămas o omilie dedicată Sf. Mina, în limba coptă, în care el evocă viața sfântului, reliefând importanța orașului-sanctuar ca centru de pelerinaj pentru creștini.

J. Drescher, *Apa Mena*, Cairo, 1946; A. Van Lantschoot, *Les <Questions de Théodore>*, ST. 192, Roma, 1957; H.G. Evelyn, *The Monasteries of Wādi 'n-Natrūn* I, New York, 1936, p. 171-175; T. Orlandi, *Jean d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 1289-1290; B. Windau, *Johannes III. von Alexandrien*, în LACL, p. 333.

Ioan de Antiohia

Ioan de Antiohia (m. 441/2), episcop de Antiohia din anul 429. S-a născut în a doua jumătate a sec. IV la Antiohia, fiind crescut și educat la mănăstirea Sf. Euprepie împreună cu Nestorie* și Teodor*, viitor episcop de Mopsuestia. Deși și-a început activitatea de episcop sub auspicii deosebite, fiind remarcat și admirat de către toți episcopii din Orient, Ioan nu a avut parte de liniște. Aproximativ în aceeași perioadă în care el devine episcop, prietenul său Nestorie este numit patriarh de Constantinopol. Cu ocazia numirii sale, Nestorie ține o predică în care respinge denumirea de Θεωτόκος. Ioan se raliază prietenului său în disputa pe care acesta o are cu Chiril* al Alexandriei. Este invitat să participe la sinodul de la Efes, din 431, însă grupul de episcopi din Orient pe care îl conducea, a întârziat. Chiril, luând acest lucru ca un joc de culise, refuză să amâne deschiderea sinodului până la sosirea lui Ioan și îl condamnă pe Nestorie. La

sosirea în Constantinopol, Ioan ține un contrasinod care îl condamnă pe Chiril și îl absolvă pe Nestorie. Tensiunea a crescut de ambele părți. În cele din urmă, în 433, Ioan este reconciliat cu Chiril pe baza unei formule doctrinare concepută ca un compromis. Este vorba de *Tomosul către armeni* al lui Proclus*, patriarhul Constantinopolului. Ioan a pierdut mulți sprijinitori, chiar din propria sa jurisdicție. Îscălirea acestui document este ultimul act public cunoscut, săvârșit de Ioan, care decedează în 441/442. Din opera sa scrisă s-a păstrat doar corespondența dusă de el între anii 430-438, cu titlu personal sau în calitate de conducător al grupării nestoriene moderate.

Migne, PG, 77, 1449-1462 (corespondența sa); PG 83, 1440-1466; 84, 607-877; CPG, 6301-6360; A. Grillmeier, *Das Konzil von Chalkedon*, vol. I și II, Würzburg, 1951-54 passim; R.V. Sellers, *The Council of Chalcedon*, Lonon, 1953, p. 6-34; L.I. Scipioni, *Nestorio e il concilio di Efeso*, Milano, 1974, p. 195-299; E. Venables, *John of Antioch*, art. în Smith-Wace, III, p. 349-356; Cross, *John of Antioch*, ODCC, p. 745; D. Stiernon, *Jean d'Antioche*, în DECA, II, p. 1290-1291; S. Müller-Abels, *Johannes von Antiochien*, în LACL, p. 333; vezi bibliografia la CHIRIL* DE ALEXANDRIA, NESTORIE*, SINOUL DE LA EFES*.

Ioan de Apamea

Ioan de Apamea, numit și 'Însinguratul' sau 'Solitarul', scriitor duhovnicesc de limbă siriacă. A fost originar din regiunea Apamea din Siria de Nord. Când a trăit și când a activat Ioan de Apamea, este încă o problemă deschisă. Unii scriitori îl plasează în prima jumătate a sec. VI, în funcție de cel mai vechi manuscris al operelor sale. Analizând limbajul său hristologic, R.O. de Halleux sugerează ca posibilă dată a activității sale perioada

între anii 430-455. El vede în Ioan de Apamea un scriitor creștin precalcedonian, simpatizant al mișcării pro-chiriline, activă în acea perioadă, în contextul Școlii de la Edessa. Având în vedere numărul mare de manuscrise ale operelor sale, putem afirma că el a fost un scriitor foarte apreciat în vremea sa. Se pare că monahii creștini din Palestina l-au vizitat adeseori, pentru a primi sfaturi de la el sau a se consulta în diverse probleme teologice. Întrucât în opera sa pot fi deslușite curenți de gândire prezente în mediile elenistice de la Alexandria, se crede că el a călătorit și a studiat o perioadă oarecare în acest mare centru teologic. Temeiul gândirii sale teologice se regăsește în Sfânta Scriptură. Deși păstrează structurile antropologice și culturale specifice vremii sale, el vede destinul omului în contextul unei istorii care nu este altceva decât un dar al lui Dumnezeu prin Iisus Hristos. Esențialul pentru el nu constă în îmbrățișarea unor practici ascetice excesive sau dezordonate, ci 'în recurgerea permanentă și în frecventarea asiduă a Cuvântului Luminii'. De aceea, meditația continuă asupra Scripturii, îl pune pe Ioan în prezența grandioasei desfășurări a lucrării lui Dumnezeu de la creație și până la împlinirea totală a omului în viața înviată. Există, după părerea lui, o permanentă *iconomie* (*medabberonuto*) divină prezentă la toate nivelurile creației și în toate etapele istoriei mântuirii. Există o *iconomie* a lumii de sus, a lumii spirituale a îngerilor și a cetelor cerești, care va fi identică cu aceea a lumii care va veni, adică a omnirii înviate, punctul de convergență al tuturor speranțelor umane în Iisus Hristos. Alături de *iconomia* divină, găsim la el și o *pedagogie* divină, care a lucrat în istoria poporului Israel. Aceeași pedagogie se reproduce în cazul fiecărui

îns botezat. Singurul lucru necesar este de a urma etapele și calea acestei pedagogii, care îl învață pe om cum să se deschidă speranței aduse de Iisus Hristos. Urmând ideea acestei pedagogii, Ioan insistă asupra etapelor progresului spiritual, care fac accesibilă împlinirea speranței vieții veșnice, dar al lui Dumnezeu în Iisus Hristos. După informația lui Babai* cel Mare, el a scris o serie de epistole, un dialog despre suflet, și tratate despre desăvârșire, botez și alte teme teologice. O bună parte din opera sa a fost atribuită lui Ioan* de Lycopolis (m. 394). Analiza ulterioară a manuscriselor atribuite lui Ioan de Apamea relevă existența următoarelor lucrări: *Dialog asupra sufletului și a patimilor oamenilor*; *Trei scrisori*; *Trei tratate*; *Dialoguri, scrisori și tratate* (acestea au fost deja editate și publicate). Lucrări inedite: *Prim tratat asupra lumii celei noi*; *Al doilea tratat asupra lumii celei noi*; *Împlinirea făgăduințelor în viitor și viața nouă*; *De ce există în această lume drepti nefericiți și răi fericiți?*; *Despre sfârșitul lumii*; *Al doilea tratat asupra sfârșitului lumii*. *Doxologie* și *Scrisoarea către Eubul*. Lucrări pierdute: *Natura demonilor*; *Arătarea Domnului* și *Imne*.

În legătură cu Ioan de Apamea menționăm teza lui Hausherr, care este de părere că au existat trei persoane cu același nume: a. Ioan de Apamea din Siria, autorul Dialogurilor și Tratatelor și al lucrărilor deja enumerate; b. Ioan de Apamea din Siria, care a profestat un panteism gnostic emanaționist, despre care vorbește hereziologul Teodor* Bar Konai (sec. VIII-IX) în *Liber scholiorum*, identificat cu Ioan Egipteanul, combătut de Philoxen* de Mabboug. c. Ioan de Apamea din Mesopotamia, condamnat de catolicosul nestorian Timotei I, în 786-787, o dată cu Iosif* Hazzaya și Ioan* Dalyatha.

Johannes von Lycopolis, *Ein Dialog über die Seele und die Affekte des Menschen*, Sven Dederling (ed.), Uppsala, 1936; I. Hausherr, S.J., în *Orientalia Christiana Analecta*, 120, Roma, 1939 (trad. în franceză); L. Gringell, ed., *Briefe von Johannes dem Einsiedler*, Lund, 1941; Idem (ed.), *Drei Traktate von Johannes dem Einsiedler*, Lund, 1960; Johannes von Apamea, *Sechs Gespräch mit Thomasios. Der Briefwechsel zwischen Thomasios und Johannes und Drei an Thomasios gerichtete Abhandlungen*, ed. și trad. Werner Strothmann, Patristische Texte und Studien, Band II, Walter de Gruyter, Berlin, 1972; Jean d'Apamée, *Dialogues et traités*, SCh. 311, introduction, traduction et notes par R. Lavenant, SJ, Éd. Cerf, Paris, 1984; Cross, *John of Apamea*, în ODCC, p. 745; Urbina, p. 109; P. Bruns, *Johannes von Apamea*, în LACL, p. 334, cu bibliografie.

Ioan bar Aphtonia

Ioan bar Aphtonia (475/80- 537/8), stareț al mănăstirii Sf. Toma din Seleucia, pe râul Orontes și întemeietorul vestitei mănăstiri Qen-neshre (Kenneshrin). S-a născut, în jurul anului 475, după moartea tatălui său, care a fost profesor de retorică edessenian, și din această pricină poartă numele mamei sale Aphtonia. La vârsta de 15 ani își exprimă dorința de a intra în mănăstirea Sf. Toma, însă, fiind prea tânăr nu este tuns în monahism și i se dau diverse sarcini, în special să îngrijească de călători. După șapte ani de ucenicie, primește haina monahală. Cu toate acestea, nu i se îngăduie să studieze și i se dă sarcina să învețe meseria de tâmplar. În pofida aceste interdicții, el a învățat limba și literatura greacă și a aprofundat studiile biblice. Reacțiile din timpul împăratului Justin I împotriva necalcedonienilor s-au făcut simțite și în Seleucia. Episcopul locului, Nonnus, a trebuit să părăsească scaunul, iar călu-

gării necalcedonieni din mănăstirea Sf. Toma au fost alungați. Deși aflați sub presiuni din partea împăratului, ei rezistă și îl aleg în fruntea lor pe Ioan bar Aphtonia, care și-a păstrat rangul de arhimandrit. Un nou val de persecuții, de această dată pornite de Efrem, patriarhul de Antiohia, împotriva monofiziților, îi obligă pe aceștia să părăsească mănăstirea Sf. Toma. Cu toții se retrag pe malul stâng al fluviului Eufrat, unde pun temeliiile unei noi mănăstiri, față în față cu Europus (Jerabis), pe care o numesc Qen-neshre, adică 'Cuibul Vulturilor'. Această mănăstire va deveni un centru cultural deosebit, unde vor studia limba și literatura greacă mari savanți eleniști: Toma* de Heracleea, Sever* Sebokt, Iacob* de Edessa și alții. Ioan este ales în fruntea acestui nou așezământ monahal.

Ioan a compus un *Comentariu la Cântarea Cântărilor*, din care s-au păstrat doar fragmente în *Catena Patrum*, al cărei autor este necunoscut, o serie de imne, care, fiind traduse în siriacă, au fost introduse în *Octoihul* lui Sever* de Antiohia.

F. Nau, ROC 7, 1902, p. 97-135 (viața - text și trad. în franceză); Wright, p. 62; Duval, p. 359; Baumstark, p. 180-181; Chabot, p. 73; J.-M. Sauget, *Jean bar Aphtonia*, în DECA, II, p. 1293-1294; P. Bruns, *Johannes bar Aphtonia*, în LACL, p. 334.

Ioan de Asia vezi Ioan de Efes

Ioan Azraq (Johannan)

Ioan Azraq (Johannan), a activat în sec. VIII, fiind autor de întrebări enigmatice sau ghicitori și maxime scripturistice, încă rămase inedite.

Baumstark, p. 210; Urbina, p. 151.

Ioan Bassorensis sau Ioan de Basra

Ioan Bassorensis sau Ioan de Basra (m. 450), episcop monofizit de Basra, autor al unei *Anafora* care începe cu cuvintele: *Deus largitor caritatis et Aequanimitatis*. După câte se pare, *oratio fractionis* - rugăciunea de frângere a pâinii din Liturghia coptă a Sf. Vasile, este derivată din această Anaphora. Iacob, episcop de Maiphercata crede că Ioan de Basra a fost și comentator al Sf. Scripturi și citează părerea acestuia referitoare la îngeri, și anume, că ei au existat înainte de crearea lumii. Tot la el ne trimite și Iacob de Tagrith în problema aceleiași doctrine.

Renaudot, *Liturg. Orient*, II, p. 421; Jacobus Bartelensis, *Liber Thesaur.*, partea 4, cap. 1; Assemani, BO, II, 97, 153, 239; C.J. Ball, *Joannes* (82), art. în Smith-Wace, III, p. 361.

Ioan de Berith

Ioan de Berith (sec. V), episcop din ultima parte a sec. V, cunoscut prin intermediul scrierii lui Zaharia Scolasticul, *Viața lui Sever al Antiohiei*. După informațiile din această lucrare, Ioan de Berith a aparținut grupării calcedoniene, adică ortodoxă. Între activitățile sale cele mai de seamă, Zaharia pomenește și lupta lui împotriva magiei și a necromanției. *Sinaxarul Bisericii Constantinopolitane* îl prezintă drept colaborator al lui Rabbula* de Samosata (450-530) la întemeierea unui așezământ monahal. De la el a rămas o scurtă omilie pascală: *Homilia in resurrectionem salvatoris*.

Zaharia Scolasticul, PO, 2, p. 66, 69, 78; *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. Delehaye, Bruxelles, 1902, p. 437, 475; CPG, 6720; *Omilia pascală*, M. Aubineau (ed.), în SCh. 187, Paris, 1972, p.

284-288, 296-299; F. Scorza, *Jean de Berith*, în DECA, II, p. 1294; B. Windau, *Johannes von Berythus*, în LACL, p. 334.

Ioan de Beth Garmai

Ioan de Beth Garmai sau Ioan cel Bătrân (sec. VII), stareț al mănăstirii Beth Abe. A fost ucenic și succesor la stăreția aceleiași mănăstiri, Beth Abe, al lui Iacob. A părăsit mănăstirea, stabilindu-se pe o colină în apropiere de Daquqa, în provincia Beth Garmai. Se stinge în viață în așezământul monahal ridicat de Iezechiel pe aceeași colină. Abhd-isho îi atribuie o cronică bisericească și viețile călugărilor Avraam, fondatorul marii mănăstiri cu același nume, a lui Bar Edta (Idta) și Mar Khudhahwai, întemeietorul mănăstirii Beth Halle de lângă Mosul, o culegere de disertații științifice și maxime și reguli pentru novici. Și-a scris opera în jurul anului 660. Chabot pune *Viața lui Bar Edta* sub numele lui Ioan Persanul.

Wright, p. 125; Duval, p. 214, 371; Chabot, p. 101-102.

Ioan de Beverley

Ioan de Beverley (m. 721), episcop de Hexam și York. S-a născut la Harpham în East Riding, Yorkshire, într-o familie aristocrată. A fost încredințat episcopului Teodor spre a fi crescut și educat. Acesta i-a dat numele de Ioan. A studiat la mănăstirea Hilda, în Whitby. Se pare că a studiat și la Oxford, întrucât chipul lui apare pe unul din vitraliile din capela University College. La acea vreme, la Oxford nu exista universitate și, prin urmare, această tradiție este îndoielnică. Probabil, datorită culturii lui deosebite și a marii reputații de care s-a bucurat, el a fost asociat Oxfordului. Beda* Venera-

bilul a fost și el unul din ucenicii lui Ioan de Beverley. În 687, Ioan a fost ridicat la rangul de episcop la Hexham, unde slujește timp de 18 ani. În 705, după moartea lui Bosa, a fost transferat la York. Lui Ioan îi sunt atribuite următoarele lucrări: *Pro Luca Exponendo*, lib. I.; *Homiliae Evangeliorum*, lib. I.; *ad Hyldam Abbatissam*, lib. I.; *ad Herebaldum Discipulum*, Epist. I.; *ad Audoenum et Bertium*, Epist. II și altele. Dacă este sau nu autor al acestor lucrări nu se știe cu certitudine. Înainte de a deceda, se retrage la mănăstirea din Inderawood, pe care el o întemeiează. Datorită minunilor pe care le-a săvârșit, a fost cinstit ca sfânt în Anglia, încă din evul mediu. Henric V atribuie victoria sa de la Agincourt (1415) lui Ioan de Beverley.

Beda, *Ist. bis.*, IV și V; J. Raine, *The History of the Church of York and its Archbishops*, I, Rolls Series, 1879, p. 239-291; J. Raine, *Ioannes Beverlacensis* (201), în Smith-Wace, III, p. 377-378; Cross, *John of Beverley*, în ODCC, p. 746.

Ioan de Biclär

Ioan de Biclär (540-621), stareț de Biclär, episcop de Gerona, în Spania, și istoric. S-a născut la Scalabis (Santarem) în Lusitania, într-o familie de origine gotă. Adolescent fiind, a fost trimis la Constantinopol, unde își aprofundează studiile de greacă și latină. Revine în Spania după o perioadă de 17 ani, când arianismul era dominant în structurile religioase ale Spaniei, datorită susținerii de care se bucura din partea regelui Leovigild. Întrucât regele nu îl poate câștiga pentru cauza ariană, îl exilează la Barcelona, unde a suferit persecuții aspre, în tot timpul exilului, care a durat 10 ani, din partea arienilor din cetate, sub conducerea episcopului lor Ugnas. După

moartea regelui Leovigild, Ioan întemeiază, în jurul anului 586, o mănăstire la Biclär, fixând și reguli pentru monahii acestui așezământ. În 591, este numit episcop de Gerona. În această calitate, el a participat la diverse sinoade sau concilii locale, ca de exemplu cel de la Saragossa din 592 sau Barcelona din 599. Ioan a fost martor al unor evenimente importante pentru istoria Spaniei, și anume, unificarea ei sub Leovigild și convertirea la creștinism a fiului acestuia și urmaș la tron, Recared. Toate aceste evenimente, și multe altele, se regăsesc în *Cronica* sa. Cronica a fost menită, după informația dată de către autorul ei, ca o continuare a cronicii lui Victor Tununensis (cronicar african a cărui cronică a constituit un izvor principal de inspirație pentru Isidor) și să completeze seria de cronici scrise de Eusebiu*, Ieronim*, Prosper* și Victor*. Cronica cuprinde perioada între anii 567 și 589. Ioan nu a prezentat doar evenimentele din Spania, care dețin o mare pondere, ci a abordat, cu aceeași acuratețe și același discernământ, evenimentele petrecute în partea răsăriteană a Bisericii creștine, reținând, ca informație, și pacea încheiată de împăratul Mauriciu cu perșii.

Migne, PL, 72, 863-870; CPL, 1866-2261; MGH, *Auct. ant.*, 11, p. 211-220; J. Campos, *Juan de Biclär*, Madrid, 1969; M.A. Ward, *Johannes Biclarenensis*, art. în Smith-Wace, III, p. 374-376; J. N. Hillgarth, *Historiography in Visigothic Spain*, în *La Storiografia altomedievale*, Spoleto, 1970, p. 266-271; Altaner-Stuiber, 1980, p. 233; M. Simonetti, *Jean de Biclär*, în DECA, II, p. 1294-1295; G. Röwekamp, *Johannes von Biclär*, în LACL, p. 334-335, cu bibliografie.

Ioan Carpatul

Ioan Carpatul, episcop al insulei Karpathos (insula Sporadelor în Marea

Egee). Nu avem date precise despre viața sau perioada în care a trăit. Se pare că ar fi participat la sinodul al șaselea din 680, ceea ce îl plasează în sec. VII. Îi sunt atribuite o serie de lucrări, având ca temă problema trăirii ascetice: *Capita hortatoria ad monachos in India*; *Narrationes variae de vitiis anachoretarum* și *Florilegium de sacra eucharistia et de communione*. El nu a fost novator în domeniul teologiei ascetice și urmează, în linii mari, pe Evagrie. Totuși, încearcă să deslușească metodele sau căile practice prin care monahul se poate purifica, accentuând asupra mortificării trupului, smereniei, milosteniei și rugăciunii neîncetată. Ținta finală a vieții și practicii ascetice este dobândirea nepătimirii (apatheia).

Migne, PG, 85, 791-826, 1837-1860; CPG, III, 7855-7859; L. Davidson, *Joannes* (97), art. în Smith-Wace, III, p. 362; DTC, 8, col. 753 și urm.; D. Stiernon, în DSp 8, col. 589-592; Beck, 452 și urm., 817; Altaner-Stuiber, 1980, p. 520; A. de Nicola, *Jean de Karpathos*, în DECA, II, p. 1311; C. Schmidt, *Johannes von Karpathus*, în LACL, p. 349-350.

Ioan Cassian vezi Cassian, Ioan

Ioan de Cezareea

Ioan de Cezareea, supranumit Hozevitul sau Grammaticus, episcop de Cezareea în Palestina. Despre viața sa avem puține informații, în sensul că ar fi de origine din Cezareea Palestinei sau din Capadocia. Înainte de a deveni episcop, a trăit ca monah la mănăstirea Chuziba (Hozeva). A participat la sinodul de la Ierusalim, din anul 518. Îi sunt atribuite mai multe lucrări, dar care nu s-au păstrat. Una din aceste lucrări a fost *Apologia sinodului de la Calcedon* sau *Apologia credinței de la Calcedon*, scrisă în jurul

anului 515, la care face referire Atanasie* Sinaitul în lucrarea sa *Hodegus*. Fragmente din aceeași lucrare se găsesc la Sever* de Antiohia, în limba siriacă, și la Eulogiu (Evloghie) de Alexandria, în *Doctrina Patrum*, cu ajutorul cărora s-a putut reconstitui parțial *Apologia* sa. Cercetările recente îi atribuie alte două texte scurte antimonofizite: *Capitula XVII contra acephalos* și *Adversus aphtartodocetas*; două omilii antimaniheice și două fragmente exegetice la Ioan 8, 44; 10, 18. Se crede, că tot el ar fi autorul unei *Disputatio cum Manichaeo*. Ioan a fost primul reprezentant al teologiei neocalcedoniene, în măsura în care a acceptat formula calcedoniană, precum și sintagma *Unus de trinitate passus est*, alături de anatematismele lui Chiril*, care subliniază unitatea persoanei în dualitatea firilor în Hristos (Simonetti).

CPG III, 6855-6862; M. Richard, în CCG, I, p. 6-46; Evagrie, *Hist. eccl.*, IV, 7; Ioan Moscu, *Prat. spirit.*, apud Migne, PG, 87, 2869; Galland, *Bibl. Pat.*, XII, 733; Atanasie Sinaitul, *op. cit.*, cap. 6, în Migne, PG, 89, 101D, 104D, 105D; T.W. Davids, *Joannes* (89), art. în Smith-Wace, III, p. 361; L. Perrone, *La chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, Brescia, 1980, p. 325; Altaner-Stuiber, 1980, p. 508; M. Simonetti, *Jean de Césarée*, în DECA, II, p. 1295; G. Röwekamp, *Johannes von Cäsarea, Grammatiker*, în LACL, p. 335, cu bibliografie.

Ioan bar Cursos sau Kursos

Ioan bar Cursos sau Kursos (482/3-538), episcop de Tella sau Constantina, unul dintre cei mai înfocați propovăduitori ai monofizitismului în Siria. S-a născut la Callinicus (ar-Raqqah), într-o familie înstărită. A fost educat cu mare grijă de către mama sa, rămasă văduvă. La vârsta de 20 de ani, îmbrățișează cariera mili-

tară, pe care o abandonează, după câțiva ani, în favoarea vieții monahale. În 519 este numit episcop de Tella, fiind hirotonit de către Iacob* de Serugh. Episcopatul său a durat foarte puțin. În anul 521, a fost expulzat din scaunul episcopal de împăratul Justin și de patriarhul ortodox al Antiohiei, Efrem, fiind acuzat că susține, cu prea multă vehemență, ideile monofizite. El se retrage la mănăstirea Shigar. În 523 vizitează Constantinopolul. La reîntoarcere, este prins de către persecutorii săi și dus la Nisibe, Ras'ain și Antiohia, unde este înțemnițat. Moare la Antiohia, la vârsta de 55 de ani. Cunoaștem două biografii ale sale. Cea dintâi a fost scrisă de Ilie (de Dara?), iar a doua este inclusă în *Viețile fericiților orientali*, scrise de Ioan* de Efes. Ioan bar Kursos a scris în limba siriacă. De la el au rămas 28 de canoane, numite *Atenționări și învățături*, adresate clericilor, referitoare la diverse teme liturgice; *Răspunsuri*, 48 la număr, date la întrebările puse de un anume preot Serghie, referitoare la Sf. Euharistie, un comentariu la *Trisagion* și o mărturisire de credință adresată mănăstirilor din dioceza sa.

C. Kuberczyk, *Canones Johannis bar Kursos, Tellae mauzlatae ep. e codice syr. parisino et quattuor londinens. editi*, Leipzig, 1901; F. Nau, *Les canons et les résolutions canoniques de Rabboula, Jean de Tella...*, Paris 1906, p. 8-19 (trad. franceză); Th. Lamy, *Dissertatio de Syrorum fide et disciplina in re eucharistica*, Lovanii, 1859, p. 62-97 (cu trad. în latină); Wright, p. 61; Duval, p. 359; Baumstark, p. 174; Chabot, 70-71; Urbina, p. 163; J.-M. Sauget, *Jean bar Kursos*, în DECA, II, p. 1294; P. Bruns, *Johannes bar Kursos*, în LACL, p. 351, cu bibliografie.

Ioan de Dalyata

Ioan de Dalyata, cunoscut în special sub numele de Ioan Saba sau Sabha, 'cel

Bătrân' (în sir. *sobo qdisho*; în ar. *ash-Shaikh ar-ruhani* - Bătrânul duhovnicesc). Originar din Ardmut, în Beth Nuhadre. Îmbrățișează viața monahală la mănăstirea Yozadak, în munții Cardu, pe care o părăsește pentru a pune temelii unei alte mănăstiri, pe care o numește, Beth Dalyata. De la el au rămas 25 de omilii și 51 de scrisori, în cea mai mare parte inedite, tratând teme legate de viața ascetică (darurile dumnezeiești, mângâieri spirituale, știința tainelor, lupta împotriva demonilor, practicarea virtuților etc.). Ele există în traduceri arabe și etiopiene. Nu se știe cu certitudine, dacă este și autorul anaforei care era în uz în vremea sa. Fiind acuzat de sabelianism și messalianism, referitor la vederea lui Dumnezeu, scrierile sale au fost cenzurate și condamnate de patriarhul Timotei I (780-823), în jurul anului 786. Este adeseori confundat cu Ioan* de Penek (Ioan bar Penkaje) și Iosif-Abhd-isho Hazzaya (călugări nestorieni din sec. VII și respectiv VIII), precum și cu Isaac* de Ninive.

P. Zingerle, *Mon. Syr.*, I, 102-104; A. Raes, *Anaph. Syr.*, II, Roma, 1951, p. 85-103; R. Beulay, PO, 39, 3, 1978, p. 253-538; Idem, *Jean de Dalyatha et sa Lettre XV*, în *Parole de l'Orient*, 2, 1971, p. 261-279; C.J. Ball, *Joannes (507) Saba*, art. în Smith-Wace, III, p. 405; Wright, p. 72-73; Baumstark, p. 225-226; Chabot, p. 106; Duval, p. 228-229; Hausherr, *Penthos*, Roma, 1944, 149-150; *Jean de Dalyata, sur la fuite du monde*, OS, I, 1956, 305-313; Urbina, p. 153; G. Graf, *Geschichte d. Arab. Lit.*, I, Roma, 1944, p. 434-436; D. Sp. 8, col. 449-452; S.J. Voicu, *Jean de Dalyatha*, în DECA, II, p. 1302, cu bibliografie; P. Bruns, *Johannes von Dalyata*, în LACL, p. 344, cu bibliografie.

Ioan Damaschin

Ioan Damaschin (675-749), considerat 'ultimul părinte bisericesc', s-a născut

într-o familie aristocrată (probabil arabă), în jurul anului 675 (după unele păreri în 650), care se afla în fruntea administrației fiscale a Siriei, încă de la începutul sec. VII. Celebritatea oarecum negativă a familiei Sf. Ioan Damaschin se datorează faptului că bunicul acestuia, numit Mansour, a avut ingrata sarcină de a trata capitularea Damascului, care intră sub stăpânire arabă, începând cu 4 septembrie 635. Acuzat de unii de trădare, Mansour este apărat de alții. Lui Mansour, îi urmează fiul său Sergiu (Sargun ibn Mansour), tatăl Sf. Ioan, care a îndeplinit funcția de consilier intim al califilor Mu'awiya și Abd al-Malik. Se știe că el a făcut uz de poziția sa pentru a-i apăra pe creștini și diverse locuri sacre creștine de la distrugere. Ioan se bucură de o educație aleasă, având drept tutore pe un călugăr Cosma, venit din Italia, și pe care Sergiu l-a răscumpărat din robie. După moartea tatălui său, Ioan ocupă aceeași dregătorie, până în 718, când califul Omar II (717-720) pornește o persecuție sângeroasă împotriva creștinilor, interzicând acestora orice funcție în statul musulman. Ioan împarte averea săracilor și, împreună cu fratele său adoptiv, Cosma, se retrage la mănăstirea Sf. Sava. Este hirotonit preot de Patriarhul Ioan V al Ierusalimului, care îi dă și sarcina de a predica în Biserica Învierii din Cetatea Sfântă. Fratele său Cosma ajunge episcop de Maiuma în 743. Deși retras din viața publică, Sf. Ioan se angajează activ în controversele vremii, dezlănțuind o luptă aprigă împotriva dușmanilor icoanelor. În consecință, el va fi anatematizat de sinodul iconoclast din 754, alături de Patriarhul Gherman și Gheorghe de Cipru. Ca răsplată pentru dăruirea sa jertfelnică în apărarea icoanelor, el va fi reabilitat, alături de ceilalți doi, la sinodul VII ecumenic de la Niceea. Totodată,

el se va angaja și în disputele teologice, apărând doctrina ortodoxă niceeană împotriva monofizitismului, nestorianismului, iacobismului, maniheilor și a islamului. După informația biografului său, Ștefan Taumaturgul, Sf. Ioan se stinge din viață în anul 749, la Mănăstirea Sava, unde a fost înmormântat. Mormântul și chilia lui au fost centre de pelerinaj pentru toți cei care au vizitat acest lăcaș duhovnicesc.

Ioan Damaschin a lăsat o operă consistentă și bogată, abordând teme diferite: dogmatice, polemice, moral-ascetice, oratorice, exegetice și poetice.

Lucrări dogmatice: *Izvorul cunoașterii*, structurată în trei mari părți: a. *Dialectica* sau *Capitole filosofice*, cuprinzând o serie de definiții filosofice preluate de la diverși filosofi vechi, ca Aristotel, Porfiriu, dar mai ales de la Părinții Bisericii, pe care îi considera maeștri în filosofie, mai presus decât Aristotel. b. *O istorie a ereziilor*, conturată ca o introducere istorică în teologie, descifrând originea și dezvoltarea ereziilor, în cuvintele sale, 'a doctrinelor religioase false', 103 la număr, până la iconoclasism și islam. c. *Expunere exactă a credinței ortodoxe* sau *Dogmatica*, structurată în o sută de capitole, aranjate la rândul lor în patru părți sau cărți: 1. Despre Dumnezeu cel unu și întreit; 2. Despre lucrarea lui Dumnezeu: creațiune, îngeri și demoni, și despre providență; 3. Despre Hristos sau mai exact, doctrina ortodoxă despre întrupare în opoziție cu învățăturile eronate ale ereticilor; 4. Diverse alte aspecte ale credinței creștine, tainele, Fecioara Maria, Sf. Scriptură, venerarea sfinților și a moaștelor, răul în lume, eshatologia. Această împărțire, în patru cărți, este datorată teologilor latini, care au luat ca exemplu *Sentințele* lui Petru Lombardul. Lucrarea a fost adresată fratelui său adoptiv,

Cosma, episcop de Maiuma. Nu este vorba în această expunere a credinței ortodoxe de o lucrare originală, ci de preluare și prelucrare sistematică a tradiției creștine de până la el, ceea ce o face să fie un adevărat compendiu doctrinar complet, o explicare metodică a simbolului de credință niceo-constantinopolitan (Cayré). Deși nu menționează întotdeauna izvoarele din care s-a inspirat, se poate observa că el a preluat din Părinți și scriitori bisericești, cum ar fi: Dionisie* Areopagitul, Grigorie* de Nazianz, Leonțiu* de Bizanț, Maxim* Mărturisitorul ș.a. Alte lucrări dogmatice: *Introducere elementară în dogme*, o lucrare pregătitoare pentru *Izvorul cunoașterii*; *Despre Sf. Treime*, în care abordează probleme privind doctrina treimică și hristologică; *Cărțuție despre dreapta credință*, scrisă pentru un episcop monotelit, convertit la ortodoxie.

Lucrări polemice: *Trei cuvântări apologetice contra celor care resping sfintele icoane*, una din primele lucrări ale Sf. Ioan în care concentrează învățătura ortodoxă despre icoane. *Contra maniheilor* sau *Discuția lui Ioan cu un manihai*; *Dialog între un saracen și un creștin*; *Contra nestorienilor*; *Contra iacobiților*; *Despre cele două voințe în Hristos*, împotriva monoteiștilor; *Despre zmei și vrăjitoare*, împotriva superstițiilor; *Scrisoare către Iordanes*, despre Trisagion (Sfinte Dumnezeu, întreit), în care îi atrage atenția acestuia că Trisagionul este adresat deopotrivă celor Trei Persoane ale Sfintei Treimi, nu doar Fiului și de aceea adaosul 'cela ce te-ai răstignit pentru noi' nu poate fi acceptat. Lucrări moral-ascetice: *Sfintele Paralele*, un florilegiu de texte spre edificare morală și duhovnicească, preluate din Sf. Scriptură, Sfinți Părinți și scriitori bisericești și chiar din Philon* de Ale-

xandria și Iosef Flaviu. *Despre sfintele posturi*; *Despre cele opt duhuri ale răutății*; *Despre virtuțile și viciile sufletești și trupești*.

Lucrări exegetice: *Un comentariu detaliat la epistolele Sf. Apostol Pavel* în care face uz de comentariile Sf. Ioan* Hrisostom, Teodoret* al Cyrului și Chiril* al Alexandriei.

Lucrări omiletice: îi sunt atribuite 13 omilii, dintre care 9 sunt autentice. *Cuvânt la Schimbarea la față a Domnului nostru Iisus Hristos*; *Cuvânt la smochinul neroditor*; *Cuvânt la Marea Sâmbătă*; *Cuvânt la Nașterea Prea Sfintei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioara Maria și Trei cuvântări la Adormirea Maicii Domnului*. Autenticitatea omiliei la Nașterea Fecioarei Maria este contestată, la fel și cele două omilii la Bunavestire. Omiliile sale sunt considerate ca fiind scrise într-un spirit foarte personal și deosebit de bogate sub aspect doctrinar. Acest lucru este ușor de explicat, deoarece Sf. Ioan a predicat întotdeauna pentru a transmite un mesaj doctrinar.

Lucrări poetice: Sf. Ioan Damaschin a fost un poet vestit în vremea sa. El a cultivat poezia clasică, bazată pe valoarea silabelor, și poezia ritmică, bazată doar pe accentul tonic al cuvântului. Din prima grupă reținem, ca exemplu, canoanele la Nașterea Mântuitorului, la Epifanie și Rusalii, iar din grupa a doua, canoanele de la Înviere, Înălțare, Schimbarea la Față și Adormirea Maicii Domnului. Lui îi este atribuită cartea liturgică a Bisericii Ortodoxe, numită *Octoihul*.

Sf. Ioan i-au mai fost atribuite două lucrări hagiografice: *Viața Sf. Artemie*, guvernator militar al Egiptului sub Constantin, care a suferit moarte de martir sub Iulian Apostatul, și *Viața lui Varlaam și Ioasaf*, în care Varlaam, un anahoret

creștin, îl convertește la creștinism pe Ioasaf, fiul unui rege indian, care, la rândul lui, își convertește tatăl și, prin el, întregul regat. Ambele lucrări nu sunt autentice.

În teologie, Sf. Ioan a fost un adevărat creator, nu în sensul că a formulat noțiuni doctrinare noi, ci ca cel ce a realizat cea mai desăvârșită sinteză doctrinară a învățaturii Bisericii Ortodoxe. El nu este un simplu compilator, deoarece regândește unitar ceea ce fusese prezentat într-un mod dispersat, dând coerență, cursivitate și concizie structurilor doctrinare. Preocuparea lui Ioan Damaschinul a fost 'să adune, aidoma unei albine, tot ceea ce este conform cu adevărul, chiar și din scrierile dușmanilor noștri'. Concluziile pe care el le oferă nu sunt ale sale, ci 'cele la care au ajuns, prin muncă laborioasă, cei mai eminente teologi'. Cu ajutorul filosofiei, el a incorporat în propriul său sistem rezultatele dezbaterilor hristologice, atitudinea ortodocșilor față de îngeri, sfinți și icoane și rezolvarea problemelor morale și practice pe temeiul tradiției (J. Pelikan). Dintre ideile teologice de care el s-a ocupat în special, reținem definirea unor noțiuni trinitare, cum ar fi: natura, ipostas, perihoreza, explicarea unirii ipostatice și cele două voințe în Hristos. Pentru el, teologia are valoare atunci când este transpusă în viață. De aici atenția pe care o acordă vieții monahale, înțeleasă ca desăvârșire creștină. De aceea, este necesar să se deslușească și influența sa asupra spiritualității creștine și nu numai asupra teologiei. *Sfintele Paralele*, alături de omiliile sale, au avut, fără nici un dubiu, un rol fundamental în promovarea unei spiritualități coerente și sintetice în Ortodoxie. În viziunea sa, esența vieții creștine este vederea lui Dumnezeu (*theoria*). Pentru realizarea ei, este ne-

voie de curăția inimii, care se dobândește prin lupta împotriva patimilor și prin desăvârșirea virtuților, și de dragoste.

Sf. Ioan Damaschin apare ca un teolog complet. În el se regăsesc elementele fundamentale ale cugetătorului, dar și cele ale trăitorului celor înalte. Redescifrarea lui în planul vieții contemporane, ar fi o contribuție în plus la rezolvarea multiplelor probleme cu care se confruntă Biserica.

Migne, PG. 94-96; CPG, III, 8040-8127; ed. critică: B. Kotter, PTS, 7, 1969; 12, 1973; 22, 1981; trad. în română: Sf. Ioan Damaschin, *Cultul sfințelor icoane*, trad. de D. Fecioru, București, 1935; Idem, *Dogmatica*, trad. de D. Fecioru, ed. a 2-a EIBMBOR, București, 1943 și retip. Ed. Scripta, București, 1993; Udriște Năsturel de Fierești a tradus Varlaam și Ioasaf cu titlul: *Traiul și Viața preacuvioșilor Părinților noștri a lui Varlaam și a lui Ioasaf*, tipărită pentru prima oară de generalul P. V. Năsturel, București 1904; D. Fecioru, *Viața Sfântului Ioan Damaschin. Studiu de istorie literară creștină*, București, 1935; Cicerone Iordăchescu, *Sfântul Ioan Damaschin. Studiu patristic*, Iași, 1912; C. Sandovici, *Sf. Ioan Damaschin. Biografia, scrierile și doctrina sa*, București, 1902; V. Loichiță, *Doctrina S. Ioan Damaschin despre Maica Precurată*, Cernăuți, 1939; P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, p. 102 și urm.; V. Ermoni, *Saint Jean Damascène*, Paris, 1904; B. Studer, *Die theologische Arbeitsweise des Johannes von Damaskus*, *Studia Patristica et Byzantina*, II, 1956; Keetje Rozemond, *La Christologie de Saint Jean Damascène*, în idem, VIII, 1959; G. Richter, *Die Dialektik des Johannes von Damaskos*, în idem, X, 1964; A. Grillmeier, *Vom Symbolum zur Summa: Mit ihm und in ihm*, Freiburg, 1975, p. 585-636; C. von Schönborn, *L'icône du Christ*, Fribourg, 1976 passim; M. Jugie, în DTC, VIII, pt. I, 1924, col. 693-751; J. H. L. *Johannes Damascenus* (529), art. în Smith-Wace, III, p. 419-423; Bardenhewer, V, p. 51-

65; Cayré, II, 322-336; Cross, *John of Damascus*, art. în ODCC, p. 748-749; Altaner-Stuiber, 1980, p. 526-532, cu bibliografie; A. Louth, *St. John Damascene and the Making of Byzantine Theological Synthesis*, Dumbarton Oaks, 2000; B. Studer, *Jean Damascène*, în DS_p 8, col. 452-466; idem, *Jean Damascène*, în DECA, II, p. 1303-1304; R. Volk, *Johannes von Damascus*, în LACL, p. 345-347, cu bibliografie.

Ioan de Dara

Ioan de Dara (sec. IX), episcop și teolog. Nu avem detalii despre viața sa. El a compus un comentariu la *Ierarhia cerească și Ierarhia bisericască* ale lui Dionisie pseudo-Areopagitul; un important tratat *Despre suflet și Despre învierea trupului*, în patru cărți, lucrare de mare interes și profunzime teologică. Tot el este autorul unui tratat *Despre preoție*.

Wright, p. 145; Chabot, p. 93; Duval, p. 315-316, 390.

Ioan Diaconul

Ioan Diaconul, diacon roman din a doua jumătate a sec. VI, autor al unui florilegiu, intitulat: *Expositum in Heptateuchum*. Este vorba de o culegere de texte exegetice, preluate din diverși scriitori creștini, care în mare parte ar fi fost pierdute dacă nu ar fi fost consemnate de el. El ar putea fi autorul Comentariului lui Pelagiu asupra epistolelor pauline, atribuit eronat lui Ieronim* (Morin), sau probabil, unui alt preot roman Ioan, care a ocupat scaunul pontifical din 523 și până în 526 (Souter). Tot Ioan Diaconul ar putea fi autorul unei culegeri, *Collectanea*, la cele patru evanghelii, și traducătorul în latină a cărții a șasea din *Vitae Patrum*.

CPL, 951-952: *Expositum, in Heptateuchum*, fragm. în J.B. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, I, Paris, 1852, p. LV-LXIV, 258-301; *Analecta sacra et classica*, V, 1, Paris, 1888, p. 165-176; G. Morin, *Jean Diacre et le Pseudo-Jerôme sur les épîtres de S. Paul*, în RBen., 27, 1910, p. 113-117; A. Souter, ed. rev. *Pseudo-Jerôme sur les épîtres de S. Paul*, în Tst., IX, 3, 1931, p. VIII și urm.; Altaner-Stuiber, 1980, p. 464; S. Zincone, *Jean Diacre*, în DECA, p. 1304-1305; W. Geerlings, *Johannes Diaconus*, în LACL, p. 347.

Ioan Diacrinomenos vezi Ioan Aegeatul

Ioan de Efes

Ioan de Efes sau Ioan al Asiei (507-586), episcop la Efes, istoric, una dintre cele mai interesante personalități, după Iacob* Baradaeus, ale grupării monofizite din sec. VI. S-a născut la Amid, la începutul sec. VI, probabil în anul 505 (Land) sau în 507. Intră în mănăstirea Sf. Ioan (mar-Yuhannan) din Amid, unde este hirotonit diacon, la vârsta de 20 de ani. În timpul ciumei, care a izbucnit în vremea domniei împăratului Justinian, el era în Palestina, unde se afla pentru a scăpa de persecuția îndreptată împotriva monofiziților de Avraam bar Killi (?) din Tella, episcop de Amid și de Efrem bar Appian din Amid, patriarh de Antiohia. În 535, îl găsim la Constantinopol, unde a fost primit cu onoruri de către împăratul Justinian. Se bucură de prietenia lui Justinian timp de 30 de ani, acesta încredințându-i 'spre administrare veniturile tuturor comunităților de credincioși (adică, monofiziți) din Constantinopol și de pretutindeni'. Din dorința de a eradica păgânismul din Asia Mică, împăratul Justinian îl numește episcop misionar și

titular la Efes, fiind hirotonit de Iacob* Baradaeus. Totodată, împăratul îi dă sarcina de a descoperi și reprima practicile păgâne din Constantinopol și împrejurimi. Ioan s-a achitat de această sarcină în mod cu totul deosebit, atrăgându-și diverse nume ca: 'învățătorul păgânilor', 'supraveghetorul păgânilor' sau 'spărgătorul de idoli'. Soarta sa se schimbă după moartea lui Justinian și urcarea pe tron a lui Justin II, suferind o serie de neajunsuri și închisoare, din pricina persecuției declanșată de acesta împotriva monofiziților. Se stinge din viață în anul 585.

Cea mai importantă operă literară a lui Ioan este *Istoria bisericească*. În pofida stilului greoi și uneori exuberant, a greșimelor și a cronologiei deficitare, de altfel explicabilă, lucrarea fiind scrisă cu mari intermitențe în timpul persecuției, ea rămâne o operă cu adevărat originală și de mare importanță. Autorul a împărțit materialul istoric în trei părți: primele două de la Iulius Cezar și până la Justin II, în șase cărți, iar a treia, de la Justin II și până în 585, anul în care autorul se stinge din viață, ultimele capitole fiind redactate în perioada în care se afla în închisoare. Prima parte s-a pierdut. Din cea de a doua, există fragmente bogate în *Cronica* lui Dionisie* de Tell-Mahre, iar partea a treia s-a păstrat, cu unele lacune, într-un manuscris din sec. VII. Deși monofizit, Ioan s-a străduit să fie imparțial în prezentarea evenimentelor istorice. Între anii 566-568, Ioan a alcătuit o culegere de vieți ale unor trăitori monofiziți, *Biografii ale sfinților orientali*, o 'Istorie lausiacă' sau '*Legenda Aurea*' a mănăstirii Sf. Ioan din Amid. Lucrarea cuprinde 58 de biografii ale unor trăitori, episcopi, călugări și călugărițe, monofiziți, în mare parte contemporani lui, pe unii dintre ei cunoscându-i personal. Stilul și maniera de abordare îl apropie

de Palladiu* și Teodoret*. Importanța acestei lucrări constă în informațiile referitoare la practicile ascetice și obiceiurile monahale ale vremii. Aceste scrieri istorice, scrise în siriacă, sunt indispensabile cunoașterii istoriei creștinismului în sec. VI.

W. Cureton, *The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus now first edited*, Oxford, 1853; E.W. Brooks, CSCO, ser. 3, vol. 3, Louvain, 1935; I. B. Chabot (ed.), *Incerti Auctoris Chronicon Pseudo-Dionysianum vulgo dictum*, II, CSCO 104, 1933 (fragmente din partea întâi și a doua); J.P.N. Land, *Anecdota Syriaca*, II, Leyden, 1868; E. W. Brooks, PO, XVII, 1923, p. 1-307, XIX, 1924, p. 513-698 (trad. în engleză) și XX, 1926, p. 153-285; Wright, p. 69-71; Baumstark, p. 181-182; Chabot, p. 74-76; Urbina, p. 166-167, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 229, 235, 241; Cross, *John of Ephesus*, în ODCC, p. 749; J.-M. Sauget, *Jean d'Éphèse ou d'Asie*, în DECA, II, p. 1305-1306; P. Bruns, *Johannes von Ephesus*, în LACL, p. 348, cu bibliografie.

Ioan Egipteanul

Ioan Egipteanul, episcop monofizit de Hefaistos. De origine din Gaza în Palestina, călugăr la mănăstirea Petru Iberianul din Egipt. Este hirotonit episcop de Teodosie de Alexandria în jurul anului 534. A contribuit în mod special la întărirea monofizitismului în Asia Mică. Biografia sa a fost scrisă de Ioan* de Efes, care l-a întâlnit la Rodos. De la el s-a păstrat o scrisoare adresată arimandriților orientali, scrisă în siriacă.

Ioan de Efes, PO, 18, 526-540; CPG, 7200; F. Nau, *Littérature canonique syriaque inédite*, ROC, 14, 1909, p. 48-49 (în franc.); E. Honigmann, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie antérieure au VI^e siècle*, CSCO, 127, Louvain, 1951, p. 165-167; F. Scorza Barcellona, *Jean l'Égyptien*, în DECA, II, p. 1305; B. Windau, *Johannes der Ägypter*, în LACL, p. 333.

Ioan de Eubeea

Ioan de Eubeea, scriitor grec din prima jumătate a sec. VIII. Dacă a fost sau nu episcop, este încă o problemă deschisă. Este posibil ca el să fi fost hirotonit ca atare, fără însă a avea un scaun episcopal la Eubeea. De la el a rămas o serie de omilii: *Homilia in sanctos innocentes*; *Homilia in conceptione Deiparae*; *Homilia in Lazarum*; *Passio S. Parascevae* și o cuvântare de Crăciun. Adeseori identificat cu Sf. Ioan* Damaschinul, lucrările sale se deosebesc de ale acestuia prin puținătatea elementelor de teologie dogmatică, suplinite însă de bogate referiri biblice.

Migne, PG, 96, 1459-1508; CPG, III, 8135-8138; F. Halkin, *La Passion de sainte Parascève par Jean d'Eubée*, în *Polychronion*, Festschrift Franz Dölger, Heidelberg, 1966, p. 226-237; D. Stiernon, *Jean d'Eubée*, în *DSP*, 8, col. 487; Altaner-Stuiber, 1980, p. 532; A. Labate, *Jean d'Eubée*, în *DECA*, II, p. 1306; B.R. Suchla, *Johannes von Euböa*, în *LACL*, p. 348.

Ioan de Hermopolis Magna (Shmun sau Ashmunein)

Ioan de Hermopolis Magna (Shmun sau Ashmunein), episcop și scriitor de limbă coptă din a doua jumătate a sec. VI. A trăit o vreme ca anahoret, iar în vremea patriarhului Damian este numit episcop în Egiptul de Mijloc. Ioan de Shmun face parte dintre acei intelectuali ai Bisericii egiptene care s-au străduit să-i dea acesteia un caracter național mai pregnant, să o deosebească, sub aspect ritual, de Biserica Bizanțului. Cele două scrieri ale sale, *Elogiu lui Marcu* și *Elogiu lui Antonie*, au puternice accente naționaliste. Sf. Evanghelist Marcu este considerat întemeietorul Bisericii copte, în timp ce

Antonie este cel care a dat consistență trăirii duhovnicești, prin întemeierea monahismului creștin în Egipt.

G. Garitte, *Panegyrique de Saint Antoine par Jean, évêque d'Hermopolis*, OCP, 9, 1943, p. 330-365; T. Orlandi, *Un Encomio di Marco evangelista*, *Studi Copti*, Milano, 1968, p. 1-52; T. Orlandi, *Jean de Schmoun*, în *DECA*, II, p. 1318; P. Bruns, *Johannes von Schmun*, în *LACL*, p. 357.

Ioan Hrisostom sau Ioan Gură de Aur

Ioan Hrisostom sau Ioan Gură de Aur, (344/354-407), patriarh al Constantinopolului, unul din cei patru mari Părinți ai Bisericii Ortodoxe și singurul care aparține Școlii din Antiohia. S-a născut la Antiohia, anul nașterii sale nefiind cunoscut cu certitudine, fiind plasat între 344 și 354. Tatăl său, Secundus, care a deținut o funcție militară deosebită (*magister militum Orientis*), a decedat la scurtă vreme de la nașterea copilului și de aceea, sarcina creșterii și a educației acestuia i-a revenit mamei sale, Antusa, rămasă văduvă la vârsta de 20 de ani. De la mama sa a primit Ioan primele elemente de învățătură creștină și, fără îndoială, dragostea față de Biserică. Studiază apoi filosofia, sub îndrumarea lui Andragațiu, iar retorica cu Libaniu, vestit sofist. La vârsta de 18 ani, Meletie Mărturisitorul, conducătorul Bisericii din Antiohia, atras de calitățile intelectuale și spirituale deosebite ale tânărului Ioan, îl ia în anturajul său. Se pare că Meletie a fost cel care l-a botezat. În acest răstimp, el studiază teologia sub îndrumarea lui Diodor* din Tars. Simțind o atracție deosebită față de viața ascetică, Ioan încearcă, am putea spune experimental, să ducă o astfel de viață în sânul familiei, însă, în cele din urmă, simte nevoia de a

se retrage în munții din vecinătate, unde trăiește timp de doi ani în post și rugăciune. Întrucât se îmbolnăvește, este silit să revină acasă, spre marea bucurie a mamei sale. Meletie folosește această ocazie și îl hirotonește diacon, în 381. Este preocupat cu precădere de problema vieții monahale, a fecioriei, cărora le dedictă o serie de tratate scurte. Tot acum, elaborează tratatul său *Despre preoție*. După cinci ani primește taina preoției din mâinile episcopului Flavian, în 386, care îl numește predicator al bisericii mari, zidită de împăratul Constantin. Își îndeplinește cu deosebit zel și conștiinciozitate îndatoririle de predicator. De altfel, perioada aceasta, 386-397, a fost deosebit de fructuoasă pentru el, întrucât cele mai vestite omilii ale sale aparțin acestei etape din activitatea sa. După moartea patriarhului Nectarie al Constantinopolului, (397), împotriva voinței sale, Ioan este ales urmașul acestuia. Este adus în capitală din porunca împăratului Arcadiu, iar Teofil al Antiohiei a fost obligat să-l hirotonească episcop, la 26 februarie 398. Ioan purcede de îndată să reformeze atât cetatea, cât și preoțimea, care se aflau într-o mare stare de decădere și corupție. Astfel, el suprimă luxul reședinței episcopale, introducând traiul modest și auster monahal, iar bogățiile aflate aici le folosește spre a-i ajuta pe cei săraci și nevoiași și pentru spitale. Interzice preoților să folosească darurile pentru cei săraci în propriul lor interes, iar călugărițelor și diaconeselor să locuiască la clerici. Văduvelor le cere purtare ireproșabilă. Criticile sale îndreptate împotriva corupției și a depravării i-au adus mulți dușmani, în plus, nu au rămas fără ecou nici la curtea împărătească, unde lucrurile nu erau prea bune. De aceea, planul său de a reforma viața din capitală și a clericilor,

a făcut ca toate forțele care îi erau ostile să se unească împotriva lui. Paralel cu aceste activități, el continuă să predice, să scrie comentarii biblice și să organizeze misiuni, trimițând misionari la goții de la Marea Neagră și Dunăre. Totodată, încearcă să rezolve tensiunile prezente în diverse diocese, ca cele din Tracia și Asia Mică, dar care nu erau sub jurisdicția sa, și convoacă un sinod la Efes în 401, pentru a clarifica neregulile de aici. Dușmanii săi continuă intrigile și le extind cu tenacitate la curte, unde Eutropiu căzuse în dizgrație, iar împărăteasa Eudoxia conducea afacerile imperiului, împăratul Arcadiu, lăsându-i acesteia mână liberă. Chiar unii episcopi, cum au fost Severian* de Gabala, Acaciu* de Beroea și Antiohie de Ptolemais, au făcut tot ceea ce le-a stat în putință pentru a o stârni pe împărăteasa Eudoxia împotriva lui. Dușmanul lui cel mai important a rămas, însă, Teofil de Alexandria. Animizitățile sunt intensificate după ce Ioan Hrisostom îi primește pe Frații Lungi, acuzați de origenism și alungați din Egipt de patriarhul Teofil, pe care îi găzduiește, fără a intra în comuniune cu ei. Deși Frații Lungi i-au adresat lui Ioan o plângere împotriva lui Teofil, acesta nu o ia în considerare. Aceștia se plâng împăratului Arcadiu, care îl convoacă pe Teofil la Constantinopol pentru a răspunde acuzelor aduse de ei. Teofil își ia o serie de precauții, trimițându-l înainte pe episcopul Epifanie de Salamina, care urma să-l acuze pe Ioan de origenism. Acesta își dă seama de intrigă și se întoarce în Salamina. Teofil vine la Constantinopol însoțit de 26 de episcopi și, raliindu-și încă 10 episcopi nemulțumiți și trei văduve care se considerau nedreptățite de Ioan, la care se adaugă însăși împărăteasa Eudoxia, îl convoacă pe Ioan la un sinod la Stejar, localitate nu

departe de Calcedon, spre a se dezvinovăți de diverse acuze pe care aceștia i le-au adus, în general 12 capete de acuzare. Ioan nu se prezintă la sinod și în consecință a fost depus în anul 403. Împăratul ratifică hotărârea sinodului și îl trimite pe Ioan în exil în Bitinia. Exilul nu a durat multă vreme, deoarece, înspăimântat de mișcările populației și de cutremurul puternic care a avut loc în acea perioadă, îl recheamă în scaun. Populația îl primește triumfal. Cu această ocazie, el ține o predică în Biserica Sfinților Apostoli, fără a critica în vreun fel curtea imperială. Ba mai mult, a doua zi, el ține o predică în care vorbește în termeni deosebiți la adresa împărătesei. Pacea nu durează mult timp. Ioan critică din nou dezmățul și zarva care s-au iscat cu ocazia sărbătoririlor ocazionate de ridicarea unei statui de argint a împărătesei Eudoxia, nu departe de biserică unde slujea Ioan. Acest lucru a fost văzut de dușmanii săi ca un afront la adresa împărătesei, care nu și-a ascuns nicidecum resentimentele. Evenimentele s-au precipitat după ce Sf. Ioan predică de ziua Sf. Ioan Botezătorul, începându-și predica astfel: 'Din nou Irodiada se agită; din nou se tulbură; din nou dansează și cere din nou capul Sf. Ioan pe tavă'. Aceste cuvinte au fost considerate ca fiind o aluzie directă la adresa împărătesei Eudoxia. Supărată, ea cere împăratului să-l trimită pe Ioan în exil, pe motiv că și-a preluat funcțiile sacerdotale în mod ilegal. Împăratul îi poruncește să nu mai slujească, însă Ioan refuză să se supună. Ca urmare, i se interzice să folosească vreo biserică. Ioan respectă de această dată porunca împăratului și se adună cu toți credincioșii în clădirea băilor publice, numită Constantiniana, unde s-a făcut slujba de priveghere, iar catehumenii au fost botezați. Aceste eve-

nimente se petreceau în perioada Paștilor. A treia zi după Paști, Ioan este arestat, iar după Rusalii a fost trimis în exil. Însoțit de o trupă de soldați traci, el este imbarcat cu destinația Cucuzis sau Arabissos în Armenia Mică. În scaunul rămas vacant, a fost ales Arsacius și după moartea acestuia Atticus, ambii dușmani înverșunați ai Sf. Ioan și acuzatori la sinodul de la Stejar. Întrucât susținătorii Sf. Ioan au refuzat să-i recunoască, li s-au confiscat averile și au fost trimiși în exil. Viața în exil nu a fost deloc ușoară. În pofida bolii care îi măcina trupul, Sf. Ioan s-a dăruit trup și suflet activității pastorale, reputația sa atrăgând un număr din ce în ce mai mare de credincioși. Întrucât popularitatea sa era în creștere și în condițiile nemiloase de exil, inamicii săi intervin pe lângă împărat, care îl trimite într-un loc cu totul neprielnic pentru sănătatea deja șubrezită a marelui Ierarh, și anume la Pityum, un orașel pe malul răsăritean al Mării Negre. El nu rezistă călătoriei și decedează la Comana în Pont, la 14 septembrie 407. Rămășițele sale pământești au fost aduse la Constantinopol și așezate în Biserica Sf. Apostoli în 438. Cortegiul a fost întâmpinat de către împăratul Teodosie II, care, 'plecându-și fruntea și fața pe raclă, s-a rugat pentru părinții săi, să fie iertați pentru cele ce din neștiință au greșit' (Teodoret). Înainte de a pleca din nou în exil, Ioan a intervenit prin scrisori pe lângă papa Inocențiu*, Venerius de Milan și Chromatius* de Aquileia, cerându-le sprijin și să fie judecat din nou. Intervenția lui Ioan se găsește la Paladie. Papa se adresează familiei imperiale, trimițând o scrisoare printr-o delegație. În scrisoare el anunță o serie de pedepse pentru intriganți. Astfel, în cazul lui Arsacius, cel care i-a luat locul lui Ioan, să fie oprit de la Sf. Taine, iar Teofil, să fie caterisit și

anatematizat. Delegația a fost însă sechestrată și oprită să intervină în evenimente. La aflarea acestei știri, împăratul Arcadie a dispus ca Marian, prefectul orașului, și fiii săi să fie uciși, și a pedepsit-o personal pe împărăteasă. Împăratul îi scrie papii Inocențiu. Papa insistă pentru convocarea unui sinod la Tesalonic care să îl judece pe Teofil. Sinodul nu se va ține. Tensiunea cu Biserica din Apus se aplanează numai după ce Atticus, patriarh de Constantinopol, trece din nou în diptice numele episcopului Ioan.

Moștenirea literară a Sf. Ioan Hrisostom este deosebit de bogată. De altfel, nici unul dintre Părinții greci nu a lăsat o operă atât de vastă, cuprinzând omilii, tratate și scrisori. Ioan își datorează popularitatea și importanța sa în istoria Bisericii și a gândirii creștine, nu atât calităților sale administrative sau politice, cât mai ales operei sale literare. Tragedia vieții sale este consecința sincerității sale, a dorinței de a îmbunătăți viața credincioșilor și a celor care slujeau Biserica. Măreția lui izvorăște din tăria și integritatea caracterului și a credinței sale deosebite.

1. Partea cea mai consistentă a operei hrisostomice o constituie *Omiliile*. După conținut ele se împart în: *omilii exegetice; omilii dogmatice și polemice; omilii morale; omilii la marile sărbători; panegirice; omilii sau predici ocazionale*.

a. *Omiliile exegetice*, cele mai multe ca număr, sunt în esență comentarii la cărțile Vechiului și ale Noului Testament. Majoritatea omiliilor exegetice au fost compuse în perioada anilor 386-397, când Ioan a activat ca preot și predicator la Antiohia. Aceste omilii se înscriu în marea tradiție exegetică a Școlii din Antiohia, întrucât urmăresc, cu deosebită acribie, sensul literal, opus celui alegoric, al textelor biblice. Totodată, aces-

tora nu le lipsește niciodată aplicația practică pentru viața celor pe care îi avea în grija lui spirituală. Trebuie subliniată profunzimea gândirii hrisostomice, care se dezvoltă progresiv, în funcție de analizele și comentariile pe care le-a elaborat. Dacă acest grup de scrieri s-a păstrat în condiții optime, adeseori în versiuni îngrijite și revizuite, în ceea ce privește datarea lor lucrurile se complică. Putem spune perioada în care au fost scrise, dar este greu de datat fiecare omilie în parte. Referitor la Vechiul Testament, Ioan a scris: două serii de omilii la *Facere*. Prima serie de omilii, în număr de 9, *Homiliae 9 in Genesin*, ținute la Antiohia în perioada Postului Mare în anul 386, se referă la primele trei capitole ale cărții Facerii, excepție făcând omilia a noua. A doua serie de omilii, *Homiliae 67 in Genesin*, este un comentariu integral la cartea Facerii. Se pare că cele mai reușite omilii la Vechiul Testament sunt cele referitoare la Psalmi. Este vorba de 58 de omilii la o selecție de psalmi: 4-12, 43-49, 108-117, 119-150. Nu se știe cu certitudine dacă aceste omilii au fost sau nu ținute în biserică. De altfel, ele sunt cunoscute mai degrabă ca *Explicații* (<Ερμηνείαι) și nu ca omilii, și datează tot din perioada lui antiohiană. În ele, Sf. Ioan își dezvoltă ideile sale predilecte legate de problema viciilor și a virtuții, despre dreapta rugăciune, sau rugăciunea autentică, sau despre cântarea psalmilor sau a cântărilor religioase în familiile creștine. Pe alocuri, se angajează în polemică cu arienii, maniheii și cu Pavel de Samosata. Quasten mai subliniază faptul că, în această lucrare, Ioan face uz de mai multe traduceri în greacă ale Vechiului Testament (Septuaginta, Symmachus, Aquila și Theodotion), dar și de versiunea ebraică și de cea siriacă. El transformă, în acest fel, comentariile sale

la psalmi, în adevărate lucrări științifice. Dintre *Omiliile la Isaia* s-au păstrat în greacă doar șase. Există și un comentariu integral la Isaia în limba armeană, care, se crede, este autentic. La acestea se adaugă *Homiliae 5 de Anna*, *Homiliae 3 de Davide et Saule* și, în cele din urmă, două omilii în care tratează despre caracterul ascuns, tainic al profețiilor: *De prophetarum obscuritate*. La toate acestea adăugăm o serie de *catenae* pusă sub numele lui Hrisostom: la Ieremia, Daniel, Proverbe și Iov. Dintre omiliile la Noul Testament, cele 90 de omilii la Evanghelia după Matei, reprezintă cel mai vechi și cel mai complet comentariu care a supraviețuit, în totalitate, din perioada patristică (Quasten). Cât privește data scrierii, nu există unanimitate. Cu toate acestea, cercetătorii sunt de acord că ele aparțin perioadei antiohiene, probabil anului 390. Comentariul s-a bucurat de o mare popularitate. A fost tradus în latină de mai multe ori, în armeană, arabă, georgiană și chiar în siriacă. Din această ultimă traducere se păstrează mai multe fragmente. Omiliile la Matei cuprind învățătura hrisostomică despre morală și virtute, despre principiile care trebuie să stea la temelia adevăratei vieți creștine, ce trebuie să facem pentru a ne feri de viciu și a ne apropia de virtute. Pe lângă toate acestea, Sf. Ioan nu uită să expună învățăturile greșite ale maniheilor sau ale arienilor, subliniind adevărul revelat al credinței. Cel de al doilea comentariu evanghelic este dedicat Evangheliei după Ioan. Deși Suidas*, de altfel singurul, afirmă că Ioan a scris comentarii la toate cele patru Evanghelii, se pare, totuși, că el s-a ocupat doar de aceste două Evanghelii, după Matei și după Ioan. Omiliile-comentariu la Evanghelia după Ioan sunt în număr de 88. Ele sunt mai scurte și se crede că au fost ținute după anul 391.

Conștient de încărcătura doctrinară deosebită a acestei Evanghelii, Sf. Ioan dezvoltă în omiliile ioaneice o teologie profundă, respingând doctrinele ereticilor arieni, în special ale anomoenilor. Legate de omiliile la cele două Evanghelii, sunt alte cinci omilii despre săracul Lazăr. Urmează apoi 55 de omilii la Faptele Apostolilor, care aparțin perioadei constantinopolitane (anul 400). Acestea au fost traduse în latină la cererea lui Cassiodor* și depuse în Biblioteca de la Vivarium. Din păcate această traducere s-a pierdut. Din totalul omiliilor hrisostomice, aproape jumătate sunt dedicate epistolelor pauline. Hrisostom a fost atras, în mod deosebit, de personalitatea Apostolului neamurilor, în care a văzut modelul desăvârșit al păstorului de suflete, drept, neînfricat și jertfelnic, având un temperament înflăcărat (Quasten). Este posibil ca Sf. Apostol Pavel să fi fost modelul după care Sf. Ioan Hrisostom și-a modelat viața și comportamentul propriu. S-au păstrat: 32 de omilii la Epistola către Romani (Antiohia 381-398), 44 de omilii la I Corinteni și 30 la II Corinteni (Antiohia, anul scrierii imposibil de fixat), la care a adăugat alte trei omilii la texte speciale: I Corinteni 7, 1; II Corinteni 4, 13 și I Corinteni 15, 28. *Comentariul la Galateni* analizează și comentează textul, verset cu verset, prezentându-se astfel ca o lucrare modernă (Quasten), (Antiohia). La Epistola către Efeseni el scrie 24 de omilii (Antiohia); la Filipeni, 15 (Antiohia); la Coloseni, 12 (Constantinopol); la cele două epistole către Tesaloniceni, 11 și respectiv 5 omilii (Constantinopol); 18 omilii la I Timotei; 10, la II Timotei (Antiohia); 6, la Tit (Antiohia); 3, la Filimon (Antiohia) și 34, la Evrei (Constantinopol, 403/404). Au fost descoperite câteva *catenae* la epistolele sobornicești, puse sub numele

Sf. Ioan. Se pare că el nu a scris nici un comentariu la aceste epistole.

b. Omiliile dogmatice și polemice sunt mai reduse ca număr, în comparație cu cele exegetice, ele având totuși un loc determinat în contextul general al operei hrisostomice, întrucât ne dezvăluie acuratețea și profunzimea gândirii sale teologice. Interesant, în acest context, este tratatul *De incomprehensibili, contra Anomaeos*, format din 12 omilii, scrise în două rânduri. Primele cinci omilii au fost ținute la Antiohia între anii 386-387 și dezvoltă o critică punctuală împotriva ereticilor anomei, erezie al cărei fondator a fost Aetius*, deși învățătorul lor propriu-zis a fost Eunomiu*, de unde și numirea acestora de eunomieni. Este vorba de una din cele mai radicale grupări ariene, ai cărei adepți susțineau că Îl pot cunoaște pe Dumnezeu în Sine, tot atât de bine după cum se cunoaște El Însuși. Despre Fiul lui Dumnezeu, ei propovăduiau, nu numai inegalitatea acestuia cu Tatăl, dar și deosebirea fundamentală între natura Tatălui și cea a Fiului. Sf. Ioan are cuvinte aspre la adresa acestora care, în aroganța lor blasfemiatoare, îndrăzneau să-l mărginească pe Dumnezeu la limitele rațiunii umane și să golească astfel taina esenței divine. Nici îngerii, spune el, nu-L pot cunoaște pe Dumnezeu în mod clar și limpede. Ei nu cutează să privească la ființa pură și neamestecată a lui Dumnezeu. Totodată, el argumentează în favoarea caracterului inefabil și incomprehensibil al naturii lui Dumnezeu, împotriva tendințelor raționalizante care neagă transcendența religiei creștine și subliniază nuanțat egalitatea Fiului cu Tatăl. Celelalte șapte omilii nu sunt îndreptate împotriva anomeilor. Interesante sunt și catehezele baptismale, dintre care două au fost cunoscute și editate în Migne: *Catecheses*

ad illuminandos, ținute în perioada Postului Mare, în anul 388, la Antiohia. La începutul sec. XX, A. Papadopoulos-Kerameus a editat patru cateheze baptismale, iar pe la mijlocul aceluiași secol au fost descoperite, la Mănăstirea Stavronikita de pe Muntele Athos, un număr de opt cateheze. Prin această descoperire ne putem face o imagine mai clară asupra activității de catehet a Sf. Ioan. În aceeași categorie este inclus ciclul: *Adversus Judaeos*, constituit din opt omilii și îndreptat împotriva creștinilor iudaizanți, care observau tradițiile iudaice.

c. Omiliile morale formează un aspect clar al scrierilor hrisostomice, deși temele morale sunt prezente în aproape toate omiliile sale, deoarece Sf. Ioan nu a uitat niciodată că datoria principală a păstorului de suflete este aceea de a îmbunătăți viața și ținuta morală a credincioșilor săi. Demne de luat în seamă sunt omiliile sale îndreptate împotriva sărbătorilor laice și păgâne, licențioase în manifestare și pline de excese superstițioase: *In kalendas* sau *Contra circenses ludos et theatra*. Pentru Sf. Ioan, teatrul era o 'adunare a satanei', primejdiile acestuia fiind dezvăluite în trei omilii: *Homiliae 3 de diabolo*. El abordează apoi, în 9 omilii, și tema pocăinței: *Homiliae 9 de penitentia*.

d. Omiliile și predicile la diverse sărbători împărătești ocupă și ele un loc destul de important în contextul operei hrisostomice. Între predicile de acest gen menționăm: *In diem natalem D. N. Jesu Christi*; *De baptismo Christi et Epiphania*, care confirmă practica observării acestor sărbători la 25 decembrie și la 6 ianuarie. Perioada Săptămânii Patimilor, cu evenimentele deosebite care se derulează în acest răstimp, a constituit obiectul câtorva omilii: două omilii pentru Joia Patimilor, *De prodizione Judae* și

trei omilii pentru Vinerea Mare, *De coemeterio et cruce* și două *De cruce et latrone*. Omiliile pentru Joia Patimilor vorbesc despre instituirea Cinei Domnului și trădarea lui Iuda, iar cele pentru Vinerea Mare, despre Sfânta Cruce și moartea Mântuitorului. S-au păstrat și omilii la Paști și la Rusalii.

e. Panegirice sau omilii ținute cu ocazia sărbătoririi unor sfinți ai Bisericii. Este vorba de sfinți care au aparținut Vechiului Testament, ca de exemplu, Iov, Eliazar, Macabei cu mama lor, și bineînțeles, din perioada creștină: Roman, Iulian, Varlaam, Berenice, și despre martiri în general. Cercetătorii consideră ca fiind importante omiliile închinat unor sfinți episcopi antiohieni: Ignatie, Vavila, Filogoniu, Eustatie și Meletie. La acestea adăugăm, datorită tonului și conținutului lor special, cuvântul închinat lui Diodor din Tars, profesorul de teologie al Sf. Ioan, și cele șapte omilii de laudă la adresa Sf. Apostol Pavel, *De Homiliae 7 de laudibus S. Pauli*. În legătură cu aceste omilii, traducătorul lor în latină, Anianus* de Celeda, începutul sec. V, probabil 415-419, spunea că marele Apostol nu era doar portretizat, ci într-un anume fel, înviat din morți, pentru a deveni din nou model viu de desăvârșire creștină (Quasten).

f. Discursurile ocazionale surprind o serie de momente, devenite puncte de hotar în propria sa experiență și nu numai. Amintim aici prima sa predică ocazionată de hirotonia sa în treapta de preot de către episcopul Antiohiei, Flavian. Ea poate constitui un model omiletic pentru toți cei care se dedică vocației sacerdotale. *Homiliae 21 de statuis ad populum Antiochenum* au fost ținute într-o vreme de mare cumpănă pentru Antiohia. În urma impunerii unor taxe suplimentare de către împărat, un

grup de antiohieni s-au răzvrătit și, în mânia lor, au dărâmat și mutilat statuile împăratului Teodosie și ale familiei imperiale. Gestul l-a supărat pe împărat, care se gândea să distrugă orașul din temelii. Vestea i-a înspăimântat pe antiohieni. Bătrânul episcop Flavian a plecat la Constantinopol pentru a cere îndurare din partea împăratului, care, în cele din urmă, se arată mărinimos față de antiohienii răzvrățiți. În absența episcopului, Sf. Ioan a ținut o serie de 21 de omilii, care surprind atât atmosfera de teroare și teamă ce domnea în cetate, cât și dispararea locuitorilor ei, confrunțați cu posibilitatea unei iminente pedepse capitale. El folosește această ocazie pentru a-i admonesta pe antiohieni pentru viciile și păcatele săvârșite de ei, care au atras asupra lor mânia divină. Aceste omilii îl dezvăluie pe Sf. Ioan ca păstor desăvârșit și predicator eminent. Căderea din grație a lui Eutropiu a fost tratată în două omilii, demonstrând deșertăciunea slavei lumești. La fel, experiența propriului exil este descrisă în două omilii. În prima omilie, ținută în ajunul primului exil în 403, încearcă să liniștească populația nemulțumită și furioasă, vorbind despre invincibilitatea Bisericii, iar în a doua, ținută a doua zi după revenirea din exil, mulțumește mulțimilor de credincioși care l-au întâmpinat, care și-au arătat credințioșia față de capul lor spiritual.

2. Tratatele hrisostomice sunt mai reduse la număr, decât omiliile sale. Cu toate acestea, temele abordate de el sunt de o importanță majoră pentru Biserică.

a. *Tratatul Despre preoție, De sacerdotio*, este una din lucrările hrisostomice cu cea mai largă circulație, fiind considerată 'capodopera literară și teologică a Sf. Ioan Gură de Aur, tratatul clasic despre această taină, așa cum a conceput-o și cum a trăit-o spiritualitatea patristică'

(Coman). Data redactării tratatului este incertă. Se crede că a fost scris între anii 381-386, când era diacon. Este conceput în șase cărți, sub forma unui dialog, asemenea dialogurilor platoniciene, între Ioan și Vasile. Nu cunoaștem cine a fost acest Vasile, întrucât la acea vreme au existat trei persoane care ar fi putut fi parteneri de dialog ai Sf. Ioan: Vasile* cel Mare, Vasile* de Seleucia și Vasile de Rafanea. În elaborarea acestui tratat, Sf. Ioan s-a inspirat din lucrarea cu aceeași temă a Sf. Grigorie* de Nazianz, deși el îl depășește pe acesta în profunzimea gândirii și frumusețea expresiei retorice. Sf. Ioan fixează principiile de bază și recomandările cele mai adecvate cu privire la recrutarea clerului și sensul excepțional al preoției. Preoția este 'semnul iubirii lui Hristos', iar lucrarea preotească este o taină înfricoșătoare și sublimă în același timp: 'Când preotul invocă Sfântul Duh și săvârșește jertfa cea prea înfricoșată, când el stă în continuă atingere cu Stăpânul obștesc al tuturor, spune-mi, în ce rang îl vom așeza? Câtă curăție și câtă evlavie vom cere de la el? Gândește-te, ce mâini trebuie să fie acelea care săvârșesc aceste lucruri, ce limbă trebuie să fie aceea care rostește acele cuvinte? Cât de curat și de sfânt trebuie să fie sufletul care primește un așa de mare Duh? În acele momente, îngerii asistă pe preot și întreaga ceată a puterilor cerești strigă cu voce tare, iar locul din jurul jertfelnicului se umple spre cinstea Celui Ce stă așezat' (*Despre preoție*, cartea VI, 4). Preotul nu este numai un simplu slujitor, el trebuie să ducă o viață virtuoasă, să studieze mereu, deoarece în activitatea sa este confruntat cu necesitatea apărării credinței împotriva ereziilor și a necredincioșilor. Propovăduirea cuvântului evanghelic, implică stăpânirea artei elocinței, dar și o cultură

bogată. În relațiile cu credincioșii, preotul trebuie să arate un tact pastoral deosebit și, mai presus de toate, să fie înțelept, curat și credincios.

b. Sf. Ioan a fost preocupat în mod cu totul aparte de *viața monahală*. Acestui aspect al trăirii creștine, el îi dedică o serie de omilii. Cea dintâi este *Parænesis ad Theodorum lapsum*, care cuprinde două omilii către Teodor de Mopsuestia, fostul său prieten, care a cedat în fața nurilor unei oarecare Hermione și a părăsit viața de monah. Deosebit de importante pentru viziunea hrisostomică asupra vieții monahale sunt cele două cărți: *De compunctione*, adresate lui Demetrius și Stelechius. El a intrat în polemică și cu adversarii monahismului în *Adversus oppugnatores vitae monasticae*, respingând acuzele acestora și îndemnând pe părinții creștini să-și trimită fiii lor spre a fi educați de către monahi. În *Comparatio regis et monachi*, face o paralelă între un rege și un monah, arătând valențele deosebite ale vieții de monah.

c. Stării de *feciorie* și *văduvie* le sunt dedicate de către Sf. Ioan tratatele: *De virginitate*; *Adversus eos qui apud se habent virgines subintroductas*; *Quod regulares feminae viris cohabitare non debeant*; *Ad viduam iuniolem* și *De non iterando coniugio*. El este de părere, urmând pe Apostolul neamurilor, că, deși viața matrimonială este bună, mai bună este cea de feciorie. El sfătuiește împotriva coabitării monahilor și monahiilor sub același acoperiș, și condamnă practica unor clerici de a avea în casele lor *vergines subintroductae*, sub pretextul conviețuirii ca frate și soră în credință. În cazul văduvelor, acestea ar fi mai bine dacă ar rămâne în starea de văduvie, evitând cea de a doua căsătorie.

d. În privința educației celor tineri, Sf. Ioan trasează, în *De inani gloria et de educandis liberis*, cu exactitate principiile unei educații sănătoase, atât pentru băieți, cât și pentru fete. Educația, deși este făcută pentru viața în această lume, scopul ei este însă viața veșnică. Tratatul este interesant pentru istoria pedagogiei creștine.

e. În două tratate apologetice abordează problema păgânilor și a iudeilor: *De S. Babyla contra Julianum et Gentiles*, în care vorbește despre biruința creștinismului și căderea păgânismului, și *Contra Judaeos et Gentiles quod Christus sit Deus*, o demonstrație pentru evrei și păgâni că 'Hristos este Dumnezeu'. Aceste tratate se disting prin ardoarea oratorică în apărarea adevărului credinței creștine.

f. Ca unul care a suferit în mod deosebit nedreptăți nedescrise, Sf. Ioan tratează despre problema suferinței, văzând în suferință încercările iubitoare ale lucrării providenței divine, necazurile și durerile care se abat asupra celor drepti nu trebuie să îi determine pe aceștia să pună sub semnul întrebării ordinea divină din lume: *Ad Stagirium a daemone vexatum; Quod nemo laeditur nisi a se ipso* și *Ad eos qui scandalizati sunt ob adversitates*.

3. Corespondența Sf. Ioan este bogată. Ea cuprinde aproximativ 236 de scrisori care s-au păstrat. Îndeobște, scrisorile sunt concise și datează din timpul celui de al doilea exil. Ele au un caracter istoric, pastoral și familial. Interesante sunt cele 17 scrisori către văduva și diaconița Olimpiada, una din cele mai devotate credincioase, care se străduia pentru îmbunătățirea soartei Sf. Ioan. La fel, reținem și scrisorile către papa Inocențiu, în care aflăm detalii despre situația Bisericii de la Constantinopol, cât și despre autor.

4. Opere neautentice. Datorită personalității sale deosebite și prestigiului de

care s-a bucurat, era natural ca multe lucrări cu autori necunosuți să-i fie atribuite. Cercetătorii au descoperit aproximativ 900 de astfel de lucrări, dintre care 300 au fost tipărite, restul așteptând lumina tiparului. Între operele neautentice, există și o mulțime de falsuri atribuite Sf. Ioan. Dintre lucrările neautentice menționăm: *Opus imperfectum in Mattheum*, care s-a bucurat de o largă popularitate în evul mediu, în realitate fiind opera unui arian din sec. V din Illyria (Quasten). *Synopsis Veters et Novi Testamenti*, introdusă în Sf. Scriptură, cu un rezumat al fiecărei cărți. În aceeași categorie este plasată de către cercetători și *Liturghia* Sf. Ioan Gură de Aur, care aparține unei perioade târzii, mai ales că sinodul de la Constantinopol, din 692, nu face nici o mențiune referitoare la existența ei. Ar fi fost de așteptat ca, în contextul în care, la sinod s-a vorbit despre Liturghia Sf. Vasile și a Sf. Iacob, să fie menționată și cea a Sf. Ioan, dacă ar fi fost în uz. Chiar dacă *Liturghia* în sine nu poate fi atribuită Sf. Ioan, cercetările recente admit posibilitatea ca rugăciunile centrale ale acestei liturghii să aparțină vremii sale, existând chiar motive pentru a i le atribui (Wagner).

Doctrina teologică a Sf. Ioan poartă amprenta preocupărilor sale majore, și anume, exegeza biblică și activitatea pastorală. Sf. Ioan nu a scris nici un tratat dogmatic în sensul adevărat al cuvântului. El a abordat teme dogmatice în contextul lucrărilor sale exegetice și al omiliilor și cuvântărilor sale, dându-le un veșmânt practic. În domeniul exegetic, a aparținut Școlii exegetice antiohiene care, spre deosebire de cea alexandrină promotoare a interpretării alegorice, a accentuat sensul gramatical și literal. A folosit alegoria acolo unde autorul inspirat o solicita, dar și în acest caz, mode-

lând-o și apropiind-o cât mai mult posibil de text. El s-a străduit să pătrundă și să descopere sensurile adânci ale Scripturii pentru a descifra în ele principii de conduită și învățături practice pentru credincioșii săi. De aceea, exegeza hrisostomică nu a depășit niciodată limitele educației morale și ale îndemnului la viața virtuoasă. După opinia sa, credincioșii nu se simțeau atrași de Biserică pentru profunzimea dogmelor ei, ci pentru învățătura morală a Evangheliei, pentru idealul iubirii creștine, și nădejdea că Dumnezeu îi va mântui de necazurile și nedreptățile vieții. El s-a simțit mai degrabă păstor de suflete și reformator social, decât teolog dogmatician.

În problema cunoașterii lui Dumnezeu, el este deosebit de explicit. Ideea de Dumnezeu este înăscută sufletului omenesc. Pe Dumnezeu nu-L putem cunoaște ce este El în Sine; știm doar că El există. Pretențiile anomeilor, care susțineau că Îl pot cunoaște pe Dumnezeu, tot așa cum Dumnezeu se cunoaște pe Sine, le clasifică drept nelegiuiri și nebunii. Nici îngerii nu-L cunosc pe Dumnezeu în Sine. Ei posedă o cunoaștere prin pogorământ, prin *sincatabază* față de Creatorul lor.

Învățătura hristologică urmează în liniile ei directoare doctrina ortodoxă. Chiar dacă Diodor din Tars a fost profesorul lui de teologie, Hrisostom nu se angajează în disputa hristologică a vremii. El face deosebire clară între *ousia* sau *physis*, natură sau fire, și *hypostasis* sau *proson*, ipostas sau persoană. Fiul este de o ființă cu Tatăl, iar în acest context, folosește de mai multe ori formula calcedoniană, *homousios* (mai exact, de cinci ori, apud Quasten), pentru a exprima relația dintre Tatăl și Fiul. Născut din Tatăl, care este veșnic, și Fiul este veșnic. Împotriva arienilor, el subliniază dumnezeirea perfectă și completă, iar omeni-

tatea perfectă și completă, împotriva apolinaristilor, insistând asupra realității și integrității celor două firi, divină și umană. Hristos a luat firea noastră, născându-se în trup identic cu al nostru, însă fără de păcat. El S-a născut în trup, pentru ca noi să ne naștem după Duh. Există în retorica sa anumite sintagme care au fost folosite și de către antiohieni în disputa hristologică: că Logosul s-a sălășluit în omul Iisus ca într-un templu sau că templul a primit harul. Puse în contextul lor, acestea nu sunt altceva decât artificii retorice, deoarece Sf. Ioan a accentuat unitatea fără amestec și fără împărțire sau separare a celor două firi: 'Când spun un [Hristos], prin aceasta vreau să spun unire (ἐνώσει) și nu amestecare (συναρμίαν), nu că o natură este transmutată în alta, ci unite una cu alta' (*Hom. 7 in Phil.* n. 2-3), sau 'Prin unire și alăturare, Dumnezeu Cuvântul și trupul sunt una, nu prin amestecarea sau obliterarea firilor, ci printr-o anume unire inefabilă și dincolo de orice înțelegere' (*Hom. 11 in Joh.* 2). 'Să nu mă întrebați cum', adaugă el, prin aceasta dorind să sublinieze taina propriu-zisă a întrupării lui Hristos. În ceea ce privește învățătura despre Fecioara Maria, el nu folosește nici unul din termenii consacrați, însă, cu toate acestea, doctrina lui este explicită: 'În multe lucruri suntem necunoscători, ca de exemplu, cum Cel Nemărginit este în pânțece, cum Cel Ce cuprinde în Sine toate lucrurile este purtat, ca nenăscut, de o femeie; cum Fecioara dă naștere și rămâne Fecioară' (*Hom. 4 in Matth.* 3). În actul de sfințire și mântuire, harul dumnezeiesc joacă un rol esențial, însă nu în totalitate, deoarece lucrarea de mântuire îi revine și omului. Este vorba de o colaborare a omului cu harul. Dumnezeu dă tuturor harul său, însă el este

lucrător numai în cei care voiesc să-l primească, nu și în cei care i se opun. Sfintele Taine sunt simboluri sau semne prin care, sub formă văzută, ni se împărtășește harul cel nevăzut al lui Dumnezeu, în cuvintele Sf. Ioan, coboară 'inteligibilul în sensibil'. Adevăratul săvârșitor al Sfintelor Taine este Hristos, sacerdotul nu este decât un instrument, mijlocitorul vizibil. În ceea ce privește Taina Sf. Euharistii, Sf. Ioan este cel care fixează, în canoane precise, taina cea mai presus de fire și înțelegere care se săvârșește de fiecare dată în cadrul Sf. Liturghii, când Hristos se jertfește în mod real. Pe altar 'stă Hristos cel înjunghiat', 'trupul Său stă înaintea noastră', 'ceea ce se află în potir, este același cu cel ce a curs din coapsa lui Hristos. Ce este pâinea? Trupul lui Hristos'. 'Gândește, omule, ce trup jertfelnic iei în mâna ta! De ce masă te apropii! Adu-ți aminte că tu, deși ești praf și cenușă, primești Sângele și Trupul lui Hristos'. Referitor la împărtășirea cu Trupul și sângele Mântuitorului, el spune: 'Ceea ce Domnul nu a suportat pe cruce [i.e., sfărâmarea picioarelor Sale], el suferă acum prin jertfă din iubire față de voi. El permite ca El Însuși să fie fărâmițat, pentru ca toți să fie îndestulați din plin'. 'Pretutindeni există doar un singur Hristos, desăvârșit în această lume și în cealaltă; un singur trup, ca atunci când, deși este adus jertfă în multe locuri, El rămâne un singur trup, așa că există doar o singură jertfă... Oferim acum [ca jertfă] ceea ce a fost oferit atunci... Noi nu aducem altă jertfă decât cea adusă de Marele Preot, ci mereu aceeași, sau mai degrabă celebrăm amintirea acelei Jertfe'. Săvârșitorul jertfei este Însuși Hristos, preotul are doar rolul de slujitor și mijlocitor; Cel ce binecuvintează și preface darurile de pâine și vin este Hristos.

După părerea Sf. Ioan, darurile se prefac în Trupul și Sângele Domnului atunci când sunt pronunțate cuvintele de instituție: 'Luați, mâncați...' și 'Beți dintru acesta toți...'.

S-a spus, adeseori, că Sf. Ioan a fost mai puțin preocupat de probleme dogmatice și mai mult de cele morale. O astfel de disociere este neavenită, deoarece ideile sale morale sunt mereu ancorate în structurile doctrinare biblice și ale tradiției Bisericii. Înțelegem mai bine profunda lui preocupare față de morală, dacă avem în vedere faptul că el s-a considerat, înainte de toate, păstor de suflete și apoi învățător. Ca păstor, el înțelegea că este dator să-i învețe pe credincioși ce înseamnă, în realitate, transpunerea noțiunilor de credință în viață, asumându-și sarcina propovăduirii cuvântului evanghelic: 'Am poruncit sufletului meu să-și asume îndatoririle de propovăduitor și să îndeplinească poruncile atât timp cât mai respir și cât timp Dumnezeu consideră că este bine să mă țină în viață, fie că mai există cineva care să mă asculte sau nu'. Această responsabilitate el a dus-o la împlinire ca nimeni altul. Nu în zadar, el a fost distins cu titlul de 'învățător și sacerdot universal', iar pentru măreția și splendoarea cuvântului său i s-a dat numele de Hrisostom (Χρυσόστομος), adică 'Gură de Aur', încă din sec. VI.

Migne, PG, 47-64; J. Bareille, *Oeuvres complètes*, grec-français, 19 vol., Bar-le-Duc, 1865-1873; cea mai bună ediție a operelor hrisostomice: Henry Savile, Eton, 1612 (doar textul grec); trad. în engl.: LFC, 16 vol. Oxford, 1893-1852 și LNPF ser. 1, vol. 9-14, New York, 1888-1893; germană: BKV 10 vol. Kempten, 1869-1884; BKV2, 23, 25-27, 39, 42, Kempten-München, 1911-1930; BKV3 ed. 3-a, 15, 16, Kempten-München, 1932-1938; în franc.: J. Bareille și în Sch. passim, opere individuale cu text grec și francez; în rom.: Ioan Gură de Aur, *Omilia la*

Facere, în PSB nr. 21-22, trad. D. Fecioru, 2 vol., EIBMBOR, București, 1988-1989; Idem, *Omiliile la Matei*, în PSB nr. 23; trad. D. Fecioru, EIBMBOR, 1994; Idem, *Despre preoție*, traducere, note, comentariu și indice, D. Fecioru, ed. 2-a EIBMBOR, București, 1998; Idem, *Despre feciorie, Apologia vieții monahale, Despre creșterea copiilor*, trad. și note de Pr. prof. D. Fecioru, EIBMBOR, București, 2001; despre viața Sf. Ioan: *Viața Sfântului Ioan Gură de Aur în relatările istoricilor bisericești Paladie, Teodor al Trimitundei, Socrates, Sozomen și Fericitului Teodoret al Cirului*, trad. introd., note și comentariu Pr. Prof. univ. dr. Constantin Cornițescu, EIBMBOR, București, 2001; E. Venables, *Chrysostom, John*, art. în Smith-Wace, I, p. 518-535; G. Bardy, DTC, VIII, 1924, col. 660-690; Cross, *Chrysostom, St. John*, în ODCC, p. 85-286; D. Attwater, *St. John Chrysostom*, Milwaukee, 1939; M. Moulard, *Saint Jean Chrysostome, sa vie, son oeuvre*, Paris, 1949; C.V. Gheorghiu, *Saint Jean Bouche d'Or* (trad. din rom. de L. Lamoure), Paris, 1957; Georg Wagner, *Der Ursprung der Chrysostomusliturgie*, Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, Heft 50, Münster, 1973; I.G. Coman, *Preoția în concepția Sf. Ioan Gură de Aur*, în *Frumusețile iubirii de oameni în spiritualitatea patristică*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1988, p. 175-191; G. Fittkau, *Der Begriff des Mysteriums bei Johannes Chrysostomus*, Bonn, 1953; C. Baur, *John Chrysostom and his Time*, trad. de Sr. Gonzaga, London, 1960, cu bibliografie; D. Burger, *Complete Bibliography of Scholarship on the Life and Works of St. John Chrysostom*, Evanston, 1964; R. Brändle, *Johannes Chrysostomus Bischof, Reformier, Märtyrer*, Stuttgart, 1999; P. Allen, W. Mayer, *John Chrysostom* (The Early Church Fathers), Routledge, London, 2000; Bardenhewer, III, p. 324-361; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 199-208; Altaner-Stuiber, 1980, p. 322-331; Quasten, *Patrology*, III, p. 424-482, cu bibliografie; A.-M. Malingrey, *Jean Chrysostome*, în DECA, I, p. 1295-

1300; R. Kaczynski, *Johannes Chrysostomus*, în LACL, p. 336-343, cu bibliografie.

Ioan II de Ierusalim

Ioan II de Ierusalim, succesorul lui Chiril în scaunul de episcop al Ierusalimului (386-417), a fost învinuit de către Epifanie* de Salamis, în colaborare cu Ieronim*, de origenism. Ioan se justifică într-un memoriu pe care îl trimite Patriarhului Teofil de Alexandria. Întrucât l-a primit pe Pelagiu la Ierusalim, Ioan este amestecat și în această ceartă. De la el a rămas o mărturisire de credință, păstrată în limba siriacă. Se pare că tot el este autorul unora dintre *Catehezele mystagogice*, atribuite lui Chiril*.

C.A. Caspari, *Ungedruckte... Quellen zur Geschichte des Taufsymbols der Glaubensregel*, I, Christiania, 1866, p. 161-212 (toate documentele ce provin de la Ioan); Ieronim, *Epist.* 51; Idem, *Contra Iohannem Hierosolymitanum*; Ghenadie, *Vir. ill.*, 30; A. Guillaumont, *Les Kephalaia Gnostica d'Évangile le Pontique et l'Histoire de l'Origénisme*, Paris, 1962, p. 87-92; W.H. Fremantle, *Joannes* (216) II, art. în Smith-Wace, III, p. 379-381; H. Crouzel, *Jean II de Jérusalem*, în DECA, II, p. 1310; G. Röwekamp, *Johannes II. von Jerusalem*, în LACL, p. 348-349, cu bibliografie.

Ioan de Kellia

Ioan de Kellia (sec. VI), episcop de Kellia, localitate la sud de Alexandria, nu departe de Sketes. A fost hirotonit ca episcop monofizit de Iacob* Baradeus. Ioan a fost unul dintre cei care au luat atitudine fermă împotriva triteismului lui Ioan* Philoponul. Poartă corespondență cu Longin, episcopul nubienilor, pe care îl asigură că îi va proteja deplasările secrete în Egipt. În 575 îl hirotonește pe

diaconul Petru în funcția de patriarh de Alexandria, ca succesor al lui Teodosie, fiindcă alexandrinii îl refuzaseră pe Teodor, arhimandrit sirian, care fusese hirotonit de Longin.

CPG, 7229 (anatema); CSCO, 17, p. 160-161; CSCO, 52, p. 111-112 (trad. latină); CPG, 7230 (scrisoarea lui Longin); CSCO, 17, p. 277-278; CSCO, 52, p. 194; G. Furlani, *L'anatema di Giovanni di Alessandria contro Giovanni Filipono*, AAT, 55, 1919-1920, p. 188-194; E. Honigsmann, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie antérieure au VI^e siècle*, CSCO, 127, subs. 2, Louvain, 1951, p. 175, 183, 226-227, 232-233; F. Scorza Barcellona, *Jean de Kellia*, în DECA, II, p. 1311; B.R. Suchla, *Johannes von Kellia*, în LACL, p. 350, cu bibliografie.

Ioan de Litarba sau Ioan Stilitul

Ioan de Litarba sau Ioan Stilitul (m. 737), prieten și corespondent al lui Iacob* de Edessa și George* al Arabilor. Dionisie de Tell-Mahre îl plasează printre cronicarii ale căror opere i-au servit ca surse de informație. Lucrarea sa istorică s-a pierdut. De la el au rămas câteva epistole. Una din epistole a fost adresată preotului Daniel, în care el explică textul din Facere 49,10.

R. Schröter, ZDMG, 24, 1870, p. 262-266; A. Moberg, *Die syrische Grammatik des I. Estonaja*, Le Monde Oriental, 3, 1909, p. 24-33; Chabot, p. 89; Duval, p. 198, 289, 376, 377; Baumstark, p. 258-259; Urbina, p. 185.

Ioan de Lycopolis vezi Ioan de Apamea

Ioan Malalas

Ioan Malalas, cronicar bizantin din a doua jumătate a sec. VI. Posibil de ori-

gine siriacă, Malalas însemnând Rhetor. A fost identificat cu Ioan Scholasticul, care a devenit patriarh de Constantinopol (m. 577). Ioan Malalas a scris o *Cronografie* sau *Istorie universală* în 18 cărți, primele 17 având nuanțe monofizite fățișe, în timp ce cartea a 18-a este ortodoxă. Cronica cuprinde evenimentele petrecute de la Facerea lumii și până în anul 574. Din nefericire, s-a păstrat expunerea doar până în anul 563. Primele nouă cărți tratează evenimente de la Facere și până la Întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, iar celelalte tratează evenimente legate de istoria Bisericii creștine, dar și de cea politică, până la 563, constituind un model pe care mulți istorici, răsăriteni și apuseni, l-au luat ca exemplu.

Migne, PG, 97, 9-790; CPG, 7511 (cu bibliografie); A. Schenk Graf von Stauffenberg (ed.), *Die römische Kaisergeschichte bei Malalas* (cărțile IX-XII), 1913; M. Spinka-G. Downey, cărțile VIII-XVIII după versiunea slavonă, Chicago, 1940 (trad. în engleză); W. Weber, *Studien zur Chronik des Malalas*, în Festgabe für A. Deissman, 1927, p. 20-66; G.T. Stokes, *Malalas, Joannes*, art. în Smith-Wace, III, p. 787-788; Krumbacher, p. 325-334; M.E. Colonna, *Gli storici bizantini dal sec. IV al XV sec.*, Napoli, 1956, p.73 și urm.; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, ed. 2-a, Berliner Byzantinische Arbeiten, X, 1958; p. 329-334, cu bibliografie; Cross, *John Malalas*, în ODCC, p. 750; Altaner-Stuiber, 1980, p. 234; J.-M. Sauget, *Jean Malalas*, în DECA, II, p. 1313; U. Hamm, M. Meier, *Johannes Malalas*, în LACL, p. 351-353, cu bibliografie.

Ioan Mandakuni

Ioan Mandakuni, catolicos armean între 484-498. Genealogic a aparținut vechii nobilimi armene, iar prin activitatea sa, grupului de 'traducători sacri'. Îi sunt

atribuite 25 de omilii cu teme morale și practice și câteva rugăciuni incluse în Cartea de Rugăciuni armeană. În prezent, aceste omilii sunt atribuite lui Ioan de Cak'nut (sec. VII).

S. Weber, *Ausgewählte Schriften der armenischen Kirchenväter*, II, München, 1927, p. 29-269; Bardenhewer, V, p. 206-208; Altaner-Stuiber, 1980, p. 352; S.J. Voicu, *Jean Mundakuni*, în DECA, II, p. 1313; P. Bruns, *Johannes Mandakuni*, în LACL, p. 353, cu bibliografie.

Ioan bar Maswai

Ioan bar Maswai (Yahia ben Masawaih), (m.857), originar din ținutul Ninive. A studiat la cea mai de seamă școală din Bagdad, sub îndrumarea lui Isho* bar Nun, care a devenit patriarh. Mai târziu, Ioan însuși ajunge conducătorul acestei școli. El a scris mai multe lucrări de medicină atât în siriacă, cât și în arabă, redând unele din ele și în greacă. Lucrarea sa, *Carte asupra febrei*, se păstrează și în traducere ebraică și latină, fiind un compendiu de cunoștințe medicale deținute de arabi și sirieni. La Bagdad, Ioan bar Maswai l-a avut ca elev și, apoi ucenic, pe Hunayn*, care și-a depășit magistrul, la propriu și la figurat.

Steinschneider, *Zeitsch. der deut. morg. Gesell.*, vol. XLVII, 1893, p. 351-354; M. Pagel, *Die angebliche Chirurgie des J. Masue*, Berlin, 1893; Duval, p. 272; Chabot, 112.

Ioan Maxențiu

Ioan Maxențiu, presbiter și arhimandrit din Sciția Mică. Se crede că s-a născut în a doua parte a sec. V, undeva în Sciția Mică și a decedat, tot în același ținut, înainte de mijlocul sec. VI. Se știe că a fost arhimandrit într-o mănăstire aflată

sub jurisdicția episcopului Paternus de Tomis, capitala Sciției Mici, care a iscălit un document sinodal cu ocazia sinodului din 520 de la Constantinopol, în calitate de 'Provinciae Scythiae Metropolitanus'. Ceea ce putem spune despre mănăstirea unde a trăit Ioan Maxențiu este că a fost, fără îndoială, un puternic centru teologic, viețuitorii de aici fiind preocupați de probleme teologice subtile, ca cele privind hristologia, și nu au ezitat nici un moment să se angajeze în controversele care zdruncinau Biserica pe această temă, ba mai mult, după cum vom vedea, au sugerat formule doctrinare care, după părerea lor, ar fi putut duce la rezolvarea acestor tensiuni.

În anul 517, izbucnește la Constantinopol, o nouă controversă care ridică semne de întrebare în legătură cu sinodul de la Calcedon (451). Un rol activ în dezbateri i-a revenit grupului de călugări sciți care propune, în vederea rezolvării controverselor cu Nestorie și Eutihie, o nouă formulă hristologică, cunoscută și sub denumirea de formula teopaschită: *Unus de Trinitate passus est in carne*. Disputa ajunge la apogeu în 519, când la Constantinopol sosește o delegație din partea papei Hormisda*, formată din Germanus, episcop de Capua, episcopul Ioan, preotul Blandus și diaconii Felix și Dioscor, pentru a negocia o cale de reconciliere. În același timp, se mai dezbăteau la Constantinopol, și scrierile lui Faustus*, episcop semipelagian de Riez, despre care călugării sciți spuneau că sunt eretice. Printre cei care se opuneau călugărilor sciți se aflau: Victor, Paternus, episcopul Tomisului și alți episcopi din Sciția. Ambele grupări se bucurau de trecere la curtea imperială a împăratului Justin, călugării sciți fiind sprijiniți de generalul Vitalianus de Zalapa, rudă apropiată a lui Leonțiu* de Bizanț, iar

opozanții lor erau sprijiniți de Justinian, nepotul împăratului Justin. La sosirea delegației romane, călugării sciți îi cer sprijinul și, în consecință, prezintă membrilor acesteia o mărturisire, scrisă de Ioan Maxențiu, *De Christo professio*. În acest document, ei afirmă că nu sunt împotriva sinodului de la Calcedon, ba mai mult, ei susțin anatema pentru toți cei care se opun sau consideră imperfecte hotărârile acestuia, dar, ca punct de apărare a acestui sinod, propun propria lor formulă cu privire la Treime. Totodată, ei denunță învățăturile lui Pelagiu și Coelestius și ale adepților lui Teodor de Mopsuestia. Ei mai cer să fie ascultați și în ceea ce privește disputa cu Victor, Paternus și ceilalți episcopi sciți. Delegația romană nu se angajează direct în dispută, însă, la cererea împăratului și a lui Vitalianus, ei acceptă o întrevvedere, însă fără să ia vreo decizie. Vitalianus îi cheamă pe călugări în fața Patriarhului Ioan II de Constantinopol. Nu se cunoaște care a fost rezultatul întrevederii. Întrucât nu au câștig de cauză, călugării sciți se hotărăsc să trimită o delegație la Roma. Din acea delegație au făcut parte: Achile, Ioan, Leonțiu și Mauriciu. Aceștia urmau să prezinte în fața papei Hormisda cazul lor. Primirea celor patru călugări sciți la Roma nu a fost una dintre cele mai călduroase. Papa amână întrevderea cu ei. Între timp, în Răsărit, disputa se extindea, în special la Ierusalim, Antiohia și Syria Secunda. Justinian trece de partea călugărilor sciți, devenind sprijinitorul lor. Are loc un schimb de scrisori între Constantinopol și Roma. Printre scrisorile trimise la Roma, este și cea a lui Possessor, episcop african exilat de către arieni, care îi solicită lui Hormisda să-i dea un răspuns urgent cu privire la scrierile lui Faustus. În pofida intervențiilor pe lângă Hormisda, călugării sciți nu

primesc nici un răspuns. De aceea, ei se adresează episcopilor africani aflați în exil în Sardinia, dintre care unii erau vestiți pentru ortodoxia credinței lor. Și de această dată, Maxențiu este cel care concepe apelul către 'Dacianus, Fortunatus, Albanus, Orontius, Boethus, Fulgentius, Januarius și cei împreună mărturisitori cu ei'. Apelul primește un răspuns din partea lui Fulgentius, episcop de Ruspe, intitulat *De Incarnatione et gratia Domini nostri Jesu Christi*, în care este exprimată aprobarea mărturisirii de credință expusă în apel 'de către frații trimiși la Roma din Răsărit în cauza credinței lor'. Călugării sciți părăsesc Roma: nu se știe dacă au fost forțați să facă acest lucru sau dacă au fugit, deoarece ei erau 'deținuți' acolo. Înainte de a pleca din Roma, ei mai scriu un protest pe care îl lipesc pe statuile împăraților, ca apel virtual către poporul roman. Prefectul cetății, Faustus, îi scrie o scrisoare lui Trifolius, presbiter din Constantinopol, pentru a primi clarificările de rigoare. Scrisoarea prefectului s-a pierdut, iar din răspuns mai există fragmente din care se deduce reacția negativă față de călugării sciți, acuzați că susțin o doctrină care izvorăște din erezia lui Arie. Reveniți la Constantinopol, Maxențiu trimite lui Fulgețiu, în numele confrăților săi, o copie a lucrării lui Faustus de Riez, cerându-i părerea. În răspunsul său, Fulgențiu are numai păreri bune la adresa călugărilor sciți. În cele din urmă și papa Hormisda, care a păstrat tăcere, îi răspunde lui Possessor, care i se adresase cu o scrisoare cerându-i diverse clarificări. În timp ce are cuvinte de apreciere față de credința acestuia, papa vorbește despre călugării sciți în cei mai negativi termeni posibili, atrăgând atenție la pericolul pe care aceștia îl reprezentau. Acest răspuns al lui Hormisda ajunge și în mâinile lui Maxențiu, care se

grăbește să-i răspundă. În *Ad Epistolam Hormisdæ Responsio*, Maxențiu afirmă cu nu îi vine a crede că autorul acelei scrisori este Hormisda, deoarece, în întâlnirea pe care a avut-o cu acesta la Roma, el a făcut alte aprecieri față de ei decât cele exprimate în scrisoarea sa. El atrage atenția asupra faptului că dezbateră pe marginea formulei prezentată de sciți este o ceartă pentru cuvinte și se declară nedumerit pentru că scrierile lui Faustus, chiar dacă nu erau autoritative, au fost recomandate spre citire, deși ele conțineau erezii pelagiene.

Despre Maxențiu nu mai știm nimic până după moartea lui Hormisda, când enciclica sa ajunge în mâinile episcopilor africani exilați în Sardinia, alături de răspunsul lui Maxențiu. Aceștia îi răspund lui Maxențiu, aprobând întru totul învățătura lor ca fiind ortodoxă, recomandând scrisorile lui Augustin* către Prosper* și Ilarie*, amintite și de Hormisda în scrisoarea lui către Possessor.

Învățătura propusă de Ioan Maxențiu, a fost în cele din urmă, acceptată de sinodul de la Roma din 532. Ioan II, episcopul Romei, îi apără și declară că învățătura călugărilor sciți a fost întotdeauna conformă cu doctrina ortodoxă. În consecință, sinodul de la Constantinopol din 553 îi anatematizează pe toți cei care condamnă învățătura acestora. Cu această părere pro și contra nu au luat sfârșit, deși treptat tensiunile cauzate de această controversă au dispărut.

Dintre operele scrise de Ioan Maxențiu s-au păstrat următoarele: *Libellus fidei*, adresată delegației trimisă de Hormisda la Constantinopol; *Professio brevissima catholicae fidei*; *Brevissima adnotationis ratio Verbi Dei ad propriam carnem*; *Responsio contra acephalos*; *Contra nestorianos et pelagianos ad satisfactionem fratrum*; *Introducerea la lucrarea*

colectivă făcută de călugării sciți în care este expusă doctrina lor trinitară *Prolegomena ad Maxentii aliorumque scytharum monachorum*. Deosebit de interesantă este disputa acestuia cu Hormisda, concentrată în *Responsio adversus Hormisdæ. Epistolam XXVIII*, care dezvăluie o minte clară și logică, profundele sale cunoștințe teologice și rafinamentul deosebit al limbajului său. Este posibil ca și cele opt canoane, cunoscute sub denumirea de *Araussicane*, sosite la Roma pentru conciliul de la Orange din 529, să îi aparțină tot lui Maxențiu.

Cât privește doctrina centrală propusă de călugării sciți, ea se distinge prin ortodoxia conținutului și a credinței: 'Mărturisim un singur și același Fiu al lui Dumnezeu, Domnul nostru Iisus Hristos, același desăvârșit în dumnezeire, același desăvârșit în umanitate, Dumnezeu adevărat și om adevărat, același din suflet rațional și trup, deoființă cu Tatăl după dumnezeire și deoființă cu noi după umanitate, asemenea nouă în toate, afară de păcat, născut din Tatăl după dumnezeire înaintea veacurilor, iar în zilele cele mai de pe urmă același (născut) după umanitate, pentru noi, și pentru a noastră mântuire din Fecioara Maria, Născătoare de Dumnezeu, unul și același Hristos, Fiu, Domn, Unul-Născut, despre Care trebuie să știm că este în două firi, neamestecat, neschimbat, neîmpărțit, nedespărțit, în care nu dispăre deosebirea firilor din cauza unirii, ci în care se păstrează proprietatea fiecărei firi, acestea întâlnindu-se într-o singură Persoană și o singură ipostasă, care nu trebuie împărțită sau despărțită în două persoane'. Interesant de observat preocuparea autorilor, care veneau de la Dunărea de Jos, de a respinge în special erezia nestoriană, fie prin lucrări speciale ca cele ale lui Ioan* Cassian, Ioan* Maxențiu, Leonțiu și

episcopul Ioan de la Tomis, fie prin traduceri din Sf. Chiril* al Alexandriei și prefete, ca Dionisie* Exiguus, sau în lucrări generale ca cele ale călugărilor sciți către episcopii africani, și aceasta pentru că ei au sesizat primejdia uriașă a acestei erezii pentru credinciosul simplu, de unde grija lor de a o combate (Coman). Prin întreaga sa operă și activitate, Ioan Maxențiu rămâne un exemplu de dăruire față de credința ortodoxă și perseverare în apărarea adevărului. (N.B.)

Migne, 86, I, 75-158; CPL 656-665; CCL 85 A (cu bibliografie); T. W. D, *Maxentius, Joannes* (4), art. în Smith-Wace, III, p. 865-868; V. Gh. Sibiescu, *Călugării sciți*, Sibiu, 1936; Nestor Vornicescu, Mitrop. Olteniei, *Primele scrieri patristice în literatura noastră. Sec. IV-XVI*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova 1984, p. 74-79; I. G. Coman, *Și Cuvântul Trup s-a făcut*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, p. 234-238; G. Morin, *Le Temoignage perdu de Jean évêque de Tomi*, JThS 7, 1906, p. 74-77; Amann, DTC, 15, col. 505-512; Altaner-Stuiber, 1980, p. 480-481; M. Simonetti, *Jean Maxence*, în DECA, II, p. 1314; C. Schmidt, *Johannes Maxentius*, în LACL, p. 353.

Ioan de Mayuma vezi Ioan Rufus

Ioan Milostivul

Ioan Milostivul, patriarh ortodox de Alexandria (609-616/7). S-a născut la Amathos în Cipru, în a doua jumătate a sec. VI, unde tatăl său, Epifanie, era guvernator. S-a făcut cunoscut prin faptele sale de milostenie față de cei săraci, ceea ce a făcut ca la moartea lui Teodor, populația Alexandriei să ceară înscăunarea lui ca patriarh, poziție pe care el o acceptă cu oarecare ezitare. Și în această calitate, el a continuat actele sale de milostenie.

Activitatea sa de milostenie nu s-a rezumat doar la Egipt. După cucerirea Siriei și a Palestinei de către perși (614), el organizează ajutoare pentru refugiații din aceste ținuturi și mai ales pentru patriarhia de Ierusalim, condusă de patriarhul Modest. Împreună cu acesta, el reorganizează cultul la locurile sfinte. Când amenințarea persană se apropia de Egipt, el acceptă oferta prefectului augustal Nichita de a se transfera la Constantinopol. Acest lucru nu se împlinește, deoarece în drum spre Constantinopol, Ioan se oprește în orașul său natal, unde decedează la scurtă vreme (în 617 sau 619/20). Leontie, episcop de Neapolis în Cipru, scrie prima sa biografie, care a fost tradusă în latină de Anastasie Bibliotecarul, la porunca papii Nicolae. Această lucrare este menționată în actele celei de a patra sesiuni a celui de al șaptelea sinod ecumenic de la Niceea, 787. Simeon* Metafrastul (m. 960) scrie și el o biografie a Sf. Ioan Milostivul, într-o oarecare măsură preluată după Leontie. La rîndul lui, Ioan a scris viața Sf. Tihon, fiind înscris pe lista hagiografilor Bisericii creștine.

Migne, PG, 114, 894-966; Acta SS. Boll., ian. 498; Mansi, XIII, 54; BHG, 1859; H. Usener (ed.), *Sonderbare Heilige*, I, Leipzig, 1907; Cayré, II, p. 280; L. Davidson, *Joannes* (15), art. în Smith-Wace, III, p. 348; BS, 6, 750-756; Altaner-Stuiber, 1980, p. 242; D. Stiernon, în DSp 8, col. 267-269; J.-M. Sauget, *Jean l'Aumônier*, în DECA, II, p. 1291-1292; M. Skeb, OSB, *Johannes Eleemosynarius*, în LACL, p. 347-348 cu bibliografie.

Ioan Moshu sau Moschus

Ioan Moshu sau Moschus (550-619), scriitor duhovnicesc, supranumit, pentru viața lui deosebită, Eukratas - Cumpă-

tatul. După informația lui Fotie*, s-a născut la Damasc, pe la mijlocul sec. VI. Își începe viața de monah la mănăstirea Sf. Teodosie de lângă Ierusalim. Se dedică trăirii și practicii nevoițelor ascetice, devenind anahoret, mai întâi pe Valea Iordanului și apoi în noua lavră Sf. Sava. Pentru a se familiariza cu experiențele duhovnicești ale altor trăitori, Ioan Moschus pleacă, în compania prietenului său Sofronie, să viziteze centrele monahale din Sinai și Egipt. După invazia perșilor, el se retrage mai întâi la Antiohia, iar când aceștia intră în Siria, Ioan pleacă la Alexandria, mereu în compania aceluiasi prieten, Sofronie, care va deveni patriarh al Ierusalimului. Aici ia legătura cu Ioan* cel Milostiv, Patriarhul Alexandriei, și vizitează toate mănăstirile egiptene până la Oaza, ajungând să cunoască îndeaproape viața îmbunătățită a marilor trăitori de aici. Cucerirea Ierusalimului de către perși îl determină pe Ioan să plece la Roma. În timpul șederii sale la Roma compune opera sa principală intitulată: *Livada duhovnicească* sau *Limonariul*. Ioan se stinge din viață la Roma în anul 619 (după alte păreri în 634), având dorința ultimă ca rămășițele pământești să-i fie înmormântate la mănăstirea Sinai, unde stătuse 10 ani. Împreună cu alți 10 ucenici, Sofronie se imbarcă, având trupul neînsuflețit al lui Ioan cu ei, spre Palestina. Când ajung la Ascalon, li se aduce vestea că Sinaiul a fost cucerit de arabi. Din această pricină, ei se îndreaptă spre Ierusalim și îl înmormântează în cimitirul mănăstirii sale de metanie, Sf. Teodosie.

Lucrarea sa principală, *Livada duhovnicească* sau *Limonariul*, numită și *Noul Paradis* (Hortulus Novus), este o colecție de întâmplări, povestiri și sentințe adunate de el în timpul peregrinărilor sale pe la diferitele mănăstiri pe care le-a

vizitat. Lucrarea a fost atribuită uneori lui Sofronie, deoarece acesta a publicat-o după moartea autorului. În realitate, Ioan îi dedică lui Sofronie această lucrare. În total, *Limonariul* cuprinde peste 300 de relatări deosebite, care evidențiază, într-un mod nuanțat și delicat, viețile și înțelepciunea unor oameni virtuoși, dăruți trăirii duhovnicești. Ea se aseamănă cu *Historia Lausiaca* a lui Paladiu* de Helenopolis. De-a lungul vremii, *Limonariul* a fost supus unor redactări și remanieri succesive, după cum putem deduce din diversele manuscrise care s-au păstrat. Cronologic, relatările sale merg până la Heraclie. Nu este vorba aici de biografii complete, cum aflăm la cei doi monahi Anastasie*, Ioan* Carpatul și alții. *Limonariul* este una din cele mai populare lucrări în cercurile monahale, și nu numai. Stilul ei ușor, rafinamentul descrierilor și căldura povestirilor o fac deosebit de accesibilă și atrăgătoare.

Împreună cu Sofronie, Ioan Moschu a mai scris și o biografie a patriarhului Ioan cel Milostiv al Alexandriei, depășită însă de cea a lui Leonțiu de Neapolis.

Ioan a fost unul din cei mai mari peregrini ai epocii sale, un observator excelent al evenimentelor și un bun îndrumător. El a reținut aspecte ale controverselor monofizite, el însuși fiind apărător al ortodoxiei calcedoniene și adversar al monotelismului.

În Biserica Ortodoxă Română, *Limonariul* a circulat atât în greacă, cât și în slavonă. Dovadă a popularității de care s-a bucurat această lucrare, este și faptul că numai în Biblioteca Academiei Române au fost descoperite 25 de manuscrise, desigur unele incomplete. *Limonariul* a fost tradus în siriacă, latină, georgiană, coptă, arabă, franceză germană, română etc.

Migne, PG, 74, 119-122; Idem, 87, 3, 2847-3116; în română prima traducere a fost făcută de Veniamin Costache, Mănăstirea Neamțu, 1814; Ioan Moshu, *Limonariu sau Livada Duhovnicească*, traducere și comentarii de T. Bodogae și D. Fecioru, Alba Iulia, 1991; în franc. M. J. Rouët de Journal, în SCh., 12, Paris, 1946, retip. 1960; în engl. M. H. Baynes, *The 'Pratum spirituale'*, în O.C.P., 13, 1937; H. Chadwick, *John Moschus and his Friend Sophronius the Sophist*, în JThS, 25, 1974, p. 41-74; C. Hole, *Johannes Moschus*, art. în Smith-Wace, III, p. 407-408; Bardenhewer, V, p. 131-135; Cayré, II, p. 279-280; Tixeront, *Patrologie*, p. 404-405; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 286-288; Cross, *Moschus, John*, art. în ODCC, p. 943; Altaner-Stuiber, 1980, p. 241-242, cu bibliografie; T. Špidlik, *Jean Moschus*, DECA, II, p. 1314-1315; J. Pauli, OSB, *Johannes Moschus*, în LACL, p. 353-354 cu bibliografie.

Ioan de Napoli

Ioan de Napoli, numit 'Mediocrul', a fost episcop de Napoli (533/535-553/555). Lui îi este atribuită o colecție de omilii în număr de 30 sau 31 scrise în latină și plasate alături de omiliile Sf. Ioan* Hrisostom. Cercetările ulterioare au sugerat Africa sau Italia meridională, ca loc de origine a acestor omilii, iar ca dată a scrierii, prima parte a sec. VI. Autorul s-a inspirat din Augustin* și Prosper* Tiro de Aquitania în comentariul la Evangelhia după Matei.

PLS 4, 741-834; CPL 915; G. Morin, *Étude sur une série de discours d'un évêque [de Naples?] du VI^e siècle*, în RBen 11, 1894, p. 385-402; Idem, *Études, textes, découvertes*, I, Maredsous-Paris, 1913, p. 37-38; M. Lambert, *Édition d'une collection latine découverte par Dom Morin*, REAug 15, 1969, p. 255-258; J.-P. Bouhot, *La collection homilétique pseudo-chrysostomienne découverte par Dom Morin*, în REAug 16, 1970, p.

136.146; A.H.D.Acland, *Joannes II* (258), în Smith-Wace, III, p. 384; S.J. Voicu, *Jean de Naples*, în DECA, II, p. 1315; B. Windau, *Johannes von Neapel (Mediocris)*, în LACL, p. 354 cu bibliografie.

Ioan de Napoli

Ioan de Napoli (aprox. 900), diacon și autorul unei noi secvențe a *Faptelor Episcopilor din Napoli*, cuprinzând perioada dintre anii 762 și 872. Prima secvență, este o lucrare anonimă și a fost compusă între anii 834 și 849. Ea prezintă șirul episcopilor de la început și până în 754 făcând uz de surse locale, de *Liber Pontificalis*, cât și de scrierile lui Pavel* Diaconul, Grigorie* de Tours ș. a. Sunt descrise și clădirile importante din localitate. Autorul este favorabil icoanelor, deși are cuvinte de laudă la adresa împăratului iconoclast Constantin V. În *Translatio S. Severiani*, *Acta S. Januarii* și *Sosii et aliorum*, Ioan descrie prăpădul provocat de arabi. Este posibil ca el să fi scris și *Acta Maximi Cumanii*, cu ajutorul unui scriitor bizantin necunoscut. El a adaptat în latină o serie de lucrări haghiografice, între care *Viața Sf. Euthymie* de Chiril de Scythopolis, o *Viață a Sf. Nicolae*, scrisă de Patriarhul Metodiu I și *Pătimirile celor 40 de Sfinți din Sevastia*. Revenind la *Fapte*, se cuvine să menționăm că ele sunt importante pentru înțelegerea poziției orașului Napoli în contextul relațiilor dintre Bizanț și Apus.

G. Waitz, MGH SRL, p. 402-436; AASS, Ian. I, 734-739; Sept. 6, 874-884; H. Achelis, *Die Bischofschronik von Neapel*, Leipzig, 1930; B. Bischoff, în *Mittelalterliche Studien*, vol. 3, Stuttgart, 1981, nr. 29, n. 124; M. McCormick, *John of Naples*, în ODB, II, p. 1065-1866.

Ioan de Nikiu sau Nikiusi

Ioan de Nikiu sau Nikiusi, episcop iacobit egiptean din a doua jumătate a sec. VII, detronat din pricina unor abuzuri, care au determinat pedepsirea lui cu interzicerea de a mai săvârși cele sfinte, autorul unei cronici, *Chronicon Byzantinum*, scrisă în greacă, dar păstrată numai în traducere etiopiană. Istoria începe cu Adam și Eva, parcurge istoria Orientului, apoi cea greacă și romană, stăruind asupra istoriei bizantine și, cu precădere, asupra evenimentelor din Egipt. Această lucrare este importantă mai ales pentru descrierea invaziei Egiptului de către perși. Pentru perioadele anterioare, el se inspiră din *Cronica* lui Ioan* Malalas și probabil, din Ioan* Călugărul de Antiohia.

M. Totenberg, în *Journal Asiatique*, t. II, 1877, p. 451 și t. I, 1868, p. 245; H. Zotenberg, *La Chronique de Jean de Nikiu: Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque nationale*, 24, Paris, 1913; R. H. Charles, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, London, 1916; G.T. Stokes, *Joannes* (271), art. în *Smith-Wace*, III, p. 385; Altaner-Stuiber, 1980, p. 235; T. Orlandi, *Jean de Nikiu*, în *DECA*, II, p. 1315; P. Bruns, *Johannes von Nikiu*, în *LACL*, p. 354.

Ioan de Nisibe

Ioan de Nisibe, unul din succesorii lui Avraam la conducerea școlii din Nisibe, ucenic al lui Narsai*. A scris o serie de comentarii la Ieșire, Levitic, Numeri, Iov, Ieremia, Ezechiel și Proverbe, precum și tratate împotriva magilor, evreilor și a ereticilor; o carte de întrebări despre Vechiul și Noul Testament. Se pare că el este autorul discursului *Despre ciurma din Nisibe* și asupra morții regelui persan Chosroe Anusharwan (m. 579).

Assemani, *BO*, III, 1, 72, 631, 708; *BO*, II, 413, 433 și nota 3; Wright, p. 75; Chabot, p. 55.

Ioan de Parallos sau Parollos

Ioan de Parallos, episcop și scriitor de limbă coptă, în timpul lui Damian, patriarh iacobit de Alexandria. A viețuit la mănăstirea Sf. Macarie din Scetes, stareț fiind la acea vreme Daniil. Datorită culturii și vieții sale deosebite a fost numit episcop de Parallos, oraș important în Delta Nilului. Surse arabo-copte îl prezintă ca luptător înverșunat împotriva ereziilor și a textelor apocrife care circulau la acea vreme. Din lucrările sale ne-au parvenit fragmente. Este vorba doar de părți dintr-o omilie îndreptată împotriva cărților apocrife. Mai menționăm dintre lucrările sale: *Investitura Arhanghelului Mihail*, *Kerigma lui Ioan* (derivată din *Apokryphon Johannis*, text gnostic din sec. IV, cunoscut în coptică), *Surâsul Apostolilor*, *Învățăturile lui Adam*, *Sfatul Domnului*. Există și o serie de fragmente în arabă și etiopiană. Ioan de Parallos mai este cunoscut și sub denumirea de Ioan Borlesita și este plasat la cumpăna secolelor VI-VII.

Renaudot, *Patr. Alex. Jacob.*, p. 146; Le Quien, *Or. Chr.*, II, p. 571; A. van Lantschoot, *Fragments coptes d'une homélie de Jean de Parallos*, în *Miscellanea Giovanni Mercati*, I, ST. 121, Roma, 1946, p. 296-326; Müller, *CSCO*, 225-226; C. Hole, *Joannes* (290), art. în *Smith-Wace*, III, p. 386; T. Orlandi, *Jean de Parallos*, în *DECA*, II, p. 1316; P. Bruns, *Johannes von Parallos*, în *LACL*, p. 354.

Ioan de Penek sau Penkaye

Ioan de Penek (sec. VII). S-a născut la Penek, un sat pe malul fluviului Tigru, la nord de Mosul, și a devenit călugăr la

mânăstirea în Beth Zabdai. Este autor al unor tratate asupra vieții monahale și al unei lucrări, intitulată *Arheologie* sau *Rezumat istoric*, în două părți. Prima parte, cuprinde istoria lumii de la Creație și până la Iisus Hristos, iar a doua, se încheie cu sfârșitul sec. VII. Scopul mărturisit al lucrării este de a arăta lucrarea Providenței divine în istorie și în lume. Lucrarea are mai mult un caracter teologic decât istoric. Cu toate acestea, el găsește spațiul necesar pentru a preamări politica religioasă a califului Mua'wia.

A. Mingana, *Sources syriaques* 1, 1-171; *Ketabona dephartuthe*, Urmiae, 1898, p. 295-302; Chabot, p. 105; Baumstark, p. 210-211; Urbina, p. 151 cu bibliografie; P. Bruns, *Johannes von Penkaye*, în LACL, p. 354-355 cu bibliografie.

Ioan Philoponus

Ioan Philoponus, distins filosof și scriitor prolific. S-a născut la sfârșitul sec. V, la Alexandria. A studiat sub îndrumarea lui Ammoniu, fiul lui Hermeas, vestit profesor din Alexandria, aprofundând în special filosofia aristotelică, al cărei realism l-a influențat în modul întrucâtva monofizit de abordare a Sf. Treimi și a hristologiei. A fost coleg cu Simplicius, cu care a dus o polemică vie asupra modului de interpretare a filosofiei aristotelice, asupra căreia Ioan avea o părere foarte personală. Activitatea sa se întinde pe o perioadă de aproximativ 50 de ani, între 520-570. El a scris foarte mult. Din nefericire, multe din lucrările sale s-au pierdut. De importanță deosebită pentru gândirea lui teologică este tratatul 'Arbitrul' sau 'Despre Unitate', care s-a păstrat doar în siriacă, scris în 10 cărți, tratând despre Treime și hristologie. Această lucrare a fost scrisă la solicitarea lui Serghei, ridicat la rang de patriarh al

Antiohiei de către monofiziți, fiind apreciată în mod deosebit la acea vreme. Doctrina creștină promovată de el se află sub influența unui pregnant raționalism filosofic, de care a făcut uz în explicarea structurilor dogmei creștine. Afirmând egalitatea dintre natură și ipostas, el substanțiază ideea monofizită că în Hristos o singură persoană sau ipostas este identic cu o singură natură sau fire. Totodată, el transferă realismul aristotelician, care susține că în mod concret există doar naturile individuale, în planul doctrinei trinitare, afirmând, în consecință, trei ipostase divine diferite și trei naturi divine diferite, ceea ce i-a atras acuza de triteism, nu numai din partea ortodocșilor, dar și a monofiziților. Trebuie subliniat că el nu a susținut niciodată triteismul. Dimpotrivă, atât el, cât și ucenicii săi au afirmat clar credința în Treimea Una și consubstanțială, o singură natură sau esență, o singură dumnezeire, mai exact un singur Dumnezeu, nu ca număr, ci prin identitatea imuabilă a dumnezeirii (M. Simonetti). Tot la cererea lui Serghie, el scrie un alt tratat *Despre crearea lumii*, în care susține că Moise a învățat adevărurile referitoare la creație, pe care grecii le-au descoperit mai târziu. În această privință, el poate fi pus în legătură cu Philon de Alexandria, care susține anterioritatea profeților Vechiului Testament față de filosofii greci, precum și dependența acestora de profeți. Dintre lucrările sale mai menționăm: *Contra Andream* disc. IV; *Adversus Jamblichum opus quod de Simulacris inscripsit*; *De Paschate Disputatio*; *Adversus sacram et oecumenicam quartam Synodum*; *Tractatus de differentia quae manere creditur in Christo post unionem*. La acestea se adaugă o serie de lucrări cu teme filosofice și neteologice, printre care și *De*

universali et Particulari; Impotriva lui Proclus despre veșnicia lumii etc.

CPG, III, 7260-7282; Ioan Philoponus, *Arbiter*: A. Šanda, *Opuscula monophysitica*, I, PH., Beirut, 1930; 3 tract. trith: G. Furlani, PO, 14; epist.: Idem, Una Lett. Art. di Giovanni F. all'imperatore Giustiniano, Atti dell'Ist. Veneto di Sc. Lett. Arti, 79, 1920, p. 1247-1265; Th. Hermann, *Ioannes Philoponus als Monophysit*, ZNTW, 29, 1930, p. 209-264; Ritter, *Histoire de la philosophie chrétienne*, II, p. 457; H. Martin, *Jean Philopone et la controverse trithéite du VI^{ème} siècle*, SP 5, TU, 80, Berlin, 1962, p. 519-525; T.W. Davids, *Joannes (564) Philoponus*, în Smith-Wace, III, p. 425-427; Baumstark, p. 162; Urbina, p. 246 bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 507; M. Simonetti, *Jean Philopone*, în DECA, II, p. 1316-1317; B.R. Suchla, *Johannes Philoponus*, în LACL, p. 355 cu bibliografie.

Ioan IV Postitorul

Ioan IV Postitorul (m. 595), patriarh de Constantinopol (582). S-a născut la Constantinopol din părinți meșteșugari, el însuși devenind sculptor de profesie. Intră în monahism, probabil la Sf. Sofia. Este hirotonit diacon și deține și funcția de trezorier patriarhal. În pofida unor opoziții cauzate, fără nici un dubiu, de modul lui auster de viață, în special datorită obiceiului de a ține posturi aspre și îndelungate, este ales în scaunul patriarhal de Constantinopol. Ioan IV este cel dintâi patriarh de Constantinopol care impune titlul de 'Patriarh Ecumenic'. Gestul său trebuie pus în legătură cu pretențiile crescânde ale papii Grigorie* cel Mare de a impune primatul Romei în întreaga Biserică creștină. De altfel, între cei doi a existat un schimb de scrisori și mesaje referitoare la această problemă, începând cu anul 585. Deși Isidor* de Sevilla îi atribuie doar o singură omilie

despre botezul prin cufundare întreită, el mai este autorul unei homilii despre *po-căință, stăpânirea de sine și feciorie*, în mare parte bazată pe Sf. Ioan* Hrisostom. *Îndrumările pentru spovedanie*, care au fost puse sub numele său, datează cu aproximație din sec. IX și deci nu îi aparțin.

Migne, PG, 88, 1887-1978; CPG, 7555-7560; E. Herman, S.J., *Il piû antico penitenziale greco* în OCP, 19, 1953, p. 71-127; Bardenhewer, V, p. 74 cu bibliografie; R. Janin, *Jean IV le Jeûneur*, în DTC, 8, 1, 1924, col. 828 și urm.; DSp., 8, col. 586-589; D. Stiernon, *Jean le Jeûneur*, în DECA, II, p. 1310-1311.

Ioan Rufus sau Ioan de Mayuma

Ioan Rufus sau Ioan de Mayuma, episcop monofizit de Mayuma de Gaza. Se trage dintr-un trib arab din partea de sud a Palestinei, probabil de la Ascalon. După ce studiază dreptul la Beirut, este hirotonit preot la Antiohia, între 476-478, de către patriarhul Petru, care îl numește sincel. După alungarea din scaun a patriarhului Petru, Ioan se retrage și el în Palestina, unde îi cunoaște pe anahoretul Isaia și pe Petru* Iberul, episcop de Mayuma. Deși patriarhul Petru este repus în drepturi, Ioan rămâne alături de Petru Iberul, episcopul de Mayuma, urmându-i la scaunul episcopal (488). Este autorul unei lucrări intitulată *Plerophorii* (Πληροφορίαι), culegere anecdotică îndreptată împotriva sinodului de la Calcedon, pe care o scrie în timpul patriarhatului lui Sever* de Antiohia. Lucrarea este împărțită în 89 de capitole și a fost scrisă în greacă între anii 512-518. Din originalul grec au rămas doar fragmente. Se păstrează doar traducerea completă în siriacă. Mihail Sirianul o inserează rezumativ în *Cronica* sa.

F. Nau, PO, 8, 3-208 (Pleroforiile); Duval, 153; Chabot, 153; Baumstark, 184; Altaner-Stuiber, 1980, p. 241; J.-M. Sauget - T. Orlandi, Jean de Mad'ouma ou Jean Rufus, în DECA, III, p. 1312-1313; G. Röwekamp, *Johannes Rufus*, în LACL, p. 356-357 cu bibliografie.

Ioan Scărarul sau Climachus

Ioan Scărarul sau Climacus (570-649), ascet și scriitor creștin. Despre viața lui avem două informații scurte. Daniil Raiteanu, trăitor la Mănăstirea Raithu, nu departe de Mănăstirea Sinai, pe malul Mării Roșii, afirmă că Ioan Scărarul s-a născut în jurul anului 525 și ar fi decedat la anul 600. A doua informație, mai credibilă (Nau, Tixeront, Coman, Corneanu), o aflăm din scrierea monahului Anastasie, care ne-a lăsat diverse relatări despre viețile Părinților din Sinai, printre aceștia și Ioan Scărarul, în *Povestiri folositoare pentru suflet*. Potrivit acestei relatări, Ioan s-a născut în jurul anului 570 și a decedat în anul 649. Este atras de tânăr de viața monahală și îmbrățișează acest mod de viață la 16 ani. Este primit la Mănăstirea Sinai, unde starețul Martiriu îl ia ca ucenic. După moartea îndrumătorului său spiritual, Ioan se retrage într-o peșteră la poalele muntelui Sinai, petrecând în post, rugăciune și meditație un răstimp de aproximativ 40 de ani. La 639 este chemat la mănăstire pentru a fi numit stareț. Nu după multă vreme, renunță la această funcție în favoarea episcopului Gheorghe, fratele său, și se retrage în vechea sa peșteră unde se stinge din viață în anul 649.

Sf. Ioan Scărarul mai este cunoscut sub numele de Ioan Sinaitul, datorită faptului că a fost egumen la Mănăstirea Sinai, și Ioan Scolasticul, pentru erudiția și cultura sa deosebite. Numele de 'Scărarul'

sau Climacus, care s-a impus în literatura de specialitate, derivă de la principala sa operă, intitulată *Scara Paradisului* (Κλίμαξ τοῦ Παραδείσου sau *Scala Paradisi*).

Ioan Scărarul scrie principala sa lucrare, *Scara Paradisului*, la îndemnul prietenului său Ioan, egumen al mănăstirii Raithu. Este vorba de un tratat ascetico-mistic care, din punctul de vedere al conținutului, este produsul unei perioade de tranziție și sinteză, însumând experiența primelor trei veacuri de viață monahală, și pe care o prezintă într-un mod sistematic. Scara este, în esență, o regulă monahală pentru tradițiile cenobitice, evaluată din perspectiva spiritualității sinaite, nuanțată de un echilibru trainic între intelectualismul evagrian și regula Sf. Vasile* cel Mare. Idealul duhovnicesc propus de Ioan Scărarul nu este unul nou, inventat de el. Este aceeași țință, după care au tânjit toți marii trăitori mistici ai creștinismului: 'isihia' și 'apathia', care reflectă liniștea și odihna în Dumnezeu sau, teologic spus, comuniunea cu Dumnezeu. De aceea, *Scara* este un îndrumar, un ghid sau pedagog al căutătorului sau trăitorului mistic. Ea arată sufletului calea spre cer. Acest urcuș al sufletului spre cer, este descris, în funcție de viziunea scării lui Iacov din cartea Facerii (28, 12). Cele 30 de capitole, care amintesc și de cei 30 de ani ai Mântuitorului, sunt o serie de 30 de cuvântări sau capitole, înțelese nu atât ca trepte, cât mai ales ca momente pe care monahul trebuie să le trăiască nemijlocit, ca măsuri și căi de purificare și înaintare, ca popasuri de rugăciune și meditație, în urcușul lui duhovnicesc.

Primele trei capitole reprezintă o introducere generală asupra vieții monahale, care este considerată ca fiind necesară pentru Biserică și aceasta nu doar ca sim-

plu apostolat, ci mai ales ca exemplu pe care monahii îl pot da Bisericii, prin 'viața lor îngerească'. Capitolele următoare, 23 la număr, formează fondul lucrării și tratează despre virtuți și păcate, înșiruite într-o coerență naturală. Ultimele patru capitole au un conținut teologico-mistic și se ocupă de isihie, liniștea sfântă, rugăciunea personală, nepătimirea sau eliberarea de patimi, dezvoltarea celor trei virtuți teologice: credința, nădejdea și dragostea, dar mai ales a dragostei.

Sf. Ioan Scărarul apare, în lucrarea sa, ca un bun cunoscător al tradiției Bisericii, a Sfinților Părinți, a vieților și învățăturilor marilor trăitori din deșertul egiptean sau din cel palestinian, cum au fost Varsanufie și Dorotei de Gaza. Din tradiția apuseană, el a fost familiar și cu *Regula pastoralis* a Sf. Grigorie* cel Mare, care a fost tradusă în greacă în jurul anului 600. La început, *Scara* a avut și un supliment numit: *Cuvânt către păstor*, în 15 capitole, în care el prezintă îndatoririle unui stareț de mânăstire, în redactarea căroră autorul s-a inspirat din Sf. Grigorie cel Mare.

Lucrarea a cunoscut un succes deosebit. Deducem acest lucru din numărul mare de manuscrise în care s-a păstrat și din numărul limbilor în care a fost tradusă: latină, siriacă, armeană, slavă, arabă, iar mai târziu în diverse limbi naționale, moderne și contemporane: germană, italiană, franceză, engleză, rusă, bulgară, sârbă, română etc. În limba română, există peste 10 traduceri, majoritatea integrale, făcute după textul grecesc și aproximativ cinci traduceri din slavonă. Ponderea traducerilor din greacă este evident mai mare, datorită revirimentului isihast din Biserica Ortodoxă Română, începând cu sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea. (N. A. Statis-

tica este aproximativă, întrucât nu s-a făcut o cercetare amănunțită în această privință. Este posibil ca numărul lor să fie mai mare.). *Scara* a fost comentată la scurtă vreme după apariție de Ioan Raiteanu și de Ilie de Creta, în sec. VIII.

Migne, PG, 88, 596-1209; trad. în rom.: D. Stăniloae, *Filocalia*, vol. IX, București, 1980; Ioan Scărarul, *Scara Raiului*, traducere, introducere și note de Mitropolit N. Corneanu, Ed. Amarcord, Timișoara, 1994; A. Saudrau, *La doctrine spirituelle de st. Jean Climaque*, *Vie spirit.*, 9, 1924, p. 352-370; I. Hauscherr, *La théologie du monachisme chez saint Jean Climaque*, *Théologie de la vie monastique*, Paris, 1961, p. 387-410; W. Völker, *Scala Paradisi. Eine Studie zu Johannes Climacus und zugleich eine Vorstudien zu Symeon den Neuen Theologen*, Wiesbaden, 1968; R.T. Lawrence, *The Three-Fold Structure of the Ladder of Divine Ascent*, în *St. Vladimir's Theological Quarterly* 32, 1988, p. 101-118; L. Petit, în *DTC*, VIII, 1, 1924, col. 690-693; Cayré, II, 281-283; Bardenhewer, V, p. 79-82; Tixeront, *Patrologie*, p. 406-407; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 282-284; Altaner-Stuiber, 1980, p. 519-520 cu bibliografie; T. Špidlik, *Jean Climaque ou le Scholastique*, în *DECA*, II, p. 1301; J. Pauli, OSB, *Johannes Climacus*, în *LACL*, p. 343-344 cu bibliografie.

IOAN SCOLASTICUL III, supranumit scolasticul sau juristul, al 36-lea patriarh de Constantinopol. S-a născut la Sirimis în regiunea Cynegia, lângă Antiohia. Întrucât la Antiohia a existat, în acea vreme, un înfloritor colegiu de studii juridice, el se înscrie la acest colegiu, remarcându-se prin studiile sale. Acest colegiu a fost suprimat mai apoi de împăratul Justinian, pe motiv că dreptul trebuie studiat doar în capitala imperiului. Aceeași soartă au avut-o și alte colegii juridice din imperiu. Intrând în rândurile preo-

tești, Ioan devine secretar al Bisericii. În această calitate, intră în legături directe cu Constantinopolul. Către sfârșitul vieții, Justinian a dorit să-i ridice pe aphtar-todoceti* la rangul de ortodoxie, el a găsit în Ioan persoana potrivită pentru acest scop, mai ales datorită cunoștințelor și abilității sale de jurist. Despre Ioan, ca episcop, cunoaștem puține lucruri. La șapte luni de la numirea sa ca patriarh, împăratul Justinian decedează. Îi urmează împăratul Justin II. Sub domnia acestuia, și-a exercitat Ioan patriarhatul.

Ioan a ajuns cunoscut, mai întâi, prin colecția de canoane pe care a făcut-o pe când se afla la Antiohia. Spre deosebire de vechile colecții de canoane bisericești, el nu le mai aranjează în ordine cronologică, ci tematic. Colecțiile mai vechi cuprindeau 60 de teme, în timp ce colecția sa avea doar 50. Astfel, la grupul de canoane colecționate și acceptate de Biserica Ortodoxă, ca cele de la Niceea, Ancyra, Neocezareea, Gangra, Antiohia, Efes și Constantinopol, el adaugă Canoanele apostolice, în număr de 81, pe cele de la Sardica, 21 la număr și cele 68 de canoane menționate în scrisoarea canonică a Sf. Vasile*. Ca patriarh, Ioan redactează o nouă lucrare, *Nomocanonul*, o ediție prescurtată a celei dintâi, la care adaugă rescriptele imperiale și cele civile, în special *Novaelele* lui Justinian. Balsamon a citat această lucrare în notele sale asupra primului canon al Sinodului Trullan de la Constantinopol, fără a-i menționa titlul. Se pare că Ioan a mai scris un tratat teologic, *Logosul catehetic* despre Sf. Treime, respins de Ioan Philoponul. Este posibil ca acest tratat să fie una și aceeași lucrare cu *Mystagogia*, pe care Ioan* de Nikiu i-o atribuie.

Migne, PG, 103, 240; CPG, 7750-7751; E. Schwartz, *Die Kanonessammlung von*

Johannes Scholastikos, S. Bayr., Hft. 6, 1933; Ed. critică: V.N. Beneševič, în Abh. Bayr., N.F., XIV, 1937; Grumel, *Regestes*, p. 250-259; Beck, 422-423; W.M. Sinclair, *Joannes* (125) III, *Scolasticul*, art. în Smith-Wace, III, p. 366-367; Bardenhewer, V, p. 75; L. Petit, în DTC, VIII, Cross, *John Scholasticus*, în ODCC, p. 754; Altaner-Stuiber, 1980, p. 234, 250 și urm.; D. Stiernon, *Jean III le Scolastique*, în DECA, II, p. 1318-1319; F.R. Gahbauer OSB, *Johannes III. von Konstantinopel*, în LACL, p. 350.

Ioan de Scythopolis

Ioan de Scythopolis, scriitor antieretic din Scythopolis, Palestina, activ în prima jumătate a sec. VI, deosebit de cultivat, după mărturiile contemporanilor săi. El a scris un tratat *împotriva celor care se separă de Biserică* sau *Contra lui Eutihie și Dioscor*, la cererea patriarhului Iulian (probabil Iulian de Antiohia, 471-476), o *Apologie sinodului de la Calcedon* și *Contra lui Sever*. Toate aceste lucrări fiind îndreptate împotriva monofiziților. Se pare că el a inserat în formula calcedoniană, formula teopaschită *Unus de trinitate passus est* (Unul din Treime a pățimit). Ioan a fost și autorul unor comentarii la Pseudo-Dionisie, bazate pe scholiile Sf. Maxim* Mărturisitorul. Comentariile sale au fost identificate după un manuscris în limba siriacă, fiind cuprinse în introducerea traducerii operelor lui Dionisie Areopagitul, scrisă de Phocas bar Serghei de Edessa, scriitor din sec. VIII. Anastasie* Bibliotecarul a descoperit un exemplar din aceste comentarii și îl trimite, cu o traducere în latină, împăratului Carol Pleșuvul, însoțit și de scholiile Sf. Maxim Mărturisitorul. Acest exemplar s-a pierdut.

Migne, PG, 4, 15-432, 527-576; CPG, III, 6850-6852; Fotie, *Bibl.*, cod. 107; F.

Diekamp, *Doctrina Patrum*, Münster, 1907, p. 85 și urm. retip în 1981; J. Lebon, CSCO 94, p. 202-204 (trad. în siriacă); B.R. Suchla, *Die sogenannten Maximus-Scholien des Corpus Dionysiacum Areopagiticum*, Göttingen, 1980; idem, *Die Überlieferung des Prologs des Johannes von Skythopolis zum griechischen Corpus Dionysiacum Areopagiticum*, Göttingen, 1984; idem, *Verteidigung eines platonischen Denkmodells einer christlicher Welt*, Göttingen, 1995; T.W. Davids, *Joannes (565) Scythopolita*, art. în Smith-Wace, III, p. 427; S. Helmer, *Der Neuchalkedonismus*, Bonn, 1962, p. 176-184; L. Perrone, *La chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, Brescia, 1980, p. 325; Altaner-Stuiber, 1980, p. 508 și urm.; M. Simonetti, *Jean de Scythopolis*, în DECA, II, p. 1319; B.R. Suchla, *Johannes von Skythopolis*, în LACL, p. 358-359 cu bibliografie.

Ioan Talaia

Ioan Talaia sau Tabennesiotes (sec. V), a fost urmașul patriarhului de Alexandria, Timotei Solafaciolus, în 482, și apoi episcop de Nola. Înainte ca Timotei să fi fost exilat, Ioan a deținut funcția de iconom, iar când acesta a fost obligat să se retragă la Canopus, el îl însoțește. El revine cu Timotei la Alexandria, după repunerea lui în scaun, reluându-și funcția de iconom. Intervine pe lângă împăratul Zenon ca urmașul lui Timotei la funcția de patriarh al Alexandriei să fie un ortodox. După decesul patriarhului, monofiziții îl aleg pe Petru Mongul, în timp ce ortodocșii îl aleg pe Ioan, care este însă obligată să părăsească cetatea. După o ședere la Antiohia, el pleacă la Roma, pentru a interveni pe lângă Simplicius (m. 483). Simplicius îi scrie lui Acaciu, patriarhul Constantinopolului în vederea repunerii lui Ioan în scaun. Acesta îi răspunde papii că, la porunca împăratului l-a primit pe Petru mongul în comuniune,

iar Ioan nu mai are ce căuta la Alexandria. Urmășul lui Simplicius, Felix III, îl susține pe Ioan Talaia. Situația se înrăutățește, întrucât, în urma refuzului lui Acaciu, papa îl excomunică. Nici după moartea lui Zeno, lucrurile nu se schimbă. Întrucât, Ioan îl ajutase pe noul împărat, Anastasie, în timpul unui naufragiu la Alexandria, el spera ca acesta să-l ajute să-și recupereze scaunul. În acest scop se deplasează la Constantinopol. În loc să-l ajute, împăratul poruncește ca Ioan să fie arestat și trimis în exil. Ioan izbutește să evite arestarea și să fugă din nou la Roma. Ajuns la Roma, și pentru a rezolva situația lui, papa îl numește episcop de Nola. De aici, Ioan îi scrie lui Ghelasie o ἀπολογία, în care anatematizează nu numai erezia pelagiană, dar și pe Pelagiu*, pe Celestiu* și Iulian* de Eclana. Se stinge din viață la Nola, în Campania.

Migne, PG 86, 2617-2636; Migne, PL 68, 1020-1027; Evagriu, *Ist. bis.*, III, 12-18; Fotie, *Bibl.*, cod. 15 a; T.W. D., *Joannes* (11), în Smith-Wace, III, p. 347-348; E. Malaspina, *Jean Talad'a*, în DECA, II, p. 1319-1320.

Ioan de Tesalonic

Ioan de Tesalonic, arhiepiscop de Tesalonic, urmașul în scaun al lui Eusebiu, la începutul sec. VII. Își întărește concitații în fața primejdiei invaziei avarilor. Potrivit tradiției, prin rugăciunile sale, a salvat orașul de la un cutremur de pământ. A fost un predicator iubit de popor. De la el s-a păstrat o omilie asupra Adormirii Maicii Domnului, deosebit de importantă pentru istoria acestei sărbători, o alta, despre femeile purtătoare de mir și una despre Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul. Totodată, s-au mai păstrat fragmente dintr-o omilie referitoare la Ispitirea lui Iisus. De importanță pen-

tru istoria Balcanilor, întrucât vorbește despre invazia slavilor, dar și pentru istoria cultului creștin, este culegerea *Minunilor Sf. Dimitrie, Izvorătorul de Mir*, patronul orașului Tesalonic. Omilia despre femeile purtătoare de mir a fost multă vreme atribuită Sf. Ioan* Hrisostom, fiind trecută între operele sale, cu titlul: *De Resurrectione Christi*.

Migne, PG, 59, 635-644; 116, 1203-1324; BHG, 499-516, 547H, 842T, 1144-1144G; BHG, *Auct.*, 500-510/13, 1056, 1056G, 1056GB; W.M. Sinclair, *Joannes* (409), art. în Smith-Wace, III, p. 396 (care îl plasează la sfârșitul sec. VII); P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius*, Paris, 1980; D. Stiernon, în DSP 8, col. 778-780; idem, *Jean de Thessalonique*, în DECA, II, p. 1320; B. Windau, *Johannes I. von Thessalonike*, în LACL, p. 358.

Ioan de Tomis

Ioan de Tomis (sec. V), episcop de Tomis, uneori identificat cu Ioan* Maxențiu. S-a născut undeva în Sciția Mică la începutul sec. V. Este atestat ca ierarh de Tomis înainte de 448. Participă la sinodul de la Constantinopol din 448-449, care a combătut ereziile nestoriană și eutihiană. Este cunoscut ca autor al unor omilii și chiar tratate dogmatice împotriva nestorienilor. Datorită importanței sale, a fost inclus și în *Collectio Palatina* (sec. V), realizată după sinodul ecumenic de la Efes, 431. Face parte din grupul teologilor din Sciția Mică, Dobrogea de azi, care au fost profund angajați în controversele hristologice ale vremii. Împotriva lui Nestorie, care afirma că Maica Domnului era doar 'primitoare de Dumnezeu' (*theodokos*), el susține, împreună cu Ioan* Cassian, că este 'născătoare de Dumnezeu' (*theotokos*). G. Morin a des-

coperit încă un fragment dintr-o lucrare care, se pare, a aparținut acestui ierarh teolog de la Tomis.

CPL 665; Migne, PG, 48, 1088 (*Collectio Palatina*); Fr. Gloria (ed.) *Ioannis Tomitanae Urbis Episcopi Opuscula*, în *Corpus Christianorum Seriae Latina*, LXXXV, A.; CPL, 665; I. G. Coman, *Și cuvântul Trup s-a făcut*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, p. 239 și urm., cu o analiză a concepției mariologice și hristologice a lui Ioan de Tomis; Dom Germain Morin, *Le témoignage de Jean de Tomis sur les hérésies de Nestorius et Eutyches*, în *Journal of Theological Studies*, VIII, 1905, p. 74-79; E. Prinzivalli, *Jean de Tomi*, în DECA, II, p. 1320; B. Windau, *Johannes von Tomi*, în LACL, p. 358.

Iona

Iona, poet necunoscut, autor a două poeme, *De Sodoma*, 167 hexametri, și *De Jona*, 105 hexametri. Aceste poeme au fost trecute sub numele lui Tertullian* și Ciprian*. Deși relatarea este fidelă textului biblic, expunerea este foarte naturală și plină de culoare. Nu cunoaștem când a trăit și activat.

R. Peiper, CSEL, 23, 1891, 212/216; Altaner-Stuiber, 1980, p. 406.

Iona de Bobbio

Iona de Bobbio, stareț al mănăstirii Bobbio și scriitor din sec. VII. S-a născut la Sigusia (Suza) în Liguria, la sfârșitul sec. VI. În jurul anului 618 intră în mănăstirea Bobbio, aflată între Genua și Milano, condusă la acea vreme de Attala, urmașul Sf. Columban, fondatorul acestui așezământ monahal. Se pare că aici a studiat, devenind secretarul lui Attala și a succesorului acestuia, Bertulfus. Călătorește cu acesta la Roma, pentru a solicita papii Honoriu scoaterea mănăstirii de

sub jurisdicție episcopală. Honoriu aprobă cererea lor. În anul 640, după o vizită la mănăstirea Luxeuil, începe să redacteze *Vita S. Columbani*, probabil în timpul șederii sale la mănăstirea Evoriac, în dioceza Meaux, unde a trăit Sf. Burgundofara, a cărei viață și fapte miraculoase vor constitui obiectul altei monografii biografice a lui Iona. Data morții sale nu este certă, probabil nu la multă vreme după anul 665. Pe lângă cele două biografii, el a mai scris viețile sfinților Eustatie, Attala, Bertulfus și Ioan de Réomé. Deși din punct de vedere teologic, operele sale nu au o valoare deosebită, ele sunt, totuși, deosebit de importante mai ales dacă ne gândim la puținătatea scrierilor teologice și duhovnicești în sec. VII în Apus.

Migne, PL, 87, 1011-1084; CPL, 1185 (1115), 1176, 1177 (2113); MGH, III, p. 406-413, 505-517; IV, 61-152; Jonas, *Vita Columbani et discipulorum eius*, text stabilit de M. Tosi, versiunea italiană de E. Cremona și M. Paramidani, prezentarea de E. Franceschini și J. Leclercq, Piacenza, 1965; S.A. Bennett, *Jonas* (6), art. în Smith-Wace, III, p. 430-431; M. Simonetti, *Jonas de Bobbio*, în DECA, II, p. 1345.

Iordanes

Iordanes (între sec. V-VI), istoric și scriitor de limbă latină, cunoscut și sub numele de Jordanis sau Jornandes. S-a născut undeva în Dacia Pontică, probabil în ținutul Peuce din Delta Dunării sau într-o localitate apropiată de gurile fluviului, spre sfârșitul sec. V (Diaconescu). A decedat la Ravena sau în altă localitate din Italia, pe la mijlocul sec. VI. Deși de origine ostrogot sau alanogot, el se considera roman din ținuturile getice. În lucrarea sa *Getica*, el dă informații despre propria sa familie: 'Paria, tatăl

tatălui meu, Alanoviiamuthes, adică bu-nicul meu, a fost secretarul lui Candax, cât timp a trăit, și al fiului surorii sale Gunthic, magister militum. Și eu, Iordanes, oricât de neînvățat sunt, am fost secretar înainte de convertirea mea'. Deducem, din funcțiile pe care membrii familiei sale le-au îndeplinit, că Iordanes a crescut într-o familie cu educație aleasă, ceea ce a făcut ca și el să se bucure de o atare educație. De fapt, el a fost poliglot, cunoscând pe lângă limba gotică, limbile latină, în care a scris, greacă și alană. A lucrat, după cum el însuși mărturisește, ca notar sau secretar, funcție pe care o părăsește, după convertirea sa, când se retrage la o mănăstire despre locul și numele căreia nu avem informații exacte. Convertirea sa a fost, se pare, mai întâi la arianism, specific goților, pentru ca apoi să îmbrățișeze credința ortodoxă. Aici și-a aprofundat studiile sale de istorie romană și grecească, lărgindu-și totodată cunoștințele teologice. Unele manuscrise îl prezintă ca episcop: Iordanes, episcopus Ravennas. Nu știm dacă Iordanes, episcopul Ravenei este una și aceeași persoană cu Iordanes istoricul. Există totuși această posibilitate, dacă avem în vedere că Italia se afla sub dominația unor triburi germanice: skirii, herulii și ostrogoții. Herulii erau conduși de Odoacru (433-493), împotriva căruia s-a ridicat Theoderic cel Mare, regele ostrogoților, care îl învinge, pentru ca în cele din urmă să-l asasineze la Ravena, iar acest oraș devenise capitala regatului ostrogot. Faptul că ar fi fost episcop de Crotona este acum exclus. Papa Vigiliu, prieten al acestuia, îl menționează pe Iordanes printre semnatarii condamnării episcopului Teodor de Cezareea. Iordanes a scris mai multe lucrări, dintre care ne-au parvenit doar două: *De summa temporum vel origine*

actibusque gentis Romanorum, numită de obicei *Romana* și *De origine actibusque Getarum*, numită *Getica*. Prima lucrare este o istorie universală de la Adam la Justinian, în redactarea căreia s-a inspirat din scrierile lui Cassiodor*, Ieronim*, Orosiu*, Virgiliu, Livius, Strabon și alții, în speță din acei autori care au abordat într-un fel sau altul legătura dintre cultura barbară și cea romană. Scopul său nemărturisit, dar evident, era de a contribui la împăcarea migratorilor barbari cu locuitorii Italiei și la eventuala lor înfrățire, prin demonstrarea că, în plan istoric, goții și romanii erau egali ca valoare. Bun cunoscător al materialelor biblice iudaice și creștine, el izbutește să redea o istorie universală de orientare creștină. *Getica*, despre care se crede că ar fi un rezumat al *Istoriei goților* scrisă de Cassiodor, acum pierdută, conturată la cererea prietenului său Castalius, reprezintă o scriere bazată pe erudiție istorică (Diaconescu). Dintre autorii din ale căror opere s-a inspirat, îi reținem pe: Pompeius Trogus, Titus Livius, Virgiliu, Strabon, Pomponius Mela, Ptolemeu din Alexandria, Dion Chrysostom și alții. *Getica* este un izvor inepuizabil de informații referitoare la istoria, nu numai a triburilor germanice, ci și a geto-dacilor și a altor populații cu care triburile germanice au venit în contact, între care și hunii. El a văzut posibilă supraviețuirea regatului got din Italia, numai prin colaborarea loială cu împăratul Justinian de la Constantinopol. Limba lucrărilor lui Iordanes este latina populară vorbită.

Theodor Mommsen (ed.), MGH, Auct. ant., V, Berlin 1882; M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, 1, München, 1911; A. H. D. Acland, *Jordanis*, art. în Smith-Wace, III, p. 431-438; Iordanes, *Getica*, prefată de I. C. Drăgan, îngrijirea textului, traducere, comentarii de G. Popa-

Lisseanu. Postfață de Roxana Iordache, Centru European de Studii Tracice, Roma, Ed. Nagard, 1986; O. Giordano, *Jordanes e la storiografia del IV secolo*, Bari, 1973, cu bibliografie; M. Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, Ed. Alcor Edimpex, București, 1999, p. 677-690; M.L. Angrisani Sanfilippo, *Jordanes*, în DECA, II, p. 1345-1346; W. Bürsgens, *Jordanes*, în LACL, p. 358-359, cu bibliografie.

Iosif Hazzaya

Iosif Hazzaya (sec.VII), persan de origine. A fost luat prizonier de trupele califului Omar (634-644), care l-a vândut ca sclav unui creștin. Acesta îl eliberează, după ce s-a încreștinat și a primit botezul. Abhd-isho îi atribuie 1900 de tratate, dintre care menționează doar câteva ca fiind bune de citit, celelalte conținând probabil idei eretice. Cel mai de seamă lucrări sunt: *Despre teorie (sau speculație) și practică*; *Cartea tezaurierului ce conține răspunsuri la întrebări încuietoare*; *Despre nenorociri și pedepse*; *Despre motivațiile principalelor sărbători ale Bisericii*; *Cartea istoriilor paradisului orientalilor*, care cuprinde multe date de istorie bisericească; o prezentare a *viziunii lui Ezechiel* și a *Sf. Grigorie*; *Despre cartea negustorului*; *Despre (pseudo) Dionisie (Areopagitul)* și despre *capita scientiae* sau *Capetele cunoașterii (ale lui Evagrie)* și o serie de epistole despre caracterul înalt al vieții monahale. Iosif a fost acuzat de a fi împărtășit și susținut idei neconforme cu tradiția creștină ortodoxă: preexistența sufletelor, inutilitatea rugăciunii orale și a muncii manuale pentru desăvârșirea vieții și mai ales vederea lui Dumnezeu cu ochii trupești.

A. Mingaia, *Early Christian Mystics*, Cambridge, 1934, p. 256-279; R. Beulay, în

PO 45/2; G. Bunge, *Briefe über das geistliche Leben*, Trier, 1982 (trad. în germană); Wright, p. 81; A. Scher, *Joseph Hazzaya écrivain syriaque du VIII^e siècle*, RSO, 3, 1910, p. 54-63; Duval, p. 227; Baumstark, p. 222-223; Chabot, p. 97; A. Guillaumont, *Sources de la doctrine de Joseph Hazzaya*, OS, 3, 1958, 3-25; Urbino, p. 147-148; P. Bruns, *Joseph der Seher (Hazzaya)*, în LACL, p. 359, cu bibliografie.

Iosif Huzaya

Iosif Huzaya (m. 580). Denumirea de Huzaya derivă de la Huzistan, ținutul său de origine. Ucenic al lui Narsai* și autor al primului tratat de gramatică siriacă și al unui tratat despre 'cuvintele echivoce' din siriacă, adică, cuvintele care se scriu cu aceleași litere, dar au sensuri diferite. Lui îi revine cinstea de a fi fost primul inventator al sistemului de punctuație și vocalizare în siriacă. În această ordine de idei, Bar-Hebraeus observa că 'el a schimbat modul edessenian (sau apusean) de citire, înlocuindu-l cu modul răsăritean, folosit de nestorienii'. A decedat în anul 580.

Assemani, BO, III, 1, 64, 82; idem, BO, III, 2, CMXXVIIA; Bar-Hebraeus, Chron. Eccles., II, 78; A. Merx, *Historia artis gramm. apud syros*, Leipzig, 1889; p. 8, 28, 30, 68, 99-102; Wright, p. 75; Chabot, 55-56; Baumstark, p. 116-117; Urbina, p. 124.

Iosif Innograful

Iosif Innograful (810-886), unul dintre cei mai de seamă innografi greci. Datorită cuceririi Siciliei de către arabi, se refugiază la Tesalonic, iar de aici merge la Constantinopol. Este forțat să părăsească Constantinopolul din pricina persecuției iconoclaste (841). În drum spre Roma este prins de pirați, luat sclav și

dus în Creta, unde a fost pus să muncească. Izbutește să evadeze și revine la Constantinopol. Datorită atitudinii sale, favorabilă cultului icoanelor, este exilat în Chersones împreună cu Fotie*. Despre el se spune că este autor a cel puțin 1000 de canoane, dintre care un număr de aproximativ 200 sunt incluse în Mineiele Bisericii Ortodoxe sub acrostih. Tot el a dat forma finală *Octoihului*. A fost adeseori confundat cu Iosif de Tesalonic (Iosif Studitul), fratele lui Teodor Studitul.

Migne, PG, 105, 983-1426, cu o introducere despre viața sa de Ioan Diaconul, col. 925-982; C. van de Vorst, *Note sur St. Joseph l'Hymnographe*, în An. Boll., XXXVIII, 1920, p. 148-154; Maria E. Colonna, *Biografie di Giuseppe Innografo*, în Università di Napoli, Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia, III, 1953, 1954, p. 105-112; Cross, *Joseph the Hymnographer*, în ODCC, p. 758.

Iosif de Seleucia

Iosif de Seleucia (sec. VI), catolicos de Seleucia. A studiat medicina pe care a practicat-o la Nisibe. Este prezentat regelui Chosroe I care era bolnav. Întrucât reușește să-l vindece, drept recunoștință, acesta îl numește catolicos al Seleuciei, în scaunul rămas vacant prin decesul lui Mar-abha în 552. După trei ani de catolicosat, este depus din treaptă, probabil, datorită cruzimilor și năstrușniciilor la care s-a dedat. A promulgat 23 de canoane. Ilie, episcop de Damasc (893), relatează că el ar fi întocmit o listă cu toți predecesorii săi în scaun, dând atenție deosebită celor care au avut o soartă asemănătoare cu a sa. Bar-Hebraeus îl acuză că ar fi falsificat epistolele de consolare ale lui Iacob* de Nisibe către Papa de Seleucia, cu ocazia depunerii din scaun.

J.B. Chabot, *Syn. Or.*, p. 96-19 cu trad franc. ibidem, p. 352-367; O Braun, *Das Buch der Synhados*, p. 146-163 (în germ.); H. Gismondi, *Ling. syr. gramm. et chrestomathia cum glossario*, ed. 2-a, Roma, 1900, p. 30-32; Wright, p. 78; Baumstark, p. 124; Urbina, p. 129-130.

Iosua Stâlpnicul sau Stilitul

Iosua Stâlpnicul sau Stilitul, călugăr sirian, probabil monofizit, de la sfârșitul sec. V. Originar din Edessa, a intrat la mănăstirea Zuqnin de lângă Amida în Mesopotamia. După câțiva ani, se decide să urmeze exemplul Sf. Simion Stâlpnicul și să-și petreacă restul vieții în vârful unui stâlp. De numele lui Iosua Stâlpnicul se leagă una din cele mai interesante cronică ale vremii: *Istoria calamităților care au lovit Edessa, Amida și întreaga Mesopotamie*. Această cronică a fost încorporată de Dionisie* de Tell-Mahre în propria sa istorie a domniei lui Anastasie, fapt care a salvat-o probabil și de la pieire. Istoria lui Iosua cuprinde cea mai bună prezentare, din acea vreme, a marelui război dintre Imperiile persan și byzantin în timpul domniei lui Qawadh și Anastasie (502-506). El a redactat această istorie între anii 510-515. Assemani este de părere că Iosua a fost călugăr ortodox.

Paulin Martin, *Chronique de Josue le stylite*, în *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, VI, Leipzig, 1876; W. Wright, *The Chronicle of Josua the Stylite*, Cambridge, 1882, retip. în 1968; I. Guidi, CSCO, 1f., 1903, (TÜ); Idem, p. 59; Chabot, p. 67-68; Duval, p. 177-178, 196; I.G. Smith și G.T. Stokes, *Joshua (I) Stylites*, în Smith-Wace, III, p. 461; Altaner-Stuiber, 1980, p. 234; P. Bruns, *Josua der Stylit*, în LACL, p. 359-360, cu bibliografie.

Iov

Iov, călugăr și teolog ortodox din vremea domniei împăratului Justinian, autor al unui tratat împotriva lui Sever*, episcop eutihian de Antiohia. Singurele informații pe care le posedăm despre el, ne sunt furnizate de Fotie*, care afirmă că Iov era foarte bun în a pune problemele, dar nu în a le rezolva. Lui Iov îi mai este atribuit un tratat despre *Lucrarea economiei* (Οἰκονομικὴ πραγματεία), din care s-au păstrat o serie de fragmente, deosebit de importante pentru gândirea teologică ortodoxă.

Migne, PG, 103, 736-829; 86, 3313-3320; CPG, 6984; R. Henry, *Photius. Bibliothèque*, III, Paris, 1964, p. 153-227; J. Gammack, *Jobius* (3), în Smith-Wace, III, p. 429; DTC, 8, col. 1486-1487; Beck, p. 383; D. Stiernon, *Job*, în DECA, p. 1340.

Ipolit sau Ipolit Romanul

Ipolit (170-236), scriitor bisericesc și, după informația lui Ieronim*, episcop al unei Biserici al cărei nume nu îl cunoaștem. În pofida importanței sale, el fiind cel mai mare teolog al Bisericii romano-catolice din sec. al III-lea, nu posedăm decât date biografice referitoare la el, probabil și pentru că a scris în limba greacă, el fiind ultimul scriitor apusean care a folosit această limbă în scris, dar mai ales pentru că a fost un teolog rebel. În 1551, a fost descoperită în cimitirul lui Ipolit, la Roma, pe via Tiburtina, o statuie a Sf. Irineu, îmbrăcat în *tribon* și stând pe un jilt, datând din sec. al III-lea. Pe soclul acestei statui se află înscrisă lista operelor sale. Statuia se află în Muzeul Lateran din Roma. Lucrurile s-au schimbat întrucâtva după descoperirea la Muntele Athos, în 1842, a lucrării *Philosophumena*, care furnizează date impor-

tante despre Ipolit. Din aceste documente aflăm că Ipolit s-a născut pe la anul 170, undeva la Lyon sau în împrejurimi, într-un mediu elen. Gregory Dix este de părere că Ipolit s-a născut la Roma. Quasten îl plasează, datorită culturii și limbii pe care o folosește, tot în mediul elin, iar pentru că era familiarizat și cu cultele de mistere grecești, crede că s-a născut undeva în Orient. Fotie afirmă că Ipolit a fost ucenic și mare admirator al Sf. Irineu*. Deși istoricii romano-catolici susțin că el a fost doar preot, teologul german J. Döllinger a dovedit că Ipolit a fost ales papă de partida adversă lui Callist. Că Ipolit a activat la Roma ca preot, aflăm din relatările despre vizita lui Origen la Roma, în anul 212, care l-a auzit ținând o predică *Despre preamărirea Domnului și Mântuitorului nostru*. Despre el, se spune, că a atins mare popularitate în timpul lui Victor* I, care l-a hirotonit preot. A funcționat ca preot în vremea lui Zefirin*, fiind ales episcop de către credincioșii romani mai austeri, în același timp în care a fost ales și Callist. A intrat în conflict cu monarhienii Noet, Epigonios și Cleomenes și în special cu preotul Callist, pe care îl acuză de monarhianism, cât și de o serie de păcate grele: apostazie, desfrânare și ucidere. Ipolit a funcționat ca episcop schismatic - primul antipapă - sub Urban (222-230) și Ponțian (230-236). Pentru a pune capăt schismei din comunitatea creștină din Roma, Ipolit a fost exilat în Sardinia de către Maximinus Thrax, unde a murit ca martir în anul 236. În urma reconcilierii cu episcopul Romei, rămășițele sale pământești au fost aduse la Roma și depuse în cimitirul care îi poartă numele.

Opera lui Ipolit este deosebit de bogată, aproape tot atât de extinsă ca cea a contemporanului său Origen, acoperind

aproape toate domeniile teologiei: exegetic, dogmatic-apologetic, antieretic și practic. Scrisă în greacă, ea s-a bucurat de mare popularitate, fiind tradusă în mai multe limbi: latină, siriacă, coptă, etiopiană, arabă, armeană, georgiană și slavonă. Cu toate acestea, opera sa intrat în umbră în Apus, fie pentru că a fost scrisă în greacă, fie pentru lipsa de acuratețe doctrinară (P. Hristou), în multe cazuri, fiind păstrată doar fragmentar. Din lista lucrărilor sale reținem: *Comentariile la Daniil, Cântarea Cântărilor, Binecuvântările lui Iacob, Binecuvântările lui Moise, Hexaameron, Exod, Psalmi, Proverbele lui Solomon, Isaia, Iezechiel, Zaharia etc.* Pentru Noul Testament a scris comentarii la *Matei, Ioan și Apocalipsă*. Dintre lucrările sale dogmatico-apologetice menționăm: *Despre univers, contra grecilor și a lui Platon, Demonstrație contra iudeilor, Despre înviere, Contra lui Marcion, Sintagma sau Contra tuturor ereziilor, Contra ereziei lui Artemon*. Cea mai importantă din această serie este tratatul intitulat *Philosophumena* sau *Expunerea principiilor filosofice*. Între cele practice amintim: *Despre Antihrist, Cronica, Determinarea datei Paștilor, Despre tradiția apostolică și Canoanele lui Ipolit*. La acestea adăugăm *Fragmentul Muratori**, care îi este atribuit. Este vorba de cea mai veche listă a scrierilor Noului Testament, acceptate ca fiind inspirate. Documentul a fost descoperit de L. A. Muratori în anul 1740, într-un manuscris din sec. al XVIII-lea, păstrat în Biblioteca Ambroziană din Milan. Patru fragmente ale aceluiași text au fost găsite în alți codici din sec. al XI-lea și al XII-lea de la Montecassino.

Cea mai valoroasă lucrare a lui Ipolit este *Philosophumena* sau *Expunerea principiilor filosofice*. Prima carte a acestei lucrări a fost cunoscută încă din 1701,

fiind atribuită însă lui Origen. Cărțile 4-6 au fost recuperate de Minoides Mynas, în 1842, și au fost publicate, împreună cu prima carte, la Oxford, în 1851 de M.E. Miller, însă tot sub numele lui Origen. F.G. Schneidewind este cel care va descoperi că Ipolit este adevăratul autor al acestei lucrări în 1859. Urmând în special metoda Sf. Irineu, Ipolit susține că ereziile se întemeiază în special pe filosofia păgână, în speță cea greacă. El începe printr-o prezentare a școlilor filosofice grecești de la Thales la Hesiod. Cărțile 2 și 3, fiind pierdute, se crede că au tratat despre cultele de mistere grecești și mitologia greacă și barbară. Cartea a 4-a este dedicată astrologiei și magiei. Cărțile 5-9 resping ereziile vremii, cuplând cele 33 de secte gnostice cu diverse sisteme filosofice menționate anterior. Lucrarea a fost scrisă după anul 222.

De atenție deosebită s-a bucurat însă lucrarea intitulată *Tradiția apostolică*. Cu excepția *Didahiilor**, este cel mai important document privind treptele sacerdotale creștine în Biserica primară. Titlul tratatului se regăsește pe soclul statuii lui Ipolit. Cuprinsul acestuia a fost considerat pierdut, până în 1916, când R. H. Connolly a dovedit că textul latin al Constituției bisericești egiptene este în realitate *Tradiția apostolică* a lui Ipolit. După un scurt prolog, *Tradiția Apostolică* a lui Ipolit conține canoanele privind alegerea și hirotonirea episcopului, rugăciunea pentru hirotonire, liturgia euharistică, binecuvântarea untdelemnului, brânzei și a măslinelor. Urmează normele și rugăciunile pentru hirotonia preoților și a diaconilor. În final, această parte se ocupă de problema mărturisitorilor, văduvelor, citeților, fecioarelor, ipodiaconilor și a celor care aveau darul vindecării. A doua parte a

tratatului formulează normele care privesc laicatul: noii convertiți, meseriile și îndeletnicirile interzise creștinilor, catehumenii, botezul, confirmarea și prima împărtășanie. Partea a treia se ocupă cu diferite practici bisericești: reguli privind postul, agapele, euharistia duminicală, reguli privind înmormântarea etc.

Ipolit nu prezintă un sistem teologic încheiat. Teologia lui se circumscrie hotarelor tradiției apologetice și polemice. În unele cazuri, în vâltoarea polemicilor, el depășește unele praguri doctrinare, ceea ce i-a atras acuza de a fi fost teolog schismatic. Doctrina hristologică a lui Ipolit se înscrie pe linia apologetilor creștini: Sf. Justin Martirul și Filosoful, Atenagora, Teofil și Tertullian, păstrând nuanța subordinaționistă prezentă în teologia acestora. El face distincție între Logosul lăuntric sau immanent în Dumnezeu (λόγος ἐνδιάθετος) și Logosul enunțat sau rostit, 'proferat în afară' (I.G. Coman) (λόγος προφορικός). Nașterea sau generarea Logosului este un proces progresiv, acesta dobândind calitatea de persoană mai târziu, la un moment și într-un mod pe care Tatăl le-a hotărât, mai exact, la Întrupare, când Logosul devine *Fiu desăvârșit* (υἱὸς τέλειος). Se rețin astfel trei etape sau faze în evoluția Logosului: timpul dinainte de creație, de după creație și Întruparea. Spre deosebire de apologeți, Ipolit asociază nu numai crearea lumii, dar și întruparea, actului de naștere sau generare a Logosului. În acest fel, fără a-și da seama, el introduce faze distincte de creștere în esența divină, fapt incompatibil cu imutabilitatea sau neschimbabilitatea acesteia. Ipolit mai greșește atunci când consideră că generarea sau nașterea Cuvântului este o lucrare liberă a lui Dumnezeu, asemenea creației, și când a susținut că Dumnezeu ar fi putut face pe orice om Dumnezeu,

dacă ar fi voit acest lucru: 'Omul nu este nici Dumnezeu, nici înger; să nu cumva să greșești. Dacă El ar fi voit să te facă Dumnezeu, ar fi putut face acest lucru; ai exemplul Cuvântului; însă, voind să te facă om, te-a făcut așisderea' (*Philos.* 10, 33, 7 EP 398). O astfel de afirmație nu putea fi trecută cu vederea. De aceea, Zefirin și Callist îl vor acuza de ditheism, iar pe adeptii săi că se închină la doi dumnezei, acuză respinsă cu tărie de Ipolit. Datorită faptului că Ipolit refuză să accepte Duhului Sfânt calitatea de 'persoană', acuza care i-a fost adusă pare a fi întemeiată. În ceea ce privește soteriologia, Ipolit subliniază teoria recapitulării formulată de Irineu*. Hristos s-a întrupat, purtând omul vechi în plămada cea nouă. El a trecut prin toate etapele vieții, ca să fie lege pentru toate vârstele, să arate oamenilor pe propriul său om și să dovedească prin aceasta că Dumnezeu n-a făcut nimic rău. Omul este liber să săvârșească binele sau răul. Hristos l-a făcut pe omul vechi, om nou. La plinirea vremii, vom învia cu trupurile, iar bucuriile raiului sau pedeapsa iadului sunt veșnice. Mântuirea în sine nu este altceva decât îndumnezeirea omului, idee preluată tot de la Irineu. Biserica o vede sub două aspecte: ierarhic și spiritual. Biserica este purtătoarea adevărului, iar succesiunea apostolică a episcopilor este garantul acestui adevăr. Sub aspect spiritual, Biserica este exclusiv comunitatea celor drepti. Prin această atitudine, el își afirmă intransigența sa față de orice laxitate în Biserică în ceea ce îi privește pe păcătoși. De altfel, Ipolit este cunoscut în istoria Bisericii primare pentru fermitatea caracterului și inflexibilitatea credinței sale.

Migne, PG 10, 261-962 și 16, 3; A. de Lagarde, *Hippolyti Romani quae feruntur omnia graece*, London, 1858; E. Miller,

Origenis Philosophumena sive omnium haeresium refutatio, e codice Parisiano nunc primum edidit, Oxford, 1851; J. Legge, *Philosophumena, or the Refutation of All the Heresies Formerly Attributed to Origen but now to Hippolytus*, translated, SPCK, London, 1921; P. Nautin, *Contre les hérésies*, 1949; *Homélies pascales*, în *SCh.*, nr. 27, 1950; K. Koschorke, *Ketzerbekämpfung und Polemik gegen die Gnostiker*, Wiesbaden, 1975; M. Brière, L. Mariès, B. Ch. Mercier, *Hippolyte de Rome et les bénédictions d'Isaac, de Jacob et de Mod'se*, în *Patr. Orient.*, 27, 1-2, 1954; G. Bardy, M. Lefèvre, *Hippolyte, Commentaire sur Daniel*, *SCh.*, nr. 14, 1947; M. Richard, *Opera minora* t.I, Turnhout, 1976; C.C.J. Bunsen, *Hippolytus and His Age*, London, 1852; ed. a 2-a, 1854, 4 vol.; J. Döllinger, *Hippolytus und Kallistus*, Regensburg, 1853; P. Nautin, *Hippolyte et Josephe*, Paris, 1947; A. Zani, *La cristologia di Ippolito*, Brescia, 1984; George Salmon, *Hippolytus Romanus*, art în *Smith-Wace*, p. 85-105; Cross, *Hippolytus*, art. în *O. D. C. C.*, p. 652-653; J. Tixeront, *Patrologie*, p. 162-172; Altaner-Stuiber, 1980, p. 164-169; I. G. Coman, *Cazul Hippolyt-Callist*, București, 1944; Idem, *Patrologie*, 1956, p. 79-82; Idem, II, 49-73; Quasten, *Patrology*, II, p. 163-207 (cu bibliografie); P. Nautin, *Hippolyte*, în *DECA*, I, p. 1160-1164; B.R. Suchla, *Hippolyt*, în *LACL*, p. 296-299, cu bibliografie.

Ipolit de Bostra

Personaj puțin cunoscut, menționat într-un florilegiu hristologic armean din sec. VII-VIII, *Pecetea credinței* (*Knik Hawatoj*), ca autor al unui chestionar asupra doctrinei despre Sf. Treime. A fost uneori identificat cu Ipolit* Romanul, menționat de Eusebiu*. El s-a bucurat de notorietate în Orient, în special în legătură cu literatura creștină armeană. Dionisie bar Salibi i-a cunoscut lucrarea despre Sf. Treime. S-a încercat chiar con-

turarea unei biografii, el fiind plasat în sec. III. Această reconstituire biografică rămâne totuși la nivel de ipoteză.

L.-M. Froideveaux, *Les Questions et Réponses sur la Sainte Trinité attribuées à Hippolytus, évêque de Bostra*, RecSR 50, 1962, p. 32-73 cu text și trad. în franceză; S.P. Brock, *Some New Syriac Texts*, în Muséon 94, 1981, p. 177-200; E. Prinzivalli, *Hippolyte de Bostra*, în DECA, I, p. 1166; P. Bruns, *Hippolyt von Bostra*, în LACL, p. 299.

Irineu de Harpasus

Irineu de Harpasus (Karien), mitropolit monofizit care a trăit și activat în jurul anului 500. De la el s-a păstrat un fragment dintr-o lucrare îndreptată împotriva sinodului de la Calcedon.

F. Diekamp (ed.), *Doctrina Patrum*, Münster, 1907, p. 312, retip. în 1981; G. Röwekamp, *Irenaeus von Harpasus*, în LACL, p. 311.

Irineu de Lyon sau Lugdunum, Sf.

Irineu de Lyon sau Lugdunum, Sf., (130-200), informațiile și datele biografice referitoare la Sf. Irineu au fost furnizate de istoricul Eusebiu de Cezareea (c.260-c. 340) și Fericitul Ieronim (c. 342-420). Sfântul Irineu s-a născut undeva în Asia Mică, probabil în Smyrna sau în împrejurimile acestei cetăți, cândva între anii 97-147. Cercetările recente au fixat data nașterii în jurul anilor 130 sau 140. Având în vedere faptul că Sf. Policarp a vizitat Roma la anul 155, credem că Sf. Irineu s-a născut mai degrabă la 130, deoarece, în acest caz, ar fi fost suficient de în vârstă pentru a-l însoți pe octogenarul Policarp. În plus, Sf. Policarp trebuia să aibă în compania sa o persoană inițiată în tradiția creștină, capabilă să-l

ajute în discuțiile ce urmau să aibă loc la Roma. La aproximativ 15 ani, cu greu am putea spune că Sf. Irineu se califica pentru o astfel de misiune dificilă. Cert este că Sf. Irineu a avut o cultură teologică aleasă încă înainte de a părăsi Asia Mică, chiar dacă tradiția ne spune că el și-a desăvârșit-o la Roma, unde a urmat cursurile Sf. Justin Martirul și Filosoful. În jurul anului 155, când a avut loc călătoria la Roma a Sf. Policarp, unitatea Bisericii era amenințată din interior, de tensiunile gnostice, și de problema sărbătoririi Sf. Paști. Pentru a evita o rupere ce putea deveni catastrofală pentru Biserică, Sf. Policarp se îndreaptă spre Roma pentru a se sfătui cu episcopul Romei, Anicet (c.154 - c.166). De altfel, modul în care Sf. Irineu descrie întâlnirea dintre cei doi episcopi ne dă certitudinea că el a fost prezent la discuțiile referitoare la data sărbătoririi Paștelui, care au avut loc cu acea ocazie: „Când fericitul Policarp a vizitat Roma, în timpul lui Anicet, ei au avut mici deosebiri de păreri în legătura cu aceasta (n. t. data sărbătoririi Paștelui), precum și asupra altor probleme. Totuși, ei au căzut de îndată la înțelegere, nedorind să se certe în privința acestei probleme. Anicet nu l-a putut convinge pe Policarp să schimbe ceea ce el a observat întotdeauna împreună cu Ioan, ucenicul Domnului; dar nici Policarp nu l-a putut convinge pe Anicet să schimbe, căci el zicea că trebuie să urmeze obiceiurile prezbiterilor care l-au precedat. În pofida acestor deosebiri, ei au rămas în comuniune unul cu altul, iar Anicet, ca semn limpede de respect, l-a invitat pe Policarp să officieze Euharistia în biserică. Iar ei s-au despărțit în pace și Biserica a rămas în pace, indiferent de ziua în care s-ar fi sărbătorit (Paștele)“.

Dacă venirea Sf. Irineu la Roma poate fi explicată prin aceea că el a fost unul din

însoțitorii Sf. Policarp, iar rămânerea lui, să zicem, ar fi fost consecința dorinței de a-și aprofunda cunoștințele sale teologice și filosofice sub îndrumarea Sf. Iustin Martirul și Filosoful, motivul plecării lui în Galia rămâne însă un mister.

Jack Sparks pune venirea în Galia a Sf. Irineu pe seama vechilor legături care au existat între diversele cetăți de pe coasta Asiei Mici și cele din Galia de Sud, în special între Smyrna și Massilia (mai târziu, Marseilles). În această ordine de idei, el ne informează că, în secolul al VI-lea. î.Hr., locuitorii cetății grecești Phocaea, care se afla la aproximativ 35 km. nord-vest de Smyrna, au întemeiat o colonie la gurile Ronului, pe nume Massalia, devenită mai târziu Massilia și în cele din urmă Marseilles. Această colonie a crescut cu timpul în bogăție și în faimă, mai ales datorită relațiilor familiale dintre locuitorii ei și cei din ținutul de origine, adică din Asia Mică, ajungând în cele din urmă un important centru comercial. Prin aceste legături de familie, susține el, s-ar fi răspândit și creștinismul din Asia Mică în Galia. La fel, argumentează el, între Lyon și Smyrna au existat relații foarte bune, deoarece și Lyonul, construit la început la vărsarea Saonului în Ron, a fost întemeiat tot de un grup de greci cu filiații în Asia Mică. La acest nucleu, romanii au adus, în anul 43 î.Hr., un grup de coloni din Vienne, cetate gallo-romană situată la aproximativ 35 km. spre sud. Astfel, s-a constituit nucleul cetății Lyon, care a devenit unul dintre cele mai mari centre ale Galiei și mai apoi ale Franței. Generalul roman Marcus Vipsanius Agrippa (63 î.Hr. - 12 d.Hr.) a construit drumuri, deschizând Lyonul spre restul imperiului roman. În anul 13 d. Hr., Lyonul ajunge capitala Galiei. Este distrus de foc în anul

59 d.Hr., dar cetatea a fost reconstruită cu rapiditate de către împăratul Nero.

În ceea ce privește credința creștină, aceasta pare a fi fost adusă aici în mare parte de grecii din Asia Mică. De aceea, cele două cetăți pot fi considerate fiice duhovnicești ale Bisericilor din Asia Mică. Că acest lucru a fost așa, este suficient să ne gândim la faptul că primul episcop al Lyonului a fost Sf. Pothin, trimis acolo de Sf. Policarp către mijlocul secolului al II-lea, iar al doilea, Sf. Irineu, a venit tot din părțile Smyrnei.

Legăturile strânse de familie sau rudenie, dar și cele spirituale, dintre cetățenii și Bisericile celor două cetăți din Galia, Massilia și Lyon, cu cele din Asia Mică, Smyrna și Phocaea, au facilitat prezența unui număr destul de mare de creștini greci creștini asiatici, stârnind invidia și suspiciunea gallo-romanilor păgâni. La rândul lui, împăratul roman Marc Aureliu nu îi vedea cu ochi buni pe creștinii din Galia care refuzau să se închine împăratului și pornește o aspră persecuție împotriva lor în 177. Prigoana a fost deosebit de aspră, mai ales la Lyon, unde au suferit moarte martirică 48 de creștini. Dintre aceștia, jumătate au fost greci, iar restul gallo-romani. Printre cei care au suferit moarte martirică s-a aflat Sf. Pothin, episcopul Lyonului. Despre această persecuție aflăm din *Scrisoarea comunităților din Vienne și Lyon adresată creștinilor din Asia și Frigia*, scrisă probabil chiar de Sf. Irineu. Această scrisoare este considerată de Ernest Renan ca fiind "unul dintre cele mai extraordinare documente pe care orice literatură le-ar putea avea în posesie; este certificatul de botez al creștinismului în Franța". Ample paragrafe din această scrisoare s-au păstrat în *Istoria Bisericească* a lui Eusebiu (VI și urm.).

Dacă Sf. Irineu nu a fost trimis la Lyon de către Sf. Policarp, atunci este posibil ca el să fi rămas la Roma pentru a-și desăvârși studiile sub îndrumarea Sf. Justin Martirul și Filosoful. Aici va fi rămas până în jurul anului 165, când Sf. Justin va suferi moarte de martir, în urma denunțului făcut de filosoful cinic Crescens și bineînțeles a refuzului său ferm de a aduce sacrificii păgâne. Dezmembrarea școlii prin moartea Sf. Justin l-ar fi determinat să caute adăpost în sânul comunității din Lyon, unde e posibil să fi avut legături de rudenie sau alte cunoștințe de familie sau prieteni.

Oricare ar fi fost motivele venirii Sf. Irineu la Lyon, prezența lui acolo nu a fost una pasivă. Activitatea pe care a desfășurat-o în sânul comunității creștine lyoneze a fost extrem de bogată și fructuoasă, impunându-l ca unul dintre cei mai de seamă membri ai ei. Așa se face că, atunci când a izbucnit din nou controversa montanistă, el va fi ales ca reprezentant al acestei comunități și trimis la Roma. Iar ca dovadă a valorii sale, el ducea cu sine o scrisoare de recomandare către Elefterie (175-189), episcopul Romei, din partea episcopului Pothin și a comunității din Lyon, în care era prezentat "zelos urmaș al legământului lui Hristos" și "prezbiter în Biserică". Revenit la Lyon, Irineu descoperă o comunitate înspăimântată și decimată. Între timp avusese loc persecuția creștinilor din Lyon (177). Mulți creștini au apostatizat pentru a scăpa cu viață. Dintre aceștia, o parte au fost reprimiți în sânul Bisericii.

După trecerea martirică la cele veșnice a Sf. Pothin, la cârma Bisericii din Galia vine Sf. Irineu, fiind numit episcop probabil în anul 177 A.D. sau 178 A.D. Prima lui grijă va fi fost să întărească comunitatea creștină nu numai din Lyon,

ci din întreg teritoriul Galiei. În acest sens, el va trimite misionari care să propovăduiască mesajul lui Hristos printre galo-celți și greco-romanii păgâni din Galia, ba mai mult, el însuși s-a angajat în această lucrare misionară.

Pe lângă grija față de Biserica locală, Sf. Irineu a fost mereu preocupat de unitatea întregii Biserici creștine de pretutindeni. În anul 190, când la Roma era episcop Victor*, primul scriitor de limbă latină pe scaunul Romei, izbucnește din nou tensiunea legată de data sărbătoririi Paștilor. Dacă Anicet a izbutit să ajungă la înțelegere cu Sf. Policarp în ceea ce privește obiceiul Bisericilor din Asia Mică de sărbătorire a Paștilor, Victor* (189-198) a hotărât să intervină în forță și să impună practica Bisericii din Roma, susținând că această sărbătoare trebuie ținută numai Duminica. Policrat, episcopul din Efes, protestează, adresându-i episcopului Romei o scrisoare lungă în care vorbește despre vechimea practicii Bisericilor din Asia Mică și încheie, zicând: "Cei mai mari decât mine au zis: Mai degrabă trebuie să ne supunem lui Dumnezeu decât omului". Protestul lui Policrat l-a supărat pe Victor care excomunică Bisericile din Asia Mică și încearcă să convingă toate celelalte Biserici să rupă comuniunea cu ele. Această hotărâre stârnește nemulțumirea celorlalte Biserici. Sf. Irineu va ține și el un sinod local în Galia care hotărăște că duminica este ziua potrivită pentru sărbătorirea Paștilor, dar respinge decizia luată de Victor ca fiind excesivă. Totodată, el îi atrage atenția episcopului Victor că nu se cuvine ca Bisericile să fie sfâșiate între ele din pricina păstrării unor obiceiuri mai vechi, argumentând că nu exista uniformitate nici în ceea ce privea observarea postului, în ce zi să înceapă și cât să dureze, dar nimeni nu a

încercat vreodată să excomunic pe cineva din pricina acestor deosebiri. În plus, pentru a dovedi că o înțelegere este posibilă, el relatează întâlnirea dintre Sf. Policarp și Anicet, eveniment reținut și de Eusebiu.

Datorită atitudinii sale ferme în favoarea unității Bisericii lui Hristos, Sf. Irineu va fi aclamat „făcător de pace“, după cum ne informează Eusebiu, căci „el a îndemnat și a negociat pentru a se realiza pacea între Biserici“.

Despre modul în care a trecut la cele veșnice Sf. Irineu, istoriografia creștină primară nu ne furnizează informații. Se crede totuși că el s-a săvârșit suferind moarte martirică în timpul persecuției lui Septimiu Sever, la anul 202. Informațiile în acest sens sunt mai târzii și ele ne sunt date de Fericitul Ieronim* și Grigorie* de Tours. De asemenea, nu se știe cu exactitate nici locul unde a fost înmormântat trupul Sf. Irineu. Grigorie din Tours este cel dintâi scriitor creștin care menționează faptul că Sf. Irineu a fost înmormântat în cripta bisericii Sf. Ioan din Lyon, sub altar, între Sf. Epipod și Sf. Alexandru.

Sf. Irineu a scris în limba greacă. Din nefericire, nici una din principalele sale lucrări care au supraviețuit vitregiei timpului, nu s-a păstrat în original, ci numai în traduceri. Prima și cea mai importantă: *Combaterea și nimicirea științei cu nume mincinos*, s-a păstrat în traducere latină, iar cea de a doua, *Demonstrația propovăduirii apostolice*, în limba armeană.

a. *Combaterea și nimicirea științei cu nume mincinos*, îndeobște numită *Adversus Haereses* (Contra ereziilor), a fost scrisă, cu oarecare probabilitate, în jurul anului 190, la solicitarea unui prieten, dornic să cunoască cu exactitate sistemul gnostic al lui Valentin și al lui Ptolemeu. Scopul lucrării este prezentat de autor în chiar

titlul lucrării, și anume, acela de a descoperi și răsturna sau distruge acea gnoză sau cunoaștere care, în mod mincinos sau fals, se întitulează gnoză sau cunoaștere. Această lucrare a Sf. Irineu deține un loc de seamă în istoria gândirii creștine nu numai pentru ortodoxia ei, ci mai ales pentru temele pe care le-a abordat. Reținem aici faptul că el atestă aproape întreg canonul Sfintei Scripturi, menționează numele a numeroase personalități ale Bisericii creștine, episcopi și scriitori bisericrești, printre care: primii 12 episcopi ai Romei, și scriitori ca: Ignatie*, Policarp*, Herma*, Justin*, Papia*, Tațian* din ale căror scrieri s-a inspirat, făcând totodată uz de textul Sfintei Scripturi ca autoritate supremă, pavând drumul spre teologia și literatura creștină patristică ce va urma.

b. Cea de a doua lucrare amplă a Sf. Irineu și care face obiectul prezentei cărți este *Demonstrarea propovăduirii apostolice*. Până în 1904, această lucrare era cunoscută doar după titlul ei menționat de istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea în *Istoria bisericească* (V, 26), când a fost descoperită de arhimandritul Karapet Ter-Mekerttschian, într-un manuscris armean, păstrat în Biserica, Maica lui Dumnezeu, din Erevan. Manuscrisul respectiv cuprinde mai multe texte, pe lângă *Demonstrarea propovăduirii apostolice*, ca de exemplu: cărțile IV și V din *Adversus haereses* a Sf. Irineu, un extras dintr-o altă lucrare a Sf. Irineu: *Despre natura existenței omului*; *Comentarii asupra unor rugăciuni și imne ale Sf. Grigorie de Nazianz*; *Comentar asupra unui fragment dintr-o scrisoare a Sf. Ciril din Alexandria către împăratul Teodosie*; *Un dialog între Sf. Vasile și ereticul Apolinarie*; *Întrebări și răspunsuri asupra credinței de Sf. Vasile și Sf. Grigorie de Nazianz*; *O scrisoare a var-*

tapetului *Anania asupra explicării numerelor etc.*

c. Pe lângă aceste două lucrări de seamă, au mai supraviețuit informații și despre alte lucrări și scrisori aparținând Sf. Irineu, din care s-au păstrat fragmente sau au fost pierdute în întregime. Reținem, spre informare, *Despre cunoaștere*, menționată de Eusebiu (Ist. bis. 5, 26); scrisorile adresate lui Florin, *Despre monarhie* sau *că Dumnezeu nu este autorul răului* (Eusebiu, *op. cit.*, 5, 20, 4-8); *Despre ogdoadă*, adresată tot lui Florin (Eusebiu, *op. cit.*, 5, 20, 2); *Despre Schismă*, adresată lui Blastus, care, asemenea lui Florinus, era înclinat spre a face tot felul de inovații (Eusebiu, *op. cit.*, 5, 20, 1). Mai amintim și scrisorile adresate lui Victor, episcopul Romei, în problema Paștelui sau a ereziei gnostice. În limba siriacă, s-a păstrat un fragment dintr-o scrisoare în care Sf. Irineu îi atrage atenția lui Victor, asupra faptului că în Biserica lui circulă multe scrieri gnostice și că unele din ele au fost scrise de Florinus, preot în Biserica creștină, însă în același timp, inițiat în învățăturile gnostice. Ceea ce îl făcea deosebit de periculos pe Florinus, era calitatea lui de preot. Ascunzându-se în spatele acestei poziții pe care o deținea în Biserică, el inducea în eroare pe mulți dintre cei ce ezitau sau nu cunoșteau bine credința creștină.

O abordare oricât de sumară a gândirii teologice a Sf. Irineu trebuie să aibă în vedere faptul că el a aparținut la două lumi: una veche, greco-romană, și alta nouă, lumea creștină. Această apartenență se va reflecta în modul specific de a percepe și interpreta datul lumii vechi și cel al lumii noi, evidențiat prin acele „principii care accentuau unitatea în diversitate și unitatea dintre cultura veche și noua credință”, ceea ce a dus la

realizarea unei sinteze bine echilibrate între spiritul religios și intelectual al antichității greco-romane și credința și principiile doctrinare ale creștinismului. Metoda hermeneutică folosită de el, i-a dat posibilitatea plasării creștinismului în perspectivă istorică. Căci el a studiat temeiurile religioase, filosofice, lingvistice și politice ale creștinismului, în contextul unei analize istorice, dezvăluind existența unei relații strânse între lumea fizică și cea metafizică și recunoscând, totodată, etape diferite, interdependente, în dezvoltarea și evoluția revelației. El percepe revelația naturală, pe care o identifică cu legea naturală, ca fiind un instrument deosebit de important în lucrarea de auto-revelare a lui Dumnezeu în istorie. Cu toate acestea, revelația săvârșită de Logos este punctul culminant al epifaniei lui Dumnezeu, devenind astfel axiomatică pentru întreaga experiență religioasă a omenirii.

Sfântul Irineu este cunoscut în istoria gândirii creștine mai ales pentru tratatul său împotriva gnosticilor, reținut în literatura de specialitate sub denumirea de *Adversus haereses*, adică *Contra ereziilor*. În acest tratat avem cele mai exacte informații despre mișcările eretice care, în veacul al II-lea d. Hr., au pus în primejdie integritatea și unitatea emergentei Biserici creștine. Sf. Irineu nu s-a mulțumit însă să rețină numai informații despre aceste mișcări, ci a luat o atitudine fermă împotriva învățăturilor propovăduite de ele, apărând cu dârzenie adevărul credinței transmis prin Scriptură și tradiție. De aceea, antiteza pe care el o urmărește, nu a fost cea dintre presupusele tabere ale petrinilor și paulinilor sugerată de Baur și de școala de la Tübingen, ci între Adevărul credinței creștine și neadevărul învățăturilor eretice sau al falsei gnoze. Adevărul, spunea el,

nu poate fi decât unul singur. Ereticii propun însă mai multe învățături, plasmuirii ale propriilor fantezii. Cum ar fi posibil ca adevărul să rămână ascuns atât timp Bisericii și să fie descoperit, ca doctrină tainică, numai unui grup restrâns de indivizi? Spre deosebire de învățăturile ereticilor, învățătura Bisericii este accesibilă tuturor, educați și mai puțin educați, fără nici o deosebire, stând la dispoziția tuturor celor care o caută cu asiduitate. „Biserica, susține el, deși dispersată în întreaga lume, păzește cu grijă aceeași credință ca și cum ar sălășlui într-o singură casă; ea crede aceste lucruri în același chip, ca și cum ar avea un singur suflet și o singură inimă; la fel, ea le propovăduiește și le învață și le transmite, ca și cum ar avea o singură gură. Cuvântările lumii sunt multe și divergente, însă forța tradiției noastre este una și aceeași“ (*Ad. haer.* I, 10, 2.). Căci „tradiția pe care apostolii au făcut-o cunoscută, așa cum este ea în întreaga lume, poate fi recunoscută în fiecare Biserică de către toți cei ce doresc să cunoască adevărul“ (*Ad. haer.* III, 3, 1.). Lumina care vine de la Dumnezeu nu strălucește însă și pentru heretici, deoarece ei L-au necinstit și L-au disprețuit (cf. *Adversus haereses* III, 24, 2). Sf. Irineu abordează aici o problemă încă actuală, și anume, a accesului la cunoașterea autentică a revelației. Nu orice ins poate interpreta, după voia inimii sau a propriului interes, datul revelat scripturistic. În cazul ivirii unor controverse, Sf. Irineu atrage atenția că pentru rezolvarea lor trebuie să recurgem la criterii hermeneutice precise, unul dintre acestea fiind tradiția apostolică orală care există chiar și la Bisericile din sânul popoarelor barbare, în ale căror inimi Duhul a înscris, fără cerneală sau pergament, adevărul mântuitor străvechi. Astfel, în timp

ce învățătura autentică a Bisericii poate fi urmărită prin succesiunea presbiterilor până la apostoli, sectele și doctrinele lor au o origine târzie. Înainte de Valentin nu au existat alți valentinieni, nici marcioniți înainte de Marcion etc. Acești fondatori de secte au apărut mai târziu, după apostoli și după episcopii cărora ei au încredințat Biserica. Spre deosebire de fals-numita gnoză (*pseudonymos gnosis*) a ereticilor, gnoza adevărată constă în învățătura apostolilor și în păstrarea învățăturii vechi a Bisericii în întreaga lume.

Sf. Irineu evidențiază, pe de o parte, care este adevărata gnoză sau învățatură a Bisericii și cine sunt posesorii și transmitătorii autentici ai acestei învățături, pe de altă parte. Adevărata gnoză este cea care au fost propovăduită de apostoli și consemnată de ucenicii lor și de urmașii acestora. Este gnoza transmisă de 'bătrâni' (*πρεσβύτεροι* sau *πρεσβύται*), adică de capii Bisericilor apostolice care se aflau în legătură directă cu apostolii sau cu ucenicii lor. Aceștia sunt garanții și transmitătorii învățăturii autentice. După cum Papias a consemnat tradițiile "ucenicilor Domnului", tot așa și el, Irineu, face același lucru în cazul ucenicilor direcți sau imediați ai acestora, cum au fost Papias sau Policarp etc. Urmând exemplul lui Hegesip, care a urmărit succesiunea celor care au păstorit Biserica încă din timpul apostolilor, Sf. Irineu, în opoziție cu învățăturile gnostice, apelează nu numai la învățătura străveche păstrată în Bisericile întemeiate de către apostoli, ca Roma, Smyrna sau Efes etc., dar și la lista celor care le-au păstorit începând cu perioada apostolică. Căci în viziunea sa, reprezentanții tradiției apostolice autentice a Bisericii sunt episcopii, ca succesori și păzitori sau iconomi ai învățăturilor lor. Ca succesori

ai apostolilor, episcopii reprezintă garan-
tul unității Bisericii și al păstrării învăță-
turii ei, deoarece episcopatul este legătura
externă a unității Bisericii de pretutinde.

O clarificare terminologică se impune.
Sf. Irineu, împreună cu Tertullian*, Clement*, Ipolit* și alții, folosește titlurile
oficiale *πρεσβύτεροι* și *ἐπίσκοποι* pen-
tru a desemna alternativ aceleași per-
soane. Reținem totuși că *presbyteroi*
sunt, în primul rând, 'Bătrânii', adică, 'cei
din vechime' sau Părinții care reprezintă
legătura imediată a Bisericii primare cu
epoca apostolică. Mai apoi, această de-
numire sau titlu a fost transferat capilor
sau șefilor de mai târziu ai Bisericii, în
măsura în care, aflându-se în succesiune
apostolică, au fost transmitători credin-
cioși ai învățăturii ce le-a fost încre-
dintată. Adevărata succesiune apostolică
neîntreruptă și *praeconium ecclesiae* le
sunt atribuite aceluiași persoane sub de-
numirea de *presbyteroi* sau de *episcopoi*
(III, 3, 2). Cu alte cuvinte, '*successio
episcopalis*' era atribuită 'presbiterilor'
(*presbyteroi* (IV, 26, 2.)), iar prin presbi-
teri nu se înțelegea orice cleric obișnuit,
ci capii de Biserică, în special ai Bise-
ricilor întemeiate de către apostoli, iar
aceștia erau episcopi. În acest sens, epis-
copii nu sunt simpli deținători ai unui
oficiu dat lor prin alegere comunitară, a
căror funcție era să conducă doar comu-
nitatea în rugăciune, ci un oficiu care
aparține întregii Biserici, în care ei au
fost rânduiți de către apostoli, având deci
datoria de a fi păzitorii unității de învăță-
tură a Bisericii, ceea ce reprezintă de fapt
continuarea funcției învățătoarești aposto-
lice. De aceea, episcopul este cel ce re-
prezintă întreaga Biserică și nu o comu-
nitate locală anume, ideea catolicității
sau sobornicității Bisericii decurgând din
oficiul episcopal. În episcop, Biserica se

manifestă ca unitate organică. După cum
la început apostolii au fost 'ecclesia re-
praesentativa', la fel, și episcopii, ca suc-
cesori direcți ai apostolilor, dețin acest rol.
Semnificația oficiului episcopal ține,
deci, de succesiunea apostolică și din
această pricină, certitudinea adevăratei
tradiții ține de legătura dintre apostoli și
episcopi. Iar mărturia acestei certitudini
este propovăduirea unitară a învățăturii
creștine în întreaga lume în consens de
către toate Bisericile apostolice.

Dar și ereticii, în speță ereticii gnostici,
apelau la tradiția apostolică. Irineu ne
spune că ori de câte ori încerci să le
dovedești greșeala, făcând apel la Biblie,
ei acuzau Biblia de greșeală sau declarau
că interpretarea dată era greșită. Ade-
vărul, susțineau ei, oarecum în același
ton cu sectele contemporane nouă, poate
fi afirmat doar de cei ce știu care este
tradiția adevărată. Aici gnosticii se întâl-
neau cu Sf. Irineu care susținea și el că
doar atunci putem înțelege Scripturile
când suntem dominați și îndrumați de
tradiția adevărată. Dar, spre deosebire de
gnostici, care apelau la așa numita doc-
trină secretă apostolică, dar și la tradiții
religioase altele decât iudaică și creștină,
Sf. Irineu se străduiește să descopere
tradiția adevărată în mărturisirea bap-
tismală a întregii Biserici, care accentua
credința într-un 'singur Dumnezeu, Tată
Atotputernic, creator al cerului și al pământului' și în 'Unul Domn Iisus Hris-
tos, Fiul lui Dumnezeu, care s-a întrupat
pentru a noastră mântuire'. Aceasta este
deci norma de credință (*κανὼν τῆς
ἀληθείας* sau *Regula fidei*) care se
regăsește în acele Biserici ce dețin succe-
siunea oficiului apostolic, adică, episco-
patul, Biserica fiind 'visteria' în care
apostolii au depozitat întreg adevărul, iar
cei ce făgăduiesc orice altă cale spre via-
ța veșnică, în afară de Biserică, sunt hoți

și pungași. Ca visterie a adevărului apostolic, Biserica nu deține doar *charisma veritatis*, ci și darurile profeției și al săvârșirii de minuni, fiindcă Duhul Sfânt este și lucrează în Biserică. În viziunea Sf. Irineu acest lucru este deosebit de important, deoarece, în virtutea acestor daruri, Biserica este garantul adevărului și al mântuirii omului. Pentru el, cei ce pretind că Duhul Sfânt lucrează numai pentru secta sau gruparea lor și nu în Biserică, sunt 'oameni care dau naștere la schisme, goi de adevărata dragoste a lui Dumnezeu, căutând propriul avantaj mai degrabă decât unitatea Bisericii, rănind și sfâșiind, pentru motive josnice, marele și slăvitul trup al lui Hristos și în măsura în care le stă în putință să îl distrugă, vorbind despre pace, însă săvârșind acte de război, cu adevărat umblând după fleacuri și cu minciuni gogonate. Căci nici o reformă pe care ei ar putea să o realizeze, nu ar contrabalansa relele produse de schisma lor' (IV, 33, 7).

Reținem de aici că Sf. Irineu dădea importanță deosebită unității Bisericii, bazându-se pe presupunerea că Biserica, fiind singura visterie a adevărului divin, este și singurul garant demn de luat în seamă al mântuirii omului. Pentru el, Biserica este paradisul pământesc din ai cărui copaci putem să mâncăm cu toții, pe când ereziile posedă doar copacul interzis al cunoașterii, ale cărui roade sunt aducătoare de moarte. Singure jertfele Bisericii, rugăciunile Bisericii și lucrările Bisericii sunt sfinte, căci credința Bisericii este singura credință care este adevărată și mântuitoare (înțelegem aici prin credință învățătura și practica sacramentală a Bisericii în totalitate ei), iar creștin adevărat este cel care se conformează cu instituțiile și normele Bisericii.

Atitudinea pe care Sf. Irineu o are față de cei care propovăduiau o doctrină alta

decât cea a Bisericii este deosebit de clară. El nu admite accesul la adevărul divin în afara tradiției Bisericii, singura depozitară a adevărului divin revelat, prin urmare, și singura învățătoare autentică a acestui adevăr, propovăduirea acestui adevăr fiind văzută în contextul lucrării generale sfințitoare a ei; toate acestea datorită legăturii care există între Duhul Sfânt și Biserică. Pentru Sf. Irineu, Duhul Sfânt este *scala ascensionis ad Deum*, la care participă toți credincioșii, totuși îndrumarea Bisericii de către Duhul Sfânt este mediată de apostoli, profeți și învățători, iar toți cei ce doresc să fie sub îndrumarea Duhului trebuie să vină la Biserică: 'căci acolo unde este Biserica, acolo este Duhul lui Dumnezeu, iar acolo unde este Duhul lui Dumnezeu, acolo este Biserica și tot harul - Duhul, ba mai mult, acolo este adevărul'.

Polemica dusă de Sf. Irineu nu a avut doar un caracter circumstanțial, ci, așa cum spunea istoricul dogmelor creștine de origine germană Adolf Harnack, a contribuit la fixarea normelor apostolice ale Bisericii catolice (n.t. înțelegem prin Biserica catolică, la fel ca Harnack, Biserica creștină universală a primelor veacuri și nu catolicismul actual), punând temeliile unui sistem doctrinar creștin incipient, ceea ce a făcut să fie îndeobște aclamat ca 'întemeietor al teologiei creștine'. În scrierile sale, el a îmbinat teologia apologetică și polemică cu revizuirea teologică a mărturisirii de credință ocazionată de botez, preluând din Vechiul și din Noul Testament materialul necesar care îi dădea posibilitatea dovedirii și autentificării învățaturii sale filosofice și teologice. În centrul gândirii sale, care se conforma tradiției Bisericii din vremea sa, el va plasa Adevărul mântuirii realizată de Hristos, străduindu-se

să articuleze și speranțele eshatologice ale creștinismului primar.

Temele doctrinare abordate de Sf. Irineu au o anvergură deosebită și privesc filosofia și teologia, antropologia, hamartologia, cosmologia și alte aspecte doctrinare de mai mică importanță. În această ordine de idei, el sesizează, cu deosebită perspicacitate, că 'mesajul creștin este indisolubil legat de istoria mântuirii și că opera de răscumpărare și istorică este situată în centrul unei linii ce merge de la Vechiul Testament la Hristos'. Viziunea globală pe care o articulează era necesară, deoarece sectele și ereziile vremii, gnostice, docetice sau de altă natură, distorsionau aproape fiecare aspect doctrinar creștin. De exemplu, gnosticii propuneau o economie a mântuirii ce ținea de o orânduire prestabilită, iar în această orânduire, trupul uman nu își regăsea locul, ceea ce făcea ca omul să nu mai fie în totalitatea lui ontologică, trup și suflet, obiect al mântuirii. În plus, aceiași gnostici respingeau Vechiul Testament înlocuind firul revelației divine cu elemente de filosofie și mitologie preluate din diverse contexte religioase extra vechitestamentare, cum ar fi filosofia și mitologia greacă, mitologia egipteană sau din alte sisteme religioase orientale, falsificând, în acest mod, ceea ce învățătura creștină avea de spus despre divinitate, despre cosmos și om, dar și despre cele viitoare, adică, despre timpurile eshatologice. Era deci nevoie de o clarificare, de o sistematizare și mai ales de o punere în perspectivă ontic-temporală a lucrării de mântuire realizată de Domnul nostru Iisus Hristos prin întruparea, prin patimile, prin moartea și prin învierea Sa. Sf. Irineu duce acest lucru la bun sfârșit, nu doar cu măiestria unui excelent gânditor, ci mai ales cu perspicacitatea și pătrunderea celui care

a trăit, fără mijlocire, adevărul creștin în dimensiunea lui istorică și, mai presus de toate, în dimensiunea lui mistică. Aceste două dimensiuni, istorică și mistică, constituie coordonatele de bază ale modului în care Sf. Irineu a articulat credința creștină. Departate însă de a realiza un sistem, în sens filosofic, el ordonează, prin coerența unei logici necesare oricărei doctrine ce se vrea a fi inteligibilă, întreaga istorie a descoperirii de către Dumnezeu a voii Sale față de oameni, pentru a ajunge, apoteotic, la actul Întrupării Fiului lui Dumnezeu, ca supremă descoperire sau revelare divină în favoarea omului și la consecința directă a Întrupării, îndumnezeirea omului. De aceea, el vede Vechiul și Noul Testament ca o unitate cronologică, sub a cărui oblădire, sau mai degrabă ca parte integrantă a desfășurării istoric-spațiale a lucrării revelatoare a lui Dumnezeu în istorie, are loc lucrarea de mântuire sau restaurare a omului, având mereu în perspectivă consecințele și implicațiile ontologice și valorice ale acestei lucrări. Din această pricină *topos*-ul în care a avut și are loc lucrarea de mântuire a omului, adică Biserica, capătă valențe deosebite și în contextul cunoașterii necesare asumării de către om a lucrării divine de răscumpărare. Așa se face că el se va strădui să interpreteze Vechiul Testament potrivit normei de credință a Bisericii (*regula fidei Ecclesiae*). Cele mai diverse texte din cartea Facerii sunt expuse în optică creștină, fără denaturarea sensului lor religios sau istoric, insistând asupra primelor trei capitole care se relevă a fi de o importanță capitală pentru doctrina despre mântuire. Dacă în *Adversus haereses*, textele pe care le alege sunt menite să dea un răspuns gnosticilor, în *Demonstrarea propovăduirii apostolice*, avem de a face cu o punere în perspec-

tivă scripturistică a învățaturii creștine, așa cum ea reiese sau decurge natural din sensurile reale ale textelor biblice. Căci *Demonstrarea* nu este un tratat apologetic sau polemic, ci mai degrabă o expunere argumentativă a doctrinei creștine pe înțelesul tuturor.

Prin urmare, dimensiunea istorică a gândirii Sf. Irineu trebuie văzută în perspectiva relației pe care teologia Bisericii o avea cu gândirea iudaică din care aceasta a izvorât, pe de o parte, dar și cu gândirea păgână pe care a căutat să o convertească, pe de altă parte. Deoarece ‘atunci când Biserica a mărturisit ceea ce a crezut și a învățat, ea a făcut acest lucru ca răspuns la atacurile dinlăuntru și din afară la adresa mișcării creștine’. În altă ordine de idei, ansamblul istoric în care Biserica creștină s-a născut și s-a dezvoltat este determinat, într-o oarecare măsură, și de contextul ideologic, social și spiritual existent la acea dată. Sf. Irineu a ținut cont de acest context, folosindu-i totodată valențele, dar și speculând slăbiciunile, neajunsurile și bineînțeles inconsecvențele, fie că era vorba de matricea iudaică în care Biserica s-a plămădit, fie că angaja lumea păgână ca *terra missionis*. *Adversus haereses* rămâne cel mai elocvent exemplu în acest sens.

Abilitatea gânditorului care a știut să discearnă substanța adevărului în puzderia de ideologii și elemente mitologice, a fost dublată, în cazul Sf. Irineu, și de certitudinea credinței întemeiată nu numai pe mărturii istorice directe și pe transmiterea unei învățături cu certe valențe universale, ci mai ales de experiența unei trăiri personale a adevărului creștin; de unde dimensiunea mistică a gândirii sale. Căci numai o persoană care a trăit adevărul creștin ca experiență ultimă a comuniunii cu Dumnezeu, ar putea să afirme, așa cum a făcut Sf. Irineu, că:

‘esența vieții este participarea în Dumnezeu’; că ‘a participa în Dumnezeu este a-L cunoaște pe Dumnezeu și a te bucura de bunătatea Lui’ și că ‘oamenii Îl vor vedea pe Dumnezeu pentru ca să poată trăi, fiind făcuți nemuritori prin vederea și participarea chiar în Dumnezeu’, sau că ‘zestrea noastră permanentă și statornică este să putem participa la natura divină, fiind ridicați deasupra tuturor lucrurilor care există’. Numai o persoană care a trăit intimitatea comuniunii cu Dumnezeu ar putea vedea și concepe mântuirea omului ca ‘participare în Dumnezeu’, ceea ce implică o transformare a naturii umane în asemănarea celei divine, a ceea ce este muritor în nemuritor; nemurirea fiind calitatea deosebitoare a dumnezeirii, natura umană participând în Dumnezeu, devine nemuritoare.

Este adevărat că ideea unirii omului cu divinitatea o regăsim în diverse structuri religioase orientale de tip panteist sau panenhenic, în cultele de mistere, precum și în unele școli filosofice grecești. În aceste contexte, unirea cu Divinitatea este văzută însă ca o absorbție și anihilare absolută a sufletului uman în divinitate, ca o identificare ontologică ce rezultă în pierderea identității persoanei umane.

Pentru Sf. Irineu, lucrurile stau cu totul diferit. Unirea cu Dumnezeu sau participarea la natura divină nu reprezintă nici pe departe pierderea calităților individuale, ci ridicarea lor la un statut ontologic, postulat la crearea omului, și definit ca asemănare cu Dumnezeu. Aceasta înseamnă că participarea în Dumnezeu nu poate fi luată ca identitate de ființă, ci doar ca o creștere, o maturizare a chipului divin din om, în funcție de arhetipul absolut care este Dumnezeu. De altfel, el vede această perspectivă ontologică a mântuirii prin îndumnezeirea făpturii

umane prin participare în Dumnezeu ca fiind consecința lucrării răscumpărătoare săvârșită de Domnul nostru Iisus Hristos, Logosul divin: ‘Verbum Dei, Jesu(s) Christu(s) Dominu(s) Nost(er) ... propter immensam suam dilectionem factus est quod summus nos uti nos perficeret esse quod est ipse’.

Fără îndoială, în actul întrupării rezidă cheia înțelegerii învățăturii creștine. Domnul nostru Iisus Hristos nu s-a întrupat într-un gest gratuit față de oameni, ci cu un scop anume, iar scopul a fost ‘uti nos perficeret esse quod est ipse’. De unde actul de îndumnezeire a omului ca lucrare divină în om și nicidecum ca postulare a unei identități ontologice ca dat structural. Dacă în religiile panteiste, omul este identic cu divinitatea, iar scopul lui este de a-și redescoperi propria esență divină, în creștinism, relația între Dumnezeu și om este văzută în perspectiva unei tensiuni de colaborare sau conlucrare. ‘Dumnezeu, spune Sf. Irineu, l-a făcut pe om liber, cu putere proprie, alături de o voință proprie, pentru ca în mod voit și nu sub constrângerea lui Dumnezeu să împlinească voința divină’. Este vorba de o sinergie teantropică vitală realizării plenare a destinului pentru care omul a fost creat: de a ființa într-o asemănare cu Dumnezeu. Pentru realizarea unei astfel de ființări, sau pentru asumarea asemănării, omului îi era necesară, pe de o parte, cunoașterea acestei asemănări, iar pe de altă parte, avea nevoie de instrumentul care să-i faciliteze accesarea la acest statut ontic. În ambele cazuri, erau necesare atât descoperirea, cât și lucrarea divină, căci ca făptură creată omul nu putea accede la ceea ce este necreat și veșnic. Această descoperire și lucrare au fost săvârșite de Iisus Hristos, care ‘a devenit mijlocitor între Dumnezeu și om și a adus la prietenie cele

două părți și la înțelegere, prin înrudirea lui cu ele. Hristos, theantropos, l-a prezentat pe om lui Dumnezeu și l-a făcut cunoscut omului pe Dumnezeu’. De aici necesitatea imperioasă a întrupării Domnului nostru Iisus Hristos, pe care o motivează astfel:

‘Așadar El (n. t. Iisus Hristos) l-a unit pe om cu Dumnezeu și a săvârșit împăcarea și comuniunea între Dumnezeu și om, pentru că nu am fi putut primi legal, în nici un alt mod, participarea la nestricăciune, dacă nu ar fi venit El la noi. Căci dacă nestricăciunea ar fi rămas invizibilă și imperceptibilă, nu ne-ar fi adus nici un beneficiu. Acum prin întrupare s-a făcut vizibilă, pentru ca să putem primi părtașia acestei nestricăciuni (n.t. să devenim părtași ai nemuririi). Și pentru că în Adam întâiul creat am fost cu toții încătușați și dați morții prin nesupunerea lui, a fost necesar ca moartea să fie sfărâmată prin supunerea celui ce s-a făcut om pentru noi. Deoarece moartea a stăpânit peste trup, a fost necesar și potrivit ca prin mijlocirea trupului să fie zdrobită, iar omul eliberat de sub stăpânirea ei. Astfel Cuvântul s-a făcut trup, pentru ca prin trup, prin care păcatul a dobândit putere, sălășluire și domnie, moartea să fie sfărâmată și să nu mai existe în noi. Din această pricină Domnul nostru a luat trup identic cu cel al primului om creat, ca să i se împotrivească, jertfit fiind pentru strămoși, iar prin Adam să îl cucerească pe cel ce ne-a lovit prin Adam (IV, 33,4)’. În altă ordine de idei, cel ce urma să săvârșască medierea între Dumnezeu și om în vederea realizării unirii lor, trebuia să aparțină în egală măsură celor două părți, fiindcă pentru a putea într-adevăr să Îl cunoaștem pe Dumnezeu și să intrăm în comuniune cu Logosul divin, învățătorul nostru era necesar să se fi înomenit, deoarece avem ne-

voie de un învățător pe care să îl putem vedea cu ochii noștri omenеști și a cărui voce să o putem auzi, pentru a putea urma faptele Sale și să împlinim cuvintele Sale. Ceea ce Sf. Irineu afirmă în mod explicit, este că ‘pentru ca omul să se ridice la Dumnezeu, este necesar ca Dumnezeu să se coboare la om’. Ridicarea omului la Dumnezeu și coborârea lui Dumnezeu la om au fost lucrări săvârșite de Hristos prin Întruparea Sa. Hristos construiește în acest fel un arc meta- dar și temporal, care permite rostul ființării în comuniune a omului cu Dumnezeu. Iar pentru a include în această lucrare întreaga omenire, dând eficacitate universală consecințelor Întrupării Sale, El rezumă sau recapitulează în Sine tot ceea ce a aparținut la origine esenței și destinului ultim al omului. Așadar, cel de al doilea Adam, venit la plinirea vremii, îl va asuma pe întâiul Adam, ducând astfel creația originală a lui Dumnezeu spre ținta care i-a fost hărăzită de El. Recapitularea (*ἀνακεφαλαίωσις*) tuturor în Hristos angajează necesitatea trecerii Sale prin toate etapele vieții umane obișnuite, sfințind și imprimând fiecareia propria Lui asemănare. Ba mai mult, a fost necesar ca El să vină la plinirea vremii, pentru a-i duce pe toți cei care dintru început au nădăjduit în El la viața veșnică, în comuniune cu Dumnezeu. După cum Hristos a fost dinainte făurit în Adam, tot la fel destinul lui Adam s-a împlinit în Hristos. Iar Duhul lui Dumnezeu s-a pogorât asupra Fiului lui Dumnezeu întrupat, pentru a-și făuri lăcaș în natura Lui umană și în acest fel omul să se obișnuiască a-L primi pe Dumnezeu în sine, iar Dumnezeu să se sălășluiască în om.

Doctrina despre recapitularea (*recapitulatio-ἀνακεφαλαίωσις*) neamului omenesc în Hristos merge mână în mână, în

gândirea Sf. Irineu, cu o altă dimensiune a actului de răscumpărare, și anume, biruința asupra păcatului și eliberarea celor ce se află în robia păcatului din puterea celui rău prin supunere față de Hristos. Biruința asupra păcatului și eliberarea din robia păcatului erau lucrări necesare premergătoare actului de unire a omului, astfel eliberat și restaurat, cu Dumnezeu. Căci dacă acest lucru nu ar fi fost împlinit, atunci Dumnezeu ar fi fost învins, iar omul ar fi rămas pe mai departe rob al păcatului, al celui rău și al morții. Prin lucrarea Sa, cel de al doilea Adam, adică Hristos, l-a învins pe cel care prin false promisiuni i-a oferit omului asemănarea cu Dumnezeu, înrobindu-l, în timp ce omul a fost eliberat. Prin urmare, ceea ce a fost distrus prin neascultarea unui singur om, a fost reparat prin ascultarea unui singur om. Primul Adam a fost *initium morientium*, cel de al doilea Adam, *initium viventium*, iar acesta trebuia să fie Dumnezeu și om, nimic mai puțin, pentru a deveni mântuitor, adică, desăvârșitorul omenirii. Căci numai cel care a fost El Însuși om ar fi putut să-l învingă pe dușmanul omului și să îl lege pe cel ce l-a legat pe om. În acest fel, este determinată și justetea acestei biruințe. Pe de altă parte, pentru ca mântuirea să fie sigură și stabilă, era necesar ca actul de răscumpărare să fie împlinit de Dumnezeu.

Hristos a trebuit să fie cu adevărat om, pentru a fi ispitit cu adevărat ca om; trebuia să se nască din femeie, pentru a elibera pe cei ce prin femeie au fost puși sub puterea diavolului, și să trăiască și să sufere cu adevărat ca om, pentru ca să lupte și să fie biruitor ca om. În plus, El trebuia să fie Logosul pentru a fi preamărit, pentru ca fiind Cel Puternic să-l învingă pe vrăjmașul în a cărui putere se afla întregul neam omenesc și pentru ca

omul să afle că a dobândit nemurirea nu prin sine, ci numai prin milostivirea lui Dumnezeu. Prin urmare 'recapitularea omenirii în Hristos constă nu numai în împlinirea destinului lui originar de către începătorul noii omeniri, dar și în luarea asupra Sa și în ducerea la victoria finală, la sfârșitul timpului, a conflictului care a făcut, la început, ca omul să cadă și să fie învins. Biruința lui Dumnezeu întrupat este biruința omului, în măsura în care întreaga omenire este rezumată sau recapitulată în Hristos'.

Dar nu numai omul este obiectul întrupării. Sf. Irineu sugerează o dimensiune net cosmică a întrupării Fiului lui Dumnezeu, când zice: 'Toate lucrurile au venit la ființă prin mâna Fiului, iar la plinirea vremii, pentru a strânge toate la un loc și pentru a rezuma toate lucrurile, El a voit să se facă om printre oameni, vizibil și palpabil, pentru ca să distrugă moartea și să restabilească viața și împăcarea desăvârșită între Dumnezeu și om.' Chiar dacă relația între Dumnezeu și om ocupă un prim loc în actul întrupării, restabilirea ei la starea de comuniune are implicații pentru întreaga creație și aceasta datorită faptului că cel ce săvârșește lucrarea de mântuire și răscumparare, este totodată și cel ce a creat totul. În acest fel, lucrarea de mântuire pare a fi o extensiune a lucrării de creare, în sensul repunerii lumii create în făgașul natural care să o ducă la scopul ce i-a fost orânduit. De aici implicațiile teologice ale întregii creații pentru viața și desăvârșirea omului, datoriile pe care omul le are față de lume ca creație a lui Dumnezeu și bineînțeles față de propriii semeni.

Îndumnezeirea omului în viziunea Sf. Irineu îmbrățișează concepția ioaneică despre Logos ca principiu al vieții; natura umană fiind făcută nemuritoare, adică

îndumnezeită, prin legătura intimă dintre ea și natura divină a Cuvântului efectuată prin Întrupare. De aceea, pentru Sf. Irineu Întruparea nu este doar un simplu fapt istoric, ci devine temeiul destinului veșnic, divin al omului. Doar prin întruparea lui Dumnezeu ca om, omul și-a putut atinge ținta ce i-a fost preorânduită, în preștiința lui Dumnezeu, la creație. Desăvârșirea umanității în Hristos reprezintă în același timp realizarea adevăratei idei a umanității - Logosul asumându-Și natura umană, pentru ca apoi să-Și asume și omul (*semet iposum homini et hominem sibimet ipsi asimilans*). Vocabularul ales de Sf. Irineu în acest context este precis și echilibrat, pentru a nu cădea în greșeala pe care o făceau păgânii și ereticii gnostici, care anulau granița dintre Dumnezeu și om. El vorbește despre „participarea omului la slava lui Dumnezeu“ (*participare gloriae Dei*), de atașare la Dumnezeu sau de aderare la Dumnezeu. Postulatele ontologice date de Dumnezeu omului la creare, chipul și asemănarea, se regăsesc în planul raționalității existenței omului. Prin natura sa, prin sufletul său nemuritor, omul este chip al lui Dumnezeu. Asemănarea, pe care și Adam a posedat-o, fără îndoială potențial, prin actul voluntar al bunătății lui Dumnezeu, reține destinul omului, iar realizarea ei este efectuată de Duhul Sfânt.

Restabilirea postulatelor ontologice ale omului, *imago Dei* și *similitudo Dei*, și împlinirea lor prin întruparea lui Hristos, fac posibilă mântuirea omului. Fiecare om are nevoie de mântuire și se poate mântui.

Mântuirea este posibilă deoarece a fost efectuată de Însuși Fiul lui Dumnezeu care l-a eliberat pe om de sclavia celui rău, a păcatului și a morții; Hristos rezumând în Sine întreg neamul omenesc.

Realizarea mântuirii este săvârșită însă de Duhul Sfânt în Iisus Hristos și în Biserică, prin tainele ei; ‘taina (*sacramentum*) fiind apogeul recapitulării creației în Hristos’. Dacă prin botez omul este renăscut în Dumnezeu, primind harul divin spre mântuire, arhetipul acestei taine fiind arca lui Noe, prin Sfânta Euharistie, mai exact prin împărtășirea cu Trupul și Sângele Domnului, trupurile noastre pământești participă la nemurire: ‘Căci așa cum pâinea cea din pământ, care primește invocarea lui Dumnezeu, nu mai este pâine obișnuită, ci Euharistie compusă din două lucruri, unul pământesc și altul ceresc, tot la fel și trupurile noastre, împărtășindu-se din Euharistie, nu mai sunt supuse putreziciunii, având nădejdea învierii veșnice’.

Dacă ar fi să definim în ansamblul ei gândirea Sf. Irineu, ar trebui să spunem că ea nu este altceva decât *o teologie a participării omului la viața divină*. Această participare a fost făcută posibilă prin actul întrupării Logosului: ‘dacă Logosul s-a făcut om, aceasta este pentru ca oamenii să poată deveni dumnezei’. Încercând să explice această participare a omului la viața divină, V. Lossky sugerează că ‘ea este cel mai bine exprimată prin conceptul de lumină.’ Căci, în cuvintele Sfântului Irineu, ‘a vedea lumina înseamnă a fi în lumină și a participa la strălucirea ei; în același mod, a-L vedea pe Dumnezeu înseamnă a fi în El și a participa la măreția Lui dătătoare de viață. Prin urmare cei care Îl văd pe Dumnezeu participă la viață’.

Efectul participării la viața divină nu este însă limitat în timp și spațiu. El se extinde dincolo, în veșnicie, fiind ‘un progres infinit în om și o arătare crescândă a lui Dumnezeu’ sau, în cuvintele Sf. Irineu, ‘Chiar și în lumea ce va să vină, Dumnezeu va trebui să îndrume mereu,

iar omul să învețe întotdeauna de la Dumnezeu.’ Chiar dacă Sf. Irineu nu folosește el însuși expresia, este vorba aici de o *pedagogie eshatologică* care se identifică în esență cu procesul de îndumnezeire. De acest lucru Sf. Irineu a fost conștient atunci când a proiectat întreaga lucrare mântuitoare săvârșită de Mântuitorul nostru Iisus Hristos în perspectivă eshatologică. Din această pricină, nu este de mică importanță preocuparea pe care el o are față de problema celei de a doua veniri a Mântuitorului, adică, a evenimentului eshatologic a cărui săvârșire era considerată în vremea sa ca fiind iminentă. Această *pedagogie eshatologică* era concepută de el în strânsă legătură cu activitatea pe pământ a Domnului nostru Iisus Hristos, ca o continuare sau mai degrabă ca un deznoământ apoteotic, materializat, potrivit Apocalipsei, prin realizarea în plan ontologic a existenței unui pământ nou și a unui cer nou (21, 1), când ‘cei drepti vor domni pe pământ, crescând în vederea Domnului și în acest mod se vor obișnui să primească slava lui Dumnezeu Tatăl.’ Dacă analizăm cu atenție cele afirmate de Sf. Irineu în acest context, vom observa că nu determinarea hiliastă are importanță, ci mai degrabă consecințele evenimentului eshatologic, asupra cărora el se concentrează. În centrul acestui eveniment regăsim, ca pivot central, învierea morților, act caracterizat de marele patrolog român, Ioan Gh. Coman, ca fiind un ‘articol de credință fundamental pentru creștinii din epoca respectivă’. Este adevărat că în viziunea Sf. Irineu învierea din morți a celor drepti, care urmează celei de a doua veniri a Domnului, deschide perspectiva domniei acestora: dreptii vor primi moștenirea făgăduită de către Dumnezeu, părinților lor, și vor domni peste această moștenire.

Această domnie, așa cum sugeram, nu angajează simpla 'stăpânire' sau 'domnie' a celor drepti peste cei nedrepti, ci preminența ontologică și axiologică a celor drepti, pentru care va fi deschisă perspectiva ființării întru Dumnezeu, a îndumnezeirii după har. De aceea, nu este vorba aici despre o domnie în sensul propriu-zis al cuvântului, ci de punerea creației pe făgașul adevăratei ei ființări, ceea ce înseamnă 'începutul nestricăciunii, o domnie în răstimpul căreia cei vrednici se vor obișnui puțin câte puțin să-L cunoască pe Dumnezeu' și 'vor crește în vederea Domnului și în acest mod se vor obișnui să primească slava lui Dumnezeu Tatăl.'

Cea de a doua venire sau parusia Domnului nostru Iisus Hristos aduce cu sine înnoirea tuturor lucrurilor, după cum se spune în Apocalipsă: 'Iată, Eu fac toate lucrurile noi' (21, 5). Înnoirea însă nu rămâne exterioară fapturilor umane, căci 'ceea ce a fost semănat întru stricăciune, va învia întru nestricăciune; se seamănă întru necinste, înviază întru slavă, se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere' și mai presus de toate 'se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc' (cf. I Cor. 15, 42-44). Ea implică restabilirea sau mai exact repunerea creației pe făgașul ei natural, ceea ce înseamnă în mod ultim angajarea ei neabătută în procesul de transfigurare, asumarea structurii ontologice preamărită a urcușului spiritual a cărui țintă finală este îndumnezeirea.

Această coordonată nouetamentară a înnoirii se regăsește în gândirea Sf. Irineu când spune: 'Atunci, după cuvântul strămoșilor noștri, cei care sunt vrednici de sălașurile cerești vor trece la ceruri. Unii se vor bucura de desfătările raiului (aceasta se referă la paradisul pământesc). Alții vor dobândi în cele din

urmă măreția Cetății (Ierusalimul ceresc care coboară din ceruri). Cu toate acestea, Mântuitorul va fi văzut pretutindeni, în măsura în care cei care îl văd sunt vrednici de o astfel de vedere.'

Sf. Irineu reține cu deosebită perspicacitate *spiritul vremii* concretizat, pe de o parte, în conștiința încă vie a prezenței lucrării mântuitoare a Domnului nostru Iisus Hristos în lume, și certitudinea *revenirii* Sale întru tărie, pentru a răsplăti credința, suferința și dăruirea tuturor celor care l-au urmat cu neabătută stăruință, pe de altă parte. Iar răsplata nu este altceva decât vederea tainei celei mai presus de taină, căci: 'Cuvântul trup s-a făcut... pentru ca tot ceea ce există să poată vedea... pe Împăratul lor; și pentru ca lumina Tatălui să poată umple trupul Domnului, iar prin trupul Său să vină la noi, pentru ca omul să poată ajunge la nestricăciune, înveșmântat fiind în lumina Tatălui.'

Sfântul Irineu aparține perioadei de început a teologiei creștine. El nu a avut la îndemână normele dogmatice ale învățăturii creștine formulate în sinoadele locale sau, de cele ecumenice și cu toate acestea, așa cum spunea un mare patrolog apusean, 'are meritul de a fi fost primul care să formuleze în termeni dogmatici întreaga doctrină creștină.'

Migne, *P.G.*, 7, 437-1224; Sagnard, *P.O.*, 12, 659-731; A. Rousseau, B. Hemmerdinger, L. Doutreleau, Ch. Mercier, *Irénée de Lyon, Contre les hérésies*, S. Ch., nr. 100, 2 vol. Paris, 1965; S. Ch., nr. 152 și 153, 2 vol. Paris, 1969; F. Sagnard, S. Ch. nr. 34, vol. 1, Paris, 1952; J. Keeble, *A Library of Fathers of the Holy Catholic Church*, vol. 42, Oxford, 1872; E. Ter-Minassiantz, *P.O.*, 12, 5, Paris, 1919; J. A. Robinson, *St. Irenaeus, The Demonstration of the Apostolic Teaching*, SPCK, London, 1920; Irénée de Lyon, *Démonstration de la prédication apostolique*. Introduction, traduction et notes par

Adelin Rousseau, S. Ch., nr. 406, Paris, 1995; Sf. Irineu, *Demonstrația propovăduirii apostolice*, introd., trad. și note Prof. Dr. Remus Rus, traducerea textului a fost revizuită după versiunea în limba armeană de Arhim. dr. Zareh Baronian, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001; R. M. Froidevaux, *La démonstration de la prédication apostolique*, SCh., 62, 1959; Robert. M. Grant, *Irenaeus of Lyons*, The Early Church Fathers, London and New York, 1997, (trad. selectivă a tratatului *Contra Haer.*); A. Benoît, *Saint Irénée. Introduction à l'étude de sa théologie*, 1960; A. Orbe, S.J., *Antropologia de san Ireneo*, (Biblioteca de Autores Cristianos), 1969; N. Brox, *Offenbarung. Gnosis und gnostischer Mythos bei Irenäus von Lyon*, Salzburger Patristische Studien, I, 1966; H.J. Jaschke, *Der Heilige Geist im Bekenntnis der Kirche. Eine Studie zur Pneumatologie des Irenäus von Lyon*, Münster, 1976; P. Bacq, *De l'ancienne à la nouvelle Alliance selon S. Irénée*, Paris, 1978; Altaner-Stuiber, 1980, p. 110-117 (cu bibliografie); I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 73-79; Idem, II, p. 16-49 (cu bibliografie); Quasten, *Patrology*, I, p. 287-313 (cu bibliografie); R. A. Lipsius, *Irenaeus*, art. în Smith-Wace, III, p. 253-279; Cross, *Irenaeus*, art. în ODCC, p. 713-714; A. Orbe, *Irénée*, în DECA, I, p. 1231-1239; U. Hamm, *Irenaeus von Lyon*, în LACL, p. 311-314, cu bibliografie.

Irineu de Tyr

Irineu de Tyr (Irenaeus Comes), (sec. V), episcop de Tyr. Înainte de a deveni episcop, Irineu a avut o strălucită carieră în viața politică a imperiului. În 431, este invitat de către împăratul Teodosie II să participe la sinodul de la Efes, ca însoțitor și prieten al lui Nestorie*, fără dreptul de a lua cuvântul. Cu toate acestea, deducem din reacția violentă a lui Chiril* al Alexandriei și din acuzele pe care i le-a adus, că el nu a fost imparțial și că a

încercat să influențeze sinodul în favoarea lui Nestorie. Se pare că graba cu care Chiril a obținut condamnarea lui Nestorie, înainte de venirea lui Ioan* de Antiohia și a celorlalți episcopi din Orient, se datorează și acestui lucru. Că lucrurile au fost așa, se poate vedea și din graba cu care Irineu, însoțit de o gardă de soldați, a dat buzna în adunarea sinodală pentru a anunța apropiata sosire a lui Ioan de Antiohia și a grupării sale. După sosirea lui Ioan, situația a scăpat de sub control, condamnările fiind reciproce. Pentru rezolvarea tensiunilor, s-a făcut apel la împăratul Teodosie, care hotărăște să ratifice toate condamnările pronunțate de ambele părți și îl trimite pe contele Ioan, marele său trezorier, cu puteri discreționare să rezolve situația. Condamnarea lui Nestorie este confirmată în 435, iar Irineu este și el pedepsit alături de Nestorie. Irineu a fost privat de toate onorurile, proprietățile i-au fost confiscate și trimis în exil la Petra. Rămâne la Petra până în jurul anului 443, când este ales episcop de Fenicia, cu reședința în Tyr. Alegerea sa a urmat cursul obișnuit, în pofida condamnării și a celor două căsătorii pe care le-a avut. Hirotonia a fost săvârșită de Domnus de Antiohia. El nu rămâne multă vreme în scaun și, datorită intrigilor pe lângă împăratul Teodosie și asociației sale cu partida nestoriană, el va fi suspendat din treaptă și redus la starea de laic, prin hotărârea imperială din 17 februarie 448. În această perioadă a vieții, Irineu s-a bucurat totuși de sprijinul și prietenia lui Teodoret cu care a întreținut un schimb activ de scrisori. Teodoret vorbește adeseori de ortodoxia, măreția și deschiderea lui Irineu. De la el ne-a rămas un document istoric de mare valoare pentru epoca în care a trăit. Este vorba de o cronică intitulată *Tragoedia Irenaei*. El scrie această cro-

nică în perioada exilului de la Petra. Originalul a fost pierdut, păstrându-se doar fragmente în latină. Autorul extraselor în latină este susținător al celor Trei Capitole*. (sec. VI).

Migne, PG 84, 551-862; *Trag. Iren*, Collatio Casinensis; Irineu de Tyr, *Epistolae et fragmenta in Synodico*, 84, cap. 21, 42, 75, 89, 118, 186, 190; CPG, III, 6471-6475; E. Venables, *Irenaeus* (7), art. în Smith-Wace, III, p. 280-282; DTC, 7, 2533; Altaner-Stuiber, 1980, p. 248; E. Prinzivalli, *Irénée de Tyr*, în DECA, I, p. 1240; Röwekamp, *Irenaeus von Tyrus*, în LACL, p. 315.

Isaac, Sf., vezi Sahag cel Mare.

Isaac de Amid

Isaac de Amid (m. 460), unul din cele trei persoane purtând numele de Isaac la care a făcut referire Iacob* de Edessa, informație preluată de abatele Paulin Martin, și anume: a. Isaac* de Amid, persoana căreia îi este dedicat prezentul articol; b. Isaac* de Edessa, activ în timpul domniei împăratului Zenon (sfârșitul sec. V), care s-a strămutat la Antiohia; c. preotul Isaac* de Edessa, care a împărtășit idei monofizite în timpul episcopului Pavel (512), dar a devenit ortodox sub episcopul Asclepios (522).

Isaac de Amid, cunoscut și sub numele de 'cel Mare' sau 'cel Bătrân' sau Isaac de Antiohia, a învățat sub îndrumarea lui Zenoviu, fost ucenic al Sf. Efrem* Sirul, la Edessa. S-a născut la Amid în Mesopotamia, iar după hirotonie în treapta de preot se retrage la Antiohia, rămânând în tradiția ortodoxă. Cronica de la Edessa îl menționează ca arhimandrit, fără însă a spune mănăstirea unde viețuia (probabil, Gabala, în Fenicia). A călătorit la Roma, în timpul împăratului Arcadie (395-408),

și este unul din scriitorii sirieni care a descris jocurile profane (*Ludi seculares*), organizate de Honoriu la Roma în 404, și cucerirea Romei de către Alaric în 410. Tot el a descris marele cutremur care a distrus Antiohia în 459. A decedat în jurul anului 460. Din cele două sute de omilii atribuite lui Isaac și în mod obișnuit lui Isaac de Antiohia, P. Bedjan a editat un număr de șaiszeci care aparțin celui mai în vârstă. Omiliile sale sunt îndreptate împotriva lui Nestorie* și Eutihie* și conțin diverse date despre vechiul cult al astrelor din Antiohia. Temele predilecte rămân cele morale, iar din cele doctrinare, Sf. Treime și Întruparea.

Assemani, BO, I, 207; Zingerle, *Monumenta Syriaca*, I, Oeniponte, 1869, p. 13-20; Cardahi, *Liber thesauri*, p. 21; Bickell, *Isaaci Antiocheni opera omnia*, vol. I și II, Giesen, 1873 și 1877; P. Bedjan, *Homiliae S. Isaaci Antiocheni*, t. I, Paris, 1903, p. I-XXII; Chabot, p. 33; Duval, 338; C.J. Ball, *Isaacus* (35), art. în Smith-Wace, III, p. 297; Urbina, p. 100-102 cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 348; F. Graffin, *Isaac d'Amide et Isaac d'Antioche*, în DSp 7, col. 2010 și urm.; M. van Esbroeck, *Isaac d'Amid*, în DECA, I, 1247; P. Bruns, *Isaak von Amida*, în LACL, p. 315.

Isaac de Antiohia

Isaac de Antiohia (sec. V), cel de al doilea Isaac din grupul celor trei menționați de către Iacob* de Edessa, care îl mai numește Isaac monofizitul sau Isaac de Antiohia. A activat în special în vremea împăratului Zenon (sfârșitul sec. V). Este adeseori identificat cu Isaac* de Ninive. Lui îi este atribuit un poem în 2136 de versuri despre un papagal care rostea trisaghionul, cu adaosul 'cel ce a pățimit pentru noi'.

G. Bickell, *S. Isaaci Antiocheni doctoris syrorum opera omnia*, I, Giesen, 1872, p. 84-175; C.J. Ball, *Isaacus* (35), art. în Smith-Wace, III, p. 297; Baumstark, 63-66; Duval, p. 338; Chabot, p. 33; Urbina, p. 100-102 cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 348; M. van Esbroeck, *Isaac d'Antioche*, în DECA, I, p. 1248; P. Bruns, *Isaak von Antiochien*, în LACL, p. 316 cu bibliografie.

Isaac de Edessa

Isaac de Edessa, cel de al treilea Isaac inclus în corpul literar cunoscut sub numele lui Isaac* de Antiohia, monofizit pentru o vreme, a activat în timpul episcopului Pavel (512) și a devenit ortodox sub episcopul Asclepios (522). Această schimbare de atitudine este dată de Mihail Sirianul care îl menționează, după episcopul Nonus, al 31-lea episcop de Edessa, pe arhimandritul Isaac, autor de omilii, devenit eretic; adică 'calcedonian', întrucât, după părerea aceluiași scriitor, el ar fi acceptat hotărârile sinodului de la Calcedon din 451. Deși avem informația că Isaac de Edessa a fost autor de omilii, nu putem ști care din cele 200 de omilii, trecute de ultimul redactor al acestui corp de scrieri, Ioan bar Shushan (sec. XI), sub numele lui Isaac de Antiohia, îi aparțin.

P. Bedjan, *Homiliae S. Isaaci syri antiocheni*, t. I, Paris, 1903, p. III-XXII; C.J. Ball, *Isaacus* (35), art. în Smith-Wace, III, p. 297; Altaner-Stuiber, 1980, p. 348; M. van Esbroeck, *Isaac d'Edesse*, în DECA, I, p. 1248; P. Bruns, *Isaak von Edessa*, în LACL, p. 316.

Isaac de Ninive

Isaac de Ninive (Isaacus Ninivita), stareț, anahoret și episcop de Ninive. Perioada în care a trăit a fost determinată în func-

ție de cîțatele luate din Iacob* de Serug și din corespondența sa cu Simeon Stâlpnicul cel Tânăr sau Thaumastoritul, care a decedat în anul 593. Este originar din Beth Qatraye. Intră de tânăr, împreună cu fratele său, la mănăstirea Mar Matei din Ninive. Duce o viață de ascet, dedicată studiului și rugăciunii. Datorită faimei sale, catholicosul George I (658-680) îl numește episcop de Ninive. În ziua alegerii sale ca episcop, doi creditorii dau buzna în chilia sa și îi cer să le facă drep-tate, întrucât persoana creditată de ei nu le-a restituit datoria. El le răspunde acestora, făcând referire la textul din Evanghelia după Luca 6, 30. Aluzia făcută de el a fost respinsă cu dispreț de către cei doi creditorii. Considerând că funcția sa de episcop este inutilă într-o țară în care Evanghelia era disprețuită, el părăsește scaunul episcopal și se retrage în deșertul Skete în Egipt, unde se stinge din viață, ca model de sfințenie.

Abhd-isho ne informează că Isaac a scris șapte volume despre îndrumarea duhovnicească, despre tainele dumnezeiești, despre judecata și iertarea divină. O mare parte din scrierile sale se păstrează în siriacă, arabă, etiopiană și greacă. Versiunea greacă a fost făcută după originalul siriac, de către doi călugări de la mănăstirea Sf. Sava din Ierusalim, Patriciu și Abraamius. Ultimele cercetări au catalogat opera sa astfel: a. optzecișidouă de tratate sau capitole, publicate de P. Bedjan; b. șapte tratate inedite redactate sub formă de centurii; c. patru tratate despre cunoaștere din care primele două sunt pierdute. Bedjan a publicat sub formă de appendice extrase din cel de al patrulea tratat și un tratat asupra contemplării tainei Sf. Cruci; d. restul acestor tratate și alte câteva scrieri rămân inedite. Scrierile lui Isaac de Ninive s-au bucurat de largă popularitate nu numai

printre conaționali săi sirieni. Prin traduceri care s-au făcut în greacă și arabă, ele au pătruns și în tradițiile literare ale altor Biserici creștine din Răsărit.

Migne, PG 86, 811-886 (*tract.*); Abhd-isho, BO, III, 1, 104; Assemani, BO, I, 446-460; P. Bedjan, *Mar Isaacus Ninivita, De perfectione religiosa*, Paris-Leipzig, 1909; trad. în engl.: A.-J. Wensnick, *Mystic Treatises by Isaac of Niniveh*, Amsterdam, 1923, retip.: Wiesbaden, 1967; trad. franc.: J. Touraille, *Isaac le Syrien, Oeuvres spirituelles*, Paris, 1981; trad. latină: Migne, PL, 86, (1), 811-886; J. B. Chabot, *De Isaaci Ninevitae Scriptis et Doctrina*, 1892; C.J. Ball, *Isaacus Ninivita*, art. în Smith-Wace, III, p. 291-292; Wright, p. 73; Duval, 225-226; Chabot, 104; A. Baumstark, p. 223-225; I. Ortiz de Urbina, *Patrologia Syriaca*, ed. a 2-a, Roma, p. 100-102; D.Sp. VII, pt. 2, 1971, col. 2041-2054, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 350; R. Lavenant, *Isaac de Ninive*, în DECA, I, p. 1249; O. Bruns, *Isaak von Ninive*, în LACL, p. 317, cu bibliografie.

ISAAC SENIORUL (ISAACUS SENIOR sau ISAAC EVREUL), scriitor siriatic, menționat într-o biografie anonimă a lui Efrem* Sirul ca fiind unul din ucenicii săi. Despre el au mai scris Ioan Maro, Barhebraeus și diverși scriitori arabi, care însă îl confundă cu prezbiterul Isaac* de Antiohia. Ghenadie* nu face doar o simplă referire la el, ci rezumă și învățătura sa despre Sf. Treime și Întrupare. Lui Isaac Seniorul îi este atribuit un tratat despre Sfânta Treime, intitulat: *Liber fidei SS. Trinitatis et Incarnationis Domini*. Este vorba de un scurt tratat, care s-a păstrat în limba latină. Nu se știe cu siguranță dacă a fost sau nu evreu convertit la creștinism. Assemani crede că, întrucât Ghenadie trece cu vederea acest aspect, el nu a fost evreu la origine,

deși în Migne este numit: 'Isaac ex Judaeo Christianus'.

Se pare, totuși, că acest Isaac a fost evreu, convertit la creștinism, care a ajuns la Roma și s-a alăturat grupării lui Ursinus împotriva papii Damasus, căruia i-ar fi intentat și un proces, motivația acestui proces nefiind cunoscută cu certitudine. A fost exilat în Spania de către Grațian, unde a revenit la vechea sa credință, la iudaism în 378. G. Morin sugerează o ipoteză nouă, considerând că acesta ar fi Ambrosiaster, întrucât datele biografice corespund cu faptele care sunt evocate în *Commenti* sau *Quaestiones*. Deși acceptată de către istorici, autorul acestei ipoteze a repus-o în discuție. În cazul în care această ipoteză rămâne cea valabilă, atunci lui Isaac i se vor atribui și alte scrieri până acum considerate anonime: *Tractatus contra Arianos*, *Lex Dei sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio*, *Hegesippus sive de bello Iudaico*, *Quae gesta sunt inter Liberium et Felicem episcopos*, *De concordia Matthaei et Lucae in genealogia Christi*, *Epistola ps. Hilarii ad Abram*, *Fragmentum in Matthaeum*.

Migne, PG, 33, 1541-1546; CPL, 189-190; CCL, 9, 335-343; PLS, 1, 654-655; Ghenadie, *De script. eccl.*, cap. 26; Assemani, BO, I, 165; Ioan Maro, *Tract. de Nest. Eutych.*; Barhebraeus, *Ist. dinast.*, 91; C.J. Ball, *Isaacus* (29), art. în Smith-Wace, III, p. 295; G. Morin, *L'Ambrosiaster et le juif converti Isaac, contemporain du pape Damase*, în RHL, 4, 1899, 97-121; H. Zeuschner, *Studien zur Fides Isaatis. Ein Beitrag zur Ambrosiasterfrage*, Kiercheng. Abhand., Breslau 8, 1909, p. 97-148; A. Souter, *Fides Isaatis ex Iudaeo: A New Critical Edition*, în JTHS, 31, 1929-1930, 1-8; A. Hoepfner, *Les deux Procès du pape Damase*, în REA, 50, 1948, p. 288-304; Bardenhewer, III, p. 525; Altaner-Stuiber, 1980, p. 354 și urm., 390; A. Pollastri, *Isaac le Juif*, în DECA, I, p. 1248-

1249; B. Windau, *Isaak Judaeus*, în LACL, p. 316, cu bibliografie.

Isaia Pustnicul de la Sketis și Gaza

Isaia, viețuitor al așezământului monahal de la Sketis, face parte din generația marilor trăitori ai deșertului egiptean din sec. V, alături de Pimen, Anub, Pafnutie, Sisoe ș.a. La mijlocul sec. V, se îndreaptă, împreună cu ucenicul său, Petru, spre Palestina și se stabilește ca sihastru la Beit Daltha, nu departe de Gaza. Păstrează legătura cu Petru Iberul, care s-a așezat la Thawatha. Isaia face parte dintre semnatarii Henoticonului lui Zeno. Se stinge din viață în anul 488 sau 491. Informații despre viața sa ne-au parvenit prin intermediul izvoarelor palestinene monofizite. Zaharia* Scolasticul este autorul unei biografii a lui Isaia. Lui Isaia îi este atribuită o culegere de 29 de cuvântări ascetice, adresate unor monahi tineri tratând despre virtuțile principale ale vieții ascetice. Conținutul și tonul acestora sugerează o profundă experiență ascetică a autorului. Cât privește aspectul doctrinar hristologic, ele nu prezintă tendințe monofizite, așa cum ne-am fi așteptat, ceea ce ne face să credem că, deși a iscălit Henoticonul, el nu a fost un monofizit acerb. În siriacă s-au mai transmis, sub numele lui, o scurtă culegere de *Apophtegme ale Părinților* și un *Antirrhethikon*. Opera lui a fost cunoscută în lumea bizantină, siriacă și mai puțin în cea latină.

CPG 5555-5556; Migne, PG 40, 1105-1206; S. Schoinas, *Toû ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ἁββᾶ Ἰσαίου λόγοι κθ.*, Volos², 1962 (text); N. Hagiorites, *Philokalia to hieron neptikon*, Atena⁵, 1982, I, 30-38 (text grec); D. Stăniloae, *Filocalia*, I, retip. în 1992, p. 451-461; F. Graffin, *Une inédit de l'abbé I. sur les étapes de la vie monastique*, OCP 29,

1963, p. 449-454; Abbé Isaïe, *Recueil Ascétique*, Bellfontaine, 1970 (trad. în franceză); R. Draguet, *Les cinq recensions de l'Ascétique syriaque d'Abba Isaia*, CSCO 289-290 și 293-294, Louvain, 1968; E.W. Brooks, CSCO 7/8, Paris, 1907; M.A. Kugener, *Observations sur la Vie de l'ascète Isaïe etc. par Zacharie le Scholastique*, în Byzant. Zeitschrift, 9, 1900, p. 464-470; S. Vailhé, *Un mystique monophysite, le moine Isaïe*, în Échos d'Orient 9, 1906, p. 81-91; L. Regnault, DSp 7, col. 2083-2095; Baumstark, p. 165-166; Urbina, p. 247; Bardenhewer, IV, p. 95-97; J. Gribomont, *Isaïe de Scété et Gaza*, în DECA, I, p. 1250; J. Pauli OSB, *Isaia, Asket (von Gaza/von Skete)*, în LACL, p. 318, cu bibliografie.

Ishobokht de Rev-Ardshir

Ishobokht de Rev-Ardashir, episcop și canonist oriental. Nu posedăm decât foarte puține date despre viața și activitatea sa, preluate din lucrările sale juridice. A fost hirotonit episcop de către catolicosul Henan-isho* I sau Henan-isho II*, nu se știe cu exactitate. Catolicosul Isho-yahb* III de Seleucia vorbește totuși despre o accentuată tendință spre autonomie a Bisericii din Rev-Ardashir, situată în Persida. Catolicosul Timotei* (780-823), primul catolicos cu reședința în Bagdad, solicită traducerea din persană în siriacă a celor șase cărți de drept ale lui Ishobokht de Rev-Ardashir privind căsătoria, moștenirea și legile contractuale, cu scopul de a atrage sub influența sa o Biserică care se afirma autonomă. Lucrările juridice ale lui Ishobokht sunt interesante deoarece, la întocmirea lor, el a făcut uz de dreptul sassanid, în special de *Matikan-i-hazar datestan*, pe care l-a adaptat spiritului creștin prin referiri biblice. Dreptul întreit *Terisutha* în cuvânt, gând și acțiune, preia categoriile avestice: *hukhta*, *humata* și *hvarsta*. Aceeași

distincție este atașată lui *den* din pehlevi, mai apropiat ca sens decât termenul arab pentru religie *din* - *adyan*, față de *nomos* - lege. Ishobokht a mai scris tratate despre univers, din care s-au păstrat fragmente, și despre meteorologie. A fost preocupat de logica aristotelică, în special de conceptul de posibilitate. El a atacat căsătoria între rudele apropiate, iar referirile la doctrinele magilor sunt aspre. Aluziile la islam sunt rare. Ishobokht este singura mărturie despre o comunitate creștină care a dispărut.

E. Sachau, *Syrische Rechtsbücher*, III, Berlin, 1914, p. VIII-XVIII și p. 1-201; Duval, p. 171, 174, 254, 280; Baumstark, p. 215-216; M. van Esbroeck, *Ishobokht de Rev-Ardashir*, în DECA, I, p. 1250-1251; P. Bruns, *Ischobokht von Rew-Ardaschir*, în LACL, p. 318, cu bibliografie.

Isho Denah

Isho Denah (aprox. sec. IX), episcop de Basra. A scris un tratat de logică, omilii, câteva discursuri metrice, o istorie bisericească în trei volume, dar care s-a pierdut, excepție făcând câteva fragmente păstrate la Ilie de Nisibe și Mihail Siria-nul, care îl numește pe autor Denah-Isho, și o *Carte despre castitate*, în realitate un scurt pateric oriental, cuprinzând aproximativ 150 de rezumate scurte despre diverse personaje pioase, fondatoare de mănăstiri, scriitori asceți și eremiți celebri.

J.B. Chabot, *Melanges d'archeologie et d'histoire*, 16, 1896, p. 225-291; P. Bedjan, *Liber Superiorum*, p. 437-517; Chabot, p. 113; Duval, p. 203, 205, 222, 224, 226, 227, 254; Baumstark, p. 234; Urbina, p. 217.

Isho Maruzaya

Isho Maruzaya, lexicograf. Despre Isho Maruzaya (în ar. Isa al-Marwazi), avem

foarte puține date. Știm doar că a compilat un lexicon siriace, care a constituit una din sursele principale de mare autoritate folosite de Bar Ali. Identificarea lui cu medicul al-Marwazi, care a trăit în jurul anului 567, nu pare plauzibilă. Este posibil să fie identificat cu un alt medic sirian din Bagdad, Abu Yahia al-Marwazi, care a scris despre logică și alte teme filosofice în siriacă, fiind unul din profesorii lui Matta ibn Yaunan sau Yunus (m. 940). Ipotetic, îl putem plasa în a doua jumătate a sec. IX.

Wright, p. 154-155.

Isho-dadh de Merv

Isho-dadh de Merv (sec. IX), episcop de Hedhatta sau al-Hadithah. În 853 a fost desemnat catolicos, însă din porunca califului, scaunul a fost dat lui Teodosie, mitropolit de Beth Garmai. Abhd-isho menționează că Isho-dadh a scris un comentariu la Vechiul și Noul Testament, cu ample citate din comentarii anteriori, ca Teodor* de Mopsuestia, Efrem* Sirul ș.a., acesta fiind unul dintre cele mai interesante comentarii biblice în literatura nestoriană de specialitate.

Assemani, BO, III, 1, 210-212; J.M. Vosté, Bi, 26, 1945, p. 182-202; G. Diettrich, *I. Stellung in der Auslegungsgeschichte des A. Testaments und seinen Commentaren zu Hosea, Joel, Jona, Sacharja 9-14 und einigen angehängten Psalmen veranschaulicht*, Giessen, 1902 (cu trad. în germ); Facerea: C. van de Eynde, CSCO, Louvain, 1950 (trad. franc. Louvain, 1955); Ieșire Deuteronom: Idem, CSCO, Louvain, 1958; pentru comentariile la Noul Testament: M.D. Gibson, *The Commentaries of Isho-dadh of Merv...*, Cambridge, 1911-1913, Horae Semiticae 5-7, 10; Wright, p. 157; Chabot, p. 111-112; Baumstark, p. 234; Urbina, p. 217-218, cu

bibliografie; Cross, *Isho'dad of Merv*, în ODCC, p. 716-717, cu bibliografie.

Isho bar Nun

Isho bar Nun, catolicos. Originar din Beth Gabbare, nu departe de Mosul. A studiat sub îndrumarea lui Avraam bar Deshandadh, fiind coleg cu Timotei, predecesorul său în scaunul de catolicos. Devine monah la mănăstirea Mar Avraam de pe muntele Izla, dedicându-se studiului și respingând opiniile și scrierile fostului său coleg Timotei, pe care îl poreclește *Talem-otheos* - Greșitorul lui Dumnezeu, în loc de *Timotheos*. Din pricina unei dispute cu monahii de pe muntele Izla, el părăsește mănăstirea și merge la Bagdad. De aici revine la Mosul și se stabilește la mănăstirea Mar Elias, unde rămâne timp de 30 de ani. La moartea lui Timotei este numit de califul al-Ma'mun în scaunul de catolicos în 823/4. Rămâne în scaun timp de patru ani și se stinge din viață, ca și predecesorul său, la mănăstirea Kelil-isho din Bagdad. Abhd-isho dă o listă a lucrărilor sale: un tratat de teologie; *Întrebări referitoare la tot textul Sf. Scripturi*, în două volume; o colecție de canoane bisericești și decizii; discursuri funebre sau de consolare: epistole; un tratat despre împărțirea slujbelor: *turgame* sau 'interpretări'; un tratat despre eficacitatea imnelor religioase; un tratat gramatical despre cuvintele echivoce. *Răspunsurile la întrebările diaconului Macarie* par a fi parte integrantă din tratatul privind împărțirea slujbelor (*purrash teshmeshatha*). Istoricul arab Mari îi atribuie un comentariu asupra operelor Sf. Grigorie* de Nazianz.

Assemani, BO, III, p. 165-166; E. Sachau, *Syrische Rechtsbücher*, 2, p. 119-147; A. Vööbus, *Syriac and Arabic Documents...*, p. 189-204; E. Clarke, *The Selected Questions*

of I. b. N. on the Pentateuch, (cu trad. în engl.), Leiden, 1962; Wright, p. 155-156; Chabot, p. 109-110; Duval, p. 387-388; Baumstark, p. 219-220; Urbina, p. 216.

Isho-Yabh I

Isho-Yabh I, catolicos al nestorienilor. S-a născut la Beth Arbaye și și-a desăvârșit studiile la Nisibe sub îndrumarea lui Avraam. Conduce școala din Nisibe între anii 569-571. Este numit episcop de Arzon. Intrând în grațiile monarhului persan Hormizd IV (579-590), este ridicat la rangul de catolicos la Seleucia-Ctesiphon în anul 581. Se bucură în continuare de favorurile fiului și succesorului lui Hormizd IV, Chosroe II Parwez și ale împăratului Mauriciu, care descoperă în persoana sa un bun emisar pentru afaceri publice și private. Isho-yabh a întreținut relații de prietenie și cu emirul arab din Herta (al-Hirah), Abu Qabus Nu'man ibn al-Mundhir, care s-a convertit la creștinism împreună cu fiii săi. În timpul unei vizite pastorale în dioceza sa, se îmbolnăvește și decedează la mănăstirea lui Hind (fiica lui Nu'man) din al-Hirah în anul 595. Sinodul convocat de el la Seleucia-Ctesiphon în 585 a promulgat 31 de canoane, dintre care două apără ortodoxia lui Teodor* de Mopsuestia. De asemenea, s-a mai păstrat epistola pe care el a adresat-o lui Iacob, episcop de Darai pe insula Bahrein, în care sunt prezentate aspecte liturgice și canonice, precum și câteva din cele 22 de *Întrebări privind Sf. Taine* și un tratat despre *Trisaghion*. Isho-yabh a mai scris un tratat împotriva lui Eunomiu, un altul împotriva unui episcop eretic și o apologie adresată împăratului Mauriciu, care însă s-au pierdut.

J.B. Chabot, *Syn. Or.*, 130-165 (în franc. p. 390-424), p. 166-196; O. Braun, *Das Buch*

der Synhados, p. 191-236, 237-277; *Trisaghiionul* în G. Furlani, RSO, 7, 1917, p. 687-715; canoanele în F. Graffin, ROC 4, 1899, p. 247-262 (text siriace și trad. franceză); C.J. Ball, *Jesujab* (1), I, *Arzunita*, art. în Smith-Wace, III, p. 344; Wright, p. 81-82; Baumstark, p. 126; Chabot, p. 56; Duval, p. 349; Urbina, p. 130-131; P. Bruns, *Ischojahb I., Katholikos*, în LACL, p. 318.

Isho-yabh

Isho-yabh II (m. 644/6), catolicos. S-a născut la Gedhala în Beth Arbaya. A studiat la Nisibe. Este numit episcop de Badlad. În 628, după moartea regelui Chosroe II, este numit catolicos. În 630 este trimis de Boran, fiica lui Chosroe II, ca emisar la Heraclie, împăratul Constantinopolului, care se afla la Alep și căruia, ni se spune, i-ar fi restituit Sf. Cruce, luată de perși în timpul capturării Ierusalimului în 614. Abil politician, Isho-yabh a prevăzut căderea monahiei persane deja slăbită și, în consecință, a făcut o convenție secretă, în numele turmei sale, cu califul mohamedan, prin intermediul conducătorului creștin din Najran și a lui Yeshu sau Isho, episcopul locului. Actul care conține termenii înțelegerii a fost reînnoit și confirmat de Omar ibn al-Khattab.

Din informațiile furnizate de Abhd-isho, Isho-yabh a scris un comentariu la Psalmi, istorii (probabil monahale), omilii și o serie de epistole. Toate lucrările sale s-au pierdut, cu excepția epistolei dogmatice adresată lui Rabban Avraam de Beth Madai, în care afirmă credința nestoriană, și o alta, adresată lui Bar Sauma, episcop de Karka, în care se apără de acuza de a fi calcedonian. Unul din imnele sale a fost inclus în Cartea de cântări nestoriană.

Assemani, BO, III, 1, 105; G. Gismondi, *Maris, Amriet Slibae de patriarchis nestorianorum commentaria*, II, Roma, 1907, p. 53-64; A. Scher, PO, 13, 576-579; C.J. Ball, *Jesujab* (2) II, *Gadalensis*, art. în Smith-Wace, III, p. 344-345; Wright, p. 122; Duval, p. 369-370; Chabot, p. 96-97; Baumstark, p. 195-196; Urbina, p. 142; P. Bruns, *Ischojahb II., Katholikos*, în LACL, p. 318-319.

Isho-yabh III

Isho-yabh III (657/8), catolicos. De origine persană, s-a născut la Bastuhmag, lângă Kuphlana în Abiadene (Hedhaiyabh). Părinții săi obișnuiau să viziteze adeseori mănăstirea Beth Abhe. A studiat la școala din Nisibe. După terminarea studiilor este numit episcop de Mosul și mai apoi mitropolit de Hazza (Arbel sau Irbil) și Mosul. După moartea catolicosului Maremmeh (644-647), a fost ridicat la rangul de catolicos, deținând această demnitate până la sfârșitul vieții, în anul 657/8. A făcut parte din delegația condusă de Isho-yabh* de Gedhala care l-a vizitat pe împăratul Heraclie la Alep. Despre el se relatează că ar fi furat dintr-o biserică din Antiohia o cutie frumoasă și foarte costisitoare care conținea relicve ale apostolilor, dăruind-o apoi mănăstirii Beth Abhe.

Dorind să promoveze cultura teologică, el înființează la Beth Abhe o școală teologică, însă starețul, Kam-isho și restul comunității, nu au dorit să se angajeze în acest proiect și au preferat să părăsească mănăstirea și să se retragă într-un sat învecinat, Herpa din Saphsapha. El abandonează acest plan și construiește un colegiu în satul său Kuphlana (sau Kulpana). După informația lui Abhd-isho, el a lăsat o moștenire literară consistentă, după cum urmează: *Huppakh Hushshabne* sau *Respingerea opiniilor (eretice)*, scrisă la cererea lui Ioan, mitropolit de Beth Lapath; tratate asupra unor teme

controversate; discursuri funebre sau de consolare; imne; un îndemn către novici. A aranjat *Hudhra* sau cartea de slujbă pentru duminicile de peste an, pentru Postul Mare și pentru postul ninivitenilor; a compus rânduieii pentru slujba botezului, a mărturisirii și a hirotoniei și o istorie a călugărului Isho-sabhran, convertit de la zoroastrism, devenit martir creștin (620). La toate acestea, adăugăm o bogată colecție de scrisori, mai ales cele ocazionate de disputa cu Simeon, mitropolitul de Rev-Ardasher din Persia, care a refuzat să i se supună ca sufragani, și cele legate de Sahdona. Meritul scrisorilor sale nu este doar literar, deoarece ele furnizează date deosebit de importante pentru istoria bisericească din vremea sa.

R. Duval, CSCO 10/11, Louvain, 1904; Assemani, BO, III, 1, 127-136; J.B. Chabot, *Nouvelles Archives des missions scientifiques et littéraires*, 7, p. 487-584; C.J. Ball, *Jesujab* (3) III, *Adiabemus*, art. în Smith-Wace, III, p. 345; Wright, p. 123-124; Duval, p. 370; Chabot, p. 99-100; Baumstark, p. 197-198; Urbina, p. 143-144; P. Bruns, *Ischojahb III. Katholikos*, în LACL, p. 319.

Isidor Gnosticul

Isidor Gnosticul, fiul și continuatorul lui Basilide. În tratatul său *Despre suflet*, el distinge două suflete, unul inferior și altul superior. Toate pasiunile, cu înclinațiile lor perverse țin de sufletul inferior, împingându-l la săvârșirea de lucruri rele. Omul este în stare să echilibreze această situație datorită sufletului superior care poate domina și echilibra înclinațiile spre rău. Se pare că el este autorul unei *Etici* și al unei *Exegeze la profetul Parhor*, în care încearcă să arate că profeții stau la originea unor filosofii.

De exemplu, Parhor este sursa de inspirație a filosofiei aristotelice.

A. Hilgenfeld, *Die Ketzergeschichte des Urchristentums*, Leipzig, 1884 (retip. Hildesheim, 1963), p. 195-230; H. Leisegang, *Die Gnosis*, Leipzig, 1924, p. 196-256; W. Völker, *Geschichte der christlichen Gnosis*, Tübingen, 1932, p. 38-44; K. Rudolph, *Gnosis*, Göttingen³, 1990, p. 277 și urm., 337; M. Simonetti, *Testi gnostici cristiani*, Bari, 1970; Altaner-Stuiber, 1980, p. 100 și urm.; C. Gianotto, *Isidore le Gnostique*, în DECA, I, p. 1251; R. Hanig, *Isidor, Gnostiker*, în LACL, p. 319.

Isidor 'Hispalensis' sau Isidor de Sevilla

Isidor 'Hispalensis' sau Isidor de Sevilla (560-636), arhiepiscop de Sevilla, îndeobște considerat ca fiind ultimul Părinte bisericesc din Apus. S-a născut într-o familie aristocrată din Cartagina Spaniei. După distrugerea orașului de către goții arieni, tatăl său se retrage, împreună cu familia sa, la Sevilla, unde se naște Isidor. A fost crescut de fratele său, Leandru, și de sora sa, Florentina, ambii fiind mai în vârstă. Face studii serioase în mănăstirile din Sevilla, unde îmbrățișează viața monahală. Urmează fratelui său Leandru în scaunul episcopal din Sevilla. Timp de 36 de ani, el va conduce această arhidioceză în calitate de arhiepiscop, fiind una din personalitățile de seamă din Spania. În consecință, i s-a încredințat președinția nu numai a sinoadelor care s-au ținut în orașul său de scaun (619 și 625), ci și a celor care s-au desfășurat în alte orașe (Toledo, 610, 633). La sinodul IV național de la Toledo din 633, cel mai important sinod din peninsula Iberică, Isidor își exercită pe deplin autoritatea, dovedindu-și capacitățile sale de organizator. La acest sinod s-au

luat hotărâri importante atât pe plan religios, cât și politic. Din punct de vedere religios, sinodul a promulgat un simbol de credință; a impus uniformitatea cultului în întreaga țară; a insistat asupra obligativității celibatului; amintește episcopilor de obligația pe care o aveau de a supraveghea tribunalele civile și de a denunța orice nereguli și îi scutește pe preoți de taxe și corvezi. În relațiile cu statul, sinodul îl recunoaște din nou pe regele Sisenand, care îl detronase pe Suinthila, amenințând cu anatema pe oricine ar încerca să-i uzurpe tronul. Prin această hotărâre, Biserica dorea să instaurze pacea în țară, afirmând totodată unitatea Bisericii și a statului. Pentru învățământ, sinodul decide înființarea în fiecare dioceză a unui colegiu pentru instruirea preoților. Sinodul a luat hotărâri și în cazul evreilor, specifice vremii, impunând convertirea lor și confiscarea averilor acelor evrei care apostaziază de la credință.

Dotat cu o cultură enciclopedică, Isidor a lăsat numeroase opere, care pot fi divizate în patru grupe: lucrări enciclopedice, științifice și istorice, biblice, teologice și morale. În ansamblu nu este vorba de o operă originală, ele fiind în mare parte compilații.

Lucrări enciclopedice: a. *Etimologii* (*Etymologiae*) sau *Origini* (*Origines*), scrisă în 20 de cărți, este o concentrare de informații enciclopedice din diverse domenii de cunoaștere, 'un memento enciclopedic' (E. Gilson). Isidor are ca substrat ideologic al lucrării sale, convingerea că natura primordială și esența însăși a lucrurilor se recunosc din etimologia cuvintelor care le denumesc. Atunci când etimologia unui cuvânt nu ne este cunoscută, putem concepe una de circumstanță. Acest principiu a făcut ca multe din etimologiile propuse de Isidor

să fie fanteziste, scăzând valoarea științifică a lucrării sale, de altfel, deosebit de populară în perioada evului mediu. Primele trei cărți cuprind artele liberale: 1. Gramatică; 2. Retorică și Dialectică; 3. Aritmetică, Geometrie, Astronomie și Muzică; 4. Medicină; 5. Istoria universală de la Facerea lumii până în anul 627 al erei creștine; 6. Cărțile sacre și slujbele în Biserică; 7. Dumnezeu, îngerii, membrii Bisericii; 8. Biserica; 9. Limbi, popoare, state, familii; 10. Dicționar; 11. Omul; 12. Animalele; 13. Cosmografie; 14. Geografie; 15. Monumente, căi de comunicație; 16. Petrografie, mineralogie; 17. Agricultură și horticultură; 18. Armata, războiul, jocurile; 19. Marina, îmbrăcăminte; 20. Alimentație, arte gospodărești și unelte de lucrat pământul. b. *Diferențele* (*Differentiae*) sau *Diferențele cuvintelor* și *Diferențele lucrurilor* (*De differentiis verborum* și *De differentiis rerum*) sunt două tratate, reduse ca extensiune, primul, de semantică, propunând diverse sensuri și semnificații, inclusiv în filosofie, al doilea, de teologie, abordând temele: Sf. Treime, Hristos (putere și natura), raiul, îngerii, oamenii, liberul arbitru, căderea, harul, legea și Evanghelia, viața activă și viața contemplativă, știință, înțelepciune etc. c. *Despre ordinea creaturilor* (*De ordine creaturarum*), este un tratat teologic care se ocupă de diverse teme specifice domeniului: Dumnezeu, îngeri (cele nouă cete) și demoni, lumea (firmanent, astre, pământ, paradis), omul după cădere, păcatul și pedeapsa pentru păcat (iadul și purgatoriul), viața viitoare.

Lucrări științifice: *Despre natura lucrurilor* (*De natura rerum*), un tratat scurt de fizică și cosmografie.

Lucrări istorice: *Istoria regilor goți, vandali și suevi* (*Historia de regibus gothorum, vandalarum et suevorum*) se

apleacă mai ales asupra vizigoților a căror istorie este prezentată până la anul 621; *De viris illustribus*, continuă tratatele cu aceeași temă ale lui Ieronim* și Ghenadie*.

Lucrări biblice: *Introducere la diverse cărți ale Vechiului și Noului Testament (In libros Veteris et Novi Testamenti proaemia)*, cuprinzând canonul scrierilor biblice și o scurtă introducere în cărțile biblice; *Despre nașterea și moartea Părinților*, notiție biografice asupra a 86 personaje biblice: 64 din Vechiul Testament și 22 din Noul Testament; *Despre numere*, explică semnificația mistică a diverselor cifre biblice, după interpretările Fer. Augustin*. *Allegoriae și Quaestiones in Veteri et Novo Testamento*, concentrează o serie de explicații alegorice și tipologice legate de Sf. Scriptură.

Lucrări dogmatice și morale: cea mai de seamă este *Sententiarum libri III*, sentințe doctrinare extrase din Augustin și Grigorie* cel Mare, conturate sub forma unui manual de dogmatică, morală și ascetică. *De fide catholica contra iudeos*, nu este un tratat polemic, ci mai degrabă o expunere dogmatică a învățăturii despre Hristos și despre urmările întrupării Sale. *Sinonime* sau *De lamentatione animae peccatricis*, un dialog între omul covârșit de relele vieții și rațiunea sa, cu speranța de a dobândi desăvârșirea. Este una din cele mai interesante lucrări ale lui Isidor care abordează problema desăvârșirii spirituale.

Lucrări practice: *De ecclesiasticis officiis*, un tratat liturgic în care elaborează teme privind cultul divin și funcțiile ecclesiastice. *Regula monahală* nu este decât un rezumat a ceea ce a existat în domeniu până la el.

Din punct de vedere teologic, Isidor nu aduce nimic nou. El este tributار Fer.

Augustin și lui Grigorie cel Mare. Îndeobște este considerat *compiler* și *un erudit* (Cayré). Cu toate acestea, pentru istoria gândirii creștine, el rămâne un excelent transmitător al tradiției și în aceasta rezidă valoarea operei sale. În doctrină, el păstrează învățăturile despre purgatoriu și predestinație, preluate de la Augustin.

Migne, PL, 81-84; ed. critice: *Etimologii* de W. M. Lindsay în OCT, 2 vol., Oxford, 1911; *Historia gothorum și Cronica Majora* de E. Wartz în MGH, Auctores Antiquissimi, XI, 1894, p. 241-506; *De natura rerum*, ed. de J. Fontaine, Bordeaux, 1960; *De viris illustribus*, ed. de C. Codoner, Salamanca, 1964; *De origine gothorum*, ed. de C. Rodriguez Alonso, Léon, 1975; *De origine ecclesiasticorum officiorum*, ed. de C. Lawson, Madrid, 1982; *De ortu et obitu patrum*, ed. de Chaparro Gómez, Paris, 1982; E. Bréhaut, *An Encyclopaedist of the Dark Ages, Isidore of Seville*, Columbia University Studies in History, Economics and Public Law, XLVIII, nr. 1, New York, 1912; J. Fontaine, *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne wisigothique*, 2 vol., 1959; M. C. Díaz y Díaz (ed.), *Isidoriana*, Estudios sobre san Isidore de Sevilla en el XIV centenario de su nacimiento, 1961; E. Gilson, *Filosofia în Evul Mediu*, trad. Ileana Stănescu, Humanitas, 1995, p. 140-141; Bardenhewer, V, p. 401-416; Tixeront, *Patrologie*, p. 492-497; Cayré, II, p. 254-263; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 321-322; G. Bareille, în DTC, VIII, 1, 1924, col. 98-111; J. Fontaine, în DSp., VII, 2, 1971, col. 2104-2116, cu bibliografie bogată; Cross, *Isidore, St.*, art. în ODCC, p. 717; Altaner-Stuiber, 1980, p. 994-497, cu bibliografie bogată; J. Fontaine, *Isidore de Séville*, în DECA, I, p. 1253-1256; G. Röwekamp, *Isidor von Sevilla*, în LACL, p. 320-322, cu bibliografie.

Isidor Pelusiotul

Isidor Pelusiotul (c. 360-c. 435), considerat îndeobște a fi fost stareț al unei

mănăstiri de lângă Pelusium în Egipt și exeget al Sf. Scripturi. Cercetările recente par a sugera că nu a fost stareț al vreunei comunități monahale chinoviale, întrucât Sever* de Antiohia, cea mai veche sursă documentară în ceea ce îl privește pe Isidor, nu face nici o pomenire în acest sens. Este totuși numit: 'venerabilul preot Isidor, altarul lui Hristos, vasul slujirii Bisericii, comoară a Sfintei Scripturi'. În *Apophthegmata Patrum - Cuvintele Părinților*, este însă numit 'stareț', formulă care poate fi luată cu sensul de 'Părinte al pustiei' sau 'Părinte al monahilor'. Mineiul lui Vasile II și *Sinaxarul Bisericii din Constantinopol* nu îl pomenesc ca stareț. Acest titlu îi este dat în sec. VI de diaconul Rusticus*, care a alcătuit o colecție de 49 de scrisori isidoriene și le-a tradus în latină, anexându-le *Actelor sinodului de la Efes* (431). Problema, dacă Isidor a fost sau nu stareț, nu este importantă în sine și nu poate fi rezolvată la stadiul actual al cercetărilor. În schimb, reținem importanța celor peste 2000 de scrisori care au supraviețuit și care reprezintă o adevărată mină de informații și inspirație teologică. Nu în zadar este pus de Fotie* alături de Vasile* cel Mare și Grigorie* de Nazianz, ca fiind unul din marii epistolari ai creștinătății.

Scrisorile sale au ca temei fundamental Sf. Scriptură. Pentru Isidor, orice știință are importanță dacă este preamărită de adevărul divin. Creștinul trebuie să fie aidoma unei albine și să extragă înțelepciunea și din filosofii păgâni. Demostene, Platon, Aristotel și Homer erau ținuți la loc de cinste de către Isidor, după cum putem deduce din dese citate preluate din operele acestora. Multe din scrisorile isidoriene sunt exegetice. El face uz de metoda istorică și gramaticală a Școlii din Antiohia, respingând metoda

alegorică, care caută pretutindeni în Vechiul Testament prefigurări ale lui Hristos, ceea ce spune el, dă apă la moară păgânilor și ereticilor care contestă adevăratele texte mesianice. În materie de doctrină, Isidor apără Divinitatea lui Hristos împotriva arienilor, respingând opiniile acestora printr-o riguroasă interpretare literală a textelor scripturistice. Totodată, el face uz și de terminologia hristologică niceeană, îndemnând la păstrarea hotărârilor de la Niceea. Împotriva maniheilor, apără omenitatea lui Hristos. Există o serie de scrisori pe care Isidor le-a adresat lui Chiril* al Alexandriei, reproșându-i comportarea de la Sinodul de la Efes. Dintre scrierile care s-au pierdut reținem tratatul *Contra grecilor, Despre neexistența destinului*, al cărui conținut se pare că s-a păstrat în scrisoarea adresată sofistului Harpocras.

Migne, PG 78, 177-1645; CPG III, 5557-5558; R. Aigrain, *Quarante-neuf lettres de Saint Isidore de Péluse, édition critique de l'ancienne version latine contenue dans deux manuscrits du Concile d'Ephèse*, Paris, 1911; C.H. Turner, *The Letters of Saint Isidore of Pelusium*, JThS 6, 1905, p. 70-86; Isidore de Péluse, *Lettre I*, ed de P. Evieux, în SCH 422; scrisoarea lui Sever către Zaharia Pelusiotul ed. de E.W. Brooks, *The Sixth of Select Letters of Severus*, vol. II/2 (traducere), Londra, 1904; L. Bayer, *Isidors von Pelusium klassische Bildung*, Paderborn, 1915; D.S. Balanos, *Isidor Pelusiotul* (în grecește), Atena, 1922; B. P. Glueck, *Isidori Pelusiotae summa doctrinae moralis*, Würtzburg, 1848; L. Bober, *De arte hermeneutica S. Isidori Pelusiotae*, Cracovia, 1878; A. Schmidt, *Die Christologie Isidors von Pelusium*, Freiburg in der Schweiz, 1948; C.M. Fouskas, *Saint Isidore of Pelusium and the New Testament*, Athens, 1967; idem, *Saint Isidore of Pelusium. His Life and Works*, Athens, 1970; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, IV, p. 100-107; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 151-153; Idem, III, p. 458-

468; Cross, *Isidore, St.*, art. în ODCC, p. 717; A.M. Ritter, DSp 7, 2097-2103; Quasten, *Patrology*, III, p. 180-185, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 267-268; S. Zincone, *Isidore de Péluse*, în DECA, I, p. 1251-1253; T. Fuhrer, *Isidor von Pelusium*, în LACL, p. 319-320.

Isihie

Isihie (sec. III-IV), episcop în Egipt, cunoscut în special pentru ediția revizuită a Septuagintei și a Noului Testament, text folosit la Alexandria în sec. al IV-lea, fiind preferat ediției lui Origen. Ieronim îl acuză pe Isihie de interpolări și false adaosuri la textul biblic. Este, totodată, semnatar al scrisorii adresate, împreună cu alți trei episcopi egipteni, Fileas, Teodor și Pahomiu, episcopului schismatic Meletie din Lycopolis, cu privire la hirotoniile ilegale pe care acesta le săvârșea în alte diocese. Scrisoarea s-a păstrat numai în traducere latină. Isihie poate fi identificat cu episcopul egiptean omonim care a fost martirizat în timpul persecuției lui Dioclețian.

Migne, PG 10, 1565-1568; E. Venables, *Hesychius*, art. în Smith-Wace, II, p. 7-8; Cross, *Hesychius*, art. în ODCC, p. 644; F. G. Kenyon, *Hesychius and the Text of the New Testament*, în Mémorial Lagrange, 1940, p. 245-250; Altaner-Stuiber, 1980, p. 213; Quasten, *Patrology*, II, p. 118; G. Ladocsi, *Hesychius*, în DECA, I, p. 1148; G. Röwekamp, *Hesychius von Alexandrien, Exeget*, în LACL, p. 284, cu bibliografie.

Isihie

Isihie (sec. V sau VI), lexicograf, originar din Alexandria, uneori greșit identificat cu Isihie*, exegetul din același oraș. Este autorul unui lexicon grec de filologie clasică și dialectică. El s-a inspirat

din diverse lucrări și culegeri de dictoane. Lexiconul a suferit, de-a lungul vremii, mai multe interpolări din Homer, Euripide, Grigorie* de Nazianz și Septuaginta, preluate din glosarul lui Chiril*, iar cele mai recente interpolări, glose la Septuaginta, din Epifanie*, dreptul roman, au fost scoase din *Onomastica sacra*. Se pare că el nu a fost creștin.

K. Latte, *Hesychius Alexandrini Lexicon*, 1-2, Kopenhagen, 1953, 1966 (text); PWK, 8, 2, 1317-1377; W. Christ, *Geschichte der griechischen Literatur*, vol. II, München, 1914, p. 1083; G. Ladocsi, *Hesychius*, în DECA, I, p. 1148; G. Röwekamp, *Hesychius von Alexandrien, Lexikograph*, în LACL, p. 284.

Isihie de Ierusalim

Isihie de Ierusalim (sec. V), scriitor bisericesc grec și exeget. S-a născut și a fost educat la Ierusalim, unde, potrivit Mineiului de pe luna martie 28, 'meditând asupra Scripturilor a dobândit o cunoaștere profundă a lucrurilor celor dumnezeiești'. Despre el se știe, din informația dată de Teofan Mărturisitorul, că în jurul anului 412 era stimat în mod deosebit ca preot și predicator al Bisericii din Ierusalim. Chiril* de Scythopolis îi aduce laude ca 'învățător al Bisericii', 'teolog' și 'vestit luminător', informându-ne că, în 428 sau 429, l-a însoțit pe Patriarhul Iuvenalie al Ierusalimului la ceremonia de sfințire a bisericii lui Eutimie. Același Minei spune că Isihie a comentat întreaga Biblie. La început, afirmația a părut exagerată, însă cercetările ulterioare au dovedit că nu este departe de adevăr. Dușman al filosofiei pe care o numește *înțelepciune exterioară*, deoarece a fost folosită de eretici pentru a falsifica învățătura Bisericii și în special învățătura despre Hristos, Isihie propune

o doctrină creștină profund biblică și o hristologie nefilosofică. El evită termeni ca *persoană, ipostas, esență, natură*, substituindu-i cu expresii biblice. Se pare că el nu s-a lăsat influențat, în limbajul său, nici de sinodul de la Efes (431) și nici de cel de la Calcedon (451). Elementele hristologiei sale sunt dependente de gândirea lui Chiril* al Alexandriei, fără a prelua de la el și limbajul de specialitate. Isihie a apărat ortodoxia împotriva arienilor, a apolinaristilor și a doctrinei antiohiene a separării. Cu toate acestea, el a fost acuzat de papa Pelagiu I și de episcopul Ioan* de Maiuma, că ar fi fost monofizit. Se pare că nu există însă o bază reală în operele sale pentru o astfel de acuză (Jürgen). Dintre operele sale, un număr destul de mare s-a pierdut, iar multe altele așteaptă să fie editate. El a scris o serie de *comentarii* cum ar fi la *Levitic, Iov, la Psalmi* (două comentarii, unul mai mare și altul mic), *glose* sau *scolii la Isaia, Profeții mici, Psalmi, la Cântarea Cântărilor*. La acestea se adaugă o serie de *predici*, puține la număr, o *Istorie bisericească*, din care Teodor* de Mopsuestia a citit un capitol la sinodul V ecumenic de la Constantinopol din 553. Lucrarea se păstrează în traducere latină. Isihie a mai scris o *colecție de obiecțiuni și soluții*, un fel de sinopsă care ilustrează 61 de probleme din Evanghelie prin întrebare și răspuns. Isihie a fost influențat de metodele exegetice ale lui Origen* și a mers atât de departe încât a afirmat că nu putem găsi un sens literal pentru toate propozițiile din Scriptură. S-a opus folosirii filosofiei în rezolvarea unor probleme teologice.

Migne, PG 93, 781-1560; C. Tcherakian, *The Commentary on Job by Hesychius, Presbyter of Jerusalem*, Veneția, 1913 (în armeană); M. Faulhaber, *Hesychii Hierosolymitani interpretatio Isaiae prophetae*, Freiburg i.B.,

1900; M. Aubineau, *Homélies pascales*, în SCH 187, Paris, 1972; *Les homélies festales d'Hésychius de Jerusalem*, Bruxelles, 1978; R. Devreese, *Les anciens commentateurs grecs des Psaumes*, Roma, 1970, p. 243-301; R.S. Pittman, *The Marian Homilies of Hesychius of Jerusalem*, Ann Arbor, 1974; K. Jüssen, *Die dogmatischen Anschauungen des Hesychius von Jerusalem*, 2 vol., 1931-1934; E. Venables, *Hesychius* (25), art. în Smith-Wace, III, p. 11-12; Bardenhewer, IV, 257-261; Altaner-Stuiber, 1980, 227, 333 și urm.; Cross, *Hesychius of Jerusalem*, art. în ODCC, p. 644-645; Quasten, *Patrology*, III, p. 488-496, cu bibliografie; G. Ladocsi, *Hesychius*, în DECA, I, p. 1148-1149; G. Röwekamp, *Hesychius von Jerusalem*, în LACL, p. 285-286, cu bibliografie.

Isihie 'Ilustris' sau de Milet

Isihie 'Ilustris' sau de Milet, istoric și biograf din a doua jumătate a sec. VI. Este autorul unei *Istории universale*, care acoperă 1920 de ani, de la regele Belus al asirienilor și până la Atanasie I. Fotie numește această lucrare: *Istoria romană și generală*, iar lexiconul lui Suidas: *Cronică*. Lucrarea se împarte în șase diviziuni sau secțiuni: 1. de la Belus la războiul troian; 2. de la căderea Troiei la întemeierea Romei; 3. de la întemeierea Romei la numirea primilor consuli; 4. de la puterea consulară la singurul stăpânitor, Iulius Cezar; 5. de la Iulius Cezar la întemeierea Constantinopolului; 6. de la întemeierea Constantinopolului și până la moartea lui Atanasie I, în anul 518. Din această istorie s-au păstrat doar fragmente, în special începutul secțiunii a șasea, publicate, de mai multe ori, sub titlul *Patria Constantinopolis*. Isihie își continuă istoria cu un supliment, cuprinzând perioada împăratului Justin și primii ani ai domniei lui Justinian. El își întrerupe lucrarea datorită morții timpurii a

fiului său. Acest supliment s-a pierdut în întregime. Isihie a mai redactat și o a treia lucrare, din nefericire și aceasta pierdută, intitulată: *Onomatologos* sau *Index de savanți iluștri*, cuprinzând biografii ale unor scriitori greci de seamă, clasificați după genul literar: poeți, filosofi etc., și enumerați în ordine cronologică. În sec. IX *Onomatologos* a fost abreviat și îmbunătățit în sensul că au fost introduși și scriitori creștini. Autorul acestei versiuni, necunoscut de altfel, a folosit lucrarea lui Ieronim* *De viris illustribus*.

Migne, PG 92, 1057; 93, 1449; *Hesychii Milesii opuscula duo quae supersunt*, rec. J.C. Orelli, Leipzig, 1820; *Hesychii Milesii Onomatologi quae supersunt cum prolegomenis*, ed. F. Fach, Leipzig, 1882; T. Preger, *Scriptores originum Constantinopolitarum*, Leipzig, 1901, p. 1-18; Krumbacher, p. 323-325; M.E. Colonna, *Gli storici bizantini dal IV secolo al XV secolo I*, Napoli, 1956, p. 60-61; S. Impelizzari, *La letteratura bizantina*, Milano, 1975, p. 242-243; E. Venables, *Hesychius* (27) *Illustris*, art. în Smith-Wace, III, p. 12-13; W. Spoeri, *Hesychios*, în KLP, 2, 1979, 1121-1122, cu bibliografie; A. Labate, *Hesychius*, în DECA, I, p. 1149-1150; C. Schmidt, *Hesychius von Milet*, în LACL, p. 286, cu bibliografie.

Isihie de Salona

Isihie de Salona (m. 429), episcop de Salona (Spalato) în Dalmația. Îi cunoaștem corespondența pe care a avut-o cu Sf. Ioan* Hrisostom, papa Zosim și Fer. Augustin*. Scrisorile sale nu s-au păstrat, însă ne putem face o imagine de ansamblu despre preocupările sale din răspunsurile pe care le-a primit. Sf. Ioan i-a scris în legătură cu situația tragică

prin care trecea Biserica din Răsărit, exprimându-și compasiunea față de încercările la care era supusă. În scrisoarea către papa Zosim se arăta preocupat de rapiditatea excesivă cu care erau acordate treptele sacerdotale, practică pe care el personal o dezavua. Mult mai bogată a fost corespondența cu Fer. Augustin, căruia îi solicita cu insistență un răspuns cu privire la sfârșitul timpului și iminenta venire a timpurilor eshatologice, cu specială referire la profeția lui Daniel privind cele șaptezeci de săptămâni. Fer. Augustin îi răspunde în *Epistola* 197, trimițându-l la interpretarea dată de Fer. Ieronim*, subliniind, totodată, că sfârșitul este necunoscut și că va avea loc atunci când toate popoarele vor fi primit Evanghelia. Isihie se arată nemulțumit de acest răspuns și îi solicită lui Augustin alte explicații, care să țină cont și de semnele vremii. Augustin îi răspunde într-o epistolă-tratat, nr. 199, *De fine saeculi*, în care îi prezintă, într-un limbaj clar, nelipsit uneori de ironie, părerea sa în problema sfârșitului lumii. În opinia sa, cei ce cred că va veni curând, cei ce cred că va veni mai târziu, sau cei ce spun că nu este cunoscut timpul venirii Domnului, cu toții la un loc, se străduiesc să fie pregătiți pentru clipa venirii Sale.

H.W. Phillott, *Hesychius* (6), art. în Smith-Wace, III, p. 8-9; U. Dionisi, *Hesychius de Salone*, în DECA, I, p. 1150.

Isihie Sinaitul

Isihie Sinaitul, egumen al mănăstirii 'Rugul aprins' de pe Muntele Sinai, autor al unui *Florilegiu duhovnicesc*, sub titlul *Două centurii asupra sobrietății și virtuții*. Există o versiune scurtă a acestui *Florilegiu*, în patruzeci de capitole, dispuse în ordine alfabetică, cuprinzând în realitate doar jumătate din această

lucrare. Întrucât Isihie folosește în *Florilegiul* său texte din Ioan* Scărarul și Maxim* Mărturisitorul, trebuie să-l plasăm după aceștia, însă nu mai târziu de sfârșitul sec. VII.

Migne, PG 93, 1479-1544; M. Waegemann, *Les 24 chapitres 'De temperantia et virtute' d'Hesychius*, Édition critique, SE 22, 1974/1975, p. 195-285; J. Kirchmeyer, DSp. VII, col. 408-410, cu bibliografie și analiză; J.-M. Sauget, *Hesychius le Sinadte*, în DECA, I, p. 1150-1151; C. Schmidt, *Hesychius, Abt im Dornbuschkloster*, în LACL, p. 284.

Iuda

Iuda, 'rob al lui Iisus Hristos și frate al lui Iacov', după cum se prezintă el în primul verset al epistolei sale sobornicești, este considerat a fi unul din 'frații' Domnului, alături de Iacov, Iosif, și Simon, cu referire la textele din Marcu 6, 3 etc.; Ioan 7, 3; Fapte 1, 14; 1 Corintheni 9, 5. Această interpretare a fost acceptată doar de Tertullian și probabil de Hegesip*. Când Helvidius* reia această ipoteză în 382, Ieronim* o respinge cu tărie, afirmând învățătura tradițională a Bisericii privind pururea feciorie a Maicii Domnului. Ieronim afirmă clar că așa-numiții 'frați' ai Domnului erau fiii Mariei, mama lui Iacob (Marcu 15, 40), sau că ar fi fost fiii lui Iosif dintr-o căsătorie anterioară. După o interpretare mai recentă, este vorba de fiii Mariei, mama lui Iacob și Iosif, soția lui Cleopa, care, în interpretarea lui Hegesip, a fost fratele lui Iosif.

Acest Iuda este autorul Epistolei sobornicești a lui Iuda în care sunt combătute ereziile și ereticii din acea vreme. Cât privește locul scrierii, se pare că a fost Palestina, iar data propriu-zisă poate fi

afirmată cu oarecare aproximație, și anume, anii 64-66.

Potrivit Tradiției, a făcut și el parte din ceata celor 70 de ucenici. Nu trebuie confundat cu apostolul Iuda Tadeul, cum adeseori s-a făcut în mod eronat.

C. Bigg, *Epistles of St. Peter and St. Jude*, ICC, ed. 2-a, Edinburgh, 1910; J.B. Mayor, *The Epistle of St. Jude and the Second Epistle of St. Peter*, London, 1907; J. Chaine, *Les Épîtres catholiques*, Études Bibliques, 1939; Gh. I. Ghia, *Epistola lui Iuda*, comentariu, Craiova, 1972; T. W. H. Leahy, *Jude, Epistle of St.*, în NCE, 8, p. 17-18; G.H. Boobyer, *Jude*, în Peak's Commentary on the Bible, ed. M. Black și H.H. Rowley, New York, 1962, p. 1041-1042.

Iulian Arianul

vezi Julian Arianul

Iulian de Eclanum

vezi Julian de Eclanum

Iulian de Halicarnas

vezi Julian de Halicarnas

Iulian de Toledo

vezi Julian de Toledo

Iuliu de Aqfahs

Iuliu de Aqfahs (Khevehs, în provincia Minieh, Egipt), autor al unui ciclu de istorii aghiografice egiptene. Pentru a cunoaște îndeaproape suferințele îndurate de martirii creștini, reușește să devină secretarul prefectului de Egipt. În această calitate, cu gesturi aproape sadice a urmărit întregul lanț de suferințe la care au fost supuși martirii creștini. În cele din urmă, el însuși se încreștinează

și suferă moarte martirică. Tradiția hagiografică coptică relatează că el ar fi fost ucis de șase ori, iar de cinci ori a revenit la viață, înainte de a-și da obștescul sfârșit în chinuri groaznice și de a primi cununa mucenicie. Această relație nu este menită să sublinieze doar convertirea la creștinism a lui Iuliu, ci să garanteze că, prin atotputerea lui Dumnezeu, este asigurată integritatea trupească a martirilor la învierea de apoi.

Th. Baumeister, *Martyr invictus*, Münster/W., 1972, p. 116-117; V. Saxer, *Jules d'Aqfahs*, în DECA, II, p. 1369.

IULIU CASSIAN, encratit, mijlocul sec. II, menționat de Clement* Alexandrinul, care citează una din lucrările sale, și anume: 'Εξηγητικά, în care el susține anterioritatea spirituală a lui Moise, 'filosoful ebraic', față de înțelepciunea și filosofia păgână. Cea de a doua lucrare a lui Iuliu este Περὶ ἐγκρατείας ἢ περὶ εὐνουχίας (*Despre abținere sau despre castitatea desăvârșită*), în care susține idei encratite, întemeiate pe platonism: preexistența sufletelor, sufletul căzut și încarcerat în trup, la care adaugă o serie de concepții ascetice gnostice valentinienne. El susține că Hristos a avut un trup aparent, iar procreția este interzisă. Iuliu și-a bazat doctrina sa pe *Evanghelia după egipteni*, scriere aparținând gnosticilor.

F. Bogliani, *La tradizione eresologica sull'Encratismo II. La confutazione di Clemente d'Alessandria*, AAT, 96, 1961-1962; Idem, *Jules Cassien*, în DECA, II, p. 1369-1370; D. Wyrwa, *Julius Cassian*, în LACL, p. 364, cu bibliografie.

Iulius Sextus Africanus

Iulius Sextus Africanus (170-240), autor al primei cronici creștine care prezintă,

în linii mari, istoria de la crearea lumii și până la anul 221. S-a născut la Ierusalim (Aelia Capitolina) și nu în Africa, după cum se afirmă îndeobște, pornindu-se, probabil, de la cognomenul de Africanus (Suidas*, Bardenhewer ș.a.). Își petrece o mare parte a vieții în Emmaus. Întrucât cetatea Emmaus decade, ajungând ruine, Iulius este trimis în anul 221 ca mesager la împăratul Elagabalus spre a-l convinge să restaureze cetatea. Împăratul îl va numi conducător al comisiei pentru reconstruirea Emmaus-ului, care va primi numele de Nicopolis. Nu se cunoaște cum și când a ajuns să se convertească la creștinism. Este posibil ca el să fi primit credința creștină în timpul șederii sale la Edessa, unde a avut strânse legături la curtea regilor Abgar IX și Abgar X. A călătorit la Alexandria, unde i-a cunoscut pe Origen* și pe ucenicul lui, Heraclas*, audiind cursurile de filosofie ale acestuia. Din corespondența lui cu Origen, în legătură cu diverse teme de exegeză biblică, s-a păstrat o scrisoare. În timpul împăratului Alexandru Sever (222-235), construiește, în cinstea acestuia, o bibliotecă în Pantheonul de la Roma. Tradiția creștină siriacă târzie susține că el a fost episcop în Emmaus și că a scris comentarii scripturistice (Dionisie bar-Salibi). Se pare că el nu a deținut nici o funcție ecleziastică, iar interesul lui nu s-a îndreptat spre științele sacre, ci spre cele profane. Și-a petrecut ultima parte a vieții la Nicopolis, unde s-a stins din viață în anul 240, data *Scrisorii sale către Origen*.

Iulius este considerat, alături de Clement* și Origen, ca unul dintre cei mai învățați scriitori bisericești ante-niceeni (Salmon). Marea sa lucrare, în care el a dorit să prezinte evenimentele istorice de la începutul lumii, a necesitat cercetări îndelungate și lecturi deosebit de bogate.

Fragmentele care s-au păstrat dovedesc cu prisosință cultura lui deosebită. Cea mai de seamă lucrare, *Cronica* sau *Cronografia lumii*, pe care o duce până la anul 221, al patrulea an al lui Elagabalus, (sau 217-218, după unele păreri), a fost 'lucrată cu acribie', ne spune Eusebiu. Ea a fost concepută în cinci cărți și reprezintă prima cronică creștină. Din ea s-au păstrat fragmente în scrierile lui Eusebiu, *Preparatio* și *Demonstratio Evangelii*, în *Cronografia* lui George Syncellos și la alți scriitori. *Cronica* sincronizează evenimentele istoriei ebraice și creștine, cu acelea ale lumii universale (Coman). El a susținut că lumea va dăinui 6000 de ani de la Facere, iar nașterea lui Hristos, eveniment pe care îl antedatează cu trei ani, o plasează la anul 5500 de la Facere. Astfel, după părerea lui, mai rămăseseră doar 500 de ani până la sfârșit, după care urmează mileniul sau Sabatul cosmic.

Cea de a doua lucrare, *Broderii - Kestoi*, concepută în 24 de cărți, este o compilație enciclopedică și conține diverse teme de istorie naturală, medicină, științe militare, magie, matematică, agricultură etc. Lucrarea a fost dedicată împăratului Alexandru Sever. Din nefericire și această operă deosebită s-a păstrat doar fragmentar. Din corespondența sa, s-au păstrat doar două scrisori, una adresată lui Origen, în care își exprimă nedumerirea sa în legătură cu istoria Suzanei din cartea lui Daniil, neștiind dacă era autentică sau nu, iar alta, adresată unui oarecare Aristide, unde încearcă să pună de acord deosebirile din genealogia lui Iisus prezentată la începutul Evangheliilor după Matei și Luca.

Lui Iulius i-au mai fost atribuite două lucrări: *Povestirea celor întâmplare în Persia cu prilejul întrupării Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos* și *Passio Symphorosae et*

septem filiorum eius. Prima lucrare aparține lui Afroditian. Cât privește *Pătımirea Sfintei Symphorosa și a celor șapte fii ai ei*, nu se poate spune că ar fi fost scrisă de el, însă, pe baza autorității 'Sfântului Eusebiu istoricul', care afirmă că el a scris faptele și pătimirile aproape ale tuturor martirilor Romei și ai întregii Italii, problema poate rămâne deschisă.

Migne, PG 10, 63-94; M. J. Routh, *Reliquae sacrae*, ed. a 2-a, 2, 238-309; J.-R. Vieillefond, *Fragments des Cestes provenant de la collection des tacticiens grecs*, Paris, 1932; idem, *Les <Cestes> de Julius Africanus. Étude sur l'ensemble des fragments avec édition, traduction et commentaires*, Florența-Paris, 1970; W. Reichardt, *Die Briefe des Sextus Julius Africanus an Aristides und Origenes* (TU 34,3), Leipzig, 1909; B. Altaner, *Augustinus und Julius Africanus*, VC 4, 1950, p. 37-45; W. Bauer, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*, BHT 10, Tübingen, 1934, 11 și urm., 162-167; A. Harnack, *Die Sammlung der Briefe des Origenes und sein Briefwechsel mit Julius Africanus*: SAB., 1925; J. Granger, *Julius Africanus and the Library of the Pantheon*, JThSt., 34, 1933, p. 157-166; G. Salmon, *Africanus, Julius*, art. în Smith-Wace, I, p. 53-57; Cross, *Julius Africanus, Sextus*, art. în ODCC, p. 768; E. Amann, în DTC VIII, 1924, col. 1921-1925, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 205, 209 și urm.; Quasten, *Patrology*, II, p. 137-140, cu bibliografie; I.G. Coman, II, p. 384-389; M. Simonetti, *Jules l'Africain*, în DECA, II, p. 1368-1369; G. Broszio, *Julius Africanus*, în LACL, p. 364.

Iuvencus, Gaius Vettius Aquilinus

Iuvencus, Gaius Vettius Aquilinus, (sec. IV), poet latin, de origine din Spania. A fost hirotonit preot și a trăit, după cum ne informează Ieronim*, în timpul împăra-

tului Constantin. A avut o educație aleasă, fiind cunoscător al culturii clasice și în special a operelor poetilor Vergilius, Plautus, Valerius Flaccus, Statius și Ovidius. A fost influențat în special de Vergilius.

Opera sa, *Evangeliorum libri*, este un poem în patru cărți cuprinzând două proloage și 3219 hexametri. Este vorba de o transpunere în versuri a Evangheliilor și reprezintă primul poem epic creștin în limba latină (Quasten). Iuvencus nu a fost doar un simplu versificator, ci și un adevărat creator de limbă. El a creat cuvinte noi, neologisme, și a dat o mai mare expresivitate limbajului poetic, prin folosirea adjectivelor. În redarea textului evanghelic, el se menține foarte aproape de expresia biblică, fără licențe poetice

care să trădeze adevăratul mesaj al Evangheliei lui Hristos.

Migne, PL 19, 9-346; CPL, 1385; J. Huemer, în CSEL 24, Viena, 1891; A. Knappitsch, *Evangeliorum libri quattuor*, Graz, 1910-1913 (text, trad. în germană și comentariu); Walter Locke, *Juvencus, G. Vettius Aquilinus*, art. în Smith-Wace, III, p. 598-599; Tixeront, *Patrologie*, p. 326; F. Vivona, *De Juvenci poetae amplificationibus*, Palermo, 1903; E. Borrell, *Evangeliorum concordantiae secundum J. Huemer editionem*, Barcelona, 1990; idem, *J. index verborum et alia instrumenta lexica*, Barcelona, 1990; Cayré, I, p. 540; Altaner-Stuiber, 1980, p. 405; Quasten, *Patrology*, IV, p. 265-269, cu bibliografie; J. Fontaine, *Naissance de la poésie dans l'Occident chrétien, III^e-IV^e siècles*, Paris, 1981; I. Opelt, *Juvencus*, în DECA, II, p. 1391-1392; M. Prunte, *Juvencus*, în LACL, p. 371-372, cu bibliografie.

J

Jeu

Jeu, a. în sistemul gnostic conținut în Pistis Sophia, conducătorul suprem 'al locului celor care sunt de-a dreapta', adică, tărâmul foarte de jos, imediat următor celui în care se află 'comoara luminii', dar infinit deasupra tărâmului cerurilor vizibile. Sarcina lui Jeu este de a atrage lumina din comorile de deasupra și să o transmită regiunilor inferioare. El este supraveghetorul sau stăpânul (ἐπίσκοπος sau ἄγγελος) luminii, numit și 'primul om'. El îi ține în frâu pe arhonții din sferele cerești inferioare și îi pedepsește dacă încalcă regulile deja impuse. Jeu mai este Tatăl lui Sabaoth, arhonul cel mai de jos al 'locului celor de-a dreapta'. Din Sabaoth se trage suflul (ψυχή) lui Hristos, care îl numește pe Jeu 'Tatăl Tatălui meu'.

b. Cărțile lui Jeu, titlul a două tratate gnostice menționate în Pistis Sophia, atribuite lui Enoch. Ele există și în Codicele Bruce, ocupând primele două locuri.

C. Schmidt, *Gnostische Schriften in Koptischer Sprache aus dem Codex Brucianus*, TU, VIII, Hefte 1-2, 1892, p. 38-141, trad. în germană, p. 142-225; W. Till, *Koptisches-Gnostische Schriften*, I, GCS, 45, ed. 3-a, 1959, p. 257-329; Altaner-Stuiber, 1980, p. 131; G. Röwekamp, *Jeu-Bücher*, în LACL, p. 330, cu bibliografie.

Johannitius vezi Hunayn ibn Ishaq

Jovinian

Jovinian (m. 406), călugăr apusean, venit la Roma, probabil din Nordul Italiei, și condamnat ca eretic de sinoadele de la Roma și Milano, în jurul anului 390. Informațiile pe care le deținem despre el provin de la Ieronim* care a scris două cărți împotriva lui: *Adversus Jovinianum*. După Ieronim, Jovinian susținea că înaintea lui Dumnezeu o fecioară nu este mai bună decât o femeie căsătorită; nici abținerea nu este mai bună decât mâncarea cu recunoștință; o persoană botezată cu Duhul sau cu apă nu poate greși; toate păcatele sunt egale și că există doar o singură pedeapsă și o singură răsplată. Augustin* subliniază și alte erori doctrinare, mai ales cea referitoare la faptul că Fecioara Maria după naștere nu a mai rămas fecioară. Jovinian și-a pus în scris toate aceste idei în *Commentarioli*, lucrare de altfel pierdută, care a fost prezentată lui Siriciu, episcopul Romei. În consecință Siriciu a convocat o adunare a clericilor și a condamnat noua erezie. Alături de Jovinian au mai fost menționați ca adepți Auxentiu, Genialis, Felix, Martianus, Januarius ș.a. Ei intervin pe lângă Ambrozie* de Milan în speranța că le va ridica pedeapsa. Acesta rămâne totuși de partea lui Siriciu și împreună cu alți opt episcopi, subscrie la hotărârea luată de el. Jovinian a fost trimis în exil în 398 de către Honoriu. Spre deosebire de tratatul lui Ieronim, care este foarte dur la adresa lui Jovinian, Augustin adoptă, în două epistole, *De bono coniugali* și *De sancta virginitate* un ton mai moderat.

W. Haller, *Jovinianus*, Leipzig, 1897 (fragmente); Migne, PL, 23, 211-338 (Ieronim); PL, 13, 1168-1172 (Siriciu, Ep. 7); PL, 16, 1124-1129 (Ambrozie); F. Valli, *Giovaniano*, Urbino, 1954; J. L. Davies, *Jovinianus* (2), art. în Smith-Wace, III, p. 465-466; DSp 8,

col. 1469-1470; Altaner-Stuiber, 1980, p. 355, 395, 400, 432; J. Gribomont, *Jovinien*, în DECA, II, p. 1353-1354; G. Rőwekamp, *Jovinian*, în LACL, p. 360.

Julian Apolinaristul

Julian aparține, alături de Eunomiu* de Beroea (în Tracia), grupării apolinariste extremiste a lui Polemon. De la Julian s-a păstrat un fragment dintr-o scrisoare de răspuns către Polemon, *Epistola ad Polemonem*. Au mai supraviețuit și alte câteva fragmente care i-au fost adresate lui Julian de către magistrul său, editate în *Doctrina Patrum*. Doctrina afirmată în aceste fragmente poartă nuanțe clare apolinariste, identice cu învățăturile extremiste propuse de Polemon.

F. Diekamp, *Doctrina Patrum*, Münster, 1907, p. 247-248, 308; H. Lietzmann, *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*, Tübingen, 1904, p. 277; retip. Hildesheim, 1970; E. Cavalcanti, *Julien l'Apollinariste*, în DECA, II, p. 1370; G. Feige, *Julian, Apollinarist*, în LACL, p. 360.

Julian Arianul

Julian Arianul, personaj necunoscut, plasat în mediul arian din Antiohia în a doua jumătate a sec. IV, mai exact între 357 și 379/381. Acestuia îi sunt atribuite fragmentele din *Comentariul la cartea lui Iov*, care se regăsesc în *Catene*, îndeobște considerate ca fiind ale lui Julian* de Halicarnas. În plus, tot el pare a fi autorul Constituțiilor apostolice și al scrisorilor pseudo-ignatiene. Optzeci și patru de canoane apostolice, care la origine făceau parte din Constituțiile apostolice, i-ar aparține tot lui Julian.

CPG, II, 2075; H. Lietzmann, *Catenen. Mitteilungen über ihre Geschichte und handschriftliche Überlieferung*, Freiburg, 1897, p.

28-34; D. Hagedorn, *Der Hiobkommentar des Arianers Julian*, Berlin, 1973; P. Ferhat, *Der Jobprolog des Julianos von Halikarnassos in einer armenischen Bearbeitung*, OC NS, I, 1911, p. 26-31; F.X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, 2 Bde., Paderborn, 1905; J.B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers*, 3/2, London², 1885; R. Dragnet, *Julien d'Halicarnasse*, DTC, 8, 2, 1931 art. cit.; E. Cavalcanti, *Julien l'Arien*, în DECA, II, p. 1373; B. Windau, *Julian, Arianer*, în LACL, p. 360.

Julian de Cos (Kos)

Julian a fost episcop de Cos sau Kos și apocrisiarh al papii Leon cel Mare la Constantinopol. S-a născut în Italia și a fost educat la Roma, unde a învățat și limba greacă. Cunoștințele sale de greacă au fost deosebit de folositoare papii Leon care nu a cunoscut această limbă și ca atare, a avut nevoie de traducerea documentelor și a actelor sinodale redactate în acea limbă. Teologia lui Julian a fost pur ortodoxă. Astfel, la sinodul de la Constantinopol din 448, el mărturisește, spre marea supărare a lui Dioscor*, credința în 'două naturi și o singură persoană'. Între Julian și papa Leon cel Mare s-a ivit o mare neconcordanță de idei referitoare la canonul 28 al sinodului de la Calcedon care confirmă primatul scaunului de Constantinopol. În timp ce papa Leon și ceilalți delegați papali protestează, Julian nu numai că îl susține pe Anatolie, dar îi scrie papii să recunoască și să accepte acel canon. Incidentul se stinge, mai ales pentru că papa avea nevoie de activitatea informativă întreprinsă de către Julian pe lângă curtea imperială și patriarhia constantinopolitană. În timpul în care a deținut funcția de apocrisiarh, Julian i-a scris papii Leon cu regularitate, informându-l despre cele ce se întâmplau la Constantinopol. În martie 453, Leon îi

cere acestuia să facă o traducere o nouă traducere a actelor sinodale pentru a le putea înțelege mai ușor. În anul 457 Julian revine la dioceza sa de pe insula Cos (Kos), nu departe de țărmul asiatic. Știm acest lucru din scrisoarea pe care o adresează împăratului Leon, în calitate de episcop, privind problema ridicată de devierile doctrinare exprimate de Timotei* Aelurul. După acest mument, nu se mai cunoaște nimic despre el.

Migne, PL 54, 1536 în note; T. Jalland, *The Life and Time of St. Leo the Great*, London, 1941; C. Gore, *Julianus* (27), în Smith-Wace, III, p. 473; B. Studer, *Julien de Kos*, în DECA, II, p. 1375-1376.

Julian de Eclanum

Julian de Eclanum (385-454), episcop de Eclanum (Eclana, Eculanum sau Aeculanum; în prezent Mirabella Eclano aproape de Avellino), distins conducător al pelagienilor. S-a născut la Apulia în jurul anului 385, într-o familie de nobili romani. Tatăl său, Memor sau Memorius, a fost episcop, probabil în Capua, iar mama sa Juliana descindea dintr-o familie nobilă din Italia. Fer. Augustin* a cunoscut bine familia lui Julian, despre are cuvinte de laudă și frumoase aprecieri. În anul 404, Julian devine 'citet' în biserica tatălui său și apoi se căsătorește cu Ia, fiica lui Aemilius, episcop de Beneventum. În anul 410 este hirotonit diacon, iar în 417 este hirotonit episcop de către Inocențiu I. Numele episcopiei pentru care a fost hirotonit este redat în forme diverse. Reținem din informația lui M. Mercator, care a fost contemporan cu el, că Julian a fost 'episcopus Eclanensis'. Devine cunoscut ca scriitor, polemist, teolog și exeget, după moartea lui Inocențiu I, în timpul papei Zosim, și mai exact după ce acesta a expedit

scrisoarea sa circulară, *Tractoria*, către episcopii din Apus și din Răsărit, solicitându-le să iscălească condamnarea finală a pelagienilor. Julian refuză să iscălească acea scrisoare și îi trimite papei Zosim două scrisori. Prima scrisoare a circulat în Italia înainte de a-i fi înmănată papei. În una din aceste scrisori, el cere clarificări papei Zosim, înainte de a o iscăli. Papa nu îi aprobă cererea și în schimb îl condamnă împreună cu alți 18 episcopi italieni care nu au acceptat să iscălească *Tractoria*. Julian apelează la Ravenna, de unde problema este trimisă lui Augustin, care răspunde prin tratatul *De nuptiis et concupiscentia*. Când originalul scrisorii lui Julian îi parvine, Augustin a descoperit că multe din citatele biblice nu corespundeau cu textul original, și pentru a pune la punct problema, el scrie *Contra Julianum Pelagianum*. În 418, Julian îi răspunde lui Augustin în patru cărți *Ad Turbantium*. Forțat să părăsească Italia, Julian pleacă în Cilicia, unde este găzduit pentru o vreme de Teodor* de Mopsuestia. După moartea lui Bonifaciu și urcarea lui Celestin pe scaunul episcopal al Romei, în 422, revine în Italia. Celestin nu numai că nu-l primește, dar îl și condamnă. Între timp este condamnat și în Cilicia. Aflând acest lucru, se îndreaptă spre Constantinopol, unde îl aștepta o soartă asemănătoare; fusese condamnat de Atticus și de Sisiniu, succesorul lui Atticus. Urcarea lui Nestorie* pe tronul patriarhal din Constantinopol îi dă speranțe. El apelează atât la Nestorie, cât și la împăratul Teodosie II. Pentru început, cei doi îl încurajează, însă, în urma intervenției lui Mercator, care trimite împăratului un *Commonitorium de Coelestius*, se iau măsuri împotriva lui Julian și a prietenilor săi care sunt alungați din Constantinopol. Sinodul ecumenic de la Efes,

din 431, pecetluiește condamnarea tuturor pelagianilor, inclusiv a lui Julian. În cele din urmă, Julian găsește adăpost în Sicilia, unde rămâne până la moarte, în 454.

Pe lângă cele două scrisori adresate lui Zosim și *Ad Turbantium*, de la Julian au mai rămas *Epistola ad Rufus*, în care sunt repetate acuzațiile de maniheism împotriva concepției teologilor africani despre natura umană, *Epistola ad Romanos*, atribuită lui Caelestius, în care respinge ideea de slăbire a naturii și libertății umane datorită păcatului lui Adam, și *Libri VIII ad Florum*, în care își exprimă resentimentul său față de Augustin, despre care spunea că a încercat să rezolve problema pelagiană prin forță și nu prin rațiune. La acestea se mai adaugă comentarii la profeții mici și la Iov. Lui Julian i-au mai fost atribuite: *Praedestinus*; *Libellus fidei* și *Summarium antipelagianum*. Julian s-a impus ca teolog al mișcării pelagiene. Chiar dacă este acuzat că ar fi repetat aceleași învățături greșite ale lui Pelagiu, el a fost cel care a formulat categoriile de bază ale pelagianismului, dându-le o coerență deosebită.

J. Garnier, *Monumenta haereseos pelagiana*, în PL 48; L. de Coninck, CCL 88, 1977, p. 331-402; A. Brückner, *Die vier Bücher Julians von Aeculanum an Trubantius*, Berlin 1910, p. 24-76; Idem, *Julian von Eclanum, sein Leben und seine Lehre*, TU, XV, 3, 1897; A. Vaccari, SJ, *Un commento a Giobbe di Giuliano di Eclano*, 1915; G. Bouwman, S.V.D., *Des Julian von Aeculanum Kommentar zu den Propheten Osee, Joel und Amos. Ein Beitrag zur Geschichte der Exegese*, Analecta Biblica, IX, Roma, 1958; J. Forget, în DTC, VIII, 1924, col. 1926-1931; T. W. Davids, *Julianus* (15), art. în Smith-Wace, III, p. 469-472; Quasten, *Patrology*, IV, p. 487-492 cu bibliografie bogată; V. Grossi, *Julien d'Éclane*, în DECA,

II, p. 1373-1374; W. Geerlings, *Julian von Eclanum*, în LACL, p. 361-362 cu bibliografie.

Julian de Halicarnas

Julian de Halicarnas (m. după 527), episcop monofizit de Halicarnas, din provincia Carias. Complotează împreună cu Sever de Antiohia pe lângă împăratul Anastasie în vederea înlăturării din scaunul patriarhal de Constantinopol a lui Macedoniu. O dată cu urcarea pe tron a împăratului Justin, susținător al ortodoxiei, Julian este obligată să părăsească scaunul și să se retragă la Alexandria, unde devine conducătorul grupării aphantodocetilor* sau fantasiaștilor (*phantasiastae*), adică a celor care susțineau că Iisus Hristos a avut trup aparent. La Alexandria, el redactează un *Tomos* în care susține natura incoruptibilă a trupului Mântuitorului și ca atare, el nu a pățimit și nici nu a murit și îl trimite lui Sever* spre examinare. Acesta respinge ideile sale, ceea ce duce la o controversă aprigă. Evenimentul se petrecea în jurul anului 527, când Julian era deja în vârstă. În contextul acestei polemici, el scrie, pe lângă *Tomos*, *Adaosuri la Tomos*, o *Apologie* sau *Discurs împotriva maniheilor și eutihienilor*, care s-au pierdut, și un altul *împotriva blasfemiilor lui Sever*, care s-a păstrat în traducere siriacă. Au fost recuperate câteva din scrisorile sale. *Comentariul la Iov*, care i-a fost atribuit, îi aparține în realitate unui alt Julian, numit, pentru a fi deosebit de alți autori Julian* Arianul. Julian a fost clasat ca monofizit radical, în sensul că el ar fi susținut că prin întrupare proprietățile trupului lui Hristos au fost deteriorate, în sensul că și-a pierdut incoruptibilitatea. Studiile făcute de Draguet prezintă mai nuanțat ideile lui Julian, și anume, că acesta ar fi afirmat că, așa cum Adam a

fost creat incoruptibil și nemuritor, stricăciunea și moartea fiind consecința păcatului, tot așa Hristos, fiind fără de păcat, a avut un trup ferit de stricăciune, pătimire sau suferință și moarte. Sever susținea că trupul lui Hristos a dobândit aceste calități după înviere. În consecință, susține Draguet, Julian a învățat că patimile și moartea nu ar fi fost aparente, ci asumate în mod voit de Hristos. În realitate, intenția lui a fost de a reconcilia realitatea suferinței și morții lui Hristos cu absența păcatului originar în El. Doctrina susținută de Julian a avut o serie de adepți, mai ales în Egipt, printre care un loc de frunte l-a avut Gaianus, care a ocupat scaunul de la Alexandria pentru o scurtă vreme.

CPG, III, 7125-7127; CSCO, 244-245; lucrarea clasică: R. Draguet, *Julien d'Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d'Antioche sur l'incorruptibilité du corps du Christ*, Louvain, 1924, (cu fragmente în siriacă și greacă, retraduse, și bibliografie bogată); Idem, *Pièces de polémique antijulianiste*, în *Muséon*, XLIV, 1931, p. 255-317 (text și trad. lat.), LIV, 1941, p. 59-89; A. Sanda (ed.), *Severi Antijulianistica*, I, Beirut, 1931; T.W. Davids, *Julianus* (47), art. în *Smith-Wace*, III, p. 475-476; Bardenhewer, V, p. 2-6; Altaner-Stuiber, 1980, p. 507; R. Draguet, *DTC*, VIII, 2, 1925, col. 1931-1940; Cross, *Julian*, în *ODCC*, p. 766; M. Simonetti, *Julien d'Halicarnasse*, în *DECA*, II, p. 1374-1375; S. Müller-Abels, *Julian von Halikarnas*, în *LACL*, p. 362.

Julian Pomerius

De origine din Mauritania. Ajunge în Galia de sud, către sfârșitul sec. V, unde este hirotonit preot. La Arles, predă retorica, avându-l printre discipolii săi pe Cesar (Caesarius)* de Arles. Ruricius ne informează că a fost abate, însă nu menționează și mănăstirea unde a îndeplinit

această funcție. Nu mai avem alte date despre viața sa. Este autorul unor tratate: *Despre natura sufletului* (*De animae natura*), conceput în opt cărți, *despre virtuți și vicii, despre disprețul față de lume* (*Dictatum ad quendam nomine Principium de contemptu mundi ac rerum transitarum hortatorium*) și *despre educația fecioarelor* (*Libellus de virginibus instituendis*), lucrări care s-au pierdut. A supraviețuit însă cele trei cărți *Despre viața contemplativă* (*De vita contemplativa*), scriere atribuită multă vreme lui Prosper* de Aquitania, și care a fost adresată unui alt episcop Julian, probabil, de Carpentras.

Migne, PL 59, 415-520 (*De vita contemplativa*); Isidor, *de script. eccl.*, XII; Ghenadie, *Scr. eccl.*, XCVIII; R.T. Smith, *Julianus* (72) *Pomerius*, în *Smith-Wace*, III, p. 492; Bardenhewer, IV, p. 599-601; K. Pollmann, *Julian Pomerius*, în *LACL*, p. 362, cu bibliografie.

Julian de Toledo

Julian de Toledo (642-690), episcop de Toledo între 680 și 690. Plasat alături de Isidor de Sevilla, Julian este ultima mare personalitate a Spaniei gotice. Din nefericire, invazia arabă a distrus o mare parte din munca sa. Deși strămoșii săi au fost evrei, după propria sa mărturie, s-a născut din părinți creștini. A fost botezat în biserica principală din Toledo și a studiat sub îndrumarea episcopului Eugeniu II. Slujește pentru o vreme ca diacon și apoi preot la catedrala din Toledo. După moartea lui Quiricius, Julian este ales în scaunul episcopal rămas vacant. Se pare că Julian nu a fost deloc străin de complotul care a dus la răsturnarea regelui Wamba și înlocuirea lui cu Ervig. În timpul episcopatului său, au avut loc două sinoade, al IV-lea și al V-lea, pe care le

prezidează. El a izbutit să obțină, pentru episcopia de Toledo, primatul între celelalte dioceze din Spania. Datorită acestui fapt și a sentimentului său că Biserica Spaniei este unică, se explică într-o oarecare măsură conflictul cu Biserica Romei, care se temea ca nu cumva aceasta să iasă din sfera ei de influență. El aprobă, în numele Bisericii Spaniei, hotărârile sinodului VI ecumenic, ceea ce atrage nemulțumirea papii Benedict, care îi critică anumite expresii din *Apologeticum*, lucrare scrisă de Julian pentru a-și apăra propriile acte deja ratificate de propriul său sinod de la Toledo, sinodul al XIV-lea. Conciliul al XV-lea de la Toledo din 688 aprobă o nouă lucrare a lui Julian, care insistă asupra formulelor întrebuintate de el în *Apologeticum*. În plus, conciliul le acceptă ca fiind ale sale, criticând aspru pe teologii romani care refuzau să înțeleagă ortodoxia subtilităților teologice ale primei lucrări a lui Julian. Afrontul deschis a fost sesizat cu precauție la Roma, conștientă de consecințele imprevizibile, în cazul prelungerii conflictului. De altfel, Julian nu a fost în favoarea divizării Bisericii, ceea ce el nu a agreat, a fost ingerința Romei în afacerile Bisericii din Spania. Julian s-a preocupat mereu de unitatea bisericească, străduindu-se să unifice liturghia spaniolă și impunând norme și reguli comune pentru ritualul liturgic. Totodată, el s-a ocupat, îndeaproape, de formarea în cultura clasică și teologică a clericilor săi, el însuși predând un curs de *Gramatică*. S-a stins din viață în anul 690, fiind înmormântat în biserica Sf. Leocardia, unde se ținneau de obicei sinoadele locale.

Opera scrisă a lui Julian nu este deloc de neglijat. El a abordat teme care, la acea vreme, erau de interes pentru Biserici. Cunoaștem lista completă a scrierilor

sale datorită biografului său, Felix. Din nefericire nu toate s-au păstrat. Redăm câteva din cele mai importante: *Liber Prognosticorum futuri saeculi*, adresată lui Idalius de Barcelona, în care vorbește despre originea morții, despre sufletele celor decedați și starea lor înainte de învierea trupului și învierea finală. Lucrarea s-a bucurat de mare popularitate în evul mediu. *Apologeticum fidei quod Benedicto Romanae urbis Papae directum est*, care a stârnit un prim val de neliniște la Roma. Din nefericire, lucrarea nu s-a păstrat. *Apologeticum de tribus capitulis*, cea mai vestită lucrare a lui Julian, probabil, datorită conflictului deschis cu Roma. *Liber de sextae aetatis comprobatione* face parte dintr-o serie de tratate polemice importante în literatura spaniolă din acea vreme, alături de cel al lui Isidor*, *Contra Judaeos* și al lui Ildefonsus*, *De Virginitate Sanctae Mariae contra tres infideles*. La acestea adăugăm: *Liber carminum*, *Liber Epistolarum* și *Liber Sermonum*, care s-au pierdut. În cele din urmă, merită atenție și lucrarea sa istorică *Liber Historiae de eo quod Wambae Principis Galiis Exitit Gestum*. Lucrarea este importantă nu numai din punct de vedere istoric, ci și stilistic și encomiastic. Alături de Ildefonsus, Julian de Toledo rămâne unul din marii prelați ai Bisericii Spaniei, care au sesizat necesitatea punerii în evidență a elementului local și național în sânul Bisericii creștine.

Migne, PL, 96, 43-44, 453-800; PLS, 4, 2289-2292; CPL 1258-1266; CCL, 115; F. Görres, *Der Primas Julian von Toledo (680-690)*, Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 46, 1903, p. 524-533; Z. García Villada, *Historia ec. de España*, II, 1, p. 96-106, 149-160; A. Viegas Valina, *La doctrina escatológica de S Julián de Toledo*, Lugo, 1940; M.A. Ward, *Julianus* (63), art. în Smith-

Wace, III, p. 477-481; J.F. Rivera Recio, *San Julián Arzobispo de Toledo*, Barcelona, 1944; J. Madoz, *San Julián de Toledo*, EstEcl., 26, 1952, p. 36-39; M. Díaz y Díaz, *Julien de Tolède*, în DECA, II, p. 1376-1377, cu bibliografie.

Junilius (Africanus)

Junilius (sec. VI), urmașul lui Trebonian în postul de *quaestor* la curtea împăratului Justinian, cunoscut îndeobște sub numele de Junilius Africanul, datorită originii sale africane. Funcția de *quaestor*, care avea un caracter juridic, era deosebit de importantă, întrucât acesta cerceta toate apelurile care veneau din întreg imperiul. De aceea, persoana care deținea această funcție trebuia să fie una cu totul deosebită și bine familiarizată cu practica juridică. În ceea ce îl privește pe Junilius, Procopiu* nu are deloc cuvinte de laudă, considerându-l ignorant în drept și cunoscător doar al literaturii latine. Limba greacă, zicea el, o vorbea ca unul care nu a fost educat în greacă, adeseori stârnind râsul celor care îl ascultau. În plus, a mai adăugat că Junilius era avar și corupt. Spusele lui Procopiu trebuie receptate cu anumită precauție, dacă avem în vedere stilul și vocabularul calomniator al *Istoriei sale secrete*. Deși era laic, Junilius era interesat și de probleme teologice. Întrebat fiind de Primasius* de Atrium, care venise la Constantinopol pentru diverse probleme, între care unele teologice, care este cel mai bun teolog între greci, Junilius îl recomandă pe Pavel* de Nisibe. La cererea lui Primasius, Junilius traduce în latină lucrarea acestuia, pe care Abhd-isho o numește: *Maschelmonutho desurtho*, cu titlul: *Instituta regularia divinae legis*, îndeobște cunoscută ca *De partibus divinae legis*, în realitate titlul primului capitol. Este

vorba de un mic manual de inițiere în interpretarea Sf. Scripturi. Junilius aranjează această lucrare sub forma unui dialog, transformând-o astfel într-un manual catehetic. Lucrarea este importantă întrucât dezvăluie modul de abordare a materialului cuprins în Sf. Scriptură, precum și principiile de interpretare, cu precădere cele alegorice, ale textului scripturistic. Lui Junilius i-a mai fost atribuit și un comentariu la primul capitol din Făcere. În realitate acest comentariu îi aparține lui Beda* Venerabilul.

Migne, PL, 68, 15-42; CPL, 872; U. Morrica, *Storia della letteratura latina cristiana*, III, 2, p. 1482-1485; G. Salmon, *Junilius*, art. în Smith-Wace, III, p. 534-535; M. Simonetti, *Junilius*, în DECA, II, p. 1377; P. Bruns, *Junilius Africanus*, în LACL, p. 365.

JUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL, SF. (c. 100 - c. 165), cel mai de seamă dintre apologeții creștini de limbă greacă din sec. II, una dintre cele mai nobile personalități ale literaturii creștine primare. S-a născut la Flavia Neapolis, odinioară Sichem, lângă Nablus în Palestina, într-o familie păgână. Justin a fost crescut și educat în tradiția și cultura păgână. El însuși mărturisește că a învățat mai întâi într-o școală stoică, apoi în una peripatetică și, în cele din urmă, la una pitagoreică, fără a fi însă satisfăcut de învățăturile primite. Pe stoici i-a părăsit pentru că nu i-au dat explicații satisfăcătoare cu privire la natura lui Dumnezeu, pe peripatetici pentru că i-au solicitat de la bun început taxele de învățământ, iar pe pitagoreici, pentru că au insistat ca el să înceapă studiul filosofiei prin studierea muzicii, astronomiei și geometriei, după care putea adânci filosofia. A fost atras o vreme de platonism, până când a întâlnit un bătrân care i-a

spus că platonismul nu satisface inima și că trebuie să se îndrepte spre 'profeții care singuri anunțau adevărul'. După propria-i mărturisire, discuția cu bătrânul îl stârnește sufletește și se convertește: 'Iar mie mi s-a aprins deodată un foc în suflet și m-a cuprins o mare dragoste de profeți și de bărbații aceia care sunt prietenii lui Hristos. Și gândind la cuvintele lui (ale bătrânului), găseam că aceasta este singura filosofie sigură și aducătoare de folos. *În felul acesta și pentru acestea sunt eu filosof*'. La această experiență se adaugă și altele legate mai ales de comportarea deosebită a creștinilor în timpul persecuțiilor și viața lor specială în general. După convertirea sa, care a avut loc probabil la Efes, el se dedică cu totul apărării credinței creștine. Păstrând veșmântul filosofilor greci, *pallium*-ul, se dedică răspândirii credinței creștine. Ajunge la Roma, în timpul domniei lui Antonin Pius (138-161), unde întemeiază o școală, avându-l ca elev pe Tațian* Asirianul. Este posibil ca și Sf. Irineu* din Lyon să fi audiat cursurile sale. Activitatea sa filosofică și catehetică îl pune în conflict cu filosoful cinic Crescens, un personaj decăzut din punct de vedere moral, care îi acuza pe creștini de ateism și imoralitate, fără a-i cunoaște. Înfrânt de Sf. Justin, Crescens îl denunță, iar acesta moare decapitat, împreună cu alți șase creștini apropiați lui, în anul 165, în timpul prefectului Junius Rusticus (163-167). Detalii cu privire la martiriul Sf. Justin avem din *Martyrium S. Justini et Socium*, document bazat pe raportul oficial al curții de la Roma.

Sf. Justin a fost un scriitor prolific. În informațiile pe care ni le transmite Eusebiu*, găsim menționate următoarele lucrări: cele două *Apologii*, prima adresată lui Antonin Piul, fiilor săi, senatului și poporului roman; a doua, lui Antonin

Verus, adică lui Marcu Aureliu. *Cuvânt către greci, Combatere, Despre monarhia lui Dumnezeu, Psalmistul, Despre suflet* (lucrare redactată sub forma unor scolii), *Dialogul cu Iudeul Trifon*. Sf. Justin însuși mai menționează, în prima sa *Apologie*, că a scris: *Contra lui Marcion, Tratat contra tuturor ereziilor, Despre Înviere* din care se păstrează fragmente în *Sacra Paralela* a Sf. Ioan Damaschinul. Mai există și alte lucrări, dar care nu par a fi autentice, semnalate de Ieronim*: *Cuvânt către greci, Îndemn către greci și Despre monarhia lui Dumnezeu*. La acestea se adaugă o listă de lucrări care s-au dovedit a nu fi autentice, deși ultimele patru lucrări menționate aici par a avea un limbaj și doctrină asemănătoare cu cea a operelor autentice ale Sf. Justin: *Scrisoarea către Zena și Serenus; Expunerea dreptei credințe sau Despre Treime* (s-a dovedit că acest tratat aparține lui Teodoret*, J. Lebon și R.V. Sellers); *Întrebări și răspunsuri către ortodocși; Întrebări creștine către păgâni; Întrebări ale grecilor către creștini; Combaterea unor păreri aristotelice*. Din operele autentice s-au păstrat: *Apologia I; Apologia II și Dialogul cu Iudeul Trifon*.

Întrucât nu avem la îndemână întreaga operă a Sf. Justin, nu putem prezenta o expunere exhaustivă asupra modului în care el a abordat doctrina creștină. Din ceea ce s-a păstrat însă, descifrăm o minte alertă și lucidă, întotdeauna gata de a formula răspunsuri și argumente în favoarea credinței creștine. El a încercat să arunce o punte de legătură între gândirea creștină și filosofia păgână, întotdeauna înclinând balanța în favoarea adevărului revelat. Chiar dacă doctrina lui necesită unele elucidări, apologia creștinismului în fața păgânismului rămâne exemplară, ea îmbinând argumentul

rațional cu afirmarea doctrinei creștine. De aceea, avem în scrierile Sf. Justin o serie de elemente de doctrină care au provocat o problematică bogată pe care o vor elucida și adânci generațiile patristice ce vor urma.

Pentru Sf. Justin, Dumnezeu este veșnic, nenăscut, fără nume și sălășluind în lăcașurile supracerești. El este același și veșnic asemănător și cauză de existență pentru toate celelalte lucruri. Ființă personală, vie, pură, desăvârșită moral, El este Tatăl dreptății, al cumpătării și al tuturor celorlalte virtuți. Atotputernic fiind, El poate să asigure oamenilor învierea. El a creat lumea din bunătate față de oameni, iar lucrarea Sa dumnezeiască este imuabilă și veșnică. În actul creației, un rol important îl are Logosul. Tot Lui îi revine pregătirea omenirii pentru mântuire și mântuirea propriu-zisă. Modul în care prezintă teoria sa despre Logos poartă nuanțe subordinaționiste, lucru explicabil, dacă avem în vedere că doctrina treimică nu a fost deplin formulată. Sf. Justin susține însă cu tărie dumnezeirea lui Iisus Hristos, întemeind acest lucru pe profețiile Vechiului Testament și al experienței sale personale. De altfel, cea mai importantă doctrină pentru Sf. Justin este cea a Logosului, deoarece ea formează o punte de legătură între filosofia păgână și creștinism. Justin învață că, deși Logosul divin s-a arătat în plinătatea lui doar în Iisus Hristos, 'o sămânță a Logosului' a fost diseminată în întreaga omenire cu mult înainte de Hristos. Căci fiecare ființă umană posedă în rațiunea sa o sămânță a Logosului. Așa se face că nu numai profeții Vechiului Testament, ci și filosofilor păgâni poartă o sămânță germinativă a Logosului în sufletele lor, cum au fost, de exemplu, Heraclit, Socrate și filosoful stoic Musonius, care au trăit potrivit Logosului, Cuvântul lui Dum-

nezeu. Ba mai mult, pe unii ca aceștia el îi considera creștini: 'Cei ce au viețuit potrivit Cuvântului, sunt creștini, chiar dacă au fost socotiți ateii. Astfel au fost, bunăoară, la elini: Socrates și Heraclit, și cei asemenea lor' (Apol. I, 46). Sf. Duh este Duhul profetic care a insuflat Sf. Scriptură și care se purta deasupra apelor la creație. Acest Duh deține locul al treilea, după Logos (Coman). El descoperă a treia persoană a Sf. Treimi în formula baptismală. Dacă în cazul cosmologiei, Sf. Justin este mai sărac în afirmații, susținând doar că Dumnezeu a făcut lumea dintr-o materie informă, pentru antropologie regăsim coordonatele unei gândiri bine conturate. Departe de a afirma un trihotomism clasic, Sf. Justin vorbește despre suflet care este nemuritor prin voia lui Dumnezeu, nu de la natură. Dacă ar fi nemuritor prin sine, atunci, el ar fi parte din Inteligența suverană, ceea ce ar suprima deosebirea dintre Creator și creatură. Nemurirea sufletului este determinată de participarea lui la izvorul vieții, care este Dumnezeu. În plus, pornind de la Psalmul 81, el susține că toți oamenii sunt vrednici să se îndumnezeiască, având puterea de a deveni fii ai Celui Preaînalt (Dial. 124). Sf. Justin vorbește doar despre două taine: botezul, care este renașterea întru viața veșnică; prin botez părăsim starea de fii ai necesității și ai ignoranței, și devenim fiii alegerii și ai cunoștinței, pentru a dobândi iertarea păcatelor. Cea de a doua taină menționată este Sf. Euharistie, care este adusă Tatălui în numele Fiului și al Duhului Sfânt ca laudă, mulțumire și mărire, pentru a fi învrednicit pe frați de aceste lucruri din partea Lui. Vinul și Pâinea sunt Trupul și Sângele lui Iisus cel întrupat, ajunse la această prefacere prin rugăciune. Euharistia este o jertfă.

Sf. Justin este cel dintâi scriitor creștin care adaugă paralelei Adam-Hristos pe cea a Evei și Mariei, prezentându-le pe acestea în antiteză. Eva, care a fost fecioară și neîntinată, luând în pânțece prin cuvântul șarpelui, a dat naștere ne-supunerii și morții. Maria a primit credință și bucurie, atunci când îngerul Gavriil i-a adus vestea cea bună că Duhul Domnului a umbrit-o și că cel ce se va naște este Fiul lui Dumnezeu și a zis: 'Fie mie după cuvântul tău'.

În eshatologie, Sf. Justin este hiliast, datorită probabil influenței lui Papias*.

Migne, PG 6; *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi*, edit. Io. Car. Th. Eques de Otto, vol. I, *Justini philosophi et martyris opera*, tom. I, pars I, editio III, Ienae, 1875, p. 2-193; G. Rauschen, *Die beiden Apologien, Kempten und München*, BKV, 13, II Aufl., 1913; L. Pautigny, *Les Apologies* (Textes et Documents I), Paris, 1904; ANF I, p. 159-193; Olimp Căciulă, *Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, Apologia întâia în favoare creștinilor, Apologia a doua în favoarea creștinilor și Dialogul cu Iudeul Trifon*, în PSB, 2, București 1980, p. 23-266; R. Stahler, *Justin Martyr et l'apologétique* (thèse), Geneva, 1935; J.C.M. van Winden, *An Early Christian Philosopher, Justin Martyr's Dialogue with Trypho*, cap. 1-9, *Philosophia Patrum*, I, Leyden, 1971; L. Duncker, *Zur Geschichte der christlichen Logoslehre in den ersten Jahrhunderten. Die Logoslehre Justins des Martyrers*, Göttingen, 1848; P. Prigent, *Justin et l'Ancien Testament*, Paris, 1964; N. Hyldahl, *Philosophie und Christentum. Eine Interpretation der Einleitung zum Dialog Justins*, Copenhagen, 1966; D. Bourgeois, *La sagesse des Anciens dans le mystère du Verbe. Évangile et philosophie de saint Justin*, Paris, 1981; Bardenhewer, I, p. 206-262; Altaner-Stuiber, 1966, p. 65-71; H. S. Holland, *Justin*, art. în Smith-Wace, III, p. 560-587; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 50-56; Idem, I, p. 263-312; Cross, *Justin Martyr*, art. în ODCC, p. 770; Quasten,

Patrology, I, p. 196-219, cu bibliografie bogată; R.J. De Simone, *Justin, philosophe et martyr*, în DECA, II, p. 1382-1385, cu bibliografie; C.P. Vetten, *Justin der Märtyrer*, în LACL, p. 365-369, cu bibliografie.

Justin (Pseudo-)

Lui Justin Martirul și Filosoful i-au fost atribuite o serie de lucrări care în realitate nu îi aparțin. Unele din acestea datează de prin sec. V-VI. Doar trei aparțin sec. II-III, și anume: *De monarchia*, în care se demonstrează credința mono-teistă pe baza poezilor greci; *Oratio ad graecos*, autorul explicându-și motivele care l-au determinat să se convertească la creștinism, și *Cohortatio ad graecos*, în care este pusă în comparație discordanța dintre scriitorii greci, pe de o parte, și armonia dintre Moise și profeți, pe de altă parte. Gânditorii greci au exprimat adevărul în măsura în care acesta se regăsește deja în Scriptură, de unde necesitatea citirii Sf. Scripturi.

Migne, PG, 6, 229-241, 241-312, 312-325; Bardenhewer, I, 215-219; A. Casamassa, *Gli apologisti greci*, Roma, 1944, p. 91-116; R. Grant, *The Cohortatio of Pseudo-Justin*, HThR, 51, 1958, p. 128-134; M. Marcovich, *Pseudo-Justin, Pros Ellenas*, JThS, 24, 1973, p. 500-502; P. Siniscalco, *Caratteri espressivi e estetici della profezia veter-testamentaria secondo la Cohortatio ad Graecos attribuita a Giustino*, SSR, 4, 1980, p. 29-44, cu bibliografie; N. Zeeleghers-Vander Vorst, *Les citations des poètes grecs chez les apologistes chrétiens du II^e siècle*, Louvain, 1972; A. Di Berardino, *Justin (Pseudo-)*, în DECA, II, p. 1385.

Justin Gnosticul

Justin Gnosticul, gânditor și scriitor gnostic, autorul *Cărții lui Baruch*. Informațiile despre el le avem de la Ipolit*;

care spune în legătură cu el că ‘a întâlnit mulți eretici, dar niciodată unul mai rău decât Justin’. La baza întregii existențe, susținea Justin, se află trei principii, două masculine și unul feminin: Binele suprem, Elohim și Eden. Binele suprem nu are un alt nume. El reprezintă cunoașterea perfectă și este rupt cu totul de lumea creată, care este opera lui Elohim, Tatăl întregii creații, care nu posedă cunoașterea perfectă, însă nu este supus patimilor rele. Principiul feminin, Eden sau Israel, este identificat cu pământul, nu posedă nici un fel de cunoaștere și este supus mâniei. El este reprezentat sub formă de femeie, până la mijlocul trupului, și restul șarpe. Elohim se îndrăgostește de ea și, din împreunarea lor, iau naștere 24 de îngeri: 12 paterni, care cooperează cu Tatăl și fac voia lui, și 12 materni, care cooperează și fac voia mamei. Un rol important îl joacă cel de al treilea înger din seria celor paterni, și anume, Baruch, și din seria celor materni, Naas, Șarpele, care mai este și autorul răului. Pomii din Grădina Edenului la care se face referire în Facere, sunt în realitate cei 24 de îngeri. Baruch este Pomul Vieții, iar Naas, pomul cunoașterii binelui și răului. Îngerii populează pământul și creează animalele din partea de jos, *șerpoasă*, a lui Eden, iar din partea de sus, îl creează pe om. Omul este dăruit de către Eden cu suflet animal, iar Elohim îi dă spiritul, prin aceasta făcându-l pecetea iubirii și a unirii dintre principiul feminin și cel masculin. În cele din urmă, Elohim se retrage la Binele Suprem, sălășluindu-se la dreapta acestuia. Lumea rămâne în sarcina lui Eden care, supărată că a fost abandonată de Elohim, îl trimite pe Babel (care mai este numit Afrodita) să stârneasă patimile adultere și să distrugă căsătoriile oamenilor. La rândul lui, Elohim îl trimite pe Baruch să

ajute spiritul oamenilor, permițându-le să mănânce din toți pomii Paradisului, dar nu și din pomul cunoașterii binelui și răului. Mâncând din ceilalți pomi, Elohim le-a dat oamenilor posibilitatea de a se supune celorlalți îngeri materni, care stârneau în ei pasiuni inocente, însă nu și în cazul lui Naas, care a săvârșit adulter cu Eva și pederastie cu Adam. Răul vine, deci, în mod direct de la Eden și indirect de la Elohim care a părăsit-o, făcând-o ostilă creației. Prin gura lui Baruch, Elohim îi îndeamnă pe oameni să se întoarcă spre Binele Suprem. Baruch a fost trimis lui Moise și, prin el, fiilor lui Israel. Însă, întrucât în Moise se afla spiritul de la Elohim și sufletul de la Eden, care se aflau în tensiune, Naas îl determină pe acesta să ascundă poruncile lui Baruch, și să le înlocuiască cu ale sale. La fel, Naas i-a indus în eroare și pe profeți, care nu s-au mai supus poruncilor lui Elohim date de către Baruch. Pentru a echilibra situația, Elohim îl trimite pe Hercule, profet dintre cei necircumciși. Cele douăsprezece munci și tot atâtea victorii ale lui Hercule reprezintă tot atâtea biruințe asupra celor 12 îngeri materni. Dar și el este indus în eroare de Omphale, același cu Babel și Afrodita. Așa se face că, în cele din urmă, Baruch este trimis la Iisus, care era de 12 ani și păștea o turmă de oi. Doar Iisus a rezistat seducțiilor lui Naas, care, supărându-se, face ca el să fie răstignit. Iisus părăsește trupul răstignit, zicându-i lui Eden: ‘Femeie, îți ai fiul depin’, ceea ce înseamnă sufletul animal și trupul pământesc derivate de la ea și spiritul de la Elohim sunt încredințate acestuia, iar el se urcă la Binele Suprem. Ipolit reproduce și alte nuanțe ale sistemului gnostic promovat de Justin, care au indus în eroare pe mulți creștini.

Ipolit, *haer.*, 5, 23, 1-27, 6, 10, 15; W. Völker, *Zur Geschichte der christlichen Gnosis*,

Tübingen, 1932, 27-33; G. Salmon, *Justinus* (3) *the Gnostic*, art. în Smith-Wace, III, p. 587-589; Ipolit, *Ref.*, V, 23-27; J.P. Steffes, *Das Wesen des Gnostizismus und sein Verhältnis zum Katolischen Dogma*, *Forschungen zur christlichen Literatur und Dogmengeschichte*, XIV, 4, Paderborn, 1922, p. 128-133; R. Haardt, *Die Gnosis. Wesen und Zeugnisse*, Salzburg, 1967, p. 98-105; E. Haenchen, *Das Buch Baruch*, în *Die Gnosis*, I, Zürich și Stuttgart, 1969, p. 65-79; M. Marcovich, *Studies in Graeco-Roman Religions and Gnosticism*, Leiden, 1988, p. 93-119; S. Lilla, *Justin le Gnostique*, în DECA, II, p. 1386; R. Hanig, *Justin de Gnostiker*, în LACL, p. 365.

Justin Siculus

Justin Siculus (sec. V), episcop de Cilicia, autorul unei scrisori păstrate în greacă și în traducere latină, intitulată: *Epistola Justini episcopi Sicilia ad Petrum Fullonem*, în care protestează împotriva adaosului eretic la Trisaghion. Se pare că este vorba de Cilicia și nu de Sicilia, fiind vorba de o greșală de transcriere. Dodwell îi atribuie lui Justin Siculus două din lucrările puse sub numele lui Justin Martirul și Filosoful: *Quaestiones ad Orthodoxos* și *Confessio Consubstantiali Trinitate*.

Dodwell, *Dissert. in Irenaeum*, p. 263, 264; G.T. Stokes, *Justinus* (11) *Siculus*, art. în Smith-Wace, III, p. 590.

Justinian

Justinian, episcop de Valencia (527-547). Provine dintr-o familie creștină din Tarragon, care a dat mai mulți episcopi (Justus de Urgell, Elpidius de Huesca și Nebridius, toți frați ai săi). Isidor îl menționează în *De vir. ill.* 33, atribuindu-i un tratat, *Liber responsiones*, adresat unui

oarecare Rusticus, în care respinge o serie de erori ariene și donatiste. Tratatul este împărțit în cinci părți și tratează probleme de hristologie și referitoare la botez. Se pare că tratatul lui Ildefonsus*, *Liber de cognitione baptismi* este o prelucrare a lucrării lui Justinian. Justinian a activat în timpul domniei regelui Theudes și a iscălit actele sinodului de la Valencia din 546. S-a păstrat și epitaful lui scris în versuri.

Ildefons, *De cogitatione baptismi*, în Migne, PL 96; A. Hellferich, *Der westgotische Arianismus*, Berlin, 1860, p. 41-49; C.P. Caspari, *Quellen zur Geschichte des Taufsymbols*, 2, Cristiania, 1869, p. 290-300; M.A. Ward, *Justinianus* (4), art. în Smith-Wace, III, p. 538; A. Linage Conde, *Tras las huellas de Justiniano de Valencia*, Primer Congreso de Historia del País Valenciano, II, Valencia, 1981, p. 353-363; M. Díaz y Díaz, *Justinien de Valence*, în DECA; II, p. 1389; E. Reichert, *Justinian von Valencia*, în LACL, p. 370-371, cu bibliografie.

Justus de Toledo

Justus de Toledo a fost unul din contemporanii lui Isidor* de Sevilla, călugăr și apoi abate al mănăstirii din Agali din împrejurimile orașului Toledo. El dedică o lucrare predecesorului său la abatie, în care elaborează problema responsabilităților fundamentale ale păstorului de suflete. Lui îi este atribuit un scurt tratat, *De aenigmatibus Salomonis*, despre care s-a crezut că a fost elaborat de Taio de Saragossa (651-683). S-a stins din viață în jurul anului 633.

CPL 1235; A.C. Vega, SP 56, Madrid, 1957, p. 308-419; M. Díaz y Díaz, *Justus de Tolède*, în DECA, II, p. 1390; E. Reichert, *Justus von Toledo*, în LACL, p. 371.

Justus de Urgel

Justus de Urgel, episcop de Urgel (527-546), unul din cei trei frați ai lui Justinian, episcop de Toledo, menționat și el de Isidor în *De vir. ill.*, 33, ca autor al unei lucrări: *Libellus expositionis in cantica canticorum*. Este vorba de o lucrare fără pretenții de originalitate, care propune interpretarea clasică a acestui text vechi-testamentar, în sensul că cei doi soți îl simbolizează pe Hristos și Biserica Sa. Lucrarea este prefătată de o scrisoare a lui Sergiu, mitropolit de Tarraconensis. Numele lui Justus se găsește între sem-

natarii actelor sinodului al doilea de la Toledo, din 527 și ai celor de la sinodul din Gerona din 546.

Migne, PL, 67, 961-991; CPL, 1091-1092; M.A. Ward, *Justus* (19), art. în Smith-Wace, III, p. 592; Morrica, III, 2, p. 1518-1519; Altaner-Stuiber, 1980, p. 492; M. Simonetti, *Justus d'Urgell*, în DECA, II, p. 1390; E. Schulz-Fügel, *Justus von Urgel*, în LACL, p. 371.

Juvenus Caius, Vettius Aquilinus vezi Iuvenus, Caius Vettius Aquilinus

K

Kendi

Kendi, Candius sau Ebn Canda, este plasat de către Assemani, pe baza unei informații dată de Amr ibn Matta, în vremea patriarhului Ioan IV. Se pare, totuși, că ar fi vorba despre o altă persoană și anume, Abd al-Masih (Ya'qub) ibn Ishaq al-Kindi, autorul unei *Apologii a religiei creștine*. Această apologie datează din timpul domniei califului al-Ma'mun (813-833), și se sincronizează cu disputele duse de teologul creștin Teodor* Abu Qurrah, episcop de Harran. Lucrarea a fost scrisă în arabă.

Abhd-isho, BO, III, 1, 213; *The Apology of Al-Kindi*, SPCK Press, 1885; Wright, p. 158; Duval, p. 388, nota 3.

Khorohpoud

Khorohpoud (în lat. Chorobutus), istoric persan menționat de Moise* de Chorene. A fost secretarul lui Sapor, regele Persiei. În bătălia de la Ctesiphon, el cade prizonier în mâinile împăratului Julian. După moartea lui Julian, Khorohpoud vine în Grecia, în compania lui Jovian. Aici îmbrățișează credința creștină și primește numele de Eleazar. Învată limba greacă și scrie istoria războiului dintre Sapor și Julian. Tot el traduce în greacă un volum din istoria veche scrisă de un alt captiv Barsumas, numit de către perși Rasdsohoun.

Moise de Chorene, *Istoria Armeniei*, cartea II, cap. 69, 70, în Langlois, *Historiens*, II, p. 116; G.T. Stokes, *Khorohpoud*, art. în Smith-Wace, III, p. 607-608.

Knik' Hawatoy

Knik' Hawatoy, un bogat florilegiu hristologic armean, compus la sfârșitul sec. VII, la cererea catolicosului Comitas, după cum se poate deduce din titlul lucrării. Sunt adunate documente aparținând unor autori greci, sirieni și, bineînțeles, armeni. Autorul sau autorii au făcut uz, în cea mai mare parte, de materiale deja traduse în armeană.

Textul în armeană: [K. Ter-Mkrty'e'an], *Knik' hawatoy indhanowr sowrb Ekelec 'woy yowllap'ar ew s. hogekir Harc 'n meroc' dawanowteanc' yawowrs Komitas kat 'owlikosi hamahawak'eal* (Pecetea credinței sfintei Biserici Universale, a ortodocșilor și a Părinților noștri inspirați, compusă în zilele catolicosului Comitas), S. Egminiacion, 1914; J. Lebon, *Les citations patristiques grecques du <Sceau de la foi>*; RHE, 25, 1929, p. 5-32; S.J. Voicu, *Knik' Hawatoy (Sceau de la Foi)*, în DECA, II, p. 1394.

Koriun

Koriun, scriitor armean din prima jumătate a sec. V, ucenic al lui Mesrob*. Este autorul unei biografii a lui Mesrob, care s-a păstrat în două versiuni diferite, scrisă în jurul anului 445. Din informațiile furnizate de către Koriun, deducem că el a făcut parte din prima generație de mari traducători din greacă în armeană din sec. V.

Cele două versiuni au fost publicate la Veneția: prima în 1833, p. 1-29; a doua în 1854; V. Langlois, *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, II, Paris, 1869, p. 1-16; S. Weber, *Ausgewählte Schriften der armenischen Kirchenväter*, I, München, 1927, p. 181-232; B. Norhad, *Koriun, The Life of Mashtots*, New York, 1964; M. Abelean, *Leben des Maschtotz*, New York, 1985; G. Winkler, *Koriuns Biographie des Mesrop*, Roma, 1994; Karst, DTC, 10, col. 789-792; Altaner-Stuiber, 1980, p. 351; S.J. Voicu, *Koriun*, în DECA, II, p. 1395; P. Bruns, *Koriun*, în LACL, p. 385-386 cu bibliografie.

L

Labirint, Micul

Labirint, Micul, este vorba de un tratat din sec. III, îndreptat contra ereticilor adopționiști, Teodot* și Artemon*, care din nefericire s-a pierdut. Cel care i-a dat acest titlu *Micul Labirint* (ὁ μικρὸς λαβύρινθος), a fost Teodoret* de Cyr, care îl atribuie lui Origen*. Eusebiu* de Cezareea citează două pasaje. Acest tratat trebuie deosebit de o altă lucrare, intitulată *Labirintul*, menționată de Fotie*, și care a fost identificată cu cartea X din *Refutatio* a lui Ipolit*. Cât privește autorul, părerile sunt împărțite. Unii îl atribuie lui Ipolit (Lightfoot, Harnack și Bardenhewer), iar alții lui Gaius* (G. Salmon).

Teodoret, *Haer. Fab. Comp.*, II, 5; Eusebiu, *Hist. eccl.*, V, 28; J.B. Lightfoot, *St. Clement of Rome*, II, ed. 1890, p. 377-380; Bardenhewer, II, p. 597 și urm.; G. Salmon, Caius (2), în Smith-Wace, I, p. 384-386; Cross, *Little Labyrinth, The.*, în ODCC, p. 828.

Labubna

Labubna, istoriograf sau scrib regal la curtea regelui Abgar din Edessa. La porunca lui Abgar, Labubna a redactat lucrarea intitulată: *Doctrina lui Tadeu Apostolul*. La sfârșitul lucrării, el a precizat că este fiul lui Senac, fiul lui Ebedshaddai. Moise* de Chorene afirmă că Labubna a consemnat toate tranzacțiile care au avut loc în timpul domniei regilor Abgar și Sanadroug, depunându-le în arhivele din

Edessa. În traduceri europene, numele lui Labubna este redat diferit: Léroubna fiul scribului Apschatar (Langlois), Ghéroubna fiul scriitorului Apchatar (Le Vaillant); Lerubnase fiul cancelarului Afsadare, iar în literatura istorică armeană, Gheroubna (Brosset).

Cureton, *Ancient Syrian Documents*, p. 23, și nota de la pag. 166; Moise de Chorene, *Ist. Arm.*, II, cap. 36; Langlois, *Historiens de l'Arménie*, II, p. 99; M. Brosset, în *Mém. de l'Acad. de S. Pétersbourg*, 1869, nr. 5, p. 25; G.T. Stokes, *Labubna*, art. în Smith-Wace, III, p. 612.

Lactanțiu, Lucius Caelius Firmianus

Lactanțiu, Lucius Caelius Firmianus (c.240-c.320), apologet creștin de limbă latină. S-a născut în Africa, în jurul anului 240, în apropiere de Cirta sau Mascula. Studiază retorica și filosofia cu Arnobiu, câștigându-și un mare renume în vremea împăratului Dioclețian, care îl numește profesor de retorică latină la Nicomidia în Bithynia. La Nicomidia vine în contact cu creștinismul și se convertește, probabil în anul 300. Funcționează ca profesor până la izbucnirea persecuției lui Dioclețian (303), când este obligat să demisioneze. Părăsește Bithynia în 305 sau 306. În anul 317 este chemat de împăratul Constantin la Treveri (Trier), în Galia, ca profesor al fiului său Crisipus. Data morții rămâne incertă.

Cunoscut și sub denumirea de *Cicero creștin*, Lactanțiu a lăsat o operă al cărei stil și frumusețe literară sunt cu greu de egalat. Din nefericire, doctrina sa nu este la nivelul veșmântului ei lingvistic. Prima lucrare, în ordine cronologică, este *De opificio Dei - Despre lucrarea lui Dumnezeu*, un tratat în 20 de capitole, în care autorul încearcă să prezinte geneza

făpturii umane, dând detalii despre suflet și trup, de la crearea acestuia de către Dumnezeu. Lucrarea, adresată unui oarecare Demetrianus, urmărește să schițeze elementele fundamentale ale unei antropologii creștine în comparație cu antropologia păgână (Coman). *Divinae Institutiones* - *Instituțiile dumnezeiești*, lucrarea principală a lui Lactanțiu, este considerată o primă *Summa theologiae* în limba latină, din perioada patristică, întrucât redă, pentru întâia dată, un compendiu sistematic al concepțiilor creștine de viață. Scopul ei este acela de a demonstra falsitatea speculației și a religiei păgâne în fața 'adevăratei înțelepciuni și religii'. Titlul este împrumutat din *Instituțiile dreptului civil*, conținutul lucrării constituindu-se ca un răspuns la acuzele aduse creștinilor de doi autori păgâni, unul, filosof luxos și libidinos, după cum îl califică autorul nostru, iar altul, un judecător, probabil Hierocles. *Epitome divinarum Institutionum* - *Rezumatul dumnezeieștilor Instituții*, este o reeditare rezumativă a *Instituțiilor dumnezeiești*, făcută pentru un anume 'frate Pentadiu', în care autorul aduce unele completări și face diverse corecturi și clarificări. *De ira Dei* - *Despre mânia lui Dumnezeu*, adresată unui oarecare Donatus, este o replică dată epicureilor și stoicilor care susțineau că, întrucât în Dumnezeu nu există afecte, El nu se poate mânia. Pentru Lactanțiu a susține o astfel de teorie înseamnă a nega providența divină și chiar existența lui Dumnezeu. Dacă Dumnezeu există, El trebuie să fie activ, deoarece a fi viu înseamnă a fi activ, iar această activitate nu este altceva decât 'administrarea lumii'. Dacă Dumnezeu nu se mânie, atunci nu poate exista providență, deoarece grija Lui față de om cere ca El să fie mișcat până la mânie împotriva celor care săvârșesc răul. Cine

iubește pe cei buni îi urăște pe cei răi. Nimeni nu iubește viața fără a urî moartea. Mânia lui Dumnezeu poate fi îmbânzită, deși mânia Lui rămâne veșnică față de cei ce păcătuiesc veșnic. *De mortibus persecutorum* - Despre moartea persecutorilor, adresată martirului Donat, reliefează efectele mâniei și pedeapsa divină față de persecutorii cei răi. El descrie, ca exemple elocvente, moartea lui Nero, Domițian, Decius, Valerian și Aurelian. *De ave phoenice* - Despre pasărea phoenix, în versuri compuse în distihuri hexa-pentametrice, prezintă în slove și metafore deosebit de frumoase, motivul binecunoscutei păsări phoenix, simbol al învierii și al vieții veșnice.

Deși este primul scriitor care încearcă o privire concisă asupra doctrinei creștine, Lactanțiu nu poate fi considerat cu adevărat teolog, întrucât îi lipsesc cunoștințele și capacitatea necesare (Quasten). Ideea centrală a operelor sale este providența divină (Quasten). Concepția lui despre Dumnezeu este întrucâtva dualistă și mai puțin trinitară. Înainte de crearea lumii, Dumnezeu a produs un Spirit, pe Fiul Său, asemenea Lui, înzestrat cu toate perfecțiunile divine. Apoi generează o a doua ființă, bună în sine, dar care nu-și păstrează statutul și natura din pricina invidiei pe care o simțea față de Fiul. Datorită invidiei, această a doua ființă trece de la bine la rău și s-a numit diavol, sursă a relelor și arhidușmanul lui Dumnezeu. Dușmănia față de Dumnezeu se materializează în univers la creare, întrucât creația constă din două elemente: cerul, lăcașul lui Dumnezeu și al luminii și pământul, lăcașul oamenilor, locul întinericului și al morții. Omul, format din trup și suflet, este o ființă în permanentă tensiune, deoarece trupul și sufletul sunt elemente ostile și în război permanent. Trupul, luat din pământ, aparține diavo-

lului, iar sufletul, fiind din cer, este al lui Dumnezeu. Răsplata sau pedeapsa omului este, deci, în funcție de victoria unui element asupra celuilalt. Lactanțiu respinge traducianismul lui Tertullian*, susținând că sufletul nu se naște prin efortul tatălui, sau prin efortul mamei și nici prin efortul celor doi împreună. Sufletul nu poate fi produs din suflete, modul producerii sufletelor aparținând cu totul lui Dumnezeu. În eclesiologie, el pune accent pe Biserica spirituală (Coman). Biserica este o forță care nu rezidă în pereții unei clădiri, ci în lumina și în credința oamenilor care cred în Dumnezeu. Eshatologia propusă de el are nuanțe milenariste.

Migne, PL, 6-7; CPL, 85-92; S. Brandt-G. Laubmann, CSEL, 19, 27, 1890-1897; în engl. W. Fletcher, ANL, 21, 22; ANF, 7; C.T. Arieșan, *De mortibus persecutorum. De ave Phoenice*, trad. în românește, introducere și note, col. 'Cum Patribus', Timișoara, 2000; M. Gebhardt, *Das Leben und die Schriften des Laktantius*, diss., Erlangen, 1924; Antonie Wlosok, *Laktanz und die philosophische Gnosis* (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historisch Klasse, 1960; I. G. Coman, *Probleme de filosofie și literatură patristică*, București, 1944, p. 105-135; A. Wlosok, *Laktanz und die philosophische Gnosis*, Heidelberg, 1960; M. Perrin, (ed.), *Lactance et son temps. Recherches actuelles*, Paris, 1978; P. Monat, *Lactance et la Bible*, Paris, 1982; W. Winger, *Personalität durch Humanität. Das ethiksgeschichtliche Profil christlicher Handlungslehre bei Laktanz*, Forum Interdisziplinäre Ethik (hg. v. Gerfried W. Hunold) 22, 2 Bände, Frankfurt/Main, (Lang), 1999; E. Foulkes, *Lactantius*, art. în Smith-Wace, 3, p. 613-617; Altaner-Stuiber, 1980, 185-188; Tixeront, *Patrologie*, 163-166; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 89-91; Idem, II, 180-236; Quasten, *Patrology*, II, p. 392-410 cu bibliografie; V. Loi, *Lactance*, în DECA, II, p. 1397-1399; K.H. Scharfe, *Laktanz*, în LACL, p. 337-388 cu bibliografie.

Laodiceea

Laodiceea, cetate elenistă în provincia romană Asia Mică, înfloritoare în perioada apostolică. A fost întemeiată de Antioh II, care i-a dat numele soției sale. Credința creștină a ajuns la Laodiceea în perioada apostolică. Pentru un răstimp, a fost sediu episcopal. Sf. Apostol Pavel a adresat Laodiceenilor o epistolă, probabil aceeași cu Epistola către Efeseni. În Apocalipsă, cetatea este admonestată pentru că nu era 'nici rece, nici caldă'. A nu fi confundată cu Laodiceea în Pisida (*Laodiceea Combusta* sau *Catacecaumene*), în prezent Yorgan Ladik, plasată pe drumul care ducea de la Efes spre Eufrat, sau cu Laodiceea de pe coasta nordică a Siriei, întemeiată de Seleucus I. În această Laodiceea a avut loc un sinod în 481. Apolinarie*, ale cărui erori hristologice au fost mult dezbătute, a fost episcop al acestei cetăți din 392. Datorită poziției ei strategice, cetatea a suferit de pe urma incursiunilor militare bizantine, arabe și cruciade, fără însă a fi distrusă în totalitate. În 1961, Laodiceea a devenit locul de scaun al arhiepiscopului melchit.

W.M. Ramsey, *Cities and Bishoprics of Phrygia*, 2 vol., 1895-1897; Idem, *Letters to the Seven Churches*, 1904, p. 413-430; C.M. Kaufmann, *Handbuch der altchristlichen Epigraphik*, St. Louis, 1917; Cross, *Laodicea*, în ODCC, p. 799; H. Dressler, *Laodicea*, art. în NCE, vol. 8, p. 379-380.

Laodiceea, Canoanele de la

O colecție de 60 de canoane cuprinse în primele colecții de canoane bisericești. Ele datează probabil din sec. IV, și sunt împărțite în două grupe, după cuvintele de la începutul fiecărui canon. Pe lângă problemele care privesc practica și viața bisericească, ele tratează și chestiuni

referitoare la diverse erezii ale vremii: novațienii, quartodecimanii, montaniștii etc. Pentru studiile biblice, canonul 60 este deosebit de important, întrucât prezintă lista cărților canonice ale Sf. Scripturi, care se aseamănă cu cea dată în Canoanele Apostolice. Despre sinodul de la Laodiceea, care a produs aceste canoane, nu avem informații precise. În orice caz, el nu ar fi putut să aibă loc înainte de anul 345.

Hardouin, I, 1715, col. 777-192; Mansi, II, 1759, col. 563-604; B.F. Westcott, *A General Survey of the History of the Canon of the New Testament*, 1855, p. 498-508; T. Zahn, *Geschichte der Neutestamentlichen Kanons*, II, pt. 1, 1890, p. 192-202; Cross, *Laodicea, Canons of*, în ODCC, p. 799.

Laodiceeni, Epistola către

Colecție de texte preluate din Epistolele Sf. Apostol Pavel, compusă cu scopul de a împlini cuvintele din Col. 4, 16, în care se face referire la o Epistolă paulină către Laodiceeni. Textul a fost redactat în limba greacă, probabil în sec. IV-V și s-a păstrat doar în traducere latină. Se regăsește într-o serie de manuscrise ale Noului Testament din sec. VI-XV, cât și în diverse ediții noutestamentare tipărite, mai vechi. Von Harnack crede că este vorba de un fals marcionit. Teoria nu se confirmă.

J.B. Lightfoot, *St. Paul's Epistles to the Collosians ad to Philemon*, 1879, p. 274-300; M.R. James, *The Apocriphal New Testament*, 1924, p. 478-480; A von Harnack, *Der Apokryphe Brief des Apostels Paulus an die Laodicenser, eine marcionitische Fälschung aus der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts*, în Sb. Berlin, 1923, p. 235-245.

Lapsi

Lapsi (lat.- cei căzuți). Este vorba de acei creștini care, din diverse motive, s-au

lepădat de credința creștină sub presiunea persecuțiilor. La început, actul de apostazie era considerat păcat capital și deci de neiertat. Persecuția lui Deciu, cu impactul negativ care l-a avut în rândurile creștinilor, a suscitat o reevaluare a actului de apostazie săvârșit sub presiunea persecuției, mai exact a primejdiei de moarte. Sf. Ciprian*, ca unul care s-a confruntat direct cu această problemă, a deschis posibilitatea iertării apostatilor care doreau să fie reintegrați în Biserică, bineînțeles după actele de căință necesare. Această atitudine iertătoare a Bisericii a fost aspru criticată de către o serie de rigoriști, grupați sub conducerea lui Novațian*. Tensiunile pe această temă au fost atât de mari, încât au dus la scindare. O serie de sinoade bisericești, ca cele de la Elvira (306), Arles (314), Ancyra (314), Niceea (325) au promulgat diverse canoane în această problemă.

A. Portolano, *Il dramma dei <lapsi> nell'epistolario di Cipriano*, Napoli, 1972; Cross, *Lapsi*, în ODCC, p. 799-780; H.J. Vogt, *Lapsi (La question des)*, în DECA, II, p. 1407-1409. Vezi: TRADITOR.

Latrocinum vezi Sinodul Tâlhăresc de la Efes (449)

Latronianus

Latronianus, poet spaniol din a doua jumătate a sec. IV, adept al lui Priscillian*. A fost judecat la Bordeaux împreună cu Priscillian și ceilalți adepți, fiind și el decapitat din porunca lui Maxim de Treves, în 385. Fer. Ieronim* vorbește despre opera sa poetică, menționând câteva din poemele sale, care însă nu au supraviețuit. În traducerea greacă a lui Sofronie și în unele manuscrise ale lui Ieronim, este numit Matronianus.

Prosper, *Chron.*, p. 736; Sulpicius Sever, II, 51; Ieronim, *De vir. ill.*, 122; W. Lock, *Latronianus* (2), în Smith-Wace, III, p. 627; H. Chadwick, *Priscillian of Avila. The Occult and the Charismatic in the Early Church*, Oxford, 1976, p. 144; S. Zincone, *Latronianus*, în DECA, II, p. 1411-1412.

Laurențiu de Novae

Laurențiu de Novae (m. aprox. 417), episcop de Novae (azi Svistov în Bulgaria), localitate pe Dunăre în Moesia Inferioară. Este posibil ca el să fi ocupat o vreme și scaunul episcopal din Sirmium (Coman). A trăit și activat în vremea lui Niceta* de Remesiana. Îi sunt atribuite două omilii: *Despre pocăință* (*De paenitentia*, numită și *De duobus temporibus*) și *Despre milostenie* (*De eleemosyna*). Cea de a treia omilie, *Despre femeia cananeancă* (*De muliere chananaea*), pare a fi o traducere liberă după o predică a Sf. Ioan* Hrisostom, la începutul sec. V. Datorită frumuseții și atractivității stilului său, Laurențiu a fost numit 'Mellifluus' (cel dulce ca mierea). Cele două omilii, mai lungi decât o omilie obișnuită, dezvăluie un păstor de largă respirație creștină, un vorbitor de mare talent, preocupat nu atât de probleme dogmatice, cât mai ales de cele practice, pastorale, pentru care are un simț deosebit (Coman). Este un bun cunoscător al învățaturii creștine, pe care o țese cu măiestrie în conținutul predicilor sale.

Migne, PL, 66, 89-124; G. Morin, *L'Évêque Laurent de <Novae>*, în *Revue des Sciences philosophiques et théologiques*, 1937, p. 307-317; C. H., *Laurentius* (15), în Smith-Wace, III, p. 630-631; Altaner-Stuiber, 1980, p. 391; I. G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, EIBMBOR, București, 1979, p. 175-184; Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Editura Mitropoliei Olteniei,

Craiova, 1984, p. 79-82; Mihai Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, Ed. Alcor Edimpex, București, 1999, p. 624-627; A. Solignac, DSp 9, col. 402-404; J. Gribomont, *Laurent*, în DECA, II, p. 1413; M. Meier, *Laurentius Mellifluus*, în LACL, p. 388-389.

Laurențiu de Canterbury

Laurențiu de Canterbury, al doilea arhi-episcop de Canterbury, 604-619, alături de Augustin, întemeietor al Bisericii creștine din Marea Britanie. A făcut parte din grupul de misionari, condus de Augustin, trimis de papa Grigorie, în 595, cu scopul de a încreștina Britania. Înainte de a deceda, Augustin îl hirotonește episcop, numindu-l succesor în scaunul episcopal de Canterbury, probabil în anul 604. Ca episcop al anglo-saxo-nilor, izbutește să depășească divergențele dintre aceștia și bretoni, în problema ritualului liturgic și în special asupra datei Paștilor. Activitatea sa misionară a fost îngreunată de Eobald, susținător înverșunat al păgânismului. Tradiția bisericească relatează că, datorită atitudinii regelui Eobald, Laurențiu era pe punctul de a părăsi Anglia, când Sf. Petru i se arată în vis și îl admonestează pentru că voia să-și părăsească turma, ba mai mult, îl biciuiește. El merge la rege și, arătându-i semnele biciului, îl convinge pe acesta să se convertească la credința creștină. Singurul document autentic care ne-a parvenit de la Laurențiu este un fragment, păstrat de Beda* Venerabilul, dintr-o scrisoare adresată episcopilor și abaților din 'Scottia', în care îndeamnă la unitate și pace în disputa dintre Biserica Celtă și cea a Romei.

Migne, PL, 179, 1443 AB; BHL, 4741-4742; Beda Venerabilul, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, I, 27, 33; II, 4-7 (ed. B. Colgrave-R.A.B. Mynors), Oxford, 1969, p.

78, 114, 114-148, 152-156; P.B. Gams, *Series episcoporum ecclesiae catholicae*, Regensburg, 1886 (ed. anast. Graz, 1957), p. 182; W. Stubbs, *Laurentius* (25), art. în Smith-Wace, III, p. 631-633; R. Grégoire, *Laurent de Cantorbéry*, în DECA, II, p. 1415-1416.

Lazar de P'arpi

Lazar de P'arpi (m. după 491), istoric armean de la jumătatea sec. V. Este supranumit Lazăr Barbezi sau Barbetzi, după locul în care a trăit, Barb sau Pharbe (P'arpi), un sătuleț de la poalele muntelui Ararat. A aparținut clasei aristocrate a Armeniei având o educație aleasă și a făcut parte din grupul tinerilor care, sub îndrumarea Sf. Isaac și a lui Mesrob*, au fost trimiși să-și completeze studiile în Grecia. De altfel, datorită educației sale deosebite, a fost numit și Retorul. La revenire în Armenia, a ocupat diverse funcții, între care și cea de administrator al scaunului patriarhal, în vremea pontificatului lui Ioan* Mandakuni. Această numire a datorat-o prietenului său, prințul Vahan, care fusese ridicat la funcția de marzaban sau guvernator general al Armeniei de curtea regală persană. Vahan a avut mare sprijin în Lazăr pentru reformele pe care le-a întreprins. Prin grija lui Lazăr, mănăstirea și biserica din Etchimiadzin, unde locuia patriarhul, și-au redobândit vigoarea și strălucirea de odinioară. Activitatea sa a stârnit gelozia unor clerici care l-au acuzat de heterodoxie și, în cele din urmă, a fost silit să se retragă, prințul Vartaban acordându-i azil în palatul princiar. Aceasta este perioada în care el compune *Istoria Armeniei*, care acoperă perioada între anii 387 și până la moartea regelui Peroz al Persiei (484), cu intenția vădită de a continua *Istoria* lui Agathanghel* și a lui Faustus* Bizan-

tinul. El a mai scris și o scrisoare adresată guvernatorului Vahan Mamikonian în care s-a dezvinovățit de acuzele de erezie aduse de dușmanii săi.

V. Langlois, *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, II, Paris, 1869, p. 253-368; G. Ter-Mkrtč'ean și St. Markasean, *Lazar P'aprec'i Patmowt'ew Towlt ar Vahan Mamikoneam* Tiflis, 1904; C. Sanspeur, *Trois sources byzantines de l'Histoire des Arméniens* de Lazar de P'arpi, în Byzantion, 44, 1974, p. 440-448; C.J.F. Dowsett, *The Newly Discovered Fragments of Lazar of P'arp's History*, în Muséon, 89, 1976, p. 97-122; G.T. Stokes, *Lazarus* (9) *Barbezi*, în Smith-Wace, III, p. 369; Bardenhewer, V, 187-189; Altaner-Stuiber, 1980, p. 351 cu bibliografie; S.J. Voicu, *Lazare de P'arpi*, în DECA, II, p. 1418 cu bibliografie; P. Bruns, *Lazarus von Parpi*, în LACL, p. 389 cu bibliografie.

Lazar de Beth Qandasa

Lazar de Beth Qandasa, comentator biblic din a doua jumătate a sec. VIII. Din notița inclusă la sfârșitul celei de a treia părți a comentariului său la Epistolele pauline, s-a dedus că el a redactat această lucrare în jurul anului 775, în timpul domniei califului al-Mahdi. Este autorul unui comentariu asupra Noului Testament, în două volume, păstrat în mare parte la Muzeul Britanic. Unul cuprinde Evangheliile după Ioan și Marcu, iar celălalt, părțile a treia și a patra din Epistolele pauline de la Galateni și până la Evrei, inclusiv. Nu este vorba de o lucrare originală, ci mai degrabă de o compilație bazată pe Iacob* de Sarug, Chiril* de Alexandria, Efrem* Sirul și, pe alocuri, pe Teodor* de Mopsuestia. Comentariul la epistole este o abreviere a lucrărilor similare ale Sf. Ioan* Hrisostom. Mai citează și un paragraf din *Oracolele sibiline*. De la el a mai rămas o *scolie*, în

care explică un paragraf din Dionisie* Pseudo-Areopagitul.

Assemani, BO, III, 1, 88, 89, 473; Wright, p. 115-116; Chabot, p. 90-91; Duval, p. 383.

Lazar bar Sabhetha

Lazar bar Sabhetha, episcop de Bagdad, în prima jumătate a sec. IX. La hirotonia în episcop își schimbă numele în Philoxen. Este înlăturat din scaunul episcopal de către Dionisie în 829, între opoziții săi aflându-se și Nonnus*. A compus o anafora și un comentariu și o rânduală botezului. Această ultimă lucrare a fost inclusă într-o carte de ritual din care, se pare, Bar Hebraeus și-a luat informațiile referitoare la rânduielile muzicale pe care le găsim citate de către Assemani.

Assemani, BO, I, 166; Wright, p. 145; Chabot, p. 94, Duval, 390.

Leandru de Sevilla

Leandru de Sevilla (550-600/1), episcop de Sevilla. S-a născut într-o familie cu tradiție creștină, Isidor* fiind unul din frații săi, alături de Fulgentiu* și sora lui Florentina. După moartea tatălui, îi revine sarcina de a se îngriji de familie. Îmbrățișează viața monahală și se dedică activității misionare. Izbutește să-l convertească pe prințul Hermenegild, fiul regelui vizigot Leovigild, ceea ce a atras mânia acestuia, care pornește cu armata împotriva fiului său răzvrătit și îl ucide, iar pe Leandru îl exilează, trimițându-l la Constantinopol. Aici Leandru îl cunoaște pe viitorul papă Grigorie*. Leovigild se căiește și îi recheamă pe toți episcopii exilați. În plus, el îi încredințează lui Leandru, numit în scaunul episcopal de Sevillea în 584, educația fiului său mai

tânăr, Recared, care să-l inițieze nu numai în problemele dificile ale succesiunii la tron, ci și în credința creștină. În 589, Leandru convoacă un sinod la Toledo, în care este recunoscută oficial convertirea lui Recared. Prin convertirea lui Recared, Leandru pune temelia unității religioase a Spaniei.

De la el au rămas puține scrieri: *De triumpho Ecclesiae ob conversionem Gothorum*, discursul de închidere la sinodul din Toledo și *De institutione virginum*, un regulament monahal, cunoscut și sub denumirea *Libellum ad Florentinam*. Este vorba de sora sa căreia în trimite un set de reguli monahale, însoțite de o scrisoare introductivă. Din nefericire, vasta sa corespondență cu Grigorie cel Mare și cu alte personalități ale vremii s-a pierdut. Din scrisorile lui Grigorie aflăm că el i-a trimis lui Leandru, în dar, *Regula Pastoralis* și prima și a doua parte din *Moralia*.

Migne, PL, 72, 869-898; 84, 360 și urm.; CPL, 1183-1184; A.C. Vega, O.S.A., *Scriptores Ecclesiastici Hispano-Latini Veteris et Medii Aevi*, XVI-XVII, Madrid, 1948 (ediție modernă a regulilor monahale cu introducere); J. Madoz, *De inst. virg.*, în *Anall. Boll.*, 67, 1949; Isidor de Sevilla, *De viris illustribus*, XLI; D. Ramos-Lisson, *Die Synoden der iberischen Halbinsel*, Paderborn /München, 1981, p. 116 și urm.; K. Schäferdieck, *Die Kirche im Reich der Westgoten...*, Berlin, 1967; E.A. Thompson, *The Goths in Spain*, Oxford, 1969; B. Jiménez Duque, *La espiritualidad romano-visigoda y mozárabe*, Madrid, 1977; *Historia de la Iglesia en España*, dirigada por R. Garcia Villoslada, I, Madrid, 1979; M.J. Campos-J. Roca, *Santos Padres Españoles, II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso, Reglas monásticas de la España visigoda*, Madrid, 1971; M.A. Ward, *Leander* (2), art. în *Smith-Wace*, III, p. 637-640; *Leandru*, art. în *Oxford. Dicționar al Sfinților*, de David Hugh Farmer, trad. în rom. de Mihai C. Udma și Elena Burlacu,

Argumentul și articolele consacrate sfinților români, prof. univ. Remus Rus, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 324; Cross, *Leander, St.*, în ODCC, 807; Altaner-Stuibér, 1980, p. 494; L. Navarra, *Léandre de Séville*, în DECA, II, p. 1418-1419, cu bibliografie; W Geerlings, *Leander von Sevilla*, în LACL, p. 389.

Leger de Autun vezi Leodegarius

Leidradus

Leidradus, al 46-lea arhiepiscop de Lyon, între 798-814. Numele său este ortografiat în diferite feluri: Laidradus, Laidrachus sau Liobradus. Este de origine din Bavaria. După terminarea studiilor, a fost hirotonit diacon la Aribo, apoi episcop de Freising. Dacă a fost sau nu bibliotecarul împăratului Carol cel Mare, rămâne încă o problemă deschisă. Cert este că împăratul l-a stimat în mod deosebit, încă înainte de a-l fi numit arhiepiscop de Lyon în 798. După înscăunarea sa pe scaunul episcopal din Lyon, Carol cel Mare îl numește, împreună cu Theodulfus, *missus dominicus*, pentru provincia Narbonne. Tot ca semn al respectului deosebit pe care îl avea față de el, Carol cel Mare îl însărcinează cu cercetarea cazului episcopului Felix* de Urgell, acuzat de erezie. Din comisia de cercetare au mai făcut parte Nebridius, episcop de Narbonne, și Benedict, abatele mănăstirii Aniane. Cercetarea are loc în public, la Aix, disputa fiind condusă de Alcuin*, ca apărător al credinței ortodoxe, și care câștigă disputa. Felix își recunoaște greșeala, mărturisește credința ortodoxă și, în consecință, este reprimat în comuniune împreună cu ucenicii săi. Se pare că Felix a fost totuși

înlăturat din scaun, iar cei trei membrii ai comisiei s-au deplasat la Urgell pentru a propovădui învățătura ortodoxă, deoarece aproape întreaga provincie fusese indusă în eroare de erezia lui Felix. În ultimii ani ai episcopatului său, Leidradus se dedică organizării episcopiei. În 811 este unul din martorii care iscălesc testamentul împăratului Carol cel Mare. Alcuin are cuvinte de mare apreciere față de Leidradus. De la el au rămas doar câteva scrieri: *Liber de sacramento baptismi ad Carolum Magnum imperatorem*; un scurt tratat care însoțea ceremonia de renunțare la diavol și *Ad sororem*, de asemenea păstrată. Theodulfus a descris, în versuri, misiunea îndeplinită de el și Leidradus în Narbonne.

Migne, PL, 99, 853-886; MGEp. 4, 539-546; Theodulfus, în Migne 105, 285; Alcuin, *Epist.*, 117 în Migne, PL, 100, 350-351; Einhardus, *Vita K. Magni*, cap. X, XXIII; S.A.Bennett, *Leidradus* (2), art. în Smith-Wace, III, p. 644-645; J. Pourrat, *L'Antique école de Leidrade*, Lyon, 1899; É. Amman, în DTC, 9,1, col. 195-196; C.M. Aherne, *Leidradus of Lyon*, în NCE, 8, p. 622.

Lentulus

Lentulus, vestitul autor al unei scrisori apocrife despre Iisus Hristos, adresată senatului roman. Scrisoarea concentrează viziunea și ideile medievale despre Hristos.

Fabrizius, *Cod. Apoc. N.T.*, tom. I, p. 301; G.T.Stokes, *Lentulus*, art. în Smith-Wace, III, p. 645.

Leodegarius

Leodegarius (c. 616-679), episcop de Autun. S-a născut într-o familie aristocratică. Adolescent fiind, este luat la curtea

lui Clotaire II, care îl trimite spre a fi educat de către episcopul Dido de Poitiers. Este hirotonit diacon de către episcopul Dido și ridicat la rangul de arhidiacon, în care calitate îl ajută pe acesta la conducerea episcopiei. Îi este încredințată apoi stăreția mănăstirii Sf. Maxențiu. După șase ani, este chemat la curtea împăratului Clotaire III. La moartea episcopului de Autun, Ferreolus, este numit succesorul acestuia, în jurul anului 660. Leodegarius a impus, după câte se pare, folosirea *Crezului Atanasian* de către toți preoții, ca o pavăză împotriva ereziei monotelite. După moartea regelui Clotaire III, urmează o perioadă foarte tulbură în viața politică a Franței. Leodegarius a jucat un rol de prim rang, ceea ce l-a pus în conflict cu Ebroin, primul curții regale. Acesta declanșează împotriva episcopului un val de persecuții, care au dus în cele din urmă la depunerea lui din treaptă, la tortură și moarte (678). De la Leodegarius au rămas o serie de canoane promulgate de el la sinodul de la Autun, ținut în jurul anului 670, privind în special disciplina monahală; un testament, a cărui autenticitate este contestată și o scrisoare adresată mamei sale, Sigrada, care s-a călugărit la mănăstirea Notre Dame din Soisson.

Migne, 96, 373-384; CPL, 1077-1079b; CCL, 117, 503-508; BS, 7, 1190-1193, cu bibliografie; o încercare de reconstituire a vieții sale în B. Krusch, în MHG, *Scriptores Rerum Merovingicarum*, V, 1910, p. 249-362; R. Du Moulin-Eckart, *Leudegar, Bischof von Autun*, Breslau, 1890; S.A. Bennett, *Leodegarius* (2), art. în Smith-Wace, III, p. 684-696; Camerlinck, *St. Léger*, Paris, 1910; H. Leclercq, O.S.B., în DACL, VIII, pt. 2-a, 1929, col. 2460-2492; Cross, *Lodegar, St.*, în ODCC, p. 814, cu bibliografie; M. Simonetti, *Léger d'Autun*, în DECA, II, p. 1421.

Leon de Bourges

Leon de Bourges (sec. V), episcop de Bourges, participant la sinodul local de la Anger, din 4 octombrie 453. Este autor, împreună cu episcopii Eustochiu de Tours, Victorinus de Le Mans, al unei intervenții prezentate la sinodul de la Anger, intitulată: *Epistula ad episcopos et presbyteros infra tertiam provinciam constitutos*, prin care se cerea ca sinodul să ia act de hotărârea lor comună de a depune din treaptă pe acei clerici care se adresează, în cazuri de litigiu, tribunalelor civile și nu celor eclesiastice. Această epistolă a fost multă vreme plasată alături de scrisorile atribuite lui Leon* cel Mare. Deși autenticitatea ei deplină nu a fost încă stabilită, ea este considerată totuși a fi fost scrisă de Leon de Bourges.

Migne, PL 130, 922; Idem, 54, 1239-1240; L. Duchesne, *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*, II, Paris, 1900, p. 244-246; E. Griffe, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, II, Paris, 1966, p. 142; Quasten, *Patrology*, IV, p. 524; A. Hamman, *Leon de Bourges*, în DECA, II, p. 1424; M. Klöckener, *Leo von Bourges*, în LACL, p. 390.

LEON DIACONUL, istoric bizantin. S-a născut la Kaloe în Asia Mică în anul 950. După terminarea studiilor elementare, vine la Constantinopol, unde este hirotonit diacon. În 986 participă la campania împăratului Vasile II împotriva bulgarilor, fiind pe punctul de a cădea prizonier. În 992 publică *Cronica* sa, redactată în 10 cărți, cuprinzând evenimentele între anii 959-976. În mare parte, *Cronica* cuprinde evenimentele de la moartea împăratului Constantin VII Porfirogenetul și până la moartea împăratului Ioan Tzimisces. El prezintă cele trei mari războaie duse de împărații bizanti-

ni: războiul împotriva piraților arabi (964-965), împotriva sarazinilor din Asia Mică (968-969) și a bulgarilor și rușilor (969-971). Informațiile lui sunt în cea mai mare parte din surse directe și mărturii oculare, unele personale. Cronica lui Leon este singurul document privind izbânzile militare ale lui Nichifor II Focas și Ioan Tzimiscas, relatările ulterioare bazându-se pe datele furnizate de el. Lucrarea sa este deosebit de importantă pentru istoria rusă, întrucât cuprinde mărturii și informații prețioase despre confruntarea dintre Sviatoslav și bizantini. La rândul lui, Leon a făcut uz de Cronica lui Agathias* din sec. VI, folosindu-o în special ca model.

Migne, PG, 117, 635-926; C.B. Hase, CSHB, 1828; A.A. Vasiliev, *A History of the Byzantine Empire*, ed. 2-a, Madison, 1952; Krumbacher, I, p. 266-269; M.C. Hilferty, *Leo Diacomus*, în NCE, 8, p. 652.

Leon cel Mare

Leon cel Mare (c. 400-461), episcop de Roma, considerat una din cel mai mari personalități, alături de Grigorie* cel Mare, care au dat strălucire acestui scaun apostolic. S-a născut probabil la Roma, în ultima decadă a sec. IV, fiind de origine toscană. Cât privește educația și studiile sale, nu avem informații. Cert este că el nu a cunoscut limba greacă și nici nu a fost instruit în cultura filosofică clasică păgână. Înainte de a accede la tronul episcopal al Romei, Leon a ocupat diverse funcții și nu de mică importanță, sub Celestin și Sixt sau Xist, fiind prieten cu Prosper* de Aquitania și Ioan Cassian*. De fapt, la cererea lui, Ioan Cassian a scris tratatul *De Incarnatione*, împotriva nestorienilor. Prosper ne informează că tot el a fost cel care l-a determinat pe Sixt III să-l condamne pe

Julian* de Eclanum. În jurul anului 431, Chiril* al Alexandriei îl solicită ca mediator în disputa cu Juvenalie de Ierusalim. Îndeplinește mai multe misiuni diplomatice în Africa, Spania și Galia. Știrea alegerii sale ca papă în anul 440 îi parvine pe când se afla în Galia, unde fusese trimis pentru a media între Aetius* și Arbinus, prefectul pretorian. Din activitatea pe care a întreprins-o încă înainte de a fi ales papă, ne putem da seama de coordonatele principale care vor domina activitatea lui ca papă: lupta împotriva ereziilor, redobândirea păcii și a disciplinei în Biserică și politica de mediere (Quasten). La acestea trebuie să adăugăm în mod special grija față de păstrarea unității Bisericii, prin menținerea comuniunii universale de credință. În acest sens, el s-a angajat în controversa hristologică, purtând o intensă corespondență cu Flavian, patriarhul de Constantinopol, în vederea unei documentări cât mai exacte. A fost împotriva sinodului de la Efes din 449, pe care îl numește *latrocinium*, luând partea lui Chiril*, alături de Flavian. După convocarea și ținerea sinodului de la Calcedon în 451, el acceptă formulările doctrinare de aici, considerându-le *via media* între Nestorie* și Eutihie*, comunicându-le totodată, episcopilor apuseni. Respinge canonul 28 al sinodului ecumenic de la Calcedon, care pune episcopul de Constantinopol pe același plan cu cel al Romei, și aceasta din preocuparea pe care o nutrește față de întărirea și definirea primatului papal. În plan politic, el izbuteste să evite cucerirea Romei de către Attila, convingându-i pe huni să se retragă peste Dunăre, și de către vandalii lui Geiserich, pe care îl determină să nu devasteze orașul și nici să nu-i masacreze pe locuitori.

Dacă pe plan administrativ și politic, Leon rămâne un punct de referință în istoria Bisericii creștine, pentru istoria literaturii creștine, moștenirea sa este mult mai modestă, dar nu lipsită de importanță. De la el a rămas o colecție de scrisori și predici, în număr de 173, din care 143 au fost scrise de el, iar 30 i-au fost adresate de diverse persoane și personalități în decursul pontificatului său. Cea mai importantă dintre acestea este *Tomus ad Flavianum*, care s-a bucurat de o largă răspândire. Este vorba de un document prețios privind controversa hristologică, redactat de el din grijă față de comuniunea de credință a Bisericii. Activitatea predicatorială a marelui pontif s-a păstrat într-o colecție de 97 de predici, împărțite potrivit anului liturgic roman din vremea sa. Atât scrisorile cât și predicile sale se disting prin claritatea gândirii, a expresiei și purității limbii (Cross). Pe baza analizei lingvistice, s-a sugerat că o serie de rugăciuni și texte liturgice din Sacramentariile lui Leon și Ghelasie sunt compuse de el. Chiar dacă acest lucru nu poate fi dovedit cu certitudine, trebuie subliniată preocuparea sa față de viața liturgică a Bisericii Romane, la a cărei organizare și-a adus o contribuție deloc de neglijat.

Gândirea teologică a lui Leon cel Mare trebuie văzută în perspectiva preocupărilor sale față de unitatea de credință a Bisericii. El nu este un novator în credință, ci un păstrător și un transmitător fidel al ei. În controversa hristologică, după cum putem descifra din *Tomus ad Flavianum*, Leon pune în prim plan referirea la tradiție, trecând de la Simbolul apostolic și până la sinodul ecumenic de la Niceea, prin mărturiile Părinților, oprindu-se la formulările dogmatice de la Calcedon, pe care le pune pe picior de egalitate cu cele de la Niceea

(Quasten). Descifrăm la el, temeiurile exegetice fixate de Vincențiu* de Lerini ca mijloace de determinare a credinței autentice: universalitatea, vechimea și unanimitatea. Pentru a evalua, în ansamblu, valoarea pentru teologie a operei scrise a lui Leon, este necesară scrutarea întregii sale moșteniri literare, care se regăsește *in nuce* în *Tomosul către Flavian*. Hristos este Dumnezeu adevărat și om adevărat, având într-o singură persoană două firi, omenească și dumnezeiască. Cele două firi sunt neamestecate și lucrează în comuniune, fiecare ceea ce îi este propriu. Unitatea dintre cele două firi face posibilă comunicarea însușirilor (*communicatio idiomatum*). Întruparea lui Hristos din Fecioara Maria are o valoare soteriologică, întrucât aici regăsim modelul regenerării omului sau începutul biruinței pascale asupra diavolului. Hristos a trebuit să se nască pentru ca să moară pentru păcatele noastre și să învieze pentru justificarea noastră, de aici legătura pe care o face între Naștere și Înviere. Mântuitorul a trebuit să se nască de la Dumnezeu și din Maria, să fie consubstanțial cu amândoi, pentru ca omul să poată muri și învia cu el în taina botezului.

Leon a primit titlul de 'cel Mare' mai ales pentru contribuția pe care a avut-o la consolidarea primatului Scaunului apostolic de la Roma, pe care îl întemeiază pe așa-numitul primat al lui Petru (ep. 10, 1 și 9). Axa fundamentală a eclesiologiei propusă de Leon este Hristos-Petru-episcopul Romei.

Migne, PL 54-56; Migne, PLS, III, 329-350; CPL, 1656-1661; E. Schwartz, ACO, II, 1-4, Berlin-Leipzig, 1932; E. Casper, *Geschichte des Papstums*, I, Tübingen, 1930, p. 423-564; T. Jalland, *The Life and Times of St. Leo the Great*, London, 1941; P. Stockmeier, *Leo I des Grossen*. Beurteilung der kaiserlichen

Religionspolitik, Münchener Theologische Studien, I. Historische Abteilung, XIV, 1959; W. Ullman, *Leo I and the Theme of Papal Primacy*, art. în JTS, NS, XI, 1960, p. 25-51; D. Wyrwa, *Drei Etappen: Rezeption der Formel von Chalkedon*, ed. J. van Oort, J. Roldanus, Kampen, 1997; M. Fiedrowicz, *Leo der Grosse, Sermones, dogmatische Briefe*, în Lexikon der theologischen Werke, Stuttgart, 2000; Bardenhewer, IV, p. 617-623; Cayré, II, p. 119-137; P. Batiffol, în DTC, IX, pt. I, 1926, col. 218-301; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 271-272; Altaner-Stuiber, 1980, p. 357-360; Quasten, *Patrology*, IV, p. 589-612, cu bogată bibliografie; B. Studer, *Léon I^{er}*, în DECA, II, p. 1422-1424, cu bibliografie; D. Wyrwa, *Leo I. der Grosse*, în LACL, p. 391-392, cu bibliografie.

Leon III Isaurul

Leon III Isaurul, împărat bizantin între 717-741. S-a născut la Germanicia, în Siria de Nord (Armenia Minor), în jurul anului 675. După ocuparea de către sarazini a acestui teritoriu, familia sa se retrage în Tracia, probabil o dată cu armata romană trimisă de Justinian II să stăvilească răspândirea acestora (686). Se stabilește la Mesembria, în Tracia, unde acumulează o avere substanțială, având posibilitatea de a furniza provizii pentru armata lui Justinian II, în campania sa de recucerire a Constantinopolului în 704. Leon promovează în rangurile militare, ajungând spătar, fiind trimis de Justinian II în Caucaz. Urmașul acestuia, Anastasie II, îl numește *strateg* și îi încredințează conducerea garnizoanei Ametolikon. După răsturnarea lui Anastasie II, Leo se răscoală și ocupă el însuși tronul. Domnia lui Leon III este cunoscută pentru două mari evenimente: stăvilirea expansiunii arabe și declanșarea crizei iconoclaste, care a zguduit Bise-

rica creștină timp de peste un veac. Tensiunile care s-au ivit cu Scaunul papal, i-au dat acestuia ocazia să restructureze jurisdicția bisericească. Astfel, el plasează sub jurisdicția Patriarhului de Constantinopol Sicilia, Calabria și Iliricul (732-733). Leon III este cunoscut și ca reformator. În sprijinul reformelor sale administrative și juridice, a dat un nou cod juridic, *Ecloga*.

Ecloge, trad. în engl., cu introducere, de E.H. Freshfield, Cambridge, 1926; K. Schenk, *Kaiser Leo III. Ein Beitrag zur Geschichte des Bilderstreits*, Inaugural Diss., Halle, 1880; A.A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, 324-1453*, trad. din rusă în engl., ed. 2-a, Oxford, 1952, p. 234-259; G.T. Stokes, *Leo III* (3), art. în Smith-Wace, III, p. 647-652; P. Charanis, *Leo III, Byzantine Emperor*, în NCE, 8, p. 650; Cross, *Leo III*, în ODCC, p. 814; D. Stiernon, *Léon III l'Isaurien*, în DECA, II, p. 1424-1425.

Leon VI Filosoful

LEON VI FILOSOFUL sau LEO SAPIENS (c. 866-912), împărat bizantin, urmașul la tron al lui Vasile I în 886. Își începe domnia prin exilarea și trimiterea la mănăstire a lui Fotie, patriarh de Constantinopol, și numirea pe scaunul patriarhal a fratelui său, Ștefan. Prin acest act, el restabilește legăturile cu Biserica din Apus. Din dorința de a avea un moștenitor, Leon IV ajunge să contracteze o a patra căsătorie. Este vorba de căsătoria cu concubina sa, Zoe Carbonopsina, care i-a dăruit un fiu, pe viitorul Constantin VII. Patriarhul Constantinopolului la acea vreme, Nicolae Misticul, refuză să recunoască această căsătorie, considerându-o necanonică. Leon solicită consimțământul Papii Sergius III (904-911), care aprobă căsătoria. Leon îl depune pe

patriarh și îl numește în locul vacant pe Eutimie I. Împăratul Leon VI Filosoful a lăsat o bogată moștenire literară, care s-a păstrat aproape integral. Omilii și panegirice: *In B. Mariae Nativitatem*; *In B. Mariae Presentationem*; *In B. Mariae Annuntiationem*; *In Christi Nativitatem* (trei omilii); *In Festum palmarum*; *In Depositionem corporis Christi*; *In Exaltationem S. Crucis*; *In Dominicam Resurrectionem*; *In Dominicam Assumptionem* etc. Dintre omilii menționăm în special, *De Spiritu Sancto* și *In Pentecosten*, în care respinge dubla purcedere a Duhului Sfânt, de la Tatăl și de la Fiul, învățătură acceptată și susținută de Biserica Apuseană. Între panegirice menționăm: *Laudatio S. Joannis Chrysostomi*, *In S. Tryphonem* și *In S. Demetrium*, din ultimele două s-au păstrat fragmente. El s-a impus și în plan legislativ, dând o serie de *novellae* și regulamente: *Notitiae episcopatum*, *Novellae constitutiones*. La acestea adăugăm scrierile în versuri: *Apologia*, *Epigrammata 1-11*; *Poema iambicum de martyrio S. Clementis* ș. a.

Migne, PG, 107, 671-1120; Omilii, panegirice: PG, 107, 1-668; ed. completă: Akakios, Λέοντος τοῦ πανηγυρικοὶ λόγοι, Atena, 1868; A. Vogt-I. Hausherr, S.J., *Orientalia Christiana*, XXVI, nr. 1, fasc. 77, 1932; *Problemata*, ed. A. Dain, Paris, 1915; *Novellae*, P. Noailles-A. Dain (ed.) în ibidem, 1944 (ediție standard cu trad. în franceză); A. Dain, *Leonis VI Sapientis problemata*, Paris, 1935; H.J.W. Tillard, *The Morning Hymns of the Emperor Leo*, în *Annals of the British School of Athens*, XXX, 1932, p. 86-108, XXXI, 1933, p. 115-117 (inclusiv textul original); F. Dvornik, *The Photian Schism*, Cambridge, 1948; S. Salaville, A.A., în DTC, IX, 1926, col. 365-394, cu bibliografie; Cross, *Leo VI*, în ODCC, p. 814.

Leon de Sens

Leon de Sens, episcop de Sens, al 16-lea în succesiune. Participă la sinodul de la Orléans din 538. În 512 scrie, împreună cu Heraclie, episcop de Paris, și Teodosie, episcop de Auxerre, o scrisoare lui Remigius de Reims, în care protestează împotriva pedepsei deosebit de aspre date unui cleric. Această scrisoare s-a pierdut. De la el s-a păstrat o scrisoare către regele Childebert, care dorea să înființeze o episcopie la Melun, localitate aflată în jurisdicția sa, însă sub stăpânirea lui Childebert. El se opune cu tărie intenției regelui de a-i diminua teritoriul jurisdicțional, mai ales că regele ar fi trebuit să se adreseze lui Theodebert, al cărui supus era Leon. Proiectul nu a fost dus la bun sfârșit.

Migne, PL, 68, 11; MGH, *Ep.*, 3, p. 437 și urm.; W. Gundlach, CCL, 117, 489491; BS, 7, 1227-1228; J. Hubert, *La liste épiscopale de Sens*, Paris, 1946; S.A. Bennett, *Leo* (29), art. în Smith-Wace, III, p. 679-680; A. Hamman, *Léon de Sens*, în DECA, II, p. 1425; C. Kasper, *Leon von Sens*, în LACL, p. 392.

Leontiū

Leontiū, egumen al mănăstirii Sf. Sava, autorul unei biografii a lui Grigorie de Agrigent. Leontiū afirmă că a fost contemporan cu Grigorie, ceea ce îl plasează la cumpăna dintre secolele VI și VII. Lucrarea lui Leontiū a fost prelucrată de către Simeon* Metafrastul, care a redus textul în mod substanțial.

Migne, PG 98, 549-716; Simeon Metafrastul, în Migne, PG, 116, 189-269; BS, 7, p. 169-173; A. Di Berardino, *Léonce*, în DECA, II, p. 1425-1426; U. Hamm, *Leontius, Biograph (Römischer Abt)*, în LACL, p. 393.

Leonțiu de Arabissus

Leonțiu de Arabissus, predicator creștin în Asia Mică, Arabissus fiind o localitate din Turcia orientală (Yarpuz de azi). Nu cunoaștem data când a trăit și aici nu posedăm detalii despre viața sa. De la el au rămas două omilii, una citată de Fotie*, care laudă modul în care el prezintă crearea lumii și învierea lui Lazăr, și alta în *Vat. Ottob. gr. 14*, încă inedită.

Migne, PG, 104, 224-230; R. Henry, *Photius, Bibliothèque*, 8, Paris, 1977, 100-106 (text și trad. în franceză); Beck, p. 506; L. Davidson, *Leontius* (34), art. în Smith-Wace, III, p. 690; S.J. Voicu, *Léonce d'Arabissus*, în DECA, II, p. 1426; B. Windau, *Leontius von Arabissus*, în LACL, p. 392.

Leonțiu de Arles

Leonțiu de Arles (sec. V), episcop de Arles, succesorul în scaunul episcopal al lui Ravennius, în jurul anului 454. În 463 convoacă un sinod local la Arles, la solicitarea papii Ilarie, pentru a discuta problema hirotoniei necanonice a episcopului de Die, făcută de arhiepiscopul Mamert de Vienne, iar între 470-475 are loc un alt sinod, compus din aproximativ 30 de episcopi, sub președinția lui Leonțiu, pentru a condamna erorile predestinaționiste propovăduite de preotul Lucidus. De la Leonțiu au rămas mai multe scrisori pe care el le-a adresat papii Ilarie, mai ales în probleme de disciplină bisericească. Nu toate scrisorile către papă, care i-au fost atribuite, sunt autentice.

Duchesne, *Fastes*, I, p. 120-133, 257; E. Griffe, *La Gaule chrétienne*, II, Paris, 1966, p. 92, 97, 163-164 et passim; Jaffé, 556-559; Hfl-Lecl., 2, 901-902; 908-911; CCL, 148, 159-160; Palazzini, I, p. 85-86; A. Hamman, *Léonce d'Arles*, în DECA, II, p. 1426; C. Kasper, *Leontius von Arles*, în LACL, p. 393.

Leonțiu de Armenia

Leonțiu de Armenia (Lewondios sau Lewondes), martir, preot și ucenic al lui Mesrob* și Sahag*. Studiază teologia și greaca la Constantinopol, fiind purtătorul scrisorii episcopilor armeni către patriarhul Proclus asupra scrierilor lui Teodor* de Mopsuestia. Se pare că această scrisoare a fost concepută chiar de el. Face parte din grupul 'traducătorilor sacri'. La revenire în Armenia, se angajează în traducerea Sf. Scripturi în armeană și a unor Părinți și Scriitori bisericești greci. Face parte din grupul celor care s-au opus, la sinodul din Ardashad (449), edictului de repăgânizare a Armeniei, promulgat de regele persan Iezdegerd II, care a trimis în acest scop sute de preoți magi, cu sarcina de a propovădui învățătura lui Zoroastru. După bătălia de la Arvair din 451, cade prizonier, împreună cu o mare parte a nobilimii armene. Refuzând să renunțe la credința creștină, este supus torturii și martirizat.

Liberat., *Breviar*, cap. 10, în Migne, PL, 68, 990; Koriun, *Viața lui Mesrob*; Lazar de P'arpi, *Istoria Armeniei*, 39-42; Elisei, *Histoire de la guerre de Arménie et de Vardan*, III, 5-8; P. Bedjan, *Le livre d'Héraclide de Damas*, Paris-Leipzig, 1910, p. 594-596 (scrisoarea în siriacă); R. Devreesse, *Le début de la querelle des Trois-Chapitres*, RSR, 11, 1931, p. 550-551 (trad. în franc. a scrisorii); C. Holt, *Leontius* (55), art. în Smith-Wace, III, p. 691 și *Leontius* (74), în ibidem, p. 692-293; EC, 7, p. 1169 și urm.; BS, 7, 1328-1332; F. Scorza-Barcellona, *Léon d'Arménie*, în DECA, II, p. 1426-1427.

Leonțiu de Armenia

Leonțiu de Armenia (m. 790), preot și istoric din a doua jumătate a sec. VIII în Armenia. Este autorul unei cronici, intitulată: *Istoria lui Mahomed, a succeso-*

rilor săi și a cuceririlor lor, în special în Armenia, scrisă la cererea prințului Sciabuh Bagratuni. În cele 33 de capitole, autorul prezintă evenimentele dintre anii 632-774. Este vorba de o lucrare a unui martor ocular, Leonțiu fiind contemporan evenimentelor pe care le descrie. Lucrarea este interesantă atât pentru cunoașterea situației din Armenia la acea vreme, cât și pentru că surprinde aspecte care vizează mentalitatea vremii față de fenomenul musulman în plină expansiune și modul în care s-a extins.

G. Chahnazarian, *Esquisse de l'histoire de l'Arménie*, Paris 1856 (trad. în franceză); G. Schahnarazian, *History of the Armenians*, Paris, 1857; E. Filler, *Questiones de Leontii Armenii historia*, Lipsae, 1903; EC, 7, p. 1168; Z.P. Karekin, *Storia della letteratura antica armena*, Veneția, 1932, p. 497-499; S.J. Voicu, *Léonce d'Arménie*, în DECA, II, p. 1246; P. Bruns, *Leontius der Armenier*, în LACL, p. 393, cu bibliografie.

Leonțiu de Bizanț

Leonțiu de Bizanț (sec. VI), teolog anti-monofizit, călugăr scit. S-a născut în jurul anului 485 în Sciția sau la Constantinopol, într-o familie aristocrată. În tinerețe a aderat la învățăturile nestoriene, de care s-a dezis, fiind sprijinit în căutările sale, după cum ne informează el însuși, de niște oameni învățați. Îmbrățișează viața monahală la lavra Sf. Sava de lângă Ierusalim, păstrând mereu legătura cu călugării sciți, în compania cărora merge la Constantinopol și apoi la Roma, pentru a susține sintagma filomonofizită de origine chiriliană: 'Unul din Treime a suferit în trup'. Revine la Ierusalim și de aici la Constantinopol, pentru a participa la dezbaterile dintre ortodocși și severieni, organizată de Justinian în 531 sau 533. Rămâne aici

până în 537/8, când se întoarce la Ierusalim, unde apără origenismul împotriva atacurilor taberei ortodoxe. Când controversa s-a întetit și a fost adusă în fața împăratului Justinian, el se întoarce la Constantinopol (540), unde rămâne până la moarte (542-543). Polemica sa cu Teodor* de Mopsuestia este, după câte se pare, punctul de pornire al condamnării Celor Trei Capite la sinodul de la Constantinopol din 553.

Moștenirea literară a lui Leonțiu este destul de bogată, fiindu-i atribuite: *Libri tres adversus nestorianos et eutyhianos*. În prima carte stabilește deosebirea dintre *ousia* și *hypostasis*, respingând prin aceasta greșelile doctrinare ale lui Nestorie* și Eutihie*. În a doua, îi combate pe iulianiști (aftartodocși) și pe monofiziții eutihieni, iar în a treia, îl atacă pe Teodor* de Mopsuestia, adevăratul responsabil pentru erorile nestoriene. Fiecare din aceste cărți este însoțită de câte un florilegiu patristic. *Solutio argumentorum Severi*, o dispută teologică, elaborată sub formă de dialog. *Triginta capita adversus Severum*, este o continuare și completare a lucrării precedente. Unii critici îi mai atribuie, fără mare certitudine, o vastă lucrare, intitulată: *Scolii*, care cuprinde următoarele scrieri remaniate serios de Teodor* de Raitu: *Despre secte*; *Contra nestorienilor*; *Contra monofiziților* și un opuscul *Contra fraudelor apolinariste*, în care demască procedeul pervers al apolinariștilor de a atribui lui Grigorie* Taumaturgul, Atanasie* cel Mare și papii Iuliu I scrieri care i-au aparținut lui Apolinarie de Laodiceea. Leonțiu este perceput, fără nici un dubiu, ca cel mai mare teolog al vremii sale. Gândirea lui, departe de a fi tributară filosofiei platonice sau aristotelice, le îmbrățișează într-o structură doctrinară în care idealismul platonician se îmbină

cu logica aristotelică. Partizan al lui Chiril al Alexandriei, dar și al Părinților capadocieni din care se inspiră, el adoptă ca temei doctrinar formula calcedoniană. În hristologie, introduce noțiunea de *enipostaziere*, dând prin aceasta o înțelegere mai profundă doctrinei hristologice și clarificând totodată problema celor două naturi sau firi în persoana lui Hristos, subliniind actul de asumare, de preluare, a firii umane în ipostasul Logosului. Prin teologia sa, Leontiu pregătește formulele doctrinare ale sinodului V ecumenic de la Constantinopol și deschide drumul cugetării scolastice.

Migne, PG, 86, 1185-2016; CPG, 6813-6820; F. Loofs, *Das Leben und die polemischen Werke des Leontius von Byzantium*, 1887; Idem, *Leontius von Byzanz und die gleichnamigen Schriftsteller der griechischen Kirche*, în TU, 3, 1-2, Leipzig, 1887; F. Diekamp, *Die origenistischen Streitigkeiten im 6. Jahrhundert*, Münster, 1899; E. Schwartz, *Kyrillos von Skythopolisi*, TU, 49, Heft.2, 1939; S. Otto, *Person und Subsistenz. Die philosophische Anthropologie des Leontios von Byzanz. Ein Beitrag zur spätantiken Geistesgeschichte*, München, 1968; D.B. Evans, *Leontius of Byzantium. An Origenist Christology*, *Dumbarton Oaks Studies*, XIII, Washington, 1970; P.T.R. Gray, *The Defence of Chalcedon in the East (451-553)*, Leiden, 1979; Bardehewer, V, p. 9-13; Cayré, II, p. 72-76; Cross, *Leontius of Byzantium*, art. în ODCC, p. 815-816; Altaner-Stuiber, 1980, p. 509-511, cu bibliografie; L. Perrone, *Léonce de Byzance*, în DECA, II, p. 1427-1429, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Leontius von Byzanz*, în LACL, p. 393-394, cu bibliografie.

Leonțiu Bizantinul sau Leonțiu Scholasticul

Leonțiu Bizantinul sau Leontius Scholasticus, avocat și mai apoi călugăr în

Palestina, autor al unui tratat antieretic: *De sectis*, activ la Constantinopol între anii 581-607. A nu fi confundat cu Leonțiu* de Byzanz. Tratatul a fost scris în jurul anului 610, și polemizează cu nestorienii, eutihienii, monofiziții, severienii, apolinariștii etc. Îi mai este atribuită și o predică: *Sermo in sanctam Parasceven*. *De sectis* există și în versiune georgiană și abordează vocabularul hristologic în dispută la acea vreme: οὐσία, φύσις, ὑπόστασις și πρόσωπον.

Migne, PG, 86, 1193-1268; T.W. Davids, *Leontius* (62), art. în Smith-Wace, III, p. 692; G. Röwekamp, *Leontius Scholasticus*, în LACL, p. 395-396, cu bibliografie.

Leonțiu de Constantinopol

Leonțiu de Constantinopol, preot și predicator din sec. VI la Constantinopol. Autor de omilii al căror număr nu poate fi precizat cu exactitate. Cu certitudine îi putem atribui omiliile: *In sanctam Parasceven*; *In sanctam Pascha*, II în *Job*, *In Pentecosten*. La acestea se adaugă *In Job*, *In resurrectionem Domini*, *In natiuitate Joannis Baptistae*; *In Lazarum*, *In ramos palmarum* a căror autenticitate nu este pe deplin stabilită. În urma cercetărilor recente, un număr de 14 omilii sunt puse sub numele lui Leonțiu de Constantinopol (Sachot).

Migne, PG, 86, 1976-2004; CPG, 7888-7900; M. Aubineau, *Homélies paschales*, SCh., 187, Paris, 1972; M. Sachot, *Les Homélies de prêtre de Constantinople*, RSR, 51, 1977, p. 234-245; M. Sachot, *Les homeli pseudo-chrysostomienne sur la Transfiguration* în CPG 4724, Freiburg, 1981; D. Stiernon, DSp 9, col. 660-662; L. Perrone, *Léonce de Constantinople*, în DECA, II, p. 1429, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Leontius von Konstantinopel*, în LACL, p. 395.

Leonțiu de Ierusalim

Leonțiu de Ierusalim, călugăr și teolog polemist din sec. VI. A fost confundat multă vreme cu Leonțiu* de Bizanț. Nu se știe nimic despre viața sa. De la el au rămas două scrieri: *Contra Monophysitas* și *Adversus Nestorianos*, scrise probabil în timpul domniei lui Justinian, în preajma izbucnirii controverselor celor Trei Capitale (aprox. 544). Leonțiu susține că formula hristologică de la Sinodul de la Calcedon (451), care afirmă că Iisus Hristos este o singură persoană (*hypostasis*), în două naturi, poate fi interpretată doar prin prizma hristologiei lui Chiril* de Alexandria. Prin urmare, el identifică ipostasul lui Hristos cu ipostasul din Treime, mai exact, cu Logosul sau Cuvântul lui Dumnezeu, care s-a întrupat în Iisus Hristos. În analiza ontologică a ipostasului, Leonțiu susține ideea 'naturii dotate cu proprietăți individuale', preluată din teologia capadocienilor. În încercarea de a depăși limitele conceptului de φύσις, natură în sens abstract, el introduce termenul de φύσις ἰδική - o natură cu atribute, atât pentru umanitatea, cât și pentru divinitatea lui Hristos. Unirea celor două naturi, care există în mod concret în ipostasul Logosului, duce deci la o σύνθεσις - la o sinteză superioară a atributelor lor. Depășirea paradigmei antropologice - legătura între trup și suflet în om - ca model al unirii lui Hristos se reflectă în accentuarea unității ipostasului. Acest lucru a influențat profund concepția soteriologică ortodoxă dominată de ideea de θέωσις (îndumnezeire), care, în virtutea unirii ipostatice investeste umanitatea lui Hristos (Κυριακός ἄνθρωπος), după viziunea lui Leonțiu de Ierusalim. Această îndumnezeire se extinde asupra tuturor oamenilor și, în ultimă instanță, asupra întregii lumi.

Datorită faptului că Justinian împăratul a fost adept al hristologiei chiriliene, s-a sugerat că Leonțiu de Ierusalim ar fi fost teologul său de curte și nu Leonțiu* de Bizanț. Astfel, el a fost prezent la Colocviul dintre ortodocși și monofiziți din 536.

Migne, PG, 86, 1395-1902; CPG, 6917-6918; P.T.R. Gray, în CCG - ediție critică în pregătire; F. Loofs, *Leontius von Byzanz und die gleichnamigen Schriftsteller der griechischen Kirche*, TU, 3, 1-2, Leipzig, 1887; M. Richard, *Léonce de Jérusalem et Léonce de Byzance*, MSR, 1, 1944, p. 35-88; S. Otto, *Person und Subsistenz. Die philosophische Anthropologie des Leontius von Byzanz*, München, 1968; D.B. Evans, *Leontius of Byzantium. An Origenist Christology*, Washington, 1970; A. Basdekis, *Die Christologie des Leontius von Jerusalem. Seine Logoslehre*, teză de doct., Münster, 1974; J. Meyendorff, *Christ in Eastern Christian Thought*, New York, 1977; P.T.R. Gray, *The Defence of Chalcedon in the East (451-553)*, Leiden, 1979; L. Perrone, *Léonce de Jérusalem*, în DECA, II, p. 1429-1430, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Leontius von Jerusalem*, în LACL, p. 394-395, cu bibliografie.

Leonțius de Neapolis

Leonțiu de Neapolis sau Leontius Neapolitanus (c. 590-650), episcop de Neapolis în Cipru, scriitor bisericesc. Despre viața sa nu avem date precise, în schimb ne este cunoscută opera sa. În primul rând, este autorul a trei biografii deosebit de importante: *Vita S. Joannis Eleemosynarii*, care a fost tradusă în latină de Anastasie* Bibliotecarul, la cererea papii Nicolae, căruia îi este adresată și introducerea. *Vita S. Symeonis Sali*, este vorba de Simeon de Emesa, despre care ne spune că a fost 'nebun pentru Hristos'. *Viața Sf. Spiridon*, eroul național al Ciprului, care s-a pierdut. La

acestea se adaugă câteva omilii și predici și un tratat apologetic *Contra Judaeos et de imaginibus*, care a fost citat în timpul celei de a patra sesiuni a celui de al șaptelea sinod ecumenic.

Migne, PG, 93, 1565-1748; CPG, 7880-7885; L. Davidson, *Leontius* (38), art. în Smith-Wace, III, p. 690-691; V. Saxer, *Léonce de Néapolis*, în DECA, II, p. 1430; M. Skeb OSB, *Leontius von Neapolis*, în LACL, p. 395, cu bibliografie.

Leontiu de Tripoli

Leontiu de Tripoli, martir creștin, menționat de Teodoret* din Cyr. Sanctuarul său din Tripoli a fost vizitat de Melania cea Tânără, Petru Iberul și de Sever, viitorul episcop de Antiohia, pe când era încă student. Pentru literatura creștină, el este important datorită literaturii hagiografice care s-a conturat în jurul vieții sale. Din nefericire, originalul grec, și cel mai vechi, al vieții sale s-a pierdut. S-au păstrat însă traduceri în siriacă și georgiană. La aceasta se adaugă o relatare biografică din sec. IV și alta, scrisă de un martir arab.

Vies de SS. 6, 295-296; V. Saxer, *Léonce de Tripoli*, în DECA, II, p. 1430-1431, cu bibliografie.

Leporius

Leporius, călugăr și preot, considerat a fi predecesorul lui Nestorie* în Apus. S-a născut în a doua parte a sec. IV, la Treves. Părăsește locurile natale din pricina invaziilor barbare, îndreptându-se spre Marsilia, unde îmbrățișează viața monahală. În jurul anului 418, începe să propovăduiască învățături eronate despre întruparea Domnului, cu nuanțe nestoriene și pelagiene, susținând că Domnul

a devenit Hristos în urma botezului. Totodată, el făcea separație între cele două naturi, divină și umană, în așa fel încât a ajuns să vorbească despre doi Hristoși. Ca nuanță strict pelagiană, a susținut că Hristos a ajuns să fie fără de păcat prin exercițiul liberei Sale voințe. Deși a fost certat și sfătuit de către Cassian* să abandoneze astfel de idei, el refuză și, în consecință, este condamnat de Proclus, episcopul Marsiliei și de un alt episcop, pe nume Cillenius. Părăsește Marsilia în compania a doi prieteni, Bonus și Domninus, trecând în Africa, unde Augustin* îi primește cu amabilitate. Acesta izbutește să-l convingă să se lepede de învățăturile eronate pe care le propovăduia, determinându-l să facă publică hotărârea sa. Leporius retractează greșelile doctrinare într-o scrisoare, intitulată *Libellus emendationis sive satisfactionis ad episcopos Galliae*, pe care o adresează lui Augustin, Florentius, Secundinus, Proclus și Cillenius. Această retractare a avut loc în jurul anului 420. Scrisoarea lui poartă amprenta lui Augustin, ceea ce a dus la sugestia că ar fi fost redactată chiar de acesta. După informația lui Ghenadie*, scrisoarea de retractare a lui Leporius a fost citată de călugării din Constantinopol în anul 430, datorită ortodoxiei doctrinei pe care o conținea. În ansamblul ei, *Libellus* are importanță pentru hristologia apuseană, la începutul sec. V. Ortodoxia învățăturii acestei scrisori este recunoscută și de Cassian, Leon* cel Mare, Arnobiu* și alții.

Migne, PL 31, 1221-1230; P. Glorieux, *Prénestorianisme en Occident*, Tournai, 1959, cu diverse documente; F. D. Beer, *Une tessère d'orthodoxie: Le Libellus emendationis (ca. 418-420)*, REAug 10, 1964, p. 145-185; A. Grillmeier, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, Freiburg, 1979, p. 661-

665, cu bibliografie; H. W. Phillott, *Leporius*, art. în Smith-Wace, III, p. 702; Tixeront, *Patrologie*, p. 357; Cayré, p. 619; Bardenhewer, IV, p. 542 și urm.; Quasten, *Patrology*, IV, p. 524-525; E. Amman, DTC 9, col. 434-440; B. Studer, *Leporius*, în DECA, II, p. 1431-1432; R. Kany, *Leporius*, în LECA, p. 396, cu bibliografie.

Leucius Carinus

Leucius Carinus (Charinus), autor de scrieri apocrife noutestamentare, între care *Călătoriile Apostolilor*, în speță ale Sfinților apostoli Petru, Ioan, Andrei, Toma și Pavel. Numele de Carinus îi este dat de Fotie*, ceilalți istorici îl numesc doar Leucius, transcris diferit de diverși copişti. Fotie este explicit față de Leucius, considerând relatările acestuia ca fiind pline de nebunii, de contradicții, minciuni și impietăți. După Leucius, spune el, există doi dumnezei: unul rău, Dumnezeuul evreilor, care îl avea ca slujitor pe Simon Magul și unul bun, de la care vine Hristos. El făcea confuzie între Tatăl și Fiul și nega realitatea întrupării lui Hristos, prezentând viața Sa pământească în termeni docetici. Condamna căsătoria, considerând că orice venire la viață era opera celui rău. În *Faptele lui Ioan* se regăsește un vocabular favorabil iconoclaștilor. De fapt, aceștia au făcut uz de această scriere. Întreaga scriere a fost folosită și de către maniheii din Africa. *Decretum Gelasianum** condamnă toate scrierile lui Leucius. Amfilohie* de Iconium a luat și el poziție față de Leucius, denunțând anumite *Fapte ale Apostolilor* ca fiind eretice, la sinodul al doilea ecumenic de la Niceea.

Augustin, *Acta. disp.*, 2, 6 în Migne, PL, 41, 534; Idem, *De fide c. man.*, 38, în Migne, PL, 41, 1150; Epifanie, *Adv. haer.*, 2, 6, în Migne, PG, 41, 898; Mansi, 8, 150; Fotie, *Bibl.*, cod.

114; G. Salmon, *Leucius* (1), în Smith-Wace, III, p. 703-707; Altaner-Stuiber, 1980, p. 133; A. Di Berardino, *Leucius Carinus*, în DECA, II, p. 1436; G. Röwekamp, *Leucius (Carinus)*, în LACL, p. 396.

Libanius

Libanius, retor și sofist grec din Antiohia din sec. IV. S-a născut la Antiohia în Siria în anul 314. După moartea tatălui, grija familiei i-a revenit mamei sale, căreia i-a lipsit severitatea necesară educației copiilor. Așa se face că Libanius a petrecut timpul, până la vârsta de 15 ani, în tot felul de îndeletniciri sportive: curse de cai, competiții gladiatoriale etc. Pe neașteptate, el devine interesat în activități intelectuale. Întrucât ultimul profesor competent din Antiohia decedase, el începe să studieze de unul singur, dedicându-se studierii clasicilor greci. La vârsta de 21 de ani pleacă la Atena, unde studiază retorica la școala lui Diophantes în același timp cu Vasile* și Grigorie* de Nyssa. Tot aici, îl cunoaște și pe Iulian, viitorul împărat apostat, pe care îl va susține în încercarea lui de a instaura păgânismul. Predă retorica la Constantinopol, la Nicomidia și în cele din urmă, la Antiohia. La Antiohia îi are ca studenți pe Amfilohie* de Iconium, Teodor* de Mopsuestia și pe Ioan* Hrisostom, față de care a avut o deosebită admirație. De la el a rămas o operă deosebit de vastă, în mare parte preocupat de formă și expresie. Dintre lucrările sale, probabil cele mai valoroase, sunt epistolele sale, nu mai puțin de 1605 de epistole. La acestea adăugăm: *Exemple de exerciții retorice; Declamațiile; Discursuri; o viață a lui Demosthene și autobiografia.*

Libanii Opera, R. Foerster (ed.), 12 vol. Lipsiae, 1903-1923; G.R. Siever, *Das Leben des Libanius*, Berlin, 1868; J.R. Mozley,

Libanius (2), art. în Smith-Wace, III, p. 709-712; A.J. Festugière, *Antioche païenne et chrétienne*, Paris, 1959; A. Pollastri, *Libanius*, în DECA, II, p. 1436-1437.

Liber diurnus

Liber diurnus sau *Liber diurnus Romanorum pontificium*, este o colecție de formule utilizate în documentele cancelariei papale, începând cu sec. V/VI și până în sec. X/XI. Formulele sunt prezentate uniform, pe trei coloane: Codicele V cu un număr de 99 de formule, Codicele C cu o sută, iar Codicele A cu o sută și șase formule. Șirul acestor formule începe cu perioada pregregoriană, majoritatea aparținând pontificatului lui Grigorie* cel Mare (590-604) și al lui Adrian (772-795). Nu este cert dacă aceste formule au fost adunate pentru a fi folosite doar în cancelaria papală, sau dacă au fost făcute cu scop academic, de studiu, sau din interes particular. Documentul în sine este deosebit de important, întrucât aruncă lumină asupra relațiilor bisericești dintre Italia și Bizanț, dintre papalitate și patriarhia de Constantinopol. O serie de materiale prezintă elemente legate de istoria locală, proceduri privind modul de adresare către împărat sau către exarh, sau modul de confirmare a alegerilor papale etc.

Migne, PL 105, 9-188; H. Foester (ed.), *Liber diurnus romanorum pontificium*, Bern, 1958; H. Leclercq, DACL 9, 1, 243-344; L. Santifaller, *Liber diurnus: Studien und Forschungen*, Stuttgart, 1976; J.M. Sansterre, *La dat des formules 60-63 du 'Liber diurnus'*, Byzantion 48, 1978, p. 226-243; L. Dattrino, *Liber diurnis*, în DECA, II, p. 1438; B. Windau, *Liber diurnis*, în LACL, p. 397, cu bibliografie.

Liber genealogus

Liber genealogus, cunoscută și sub numele *De genealogia patriarcharum* sau *Origo humani generis*, este opera unui cronicar necunoscut din Africa de Nord, de la începutul sec. V, care prezintă într-un mod concis, dar ilustrativ, generațiile de la Adam și până la Hristos. Autorul s-a inspirat cu precădere din textele sacre canonice, fără a evita întru totul unele scrieri apocrife. Structura cronografică pare a fi fost preluată din *Liber generationis mundi* care, la rândul ei, s-a inspirat din *Cronica (Chronicon)* lui Ipolit*. Versiunea B pare a fi opera unui scriitor donatist. Documentul a fost completat, mai târziu, cu diverse adnotări cronologice, mergând în timp până la Genseric (463).

Migne, PL 59, 523; CPL 2254; Th. Mommsen, *Chronica minora*, 1, Berlin, 1892, p. 160-196; C. Frick, *Chronica minora*, 1, Leipzig, 1892, p. 2-27, 133-152; P. de Lagarde, *Septuaginta-Studien*, II, Göttingen, 1892, p. 5-41; pentru *Liber generationis mundi*: C. Frick, op. cit., Leipzig, 1892; *Chronicon*, R. Helm (ed.), GCS 46 [36], Berlin, 1955; V. Loi, *Liber genealogus*, în DECA, II, p. 1438-1439; G. Broszio, *Liber genealogus*, în LACL, p. 397; idem, *Liber generationis mundi*, în LACL, p. 397.

Liber graduum

Liber graduum, culegere de discursuri ascetice scrise de către un autor necunoscut la sfârșitul sec. IV și începutul sec. V în limba siriacă. O parte din discursuri sunt atribuite lui Evagrie* Ponticul sau călugărului Ioan* de Lycopolis sau sihastrului Philon. Este vorba de un număr de 30 de discursuri, care abordează teme morale și ascetice. Lucrarea are mai mult un caracter practic, decât unul dogmatic, păstrând o metodă clar omiletică și pare-

netică. Datorită sincrismului teologic prezent în aceste discursuri, este greu de afirmat cărei tradiții religioase i-a aparținut. Ortiz de Urbina sugerează o oarecare similitudine cu messalienii, dar în egală măsură, ar putea fi vorba și de alte grupări: gnostice, neoplatonice sau euhite.

M. Kmosko, *Liber graduum*, PS, 2, 1306-1360, text siriac și trad. latină; A. Rücker, *Zitate aus dem Matthäus-Evangelium im syrischen <Buche der Stufen>*, Bibl. Z, 20, 1932, p. 342-354; I. Hausherr, *Quanam aetate prodierit <Liber Graduum>*, OCP, 1, 1935, p. 496-502; A. Vööbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient*, I, p. 178-184; R. Terzoli, *Il tema della beatitudine nei Padri siri*, Brescia, 1972, p. 149-177; DSp. 9, col. 749-754; Urbina, p. 89-91; M.G. Bianco, *Liber Graduum*, în DECA, II, p. 1439; P. Bruns, *Liber graduum*, în LACL, p. 397-398, cu bibliografie.

Liber pontificalis

Liber pontificalis, în traducere 'Cartea papilor', o colecție de vieți ale episcopilor care au ocupat scaunul Romei de la Sf. Apostol Petru și până la papa Pius II (m. 1464). Lucrarea este inegală în tratarea temelor, unele fiind abordate superficial, iar altele cu mai multă acribie. Importanța ei rezidă în informațiile biografice, istorice, liturgice și topografice pe care le furnizează. Prezentarea fiecărui papă este făcută după anumite formule, respectându-se cu strictețe ordinea cronologică. Cu timpul, prezentările au început să fie mai detaliate și mai extinse, în așa fel încât cele din sec. VIII și IX ating dimensiunile unor cărți mai mici. Cartea este prefătată de o scrisoare apocrifă a papii Damasus* către Ieronim*, prin care îi cere să întocmească o istorie a papilor de la Sf. Petru și până la

el. Fără îndoială, este vorba de o lucrare redactată în etape. Cea mai veche etapă este opera unui prezbiter din timpul papii Bonifaciu II (530-532). Redactările succesive duc istoria papilor până la Pius II. Informația principală pentru primele trei secole este preluată din Catalogul Liberian*. Autorul acestei părți a fost familiarizat și cu lucrarea lui Ieronim *De viris illustribus*. Din nefericire, el a folosit fără discernământ materialul, amestecând informațiile apocrife cu cele autentice. Un loc aparte, în secvența istorică a acestui document, îl ocupă *Liber pontificalis* de Ravenna, compilată de Angello în jurul anului 841. *Liber pontificalis* a fost precedată de lista intitulată *Depositiones episcoporum romanorum* (255-352), cuprinsă în *Chronograful* din 354 și de două cataloage, între care cel mai important este cel liberian.

L. Duchesne, *Le Liber Pontificalis: Texte, introduction et commentaire*, 2. vol., Paris, 1886-1892 și vol. 3, cu îndreptări și adaosuri de C. Vogel, Paris, 1957; T. Mommsen, *Gestorum pontificum romanorum*, în MGH, I, I, Berlin 1898 (până la anul 715); trad. în engleză până la 590, cu introducere de Louise R. Loomis, *Records of Civilisation, Sources and Studies*, III, 1916; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, II, p. 314-320; G.T. Stokes, *Liber Pontificalis*, art. în Smith-Wace, III, p. 713-716; H. Leclercq, O.S.B., în DACL, IX, pt. I, 1930, col. 354-460; EC, 7, col. 1278-1282 cu bibliografie; Cross, *Liber Pontificalis*, în ODCC, p. 820; J. Chapin, *Liber Pontificalis*, în NCE, 8, p. 695-696; C. Vogel, *Liber Pontificalis*, în DECA, II, p. 1440-1441; B. Dümmler, *Liber pontificalis*, în LACL, p. 398.

Liberatus Diaconus

Liberatus Diaconus sau Liberatus de Cartagina, diacon din Cartagina și scriitor antieretic latin, autorul unui *Bre-*

viarum causae nestorianorum et eutycharum, scris între anii 560-565. Pe parcursul lucrării, el prezintă și câteva date autobiografice. Din relatările sale, aflăm că a vizitat Roma în timpul pontificatului papii Ioan II în afacerea ordinului monahal acoemenit. În 535, face parte din delegația episcopilor Caius și Petru, trimiși la Roma, ca reprezentanți ai sinodului din Cartagina, pentru a discuta modul de tratare a episcopilor arieni care revin la credința cea dreaptă. Ei ajung la Roma după ce Ioan II decedase. Sunt primiți de succesorul acestuia, Agapet, care răspunde cererii sinodului prin cei trei delegați. *Breviarul* este, în esență, o istorie a controversei hristologice de la Nestorie și până la Justinian și reprezintă, totodată, și o justificare a poziției teologilor africani în problema celor Trei Capitoale. Ultima parte a lucrării este deosebit de exactă și bine prezentată, întrucât autorul însuși a participat la evenimente.

Migne, PL. 68, 969-1052, CPL, 865; ACO, II, 5, 98-141; C. Holt, *Liberatus* (7) *Diaconus*, art. în Smith-Wace, III, p. 716-717; Morrica, III, 2, p. 1480-1482; M. Simonetti, *Liberatus de Carthage*, în DECA, II, p. 1441; B.R. Suchla, *Liberatus*, în LACL, p. 399.

Liberian, Catalogul

Listă a papilor până la papa Liberiu (352-366), întocmită de un personaj, numit de către T. Mommsen, 'Cronograful din 354'. Prima parte se bazează pe *Cronica* lui Ipolit*, iar a doua este scrisă de autor și este mai exactă. Lucrarea a fost întocmită pentru uzul creștinilor de la Roma în sec. IV. Este un document de o deosebită valoare pentru istoria primară a Bisericii. Catalogul cuprinde printre altele: un calendar al sărbătorilor de la Roma; o listă a consulilor (245 A.U.C. -

354 d. Hr.); Paschalia din anul 312 până în 354, cu extindere a perioadei până în 410; o listă a datei morții episcopilor Romei din 255 până în 352; un Martirologiu roman destul de incomplet; o listă a episcopilor Romei de la Sf. Petru și până la Liberiu; o cronică a istoriei laice a Romei de la începuturi și până la moartea împăratului Liciniu și o prezentare a celor 14 regiuni ale Romei.

T. Mommsen (ed.), *Chronica minora*, 3 vol., în MGH, *Auctores Antiquissimi*, IX, XI, XIII, 1892-1898, I, 73-76; C. Nordenfalk, *Der Kalender vom Jahre 354 und die lateinische Buchmalerei des IV. Jahrhunderts*, Göteborg, 1936; H. Lietzmann, *Petrus und Paulus in Rom*, ed. 2-a, 1927, p. 1-28; E. Caspar, *Die älteste römische Bischofsliste*, Schriften der Königsberger gelehrten Gesellschaft, II, Geisteswissenschaftliche Klasse, HFT. 4, 1926, p. 170-178 și vol. II, p. 384-392; Bardenhewer, III, p. 558-560; A. Ferrua, S.J., în EC, IV, col. 1007-1009; Cross, *Liberian Catalogue*, în ODCC, 821.

Liberius

Liberius, papă între anii 352-366, urmându-i în scaun lui Iulius, care a decedat la 12 aprilie 352. La urcarea sa pe scaunul pontifical, împărat era Constantius II, care se afla sub influența episcopilor arieni, opuși sinodului de la Niceea. Aceștia doreau ca și episcopatul apusean să subscrie doctrina ariană și, în consecință, au insistat pe lângă împărat în acest sens. În plus, la începutul pontificatului său, episcopii arieni i-au cerut lui Liberiu să revizuiască hotărârea favorabilă lui Atanasie, luată de papa Iulius și de sinodul de la Sardica (343). Pentru a clarifica lucrurile, se pare că Liberius l-a invitat pe Atanasie să vină la Roma. Atanasie nu face această călătorie, în schimb trimite un memorandum iscălit

de 80 de episcopi egipteni. După cercetarea documentului, sinodul roman refuză să-i sprijine pe dușmanii lui Atanasie. Între timp, sub influența episcopului Ursacius de Singidunum și a lui Valens de Mursă, împăratul Constantius convoacă un sinod la Arles, care îl condamnă pe Atanasie. Singurul episcop prezent, care nu a iscălit condamnarea, a fost Paulinus de Treves, și în consecință, a fost exilat. Liberius încearcă să intervină pe lângă împărat pentru rezolvarea tensiunilor existente, prin convocarea unui sinod la care să participe Biserica din Răsărit și din Apus. Sinodul solicitat de el are loc la Milano în 355, unde, cu excepția a trei episcopi, cu toții au iscălit, sub presiune din partea împăratului, condamnarea lui Atanasie. După scurt timp, un mesager imperial, eunucul Eusebiu, se deplasează la Roma, cerându-i lui Liberius să aprobe condamnarea lui Atanasie. Acesta refuză. Ca urmare, Liberius este arestat, dus la Milano, unde se afla împăratul și în urma confruntării cu acesta, Liberius este trimis în exil la Beroea în Tracia. După doi ani de ședere în exil, Liberius capitulează și iscălește formula ariană. Ieronim* și Atanasie au considerat că ceea ce el a făcut a fost o mare greșeală. Deoarece, ceea ce Liberius a iscălit a fost fără dubiu o formulă eretică. Care a fost natura acestei formule este greu de descifrat. Sursele care ne stau la dispoziție sunt patru scrisori papale păstrate de Ilarie* de Poitiers: *Studens paci; Quia scio; Pro deifico* și *Non doceo*, a căror autenticitate este pusă sub semnul întrebării. Liberius primește aprobare să revină la Roma, unde își reia funcția de episcop. După moartea lui Constantius, Liberius se declară în favoarea credinței niceene într-o scrisoare adresată episcopilor din Italia (362/3) și într-un răspuns pe care el îl dă episcopilor răsăriteni

(366). Datorită slăbiciunii pontificatului său, disciplina în sânul comunității religioase de la Roma a avut de suferit.

Migne, PL, 8, 1349-1410; CPL, 1628-1631; CCL, 9, 121-123; CSEL, 71, 423-426; CSEL, 65, 89-93; J. Chapman, *The Contested Letters of Pope Liberius*, în RBen., 27, 1910, p. 22-40, 172-203, 325-351; A.L. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers*, I, Viena, 1910, p. 153-183; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, I, 1930, p. 166-195; Ch. Pietri, *Roma Christiana*, Roma, 1976, în special p. 237-268; M. Simonetti, *Crisa ariana*, Roma, 1975, p. 211-249, 395-397; J. Barmby, *Liberius* (4), în Smith-Wace, III, p. 717-724; Bardenhewer, III, p. 585-588; É. Amman, în DTC, 9, pt. 1, 1926, col. 631-659; P.T Camelot, *Liberius, Pope*, în NCE, 8, p. 714-716; B. Studer, *Libère*, în DECA, II, p. 1441-1442; B. Dümler, *Liberius von Rom*, în LACL, p. 399-340, cu bibliografie.

Licentius

Licentius, poet latin minor, ucenic al Fer. Augustin*. S-a născut la Thagaste, fiind fiul lui Romanianus, binefăcătorul lui Augustin. Îl însoțește pe Augustin în călătoria sa în Italia, unde rămâne și după ce acesta se întoarce în Africa. În 386, deși încă tânăr, participă, ca oaspete al lui Verecundus, la discuțiile filosofice de la Cassiciacum, unde Augustin s-a retras pentru a se pregăti în vederea primirii Sf. Botez. Îl găsim apoi ca interlocutor al lui Augustin în tratatele sale: *Contra Academicos*, *De beata vita* și *De ordine*. La Roma, Licentius încearcă să-și construiască o carieră în lumea politică, însă fără succes. Aceasta este perioada în care compune un poem despre iubirea dintre Pyramus și Thisbe, motivul fiind preluat de la Ovidiu. Despre el mai auzim în 395, când i se adresează lui Augustin, cerându-i să-l ajute într-o anumită problemă pe care nu o menționează. Cu

aceeași ocazie, îi mai trimite și un poem, în care îi solicită lui Augustin o copie a tratatului său *De musica*. Augustin îi răspunde pe un ton mai apăsător, cerându-i lui Licențiu să părăsească poezia și lumea și să se dăruiască cu totul lui Hristos. Totodată, el îi scrie și lui Paulin de Nola, recomandându-l atenției sale binevoitoare. Paulinus îi scrie acestuia, sfătuindu-l 'de la poet la poet', să abandoneze traiul pe care îl ducea și să urmeze sfatul lui Augustin. Care a fost efectul acestor intervenții nu se cunoaște. Licentius dispare cu desăvârșire din documente. Opera poetică care s-a păstrat pare a avea similitudini cu cea a lui Claudianus*, fapte care sugerează că cei doi poeți s-au cunoscut și s-au influențat reciproc. Singurul poem care se păstrează și este autentic, este cel trimis lui Augustin, prin care îi solicită tratatul său despre muzică. Prosodia poemului este corectă, iar din conținut deducem că Licentius poseda serioase cunoștințe de cultură clasică, fiind familiarizat cu Vergiliu, Ovidiu, Persius, Claudian. Poemul abundă însă în motive și aluzii mitologice, pe care le folosește, fără prea mare discernământ, în legătură cu diverse motive și învățături creștine.

Migne, PL 33, 103-107; *Poetae lat. minores*, Leipzig, 1886; A. Goldbacher, CSEL, 34, 1, 1895, p. 89-95; M. Zelzner, *De carmine Licentii ad Aug.*, Arnsberg, 1915; C. I. Balmuș, *Scrisoarea sfântului Augustin către Licentius*, în Memoria lui Vasile Pârvan, București, 1934, p. 21-27; W. Lock, *Licentius*, art. în Smith-Wace, III, p. 724-725; A. K. Clarke, *Claudian and the Augustinian Circle of Milan*, Augustinus, 13, 1968, p. 125-133; Quasten, *Patrology*, IV, p. 309-311; A. Di Berardino, *Licentius*, în DECA, II, p. 1447; M. Skeb OSB, *Licentius*, în LACL, p. 400.

Licinianus de Cartagina

Licinianus de Cartagina, episcop de Cartagina și scriitor bisericesc latin din a doua jumătate a sec. VI. Despre el avem informații de la Isidor* de Sevilla, care îl numește Lucinianus. El menționează că Licinianus a activat în timpul domniei împăratului Mauriciu și că ar fi murit la Constantinopol, fiind otrăvit de rivalii săi. Scrierile sale constituie un corpus epistolar redus ca număr. Dintre ele s-au păstrat: *De Libro Regularum*, adresată papii Grigorie* cel Mare; o a doua epistolă adresată diaconului Epifanie, în care susține, cu argumente scripturistice și logice, că îngerii și sufletul omenesc sunt realități imateriale, și a treia, către Vincentiu de Ivica, împotriva autenticității unor epistole pe care Hristos le-ar fi scris după coborârea Sa din cer. Interesantă este și epistola pe care el a adresat-o abatelui Eutropiu, mai târziu episcop de Valencia, probabil la cererea acestuia, despre *Taina Botezului*, în care încearcă să-i explice acestuia de ce mirungerea se aplică copiilor imediat după botez.

Migne, PL, 72, 689-700; CPL, 1097; Díaz, p. 44-46; C. Holt, *Licinianus*, art. în Smith-Wace, III, p. 725; J. Madoz, *Luciniano de Cartagena y sus cartas*, Madrid, 1948; W. Speier, *Die literarische Fälschung*, München, 1971; M. Díaz y Díaz, *Licinianus de Carthagène*, în DECA, II, p. 1447-1448; E. Reichert, *Licinianus von Cartagena*, în LACL, p. 400.

Liudgerus (Ludgerus)

Liudgerus (Ludgerus), cel dintâi episcop de Münster (Mimigerneford, Mimi-gardeford), fondatorul mănăstirii Werden pe Ruhr în Westphalia, numit și 'Apostol al Saxonilor'. Numele său se leagă de încreștinarea Friesland-ului și a Ger-

maniei de Apus. Liudgerus este fiul lui Thiatgrimus și Liafbruch și s-a născut probabil în jurul anului 744. La dorința sa, părinții îl trimit să studieze la Utrecht, sub îndrumarea lui Grigorie, ucenic al lui Bonifaciu. Aici el studiază cu sârguință Scripturile, fiind deosebit de apreciat de tutorii și colegii săi. Este trimis de Grigorie, împreună cu unul din colegii săi, la York, ca însoțitori ai englezului Alubert, care urma să fie hirotonit episcop. La York, Liudgerus este hirotonit diacon și devine unul din studenții lui Alcuin*. După o ședere de un an, revine la Utrecht. Dornic de a continua studiile sub îndrumarea lui Alcuin, primește permisiunea să se întoarcă la York, unde rămâne încă trei ani. Revenit la Utrecht, este trimis ca misionar. El participă la dărâmarea templelor păgâne din Friesland. Între timp, este hirotonit preot. În urma incursiunii saxonilor, conduși de ducele Wutukint sau Widukindus, care ard bisericile și îi reconvertesc la păgânism pe locuitorii din Friesland, el este obligat să se refugieze. Astfel, el ajunge la mănăstirea Sf. Benedict din Monte Cassino. Aici se familiarizează cu regula Sf. Benedict. Datorită reputației sale și probabil la recomandarea lui Alcuin, Carol îl trimite misionar în Friesland. Își extinde misiunea și în Heligoland. După ce Carol îi cucerește pe saxoni, îl trimite pe Liudgerus ca misionar, fixându-i reședința la Mimigerneford. Aici el construiește o mănăstire mare și trimite misionari printre saxoni, spre a-i încreștina și a construi biserici. La insistențele lui Hildebald, episcop de Cologne, el este ridicat la rang de episcop, devenind primul episcop de Münster. Se pare că activitatea sa ca episcop s-a întins pe o perioadă de 12 ani. Din opera scrisă a lui Liudgerus au rămas o biografie a lui Grigorie, tutorul său intelectual și spiri-

tual, și o alta a lui Albricus. Cele două epistole puse sub numele său, sunt, după câte se pare, neautentice.

Viața sf. Grigorie, în Migne, PL, 99, 749-770; S.A. Bennett, *Liudgerus*, în Smith-Wace, III, p. 729-731.

Liutprand de Cremona

Liutprand de Cremona (920-972), episcop de Cremona și istoric. S-a născut la Pavia, în anul 920, într-o familie aristocrată. Studiază la școala din Pavia și este hirotonit diacon. Regele Berengar II al Italiei îl trimite într-o misiune la Constantinopol. La revenire, între cei doi intervine o dispută, ceea ce îl determină pe Liutprand să caute azil la curtea împăratului roman Otto I cel Mare. Pe când se afla la Frankfurt am Main, în 956, și la îndemnul episcopului Recemundus, ambasadorul califului Abd ar-Rahman de Cordova pe lângă împăratul Otto cel Mare, Liutprand compune prima sa lucrare istorică *Antapodosis - Răsplata*, în șase cărți, rămasă neterminată. În această lucrare, el mărturisește că a dorit să schițeze 'faptele împăraților și ale regilor Europei'. În realitate, el se concentrează asupra evenimentelor din Germania, Italia și Bizanț, începând cu anul 888. Faptele descrise, începând cu anul 935, se bazează pe propria lui experiență. Lucrarea se întrerupe în anul 949, când este trimis de regele Berengar II la Constantinopol. Liutprand nu are cuvinte de laudă față de regele Berengar II și Regina Willa. În urma campaniei italiene a lui Otto, în care Liutprand îl însoțește, împăratul îl numește episcop de Cremona. El continuă să-l slujească pe împărat, aflându-se în prim plan, atunci când acesta a intervenit în afacerile Sfântului Scaun, în 963 și 965. El descrie aceste evenimente în *Historia Ottonis*. În

968, Liutprand este trimis la Constantinopol pentru a găsi o soție potrivită pentru Otto II, fiul împăratului Otto. Misiunea a fost un eșec total. În cea de a treia lucrare a sa: *Relatio de legatione Constantinopolitana*, relatează această misiune nereușită și constituie un virulent atac la adresa împăratului Nichifor II Phocas. Se pare că Liutprand voia să-l incite pe Otto la un nou război contra bizantinilor din Italia de Sud. Liutprand a fost un bun cunoscător al limbii grecești, lucru destul de neobișnuit pentru un apusean la acea vreme. Lucrarea sa *Antapodosis*, a fost folosită ca model de Adalbert* de Magdeburg, pentru propria sa istorie în care descrie evenimentele dintre anii 907-967. Lui Liutprand îi mai sunt atribuite: *Chronicon*; *Adversaria* și *Opusculum de vitis Romanorum pontificum*. Acestea sunt însă considerate neautentice.

Migne, PL, 136, 787-938; MGH, *Scriptores Rerum Germanicarum in Usus Scholarum*, 1915, ed. critică de J. Becker, trad. în engl. de F.A. Wright, *The Works of Liutprand of Cremona*, Broadway Medieval Library, London, 1930, cu introducere, p. 1-24; M. Lintzel, *Studien über Liutprand von Cremona*, Historische Studien, HFT., 233, Berlin, 1933, retip. în *Ausgewählte Schriften*, 2, 1961, p. 351-398; J. E. Rexine, *The Roman Bishop Liutprand and Constantinople*, în *Greek Theological Review*, 3, 1957, p. 197-211; Cross, *Liutprand*, în ODCC, p. 830; H.M. Klinkenberg, *Liutprand de Cremona*, în NCE, 8, p. 942-943; J. Koder, T. Weber, *Liutprand von Cremona in Konstantinopel*, Viena, 1980; M. Rentschler, *Liutprand von Cremona*, Frankfurt am Main, 1981.

Longin

Longin (m. după 580), primul episcop monofizit al triburilor nobade din Numidia. A fost preot în Alexandria. Nu-

mele său figurează printre primii misionari trimiși în Numidia să încreștineze aceste triburi. Și-a desfășurat activitatea misionară, într-o primă etapă, între anii 537 și 545, sub conducerea preotului alexandrin Iulian. Teodosie, patriarhul monofizit de Alexandria, l-a reținut o vreme ca ajutor. După moartea patriarhului, este chemat la Constantinopol, unde a fost hirotonit episcop. Intrând în conflict cu diverse cercuri de la curtea imperială, este reținut aici timp de trei ani, după care izbutește să se alăture triburilor pe care le-a convertit, unde rămâne timp de șase ani (569-575), aceasta fiind cea de a doua etapă a activității sale misionare. Revine la Alexandria în 577, însă este acuzat de erezie de noul patriarh de Alexandria, Damian, și depus din treaptă. Triburile nobade rămân credincioase episcopului lor, iar tribul alwah nu dorea să primească botezul decât de la el. Această misiune a fost ultima pe care el a săvârșit-o. De la el s-au păstrat, fragmentar, trei epistole în limba siriacă: *Epistola ad archimandritas*; *Epistola ad Johannem ex Beth Hanina* și *Epistola ad Paulum Antiochenum*.

CPG, III, 7217; CSCO, 17, 84-86, 241-244 textul epistolelor în siriacă și CSCO 103, 58 și urm., 168-170 trad. în franceză; E. Honigsmann, *Évêques et évêchés*, în CSCO, 127, 224-229; Ioan de Efes, *Ist. bis.*, IV, 51-53; G. Ladocsi, *Longin*, în DECA, II, p. 1487; C. Schmidt, *Longinus*, în LACL, p. 404-405.

Luca

Luca sau Lucanus, potrivit tradiției, cel de al treilea evanghelist, autor al Evangheliei după Luca și al cărții Faptele Apostolilor. Locul său de origine nu este cunoscut cu certitudine. Tradiția bisericească consideră că se trage din Antio-

hia, deși unele informații ar indica Filipi. Se crede că a fost medic de meserie, după cum deducem din modul în care Sf. Apostol Pavel îl menționează (Col. 4, 14: 'doctorul cel iubit'). După sugestia lui Origen* și Ieronim*, este posibil ca el să fi fost fratele lui Tit. A făcut parte din cei șaptezeci de ucenici, aleși de Domnul nostru Iisus Hristos. Împreună cu Cleopa, sunt cei dintâi dintre ucenici care îl văd pe Hristos cel Înviat (Luca 24, 13-35). După convertirea lui Pavel, devine unul din colaboratorii săi apropiați, însoțindu-l în călătoriile lui misionare, fiind alături de el și în cele două captivități din Roma (cf. Fapte 27, 1; 28, 16; Col. 4, 14; II Timotei 4, 11). Cunosător al limbii grecești, scrie *Evanghelia numită după Luca*, subliniind în special dumnezeirea lui Hristos și universalitatea credinței creștine. *Evanghelia* a fost scrisă, probabil, la Roma între anii 62-63. Tot el a scris, în perioada șederii la Roma, sau în altă localitate din Italia, *Faptele Apostolilor*, la sfârșitul anului 63. Este posibil ca el să fi continuat opera misionară a Sf. Apostol Pavel, predicând în Italia, Galia, Dalmația și Macedonia, între anii 76-80. A decedat în Ahaia, de unde rămășițele sale pământești au fost transferate la Constantinopol în 387.

A. Harnack, *Luke the Physician*, 1907; A.T. Robertson, *Luke the Historian in the Light of Research*, 1920; K.H. Rengstorff, *Das Evangelium nach Lukas*, Göttingen, 1963; Luca, art. în Pr. Dr. Ioan Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, EIBMBOR, București, 1995, p. 291.

Lucian de Antiohia

Lucian de Antiohia (240-312), preot în Antiohia și martir al Bisericii în timpul persecuției lui Maximin (312), fondatorul școlii teologice din Antiohia. S-a

născut în Samosata, într-o familie profund religioasă. Își pierde părinții când avea vârsta de 12 ani. A fost educat la Edessa sub îndrumarea unui oarecare Macarie, care l-a inițiat în studiul Sfintei Scripturi. Mai târziu, vine la Antiohia pentru a frecventa cursurile școlii de aici. Această școală, întemeiată probabil de Malhion*, devenise de mare notorietate datorită controverselor cu Pavel* de Samosata. Aici au fost educate personalități ale lumii creștine ca, de exemplu, Lucian*, Ioan* Hrisostom, Diodor*, Teodoret* sau Teodor* de Mopsuestia. Cu ajutorul lui Dorotei*, el realizează o nouă versiune a Septuagintei, care a fost folosită în Bisericele din Constantinopol, Asia Mică și Antiohia, după cum ne informează Ieronim*. În critica biblică, Lucian respinge alegorismul origenist și adoptă interpretarea literală. Folosind această interpretare, Școala antiohiană va produce comentarii biblice de mare valoare. A condus Școala din Antiohia împreună cu Dorotei. Reținem că aici au studiat adepții ereziei lui Arie*; Arie însuși, Eusebiu* de Nicomidia, Maris* din Calcedon, Leonțiu* din Antiohia, Eudoxius*, Teognis* din Niceea, Asterie*, care îl considerau pe Lucian ca autoritate, adoptând denumirea de 'collucianiști'. Cu timpul, Lucian a devenit mai conservator, îndemnând la martiraj în timpul persecuției lui Dioclețian. În cele din urmă, el însuși este arestat în timpul persecuției lui Maximin. A suferit moarte de martir la Nicomidia. Trupul său a fost înmormântat la Drepana în Bitinia. Moaștele sale au fost vizitate aici de împăratul Constantin, care a scutit cetatea de taxe și i-a schimbat numele în Helenopolis. Un fragment din *Apologia* sa se păstrează la Rufin*. Lui Lucian îi este atribuit textul unui simbol de credință cu nuanțe puternic antisabeliene,

care a fost prezentat la sinodul de la Antiohia din 341. Lucian a mai fost un cercetător dedicat al textului Sf. Scripturi și pentru că a revizuit acest text, prin eliminarea barbarismelor și clarificarea textelor neclare. Citatele scripturistice din Sf. Părinți indică faptul că această versiune a sa a fost acceptată ca text standard în Siria, Asia Mică și la Constantinopol. Cercetările ulterioare au descoperit că textul lucianic este reprezentat în majoritatea manuscriselor grecești și că a fost inclus în 'Textus Receptus'.

S-a pus mereu problema dacă acest Lucian, martir al Bisericii, a fost sau nu una și aceeași persoană cu Lucian ereticul excomunicat de Biserică, sau dacă acesta din urmă a fost o altă persoană cu același nume. I.G. Coman opinează în favoarea existenței a două persoane diferite. Controversa rămâne însă deschisă. Chiar dacă el este una și aceeași persoană, faptul că Lucian a rămas în Biserică timp de 30 de ani și a suferit moarte de martir, ar putea fi un argument care să ducă la ștergerea păcatului de a fi căzut în greșeală doctrinară. La acest fapt se adaugă informația lui Ieronim potrivit căreia Lucian ar fi scris un *libellus* în vederea readmiterii sale în Biserică.

Migne, PG 92, 689; M. J. Routh, *Reliquae sacrae*, ed. a 2-a, 4, 1846, p. 3-10; Hefele, *Istoria conciliilor*, II, 77; Sozomen, *Ist. bis.*, 3, 5; 6, 12; Ieronim, *De viris illustribus*, 77; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, p. 526-531; F. Loofs, *Le discours apologétique de S. Lucien d'Antioche* (Rufinus, *Hist. eccl.* 9. 9.) RHE 22, 1926, p. 484-512; G. Bardy, *Recherches sur saint Lucien d'Antioche et son école*, Paris, 1936; K. Lattey, *The Antiochene Text*, Scripture 4, 1951, p. 273-277; B.M. Metzger, *Chapters in the History of New Testament Textual Criticism*, New Testament Tools and Studies, IV, Leiden, 1963, p. 1-41 (The Lucianic Recension of the Greek Bible), cu

bibliografie; W. Löhr, *Die Entstehung der homöischen und homöusianischen Kirchenparteien*, Bonn, 1986; R.P.C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, Edinburgh, 1988, p. 79-84; G.T. Stokes, *Lucianus* (12), art. în Smith-Wace, III, p. 748-749; G. Bardy, DTC, 9, p. 1024-1031; Bardenhewer, II, 279-285; Altaner-Stuiber, 1980, p. 214 și urm.; Quasten, *Patrology*, II, 142-144; I. G. Coman, II, p. 475-477; M. Simonetti, *Lucien d'Antioche*, în DECA, II, p. 1495-1496; T. Böhm, *Lucianus von Antiochien*, în LACL, p. 405-406, cu bibliografie.

Lucian de Caphargamala (Kaphar Gamala)

Lucian de Caphargamala, preot al bisericii din Caphargamala, localitate lângă Ierusalim, autorul vestitei scrisori despre descoperirea, în 415, a relicvelor Sf. Ștefan, primul martir al Bisericii creștine. Episcopul Ioan* de Ierusalim se pregătea să se deplaseze la sinodul de la Diospolis, unde urma să fie judecat Pelagiu*. La acesta vine preotul Lucian care îi relatează viziunea pe care a avut-o în legătură cu relicvele Sf. Ștefan, spunându-i că a primit sarcina de a le căuta. Episcopul Ioan se deplasează, împreună cu doi colegi, pe câmpul de lângă Diospolis, unde ele au fost recunoscute și transferate în biserica Sf. Sion din Ierusalim. Din aceste relicve, o parte au fost încredințate lui Pavel* Orosiu, spre a fi duse și în Apusul creștin.

Migne, PL 41, 805-818; BHL, 7850-7852; Baronius, *Martirologiul roman*, 3 august; H. Delehaye, *Commentarius Perpetuus in Martyrologium Hieronimianum*, AA.SS., vol. 65, 1931, p. 10-11; M. Simon, *St. Stephen and the Hellenists in the Primitive Church*, 1958; J. Martin, *Die 'Revelatio s. Stephani' und Verwandtes*, HJ, 77, 1958; p. 419-433; M.H. Scharleman, *Stephen: a Singular Saint*, 1968; V. Saxer, *Morts, mar-*

tyrs, reliques, en Afrique chrétiennes aux premiers siècles, Paris, 1980, p. 245-246; Altaner-Stuiber, 1980, p. 244, cu bibliografie; V. Saxer, *Lucien de Carphagamala*, în DECA, II, p. 1497; G. Röwekamp, *Lucianus von Kaphar Gamala*, în LACL, p. 406, cu bibliografie.

Lucian de Samosata

Lucian de Samosata (115/20-200), scriitor satiric și filosof din sec. II. S-a născut la Samosata, în Siria, localitate nu departe de Cilicia, așezată pe malul drept al fluviului Eufrat. Călătorește la Atena, Roma, de unde a fost expulzat, și revine prin Asia Mică la Samosata. Se reîntoarce la Atena, unde rămâne câțiva ani și trece apoi în Egipt. Aici se stinge din viață înainte de anul 200. La început, principala sa îndeletnicire a fost retorica, pe care o părăsește în favoarea filosofiei. În scrierile sale a împrumutat teme din Aristofan, Theofrast și Menip. Stilul său burlesc, relatările sale și viziunea sa l-au făcut deosebit de atractiv pentru umaniștii renascentiști, ca: Erasmus, Rabelais, Thomas More și Fenelon. A fost considerat atât prieten, cât și dușman al creștinismului, deși în realitate el nu a fost nici una nici alta, deoarece cunoștea foarte puțin doctrina creștină. Este interesant pentru istoria creștinismului datorită lucrării sale *De morte Peregrini*. Peregrini, filosof și personaj istoric, se convertește la creștinism în Palestina, fiind pus în temniță pentru credința sa. Apostazia și devine ascet cinic în Egipt. De aici merge la Roma, de unde este alungat pentru injurii la adresa împăratului. Ajunge la Atena, unde se autoimolează în timpul jocurilor olimpice, pentru a încorona, spunea el, o viață exemplară printr-o moarte exemplară. În această lucrare, Lucian face referiri la

creștini, pe care îi prezintă ca fiind milostivi, oricând gata să-i ajute pe cei în necaz, cum a fost și cazul lui Peregrinus, sau să înfrunte moartea. Însă, crezând că Peregrinus era un impostor, îi consideră pe creștinii care l-au ajutat ca fiind deosebit de creduli și, ca urmare, îi ia în derâdere. Chiar dacă acest text al lui Lucian de Samosata nu este întru totul favorabil, el trebuie reținut ca fiind una din mărturiile importante despre creștini în primele veacuri.

Opera completă ediții moderne: C. Jacobitz, 4 vol., Leipzig, 1836-1841; 3 vol. Teub., 1852-1853; text original cu trad. în engl. A.M. Harmon ș. a., 8 vol. Loeb, 1913-1967; J. Bompaigne, *Lucien écrivain*, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, CXC, 1958; J. Schwartz, *Biographie de Lucien de Samosate*, Collection Latomus, LXXXV, 1965; M. Caster, *Lucien et la pensée religieuse de son temps*, 1937, cu bibliografie; H. D. Betz, *Lukian von Samosata und das Neue Testament*, Religionsgeschichtliche und paränetische Parallelen, TU, LXXVI, 1961, cu bibliografie; E.R. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge, 1965, p. 59-63, 120 și urm., passim, cu bibliografie; J.R. Mozley, *Lucianus* (8), în Smith-Wace, III, p. 744-748; Cross, *Lucian of Samosata*, în ODCC, p. 841; Altaner-Stuiber, 1980, p. 59; P. Siniscalco, *Lucien de Samosate*, în DECA, II, p. 1497-1498.

Lucianică, Versiunea

Este vorba de textul grec al Sf. Scripturi, revizuit de Lucian* de Antiohia. Lucian s-a străduit să elimine cuvintele obscure și barbarisme, dând textului eleganță stilistică și făcându-l ușor accesibil. Din modul în care această versiune a fost folosită de către Părinții și Scriitorii bisericești, deducem că această versiune a

devenit text standard în Siria, Asia Mică și la Constantinopol.

B.M. Metzger, *Chapter in the History of New Testament Textual Criticism*, New Testament Tools and Studies, IV, Leiden, 1963, p. 1-41; G. Mercati, *Di alcune testimonianze antiche sulle cure bibliche di S. Luciano*, în *Biblica*, XXIV, 1943, p. 1-17; M. Spanneut, *La Bible d'Eustathe d'Antioche - contribution à l'histoire de la 'version lucianique'*, în F.L. Cross (ed.), *Studia Patristica*, IV, TU, LXXIX, 1961, p. 171-190; S. Jellicoe, *The Septuagint and Modern Studies*, Oxford, 1968, p. 157-171; Cross, *Lucianic Text*, în ODCC, p. 841.

Lucianus

Lucianus, cunoscut cu precădere sub numele de Lucanus, adept marcionit, deși lucianiții sunt considerați o sectă distinctă de marcionism, atât de către Origen*, cât și de către Ipolit* și urmașii lui; dar lipsa unei relatări autentice cu privire la vreo diferență semnificativă între cele două doctrine ne determină să credem că el nu s-a separat de Marcion, ba chiar după moartea acestuia a fost predicator marcionit, se pare la Roma. Numai Tertullian* pare să aibă cunoștințe directe despre învățătura lui Lucianus. El l-a acuzat că a mers dincolo de ceilalți eretici, că pur și simplu a negat învierea sufletului. Epifanie* afirmă că această sectă era dispărută în vremea sa și de aceea i-a venit foarte greu să afle detalii despre ea. (F.F.)

G. Salmon, *Lucanus* (1), în Smith-Wace, III, p. 743.

LUCIFER (m. 370/1), episcop de Calaris (Cagliari) în Sardinia, înfocat antiarian. De altfel, tot ceea ce se știe despre el, se leagă de controversa ariană. Nu este clar dacă el a fost african de ori-

gine. Îl cunoaștem din momentul în care participă la sinodul de la Milano din 355, ca reprezentant al lui Liberiu, episcopul Romei. Lucifer a fost cel care i-a scris lui Eusebiu* de Vercelli să participe la acest sinod și, împreună cu acesta, refuză să iscălească actul de condamnare a lui Atanasie*. Ca represalii pentru neascultare, va fi trimis în exil, mai întâi la Germanicia în Siria, apoi la Eleutheropolis în Palestina și în cele din urmă la Thebaida în Egipt. Este eliberat de pedeapsa cu exilul de către Iulian în 362. În timp ce Eusebiu de Vercelli rămâne la Alexandria pentru a participa la sinodul de aici, Lucifer pleacă la Antiohia, unde se angajează în lupta antiariană, sprijinind gruparea extremiștilor niceeni. Împotriva majorității moderate care îl susținea pe Meletie*. Tensiunile care au izbucnit, au adâncit rupturile, făcând și mai dificilă împăciuirea antiarienilor din Răsărit și din Apus. Supărat că atitudinea sa nu a fost aprobată de Eusebiu, venit și el la Antiohia, Lucifer se întoarce în Apus, trecând prin Neapole și Roma.

De la Lucifer au rămas cinci pamflete adresate împăratului Constanțiu și scrise în perioada exilului: *De non conveniendo cum haereticis*; *De regibus apostaticis*; *Pro sancto Athanasio*; *De non parcendo in Deo delinquentibus* și *Moriendum esse pro Dei Filio*. Specificul acestor pamflete rezidă în tonul aspru și plin de amărăciune al autorului față de împăratul care a făcut pact cu ereticii. Argumentele sale sunt preluate toate din Sf. Scriptură, autorul având grijă să extragă de aici, până și măsura pedepselor pe care Dumnezeu le pregătește celor care se alătură ereticilor împotriva Bisericii. Apelând la Sf. Scriptură, Lucifer nu se angajează doar în polemică; el transferă istoria sacră a Vechiului Testament în viața sa. În acest fel, polemica pe care el o duce dobândește duhul biblic, care îi dă posi-

bilitate autorului să apeleze la dreptatea divină. Din corespondența lui Lucifer avem scrisoarea adresată lui Eusebiu de Vercelli și alte două scrisori din partea lui Atanasie, care s-au păstrat doar în latină.

Migne, PL, 13, 767-1049; CPL, 112-118; CCL 8, cu bibliografie; W. Hartel, CSEL, 14, 1886; V. Ugenti, *De regibus apostaticis et 'Moriendum esse pro Dei Filio'*, Lecce, 1980; F. Piva, *Lucifero di Cagliari contro l'imperatore Costanzo*, Trent, 1928; G. Thörnell, *Studia Luciferana*, Uppsala, 1934; M. Simonetti, *Appunti per una storia dello scisma luciferiano*, Atti del convegno di studi religiosi sardi, Padova, 1963, p. 63-81; É. Amman, DTC 9, 1 (1926), 1032-1044; Bardenhewer, III, p. 469-477; Altaner-Stuiber, 1980, p.367; Cross, *Lucifer*, art. în ODCC, p. 841-842; J. Ll. Davies, *Luciferus I*, art. în Smith-Wace, III, p.749-751; Quasten, *Patrology*, IV, p. 64-69, cu bibliografie; M. Smionetti, *Lucifer-Lucifériens*, în DECA, II, p. 1498-1499; M. Durst, *Lucifer von Gagliari*, în LACL, p. 406-407, cu bibliografie.

Luciferiană, Schisma

Luciferiană, Schisma. Termen folosit de istoricii moderni pentru a desemna în realitate mișcarea pornită la Roma, în jurul anului 380, de adepții lui Lucifer, susținători zeloși ai doctrinei niceene. După puținele informații în posesia noastră, aceștia nu au acceptat hotărârile moderate luate de Sinodul de la Alexandria din 362 și de celelalte care au urmat, în cazul episcopilor care au iscălit formula pro ariană de la Rimini din 359, și au dorit mai apoi să revină la ortodoxie. Din această pricină, luciferienii au refuzat comuniunea cu Damasus*, episcopul Romei, care i-a hărțuit mereu în încercarea sa de a-i aduce în sânul Bisericii. Astfel de comunități au existat în

Spania, Italia, Germania, dar și în Răsărit. Pentru studiul istoriei literaturii creștine, mișcarea este importantă datorită faptului că unii din adepții ei au scris opere de interes pentru Biserică, cum au fost Grigorie* de Elvira sau Faustin*. Se mai crede că luciferienilor le revine vina de a fi falsificat anumite documente în Spania, sau crearea unor documente cu specific propriu, cum ar fi tratatul pseudo-atanasian *De Trinitate*, considerat a fi al lui Eusebiu* de Vercelli.

G. Krüger, *Lucifer, Bischof von Calaris und das Schisma der Luciferianer*, Leipzig, 1886, retip., Hildesheim, 1969; L. Saltet, *Fraudes littéraires des schismatiques Lucifériens aux IVe et Ve siècles*, BLE, 7, 1906, p. 300-326; Quasten, *Patrology*, IV, p. 67-68, cu bibliografie; M. Simonetti, *Lucifer-Lucifériens*, în DECA, p. 1498-1499; M. Durst, *Lucifer von Cagliari*, în LACL, p. 406-407, cu bibliografie.

Lucinius de Baetica

Lucinius de Baetica, creștin spaniol, înstărit, de la sfârșitul sec. IV. Este cunoscut pentru două lucruri: lupta sa împotriva ideilor zoroastriene, introduse în Spania din Africa de Nord de către un oarecare Marcu și răspândite de Priscillian, Agape și alții, și pentru răspândirea unei literaturi biblice autentice. În acest scop, el a trimis scribi la Ierusalim, care să copieze manuscrisele biblice ale lui Ieronim* și să le aducă în Spania. La revenirea copiștilor în Spania, Ieronim îi trimite acestuia o scrisoare.

W.H. Fremantle, *Lucinus*, în Smith-Wace, III, p. 752; J.M. Bover, *La Vulgata en España*, Estudios Bíblicos, I, 1941, p. 18-22; T. Ayuso, *La Vetus Latina Hispana*, I, Madrid, 1953, p. 513; M. Díaz y Díaz, *Lucinus le Bétique*, în DECA, II, p. 1500.

Lucius de Alexandria

Lucius de Alexandria, al treilea episcop arian de Alexandria în a doua jumătate a sec. IV. De origine din Alexandria, a fost hirotonit de episcopul George, după a cărui moarte devine conducătorul arienilor din acea localitate. Intră în conflict cu Atanasie* și este exilat de mai multe ori. Revine în scaun doar după moartea lui Atanasie în 373. În timpul lui Petru II, care era ortodox, este silit să fugă la Roma, unde îi persecută în special pe călugării ortodocși. După decesul împăratului Valens în 380, este alungat din Roma și se refugiază în anturajul lui Demofil de Constantinopol, cauzând mult necaz lui Grigorie* de Nazianz, în timpul scurtei sale șederi pe scaunul patriarhal. În 380, când acesta a fost trimis în exil, Lucius îl însoțește. De la Lucius a rămas un fragment dintr-o cuvântare pascală în care prezintă teologia sa despre Logosul-trup.

F. Diekamp, *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi*, Münster, 1907, p. 65, XV retip. în 1981; W. Bright, *Lucius* (11), în Smith-Wace, III, p. 753-754; E. Prinzivalli, *Lucius d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 1500; B. Windau, *Lucius von Alexandrien*, în LACL, p. 407-408, cu bibliografie.

Luculentius

Luculentius, exeget latin biblic despre care nu se cunoaște nimic. Sub numele lui s-au păstrat o serie de comentarii scurte la diverse pasaje, mai ales pauline, din Noul Testament. În comentariile sale, el face uz de lucrările exegeților anteriori, în special latini, ca Iernom* și Augustin*. Anumite argumente antidonatiste și ariene îl plasează, cu probabilitate, în Africa de Nord în sec. V.

Migne, PL 72, 803-860; CPL, 953; Morica, III, 2, 1555-1556; M. Simonetti, *Luculentius*, în DECA, p. 1500-1501; J. Lössl, *Luculentius*, în LACL, p. 408, cu bibliografie.

Lupellus

Lupellus, hagiograf latin, ucenicul și biograful Sf. Frodobertus. A decedat în jurul anului 673. Lucrarea sa, scrisă într-un stil concis și condensat, s-a pierdut. Ea a constituit totuși sursa principală de informație pentru biografia Sf. Frodobertus redactată de Ado*.

Mabillion, *Acta SS. Ord. Bened.*, II, 634, par. 21, Paris, 1669; S.A. Bennett, *Lupellus*, art. în Smith-Wace, III, p. 761.

Lupus de Ferrières sau Lupus Servatus

Lupus de Ferrières sau Lupus Servatus (802-862), abate, teolog, umanist din prima jumătate sec. IX. S-a născut în anul 802 într-o familie aristocrată. Doi dintre frații săi, Heribold și Abbo, au devenit episcopi de Auxerre. Intră în mănăstirea Ferrières-en-Gâtinais, când aceasta era condusă de Adalbert. În 828 este trimis la Fulda, unde a studiat sub îndrumarea lui Rabanus* Maurus. Talentul lui de mare latinist este descoperit o dată cu apariția primei sale scrisori în 830, din cele 132 care au fost adresate unor personalități din vremea sa: Einhard*, Hincmar* de Reims, Carol II Pleșuvul ș.a. Corespondența sa cuprinde un material documentar deosebit de important pentru istoria Bisericii la acea epocă. Participă la zece sinoade și 3 diete care au avut loc în vremea sa. În pofida angajamentelor politice și ale unor activități bisericesti care i-au solicitat destul timp, Lupus izbutește să transforme mănăstirea Ferrières într-un mare centru

cultural. Aici a studiat, printre multe alte figuri de seamă ale vremii, Heiric* de Auxerre. Critica textuală promovată în această școală, a avut ecouri profunde în cercurile erudite din Apus. Au fost descoperite nu mai puțin de 20 de manuscrise, dintre care 10 scrise de Lupus, care aparțin acestui centru cultural. Lupus a lăsat și un segment literar hagiografic: *Viața Sf. Wigbert* (836) și *Viața Sf. Maximin de Trier* (839). Pe lângă opera literară, menționăm, în special, tratatul *De Tribus Questionibus*, în care abordează problema dublei predestinări, scris în apărarea lui Gottschalk* de Orbais. În acest tratat el apără augustinismul integral, deși într-un sens mai puțin rigid decât Gottschalk. El susține că, în omul căzut voința liberă, lăsată în seama propriilor ei puteri, poate să aleagă numai răul; există deci o predestinație pentru pedeapsă veșnică și o alta pentru fericirea veșnică. Textul din I Timotei 2, 4, potrivit căruia Dumnezeu voiește ca toți oamenii să fie mântuiți, trebuie aplicat doar cu referire la cei aleși. Acest tratat l-a determinat pe M. Grabmann să-l considere pe Lupus ca predecesor al scolasticii.

Migne, PL, 119, 427-700; cele mai bune ediții menționate în: *Index scriptorum... Novum glossarium mediae Latinitatis ab anno DCCC usque ad annum MCC*, F. Blatt (ed.), Copenhaga, 1957; W. Levison, *Eine Predigt des Lupus von Ferrières*, *Aus Rheinischer und fränkischer Frühzeit*, Düsseldorf, 1948, p. 557-566; poeme: *MGPoetae*, 4, 1032, 1052; scrisorile: E. Dümmler, în *MGH, Epistolae*, VI, 1925, p. 1-126; E.S. Duckett, *Carolingian Portraits: A Study in the Ninth Century*, Ann Arbor, 1962, p. 161-201; C.H. Beeson, *Lupus of Ferrières as Scribe and Text Critic: A Study of his Autograph Copy of Cicero's De oratore...*, Cambridge, Mass., 1930, p. 161-201; Cross, *Lupus, Servatus*. în *ODCC*, p. 846, cu bibliografie; R.B. Palmer, *Lupus of Ferrières*, în *NCE*, 8, p. 1078, cu bibliografie.

Lupus de Troyes

Lupus de Troyes (395-479), episcop de Troyes. S-a născut în jurul anului 395, la Tullum Leucorum (Toul), într-o familie aristocrată, care i-a dat o educație aleasă. Se căsătorește cu Pinieniola, sora lui Ilarie* de Arles. Sub influența lui Honoratus* și cu consimțământul soției, se retrage la Lerins. Aici duce o viață severă, ascetică sub îndrumarea aceluiasi Honoratus, luând voturile monahale. După un an, pe când se afla în drum spre Matisco (Macon), pentru a-și vinde averile, trecând prin Toyes, i se cere să devină episcop în locul lui Ursus care decedase. Ca episcop a dus aceeași viață ascetică, dăruindu-se slujirii turmei sale. Un sinod local din Troyes îl numește să facă parte din grupul de teologi, condus de Gherman, care să meargă în Brittany pentru a ajuta în lupta împotriva pelagianismului. În 453 izbutește să evite distrugerea orașului de hoardele lui Attila. Lupus a decedat în anul 479.

De la el a rămas o scrisoare către Talasie, episcop de Angers, scrisă împreună cu episcopul Euphonius, *De solemnitatibus et de bigamis clericis, et iis qui coniugati assumuntur*, în care abordează câteva probleme importante privind căsătoria celor care se pregătesc pentru preoție. Sidonius Apollinaris i-a adresat lui Lupus patru scrisori care s-au păstrat și în care are cuvinte alese despre el.

Migne, PL 58, 66-68; B. Krusch, ed., *Vita S. Lupi*, în *MHG Scr. Mer. VII*, 1920, p. 284-302; R.T. Smith, *Lupus* (2), art. în *Smith-Wace*, III, p. 762-763; E. Griffe, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, II, Paris, 1966, p. 301-304; R. W. Mathisen, *Hilarius, Germanus and Lupus. The Aristocratic Background of the Chelidonius Affair*, în *Phoenix* 33, 1979, p. 160-169; Tixeront, *Patrologie*, p. 365; Quasten, *Patrology*, IV, p. 525-526; A. Hamman, *Loup de Troyes*, în *DECA*, II, p. 1487.

M

Macarie

Încercarea de clarificare a problemelor legate de opera atribuită lui Macarie* Egipteanul a dus la descoperirea unui alt Macarie, numit Simeon (și uneori Simeon Stilitul), identificat cu Simeon de Mesopotamia (Dörries), activ în Antiohia între anii 385-430. O mare parte din lucrările sale a fost deja editată, însă materialul folosit datează din evul mediu. O serie de lucrări minore, încă nu au fost editate. Editarea acestor lucrări și posibila descoperire a unor noi manuscrise vechi, pot arunca o nouă rază de lumină asupra operelor macariene. Macarie/Simeon s-a inspirat din vocabularul lui Eustatie* de Sevastia și din răspunsurile lui Vasile* cel Mare, în acest ultim caz, nu fără rezerve (Gribomont). O parte din operele lui Macarie/Simeon sunt amestecate cu lucrările altor scriitori, ca Vasile, Isaia și Marcu. Cele 50 de omilii duhovnicești atribuite lui Macarie* Egipteanul sunt puse sub numele său. Cercetările nu sunt încă definitive în cazul celor doi Macarie și de aceea nu putem face evaluări finale.

H. Bethold, *Makarios/Symeon, Reden und Briefe. Die Sammlung*, I, Berlin, 1973 în 2 vol.; H. Dörries-E. Klostermann-W. Kroeger, *Die 50 geistliche Homilien des Makarios*, Berlin 1962; E. Klostermann, *Neue Homilien des Makarios/Symeon*, I. Aus Typus III, Berlin, 1961; A. Vöbus, *On the Historical Importance of Ps.-Macarius*, Stockholm, 1972; H. Dörries, *Die Theologie des*

Makarios/Symeon, Göttingen, 1978; V. Desprez, *Ps.-Macaire. Oeuvres Spirituelles*, I, Sch. 275, Paris, 1980; W. Strothmann, *Schriften des Makarios/Symeon unter dem Namen Ephraem*, Wiesbaden, 1981; Idem, *Die syrische Überlieferung der Schriften des Makarios*, 2 vol., Wiesbaden, 1981; DSp., 10, 20-38; J. Gribomont, *Macaire (Syméon)*, în DECA, p. 1509-1510; K. Fitschen, *Macarius der Ägypter/Simeon*, în LACL, p. 409-410, cu bibliografie.

Macarie

Macarie, creștin din Roma de la sfârșitul sec. IV. Este autorul unei lucrări despre providența divină, în contrast cu noțiunea păgână de soartă și cu astrologia păgână. Având oarecare dubii cu privire la interpretările sale, el îl contactează pe Rufin*, care sosise la Roma în 397, rugându-l să îi furnizeze informații din scrierile părinților greci în legătură cu problema care îl preocupa. Drept răspuns, Rufin îi traduce un panegiric dedicat lui Origen* de martirul Pamfil (Ieronim susține că autorul acestui panegiric este Eusebiu*). Tot la cererea acestuia, Rufin traduce cartea lui Origen, Περὶ ἀρχῶν, stârnind prin aceasta o vie controversă, care a dus la redactarea celor două *Apologii* ale lui Rufin și Ieronim*.

W.H. Fremantle, *Macarius* (24), în Smith-Wace, III, p. 775.

Macarie Alexandrinul

Macarie Alexandrinul (sec. IV), eremit egiptean, contemporan al lui Macarie* Egipteanul cu care a fost adeseori confundat. Este de origine din Alexandria, de unde porecla care i s-a dat, de 'orășanul'. S-a născut înainte de anul 300 și a decedat în jurul anului 394. În anul 335, se retrage în pustia Cellia. Aici l-a cunos-

cut Paladie*, cu trei ani înainte de a se fi mutat la Domnul. A fost hirotonit preot la o vârstă înaintată. Paladie vorbește despre asceza eroică trăită de Macarie. Lucrările care i-au fost atribuite nu îi aparțin. Este vorba de *Sermo S. Macarii Alexandrini de exitu statuque animarum post hanc vitam*; două reguli monahale: *S. Macarii Alexandrini abbatis Nitriensis regula ad monachos* și *S. Serapionis, Macarii, Paphnutii et alterius Macarii regula ad monachos*.

Migne, PG 34, 261-264; 957-970; 971-978; G. Bunge, *Évagre le Pontique et les deux Macaire*, Irénikon, 56, 1983, p. 215-227; Quasten, *Patrology*, III, p. 168-169; Altaner-Stuiber, 1980, p. 265; Cross, *St. Macarius of Alexandria*, art. în ODCC, p. 853; I. G. Coman, III, p. 429-430; P. Bruns, U. Hamm, *Macarius der Alexandriner*, în LACL, p. 410, cu bibliografie.

Macarie de Antiohia

Macarie de Antiohia (sec. VII), patriarh de Antiohia între 649-681. Macarie preia tradiția monotelită a celor doi predecesori ai săi, devenind conducătorul monotelitelor la sinodul șase ecumenic care a avut loc la Constantinopol în 680. Actele acestui sinod păstrează mărturisirea lui de credință (*Ecthesis*) și o serie de intervenții făcute în timpul lucrărilor sinodale. Au mai supraviețuit și o serie de fragmente din omiliile și tratatele sale.

Mansi, II, 349-360; Labbe, VI, 743-752; CPG, 7625; E. Venables, *Macarius* (10), în Smith-Wace, III, p. 771-773; J. Rissberger, *Das Glaubensbekenntnis des Patriarchen Makarius von Antiochien des Hauptes der Monotheleten auf den sechsten allgemeinen Konzil*, Offenbach, 1940; S.J. Voicu, *Macaire d'Antioche*, în DECA, II, p. 1510; B. Windau, *Macarius von Antiochien*, în LACL, p. 410.

Macarie Egipteanul

Macarie Egipteanul (300-390), supranumit Macarie cel Bătrân sau cel Mare, este considerat personajul principal al așezămintelor monahale din pustiul Skete (Wadi-el-Natrun), întemeiate de Ammon*, contemporan al Sf. Antonie* cel Mare. S-a născut în Egiptul de Sus, în anul 300, retrăgându-se în pustiu la vârsta de 30 de ani. Datorită vieții sale sfinte deosebite, a primit darul profeției. Despre viața și faptele sale avem date la Paladie*, Rufin* și în *Apophthegmata**. A primit harul preoției, impunându-se ca învățător și predicator. L-a vizitat de mai multe ori pe Sf. Antonie. Episcopul arian Lucius* din Alexandria îl exilează pe o insulă de pe Nil, în virtutea edictului împăratului Valens. Revine în pustiu, unde se stinge din viață la venerabila vârstă de 90 de ani.

Deși nici Paladie și nici Rufin nu vorbesc despre o operă scrisă a lui Macarie, manuscrise de mai târziu îi atribuie o serie de precepte, scrisori, rugăciuni, omilii și chiar tratate. Dacă Macarie a fost sau nu autorul scrierilor care îi sunt atribuite, este încă o problemă în dezbatere. J. Stiglmayr și Werner Jaeger pun scrierile pseudomacariene sub influența lui Grigorie* de Nyssa, iar alții, ca Louis Villecourt, G. L. Marriot, Hermann Dörries sau G. Quispel, leagă accentele mistice și nuanțele eretice din acest corpus de influențe mesaliene sau gnostice. Cert este că ceea ce s-a pus sub numele lui Macarie, transmite un mesaj duhovnicesc ales și de mare răsunet, în pofida unor filiații teologice, uneori considerate îndoielnice în ceea ce privește autenticitatea doctrinei. Ne referim la nuanțele mesaliene (de la cuvântul siriac *mesallein* - rugători, oameni rugători), care s-au strecurat în unele din omiliile sale. Astfel *Cele 50 de omilii duhovnicești* rămân coloană

vertebrală pentru mistica și speculațiile spirituale, medievale și moderne, grație înaltului nivel intelectual, profunzimii spirituale și evlaviei pe care o răspândesc. Cât privește locul unde *corpusul macarian* a fost scris, acesta nu este Egiptul, ci, după câte se pare, Siria. Pe lângă cele 50 de omilii, lui Macarie îi mai este atribuită o serie de scrisori. Dintre acestea, una specială, *Scrisoarea cea mare*, s-a bucurat de atenție deosebită din partea cercetătorilor. Ea este considerată a fi cel mai extins tratat teologic aparținând lui Macarie. Versiunile arabe ale acestei scrisori dau ca autor pe un oarecare Simeon, nume întâlnit și în traduceri slavone. Pe lângă omilii și scrisori mai găsim, sub numele lui Macarie, șapte tratate scurte despre viața ascetică. Între acestea, unul tratează *Despre desăvârșire*, iar altul *Despre rugăciune*. Acestea sunt extrase din *Scrisoarea cea mare* și reprezintă o parafrază a operei Sf. Grigorie* de Nyssa *Despre așezământul creștin*. S-au păstrat și două rugăciuni, una adresată lui Dumnezeu cel Întreit și alta către îngerul păzitor.

Migne, PG 34, 235-262; 405-822; 821-968; A. J. Mason, *Fifty Spiritual Homilies of St. Macarius the Egyptian*, SPCK, London, 1921; *Epistola Macarii monachi ad filios Dei*, în Migne, PG 34, 406-410; W. Jaeger, *Two Rediscovered Works of Ancient Christian Literature: Gregory of Nyssa and Macarius*, Leiden, 1954, p. 233-301 (nouă ediție, text grec); Cicerone Iordăchescu, *Omilii duhovnicești de Sf. Macarie Egipteanul*, traducere din grecește, ed. I, Chișinău, 1931; ed. a II-a, Chișinău, 1932; Sfântul Macarie Egipteanul, *Scrieri*, trad. de Constantin Cornițescu, introducere, indici și note de N. Chițescu, în P.S.B. vol. 34, EIBMBOR, București, 1992; D. Stăniloae, *În jurul 'Omiliilor duhovnicești' ale Sf. Macarie Egipteanul*, în Mitropolia Olteniei, 1957, 9, p. 15-18; G. Graf, *Geschichte der christlichen ara-*

bischen Literatur I, ST, 118, Cetatea Vatican, 1944, p. 389-395; E. Peterson, *Macario il Grande*, EC 7, 1951, p. 1740 și urm.; Cross, *St. Macarius of Egypt*, art. în ODCC, p. 853-854; Altaner-Stuiber, 1980, p. 264 și urm.; I. G. Coman, III, p. 396-429; Quasten, *Patrology*, III, p. 161-168, cu bibliografie; J. Gribomont, *Macaire (Syméon)*, în DECA, II, p. 1509-1510; idem, *Macaire d'Égypte*, în DECA, II, p. 1510; K. Fitschen, *Macarius der Ägypter/Symeon*, în LACL, p. 409-410, cu bibliografie.

Macarie II de Hierapolis

Macarie II, episcop de Hierapolis între anii 563-575, este cunoscut ca autor al unei singure epistole adresate unui catolicos armean.

V. Hakobian, *Kanonagirk' Hayoc'*, Erevan, 1971, p. 216-229 (text armean); G. Röwekamp, *Macarius II. von Hierapolis*, în LACL, p. 410.

Macarius Magnes

Macarius Magnes (sec. IV-V), apologet creștin, episcop de Magnesia. Despre viața lui nu cunoaștem decât câteva date: că a participat la sinodul de la Stejar în 403, fiind acuzatorul lui Heraclide*, pe care Ioan* Hrisostom l-a hirotonit episcop de Efes, și că este autorul unei apologii, intitulată *Apocritikos* (Ἀποκριτικός ἢ Μονογενὴς πρὸς Ἑλλήνας), scrisă în cinci cărți, sub forma unui dialog între autor și un filosof păgân neoplatonician, probabil Porfiriu (Harnack ș.a.) sau Hierocles (Duchesne), tot neoplatonician, guvernator al Bythiniei, care a scris la rândul lui două cărți, sub titlul, *Philalethes* sau 'Prietenul Adevărului', fiind și unul dintre instigatorii persecuției din timpul lui Dioclețian. Din *Apocritikos* s-a păstrat în întregime doar cartea

a treia, celelalte cărți fiind deteriorate sau păstrate fragmentar. Ca apologie, această lucrare nu iese în evidență ca fiind un text creștin, ci mai degrabă ca o relatare exactă a obiecțiilor păgâne aduse creștinismului și, în acest sens, dându-ne posibilitatea de a cunoaște diverse tipuri de propagandă anti-creștină (Quasten). Critica păgână vizează câteva versete selectate din Evanghelii, Faptele Apostolilor și Epistolele pauline. Se întâlnesc și obiecții la Vechiul Testament. În rest, este vorba de probleme pur doctrinare, cum ar fi monarhismul lui Dumnezeu, Învierea, iar cu referire la Evanghelii, cuvintele și minunile Mântuitorului.

Migne, PG 10, 1343-1406; CPG 6115-6118; DSp 10, col. 13-17; C. Blondel și P. Foucart, *Macarii Magnetis quae supesunt ex inedito codice*, Paris, 1876, cuprinzând versiunea descoperită în Grecia. T. W. Crafer, *The Apocriticus of Macarius Magnes*, SPCK, London 1919; Idem, *Macarius Magnesius, a Neglected Apologist*, JThSt, 8, 1906/7, p. 401-423; L. Duchesne, *De Macario Magnete et scriptis eius*, Paris, 1877; G. Schalkhauser, *Zu den Schriften des Makarios von Magnesia*, TU 31, 4, Leipzig, 1907; G. Salmon, *Macarius Magnes*, art. în Smith-Wace, III, p. 766-771; L. Duchesne, *De Macario Magnete et scriptis eius*, Paris, 1877; G. Schalkhauser, *Zu den Schriften des Makarios von Magnesia*, TU 31, 4, Leipzig, 1907; G. Bardy, DTC 9, 1456-1459; Quasten, *Patrology*, III, p. 486-488, cu bibliografie; Cross, *Macarius Magnes*, art. în ODCC, p. 854; S.J. Voicu, *Makarios Magnès*, în DECA, II, p. 1520, cu bibliografie; M. Biermann, *Macarius Magnes*, în LACL, p. 410-411, cu bibliografie.

Macarie de Tkow

Macarie de Tkow, călugăr și mai apoi episcop de Tkow. Tradiția Bisericii copte susține că el a participat la sinodul patru

ecumenic de la Calcedon, ca susținător al lui Dioscor*. După revenirea sa în Egipt, este obligat să se refugieze la Canope. Întrucât nu a acceptat să iscălească *Tomosul* lui Leon, a fost ucis de către un funcționar imperial. Îi este atribuită o omilie *În cinstea lui Mihail Arhanghelul*, în care, pe lângă preamărirea Arhanghelului Mihail, el se lansează într-o serie de atacuri și invective la adresa femeilor.

D.W. Johnson, *A Panegyric on Macarius Bishop of Tkow*, CSCO, 415-416, Louvain, 1980; G. Lafontaine, *Homélie sur St. Michel*, Muséon 92, 1979, p. 301-320; T. Orlandi, *Macaire de Tkow*, în DECA, II, p. 1511; P. Bruns, *Macarius von Tkow*, în LACL, p. 411.

Macedoniu

Macedoniu, al doilea episcop de Mopsuestia, urmașul lui Teodor* de Mopsuestia în scaunul episcopal. Numele său este menționat între Părinții participanți la sinodul întâi ecumenic de la Niceea din 325. Se raliază taberei lui Eusebiu* de Nicomidia, devenind una dintre figurile proeminente ale eusebienilor. În 335, la sinodul din Tyr, este numit membru în comisia de cercetare a lui Atanasie*. Participă apoi la sinodul de la Sardica, după cum reiese din scrisoarea sinodală adresată eusebienilor. Este prezent și la sinodul scizionar de la Philippopolis. Scrisoarea sinodală redactată cu această ocazie menționează că Macedoniu 'a ars cărțile magice ale episcopului dac Paulinus'. În 344 face parte din delegația antiohiană care se deplasează în Italia, pentru a prezenta lui Constant *Ecthesis makrostichos*, crezul sinodului antiohian. Liberius, episcopul Romei, menționează într-o scrisoare că Macedoniu a fost prezent și la un sinod de la Milano, când, împreună cu celelalte trei persoane care

îl însoțeau, Demofil, Eudoxiu și Martyrius, au părăsit sinodul refuzând să subscrie condamnarea lui Arie. Pentru ultima dată, Macedoniu este menționat între cei care au scris prima formulă de credință de la Sirmium în 351.

Mansi, II, 1125D, 1308; idem, III, 133A, 138, 137A; Ilarie, *Fragm.*, în Migne, PL 10, 674C; Fotie, în Migne, PG 104, 126B; C. Holt, *Macedonius*, în Smith-Wace, III, p. 775; Simonetti, *passim*; E. Prinzivalli, *Macedonius*, în DECA, II, p. 1514.

Macedoniu

Macedoniu, *vicarius Africae*, în 413/4, cu sarcina de a impune donatiștilor recalitranti hotărârile imperiale. Augustin* și câțiva episcopi africani intervin în numele acestora. Macedoniu acceptă intervenția, însă solicită de la Augustin motivele pentru care Biserica este de acord cu un tratament blând față de ei. S-au păstrat două scrisori pe care el i le-a adresat lui Augustin și răspunsurile acestuia.

PLRE, II, 697; PAC, I, 659-661; H.W. Phillott, *Macedonius* (5), în Smith-Wace, III, p. 778; A. Di Berardino, *Macedonius*, în DECA, II, p. 1514-1515.

MACEDONIU (m. 362), episcop de Constantinopol. După moartea episcopului Alexandru în 336, scaunul episcopal de Constantinopol a fost contestat de doi rivali: Pavel, reprezentant al taberei ortodoxe, și Macedoniu, care era susținut de către arieni. Cel ales a fost Pavel, însă nu pentru multă vreme, deoarece împăratul Constanțiu convoacă un sinod al episcopilor arieni la Constantinopol și îl trimite în exil. Spre marea dezamăgire a lui Macedoniu, în locul rămas vacant nu este numit el, ci Eusebiu* de Nicomidia. Eusebiu decedează la scurtă vreme după

sinodul de la Antiohia din 341, care îl depune pe Atanasie*, și după ce a făcut intervenții pe lângă papa Iuliu ca acesta să cerceteze cazul, îndemnându-l să ia hotărâri împotriva ortodocșilor. Moartea lui a declanșat noi ostilități între Pavel, episcopul exilat, și Macedoniu. Aseori, ostilitățile nu au fost lipsite de violență. Pavel revine în scaun, în timp ce tabăra ariană se adună și-l hirotonește pe Macedoniu în Biserica Sf. Pavel din Constantinopol. Violența declanșată a fost atât de mare, încât împăratul Constanțiu îl trimite pe generalul Hermogene, care intervine în vederea înlăturării lui Pavel. În timpul ciocnirilor care au avut loc, generalul își pierde viața. Împăratul vine de la Antiohia și îl exilează pe Pavel, iar pe Macedoniu îl ceartă pentru că a acceptat hirotonirea ca episcop fără numirea imperială și pentru tulburarea pe care a pricinuit-o. Cu toate acestea, i se permite să slujească în calitate de episcop în biserica în care a fost hirotonit, prin aceasta tabăra ariană triumfând. Pavel pleacă la Roma pentru a interveni pe lângă episcopul de aici în favoarea lui Atanasie și a sa. El vine cu scrisori din partea episcopului Romei, care îl repune în scaun. Pavel este din nou alungat, din porunca împăratului, de către prefectul orașului și trimis în exil la Tesalonic. Macedoniu este instalat ca episcop de către prefect. Evenimentul nu a decurs fără curgere de sânge. Se spune că atunci când cei doi au ajuns la biserică, mulțimea era atât de înțesată, încât a trebuit să i se facă drum cu sabia până la altarul bisericii. Socrate* menționează cu amărăciune că Macedoniu a fost pus în scaun de către prefect, și nu de canoanele bisericești, fără a se ține cont de calamitatea al cărei autor era. El deține scaunul un răstimp de aproximativ șase ani, perioadă în care s-a dezbătut problema

depunerii lui Pavel și a lui Atanasie, în diverse sinoade și contra-sinoade. În cele din urmă, împăratul Constans din Apus îl pune pe Constanțiu în fața unei alternative dificile: instaurarea lui Pavel, sau războiul în cazul în care el nu respectă hotărârea sinodului de la Sardica. Pavel este repus în scaun, iar Macedoniu se retrage. Evenimentul nu a durat multă vreme deoarece, prin uciderea lui Constans în 350, Apusul trece sub dominația lui Constanțiu. Pavel este trimis în exil, iar după informația lui Socrate, a fost strangulat la Cucusus în Capadocia. Edictele imperiale care au urmat, au permis grupării ariene să se considere stăpână în Biserică. Se spune că revenirea în scaun a lui Macedoniu a fost pavată de multe crime și fărâdelegi. Atât de mari au fost nelegiuirile acestuia, încât împăratul însuși a consimțit să fie înlăturat din scaun de către sinodul arian din 360. Macedoniu s-a retras într-o biserică suburbană, unde a decedat. În acest răstimp, el a formulat ideile sale eretice prin care respingea divinitatea Duhului Sfânt, fiind considerat întemeietorul grupării eretice cunoscută, după numele său, ca macedonieni, sau ca pnevmatomahi*. Acest lucru este susținut de istoricii bisericești Sozomen* și Socrate* și de scriitorii latini Ieronim* și Rufin*, deși părerile în această privință sunt împărțite.

J.M. Fuller, *Macedonius* (2), în Smith-Wace, III, p. 775-777; F. Loofs, în PRE, ed. 3-a, XII, 1903, p. 48-48; G. Bardy, în DTC, IX, 1926, col. 1464-1478; Cross, *Macedonius*, în ODCC, p. 856; F. Loofs, *Zwei macedoniansche Dialoge*, Sitz. d. Preuss. Akad., 1914, p. 526-551; idem, *Die Christologie der Macedonianer*, Geschichtliche Studien für A. Hauck, Leipzig, 1916, p. 64-76; M. Simonetti, *Macedonius - Macedoniens*, în DECA, II, p. 1515.

Macrobiu

Macrobiu (m.365), episcop donatist de Roma, după Optatus*, contemporan cu Siricius (384-398) și urmaș al lui Encolpius. Ghenadie* afirmă că Macrobiu a fost la început ortodox și că ar fi scris un tratat, intitulat: *Ad confessores et virgines*, identificat de G. Morin cu *De singularitate clericorum* a lui pseudo-Ciprian. De altfel, de la el ne-a rămas o epistolă: *Epistula de passione martyrum Isaaci et Maximiani*, care relatează despre pătimirile a doi laici donatiști în timpul persecuției macariene din 347, despre care se spune că ar fi fost declanșată de către *traditores** catolici. Macrobius a decedat în anul 365 și a fost urmat în scaun de Lucian și apoi de Claudian.

Migne, PL 8, 767-774; idem, PL 8, 778-784; CPL 721; G. Morin, în RBen., 8, 1891, p. 236-237; Monceaux, 5, p. 52-98; A.Von Harnack, *Der pseudocyprianische Traktat de singularitate clericorum*, Leipzig, 1903; H.W. Phillott, *Macrobius* (1), în Smith-Wace, III, p. 781; Bardenhewer, III, p. 490; W.H.C. Frend, *The Donatist Church. A Movement of Protest in Roman North Africa*, Oxford², 1971, p. 185-187; F. Scorza Barcellona, *Macrobe*, în DECA, II, p. 1516-1517; W. Geerlings, *Macrobius*, în LACL, p. 411.

Maelruain

Maelruain (m. 792), (Maolruain, Moelruan, Molruan), stareț al mănăstirii Tallaght, Dublin, numit adeseori 'episcop și ostaș al lui Hristos'. Despre faptele sale înainte de întemeierea mănăstirii Tallaght, nu avem informații. Activitatea sa de mai târziu este mereu pusă în legătură cu Sf. Aengus Culdeul, care a venit la Tallaght în timp ce funcția de abate era deținută de Maelruain. El a deținut stăreția până la moarte, fiind totodată și episcop. Alături de Aengus, este autorul

unui martirologiu: *Martyrologium Aengusii filii Hua-oblenii, et Moelruanii*, cunoscut sub denumirea de *Martyrologium Tamlachtense* sau *Martirologiul din Tallaght*, după locul unde a fost scris. În editările ulterioare, numele celor doi nu au mai fost inserate. De la Maelruain a rămas și o regulă monahală, păstrată în *Leadhar Breaci* sau *Cartea pestriță*, din Biblioteca Academiei regale irlandeze.

Skene, *Celtic Scotland*, II, p. 254-245, 358; O'Hanlon, *St. Aengus the Culdee*, passim; Colidei, în DCA, I, 402; J. Gammack, *Maelruain*, art. în Smith-Wace, III, p. 782.

Magnus

Magnus (Magno), arhiepiscop de Sens, consacrat de către Leon III în 801, în timpul vizitei împăratului Carol cel Mare la Roma. Magnus a activat în grupul de teologi eminenti, cărora împăratul le-a încredințat diverse sarcini în conducerea țării, făcând parte totodată din cercul său intim. Îndeplinește funcția de *missus dominicus* pentru districtele Orléans, Troyes, Langres, Besançon și Autun. Este unul dintre destinatarii scrisorii circulare în privința botezului, pe care Carol o trimite sufraganelor săi, între care Theodulfus de Orléans, care îi dedică lui Magnus tratatul său, *De ordine baptismi*. Suntem în posesia scrisorii de răspuns a lui Magnus către împărat, cu titlul *Libellus de mysterio baptismatis*. El a mai scris câteva *notae juris* sau, după cum le numește el însuși, *juris σημεία*, care reprezintă o listă de abrevieri folosite în jurisprudența romană. A decedat în anul 818.

Migne, PL 102, 981-984; S.A. Bennett, *Magnus* (2), în Smith-Wace, III, p. 784.

Malalas, Ioan vezi Ioan Malalas

Malchus

Malchus, istoric bizantin de la începutul sec. VI. Principala sa lucrare este intitulată Βυζαντιακά, concepută, după informațiile date de Fotie*, în șapte cărți, cuprinzând evenimentele de la moartea împăratului Leon I (474 d. Hr.) și până la moartea lui Nepos în 480. Tot Fotie spune că Malchus a mai scris și alte lucrări și că a făgăduit că va mai scrie, dacă viața îi va fi cruțată. Suidas* menționează că Malchus a fost un sofist bizantin, și că istoria lui a început relatarea cu domnia împăratului Constantin I și duce până la Anastasie I, în anul 491. Neconcordanța între cei doi istorici pare să fie cauzată de faptul că Malchus și-a publicat lucrarea pe părți, iar Fotie nu a văzut decât o parte, mai ales că afirmația lui Suidas este coroborată de Eudocia. Lui Malchus îi datorăm descrierea distrugerii marii biblioteci din Constantinopol, în timpul bătăliei uzurpatoare a lui Basilisc (475-477), când au fost arse peste 120.000 de volume. Ca istoric, Malchus a fost deosebit de apreciat. Istoria sa a fost citată de Suidas și este una dintre sursele principale din care s-a luat pentru întocmirea lucrării intitulate Έκλογαὶ περὶ πρέσβεων, compilată la porunca lui Constantin Porfirogenetul. Cât despre persoana lui Malchus, Fotie spune că ar fi fost originar din Filadelfia, probabil orașul cu același nume la est de Iordan, vechiul Rabbah, că a fost profesor de retorică și a împărtășit credința creștină.

Constantin Porfirogenetul, în Migne, PG 108, 755-791; Niebuhr, *Excerpta de Legationibus*, în Corp. Script. Hist. Byz., ed. Bonn.p. VI; Mueller, *Fragm., Hist. Gr.*, IV, p. 112-132; T.W. Davids, *Malchus* (3), în Smith-Wace, III, p. 789.

Malhion

Malhion (sec. III), preot în Antiohia, erudit și conducător al unei școli de retorică din același oraș. A jucat un rol deosebit de important în depunerea ca eretic al lui Pavel* de Samosata. Descoperind că Pavel era adept al ereticului Artemon* sau Artemas, împărtășind ideile acestuia privind cele două firi ale lui Hristos, îl provoacă pe acesta la o discuție publică, demascându-l ca eretic. Discuțiile au fost consemnate de tahigrafi și au constituit materialul de bază al scrisorii enciclice trimise de participanții la Sinodul de la Antiohia (268), episcopului Romei, Dionisie, și lui Maxim al Alexandriei, iar prin aceștia, întregii Biserici creștine. Scrisoarea, păstrată fragmentar la Eusebiu* și Ieronim*, cuprinde un istoric al celor trei sinoade ținute la Antiohia (264, 266 și 268) și o descriere amănunțită a vieții lui Pavel de Samosata, fără detalii referitoare la doctrina acestuia, care era prezentată în actele sinoadelor.

Eusebiu, *Ist. bis.*, 7, 29, 30; Ieronim, *De viris illustribus* 71; F. Loofs, *Paulus von Samosata*, TU, XLIV, nr. 5, 1924, p. 334-337 (cuprinde fragmentele păstrate ale dialogului lui Malchion cu Pavel de Samosata); H. de Riedmatten, *Les actes du procès de Paul de Samosate*, Fribourg, 1952, p. 136-158; G. Bardy, *Paul de Samosate. Étude historique*, Louvain, 1955; P. Bruns, *Der Mensch mit dem Himmel verbinden*, Leuven, 1995, p. 224 și urm., 228 și urm.; W.H. Fremantle, *Malchion*, art. în Smith-Wace, III, p. 788-789; Bardenhewer, II, p. 276-278; Cross, *Malchion*, în ODCC, p. 861-862; I.G. Coman, II, p. 471-472; Quasten, *Patrology*, II, 140-142, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 214; A. De Nicola, *Malchion d'Antioche*, în DECA, II, p. 1523; T. Böhm, *Malchion, Presbyter*, în LACL, p. 419, cu bibliografie.

Mambre Vercanol sau Verzanol

Mambre Vercanol sau Verzanol, citeț în Biserica armeană. Potrivit tradiției armenie, Mambre a fost fratele lui Moise* de Khorene și membru al primului grup de traducători din greacă în armeană, educați în acest scop la Constantinopol. După unele păreri, el ar fi trăit în sec. VII (Inglisian). Îi este atribuită o istorie, acum pierdută, și câteva omilii. Sub numele lui au fost deja publicate trei omilii, două omilii la *Învierea lui Lazăr* și una la *Intrarea lui Iisus în Ierusalim*. Există încă incertitudine cu privire la autorul omiliilor care îi sunt atribuite.

PP Mechitaristae, *Koriun magistri, M. aliorumque opera*, V, 1833; omiliile: V, 1894; Bardenhewer, V, p. 208-209; S. Weber, *Ausgewählte Schriften der armenischen Kirchenväter*, II, München, 1927, p. 1-27; Altaner-Stuiber, 1980, p. 352; S.J. Voicu, *Mambre Vercanol*, în DECA, II, p. 1524, cu menționarea edițiilor în armeană; P. Bruns, *Mambre Verzanol*, în LACL, p. 419.

Mamertus, Claudianus Ecdicius vezi Claudianus Mamertus

Mana

Mana (sec. V), episcop și traducător. Prima parte a activității sale se leagă de Edessa. Aici traduce în siriacă o parte din operele lui Diodor* din Tars și Teodor* de Mopsuestia. După informațiile date de Simeon* Beth Arschem, a fost alungat din oraș, împreună cu nestorienii Școlii persane, după moartea lui Ibas în anul 457. Se retrage în Persia, unde este numit episcop de Rewardaschir. După stabilirea lui în Persia, se pare că a tradus în pahlavi o parte din lucrările pe care le tradusese în siriacă.

J.-B. Chabot, *Synodicon orientale*, Paris, 1902, p. 200, nota 4; Adda Scher, în *Revue de l'Orient chrétien*, 1906, p. 7; Chabot, p. 51-52; Duval, p. 345-346.

Mandeism

Mandeism, grupare religioasă de sorginte gnostică ce numără astăzi în jur de 40.000 de credincioși, organizați în câteva comunități de pe malul Tigrului și Eufratului, în Irak și Iran, numiți de vecinii lor arabi *saubbe*, bapțiști. Elementele definitorii ale religiei mandeene sunt botezul și liturghia morților sau a sufletelor. Botezul, oficiat în fiecare duminică în apă curgătoare, apa vie, constă în tripla imersiune în apă, absorbția a trei înghițituri de apă, așezarea pe cap a unei coroane de mirt, ungerea cu ulei, punerea mâinilor și împărtășirea catehumenului cu pâine și apă. Acest botez semnifică intrarea catehumenului, prin imersiunea în 'Iordan', în contact cu Lumea Luminilor și participarea la mântuire și, pe de altă parte, obținerea purificării interioare și exterioare. Liturghia morților sau, mai bine spus, liturghia sufletelor, reprezintă ceremonia principală în mandeism; ea constituie *masiqta*, înălțarea sufletului către Lumea Luminilor. Forța necesară pentru ascensiune este dată prin acest ceremonial, forța magică a cuvântului joacă rolul esențial.

Literatura mandeeană este dezinteresată complet de această lume, făcând aproape imposibilă tratarea începutului. Mandeonii se consideră membrii unei religii primitive fondate de Lumea Luminilor. Totuși, câteva indicii ne furnizează o încercare de răspuns la această întrebare. În câteva texte, este menționată o tradiție mitico-geografică care vorbește de o persecuție a comunității (360 de discipoli) din Ierusalim de către evrei, conduși de

Adonai și Ruha. Ierusalimul este menționat ca fiind situat pe Eufrat. Ioan Botezătorul este deseori menționat în textele mandeene, fiind considerat profetul religiei. El este prezentat ca adversar al lui Hristos. Mandeonii se considerau discipolii lui Ioan Botezătorul. Însă nu poate fi probat faptul că mandeonii posedă o tradiție începând cu acea epocă; ei preiau vechi legende, provenite din cercuri creștine eretice, în care este menționat antagonismul dintre Iisus și Ioan. Se poate vorbi de o apropiere de creștinătatea palestiniană-siriană, însă literatura mandeeană nu ne furnizează date privind un posibil stadiu creștin al sectei, iar pe de altă parte, ostilitatea față de creștinism este foarte pronunțată.

Bazându-ne pe numeroase elemente de vocabular și pe tradiție, este foarte clar că originea evreiască a sectei nu poate fi dezmințită, în ciuda unei vii polemici antievreiești, Moise reprezintă profetul spiritului Rău, Ruha, iar Adonai este un zeu fals.

Concepția mandeeană asupra lumii este impregnată de dualismul gnostic. O lume a tenebrelor și o lume a Luminilor. Regatul Luminii este condus de un Dumnezeu necunoscut, care poartă nume diferite, Viața, Domnul Grandorii sau Regele Luminii. El este înconjurat de un număr infinit de ființe ale luminii care poartă numele de *uthra* (bogăție) și care locuiesc în numeroase lumi ale luminii (almç). Această lume a spiritelor este născută de Ființa Supremă. Emanatiile succesive generate sunt denumite *a doua*, *a treia*, *a patra Viață*, însă poartă și nume de persoane: Yosamin, Abathur sau Ptahir.

Regatul tenebrelor este construit în același mod ca și Lumea Luminilor, însă el se compune la origine din Haos sau apa tenebroasă, care există de la începu-

turile Timpului. Apariția ei este explicată în moduri diferite. După unii, Regele Tenebrelor a apărut din apa neagră (autogeneză); pentru alții, Domnul Tenebrelor (Uriașul, Demónul, Dragonul) este produs de Ruha, Spiritul decăzut, adversarul Luminii. Domnul Tenebrelor a creat lumile sale proprii, populate cu creaturi demonice de tot felul.

Pthahir, demiurgul, după ce creează lumea terestră, își încoronează creația cu Adam, primul om, care conține un element din Regatul Luminii, sufletul, sau Adam interior – Adam Kasia. Mântuirea oamenilor care trăiesc în lumea terestră vine prin *manda dHaiye* – gnoza vieții, imaginea vieții. Ceea ce caracterizează gnoza mandceană este strânsa relație între tehnica culturală și ideile gnostice. Nu este suficientă știința. Observarea riturilor religioase, în particular botezul și liturghia sufletelor, sunt condiții indispensabile pentru înviere.

În esență, viața ritualică mandaică este mult mai importantă decât structura mitologică. Cele două rânduieli principale sunt *masbuta* sau botezul, o spălare rituală în apele vii, adică apă curgătoare, repetată deseori, și *masiqta*, o ceremonie pentru cei morți, care angajează și o masă rituală. Structura doctrinară mandaică cuprinde, deci, pe lângă elemente evreiești, creștine și gnostice, unele de sorginte iraniană și babiloniană, țesute într-o sinteză nonfilosofică, având ca temei dualismul contrastant: lumina și întunericul, lumea spiritelor și pământul, Ființa Supremă, Marea Viață sau Domnul și Duhul Sfânt rău, sufletul uman și trupul. Mântuirea este vizualizată ca o ascensiune a sufletului spre tărâmul luminii, realizată cu ajutorul cunoașterii, vieții morale și practicarea cultului. Personajul mântuitor este *Hibil-Ziwa*.

Sursele documentare (în lb. aramaică orientală) sunt de natură pur religioasă și cuprind texte cultice (liturghii și imnuri), comentarii, legende, opuscul teologico-mitologice, teorii filosofice de origine clericală, texte magice. Reunirea numeroaselor scrieri și compilații vechi sub formă de 'cărți' a fost realizată după irumperea islamului (sec. VII-VIII) în teritoriul dintre fluviile Tigru și Eufrat. Dintre aceste cărți amintim: *Ginza* (Tezaurul), care mai este numită și *Marea Carte*, iar în Europa, *Cartea lui Adam*, este compilația cea mai importantă și cuprinde *Ginza de dreapta* și *Ginza de stânga*. Prima conține 18 opuscul ale căror conținut este consacrat în întregime mitologiei și cosmologiei, iar cea de a doua tratează despre suflet și ascensiunea acestuia către Regatul Luminii, de aceea este numită și *Cartea Sufletului*.

Cartea lui Ioan sau *Cărțile Regilor* (ale îngerilor, *drashê dmalkê*) este o culegere dispartă de 37 de texte cu un conținut în întregime mitologic, dintre care un opuscul despre Ioan Botezătorul și unul referitor la sosirea unui trimis celest la Ierusalim. *Cartea de rugăciuni* sau *Qolasta* conține imne, cântări, rugăciuni însoțite de instrucțiuni indispensabile, în particular pentru botez și pentru ritualul înmormântării trupului și al eliberării sufletului.

Cât privește prezența în istorie, este cert că această grupare religioasă a existat în sec. IV și V d. Hr., cu toate că unii cercetători merg mai departe și plasează începuturile ei în perioada pre-creștină sau în cea creștină primară. Deși la început s-a considerat că a apărut în Mesopotamia sau Iran, ultimele cercetări vorbesc despre Palestina sau Siria ca loc de origine. (F.F.)

M. Lidzbarski, *Ginza. Der Schatz oder das Grosse Buch der Mandäer*, Göttingen, 1925;

Das Johannesbuch der Mandäer, 2 vol., Giessen, 1915; W. Brandt, *Die Mandäer, ihre Religion und ihre Geschichte*, Amsterdam, 1915; L. Tondelli, *Il mandeismo e le origini cristiane*, Roma, 1928; E. S. Drower, *The Canonical Prayerbook of the Mandaean*, Leiden, 1959; idem, *The Thousand and Twelve Questions*, Berlin, 1960; E.S. Drower, *The Mandeans of Iraq and Iran*, Oxford, 1937, retip. 1962; Idem, *The Secret Adam*, Oxford, 1960; K. Rudolph, *Die Mandäer*, 2 vol., Göttingen, 1960-1961; E.S. Drower-R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford, 1963; G. Sfameni Gasparro, *Mandéisme, mandéen*, în DECA, II, p. 1524-1525.

Mani

Mani (216-276), Manikhaos, Manichaeus (în siriacă *Manî hayyâ*, Mani cel viu). Viața lui Mani constituie motiv de controversă între tradiția vestică și cea orientală. Sursa cea mai importantă de informații pentru tradiția vestică o reprezintă *Acta Archelai* (Archelaus, episcop de Kashkar), iar pentru tradiția orientală hagiografiile arabe, armene și persane. Mani s-a născut la 14 aprilie 216 în Babilonia, într-un loc apropiat de Seleucia-Ktesiphon. După tatăl său, Patik (Pattikios, Patrik), originar din Hamadân (Ecbatana), Mani aparținea familiei princiare care domnea în acea perioadă, din dinastia Arsacizilor. Mama sa, Maryam, provenea și ea dintr-o familie princiară, Kamsarakam. Potrivit tradiției, tatăl său, Patik, a auzit vreme de trei zile la rând o voce care îi poruncea să nu mănânce carne, să nu bea vin și să se țină deoparte de orice femeie. Tulburat, el s-a afiliat unei secte gnostice a botezului, elkhasaiții. La vârsta de patru ani, Mani este luat de tatăl său în comunitatea elkhasaită (baptizantă) în care erau interzise consumul de carne, de vin și relațiile cu femeile. Aceasta era o comunitate iudeo-

creștină (fondată în jurul anului 100 de către profetul Elkhasai* în urma unei viziuni) care combina tradiția și prescripțiile evreiești cu diverse învățături creștine. Educația sa cuprinde studii de greacă, muzică, matematică, geografie, pictură și Sfintele Scripturi. Treptat, relațiile lui cu coreligionarii din secta elkhasaită se înrăutățesc, el fiind considerat un inovator în materie de religie. Ruptura este accelerată de două evenimente: în 228 (la vârsta de doisprezece ani) are o revelație, în care îngerul *al-Tawm* (Geomănul), îi face cunoscut *alter ego-ul* ceresc, și îi cere să plece din comunitate, și în 240 proclamă propria doctrină, la câteva zile după întronizarea celor doi regenți Ardashir și Shapur I (din dinastia sassanidă). Această a doua revelație marchează solemn apariția noii religii (*Fihrist*, ed. Flügel, p. 328); Mani, în care Duhul Sfânt și știința totală sunt întrupate, este confirmat ca Paraclet, Apostol al Luminii, Illuminatorul suprem trimis de Dumnezeu și anunțat de Hristos. Acuzat de superiorii și preoții comunității că deviază de la Lege și că dorește să elenizeze învățătura, este exclus din comunitate, și pleacă însoțit de tatăl său și de doi prieteni fideli. Pentru el, această secță baptismală a elkhasaiților nu era decât o falsă religie, inspirată de *Spiritul Minciunii*.

Mani își începe activitatea misionară în Ktesiphon, de unde pleacă pentru a întreprinde un prim voiaj misionar, în nord-vestul Indiei, în Turân și Mukrân (actualul Belucistan, cf. *Kephalaia*, 24-27), unde are contacte cu spiritualitatea budhistă, care îi va influența concepțiile religioase. El revine în Babilonia, pe mare, după doi ani, în 242, la moartea lui Ardashir și începerea domniei lui Shâpur I. După trei întrevederi cu Regele Regilor, lui Mani i se acordă permisiunea de

a practica religia sa în provinciile Imperiului iranian, sub protecția autorităților locale, permisiune întărită prin scrisori regale, după cum menționează Mani în *Kephalaia* I, 31-34, lucru confirmat și de filosoful Alexandru de Lycopolis (*Contra Manichaeum* 4, 20). Se pare că inclusiv împăratul era atras de această doctrină, mai ales că mulți membri ai familiei sale se aflau între adepții lui Mani, printre care și frații săi Perôz și Mihrșâh, în ciuda faptului că religia oficială a Imperiului persan era mazdeismul. Mani face parte din suita împăratului persan în una dintre campaniile sale împotriva împăratului Romei, Valerian, care este luat prizonier în urma luptei de lângă Edessa. În timpul domniei lui Shâpur I, Mani își propagă intens religia, el predicând *Vestea Bună* în provinciile imperiului, Persidia (sud-vest), Parthia (centru), Adiabena și în Beth'Arbâye, zona de frontieră spre Asia Mică și Armenia. De asemenea, el trimite misionari atât în țară cât și în exterior, în vest până în Egipt, iar în est până în China și India. După moartea lui Shapur I și scurta domnie a fiului acestuia, Hormisd I (c.270-c.274), situația se schimbă total. Prin urcarea pe tron a celui alt fiu al lui Shâpur, Bahrâm I, atitudinea față de o religie tolerată și semioficială se schimbă. Sacerdoții magi (preoții zoroastrieni), care erau constituiți într-o castă ierarhizată și privilegiată, exercitau o influență considerabilă asupra puterii politice, iar demersurile novatoare ale lui Mani nu erau bine privite, întrucât le afecta interesele. Misiunile sale au stârnit o reacție ostilă din partea reprezentanților *ortodoxiei* mazdeene, grupați în jurul lui Kirder - Kartir (care era un *hirpat*, doctor al Legii), persecutor fanatic al ereziilor și al religiilor străine (creștinism și budhism) și care deținea titlul suprem de

Mare Mobad. Mani este oprit din ultimul său demers misionar în Babilonia și este adus în fața împăratului la Gundeshâhpuhr. Este acuzat de crimă împotriva religiei oficiale, condamnat și trimis la închisoare. Legat cu câte trei lanțuri grele de mâini, picioare și gât, moare după douăzeci și șase de zile de carceră grea, la vârsta de șaiszeci de ani. Corpul mutilat este tăiat în bucăți, iar capul este expus pe una din porțile orașului. După alte variante, cadavrul lui Mani sau trupul lui încă viu, a fost tăiat în două și jupuit cu ajutorul unor trestii. Și asupra datei morții sale există multe discuții, o dată certă nefiind stabilită, cercetătorii oscilând între 274 și 277. Persecuțiile care au urmat morții lui Mani, destabilizează pentru un timp Biserica maniheeană, perioadele de toleranță alternează cu perioade de persecuții, în care sunt uciși succesori ai lui Mani la conducerea bisericii, totuși ea nu a încetat să se dezvolte în decursul secolelor, propagându-se în vest până în Peninsula Iberică și în est până în China. În scrierile sale, Mani folosește siriaca, dialectul edessenian (limba literară dezvoltată în Edessa și folosită în Babilonia, inclusiv în mediile religioase) sau aramaica orientală, cu o singură excepție, tratatul *Šâhbuhragân*, pe care l-a prezentat marelui rege Shâpur la prima întâlnire pe care au avut-o, și care este scris în persana medie. Tratatul care prezintă doctrina maniheistă și biografia lui Mani, Apostolul Luminii, este scris în persană din respect pentru împărat, dar și pentru a-și face cunoscută doctrina în mediile politice și religioase ale capitalei Imperiului sassanid. Tratatatele sale în siriacă încep cu *Evanghelia Vieții* sau *Marea Evanghelie*, din prologul căreia au fost găsite câteva fragmente în textele de la Turfan, M 17 și M 172. Textul integral al

prologului s-a păstrat în greacă, în codexul Oxyrhynchos. O altă carte este *Tezaurul Vieții*, titlul este o reminiscență a cărții mandeene *Ginza* (Tezaurul). Mențiuni despre această carte găsim la Al-Biruni, *India*, 2-9, la Augustin, *De Natura Boni*, 44, și la Euodius, *De Fide Contra Manich.*, 14-16. Aceste pasaje descriu seducerea arhonților, elemente de psihologie și antropologie maniheeană, inclusiv o interpretare a omului ca microcosmos. A patra carte a canonului este *Pragmateia*, posibil un tratat de etică, întrucât au rămas doar câteva fragmente. *Cartea Misteriilor* conținea optsprezece capitole și era un tratat îndreptat împotriva succesorilor lui Bardesane*, ea este menționată în primul capitol din *Fihrist*, ed. Flügel, p. 336. Tot la Turfan au fost descoperite fragmente din *Cartea Urișilor*. Această scriere, care tratează mitul căderii îngerilor, pornește de la două personaje ale mitologiei iraniene, Sam și Narimân, doi dragoni ucigași, a căror poveste este combinată cu cea a căderii îngerilor din *Prima Carte a lui Enoch*. *Scrisorile* lui Mani încheie canonul maniheean. Începutul lor copiază epistolele pauline, a căror contrapondere deliberată sunt, Mani, apostol al lui Iisus Hristos, și Kustaïos, apostol și ceilalți frați care sunt cu mine către Sisinnios (discipol și urmaș al lui Mani la conducerea Bisericii). Scrisorile care ne-au rămas sunt în limba coptă și tratează problemele misionarismului și ale organizării comunităților. Din literatura necanonică menționăm tratatul *Kephalaia*, care ni s-a transmis în coptă și greacă, și care cuprinde doctrina lui Mani sub forma unui dialog cu discipolii; cu siguranță este lucrarea unui epigon. Augustin citează de mai multe ori o altă lucrare, *Epistula Fundamenti*, iar scriitorii musulmani amintesc de *Cartea Conduitei* sau

Bunei Purtări, Precepte pentru Auditori și Aleși, Soarele Certitudinii și al Fundamentului, lucrări obscure și enigmatice. (F.F)

E. Chavans-P. Pellio, *Un traité manichéen retrouvé en Chine*, JS 18, 1911, p. 499-617; H.J. Polotsky, *Manichäische Homilien*, Stuttgart, 1934; C. Schmidt-H.J. Polotsky, *Kephalaia*, Stuttgart, 1935-1940 (prima parte); A. Böhlig, Stuttgart - Berlin, 1966 (a doua parte); M. Boyce, *The Manichaean Hymn Cycles in Parthian*, Oxford, 1954; idem, *A Catalogue of the Iranian Manuscripts in Manichaean Script in the German Turfan Collection*, Berlin, 1960; idem, *A Reader in Manichaean Middle Persian and Parthian*, Leiden-Teheran-Liège, 1975; F. Decret, *Mani et la tradition manichéenne*, Paris, 1974; J.W. Ernst, *Die Erzählung von Sterben des Mani aus dem Koptischen übertragen und rekonstruiert*, Basel, 1941; G.T. Stokes, *Manes*, Smith-Wace, III, p. 792-795; A.V.W. Jackson, *The Personality of Mani, the Founder of Manichaeism*, în JAOS, 58, 1938, p. 235-240; H.C. Puech, *Le Manichéisme, son fondateur, sa doctrine*, Paris, 1945; O. Klima, *Manis Zeit und Leben*, Praga, 1962; L.J.R. Ort, *Mani. A Religio-Historical Description of his Personality*, Leiden, 1967; H.C. Puech, *Sur le manichéisme*, Paris, 1979; M. Tardieu, *Le manichéisme*, Paris, 1981; K. Rudolph, *Gnosis und spätantike Religionsgeschichte*, NHS 42, Leiden, 1996, p. 655-685; C. Riggi, *Mani-Manichéisme*, în DECA, II, p. 1525-1527, cu bibliografie recentă. Vezi și bibliografia la MANIHEISM.

Maniheism

Maniheism, sistem religios întemeiat de Mani. Intenția lui Mani a fost de a crea o Biserică universală, capabilă de a se substitui celor anterioare, de a prelua părți importante din doctrinele acestora și de a fi mesagerul învățăturilor lui Zoroastru, Buddha și, bineînțeles, Iisus. Mani afir-

ma: „Scripturile, Înțelepciunile, Apocalipsele, parabolele și psalmii Bisericii anterioare sunt toate reunite în Biserica mea ca Înțelepciune pe care eu v-o revelez. Așa cum un fluviu se unește cu altul ca să formeze un curent puternic, la fel s-au adăugat vechile cărți Scripturilor mele; și ele au format o mare Înțelepciune, așa cum nu a existat în timpul generațiilor precedente”. Declarația este suficientă pentru a observa caracterul sincretic al acestei religii și de a o reduce la o combinație de texte împrumutate și amalgamate între ele, mai mult sau mai puțin coerent. În adolescența sa, dar și mai târziu, profetul babilonian a fost influențat de idei creștine și iudeo-creștine, indiene, iraniene și nu poate fi contestat faptul că pentru a-și compune scrierile și a-și elabora doctrina a împrumutat din surse heterogene, inspirându-se din creștinism și mazdeism sau zurvanism, de asemenea din buddhism și mandeism, și chiar din tradițiile și apocrifele iudaice în variantele aramaice. În mediul baptismal în care și-a început activitatea, Mani a fost influențat de idei gnostice, el fiind atras de doctrinele lui Marcion* și Bardesane*, preluând unele idei, dar și criticând altele. „Eu învăț (predic) că există două principii, Dumnezeu și Materia. Materiei îi atribuim tot ceea ce este rău, iar lui Dumnezeu, toată puterea benefică în sine”, spune Faustus în Augustin*, *Contra Faustum*, XI, I. Cunoscând și dualismul iranian (*Ahura Mazdâ* sau Binele și *Angra Mainyu* sau Răul), Mani promovează un dualism radical, diferit de al gnozilor precedente. Conform mitului cosmogonic, în *Timpul Anterior (Primordial)* exista o dualitate radicală și intactă între două *Naturi* sau *Substanțe* sau *Rădăcini*: *Lumina* și *Obscuritatea*, *Binele* și *Răul*, *Dumnezeu* și *Materia*. Fiecare purta numele de Prinț, fiind

nenăscut și etern, amândoi având aceeași putere, neavând nimic în comun, fiind opuși în toate. Răul nu poate fi negat, el există în sine fiind etern, nici nu este redus, nici nu derivă, nici nu depinde de Bine. Câteva texte consideră că Lumina este superioară Obscurității, însă numai prin calitățile intrinseci ale acesteia, bunătate, frumusețe și inteligență, care se opun răutății, urâteniei și prostiei Materiei. Însă această superioritate intrinsecă nu implică nici o inegalitate între cele două substanțe. Sub aspectul spațialității, cei doi Prinți sunt concepuți ca două Regiuni care sunt separate printr-o graniță (limită, *Horos*) mai mult sau mai puțin ideală și simetric antitetice: Regiunea Binelui la nord, Regiunea Răului la sud. Unul este *Tatăl Grandorii*, *Dumnezeul Adevărului*, *Tatăl Luminilor* sau *Zarvân*, asimilat cu Dumnezeu Tatăl creștin sau cu *Zurvân*, zeitatea iraniană, celălalt este *Prințul Tenebrelor*, asimilat cu *Diavolul* creștin sau cu *Ahriman* din mazdeism. Fiecare din cele două Regate este format din cinci elemente, care în diverse versiuni ale mitului dau naștere la cinci *Arbori* luminoși sau tenebroși, *Inteligența*, *Gândirea*, *Reflecția*, *Intenția* sau *Voința* și *Raționamentul*, și care sunt *locuințe* sau *membre* ale *Tatălui Grandorii* și înconjoară *Pământul Luminii* în care se află Tatăl, și respectiv *Ceața*, *Focul devastator*, *Vântul distructiv*, *Apa tulbure* și *Tenebrele*, ce constituie cinci lumi suprapuse conduse de cinci regi care au formă de demon, leu, vultur, pește și dragon. Fiecare din cele două regiuni sunt extrem de populate cu eoni, zeități și îngeri în număr infinit și, respectiv, ființe infernale, demoni, patrupede, păsări, pești și reptile. Opoziția dintre cei doi prinți este dinamică, ei sunt în permanentă expansiune, însă limitându-se reciproc. Datorită expansiunii Răului se pro-

duce drama cosmologică care inaugurează *Timpul Mijlociu*, se produce rup-tura primitivă și amestecul celor două substanțe. Materia este în fond *Concupiscentă*, dorința și plăcerea nestăvilite de a cuceri regatul luminii. În apărarea sa, *Tatăl Grandorii* produce o primă Formă, *Mama Vieții*, care la rândul ei creează *Primul Născut* sau *Omul Primordial*, cu cinci Fii, *Aerul*, *Vântul*, *Lumina*, *Apa* și *Focul* (cinci straturi de lumină, armura Omului Primordial, *zaină*, care formează de fapt sufletul său); cei cinci fii sunt înfrânți și devorați de *Tenebre*. Această înfrângere, care constituie principiul Amestecului (ir. gumçčišn), stă la originea Mântuirii. Înghițirea unei părți de lumină prin înfrângerea Omului Primordial, și amestecul între Lumină și Întuneric, este un sacrificiu voluntar al Divinității pentru a salva Regatul Luminii prin răgazul oferit și pentru a pregăti înfrângerea Tenebrelor. Sufletul divin este o otravă pentru Materie. Omul Primordial revine la conștiință și adresează o rugăciune Tatălui Grandorii (Theodor* bar Kônai). *Chemarea* și *Răspunsul* se atașează unul de altul și se îndreaptă către *Mama Vieții* și *Spiritul cel viu*. Și *Spiritul cel viu* (creat de Tatăl) investește *Chemarea*, iar *Mama Vieții*, *Răspunsul* (fiul ei prea iubit) cu mântuirea, și cei doi coboară în *Regiunea Tenebrelor*, unde sunt *Omul Primordial* și *Fiii* săi. *Chemarea* și *Răspunsul* se încarnează în două personaje, care devin două zeități ale panteonului manicheean. În acest episod, *Omul Primordial* apare ca o ființă salvată, ca eternul prim salvat. Mântuirea sa este în primul rând o trezire a conștiinței, anulată momentan de uitare și ignoranță. Această resurrecție spirituală este datorată Noûs-ului, elementul salvator conținut în armura Omului Primordial, în *psykhê*. Dobo-

rându-i pe arhonții demonici, *Spiritul cel viu* făurește din pieile lor bolțile cerurilor, din oasele lor munții, din carnea și din excrementele lor pământul. El înfăptuiește o primă eliberare a *Luminii*, făcând Soarele, Luna și stelele, nuclee care nu fuseseră afectate de tot de amestecul cu *Întunericul*. În sfârșit, *Tatăl* procedează la o ultimă evocare și proiectează prin emanație un al *Treilea Trimis* (Narisah, Mithra), părinte a douăsprezece Fecioare ale *Luminii*, *Regalitatea*, *Întelepciunea*, *Victoria*, *Persuasiunea*, *Puritatea*, *Adevărul*, *Credința*, *Perseverența*, *Dreptatea*, *Bunătatea*, *Justiția*, *Lumina*, și care corespund semnelor zodiacale. Acesta organizează *Cosmosul* ca un fel de fântână de captat și în cele de urmă de eliberat particulele de Lumină închise în *Regiunea Tenebrelor*. În urma luptelor dintre cel de-al *Treilea Trimis* și *Materie*, însoțite de tactici diverse, aceasta din urmă îi zămislește pe *Adam* și *Eva*, pentru a proteja particulele de lumină înglobate în *Materie*. *Adam*, în care se află cea mai mare cantitate de lumină, devine, împreună cu toți urmașii lui, obiectul principal al răscumpărării. Scenariul eshatologic se repetă: așa cum *Omul Primordial* a fost mântuit de *Spiritul cel viu*, *Adam*, lipsit de știință, este trezit de *Mântuitorul*, *Fiul lui Dumnezeu*, *Nous*, identificat cu *Ohrmazd*, care vine să-și salveze în *Adam* propriul său suflet, răscălit și înălțuit de *Întuneric*. Ca și în alte sisteme gnostice, eliberarea comportă trei stadii: trezirea, revelarea științei salvatoare și *anamnesis*-ul, *Adam* s-a privit pe el însuși și a știut cine este (Theodor bar Kônai, fragment din Turfan S9). Scenariul soteriologic a devenit model pentru orice răscumpărare prin gnoza prezentă și viitoare. Până la sfârșitul lumii, o parte din Lumină, adică sufletul divin, se va strădui să se trezească și, în

cele din urmă, să elibereze cealaltă parte, întemnițată în lume, în trupul oamenilor și al animalelor și în toate speciile vegetale. După cum spunea maniheeanul Faustus, Iisus, Viața și Mântuirea oamenilor, se află în orice lemn (Augustin, *Contra Faustum*, XX, 2). Continuarea lumii prelungește crucificarea și agonia lui Iisus cel din istorie, *Jesus Patibilis*. Răscumpărarea finală este întârziată de toți aceia care nu urmează calea arătată de Mani, adică nu evită procreția. În descrierea celui de-al Treilea Timp, al *eshaton*-ului, Mani folosește imageria apocaliptică familiară în toată Asia Occidentală și în lumea elenistică. Ultimele Zile debutează cu Marele Război, perioadă de încercări pentru Biserica maniheeană, care precede Judecata din Urmă. În fața Tribunalului lui Iisus (*bçma*), instalat în centrul universului, sunt judecați cei păcătoși, aflați la stânga acestuia. Ființele salvate, aleșii, asistă la Judecată sub formă de îngeri, înconjurându-L pe Iisus, iar catehumenii se află la dreapta Judecătorului. După o scurtă domnie, Hristos, aleșii și toate personificările Binelui se vor ridica la Cer. Lumea, aprinsă și purificată de un incendiu de 1468 de ani, va fi nimicită. Ultimele particule de Lumină se vor aduna laolaltă într-o *Statuie*, care se va înălța la Cer; conform unor școli maniheene, nu toate particulele Luminii vor fi mântuite, un număr de suflete vor rămâne veșnic prizonierele *Materiei*. *Materia*, cu toate personificările, demonii și victimele sale, cei damnați, va fi întemnițată într-o sferă (*bôlos*) și azvârlită în adâncul unei gropi uriașe, pecetluită de o stâncă. Lupta dintre Bine și Rău ia sfârșit cu triumful Luminii, separarea celor două Substanțe este definitivă, căci *Întinericul* nu va mai putea niciodată să invadeze *Regatul Luminii*.

Influența buddhismului este evidentă în organizarea Bisericii maniheene. Fiecare comunitate era împărțită în două, o parte mai numeroasă, a auditorilor sau catehumenilor, subordonată unei părți mai restrânse, a aleșilor. Aleșii posedă *gnoza*, și ei încarnează Biserica spirituală, *Ekklesia pneumatike*, cea a *Alegerii*, auditorii sunt *credincioșii*, aflați pe diverse trepte de instruire pe calea Perfecțiunii, și alcătuiesc Biserica psihică, *Ekklesia psychike*, cea a *Vocației*. *Alegerea și Vocația* corespund celor două aspecte distincte și ierarhizate, însă solidare, ale uneia și aceleiași Biserici. Structura Bisericii maniheene este asemănătoare celor harismatice din zilele noastre, pe de o parte *inițiații*, iar pe de altă parte, *neofiții*, *novicii*, a căror formare este incompletă și care erau subordonați primilor. Pe lângă această împărțire, exista și o alta, instituțională, cu o ierarhie eșalonată pe cinci trepte: *maestrii* (al căror număr era limitat la 12), *episcopii* (care mai erau numiți și supraveghetori, servitori, diaconi, în număr de 72), *preoții* (în număr de 360), *aleșii* și *catehumenii*. Primele patru trepte se suprapuneau cu clasa aleșilor. Biserica era condusă de un șef suprem, reșână, *princeps magistrorum* sau *arkhegos*. Maniheizmul era constituit ca un corp ecleziastic extrem de centralizat și ierarhizat, intenția lui Mani era de a avea o Biserică puternică și care să reziste în timp prin această bună organizare. Asupra existenței templelor sau mănăstirilor în cultul maniheean, părerile sunt împărțite, însă este sigur că nu acceptau reprezentări bi- și tridimensionale. Ei sărbătoreau ca zi de odihnă duminica, respectau sărbătoarea Paștelui, fără a fi în tradiția lor, marea lor sărbătoare fiind în martie, când comemorau moartea lui Mani (*Bema*, precedată de un post de

treizeci de zile). Botezul era la vârsta prunciei, celebrau euharistia, însă înlocuiau vinul cu apă. Rugăciunea era un act obligatoriu, reglementat strict, *aleșii* pronunțau zilnic șapte rugăciuni, iar *catehumenii* patru.

Maniheismul a supraviețuit multor mișcări sectare, atât în plan religios, dar și în cel al limbajului. După moartea lui Mani, maniheismul s-a dezvoltat rapid în vest, în ciuda persecuțiilor, având adepți în Capadocia și în sudul Armeniei. Maniheismul s-a infiltrat datorită misiunilor organizate în partea romană a Mesopotamiei, în Siria, în Thebaida și în nordul Arabiei. În lumea bizantină, epitetul *maniheism*, golit de sensul primar al termenului, desemna toate mișcările suspecte de heterodoxie. În spațiul latin, Augustin folosește acest termen în *De haeresibus*, pentru a desemna toate mișcările dualiste. Dioclețian dă un edict în 297, adresat lui Iulian, proconsul în Africa, din cauza progreselor realizate de erezie în nordul Africii (de la mănăstirile din Egipt și până în Cartagina), prin care le erau confiscate toate bunurile ereticilor, iar ei erau condamnați la moarte. Maniheismul este pus în legătură cu mișcarea priscilianistă din peninsula Iberică, din sec. IV și care duce la condamnarea la moarte a lui Priscillian și a patru adepți. Măsurile energice luate de papa Leon cel Mare, începând cu 445, și edictele promulgate de împărații Justin și Justinian, puse în aplicare de autoritățile civile și ecleziastice, duc la dispariția mișcării în Imperiu. În est maniheismul influențează mișcarea mazdakită în Iran, ce are un moment de grație în jurul anului 500, dar care este înecată în sânge în 521. Este vorba de un maniheism reformat de către Mazdak, două secole după moartea lui Mani, și din care poate fi reținută teoria *comunistă*, a împărțirii bu-

nurilor și femeilor și a restabilirii egalității primitive. În perioada califilor omayyazi, în Iran, maniheismul cunoaște o perioadă de liniște și de înflorire, însă începând cu 775, o dată cu dinastia Abbassidă, adepții maniheismului sunt obligați să se retragă în Khorasan. Expansiunea lor continuă în est spre Extremul Orient, în sec. VII și VIII, în Asia Centrală și China, unde vor cunoaște un extraordinar succes. În Imperiul uigur, fondat după 745, și care se întindea între fluviile Il și Galben, maniheismul devine religie oficială în 763. Din această cauză și împăratul Chinei acordă, în 768 și 771, autorizații de stabilire a templelor maniheiste în China. Însă influența lor este scurtă, dispariția imperiului uigur în 840 ducând la dispersia comunităților maniheene înspre estul Chinei și în Turkestanul chinez. Invazia mongolilor lui Gengis Khan și edictele din timpul dinastiei Ming (1370) duc la dispariția acestora, menținându-se doar în mici grupuri în zona fluviului Yangtze inferior. Maniheismul a exercitat influențe și asupra islamului, în special asupra grupărilor heterodoxe, ex. *zanâdiqa*. În vocabularul musulman, adepții acestei mișcări desemnau pe liber cugetători și peeretici. Sectele paulicienilor, bogomililor și a catharilor (sec. IX-XII), succesiv apărute în sud - estul Europei și în zona mediteraneană a Franței și Italiei, sunt de filiație maniheistă, mișcări neomaniheiste sau neocathare subzistând în Languedoc până în sec. XIV și în Italia până în sec. XV. Maniheismul este resuscitat de mișcările teosofice și în special de teoria antroposofică a lui Rudolf Steiner.

P. Alfarc, *Les Ecritures manichéennes*, 2 vol., Paris, 1918-1919; H.J. Polotsky și A. Böhlig, *Kephalaia I*, Stuttgart, 1940; Mary Boyce, *A Catalogue of the Iranian Manu-*

scripts in Manichaean Script in the German Turfan Collection, Berlin, 1960; idem, *The Manichaean Hymn Cycles in Parthian*, Oxford, 1954; idem, *A Reader in Manichaean Middle-Persian and Parthian*, Acta Iranica, nr. 9, Teheran și Liège, 1975; G.T. Stokes, *Manicheans*, Smith-Wace, III, p. 795-801; F.K. Burkitt, *The Religion of the Manichees*, Cambridge, 1925; H.H. Schaeder, *Urform und Fortbildungen des manichäischen Systems*, Leipzig, 1927; H.-J. Polotsky, *Abriss des manichäischen Systems*, Stuttgart, 1934; A.W. Williams, *Researches in Manichaeism*, New York, 1932; H.C. Puech, *Le Manichéisme*, Paris, 1949; G. Widengren, *Mani und Manichäismus*, Stuttgart, 1961 (trad. în engl. London, 1965); E. de Stoop, *Essai sur la diffusion du manichéisme dans l'Empire romain*, Ghent, 1909; M. Guidi, *La lotta tra l'Islam e il manicheismo*, Roma, 1927; Giuseppe Messina, *Cristianesimo, buddhismo, manicheismo nell'Asia antica*, Roma, 1947; S.N.C. Lieu, *The Religion of Light: An Introduction to the History of Manichaeism in China*, Hong Kong, 1979; idem, *Manicheism in the Later Roman Empire and Mediaeval China*, Manchester, 1985; C. Bardy, în DTC, 9, 1927, col. 1841-1895; I.P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Nemira, 1995, cu indicații bibliografice; A. Di Berardino, *Littérature manichéenne*, în DECA, II, p. 1527-1528, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Mani (Evangelium)*, în LACL, p. 419.

Mansuetus

Mansuetus (m. 681), episcop de Milano din anul 672, opozant al ereziei monotelite. Pentru a combate această erezie, el convoacă un sinod local la Milano în 679. Sinodul adresează împăratului Constantin IV Pogonatul, reprezentat la această adunare de Damián, episcop de Pavia, o scrisoare sinodală, însoțită de o *Expositio fidei*, în care este respins mono-

telismul. *Expositio fidei* a fost citată la sinodul de la Constantinopol din 680.

Migne, PL 87, 1261-1265; *Expositio*, în Migne, PL 87, 1265-1267; CPL 1170-1171; BS, 8, 632; Mansi, XI, 203; T.W. Davids, Mansuetus, în Smith-Wace, III, p. 801; F. Savio, *Gli antichi vescovi d'Italia dalle origini al 1300 descritti per regioni: La Lombardia*, I, Milano, Firenze, 1913, p. 284-286; S. Zincone, *Mansuetus de Milan*, în DECA, II, p. 1529.

Mappinius

Mappinius (sec. VI), episcop de Rheims (în lat. Rhemensis), reprezentat la sinodul de la Orléans din 549 de arhidiaconul său Protadius. De la el avem două scrisori nedatate. Una este adresată lui Niceta, episcop de Trêves, în care îl informează pe acesta că a absentat de la sinodul local din Toul, ținut în jurul anului 550, pe motiv că nu îi fuseseră aduse la cunoștință temele ce urmau să fie dezbătute. Scrisoarea aceasta este importantă deoarece în ea găsim singura mențiune referitoare la sinodul din Toul. Cealaltă scrisoare este un elogiu la adresa lui Villcus, episcop de Metz.

Mansi IX, 138, 147; Migne, PL 68, 43; idem, 71, 1165; T. W. Davids, Mappinus, în Smith-Wace, III, p. 802.

Mara de Amid

Mara de Amid, episcop de Amid, exilat de către Justin (519), împreună cu Isidor, episcop de Kennesrin, la Petra, în Arabia (în prezent în Iordania). Cei doi episcopi rămân aici timp de șapte ani, până după moartea lui Justin, când Teodora îi trimite la Alexandria, unde au decedat. Mara a scris în limba greacă. Assemăni îi atribuie un comentariu la Evanghelii.

Assemani, BO, II, p. 52; Duval, p.359-360, 65, nota 3; Chabot, p. 71.

Mara de Samosata

Mara de Samosata, autorul unei scrisori adresate fiului său, Serapion, sfătuindu-l să domine patimile și să cultive virtuțile, să nu se teamă în fața vicisitudinilor sorții și să caute înțelepciunea. Autorul a scris scrisoarea dintr-o temniță romană. Urbina este de părere că nu este vorba de un creștin, ci de un păgân. În orice caz, scrisoarea a fost redactată într-o perioadă în care versurile sybilline erau adeseori citate. În plus, punerea lui Pytagora pe același nivel cu Hristos, practică obișnuită în cercurile eclecticice din Siria la acea vreme, ne face să înclinăm mai degrabă spre un autor necreștin. Nu este sigur că a fost scrisă la sfârșitul sec. II. În orice caz, ea este anterioară sec. IV.

W. Cureton, *Spicilegium syriacum*, London, 1855, p. 43-48 (trad. engl. p. 70-76); trad. în germană: F. Schulthess, în ZDMG, 51, 1897, p. 365-369; F. Altheim, *Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter*, II, Halle, 1948; Duval, p. 18-19; Urbina, p. 45.

Mar Aba vezi Aba, Mar.

Mar Aba I vezi Aba I, Mar.

Mar Aba II vezi Aba II, Mar.

Marcel

Marcel, ucenic legendar al Sf. Petru*. La început, Marcel a fost discipol al lui Simon* Magul, fiind convertit la creștinism de către Petru. În *Faptele lui Linus*, Marcel este cel care aduce vestea execuției Apostolului Petru, fiind totodată principalul personaj la înmormântarea sa. O serie de scrieri apocrife conținând Fapte

ale apostolilor se află puse sub numele lui Marcel. În *Faptele lui Achileu și Nereus* este menționată o scrisoare a lui Marcel care descrie convertirea sa la creștinism.

Tischendorf, *Acta Apostolorum Apocrypha*, p. 37, 20; Lipsius, *Petrus-Sage*, p. 153; G. Salmon, *Marcellus* (11), în Smith-Wace, III, p. 813.

Marcel de Ancyra

Marcel de Ancyra (m. 374), episcop de Ancyra în Galatia, participant la sinodul din aceeași localitate din anul 315. Alături de Atanasie*, Marcel a fost unul dintre principalii apărători ai ortodoxiei creștine împotriva arienilor, la sinodul de la Niceea din 325. Continuă lupta împotriva arienilor și după acest sinod, scriind un tratat împotriva sofistului Asterie de Capadocia, în 335. În acest tratat, el nu îl atacă numai pe Asterie, ci se îndreaptă și împotriva celor doi Eusebiu. Reacția acestora a fost spontană. Eusebiu* de Cezareea scrie două tratate, *Contra Marcellum* și *De ecclesiastica theologia*, în care nu se apără numai, dar îl acuză pe Marcel de sabelianism. În plus, tratatul lui Marcel este trimis împăratului Constantin cu o scrisoare de acuzație. În consecință, el este condamnat la sinodul de la Constantinopol din 336, depus din treaptă și exilat. Participă, împreună cu Atanasie, la sinodul de la Roma din 340, convocat de papa Iuliu. Lui Marcel i se dă ocazia să se apere. În baza mărturisirii de credință pe care o face, acest sinod refuză să ratifice hotărârile de depunere din treaptă și trimitere în exil luate la Constantinopol. El a fost achitat și de sinodul de la Sardica (343/344), deși fusese acuzat de a fi 'amestecat falsurile lui Sabeliu*, răutățile lui Pavel* de Samosata și blasfemiile lui Montanus* într-un

sistem confuz'. Ca urmare, Marcel este repus în scaunul de Ancyra, deși, se pare că acest lucru nu a fost pe placul tuturor. În 347, el va fi din nou depus din treaptă și trimis în exil, de această dată de împăratul Constanțiu. Canonul I de la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381) îl condamnă ca eretic. Despre lucrarea care i-a adus tristă faimă nu știm aproape nimic. Tot ceea ce a supraviețuit sunt câteva paragrafe păstrate în cele două tratate ale lui Eusebiu scrise împotriva lui. Aceste paragrafe nu redau însă imaginea completă a învățăturii lui Marcel. Deducem totuși că învățătura lui Marcel nu a fost pur ortodoxă. Astfel, el a susținut că deși Cuvântul lui Dumnezeu a fost fără început, totuși El devine Fiu al lui Dumnezeu o dată cu întruparea Sa. În încercarea de a respinge erezia ariană, el propune un monoteism care cunoaște doar o treime iconomică, idee apropiată, dar nu identică cu monarhismul. Această tendință l-a dus la afirmarea învățăturii eretice potrivit căreia, înainte de crearea lumii, Logosul a fost doar în Dumnezeu și că la sfârșit va fi din nou numai în Dumnezeu. Logosul este consubstanțial cu Tatăl, însă nu este născut și nici nu este persoană. Doar Dumnezeu-omul Hristos este o persoană, singur El este numit și este în realitate Fiul lui Dumnezeu. Înainte de întrupare nu a existat vreun Fiu al lui Dumnezeu. Dumnezeu a fost pur și simplu unu (monas). Mărturisirea de credință pe care a scris-o la cerearea papei Iuliu se păstrează în întregime la Epifanie*. Marcel a mai scris și un tratat minor, *De sancta ecclesia*, care a fost atribuit lui Antim, episcop de Nicomidia în Bytinia. Tot lui Marcel îi aparțin și alte două scrieri care ne sunt cunoscute sub numele lui Atanasie: *Sermo maior de fide și Expositio fidei*.

CPG 2800-2806; C.H.G. Rettberg, *Marcelliana*, Göttingen, 1794; W. Gericke, *Marcell von Ancyra*, Halle, 1940, p. 192-244; E. Klostermann, *GCS Eusebius' Werke*, vol. 4, Berlin, 1906, 183-214, 214-215; G. Mercati, *Note di letteratura biblica e cristiana antica*, ST 5, Roma, 1901, p. 87-98; *Anthimi Nicomediensis episcopi et martyris de sancta ecclesia*; T. Zahn, *Marcellus von Ancyra. Ein Beitrag zur Geschichte der Theologie*, Gotha, 1867; F. Loofs, *Die Trinitätslehre Marcells von Ancyra und ihr Verhältnis zur älteren Tradition*, Sitz. der. Preuss. Akad. der W., 1902, p. 724-781; W. Gericke, *Marcell von Ancyra. Der Logos-Christologe und Biblizist. Sein Verhältnis zur antiochischen Theologie und zum Neuen Testament*, Halle, 1940 (traducerea este pe alocuri imprecisă); G. W. H. Lampe, *Exegesis of some Biblical Texts by Marcellus of Ancyra and Pseudo-Chrysostom's Homily on Ps. 96*, J.Th. St., 49, 1948, 169-175; E. Schwartz, *Der Sogenannte Sermo de fide des Athanasius*, München, 1925; F. Scheidweiler, *Marcell von Ancyra*, ZNW, 46, 1955, 202-214; A. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, 2, 2, Leipzig, 1904, p. 158-160; E. S. Ffoulkes, *Marcellus of Ancyra*, art. în Smith-Wace, III, p. 808-813; Bardenhewer, III, p. 117-122; Altaner-Stuiber, 1980, p. 86, 224, 227 și urm., 289; Quasten, *Patrology*, III, p. 197-201; Cross, *Marcellus*, art. în ODCC, p. 869-870; Ch. Kannengiesser, *Marcel d'Ancyre*, în DECA, II, p. 1536-1537, cu bibliografie; G. Feige, *Marcell von Ancyra*, în LACL, p. 420-421, cu bibliografie.

Marcel de Nola

Marcel de Nola, preot în Nola, autor al unei istorii a lui Felix, episcop de Nola, atribuită lui Leon, episcop de Nola. Istoria a fost redactată pe la mijlocul sec. VI.

Boll. Acta SS. 14 ian. I, 946, par. 1; C. Holt, *Marcellus* (18), în Smith-Wace, III, p. 813.

Marcellina

Marcellina, adeptă a lui Carpocrate, venită la Roma în timpul episcopatului lui Anicet (156-167), unde a propovăduit învățăturile carpocratiene, câștigând mulți adepți, care doreau să fie cunoscuți sub denumirea de gnostici. Acesta este primul exemplu când o grupare religioasă pretinde să fie cunoscută sub acest nume. În realitate, ei au fost denumiți după numele învățătorului lor, Carpocrate*. Acești eretici aveau imagini și reprezentări pictografice ale lui Iisus Hristos, susținând că ele fuseseră făcute de Pontiu Pilat. În plus, ei obișnuiau să le înfrumusețeze cu diverse coroane de flori și să le adore, alături de chipurile lui Pitagora, Platon și ale altor filosofi antici păgâni.

Origen, *Adv. Cels.*, V, 62; Irineu, *Adv. haer.*, I, 26, 6; Epifanie, *Haer.*, 27; G. Salmon, *Marcellina*, în Smith-Wace, III, p. 803-804; E. Prinzivalli, *Marcellina*, în DECA, II, p. 1538.

Marcellinus

Marcellinus, preot luciferian, autor, împreună cu Faustinus*, al unui tratat scurt, *Libellus precum* (*De confessione verae fidei et ostentatione sacrae communionis*), adresat împăratului Teodosie.

CPL 1571; CCL 69, 359-392; *Libellus precum mit Reskript des Theodosius*, O. Günther, în CSEL 35/1, p. 5-46; S.A. Bennett, *Marcellinus* (3), în Smith-Wace, III, p. 806; M. Simonetti, *Marcellinus*, în DECA, II, p. 1539; M. Durst, *Marcellinus, Presbyter (Luciferianer)*, în LACL, p. 420, cu bibliografie.

Marcellinus Comes

Marcellinus Comes, numit de către Cassiodor* 'Iliricul', probabil ca semn al

originii sale, este autorul unei geografii în patru cărți, care din nefericire s-a pierdut, și a unei cronici, *Chronicon*, care descrie evenimentele din 379 și până în 534. Un autor străin a adăugat un segment istoric nou, care extinde această cronică până în anul 557. Întrucât *Cronica* scrisă de Marcellinus se încheie cu anul 534, se presupune că aceasta ar fi fost data la care el a decedat. Autorul a fost meticulos în redactare și exact în expunerea evenimentelor, a momentelor istorice, precum și a persoanelor pe care le prezintă. Din această pricină, *Cronica* este un document serios și credibil pentru istoria acelor vremuri. În legătură cu Marcellinus reținem faptul că el este cel dintâi istoric care folosește noțiunea de 'cădere a Romei în 476'. Cassiodor* care îl recomandă ca fiind cel mai credibil cronicar după Ieronim*, menționează alte două lucrări pierdute ale acestuia: *Descrierea Constantinopolului și a Ierusalimului și De temporum qualitatibus et positionibus locorum*, lucrare al cărui subiect nu este clar, dar despre care s-a spus că a fost totuși creștin.

Migne, PL 51, 913-948; CPL 2270-2271; MGH, *Auct. ant.*, 11, p. 60-104; Cassiodor, *De Inst. Div. Lit.*, cap. 17; T. Mommsen, *Chronica Minora*, 2, Berlin, 1894, p. 37-108; O. Holder-Egger, *Die Chronik des Marcellinus Comes und die oströmischen Fasten*, în *Neues Archiv des Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* 2, 1877, 49-109; B. Croke, *Marcellinus on Dara: A Fragment of His Lost De Temporibus Qualitatibus et Positionibus Locorum*, *Poenix* 31, 1984, p. 77-88; J. Gammack, *Marcellinus* (11) Comes, art. în Smith-Wace, III, p. 807; Moricca, III, 2, p. 1361-1364; M. Simonetti, *Marcellinus Comes*, în DECA, II, p. 1539; U. Hamm, *Marcellinus Comes*, în LACL, p. 419-420, cu bibliografie; M. Gusso, *Index Marcellinus*, Hildesheim, 1996.

Marcian

Marcian, ascet din a doua jumătate a sec. IV, decedat înainte de 390. Această identificare este făcută de Lebon, în funcție de relatările lui Teodoret* din Cyr și de scrierile care îi sunt atribuite. După Kirchmeyer, Marcian s-a născut în anul 410, a fost monofizit și a trăit ca ascet în Betleem, fiind activ în dezbaterile teologice postcalcedoniene, iar după anul 480, ar fi cunoscut o evoluție în sens calcedonian. El este menționat de Chiril* de Scythopolis și Zaharia*. Spre deosebire de Kirchmeyer, Lebon a avut acces și la versiunea siriacă a lucrărilor lui Marcian. El îi atribuie lui Marcian (după propria sa numerotare), fragmentele I *Despre pocăință*; II *Despre asceză*; III *Despre botez*; IV, V, VII, VIII lucrări *ascetice*; IX, *omilii parănetice*. În ceea ce privește fragmentul VI, dintr-un alt *tratat*, și fragmentele X-XI, în greacă, *Despre credință*, el nu consideră posibilă atribuirea lor aceluiași autor.

Teodoret de Cyr, în Migne, PG 82, 1283-1496; Idem, *Ist. bis.*, în Migne, PG 82, 1189AB; Chiril de Scythopolis, *Vita Euthymii*, ed. Schwartz, TU, 19, 2, 1939; Zaharia, *Ist. bis.*, III, 3, CSCO, 87, 107-108; CPG, 2885-3900; J. Lebon, *Le Moine s. Marcien*, Spicil. sacrum Lovan., Louvain, 1968; J. Kirchmeyer, *Le Moine Marcien (de Bethleem?)*, SP, 5, TU, 80, Berlin, 1962, p. 341-359; E. Cavalcanti, *Marcien*, în DECA, II, p. 1540-1541; P. Bruns, *Marcian, Mönch*, în LACL, p. 421.

Marcion

Marcion (sec. II), eretic gnostic, menționat de Sf. Justin Martirul în prima sa Apologie (*Apol.* I, 26-58), ca unul dintre cei mai importanți eretici de la mijlocul secolului al II-lea d.H. Marcion era originar din Pont, născut către anul 85 d.H.,

într-o familie creștină din Sinope. Îmbogățit ca armator, el joacă în tinerețe un rol activ în numeroasa comunitate creștină constituită în Pont. Excomunicat din Sinope, de către tatăl său, Philologus, care era episcopul locului, pentru ideile sale teologice, dar și pentru seducerea unei tinere fete, el se instalează în Asia Mică unde, probabil, datorită succesului său, stârnește ostilitatea episcopului de Smirna, Sf. Policarp*. Harnack interpretează acest episod din viața lui Marcion ca o deformare curentă a metaforei, conform căreia ereticii au pângărit fecioara pură - Biserica. Stabilizat la Roma, către 139 d.H., dăruiește comunității creștine suma de 200.000 de sesterți, cu speranța că va fi ales episcop al Romei. Se pare că în anul 144 d.H. Marcion a ținut un discurs celebru despre parabola pomului bun și a celui rău (Luca 6,43), în fața Adunării Bătrânilor Bisericii creștine din Roma, încercând să-i convingă să adere la ideile lui. În fața refuzului acestora (i-au înapoiat și suma dăruită la început), el se separă de Biserica Romei și fondează propria sa comunitate, găsind rapid foarte mulți adepți. Sf. Irineu* menționează că Marcion, întâlnindu-l pe Sf. Policarp la Roma, a cerut recunoașterea sa, iar acesta i-a răspuns: 'Te recunosc ca primul născut al lui Satan'. Pe la mijlocul secolului al II-lea, conform Sf. Epifanie*, erezia lui Marcion corupsese lumea întreagă (Roma, Italia, Egipt, Palestina, Arabia, Siria, Cipru și Persia). Sf. Irineu (*Apol.* I, 27, 1) îi atribuie lui Marcion o întâlnire cu gnosticul Cerdon*, venit din Siria în timpul episcopatului lui Hygin, însă întâlnirea nu a fost decisivă pentru destinul lor și al doctrinelor pe care le propovăduiau. După părerea lui Harnack, Marcion a murit în jurul anului 160 d.H., ultima mențiune documentară cu privire la el o găsim în

Apologia lui Justin Martirul, anul 150. Biserica marcionită era o biserică misionară și era singura concurentă serioasă a Bisericii creștine. Avea o structură bine organizată și semăna foarte mult cu cea creștină: o ierarhie funcțională supusă unei discipline riguroase, ca de altfel întreaga comunitate. Membrii comunității practicau un ascetism sever și renunțau la căsătorie, iar carnea și vinul erau excluse din regimul lor alimentar, peștele era însă îngăduit. Ascetismul nu este atât o problemă etică, cât una de demarcație metafizică. Spre deosebire de ascetismul esenian și de monahismul creștin, ascetismul marcionit nu este un mijloc de sfințire a existenței umane, ci este esențial negativ și se constituie ca parte componentă a revoltei gnostice împotriva cosmosului (Ipolit, *Refutatio*, X, 19, 4). În secolul al III-lea puterea Bisericii marcionite începe să scadă în Occident, iar în Orient, datorită persecuțiilor repetate, marcioniții se retrag în mediul rural. În timpul lui Constantin cel Mare, marcioniților le era interzis să se întâlnească în locuri publice sau private, iar bisericile pe care le aveau au fost date creștinilor. În secolul V, Teodoret* din Cyr a convertit la ortodoxie opt sate marcionite din episcopia sa. Mărturii despre existența marcioniților întâlnim până în secolul X.

Din punct de vedere doctrinar, Marcion ocupă o poziție unică atât în gândirea gnostică, cât și în istoria Bisericii Creștine. În fapt, el era creștin, mărturisind un creștinism mai puțin eclectic decât al celorlalți gnostici. Și asta pentru că Marcion a lansat una dintre marile sfidări ortodoxiei creștine, și, mai precis, sfidarea sa, mai mult decât a altor erezii, a condus la formularea canonului ortodox creștin. Într-adevăr, acest om a făcut excepție de la numeroase reguli gnostice. El singur,

între ei toți, a făcut o serioasă pasiune pentru Hristos, chiar dacă Biserica nu a putut admite interpretarea pe care el a dat-o. Învățământul său este lipsit de fantazia mitologică în care gândirea gnostică se complăce, el nu multiplică personaje divine și semidivine, refuză recursul la alegorie și nu pretinde că posedă cunoașterea superioară, *pneumatică*, nici nu afirmă prezența în fiecare om a elementului divin. El nu face nici un fel de speculații asupra primelor începuturi. Marcion își fondează întreaga sa doctrină pe sensul literal al Evangheliei; în această riguroasă supunere la sensul literal, el este lipsit de sincretism, trăsătură caracteristică gnosticismului; în sfârșit, la fel ca și apostolul Pavel, care a fost în ochii săi apostolul prin excelență, el spune că *credința*, și nu *cunoașterea* este sursa mântuirii. Prin această ultimă trăsătură, se pare că Marcion iese hotărât de pe teritoriul gnostic, care este delimitat prin conceptul gnozei. Însă dualismul anticosmic, al cărui intransigent purtător de cuvânt este Marcion, ideea unui Dumnezeu necunoscut, opus celui care a creat lumea, concepția unui Creator secund și opresor, toate acestea sunt elemente gnostice prin excelență. În formularea sa foarte scurtă, Evanghelia lui Marcion este aceea a unui Dumnezeu străin și bun, Tatăl lui Iisus Hristos, care ne smulge din lanțurile grele ale mizeriei umane ce îi sunt în totalitate străine. Ideea stranietății adevăratului Dumnezeu, Marcion o împarte cu gnosticismul în general; că este străin prin modul mântuirii, că oamenii sunt străini în inima și spiritul lor, iată ceea ce îi aparține doar lui. Ce rațiuni îl îndeamnă pe Dumnezeu cel bun să ia în grijă soarta oamenilor? Și iată răspunsul: nici o rațiune, decât bunătatea Sa. El nu-și ia la Sine copiii pierduți, nici nu-i aduce din exil, mântuirea lor este un fapt

gratuit din partea lui Hristos. Prețul răscumpărării este sângele lui Hristos, care a fost dat nu pentru iertarea păcatelor, nici pentru purificarea umanității vinovate, pe scurt, nicidecum pentru reconcilierea umanității cu Divinitatea, ci pentru anularea dreptului Creatorului asupra proprietății sale. Acest drept este recunoscut legitim, așa precum și legea este recunoscută validă pentru fiecare om, atât timp cât ei sunt subiecți ai Stăpânului Lumii, dovedesc supunere. Acesta este sensul pe care Marcion îl dă raționamentului paulin asupra legii, iar Marcion recunoaște acest Testament ca document autentic al Stăpânului acestei Lumi. Când este vorba de interpretare, el ia partea exegezei iudaice contra creștinilor din timpul său, insistând asupra sensului literal, respingând metoda alegorică, cea pe care Biserica o aplică Vechiului Testament pentru stabilirea concordanței cu Noul Testament. În *Antiteze*, una dintre cărțile sale pierdute, sunt opuse cele două Divinități prin atributele lor. Punctul de plecare al speculațiilor este teodiceea *Unde malum?* (Tert., *Adv.M.* I, 2). Unul este artizanul, Dumnezeuul Creației, de unde și generarea, suveran al acestui Eon, cognoscibil și predicabil. Celălalt, Dumnezeuul ascuns, necunoscut, imperceptibil, străin, altul, diferit și de asemenea nou. Cognoscibil, Dumnezeuul Creator, este prin creația sa, unde revelă întreaga sa natură. Din punct de vedere creștin, aici este partea cea mai periculoasă a dualismului lui Marcion. Dumnezeu cel drept este cel din Vechiul Testament, Dumnezeu cel Bun este cel din Evanghelie. În spiritul lui Marcion, care simplifică abuziv gândirea Sf. Pavel, excelând în anti-iudaism, aici ca și în alte locuri, dreptatea legii este pur formală, rigidă și răzbunătoare: ochi pentru ochi, dinte pentru dinte; această justiție este

atributul cardinal al Dumnezeuului Creator. În timp ce principala caracteristică a Dumnezeuului inferior este dreptatea (*theós dikaios*), Dumnezeuul superior nu este decât bun (*theós agathos*). El nu judecă, el l-a trimis din bunătate față de om pe Hristos pe pământ. Singura relație a Dumnezeuului cel Bun cu lumea este soteriologică, înțeleasă ca fiind împotriva lumii și a stăpânului ei. *Antiteze* încearcă să demonstreze discordanța dintre Vestea cea Bună și Lege, *discordia evangelii cum lege* (Tert., *Adv. Marcion.*, I 19). Marcion așeza Vechiul Testament sub semnul de *maledictio*, și Noul Testament sub semn de *benedictio*. În acest sens, Vechiul Testament este, după Marcion, un document istoric ireproșabil, căci ne prezintă un Demiurg al lumii care se comportă asemenea celui mai arbitrar dintre tirani. Iisus Hristos, trimis de Dumnezeuul cel bun, își alege un trup capabil de simțire și de suferință, deși acest trup nu este material. Propovăduind, Iisus îl exaltă pe Dumnezeuul cel bun, dar se ferește să arate că nu este vorba de Dumnezeuul Vechiului Testament. De altfel, lahe află din propovăduirea lui Iisus că există un Dumnezeu transcendent. El se răzbună, dându-l pe Iisus prigonitorilor săi. Dar moartea pe cruce aduce salvarea, căci prin sacrificiul Lui, Iisus răscumpără omenirea de la Dumnezeuul creator. Regimul Dumnezeuului bun este un dar perfect gratuit și nemeritat, vestit și adus oamenilor de Hristos. Ceea ce îl caracterizează pe Dumnezeuul cel bun este totala straniețate în raport cu lumea. El e tot atât de străin de genul uman, pe cât acesta îi este lui străin. Efect de straniețate, dar și factor care generează în perpetuitate straniețatea, este faptul că Dumnezeuul bun nu se manifestă în această lume: el e *naturaliter ignotus*. Canonul biblic marcionit cu-

prinde *Evanghelia după Luca* (din care extrage 'alterările datorate iudeo-creștinilor ignoranți') și zece dintre epistolele pauline: *Galateni, I și II Corinteni, I și II Tesaloniceni, Efeseni, Coloseni, Filipeni și Filimon* (2-21). Marcion neagă faptul că Vechiul Testament ar fi o prefigurare sistematică a Noului Testament. *Evanghelia după Luca* o consideră ca fiind singura autentică, însă elimină episodul nașterii lui Hristos și aluziile la David ș.a. Pentru a riposta lui Marcion, care încerca să impună în mediile creștine canonul său însoțit de propria interpretare, Biserica se vede obligată să stabilească canonul biblic ortodox și dogma ortodoxă. În materie de dogmă este perceptibilă clar o tentă antimarcionită în primele formulări doctrinare. În prefata la cartea sa *De principiis*, Origen* afirmă în a sa *Regula fidei*: 'Acest Dumnezeu, drept și bun, Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, este Cel care a dat atât Legea, cât și proorocii și Evangheliile, după cum tot El este și Dumnezeul apostolilor, ca și al Vechiului și Noului Testament'. (F.F)

A. Hahn, *Antitheses Marcionis gnostici*, Königsberg, 1823; Idem, *De canone Marcionis*, Leipzig, 1824; Ritschl, *Das Evangelium Marcions*, Tübingen, 1846; G. Salmon, *Marcion*, în Smith-Wace, III, p. 816-824; A. von Harnack, *Marcion. Das Evangelium vom fremden Gott*, TU, 45, Leipzig, 1921; Idem, *Neue Studien zu Marcion*, TU, XLIV, Hft. 4, 1923; R. S. Wilson, *Marcion*, London, 1933; J. Knox, *Marcion and the New Testament. An Essay in the Early History of the Canon*, Chicago, 1942; E.C. Blackman, *Marcion and his Influence*, London, 1948; H. von Campenhausen, *Die Entstehung der christlichen Bibel*, Tübingen, 1968, p. 174-194; J. Regul, *Die antimarcionitischen Evangelienprologe*, Freiburg, 1969; A. Lindemann, *Paulus im ältesten Christentum*, Tübingen, 1979, p. 378-395; J. Delobel, *The Lord's Prayer in the Textual*

Tradition. A Critique of Recent Theories and their Views on Marcion's Role, ed. de J.M. Severin, Louvain, 1989, p. 293-309; Quasten, *Patrology*, I, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 106-107, cu bibliografie; É. Amman, în DTC, IX, pt.2.a, 1927, col. 2009-2032, cu bibliografie; Cross, *Marcion*, în ODCC, p. 870-871; B. Aland, *Marcion-Marcionisme*, în DECA, II, p. 1541-1543; H. König, *Marcion von Sinope*, în LACL, p. 421-423, cu bibliografie.

Marcu

Marcu, autorul inspirat al celei de a doua *Evanghelii canonice*, și anume, *Evanghelia după Marcu*. Este cunoscut în Noul Testament și sub numele de Ioan Marcu, văr al lui Barnaba (Coloseni 4, 10). Papias* din Hierapolis îl consideră autor al celei de a doua *Evanghelii canonice*. Informațiile pe care le posedăm despre el sunt preluate din cărțile Noului Testament. Marcu a făcut parte din prima comunitate creștină din Ierusalim, în casa căruia creștinii obișnuiau să se adune pentru rugăciune. Îi însoțește pe Pavel* și pe Barnaba în prima călătorie misionară, însă pentru motive pe care nu le cunoaștem, în Cipru îi părăsește și revine la Ierusalim. Marcu apare apoi în disputa dintre Pavel și Barnaba, Pavel refuzând să-l ia ca însoțitor. Atunci cei doi se separă. Pavel pleacă pe uscat, în compania altor însoțitori (Fapte 15, 39-40), pe când Barnaba și Marcu se imbarcă pe o corabie spre Cipru. În cele din urmă, relațiile dintre Pavel și Marcu se restabilesc, Pavel bazându-se pe sprijinul lui în timpul unui prizonierat (Coloseni 4, 10; Filemon 24), iar în timpul ultimei sale șederi în închisoarea de la Roma, îi solicită ajutorul prin intermediul lui Timotei (II Timotei 4, 11). Faptul că în I Petru 5, 13, Sf. Petru îl numește 'fiul meu', s-a sugerat că Marcu ar fi fost și

colaborator al său. De altfel, Papias* ne informează că Marcu ar fi fost 'interpretul' Sf. Petru, fapt petrecut în Italia, dacă nu chiar în Roma, unde Marcu ar fi scris Evanghelia sa, la anul 63-64. După relatarea lui Eusebiu, din Italia, Marcu a mers în Egipt, la Alexandria, devenind primul episcop și unde a suferit moarte martirică.

H.B. Swete, *The Gospel according to St. Mark*, London, 1920, XIII-XXVIII; J. Schmid (ed. și trad.), *Das Evangelium nach Markus*, ed. 3-a Regensburg, 1954, p. 6-7; C.E.B. Cranford, ed., *The Gospel according to Saint Mark*, Cambridge, 1959, p. 5-6; C.P. Ceroke, *Mark, Evangelist, St.*, în NCE, 9, p. 231-232; Marcu, în Ioan Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, EIBMBOR, București, 1995, p. 302; T.A. Burkill, *Mysterious Revelation. An Examination of the Philosophy of St. Mark's Gospel*, Ithaca, N.Y., 1963; R. Trevijano, *Marc (Évangile de)*, în DECA, II, p. 1532-1533; pentru literatura legată de numele lui Marcu: G. Röwekamp, *Marcus-Literatur*, în LACL, p. 423, cu bibliografie.

Marcu

Marcu, gnostic din a doua jumătate a sec. al II-lea, care aparține școlii lui Valentin. Doctrina sa ne este cunoscută dintr-un fragment citat de către Sf. Irineu*. Ipolit* și Epifanie* preiau relatările lui Irineu. Clement* Alexandrinul a cunoscut scrierile lui Marcu și le-a transmis posterității. Ceea ce a adăugat Marcu la învățăturile predecesorilor săi, este lipsit de relevanță, și se referă în special la elemente de numerologie. Marcu, după cum ne spune Sf. Irineu, *Adv. Haer.*, XX, 3, folosea cunoștințe de astrologie și alchimie pentru a-și întări reputația de magician, 'alții rostesc peste ei (aderenți) cuvinte evreiești ca să impresioneze și mai mult pe cei inițiați'. (F.F.)

Irineu, *Adv. haer.*, I, 13-21; H. Leisegang, *Die Gnosis*, Leipzig, 1924, p. 326-349; G. Salmon, *Marcus* (17), în Smith-Wace, III, p. 827-829; F. Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie*, Leipzig2, 1925, p. 126-133; M. Sagnard, *La Gnose valentinienne et le témoignage de St. Irénée*, Paris, 1947; M. Simonetti, *Testi gnostici cristiani*, Bari, 1970, p. 219-224; C. Gianotto, *Marc*, în DECA, II, p. 1532; R. Hanig, *Marcus*, Gnostiker, în LACL, p. 425. Vezi: GNOSTICISM, VALENTINIAN.

Marcu

Marcu, originar din Memphis, adept al ereziei maniheice. El aduce maniheismul în Spania, în a doua jumătate a sec. IV, unde izbutește să-i convertească pe Agape și Helpidius*.

M.B. Cowell, *Marcus* (19), în Smith-Wace, III, p. 829.

Marcu Ascetul

Marcu Ascetul sau Eremitul, (sec. V-VI), a fost contemporan cu Nil* Ascetul și Isidor* Pelusiotul și ucenic al Sf. Ioan* Hrisostom, deși Hesse și Grillmeier îl plasează la Efes în jurul anului 390. Despre el se știe doar că a fost stareț al unei mănăstiri din Ancyra în Galatia, în sec. V, după care s-a retras în deșertul Iuda. A luat parte la controversa cu nestorienii, ceea ce plasează data morții după anul 430. După informația lui Nichifor Calist, Marcu a scris cel puțin 40 de tratate ascetice, din care s-au păstrat doar opt (Quasten): *De lege spirituali* (*Despre legea duhovnicească*); *De his qui putant se ex operibus iustificari* (*Despre aceia care socotesc că se îndreptătesc din fapte*); *De poenitentia* (*Despre pocăință*); *De ieiuno* (*Despre post*); *Ad Nicolaum praecepta animae salutaria*

(*Sfaturi folositoare de suflet către Nicolae*); *De baptismo* (*Despre botez sau Răspuns celor ce se îndoiesc de dumnezeiescul botez*); *Consultatio intellectus cum sua ipsius anima* (*Consfătuirea minții cu sufletul*); *Disputatio cum quodam causidico* (*Dispută cu un scolastic*); *De Melchisedech* (*Despre Melchisedec*); *Adversus Nestorianos* (*Împotriva nestorienilor*). La acestea se adaugă un tratat neautentic: *Capitula de temperantia* (*Capete despre trezvie*), care este o compilație târzie din opera lui Maxim* Mărturisorul și Macarie* Egipteanul. Pentru Marcu 'legea duhovnicească' este legea desăvârșită, circumscrisă codului de comportament monahal. Inspirația supremă a sufletului nu este altceva decât cunoașterea prezenței lui Dumnezeu și aducerea aminte permanentă de binefacerile pe care Dumnezeu le revarsă asupra oamenilor. El a combătut nestorianismul și messalianismul, respingând cu tărie identificarea harului cu experiența mistică. Pentru el, botezul a avut eficacitate în viața creștinului în legătură cu păcatul lui Adam și cu consecințele acestuia. El a respins orice explicație sau scuză pentru păcatele săvârșite după botez datorită stricăciunii naturii umane, influenței diavolului, sau păcatului adamic. După părerea sa, botezul a distrus păcatul original și a infuzat în suflet puterea Duhului Sfânt prin care, cu libera cooperare a voinței umane, omul poate rezista tendințelor rele și să trăiască așa cum Dumnezeu voiește. Adevărata căință este necesară tuturor, nu numai monahilor, și constă în 'alungarea gândurilor, în rugăciune neîntreruptă și în purtarea cu răbdare a necazurilor', deoarece acestea sunt virtuți care îi fac pe oameni nepătimiși. Urmând calea acestor trei virtuți, atât cei păcătoși, cât și cei drepi pot să dobândească mântuirea. Căința este fără

sfârșit în această viață. Prin ea, sau mai exact prin cele trei virtuți care o constituie, începătorii au parte de evlavie, cei de la mijloc de sporire și cei desăvârșiți de întărire. Lucrarea spre căință este în realitate o deplină conlucrare cu harul lui Hristos, care așteaptă ascultarea noastră și împlinirea poruncilor, a căror putere am primit-o prin har. Marcu analizează cu deosebită finețe strădania omului spre dobândirea mântuirii, ca acte de conlucrare între harul dumnezeiesc și voința omului. Teologia propusă de el nu este limitată unei sfere stricte de inițiați, ci se adresează tuturor creștinilor.

Migne, PG 65, 893-1140; CPG 6090-6102; J. Kunze, *Marcus Eremita*, Leipzig, 1895; J.S. Assemani, *Bibliotheca Orient.* 3, 1, 45 și W. Wright, *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum*, 2, London, 1872 - pentru manuscrisele de la Vatican și din Muzeul Britanic. I. A. Khalifé, *Les traductions arabes de Marc l'Ermite*, Mélanges de l'Université de St. Joseph, Beyrouth, 28 (1949-1950), p. 117-224; D. Stăniloae, *Filocalia Sfintelor nevoițe ale desăvârșirii*, 1, Harisma, București, 1992, p. 259-380 (*Despre legea duhovnicească*); K. Rahner, *Ascese und Mystik in der Väterzeit*, Freiburg im Breisgau, 1939, 175-177; M.F. Argles, *Marcus* (14), art. în Smith-Wace, III, p. 826-827; O. Hesse, *Markos Eremites und Symeon von Mesopotamien*, Göttingen, 1973; A. Grillmeier, *Marcò Eremita e l'origenismo*, Cristianesimo nella storia, 14, 1980, p. 9-58; Altaner-Stuiber, 1980, p. 334; Quasten, *Patrology*, III, p. 504-509, cu bibliografie; DSp 10, col. 274-283; J. Gribomont, *Marc l'Ermite*, în DECA, II, p. 1535; P. Bruns, J. Pauli OSB, *Marcus, Eremita*, în LACL, p. 424-425, cu bibliografie.

Marcu Diaconul

Marcu Diaconul, hirotonit diacon de către Porfiriu, episcop de Gaza (395-420). Hirotonia sa a avut loc în jurul anu-

lui 395. La scurtă vreme, diaconul Marcu începe redactarea vieții episcopului Porfiriu, probabil în 421, după moartea acestuia. Se pare că Marcu a fost caligraf de origine asiatică, și a fost martor al evenimentelor pe care le-a relatat. Cercetările recente au descoperit dependența *Vieții lui Porfiriu de Istoria religioasă* a lui Teodoret* de Cyr, ceea ce plasează scrierea acestei lucrări către mijlocul sec. V. Descoperirea unei versiuni în limba siriacă a *Vieții lui Porfiriu* ridică o serie de semne de întrebare cu privire la exactitatea datelor din versiunea greacă. Este posibil, susțin cercetătorii, ca textul siriac să reprezinte versiunea originală.

Migne, PG 65, 1211-1262 (doar în latină); CPG, 6722; BHG, 1570; H. Grégoire- M.-A. Kugener, (ed.), *La Vie de Porphyre, évêque de Gaza*, Paris, 1930 cu trad. în franceză; F. M. Abel, *Marc Diacre et la biographie de Saint Porphyre*, Conférences de Saint-Étienne, Paris, 1919, p. 219-284; C. Holt, *Marcus* (12), în Smith-Wace, III, p. 826; J. Zellinger, *Die Proömien in der Vita Porphyrii und in der <religiosa historia> des Theodoret*, Philologus, 85, 1930, p. 209-221; DSp 10, col. 265-267; F. Scorya Barcellona, *Marc Diacre*, în DECA, II, p. 1534, cu bibliografie; P. Bruns, *Marcus, Diakon*, în LACL, p. 424.

Marcu Diadoh

Marcu Diadoh, autorul unei predici, *Sermo contra Arianos*, în care susține cu argumente teologice și biblice, deoființimea Fiului cu Tatăl. În realitate, numele adevărat al autorului acestei predici este necunoscut, iar încercările de identificare a lui cu diverși episcopi din Egipt, din sec. IV, care au purtat acest nume, de altfel destul de numeroși, nu au fost concludente. În orice caz, nu poate fi vorba de Diadoh* al Foticeei, care a trăit în sec. V.

Migne, PG 65, 1149-1166; CPG, 6105; Bardenhewer, IV, p. 186; Baumstark, p. 339, n. 5; F. Scorza Barcellona, *Marc Diadoque*, în DECA, II, p. 1534-1535; P. Bruns, *Marcus Diadochus*, în LACL, p. 424.

Marcu bar Qiqi

Marcu bar Qiqi (sec.X), arhidiacon în biserica iacobită din Mosul, fiind promovât la rangul de maphrian cu numele de Ignatie în 991. A compus o serie de cântări liturgice de mai mică importanță. Din pricina vieții depravate pe care o duce, este alungat din scaun. Drept răzbunare, trece la islam. Spre sfârșitul vieții revine la creștinism și scrie un poem în care își relatează propria cădere, mizerie și căință. Bar Hebraeus păstrează câteva din versurile acestui poem.

Assemani, BO, II, 443, III, 289 nota 1; Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, II, 257, 289; Wright, p. 162-163; Chabot, p. 115; Duval, p. 396.

Marculfus

Marculfus, călugăr din Galia din sec. VII, autor al unei serii de texte folosite ca formulare juridice în diverse tranzacții și în afaceri ecclesiastice și sociale, numite *Formulae* sau *Formularum Libri* II. Analiza atentă a acestor formulare îl duce pe Thomas Smith la concluzia că în timpul dinastiei merovingiene din Franța, numirile de episcopi erau făcute exclusiv de către rege și consiliul marilor baroni, fără vreo referire la Roma.

Prima ediție: Bignonius, *Formulae*, Paris, 1613; Migne, PL 87, 695; CPL, 1833; Thomas Smith, F.S.A., de Stonygate, *Marculfus*, Leic., 1836; C. Holt, *Marculphus*, în Smith-Wace, III, p. 824; M. Simonetti, *Marculf*, în DECA, II, p. 1544.

Marcus Cassinensis

Marcus Cassinensis, trăitor la mănăstirea Monte Cassino. În jurul anului 606 scrie o scurtă *Viață a Sf. Benedict*, în 33 distihuri elegiace, bazată pe lucrarea similară a lui Grigorie* cel Mare, la care adaugă câteva detalii. Aimoin de Fleury introduce acest scurt poem într-o predică a sa: *Sermo in festivitibus sancti patris Benedicti*. Este vorba de un elogiu la adresa Sf. Benedict*, redat în versuri elegante și într-o metrică clară, care sugerează o bună cunoaștere a poeziilor profani latini, ca Vergiliu sau Ovidiu etc.

Migne, PL 80, 183-186; CPL 1854; C. Holt, *Marcus* (15), în Smith-Wace, III, p. 827; M. Galdi, *Il carme di Marco Poeta e l'apoteosi di San Benedetto*, Napoli, 1929; H.S. Brechter, *Marcus Poeta von Monte Cassino*, în *Benedictus der Vater des Abendlandes*, München, 1947, p. 341-359; S. Rocca, *Versus in Benedicti laudem* (cu text și aparat critic), Rombarb, 3, 1978, p. 335-363; S. Zincone, *Marc*, în DECA, II, p. 1533.

Marcus de Hydruntum

Marcus de Hydruntum (Indruntum), episcop. Despre el se știe doar că a scris un poem *Hymnus in magno sabbato*, compus cu acrostih în greacă, păstrat însă numai în latină. Se crede că ar fi trăit în sec. VIII.

Migne, PL 96, 1345; C. Holt, *Marcus* (9), în Smith-Wace, III, p. 825.

Mari Persanul

Mari Persanul, corespondent al lui Ibas*, menționat într-un text grecesc descoperit de Mansi, episcop de Beth Ardashir. Chabot corectează denumirea în Rewardaschir. A scris un comentariu la epistolele lui Acaciu* și un altul la cartea

profetului Daniel. Tot lui îi aparține o carte împotriva magilor din Nisibe, adică, împotriva mazdeenilor. Cele două comentarii s-au pierdut. Mari a fost susținător aprig al lui Nestorie* și a activat în timpul împăraților Honoriu și Teodosie (408-423). Nu ne este cunoscută cu exactitate data morții. A nu fi confundat cu omonimul său care a fost patriarh nestorian.

Assemani, BO, I, 197, 203, 350; Idem, *Acta Mart.*, I, 40; G.T. Stokes, *Maris*, în Smith-Wace, III, p. 833; Wright, p. 46; Chabot, p. 48-49.

Maria Magdalena, Evangelia după

Evangelie gnostică apocrifă atribuită Mariei Magdalena, care joacă un rol important în literatura gnostică. În Papyrusul Oxyrhyncus 3525, și în papyrusul John Rylands 463 de la Biblioteca din Manchester se păstrează câteva versete din această evanghelie în limba greacă, datând din sec. II. Mai există și un alt papyrus din sec. V, aflat la Berlin, *Papyrus Berolinensis*, care păstrează aproximativ opt pagini din cele 18 câte conține traducerea în limba coptă a acestui text apocrif. Textul relatează o viziune a Mariei care dezvăluie progresul gnostic prin cele șapte sfere planetare.

C.H. Roberts, *Catalogue of the Greek and Latin Papyri in the John Rylands Library*, Manchester, III, Manchester, 1938, p. 18-23 (text grec și traducere în engleză, cu note); W. Till, *Die gnostischen Schriften des koptischen Papyrus Berolinensis 8502*, TU, LX, 1955, p. 24-32, 62-79; R.M. Grant, *Gnosticism*, 1961, p. 65-68 (trad. în engleză a textului coptic); H.C. Puech, în W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, trad. în engl. de R. McL. Wilson, Revised Edition, 1991, p. 391-395, cu bibliografie; G.

Röwekamp, *Maria Magdalena (Evangelium)*, în LACL, p. 425.

Maria Egipteanca

Maria Egipteanca, ascetă creștină din deșertul Iordan, a cărei viață a fost scrisă de Sofronie*, episcop de Ierusalim, în sec. VII. Tradiția haghiografică relatează că Maria a fost o femeie desfrânată din Alexandria, care vine la Ierusalim în compania pelerinilor doritori să participe la sărbătoarea Sf. Cruci. Scopul ei era însă cu totul altul, și anume, de a câștiga în mod nelegiuit, de pe urma pelerinilor. Ajunsă la Ierusalim, ea se convertește în urma unei experiențe religioase și, părăsind căile păcatului, se retrage în deșertul Iordanului. Acolo, călugărul Zosim, viețuitor al aceleiași pustii, a întâlnit-o și i-a dat ultima împărtășanie. Tot el a fost cel care a înmormântat-o în aceleași locuri sălbatice unde s-a căit pentru faptele ei păcătoase. Biserica Ortodoxă o prăznuiește în a cincea duminică din Postul Mare.

Migne, PL 73, 671 și urm.; *Vies de SS.* 4, 30-36; BS. 8, 981-994; vezi Triodul pentru Duminica a 5-a din Postul Mare; K. Kunze, *Studien zur Legende der hl. Maria Aegyptiaca im deutschen Sprachgebiet*, Berlin, 1969; idem, *Die Legende der hl. Maria Aegyptiaca*, Berlin, 1978; J. Gammack, *Maria* (4), în Smith-Wace, III, p. 830; *Maria Egipteanca*, în Oxford, Dicționar al Sfinților, ed. în lb. română, p. 357; V. Saxer, *Marie l'Egyptienne*, în DECA, II, p. 1560.

Mar Ibas de Catina

Mar Ibas de Catina sau Mar Abbas, istoric timpuriu al Armeniei, ale cărui opere au fost folosite ca surse documentare de către Moise* de Khorene. Data la care a trăit este încă în dispută. Unii cercetători

îl consideră doar ca personaj legendar și îl plasează pe la mijlocul sec. al II-lea î. d. Hr., în timp ce alții susțin că a trăit în primele secole după Hristos, că a fost persoană istorică (Langlois). E. Renan merge până acolo încât îl consideră creștin și că a aparținut școlii din Edessa. Dacă nu se știe nimic despre Mar Ibas, opera sa a fost cunoscută. Ieronim* a fost familiar cu istoria sa și citează din ea în comentariul său la Iezechiel. Moise de Khorene a cunoscut-o, de asemenea, iar în sec. IX, catolicosul Ioan* al Armeniei, a folosit-o în redactarea și completarea pe care el o face *Istoriei Armeniei* scrisă de Moise de Khorene.

G.T. Stokes, *Mar Abbas Catina*, în Smith-Wace, III, p. 802; Fréret, *Opp.*, tome XII, p. 207-209; Quatremère, în *Journal des Savans*, 1850, p. 364; Langlois, *Fragm. Hist. Graec.*, t.V, partea 2-a, p. 3-53; Renan, *Hist. des Lang. Semit.*, p. 262.

Marius de Avenches

Marius de Avenches, istoric, episcop de Avenches și Lausanne, în a doua jumătate a sec. VI. S-a născut la Autun în 530/1. Este ales episcop de Avenches în 574, scaun pe care el îl transferă la Lausanne. Este autorul unei cronici, *Chronicon*, menită să continue istoria lui Prosper* de Aquitania. Cronica sa cuprinde perioada între anii 455 și 585 și descrie în special evenimentele istorice referitoare la franci, burgoni, goți și lombarzi. Atenție deosebită este acordată evenimentelor din propriul său ținut Burgondia. Grigorie* de Tours pare să se fi inspirat în *Historia Francorum*, din cronica lui Marius. Deosebit de mândru de moștenirea sa romană, el a fost încântat de recucerirea Africii de Nord și a Italiei de către byzantini, crezând că imperiul roman, 'cel de al patrulea imperiu

al lui Daniel' va dăinui până la sfârșitul veacurilor. A decedat la Lausanne în 594.

Migne, PL 72, 793-802; CPL, 2268; T. Mommsen, în MGH, *Auct. antiss.*, II, p. 227-239; G.J.J. Monod, *Études critiques sur les sources de l'histoire mérovingienne*, 2 vol., Paris, 1872-1875; S.A. Bennett, *Marius* (2), în Smith-Wace, III, p. 835; B.D. Hill, *Marius of Avenches*, St., în NCE, 9, p. 230; M. Simonetti, *Marius d'Avenches*, în DECA, II, p. 1564-1565; G. Röwekamp, *Marius von Avenches*, în LACL, p. 426.

Marius Claudius Victorius

Marius Victorius sau Victor Claudius, (m. 425), numit de către Ghenadie* *orator massiliensis*, este autor al unui poem intitulat *Alethia*, în versuri hexametrice, relatând evenimentele de la Facere și până la distrugerea Sodomei și Gomorei. Lucrarea este dedicată fiului său Etherius și a fost probabil scrisă după 425 sub împărații Teodosie II și Valentinian III. Poemul corespunde *Comentariului la Facere până la moartea lui Avraam*, menționat de Ghenadie. Ceea ce s-a păstrat din poem nu merge decât până la distrugerea cetăților Sodoma și Gomora. El începe poemul pornind de la unitatea originală a Treimii și descrie cele șase zile ale creației, culminând cu crearea omului. Omul este descris în culori vii și mărețe, înainte de cădere. În contrast, căderea și alungarea lui din rai sunt prezentate sumbru. Omul pierde capacitatea de a contempla natura și, prin aceasta, de a-L cunoaște pe Dumnezeu. Cultura s-a născut din necesitate. El mai descrie descoperirea focului cu binecuvântările lui; vânătoarea ca îndeletnicire; prima crimă săvârșită de Cain împotriva fratelui său Abel. Relatarea continuă până la Avraam care este prezentat ca înțelept stoic și sfârșește cu teribila pedeapsă pentru pă-

cate prin distrugerea Sodomei și Gomorei. Marius este bun cunoscător al culturii clasice, însă nu este pe deplin familiarizat cu doctrina creștină, ceea ce l-a făcut pe Ghenadie să-l acuze de ignoranță teologică. Există în acest poem multe elemente de decență care dau lucrării o nuanță morală plăcută. Autorul imită și se inspiră din diverse surse necreștine: Ovidiu, Vergiliu și în special Lucrețiu, dar și creștine: Lactanțiu*, Ambrozie*, Prudentius* Augustin* etc. Tot el este considerat autor al poemului *De nativitate, vita, passione et resurrectione Jesu Christi*.

Migne, PL 61, 937-972; CSEL, I, 1888, p. 335-498; CPL, 1455; P. F. Hovingh, CCL 128, 1960, p. 111-198 (cea mai bună ediție); F. E. Robbins, *The Hexametrical Literature. A Study of the Greek and Latin Commentaries on Genesis*, Chicago, 1912; J. M. Evans, *The Paradise Lost and the Genesis Tradition*, Oxford-London, 1968; O. Ferrari, *Un poeta cristiano del V secolo*, Cl. M. Vittorio, Pavia, 1912; H. H. Horney, *Studium zur Alethia des M. Victorius (poëma de Gen. 1-19)*, Diss. Bonn, 1972; H. A. Wilson, *Victor* (39), art. în Smith-Wace, IV, p. 1121-1122; Tixeront, *Patrologie*, p. 334; Altaner-Stuiber, 1980, 411-412; Quasten, *Patrology*, IV, p. 319-321; I. Opelt, *Marius Claudius Victorius*, DECA, II, p. 1561-1562 B. Windau, *Marius Claudius Victorius*, în LACL, p. 426-427, cu bibliografie.

Marius Mercator

Marius Mercator (sec. V), scriitor creștin latin anti-pelagian. S-a născut în Italia la sfârșitul sec. IV. Prieten și probabil ucenic al lui Augustin*. În anul 418, ca reacție față de predicile pro-pelagiene pe care Iulian le-a ținut la Roma, scrie două lucrări anti-pelagiene care s-au pierdut, dar despre care știm de la Augustin, căruia i-au fost trimise de autor. În

același an, îl cunoaște și pe Celestius* care se afla la Roma pentru a-și susține cauza în fața papei Zosim. În 429, Marius se află la Constantinopol unde ascultă predicile lui Nestorie*. Se pare că la cererea cercurilor eclesiastice de la Constantinopol, preocupate de problemele pelagiană și nestoriană, el scrie lucrarea *Commonitorium super nomine Coelesti*, în care denunță erezia lui Celestius și Iulian, adică pelagianismul. El scrie această lucrare în greacă, iar mai târziu, probabil în 431, o traduce în latină. Marius nu se mai întoarce la Roma și rămâne la o mănăstire în Thracia. Se crede că a decedat la scurtă vreme după sinodul de la Calcedon, din 451. Pe lângă *Commonitorium*, de la el mai avem *Liber subnotationum in verba Iuliani* sau *Commonitorium adversum haeresim Pelagii et Coelestii vel etiam scripta Iuliani*, o respingere a învățăturii episcopului Iulian de Eclanum privind păcatul original și adevărata cauză a morții. Împotriva lui Nestorie, el a scris două tratate: *Epistola de discrimine inter haeresim Nestorii et dogmata Pauli Samosatani, Ebionis, Photini atque Marcelli și Nestorii blasphemiarum capitula XII*, o respingere a contra-anatematismelor lui Nestorie împotriva celor 12 anatematisme ale lui Chiril*. Marius Mercator deține un loc de seamă în istoria literaturii creștine nu atât pentru operele scrise de el, cât mai ales pentru traduceri pe care le-a făcut din greacă în latină. De la el ne-au rămas diverse documente privind nestorianismul, discursuri și scrisori ale lui Nestorie, discursuri ale lui Proclus* de Cyzic, scrisorile și opusculele lui Chiril, a șasea sesiune a sinodului de la Efes, extrase din Teodor* de Mopsuestia etc. Multe din aceste scrieri s-au păstrat doar în traduceri făcute de el.

Migne, PL 48, 63-172; E. Schwartz, ACO, I, 5, I, p. 5-70 (text); S.M. Prete, M. Mercatore, *Commonitoria*, Bologna, 1959; F. von

Schulte, *Marius Mercator und Pseudo-Isidor*, SAW 147, 7, Viena, 1904; H. W. Phillott, *Marius Mercator*, art. în Smith-Wace, III, p. 834-835; Cross, *Marius Mercator*, art. în ODCC, p. 874; S. Prete, *Mario Mercatore polemista antipelagiano*, Torino, 1958; idem, *M. Mercatore. I memoriali antipelagiani*, Siena, 1960; É. Amman, DTC 9, 2, col. 2481-2486; O. Wermelinger, *Marius Mercator*, în DSp 10, 610-615; Bardenhewer, IV, p. 525; Tixeront, *Patrologie*, p. 357-359; Altaner-Stuiber, 1980, p. 248, 449 și urm.; Quasten, *Patrology*, IV, p. 499-501; V. Grossi, *Marius Mercator*, în DECA, II, p. 1562; C. Schmidt, *Marius Mercator*, în LACL, p. 427.

Marius Victorinus

Marius Victorin (sec. IV), sau Victorinus Afer, după țara de origine. Ieronim* îl numește Caius Marius, iar Augustin* Marius Fabius. Data nașterii sale poate fi plasată între anii 280-285, locul nașterii fiind Africa Proconsulară. Vine la Roma în jurul anului 350 unde va preda retorica, ducând totodată o aprigă polemică împotriva creștinismului. Aici devine atât de vestit, încât i se va ridica o statuie în Forumul lui Traian. La bătrânețe, după ce o viață întreagă a practicat religiile de mistere și păgânismul, se convertește la creștinism. Motivele care au dus la încreștinarea sa nu ne sunt cunoscute. De la Simplicianus* aflăm, prin intermediul lui Augustin, că el obișnuia să citească Sf. Scriptură pentru a o combate. Nu atât cunoașterea motivelor care au dus la încreștinarea sa sunt importante, cât mai ales consecințele, actul în sine al convertirii provocând o adevărată tulburare în cercurile păgâne de la Roma. După convertire, Victorin se angajează în controversa împotriva arienilor, redactând o serie de tratate. În 362, Iulian dă decretul său prin care, în mod indirect, interzicea profesorilor creștini să mai

predea în școli. Victorin renunță la profesorat. Din acel moment nu se mai știe nimic despre el. De la Augustin aflăm că în 386, el decedase de mai multă vreme. Opera lui Victorin se împarte în două perioade: înainte de încreștinare și după încreștinare. Din primul grup fac parte o serie de tratate de filosofie, gramatică, comentarii la Cicero și Aristotel, traduceri din Aristotel, Porfiriu și Plotin. În mare parte acestea s-au pierdut, păstrându-se doar: *Ars grammatica*; *De metris Horatianis*; un comentariu la tratatul lui Cicero despre retorică, *De inventione*. Opera din perioada creștină cuprinde două categorii: lucrări doctrinare și lucrări exegetice. a. Lucrări doctrinare: *Candidi Arriani ad Marium Victorinum rhetorem de generatione divina*; *Marii Victorini rhetoris ad Candidum Arrianum*; *Candidi Arriani epistola ad Marium Victorinum rhetorem*; *Adversus Arrium liber primus (pars prima: c. 1-47). Liber primus de Trinitate*; *Adversus arrium liber primus (pars altera: c. 48-64). Quod Trinitas homousios sit*; *Adversus Arrium liber secundus. Et graece et latine de homousio contra haereticos*; *Adversus Arrium liber tertius*; *Adversus Arrium liber quartus. De homousio*; *De homousio recipiendo*; *Hymnus primus*; *Hymnus secundus* și *Hymnus tertius*. b. Lucrările exegetice cuprind comentarii la epistolele Sf. Pavel către Galateni, Filipeni și Efeseni. Deși nu s-au păstrat, se pare că el a scris comentarii la Romani și la I și II Corinteni, fiind primul scriitor creștin din Apus care a scris comentarii în latină la epistolele pauline. La acestea mai putem adăuga un tratat anti-maniheic, atribuit lui Victorin, editat sub titlul: *Ad Justinum Manichaeum contra duo principia Manichaeorum et de vera carne Christi*. Este vorba de un prim tratat de acest gen care

există și care insistă asupra inconsecvenței dualismului maniheic.

Dacă în comentariile sale Victorinus se dezvăluie ca gramatician, în opera sa teologică îl descifrăm mai mult ca filosof platonician (Quasten). Platonismul a constituit elementul filosofic principal, începând cu Origen și școala sa, care a nuanțat gândirea creștină mai ales în Răsărit. Fără a deveni origenist, Victorinus se înscrie voit în același curent platonician al gândirii creștine, mergând însă pe linia lui Porfiriu* și a literaturii platonizante. Regăsim ca punct de pornire al gândirii sale despre Treime, atât platonismul păgân, cât și cel creștin, realizând, prin adaptarea și reinterpretarea acestuia o sinteză unică în contextul creștin. Afirmând transcendența absolută a lui Dumnezeu, Marius Victorinus argumentează că Dumnezeu este unu, nu ca entitate numerică, ci anterior oricărei calificări și oricărei categorii, chiar și ființei (substanței), întrucât el este cauza supremă. Relația Fiului cu Tatăl este concepută, din acest punct de vedere, ca auto-definire a Tatălui cel infinit. Fiul este Tatăl care se limitează pe Sine, auto-definirea Tatălui, capacitatea de gândire care se manifestă în afară și se definește ca gândire. În același timp, Tatăl nu este o entitate abstractă, deoarece din El derivă toate lucrurile. El este neființă nu ca lipsă a acesteia, ci ca transcendență. El transcende ființa, nefiind însă fără ființă din această pricină, căci El este *substantia ante substantiam*. De aceea relația dintre Tatăl și Fiul se definește ca determinare și calificare a substanței divine: Tată/Fiu = ființa în potență/ființă în act. În acest fel, Fiul este ființa în acțiune a Tatălui, îndreptat spre Sine Însuși. Fiul este însăși lucrarea Tatălui spre exterior. Acest lucru se materializează în creație și în actul mântuirii. Urmând aceeași linie

de argumentare, Victorin prezintă și pe cea de a treia persoană a Sfintei Treimi, Sf. Duh, articulând locul doctrinar al acestuia în relațiile intertrinitare potrivit învățăturii ortodoxe. Importanța lui Victorin pentru istoria gândirii rezidă în aceea că el reprezintă legătura directă între filosofia greacă și lumea latină. Opera sa de dinainte de convertire stă mărturie dorinței sale de a transmite lumii latine noile mijloace de exprimare și gândire pe care el le-a descoperit în filosofia greacă. În teologie, el rămâne mai ales pentru folosirea conceptelor platoniciene și neoplatoniciene în doctrina treimică creștină.

Migne, PL 8, 993-1310; CPL 94-100; Marius Victorinus, *Traité théologique sur la Trinité*, ed. de P. Henry și trad. de P. Hadot, în SCh. 68-69, Paris, 1960; A. Lochner, Teubner 245-246, Leipzig, 1972-1976; E. Benz, *Marius Victorinus und die Entwicklung der abendländischen Metaphysik*, Stuttgart, 1932; W.M. Hagan, *The Incarnation according to Marius Victorinus*, Woodstock, 1960; A. Dempf, *Der Platonismus des Eusebius, Victorinus und Pseudo-Dionysius*, München, 1962; P. Hadot, *Marius Victorinus. Recherches sur sa vie et sur ses oeuvres*, Paris, 1971; C. Gore, *Victorinus Afer*, în Smith-Wace, IV, p. 1129-1138; Bardenhewer, III, p. 460-468; Altaner-Stuiber, 1980, 411 și urm.; R.A. Marcus, *Marius Victorinus*, în The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy, ed. A. H. Armstrong, Cambridge, At the University Press, 1967, p. 331-340; É. Gilson, *Filozofia în evul mediu. De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, traducere de Ileana Stănescu, Humanitas, București, 112-117, 127-130; A. Ziegenaus, *Die trinitarische Ausprägung der göttlichen Sensfülle nach M.*, München, 1972; M. Fiedrowicz, *Marius Victorinus, Adversus Arium*, în Lexikon der theologischen Werke, Stuttgart, 2000; Quasten, *Patrology*, IV, p. 69-80, cu bibliografie; M. Simonetti, *Marius Victorinus*, în DECA, II, p. 1562-1564; A

Ziegenaus, *Marius Victorinus*, în LACL, p. 427-428.

Maro de Edessa

Maro a fost autor și preot în Edessa. A aparținut școlii persane. A împărtășit ideile lui Ibas*, având probleme din pricina tendințelor nestorianizante ale gândirii sale. A scris o lucrare împotriva lui Sever* de Antiohia, din care s-a păstrat un fragment la Anastasie* Sinaitul.

Migne, PG 89, 293-296; Baumstark, p. 104; P. Bruns, *Maro de Edessa*, în LACL, p. 428.

Marsanes

Marsanes este titlul unei Apocalipse în limba coptă, care se găsește în Codex 10 al colecției de manuscrise ce formează Biblioteca de la Nag Hammadi. Starea codicelui este deosebit de deteriorată. În legătură cu acest text avem o informație la Epifanie*. El vorbește despre Arhonții care venerau un profet cu același nume și care a întreprins o călătorie de trei zile la cer. Acest text datează de la sfârșitul sec. II sau începutul sec. III și se bazează pe un original în limba greacă care s-a pierdut. Apocalipsa are un conținut gnostic sethian cu nuanțe preluate din ontologia platoniciană.

B.A. Pearson, NHC IX și X, Leiden, 1981, p. 229-347 text coptic și traducere în engleză; Nag Hammadi Library, p. 460-471, trad. în engleză; B.A. Pearson, *Theurgie: Neoplatonism und Gnosticism*, ed. de R.T. Wallis, New York, 1992, p. 253-275; P. Bruns, *Marsanes*, în LACL, p. 428.

Martianus Capella

Martianus Capella, scriitor latin necreștin din prima jumătate a sec. V. S-a

născut la Cartagina la sfârșitul sec. IV și începutul sec. V. A fost cunoscut și sub numele de Felix Capella. Îl menționăm între scriitorii creștini pentru că lucrarea sa, *Liber de nuptiis Mercurii et Philologiae*, scrisă în proză și în diverse versuri metrice, a fost unul din cele mai importante manuale în evul mediu latin, influențând profund învățământul creștin. Lucrarea sa este menționată în aproape toate cataloagele bibliotecilor medievale. Cărțile 1-2 descriu alegoric căsătoria dintre Mercur și Filologie, iar cărțile 3-9 vorbesc, dar nu în sens alegoric, despre domnișoarele de onoare, care nu sunt altele decât: gramatica, dialectica și retorica (Trivium) și geometria, aritmetica, astronomia și muzica (Quadrivium). Comentariul lui Ioan Scotul Erigena* la *Liber de Nuptiis* s-a păstrat alături de cel al lui Dunchad. Remigius* de Auxerre a parafrazat lucrarea în latină.

Martianus Capella, ed. de A. Dick, Leipzig, 1925; Johannes Scottus Erigena, *Annotationes in Marcianum*, ed. de C.E. Lutz, Cambridge, Mass., 1939; Dunchad, *Glossae in Martianum*, Lancaster, Pa., 1944; R.T. Meyer, *Martianus Capella*, în NCE, 9, p. 299.

Martin de Braga

Martin de Braga (c.515/20-580), arhiepiscop de Braga. S-a născut în Pannonia, mai exact Pannonia romană sau, după informația lui Venantius*, 'Pannonia Quiritis'. Călătorește în Palestina și în alte ținuturi din Răsărit, unde aprofundează teologia greacă, dobândind cunoștințe care l-au făcut să fie considerat cel mai înțelept din vremea sa. După ce îmbracă haina monahală, părăsește Palestina și se îndreaptă spre cel mai îndepărtat colț al Europei de sud-vest, și anume, Gallaecia (Galicia, partea de nord a Por-

tugaliei). Întemeiază, la Dumio, localitate nu departe de Bracara (Braga), capitala regilor suevi, o mănăstire în 550, devenind primul ei stareț.

Este ales apoi episcop de Dumio, în această calitate prezidează cel de al doilea sinod din Bracara, iar după moartea arhiepiscopului Lucretius de Braga, el ocupă scaunul arhiepiscopal. Ținta supremă a lui Martin a fost să-i convertească pe suevi de la arianism la ortodoxie, lucru pe care îl duce la bun sfârșit, ceea ce îl face pe Venantius să-l numească 'Apostolul Gallaeciei'. Opera sa este un exemplu clar nu numai al profundelor sale cunoștințe teologice, dar și al interesului deosebit pe care l-a avut față de tradiția marilor trăitori asceți ai Bisericii Răsăritene. Pentru edificarea monahilor apuseni, el traduce din greacă, *Aegiptiorum Patrum sententiae*. Regelui Miro îi adresează un tratat moral, în care abordează problema celor patru virtuți cardinale: *Formula vitae honestae*. Acesta, precum și tratatul *De Ira*, sunt inspirate din Seneca, dovadă a cunoștințelor sale filosofice. *Formula* se bazează pe *De officiis*, lucrare pierdută. Alte lucrări ale sale, cum ar fi: *Pro repellenda iactantia*, *De superbia* și mai ales *Exhortatio humilitatis*, sunt tributare *Institutilor* lui Ioan Cassian*, dar și lui Seneca. Episcopului Bonifaciu îi scrie o epistolă, *Epistola ad Bonifacium episcopum de trina merșione*, în care abordează problema întreprinderii cufundării la botez, încercând să corecteze practica unei singure cufundări existentă în Spania, pe care o considera că 'miroase' a sabelianism. Pentru monahi, el redactează o colecție de canoane, *Capitula Martini*, în care regăsim, pe lângă elementele tradiționale canonice bisericești și unele idei personale. De interes deosebit pentru istoria religiilor,

este predica sa *De correctione rusticorum*, scrisă într-un stil simplu, probabil pentru a fi accesibilă unei sfere mai largi de cititori, în care găsim informații despre vechile superstiții păgâne romane care mai persistau în Portugalia la acea vreme. Predicile și corespondența sa s-au pierdut.

Migne, PL 72, 21-52; 74, 387-394; 84, 574-596; CPL 1097c-1090; C.W. Barlow, *Martini episcopi Bracarenensis opera omnia*, New Haven, 1950; Díaz, 20-30; S. McKenna, *Paganism and Pagan Survivals in Spain up to the Fall of the Visigothic Kingdom*, Washington, 1938; M.A. Ward, *Martinus* (2), în Smith-Wace, III, p. 845-848; Bardenhewer, V, p. 379-388; É. Amman, DTC, 10, I, col. 203-207, cu bibliografie; J. Madoz, *Martín de Braga*, Estudios Ecclesiásticos, 25, 1951, p. 219-242; M. Díaz y Díaz, *Martin de Braga*, în DECA, II, p. 1568-1569; E. Reichert, *Martin von Braga*, în LACL, p. 428.

Martirologiu

Martirologiu, listă a martirilor creștini în ordinea sărbătoririi lor, registre oficiale care păstrează numele martirilor creștini. Un martirologiu se deosebește de 'Patimile' sau 'Pătimirile' unui martir, prin aceea că cel dintâi menționează numele martirilor, în timp ce acestea din urmă descriu suferințele martirice individuale ale martirilor. Cele mai vechi martirologii au fost calendarele bisericești care indicau numele martirului, sărbătoarea și, după caz, biserica închinată fiecăruia, cum au fost calendarele locale de la Roma (354) și Cartagina (505) sau *Martirologiul Ieronimian* și *Breviarum Syriacum* sau *Calendarul de la Antiohia*, care aveau un caracter general.

Unul dintre cele mai vechi martirologii, folosit ca punct de plecare pentru mar-

tirologiile de mai târziu, în speță cel roman, este *Chronograful* din 354. Este vorba de un almanah scris și ilustrat de Furius Dionysius Filocalus. Acesta cuprinde, pe lângă diverse liste de martiri, o *Depositio episcoporum* și o *Depositio martyrum* - adică lista aniversărilor, data și locul îngropării episcopilor și a martirilor cinstiți la Roma în fiecare an. Cel mai vechi martirologiu propriu-zis este *Breviarum Syriacum*, în realitate o traducere din greacă (originalul s-a pierdut), întocmit între anii 362-381, cu titlul: *Numele domnilor noștri, Martiri și Biruitori, cu datele la care au primit cununa*. Acesta cuprinde, pe lângă numele martirilor anteriori epocii lui Dioclețian, numele martirilor din marea persecuție, când au fost martirizați mii de creștini, până la 313; cei din persecuția lui Liciniu 320-321; martirii din vremea lui Iulian Apostatul din 361-363. La martirii din sfera mediteraneană sunt adăugați apoi cei din Mesopotamia, Persia și Armenia. Martirologiul ieronimian, în mod eronat atribuit lui Ieronim*, apare în Italia de Nord la mijlocul sec. V. În sec. VIII și IX apare un nou gen de martirologii și anume martirologiile istorice, care au adăugat două noi elemente: o scurtă viață a sfântului sau martirului și o serie de relatări preluate din *Istoria bisericească* a lui Eusebiu*, din Sf. Scriptură sau alte izvoare de valoare mai mică sau mai mare, din scrierile Părinților. Cel dintâi care a întocmit un astfel de martirologiu istoric a fost Beda* Venerabilul, urmat apoi de Florus* de Lyon, Rabanus*, Ado* și Usuard*. Martirologiul roman este o revizuire a celui redactat de Usuard în sec. IX.

În Biserica Ortodoxă, martirologiile sunt suplinite de Sinaxarii sau Menologii.

H. Quentin, *Les martyrologes historiques du moyen âge*, Paris, 1908; H. Delehaye (ed.),

Commentarius perpetuus in martyrologium hieronymianum, ActSS, nov. 2, 2, 1931, p. IX-XXIII; R. Aigran, *l'Hagiographie*, Paris, 1953; H. Lämmer, *De Martyrologio Romano*, Ratisbon, 1878; W.H. Frere, *Studies in Early Roman Liturgy*, 3 vol., Oxford, 1930-1935; Patriarhia Bisericii Ortodoxe Române, *Sfinți Români și apărători ai legii strămoșești*, EIBMBOR, București, 1987; J.P. Kirsch, *Der staatsrömische christliche Festkalender im Altertum: Textkritische Untersuchungen zu den römischen 'Depositiones' und dem Martyrologium Hieronymianum*, Münster, 1924; J. Dubois, *Le Martyrologe d'Usuard*, Subsidia hagiographica, 40, Bruxelles, 1965; J. Dubois, -J. Renaud, *Édition pratique des martyrologes de Bède, de l'anonyme lyonnais et de Florus*, Paris, 1976; J. Dubois, *Les Martyrologes du Moyen Age latin*, Turnhout, 1978; Cross, *Martyrology*, în ODCC, p. 882, cu bibliografie; V. Saxer, *Martyrologe*, în DECA, II, p. 1585-1586; H. R. Seeliger, *Martyrerakten*, în LACL, p. 411-419, cu bibliografie bogată.

Martyrios vezi Sahdona

Martyrius de Antiohia

Martyrius de Antiohia (sec. V), episcop de Antiohia, ales în scaun în anul 459/60. Timp de 10 ani episcopatul său a fost netulburat. În anul 470, el este alungat din scaun de o ceată de monofiziți conduși de Petru* Piuarul, care se instalează episcop cu ajutorul lui Zeno, ginerele împăratului Leon. Redobândește scaunul episcopal, însă violența și agitația provocată de Petru Piuarul îl determină să abdice. Intervențiile făcute pe lângă împărat duc la numirea în scaun a lui Iulian, episcop ortodox. Martyrius a fost destinatarul unei epistole trimisă de Ghenadie, patriarh de Constantinopol, privind ritualurile de reconciliere cu ereticii. Lui

Martyrius îi sunt atribuite două lucrări: un *Elogiu adresat Sf. Ioan* Hrisostom și Erotapokriseis*, păstrată fragmentar. În timpul episcopatului lui Martyrius a avut loc trecerea la cele veșnice a Sf. Simeon* Stâlpnicul. La moartea acestuia, episcopul Martyrius s-a deplasat cu un alai deosebit, aducând la Antiohia rămășițele pământești ale marelui ascet.

Migne, PG 47, 43-52; CPG 6517-6518; CSCO 84, p. 237; 88, p. 164; F. van Omneslaeghe, *La valeur historique de la Vie de S. Jean Chrysostome attribuée à Martyrius d'Antioche*, BHG, 871: SP 12, TU, 115, Berlin, 1975, p. 478-483; E. Venables, *Martyrius* (2), în Smith-Wace, III, p. 858; S.J. Voicu, *Martyrius d'Antioche*, în DECA, II, p. 1584-1585; B. Windau, *Martyrius von Antiochien*, în LACL, p. 430, cu bibliografie.

Martyrius de Ierusalim

Martyrius de Ierusalim, episcop de Ierusalim, urmașul lui Anastasius în 478. S-a născut în Capadocia și a îmbrățișat viața monahală în deșertul Nitrian. Datorită intervențiilor violente împotriva ortodocșilor ale lui Timotei* Aelurul, Martyrius și alți călugări ortodocși sunt siliți să plece din Egipt. El se refugiază, împreună cu Elias, în casa Sf. Eutimie. Bătrânul îi primește cu deosebită căldură, prevestind că amândoi vor ajunge episcopi la Ierusalim. După moartea Sf. Eutimie, Anastasie, venit să ducă la Ierusalim rămășițele pământești ale acestuia, îi ia cu sine la Ierusalim pe cei doi eremiți și îi hirotonește preoți pe seama Bisericii Învierii Domnului. După moartea lui Anastasie, Martyrius devine episcop. În timpul episcopatului său are loc revolta călugărilor eutihieni în frunte cu Gherontie pe care el izbuteste să o rezolve, evitând astfel o altă schismă și la

Ierusalim. De la el ne-a rămas o scrisoare adresată lui Petru* Mongul și o scurtă predică menționată de Zaharia* Retorul în *Istoria bisericească*. Chiril* Schytopolitanul fixează data morții în cel de al optulea an de episcopat, și anume, în 486.

CPG 6515; CSCO 83, p. 220-223, 237-238 (text siriatic); idem, 87, p. 153-155, 164 (text latin); E. Venables, *Martyrius* (3), în Smith-Wace, III, p. 858; L. Perrone, *La Chiesa di Palestina*, Brescia, 1980, p. 127-151; S.J. Voicu, *Martyrius de Jérusalem*, în DECA, II, p. 1585; G. Röwekamp, *Martyrius von Jerusalem*, în LACL, p. 430.

Marutha de Maipherkat

Marutha de Maipherkat (sec. IV-V), episcop de Maipherkat (în arabă: Mayyafaraqin). Studiază științele profane și se consacră studiului și practicii medicinei. După terminarea studiilor se angajează în cariera administrativă pe care o îndeplinește tatăl său, dar din motive necunoscute o părăsește și se dedică vieții monahale, ajungând, în timpul domniei lui Teodosie I (375-395), episcop de Maipherkat. În timpul acestuia și a succesorului său, împăratul Arcadiu (395-408), Marutha a îndeplinit mai multe misiuni ca trimis al acestora la împăratul Persiei. De exemplu, în 399 este trimis la Yezdegerd I, pentru a influența alegerea noului catolicos Ishaq (Isac). Nu se știe cu exactitate dacă în timpul acestei misiuni sau cu ocazia altei misiuni, el aduce relicvele martirilor persani uciși în timpul persecuției lui Shapor II, pe care le depune la sediul episcopal. Deși s-a străduit, el nu a putut influența cu nimic sinodul de la Stejar, care l-a osândit la exil pe Sf. Ioan* Hrisostom. El participă totuși la sinodul de la Seleucia, când s-a avut în vedere o nouă organizare a Bisericii creștine în Persia. Se mai știe că

el a jucat un rol important și în alegerea succesorului lui Ishaq, catolicosul Ahay (411). A decedat înainte de anul 420, când a avut loc un nou sinod la Seleucia, numele său nefiind printre semnatarii actelor sinodale. A fost multă vreme confundat cu Marutha* de Tagrit. Marutha a scris un tratat împotriva ereziilor: *Tractatus de haeresibus*; *Explicatio vocabulorum*; *Homilia in Dominica Albis*, în care citează Evangheliile după *Diatessaron**. La acestea se mai adaugă o serie de lucrări a căror autenticitate nu este stabilită cu certitudine: *Epistula ad Katholikum Isaacum*; *Symbolum Constantinopolitanum cum explicatione*; *Naratio de Constantino et Helena*; *Historia monachatus*. Baumstark îi mai atribuie și o serie de imne și cântări bisericești.

De haeresibus în PO, 23, 180-199; O Braun, *De Sancta Nicaena Synodo*, Münster, 1898; M. Kmosko, în OC, 3, 1903, p. 384-415; A. Vööbus, CSCO, *Script. Syri*, 191-192. Louvain, 1982; Assemani, BO, III, 1, Roma, 1725, p. 73-74; J.E. Rahmani, *Studia Syriaca* 4, Sharfa, 1909, p. 76-80, 98-103 (text siriatic și trad. în latină); R. Marcus, *Armenian Life of M.*, în HThR 25, 1932, p. 47-73 (text armean și trad. în engleză); J. Noret, *La vie grecque ancienne de S. Maruta de Mayferqat*, AB. 91, 1973, p. 77-103; Wright, p. 39-40; Duval, p. 122, 123, 159; Chabot, p. 41, 81-82; Baumstark, p. 53-54; Urbina, p. 51-54, cu bibliografie; J-M- Sauget, *Maruta de Majpherqat*, în DECA, II, p. 1586-1587; P. Bruns, *Marutha von Maipherkat*, în LACL, p. 430-431, cu bibliografie.

Marutha de Tagrit

Marutha de Tagrit (m. 649), s-a născut la Shurzaq, localitate aflată în dioceza Beth Nuhadhre, nu departe de Balad. Studiază la mănăstirea Samuel și în alte școli persane care aderaseră la monofizitism. Vine în imperiul bizantin și se stabilește

la mănăstirea Mar Zakhe (Zaheu), de lângă Callinucus (ar-Raqqah), unde rămâne zece ani și apoi la Beth Regum, zăbovind alți trei ani. În 605, revine în Persia și se stabilește la mănăstirea Mar Mattai, unde predă teologia.

De aici se retrage la Aqola (al-Kufah). În anul 640 este ridicat la rangul de maphrian, devenind astfel primul primat al Bisericii iacobite. A fost un organizator deosebit. El mută reședința patriarhală la Tagrit, unde construiește mai multe biserici iacobite și împarte teritoriul de sub jurisdicția sa în 12 dioceze, hirotonind episcopi pentru fiecare. Când orașul a fost amenințat de către sarazini, el l-a predat acestora, evitând vărsarea de sânge. O prezentare a vieții sale a fost făcută de urmașul său Denha* (m. 660). Îi sunt atribuite o omilie despre sfințirea apei în ajunul Bobotezei; o scrisoare în care relatează abuzurile săvârșite de nestorianul Barsauma* (Bar Sauma), un poem (sedra). Nu se știe cu certitudine dacă liturghia care îi este atribuită îi aparține într-adevăr.

G. Mössinger, *Monum. syr.* II, Innsbruck, 1878, p. 32; E. Renaudot, 2, 260-268; F. Nau; PO, 9, 52-59; Anafora: E. Renaudot, *Liturgiarum Orientalium Collectio* 2, London, 1847, p. 260-268 (text și trad. în latină); viața: PO 3, 61-96, text și traducere în franceză; J.B. Chabot, *Chronique de Michel Syrien*, 1900/1910, I, p. 424-429 (text); 2, 435-440 (trad. în franceză); omilia: S.P. Brock, *Blessing of the Water*, OrChr. 66, 1982, p. 51-74, text și trad. în engleză; Wright, p. 98-99; Chabot, 81-82; Baumstark, p. 247; Urbina, p. 175; P. Bruns, *Marutha von Tagrit*, în LACL, p. 431.

Maternus, Firmicus vezi Firmicus Maternus

Matia, Evangelia după

Evangelie apocrifă pierdută, menționată între scrierile heterodoxe de către Origen* și Eusebiu* de Cezareea, alături de Evangelia după Toma. A mai fost menționată de Ambrozie*, Ieronim*, Beda* Venerabilul, de așa-numitul *Decretum Gelasianum* și de *Indexul bizantin* din sec. VII, cunoscut sub numele de '*Indexul celor șaiszeci de cărți*'. Pe de altă parte, ne sunt cunoscute și *Tradițiile* lui Matia (παράδοσεις), care s-au păstrat într-un document separat. Din *Tradiții* s-au păstrat câteva fragmente în *Stromatele* lui Clement* de Alexandria, mai exact patru la număr. Doar unul din aceste fragmente (al doilea: Clem., *Strom.*, III 4.26.3) dezvăluie nuanțe gnostice. Se presupune că atât *Evangelia* cât și *Tradițiile* au fost scrise înainte de începutul sec. III, păreriile lui Bardenhewer și Altaner, care propun prima decadă a sec. II, pot fi acceptate. Locul scrierii se crede că a fost Egiptul.

Bardenhewer, I, p. 529 și urm.; G. Salmon, *Matthias, Traditions of*, în Smith-Wace, III, p. 863; A. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, 1958, p. 17 și urm., II, I, 1958, p. 595-598; H.C. Puech în Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, trad. în engl. de R. McL. Wilson, James Clarke & Co, 1991, p. 382-386; G. Röwekamp, *Matthias (Evangelium)*, în LACL, p. 431-432.

Matei

Matei, apostol și evanghelist. Unul din cei doisprezece apostoli aleși de Iisus, după cum se poate vedea din cele patru liste din Noul Testament (Marcu 3, 18; Matei 10, 3; Luca 6, 15 și Fapte 1, 13). Din propria informație (Matei 9,9), aflăm că, înainte de a deveni ucenic al lui Hristos, a fost vameș, iar Marcu afirmă

că s-a numit 'Levi fiul lui Alfeu' (2, 14). Luca îl numește direct Levi (5, 27, 29). Matei a locuit la Capernaum unde își profesa meseria de vameș. Chemarea lui Matei este menționată în Matei 9, 9 și în textele paralele din Marcu 2, 14 și Luca 5, 27. Papias* afirmă că Matei a făcut o culegere a cuvintelor (τὰ λόγια) lui Hristos în limba ebraică. Potrivit Tradiției, Matei este autorul primei Evanghelii. Eusebiu* de Cezareea relatează că Matei a predicat evanghelia la evrei. Martirologiul roman afirmă că Matei a suferit moarte de martir în Etiopia, iar cel ieronimian fixează locul morții sale în orașul Tarrium (probabil Parsuana, la est de Golful Persic) din Persia. Unele texte apocrife grecești afirmă că el a suferit moartea de martir în Pont. Lui Matei îi este atribuită o Evanghelie a copilăriei lui Iisus, *De ortu Beatae Mariae et Infantia Salvatoris*, care este o adaptare din sec. VI a Protoevangeliei lui Iacob. Evanghelia după Matei a fost scrisă în limba aramaică, probabil în anul 43-44, fiind tradusă în greacă în jurul anului 68. De altfel, data scrierii acestei Evanghelii este incertă, exegeții și criticii apuseni plasând-o în intervalul dintre 60-100.

R.A. Lipsius-M. Bonnet (ed.), *Acta Apostolorum Apocrypha*, II, pt. 1, Leipzig, 1898, p. 217-262; T. Zahn, *Introduction to the New Testament*, II, 1909, p. 506-509, 522-524; B. W. Bacon, *Studies in Matthew*, 1930, p. 39-41; F. Haase, *Apostel und Evangelisten in den orientalischen Überlieferungen*, Münster, 1922, p. 102-103, 272; Matei, în I. Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, EIBMBOR, București, 1995, p. 306-307; pentru literatura pusă sub numele Sf. Evanghelist Matei: E. Romero Pose, *Matthieu*, în DECA, II, p. 1589-1591; G. Röwekamp, *Matthaeus-Literatur*, în LACL, cu bibliografie.

**Maxențiu, Ioan vezi
Ioan Maxențiu**

Maxim

Maxim, scriitor antignostic din sec. II, din ale cărui lucrări nu s-a păstrat aproape nimic. Eusebiu* de Cezareea, care îi menționează numele în șirul unor scriitori antignostici, afirmă doar că el a fost preocupat de problema originii răului și a creației materiei. În *Preparatio Evangelica*, el dă titlul unui tratat Περὶ τῆς ὕλης, citând un paragraf mare. Cercetându-se modul în care a fost formulat acest citat, s-a sugerat că tratatul a fost redactat sub forma unui dialog.

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 27; idem, *Prep. ev.*, 7, 22, 1-64; G. Salmon, *Maximus*, (24), în Smith-Wace, III, p. 884-885; C. Gianotto, *Maxime*, în DECA, II, p. 1595; R. Hanig, *Maximus, Antignostiker*, în LACL, p. 433.

Maxim Cinicul

Maxim Cinicul (sec. IV), arhiepiscop de Constantinopol, între 380-382, originar din Alexandria. Personaj controversat, fără îndoială datorită vieții și a comportamentului său lipsit de convențiile unei morale creștine sănătoase. După inițiere în învățătura creștină, a fost botezat. Ceea ce a surprins la acea vreme, a fost faptul că el a încercat să îmbine învățătura creștină niceeană cu filosofia cinică. La scaunul arhiepiscopal accede prin fraudă. Cu sprijinul lui Petru II, patriarh de Alexandria, el concepe înlăturarea din scaunul episcopal a lui Grigorie* de Nazianz. În acest scop, el merge la Constantinopol și intră în grațiile Sf. Grigorie. În 380, când Sf. Grigorie s-a îmbolnăvit, Maxim aranjează să fie hirotonit într-o noapte pentru a-l înlocui. După hirotonia nocturnă, el se deplasează la Tesalonic pentru a primi aprobare din partea împăratului Teodosie. Împăratul îi respinge cererea, iar Sinodul din Constan-

tinopol din 381 declară că Maxim 'nu este și nu a fost episcop'. Patriarhul Petru, aflând adevărul își retrage sprijinul. Alungat din capitală pentru fraudă făcută, cât și pentru alte nelegiuiri, Maxim își încearcă norocul în Apus. În acest scop, se deplasează, în 381, la Aquileia și se prezintă în fața episcopilor occidentali adunați acolo într-un sinod local, sub președinția lui Ambrozio*, izbutind să convingă adunarea episcopală să-l sprijine împotriva lui Nectarie, care fusese ales ca arhiepiscop al cetății de același sinod de la Constantinopol. Ambrozio însuși îi scrie împăratului în favoarea lui Maxim. Aflând însă adevărata față a lucrurilor, un sinod ținut în anul care a urmat la Roma, respinge pretențiile lui Maxim. Ieronim* ne informează că, pentru a-și întări poziția, Maxim a scris un tratat *Contra arienilor*, pe care l-a prezentat lui Grațian la Milano. Această lucrare s-a păstrat.

Grigorie de Nazianz, *Orat.*, XXV; idem, *De Vita Sua* (Poema de Seipso), II, 745-1029; Ambrosio. Ep., 13; Sozomen, *Ist. bis.*, VII, 9; Teodoret, *Ist. bis.*, V, 8; E. Venables, *Maximus* (II), în Smith-Wace, III, p. 878-880; P. Gallay, *La vie de saint Grégoire de Nazianze*, Lyon-Paris, 1943, p. 159-170; J. Mossay, *Note sur Héron-Maxime, écrivain ecclésiastique*, AB, 100, 1982, p. 229-236; Cross, *Maximus the Cynic*, în ODCC, p. 895; D. Stiernon, *Maxime le Cynique*, în DECA, II, p. 1599-1600.

Maxim Mărturisitorul

Maxim Mărturisitorul (580-662), teolog și scriitor mistic ortodox. S-a născut în jurul anului 580 la Constantinopol, într-o familie aristocrată, care s-a îngrijit să-i dea o educație aleasă. Datorită culturii sale deosebite, este remarcat și ajunge secretar prim al împăratului Heraclie. După o activitate relativ scurtă, în anul

614, părăsește preocupările și onorurile lumești și îmbrățișează viața monahală la mănăstirea Chrysopolis - Scutari, de pe cealaltă parte a Bosforului, ajungând să dețină funcția de stareț a acestui așezământ monahal. În anul 626, în timpul invaziei persane, se refugiază în Africa. În timpul șederii la Cartagina, în 645, a avut loc o controversă hristologică între el și Pyrrhus, ex-patriarhul Constantinopolului, în prezența guvernatorului imperial Grigorie și a mai mulți episcopi. Maxim a obținut o victorie clară împotriva lui Pyrrhus și a susținătorilor acestuia care promovau erezia monotelită, ideologie susținută la curtea bizantină și de teologii acesteia.

Monotelismul a apărut într-un context de urgență. Fiind confruntat cu primejdia persană, împăratul Heraclie a fost sfătuit să facă pact cu monofiziții de la granița orientală a imperiului. Acest pact urma să se facă pe baza unui compromis, care, lăsând deoparte problema celor două firi în Hristos, obliga cele două partide, monofizită și duofizită, să admită o singură lucrare în El. Prima personalitate creștină câștigată la această nouă învățătură a fost episcopul ortodox Cyrus din Phasis, care, drept răsplată, a fost ridicat pe scaunul de patriarh al Alexandriei în anul 630. După o perioadă de trei ani, în 633, ortodocșii și monofiziții iscălesc formal pacea între ei. Sofronie sesizează pericolul noii învățături și se duce la Cyrus, rugându-l în genunchi să renunțe la ea și în consecință la publicarea pactului. Neavând succes, Sofronie merge la Constantinopol pentru a-l întâlni pe patriarhul de aici, Serghie, pe care îl convinge să nu se vorbească nici de una și nici de două lucrări în Hristos. Sofronie ajunge patriarh al Ierusalimului. Serghie publică o scrisoare sinodală în sensul înțelegerii și ia legătura cu Ho-

noriu care este și el de acord să păstreze tăcere în problema în cauză, însă afirmă că în Hristos era o singură voință. La rândul lui, Sofronie publică și el în același an, 634, o scrisoare sinodală în care face distincție între cele două lucrări în Hristos, fără însă a spune deschis că sunt două. Urmează o perioadă de relativ calm, până în 638, când împăratul publică *Ecthesis**-ul său, ceea ce provoacă o reacție puternică din partea grupării ortodoxe, în cadrul căreia Maxim ocupă un loc de frunte. Disputa din Africa, din 645, se înscrie în contextul acțiunilor îndreptate împotriva *Ecthesis*-ului imperial. În același timp, sunt ținute mai multe sinoade locale în Africa, care au condamnat monotelismul. În 648, împăratul Constans II (641-668) dă un nou decret, *Typos*, prin care oprea, sub grea pedeapsă, de a se mai discuta dacă în Hristos sunt două sau o singură lucrare. Din Africa, Maxim merge la Roma, unde îl convinge pe papa Martin I să convoace sinodul de la Lateran, în anul 649, care adaugă încă o condamnare la dosarul monotelit. Maxim și Martin devin primele victime ale acestui decret imperial. În 653 Maxim este arestat, împreună cu ucenicul său Anastasie monahul, și aduși la Constantinopol în vara anului 653. În anul 655 urmează un proces, în urma căruia Maxim a fost exilat la Bizya în Tracia, iar Anastasie este trimis la Perberis. După numai un an, Maxim a fost audiat din nou și, întrucât a refuzat orice retractare, a fost transferat la Perberis. În anul 662, Maxim și Anastasie monahul, la care s-a adăugat și Anastasie apocrisiarul roman, de la care ne-a rămas o scrisoare și o culegere de silogisme anti-monotelite (Migne, PG., 90, 173-190), sunt aduși pentru o nouă audiere la Constantinopol. Întrucât nu au voit să păstreze tăcere asupra problemei dacă în

Hristos există una sau două lucrări sau voințe, au fost biciuiți și li s-a tăiat limba și mâna dreaptă în fața mulțimii, pentru a nu mai putea comunica prin grai sau prin scris. Cei trei martiri sunt trimiși într-un al treilea exil în ținutul lazilor, pe coasta de răsărit a Mării Negre, unde Maxim, rămas monah până la sfârșitul vieții, se stinge din viață în urma chinurilor, la 13 august 662, în vârstă de 82 de ani. Pentru perseverarea lui în mărturisirea și apărarea adevărului credinței ortodoxe, Sf. Maxim va fi numit 'Mărturisitorul'.

Sf. Maxim a fost un teolog desăvârșit. Magistrii lui preferați au fost Sf. Grigorie* de Nazianz și Dionisie* Areopagitul, pe care îl identifica cu ucenicul Sf. Pavel, și asupra cărora a scris comentarii minunate. Opera pe care el a creat-o se apropie cel mai mult de ceea ce poate fi numit 'sistem' teologic, datorită coeziunii, structurii și modului în care a fost concepută. El a abordat aproape toate aspectele teologiei: exegeză biblică, dogmatică, ascetică, mistică, liturgică, poezie.

Lucrări exegetice: *Despre diferite chestiuni și nedumeriri din Sf. Scriptură către Talasie*; *Chestiuni, întrebări și răspunsuri*; *79 întrebări și răspunsuri asupra unor locuri biblice...*, către Teopempt scolasticul; *Scurtă tâlcuire a Rugăciunii domnești*; *Scolii la operele Sf. Dionisie Areopagitul*; *Despre diferite locuri grele la Sfinții Dionisie și Grigorie*; *Ambigua la Sf. Grigorie Teologul*. În exegeza sa, Maxim face uz de toate metodele exegetice, preferând însă metoda alegorică sau analogică.

Lucrări dogmatice: *Opuscul teologice și polemice*, împotriva monotelismului și a monofizitismului. Este vorba de o colecție de scurte disertații sau rezumate, abordând teme hristologice, cum ar fi: despre cele două firi ale lui Hristos; De-

spre cele două voințe ale unui singur Hristos, Dumnezeu nostru; Despre calitate, proprietate și diferență sau distincție; Capete despre substanță, esență și fire și despre ipostas și persoană; Din tratatul despre lucrări și voințe etc. La acestea se adaugă și tratatul de antropologie creștină: *Despre suflet*.

Lucrări morale și ascetice: *Carte de ascetică*; *Despre dragoste*, în 400 de capitole; *Alte capitole*; *243 capitole teologice și iconomice*; *200 capitole sau capete teologice și practice (iconomice)*; *500 diferite capitole teologice și iconomice*; *Mistagogia*, lucrare de căpătâi pentru înțelegerea simbolico-mistică a Bisericii și a slujbelor liturgice; *Calcul bisericesc și scrisorile* sale în număr de 45, unele având un caracter dogmatic.

Există la Sf. Maxim o viziune cosmică asupra lumii care, în planul metodei și al realizării, reprezintă bilanțul și culmea gândirii grecești, teologice și filosofice. În sinteza sa doctrinară se întâlnesc Origen* și Evagrie*, Dionisie* Areopagitul, Grigorie* de Nysa și Grigorie* de Nazianz, alături de structuri filosofice platoniciene și aristotelice. Conținutul viziunii sale cosmice are în centrul ei Întruparea Fiului lui Dumnezeu și urcușul (anabasis) omului spre îndumnezeire, care constă în restaurarea chipului lui Dumnezeu în om, întunecat prin păcatul original, premiză fundamentală pentru actualizarea asemănării cu Dumnezeu după har a omului. Acesta este țelul urcușului omului spre îndumnezeire, care se realizează prin curățirea de patimi și prin cunoașterea în duh a rațiunilor lumii, care sunt primele două trepte ce anticipează pe cea de a treia: unirea cu Dumnezeu și contemplarea în lumina Lui directă a rațiunilor tuturor lucrurilor. Este vorba aici de o mișcare naturală care nu este doar a omului. Ea însuflețește între-

gul univers și fiecare făptură e un impuls dat firii și susținut în ea de Dumnezeu în calitate de cauză și țință finală a ei. Mișcarea nu este un efect al căderii de la Dumnezeu ca în origenism, ci ține de însăși firea celor create, manifestând aspirația acestora de la existența simplă la existența fericită și la existența fericită veșnică. Pentru Maxim, Dumnezeu Însuși, care nu este pentru și în Sine, nici început, nici țință finală, nici interval mișcător între acestea două, ca unul ce se dezvoltă spre nimic, fiind nelimitat din veci, se face pentru lume acțiune ce mijlocește între început și ținta finală, sporind și adaptându-se potrivit diferitelor faze pe care le parcurge lumea. În sânul lumii, dar totuși neidentificate cu natura ei creată, sunt ascunse, ca forțe efective, energiile divine, trecând prin toate fazele ei de dezvoltare. Aceasta e providența divină: 'Dumnezeu nu este pentru Sine, pe cât putem noi cunoaște, nici început, nici mijloc, nici sfârșit... Începutul existențelor, mijlocul și sfârșitul lor este Dumnezeu ca Cel ce le face pe acestea, nu ca cel ce le suferă. Căci e început ca Făcător, mijloc ca Pronietor și sfârșit ca Cel ce le circumscrie' (*Cap. gnostice* I, 1, 10). Cel ce ține toate la un loc și călăuzește în general și mai ales în planul special al mântuirii, este Dumnezeu prin Logosul și Duhul Sfânt, adică Rațiunea divină ca Rațiunea cea mai generală ce îmbrățișează toate rațiunile făpturilor și viața divină, prin care se susține și se înalță calitativ viața tuturor. De aceea, înălțarea spre treapta cea mai înaltă a existenței, spre îndumnezeire nu se poate face decât prin Logos. El este substanța sau tăria ce lucrează în virtuți, este calea omului întărit în virtuți, ce nu se abate nici la dreapta nici la stânga. Întreaga *Weltanschauung* maximiană este concentrată în Hristos, este o viziune hristică,

care nu încetează niciodată de a fi un sistem atotcuprinzător, în care lumea intră și se valorifică pentru veșnicie în toată amploarea ei.

Maxim rămâne teologul profunzimilor insondabile ale vieții în Dumnezeu, care se etalează în planul experienței religioase prin cosmicizarea omului și înomenirea acestuia ca treaptă ultimă spre unio mystica.

Migne, PG 90-91; Idem, PG 4, 15-432; 527-576; Idem, PG 19, 1217-1280; Idem, 40, 68-109 (viața sf. Maxim); trad. în rom.: Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua. Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, în PSB, vol. 80, trad., introd., și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 1983; Idem, *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, în PSB, vol. 82, trad., introd. și note de D. Stăniloae, IBMBOR, București, 1990; Idem, *Cuvânt ascetic, Capete despre dragoste, Capete teologice (gnostice), Întrebări și nedumeriri și răspunsuri, Tâlcuire la Tatăl nostru*, în Filocalia, vol. II, trad., introd. și note D. Stăniloae, Harisma, București, 1993; Idem, *Despre diferite locuri grele din dumnezeiasca Scriptură (sau Răspunsuri către Talasie)*, în Filocalia, vol. III, ed. a 2-a, Harisma, 1994; Idem, *Mystagogia. Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, introd. trad. note și studii Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 2000; H.U. von Balthasar, *Kosmische Liturgie: Maximus der Bekenner. Höhe und Krise des griechischen Weltbildes*, 1941; ed. a 2-a 1961; trad. în franceză 1947; P. Sherwood, OSB, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Studia Anselmiana, XXX, 1952; Idem, *The Earlier Ambigua of Saint Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Studia Anselmiana, XXXVI, 1955; Idem, *Survey of Recent Works on St. Maximus the Confessor*, în Traditio, 20, 1964, p. 428-437; M. Fiedrowicz, *Maximus Confessor, Dogmatischen Schriften*, în Lexikon der theologischen Werke, Stuttgart, 2000; Lars Thunberg, *Microcosm and Mediator. The Theological*

Anthropology of Maximus the Confessor, Acta Seminarii Neotestamentici Upsaliensis XXV, C.W.K. Gleerup, Lund & Einar Munksgaard, Copenhagen, 1965; Idem, *Omul și Cosmosul în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, trad. din engleză de Remus Rus, EIBMBOR, București, 1999; Walther Völker, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Frany Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965; J. M. Garrigues, *Maxime le Confesseur. La charité avenir divin de l'homme*, Theologie historique, 38, Ed. Beauchesne, Paris, 1976, cu bibliografie; Felix Heinzer și Christoph von Schönborn (ed), *Maximus Confesor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Editions Universitaires, Fribourg, Elveția, 1982; J.-Cl. Larchet, *Maxime le Confessor, mediateur entre l'Orient et l'Occident*, coll. 'Cogitatio Fidei' 208, Cerf, Paris, 1998; Bardenhewer, V, p. 28-35; Cayré, II, p. 302-309; Tixeront, *Patrologie*, p. 394-396; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 279-282; Altaner-Stuiber, 1980, p. 521-524; Cross, *Maximus, St., 'Confessor'*, art. în ODCC, p.895; A. Ceresa-Gastaldo, *Maxime le Confesseur*, în DECA, II, p. 1597-1599, cu bibliografie; B.R. Suchla, *Maximus Confessor*, în LACL, p. 433-435 cu bibliografie selectivă.

Maxim de Riez

Maxim de Riez, al doilea abate al mănăstirii Lerini și episcop de Riez. Maxim devine monah la mănăstirea din Lerini, în jurul anului 428/9. Datorită reputației sale deosebite, este ales stareț în locul lui Honorat* care devenise episcop de Arles. Deține abația timp de șapte ani, după care acceptă scaunul episcopal din Riez în anul 433/4. Este prezent la sinoadele locale de la Riez (439), Orange (441), Vaison (442) și Arles. Unele din omiliile publicate sub numele lui Eusebiu* de Emesa se pare că îi aparțin lui Maxim. Cel puțin acest lucru este valabil

pentru omiliile 12, 13, 14 și 15, deși critica textuală nu este încă finală.

BHL II, 855-856, n. 5852-53, 57; Faust, *Homilia Maximi* = Euseb. Gal., *Collectio Homiliarum*, ed. de F. Glorie; CCL 101, Turnhout, 1970, p. 401-412; Dynamius, *Vita S. Maximi*, Catania, 1966; A.C. Cooper, *The History of the Islands of the Lerins*, Cambridge, 1913, p. 228-230; E. Griffe, *La Gaule chrétienne*, II, Paris², 1966, p. 260-262; S.A. Bennett, *Maximus* (14), în Smith-Wace, III, p. 880; S. Pricoco, *Maxime de Riez*, în DECA, II, p. 1600.

Maxim de Saragossa

Maxim de Saragossa, episcop de Saragossa (probabil între anii 592-619) și cronicar bisericesc. Despre viața și activitatea sa cunoaștem foarte puține lucruri. Din actele sinoadelor de la Barcelona (599), Toledo (610) și Egara (614), aflăm că el a fost unul dintre participanții și semnatarii actelor promulgate de acele sinoade. Maxim este unul din cei trei cronicari bisericești amintiți și apreciați în mod deosebit de Isidor* de Sevilla. Opera sa principală este o scurtă istorie a Spaniei în perioada dominației gotilor. De la același autor, aflăm că Maxim a mai scris, pe lângă această istorie, lucrări în proză și versuri. Din întreaga sa operă s-au păstrat doar fragmente, unele din ele notițe marginale pe manuscrisele lui Victor de Tunnona și Ioan* de Biclar.

Th. Mommsen, *Chronicorum Cesaraugustanorum reliquiae*, în MGH IX, *Chronica minora*, II, p. 22-223; CPL 2267; Schanz, IV, 2, p. 630; M.A. Ward, *Maximus* (19), în Smith-Wace, III, p. 882-883; Bardenhewer, V, 398-399; Moricca, III, 2, p. 1491, cu bibliografie; J. Orlandis, D. Ramos-Lisson, *Die Synoden auf der Iberischen Halbinsel*, Paderborn, 1981; V. Loi, *Maxime de Saragossa*, în DECA, II, p. 1600; E. Reichert, *Maximus von Saragossa*, în LACL, p. 435.

Maxim I de Torino

Maxim de Torino (m. 408/423), primul episcop de Torino. A nu se face confuzie între el și urmașul său omonim, care a fost prezent la sinoadele de la Milan din 451 și Roma 465 și a decedat nu la mult timp după anul 465. Singurele date despre el, le avem de la Ghenadie, care dă o listă cu numele a 24 de omilii, referindu-se la celelalte ca fiind 'multe' și ne informează că a decedat în timpul domniei lui Honoriu și Teodosie cel Tânăr (408-423). Critica recentă este de părere că el este autorul a peste 100 de omilii, urmând îndeobște ciclul anului liturgic. Despre retorica sa s-a spus că este uneori suprasolicitată. Cu toate acestea, predicile sale sunt de mare folos pentru cunoașterea istoriei cultului creștin în antichitatea târzie. Maxim a fost mai mult predicator, decât teolog speculativ. Opera sa omiletică este axată pe Sf. Scriptură, pe care o interpretează uneori alegoric. Predicile sale se concentrează adeseori asupra sensului Sf. Taine și a lucrării lui Hristos. Hristos Însuși este prezent și lucrează în taine mântuirea noastră. Totodată, multe din omiliile sunt îndreptate împotriva credințelor și a superstițiilor păgâne.

Migne, PL 57, 221-760; CPL 220-226b; PLS 3, 351-379; Almut Mutzenbacher (ed.), *Maximi Episcopi Taurenensis Sermones*, în Corpus Christianorum, Series Latina, XXIII, Turnhout, 1962 și bibliografie VI-XIII; M.F. Argles, *Maximus* (16), în Smith-Wace, III, p. 881-882; Cross, *Maximus*, art. în ODCC, p. 894-895; Altaner-Stuiber, 1980, p. 458 și urm.; Quasten, *Patrology*, IV, p. 574-575, cu bibliografie selectivă; M. Pellegrino, *Maxime de Turin* (I), în DECA, II, p. 1601-1602, cu bibliografie; A. Merkt, *Maximus I. von Turin*, în LACL, p. 435.

Maxim II de Torino

Succesor la scaunul episcopal de Torino al lui Maxim* I de Torino la mijlocul sec.

V. A participat la sinoadele de la Milano din 451, și Roma din 465. A fost adeseori identificat cu predecesorul său în scaun, despre care vorbește Ghenadie*. Cercetările actuale recunosc existența a doi episcopi purtând același nume de Maxim care au ocupat scaunul de Torino. Acest al doilea Maxim este autorul unei omilii sau discurs pe care l-a ținut în 453, cu ocazia sfântirii bisericii principale (*ecclesia major*) din Torino, distrusă de către huni în 452 și pe care a reconstruit-o, ca simbol al renașterii Bisericii lui Hristos în fața vicisitudinilor istoriei. Îi mai sunt atribuite aproape 90 de predici la diverse sărbători principale de peste an: Crăciun, Bobotează, Duminicile din Postul Mare etc. sau la sărbătorile unor sfinți: Ciprian, Petru și Pavel etc.

Migne, PL 57 passim; H.H. Frede, *Kirchenschriftsteller*, Freiburg⁴, 1995, p. 628-642; F. Dell'Oro, *Il discorso <in reparatione ecclesiae Mediolanensis> per la solemne dedizione della <ecclesia major> nell'anno 453*, Archivio Ambrosiano 32, 1977, p. 267-301; M. Pellegrino, *Maxime de Turin* (II), în DECA, II, p. 1603 și bibliografia de la art. precedent; A. Merkt, *Maximus II. von Turin*, în LACL, p. 435-436, cu bibliografie.

Maximian

Maximian, arhiepiscop de Constantinopol (431-434), roman de origine, coleg al lui Celestin, care ajunge episcop de Roma. După depunerea lui Nestorie* de sinodul de la Efes și aprobarea acestuia de împăratul Teodosie, poporul sprijină alegerea lui Maxim, preferându-l pe acesta în locul lui Proclus de Cyzic, datorită blândeții caracterului său. A fost hirotonit de o delegație episcopală trimisă de sinodul de la Efes, la 25 octombrie 431, delegație care a păstrat în comuniunea cu Sf. Chiril* al Alexandriei. Maxim îi expediază lui Chiril o scrisoare

sinodală care s-a păstrat, și o altă scrisoare tuturor celorlalți episcopi, dar care s-a pierdut, în care a insistat în mod deosebit asupra valorii sinodului de la Efes și asupra importanței condamnării lui Nestorie. A mai luat atitudine împotriva unor adepți ai lui Nestorie (Helladiu de Tars, Eutherie de Tyana, Dorotei de Marcianopolis și Himeriu de Nicomidia) și a sprijinit reconcilierea dintre Chiril și Ioan* de Antiohia. S-a stins din viață la 12 aprilie 434.

CPG 5770-5773, Grumel, *Regestes...*, p. 66-75; G. Dragon, *Naissance d'une capitale*, Paris, 1975, p. 471; D. Stiernon, *Maximien*, în DECA, II, p. 1603-1604.

Maximian de Anazarba

Maximian sau Maximin de Anazarba, mitropolit de Cilicia II în timpul sec. V, susținător al partidei ariene. Este prezent la sinodul de la Efes din 431, protestând împotriva sesiunii pripit ținute sub președinția lui Chiril* de Alexandria. De aceea, se alătură celei de a doua sesiuni a sinodului de la Efes, care s-a derulat după sosirea lui Ioan* de Antiohia, și subscie excomunicarea lui Chiril. În anii care au urmat el se opune, împreună cu Alexandru* de Hierapolis, oricăror încercări de reconciliere cu Chiril de Alexandria și rupe legăturile cu Ioan de Antiohia.

S-au păstrat trei din scrisorile scrise de Maximian în versiune latină: una către Alexandru de Hierapolis, asupra poziției conciliante pe care a adoptat-o Ioan de Antiohia; a doua, despre fuga lui Ioan de Germanicia și a lui Andrei de Samosata, și a treia, în legătură cu sinodul pe care Maximian l-a întrunit la Anazarba în 433, pentru a-l excomunica din nou pe Chiril. Deși a fost unul dintre cei mai intransigenți dușmani ai lui Chiril și apă-

rător al lui Nestorie, Maximin nu este trecut în lista episcopilor exilați de către împărat pentru opoziția lor față de unirea din 433. Se crede că el ar fi decedat între timp.

Migne, PG, 84, 675, 721-725, 773-774; CPG, 6449-6453; D. Stiernon, *Maximien (ou Maximin) d'Anazarbe*, în DECA, II, p. 1605; G. Röwekamp, *Maximianus von Anazarba*, în LACL, p. 432.

Maximian de Ravenna

Maximian sau Maximin de Ravenna (sec. VI), episcop de Ravenna între 546-556. Bun cunoscător al cercurilor înalte de la Curtea bizantină, el a fost hirotonit și numit episcop de papa Vigiliu, în timpul vizitei sale la Constantinopol, în problema celor Trei Capitoale. În perioada episcopatului său, Biserica din Ravenna a cunoscut o dezvoltare deosebită. Datorită abilităților sale diplomatice, dar și originii sale istriene, el cuprinde în autoritatea sa și provincia ecclesiastică a Aquileii, ca reprezentant al Ortodoxiei. În consecință, atunci când Vigiliu absenta din Roma, iar Datius din Milano, el era cel care exercita primatul în Italia, pentru a realiza unirea în spirit ortodox a Bisericilor care au aderat la cele Trei Capitoale. Maximian a realizat o culegere de formule liturgice, care au constituit izvorul *Sacramentarului lui Leon*.

Migne, PL 106, 608-610 (*Lib. pont.*); A. Chavasse, *L'Oeuvres littéraire de Maximien de Ravenne*, EphremLiturg., 74, 1960, p. 115-120; G. Cuscito, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste, 1977, p. 286-287; G. Cuscito, *Maximien de Ravenne*, în DECA, II, p. 1605; B. Dümmler, *Maximian von Ravenna*, în LACL, p. 432, cu bibliografie.

Maximin

Maximin (sec. IV-V), episcop arian de Hippo Regius, scriitor de limbă latină,

venit în Africa în anul 427/428. Despre viața sa avem puține informații și tot ceea ce ne este cunoscut este dedus din propriile sale scrieri. După spusele sale, el era mai tânăr decât Fer. Augustin* cu câțiva ani, de aceea data nașterii sale poate fi fixată între anii 360-365. Relațiile sale intime cu episcopii Palladius* și Secundianus* ne fac să credem că el se trăgea din Illyria, unde fusese ales cap al grupării ariene. Însotăște trupele gotice aflate în slujba Romei și trimise în Africa pentru a zdrobi răscoala lui Bonifaciu. Conducătorul acestor trupe era comitele Sigiswulf. În 397, el scrie lucrarea *Dissertatio contra Ambrosium*, constituită ca o apărare a arianismului și un atac la adresa lui Ambrozie*, dușman neînduplecat al acestei erezii. Evenimentul major, interesant de reținut, este dezbaterea publică pe care Maximin a avut-o cu Fer. Augustin. Conținutul acestei dezbateri s-a păstrat în *Collatio Augustini cum Maximino Arrianorum episcopo*. Această lucrare este importantă din două puncte de vedere: istoric, pentru că descrie într-un mod viu și direct evenimentul conflictului, și doctrinar, deoarece aici avem o expunere detaliată a doctrinei ariene făcute de Maximin. Numărul operelor lui Maximin a crescut prin atribuirea de către Dom Capelle a majorității lucrărilor cuprinse în *Codicele Veronensis LI*, considerate a fi aparținut lui Maximus* de Torino. Este vorba de un corp voluminos de texte cu caracter omiletic intitulate: *Contra haereticos*; *Contra Iudaeos*, *Contra paganos*. Eretici, în acest context, sunt ortodocșii, a căror doctrină este combătută de autor. Celelalte omilii au un caracter apologetic și rezumă diverse argumente polemice cu iudeii sau păgânii. Există apoi un număr de 15 predici ținute de autor la diverse sărbători împărătești (Epifanie, Paști

etc.), sau cu diverse alte ocazii și comemorări. În cele din urmă, mai există un text compus din 24 de *Expositiones de capitulis Evangeliorum*, la care a fost adăugat un fragment *De nominibus apostolorum*. La aceste lucrări, Meslin a adăugat încă două tratate exegetice: *Opus imperfectum in Matthaeum* și *Commentarium in Iob*. Așa cum este reconstituit în prezent, *corpus*-ul maximinian cuprinde lucrări exegetice și doctrinar-polemice. Lucrările exegetice, atribuite lui Maximin, sunt: *Opus imperfectum in Matthaeum*, comentariul cel mai extins la Evanghelia după Matei, păstrat din antichitatea creștină latină (Quasten), *Commentarius in Iob*, trecut în mod eronat sub numele lui Origen, și *Tractatus in Lucam*, din care au supraviețuit fragmente. Din grupul lucrărilor doctrinar-polemice amintim: *Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae*, inclusă în *Dissertatio contra Ambrosianum*; *Sermo Arrianorum*, împotriva căreia Augustin scrie un tratat: *Contra sermonem Arrianorum*. *Fragmenta Arriana*, descoperite pe un palimpsest păstrat în Biblioteca de la Vatican. Linia doctrinară a acestor scrieri este ariană atât în exprimare, cât și ca fond. Ele ne dau posibilitatea unei înțelegeri exacte a ereziei ariene în deviațiile ei de la învățătura ortodoxă. Astfel, în ceea ce privește conceptul de Dumnezeu, școala lui Ulfila* și implicit Maximin, afirmă că Dumnezeu Tatăl este absolut transcendent, nu numai în relația Sa cu lumea creată, ci și în relația cu celelalte Persoane Divine, plasate de tradiție alături de El. Tatăl este singurul Dumnezeu adevărat, El este Dumnezeu și Tată, întrucât este *omnium auctor*, dar și Dumnezeul Fiului. De aceea, formula ortodoxă care afirmă că Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt *unus Deus*, trebuie respinsă. Unicitatea Tatălui derivă din fap-

tul că El este singur Nenăscut, *sine principio* și *ante principium*, înțelegând *principium* atât în sens cronologic, cât și ontologic. El este *causa sui* și cauză a tot ceea ce există, inclusiv a Fiului, deoarece El este *unus auctor*. Unicitatea și transcendența absolute ale Tatălui nu îi permit Acestuia să intre în contact cu lumea creată. El face acest lucru prin Fiul, care este *genitus* și *unigenitus* în relația cu lumea creată. Fiul este *unus unigenitus apud ingenitum*, relația lui cu Tatăl fiind una de generare, act al voinței Tatălui, lucrare care nu angajează schimbare sau diminuare în Tatăl. Tatăl L-a generat/creat *ante saecula* și înainte de toate făpturile. Prin *ante saecula* se înțelege înainte de crearea timpului, adică a lumii. Nefiind *sine initio*, deși este *sine fine*, Fiul nu este *consempternus* și *coeternus* în relație cu Tatăl. Subordinaționismul arian se bazează pe ideea că Tatăl este *principium* cronologic și ontologic și pe considerentul că întruparea Fiului este o dovadă a inferiorității Sale, deoarece în trup fiind, este supus pătimirii și morții. Fiul rămâne alături de Tatălui numai pe plan moral. Acest lucru le-a dat posibilitatea arienilor din școala lui Ulfila să accepte formula de la Rimini, care afirma că Fiul este asemenea Tatălui potrivit Scripturilor. Era însă vorba de o asemănare exterioară, legată de voință și lucrare. În ceea ce privește învățătura despre Duhul Sfânt, arienii latini au preluat ideile lui Eunomiu*. Așa cum Fiul este primul creat al Tatălui, Duhul este cel dintâi creat de Fiul, potrivit voii Tatălui. Această nuanță ariană o regăsim implicită în *Filioque*, adică în învățătura catolică despre purcederea Duhului și de la Fiul. O analiză a structurilor doctrinare ale arienilor latini se impune, deoarece o serie din aceste și-a făcut loc în struc-

turile sectare și eretice de mai târziu, până chiar și în zilele noastre.

Migne, PL 57, 781-806, 829-832; PLS, 691-763; Frederick Kauffmann, *Aus der Schule des Wulfilas*, în *Texte und Untersuchungen zur altgermanischen Religionsgeschichte*, Strassburg, 1899, p. 67-90; *Opus imperfectum in Mattheum*, în CPG 4569 și CPL 707; PG 56, 611-948; PG, 17, 371-522 (ptr. Iov); *Tractatus in Lucam*, în A. Mai, *Scriptorum veterum nova collectio* 3, 2, Roma, 1821, 191-207, 208-237; Augustin, *Coll. c. Maxim.*, PL 42, 709-814; R. Gryson, *Débat de Maximinus avec Augustin. Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée*, Louvain, 1980; idem, *Littérature arienne Latine* 1, Louvain-la-Neuve, 1980; idem, în SCH 267, Paris, 1980; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918; M. Meslin, *Les ariens d'Occident*, Paris, 1967; W.A. Sumruld, *Augustine and the Arians*, Selinsgrove, 1994; É. Amman, DTC 19/1 (1928), 466-472; H. W. Phillott, *Maximinus*, art. în Smith-Wace, III, p. 873-874; I.G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, EIBM-BOR, București, 1979, p. 212-215; Altaner-Stuiber, 1980, p. 372-373; Quasten, *Patrology*, IV, p. 98-113, cu bibliografie; M. Simonetti, *Maximin, Arien*, în DECA, II, p. 1606-1607; R. Kany, *Maximinus, Goten-Bischof*, în LACL, p. 432, cu bibliografie.

Meliton de Sardes

Meliton de Sardes, (m. c. 190), episcop de Sardes, în Lydia. Puținele informații pe care le avem despre el vin de la Polycrat*, care, în scrisoarea lui către papa Victor (189-199), ne spune că Meliton a fost 'mare luminător al Asiei', 'eunuch', adică, necăsătorit, și că 'și-a trăit întreaga viață în Duhul Sfânt și se odihnește la Sardes, în așteptarea învierii'. A fost susținător al practicii quartodecimane*. Dincolo de aceste date, cunoaștem doar că a lăsat o bogată moștenire literară. O listă a lucrărilor sale o avem la Eusebiu*

de Cezareea: *Despre Paști*, *Despre felul de a trăi și despre profeți*, *Despre Biserică*, *Despre Duminică*, *Despre credința omului*, *Despre creațiune*, *Despre supunerea simțurilor față de credință*, *Despre suflet și Trup sau Despre unul*, *Despre Botez*, *Despre adevăr și despre credință și nașterea lui Hristos*, *Despre profeție*, *Despre ospitalitate*, *Despre diavol și Apocalipsa lui Ioan*, *Despre Dumnezeu întrupat*, și în cele din urmă, cânticica *Către Antonin*. La acestea se mai adaugă alte șase cărți de *Extrase*, la care face referire Ieronim*. Dintre lucrările sale s-a descoperit una, *Despre Paști*, păstrată într-un manuscris din colecția Chester Beatty și Universitatea din Michigan. Numele acestei lucrări a fost descifrat după descoperirea unui alt manuscris, papirusul Bodmer, publicat în 1960, și prin colacionare cu versiuni copte și georgiene. Tema tratatului este cea a noilor *Paști*, inaugurate de Hristos. Nuanța generală este cea quartodecimană*. Patimile și moartea lui Iisus asigură creștinilor eliberarea din păcat și de moarte, după cum Mielul cel ucis a asigurat evreilor eliberarea. Creștinii, ca și evreii, au primit deci pecetea eliberării. Evreii însă, așa cum s-a profetit, l-au repins pe Domnul și l-au ucis și, deși moartea lui a fost preorânduită, lor le revine responsabilitatea pentru a fi voit acest lucru. De aceea ei sunt pierduți, însă cei cărora, aflându-se în iad, Iisus le-a propovăduit, aceia sunt părtași ai biruinței învierii. Hristologia sa se apropie de cea a lui Irineu* și Justin* Martirul, Hristos fiind prin fire Dumnezeu și om. El a venit în lume pentru a-l elibera pe om de păcat, de moarte și de diavol. Omul a fost creat ca unitate armonioasă între trup și suflet, iar mântuirea constă în restabilirea acestei unități, distrusă de păcat și de moarte. Biserica este 'rezer-

vorul adevărului'. Mântuirea adusă de Hristos nu e numai a omului, ci a întregului univers. Paștile sunt 'o taină cosmică și universală', patima lui Hristos, 'o luptă cosmică', crucea, 'o împletitură cosmică', răstignirea lui Hristos, 'o extindere dumnezeiască, care se întinde în toate și pretutindeni'. Sunt sesizate și atitudini antignostice în aceea că autorul accentuează asupra firii umane a lui Hristos și a unității dintre Vechiul și Noul Testament. Meliton a fost un teolog de mare perspectivă și înțelegere. Așa cum Sf. Justin reușise să universalizeze creștinismul prin teoria *logosului spermatikos*, tot așa Meliton a cosmizat creștinismul prin stăruința sa asupra legăturii dintre chip sau tip și realitate sau adevăr, mai precis, asupra legăturii dintre jertfa Vechiului Testament - mielul - și a Noului Testament - Hristos (Coman).

J. C. T. Otto, *Corpus apologetarum christianorum*, 9, Jena, 1872, p. 374-478; 497-512; C. Bonner, *The Homily on the Passion by Melito Bishop of Sardis* (SD 12), London, 1940; Idem, *A Coptic Fragment of Melito's Homily on the Passion*, art. în *Harvard Theological Review*, 32, 1939, p. 141-142; Idem, *The Text of Melito's Homily*, VC 3, 1949, p. 184-185; Idem, *The New-Homily of Melito and its Place in Christian Literature*, Oxford, 1937; O. Perler, *Sur la Paque et fragments*, în *SCh* 123, Paris, 1966; S.G. Hail, *On Pascha and Fragments*, Oxford, 1979; *Despre Botez* vezi J.B. Pitra, *Analecta sacra* 2, Paris, 1884, 3-5; Bodmer Text by M. Testuz, *Papyrus Bodmer VIII*, Cologny-Geneva, 1960; DSp 10, col. 880-981; G. Salmon, *Melito*, art. în *Smith-Wace*, III, p. 894-900; Cross, *Melito, St.*, art. în *ODCC*, p. 900; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 55; Idem, I, p. 328-336; Altaner-Stuiber, 1980, p. 63; 88-89; Quasten, *Patrology*, I, p. 242-248 (cu bibliografie); A. Hamman, *Méliton de Sardes*, în *DECA*, II, p. 1612, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Melito von Sardes*, în *LACL*, p. 436-437, cu bibliografie.

Memnon de Efes

Memnon a fost episcop de Efes între anii 428-440 și a jucat un rol important la sinodul ecumenic care s-a ținut în orașul său de reședință. Și-a apărat cu grijă autonomia în fața încercărilor Constantinopolului de a-și extinde jurisdicția asupra teritoriului său. În acest scop, face alianță cu Alexandria și sprijină cauza lui Chiril*. După sosirea lui Ioan* de Antiohia la Efes, nu permite clericilor, aparținând grupării acestuia, să se refugieze în bisericile sale. Depunerea sa din treaptă de către episcopii orientali și aprobarea acestui act de către împăratul Teodosie II nu au avut efectul scontat, el rămânând în scaun până în anul 440, când apare pe liste numele succesorului său. De la el a rămas o scrisoare în legătură cu sinodul de la Efes, pe care el a adresat-o preoțimii din Constantinopol după condamnarea lui Nestorie*. După depunerea sa, el adresează, împreună cu Chiril, o scrisoare sinodului din Efes.

Migne, PG 77, 1463-1466; CPG 5790-5791; *Ep. ad. clerum*, ACO 1, 1, 3, 46 și urm.; ACO 1, 3, 115 și urm. text latin; *Ep. ad. Concilium*, ACO 1, 1, 3, 16 și urm.; ACO 1, 2, 75 și urm.; Fliche-Martin IV, 178 și urm., 184 și urm.; J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Église*, I, Roma, 1962, p. 133; D. Stiernon, *Memnon d'Éphèse*, în *DECA*, II, p. 1615; B. Windau, *Memnon von Ephesus*, în *LACL*, p. 437-438, cu bibliografie.

Menandru

Menandru sau Menander, discipol al lui Simon Magul, care a trăit în prima jumătate a secolului al II-lea d. H. Datele noastre despre el provin, aproape toate, direct sau indirect de la Sf. Justin* Martirul (*Apol.*, I, 26, 56). De la el aflăm că Menandru era originar din orașul samaritean Capparatea, că a fost discipol

al lui Simon Magul și, la fel ca și acesta, *a fost împins de demoni să-i păcălească* pe mulți prin vrăjitoriile lui în Antiohia, unde a predicat, convingându-și adeptii că nu vor muri, dacă îi vor urma învățăturile. După spusele Sf. Irineu*, Menandru nu s-a autoproclamat, ca și Simon, întruparea divinității pe pământ, ci susținea că divinitatea nu poate fi cunoscută de nimeni. Însă, la fel ca predecesorul său, el a spus că creația lumii aparține îngerilor care își au originea în *Ennoia* puterii supreme. El s-a considerat totuși trimisul acestei puteri invizibile, ca salvator al omenirii, permițând omului, prin puterile magice pe care le predica, să ia ce este mai bun de la acești îngeri creatori (Irineu, *Adv. haer.*, I, 23, 8). El spunea că, prin botezul în numele său, discipolii primesc reînvierea și din acel moment ating o tinerețe nemuritoare, devenind superiori îngerilor. După cum era de așteptat, Sf. Irineu a interpretat aceasta în mod literal, iar istoria sectelor eretice a arătat că nu este incredibil ca aceste promisiuni să fi fost făcute. Dar perpetuarea acestei *învățăături*, pe care trecutul a dezaprobat-o, este o dovadă că a existat și o interpretare spirituală. Sf. Chiril* din Ierusalim tratează tăgăduirea acestei învieri a trupului ca un specific al ereziei samaritene. Sf. Irineu, vorbind despre Valentin* și Marcion*, spune că își au originea în învățăturile lui Menandru și este foarte probabil că de la samariteanul Justin să fi învățat Irineu etimologia gnosticismului, ce-și are originea în samariteanul Simon, continuat de discipolul său Menandru, care a predicat în Antiohia și de la care a învățat Saturninus și probabil Basilide*. Numele lui Menandru apare în lista lui Hege-sippus* (Eusebiu, *Hist. Eccl.*, IV, 22). Tertullian* preia informațiile despre

Menandru tot de la Irineu (Tert., *de Anim.*, 23, 50). (F.F.)

G. Salmon, *Menander*, în Smith-Wace, III, p. 902; H. Leisegang, *Die Gnosis*, Leipzig, 1924, p. 204-107; F. K. Burkitt, *The Church and Gnosis*, Cambridge, 1932; H. Jonas, *Gnosis und spätantiker Geist*, Göttingen, 1934; W. Foerster, *Die 'ersten Gnostiker' Simon und Menander*, în U. Bianchi (ed.), *Le origini dello Gnosticismo*, Leiden, 1967, p. 190-196; Quasten, *Patrology*, I, p. 255-256; A. Monaci Castagno, *Ménandre*, în DECA, II, p. 1618-1619.

Merobaudes, Flavius

Merobaudes, Flavius, poet latin. S-a născut către sfârșitul sec. IV, în provincia Baetica, într-o familie de nobili cu rădăcini în vechile structuri sociale conducătoare ale francilor, probabil chiar printre fondatorii dinastiei merovingiene. Sidonius Apollinaris ne informează că Merobaudes vine din Baetica la Ravenna și că se bucura de o trecere atât de mare la curtea imperială și în cercurile militare, încât i s-a ridicat o statuie în Forumul lui Traian. Inscripția de pe statuie, descoperită în 1813, datează din anul 435. La Ravenna, el devine oratorul și poetul curții lui Valentinian III și al generalului Aetius.

Moștenirea lui literară constă în două panegirice, unul în proză, închinat lui Aetius, care preamărește virtuțile militare și umane ale acestuia, și altul, în versuri, adresat aceluiași personaj, cu ocazia celui de al treilea consulat. Au mai supraviețuit patru fragmente din diverse poeme și poemul *De Christo*, în care descoperim o hristologie ortodoxă (Quasten). Hristos este cu adevărat Fiul lui Dumnezeu, veșnic și totuși S-a născut în timp, Creator împreună cu Tatăl și S-a întrupat pentru a dezvălui adevărata față a Tatălui, primii martori ai acestei lucrări

fiind mama Sa, păstorii și magii. Intru-
parea Sa este mântuirea noastră, iar
moartea, motivul vieții noastre. Poemul
se încheie cu prezentarea doctrinei
despre Treimea cea Una și semnificația
universală a morții răscumpărătoare a lui
Hristos. (N.B.)

Migne, PL 61, 971-974; *De Christo*, în
Migne, PL 53, 789-790; F. Vollmer, MGH,
AA 14, Berlin, 1905, p. 1-20; M. Ihm,
Damasi Epigrammata, Leipzig 1895, p. 71-
73; F.M. Clover, *F. Merobaudes. A Traslation
and Historical Commentary*, Transl. and
Proceed. of the American Philol. Ass., 61,
1971, nr. 1; S. Döpp, *Zeitgeschichte in
Dichtungen Claudians*, Hermes Einzel-
schriften 43, Wiesbaden, 1980; J. Fontaine,
*Naissance de la poésie dans l'Occident chré-
tien, III^e-VI^e siècles*, Paris, 1981; A. C.
Madan, *Merobaudes*, art. în Smith-Wace, III,
p. 905-907; Quasten, *Patrology*, IV, p. 332-
333; I. Opelt, *Mérobaude*, în DECA, II, p.
1623; M. Meier, *Merobaudes*, în LACL, p.
438, cu bibliografie.

Mesrop

Mesrop - Maștoț (sec. IV), catolicos și
părintele literaturii creștine armene. S-a
născut în satul Hațik sau Hațekat, în
provincia Taron, la vest de lacul Van, ca
fiu al lui Vardan, despre care se crede că
făcea parte din aristocrația armeană a
vremii. Este trimis să învețe carte la
Antiohia, unde au studiat și alți mari căr-
turari, ierarhi și sfinți ai Bisericii creș-
tine, ca Ioan* Hrisostom, Vasile* de Ce-
zareea, Grigorie* de Nazianz și alții. Re-
venit în țară, îmbrățișează cariera mili-
tară, servind ca ofițer la curtea arsacidă.
Devine apoi secretarul regelui Vram-
șapuh. Părăsește această funcție pentru a
îmbrăca haina monahală. În această cali-
tate, călătorește prin Armenia, mai ales
în acele locuri unde mai persistau cre-
dințele păgâne. În urma contactului cu

poporul și cu conducătorii lui spirituali și
politici, el realizează că armenii erau
expuși primejdiei de a fi asimilați de o
cultură străină, deoarece la acea vreme
limba de cult oficială era siriaca. În fața
acestui pericol, de altfel iminent, el
ajunge la concluzia necesității unei lite-
raturi creștine în limba armeană. Revenit
la curtea catolicosului Sahak* (Isaac) cel
Mare, acesta îl hirotonește. Cu ajutorul
lui Sahak și al regelui Vramșapuh, el pur-
cede la elaborarea unui alfabet care să
poată reda bogăția fonetică a limbii
armene. Având la îndemână acest instru-
ment vital și ajutat de o serie de traducă-
tori, el începe redarea textului sacru al
Sf. Scripturi în limba armeană. El însuși
a tradus Noul Testament și o parte din
Vechiul Testament și a revizuit întreaga
traducere, făcând uz de manuscrise gre-
cești. Pe lângă acest text sacru, el a tra-
dus din scrierile Părinților greci și sirieni.
Totodată, pune temeliile unui mare nu-
măr de școli și mănăstiri și purcede la
înceștinarea georgienilor și a albanilor,
populație caucaziană dispărută în perioa-
da evului mediu. În 422, face parte dintr-o
misiune diplomatică la Constantinopol.
Cu această ocazie, obține sprijin din
partea împăratului Teodosie pentru acți-
unile sale culturale. După decesul lui
Sahak, Mesrop devine catolicos, funcție
pe care o deține până la moarte (440).
Omiliile și scrisorile sale ne-au parvenit
sub semnătura Sf. Grigorie* Luminătorul.
BS, 9, 374-379; PLRE, 2, 759; Koriun
(Chorian), *Istoria vieții și a morții varda-
petului Sf. Mesrop*, Veneția, 1894 (în
armeană); J. Marcquart, *Über den Ursprung
des armenischen Alphabets in Verbindung
mit der Biographie des heiligen Mast'oc*,
Viena, 1917; S. Weber, *Ausgewählte
Schriften der armenischen Kirchenväter*, I,
München, 1925, p. 233-318; R. H. Hewsen,
On the Alphabet of the Caucasian Albanians,
REArm., 1, 1964, p. 427-432; S.N. Moura-

viev, *Les caractères daniéliens*, REArm., 14, 1980, p. 55-85; Idem, *Les caractères mesropiens*, REArm., 14, 1980, p. 87-111; N. Akinian, *Der hl. Maschtotz Wardapet*, Viena, 1949 (în armeană cu rezumat în germană); Mihai Rădulescu, *Civilizația armenilor*, Editura Sport-Turism, București, 1983, p. 199 și urm.; Tigran Grigorian, *Istoria și cultura poporului armean*, Editura Științifică, București, 1993, p. 81-84; P. Ananian, în *Bibliotheca Sanctorum*, IX, Roma, 1976, col. 374-379, cu bibliografie bogată; Bardenhewer, V, 197-202; Cröss, *Mesrob, St.*, în ODCC, p. 906; S.J. Voicu, *Mesrop*, în DECA, II, p. 1631-1632; P. Bruns, *Mesrop (Maschtotz)*, în LACL, p. 438-439, cu bibliografie.

Messalienii vezi Euchiții

Meșiha Zekha

Meșiha Zekha (în. sir.: Mšha-Zkha - Hristos a biruit), compune între anii 550-569 *Chronica Arbela*, cuprinzând perioada de la 100 până la 550. Arbela a fost capitala ținutului Abiadene din Persia, al cărei prim episcop, Mar Pequidas, a fost hirotonit de către Sf. Apostol Tadeu. Fără îndoială, o serie de informații istorice sunt confirmate și de alte izvoare, ceea ce constituie un aspect pozitiv din punct de vedere științific. Există totuși și date care trebuie privite cu circumspecție. Importantă este informația pe care această cronică o dă referitor la hirotonirea episcopilor, care se săvârșea prin punerea mâinilor de către alți episcopi, după ce persoana fusese aleasă în prealabil de către credincioși și preoți. De reținut că Botezul era săvârșit în numele Sfintei Treimi.

A. Mingana, *Sources syriaques*, vol. I, Leipzig, 1907 (cu trad. în franceză); E. Sachau, *Die Chronik von Arbela, ein Beitrag zur Kenntnis des ältesten Christentums im Orient*, Abh. d. Kgl. Preuss., Ak. d. Wiss.

Jahrg., 1915; Altaner-Stuiber, 1980, p. 234; Urbina, 210-211, cu bibliografie.

Metafrastul vezi Simeon Metafrastul

Metodiu de Olimp

Metodiu (m. 311), episcop de Olimp și unul din cei mai de seamă oponenti ai lui Origen*, motiv pentru care Eusebiu* de Cezareea nu îl menționează în *Istoria bisericească*. Informațiile date de Ieronim* trebuie luate cu oarecare circumspecție, ele fiind imprecise (Coman). Se poate spune, cu oarecare certitudine, că a fost episcop de Olimp în Lycia și după alte păreri, la Filipi în Macedonia, însă și-a petrecut o mare parte a vieții în Lycia (F. Dietkamp). A suferit moarte de martir în timpul persecuției lui Maximian Daia (311).

Metodiu a fost un teolog sistematic, după cum putem deduce din modul în care își desfășoară argumentele critice îndreptate împotriva unor învățături propuse de Origen, cum ar fi preexistența sufletelor sau concepția spiritualistă a lui Origen privind învierea trupului. Din nefericire însă, din vasta sa operă doar câteva tratate au mai supraviețuit: *Banchetul* sau *Despre feciorie*; *Despre liberul arbitru*; *Aglaophon* sau *Despre înviere*; *Despre viața și activitatea rațională*; *Despre deosebirea mâncărilor și despre juminca menționată în Levitic (Numeri 19) și cu a cărei cenușă erau stropiți păcătoșii*; *Despre lepră*, către Sistelius; *Despre lipitoarea din Pilde (30, 15 sqq.) și despre 'Cerurile spun mărirea lui Dumnezeu' (Psalm 18, 1)*; *Despre creatură*; *Contra lui Porfiriu etc.* Dintre toate lucrările sale, doar *Banchetul* s-a păstrat în întregime în limba greacă. Admirator al lui Platon, Metodiu concepe acest tra-

tat ca un dialog în maniera marelui filosof. Tratatul preamărește fecioria și se încheie cu un minunat imn închinat lui Hristos ca Mire al Bisericii. Totodată, el argumentează, sub influența Sf. Irineu*, teoria recapitulării, dându-i acesteia o nuanță aparte, în sensul că el nu o consideră pe Maria ca fiind a doua Evă, așa cum face Irineu, ci susține că rolul de a doua Evă îl deține Biserica, care este atât Fecioară, cât și Mamă. Prin aceasta, el introduce nuanțe ecclesiologice în ideea de recapitulare. În tratatul *Despre înviere*, numit și *Aglaophon*, după numele medicului din Patara, în casa căruia a avut loc discuția consemnată în această lucrare, susține, împotriva lui Origen care afirmase că trupul înviat este un trup spiritual, că trupul înviat va fi același cu cel din această viață. Trupul nu este închisoarea sufletului. La început omul a fost nemuritor cu sufletul și trupul. Moartea și separarea trupului de suflet au fost cauzate numai de cel rău din invidie. Scopul actului de mântuire este de a reuni ceea ce a fost separat în mod neneatural sau împotriva firii. *Despre liberul arbitru* (în slavonă poartă un alt titlu: *Despre Dumnezeu, materie și libera voință*, ceea ce corespunde mai bine conținutului lucrării), este o apărare a libertății de voință împotriva fatalismului gnostic, cu precădere cel valentinian, argumentând că liberul arbitru al omului este responsabil pentru rău. Răul nu își poate avea originea în Dumnezeu și nici nu este substanță necreată sau veșnică ca Dumnezeu. El respinge ideea origenistă a unei succesiuni de lumi. O serie din lucrările sale s-au păstrat doar în limba slavonă, într-o formă prescurtată și tratează despre regulile culinare ale Vechiului Testament. *Respingerea sectelor*, a supraviețuit fragmentar în traducerea în limba armeană făcută de Eznik* din

Kolb. Printre lucrările pierdute se află o lucrare împotriva lui Porfiriu, comentarii la Facere și Cântarea Cântărilor. *Despre Pythonisă* este o lucrare îndreptată împotriva lui Origen, care susținea că duhul care s-a arătat lui Saul a fost duhul lui Samuil.

Doctrina propusă de Metodiu nu este una originală, ci se înscrie în marea tradiție a Bisericii de până la el. Tăria cuvântului său este simțită mai ales în fermitatea cu care combate doctrina origenistă despre veșnicia lumii, preexistența sufletelor, metempsihoza și prefacerea trupurilor pământești. Gândirea sa nu este consecventă și adeseori întâlnim și o serie de contraziceri (Coman). În primele sale scrieri, Metodiu a fost fără îndoială admirator al lui Origen, făcând uz de idei și interpretări alegorice care îi aparțin acestuia. De altfel, Pamfil*, în *Apologia lui Origen*, îi atrage atenția lui Metodiu, că mai înainte și el a avut o stimă deosebită față de marele doctor.

Migne, PG 18, 28-408; A. Vaillant, PO, 22, 5, 631-889; G.N. Bonwetsch, GCS 27, 1917; H. Musurillo, V. A. Debidour, Méthode d'Olympe, *Le Banquet*, S.Ch., 95, 1963; trad. în lb. română: C. Cornițescu, *Banchetul sau Despre castitate, Aglaofon sau Despre înviere, Despre liberul arbitru și Despre viața și purtarea rațională*, în P.S.B, 10, p. 46-241; G. N. Bonwetsch, *Die Theologie des Methodius von Olympus*, Berlin, 1903; E. Buonaiuti, *The Ethics and Eschatology of Methodius of Olympus*, HThR, 14, 1921, 255-266; J. Farges, *Les idées morales et religieuses de Méthode d'Olympe*, Paris, 1929; E. Mersch, *Le corps mystique du Christ*, ed. a 2-a, I, Louvain, 1936, 276 și urm.; M. Margheritis, *L'influenza di Platone sul pensiero e sull'arte di S. Metodio d'Olimpo: Studi dedicati alla memoria di Paolo Ubaldi*, Milan, 1937, p. 401-412; G. Salmon, *Methodius*, art. în Smith-Wace, III, p. 909-402; Cross, *Methodius of Olympus*, art. în ODCC, p. 910-911; Tixeront, *Patrologie*, p. 137-139; I.G. Coman, *Patrologie*,

1956, p. 109-112; Idem, II, p. 438-470; Altaner-Stuiber, 1980, p. 215-216; Quasten, *Patrology*, II, p. 129-137; É. Amman, DTC 10/2, col. 1606-1614; C. Riggi, *Méthode d'Olympe*, în DECA, II, p. 1637, cu bibliografie; J. Paul OSB, C. Schmidt, *Methodius von Olympus*, în LACL, p. 439-440.

Metrodor

Metrodor, autorul unuia din cele două tratate care prezintă evenimentele legate de Cina cea de Taină și problema calculului pascal menționate de Fotie. Ambele tratate au fost îndreptate împotriva quartodecimanilor. Lucrarea conține un calendar pascal al zilelor și duminicilor cu lună plină pentru 533 de ani, mai exact 532, la care se adaugă un an care indică începutul unui nou ciclu, atunci când se revine la aceeași ordine a zilelor. Acest ciclu pornește cu primul an al domniei lui Dioclețian. A doua lucrare, menționată de Fotie, este un tratat care abordează, tehnic vorbind, calculul pascal și conține o serie de atacuri la adresa lui Metrodor. Lucrarea este adresată unui oarecare Teodor. Ambele tratate sunt interesante pentru istoria și practica calculării perioadei pascale în Biserica creștină.

Fotie, *Bibl. cod.* 115 și 116 în Migne, PG. 103, 389 și urm.; Th. Mommsen, MGH, *Auct. ant.*, 9, Berlin, 1892, p. 677 și urm.; G. Salmon, *Metrodorus*, în Smith-Wace, III, p. 911-912; Bardenhewer, IV, 541 și 624; A. de Nicola, *Metrodore*, în DECA, II, p. 1637-1638.

Migetius

Migetius, episcop de Besançon, în a doua jumătate a sec. VII, îndeobște plasat între Donat și Ternatius. După informația lui Adso, biograful Sf. Waldebertus, abate de Luxeuil, Migetius a fost *vir magnarum virtutum*, și prieten al acestuia. Cei doi s-au învoit ca cel care va deceda

cei dintâi să fie înmormântat de către cel ce rămâne în viață. Potrivit înțelegerii, Migetius a fost cel care a săvârșit slujba de înmormântare a Sf. Waldebertus. Sf. Migetius a decedat în jurul anului 670.

Adso, *Vita S. Waldberti*, par. 8, în Migne, PL 137, 692-693; Richard, *Histoire des Diocèses de Besançon et de Saint-Claude*, I, p. 121-122; S.A. Bennett, *Migetius, St.*, în Smith-Wace, III, p. 913.

Migetius

Migetius, eretic spaniol din sec. VIII, a nu fi confundat cu Sf. Migetius* din Besançon. Informațiile pe care le posedăm despre el le avem din scrierile celor care au polemizat cu el, în special Elipandus*. Sub posibile influențe prisciliene, Migetius susținea o doctrină curioasă despre Dumnezeu. Conform învățăturii lui, Dumnezeu S-a descoperit în mod succesiv, mai întâi în David, ca Tatăl, apoi în Iisus, ca Fiul, și în Pavel, ca Duhul Sfânt. El a fost condamnat la sinoadele de la Toledo din 782 și 785.

E. Amman, în DTC, X, pt. a 2-a, 1929, col. 1720-1722; Cross, *Migetius*, în ODCC, p. 915. Vezi și Elipandus.

Mihail Badoqa

Mihail, numit Badoqa (examinator) sau Malphana (magistru), a fost ucenic al lui Henana* din Abiadene la școala din Nisibe, împotriva căruia se va ridica mai târziu. Este autor al unor lucrări cu teme biblice, încă nepublicate. Îi mai este atribuit un tratat despre sărbătoarea Maicii Domnului. De la el s-au păstrat și câteva fragmente dogmatice cu caracter hristologic.

A. Baumstark, *Die nestorianischen Schriften 'de causis festorum'*, OC 1, 1901, p. 333-

334; L. Abramowski, A.E. Goodman, *Nestorian Collection*, C, 1972, 1, p. 105-113 text siriac și 2, p. 61-67 trad. în engleză; Baumstark, p. 129; Urbina, p. 134-135; P. Bruns, *Michael Badoqa (Malphana)*, în LACL, p. 440.

Mihail Sincelul

Mihail Sincelul, preot în Ierusalim și sincel al patriarhului Toma, în jurul anul 802. S-a născut la Ierusalim în jurul anului 761 și a decedat la mănăstirea Chora din Constantinopol în 846. A fost de origine persan și a devenit monah la mănăstirea Sf. Sava în jurul anului 786, unde a fost hirotonit preot. În 815 patriarhul Toma îl trimite la Roma pentru a solicita sprijin financiar și a discuta și probleme teologice și politice. În drum spre Roma, trecând prin Constantinopol, a fost arestat, fiind acuzat că este iconodul, și a suferit persecuții sub împăratul Leon V. În 843 este numit sincel pe lângă patriarhul Metodie și egumen al mănăstirii Chora. Între anii 811-813, pe când se afla la Edessa, a scris un tratat de *Sinaxă*, bazat pe lucrări mai vechi. Lucrarea lui, cea mai veche de acest gen, s-a bucurat de o largă popularitate, după cum putem deduce din numărul mare de manuscrise. Pe lângă acest tratat, a mai scris o serie de omilii și *encomia*: *Encomium Dionysii Areopagitae* și *Encomium in SS. Archangelos et Angelos*. Îi mai este atribuită o prezentare polemică a originii islamului, cuprinsă în *Cronica* lui George Hamartolos. Este destinatarul unei epistole pe care i-a adresat-o Teodor* Studitul. În același timp, de la el au rămas o serie de imne religioase și un poem anacreontic despre restabilirea cultului icoanelor.

Migne, PG 4, 617-6668; Fabricius, *Bibl. Gr.*, XI, 186, ed. Harles; Teodor Studitul, Ep. 213 în Migne, PG, 99, 1640; D. Donnet (ed.), *Le*

traité de la construction de la phrase de Michel Syncelle de Jérusalem, Bruxelles-Rome, 1982; T. Nissen (ed.), *Die byzantinischen Anacreoten*, München, 1940, p. 48-52; S.H. Griffith, *Greek into Arabic: Life and Letters in the Monasteries of Palestine in the Ninth Century*, Byzantion 56, 1986, p. 117-138; C. Holt, *Michael* (2), în Smith-Wace, III, p. 913; R. Browning, A. Kazhdan, *Michael Synkellos*, în ODB, p. 1369-1370.

Mikha sau Mika, Mica

Mikha sau Mika, Mica, scriitor siriac din sec. V, despre care nu avem date precise. Elias de Nisibe, adică, Elias Bar Schinaia (975- 1050?), autorul unei *Cronici* care tratează evenimentele din Orient de la anul 25 și până la 1012, menționează numele a doi cronicari din sec. VII, dintre care unul era Mikha sau Mika. Chiar dacă este vorba de una și aceeași persoană cu Mikha, episcopul de Lashom, nu este încă o problemă rezolvată. Lui Mikha îi sunt atribuite următoarele lucrări: un comentariu la Cărțile Regilor, un panegiric pentru Sabr-isho, predecesorul său în scaunul episcopal, un alt panegiric adresat unei persoane al cărei nume este Kntropos (Quentropos sau Quantropos), și un tratat intitulat *Cele cinci rațiuni ale lui Mautebhe*.

Assemani, BO, 1, 352-353; Wright, p. 46; Chabot, p. 104-105; Duval, 316.

Miltiade

Miltiade (sec. II), retor și apologet creștin, originar probabil din Asia Mică, contemporan cu Tațian* și ucenic al lui Justin*. A trăit și activat pe vremea împăratului Marcu Aureliu. Dintre lucrările sale, destul de numeroase, nu s-a păstrat nici una. Tertullian* și Ipolit* ne informează că el a apărat creștinismul împotriva ereziilor și a atacurilor păgâne.

După Eusebiu* de Cezareea, Miltiade a scris o *Apologie a filosofiei creștine*, adresată conducătorilor vremii, fără îndoială împăratului Marcu Aureliu (161-180) și co-regentului său, Lucius Verus (161-169), alta împotriva grecilor și a treia, împotriva iudeilor. De asemenea, el a atacat erezia montanistă și a gnosticilor valentinieni.

J.C. T. Otto, *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi*, IX, Jena, 1872, p. 364-373; R.M. Grant, *The Chronology of the Greek Apologists*, în VigChr 9, 1955, p. 25-33; idem, *Five Apologists and Marcus Aurelius*, în VigChr 42, 1988, p. 1-17; G. Salmon, *Miltiades*, art. în Smith-Wace, III, p. 916; Bardenhewer, I, 1913, p. 284-286; Quasten, *Patrology*, I, p. 228; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 54; Idem, I, p. 326; V. Zangara, *Miltiade*, în DECA, II, p. 1644-1645; K. Pollmann, *Miltiades*, în LACL, p. 440.

Miltiade

Miltiade (m. 314), episcop de Roma între 310-314. Potrivit informațiilor din *Liber pontificalis*, Miltiade s-a născut în Africa de Nord. Pontificatul lui este important întrucât aceasta a fost perioada în care Constantin cel Mare l-a învins pe Maxențiu și a dat Edictul de la Milano. În luna octombrie 313, ține un conciliu la Lateran, care condamnă donatismul. În perioada Fer. Augustin*, donatiștii africani îl acuză pe Miltiade de a fi renunțat la Sfintele Scripturi și a fi adus tămâie ca jertfă idolilor, în timpul persecuției lui Dioclețian. Deoarece donatiștii din vremea sa nu l-au acuzat de astfel de lucruri, credem că acuza mai târzie nu este decât o plăsmuire. Ba mai mult, Fer. Augustin dovedește pe bază de documente că acuza era neîntemeiată. A fost înmormântat în cimitirul Sf. Calist de pe Via Apia, fiind ultimul papă înmormântat în acest cimitir. Din *Catalogul Felician*

aflăm că a fost african de origine și că a interzis credincioșilor creștini să postească joia și duminica pe motiv că acestea erau zilele de post ale păgânilor.

E. Caspar, *Geschichte des Papstums*, I, 1930, p. 103-115; J. B. de Rossi, *Roma sotterranea christiana*, II, 1867, p. 188-190; W.H.C. Frend, *The Donatist Church*, Oxford, 1952; Ch. Petri, *Roma Christiana*, Roma, 1976, p. 160-167 (cu precădere); B. Studer, *Miltiade*, în DECA, II, p. 1645.

Minucius Felix, Marcus

Minucius Felix, Marcus (sec. II sau III), autor al unei apologii a creștinismului, scrisă în limba latină în perioada persecuțiilor. Despre Minucius se știe doar că a funcționat ca avocat la Roma, el fiind originar din Africa. Lactanțiu* îl prezintă ca apărător al cauzei creștine, distins avocat și campion al adevărului (*Instituțiile divine* 5, 1, 21), iar Ieronim*, ca distins avocat la Roma și autor al unui dialog între un creștin și un păgân, numit Octavius (*De viris illustribus* 58). Apologia, concepută după tiparul dialogurilor ciceroniene, s-a păstrat într-un singur manuscris, *Codex Parisinus* 1661, saec. IX, ca cea de a 8-a carte a lui Arnobiu*, *Contra păgânilor*. Cu toate acestea, în decursul timpului, ea a fost foarte des publicată, editată și comentată. Conținutul este împărțit în 40 de capitole, grupate în patru părți: introducerea (cap. 1-4), concepția păgână despre lume, în viziunea lui Caecilius, participantul păgân la dialog (cap. 5-13), un interludiu în care Marcu, arbitru dialogului, tempează unele ieșiri ale lui Caecilius (cap. 14-15), concepția creștină apărută de Octavius, partenerul creștin în dialog (cap. 16-38) și cea de a patra parte, convertirea la creștinism a lui Caecilius (cap. 39-40). Se pare că această apologie a fost scrisă în memoria lui Octavius, plecat dintre cei

vii, întrucât autorul începe prin a aminti prietenia lor intimă (Quasten).

Cât privește data scrierii acestei Apologii, ea este importantă mai ales datorită strânsei relații dintre unele idei și expresii din *Apologeticum* lui Tertullian*, scrisă în anul 197, ceea ce sugerează o influență reciprocă. Dacă Minucius a constituit sursa de inspirație a lui Tertullian, sau vice versa, este o problemă încă nelucidată.

Dialogul a avut loc pe drumul către Ostia, vestită stațiune a romanilor. Trezându-se întâmplător pe lângă statuia lui Serapis, Caecilius trimite în direcția acesteia un sărut. Gestul lui Caecilius constituie motivul pentru dialog. Caecilius este cel care ia primul cuvântul, încercând să demonstreze, pe temeuri sceptice și eclectice, că tot ceea ce îl privește pe om, este mai degrabă o problemă de probabilitate, decât de adevăr. Inteligența omului este limitată și de aceea cunoașterea celor de sus și a celor de jos nu îi este accesibilă. Dacă omul cutează să descrie enigma universului, el nu are nevoie de un zeu sau de un creator, pentru că dezordinea din lumea fizică și morală este o dovadă împotriva unei providențe divine. Din această pricină, susține el, este mai bine să se păstreze credințele transmise de strămoși și să fie adorați zeii, căci ei au întins granițele imperiului dincolo de hotarele soarelui și marginile oceanului. În plus, este un act de mândrie și îngâmfare din partea omului să încerce a înlătura și submina, așa cum fac creștinii, o credință atât de veche, atât de folositoare și salvatoare ca cea a poporului roman. Creștinii sunt ateii, conspiratori care introduc pretutindeni un fel de cult al lascivității, un fel de frățietate prin care, sub acoperământul unui nume sfânt, adulterul obișnuit este pervertit în incest. Superstiția lor prostească transfor-

mă crima în laudă. Credința lor într-un singur Dumnezeu, în răsplata sau pedeapsa veșnică, în învierea trupului este o absurditate.

Octavius începe prin a sublinia faptul că toți oamenii, fără deosebire de vârstă, sex sau rang sunt creați cu puterea și capacitatea de a gândi și înțelege. Discernământul nu este dobândit prin soartă, ci este de la natură. Bogatul, preocupat de afaceri, are ochii ațintiți mai mult spre aur, decât spre cer. Cel de jos sau cel umil este cel care se gândește la înțelepciune și transmite învățătura sa. Cei care consideră că acest mare univers este rezultatul unor întâmplări sau evenimente fortuite, nu au nici minte, nici simț și nici ochi. Căci, dacă ne ridicăm ochii spre cer sau dacă privim la lucrurile de sub cer, este limpede că există o Divinitate, de la care se inspiră întreaga natură, care mișcă și îndrumă totul, iar această divinitate nu poate fi divizată, ci trebuie să fie una singură. E adevărat că Dumnezeu nu poate fi văzut cu ochii, El fiind prea strălucitor, totuși El există, așa cum există soarele pe care nu-l putem privi. Religia păgână este un amestec de mituri și mistere dezgustătoare și imorale. O astfel de religie nu putea da romanilor imperiul. Tot ceea ce au romanii, rezultă din prădarea și ruina cetăților. Romanii sunt mari datorită religiei, ci unui sacrilegiu nepedepsit. Acuzațiile împotriva creștinilor sunt calomniile stârnite de demoni. Creștinii nu propovăduiesc lucruri mărețe, ei le trăiesc!

La sfârșitul acestui dialog, Caecilius se declară convins în linii mari, detaliile urmând a fi discutate, iar cei trei prieteni rămân fericiți, Caecilius, pentru că a descoperit adevărata credință, Octavius, pentru că a ieșit victorios în dialog, iar Minucius, pentru credința unuia și biruința celui alt!

Dialogul se caracterizează prin eleganță și spirit nobil. Autorul este imparțial față de credința păgână, iar în respingerea acuzațiilor aduse creștinilor, el face uz de un limbaj temperat. Dialogul este o îmbinare interesantă de filosofie stoică, idei platoniciene, amintind adeseori de Homer, Xenofon, Florus, Horațiu, Iuvenal, Lucrețiu, Marțial, Ovidiu, Sallust, Tibullus și Vergiliu, iar din partea creștină, descoperim asemănări cu apologiile lui Justin*, Tatian*, Athenagora*, Teofil*, fără însă a spune că acestea au constituit izvoare de inspirație pentru Minucius.

Din informația pe care Minucius însuși ne-o dă în Octavius, se pare că el intenționa să scrie un tratat *Despre Destin*. Dacă l-a scris sau nu, nu este cert. Ieronim* vorbește despre un tratat *Despre destin sau împotriva matematicienilor* (*De Fato vel contra mathematicos*), însă se pare că stilul acestui tratat se deosebește de cel din Octavius și astfel autenticitatea autorului este îndoielnică (Quasten).

Migne, PL 3, 193-652; J.P. Waltzing, *Minucius Felix, Octavius recogn.*, Bruges, 1909, cu comentariu; A. Schöne, *M. Felix, Octavius*, Leipzig, 1913; R. James, *Minucius Felix, his Dialogue called Octavius*, Oxford, 1636; J. H. Freese, *The Octavius translated*, SPCK, London, 1919; Petru I. Papadopol, *M. Minucius Felix, Octavius*, traducere din original (Biblioteca Părinților Bisericești, nr. 4), Râmnicu Vâlcea, 1936; Idem, *op. cit.*, revizuire de David Popescu, în PSB, 3, 1981, p. 353-398; J. P. Waltzing, *Lexicon Minucianum*, Paris, 1910; A. Elter, *Prolegomena zu Minucius Felix*, Bonn, 1909; H. J. Baylis, *Minucius Felix and his Place among the Early Fathers of the Latin Church*, London, 1928; J. J. de Jong, *Apologetiek en christendom in den Octavius van Minucius Felix. With a Summary in English* (Diss. Leiden), Maastricht, 1935; S. Deleani, *Minucius Felix 'Octavius'*, în Vita Latina 150, 1998, p. 44-53; E. Heck, *Minucius Felix*, în Lexikon für

Theologie und Kirche, 3. Aufl. 7, Freiburg, 1998, col. 275-276; idem, *Minucius Felix, der erste christliche Ciceronianer*, în Hyperboreus 5, 1999, p. 306-325; idem, *Minucius Felix*, în Der Neue Pauly 8, 2000, p. 141-142; M. Milhau, *Notulae Minucianae I II*, în Vita Latina 148, 1997, p. 38-44; Vita Latina 149, 1998, p. 75-81; G. Schickler, *Minucius Felix*, în M. Vinzent (Hg.), unter Mitarbeit von Ulrich Volp und Ulrike Lange, Metzler Lexikon christlicher Denker, Stuttgart, 2000, p. 437-470, cu bibliografie; G. Salmon, *Minucius Felix*, art. în Smith-Wace, III, p. 920-924; Cross, *Minucius Felix*, art. în ODCC, p. 920; Altaner-Stuiber, 1980, p. 146-148; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 70-72; Idem, II, p. 513-521; Quasten, *Patrology*, II, p. 155-163, cu bibliografie; P. Siniscalco, *Minucius Felix*, în DECA, II, p. 1651-1652, și bibliografie; B. Windau, *Minucius Felix*, în LACL, p. 441-442, cu bibliografie.

Mitrofan de Smyrna

Mitrofan de Smyrna, mitropolit de Smyrna între anii 857-880, unul dintre cei mai intransigenți vlădici care au refuzat să îl recunoască pe Fotie* ca patriarh legitim de Constantinopol, după ce Ignatie a fost silit să se retragă din scaunul patriarhal. Sinodul convocat de Fotie îl suspendă, iar împăratul Mihail III îl exilează la Cherson. Aici îi cunoaște pe cei doi frați Constantin-Chiril și Metodie, care se aflau în drum spre ținutul khazarilor. După depunerea din treaptă a lui Fotie, Mitrofan joacă un rol de seamă în cadrul sinodului 869-870. Revenirea lui Fotie în scaun, după moartea lui Ignatie, nu schimbă cu nimic atitudinea ostilă pe care Mitrofan o avea față de el, de unde refuzul lui de a-l recunoaște ca patriarh și a se reconcilia cu acesta. În plus, el nu participă la sinodul din 879-880, care îl reinstaurează pe Fotie, motiv pentru care legații papali, trimiși la sinod de Ioan

VIII, îl depun din treaptă și îl excomunică. Se pare că după demisia definitivă a lui Fotie din 886, Mitrofan și-a redobândit scaunul. El este autorul unor panegirice la Sf. Policarp* al Smirnei și la Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil. De asemenea, îi mai sunt atribuite comentarii la prima epistolă a Sf. Ioan, la epistolele sobornicești și Ecclesiast (păstrate doar în traducere georgiană).

Mansi, 16, 54-73, 178; J.A.G. Hergenröther, *Photius*, 4 vol., în 3, Regensburg, 1867-1869, V, 1-2 passim; F. Dvornik, *The Photian Schism*, Cambridge, 1948, p. 43-49, 238 și urm.; Idem, *Metrophanes of Smyrna*, în NCE, 9, p. 758.

Mochimus

Mochimus (numele său a fost redat în diverse forme: Mozymus, Moschimus, Mochomeus), preot mesopotamian care a scris la Antiohia un excelent tratat împotriva lui Eutihie*. Assemani îl plasează la sfârșitul sec. V, în anul 494.

Assemani, BO, I, 259; Ghenadie, *Ser. eccl.*, cap. 71; C. Holt, *Mochimus*, în Smith-Wace, III, p. 928.

Mocianus de Antiohia vezi Mutianus Scholasticus

Modest

Modest (sec. II), scriitor creștin antimarcionit din sec. II, despre care vorbește Eusebiu* de Cezareea, spunând că el a știut mai bine decât toți să combată erorile ereziarhului Marcion*. Ieronim* a cunoscut această lucrare, care din nefericire s-a pierdut. Sub numele său au circu-

lat multe lucrări neautentice, ceea ce sugerează marea sa influență și importanță.

Eusebiu de Cezareea, *Ist. bis.*, IV, 25; Ieronim, *Vir. Ill.*, 32; G. Salmon, *Modestus* (2), în Smith-Wace, III, p. 929; Bardenhewer, I, 394; G. Ladocsi, *Modeste*, în DECA, II, p. 1655-1656; R. Hanig, *Modestus, Antimarcionit*, în LACL, p. 442, cu bibliografie.

Modest de Ierusalim

Modest de Ierusalim (m. 634), patriarh de Ierusalim. În anul 614 când Chosroes II atacă și cucerește Ierusalimul, iar patriarhul Zaharia este luat prizonier și dus în Persia, el era egumen al mănăstirii întemeiate de către Sf. Teodor (m. 529). Pentru a nu lăsa patriarhia de Ierusalim fără păstor, Modest acceptă să fie hirotonit episcop vicar. Se pare că cel care l-a numit în această poziție a fost Heraclie. Documentele vremii îl prezintă ca personalitate deosebită, de un eroism aparte. În pofida tuturor primejdiilor venite atât din partea cuceritorilor persani, cât mai ales a evreilor, care distrugeau orice lăcaș creștin, el a reconstruit mănăstirea Sf. Sava, nu înainte de a-i înmormânta pe călugării martiri, uciși în perioada cuceririi Ierusalimului. În 628, patriarhului Zaharia i se permite să revină în scaun. El aduce cu sine și Sf. Cruce luată de către perși. Nu se știe dacă la revenirea patriarhului, Modest mai continuă să dețină funcția de vicar. Cert este că după decesul lui Zaharia, el devine patriarh de Ierusalim. Fotie îi atribuie trei omilii: *De unguentiferas mulieres*; *In Hypapantem* și *In Dormitionem*. Autenticitatea acestora nu a fost recunoscută unanim. Cel puțin ultima din cele trei omilii, *Despre Adormirea Maicii Domnului*, se crede că ar aparține unui alt autor de la sfârșitul sec. VII.

Migne, PG 86, II, 3267-3312; Loparev, Biografia în greacă în anul 1892, în BHG,

1299-1299a; M. Jugie, *La Mort et l'assomption de la Sainte Vierge*, Roma, 1944, p. 139-150; Ep. în F. Macler, *Histoire d'Héraclius*, Paris, p. 104, p. 70-73 trad. în franceză; R. Devreesse, *Les Anciens commentateurs grecs des Psaums*, Roma, 1970, p. 324; E. Venables, *Modestus* (1), în Smith-Wace, III, p. 929; J.-M. Sauget, *Modeste*, în DECA, II, p. 1656-1657; G. Rōwekamp, *Modestus von Jerusalem*, în LACL, p. 442, cu bibliografie.

Moise de Aggel

Moise de Aggel (sec. VI), episcop monofizit, în a doua jumătate a sec. VI. Traduce în siriacă din operele lui Chiril* de Alexandria, iar la solicitarea unui călugăr, pe nume Pafnutie, traduce *Glafi-rele*. Cam în același timp, dacă nu cumva puțin mai înainte, după cum sugerează scrisoarea aceluiasi Pafnutie, a redat în siriacă tratatul *Despre închinarea în duh și adevăr*. Se pare că tot el a tradus *Thesaurum de sancta et consubstantiali trinitate*, cât și comentarii la diverse cărți din Vechiul și Noul Testament și lucrări polemice ale aceluiasi autor.

J.B. Chabot, CSCO, Paris, 1912 (Comentariul la Luca, cu trad. în franceză); R.M. Tonneau, CSCO, Louvain, 1953 (Împotriva lui Iulian); Baumstark, p. 160-161 (lucrări inedite); Bardenhewer, IV, 28-70; Wright, p. 74; Urbina, p. 244-245, cu bibliografie.

Moise bar Kepha

Moise bar Kepha (815-903), episcop iacobit, unul dintre cei mai prolifici scriitori sirieni iacobiți. Tatăl său, Simeon Kepha, iar mama sa Maryām, l-au crescut în credința creștină, încredințându-l, spre a fi educat, Rabbanului Chiriac, starețul Mănăstirii Mar Sergius de pe Tura Sahya sau Muntele Sec de lângă Balad. În acest așezământ el îmbrățișează viața de monah. În anul 863 este

ales episcop de Mosul și își ia numele de Sever. Moare în 903, fiind înmormântat la Mănăstirea Mar Sergius.

Moise bar Kepha a lăsat o operă deosebit de vastă. A scris comentarii la întreg Vechiul și Noul Testament, lucrări citate adeseori de către Bar Hebraeus în *Ausar Raze*. Din nefericire au supraviețuit doar comentariile la Facere, la Evanghelia și la Epistolele pauline. Se mai păstrează un tratat asupra creației, *Hexaemeron*, în cinci cărți. Tratatul *De Paradiso*, dedicat prietenului său Ignatie, există doar într-o traducere latină, făcută de Andreas Masius. Tratatul *Despre suflet*, în 40 de capitole, arată, printre altele, modul în care cei decedați beneficiază de ofrandele care se fac în numele lor. A mai scris despre predestinație, despre libera voință, o serie de controverse cu ereticii, omilii la sărbătorile de peste an, predici funere și discursuri, cuprinzând sfaturi pentru copiii Sfintei Biserici Ortodoxe, și un discurs în care arată de ce Mesia este numit cu diverse epitete și nume. Moise a fost preocupat și de problema Sfintelor Taine. În acest sens, el a scris despre Taina Sf. Maslu, în 50 de capitole, la care este anexat un cuvânt despre sfințirea Sf. Mir; despre Sf. Botez; despre hirotonirea episcopilor, preoților și diaconilor; despre tunderea în monahism. A făcut o prezentare detaliată a Sf. Liturghii și a scris două Anafore, dintre care una a fost tradusă de Renaudot.

Biograful său îi mai atribuie un comentariu la dialectica lui Aristotel, un altul la opera lui Grigorie* de Nazianz, în două volume, și o istorie bisericească. Pierderea acestora este regretabilă.

Assemani, BO, II, 128, 131, 218; Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, I, 393, II, 217; *De Paradiso Commetarius*, trad. în latină de A. Masius, Antwerpen, 1569 în Migne, PG 91, 481-608; Expunerea asupra liturghiei, ed. de

R.H. Connolly-H.W. Codrington, *Two Commentaries on the Jacobite Liturgy*, 1913 (cu trad. în engleză, p. 24-90); J. Bakoš (ed.), *Hexaemeron* (fragmente), în *Archiv Orientalni*, II, 1930, p. 327-361, 460-491; O. Braun, *Moses bar Kephā und sein Buch von der Seele*, Freiburg i. Br., 1891 (trad. în germ. a tratatului *De anima*); Wright, p. 146-148; Duval, p. 391-392; Chabot, p. 95-96; Baumstark, p. 281 și urm.; Cross, *Moses bar Kephā*, în ODCC, p. 944.

Moise de Khorene

Moise de Khorene, considerat de către concetățenii săi Părinte al istoriei armene, Poetul și Gramaticianul. A fost nepot și ucenic al lui Mesrob*, întemeietorul literaturii armene. S-a născut la Khoren sau Khorni, oraș în provincia Darou, în sec. V. Face parte din grupul de eminenți studenți trimiși de către Mesrob pentru studii la Constantinopol, Edessa, Alexandria, Atena și Roma. La reîntoarcere în Armenia, participă la traducerea Sf. Scripturi în armeană, lucrare săvârșită între anii 403 și 433. După moartea lui Eznik*, devine episcop de Pakrevant. Samuel de Ani, istoric medieval, susține că el a trăit 120 de ani, făcând astfel comparație între el și biblicul Moise. Dintre lucrările lui s-au păstrat: *Istoria Armeniei*; *Tratat de retorică*; *Tratat de geografie*; *Epistolă la înălțarea cu Trupul a Sfintei Fecioare Maria*; *Omilie la Schimbarea la Față a lui Hristos*; *Predică la Hrispina*, o sfântă fecioară și muceniță armeană, și o serie de imne incluse în cartea de slujbă a Bisericii Armene.

V. Langlois, *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, II, Paris, 1869, p. 45-175; R.W. Thomson, *Moses Khorēnats'i, History of the Armenians*, Cambridge, Mass., London, 1978; F. C. Cony-

bear, *The Date of Moses of Khoren*, în BZ, X, 1901, p. 489-504; Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în *Relații româno-orientale*. Culegere de studii, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 15-117; Tigran Grigorian, *Istoria și cultura poporului armean*, Editura Științifică, București, 1993, p. 255 și urm.; Bardenhewer, V, p. 189-195; G.T. Stokes, *Moses (5), of Chorene*, în Smith-Wace, III, p. 949-950; Cross, *Moses of Chorene*, în ODCC, p. 944; S.J. Voicu, *Moïse de Khorène*, în DECA, II, p. 1660, cu bibliografie; P. Bruns, *Moses von Choren*, în LACL, p. 445, cu bibliografie.

Monofizitism

Monofizitism (de la grecescul *μόνος* - unu și *φύσις* - natură, fire), învățătură potrivit căreia în Persoana lui Hristos cel Întrupat nu există decât o singură natură sau fire, și anume, natura divină. Această învățătură nu este conformă cu doctrina ortodoxă potrivit căreia în Persoana lui Hristos subsistă, după Întrupare, în mod egal, cele două naturi sau firi, omenească și divină. Doctrina ortodoxă a fost stabilită la sinodul ecumenic de la Calcedon în 451. Gruparea monofizită se conturează ca reacție împotriva acestei viziuni hristologice duofizite, care concentrează esența teologiei alexandrine. Între primii conducători ai grupării monofizite îl menționăm pe Timotei* Aelurul și Petru* Piuarul. În timp au apărut mai multe grupări monofizite. Monofiziții extremiști ai lui Iulian* de Halicarnas, care susțineau incoruptibilitatea și nemurirea Trupului lui Hristos din momentul Întrupării, grupare cunoscută sub denumirea de aphtartodoceti* sau phantasiastae. Acestora li s-a opus Sever*, patriarh de Antiohia, care a promovat o doctrină mai apropiată de cea ortodoxă și ale cărei

nuanțe deosebitoare pot fi evaluate ca fiind doar terminologice. În sec. VI apar theopaschiții, o altă formă de monofizitism.

Au existat încercări de rezolvare a acestei probleme în sec. V și VI. Împăratul Zeno (474-491) a produs *Henotikonul** care să înlocuiască doctrina calcedoniană. Formula nu a fost acceptată la Roma și a fost respinsă și de monofiziții extremiști din Egipt, ducând la schisma acaciană. La rândul lui, împăratul Justinian I (527-565) a încercat și el o rezolvare, însă fără sorti finali de izbândă. Monofizitismul a fost adoptat de câteva Biserici din Orient: Biserica Coptă, Biserica Etiopiană, Biserica Iacobită și, cu nuanțe, de către Biserica Armeană. Toate aceste Biserici acceptă învățătura Părinților Bisericii antecalcedoniene, însă, în mărturisirile lor de credință și în documentele liturgice oficiale, profesează o credință ortodoxă, dar în termeni monofiziți, deși teologi individuali, aparținând acestora, profesează învățătura heterodoxă a lui Eutihie* și a discipolilor săi. În ultimul timp, dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă Răsăriteană și Bisericile Ortodoxe Vechi Orientale a promovat un spirit nou de înțelegere asupra doctrinei hristologice, mărturisind unitatea de credință, în deosebirea formulării lingvistice.

A. Grillmeyer, S.J.-H. Bacht, S.J., (ed.), *Das Konzil von Chalcedon, Geschichte und Gegenwart*, 3 vol., 1951-1954; W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972; J. Lebon, *Le monophysisme sévérien*, Louvain, 1909; A.A. Luce, *Monophysitism Past and Present. A Study in Christology*, 1920; W.A. Wigram, *The Separation of the Monophysites*, 1923; Cross, *Monophysitism*, art. în ODCC, p. 931-932; M. Simonetti, *Monophysites*, în DECA, II, p. 1669-1673; I. Caraza, *Hristologia sinodului IV ecumenic de la Calcedon în pre-*

ocupările teologilor romano-catolici și protestanți din vremea noastră și punctul de vedere ortodox, Teză de doctorat, Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, 2000, passim.

Monoimus

Monoimus, gnostic arab din sec. II d.H. Numele său este menționat într-o scurtă însemnare la Teodoret* (*Haer. Fab.*, i, 18). Ipolit* ne dă o scurtă descriere a doctrinei lui Monoimus și un fragment dintr-o scrisoare adresată lui Theophrastus. Sistemul descris de către Ipolit pare la prima vedere un simplu panteism, dar la o examinare mai atentă, putem descifra prezența unor elemente creștine, astfel că este considerată, pe bună dreptate, o erezie și nu o formă de păgânism. Există referiri exprese la Epistola către Coloseni și la Prologul din Evanghelia după Ioan. Punctul de plecare al speculației este originea Fiului Omului în Noul Testament, de unde deducția că primul principiu era numit Om. Este o greșeală să-L căutăm pe Dumnezeu în creație, în realitate trebuie să-L căutăm în noi și Îl vom găsi mai ușor prin studiu și prin acțiuni involuntare ale propriului nostru suflet. Relația dintre Om și Fiul Omului există de dincolo de timp. Ultimul emană din primul, el vine dintr-o imediată și eternă necesitate a naturii Sale, așa cum din foc este necesar să apară lumina, pentru a-l face vizibil. Referitor la primul principiu, Scriptura vorbește atât despre Ființă, cât și despre devenire, primul cuvânt se referă la Om, iar al doilea la Fiul Omului. Speculațiile lui Monoimus, așa cum ne sunt nouă relatate, se re-

feră doar la creație și nu tratează deloc problema mântuirii. (F.F.)

G. Salmon, *Monoimus*, în Smith-Wace, III, p. 934-935; M. Marcovich, *Studies in Graeco-Roman Religions and Gnosticism*, Leiden, p. 134-143; R. Hanig, *Monoimus, Gnostiker*, în LACL, p. 444.

Monotelism

Monotelism, erezie hristologică din sec. VII, consecință a încercării de a recupera gruparea eretică monofizită la doctrina ortodoxă. Învățătura principală consta în afirmarea unei singure lucrări, *μία ἐνέργεια*, care purcede dintr-o singură voință, *μόνον θέλημα*, a lui Dumnezeu-omul. Sorgintea propriu-zisă a acestei erezii nu este una religioasă, ci politică. Ea a apărut atunci când scindarea grupării monofizite de cea duofizită a pus în primejdie integritatea imperiului bizantin, amenințat de primejdia persană și, bineînțeles, de cea mohamedană. Istoria monotelismului se întinde pe o perioadă de 60 de ani, până la cel de al șaselea sinod ecumenic, care a avut loc la Constantinopol, în 681. Punctul de pornire al acestei erezii îl descoperim în monofizitismul lui Sever*, care a folosit terminologia lui Chiril* al Alexandriei, făcând referire la o singură natură în Hristos, pentru a exprima unitatea Persoanei Sale. Așa se face că în limbajul teologic și-au făcut apariția expresii ca: *o singură voință* sau *o singură lucrare*, deși erezii, precum apolinarismul, au fost condamnate pentru că au negat că Hristos avea suflet omenesc, susținând că El avea doar voință divină. Sever de Antiohia (512-518) a insistat asupra faptului că, întrucât Hristos era unitate, natura umană și natura divină fiind în corelație strânsă, se putea vorbi de o singură voință și de o singură lucrare. Patriarhul Evlo-

ghie* de Alexandria (580-607) vine în apărarea învățăturii potrivit căreia în Hristos există două voințe și două lucrări. Adversarii lui, pornind de la doctrina lui Sever, vorbeau doar de o singură voință care izvora din voința unui subiect unic. Chiar dacă pentru Sever această doctrină putea fi interpretată în sens ortodox, ea a deschis însă larg porțile noii erezii monotelite. Patriarhul Serghie I de Constantinopol îi sugerează împăratului Heraclie că monofiziții din Siria și Egipt puteau fi readuși în Biserică pe temeiul afirmării unei singure lucrări și a unei singure voințe în Hristos. În acest sens, s-a luat legătura cu George Arsas, capul monofiziților din Egipt, și cu Pavel cel Orb din Armenia. În realitate, sugestia lui Serghie nu a avut răsunetul scontat. Împăratul nu cedează și în 626 ia legătura cu Cyrus, mitropolit de Sevastopolis, care a acceptat explicațiile date de Serghie, cointeresându-l în același timp și pe Teodor de Pharan, Arabia. Drept răsplată pentru înțelegerea sa, împăratul Heraclie îl face pe Cyrus patriarh de Alexandria, dându-i totodată sarcina de a-i convinge pe monofiziți să revină în sânul Bisericii. Un Act de Unire, iscălit la 3 iunie 633, mărturisea în mod explicit: 'un Hristos și Fiu, săvârșind cele ce sunt atribuite lui Dumnezeu și omului într-o singură lucrare teandrică' (Mansi II, 565). Paralel cu acest act, Heraclie realizează un tratat de unire cu Biserica Armeană. Problema monotelismului constă în aceea că 'monoenergismul' denotă o singură lucrare care ar putea purcede din coordonarea celor două voințe, divină și umană, în Hristos. Însă, tot atât de bine poate însemna o singură sursă a lucrării, ceea ce ar nega voința umană în Hristos. Sofronie* al Ierusalimului se ridică împotriva acestei noi doctrine, scriindu-i lui Serghie al Constantinopolului,

care în replică afirmă că Părinții și Sinoadele, în loc să vorbească despre două lucrări în Hristos, vorbesc despre o singură Persoană care operează în lucrarea umană și cea divină a Cuvântului Întrupat. Acesta a fost și sensul în care Serghie îi scrie papii Honoriu I (625-638). Papa îi trimite lui Serghie două scrisori în care, pe lângă faptul că aproba atitudinea Patriarhului, el însuși folosește expresia nefericită 'o singură voință' în Hristos, în loc de 'o singură lucrare'. Răspunsul lui Honoriu, considerat a fi răspunsul 'unui om prost informat și de altfel puțin clarvăzător', susținea printre altele 'mărturisim o voință unică a Domnului Iisus Hristos, deoarece, potrivit oricăror mărturii, divinitatea a luat natura noastră, însă fără păcatul care era în ea'. Aceste ultime cuvinte dovedesc că papa, prevenit de Serghie, a ținut să excludă orice opoziție umană față de voința divină, prin aceasta el aprobând, fără rezervă, propunerile doctrinare ale patriarhului. Interzicând să se vorbească despre una sau două lucrări în Hristos, pentru a evita posibilitatea unui conflict între cele două voințe, divină și umană, în Hristos, de unde afirmarea 'unei singure voințe', papa Honoriu furnizează el însuși baza doctrinei *Ecthesis*-ului promulgat de Heraclie în 638. *Ecthesis*-ul, devenit documentul central al monotelismului, interzicea să se mai vorbească despre una sau două lucrări și admitea o singură voință în Hristos. Cele două sinoade de la Constantinopol din 638 și 639 acceptă *Ecthesis*-ul. Reacția împotriva monotelismului nu a întârziat prea mult. Urmașii celor care au aprobat această doctrină, Ioan IV, Teodor I, la care se alătură Maxim* Mărturisitorul, se ridică împotriva ei, condamnându-o. În 647 papa Teodor I îl excomunică pe Pavel, patriarhul Constantinopolului,

pentru refuzul acestuia de a condamna erezia monotelită. În același an, împăratul Constans II (641-668), pentru a reinstaura pacea religioasă, a promulgat un *Typos* (Normă de credință), care interzicea orice discuții referitoare la una sau două voințe sau lucrări în Hristos. La cererea lui Maxim Mărturisitorul, Papa Martin I ține un sinod la Lateran, care condamnă monotelismul și *Typos*-ul. Ca represalii, împăratul îi arestează pe cei doi, îi judecă și îi trimite în exil. Cu toate represaliile care au urmat, adversarii monotelismului nu au cedat. *Typos*-ul rămâne însă în vigoare până după asasinarea lui Constans, în 668. Împăratul Constantin IV (668-681) permite convocarea unui sinod ecumenic care să discute această problemă. Sinodul a avut loc la Constantinopol în 680-681 și restabilește doctrina hristologică de la Calcedon, în contextul căreia se afirmă două lucrări naturale și două voințe, alături de libera voință în Hristos.

Hefele-Leclercq, *Hist. Conc.*, III; J. Tixeront, *Histoire des Dogmes*, III, 1912, p. 160-192; A. Chillet, *Le monothélisme, exposé et critique*, Brignais, 1911; Fliche-Martin, 5, p. 103-179; Cayré, II, p. 293-299; Cross, *Monothelism*, în ODCC, p. 932-933; G. Owens, *Monothelism*, în NCE, 9, p. 1067-1068; Vezi art.: MAXIM MĂRTURISITORUL, SOFRONIE DE IERUSALIM, ANASTASIE SINAITUL.

Montanus

Montanus, eretic creștin din sec. II d.H. A început să predice în jurul anului 160 d.H., în orașul Ardaban din Frigia. El anunța sfârșitul lumii, instaurarea unei împărății mesianice de o mie de ani, venirea Ierusalimului ceresc și îi chema pe creștini să trăiască în castitate, pentru a fi pregătiți să primească aceste evenimente. Două femei, Priscilla și Maxi-

milla, au devenit adepții profetului entuziast. Montanus se prezenta ca fiind Paracletul, anunțat de Iisus Hristos, și după un început dificil, a adunat în jurul lui foarte mulți adepți, ceea ce a stârnit ostilitatea ierarhiei bisericești. Apariția acestei mișcări în Frigia este o continuare a lungii tradiții profetice din acea zonă. Profetii au jucat un rol important în Biserica primelor două generații, iar cazul lui Hermas* este un exemplu în acest sens, mai ales că s-a manifestat într-o comunitate prin excelență „rațională”, Roma. Rapida răspândire a montanismului din Occident până în ținuturile parților, atestă că noua profecie găsea la creștini un teren propice și răspundea unei nevoi. După 177, chiar și Roma și Lyon-ul fuseseră atinse de montanism, însuși apologetul creștin Tertullian* fusese câștigat de partida montanistă. Însă, refluxul acestei mișcări este la fel de rapid în Occident ca și răspândirea, în Orient însă, ultimele comunități montaniste dispar în sec. IV. Ostilitatea față de autoritățile imperiale, dese provocări la adresa acestora prin fortarea martirajului, ce puneau în pericol pe toți creștinii, rolul important acordat femeilor în biserică, idei care contraveneau doctrinei creștine, au dus la respingerea montanismului de către conducerea Bisericii.

G.N. Bonwetsch, *Die Geschichte des Montanismus*, 1881; G. Salmon, *Montanus* (1), în Smith-Wace, III, p. 935-945; P. de Labriolle, *Les sources de l'histoire du montanisme*, Paris, 1913; idem, *La Crise montaniste*, Paris, 1913; J.M. Ford, *Was Montanism a Jewish-Christian heresy?*, în JEH, XVII, 1966, p. 145-158; T.D. Barnes, *The Chronology of Montanism*, în JThS, 21, 1970, p. 403-408; A. Strobel, *Das heilige Land der Montanisten*, Berlin, 1980; Cross, *Montanism*, în ODCC, p. 934, cu bibliografie; B. Aland, *Montan - Montanisme*, în DECA, II,

p. 1673-1675 și bibliografia; T. Baumeister, *Montanus*, în LACL, p. 444-445, cu bibliografie.

Montanus de Toledo

Montanus de Toledo, episcop de Toledo, și primul mitropolit al acestui oraș. A fost preocupat de întărirea poziției diocesei sale, prin anihilarea tendințelor eretice ale priscilienilor și reglementarea disciplinei și educației preoților. În acest scop, el convoacă un sinod la Toledo în 527, care propune un adaos de cinci canoane disciplinare la *Codex Canonum*. În cele două epistole ale sale, una adresată credincioșilor bisericii din Palencia, iar cealaltă, călugărului Turribius, dezvoltă aceleași preocupări față de disciplina preoților.

Migne, PL 65, 51-60; 84, 338-342; CPL 1094; M.A. Ward, *Montanus* (3), în Smith-Wace, III, p. 945-947; J. Orlandis, D. Ramos-Lisson, *Die Synoden auf der Iberischen Halbinsel*, Paderborn, 1981; Díaz, 4-5; Idem, *Montan de Toléde*, în DECA, II, p. 1676; E. Reichert, *Montanus von Toledo*, în LACL, p. 445.

Muirchu

Muirchu, numit și Maccu-Machteni, hagiograf irlandez, fiul lui Cogitosus, cel care a scris *Vita S. Brigidae*, folosită ca model de către Muirchu în redactarea lucrării sale hagiografice, intitulată *Vita S. Patricii*. El scrie această lucrare la îndemnul lui Aed, episcop de Sletty (680-700), căruia autorul o și dedică. Viața Sf. Patriciu, urmează stilul și tradiția lucrărilor hagiografice ale vremii, însă prezintă o oarecare importanță și pentru istoria sec. VII. Lucrarea lui Muirchu se păstrează și în *Liber Ardmachanus*.

CPL, 1105; E. Hogan, *Vita S. Patricii*, Bruxelles, 1886, p. 17-121; *Liber Ardmachanus*,

ed. de J. Gwinn, Dublin, 1913, p. 3-16, 39-40, 442-452; W. Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with other Documents relating to that Saint*, London, 1887; J. Gainmack, *Muirchu*, în Smith-Wace, III, p. 999; L. Bieler, *The Patrician Texts in the Book of Armagh*, Dublin, 1979, p. 61-122; E. Malaspina, *Muirchu*, în DECA, II, p. 1692.

Muratori, Fragmentul sau Canonul

Muratori, Fragmentul sau Canonul reprezintă cea mai veche listă existentă a cărților Noului Testament, descoperită de L. A. Muratori în 1749, într-un manuscris din sec. al VIII-lea, aflat în Biblioteca Ambrosiana din Milano. Patru fragmente ale aceluiași document au fost găsite în alți codici din secolele XI și XII, aflați în păstrare la mănăstirea Montecassino. Lista datează din partea a doua a sec. al II-lea, deoarece Pius I, Herma*, Marcion*, Basilide* și Montanus* au fost menționați ca fiind contemporani ai autorului acestui document, care se crede că ar fi fost nimeni altul decât Ipolit* Romanul (Th. H. Robinson, Th. Zahn, M. J. Lagrange). Celelalte sugestii cu privire la autor, Clement* Romanul, Meliton* de Sardes sau Policrat* din Efes, sunt mai puțin posibile (Quasten). Începutul propriu-zis al textului lipsește și de aceea manuscrisul începe prin a menționa Evanghelia după Marcu. Reținem că autorul demonstrează originea apostolică a cărților enumerate în listă, adăugând diverse detalii privind autorul și canonicitatea acestora, mai ales cu privire la Evanghelia după Ioan. Sunt menționate, după Evangheliile, Faptele Apostolilor, 13 Epistole ale Sf. Pavel, Epistolele Sf. Ioan și Sf. Iuda, două Apocalipse, a lui Ioan și Petru (despre aceasta din urmă se afirmă: 'deși unii dintre

noi nu vor să o citească în Biserică'), fiind trecute cu vederea Epistola Sf. Iacob și Epistolele Sf. Petru. Sunt considerate eretice, Epistolele Sf. Pavel către Laodicensi și Alexandrini. Lista mai menționează și Cartea Înțelepciunii, 'scrisă de prietenii lui Solomon' alături de *Păstorul lui Herma*, recomandată spre citire. La sfârșitul listei, sunt respinse cărțile, considerate eretice, ale lui Valentinus*, Miltiade*, Marcion*. Rămâne incertă problema limbii în care această listă a fost redactată: greaca sau latina. Avându-se în vedere faptul că limba latină în care este redactat documentul reprezintă stângăcii și multe greșeli ortografice, se crede că la origine acesta a fost redactat în greacă (Quasten).

L. A. Muratori, *Antiquitates Italicae medii aevi*, 3. Milan, 1740, 851-854; G. Rauschen, *Monumenta minora saeculi secundi*, (F. P. 3), ed. II, Bonn, 1914, p. 24-34; B. J. Kidd, *Documents Illustrative of the History of the Church*, vol. 1, SPCK, London-New York, 1938, p. 166-168; E. Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen, ed. a 2-a*, Tübingen, 1924, p. 135 și urm; J. B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers*, Part I, vol. 2, London-New York, 1890, p. 405-413; M. J. Lagrange, *L'auteur du Canon de Muratori*: RBibl. 35, 1926, p. 83-88; G. Salmon, *Muratorian Fragment*, art. în Smith-Wace, III, p. 1000-1003; Quasten, *Patrology*, II, p. 207-210; Altaner-Stuiber, 1980, p. 94-95; I. G. Coman, II, p. 73-75.

Musaeus de Marsilia

Musaeus de Marsilia (m. c. 460), preot în Marsilia. Îl cunoaștem din câteva informații succinte furnizate de Ghenadie*, ca fiind un bun cunoscător al Sfintelor Scripturi și fin exeget. La cererea episcopilor Venerius și Eustatius, a compus un lectionar, un tratat despre Sf. Taine și o colecție de omilii. O parte din lecțio-

narul său a fost reconstituită, cuprinzând pericope din Vechiul și din Noul Testament.

A. Stuiber, *Libelli sacramentorum Romani*, Bonn, 1950; A. Dold, *Das älteste Liturgiebuch der lateinischen Kirche*, Texte und Arbeiten, 26-28, Beuron, 1936; K. Gamber, *Das Lektionar und Sakramentar des Musaeus von Marsilia*, RB, 69, 1959, p. 198-215; C. Vogel, *Introduction aux sources de l'histoire du culte*, Torino, 1975, p. 25, 259, 290; C. H., *Musaeus*, art. în Smith-Wace, III, p. 1003; Quasten, *Patrology*, IV, p. 526; A. Hamman, *Musée de Marseille*, în DECA, II, p. 1692; B. Dümmler, *Musaeus von Marseille*, în LACL, p. 445.

Musanus

Musanus, autor antieretic din sec. II, menționat de către Eusebiu* de Cezareea. După informația lui Eusebiu, Musanus a scris o lucrare convingătoare contra encratiților. Din nefericire, lucrarea lui nu ne-a parvenit. Musanus este de origine din Egipt sau Asia Mică și a

trăit, în timpul domniei lui Antonin Pius, sau a lui Sever.

Eusebiu de Cezareea, *Ist. bis.*, IV, 28; G. Salmon, *Musanusi*, în Smith-Wace, III, p. 1003-1004; A. Pollastri, *Musanus*, în DECA, II, p. 1692; R. Hanig, *Musanus*, în LACL, p. 446.

Mutianus Scholasticus

Mutianus Scholasticus (sec. VI), sau Mocianus de Antiohia, a fost colaborator al lui Cassiodor* la Vivarium. El a tradus în latină din lucrările Sf. Ioan* Hrisostom: *Homiliae in Hebraeos* și *Homiliae in Acta Apostolorum*, care s-a pierdut. Tot lui îi este atribuită traducerea lucrării lui Gaudențiu*, *De Musica*. Este identificat cu același personaj împotriva căruia Facundus* Hermianensis a scris unul din tratatele sale.

Migne, PG 63, 237-456; C. Holt, *Mutianus*, în Smith-Wace, III, p. 1004; DTC 10, 2544; S.J. Voicu, *Mocianus d'Antioche*, în DECA, II, p. 1655.

N

Naasen

Naasen (în ebraică: נאסן și în greacă: ὄφις = șarpe), nume dat de către Ipolit* unei secte gnostice, reprezentând, după câte se pare, denumirea în ebraică a gnosticilor ofiți*. Naasenii susțin că șarpele din paradis este cel care a adus cunoașterea. De aceea, șarpele este obiectul principal al învățaturii și cultului acestei secte. Ipolit face referire la o scriere (*sermo Naasenor*), care prezintă în sens naasen imnul lui Attis. Aceasta vorbește despre omul primordial androgin, din care a ieșit sufletul lui Adam, pentru ca apoi să intre în trup uman supus păcatului. Ipolit interpretează Psalmul naasen în sens creștin, afirmând că sufletul se aseamănă unei ciute sfioase în labirintul lumii, până când Hristos îi aduce adevărata cunoaștere.

Ipolit, *Haer.*, 5, 6-8; 5, 10, 2; W. Volker, *Quellen zur Geschichte der christlichen Gnosis*, Tübingen, 1932, p. 11-27; A. Hönig, *Die Naasener*, Berlin, 1889; W. Foerster, *Die Naaser*, Studi di Storia religiosa, ed. U. Bianchi, Messina, 1968, p. 19-33; H. Leisegang, *Gnosis*, Leipzig, 1924, p. 111-185 (retip. Stuttgart, 1985; P. Bruns, *Naasenerschrift*, în LACL, p. 447. Vezi: OFIT.

Nag Hammadi, Biblioteca de la

Nag Hammadi, Biblioteca de la, reprezintă o colecție de 13 codici scriși pe papirus, descoperită de Muhammad Ali al-Samman Muhammad Khalifah la Nag

Hammadi, anticul Chenoboskion, în apropiere de Nil și la aproximativ 80 km de Luxor, în decembrie 1945. Colecția cuprinde în total 49 de tratate gnostice. Unsprezece codici se află în starea lor originală, păstrând legătura în piele. Data scrierii lor se extinde din sec. III până în sec. V. Cu excepția codicelui achiziționat de Institutul Jung din Zürich și din care lipsesc câteva file, toți ceilalți codici se află la Muzeul Coptic din Cairo. Filele lipsă din Codicele Jung au fost descoperite și dăruite spre păstrare Muzeului Coptic. Textele au fost traduse din greacă în dialectul coptic al Egiptului de Sus (sahidic), care conține o serie de arhaisme, dovadă a vechimii textelor, și influențe sesizabile din dialectele akhmimic și subakhmimic din Egiptului de Mijloc. Două scrieri din întreaga colecție au fost traduse în dialectul subakhmimic.

Conținutul celor 13 codici este următorul: I. *Cartea secretă a lui Ioan*; *Cartea sacră a Marelui Spirit nevăzut* sau *Evanghelia către egipteni*; *Epistola lui Eugnost cel Fericit*; *Sophia lui Iisus*; *Dialogul Mântuitorului*; II. *Cartea secretă a lui Ioan* (identică cu cea din vol. I); *Cartea sacră a Marelui Spirit nevăzut* (identică cu cea din vol. I); III. *Epistola lui Eugnost cel Fericit* (identică cu cea din vol. I); *Apocalipsa lui Pavel*, *Apocalipsa lui Iacov*; o altă *Apocalipsă a lui Iacov*; *Apocalipsa lui Adam către fiul lui Seth*; IV. *O Revelație*, fără titlu; *Discurs despre adevăr de Zostrian*. *Dumnezeul Adevărului*. *Discursul lui Zoroastru*; *Epistola lui Petru către Filip*; V. *O Revelație atribuită Marelui Seth* (titlul pierdut); *O epistolă care se preocupă în special cu Tatăl universului și omul primordial Adamas*; *Tratat sub forma unei epistole*; *Tratat, fără titlu, împotriva vameșilor și fariseilor, despre botezul lui Ioan*; *Botezătorul, apa Iordanului și Iisus*; VI.

Faptele lui Petru și ale celor 12 Apostoli; Discurs 'autentic' al lui Hermes către Tat; Gândul Marii Puteri; tratat hermetic, fără titlu; Revelația sethiană, îi lipsește titlul; tratat hermetic, fără titlu, care sfârșește cu o rugăciune cunoscută din papyrusul grec Mimaut și de la sfârșitul lui Asclepius; tratat hermetic, al cărui conținut se găsește, în mare, în paragrafele 21-29 din Asclepius, în latină. VII. Parafraza lui Shem, descrisă la sfârșit ca fiind Al doilea tratat al Marelui Seth; Apocalipsa lui Petru; Învățăturile lui Silvanus; Revelația lui Dositei sau Cele trei stelae ale lui Seth; VIII. Interpretarea gnozei (tradusă în dialectul subakmimic); Allogenes Supremes; Revelația lui Mesos (titlul s-a pierdut); IX. Discurs întreit la întreita protennoia, o carte sacră scrisă de Tatăl (este vorba de Seth); Revelație sethiană sub forma unei epistole; X. Cartea secretă a lui Ioan (o versiune amplificată a celei menționate în codicii 1 și 2); Evanghelia după Toma; Evanghelia după Filip; Ipostasul Arhonților (este Cartea lui Norea); Revelație, fără titlu, dedicată lui Pistis-Sophia; Exegeză despre suflet; Cartea lui Toma: cuvintele secrete spuse de către Mântuitorul lui Iuda Toma și scrise de Matei; XI. Fragmente din diverse lucrări care tratează îndeosebi despre influența demonilor asupra sufletului. XII. Fragmente dintr-un tratat mistic despre cosmos, mai exact, Maximele lui Sextus; XIII. Acest codice este cel păstrat la Institutul Jung. Apocalipsa lui Iacob (identică cu textele menționate în codicele III); Evanghelia adevărului; Discurs către Reginos despre înviere; tratat fără titlu; Rugăciunea Apostolului Petru.

Chiar dacă se vorbește despre Biblioteca gnostică de la Nag Hammadi, textele cuprinse nu sunt toate gnostice. Pe lângă fragmentul din Platon și Maximele lui

Sextus, *Învățăturile lui Silvanus* sunt 'un exemplu de literatură sapiențială creștină, care provin, după toate probabilitățile, dintr-un mediu monahal'. *Faptele lui Petru și ale celor 12 Apostoli* nu conțin teme specific gnostice, deși anumite motive (străinul, călătoria, perla ascunsă) se pretează și la interpretări de acest gen. La același grup de texte, care nu aparțin strict mentalității gnostice, adăugăm și cele hermetice care se regăsesc în *Corpus Hermeticum*. Textele gnostice propriu-zise aparțin școlii valentinienne (*Evanghelia adevărului, Tratat despre înviere; Tratat întreit; Evanghelia după Filip*) sau intră sub influența acestei școli. Celelalte texte aparțin gnosticului Seth.

Cât privește originea acestei biblioteci, nu se știe dacă a aparținut unei grupări gnostice, dacă au aparținut unui polemist care le-a adunat în vederea respingerii sau au făcut parte dintr-o bibliotecă mai mare. Descoperirea lor rămâne, totuși, un punct de hotar în înțelegerea istoriei și a diverselor învățături care au circulat la acea vreme.

CPG, 1, 1156-1222; *The Facsimile Edition of the Nag Hammadi Codices*, Published under the Auspices of the Department of Antiquities of the Arab Republic of Egypt in conjunction with the UNESCO, Leiden, 1972-1977; *The Nag Hammadi Library*, translated into English under the Editorship of James M. Robinson, Leiden, 1977; Jean Doresse, *The Secret Books of the Egyptian Gnostics. An Introduction to the Gnostic Coptic Manuscripts discovered at Chenoboskion*, with an English Translation and Critical Evaluation of the Gospel according to Thomas, London, Hollis & Carter, 1960 (ediția franceză: *Les livres secrets des Gnostiques d'Égypte*, Librairie Plon, Paris, 1958); E. Pagels, *The Gnostic Gospels*, Vintage Books. A Division of the Random House, New York, 1981; bibliografie: David M.

Scholer, *Nag Hammadi Bibliography 1948-1969*, Leiden, 1971; precizări recente: M. Krause, *Die Texte von Nag Hammadi: Gnosis Festschrift für H. Jonas*, Göttingen, 1978, p. 216-243; *The Jung Codex. A Newly Recovered Gnostic Papyrus*, Three Studies by H.C. Puech, G. Quispel, W.C. van Unnik, translated and edited by F.L. Cross, London, A.R. Mowbray & Co. Limited, 1955; Altaner-Stuiber, 1980, p. 102 și urm., 128, 143 și urm.; G. Filoramo, *Nag Hammadi*, în DECA, II, p. 1699-1701, cu bibliografie.

Narratio de rebus Armeniae

Narratio de rebus Armeniae este o lucrare istorică anonimă. Ea cuprinde istoria Bisericii armene în relațiile ei cu Biserica Ortodoxă Răsăriteană, sau bizantină, de la sinodul întâi ecumenic de la Niceea, 325, și până la sfârșitul sec. VII. În prezentarea raporturilor dintre cele două Biserici, autorul este favorabil sinodului de la Calcedon, 451. Originalul armean al acestei lucrări s-a pierdut. A supraviețuit totuși în traducere în limba greacă, făcută înainte de sec. XIII.

Migne, PG 132, 1237-1258; G. Garitte, *La Narration de rebus Armeniae, Édition critique et commentaire*, CSCO, 132/ subs. 4, Louvain, 1952; S.J. Voicu, *Narratio de rebus Armeniae*, în DECA, II, p. 1709; P. Bruns, *Narratio de rebus Armeniae*, în LACL, p. 447.

Narratio de rebus Persicis

Narratio de rebus Persicis, o cronică a unei dezbateri, care ar fi avut loc la curtea regelui sassanid Arrinatus, între creștini, evrei, păgâni și un mag persan, având ca temă religia cea adevărată. Dezbaterea a fost condusă de Aphrodisianus, șeful gărzii personale a regelui. Acesta era păgân, adică elenist, având o oarecare des-

chidere față de creștinism. Cronica ține să demonstreze că și zeitățile păgâne L-au mărturisit pentru Hristos. În acest sens, Aphrodisianus relatează minunile care au avut loc în templul zeiței Hera din capitala persană la Nașterea lui Hristos. La plinirea vremii, o stea s-a arătat pe cer, iar în jurul statuii zeiței a apărut o diademă strălucitoare. Steaua de pe cer a fost cea care i-a condus pe magii trimiși de regele Persiei. Aceștia au găsit-o pe Maria cu Pruncul și au adus înapoi chipul Mariei și al lui Iisus. În ceea ce îi privește pe evrei, aceștia sunt criticați pentru necredința lor. În timpul discuției, Aphrodisianus este acuzat că este părtinitor față de creștinism. Regele însă îi dă dreptate de această dată.

Această cronică ne amintește întrucâtva de *spiritul* lucrării lui Eusebiu* de Cezareea, *Preparatio Evangelica*, întrucât subliniază nu atât triumful creștinismului, cât mai ales rolul păgânismului în afirmarea acestuia. Datorită acestui lucru, se crede că ea a fost scrisă în perioada în care păgânismul a fost interzis în imperiul roman, ca încercare de a evita posibile persecuții. Ideea este susținută și de rolul central pe care Aphrodisianus îl are în contextul relatării (Barcellona). Locul scrierii este Siria, sau undeva în spațiul Orientului Apropiat. Cât privește data redactării ei, aceasta este plasată, începând cu a doua jumătate a sec. V, mai exact, după *Istoria creștină* a lui Filip* Sidetul (434-439), care a fost folosită ca sursă de documentare, și înainte de căderea sassanizilor, prima jumătate a sec. VII. Cronica a fost atribuită lui Anastasie* Sinaitul, deși acest lucru nu poate fi confirmat cu certitudine.

Migne, PG 10, 97-108 (cuprinde doar relatarea lui Aphrodisianus); CPG 6968; BHG 802-805g; A. Vassiliev, *Anecdota Graeco-Byzantina* I, Moscova, 1893, p. 73-

125; A. Wirth, *Orientalische Chroniken*, Frankfurt am Main, 1894, p. 143-210; E. Bratke, *Das sogenannte Religionsgespräch am Hof der Sassaniden*, TU, 19, N.F., 4, 3, 1899; E. Honigmann, *Philippus of Side and his Christian History*, în *Patristic Studies*, StT, 173, Cetatea Vatican, 1953, p. 82-91; Bardenhewer, V, p. 151; Beck, p. 381; F. Scorza Barcellona, *Narratio de rebus Persicis*, în DECA, II, p. 1709-1710; P. Bruns, *Narratio de rebus Persicis*, în LACL, p. 447, cu bibliografie.

Narrationes de caede monachorum in Monte Sinai

Narrationes de caede monachorum in Monte Sinai cuprinde o relatare deosebit de interesantă despre o incursiune barbară în Sinai. Printre detaliile privind această incursiune, se găsesc informații referitoare la practicile arabe păgâne de sacrificare a animalelor. Autorul este trecut în manuscrise ca fiind Nil* de Ancyra, deși critica actuală pune sub semnul întrebării acest lucru.

Migne, PG 79, 589-693; CPG, 6044 (cu bibliografie); BHG, 1301-1307; K. Heussi, *Untersuchungen zu Nilus dem Asketen*, TU, 42, 2, Leipzig, 1917, p. 123-159; J. Gribo-mont, *Narrationes de caede monachorum in Monte Sinai*, în DECA, II, p. 1710, cu bibliografie.

Narsai sau Narses

Narsai sau Narses de Edessa (399-502), scriitor și teolog nestorian. Simeon* din Beth Arsham îl poreclește 'leprosul', în timp ce coreligionarii săi l-au denumit 'Harpa Duhului Sfânt'. S-a născut în anul 399 în satul Ma'alle'tha sau Ma'althaya, la nord-est de Mosul, dezvoltându-se mic copil capacități intelectuale deosebite. Intră în mănăstirea

Kefar-Mari. Face studii timp de 10 ani la Școala din Edessa. Deși unchiul său ar fi dorit să-l rețină la mănăstire, el revine totuși la Edessa pentru a preda și studia. În 437, după decesul lui Qiyore, rectorul Școlii edesseniene, este ales în unanimitate în această funcție pe care o deține timp de 20 de ani, predând teologia lui Teodor* de Mopsuestia și bucurându-se de prietenia lui Ibas* de Edessa, care împărtășea credința calcedoniană. După moartea lui Ibas, în 457, succesorul său, Nonus, îl expulzează din pricina simpatiilor sale nestoriene. Se refugiază la Nisibe, unde este primit de către Bar Sauma, episcopul locului. Sub oblăduirea acestuia, el înființează Școala din Nisibe, pe care o va conduce timp de 40 de ani. A decedat la vârsta venerabilă de 103 ani.

Activitatea literară a lui Narsai se extinde în trei domenii: exegeză, omiletică și liturgică. Îi sunt atribuite comentarii la Vechiul Testament, care însă s-au pierdut. De altfel, acest aspect al activității sale este considerat îndoielnic, deoarece scriitorii de mai târziu păstrează tăcere cu privire la lucrările sale exegetice. Cu toate acestea, trebuie reținut faptul că el a compus 360 de scrieri poetice, mai ales pentru uz liturgic. Din acest număr, aproximativ 81 de *memre* și *madrashe* au fost menționate de Mingana, care a publicat doar jumătate din ele (47). Între omiliile sale, un loc aparte îl ocupă omilia închinată celor trei doctori ai nestorianismului: Diodor*, Teodor de Mopsuestia și Nestorie*. La acestea se adaugă un număr mare de *hepakta* sau *tropare* la duminici și sărbători. Ca teolog, el nu este original. Teologia lui este cea conturată de Teodor de Mopsuestia. A fost sesizată o oarecare influență asupra gândirii sale din partea lui Teofil* de Antiohia prin intermediul lui Afraate*. Nu se poate

vorbi de o influență din partea lui Efrem* Sirul.

A. Mingana, *Narsai Doctoris Syri Homiliae et Carmina*, 2 vol., Mosul, 1905; Ph. Gignoux, *Homélies de Narsai sur la création*, în PO, 34, p. 419-716 cu trad în franceză; F.G. McLeod, *Narsai's metrical Homilies on the Nativity, Epiphany, Passion, Resurrection and Ascension*, în PO 40, 1-193, cu trad. în engleză; Idem, *Man as the Image of God: Its Meanings and Theological Significance in Narsai*, în ThS. 42, 1981, p. 458-467; A. Vööbus, *History of the School of Nisibis*, în CSCO, 266, subs. 26, p. 57-65; F. Nau, PO 9, p. 588-615 - viața, text și trad. în franceză, A. Scher, PO 4/7, p. 381-387, 114-117 text și trad. în franceză; Baumstark, p. 109-113; Wright, p. 45-46; Chabot, p. 50-51; Duval, p. 344-345; Altaner-Stuiber, 1980, p. 348 și urm., cu bibliografie; Urbina, p. 115-118, cu bibliografie; DSP 11, col. 40-41; Cross, *Narsai*, în ODCC, p. 954; R. Lavenant, *Narsai*, în DECA, II, p. 1710-1711; P. Bruns, *Narses von Edessa*, în LACL, p. 447-448, cu bibliografie.

Nasarei

Epifanie* vorbește despre două secte distincte, cărora le dă un nume relativ asemănător. Una este iudaică și este menționată de el alături de farisei, esenieni și irodieni, subliniind că este a cincea sectă iudaică, alta este creștină, pe care o plasează după gruparea lui Cerinth* și înainte de ebioniți*. După el, aceasta este cea de a noua erezie creștină. Atunci când se referă la aceste secte, el ortografiază numele diferit. Secta iudaică o numește Νασσαῖοι, iar secta creștină Ναζωραῖοι. *Nasareii* erau o grupare concentrată în regiunea de dincolo de Iordan. Adepții ei practicau circumciziunea și observau sărbătorile iudaice și sabbath-ul. Respingeau sacrificiile zoomorfe, nu mâncau carne și considerau că

Pentateuhul era un fals. Filaster* prezintă secta ca păstrând o concepție destul de tradițională față de Scriptură, deosebirea constând în aceea că ei considerau că mântuirea depindea de bogăția părului (vezi: NAZIRIȚI). *Nasoreii* erau, potrivit relatării lui Epifanie, urmașii celor dintâi evrei creștini care respectau Legea și, în același timp, credeau în Hristos. Ca detalii, Epifanie menționează că ei cunoșteau bine ebraica și citeau Vechiul Testament în ebraică. Totodată, posedau și o evanghelie, *Evanghelia către evrei*, numită și *Evanghelia nazarenilor*. Ei practicau circumciderea și botezul creștin. *Nasoreii* există încă sub denumirea de sabateeni și sunt plasați geografic în partea cursului inferior al Tigrului și Eufratului. Cărțile lor sacre sunt rămășițe interesante ale vechii literaturi gnostice. În unele documente literare primare mandeenii sunt numiți nasorei.

Epifanie, *Pan.*, 29; Filastu, *De haer.*, cap. VIII; G.T. Stokes, *Nasarei*, în Smith-Wace, IV, p. 5; G. F. Moore, *Nazarene and Nazareth*, în F.J. Fokes Jackson-K. Lake (ed.), *The Beginning of Christianity*, I, I, 1920, p. 426-432; P. Viehauer, *Judenchristliche Evangelien*, în E. Hennecke-W. Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen*, I, Tübingen, 1959, p. 75-108; A.H.J. Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, Leiden, 1992 - text și trad. în engleză; Cross, *Nazarene*, în ODCC, p. 957; A.F.J. Klijn, *Nazoréens*, în DECA, II, p. 1714, cu bibliografie; R. Hanig, *Nazoräerevangelium*, în LACL, p. 448, cu bibliografie.

Nathanael

Nathanael, episcop de Shirzor. A studiat la Nisibe. A scris o serie de tratate polemice împotriva magilor, stârnind mânia acestora. Așa se face, că la instigarea lor, regele Chosroes II îl răstignește și îi distruge biserica în jurul anului 611. El este

autorul unui comentariu la Psalmi, din care s-a păstrat doar introducerea.

B. Vandenhoff, *Exegesis psalmorum praecip. messianicorum*, Rheine, 1899, p. 13-15, vers. latină, p. 24-26; Baumstark, p. 129-130; Chabot, p. 59; Duval, p. 73; Urbina, p. 135.

Naziriți sau Nazariți

Naziriți sau Nazariți, grupare israelită al cărei specific consta în consacrarea specială pentru slujirea lui Dumnezeu. Actul propriu-zis de consacrare includea o serie de voturi liber consimțite, ca de exemplu, renunțarea la folosirea roadelor viței de de vie pentru băutură sau mâncare, refuzul de tăiere a părului și evitarea oricărui contact cu cei decedați (Numeri 6). În cazul în care avea loc un contact cu o persoană decedată, cel care a suferit acest contact trebuia supus unor ritualuri de purificare prin tunderea și arderea părului. Sf. Pavel și-a arătat credincioșia sa față de iudaism prin aceea că s-a alăturat unui grup de creștini evrei care luaseră astfel de voturi (Faptele Apostolilor 21, 23-26).

G.B. Gray, *The Nazarite* în JTS, I, 1899-1900, p. 201-211; R. de Vaux, *Les institutions de l'Ancien Testament*, II, 1960, p. 361 cu bibliografie; Cross, *Nazarites*, în ODCC, p. 957.

Nebridius

Nebridius, contemporan cu Fer. Augustin* și prieten intim al acestuia. Ca dovadă a prieteniei sale, părăsește Cartagina, unde s-a născut, pentru a-l însoți pe Augustin la Milano. A fost prezent la discuțiile teologice și filosofice de la Cassiciacum. Se pare că el a fost cel care l-a convins pe Augustin să renunțe la divinație, pe motiv că viitorul nu poate fi

cunoscut, cât și la doctrina maniheică. La scurtă vreme după ce Augustin se încreștinează, și el îmbrățișează credința creștină, determinându-și părinții să facă același lucru. Între cei doi prieteni a existat și un schimb de scrisori. De la Nebridius au rămas trei scrisori păstrate printre scrisorile lui Augustin. Din partea lui Augustin către Nebridius există nouă scrisori. Nebridius s-a stins din viață înainte de 391.

Augustin, *Confesiuni*, VI, 10, 17; VI, 2, 3; VII, 6, 8; IX, 3, 6; H.W. Phillott, *Nebridius* (4), în Smith-Wace, IV, p. 9-10; PAC, I, 774-775; A. Di Berardino, *Nebridius*, în DECA, II, p. 1714.

Nectarie

Nectarie (m. 397/8), arhiepiscop de Constantinopol între 381-397/8, succesor al Sf. Grigorie de Nazianz. S-a născut într-o familie aristocrată la Tarsus în Cilicia. A ocupat funcția de senator și praetor al Constantinopolului. În timpul sinodului ecumenic din Constantinopol, din 381, Meletie, arhiepiscopul de Constantinopol, decedează subit. Ales în scaun a fost Grigorie de Nazianz. Datorită nemulțumirii episcopilor din Egipt față de alegerea sa, acesta demisionează. Spre marea surpriză a episcopilor prezenți la sinod, care au înaintat diverse liste cu numele candidaților favorizați de ei pentru scaunul arhiepiscopal, împăratul Teodosie I îl alege pe Nectarie, care la acea vreme era doar catehumen și nu primise încă botezul. Alegerea, privită cu suspiciune, a fost în cele din urmă acceptată. Nectarie a fost botezat și trecut prin treptele sacerdotale, până la cea de episcop. El preia conducerea sinodului ecumenic, numele său figurând primul pe lista semnatarilor actelor acestei întruniri sinodale. Se pare că mărturisirea de credință pe care Nec-

tarie a făcut-o la sinodul de la Constantinopol, nu este alta decât crezul niceo-constantinopolitan. Primele acțiuni ale lui Nectarie se leagă de diverse acte sinodale (definiția dogmatică, scrisori către împărat). De la Nectarie a rămas un *Elogiu* adresat Sf. Ștefan, păstrat în versiune armeană. Tot lui îi este atribuită o predică la Sf. Teodor, despre post și milostenie.

Migne, PG 39, 1821-1840; CPG 4300-4301; Socrate, *Ist. bis.*, V, VIII; Sozomen, *Ist. bis.*, VII, XVI; R.P.C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, Edinburgh, 1988; A.M. Ritter, *Das Konzil von Konstantinopel (381) und sein Symbol*, Göttingen, 1965; W.M. Sinclair, *Nectarius* (4), în Smith-Wace, IV, p. 11-14; Cross, *Nectarius*, în ODCC, p. 958-959; D. Stiernon, *Nectaire*, în DECA, II, p. 1714-1715; C. Schmidt, *Nectarius von Konstantinopel*, în LACL, p. 449, cu bibliografie.

Nemesius de Emesa

Nemesius de Emesa (sec. IV-V), filosof creștin, episcop de Emesa (Homs), unul din urmașii în scaun ai lui Eusebiu*. Este important pentru tratatul său de antropologie, intitulat: *Despre natura omului*, în care încearcă să construiască, pe temeuri platoniciene, o doctrină despre suflet, care să corespundă revelației creștine. Din conținutul acestei lucrări ne putem da seama că Nemesius a fost instruit în artele liberale grecești, fiind cunoscător al filosofiei, medicinei, psihologiei și fiziologiei. Deși în ansamblul ei această lucrare este o apologie creștină (Quasten), ea rămâne o adevărată mină pentru istoricul filosofiei și pentru filologii clasiști. Omul este compus din trup și suflet și a fost creat ca legătură între două lumi, cea fenomenală și cea inteligibilă. Lumea a fost creată pentru om, faptele inferioare existând pentru el. Menirea

omului este de a se desăvârși, eliberându-se de păcat, și de a învia și prin aceasta de a deveni părtaș la nemurire. Tratatul nu este doar un simplu elogiu al omului, ci mai degrabă un studiu de antropologie creștină, parțial, sistematic și neterminat. În ansamblu, autorul s-a străduit să abordeze probleme diverse, necesare înțelegerii naturii omului din punct de vedere creștin, dar și științific, pentru vremea respectivă. Punctul lui de pornire nu este pur și simplu credința. El face o incursiune în gândirea filosofică necreștină, pentru a putea stabili un contact cu aceasta, și discută părerile în domeniu ale unor filosofi ca Platon, Aristotel, Epicur și filosofia stoică, Plotin, Porfiriu etc. În timp ce acceptă, împreună cu Platon, prezența sufletelor, Nemesius respinge trihotomia neoplatoniciană. Modul în care concepe facultățile sufletului și liberul arbitru este aristotelic, iar temeiul teologic creștin, cel al școlii antiohiene. În hristologie, el respinge părerile 'unor oameni de seamă' care susțin că unirea firii divine și a celei umane în Hristos este morală și nu ipostatică. Este vorba de Teodor* de Mopsuestia, Apolinarie* de Laodiceea, Eunomiu*.

Omul conduce toate, stăpânește toate, se bucură de toate, vorbește cu îngerii și cu Dumnezeu, poruncește creației, ordonă demonilor, cercetează natura lucrurilor, examinează cu atenție cele despre Dumnezeu, devine casă și templu al lui Dumnezeu, și toate acestea, le dobândește prin virtuți. Sufletul omenesc nu e nici amestec, nici calitate; el nu este perceptibil, ci inteligibil; nu este cantitate, ci esență. El se mișcă de la sine și ține corpul. Sufletul nu stă în corp ca într-un burduf, ci corpul stă în suflet. Atunci când judecă, sufletul se află în sine însuși, iar când gândește, în minte. Raportul dintre trup și suflet este văzut, întrucâtva, în

paralel cu unirea Logosului lui Dumnezeu cu firea umană prin întrupare. Logosul n-a suferit nici o stricăciune prin unirea cu trupul și sângele uman. Împărtășindu-le acestora din dumnezeirea Sa, El n-a primit infirmitatea lor. El s-a unit cu ele, dar rămâne în starea de dinainte de întrupare. Este vorba de o unire cu totul nouă: Logosul se unește cu trupul și sufletul și, totuși, rămâne cu totul neamestecat, neconfundat, nestricăcios, neschimbat. El nu participă la pătimirea, ci numai la activitatea lor. El nu pierе cu trupul și sufletul, nici nu se schimbă cu ele, ci contribuie, pe de o parte, la dezvoltarea lor, iar pe de alta, nu e atins de nici o degradare în contact cu ele și rămâne neschimbabil și de neconfundat, deoarece El nu participă la nici o schimbare. În suflet există patru simțuri: gândirea, memoria, rațiunea și vorbirea. Rațiunea se manifestă ca *logos endiathetos*, interior, și ca *logos prophorikos*, exprimat în afară, prin cuvânt. Patima este mișcarea sensibilă a puterii apetente, imaginând bolile sau răul. Deoarece este rațional, omul este înzestrat cu voință liberă. Toată natura rațională este, în chip necesar, liberă și schimbătoare. Omul are libertatea de voință în vederea acțiunii, de aceea el este schimbător. Dar există și naturi superioare, care prin apropierea lor de Dumnezeu, prin orientarea spre ele însele și spre Dumnezeu și prin contemplarea Acestuia, sunt și rămân neschimbate; ele sunt libere fiindcă sunt raționale. Omul este rău nu pentru că așa a fost creat de către Dumnezeu, nici din cauza puterii de a judeca liber, ci din cauza relațiilor provocate de liberul arbitru. Suntem răi, nu prin fire, ci prin liberul nostru arbitru. Tot ceea ce există, se află în grija lui Dumnezeu, căci Providența lui Dumnezeu este voința lui Dumnezeu prin care lucrurile sunt conduse

după credință. Dacă Providența este voința lui Dumnezeu, este necesar ca cele ce sunt să se petreacă după dreapta rațiune, cât se poate mai bine și dumnezeiește, exclusiv în bine, și să nu fie în stare a primi o ordine mai bună.

În evul mediu, tratatul lui Nemeseius s-a bucurat de o largă circulație, fiind însă adeseori pus sub numele lui Grigorie* de Nyssa, autor al unui tratat *Despre crearea omului*. Un lucru asemănător s-a întâmplat și cu traducerea în armeană, din sec. VIII, care este pusă sub numele acestui Sfânt Părinte.

Migne, PG 40, 508-818; CPG 3550; Manuscrisul de la Patmos din sec. X, în ediția lui F. Lammert, în pregătire; G. Wither, *The Nature of Man. A Learned and Useful Tract written in Greek by Nemeseius, surnamed the Philosopher, Englished and divided into sections*, London, 1636; W. Jaeger, *Nemesios von Emesa. Quellenforschungen zum Neuplatonismus und seinen Anfängen bei Poseidonios*, Berlin, 1914; E. Orth, *Nemesios von Emesa, Anthropologie*. Maria-Martental bei Keisersesch, 1925; H.A. Koch, *Quellenforschungen zu Nemesios von Emesa*, Berlin, 1921; W. Telfer, *Cyril of Jerusalem and Nemesios of Emesa*, LCC 4, London și Philadelphia, 1955, p. 224-453; E. Dobler, *Nemesios von Emesa und die Psychologie des menschlichen Aktes bei Thomas von Aquin*, Fribourg, 1956; H. Dörrie, *Porphyrios' Symmiktá Zetemata*, München, 1959; M. Morani, *La tradizione manoscritta del De natura hominis di Nemesio*, Milano, 1981; E. Venables, *Nemesios*, art. în Smith-Wace, IV, p. 16; E. Amman, *Némésios d'Émèse*, în DTC, 11, 1931, col. 62-67; Bardenhewer, IV, p. 275-280; Altaner-Stuiber, 1980, p. 224 și urm.; Quasten, *Patrology*, III, p. 351-355, cu bibliografie; I. G. Coman, III, p. 524-533; Cross, *Nemesios of Emesa*, în ODCC, p. 959; S. Lilla, *Nemesios d'Émèse*, în DECA, II, p. 1715-1716, cu bibliografie; C.P. Vetten, *Nemesios*, în LACL, p. 449.

Nennius

Nennius, istoric britanic, născut probabil, în nordul Țării Galilor. Se crede că a fost unul din ucenicii lui Elbodugus (m. 809), fost episcop de Bangor. Lui Nennius în este atribuită o istorie a britanilor, intitulată: *Eulogium Britanniae sive Historia Britonum*. Există îndoieli destul de mari în ceea ce privește existența istorică a lui Nennius, dacă a existat sau nu. Cu toate acestea, chiar dacă există astfel de dubii, lucrarea în sine este cunoscută după numele său. *Historia Britonum* a avut o circulație destul de mare. În sec. XI a fost tradusă în Irlanda. Sunt cunoscute peste 11 manuscrise medievale. Ca document istoric, importanța ei este deosebită, dacă avem în vedere faptul că ea redă istoria britonilor până în sec. VIII. În plus, ea este urmată de viețile Sf. Patrick și a regelui Arthur, fiind sursa principală de informații privind faptele de vitejie ale legendarului rege Arthur. Fixarea datei la care a fost scrisă această istorie, este încă o problemă nerezolvată, datorită interpolărilor care nu pot fi rezolvate cu ușurință. Atunci când Nennius este considerat autorul acestei istorii, el este plasat într-un interval de timp destul de mare, de la 640 și până la 946. De aceea, în cazul de față important este mai degrabă documentul în sine, care este unic în felul lui, decât datele exacte ale vieții posibilului autor.

Th. Mommsen (ed.), *Nennius, Historia Britonum*, în *MG, Auct. ant.*, 13, p. 111-122; H. Zimmer, *Nennius vindicatus*, Berlin, 1893; L. Duchesne, *Nennius retractatus*, în *Revue Celtique*, 15, 1894, p. 174-197; F. Lot, *Nennius et Historia Britonum*, Paris, 1934; R.I. Best, *Bibliography of Irish Philology and Manuscript Literature: 1913-1941*, Dublin, 1942, p. 2091-2102; J. Gammack, *Nennius*, în *Smith-Wace*, IV, p. 16-17.

Nephalius

Nephalius, stareț al unei mănăstiri de lângă Gaza, angajat activ în disputele religioase care au avut loc între anii 482-507. A făcut parte din gruparea monofizită, după cum ne informează Zaharia* Retorul. Este unul din cei 3000 de călugări care s-au răzvrătit în 482, sub conducerea lui Teodor de Antinoe, solicitând o interpretare explicit anticalcedoniană a *Henotikonului*. În 507 face parte din grupul călugărilor care se ridică împotriva adepților lui Sever*. Cu această ocazie, el ține un discurs în apărarea celor două naturi și a sinodului de la Calcedon. Această apologie (συνήγωγία) s-a pierdut. S-au păstrat totuși fragmente din *Orationes ad Nephaliū*, compuse de Sever de Antiohia, ca răspuns la atacurile acestuia împotriva sa. Din prima *Oratio* se păstrează doar un fragment din partea finală, iar a doua există în traducere siriacă. Nephalius a făcut uz de argumente patristice, formulându-le într-o nouă perspectivă, care va fi cunoscută ca *neocalcedonianism**. Este vorba de o hristologie care vizează să reconcilieze, cu ajutorul categoriilor aristoteliciene, gândirea lui Chiril* al Alexandriei cu concluziile sinodului de la Calcedon (Labate).

CPG, III, 6825; CSCO, 119, 1-69 (textul original); CSCO, 120, 1-50 (trad. în franceză); C. Holt, *Nephalius*, în *Smith-Wace*, IV, p. 23; C. Moeller, *Un représentant de la Christologie néochalcedonienne au début du VI^e siècle en Orient: Nephalius d'Alexandrie*, *RHE*, 40, 1944-1945, p. 73-140; Beck, p. 284; S. Helmer, *Das Neuchalkedonismus*, Bonn, 1962, p. 151-159; A. Labate, *Nephalius*, în *DECA*, II, p. 1739-1740; C. Schmidt, *Nephalius*, în *LACL*, p. 449-450.

Nepos de Arsinoe

Nepos de Arsinoe, episcop egiptean, propovăditor al doctrinelor milenariste în

Egipt. Ocupă scaunul episcopal din Arsinoe (în prezent Madinat al-Faiyum) în jurul anului 240, în timp ce la Alexandria era episcop Dionisie*. De la Eusebiu* de Cezareea aflăm că Nepos a scris un tratat, *Respingerea alegoriștilor*, îndreptat împotriva lui Origen, în care el propune o interpretare strict milenaristă a Apocalipsei, în sensul că împărăția de o mie de ani, făgăduită sfinților, va fi împlinită. Atunci dreptii vor stăpâni, iar puterile fizice ale omului vor fi pe deplin satisfăcute. Această lucrare s-a pierdut, deși la vremea respectivă a avut o influență deosebită, cauzând rupturi în Biserică, ceea ce l-a determinat pe Dionisie al Alexandriei să scrie două cărți *Despre făgăduințe* (περὶ ἐπαγγελίων); prima, pentru a respinge învățătura acestuia, iar în a doua carte abordează problema Apocalipsei. Întrucât după moartea lui Nepos în Biserica din Egipt mai dominau diviziuni, datorită ideilor hiliaste propovăduite de acesta, Dionisie merge la Arsinoe și organizează, timp de trei zile, dezbateri pe această temă cu episcopii egipteni. Cu toate acestea, ucenicii lui Nepos au rămas credincioși învățaturii episcopului lor, ceea ce explică și ezitățile din Biserică față de interpretarea alegorică a Scripturilor. Totodată, vederile lui Nepos sunt o mărturie a persistenței tendințelor iudaizante în Biserică. Nepos a mai scris o serie de imne și cântări bisericești, deosebit de populare în rândurile credincioșilor. Interesant de reținut că Dionisie vorbește despre Nepos cu deosebită stimă, apreciind atât ținuta lui morală, cât și cunoștințele sale scripturistice.

Eusebiu, *Ist. bis.*, VII, 24, 1-3; L. Gry, *Le milénarisme*, Paris, 1904, p. 101-107; C.L. Feltoe (ed), *The Letters of Dionysius of Alexandria*, Cambridge, 1904, p. 106-126; G. Salmon, *Nepos*, art. în Smith-Wace, IV, p. 23; J. Bentivegna, *Nepos of Arsinoë*, în NCE, 10,

p. 338; Quasten, II, p. 103-104; J. Gribomont, *Nepos*, în DECA, II, p. 1740.

Nestorianism

Nestorianism, mișcare eretică în sânul creștinismului. După cum arianismul a stârnit valul de controverse teologice din prima jumătate a sec. IV, care au dus la formularea doctrinei trinitare, nestorianismul a jucat un rol similar, în prima parte a sec. V, în definitivarea doctrinei hristologice a Bisericii creștine. Nestorianismul este perceput ca mișcare eretică. El este consecința modului antiohian de teologhisire, care avea o abordare accentuat logică, spre deosebire de cel alexandrin, cu nuanțele sale interpretative mistice. Școala alexandrină s-a concentrat cu precădere asupra divinității Persoanei lui Hristos, omenitatea Lui fiind mai puțin nuanțată, ducând în cele din urmă la apariția monofizitismului, în timp ce școala antiohiană accentua, deși nu în mod exclusiv, omenitatea Persoanei lui Hristos, insistând asupra deplinătății ei, și ca atare prezentându-o ca persoană separată, tendință care a facilitat interpretarea doctrinară a lui Nestorie*. În disputa lor cu arianismul și cu apolinarismul, teologii antiohieni: Eustatie* de Sevaste, Diodor* din Tars și mai ales Teodor* de Mopsuestia furnizează structurile fundamentale ale temeiurilor doctrinare preluate și prelucrate de către Nestorie. Este adevărat că într-o oarecare măsură putem vorbi și în cazul lor de duofizitism, acesta este însă transformat în duopersonalism. Cu alte cuvinte, în loc să afirme două naturi, divină și umană, în Persoana lui Hristos, s-a ajuns la afirmarea a două persoane, Persoana divină și Persoana umană în Hristos cel Întrupat. Părerile cu privire la învățătura hristologică propusă de Nestorie sunt

împărțite. Unii o văd ca fiind ortodoxă, deosebirea constând în limbajul folosit de el și a cărui clarificare ar fi evitat schisma, în timp ce alții, o consideră eretică.

Chiril* al Alexandriei a vorbit despre o singură fire sau natură (μία φύσις) a lui Hristos întrupat, înțelegând prin aceasta un subiect existent, concret, o persoană. Nestorie definește natura ca οὐσία, ființă, substanță, făcând deosebire între natura divină și natura umană, introducând în hristologie distincția terminologică trinitară dintre natură (οὐσία) și persoană (ὕποστασις) și considerând că o persoană trebuie să aibă propria ființă (οὐσία). Prin urmare, în Hristos există două persoane, una divină și alta umană în co-alăturare (συνάφεια), o unire de voință, o împreună acomodare, nu în unire (ἐνωσις), respingând învățătura lui Chiril despre unirea ipostatică (ἐνωσις καθ' ὑπόστασιν). În acest sens, unirea pe care el o avea în minte era una de ordin psihologic sau moral, nu de ordin metafizic. Este adevărat că Nestorie nu a vorbit despre 'doi fii' și nici nu l-a considerat pe Hristos doar ca om. Cu toate acestea, învățătura lui ridică o serie de probleme, cea mai stringentă fiind legată de actul întrupării. Urmându-și logica, Nestorie afirmă că Fecioara Maria nu este *Theotokos*, adică *Născătoare de Dumnezeu*, sau dacă se afirmă acest lucru, trebuie spus imediat că ea este și *Anthropotokos* sau *Născătoare de om*. Mai corect, după părerea lui, trebuie spus că ea este *Hristotokos*, adică, *Născătoare de Hristos*. Fără îndoială, Nestorie a avut în minte și problema *comunicării însușirilor*, însă modul în care el concepe substratul metafizic al 'naturii' și 'persoanei', a fost insuficient pentru a proteja unitatea personală reprezentată de *Cuvântul Întrupat*. Cu alte cuvinte, el nu

și-a putut imagina o natură fără un substrat ontologic propriu, sau care nu era un ipostas sau persoană concretă. El nu a înțeles clar distincția dintre conceptul existenței reale și cel al unei existențe independente. El nu a fost în stare să reducă la o persoană nediferențiată unică cele două naturi ale lui Hristos, pe care de altfel le-a sesizat în deosebirea lor.

După sinodul de la Efes, episcopii, care nu au acceptat formula doctrinară promulgată de acest sinod, s-au adunat în jurul lui Ibas de Edessa. Câțiva ani mai târziu, după înțelegerea dintre Chiril și Ioan de Antiohia din 433, cei care nu au fost de acord cu această reconciliere s-au apropiat de Biserica siriană din Persia, care adoptă oficial nestorianismul la sinodul de la Seleucia din 486. După închiderea școlii de la Edessa de către împăratul Zeno în 489, nestorienii de aici emigrează și ei în Persia, prin acest act finalizându-se schisma cu Biserica Constantinopolului. Centrul teologic va fi mutat de la Edessa la Nisibe, care va deveni una din cele mai mari școli teologice din Orient. Reședința catolicosului acestei Biserici, care din 498 își ia titlul de patriarh, va fi plasată la Seleucia-Ctesifon, unde va rămâne până în jurul anului 775, când se va muta la Bagdad. Încă din sec. VI, Biserica nestoriană a fost deosebit de activă misionar, răspândind Evanghelia în părțile Asiei, în India, în China și în Arabia. Alături de Nisibe, au mai apărut alte două școli de seamă: Gundishapur și Merv. După cucerirea Persiei de către musulmani, deși comunitatea creștină s-a bucurat de oarecare protecție, persecuțiile nu au întârziat. Unor reprezentanți de seamă ai acestei Biserici le revine cinstea de a fi ajutat la transmiterea și răspândirea filosofiei grecești în mediul arab, prin traduceri pe care le-au făcut din scrierile

vechilor filosofi greci antici. Convertirea la islam a conducătorilor mogulilor a avut un impact negativ asupra nestorienilor. Ei au fost siliți să-și părăsească credința. Cei care nu au cedat presiunilor, s-au retras în munții Kurdistan, unde mai supraviețuiesc în mici comunități, sub denumirea de creștini asirieni. Limba de cult este siriaca. Sunt în uz trei anafore atribuite lui Teodor de Mopsuestia, Nestorie și apostolilor Tadeu și Mari.

CPG III, 5665-5766; F. Loofs ș.a. (ed.), *Nestorius, Nestoriana*, Halle, 1907; *Le Livre de Héraclide de Damas*, trad. și ed. de F. Nau ș. a., Paris, 1910; *The Bazaar of Heraklides*, G.R. Driver și L. Hodgson (ed.), Oxford, 1925; E. Schwartz, *Die Gegenanathematismen des Nestorius*, Sb. Bayr., Hft. 1, 1922; J. Lebon, *Fragments syriaques*, Muséon, 36, 1923, p. 47-65 text și trad. în latină; M. Jugie, AA, *Nestorius et la controverse nestorienne*, 1912; F. Loofs, *Nestorius and his Place in the History of the Christian Doctrine*, 1914; R.V. Sellers, *Two Ancient Christologies*, CHS, 1940, în special p. 107-201; J.S. Assemani, BO, III, 1, Roma, 1725 (*De Scriptoribus Syris Nestorianis*. Seria începe cu catalogul lui Abdh-isho și o prezentare cu adnotări.), III, 2, Roma, 1728: *Dissertatio de Syris Nestorianis*; L. Scipioni, *Nestorio e il concilio di Efeso*, Milano, 1974, cu bibliografie; A.R. Vine, *The Nestorian Churches*, 1937; W. de Vries, SJ, *Sakramententheologie bei Nestorianern*, Orientalia Christiana Analecta, CXXXIII, 1947; A.K. Arvanitis, *Ἱστορία τῆς Ἀσσυριακῆς Νεστοριανικῆς Ἐκκλησίας*, Atena, 1968; A.S. Atyah, *A History of the Eastern Christianity*, 1968; W. de Vries, *Die Syrisch-nestorianische Haltung zu Chalkedon*, CCG, 1, 603-635; G.T. Stokes, *Nestorianism*, în Smith-Wace, IV, p. 28-33; E. Tisserant-É. Amman, DTC, XI, pt. 1, 1931, col. 157-323; Cross, *Nestorianism*, în ODCC, p. 961-963; M. Simonetti, *Nestorius-Nestorianisme*, în DECA, II, p. 1742-1744; U. Hamm, *Nestorius*, în LACL, p. 450-451, cu bibliografie;

Ștefan Sandu, *Istoria dogmelor*, vol. I, Editura Bren, București, 2002, p. 392-413.

Nestorie

Nestorie (381-450), patriarh al Constantinopolului între anii 428-431, părintele ereziei nestoriene, condamnată la Sinodul III Ecumenic de la Efes (431). S-a născut în localitatea Germanicia din Syria Euphratensis, din părinți de origine persană, după anul 381. Germanicia a fost locul de naștere al împăratului Leon Isaurul, iconoclastul de mai târziu. A studiat teologia la Antiohia, probabil sub îndrumarea lui Teodor* de Mopsuestia, fiind un student harnic și diligent. Au fost ocazii când el însuși a denunțat diferite expresii ale lui Teodor de Mopsuestia ca fiind neortodoxe, deși în general el a acceptat gândirea acestuia și a lui Diodor* din Tars. Îmbrățișează viața monahală la mănăstirea Sf. Euprepie de lângă Antiohia, unde se impune prin trăire ascetică deosebită. Este hirotonit preot, dobândind o mare popularitate ca predicator. După moartea lui Sisinnius, la 24 decembrie 427, Biserica de la Constantinopol se împarte în grupări care se luptau pentru conducere. Pentru a calma situația, împăratul Teodosie II îl numește pe Nestorie pe scaunul patriarhal din Constantinopol în 428, devenind astfel cel de al doilea antiohian, primul fiind Sf. Ioan* Hrisostom, care ocupă acest scaun. Cuvântarea de întronizare îl descoperă pe Nestorie ca fiind un spirit intolerant și aspru. Adresându-se împăratului, el îi spune: 'Dă-mi, prințul meu, pământul curățat de eretici, iar eu îți voi da cerul drept răsplată. Ajută-mă să-i distrug pe eretici, iar eu te voi ajuta să-i învingi pe perși'. Ca urmare, primele măsuri pe care le ia sunt îndreptate împotriva ereticilor, schismaticilor și evreilor. Îi

atacă pe arieni și macedonieni, pe no-vațieni și quartodecimani, cruțându-i doar pe pelagienii care s-au retras din Apus. Datorită firii sale aprinse și a disputelor în care se angaja, Nestorie însuși va fi în curând acuzat de erezie. Predicând de la amvon hristologia antiohiană, el ajunge să afirme că în Hristos cel Întrupat există două Persoane și că Fecioara Maria nu poate fi considerată *Theotokos*, Născătoare de Dumnezeu. Controversa care a izbucnit a dus la depunerea lui la 22 iulie 431 de către sinodul de la Efes, convocat de împăratul Teodosie II, la cererea lui. Împăratul îl trimite la mănăstirea de metanie de lângă Antiohia. Considerând că este prea aproape de Constantinopol și că reprezenta o primejdie pentru liniștea în Biserică, Ioan* de Antiohia îi cere împăratului să-l trimită pe Nestorie într-un exil mai îndepărat. Așa se face că împăratul îl trimite în exil la Oasis, în Egiptul de Sus, unde se stinge din viață după anul 450.

Opera lui Nestorie a fost bogată și variată; cel puțin așa ne informează Ghenadie* și Abhd-Isho (Ebed-Iisus). Datorită căderii de la dreapta credință și a condamnării sale, și operele sale au avut aceeași soartă, fiind condamnate la distrugere de către împărat. O serie de fragmente s-a păstrat însă în diverse traduceri. Chiar și operele traduse de nestorienii sirieni s-au pierdut. Singurul tratat care s-a păstrat în întregime este *Bazarul lui Heraclide din Damasc*. Este vorba de o lucrare elaborată sub forma unui dialog cu egipteanul Sofronie în care Nestorie își apără învățătura, își prezintă propria sa biografie și critică cu asprime învățăturile lui Chiril* al Alexandriei și ale lui Dioscor, pretinzând că doctrina propovăduită de el consună cu cea a papei Leon și a lui Flavian, patriarh de Constantinopol. Pentru ca această lucrare să

poată fi publicată, el o iscălește sub pseudonimul Heraclide din Damasc. Nestorie a dat o replică la cele 12 anatematisme ale lui Chiril al Alexandriei, intitulată *Cele 12 contra-anatematisme*, care s-a păstrat într-o traducere latină. În timpul șederii sale la mănăstirea de lângă Antiohia, după depunerea din treaptă, el scrie o apologie personală, *Tragedia (Tragoedia)*, cu scopul de a-și prezenta și apăra cazul. În tratatul, *Theopaschiții*, avem o respingere a învățăturii lui Chiril tot sub forma unui dialog. La acestea se adaugă predicile și scrisorile sale.

F. Loofs, *Nestoriana. Die Fragmente des Nestorius, gesammelt, untersucht und herausgegeben, mit Beiträgen von S. A. Cook und G. Kampffmeyer*, Halle, 1905; P. Bedjan, *Nestorius, Le livre d'Heraclide de Damas*, Paris, 1910; A. E. Goodman, *An Examination of some Nestorian Kephalaia* (Or. 1319, University Library, Cambridge), Essays and Studies Presented to S. A. Cook, London, 1950 (traducerea fragmentelor din tratatele teologice atribuite lui Nestorie); A. Sanda, *Severi Philalethes*, Beirut, 1928; J. Lebon, *Fragments syriaques*, în *Muséon* 36, 1923, p. 47-65, text și trad. în latină; A. R. Vine, *An Approach to Christology. The Bazaar of Heracleides*, London, 1948; G. T. Stokes, *Nestorius*, art. în *Smith-Wace*, IV, p. 33-34; Altaner-Stuiber, 1980, p. 336-338; Quasten, *Patrology*, III, p. 514-519, cu bibliografie; M. Simonetti, *Nestorius - Nestorianisme*, în *DECA*, II, p. 1742-1744; U. Hamm, *Nestorius*, în *LACL*, p. 450-451, cu bibliografie. Vezi și bibliografia la NESTORIANISM.

Niceea, Sinodul întâi ecumenic de la

Niceea, Sinodul întâi ecumenic de la (325). Niceea (azi Iznik, în Turcia), oraș în Bitinia, întemeiat, potrivit legendei, de zeul Dionysos. A fost cucerit de romani

în anul 72 î.d. Hr., distrus de un cutremur în 112 d. Hr. și reconstruit sub împăratul Adrian. În 258 este cucerit de goți care îl devastează. Zidurile cetății au fost refăcute abia în sec. V. Una din cele mai vechi cetăți creștine. Aici are loc primul sinod ecumenic al Bisericii creștine în 325, convocat de împăratul Constantin cel Mare, întrucât zidirea Constantiopolului nu se terminase. Convocarea sinodului a fost determinată de apariția și răspândirea ereziei lui Arie*. Disensiunile au apărut în jurul anului 318, când Arie a fost chemat la ordine de către episcopul Alexandru* de Alexandria, pentru a fi susținut că Logosul nu era coetern cu Tatăl și că avea un început. După părerea lui Arie, dacă Cuvântul nu avea început, atunci ar fi existat două principii 'nenăscute'. Dacă însă, Cuvântul avea început, atunci El nu ar mai fi fost de o ființă cu Tatăl și, prin urmare, a trebuit să fie făcut din nimic, ca toate celelalte ființe. În plus, susținea el, Logosul nu putea fi numit Fiu natural și adevărat al lui Dumnezeu. În cel mai bun caz, putea să fie Fiu doar prin adopțiune. Cuvântul sau Logosul era deci o creatură, o făptură creată, prima și cea mai desăvârșită și deci supus schimbării și păcatului. El a mântuit omenirea numai datorită credincioșiei Sale față de harul lui Dumnezeu. Totodată, Arie nega că Cuvântul Întrupat ar avut suflet omnesc. Întrucât nu a voit să-și revizuiască doctrina, Arie a fost chemat în fața unui sinod al episcopilor din Egipt și Libia, convocat de Alexandru, în 320. Întrucât a persistat în învățătura sa, el a fost excomunicat, împreună cu episcopii Secundus* de Ptolemais și Theonas* de Marmarica și alți adepți ai săi. Alungat din Alexandria, Arie se retrage în Coelesyria, unde este adăpostit de Eusebiu* de Cezareea. Aici el redactează lucrarea sa intitulată *Thalia - Banchetul*. Întrucât

disensiunile creșteau în intensitate, amenințând integritatea atât a Bisericii, cât și a imperiului, împăratul Constantin cel Mare s-a văzut nevoit să convoace pe reprezentanții Bisericii creștine pentru a lua o hotărâre și a evita orice consecințe nedorite. Sinodul a fost deschis de către împărat, iar cel care a prezidat lucrările propriu-zise se pare că a fost Osie* de Cordova, deși există unele păreri că această sarcină i-ar fi revenit lui Eustatie* de Antiohia. Personajul principal în contextul dezbaterilor, susținător al Ortodoxiei, a fost Sf. Atanasie* cel Mare, care la acea vreme era diaconul episcopului Alexandru de Alexandria. Au fost dezbătute câteva formule ale Simbolului de credință, prezentate de diverse personalități prezente la sinod. Crezul prezentat de partea ariană a fost respins cu fermitate. Atunci, Eusebiu de Cezareea propune un crez baptismal, folosit în Biserica sa. La acest crez, episcopii ortodocși au propus câteva adaosuri, pentru ca învățăturile eretice ale lui Arie să fie respinse în mod explicit. Primul adaos, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, contrazicea afirmația lui Arie că Fiul nu era născut și că nu porcede din ființa Tatălui, ci numai din voința Acestuia. Al doilea adaos, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, înlătura afirmația lui Arie că Fiul nu ar fi de o ființă cu Tatăl, fiind făcut de El. Cel de al treilea adaos, ὁμοούσιον τῷ πατρί, conținea termenul cheie, care, deși nu se regăsea ca atare în Noul Testament, a sintetizat învățătura Bisericii pentru totdeauna. Crezul nicean a fost iscălit de către toți participanții la sinod, cu excepția lui Arie, Secundus și Theonas, care au fost trimiși în exil. Problema care părea rezolvată, nu a rămas fără consecințe. Nu este cunoscut cu certitudine numărul celor prezenți la sinod. Atanasie, alături de Ambrozie* și Ilarie*, a

dat cifra de 318, considerat de altfel număr simbolic, întrucât amintea de numărul slujitorilor lui Avraam (Facere 14, 14). Pe lângă problemele ridicate de erezia ariană, la sinod a fost discutată schisma meletiană din Egipt, data sărbătoririi Paștilor. Nu s-au păstrat în totalitate actele produse de acest sinod. Singurele documente autentice sunt Crezul, Scrisoarea sinodală și o colecție de 20 de canoane.

CPG IV, 8511-8527; Hardouin, I, 1714, col. 309-528; Mansi, II, 1759 col. 635-1082; Hefele-Leclercq, I, pt. I, 1907, p. 335-632; lista episcopilor: H. Gelzer, H. Hilgenfeld și O. Cuntz, *Patrum nicaenorum nomina*, Leipzig, 1898; W. Bright, *Notes on the Canons of the First Four General Councils*, ed. a 2-a, 1892, p. 1-89; A.E. Burn, *The Council of Nicaea*, 1925; J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds*, ed. 2-a, New York, 1960, p. 205-230; I. Ortiz de Urbina, SJ, *Nicée et Constantinople*, Histoire des Conciles Oecuméniques, I, 1963, p. 15-136; I.G. Coman, 'Și Cuvântul Trup s-a făcut'. *Hristologie și Mariologie patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993; Cross, *Nicaea, The First Council of*, în ODCC, p. 967; I.Ortiz de Urbina, *Nicaea I, Council of*, în NCE, 10, p. 432-434; G.L. Dossetti, *Il simbolo di Niceea e di Constantinopoli*, ed. critică, Roma, 1967; M. Simonetti, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1975; Ch. Kannengiesser, *Nicée*, în DECA, II, p. 1744-1746, cu bibliografie; Sandu, I, p.197-248.

Niceea, Sinodul ecumenic de la

Niceea, Sinodul ecumenic de la (787). Este vorba de al șaptelea sinod ecumenic și al doilea ținut la Niceea, convocat de împărăteasa Irina, în înțelegere cu Patriarhul Tarasie de Constantinopol, pentru a pune capăt controverselor iconoclaste. În anul 780, împărăteasa Irina preia puterea în imperiu, în numele fiului ei

Constantin VI, încă minor. Pentru a rezolva tensiunea creată de cearta în jurul cinstirii icoanelor, împărăteasa ia legătura cu Papa Adrian, pe care îl informează în legătură cu intenția ei de a convoca un sinod ecumenic, solicitându-i să trimită reprezentanți avizați. Totodată, pentru a ușura lucrurile, ea înlătură pe toți miniștrii iconoclași, înlocuindu-l pe patriarhul Pavel IV, cu Tarasie, propriul ei secretar, adept al cinstirii icoanelor. La sinod au participat 350 de episcopi din Răsărit. Roma a fost reprezentată de doi delegați, ambii preoți. Sinodul a fost deschis la Constantinopol, fiind însă întrerupt de gărzile imperiale încă ostile cinstirii icoanelor. Împărăteasa mută locul sinodului la Niceea, deschiderea oficială având loc la 24 septembrie 787. Sinodul, prezidat de patriarhul Tarasie, hotărăște în favoarea cinstirii (προσκύνησις) icoanelor, făcând totodată nuanțările terminologice necesare, pentru înțelegerea adecvată a actului de închinare. În cazul icoanelor, cinstirea se îndreaptă către prototip. Astfel, sfinților li se acordă *venerare* (δοῦλεία), Sf. Fecioare Maria *supravenerare* (ὑπερδοῦλεία), în timp ce adorarea absolută (λατρεία), li se cuvine doar lui Dumnezeu. Sinodul a promulgat o serie de 22 de canoane, în mare parte disciplinare.

Reacția față de hotărârile acestui sinod a fost diferită. Dacă în Răsărit ele au fost acceptate, în Apus, ele au stârnit o reacție negativă. Actele sinodului au fost prezentate papii Andrian I într-o traducere deficitară, adeseori traducătorul redând idei total contrare celor expuse în sinod. Împăratul Carol cel Mare, nefiind informat în legătură cu cele ce se întâmplaseră în timpul sinodului și neputând trece cu ușurință peste faptul că propusa căsătorie a fiicei sale, Rotrude, cu împăratul Con-

stantin VI nu a avut loc, a prezentat traducerea actelor sinodale teologilor de la curte, inclusiv lui Alcuin*, și spre uimirea acestora, poruncește prin lucrarea, *Capitulare de imaginibus* sau *Libri Carolini*, respingerea hotărârilor acestui sinod. În plus, Carol cel Mare adună un sinod la Frankfurt, cu participarea a 350 de episcopi, și în prezența legaților papali, aceștia condamnă sinodul de la Niceea. O delegație specială este trimisă de către împărat la Roma, ducând un extras al cărții *Libri Carolini*, pentru a cere papii să retragă aprobarea hotărârilor sinodului de la Niceea. În 794, papa răspunde cumpătat cererilor curții imperiale france. În același timp, nu va da aprobare imediată actelor sinodului, cerând, în schimbul aprobării, teritoriile ilirice și italiene pe care împăratul Leon III le-a transferat sub jurisdicția patriarhiei de Constantinopol în 733. În Răsărit, sinodul a liniștit controversele și disputele legate de cinstirea icoanelor. Cu toate acestea, el a fost recunoscut ca ecumenic abia de sinodul constantinopolitan din 869-870. În ceea ce privește recunoașterea acestuia din partea Romei, acest lucru l-au făcut legații papali în ianuarie 880, și la scurtă vreme după aceea, papa Ioan VIII, în urma reconcilierii cu patriarhul Fotie.

Hardouin, IV, 1714, col. 3-820; Mansi, XII, 1766, col. 951-1154 și XIII, 1767, col. 1-820; Hefele-Leclercq, III, pt. 2-a, 1910, p. 741-798; G. Ostrogorsky, *Rom und Byzanz im Kampfe um die Bilderverehrung. Papst Hadrian I. und das VII Oekumenische Konzil von Nikäa*, Seminarium Kondakovianum 6, 1933, p. 73-87; J.M.A Salles-Dabadie, *Les Conciles oecuménique dans l'histoire*, Geneva, 1962; L. Bréhier, *La Querelle des images, VIII^e-IX^e siècles*, 1904, G. Ostrogorsky, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*, Historische Untersuchungen, V, Breslau, 1929; E.J. Martin, *A History of*

the Iconoclastic Controversy, CHS, 1930; P.J. Alexander, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople*, Oxford, 1958; *Libri Carolini*: Migne, PL 98, 989-1248; H. Bastgen, MGH, Legum Sectio III, Concilia II, Supplement, 1924; V. Laurent, *Nicaea II, Council of*, în NCE, 10, p. 434-435, cu bibliografie.

Niceta David

Niceta David, din Paphlagonia, ucenic al lui Arethas, retor și scriitor prolific, cunoscut datorită encomioanelor închinat apostolilor, sfinților și martirilor. Principala sa lucrare este însă viața patriarhului Ignatie, scrisă în jurul anului 907. Niceta îl prezintă pe Ignatie ca pe un erou și sfânt adevărat, care nu a cedat niciodată în fața presiunilor autorităților civile. În comparație cu el, Niceta îi vede pe patriarhii care i-au urmat, pe Ștefan, Antonie, Nicolae și Eutimie, ca fiind nedemni de poziția pe care au deținut-o, întrucât au împărtășit, împreună cu Fotie, setea de putere. În plus, i-a înfierat în mod deosebit pe Ștefan, Antonie și Eutimie pentru că binecuvântaseră a treia și a patra căsătorie a împăratului Leon VI. Opozant înfocat al tetragamiei, a celei de a patra căsătorii, el scrie un tratat împotriva împăratului și a patriarhului Eutimie. Dezgustat de faptul că propriul său magistru, Arethas, a acceptat cea de a patra căsătorie, se retrage într-o mică localitate lângă Media, pe granița bulgară. Este acuzat de spionaj și dus la Constantinopol spre a fi judecat. În cele din urmă, este salvat de la moarte de patriarhul Eutimie, care îi permite să se călugărească, luându-și numele de David. Majoritatea operelor sale au fost scrise între anii 913-963, unele dintre ele fiind atribuite unui alt Niceta, numit și filosoful. Identificarea lui Niceta David

cu Niceta, episcopul de Dadybra, este greșită și se bazează pe citirea eronată a prescurtării numelui său întâlnită într-un manuscris. Viața lui Ignatie a fost inclusă în colecția anti-fotiniană și folosită de opozanții acestuia în campania lor împotriva revenirii lui Fotie în scaun patriarhal.

Migne, PG 105, 15-574; Mansi, 16, 209-296 (Vita Ignatii), 409-458 (colecția anti-fotiniană); A. Vogt (ed), *Deux discours inédits de Nicetas de Paphlagonie*, Orientalia Christiana, 23, 1931, p. 5-97; F. Dvornik, *The Photian Schismi*, Cambridge, 1948; R.J.H. Jenkins, *A Note on Nicetas David Paphlago and the Vita Ignatii*, DumbOaksP., 18, 1965; F. Dvornik, *Nicetas David*, în NCE, 10, p. 439-440.

Niceta de Remesiana

Niceta de Remesiana (m. 414), scriitor bisericesc, episcop de Remesiana, (azi Bela Palanka în Serbia), în Dacia Mediteraneană. O oarecare incertitudine a fost creată în jurul lui Niceta datorită confuziei făcută între el și alte două persoane cu același nume, Niceta de Aquileia și Niceta de Trier. Informațiile pe care le avem despre el ne vin de la Paulin* de Nola, prietenul acestuia, pe care l-a vizitat în două ocazii, în 398 și 402, spre a se închina la moaștele Sf. Felix, și care îi dedică două imne, *Protempticon*, scrise cu ocazia reîntoarcerii sale în Dacia. În poemul 17 al lui Paulin, citim că Niceta a dus o intensă activitate misionară de-a lungul Dunării, încreștinându-i pe bessi, daci și scito-geți în Dacia Ripensis și Mediterranea. Ultima informație despre el o avem dintr-o scrisoare a papei Inocent I (409-415). I. G. Coman este de părere că misiunea lui Niceta corespundea cu misiunea întreprinsă de Sf. Ioan* Hrisostom și Sf. Vasile* cel Mare prin

misionari de excepție, ca Sf. Sava, la aceste popoare, în Muntenia și Dobrogea. Despre opera lui Niceta vorbește Ghenadie*, care spune că acesta a scris într-o limbă simplă și clară, făcând în același timp o scurtă prezentare a conținutului acesteia.

Principala lucrare a lui Niceta, *Instructio ad competentes*, în șase cărți. Cu excepția cărților III și V, restul s-a păstrat fragmentar. Este vorba de un catehism adresat candidaților la botez. Pe lângă diverse îndrumări practice, Niceta abordează și teme doctrinare, cum ar fi consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl și dumnezeirea Duhului Sfânt. Totodată, el vorbește împotriva practicării genethliologiei, a horoscopului. Reținem apoi comuniunea de idei cu teologia răsăriteană, în speță cu cea a lui Chiril* al Alexandriei, care îl include pe Niceta în marea tradiție a Bisericii Răsăritene, deși este scriitor de limbă latină. *De diversis appellationibus*, este o scriere de tinerețe. El prezintă în această lucrare diverse nume date lui Hristos: Cuvânt, Înțelepciune, Lumină, Cale, Adevăr etc. Însă preocuparea centrală a acesteia este pastorală, considerată ca fiind o mărturie a preocupărilor sale misionare. *De vigiliis servorum Dei* și *De psalmodiae bono* (*De utilitate hymnorum*) susține necesitatea slujbelor de noapte, ca mijloc de meditație și rugăciune, și a cântării de imne și psalmi. Ghenadie îi mai atribuie și un scurt tratat, *De lapsu virginis*, adresat unei călugărițe care a alunecat din voturile luate și o îndeamnă la regăsirea de sine, prin recunoașterea greșelii, și la căință. În cele din urmă, deși nu în mod unanim, lui Niceta îi este atribuit imnul *Te Deum*, imn de laudă și mulțumire adresat Sf. Treimi, compus în proză ritmică, practică neobișnuită în imnografia latină. De

aceea, se crede că schema originală a fost de sorginte greacă (Quasten).

Migne, PL 52, 837-876; 30, 240-246 (între scrisorile apocrife ale lui Ieronim); PL 68, 371-376 (sub numele lui Niceta de Trier); PL 16, 383-400 (între operele lui Ambrozie); PL 86, 944 (Te Deum); A. E. Burn, *Niceta of Remesiana. His Life and Works*, Cambridge, 1905; W. A. Patin, *Niceta, Bischof von Remesiana als Schriftsteller und Theologe*, München, 1909; D.M. Pippidi, *Niceta di Remesiana e le origini del christianesimo daco-romano*, în *Revue historique du Sud-Est Européen*, 23, 1946, p. 99-117; I.G. Coman, *Aria misionară a sf. Niceta de Remesiana*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 66, 1948, p. 337-356; Idem, *Opera literară a sf. Niceta de Remesiana*, în *Studii Teologice* 9, 1957, p. 200-232; idem, 'Și Cuvântul trup s-a făcut', *Hristologie și Mariologie patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993; Bardenhewer, III, p. 598-605; Cayré, I, p. 588-589; Altaner-Stuiber, 1980, p. 391; Cross, *Niceta*, art. în ODCC, p. 969, cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, IV, p. 190-194, cu bibliografie; M.G. Mara, *Nicetas de Remesiana*, în DECA, II, p. 1746-1747; S. Felbecker, *Nicetas von Remesiana*, în LACL, p. 451-452, cu bibliografie.

Nicetius de Trier

Nicetius de Trier, episcop de Trier. Informațiile despre Nicetius le avem din prezentarea lui Grigorie* de Tours, care a primit informațiile de la Aredius, stareț la Limoges. Nicetius s-a născut probabil la Limoges, către sfârșitul sec. V. Intră de tânăr în mănăstirea din Limoges, unde își face studiile. Se impune prin cultura sa, prin faptele sale bune și prin conduita sa principială. În 525, este numit episcop de Trier de către împăratul Teodoric I (m. 534). Ca episcop, el restaurează o serie de biserici și mănăstiri, impune o disciplină mai severă clericilor și monahilor și

se angajează activ în viața Bisericii, participând la o serie de sinoade locale: Clermont-Ferrand în 535, Orleans în 549, Toul 540, Paris 551. Critică fără teamă greșelile împăraților Teodebert I (m. 547) și Clotaire I (m. 561). Acesta din urmă se supără și îl suspendă din scaun. Este repus în scaun de succesorul acestuia. A apărut cu strășnicie ortodoxia credinței. Dovadă în acest sens sunt cele două scrisori ale sale: una, către regina lombardă Clodosinda (Clodiswind), căreia îi cere să-și readucă soțul la credință, și a doua scrisoare către împăratul Justinian care îmbrățișase, spre sfârșitul vieții, o formă de eutihianism, spunându-i că fapta sa este deplânsă în Italia, Africa, Spania și Galia. Pe lângă cele două epistole, îi mai sunt atribuite două tratate scurte numite: *De vigiliis servorum Dei* și *De Psalmodie Bono*.

Migne, PL, 68, 361-380; 71, 1165-1166; Mansi, IX, 147-150; S.A. Bennett, *Nicetius* (3), în Smith-Wace, IV, p. 38-39; P. Volk, *Nicetius of Trier*, în NCE, 10, p. 441.

Nicolae de Ancyra

Nicolae, preot în Ancyra. Nu avem informații precise cu privire la perioada în care a trăit. Potrivit estimărilor, el a trăit și a activat probabil în sec. V sau VI. Manuscrisele, care păstrează fragmente din operele sale, îl numesc: Nicolae, Nicolae preotul, Nicolae preotul din Ancyra sau Nicolae călugărul și preotul. Este identificat cu ascetul Nicolae din Ancyra, căruia Marcu* Ascetul îi adresează una din scrierile sale Πρὸς Νικόλαον, și de la care primește o scrisoare de mulțumire. Lui Nicolae îi sunt atribuite o serie de comentarii: *In prophetam Ioel*; *In prophetam Amos*, precum și *In Psalmos* și *In Ionam*.

Marcu Ascetul: Migne, PG 65, 1027-1050; scrisoarea de răspuns: Migne, PG 65, 1051-1054; CPG III, 6104; J. A. Cramer, *Catenae grecorum patrum in Novum Testamentum*, t. 3, Oxford, 1838, p. 35, 37, 38, 124; G. Caro, I. Lietzmann, *Catenarum graecarum catalogus*, Göttingen, 1902, p. 35; K. Staab, *Die Pauluskatenen nach den handschriftlichen Quellen untersucht*, Roma, 1926, p. 15-17; Y.M. Duval, *Le livre de Jonas dans la littérature chrétienne grecque et latine*, Paris, 1973, p. 454-456, 663-665; R. Devreesse, *Chaines exégétiques grecques*, DBS I, 1146-1147, 1209; Bardenhewer, IV, p. 181; A. Labate, *Nicolas d'Ancyre*, în DECA, II, p. 1748; N. Klimek, *Nicholaus von Ancyra*, în LACL, p. 452, cu bibliografie.

Nicolaiții

Nicolaiții, membrii unei grupări menționate în Noul Testament, mai exact în Apocalipsă 2, 6, 14, 16 și 20, unde sunt prezentați ca susținători ai ideii de revenire la cultul păgân, deși referirile respective nu ne permit identificarea lor ca sectă. Este posibil să fi fost 'falșii profeți', pomeniți adeseori în Noul Testament. Nicolaiții participau, fără nici un fel de ezitare, la banchetele păgâne, însoțite adeseori de practici imorale. Prototipul lor se regăsește în Balaam (Numeri 31, 16 și urm.). În listele ereziilor date de diverși scriitori și Părinți ai Bisericii, nicolaiții apar alături de diverse grupări eretice gnostice. Sf. Irineu* vorbește în acest sens, în *Adv. haer.* III, X, 6, afirmând că fondatorul lor este Nicolae de Antiohia, menționat în Fapte 6, 5. Fără îndoială, afirmația lui Irineu trebuie luată doar ca ipoteză. Secta dispare în jurul anului 200. În evul mediu, denumirea de nicolaiți a fost dată preoților căsătoriți de către adepții preoției celibatare.

A. von Harnack, *The Sect of the Nicolaitans and Nicolaus, the Deacon of Jerusalem*, în *Journal of Religion*, III, 1923, p. 413-422; G. Salmon, *Nicolaitans*, în *Smith-Wace*, IV, p. 41; M. Goguel, *Les Nicolaites*, în *Revue de l'Histoire des Religions*, CXV, 1937, p. 5-36; É. Amman, în *DTC*, XI, pt. 1, 1931, col. 499-506; Cross, *Nicolaitans*, în *ODCC*, p. 973-974; E. F. Siegmann, *Nicolaites*, în *NCE*, 10, p. 459; E. Peretto, *Nicolaites*, în *DECA*, II, p. 1747-1748.

Nichifor I

Nichifor I (758-829), patriarh de Constantinopol, între 806-815, teolog și istoric bizantin. S-a născut la Constantinopol, tatăl său fiind secretar imperial al împăratului Constantin Copronimul, persecutat în timpul controversei iconoclaste pentru atitudinea sa favorabilă cultului icoanelor. Sub patriarhul Tarasie, Nichifor deține și el aceeași funcție de secretar la curtea imperială (770-780), participând la sinodul ecumenic de la Niceea din 787. Se retrage din această funcție, construind o mănăstire lângă Propontius, unde se retrage, pentru a se dedica studiului. În 802, împăratul Nichifor I îl numește administrator al celui mai mare cămin pentru săraci din Constantinopol, iar după moartea lui Tarasie, este ridicat pe scaunul patriarhal, deși Teodor* Studitul nu fusese de acord. În pofida acestei mici neînțelegeri, patriarhul Nichifor se alătură lui Teodor, susținându-l în lupta împotriva împăratului iconoclast Leon V Armeanul, care a dorit să înlăture cultul icoanelor. Părăsit de majoritatea episcopilor săi, care au acceptat poziția iconoclastă a împăratului, este depus din treaptă în 815. El se retrage la mănăstirea pe care el însuși a construit-o, dedicându-se scrisului. Scrierile sale sunt îndreptate, cu precădere, împotriva iconoclaștilor. În acest sens, el a scris trei

tratate mari: *Antirrheticus*, în trei cărți; *Apologeticus Minor* și *Apologeticus Major*. În domeniul istoriei, menționăm: *Ἱστορία σύντομος*, sau *Breviarium Nicephori*, care cuprinde evenimentele din Bizanț între anii 602 și 770, și o cronică *Χρονογραφία σύντομος*, de la Adam și până în anul morții sale. Autenticitatea unor lucrări poetice și canonice, care îi sunt atribuite, este pusă sub semnul întrebării.

Migne, PG 100, 169-1068; J.B. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, I, 1852, p. 302-504 și IV, 1858, p. 223-380; ambele lucrări istorice: C. de Boor, *Opuscula Historica*, Teub., 1880; *viața*: Migne, PG 100, 41-160 și de Boor, *op. cit.*, p. 139-217; *Short History*, ed. de C. Mango, Washington DC, 1990; P.J. Alexander, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople, Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Oxford, 1958; A.J. Visser, *Nikephoros und der Bilderstreit. Eine Untersuchung über die Stellung des Konstantinopeler Patriarchen Nikephoros innerhalb der ikonoklastischen Wirren*, Haga, 1952; P. O'Connell, *The Ecclesiology of St. Nicephorus I*, Roma, 1972; J. Travis, *In the Defense of the Faith: The Theology of Patriarch Nikephoros of Constantinople*, Brookline, Mass., 1984; M.J. Higgins, *Nicephorus I, Patriarch of Constantinople*, în NCE, 10, p. 438-439; Cross, *Nicephorus*, în ODCC, p. 968-969; A. Kazhdan, *Nikephoros I*, în ODB, III, p. 1477.

Nil de Ancyra

Nil de Ancyra (m. 430), stareț sau arhimandrit al unei mănăstiri de lângă Ancyra (Ankara). A fost considerat ucenic al Sf. Ioan* Hrisostom și contemporan cu Proclus*, Paladiu*, Marcu* Eremitul și Isidor* Pelusiotul. Din scrisorile sale discernem că el a avut o relație specială cu Sf. Ioan Hrisostom, considerându-l dascăl al său. În 407, când îm-

păratul Arcadiu îi cere lui Nil să se roage pentru orașul Constantinopol, lovit sever de cutremure și incendii, acesta îi răspunde că aceste încercări erau cauzate de crimele comise împotriva episcopului locului, nimeni altul decât Sf. Ioan Hrisostom. Biografia tradițională îl prezintă pe Nil ca fiind guvernator al Constantinopolului, în timpul lui Teodosie cel Mare (379-395). El demisionează și, împreună cu fiul său Teodul, a devenit sihastru pe Muntele Sinai. În 410, monahii din Sinai au fost atacați de horde de bandiți. Nil scapă, însă Teodul a fost prins și vândut sclav. În cele din urmă scapă și el și, împreună cu tatăl său, au fost hirotoniți preoți de episcopul de Eleusa în Palestina și trimiși în Sinai. Cercetările moderne resping această biografie și consideră că Nil a fost originar din Ancyra și a studiat la Constantinopol sub îndrumarea Sf. Ioan Hrisostom. El a întemeiat o mănăstire lângă Ancyra, devenind starețul ei și că ar fi fost episcop de Ancyra. De aici el a purtat o corespondență deosebit de vastă, influențând pe mulți dintre contemporanii săi.

Corpul epistolar al lui Nil numără aproximativ 1061 de scrisori, dintre care nu toate sunt ale lui (Quasten). Fără îndoială, o ediție științifică este necesară, deoarece unele scrisori se repetă, altele sunt împărțite în mai multe părți sau reprezintă fragmente din diverse opere ale sale. În esență, acest corp epistolar trebuie revizuit cu grijă, deoarece el însumează o corespondență autentică și deosebit de importantă pentru istoria gândirii creștine. Tema principală a acestor scrisori este dobândirea desăvârșirii prin urmarea sau imitarea lui Hristos. Hristos, învățătorul adevăratei filosofii, dorește ca noi să-I fim nu doar simpli ucenici, ci să-I urmăm printr-o viață

curată, să ne eliberăm trupul și sufletul de patimi. El concepe termenul de 'filosofie duhovnicească', aplicându-l vieții monahale, singura filosofie vrednică de Hristos. Asceză înseamnă eliberarea de patimi, dobândirea nepătimirii și unirea cu Dumnezeu, ca dar al lui Dumnezeu. Tratatul sale abordează teme ascetice și morale: *De monastica exercitatione*; *De voluntaria paupertate*; *In Albianum oratio*; *De monachorum praestantia*; *De magistris et discipulis*; *De octo spiritibus malitiae*. O serie de lucrări s-au păstrat doar fragmentar: *Comentariu la Cântarea Cântărilor*; *Adversus gentiles*; *Ad Eucarpium monachum* și un număr de cinci *predici*. La acestea se adaugă câteva lucrări neautentice, dar care au fost puse sub numele său: *De oratione*; *De octo vitiosis cogitationibus*; *Ad Eulogium monachum*; *Ad Agathium monachum Peristeria seu tractatus de virtutibus excolendis et vitiis fugiendis*; *Epicteti enchiridion seu manuale*; *Tractatus moralis et multifarius*. Studiul scrierilor lui Nil aruncă o rază de lumină asupra monahismului și a societății creștine la sfârșitul sec. IV. Influența scrierilor și a învățăturii sale a depășit sfera Bisericii Răsăritene, ponderea vieții anahoretice în Biserica celtică fiindu-i atribuită în mare parte (Swete).

Migne, PG 79, 81-1093; în latină: A. Siegmund, *Die Überlieferung der griechischen christlichen Literatur in der lateinischen Kirche*, München-Pasing, 1949; în arabă: G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, I, ST 118, Cetatea Vatican, 1944, 399-400; în siriacă: W. Wright, *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum*, London, 1870/1872, 3, 1311 s.v. 'Nilus'; F. Degenhart, *Der hl. Nilus Sinaita*, Münster, 1915; Idem, *Neue Beiträge zur Nilusforschung*, Münster, 1918; G. T. Swete, *Nilus* (3), art. în Smith-Wace, III, p. 43-45; Cross, *Nilus the Ascetic*, art. în

ODCC, p. 976-977; K. Heussie, *Das Nilus Problem*, 1921; Bardenhewer, IV, p. 161-178; Altaner-Stuiber, 1980, p. 334; Quasten, *Patrology*, III, p. 496-504, cu bibliografie; J. Gribomont, *Nil d'Ancyre*, în DECA, II, p. 1750-1751, cu bibliografie; C. Schmidt, *Nilus von Ancyra*, în LACL, p. 452-453, cu bibliografie.

Nisibe, Școala de la

Orașul Nisibe, în prezent, Nusaybin, oraș în Turcia, pe granița cu Siria. Este cunoscut documentar din mileniul întâi î.d. Hr., fiind menționat în inscripțiile asiriene sub denumirea de Nasibina. În sec. III î. d. Hr., orașul a fost capitală provincială sub seleucizi, fiind numită de greci Antiohia Mygdonia. Pentru o vreme, a fost reședința regilor armeni. Datorită poziției sale strategice, Nisibe a fost cucerită și recucerită de diverși cotropitori romani, perși, arabi, mongoli, aceștia din urmă distrugând cetatea în 1260. Începând cu sec. XIV, Nisibe decade devenind un morman de ruine. În prezent, este un orașel de provincie însumând câteva mii de suflete, plasat lângă calea ferată care leagă Bagdadul, Alepul și centrul Turciei.

Potrivit tradiției, creștinismul a fost adus aici de apostolii Tadeu și Mari, doi dintre cei 72 de ucenici. Primul episcop a fost Iacob (290-338), iar din 410 scaunul de Nisibe este ridicat la rang de mitropolie, cu mai multe episcopii sufragane, fiind plasat în ordine canonică după Seleucia-Ctesiphon și Beth-Lapat. Din sec. V, episcopii din Nisibe au fost nestorienii, devenind centrul teologic al Bisericii nestoriene persane. Școala teologică din Nisibe ființează din sec. IV, având între profesori și pe Sf. Efrem* Sirul. Când orașul a fost cucerit de către perși, Sf. Efrem mută școala la Edessa. După sino-

dul ecumenic de la Efes din 431, nestorienii se grupează la Edessa. Închiderea școlii prin edict imperial, îi determină pe aceștia să se retragă la Nisibe și să redeschidă școala de aici, sub patronajul episcopului Bar Sauma (Barsauma)*, în 457, primul ei mare profesor fiind Narsai* (Narses). Temeliile doctrinare ale școlii din Nisibe sunt cele propuse de Nestorie*, Diodor* din Tars și Teodor* de Mopsuestia. Aici au activat teologi de marcă ai Bisericii nestoriene, ca: Avraam, nepotul lui Narsai, Pavel, Ilie bar Sinaya, Abdh-isho (Ebedjesus) bar Berika și alții. Școala intră în declin după înființarea unei alte școli similare la Seleucia-Ctesiphon, iar după strămutarea acesteia la Bagdad, declinul a fost deosebit de rapid.

A. Scher (ed.), PO 4, 1908, p. 317-404 cu trad. în franceză; PO 9, Paris, 1913, p. 588-631; R. Nelz, *Die theologische Schule der morgenländischen Kirchen*, Bonn, 1916, p. 77-110; A. Vööbus, *History of the School of Nisibis*, CSCO 266, Subs. 26, Louvain, 1965; J.-M. Fiey, *Jalons pour un histoire de l'Église en Iraq*, CSCO 310, Subs. 36, Louvain, 1970; idem, *Nisibe, metropole syriaque orientale et ses suffragants, des origines à nos jours*, CSCO 388, Subs. 54, Louvain, 1977; Baumstark, p. 113-115; G.T. Dennis, *Nisibis, School of*, în NCE, 10, p. 474; R. Lavenant, *Nisibe*, în DECA, II, p. 1753-1754, cu bibliografie; Urbina, p. 15-17.

Nithard

Nithard (800-844/5), istoric carolingian. Unul din cei doi fii ai lui Bertha, fiica împăratului Carol cel Mare, și Angilbert, stareț laic al așezământului monahal Saint-Riquier, poetul curții, pe care Alcuin* îl numește 'Homer' al școlii palatului. La invitația lui Carol Pleșuvul, care i-a cerut să scrie istoria domniei sale, el redactează *Historiarum libri IV*.

Prima carte prezintă sumar istoria domniei împăratului Ludovic cel Pios, iar celelalte trei redau amănunțit evenimentele contemporane lui, între 839 și 843. Activ în diverse bătălii ale vremii, Nithard a fost ucis pe câmpul de luptă în 844 împotriva lui Pipin de Aquitania. Lucrarea sa este unul din specimenele literare timpurii ale limbii romanice care a stat la temelia limbii franceze. (NB)

Manitius, I, 656-660; Nithard, *Histoire des fils de Louis le Pieux*, ed. și trad. de P. Lauer, Paris, 1926; L. Halphen, *Charlemagne et l'Empire Carolingien*, Paris, 1947; A. Cabaniss, *Nithard*, în NCE, 10, p. 475.

Noetus de Smyrna

Noetus de Smyrna, primul propovăduitor al ideilor patripassiene, în a doua jumătate a sec. II. Patripassienii susțineau că Tatăl a fost Cel ce S-a născut, a pățimit și a murit, întrucât Tatăl și Fiul nu sunt decât moduri ale revelației de Sine a lui Dumnezeu. Informații despre Noetus avem de la Ipolit* (m. 235), care susține că acesta a fost originar din Smyrna, și de la Epifanie*, care îi fixează locul de naștere la Efes. Pentru a-și susține ideile sale, Noetus admitea doar o interpretare alegorică a Evangheliei după Ioan, încercând în acest fel să evite învățătura despre Logos. La temelia patripassianismului lui Noetus, spunea Ipolit, se afla filosofia lui Heraclit, idee pe care o dezvoltă pe larg. Noetus susținea că el însuși era Moise, în timp ce fratele său era Aaron. Pe opozanții săi, îi acuza de di-theism. În jurul anului 200, o adunare a presbiterilor din Smyrna îl condamnă. Venit la Roma, el îi convertește pe Epigonus și Cleomene*.

A. Hilgenfeld, *Die Ketzergeschichte des Urchristentum*, Leipzig, 1884, p. 616-618; Ipolit, *Contre les hérésies*, ed. și trad. de P.

Nautin, Paris, 1949; G. Bardy, *Monarchianisme*, în DTC, X, pt. 2, col. 2193-2209; A. Pourkier, *L'hérésiologie chez Épiphané*, Paris, 1992, p. 112-146; G.T. Stokes, *Noetus*, în Smith-Wace, IV, p. 49-50; M.C. McCarthy, *Noëtus of Smyrna*, în NCE, 10, p. 480-481; M. Simonetti, *Noët de Smyrne*, în DECA, II, p. 1759; R. Hanig, *Noëtus von Smyrna*, în LACL, p. 453, cu bibliografie.

Nonius Marcellus

Nonius Marcellus, scriitor latin din Thubursicum, Numidia (Algeria), din prima jumătate a sec. IV, autor al unei lucrări enciclopedice, intitulată: *De compendiosa doctrina per litteras ad filium*, în 20 de cărți, cuprinzând teme de gramatică, lexicografie și antichități. Lucrarea a fost folosită de către scriitorii latini și de lexicografii medievali, fiind o adevărată mină de informații. Se pare că Isidor* de Sevilla a folosit lucrarea acestuia la redactarea operei sale *Etymologiae*, în 20 de cărți.

N. Marcellus, *Nonii Marcelli De Compendiosa doctrina libros*, ed. de W.M. Lindsay, 3 vol., Leipzig, 1903; W.M. Lindsay, *Nonius Marcellus' Dictionary of Republican Latin*, Oxford, 1901; R.T. Meyer, *Nonius Marcellus*, în NCE, 10, p. 491.

Nonnos

Nonnos, unul dintre cei mai vechi comentatori ai operei Sf. Grigorie* de Nazianz, activ pe la mijlocul sec. VI. El s-a interesat în special de aluziile mitologice făcute de marele teolog capadocian. Comentariul său s-a bucurat de largă popularitate printre filologii bizantini și a fost tradus în siriacă, armeană și georgiană, fiind editat sub titlul Συναγωγή καὶ ἐξηγήσεις χριστοπῶν.

Valoarea teologică a acestei lucrări este redusă.

Migne, PG 36, 985-1072; CPG, 3011; J. Gammack, *Nonnus*, în Smith-Wace, IV, p. 53; K. Weitzmann, *Greek Mythology in Byzantine Art*, Princeton, 1951; J. Declercq, *Les commentaires mythologiques du Ps. Nonnos sur l'homélie XLIII^e de Grégoire de Nazianze*, Byzantion, 47, 1977, 92-112; J. Gribomont, *Nonnos (Pseudo-)*, în DECA, II, p. 1763.

Nonnus de Nisibe

Nonnus de Nisibe, distins polemist, arhidiacon al Bisericii iacobite din Nisibe, în vremea în care episcopul nestorian Ciprian a permis monofiziților să preia biserica Sf. Domitius. Bar Hebraeus ne informează că el este cel care a adus acuze episcopului Philoxen* de Bagdad, susținător al anti-patriarhului Avraam, și ca urmare, acesta a fost depus de sinodul de la Ras'ain în 829. El este autorul unui tratat, în patru cărți, împotriva episcopului nestorian Toma* de Marga și mitropolit de Beth Garmai, pe care l-a scris în închisoarea unde fusese aruncat de către guvernatorul din Nisibe. De la el au supraviețuit doar trei scrisori cu caracter dogmatic, care se păstrează în Muzeul Britanic.

Wright, *Catal.*, p. 618-620; Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, I, 363; Wright, p. 145; Chabot, p. 94; Duval, p. 390-391.

Nonnus de Panopolis

Nonnus de Panopolis (c. 400), poet păgân trecut la creștinism. S-a născut probabil la Panopolis, în Egiptul de Sus, în jurul anului 400. Este posibil ca Nonnus să fi devenit creștin în perioada distrugerii templelor păgâne din Egipt, în

urma decretului dat de către împăratul Teodosie (Socrate, *Ist. bis.*, 5, 16). Nonnus face parte din școala literară egipteană care a dat, pentru o scurtă vreme, strălucire deosebită poeziei epice grecești. Alături de el, îi regăsim pe Quintus din Smyrna, Ioan* din Gaza, Coluthus*, Thryphiodor și Musaeus*. Această școală a reînviat epicul mitologic și istoric într-o manieră personală, Nonnos fiind cel mai de seamă reprezentant al acestui curent. Adeseori, el se prezintă pe sine ca imitator al lui Homer, opera sa dezvăluind influențe stilistice și literare preluate de la scriitori cum a fost Callimachus și alții de mai târziu. Cu toate acestea, el nu rămâne doar la nivelul imitației și al împrumutului, ci crează noi reguli metrice, care dau un efect nou ritmului general al poemului. Stilul său este înflorat, plin de epitete, parafraze elaborate și metafore, adeseori îngrămădite într-o înșiruire confuză. Antiteza este motivul predilect, prin care poetul își atinge ținta (Lock).

Lui Nonnos îi este atribuit de Agathias* un poem celebru, intitulat *Dionysiaca*, în 48 de cărți, care descrie călătoria legendară a zeului Dionysos în India. Poemul este considerat 'o alegorie a marșului civilizației în întreaga lume antică'. Alături de acest poem păgân, Nonnus a scris și o *Parafrază a Evangheliei după Ioan*, în hexametri, în jurul anului 431. Nu se cunoaște versiunea folosită de el, probabil cea memfitică. *Parafraza* nu s-a păstrat în întregime. Ea este importantă pentru lumina pe care o aruncă asupra textului biblic, teologia ei fiind destul de neclară. Reținem faptul că, atunci când vorbește despre Fecioara Maria, autorul o consideră *Theotokos* - Născătoare de Dumnezeu.

Ludwich, *Dionysiaca*, 2 vol., Bibl. Teubneriana, Leipzig, 1909, 1911; *Dionysiaca*, with

an English translation by W. H. D. Rouse, mythological introduction by H. J. Rose and notes on text criticism by L. R. Lind, (LCL), 3 vol., London și Cambridge (Mass.), 1940; ediție nouă: R. Keydell, *Nonni Pan. Dionysiaca*, 2 vol. 1959. *Parafraza Evangheliei după Ioan*, în Migne, PG, 43, 749-1228; în franceză: C. de Marcellus, Paris, 1861; P. Collart, *Nonnus de Panopolis. Études sur la composition et le texte des Dionysiakes*, Rech. d'arch. de phil. et d'hist., 1, Cairo, 1930; S. Bezdechî, *Vulgarismes dans l'épopée de Nonnus*, în Anuarul Institutului de Studii Clasice, 3, 1936/40, 37-74 (analiză sintactică); R. Keydell, *Textkritisches zu Nonnos*: Hermes, 79, 1944, 13-24; W. Peek, *Kritische und erklärende Beiträge zu den Dionysiakà des Nonnos*, Berlin, 1969, idem, *Lexikon zu den Dionysiakà des Nonnos*, 4. Lief., Berlin-Hildesheim, 1968-1975; P. Volpe Cacciatore, *Osservazioni sulla Parafrasi del Vangelo di Giovanni di Nonno di Panopoli*, Annali Fac. Lett., Napoli 32, 1979-1980, p. 41-50; W. Fauth, *Eidos poikilon. Zu Thematik der Metamorphose und zum Prinzip der Wandlung aus dem Gegensatz in den Dionysiakà des Nonnos von Panopolis*, Hypomnemata 66, Göttingen, 1981; Cross, *Nonnus of Panopolis*, art. în ODCC, p. 980; W. Lock, *Nonnus* (2), art. în Smith-Wace, IV, p. 51-53; Quasten, *Patrology*, III, p. 114-116; I. G. Coman, III, p. 283-284; Altaner-Stuiber, 1980, p. 283; P.F. Beatrice, *Nonnos de Panopolis*, în DECA, II, p. 1763-1764, cu bibliografie; S. Vollenweider, *Nonnus von Panopolis*, în LACL, p. 453-454, cu bibliografie.

Notae de textu Evangeliorum

Notae de textu Evangeliorum, un manuscris palimpsest care cuprinde texte evanghelice din Vulgata, păstrat la St. Gall. Manuscrisul pare a aparține lui Ieronim*, întrucât notele marginale sunt la prima mână și precizează diverse indicații gramaticale: cazul unor substantive, timpurile unor verbe ale căror forme sunt

ambigue, traducerea unor termeni grecești cu menționarea unor termeni echivalenți. Se regăsesc și unele adaosuri, care se leagă de tradiția literară a școlii din Reims. Autorul probabil este Ieronim.

CPL 590a; Lowe, *Codices latini antiquiores*, 984; B. Bischoff, *Zur Rekonstruktion der Sangalensis (Σ) und der Vorlage seiner Marginalien*, *Biblica*, 29, 1941, p. 153-158; J. Gribomont, *Notae de textu Evangeliorum*, în DECA, II, p. 1766.

Notitia dignitatum

În antichitatea târzie, manual oficial pentru uzul intern al cancelariei imperiale. Titlul complet este: *Notitia omnium dignitatum, tam civilium quam militarium*. În forma actuală în care s-a păstrat, textul se prezintă ca un fel de anuar și a aparținut unui *primicerus* (mare șambelan) al Occidentului. Textul propriu-zis se împarte în două părți, în funcție de cele două părți ale Imperiului roman, menționând funcționarii, cu titlurile lor, competențele teritoriale, organisme sau trupele subordonate și structura funcției (*officium*). Chiar dacă datarea acestui document nu poate fi făcută cu certitudine absolută, se poate spune că el este rezultatul unei experiențe birocratice bine pusă la punct, scopul lui fiind unul informativ și că a fost structurat pentru folosire îndelungată. Diversele anomalii care se regăsesc în text se explică prin discontinuitatea în timp între cancelariile imperiale.

E. Böcking, Bonn, 1839-1853; O. Seeck, Berling, 1876; P. Lot, *Notitia Dignitatum Utriusque Impera. Ses tares, sa date de composition, sa valeur*, *REA* 38, 1936, p. 285-338; G. Clemente, *La <Notitia dignitatum>*, Cagliari, 1968; M.L. Angrisani Sanfilippo, *Notitia dignitatum*, în DECA, II, p. 1766-

1767, cu bibliografie; W. Geerlings, *Notitia dignitatum*, în LACL, p. 454.

Notitia Galliarum

Document administrativ roman, compus la sfârșitul sec. IV și în primele decenii ale sec. V, cuprinzând materiale și din epoca francă. Denumirea complexă a documentului este: *Notitia provinciarum et civitatum Galliarum*. Din acest document aflăm informații despre numărul provinciilor galice, despre diverse orașe din Galia, precum și despre structura organizatorică ecclesiastică: orașele metropolitane și alte orașe de reședință episcopală.

T. Mommsen, MGH, Auct. ant. IX, p. 584-612 (=CCL 175), 381-406; CPL 2342; E. Griffe, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, II, Paris², 1966, p. 111-125; P.M. Duval, *La Gaule jusqu'au milieu du Ve siècle*, Paris, 1971, p. 68 și urm.; A. Di Berardino, *Notitia Galliarum*, în DECA, II, 1767, cu bibliografie; B. Windau, *Notitia Galliarum*, în LACL, p. 454, cu bibliografie.

Notitia provinciarum et civitatum Africae

Document important pentru istoria Bisericii creștine în Africa. Din el aflăm structura provinciilor africane cu centrele episcopale: Numidia - 125; Byzancena - 115; Mauretania Caesariensis - 123; Mauretania Sitifensis - 42; Tripolitana - 5; Sardinia - 8 și Africa Proconsularis - 54, în total 471. La acestea se adaugă episcopii africani care au fost convocați de către regele Huneric pentru a participa la sinodul de la Cartagina din 484, cu scopul realizării reconcilierii dintre arieni și ortodocși. Întrucât regele nu și-a atins ținta, episcopii ortodocși au fost exilați în marea lor majoritate.

Migne, PL 58, 269-276; C. Halm, MGH, Auct. ant., 3/1, p. 63-71; CSEL 7, p. 117-134; Potthast, *Bibliotheca historica medii aevi*, Berlin², 1896, 2, 869; L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Église*, 3, Paris, 1929, p. 645 nota 1; C. Lepelley, *Les cités de l'Afrique romaine au Bas-Empire*, 2 vol. Paris, 1979, 1981; R. Haensch, *Capita provinciarum*, Mainz, 1997; V. Saxer, *Notitia provinciarum et civitatum Africae*, în DECA, II, p. 1767-1768; W. Geerlings, *Notitia provinciarum et civitatum Africae*, în LACL, p. 455.

Notker Balbulus

Notker Balbulus (Bâlbâitul) (840-912), scriitor, poet și cronicar. S-a născut într-o familie aristocrată elvețiană, probabil la Heiligau (azi Elgg) sau Jonschwil (lângă Sankt Gallen). Este crescut și educat la mănăstirea St. Gallen, devenind, în pofida defectului de vorbire care i-a atras și porecla de Bâlbâitul, una dintre marile personalități care au ilustrat acest centru de cultură și spiritualitate. În 890, este numit bibliotecar al mănăstirii. Este recunoscut ca *monachus Sangallensis*, care a scris, în 840, *Gesta Caroli*, lucrare redactată în latina colocvială, pe baza unor legende și povestiri populare despre împăratul Carol cel Mare. Din lucrare se mai păstrează doar prima parte și fragmente din a doua parte. Relatările sale, legate de întâlnirile lui Carol cel Mare cu diverși episcopi, stau la temelia reprezentării legendare a personalității marelui împărat. În jurul anul 881, el scrie o altă lucrare istorică, *Breviarium regum Francorum*, care continuă cronica lui Erchanbert. Lui Notker îi sunt atribuite patru imne în cinstea Sf. Ștefan și *Vita s. Galli*, din care se păstrează fragmente. Contribuția sa la dezvoltarea prozei secvențiale liturgice, în special a cântării religioase secvențiale, este considerată punct de răscruce în istoria cultului în

Biserica de Apus. Scrisorile sale, care s-au mai păstrat, îl prezintă ca o personalitate deschisă și deosebit de comunicativă.

Migne, PL 131, 983-1178; Manitius, 1, 354-367 (pentru opera sa); S. Singer, *Die Dichterschule von St. Gallen*, Leipzig, 1922; W. von den Stein, *Notker der Dichter und seine geistige Welt*, 2 vol., Berna, 1948; H.F. Haefele, *Studien zu Notkers Gesta Caroli*, DeutschArch., 15, 1959, p. 358-392; W. Kosch, *Deutsches Literatur-Lexikon*, ed. de B. Berger, Berna, 1963; M.F. MC Carthy, *Notker Balbulus*, în NCE, 10, p. 525-526.

Novatus Catholicus

Despre Novatus Catholicus nu avem date exacte. Se pare că a fost monah și că a trăit în sec. IV sau după sec. IV, probabil între anii 430-530. Cât privește originea sa, se crede că a fost din Italia sau din Africa. Este autorul unei lucrări cu caracter moral și pastoral: *Sententia de humilitate et obaedientia et de calcanda superbia*, concepută în 112 sentințe sau capete.

Migne, PL 18, 67-70; CPL 638, 1154; PLS 1, 672. 1751; F. Villegas, A de Vogüé, CSEL 87, p. 66-74; DSp 11, col. 477 și urm.; E. Romero Pose, *Novat le Catholique*, în DECA, II, p. 1777; B. Windau, *Novatus Catholicus*, în LACL, p. 456.

Novațian

Novațian, (sec. III), după Eusebiu*, Novat, a fost frigian de origine. A avut o cultură retorică și filosofică deosebită, fiind cunoscător al Sfintei Scripturi și iubitor de artă și poezie. Este considerat ca primul teolog de limbă latină, din Occident, având cunoștințe teologice serioase (Coman). Îmbrățișează credința creștină la maturitate. A fost botezat în timpul unei grave boli, fără însă a fi

primit și mirungerea de la episcop. Datorită educației sale alese, ocupă posturi clericale importante la Roma. Dorința lui de a ajunge papă, i-a fost însă de rău augur. Noul ales pe scaunul episcopal al Romei, Cornelius, își va face o îndeletnicire obișnuită din denigrarea lui. Corespondența acestuia, citată copios de către Eusebiu, abundă în epitete negative și invective la adresa lui Novațian. La rândul lui, Novațian îl atacă și el pe Cornelius, subliniind faptul că el a arătat prea mare bunăvoință față de *lapsi*, apostaziații din timpul persecuției lui Decius. În contrast cu papa Corneliu, Novațian cere excomunicarea lor din Biserică pentru totdeauna, devenind astfel campion al unui rigorism exclusivist (Quasten). Tensiunile degenerând, au dus la înființarea unei grupări religioase paralele. În zadar a încercat episcopul Dionisie* de Alexandria să-l determine pe Novațian să se întoarcă în sânul Bisericii. Comunitatea întemeiată de el și-a găsit adepți în Spania, iar în răsărit, în Siria, și a dăinuit până în sec. al V-lea, iar în comunități izolate până la o dată mai târzie. Eusebiu ne informează că novațienii se autointitulau *puritani* (καθαροί) și au fost excomunicați de un sinod ținut la Roma.

Despre viața personală a lui Novațian nu se mai cunoaște nimic. Nu se știe cu certitudine nici cum a decedat. Se pare totuși că el a murit ca martir, în timpul persecuției lui Valerian (257-258). Inscripția descoperită pe piatra unui mormânt dintr-un cimitir necunoscut de lângă Sf. Laurențiu, din Roma, poartă inscripția: *Novatiano Beatissimo Martyri Gaudentius Diac.* Calificativul 'beatissimo' era adresat episcopilor și în special celor care au suferit moarte de martir.

Dacă Novațian a fost sau nu 'îndrăgostit de o filosofie diferită' de cea creștină,

probabil cea stoică, rămâne încă o problemă deschisă. Cert este că el a fost primul teolog din Roma care și-a redactat lucrările în latină, devenind astfel unul dintre întemeietorii teologiei romane (Quasten).

Opera scrisă a lui Novațian nu poate fi trecută ușor cu vederea, ea constituie un punct de referință în istoria gândirii creștine. Tratatul *De trinitate* - Despre Treime, multă vreme păstrat între lucrările lui Tertullian*, este prima contribuție teologică de seamă apărută la Roma. Deși nu folosește cuvântul de treime (*Trinitas*), întreaga lucrare este dedicată acestei învățături creștine. Autorul cunoaște ceea ce s-a scris în materie până la el, făcând un rezumat al învățaturii clasice despre Treime, așa cum se regăsește la Teofil* din Antiohia, Irineu*, Ipolit* și Tertullian. În modul de prezentare, sesizăm nuanțe de originalitate, mai ales prin felul în care folosește argumentele raporturilor trinitare. *De cibis iudaicis* - Despre mâncărurile iudaice, pune în discuție prescripțiile alimentare ale iudeilor, care nu mai sunt obligatorii pentru creștini. Nu pot fi alimente curate și alimente necurate. De aceea, susține el, prescripțiile alimentare din Vechiul Testament trebuie înțelese în sens spiritual sau alegoric. Nu se cade, totuși, ca un creștin să mănânce din carnea adusă drept jertfă demonilor, deoarece odată încredințată acestora, nu mai este a lui Dumnezeu. *De spectaculis* combate participarea creștinilor la spectacolele păgâne, pe temeuri scripturistice, îndemnându-i pe aceștia să contemple mai degrabă marele spectacol al creației: frumusețea lumii, răsăritul soarelui, cursul astrelor pe cer etc. *De bono pudicitate* are ca obiect problema fecioriei, a continenței în căsătorie și fidelitatea conjugală. Ca surse de inspirație,

Novațian a folosit operele lui Tertullian: *De virginibus velandis*, *De cultu feminarum* și *De pudicitia*, precum și *De habitu virginum* al lui Ciprian*. Din corespondența lui Novațian s-au păstrat trei scrisori: două adresate lui Ciprian în problema apostatilor (*lapsi*), scrise de la Roma în timpul vacanței scaunului episcopal, înaintea alegerii lui Corneliu. A treia scrisoare ar fi tot a lui Novațian, adresată lui Ciprian de Moise, Maximus, Nicostratus și alți mărturisitori romani, ca răspuns la scrisoarea acestuia.

Novațian dobândește reputație de teolog prin tratatul *Despre Treime*. În argumentarea sa, el evită cu îndemânare platonismul și adoptă metoda silogistică și dialectică stoică și aristotelică. Modul în care el înțelege Sf. Treime este subordinaționist. În hristologie, apără această învățătura împotriva sectelor care promovau învățături hristologice greșite, printre care și docheții. Hristologia sa este clară și se întemeiază pe concepția hristologică a lui Tertullian, stăruind mai mult decât acesta asupra distincției dintre umanitate și divinitate în Hristos, îmbogățind limbajul hristologic. Novațian folosește pentru întâia dată termenul *praedestinatio*, termen care va juca un rol deosebit în istoria teologiei creștine.

Migne, PL 3, 911-1000; PL 4, 779-851; W. Hartel, CSEL, 3, 3, 1871, 1-13, 13-25; L. Bayard, *St. Cyprien, Correspondance*, text établi et trad., Paris, 1925, I, 71-77, 89-92; W. Y. Fausset, *Novatiani Romanae urbis presbyteri De Trinitate liber*, Cambridge, 1909; trad. în engl.: R. E. Wallis, ANL, 13, 293-395; ANF, 5, 611-644; H. Weyer, *Novatianus. De Trinitate. Über den dreieinigen Gott*, Text, Übersetzung, Einleitung, Kommentar, Testimonia II, Düsseldorf, 1962; É. Amman, *Novatien et novationism*, în DTC II, 815-849; J. O. Anderson, *Novatian*, Copenhagen, 1901; H. Jordan, *Die Theologie der neuentdeckten Predigten*

Novatians, Leipzig, 1902; H. J. Vogt, *Caetus Sanctorum. Der Kirchenbegriff des Novatian und die Geschichte einer Sonderkirche*, Theophaneia 20, Bonn, 1968; R. F. de Simone, *The Treatise of Novatian the Roman Presbyter on the Trinity*, Studia Ephem. Augustinianum, 4, Roma, 1970; H. Gölzow, *Cyprian und Novatian. Der Briefwechsel zwischen den Gemeinden Rom und Kartago zur Zeit der Verfolgung des Kaisers Decius*, Beiträge zur historischen Theologie 48, Tübingen, 1975; Altaner-Stuiber, 1980, 170-172; G. T. Stokes, *Novatianus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 58-60; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 87-88; Idem, II, p. 159-167; Cross, *Novatianism*, art. în ODCC, p. 984; Tixeront, *Patrologie*, 172-174; Quasten, *Patrology*, II, p. 212-233, cu bibliografie; H. J. Vogt, *Novatien*, în DECA, II, p. 1777-1779 și bibliografia; C. Schmidt, *Novatian*, în LACL, p. 455-456, cu bibliografie.

NOVAȚIANISM. Schismă rigoristă apărută în sânul Bisericii apusene ca o consecință directă a persecuției creștinilor în timpul lui Decius (249-250). Întemeietorul ei a fost Novațian*, de unde și numele pe care îl poartă, considerat și fondator al teologiei latine în Apus. Este vorba de o primă mare schismă cauzată de problema disciplinei în Biserică. Mișcările eretice sau sectare care au precedat-o, au avut drept motiv problema Sf. Treimi. Din acest punct de vedere, novațienii păstrau credința ortodoxă; întemeietorul lor fiind chiar autor al unui prim tratat despre Sf. Treime. Mișcarea novațiană nu este cu desăvârșire originală. Ea are temeuri mai ales în tensiunile care existau la Roma, de mai bine de 70 de ani, legate de *Păstorul* lui Hermas*, de montaniști și urmașii lui Tertullian*, de disputa dintre Ipolit* și Calist* la Roma, cât și de donatiști, cu privire la atitudinea lor față de apostaziați (*lapsi*). Cei mai fervenți adepți ai acestor

mișcări se aflau în Africa, deși îi întâlnim și în alte părți ale lumii creștine. Novațianismul poate fi considerat ca un protest față de atitudinea liberală a Bisericii Romei, din partea susținătorilor vechii discipline bisericești mai aspre deși, în a doua parte a sec. al II-lea, Papa Elefterie înclina spre atitudini puritanist-rigoriste, în spiritul atmosferei generale mai laxă de la Roma. Cu toate acestea, credem că nu suntem departe de adevăr dacă sugerăm că la temelia novațianismului este mai degrabă nemulțumirea lui Novațian pentru că nu a fost el ales în scaunul episcopal al Romei, ci Calist, după ce îl suplinise în timpul vacanței destul de lungi. Novațian este primul personaj din istoria schismelor care transformă problema apostaziilor (*lapsi*) în motiv de schismă. Atitudinea lui a fost urmată de multe alte persoane, ceea ce explică relativ rapidă răspândire a mișcării sale, nu numai în Africa, dar și în Galia, unde a fost susținut de către episcopul Marcian de Arles, și în Răsăritul creștin. În Răsărit, novațianismul devine mai rigid și mai aspru, susținând că idolatria este păcatul strigător care exclude de la orice comuniune. În timpul sinodului de la Niceea, mișcarea se răspândise și se întărise în multe ținuturi răsăritene. Călugărul Eutihie, vestit făcător de minuni, pare a fi împărtășit idei novațianiste. În secolul al IV-lea, situația novațianismului în Răsărit este mai bine cunoscută decât în Apus, datorită informațiilor furnizate de Socrate*, bănuie de simpatii novațianiste, care menționează și nume de martiri pentru credința ortodoxă din rândurile lor. Un număr deosebit de mare de novațieni se aflau la Mantinium în Paphlagonia, împotriva lor fiind trimise cete de soldați spre a-i determina să accepte arianismul. Deși au opus rezistență armată, mulți dintre ei și-au dat

viața pentru ortodoxie. Persecuția aceasta a avut și o parte pozitivă, pregătind terenul pentru unirea cu partida ortodoxă. Întrucât novațienii și-au apărat punctul de vedere, unirea nu a avut loc. Urmează o altă persecuție în vremea lui Valens, în 366, Angelius, episcopul lor, suferind din nou exilul. La sinodul din 383 de la Constantinopol, Angelius apare în tabăra apărătorilor doctrinei homoousiene, alături de Patriarhul Nectarie. Împăratul îi recompensează, returnându-le proprietățile și bisericile confiscate. Sunt persecutați și în timpul Sf. Ioan* Hrisostom. Din acest răstimp, este vrednică de amintire disputa Sf. Ioan cu episcopul novațian Sisinnius. În anul 374, novațienii se scindează din pricina neînțelegerilor pricinuite de data sărbătoririi Paștilor. La Constantinopol s-a perindat o serie de patriarhi novațieni: Acesius, Agelius, Sisinnius, Hrisant, Pavel și Marcian. Ei s-au bucurat de ocrotirea patriarhilor ortodocși, în amintirea atitudinii pe care ei au avut-o în controversa ariană. La Alexandria, ei au fost persecutați de către Patriarhul Chiril, însă vor mai supraviețui aici până în sec. al VII-lea, când Patriarhul ortodox Evloghie, scrie un tratat împotriva lor. Novațieni au existat și au avut comunități mari și în Scitia. Episcopul lor, Marcu, a fost prezent la înmormântarea lui Pavel, episcop novațian din Constantinopol, în ziua de 21 iulie 438. Novațieni sunt întâlniți pretutindeni în Asia Mică. În legătură cu aceștia, știm că Sf. Vasile* cel Mare a ezitat să le recunoască botezul pentru motive similare cu cele ale lui Ciprian. După sec. al V-lea, când problema apostaziilor (*lapsi*) nu mai era de mare actualitate în Biserică, novațienii încep să dispară din istorie. O parte intră în Biserică, iar unii se alătură unor mișcări sectare, cum a fost cea montanistă.

Ultima mențiune formală despre ei în ținuturile răsăritene, este făcută în canonul 95 de la Sinodul de la Trulan (Quinisext), din 692. În Apus, nu se poate detalia o istorie precisă. Există diverse documente privind existența și tăria lor. În sec. al IV-lea, Ambrozie și contemporanul său, Pacian, au criticat severitatea novațienilor. Scrisoarea acestuia din urmă către novațianul Simfronian este plină de informații. Astfel, Pacian atacă punctele centrale ale doctrinei novațiene: 1. nu este permisă pocăința după botez; 2. păcatele de moarte nu pot fi iertate de către Biserică și 3. primirea păcătoșilor la sânul Bisericii, gest contrar atitudinii severe a Noului Testament, ar cauza Bisericii răni atât de mari, încât nu și-ar mai putea reveni. La Roma, novațienii au avut o succesiune de episcopi, întreruptă de persecuția declanșată în sec. al V-lea de papa Celestin, care îl obligă pe episcopul lor, Rusticula, să officieze slujbele religioase în particular, gest considerat de Socrate ca o dovadă în plus de 'in-

solență îngâmfată și necreștină a Scaunului roman' (*Ist. bis.* VII, 11). Dispariția din istorie a novațienilor s-a datorat unor cauze obiective, printre care, principalul motiv este așezarea Bisericii creștine în matca socială în întreaga lume creștină și dispariția persecuțiilor și ispitelor păgânismului.

G. T. Stokes, *Novatianism*, art. în Smith-Wace, IV, p. 55-58; A. von Harnack, *Novatian. Novatianisches Schisma, Kirche der Katharer*, RE 14, p. 223-242; É. Amann, *Novatien et novatianisme*, în DTC, XI, col. 815-849; N. Cathelinaud, *L'Église novatienne de Rome. Étude topographique, archéologique, et prosopographique*, Paris, 1960-1961; W.H.C. Frend, *The Donatist Church*, Oxford, 1952; Ch. Petri, *Roma Christiana*, Roma, 1976, passim; J. Quasten, *Novatianismus*, în LThK (ed. a 2-a), VII, 1962, col. 1062-1064; R.J. De Simone, *Novatiens (Schisme des)*, în DECA, II, p. 1779-1781, cu bibliografie; C. Schmidt, *Novatian*, în LACL, p. 455-456. Vezi și bibliografia de la 'Novațian'.

O

Octateuhul lui Clement

Octateuhul lui Clement, denumire folosită de P. de Lagarde pentru a distinge *Constituțiunile apostolice* de tradiția clementină canonică în limba siriacă. Forma siriacă se deosebește de cea greacă. Astfel, cărțile I și II cuprind *Testamentul Domnului nostru Iisus Hristos*; cartea a III-a reprezintă *Învățăturile celor doisprezece apostoli*; cărțile IV-VII includ *Rânduielele apostolilor*, în care Clement vorbește despre harisme, hironomie și canoanele bisericești. Cartea a VIII-a, intitulată *Cartea a opta trimisă de Clement neamurilor* conține rânduielele și canoanele apostolice, adică cele 85 de canoane atribuite apostolilor. În tradițiile coptă, arabă și etiopiană, Octateuhul are un conținut diferit, incluzând și o serie de apocrife.

P.A. de Lagarde, *Reliquae sacrae*, London, 1856 (text siriacă și trad. în greacă); F. Nau, *La Version Syriacque de l'Octateuque de Clément*, Paris, 1913 (trad. în franceză) și ediția P. Ciprotti, Milano, 1967, cu text siriacă și trad. în franceză; A. Vööbus, *The Didascalia Apostolorum in Syriac*, CSCO, 401-402, 406-407, script. syri 175-176 și 179-180, Louvain, 1979, cu bibliografie; Cayré, I, 364; G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, VI, 1, Roma, 1944, p. 283-292; M. van Esbroeck, *Octateuque de Clément*, în DECA, II, p. 1794; B. Steimer, *Oktateuch des Clemens*, în LACL, p. 457.

Odele lui Solomon

Odele lui Solomon reprezintă o culegere de texte formată din 42 de imne, descoperită întâmplător, în 1905, într-un manuscris siriacă de către Rendel Harris. Alături de aceste imne, se află și un număr de 28 de psalmi, atribuiți lui Solomon, de unde numele dat acestei culegeri: *Odele lui Solomon*. Cercetările de până acum nu au fixat cu exactitate caracterul și originea lor. Se pare că ele au fost scrise la origine în greacă, fiind apoi traduse în siriacă, și că au aparținut unei comunități iudeo-creștine din Siria. Data scrierii este sugerată a fi sec. II, probabil prima jumătate a acestui secol. În pofida descoperirii lor târzii, ele au fost cunoscute de diverși scriitori bisericești (Lactanțiu*, Pseudo-Atanasie, Nichifor). În *Pistis Sophia* sunt citate integral cinci imne. Din punct de vedere doctrinar, ele nu pot fi considerate gnostice, deoarece nu se regăsește în ele dualismul caracteristic gnosticismului. Abordarea Vechiului și a Noului Testament este apropiată ca valoare. Odele prezintă credința într-un Dumnezeu trinitar, creator și mântuitor. Se poate vorbi, în cazul lor, despre o doctrină mistică axată pe mântuirea realizată de Iisus Hristos mort și înviat. Cu toate acestea, articularea și exprimarea învățăturilor de credință rămân o problemă de studiu încă deschisă.

CPG 1350; J.R. Harris, *The Odes and Psalms of Salomon*, Cambridge, 1909, ed. 2-a, 1911; reeditare: J.R. Harris și A. Mingana, *The Odes and Psalms of Solomon*, 2 vol., Manchester, 1916/1920; G. Diettrich, *Die Oden Solomos aus dem Syrischen ins Deutsche übersetzt und mit einem Kommentar versehen*, Neue Studien zur Geschichte der Theologie und Kirche, 9, Berlin, 1911; J. Labourt și P. Batiffol, *Les Odes de Salomon*, Paris, 1911; H.J. Charlesworth, *The Odes of Solomon*, Oxford, 1978 (text

siriac și traducere); A. Hamman, *Les Odes de Salomon*, Paris, 1981; M. Lattke, *Die Oden Salomos in ihre Bedeutung für N.T. und Gnosis*, 2 vol., Fribourg-Göttingen (autorul anunță și o bibliografie comentată); Cayré, I, p. 151; Altaner-Stuiber, 1980, p. 97; Quasten, *Patrology*, I, p. 160-168, cu bibliografie; Ch. Kannengiesser, *Odes de Salomon*, în DECA, II, p. 1794-1795.

Odo sau Odo cel Bun

Odo sau Odo cel Bun (m. 958), arhiepiscop de Canterbury. S-a născut din părinți danezi păgâni. A fost crescut de unul din nobilii de la curtea regelui Alfred. În 927 a fost numit episcop de Ramsbury de către regele Athelstan, care îl trimite ambasador pe lângă Hugh Capet, duce al francilor. După moartea arhiepiscopului Wulfhelm, în anul 942, regele Edmund îi oferă scaunul arhiepiscopal de Canterbury. Înainte de a fi hirotonit, îmbracă haina monahală la mănăstirea Fleury. Ca arhiepiscop, el se dedică construirii de lăcașuri și întăririi disciplinei clericale. În această ordine de idei, a promulgat 12 *capitole* explicitând normele morale și disciplinare obligatorii pentru clerici. La îndemnul lui, Frithegode scrie, în vers metric, *Viața Sf. Wilfrid de York*.

G. Schoebe, *The Chapters of Archbishop Oda (942-946) and the Canons of the Legantine Councils of 786*, în *Bulletin of the Institute of Historical Research*, 35, 1962, p. 75-83; W.F. Hook, *The Lives of the Archbishops of Canterbury*, I, 1860, p. 360-381; Cross, *Odo, St.*, în ODCC, p. 992; B.W. Scholz, *Odo (Oda) of Canterbury, St.*, în NCE, 10, p. 645.

Odo

Odo (879-942), abate al mănăstirii Cluny. Fiul lui Abbo, cavaler franc de

Maine. S-a născut la Tours și a crescut în familia lui William, duce de Aquitania, care zidește mănăstirea Cluny (910). Studiază la Tours și Paris, unde îl are profesor pe Remigius* de Auxerre. După terminarea studiilor, revine la Tours. Aici nu se poate acomoda regulii monahale benedictine și pleacă la Baume, unde îmbracă haina monahală. Viața sa sobră și cultura deosebită atrag atenția starețului Berno, care îl numește conducător al școlii din Baume. În 927 devine abate al mănăstirii Cluny. În această calitate, el își propune să reformeze viața monahală, susținând că acest mod de viață este o continuare a vieții apostolice și, deci, mereu supusă reînnoirii și purificării care a început la Pogorârea Duhului Sfânt. Ca atare, el concepe o nouă regulă sau ordine, cunoscută sub denumirea de *Ordo cluniacensis*. Pe lângă activitățile practice și diplomatice duse la bun sfârșit, de la el ne-a rămas o bogată operă literară: *Moralia in Job*, un rezumat al tratatului *Moralia* al lui Grigorie I cel Mare; *Collationes*, cuprinzând o serie de conferințe și prelegeri, în care descifrăm bogatele sale cunoștințe patristice și umaniste; *Occupatio*, un poem în șapte cărți, reprezentând meditații asupra vieții spirituale; *Vita s. Geraldii Auriliacensis comitis*; *Vita Gregorii Turonensis*. La acestea se adaugă o serie de imne și cântări bisericesti.

Migne, PL 133, 9-816; A. Bruel, *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, 6 vol., Paris, 1876-1903; Odo, *Occupatio*, ed. de A. Swoboda, Teub., 1900; J.H. Pignot, *Histoire de l'Ordre de Cluny*, 3 vol., Autun, 1868; G. Sitwell, *St. Odo of Cluny*, 1958; N. Hunt, *Cluny under St. Hugh*, 1967; H.E.J. Cowdrey, *The Cluniacs and the Gregorian Reform*, 1970; R. Gregoire, *Odo of Cluny, St.*, în NCE, 10, p. 645; Cross, *Odo, St.*, în ODCC, p. 991-992.

Oecumenius

Oecumenius (sec. VI), considerat de tradiție filosof și profesor de retorică. Este autorul unui comentariu la Apocalipsă. Despre viața lui avem puține date. Se știe doar că a fost contemporan cu Sever* de Antiohia. El consideră Apocalipsa ca fiind carte canonică și inspirată de Dumnezeu. El nu citează alte comentarii la Apocalipsă. Cu toate acestea, face uz de scrierile unor Părinți ai Bisericii, printre care Atanasie*, Vasile* cel Mare, Grigorie* de Nazianz și alții. A nu fi confundat cu omonimul său din sec. X, episcop de Tricca în Thessalia, căruia îi sunt atribuite comentarii la Faptele Apostolilor, la Epistolele pauline și la cele sobornicești.

Migne, PG 119; CPG III, 7470-7475; H.C. Hoskier (ed.), *The Complete Commentary of Oecumenius to the Apocalypse for the first time from manuscripts at Messina, Salonika, and Athos edited*, University of Michigan Studies. Humanistic Series, XXIII, Ann Arbor, 1928; F. Diekamp, *Mitteilungen über den neu aufgefundenen Kommentar des Oekumenius zur Apokalypse*, în Sb. 2, Berlin, 1901, 1046-1056; J. Schmid, *Ökumenios der Apokalipsen-Ausleger und Ökumenios der Bischof von Triikka*, Byz. neugr. Jahrb., 14, 1938, p. 322-330; Cross, *Oecumenius*, în ODCC, p. 993; Altaner-Stuiber, 1980, p. 517; A. Labate, *Oecumenius*, în DECA, II, p. 1796; M. Biermann, *Oecumenius*, în LACL, p. 457, cu bibliografie.

Oengus Culdeul

Oengus Culdeul (m. 824), sfânt irlandez, autor al unui martirologiu, denumit *Félire*, care îi poartă numele. Descendent al unei familii regale din Ulster. A studiat la mănăstirea Conenagh din Irlanda și a trăit ca sihastru la Disertbeagh, și apoi la Dysert Enos, lângă Maryborough. S-a

retras la mănăstirea din Tallaght de lângă Dublin, unde a îndeplinit muncile cele mai de jos, ascunzându-și identitatea. Abatele Maelruain îi descopere identitatea, în timp ce Oengus instruia un elev. Aici și-a completat opera. Totodată, îl ajută și pe Maelruain să termine Martirologiul de la Tallaght. Se crede că spre sfârșitul vieții a ajuns abate și apoi episcop.

W. Stokes, *Félire Oengusso Céli Dé. The Martyrology of Oengus the Culdee*, Henry Bradshaw Society, XXIX, 1905, cu traducere și note; J.O'Hanlon, *The Life and Works of St. Aengusius Hagiographus, or St. Angus the Culdee*, Irish Ecclesiastical Record, V, 1869, p. 1-29, 73-81, 97-108; Farmer, p. 398; Cross, *Oengus, St.*, în ODCC, p. 993-994.

Ofiți

Ofiți, membrii ai unor grupări gnostice din sec. II, cunoscute și sub numele de naaseni*, datorită unei legături mai mult sau mai puțin determinate de cultul șarpelui, considerat de către creștini simbol al răului. Informațiile pe care le avem despre ofiți ne sunt furnizate de Origen*, Irineu* și Epifanie*. De la ofiți nu s-a păstrat nici un document scris. Sub numele generic de ofiți sunt menționați: cainiții, perații, sethienii, naasenii, barbelo-gnosticii, severienii, nicolaiții ș.a. În toate aceste sisteme, șarpele are un loc mai degrabă incidental decât central, fiind văzut ca iluminator sau binefăcător al omenirii. Perații și sethienii îl identifică cu Logosul ca principiu, care, în cele din urmă, s-a arătat în Iisus. În unele sisteme gnostice, șarpele este pus în opoziție cu Dumnezeu Creatorul. Întrucât el este făptura care a dorit să facă bine omului, să îl ajute pe om să se emancipeze, iar Dumnezeu l-a pedepsit, el se raliază omului și devine dușmanul lui Dumnezeu. În alte sisteme gnostice,

șarpele este pus în legătură cu forța de revitalizare, fiind considerat principiul revitalizator sau sufletul naturii. Naasenii concepeau șarpele ca pe o substanță umedă care pătrunde și impregnează totul. Sethienii și-l închipuiau ca pe un vânt care intra sub forma unui șarpe în lumea amestecată a luminii și întunericului dând naștere voûș-ului. Ceea ce dorim să spunem, este că, fiecare grupare gnostică, asociată cu simbolul ofit, propune o doctrină specifică în care șarpele joacă un rol anume. Toate sistemele ofite sunt mitologice și mai puțin speculative, încercarea lor de a construi mituri filosofice rămâne la nivelul naivității. Speculațiile lor angajează teorii astrale în care arhonții sunt divinități planetare, iar șeful acestora este Saturn (Ialdabaoth). Importanță deosebită este acordată de aceste grupări ritualurilor magice, amuletelor, cuvintelor magice sau lucrurilor vrăjite. O nuanță, am putea spune comună acestora, este atitudinea lor anti-iudaică. Ialdabaoth este identificat cu Dumnezeu Vechiului Testament, gnosticilor revenindu-le datoria de a se opune oricărei porunci dată de El. Din această pricină personajele condamnate în Vechiul Testament (Cain, sodomiții, Esau, Kora, Iuda) sunt cinstite. Dumnezeu Vechiului Testament este Creatorul lumii din care gnosticul ofit caută scăpare. Sistemele ofite conțin mult mai puține idei preluate din creștinism, decât sistemele gnostice clasice, valentinian, marcionit, basilidian. În unele sisteme ofite, ideea unui Răscumpărător lipsește cu desăvârșire, iar în altele, acesta are doar o funcție pur mitologică. Îndeobște se afirmă că doctrinele ofite sunt coagulări amorfe de învățături babiloniene, persane, siriene, feniciene și egiptene. Ele posedă și unele asemănări cu sistemele gnostice clasice și aceasta pentru că ar reprezenta

un stadiu primar în evoluția gnosticismului ca fenomen. Teoriile legate de fenomenul gnostic sunt diverse (Vezi: GNOSTICISM). Ceea ce trebuie să reținem este că, în cea mai mare parte, fenomenul gnostic se regăsește într-un fel sau altul în fenomenul sectar din zilele noastre.

Ipolit, *Haer.*, 5; Irineu, *Adv. haer.*, I, 30; Origen, *Contra Celsum*, VI, 24 și urm.; traducerea textelor în R.M. Grant, *Gnosticism. An Anthology*, 1961; A. Hönig, *Die Ophiten*, Berlin, 1889; R. Reitzenstein, *Poimandres*, Leipzig, 1904; W. Bousset, *Hauptprobleme der Gnosis*, Göttingen, 1907; G. Salmon, *Ophites*, în Smith-Wace, IV, p. 80-88; Cross, *Ophites*, în ODCC, p. 1000-1001; E.F. Scott, *Ophitism*, în ERE, 9, p. 499-501.

Ogdoadă

În speculațiile gnostice cifra de opt joacă un rol important. Pentru o mai bună înțelegere a sistemului ogdoadic se pot delimita trei forme diferite de ogdoade, care au intrat în speculațiile respective în funcție de dezvoltarea lor.

a. Ogdoada 7+1. Teoriile astronomice au introdus conceptul de șapte sfere planetare la care a fost adăugată încă o sferă, a opta, a stelelor fixe. Pornind de la acest dat, gnosticismul primar a inclus în teoria celor șapte ceruri și un tărâm supracelest numit Ogdoadă, care în sistemul valentinian a fost considerat ca fiind regiunea de mijloc, plasat imediat sub Pleroma. Este lăcașul unde aveau acces 'psihicii', după cum Pleroma este lăcașul celor 'spirituali'. În lăcașul de mijloc, numit *mesotes*, se sălășluiește Acha-moth, iar când acesta va intra în Pleroma, atunci Demiurgul, care nu este 'spiritual', va accede în acest tărâm de mijloc. Acum el se află în Hebdomadă*, în sfera celor șapte planete.

Ogdoada 6+2. În sistemul lui Valentin*, cele șapte ceruri și chiar regiunea de deasupra lor, reprezentau nivelul cel mai de jos unde a fost exercitată puterea creatoare. Deasupra acestora se află Pleroma, unde s-au făcut cunoscute primele manifestări ale evoluției existenței subordonate, derivate din primul mare Principiu. În primele stadii ale acelei evoluții, întâlnim opt Aeonii primari care constituie prima Ogdoadă. Deși această ogdoadă este prima în ordinea evoluției, pentru istoria dezvoltării aceluia sistem, ogdoada inferioară trebuie enunțată mai întâi, cea superioară fiind o extensie a lucrării ogdoadei acceptată anterior. Este posibil ca doctrina aceasta să se fi născut în Egipt, unde întâlnim o reprezentare ogdoadică a zeilor. Ogdoada 7+1 nu este consecventă cu învățătura potrivit căreia structurile ogdoadice sunt reprezentate în perechi, masculin și feminin. Ipolit* pune sistemul valentinian în legătură cu cel al lui Simon*, care este hebdomad, întrucât prezintă originea lucrurilor ca derivând dintr-un principiu împreună cu 'șase rădăcini'. Prin substituirea primului principiu, postulat de Simon, cu unul dual, masculin și feminin, ajungem la ogdoada 6+2 a lui Valentin. Se pare totuși că nu toți valentinienii au fost de acord cu principiul dual, 6+2, ceea ce sugerează o oarecare neconcordanță în doctrină, precum și faptul că aceasta a apărut la o dată mai târzie.

Ogdoada 4+4. În timp ce Valentin concepea ca temei fundamental ogdoada, urmașii săi aveau în vedere tetrada, pe care o considerau ca fundament al lumii sensibile. Ideea în sine a fost preluată de la pitagoricieni al căror jurământ, depus pe Tetradă, este cunoscut. În acest sens, Secundus*, în calitatea sa de adept al gnosticismului valentinian, împarte ogdoada în tetrade, și anume tetrada de

stânga și tetrada de dreapta, și formate din cauza primă (προόρχη), incognoscibilul (ἀνεγνώητον), nespusul (ἄρρητον) și nevăzutul (ἀόρατον) care dau naștere în ordine la început (ἀρχή), insesizabil (ἀκατάληπτον), nenumitul (ἀνονόμαστον) și nenăscutul (ἀγέννητον). Un lucru asemănător îl întâlnim și la gnosticul Marcu*, care folosește speculații pitagoreice numerice, Tetrada având în sistemul său locul cel mai înalt și este identificată cu Iisus.

Ogdoada primară din sistemul valentinian este formată din patru perechi de aeoni: Βιθός-Σιγή, Νοῦς-'Αλήθεια, Λόγος-Ζωή, Ἄνθρωπος-'Εκκλησία (abisul-odihna; spirit-adevăr; cuvânt-viață, om-adunare), care formează prima ogdoadă din cele trei părți care constituie pleroma celor treizeci de aeoni, formată de ogdoadă, decadă și dodecadă. Ogdoada mai este identificată și cu Σοφία-'Αχαμώθ - Înțelepciunea neterestră. Ierusalimul celest, mama universală, care, alungată fiind din Pleroma, dă naștere demiurgului lumii sensibile, care la rândul lui este în legătură cu hebdomada. Ca loc, ogdoada este sfera în care se află Σοφία - 'Αχαμώθ, adică, al optulea cer al stelelor fixe. Considerată sub acest aspect, ogdoada este sediul vieții, Ierusalimul celest, locul de odihnă al celor aleși înainte de a intra în Pleroma aeonilor. Basilide* identifică ogdoada cu μέγας ἄρχων, care crează și stăpânește lumea sensibilă. Pentru barbelo-gnostici ogdoada este cel de al șaptelea cer, sălașul lui Barbelo. În hermetism, în Poimandres, ogdoada este tot al șaptelea cer, considerat de această dată locul în care ajung cei aleși, după ce au fost purificați de vicii în cerurile inferioare, înainte de a intra în divinitate. Aceștia petrec aici o vreme împreună cu celelalte puteri, cântând imne de slavă Tatălui.

Clement* de Alexandria a fost influențat în anumite aspecte de teoria ogdoadică gnostică. În concepția lui, ea reprezintă al șaptelea cer al stelelor fixe, sfera cea mai apropiată de universul inteligibil, locul unde se află în contemplație sufletele 'gnosticilor', ale celor care au dobândit cunoașterea nemijlocită, după ce au trecut de hebdomadă. Uneori ea este identificată cu Iisus Hristos.

F. Sagnard, *La gnose valentinienne et le témoignage du saint Irénée*, Paris, 1947; S. Lilla, *Clement of Alexandria*, Oxford, 1971, p. 184-186; R. Reitzenstein, *Poimandres*, Leipzig, 1904, p. 53-55; A.D.Nock-A.J. Festugière, *Corpus Hermeticum*, I, Paris, 1945, p. 25, n. 64; II, Paris, 1945, p. 215-216, n. 65-66; G. Salmon, *Ogdoad*, Smith-Wace, IV, p. 71-72; S. Lilla, *Ogdoad*, în DECA, II, p. 1799-1801. Vezi: GNOSTICISM, HEBDOMADA.

Olympiodor

Olympiodor (sec. VI), diacon și exeget din Alexandria, cunoscut datorită scrierilor sale formate din *comentarii* moralizatoare la cărțile sapiențiale și profetice: Iov, Ecclesiast, Ieremia, Plângerile lui Ieremia, Baruh și Psalmi. Comentariul la Ezdra și tratatul împotriva lui Sever* de Antiohia, cu excepția unui fragment, s-au pierdut. Din comentariile la Iov, Proverbe și Evanghelia după Luca s-au păstrat fragmente și citate în diverse scholii. A nu fi confundat cu omonimul său filosof neoplatonician din Alexandria.

Migne, PG 93, 13-790; C. Sever., PG 89, 1189; CPG 7453-7465; G.T. Stokes, *Olympiodor*, în Smith-Wace, IV, p. 75; Tixeront, *Patrologie*, 1941, p. 398; Altaner-Stuiber, 1980, p. 516; D. Stiernon, *Olympiodore*, în DECA, II, p. 1801-1802; G. Rōwekamp, *Olympiodor*, în LACL, p. 457-458.

Olympius

Olympius (sec. IV), episcop spaniol, probabil de Toledo, deși unii îl plasează la Barcelona. Ghenadie* îi atribuie un tratat despre păcatul original: *Librum Fidei adversus eos qui naturam et non arbitrium*, care însă s-a pierdut. Augustin* îl menționează de mai multe ori, plasându-l, ca importanță, alături de Irineu*, Ciprian*, Reticius, Ambrozio* și Ilarie*, făcând totodată aluzie și la o lucrare a acestuia, care s-ar putea să fie una și aceeași cu cea menționată de către Ghenadie. Între participanții la sinodul de la Toledo din 400 de află și un episcop Olympius.

Ghenadie, *De vir. ill.*, 23; Hardouin, I, 992; Augustin, *Contra Jul.*, I, 3, 8; 2, 10, 33; 3, 17, 33; H.W. Phillott, *Olympius*, în Smith-Wace, IV, p. 75; E. Romero, *Olympius*, în DECA, II, p. 1802.

Optatus de Mileve

Optatus (sec. IV), episcop de Milevis, Mileve sau Mileum în Numidia. Informațiile despre el sunt nu numai relativ puține, dar și incerte. Ieronim* îl menționează ca autor al unei lucrări, *Adversus Donatianae partis calumniam*, concepută în șase cărți; a șaptea, este considerată de unii ca fiind neautentică, deși se pare că și această carte a fost scrisă de Optatus. Acest tratat, redactat sub forma unei epistole, a fost cunoscut mai târziu și menționat în diverse tratate de specialitate, sub un alt titlu: *Adversus Parmenianum Donatistam*. Prima ediție a lucrării este datată în jurul anilor 370-374, iar cea de a doua ediție, aproximativ între anii 385-390, fiind redactată după alegerea lui Siricius ca episcop al Romei în 385. În lucrarea sa, Optatus face o scurtă istorie a donatismu-

lui, arătând că această grupare nu poate fi Biserica cea una, sfântă și universală, folosind ca argument lipsa de universalitate prezentă în sânul donatismului. Totodată, preluând ideea lui Tihon*, care a pus sub semnul întrebării sfîntenia în sânul donatismului, Optatus atacă pretenția acestora la sfîntenie. Alte teme abordate sunt: relația Biserică-stat; problema rebotezării și reprimirea celor care se căiesc la sânul Bisericii. Ediția a doua are un Apendice, care cuprinde documente legate de controversa donatistă. Tonul lucrării lui Optatus a fost considerat ca fiind deosebit de irenic (Quasten), neobișnuit în cazul unor opere polemice cum este și cea de față. Interesant este că tonul irenic folosit de Optatus a fost considerat ca reprezentând modul strategic în care el combate donatismul. Încercând să minimalizeze contrastele dintre Biserică și gruparea donatistă, el evidențiază în schimb fanatismul și exagerărilor acesteia din urmă. Se pare că de la el au mai rămas și câteva predici, păstrate în *corpus*-ul pseudo-augustinian.

Migne, PL 11, 883-1104; Migne, PLS I, 287-302; CPL 244-249; A. Wilmart, *Un sermon de saint Optat pour la fête de Noël*, RevSR 2, 1922, 271-302; T. Sagi-Bunič, *Controversia de Baptismate inter Parmenianum et S. Optatum Milevitanum*, Laurentianum 3, 1962, p. 167-209; S. Blomgren, *Eine Echtheitsfrage bei Optatus von Mileve*, Stockholm, 1959; Idem, *Spicilegium Optatianum*, Eranos, 58, 1960, p. 132-141; H. W. Phillott, *Optatus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 90-93; Cross, *Optatus*, art. în ODCC, p. 1001, cu bibliografie; Bardenhewer, III, p. 491-494; Altaner-Stuiber, 1980, p. 371; Quasten, *Patrology*, IV, p. 122-127, cu bibliografie; F. Scorza Barcellona, *Optat*, în DECA, II, p. 1808-1810, cu bibliografie; B. Kriegbaum, *Optatus von Mileve*, în LACL, p. 458-459, cu bibliografie.

Opus imperfectum in Matthaëum

Opus imperfectum in Matthaëum este un comentariu anonim la Evanghelia după Matei, redactat în limba latină și păstrat sub numele Sf. Ioan* Hrisostom. Comentariul nu este integral. El se oprește la capitolul 25 și a fost scris, în prima parte a sec. V, de un autor necunoscut, aparținând unei grupări ariene, (este posibil să fi fost chiar conducător al unei astfel de grupări. M. Simonetti), din jurul Constantinopolului și nu din cercurile lui Ulfila* sau Maximin, din părțile dunărene (C. Schmidt). Autorul a făcut uz de metoda alegorică, care amintește cu precădere de școala exegetică alexandrină, în speță de Origen. Omul se găsește într-o luptă permanentă între bine și rău. Trupul lui este înrobît de diavol, pe când sufletul se află în grija lui Dumnezeu. Deși liber în acțiunile sale, omul nu se poate mântui fără ajutorul lui Dumnezeu. Nuanțele ariene sunt descifrate din spiritul polemic cu care sunt abordate temele specifice controversate. Comentariul prezintă ca iminentă perspectiva eshatologică. Armata lui Antihrist este reprezentată de Biserica Catolică, iar începuturile sunt plasate în perioada împăraților Constantin și Teodosie, persecutorii de seamă ai arienilor.

Migne, PG 56, 611-946; J. van Banning în CCL 87 B; CPL 707; CPG 4569; R. Étaix, *Fragment inédits de l'Opus imperfectum in Matthaëum*, RB, 84, 1974, p. 271-300; A. Stuiber, *Ein griechischer Textzeuge für das Opus imperfectum in Mathaeum*, VC 27, 1973, p. 146-147; R. Girod, *La traduction latine anonyme du Commentaire sur Matthieu*, Origeniana, Bari, 1975, p. 125-138; J. Banning, *The Critical Edition of the Opus imperfectum in Matthaëum: An Arian Source*, SP 17, Oxford, 1982, p. 382-387; M. Simonetti, *Opus imperfectum in Matthaëum*,

în DECA, II, p. 1811; C. Schmidt, *Opus imperfectum in Matthaeum*, în LACL, p. 459, cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, IV, p. 101-105, cu bibliografie.

Oracole

Oracolele, practici de divinație, de ghicit, întâlnite în antichitate. Se presupune că prin intermediul lor divinitatea dădea, celor care apelau la astfel de mijloace, un răspuns la diverse întrebări legate de problemele cu care se confruntau. În antichitatea greacă a existat o serie de locuri legate de acest obicei de a desluși soarta sau viitorul, sau de a afla răspunsuri pentru diverse situații (Delfi, legat de zeul Apollo și Dodona, de Zeus). Această practică este întâlnită în întreaga lume, constituindu-se într-o adevărată artă. Este suficient să ne gândim, pe lângă Grecia, la China, unde divinația atinsese nivelul de știință. Constituită ca practică păgână, divinația de acest gen a fost respinsă de scriitorii și Părinții Bisericii. Amintim în acest context pe Fer. Augustin* cu tratatul său: *De divinatione daemonum*. În tradiția creștină, sunt menționate două culegeri oraculare: *Oracolele chaldaice* și *Oracolele sybiline*. Oracolele chaldaice ne-au parvenit parțial și sunt atribuite lui Justin Teurgul (sec. II d. Hr.) și sunt menționate de Marius* Victorinus și Augustin. Din teologia acestor oracole s-au inspirat scriitori păgâni ca Proclus și Jamblichus. În sec. XI, Mihail Psellos redactează un *Comentariu la oracolele chaldaice*. În esență, ele propun o teologie de inspirație platoniciană, susținând o antropologie dualistă. Omul se putea salva cu ajutorul riturilor chaldaice. Al doilea grup de oracole, *Oracolele sybiline*, sunt de două feluri: de sorginte păgână și de sorginte creștină. Cele păgâne se leagă

de numele unei sybile, personaj feminin care profetea în stare de extaz, cuvintele ei fiind considerate oracole. Se presupune că aceste oracole își au originea în Persia, de unde s-au răspândit în coloniile grecești din Asia Mică. Grecii au cunoscut sybilinele din Marpessos, Erythraea, iar în sfera latină de la Cumes. Oracolele de aici au fost redactate de Virgiliu. Cel mai cunoscut oracol de aici este cel care prevestea venirea Mântuitorului lumii. Augustin l-a tradus în latină. Oracolele sybiline de sorginte creștină au fost compuse în sec. II, autorii fiind creștini orientali care au făcut uz în redactarea lor de literatura iudaică. Tradiția sybilinică exista la evreii elenizați încă din sec. II î.d.Hr., care au preluat ideea păgână a unei Sybile sau Profetese și se pare că au inclus în scrierile lor oracole aparținând sybilei din Erythraea. Textele sybiline, care s-au păstrat, cuprind aproximativ 14 cărți de poeme didactice în hexametri și par a fi o compilație de materiale păgâne, iudaice și creștine, cu caracter religios, politic și istoric. Cărțile I, II și V cuprind material iudaic cu interpolări creștine. Cărțile VI, VII și VIII au conținut creștin. În cartea a VIII-a se regăsesc referiri la cultul creștin, ceea ce o face deosebit de importantă pentru istoria cultului creștin. Cărțile IX și X nu au fost găsite, iar XI-XVI au fost descoperite de Cardinalul A. Mai în 1817. Profetiile sybiline au fost folosite de către creștini încă din sec. II. Lactanțiu* pune unele afirmații ale acestui oracol alături de profetiile Vechiului Testament. Ele au mai fost citate de Atenagora*, Teofil*, Tertullian*, Clement* de Alexandria, Eusebiu* de Cezareea, Grigorie* de Nazianz, Augustin ș.a. În evul mediu, influența lor a fost destul de mare, ele având impact asupra unor personalități ca: Toma de Aquino,

Dante Aligheri sau Calderon, iar Raffael și Michelangelo s-au inspirat din conținutul lor.

CPG 1352; A. Bouché-Leclercq, *Histoire de la divination dans l'antiquité*, I-IV, Paris, 1878-1881; P. Amandry, *La Mantique apollinienne à Delphes*, Paris, 1950; H.W. Parkes, *The Oracles of Zeus*, Oxford, 1957; E. Des Places, *Oracles chaldaïques. Avec un choix de commentaires anciens*, Paris, 1971; J. Geffcken, *Oracula Sybillina*, GCS, 8, Leipzig, 1902; M.S. Terry, *The Sybilline Oracles*, ed. a 2-a, 1899; J. Geffcken, *Komposition und Entstehungszeit der Oracula Sibyllina*, TU, 8, 1, Leipzig, 1902; V. Nikiprowetzky, *La troisième Sibylle*, Paris, 1970; Quasten, *Patrology*, I, p. 168-170, cu bibliografie; G. Sfameni Gasparro, *Oracles*, în DECA, II, p. 1811-1812; A. Hamman, *Oracles Sibyllins*, în DECA, II, p. 1812-1814, cu bibliografie.

Orientius

Orientius (sec. IV-V), episcop de Augusta Ausciorum (Auch, în Gasconia), în prima parte a sec. V. Înainte de a fi devenit episcop, Orientius a abandonat plăcerile lumii și, retrăgându-se la Bigorra în Vasconia, s-a dedicat unei vieți austere. Datorită vieții sale cu totul deosebite, este ales episcop de Auch, după decesul episcopului Ursianus sau Ursinianus. Ca episcop, se distinge și prin atitudinea sa fermă față de erezia ariană, care prelua în dioceza sa, mai ales printre goți. A slujit Biserica în calitate de episcop timp de 41 de ani. În calitate de episcop, va face oficiul de mediator între împăratul Theodoric al goților și generalii romani Aetius și Lictoris. Acest eveniment a avut loc în anul 439. Îi este atribuit un poem, intitulat *Commonitorium*, nume dat de primul editor al poemului. În esență, este vorba de o omilie în versuri, în care autorul nu este pre-

ocupat de probleme teologice sau doctrinare, existând doar o singură referință la credința în Sf. Treime, ci abordează probleme cu caracter moral, îndemnând la o viață de sfințenie, pentru care se primește răsplată din partea lui Dumnezeu. Pe lângă acest poem, lui Orientius îi mai sunt atribuite și alte compoziții poetice, a căror autenticitate rămâne însă îndoielnică. Este vorba de *De nativitate Domini*; *De epithetis Salvatoris*; *De Trinitate*; *Explanatio nominum Domini*; *Laudatio* și două *Orationes*.

Migne, PL 61, 977-1006; CPL 1465-1468; R. Ellis, *Poetae christiani minores I*, în CSEL 16, 1888, Viena, p. 191-261; L. Bellanger, *Le poème d'Orientius*, Paris, 1903; Idem, *Recherches sur saint Orence, évêque d'Auch*, Auch, 1903; Idem, *Étude sur le poème d'Orientius*, Toulouse, 1902; R. Ellis, *The Commonitorium of Orientius. A Lecture*, Oxford, 1903; H. A. Wilson, *Orientius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 96; Tixeront, *Patrologie*, p. 334; Quasten, *Patrology*, IV, p. 326-328, cu bibliografie; A. Di Berardino, *Orientius*, în DECA, II, p. 1827-1828; N. Delhey, *Orientius*, în LACL, p. 459-460, cu bibliografie.

Origen

Origen (c. 185- c. 254), cea mai de seamă personalitate a școlii catehetice creștine din Alexandria. Origen este cunoscut ca unul dintre cei mai originali gânditori și scriitori creștini, posesor al unor cunoștințe cu adevărat enciclopedice, teolog, hermeneut al textelor sacre creștine. Datorită fascinației exercitate de personalitatea sa asupra unor scriitori și istorici ai Bisericii (Eusebiu*, Grigorie* Taumaturgul, Ieronim*), suntem în situația privilegiată de a avea informații destul de bogate, dar nu exhaustive, despre el. Origen s-a născut într-o familie creștină, probabil la Alexandria. Numele său, care

înseamnă 'născut din Horus', sugerează originea sa egipteană. A fost educat nu numai în doctrina creștină, ci și în cultura și filosofia păgână. Tatăl său, Leonidas, a suferit moarte martirică, în timpul persecuției lui Septimiu Sever (202) și, dacă mama sa nu i-ar fi ascuns hainele, probabil și tânărul Origen ar fi împărțit aceeași soartă. După moartea tatălui său și sechestrarea averii de către autoritățile păgâne, Origen devine singurul sprijin al familiei sale, ai celor șase frați și al mamei sale. Întrucât școala catehetică de la Alexandria rămăsese fără conducător, Clement* fiind silit să părăsească orașul în timpul persecuției, episcopul Demetriu îl numește pe Origen, care avea doar 18 ani, la conducerea școlii. Se impune prin cultura și viața ascetică deosebite, ceea ce îi atrage numele de *Adamantius*, adică 'Omul de oțel'. De la Eusebiu mai aflăm că, în anul 202 sau 203, luând *ad litteram* textul din Matei 19, 12, el se castrează, lucru pe care îl va regreta și care îi va atrage ulterior multe critici și mari necazuri. Sunt sesizate două etape în viața și activitatea lui Origen (Quasten). În prima etapă, îl întâlnim conducător al școlii catehetice din Alexandria și instructor. În această calitate, a dus greul învățământului, predând majoritatea disciplinelor: dialectica, fizica, matematica, geometria, astronomia, filosofia greacă și teologia speculativă. Problemele crescând o dată cu numărul studenților, el va ceda din sarcinile sale ucenicului său, Heraklas*, predând în continuare doar filosofia, teologia și exegeza Sfintei Scripturi. Paralel cu activitățile întreprinse în cadrul școlii catehetice, Origen aprofundează filosofia, gramatica și retorica sub îndrumarea lui Ammoniu Sakkas. La școala acestuia, l-a avut coleg pe filosoful Porfiriu, adversar înverșunat al creștinismului. De la

Porfiriu aflăm că Origen i-a citit în acea vreme pe Platon, Numenios, Cronios, Apolofan, Moderatus, Nicomach, pe pitagorei, pe Chairemon stoicul și pe Cornutus. Tot de la Ammoniu a învățat și interpretarea alegorică, pe care o va folosi din plin în lucrările sale exegetice. Acum își însușește și limba ebraică.

În această primă etapă, activitatea sa la școala catehetică este întreruptă de câteva călătorii. În jurul anului 212 merge la Roma, 'din dorința de a vedea cea mai veche Biserică a romanilor'. Călătoria a avut loc în timpul episcopatului lui Zefirin*. La Roma a avut ocazia să asculte una din predicile ținute de cel mai mare teolog al vremii, Ipolit* Romanul. La sfârșitul anului 214 călătorește în Arabia, la cererea guvernatorului roman, doritor să fie instruit în doctrina creștină. De acolo, merge la Antiohia, la invitația mamei împăratului Alexandru Sever, Julia Mamaea, care a dorit să-l asculte. În 216, când Caracalla invadează și pradă Alexandria, Origen se retrage în Palestina. Aici este invitat de către episcopii de Ierusalim, Cezareea și din alte localități palestiniene să predice în diverse biserici. Vestea că el, laic fiind, a predicat în biserică, l-a supărat pe Demetriu, episcopul Alexandriei, care îl recheamă la Alexandria. Spre anul 231 Origen este obligat să facă o călătorie în Grecia, pentru a liniști Bisericele de acolo, tulburate de schisme și erezii. În drumul său, el trece prin Palestina. De această dată, pentru a evita un alt posibil conflict privind faptul că Origen era invitat să predice în biserici, episcopii Alexandru de Ierusalim și Teoctist de Cezareea îl hirotonească preot. Faptul acesta îl supără și mai mult pe episcopul Demetriu, care convoacă un sinod, hotărăște excomunicarea lui Origen și îl suspendă de la conducerea școlii catehe-

tice. Urmează apoi un al doilea sinod, care îl caterisește. Motivul pentru toate aceste pedepse, nu era altul decât faptul că Origen se castrase, deși Demetriu îl admirase la început pentru curajul lui și ținuse tainic acest lucru. Origen revine la Alexandria după moartea lui Demetriu (232). Succesorul acestuia, Heraklas, fostul ucenic și colaborator al lui Origen, în loc să ridice excomunicarea, o repetă. Astfel, Origen se retrage în Palestina. Cu această retragere începe cea de a doua etapă în viața sa.

Trecând cu vederea excomunicarea și caterisirea de către ierarhii de la Alexandria, episcopul de Cezareea îl convinge pe Origen să organizeze o nouă școală teologică în localitatea sa de scaun, pe care o va conduce timp de 20 de ani. Din cuvântul de rămas bun ținut de Grigorie* Taumaturgul, aflăm că ea a fost organizată după tiparul celei din Alexandria. În anul 244 Origen merge din nou în Arabia, pentru a-l convinge pe episcopul Beryllus* de Bostra să se lepede de monarhianism. În timpul persecuției lui Decius (250), Origen suferă torturi și închisoare. Scapă din închisoare, însă nu se mai însănătoșește. Se stinge din viață la Tyr în anul 253/254.

Origen a fost un scriitor deosebit de fertil. Din nefericire, multe din scrierile sale s-au pierdut, iar cele care au supraviețuit sunt fragmentare sau păstrate în diverse traduceri, în special în latină. Unul din principalele motive ale acestei pierderi se datorează controverselor care au izbucnit, după moartea sa, pe marginea scrierilor și a concepțiilor sale, cunoscute sub denumirea de 'controversele origeniste'. Prima dintre aceste controverse, dusă în plan literar și fără angajarea autorităților eclesiastice, este cea condusă de Metodi* din Philippi și Petru* din Alexandria în jurul anului 300.

Origen este apărat de Pamfiliu* din Cezareea. A doua controversă, care izbucnește după aproximativ 100 de ani, a fost condusă de Epifanie* din Salamis și Teofil*, patriarhul Alexandriei, care pun în discuția unui sinod, ținut lângă Constantinopol, doctrina lui Origen și obțin condamnarea ei. La această condamnare se adaugă și cea a papei Anastasie, pronunțată într-o scrisoare pascală. Punctul culminant al controverselor origeniste este atins în vremea împăratului Justinian, care convoacă cel de al cincilea sinod ecumenic, la Constantinopol, în anul 543. În urma discuțiilor pe marginea unor doctrine origeniste, sinodul pronunță 15 anateme, condamnând diverse aspecte ale învățăturii sale. De reținut că nu Origen ca persoană este anatemitat, ci unele erori care s-au strecurat în scrierile sale. De altfel, suntem siguri că, dacă ar fi fost în viață, el însuși și-ar fi revizuit, fără nici o ezitare, orice păreri personale, dovedite că ar fi fost neconforme cu doctrina Bisericii. Iată ce spune el în prefața principalei sale lucrări teologice: 'Numai acel lucru trebuie acceptat ca adevăr, care nu se deosebește în nici o privință de tradiția bisericească și apostolică' (*De princ.* Praef. 2). Dacă cei care i-au pus în discuție devierile sale doctrinare ar fi avut în vedere această afirmație făcută de Origen, dezbaterile ținute pe marginea acestora poate nu ar fi avut loc!

Uriașa sa operă s-a pierdut, fără îndoială în mare parte datorită controverselor care s-au iscat în legătură cu unele dintre învățăturile sale. Au existat două liste ale operelor sale, ambele pierdute, una întocmită de Eusebiu și alta de Pamfiliu, în *Apologia pentru Origen*, și care cuprindeau, după spusele lui Ieronim, aproximativ 2000 de titluri de lucrări. Nici aceste liste nu au supraviețuit. Epifanie vorbește despre 6000 de titluri

de lucrări. (Este vorba de suluri și nu de titluri de lucrări. Coman). Sunt cunoscute însă numai 800 de titluri, menționate în scrisoarea lui Ieronim* către Paula (*Epist.* 33). Puține sunt lucrările care s-au păstrat, iar dintre acestea majoritatea în traduceri latine făcute de Ieronim*, Rufin*, Ilarie* de Pictavium ș.a.

O evaluare de ansamblu a operelor lui Origen reliefează faptul că el și-a pus amprenta mai presus de toate asupra studiilor biblice. Nu este de mică importanță faptul că el este considerat întemeietor al acestor studii (Quasten). Conștient de importanța Sfintei Scripturi pentru teologie, Origen și-a propus să realizeze un text critic al Vechiului Testament. Astfel, el aranjează, pe șase coloane, textul Vechiului Testament, și anume, textul ebraic în caractere ebraice, textul ebraic în caractere grecești, pentru a fixa pronunția corectă, traduceri în greacă făcute de Aquila*, Symmah* și Theodotion*. În ultima coloană, el prezintă textul Septuagintei* în relație cu originalul ebraic, arătând, prin intermediul unor diverse semne și simboluri, lipsurile și adaosurile. Lipsurile au fost completate, folosindu-se de celelalte traduceri, în special a lui Theodotion. Această lucrare este cunoscută sub denumirea de *Hexapla**. Mai apoi, el editează o *Tetrapla*, conținând traduceri grecești, iar o parte din Vechiul Testament, cea referitoare la psalmi, este extinsă pe nouă coloane, formând *Enneapla*. Din această uriașă lucrare s-au păstrat doar fragmente. Originalul nu a fost copiat niciodată, ci a rămas spre consultare în biblioteca din Cezareea. Coloana a cincea, cuprinzând Septuaginta, a fost copiată de mai multe ori. Hexapla a fost consultată de către Fer. Ieronim*. Există o versiune siriacă, aproape completă, din secolul al VI-lea, făcută de Pavel*, epis-

cop de Tella, după cum ne informează Grigorie bar Hebraeus.

Opera exegetică a lui Origen este impresionantă. Ieronim ne informează că el a scris o serie de scholii: *la Ieșire, Levitic, Isaia, Psalmi 1-15, Ecclesiast, Evangelia după Ioan, Apocalipsa lui Ioan*, etc. La acestea se adaugă mai multe comentarii: *la Facere, Ieșire, Levitic, Numeri, Iosua, Judecători, Psalmi, Cântarea Cântărilor* etc. Se pare că el a comentat aproape tot Vechiul Testament, atrăgând atenția asupra numărului cărților canonice cuprinse în această parte a Sfintei Scripturi. Din Noul Testament el a comentat: *Evangelia după Matei, Evangelia după Ioan, Epistola către Romani*. Preocupările apologetice au fost concentrate în *Contra Celsum*. Este vorba de respingerea lucrării lui Celsus, filosof și om de literă din timpul lui Marcu Aureliu, intitulată *Cuvânt adevărat*. Cea mai importantă lucrare a lui Origen pentru teologia dogmatică este *Despre Principii sau Despre lucrurile fundamentale sau importante*, scrisă între anii 220-230. Este vorba de primul sistem de teologie creștin și primul manual de dogmatică (Quasten). Se crede că această lucrare însumează cursurile ținute în cadrul școlii catehetice din Alexandria (Coman), consemnate de către elevi și apoi revizuite de către autor. *Filocalia*, o antologie de texte din scrierile lui Origen, selectate și editate de Sfinții Vasile* cel Mare și Grigorie* de Nazianz. *Dialogurile sau Discuțiile lui Origen cu Heraclide și episcopii împreună cu el*. Mai menționăm tratatul *Despre rugăciune*, scrisoarea-tratat, *Îndemn la martiriu*, la care se adaugă omiliile sale și corespondența deosebit de bogată.

Dacă anumite aspecte ale învățăturii lui Origen au fost contestate, în mare parte

doctrina propusă de el păstrează specificul autentic al credinței creștine. Dumnezeu este duh, nenăscut, lumină, natură simplă, intelectuală, monadă, fără adaos și fără scădere a naturii sale. Nefiind trup, El nu are nevoie de spațiu material, nu are înfățișare trupească. Cunoașterea lui Dumnezeu nu este negativă, ci pozitivă, întrucât mintea omenească neputând să-L cunoască în Sine, Îl cunoaște din lucrările Sale. Întrucât este de necuprins de mintea omenească, El a fost făcut cunoscut prin Logosul Său, care este Hristos 'chip care exprimă substanța și existența lui Dumnezeu'. Origen cunoaște termenul de *treime* (τριάς) și respinge interpretările modaliste referitoare la Persoanele Sfintei Treimi. Când privește subordinaționismul de care a fost acuzat de către Ieronim*, este respins de Grigorie*Taumaturgul și Sf. Atanasie*, precum și de unii autori moderni. Pentru Origen, Fiul se naște din Tatăl, nu prin divizare, ci printr-un act spiritual. Întrucât la Dumnezeu totul este veșnic, actul de naștere al Fiului din Tatăl este veșnic. De aceea, nu a existat timp când Fiul nu a existat. În plus, El nu este Fiu prin adopțiune, relația Fiului cu Tatăl fiind una de substanță. Pentru a exprima această idee, Origen concepe termenul de *homoousios* (ὁμοούσιος), care va deveni noțiune de bază în controversele hristologice și la sinodul I ecumenic de la Niceea (325). Tot el folosește, în legătură cu Hristos, denumirea de Dumnezeu-om (θεάνθρωπος) și învață comunicarea atributelor, adică, *communicatio idiomatum*. Duhul Sfânt este persoană treimică și purcede veșnic din Tatăl prin Fiul. El se află din veșnicie în Sfânta Treime. Împreună cu Fiul, El este intermediar între Tatăl și făpturile create. Biserica este 'cetatea lui Dumnezeu pe pământ', fiind pentru moment alături

de statul profan, pe care îl va supune treptat, prin puterea Logosului care lucrează în ea. Biserica nu este doar adunarea tuturor creștinilor sau a tuturor sfinților, ci și trupul mistic al lui Hristos. Logosul se sălășluiește în Biserică, care îi este trup, așa cum sufletul se sălășluiește în trup. Totodată, el susține că fără Biserică nu există mântuire. Căci învățătura și legile aduse oamenilor de Hristos, dar mai ales sângele vărsat pentru mântuirea noastră, se găsesc numai în Biserică. De aceea, în afara Bisericii nu există credință. Întâlnim la Origen trei taine: botezul, pocăința și euharistia. Omul se naște în păcat și, în consecință, chiar și noii născuți trebuie botezați, aceasta fiind și tradiția apostolilor, transmisă de către ei Bisericii. Toți oamenii au fost întinați de tina păcatului original, care trebuie spălată prin apă și duh. Specifică lui Origen este învățătura despre *apocatastază* (ἀποκατάστασις) sau restaurarea universală a tuturor lucrurilor la starea lor originală pur spirituală. Origen nu concepe un loc de pedeapsă veșnică și susține că păcătoșii vor fi mântuiți, inclusiv demonii și Satana vor fi purificați prin Logos. După această ultimă purificare prin foc, va avea loc cea de a doua venire a lui Hristos și învierea tuturor oamenilor în trupuri spirituale, nu materiale, iar Dumnezeu va fi totul în toate. Această restaurare finală nu va reprezenta sfârșitul lumii, ci trecerea la o nouă fază de existență. De această doctrină se leagă învățătura despre preexistența sufletelor propusă de Origen (Quasten). După el, această lume a fost precedată de o alta. Sufletele umane preexistente sunt acele suflete care au păcătuit și s-au îndepărtat de Dumnezeu, fiind acum închise în trupuri materiale. Diversitatea oamenilor pe pământ depinde de gravitatea păca-

telor săvârșite în lumea precedentă, la fel și diversele daruri pe care aceștia le posedă.

Ca exeget, Origen consideră Sfânta Scriptură ca fiind în primul rând Cuvântul lui Dumnezeu, care nu este închis în trecut, ci un cuvânt viu, ce vorbește omului de azi. Vechiul Testament este iluminat de Noul Testament, după cum cel Nou își dezvăluie profunzimile sub iluminarea celui Vechi. Legătura dintre aceste două Testamente se face prin intermediul alegoriei. Sfânta Scriptură are trei sensuri: istoric, mistic și moral, corespunzătoare celor trei părți ale omului: trup, suflet și spirit. Deși apără inspirația literală a Scripturii, el folosește adeseori interpretarea simbolică sau alegorică pentru a evita dificultățile întâlnite în cazul interpretării literale.

Scopul suprem al vieții creștine este realizarea asemănării cu Dumnezeu. Pentru a dobândi asemănarea cu Dumnezeu, omul are nevoie de harul lui Dumnezeu, dar și de efortul propriu. Calea cea mai bună spre acest țel, este urmarea lui Hristos. Primul pas în procesul de realizare a asemănării cu Dumnezeu este cunoașterea de sine, mai exact, să aflăm ce trebuie să facem și ce trebuie să evităm, ce trebuie să îmbunătățim sau să păzim. Cunoașterea de sine trebuie să ne îndrume spre lupta împotriva păcatului, adică lupta împotriva patimilor și a lumii, înțeleasă ca o cauză a păcatului. Ținta acestei lupte este eliberarea de patimi sau dobândirea stării de *apatheia*, de nepătimire, distrugerea totală a patimilor. Cel ce îi urmează lui Hristos trebuie să abandoneze bunurile lumești, relațiile cu rudele și să renunțe la ambițiile lumești. Detașarea de lume poate fi realizată prin exercițiul vieții ascetice, prin priveghere, post și studiul continuu, zi și noapte, al Sfintei Scripturi care ne ajută să ne con-

centrăm asupra lucrurilor divine. Urcușul mistic începe cu părăsirea lumii, a răutăților și confuziei prezente în lume. Acest lucru se realizează în momentul în care omul își dă seama că este trecător pe pământ. Urmează apoi lupta împotriva diavolului și a demonilor și a ispitelor lor, în vederea dobândirii de virtuți. Orice progres realizat este primejduit de ispite și încercări nespuse, însoțite de suferințe sufletești. Origen consideră ispitele și încercările necesare pentru întărirea spiritului. Cu cât acestea se înmulțesc, cu atât dorul după cele cerești și după Hristos pătrunde în suflet, dându-i posibilitatea să depășească orice ispite. Ba mai mult, sufletul dobândește darul vederii prin iluminări în timpul rugăciunii și al citirii Scripturii, care dezvăluie tainele dumnezeiești. Astfel de daruri dumnezeiești se înmulțesc pe măsura urcușului spiritului, până când acesta ajunge pe Muntele Taborului. Origen atrage atenția că nu trebuie să se zăbovească asupra unor astfel de daruri cu dulceața lor, deoarece ele pot fi uneori uneltiri ale diavolului, necesar fiind pasul următor spre unirea mistică cu Logosul, cunoașterea adevărată prin participarea sufletului purificat la Înțelepciunea Cuvântului sau a Logosului, cărarea autentică spre îndumnezeire și unire cu Hristos. Această unire mistică, Origen o consideră fie ca o naștere a lui Hristos în suflet, fie ca nuntă mistică. Mistica lui Origen include în țesătura ei mistica Crucii și a Răstignirii, căci misticul trebuie să-l urmeze lui Hristos, în patimile și în răstignirea Sa. Adevăratul ucenic al lui Hristos este martirul. Cel care nu are ocazia de a deveni martir cu adevărat și dorește să fie ucenic al lui Hristos, trebuie să se angajeze pe drumul morții față de lume prin mortificare și renunțare. Ținta martirului și a ascetului nu este alta decât desă-

vârșirea în Hristos. Intrucât multe din postulatele mistice stipulate de către Origen au fost preluate de scriitorii asceți și marii trăitori monahi, el poate fi considerat și unul din precursorii monahismului creștin. În ceea ce privește viața mistică propusă de Origen, stilul viu și descrierea intimă a urcușului și unirii mistice cu Hristos ne fac să credem că el vorbește din trăire proprie.

Origen rămâne unul din cei mai de seamă teologi și gânditori creștini, opera sa plasându-l prioritar în cadrul istoriei gândirii creștine, ca întemeietor de sistem doctrinar. O seamă de aspecte doctrinare, definitive mai târziu în cadrul unor sinoade ecumenice sau locale, au fost exprimate și conturate de el terminologic. Este suficient să reținem că în hristologie el a lăsat termeni ca: φύσις, ὑπόστασις, οὐσία, ὁμούσιος, θεάνθρωπος. Opera lui Origen trebuie văzută mereu, așa cum a dorit el, ca o strădanie de *explicare rațională* a elementelor doctrinare creștine, de *punere în lumină a adevărului* legat de acestea, *prin demonstrare clară și de nezdrunct, rânduind...o lucrare organică bazată pe comparații și afirmații, fie așa cum le vom fi aflat în Sfintele Scripturi, fie după cum le vom fi găsit prin deducții logice și consecvente ale problemelor* (Despre principii, Prefață, 9).

Migne, PG 11-17; *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderten* (abr. G.C.S.), editate de P. Koetschau, E. Klostermann, E. Preuschen, W. A. Baehrens și M. Rauer, 13 vol.; *Sources Chrétiennes* (abr. SCh.), numerele: 7, 16, 29, 37, 71, 232, 162, 87, 120, 157, 222, 132, 136, 147, 150, 227, 67, 148, 226, 189, 190; B. de Montfaucon, *Hexaplorum Origenis quae supersunt*, Paris, 1713, 2 vol. - Migne, PG 15-16; F. Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt*, 2 vol., Oxford, 1867-1875; J. A. Robinson, *The Philocalia of Origen*,

Cambridge, 1893; trad. în română: T. Bodogae, N. Neaga, Z. Lațcu și C. Galeriu în P.S.B. vol. 6, 7, 8, 9; E.R. Redepenning, *Origenes. Eine Darstellung seines Lebens und seiner Lehre*, 2 vol., Bonn, 1841/46; E. de Faye, *Origène, sa vie, son oeuvre, sa pensée*, 3 vol., Paris, 1923/28; G. Bardy, *Introduction au système d'Origène*, Paris, 1932; G.L. Prestige, *Fathers and Heretics*, London, 1948, p. 43-66; J. Daniélou, *Origène*, Paris, 1948; C. Bigg, *The Christian Platonists of Alexandria*, ediția 2-a, Oxford, 1913; O. Musceleanu, *Origen, viața și doctrina lui*, Teză de licență, București, 1896; H. Crouzel, *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, Paris, 1956; Idem, *Origène et la connaissance mystique*, Bruges, 1961; Idem, *Origène et la philosophie*, Paris, 1962; Idem, *Bibliographie critique d'Origène*, Steenbruges, 1971 (bibliografia până în 1971); L. Perrone, *Zur heutigen Lage de Origenes-Forschung in Italien*, în *Origeniana Septima. Origenes in den Auseinandersetzungen des 4. Jahrhunderts*, hrsg. von W.A. Bienert und U. Kühneweg, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 137, Leuven, 1999, p. XXI-XXV; *Der formale Aspekt der origenistischen Argumentation in den Auseinandersetzungen des 4. Jahrhunderts*, p. 119-134; T. Heither, C. Reemts, *Das Lied singen lernen*, Trier, 1998; C. Marksches, *Ambrosius und Origenes. Bemerkungen zur exegetischen Hermeneutik zweier Kirchenväter*, în *Colloquium Origenianum Septimum*, ed. de W.A. Bienert, Leuven Peeters, 1999, p. 539-564; A. van den Hoek, *Philo and Origen: A Descriptive Catalogue of Their Relationship*, în *Studia Philonica* 12, 2000, p. 44-121; idem, *Origen's Role in Formulating later Christological Language: the case of ἀνάκτασις*, în W.A. Bienert-U. Kühneweg (Ed.), *Origeniana septima. Origenes in den Auseinandersetzungen des 4. Jahrhunderts*, Peeters, Leuven, 1999, p. 39-50; Tixeront, *Patrologie*, p. 114-125; Altaner-Stuiber, 1980, p. 197-209; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 96-104; Idem, II, 292-378; Quasten, *Patrology*, II, p. 37-101, cu bibliografie bogată; B. F. Westcott,

Origenes, art. în Smith-Wace, IV, p. 96-142; F. L. Cross, *Origen*, art. în ODCC, p. 1008-1010; H. Crouzel, *Origène*, în DECA, II, p. 1828-1837; H.J. Vogt, *Origenes*, în LACL, p. 460-468, cu bibliografie; Adele Monaci Castagno (ed.), *Origene Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, Città Nuova, Roma, 2000.

Orosiu, Paulus

Orosius, Paulus istoric latin. Data nașterii sale este necunoscută, fiind plasată cu aproximație între anii 375-380. Locul nașterii sale a fost cu certitudine Braga. Prenumele de 'Paulus' este incert. Este martor al intrării în Spania, în 409, a alanilor și vandalilor, din a căror mână a scăpat ca prin urechile acului. Dincolo de invazia barbarilor, Spania creștină era pusă în pericol și mai mare de erezia prisciliană, la care se adaugă influența lucrării lui Origen, Περὶ ἀρχῶν, adusă în Spania de Avitus* de Braga, în traducerea lui Ieronim care, deși combate erezia prisciliană, avea propriile erori. Datorită dificultăților cauzate de invadatori, Orosiu se retrage în Africa. În 414 el îi înmânează lui Augustin* o lucrare în care prezenta ereziile și erorile doctrinare din regiunea sa: *Ad Aurelium Augustinum Commonitorium de errore Priscillianistarum et Origenistarum*. Acestei lucrări Augustin îi răspunde prin tratatul: *Ad Orosium contra Priscillianistarum et Origenistas liber unus*. Se pare că Orosiu este trimis de Augustin la Betleem, unde se afla Ieronim*, pentru consultații privind originea sufletului. În timpul șederii sale la Betleem, Orosiu participă la sinodul din Ierusalim, din 28 iulie 415, care a luat în dezbatere problema disputei dintre episcopul Ioan de Ierusalim și Pelagiu*. Disputa a fost foarte agitată, cuvinte aspre fiind schimbate în decursul

controversei, fără a se ajunge la un rezultat concret. Orosiu informează pe cei prezenți la sinod în legătură cu atitudinea Bisericii din Africa față de Caelestius* și Pelagiu, care fuseseră condamnați la sinodul din Cartagina din 412. Se pare că Orosiu nu a participat la sinodul de la Diospolis din același an, care l-a achitat pe Pelagiu. Neputând să revină în Spania datorită situației incerte cauzată de invazia barbarilor, Orosiu se întoarce la Hippo, în Africa, în 416. Aici redactează două lucrări *Liber apologeticus contra pelagianos* și *Historiae adversus paganos*, aceasta din urmă la cererea lui Augustin, care scrisese deja *De Civitate Dei*. Scopul lucrării lui Orosiu a fost de a confirma prin date și fapte istorice doctrina susținută de Augustin în lucrarea deja menționată. El își scrie istoria, care cuprinde evenimentele de la facerea lumii și până în anul 416, în mai puțin de un an de zile. La redactarea lucrării citează nu numai din Vechiul și Noul Testament, ci și din alți istorici și scriitori creștini și necreștini: Iosif Flaviu, Tertullian*, Hegesip*, Eusebiu*, Tacit, Suetoniu, Sallust, Caesar, Cicero și bineînțelele Tit Liviu, din care s-a inspirat din abundență. Întrucât nu cunoștea limba greacă, pentru istoria răsăriteană și greacă îi folosește pe Sf. Justin* Martirul și Filosoful, Trogus Pompeius și Quintus Curtius, iar pentru probleme romane, pe Eutropiu, Florus și Valerius Paterculus. Mai reținem că, în capitolul al doilea al primei cărți, Orosiu prezintă o geografie universală care este aproape identică cu lucrarea cunoscută sub numele de *Cosmografia lui Aethicus Histricus**, despre care regretatul patrolog și mitropolit Nestor Vornicescu credea că este din Istria, Dobrogea. Informațiile de valoare pentru istorie sunt cele care încep cu anul 378. Datorită conținutului ei,

acurateții doctrinare și nu mai puțin stilului plăcut și cursiv, *Istoria* lui Orosiu a fost folosită în evul mediu ca manual standard, fiind citată și de alți istorici medievali, printre care Beda* Venerabilul.

Migne, PL 31, 663-1174; 1174-1211; 1211-1216; C. Zagenmeister, CSEL V, Viena, 1882; G. Schepss, CSEL 18, 1889, p. 149-157; J. A. Davids, *De Orosio et sancto Augustino Priscillianistarum adversariis commentario historica et philologica*, Rotterdam, 1930; S. Prieto, *Paolo Orosio e o Liber Apologeticus*, Braga, 1951; J. Svennung, *Orosiana*, Uppsala, 1922; G. Fink, *Recherches bibliographiques sur Paul Orose*, RevArchivBiblMus 58, 1952, p. 271-322, cu bibliografie până în 1952; H. W. Goetz, *Die Geschichtstheologie des Orosius*, Darmstadt, 1980; F. H. B. Daniell, *Orosius, Paulus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 157-159; Bardenhever, IV, p. 529-533; Cayré, I, p. 546-548, 592-593; Tixeront, *Patrologie*, p. 323-324; Altaner-Stuiber, 1980, p. 231-232; Cross, *Orosius*, art. în ODCC, p. 1012; Quasten, *Patrology*, IV, p. 494-498, cu bibliografie; F. Paschoud, *Orose*, în DECA, II, p. 1841-1843; U. Hamm, M. Meier, *Orosius*, în LACL, p. 468-469, cu bibliografie.

Orsiesi

Orsiesi (m. 380), succesor al lui Petronius la conducerea mănăstirilor chinoviale întemeiate de Pahomie*. Orsiesi a fost coleg cu Pahomie* și Teodor*, conducători spirituali ai monahismului egiptean din sec. al IV-lea. În anul 350, în urma tensiunilor cauzate de nemulțumirile privind observarea strictă a regulilor monahale, Orsiesi îl ia pe Teodor ca ajutor. Acesta îi va fi de mare folos în munca de educare a monahilor, până în 368, când se stinge din viață. Ghenadie* ne informează că Orsiesi a fost un excelent cunoscător al Sf. Scripturi, lucru

atestat și de modul în care face uz de textul scripturistic în scrierea sa intitulată *Doctrina de instituto monachorum*, scrisă probabil în limba coptă. Ieronim* anexează această lucrare la traducerea în latină a *Regulei* lui Pahomie. Acest document facilitează o mai bună înțelegere a spiritului creației pahomiene decât o putem avea din lectura *Regulei* lui Pahomie (Quasten). Partea finală a *Doctrinei despre așezământul monahilor* a fost redactată înainte de moarte, ceea ce îl face pe Ghenadie să vadă în acest document un adevărat testament al lui Orsiesi. Întrucât Ghenadie nu menționează *Cartea despre cele șase cugetări ale sfinților* (*Libellus de sex cogitationibus sanctorum*), pusă tot sub numele lui Orsiesi, se crede că nu el ar fi autorul acestui tratat. Ideile exprimate în acest document fac parte din spiritualitatea generală monahală, fără a aduce un surplus de noutate, în afara conciziunii expresiei și a duhului specific universului monahal.

Migne, PG 40, 869-895; PL 103, 453-476; P. B. Albers, *S. Pachomii abbatis Tabennensis Regulae monasticae. Accedit S. Orsiesii eiusdem Pachomii discipuli Doctrina de institutione monachorum*, FP, 16, Bonn, 1923, 91-125; L. T. Lefort, *Oeuvres de Saint Pacôme et de ses disciples*, CSCO, 159, Louvain, 1956; I. G. Coman, III, p. 385-394; Cross, *Orsiesius*, art. în ODCC, p. 1012; Quasten, *Patrology*, III, p. 159-160; Altaner-Stuiber, 1980, 263 și urm.

Osie sau Osiu de Cordova

Osie (257-357), episcop de Cordova, personalitate ilustră, unanim recunoscută atât de scriitorii creștini din Răsărit, cât și de cei din Apus. Data nașterii sale nu este cunoscută cu certitudine, fiind plasată ipotetic în anul 257. Scriitorii creștini

primari cred că el era originar din Spania, în timp ce istoricii din sec. al XIX-lea susțin, pe temeiul informației date de Zosim (II, 29), că el a fost episcopul egiptean din Spania pe care împăratul Constantin îl cunoaște, prin intermediul doamnelor de la curtea sa, și care i-a furnizat acestuia remediul împotriva tuturor păcatelor. În perioada persecuției lui Dioclețian era deja episcop, fiind unul din mărturisitorii credinței creștine. Apropiat al împăratului Constantin, îl ajută pe acesta să atingă, chiar dacă numai temporar, o reconciliere în problema ariană, personal jucând un rol deosebit de important în timpul Sinodului I ecumenic de la Niceea (324). În 326 refuză să accepte condamnarea lui Atanasie*, cerută de Constanțiu, care îi sprijinea pe arienii moderați. Atanasie ne informează că, pe când Osie se apropia de vârsta de 100 de ani, împăratul Constanțiu îl cheamă din Spania la Sirmium, unde îl reține, forțându-l să iscălească formula adoptată la cel de al doilea sinod de la Sirmium (357). Acesta iscălește formula de compromis și este lăsat să se întoarcă în Spania, unde moare în același an. Prin acceptarea formulei de la Sirmium, Osie stârnește o serie de reacții violente din partea antiarienilor din Apus: Ilarie*, Phoebadius* și a luciferienilor din Spania.

Deși a fost un abil teolog, Osie nu a lăsat o operă scrisă vastă. Cele două lucrări, *De interpretationem vestium sacerdotalium* și *De laude virginitatis*, menționate de Isidor* din Sevilla, s-au pierdut. Au supraviețuit câteva canoane bisericești, aprobate de Sinodul de la Sardica din 343, și două scrisori. Prima scrisoare a fost adresată episcopului Iuliu de la Roma, împreună cu Protogenes din Sardica, informându-l pe acesta de unele hotărâri luate la Sardica. Cea de a doua

scrisoare este mult mai importantă. Este adresată numai de Osie împăratului Constanțiu în anul 356, propunându-i acestuia să se abțină de la orice amestec în problemele Bisericii, cum era cazul controversei ariene. Este pentru prima dată când un prelat al Bisericii susține separarea celor două puteri, în perioada în care exista, începând cu împăratul Constantin, o colaborare între imperiu și Biserică. Întrucât în această privință Osie marchează un nou punct de orientare în atitudinea Bisericii față de stat, scrisoarea sa rămâne un document important pentru istoria Bisericii (Quasten).

Migne, PL 8, 557-564; 632-648; 56, 839-848; A. Feder, CSEL 69, 1916, 103-126, 181-184; C. H. Turner, *Ecclesiae Occidentalis monumenta uirus antiquissima*, I, II, 3, Oxford, 1930, 452-544, 644-653; V.C. de Clercq, *Ossius of Cordoba. A Contribution to the History of the Constantinian Period*, Washington, 1954; T.D.C. Morse, *Hosius*, art. în Smith-Wace, III, p. 162-174; Bardenhewer, III, 393-395; Altaner-Stuiber, 1980, 366, cu bibliografie; Cross, *Hosius*, art. în ODCC, p. 668; Quasten, *Patrology*, IV, p. 6-62, cu bibliografie; M. Simonetti, *Ossius*, în DECA, II, p. 1845-1846; T. Böhm, *Ossius von Cordoba*, în LACL, p. 469-470, cu bibliografie.

Oxyrhynchus Papyri

Oxyrhynchus Papyri. Colecție care cuprinde câteva mii de fragmente de texte scrise pe papirus, descoperite la Oxyrhynchus, capitală provincială (în coptică: *Pemdije*), la aproximativ 200 de km la sud de Cairo. În anul 380, Oxyrhynchus funcționa ca dioceză, având sub jurisdicție cel puțin 10 biserici. În perioada dominației bizantine, cetatea a fost un important centru comercial și capitală a provinciei Arcadia. Sub stăpânirea musulmană intră în declin, în

T

Tabula Pascalis Petrocoriensis

Tabula Pascalis Petrocoriensis, pascalie gravată cu caractere unciale pe o placă de marmură, care s-a aflat de-a dreapta altarului principal al bisericii Sf. Ștefan din Périgueux (Dordogne). În prezent, placa se află în același așezământ însă pe peretele meridional. Este vorba de o pascalie care cuprinde ciclul pascal complet, cu indicațiile privind ziua și luna sărbătoririi Paștelui. Ea a prezentat data Paștelui între anii 631-721. Întrucât cel care a întocmit aceasta pascalie nu a menționat și anul, înseamnă că el avea în vedere o pascalie perpetuă.

CPL, Addenda 2297b; A. Cordoliani, *La Table Pascale de Périgueux*, CCMéd., 1961, p. 57.60; V. Loi, *Tabula Paschalis Petrocoriensis*, în DECA, II, p. 2370; K. Fitschen, *Tabula Paschalis Petrocoriensis*, în LACL, p. 581.

Taion de Saragossa

Taion de Saragossa, episcop de Saragossa, succesor al lui Braulio* în 683. Este autorul unei lucrări în cinci volume, *Sententiae*. Lucrarea a fost concepută în spiritul epocii, autorul adunând și compilând materialele din operele unor scriitori de seamă care i-au precedat. În acest caz, au fost folosite scrierile lui Augustin* și Grigorie* cel Mare, față de care autorul a avut un respect deosebit. Într-o

scrisoare trimisă lui Eugen de Toledo, Taion are doar cuvinte de laudă la adresa marelui Grigorie. Eugen* de Toledo a procurat pentru Taion o serie de lucrări pe care acesta nu le avea, copiindu-le personal în timpul unei călătorii la Roma. Primele două volume din *Sententiae* abordează teme de teologie și exegeză. Volumul întâi tratează despre Dumnezeu și Vechiul Testament, iar al doilea, despre Iisus Hristos și Biserică. Celelalte trei sunt o crestomație tematică, prezentând subiecte morale și de credință: virtute, păcat, judecata de pe urmă.

Migne, PL 80, 727-990; CPL 1267-1270; Díaz, p. 205-210; A.C. Vega, *Tajón de Saragossa. Una obra inédita*, Ciudad de Dios, 156, 1943, p. 145-177; P. Martinez, *El pensamiento penitencial de Tajon*, RET, 6, 146, p. 185-222; M. Simonetti, *Tad'on de Saragossa*, în DECA, II, p. 2371.

Talasie

Talasie, denumit Talasie Libianul întrucât a fost egumenul unei mănăstiri din pustia Libiei, a fost prieten apropiat al Sf. Maxim* Mărturisitorul, care l-a cunoscut în una din călătoriile sale în Africa. Maxim i-a adresat mai multe scrisori, dintre care trei se păstrează, și marea sa lucrare *Răspunsuri către Talasie*. În jurul anului 650 a alcătuit cele 400 de capete: *Despre dragoste, înfrânare și petrecerea cea după minte*. Deși după unii cercetători apuseni, Maxim a fost ucenicul lui Talasie, D. Stăniloae crede că Maxim a fost dependent de Maxim și nu invers. Talasie, arată Stăniloae, prezintă aceeași ordine a virtuților pe care o regăsim la Maxim, aceeași idee despre 'înțelesurile simple', aceeași asemănare a raportului dintre minte și simțire cu o căsătorie, aceeași dialectică a plăcerii și durerii, aceeași deosebire între contemplația na-

prezent fiind în ruine. La sfârșitul sec. al XIX-lea, în urma săpăturilor efectuate aici, au fost descoperite importante monumente arheologice, între care o serie de fragmente ale unor manuscrise păgâne și creștine, datând din sec. I î. Hr. și sec. VII d. Hr., printre care *'Cuvintele lui Iisus'*, fragmente din Vechiul și din Noul Testament și din diverse scrieri apocrife, o scrisoare a lui Petru, episcop martir de Alexandria (m. 311), texte patristice, un calendar bisericesc pentru anul 535-536, precum și un manuscris cu note muzicale, considerat a fi cel mai vechi model de muzică bisericească. Alături de aces-

tea, s-au găsit și documente privind diverse tranzacții comerciale, diplomatice etc.

B.P. Grenfell, A.S. Hunt ș.a. (editori), *The Oxyrhynchus Papyri*, vol. I-XXXVIII London, 1898-1971; B.P. Grenfell și A.S. Hunt (ed.), *Hellenica Oxyrhynchica*, O.C.T., 1909; K. Preisendanz, *Papyrusfunde und Papyrusforschung*, Leipzig, 1933; G.T. Dennis, *Oxyrhynchus*, în NCE, 10, p. 847; Cross, *Oxyrhynchus Papyri*, în ODCC, p. 1020; *The Jung Codex. A Newly Recovered Gnostic Papyrus. Three Studies by H.C. Puech, G. Quispel, W.C. Unnik*, translated and edited by F.L. Cross, London, 1955, cu bibliografie.

P

Pacatus

Întrucât nu se știe cu exactitate cine a fost, Pacatus este identificat cu Latinus Drepanius Pacatus, profesor de retorică din Galia din sec. IV/V, sau cu apologistul și autorul tratatului *Contra Porphyrium*. Alții susțin că a fost unul din prietenii apropiați ai lui Paulin de Nola. Despre el vorbește prezbiterul Uranius de Nola, la rândul lui ucenic al lui Paulin, în *Epistola de obitu Paulini ad Pacatum*. Lui Drepanius îi este atribuit un panegiric dedicat lui Teodosie cel Mare, pronunțat în fața Senatului la 1 septembrie 391. Panegiricul conține date prețioase despre viața împăratului Teodosie.

P.X. Funk, F. Diekamp, *Pacati (Ps. - Polycarpi Smyrnensis) Contra Porphyrium*, Patres Apostolici, 2, Tübingen, 1913, p. 397-400; Migne, PL, XIII, 472, 478 și urm.; G.T. Stokes, *Pacatus, Latinus Drepanius*, în Smith-Wace, IV, p. 170; J.B. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, 1, 1852, LVII-LLIX, 281-282; J.F. Matthews, *Gallie Supporters of Theodosius*, *Latomus*, 30, 1971, p. 1073-1099; L. Dattrino, *Pacatus*, în DECA, II, p. 1849; C. Kasper, *Pacatus*, în LACL, p. 471.

Pacian

Pacian (sec. IV), episcop de Barcelona, de origine din Spania. Ieronim* ne informează că Pacian a fost vestit pentru viața lui sfântă, pentru elocvența sa deosebită și pentru că a scris diverse lucrări

concise. A decedat la o vârstă înaintată, în timpul împăratului Teodosie și înainte de 392, când Ieronim a scris *De viris illustribus*, care a fost dedicată lui Flavius Dexter, prefect pretorian sub Honoriu, și fiul lui Pacian. Pe lângă cele trei scrisori ale sale, a mai supraviețuit și un scurt tratat, *Paraenesis ad Poenitentiam*. Pacian este cunoscut pentru un pasaj epigramatic din una din scrisorile sale: *Christianus mihi nomen est, catholicus vero cognomen* (Ep. 1, 4). Ieronim ne spune că Pacian a scris și un scurt tratat *Contra Novatianos* și un altul, care s-a pierdut, intitulat *Cervus* sau *Cervulus*, scris cu scopul de a-i descuraja pe creștini să mai participe la sărbătorile păgâne de anul nou. O importanță deosebită are cea de a treia scrisoare, care este în realitate un tratat scurt împotriva novățienilor. Predica lui baptismală, intitulată *De baptismo*, este adresată catehumenilor. El expune în această cuvântare efectele păcatului original într-un mod deosebit de clar și surprinzător pentru un scriitor care a scris asupra acestei teme înainte de Augustin*. Interesantă de urmărit este și învățătura sa despre penitență, elaborată pe temeiul Sf. Scripturi și al Sf. Tradiții. Sesizăm influențe puternice asupra gândirii sale din partea lui Ciprian* și a lui Tertullian*. Pentru el, Biserica deține puterea de la Dumnezeu de a ierta toate păcatele săvârșite după botez. În scrisoarea lui către Sempronian găsim vestita propoziție: 'Numele meu este Creștin, iar prenumele Catolic' (n.n. universal), propoziție interpretată de teologii catolici ca fiind o afirmare a unității credinței catolice sub sceptrul papal. În realitate însă, el afirmă că este creștin universal, cu alte cuvinte, că aparține Bisericii creștine de pretutindeni, credința lui creștină fiind aceeași cu a creștinilor din întreaga lume. A include în această

afirmație ideea 'supunerii față de un cap suprem' (S.J. McKenna), ni se pare forțată, mai ales că la acea vreme conștiința unei Biserici de Apus sau Catolică și a unei Biserici de Răsărit sau Ortodoxă nu exista, iar episcopul Romei nu era considerat cap al întregii Biserici creștine. Lui Pacianus i-au mai fost atribuite încă două scrieri, dar care nu îi aparțin. Este vorba de: *Ad Iustinum Manichaeum* și *De similitudine carnis peccati*.

Migne, PL 12, 1051-1094; L. Rubio, Fernández, *San Paciano Obras*, Barcelona, 1958; A. Grüber, *Studien zu Pacianus von Barcelona*, München, 1901; R. Kauer, *Studien zu Pacianus*, Viena, 1902; F. Daniell, *Pacianus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 171; Cross, *Pacian*, art. în ODCC, p. 1021; Bardenhewer, III, p. 401-403; Altaner-Stuiber, 1980, p. 369 și urm., cu bibliografie; E. Amman, în DTC, 9, pt.2, 1932, col. 1718-1721; S.J. McKenna, *Pacian of Barcelona*, St., în NCE, 10, p. 854; Quasten, *Patrology*, IV, p. 135-138 cu bibliografie; M. Simonetti, *Pacien*, în DECA, II, p. 1850; E. Reichert, *Pacianus*, în LACL, p.472, cu bibliografie.

Pafnutie

Pafnutie, anahoret din deșertul Skete din Egipt, care a trăit în sec. IV, numit Bupalus sau Kephalas. Când a fost vizitat de Ioan* Cassian, Pafnutie avea venerabila vârstă de 90 de ani și era încă în putere. Se spune despre el că obișnuia să-și părăsească chilia doar sâmbăta și duminică pentru a participa la Sf. Liturghie și a-și aduce proviziile săptămânale de apă. Îi este atribuită *Viața Sf. Onufrie*.

Apophthegmata Patrum, Migne, PG 65, 377-380; *Vita Onuphrii*, E.A. Budge (ed.), Louvain, 1914, p. 205-224, 455-473; J. Gammack, *Paphnutius* (5), în Smith-Wace, IV, p. 184-185; J. Gribomont, *Paphnuce*, în DECA, II, p. 1898; M. Skeb OSB, *Paphnutius*, în LACL, p. 476.

Pahomie

Pahomie (c. 290-346), întemeietorul monahismului cenobitic. S-a născut la Esneh în Egiptul de Sus, din părinți necreștini. Se încreștinează la vârsta de 20 de ani devenind ucenicul anahoretului Polemon (Palamon). Trăiește ca anahoret până în jurul anului 320, când pune temeliile primei comunități monahale cenobitice la Tabennisi lângă Dandera în Thebaida, pe malul drept al Nilului. La acestea se mai adaugă alte opt așezăminte de acest gen pentru bărbați și două pentru femei. Pahomie nu este numai întemeietor ci și stareț sau general sau conducător al acestor așezăminte. Importanța lui Pahomie nu rezidă doar în faptul că a întemeiat astfel de centre monahale, ci mai ales pentru că a izbutit să zidească comunități monahale reale, conduse după reguli stricte de comuniune umană și spirituală, realizând în acest fel o uniformitate de trăire, în care dominau virtuțile ascultării, sărăciei și smereniei. Totodată, el este întâiul conducător monahal care a conceput o regulă monahală ale cărei principii s-au răspândit în întreaga lume creștină, dând tărie și viitoare vieții monahale de-a lungul veacurilor până în zilele noastre. Pahomie adoarme în Domnul în anul 346.

Ghenadie* de Marsilia reține sub numele lui Pahomie următoarele lucrări: *Regula pentru monahi și monahii*, scrisă în limba coptă și tradusă în greacă și latină. Traducerea greacă s-a pierdut, așa numitele *Extrase grecești* fiind o adaptare a textului la un mediu din afara celui egiptean. Traducerea în latină, efectuată de Ieronim*, a fost făcută după cea greacă în anul 404, pe când se afla la Betleem. În prezent există două redactări sau versiuni: *recensio longior* și *recensio brevior*. Deși s-a crezut că redactarea prescurtată este cea autentică, descope-

rire a unor fragmente copte în 1919, a dovedit că redactarea lungă păstrează textul original. *Regula* a influențat, în Răsărit, *Rânduielele* Sf. Vasile* cel Mare, iar în Occident, *Regula Orientalis* sau *Regula Vigili*, scrisă în Galia în jurul anului 420 și care e înrudită întrucâtva cu *așezămintele chinoviale* ale lui Ioan* Cassian. *Regula* i-a mai influențat și pe Cezar* de Arelate și mai ales pe Benedict*. Paladie* susține că *Regula* lui Pahomie a fost dictată de către un înger, care l-a îndemnat pe acesta să treacă de la modul de viață anahoretic la cel cenobitic sau chinovial. În esență, *Regula* lui Pahomie se referă la modul de organizare a vieții monahale, concentrându-se asupra îndeletnicirilor zilnice, care aveau în vedere, pe lângă rugăciunea în comun de dimineată și de seara, obligații pe care fiecare monah trebuia să le îndeplinească, în funcție de capacitățile sale fizice și de cele intelectuale. Fiecare monah trebuia să știe să citească, de aceea erau organizate cursuri speciale de instruire a novicilor. Importanța *Regulei* rezidă însă în accentul pe care îl pune asupra viețuirii în comun (*κοινός βίος* sau *vita communis*) ca temei spiritual al monahismului. De la Pahomie a rămas și un număr de 11 scrisori adresate unor stareți și frați din mănăstirile din subordinea sa. Două dintre aceste scrisori, adresate stareților Corneliu și Syrus, sunt scrise într-un cod încă nedescifrat. Că Pahomie a jucat un rol deosebit de mare în istoria monahismului, o dovedesc și numărul mare de *vieți* ale sale, scrise în greacă, latină, arabă, siriacă și în copta sahidică și bohairică. Cea mai interesantă dintre aceste *vieți* este cea redactată în limba greacă (Quasten), deși unii opinează că *viețile* în coptă, par a fi cele mai importante (Lefort).

Migne, PL 23, 65-106; T. H. Lefort, *Oeuvres de S. Pachôme et de ses disciples*, în CSCO, *Scriptores coptici*, XXIII, 1956, p. 1-36; vers. etiop.: A. Dillmann, *Chrestomathia Aethiopica*, Leipzig, 1866, p. 57-69; în coptă: E. A. W. Budge, *Coptic Apocrypha in the Dialect of the Upper Egypt*, London, 1913, 146-176; G. H. Schodde, *The Rules of Pachomius*, translated from the Ethiopic, în *Presbyterian Review* 6, 1885, 678-689; W. K. L. Clarke, *The Lausiaca History of Palladius*, SPCK, London, 1918, 112-115; A. Boon, *Pachomiana latina*, Louvain, 1932; L.Th. Lefort, *Les vies coptes de s. Pachôme*, Louvain, 1943; Paladie, *Istoria lausiacă (Lavsaicon)*, trad. de D. Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, p. 68-71; F. Halkin, *S. Pachomii Vitae Graecae*, Subsidia hagiographica, 19, Bruxelles, 1932; L.T. Lefort, *Sancti Pachomii Vita bohaitice scripta*, CSCO, 89, Louvain, 1925, retip. 1953; W. E. Crum, *Theological Texts from Coptic Papyri edited with an Appendix upon the Arabic and Coptic Versions of the Life of Pachomius*, Anecdota Oxoniensia. Semitic Series, 12, Oxford, 1913; A.J. Festugière, *Les moines d'Orient*, vol. 4, Paris, 1964; Ierod. Prof. Ioasaf Popa, *Mijloace morale de îmbunătățire a vieții creștine după Sfinții Vasile cel Mare, Pahomie și Ioan Cassian*, teză de doctorat, București, 1994; H. Quecke, *Die Briefe Pachoms*, Regensburg, 1975; Cross, *Pachomius*, art. în ODCC, p. 1021; I. G. Coman, III, p. 369-385; Altaner-Stuiber, 1980, p. 262 și urm.; Quasten, *Patrology*, III, p. 154-159 cu bibliografie; J. Gribomont, *Pachôme*, în DECA, II, p. 1849-1850; M. Skeb OSB, *Pachomius*, în LACL, p. 471, cu bibliografie.

Pahomie

Pahomie, călugăr grec, probabil din sec. VIII. Lui Pahomie monahul îi sunt atribuite trei lucrări, cuprinse în Migne: Περὶ τῆς ἐκ τῶν θείων γραφῶν ὠφελείας (De Divinarum scripturarum

utilitate); Περὶ Καρτανίτων Αἰρετικῶν (De Cartanitis haereticis) și Προτεωρία εἰς τὴν γραμματικὴν (Prologus in grammaticam).

Migne, PG 98, 1333-1363; J. Gammack, *Pachomius*, în Smith-Wace, IV, p. 171.

Palimpsest

Palimpsest (de la gr. πάλιν - din nou și ψάω - răzuiesc), termen tehnic folosit în paleografie pentru manuscrisele din pergament sau piele care au fost folosite de mai multe ori pentru scrierea de texte. Întrucât pergamentele erau destul de scumpe, pentru a se face economii, adeseori un pergament scris era răzuit sau spălat pentru a permite scrierea unui nou text. Întrucât procesul de răzuire sau de spălare nu înlătura întotdeauna definitiv primul text, acest tip de manuscrise au devenit foarte valoroase pentru cercetătorii paleografi. Cu ajutorul tehnicii moderne, mai exact, fotografierea în infraroșu sau cu ajutorul luminii ultraviolete, primul text scris poate fi reconstituit în mare parte. Cele mai importante palimpseste sunt: *Codex Ephraemi Rescriptus* (C), cuprinzând Noul Testament în greacă, *Codex Nitriensis* (R) și *Codex Syrus-Sinaiticus*. Avem cazuri de palimpseste duble, pergamente care au fost răzuite de două ori. Aceste manuscrise au fost rescrise de trei ori.

F. Mone, *De Libris Palimpsestis tam Latinis quam Graecis*, Karlsruhe, 1855; E. Chatelain, *Les Palimpsestes latins*, École Pratique des Hautes Études. Section des Sciences Historiques et Philologiques, 1904; K. Löfler-P. Ruf, în *Handbuch der Bibliothekswissenschaft begründet von F. Milkau*, I, ed. 2-a de G. Leyh, 1952, p. 149-152; Cross, *Palimpsest*, în ODCC, p. 1024; T.H. Weber, *Palimpsest*, în NCE, 10, p. 926.

Palladiu de Helenopolis

Palladiu sau Palladie (364-425), episcop de Helenopolis, ucenic al lui Evagrie* Ponticul, cel mai de seamă istoric al monahismului egiptean. S-a născut în jurul anului 364 în Galatia, fiind educat în cultura clasică. În anul 388 se călătorește în Egipt, pentru a cunoaște mai îndeaproape viața marilor nevoitori ai trăirii ascetice. Este introdus în tainele vieții ascetice la Alexandria de către preotul Isidor, care îl recomandă pustnicului Dorotei. Nu izbuște să sfârșească perioada de noviciat din pricina unei boli și, după trei ani, se îndreaptă spre Nitria și de acolo spre Chilia. Aici petrece nouă ani sub îndrumarea lui Macarie* Egipteanul și apoi a lui Evagrie. Se îmbolnăvește din nou, iar medicii îl sfătuiesc să caute un loc mai prielnic pentru sănătatea sa șubredă. Pleacă spre Palestina, unde se stabilește mai întâi la Betleem și apoi pe Muntele Măslinilor. Este hirotonit episcop de Helenopolis, în Bitinia, în jurul anului 400. Participă la sinodul de la Chercia, convocat în 403 de inamicii Sf. Ioan* Hrisostom. Sinodul îl condamnă pe Sf. Ioan Hrisostom, iar Palladiu este acuzat de simpatii origeniste. După exilarea Sf. Ioan Hrisostom, Palladiu pleacă la Roma pentru a-l apăra pe lângă papa Inochentie I. Revenit la Constantinopol, este arestat și trimis în exil, în Egipt, de către împăratul Arcadie. Între 412-413 i se permite să revină din exil și devine episcop de Aspuna în Galatia. A decedat înainte de cel de al treilea sinod ecumenic de la Efes din 431.

Palladiu este cunoscut în special pentru lucrarea sa intitulată *Istoria lausiacă* (*Historia Lausiaca*) sau *Lavsaicon*, numită astfel după numele lui Lausus, postelnic al împăratului bizantin Teodosie II, în anii 419-420. Istoria prezintă o descriere a mișcării monahale din Egipt,

Palestina, Siria și Asia Mică în sec. al IV-lea. Nu este o apologie a monahismului, ci mai degrabă o descriere a situației monahismului la acea vreme, deoarece el prezintă nu numai aspectele pozitive, dar și unele mai puțin favorabile monahismului. Marele avantaj al acestei lucrări constă în faptul că Palladiu a trăit și a venit în contact personal cu multe din personajele despre care relatează. *Dialogul istoric despre viața și activitatea Fericitului Ioan, episcopul Constantinopolului*, lucrare scrisă în perioada exilului său din 408 de la Syene, este un dialog fictiv între un episcop oriental și un diacon roman, Teodor, care a avut loc la scurtă vreme după trecerea la cele veșnice a Sf. Ioan Hrisostom. Lucrarea este o sursă biografică de mare valoare pentru perioada ultimă a vieții Sf. Ioan. *Despre poporul Indiei și brahmani* (*De gentibus Indiae et Bragmanibus*), din care doar prima parte îi aparține lui Palladiu, două fiind scrise de istoricul Arrian, iar ultima parte de un autor creștin necunoscut. Lucrarea este importantă pentru viziunea specifică asupra Indiei la acea vreme. Este relatată și întâlnirea dintre Alexandru cel Mare și brahmani.

Migne, PG 34, 995-1260 (Istoria lausiacă); Idem, 47, 5-82 (Dialogul); CPG III, 6036-6038; C. Müller, Pseudo-Callisthenes III, 7-16; W.K. L. Clarke, *The Lausiaca History of Palladius*, SPCK, London și New York, 1918; Paladie, *Istoria lausiacă (Lavsaicon)*, traducere, introducere și note de Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 1993; H. Moore, *The Dialogue of Palladius concerning the Life of Chrysostom*, SPCK, New York și London, 1921; J.D.M. Derret, *De vita Brahmanorum narratio...*, *Classica et Mediaevalia*, 21, 1960, p. 100-135; R. Reitzenstein, *Historia monachorum und Historia Lausiaca*, 1916; E. Venables, *Palladius* (7), în Smith-Wace, IV, p. 173-176; Altaner-Stuiber, 1980, p. 230-240, cu bibliografie; I.

G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 215-216; Idem, III, p. 452-457; Quasten, *Patrology*, III, p. 176-180, cu bibliografie; Cross, *Palladius*, art. în ODCC, p. 1024; S. Zincone, *Palladius*, în DECA, II, p. 1869-1870, cu bibliografie; K. Pollmann, *Palladius von Helenopolis*, în LACL, p. 472-473, cu bibliografie.

Palladiu de Ratiaria

Palladiu de Ratiaria (sec. IV), episcop de Ratiaria (346-381), orator și polemist arian. S-a născut undeva în Dacia Ripensis, în prima parte a sec. IV, fiind de origine dacoromană. Sub influența lui Auxențiu* de Durostor, îmbrățișează arianismul și, mai apoi, pentru o scurtă perioadă, este adeptul lui Fotie. Atestat documentar ca episcop de Ratiaria în Dacia Ripensis. A fost apropiat nu numai al lui Auxențiu, ci și al lui Ulfila* și Secundianus*, formând un grup de teologi foarte activi, chiar și la curtea imperială de la Constantinopol. La Sinodul de la Aquileia, din 381, convocat de împăratul Grațian (367-383) și prezidat de Sf. Ambrozie* este condamnat, alături de Secundianus, ca arian. De la Palladiu ne-au rămas câteva fragmente din cuvântările de apărare la sinodul de la Aquileia, incluse în *Gesta Concilii Aquilensis - Contra Palladium et Secundianum*. Cea mai importantă este *Dissertatio contra Ambrosium*, în care descoperim o mare putere de gândire și argumentare, ceea ce l-a făcut pe patrologul român Pr. Prof. I.G. Coman să-l numească: *eretic învățat*.

Migne, PL 16, col. 955 A-979 A: *Gesta Concilii Aquileienses - Contra Palladium et Saecundianum haereticos*; F. Kauffmann, *Aus der Schule des Wulfilas*, Gesta Aquileia, p. 65-90; *Dissertatio contra Ambrosium*, ed. F. Kauffmann, op. cit., p. 79-80; C. Ambr.,

Apol., în *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée*, R. Gryson, SCh 267, Paris, 1980; M. Meslin, *Les Ariens d'Occident*, Paris, 1967; I. G. Coman, *Scriptori bisericești din epoca streromane*, IBMBOR, București, 1979, p. 215-216; M. Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, Ed. Alcor Edimpex, București, 1999, p. 668-670; M. Simonetti, *Palladius de Ratiaria*, on DECA, II, p. 1870; J. Ulrich, *Palladius von Rathiaria*, on LACL, p. 473-474, vezi ei bibliografia.

Palladius Suedrorum

Palladius Suedrorum sau de Suedris, cetățean de seamă, probabil magistrat, în Pamfilia. Istoricul Palladiu* îl prezintă ca fiind plin de zel pentru credința creștină, ducând o viață sfântă. Și-a vândut proprietățile pentru a ajuta pe cei săraci. Este autorul unei scrisori adresate episcopului Epifanie din Cipru, căruia îi solicită îndrumări cu privire la problema pnevmatologică care agita viața comunității creștine din Suedris. Epifanie îi răspunde în lucrarea sa *Ancoratus*, la problemele pe care acesta le-a ridicat.

Migne, PG 43, 13-17; CPG 3744; K. Holl, GCS 25, 3-5; J. Gammack, *Palladius* (5), în Smith-Wace, IV, p. 173; C. Riggi, *Epifanio. L'ancora della fede*, Roma, 1977, 35-37; Idem, *Palladius de Suedris*, în DECA, II, p. 1871; W.A. Löhr, *Palladius von Suedri*, în LACL, p. 474.

Pamfil

Pamfil (240-309), ucenic al lui Origen* și martir al Bisericii. S-a născut la Berytus în Fenicia și a fost educat în orașul natal. Merge la Alexandria, unde urmează cursurile Școlii catehetice sub îndrumarea lui Pieriu* și ajunge unul din marii admiratori ai lui Origen. Revine în patrie, stabilindu-se mai apoi la Cezareea

Palestinei, unde devine conducătorul școlii în care a activat și Origen în ultimii săi ani de viață. Printre ucenicii săi s-a numărat și Eusebiu* de Cezareea. Pamfil a organizat biblioteca și atelierul de copiat, unde au fost produse lucrări deosebite. În această Bibliotecă au studiat personalități creștine ca: Fer. Ieronim*, Sf. Grigorie* de Nazianz, Sofronie* sau Sf. Ioan* Damaschinul, etc. A fost hirotonit episcop de către Agapios al Cezareei. Este arestat de către Urbanus, guvernatorul cetății, în anul 307, în timpul persecuției lui Maximinus Daia, rămânând în închisoare până la 16 februarie 309 sau 310, când a suferit moarte martirică, prin decapitare. În timpul șederii sale în închisoare, Pamfil redactează o *Apologie pentru Origen* în cinci cărți. El face acest lucru cu ajutorul lui Eusebiu care va completa *Apologia* cu încă o carte, a șasea, după moartea lui Pamfil, cuprinzând viața acestuia. Din respect față de Pamfil, Eusebiu își va lua numele de 'Eusebiu al lui Pamfil'. Scopul acestei lucrări a fost de a-l apăra pe Origen împotriva acuzațiilor aduse de diverși gânditori la adresa sistemului lui teologic, cum au fost Petru* al Alexandriei și Metodiu* de Olimp. Din cele cinci cărți ale *Apologiei* scrise de Pamfil a supraviețuit doar prima, în traducerea lui Rufin* de Aquileia. Lui Pamfil îi mai revine meritul de a fi realizat numeroase copii ale Sf. Scripturi făcute după Hexapla lui Origen. Datorită activității sale și a lui Eusebiu, Septuaginta în versiunea lui Origen, a putut fi citită în Bisericile din Palestina și răspândită în alte părți ale lumii creștine.

Migne, PG 17, 521-616; Eusebiu, *Ist. bis.*, 7, 32, 25; 6, 32, 3; Idem, *Despre martirii Palestinei*, II, 2; Fotie, *Bibliotheca*, 118; A. v. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, p. 543-550; E. Venables, *Pamphilus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 178-179; G.

Bardy, în DTC, XI, pt. a 2-a, 1932, col. 1839-1841; Bardenhewer, II, p. 287-292; Tixeront, *Patrologie*, 1941, p. 130-131; Quasten, *Patrology*, II, p. 144-146; I. G. Coman, II, p. 427-430; Cross, *Pamphilus*, în ODCC, p. 1026; P. Nautin, *Origène*, Paris, 1977, p. 99-153; H. Crouzel, *Pamphile de Césarée*, în DECA, II, p. 1873; W.A. Bienert, *Die älteste Apologie für Origenes?*, Origeniana Quarta, ed. L. Lies, I, 1987, p. 123-127; G. Röwekamp, *Pamphilus von Cäsarea*, în LACL, p. 474, vezi și bibliografia.

Pamfil de Ierusalim

Pamfil de Ierusalim numit și Teologul. Sub acest nume ne-au parvenit două scrieri: una cu caracter dogmatic și alta hagiografică. Lucrarea dogmatică, *Capitulorum diversorum seu dubitationum solutio*, tratează probleme hristologice, respingând totodată ideile lui Sever de Antiohia, ale acephalilor și triteiștilor monofiziți. Autorul a făcut uz de scrierile lui Leontiu* de Bizanț și de *Confessio rectae fidei* a împăratului Justinian. Lucrarea hagiografică, *Encomium S. Soteridis*, a fost scrisă cu ocazia sărbătoririi Sf. Soteridis, fecioară și martiră romană, venerată la Ierusalim în sec. VI.

A. Mai, *Nova Patrum Bibliotheca*, II, Roma, 1844, p. 597-693; P. Franchi de' Cavalieri, *Hagiographica*, ST. 19, Roma, 1908, p. 113-120; CPG, III, 6920; Bardenhewer, V, p. 18 și urm.; M. Richard, *Pamphile de Jérusalem*, Muséon, 90, 1977, p. 277-280; L. Perrone, *La chiesa di Palestina*, Brescia, 1980, p. 28-38; A. de Nicola, *Pamphile de Jérusalem*, în DECA, II, p. 1873-1874; G. Röwekamp, *Pamphilus von Jerusalem (Theologus)*, în LACL, p. 474-475..

Pamfil

Pamfil, episcop de Amida, Diarbekir de astăzi, succesorul lui Asterie, în prima

parte a sec. V. De la el s-a păstrat un fragment dintr-o scrisoare adresată lui Ioan de Antiohia în timpul sinodului de la Efes, în care afirmă că Hristos a pățimit, nu în ceea ce a fost El înainte de întrupare, ci în ceea ce a devenit după Întrupare.

Le Quien, *Or. Christ.*, II, 991; E. Venables, *Pamphilus* (2), în Smith-Wace, IV, p. 180.

Panodor

Panodor, călugăr egiptean și cronicar, care și-a desfășurat activitatea în timpul domniei împăratului Arcadie (395-408) și a episcopului Teofil de Alexandria, al 22-lea episcop în acest scaun (m. 412). Panodor ne este cunoscut doar din scrierile lui George* Sincelul, care îl plasează în compania unui alt călugăr egiptean, Anianus*, și el cronicar. George afirmă că lucrarea acestuia a fost mai concisă și în acord cu tradiția Sf. Apostoli și a Părinților Bisericii. Din nefericire, *Chronographia* lui Panodor s-a pierdut. Se pare că ea a fost menită să continue lucrările similare ale lui Sextus* Julius Africanul și Eusebiu* de Cezareea. El a adoptat un sistem cronologic bazat în întregime pe tradiția biblică. Relatarea sa a început cu crearea lumii, pe care o plasează cu 5493 de ani înaintea nașterii Domnului nostru Iisus Hristos. În lucrarea sa, el a îmbinat istoria profană cu cea sacră, introducând în cronologia creștină, pe lângă *Καὶνὼν Βασιλειῶν* a lui Ptolemeu, cartea lui Sothis, canonul lui Manethon, lista regilor thebani a lui Erathostene și Apolodor. Gelzer crede că Panodor a fost unul dintre acei neoplatonicieni de la sfârșitul sec. IV care s-au integrat în Biserică și s-au străduit să includă în tradiția creștină vechea cultură antică față de care ei aveau o cinstită deosebită.

Georgios Synkellos, ed. A. Mosshammer, Leipzig, 1984; CPG, III, 5535; G. Dindorf, *Georgius Syncellus et Nicephorus Constantinopolitanus* (CSHB), I, Bonn, 1829, p. 61³⁻⁵ - 62²⁻⁵ - 63¹¹ - 66³; Van Der Haagen, *De Cyclo magno paschali seu de periodo DXXXII annorum Pandori, monachi Aegyptii*, Dissertationes de cyclis paschalibus, Amsterdam, 1736, p. 93-106; G. Salmon, *Panodorus*, în Smith-Wace, IV, p. 181; H. Gelzer, *Sextus Iulius Africanus und die Byzantinische Chronographie*, 3 vol., Leipzig, 1880-1898 (vol. 2/1, p. 189-204); Krumbacher, 340-342; A. Bauer, J. Strzygowski, *Eine alexandrinische Weltchronik*, Wien, 1905, p. 83 și urm.; O. Seel, *Panodorus*, în PWK, 18, 632-635; Altaner-Stuiber, 1980, p. 233-234; A. Labate, *Panodore*, în DECA, II, p. 1875-1876; K. Fitschen, *Panodorus*, în LACL, p. 476.

Panten

Panten (m. 200) a fost primul conducător al Școlii catehetice din Alexandria, după informația lui Eusebiu* de Cezareea, în primul an al domniei lui Commodus (179) și în vremea episcopului Iulian al Alexandriei. A fost originar din Sicilia. A studiat filosofia păgână, devenind adept al filosofiei stoice. Împrejurările convertirii sale la creștinism nu sunt cunoscute. În jurul anului 180 vine la Alexandria, unde se impune prin cunoștințele sale deosebite și este numit la conducerea Școlii catehetice de aici. Activitatea sa misionară l-a dus până în India (Arabia de Sud, I.G. Coman). Despre acest lucru ne vorbește Origen*, care ne mai informează că Evanghelia lui Hristos a fost propovăduită aici de Sf. Apostol Bartolomeu și că Panten a descoperit aici un exemplar al Evangheliei după Matei scris cu caractere ebraice pe care îl aduce cu sine la Alexandria. Unul din cei mai

străluciți ucenici ai lui Panten a fost Clement al Alexandriei.

De la Panten nu au rămas nici un fel de opere scrise. Există doar două citate, la Sf. Maxim* Mărturisitorul (*Scholia in S. Greg. Naz.*), și altul în *Eclogae*, care îi sunt atribuite. Încercarea de a descifra elemente din lucrările lui Panten în opera lui Clement nu a avut succes (Quasten). H. I. Marrou este de părere că Panten ar fi autorul *Epistolei către Diognet*. Despre Panten se crede că, alături de Clement, el a susținut existența unei tradiții secrete, idee caracteristică gnosticismului creștin, prezent în Egipt în sec. II d. Hr.

Migne, PG 5, 1327-1332; Eusebiu, *Ist. bis.*, 5, 10, 1-4; Ieronim, *De viris illustribus*, 36; M.J. Routh, *Reliquae Sacrae*, Oxonii, 1846, p. 375-379; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, p. 291-296; J. Munck, *Untersuchungen über Klemens von Alexandria*, *Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte*, II, 1933, p. 151-204; H. I. Marrou, *Diognète*, S. Ch., nr. 33, 1951, p. 266-268; John Gwynn, *Pantaenus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 181-184; Cross, *Pantaenus*, art. în ODCC, p. 1027; S. Lilla, *Clement of Alexandria*, Oxford, 1971, p. 233-234; Bardenhewer, II, p. 37-40; Quasten, *Patrology*, II, p. 4-5; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 93; Idem, II, p. 242-243; Cross, *Pantaenus*, în ODCC, p. 1027; S. Lilla, *Pantène*, în DECA, II, p. 1876-1877.

Pantoleon

Pantoleon, preot al mănăstirii τῶν Βυζαντίων, probabil din Ierusalim, autor al *Homelia in exaltationem crucis*. Despre el nu avem date precise, fiind plasat între sec. V și XII. Descoperirea unor manuscrise grecești din sec. XI care cuprind și această omilie și a unui manuscris siriatic din sec. VII-IX, îl plasează în timp în sec. VII-VIII. Cel puțin aceasta este și părerea lui Honigmann care sus-

ține că mănăstirea în care Pantoleon a funcționat ca preot, este cea întemeiată de Avraam la Ierusalim și deci, omilia ar putea fi datată între anii 650-750. Autorul acestei omilii nu este deci una și aceeași persoană cu Pantoleon sau Pantoleon, diacon și arhivar al mării biserici din Constantinopol.

Migne, PG 98 1265-1269; CPG, III, 7915-7918; *Homelia in exaltationem crucis*, BHG, 430; Baumstark, p. 264; E. Honigmann, *La date de l'homélie du prêtre Pantoléon sur la fête de l'Exaltation de la Croix et l'origine des collections homiliaires*, Bull. de l'Acad. Royale de Belgique, 36, 1950, p. 547-559; A. Labate, *Pantoléon*, în DECA, II, p. 1878-1879.

PAPA BAR AGGAI (sec. IV), arhiepiscop de Seleucia-Ctesifon. Ajuns episcop în capitală, el încearcă să se impună în fața tuturor celorlalți episcopi ca șef sau cap al Bisericii creștine, cu titlul de catolicos. Acest lucru îi atrage dușmănia celorlalți episcopi, care resping ideea de a avea un conducător la Seleucia-Ctesifon. Ca urmare, episcopii îl aleg și îl hirotonească pe Simon bar Sabbae ca succesor al său. Papa obține totuși recunoașterea episcopilor orientali din imperiul roman, care sugerează că ar fi spre binele întregii Bisericii dacă ar exista un catolicos la Seleucia-Ctesifon. În consecință, Papa preia funcția de catolicos, iar Simon rămâne asistentul sau vicarul său. De la Papa au rămas o serie de scrisori adresate unor personalități și episcopi ai vremii. Interesantă este mai ales scrisoarea pe care el a adresat-o ucenicului său Aggor, în care abordează problema ierarhiei bisericești pe care o consideră ca reflectare în oglindă a ierarhiei cerești. Autenticitatea acesteia este însă pusă sub

semnul întrebării, întrucât se pare că ar aparține perioadei nestoriene.

O. Braun, *Briefwechsel des Katolikos Papa von Seleucia*, Zeitschrift für katolische Theologie, 18, 1894, p. 163-182, 546-565; Bardenhewer, IV, p. 340-341; Baumstark, p. 29-30; M. van Esbroeck, *Papa bar Aggai*, în DECA, II, p. 1879.

Papias

Papias (c. 60-c. 130), episcop de Hierapolis în Frigia, iar după informațiile Sf. Irineu*, ucenic al Sf. Ioan și prieten al Sf. Policarp*. Eusebiu* de Cezareea nu are cuvinte de mare apreciere față de Papias: 'a fost bărbat cu inteligență puțină, după cum reiese limpede din cărțile sale', spune el. Această apreciere este motivată probabil de faptul că Papias a fost adept al tradiției hiliaste, pe care a apărut-o, cu interpretări și surse nu bine alese, ceea ce a dus la concluzia că judecata lui critică a fost relativă. Cărțile la care Eusebiu face referire nu sunt altceva decât *Explicarea cuvintelor Domnului*, scrisă în jurul anului 130, în cinci cărți, și din care s-au păstrat doar fragmente. Cu toate acestea, această scriere este deosebit de importantă, întrucât ea atestă canonicitatea Evangheliei după Marcu: 'Marcu a consemnat tot ceea ce și-a adus aminte' sau 'Marcu nu a comis nici o eroare'. 'El și-a luat sarcina de a nu omite ceva din ceea ce a auzit, sau să consemneze în scris vreo afirmație falsă'. Tot el ne dă informația că Evanghelia după Matei a fost scrisă în ebraică, dar că circulau și traduceri făcute 'după puterea fiecăruia'. Modul în care folosește textele evanghelice îl prezintă ca pe un prim exeget scripturistic.

LIK 8, 34-36; RGG 5, 47-48; Funk, *Patres Apostolici*, I, p. 346-375; K. Bihlmeyer, *Die Apostolischen Väter*, Tübingen, ed. 2-a,

1956, p. 133-140; M. Bucellato, *Papias di Herapoli. Frammenti e testimonianze nel testo greco* (Studi Biblici III), Milano, 1936; J. Godspeed (ed.), *A History of Early Christian Literature*, 1947, p. 161-163; J. Donovan, *The Logia in Ancient and Recent Literature*, Cambridge, 1924; G. Salmon, *Papias*, art. în Smith-Wace, IV, p. 185-190; J. Kürzinger, *Papias von Hierapolis und die Evangelium des NT*, Regensburg, 1983; Bardenhewer, *op. cit.*, p. 445-454; Altaner-Stuiber, 1980, p. 52-53; Quasten, *Patrology*, I, p. 82-85, cu bibliografie; I.G. Coman, *Patrologie* (1956), p. 40-42; Idem, I, p. 160-166; *Papias*, art. în ODCC, p. 1028; L. Vanyó, *Papias de Hiéropolis*, în DECA, II, p. 1899, vezi bibliografia; B.M. Metzger, *The Canon of the New Testament*, Oxford, 1987; A. Sand, *Papias von Hierapolis*, în LACL, p. 476-477.

Parmenianus

Parmenianus (sec. IV), succesorul lui Donat* la scaunul episcopal din Cartagina. Din informațiile lui Optatus*, care îl numește 'peregrinus', s-a dedus că el nu ar fi fost originar din Africa, ci din Galia sau Spania. Îmbrățișează învățăturile donatiste, iar la anul 350 îi urmează lui Donat în scaunul de episcop. Este alungat din scaun în 358, însă revine în urma decretului lui Iulian din 362. După revenire, el scrie, în jurul anului 364, un tratat în apărarea donatismului, intitulat *Adversus ecclesiam traditorum*, care însă s-a pierdut. În acest tratat, el justifică legitimitatea Bisericii sale, vorbind despre lipsa de demnitate de neiertat a catolicilor. Lucrarea sa a fost compusă în cinci cărți și tratează despre botez, unitatea Bisericii, lipsa de demnitate a catolicilor considerați *traditores** și instigatori ai persecuției declanșate de Pavel și Macarie. Lucrarea mai vorbește și despre refuzul tainelor catolice, 'untdelemnul celui

necredincios'. Parmenianus a fost influențat, în redactarea acestui tratat, de *De unitate Ecclesiae catholicae* al lui Ciprian*. El revendică pentru gruparea donatistă o serie de realități: *cathedra*, simbolul autorității și unității episcopatului; *angelos*, îngerul care plutea deasupra apelor baptismale; *cristelnița*, *sigilium* sau pecetea botezului și *altarul*, arătând prin aceasta importanța deosebită pe care donatiștii o acordau liturghiei și simbolismului botezului. Totodată, el respinge cu tărie dreptul împăratului de a interveni în afacerile Bisericii. Tratatul său primește o replică aspră din partea lui Optatus* în lucrarea *De schismate Donatistarum* sau *Adversus Parmenianum Donatistam*. Datorită concepțiilor donatiste deosebit de înguste și unilaterale, Tihon*, adept al mișcării, scrie o lucrare critică la adresa donatismului din interiorul acestuia, dar fără a-l părăsi. Parmenianus îl atacă cu deosebită severitate pe Tihon, acuzându-l că are tendința de a împăca Biserica cea adevărată a donatiștilor cu cea coruptă a catolicilor. Sinodul episcopilor donatiști de la Cartagina, după o deliberare de 75 de zile, a hotărât ca 'trădătorii', adică cei care din varii motive s-au lepădat de credință în timpul persecuțiilor, dacă refuză să fie rebotezați, să fie totuși admiși la împărtășanie. Parmenianus se stinge din viață și este urmat în scaun de Primian, în jurul anului 390. Lucrarea lui împotriva lui Tihon ajunge în mâinile lui Augustin*, care, la solicitarea prietenilor săi, îi dă o replică aspră în *Contra Epistolam Parmeniani*. Replica lui Augustin, structurată în trei cărți, are în vedere obiecțiile principale aduse împotriva nedonatiștilor de către Parmenianus. În prima carte el abordează problema ecclesiastică, inclusiv aspectul civil al problemei, adică, relația Biserică și stat. El nu ezită să scoată în evidență

abuzurile săvârșite de către donatiști împotriva acelor care nu au fost de aceeași părere cu ei. În cea de a doua carte, el analizează argumentele scripturistice aduse de donatiști în favoarea poziției lor, dezvăluind falsele concluzii la care au ajuns datorită interpretării stricte sau limitate a textelor invocate. Cartea a treia abordează problema separării propriu-zise; când trebuie să fie pusă în practică separarea de marea masă a credincioșilor și care sunt condițiile unei astfel de separări. Totodată, el se declară în favoarea unui proces îndelungat de căutare a unor căi care să ducă mai degrabă la reconciliere, decât la separare. Acest tratat al Fer. Augustin este de mare actualitate, mai ales în zilele noastre, când creștinii sunt mai înclinați să vadă greșelile altora și să-i judece, decât să-și vadă propriile greșeli și păcate.

Optat de Mileve, *De schismate Donatistarum*, ed. C. Ziwsa, CSEL, 26; Augustin, *Contra Epistolam Parmeniani*, ed. Petschenig, CSEL 51; PÂC, I, 816-821; T. Sagi-Buniè, *Controversia de Baptismate inter Parmenianum et S. Optatum Milevitanum*, Laurentianum 3, 1962, p. 167-209; E. Dinkler, *Parmenianus*, în PWK 36, 3, 1949, col. 1549-1553; W. H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Oxford, 1965; Idem, *The Donatist Church*, Oxford, 1952 ed. a 2-a 1971; H. W. Phillott, *Parmenianus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 192-194; W.H.C. Frend, *Parmenien*, în DECA, II, p. 1917-1919; W. Geerlings, *Parmenianus*, în LACL, p. 477.

Partemie

Partemie, preot care a trăit în sec. V sau VI și despre care se crede că ar fi activat în Africa, probabil la Cartagina. De la el s-a păstrat un fragment dintr-o scrisoare adresată comitelui vandal Sigistoeus (*Parthemii presbyteri rescriptum ad*

Sigisteum; rescr.), scrisă într-un stil elaborat și pretențios. În concluzia fragmentului se află 12 hexametri și un distih elegiac.

A. Refferscheid, *Anecdota Casinesiana*, Breslau, 1871, 4; CPL 804-805; PLS 3, 448-449; A. Riese (ed.), *Anthologia Latina*, 1/2, Amsterdam², 1964 și Leipzig², 1906, nr. 763a; F. Scorza Barcellona, *Partemius*, în DECA, II, p. 1919-1920; B. Windaw, *Parthemius*, în LACL, p. 477, cu bibliografie.

Partenie

Partenie de Constantinopol, arhimandrit și preot în Constantinopol, adept al lui Nestorie*. De la el se păstrează o scrisoare, păstrată în latină, adresată mitropolitului Alexandru de Hierapolis în Siria (*Epistola Parthenii presbyteri et archimandritae ad deo amicissimum episcopum Alexandrum*), ucenic și discipol credincios al lui Nestorie și, în consecință, adversar al lui Clement* de Alexandria. Vorbind despre Nestorie, Partenie îl numește: 'Acel preasfânt și de Dumnezeu cinstit arhiepiscop al nostru și martor al lui Hristos, Domnul Nestorie' (*Sanctissimo illo et deo honorabili archiepiscopo nostro et teste Christi Domino Nestorio*). În această scrisoare Partenie face o mărturisire de credință ale cărei nuanțe nestoriene sunt clare: 'Deci este în acord cu adevărul să mărturisim pe Domnul nostru Iisus Hristos Fiul al lui Dumnezeu cel viu, Dumnezeu desăvârșit și om desăvârșit și este adevărat să atribuim suferințele omenității lui Hristos, ca de altfel, minunile dumnezeirii, propovăduind un singur Hristos, un singur Domn' (*Veritas vero est confiteri Dominum nostrum Iesum Christum, Filium Dei vivi, Deum perfectum hominemque perfectum; et damus passiones quidem humanitati Christi, divinitati vero mira-*

cula, unum Christum, unum Dominum predicantes).

Migne, PG 84, 767-768; CPG III, 5780; ACO I, 4, p. 175 și urm.; G.T. Stokes, *Parthenius* (3), în Smith-Wace, IV, p. 194; Bardenhewer, IV, p. 212; A. De Nicola, *Partenius de Constantinople*, în DECA, II, p. 1920; B. Windau, *Parthenius*, în LACL, p. 477.

Pascentius

Pascentius, adept al arianismului și *comes* la curtea imperială în sec. IV-V. În jurul anului 406 îl invită pe Augustin* la o discuție publică în Cartagina în problema religiei. După încheierea discuțiilor, Pascentius se laudă că ar fi câștigat disputa cu Augustin. În replică, Augustin scrie două epistole (238 și 239), în care își prezintă propria sa credință în cele trei persoane ale Sf. Treimi, abordează misterul treimic și explică termenul de *homousios*, cerându-i totodată lui Pascentius să-și expună propriul său crez, fără a deforma credința. Pascentius îi răspunde lui Augustin cu asprime, ceea ce îl determină pe acesta să răspundă calomniilor într-o nouă epistolă (241). Un document apocrif a circulat apoi în Africa, redactat în sec. V sau VI, intitulat: *Altercatio cum Pascentio Ariano*.

CPL 703: *Ep. ad Augustinum*, Migne, PL 33, 1051; CSEL 42, 559-560; CPL 366: *Altercatio cum Pascentio Ariano*, Migne, PL 33, 1156-1162; H.W. Phillott, *Pascentius* (1), în Smith-Wace, IV, p. 194-195; E. Romero Pose, *Pascentius*, în DECA, II, p. 1920; B. Windau, *Pascentius*, în LACL, p. 477-478.

Paschasinus de Lillybele

Paschasinus a fost episcop de Lillybele, azi Marsala, în Sicilia. Datorită erudiției sale s-a bucurat de atenția papii Leon I

(440-461). În anul 444, acesta l-a consultat în problema fixării datei Paștilor. Paschasinus trece cu vederea tradiția Romei și sugerează acestuia ca practică autentică de fixare a Paștilor, tradiția de la Alexandria. După o perioadă de șapte ani, papa îl consultă din nou în aceeași problemă, răspunsul lui fiind același. Paschasinus l-a reprezentat pe papa Leon la sinodul ecumenic de la Calcedon.

Leon, Epistola 3, în Migne, PL 54, 606-610; CPL 1656; T. Jalland, *The Life and Times of St. Leon the Great*, London, 1941; B. Studer, *Paschasinus de Lillybée*, în DECA, II, p. 1921.

Paschasius de Dumio

Paschasius de Dumio, călugăr erudit de la mănăstirea Dumio (în Galicia, Portugalia), ucenicul arhiepiscopului Martin* de Braga. Mănăstirea Dumio a fost întemeiată de Martin de Braga înainte de a fi devenit arhiepiscop. Datorită faptului că Martin a trăit în Orientul creștin, unde a cunoscut obiceiurile și rânduielile monahale, el a dorit ca această mănăstire să urmeze tradiția călugărilor răsăriteni. De aceea, în vederea conceperii rânduielilor monahale pentru noul său locaș monahal, el îl însărcinează pe Paschasius să traducă din greacă viețile Părinților din Deșert. Traducerea acestuia se păstrează, și face parte din colecția *Verba Seniorum*, cu titlul *Verba Seniorum, Geronticon* sau *Liber geronticon de octo principalibus vitiis*. Nu este cert dacă Paschasius a tradus și *Viața Sf. Thaisa*. Cât privește tratatul *De spiritu sancto*, acesta îi aparține lui Faustus* de Riez.

Migne, PL 73, 1025-1066; Idem, 74, 381-394; CPL, 1079 și urm.; M. Martinus, *Pascasio Dumiense traductor dos Padres do deserto*, în Broteria, 51, 1950, p. 295-304; C.W. Barlow, *Martin of Braga. Paschasius of*

Dumium, Washington, 1969, p. 113-171; J.G. Freire, *A versao latina por Pascasio de Dume dos Apophtegmata Patrum*, 2 vol., Coimbra, 1971; Quasten, *Patrology*, III, p. 187; L. Dattrino, *Paschase de Dumio*, în DECA, II, p. 1920-1921; E. Reichert, *Paschasius von Dumio*, în LACL, p. 478. Vezi: MARTIN DE BRAGA.

Paschasius de Roma

Paschasius de Roma (m. 512/4), diacon și mărturisitor din Roma, sprijinitor al anti-papii Laurențiu (498-505), opozantul papei Symmachus (498-514). Grigorie* cel Mare, papa Romei, are cuvinte de înaltă apreciere la adresa lui Paschasius, considerându-l 'bărbat de mare sfințenie, dedicat faptelor de milostenie, ajutător al celor săraci, de sine uitător' (*Mirae sanctitatis vir, eleemosinarum maxime operibus vacans, cultor pauperum et contemptor sui*). Același Grigorie este de părere că Paschasius l-a susținut pe Laurențiu nu din răutate, ci din pură ignoranță. Se știe că Paschasius a scris un tratat despre Duhul Sfânt în două cărți (*De Spirito Sancto libri II*). De la el a supraviețuit și o scrisoare adresată abatelui Eugippius*, autorul vieții Sf. Severin, care îi ceruse să-i revizuiască lucrarea.

Migne, PL 62, 9-40; CPL 678 și 962; CSEL 9, 2, 1 și urm.; Fliche-Martin, IV, p. 341; G.W. Daniell, *Paschasius* (3), în Smith-Wace, IV, p. 196; L. Dattrino, *Paschase de Rome*, în DECA, II, p. 1921; B. Windau, *Paschasius von Rom*, în LACL, p. 478.

Paschasius Radbertus

Paschasius Radbertus (c. 790-867), călugăr și teolog benedictin. Îmbracă haina de călugăr la mănăstirea Corbie, în timpul stăreției lui Adalhard. Este ales stareț al acestui așezământ monahal în

843/4. În această calitate, a participat la sinodul local de la Paris din 847. Demisionează din funcția de stareț în 849, pentru a se dedica cercetării și scrisului. Din lucrările sale menționăm: *Viața abatelui Adalhard*; *Comentariu la Cartea Plângeri*, în care insistă asupra sensului literal al textului. *Comentariu la Evanghelia după Matei*, bazat în mare măsură pe autorități exegetice anterioare lui. Este cunoscut însă în istoria gândirii teologice mai ales pentru tratatul său *De Corpore et Sanguine Domini*, scris în 831 și revizuit în 844, scris ca manual de instruire a călugărilor saxoni. Lucrarea este considerată ca fiind prima monografie doctrinară a Euharistiei. El susține prezența reală a lui Hristos în Euharistie. Trupul lui Hristos, pe care îl primim la împărtășire, este trupul născut din Maria, care a pătimat pe cruce și a înviat și care se multiplică, prin atotputernicia lui Dumnezeu, la fiecare prefacere. Deși nu afirmă explicit, deslușim la el și doctrina despre transsubstanțiere. Prin împărtășirea cu Trupul lui Hristos suntem încorporați în trupul mistic al lui Hristos care este Biserica. Paschasius este considerat autorul celei de a IX-a epistole pseudo-ieronimiană, *Cogitis me*, document important, care stă la baza învățaturii privind ridicarea cu trupul la cer a Fecioarei Maria, promovată în Biserica din Apus. (Notă: Biserica Ortodoxă susține că Fecioara Maria a fost ridicată la cer cu trupul de către Fiul ei, Domnul nostru Iisus Hristos, pe când cea apuseană că ea s-ar fi ridicat singură la cer, de unde și funcția ei de co-mântuitoare.).

Migne, PL 120; L. Traube în MGH, *Poetae*, III, 1896, p. 38-53 și note p. 746 și urm.; E. Duemmler, în ibidem, *Epistolae*, VI, 1925, p. 133-149; *De Corpore et Sanguine Domini*, ed. de B. Paulus, OSB, CC, *Continuatio Mediaevalis*, XVI, 1969; *Viața lui*

Paschasius, ed. de O. Holder-Egger, MGH, *Scriptores*, XV, pt. 1, 1887, p. 452-454; A. Ripberger, *Der Pseudo-Hieronymus-Brief IX 'Cogitis Me'*. Ein erster marianischer Traktat des Mittelalters von Paschasius Radbert, *Spicilegium Friburgense*, IX, 1962; D. Stone, *A History of the Doctrine of the Holy Eucharist*, I, 1909, p. 216-222; J. Geiselmann, *Die Eucharistielehre der Vorscholastik*, *Forschungen zur christlichen Literatur- und Dogmengeschichte*, XV, Hft. 3-4, 1926; H. Peltier, în DTC, XIII, pt. 2, 1937, col. 1628-1639; Cross, *Paschasius Radbertus, St.*, în ODCC, p. 1039.

Pastor

Pastor (sec. V), episcop antipriscilian de Palencia. Genadie* menționează un *Libellus in modum symboli*, care îi aparține. A decedat la Orleans în 457, fiind prizonier al goților. El este cel dintâi scriitor apusean care a folosit termenul de *Filioque*. Simbolul formulat de Pastor pare a fi fost îndreptat împotriva priscilienilor. Totodată, se crede că versiunea mai lungă a simbolului formulat la sinodul din Toledo din 447, îl are ca autor pe Pastor.

CPL, 559 (*Libellus in modum symboli*); G. Morin, *Pastor et Syagrius, deux écrivains perdus du V^e siècle*, în RBen. 10, 1893, p. 385-390; J.A. de Aldama, *El símbolo Toledano I. Su texto, su origen, su posición en la historia de los símbolos*, AG, 7, Roma, 1934, p. 29-37; E. Romero Pose, *Pastor*, în DECA, II, p. 1925; E. Reichert, *Pastor*, în LACL, p. 478.

Paterius

Paterius, ucenic și notar, prieten al lui Grigorie* cel Mare. Este aceeași persoană cunoscută sub numele de Paterius Secundicerius. A extras, pentru uz personal, toate citatele biblice din opera

magistrului său, împreună cu comentariile acestuia, aranjându-le în ordinea în care se află în Sf. Scriptură. Lucrarea este împărțită în trei părți. Prima parte conține textele din cărțile istorice și comentariile gregoriene la Vechiul Testament: Psalmii, Proverbe și Cântarea Cântărilor; a doua, cele din Înțelepciunea lui Solomon, Ecclesiast și Profeti, iar a treia, cele din Noul Testament. Această lucrare este tipărită de obicei ca appendice la operele lui Grigorie cel Mare.

Migne, PL 79, 683-916; CPL 1718; F. Daniell, *Paterius*, în Smith-Wace, IV, p. 198; R. Étaix, *Le Liber Testimoniorum de Paterius*, în RSR, 32, 1958, p. 66-78; E. Romero Pose, *Paterius*, DECA, II, p. 1926; B. Windau, *Paterius*, în LACL, p. 478-479.

Patrick sau Patricius

Patrick sau Patricius (prob. 390-460 sau 493), 'Apostolul irlandezilor', a fost multă vreme subiect al unei acerbe controverse. Au existat îndoieli cu privire la existența sa, iar numele său a fost atribuit la cel puțin șapte persoane diferite, în timp ce autoritatea misiunii sale a constituit motiv de dispută între cele două tabere pe care, pentru conveniență, le numim catolică și protestantă. Patrick a avut cel puțin patru nume: unul de botez: Succat; unul ca prizonier: Cothraighe; al treilea a fost Magonus sau Imigonus, pe care l-a schimbat la botez cu cel de Patrick sau Patricius. S-a născut la Kilpatrick, lângă Dumbarton în Scoția. Tatăl său, Calpornius, avea o proprietate în apropierea satului Bannavem Taburniae, în prezent locul acestuia nefiind cunoscut. Întrucât se pare că tatăl său a fost și diacon, putem să deducem că a fost crescut în spiritul credinței creștine. La vârsta de 16 ani, a fost luat prizonier în unul din raidurile obișnuite ale piraților irlan-

dezi. Rămâne prizonier timp de șase ani în pădurile din districtul Tirawley din Irlanda antică, în vecinătatea localității Killala, la nord de comitatul Mayo. Izbutește să fugă din prizonierat, cu ajutorul unor marinari care l-au transportat în Britania. Potrivit tradiției, în timpul prizonieratului, el ajunge să-l cunoască mai îndeaproape pe Dumnezeu, de la care a primit un mesaj privind fuga sa spre libertate. Ajuns în Galia, studiază sub îndrumarea lui Germanus* de Auxerre, care îl inițiază în elementele fundamentale ale credinței creștine și în limba latină, pentru a putea citi Sf. Scripturi. Este trimis apoi în Irlanda în calitate de episcop, unde se dedică activității de încreștinare a irlandezilor. Se pare că reședința sa a fost la Armagh. Spre sfârșitul vieții, Patrick scrie o autobiografie, intitulată *Confessiones*, ca răspuns la diversele atacuri îndreptate împotriva lui. În *Confessiones*, Patrick mărturisește că a fost chemat de către Dumnezeu să evanghelizeze Irlanda. El se deosebește de pelagienii britanici, instruiți și puternici, legați de romanitate, deși romanii nu mai erau în Britania. Totodată, el vorbește despre înclinația sa față de viața ascetică și despre virtuțile Romei creștine antice, care fuseseră corupte cu timpul, din pricina unor interese politice și economice. Cu toate acestea, el are aprecieri deosebite față de rădăcinile sale celtice romanizate și păstrează legături cu Galia romanizată. Pe lângă *Confessiones*, de la el a mai rămas o *Epistola ad milites Corotici*, împotriva regelui britanic, probabil, din sud-estul Scoției (Strathclyde). La acestea se adaugă câteva lucrări de autenticitate incertă: *Epistola ad episcopos in Campo* (fragmente) și *Dicta Patricii*. Cât privește actele primului *Synodus episcoporum, id est Patricii, Auxilii et Isernini*, se crede

că ele au fost inspirate de Patrick. Data morții sale este incertă. Unii o plasează în jurul anului 460, iar alții la 492. Există mai multe biografii ale lui Patrick, cea mai veche datând din sec. VII. Multe detalii privind viața și activitatea sa se află în *Cartea de la Armagh*.

Migne, PL 53, 801-826; CPL 1099-1100, 1102-1104; N.J.D. White, în *Proceedings of the Royal Irish Academy*, XXV, 1905, p. 201-326; S. Patrick, *Confession et Lettre à Coroticus*, în SCh. nr. 249, ed. și trad. de R.P.C. Hanson și C. Blanc, Paris, 1978; L. Bieler, *Libri epistolarum Sancti Patricii Episcopi*, CM, 11, 1950, p. 1-150; 12, 1951, p. 81-214; M.J. Faris, *The Bishops' Synod*, Liverpool, 1976; L. Bieler, *Four Latin Lives of St. Patrick*, Script. lat. Hib., 8, Dublin, 1971; Idem, *The Life and Legend of St. Patrick*, Dublin, 1949; R.P.C. Hanson, *Saint Patrick. His Origins and Career*, Oxford, 1968; G.T. Stokes, *Patricius*, în Smith-Wace, IV, p. 200-207; Cross, *Patrick, St.*, în ODCC, p. 1043; E. Malaspina, *Patrick*, în DECA, II, p. 1027-1028; C. Schmidt, *Patricius*, în LACL, p. 479, cu bibliografie.

Patripassieni sau Monarhieni

Patripassieni sau Monarhieni, membrii unei mișcări sectare cunoscută în Răsăritul creștin sub denumirea de sabelieni. Termenul de *patripassieni* a fost folosit de către Părinții latini, pe când cei greci l-au preferat pe cel de *sabelieni*. Scriitorii moderni îi descriu ca modalişti, întrucât ei considerau că Fiul era doar un mod de manifestare al Tatălui. Fondatorul sectei a fost Noet* de Smyrna, la sfârșitul sec. II. El a susținut că, întrucât Dumnezeu e unu, Hristos, care este Dumnezeu, se identifică cu Tatăl. Tatăl este cel care se arată ca Fiu. Tatăl a fost cel care S-a întrupat, a pătimat și S-a înviat pe Sine. Noet a fost condamnat de preoții din Smyrna. Cu toate acestea,

doctrina lui a fost răspândită la Roma de către Epigoni*, iar Cleomene* și Sabelie* au dezvoltat-o. Doctrina patripassienilor din sec. III, despre care vorbește și Origen, este identică cu cea propusă de Noet. Există și alte versiuni ale acestei învățături sectare. Astfel, o variantă susține că în Hristos, natura divină este reprezentată de Tatăl, iar cea umană de Fiul. Aceasta din urmă este cea care a suferit pe cruce. Vorbind despre această erezie, Ipolit ne informează că ea propunea că același Dumnezeu se manifestă ca Tată, iar apoi ca Fiu. Doctrina patripassiană a fost combătută de Tertullian* și Ipolit*. În *tratatul împotriva lui Praxeas* 1, Tertullian insistă asupra nuanțelor sabeliene pe care Praxeas le promova și îl judecă pentru monarhianismul și pentru opoziția sa față de montanism, întrucât acesta îl convinsese pe papă să condame pe Montanus. 'Două lucrări ale diavolului a săvârșit Praxeas la Roma: ... pe Duhul Sfânt L-a alungat, iar pe Tatăl L-a răstignit' (*Duo negotia diaboli Praxeas Romae procuravit: ... Paracletum fugavit et Patrem crucifixit*). Acest tratat al lui Tertullian este pus sub semnul întrebării de către unii cercetători, în sensul că el ar fi prezentat greșit formulările trinitare arhaice ale lui Praxeas, pentru a-l face părintele modalismului și a-l discredita, în timp ce alții, pornind de la ideea că Praxeas nu mai este menționat de nici un alt document al vremii, susțin că ar fi vorba doar de o poreclă pe care el o dă Papii Calist (Praxeas = băgăciosul). Nuanțe patripassiene se regăsesc și la priscilianii din Spania.

Tertullian, *Treatise against Praxeas*, ed. trad. în engleză de E. Evans, SPCK, 1949; A. Hilgenfeld, *Die Ketzergeschichte des Urchristentums*, Leipzig, 1884, p. 615-626; G.T. Stokes, *Patripassians*, în Smith-Wace, IV, p. 207; J.N.D. Kelly, *Early Christian*

Doctrines, London, 1958; M. Slusser, *The Scope of Patripassianism*, SP, 17, Oxford, 1982, p. 169-175; G. Bardy, DTC, 10, pt.2, col. 2196-220; M. Simonetti, *Patripassiens*, în DECA, II, p. 1928-1929.

Patrologie

Termen care desemnează acea disciplină a teologiei creștine care cercetează sistematic viața, operele și învățătura Sfinților Părinți și a Scriitorilor bisericești din primele opt veacuri după Hristos. Cuvântul 'Patrologie' a fost folosit pentru prima dată de către teologul luteran Jean Gerhard, în studiul său, publicat postum, intitulat: *Patrologia sive de primitive ecclesiae christianae doctorum vita ac lucubrationibus opusculum*, Iena, 1653. Deci, prin Patrologie se înțelege studiul istoric și literar al vieților și operelor scriitorilor vechi ai Bisericii, fie că ne referim la cei care au păstrat învățătura autentică a Bisericii sau la heterodocși. Este vorba de studiul critic al formei și fondului scrierilor clasice creștine, a căror varietate și diversitate se dezvăluie într-o gamă deosebit de mare. Mai târziu, denumirea de Patrologie a fost înlocuită cu o nouă sintagmă: *Istoria literaturii creștine* (Harnack) sau *Istoria literaturii bisericești* (Bardenhewer). Termenul *Patristică*, întrebuintat și ca sinonim pentru Patrologie, a fost folosit la început ca adjectiv, în cercurile catolice și luterane, pentru a defini un anume gen de teologie: *theologia biblica, patristica, scolastica, symbolica, speculativa*. Patristica definește, mai degrabă, în limbajul de specialitate, studiul ideilor și al doctrinelor, mai mult decât aspectul filologic și literar al scrierilor Părinților și Scriitorilor bisericești. Îndeobște, Patrologia cuprinde operele Părinților Bisericii și ale Scriitorilor bisericești din pri-

mele opt veacuri. În Răsărit, perioada de încheiere a Patrologiei este fixată la epoca Sf. Ioan* Damaschinul, iar în Apus merge până la Grigorie* cel Mare sau Isidor* de Sevilla. Uneori, în perioada Patrologiei, este inclus și Beda* Venerabilul. Studiul Patrologiei este strâns legat de cel al Istoriei Bisericii creștine și al istoriei doctrinei creștine, deoarece literatura pe care o cuprinde are legături directe cu evenimentele și ideile derulate în intervalul de timp pe care îl cuprinde. Operele Părinților și Scriitorilor bisericești însumează rezultatul muncii și strădaniilor lor de apărare a Evangheliei împotriva ereziilor și a oricăror interpretări eronate. De aceea, ele conțin comentarii extinse la Sf. Scriptură, explicări ale simbolurilor de credință, expuneri doctrinare, abordări ale vieții liturgice și sacramentale, predici și omilii, tratate istorice etc.

Patrologia este împărțită în trei mari perioade: a. Perioada întâi sau a începuturilor de la sfârșitul sec. I și până la începutul sec. IV, ilustrată de personalități ca: Origen*, Tertullian*, Ciprian*, Irineu* de Lugdunum. Un punct de răscruce îl reprezintă înființarea Școlii catehetice din Alexandria. b. Perioada a doua sau a înfloririi, numită și epoca de aur sau clasică a literaturii patristice, care cuprinde intervalul între 313, când Biserica creștină a primit libertatea de a exista, și până la anul 430, data morții Fer. Augustin* sau 451, sinodul de la Calcedon, ilustrată de mari teologi ca Sf. Vasile* cel Mare, Sf. Grigorie* de Nazianz, Sf. Grigorie* de Nyssa, Sf. Ambrozie*, Sf. Chiril* al Ierusalimului, Ilarie*, Fer. Ieronim*, Fer. Augustin etc. c. Perioada a treia sau decadentă, de la 461 și până la 749, data morții Sf. Ioan Damaschinul în Răsărit, sau 636, data morții Sf. Isidor de Sevilla pentru Apus. În această perioadă, întâlnim nume de

mari teologi ca Sofronie*, Leonțiu* de Bizanț, Sf. Maxim* Mărturisitorul și Sf. Ioan Damaschin, inclusiv, împăratul-teolog Justinian și teologul-filosof Boețiu*. Unul dintre primele documente care conțin elemente fundamentale privind istoria literară patristică este *Istoria bisericească* a lui Eusebiu al Cezareei. Considerat, părinte al istoriei bisericești creștine, Eusebiu furnizează date și informații prețioase inestimabile pentru literatura și gândirea creștină până la el. Preluând o serie de informații și date de la Eusebiu* de Cezareea, Fer. Ieronim redactează o istorie a literaturii vechi bisericești, intitulată *De viris illustribus*, care începe cu Simon Petru* și sfârșește cu Sofronie*. Lucrarea a fost scrisă ca replică la acuza păgânilor cum că Biserica creștină nu ar avea oameni învățați. Opera lui Ieronim a fost continuată de Ghenadie* de Marsilia, lucrarea lui purtând același nume: *De viris illustribus*. În sec. VII, Isidor de Sevilla și apoi Ildefons* de Toledo, continuă tradiția de prezentare a oamenilor iluștri. Ei însă își restrâng expunerile în special la scriitorii spanioli. De altfel, Isidor este considerat întemeietorul istoriei literaturii spaniole. În tradiția greacă, patriarhul Fotie (m. 891), cu lucrarea sa *Myriobiblion* sau *Bibliotheca*, este considerat reprezentantul clasic al istoriei Patrologiei. La acest nume, îl adăugăm și pe cel al lui Suidas cu *Lexiconul* său. În apus, istoria literaturii creștine este preluată, după o mare întrerupere, de Sigebert de Gembloux din Belgia (m. 1112), care păstrează tradiția de prezentare a oamenilor iluștri, lucrarea sa purtând același nume: *De viris illustribus*, ca ale predecesorilor săi din Apus. Alături de el, îl menționăm pe Anonimul din Melk (Anonymus Melliensis), pe Honorius Augustoduniensis, cu lucrarea: *De luminaribus Ecclesiae*.

În sec. XV, Ioan Trithemius publică lucrarea *De scriptoribus ecclesiasticis*. În tradiția patristică de limbă siriacă, se cuvine să-l menționăm pe Abhd-isho bar Berika, care concepe un *Catalog* al scriitorilor sirieni în sec. XIV. Începând cu sec. XVI, asistăm la dezvoltarea studiului sistematic al literaturii creștine prin publicarea de colecții ale scrierilor autorilor creștini, activitate care culminează cu editarea și tipărirea monumentalei colecții alcătuită de abatele J. P. Migne, intitulată: *Patrologiae cursus completus*, împărțită în două serii: *Series graeca*, în 161 volume, text grecesc cu traducere latină, cuprinzând perioada de la Părinții Apostolici și până la Sinodul de la Florența (1438-1439) și *Series latina*, în 221 de volume, de la Tertullian și până la papa Inocențiu III (m. 1216). Pe lângă această serie de texte, Academiiile germane publică trei colecții de înaltă ținută științifică: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*; *Auctores antiquissimi*; *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten (drei) Jahrhunderte*. La acestea se adaugă *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*; *Loeb Classical Library*; *Sources Chrétiennes*; *Corpus Christianorum - Series Latina*, *Biblioteca Părinților Greci*, editată de Apostolike Diakonia a Bisericii Greciei, iar pentru literatura orientală: *Bibliotheca Orientalis*, sub îndrumarea lui J.S. Assemani; *Corpus Christianorum Orientalium*; *Patrologia Syriaca*; *Patrologia Orientalis*. Paralel, au fost intensificate cercetările individuale: J.H. Newman în Anglia, înființarea de catedre pentru studiul patristic la Louvain, Tübingen, Berlin, München etc. Studiul Patrologiei este promovat și la Facultatea de Teologie Ortodoxă, unde au activat mari patrologi, ca Pr. Prof. I.G. Coman, Pr. Prof. Dumitru

Fecioru ș.a. În prezent, Patrologia este predată la această facultate de Diac. Conf. Dr. Ioan Caraza, iar la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu de Arhid. Prof. Dr. Constantin Voicu, decan al Facultății de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității din Oradea. Nu de mică importanță sunt apoi colecțiile care conțin traduceri de texte în diverse limbi: germană, franceză, engleză, italiană etc. În limba română, traduceri din operele Sfinților Părinți au început din sec. XVII. Această activitate s-a intensificat în a doua jumătate a sec. XX, când, prin grija eruditului Patriarh Justin al Bisericii Ortodoxe Române, a fost inițiată colecția intitulată: *Părinți și Scriitori Bisericești*, cu scopul de a publica operele majore ale Părinților și Scriitorilor Bisericești. Până în prezent au apărut aproximativ 40 de volume. Colecția a început cu publicarea Scrierilor Părinților Apostolici, Apologeti de limbă greacă, Apologeti de limbă latină și a continuat cu opere ale unor autori individuali: Clement de Alexandria, Origen, Eusebiu de Cezareea, Augustin, Chiril al Alexandriei, Macarie Egipteanul, Ioan Cassian, Cassiodor, Ioan Gură de Aur, Metodiu de Olimp, Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Boetiu și Salvianus, Maxim Mărturisitorul etc.

Bibliografie selectivă: J. Nirschl, *Lehrbuch der Patrologie und Patristik*, 3 vol., Mainz, 1881-1885; A. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis auf Eusebius*, 3 vol., Leipzig, 1893-1904; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, 5 vol., Freiburg im Breisgau, 1913-1932; F. Cayré, *Précis de Patrologie*, 2 vol., Paris, 1927-1930; B. Altaner, *Patrologie*, ed. 2-a, Freiburg im Breisgau, 1950; E.J. Goodspeed, *A History of the Early Christian Literature*, Chicago, 1942; I.G. Coman, *Patrologie*, București, 1956; Idem, *Patrologie*, 3 vol., București, 1984-1988. Lucrarea a fost con-

cepută în 5 volume, decesul autorului curmând apariția lor. J. Quasten, *Patrology*, 4 vol., Christian Classics, Allen, Texas, retip. în 1998 cu versiunile franceză și italiană; A. Baumstark, *Die christlichen Literaturen des Orients*, 2 vol., Leipzig, 1911; I. O. de Urbina, *Patrologia Syriaca*, Roma, 1965; J. Guidi, *Storia della letteratura etiopica*, Roma, 1932; J. Karst, *Littérature géorgienne chrétienne*, Paris, 1934; J. Karst, *Geschichte der armenischen Literatur*, Leipzig, 1930; G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, 2 vol., Roma, 1944 și 1947; J. Tixeront, *Histoire des dogmes*, ed. 11-a, 3. vol., Paris, 1930; B.J. Otten, *A Manual of the History of Dogmas*, 2 vol., London, 1917; D. Balanos, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων*, Atena, 1919; J. Tumel, *Histoire des dogmes*, 6 vol., Paris, 1931-1936. Fiecare din lucrările menționate conține trimiteri bibliografice, deosebit de complexe și utile. A se vedea următoarele enciclopedii și dicționare: ERE, EC, DTC, LTHK, DAL, DAp, ODCC, PWK, RACH, RGG, DECA, LACL etc.

Patrophilos de Scythopolis

Patrophilos de Scythopolis, adept și susținător înfocat al lui Arie*, unul dintre cei mai neobosiți dușmani ai lui Atanasie*, care îl numește πνευματόμαχος. Teolog deosebit de abil și cunoscător al Sf. Scripturi. Îl instruiește în studiul biblic pe Eusebiu* de Emessa. Când Arie este alungat din Alexandria și se refugiază în Palestina, Patrophilos scrie în favoarea acestuia. Organizează împreună cu Paulin* de Tyr și Eusebiu* de Cezareea, sinodul din 323, care îi permite lui Arie să organizeze diverse întruniri. La Niceea, în 325, face parte din tabăra celor 17 episcopi care îl susțin pe Arie. În 330 participă la sinodul de la Antiohia, care hotărăște depunerea lui Eustatie, și la cel din Tyr în 335, fiind activ în condamnarea lui Atanasie. Este unul dintre puținii episcopi din Răsărit care participă

la sinodul de la Milano, în 355, și susține trimiterea în exil al lui Eusebiu* de Vercelli, devenind chiar 'temnicherul' acestuia, întrucât Eusebiu a fost exilat la Scythopolis. La sinodul de la Seleucia din 359 se înscrie în tabăra acacienilor, negând divinitatea Duhului Sfânt. Întrucât majoritatea membrilor sinodului de la Seleucia era împotriva acacienilor, el nu participă la celelalte sesiuni și revine acasă. A decedat în anul 360, deoarece mormântul său a fost profanat în 361, în perioada scurtei reveniri la păgânism în vremea împăratului Iulian Apostatul.

E. Venables, *Patrophilus* (1), în Smith-Wace, IV, p. 217; Simonetti, p. 595; Idem, *Patrophilos de Scythopolis*, în DECA, II, p. 1936.

Paulin de Aquileia

Paulin de Aquileia (750-802), patriarh și teolog al Bisericii creștine din Apus. S-a născut la Friuli, Italia, în jurul anului 750. Datorită culturii sale deosebite, Carol cel Mare îl cheamă și îl numește instructor la școala de la curtea sa. În timpul activității sale la această școală, el leagă o trainică prietenie cu Alcuin*. Datorită integrității sale morale, în 787, Carol cel Mare îl numește patriarh de Aquileia. În această calitate, el participă intens la dezbaterile teologice ale vremii, cauzate de mișcarea eretică adoptianistă, luând totodată poziție fermă împotriva introducerii clauzei *Filioque* în crez. Astfel, el participă la sinodul de la Aix-la-Chapelle în 789, la cel din 792 de la Regensburg, care condamnă adoptianismul lui Felix* de Urgell și la cel de la Frankfurt din 794, pentru care redactează *Libellus Sacrosyllabus*, o condamnare a adoptianismului. A convocat și prezidat sinodul local de la Cividale din 796/7,

care se pronunță împotriva adoptării lui Filioque și a ereziei adoptianiste. El susține, cu această ocazie, că cea mai bună metodă de combatere a adoptianismului este crezul constantinopolitan și a cerut insistent ca acest simbol de credință să fie memorat de către toți preoții. La solicitarea lui Carol cel Mare, el scrie un tratat împotriva lui Felix de Urgell: *Contra Felicem Urgellitatum libri tres*. Ultima sa participare sinodală a fost cea din 801 la sinodul de la Aix-la-Chapelle, când obține garanția alegerilor episcopale libere. De la el a rămas o serie de scrieri: *Liber exhortationis*; un comentariu la Epistola către evrei: *Paulinus Magister in tres epistulas Paulus ad hebraeos* (încă în manuscris), precum și imne, poeme și scrisori. Datorită operei sale teologice și a activității de convertire a avarilor, Paulinus este numit *lux Ausioniae patriae*.

Migne, PL 99, 1-684; MGPoetae 1, 123-148; MGEp. 4, 516-527; C. Giannoni, *Paulinus II, Patriarch von Aquileia*, Viena, 1896; G. Ellero, *S. Paolino d'Aquil*, Cividale, 1901; J. Reviron, DTC, 12, pt. 1, col. 62-67; J.M. O'Donnell, *Paulinus of Aquileia*, CE, 11, p. 28.

Paulin de Biterrae

Paulin de Biterrae, episcop de Biterrae (în prezent Béziers), în prima jumătate a sec. V. Îi este atribuit un poem, *Epigrammata*, în hexametri (*De perversis suae aetatis moribus*). Într-o conversație, starețul Thesbon, un călugăr al cărui nume nu este dat și un vizitator, Salmon, un cleric tânăr, deplâng pustiirea pământului prin mulțimea fărâdelegilor, pustiire care o întrece pe cea a vandalilor. Poemul poate fi considerat ca satiră la adresa moravurilor vremii.

C. Schenkel, *Poetae christ. minores*, 1, în CSEL, 16, Viena, 1888, p. 499-510; între operele lui Marius Victor: Migne, PL 61, 969-972; Bardenhewer, IV, p. 636-637; M. Skeb, OSB, *Paulinus von Biterrae*, în LACL, p. 479, cu bibliografie.

Paulin de Bordeaux

Paulin de Bordeaux, contemporan cu Faust* de Riez, probabil aceeași persoană căreia Ghenadie* îi atribuie lucrări despre pocăință, despre începutul Postului Mare, despre Paști, despre ascultare și catehumeni. De la el s-a păstrat un fragment din *De Poenitentia*, adeseori atribuit lui Faust de Riez. Este posibil ca una din cele patru epistole ale lui Faust, Ep. 4, să-i aparțină. Nu este cert dacă este sau nu, autorul tratatului: *Tractatus duo initio quadragesimae*.

Migne, PL 58, 875-876 (= Migne, PL 103, 699-702); CPL 981-982; A. Mai, *Spicilegium romanum*, IV, Roma, 1840, p. 309-313; B. Poschmann, *Die abendländische Kirchenbusse im Ausgang des christlichen Altertums*, München, 1928, p. 128-129; S. Zincone, *Paulin de Bordeaux*, în DECA, II, p. 1954; M. Skeb, OSB, *Paulinus von Bordeaux*, în LACL, p. 479.

Paulin de Milano

Paulin de Milano, biograful lui Ambrozie* de Milano. S-a născut în jurul anului 370 la Florența. În anul 395 îl găsim în slujba lui Ambrozie, în calitate de *notarius*. După moartea lui Ambrozie, rămâne o vreme la Milano. Este trimis de Simplicianus* în Africa pentru a administra proprietățile pe care biserica milaneză le avea acolo. Este posibil ca în timpul șederii sale în Africa și la îndemnul lui Augustin*, să fi scris viața lui Ambrozie (*Vita S. Ambrosii*). Lucrarea în

sine nu este decât o prezentare cronologică a vieții marelui ierarh milanez. A participat la sinodul din 412 de la Cartagina împotriva lui Coelestius*. Lui Paulin îi mai este atribuită și lucrarea: *Libellus adversus Caelestium Zosimo episcopo datus*, în care reiterează condamnarea lui Pelagiu* și Coelestius. A decedat în anul 428/9. Despre el s-a crezut că a fost autorul lucrării *De Benedictionibus Patriarcharum*, dar care, se pare, îi aparține unui alt Paulin de Aquileia.

Migne, PL 14, 28-50 (Vita Ambrosii); Migne, PL 20, 711-716 (Lib. adv. Cael.); O. Günther, în CSEL 35, pt. 1, p. 108-111; CPL 169; M. Pellegrino, *Paolino di Milano. Vita di S. Ambrogio*, Roma, 1961; E. Lamirande, *Paulin de Milan et la <Vita Ambrosii>*, Paris, 1983; H.W. Phillott, *Paulinus* (7), în Smith-Wace, IV, p. 233-234; M.G. Mara, *Paulin*, în DECA, II, p. 1953-1954; B. Dümmler, *Paulinus von Mailand*, în LACL, p. 479-480, cu bibliografie.

Paulin de Nola

Paulin de Nola (353/4-431), pe numele său, Meropius Pontius Anicius Paulinus, episcop de Nola, s-a născut într-o familie nobilă din Bordeaux (Burdigala). A primit o educație aleasă, fiind elevul lui Ausoniu*. După o scurtă carieră publică, Paulin se căsătorește și se retrage împreună cu soția sa la una din proprietățile familiei sale. În anul 390, primește botezul și împarte celor nevoiași o parte din bunurile sale. Pleacă la Barcelona, unde este hirotonit preot în anul 394, iar de acolo merge la Nola, în Campania, unde se stabilește, împreună cu soția sa, în apropierea mormântului Sf. Felix,ducând o viață de sărăcie și nevoie, fără însă a rupe legăturile de prietenie cu diverse mari personalități creștine, cum au fost Ambrozie*, Augustin*, Ieronim*,

Niceta* de Remesiana ș.a. După moartea episcopului de Nola în anul 409, Paulin este ales succesor la tronul episcopal, dedicându-se slujirii turmei ce i-a fost încredințată. Se stinge din viață în jurul anului 431.

Moștenirea literară a lui Paulin cuprinde o bogată corespondență și o colecție de poeme. Corespondența include o serie de scrisori trimise unor prieteni și unor mari personalități ale vremii sale: Augustin, Sulpicius Sever, Ieronim etc. Din acestea mai există doar 50 de scrisori. Datorită frumuseții stilului și bogăției conținutului lor, corespondența lui Paulin a fost comparată de Ieronim cu cea a lui Cicero. Opera poetică cuprinde 33 de poeme, dintre care doar 29 sunt autentice; poemul IV este al lui Paulin* de Pella, poemul V al lui Ausoniu, poemul XXXII, intitulat *Carmen ultimum*, care aparține, se pare, lui Iovius, cel căruia îi este adresat poemul *Carmen XXII* și scrisoarea 16, și *Obitus Baebiani* sau *Carmen XXXIII*, al cărui autor nu a fost identificat. Ca poet, Paulin este inferior lui Prudentius* în sensul originalității, bogăției și coloritului verbal. Cu toate acestea, el este superior acestuia prin bunul gust, tactul, măsura și simplitatea exprimării. Paulin e un clasic, deoarece versul său este ușor, armonios, natural și limpede (Tixeront). Poemele sale abordează teme de inspirație biblică. Poemul dedicat Sf. Ioan Botezătorul (6), se inspiră din textul evanghelic, încercând o reconstituire a episoadelor importante din viața acestuia, cu mici digresiuni moralizatoare. Un număr mare de poeme este dedicat Sf. Felix, 14 la număr, în timp ce altele sunt ocazionate de diverse legături sau întâlniri prietenești, cum este cazul poemului 17 adresat lui Niceta* de Remesiana, scris în vers saphic și care inaugurează *propempticonul creștin*, cul-

tivat anterior de diverși poeți păgâni (Luciliu, Propertiu, Tibul, Horațiu etc.). Diverse poeme (7, 8, 9) sunt versificări ale unor psalmi (1, 2, 136). Poemele lui Paulin sunt izvorâte din experiența de zi cu zi, din evaluarea unor dimensiuni spirituale sau din viețile sfinților, din legăturile sale de prietenie. Există un element de sinceritate iubitoare, de dăruire și exaltare spirituală care pătrunde opera sa, dându-i coerență și luciditate.

Migne, PL 61; G. Hartel, CSEL vol. 29-30, 1894; P.G. Walsh, *Letters and Poems*, 3 vol. London, Westminster, 1966, 1967, 1975; M. Philipp, *Zur Sprache des Paulinus von Nola*, Erlangen, 1904; F. Lagrange, *Histoire de Saint Paulin de Nola*, 2 vol., Paris, 1877, 1882; P. Fabre, *Essai sur la chronologie de l'oeuvre de St. Paulin de Nole*, Paris, 1948; idem, *St. Paulin de Nole et l'amitié chrétienne*, Paris, 1949; J. T. Lienhard, *Paulinus of Nola and Early Western Monasticism. With a Study of the Chronology of His Works and an Annotated Bibliography*, Bonn, 1977; K. Kohlwas, *Christliche Dichtung und stilistische Form bei Paulinus von Nola*, Bonn, 1979; A. Esposito, *Studio su l'Epistolario di S. Paolino Vescovo di Nola*, Napoli-Roma, 1971; J. R. Wachel, *Classical and Biblical Elements in Selected Poems of Paulinus of Nola*, Diss. Univ. of Iowa, 1978; H.W. Phillott, *Paulinus of Nola*, art. în Smith-Wace, IV, p. 234-245; Cross, *Paulinus*, art. în ODCC, p. 1054; Tixeront, *Patrologie*, p. 331-334; Bardenhewer, III, p. 569-582; Cayré, I, 538-540; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 267-270; Altaner-Stuiber, 1980, p. 409 și urm.; Quasten, *Patrology*, IV, p. 296-307 cu bibliografie; S. Constanza, *Paulin de Nola*, în DECA, II, p. 1954-1956, cu bibliografie; M. Skeb, *Paulinus von Nola*, în LACL, p. 480-482, cu bibliografie.

Paulin de Pella

Paulin de Pella (376-c. 459) s-a născut la Pella, în Macedonia, tatăl său fiind vica-

rius al acelei dioceze imperiale. Din Pella, familia sa pleacă la Cartagina, unde tatăl său fusese numit proconsul. După o ședere de 18 luni la Cartagina, familia sa părăsește Cartagina și se îndreaptă spre Burdigala (Bordeaux), ținutul natal al părinților săi. Paulin își va face studiile aici. Datorită sănătății șubrede, este silit să-și întrerupă studiile. În plus, fiind vorbitor de greacă, întâmpină greutăți în studiul limbii latine. S-a căsătorit la vârsta de 20 de ani. Deși era nepotul poetului galo-roman Ausoniu*, Paulinus va avea de suferit din partea romano-galilor, din pricina unor legături de suprafață pe care le-a avut cu goții. Ca urmare este silit să se retragă la Bazas (Vasates), unde familia sa avea diverse proprietăți. Pierzând proprietățile, merge la Marsillia, unde petrece ultimele decenii de viață. Se pare că înainte de a deceda a revenit în orașul său adoptiv. De la el ne-a rămas un poem autobiografic, intitulat: *Eucharisticos Deo sub ephemeridis meae textu*, în care el mulțumește lui Dumnezeu pentru grija pe care a avut-o față de el și pentru toate binecuvântările revărsate asupra lui, în timpul vieții sale destul de zbuciumate. Este vorba de un poem scris de un vorbitor de limbă greacă, fapt pentru care nivelul ei artistic și eleganța limbii nu sunt dintre cele mai alese. Cu toate acestea, poemul are o importanță deosebită, mai ales pentru informațiile istorice pe care le cuprinde și care ne dau o imagine asupra situației din Galia în timpul invaziilor gotice.

Migne, PLS 3, 1115-1128; W. Brandes, în CSEL 16, 1888, p. 291-314; P. H. Evelyn White, *Ausonius with an English Translation*, II (LCL), London, 1921, ed. a 2-a 1967, p. 304-335; I. Rocafort, *De Paulini Pellaei vita et carmine*, Bordeaux, 1890; L. Dévozel, *Étude sur la latinité et du style de Paulin de Pella*, Bruxelles, 1898; N.K.

Chadwick, *Poetry and Letters in Early Christian Gaul*, London, 1955; C. Johnston, *Paulinus of Pella*. *History-Today* 25, 1975, p. 761-769; J. Vogt, *Der Lebensbericht des Paulinus von Pella*, în *Festsch. Vittinghoff*, Cologne, 1980, p. 527-572; P. Tordeur, *Concordance de Paulin de Pella*, Bruxelles, 1964; H. A. Wilson, *Paulinus* (12), art. în *Smith-Wace*, IV, p. 246; Tixeront, *Patrologie*, p. 456-457; Cayré, I, p. 538, II, p. 209; Altaner-Stuiber, 1980, p. 412; Quasten, *Patrology*, IV, p. 330-331; A. di Berardino, *Paulin de Pella*, în *DECA*, II, p. 1956-1957; B. Dümmler, *Paulinus von Pella*, în *LACL*, p. 483, cu bibliografie.

Paulin de Périgueux

Paulin de Périgueux (sec. V), probabil episcop de Périgueux (Petricordia) și autor al unui poem vast, conceput în șase cărți, în care prezintă viața Sf. Martin: *De vita sancti Martini episcopi libri VI* și *Dialogurile* în proză ale lui Sulpicius* Severus și informațiile referitoare la minunile săvârșite de Sf. Martin, care i-au fost furnizate de către Perpetuus, episcop de Tours (458-488), la a cărei solicitare el a scris poemul său. Lucrarea a fost încheiată în jurul anului 470. La câțiva ani, el scrie tot în versuri, despre vindecarea miraculoasă a nepotului și a soției sale (*De visitatione nepotuli sui*) și o inscripție pentru biserica Sf. Martin (*De orantibus*). Nu avem detalii prea multe despre viața acestui poet, întrucât el a fost adeseori confundat cu omonimul său de Nola.

CPL 1474-1477; Migne, PL 61, 1009-1076; M. Petsching, CSEL 16, pt. 1, 1888, p. 1-190; J. Drevon, *De vita et scriptis*, Agen, 1889; A. Huber, *Die poetische Bearbeitung der Vita S. Martini des Sulpicii Severus durch Paulins von Périgueux*, Kempten, 1901; A.H. Chase, *The Metrical Lives of St. Martin of Tours by Paulinus and Fortunatus*

and the Late Prose Life by Sulpicius Severus, *Harvard Studies of Classical Philology*, 43, 1932, p. 51-76; F. Châtillon, *Paulin de Périgueux, auteur de la Vita Martini et Sidoine Apollinaire, panégyriste des emperors*, în *RMAL*, 23, 1976, p. 5-12; Tixeront, *Patrologie*, p. 457; Cayré, II, p. 209; Bardenhewer, IV, p. 650 și urm.; S. Constanza, *Paulin de Périgueux*, în *DECA*, II, 1957; M. Skeb, OSB, *Paulinus von Périgueux*, în *LACL*, p. 483, cu bibliografie.

Paulin de Tyr

Paulin de Tyr (sec. IV), primul episcop al Tyrului și Antiohiei. S-a născut la Antiohia, unde zidește, în calitate de episcop, o frumoasă catedrală, după cum ne informează prietenul său Eusebiu* de Cezareea. Philostorgiu* susține că el a deținut demnitatea de episcop pentru o perioadă scurtă, aproximativ 6 luni înainte de a deceda. A fost simpatizant al lui Arie* a cărui învățătură a aprobat. Este destinatarul unei scrisori doctrinare trimisă de Eusebiu* de Nicomedia. În timpul sinodului de la Niceea, constrâns fiind de împăratul Constantin, iscălește condamnarea arianismului, dar la scurtă vreme se angajează în activități antini-ceene. De la el s-a păstrat un fragment din *Epistola ad Alexandrum Alexandrinum*.

CPG 2, 2065; H.G. Opitz, *Athanasius Werke*, 3, pt.1, Berlin, 1934, p. 17 și urm.; E. Venables, *Paulinus* (3), în *Smith-Wace*, IV, p. 231-232; M. Simonetti, *La crisi ariana*, Roma, 1975, p. 31-35; Idem, *Paulin de Tyr*, în *DECA*, II, p. 1958; M. Skeb OSB, *Paulinus von Tyrus*, în *LACL*, p. 484.

Paulin de Trèves

Paulin de Trèves, episcop de Trèves, unul din marii susținători ai Ortodoxiei

în Galia împotriva arianismului. Datorită atitudinii sale ferme, este exilat de către împăratul Constantius, prezent și el la sinodul proarian de la Arles din 353, fiind trimis în Frigia, unde se crede că ar fi suferit moarte martirică. Din cele câteva referiri întâlnite în scrierile lui Atanasie se crede că el ar fi scris câteva tratate împotriva arienilor, dar care s-au pierdut.

Boll., *Acta SS.* Aug. VI, 669 și urm.; *Fragmentum* în Migne, PL, 10, 562, 588, 631; Mansi, III, 179 și urm., 231; S.A. Bennett, *Paulinus* (4), în Smith-Wace, IV, p. 232; Cross, *Paulinus, St.*, în ODCC, p. 1054; M. Simonetti, *Paulin de Trèves*, în DECA, II, p. 1957.

Pavel, Sfântul

Pavel, Sf., (m. aprox. 65 d. Hr.), 'Apostolul neamurilor'. S-a născut într-o familie de evrei descendentă din tribul lui Beniamin, în Tarsul Ciliciei, probabil în primii ani ai erei creștine, primind numele de Saul. A fost crescut și educat în tradiția fariseică, se pare, la Ierusalim, desăvârșindu-și educația sub îndrumarea vestitului rabin Gamaliel (Faptele Apostolilor 26, 5), care îl inițiază în bogata tradiție a interpretărilor legale (*halakah*) și în literatura folclorică iudaică (*haggadah*). Aparținând diasporei evreiești, Pavel cunoștea și vorbea limba greacă și era familiarizat cu cultura și civilizația elenistă. În plus, el deținea și cetățenia romană. Deși căsătoria era una din obligațiile unui fariseu, Saul nu se căsătorește. După încreștinarea sa, el va considera celibatul ca o logodnă mistică cu Hristos și Biserica Sa. Întrucât fiecare rabi trebuia să aibă o meserie, el învață să țeară pânză pentru corturi. În zelul său față de religia părinților săi, Saul devine unul din cei mai aprigi per-

secutori ai creștinilor, văzând în credința creștină un dușman de moarte al tradiției legaliste iudaice. Este martor ocular al martirizării Sf. Ștefan, păzind hainele celor care îl loveau cu pietre. Înlocuirea vechiului legământ iudaic cu unul nou, i se părea lui Saul o adevărată blasfemie. Faptele Apostolilor relatează despre persecuția pe care el însuși o conducea împotriva creștinilor (8, 3). În drum spre Damasc, unde se îndrepta pentru a-i aresta pe creștinii de acolo și a-i aduce la Ierusalim spre a fi judecați, Saul trăiește momentul de răscruce care îi va schimba definitiv viața. Mântuitorul Iisus Hristos i se arată, învăluit de o lumină strălucitoare, atrăgându-i atenția că cei persecutați nu sunt doar creștinii, ci El Însuși. În această identificare a lui Hristos cu cei care cred în El rezidă temeiul învățăturii pauline despre Biserică, înțeleasă ca Trup mistic al lui Hristos. Evenimentul, relatat de trei ori în Faptele Apostolilor (9, 1-19; 22, 5-16 și 26, 12-18), îl transformă pe Saul dintr-un înflăcărat prigonitor al creștinilor, în cel mai mare propovăduitor al Evangheliei lui Hristos. Hristos l-a făcut să înțeleagă că El este Fiul lui Dumnezeu, Căruia trebuie să se plece tot genunchiul celor cerești și al celor pământești, și să devină Apostolul Celui pe care până atunci L-a urât și L-a prigonit cu furie, cel care a ostenit mai mult pentru Domnul. Orbirea care l-a lovit a durat câteva zile. Saul este botezat apoi de către Anania, după care se retrage în Arabia unde rămâne un răstimp de trei ani pentru a se pregăti prin rugăciune și meditație pentru noua sa chemare, dobândind 'cunoașterea tainei lui Hristos' (Efeseni 3,4). Revine la Damasc, unde propovăduiește 'că Iisus este Fiul lui Dumnezeu' (Fapte 9, 20). Evreii de aici complotază împotriva lui. El scapă, părăsind cetatea în taină, mergând

la Ierusalim, unde predică Evanghelia neevreilor. Un nou complot îl obligă să părăsească și Cetatea Sfântă. Se refugiază și de aici, îndreptându-se spre Cezareea, Siria și în cele din urmă spre Cilicia. După câțiva ani, este chemat de Barnabas pentru a ajuta la lucrarea de convertire din Antiohia (Fapte 11, 25 și urm.). În jurul anului 44 cei doi apostoli se îndreaptă spre Ierusalim pentru a aduce ajutoare comunității creștine (Fapte 11, 27-30). După revenirea de la Ierusalim la Antiohia, Barnaba și Saul, împreună cu Ioan Marcu, nepotul lui Barnaba, primesc din partea comunității antiohiene sarcina să a predica Evanghelia dincolo de granițele Siriei. Astfel începe prima călătorie misionară a lui Pavel (47-49 d. Hr.). Cei trei se îndreaptă spre Cipru, locul de naștere a lui Barnaba. Saul, care își ia numele greco-roman de Pavel în cinstea proconsulului Sergius Paulus, care s-a încreștinat, sau mai exact, pentru a arăta, prin noul său nume, că apostolatul său se îndrepta cu precădere către neamuri (Galateni 2, 7-9; Romani 15, 16). Totodată, conducerea activității misionare trece de la Barnaba la Pavel, deoarece în Fapte sunt menționați Pavel și Barnaba și nu Barnaba și Saul. Din Cipru, cei trei trec în Asia Mică, la Perga, unde Ioan Marcu îi părăsește. Pavel și Barnaba predică Evanghelia în provincia Galatia, inclusiv în cetățile principale de aici: Antiohia din Pisida, Iconium, Lystra și Derbe. În pofida ostilității comunităților evreiești, cei doi întemeiază comunități creștine și numesc prezbiteri, după care se întorc la Antiohia, unde prezintă un bilanț al acestor prime misiuni.

Răspândirea rapidă a creștinismului printre neamuri, a ridicat o mare problemă pentru Biserică. Creștinii veniți dintre iudei, cer ca cei care au devenit

creștini dintre neamuri să se circumcidă și să observe Legea mozaică. Pavel a văzut primejdia unei astfel de practici. Dacă această mișcare ar fi prevalat, atunci Biserica creștină ar fi devenit o simplă sectă iudaică, lucru inacceptabil pentru neevrei, sau aceasta s-ar fi scindat în două grupări. În plus, el a sesizat că, prin atitudinea lor, iudaizantii respingeau însăși temelia Bisericii creștine, și anume, că omul era mântuit prin credința în Iisus Hristos și nu prin faptele Legii (Galateni 6, 2). Pavel și Barnaba, însoțiți de alți membri ai comunității din Antiohia, merg la Ierusalim pentru a se consulta cu ceilalți apostoli. Înainte de a merge la Ierusalim, Pavel scrie Epistola sa către Galateni. Adunarea apostolilor a hotărât, într-un gând, să nu fie impus neamurilor un 'alt jug', recomandându-le doar abținerea de la 'întinările idolilor și de la desfrâu și de (animale) sugrumate și de sânge' (Fapte 15, 20, 29). După terminarea sinodului de la Ierusalim, Pavel și Barnabas revin la Antiohia.

Separându-se de Barnaba, Pavel pornește în cea de a doua călătorie misionară, însoțit de Silas (50-52 d. Hr.). Pavel vizitează comunitățile din Galatia, iar la Lystra îl ia pe Timotei ca însoțitor. Îndemnat de Duhul Sfânt, Pavel trece dincolo de Misia, coboară la Troa, de unde trece cu corabia în Macedonia, poposind la Filipi. Cea dintâi persoană care a primit creștinismul aici a fost Lidia, vânzătoare de porfiră, care a devenit gazda lui Pavel și a însoțitorilor săi. De la Filipi se îndreaptă spre Tesalonic, trecând prin Amfipoli și Apolonia, apoi la Bereea, iar de aici la Atena. În așteptarea lui Timotei și Silas, Pavel apără credința monoteistă în fața filosofilor stoici și epicurieni în Areopag. Rezultatele confruntării nu au fost cele așteptate, mai ales pentru că aceștia nu au putut accepta credința în

înviere. În consecință, Pavel ia hotărârea ca de acum să nu mai depindă de argumentele rațiunii, ci de Hristos și de puterea Sa. De la Atena, se îndreaptă spre Corint unde întemeiază o puternică comunitate creștină. La scurtă vreme după sosirea lui la Corint, Pavel scrie cele două Epistole către Tesaloniceni. Aici rămâne aproape un an și jumătate, după care revine la Antiohia.

După o ședere relativ scurtă la Antiohia, Pavel pornește în cea de a treia călătorie misionară (53-58 d.Hr.). El revizitează Bisericile întemeiate de el din Galatia și Frigia. La Efes, de unde scrie prima Epistolă către Corinteni, rămâne trei ani, învățând la școala lui Tiranus. În urma revoltei argintarilor efeseni, este obligat să părăsească Efesul. De la Efes, se îndreaptă spre Smyrna, Pergam, Troa, de unde trece cu corabia în Macedonia. În drum spre Corint, el adresează corintenilor cea de a doua epistolă a sa. În timpul șederii la Corint, a scris Epistola către Romani, pentru a-și pregăti vizita la Roma, pe care o avea deja în plan. Împreună cu o serie de reprezentanți ai Bisericilor din Asia și Grecia pornește spre Ierusalim pentru a aduce ajutoare Bisericii Mame din Cetatea Sfântă. Ajuns la Milet, Pavel își ia rămas bun de la conducătorii Bisericii, care l-au primit cu deosebită căldură, și prezice întemnițarea sa (Fapte 20, 22 și urm.).

La Ierusalim a fost primit cu ostilitate, fiind acuzat de încălcarea Legii și, în consecință, bătut. Este scăpat din mâinile mulțimii infuriate de către soldații romani. Aflându-se de un complot împotriva lui, Pavel este transferat la Cezareea, unde a fost ținut în închisoare de guvernatorul Marcus Antonius Felix. La moartea acestuia, noul guvernator, Porcius Festus, cedează în fața cererilor insistente ale sanhedrinului, care dorea să-l

judece la Ierusalim, ceea ce pentru Pavel însemna o certă condamnare la moarte. Conștient de acest lucru, Pavel își exercită dreptul de cetățean roman și apelează la judecata Cezarului. În drum spre Roma, corabia în care călătorea naufragiază la Malta. Din Malta, trece cu o corabie alexandrină la Siracusa și de acolo se îndreaptă spre Roma prin Regium și Puteoli. Se pare că în răstimpul petrecut aici, Pavel scrie așa-numitele 'Epistole ale captivității': Filipeni, Coloseni, Filimon și Efeseni. După doi ani de ședere la Roma, perioadă în care a putut propovădui 'fără nici o piedică', Pavel este eliberat. Se crede că acum scrie Epistola către Evrei. Informațiile legate de evenimentele care au urmat, le avem din Epistolele pastorale și din Tradiție. Clement Romanul afirmă că Pavel a mers până la 'limitele Apusului', făcând referire la mențiunea lui Pavel din Epistola către Romani în care își exprimă intenția de a merge în Spania. Epistolele pastorale aparțin ultimei sale perioade misionare, după întoarcerea din Spania, când face o vizită în Creta, unde îl așază episcop pe Tit și apoi la Efes, în Macedonia și Grecia, după care urmează ultima sa întemnițare la Roma (66-67). Potrivit tradiției, Pavel a fost martirizat la Roma, în timpul persecuției lui Nero. Tertullian* adaugă și modul în care a fost martirizat, adică, prin decapitare. Faptele apocrife legate de numele lui Pavel menționează locul martiriului, pe malul stâng al Tibrului, la aproximativ cinci kilometri departe de Roma, la Ad Aquas Salvias. Trupul său a fost înmormântat în cimitirul de pe Via Ostiensis, unde se ridică acum biserica S. Paolo fuori le Mura, construită de împăratul Constantin și restaurată de mai multe ori, ultima dată în sec. XIX.

Pavel rămâne una din cele mai de seamă și mai puternice personalități din istoria Bisericii creștine. Atât viața sa, profund marcată de arătarea nemijlocită a Mântuitorului pe drumul Damascului, cât și activitatea și învățătura propovăduită de el, dezvăluie absoluta sa dăruire și credincioșie nestrămutată față de Hristos și Biserica Sa. În Epistolele sale, scrise pentru a da răspuns unor cerințe imediate, deslușim elementele principale ale teologiei creștine, în centrul căreia se află Hristos cosmic. Gândirea sa teologică izvorăște din experiență, din trăire, mai mult decât dintr-un discurs rațional, deoarece Pavel ni se descoperă ca trăitor mistic care a izbutit să pătrundă realitatea tainică a tuturor lucrurilor în Hristos. Căci Hristos nu este doar Mesia, Cel în care s-au împlinit profețiile și făgăduințele Vechiului Testament, ci Fiul lui Dumnezeu, Cel preexistent și veșnic, prin care au fost create toate lucrurile și care, după ce a suferit umilințe și moartea pe cruce, a fost ridicat de-a dreapta lui Dumnezeu, fiind preaslăvit de întreaga făptură. De aceea, El este Capul noii umanități mântuite, noul 'Israel al lui Dumnezeu', în care evreul și barbarul devin una (Efeseni 2, 14-19), adică, Biserica, care este în același timp Trupul Lui Mistic. În adevăratul creștin, Hristos este cel care trăiește (Galateni 2, 20), transformându-l într-o asemănare cu El încă în această viață, însă în mod deplin la înviere. Viața nouă în Hristos nu mai este 'potrivit trupului', care în viziunea lui Pavel este starea de păcat, ci 'potrivit spiritului' și începe de la botez. Prin Botez, credinciosul devine părtaș morții și învierii lui Hristos (Romani 6, 3-6), primind putere de la Duhul Sfânt (Galateni 5, 16), să împlinească cerințele morale ale noii vieți. Comuniunea Duhului Sfânt îi unește pe toți în legătura

iubirii (Coloseni 3, 14). Această comuniune este menținută și exprimată prin Euharistie, Jertfa creștină, 'comuniunea cu Trupul lui Hristos' (I Corinteni 10, 16), fiind împlinită pe deplin la sfârșitul veacurilor, când Domnul va reveni în slavă, slavă în care vor fi părtași viii și morții (I Tesaloniceni 4, 13-17). Atunci totul va fi învăluit în iubire, profețiile se vor fi îndeplinite, limbile vor înceta, iar noi nu vom cunoaște ca prin ghicitură, ci față către față (I Corinteni 13).

Gândirea Sf. Apostol Pavel a pătruns și nuanțat întreaga teologie creștină. Din nefericire, adeseori, gândirea sa a fost elaborată parțial și trunchiat, fără o viziune de ansamblu. Așa se face că Fer. Augustin* va elabora teologia harului, a predestinației și a liberului arbitru pornind de la anumite elemente prezente în epistolele pauline, dându-le accente apologetice, care le depărtează de esența teologiei pauline. La fel se va întâmpla și cu doctrina justificării prin credință, ruptă din contextul general paulinic, care va deveni temeiul lutheranismului, iar predestinaționismul, al calvinismului. În sec. XVIII și XIX, teologia paulină va fi pusă în balanță cu cea petrină, cu nuanțe care o îndepărtează de interpretările clasice date de Sfinții Părinți.

Pavel a scris Epistolele sale cu un scop determinat, și anume, de a răspunde problemelor cu care se confruntau Biserica și persoanele cărora le erau adresate, urmărind întărirea dreptei credințe, pe de o parte, și apărarea ei față de ereziile, care începuseră să-și facă apariția, pe de altă parte. Cele 14 Epistole incluse în canonul Noului Testament sunt, în ordine cronologică, următoarele: Epistola întâi către Tesaloniceni (Corint, în anul 52); Epistola a doua către Tesaloniceni (Corint, 52); Epistola către Galateni (Efes, 54); Epistola întâi către Corinteni

(Efes, 56); Epistola a doua către Corinteni (Macedonia, 57); Epistola către Romani (Corint, 58); Epistola către Efeseni (Roma, 62-63); Epistola către Filipeni (Roma, 62-63); Epistola către Coloseni (Roma, 62-63); Epistola către Filimon (Roma, 62-63); Epistola către Evrei (Roma, 63); Epistola întâi către Timotei (Macedonia, 63); Epistola către Tit (Macedonia, 65); Epistola a doua către Timotei (Roma, 66), considerată ca fiind 'testamentul spiritual' al Sf. Apostol Pavel.

Sf. Apostol Pavel rămâne, fără egal, între cei care și-au asumat sarcina de a propovădui învățătura creștină. El a fost cel care a propovăduit irumperea lui Hristos în viața omului, prin care acesta este transformat în făptură nouă: 'Prin urmare, dacă este cineva în Hristos, el e făptură nouă; cele vechi au trecut, iată că toate au devenit noi' (II Corinteni 5, 17). Pavel însuși este exemplul acestei reînnoiri: 'Fiți următorii mei, așa cum eu sunt al lui Hristos' (I Corinteni 11, 1).

W.J. Conybeare și J.S. Howson, *The Life and Epistles of St. Paul*, 2 vol., 1851; A. Deissmann, *Paulus*, 1911 și ed. 2-a 1925, trad. în engl. 1926; A.H. McNeile, *St. Paul. His Life, Letters and Christian Doctrine*, 1920; T.R. Glover, *Paul of Tarsus*, 1925; H.A.A. Kennedy, *St. Paul and the Mystery-Religions*, 1913; W.H.P. Hatch, *The Pauline Idea of Faith and its Relation to Jewish and Hellenistic Religion*, Cambridge, Mass., 1917; W.L. Knox, *St. Paul and the Church of Jerusalem*, 1925; Idem, *St. Paul and the Church of the Gentiles*, 1939; Mitropolitul Nicolae Bălan, *Pavel, Apostolul lui Iisus Hristos. Tablou biografic după Konrad Kirsch*, Sibiu, 1931; G. Ogg, *The Chronology of the Life of Paul*, 1966; G. Bornkamm, *Paulus*, Stuttgart, 1969; W.D. Davies, *Paul and the Rabbinic Judaism*, 1955; F.F. Bruce, *Paul*, 1978; H.J. Schoeps, *Paulus. Die Theologie des Apostels im Lichte der jüdis-*

chen Religionsgeschichte, Tübingen, 1959; G. Machen, *The Origin of Paul's Religion*, 1947; J.M. Murphy-O'Connor, *Paul and Qumran*, 1968; E. Pagels, *The Gnostic Paul*, 1975; W. Schmithals, *Paul and the Gnostics*, 1973; A. Schweitzer, *The Mysticism of Paul the Apostle*, 1931; Nicolae Mladin, *Asceza și Mistica Paulină*, Ed. Deisis, 1966 (Teza de doctorat în teologie a regretatului Mitropolit Nicolae Mladin susținută la Facultatea de Teologie din București, 1946); Grigorie T. Marcu, *Antropologia Paulină*, Sibiu, 1941; Comentarii: J.A. Cramer, *Catenae Grecorum Patrum in Novum Testamentum*, Oxford, 1844 (pentru fragmente pauline tom. IV-VII); C.H. Turner, *Greek Patristik Commentaries on the Pauline Epistles*, în *Dictionary of the Bible*, ed. J. Hastings, New York, 1906, p. 485-531 și vol. suplimentar, Edinburgh, 1947; A. Souter, *The Earliest Latin Commentaries on the Epistles of St. Paul*, Oxford, 1927; K. H. Schelkle, *Paulus Lehrer der Väter*, Düsseldorf, 1959; Cele patru-sprezece epistole pauline comentate și studiate de Iuliu Olariu, Caransebeș, 1910 și 1913; V. Gheorghiu, *Epistola către Romani*, Cernăuți, 1938; Gh. Munteanu, *Epistola către Galateni*, Cluj, 1940; Haralambie Roventă, *Epistola către Efeseni*, București, 1929; Idem, *Epistola întâi către Tesaloniceni*, București, 1938; I. Beldie, *Epistola către Tit*, Sibiu, 1947; Nicolae Colan, *Sfântul Apostol Pavel, către Filimon. Creștinismul și sclavia*, Sibiu, 1925; A. Schweitzer, *Geschichte der paulinischen Forschung von der Reformation auf die Gegenwart*, 1911; trad. în engl. *Paul and his Interpreters*, 1912; H. J. Fredde, *Ein neuer Paulus Text und Kommentar*, I-II, Freiburg, 1973-1974; Cross, *Paul, St.*, în ODCC, p.1046-1049; E.E. Ellis, *Pavel*, în *Dicționar biblic*, Societatea Misionară Română, Oradea, 1995, p. 975-988; V. Loi, E. Dassman, M.G.Mara, D. Mazzoleni, *Paul*, în DECA, II, p. 1937-1944; E. Dassmann, *Paulus in frühchristlicher Frömmigkeit und Kunst*, Opladen, 1982; J.M. Huskinson, *Concordia Apostolorum. Chris-*

tian Propaganda at Rome in Fourth and Fifth Centuries. A Study in Early Christian Iconography and Iconology, London 1982; Protos Lector Dr. Justinian Cârstoiu, *Desăvârșirea creștină în epistolele Sfântului Apostol Pavel*, teză de doctorat, Editura Bucura Mond, București, 1996, cu bogată bibliografie românească.

Pavel, Apocalipsa lui

Apocalipsa lui Pavel, text apocaliptic apocrif, scris în limba greacă în a doua jumătate a sec. IV, în care se află o descriere a călătoriei extatice a Sf. Apostol Pavel 'în cel de al treilea cer' (II Corinteni 12, 2), în răstimpul căreia el a fost ridicat în cetatea lui Dumnezeu, unde s-a întâlnit cu profeții, cu Cei curați, apoi cu Avraam, Isaac și Iacob și, în cele din urmă, cu cei care și-au dăruit viața slujirii lui Dumnezeu. Fer. Augustin* a cunoscut acest text, care s-a bucurat de o largă circulație, fiind tradus în latină, siriacă, coptă și etiopiană. Epifanie* menționează această apocalipsă ca făcând parte dintr-o lucrare de sinestătătoare care nu s-a păstrat. Acest text apocaliptic a aparținut cercurilor gnostice.

C. Tischendorf, *Apocalypses Apocryphae*, Leipzig, 1866, p. 34-69; M.R. James, *Apocrypha Anecdota*, Texts and Studies, II, nr. 3, Cambridge, 1893, p. 11-42; în siriacă: G. Riciotti în *Orientalia*, II, Roma, 1933, p. 1-25, 120-149; în latină: T. Silverstein, *Studies and Documents* ed. de K.Lake-S. Lake, IV, 1935; în coptă: E.A. Wallis Budge, *Miscellaneous Coptic Texts*, New York, 1975; H. Duensing în Schneemelcher, II, 1964, p. 536-539, trad. în engleză: II, 1965, p. 755-798; Bardenhewer, I, p. 615-620; Quasten, *Patrology*, I, p. 146-149; Altaner-Stuiber, 1980, p. 142 și urm.; Cross, *Paul, Apocalypse of St.*, în ODCC, p. 1049; G. Röwekamp, *Apokalypsen*, în LACL, p. 485-486, cu bibliografie.

Pavel, Faptele lui

Faptele lui Pavel, document apocrif pus în circulație în a doua jumătate a sec. II. Textul a fost scris de un creștin, care a folosit la redactare *Faptele Sf. Petru*. Întregul document a fost reconstituit dintr-o serie de fragmente (aproximativ 2000) de către C. Schmidt în 1904, în forma lui cea mai completă regăsindu-se în manuscrisul coptic de la Heidelberg. Scopul scrierii a fost de a preamări viața și activitatea Sf. Apostol Pavel, autorul neținând cont de înșiruirea istorică a evenimentelor. Textul cuprinde și *Acta Pauli et Theclae*, care descrie încreștinarea Sf. Thecla, o tânără grecoaică din Iconium, care îi urmează sf. Pavel și scapă de persecuție și moarte în mod miraculos, retrăgându-se apoi la Seleucia. Tot în același document, este inclusă și *Corespondența Sf. Pavel cu corinteni*, care conține răspunsul acestora la cea de a doua epistolă pe care Apostolul le-a adresat-o. În cele din urmă, în același corp se include și *Martyrium* sau *Passio Pauli*, text păstrat în două versiuni grecești și incomplet în traducere latină. Mai există versiuni și în siriacă, coptă, etiopiană și slavonă. Descoperirea unui papyrus, scris în jurul anului 300, care cuprinde textul grec, păstrat în prezent la Hamburg, confirmă justetea reconstituirii făcută de Schmidt. Textul faptelor a fost cunoscut de Origen*, Ipolit* și Ciprian*, care l-au folosit.

C. Tischendorf, *Acta apostolorum apocrypha*, 40 și urm. și R. A. Lipsius-M. Bonnet, *Acta apostolorum apocrypha*, I, Leipzig, 1891, p. 235-272; în latină: O.v. Gebhardt, *Passio s. Theclae virginis*, TU, 22, 2, Leipzig, 1902; în coptă: E.J. Goodspeed, *The Book of Thecla*. The America Journal of Semitic Languages and Literature, 17, 1901, p. 65-95 cu trad. în engleză. În siriacă: W. Wright, *Apocryphal Acts of the Apostles*,

London, vol I, 1871 p. 128-169, vol. II, p. 116-145 (cu trad. în engleză); Bardenhewer, I, p. 554-564; Quasten, I, p. 130-132, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 136 și urm., cu bibliografie; Schneemelcher, 1964, II, p. 221-241; ediția germană: p. 242-268.

Pavel de Alexandria

Pavel de Alexandria, astrolog din a doua jumătate a sec. IV. Este autorul unui manual elementar de astrologie intitulat *Introducere*, pe care l-a adresat fiului său, Cronamon. Se crede că au existat două ediții ale acestei lucrări, deoarece manuscrisul care s-a păstrat pare a fi versiunea primă la care a fost adăugată o prefață scrisă pentru ediția a doua a aceleiași lucrări. Datorită exprimării clare și concise, *Introducerea* lui Pavel a fost folosită în special de către astrologii alexandrini. Olimpiodor de Alexandria (500-564/5), filosof neoplatonician, elev al lui Ammonius, comentator al lui Platon și Aristotel, a comentat lucrarea lui Pavel, care a fost atribuită unui oarecare Heliodoros. În sec. IX, Leon Matematicianul a studiat *Introducerea*, iar literatura de specialitate a păstrat multe scholii asupra ei, dintre care unele au fost scrise în sec. XII. *Introducerea* s-a bucurat de mare popularitate fiind tradusă parțial în diverse limbi. În sec. VI, Sergiu* de Reshaina traduce capitolul 28, iar Anania de Shirak traduce în armeană primele două capitole, în secolul următor. Abu Ma'shar menționează un alt Pavel de Alexandria care a trăit în sec. V.

Elementa apotelesmatica, ed. de E. Boer, Leipzig, 1958; *Heliodori, ut dicitur: In Paulum Alexandrinum Commentarium*, ed. de E. Boer, Leipzig, 1962; L.G. Westernick, în BZ 64, 1971, p. 6-21; Sergios of Reshaina, *Inedita Syriaca*, ed. de E. Sachau, Viena, 1870, p. 125 și urm.; A.G. Ambrahamyan,

Anania Sirakac'u Matenagrut'yune, Erevan, 1944, p. 327-330; David Pingree, *Paul of Alexandria*, ODB, III, p. 1608.

Pavel de Antiohia

Pavel de Antiohia, patriarh monofizit al Antiohiei (564-581). S-a născut în jurul anului 500 la Alexandria, unde a fost și educat. Ajunge singel (secretar) al patriarhului monofizit de Constantinopol, Teodosie, care îl numește în locul lui Sergiu de Tella, fondatorul ierarhiei monofizite dizidente din Antiohia, mort la începutul anului 561. Pavel a adoptat o atitudine moderată în controversa timpului, luând parte la diverse întruniri eclesiastice. Împotriva lui s-a ridicat însă Iacob* Baradaeus, marele organizator al ierarhiei monofizite din Orient și aspirant la scaunul patriarhal din Antiohia. Pavel a combătut tendințele triteiste. În cele din urmă, ajunge să fie acuzat de sabelianism. În timpul disputelor, el a fost sprijinit de triburile beduinilor ghassanizi, primind adăpost la șeicul lor Al-Harith bar Gabala. De la el au rămas o serie de scrisori, care au fost editate de J. Chabot.

CPG III, 7203-7214; J.B. Chabot, *Documenta ad origines monophysitarum illustrandas*, în CSCO 17, Louvain, ed. 2-a, 1952; E. Honigmann, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie antérieure au VI^e siècle*, Louvain, 1951; p. 195-205; W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972, p. 291-293, 318-328; E.W. Brooks, *The Patriarch Paul and the Alexandrine Schisma*, în ByZ, 30, 1930, p. 468-476; Urbina, p. 209; J. Gribomont, *Paul d'Antioche*, în DECA, p. 1945; B. Windau, *Paulus von Antiochien*, în LACL, p. 486-489.

Pavel de Apamea

Pavel de Apamea a fost episcop de Apamea și succesorul lui Petru în scaunul de

mitropolit de *Syria Secunda*, depus de către împăratul Justin pentru convingerile sale monofizite în 513. A participat la sinodul de la Constantinopol din 536, convocat de patriarhul Mennas, ca susținător al doctrine calcedoniene. În anul 536 îi scrie împăratului Justinian, în numele episcopilor săi sufragani, o scrisoare în care mărturisește credința ortodoxă, așa cum a fost ea fixată la Constantinopol și Efes, și îi condamnă pe Antim, Sever și Petru, pentru credința lor monofizită.

Mansi 8, 980-984; E. Venables, *Paulus* (12), în Smith-Wace, IV, p. 255; E. Prinzivalli, *Paul d'Apamée*, în DECA, II, p. 1945.

Pavel de Asia sau Aphrodisia

Episcop iacobit de Aphrodisia, supranumit episcop de Asia, și mitropolit de Caria, a fost hirotonit de Iacob* Baradeu în 558, împreună cu alți doi episcopi monofiziți. Informații despre el avem din Istoria bisericească a lui Ioan* de Efes. Pavel de Aphrodisia a fost martor al persecuției monofiziților care a fost declanșată la instigația patriarhului Ioan Scolasticul și la porunca împăratului Justin II, în 571. După ce a fost arestat la mănăstirea din Caria, dus în lanțuri și încarcerat în palatul patriarhal din Constantinopol, Pavel a fost obligat să iscălească o mărturisire de credință calcedoniană, fiind trimis la Aphrodisia, unde a fost caterisit și hirotonit din nou de un episcop calcedonian, spre marea lui dezamăgire și supărare. Am menționat acest caz, deoarece este vorba de o situație singulară de rehirotonire a unui episcop. Se pare că a decedat nu după multă vreme, probabil în 576 sau 577.

CPG 7234; E.W. Brooks (CSCO 105/106), 110/180 text și trad. în latină; C. Holt, *Paulus*

(13), în Smith-Wace, p. 255-256; E. Honigmann, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie Antérieure au VI^e siècle*, Louvain, p. 218-231; D. Stiernon, *Paul d'Aphrodise*, în DECA, II, p. 1945-1946; B. Windau, *Paulus von Aphrodisias*, în LACL, p. 487.

Pavel de Callinicus (ar-Raqqah)

Pavel de Callinicus (ar-Raqqah), episcop monofizit de Callinicus, azi ar-Raqqah, în Osrhoene. Datorită înclinațiilor sale monofizite, este ales episcop în jurul anului 503, în timpul domniei împăratului Anastasie, pentru ca tot din pricina acestor înclinații să fie înlăturat din scaun în anul 518/9, la scurtă vreme după urcarea pe tron a împăratului Justin. Se retrage la Edessa, unde se dedică muncii de traducere, din greacă în siriacă, a operelor lui Sever* de Antiohia. Se știe cu certitudine că el a fost editorul corespondenței polemice asupra incoruptibilității trupului lui Hristos, dintre Sever și Iulian* de Halicarnas și a discursului lui Sever împotriva lui Iulian. Se cunoaște chiar data la care a fost efectuată traducerea discursului împotriva lui Iulian, deoarece la sfârșitul lucrării se află o notă în care se spune că Pavel a terminat traducerea în anul 528 când se afla la Edessa. Tot lui îi este atribuită traducerea corespondenței dintre Sever și Sergiu* Gramaticianul asupra celor două naturi în Hristos, a tratatelor patriarhului antiohian *Contra impium Grammaticum*, adică Ioan* de Cezareea, și a unui tratat al aceluiași autor, intitulat *Philatethes*. Wright este de părere că tot Pavel de Callinicus a tradus *Homiliae Cathedrales* și *Octoihul* aparținând lui Sever, precum și alte lucrări cunoscute din diverse fragmente și citate dispersate. De aceea, iacobiții l-au numit *Mephashsheqana dha-khethabhe* - Traducătorul de cărți.

Acest Pavel nu trebuie confundat cu omonimul său Pavel*, episcop de Edessa, exilat la Euchaita în 522, revenit în scaun în 526 și decedat în anul următor sau cu episcopul Pavel de Edessa. La rândul lui, acest Pavel nu trebuie confundat cu starețul Pavel*, care s-a retras, în jurul anului 624, tot în Cipru, dedicându-se traducerii în siriacă a operelor lui Grigorie* de Nazianz.

E.W. Brooks, PO 6, p. 1-169; B. Coulie, *Corpus Nazianzenum*, I, Versiones orientales, Turnhout, 1988; J. Gwynn, *Paulus Callinicensis*, în Smith-Wace, IV, p. 256; Idem, *Paulus Edessenus*, în Smith-Wace, IV, p. 259-260; Wright, p. 66; Duval, p. 359; Baumstark, p. 160; Bardenhewer, IV, p. 4-5; Urbina, p. 163, 245-246, cu bibliografie; J.-M. Sauget, *Paul de Callinie*, în DECA, II, p. 1946.

Pavel de Concordia

Pavel a fost monah într-o mănăstire în apropiere de Concordia. S-a născut probabil la o dată rămasă incertă, plasată de cercetători, între anii 270-275. A trăit, după cum se poate deduce din corespondența cu Ieronim, peste o sută de ani, vârstă pe care Ieronim o vede ca fiind o răsplată pe care Dumnezeu i-a dat-o pentru viața sa virtuoasă: *Tu semper Domini praecepta custodiens...* (Tu, cel ce ai păstrat întotdeauna preceptele Domnului). Informații despre el avem de la Ieronim, care vorbește despre el în *De viris illustribus*. Ieronim i-a adresat o scrisoare (*Epistola 10: Ad Paulum senem Concordiae*), solicitându-i cu împrumut câteva cărți, în schimb el îi trimitea Viața lui Pavel Eremitul. Nu s-a păstrat răspunsul lui Pavel către Ieronim.

Ieronim, *De viris illustribus*, 53; idem, *Epistola 10*; J. Labourt, *Saint Jérôme, Lettres*, Paris, 1949, p. 17 și 27; P. Zavatto, *Paolo din Concordia*, AAAd 5, 1974, p. 165-

180; L. Dattrino, *Paul de Concordia*, în DECA, II, p. 1946-1947; B. Dümmler, *Paulus von Concordia*, în LACL, p. 487.

Pavel II de Constantinopol

Înainte de a se urca pe scaunul patriarhal de Constantinopol ca urmaș al lui Pyrrhus, care s-a retras și s-a refugiat în Africa, Pavel a fost preot și iconom al Bisericii Hagia Sophia. După numirea sa ca patriarh, Pavel îi trimite scrisorile sinodale uzuale papii Teodor I privind hirotonia și numirea sa. Papa îi răspunde că înlăturarea din scaun a lui Pyrrhus nu trebuia să fie consecința unei revolte populare, iar pentru ca numirea lui Pavel să fie validă, trebuia să se purceadă la examinarea canonică, într-un sinod al lui Pyrrhus, și apoi la depunerea lui din treaptă. Prezența lui Pyrrhus nu mai era necesară pentru acest lucru, deoarece scrierile și mărturisirile sale publice, vădit monotelite, îl condamnau. Scrisoarea papii era în consonanță cu noua tendință de la Constantinopol, unde monotelismul era condamnat alături de *Ektehsis*-ul lui Heraclie. Corespondența dintre Teodor și Pavel nu are însă un curs pașnic. Papa Teodor îl excomunică pe Pavel din pricina convingerilor religioase neortodoxe, pe care acesta le-a exprimat în corespondența sa cu Roma și îl trimite pe Martin să-i înmâneze acestuia excomunicarea. Ca urmare a acestui act, relațiile dintre cele două scaune se înrăutățesc. În loc să rezolve controversele doctrinare, acestea se întetesc, datorită apariției unui alt document, mult mai primejdios decât *Ekthesis*, și anume *Typos*, care fusese redactat chiar de Pavel. Între timp, papa Teodor moare (649) iar în scaun este ales Martin, cel care vizitase Constantinopolul, aducându-i patriarhului Pavel excomunicarea Romei. Pentru a rezolva pro-

blema monotelită, stârnită de altfel de papa Honoriu ale cărui afirmații doctrinare au constituit punctul de reazem al monotelismului, papa Martin convoacă un conciliu la Lateran (primul Conciliu Lateran), care respinge formula 'o singură lucrare teandrică' și pronunță anathema asupra promotorilor monotelismului (Teodor de Pharan, Cyrus de Alexandria, Serghei, Pyrrhus și Pavel ai Constantinopolului și a documentelor care susțineau ideii monotelite, *Ektesis* și *Typos*. Pentru atitudinea lui Martin este adus la Constantinopol, unde a fost salvat de la execuție de bătrânul Patriarh Pavel. Pavel s-a stins din viață în anul 654. De la acesta s-a păstrat corespondența sa cu papa Teodor.

Migne, PL 87, 91-99; Flich-Martin, 5, p. 165-168; V. Grumel, *Regestes*, Paris, 1972, p. 227-229; Hefele-Leclercq, 3/1, p. 398-400, 426-433, 459; W.M. Sinclair, *Paulus II* (19), în Smith-Wace, IV, p. 257-258; B. Dümmler, *Paulus II von Konstantinopel*, în LACL, p. 487-488, cu bibliografie.

Pavel Diaconul

Pavel Diaconul (720/730-799/800), istoric al lombarzilor din perioada carolingiană, poet și gramatician, cunoscut și sub numele de 'Paulus Levita' sau 'Paulus Warnefridi', 'Părintele istoriei italiene'. S-a născut în anul 720/30 într-o familie lombardă din Friuli, părinții săi fiind Warnefrid și Theodolinda. A învățat sub îndrumarea lui Flavian, probabil la curtea regelui Rachis din Pavia, însușindu-și în special latina și foarte puțin limba greacă și ebraică. La rândul lui, devine instructorul prințesei Adelperga, fiica regelui Desiderius, în cinstea căreia compune un poem, descriind istoria și cronologia lumii, în care putem descifra acrostihul *Adelperga pia*. După înfrân-

gerea lombarzilor de către Carol în 774, îmbrățișează viața monahală, probabil la mănăstirea Monte Cassino. În 782, el adresează o cerere împăratului Carol, scrisă în vers elegiac, implorând eliberarea fratelui său, care se afla prizonier al împăratului. Impresionat, împăratul îi cere să vină la curtea sa din Aachen, unde îl găsim alături de Alcuin*, Theodulf* de Orléans, Petru* de Pisa și Paulin* de Aquileia. La școala care funcționa pe lângă curtea imperială, Paul predă gramatica. În calitate de instructor, el prescurtează lucrarea lui Festus, *De verborum significatione*, importantă pentru cunoașterea formei arhaice a limbii latine, cât și pentru informațiile scurte despre legea și religia romană. Tot în aceeași perioadă, el scrie *Gesta episcoporum Mettensium*, cuprinzând istoria episcopiei din Metz. Îl însoțește pe Carol în călătoria sa la Roma și Monte Cassino în 786. Pavel revine la Monte Cassino în anul următor, unde rămâne până la sfârșitul vieții sale în jurul anului 799. În răstimpul acestei șederi la Monte Cassino, el scrie cea mai importantă lucrare a sa, și anume, *Historia Langobardorum*, în șase cărți, prezentând istoria lombarzilor de la începuturile ei legendare și până la moartea regelui Liutprand, în 744. Deși cronologia lui este aproximativă, conținutul și informațiile furnizate de el sunt de mare valoare. Este păcat că el nu a dus istoria lombarzilor până la căderea lor, în 774. Această istorie se bazează pe două scurte lucrări asupra istoriei lombarzilor, care au fost pierdute, cronică lui Secundus și *Origogentis Langobardorum*, precum și pe lucrările lui Grigorie* de Tours, Grigorie* cel Mare (*Dialogurile*), Beda* Venerabilul și Isidor* de Sevilla. La acestea se adaugă propria lui viață și experiențele trăite de el însuși. Cea de a

doua mare lucrare istorică a sa este *Historia Romana*, o reeditare și completare a lucrării lui Eutropiu, *Breviarum ab urbe condita*, o prezentare concisă a istoriei romanilor de la 753 î. Hr. și până în 364 d. Hr., pe care o extinde, adăugând pasaje din Ieronim* și Orosiu*. Pe lângă lucrările sale istorice și de gramatică la care am făcut referire, menționăm o serie de poeme închinare Sf. Benedict*, scrisă în 774, alte două poeme care reprezintă esența literaturii carolingiene, cel adresat lui Carol cel Mare în vederea eliberării fratelui său, luat prizonier de împărat, și o descriere a lacului Como. Din porunca lui Carol cel Mare, el a mai editat o carte de omilii (*Homiliarum*), incluzând omilii ale lui Ambrozie*, Augustin*, Ieronim* și alții. La solicitarea episcopului Angilrammus, scrie viața Sf. Grigorie* cel Mare și istoria episcopiei de Metz, menționată mai sus. Nu se știe cu certitudine dacă este autorul *comentariului la Regulele benedictine*, despre care se crede că datează din sec. IX și că ar fi opera lui Hildemar*. Pavel a scris și imne religioase, unul închinat Sf. Benedict, altul Înălțării cu trupul la cer a Fecioarei Maria și *Ut queant laxis*, folosit de Guido de Arezzo la determinarea numelor silabelor gamei diatonice, și este considerat cel mai bun imn carolingian. De la el au rămas câteva scrisori: către Adelperga, Theudemar, Adelhard și Carol. Autenticitatea scrisorii, care însoțește comentariul la Regulele Sf. Benedict, este îndoielnică. Prin opera sa, Pavel Diaconul este considerat ca unul dintre cei mai mari exponenți culturali din epoca carolingiană. Cultura sa vastă, sensibilitatea sa poetică, seriozitatea cu care și-a scris opera, rămân puncte de referință pentru cercetătorul și studentul timpului în care el și-a desfășurat activitatea.

Migne, PL 95, 433-1710; ed. critică: L. Bethmann-G. Waitz, *Historia Langobardorum*, în MGH, *Scriptores Rerum Langobardicarum et Italicarum Saec. VI-IX*, 1879, p. 12-187; Cărpile I-XVII din *Historia Romana*, ed. de A. Crivellucci, în *Fonti per la Storia d'Italia*, LI, 1914; poemele: K. Neff, *Die Gedichte des Paulus Diaconus*, în *Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters*, III, Hft., 4, München, 1908; Viața Sf. Grigorie: H. Grisar, SJ, în ZKT, XI, 1887, p. 158-173; F.A. Wright și T.A. Sinclair, *A History of Later Latin Literature*, New York, 1931, p. 149-157; L.J. Engels, *Observations sur le vocabulaire de Paul Diacre*, Nijmegen, 1961; F. Daniell, *Paulus Diaconus*, în Smith-Wace, IV, p. 272-276; C.M. Aherne, *Paul the Deacon*, în EC, 11, p. 24-25; Cross, *Paul the Deacon*, în ODCC, p. 1052.

Pavel de Edessa

Pavel de Edessa a fost numit episcop de Edessa în 602. În anul 619 fuge din fața perșilor și se retrage pe insula Cipru. Biserica siriacă îi datorează lui Paul, traducerea din greacă a imnelor antifonale scrise de Sever* de Antiohia și de Ioan* bar Aphthonia, aranjându-le după cele opt glasuri sau moduri muzicale, de unde și denumirea de *Octoih*. Prin această lucrare, el anticipează revizuirea Liturghiei, efectuată în vremea lui Iacob* de Edessa. Tot lui Pavel de Edessa îi este atribuită traducerea în două volume a predicilor lui Grigorie* de Nazianz, deși unii autori susțin că ele aparțin lui Pavel* Starețul, împreună cu *Octoihul* lui Sever.

E.W. Brooks, PO 6, 1-169; A. Baumstark, *Festbrevier und Kirchenjahr der syr. Jacobiten*, Paderborn, 1908; J. Gwynn, *Paulus Edessenus*, în Smith-Wace, IV, p. 259-260; Chabot, p. 79; Urbina, p. 173, cu bibliografie; P. Burns, *Paulus von Edessa*, în LACL, p. 487, cu bibliografie.

Pavel de Emesa

Pavel de Emesa, episcop de Emesa (azi Homs în Siria), după 410. Participă la sinodul de la Efes, din 431, condus de Ioan* de Antiohia, care îl excomunică pe Chiril* de Alexandria și Memnon de Efes. În 432 este trimis de Ioan la Alexandria pentru a încerca o reconciliere cu Chiril. Întrucât a acceptat excomunicarea lui Nestorie* și îl recunoaște pe Maximian patriarh de Constantinopol, Chiril îl primește la comuniune și îl invită să predice de mai multe ori în catedrală. Revine la Antiohia în 433, aducând cu sine scrisoarea lui Chiril, *Lae-tentur coeli*, semn că el și-a încheiat misiunea cu succes. Anul morții sale nu este cunoscut cu certitudine, fiind plasat între 433 și 445. De la el au rămas o serie de scrisori și mai multe fragmente din cele trei omilii ținute la Alexandria.

Migne, PG 77, 165-168, 1433-1444; CPG 6365-6369; Hefele-Leclercq, II, 1, p. 393-402; E. Venables, *Paulus* (30), în Smith-Wace, IV, p. 260-261; R. Caro, *La homilétique mariana griega en el siglo V*, Dayton, 1972, p. 199-203, 205; D. Stiernon, *Paul d'Émèse*, în DECA, II, p. 1947-1948; C. Schmidt, *Paulus von Emessa*, în LACL, p. 487.

Pavel Grecul

Pavel Grecul sau Paulus Helladicus, hagiograf din sec. V, grec de origine, trăitor isihast la Elusa în Idumeea. În jurul anului 526, scrie *Viața Sf. Theognis*, episcop de Betelia (m. 522), localitate în apropiere de Gaza. Lucrarea sa a fost completată de Chiril* de Scythopolis. De la el a mai rămas un scurt tratat despre desfrâu, sub forma unei scrisori.

CPG, 7530-7531; J. van den Gheyn, *Acta sancti Theognii*, AnBoll, 101891, p. 78-113; Beck, p. 199; D. Stiernon, *Paul le Grec*, în

DECA, II, p. 1948; P. Windau, *Paulus Helladicus*, în LACL, p. 487.

Pavel de Merida

Pavel de Merida, în Spania, diacon și hagiograf de la începutul sec. VII. Lui îi este atribuită lucrarea *De Vita Patrum Emeritensium*, în care relatează, după maniera lui Grigorie* cel Mare în *Dialogurile* sale, cele auzite de el despre marile personalități, trăitori și sfinți ai Bisericii sale.

Migne, PL 80, 115-164; CPL 2069; G.W.Daniell, *Paulus* (69), în Smith-Wace, IV, p. 272; Díaz, p. 214; K. Schäferdieck, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten und Suewen*, Berlin, 1967; M. Simonetti, *Paul de Mérida*, în DECA, II, p. 1948; E. Rechert, *Paulus von Merida*, în LACL, p. 488.

Pavel de Monemvasia

Episcop de Monemvasia în a doua jumătate a sec. X, și autor al unui ciclu de scurte relatări sau istorioare, îndește numite *Narațiuni* sau *Povestiri*. Nu este vorba de un gen literar original, deoarece autorul s-a inspirat de relatările similare ale lui Ioan* Scărarul. De altfel, Pavel însuși face deoseori referiri la Sf. Ioan Scărarul. Povestirile sale au totuși un caracter particular, deoarece ele sunt concepute ca o serie de relatări incluse într-o singură istorisire, în genul vieții lui Teoctist de Lesbos, în care povestitorul este doar cel ce relatează povestea eroului sau a eroinei. Personajele sunt contemporane, în mare parte, autorului. Este vorba de împărații Leon VI, Alexandru și Constantin VII. Pe lângă aceștia, mai apar diverși călugări, călugărițe, funcționari imperiali, sclavi sau străini (de ex., un scit nebotezat). Acțiunea are loc la Constantinopol și doar arareori în

orașe provinciale (Monemvasia sau Larissa în Thessalia). Sunt relatate, pe lângă evenimente istorice și fapte miraculoase, învieri miraculoase, păsări încântătoare care aduc hrană la o mănăstire etc.

J. Wortley, *Les récits édifiants de Paul, évêque de Monembasie et d'autres auteurs*, Paris, 1987; A. Kominis, *Paolo de Monembasia*, Byzantion, 29-30, 1959-1960, p. 231-248; J. Wortley, *Paul of Monembasia and his Stories*, în *Kathegria: Essays presented to Joan Hussey for her 80th Birthday*, Camberley, 1988, p. 303-315.

Pavel de Nisibe

Pavel de Nisibe (m. 571), teolog și exeget de marcă al Bisericii nestoriene. A condus școala teologică din Abiadene (Hadiab) în vremea lui Mar Aba* I. În 551 este hirotonit și numit episcop de Nisibe de către Mar Aba I. Participă, în fruntea unei delegații, la o dezbatere teologică organizată la Constantiopol de împăratul Justinian, unde apără învățătura despre cele două ipostase în Hristos. În această perioadă, este posibil să-l fi întâlnit și pe Junilius* Africanul, care îl recomandă lui Primasius* de Adrumetum, ca fiind cel mai bun teolog grec. De fapt, la cererea lui Primasius, Junilius traduce în latină comentariul lui Pavel de Nisibe asupra Sfintei Scripturi, sub titlul *Instituta regularia divinae legis*, cunoscut cu precădere ca *De partibus divinae legis*, în realitate primul capitol al lucrării. Este vorba de un manual de exegeză, scris în duh aristotelician, rezumând tradiția exegetică a școlii de la Nisibe, în special a lui Teodor* de Mopsuestia. În catalogul lui Abdh-isho, comentariul este cunoscut sub titlul *Maschelmonutho desurtho*. Abdh-isho îi mai atribuie o serie de scriori și o controversă cu împăratul Justinian, în realitate o apologie pe care el a

adresat-o împăratului. Începând cu sec. XIX, Pavel de Nisibe a fost identificat cu un Pavel* Persanul, identificarea fiind făcută de Nestle, ideea fiind preluată și de alți patrologi. În realitate, această identificare este forțată, deoarece Pavel Persanul este o persoană diferită, mai ales ca destin și comportament, de episcopul Pavel de Nisibe. Vezi: PAVEL PERSANUL.

Migne, PL 68, 15-54; CPG, 7010-7015; H. Kihn, *Theodor von Mopsuestia und Junilius Africanus*, Fribourg, 1880; A. Vööbus, *History of the School of Nisibis*, CSCO, 266, Louvain, 1965, p. 170-172; A. Guillaumont, *Un colloque entre orthodoxes et théologiens nestoriens de Perse sous Justinien*, CRAI, 1970, p. 201-207; Chabot, p. 52; Baumstark, p. 120-121; Urbina, p. 125-126; J. Gribomont, *Paul de Nisibe (ou Paul le Perse)*, în DECA, II, p. 1949; P. Bruns, *Paulus von Nisibis (Paulus der Perser)*, în LACL, p. 488.

Pavel Persanul

Pavel Persanul, cunoscut și ca Pavel din Basra, contemporan cu Pavel de Nisibe, originar din Dershar sau Dershahr (Ardashir), slujbaş la curtea regelui persan Chosroe I Anusharwan (531-581). Bar-Hebraeus ne spune despre el că s-a distins prin cunoștințele sale teologice, dar mai ales cele în 'filosofia păgână' și că a aspirat la postul de mitropolit de Nisibe, însă fără succes. Dezamăgit de faptul că nu a fost ales episcop, el a îmbrățișat religia zoroastriană. Este cunoscut ca autor al unei admirabile introduceri în logica aristotelică. Acest tratat a fost descoperit printre manuscrisele din Nitria și se păstrează la Muzeul Britanic. Renan comentează acest tratat, iar Land îl editează și traduce în latină. Identificarea acestuia cu Pavel, episcop de Nisibe, ridică încă probleme, mai ales dacă avem în vedere apostazierea lui Pavel

Persanul. La acest lucru, adăugăm și faptul că Pavel Persanul dădea prioritate cunoașterii raționale în detrimentul credinței, fapt nesesizat în lucrările episcopului Pavel de Nisibe. În plus, Biserica nestoriană îl prăznuiește pe episcopul Pavel cu deosebită cinstitie, ceea ce nu s-ar fi întâmplat dacă el ar fi apostaziat.

Assemani, BO, II, 412, 458; III, 87, 435, 439, 632; E. Renan, în *Journal Asiatique*, ser. IV, vol. XIX, 1852, p. 310; Land, *Anecdota Syriaca*, IV, text siriac: p. 1-32, trad. 1-30; Wright, *Catalogue of Syriac MSS*, I, 182-188; Idem, p. 78-79; Chabot, p. 52; G. Salmon, *Paulus of Nisibis*, în Smith-Wace, IV, p. 262-263; G. Mercati, *Per la vita e gli scritti di <Paolo il Persiano>. Appunti da una disputa di religione sotto Giustino e Giustiniano*, Studi e Testi, 5, Roma, 1901, p. 180-206. Vezi și bibliografia la PAVEL DE NISIBE.

Pavel de Samosata

Pavel de Samosata (sec. III), ereziarh, episcop de Antiohia. Originar din Samosata, capitala provinciei siriene Comagene. Ajunge guvernator și secretar al reginei Zenobia din Palmyra (alungată de pe tron în 272), iar la 260 episcop al Antiohiei. Paralel cu funcția episcopală, a îndeplinit-o și pe cea de *procurator ducenarius*, o calitate de dregător financiar pentru care era remunerat cu 200 de sesterți, fie una militară, conducător a 200 de oameni. După câte se pare, Pavel a fost atras mai mult de funcțiile nesacerdotale, ducând un trai mai puțin conform cu rangul de episcop. Preotul Malhion* dă detalii, în scrisoarea din 268, referitoare la viața și convingerile doctrinare ale lui Pavel. Adept al unui monarhism dinamic, conceput ca o Treime a Tatălui, Înțelepciunii și a Logosului care până la creație au format un singur ipostas, Pavel

devine, în hristologie, precursorul lui Nestorie. Preluând ideile eretice ale lui Artemas, el susținea că, începând cu întruparea, Cuvântul lui Dumnezeu s-a sălășluit în Iisus omul, după cum noi ne sălășluim într-o casă, sau ca unul în altul, sau că substanța lui Dumnezeu s-a unit cu omul, iar Hristos cel Întrupat se deosebea de profeți doar în grad. În acest sens, el a fost mai mare decât Moise și decât ceilalți profeți; egal cu noi, dar mai bun decât noi. Logosul întrupat nu era un ipostas propriu, ci doar o poruncă sau un ordin al lui Dumnezeu, adică, Dumnezeu poruncește prin acel om cele ce voia și realiza. Leonțiu relatează că Pavel 'a dat numele de Tată lui Dumnezeu, în calitate de creator al universului, numele de Fiul, Aceluia care era un om simplu și pe acela de Duh, Harului care se sălășluia în Apostoli'. Este vorba de o Treime doar în nume. Ideile lui hristologice amintesc de o formă modalistă de adopțianism (Quasten).

Vinențiu* de Lerin menționează, generic, lucrările lui Pavel de Samosata (*Commonitorium*, 25) sub numele de opuscula, din care au făcut parte: *Cuvinte către Sabinus*, descoperit în florilegiul *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi*, lucrare compilată în sec. al VII-lea. Urmașii lui Pavel, pavlicienii, au supraviețuit mult timp după moartea acestuia. Se pare că ei sunt obiectul canonului al 19-lea de la Sinodul de la Niceea (325), în care se stipulează necesitatea rebotezării lor în cazul revenirii la sânul Bisericii, deoarece ei respingeau Treimea.

Migne, PG 10, 247-260; Routh, *Reliquae sacrae*, ed. a 2-a, 3, p. 287-367; F. Diekamp, *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi*, Münster, 1907, p. 303-304; H. J. Lawlor, *The Sayings of Paul of Samosata*, JThS, 19, 1917/18, 20-45, 115-120; F. Loofs, *Paulus von Samosata*, (TU 44, 5), Leipzig, 1924; G.

Bardy, *Paul de Samosate*, (SSL 4), ed. a 2-a, Lovain, 1929; H. de Riedmatten, *Les Actes du Procès de Paul de Samosate* (Paradosis 6), Fribourg, 1952; Cross, *Paul of Samosata*, art. în ODCC, p. 1052-1053; I.G. Coman, II, 472-474; Quasten, *Patrology*, II, p. 140-142; Altaner-Stuiber, 1980, 214-215; M. Simonetti, *Paul de Samosate*, în DECA, II, p. 1949-1950; W.A. Löhr, *Paulus von Samosata*, în LACL, p. 488-489, cu bibliografie.

Pavel Starețul

Wright și Chabot sunt de părere că starețul Pavel este o persoană diferită de episcopul Pavel de Edessa, care s-a refugiat, cam în aceeași perioadă, tot în Cipru, unde a tradus din scrierile lui Grigorie* de Nazianz, lucrare pe care o încheie în jurul anului 624. Lui îi este atribuită de către Wright și traducerea *Octoihului* lui Sever.

Wright, p. 98; Chabot, p. 79.

Pavel Tăcutul (Silentiarius)

Pavel Tăcutul, poet creștin grec, din sec. VI, de la curtea împăratului Justinian, unde îndeplinea funcția de aprod, cu sarcina de a menține ordinea și liniștea. Data nașterii și a morții nu ne sunt cunoscute. El a scris în perioada împăratului Justinian (527-565). Prieten apropiat al lui Agathias*, la rândul-i poet și istoric, care îl descrie ca fiind descendent dintr-o familie de rang înalt și bogată. Principala sa lucrare este Ἐκφράσις τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, un poem în 887 hexametri homerici, în care face o descriere vie a Bisericii Sf. Sofia și Ἐκφράσις τοῦ ἁμβωνοῦ, în 275 hexametri, care cuprinde o descriere a amvonului ei. Poemele sunt deosebit de importante pentru istoria artei bizantine. Totodată, de la el au rămas aproximativ 80 de epi-

grame, pe teme diverse, și un poem despre Băile lui Pythia (Εἰς τὰ ἐν πυθίοις θερμὰ - *In thermas pythias*) din Bitinia, a cărei autenticitate este îndoielnică.

Migne, PG 86, 2119-2268; CPG III, 7513-7516; P. Friedländer, *Johannes von Gaza und Paulus Silentiarius. Kunstbeschreibungen justinianischer Zeit*, Leipzig, 1912, p. 225-265, cu note p. 266-305; W. von Christ, *Geschichte der griechischen Literatur*, II, ed. a 6-a de W. Schmidt-O. Stählin, 1924, p. 977-976, 980; G. Viasino, *Paolo Silenziario. Epigrammi*, text, traducere și comentariu, Torino, 1963; C.A. Mango, *Art of the Byzantine Empire*, New Jersey, 1972, p. 80-96 (trad. în engleză); H.A. Wilson, *Paulus Silentiarius* (110), în Smith-Wace, IV, p. 279; Bardenhewer, V, p. 24-25; Cross, *Paulus Silentiarius*, în ODCC, p. 1055; M.R.P. McGuire, *Paulus Silentiarius*, în EC, 11, p. 31; A. De Nicola, *Paul le Silentiaire*, în DECA, II, p. 1950-1951; B. Dümmler, *Paulus Silentiarius*, în LACL, p. 489-490, cu bibliografie.

Pavel de Tella

Episcop de Tella. Informațiile despre viața și activitatea sa sunt incerte și adeseori contestate. Tot ceea ce putem spune despre el, este că a fost un traducător excelent. Obligat fiind să se refugieze, din pricina invaziei persane, el ajunge la Alexandria, unde traduce, în 615-617, întregul text al Vechiului Testament, având ca bază siro-hexapla lui Origen. Spre deosebire de Peshitta*, care conține traducerea din ebraică, adică textul maseoretic al Vechiului Testament, traducerea făcută de Pavel conține versiunea greacă, adică Septuaginta. Pavel a redat și tradus cu fidelitate, inclusiv notele marginale care rețineau diverse versiuni ale Septuagintei. Se pare că această versiune a folosit ca punct de plecare pentru traducerea Sf. Scripturi în arabă și sec.

VII. În cult, sirienii au continuat să folosească traducerea Peshitta, în timp ce această versiune a fost întrebuintată în contextul controverselor religioase și al exegezei biblice. Pavel a mai tradus din greacă *Rânduiala Botezului*, orânduită de Sever* de Antiohia.

P. de Lagarde, *Veteris Testamenti ab Origene recensiti fragmenta*, Göttingen, 1880-1892; J. Gwynn, *Remnants of the Later Syrian versions...*, London, 1909; S.P. Brock, *The Bible in Syriac Tradition*, Kottayam, 1989, cu bibliografie; W. Baars, *New Syro-hexaplaric Texts*, Leiden, 1968; J. Gwynn, *Paulus Tellensis*, în Smith-Wace, IV, p.266-271; Baumstark, p. 186-188; Bardenhewer, IV, p. 324; Urbina, p. 170-171, cu bibliografie; P. Burns, *Paulus von Tella*, în LACL, p. 490, cu bibliografie.

Pavel de Verdun

Pavel de Verdun (m. 648/9), episcop de Verdun. S-a născut într-o localitate din apropiere de Autun, într-o familie nobilă. După terminarea studiilor, îmbrățișează viața de sihastu, retrăgându-se pe Mons Cebenna sau Gebenna (Paulusberg sau Bulisberg). Ajunge, în cele din urmă, la mănăstirea Theolegium (Tholey), activând în școala de pe lângă mănăstire în calitate de instructor. Se pare că sub influența unuia dintre studenții săi, Grimo, strănepotul regelui Dagobert, Pavel a fost numit episcop de Verdun, împotriva voinței sale. Episcopia de Verdun era deosebit de săracă, neavând posibilitatea de a-și remunera clericii. Grimo vine în ajutorul fostului său îndrumător, dăruind episcopiei câteva moșii, în timp ce regele însuși va da alte ajutoare materiale. Încetează din viață în 648/9, fiind înmormântat în biserica Sf. Saturnin, pe care a ctitorit-o. Pavel a fost un bun organizator și mare sprijinitor al săracilor. El reîn-

tărește cultul religios și se ocupă de formarea preoților. A avut deosebită venerație față de Fecioara Maria. De la el au rămas două scrisori încântătoare, pline de afecțiune, adresate lui Desiderius de Cahors în jurul anului 641, ca răspuns la invitația pe care acesta i-a făcut-o de a participa la inaugurarea unei biserici. Un autor necunoscut, din sec. XI, a scris o scurtă biografie, publicată în *Viețile Sfinților*.

Migne, PL 87, 260-261; CPL 1303; CCL, 117, 333, 334; Acta SS., 175-178; S.A. Bennett, *Paulus, St.*, (52), în Smith-Wace, IV, p. 271; M.G. Bianco, *Paul de Verdun*, în DECA, II, p. 1952.

Pavlicienii

Pavlicienii sau Paulicienii. Membrii unei secte dualiste, apărută în sec. VII în Armenia ca reacție împotriva organizării ierarhice bisericești. Originea sectei este necunoscută. O întâlnim menționată pentru prima dată în lucrările catolicosului armean Ioan de Oztun și în actele sinodului de la Dwin, din 719. Numele lor derivă de la Pavel, însă nu se știe cu certitudine care Pavel. Pavlicienii înșiși considerau că era vorba de Apostolul Pavel, față de care ei aveau o deosebită venerație. Opozanții lor erau de părere că ar fi un alt Pavel, fiul lui Calinica, o femeie manihee, care și-ar fi trimis fiii, pe Ioan și Pavel, ca misionari în Armenia pentru a răspândi acolo maniheismul. În acest caz, lucrurile trebuie evaluate cu oarecare discernământ, deoarece pavlicienii i-au anatematizat pe aceștia ca fiind manihei. Fotie* (I, 19) este de părere că ar fi vorba de Pavel, tatăl lui Gegnoesius. Adevăratul fondator al sectei pare să fi fost un oarecare Constantin din Mananali, o localitate care a îmbrățișat maniheismul, nu departe de Samosata.

Acesta a întemeiat o primă comunitate la Kibossa în Armenia, în timpul domniei împăratului Constantius II (641-668). Activitatea lui Constantin a fost continuată de o serie de 'apostoli', între care: Simeon, Tit, Pavel Armeanul, fiul acestuia, Gegnoesius, Timotei, Iosif, Epphroditus, Zaharia, Baanes și Sergius sau Tychius. Ei au întemeiat comunități în Armenia și în Pont. Nu după multă vreme secta se scindează în două: gruparea reformatoare a lui Sergiu sau sergiții, și gruparea tradițională a lui Baanes sau baaniții. Prin reforma pe care o introduce, Sergiu întărește secta, care începe să se răspândească cu repeziciune. Proliferarea sectară nu a fost văzută cu ochi buni de către curtea imperială bizantină. Astfel, membrii sectei au început să fie aspru persecutați în vremea împăratului Constantin Pogonatul, fondatorul ei fiind ucis cu pietre. O altă persecuție împotriva lor, a fost pornită de împăratul Leon Armeanul, în sec. IX, iar împărăteasa Teodora a încercat să-i extermine. Persecutați de creștini, pavlicienii au fost printre cei dintâi care au dat o mână de ajutor sarazinilor, făcând alianță cu emirul musulman de Melitene și alăturându-se lor în lupta împotriva împăratului bizantin Karbeas (m. 863) și a lui Chrysoscheir (m. 872), ei ajung să oprească Anatolia întreagă, până când Tephrik, cetatea lor de reședință, și celelalte fortificații ale lor au fost distruse. În cele din urmă, o parte dintre ei trec la islamism. Cei care au stăruit în credința pavliciană s-au împrăștiat în întreg imperiul de răsărit, grupuri pavliciene trecând în Tracia, unde organizează un nou cartier general la Philipopolis. De aici, ei au continuat să-și terorizeze vecinii cu incursiuni armate și misiuni incisive. Împăratul Alexie I Comnenul izbutește să-i înfrângă și

să ocupe noua lor fortăreață. Cu toate acestea, pavlicienii nu dispar cu desăvârșire. Cei care au supraviețuit s-au alăturat bogomililor din Bulgaria, iar învățătura lor se va insinua în ereziile maniheice din Apusul medieval. În Armenia mai supraviețuiesc încă secte de sorginte pavliciană.

Pavlicienii propovăduiau o învățătură dualistă, susținând că există un Dumnezeu bun, creatorul sufletelor și stăpânul cerului, și un Dumnezeu rău, demiurg și conducător al universului material. Asemenea lui Marcion, ei respingeau Vechiul Testament și o parte din Noul Testament, cinstind în mod deosebit Evanghelia după Luca și Epistolele pauline. Pe lângă aceste cărți, ei au mai acceptat, din Noul Testament, Epistolele lui Ioan, Iacob și Iuda, cât și Faptele Apostolilor. Epistolele petrine le-au repudiat, pe motiv că apostolul Petru s-a opus apostolului Pavel. Totodată, ei respingeau Botezul, Euharistia, căsătoria, ierarhia și cultul, crucea și icoanele. Considerau că materia era rea prin excelență și, în consecință, negau realitatea trupului lui Hristos și lucrarea lui mântuitoare. Iisus Hristos nu s-a întrupat, ci s-a manifestat doar ca o reflecție, radiație sau emanație strălucitoare a lui Dumnezeu. Mântuirea nu are nici o legătură cu păcatul și, ca atare, nu este vorba de expierea păcatului prin suferință și moarte. Cu toate acestea, susțineau că învățătura lui Hristos are o valoare deosebită, deoarece ea reprezintă o revelație spirituală în natura umană a lui Dumnezeu invizibil și incomprehensibil, prin care se efectuează eliberarea sufletelor din robia împărăției Demiurgului. Mântuirea consta din iluminarea sufletelor întunecate, aflate în captivitatea trupului și restaurarea lor la viața de lumină; este vorba de o făgăduință a libertății și comuniunii spirituale

reînnoite cu Dumnezeuul creației spirituale. La întrupare, Hristos a adus cu sine trupul său eteric și nu unul material. Născut din Fecioară, dar nu din ființa ei, el a invadat și ocupat tărâmul Demiurgului. A trăit ca om între oameni, până la înălțare, împrăștiind în lume și în oameni strălucirea Sa cerească și mântuitoare. Cei credincioși aspiră mereu să realizeze unirea spirituală cu lumina și adevărul Lui Hristos, și în această unire perfectă să contemple pe Dumnezeuul cel Suprem. Sistemul de conducere al pavlicienilor era organizat în patru grade: apostolii, profeții, învățătorii (διδάσκαλοι) și păstori (ποιμένες). După reforma lui Sergiu, acest sistem de organizare a fost schimbat. Primele două grade au dispărut, rămânând doar ultimele două, cu numiri și funcții diferite. Locul învățătorilor a fost luat de 'însoțitori' (συνέκδημοι - vezi: Faptele Apostolilor 19, 29) sau asociați itineranți, care reprezentau treapta superioară, conducătoare și copiștii (νωτάριοι) a căror sarcină era să copieze textele sacre și să le răspândească. Cu timpul, copiștii au ocupat locul de frunte în schema organizatorică a sectei, ei fiind considerați ca fiind adevărații deținători ai cunoașterii sacre.

Petrus Sículus, *Historia Haereseos Manichaeorum qui et Pauliciani*, în Migne, PG 104, 1239-1304; idem, *Sermones contra Paulicianos*, ibidem, 1305-1350; K. Ter-Mekerttschian, *Die Paulikianer im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte, ketzerische Erscheinungen in Armenien*, 1893; F.C. Conybeare, *The Key of Truth. Manual of the Paulician Church in Armenia*, 1898; N. Garsoian, *The Paulician Heresy*, The Hague-Paris, 1964, cu bibliografie; S. Runciman, *The Medieval Manichee*, Cambridge, 1947, retip. 1955; M.B. Cowell, *Pauliciani*, în Smith-Wace, IV, p. 219-230; R. Janin, *Pauliciens*, în DTC, XII, pt. 1, 1933, col. 56-62; Cross, *Paulicians*, în ODCC, p. 1053;

E.D. Carter, *Paulicians*, în EC, 11, p. 27; S.J. Voicu, *Pauliciens*, în DECA, II, p. 1952-1953 cu bibliografie.

Pectorius, Epitaful lui

Epitaful lui Pectorius este o inscripție descoperită în 1830, într-un vechi cimitir creștin de lângă Autun, Franța. Inscripția, săpată în piatră, este spartă în mai multe bucăți dintre care au fost recuperate șapte. Ele au fost asamblate, iar inscripția reconstituită a fost tradusă și publicată de cardinalul Pitra. Împreună cu G. Rossi, cardinalul Pitra consideră că inscripția datează din sec. II, în timp ce E. Le Blant și J. Wilpert o plasează în sec. III. Din analiza amănunțită a formei și stilului literelor, s-a dedus că inscripția ar data din a doua jumătate a sec. IV. Conținutul frazeologic amintește totuși de inscripția lui Abercius* (sfârșitul sec. II) și poartă amprenta doctrinei secrete (doctrina arcana).

Conținutul inscripției este deosebit de interesant. Inscripția este scrisă în trei distihuri și cinci hexametri. Primele cinci versuri sunt legate între ele prin acrostihul: IHΘΥΣ. În ceea ce privește conținutul, acesta este împărțit în două părți. Prima parte este o expunere doctrinară adresată cititorului, iar a doua, are un caracter personal, Pectorius rugându-se pentru mama sa și cere părinților decedați și fraților săi să-și aducă aminte de el 'în pacea peștelui', adică în pacea lui Hristos.

J. Pitra, *De inscriptione graeca et christiana in coemeterio sancti Petri via strata reperta, infra urbem Augustodunensem, illustrata variorum notis et dissertationibus, iisque partim ineditis*, Spicilegium Solesmense, I, Paris, 1852, p. 534-564; J. Quasten, *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, Bonn, 1935-37, p. 24-27; Idem, *Pectorius, Epitaph of*, în EC, 11, p. 49-50; Idem, *Patrology*, I, p. 173-175, cu bibliografie.

Pehlevi

Pehlevi sau Pahlavi, limbă moartă, din grupul limbilor iraniene apusene în care au supraviețuit o serie de traduceri de texte creștine, făcute în general de către traducători sirieni. În prezent, în pehlevi mai există doar câteva texte maniheice și fragmente din Psaltire.

B.M. Metzger, *The Early Versions of the New Testament...*, Oxford, 1977, p. 276-277; W. Sundermann, *Christliche Evangelientexte in der Überlieferung der iranischmanichäischen Literatur*, MIOF, 14, 1968, p. 388-415; P. Gignoux, *L'auteur de la version pehlevie du psautier serait-il nestorien?*, Memorial Mgr G. Khouri-Sarkis, Louvain, 1969, p. 233-244; S.J. Voicu, *Pehlevi*, în DECA, II, p. 1966.

Pelagianism

Erezie creștină, diseminată de exegetul și teologul britanic Pelagius, potrivit căreia omul poate face singur primii pași spre mântuire, fără ajutorul harului divin. Este o mișcare laică, susținută de cercuri aristocrate de la Roma, foste admiratoare ale lui Ieronim* în perioada anilor 380. Mișcarea s-a bucurat de largă popularitate în Sicilia. Pelagianismul se conturează ca reacție împotriva adeptilor maniheismului care, în cercurile creștine, învățau că Dumnezeu a creat două categorii de oameni, unii sortiți pedepsei veșnice, întrucât erau răi, iar alții, vieții fericite, întrucât erau buni. Pelagiu nu recurge la predestinație pentru a rezolva problema celor damnați și a celor mântuiți, ci susține libertatea omului de a observa poruncile lui Dumnezeu și a alege binele în virtutea naturii dată lui de către Dumnezeu la creație. De aceea, considerând libertatea de voință ca dat prin creație (*insertum est in natura*), el nu se preocupă de problema păcatului

strămoșesc și nici de problema transmiterii acestuia tuturor oamenilor. Întâlnirea lui Pelagiu cu Biserica creștină din Africa, confruntată cu schisma donatistă, va determina transpunerea din planul teoretic, în plan practic, a ideilor acestuia, mai precis, în practica pedobotezului. Pentru această Biserică, administrarea botezului se făcea 'pentru iertarea păcatelor', ceea ce subînțelegea transmiterea păcatului strămoșesc, în timp ce pentru Pelagiu, omul se naște în condiția pe care Adam a avut-o înainte de a păcătui și de aceea botezul nu este spre iertarea păcatelor, ci un mijloc de restaurare. Ori în acest caz, lucrurile se complică, ajungând până la a face inutilă însăși întruparea, întrucât pune în mâinile omului posibilitatea de a se mântui, fără ajutorul harului divin. De altfel, Pelagiu a susținut că au existat oameni mântuiți înainte de venirea lui Hristos. Biserica din Africa ia atitudine față de această învățătură și o condamnă la sinodul de la Cartagina din 412, la care gruparea pelagiană a fost reprezentată de Caelestius*. Paulin*, diacon din Milan, care se afla la Cartagina, a sistematizat învățătura pelagiană în șase puncte: moartea a fost naturală în cazul lui Adam; păcatul lui a fost o problemă personală, fără vreo consecință pentru alte persoane; prin urmare, copii se nasc în starea pe care Adam a avut-o înainte de a păcătui; nimeni nu moare din cauza păcatului săvârșit de Adam, dar nici nu înviază datorită învierii lui Hristos; atât Vechiul, cât și Noul Testament duc la mântuire și în Vechiul Testament au existat persoane care nu au păcătuit. Caelestius și adeptii săi au fost excomunicați.

Controversa a atras atenția asupra necesității formulării doctrinei creștine privind păcatul strămoșesc, transmiterea lui și consecințele pentru fiecare om; relația

dintre Vechiul Testament și Noul Testament în terminologia paulină a legii și harului și posibilitatea de a trăi fără păcat (*impeccantia*). Disputa se transferă în Răsărit, unde se afla Pelagiu. Lazarus de Aix, episcop galic în exil, atrage atenția asupra învățaturii lui Pelagius și în consecință un sinod este convocat la Diospolis în 415, care însă îl achită pe Pelagiu, întrucât el se dezice de Caelestius, susținând că omul primește de la Dumnezeu puterea de a se orienta potrivit poruncilor Sale. În plus, el detaliază învățătura sa în tratatul *De libero arbitrio*. Augustin considera totuși, că acolo s-a făcut o greșeală de judecată, deoarece în realitate, Pelagius reducea harul la libertate. În Răsărit însă, impecabilitatea (*impeccantia*) a fost înțeleasă ca posibilă în teorie. În schimb, teologii africani susțineau că omul teoretic al pelagienilor nu aparține istoriei, istoriei păcatului în Adam, tainelor Bisericii, mântuirii în Hristos. Întrucât teoriile pelagiene nu puteau fi aplicate istoriei, acestea erau eretice, căci punerea lor în practică implica inutilitatea tainelor, ipocrizie în administrarea lor, făcându-le nefolositoare pentru mântuire. Pelagiu însuși a fost foarte evaziv în încercarea de a trece de la planul teoretic la cel istoric, fapt care îl determină pe Augustin să-l acuze că i-a indus în eroare pe teologii răsăriteni.

Temeiul antropologiei pelagiene constă în putința omului de a face binele sădită în om la creație; această putință fiind însuși chipul lui Dumnezeu. Întrucât era sădită în natura sa, omul avea posibilitatea de a trăi fără de păcat, de a se conduce după poruncile lui Dumnezeu. Atunci când a păcătuît, Adam nu a distrus acest chip, de unde și posibilitatea de a nu păcătuî. Cu toate acestea, exemplul lui Adam a fost urmat și s-a răspândit,

motiv pentru care chipul lui Dumnezeu în om s-a întunecat. Dumnezeu a dat legea și apoi L-a trimis pe Iisus Hristos pentru a da exemplu și a trezi din somnolență chipul divin din om. Exemplul este cel care stimulează libertatea, care îi cheamă pe oameni să se pună de acord cu preceptele Domnului. Legea este *correctorium* sau îndreptarea chipului, iar exemplul lui Iisus Hristos, harul dat oamenilor. Chiar dacă exemplul este o noțiune prezentă în teologia creștină, Pelagiu greșește atunci când îl ridică la rangul de putere care stimulează voința, înlăturând harul.

Fiind achitat la Diospolis, Pelagiu îi scrie papei Inocențiu I, atrăgându-i atenția că sinodul de la Cartagina a fost o calomnie la adresa sa. Reacția a fost imediată. Biserica din Africa ține un nou sinod la Cartagina, în 418, care îl condamnă din nou. La această condamnare se adaugă și scrisoarea circulară a papei Zosim, *Tractoria*, care duce la condamnarea definitivă a pelagianismului. În plus, sinodul ecumenic de la Efes, din 431, îl condamnă pe Pelagiu, alături de Nestorie. Cu toate acestea, influența pelagianismului a dăinuit în Apus în Britania, unde va fi eradicat doar în urma intervenției severe a lui Germanus* de Auxerre, și în Galia, unde situația se complică datorită apariției semipelagianismului, o respingere a predestinationismului augustinian, fără vreo aprobare corespunzătoare din partea lui Pelagiu. În Galia, controversa continuă până în sec. V, când sub influența lui Caesarius* de Arles, se ajunge la o înțelegere în cadrul celui de al doilea sinod de la Orange din 529.

Între cele două extreme, Augustin* și Pelagiu*, apare un curent moderat, numit semipelagianism, ale cărui idei au fost conturate de Cassian* de Marsillia (c. 420), cu largă audiență în sânul mănăsti-

rilor din sudul Galiei. Acesta afirmă, împotriva formei extreme de predestinație promovată de Augustin în scrierile sale târzii, perseverența impecabilității și 'numerus clausus' în cazul celor aleși. Prosper* de Aquitania, ucenicul lui Augustin, preia și dezvoltă ideile magistrului său referitoare la predestinație, ceea ce determină apariția a două scrieri de proveniență galică, *Objectionem Vincentianae*, scrisă probabil de Vincentiu* de Lerini, și *Capitula Gallorum*. Prosper dă o replică foarte dură acestor scrieri în două dintre tratatele sale: *Contra Collatorem* și *Capitula Objectionum Gallorum*. Ca urmare, semipelagianismul descrește în intensitate, rămânând totuși doctrina dominantă în Galia, timp de mai multe generații. În prima parte a sec. VI, o nouă controversă izbucnește, datorită apariției, în 470, a scrierii lui Faustus* de Riez, intitulată *De gratia*, care promova învățături semipelagiene. Deși autorul era decedat de mai mult timp, lucrarea a fost denunțată ca eretică atât la Roma, cât și la Constantinopol și, mai ales, de călugării sciți în frunte cu Ioan* Maxențiu. Aceștia primesc sprijin din partea lui Fulgențiu* de Ruspe și Cesarius* de Arles, care determină condamnarea învățăturilor semipelagiene la sinodul de la Orange din 529. După această dată, teologia apuseană va promova învățătura augustiniană despre har. Trebuie reținut că termenul de semipelagianism a fost folosit de adepții lui D. Bañez pentru a caracteriza învățăturile iezuitului L. Molina, însă în această accepțiune nu mai este în uz.

Migne, PLS 1, 1101 și urm.; CPL 728-766; H. Noris, *Historia Pelagiana*, Padova, 1673; C.P. Caspari, *Briefe. Abhandlungen und Predigten*, Christiania, 1890; A. Bruckner, *Quellen zur Geschichte des pelagianischen Streits*, Sammlung ausgewählter kirche- und

dogmengeschichtlicher Quellenschriften, Reihe 2, VII, 1906; A. Souter, *The Earliest Latin Commentaries on the Epistles of St. Paul*, 1927, p. 205-230; S. Prete, *Pelagio e il pelagianismo*, Brescia, 1961; R. F. Evans, *Pelagius. Inquiries and Reappraisals*, London, 1968; H. Zimmer, *Pelagius in Ireland. Texte und Untersuchungen zur patristischen Literatur*, 1901; G. Pinval, *Pélage. Ses écrits, sa vie et sa réforme. Étude d'histoire littéraire et religieuse*, Lausanne, 1943; G. Greshake, *Gnade als konkrete Freiheit. Eine Untersuchung zur Gnadenlehre des Pelagius*, Mainz, 1972; F. A. Loofs, *Semipelagianismus*, în *Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, (cit.: PRE ed. 3), XVIII, 1906, p. 192-203; Cross, *Pelagianism*, art. în ODCC, p. 1058-1059 cu bibliografie; Idem, *Semipelagianism*, art. în ODCC, p. 1258; V. Grossi, *Pélage-Pélagiens-Pélagianisme*, în DECA, II, p. 1976-1980; J. Stüben, *Pelagius*, în LACL, p. 490-493, cu bibliografie. Vezi și bibliografia la PELAGIU.

Pelagiu

Pelagiu (354-434) ereziarh. După informațiile date de Augustin* Prosper*, Ghenadie*, Orosiu* și Mercator*, Pelagiu s-a născut într-o familie romană din Britania, iar după Ieronim*, că ar fi fost scoțian de origine, ceea ce plasează locul nașterii sale în Irlanda, deoarece scoțienii se aflau acolo în acea vreme. Mai există o tradiție târzie care susține că Pelagiu s-a numit Morgan (Marigena, Πελάγιος), și că s-a născut la Bangor în Nordul Țării Galilor. Această părere nu este demnă de luat în seamă. Data nașterii nu este cunoscută, anul 354 rămânând un punct de reper. Venirea sa la Roma este pusă sub pontificatul lui Anastasiu, între 380-384, sau în primii ani ai lui Grațian, 375-380. În urma căderii Romei, în 410, Pelagiu se refugiază în Africa. Vizitează mai întâi Hippo Regius. De aici merge la

Cartagina, unde are ocazia să-l întâlnească de câteva ori pe Augustin, viitorul lui oponent, care era angajat în controversa donatistă. De la Cartagina pleacă la Ierusalim, unde câștigă prietenia episcopului Ioan, care îi va lua apărarea împotriva lui Orosiu și a grupului de latini, condus de Ieronim, care a găsit refugiu și liniște aici. Între timp, Caelestius, rămas la Cartagina, propovăduiește deschis învățăturile lui Pelagiu, și determină convocarea unui sinod la Cartagina, în 411/2, care condamnă aceste învățături. Augustin nu a participat la acest sinod. Acuzațiile au fost aduse de Paulin*, poetul și biograful lui Ambrozie. Caelestius se apără, însă apărarea a fost considerată ca fiind prea evazivă și neconcludentă și, ca urmare, el și discipolii săi au fost excomunicați. Grupul lui Caelestius pleacă de la Cartagina la Efes. În anul 415, pe când se afla la Diospolis, Pelagiu este acuzat de erezie de către doi episcopi din Galia, Eros și Lazarus din Aix, pe baza unor citate extrase din lucrarea sa, intitulată *Liber Testimoniorum*, care afirmau explicit posibilitatea impecabilității omului în virtutea voinței sale libere și a posibilității dată omului la creație, de către Dumnezeu, de a acționa potrivit poruncii divine. Pelagiu evită condamnarea abordând problema în plan teoretic și distanțându-se de Caelestius. Ca urmare, Pelagiu scrie *Chartula defensionis*, un scurt manifest de propagandă, care este trimis lui Augustin, și *De libero arbitrio*. Lucrurile nu se opresc aici. Grupul de teologi africani se adresează în cele din urmă papei Inocențiu I, explicând acestuia erorile săvârșite la Diospolis. În răspunsul său, cuprins în trei epistole pe care i le trimite lui Augustin, acesta îi condamnă pe Pelagiu și Caelestius. Pelagiu intervine imediat la papă, susținând că este victima unor calomnii. Între timp

papa Inocențiu I decedează și este urmat de Zosim, care îl cheamă pe Pelagiu și Caelestius la Basilica Sf. Clement. Aici este citită o scurtă mărturisire de credință, *Libellus fidei*, care este considerată ca fiind conformă cu credința ortodoxă și în consecință cei doi sunt absolviți. Grupul african reacționează și se întrunește într-un *concilium africanum*, iar hotărârile luate sunt trimise papei Zosim. Acesta îi invită pe toți la pace și nu purcede la revizuirea suspendării condamnării lui Pelagiu și Caelestius. Africanii se îndreaptă spre Ravenna și obțin, în 418, condamnarea mișcării pelagiene de două ori în același an. Paralel cu aceste eforturi, grupul de teologi africani țin un *concilium plenarium* în Basilica Faustus din Cartagina, în mai 418, sub președinția lui Aureliu de Cartagina și Donatianus de Telepte. Sunt elaborate un număr de nouă canoane care reafirmă hotărârile conciliului din 411/2 care îl condamnase pe Caelestius, și se resping tezele pelagiene. Datorită atitudinii antipelagiene a împăratului, în iulie 418, papa Zosim expediază o scrisoare circulară, *Tractoria*, tuturor centrelor episcopale importante din Răsărit și din Apus, reconfirmând hotărârea papei Inocențiu I în cazul lui Pelagiu și Caelestius, și solicitând acceptul tuturor episcopilor. Julian* de Eclanum cere papei explicații, care s-au dovedit a fi inacceptabile. Împreună cu alți 18 episcopi, el refuză să iscălească *Tractoria* și, ca urmare, au fost condamnați. Reacții împotriva scrisorii lui Zosim vin și din partea episcopilor din Nordul Italiei. Între timp, Honorius dă un rescript urgentând punerea în practică a decretelor imperiale. Valentinian III dă un decret împotriva pelagienilor din Sudul Galiei. Julian, cu un grup de adepți, pleacă în Răsărit, iar Pelagiu se retrage în Egipt. Cei care ajung la Con-

stantinopol îl regăsesc pe Caelestius. Patriarhul Atticos refuză să îi primească, însă urmașul său, Nestorie*, este mai binevoitor față de ei. El solicită episcopului Romei informații privitoare la condamnarea acestora. Când Nestorie este atacat pentru învățăturile sale, el înclină spre un pact cu pelagienii. De altfel, Răsăritul nu era preocupat de problemele ridicate de controversa pelagiană, teologii răsăriteni acceptând cooperarea dintre har și voința liberă a omului fără a impune anumite limite. Totuși, sinodul ecumenic de la Efes, din 431, sub influența lui Chiril*, condamnă doctrinele lui Nestorie și ale lui Caelestius, fără a le menționa numele. În plus, sinodul hotărăște ca orice mitropolit sau cleric care va îmbrățișa învățăturile lui Nestorie și Caelestius să fie depus din treaptă.

Cât despre Pelagiu, se pare că el a decedat într-o localitate din Palestina, în vârstă de aproximativ 70 de ani. Caelestius dispăre din istorie după sinodul de la Efes, iar Julian a decedat în Sicilia în anul 454.

Multă vreme scrierile pelagiene au format un *corpus* unitar. Cercetările recente împart acest *corpus* în trei categorii: scrieri autentice, aparținând lui Pelagiu, scrieri neautentice și scrieri atribuite altor autori care au simpatizat cu pelagianismul (Quasten).

a. Scrieri autentice: *Expositiones XIII epistularum Pauli* (Migne, PLS I, 1110-1374); *Liber de induratione cordis Pharaonis* (Migne, PLS I 1506-1539); *Expositio interlinearis libri Iob* (Migne, PL 23, 1475-1538); *De vita christiana* (Migne, PL 50, 383-402); *Epistula ad Demetriadem* (Migne, PL 30, 15-45); *De divina lege* (Migne, PL 30, 105-116); *Epistula de virginitate* (CSEL I, 224-250); *Epistula ad Marcellam* (CSEL 29, 429-436); *Epistula ad Celantiam* (CSEL 29,

436-459); *Libellus fidei* (Migne, PL 48, 488-491; Idem, 45, 1716-1718); *De fide trinitas* sau *Libri tres de Trinitate* (Migne, PLS I, 1544-1560); *Liber testimoniorum* sau *Eclogarum liber* (Migne, PL I, 25-32); *De Libero arbitrio* (Migne, PL 48, 611-613); *De natura* (CSEL 60, 233-299); *De amore*; *De bono constantiae* (Migne, PL 91, 1065-1077); *Epistula ad Laviniam* (CSEL 42, 68); *Epistulam ad Innocentium* (Migne, PL 48, 610-611); *Epistula ad amicum* (CSEL 42, 107); *Epistula ad discipulos* (CSEL 42, 177-178) și *Fragmenta Vindobonensia* (Migne PLS I, 1561-1570).

b. Scrieri neautentice: *Epistula ad adolescentem* (Migne PLS I, 1375-1380); *Tractatus divitiis* (Migne PLS I, 1380-1418); *Epistula malis doctoribus* (Migne PLS I, 1418-1457); *Epistula de possibilitate non peccandi* (Migne PLS I, 1457-1464); *Epistula de castitate* (Migne, PLS I, 1464-1505); *Consolatio ad virginem* (Migne, PL 30, 55-60); *Epistula ad Claudiam* (CSEL I, 219-223); *Epistula ad Oceanum* (Migne, PL 30, 282-288). c. Scrieri ale unor simpatizanți pelagieni: *Epistula ad virginem devotam* (Migne, PL 17, 579-598); *Epistula de contemnenda haereditate* (Migne, PL 30, 45-50); *Epistula de vera circumcissione* (Migne, PL 30, 188-210); *Epistula de vera penitentia* (Migne, PL 30, 242-245) etc. După conținut, scrierile pelagiene se împart în: scrieri exegetice, teologice sau doctrinare și moral-ascetice. Lucrările exegetice au urmărit două principii: Scripturile sunt lucrarea unuia și aceluiși Duh și de aceea nu pot fi contradictorii. Pasajele obscure trebuie explicate din prisma celor clare. La acestea trebuie adăugat că dreptatea lui Dumnezeu nu are preferințe pentru anumite persoane și nici nu solicită imposibilul. Lucrarea doctrinară principală este *De natura*, trimisă lui Augustin, care îi dă acestuia primul răspuns

în scris. Pelagiu susține că omul are capacitatea înăscută, ca dat prin creație, de a trăi potrivit poruncilor lui Dumnezeu și să trăiască în puritate, fără a săvârși păcate. În *De libero arbitrio* voința liberă este văzută ca o rădăcină implantată în om în starea neutră de la creație, în funcție de care acționează voința liberă. Harul lui Dumnezeu intervine pentru a ajuta această primă hotărâre, care nu este altceva decât provocarea de a urma exemplul lui Hristos. Pentru doctrina lui Pelagiu vezi PELAGIANISM.

Migne, PLS I, 1101 și urm.; CPL 728-766; J. Baer, *De operibus Fastidii, britannorum episcopi*, Nürenberg, 1902; A. Souter, *Pelagius' Expositions of Thirteen Epistles of Saint Paul*, Cambridge, 1926; C. P. Caspari, *Briefe, Abhandlungen und Predigten aus den zwei letzten Jahrhunderten des kirchlichen Altertums und dem Anfang des Mittelalters*, Christiana, Oslo, 1980; H. Zimmer, *Pelagius in Ireland*, Berlin, 1901; J. B. Bury, *The Origin of Pelagius*, *Hermathema* 13, 1905, p. 26-35; G. de Plinval, *Pélage*, 1943; R. F. Evans, *Pelagius' Veracity at the Synod of Diospolis*, în *Studies in Medieval Culture*, Western Michigan University, 1964, p. 21-30; J. Ferguson, *Pelagius*, Cambridge, 1956; R.F. Evans, *Pelagius. Inquiries and Reappraisals*, London, 1968; T. Bohlin, *Die Theologie des Pelagius*, 1957; S. Prete, *Pelagio e il Pelagianismo*, 1961; O. Wermelinger, *Rom und Pelagius. Die theologische Position der römischen Bischöfe im pelagianischen Streit in den Jahren 411-432*, Stuttgart, 1975, cu bibliografie; W. Ince, *Pelagius* (2), art. în *Smith-Wace*, IV, p. 282-295; R. Hedde, O.P.-E. Amann în *DTC*, XII, pt. 1, 1933, col. 675-715; Bardenhewer, IV, p. 513-515; Altaner- Stüber, 1980, p. 374-377; Quasten, *Patrology*, IV, p. 465-486, cu bogate indicații bibliografice; V. Grossi, *Pélage-Pélagiens-Pelagianisme*, în *DECA*, II, p. 1976-1980; J. Stüben, *Pelagius*, în *LACL*, p. 490-493, cu bibliografie.

Pelagiu I

Pelagiu I, episcop al Romei între anii 556-561. S-a născut la Roma, ca fiu al unui oficial citadin (*vicarianus*) pe nume Ioan. După terminarea studiilor, a fost hirotonit diacon, iar papa Agapet, înainte de a părăsi Constantinopolul, îl numește apokrisiarhul său. După moartea lui Agapet, Pelagiu devine unealta împărătesei Teodora care dorea să-l impună pe scaunul roman pe Vigiliu. În acest scop, ea îl trimite pe acesta să împiedice, dacă era posibil, revenirea în scaun a lui Silverius, care, după ce fusese ales și hirotonit, a fost exilat de către Belizarie din porunca împărătesei. Sub pontificatul lui Vigiliu, Pelagiu rămâne apokrisiarh. În această calitate, călătorește în Palestina, iar la reîntoarcere, împreună cu patriarhul Mennas, îl determină pe împăratul Justinian să promulge un edict de condamnare a origenismului. Când papa Vigiliu a fost chemat la Constantinopol în problema 'Celor trei capitole', Pelagiu ține locul acestuia în calitate de arhidiacon. Aceasta a fost perioada în care Roma a fost atacată și cucerită de către regele got Totila (546). Deși Pelagiu a încercat să oprească, prin intervenție directă, cucerirea Romei, Totila cucerește cetatea. Pelagiu însuși îl primește pe regele biruitor în catedrala Sf. Petru, izbutind să-l convingă pe acesta să oprească atrocitățile îndreptate împotriva cetățenilor Romei. Este trimis apoi la Constantinopol de către regele Totila pentru a media pacea cu împăratul Justinian. Rămâne la Constantinopol, unde îl susține pe Vigiliu în refuzul său de a nu iscăli condamnarea celor Trei Capitole și de a nu participa la sinodul ecumenic de la Constantinopol din 553. În cele din urmă, Vigiliu, condamnat de sinod, cedează în fața amenințărilor împăratului. Pelagiu scrie *Refutatorium*, împotriva

hotărârii lui Vigiliu, document înaintat, la cerere, împăratului. Pelagiu este arestat și întemnițat în diverse mănăstiri din jurul Constantinopolului. În această perioadă, el scrie *In defensione trium capitulorum*, document conceput după modelul trimis de Facundus* de Hermiane, în care el îl acuză pe Vigiliu, printre altele, că a trădat memoria papei Leon* I și sinodul de la Calcedon. În 555, când vestea morții lui Vigiliu ajunge la Constantinopol, Pelagiu este eliberat din custodie și, ajungând la înțelegere cu împăratul Justinian, revine la Roma, ca succesor al lui Vigiliu. Numirea lui a cauzat mari neliniști în Biserica de Apus. Cu toate acestea, el a fost hirotonit și înscăunat în 556. Cu ocazia înscăunării, Pelagiu face o mărturisire de credință în care afirmă explicit adeziunea sa față de primele patru sinoade ecumenice, în special față de Calcedon, menționând sub jurământ că nu a intenționat să-i cauzeze vreun rău lui Vigiliu. Cu toate acestea, el nu a izbutit să evite producerea unei schisme în sânul Bisericii apusene, cauzate de episcopii de Milano și Istria, care l-au acuzat că a acceptat condamnarea celor Trei Capitale. O parte din corespondența sa, mai ales cea cu Sapaudus, vicar papal și episcop de Arles în Galia, abordează mereu aceeași problemă a celor Trei Capitale, în încercarea de a-și dovedi nevinovăția.

Vitae patr., Migne, PL 73, 855-988; Migne, PLS IV, 1277-1369; CPL 1698-1703; Migne, PG 86, 945-994; P.M. Gasso-C.M. Battle, *Pelagii I Papae epistulae quae supersunt*, Montserrat, 1956; R. Devreesse, *Pelagii diaconi ecclesiae romanae In defensionem trium capitulorum*, Roma, 1932; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums* 2, Tübingen, 1933, p. 286-305; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, 1, Berlin, 1960; J. Barmby, *Pelagius I*, în Smith-Wace, IV, p. 295-298; F.X. Murphy, *Pelagius I, Pope*, în

EC, 11, p. 55-56; B. Studer, *Pelage Ier*, în DECA, II, p. 1980; S.C. Kessler SJ, *Pelagius I. von Rom*, în LACL, p. 493.

Pelagiu II

Pelagiu II, episcop de Roma (579-590), îi urmează în scaun lui Benedict I. Este originar din Roma, tatăl său fiind Wini-gild, ceea ce sugerează ideea că a fost de sorginte gotică. Pontificatul său este mar-torul unor tensiuni politice dintre lom-barzi, care la acea vreme cuceriseră Italia, franci și bizantini. Acest conflict a dus, în cele din urmă, la înființarea exar-hatului bizantin de la Ravenna (584). După aplanarea tensiunilor politice, Pelagiu va încerca să pună capăt tensiu-nilor apărute în timpul lui Pelagiu I, între episcopii de la Aquileia și scaunul pon-tifical, care aveau ca obiect cele *Trei Capitale*, însă fără succes. Scrisorile sale privind această temă se păstrează. Ele prezintă interes teologic și istoric, întru-cât analizează în detaliu, printre altele, cazul celor trei episcopi condamnați: Teodor* de Mopsuestia, Ibas* de Edessa și Teodoret* de Cyr. Pelagiu a mai pro-tesat împotriva atribuirii titlului de 'patriarh ecumenic', patriarhului Ioan IV de Constantinopol, refuzând să recu-noască actele sinodului pe care Ioan l-a ținut în 587. Acest titlu nu a fost folosit acum pentru prima dată și este întâlnit ca titlu onorific dat și altor patriarhi înainte de Ioan IV. Împăratul Justinian s-a adre-sat patriarhului de Constantinopol în re-petate rânduri, numindu-l 'Prea Sfințitul și Prea Fericitul arhiepiscop al acestei cetăți imperiale și patriarh ecumenic'. Până la această dată, nimeni nu a protes-tant împotriva acestui mod de adresare. Ioan Postitorul a folosit acest titlu atunci când s-a ridicat problema jurisdicției Constantinopolului asupra Antiohiei.

Plagiu vede însă în acest mod de adresare o pretenție din partea patriarhului de la Constantinopol de a avea autoritate asupra întregii Biserici creștine. El merge până acolo încât îi interzice lui Grigorie, apocrisiarhul său, să mai aibă vreo relație cu Patriarhul constantinopolitan. Scrisoarea în care Pelagiu a protestat împotriva titlului de 'patriarh ecumenic' nu s-a păstrat. Grigorie o menționează în timpul disputei sale cu Ioan Postitorul. Pelagiu moare în timpul molimei care a izbucnit la Roma, fiind una din primele victime ale acesteia și a fost înmormântat în biserica Sf. Petru.

Migne, PL 72, 701-760; PLS 2, 1413 și urm.; CPL 1705-1707; MGH *Ep* 3, p. 448-450; MGH *Ep* 2, p. 440 și urm.; MGH *Ep* 2, p. 442-467, ACO 4, 2, p. 105-132; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums* 2, Tübingen, 1933, p. 352-374; O. Bertolini, *Roma di fronte a Bisanzio e ai Longobardi*, Bologna, 1941, p. 225-300; L. Magi, *La sede romana nella corrispondenza degli imperatori e patriarchi bizantini*, Roma, 1972, p. 162-165; J. Richards, *The Popes and the Papacy*, London, 1979; J.N.D. Kelly, *The Oxford Dictionary of Popes*, Oxford, 1986, p. 65; P. Mayvaert, *A Letter of Pelagius composed by Gregory the Great: Gregory the Great*, ed. by J.C. Caradini, University of Notre Dame, 1995, p. 95-116; J. Barmby, *Pelagius* (9) II, în Smith-Wace, IV, p. 298-301; A. Di Berardino, *Pelage II*, în DECA, II, p. 1980-1981; S.C. Kessler, *Pelagius II von Rom*, în LACL, p. 493-494.

Peshitta

Peshitta, textul Sf. Scripturi în traducere siriacă, oficial pentru creștinii sirieni. Deși nu este vorba de cea mai veche traducere în siriacă, ea se bucură de mare cinstire, amintind de vremurile în care Bisericile siriene încă nu se divizaseră. Nu se știe cine și când a făcut traducerea

Vechiului Testament. Cercetările biblice consideră ca aceasta aparține unor cercuri evreiești, cel puțin în cazul Pentateuhului, în care au fost sesizate legături cu Targumele evreiești. Cât despre Noul Testament, traducerea acestuia a fost atribuită lui Rabbula*, episcop de Edessa, între 412-435, deși se crede că Rabbula ar fi avut la îndemână o traducere deja existentă. Dacă acest lucru este adevărat, este posibil ca o astfel de traducere să fi fost încheiată la sfârșitul sec. IV.

Cea mai bună ediție Peshitta: P.E. Pusey-G.H. Gwilliam, Oxford, 1901; A.S. Lewis, *The Old Syriac Gospels*, London, 1910; L. Haefeli, *Die Peshitta des Alten Testaments*, Alttestamentliche Abhandlungen, XI, Hft. 1, 1927 cu bibliografie; A. Vööbus, *Investigations into the Text of the New Testament used by Rabbula of Edessa*, Contributions of Baltic University, LIX, Pinneberg, 1947; idem, *Researches on the Circulation of the Peshitta in the Middle of the Fifth Century*, ibidem, LXIV, 1948; idem, *Studies in the History of the Gospel Text in Syriac*, CSCO, CXXVIII, 1951, p. 46-60; Cross, *Peshitta*, ODCC, p. 1067; P. Burns, *Peschitta*, în LACL, p. 494, cu bibliografie; Urbina, *Patrologia Syriaca*, p. 226 cu bibliografie.

Pellegrinus

Personaj necunoscut, probabil episcop, care a activat în sec. V sau în prima jumătate a sec. VI, despre care știm că s-a dedicat studiilor biblice, efectuând o nouă versiune a cărților sapiențiale și probabil și a altor cărți biblice, inspirându-se din Ieronim*. El a revizuit canonul lui Priscilian* privind scrierile pauline. În sec. XX s-a acreditat ideea că el ar fi realizat o versiune latină completă a Sf. Scripturi, însă fără certitudine.

T. Ayuso Marazuela, *La Vetus Latina Hispana*, I, Madrid, 1953, p. 520-522; B.

Fischer, *Algunas observaciones sobre el <Codex Gothicus> de la R.c. de S. Isidoro en León*, Archivos leonenses 15, 1961, p. 5-47; M. Díaz y Díaz, *Pellegrinus*, în DECA, II, p. 1983.

Petilian

Petilian, episcop donatist de Constantina sau Cirta (395-412), adversar al lui Augustin*. Jurist de formație, Petilian devine donatist și este numit episcop împotriva voinței sale. În perioada lui Augustin, el devine reprezentantul cel mai de seamă al Bisericii donatiste. În jurul anului 400/1, el adresează preoților donatiști o enclitică, *Epistola ad presbyteros*, în care susține, cu diverse argumente, că adevărata Biserică creștină din Africa de Nord era cea donatistă. Augustin primește această scrisoare în timpul unei vizite la Cirta și îi răspunde în primele două cărți: *Contra Litteras Petiliani*. La rândul lui, Petilian îi adresează de această dată lui Augustin o scrisoare personală, *Ad Augustinum*, în care îl acuză că nu a încetat niciodată de a fi maniheu. În replică, Augustin scrie încă două cărți: *Contra Litteras Petiliani*. Disputa ia amploare, iar în 410 Petilian scrie *De unico baptismo*, în care apăra practica donatistă a rebotezării celor care deveneau membri ai Bisericii donatiste. Augustin îi răspunde și de această dată în tratatul *De unico baptismo contra Petilianum*. La întrunirea de la Cartagina din anul următor, 411, Petilian apare ca apărător neobosit și deosebit de subtil al donatismului. Documentele întrunirii menționează că el a luat cuvântul nu mai puțin de o sută cincizeci de ori. În cele din urmă, cauza donatismului a fost înfrântă. După proscrierea donatismului, Petilian a fost depus din treaptă, deși el se va strădui să adune un grup de adepți

rămăși fideli, care vor ține un sinod episcopal în Numidia. Cauza donatismului rămâne însă închisă. După 415, nu se mai știe nimic de Petilian. Lucrările sale nu s-au păstrat decât fragmentar în scrierile lui Augustin.

O încercare de reconstituire a lucrărilor lui Petilian la Monceaux, V, p. 311-318. Scrierile lui Augustin împotriva lui Petilian: Petsching, CSEL 52, p. 3-227; S. Lancel, *Actes de la conférence de Carthage en 411*, SCh., 194, I, Paris, 1972, p. 221-238; H.W. Phillott, *Petilianus*, în Smith-Wace, IV, p. 323-326; W.H.C. Frend, *Petillien*, în DECA, II, p. 2008; W. Geerlings, *Petilianus*, în LACL, p. 494.

Petroniu de Bologna

Petroniu de Bologna, după mărturiile lui Eucherius* de Lyon și Ghenadie*, Petroniu a fost episcop de Bologna între 431/2 și 450. Ghenadie îi atribuie două scrieri: *Vita patrum monachorum Aegypti* și *Tractatus de ordinatione episcopi*. Cercetările ulterioare au dus la concluzia că aceste lucrări nu îi aparțin. În schimb, de la el au rămas, după cum opinează G. Morin, două predici, una în cinstea Sf. Zeno: *Sermo Petronii Episcopi Veronensis in Natale Sancti Zenonis*, și a doua, pe care a ținut-o cu ocazia aniversării numirii sale în scaunul de episcop: *Item sermo cuius supra in die ordinationis vel natale episcopi*.

CPL 210 și urm.; G. Morin, RBen 14, 1897, p. 3-8 și PLS 3, 141-143; Eucherius de Lyon, în Migne, PL 50, 719; Ghenadie în Migne, PL 58, 1082 și urm.; F. Lanzoni, *Petronio di Bologna*, Bologna, 1948; C. Truzzi, *Zeno, Gaudenzio e Cromazio*, Brescia, 1985, p. 95-97; F. D., *Petronius* (2), în Smith-Wace, IV, p. 328-329; Cross, *Petronius*, în ODCC, p. 1076-1077; B. Studer, *Petronius de Bologne*, în DECA, II, p. 2009; B. Dümmler, *Petronius von Bologna*, în LACL, p. 494-495 și bibliografie scurtă.

Petru, Sf., Apostolul

Sfântul Petru, unul din cei doisprezece apostoli, fratele apostolului Andrei. Informațiile pe care le avem despre Sf. Petru sunt furnizate în special de Evangheliile, Faptele Apostolilor, Epistola către Galateni a Sf. Apostol Pavel și tradiția bisericească. Petru a fost de origine din Bethsaida, localitate în apropierea Lacului Tiberiadei. Locul chemării lui Petru la apostolat este prezentat de Ioan Evangelistul ca fiind Betania, când fratele său, Andrei, cel dintâi chemat, l-a prezentat Mântuitorului, în timp ce Evangheliile sinoptice afirmă că a fost Galileea. Această discordanță poate fi rezolvată în sensul că Petru l-ar fi întâlnit pe Mântuitorul mai întâi pe valea Iordanului și apoi în Galileea, când a avut loc chemarea lui finală la apostolat, cu ocazia pescuirii minunate. Numele lui Petru a fost Simon. La acceptarea lui ca apostol, el primește numele de Chifa, echivalentul lui Petru în aramaică, ceea ce înseamnă 'piatră'. Asemenea fratelui său, el a fost pescar. Când și-a început activitatea publică, Petru era deja căsătorit și se mutase la Capernaum, unde trăia împreună cu soacra sa. Nicăieri nu se face mențiune în legătură cu soția sa, deși din Epistola întâia către Corinteni 9, 5, se poate deduce că el și-a luat soția în călătoriile sale misionare. Textele canonice nu ne spun dacă Petru a avut sau nu copii, doar Faptele apocrife ale lui Petru vorbesc despre fiica sa. În răstimpul activității de pe pământ a Mântuitorului, Petru a fost de față în toate ocaziile, când doar un grup restrâns dintre ucenici au fost admiși (Matei 9, 18-26; 17, 1-8; 26, 37). Adeseori, el devine purtătorul de cuvânt al celorlalți apostoli. Deși privilegiul prioritar de a fi descoperit că Iisus este Mesia îi revine Sf. Apostol Andrei (Ioan 1, 41), Petru este cel care afirmă cu

mai multă tărie acest lucru, fapt pentru care Mântuitorul îl evidențiază (Matei 16, 13-20). Cu toate acestea, el este cel care fluctuează în credința sa în Hristos, de la afirmare și până la negare sau lepădare de El. Petru este între primii ucenici care au sosit la mormântul Mântuitorului, după ce femeile anunță învierea Sa, iar după Înălțarea la Cer, se erijează, fără a fi ales de cineva, în conducător al apostolilor. Își exercită rolul de conducător în numirea celui care îl înlocuia pe Iuda (Fapte 1, 15-22); vorbește la Pogorîrea Duhului Sfânt (Fapte 2, 14-41); este unul din cei dintâi apostoli care săvârșește o minune în numele lui Iisus (Fapte 3, 1-10); îi condamnă pe Anania și Safira; săvârșește multe minuni; îl primește pe Cornelius în Biserică (Fapte 10, 1-11, 18), ceea ce a fost interpretat ca un prim gest de deschidere a învățaturii creștine către neamuri, deși în disputa cu Sf. Apostol Pavel este cel care susține cererile iudeo-creștinilor privind observarea practicilor impuse de Lege (Galateni 2, 11-21); iese în evidență cu ocazia sinodului apostolilor de la Ierusalim (Fapte 15, 7-11). Întrucât Sf. Pavel menționează o grupare a lui Chifa la Corint (I Corinteni 1, 12), se crede că el ar fi vizitat această cetate. Informațiile privind activitatea sa misionară sunt relative și reduse. Se știe că a propovăduit la Ierusalim, în Iudeea, în Samaria, în Asia Mică, până în Babilon. Interpretăm 'până în Babilon' în sensul că a propovăduit inclusiv în acest teritoriu. Mențiunea din I Petru 5, 13 trebuie înțeleasă cu referire la Biserica creștină din Babilon și nicidecum din Roma. Dacă ar fi fost vorba de Roma, Sf. Petru ar fi menționat numele de Roma și nicidecum nu ar fi făcut doar o vagă aluzie metaforică. De altfel, tradiția leagă cea mai mare parte a activității sale de Antiohia și ținuturile îm-

prejurătoare, întrucât despre el se spune că a fost episcop al acestei cetăți timp de 20 de ani, înainte de a ajunge la Roma. El ajunge la Roma în timpul celei de a doua captivități a Sf. Apostol Pavel, sau cel mai devreme după revenirea acestuia din Spania și înainte de a face călătoria de rămas bun în Asia Mică și Macedonia. Aici, la Roma, s-a săvârșit prin moarte martirică, alături de Sf. Pavel, în timpul persecuției neroniene. Legenda episcopatului Sf. Petru la Roma, timp de 25 de ani, aparține sec. al III-lea. De altfel, Sf. Irineu (*Adv. haer.* III. 3.2 și 3.3) spune clar că 'cea mai mare, cea mai veche și cunoscută de toți, întemeiată de cei doi preamăriți apostoli Petru și Pavel' este Biserica Romei, iar 'după întemeierea și zidirea Bisericii, fericirii apostoli au înmănat slujirea episcopatului lui Linus', ceea ce înseamnă că cei doi apostoli au condus împreună soarta Bisericii din Roma, întemeiată de ei, și tot împreună au numit un prim episcop, pe Linus, înainte ca ei să fi suferit moartea martirică. Sf. Petru a fost răstignit cu capul în jos, după propria lui dorință, și a fost înmormântat, potrivit mărturiei preotului roman Caius, slujitor în timpul episcopatului lui Zefirin (199-217), pe dealul Vatican. Descoperirile arheologice de sub Basilica Sf. Petru au confirmat tradiția. Pe lângă cele opt cuvântări păstrate în Faptele Apostolilor (1, 15-24; 2, 14-41; 3, 12-26; 4, 8-21; 5, 29-42; 10, 34-48; 11, 4-17; 5, 5-11), de la Sf. Petru au rămas două epistole care îi poartă numele: I și II Petru. Prima epistolă a fost scrisă din Babilon (anul 63-64), iar a doua, de la Roma (anul 67). Cele două epistole au un ton unitar, abordând, pe de o parte, teme pastoral-morale, și teme dogmatice de prim rang, cu implicații serioase pentru învățătura hristologică, trinitară, soterio-

logică și eshatologică a Bisericii creștine, pe de altă parte.

F.J. Foakes Jackson, *Peter, the Prince of Apostles*, 1927; U. Holzmeister, *Vita S. Petri Apostoli*, Paris, 1936; O. Cullmann, *Peter, Disciple, Apostle, Martyr. An Historical and Theological Study*, a doua ediție revizuită, Philadelphia, 1962 (vezi și originalul în germană, Zürich, 1952); A. Schlatter, *Petrus und Paulus nach dem ersten Petrusbrief*, 1937; J. Munck, *Petrus und Paulus in der Offenbarung Johannis*, Copenhagen, 1950; K. Heussi, *Die römische Petrus-tradition in kritischer Sicht*, Tübingen, 1955; Ioan Mircea, *Epistola I a Sf. Apostol Petru, Introducere și comentariu*, în *Glasul Bisericii*, XXXII, nr. 9-10/1973; Idem, *Epistola II Petru, Introducere și comentariu*, în *Glasul Bisericii*, XXXIV, 9-10/1975; idem, *Petru*, în idem, *Dictionar al Noului Testament*, EIBMBOR, București; 1995, p. 393-394; H. Chadwick, *The Early Church*, Penguin Books, retip., 1974, p. 18, 162; J.J. Castelot, *Peter, Apostle, St.*, în *EC*, 11, p. 200-205; Cross, *Peter, St.*, în *ODCC*, 1067-1068; J.M. Hutchinson, *Concordia Apostolorum. Christian Propaganda at Rome in Fourth and Fifth Centuries. A Study in Early Christian Iconography and Iconology*, London, 1982; U. Fasola, *Petru e Paolo a Roma*, Roma, 1980; V. Saxer și U. Broccoli, *Pierre*, în *DECA*, II, p. 2029-2034, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Petrus-Literatur*, în *LACL*, p.495-498, cu bibliografie.

Petru, Apocalipsa Sfântului

Apocalipsa Sf. Petru este unul din cele mai interesante documente care tratează teme apocaliptice, datând din sec. II. În timpul săpăturilor din cimitirul de la al-Hawawis, întreprinse de S. Grébaut în 1886/7, în necropola de la Akhmin, au fost descoperite, în mormântul unui călugăr creștin, o serie de foi de pergament, conținând, pe lângă Cartea lui Enoch și Evanghelia lui Petru*, o versiune

ne în limba greacă a Apocalipsei lui Petru. Textul a fost recunoscut datorită fragmentelor care s-au păstrat la Clement* de Alexandria, în *Eclogae propheticae* (41, 2). Încă din 1910 era cunoscută traducerea în etiopiană a acestui text, într-o formă ușor modificată. Harnack a divizat textul grec al Apocalipsei petrine în 34 de versete. Valoarea acestui document nu trebuie subestimată. Petru a fost unul din martorii Învierii Mântuitorului. În acest text, Clement, discipolul lui Petru, joacă un rol important. În descrierea raiului și iadului, autorul textului folosește din abundență idei orientale care și-au pus amprenta pe literatura apocaliptică iudaică, și din religiile de mistere. Râul de foc este un element prezent în Egiptul antic. Prezența lui Marcu, un alt ucenic al lui Petru, face posibilă legarea tradiției apocaliptice petrine de Egipt. Apocalipsa descrie modul în care Domnul a binevoit să arate Apostolilor săi vederea fraților și a modului în care aceștia au fost răsplătiți în lumea de dincolo. Clement și Fragmentul Muratori* susțin că este un text scripturistic, iar Sozomen (sec. V) menționează că era încă citit în vremea sa, în Vinerea Mare, în unele biserici din Palestina.

O. von Gebhardt, *Das Evangelium und die Apokalypse des Petrus*, 1893; M.R. James, *The Apocryphal New Testament*, 1924, p. 507-510; Idem, *The Rediscovery of the Apocalypse of Peter*, în *The Church Quarterly Review*, LXXX, 1915, p. 1-37; A. Harnack, *Bruchstücke des Evangeliums und der Apokalypse des Petrus*, TU, 9, 1893; idem, *Die Petrusapokalypse in der abend-ländischen Kirche*, TU, 9, 1895; Th. Zahn, *Grundriss der Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, 1904, p. 24; Bardenhewer, I, p. 610-615; Altaner-Stuiber, 1980, p. 141 și urm.; C. Detlef G. Müller, *Apocalypse of Peter*, în W. Schneemelcher (ed), *New Testament Apocrypha*, vol. II: Writings

Relating to the Apostles; Apocalypses and Related Subjects, James Clarke & Co Ltd, 1992, p. 620-638 traducere în engleză și bibliografie G. Röwekamp, *Petru-Literatur*, în LACL, p. 495-498 în special p. 497-498.

Petru, Evanghelia lui

Evanghelia lui Petru este un text evanghelic apocrif atribuit lui Petru, frecvent menționat în literatura creștină a primelor veacuri. Eusebiu* menționează de două ori acest document, subliniind că nu face parte din scrierile recunoscute de Biserică, fără însă a da detalii despre conținutul lui. Ieronim* și Decretum Gelasianum* fac referire doar la cele afirmate de Eusebiu. Unul din cele mai vechi manuscrise, care conține parțial acest text, este cel descoperit la Akhmim în Egypt, în 1886/7. Serapion*, episcop de Antiohia (aprox. 190), spune că această Evangheliie era folosită la Rhossus. Origen*, chiar dacă nu a avut în mână Evanghelia după Petru, menționează existența ei când spune că unii oameni afirmă că frații Domnului sunt din prima căsătorie a lui Iosif (Acest lucru este explicit afirmat în *Protoevanghelia lui Iacov* 9, 2). Cercetările ulterioare descoperirii manuscrisului de la Akhmim relevă folosirea acesteia de la Justin* și până la Afraat* în secolul IV. Conținutul evangheliei este antiudaic, iar din punct de vedere teologic, conține tendințe docetice clare. Cât privește locul și data scrierii, se pare că a fost Siria, pe la mijlocul sec. II. Critica biblică a scos în evidență faptul că în textul evanghelic petrin se regăsesc citate din evangheliile canonice.

O. von Gebhardt, *Das Evangelium und die Apokalypse des Petrus. Die neuentdeckten Bruchstücke nach einer Photographie der Handschrift zu Gizeh in Lichtdruck herausgegeben*, 1893; H.B. Swete, *The Apocryphal*

Gospel of Peter. The Greek Text of the newly discovered Fragments, London², 1893; E. Klostermann, *Apokrypha I*, KIT 3, 1933; A. de Santos Otero, *Los Evangelios Apócrifos*, BAC, 148, Madrid⁴ 1984, p. 375-396; 1988⁶, p. 369-387; A. Fuchs, *Das Petrusevangelium. Mit 2 Beiträgen von F. Weißengruber und unter Mitarb. von Chr. Eckmair*, Studien zum NT und seiner Umwelt, B, 12, Linz, 1978 (Wortkonkordanz und gramatischen Untersuchungen); Adolf Harnack, *Die Bruchstücke des Evangeliums und der Apokalypse des Petrus*, TU, 9.2, 1893²; Cross, în ODCC, p. 1069-1070, cu bibliografie; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, vol. 1, 1992, p. 216-227, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Petrus-Literatur*, în LACL, p. 495-498, cu bibliografie.

Petru, Faptele lui

Faptele lui Petru, este vorba de un document apocrif scris în limba greacă, între anii 120-200, cu probabilitate în Asia Mică. Documentul s-a păstrat în întregime în traducere latină, Ms. Vercelli. În Martiriul lui Petru este relatat și incidentul *Quo vadis?* și descrierea modului în care Sf. Petru a fost martirizat. Există anumite nuanțe docetice în text, acestea fiind puse pe seama capacității teologice limitate a autorului și nicidecum pentru că ar fi fost redactat și folosit de cercuri neortodoxe (Cross). Faptele lui Petru s-au bucurat de o largă circulație, dovadă traduceri existente în coptă, siriacă, armeană, arabă, etiopiană și slavonă.

L. Vouaux, *Les Actes de Pierre. Introduction, Textes, Traduction et Commentaire*, Paris, 1922; C. Schmidt, *Die alten Petrusakten*, TU, 24, 1, 1903, p. 3-7 (text coptic); A. Baumstark, *Die Petrus- und Paulusakten in der literarischen Überlieferung der dyrischen Kirche*, 1902; G. Stuhlfauth, *Die apokryphen Petrusgeschichten in der altchristlichen Kunst*, 1925; W. Schneemelcher, în Schneemelcher, *New Testament Apo-*

crypha, vol. 2, 1992, p. 271-321, cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, I, p. 133-135, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Petrus-Literatur*, în LACL, p. 495-498, cu bibliografie.

Petru al Alexandriei

Petru al Alexandriei (m. 311), conducător al Școlii catehetice și episcop în Alexandria (300). La episcopat îi urmează lui Theonas. Cel de al doilea edict de persecuție al lui Dioclețian, care porunea arestarea tuturor clericilor (martie 303), îl determină să fugă din Alexandria. În timpul absenței sale, protia tronului episcopal din Alexandria este uzurpată de episcopul Meletie* de Lycopolis din Thebaida, sub motiv că acesta a fost abandonat de către titular din frică. La revenirea sa, Petru îl depune pe uzurpator printr-un sinod ținut în Alexandria (305 sau 306), sub acuza că a săvârșit mai multe crime și că a adus jertfe zeilor. Ca retaliere, Meletie se rupe de Biserică, provocând o schismă, cunoscută sub denumirea de *schisma meletiană*, care a dăinuit mai multe secole. Ereticul Arie* a găsit sprijinitori în rândul adeptilor lui Meletie. Petru va fi decapitat în timpul persecuției lui Maximin Daia, în anul 311. Actele martiriului, redactate la o dată târzie, s-au păstrat în limbile greacă, latină, siriacă și coptă.

Petru a fost un antiorigenist convins. Poate din această pricină Eusebiu* de Cezareea nu menționează operele sale care, din nefericire, s-au păstrat fragmentar în actele unor sinoade ecumenice și în scrierile lui Atanasie* și Leonțiu* de Bizanț. Principala sa lucrare, *Didascalia* sau *Învățătura*, a fost o expunere sistematică a doctrinei creștine, cuprinzând patru cărți, păstrate separat (Coman): *Despre Dumnezeire*; *Despre venirea Mântuitorului nostru*; *Despre suflet* și

Despre înviere. La acestea se adaugă lucrarea *Despre pocăință*, numită și *Epistolă canonică*; *Despre Paști* și *Către alexandrini*, *despre Meletie*. Din fragmentele rămase nu se poate reconstitui întreaga gândire a lui Petru. Cu toate acestea, reținem acuratețea și ortodoxia învățaturii sale, ceea ce a determinat preluarea de pasaje din opera sa scrise în actele sinodului ecumenic de la Efes (431).

Migne, PG 18, 449-552; *Patrologia Orientalis* 1, 383-400; 3, 353-361; M. J. Routh, *Reliquae sacrae*, ed. a 2-a, 4, 21-82; W. E. Crum, *Texts attributed to Peter of Alexandria*, edited and translated, JThSt, 4, 1902/3, 387-397; L.B. Radford, *Three Teachers of Alexandria: Theognostus, Pierius and Peter*, Cambridge, 1908; W. Bienert, *Neue Fragmente des Dionysius und des Petrus von Alexandrien aus Cod. Vatop.*, 236, *Klironomia*, 5, 1973, 308-314; Cross, *Peter of Alexandria*, art. în ODCC, p. 1070; W. Bright, *Petru of Alexandria*, art. în Smith-Wace, IV, p. 331-334; Bardenhewer, II, p. 239-247; Quasten, *Patrology*, II, p. 113-118, cu bibliografie; I. G. Coman, II, p. 433-438; M. Simonetti, *Pierre d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2035-2036; T. Böhm, *Petrus I. von Alexandrien*, în LACL, p. 498-499.

Petru II de Alexandria

Înainte de a deceda în anul 373, Atanasie* îl numește ca succesor pe Petru, care era deja preot, însă împăratul Valens îl arestează și îl întemnițează, numind în locul lui un episcop arian, pe Lucius. Petru izbutește să fugă din închisoare și se retrage la Roma, unde papă era Damasus*. Revine la Alexandria în anul 379, cu puțin timp înainte de moartea lui Valens. În 380 îl susține pe Maxim împotriva lui Grigorie* de Nazianz ca patriarh de Constantinopol, însă fără succes. Din puținele sale scrieri se poate

deduce că el a afirmat dualitatea celor două firi, umană și divină, în Hristos, și a recunoscut omenitatea Sa.

Migne, PG 33, 129 și urm.; CPG II, 2515-2517; F. Scheidweiler, în GCS 44, p. 249-260; M. Richards, *Quelques nouveaux fragments des Pères anténicéens et nicéens*, SO 30, 1963, p. 80 și urm.; C.W. Griggs, *Early Egyptian Christianity*, Leiden, 1990, p. 181-183, 185; W. B. *Petrus* (5) II, în Smith-Wace, IV, p. 334-336; M. Simonetti, *Pierre II d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2036; T. Böhm, *Petrus II. von Rom*, în LACL, p. 499.

Petru de Apamea

Petru de Apamea (sec. VI), episcop monofizit de Apamea, ucenic al lui Sever, patriarh monofizit de Antiohia (512-518, m. 537/8). A fost înscăunat episcop de Apamea (capitala Siriei Secunda), în jurul anului 510, în timpul împăratului Anastasie. Numit în scaun, el șterge din diptice numele tuturor episcopilor ortodocși care i-au precedat, ducând o viață scandaloasă, după cum ne informează documentele vremii (*Libellus monachorum*, Mansi, 8, 1129). Petru a fost excomunicat la sinodul de la Tyr, din anul 518. O dată cu urcarea pe tron a împăratului Justinian și cu încercarea de restabilire a ortodoxiei, el a încercat să readucă în sânul Bisericii și pe monofiziții protejați de Teodora, care izbutise să-l numească pe Antim, patriarh de Constantinopol care avea înclinații monofizite. În 536, patriarhul Antim este înlocuit cu Menas. Un sinod este convocat la Constantinopol, la care au fost invitați Sever*, Petru și Zoaras. Întrucât aceștia, în timpul șederii în capitală au făcut propagandă monofizită intensă, au fost condamnați de sinod și depuși din treaptă, condamnarea lor fiind menționată în *Codex juris* ca *novella* 42. În diverse

manuscrise siriace există o serie de scrisori pe care Sever i le-a adresat. Nu s-a păstrat însă nici o scrisoare de răspuns a lui Petru.

Mansi, 8, 578, 1068-1138; Fliche-Martin, IV, p. 453; E. Venables, *Petrus* (12), în Smith-Wace, IV, p. 340-341; Bardenhewer, V, 22; A. de Nicola, în DECA, II, p. 2036-2037; P. Roche, *Peter of Apamea*, în CE, II, p. 209-210.

Petru de Callinicus

Petru de Callinicus, cunoscut sub denumirea de *Petrus minor*, patriarh monofizit de Antiohia, între 581-591. Este cunoscut în istoria dogmelor pentru disputa hristologică cu Damian, patriarhul Alexandriei (578-605), împotriva căruia a scris un tratat în patru cărți, fiecare carte fiind divizată în 25 de capitole. El a scris acest tratat în greacă, însă a supraviețuit doar în traducere siriacă. De la el au mai rămas: o omilie metrică pentasilabică despre Răstignire, mai multe scrisori, o anaforă și un tratat împotriva triteiștilor. A decedat în 591, la mănăstirea Gubba Barraja.

R.Y. Ebied, A. van Roey, L.R. Wickham, în CCG, 29, 32, 35, împotriva lui Damian în siriacă și engleză; idem, *Peter of Callinicum, Anti-Tritheist Dossier*, Leuven, 1981; R.Y. Ebied, L.R. Wickham, *The Discourse of Mar Peter on the Crucifixion*, în JThS, 26, 1975, p. 23-27; Duval, p. 365-366; Baumstark, 177; Chabot, p. 78-79; Urbina, p. 165; R.Y. Ebied, *Peter of Antioch and Damian of Alexandria: the End of a Friendship. A Tribute to A. Vööbus*, Chicago, 1977, p. 277-282; J.-M. Sauget, *Pierre de Callinicie*, în DECA, II, p. 2037, cu bibliografie; C. Schmidt, *Petrus von Callinicus*, în LACL, p. 499-500, cu bibliografie.

Petru Diaconul

Petru, diacon la Roma, ucenic și prieten al lui Grigorie* cel Mare. După ce a dat

averile sale săracilor, el îmbrățișează viața monahală. Grigorie îi dă sarcina de a administra bunurile bisericesti. Călătorește, trimis de acesta, în Sicilia și Campania. Între cei doi a existat un intens schimb de scrisori. Petru apare ca personaj principal în *Dialogurile* lui Grigorie. Sub numele lui s-a păstrat o scrisoare intitulată: *Liber Petri diaconi et aliorum qui in causa fidei a Graeca ex Oriente Romam missi fuerunt*, care are un conținut dogmatic, cu precădere hristologic, subliniind credința de la Calcedon, așa cum a fost formulată de Chiril* al Alexandriei. Petru a decedat la Roma în 605. A nu fi confundat cu Petru Diaconul, călugăr scit.

Migne, PL 45, 1772-1776; 62, 83-92; 65, 447-450; CPL, 663 și 817; O.J. Blum, *Peter the Deacon of Rome*, în CE, II, p. 216; L. Dattrino, *Pierre*, în DECA, II, p. 2034.

Petru Diaconul

Petru Diaconul este unul din călugării sciți, veniți la Roma cu scopul de a primi din partea pontifului roman recunoașterea formulei theopaschite *Unus de Trinitate passus est*. Întrucât recunoașterea nu a fost primită, călugării sciți din Roma, în frunte cu Petru Diaconul, au adresat o scrisoare episcopilor africani care se găseau în Sardinia, unde fuseseră alungați de către vandali. Conducătorul acestora era Fulgețiu* de Ruspe. Scrisoarea sau epistola acestora nu era altceva decât o prelucrare a tratatului lui Ioan* Maxențiu, *Libellus Fidei*, care urma să fie predată la Constantinopol legatului roman. În hristologie, scrisoarea afirma unitatea firilor în Hristos, încercându-se totodată evitarea separării firilor ca în nestorianism*, sau amestecarea lor, după cum afirma Eutychie* (*Ep.* 6). Cele două naturi unite dau naștere doar 'unei naturi

a Logosului devenit trup' (*Ep.* 3), o natură după trup a Logosului. Sub influența lui Ioan* Cassian, învățătura despre har și disputele referitoare la această învățatură, prezente în gândirea lui Faustus* de Riez (*Ep.* 14-28), au fost asociate cu doctrina hristologică (*Ep.* 1-13). Fulgețiu de Ruspe confirmă, în numele episcopilor africani, învățătura călugărilor sciți (*Ep.* 16) și contribuie astfel la o schimbare a atitudinii romane față de teologia alexandrină. Teologia cuprinsă în epistolele lui Petru Diaconul a fost consfințită în 553 la cel de al cincilea sinod ecumenic. A nu fi confundat cu Diaconul roman Petru, ucenic și prieten al lui Grigorie cel Mare, care a decedat în 605 la Roma.

Ep. Fulgețiu de Ruspe, Epistola 16, în J. Fraipont, CCL 91, p. 551-562; F. Glorie, CCL 85A, p. 157-172; E. Amman, *Pierre Diacre*, în DTC 12, 2, 1928 și urm.; V. Schurr, *Trinitätslehre des Boethius*, Paderborn, 1935, p. 159 și urm.; M. Fiedrowicz, *Petrus, Diakon*, în LACL, p. 501, cu bibliografie.

Petru de Edessa

Petru de Edessa (sec. V), preot în Edessa, considerat de către Ghenadie* autor al unor tratate pe diverse teme teologice și de psalmi, pe care i-a compus în metru siriac, după exemplul lui Efrem* Sirul.

Ghenadie, *De Script. Eccl.*, cap. LXXIV, în Migne, PL 58, 1102; G.W. Daniell, *Petrus*, (53), în Smith-Wace, IV, p. 347.

Petru Hrisologul (Chrysologus)

Petru Hrisologul (Chrysologus), (380-450), arhiepiscop de Ravena. Din biografia sa, scrisă în sec. IX de Angello de Ravena, aflăm că s-a născut la Forocornelium (Imola), în anul 380. Ajunge episcop de Ravena în 431. La acea vreme, Ravena era reședință a curții impe-

riale. Prima sa predică, în calitate de episcop, o ține în prezența împărătesei Galla Placida, care a fost profund impresionată de talentul său oratoric și, prin urmare, l-a sprijinit mereu în acțiunile sale. După ce fusese condamnat, Eutihie* îi scrie pentru a interveni în favoarea sa. În răspunsul său, Petru îl admonestează pe acesta și îl sfătuiește să se supună hotărârii lui Leon*, episcopul Romei. Cea mai mare parte din opera acestuia s-a pierdut. A supraviețuit o serie de predici a căror eleganță și putere de expresie sunt aproape fără egal în literatura apuseană. De aici și numele care i s-a dat de *Chrysologos*, adică 'Cuvânt de aur', în comparație cu Sf. Ioan* Gură de Aur, din Răsărit. O parte dintre predicile sale a fost reunită într-o colecție de către Felix (707-717), unul din succesorii săi pe scaunul episcopal din Ravena. În predicile sale, Petru a abordat diverse teme dogmatice, biblice, în special problema Întrupării Domnului, comentează simbolul apostolic, Rugăciunea Domnească, despre Fecioara Maria, Sf. Ioan Botezătorul etc. Majoritatea predicilor sale nu au un conținut strict dogmatic sau teologic, ci abundă în sfaturi morale pentru viața zilnică. Ele au fost menite pentru a fi citite în contextul slujbelor religioase. Din studierea lor ne putem face o imagine destul de exactă asupra vieții la Ravenna în sec. V. În pofida denumirii date, 'Chrysologus', nu se ridică la statura lui Ambrozie*, Augustin* și mai ales a lui Ioan* Hrisostom (J. van Paasen). Despre predicile sale, E. Venables nu are prea multe cuvinte de laudă, insistând asupra stilului steril, care nu face deloc apel la sentiment. Probabil, spune el, nu conținutul predicilor sale i-a adus faima de care s-a bucurat, ci maniera în care le-a expus și vocea sa. Temele abordate sunt îndeobște preluate din Evanghelii, cu

puține excepții. În afară de predici, celelalte scrieri ale sale s-au pierdut aproape în totalitate. Într-o scrisoare pe care o trimite lui Eutihie* (449), el înclină în favoarea ereziarhului, deși, într-un paragraf oarecum izbitor, afirmă necesitatea aderării, în materie de credință, la învățătura Bisericii universale, exprimată în *Tomosul* lui Leon, urmaș în scaunul lui Petru.

Migne, PL 52, 9-680; Idem, PLS III, Paris, 1963, col. 153-183; Idem, PLS V, 396-399; *Epistula ad Eutychen* = *Epistula* 25 a lui Leon cel Mare în Migne, PL 52, 71 și Idem, 54, 739-744; F. J. Peters, *Petrus Chrysologus als Homilet*, Cologne, 1918; E. Venables, *Chrysologus Petrus*, art. în Smith-Wace, I, p. 517-518; A. Olivar, *Los Sermones de san Petro Crisologo*, Montserrat, 1962 (lucrare fundamentală cu bibliografie bogată); M. Spinelli, *Pier Crisologo. Omelie per la vita quotidiana*, Roma, 1978; Cayré, II, p. 150-151; Tixeront, *Patrologie*, p. 369-370; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 270-271; Bardenhewer, IV, p. 606-610; Cross, *Chrysologus, Petrus*, art. în ODCC, p. 285; Altaner-Stuiber, 1980, p. 458; Quasten, *Patrology*, IV, p. 575-577, cu bibliografie selectivă; J. van Paasen, *Peter Chrysologus*, în CE, II, p. 214; B. Studer, *Pierre Chrysologue*, în DECA, II, p. 2037-2038, cu bibliografie; B. Dümmler, *Petrus Chrysologus*, în LACL, p. 500-501, vezi și bibliografia.

Petru de Ierusalim

Petru de Ierusalim, patriarh de Ierusalim între anii 524-552. S-a născut la Eleutheropolis. În 524 îi urmează în scaunul patriarhal de Ierusalim lui Ioan II. Aidoma predecesorului său, Petru va nutri un puternic și profund respect față de Sf. Sava. În timpul vizitei sale la Constantinopol cu diverse afaceri ecclesiastice, papa Agapet îl depune din treaptă pe Antim, patriarhul monofizit de Constan-

tinopol, înlocuindu-l cu patriarhul Mennas, și alături de el, îi condamnă pe Sever, Petru de Apamea și Zoaras (Zoilus). Agapet trimite apoi o scrisoare enciclică tuturor episcopilor Bisericii de Răsărit, cerându-le să se bucure că, pentru întâia dată, un episcop al Noii Rome a fost hirotonit de către un episcop al Vechii Rome. La primirea acestei scrisori, Petru convoacă la Ierusalim un sinod și confirmă schimbarea produsă la Constantinopol. Între timp, în Palestina se întelește controversa origenistă, sprijinită de altfel de către stareții Domițian și Teodor Ascidas, care se aflau la curtea împăratului. Neputând face față singur mișcărilor adeseori violente, Petru, anti-origenist convins, trimite împăratului Justinian un document pe care l-a redactat cu ajutorul a doi stareți, Ghelasie și Sofronie, în care face apel la înțelepciunea și discernământul acestuia. Împăratul Justinian dă un edict de condamnare a doctrinelor origeniste în cauză, în 541. Edictul împăratului a fost confirmat de un sinod local, convocat de patriarhul Mennas, iar hotărârile au fost trimise patriarhului Petru și altor patriarhi spre a fi iscălite. Tabăra origeniștilor, nemulțumită de consecințele edictului imperial, încearcă o nouă mișcare îndreptată împotriva lui Petru, care refuza să-i repri-mească pe călugării origeniști. În consecință, Teodor, care și-a menținut poziția privilegiată la curtea imperială, îl amenință pe Petru că îl va defăima și în cele din urmă îl va înlătura din scaun dacă persistă în refuzul său. În plus, pentru a distra atenția împăratului de la controversa origenistă, același Teodor, împreună cu alți asociați, concepe un atac viclean împotriva celor care erau considerați adepți ai lui Nestorie. Mișcarea era ușor de realizat, deoarece ei se bucurau și de sprijinul împărătesei Teo-

dora, adeptă declarată a monofizitismului. Astfel, ei îl determină pe împăratul Justinian să accepte promulgarea unui edict, cunoscut sub numele de *Edictum de tres capitulis* sau *Περὶ τριῶν κεφαλαίων*. Cele Trei Capitoale aveau în vedere condamnarea persoanei și a operei lui Teodor* de Mopsuestia, a scrierilor lui Teodoret* împotriva lui Chiril* al Alexandriei și a scrisorii lui Ibas* de Edessa către Mari*. Petru refuză să iscălească scrisoarea de acceptare a edictului. De altfel, după publicarea edictului, el declară în public, că cine îl va iscăli, va viola hotărârile sinodului de la Calcedon. Totodată, el adresează o scrisoare călugărilor săi, în favoarea lui Teodor de Mopsuestia. În consecință, este chemat la Constantinopol și, în urma unor presiuni directe din partea lui Justinian, este forțat să aprobe edictul, fapt peste care nu a putut trece cu ușurință. De la Petru a rămas o omilie la Nașterea Domnului, păstrată în traducere georgiană, în care afirmă hristologia calcedoniană, și un fragment dintr-o altă omilie despre post.

CPG 7017; I. Abulazde, *Mravalthavi*, Tiflis, 1944, p. 307-316 (omilia); Migne, PG 95, 76 B (fragmentul despre post); M. Van Esbroeck, *Les plus anciens homéliaires géorgiens*, LV, 1975, 154, 188, 303-304; F. Diekamp, *Die origenistischen Streitigkeiten*, Münster, 1898; Fliche-Martin, 4, 458-462; E. Venables, *Petrus* (28), în Smith-Wace, IV, p. 343-344; L. Perrone, *La Chiesa di Palestina*, Brescia, 1980, p. 200-214; R. Roche, *Peter of Jerusalem*, în CE, 11, p. 219; F. Scorza Barcellona, *Pierre, Patriarche de Jérusalem*, în DECA, II, p. 2035; G. Röwekamp, *Petrus von Jerusalem*, în LACL, p. 501.

Petru Ivirul sau Petru Murvanos

Petru Ivirul sau Petru Murvanos (m. 491), episcop de Maiuma, originar din Georgia, fiul regelui Bosmyrios (Nabar-

nugi, pe numele adevărat), care a domnit între anii 379-393. La vârsta de 12 de ani este trimis ca ostatec de către tatăl său la curtea împăratului Teodor cel Tânăr din Constantinopol, întrucât acesta se temea că regele georgian nu i se va alătura în lupta împotriva perșilor. Deși ostatec, Petru s-a bucurat de o educație aleasă la curtea constantinopolitană. Nefiind atras de plăcerile și splendorile lumii acesteia, Petru se dedică postului, rugăciunii, îmbrățișând, în cele din urmă, viața de ascet, fără a abandona însă studiul. Învăță, pe lângă greacă, limba siriacă și filosofia. Dumnezeu i-a dat darul vindecării. Renunțând la tron, el pleacă într-o noapte spre Ierusalim, însoțit doar de un servitor. La Ierusalim a fost întâmpinat de Melania cea Tânără și de Gherontie, care îl determină să îmbrace haina monahală, dându-i numele de Petru. Petru întemeiază aici prima mănăstire georgiană. Mai târziu, va construi o a doua mănăstire pe malul Iordanului, unde ridică și un cămin pentru săraci și pentru călători. Pleacă în Egipt, unde vizitează toate mănăstirile din deșertul egiptean și Skete. Întors la Ierusalim, s-a răspândit vestea vieții sale sfinte și a culturii sale deosebite. În jurul anului 445, a fost ales și hirotonit episcop de Maiuma (Maomma, Maom), localitate din Palestina, în ținutul Gaza (după informația lui Evagrie Scolasticul). Cronica georgiană relatează multe minuni și fapte neobișnuite săvârșite de Petru. Data trecerii sale la Domnul este fixată în anul 491. Din punct de vedere teologic, Petru a îmbrățișat monofizitismul, de tendință moderată, refuzând însă categoric să accepte sinodul de la Calcedon. A exercitat o influență mare asupra intelectualilor vremii, din sânul cărora s-a ridicat Sever* de Antiohia. Calitățile sale de vizionar au fost subliniate în mod special de Ioan de Beth Rufina. În plus, cunoștințele sale teologice au determinat pe

unii cercetători să vadă în el pe misteriosul Pseudo-Dionisie Areopagitul.

R. Raabe, *Petrus der Iberer, ein Charakterbild zur Kirchen und Sittengeschichte des 5. Jahrhunderts*, Leipzig, 1895; E. Honigmann, *Pierre l'Ibérien et les écrits du Pseudo-Denys l'Aréopagite*, în *Mém. de l'Ac. Roy. de Belg., Cl. des lettr.*, 47, 3, Bruxelles, 1952; P. Devos, *Quand Pierre l'Ibère vint-il à Jérusalem?*, în *AB*, 86, 1968, p. 337-350; F. Nau, *Jean Rufus, évêque de Maiouma. Plérophories*, în *PO*, VIII, 1, Paris, 1912; E. Schwartz, *Johannes Rufus, ein monophysiticher Schriftsteller*, *SHAW*, 16, Heidelberg, 1912; J. Karst, *Littérature géorgienne chrétienne*, Librairie Bloud & Gay, 1934, p. 85-88; L. Perrone, *Pierre l'Ibérien*, în *DECA*, II, p. 2039.

Petru de Laodiceea,

Petru de Laodiceea, episcop de Laodiceea în sec. VII. Nu avem detalii referitoare la viața sa. Este autorul unui comentariu la cele patru Evanghelii: *Commentarium in quattuor Evangelia* și *Expositio in orationem dominicam*. Cea de a doua lucrare a sa este mai cunoscută și a avut o circulație mai mare. Comentariile sale la Evanghelii rezumă, în mare parte, tradiția exegetică de până la el. De altfel, cercetările recente au scos în evidență o serie de probleme legate de autorul acestor comentarii. Astfel, comentariul Evangheliei după Marcu este identic cu cel al lui Victor de Antiohia; comentariul la Evanghelia după Luca este în realitate o catenă cu texte din Sever* de Antiohia și Chiril* al Alexandriei, iar comentariul la Evanghelia după Ioan este tot o catenă anonimă. În cele din urmă, s-a demonstrat că și comentariul la Matei nu este altceva decât o catenă, compilată de un autor anonim din sec. XI.

Migne, PG 86, 3321-3336; Binius, *Vet. Patr.*, p. 777-780; J. Gammack, *Petrus* (29), în *Smith-Wace*, IV, p. 344; R. Höffner, *Petrus von Laodizea*, în *LACL*; p. 501, cu bibliografie.

Petru de Myra

Petru, episcop de Myra, în a doua jumătate a sec. V. A făcut parte din acei episcopi cărora împăratul Leon cel Mare (457-474) le-a trimis scrisoarea sa enciclică din 458, în vederea restabilirii credinței ortodoxe în Egipt, după sinodul de la Calcedon. Sofronie*, patriarhul Ierusalimului, îl amintește cu deosebită venerație. De la Petru, episcopul Myrei, ne-au rămas două scrieri: *Contra Apollinarem* și o scrisoare, *Ad Leonem imperatorem*.

F. Diekamp, *Analecta patristica*, OCA, 117, Roma, 1938, p. 50-53; CPG 3, 6157; ACO, II, 5, p. 60-63; G. Holt, *Petrus* (33), în *Smith-Wace*, IV, p. 344; G. Ladocsi, *Pierre, évêque de Mira*, în *DECA*, II, p. 2034.

Petru Patricianul sau Petru Retorul

Petru Patricianul sau Petru Retorul, istoriograf bizantin, născut la Tesalonica în jurul anului 500. Avocat la Constantinopol și apoi *curator* la curtea împărătesei Teodora. În 550 este numit patrician. În 535 este trimis în Italia pentru a duce tratative cu Theodat, regele goților. Cu această ocazie, este întemnițat, rămânând în închisoare timp de trei ani. Eliberat din închisoare, revine la Constantinopol, pentru a fi trimis reprezentant pe lângă papa Vigiliu în 552, care, în timpul disputei Celor Trei Capitole, se refugiază de la Constantinopol la Calcedon. În 561/2, mediază cu succes pacea cu perșii. La scurtă vreme după ce revine din Persia

decadează la Constantinopol. Din *Istoria* sa s-au păstrat doar fragmente în *Excerpta de legationibus* și *De sententiis*, editate de Constantin VII Porfirogenetul, în prima jumătate a sec. X. Istoria sa începe cu cel de al treilea triumvirat, 43 î. Hr., ajungând până la epoca lui Julian, sursa principală de inspirație fiind Dion Cassius. A doua lucrare a sa este intitulată *Despre organizarea statului* (Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως). Fragmente din această lucrare se regăsesc în cap. 84 și 85 ale primei cărți menționate mai sus și în cap. 86-95 din cartea despre ceremonii a aceluiași Constantin Porfirogenetul, deja citată. A treia lucrare, pierdută în întregime, a consemnat tratativele dintre bizantini și perși din 560/1 și a fost scrisă în limba populară. Fragmentul descoperit pe un palimpsest, Περὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης, este controversat.

Migne, PG 113, 336-676; A. Mai, *Scriptorum veterum nova collectio*, 2, Roma, 1827, p. 571-609; C. Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum*, 4, Paris, 1868, p. 181-199; P.T. Antonopoulos, *Petrus Patricius. Some Aspects of his Life and Career*, în *From Late Antiquity to Late Byzantium*, ed. de V. Vavtinek, Praga, 1985; H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, München, 1978, p. 300-308; J. Irmscher, *Pierre le Patrice*, în DECA, II, p. 2040.

Petru de Pisa

Petru de Pisa (m.799), diacon, gramatician și poet la curtea lui Carol cel Mare. S-a născut în Lombardia, în prima jumătate a sec. al VIII-lea. A studiat gramatica și retorica clasică în Lombardia, unde s-a afirmat în diverse dispute publice. Se spune că în timpul unei călătorii la Roma, Alcuin* a asistat la o astfel de dezbatere asupra problemei iudeilor care

a avut loc la Pavia. Petru vine la curtea lui Carol cel Mare la o vârstă înaintată, bucurându-se de aprecierea împăratului, pe care l-a instruit în gramatica latină și în scriitorii clasici latini. Grupului de învățați de la curtea imperială, li s-au alăturat apoi Pavel Diaconul și Paulin* de Aquileia, cu care Petru de Pisa a întreținut relații cordiale. Nu același lucru se poate spune despre relațiile sale cu Alcuin și Einhard*. Împăratul Carol a folosit adeseori talentul poetic al lui Petru în corespondența pe care o întreținea cu Pavel Diaconul. Unul din poemele scrise de Petru pentru Carol datează din jurul anului 783. O parte din activitatea sa a fost dedicată gramaticii. În gramatica sa, prefăcută de o introducere în versuri clasice, dedicată lui Carol cel Mare, el tratează despre declinări, conjugări, pronume, adverbe, conjuncții și prepoziții, în același mod în care le prezintă și autorul anonim al manuscrisului de la Berna 207, fol. 112a-127b. În mare parte, Petru a făcut uz și de scrierile unor predecesori ai săi, ca: Donat*, Probus*, Sergiu, Augustin*, Cominian, Priscian și Vergil. Deși a făgăduit și alte lucrări, dacă au fost scrise, ele nu s-au păstrat. Petru de Pisa face parte din grupul celor care au ilustrat și au promovat renașterea carolingiană.

H. Hagen, *Anecdota Helvetica*, Leipzig, 1870, p. 159-171; Paul the Deacon, *Die Gedichte des Paulus Diaconus*, ed. K. Neff, München, 1908, cuprinzând și o ediție critică a poemelor lui Petru de Pisa. C.M. Aherne, *Peter de Pisa*, în CE, 11, p. 227, vezi și bibliografia.

Petru Piuarul

Petru Piuarul (m. 488), primul patriarh monofizit de Antiohia. Denumirea de 'Piuarul' sau 'Dârstarul' vine de la mese-

ria pe care o practica, nu se știe cu certitudine dacă înainte sau după ce a devenit călugăr. După unele informații, Petru Piuarul a fost starețul unei mănăstiri acoemitaie din Constantinopol. Datorită înclinațiilor sale monofizite, a fost obligat să-și părăsească funcția și silit să se retragă la Calcedon. Teodor* Citețul, preluând informația de la Teofan și Cedrenus, spune că ar fi fost preot la biserica Sf. Bassa din Calcedon. Ajunge în anturajul împăratului Zeno Isaurul pe care îl însoțește la Antiohia în jurul anului 470. Aici se alătură grupării adeptilor lui Apolinarie*, opunându-se în mod violent lui Martyrios, episcopul Antiohiei și sprijinitor al formulei calcedoniene. Profitând de o scurtă absență a lui Martyrios din Antiohia, Petru, sprijinit de Zeno, ocupă scaunul episcopal din Antiohia. Ghenadie, patriarhul Constantinopolului, izbuteste să obțină un ordin de înlăturare și întemnițare a lui Petru, care este închis într-o mănăstire acemită (acoemitaie). În 475 recâștigă pentru scurtă vreme scaunul episcopal, deoarece, în 477, este condamnat împreună cu gruparea messalienilor. În 482, după promulgarea *Henotikonului* de către Zeno, el devine din nou patriarh, rămânând în scaun până la moarte. El este amintit în special pentru adaosul monofizit la Trisaghion ὁ σὺν πρῶθεις δι' ἡμᾶς - care a fost răstignit pentru noi. Formula a stârnit un val de controverse și dispute, după cum se poate deduce din colecția de scrisori apocrife adresate lui Petru: *Collectio Sabbaitica*. Teodor Citețul ne informează că tot el a introdus citirea Crezului niceean în timpul Liturghiei, binecuvântarea solemnă a mirului și binecuvântarea apei în timpul nopții la Epifanie, motive pentru care a fost identificat cu autorul *Corpus-ului Areopagiticum*, în care sfințirea mirului este ridicată la

rang de taină. Tot el a introdus și pomenirea Maicii Domnului la toate slujbele.

E.W. Brooks, CSCO, 83/87, 233-235/161 și urm. text siriac și latin; ACO, 3, 6-25, 217-231; E. Schwartz, *Publizistische Sammlungen*, München, 1934, p. 182 și urm., 192 și urm., 287-300 (textul grec); E. Venables, *Petrus* (10), în Smith-Wace, IV, p. 338-340; Teodor Citețul în Migne, PG 86, 1, 175-178; W. Strothmann, *Das Sakrament der Myron-Weihe in der Schrift De Ecclesiastica Hierarchia des Pseudo-Dionysios Areopagita in syrischen Übersetzungen und Kommentaren*, Wiesbaden, 1978; Cross, *Peter the Fuller*, în ODCC, p. 1072; L. Perrone, *Pierre le Foulon*, în DECA, II, p. 2038-2039, cu bibliografie; P. Bruns, *Petrus der Walker (Fullo)*, în LACL, p. 502, cu bibliografie.

Petru II de Sevastia

Petru II de Sevastia (344-394), episcop de Sevastia. Petru a fost fratele lui Vasile* cel Mare și al lui Grigorie* de Nyssa, și ultimul din cei zece copii ai lui Vasile cel Bătrân și Emmelia. Tatăl său decedează la scurtă vreme după nașterea lui Petru. Sora lui, Macrina, mai în vârstă decât el, l-a luat spre a-l îngriji și crește. Sf. Grigorie de Nyssa ne spune că Macrina a fost pentru Petru: 'nu doar sora sa, ci și tată, mamă, tutore și păzitor (în drumător)'. Educația pe care a primit-o de la Macrina, a fost una strict religioasă și cu precădere ascetică. Din punct de vedere intelectual, Petru nu a fost cu nimic mai prejos decât frații săi. Vasile cel Mare îl hirotonește preot. În această calitate, el a locuit la Annesi, în apropiere de Neocezareea, îndeplinind o serie de misiuni pentru fratele său pe lângă episcopii din Pont. În anul 381, este ales și hirotont episcop de Sevastia, scaun rămas vacant prin moartea sau demiterea lui Eustatie. Petru a decedat în anul 394. Chiar dacă Petru nu a fost autor de tratate și scrieri teologice, el a fost interesat în

mod deosebit de probleme teologice. Așa se face că, la cererea lui, Sf. Grigorie de Nyssa scrie, ca o completare la *Hexameron*-ul Sf. Vasile cel Mare, *De hominis opificio*, pe care îl face cadou lui Petru cu ocazia Sf. Paști, și *Explicatio Apologetica*. De la Petru a rămas doar o singură scrisoare în legătură cu tratatul lui Grigorie de Nyssa contra lui Eunomiu*, scrisoare în care el îi cere fratelui să-și folosească toate cunoștințele sale teologice pentru a respinge atacurile ereticului Eunomiu îndreptate împotriva fratelui lor, Vasile cel Mare.

E. Venables, *Petrus* (42), în Smith-Wace, IV, p. 345-346; P. Devos, *S. Pierre Ier évêque de Sébastée dans une lettre de Grégoire de Nazianze*, AB, 79, 1961, p. 346-390; J. Gribomont, *Pierre II de Sébaste*, în DECA, II, p. 2040-2041.

Petru de Traianopolis

Petru de Traianopolis, episcop de Traianopolis, în Thracia, participant la sinodul de la Efes din 431, unde susține învățătura lui Ioan* de Antiohia. Acest partizanat duce la condamnarea lui alături de ceilalți susținători ai lui Ioan. După condamnarea sa, Petru scrie un scurt tratat, *De libellus poenitentiae*, în care revine asupra poziției adoptată la sinod, îl reneagă pe Nestorie* și mărturisește credința ortodoxă. De la el au mai rămas câteva epistole, o *Contestatio ad Cyrillum et Iuvenales* și o *Sententia synodi orientalium Ephesense*.

CPG, 3, 5799; *De Libellus* în ACO 1, 1, 7, 139; ACO, 4, 3 1, 406; PWK, 19, 1327; J. Irmscher, *Pierre de Traianopolis*, în DECA, II, p. 2041; B. Windau, *Petrus von Traianopolis*, în LACL, p. 502.

Pfaff, Fragmentele

Este vorba de patru mici fragmente despre care s-a afirmat că ar conține texte

din scrierile Sf. Irineu* și că ar fi fost scrise chiar de Irineu. Aceste fragmente au fost publicate de C.M. Pfaff, de unde și numele lor, care a pretins că le-ar fi descoperit în biblioteca din Torino. Între subiectele care sunt tratate în aceste fragmente se află problema 'adevăratei gnoze' și a 'jertfei celei noi' (Sf. Euharistie). Încă de la publicarea lor în 1713, fragmentele au fost puse sub semnul întrebării, atât în ceea ce privește autorul, cât mai ales în privința conținutului. În sec. al XIX-lea, A. von Harnack dovedește, în baza unui studiu comparativ amănunțit, că este vorba de un fals săvârșit chiar de pretinsul descoperitor. În primul rând, textul scripturistic folosit este Textus receptus al Noului Testament și o serie de ediții grecești deficitare care au circulat în sec. XVIII. În plus, ele reflectă propria doctrină teologică a lui Pfaff, și anume, doctrina lutherană despre Euharistie.

C.M. Pfaff în S. Maffei, *Giornale de' letterati d'Italia*, 1713; Adolf Harnack, *Die Pfaff'schen Irenäus-Fragmente als Fälschungen Pfaffs nachgewiesen*, TU, XX, Hft., 3, 1900; despre Pfaff în E. Preuschen, PRE, ed. 3-a, XV, 1904, p. 233-237, cu bibliografie; Cross, *Pfaff Fragments of Irenaeus*, în ODCC, p. 1077.

Philaster vezi Filaster

Phileas vezi Fileas

Philo din Byblos

Philo din Byblos, erudit fenician care a activat în jurul anului 100 d. Hr., și autor de lucrări în greacă, din care s-au păstrat fragmente la diverși autori greci de mai târziu. Între lucrările sale, cea mai impor-

tantă este *Tà Φοίνικα*, o istorie a Fenicie, din care Eusebiu* de Cezareea a preluat destul de mult. Este vorba de cărțile 1 și 4 din *Preparatio Evangelica*. Textele preluate de Eusebiu se referă la miturile cosmogonice și teogonice ale fencienilor antici, care prezintă concepția acestora despre lume, izvorâtă din haosul infinit și întunecos care a dat naștere la generații de zei. Primele ființe divine născute din acest haos au fost: Dorința, Moartea, Lumina, Focul și Flacăra. După acestea s-au născut zeitățile propriu-zise, care se angajează în luptă, pentru a stabili ordinea ierarhică între ele. Philo susține că lucrarea sa nu este altceva decât traducerea unei lucrări mai vechi, aparținând lui Sanchuniaton, înțelept fenician, care a consemnat în scris tradițiile religioase ale țării sale. Descoperirile arheologice din sec. XIX și XX din Răsăritul Apropiat au confirmat în mare parte vechimea informațiilor date de Philo. Astfel, numele zeităților menționate de Philo și care nu apar nicăieri au fost descoperite pe tăblițele de lut de la Ugarit, din sec. XIV î. Hr. și pe cele hitite, din mileniul al doilea î. Hr., dovedind vechimea informațiilor sale. Ștefan de Bizanț (sec. V) păstrează fragmente din alte două lucrări ale lui Philo: *Despre cetăți* și *Despre formarea unei biblioteci*. Din lucrarea *Despre domnia lui Hadrian*, menționată de Suidas (sec. X), nu s-a păstrat nimic.

J.P. Paton, *Philo of Byblos*, în ERE, 9, p. 843-844; C. Müller (ed.), *Fragmenta historico-rum graecorum*, 5 vol., Paris, 1878-1885, vol. 3, p. 560-576; W.F. Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore, 1946 (și edițiile succesive); O. Eissfeldt, *Sanchuniaton von Beirut und Ilumilku von Ugarit*, Halle, 1952; idem, *Tautos und Sanchuniaton*, Berlin, 1952; Oxford Classical Dictionary, p. 684; R. I. Caplice, *Philo of Byblos*, în EC, 11, p. 287.

Philo de Carpasia

Philo de Carpasia, episcop de Carpasia, în Cipru, și exeget biblic, în prima parte a sec. V. Înainte de a fi hirotonit în diacon, Philo a activat ca profesor de retorică. Epifanie* îl hirotonește apoi episcop de Carpasia. Relațiile sale cu Epifanie au fost dintre cele mai bune. În 382, când Epifanie vizitează Roma, el îl lasă ca locțiitor de Constantia, cu dreptul de a oficia hirotonii. Philo este autorul unui comentariu la Cântarea Cântărilor, pe care l-a dedicat lui Eustatie prezbiterul și lui Eusebie Diaconul. Din acest comentariu se păstrează un rezumat în greacă și o traducere latină, mai importantă, deoarece este mai aproape de original. Traducerea latină a fost efectuată de Epifanie* Scolasticul, prieten apropiat al lui Cassiodor*. Comentariul a fost atribuit o vreme lui Epifanie de Salamina, personaj mai cunoscut în istoria literaturii creștine. Fragmente din acest comentariu se mai găsesc în catenele lui Procopiu*, la Pseudo-Eusebiu și la Cosma* Indicopleustul, în lucrarea sa *Topografia creștină*. Lui Philo îi mai este atribuit un comentariu la Hexaemeron, care însă s-a pierdut, și *Epistola ad Eucarpium*, care a fost greșit atribuită Sf. Vasile* Cel Mare (ep. 42).

Migne, PG 40, 27-154; A. Ceresa-Gastaldo, *Il commento al <Cantico Cantici> di Filone di Carpasia*, Torino, 1979 (versiunea latină cu traducere); W. Liedel, *Die Auslegung des Hohenliedes*, Leipzig, 1898, p. 75-79; F. Ohly, *Hohelied-Studien*, Wiesbaden, 1958, p. 53 și urm.; E. Venables, *Philo* (4), în Smith-Wace, IV, p. 389; E. Prinzivalli, *Philon de Carpasia*, în DECA, II, p. 2020; F. Dünzl, *Philo von Carpasia*, în LACL, p. 504.

Philo Istoricul

Philo Istoricul menționat de Anastasie* Sinaitul face referire la un oarecare

Philo, autor al unei *Istории bisericești*. El însă nu dă detalii în legătură cu conținutul acestei istorii și spune doar că a fost scrisă între sec. IV și VII. Se pare că acesta nu este identic cu Philo de Carpasia. De la Petru* de Alexandria aflăm că el a fost preot, că ar fi fost excomunicat și a murit ca martir.

G. Mercati, *Un preteso scritto di san Pietro vescovo d'Alessandria e martire sulla bestemmia e Filone l'istoriografo*, ed. în *Opere Minori* 2, StT, 77, Roma, 1937, p. 426-439; G. Rōwekamp, *Philo, Historiker*, în *LACL*, p. 504.

Philon Iudeul sau Philon din Alexandria

Philon Iudeul sau Philon din Alexandria (20 î.d.Hr.-50 d.Hr.), gânditor și exeget evreu. Îl menționăm, deoarece tradiția exegetică și multe aspecte ale gândirii sale au fost cunoscute reprezentanților școlii alexandrine, și nu numai. Philon a aparținut unei familii evreiești înstărite din Alexandria. Deși a fost atras îndeosebi de cercetarea intelectuală și de viața contemplativă, el a fost obligat să se angajeze activ în politică, pentru a-și apăra conaționalii. De altfel, singurul lucru cert din biografia sa este legat de acest aspect al activității sale. Astfel, în jurul anului 40 d. Hr. a făcut parte dintr-o delegație a evreilor din Alexandria, care s-a deplasat la Roma cu scopul de a interveni pe lângă împăratul Caligula, în vederea obținerii pentru evrei a dreptului de a trăi potrivit propriei legi și, în special, pentru a nu participa la cultul împăratului.

De la Philon a rămas o operă deosebit de vastă, unele scrieri ale sale păstrându-se însă doar fragmentar sau în traduceri. Tradițional, opera sa a fost divizată în trei secțiuni: a. Lucrări filosofice: *De*

Aeternitate Mundi; Quod omnis probus liber sit; De Providentia; De Alexandro. b. Lucrări exegetice: Expuneri la Pentateuch: *De opificio mundi; De Abrahamo; De Josepho; De decalogo; De specialibus legibus; De virtutibus; De praemiis et poenis; Questiones et solutiones in Genesim et Exodum; Legum allegoriae*. c. Lucrări istorice și apologetice: *In Flaccum; De legatione ad Gaium; De vita contemplativa; Apologia pro Iudaeis; De vita Mosis*. Lista nu este completă.

Philon este în primul rând comentator sau exeget biblic. În comentariile sale, el s-a restrâns însă doar la Cărțile lui Moise, pe care le-a luat după Septuaginta; referirile la celelalte cărți ale Vechiului Testament, la profeți, pe care îi considera doar 'ucenici ai lui Moise', fiind foarte restrânse. Metoda exegetică, folosită de el cu predilecție, a fost cea alegorică, la modă de altfel la greci, care obișnuiau să scoată învățături morale din mituri și din scrierile poezilor, dar și la rabini. În comentariile sale, el s-a străduit să reducă 'filosofia simbolică' a lui Moise la formule pe care le-a preluat din structurile sincretiste ale vremii, Posidonius fiind reprezentant de seamă al acestei tendințe sincretiste, care conțineau teme platoniciene, neopitagoreice și stoice. În ceea ce privește limbaul său, descifrăm o mare varietate de influențe: grecești (din diverse școli filosofice); iudaice (palestiniene și alexandrine), egiptene și orientale (cultele sau religiile de mistere). Prin intermediul interpretării alegorice a Scripturii, el a descoperit multe elemente ale filosofiei grecești în Vechiul Testament, izbutind totodată să combine respectul religiei sale față de legea deuteronomică cu aspirațiile sale personale după o interpretare mai duhovnicească, mai mistică. Ideile

sale teologice sunt o îmbinare de elemente grecești și iudaice. Pe de o parte, el accentua transcendența lui Dumnezeu, despre care spunea că este deasupra oricărei virtuți, cunoașteri și chiar deasupra Binelui, în timp ce susținea că Dumnezeu era Tatăl, care guverna lumea și sufletul fiecărui individ prin lucrarea Sa pronietoare, prin Providența Sa. Un loc central în sistemul său îl ocupă Logosul, Care era deopotrivă puterea creativă Ce orânduiește lumea și mijlocul prin care oamenii Îl cunosc pe Dumnezeu. Logosul a fost Cel Care a vorbit lui Moise în rugul care ardea și nu se mistuia și Care este reprezentat în Vechiul Testament sub chipul Arhiereului. În calitate de gânditor, Philo se plasează printre filosofii mistici. Pentru el, nivelul cel mai înalt al trăirii lăuntrice spirituale este starea de extaz, întrucât ea dă posibilitate sufletului să simtă *Prezența lui Dumnezeu*. Omul nu poate ajunge la Dumnezeu singur; el are nevoie de ajutorul, adică de harul lui Dumnezeu. Există o inițiativă a lui Dumnezeu în planul desăvârșirii omului, căci adevărata virtute nu este doar un calificativ moral al sufletului, ci o părtășie la virtutea divină și la puterea pe care Dumnezeu o are de a crea ceea ce este bun. În vederea desăvârșirii, este necesară o cooperare a omului cu Dumnezeu, căci Dumnezeu nu face singur totul. Pentru a ajunge la această cooperare, omul are nevoie de cunoaștere, pe care o primește prin revelație, deoarece, așa cum nu poate ajunge la virtute singur, tot așa nu poate ajunge singur la cunoaștere.

Philon a influențat mult gândirea creștină. În primul rând, este vorba de școala de la Alexandria ai cărei corifei, Clement* și Origen* au folosit din abundență lucrările sale, iar prin ei, Ambrozio* și alți Părinți latini. Exegeza alegorică a de-

venit o practică acceptată și în cercurile exegetice ale Bisericii creștine. În plus, o oarecare influență a doctrinei sale despre Logos asupra doctrinei similare creștine este acceptată, cu nuanțările necesare.

Philonis Alexandrini Opera quae supersunt, ed. de I Cohn și alții, 7 vol., Berlin, 1962, cu *Index verborum*; *Philo*, trad. de F.H. Colson și G.H. Whitaker, 10 vol., Loeb Classical Library, 1929-1962; *Philo: Supplement*, trad. R. Marcus, 2 vol., Loeb Classical Library, 1953, cuprinzând fragmentele în armeană; *Oeuvres de Philon d'Alexandrie*, trad. în franceză de R. Arnaldez et al., Paris, începând din 1961; E.R. Goodenough, *An Introduction to Philo Judaeus*, New Haven, 1940, ed. 2-a, Oxford, 1962; idem, *By Light, Light: The Mystic Gospel of Hellenistic Judaism*, New Haven, 1935; H.A. Wolfson, *Philo. Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam*, 2 vol., Cambridge, Mass., 1947, ed. a 3-a revizuită, 1962; É. Bréhier, *Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie*, ed. 2-a Paris, 1925, retip. în 1950; J. Daniélou, *Philon d'Alexandrie*, Paris, 1958; Mihai D. Vasile, *Tradiția simbolică a Logosului creștin*, București, 2000, p. 67-132; R. Arnaldez, *Philo Judaeus*, în CE, 11, p. 287-291; Cross, *Philo*, în ODCC, p. 1083-1084; H. Crouzel, *Philon d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2019-2020.

Philoxen de Mabbug

Philoxen de Mabbug (440-523), teolog monofizit, traducător, episcop de Mabbug (Hierapolis), numit în această demnitate de Petru* Piuarul. S-a născut la Tahal, în anul 440/450, din ținutul Beth Garmai. În adolescență, Philoxen, numit și Xenos, iar în siriacă Aksenaia, studiază la Edessa în timpul lui Ibas*, probabil în jurul anului 460. Renunță la nestorianismul predominant în acea școală și îmbrățișează teologia chiriliană, retrăgân-

du-se la mănăstirile din Siria-Mesopotamia și Siria de Apus. În jurul anului 470, revine la Antiohia și își ia numele grecizat de Philoxen. Prin activitatea sa atrage atenția patriarhului de Antiohia, Petru Piuarul, și devine apropiatul acestuia. Între timp, Petru Piuarul este înlăturat din scaun, fiind înlocuit de Calendion (482-484). Acesta nu întârzie în a-l îndepărta pe Philoxen, care este expulzat din Antiohia. Este trimis la Constantinopol de călugării care aparțineau grupării expatriarhului Petru și obține de la împăratul Zeno depunerea lui Calendion și repunerea pe tronul patriarhal a lui Petru, care drept răsplată, îl numește și hirotonește episcop de Mabbug în 485. Ca episcop, el se angajează în lupta împotriva sinodului de la Calcedon și a Tomosului lui Leon, încercând să-i convingă pe clericii și călugării din dioceza sa să susțină monofizitismul, și să-l înlăture din scaun pe Flavian, patriarhul de Antiohia, dușmanul lui. După zece ani de luptă, Philoxen izbutește să-l depună pe Flavian, ajutându-l pe Sever, prietenul său, să urce pe tron (512-518). Cu toate acestea, triumful său a fost de scurtă durată, deoarece împăratul Justin, succesorul lui Anastasie, a pedepsit cu exilul în anul 519 cincizeci și patru de episcopi care au refuzat să accepte hotărârile sinodului de la Calcedon. Între aceștia se aflau: Sever, Philoxen, Petru* de Apamea, Ioan* de Tella, Iulian* de Halikarnas și Mara* de Amid. Philoxen a fost exilat la Filipolis în Tracia, unde moare la o vârstă înaintată în jurul anului 522/3. Opera sa poate fi divizată în două categorii: lucrări cu caracter monahal și lucrări dogmatice. În lucrările sale monahale, Philoxen este tributار unui limbaj messalian și evagrian, detașându-se prin aceasta de contextul monahal sirian. Trebuie reținut și faptul că el nu a accep-

tat întru totul 'spiritualitatea savantă' a lui Evagrie Ponticul, fapt care indică o evoluție în gândirea sa ascetică. În plan dogmatic, deși exprimat vehement, monofizitismul său este mai mult verbal decât real. El a aderat la o teologie precalcedoniană, folosind o terminologie chiriliană și propovăduind o hristologie dinamică, pe care dorea să o opună presupusului dualism calcedonian. Se poate spune că Philoxen a fost inspirat în special de școala teologică de la Alexandria, ceea ce a făcut ca gândirea sa să fie creativă și originală. Opera sa înglobează peste 80 de scrieri exegetice, dogmatice, ascetice și omiletice, dintre care, 13 discursuri despre viața creștină (*memre parenetice*), 5 tratate despre Întrupare și Treime, o colecție de epistole, predica la Bunavestire și alte predici au fost deja publicate. La toate acestea, se adaugă opera sa de exeget, care însă nu s-a păstrat decât fragmentar. Împreună cu horepiscopul Policarp, Philoxen traduce în siriacă Noul Testament și Psalmii, traducere păstrată parțial și cunoscută sub denumirea de *Versiunea philoxeniană*. El a scris comentarii la Evangheliile după Matei, Luca și Ioan. Prin luptele sale doctrinare și politice, prin acțiunile întreprinse în rândul monahilor din Siria, Philoxen a fost principalul pion în instaurarea regimului severian la Antiohia și merită titlul de pionier al monofizitismului sirian. Deși memoria sa a fost întrucâtva întunecată de prezența lui Sever, moștenirea sa literară relevă o cultură aleasă, în timp ce în gândirea sa teologică deslușim o sinteză adevărată care îl situează la răspântia dintre tradiția siriacă (Efrem*, Ioan* de Apamea) și cea alexandrină (Atanasie*, Chiril*, Evagrie).

The Discourses of Philoxenus, ed. și trad. de E.A. Budge, 2 vol., Londra, 1894; A. Vaschalde, *Tractatus de Trinitate et Incar-*

natione, în CSCO, Louvain, 1907, cu trad. latină; M. Brière-F. Graffin, *Dissertationem decem de Uno e Sancta Trinitate Incorporato et Passo*, în PO, XV, 1927, cu trad. latină; A. de Halleux, *Commentaire du prologue johannique*, CSCO, p.380-81, text siriac, p.165-166, 1977; J.W. Watt, *Fragments of the Commentary on Matthew and Luke*, CSCO, p. 292-293, sir. 172c-174, 1978; A.de Halleux, *Philoxène de Mabbog, sa vie, ses écrits, sa théologie*, Louvain, 1963, cu bibliografie; Wright, p. 57-58; E. Venables, *Philoxenus*, în Smith-Wace, IV, p. 391-393; Bardenhewer, IV, p. 417-421; Chabot, p. 64-66; Altaner-Stuiber, 1980, p. 349; Urbina, p. 157-161, cu bibliografie bogată; E. Tisserant, în DTC, 12, 2, col. 1509-1532; F. Rilliet, *Philoxène de Mabbog*, în DECA, II, p. 2023-2024, cu bibliografia; P. Bruns, *Philoxenus von Mabbog*, în LACL, p. 505-506, cu bibliografie.

Phocas de Edessa

Phocas Bar-Sergius a fost fiul unui oarecare Sergius, medic de profesie. El este autorul unei introduceri la traducerea siriacă a scrierilor lui Dionisie Areopagitul pe care le ilustrează cu o serie de comentarii și note explicative deosebit de interesante. După propria mărturisire, el a conceput această lucrare într-un singur an. Assemani este de părere că Phocas a trăit în sec. VI sau VII. W. Wright, pornind de la faptul că el îi menționează pe Atanasie II și Iacob* de Edessa, crede că nu a putut să fi trăit înainte de sec. VIII.

Assemani, BO I, 468; Cod. Syr., III, fol. 300; Wright, *Catalogue*, 494, 495, DCXX; E. Venables, *Phocas* (4), în Smith-Wace, IV, p. 394.

Phoebadius vezi Foegadius

Phos hilaron

Phos hilaron (în gr. φῶς ἱλαρόν), Lumină lină, cântare liturgică intonată în Biserica Ortodoxă la slujba de Vecernie, în timpul ‘aprinderii candelilor’. Lumina era simbolul lui Hristos, trimisă de Tatăl. Imnul exista deja în vremea Sf. Vasile cel Mare. Deși este adresat lui Hristos, conținutul este trinitar, exprimând o strânsă legătură ontologică între Persoanele Sf. Treimi. Un imn asemănător în conținut a fost descoperit într-un manuscris din sec. III. Pornind de la afirmațiile Sf. Vasile, s-a dedus că data scrierii acestei cântări minunate este perioada preariană, probabil în sec. II.

M.J. Routh, *Reliquae Sacrae*, III, Oxford, 1815, p. 299, cu note la pag. 300-304; H.A. Daniel, *Thesaurus Hymnologicus*, III, Leipzig, 1846, p. 5; J. Julian (ed.), *A Dictionary of Hymnology*, 1892, p. 894; P. Plank, *Ph. Christushymnus und Lichtdanksagung der frühen Christenheit*, Würzburg, 1985; K. Onasch, *Liturgie und Kunst der Ostkirche*, Berlin, 1993, p. 16; Cross, *Phos Hilaron*, în ODCC, p. 1087; A. Hamman, *Phos Hilaron*, în DECA, II, p. 2024-2025; B. Kranemann, *Phos hilaron*, în LACL, p. 507.

Photinos

Photinos, învățător maniheu, care a participat la dialogul cu Pavel* Persanul sub președinția lui Teodor, în anul 527. Rezultatele dezbaterii au fost consemnate în scris, iar mai apoi publicate. Textul este divizat în trei părți, în funcție de cele trei zile, cât a durat dezbaterea. Temele dezbătute au fost: problema creării sufletelor, problema celor două principii susținute de către manihei și problema scrierilor sacre.

Migne, PG 87; Mai, *Biblioth. Nov. Pat.*, IV, 79; G.T. Stokes, *Photinus*(4), în Smith-Wace, IV, p. 395; Urbina, p. 127.

Photinos de Constantinopol

Photinos de Constantinopol, preot și apărător al preasfintei mari Biserici a Constantinopolului (*presbyter et defensor sanctissimae magnae ecclesiae*). Este autorul *Vieții S. Ioan Postitorul (Vita Iohannis Ieiunatoris)*, patriarh de Constantinopol, împotriva căruia s-au ridicat în zadar papii Pelagiu II (579-590) și Grigorie* cel Mare, deoarece îi fusese acordat titlul de *patriarh ecumenic*. Din lucrarea lui Photinos s-au păstrat fragmente în Actele Sinodului de la Niceea din 787, *Actio* IV. Photinos relatează despre o minune săvârșită de Sf. Ioan, cu ajutorul icoanei Sf. Fecioare Maria. Se pare că el l-a cunoscut personal pe Sf. Ioan și i-a scris viața după moartea împăratului Mauriciu (602) și probabil după cea a lui Phocas (610).

CPG, III, 7971; Mansi, 13, 80-85; Bardenhewer, V, 75 și 131; Beck, p. 459; A. De Nicola, *Photin de Constantinople*, în DECA, II, p. 2025; B. Windau, *Photinus von Konstantinopel*, în LACL, p. 507.

Photinos de Sirmium

Photinos de Sirmium (sec. IV), eretic, ucenic al lui Marcel* de Ancyra, episcop de Sirmium (Panonia) în anul 344. Recunoscut pentru cultura și elocvența sa, Photinos a izbutit să se mențină în scaun după sinodul de la Antiohia din 345, când a fost condamnat Marcel, până în anul 351, când a fost înlăturat. Nici una din scrierile sale nu a supraviețuit. Se pare că el înclina spre sabelianism. Fer. Augustin* afirmă că el nega preexistența lui Hristos, deși accepta nașterea Sa din

Fecioară și că avea calități supraumane. Urmașii săi, numiți 'photinieni', au fost condamnați la sinodul de la Constantinopol din 381. Singurele documente care le avem despre Photinos sunt anatemele pronunțate la Sirmium împotriva lui și o scurtă notă informativă la Epifanie (*Pan.* 71).

D. Petavius, *De Photino Heretico eiusque Damnatione*, Paris, 1636; E.S. Ffoulkes, *Photinus* (1), în Smith-Wace, IV, p. 394-395; M. Simonetti, *Studi sull' arianesimo*, Roma, 1965, p. 135-159; Simonetti, p. 590; Bardenhewer, III, p. 123 și urm.; G. Bardy, în DTC, XII, pt. 2, 1935, col. 1532-1536; Cross, *Photinus*, în ODCC, p. 1087; M. Simonetti, *Photin de Sirmium*, în DECA, II, p. 2025-2026.

Physiologus

Physiologus, culegere de texte bazată pe întrebări și răspunsuri, scrisă în mediu creștin, probabil în Egipt în sec. II sau mai exact în sec. III, asupra lucrurilor neobișnuite, 'mirabilia', din științele naturale. Lucrarea s-a bucurat de o largă circulație nu numai în mediul creștin, ci și în cel oriental, fiind tradusă din diverse limbi orientale. Răspunsurile sunt date de un personaj numit Physiologus. În esență, este vorba de o lucrare anonimă, deși se pare că diverși scriitori bisericești și Părinți ai Bisericii (Epifanie*, Vasile* cel Mare, Ioan* Hrisostom, Ieronim* ș.a.) au făcut diverse completări. La redactarea textului, autorul anonim a folosit surse variate, alături de materiale biblice, regăsindu-se în el elemente din literatura clasică greacă și din cea egipteană. Spiritul de ansamblu este creștin, bazat în special pe interpretarea alegorică, din care adeseori se trag concluzii hristologice, cu oarecare nuanțe adopțianiste, sau morale, având uneori carac-

ter encratis. Lucrarea a avut o influență deloc de neglijat asupra iconografiei și simbolisticii creștine. Istoria critică a textului nu este ușor de realizat, mai ales dacă avem în vedere reeditările succesive, la care se adaugă diversele interpolări.

CPG 3766; Migne, PG 41, 518-538; F. Sbordone, *Physiologus*, ed. greacă, Milano, 1936; M.R. James, *The Bestiary*, London, 1928; D. Kaimakis, *Der Physiologus nach der ersten Redaktion*, Meisenheim am Glan, 1974; U. Treu, *Zur Datierung des Physiologus*, ZNTW, 57, 1966, p. 101-104; E. Peterson, *Frühkirche, Judentum und Gnosis. Studien und Untersuchungen*, Roma, 1959, p. 236-253; E. Peters, *Der griechische Physiologus und seine orientalischen Überetzungen*, Berlin, 1898; F. Lauchert, *Geschichte des Physiologus*, Strassbourg, 1899; K. Alpers, *Untersuchungen zum griechischen Physiologus und Kyraniden*, VB, 6, 1986, p. 13-87; M. Goldstaub, *Der Physiologus und seine Weiterbildung, besonders in der lateinischen und in der byzantinischen Literatur*, Leipzig, 1899-1901; S.J. Voicu, *Physiologus*, în DECA, II, p. 2027-2028, cu bibliografie; U. Treu, *Physiologus*, în LACL, p. 508.

Pieriu

Pieriu, preot și conducător al Școlii catehetice din Alexandria, urmându-i în această funcție lui Teognost*. Datorită înțelepciunii și elocinței sale a fost supranumit 'Origen cel Tânăr'. A activat cu aproximație până în al doilea deceniu al sec. al IV-lea, întrucât el scrie viața lui Pamfilu*, care a murit în anul 309. A suferit în timpul persecuției lui Dioclețian, fără însă a primi cununa de martir. Ieronim* afirmă că Pieriu a petrecut ultimii săi ani de viață la Roma.

Cea mai de seamă lucrare este *Comentariu la profetul Osea*, în realitate o

predică pe care a ținut-o la privegherea de Paști. La această cuvântare se adaugă alta *Despre Paști*, formând, după părerea lui Fotie*, o singură lucrare. A mai scris comentarii la *Epistola I-a către Corințeni* a Sf. Apostol Pavel, un altul la *Evanghelia după Luca*, *Despre Născătoarea de Dumnezeu*, *Despre viața lui Pamfil*, ucenicul său și martir al Bisericii. Din informațiile date de Ieronim, Pieriu a îmbrățișat credința ortodoxă cu privire la Tatăl și Fiul, excepție făcând faptul că afirmă existența a două substanțe și două naturi, folosind acești termeni cu sensul de ipostas (hypostasis) și nu în sensul dat de Arie*. Cât privește însă pe Duhul Sfânt, concepțiile sale sunt primejdioase și nepioase, deoarece declară că slava Duhului este mai mică decât cea a Tatălui și a Fiului. La fel, El a îmbrățișat ideea lui Origen* despre preexistența sufletelor.

Migne, PG 10, 241-246; M. J. Routh, *Reliquae sacrae*, ed. a 2-a, 3, p. 423-435; Eusebiu, *Ist. bis.*, 7, 32, 27; Ieronim, *De viris illustribus* 76; Fotie, *Bibliotheca* 118-119; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, I, Leipzig, 1893, p. 439-441; G.T. Stokes, *Pierius* (1), în Smith-Wace, IV, p. 396-397; L.B. Radford, *Three Teachers of Alexandria: Theognostus, Pierius and Peter. A Study in the Early History of Origenism and anti-Origenism*, Cambridge, 1908; T. Vivian, *St. Peter of Alexandria*, Philadelphia, 1988, p. 12, 111, 114-116; Quasten, *Patrology*, II, p. 111-113; I. G. Coman, II, p. 425-427; F.X. Murphy, *Pierius*, *St.*, în CE, 11, p. 349; Ch. Kannengiesser, *Pierios d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2028-2029; T. Bhöm, *Pierius*, în LACL, p. 508.

Pilat, Faptele lui

Faptele lui Pilat, document apocrif care relatează despre judecata, patimile,

moartea și Invierea Domnului nostru Iisus Hristos. În unele manuscrise este însoțit de un alt document apocrif *Co-borârea lui Hristos la iad*. Începând cu sec. XIII, aceste texte sunt cunoscute sub denumirea de *Evangelia lui Nicodim*. Prima parte a acestui text pare să fi fost scrisă nu mai devreme de sec. IV. Cu toate acestea, întrucât există referiri la un astfel de document la scriitori mai timpurii, în special la Justin* Martirul și Filosoful, unii cercetători sugerează că ar fi vorba de un document din sec. II, și că acesta s-ar baza chiar pe actele autentice ale judecății lui Hristos. Cea de a doua parte se crede că a fost scrisă de cei doi fii ai bătrânului Simeon, Carinus și Leucius, și descrie în detaliu efectul pe care prezența lui Hristos l-a avut asupra sufletelor înrobite în iad. Se pare că textele care formează *Evangelia lui Nicodim* au fost unite într-un corp comun în jurul sec. V. În epoca medievală acest text stă la baza pieselor de teatru spirituale, *Chinurile Iadului* și ale legendelor *Sf. Iosif din Arimateea* și *Sf. Graal*. Documentul a fost tradus în diverse limbi: latină, siriacă, coptă, armeană etc.

C. Tischendorf, *Evangelia Apocrypha*, Leipzig, 1853, p. 203-412; M.R. James, *The Apocryphal New Testament*, 1924, p. 94-146 trad. în engleză; H.G. Kim, *The Gospel of Nicodemus*, Toronto, 1973; A. de Santos Otero, *Los Evangelios Apócrifos*, Madrid, 1956; W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, revised edition, 1991, p. 501-536; E. von Dobschütz, în HDB, III, 1900, p. 544-547, cu bibliografie; Bardenhewer, I, p. 543-547; Altaner-Stuiber, 1980, p. 127 și urm.; J. Quasten, *Patrology*, I, p. 115-118, cu bibliografie; Cross, *Pilate, Acts of*, în ODCC, p. 1090; R. Trevijano, *Pilate*, în DECA, II, p. 2042-2044; U. Broccoli, *Pilate II. Iconographie*, ibidem, p. 4044-2045, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Pilatus-Literatur*, în LACL, p. 508-509, cu bibliografie.

Pinytus

Pinytus (sec. II), episcop de Cnossus în Creta, destinat al uneia din scrisorile lui Dionisie* din Corint. Eusebiu* de Cezareea subliniază ortodoxia credinței lui Pinytus, înțelegerea erudită și teologică care l-au caracterizat.

Vezi: Dionisie din Corint; Eusebiu, *Ist. bis.*, 4, 21, 23; Ieronim, *De viris illustribus*, 28; W. Bauer, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei*, Tübingen, ed. 2-a, 1964, p. 79 și urm., 129-131, 169-171; P. Nautin, *Lettres et écrivains*, Paris, 1961, p. 20-24; Quasten, *Patrology*, I, p. 282-283; J.-M. Sauget, *Pinytos*, în DECA, II, p. 2046; R. Hanig, *Pinytus von Knossus*, în LACL, p. 509.

Pionius

Pionius, martir creștin, care a suferit moarte martirică în anul 250, în timpul persecuției lui Deciu. A fost arestat în timp ce săvârșea pomenirea Sf. Policarp*. Eusebiu* de Cezareea a cunoscut *Acta Pionii*, care descriu pătimirile și moartea sa. Se pare că lui Pionius îi revine cinstea de a fi păstrat *Martyrium Polycarpi*, însă atribuirea *Vieții Sf. Policarp* lui Pionius rămâne îndoielnică.

Eusebiu, *Ist. bis.*, IV, 15, 46 și urm.; *Acta Martyrum Selecta*, 1902, p. 96114; F.X. Funk, F. Diekamp, *Patres Apostolici*, 2, Tübingen³, 1913; H. Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford, 1972, p. 137-167; E. Schwartz, *De Pionio et Polycarpo*, Göttingen, 1905; Cross, *Pionius, St.*, în ODCC, p. 1092; S. Zincone, *Pionius*, în DECA, II, p. 2046, cu bibliografie; H. König, *Pionius*, în LACL, p. 509-510.

Pirmin

Pirmin (sec. VIII), călugăr benedictin, originar din Spania. A desfășurat o inten-

să activitate misionară în Germania, întemeind mănăstirea Reichenau. A avut funcția de horepiscop, cu reședința temporară la Medelsheim, o localitate lângă Hornbach. În 727 trece în Alsacia, unde întemeiază o serie de mănăstiri, iar în timp ce se afla în exil, mănăstirea Murbach. În mod cert, el este autorul lucrării *De singulis libris canonicis scarapsus* sau *Dicta Pierminii* sau simplu *Scarapsus*, care conține o scurtă expunere a istoriei mântuirii, un comentariu la Crezul apostolic și un rezumat al îndatoririlor creștinului. Textul a fost folosit pentru instruirea misionarilor în teritorii păgâne.

Migne, PL 89, 1029-1050; G. Jecker, *Die Heimat des heiligen Pirmin, des Apostels der Alamannen*, Münster, 1927; U. Engelmann, *Der heilige Pirmin und sein Missionsbüchlein*, Constance, 1959; H.C.Shuttleworth, *Pirminius, St.*, în Smith-Wace, IV, p. 405; C.E. Sheedy, *Pirmin, St.*, în CE, II, p. 383; M. Simonetti, *Pirmin*, în DECA, II, p. 2047.

Pisentius de Keft

Pisentius de Keft, episcop de Keft (Koptos). Despre viața sa avem informații din cele două *Vitae*, scrise în limba coptă, și din corespondența sa descoperită la mănăstirea Sf. Epifanie de lângă Teba, unde a stat o scurtă vreme. A trăit la sfârșitul sec. VI și în prima parte a sec. VII. Intră de tânăr în mănăstirea Apa Phebammone de lângă Teba. Patriarhul Damian îl hirotonește episcop de Keft. Singura operă literară care s-a păstrat este un *Encomium închinat Sf. Onufrie*. Din corespondență avem doar fragmente.

E.A.T. Wallis Budge, *Coptic Apocrypha*, London, 1913, p. 75-127, 250-334 trad. în engleză; E. De Lacy O'Leary, *The Arabic Life of Pisentius*, PO, 22, 1930, p. 313-488 (text

arab și trad. engleză); G.G. Abd-el-Sayed, *Untersuchungen zu den Texten des Pesyntheus*, Bonn, 1984; T. Orlandi, *Pisentius de Keft*, în DECA, II, p. 2047; P. Bruns, *Pisentius von Kleft*, în LACL, p. 510, cu bibliografie.

Pistis Sophia

Pistis Sophia, text apocrif, compus din mai multe lucrări (cele patru diviziuni părând a fi lucrări independente) și conceput probabil în contextul tradiției gnostice creștine din Egipt în sec. III, deși s-a încercat și atribuirea lui gnosticului Valentin sau cercului său. Textul a fost descoperit într-un manuscris coptic, scris în dialectul sahidic, și cumpărat de Dr. Anthony Askew, dintr-o librărie londoneză, în 1773. În prezent, manuscrisul este păstrat la Muzeul Britanic sub denumirea de *Codex Askewianus*. Textul a intrat în atenția cercetătorilor în 1778, când C.G. Woide îl publică în lucrarea postumă a lui M.G. Schwartz, însoțit de o traducere în latină, sub titlul *Pistis Sophia*. Deși există diverse păreri cu privire la denumirea textului, numele dat de Woide persistă în literatura de specialitate. Forma în care se prezintă manuscrisul este a unei evanghelii, specifice cercurilor gnostice, susținând că dezvăluie învățătura esoterică revelată de Hristos cel Înviat la solicitarea ucenicilor săi. Învățătura este elaborată sub formă de dialog și a fost dată în răstimpul a 11 ani pe care El i-a petrecut cu ucenicii Săi după înviere. După înălțarea Sa la cer, Hristos revine pentru a le transmite Gnoza perfectă privind tainele sau misterele cerurilor de sus și a celor de jos. Cea mai mare taină, dar și cea mai simplă, este însăși Întruparea lui Hristos, care împacă toate contradicțiile din univers. Analiza atentă a textului a dus la

concluzia că a fost scris în limba greacă și apoi tradus în coptă. Manuscrisul propriu-zis datează din sec. IV.

M.G. Schwartze, *Pistis Sophia: opus gnosticum Valentino adiudicatum e codice manuscripto coptico Londoniensi descriptum*, Latine vertit, M.G. Schwartze. Editit J.H. Petermann, Berlin, 1851-1853; C. Schmidt, *Pistis Sophia*, Coptica 2, Copenhaga, 1925; *Pistis Sophia*, text ed. de C. Schmidt, trad. și note de Violet MacDermont, The Coptic Gnostic Library, NHS 9, 1978; W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, revised edition, 1991, p. 361-369; D. Visieux, *La Pistis Sophia et la Gnose*, Puisseaux, 1988; R.A. L., *Pistis Sophia*, în Smith-Wace, IV, p. 405-415; Bardenhewer, I, p. 354-356; Altaner-Stuiber, 1980, p. 131; H. Leisegang, PW, XX, pt. 2, 1950, col. 1813-1821; Cross, *Pistis Sophia*, în ODCC, p. 1093-1094; G. Röwekamp, *Pistis Sophia*, în LACL, p. 510, cu bibliografie recentă.

Pleroforii

Pleroforii, de la cuvântul grecesc *πληροφορεῖν* - a da mărturie. Este vorba de o culegere de relatări atribuite unor persoane diferite care au trăit în perioada sinodului ecumenic de la Calcedon, 451. Culegerea a fost îngrijită de Ioan* Rufus, călugăr la mănăstirea Rufinus (Bet Rufina). Textul ne-a parvenit în traducere siriacă, făcută din greacă. O serie de fragmente asemănătoare există și în limba coptă. Lucrări similare mai există, însă sub titluri diferite, ca exemplu, *Viața lui Petru Iberul* sau *Memoriile lui Dioscur*, considerate ca făcând parte din același gen literar.

F. Nau, *Jean Rufus évêque de Maiouma, Plérophories*, PO, 8, 1; T. Orlandi, *Un frammento delle Pleroforie in copto*, Studi e Ricerche sull' Oriente Cristiano, 2, 1979, p. 3-12; idem, *Plérophories*, în DECA, II, p. 2075-2076.

Pliniu cel Tânăr

Pliniu cel Tânăr (61/2-114), nepot și fiu adoptiv al lui Pliniu cel Bătrân, orator roman. S-a născut la Comum, în nordul Italiei. După adopțiune primește numele de Gaius Plinius Caecilius Secundus. Se bucură de o educație aleasă, mai ales în retorică. Sub Domițian, îndeplinește funcția de *praefectus aerarii militaris*, iar Nerva îl numește *praefectus aerarii Saturni*, ambele funcții fiind în domeniul finanțelor. Între 111-113 este trimis de împăratul Traian, în calitate de legat imperial în Bitinia, pentru a rezolva problemele care s-au ivit acolo din pricina unei administrații neglijente. Cele nouă cărți, cuprinzând scrisori scrise între anii 97-109, au fost menite să fie publicate, deși le lipsește strălucirea scrisorilor lui Cicero către Atticus. Cu toate acestea, ele dau informații importante despre evenimentele și viața politică și religioasă din acea vreme. Cartea a zecea cuprinde corespondența oficială trimisă lui Traian, în legătură cu situația din Bitinia.

De importanță deosebită sunt scrisorile 96 și 97, deoarece ele abordează problema politicii care trebuia adoptată față de creștini. În scrisoarea 96, Pliniu descrie adunările creștine și face ceea ce putem numi prima referire din partea unui scriitor păgân la săvârșirea Euharistiei sau Agapei. Răspunsul lui Traian, cuprins în scrisoarea 97, conține prima declarație a politicii imperiale față de creștini. Inconsecvențele prezente în scrisoare, reliefate și de Tertullian*, trebuie puse pe seama faptului că imperiul roman se confrunta cu o nouă și unică problemă, iar împăratul însuși era conștient de acest lucru.

M. Durry, *Lettres de Plinie*, IV, Paris, 1947 (Coll. Budé); R.G.C. Levens, *Oxford Classical Dictionary*, p. 704-705; J.W. și

A.M. Duff, *A Literary History of Rome in the Silver Age...*, London, 1960, p. 425-443; J.A. Jungmann, *The Mass of the Roman Rite*, trad. de F.A. Brunner, 2 vol., New York, 1951-1955; A. Hamman, *Chrétien et christianisme vus et jugés par Suétone, Tacite et Pline le Jeune*, în *Forma Futuri*, Torino, 1975, p. 91-109; Ch. Munier, *L'Église dans l'Empire romain*, Paris, 1979; M.R.P. McGuire, *Pliny the Younger*, în CE, 11, p. 442-443; A. Hamman, *Pline le Jeune*, în DECA, II, p. 2076.

Pnevmatomahi

Pnevmatomahi, în greacă πνευματομάχοι, cunoscuți și sub denumirea de macedonieni. Eretici din sec. IV care negau dumnezeirea Duhului Sfânt. Este posibil ca acești eretici să fie 'tropicii' la care face referire Atanasie* în *Epistola* sa către Serapion* de Thmuis, între 355-361. Această erezie devine mișcare de masă numai după 373, când Eustatie* de Sevastia, rupând legăturile de prietenie cu Vasile* cel Mare, devine conducătorul lor. Damasus*, episcopul Romei, îi condamnă în 374, iar învățătura lor a fost respinsă în mod repetat de către cei trei mari Părinți capadocieni și de către Didim* cel Orb. În jurul anului 380, pnevmatomahii sunt deplin organizați, cuprinzând în sânul lor o grupare conservatoare, care respingea divinitatea Duhului Sfânt, dar accepta consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, și una radicală, care respingea deopotrivă dumnezeirea Duhului Sfânt și consubstanțialitatea sau deoființimea Fiului cu Tatăl. Pnevmatomahii participă la sinodul ecumenic de la Constantinopol din 381, fiind reprezentați de Eleusis de Cyzic și Marcian de Lampsac. Întrucât refuză să accepte crezul niceean, au fost anatematizați. Legile anti-eretice teodosiene pun capăt acestei mișcări eretice, deși sub forme mai

nuanțate, macedonienii au persistat și în sec. V.

T. Schermann, *Die Gottheit des heiligen Geistes nach den griechischen Vätern des vierten Jahrhunderts*, 1901; F. Loofs, *Zwei macedonianische Dialoge*, Sitz. d. Preuss. Akad., 1914, p. 526-551; Idem, *Die Christologie der Macedonianer*, Geschichtliche Studien für A. Hauck, Leipzig, 1916, p. 64-76; H. Dörries, *De Spiritu Sancto*, Der Beitrag des Basilius zum Abschluss des trinitarischen Dogmas, Abh. Gött., Dritte Folge, XXXIX, 1956, în special p. 94-120; W.D. Hauschild, *Die Pneumatomachen*, Hamburg, 1967; Simonetti, p. 592; Cross, *Pnevmatomachoi*, în ODCC, p. 1104-1105; M. Simonetti, *Macedonius - Macédoniens*, în DECA, II, p. 1515.

Poeta Saxo

Poeta Saxo, călugăr poet latin medieval, din a doua parte a sec. IX. A trăit la mănăstirea Corvey din Westphalia, fiind cunoscut sub numele de 'poetul saxon'. În timpul domniei regelui franc Arnulf (877-899), după câte se pare în jurul anului 888, el compune un poem istoric închinat împăratului Carol cel Mare, în cinci cărți. Primele patru cărți poartă titlul: *Annales gestis Caroli Magni imperatoris*, iar a cincea: *De vita et obitu eiusdem*. Poemul este inspirat din *Annales Einharti*, lucrare scrisă de Einhard* și intitulată *Vita Caroli*, și ca atare nu este originală în ceea ce privește conținutul.

P. von Winterfeld, *MGPoetae*, 4,1, p. 1-71; Manitius, I, p. 583-584; M.R.P. McGuire, *Poeta Saxo*, în CE, 11, p. 455.

Poimandres

Poimandres (în greacă: ποιμάνδρης - probabil 'Păstor de oameni'), primul

tratat din Corpus Hermeticum. La prima vedere, Poimandres înseamnă ‘păstor de oameni’. Pornindu-se de la această ipoteză, s-au făcut conexiuni cu *Păstorul lui Hermas**. Ipoteza nu poate fi însă susținută. Din analiza mai atentă a textului, s-a observat că Poimandres este numele unei ființe misterioase, o făptură semidivină, care acționează ca învățător și îndrumător al lui Hermes, ca rațiune superioară a acestuia. În temeiul acestei observații, s-a sugerat, ca posibilă etimologie, expresia coptă *p-eime-n-re*, ceea ce înseamnă ‘cunoașterea Zeului Soare’. Textul prezintă o viziune ecstatică care are loc sub supravegherea și îndrumarea lui Poimandres, prezentând crearea universului și a omului, unirea spiritului și a materiei după cădere și calea de mântuire prin cunoaștere (γνῶσις). Conținutul și modul de prezentare și abordare a temelor, apropie acest text de structuri gnostice. Cu toate acestea, se regăsesc și unele paralele cu Noul Testament, cum ar fi, descrierea Divinității ca ‘lumină’ și ‘viață’ și doctrina despre lucrarea activă a Logosului în creație. Uneori limba folosită se aseamănă cu cea a Septuagintei, text cunoscut autorului lui Poimandres. După unele păreri, Poimandres a fost scris în greacă, în Egipt, la scurtă vreme după anul 100. Pentru prima dată a fost publicat în latină de Marsilius Ficino, la Veneția, probabil în jurul anului 1463. Textul a fost tradus și în arabă. Traducerile în arabă a întregului *corpus* al textelor hermetice au influențat și gândirea iudaică.

Hermetis Trismegisti Poemander, ed. de G. Parthley, Berlin, 1854; A.D. Nock și A.J. Festugière, *Corpus Hermeticum*, I, Collection des Universités de France, 1945, p. 6-28, cu bibliografie; Hermes Mercurius Trismegistus, *Filosofia hermetică*, trad. de Dana Eliza Ghinea, Editura Univers Enci-

clopedic, București, 1995, p. 13-112; C.H. Dodds, *The Bible and the Greeks*, 1935; Cross, *Poimandres*, în ODCC, p. 1105.

Polemios Silvius

Polemios Silvius, autorul lucrării *Luterculus*, identificat cu Silviu, prietenul apropiat al lui Ilarie* de Arles. Lucrarea a fost scrisă în 448/9 și este vorba de un almanah, cuprinzând indicații calendaristice și articole suplimentare de cultură generală asupra unor teme diverse: nume de provincii, nume de demnitari romani, de localități, de animale, informații despre Roma și altele. Lucrarea a fost dedicată lui Eucher* de Lyon.

Migne, PL 13, 676; CPL 2256; T. Mommsen, *Chronica Minora*, I, p. 518-551; *Quae sint in Romae*, în R. Valentini-G. Zucchetti, *Codice topografico della città di Roma*, I, Roma, 1940, p. 294-301, 308-310; V. Loi, *Polemios Silvius*, în DECA, II, p. 2080; B. Windau, *Polemios Silvius*, în LACL, p. 510-511, cu bibliografie.

Polemon

Polemon, adept al lui Apolinarie*, reprezentant al grupării extremiste a acestei mișcări eretice. Teodoret* de Cyr îl prezintă în termeni vii, ca fiind ucenic al ereticului Apolinarie, luptător înfocat împotriva Marii Biserici. Polemon a folosit expresii extrem de dure la adresa ‘noutăților’, înțelegând prin aceasta inovațiile capadocienilor, și la ‘înfumurarea’ italienilor. El atrage atenția asupra primejdiei introducerii unor ‘diviziuni’ în Hristos, întrucât în Hristos cel întrupat nu există două voințe. Ideile sale au fost îmbrățișate de Eunomiu de Bereea în Tracia și Iulian Apolinaristul. Timotei, episcop de Beryt și ucenic al lui Polemon, se detașează de atitudinea extre-

mistă a magistrului său, ceea ce îl determină pe acesta să scrie *Contra Timotheum*, din care se păstrează un fragment devenit celebru. Lui Polemon îi mai sunt atribuite *Epistola ad Timotheum* și *Epistola ad Iulium*.

CPG 3710-3713; Teodoret, *Haer. fab. comp.*, IV, 8; H. Lietzmann, *Apollinaris und seine Schule*, Tübingen, 1904, p. 40 și urm., 153, 274-276 retip. Hildesheim, 1970; F. Diekamp, *Doctrina Patrum*, Münster, 1907, p.60 și urm.; C. Holt, *Polemius*, în Smith-Wace, IV, p. 422; E. Cavalcanti, *Polémon*, în DECA, II, p. 2080; G. Feige, *Polemon*, în LACL, p. 511.

Policarp, Sf.

Sf. Policarp (c. 60-c. 155), părinte apostolic și personalitate de seamă a Bisericii creștine în sec. al II-lea. Sf. Irineu*, care și-a petrecut copilăria în anturajul Sf. Policarp, ne informează că acesta a fost ucenic al Sf. Apostol Ioan, că a avut legături cu cei care L-au văzut pe Domnul și că a fost numit episcop al Smirnei de către Apostoli. Viața și activitatea Sf. Policarp reprezintă hotarul dintre epoca apostolică și cea a marilor scriitori bisericești din sec. al II-lea. Apărător al ortodoxiei, Sf. Policarp a luptat cu tărie împotriva ereziilor vremii, în speță, gnosticii marcioniți și valentinieni. Călătorește la Roma în încercarea de a rezolva problema datei pascale; Biserica din Asia Mică păstrând practica quartodecimană* a fixării Paștilor. Aici se întâlnește cu papa Anicet și, deși discuțiile lor nu au avut un rezultat concret, cei doi episcopi s-au despărțit în relații bune, hotărând ca fiecare Biserică locală să-și păstreze tradiția, pentru a nu sfâșia unitatea Bisericii lui Hristos. În timpul șederii la Roma, Sf. Policarp a avut diverse întruniri cu reprezentanți ai gnosticilor mar-

cioniți și valentinieni, izbutind, spune tradiția, să convertească pe unii dintre ei. Sf. Irineu vorbește chiar despre o întâlnire a acestuia cu Marcion*, care l-a întrebat dacă îl recunoaște. Sf. Policarp i-ar fi răspuns: 'Desigur, îl recunosc pe primul născut al lui Satana'. La scurt timp după revenirea lui la Smirna, Sf. Policarp a fost arestat, în timpul persecuției declanșată de Antonin Piul, și întrucât a refuzat să renunțe la credința creștină, a fost ars de viu. Data morții sale martirice este fixată la 23 februarie 155 sau 156. Eusebiu* de Cezareea o plasează însă în vremea împăratului Marcu Aureliu (161-180) și de aceea unii cercetători înclină în favoarea unei date mai târzii, fixând, în funcție de aceasta, și data nașterii sale. Martiriul său a fost scris la Smirna, la cererea Bisericii din Philomelium. Din acest document știm că Policarp l-a slujit lui Hristos 86 de ani. La insistența proconsulului Quadrat de a jura și blestema pe Hristos, Policarp i-a răspuns: 'De 86 de ani Îi slujesc și nu mi-a făcut nici un rău; cum pot eu să blestem pe Împăratul meu, pe Acela care m-a mântuit?' Referitor la opera lui Policarp, Irineu și Eusebiu relatează că acesta a adresat mai multe scrisori comunităților creștine din vecinătate și unor frați episcopi. Dintre acestea, doar una a supraviețuit, și anume, *Scrisoarea sau Epistola către Filipeni*, păstrată doar într-o traducere latină. Este vorba de o scrisoare care a însoțit scrisoarea către filipeni a Sf. Ignatie*. Fără a avea originalitatea scrisorilor Sf. Ignatie, epistola către filipeni a Sf. Policarp conține un puternic mesaj doctrinar, susținând împotriva ereticilor, învățătura despre întruparea Domnului; împotriva docetilor, moartea lui Hristos pe cruce, și învierea din morți, împotriva filosofilor păgâni. Epistola dă sfaturi practice pen-

tru întărirea și păstrarea vieții creștine, îndemnând la rugăciune pentru conducătorii și autoritățile statului și chiar pentru cei care sunt împotriva credinței creștine și o persecută.

În istoria creștinismului, Sf. Policarp rămâne martor viu și mărturisitor al credinței și vieții apostolice, cunoscute de el direct de la cei care au fost aproape de Mântuitorul.

Funk, *Patres Apostolici*, I, 296-313; A. Lindemann, H. Paulsen, *Die Apostolischen Väter*, Tübingen, 1992 (text și trad.), cu bibliografie; P. Th. Camelot, *Lettres et martyre de Polycarpe*, SCh. 10, ed. 4-a, Paris, 1969; I. Olariu, *Parinții Apostolici*, Caransebeș, 1892, p. 84-87; Pr. D. Fecioru, *Scrierile Părinților Apostolici*, în PSB, I, București, 1979; C.P.S. Clarke, *St. Ignatius and St. Polycarp*, Londra, 1930; P. N. Harrison, *Polycarp's Two Epistles to the Philipppians*, Cambridge, 1936; Bardenhewer, I, p. 160-170; Cross, *Polycarp*, în ODCC, p. 1107; Altaner-Stuiber, 1980, p. 48, 50-52, 110; I. G. Coman, *Patrologie*, (1956), p. 39-40; Idem, *Patrologie*, I, p. 148-160; Quasten, *Patrology*, I, p. 76-82 (cu bogată bibliografie); P. Nautin, *Polycarp*, în DECA, II, p. 2082-2083; H. König, *Polykarp von Smyrna*, în LACL, p. 511-512, cu bibliografie.

Policarp de Mabbug

Policarp de Mabbug (sec.VI), horepiscop, traducător biblic în siriacă. În scrisoarea către Pafnutie, reprezentând în realitate introducerea la versiunea siriacă a *Glafirelor* Sf. Chiril* al Alexandriei, Moise* de Aggel, își pregătește cititorii, atrăgându-le atenția asupra deosebirii între textele biblice existente în siriacă și 'traducerea Noului Testament și a Psalmilor lui David', făcută de 'horepiscopul Policarp pentru Aksenaia (Philoxen*) de

Mabbug'. George Barhebraeus ne informează că 'după Peshitta*, Noul Testament a fost tradus cu mai multă exactitate din greacă la Mabbug în zilele lui Philoxen'. Se pare că această versiune a căzut în desuetudine, după apariția unei alte versiuni în siriacă, cunoscute sub denumirea: Versiunea Harkleană*, reprezentând revizuirea textului biblic menționat mai sus de către Toma* de Harkel, în 616. Din versiunea philoxeniană nu s-au păstrat decât fragmente.

J. Gwynn, *The Apocalypse of St. John in Syrian Version hitherto unknown*, Dublin, 1897; Hall, *Syriac Ms., Gospels of a pre-Harkleian Version*, Philadelphia, 1884; M. Ceriani, *Monumenta sacra et profana*, tom V, fasc. I, Milano, 1873, p. 1-40; J. Gwynn, *Polycarpus, horepiscopus*, în Smith-Wace, IV, p. 431-434; Urbina, p. 161-162, cu bibliografie detaliată.

Policrat de Efes

Policrat (sec. II), episcop de Efes, quartodeciman* din Asia Mică. Ajuns pe scaunul episcopal al Romei, Victor, primul episcop vorbitor de limbă latină la Roma, se adresează tuturor episcopilor în vederea acceptării sărbătoririi de către toți creștinii a Sf. Paști în aceeași zi de duminică. Policrat se opune sugestiei făcute de Victor, pe motiv că în Asia Mică a existat tradiția ca Sf. Paști să fie sărbătorite în a 14-a zi a lunii Nissan, indiferent de ziua în care această dată cădea. Victor consideră răspunsul lui Policrat un afront și îl excomunică, rupând relațiile cu Biserica din Asia Mică. Sesizăm în acest incident un prim exemplu al pretenței Scaunului Romei la primat. Sf. Irineu* de Lyon, intervine în dispută, în vederea aplanării conflictului și a evitării scindării Bisericii creștine. Eusebiu* de Cezareea păstrează fragmente din scri-

soarea prin care Policrat respinge ferm și cu demnitate solicitarea, însoțită de amenințări, a lui Victor în privința sărbătoririi Paștelui, atrăgându-i acestuia atenția că 'supunerea trebuie arătată față de Dumnezeu și nu față de om' (Fapte 5, 29).

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 24, 2-8 și III, 21, 3; M.J. Routh, *Reliquiae Sacrae*, 2, Oxford², 1846, p. 11-36; A. Strobel, *Ursprung und Geschichte des Osterkalenders*, Berlin, 1977, p. 22-36; G. Salmon, *Polycrates* (1), în Smith-Wace, IV, p. 436-437; Cross, *Polycrates*, în ODCC, p. 1107; A. Di Berardino, *Polycrate d'Éphèse*, în DECA, II, p. 2083-2084; R. Hanig, *Polykrates von Ephesus*, în LACL, p. 512.

Polihroniu de Apamea

Polihroniu de Apamea, (m. 431), episcop de Apamea în Siria, fratele mai tânăr al episcopului Teodor* de Mopsuestia. Se pare că a fost unul din corespondenții lui Libanius, sub a cărui îndrumare a învățat fratele său mai mare. Urmează lui Agapet în scaunul episcopal de Apamea, fiind hirotonit episcop la 10 ani după hirotonia fratelui său mai mare, Teodor. Despre activitatea sa ca păstor al Bisericii din Apamea, Teodoret* spune că 'el a condus cu înțelepciune și succes și s-a distins prin farmecul discursului și prin sfințenia vieții'. Orașul Apamea, pe râul Orontes în Syria Secunda, a fost ridicat de Teodosie II la rangul de mitropolie, scaunul episcopal de aici dobândind demnitatea corespunzătoare. Dacă acest lucru a fost așa, atunci Polihroniu a avut un rang bisericesc mai mare decât fratele său, întrucât scaunul episcopal din Mopsuestia era subordonat mitropolitului din Anazarbus. Trebuie să reținem că Polihroniu nu a avut același rol și aceeași poziție în istoria Bisericii pe care le-a avut fratele său. Despre el se știe că a

scris o serie de comentarii biblice la diverse cărți din Vechiului Testament. Nu avem informații dacă a scris comentarii la vreo carte din Noul Testament. Opozant fâțiș al interpretării alegorice favorizate de școala din Alexandria, el a avut totuși cunoștințele istorice, lingvistice, cronologice și arheologice necesare elucidării sensului literal al Scripturii. Expunerea sa trădează o oarecare tendință raționalizantă, întrucât el încearcă, în repetate rânduri, să interpreteze profețiile mesianice, considerându-le ca evenimente ale viitorului apropiat. I-au fost atribuite următoarele lucrări: *Scolii la Pentateuh*; *Prolog și fragmente dintr-un comentariu la Iov*; *Scolii la Proverbe*; *Expunere a Ecclesiastului*; *Scolii la Cântarea Cântărilor*; *Scolii la Ieremia*; *un Comentariu la Daniel* etc. Din lucrările sale avem fragmente păstrate în catene. În ceea ce privește doctrina sa, fragmentele care s-au păstrat nu sunt suficient de elocvente pentru a ne face o imagine exactă. În orice caz, se pare că el nu a îmbrățișat punctul de vedere al fratelui său privind Persoana lui Hristos.

Migne, PG 93, 13-470; Mai, *Scriptorium Vet. Nova Collectio*, vol. I, p. 105 și urm.; H. B. Swete, *Polychronius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 434-436; O. Bardenhewer, *Polychronius, Bruder Theodors von Mopsuestia und Bischof von Apamea*, Freiburg i. Bresgau, 1879; A. Vaccari, *Un commento da Giobe*, Roma, 1915; Bardenhewer, III, p. 322-324; Cross, *Polychronius*, art. în ODCC, p. 1107; Altaner-Stuiber, 1980, p. 322; Quasten, *Patrology*, III, p. 423-424, cu bibliografie; J. Irmischer, *Polychronius d'Apamée*, în DECA, II, p. 2083; P. Bruns, *Polychronius von Apamea*, în LACL, p. 511, cu bibliografie.

Pomerius, Julianus

Pomerius Julianus, de origine din Mauritania, venit în Galia, probabil din pricina invaziei vandalilor. S-a stabilit la

Arles, în a doua jumătate a sec. V, făcându-se cunoscut și apreciat pentru cunoștințele sale filosofice și darul retoric. A păstrat legături cu diverse personalități ecclesiastice din vremea sa, ca de exemplu, Ennodiu* de Pavia, Cezar* de Arles și Ruricius* de Limoge. Ruricius îl numește stareț, în timp ce pseudo-Ghenadie îl amintește ca preot al Bisericii din Galia. Isidor* de Sevilla îi atribuie mai multe lucrări: Despre natura sufletului (*De anima et qualitate eius*), Despre disprețul față de lume (*De contemptu mundi*), Despre vicii și virtuți (*De vitiis et virtutibus*), Despre educația fecioarelor (*De virginibus instituendis*) etc. Dintre lucrările sale ne-a parvenit însă doar un singur tratat în trei cărți, *De vita contemplativa*, care a fost atribuit o vreme lui Prosper* de Aquitania. În acest tratat, Pomerius prezintă idealurile vieții contemplative și ale celei active. Primele două cărți sunt adresate episcopilor și se ocupă cu manierele sau comportamentul preoților, în maniera unui manual pastoral pentru preoți, iar cartea a treia este adresată tuturor creștinilor. Intenția lui a fost ca în prima carte să prezinte viața contemplativă, în a doua, viața activă, și în a treia, viciile și virtuțile creștinilor. Distincția pe care o face între viața contemplativă și cea activă este bazată pe stările sufletului. Viața activă reprezintă căutarea perfecțiunii sau a desăvârșirii de către suflet, iar cea contemplativă este starea în care sufletul se bucură de desăvârșirea pe care a atins-o. Din citatele, destul de frecvent preluate din scriitori ca Terențiu, Cicero, Vergil și alții, se poate deduce că Pomerius a fost familiarizat cu literatura latină necreștină.

Migne, PL 59, 415-520; CPL 998-998a; F. Degenhart, *Studien zu Julianus Pomerius*, Eichstätt, 1903; R.T. Smith, *Julianus* (72) *Pomerius*, în Smith-Wace, III, p. 482;

Bardenhewer, V, 599-601; Cayré, II, p. 176-179; Altaner-Stuiber, 1980, p. 475; J.C. Plumpe, *Pomeriana*, în VChr, 1, 1947, p. 227-239; M.J. Suelzer, *Pomerius*, în CE, 11, p. 544-545; S. Pricoco, *Pomère (Julien)*, în DECA, II, p. 2084.

Pomponius

Pomponius (sec. V), autor al unui poem în 132 de hexametri, *Versus ad gratiam domini*. El prezintă, după maniera lui Vergil, o întâlnire dintre creștinul Tityrus și păgânul Meliboeus. Tityrus face o prezentare a creștinismului, ca răspuns la întrebarea pusă de Meliboeus, referindu-se la creație, atotputernicia lui Dumnezeu, nemurirea sufletului și înclinarea spre păcat a omului, și sfârșind abrupt cu tema mântuirii. Se pare totuși că textul s-a păstrat fragmentar datorită întreruperii abrupte a textului. Datarea este incertă, probabil din sec. V, întrucât Isidor* de Sevilla îl menționează, folosind, în capitolul său despre creație, aceleași versuri ca Pomponius.

C. Schenkl, în CSEL 16, 1, p. 609-615; A. Riese (ed.), *Anthologia Latina*, 1, 2, Amsterdam², 1964; M. Schanz, *Geschichte der römischen Literatur*, 4, 1, München², 1959, p. 220 și urm.; B. Windau, *Pomponius*, în LACL, p. 512, cu bibliografie.

Pontianus

Pontianus, episcop african, al cărui sediu episcopal nu este cunoscut. Este autorul unei scrisori, datând din 544/5, către împăratul Justinian în favoarea autorilor implicați în condamnarea celor Trei Capitoale (*Epistola ad Iustinianum imperatorem de tribus capitulis*), adică Teodor* de Mopsuestia, Teodoret* și Ibas* de Edessa. El motivează că nu a citit operele acestora. În plus, întrucât între timp

aceștia au decedat, nu mai puteau face obiectul unei condamnări. Este posibil ca Pontianus să fie una și aceeași persoană care a participat la sinodul de la Iunca din 523, primind sarcina de a transmite o scrisoare sinodală, împreună cu Restitus, episcopului Bonifaciu de Cartagina. După unii cercetători, primele 12 cărți din *De viris illustribus* ale lui Isidor* de Sevilla sunt preluate dintr-o lucrare asemănătoare cu cea a lui Pontianus, scrisă ca o continuare la lucrarea lui Ghenadie* *De viris illustribus*. Ipoteza pare a nu avea un fundament puternic (Barcelona).

Migne, PL 67, 995-998; CPL 864; F. Schütte, *Studien über den Schriftstellerkatalog (de viris illustribus) des hl. Isidor von Sevilla*, Kirchengeschichtliche Abhandlungen, 1, Breslau, 1902, p. 109; E. Amman, DTC, XII, pt. 2, col. 407; F. Scorza Barcellona, *Pontianus*, în DECA, II, p. 2085, U. Hamm, *Pontianus*, în LACL, p. 512-513.

Pontius

Pontius (m. 260), diacon din Cartagina, autor al unei vieți a Sf. Ciprian*. Informațiile pe care le avem despre Pontius sunt preluate din *Vita et passio Cypriani*. A fost diacon al Sf. Ciprian și, din această pricină, a fost considerat ca fiind persoana cea mai calificată să-i consemneze viața. Îl însoțește pe Ciprian în exil, în anul 257, la Curubis (Korfa, Tunisia). Lucrarea, considerată cea mai veche biografie creștină, cuprinde câteva date prețioase privind convertirea lui Ciprian și atitudinea acestuia în timpul moliemei din 252, cât și despre opera sa literară. *Vita* este mai mult un panegiric, decât o lucrare istorică. Nu ne este cunoscută data morții sale, probabil 260.

W. Hartel, *Vita Cypriani*, în CSEL, III; 1, 1868, p. XC-CX; trad. în engleză în ANCL,

VIII, Writings of Cyprian, vol. I, p. XIII-XXXI; Monceaux 2, p. 179-199; A. Harnack, *Das Leben Cyprianus von Pontius*, TU, 39, Hft. 3, 1913; J. Baer, în BKV², 34, Kempten, 1918, p. 1-32, cu trad. germană; G.T. Stokes, *Pontius* (2), în Smith-Wace, IV, p. 439; Cross, *Pontius, St.*, în ODCC, p. 1109, cu bibliografie; V. Saxer, *Pontius*, în DECA, II, p. 2086-2087; B. Breilmann, *Pontius, Diakon*, în LACL, p. 513, cu bibliografie.

Possessor

Possessor, episcop de Zabensis, în Algeria între 484-520. Sprijină activitățile lui Hormisdas în vederea recunoașterii hotărârilor sinodului de la Calcedon. În acest sens, îi trimite lui Hormisdas un *Libellus de confessione rectae fidei*. Hormisdas îi răspunde printr-o scrisoare la 3 aprilie 517, îndemnându-l să persevereze în dreapta credință. Împotriva părerilor împărtășite de Faustus* de Riez cu privire la libertate și har, Possessor mai trimite la Roma, în anul 520, prin diaconul său Justin, un scurt tratat, *Relatio*, la care i se răspunde în același an. Hormisdas îi confirmă că Faustus nu poate să-și aroge întreaga autoritate a Părinților, ci trebuie să consulte mai degrabă lucrările lui Augustin* privind învățătura despre har și libertate. Possessor se pare că a fost acuzat de către Ioan* Maxențiu de înclinații nestoriene.

Migne, PL 63, 489; *Relatio* = Collectio Avellana, 230; O. Guenther, CSEL 35, 2, p. 695 și urm.; J. Gammack, *Possessor*, în Smith-Wace, IV, p. 445; W. Geerlings, *Possessor*, în LACL, p. 513-514.

Posidius de Calama

Possidius de Calama (370-440), episcop de Calama în Numidia, biograf al Fer.

Augustin*. S-a născut într-o familie păgână, convertindu-se mai apoi la creștinism. După convertire se retrage la mănăstirea din Hippo, probabil în anul 390, unde se împrietenește cu Augustin. În jurul anului 397 este numit episcop de Calama, ca succesor al lui Megalius, episcopul care l-a hirotonit pe Augustin. Se pare că el a întemeiat și o mănăstire în Calama. În calitate de episcop, el a participat la sinoadele locale de la Cartagina împotriva donatiștilor, din 403 și 407. A jucat apoi un rol important la întrunirea de la Cartagina din 411. A fost prezent la sinodul de la Milevum, din 416 și la cel din Cartagina, din 419, unde s-a dezbătut problema pelagienilor. Este trimis în misiune la Roma de două ori, pentru a-l convinge pe împărat să promulge legi împotriva păgânilor și a ereticilor. În timpul invaziei vandalilor din 428, se retrage cu ceilalți episcopi la Hippo, unde rămâne până la căderea cetății. Este alături de Augustin în timpul ultimei sale suferințe. Revine apoi la Calama, însă este alungat din cetate de către arianul Genseric. După acest eveniment nu mai avem informații cu privire la el.

Possidius a scris o biografie a Fer. Augustin, căreia i-a anexat o listă completă (*Indiculus*) a lucrărilor sale. În pofida dimensiunilor reduse ale biografiei, ea este deosebit de utilă și bogată în informații.

Migne, PL 32, 31-66; CPL 358-359; H.T. Wieskotten, *Sancti Augustini Vita scritta a Possidio episcopo*. Edited with Revised Text. Introduction, Notes and an English Version, Princeton, 1919; A.A.R. Bastiaensen, *Vita di Cipriano, Vita di Ambrogio, Vita di Agostino*, Verona, 1975; A.v. Harnack, *Das Leben Augustins von Possidius*, Berlin, 1930; H.W. Phillott, *Possidius*, în Smith-Wace, IV, p. 445-446; Bardenhewer, IV, p.428, 441, 443, 445; Altaner-Stuiber, 1980, p. 419; R.K. Poetzel, *Possidius, St.*, în CE, 11, p. 630-631;

Cross, *Possidius, St.*, în ODCC, p. 1113; A.V. Nazzaro, *Possidius*, în DECA, II, p. 2091-2092; V. Geerlings, *Possidius von Calama*, în LACL, p. 514, cu bibliografie.

Potamius de Lisabona

Potamius de Lisabona (sec. IV), primul episcop cunoscut de Ulyssipona (Lisabona) în 350. Deși a fost apărător al ortodoxiei niceene, în urma unui cadou consistent (*praemio fundi fiscali*) din partea împăratului Constanțiu, îmbrățișează cauza ariană, susținând formula de la Sirmium. Trecerea lui de partea arienilor a fost condamnată de Osie*, care îl acuză de erezie și îl exclude din comuniunea Bisericii. Se pare că în urma plângerii acestuia, Osie a fost chemat de împărat la Sirmium în 357, unde a fost obligat să accepte hotărârile sinodului. Participă la sinodul de la Rimini din 359, ca partizan al taberei arienilor moderați. După informația din *Libellus precum* (c. 11), Potamius a decedat în timp ce mergea să ia în stăpânire ținutul dat cadou de Constanțiu pentru a fi îmbrățișat arianismul.

De la Potamius a rămas o scrisoare către Atanasie*, *Epistula ad Athanasium* și *Epistula de Substantia*, precum și alte două omilii: *De Lazaro* și *De martyrio Esaiiae prophetae*. Primele două epistole au în mare un conținut doctrinar ortodox, ceea ce presupune că au fost scrise înainte de a fi îmbrățișat arianismul.

Migne, PL 8, 1409-1418; CPL 541-545; PLS 1, 202-216; A.C. Vega, *Opuscula omnia Potamii episcopi Olisiponensis*, El Escorial, 1934; A. Ferreira, *Aqueda de Pótamio primeiro Bispo documentalmente conhecido de Lisboa (357-359), na heresia ariana*, Memorias Acad. Cien. de Lisboa, Classe Letras III, 1938 (1940), p. 117-127; A. Montes Moreira, *Potamius de Lisbonne et la controverse arienne*, Louvaine, 1967; Altaner-Stuiber, 1980, p. 372; F. H. B.

Daniell, *Potamius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 448; M. Simonetti, *Potamius*, în DECA, II, p. 2092-2093; Quasten, *Patrology*, IV, p. 80-83, cu bibliografie; J. Ulrich, *Potamius von Lissabon*, în LACL, p. 514-515.

Pothin de Lyon

Pothin de Lyon (87-177), episcop de Lyon în secolul II, unul din cei 177 martiri creștini uciși în persecuția declanșată de Marc Aureliu. De origine din Asia Mică, probabil ucenic al Sf. Polycarp* al Smirnei. De altfel, succesorul său la scaunul episcopal, Sf. Irineu* vine tot din Asia Mică. Împrejurările morții sale martirice au fost descrise în *Epistola Bisericii din Vienne și Lyon*.

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 1 și urm.; T. Richoud, *Le premier évêque de Lugdunum*, Lyon, 1900; DACL, 10, 72-121; Cross, *Pothin, St.*, în ODCC, p. 1113; V. Saxer, *Pothin de Lyon*, în DECA, II, p. 2093.

Praedestinatus

Praedestinatus, lucrare anonimă, scrisă între anii 432-440, descoperită într-un manuscris din catedrala din Rheims și publicată pentru prima dată în 1643 de Simrod. De atunci, ea a mai fost republicată de câteva ori. Este vorba de o lucrare compusă din trei cărți, atribuită mai întâi lui Arnobiu* cel Tânăr, apoi lui Prima-sius* și în cele din urmă cercurilor lui Julian* de Eclanum. Prima carte este un catalog al ereziilor care urmează în mare enumerarea făcută de Augustin*, adăugând informații interesante despre ucenicii lui Tertullian* de la Roma, asupra nestorienilor și a predestinaționiștilor. A doua carte este o predică atribuită lui Augustin, însă se pare că a fost scrisă de către un autor anonim, care face afirmații radicale asupra predestinației. Ultima carte respinge, pas cu pas, teoria predestinaționistă.

Nuanța de ansamblu pare a fi pelagiană sau semipelagiană.

Migne, PL 53, 587-672; CPL 243; H. von Schubert, *Der sogennante <Praedestinatus>*, TU, 24, 4, Leipzig, 1903; M. Abel, *Le Praedestinatus*, thèse, Louvain, 1968; G. Salmon, *Praedestinatus*, în Smith-Wace, IV, p. 449-451; B. Studer, *Praedestinatus*, în DECA, II, p. 2093-2094; V. Geerlings, *Praedestinatus*, în LACL, p. 515, vezi și bibliografia; Quasten, *Patrology*, IV, p. 484-492; Cross, *Praedestinatus*, în ODCC, p. 1113-1114, cu bibliografie.

Praetextatus, Vettius Agorius

Praetextatus, Vettius Agorius (310-384), om de cultură și politician roman, unul din ultimii susținători înfocați ai păgânismului în Apus. S-a născut la Roma în jurul anului 310, într-o familie aristocrată. Făcând parte din aristocrația veche romană, a deținut funcții de responsabilitate în imperiu: *consularis* de Lusitania, proconsul în Ahaia, prefectul pretoriului, prefectul Italiei, Iliricului și Africii. A participat la ceremoniile de inaugurare ale noii capitale imperiale, Constantinopol. Împreună cu Q. Aurelius Symmachus, Nicomachus Flavianus, P. Ceionius Albinus și alții, Praetextatus a încercat să restabilească și să reimpună păgânismul în viața publică și privată. În urma propriei sale intervenții, împăratului Valentinian I a abrogat legea care interzicea sacrificiile nocturne. Inscripțiile funerare, realizate de soția sa, vorbesc despre multe funcții preoțești pe care le-a deținut și de faptul că a fost inițiat în cultul mithraic și în alte culte de mistere. Se știe că a fost augur, pontif al zeiței Vesta, *tauroboliatus* mithraic. În timpul papii Damasus (366-384), a fost prefect al Romei. În realitate, el este un exemplu clasic al tendințelor sincretiste prezente

la Roma în acea vreme. De la el a rămas o traducere în limba latină a *Analiticelor* lui Aristotel. Totodată, el a promovat cu asiduitate cunoașterea literaturii grecești prin traduceri.

T.W.J. Nicolaas, *Praetextatus*, Amsterdam, 1940; M.R.P. Mc Guire, *Praetextatus*, în CE, 11, p. 660; M. Perraymond, *Prétextat Vettius Agorius*, în DECA, II, p. 2098, cu bibliografie.

Praxeas

Praxeas, eretic activ la Roma în jurul anului 200, susținător al monarhismului și patripassianismului. Despre el avem informații de la Tertullian*, care a scris împotriva lui un tratat: *Adversus Praxean*, probabil în anul 213. A venit la Roma din Asia Mică, unde ideile monarhiene prevalau la acea vreme. Deși unii cercetători consideră că Praxeas este doar o poreclă, alții susțin că Praxeas a fost un personaj istoric care a propovăduit cel dintâi ereziile monarhiană și patriapassiană la Roma, cu mult timp înainte de Ipolit*, astfel încât în vremea acestuia numele lui a fost deja uitat. Potrivit acestei ipoteze, Praxeas a activat în timpul episcopatului lui Victor (189-198) sau al predecesorului acestuia, Eleutherus. După Stokes, Praxeas a stat doar o scurtă vreme la Roma, iar de aici a mers la Cartagina, unde și-a propovăduit ideile, motiv pentru care nu a fost menționat de Ipolit. În această ordine de idei, se trece cu vederea faptul că Ipolit era deja matur în această perioadă, deoarece el însuși ne informează că el și Calist erau cam de aceeași vârstă. Tertullian a fost foarte dur la adresa lui Praxeas, afirmând că a făcut diavolului un dublu serviciu la Roma: 'a alungat profetia și a introdus erezia. L-a pus pe fugă pe Paraclet și L-a răstignit pe Tatăl'.

După plecarea lui Praxeas de la Cartagina, Tertullian devine montanist. Se pare că tratatul împotriva lui Praxeas este scris după izbucnirea la Roma a tendințelor patripassiene cu care acesta este asociat.

R. Cantalamesa, *Prassea e l'eresia monarchiana*, Scuola Cattolica, 90, 1962, p. 28-50; T.L. Verhoeven, *Tetullianus' Adversus Praxean*, Amsterdam, 1948; Tertullian, *Adversus Praxean*, editat, introducere și note de E. Evans, London, 1948; G.T. Stokes, *Praxeas*, în Smith-Wace, IV, p. 452-453; Cross, *Praxeas*, în ODCC, p. 1115; M. Simonetti, *Praxéas*, în DECA, II, p. 2094; R. Hanig, *Praxeas*, în LACL, p. 515, cu bibliografie.

Praylius

Praylius, episcop de Ierusalim (416-425). Deși pentru început Praylius îl susține pe Pelagiu* într-o scrisoare pe care o trimite episcopului Romei, Inocențiu, el revine asupra hotărârii sale și condamnă pelagianismul într-o scrisoare enciclică. Îi aparține și o omilie despre Fecioara Maria, *De laudibus Mariae*, atribuită în mod eronat lui Proclus* de Constantiopol.

Migne, PG 721-733; E. Venables, *Praylius*, în Smith-Wace, IV, p. 453; R. Laurentin, *Bulletin sur la Vierge Marie*, în Revue de Sciences Philosophiques et Théologiques, 52, 1968, p. 545; G. Röwekamp, *Praylius*, în LACL, p. 515.

Precatio hermetica

Precatio Hermetica, 'rugăciunea hermetică', sau 'rugăciunea de mulțumire', se găsește în Biblioteca de la Nag Hammadi și corespunde cu rugăciunea din papyrusul Mimaut, cuprins în capitolul 41 din Tratatul hermetic Pseudo-Apuleius, păs-

trat în limba latină. În rugăciune este expusă recunoștința sufletelor care au descoperit, prin învățătura divină, calea spre Sine; iar mai apoi, pas cu pas, au ajuns la conștiința participării la Dumnezeu cea nevăzută.

D.M. Parrot, NHC, V, 2-5 și VI. Leiden, 1979, p. 328 și urm. (text coptic și trad. în engleză); J.M. Robinson, *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden, 1988, p. 298; A.D. Nock, *Hermetica*, Paris, 1960, p. 259-401; M. Krause, P. Labib, *Gnostische Schriften*, Glückstadt, 1971; P. Bruns, *Præcatio Hermetica*, în LACL, p. 515.

Primasius

Primasius, episcop de Hadrumetum (azi, Susa în Tunisia), în provincia Byzancene din Africa de Nord, între anii 550-560. A fost unul dintre puținii episcopi din Apus care au aderat la condamnarea celor Trei Capitoale. A scris un comentariu la Apocalipsă și un tratat, care s-a pierdut, *De haeresibus*. În comentariul la Apocalipsă, el s-a inspirat din Augustin* și Tyconius*. Comentariile la epistolele pauline au fost puse sub numele lui Pelagiu*, dar se pare că ele aparțin cercului lui Cassiodor*.

Migne, PL 68, 793-936; CPL 873; CCL 92; G.T. Stokes, *Primasius*, în Smith-Wace, IV, p. 467; G. Kretschmar, *Die Offenbarung. Die Geschichte ihrer Auslegung*, Stuttgart, 1985, p. 111 și urm.; Morrica, III, 2, 1485-1487; Cross, *Primasius*, în ODCC, p. 1124; M. Simonetti, *Primasius d'Hadrumete*, în DECA, II, p. 2105; G. Röwekamp, *Primasius von Hadrumetum*, în LACL, p. 515-516, cu bibliografie.

Prisca Versio

Prisca Versio, colecție de canoane datând din sec. V, considerată a fi opera lui

Dionisie* Exiguus. Este cunoscută și sub denumirea de *Itala Versio*. Se pare că textul propriu-zis depinde, într-o oarecare măsură, de *Atticus Versio*. *Prisca Versio* conține canoanele de la Niceea și Sardica, le omite pe cele de la Laodiceea, dar le adaugă pe cele de la Calcedon (canonul 28 al sinodului de la Calcedon este însă atribuit sinodului de la Constantinopol), Gangra și Antiohia. Totodată, ea mai include și o serie de canoane africane. Textul a fost redactat la Roma. Această colecție nu trebuie confundată cu *Hispana Versio*, de care se deosebește. Data la care a fost compilată este incertă. După unele păreri, ar fi fost scrisă în vremea papilor Anastasie (496-498) sau Symmachus (498-514).

Migne, PL 56, 747-816; G. Voellus și H. Justel (ed.), *Bibliotheca iuris canonici veteris*, 2 vol., Paris, 1661 (vol. 1, p. 277-320); Hefele-Leclercq, 3, 2, 1149-1250; F. Maasen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des kanonischen Rechts im Abendlande*, I, 1870, p. 87-100; C.H. Turner, *Chapters in the History of Latin MSS. of Canons*, în JThSt., 30, 1929, p. 337-347; 31, 1930, p. 9-20; W.H. Peitz, *Dionysius Exiguus-Studien*, ed. H. Foerster, Berlin, 1960; H. Wurm, *Studien und Texte zur Dekretalensammlung des Dionysius Exiguus*, Bonn, 1939; C. Vogel, *Prisca Versio*, în CE, 11, p. 789; Cross, *Prisca*, în ODCC, p. 1126.

Priscianus

Priscianus, ultimul gramatician latin vestit. S-a născut în Caesarea mauritaniană (Algeria), în a doua jumătate a sec. V, și și-a desfășurat activitatea în prima parte a sec. VI. A studiat la școala lui Teoctist și a predat latina la Constantinopol, după cum ne informează Cassiodor*, în timpul domniei împăratului Anastasie I (491-518), căruia îi dedică, urmând exemplul lui Pliniu cel Tânăr,

autorul unui *Panegirie* închinat împăratului Traian, un *Panegiric* în versuri: *De laude imperatoris Anastasii*. Principala sa lucrare a fost *Institutio de arte grammatica*, scrisă în 18 cărți, în care prezintă în detaliu morfologia și sintaxa latină. Această lucrare a fost obiectul multor comentarii, între care cele scrise de Rabanus* Maurus, Alcuin*, Albinus, Sedulius* Scotus, Lupus* de Ferrières ș. a. *Institutio* a fost una din cele mai populare lucrări de specialitate în perioada evului mediu. Dovadă în acest sens stau cele peste 1000 de manuscrise. Priscianus a scris și alte lucrări gramaticale minore: *De figuris numerorum*; *De metris fabularum Terentii*; *Institutio de nomine, et pronomine et verbo* etc. Cunoscător al limbii grecești, el traduce în latină *Périhegesis* a lui Dionysios, autor grec (aprox. 300), care a descris lumea așa cum a înțeles-o Eratosthene geograful. Această lucrare a influențat mult concepția medievală despre lume și despre continente.

H. Keil (ed.), *Grammatici latini*, 7 vol., Leipzig, 1857-1880 vol. II și III; CPL 1546-1554; E. Baehrens, *Poetae latini minores*, V, Leipzig, 1883, p. 264-274; Priscianus, *La Périégèse de Priscien*, ed. de P. van de Woestijne, Bruges, 1953; A. Chauvot, *Procopé de Gaza, Priscien de Césarée, Panegyriques*, Bonn, 1986, p. 56-68 (text și trad. în franceză); H.A. Wilson, *Priscianus* (2), în Smith-Wace, IV, p. 469-470; R.T. Meyer, *Priscianus*, în CE, 11, p. 789-790; L. Dattrino, *Priscien*, în DECA, II, p. 2106-2107; P. Windau, *Priscianus*, în LACL, p. 516, cu bibliografie.

Priscilian

Priscilian (m. 385), episcop de Avila, fondatorul unei mișcări eretice cunoscută după numele său, *priscilianismul*. De-

spre Priscilian avem date puține. S-a născut în Spania, pe la mijlocul secolului IV, într-o familie de nobili. S-a bucurat de o educație aleasă, cât și de darul vorbirii. Sulpicius* Severus are pentru el cuvinte deosebit de alese, în pofida faptului că îl acuză pentru că a introdus în Spania o erezie gnostică și că s-ar fi îndeletnicit cu practicarea magiei (*Chron.* II, 46-51). Laic fiind, Priscilian s-a bucurat de mare popularitate datorită predicilor sale, culturii și mai ales vieții sale austere. Atras, cu precădere în sudul Spaniei, un număr mare de adepți. Printre aceștia se aflau și doi episcopi, Instantius și Salvianus. Opozanții săi, grupați în jurul lui Idacius* de Merida și Ithacius de Ossunuba, vor determina ținerea unui sinod la Saragosa la sfârșitul anului 380 care a condamnat învățătura și ideile prisciliene, fără a lua vreo hotărâre în ceea ce privește persoanele care le susțineau și propovăduiau. Între timp, cei doi susținători ai lui Priscilian, Instantius și Salvianus, îl hirotoneasc pe acesta episcop de Avila, cu scopul de a-i da mai multă autoritate. Idacius și Ithacius nu renunță la atacul lor și îl determină pe împăratul Grațian să dea un edict de excomunicare a maniheilor din Spania. Formularea edictului a fost făcută în așa fel încât îi cuprindea și pe priscilieni. Astfel, Priscilian și adepții săi sunt exilați și pleacă în Aquileia. De acolo, ei merg în Italia încercând să primească sprijin din partea papei Damasus* și a lui Ambrozio*, însă fără nici un succes. Cu toate acestea, intervențiile la curtea imperială duc la anularea pedepsei cu exilul, iar Priscilian și Instantius revin în Spania, în timp ce Salvianus decedează în Italia. Tensiunea nu ia sfârșit, Ithacius intervine pe lângă Maxim, uzurpatorul ucigaș al lui Grațian, care se afla la Trier. Din dorința de a primi sprijinul ierarhiei romane, Maxim

aprobă aducerea lui Priscilian și Instantius în fața sinodului de la Bordeaux din 384. Instantius este depus din treaptă și trimis în exil, iar Priscilian este condamnat la moarte, prin decapitare, sub învinuirea de imoralitate și vrăjitorie, în pofida tuturor eforturilor depuse în apărarea sa de către Martin de Tours. Prin decapitarea sa, Priscilian devine un punct de răscruce în istoria Bisericii din Apus. El a fost prima persoană condamnată la moarte pentru erezie. Prin aceasta nu se pune capăt mișcării prisciliene care a dăinuit multă vreme în Spania și în Galia.

Despre doctrina prisciliană cunoaștem în mare parte doar din scrierile acuzatorilor ei, în special din documentele sinodului de la Toledo din 400. Priscilienii au fost acuzați de doctrine gnostice, de encratism, că fac deosebire între Dumnezeuul Vechiului Testament și cel al Noului Testament, că afirmă natura divină a sufletului sau că omenitatea lui Hristos este aparentă și că practică magia și astrologia. Până la descoperirea manuscriselor de la Würzburg de către Döllinger și care au fost publicate de Schepss, doar *Canones epistularum Pauli apostoli* au fost considerate ca aparținând grupării prisciliene. La începutul manuscriselor de la Würzburg se află o *Liber apologeticus* care este considerată a fi documentul de bază înaintat de către priscilienii la sinodul de la Bordeaux și prezentat de episcopul Instantius, dar redactat de către Priscilian. Din aceste documente deducem că Priscilian nu a participat la acel sinod. Se pare că toate aceste manuscrise au ca autor pe Priscilian (Chadwick).

În prima etapă, priscilianismul a fost o mișcare mistică, în care descoperim urme ale unor atitudini creștine primare, care puneau accent pe disprețul față de

instituțiile lumii. Adepții acestei mișcări, în special femeii, nu mai participau la slujbele regulate bisericești, ci se întruneau în grupuri separate. Totodată, au preluat din scrierile apocrife, un spirit ostil față de căsătorie, vin și carne, și au insistat asupra teoriei inspirației, bazat pe locul acordat profetiei de Noul Testament în Biserica primară. Ascetismul priscilianist avea ca obiect întreaga comunitate creștină și nu doar un grup ales. Datorită violenței cu care a fost atacată această mișcare, este foarte greu să discernem care a fost structura doctrinară autentică. Nu ne este clar dacă Priscilian a fost un conducător ascet sau un întemeietor al unei mișcări eretice. Acuzațiile de gnosticism și maniheism aduse priscilianismului primar nu au putut fi dovedite, iar execuția lui Priscilian la Trier a fost determinată mai degrabă de motive politice decât religioase, ca să nu mai amintim ura personală pe care acuzatorii săi o nutreau față de el (Hydaci* de Merida, Ithacius de Ossobna și alți episcopi apuseni). Execuția lui a fost condamnată de personalități de seamă ale Bisericii apusene, ca: Ambrozie*, Martin de Tours, papa Siriciu. Refuzul papii Damasus și al lui Ambrozie de a-i sprijini pe Priscilian și pe prietenii săi s-a datorat faptului că la acea vreme spaniolii se aflau în opoziție canonică față de mitropolitul lor Hydacius (Idacius), nerecunoscând sinodul de la Saragossa. Deși Hydacius și Ithacius au demisionat sau au fost depuși după căderea susținătorului lor, împăratul Maximus în 388, informațiile denigratorii răspândite la adresa priscillienilor au determinat o oarecare atmosferă de suspiciune, care în cele din urmă a avut consecințe fatale pentru ei. După execuția lui Priscilian, Galicia a rămas prisciliană până în jurul anului 400, când majoritatea episcopilor

s-au reconciliat cu Biserica cu ocazia sinodului întâi de la Toledo. Urmează apoi o condamnare finală a mișcării de către primul sinod de la Braga din 561, când au fost anatematizate 17 erori sau capete de acuzare. Cu toate acestea, practici prisciliene se regăsesc în istoria Bisericii și chiar în zilele noastre, prin promovarea 'căsătoriilor albe', care implică neconsumarea actului conjugal, practică condamnată de Biserică.

Migne, PL 31, 1213-1222; Migne, PLS 2, 1389-1542; G. Schepss (ed.), *Orosius, Commonitorium de errore Priscillianistarum et Origenistarum*, în CSEL 18, 1889; Martin de Braga, *Opera omnia*, ed. de C.W. Barlow, New Haven, 1950; I. Dierich, *Die Quellen zur Geschichte Priscillians*, Breslau, 1897; E. Ch. Babut, *Priscillien et le priscillianisme*, Paris, 1909; J. Madoz, *Arianismo y priscilianismo en Galicia*, în *Braca Augusta* 8, 1957, p. 68-87; H. Chadwick, *Priscillian of Avila*, Oxford, 1976; J. M. Blazquez, *Prisciliano, introductor del ascetismo en Hispania. Las Fuentes: I Concilio Caesar-augustano*, Zaragoza, 1980, p. 65-121; Bardenhewer, III, p. 403-413; Altaner-Stuiber, 1980, p. 374; M. B. Cowell, *Priscillianus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 470-478; G. Bardy, în DTC, 12, pt. 1, 1936, col. 391-400; J.N. Hillgarth, *Priscillian and Priscillianism*, în CE, 11, p. 790-791; Cross, *Priscillianism*, art. în ODCC, p. 1126-1127; Quasten, *Patrology*, p. 138-143, cu bibliografie; M. Simonetti, *Priscillien-Priscillianisme*, în DECA, II, p. 2107-2108, cu bibliografie; K.H. Schwarte, *Priscillian*, în LACL, p. 516-517, cu bibliografie.

Proba Faltonia

Proba Faltonia (sec. IV), de origine nobilă romană, soția lui Claudius Celstinus Adelphius, *praefectus urbi* în 351. După ce îmbrățișează credința creștină, Faltonia scrie un poem istoric care s-a pierdut,

descriind bătălia dintre Magnentius și Constantius. Între anii 360-370, scrie un alt poem religios, *Carmen sacrum* sau *Carmen contra paganos*, în care, după o prefață originală, relatează, făcând uz de extrase din Eneada lui Vergiliu (de unde și denumirea de *Centones Virgiliani* a poemului), evenimente din Biblie de la creație și până la Învierea și Înălțarea la cer a Domnului. Amestecul de motive virgiliene și biblice face ca poemul să nu întrunească exigențele unei lucrări autentice creștine, dar și cele cerute de o operă literară mai deosebită. Identitatea Faltoniei a fost obiect de dispută între cercetători.

Migne, PL 19, 805-818; CPL, 1480; Schenkl, în CSEL, 16, 1, p. 568-609; E.A. Cark, D.F. Hatch, *The Golden Bough*, Ann Arbor, 1981 (text și trad. în engleză); C. Carridi, *Il centone di Proba Petronia*, Napoli, 1971; J. Fontaine, *Naissance de la poésie dans l'Occident chrétien*, Paris, 1981; D. Shanzer, *Carmen contra paganos and Proba*, în REAug., 32, 1986, p. 232-248; J. Gammack, *Falconia (Faltonia) Proba*, în Smith-Wace, II, p. 452; I. Opelt, *Proba*, în DECA, II, p. 2109; T. Hübner, *Proba*, în LACL, p. 517, cu bibliografie.

Proclus

Proclus, reprezentant al montanismului, propovăduitor al ideilor montaniste la Roma, în prima parte a sec. III. Operele sale s-au pierdut. Esența învățăturii sale o cunoaștem din dialogul contra lui Eusebiu* de Cezareea. Se pare că acest Proclus nu a împărtășit ideile stricte ale montaniștilor, care îl considerau pe Montanus*, ca fiind Paracletul, iar hristologia profesată de el, nu ar putea fi catalogată ca eretică. De aceea s-a sugerat că el ar fi una și aceeași persoană cu

Proclus despre care Tertullian* are cuvinte de laudă, considerându-l 'Proclus noster, virginis senectae et Christianae eloquentiae dignitas', punându-l totodată alături de cei mai mari apologeți creștini: Sf. Justin* Martirul, Miltiades* și Irineu*.

Eusebiu, *Ist. bis.*, III, 31, 4; P. de Labriolle, *La crise montaniste*, Paris, 1913, p. 272-280; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig, 1958², p. 600 și urm., 2,2, p. 206; G. Salmon, *Proclus*, în Smith-Wace, IV, p. 483; B. Aland, *Proclus*, în DECA, II, p. 2110; R. Hanig, *Proclus, Montanist*, în LACL, p. 518.

Proclus Lycius Diadochus

Proclus Lycius Diadochus, conducătorul Academiei platoniciene din Atena, neoplatonician păgân grec, ostil Bisericii creștine, dar care a influențat filosofia și teologia creștină în perioada Renașterii. Biografia lui a fost scrisă de ucenicul său Marinus, care a folosit ca model *Viața lui Appoloniu de Tyana*, scrisă de Philostrate, și *Viața lui Plotin*, scrisă de Porfiriu. S-a născut în Bizanț, în anul 410/12. După terminarea școlii la Xanthus în Lycia, Proclus merge la Alexandria în Egipt, unde studiază dreptul roman, retorica, matematica și filosofia. Filosofia o studiază sub îndrumarea lui Olympiodor Peripateticianul. Continuă apoi studiul filosofiei la Academia din Atena, sub Syrianus, iar după moartea acestuia preia conducerea Academiei, pe care o deține până la moarte, în 485.

Opera sa se extinde în diverse domenii: literatură, știință, astronomie, religie și mai ales în filosofie. Dintre lucrările sale filosofice menționăm: *Comentarii la Platon (Parmenide, Timaeus, Alcibiade, Cratylus, Republica)*; *Optsprezece argumente în favoarea veșniciei lumii împotriva creștinilor*; *Zece îndoieli privind*

Providența; *Despre providență, soartă, voința liberă*; *Despre existența răului*; *Elemente de Teologie*. Teologii medievali au cunoscut în special ultimele patru tratate și în special *Elemente de teologie*.

L.J. Rosan, *The Philosophy of Proclus*, New York, 1949, bibliografie la pag. 245-260; C.H. Dodd, *Proclus, Elements of Theology*, Oxford², 1963, cu bibliografie; L. Sweeny, *Proclus*, în CE, 11, p. 825, cu bibliografie; J.R. Mozley, *Proclus* (3), în Smith-Wace, IV, p. 484-486; S. Lilla, *Proclus Lycius Diadochus*, în DECA, II, p. 2110-2111.

Proclus de Constantinopol

Proclus de Constantinopol (m. 446/7), patriarh de Constantinopol. A fost hiroteșit citeț în adolescență. A studiat la școala de retorică din Constantinopol, fiind prieten și ucenic al Sf. Ioan* Hrisostom. A funcționat ca secretar al patriarhului Atticus, după a cărui moarte a fost propus să ocupe scaunul de patriarh. A fost ales în schimb Sisinniu, care îl hirotonește episcop pentru Cyzic, în Apamea, însă, neputând să ocupe scaunul, rămâne mai departe la Constantinopol, unde se impune ca predicator. În 428/9 ține, în fața lui Nestorie*, vestita lui predică despre Fecioara Maria pe care o numește *Theotokos*. În replică, Nestorie ține și el o predică în care se declară împotriva propovăduirii unei astfel de învățături. Deși Proclus nu a participat la Sinodul de la Efes (431), el a contribuit mult la receptarea hotărârilor acestuia. Totodată, a jucat un rol activ în realizarea reconcilierii între Ioan* de Antiohia și Chiril* al Alexandriei. După urcarea pe tronul patriarhal în 434, Proclus s-a dovedit un abil conducător și pacificator. În 436, episcopii din Armenia îi solicită să condamne diverse învățături heterodoxe cu care se confruntau, atribuite de altfel

lui Teodor* de Mopsuestia. În anul următor, el răspunde, printr-o scrisoare numită *Tomos*, pe care o trimite tuturor episcopilor răsăriteni spre a fi iscălită, cerându-le totodată să condamne învățăturile respective. Unii episcopi nu au putut face acest lucru din admirație față de Teodor. Proclus le răspunde acestora că el nu condamnă nici o persoană vie sau decedată, ci numai niște doctrine heterodoxe și că el nu impută nimic celor care au murit fiind în comuniune cu Biserica. În acest fel, el a evitat o nouă tensiune în Biserică. În anul 438, Proclus aduce de la Comana la Constantinopol osemintele magistrului său Ioan Hrisostom și le depune cu mare cinste în Biserica Sf. Apostoli, înlăturând în acest fel încă un motiv de tensiune din Biserică. Lui Proclus îi mai este atribuită introducerea în liturghie a Trisaghionului. A decedat în anul 446 sau 447.

Proclus a fost un mare orator și demn urmaș la amvon al Sf. Ioan Gură de Aur. Lui îi sunt atribuite mai multe predici, aproximativ 27, dintre care unele s-au păstrat în traducere siriacă. Cele mai multe predici au fost ținute cu ocazia sărbătorilor împărătești sau ale Maicii Domnului. Predicile 18, 19 și 20 sunt panegirice la Sfinții Apostoli Pavel și Andrei și Sf. Ioan Gură de Aur. O parte din predicile sale are un conținut dogmatic, cum ar fi omilia a treia, care s-a păstrat în greacă, siriacă și coptă, probabil datorită modului în care el a izbutit să exprime doctrina hristologică. Dintre scrisorile sale, important rămâne *Tomos ad armenios*, în care el expune, împotriva lui Teodor* de Mopsuestia, învățătura hristologică despre cele două firi într-o singură persoană. Acest *Tomos* se păstrează și în limba latină, traducerea fiind făcută de Dionisie* Exiguul. Mai menționăm apoi și *Ad singulos occidentis episcopos*,

care pare a fi o mărturisire de credință. Autorul expune învățătura despre Sf. Treime și întrupare, apărând libertatea de voință împotriva superstiției astrologilor.

Migne, PG 65, 679-886; CPG, 5800-5915; E. A. W. Budge, *Coptic Homilies in the Dialect of Upper Egypt*, London, 1910, p. 97-104 - Omilia despre dogma întrupării; J. P. N. Land, *Anecdota Siriaca*, 3, 2, Leiden, 1870, p. 103-115; în armeană: A. Vardanian, *Kleine klassische Texte*, vol. 2, Viena, 1923; M. Richard, *Proclus de Constantinople et le théopaschisme*, în RHE, 38, 1942, p. 303-333; F.J. Leroy, *L'Homilétique de Proclus de Constantinople*, ST 247, Cetatea Vatican, 1967; M. Aubineau, *Bilan d'une enquête sur les homélies de Proclus de Constantinople*, REG 85, 1972, p. 572-596; F. H. B. Daniell, *St. Proclus* (2), art. în Smith-Wace, IV, p. 483-484; Bardenhewer, IV, p. 202-208; Altaner-Stuiber, 1980, p. 338 și urm.; Cross, *St. Proclus*, art. în ODCC, p. 1129-1130; Quasten, *Patrology*, III, p. 521-525, cu bibliografie; A. Solignac, în DSp, 12, col. 2374-2381; M. Simonetti, *Proclus de Constantinople*, în DECA, II, p. 2111-2112; B.R. Suchla, *Proclus von Konstantinopel*, în LACL, p. 517-718, cu bibliografie.

Procopie de Cezareea

Procopie de Cezareea (sec.VI), istoric bizantin. S-a născut în Cezareea Palestinei, anul nașterii sale nefiind cunoscut, probabil spre sfârșitul sec. V. După terminarea studiilor, în Cezareea și Gaza, unde a învățat dreptul și retorica, se îndreaptă spre Constantinopol. Aici el devine secretarul particular al lui Belizarie, vestitul general al împăratului Justinian, pe care îl însoțește în timpul războiului persan, între 527 și 531, apoi în Africa, în războiul contra vandalilor din 533-534 și în Italia, împotriva goților. Nu se știe cu certitudine dacă a mai participat și la cel de al doilea război persan. În 542 revine

la Constantinopol și începe scrierea lucrărilor sale istorice: *Istoria războaielor*, în opt cărți (*De bellis, libri VIII*); *Istoria secretă* (*Historia arcana*), numită și *Anecdota*, apărută după moartea sa, și *Despre clădiri* (*De Aedificiis*), în șase cărți. Prima lucrare este o descriere a războaielor la care a participat. Ultima carte, a opta, tratează evenimentele din anii 551-553 și este mai generală. Istoria secretă, scrisă în jurul anului 550, fără intenția de a fi publicată, este un șir de invective la adresa împărătesei Teodora și a împăratului Iustinian. Este în total contrast cu *De Aedificiis*, scrisă între anii 558-560, care are un caracter encomiastic, deosebit de laudativ la adresa lui Iustinian. Dacă Procopie a fost sau nu creștin, este încă o problemă deschisă. Se pare că el a avut oarecare ezitări față de disputele teologice din acea vreme, deși, în ansamblu, are o atitudine pozitivă față de creștinism.

Opera omnia, ed. de J. Haury și G. Wirth, 3 vol. în 4, Bibl. Teub., 1905-1913, retip. Leipzig, 1962-1964; trad. în engleză de H.B.Dewing, 7 vol., în Loeb Classical Library, 1914-1940; Krumbacher, p. 230-237; R. Browning, *Justinian and Theodora*, London, 1971; A. Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, London, 1985, p. 113-133; F. Dahn, *Ein Beitrag zur Historiographie der Völkerwanderung*, Berlin, 1865; L.A. Evans, *Procopius*, New York, 1972; W. Milligan, *Procopius of Caesarea*, în Smith-Wace, IV, p. 487-488; P. Charanis, *Procopius of Caesarea*, în CE, 11, p. 825-826; Cross, *Procopius of Caesaria*, în ODCC, p. 1130; P. Bruns, *Prokop von Cäsarea*, în LACL, p. 518-519, cu bibliografie.

Procopie de Gaza

Procopie de Gaza (475-538), exeget biblic și sofist creștin, probabil cel mai de seamă reprezentant al 'Școlii de retorică

din Gaza'. S-a născut la Gaza, în Palestina. După terminarea studiilor în orașul natal, merge la Alexandria, unde aprofundează teologia, filosofia și retorica. Este cunoscut și apreciat mai ales pentru comentariile sale biblice, redactate în spiritul tradiției exegetice alexandrine. A scris comentarii la *Octateuch* (două comentarii, din care s-a păstrat doar ediția prescurtată în limba latină), la Cărțile Regilor și la Cronici (Paralipomena), la Isaia, Ecclesiast și Cântarea Cântărilor. De interes aparte sunt *Catenele* sale, care conțin extrase bogate din exegeții anteriori: Philon*, Origen*, Vasile* cel Mare, Theodoret*, Chiril* al Alexandriei. Dintre lucrările sale neteologice menționăm *Panegiricul*, închinat împăratului Anastasie I și parafraza la Homer. Îi mai sunt atribuite, în acest context, câteva texte scrise în proză ritmată, care au fost puse sub numele lui Nicolae de Methone, din sec. XII. Poezia în care descrie un cutremur de pământ se pare că îi aparține lui Mihail* Pselos, deși ediția recentă a operelor sale, o trece sub numele său. La acestea se adaugă numeroasele sale exerciții retorice, dintre care au fost publicate descrierea orologiului din Gaza și a unei serii de picturi realizate în Gaza în perioada antică. Procopiu a întreținut o vastă corespondență. Deși fără un interes teologic deosebit, ea scoate în evidență legăturile extinse pe care școala din Gaza le-a întreținut cu alte centre de cultură și spiritualitate ale vremii. S-au păstrat 163 de epistole, editate de ucenicul său Choricu*. Lucrarea polemică împotriva neoplatonicianului Proclus, din care s-au păstrat câteva fragmente și un extras apologetic creștin în care abordează metoda dialectică, îi aparțin tot lui Procopiu. În schimb, descrierea Bisericii Sf. Sofia îi aparține lui Procopiu* de Cezareea.

Migne, PG 87, 21-2842; CPG III, 7430-7448; R. Herscher (ed.), *Epistolographi Graeci*, Paris, 1873, p. 533-598; L. Esenhofer, *Procopius von Gaza*. Eine literarhistorische Studie, 1897; K. Seitz, *Die Schule von Gaza*, Heidelberg, 1892; R. Förster, E. Richtsteig, *Choricii Gazaei Opera*, Stuttgart, 1972 = Leipzig, 1929, p. 109-128 (predica funerară); A. Garzya-R.-L. Loenertertz, *Procopii Gazaei epistolae et declamationes*, Ettal, 1963; S. Leanza, *Procopii Gazaei catena in Ecclesiasten*, CCG, 4, Turnhout, 1978, p. 1-50; H. Diels, *Über die von P. beschriebene Kunstuhr*, Berlin, 1917; J. Gammack, *Procopius Gazaeus*, în Smith-Wace, IV, p. 486-487; Bardenhewer, V, 86-91; R.J. Schork, *Procopius of Gaza*, în CE, 11, p. 826-827; Beck, p. 414-416; Altaner-Stuiber, 1980, p. 516, cu bibliografie; Cross, *Procopius of Gaza*, în ODCC, p. 1130; J. Irmscher, *Procope de Gaza*, în DECA, II, p. 2112-2113; P. Bruns, *Prokop von Gaza*, în LACL, p. 519, cu bibliografie.

Prodicus

Prodicus, gnostic din sec. II, menționat în treacăt de Irineu*, Ipolit*, Epifanie* și Tertullian*, ca făcând parte din compania lui Valentinian*. Clement* de Alexandria ne spune că adepții acestuia se laudă că sunt posesori ai cărților secrete ale lui Zoroastru și că se opun rugăciunii. După Clement, adepții lui Prodicus susțineau că sunt copiii naturali ai primului zeu și că în virtutea acestei nașteri nobile, ei sunt ‘stăpânii sabbatului’ și ‘copiii regelui deasupra legii’ și, ca atare, puteau trăi după voia inimii. În sec. V, Teodoret* îl pune în legătură cu Carpocrate*, fără ca să existe surse exacte în acest sens. Rămâne sub semnul întrebării și afirmația acestuia, cum că Prodicus a fost fondatorul sectei adamiților.

Clement, *Stromate*, VII, 7; III, 4; Theodoret, *Haer. Fab.*, I, 6; G. Salmon, *Prodicus*, în Smith-Wace, IV, p. 490-491.

Profuturus

Profuturus, episcop de Braga, antipriscilianist. Sensibil față de problemele disciplinare și teologice din vremea sa, în anul 538, el trimite o scrisoare la Roma, cerând indicații cu privire la modul în care trebuia săvârșit botezul, respectiv prin întreită afundare, asupra sărbătoririi Paștelui, a celebrării Sf. Euharistii și a altor teme similare. Scrisoarea sa s-a păstrat și a fost citită la primul sinod de la Braga din 561. El primește răspuns de la papa Vigiliu, inclus în *Collectio canonica hispana*. Epistola papală este interesantă, mai ales pentru istoria liturghiei în sec. VI și VII în Apus.

F. Daniell, *Profuturus* (2), în Smith-Wace, IV, p. 491; DHEE, 3, 2030; Z. García Zillada, *Historia ecclesiastica de España*, II, 2, Madrid, 1933; M. Díaz y Díaz, *Profuturus de Braga*, în DECA, II, p. 2113.

Prophetiae ex omnibus libris collectae

Prophetiae ex omnibus libris collectae, lucrare anonimă, probabil de origine donatistă, compilată la începutul sec. IV, în perioada 305-325, în Africa. Lucrarea, editată și publicată pentru prima dată în 1897, prezintă pe scurt cele șapte modalități ale profeției, o listă a profeților de la Adam și până la Zaharia, tatăl Sf. Ioan Botezătorul, o listă a femeilor profet, de la Maria, sora lui Moise, și până la Elisabeta și Ana, la care sunt adăugate texte din Noul Testament referitoare la profeție. Textul se încheie cu o referire

respectuoasă la Ciprian, în timp condamnă aspru profeția montanistă.

PLS 1, 177-180, 1738-1741; CPL 84; J. Gribomont, *Prophetiae ex omnibus libris collectae*, în DECA, II, p. 2118; G. Röwekamp, *Prophetiae*, în LACL, p. 520.

Prosper Tiro de Aquitania

Prosper de Aquitania (c. 390-c. 463), teolog laic și secretar papal. S-a născut în Aquitania în ultimul deceniu al sec. IV, fiind apoi educat la școli galo-romane, unde a acumulat o serioasă cultură clasică. Se îndreaptă spre Marsilia, unde se afla în momentul în care izbucnește criza semipelagiană (426). Împreună cu Ilarie*, i se adresează lui Augustin*, fiecare cu câte o scrisoare, pentru a-l informa în legătură cu opoziția pe care o întâlneau cele două tratate ale sale: *De praedestinatione sanctorum* și *De dono perseverantiae*, în acele ținuturi. Între anii 430-431, face o călătorie la Roma, pentru a obține de la papa Celestin o condamnare a pelagienilor și semipelagienilor. Intervenția sa nu a avut succes deplin. Cu toate acestea, se pare că el este în spatele scrisorii pe care Celestin o trimite episcopilor din Galia (Quasten). Revine la Marsilia și își reia activitatea de combatere a pelagienilor și semipelagienilor, însă își dă seama că nu era necesar să fie 'mai augustinian decât Roma' (Quasten). După moartea lui Cassian*, nemaiavând pe cine să atace, Prosper pleacă din Marsilia la Roma, oferindu-și serviciile papei Leon* cel Mare. Aici tonul operelor sale se schimbă, devenind mai pașnic și mai senin.

Prosper a fost mai presus de toate teolog. El a pus întreaga sa măiestrie literară în slujba promovării unei teologii pe care a voit-o să fie cât mai aproape de adevăr.

De aici și adeziunea lui față de Augustin*, față de care a avut o apreciere deosebită. Moștenirea literară a lui Prosper nu este deloc neglijabilă. De la el au rămas o serie de scrisori, tratate teologice în versuri și proză, lucrări exegetice și istorice. *Epistula ad Rufinam* conține o schiță nefinisată a tratatelor care vor urma. Din cele două epistole pe care le-a trimis lui Augustin, s-a păstrat numai una, inclusă în scrierile acestuia. În versuri a compus: *De ingratias carmen* și *Epigrammata*, două la număr: *Epigrammata in obrectatorem Augustini* și *Epigrammata ex sententiis S. Augustini*, care au contribuit la succesul său literar. *Epitaphium Nestorianae et Pelagianae haereseon* datează după sinodul ecumenic de la Efes din 431. Lucrările teologice pot fi împărțite în două categorii în funcție de conținut: cele scrise la Marsilia, când se afla angajat în controversa semipelagiană și în apărarea lui Augustin și cele de la Roma. Din prima categorie fac parte: *Pro Augustino responsiones ad capitula objectionum Gallorum callumniantium*; *Pro Augustino responsiones ad capitula objectionum Vincentiarum*; *Pro Augustino responsiones ad excerpta Genuensium*; *De gratia Dei et libero arbitrio liber contra collatorem* și *Capitula* sau *Praeteritorum Sedis Apostolicae episcoporum auctoritates, de gratia Dei et libero voluntatis arbitrio*. Din cea de a doua categorie fac parte: *Expositio psalmorum* 100-150, *Liber sententiarum ex operibus S. Augustini delibatarum* și *De vocatione omnium gentium*. Lucrări istorice: *Epitoma Chronicae*, o istorie universală de la creație și pînă la anul 412, extinsă într-o nouă redactare a autorului pînă în 455. Lucrarea este valoroasă mai ales pentru istoria dogmelor.

La acestea se adaugă și câteva lucrări a căror autenticitate este nesigură: *Confessio*, *Carmen de divina providentia*, *De promissionibus et praedicationibus* etc.

Prosper trebuie evaluat mai ales în perspectiva studiilor augustinienne, el fiind unul dintre cei dintâi augustinieni. Prin el, augustinismul a fost transmis evului mediu. El însă nu numai că îl transmite, dar intervine aducându-l la zi și adaptându-l în funcție de dezbaterile vremii, care au elucidat și nuanțat anumite doctrine susținute de Augustin. În el sesizăm o trecere de la un augustinism rigid la unul mai maleabil, care respinge predestinarea spre pedeapsă veșnică și acceptă voința lui Dumnezeu de a mântui pe tot omul. Canoanele sinodului de la Orange se bazează parțial pe extrasele făcute de el din opera lui Augustin, exercitând o influență considerabilă asupra teologilor carolingieni.

Migne, PL 51, 1-869; CPL 516-535; MGH, *Auct. ant.*, 9, 341-499; Migne, PL 45, 1756-1760; L. Valentin, *Saint Prosper d'Aquitaine*, Paris, 1900; G. Bossio, *Bibliotheca Sanctorum*, 10, 1968, col. 1193-1204; R. Lorenz, *Der Augustinismus Prospers von Aquitanien*, în *Z.K.G.*, 73, 1962, p. 217-252, cu bibliografie; J. Gaidioz, *La christologie de S. Prosper d'Aquitaine*, Lyon, 1947; C. Bartnik, *L'universalisme de l'histoire dans le De vocatione omnium gentium*, *RHE*, 68, 1973, p. 731-758; E. M. Pickman, *The Mind of Latin Christendom*, 1937, p. 418-436; Tixeront, *Patrologie*, p. 359-361; Idem, *Hist. dogm.*, III, p. 283-293; Cayré, II, p. 180-186; H. W. Phillott, *Prosper* (4), art. în *Smith-Wace*, IV, p. 492-497; Bardenhewer, IV, p. 533-541; Cross, *Prosper of Aquitaine*, art. în *ODCC*, p. 1134; Altaner-Stuiber, 1980, p. 450-452; Quasten, *Patrology*, IV, p. 551-558, cu bibliografie; A. Hamman, *Prosper d'Aquitaine*, în *DECA*, II, p. 2121, 2122; W. Geerlings, *Prosper Tiro von Aquitanien*, în *LACL*, p. 520-521, vezi și bibliografia.

Proverbia Graecorum

Proverbia Graecorum este titlul unei culegeri de aforisme, 74 la număr, traduse în latină din greacă și cunoscute prin intermediul lui Sedulius* Scottus și din diverse documente, cum ar fi epistola lui Cathwulf către Carol cel Mare. Documentul în sine este considerat o adaptare după un original grec, realizată în Irlanda în sec. IV.

CPL 1130; Migne, PLS 4, 1263-1267; S. Hellmann, *Sedulius Scottus*, München, 1906, p. 121-135; J.F. Kenney, *The Sources for the Early History of Ireland*, I, New York, 1929, p. 566; S. Zincone, *Proverbia graecorum*, în *DECA*, II, p. 2130-2131; G. Röwekamp, *Proverbia graecorum*, în *LACL*, p. 522.

Prudentius Aurelius Clemens

Prudentius Aurelius Clemens (348-c. 410), innograf și poet latin. S-a născut la Calagurris (azi Calahorra) în regiunea Tarragona din Spania. După terminarea studiilor devine avocat, este numit prefect, iar pentru activitatea sa deosebită îi este oferit un post la curtea regală. Se retrage din administrația publică și își dedică viața literaturii religioase. Un punct de răscruce în viața sa l-a avut vizita la Roma, unde a venit în contact cu monumentele culturale clasice și creștine. În calitate de creștin, simțea o profundă repulsie față de erezii și păgânism. Fiind un spirit ordonat, Prudentius adună și își pune în ordine opera sa literară. În prefața la colecția sa de scrieri, el își face o autobiografie, schițând totodată un program de lucru și de viață: 'Acum la sfârșitul vieții, sufletul meu se leapădă de nebunie. Cel puțin cu glasul, dacă nu mai e în stare cu lucrarea, el înalță laude lui Dumnezeu. Zi și nopți, fără încetare îi

voi cânta Domnului în cântări, voi respinge ereziile și voi explica credința cea dreptmăritoare, voi distruge templele păgânilor și voi ucide zii tăi, Roma! Îmi voi închina poemele martirilor și îi voi lăuda pe Apostoli’.

Moștenirea sa literară cuprinde șapte poeme, fiecare având o tematică specifică. *Contra Symmachum libri duo* are un caracter apologetic și respinge încercările lui Symmachus de a restabili vechiul cult păgân la Roma. Prudentius s-a inspirat, după câte se pare, din corespondența lui Ambrozie* cu împăratul Valentinian II din 384. *Psychomachia* prezintă lupta care se dă în suflet între virtuțile creștine și viciile păgâne. *Apotheosis* este tot o lucrare apologetică îndreptată împotriva ereziilor și a evreilor. Autorul respinge erezia patripasienilor, sabelienilor și aduce învinuiri evreilor care resping Treimea. Împotriva ebioniților afirmă divinitatea lui Iisus Hristos, iar contra maniheilor, realitatea omenității sale. *Hamartigenia* este o respingere a marcionismului, care atribuia răul unei divinități inferioare. Adevăratul autor al răului nu este Dumnezeu, ci îngerul căzut, demonul, care l-a făcut pe om să păcătuiască. Poetul este preocupat de problema responsabilității morale a omului în fața păcatului și a ispitelor celui rău. La aceste scrieri se adaugă *Liber cathemerinon*, o colecție de 12 imne pentru diferite ore ale zilei și pentru diferite sărbători și ocazii din viața omului. Chiar dacă aceste imne nu au fost scrise cu scop liturgic, ele sunt inspirate din liturghie. Câteva dintre ele au fost inspirate de modele ambroziene, în timp ce majoritatea sunt scrise în stilul metric clasic specific lui Horațiu. *Peristephanon* cuprinde 14 imne dedicate martirilor care au primit cununa biruinței în lupta pentru credință. Aceste imne relatează viața și moartea

unor martiri spanioli, cum au fost, Emeritus, Vincent, Euloghie, Ipolit etc. Ultimele șase imne au fost scrise la Roma. Imaginația poetului sesizează în aceste imne scenele de chinuri și torturi îngrozitoare la care au fost supuși martirii creștini. *Dittochaeon* încheie colecția de poeme a lui Prudentius. Este vorba de o colecție de 49 de versuri, fiecare a câte patru hexametri, care descriu scene și personalități biblice. Importanța acestora nu este literară, ci mai degrabă pentru istoria artei creștine primare (Quasten).

Migne, PL 59, 767-1078; 60, 11-594; CPL 1437-1446; CSEL 61; CCL 126; I. Guillén, I. Rodriguez, *Obras completas de Aurelio Prudencio*, BAC 58, Madrid, 1950; I. R. Herrera, *Obras completas de Aurelio Prudencio*, BAC, 427, Madrid, 1981; A. Puech, *Prudence*, Paris, 1888; J. Bergman, *A. Prudentius Clemens, der grösste christliche Denker des Altertums*, Dorpat, 1922; F. X. Schuster, *Studien zu Prudentius*, Freising, 1909; B.M. Peebles, *The Poet Prudentius*, New York, 1951; R. Herzog, *Die allegorische Dichtkunst des Prudentius*, München, 1966; L. Padovese, *La cristologia di Aurelio Clemente Prudenziio*, Roma, 1980; W. Lock, *Prudentius, Marcus(?) Aurelius Clemens*, art. în Smith-Wace, IV, p. 500-505; Bardenhewer, III, p. 440-3; Tixeront, *Patrologie*, p. 326-330; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 264-267; Cayré, I, p. 241-544; Altaner-Stuiber, 1980, p. 407-409; Cross, *Prudentius Aurelius Clemens*, art. în ODCC, p. 1138; R. Ellis Messenger, *Aurelius Prudentius Clemens. A Biographical Study. Bibliography*, în J. -M. F. Marique, *Leaders of the Iberian Christianity*, Jamaica Plains, Mass., 1962, p. 81-102; Quasten, *Patrology*, IV, p. 281-296, cu bogată bibliografie; J. Fontaine, *Prudence*, în DECA, II, p. 2133-2136, vezi și bibliografia; S. -Döpp, *Prudentius*, în LACL, p. 522-525, cu bibliografie.

Prudentius de Troyes

Prudentius de Troyes (m. 861), teolog apusean, născut în Spania. A fost educat

la Școala palatină. Slujește la curtea regelui Ludovic cel Pios în calitate de capelan, înainte de a ajunge episcop de Troyes în 843 sau 846. Se angajează în controversa predestinaționistă, susținându-l pe Gottschalk* de Orbais împotriva lui Hincmar* de Reims, apărând doctrina dublei predestinații în *Epistola ad Hincmarum*, și a lui Ioan Scotus Eri-gena*, în tratatul *De predestinatione contra Joannem Scotum*. Spre deosebire de Gottschalk, Prudentius limitează voiața mântuitoare a lui Dumnezeu numai la cei ce cred în Hristos. Deși, pentru o vreme, acceptă propunerile anti-augustinieni ale sinodului din Quiercy (853), el revine în 856 și le pune sub semnul întrebării în *Epistola Tractoria*, pe care o adresează lui Wenilo de Sens, și profesează o doctrină augustiniană. Prudentius este și autorul unei cronici, *Annales Bertiniani*, care prezintă istoria imperiului franc între anii 835-861. Lui îi mai sunt atribuite un florilegiu scripturistic, o *Sermo de vita et morte gloriosae Maurae*, și câteva poezii.

Migne, PL 115, 965-1458; MGPoetae, 2, 679-680; MGEp., 5, 1, 323-324; J. Girgensohn, *Prudentius und die bertinianischen Annalen*, Göttingen, 1872; A.H. Tegels, *Prudentius of Troyes*, în CE, 11, p. 929-930.

Psalmus Responsorius

Psalmus responsorius este un document liturgic, care aparține celor mai vechi texte latine de acest gen. Deși manuscrisul în cauză a fost scris pe un papyrus din sec. IV, se pare că textul propriu-zis a fost compus în sec. III, undeva în Egipt. Prezența unor anumite consoane grecești dovedește că este vorba de o perioadă când alfabetul latin nu înlocuise cu desăvârșire pe cel grec în compozițiile ritmate, folosite în ritualul liturgic. Din text se mai păstrează 12 strofe de lungimi

diferite, care relatează istoria lui Iisus, începând cu David. Textul se întrerupe cu nunta din Cana. Nu se știe care sunt celelalte episoade biblice evocate de text. Compozitorul s-a inspirat din surse ca: *Protoevangelia lui Iacob*, *Evangelia după Matei*, *Evangelia după Luca* și *Evangelia după Ioan*. Autorul a luat în considerare toate regulile cerute de acest gen liturgic.

R.Roca Puig, *Himne a la Virge Maria <Psalmus Responsorius>*, Papir Ilati del sigle IV, Barcelona, Asociación de bibliófilos de Barcelona², 1965; E. Peretto, <Psalmus responsorius>. Un imno a la Vergine Maria di un papiro del IV secolo, în *Marianum*, 29, 1967, p. 255-265; idem, *Psalmus responsorius*, în DECA, II, p. 2137; B. Windau, *Psalmus responsorius*, în LACL, p. 526, vezi și bibliografia.

Ptolemeu, (Claudius Ptolemaeus)

Ptolemeu sau Claudius Ptolemaeus, astronom, matematician și geograf, autor al vestitei lucrări *Almagesta* (*Syntaxis mathematica*), lucrare considerată fundamentală în domeniul astronomiei din sec. II d. Hr. și până în sec. XVI. Despre Ptolemeu se știe că a activat la Alexandria și a decedat în timpul împăratului Marc Aureliu. *Almagesta* este formată din 13 cărți, propunând o cosmologie geocentrică. Lucrarea a fost tradusă în latină și apoi în arabă, bucurându-se de o largă popularitate, dovadă comentariile asupra ei și folosirea ei de către o serie de mari teologi și filosofi. Dintre primii comentatori îi menționăm pe Pappos și Theon, iar din sec. XIV, pe Teodor Metochites și Nicolae Cabasila, acesta din urmă comentând doar cartea a treia. De la Ptolemeu s-au mai păstrat în întregime *Fazele stelelor fixe* și *Inscripția canobică*, iar din *Ipoteze planetare*, doar o parte din

cartea întâi. O altă lucrare a lui Ptolemeu, cunoscută bizantinilor atât în original, cât și după comentariul lui Proclus (*Metacheiresis*), a fost *Efectele astrologice* (*Apolesmatika*). Într-o primă fază, *Geografia* lui Ptolemeu nu s-a bucurat de mare popularitate. Ea începe să circule abia după descoperirea ei, în 1290, de către Maxim Planoudes, care este considerat a fi cel de la care vin primele hărți ce însoțesc textul *Geografiei*. Nichifor Gregoras scrie o serie de scholii la *Geografie*, stârnind un nou interes față de această lucrare, materializat într-o serie de noi hărți colorate, produse în prima parte a sec. XIV. Lucrarea *Rodul* (*Karpos*) nu îi aparține lui Ptolemeu. În realitate ea este o traducere a unei lucrări din arabă, datând din jurul anului 1000.

J.L. Heiberg et al. (ed.), *Opera quae extant omnia*, 3 vol., Leipzig, 1898-1954; C.F.A. Noble, *Geographia*, 3 vol., Leipzig, 1843-1845, retip. Hildesheim, 1966; *Claudii Ptolemaei Geographiae codex Urbinas Graecus* 82, ed. de J. Fischer, 2 vol. în 4 părți, Leiden-Leipzig, 1932; I. Düring, *Die Harmonielehre des Klaudios Ptolemaios*, Göteborg, 1930; J.L.E. Dreyer, *A History of Astronomy from Thales to Kepler*, ed. 2-a, New York, 1953; A. Neugebauer, *A History of Ancient Mathematical Astronomy*, New York, 1975, vol. 1, p. 21-261, vol. 2, p. 917-941; P. Kunitzsch, *Der Sternkatalog des Almagest: Die arabisch-mittelalterliche Tradition*, Wiesbaden, 1986; E.H. Warmington, *Oxford Classical Dictionary*, 746-747; S. Sambursky, *Ptolemy*, în CE, II, p. 996-997.

Ptolemeu

Ptolemeu (sec.II), gnostic, ucenic al lui Valentinus. Numele lui este menționat în *Philosophoumena* (VI, 35), alături de Heracleon*, ca fiind unul din conducătorii școlii gnostice din Roma. Când

Irineu* scria *Adversus haeresis*, el era încă în viață. Este autorul *Epistolei către Flora*, al cărei text este citat în întregime de Epifanie*. În această epistolă, el abordează problema aspectelor vechitamentare care pot fi acceptate. El divide aceste aspecte în trei părți. Prima parte este de origine divină, a doua provine de la Moise, iar a treia este opera poporului evreu. Iisus a venit să desăvârșească și nu să anuleze prima parte. El a abolit cea de a doua parte (legea talionului). Partea a treia, cuprinzând legea rituală, a spiritualizat-o, prin acest lucru inaugurând era pneumatică. Ptolemeu a mai scris un scurt comentariu la Prologul Evangheliei după Ioan. El face uz de metoda alegorică de interpretare, descoperind în Prolog primii opt eoni fundamentali ai pleromei valentinienne. Ptolemeu a mai creat un sistem pe care se întemeiază 'Marea notiță' a lui Irineu și care are importanță deosebită pentru studiul și cunoașterea gnozei valentinienne.

G. Quispel, *Ptolémée, Lettre à Flora*, SCH., 24, Paris, 1949; W. Foerster, *Die Gnosis*, I, Zürich, 1969, p. 204-213; W. Völker, *Quellen zur Geschichte der christlichen Gnosis*, Tübingen, 1932; K. Fröhlich, *Biblical Interpretation in the Early Church*, Ph, 1984, p. 37-43; F.M. Sagnard, *La Gnose valentinienne et le témoignage de saint Irénée*, Paris, 1947; R.A. Lipsius, *Ptolemaeus*, în Smith-Wace, IV, p. 515-517; G. Filoramo, *Ptolémée*, în DECA, II, p. 2142; W.A. Löhr, *Ptolemaeus, Gnostiker*, în LACL, p.527-528, cu bibliografie.

Pulcheria

Pulcheria (399-453), împărăteasă bizantină, fiica împăratului Arcadiu (395-408) și sora mai mare a lui Teodosie II (408-450). Între 414-416 a îndeplinit funcția de regent pentru fratele ei mai mic, Teodosie. În perioada regenței, ea a con-

dus în conformitate cu principiile creștine, rânduielile palatului, ele fiind supuse unui regim ascetic. Pulcheria a avut o educație aleasă. Cunoștea greaca și latina și stăpânea literatura clasică, cât și teologia creștină. Sprijinitoare a ortodoxiei, l-a determinat pe împăratul Teodosie să-l condamne pe Nestorie*. În 483, pune capăt schismei din Constantinopol, aducând osemintele Sf. Ioan* Hrisostom. Îl reconciliază pe Patriarhul Anatolie cu Roma. În controversa monofizită s-a aflat din nou de partea ortodoxiei, sprijinindu-l pe Chiril*. În scurta perioadă de dominație monofizită, după sinodul Latrocinium - tâlhăresc (449), ea caută sprijinul lui Leon* I, episcopul Romei. După moartea lui Teodosie în 450, este înscăunată împărăteasă, luându-l de soț pe Marcian, general și senator, deja înaintat în vârstă, în acest fel dorind să-și păstreze votul castității pe care și-l luase în tinerețe. În interesul ortodoxiei, ea a început pregătirile și a convocat sinodul de la Calcedon din 451 și a participat la cea de a șasea sesiune a sinodului respectiv. Pulcheria a lăsat o moștenire literară interesantă, cuprinzând poeme laice și religioase. Alături de acestea, de la ea au rămas o epistolă către călugării palestinieni în apărarea sinodului de la Calcedon și o altă epistolă către Besa, stareța unei mănăstiri din Ierusalim. A purtat corespondență cu Chiril al Alexandriei și papa Leon I. A contribuit activ la reorganizarea universității din Constantinopol, înființată de împăratul Constantin I.

AA SS, sept., 3, 503-540; E. Schwartz, *Die Kaiserin Pulcheria auf der Synode von Chalkedon*, în *Festgabe für Adolf Jülicher*, Tübingen, 1927, p. 203-212; R. Stichel, *Studien zum Verhältnis von Text und Bild spät-und nachbyzantinischer Vergänglichkeitsdarstellungen*, Viena, 1971, p. 33 și urm., 70-75; *Pulcheria*, în *Dictionary of Greek and Roman Biography*; G. T. Stokes, *Pulcheria* (2), în *Smith-Wace*, IV, p. 520-

521; G.T. Dennis, *Pulcheria, Byzantine Empress, St.*, în *CE*, 11, p. 1022.

Pyrrhus I de Constantinopol

Pyrrhus I de Constantinopol, patriarh de Constantinopol (638-641 și 654). A fost preot la Biserica Sf. Sofia din Constantinopol și egumen al mănăstirii *Theotokos* din Chrysopolis, pe Bosfor. A fost ales patriarh în 638. La scurtă vreme de la urcarea sa pe tron, el promulgă o hotărâre sinodală care aprobă *Ektesis*-ul și amenință cu excomunicarea pe toți cei care se opun prevederilor acestui document. Îi solicită de două ori lui Ioan IV, episcop al Romei, să subscrie *Ektesis*-ul. Urcarea pe tron a împăratului Constant II este de rău augur pentru Pyrrhus. El este depus din scaun și se retrage la Cartagina. Aici, în contextul discuțiilor cu Maxim* Mărturisitorul, își recunoaște greșelile. Din Africa merge la Roma, unde prezintă un *libellus*, condamnând erezia monotelită. Este primit în comuniune cu Roma, însă Pavel II îl anatematizează. Merge la Ravena, unde retractează totul, fapt care îl determină pe papa Teodor să-l anatematizeze în mod solemn. După moartea lui Pavel II, revine în scaun pentru o scurtă vreme în 651. Dintre lucrările lui Pyrrhus este transmisă disputa cu Maxim. S-au păstrat diverse fragmente din *Tomosul dogmatic* (*Tomos dogmatikos*), din decretul sinodal din 639 și dintr-o scrisoare către Ioan IV, episcop de Roma. A fost condamnat, alături de Serghie, la sinodul din 680.

Migne, PG 91, 287-354; CPG, 7615-7618; Mansi 10, 859-877; Grumel, *Regestes*², p. 294-298; J.L. van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI (610-715)*, Amsterdam, p. 57-78; 104-105; F. Daniell, *Pyrrhus*, în *Smith-Wace*, IV, p. 522; D. Stiernon, *Pyrrhus*, în *DECA*, 11, p. 2144-2145; B. Dümmler, *Pyrrhus I. von Konstantinopel*, în *LACL*, p. 528.

Q

Qijore vezi Cyr de Edessa

Quadrat

Quadrat (Κόρδατος) (sec. II), cel mai vechi apologet creștin de limbă greacă. Informațiile pe care le avem despre el le datorăm lui Eusebiu* de Cezareea (*Ist. bis.*, 4, 3 1-2). De la el află că Quadrat a adresat un tratat lui Aelius Adrian, succesorul la tron al împăratului Traian, cuprinzând 'o apologie a religiei noastre deoarece oamenii au încercat să facă necazuri creștinilor'. Cât privește vechimea acestui tratat și ortodoxia lui, le deducem din cuvintele autorului: 'Faptele Mântuitorului erau mereu vădite, pentru că erau adevărate prin cei pe care fuseseră tămăduiți de boli sau înviați din morți, care fuseseră văzuți nu numai în timp ce erau însănătoșiți și sculați din morminte, ci și mult după aceea au rămas destui, nu numai în timpul șederii Mântuitorului pe pământ, ci și după plecarea lui, încât unii dintre ei au ajuns până în zilele noastre' (*Ist. bis.*, 4, 3, 2). Apologia a fost prezentată împăratului Adrian în timpul șederii sale în Asia Mică, în anul 123-124 sau în 129. Identificarea lui Quadrat, cu profetul Quadrat sau cu episcopul Quadrat al Atenei, este eronată.

Migne, PG 5, 1261-1266; Eusebiu, *Ist. bis.*, 4, 3, 1-2; 3, 37, 1; 5, 17, 2-4; 4, 23, 3; F.X.

Funk, *Patres Apostolici*, vol. I, 1901, p. 368, 376-377; J. C.Th. Otto, *Corpus Apologetarum Christianorum*, IX Jena, 1872, p. 333-341; A. Harnack, *Die Überlieferung der griechischen Apologeten* (TU I, 1-2), Leipzig, 1882, p. 100-114; Th. Zahn, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, VI, Leipzig, 1900, p. 41-53; T. Harris, *The Quest for Quadratus*, Bull. John Rylands Library 7, 1924, 3, p. 384-397; G. Bardy, *Sur l'apologiste Quadratus. Mélanges Henri Grégoire*, t. I, 1949, p. 75-86; Altaner-Stuiber, *Patrologie*, 62; Quasten, *Patrology*, I, 190-191; I.G. Coman, *Patrologie*, I, p. 240.245; V. Zangara, *Quadratus*, în DECA, II, p. 2147-2148; M. Beck, *Quadratus*, în LACL, p. 529.

Quaestiones et responsiones

Quaestiones et responsiones este denumirea latină a formei literare, preluată din antichitatea păgână, cunoscută ca 'Zetemata' (Ζητήματα καὶ λύσεις, Ἑρωτατοκρίσεις, Ἑρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις), a comentariului asupra unei probleme exegetice sub forma unor întrebări și răspunsuri. Cel dintâi care a alcătuit o astfel de lucrare a fost Philon* de Alexandria, a cărui lucrare, *Probleme și soluții privind Facerea și Ieșirea*, comentează anumite capitole din acele texte. Nu se știe cu certitudine care dintre scriitorii creștini a preluat această practică. Se pare că nici una din lucrările lui Origen* nu poate fi încadrată în această categorie. La Eusebiu* de Cezareea întâlnim lucrarea *Întrebări și soluții evanghelice*, din care s-au păstrat doar câteva fragmente și care ne permit să ne facem o imagine generală despre această tradiție. Lucrarea lui Acaciu, urmașul său pe scaunul din Cezareea, *Întrebări diverse*, se înscrie în acest curent, păstrarea ei fragmentară nu permite o evaluare mai profundă. Ieronim* redac-

tează o lucrare în acest gen: *Quaestiones Hebraicae in Genesim*, punând față în față versiunea Septuaginta cu textul ebraic. O serie de lucrări ale lui Augustin* pot fi menționate în acest context: *Quaestionum in Heptateuchum libri 7*; *De octo quaestionibus ex Veteri Testamento*; *Quaestionum evangeliorum libri 2*; *Expositio 84 propositionum ex epist. ad Romanos*; *De diversis quaestionibus ad Simplicium libri duo* și altele. Scrieri de acest gen întâlnim la Justin*: *Quaestiones et responsiones ad orthodoxos*; *Quaestiones christianorum ad gentiles*, *Quaestiones gentilium ad christianos*. Teodoret* de Cyr consacră o parte din lucrările sale acestui gen literar: *Quaestiones in Octateuchum* și *In libros Regnorum et Paralipomenon*. Nu putem încheia această scurtă prezentare fără a menționa scrierile lui Maxim* Mărturisitorul, care se înscriu pe această linie: *Quaestiones ad Thalassium* și *Quaestiones et dubia*. În cele din urmă, de interes este și lucrarea lui Anastasie* Sinaitul, intitulată: *Questiones et responsiones*.

G. Bardy, *La littérature patristique des <Quaestiones et responsiones> sur l'Écriture sainte*, RBi., 41, 1932, p. 210-236, 341-364; 515-537; 42, 1933, 14-30, 211-229, 328-392; H. Dörrie, H. Dörries, *Erotapokriseis*, RAC, 6, p. 342-371; G. Heinrich, *Zur patristischen Aporienliteratur*, Leipzig, 1909, p. 843-860; C. Cutti, *Quaestiones et responsiones*, în DECA II, p. 2148-2150; G. Broszio, *Quaestiones et responsiones*, în LACL, p. 529-530 (articolul cuprinde o listă a lucrărilor patristice principale incluse în acest gen literar).

Quartodeciman

Quartodeciman, termen folosit pentru a descrie practica Bisericii primare de a

sărbători Sf. Paști în ziua de 14 Nissan (*die quarta decima*), ziua Paștilor iudaice. Această practică a prevalat în Asia Mică și în Siria în sec. II, punându-se accentul pe patimile și moartea lui Hristos, Mielul Pascal, în timp ce practica romană avea în vedere observarea zilei de Duminică, Ziua Învierii. Disputa angaja în mod implicit problema Săptămânii Patimilor. Întrucât creștinismul s-a separat de iudaism, creștinii dintre neamuri nu au mai fost de acord să sărbătorească principala sărbătoare creștină în aceeași zi cu Paștile iudaice. Încercările de a înlocui vechea practică quartodecimană au întâmpinat rezistență. Se știe că Sf. Policarp* al Smirnei a călătorit la Roma pentru a discuta această problemă cu Anicet, episcopul Romei, fără însă a izbuti să rezolve disensiunea. Ei s-au despărțit totuși în termeni amiabili, pentru a nu sfâșia unitatea Bisericii. Papa Victor (189-198), primul vorbitor de latină pe scaunul Romei, încearcă să impună practica Romei prin organizarea de sinoade ținute atât în Răsărit, cât și în Apus, și bineînțeles amenințând cu excomunicarea. Poziția autoritară a Romei a întâmpinat rezistența, mai ales a episcopilor din Asia Mică, conduși de Policrat*. Când Victor a încercat să treacă la măsuri drastice, a intervenit Sf. Irineu* de Lugdunum (Lyon), pentru a restaura pacea, aducându-i aminte acestuia de întâlnirea dintre Anicet și Policarp, care, deși nu a avut deznodământul așteptat, nu a cauzat unității Bisericii. Quartodecimanii încep să dispară în sec. III, deși practica propriu-zisă a mai dăinuit, ici și colo, până în sec. V.

F.E. Brightman, *The Quartodeciman Question*, în JTS, XXV, 1923-1924, p. 254-270; C.C. Richardson, *The Quartodeciman and the Synoptic Chronology*, HThR, 23, 1940, p. 177-190; B. Lohse, *Das Passafest*

der Quartodecimaner, Beiträge zur Förderung christlicher Theologie, 2. Reihe, LIV, Gütersloh, 1953; W.H. Cadman, *The Christian Pascha and the Day of the Crucifixion: Nissan 14 or 15*, în *Studia Patristica*, 5, TU, 80, 1962; V. Huber, *Passa und Ostern. Untersuchungen zur Osterfest der alten Kirche*, Berlin, 1969; G.T. Stokes, *Quarto-decimani*, în Smith-Wace, IV, p. 523; E. Amman, DTC, XIII, pt. 2, 1937, col. 1445-1447; Cross, *Quartodecimanism*, în ODCC, p. 1150; J. Ford, *Quartodéciman*, în CE, 12, p. 13; V. Loi, *Quartodecimans*, în DECA, II, p. 2150-2151.

Quinisext, Sinodul

Sinod convocat de către împăratul Justinian II în 692, cu participarea episcopilor din Răsărit, pentru a promulga o serie de canoane care să completeze lucrările sinoadelor V și VI ecumenice, Constantinopol II (553) și III (680-681). Întrucât completează cele două sinoade, este cunoscut sub denumirea de Quinisext sau Cinci-Șase, în greacă Πενθέκτη. Acest sinod mai este cunoscut și sub denumirea de Trullan, după amfiteatrul sau camera cu cupolă (trullus) din palatul imperial în care s-a ținut și sinodul VI ecumenic. La întrunirea sinodală au participat 165 de episcopi răsăriteni. Biserica Apuseană nu a trimis reprezentanți. Din cele 102 de canoane, o serie a fost îndreptată împotriva armenilor, latinilor și, în special, împotriva unor măsuri disciplinare luate unilateral de Biserica Romei (3, 12, 13, 16, 29, 30, 55); a fost respins celibatul preoților (3 și 13); a fost reafirmat canonul 28 de la Calcedon prin care i s-a acordat scaunului de Constantinopol locul doi după Roma, considerat de papa Leon I ca fiind dușmănos și primejdios pentru patriarhate (36) etc. Majoritatea canoanelor a avut totuși un efect benefic, întrucât ele

au afirmat credința ortodoxă și autoritatea ierarhiei apostolice, tradițiile patristice și legislația anterioară și au condamnat, totodată, diverse abuzuri între clerici (3-39), monahi și monahii (40-49) și laici (50-102), în special cele referitoare la superstiții și impedimente la căsătorie (52-52). Deși, pentru început hotărârile sinodului quinisext nu au fost acceptate de Roma, în cele din urmă, papa Ioan VIII (872-882) a aprobat canoanele 'cu excepția celor care se opun dreptei credințe, bunelor moravuri și obiceiurilor Bisericii romane'. Un număr mare din aceste canoane au fost citate și de canoniștii medievali.

Hardouin, III, col. 1645-1712; Mansi, XI, Florence, 1765, col. 929-1006; Hefele-Leclercq, III, pt. 1, 1909, p. 560-581; P. Joannou, *Discipline générale antique (II^e-IX^e s.)*, Roma, 1962; L. Duchesne, *L'Église au VI^e siècle*, 1925, p. 477-480; G. Fritz, DTC, XIII, pt. 2, 1937, col. 196 și 475 și urm.; Cross, *Trullan Synod*, în ODCC, p. 1397; F.X. Murphy, *Quinisext Synod*, în CE, 12, p. 30.

Quiricius de Barcelona

Quiricius de Barcelona, episcop de Barcelona în a doua jumătate a sec. VII, participant la cel de al zecelea sinod de la Toledo din 656. A întreținut relații amicale cu Tad'on de Saragossa, pe care l-a îndemnat să-și publice cărțile sale de *Aforisme*. Este autorul a două scrisori către Ildefons* de Toledo, căruia îi mulțumește pentru exemplarul cuprinzând tratatul *Despre Fecioria Mariei*. Îi este atribuit un imn închinat Sf. Eulalia de Barcelona.

Migne, PL 80, 729-730; 96, 193-196; CPL 1271-1273; A. Fabrèga, *Santa Eulalia de Barcelona*, Roma, 1958, p. 45-53; Díaz, p. 211-213; idem, *Quiricius de Barcelone*, în DECA, II, p. 2151.

Quodvultdeus

Quodvultdeus (m. 454), succesorul lui Capreolus pe scaunul Cartaginei și probabil diaconul care i se adresează Fer. Augustin* în 428, rugându-l să întocmească o listă cu toate ereziile care au apărut de când a început să fie predicată Evanghelia și să-i dea îndrumări cu privire la doctrinele cardinale ale Evangheliei, la credință, la Treime, la natura divină și omenească a lui Hristos, la Înviere, la Vechiul și la Noul Testament; care sunt ereziile ce necesită botezul în cazul revenirii la Biserică, care sunt condițiile primirii penitențelor în Biserică etc. El a cerut aceste informații, pentru a putea apăra mai bine Africa creștină de erori. Augustin îi răspunde, scuzându-se că aceste probleme au fost abordate de Filastru* și Epifanie*. Totuși, Quodvultdeus insistă și, în cele din urmă, Augustin redactează *De haeresibus*. Recent, diaconul Quodvultdeus a fost identificat cu episcopul omonim de Cartagina, care a fost alungat din oraș după ocuparea acestuia de către vandali, sub conducerea lui Genseric. Quodvultdeus ajunge la Napoli unde se stinge din viață în anul 454.

Sub numele lui au supraviețuit cele două scrisori adresate lui Augustin. La acestea, critica literară adaugă următoarele scrieri: *Liber promissionum et praedictorum Dei*; lucrări omiletice: *Contra Iudaeos, paganos et arrianos*; *Adversus quinque haereses*; predici: *De symbolo*; *De quattuor virtutibus caritatis*; *De cantico novo*; *De ultima quarta feria*; *De cataclysmo*; *De tempore barbarico I*; *De accendentibus ad gratiam*; *De tempore barbarico II*. În cazul lui Quodvultdeus nu este vorba de un teolog original, ci mai degrabă de un păstor dornic să-și apere turma de orice rătăcirii.

Migne, PL 33, 997-999, 1000-1001 (cele două scrisori); Idem, PL 51, 733-854; Idem, 50, 637-708; R. Braun, CCL 60, 1976 (ediție completă); R. Braun, *Livre de Promesses et des Prédications de Dieu*, I-II, în SCH. 101-102; 1964; D. Franes, *Die Werke des hl. Quodvultdeus, Bischof von Karthago*, München, 1920; D. Ambrasi, *Quodvultdeus*, Bibliotheca Sanctorum 12, 1968, 1335-1338; V. Saxer, *Saints anciens d'Afrique du Nord*, Cetatea Vatican, 1979, p. 184-186; W. Strobl, *Notitiolae Quodvultdeanae*, VigChr 52, 1998, p. 193-203; Altaner-Stuiber, 1980, p. 449; Quasten, *Patrology*, IV, p. 501-503, cu bibliografie; V. Saxer, *Quodvultdeus*, în DECA, II, p. 2151-2152; G. Röwekamp, *Quodvultdeus*, în LACL, p. 530, cu bibliografie.

Quo vadis?

Quo Vadis sau *Domine, quo vadis?* - Doamne, unde mergi? Potrivit unei legende, consemnată în Faptele apocrife ale lui Petru și transmisă de către Origen* și Ambrozie*, aceste cuvinte au fost rostite de Petru atunci când fugea din Roma și L-a întâlnit pe Hristos pe Via Appia. Domnul i-a răspuns: 'Merg să mă răstignesc din nou!' Petru a înțeles prin aceste cuvinte că Mântuitorul mergea în cetate spre a fi răstignit din nou pentru el. În consecință, el se întoarce la Roma, unde suferă moarte martirică. Biserița S. Maria delle Piante, pe Via Appia, îndeobște cunoscută sub denumirea de *Domine, quo vadis*, a fost reconstruită în sec. XVII, comemorând acest fapt. Faptele apocrife petrino au fost scrise în jurul anului 190 în Siria sau Palestina.

Faptele lui Petru, XXXV; Origen, *Comm. in Joan.*, XX, 12, în Migne, PG 14, 600B; Ambrozie, *Sermo contra Auxentium*, (epp. 21 și 22), XIII, în Migne, PL 16, 1011; Cross, *Quo vadis?* în ODCC, p. 1153; M.C.Mc

Carthy, *Quo vadis*, în CE, 12, p. 35. Vezi art.: PETRU, FAPTELE LUI.

QURILLONA, poet siriatic, despre a cărui viață nu avem nici un fel de informații. Puținele date pe care le avem de la Dionisie de Tell-Mahre și Bar Hebraeus nu sunt suficiente pentru a determina cine a fost el în realitate. Singurul reper îl avem în *Poemul despre lăcuste* în care face aluzie la invazia hunilor din 396. Opera sa a fost studiată și editată de Bickell, care crede că îl poate identifica cu 'Abhsamya, preot în Edessa, fiul surorii lui Sf. Efrem* și elevul lui Zenobiu. Motivele date de el nu par însă concludente (Wright). În aceeași ordine de idei, Bar Hebraeus susține că Qurillona este numele pe care 'Abhsamya și l-a luat după hirotonie, mai ales că și acesta ar fi scris un poem despre invazia hunilor, preluând probabil informația din *Chronicon** Edessenum. De la

Qurillona au rămas șase poeme păstrate într-un manuscris din sec. VI din British Library. Acestea sunt: *Cântec despre Răstignire*; *Cântec despre spălarea picioarelor*; *Omilie la Paști*; *Poem despre lăcuste și invazia hunilor*; *Cântare despre Zaheu și Omilie despre grâu*. Stilul și imaginația poetică îl pune pe Qurillona în șirul marilor poeți sirieni de rangul Sf. Efrem sau Iacob* de Serug.

G. Bickell, *Die Gedichte des Cyrillonas*, ZDMG, 27, 1873, p. 566-598; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriace*, trad. Remus Rus, Ed. Diogene, București, 1996, p. 33-34; Chabot, p. 33; Duval, p. 335-336; Ortiz de Urbina, p. 86-88; F. Grafin, *Deux poèmes de Cyrillonas: le lavement des pieds et le discours après la Cène*, în Or. Syr., 1965, p. 307-330; J.-M. Sauget, *Cyrillonas*, în DECA, I, p. 614-615; Altaner-Stuiber, 1980, p. 347.

Qusta-ibn-Luqa vezi Costa ben Luca

R

Rabanus Maurus

Rabanus (Hrabanus, Thabanus) Magnentius Maurus (776/784-856), abate de Fulda și arhiepiscop de Mainz, unul din cei mai mari teologi benedictini din sec. VIII. A învățat la școala mănăstirii Fulda, unde a fost hirotonit diacon în 801. Își continuă studiile la Tours sub îndrumarea lui Alcuin*, care îi dă porecla de Maurus (cu referire la Sf. Maurus discipolul Sf. Benedict). În anul 803 a fost rechemat la Fulda și numit director al școlii monahale, care va deveni, sub îndrumarea lui, cea mai importantă școală din Germania. În 814 este hirotonit preot. Între 822-842 deține și funcția de abate al mănăstirii. În această calitate, promovează viața duhovnicească și culturală din mănăstire, colecționează manuscrise pentru bibliotecă, adună fonduri pentru construirea de biserici și ajutorarea celor nevoiași. Angajându-se în certurile politice ale vremii, este silit să părăsească această mănăstire după moartea lui Ludovic Germanul în 840. Revine din refugiu în 847 și este numit arhiepiscop de Mainz. Ca arhiepiscop acordă atenție specială evanghelizării Germaniei și se angajează în apărarea dreptei credințe. În acest sens, a convocat trei sinoade locale, fixând norme disciplinare în Biserică și condamnând predestinaționismul lui Gottschalk* de Orbais. Rabanus a lăsat o moștenire lite-

rară voluminoasă. Pentru instruirea preoților scrie tratatul: *De clericorum institutione*, în care abordează problema sfințelor taine, a slujbelor bisericești și a postului. De asemenea, elaborează o serie de comentarii biblice, la Heptateuch, Ruth, Proverbe, Ieremia, Ezechiel, Înțelepciunea lui Solomon, Macabei, Evanghelia după Matei și la Epistolele pauline. A mai scris și un tratat de gramatică: *De arte grammatica*, o colecție de omilii pentru anul bisericesc, două penitențiale, un martirologiu și o serie de imne. De la el a mai rămas un dicționar enciclopedic: *De universo*, numit *De rerum naturis*, în 22 de cărți bazat pe *Etimologiile* lui Isidor* de Sevilla. Rabanus nu a fost un teolog original, inspirându-se masiv din scrierile lui Isidor, Beda* Venerabilul și Augustin*. Cu toate acestea, opera sa înscrie o pagină importantă în istoria literaturii creștine, fiind perceput ca un reprezentant credincios al renașterii carolingiene, erudit entuziasmat de cultură.

Migne, PL 107 și 112; corespondența în MGEp., 5, pt. 2, 329-533; poezia: MGPoetae, 2, 154-258; Viața lui Rabanus scrisă de ucenicul său Rudolfus: Migne, PL 5, 107; Elisabeth Heyse, *Hrabanus Maurus' Enzyklopädie 'De Rerum naturis'*, Untersuchungen zu den Quellen und zur Methode der Kompilationen, Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung, IV, 1969; W. Kosch, *Deutsches Literatur-Lexikon*, ed. de B. Berger în vol. 1, Berna, 1963, p. 189, cu bibliografie până în 1960; H. Peltier, DTC, 13, 2, col. 1601-1620, cu bibliografie; M.F. Mc Carthy, *Rabanus Maurus*, în CE, 11, p. 37-39; Cross, *Rabanus Maurus*, în ODCC, p. 1154, cu bibliografie clasică.

Rabbula de Edessa

Rabbula de Edessa (m. 435), episcop de Edessa și teolog. S-a născut la Ken-

neshrin, tatăl fiind păgân, iar mama creștină. Studiază limba și literatura greacă. A fost convertit la creștinism de către Eusebiu, episcopul locului, și de Acaciu, episcop de Alep. Dăruiește averile săracilor și, părăsindu-și soția, devine monah la mănăstirea Avraam, nu departe de locul natal. După moartea lui Diogene, episcop de Edessa, este numit succesor la tronul episcopal (411/2). Pentru o vreme, Rabbula promovează doctrina lui Teodor* de Mopsuestia. Mai târziu, se alătură ortodocșilor calcedonieni, pornind un val de persecuții împotriva nestorienilor. Ibas*, într-o scrisoare către Mari, îl numește, datorită măsurilor sale aspre, 'tiranul din Edessa', iar Andrei* de Samosata, deplânge amarnic persecuția acestuia în corespondența sa cu Alexandru de Hierapolis în 432. Totodată, el se opune cu tărie influențelor iudaice, păgâne și gnostice din Siria. La sinodul de la Efes din 431 îl sprijină pe Chiril* de Alexandria, iar în perioada tulbure care a urmat, îl excomunică pe Andrei de Samosata și rupe relațiile de prietenie cu Alexandru de Hierapolis, acuzându-i de nestorianism. La îndemnul lui Chiril, el traduce în siriacă *Despre credința cea adevărată în Domnul nostru Iisus Hristos către împăratul Teodosie*. Rabbula a redactat două serii de canoane privind disciplina clericilor și a monahilor și a ținut un discurs împotriva lui Nestorie* înaintea împăratului Teodosie. Biograful său, al cărui nume este necunoscut, afirmă că el a scris 46 de scrisori. Dintre acestea s-au păstrat doar câteva: una împotriva lui Andrei de Samosata, în care condamnă tratatul acestuia îndreptat împotriva celor douăsprezece anateme ale lui Chiril; alta către Chiril, în legătură cu Teodor de Mopsuestia, și una către Gemellinus din Perrhe, despre acele persoane care obișnuiau să folosească drept

hrană obișnuită pâinea și vinul care au fost sfințite la Liturghie. Același biograf îi atribuie versiunea siriacă a Bibliei, Peshitta*. Acest lucru este pus sub semnul întrebării în urma cercetărilor mai recente. Lui îi mai sunt atribuite și diverse imne religioase și omilii.

J.J. Overbeck, *S. Ephraemi Syri, Rabulae Episcopi Edesseni, Balaei aliorumque opera selecta*, Oxford, 1865, viața la p. 159-209, proza la p. 210-244; texte poetice și alte texte la p. 245-248, 362-378; canoanele cu introducere și trad. în engleză: A. Vööbus, *Syriac and Arabic Documents regarding Legislation relative to Syrian Asceticism*, Papers of the Estonian Theological Society in Exile, XI, Stockholm, 1960, p. 24-50; G.G. Blum, *Rabbula von Edessa, der Christianer, der Bischof, der Theologe*, CSCO, 300, și urm., 34, Louvain, 1969; E. Venables, *Rabbulas*, în Smith-Wace, IV, p. 532-534; Wright, p. 40-42; Chabot, p. 20, 46; Duval, p. 339-341 et passim; Baumstark, 71-73; Urbina, p. 96-99, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 347, cu bibliografie; Cross, *Rabbula*, în ODCC, p. 1154, cu bibliografie; P. Roche, *Rabbula*, în CE, 12, p. 40; J.-M. Sauget, *Rabbula*, în DECA, II, p. 2153-2154; P. Bruns, *Rabbula*, în LACL, p. 531, cu bibliografie.

Rabbula, Evangheliarul lui

Este vorba de un manuscris siriac al Evangheliilor, terminat la 6 februarie 586 de un oarecare Rabbula de la mănăstirea Beth Mar Ioan de Beth Zagba, care se afla la nord de Apamea. Se pare că Rabbula caligraful, personaj diferit de Rabbula* de Edessa, a fost conducătorul unui scriptorium. La scrierea acestui manuscris au colaborat mai mulți caligrafi, după cum se poate descifra dintr-un colofon. De interes deosebit sunt ilustrațiile care prefăteză manuscrisul (fol. 1-14), reprezentând chipurile evangheliștilor,

ale unor profeți, reprezentări zoomorfe și de plante. Miniaturile Fecioarei cu Pruncul și a lui Hristos sunt însoțite de patru personaje neidentificate. Aceste miniaturi au analogii cu reprezentările similare din manuscrisele grecești. Atenție deosebită este acordată, în contextul acestor reprezentări miniaturale, scenelor Răstignirii și Învierii, Înălțării la Cer, Pogorării Duhului Sfânt și alegerii lui Matia.

J. Leroy, *Les manuscrits syriaques à peintures*, Paris, 1964, p. 139-197; D.H. Wright, *The Date and Arrangement of the Illustrations in the Rabbula Gospels*, *Dumbarton Oaks Papers* 27, 1973, p. 197-208.

Radbod de Utrecht

Radbod de Utrecht (850-917), călugăr și apoi episcop de Utrecht. S-a născut în apropiere de Namur în Belgia, într-o familie aristocrată. A studiat la Cologne și la curtea regelui Carol Pleșuvul. În 899/900 a fost numit episcop de Utrecht. Este obligat să părăsească scaunul din pricina invaziei normazilor. Se retrage la Deventer, o localitate în apropiere de Utrecht, de unde și-a îndeplinit îndatoririle de episcop. În paralel, s-a dedicat studiului și scrisului, lăsând în urmă sa o bogată moștenire literară, istorică și teologică, însumând o serie de poeme, o istorie, omilii, o biografie a Sf. Martin.

Migne, PL 132 (omiliile); MGPoetae, 4, 160-173; MGS, 15, 1239-1244; Anal. Boll., 6, 1887, p. 5-15; Manitius, I, 603-604; R. Balch, *Radbod of Utrecht*, în CE, 12, p. 60.

Raterius de Verona

Raterius de Verona (887-974), teolog, călugăr benedictin la Lobbes, apoi episcop de Verona (931-968). S-a născut în

apropiere de Liège. După terminarea studiilor, devine călugăr la abația Lobbes. Despre el se spune că a fost deosebit de ambițios, intransigent cu sine, dar și cu alții și că avea abilitatea de a-și face prieteni în cercurile celor puternici și dușmani printre cei subordonați. Călătorește în Italia, în compania starețului său, Hilduin, unde vărul acestuia, Hugo de Provence, era rege. Este numit episcop de Verona în 931. Întrucât a protestat împotriva amestecului regal în afacerile bisericești, este înlăturat din scaun și întemnițat la Pavia (934-936). În timpul șederii în închisoare, compune cea mai importantă lucrare a sa, *Praeloquia*, un îndrumar sau ghid pentru o viață bună. După eliberare, pleacă spre Lobbes, în drum se oprește în Provence, de unde este rechemat de Hugo. Din nou însă lucrurile nu merg bine, iar el trebuie să fugă. Se alătură curții lui Otto și predă la școala regală. Fratele lui Otto, îl numește episcop de Liège. Din pricina unei revolte, este obligat să părăsească scaunul episcopal și să se refugieze la mănăstirea Aulne-sur-Sambre, unde îndeplinește funcția de abate. În acest interval, scrie lucrările: *Conclusio deliberativa*; *Phrenesis* și *Excerptum ex dialogo confessionali*. Otto îl recheamă la Verona în 962. Datorită unor intrigi de care el însuși nu a fost străin, a trebuit să plece din Verona, fără a mai reveni vreodată în scaun. A decedat la Namur în Belgia în anul 974. Pe lângă lucrările menționate, a mai scris câteva pamflete la Verona (962-968) și la Aulne, 34 de scrisori și mai multe omilii și predici.

Migne, PL 136, 9-768; Manitius, 2, 34-52; F. Weigle, *Die Briefe des Bischofs Rather von Verona*, MGH, *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit*, I, Weimar, 1949; B. Schwark, *Bischof Rather von Verona als Theologe*, Königsberg, 1916; G. Monticelli, *Raterio*,

vescovo di Verona, 890-974, Milan, 1938; J.N. Garvin, *Ratherius of Verona*, în CE, 12, p. 88-89; Cross, *Ratherius*, în ODCC, p. 1159, cu bibliografie.

Ratramnus

Ratramnus (m. 868), teolog și monah la mănăstirea benedictină din Corbie, Somme, Franța, a fost deosebit de activ în disputele teologice ale vremii sale. Cea mai cunoscută lucrare a sa este *De corpore et sanguine Domini*, scrisă la cererea lui Carol Pleșuvul, în jurul anului 850. În acest tratat, el atacă doctrina euharistică susținută de profesorul său Paschasius* Radbertus, pe care o considera excesiv de realistă și ca fiind în neconcordanță cu interpretarea simbolistică la modă în acea vreme. Astfel, el accentuează aspectele figurative și simbolice ale Tainei Euharistice, modul tainic al prezenței lui Hristos în Euharistie, negând orice identitate sau legătură între Hristos istoric și Hristos sacramental. Doctrina sa euharistică a ridicat o serie de semne de întrebare și, în cele din urmă, a fost condamnată la sinodul de la Vercelli în 1050, când a fost atribuită, pe nedrept, lui Erigena*. Tratatul lui Ratramnus a fost folosit ca autoritate și sursă mai ales în perioada Reformei, fiind pus la index, adică în șirul cărților interzise, în 1559, și scos de pe această listă în 1900. O a doua lucrare, scrisă cu aproximație în aceeași perioadă de timp și care abordează controversa predestinaționistă, este *De praedestinatione*. Lucrarea a fost scrisă tot la cererea regelui Carol Pleșuvul și apără doctrina 'dublei predestinații', spre bine și spre rău, deși el afirmă indirect că nu este voința lui Dumnezeu ca cei răi să meargă la pieire. El este autorul unui tratat polemic, *Contra Graecorum opposita*, a cărui

scriere a fost determinată de scrisoarea papii Nicolae I din 867, în contextul disputei acestuia cu Fotie, patriarhul Constantinopolului, prin care el îndeamnă întreaga ierarhie apuseană la unitate împotriva atacurilor și acuzelor de erezie venite de la Constantinopol. În speță, este vorba de doctrina *Filioque*, propusă de Biserica apuseană. În acest tratat, Ratramnus apără dubla purcedere a Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul, încercând în același timp să dea consistență doctrinară ideii de primat papal. Fără îndoială, Ratramnus rămâne într-un anume mod un precursor al unor doctrine preluate de reformă și de sectele creștine de mai târziu. Astfel, în *De nativitate Christi*, el susține nașterea pur naturală a lui Hristos, cu toate consecințele ei, doctrină respinsă de Paschasius, care a apărut nașterea supranaturală și învățătura care susține acest act tainic. De la el s-a păstrat și o serie de scrisori.

Migne, PL 121, 11-346 și 1153-1156; *De corpore et sanguine Domini*, ed. critică de J. N. Bakhuizen van den Brink, Amsterdam, 1954; Scrisorile în E. Dümmler, MGH, *Epistolae*, VI, 1925, p. 149-158; *Liber de anima ad Odonem Bellovacensem*, ed. de C. Lambot, Namur, 1952; D. Stone, *A History of the Doctrine of the Holy Eucharist*, 1909; J. Fahey, *The Eucharistic Teaching of Ratramn of Corbie*, Mundelein, III, 1951; J. Dräseke, *Ratramnus und Photius*, în BZ, XVIII, 1909, p. 396-421; H. Peltier, DTC, XIII, pt. 2, 1937, col. 1780-1787; Cross, *Ratramnus*, în ODCC, p. 1160; J.J. Ryan, *Ratramnus of Corbie*, în CE, 12, p. 93-94.

Regino de Prüm

Regino de Prüm (840-915), călugăr benedictin, canonist și istoric. Potrivit tradiției s-a născut la Altrip pe Rin, în apropiere de Speyer. Devine stareț al mănăstirii Prüm în 892. Din pricina unor

tensiuni politice este obligat să părăsească acest post și se retrage la mănăstirea Sf. Martin din Trier, unde devine stareț cu sprijinul prietenului său Arhiepiscopul Ratbod. De la Regino ne-au rămas trei lucrări. Cea mai importantă, este o colecție de canoane bisericești *Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*. Este vorba de o lucrare deosebit de importantă pentru istoria dreptului canonic. În prima carte prezintă normele fundamentale privind administrația bisericească și viața religioasă. Cartea a doua abordează norme privind laicii. Izvoarele folosite de el se leagă de tradiția canonică romană, în special de Reforma carolingiană și cuprinde canoane preluate din *Hispana Collectio*; *Hadriana Collectio*; *canoanele sinoadelor france*; *14 fragmente din decretaliile false*; *numeroase texte din Sfinții Părinți și scriitorii bisericești și norme monahale*, cât și *fragmente din Breviarum Alaricianum*. Celelalte două lucrări ale sale sunt: *De harmonica institutione* și *Chronicon*, o istorie universală de la nașterea lui Hristos și până în anul 906.

Migne, PL 132, 9, 483; ediție completă: F.G.A. Wasserschleben, Leipzig, 1840; P. Fournier, *l'Oeuvre canonique de Reginon de Prüm*, BiblEccIChartre, 81, 1920, p. 4-44; G. Flade, *Germanisches Heidentum und christliches Erziehungsbemühen in Karolingischer Zeit nach Reginus von Prüm*, Theologische Studien und Kritiken, 106, 1934-1935, p. 213-240; J.M. Buckley, *Regino of Prüm*, în CE, 12, p. 204; G. May, *Regino of Prüm, Collection of*, în CE, 12, p. 204-205, cu bibliografie.

Reginus

Reginus, episcop de Constantia/Salamis, în Cipru, participant la cel de al treilea sinod ecumenic, Efes 431. Împreună cu

Zenon de Kurion și Evagrie de Soli a prezentat sinodului un *libellus*, acuzând patriarhia de Antiohia de încălcare a jurisdicției Bisericii din Cipru. De la el s-a păstrat, în traducere etiopiană, o omilie, în care susține depunerea lui Nestorie* din treapta de patriarh de Constantinopol.

CPG 3, 6485 și urm.; *Libellus* în greacă: ACO I, 1, 7, p. 118-119; în latină: ACO I, 5, p. 357-358; omilia în greacă: ACO I, 1, 2, p. 70-71; în latină: ACO I, 3, p. 168-169; J. Irmscher, *Reginus*, în DECA, II, p. 2161; G. Rőwekamp, *Reginus*, în LACL, p. 531.

Remigius de Auxerre

Remigius de Auxerre (841-908), teolog și umanist carolingian. A studiat la școala monahală St. Germain din Auxerre, fiind ucenicul lui Heiric, pe care îl succede la conducerea școlii. A predat mai apoi la Reims și Paris. Continuă opera de reînviere a culturii clasice începută de Alcuin*, Ioan Scottus Erigena* și alții. Educat în metodologia de la Laon, Reims și Auxerre, Remigius și-a dedicat o mare parte activității sale intelectuale redactării de comentarii și glose la operele unor autori latini necreștini și creștini: Cato, Terențiu, Vergiliu, Juvenal, Prudentius*, Sedulius*, Persius și Beda* Venerabilul, ale unor gramatici: Priscian, Donatus, Phocas, Eutihie. Cele mai importante lucrări ale sale rămân Comentariile la Martianus Capella și la Boethius* *De consolatione philosophiae* și *Opuscula sacra*. Aceste comentarii au făcut accesibilă înțelegerea celor șapte arte liberale în context creștin. Nu este suficient de clară poziția lui în problema universaliiilor, însă în glosele sale la Martianus Capella au fost descifrate influențe și nuanțe preluate de la Erigena. Remigius a mai scris comentarii la Facere, Psalmi și Evanghelia după

Matei, un tratat liturgic, *De celebratione Missae*, care a fost inclus în Pseudo-Alcuin, *De divinis officiis*.

Migne, PL 131, 47-970 (comentariile la Facere și Psalmi nu sunt cele autentice), pentru comentariile autentice vezi: A. Vaccari, SJ, *Il genuino commento ai Salmi di Remigio di Auxerre*, în *Biblica*, XXVI, 1945, p. 52-99; Cea mai bună listă a operei: Manitius, I, 504-519; Comentariul la Martianus Capella: ed. de Cora E. Lutz, *Remigii Autissiodorensis Commentum in Martianum Capellam*, 2 vol., Leiden, 1962-1965; Cross, *Remigius of Auxerre*, în ODCC, p. 1173; L.E. Lynch, *Remigius of Auxerre*, în CE, 12, p. 340-341, cu bibliografie.

Remigius de Reims

Remigius de Reims sau Remi (437-533), episcop de Reims, supranumit 'Apostolul francilor'. S-a născut într-o familie aristocrată galo-romană la Laon sau Cernay în Franța. A studiat la Reims. Cultura lui deosebită și mai ales viața de sfințenie pe care a dus-o, i-a determinat pe locuitorii orașului Reims să-l aleagă episcop, când avea doar vârsta de 22 de ani. Cel mai important eveniment din viața sa a fost fără îndoială botezul lui Clovis, regele francilor (481-511), care s-a botezat împreună cu trei mii de supuși. Tradiția spune că regele Clovis a făgăduit că va îmbrățișa religia soției sale, dacă Dumnezeu creștinilor îl va ajuta să-i învingă pe alamanni. În 496, a avut loc o bătălie decisivă la Tolbiac (Tolbiacum sau Zülpich, lângă Cologne), Clovis obținând victoria decisivă. Ca urmare, el primește botezul, în anul 498/9, de Crăciun. Acest eveniment a avut un impact deosebit de mare asupra lucrării misionare întreprinse de Remigius. În literatura creștină, Remigius ocupă un loc mai modest. Lui îi sunt

atribuite patru *Scrisori*, un *Testament*; o scurtă scriere în proză și o *Vita*, scrisă cu puțin timp înainte de a deceda, dar care nu s-a păstrat. Două din cele patru scrisori sunt adresate regelui Clovis, a treia, este o scrisoare personală, în care explică măsurile luate împotriva unui preot, Claudius, care a încălcat disciplina Bisericii, iar ultima, este adresată episcopului de Tongres. Grigorie* de Tours, în *Historia Francorum*, descrie ceremonia botezului regelui Clovis. Hincmar* de Reims și Venantius Fortunatus* au scris biografia lui Remigius.

Migne, PL 65, 963-976; scrisorile ed. critică: MGH Epistolae, III, 1892, p. 112-116; testamentul ed. critică: B. Krusch, MGH, *Scriptores Rerum Merovingicarum*, III, 1896, p. 336-347; AA SS, oct. 1, 1765, p. 59-187, la p. 128-30 (viața scrisă de V. Fortunatus); viața, text complet: B. Krusch, MGH, *Scriptores Rerum Merovingicarum*, III, 1896, p. 239-336; Grigorie de Tours, *Historia Francorum*, II, 23; H. Jadot, *Bibliographie des ouvrages concernant la vie et le culte de saint Remi*, Reims, 1889-1890; E. d'Avenay, *Saint Remi de Reims, apôtre de Francs*, Lille, 1896; W.C. Korfmacher, *Remigius of Reims, St.*, în CE, 12, p. 341-342; Cross, *Remigius, St.*, în ODCC, p. 1172-1173; C. Kasper, *Remigius von Reims*, în LACL, p. 532.

Restitutus

Restitutus, episcop de Cartagina în sec. IV. La scurtă vreme după urcarea sa pe tronul episcopal, participă la sinodul de la Rimini din 359, după unele păreri, prezidând lucrările sinodale. Adversar al formulei de la Sirmium din 22 mai 359, este numit conducătorul delegației sinodale care urma să se deplaseze la Constantinopol pentru a se întâlni cu împăratul Constans și a-i remite acestuia documentele și scrisoarea sinodală. Întrucât gruparea proariană a izbutit să

ajungă mai devreme la Constantinopol, delegația condusă de Restitutus a trebuit să se oprească din drum la Niceea în Tracia, membrii ei fiind constrânși să iscălească o nouă formulă de credință. Cu acea ocazie, el dictează un text în care se justifică de ce el și delegația sa au refuzat să accepte formula niceeană de la Rimini, cât și motivele pentru care au acceptat comuniunea cu proarienii. În Africa, atitudinea lui a fost aspru criticată, însă întregul eveniment a fost curând dat uitării. Despre Restitutus nu avem alte informații. Se știe doar că în 390 scaunul episcopal din Cartagina era ocupat de Geneclius.

Migne, PL 10, 702; PLS, 1, 303-304; G.T. Stokes, *Restitutus* (2), în Smith-Wace, IV, p. 543; Simonetti, 314-321; A. di Berardino, *Restitutus*, în DECA, II, p. 2165.

Reticius sau Rhoeticus

Reticius sau Rhoeticus, episcop de Autun în Galia, în prima parte a sec. al IV-lea. Este considerat ca fiind unul dintre cei mai vestiți episcopi din Galia, în perioada constantiniană. Nu avem documente istorice despre viața și activitatea lui. Grigorie* de Tours este primul care îi redactează viața pe baza tradiției orale a vremii sale. Reticius a participat, trimis fiind de către împărat, la cele două sinoade de la Roma din 313 și 314, care s-au ocupat de controversa donatistă. Ieronim* menționează două lucrări ale lui Reticius: un comentariu la Cântarea Cântărilor, despre care Rufin* nu are prea multe cuvinte de laudă, și un volum mai mare împotriva lui Novațian*. Nici una din aceste lucrări nu a supraviețuit. În sec. al XII-lea, Berenger de Poitiers a preluat un citat din comentariul acestuia la Cântarea Cântărilor, în *Apologia lui*

Abelard, scrisă împotriva lui Bernard de Clairvaux (Quasten).

Migne, PL 44, 644 *Commentarius in Canticum Canticorum* - fragmentul din *Liber apologeticus pro Abelardo*, de Berenger de Poitiers; H.W. Phillott, *Reticius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 544-545; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, 751 și urm.; E. Griffe, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, I, Paris, 1964, p. 188-190; Quasten, *Patrology*, II, p. 413-414; V. Saxer, *Reticius d'Autun*, în DECA, II, p. 2168-2169; F. Röwekamp, *Reticius von Autun*, în LACL, p. 532, cu bibliografie.

Rhetorios de Egipt

Astrolog din sec. VII, activ la Alexandria. Nu avem informații despre biografia lui. De la el a rămas o extraordinară colecție de extrase din lucrările unor astrologi greci anteriori lui, ale căror lucrări, se pare, că au existat într-o bibliotecă mai mare. Perioada în care a activat, este determinată în funcție de un horoscop, inclus în lucrarea sa, și care datează din 24 februarie 601. Totodată, se crede că el a scris înainte de căderea Alexandriei sub arabi și distrugerea mării Bibliotecii alexandrine. Numărul mare de lucrări la care a avut acces, sugerează existența unei colecții de cărți, lucru facilitat de marea Bibliotecă din Alexandria. În plus, colecția lui de extrase a fost folosită de Teofil de Edessa, despre care se știe că a trăit în sec. VIII. Din aceste motive se poate spune cu certitudine că el a activat în sec. VII. Lucrarea sa nu s-a păstrat în întregime. Au supraviețuit trei extrase din sec. IX, XI și o traducere latină din sec. XIII. Din ceea ce a supraviețuit, se poate deduce că el a fost familiar cu scrierile unor mari erudiți ai antichității și astrologi, ca de exemplu: Balbilus (sec. I), Dorotei de Sidon (anul

75), Ptolemeu*, Vettius Valens (sec. II), Antioh de Atena (sec. III), Pavel* de Alexandria, Iulian de Laodiceea și Eutokios. Colecția lui Rhetorios face parte din compendiul întocmit de Eleutherios Zebelonos, numit și Ilie, în anul 1388, sub pseudonimul Palchos. Se poate spune că lucrarea lui Rhetorios este unul din principalele documente din sec. V și VI care ne vorbesc despre tradiția horoscopului în Bizanț.

Catalogus Codicum astrologorum graecorum, (Bruxelles, 1898-1953), I, p. 142-164; 5,3 p. 124 și urm., 5,4, p. 123-154; 7, p. 192-226; 8, I, p. 220-248; D. Pingree, *Antiochus and Rhetorius*, *Classical Philology* 72, 1977, p. 203-223.

Rhodon

Rhodon sau Rhodo, scriitor creștin, apologet antignostic, din a doua jumătate a sec. II, despre care avem informații doar din *Istoria bisericească* a lui Eusebiu* de Cezareea. A fost originar din Asia și s-a convertit la creștinism în timpul șederii la Roma, unde a devenit discipol al lui Tațian*. Această informație ne este furnizată chiar de Rhodon într-un tratat împotriva marcioniților, adresat lui Callistion. El mai menționează în tratatul său grupările în care s-au divizat marcioniții după moartea lui Marcion, și relatează disputa orală pe care el însuși a avut-o cu marcionitul Apelles*. Nu se știe dacă el a izbutit să scrie și răspunsul la lucrarea lui Tațian, intitulată: *Probleme*, în care el prezenta locurile greu de înțeles și contradictorii din Sf. Scriptură. Cert este că și-a făcut cunoscută intenția de a o scrie. Rhodon a mai scris și un tratat la *Hexaemeron* (Εἰς τὴν Ἑξαήμερον Ὑπόμνηκα). Ieronim afirmă că Rhodon a scris tratatul său împotriva montaniștilor. În legătură cu

această aserțiune, specialiștii sunt de părere că este vorba de o scăpare din partea lui Ieronim, adevărul fiind de partea lui Eusebiu de Cezareea.

Migne, PG 5, 1331-1338; Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 13 și 16; Ieronim, *De vir. ill.*, 37, 39; E. Venables, *Rhodo* (I), în Smith-Wace, IV, p. 545; A. Harnack, *Geschichte der alten christlichen Literatur bis Eusebius*, I, Leipzig, 1893, p. 599; II, Leipzig, 1897, p. 313 și urm.; Bardenhewer, I, p. 392-394; Altaner-Stuiber, 1980, p. 99; Cross, *Rhodo*, ODCC, p. 1184; V. Zangara, *Rhodon*, în DECA, II, p. 2176, cu scurtă bibliografie; R. Hanig, *Rhodon*, în LACL, p. 532-533, cu bibliografie sumară.

Roman Melodul

Roman Melodul (490-560) innograf grec, fără îndoială cel mai mare scriitor de condace. De origine siriană, s-a născut la Emesa, înainte de anul 490 și a slujit ca diacon la Biserica Învierii din Berit. Vine la Constantinopol în vremea împăratului Anastasie I (491-518). Aici a fost hirotonit preot și a slujit în soborul sacerdotal al Bisericii Născătoarei de Dumnezeu din Chir. Darul său poetic este pus pe seama unei minuni. Se spune că Maica Domnului i s-a arătat în vis, dându-i darul scrierii de imne. Îndată el a scris condacul de Crăciun: *Fecioara astăzi*. Activitatea sa literară s-a desfășurat între anii 536-556. Se stinge din viață în jurul anului 560. Meritul descoperirii activității acestui mare innograf creștin îi revine marelui bizantinolog K. Krumbacher.

Lui Roman Melodul îi sunt atribuite peste 1000 de imne, dintre care s-au păstrat în jur de 80, iar dintre acestea un număr relativ mic, aproximativ 40, au fost reeditate de specialiști ca Christ, Paranikas, Pitra, Krumbacher și alții.

Indeobște, imnele lui iau forma unor omilii în versuri, alcătuite din 24 sau mai multe strofe. Temele abordate sunt foarte variate și se disting prin bogăția doctrinară, profunzimea gândirii și simțirii, printr-o limbă elegantă, lipsită de exagerări în figuri poetice, ceea ce denotă o sensibilitate și trăire deosebite. Momentele importante din viața Mântuitorului, ca Nașterea, Înălțarea la Templu sau Învierea, au constituit un izvor de inspirație cu mari valențe, fiind prezentate cu nespusă măiestrie poetică și, ca atare, sunt considerate capodopere ale literaturii universale. La fel, viețile unor personaje biblice sau sfinți: Fecioara Maria, Petru, Iosif, Mina, Trifon etc., au constituit și ele surse de inspirație, dând imnografului acel imbold creativ, care îl așază alături de cei mai mari poeți ai lumii creștine. Tradiția bisericească îl supranumește, datorită darului său, 'alăuta dumnezeiescului Duh', 'greierul dumnezeieștilor cântări' etc.

CPG III. 7570; W. Christ și M. Paranakis, *Anthologia graeca carminum christ.*, Lipsiae, 1871; J. B. Pitra, *Analecta sacra*, I, Paris, 1876; ed. crit. P. Maas - C. A. Trypanis, *Cantica* (genuine), Oxford, 1963; *Cantica dubia*, Berlin 1970; în greacă: N. B. Tomakides în 4 vol., Atena, 1952-1959 (ediția este considerată mai puțin satisfăcătoare); trad. în germană: G.H. Bultmann, *Romanus der Melode. Festgesänge*, Zürich-München-Paderborn-Wien, 1960; trad. în engleză: M. Carpenter, *Kontakia of Romanos, Byzantine Melodist, I, On the Person of Christ*, Columbia, University of Missouri Press, 1970; Romanos le Mélode, *Hymnes*, J. Grosdidier de Matons în SCH, 99, tome I, Introduction et Hymnes, I-VIII, Paris 1964; tome II, 1965 (SCH 110); tome III, 1965 (SCH 114); tome IV IV, 1967 (SCH 128); tome V 1981 (SCH 283); H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959; G. Camelli, *Romano il Melodo*, Firenze, 1930; K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, zweite Auflage, München, 1897; P. Vinti-

lescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, p. 71-78; K. Mitsakis, *The Language of Romanos the Melodist*, München, 1967; Cayré, II, p. 286-288; J. Grosdidier, *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Paris, 1977; W.L. Petersen, *The Dependence of Romanos the Melodist upon the Syriac Ephrem*, VigChr 39, 1985, p. 171-187; Bardenhewer, V, 199 și urm., H. A. Wilson, *Romanus* (9), art. în Smith-Wace, IV, p. 552; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 297-298; Cross, *Romanos, St.*, art. în ODCC, p. 1196; Altaner-Stuiber, 1980, p. 532-533, cu bibliografie; S. Zincone, *Romanos le Mélode*, în DECA, II, 2181-2182, cu bibliografie; B. Breilmann, *Romanus der Sänger*, în LACL, p. 535-536, cu bibliografie.

Romanos de Rhosus

Romanos de Rhosus, episcop de Rhosus, localitate pe malul lacului Isus, la nord de Antiohia, în Seleucia Secunda, contemporan cu Sever* de Antiohia și adversar al acestuia. Informațiile pe care le avem despre el sunt preluate din câteva scrieri ale lui Sever. Astfel, într-o *scrisoare către Antioh*, stareț al mănăstirii Beth Mar Bassos, Sever își exprimă nemulțumirea față de acesta, deoarece a apărut ortodoxia lui Romanos. Din scrisoare reiese că, la acea dată, anul 516, Romanos era deja decedat. Tot din acea *Scrisoare* dar și din *omiliile catedrale* 119 și 124, aflăm că Sever a citit o lucrare a lui Romanos, intitulată: *Scara* (Seblatha, κλίμαξ), pe care o respinge cu virulență. După el, Romanos ar fi prezentat-o pe Fecioara Maria la Nunta din Cana ca simbol al concupiscentei, și că ar fi văzut în mărturisirea lui Petru o prevestire a ereziilor care vor lua naștere în Biserică. Sever a citit *Scara* în perioada în care se afla la Constantinopol. În *Scrisoare* el mai face referire la un tratat al lui Romanos împotriva theopaschiților,

dând și un citat. Sever ne mai informează că Romanos a fost condamnat un sinod episcopal din Antiohia și și din Alexandria, și că a fost comparat cu Nestorie*, cu manihei și cu barbarii.

CPG III, 7117-7121; R. Duval, în PO 26, p. 375-379; 29, p. 222 și urm.; S.P. Brock, *Some New Letters of Severus*, TU, 115, 1975, p. 22 și urm.; E. Honigmann, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie Antérieure au VI^e siècle*, CSCO, 127, Subsidia 12, Louvain, 1951, p. 82 și urm.; A. de Nicola, *Romanos de Rosa*, în DECA, II, p. 2182, cu bibliografie; P. Bruns, *Romanus von Rhosus*, în LACL, p. 535.

Rufin

Rufin, prieten al lui Prosper* de Aquitania. Dintr-o scrisoare a lui Prosper, *Ad Rufinum de gratia et libero arbitrio*, aflăm că Rufin îi scrisese prietenului său despre cei care atacaseră doctrina lui Augustin* despre har și îl acuzaseră pe Prosper că a îmbrățișat aceeași erezie. Prosper îi răspunde apărând doctrina augustiniană și respingând totodată doctrina pelagiană. Se pare că acest răspuns a fost scris în anul 429, întrucât Augustin era deja în vârstă, după cum se sugerează în scrisoare.

CPL 516; Epistola ad Rufinum în Migne, PL 51, 77-79; PL 45, 1793-1802; J. Gammack, *Rufinus* (9), în Smith-Wace, IV, p. 562; A. Poliastri, *Rufin*, în DECA, II, p. 2196.

Rufin

Rufin (345-410), Tyrannius sau Turranus, scriitor bisericesc latin, traducător, prieten și mai apoi adversar al lui Ieronim*. S-a născut la Concordia în 345, lângă Aquileia într-o familie creștină. Învăță, pentru început, la Aquileia și mai apoi la Roma, unde l-a avut coleg pe Ieronim. Se întoarce la Aquileia unde

devine monah, iar de aici pleacă în Egipt, unde rămâne o perioadă de 4-7 ani, audiind și cursurile lui Didim* cel Orb. Din Egipt merge în Țara Sfântă și se stabilește nu departe de mănăstirea înființată de Melania cea Bătrână, pe Muntele Măslinilor în Ierusalim. În jurul anului 390, este hirotonit de episcopul Ioan al Ierusalimului. Aceasta este perioada în care Rufin se îndepărtează din ce în ce mai mult de vechiul său prieten Ieronim, refuzând să învețe ebraica împreună cu el și alăturându-se episcopului Ioan în controversa origenistă. Întrucât nu a izbutit să scrie și să publice nimic, Ieronim îl acuză pe Rufin, cu ocazia primei lor disensiuni, că este leneș și incapabil de a produce ceva. În 397, el revine la Roma, iar după doi ani se stabilește la Aquileia, dedicându-se traducerii și scrisului. După invazia gotilor în 407, se retrage la Roma, iar de acolo în Sicilia. Se stinge din viață la Mesina în 410.

Marea parte a operelor lui Rufin sunt traduceri, care, în cele mai multe cazuri sunt prelucrări mai degrabă decât traduceri, după cum s-a întâmplat în cazul lui Origen, unde a intervenit făcând corecturi doctrinare, susținând că părerile neconforme cu doctrina ortodoxă din scrierile lui Origen au fost interpolări târzii. Munca de traducere efectuată de Rufin mai este importantă și pentru că multe din textele traduse de el s-au păstrat doar în traduceri făcute de el, originalul pierzându-se. Dintre traduceri făcute de el reținem: Origen, *De principiis*, o parte din *Comentariul la Epistola către Romani* și din *Cântarea Cântărilor*; 17 omilii la Facere; 13 omilii la Ieșire; 16 omilii la Levitic; 18 omilii la Numeri; 26 omilii la Iosua; 9 omilii la Judecători; 9 la Psalmi. Prima carte din *Apologia pentru Origen* a lui Pamfil, cu anexa *De adulteratione librorum Origenis*. Pseu-

do-Origen (Adamantius*), *De recta in Deum fide*; Evagrie*, *Sentințe*; preluarea creștină a *sentințelor* lui Sextus*. *Scrisoarea* lui Clement* către Iacob și *Recognitiones*; Eusebiu* de Cezareea, *Istoria bisericească*; Sf. Vasile* cel Mare, *două serii de reguli monahale și opt discursuri*; Sf. Grigorie* de Nazianz, *nouă discursuri*; Ghelasie* de Cezareea, *Istoria bisericească și propria sa istorie a călugărilor din Egipt sau Viețile Părinților*, scrisă în greacă și tradusă în latină. Dintre scrierile personale, menționăm completarea pe care o face la *Istoria bisericească* a lui Eusebiu, care cuprinde evenimentele până la moartea împăratului Teodosie, în 395. *Comentariul la simbolul apostolilor*, care reprezintă prima redare în latină a acestui simbol de credință. La acestea adăugăm apologiile scrise de el: *Apologia ad Anastasium romanae urbis episcopum*, în care își justifică propria credință și motivează traducerea lui Origen, și o a doua apologie, împotriva fostului său prieten, *Apologia in Hieronymum* și un mic tratat în două cărți: *De benedictionibus Patriarcharum*, în care explică binecuvântările date de Iosif copiilor săi. Lucrarea sa *Chronicon libri duo*, cunoscută și sub denumirea de *Istoria sacră*, este o istorie a evreilor și creștinilor de la creație și până la consulatul lui Stilicon în anul 400.

Rufin nu a fost un creator de doctrină, ci mai degrabă un transmitător. El a pus la dispoziția cititorului din Apus unele dintre cele mai interesante opere create în Răsăritul creștin, contribuind în acest fel la circulația de idei și la o mai bună cunoaștere între cele două părți ale Bisericii creștine.

Migne, PL 21; CPL, 195 și urm.; CCL 20, 1961; C. A. Heurtley, *De Fide et Symbolo*, Oxford, 1864; F. X. Murphy, *Rufinus of Aquileia*, 345-411, Catholic University of

America, Studies in Medieval History, N. S., VI, 1945; R. Reitzenstein, *Historia monachorum [by Rufinus] und Historia Lausiaca [by Palladius]*, Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments, N. F. VII, 1916; J. E. L. Oulton, *Rufinus's Translation of the Church History of Eusebius*, în JTS, XXX, 1928-1928, p. 150-174; W. H. Fremantle, *Rufinus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 555-561; G. Bardy, DTC, XIV, pt. 1, 1939, col. 153-160; Tixeront, *Patrologie*, p. 319-323; Bardenhewer, III, p. 549-558; Cayré, I, p. 548-553; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 238-240; Altaner-Stuiber, 1980, p. 392-394; Quasten, *Patrology*, IV, p. 247-254, cu bibliografie; Cross, *Rufinus, Tyrannius or Turranius*, în ODCC, p. 1208-1208; J. Gribomont, *Rufin d'Aquilee*, în DECA, II, p. 2197-2198; M. Skeb, OSB, *Rufin von Aquileia*, în LACL, p. 536-637, cu bibliografie recentă.

Rufin Sirianul

Rufin Sirianul, prieten al Fer. Ieronim*, probabil cel care a revizuit textul vulgata al Epistolelor pauline, Epistolelor sobornicești și probabil al Faptelor Apostolilor și al Apocalipsei. Este numit Sirianul pentru a fi deosebit de Rufin* de Aquileia și Rufin, presbiterul de la Roma, toți fiind contemporani. Se pare că el a fost unul dintre credincioșii care s-au alăturat lui Ieronim la plecarea lui din Roma și s-au așezat la Betleem. Prietenia lui Rufin cu Ieronim s-a concretizat, după unii cercetători, în strânsa colaborare la traducerea Vulgatei, deoarece revizuirea unor cărți noutestamentare îi este atribuită. În anul 399, el aduce la Roma două scrisori din partea lui Ieronim (81 și 84) și lucrarea lui Origen*, *De principiis*. În casa lui Pammachius de la Roma face cunoștință cu o serie de adepți ai lui Pelagiu*. După părerea lui Marius* Mercator, Rufin Sirianul este adevăratul

înspirator al învățăturii cunoscute sub numele de pelagianism. În preajma anului 411, Rufin redactează două lucrări: *Liber de fide* și *Libellus de fide*. Autorul lucrării *Liber de fide* a cunoscut îndeaproape scrierile teologice grecești și în special ale capadocienilor și ideile antropologice ale școlii din Antiohia. *Libellus* este compus din 12 anateme.

Migne, PL 21, 1123-1154; CPL 199 și urm.; Migne, PL 48, 451-491; E. Schwartz, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, 5, Berlin 1924, p. 4-5 (*Libellus de fide*); M. W. Miller, *Rufini presbyteri Liber de fide*, Washington, 1964; *Libellus* în Migne, PL, 21, 1123-1124; PL, 48, 239-254; ACO; I, V, 4-5; H. Rondet, *Rufin le Syrien et le liber de fide*, AugL., 22, 1972, p. 531-539; E. TeSelle, *Rufinus the Syrian, Caelestius, Pelagius*, Aug. Studies 3, 1972, p. 61-65; W. H. Fremantle, *Rufinus* (5), art. în Smith-Wace, IV, p. 561; Quasten, *Patrology*, IV, p. 246-247; G. Bonner, *Rufinus of Syria and African Pelagianism*, Agustinian Studies, I, 1970, p. 31-47; J. Gribomont, *Rufin le Syrien*, în DECA, II, p. 2198; G. Röwekamp, *Rufin der Syrer*, în LACL, p. 537.

Rufus de Șotep

Rufus de Șotep, exeget de limbă coptă la cumpăna secolelor VI și VII. Din informațiile pe care le posedăm, aflăm că a trăit ca monah și a făcut un pelerinaj în Țara Sfântă. La reîntoarcere, a fost făcut episcop de Șotep (Hypsele, oraș în Egiptul de Sus, la șapte km în partea de sud-est de Lycopolis-Asyut), de către patriarhul Damian (578-604). Rufus a fost figura proeminentă a renașterii literare în Biserica Coptă. De la el ne-au rămas comentarii la Evanghelia după Matei și Luca. Aceste comentarii nu au fost încă editate pentru a putea fi supuse unei analize doctrinare atente. Exegeza sa este în parte alegorică, deși acordă atenție elementelor filologice. Ca ele-

ment cheie în înțelegerea concepției sale despre Sf. Scriptură, menționăm insistența lui asupra armoniei dintre Vechiul Testament și Noul Testament în iconomia mântuirii. În acest context, el polemizează cu ereticii marcioniți și cu maniheii care atacau canonul Sf. Scripturi.

G. Garitte, *Rufus évêque de Šotep et ses commentaires des Évangiles*, în Muséon, 69, 1956, p. 11-33; T. Orlandi, *Rufus de Šotep*, în DECA, II, p. 2198-2199; P. Bruns, *Rufus von Schotep*, în LACL, p. 538-539.

Ruricius

Ruricius, episcop de Limoges. Descendent dintr-o familie aristocrată gallică, după terminarea studiilor Ruricius se căsătorește. La scurtă vreme, cei doi soți se despart pentru a îmbrățișa fiecare viața monahală. În 485 este ales episcop de Limoges. De la el ne-a rămas o colecție epistolară, cuprinzând aproximativ 60 de scrisori. Multe din acestea au fost scrise înainte de a fi îmbrățișat viața monahală. Epistolele sale nu au o importanță deosebită pentru istoria vremii sau pentru teologie. Ele rămân doar un exemplu de tradiție epistolară, care abordează în speță teme morale și ecclesiale. Din epistole mai desprindem relațiile de prietenie pe care el le-a avut cu diverse personalități creștine ale vremii, între care: Sidoniu* Appolinaris, Faustus* de Riez, Caesarius* de Arles și alții.

Migne, PL 58, 57-123; CPL, 985; CSEL 21, 351-450; R. Demeulenaere, CCL 64, p. 313-394; H. Hagedhal, *La Correspondance de Ruricius*, Göteborg, 1952; S.A. Bennett, *Ruricius* (1), în Smith-Wace, IV, p. 563; M. Simonetti, *Ruricius de Limoges*, în DECA, II, p. 2199; C. Kasper, *Ruricius von Limoges*, în LACL, p. 538, cu bibliografie.

Rusticus

Rusticus, unul din cei șapte diaconi de la Roma, nepot al papii Vigiliu. Îl însoțește pe Vigiliu în călătoria sa la Constantinopol unde se dezbătea problema celor Trei Capitoale. Când Vigiliu publică *Iudicatum*, dezaproband în mod oficial cele Trei Capitoale, Rusticus adoptă o atitudine ostilă față de acest document și îl acuză pe papă că promovează învățături contrare sinodului de la Calcedon. În plus, el răspândește documentul papal fără aprobarea lui Vigiliu și se declară deschis împotriva lui. Acest lucru îl supără pe Vigiliu, care îl excomunică în 553 și condiționează iertarea de această aspră pedeapsă de pocăința acestuia. În consecință, Rusticus este trimis în exil la Tebaida. Revine la Constantinopol și rămâne pentru o vreme la mănăstirea achimeniților. Redactează un *Synodicon*, cuprinzând actele oficiale ale sinoadelor de la Efes (431) și de la Calcedon, traducându-le în latină, făcând uz și de alte traduceri anterioare. În jurul anului 560, scrie tratatul *Disputatio contra Acephalos*, din care aflăm că a mai scris o lucrare, *Sermo de definitionibus*, care s-a pierdut. Tratatul *Disputatio*, care ne-a parvenit într-o stare deplorabilă, este un text deosebit de important, deoarece el dezvăluie profundele sale cunoștințe teologice legate în special de problema monofizitismului. În abordarea temei, Rusticius promovează o doctrină calcedoniană strictă, fără a face concesii față de anatematismele lui Chiril* și fără să accepte sintagma *Unus de Trinitate passus est*. În problema hristologică, deși cunoaște definiția persoanei dată de Boethius* (*individua et rationalis natura*), nu o folosește, deoarece, spune el, poate fi folosită cu ușurință în sens monofizit, și face uz de definiția Sf. Vasile* cel Mare (*individuum naturae communis*). În cele

din urmă, pentru a arăta de ce natura umană a lui Hristos nu se constituie într-o a doua persoană, el face uz de distincția lui Leontiū* de Bizanț între ipostază și enipostază.

Migne, PL 67, 1167-1254; CPL, 946-947; ACO II, 3, 1-3; PLS, 4, 545-597; M. Simonetti, *La disputatio contra Acephalos del diacono Rustico*, în *Augustinianum* 21, 1981, p. 259-289; A. Grillmeier, *Jesus der Christus*, 2, 1, Fribourg, 1986, p. 145 și urm.; F. D., *Rusticus* (10), în Smith-Wace, IV, p. 565; M. Simonetti, *Rusticus*, în DECA, II, p. 2219-2200; P. Bruns, *Rusticus, Diakon*, în LACL, p. 538.

Rusticus

Rusticus, poet, despre a cărui viață și activitate nu posedăm informații. Se știe doar, din fragmentele păstrate, că este autor al unor versuri în care face aluzie la tratatul *De Trinitate* al Fer. Augustin*. A fost adeseori confundat cu Rusticus Helpidius*, autorul poemelor *Carmen de Jesu Christi beneficiis* și *Tristicha historiarum Testamenti Veteris et Novi* (CPL 1506-1507; Migne, PL 62, 543-548). Se crede că Rusticus este autorul unei scurte scrieri de mulțumire adresate lui Eucher* de Lyon.

CPL, 1506; *Anthologia Latina*, (ed. Riese), I, 2, p. 264 nr. 785; *Epistola Rustici ad Eucherium*, în PLS, II, 46-47; carmina: A. Wilmart, *Miscellanea Agostiniana*, Roma, 1931, p. 271 și urm.; L. Dattrino, *Rusticus*, în DECA, II, p. 2200; P. Bruns, *Rusticus, Dichter*, în LACL, p. 538.

RUSTICUS (sec. V), contemporan cu Eucher de Lyon căruia îi scrie o scrisoare de mulțumire pentru că i-a trimis o copie a celor două cărți ale sale (probabil, *Instructionum ad Salonium libri duo* și

Formulae). Este posibil să fie una și aceeași persoană căreia Sidoniu Apollinarius îi scrie o scrisoare, sau un oarecare Rusticus de Bordeaux sau Rusticus de Narbonne.

Migne, PL 58, 489; Migne, PLS III, 46-47; Pitra, *Analecta Sacra*, II, Paris, 1884; R.J.K., *Rusticus* (7), art. în Smith-Wace, IV, p. 565; Quasten, *Patrology*, IV, p. 526-527; A. Pollastri, *Rustique*, în DECA, II, p. 2201; P. Bruns, *Rusticus, Presbyter*, în LACL, p. 538.

Rutilius Claudius Namatianus

Rutilius Claudius Namatianus (sec. V), poet latin, fără îndoială păgân, în pofida încercărilor lui H. Schenkl de a dovedi că a fost creștin. În 416 se întoarce în Galia, după o vizită la Roma. La revenire, scrie un poem în care descrie șederea și călă-

toria la Roma, intitulat *De Reditu Suo*. Are o atitudine deosebit de critică față de mișcarea monahală de la Roma susținută de Ieronim*. Poemul său dezvăluie o serie de aspecte deosebit de importante pentru înțelegerea contextului creștin din acea vreme.

Ed. critică: J.B. Pius, cu studiu amănunțit, Paris, 1904; K.H. Keene, text, și trad. în engl. de S.F.Savage-Armstrong, London, 1907; *Rutilius Claudius Namatianus, De reditu sive Iter Gallicum*, ed. de E. Doblhofer, 2 vol., Heidelberg, 1972-1977 cu trad. în germană; *Minor Latin Poets*, ed. J.W. Duff, A.W. Duff, London-Cambridge, Mass., 1978, p. 751-829 cu trad. în engleză; I. Lana, *Rutilio Namaziano*, Torino, 1961; H. Schenkl, *Ein spätrömischer Dichter und sein Glaubensbekenntnis*, în *Rheinisches Museum für Philologie*, N.F., LXVI, 1911, p. 393-416; Cross, *Rutilius Claudius Namatianus*, în ODCC, p. 1214.

S

Sabas vezi **Sava**

Sabelianism

Sabelianism, erezie trinitară, denumită astfel după numele întemeietorului ei, Sabeliu* (sec. III). În Apus această erezie era cunoscută sub denumirea de patripassianism. Din punct de vedere teologic, este vorba de monarhism sau modalism (acest termen a fost conceput de A. von Harnack), care accentuează unitatea Ființei divine în așa măsură încât neagă Fiului subsistența ca persoană, deosebit de Tatăl. Sabelianismul a iscat două serii de discuții: una în Apus în secolul al II-lea și alta în Răsărit în secolul al III-lea. În opinia lui Tertullian*, fondatorul acestei mișcări eretice a fost Praxeas*, care a venit din Asia la Roma în timpul pontificatului lui Victor (189-198), dând naștere patripassianismului. Ipolit* pune apariția ei în legătură cu Noetus* de Smyrna, al cărui ucenic, Epigoniou, s-a stabilit la Roma. Ucenicul lui Epigoniou, Cleomene, s-a bucurat de favoruri din partea lui Zefirin, episcopul Romei. Sabeliu, originar probabil din Cyrenaica, a devenit discipol al lui Cleomene, iar dacă informațiile lui Atanasie* și Epifaniu* de Constantia sau Salamina sunt adevărate, a fost cel care a dat temeiul metafizic acestei erezii. Același Ipolit ne informează că Sabeliu

s-a bucurat de atenție din partea lui Calist I, care l-a excomunicat după ce s-a urcat pe scaunul episcopal al Romei. Sabeliu s-a întors în ținutul natal, unde și-a propovăduit învățătura, deoarece o erezie trinitară a izbucnit la Cyrenaica în jurul anului 257, când unii episcopi ezitau să vorbească despre Hristos ca Fiul al lui Dumnezeu. Dionisie* de Alexandria, discipol al lui Origen*, a atacat învățăturile lui Sabeliu. Întrucât aceștia fac apel la Roma, episcopul Romei, Dionysius (259-268), scrie împotriva sabelienilor și a subordonațiștilor, trimițându-i o scrisoare personală și lui Dionisie de Alexandria, solicitându-i să-și corecteze anumite expresii teologice care nuanțau un oarecare subordonaționism. Dionisie îi răspunde episcopului Romei cu o *Respingere* și o *Apologie*, tratate citate de Eusebiu* de Cezareea și Atanasie*, conținutul lor fiind acceptat de scaunul roman. Secta propriu-zisă a supraviețuit până la mijlocul sec. V, când botezul săvârșit de ei a fost declarat nevalid într-o epistolă a Bisericii din Constantinopol către Martyrius de Antiohia, declarație reafirmată în canonul 95 al sinodului quinisexat din 692.

A. von Harnack, *History of Dogma*, trad. de N. Buchanan și alții, ed. de A.B. Bruce, 7 vol., London, 1896-1899, vol. 3, p. 1-118; J. Daniélou și H. Marrou, *The First Six Hundred Years*, trad. engl. de V. Cronin, vol. I, New York, 1964 și urm.; G.T. Stokes, *Sabellianism*, on Smith-Wace, IV, p. 567-569; P. Lebeau, *Sabellianism*, on CE, 12, p. 783; Cross, *Sabellianism*, on ODCC, p. 1218; M. Simonetti, *Sabellio e il sabellianismo*, SSR, 4, 1980, p. 7-28; idem, *Sabellius-Sabelliens*, on DECA, II, p. 2205-2206.

Sabeliu sau Sabelie

Sabeliu, eretic, susținător al ereziei care îi poartă numele. De origine din Cyre-

naica, Sabeliu a activat la sfârșitul sec. II și în prima jumătate a sec. III, cel puțin acestea sunt informațiile sugerate de către Ipolit* în *Philosophoumena*. Despre viața sa avem date foarte puține. Scriitorii din sec. IV sunt de acord cu privire la originea lui africană. Timotei de Constantinopol afirmă că au existat două erezii de acest gen: una în Pentapolis și alta în Lybia. Cel dintâi care îl plasează în Africa este Sf. Vasile* cel Mare, care se bazează pe faptul că învățăturile sale au fost primite bine în Pentapolis pe la mijlocul sec. III. Sabeliu era în plină activitate la Roma, în timpul episcopatului lui Zefirin (198-217), unde se dezbăteau două mari probleme *Monarhia divină* și disciplina bisericească. Gruparea monarhică, de orientare eretică, susținea totodată o disciplină liberală. Montaniștii de orientare ortodoxă susțineau o disciplină strictă și rigidă. Ipolit susține că la sosirea lui la Roma, Sabeliu nu era decis în ceea ce privește perspectiva doctrinei sale, iar Calist l-ar fi pervertit la monarhism. Ipolit a intrat apoi în dispută atât cu Sabeliu, cât și cu Noetus și adepții săi. Deși a izbutit să-l convingă pe Sabeliu și să-l întoarcă la ortodoxie, Calist l-ar fi indus în eroare din nou. După ce ajunge episcop de Roma, Calist îl excomunică pe Sabeliu, după informația lui Ipolit, dorind ca, prin acest gest, să câștige credibilitate în ochii ortodocșilor împotriva lui Ipolit.

Din punct de vedere doctrinar, Sabeliu și discipolii săi extind doctrina patripasiană incluzând și elemente pnevmatologice. Există doar un singur Dumnezeu care se manifestă ca Tată, în Vechiul Testament, ca Fiu în întrupare și ca Duh Sfânt în timpul pogorării asupra apostolilor la Rusalii. Împotriva lui Origen*, care afirma existența celor trei ipostase distincte în Treime, Sabeliu și ucenicii

săi susțineau că Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt nu constituie decât un singur *ipostas* și un *prosopon*. Cazurile extrem de rare în care sabelienii afirmău trei *prosopa* în Treime se referă doar la monarhienii moderați. În realitate, formele de monarhism prezentate de teologii Logosului, în decursul sec. IV, erau legate întotdeauna de sabelianism. Marcel* de Ancyra, monarhist radical, a fost considerat sabelian. Se pare că el a scris o serie de lucrări, dacă avem în vedere cele câteva fragmente din Atanasie* din al 4-lea tratat, împotriva arianismului.

G. T. Stokes, *Sabellius*, în Smith-Wace, IV, p. 569; M. Simonetti, *Sabellio e il sabellianismo*, în SSR, 4, 1980, p. 7-28. Vezi și bibliografia de la SABELIANISM.

Sabinus

Sabinus, episcop de Placentia (Plaisance), participant la sinoadele de la Aquileia (381), Roma (390) și Milano, (392). Prieten apropiat al lui Ambrozie* care i-a adresat șase scrisori. În una dintre aceste scrisori, Ambrozie îi cere opinia critică față de operele sale, semn al înaltei aprecieri față de el. Nu suntem însă în posesia scrisorilor pe care Sabinus i le-a adresat lui Ambrozie.

Migne, PL 16, 916, 1124, 1142, 1178; Mansi, III, 599, 664; G.F. Rossi, *S. Savino vescovo di Piacenza*, Roma, 1955; F. Daniell, *Sabinus* (6), în Smith-Wace, IV, p. 575; A. Di Berardino, *Sabin de Plaisance*, în DECA, II, p. 2206.

Sabinus

Sabinus, episcop de Heraclea în Tracia. A compus o colecție de acte sinodale, inclusiv ale sinodului de la Niceea. Această colecție a fost folosită foarte

mult de către Socrate* în *Istoria bisericească* și de Sozomen*. Socrate subliniază atitudinea partizană a lui Sabinus, acesta fiind membru al sectei lui Macedoniu*.

Socrate, *Ist. his.*, I, 8, II, 15; Sozomen, *Ist. bis.* (GCS NF 4); G.W. Daniell, *Sabinus* (10), în Smith-Wace, IV, p. 575; W.D. Hauschild, *Die antinizänische Synodalaktensammlung des Sabinus von Heraklea*, în VChr, 24, 1970, p. 105-126; M. Simonetti, *Sabinus d'Heraclea*, în DECA, p. 2207; J. Ulrich, *Sabinus*, în LACL, p. 539, cu bibliografie.

Sabhr-isho

Sabhr-isho, episcop de Nisibe, activ în prima jumătate a sec. VIII. Este autor de imne religioase incluse în ritualul de căsătorie al Bisericii nestoriene.

Vat. syr., 89; Urbina, p. 152.

Sabhr-isho Rustam

Sabhr-isho Rustam, monah și scriitor siriatic. S-a născut în satul Harem sau Herem, din ținutul Hedhaiyabh (Abiadene). Atras de viața monahală, se retrage la marea lavră de pe muntele Izla, în vremea stareșului Narsai, succesorul lui Babhai*. La solicitarea monahilor din mănăstire, el scrie un tratat despre sărbătorirea Vinerii de Aur și un altul pe teme controversate împotriva ereziilor și asupra unor subiecte teologice. Împreună cu Narsai, pleacă din această mănăstire și se stabilește, pentru o scurtă vreme, la Beth Abhe. Este invitat apoi de călugării de la mănăstirea Beth Quqa, unde este numit stareș. În această perioadă, el scrie opt discursuri despre opera de răscumpărare a Domnului, despre încreștinarea unor țări de către Apostoli și despre continentă și viața monahală. Mar Quardagh, sin-

celul catolicosului Isho-yabh* III, îi cere să scrie viețile lui Isho-Zekha de la mănăstirea Gassa, Isho-yabh* III, Avraam, stareșul mănăstirii Beth Abhe, Qam-isho, stareș la Beth Abhe, Avraam* de Nephtar, a rabbanului Iyobh (Iov) Persanul și a bătrânului Sabhr-isho, întemeietorul mănăstirii Beth Quqa. La acestea se adaugă viețile fraților Avraam și Iosif. Din scrierile sale, mai ales cele ascetice, s-au păstrat doar fragmente.

Assemani, BO, III, 1, 454-455; BO, III, 1, p. 468; BO, II, 418, col. 2; BO, III, 1, 228, col. 1; Wright, p. 125-126; Chabot, p. 102; Duval, p. 213.

Sahag cel Mare

Sahag cel Mare (Sahak, Isaac Partev sau Partul), catholicosul Bisericii Armeniei Mari între anii 387-438. S-a născut în jurul anului 350, tatăl său fiind Narses cel Mare (m. 373). Potrivit informației dată de Moise* de Khorene, el a fost ultimul descendent al dinastiei fondatoare a Bisericii Armeniei, descendentă din Sf. Grigorie Luminătorul. A fost educat în cultura elenistă a vremii la Cezareea Capadociei și la Constantinopol. S-a căsătorit și a avut o fiică, pe nume Sahaganush. După moartea soției sale, îmbrățișează viața monahală, devenind catholicos. În această calitate, el dă un imbold puternic dezvoltării vieții monahale. Tradiția armeană susține că el și-a transformat palatul în mănăstire și că obișnuia să se retragă periodic în pustie pentru post și rugăciune. Totodată, a reorganizat atât viața bisericească, cât mai ales disciplina clerului. Drept colaborator apropiat îl alege pe Mesrop* Mashotz (391), pe care îl ridică la treapta de episcop. Colaborarea sa cu Mesrop a fost deosebit de fructuoasă. Acum se va inventa alfabetul armean, se traduc în

armeană Sf. Scriptură și multe comentarii și tratate teologice, punându-se bazele unei culturi religioase armene. Tot el izbutește să primească drepturi mitropolitane de la Constantinopol pentru Biserica Armeniei. Ca atare, la sinodul local din 435, care se pare că s-a ținut la Ashtishat, Sahag a condamnat ca eretice învățăturile lui Teodor* de Mopsuestia și ale lui Diodor* din Tars, prin aceasta punându-se capăt jurisdicției Cezareei din Capadocia asupra Armeniei. În pofida simpatiilor pe care le avea față de bizantini, datorită educației sale, Sahag izbutește să mențină relații bune cu perșii, Armenia fiind împărțită la acea vreme între imperiul persan și cel bizantin. După alegerea în funcția de catholicos, el întreprinde o călătorie la Ctesifon, reușind să-l convingă pe regele persan Yezdegerd să oprească persecuțiile împotriva creștinilor. În jurul anului 425, este depus de către perși și silit să părăsească scaunul patriarhal pentru rațiuni politice. Mai târziu, datorită sprijinului de care se bucura în rândul poporului, i s-a permis să revină în scaun.

Contribuția literară a lui Sahag a fost deosebit de importantă. El a jucat un rol important în alcătuirea alfabetului armean, împreună cu Mesrop, angajându-se personal în activitatea de redare a unor texte scripturistice (Pentateuhul, Isaia, Cărțile Sapiențiale) și de comentarii biblice (probabil comentarii omiletice), în armeană. Din păcate, opera sa literară s-a pierdut. S-a păstrat corespondența sa. De importanță deosebită, este scrisoarea sa către patriarhul Proclus* al Constantinopolului, care i-a răspuns prin vestitul *Tomos ad armenos*. Tradiția îi mai atribuie o liturghie armeană și multe imne și cântări bisericești, precum și o serie de canoane.

Correspondența în: Moses of Chorene, *History of Armenia Major*, III, 57 și J. Izmiveantz (ed.), *Book of Letters*, Tiflis, 1901 în armeană; R. Grousset, *Histoire de l'Arménie*, Pa.1s, 1947, p. 171; J. de Morgan, *Histoire du peuple arménien*, Paris, 1919, p. 175, 312; L. Davidson, *Isaac (7) I, ST. (Sahag the Great, Partev, the Parthian)*, în Smith-Wace, III, p. 290; Bardenhewer, V, p. 195-197; Altaner-Stuiber, 1980, p. 350; N.M. Setian, *Isaac the Great*, NCE, VII, p. 662; Cross, *Isaac the Great, St.*, în ODCC, p. 715; S.J. Voicu, *Sahak le Grand*, în DECA, II, p. 2218; P. Bruns, *Sahak der Große*, în LACL, p. 539.

Sahdona sau Sahadunas

Sahdona (Sahadunas, în traducere *Martir*), episcop nestorian de Mahoze (Mahuza) și scriitor siriac. S-a născut la Halmon în Beth Nuhadra și a studiat la școala teologică din Nisibe. În jurul anilor 615/20 îmbracă haina monahală, iar în perioada 635-640 este ales și hirotonit episcop de Mahoze, în Beth Garmai. În timpul unei scurte șederi la Apamea, în cadrul discuțiilor pe care le-a avut cu monahii de aici, el părăsește doctrina nestoriană. Datorită învățăturilor sale privind Persoana lui Hristos, în care promova doctrina calcedoniană, a fost alungat din scaun și din Biserica nestoriană, fiind obligat să se refugieze în Siria, stabilindu-se la Edessa. Este numit episcop de Edessa de către împăratul Heraclie. Nu rămâne multă vreme în scaun, deoarece se retrage în munți ca sihastru, unde a și decedat. Este posibil ca în perioada șederii sale la Edessa să fi terminat lucrarea sa *Despre desăvârșire*, editată sub titlul: *Cartea desăvârșirii faptelor*, și considerată una din capodoperele literaturii siriace ascetice. Cartea este împărțită în două părți. Din prima parte au supraviețuit șase capitole, care vorbesc

despre viața monahală, ruperea de lume, viața în comun, viața solitară și lupta cu patimile. Capitolele celei de a doua părți tratează despre credință, speranță, iubirea deșăvârșită față de Dumnezeu și față de aproapele, sărăcie și dăruire, feciorie, post, mortificarea patimilor, despre slujbele divine, rugăciune, liturghie, lucrarea harului după împărtășire etc. Sunt teme care privesc întregul spectru al strădaniei creștinului în vederea dobândirii deșăvârșirii. Sahdona a mai scris și o omilie funebră pentru magistrul său Iacob de Beth Abe, precum și viețile unor monahi și asceți.

P. Bedjan, *S. Martyrii, qui et Sahdona, quae supersunt omnia*, Paris, 1902; A. Halleux, *Oeuvres spirituelles, livre de la perfection*, în CSCO, Script. syr., 86, Louvain, 1960 cu trad. în franceză în ibidem 87, Louvain, 1960; H. Goussen, *Martyrios-Sahdona's Leben und Werke*, Leipzig, 1897; A. de Halleux, *La Christologie de Martyrios Sahdona dans l'évolution du nestorianisme*, OCP 23, 1957, p. 5-32; idem, *Martyrios-Sahdona. La vie mouvementée d'un <hérétique> de l'Église nestorienne*, în OCP 24, 1958, p. 93-128; L. Wehbé, *Textes bibliques dans les écrits de Martyrios-Sahdona*, Melto 5, 1969, p. 61-112; Baumstark, p. 221-222; Wright, p. 123; Chabot, p. 98-99; Urbina, p. 146, cu bibliografie; DSp 10, col. 737-742; A. Di Berardino, *Martyrius (Sahdona)*, în DECA, II, p. 1584; P. Bruns, *Martyrius (Sahdona)*, în LACL, p. 429-430, cu bibliografie.

Salonius de Geneva

Salonius de Geneva, episcop de Geneva, unul din cei doi fii ai lui Eucheriu*, episcop de Lyon. A fost educat la Lerins sub îndrumarea lui Salvianus*. Ajunge episcop de Geneva în jurul anului 439 și apoi de Vienne în 450. A participat la sinoadele de la Orange în 441 și Vaison, în 442 și la cel din Arles din 450. A decedat la

scurtă vreme după anul 450 (Quasten). Salvianus i-a dedicat două din lucrările sale: *De avaritia* și *De Providentia*. A fost preocupat de probleme de exegeză biblică, cel puțin așa ne este sugerat din faptul că tatăl său îi trimite cele două cărți *Instructiones*. Ghenadie* nu menționează nimic despre activitatea lui literară, deși i-a fost atribuită lucrarea *Expositio mystica in parabolas Salomonis et Ecclesiasten*, cunoscută și sub denumirea de *In parabolas Salomoni dialogi II* și *In parabolas Ecclesiasten Salomonis Dialogi*. Cercetările ulterioare indică un autor mai târziu, întrucât lucrarea se bazează pe Grigorie* cel Mare și Beda* Venerabilul. Aceeași situație se regăsește și în cazul lucrării *Expositio mystica* în Evanghelia după Matei și după Ioan. Analiza tradiției manuscriselor, stilul și genul literar indică un autor care a trăit în Germania între anii 800-1000 (Quasten). De la Salonius a rămas totuși o scrisoare, pe care a redactat-o împreună cu fratele său și cu episcopul de Grenoble, Ceretius, către papa Leon* cel Mare, intitulată: *Epistula dogmatica*, confirmând primirea din partea acestuia a unui exemplar din *Tomus ad Flavianum*.

Migne, PL 54, 887-890; Idem, PL 53, 967-1012; C. Curti, *Salonii ep. Genav. Comment. in Parabolas Salomonis et in Ecclesiasten*, Catania, 1964; *De Evangelio Johannis. De Evangelio Matthei*, C. Curti, Salonii ep. Genav., Torino, 1968. G. T. S., *Salonius* (1), art. în Smith-Wace, IV, p. 579; Tixeront, *Patrologie*, p. 364; Quasten, *Patrology*, IV, p. 527-528, cu scurte indicații bibliografice; C. Curti, *Salonius de Genève*, în DECA, II, p. 2221-2223, cu bibliografie; C. Kasper, *Salonius*, în LACL, p. 542-543, cu bibliografie.

Salvian de Marsilia

Salvian de Marsilia (c. 400-c.480), scriitor bisericesc latin și preot la Marsilia.

Singurele informații despre viața și activitatea lui ne vin din partea lui Ghenadie*. S-a născut în jurul anului 400, probabil la Trier sau Cologne, fiind martor al grozăviilor pricinuite de invaziile barbare. Nu se cunoaște data când s-a botezat. În orice caz, la căsătorie era deja creștin. S-a căsătorit cu Palladia, care încă nu se încreștinase. Se stabilește cu familia în Galia sudică. După nașterea fiicei sale, Auspiciola, Salvianus, de comun acord cu soția sa, îmbrățișează viața monahală, ceea ce produce mare supărare socrului său, Hypatius, care nu înțelegea atracția spre asceză a atâtor persoane. Acesta rupe orice legături cu familia lui Salvian și nu se știe dacă s-au împăcat vreodată. Salvian se retrage la Lerins, unde se afla Honorat* și Vincențiu*. Împreună cu aceștia vor participa la educarea fiilor lui Eucherius*. În 439 pleacă de la Lerins la Marsilia și se stabilește la mănăstirea Sf. Cassian*. A fost preot în jurul anului 429. Datorită culturii și activității sale educative și literare, Salvianus a fost numit 'magister episcoporum'.

Moștenirea literară lăsată de Salvianus este bogată. Ghenadie reține câteva dintre cele mai importante lucrări, dându-le titlurile cu aproximație: *De virginitatis bono ad Marcellum presbyterum libri tres*; *Adversus avaritiam libri quattuor*; *Expositio extremae partis libri Ecclesiastes ad Claudium ep. Viennensem*; *De principio Genesis usque ad condicionem hominis*; omilii și *libelli sacramentorum*. Au supraviețuit doar: *Adversus avaritiam* sau *Ad ecclesiam*; *De gubernatione Dei*, numită de Ghenadie *De presenti iudicio*, dedicată lui Salonius*, episcop de Geneva, și nouă scrisori.

Salvianus a fost un observator fin și critic al situației din lumea apuseană în vremea sa. *De gubernatione* este un tratat

elaborat sub forma unui dialog polemic și apologetic purtat cu una sau mai multe persoane, mai exact, cu acei creștini ale căror îndoieli cu privire la providența divină le combate, pentru a le demonstra și a-i convinge că providența este neîntrerupt prezentă în lume, că vede faptele oamenilor și le judecă, sancționându-le, în marea-i bunătate, mai blând decât ar merita. El pune în cumpănă corupția și decadența prezente în sânul societății creștine romane, cu trăsăturile specifice ale barbarilor păgâni: 'Neamul saxonilor este sălbatic, al francilor nesincer, al gepizilor fără omenie, al hunilor fără rușine. Dar, spune el mai departe, au oare aceeași vinovăție viciile lor cum au ale noastre, este atât de condamabilă nerușinarea hunilor, cât este a noastră, atât de demnă de osândă viclenia francilor, cât a noastră, atât de vinovată beția unui alaman, cât a unui creștin? Dacă înșeală un hun sau un gepid, ce este de mirare aceasta, de vreme ce nu cunoaște în adâncime vina înșelăciunii? Dacă francul jură strâmb, ce lucru mare face el, care socotește că jurământul strâmb e o vorbă și nu păcat? Ce este de mirare că barbarii cred așa, dacă nu cunosc legea și pe Dumnezeu, de vreme ce aproape o mai mare parte cu nume roman păcătuiește conștient?' Contrastând viciile societății romane cu virtuțile barbarilor, și considerând invaziile barbarilor ca mărturie a judecății lui Dumnezeu, el îi cheamă pe creștini la o viață de curăție și credință în Providența divină. În lupta pentru existență, înving statele întemeiate pe dreptate socială și pe respectarea principiilor morale și sunt învinse cele în care domină asuprirea, exploatarea și corupția. În pofida unor tendințe de generalizare și chiar de exagerare uneori, opera lui Salvianus cuprinde îndrumări valabile zilelor noastre.

turală cu etapa a doua a urcuşului duhovnicesc şi teologia cu etapa a treia (*Filocalia*, p. 1). Talasie introduce în structura ascetică un nou termen *isihia* (ἡσυχία) - linişte.

Este posibil ca Talasie să fi fost aceeaşi persoană cu Talasie Libianul, menţionat ca egumen al mănăstirii armenilor din Roma şi care înaintează în 649 sinodului de la Lateran, împreună cu alţi egumeni şi monahi din Răsărit, prezenţi la Roma pentru sinod, un memoriu, cerând traducerea actelor sinodului în greacă.

Migne, PG 91, 1427-1470; CPG III, 7848; D. Stăniloae, *Cuviosul şi de Dumnezeu purtătorul Părintele nostru Talasie Libianul şi Africanul, Despre dragoste, înfrânare şi petrecerea cea după minte către Pavel presbiterul*, în *Filocalia*, vol. 1, Tipografia Arhiepiscopiei Sibiului, Sibiu, 1948, p. 1-36; Epistolele maximiene către Talasie: Migne, PG 91, 445, 616, 633-637; G.T. Stokes, *Thalassius* (5), în Smith-Wace, IV, p. 882; M. Villier, K. Rahner, *Ascese und Mystik in der Väterzeit*, Freiburg, 1939, p. 244 şi urm.; M. Th. Disdier, *Le témoignage spirituel de Thalassius le Libyen*, în *EtByz.*, 2, 1944, p. 79-118; M. van Parys, *Un maître spirituel oublié: Thalassius*, *Irénikon*, 52, 1979, p. 214-240; G. Ladocsi, *Thalassius*, în DECA, II, p. 2398; B.R. Suchla, *Thalassius*, în LACL, p. 589, cu bibliografie.

Talasie de Anger

Talasie de Anger, episcop de Anger, la mijlocul sec. IV. Cu ocazia hirotoniei sale în treapta de episcop, s-a ținut un sinod în Anger (Andegavum), la care a participat şi el. În legătură cu Talasie, episcop de Anger, se păstrează o scrisoare de răspuns din partea lui Lupus de Troyes, în care acesta îi răspunde la câteva probleme pe care el le-a ridicat cu privire la modul de oficiere a privegherii în noaptea de Crăciun, de Botez şi de

Paşti, asupra căsătoriei sacerdotilor inferiori.

Mansi, 7, 941; Migne, PG 58, 66; CPL 988; L. Duchesne, *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*, II, Paris, 1912, p. 246-250; P.-M. Duval, *La Gaule jusqu'au milieu du Ve siècle*, Paris, 1971, p. 808; F. Cocchini, *Thalassius d'Angers*, în DECA, II, p. 2398.

Tarasie

Tarasie, (m. 802), patriarh de Constantinopol din 784. S-a născut la Constantinopol, unde şi-a însuşit o cultură vastă. A îndeplinit funcţia de secretar al împărătesei Irina în perioada ei de regentă. Deşi laic, la insistenţele împărătesei Irina, Tarasie este ales patriarh de Constantinopol. După întronizarea sa, Tarasie încearcă să restabilească relaţii bune cu Biserica apuseană. În acest sens, el trimite o scrisoare sinodală Papii Adrian I, anunţându-l de alegerea sa în funcţia de patriarh, anexând totodată o mărturisire de credinţă ortodoxă, în care subliniază în mod special atitudinea sa favorabilă cultului icoanelor. Împreună cu împărăteasa Irina, porneşte pregătirile pentru convocarea celui de al VII-lea sinod ecumenic care să condamne iconoclasmul. Deşi nemulţumit de alegerea unui laic în funcţia de patriarh, papa recunoaşte alegerea şi numirea şi consimte participarea la sinod, trimiţându-şi reprezentanţi. Cu toate că nu a decurs fără dispute şi tensiuni, sinodul hotărăşte în favoarea restabilirii cultului icoanelor. Întrucât Tarasie s-a arătat indulgent cu episcopii iconoclaşti, a fost aspru criticat de Teodor* Studitul. După ce împăratul Constantin VI se căsătoreşte a doua oară, el este din nou criticat, pentru că a acceptat această căsătorie. Drept răspuns, el îl depune din treaptă pe preotul care a oficiat căsătoria. După ce Irina a fost înlătu-

Migne, PL 53, 25-238; CPL, 485-498; E. Pauly, CSEL, 8, 1883 (ed. critică); C. Halm, *Auctores Antiquissimi*, I, pt. 1-a, 1887; Salvianus, *Despre guvernarea lui Dumnezeu*, trad. în românește, note și comentarii de David Pănescu, în PSB, 72, EIBMBOR, 1992, p. 173-330; M. Pellegrino, *Salviano di Marsiglia*, Roma, 1940 (cu bibliografie); J. Vecchi, *Studi Salviani*, Bologna, 1951; I. Spiel, *Die Wirtschaftethischen Lehren der Kirchenväter*, Viena, 1907; O. Schilling, *Reichtum und Eigentum in der altchristlichen Literatur*, Freiburg, 1908; G. W. Olsen, *Reform after the Pattern of the Primitive Church in the Thought of Salvian of Marseille*, CHR, 68, 1982, 1-12; J. Badewein, *Geschichtstheologie und Sozial-Kritik im Werk Salvians von Marseille*, Göttingen, 1981; G. T. Stokes, *Salvianus* (3), art. în Smith-Wace, IV, p. 580; Cross, *Salvianus*, art. în ODCC, p. 1231; Tixeront, *Patrologie*, p. 445-446; Cayré, II, 154-156; Altaner-Stuiber, 1980, p. 456-457; Quasten, *Patrology*, IV, p. 528-537, cu bibliografie; M. Pellegrino, *Salvien de Marseille*, în DECA, II, p. 2223-2224, cu bibliografie; N. Brox, *Salvianus von Marseille*, în LACL, p. 543-544, cu bibliografie.

Salvius

Salvius, episcop de Martigny (Octodurus), pe la mijlocul sec. V. Se crede că este destinatarul scrisorii lui Eucher* de Lyon, care i-a trimis *Pătimirile Sf. Acaunum*, ale *Sf. Mauriciu* și ale însoțitorilor săi (*Passio Acaunensium martyrum, S. Mauricii et sociorum ejus*). În schimb, Salvius îi dedică acestuia lucrarea sa *Laterculus*, sugerând totodată că a scris și alte lucrări. *Laterculus* este un fel de calendar bisericesc și profan, în a cărui prefață autorul afirmă că nu este vorba de o lucrare originală, ci inspirată din alte lucrări similare și că a fost începută în anul 448. Totodată, el făgăduiește să dea diferite detalii, cum ar fi

numele lunilor anului date de diferite popoare, ale prinților și tiranilor care au domnit în provinciile imperiului roman, numele patrupedelor cunoscute, ale păsărilor etc. Din nefericire, autorul nu și-a îndeplinit promisiunea, lucrarea neconținând aceste date. O scrisoare adresată unui anume Salvius se află între scrierile neautentice ale lui Supliciu* Sever.

CPL 479 și 491; Migne, PL 50, 827-828; CSEL, 31, 173; MGH script. rer. merov., III, 39-41; PL 20, 243-244, CSEL I, 254-256; PL 13, 671 și urm.; S.A. Bennett, *Salvius* (4), în Smith-Wace, IV, p. 581-582; A. Pollastri, *Salvius*, în DECA, II, p. 2225.

Samuel

Samuel, preot în Edessa, unul din principalii acuzatori ai episcopului Ibas* de Edessa, la sinoadele de la Antiohia (448), Tyr și Beroe (449), întrucât acesta i-a interzis să mai predice, pe motiv că nu propovăduiește o doctrină sănătoasă. Ghenadie* ne informează că Samuel a scris multe lucrări în limba siriacă și că ele au fost îndreptate împotriva dușmanilor Bisericii, în special a nestorienilor, eutihienilor și a altor eretici ai vremii. Totodată, el afirmă că la data la care el însuși scria (anul 493), Samuel era încă în viață și se afla la Constantinopol.

Ghenadie, *De vir. ill.*, cap. 82; Assemani, PO, I, 259; Hefele, III, 178; E. Venables, *Samuel* (6), în Smith-Wace, IV, p. 584.

Saturnin sau Satornil

Saturnin sau Satornil, gnostic sirian, contemporan al lui Basilide*, discipol al lui Menandru*, la rândul lui discipol al lui Simon* Magul. Și-a desfășurat activitatea în Siria. Primele și singurele informații referitoare la el sunt furnizate de

Sf. Irineu*, de la care au fost preluate de toți cei care au scris despre el (Ipolit*, Tertullian*, Epifaniu*, Philastru*). Originea a tot ceea ce există trebuie căutată la Tatăl cel necunoscut, care a creat o serie de îngeri, iar aceștia la rândul lor l-au creat pe om. Din nefericire, omul creat de aceștia era total neputincios și nu putea să stea drept. De aceea, Puterea Superioară trimite de sus o scânteie de viață care îl însuflețește și îi dă puterea de a sta în picioare. La moarte, această scânteie se va reîntoarce la locul de origine. Dumnezeu Vechiului Testament este unul din cei șapte îngeri, care s-a răsculat împotriva Tatălui necunoscut. Acesta hotărăște venirea lui Hristos cu scopul de a-L distruge pe Dumnezeu evreilor și să-i mântuiască pe toți cei care au în ei scânteia divină. Această doctrină fantezistă are legături strânse cu cosmologia ofită. În morală, Saturninus respinge căsătoria și mâncarea de carne.

Irineu, *Adv. haer.*, I, 24; Ipolit, *Ref.*, VII, 28; Tertullian, *De anima*, 23; Philastru, *Liber de haer.*, 31; Epifanie, *Pan.*, 23; G. Salmon, *Saturninus* (1), în Smith-Wace, IV, p. 587-588; H. Schlier, *Das Denken der frühchristlichen Gnosis (Irenäus, Adv. haer., I, 23, 24)*, în Neutestamentliche Studien für Rudolf Bultmann, Berlin, 1954, p. 67-82; Cross, *Saturninus*, în ODCC, p. 1238; A. Monaci Castagno, *Saturnil ou Saturnin*, în DECA, II, p. 2247.

Sava, Sf.

Sava, Sf. (sec. V), monah, originar din Mutalaska în Capadocia. A îmbrățișat viața monahală la o mănăstire din ținutul de origine. În 457 se îndreaptă spre Ierusalim și se stabilește la mănăstirea Passarion. Aici îl întâlnește pe Sf. Eutimie, care îl îndrumă spre Teoctist, viețuitor în Wadi Mukelik. Rămâne aici

timp de 17 ani. În 478 întemeiază *Marea Lavră*, în regiunea dintre Ierusalim și Marea Moartă, la Wadi al-Nar, care încă mai există. A fost hirotonit împotriva voinței sale de Sallustius, patriarhul Ierusalimului în 490, iar în 492 este numit exarh peste toți sihaștrii din Palestina. A fost un puternic apărător al ortodoxiei împotriva origenismului și monofizitismului. Sub numele său circulă un *Tipic*, este vorba de *Tipicul Sf. Sava*, deși în forma actuală, el datează din sec. XII-XIII. Prin viața și rânduielile sale a influențat profund viața monahală de mai târziu.

J.B. Cotelier, *Ecclesiae Graecae Monumenta*, III, Paris, 1686, p. 220-376 (Viața, de Chiril Scythopolis); E. Schwartz (ed.), *Kyriillos von Skythopolis*, TU, 49, 2, 1939; E. Hoade, *Guide to the Holy Land*, Jerusalem, 1962; J. Festugière, *Cyrille de Scythopolis: Vie de S. Sabas (Les moines d'Orient III. Les moines de Palestine 2)*, Paris, 1962 (este vorba de traducerea în franceză a ediției critice a lui E. Schwartz); H. Leclercq, OSB, în DACL, XV, pt. 1, 1950, col. 189-211, cu bibliografie; Cross, *Sabas, St.*, în ODCC, p. 1216; E. Hoade, *Sabas, SS*, în CE, 12, p. 775-776; J.-M. Sauget, *Sabbas*, în DECA, II, p. 2203-2204.

Scolasticism

În sens tradițional, scolasticismul desemnează tradiția educativă din evul mediu. În prezent, prin scolasticism înțelegem o metodă de speculație teologică și filosofică, care țintește să realizeze o înțelegere mai adecvată a adevărilor revelate, de-a lungul unui proces intelectual, prin analogie, prin definirea, coordonarea și sistematizarea rațională a datelor credinței pentru a pătrunde mai adânc semnificația lăuntrică a doctrinei creștine. În acest proces, filosofia joacă un rol esențial și de aceea se poate vorbi de

o filosofie scolastică și de o teologie scolastică. În dezvoltarea istorică a scolasticismului, sesizăm trei etape: medievală, modernă și contemporană.

Deși scolasticismul medieval propriu-zis apare începând cu sec XII, când se face uz de dialectica aristoteliciană în teologie, filosofie și dreptul canonic, primele temelii teoretice se regăsesc la Augustin* și Boethius*. Astfel, în *De doctrina christiana* Augustin sublinia necesitatea dialecticii în studierea doctrinei creștine, iar în *De praedestinatione sanctorum* formulează, am putea spune, un program al scolasticismului. Pornind de la ideea că 'a înțelege înseamnă a reflecta prin consimțire' (*credere est cum assensione cogitare*), el ajunge la cunoscuta maximă 'Înțelege ca să crezi, crede ca să înțelegi' (*ergo intellige ut credas, crede ut intelligas*). Prin traduceri și comentarii sale la Aristotel și Porfiriu, Boethius a deschis drumul spre folosirea logicii aristotelice în gândirea teologică, iar în *Opuscula Sacra* a arătat modul în care filosofia putea să ajute teologia. Cassiodor* a mers într-o altă direcție, prin programul de studiu de la Vivarium. În lucrarea sa *Institutiones divinarum et humanarum litterarum*, el pune la temelia studiului sacru și laic cele șapte arte liberale. Același program a fost preluat de Alcuin*, și Rabanus* Maurus, ceea ce a dus la Renașterea carolingiană, iar prin accentul pus pe *Trivium* (gramatică, retorică și dialectică) și *Quadrivium* (aritmetică, geometrie, astronomie, astronomie și muzică) s-a pregătit calea pentru speculația teologică și filosofică din evul mediu. În sec. IX, John Scotus Erigena* este cel dintâi care pune în practică învățătura augustiniană, stipulând deosebirea dintre *auctoritas* (Sf. Scriptură) și *ratio* (rațiune). Într-adevăr, izvorul principal al cunoașterii lui Dum-

nezeu este Sf. Scriptură, iar rațiunii, iluminată de Dumnezeu, îi revine datoria să cerceteze și să expună datul creștin revelat. Totodată, prin faptul că a atras atenția asupra traducerilor lui Boethius și că el însuși a tradus în latină *Corpus-ul Areopagitic*, el a jucat un rol esențial în modelarea gândirii medievale. Deși consecințele nu au fost întotdeauna cele așteptate, de exemplu, Berengar de Tours (sec. XI), bazându-se numai pe dialectică ajunge la concluzii contrare doctrinei creștine, totuși s-a putut arăta că dialectica, folosită cu îndemânare, poate fi întrebuințată cu folos în disputele teologice, fără a primejdui credința (Lanfranc, Alger de Liège și alții). Disputele care au avut loc în această perioadă, s-au materializat într-o dublă controversă: între realiști și nominaliști în problema universalilor și între dialecticieni și antidialecticieni. La sfârșitul sec. XI, Anselm concepe cu adevărat un program scolastic. Pornind în special de la Augustin, el a afirmat dreptul rațiunii de a cerceta adevărurile revelate. El concepea acest drept al rațiunii în sensul că, o dată ce deținem credința cu fermitate, ar fi un lucru reprobabil dacă nu am face nici un efort să înțelegem credința, deși prin rațiune nu se dobândește cunoașterea credinței. În plus, el fixează câteva norme directoare care vor fi folosite de scolastici, ca: distincția între înțelegere (*intelligere*) și credință (*credere*): 'Cred ca să înțeleg' (*credo ut intelligam*); necesitatea unei permanente strădanii de a înțelege ca să credem (*Intelligere quod credimus*) și căutarea credinței pentru exprimare intelectuală (*fides quaerens intellectum*). În secolul XII, deși predomină argumentul autorității (*auctoritas*), preluat din Sf. Scriptură și tradiția Bisericii, se fac pași timizi spre întrebuințarea rațiunii în formularea argumentelor teologice. Acum

își face apariția *questio* - întrebarea, care necesita argumente pro și contra. Abelard va fi cel care va perfectă această tehnică, aplicând teologiei metoda dialectică bazată pe *quaestio* și *interrogatio* și pe *disputatio*. El realizează prima sinteză teologică, concentrând întreaga teologie sub titlurile: *fides*, *caritas*, *sacramentum*. Trecând peste unele aspecte neconcordante cu credința și tradiția cauzate de anumiți pași pripiti în aplicarea metodei scolastice făcuți de Abelard și Gilbert de la Portée și care puteau compromite mișcarea scolastică, Petru Lombardul, în *Sentințe*, salvează realizările de până la el în domeniul teologiei și filosofiei, lucrarea lui devenind, până în sec. XVI, după Sf. Scriptură, manualul de bază pentru școlile teologice. Traducerile din limba greacă în arabă și apoi în latină au avut un rol hotărâtor în conturarea scolasticismului. Ca reacție față de acestea, apar școala augustiniană și averoismul latin, ale căror structuri fluctuau între păstrarea tradiției și reformulări noi, uneori contrare învățaturii creștine. Ca o contrapondere se interpun dominicanii care încearcă să-l armonizeze pe Augustin cu Aristotel, prin Albert cel Mare, și ca încoronare, prin Toma de Aquino. Făcând uz de metoda obișnuită deja de a prezenta doctrina prin argument, contraargument și soluție, el face distincție între credință și rațiune, arătând totodată legătura dintre ele și împlinirea uneia prin cealaltă. Lucrarea lui Toma va fi criticată de Duns Scotus care, în opoziție cu augustinienii care puneau accentul pe intelect, va sublinia rolul primar al voinței. De acum scolasticismul va intra în declin. William de Occam va afirma un nominalism care va submina credința în orice cunoaștere obiectivă, ceea ce va duce la disoluția scolasticismului, influențând teologia reformato-

rilor protestanți. Scolasticismul, deși la periferia gândirii, va fi predat în școlile catolice. El va fi reînviat în timpurile moderne și în contemporaneitate. În sec. XIX și XX va fi folosit împotriva subiectivismului distructiv. Papa Leon XIII în enciclica *Aeterni Patris*, recomandă studierea operei lui Toma de Aquino, recomandarea lui ducând la apariția neotomismului, care a avut ca reprezentanți de seamă, în Franța și Belgia, pe J. Maritain, Cardinalul Mercier și alții. O serie de gânditori neotomiști a apărut și în Marea Britanie și America și nu numai în cercurile romano-catolice. Cu toate acestea, după Conciliul II Vatican, gândirea tomistă și neotomistă va ocupa un plan secund.

C. Baeumker, *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, Münster, 1891 și urm.; F. Überweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, II, (ed. a 11-a de B. Geyer, 1928); É. Gilson, *La philosophie au moyen âge*, Collection Payot, 1922, ed. 2-a lărgită, 1944; É. Gilson, *Filosofia în Evul Mediu*, Humanitas, București, 1995; F. Copleston, *Medieval Philosophy*, 1952; P. Vignaux, *Philosophie au moyen âge*, 1958; M. Grabmann, *Die Geschichte der scholastischen Methode*, 2 vol., 1909-1911; idem, *Die Geschichte der katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit*, Herders theologische Grundrisse, Freiburg, 1933; A.M. Landgraf, *Einführung in die Geschichte der theologischen Literatur der Frühscholastik*, 1948, idem, *Dogmengeschichte der Frühscholastik*, 4 vol., 1952-1956; A.J. Macdonald, *Authority and Reason in the Early Middle Age*, Hulsean Lectures, 1932-1932, 1933; R.W. Southern, *The Rise and Fall of the Medieval System of Religious Thought*, Gifford Lectures, 1971-1972; P. Boehner, *Medieval Logic, An Outline of its Development from 1250 to c. 1400*, Manchester, 1952; J.L. Perrier, *The Revival of Scholastic Philosophy in the Nineteenth Century*, New York, 1909; A. Masnovo, *Il neo-tomismo in*

Italia, Milano, 1923; L. Foucher, *La philosophie catholique en France au XIX^e siècle avant la renaissance thomiste et dans son rapport avec elle, 1800-1880*, Paris, 1955; G.F. McLean (ed.), *Teaching Thomas Today*, Washington, 1964; D.J. Mercier, *A Manual of Modern Scholastic Philosophy*, trad. în engl. de T.L. și S.A. Parker, 2 vol., St. Louis, 1928; R.P. Phillips, *Modern Thomistic Philosophy*, 2 vol., New York, 1934-1935; I.C. Brady, J.E. Gurr, J.A. Weisheipl, *Scholasticism*, în CE, 12, p. 1153-1170, cu bibliografie; Cross, *Scholasticism*, în ODCC, p. 1245-1247.

Scholion sau Scolie

Scholion (în greacă σχόλιον). Scurte explicații exegetice pe marginea unui pasaj biblic dificil de interpretat datorită unor dificultăți gramaticale, citirii diferite, aluziilor istorice și geografice neclare etc. Ele se regăsesc fie pe marginea sau la subsolul paginilor scripturistice sau în colecții separate făcute de diverși compilatori, numiți scoliaști. Aceste scolii erau folosite în mod obișnuit în școlile grecești din antichitatea târzie, și probabil prin contactul gândirii creștine cu cea păgână au fost preluate și de erudiții creștini. Dintre cei mai de seamă scoliaști îi amintim pe Clement* de Alexandria, Origen*, Ipolit*, Grigorie* de Nazianz, Ieronim*, Isihie* de Ierusalim, Procopiu* de Gaza și Arethas de Caesareea.

G. Dorival, *Des commentaires de l'Écriture aux chaînes. Le monde grec ancien et la Bible*, ed. de C. Mondésert, Paris, 1984, 361-386; G. Bardy, *Commentaires patristiques de la Bible*, DBS, 2, p. 73-103; C.O'C. Sloane, *Scholium*, în CE, 12, p. 1171; Cross, *Scholia*, în ODCC, p. 1247; T. Fuhrer, *Scholion*, în LACL, p. 545, cu bibliografie.

Secundianus de Singidunum

Secundianus de Singidunum (sec. IV), episcop de Singidunum între 370-381,

adept al arianismului. Urmează în scaunul episcopal de la Singidunum lui Ursacius (335-369/70) și el eretic arian. A făcut parte din gruparea de teologi arieni, alături de Ulfila*, Auxențiu* de Durostor și Palladiu* de Ratiaria. Participă la sinodul de la Aquileia, convocat de împăratul Grațian (367-383) și condus de Sf. Ambrozie*, și are aceeași soartă cu Palladiu de Ratiaria și presbiterul Attalus de Norricum. Se pare că și el a fost un polemist vehement, dar nici una din scrierile sale nu s-a păstrat.

Migne, PL 16, col. 955 A-979 A: *Gesta Concilii Aquileiensis - Contra Palladium et Saecundianum haereticos*; F. Kauffmann, *Aus der Schule des Wulfila*, *Gesta Aquileia*, p. 65-90; Ioan. I. Rămureanu, *Sinoadele de la Sirmium din 378 și Aquileia, din 381*, în *Studii teologice*, serie nouă, an. XV, nr. 7-8, 1964, București, p. 408-450; M. Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, Ed. Alcor Edimpex, București, 1999, p. 672-674.

Secundinus

Secundinus (sec. V), poet latin minor, contemporan cu Sidonius* Apollinaris, care i-a adresat o scrisoare. Se pare că Sidonius i-a apreciat poemele scrise în versuri hexametrice, deși temele nu aveau legătură cu teologia. Dintr-o altă scrisoare a aceluiași Sidonius aflăm că Secundinus a scris versuri pe teme satirice. Sidonius îl îndeamnă să persevereze în această direcție, pe motiv că teme de acest gen se găseau din abundență.

M. Manitius, *Geschichte der christlich-lateinischer Poesie*, Stuttgart, 1891, p. 221, 238 și urm.; H.A. W, *Secundinus*, în *Smith-Wace*, IV, p. 596; W. Schetter, *Der gallische Dichter Secundinus*, Philadelphia, 108, 1964, p. 153-156; M. Meier, *Secundinus*, 1, în LACL, p. 549.

Secundinus

Secundinus (m. 447/8), poet latin, misionar și probabil, episcop în Irlanda, nepot al Sf. Patrick*. Secundinus este considerat autor al unui imn alfabetic în cinstea Sf. Patrick (*Audite omnes*), păstrat în antifonariul din Bangor, cu titlul *Ymnum Sancti Patrici Magister Scottorum*. Se pare că acesta este unul din primele imne scrise în Irlanda și care stă la baza legendei Sf. Patrick.

Migne, PL 53, 837-840; 72, 837-840; CPL, 1101; J.F. Kenney, *The Sources of the Early History of Ireland*, New York, 1929, I, n. 87, p. 258-260; L. Bieler, *Studies on the Life and Legend of St. Patrick*, London, 1986; E. Malaspina, *Secundinus*, în DECA, II, p. 2257, cu bibliografie; M. Meier, *Secundinus* (2), în LACL, p. 549, cu bibliografie.

Secundinus

Secundinus, adept al maniheismului la sfârșitul sec. IV. După ce Augustin* a părăsit maniheismul, acesta îi scrie o scrisoare (*Secundini manicaei ad sanctam Augustinum epistola*), acuzându-l că a făcut acest lucru din teamă și pentru câștig. Totodată, îi reproșează că practică rituri iudaice nedemne de a fi luate în considerare de el și îl îndeamnă să se reîntoarcă la credința pe care a abandonat-o. Augustin îi răspunde, în tratatul *Contra Secundinum manichaeum*, respingându-i argumentele. Răspunsul lui Augustin se constituie în realitate într-o *summa* antimaniheică, în 26 de capitole. Pentru diverse probleme ridicate de el, cum ar fi liberul arbitru, Augustin îi recomandă tratatul său despre libera voință, care se afla la acea vreme în posesia lui Paulin* de Nola.

Migne, PL 42, 571-602; CPL, 324-325; J. Zycha, în CSEL, 25, 2, p. 893-901; H. W.

Phillott, *Secundinus* (9), în Smith-Wace, IV, p. 595-596; P. Alfarić, *L'Evolution intellectuelle de saint Augustin*, I, Paris, 1918, p. 88-89, 215-216; P. Courcelle, *Recherches sur les confessions*, ed. 2-a, Paris, 1968, p. 236-238; C. Riggi, *Secundinus*, în DECA, II, p. 2257; A. Hoffman, *Secundinus, Manichäer*, în LACL, p. 549, cu bibliografie.

Secundus de Tigisi

Secundus de Tigisi, episcop de Tigris sau Tigisi (azi Ain al-Bordj, Algeria) și primat al Numidiei, la începutul sec. IV. După persecuția din 303, când mulți creștini au devenit *lapsi** sau *traditori**, Mansurius de Cartagina îi scrie o scrisoare pentru a-l asigura că el nu a fost *traditor* al Scripturilor. În scrisoarea de răspuns, Secundus îi relatează evenimentele din Numidia. Prezidează sinodul de la Cirta din 305, când 12 episcopi se întrunesc pentru a-l hirotoni pe Sylvain. Secundus este însă acuzat de către Purpurius de Limata că ar fi fost el însuși *traditor*. Colegiul electoral care l-a ales episcop de Cartagina pe Ciprian* a fost prezidat de Secundus. Augustin* relatează în mai multe rânduri că Secundus i-a iertat pe *traditores*, fără ca el însuși să-și fi dovedit nevinovăția. Se pare că lui Secundus îi revine vina dizidenței donatiste, care a dus la formarea unor structuri ecclesiale de acest gen.

Monceaux, IV, p. 7-10; S. Lancel, *Les débuts du Donatisme: la date du <Protocole de Cirta> et l'élection épiscopal de Silvanus*, REAug, 24, 1979, p. 217-229; H.W. Phillott, *Secundus* (4), în Smith-Wace, IV, p. 597; A. Di Berardino, *Secundus de Tigisi*, în DECA, II, p. 2257-2258.

Secundus de Trient

Secundus de Trient (m. 612), călugăr probabil la Val di Non. A intrat în legă-

tură cu curtea longobardă din Pavia și a devenit unul dintre protagoniștii disputei celor Trei Capitoale. Lucrarea sa pierdută, *De Lagnobardorum gestis historiola*, i-a servit lui Pavel* Diaconul ca izvor de inspirație. Pornindu-se de la lucrarea acestuia, s-a încercat reconstituirea istoriei lui Secundus, rezultatul nefiind concludent, datorită faptului că textul restabilit era diferit de cel original. Ni s-a transmis doar un scurt fragment din lucrarea lui Secundus a cărui autenticitate rămâne îndoielnică.

G.P. Bognetti, *Fonti di Paolo Diacono*: Miscellanea di Studi Muratoriani, Modena, 1951, p. 357-381; K. Gardiner, *Paul the Deacon and Secundus*, History and Historians in Late Antiquity, ed. de B. Croke, A.M. Emmett, Sydney, 1983, p. 147-153; B. Dümmler, *Secundus von Trient*, în LACL, p. 549.

Sedatus

Sedatus, episcop de Nîmes, participant la sinodul local de la Agde din 506 și la cel din Toulouse din 507, prieten și corespondent al lui Ruricius*. Ruricius i-a adresat patru epistole, una dintre ele în versuri. De la Sedatus s-au păstrat trei epistole și câteva omilii. A nu fi confundat cu Sedatus de Béziers.

CCL 64, 400, 401, 403; Migne, PL 58, 865; PLS, 4, 1927-1929; Canisius, *Thesaurus Monument.*, I, p. 360-361, 367, Antwerp, 1725; Mansi 8, 337B; S.A. Bennett, *Sedatus* (I), în Smith-Wace, IV, 598; A. Hamman, *Sedatus*, în DECA, II, p. 2258, cu bibliografie; B. Windau, *Sedatus*, în LACL, p. 549-550, cu bibliografie.

Sedulius

Sedulius (sec. V) poet latin, se pare că el a fost hirotonit preot și a îndeplinit

funcția de cântăreț în timpul slujbelor religioase. Deși s-a crezut că a fost irlandez (*scotus*) de origine (Sigerson), posibilitatea de a se fi născut la Roma pare a fi mai aproape de adevăr. Întrucât este citat de o serie de poeți și scriitori din a doua jumătate a sec. al V-lea, nu se greșește plasarea activității lui majore în prima parte a acestui secol. *Decretum Gelasianum**, de la sfârșitul sec. V, are cuvinte de laudă față de opera lui Sedulius. Probabil datorită acestei aprecieri papale, opera sa s-a bucurat de o mai largă răspândire. Opera sa poetică principală este *Carmen paschale*. Spre deosebire de Iuvencus*, care prezintă întreaga Evanghelie, Sedulius prezintă doar minunile săvârșite de Mântuitorul Iisus Hristos. Ținta lui a fost de a arăta păgânilor că creștinismul are minuni mai mari decât păgânismul și îi invită pe păgâni să citească poemul său și să devină părtași ai marilor daruri pascale ale lui Hristos. Mai târziu, autorul însuși redă acest poem și în proză sub titlul: *Opus: priores igitur libri, qui versu digesti sunt, nomen Paschalis carminis acceperunt, sequentes autem in prosam nulla cursus varietati conversi, Paschali designantur operis vocabulo nuncupati*. Se pare că această transpunere s-ar fi datorat dorinței lui de a reda cât mai exact doctrina creștină, deoarece fusese atenționat de către Macedoniu, unul din prietenii săi, în legătură cu anumite neclarități doctrinare. Autorul însuși nu dă nici un motiv în acest sens. Lui Sedulius îi mai aparțin, o elegie în 55 de distihuri în care prezintă istoria mântuirii de la Adam și interpretează hristologic Vechiul Testament, și un imn binecunoscut, *A solis ortus cardine*, închinat lui Hristos, vieții, minunilor și lucrării Sale mântuitoare pentru oameni, un imn la Botezul Domnului *Crudelis Herodes, Deum*.

Migne, PL 19, 549-752; 753-770; CPL 1447-1454; J. Huemer, CSEL 10, 1885, p. 316-359; A. S. Walpole, *Early Latin Hymns*, Cambridge, 1922, 151-158; J. Huemer, *De Sedulii Vita et Scriptis*, Vindobonae, 1878; Th. Mayr, *Studien zu den Paschale Carmen des christlichen Dichters Sedulius*, Augsburg, 1916; C. Weyman, *Beiträge zur Geschichte der christlich-lateinischen Poesie*, München, 1926, p. 121-137; W. Lock, *Sedulius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 598-600; F. Corsaro, *Sedulio*, Catania, 1945; R. Herzog, *Die Biblepik der lateinischen Spätantike*, München, 1975; Tjxeront, *Patrologie*, p. 330; Altaner-Stuiber, 1980, p. 411; Quasten, *Patrology*, IV, p. 321-326; W.E. Kaegi, Jr., *Sedulius*, în CE, 13, p. 45; I. Tibiletti, *Sedulius*, în DECA, II, p. 2258-2259; S. Döpp, *Sedulius*, în LACL, p. 550-551, cu bibliografie.

Sedulius Scotus

Sedulius Scotus (sec. IX), poet, exeget erudit latin, activ la mijlocul sec. IX la Liège. S-a născut în Irlanda, unde se crede că a studiat. Venit la Liège, izbuștește să câștige încrederea episcopului Hartgar, cu al cărui ajutor pune temelile unui important centru cultural irlandez. Intră și în atenția împăratului Lothair I, care îi încredințează educația fiilor săi, Lothair și Carol. Cele peste 83 de poeme dezvăluie talentul său poetic deosebit și cultura literară vastă pe care o deținea. Faptul că ele au fost adresate unor personalități de seamă din acea vreme, relevă influența de care el se bucura în cercurile nobilimii și ale aristocrației. Lui Sedulius îi datorăm o serie de comentarii asupra operelor unor scriitori creștini (Eutihie și Priscian) și asupra textelor biblice, la Epistolele pauline, Evanghelia după Matei, Marcu și Luca. Cunoștințele sale de literatură clasică necreștină, puțin studiată în vremea sa,

Sedulius le concretizează în *Collectaneum*, o culegere de maxime morale din Părinții Bisericii și dintr-o serie de scriitori păgâni: Cicero, Vegetius, Frontinus, Valerius Maximus, Macrobiu, Seneca ș.a. Totodată, el dedică tratatul *De rectoribus Christianis* împăratului Ludovic II, Lothair II și Carol Pleșuvul, susținând că, în calitate de vicar al lui Dumnezeu, împăratul are autoritate absolută atât peste prelați cât și peste supuși, oglinzind prin această atitudine filosofia politică a lui Carol cel Mare.

Migne, PL 103, 9-352; poemele: MGPoetae, 3, 1, 1896, p. 154-237; comentarii: H.J. Frede, *Pelagius, der irische Paulustext, Sedulius Scottus*, Vetus Latina. Die Reste der Altlateinischen Bibel. Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, III, Freiburg, 1961; *De rectoribus Christianis*, în St. Hellmann, *Sedulius Scottus*, Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters, I, Hft. 1, 1906, text. p. 19-91; R. Düchtung, *Sedulius Scottus. Seine Dichtungen*, München, 1968; R.E. McNally, *The Bible in the Early Middle Ages*, Westminster, 1979, p. 93, 107-115; J.F. Kenney, *The Sources for the Early History of Ireland*, I, Records of Civilization, 1929, p. 553-569; R.B. Palmer, *Sedulius Scottus*, în CE, 13, p. 46, cu bibliografie; Cross, *Sedulius Scottus*, în ODCC, p. 1256.

SEPTUAGINTA (LXX), cel mai influent text al Vechiului Testament, tradus în greacă, potrivit tradiției ebraice, la inițiativa lui Ptolemeu Filadelful, care a dorit să aibă un exemplar al Legii ebraice pentru biblioteca sa din Alexandria. Aceeași tradiție, relatată în *Epitola lui Aristeas*, afirmă că traducerea a fost făcută simultan de un număr de 70 de bătrâni înțelepți. Cu timpul, denumirea a fost extinsă asupra întregului text al Vechiului Testament și nu numai la Pentateuh. Față

de textul ebraic, Septuaginta diferă în ordinea și numărul cărților, incluzând și cărțile cunoscute sub denumirea de *Apocrife*. Septuaginta a fost preluată de Biserica creștină ca text de bază. De altfel, aceasta este versiunea mai veche, mult mai veche decât cea ebraică, care a fost realizată între sec. VI-X d. Hr. de către erudiții evrei (Massorah). Origen* a inclus Septuaginta ca text de referință în Hexapla, iar Vulgata lui Ieronim* este bazată tot pe Septuaginta.

Cunoașterea textului Septuagintei este de mare importanță pentru lumea creștină. În primul rând, LXX face legătura clară între Vechiul Testament și Noul Testament, ajutându-ne să înțelegem perspectiva teologică și morală a evreimii alexandrine. La acest fapt se adaugă elementul lingvistic. Limba greacă a Noului Testament, *koine*, nu este doar limba vorbită de popor în Răsărit în primul veac al erei creștine, pentru că vocabularul ei nu este doar cel folosit de lumea greacă, ci mai ales cel al lumii ebraice a Vechiului Testament, conturat în Septuaginta.

M. Hadas, *Aristeas to Philokrates (The Letter of Aristeas)*, 1951, cu bibliografie la pag. 84-90; E. Hatch-H.A. Redpath, *A Concordance of the Septuagint*, 2 vol., 1897 cu supl. 1906; H.B. Swete, *An Introduction to the Old Testament in Greek*, 1900, revizuit de R.R. Ottley, 1914; A. Rahlfs (ed.), *Septuaginta-Studien*, 3 vol., 1904-1911; F. Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt; sive veterum interpretum Graecorum in totum V.T. Fragmenta*, II Tomae, 1867-1874, lucrare indispensabilă pentru cercetarea textuală a LXX; Cross, *Septuaginta*, în ODCC, p. 1260, cu bibliografie; J.W. Wevers, *Septuagint*, în *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopaedia*, Abingdon Press, Nashville, vol. IV, p. 273-278, cu bibliografie.

Serapion de Antiohia

Serapion de Antiohia (190-203), al optulea episcop al Antiohiei, urmașul lui Maximinus, urcat pe tronul episcopal în cel de al 11-lea an al domniei lui Commodus. Teolog de marcă, a lăsat moștenire o bogată literatură teologică, concretizată într-o serie de lucrări, despre care avem informații de la Eusebiu* de Cezareea. O scrisoare adresată lui Pontius și Caricus împotriva ereziei montaniste sau catafrigiene. Un tratat adresat lui Domninus, care s-a lepădat de credința creștină în timpul persecuției împăratului Sever, trecând la iudaism. Cea mai importantă lucrare rămâne un tratat împotriva evangheliei apocrife atribuită Sf. Petru, adresată unor membri ai Bisericii din Rhossus, care s-au lăsat atrași la această învățătură greșită, interzicându-le de a mai citi acest text. Textul acestei evanghelii s-a pierdut și a fost descoperit la Akhmim în anul 1886. În general, este un text clasic, dar conține și idei ciudate inspirate din erezia docetică. Acestora le făgăduiește că le va face o vizită pentru a-i întări în adevărata credință. În legătură cu acest tratat, Neale subliniază faptul că în acea perioadă episcopii, conducători de Biserici, aveau încă puterea de a stabili canonul Scripturii.

Eusebiu, *Ist. bis.*, cărțile: 5, 19, și 6, 12; Ieronim, *De viris illustribus*, 31; M. J. Routh, *Reliquae Sacrae*, I, ed. a 2-a, p. 447-462; Neale, *Patriarchate of Antioch*, p. 46; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, 503 și urm.; Edmund Venables, *Serapion (1)*, art. în Smith-Wace, IV, p. 612; Cross, *Serapion, St.*, art. în ODCC, p. 1261; Quasten, *Patrology*, I, p. 283-284; R. Hanig, *Serapion von Antiochien*, în LACL, p. 551.

Serapion de Thmuis

Serapion (m. după 362), episcop al orașului Thmuis din Egiptul de Jos

(338). A fost ucenic al Sf. Antonie*, întemeietorul monahismului egiptean, despre care se spune că i-ar fi lăsat moștenire unul din cele două cojoace ale sale. Prieten apropiat al Sf. Atanasie*, de la care a primit mai multe scrisori, între care una festală, iar alta cuprinzând o relatare despre decesul lui Arie*. Patru scrisori conțin lămuriri referitoare la învățătura despre Duhul Sfânt, lămuriri cerute de către Serapion. Înainte de a fi ales episcop, el a fost stareț al unei mănăstiri al cărei nume nu este cunoscut. De la Sozomen* aflăm că Serapion era înzestrat cu darul vorbirii și a dus o viață creștină exemplară, iar Ieronim* îi atribuie cognomenul de 'Scolasticul', datorită culturii și gândirii sale sobre. Este înlăturat din scaun în timpul împăratului Constanțiu și a suferit ca 'mărturisitor', după anul 362. Ieronim ne informează că Serapion este autor al unui excelent tratat împotriva maniheilor (*Contra Manichaeos*), în care nu își propune să respingă întregul sistem maniheic, după maniera lui Alexandru* de Lycopolis sau a Fer. Augustin*, ci atacă anumite puncte doctrinare, în special teoria dualistă a binelui și a răului ca principii prime, și atacurile maniheilor împotriva Vechiului Testament și a unor părți din Noul Testament; al unei lucrări *Despre titlurile psalmilor*, care s-a pierdut, și al unor epistole folositoare. Îi mai este atribuit și un *Evhologhiu* sau *Molitfelnic*, descoperit în sec. al XI-lea în biblioteca lavrei Muntelui Athos, lucrare deosebit de importantă pentru istoria primară a Sf. Euharistii. *Scrisoarea despre Tatăl și Fiul*, care se află după cele 30 de rugăciuni din molitfelnic, ridică o serie de probleme. Stilul ei diferă de cel al tratatelor cunoscute, *Despre manihei* și din *Evhologhiu*. În plus, doctrina trinitară nu consună cu doxologia trinitară a lui

Serapion aflată la sfârșitul fiecărei rugăciuni. Autorul acestei scrisori nu are o vedere clară asupra celei de a treia Persoane a Sf. Treimi. Fragmentele păstrate în siriacă din *Omilia despre feciorie, Scrisoare către mărturisitori* și un fragment scurt dogmatic par a nu fi autentice. Tot neautentică este și *Viața Sf. Ioan Botezătorul*, atribuită unui oarecare Serapion, episcop egiptean. Grație creațiilor sale dogmatice și liturgice, Serapion rămâne unul din remarcabilii Părinți din sec. al IV-lea (Coman).

CPG 2485-2495; Migne, PG 40, 895-42; R. P. Casey, *Serapion of Thmuis against the Manichees*, Cambridge, Mass., 1931; G. Wobbermin, *Altchristliche liturgische Stücke aus der Kirche Ägyptens nebst einem dogmatischen Brief des Bischofs Serapion von Thmuis* (TU XVII, 3b), 1898; A. Dimitrijewsky, *Ein Euchologium aus dem 4. Jahrhundert, verfasst von Serapion, Bischof von Thmuis*, Kiev, 1894; R. P. Casey, *The Text of the Anti-Manichaean Writings of Titus of Bostra and Serapion of Thmuis*, 21, 1928, p. 97-111; J. Wordsworth, *Bishop Serapion's Prayer-book. An Egyptian Sacramentary dated probably about A. D. 350-356*, translated from the edition of G. Wobbermin, SPCK, London, 1899, ed. a 2-a rev., 1923; G. Bardy, DTC, 14, 1941, col. 1908; G. T. Stokes, *Serapion* (9), art. în Smith-Wace, IV, p. 613; Bardenhewer, III, p. 98-102; Cross, *Serapion*, art. în ODCC, p. 1261; Altaner-Stuiber, 1980, p. 257, 280; Quasten, *Patrology*, III, p. 80-85, cu bibliografie; I. G. Coman, III, p. 221-224; A. Hamman, *Sérapien de Thmuis*, în DECA, II, p. 2265-2266; B. Kranemann, *Serapion von Thmuis*, în LACL, p. 551-552.

Sergiu de Cipru

Sergiu de Cipru, episcop de Constantia, la mijlocul sec. VII, autorul unei epistole adresate papii Teodor (642-649) în

numele episcopilor din Răsărit, în care condamnă erezia monotelită și anatematizează *Ectesis*-ul și cere totodată să fie interzisă afișarea acestui document pe străzile Constantinopolului. Papa Teodor recunoaște ortodoxia doctrinei exprimată în document, îl numește pe Sergiu vicar al Bisericii din Răsărit, iar epistola a fost citită la conciliul de la Lateran din 649.

Mansi 10, 913B-916E; E. Venables, *Sergius* (15), în Smith-Wace, IV, p. 618; J.L. van Dieten, *Geschichte der Patriarchen Sergios I. bis Johannes VI, (610-715)*, Amsterdam, 1972, p. 82-83; G. Röwekamp, *Sergius von Zypern*, în LACL, p. 553-554.

Sergiu Gramaticul

Sergiu Gramaticul (sec. VI), a fost numit *Gramaticul* datorită formației sale literare și mai puțin celei teologice. De la el s-a păstrat corespondența polemică cu Sever* de Antiohia, dintre anii 515-520, însă numai în traducere siriacă. Se pare că traducerea acestor scrisori a fost făcută de episcopul Pavel* de Callinicus, traducătorul operelor lui Sever. Polemica dintre cei doi a avut ca obiect doctrina hristologică. A nu fi confundat cu Ioan* Gramaticul.

Epistolele: CSCO 119, 70-73, 96-103, 145-157, 177-187 (în siriacă); CSCO, 120, p. 51-53, 71-76, 110-120, 136-143 (în latină); J. Lebon, *Le Monophysisme sévérien*, Louvain, 1909, p. 163-172; I.R. Torrance, *Christology after Chalcedon*, Norwich, 1988; J.-M. Sauget, *Serge le Grammairien*, în DECA, II, p. 2266-2267; P. Bruns, *Sergius, Grammatiker*, în LACL, p. 552.

Sergiu de Ras'ain

Sergiu de Ras'ain, preot și medic în Ras'ain (Reșaina) sau Theodosiopolis,

unul dintre remarcabilii intelectuali ai lumii siriene, răsăriteană și apuseană, apreciat în mod deosebit pentru cunoașterea limbii grecești și pentru cultura sa filosofică și în special cea aristoteliciană. A studiat la Alexandria medicina și filosofia, acumulând o cultură elenistică vastă. A întreținut relații de prietenie cu episcopii nestorieni, motiv suficient pentru scriitorii monofiziți să-l acuze de moravuri ușoare și avariție. În 535, pleacă la Antiohia pentru a depune o plângere patriarhului Efrem împotriva episcopului său Asylus. Este perioada în care episcopii exilați, Sever* de Antiohia, Teodosie de Alexandria și călugărul stâlpnic Ze'ora, erau găzduiți de Antim al Constantinopolului sub oblăduirea împărătesei Teodora, ceea ce îl alarma pe Efrem. Efrem îl trimite la Roma cu misiune specială la papa Agapet pentru a rezolva situația neclară de la Constantinopol. Papa vine la Constantinopol însoțit de Sergiu și obține ordinul de depunere și trimitere în exil a monofiziților. La scurtă vreme după acest eveniment, Sergiu decedează, ceea ce i-a făcut pe Ioan* de Efes și Zaharia* Retorul să considere că această întâmplare a fost judecata cerului. Nu cunoaștem cu exactitate care a fost crezul lui Sergiu. El a scris un tratat *Despre credință*, însă acesta s-a pierdut. Sergiu rămâne un punct de referință în istoria culturii siriene, alături de Probus*. Opera sa literară constă în special din traduceri din greacă în siriacă. De la el avem tratate originale despre Logică, în șapte cărți incomplete; despre afirmație și negație; despre cauzele universului după principiile lui Aristotel; despre gen, specie și individ. Traduceri: *Isagoge* al lui Porfiriu; *Categoriile* lui Aristotel; περὶ κόσμου și un tratat despre suflet în cinci capitole, diferit de περὶ ψυχῆς; o redare parțială în siriacă a scrierilor lui

Galien. Tot el a tradus în siriacă Corpus-ul Areopagitic.

P. Sherwood, *Mimro de Serge sur la vie spirituelle*, OrSyr., 5, 1960, p. 433-459; 6, 1961, p. 95-115, 121-156 (text siriacă și trad. în franceză); P. de Lagarde, *Analecta Syriaca*, Osnabrück, 1967 = Berlin, 1858, p. 134-158; A. Baumstark, *Lucubrations syro-graecae*, Leipzig, 1894; K. Georr, *Les catégories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes*, Beyrouth, 1948; P. Sherwood, *Sergius of Reshaina and the Syriac Version of Pseudo-Denis*, Sacris Erudiri, 4, 1952, p. 174-184; Wright, p. 64-66; Bardenhewer, IV, p. 297-298; Chabot, p. 71-72; Urbina, p. 110-111, cu bibliografie; J.-M. Sauget, *Serge de Riš'ayna*, în DECA, II, p. 2267; P. Bruns, *Sergius von Reschaina*, în LACL, p. 553, cu bibliografie.

Sergiu Stilitul

Sergiu Stilitul, activ în timpul sec. VI la Emesa. Îi este atribuit un tratat polemic împotriva iudeilor, care abundă în citate luate din Josef Flavius.

Tratatul în MSS: British Museum Add. 17199; Baumstark, p. 180; Urbina, p. 112.

SERMO ARRIANORUM, document anonim, cunoscut lui Augustin* care a scris un tratat împotriva lui: *Contra sermonem Arrianorum*. Nu este vorba de o omilie sau predică, ci mai degrabă de o prezentare concisă a arianismului radical, specific arienilor occidentali. Originea documentului este pusă în legătură cu cercurile lui Ulfila*.

Migne, PL 42, 677-684; CPL 701; M. Meslin, *Les ariens d'Occident*, Paris, 1967, p. 129-134; M. Simonetti, *Sermo arrianorum*, în DECA, II, p. 2276; idem, S. Agostino e gli Ariani, în REAug., 13, 1967, p. 55-84; R. Kany, *Sermo Arrianorum*, în LACL, p. 554.

Sever de Antiohia

Sever de Antiohia (465-538), teolog monofizit, patriarh de Antiohia. S-a născut la Sozopolis în Pisida, în jurul anului 465, din părinți greci. A studiat retorica la Alexandria și Berytus, îmbrățișând credința creștină în 488, este botezat la Leontinum în Libia. Îmbracă haina monahală, mai întâi la o mănăstire monofizită de lângă Maiouma, Palestina, și duce apoi viață de sihastu, pentru ca în cele din urmă să-și întemeieze propria mănăstire în apropiere de Gaza. A fost hirotonit de către episcopul exilat Epifanie de Magydos în Pamfilia. Mediul teologic în care s-a format a fost cel monofizit, ceea ce l-a determinat probabil să îmbrățișeze această doctrină, devenind în scurtă vreme exponentul ei cel mai de seamă. În 508 merge la Constantinopol, unde ajunge omul de încredere al împăratului Anastasie (491-518); acceptă Henotikonul* și scrie împotriva eutihienilor, messalienilor și a calcedonienilor. Totodată, izbutește să asigure sprijinul împăratului pentru călugării monofiziți care erau persecutați. În 512, întrucât candidatura lui la scaunul patriarhal de Constantinopol a fost respinsă, este numit patriarh de Antiohia în locul lui Flavian II, care fusese depus. A fost hirotonit episcop de mitropolii de Tars și Mabbug (Philoxen*). Doctrina monofizită îmbrățișată de el a fost una moderată, ceea ce a făcut să fie condamnat atât de ortodocși, cât și de monofiziți extremiști. Cu toate acestea, datorită elocvenței sale, culturii deosebite și vieții sale ascetice, a fost apreciat în mod deosebit în Siria și în Egipt. După urcarea pe tron a împăratului Justin I în 518, el se retrage în Egipt, unde duce o campanie asiduă împotriva politicii religioase a casei imperiale. Cu sprijinul tainic al împărătesei Teodora, Sever vine la Constantinopol. Aici intră în relații de

prietenie cu patriarhul Antim, până când acesta a fost depus de papa Agapet I în 536. Când scrierile sale au fost condamnate de sinodul de la Constantinopol din 536 și de împăratul Justinian, el fugi din nou în Egipt.

Sever a scris în greacă, operele sale fiind traduse în siriacă, ceea ce a asigurat și păstrarea lor, deși nu în totalitate, după cum urmează: *Philatethes*, un comentariu în 244 de capitole asupra doctrinei hristologice a Sf. Chiril* de Alexandria; *Contra impium grammaticum*, împotriva lui Ioan* Gramaticul din Cezareea; două *Orationes ad Nephaliu* îndreptate împotriva interpretării ortodoxe a hristologiei patristice; patru epistole adresate lui Sergiu împotriva eutihienilor; *Antijulianistica* cuprinde patru cărți împotriva lui Iulian de Halikarnass în legătură cu incoruptibilitatea trupului lui Hristos. Dintre omiliile sale s-au păstrat 125, intitulate *omilii catedrale*. La acestea se adaugă 4000 de scrisori și o serie de scrieri liturgice, un *Octoih*, o colecție de rugăciuni etc. El este cel dintâi scriitor creștin care menționează scrierile lui Dionisie* Pseudo-Areopagitul. Biografia lui a fost scrisă de Zaharia* Retorul și Ioan* de Beth-Aphthonia.

Scrierile sale au îndeosebi un caracter polemic. El a mărturisit mereu că susține doctrina hristologică a lui Chiril de Alexandria. În pofida inconsecvenței cu care folosește termenii *physis*, *hypostasis* și *prosopon*, el admite două naturi sau firi în Hristos, cea divină și cea umană, fără schimbare și amestecare, fără împărțire și despărțire, punctul lui de pornire fiind însă sintagma chiriliană: 'O singură fire a lui Dumnezeu Cuvântul întrupat'. Prin întruparea Sa, 'El n-a schimbat natura Sa divină și în întregime și cu adevărat S-a făcut om, fără a se fi schimbat El Însuși în sufletul Său în carne și

nici sufletul și carnea nu s-au amestecat cu substanța divinității, căci este imposibil ca natura necreată și imuabilă să se fi schimbat în creatură, sau ca ceva din cele ce sunt create să se fi schimbat și să fi trecut în esența (οὐσίᾱ) necreată, ci El a rămas ceea ce era' (*Omilia* LVIII, în PO, tom. VIII, p. 216-217). Luată în ansamblul ei, teologia lui Sever este mai apropiată de cea calcedoniană decât s-a crezut, monofizitismul său fiind considerat ca formal, deși el însuși nu a acceptat niciodată acest lucru.

CPG, III, 7022-7080; J. Lebon, în CSCO 119-120, text siriac și trad. în latină; R. Hespel, în CSCO 133-134, text siriac și trad. în franceză; J. Lebon, în CSCO 93-94, 101-102, 111-112 text siriac și trad. latină; R. Hespel, CSCO 244-245, 295-296, 301-302, 318-319, text siriac și trad. în franceză; R. Duval, în PO 4.1; M. Brière, PO 8.2, 12.1, 20.2, 23.1, 25.1.4, 26.3, 29.1, 35.3; A. Sanda, *Antijulianistica*, Beirut, 1931, text siriac; J. Lebon, *La christologie du monophysisme syrien*, CGG, I, p. 425-580; Th. Fecioru, *Sever de Antiohia, 512-518. Rolul său în luptele monofizite. Doctrina sa*, Teză de licență, București, 1934 (este vorba de o lucrare de mare interes pentru teologia calcedoniană, întrucât autorul încearcă o reevaluare radicală a teologiei severiene); Baumstark, p. 160; V.C. Samuel, *Council of Chalcedon and the Christology of Severus*, Yale University, 1957; I.R. Torrance, *Christology after Chalcedon*, Norwich, 1988; W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972; M. Simonetti, *Severus d'Antioche*, în DECA, II, p. 2278-2280; P. Bruns, *Severus von Antiochien*, în LACL, p. 555-556, cu bibliografie; Urbina, p. 245-246, cu bibliografie.

Sever ibn al-Mukaffa

Sever ibn al-Mukaffa, teolog și polemist coptic, scriitor de limbă arabă, activ pe la mijlocul sec. X. După terminarea studi-

ilor, ocupă diverse funcții publice. În cele din urmă, abandonează lumea, retrăgându-se la mănăstire. Nu după multă vreme este ales episcop de Ushmunein, în Egiptul de Sus. La drept vorbind, cu el începe cea de a doua mare perioadă în istoria literaturii coptice, adică, literatura creștină coptă scrisă însă în arabă. A scris o serie de tratate teologice și polemice, majoritatea fiind pierdute. Este cunoscut în special pentru lucrarea sa istorică, intitulată: *Istoria Patriarhilor*. Ea cuprinde istoria patriarhilor Alexandriei de la Sf. Apostol Marcu*, considerat de tradiție primul patriarh al scaunului alexandrin, și până la Filotei (976-979), contemporanul său. La redactarea istoriei sale, Sever a făcut uz de istoria bisericească a lui Eusebiu* de Cezareea, de istoria copto-sahidică a patriarhilor și de biografiile scrise de George și Ioan de Nikiu. Istoria lui Sever a fost continuată de-a lungul anilor și întregită de alți cronicari. În pofida unor scăpări, ea este deosebit de importantă pentru cunoașterea istoriei bisericești din Egipt, Nubia și Etiopia. Câteva lucrări ale lui Sever au fost traduse și în siriacă: *Istoria Patriarhilor*; *Istoria sinoadelor*; *A doua carte a sinoadelor*; *Cartea expunerii*, (14 tratate asupra religiei creștine).

C.F. Seybold, în CSCO, *Script. ar. Ser.*, 3, vol. 9, Paris, 1904-1910; B. Evetts, în PO 1, 2-4, 5-1, 10.5; P. Chébli, PO 3, 121-242; L. Leroy (ed.), PO 6, 4, Paris, 1900, cu un studiu de Gebraut asupra versiunii etiopiene (ibidem, 601-639); Murkus Girgis, *The Book of the Exposition*, Cairo, 1925; Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, 2, p. 300-318; P. Bellet, *Severus al-Mukaffa*, în CE, 13, p. 144.

Sever de Malaga

Sever de Malaga, teolog și episcop, prieten al lui Licinianus de Cartagina. A fost educat la mănăstirea Servitanus,

probabil, împreună cu Eutropiu de Valencia. Sediul său episcopal se afla sub jurisdicție bizantină. După 580, angajat fiind în lupta antiariană, scrie un pamflet împotriva episcopului Vincent de Saragossa, care a cedat presiunilor venite din partea regelui Leovigild și a îmbrățișat arianismul. Lui îi mai aparține și un tratat despre feciorie, *Anulus*, dedicat surorii sale. Nici una din aceste lucrări nu s-a păstrat. Colaborează la epistola lui Licinianus adresată diaconului Epifanie în problema naturii spirituale a îngerilor.

Migne, PL 72, 691-700; J. Madoz, *Liciniano de Cartagena y sus cartas*, Madrid, 1948; M. Díaz y Díaz, Sévère de Malaga, în DECA, II, p. 2281; B. Windau, *Severus von Malaga*, în LACL, p. 556.

Sever de Mileve

Sever de Mileve, episcop de Mileve (Mileum sau Mileus) în Numidia. Prieten al lui Augustin* și membru al aceleiași comunități monahale cu Alypius și Evodiu. A întreținut corespondență cu Augustin și Paulin* de Nola. Există și răspunsul lui Augustin la corespondența cu Sever. În 411 Sever nu a putut participa la întrunirea episcopilor de la Cartagina, se pare, din motive de sănătate. Numele său apare totuși printre semnatarii actelor sinodului de la Mileve din 416. Trecând dincolo de limitele canoanelor bisericești, Sever își numește propriul succesor la scaunul episcopal. Doar intervenția promptă a lui Augustin a salvat situația de la o tensiune neavenită.

A. Goldbacher, în CSEL 34, 2, p. 634-638; PAC, 1070-1075; W.H. Phillott, *Severus* (19), în Smith-Wace, IV, p. 635-636; F. Scorza Barcellona, *Sévère de Milève*, în DECA, II, p. 2281-2281; B. Windau, *Severus von Mileve*, în LACL, p. 557.

Sever de Minorca

Sever de Minorca (sec.V), episcop de Minorca (Baleare), cunoscut dintr-o scrisoare enciclică, *Epistola ad omnem Ecclesiam*, descoperită în Biblioteca de la Vatican. Scrisoarea ne informează despre tensiunile care au avut loc între comunitățile creștină și iudaică, cât și despre convertirea evreilor din Mahon, după aducerea moaștelor Sf. Ștefan de către Pavel Orosiu. Deși majoritatea patrologilor apuseni afirmă integritatea și autenticitatea acestei scrisori, unii îi neagă autenticitatea, plasându-o la o dată mai târzie.

Migne, PL 20, 731-746; 41, 821-832; CPL 576-577; G. Seguí Vidal, *La carta-encíclica del obispo Severo. Estudio crítico de su autenticidad e integridad con un bosquejo histórico del cristianismo balear anterior al s. VIII*. Palma de Mallorca, 1937, p. 149-185; H.D. Hunt, *St. Stephen in Minorca. An Episode in Jewish-Christian Relations in the Early 5th Century A.D.*, JThS 33, 1982, 106-123; F. Daniell, *Severus* (22), în Smith-Wace, IV, p. 636; E. Romero Pose, *Sévère de Minorque*, în DECA, II, p. 2282, cu bibliografie; E. Reichert, *Severus von Menorca*, în LACL, p. 556-557.

Sever de Nisibe

Sever de Nisibe, episcop de Nisibe la sfârșitul sec. VII sau începutul sec. VIII. De la el a rămas un comentariu la omiliile lui Grigorie* de Nazianz, pe care l-a trimis starețului Sergiu de Singar. A nu fi confundat cu Sever* Sebokht.

Mss. British Museum Add. 14547; Baumstark, p. 247; Urbina, p. 176.

Sever Sebokht

Sever Sebokht (m. 667), episcop al mănăstirii Ken-neshre, contemporan cu

Marutha* din Tagrith, în timpul patriarhului Atanasie Gammala (m. 631) și a succesorului său Ioan. A fost unul dintre cei mai de seamă scriitori din Siria de Apus, educat în tradiția elenistică a mănăstirii Ken-neshre. A studiat filosofia, matematica și teologia, dăruindu-și întreaga viață studiului acestor discipline. Dintre scrierile sale filosofice ne-a parvenit un tratat despre silogisme din *Analytica Priora* a lui Aristotel, fragmente dintr-un tratat de *Hermeneutică* și o scrisoare către preotul Aitallaha din Mosul în care prezintă anumiți termeni folosiți în tratatul de Hermeneutică, și alte două scrisori către periodeutul Yaunan sau Jonas asupra unor aspecte ale logicii și retoricii lui Aristotel. Dintre studiile sale de astronomie și geografie s-au păstrat manuscrise în Muzeul Britanic, în care tratează teme privind modul în care cerul înconjoară pământul, dacă îl înconjoară ca o roată sau ca o sferă; despre părțile locuibile și cele ne-locuibile de pe pământ; despre măsurarea cerului și a pământului și despre spațiul dintre cer și pământ și despre fazele lunii. De la el a rămas și un *Tratat despre astrolabul plan*, deosebit de important pentru istoria științei în Orient. Este posibil ca el să fie autorul anonim al operei lui Ptolemeu *Synaxis mathematica quatuor libris*. A tradus în persană, la cererea lui Chosroe I, comentariul unui oarecare Pavel la tratatul *De Interpretatione* al lui Aristotel și un compendium de logică. Ca lucrări teologice, sunt menționate scrisoarea sa către preotul și periodeutul Vasile din Cipru privind calculul pascal; un tratat despre săptămânile din Daniel și scrisorile către Sergiu, starețul din Shigar despre două discursuri ale lui Grigorie* de Nazianz. Se pare că el a scris și o liturghie.

J.P.N. Land, *Anecdota Syriaca*, 4, p. 1-32; F. Nau, *Le Traité de Severe Sebokht sur l'astro-lab plan*, Paris, 1899; F. Nau, ROC, 27, 1929-1930, p. 327-410; 28, 1931-1932, p. 85-100 cu trad. în franceză: Wright, p. 99-100; Chabot, p. 82-83; Duval, p. 374; Baumstark, p. 247-248; Urbina, p. 175-176.

Sever de Synnada

Sever de Synnada, episcop de Synnada, în Frigia, participant la sinodul ecumenic de la Efes, 431, semnând condamnarea lui Nestorie*. De la el a rămas o scurtă omilie în dialect atic, asupra hotărârilor sinodale privind nestorianismul:

E. Littmann, *Chrestomathia Aethiopica*, Darmstadt, 1967; B. Windau, *Sever de Synnada*, în LACL, p. 557.

Severian de Gabala

Severian de Gabala (m. 408), episcop de Gabala, în Siria, nu depărte de Laodiceea. Persoană ambițioasă, dornic de mărire, Severian a avut totuși darul natural al retoricii și relative cunoștințe teologice și scripturistice. Astfel, din dorința de a se afirma, își pregătește o serie de predici și se îndreaptă spre Constantinopol, unde a fost primit cu prietenie de Sf. Ioan* Hrisostom, care l-a invitat adeseori să vorbească poporului. În anul 401, când Ioan Hrisostom face o vizită în Asia Mică, acesta îl numește pe Severian comisar, dându-i totuși puterea arhidiaconului Serapion, care avea și sarcina de a-l păzi îndeaproape. Severian folosește această ocazie pentru a-i submina autoritatea lui Ioan în fața împăratului și a împărătesei și la curtea imperială în general, prezentându-l în culori deosebit de sumbre. Raportul primit privind activitatea lui Severian în absența Sf. Ioan, determină plecarea grăbită a acestuia de

la Constantinopol. Este însă rechemat de împărăteasa Eudoxia care îl obligă pe Sf. Ioan să-i accepte revenirea la Constantinopol. Relațiile dintre cei doi s-au deteriorat, devenind ostile. În cele din urmă Severian ajunge să conducă întreaga urzeală de uneltiri care duc la Sinodul de la Stejar și la exilarea Sf. Ioan în 403. La acest sinod, Severian a jucat un rol de seamă, fiind în același timp acuzator, martor și judecător. Paladiu* este convins că lui Severian îi revine vina de a fi uneltit transferul Sf. Ioan de la Cucusus la Pityus, localitate cu o climă nefavorabilă sănătății acestuia. Data morții lui Severian este incertă, probabil în timpul domniei lui Teodosie II, după anul 408. Severian a lăsat o operă destul de bogată, care însă nu s-a păstrat. Genadie* spune că a citit personal un *Comentariu la epistola către Galateni* și o cârtică foarte atractivă *Despre Botez și sărbătoarea Epifaniei*. Comentariul nu a supraviețuit. Au mai rămas aproximativ 30 de omilii, multe dintre ele incluse între lucrările Sf. Ioan, pe care l-a persecutat cu ură neîmpăcată. În greacă se păstrează 14 omilii, dintre care cele mai importante sunt șase asupra Hexaameronului: *Orationem sex in mundi creationem*. *Homilia de pace*, ținută de Severian în anul 401 după ce Eudoxia a realizat o reconciliere temporară între cei doi, se păstrează fragmentar în latină. Autenticitatea altor două predici păstrate în greacă sub numele lui este îndoielnică (Quasten). Există și o versiune armeană a operei sale omiletice, care cuprinde 15 omilii, publicată de Mechitaristul J. B. Aucher, însoțită de o traducere latină. Mai există și alte predici în siriacă, coptă și arabă a căror autenticitate rămâne incertă. În catenele biblice au supraviețuit fragmente dintr-un *Comentariu la toate Epistolele Sf. Pavel*. Aceste lucrări exegetice îl dezvăluie ca

ucenic al lui Diodor* din Tars. El nu se restrânge doar la interpretarea textelor scripturistice și adeseori introduce teme doctrinare sau polemice împotriva unor eretici ca Sabelie*, Valentinian*, Marcion*, Apolinarie*. Reținem opoziția dură față de cinstirea îngerilor, act care, după părerea lui, pune în primejdie poziția centrală a lui Hristos în Biserică și în univers. După părerea lui, practica venerării îngerilor a fost introdusă în Biserică de convertiții păgâni, care înlocuiesc cultul zeilor păgâni cu cel al îngerilor, considerându-i mediatori între Dumnezeu și creație. În realitate, există doar un singur mediator și acela este Hristos.

Migne, PG 56, 411-590; J. B. Aucher, *Severiani Gabal. homiliae nunc primum editae ex antiqua versione Armena in Latinum sermonem translatae*, Veneția, 1827; E. J. Soares, *Severianus of Gabala and the Protoevangelium*, Maruanum 15, 1953, p. 401-411; J. Zellinger, *Studien zu Severianus*, Münster, 1926; E. Venables, *Severianus* (2), art. în Smith-Wace, IV, p. 625-626; G. Bardy, DTC, 14, 1941, 2000-2006; Quasten, *Patrology*, III, p. 484-486, cu bibliografie; S.J. Voicu, *Sévérien de Gabala*, în DECA, II, p. 2283-2284, cu bibliografie; P. Bruns, *Severianus von Gabala*, în LACL, p. 554-555, cu bibliografie.

Severin de Köln

Severin de Köln, urmașul lui Eufrates pe scaunul episcopal din Köln, în a doua jumătate a sec. IV. Grigorie* de Tours are cuvinte de laudă la adresa lui Severin, despre care spune că, la moartea Sf. Martin de Tours, a avut o viziune a corului îngeresc care l-a întâmpinat pe acesta. Îi este atribuită lucrarea *Doctrina de sapientia*, care cuprinde o serie de scurte sentințe.

Migne, PL 74, 845-848; CPL 1153; J. Schlecht, *Doctrina XII Apostolorum. Die Apostellehre in der Liturgie der katholischen Kirche*, Freiburg im Breisgau, 1901, p. 127-129; J. Gammack, *Severinus* (1), în Smith-Wace, IV, p. 627; S. Zincone, *Severin de Cologne*, în DECA, II, p. 2284; K. Kasper, *Severinus von Köln*, în LACL, p. 555, cu bibliografie.

Sexti, Sententiae

O colecție de 451 de maxime scrise în greacă și adunate în perioada dintre 180-230, pe teme morale și ascetice. O parte dintre aceste maxime sunt de origine neopitagoriciană. Despre Sextus, autorul acestei compilații, nu se cunoaște nimic altceva. Origen* crede că aceste maxime sunt creștine și le citează ca atare, iar Rufin* le atribuie papii Sixtus II și le traduce în latină. Sf. Ioan* Damaschin, în *Sacra Paralela*, le atribuie aceluiași autor. În schimb, Ieronim* le atribuie lui Sextus pitagoricianul. Au mai fost făcute traduceri în armeană, georgiană și siriacă. Există fragmente citate în regula Sf. Benedict*. Sf. Vasile* cel Mare și Evagrius* s-au inspirat din *Sententiae*. S-au descoperit fragmente și în Biblioteca de la Nag Hammadi în limba coptă, însă fără titlu sau colofon.

Sextus Pythagoraeus, *Sentences*, ed. de H. Chadwick, New York, 1959; F. de Paola, *La Sentenze di Sesto*, Milano, 1937; F. Wisse, *Die Sextus Sprüche. Zum Hellenismus in den Schriften von Nag Hammadi*, Wiesbaden, 1975, p. 55-86; idem, *The Sentences of Sextus*, Nag Hammadi Library in English, II, Leiden, 1977, p. 454-459; H. Chadwick, *Sextus, Sentences of*, în CE, 13, p. 152; J. Gribomont, *Sextus (Sentences de)*, în DACL, II, p. 2287; R. Kany, *Sextus (Sententiae Sexti)*, în LACL, p. 557-558, cu bibliografie.

Sextus

Sextus, scriitor antignostic, la sfârșitul sec. II și începutul sec. III. Singurele informații despre el le avem de la Eusebiu* de Cezareea și de la Ieronim*, care menționează și titlul lucrării lui Sextus: *Despre înviere (De Resurrectione)*, îndreptată împotriva gnosticilor.

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 27; Ieronim, *De vir. ill.*, 50; A. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, Leipzig², 1958, p. 758 și urm., II, 1, p. 701; E. Prinzivalli, *Sextus*, în DECA, II, p. 2287; R. Hanig, *Sextus, Antignostiker*, în LACL, p. 558.

Sybiline, Oracolele vezi Oracolele Sybiline.

Sidonius Apollinaris

Sidonius Apollinaris (423-480), episcop de Clermont. S-a născut la Lyon, într-o familie înstărită. După terminarea studiilor clasice, se căsătorește cu Papianilla, fiica împăratului Avitus, al cărui panegiric l-a compus și l-a pronunțat în fața senatului în 456. Când Avitus a fost depus, iar în locul lui a venit Majorian, același Sidoniu îi compune și prezintă panegiricul. După căderea acestuia, Sidonius se retrage din viața politică. Revine în 467, când este trimis în misiune pe lângă împăratul Anthemius, fiind numit prefect al Romei. În 469, încă laic fiind, este ales și hirotonit episcop de Clermont, cu intenția de a apăra ținutul de goți. Din această pricină, după cucerirea orașului de vizigoți, este exilat la Carcassone de către Euric. Este iertat și repus în scaun în 476.

Sidonius este considerat ultimul reprezentant al culturii clasice. Poemele sale, dintre care mai supraviețuiesc 24, deși

nu excelează prin imaginație poetică, se remarcă prin tehnica versificării pe care poetul o stăpânea în mod deosebit. Versurile sale ne amintesc de Virgiliu și Horațiu, fiind pline de motive și aluzii la mitologia păgână. Cele 147 scrisori ale sale nu au un conținut teologic deosebit. Ele sunt doar importante pentru cunoașterea în ansamblu a istoriei, vieții politice și sociale și a celei culturale din Galia în sec. V. Grigorie* cel Mare a realizat o colecție de rugăciuni euharistice, scrise de Sidoniu, intitulată *Contestatiuncula*, care s-a pierdut. La fel s-a pierdut și traducerea *Vieții lui Apolloniu de Tyana*, pe care Sidoniu a făcut-o în perioada exilului său la Livia.

Migne, PL 58, 437-752; CPL 986-987a; ed. critică: C. Luetjohann, MGH, Auctores Antiquissimi, VIII, 1887; trad. în engleză: W.B. Anderson în Loeb Library, 2 vol., 1936-1965; H. Rutherford, *Sidonius Apollinaris*, Clermont, 1938; C.E. Stevens, *Sidonius Apollinaris and his Age*, Oxford, 1933; L. Loyen, *Sidoine Apollinaire et l'esprit précieux en Gaule aux derniers jours de l'Empire*, 1943; Nora K. Chadwick, *Poetry and Letters in Early Christian Gaul*, 1955; S. Dill, *Roman Society in the Last Century of the Western Empire*, New York², 1958, p. 187-223; I. Gualandri, *Furtiva lectio. Studi su Sidonio Apollinare*, Milano, 1979; Bardenhewer, IV, p. 652-658; Altaner-Stuiber, 1980, p. 498; G. Bardy, DTC, XIV, pt. a 2-a, 1941, col. 2033-2035; Cross, *Sidonius Apollinaris*, în ODCC, p. 1273; S. Pricoco, *Sidoine Apollinaire*, în DECA, II, p. 2291-2293; N. Dehley, *Apollinaris Sidonius*, în LACL, p. 42-43, cu bibliografie.

Sigan-Fu, Piatra de la

Piatra de la Sigan-Fu este un monument nestorian descoperit în 1625, la Sigan-Fu (Sian-Fu), fosta capitală a dinastiei Tang, în nord-vestul Chinei. Inscriptia, scrisă în

chineză și o parte în siriacă, în alfabetul estrangelo, face aluzie la doctrina creștină, descrie sosirea la Sigan-Fu a unui misionar creștin, pe nume Olopan din Tuts'in, în 635, dând totodată informații despre soarta Bisericii creștine, până în timpul domniei lui Tih-tsung (780-783). Inscripția este deosebit de importantă pentru istoria răspândirii creștinismului în Orientul îndepărtat înainte de sec. XIII. O replică a acestei pietre se află la Muzeul de Artă Metropolitan din New York.

F.v. Holm, *The Nestorian Monument*, Chicago, 1909; P.Y. Saeki, *The Nestorian Monument in China*, 1916; idem, *The Nestorian Documents and Relics in China*, Tokyo, 1937; Cross, *Sigan-Fu, Stone, The.*, în ODCC, p. 1273.

Sigistaëus

Sigistaëus, comite vandal care a trăit în Africa în sec. V sau VII. Este autorul unei scrisori adresate preotului Partemius, în care elogiază talentul literar al acestuia. S-a păstrat doar răspunsul lui Partemius.

Migne, PLS 3, 447-448; CPL 803; F. Scorza Barcellona, *Sigistaëus*, în DECA, II, p. 2294.

Silvanus sau Silwanos de Qardu

Silvanus sau Silwanos de Qardu, autor siriac, activ la mijlocul sec. VII. De la el s-au păstrat două tratate, unul împotriva astrologiei și altul despre doctrina conținută în cărțile platoniciene *Introductio*, *Categoriae*, *De Interpretatione* și despre prolegomenele neoplatoniciene.

Baumstark, p. 197; Urbina, p. 143.

Simeon de Beth-Arsham

Simeon de Beth-Arsham, episcop monofizit de Beth-Arsham. Este cunoscut în

special pentru călătoriile sale misionare și pentru disputele pe care le-a avut cu diverși manihei, daisaniți și eutihieni. După o astfel de dispută, la care a participat și catolicosul Babai*, Simeon acceptă scaunul de episcop, care îi mai fusese oferit, dar îl refuzase. A vizitat Herta de mai multe ori. În timpul celei de a treia călătorii la Herta, când a venit să o întâlnească pe împărăteasa Teodora, el a decedat. Assemani fixează episcopatul său între anii 510-515, iar data morții sale trebuie plasată înainte de anul 548, când s-a stins din viață împărăteasa Teodora.

Simeon a scris o anafora și o serie de scrisori dintre care s-au păstrat două, ambele de interes pentru istoria Bisericii creștine. Una din aceste scrisori este intitulată *Despre Bar-Sauma și secta nestorienilor*, în care vorbește despre originea nestorianismului și răspândirea lui în Răsărit. Cea de a doua scrisoare, adresată lui Simeon starețul din Gabbula, descrie persecuția creștinilor din Najran de către Dhu Nuwas, regele al-Yaman-ului, în anul 523. Scrisoarea este datată 524, an în care se afla la Herta (al-Hirah).

Assemani, BO 1, p. 364-379 (cu trad. în latină); J.P. Land, *Anecdota Syriaca*, 3, p. 235-242; G. Knös, *Chresthomatia syriaca*, Göttingen, 1807, p. 37-54; A. Moberg, *The Book of the Himyarites*, Lund, 1924; Wright, p. 60-61; Chabot, p. 69-70; P. Bruns, *Simeon von Beth Arscham*, în LACL, p. 559-560; Urbina, p. 162, cu bibliografie.

Simeon Diaconul

Simeon Diaconul, cronicar de la mijlocul sec. X. Îi este atribuită o *Cronică*. Lucrarea sa este citată de Elias bar Shinaya cu referire la anii 6 A.H. = 627-628 d. Hr. și 310 A.H. = 933-934 d. Hr.

Bar Hebraeus, *Chron. Eccl.*, II, 126, nota 1; Wright, p. 161.

Simeon de Edessa

Simeon de Edessa, a nu fi confundat cu omonimul său din sec. VIII. Despre el se știu foarte puține lucruri. A lucrat în cadrul unui cămin pentru străini din Edessa. Îi sunt atribuite două comentarii veterotestamentare, unul la Facere și altul la Daniel, din care s-au păstrat fragmente.

În mss.: *Comm. in Gen.*, British Museum Add. 17189; *Comm. in Dan.*, British Museum Add. 12172; A.K. Fenz, *Daniel-Memra des Simeon*, Heiligenkreuz, 1980 (cu trad. în germană); Baumstark, p. 179-180; Urbina, p. 112; P. Bruns, *Simeon von Edessa*, în LACL, p. 560.

Simeon de Ken-neshre

Simeon de Ken-neshre, preot despre care se spune că a scris un tratat împotriva Sf. Maxim* Mărturisitorul, *Quaestionum contra Maximianistas*, cu tentă monotelită, și care ar fi fost compus în sec. VII. Lucrarea nu a fost încă editată.

Mss. în British Museum 7192 Rich., sec. X; Baumstark, p. 247, Urbina, p. 176.

Simeon Metafrastul

Simeon Metafrastul (sec. X), hagiograf bizantin, cunoscut și sub denumirea de Logothetul. Nu avem date despre viața sa. Își datorează notorietatea colecției de vieți ale sfinților, pe care a scris-o la cererea împăratului. Puține dintre viețile compilate de el au fost transcrise din colecții mai vechi. În marea lor majoritate ele au fost prelucrate de el, de unde și numele de Metafrastul, pentru a le face

accesibile și gustate de marele public. Scopul autorului a fost să realizeze o carte care să cuprindă îndemnuri morale și exemple de sfințenie. De aceea, aspectul istoric al vieților a fost mult neglijat. Între scrierile care îi sunt atribuite se află și o cronică și o colecție de maxime culese din scrierile Sf. Vasile* cel Mare și ale altor Părinți ai Bisericii.

Migne, PG, 114-116; A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen Literatur der griechischen Kirche*, II, TU, LI, 1938, p. 308-717; H.G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 570-575, cu bibliografie până la acea dată; J. Darrouzès, (ed.), *Epistoliers byzantins du X^e siècle*, Paris, 1960, p. 33-38, 99-163; J. Gouillard, în DCT, XIV, 2, 1941, col. 2959-2971; Cross, *Simeon Metaphrastes*, în ODCC, p. 1275-1276; P. Canart, *Symeon Metaphrastes (Logothetes)*, în CE, 13, p. 875.

Simeon Monahul

Simeon Monahul, ucenic al lui Rabban Jozadaq, întemeietorul unei mănăstiri din munții Qardu în sec. VII. Este autorul biografiei lui Rabban Hormizd Persanul, fondatorul mănăstirii din Aqosh. Lucrarea are o importanță istorică deosebită pentru cunoașterea vieții creștine în acea perioadă, în imperiul persan.

E.A. Wallis Budge, *The Life of Rabban Hormizd*, Berlin, 1894 cu trad. în engleză; idem, *The Histories of Rabban Hormizd the Persian and Rabban Bar Idta*, London, 1902; Urbina, p. 144.

Simeon Quqaya

Simeon Quqaya (Aigulus), olar de meserie și diacon. A trăit în satul Geshir, nu departe de mănăstirea Mar Bassus, la sfârșitul sec. V și începutul sec. VI. În

timp ce lucra la roata sa de olar, modelând lutul, Simeon compunea imne, pe care le scria pe diverse tăblițe sau pe pergament. Vestea despre talentul său a ajuns la urechile lui Iacob* de Serugh, care i-a făcut o vizită și a citit imnele pe care le-a compus. A luat cu sine câteva dintre ele și l-a încurajat să-și continue activitatea. S-a păstrat o colecție de nouă imne, intitulată *Quqayatha*, dedicate Nașterii Domnului.

S. Euringer, OC, 2, 3, 1913, p. 221-235 cu traducere germană; Wright, p. 59-60; Urbina, p. 109.

Simeon de Rewardashir

Simeon de Rewardashir, a activat la mijlocul sec. VII, în timpul catolicosului Isho-yabh* III. A compus o colecție de norme juridice în limba persană. Îi mai sunt atribuite 22 de răspunsuri pe teme juridice, care tratează probleme de moștenire, de familie etc. Lucrarea s-a păstrat în traducere siriacă.

E. Sachau, *Syrische Rechtsbücher* 3, p. 203-253, cu trad. în germană; A. Rücker, *Die Canones des Simeon von Rewardashir*, Leipzig, 1908; Baumstark, p. 206-207; Urbina, p. 148.

Simeon bar Saba'e

Simeon bar Saba'e, martir, episcop de Seleucia-Ctesiphon, Mesopotamia. *Bar sabba'e* înseamnă 'fiu de vopsitor'. Ca episcop, s-a confruntat cu o serie de probleme, dintre care cea mai dificilă a fost acuzația de a fi fost unealta împăratului bizantin, fapt care l-a dus în cele din urmă la moarte de martir în timpul persecuției lui Sapor, 341/4, alături de preoții Abdhaikla și Hanania, eunucul Gushtahazad, Tarbo, sora lui Simeon, și

Puseik, care au format primul grup de martiri din perioada sassanidă. Numele lui Simeon apare în listele episcopale din vremea lui Dadisho în 424, ca fiind contracandidatul lui Papa bar Aggai, episcop de Seleucia. Deși a fost ales în locul lui Aggai, care fusese depus, Simeon ocupă scaunul rămas vacant numai după moartea acestuia. *Pătimirile* sale descriu suferințele și evenimentele din perioada persecuției și a morții sale martirice. Lui Simeon îi sunt atribuite câteva imne liturgice, incluse în cărțile de slujbă nestoriene. Acestea au fost păstrate între imnele lui Efrem* Sirul. Abhd-isho îi mai atribuie lucrarea *Kethabha dh'Abha-hatha* - *Cartea Părinților*, care, după opinia lui Sachau, tratează despre ierarhia cerească și cea pământească.

M. Kmosko, PS II, 1048-1051, cu trad. latină; Maruta, *Acta sanctorum martyrum orientalium*, ed. de S.E. Assemani, 2 vol., Roma, 1748, vol. 1, p. 10-36; M. Kmosko (edit. și trad.), *Martyrium Beati Simeonis Bar Sabba'e*, în Patr. Syr. 2, 1907, 715-777; J. Labourt, *Le christianisme dans l'Empire Perse*, Paris, 1904; P. Peeters, *La date du martyre de S. Syméon*, AnalBoll, 56, 1938, p. 118-143; A. Penna, *Simeon Barsabae*, St., în CE, 13, p. 218; Wright, p. 30; Urbina, p. 51, 195, cu bibliografie.

Simeon Stilitul sau Stâlpnicul

Simeon Stilitul sau Stâlpnicul (390-459), cel dintâi ascet stâlpnic sau stilit. S-a născut în satul Sis, la poalele munților Taurus. Îmbrățișează viața monahală la mănăstirea Eusebona (de la Tell 'Ada, între Antiohia și Alep). De aici se mută la Telanissos, unde trăiește ca anahoret. Practica ascetică pe care o îmbrățișează ia un aspect original. Simeon începe să înalțe o serie de stâlpi, în vârful cărora, expus elementelor naturii, duce o viață

de rugăciune. Treptat, stâlpii pe care îi ridică sunt din ce în ce mai înalți, ultimul stâlp, în vârful căruia a rămas până la sfârșitul vieții, având 16 m. înălțime. Nevoințele sale, îmbinate cu rugăciunea, atrag o mulțime de pelerini, dar și de imitatori, vestea nevoințelor sale deosebite ajungând până la Paris. Simeon a exercitat o puternică influență în rândul credincioșilor și al monahilor, pe care i-a îndemnat să păstreze ortodoxia calcedoniană. De altfel, monofiziții, atribuindu-i o serie de scrisori, au încercat să-l includă în tabăra lor. Cele trei scrisori, puse sub numele lui, nu sunt autentice și au fost scrise mai târziu. Prezentarea vieții lui, al cărei autor nu este cunoscut cu certitudine, dar se presupune că ar fi un oarecare Cosma, a fost editată și publicată de Assemani.

Assemani, *Acta Sanctorum Martyrum*, vol. II, p. 268 și urm.; BS, II, 1116-1138; H. Delehaye, *Les saints stylites*, Bruxelles, 1923; A. Vööbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient*, II, Louvain, 1960, p. 207-223; Wright, p. 44-45; Duval, p. 350-351; Cross, *Simeon Stylites*, în ODCC, p. 1276; Baumstark, p. 60-61; J. Gribomont, *Siméon Stylite l'Ancien*, în DECA, II, p. 2295-2296; Urbina, p. 102-103, cu bibliografie; P. Bruns, *Simeon Stylites*, în LACL, p. 260, cu bibliografie.

Simeon bar Tabbakhe

Simeon bar Tabbakhe, a deținut funcția de mare trezorier sub califul al-Mansur, în aceeași perioadă în care fratele său întru credință, George bar Bokht-isho din Gundishapur sau Beth Lapat, îndeplinea funcția de medic al palatului. Abdh-isho îi atribuie o singură lucrare. Este vorba de o istorie bisericească care s-a pierdut. Fără îndoială, lucrarea a conținut infor-

mații deosebit de prețioase, dacă avem în vedere funcția deținută de el.

Wright, p. 130-131; Assemani, BO, III, I, 157.

Simeon Noul Teolog

Simeon Noul Teolog (949-1022), călugăr ortodox, autor de scrieri mistice. S-a născut la Galatea, în Paphlagonia (Asia Mică), în anul 949, într-o familie care aparținea aristocrației bizantine cu influență în sfera politică. Viața lui Simeon coincide în mare măsură cu domnia celui mai reprezentativ împărat din dinastia macedoniană, Vasile II Bulgaroctonul (976-1025). Este luat de unchiul său la curtea imperială din Constantinopol, unde își desăvârșește studiile. Intenția unchiului său era ca nepotul său să facă carieră la curtea imperială. Sub influența unui călugăr studit, Simeon cel Pios, el se hotărăște să devină călugăr. După o scurtă vizită în ținutul natal, revine la Constantinopol și îmbracă haina monahală la mănăstirea Studion. Datorită unor neînțelegeri cu starețul mănăstirii, care nu vedea cu ochi buni dăruirea și ascultarea pe care el le arăta față de părintele lui duhovnicesc, Simeon este silit să părăsească Studion-ul. Se retrage la mănăstirea Sf. Mamas, din partea de sud-vest a Constantinopolului, unde începe din nou viața monahală ca novice, păstrând legătura cu părintele său duhovnicesc. Este hirotonit preot, iar după trei ani, comunitatea de aici îl alege stareț, cu aprobarea patriarhului Nicolae. Este perioada în care Simeon devine vestit în Constantinopol pentru viața sa de sfințenie și înțelepciune. Situația devine din nou defavorabilă, pentru același motiv, și anume, cinstirea pe care el o arăta părintelui său duhovnicesc, care decedase în 987. Este

silit să renunțe la stăreție în 1005, iar în 1009 patriarhul îl exilează. Obligat să părăsească această mănăstire, Simeon se îndreaptă spre mănăstirea Sf. Marina, pe țărmul asiatic al Bosforului, lângă Chrysopolis (Sutari), lăcaș pe care el însuși l-a restaurat. Aici este căutat de un mare număr de credincioși, mulți dintre ei aparținând aristocrației. Nemulțumirea arătată de aceștia și probabil presiunile lor asupra patriarhului, l-au determinat să ridice interdicțiile la care era supus Simeon. În plus, Simeon a fost invitat să se reîntoarcă la Studion, iar patriarhul îi oferă un post de arhiepiscop, pe care el îl refuză, preferând să rămână în continuare, în retragere de bunăvoie, la mănăstirea Sf. Marina, până la moartea sa în 1022. Fără îndoială, el este cel mai mare teolog byzantin. Numele de 'Noul Teolog' îl plasează în comparație cu marele gânditor al Bisericii Ortodoxe de Răsărit Sf. Grigorie* de Nazianz, cunoscut ca 'Grigorie Teologul'. Întreaga sa învățătură se centrează în jurul vederii Luminii Divine, deși ea rămâne în același timp hristocentrică, accentuând importanța Sf. Euharistiei. El a îmbinat tradiția contemplativă a lui Isaac* de Ninive cu tradiția cenobitică a Sf. Vasile* cel Mare și Teodor* Studitul. A fost influențat de omiliile lui Macarie* Egipteanul. La rândul lui, a exercitat o influență formativă, dând imbold apariției mișcării ascetice bizantine, cunoscută sub numele de *isihasm*.

Opera lui Simeon poate fi divizată în patru categorii: 1. *Cateheze*, în număr de 34; 2. *Cuvântări teologice*, în număr de 3, și *etice*, în număr de 15; 3. *Capete teologice și practice*, 225 la număr, și *Imnele dragostei dumnezeiești*. Este greu de fixat cu exactitate data la care a scris aceste lucrări. Catehezele au fost compuse și ținute în timpul șederii sale la

mănăstirea Studion. Tot acolo se crede că a scris imne, lucrări exegetice și scrisori, care nu s-au păstrat. După retragerea sa din funcția de stareț, a alcătuit capetele despre virtuți și despre patimile opuse lor. În timpul disputei cu Ștefan al Nicomidiei, a scris bucățile oratorice. Nichita Stithatul menționează, din perioada retragerii sale, doar scrierea de imne.

Simeon Noul Teolog se încadrează în tradiția ascetică și duhovnicească răsăriteană, analizând și descriind urcușul duhovnicesc al omului, de la curățirea de patimi și dobândirea virtuților, la contemplarea rațiunilor duhovnicești și apoi la vederea lui Dumnezeu în lumină și la unirea cu el. La această tradiție el adaugă o nuanță nouă, care pune accentul în mod deosebit pe simțire, pe conștiință, pe iubire și pe lumină, ceea ce a făcut pe unii gânditori să-l considere înnoitor în tradiția duhovnicească a ortodoxiei. De fapt, acest accent pus pe simțire și pe vederea lui Dumnezeu în lumină, nu face decât să dezvolte treapta a treia a urcușului duhovnicesc al omului care își dedică viața rugăciunii neîncetate. Căci e vorba de o simțire sfântă, plină de iubirea de Dumnezeu, venită după curățirea de patimile egoiste. Punctul de pornire al teologiei sale rezidă în dorința omului de a se mântui. Orice creștin, care dorește să se mântuiască, trebuie să ajungă la sfințire sau la conștiința harului prezent în el de la Botez. În virtutea acestei conștiințe, el trebuie să porceadă la curățirea de păcate. Pe măsura curățirii, de păcate se ivește în om *simțirea* sau *vederea* lui Dumnezeu. La acest proces concură credința, harul și voința liberă de mântuire. În acest sens, darul suprem al vederii lui Dumnezeu este un dat potențial pentru toți creștinii. Simeon nu solicită o vedere sau simțire egală în intensitate de la toți creștinii. Ea depinde de puterea de

realizare a fiecăruia. El vorbește despre simțirea sau vederea lui Dumnezeu de aici și din viața viitoare, înțelegând acest act în funcție de gradele reduse sau mai mari de simțire și vedere ale credincioșilor: 'Acum mărturisim și spunem că luăm arvuna măsurată a tuturor bunăților, iar totul, nădăjduim să luăm după moarte' (*Cuvântul moral* V). El afirmă că simțirea sau vederea lui Dumnezeu, încă din timpul vieții de aici, se bazează pe distincția ce o facem între raționamentul asupra lui Dumnezeu și legătura nemijlocită pe care o are cu puterea lui Dumnezeu sufletul care înaintează în virtuți și a ajuns la anumite grade ale iubirii. Raționamentul face presupuneri despre Dumnezeu, din spuse sau după auz. De aceea, nu reprezintă adevărata cunoaștere. Adevărata cunoaștere e din *vedere*. Prin vedere, cel ce cunoaște sesizează o lumină care iradiază din cel cunoscut, o lumină materială, dacă e obiect sensibil, o lumină spirituală, dacă e un focar spiritual. Această lumină e în același timp sens, pentru că reprezintă o anumită particularitate a celui cunoscut. Altceva e să cunoști un om din auzite și altceva e să-l cunoști din vedere. Aceasta e o cunoaștere în lumina lui. Tot așa, altceva e să-L cunoști pe Dumnezeu din auzite și altceva e să-L cunoști prin 'lucrarea și puterea Preasfântului Său Duh, sau a luminii' (*Id.*). Consecința simțirii sau a vederii lui Dumnezeu este unirea cu El. Simeon accentuează atât de mult unirea între persoana umană și Persoana lui Hristos, venit prin lumina iubirii în persoana curățită de egoismul patimilor, încât o vede pe aceasta devenită împreună subiect al luminii sau iubirii lui Hristos și al tuturor lucrărilor Lui, ba chiar al Ființei Lui dumnezeiești, dar prin participare, nu prin ea însăși. Întreaga omenire e chemată să se adune prin dragoste în Sfânta

Treime, adică în unitatea Aceleia și prin aceasta în unitatea ei însăși, ca să fie Dumnezeu totul în toate, dar fără ca acestea să fie anulate. Această iubire sau lumină, care le va uni pe toate fără să le confunde, nu poate fi decât o iubire, o lumină, o bucurie trăită de persoane. De aici și contribuția nouă pe care Simeon o aduce teologiei duhovnicești a Părinților anteriori, prin accentul deosebit de puternic pe care îl pune pe personalismul lui Dumnezeu și pe relația personală a fapturii umane cu El. El prezintă bogăția complexă, vie și caldă a relației omului ca persoană cu Dumnezeu ca Persoană (D. Stăniloae). Viața Sf. Simeon a fost scrisă de Niceta Stithatul.

Migne, PG 120, 604-688; *Κατηχήσεις* (*Catéchèses*), ed. de B. Krivochéine și J. Paramelle, în SCh., 96, 104, 113, Paris, 1963-1965; *Εὐχαριστία* (*Actions du grâces*) 1 și 2, în SCh, 113, Paris, 1965; *Λόγοι Θεολογικοί, Λόγοι Ἠθικοί* (*Traitées Théologiques et Ethiques*), ed. de J. Darrouzès, în SCh, 122, 129, Paris, 1966-1967; *Κεφάλαια* (*Chapitres théologiques, gnostiques et pratiques*), ed. de J. Darrouzès, în SCh., 51, 1957; *Hymnes*, ed. de J. Koder, J. Paramelle și L. Neyrand, SCh, 156, 174, 196, Paris, 1969, 1970-1971; 'Epistola', nu există ediție critică; *Λόγος περὶ ἐξομολογήσεως*, ed. de K. Holl în *Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum*, Leipzig, 1898, p. 110-127; *Un grand mystique byzantin. Vie de Syméon le Nouveau Theologien* (949-1022) par Nicéas Stéthatos, ed. și trad. de I. Hausherr și G. Horn, Orientalia Christiana, Rome, 1929, p. 1-128; Simeon Noul Teolog, *Cele 225 de capete teologice și ascetice; Capete morale; Cuvântările morale întâi și a cincea*, trad. de Pr. Prof. Acad. D. Stăniloae, în *Filocalia*, vol. VI, EIBOR, 1977, București, 1977, p. 6-204; *Imnele*, trad. de Pr. Prof. Acad. D. Stăniloae, în *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991, p. 307-705; Archbishop Basil Krivocheine, *St. Symeon*

the New Theologian. Life-Spirituality-Doc-trine. In the Light of Christ, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1986, în rom. EIBMBOR, 1997; id., *The Brother-Loving Poor Man. The Mystical Autobiography of St. Simeon the New Theologian*, în *Christian East*, II, 1953-1954, p. 216-227; id., *The Writings of St. Symeon the New Theologian*, în OCP, XX, 1954, p. 298-328; J. Gouillard, AA, în DTC, XIV, pt.2, 1941, col. 2941-2956; Cross, ODCC, p. 1275; J.M. Hussey, *Symeon the New Theologian*, în CE, 13, p. 875-876.

Simon Magul

Părinții Bisericii îl consideră pe Simon Magul ca fiind părintele tuturor ereziilor. Sf. Irineu* de Lyon spune: *Simon autem Samaritanus ex quo universae haereses substituerent*. Prima mențiune o găsim în *Faptele Apostolilor*, VII,9-24, el a fost contemporan cu apostolii și samaritean (Samaria, oraș de mare notorietate, indisciplinat în materie de religie) și practica magia cu mare succes. Justin Martirul amintește și el de Simon, ca fiind originar din Gitta și că a venit la Roma în timpul lui Claudius Cezar, uimind foarte multă lume cu puterile lui magice. Simon n-a fost creștin disident, și dacă părinții Bisericii rămân pe această poziție, ei admit tacit că gnosticismul n-a fost un fenomen interior creștinismului. El afirmă despre sine că este un Mesia: 'Eu sunt Dumnezeu sau Fiul sau Duhul Sfânt. Și iată-mă! Deja lumea este pierdută și voi oamenii veți pieri datorită greșelilor voastre. Însă eu vreau să vă salvez. Voi mă veți revedea întorcându-mă cu o putere celestă. Fericiți vor fi cei care mi se vor închina, ceilalți vor fi dați focului etern!' (Origen, *Contra Celsum*, VII,10). Doctrina lui Simon poate fi reconstituită din scrierile lui Justin Martirul, *Apologie*, Tertullian*, *De Anima*,

Irineu*, *Adversus haereses*, Ipolit*, *Refutatio omnium haeresium*. Îi este atribuită de către Ipolit lucrarea *Apophysis Megale* (Marea Revelație). O sursă foarte prețioasă o constituie scrierile numite clementine sau pseudo-clementine (papa Clement Romanul, 88-97 d.H.), *Recognitiones* și *Homiliae*. Conform acestor mărturii Simon Magul a studiat la Alexandria, capitala intelectualității diasporei evreiești. La întoarcerea în Samaria, el intră într-o sectă fondată de Dositei. Douăzeci și șapte de ani după moartea lui Iisus, Simon l-a întâlnit pe Sf. Petru în Cezareea și au avut o confruntare care a durat trei zile. El a respins doctrina Vechiului Testament care afirmă că Demiurgul este Dumnezeu Unic. Există mai mulți zei și deasupra tuturor un Dumnezeu primordial, nenăscut și necunoscut, Dumnezeu Dumnezeilor. Esența Sa este Bunătatea. Dumnezeu necunoscut se manifestă în Simon și Elena, care mai este cunoscută și sub numele de Selenă, împrumut mitologic de la antica zeiță a lunii. În lexicul gnostic, Luna nu este decât numele exoteric al personajului, numele adevărat este *Epinoda*, *Ennoda*, *Sophia* sau *Sfântul Spirit*. În voiajul terestru al lui Simon, el călătorește cu femeia lui, Elena, (instrument al răscumpărării universale), pe care a descoperit-o într-un bordel din Tyr și care, după el, era cea mai recentă și mai umilă încarnare decăzută a gândirii lui Dumnezeu. Cei doi alcătuiesc un cuplu divin, zeul tată și zeița mamă, mit care se regăsește la siro-caldeenii. Dumnezeu Vechiului Testament nu este Dumnezeu cel Bun, ci este un Dumnezeu al drepătății, și în consecință, un Dumnezeu rău. Imperfecțiunea creatorului este transmisă și creației sale. Istoria creației, sau seria creațiilor, nu este decât o degradare progresivă, o alienare. Lumea a fost fă-

cută de îngeri și puteri derivate din *Ennoda*, gândirea Tatălui primordial. Răul provine din discordia dintre îngerii cerești care își împart dominația asupra lumii. Sub dominația acestui Dumnezeu, oamenii suferă, iar sufletul este închis în trup. Un singur mijloc îl poate salva pe om, *cunoașterea* Divinității. Acesta este nucleul gândirii lui Simon redat în scrierile pseudo-clementine. Imaginea care ne-a rămas despre Simon Magul și gesturile sale ne vin din surse creștine și numai favorabile nu îi sunt. El a încercat și la Roma (unde era cunoscut, ca *Faustus*, cel favorizat) să-și *facă* rolul încercând să se ridice la cer în fața unei mari mulțimi de spectatori, însă rugăciunea Sf. Petru a făcut ca el să cadă pe pământ, această cădere a însemnat și sfârșitul carierei lui Simon Magul. (F.F.)

Justin, *I Apologia* 26, 1-3; Irineu, *Adv. haer.*, I, 23, 1-2; 24, 1-2; W. Bossuet, *Die Hauptprobleme des Gnostizismus*, 1907; H. Leisegang, *Die Gnostiker*, 1955; L. Cerfaux, *La gnose simonienne*, Recueil L. Cerfaux, Gembleux, 1954, p. 191-158; R. Grant, *La gnose et les origines chrétiennes*, Paris, 1964; J.M.A. Sables Dabadie, *Recherches sur Simon le Magicien*, Paris, 1962; K. Beischlag, *Simon Magus und die christliche Gnosis*, Tübingen, 1974; G. Salmon, *Simon Magus*, în Smith-Wace, IV, p. 681-688; É. Amman, *Simon le Magicien*, în DTC, XIV, pt. 2, 1941, col. 2130-2340; Cross, *Simon Magus*, în ODCC, p. 1277; E. Perreto, *Simon le Magicien - Simonien*, art. în DECA, II, p. 2296-2297.

Simplicianus de Milano

Simplicianus de Milano (m. 400/1), preot și mai apoi episcop de Milano, succesor al lui Ambrozie*. Inițiat în filosofia neoplatoniciană și teolog erudit, Simplicianus a jucat un rol important în încreștinarea lui Marius* Victorinus și

Augustin*. A fost apropiat lui Ambrozie, care i-a adresat câteva scrisori. Din nefericire scrisorile de răspuns ale lui Simplicianus nu s-au păstrat. La rândul lui, Augustin i-a dedicat: *De diversis quaestionibus ad Simplicianum* și i-a adresat una din epistolele sale (Ep. 37).

F. Savio, *Gli antichi vescovi l'Italia dalle origini al 1300 descritti per regioni. La Lombardia*, Firenze, 1973, p. 145-150; S. Zincone, *Simplicianus de Milan*, în DECA, II, p. 2297-2298.

Sinesiu de Cyrene

Sinesiu de Cyrene (c.370-c. 414), episcop de Ptolemais. S-a născut la Cyrene, în Lybia, între anii 370-375, într-o veche familie păgână, și a fost educat în orașul natal. Studiază apoi sub îndrumarea vestitei Hypatia* la Alexandria, care l-a inițiat în tainele filosofiei neoplatoniciene. Vizitează Atena și rămâne dezamăgit deoarece 'filosofia a părăsit cetatea'. În 399 este trimis ambasador la Constantinopol de către cetățenii din Pentapolis, de unde revine în 402, după ce obținuse ușurarea taxelor impuse acestora. Se căsătorește la Alexandria cu o creștină, primind binecuvântarea lui Teofil*. În anul 410 este numit episcop de Ptolemais, se pare, fără a fi fost botezat. Primește hirotonia în treapta de episcop cu condiția de a rămâne căsătorit și de a nu-și abandona credința în preexistența sufletelor, veșnicia lumii și conceptul alegoric de înviere a trupului. Teofil consimte, deși el însuși a condamnat aceste învățături. Convingerile sale filosofice i-au atras denumirea de 'platonicianul cu mitră'. A decedat înainte de uciderea Hypatiei în anul 415.

Opera pe care ne-a lăsat-o moștenire în scurta lui activitate, reliefează erudiția sa clasică și talentul filosofic deosebit, fiind admirat în Bizanț pentru stilul său attic

remarcabil. În *Cuvânt despre imperiu*, către împăratul Arcadiu, reia viziunea platoniciană asupra statului, criticând totodată starea de fapt de la curtea imperială din Constantinopol, adică, luxul și pompa excesive cu care este înconjurat împăratul, corupția și necinstea celor care se aflau la curte. *Carte despre providență sau (cuvântări) egiptene*, un tratat alegoric despre frământările existente în imperiu, în vremea împăratului Arcadie. *Dion sau despre viața sa* expune viața și operele lui Dion, vestitul sofist, filosof și orator, menționat de Filostrat din Lemnos în rândul sofștilor. El justifică preocupările cu filosofia și retorica și își expune propria sa filosofie ca adept al lui Dion. Îi atacă pe sofști pentru ambiția lor, considerându-i mai mult căutători după onoruri și reputație, decât după adevăr. Este critic la adresa monahilor, pe care îi consideră obraznici, ignoranți, amestecând absurd cuvinte și dogme, mai degrabă vrednici de plâns decât de râs, barbari care ar vrea să facă filosofie... cu posibilități sub natura comună, nu atât isteți, cât grași (Coman). *Lauda calviției*, un tratat umoristic provocat de lucrarea lui Dion *Lauda pleșilor*. Făcând uz de exemple din natură, istorie și mitologie, el susține că pleșuvia sau calviția este o podoabă a omului, un semn de înțelepciune și o trăsătură de asemănare cu Dumnezeu. *Despre vise* tratează despre originea, funcția și semnificația viselor. Tratatul, scris într-o singură noapte, a fost trimis Hypatiei spre cercetare și apreciere. După părerea lui, visele sunt revelații divine, deoarece între suflet și dumnezeul intracosmic (*encosmos*) este o strânsă legătură. Visele sunt de origine divină și nu necesită interpretare mai ales pentru cei virtuoși, care cultivă prudența și urmează tradiția. *Cuvânt despre darul astrolabului*, adre-

sat lui Paeoniu din Constantinopol, doric de a se iniția în astronomie. După el, astronomia este o știință venerabilă, un instrument apropiat de negrăita teologie. De la Sinesiu au rămas și un număr de 156 de scrisori, unele adresate Hypatiei, 9 imne, scrise în dialect doric, cu un profund conținut religios, fragmente din două omilii și două cuvântări cu caracter politic împotriva invaziilor barbare care au devastat Pentapolis în 406-407 și apoi în 412.

Sinesiu nu a conceput un sistem teologic, doctrina sa teologică fiind presărată, în scrierile sale, sub forma unor meditații și aprecieri concise, cu precădere în *Imne*. Teologia sa este un amestec de idei neoplatoniciene și creștine, care dau mărturie despre evlavie specială a acestui filosof și ierarh deosebit.

Migne, PG 66, 1021-1736; N. Terzaghi (ed.), *Hymni et opuscula*, 2 vol., Roma, 1939-1944; A. Fitzgerald, *The Letters of Synesius of Cyrene*, London, 1926; Idem, *The Essays and Hymns of Synesius of Cyrene, Including the Address to the Emperor Arcadius and the Political Speeches*, 2 vol., London, 1930; A. Gardner, *Synesius of Cyrene, Philosopher and Bishop*, London, 1886; T.R. Lacombe, *Synesius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 756-780; W.S. Crawford, *Synesius the Hellene*, London, 1901; J. C. Pando, *The Life and Times of Synesius of Cyrene as Revealed in his Works*, Washington, 1940; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 150-151; Altaner-Stuiber, 1980, 282 și urm.; Cross, *Synesius*, art. în ODCC, p. 1332; Quasten, *Patrology*, III, p. 106-114, cu bibliografie; I. G. Coman, III, p. 256-283; P. Canivet, *Synesius of Cyrene*, în CE, 13, p. 885; E. Cavalcanti, *Synesius de Cyrene*, în DECA, II, p. 2352-2354, cu bibliografie; S. Vollenweider, *Synesius von Cyrene*, în LACL, p. 579-580, vezi bibliografia.

Siricius

Siricius (c. 334-399), urmașul papei Damasus și susținător al acestuia împotriva lui Ursicinus, la scaunul episcopal din Roma (384). Deși adevărata personalitate a Bisericii apusene în acea vreme era Ambrozie*, Siricius rămâne în istoria papalității ca autor al primei decretalii (scrisoare papală ca răspuns la o întrebare anume și care are în contextul jurisdicției papale autoritate de lege). Este vorba de scrisoarea din anul 385, prin care Siricius răspunde la cele șapte întrebări puse de Himerius, episcop de Tarragona, privind o serie de probleme de disciplină. În anul 386, Siricius ține un sinod la Roma, care promulgă nouă canoane privind disciplina bisericească și le trimite Bisericii din Africa. Siricius continuă insistențele lui Damasus de a păstra jurisdicția Romei în Iliria de răsărit, prin menținerea unui vicariat al cărui cap era numit de Roma, deși acest teritoriu, împreună cu Dacia și Macedonia, fuseseră trecute, datorită schimbărilor politice, începând cu anul 388, în contextul larg al jurisdicției Noii Rome, adică a Constantinopolului. În total, lui Siricius îi este atribuit un număr de șapte scrisori, interpretate în prezent ca mărturie a primului pas spre formularea primatului papal.

Migne, PL, 13, 1131-1178; Idem, PLS, 567 și urm.; CPL, 1637; J. Janini, *Siricio y las quatro temporas. Una investigacion sobre las fuentes de la espiritualidad seglar y del Sacramentario Leoniano*, Valencia, 1958; E. Caspar, *Geschichte des Papstums*, I, 1930, p. 257-285; J. Barmby, *Siricius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 696-702; E. Amann, *Sirice*, art. în DTC, XIV, pt. 2, 1941, col. 2171-2174; Quasten, *Patrology*, IV, p. 580-581, cu bibliografie selectivă; B. Studer, *Sirice, pape*, în DECA, II, p. 2299.

Sixt II

Sixt II, succesor al lui Ștefan pe scaunul episcopal al Romei. Din *Liber Pontificalis* aflăm că a fost grec de origine și filosof. Rufin* de Aquileia îl consideră autorul culegerii de maxime: *Sententiae Sexti**, iar A. von Harnack îi atribuie tratatul *Ad Novatianum*.

Migne, PL 5, 83-100; Jaffé, I, p. 21 și urm.; P. Hinschius, *Decretals*, Leipzig, 1863, 189-194; H. Chadwick, *The Sentences of Sixtus*, Cambridge, 1959 (text grec și latin); Cross, *Sixtus II*, în ODCC, p. 1281; A. Di Berardino, *Sixte II*, în DECA, II, p. 2303; O. Kampert, *Sixtus II. von Rom*, în LACL, p. 562.

Smaragdus de Saint Mihiel

Smaragdus de Saint Mihiel, călugăr benedictin și abate al mănăstirii Saint Mihiel de lângă Meuse. Predă latină la școala monahală de la Castellion. În această perioadă redactează una din primele sale lucrări, un comentariu la manualul lui Donatus*, *Liber partibus Donati*. După ce ajunge abate, întemeiază mănăstirea St. Mihiel. În calitate de abate, se interesează în mod deosebit de viața din mănăstire și de disciplina monahală. Drept aceea, scrie o lucrare, intitulată *Diadema monahorum*, în care îi îndeamnă pe monahi la practicarea virtuților. Sursele principale de inspirație au fost operele Părinților Bisericii. Ca material pregătitor pentru sinodul de la Aachen din 809, el întocmește o lucrare în care încearcă să justifice poziția teologilor franci în controversa *Filioque*. Pentru Ludovic cel Pios, Smaragdus scrie *Via regia*, în care abordează problema formării spirituale a unui prinț, accentuând în mod cu totul aparte asupra pietății și dreptății, ca virtuți necesare unui conducător creștin. După încheierea

sinodului de la Aachen din 817, Smaragdus se apleacă din nou asupra problemei disciplinei monahale, în lucrarea sa *Expositio in regulam s. Benedicti*, în care încearcă nu numai să reevalueze situația generală din monahismul benedictin, ci sugerează redimensionarea vieții monahale și punerea ei pe făgașul trasat de Benedict* de Aniane. Ultima sa lucrare este o culegere de texte patristice folosite pentru comentarea epistolelor și Evangheliilor din duminicile și sărbătorile de peste an. Lucrarea nu este originală. Cu toate acestea ea este o dovadă a culturii vaste, mai ales patristice, a lui Smaragdus.

Migne, PL 102, 1-970; MG Poetae, I, 605-609; 2, 918-924; J.M. O'Donnell, *Smaragdus of Saint-Mihiel*, în CE, 13, p. 300.

Socrate

Socrate (380-450), unul din cei mai interesați și mai valoroși istorici bisericești. S-a născut la Constantinopol în anul 380. A învățat sub îndrumarea lui Helladiu și Amoniu, veniți de la Alexandria la Constantinopol, și retorica sub îndrumarea filosofului sofist Troilus. După terminarea studiilor, îmbrățișează avocatura. Se pare că denumirea de 'Scholasticus' se leagă de această îndeletnicire.

La sugestia unui oarecare Teodor, despre care se știe doar că a fost cleric, Socrate scrie *Istoria bisericească*, menită a fi o continuare a *Istoriei bisericești* a lui Eusebiu* de Cezareea, după cum spune el însuși. Lucrarea este împărțită în șapte cărți, preluând evenimentele de la abdicarea lui Dioclețian în 305 și până în anul 439. Fiecare carte tratează domnia unui împărat până la moarte și reprezintă, după toate evaluările, cea mai izbutită continuare a lucrării lui Eusebiu, în unele privințe depășindu-l pe acesta, cum ar fi

în obiectivitate și sinceritate. El este mai mult interesat de istoria și viața Bisericii și mai puțin de problemele teologice. De aceea, acest ultim aspect nu se bucură de o tratare amănunțită. El acordă atenție și istoriei profane, evenimentele legate de Constantinopol preocupându-l în mod special. Deși nu a împărtășit ideile novațiene, el tratează cu oarecare părținare problematica acestora. A folosit informații de la alți autori și din diverse documente oficiale, ca de exemplu, Rufin*, Eusebiu de Cezareea, scrisorile lui Atanasie*, listele episcopale și, în special, Actele conciliare din 375, redactate de Sabin de Heracleea, scrisori ale împăraților sau ale episcopilor etc. Întrucât citatele preluate din aceste surse sunt redactate aproape cuvânt cu cuvânt, lucrarea lui Socrate este un izvor deosebit de valoros pentru istoriografie. Istoria s-a păstrat integral în două versiuni. După publicarea primei versiuni, Socrate realizează că unele documente și informații nu au fost exacte, mai ales cele preluate de la Rufin. De aceea, el rescrie întreaga lucrare, simțindu-se obligat să o revizuiască. Istoria lui Socrate a fost tradusă și în armeană în sec. VI.

Migne, PG 67, 29-872; CPG III, 6028; R. Hussey, *Socrates Scholastici Historia Ecclesiastica*, 3 vol., Oxford, 1853; A. C. Zenos, LNP series 2, vol. 2, 1890, 1-178; F. J. F. Jackson, *A History of Church History. Studies of some Historians of Christian Church*, Cambridge, 1939, p. 73-82; G-F. Chestnut, *The First Christian Historians: Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret and Evagrius*, Paris, 1977; W. Milligan, *Socrates*, art. în Smith-Wace, IV, p. 709-711; Bardenhewer, IV, 137-144; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 209; Altaner-Stuiber, 1980, 226 și urm.; Quasten, *Patrology*, III, p. 532-534; M. Mazza, *Sulla teoria della storiografia cristiana: osservazione sui proemi degli storici ecclesiastici*, în *La storiografia ecclesiastica*

della tarda antichità, Messina, 1980, p. 335-389; H. Dressler, *Socrates, Historian*, în CE, 13, p. 408-409; Cross, *Socrates*, în ODCC, p. 1285; A. Labate, *Socrate le Scolastique*, în DECA, p. 2304-2305, cu bibliografie; J. Ulrich, *Sokrates*, în LACL, p. 562-563, cu bibliografie.

Sofronie

Sofronie, prieten și traducător din operele lui Ieronim*. În *De viris illustribus*, Ieronim menționează câteva lucrări din tinerețe ale lui Sofronie: *Laudes Bethlehem*, *Despre distrugerea templului lui Serapis din Alexandria*. Sofronie a tradus în greacă versiunile ieronimiene la *psalmi și profeți*, *Epistola 22 către Eustochiu* și probabil *Viața lui Malhus*. Se pare că versiunea greacă a lucrării *De viris illustribus* îi aparține unui alt Sofronie care a trăit la o dată mai târzie.

CPG II, 3630-3636; CCL 72, XIV, XLVIII; Bardenhewer, I, p. 3 și urm., III, p. 283; A. Pollastri, *Sophrone*, în DECA, II, p. 2308.

Sofronie al Ierusalimului

Sofronie al Ierusalimului (550-638), patriarh al Ierusalimului din anul 634. S-a născut la Damasc în anul 550 (după unii în 560). Înainte de a fi îmbrățișat viața monahală, a predat retorica, de unde și denumirea de Scolasticul. A fost ucenic și prieten al lui Ioan* Moshu. A intrat în monahism la mănăstirea Sf. Teodosie de lângă Ierusalim. Aici s-a împrietenit cu Ioan Moshu pe care l-a însoțit în peregrinările sale în Siria, Palestina, Egipt și la Roma. Se pare că în perioada șederii la Alexandria a urmat și cursurile școlii de aici. A revenit la Ierusalim, aducând cu sine trupul neînsuflețit al lui Ioan Moshu, pe care l-a înmormântat în cimitirul

mănăstirii Sf. Teodosie. Alături de Sf. Maxim* Mărturisitorul, Sofronie se angajează în lupta împotriva monotelismului, fiind cel dintâi care i-a sesizat pericolul. În 633, pe când se afla în Egipt, are o dispută asupra monotelismului cu Cyrus* al Alexandriei. De aici, merge la Constantinopol pentru a trata cu Patriarhul Serghie, adept și el al monotelismului, însă fără succes. Pentru a avea mai mult succes în lupta sa, el face o colecție de texte patristice care afirmă două lucrări în Hristos. Este ales patriarh de Ierusalim la scurtă vreme după 634. În sinodul de alegere, el ține un discurs în care respinge cu tărie noile teze monotelite. După întronizare, trimite acest discurs sub forma unei scrisori enciclice, patriarhilor orientali și papei Honoriu, la care anexează și dosarul de citate patristice menționat mai sus, în care dezvăluie primejdia ereziei monotelite, susținând cu argumente teologice solide existența a două lucrări în Hristos. Deși el însuși a luptat pentru apărarea Ierusalimului, bătrânul Sofronie a fost obligat de soartă să medieze predarea Cetății Sfinte cuceritorilor arabi, conduși de Omar în anul 637, reușind totuși să mențină diverse drepturi religioase și civile pentru creștini în schimbul unui tribut anual. Se stinge din viață la un an după acest eveniment trist, adică, în 638.

Opera lui Sofronie abordează teme dogmatice, aghiografice și pastorale. Cea mai importantă lucrare dogmatică a sa este *Scrisoarea de intronizare sau sinodală*, care concentrează învățătura sa hristologică. După ce prezintă învățătura despre Sf. Treime și Întrupare, el abordează principiul fundamental al hristologiei: în Hristos se află un ipostas sau persoană și două naturi sau firi. Săvârșirea lucrărilor se face după principii distincte, pentru că firile și-au păstrat neștirbite

puterile lor lucrătoare. În Hristos există deci două lucrări, două energii. El nu vorbește despre două voințe, însă, întrucât vorbește despre două lucrări, acest lucru este implicit. Cele două lucrări se manifestă liber și nestingherit. Tot în plan dogmatic menționăm *Florilegiul patristic în două cărți cuprinzând 600 de mărturii* din scriitorii bisericești și din Părinții Bisericii, care atestă existența a două lucrări în Hristos.

Lucrări aghiografice: *Viața Sf. Ioan cel Milostiv*, în colaborare cu Ioan* Moshu, și *Viața sfinților martiri Chir și Ioan*. Se pare că *Viața Sf. Maria Egipteanca* nu îi aparține.

Lucrări pastorale: au supraviețuit nouă predici din vremea păstoririi sale ca patriarh, unele fiind păstrate doar în traducere latină. Predica la Bunavestire conține motive doctrinare hristologice de interes deosebit. Majoritatea predicilor au fost ținute cu ocazia marilor sărbători creștine și conțin idei dogmatice profunde. La acestea se adaugă două scrieri disciplinare privind taina spovedaniei și botezul Apostolilor, din care există doar câteva fragmente.

Paralel cu lucrările sale în proză, Sofronie a scris și versuri, fiind autor al unei colecții de *Ode anacreotice*, în număr de 23 de ode, adică poezii în metru anacreotic, ca imitație a lui Anacreon, dar nu și cu un conținut anacreotic. Se pare că și Maxim* Mărturisitorul a scris în același vers, dacă poezia lui este autentică. Între producțiile sale poetice, reținem ode la diverse sărbători bisericești și câteva idiomele. Oda 14 descrie distrugerea Ierusalimului de către arabi.

Chiar dacă opera sa nu este una dintre cele mai bogate, ceea ce a rămas de la el, îl dezvăluie ca pe un bun teolog, și un fin gânditor a cărui perspicacitate și acuratețe doctrinară stau la temelia formulei

doctrinare promulgată de sinodul VI ecumenic de la Constantinopol.

Migne, PG 87, 3, 3147-4014; CPG 7635-7681; S. Vailhé, *Sophrone le sophiste et Sophrone le patriarche*, în *Revue de l'Orient chrétien*, VII, 1902, p.360-385; VIII, 1903, p. 32-69, 356-387; J. Tixeront, *Historie des dogmes dans l'antiquité chrétienne*, III, VII-e édition, p. 164-166; Idem, *Patrologie*, p. 392-393; Bardenhewer, V, p. 36-41; Cayré, II, p. 299-302; Cross, *Sophronius, St.*, art. în ODCC, p. 1291; G. Bardy, DTC, XIV, pt. 2, 1941, col.2379-2383; E. Peterson, în CE., XI, 1953, col. 906, cu bibliografie; Altaner-Stuiber, 1980, p. 520-521, cu bibliografie; T. 'pidlik, *Sophrone de Jérusalem*, în DECA, II, p. 2309; G. Röwekamp, *Sophronius von Jerusalem*, în LACL, p. 564-565, cu bibliografie.

Soter

Soter (166-174), urmașul lui Anicet în scaunul episcopal al Romei, în timpul domniei lui Marcu Aureliu. Se pare că persecuția dusă de Aureliu împotriva creștinilor nu a lovit și pe cei din Roma. De aceea, creștinii din Roma au avut posibilitatea să fie alături și să sprijine pe ceilalți creștini care au avut de suferit de pe urma acestor persecuții, după cum putem deduce dintr-o scrisoare a lui Dionisie din Corint, păstrată fragmentar de Eusebiu* de Cezareea (*Ist. bis.*, 4, 23), în care autorul mulțumește creștinilor din Roma pentru solidaritatea și solicițudinea lor. În afară de această informație, autorul necunoscut al unei lucrări numite *Praedestinatus*, afirmă că Soter a scris un tratat împotriva montaniștilor (c. 26). Această mărturie pare a nu avea nici o valoare reală. Cert este că Soter a fost mult mai activ într-o altă problemă, și anume, a datei Paștilor. Se pare că el a fost primul episcop al Romei care nu a voit să accepte deosebirile dintre Bise-

rica Romei și Biserica din Asia Mică în ceea ce privește practica sărbătoririi Paștilor. Dacă Anicet, predecesorul său, în urma întâlnirii cu Policarp*, a trecut cu vederea aceste deosebiri de dragul unității Bisericii, Soter și cei care i-au urmat, Elefterie* și Victor*, acesta din urmă admonestat de altfel de către Sf. Irineu* pentru intransigența sa, au contemplat excomunicarea generală a Bisericii din Asia Mică. În scrisoarea sa de admonestare adresată lui Victor, Sf. Irineu dă lista tuturor episcopilor care i-au precedat și care au păstrat comuniunea cu quartodecimanii*, și aceasta pentru a menține unitatea Bisericii.

P. Coustant, *Epistolae Romanorum Pontificum*, I, Paris, 1721; C. Burrini, *Epistolari cristiani I*, Roma, 1990, p. 115; P. Nautin, *Lettres et ecrits*, Paris, 1961, p. 14 și urm., 26-31, 44 și urm.; P. Coustant-Schoenemann, *Romanorum Pontif. Epistolae*, Göttingen, 1796; S. Wenzlowsky, *Die Briefe der Päpste*, I, BKV, Kempten, 1875; James Barmby, *Soter*, art. în Smith-Wace, IV, p. 721-722; I.G. Coman, I, p. 380; Quasten, *Patrology*, I, p. 278-279; R. Hanig, *Soter von Rom*, în LACL, p. 565.

Sozomen

Sozomen (sec. V), numele său complet fiind Salaminus Hermias Sozomen, istoric bisericesc, contemporan al lui Socrate. S-a născut în localitatea Bethelia, nu departe de Gaza în Palestina. A fost educat în Bethelia și apoi în Gaza, de unde se îndreaptă spre Berytus în Fenicia, pentru a studia dreptul. După terminarea studiilor, pleacă la Constantinopol și îmbrățișează, la fel ca Socrate, cariera de avocat. Aici scrie *Istoria bisericească*, concepută tot ca o continuare a istoriei lui Eusebiu* de Cezareea. Structurată în nouă cărți, istoria sa

tratează evenimentele de la anul 323 și până în 425. În prefață autorul declară că nu intenționează să scrie o istorie a Bisericii de la începuturile ei, deoarece acest lucru a fost deja făcut de alți autori, ca: Clement*, Hegesip*, Iuliu* Africanul și Eusebiu. Din capitolul întâi aflăm că autorul a mai scris o istorie mai scurtă care expune evenimentele de la Înălțare și până în anul 323, anul răsturnării lui Liciniu. Acest compendiu nu s-a păstrat. *Istoria bisericească* este precedată de un cuvânt către împăratul Teodosie II, căruia autorul îi dedică lucrarea. Întrucât o parte din evenimente sunt comune atât pentru istoria lui Socrate, cât și pentru cea a lui Sozomen, se ivesc o serie de paralelisme. Uneori Sozomen face uz de istoria lui Socrate, el însă controlând, justificând și amplificând informațiile (Coman). Întâlnim la Sozomen lucruri pe care Socrate nu le tratează, cum ar fi persecuțiile creștinilor din Persia sub Sapor II, informațiile în legătură cu aceste evenimente fiind preluate din Actele martirilor persani. Unii descoperă în încercarea lui Sozomen de a prezenta și alte evenimente decât cele prezentate de Socrate, dorința acestuia de a completa lucrarea contemporanului său.

Migne, PG 67, 844-1630; CPG III, 6030; R. Hussey, *Sozomenus Salam.*, *Historia Ecclesiastica*, 3 vol., Oxford, 1860; C. D. Hartranft, LNPF, series 2, vol. 2, New York, 1890, 236-427; G.F. Chestnut, *The First Christian Historians: Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret and Evagrius*, Paris, 1977; M. Mazza, *Sulla teoria della storiografia cristiana: osservazione sui proemi degli storici ecclesiastici*, în *La storiografia ecclesiastica della tarda antichità*, Messina, 1980; G. Bardy, DTC, 14, 1941, 2469-2471; W. Milligan, *Sozomen*, art. în Smith-Wace, IV, p. 722-723; Cross, *Sozomen*, art. în ODCC, p.1296; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 210; Altaner-Stuiber, 1980, p.227;

Quasten, *Patrology*, III, p. 534-536, cu bibliografie; A. Labate, *Sozomene*, în DECA, II, p. 2313-2315, cu bibliografie; J. Ulrich, *Sozomenus*, în LACL, p. 565-566.

Spes

Spes (sec. IV-V), autor al unui poem închinat martirului Vitalie, și episcop de Spoleto timp de 32 de ani, predecesor în scaunul episcopal al lui Ahile*. Trupul răstignit al lui Vitalie a fost găsit de Spes. În poem, Spes cere mijlocirea sfântului pentru sine și pentru fecioara Calventia, probabil fiica sa, pentru ca aceasta să persevereze în viața feciorelnică. De la Spes se mai păstrează un epitaf. Relicvele sale au fost duse la Aachen de Carol cel Mare și așezate în capela regală.

G. B. Rossi, *Bulletino Arch. cristiana*, II serie 2, 1871, p. 95; *Corpus Inscriptionum Latinarum*, XI, 2, p. 723, n 4966; C. Petrangeli, *Spoletium*, Roma, 1939, p. 79-80; A. P. Frutaz, *Spes e Achilleo vescovi di Spoleto*, în Atti II Conv. Studi Umbri, Perugia, 1964, p. 362-365; Quasten, *Patrology*, IV, p. 317-318.

Statuta Ecclesiae Antiqua

Statuta Ecclesiae Antiqua, compilație cuprinzând norme canonice, doctrinare și rituale. Documentul a fost atribuit, pe rând, unei tradiții spaniole, care susține că *Statuta* sunt în realitate hotărârile sinodului IV de la Cartagina din 398, tradiției galicane, sau lui Caesarius* de Arles. Se pare că adevăratul autor sau compilator al documentului a fost Ghenadie* de Marsilia, care a întocmit această lucrare între anii 476-485, în timpul domniei lui Euric. La temelia documentului se află trei tradiții: galică, italiană și spaniolă (cu interpolări). S-au păstrat ordinea tripartită și succesiunea primară a canoanelor, ceea ce sugerează

că editarea documentului a urmat *Hispana Collectio*. Conținutul documentului poate fi divizat în trei părți. Prima parte cuprinde un prolog care elaborează metoda de examinare a candidatului la episcopat și o mărturisire de credință care amintește de lucrarea lui Ghenadie de Marsilia, *De ecclesiasticis dogmatibus*. Partea a doua prezintă canoanele disciplinare urmând ordinea constituțiilor apostolice. Partea a treia schițează ritualul de hirotonie și binecuvântare potrivit ritualului apusean ne-roman, adică, ritualul galican. *Statuta* reprezintă un document de importanță majoră pentru dreptul canonic și pentru cunoașterea tradiției rituale a Bisericii galo-romane în sec. V, facilitând înțelegerea perioadei de trecere de la epoca de aur a patristicii la evul mediu superior.

CCL 148, 162-188; Migne, PL 84, 199-208; Hefele-Leclercq, II, pt. 1, 1908, p. 102-120; F. Maasen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des kanonischen Rechts*, I, 1870, p. 382-394; C.F. Arnold, *Caesarius von Arelate und die galische Kirche seiner Zeit*, Leipzig, 1894; C. Munier, *Les Statuta ecclesiae antiqua*, Paris, 1960 ed. critică, text, note și studii; C. Vogel, *Statuta ecclesiae antiqua*, în CE, 13, p. 682, cu bibliografie; Cross, ODCC, p. 1307; Ch. Munier, *Statuta ecclesiae antiqua*, în DECA, II, p. 2323-2325; A. Schröder, *Statuta ecclesiae antiqua*, în LACL, p. 572-573.

Strategius

Strategius (sec. VII), călugăr de la lavra Sf. Sava din Ierusalim, autor al unei lucrări intitulată *De Persica captivitate*, care descrie asediarea Cetății Sfinte de către perși și căderea ei în 614. Cronica cuprinde și relatarea unui oarecare Toma, creștin din Ierusalim, care, după retragerea trupelor persane, a adunat și în-

mormântat morții și a făcut o listă cu numele lor. În încheiere, autorul vorbește despre reîntoarcerea Sf. Cruci la Ierusalim. Din opera lui Strategius în greacă s-au păstrat câteva fragmente: *Epistula Zachariae Hierosolymitani*; *De persica captivitate opusculum* și *Narratio in apophthegmatibus*. Textul integral s-a păstrat în traducere arabă și georgiană. Strategius nu este una și aceeași persoană cu Antiochus, autorul unei lucrări numite *Exomologesis*, care descrie aceleași evenimente, însă în mod diferit, și nici cu Strategius, stareț al mănăstirii Sf. Teodosie, menționat de Ioan* Moscus.

Migne, PG 86, 3228-3268; CPG III, 7846; N. Marr, *Antioch Stratig. Plenenie Ierusalima Persami V 614 g.*, Sankt Petersburg, 1909, p. 42-44; G. Garitte, *La Prise de Jérusalem par les Perses en 614*, în CSCO 202/203, Louvain, 1960; idem, *Expugnationis Hierosolymae a.d. 614 recensiones arabicae*, I: A și B, CSCO, 340-341, Louvain, 1973; II: C și V, CSCO, 347-348, Louvain, 1974; A. Labate, *Stratège*, în DECA, II, p. 2331; G. Röwekamp, *Strategius*, în LACL, p. 574.

Succensus de Diocezareea

Succensus de Diocezareea (m. 440), episcop de Diocezareea, unul dintre corespondenții lui Chiril* de Alexandria, cărora Chiril le-a adresat o serie de scrisori pentru a înlătura orice îndoieli cu privire la compromisul legat de cele 12 anatematisme. Succensus nu și-a exprimat însă părerea personală în această problemă. De la el au rămas câteva fragmente în capetele exegetice la Facere: Facere 7, 2; 22, 5; 22, 7-9.

CPG III, 6488-6489; ACO I, I, 6, p. 158-161; ACO I, 5, p. 299-302 (în latină); A. van den Roey, *Deux fragments inédits des lettres de Succensus, évêque de Diocésarée à Saint Cyrille d'Alexandrie*, în Muséon, 55, 1942, p.

87-92; R. Devreesse, *Les Anciens Commentateurs grecs de l'Octateuque et des Rois*, ST, 201, Roma, 1959, p. 180; A. Labate, *Succensus*, în DECA, II, p. 2333; G. Röwekamp, *Succensus von Diocäsarea*, în LACL, p. 574.

Suetoniu

Suetoniu, istoric roman, secretarul împăratului Hadrian (117-138). Menționarea numelui său în această lucrare se datorează faptului că el pare a fi fost primul scriitor păgân care a făcut referire la creștinism, în lucrarea sa *Viața lui Claudius* (25, 4): *Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultantes Roma expulit* - Întrucât iudeii produceau mereu tulburări la instigația lui Chrestus, el [Claudiu] i-a alungat din Roma.

Cea mai bună ediție a Vieților împăraților romani: M. Ihm, Teub., 1908 reprodusă cu trad. în engleză: J.C. Rolfe, în Loeb Classical Library, 2 vol., 1914; Despre importanța citatului de mai sus: W.M. Ramsay, *The Church in the Roman Empire*, 1893, p. 230-232, 240, 257 și urm., 267, 271-274, 276; G.B. Towsend, *Oxford Classical Dictionary*, ed. 2-a, 1970, p. 1020 și urm.; Cross, *Suetonius*, în ODCC, p. 1320.

Suidas

Suidas (sec. IX), numele presupusului autor al celui mai cuprinzător compendiu lexicografic bizantin cunoscut. Lucrarea cuprinde aproximativ 30.000 de articole pe teme adunate întâmplător din diferite domenii: istorie, geografie, teologie, literatură, lingvistică, culese din diverse scholii, epitome, glosare bizantine și opere clasice grecești, cum ar fi lexiconul lui Fotie, care cuprinde scholii la Homer, Aristofan, Herodot, Tucidide și Grigorie* de Nazianz, sau din Antologia palatină etc.). Cât privește numele de

Suidas (ἡ Σουΐδα, mai exact, ἡ Σοῦδα), nu este nume propriu, ci derivă de la cuvântul latin *suda*, fiind o transliteratie a acestuia, care înseamnă ‘armură’, ‘fortăreață’, în cazul de față, de informații sau cunoștințe. O mare parte din materialul istoric a fost preluată din Cronica lui George Hamartolos (Păcătosul) din sec. IX, Isihie din Milet și din Extrasele lui Constantin Porfirogenetul (912-959). Materialul nu este aranjat în ordine alfabetică strictă, aceasta fiind determinată de pronunția cuvintelor. Lucrarea în sine este deosebit de folositoare pentru istoria culturii creștine, dar și a celei clasice grecești.

Suidas, *Lexikon*, ed. de A. Adler, Leipzig, 1928-1938; F. Dölger, *Die Titel des sogenannten Suidaslexikons*, Sb. Bayer., Heft 6, 1936; S.G. Mercati, *Intorno al titolo dei lessici di Suida-Suda e di Papia*, în *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, Serie ottava, Memorie, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, X, 1962, p. 3-50; Cross, *Suidas*, în ODCC, p. 1321; R.J. Schork, *Suidas*, în CE, 13, p. 783; E. Peretto, *Suidas ou Suda*, în DECA, II, p. 2336, cu bibliografie.

Sulpicius Severus

Sulpicius Severus (c. 360-c. 420/5), aghiograf și istoric latin. Informațiile despre el le avem de la Ghenadie* și din scrisorile lui Paulin* de Nola. S-a născut într-o familie aristocratică în Aquitania în jurul anului 360. Studiază cultura clasică și dreptul la Bordeaux. Se căsătorește, însă soția sa decedează la scurtă vreme după căsătorie, ceea ce îl face pe Sulpicius să-și abandoneze cariera și bogățiile materiale. În realitate, se pare că a fost dezmoștenit de către tatăl său, supărat că acesta a îmbrățișat creștinismul și viața ascetică. Se stabilește, mai

întâi, la Elusum (Elsonne) lângă Toulouse și apoi la Primuliacum (Prémillac), unde scrie viața Sf. Martin de Tours. De mare ajutor pentru activitatea sa literară și pentru modul său de viață, a fost cumnata sa, Bassula, care l-a ajutat împotriva voinței soțului ei. Nu știm cu exactitate dacă a fost sau nu hirotonit. Ghenadie susține că a fost preot, în timp ce alții spun că nu a fost hirotonit. Tot de la Ghenadie aflăm că spre sfârșitul vieții cade în pelagianism. Dându-și seama de greșeală, va lua votul tăcerii, ca act de penitență, pentru că a simpatizat cu pelagianii. Se stinge din viață înainte de anul 425.

De la Sulpicius ne-au rămas o istorie de la creație și până la anul 400 d. Hr., intitulată *Chronica*, în manuscrisul de la Vatican, *Sacra historia* sau *A mundi exordio libri II*; *Vita beati Martini*, la care a adăugat trei scrisori, și două dialoguri, intitulate de Ghenadie, *Consolatio Postumiani et Galli*, în care vrea să dovedească superioritatea Sf. Martin de Tours față de cei mai vestiți asceti din Egipt.

Migne, PL 20, 95-248; CPL, 474-476; C. Halm, CSEL 1, Viena, 1866; A. Lavertujon, *La Chronique de Suplice Sévère*, texte, traduction et commentaire, 2 vol. Paris, 1896-1899; B. M. Peebles, *Girolamo da Prato and His Manuscripts of Sulpicius Severus*, *Memoirs of the American Academy in Rome*, 13, 1936, p. 7-66; P. Hyltén, *Studien zu Sulpicius Severus*, Lund, 1940 (bibliografie); C. Stancliffe, *St. Martin and His Hagiographer. History and Miracles in Sulpicius Severus*, Oxford, 1983; S. A. Bennett, *Severus* (18) *Sulpicius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 634-635; Cross, *Sulpicius Severus*, art. în ODCC, p. 1321; Idem, *Patrologie*, p. 322-323; Bardenhewer, III, p. 421-427; Cayré, I, p. 545-546; Altaner-Stuiber, 1980 p. 231; Quasten, *Patrology*, IV, p. 537-543, (bibliografie); J. Fontaine,

Sulpice Sévère, în DECA, II, p. 2336-2338, cu bibliografie.

Surin

Surin, episcop de Nisibe și apoi de Halah sau Holwan în Beth Madhayé, exeget educat la școala din Nisibe la mijlocul sec. VIII. În anul 754, este făcut patriarh, din ordinul lui Aban emir în al-Madain, Seleucia. La cererea episcopilor, numirea sa a fost anulată de Califul Abdallah as-Saffah, iar în locul lui a fost numit Iacob de Gundishapur (Gunde-Shabhor). Datorită intrigilor ajunge în închisoare. Este eliberat și trimis episcop la Basra, în urma solicitărilor credincioșilor din această localitate. Abdh-isho îl numește *mephasheqana* - interpretul, ceea ce sugerează că el a fost comentator al Sfintei Scripturi, dar și traducător de lucrări grecești în siriacă. Îi este atribuit un tratat împotriva ereticilor; altul despre demonstrații și întrebări și traducerea parțială în arabă a *Elementelor*, atribuită lui Aristotel. S-a păstrat și o predică închinată Sf. Narsai.

Assemani, BO III, partea I, p. 169; A. Scher, PO 4, 400-402; Baumstark, p. 196-197; Wright, p. 131; Duval, 380-381; Chabot, p. 59; Urbina, p. 143.

Syagrius

Syagrius, personaj mai puțin cunoscut, care a scris pe la mijlocul sec. V, o lucrare antiariană *De fide*, despre care se crede că s-a pierdut. Vorbind despre tratatul pseudo-ieronimian, *Regulae definitionum prolatae contra haereticos*, Ghenadie* lasă impresia că ar fi vorba de *De fide*. Această lucrare este importantă pentru istoria arianismului. Se pare totuși că *Regulae* nu poate fi admisă ca lucrare

care tratează doctrina trinitară prisciliană, deoarece nu cuprinde indicații privind priscilianismul. Terminologia folosită de Syagrius este generală și poate fi aplicată în cazul multor erezii trinitare. Lui Syagrius îi mai este atribuită și lucrarea *Ad neophytos de symbolo* a lui Pseudo-Ambrozie, precum și predicile pseudo-augustinene 237-239. Este greu să-l identificăm pe autorul nostru cu Syagrius, numit episcop în 433, în același timp, legătura cu Spania sau Galiția rămânând probabilă.

Ghenadie, *De Script. Eccl.* 65; *Regulae definitionum*: CPL 560-702, Migne, PL 13, 639-642; *Ad neophytos*: CPL 178, Migne, PLS I, 606. 1749; *Sermones*: CPL 368, Migne, PL 39, 1735-2354; K. Künstle, *Antipriscilliana*, Freiburg, 1902, p. 142-159; H. Chadwick, *Priscillian*, Oxford, 1976; G. Morin, *Pastor et Syagrius, deux écrivains perdus du cinquième siècle*, în RBen, 10, 1983, p. 385-390; J. Gammack, *Syagrius* (2), în Smith-Wace, IV, p. 747; E. Romero Pose, *Syagrius*, în DECA, II, p. 2340; E. Reichert, *Syagrius*, în LACL, p. 575.

Symmachus

Symmachus, traducător, probabil din a doua jumătate a sec. II, al unei versiuni a Vechiului Testament, reprodusă de Origen* în coloana a 4-a din *Hexapla* sa. Despre viața sa avem puține informații. Eusebiu* de Cezareea și Ieronim* afirmă că el a fost ebionit*, iar Epifanie* că ar fi fost samaritean care a devenit prozelit evreu. Întrucât Irineu* de Lyon nu-l menționează, se presupune că el a trăit mai târziu și din această pricină cercetătorii nu sunt de acord dacă traducerea lui Symmachus este sau nu ulterioară celei făcută de Theodotion*. Spre deosebire de Aquila*, Symmachus a preferat traducerea literară celei verbale, modi-

ficând expresiile antropomorfe din textul ebraic. De aceea, puținele fragmente care au supraviețuit, au doar interes istoric și nu unul științific, teologic.

H.B. Swete, *Introduction to the Old Testament in Greek*, 1900, p. 49-53; H.J. Schoeps, *Symmachusstudien*: I. Der Bibelübersetzer Symmachus als Ebionitischer Theologe, în *Colectanea Neotestamentica*, VI, Uppsala, 1942, p. 65-93; II. Mythologisches bei Symmachus, în *Biblica*, XXVI, 1945, p. 100-111; III. Symmachus und der Midrasch, în *Biblica*, XXIX, 1948, p. 31-51, cu retipărire în *Aus frühchristlicher Zeit. Religionsgeschichtliche Untersuchungen*, Tübingen, 1950, p. 82-119; J. Gwynn, *Symmachus*, în *Smith-Wace*, IV, p. 748-749; Cross, *Symmachus*, în *ODCC*, p. 1330; S. Zincone, *Symmaque*, în *DECA*, II, p. 2348.

Symmachus

Symmachus, exeget din a doua jumătate a sec. V, autorul unui *comentariu la Cântarea Cântărilor*, din care s-a păstrat un fragment în traducere siriacă. Deși nu există unanimitate de păreri, îi mai este atribuit și un alt comentariu la cartea Proverbelor. Symmachus a făcut uz în interpretarea sa de metoda alegorică, urmărind cu precădere idei morale și ascetice.

CPG 6547; C. van den Eynde, *La version syriaque du Commentaire de Grégoire de Nysse sur le Cantique des Cantiques*, Bibliothèque du Muséon, 10, Louvain, 1939, p. 77-89 (text siriacă), 104-116 (trad. în franceză); M. Faulhaber, *Hohelied-Proverbien und Predigercatenen*, Viena, 1902, p. 90-94; F. Scorza Barcellona, *Symmachus*, în *DECA*, II, p. 2347-2348; P. Bruns, *Symmachus, Exeget*, în *LACL*, p. 577.

Symmachus de Roma

Symmachus de Roma (m.514), originar din Sardinia, este ales episcop de Roma

în 498, cu majoritate de voturi, ca gest de opoziție față de concesiunile făcute de papa Atanasie II în problema schismei acaciene și susținute de un grup restrâns condus de arhipreotul Laurențiu, contracandidat la scaunul de episcop. Datorită relațiilor bune pe care le-a avut cu regele Teoderic, Symmachus a fost acuzat că și-a cumpărat scaunul. Tensiunile dintre cele două grupări rivale nu au încetat după alegere și au degenerat în revolte de stradă cu consecințe sângeroase. Ele au luat sfârșit abia în 506. În ultima parte a episcopatului său, Symmachus a luat atitudine împotriva *Henotikonului* împăratului Zenon și a maniheilor, pe care i-a alungat din Roma. În plan juridisdicțional, și-a întărit influența asupra Bisericii din Galia și Spania și i-a sprijinit pe creștinii ortodocși din Africa de Nord, persecutați de arieni. În timpul episcopatului său, Dionisie* Exiguul alcătuiește colecția de canoane bisericești, care va sta la baza dreptului canonic al Bisericii Apusene. Perioadei episcopatului său îi aparțin cunoscutele *falsuri symmachiene*, și anume: *Gesta Xysti purgatione*; *Synodi Sinuessanae de Marcellino papa*; *Gesta Liberii* și *Constitutum Sylvestri*. De la Symmachus a rămas un număr de 24 de scrisori în care descifrăm atitudinea Scaunului roman față de controversile și disputele vremii, și încercarea autorului de a impune primatul acestuia.

CPL 1678-1682; ep. pontif.: A. Thiel, *Epistulae Romanorum Pontificum Genuinae*, I, Brunswick, 1867, p. 641-738; T. Mommsen, *Acta Synhodorum*, MGH, Auctores Antiquissimi, 12, 1894, p. 399-455; falsurile symm.: PLS 3, 1249-1255; PL, 6, 11-20; PL, 8, 1388-1393; PL 8, 829-840; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, II, 1933, p. 87-129; Cross, *Symmachus*, *ODCC*, p. 1330-1331; B. Studer, *Symmaque*, în *DECA*, II, p. 2348; S.C. Kessler SJ, *Symmachus von*

Rom, în LACL, p. 578; Altaner-Stuiber, 1980, p. 463-464, cu bibliografie.

Symmachus Quintus Aurelius Memmius

Symmachus Quintus Aurelius Memmius (m. 525), istoric și orator. A fost consul în 485 și apoi *patricius*. S-a bucurat de mare influență la curtea lui Teodoric, cu care s-a străduit să păstreze relații amicale. După executarea lui Boethius* în 524, a fost și el bănuț de trădare și, în consecință, executat în 525. Symmachus a făcut parte din elita intelectuală a vremii. El a păstrat legături cu Boethius, Ennodius Cassiodor* și Priscianus, gramatic bizantin. A revizuit comentariul lui Macrobiu, *Somnium Scipionis* și a scris o *Istorie romană*, în șapte volume, care s-a pierdut. Istoria sa a fost marcată de un accentuat spirit creștin.

W. Ensslin, *Des Symmachus Historia romana als Quelle für Iordanes*, München, 1948; R. Klein, *Symmachus. Eine tragische Gestalt des ausgehenden Heidentums*, Darmstadt, 1971; M.L. Angrisani Sanfilippo, *Symmachus Quintus Aurelius Memmius*, în DECA, II, p. 2347.

Symposium

Symposium, adeseori confundat cu Symposium al lui Lactanțiu*, este autorul unei culegeri de ghicitori: *Centum epigrammata tristicha aenigmata*. Este vorba de o sută de ghicitori scrise în versuri hexametrice. Colecția este precedată

de o scurtă prefață umoristică în versuri. În perioada evului mediu, colecția a avut o mare popularitate și a influențat dezvoltarea ulterioară a poeziei de acest gen.

Migne, PL 7, 289-298; CPL 1458; A. Riese, *Anthologia latina*, I, Leipzig, 1894, p. 221-246; R.T. Ohl, *The Enigmas of Symphosius*, Philadelphia, 1928 (cu trad. în engl., note și comentarii); E.F. Corper, *Enigmes de Symphosius*, Paris, 1868 (trad. în franceză); L. Dattrino, *Symphosius*, în DACL, II, p. 2349; B. Windau, *Symphosius*, în LACL, 578.

Symponianus

Despre persoana lui Sympronianus nu avem nici un fel de date. Se știe doar că a fost spaniol și a aparținut novațienilor. Informațiile puține pe care le avem la dispoziție ne-au parvenit din corespondența lui cu Pacian* de Barcelona, căruia i-a solicitat lămuriri cu privire la termenul *catolic*, la penitență și pocăință. În urma răspunsului pe care Pacian i l-a dat, Sympronianus îi trimite o scrisoare și un tratat în care afirmă: că nu există pocăință după botez; Biserica nu ar trebui să ierte păcatul de moarte și că ea se autodistruge dacă îi admite pe păcătoși la sânul ei. El își justifică punctul de vedere pe temeuri scripturistice și cu argumente teologice.

Migne, PL 13, 1051-1082; CPL 784; L. Rubio Fernandez, *San Paciano. Obras*, Barcelona, 1958, p. 48-134; A.Di Berardino, *Sympronianus*, în DECA, II, p. 2349; E. Reichert, *Sympronianus*, în LACL, p. 578.

Ș

Șenute de Atripe

Șenute de Atripe (348-466), stareț al mănăstirii Albe de lângă Atripe, în deșertul theban, unde a avut în grijă peste 2200 de călugări și 1800 de călugărițe, după cum ne informează Besa, cel mai vechi biograf al său, care i-a fost ucenic și succesor. Temperament vulcanic, însă organizator și conducător de excepție, Șenute a izbutit să stabilească o regulă monahală, inspirată din *Regula lui Pahomie*, însă mult mai severă, și să reconstruiască mănăstirea Albă. Totodată, el stimulează opera catehetică printre monahi și lucrarea misionară de combatere a iudaismului și păgânismului. A fost apropiat al patriarhilor Teofil* și Chiril* ai Alexandriei, pe care i-a ajutat în diverse ocazii. Pe Chiril îl însoțește la Sinodul ecumenic de la Efes (431). A decedat la vârsta de 118 ani.

Potrivit *Regulei* sale, candidatul la călugărie trebuia să depună un jurământ sau o mărturisire de credință, luându-și sarcina de a nu-și întina trupul, de a nu fura sau jura strâmb, de a nu minți sau săvârși fapte ascunse. El recomandă sărăcia de bună voie, castitatea și ascultarea. Lectura Sfintei Scripturi era organizată pentru toți membrii comunității monahale, fără discriminare.

Deși este cel mai de seamă scriitor de limbă coptă (Quasten), opera lui Șenute nu a fost încă editată complet, neștiindu-se

cu exactitate care dintre lucrări sunt autentice și care nu sunt. Pe lângă scrisori și predici, îi mai este atribuită o serie de apocalipse. Lucrările sale se păstrează în coptă, etiopiană, arabă și siriacă.

J. Leipoldt și W. E. Crum, *Simuthii archimandritae vita et opera omnia*, CSCO, 41 (Copt. 1), Louvain, 1906; CSCO 42 (Copt. 2), 1908; CSCO 73, (Copt. 5), 1913; trad. în latină: H. Wiesmann, *Simuthii archimandritae vita et opera omnia*, CSCO 96 (copt. 8, trad. din CSCO 42), Louvain, 1931; CSCO 108 (copt. 12, trad. CSCO 73), 1936, retip. 1952; CSCO, 129 (trad. CSCO 41), 1951. J. Leipoldt, *Schenute von Atripe und die Entstehung des national-ägyptischen Mönchtums*, TU 25, 1, Leipzig, 1903; Idem, *Geschichte der christlichen Literaturen des Orients* (Die Literaturen des Ostens in Einzeldarstellungen 7, 2), Leipzig, 1907; G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur* I (ST 118), Cetatea Vatican, 1944, 461-464; Ioasaf Popa, *Temeiuri patristice pentru viața de obște - Ava Șenute din Atripe*, în *Studii Teologice*, 1956, nr. 1-2, p. 81-108; I. G. Coman, III, p. 469-471; Quasten, *Patrology*, III, p. 185-187, cu bibliografie; Cross, *Shenoute*, art. în ODCC, p. 1269-1270; Bardenheuer, IV, p. 98-100; Altaner-Stuiber, 1980, p. 268 și urm.; A.G. Gibson, *Shenoute of Atripe*, în CE, 13, p. 169-170; T. Orlandi, *Schénouti*, în DECA, II, p. 2250; T. Baumeister, *Schenute von Atripe*, în LACL, p. 544-545, cu bibliografie.

Ștefan

Ștefan, preot în Auxerre, de origine din Galia, activ în a doua jumătate a sec. VI. La revenirea lui din Africa, Annarius, episcop de Auxerre, îi cere să scrie viețile predecesorilor săi, Amator și Germanus, prima în proză, a doua în versuri. Viața lui Germanus, dacă a fost scrisă, s-a pierdut. Viața lui Amator s-a păstrat și este inclusă în colecția Bollandiana.

J. Gammack, *Stephanus* (33), în Smith-Wace, IV, p. 741.

Ștefan de Bostra

Nu se poate dovedi cu certitudine dacă Ștefan de Bostra a fost sau nu episcop de Bostra în Arabia. A trăit la sfârșitul sec. VII și începutul sec. VIII, fără îndoială înainte de Sf. Ioan* Damaschinul, care citează, în scopul apărării cultului icoane, două fragmente din lucrarea lui Ștefan *Contra evreilor* (Λόγος κατὰ τῶν Ἰουδαίων), aceștia fiind susținători ai iconoclaștilor. Fragmente din această lucrare se găsesc și la alți autori.

CPG III, 7790; Fabricius, *Bibl. Graeca*, VI, 747; A. Mai, *Opere minori*, ST, 76, Roma, 1937, p. 202-207 (o colecția a fragmentelor descoperite până la acea dată); Bardenhewer, V, p. 47; Beck, p. 447, 831; E. Venables, *Stephanus* (20), în Smith-Wace, IV, p. 740; A. De Nicola, *Étienne de Bostra*, în DECA, I, p. 890-891; G. Röwekamp, *Stephanus von Bostra*, în LACL, p. 373.

Ștefan Gobar

Ștefan Gobar, scriitor monofizit, susținător al triteismului promovat de Ioan* Philopon. A trăit în sec. VI. Fotie* menționează o lucrare a acestuia în care abordează 52 de întrebări pe teme diverse: teologice, cosmologice, antropologice, eshatologice. Răspunsul la fiecare întrebare este întemeiat pe citate alese din diverși autori care reprezentau învățătura oficială a Bisericii, însă folosite de el pentru a-și susține propriile sale idei teologice greșite.

Migne, PG 103, 1092-1105 (fragmente); CPG III, 7300; Fotie, *Bibl.*, cod. 232; G. Bardy, *Le florilège d'Étienne Gobar*, în REByz., 5, 1947, p. 5-30; 7, 1949, p. 51-52; M. Simonetti, *Étienne Gobar*, în DECA, I, p.

891; G. Röwekamp, *Stephanus Gobarus*, în LACL, p. 573.

Ștefan II de Hierapolis - Mabbug

Ștefan II de Hierapolis - Mabbug (sec. VI), menționat de către Evagrie* ca autor al *Pătimirilor Sfintei Golinduch*, episcop de Hierapolis, decedat în 591. Pătimirile au fost scrise în siriacă. Originalul s-a pierdut, păstrându-se doar traducerea în limba georgiană și o rescriere a acestora în greacă de către Eustrate de Constantinopol. Sf. Golinduch, femeie creștină persană, a suferit moarte de martir în timpul persecuției lui Chosroe II. Lui Ștefan îi mai este atribuit, cu oarecare incertitudine, un tratat, păstrat fragmentar, în greacă împotriva ereziei agnoeților.

CPG, III, 7005-7006; F. Diekamp, *Analecta patristica* = OCA, 117; Roma, 1938, p. 154-160; P. Peeters, *Sainte Golindouch, martyre perse (m. 13 juillet 591)*, în *Analecta bollandiana*, t. 62, 1944, p. 74-125; DHGE, 15, 1234-1235; DSp. 4, 1493-1494; G. Garitte, *La passion géorgienne de sainte Golindouch*, AB, 74, 1956, p. 405-440; E. Venables, *Stephanus* (16), în Smith-Wace, IV, p. 739; S.J. Voicu, *Étienne II de Hiéropolis-Mabboug*, în DECA, I, p. 889-890.

Ștefan de Larissa

Ștefan de Larissa, episcop de Larissa. A trăit în perioada domniei împăratului Justinian (527-565). În momentul alegerii sale, Ștefan era laic și soldat. După hirotonirea și înscăunarea lui ca episcop, preotul Antonie și doi episcopi sufragani, Dimitrie și Proclus, contestă canonicitatea alegerii și numirii lui ca episcop, susținând că au fost încălcate normele canonice. Ei se adresează lui Epifanie, patriarh de Constantinopol, care îl

depune din treaptă. La rândul lui, Ștefan face apel la Roma. El adresează lui Bonifaciu, episcop de Roma, două scrisori. În prima scrisoare susține competența juridică a Romei asupra Illyricului, iar în a doua relatează procesul care s-a derulat la Constantinopol împotriva lui. Cele două scrisori au fost citite la un conciliu convocat pentru a analiza autenticitatea documentelor trimise de Ștefan. Nu s-a păstrat hotărârea conciliului, ceea ce ne face să credem că depunerea a rămas valabilă. Incidentul legat de Ștefan se înscrie în contextul încercărilor Scaunului Romei de a-și extinde și menține jurisdicția și asupra teritoriului cuprins în sfera de competență a Patriarhului de Constantinopol, unde, din curtoazie, i se permisesse să aibă un vicariat.

Migne, PL, 65, 34-42; Mansi, 8, 739-784; ed. critică: C. Silva-Tarouca, *Epistularum Romanorum Pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos collectio Thessalonicensis*, Textus et documenta, Series Theologica, 23, Roma, 1937, p. 2-17; Hefele-Leclercq, 2, 2, p. 117-119; G.T. Stokes, *Stephanus* (22), în Smith-Wace, IV, p. 740; A. De Nicola, *Étienne de Larissa*, în DECA, I, p. 891; C. Schmidt, *Stephanus von Larissa*, în LACL, p. 573.

Ștefan de la Sf. Sava

Ștefan de la mănăstirea Sf. Sava a fost călugăr, haghiograf și melod sau imnograf, în a doua jumătate a sec. VIII. După părerile unor cercetători, el ar fi fost nepot al Sf. Ioan* Damaschin. Lucrările sale haghiografice sunt: *Pătimirea celor douăzeci de călugări martiri* și *Viața Sf. Roman cel Tânăr*. Ștefan este cunoscut mai ales ca imnograf sau melod. Opera sa imnografică cuprinde: *irmoase*, dintre care unele amintesc de stilului Sf. Ioan Damaschin; *canoane*, la Tăierea împre-

jur, Sf. Grigorie, la cei douăzeci de martiri, Sf. Gheorghe de Mitylene, Sf. Savinian și cei împreună cu el, Chiriach Anahoretul, Ștefan Sabaitul, Sf. Ioan Damaschin etc.; *idiomele*, și diverse alte imne incluse în Triod, Penticostar și Minee. Întrucât nu există încă o ediție critică a întregii sale opere, cunoașterea personalității spirituale, a stilului și bineînțeles a doctrinei sale nu poate fi evaluată cu exactitate. Ceea ce putem spune, este că Ștefan a trăit și activat în atmosfera spirituală și culturală creată de Sf. Ioan Damaschin și ucenicii săi.

P. Peeters, *S. Romain le neomartyr (m. 1 mai 780) d'après un document georgien*, traducere latină în *Analecta bollandiana*, t. 30, 1911, p. 409-427; În rusă: C. Kekelidze, *Novotkritii agiologhiceschii pamiatnik ikonoborceskoi epoxi*, în *Travaux de l'Académie ecclésiastique de Kiev*, iunie 1910, p. 201-238; în georgiană: A. Khakhanov, *Materiali po gruzinskoj aghiologhii*, în *Trudi po vos-tokovedeniu*, fasc. 31, Moscova, 1910, p. 25-46; *Pătimirea celor douăzeci de călugări de la Mănăstirea Sf. Sava*, ed. în AS, mars, t. 3, p. 2*-14* (în apendice), reeditată de A. Papadopoulos-Kerameus, Συλλογὴ παλαιστίνης καὶ συριακῆς ἀγιολογίας, t. 1, Saint-Petersbourg, 1907, p. 1-41; S. Eustratiades, Εἰρμολόγιον, Chennevières-sur-Marne, 1932, passim; Ποιηταὶ καὶ ὕμνογράφοι τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, t. 1, Jérusalem, 1940, p. 392-476; H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 507-508; Jean Darrouzès, *Étienne de Saint-Sabas*, în DS, 4, fasc. XXX, XXXI, XXXII, col. 1520-1521.

Ștefan de Siunikh

Ștefan de Siunikh (m. 735), scriitor armean, născut într-o familie de preot, la Duin, localitate la nord de Artasat, vechea capitală a Armeniei partice. După

terminarea școlii elementare la mănăstirea Marl'enik', își continuă studiile la școala de vartapeți din Sinunia, condusă de Moise. Aici primește titlul de doctor și preia catedra de studii exegetice. Pentru a-și adânci cunoștințele de filosofie, merge la Constantinopol, unde rămâne 14 ani. Reîntors la Siunia, este ales catolicos. Decedează la scurtă vreme, fiind ucis de o femeie de moravuri ușoare, pe care o obligase să se convertească.

Opera sa literară a supraviețuit în parte. Este vorba de câteva fragmente din *Explicarea breviarului*, *Innele închinare Învierii lui Hristos* și un scurt tratat *Despre incoruptibilitatea trupului*, transmis sub numele lui Ștefan Filosoful. Se crede că el a comentat cartea lui Iov și profeții *Daniel* și *Ezechiel*. În colaborare cu David de Hark, a tradus din greacă un comentariu anonim la *Levitic*, *De natura hominis* a lui Nemesius* de Emesa, mai multe lucrări din Atanasie*, Chiril* al Alexandriei, precum și scrierile *Areopagitice* cu o parte din comentariul lui Maxim* Mărturisitorul. În probleme doctrinare, în speță în hristologie, el a adoptat o atitudine moderată, înclinând spre poziția ortodoxă. Din această moștenire literară se poate observa aprecierea și stima deosebite pe care el le-a avut față de tradiția Bisericii vechi.

P. Sukias Somal, *Quadro delle opere di vari autori anticamente tradotte in armeno*, Veneția, 1825, p. 29-32; *Quadro della storia letteraria di Armenia*, Veneția 1829, p. 47-49; M. Brosset, *Histoire de la Siounie par Stephanos Orbelian*, trad. franceză, 2 vol., Saint-Petersbourg, 1864-1866; P. Vetter, *Stephan von Sünik*, în J. Hergenröther-F. Kaulen, *Kirchenlexikon*, ed. a 2-a, t. 11, Freiburg im Breisgau, 1899, col. 768-770; J. Karst, *Étienne de Siounie*, în DS, 4, fasc. XXX, XXXI, XXXII, col. 1524-1525, cu bibliografie.

Ștefan bar Sudhaile

Ștefan bar Sudhaile (m. 550), scriitor mistic sirian, contemporan cu Iacob* de Serug și Philoxen* de Mabbug, cu care a purtat corespondență. Este gânditor panteist, afirmând consubstanțialitatea tuturor lucrurilor cu prima esență, apocatastaza origenistă, milenarismul etc. A devenit monah la Edessa, de unde merge în Egipt, devenind ucenicul unui oarecare Ioan, numit de către Philoxen, 'Ioan Egipteanul'. În realitate, se pare că este vorba de Ioan* de Apamea, care a petrecut o vreme la Alexandria și a cărui gândire teologică au fost influențată de sistemele gnostice. Informații despre el ne-au parvenit grație lui Teodor* bar Khonai și lui Philoxen de Mabbug. În legătură cu activitatea sa literară, Philoxen ne spune că el a citit un comentariu la Psalmi scris de Ștefan, apoi o serie de scrisori, cărți și tratate. Din această bogată activitate literară nu s-a păstrat decât *Cartea lui Hierotei*. *Despre tainele Casei lui Dumnezeu*, în limba siriacă, pusă sub numele lui 'Hierotheus, profesorul Sf. Dionisie din Atena'. Bar Hebraeus a scos o serie de extrase din această lucrare pe care le-a comentat, făcând uz de comentariul lui Teodosie. După părerea lui Philoxen, Ștefan a profesat un panteism eshatologic, afirmând că toate lucrurile vor ajunge să se identifice cu Dumnezeu. În cuvintele lui Ștefan: 'totul este o singură natură cu Dumnezeu'. Diverse persoane care au vizitat chilia lui Ștefan, l-au informat pe Philoxen că, pe unul din pereții acesteia, se afla scris: 'Toată natura este co-naturală cu Esența (divină)'. Inscripția ar fi fost ștearsă în urma protestelor, însă, adaugă Philoxen, 'pentru a fi introdusă în cărțile sale'. Dacă toate lucrurile și toți oamenii sunt meniți să devină o singură substanță sau natură

cu Dumnezeu, atunci botezul, tainele, strădaniile ascetice își pierd rațiunea de a fi. Iar dacă sfinții și păcătoșii, păgânii și creștinii, adică toți oamenii vor deveni, fără nici o discriminare, consubstanțiali cu Esența divină, atunci Întruparea însăși nu ar mai avea rost, devenind superfluă. Philoxen îl acuză că a adoptat idei milenariste evreiești, punând după învierea de apoi două retribuții succesive, numite 'odihnă' (sau libertate) și 'desăvârșire' (sau dumnezeire). Această doctrină se bazează pe interpretarea mistică a săptămânii, vinerea, a șasea zi, fiind lumea de aici, sâmbăta, sabatul, fiind ziua de 'odihnă', consumarea având loc duminică. În răstimpul de odihnă, dreptii se vor bucura de răsplată, iar cei păcătoși vor suferi pedepsele pe care le merită, pentru a se ajunge ca Hristos să fie 'totul în toate'. După aceasta urmează consumarea sau veșnicia, când 'Dumnezeu (și nu doar Hristos) va fi 'totul în toate', iar toate fapăturile, inclusiv demonii, vor fi de o singură substanță cu El, orice deosebire va înceta să mai existe, chiar și deosebirea dintre Persoanele divine va fi abolită. Cercetătorii sunt de părere că Ștefan a urmat în gândirea sa pe Evagrie*, care însă s-a ferit să cadă în pan-teism, în timp ce el nu a făcut acest lucru. Ideile criticate de Philoxen se regăsesc în *Cartea lui Hierotei*, pe care unii cercetători o pun în legătură cu Dionisie Pseudo-Areopagitul, iar alții o consideră ca fiind anterioară acestuia. Este vorba de un tratat mistic în care, alături de doctrine cosmologice, se regăsește o expunere a procesului de realizare a cunoașterii mistice și consecințele acestuia. În acest tratat, Ștefan afirmă, fără nici un dubiu, că sufletele îndumnezeite sunt deasupra oricărei 'uniri' (*hedâyûthā*) și se află într-o stare de 'amestecare' (*hebîkûthā*), deoarece unirea implică o care-

care diferențiere sau deosebire între cei aflați în unire. Starea de 'amestecare' este înțeleasă ca 'Unitate', când până și numele vor fi șterse în așa măsură încât 'Dumnezeu Însuși va trece, Hristos va fi abolit, iar Duhul nu se va mai numi Duh'. Aceasta este starea ultimă, de consumare a toate.

F.S. Marsh, *The Book which is called the Book of the Holy Hierotheos with Extracts from the Prolegomena and Commentary of Theodosios of Antioch and from the <Book of Excerpts> and other Works of Gregory Bar Hebraeus*, London-Oxford, 1927, cu trad. în engleză; A.L. Frothingham, *Stephen Bar Sudhaile, the Syrian Mystic and the Book of the Holy Hierotheos*, Leyden, 1886; A. Merx, *Ideen und Grundlinien einer allgemeinen Geschichte der Mystik*, Heidelberg, 1893; I. Hausherr, *De doctrina spirituali christianorum orientalium quaestionibus et scripta*, 1, par. 4, *L'influence du <Livre du saint Hiérothée>*, în *Orientalia christiana*, t. 30, 3, Roma, 1933, p. 176-211; G. Widengren, *Researches in Syrian Mysticism*, *Numen*, 8, 1961, p. 161-198; Baumstark, p. 167; Wright, p. 58-59; Urbina, p. 103-104, cu bibliografie.

Ștefan Tebanul

Ștefan Tebanul, călugăr, considerat autor al unor tratate ascetice, trei la număr. Primul tratat este o culegere de sfaturi adresate unui fiu duhovnicesc ca inițiere în viața monahală: renunțarea la lume, practicarea ascezei și a virtuților, sălășluirea în chilie, alungarea gândurilor rele. Celelalte două se adresează călugărilor, cărora le sunt date o serie de sfaturi practice privind comportamentul lor zilnic. Aceste tratate au fost traduse în georgiană și arabă.

1. Στεφάνου μοναχοῦ Θηβαίου λόγος ἀσκητικός. Πρῶτον μὲν τέκνον, ἀποτάσσου τῷ κόσμῳ., în *Codex Parisinus* gr. 1066, f. 86-94; 2. Διάταξις τοῦ ἁγίου

Στεφάνου πᾶσι μοναχοῖς. Πρὸ πάντων χρῆζομεν τὴν ταπεινοφροσύνην..., în Codex Laurentinus IX, 16, f. 79v-81; 3. Στεφάνου Θηβαίου ἐντολαὶ τοῖς ἀποτασσομένοις. Πρῶτον μὲν μὴ ἔχε κοινωνίαν μετὰ γυναικῶν... în Parisinus Supplement gr. 1329, f. 124v-126v. O parte din această operă a fost publicată de C. Dyobouniotis după un manuscris de la mănăstirea Chozobiotissa (Amorgos), în revista 'Ieròs Σύνδεσμος, nr. 192-193, 1913, cuprinzând textele 2 și 3 și o rugăciune către Hristos. G. Garitte, *Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinad*, CSCO 165, 1956, p. 11 și Le Muséon, t. 67, 1967, p. 77-78, n. 19; G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, coll. Studi e Testi, t. 1, Cetatea Vatican, 1944, p. 413; t. 2, 1947, p. 497-498; t. 4, 1951, p. 8; J. Darrouzès, Étienne le Thébain, în DS 4, fasc. XXX, XXXI, XXXII, col. 1525-1526, cu bibliografie.

Șubhalemaran

Șubhalemaran, mitropolit de Karka de Beth Selok între anii 609- 628, activi-

tatea sa literară derulându-se la cumpăna dintre sec. VI și sec. VII. Datorită controversei sale cu medicul de curte Gabriel de Singar, care împărtășea învățătura monofizită, a fost trimis în exil de către Chosroe II. A scris numeroase lucrări scurte pentru lectura monahilor. Pe lângă scrisorile sale, mai avem o colecție de *Cuvinte Ascetice* și o altă lucrare, intitulată *Liber partium*, din care se păstrează ultimul din cele trei capitole în care autorul vorbește despre umilirea lui Hristos, despre lucrarea harului și cum trebuie să conviețuiască frații în solitudine sau în comunitate.

D.J. Lane, *Schubhalemaran's Book of Gifts*, în OCA, 229, 1987, p. 411-417; idem, *The Creed of Schubhalemaran*, în OCA, 236, 1990, p.155-162; G. Troupeau, *Un page retrouvée du 'Livre des Parties'*, în OCA, 1978; Baumstark, p. 133; Urbina, p. 137; P. Bruns, *Schubhalemaran*, în LACL, p. 546.

rată de la tron, Tarasie oficiază slujba de înscăunare a împăratului Nichifor.

Lui Tarasie îi este atribuită o respingere a hotărârilor iconoclaste de la sinodul din 754, document care a fost citit în ședința sinodului de la Niceea din 787. Au mai supraviețuit o serie de scrisori în care a tratat problema controversată a cultului icoanelor, precum și cuvântarea ținută la instalarea sa ca patriarh și o predică la prezentarea la templu a Fecioarei Maria. Biografia lui a fost scrisă de Ignatie Diaconul.

Migne, PG 98, 1423-1500; Mansi, 12, 1119-1128; 13, 208-356, 399-472; V. Grumel, AA, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. 1, facs., II, Istanbul, 1936, p. 12-22; viața scrisă de Ignatie, ucenicul său în Migne, PG 98, 1385-1424; R. Janin, AA, *Tarasie*, în DCT, XV, pt. 1, 1946, col. 54-57; G.T. Dennis, *Tarasius, Patriarch of Constantinople, St.*, în CE, 13, p. 938; Cross, *Tarasius, St.*, în ODCC, p. 1340.

Tatwine de Canterbury

Tatwine de Canterbury (m. 734), arhiepiscop de Canterbury. Beda* Venerabilul ne informează că a aparținut provinciei mercianilor, că a devenit călugăr la mănăstirea Bredon (Briudun), unde a fost hirotonit preot. Întrucât Ethelbald de Mercia era la acea vreme cel mai puternic dintre regii din Anglia, se pare că el a contribuit mult la numirea lui Tatwine ca arhiepiscop de Canterbury, în locul rămas vacant prin moartea arhiepiscopului Brithwald. Aceiași istoric subliniază caracterul deosebit, credința și cultura aleasă a lui Tatwine. Hirotonia ca episcop a fost săvârșită de episcopii din Lichfield, Rochester și Winchester, cei mai de seamă dintre episcopii din Anglia la acea vreme. De la el a rămas o colecție de patruzeci de

ghicitori, asemănătoare în conținut cu *Aenigmata* atribuite lui Bonifaciu și Eusebiu*. Subiectele abordate au un caracter filosofic, teologic, cele cinci simțuri și alte obiecte folosite în cult sau de uz zilnic.

Beda, *Ist. bis.*, 5, 23; Manitius I, 203-206; A.W. Haddan și W. Stubbs (ed.), *Councils and Ecclesiastical Documents Relating to Great Britain and Ireland*, 3. vol. în 4, Oxford, 1869-1878, p. 311-313; William Stubbs, *Tatwin*, în Smith-Wace, IV, p. 804-805; E. John, *Tatwine of Canterbury*, în EC., 14, p. 944.

Tațian Asirianul sau Sirianul

Tațian Asirianul sau Sirianul (sec. II), născut din părinți păgâni în jurul anului 120, în Asiria. A studiat istoria, retorica și filosofia, devenind filosof sofist. În călătoriile sale a ținut discursuri și lecții de morală și a studiat diverse religii, primind inițierea în diferite mistere. Nesatisfăcut de cunoștințele sale, se îndreaptă spre lectura Sf. Scripturi, în care descoperă lumina pe care o căuta. În consecință, se creștinează. Ajuns la Roma, devine ucenicul Sf. Justin* Martirul și Filosoful, în a cărui școală își aprofundează cunoștințele în domeniul învățturii creștine. El însuși înființează la Roma o școală, unde l-a avut discipol pe Rhodon*. Revine în Orient, în jurul anului 170. Părăsește linia ortodoxă a credinței creștine, înființând secta encratiților, o sinteză a tuturor ereziilor vremii (Coman). Se stinge din viață în Orient la o dată necunoscută.

Dintre scrierile sale s-au păstrat doar două: *Cuvânt către greci* și *Diatessaron**, care a fost reconstituit în baza fragmentelor păstrate la Afraat* și la Sf. Efrem* Sirul, care a scris un comentariu la Diatessaron, inclusiv diversele tradu-

ceri păstrate în arabă, latină, armeană și textul original siriac descoperit în 1957. Pe lângă aceste lucrări, a mai scris: *Despre animale, Despre demoni, Carte de probleme, Despre mântuire după Mântuitorul, Parafrazări* ale Sf. Pavel. *Cuvânt către greci* este mai degrabă o apologie a creștinismului în care Tațian încearcă să arate superioritatea acestuia față de păgânism. El vorbește despre Dumnezeu, creație și providența divină, despre păcatul original, despre mântuire și învierea morților, despre demoni, magie și oracole. Tațian este cunoscut însă datorită *Diatessaron*-ului, o istorie a vieții lui Hristos, compilată din cele patru evanghelii, având ca bază Evanghelia după Sf. Ioan. Acest text s-a bucurat de mare autoritate în Biserica siriană până în sec. al V-lea când este înlocuit de către Rabbula* de Edessa cu versiunea Peshitta*, sub motiv că autorul fusese eretic. Tot din această pricină, Teodoret* al Cirului arde 200 de exemplare din *Diatessaron*. Sub aspect doctrinar, Tațian accepta persoanele Sf. Treimi, însă consideră că Logosul este subordonat Tatălui. Logosul este immanent Tatălui și a ieșit din El ca prima Lui făptură, devenind principiul lumii. Sf. Duh este inspiratorul profeților și factor esențial în mântuire. Omul a fost creat de Logos, imitând pe Tatăl Său, adică l-a făcut după chipul nemuririi, pentru ca să poată participa la nemurire și să o posede. Tațian susține totodată și învierea morților, afirmând că sufletul va împărtăși nemurirea sa și trupului cu ocazia învierii din morți, care va avea loc la sfârșitul veacurilor. Creștinismul este superior păgânismului prin învățătura și morala lui, iar prin Moise este anterior tuturor filosofiilor. Despre Tațian se spune că, în pofida educației alese și a culturii deosebite pe care

o poseda, era un personaj violent, batjocoritor și neiertător.

Migne, PG 6, 803-888; E. Schwartz, *Tatiani oratio ad Graecos*, TU, 4, 1, Leipzig, 1888; A. Puech, *Recherches sur le Discours aux Grecs de Tatien*, Paris, 1903; Th. Zahn, *Tatian's Diatessaron*, Erlangen, 1881; P.A. Ciasca, *Tatiani Evangeliorum harmoniae arabicae*, Romae, 1888; A. Marmardji, *Diatessaron de Tatien. Texte arabe établi, traduit en français, collationné avec les anciennes versions syriaques, suivi d'un évangélique diatessarique syriaque*, Beyrout, 1935; Tixeront, *Patrologie*, p. 52-55; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 56-57; Idem, I, p. 312-325; Altaner-Stuiber, 1966, p. 71-74; Cross, *Tatien*, art. în ODCC, p. 1341; Quasten, *Patrology*, I, p. 220-228, cu bogată bibliografie; F. Bogliani, *Tatien*, în DECA, II, p. 2378-2380, cu bibliografie; P. Bruns, *Tatian der Syrer*, în LACL, p. 581.

Teodor

Teodor (m. 368), ucenic al lui Pahomie* și apropiat colaborator al lui Orsiesi* pe care l-a ajutat să aplaneze tensiunile ivite în sânul așezămintelor monahale pe care acesta din urmă le conducea, datorită impunerii normelor severe ale lui Pahomie*. Viața și activitatea i-au fost apreciate cu elogii într-o scrisoare pe care Atanasie* cel Mare o trimite lui Orsiesi. Ghenadie* menționează sub numele lui Teodor un număr de trei scrisori pe care acesta le-a adresat monahilor răzvrățiți. Scrisorile păstrează duhul operei lui Orsiesi: *Învățătură despre așezământul monahilor*. Una din scrisori se păstrează ca appendice la *Regula* lui Pahomie și este intitulată *Ad omnia monasteria de pascha*, în care Teodor îi îndeamnă pe monahi să sărbătorească Sf. Paști în unanimitate și armonie, pregătindu-se cum se cuvine pentru a primi Trupul și Sângele Domnului. Mai există și o scurtă notă, care îi apar-

ține lui Teodor, în comunicarea episcopului egiptean Ammon, trimisă lui Teofil* al Alexandriei și în care acesta îi îndeamnă pe călugării din pustia nitriană să se păstreze în credință și să fie tari în fața atacurilor grupării ariene. Teodor s-a stins din viață la 27 aprilie 368.

Migne, PL 23, 105-106; CPG 2373-2376; L. Th. Lefort, CSCO 160, 195, p. 38-63 (trad. în franceză); A. Boon, *Pachomiana latina*, Louvain, 1932, p. 105 și urm.; J. Gammack, *Theodorus* (53), în Smith-Wace, IV, p. 953; I. G. Coman, III, p. 394-395; Quasten, *Patrology*, III, p. 160-161 și bibliografia de la Orsiesi; T. Orlandi, *Théodore de Tabennesi*, în DECA, II, p. 2413; M. Skeb OSB, *Theodor von Tabennesi*, în LACL, p. 596, cu bibliografie.

Teodor de Alexandria

Teodor de Alexandria, patriarh iacobit, succesor al lui Teodosie, din anul 582, de origine siriană, egumen al mănăstirii Rhamnis din Egipt. A fost hirotonit episcop în 575, împotriva voinței sale și în mod necanonic, de Longin, episcopul nobazilor din Nubia, împreună cu Pavel, fost episcop al Antiohiei, suspendat din funcție și care se afla la mănăstirea Mareotis. După hirotonie, ei au scris o scrisoare către preoții și creștinii din Alexandria, informându-i despre ceea ce făcuseră în mare taină, spunând că totul a avut loc în acest mod de teamă că guvernul putea să intervină. Gestul lor a stârnit nemulțumiri în rândul preoțimii, pentru că exista deja pe scaunul alexandrin un patriarh, Petru, dar mai ales că Pavel se afla într-o situație necanonică clară. Teodor rămâne pe mai departe în mănăstire. După moartea lui Petru, se ignoră că exista deja un episcop hirotonit și este ales patriarh Damian. De la Teodor s-a

păstrat, în siriacă, o scrisoare sinodală adresată lui Paul.

I.-B. Chabot, CSCO, 17, p. 298-308 text siri-ac; 108, p. 208-215 trad. latină; C. Holt, *Theodorus* (3), în Smith-Wace, IV, p. 925; E. Honigmann, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie Antérieure au VI^e siècle*, CSCO 127, Subsidia 2, Louvain, 1951, p. 200-204; J. Maspéro, *Histoire des Patriarches d'Alexandrie*, Paris, 1923; G. Ladocsi, *Théodore*, în DECA, II, p. 2402; G. Rōwekamp, *Theodor von Alexandrien*, în LACL, p. 590.

Teodor Askidas

Teodor Askidas (m. 558), arhiepiscop de Cezareea Capadociei, activ în prima parte a sec. VI. Teodor apare pentru prima dată ca monah și probabil egumen al Noii Lavre de lângă Tekoa în Palestina, ca reprezentant al acestei comunități monahale la sinodul de la Constantinopol împotriva monofiziților, din 536. Prietenul său, Leonțiu* de Bizanț, îl introduce în cercurile de la curtea imperială. Devine conducătorul grupării origeniste, care a apărut formula hristologică a sinodului de la Calcedon împotriva atacurilor monofizite. El interpretează hristologia calcedoniană în perspectiva învățăturii lui Evagrie* Ponticul. Împăratul Justinian îl numește arhiepiscop de Cezareea Capadociei, fără obligația de a locui acolo. După izbucnirea celei de a doua controversă origeniste, el încearcă să apere doctrina lui Origen* împotriva patriarhului Mennas al Constantinopolului și a lui Pelagiu, delegat papal, însă fără succes. Deși iscălește condamnarea lui Origen, oficializată prin edictul lui Justinian, el își păstrează pe mai departe concepțiile sale origeniste, sprijinind gruparea origenistă în Palestina, până la condamnarea definitivă a acesteia la

sinodul de la Constantinopol din 553. Teodor este cel care l-a determinat pe împăratul Justinian să condamne cele Trei Capitoale. În tensiunea care s-a iscat în jurul celor Trei Capitoale, Teodor este excomunicat de papa Vigiliu. Acesta acceptă retractările și scuzele lui Teodor cu ocazia sinodului de la Constantinopol din 553 și ridică pedeapsa. El rămâne în cercul de consilieri ai lui Justinian, însă dispăre de pe scena politică.

CPG III, 6988; Hefele-Leclercq, III, 1-5, 13 și urm., 62 și urm., 88, 95; F. Diekamp, *Die origénistischen Streitigkeiten im sechsten Jahrhundert und das fünfte allgemeine Concil*, Münster, 1899, p. 37-40, 50-52; L. Duchesne, *L'Église au VI^e siècle*, Paris, 1925, p. 156-218; W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972, p. 279 și urm.; L. Perrone, *La chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, Brescia, 1980, p. 75; G.T. Stokes, *Theodorus Askidas* (6), în Smith-Wace, IV, p. 926; D.B. Evans, *Theodore Ascidas*, în CE 14, p. 17; G. Ladocsi, *Théodore Askidas*, în DECA, II, p. 2403-2404.

Teodor Bizantinul

Teodor Bizantinul, retor, diacon al patriarhului de Constantinopol, Pavel II (641-654). Este autorul a două *aporii* îndreptate împotriva doctrinei ortodoxe privind cele două voințe în Hristos. Ele s-au păstrat în scrierile Sf. Maxim* Mărturisorul, care îi răspunde într-o scrisoare adresată preotului Marin. El pune ignoranța sau necunoașterea pe același plan cu voința în Hristos, ajungând la concluzia că voința trebuie considerată ca fiind prin apropiere (κατ' οἰκειότητα), ca ignoranța. Sf. Maxim demonstrează că aporia este o contradicție, deoarece voința înseamnă afirmarea unui lucru, în timp ce ignoranța implică negarea. Prin urmare, dacă ignoranța și voința au

aceeași rațiune de a fi, înseamnă că ignoranța este în Dumnezeu și că obiectele neînsufleteite sunt înzestrate cu voință. Pornind de la acest raționament, el analizează consecințele în hristologie: în Hristos ar exista atunci două ignoranțe și două voințe, iar după sensul pe care îl dăm apropierii se poate cădea în docetism sau apolinarism etc. În a doua aporie, Teodor afirmă că sensul de voință naturală nu este acceptat de Părinți și constituie o noutate. Maxim dovedește că expresia a fost folosită de Părinți și că ei au atribuit voință naturii sau firii.

Migne, PG 91, 216 și urm.; 217-228 - scrisoarea către Marin; CPG III, 7632; Bardenhewer, 5, p. 433; Beck, p. 433; A. De Nicola, *Théodore de Constantinople*, în DECA, II, p. 2405-2406; B. Windau, *Theodor von Konstantinopel*, în LACL, p. 591.

Teodor de Bostra

Teodor de Bostra, călugăr din Arabia, episcop de Bostra, capitala provinciei *Arabia Secunda*. Emirul ghassanid, al-Harith ibn Jabala, îi solicită împărătesei Teodora doi episcopi monofiziți pentru regiunile din Mesopotamia, Siria, Palestina și Arabia. Cu aprobarea împărătesei, patriarhul monofizit al Alexandriei, Teodosie, aflat în exil la Constantinopol, îi numește pe Iacob* Baradaeul pe scaunul din Edessa (de la acest Iacob, Biserica iacobită își primește numele), iar pe Teodor, călugăr din Arabia, îl pune în fruntea provinciei Arabia Secunda, a cărei reședință era la Bostra. Cu toate acestea, Teodor nu a locuit niciodată în Bostra, ci în *Tabāra (hertha) sarrasinilor*, situată pe Golan. Nu cunoaștem detalii legate de activitatea lui Teodor ca episcop. În orice caz, nu a fost atât de bogată ca a lui Iacob. Într-o scrisoare adresată lui Pavel de Beth Ukkame, el

aprobă alegerea și numirea lui Iacob pe scaunul patriarhal de Antiohia. Scrisoarea a fost scrisă și trimisă din Constantinopol în 564. În 567 a revenit în Orient, pentru ca după doi ani să fie rechemat la Constantinopol de către împăratul Justin II (565-578), pentru a participa la o dezbatere asupra învățăturilor promovate de către triteiști. În cadrul dezbaterii a fost respins triteismul și acceptată excomunicarea lui Conon de Tars. Teodor izbutește cu greu să se întoarcă în Orient, unde se stinge din viață la scurtă vreme după 570. De la el se păstrează doar două fragmente din *scrisorile* scrise în colaborare cu Iacob Baradaeul. Una este destinată călugărilor, îndemnându-i să nu aibă încredere în triteiști, iar alta este adresată lui Payel* de Antiohia, cu scopul de a-l întări în fața persecuțiilor.

CPG III, 7201; cfr. 7173 și urm.; J.B. Chabot, CSCO 17, p. 94-96, 165 și urm., 197 și urm.; CSCO 103, p. 65 și urm., 115 și urm., 125 și urm., trad. în latină; E. Honigmann, *Évêques et élèves monophysites d'Asie Antérieure au VI^e siècle*, în CSCO 127, Subsidia 2, Louvain, 1951, p. 157-164; A. De Nicola, *Théodore de Bostra*, în DECA, II, p. 2404-2405; G. Röwekamp, *Theodor von Bostra*, în LACL, p. 590.

Teodor de Canterbury

Teodor de Canterbury, arhiepiscop de Canterbury, grec de origine, una din cele mai de seamă personalități ale Bisericii Angliei din sec. VII. S-a născut la Tars în Cilicia. Nu se știe cu exactitate unde și-a început studiile. Se pare că a studiat la Atena, unde a dobândit o vastă cultură filosofică și juridică. Ajunge la Roma la vârsta de 65 de ani. În această perioadă, regii de Northumbria și Kent l-au trimis pe Wighard la Roma pentru a fi hirotonit

pe seama scaunului de Canterbury. Acesta decedează la Roma. În locul lui este trimis Teodor din Tars, după ce a fost tons în monahism și hirotonit potrivit tradiției romane. În pofida vârstei înaintate, avea deja 67 de ani când a ajuns în Anglia, el s-a dovedit a fi un foarte bun organizator, făcând vizite canonice și ținând sinoade pentru ocuparea posturilor episcopale vacante și organizarea disciplinei în Biserica Angliei. În 680 ține un sinod la Hartfield. Cu această ocazie, sinodul formulează o mărturisire de credință ortodoxă adoptată în Biserica din Anglia. Teodor a reorganizat și școala de la Canterbury, introducând studiul limbii grecești și diverse discipline filosofice și teologice, transformând Canterbury într-un important centru de cultură. Lui Teodor îi este atribuit un *Pentitețial*, care a exercitat o mare influență în Biserica Apuseană. Teodor a decedat în anul 690. Trupul lui a fost transferat în 1091 în actuala catedrală din Canterbury. La deshumare a fost găsit intact.

Beda, *Ist. bis.*, 2, 3; 4, 1-3, 5, 6, 12, 17, 21, 23, 28; 5, 8, 24; CPL 1885; W. Stubbs, *Theodorus* (7), în Smith-Wace, IV, p. 926-932; G.F. Browne, *Theodore and Wilfrith*, New York, 1897; Hook, *Lives of the Archbishops of Canterbury*, I, p. 114-226; W. Reany, *St. Theodore of Canterbury*, Saint Louis, 1944; F.M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, ed. 2-a, Oxford, 1947; B. Colgrave, *Theodore of Canterbury, St.*, în CE, 14, p. 17; M. Simonetti, *Théodore de Cantorbéry*, în DECA, II, p. 2405.

Teodor Citețul

Teodor Citețul, istoric bisericesc, activ în prima jumătate a sec. VI. Nu avem informații cu privire la data nașterii și a morții sale. A îndeplinit funcția de citeț (ἀρχι-

νόστης) la Biserica Sf. Sofia din Constantinopol. Este autorul a două lucrări de istorie scrise în greacă. Prima lucrare, *Historia tripartita*, scrisă după anul 520 și completată în 530, descrie situația Bisericii în timpul domniei împăratului Constantin I până în anul 439. Este vorba de o colecție de extrase luate din Socrate* Scholasticul, Sozomen* și Teodoret* de Cyr. Istoria lui Teodor Citețul a fost folosită de Cassiodor* în redactarea *Istoriei tripartite*. Din nefericire, doar cărțile I și II s-au păstrat în mare parte, iar din celelalte avem doar fragmente. A doua lucrare a lui Teodor este intitulată *Istoria bisericească*, în patru cărți, și cuprinde istoria Bisericii din anul 439 până la urcarea pe tron a împăratului Justin II (518). Deși s-a păstrat fragmentar, istoria bisericească este un document deosebit de important pentru cunoașterea evenimentelor destul de zbuciumate din sec. V și începutul sec. VI. Supraviețuirea fragmentară a celor două istorii se datorează unui scriitor din sec. VII sau VIII care a întocmit un compendiu de istorie bisericească, bazat pe aceste lucrări.

Migne, PG 86/1, 165-228; CPG III, 7502-7503; G.K. Hansen, *Theodoros Anagnostes, Kirchengeschichte*, GCS, Berlin, 1971; J. Bidez, *La tradition manuscrite de Sozomène et la Tripartite de Théodore le Lecteur*, TU, 32, 2b, Leipzig, 1908; W.E. Kaegi, Jr., *Theodore Lector*, în CE, 14, p. 17-18; É. Amman, în DTC, 15, pt. 1, col. 232-233; L. Perrone, *Théodore le Lecteur*, în DECA, II, p. 2406-2407; U. Hamm, *Theodor, Lector*, în LACL, p. 591-592.

Teodor de Edessa

Teodor de Edessa, episcop de Edessa. S-a născut la Edessa într-o familie aristocratică. Îmbracă haina monahală la Lavra

Sf. Sava, unde ajunge egumen. În 836 este numit episcop de Edessa. Biograful său se autointitulează Vasile, episcop de Emesa, și pretinde că a fost nepotul lui Teodor, martor și participant la evenimentele pe care le descrie în *Viața* lui Teodor. În centrul relatării sale se află presupusa convertire la creștinism a califului de Bagdad, Mawiah, și care a fost ucis de către arabi. Vasiliev crede că acest calif a fost Abbas nepotul lui al-Mu'tasim (833-842), care, după surse armene, ar fi îmbrățișat creștinismul, sau al-Mu'aiyad, care a fost ucis de fratele său, califul al-Mu'tazz (866-869). Nu există însă dovezi ale unor simpatii creștine în cercul de persoane la care autorul biografiei lui Teodor face referire. Se pare că viața lui Teodor a fost scrisă în sec. X, într-un mediu care avea legături cu mănăstirea Sf. Sava. Teodor nu a fost un scriitor original, scrierile sale fiind mai degrabă niște compilații din autori anteriori. *Vita* îi atribuie trei lucrări: o cateheză dogmatică, un cuvânt despre eretici și o sută de capete, incluse în Filocalia greacă. Aceeași Filocalie îi atribuie un tratat despre azime și un cuvânt despre contemplație (*Theoretikon*), dar nici acestea nu îi aparțin. Cât privește cele o sută de capete, acestea au fost copiate din Evagrie* Ponticul, *Parainesis ad monachos, Practicus, Tractatus ad Eulogium, De malignis cogitationibus, Rerum monahalim rationes* etc.

J. Pomialovschij, *Jitie ije vo sviatyh otca našego Feodora arhiepiscopa Edesskogo (Viața Sfântului nostru Părinte Teodor, arhiepiscop de Edessa)*, St. Petersburg, 1892 (text grec și introducere în rusă); R. Gouillard, *Supercheries et méprises littéraires. L'oeuvre de saint Théodore d'Édesse*, în *Revue des Études byzantines*, V, 1947; Teodor al Edesei, *Una sută capete și Cuvânt despre contemplație*, în D. Stăniloae, *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților*

Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși, vol. IV, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, p. 198-247; J. Hausherr, *Le traité de l'oraison d'Évagre le Pontique*, în *Revue d'Ascèse et de Mystique*, XV, 1930; S.H. Griffith, *Greek into Arabic: Life and Letters in the Monasteries of Palestine in the Ninth Century*, Byzantion 56, 1986, p. 131 și urm.; A. Kazhdan, *Theodore of Edessa*, în ODB, p. 2043.

Teodor de Heracleea

Teodor de Heracleea (m. 355), episcop de Heracleea în Tracia, conducător al grupării semiariene de aici. La sinodul din Tyr (335) este unul din cei care se deplasează la Mareotis pentru a se informa în legătură cu opera lui Atanasie*. În 342 face parte din delegația trimisă de împăratul Constantius la împăratul Constant, pentru a pune capăt neînțelegerilor dintre occidentali și răsăriteni. Socrate menționează că Teodor întocmește o scurtă mărturisire de credință, diferită de cea care fusese aprobată la Antiohia pentru a-l induce în eroare pe împărat. A fost depus din treaptă la sinodul de la Sardica. Ieronim* îl prezintă ca fiind un scriitor talentat, elegant în exprimare și autor de comentarii biblice: la *Evangelhia după Matei*, *Evangelhia după Ioan*, *Faptele Apostolilor* și *Psalmi*. Din comentariile sale s-au păstrat fragmente care confirmă aprecierile pozitive ale lui Ieronim.

Migne, PG 18, 1307-1378; CPG III, 3561-3567; R. Devreese, *Les commentateurs des Psaumes*, Roma, 1970, p. 328; J. Reuss, *Matthaeus-Kommentare aus der griechischen Kirche*, Berlin, 1957, TU, 61, p. 55-95; idem, *Johannes-Kommentare aus der griechischen Kirche*, Berlin, 1966, p. 65-176; M. Simonetti, *Théodore d'Héraclée*, în DECA,

II, p. 2406; T. Fuhrer, *Theodor von Heraklea*, în LACL, p. 590-591, cu bibliografie.

Teodor bar Koni

Teodor bar Koni (Konai) sau Kewani, istoric și apologet nestorian, originar din Kashkar, din a doua jumătate a sec. VIII. Abdh-isho îi atribuie o *Istorie bisericească*, îndrumări ascetice, predici de consolare la funerarii și o culegere de scholii. Dintre lucrările sale s-au păstrat doar *Scholiile*, dedicate fratelui său Ioan, o lucrare cu caracter enciclopedic, compilată din diverse surse pe care autorul nu le menționează, tratând teme de teologie, filosofie, exegeză, apologetică și gramatică. Ele au fost divizate în 11 cărți, după cum urmează: I-V, conțin scholii la Vechiul Testament; VI, o introducere în Noul Testament; VII-IX, scholii la Noul Testament; cartea VIII este formată din două tratate, unul împotriva ortodocșilor și a monofiziților, iar alta împotriva arienilor. Cartea X conține un dialog între un creștin și un păgân, în realitate un musulman. În sfârșit, cartea XI este un tratat despre erezii, inspirat din Epifanie*, la care autorul a adăugat informații interesante despre manihei, mandeeni, kanteeni și alte secte orientale mai puțin cunoscute (Chabot).

Scriptores Syri, CSCO 55, 56, 69; 187, 193, 194; Assemani, BO III, 1, Roma, 1725, p. 198-199; Abdh-isho, *Cat. libr. syr.*, 133; M. Levin, *Die Scholien des Theodor bar Konai zur Patriarchen-Geschichte*, Berlin, 1905; H. Pognon, *Inscriptions mandad'tes des coupes de Khouabir*, Paris, 1899, p. 105-138; L. Brade, *Untersuchungen zum Scholienbuch des Theodoros bar Konai; die Übernahme des Erbes von Theodoros von Mopsuestia in der nestorianischen Kirche*, Wiesbaden, 1975; S.H. Griffith, *Chapter Ten of the <Scholion>; Theodore bar Kōni's Apology for Christianity*, OCP, 47, 1981, p. 158-188; Baumstark, p. 218-219; Duval, p. 368-369;

Chabot, p. 107-108; Urbina, p. 216-217, cu bibliografie; J.-M. Sauget, *Théodore bar Kōnī*, în DECA, II, p. 2404, cu bibliografie; P. Bruns, *Theodor bar Konai (Kewani)*, în LACL, p. 591, cu bibliografie.

Teodor de Merv

Teodor de Merv, episcop de Merv, în prima parte a sec. VI. A fost ridicat în treaptă de Mar-Abha I, în locul lui David, care fusese depus în jurul anului 540. Și-a dedicat o mare parte a timpului studierii dialecticii lui Aristotel. Îi sunt atribuite scrieri filosofice și exegetice. A scris un *comentariu la Psalmi* și o *istorie în versuri a lui Mar Eugen* și a însoțitorilor săi care au venit din Klysma și au introdus monahismul în Mesopotamia la începutul sec. IV. Printre lucrările sale se află și *Soluții la cele zece întrebări ale lui Sergiu*; este vorba de Sergiu* de Reshaina. Nu ne este cunoscut conținutul lucrării sale, *Liber varii argumenti*, scrisă la cererea lui Mar-Abha.

Wright, p. 77; Chabot, p. 55; Duval, p. 347; Baumstark, 122; Urbina, p. 128.

Teodor de Mopsuestia

Teodor de Mopsuestia (350-428), episcop de Mopsuestia, ucenic al lui Diodor*, considerat de către nestorienii 'exeget', reprezentant de seamă al școlii antiohiene de hermeneutică, în perioada de mijloc. S-a născut la Antiohia într-o familie înstărită. Face studii de retorică sub îndrumarea sofistului Libaniu, având colegi pe Ioan*, care se va numi 'Hrisostom' sau 'Gură de Aur' și pe Maxim, care va deveni episcop în Cilicia. Împreună cu aceștia urmează și cursurile filosofului Andragathius, iar când Ioan îmbrățișează viața monahală, acesta îi convinge pe cei doi prieteni să facă

același lucru. Tot împreună părăsesc școala lui Libaniu și urmează cursurile de la școala monahală a lui Carterius și Diodor. Fascinat de frumusețea unei fete pe nume Hermione, Teodor părăsește viața monahală, gest considerat de Ioan ca fiind 'o cădere'. În urma a două scrisori pe care Ioan i le trimite, *Către Teodor cel căzut*, la care se adaugă rugăciunile și lacrimile prietenilor săi, Teodor revine la mănăstire. După o perioadă de ședere în mănăstire, Teodor e hirotonit preot de Flaviu al Antiohiei în 383, iar în 392 a fost făcut episcop de Mopsuestia, în Cilicia, scaun rămas vacant prin moartea episcopului Olimpiu. Mopsuestia aparținea provinciei eclesiastice *Cilicia Secunda*, care a avut, în sec. IV, un rol important, faima datorându-i-se podului construit de Constantin cel Mare peste râul Pyramus. În prezent, este un orașel nesemnificativ și poartă numele de Mensis sau Messis. Ca episcop, Teodor a avut o activitate bogată. În 394 participă, împreună cu Flavian, la sinodul de la Constantinopol, luând parte la discuțiile privind soarta diocezei de Bostra, patriarhia Antiohiei. Și-a petrecut viața la centrul său episcopal, făcând cercetări, explicând Sf. Scriptură și combătând cu autoritate pe Apolinarie*, Eunomiu* și Macedonie*. Evagrie* afirmă, pe temeiul informației date lui de un oarecare Theodulus, că Teodor a fost vizitat în ultimul an de viață de marele ereziarh Nestorie, care s-a sfătuit cu Teodor, primind de la el semințele ereziei care s-a răspândit curând după aceea cu rezultate dezastruoase. Teodor se stinge din viață în anul 428, epuizat de cei cincizeci de ani de trudă literară și pastorală, însă fiind în pace cu Biserica și în culmea reputației sale, spune Facundus*. Totuși, sinodul V ecumenic de la Constantinopol din 553 îl condamnă în unul din cele trei

capitole, împreună cu Diodor de Tars și Ibas* din Edessa.

Teodor rămâne un reprezentat caracteristic al școlii antiohiene de exegeză biblică și unul dintre cei mai de seamă scriitori ai acestei școli. Biserica nestoriană îl socotește ca 'cel mai mare interpret al Sfintei Scripturi'. După informațiile pe care le avem, el a scris comentarii la aproape toate cărțile Sf. Scripturi, dovadă un spirit critic și analitic deosebit. Din nefericire, opera lui, ca a tuturor scriitorilor condamnați ca eretici, s-a pierdut în mare parte. Ceea ce a supraviețuit sunt fragmente în greacă și latină, iar cele mai cuprinzătoare în limbile orientale. Ne-au fost transmise două cataloage cu operele lui Teodor: *Cronica Seert* din prima jumătate a sec. XIII, și cel al lui Abhd-Isho (Ebed-lisus) de la începutul sec. XIV.

a. Comentarii biblice asupra Vechiului Testament. *Comentariu la Facere*, *Cronica Seert* vorbește despre un comentariu la *Pentateuh* în trei cărți; *Comentariu la Psalmi*, *Comentariu la cei 12 profeți mici*. b. La Noul Testament sunt menționate *Comentariul la Evanghelia după Ioan*, *Comentariul la 4 epistole mari și la cele mici ale Sf. Apostol Pavel*. c. Scrieri liturgice, morale și dogmatice: *Omilii catehetice: Despre preoție, Despre credință, explicarea simbolului niceean și a Liturghiei; Omilie asupra Rugăciunii domnești*. Între tratatele dogmatice menționăm: *Despre Întrupare; Disputa cu macedonienii*, tratat identic cu cel *Despre Duhul sfânt*. Opere ascetice: *Despre preoție; Despre monahi și Despre desăvârșirea conducerii*, cunoscut și ca *Despre desăvârșirea faptelor sau Despre conducerea desăvârșită; Contra lui Eunomiu; Despre (Logosul) care ia și despre (omul) care e luat; Contra apărătorilor păcatului originar;*

Contra magiei; Cartea perlelor (o colecție de scrisori a lui Teodor care însă s-a pierdut); *Contra alegorizanților*.

Dacă doctrina trinitară a lui Teodor poate fi considerată ortodoxă, nu același lucru putem spune în legătură cu hristologia lui, unde întâlnim considerații, termeni, formule sau expresii incerte sau pe marginea ortodoxiei (Coman). Doctrina lui hristologică poate fi rezumată astfel: Misiunea lui Hristos este înainte de toate de a restabili unitatea sfâșiată a cosmosului și să adune în Sine toate lucrurile, prin realizarea în Persoana Sa a poziției omului ca chip vizibil al lui Dumnezeu și cap al întregii creații. În al doilea rând, să restabilească unitatea cu Sine, ca cel de al doilea Adam și Cap al Bisericii, la starea de eliberare perfectă de păcat și moarte. Pentru a îndeplini această misiune a fost necesar ca Dumnezeu Cuvântul să devină om desăvârșit și să treacă prin experiența perfectă a vieții umane. Perfecțiunea omenității Sale îi cerea să posede un suflet uman rațional, cu auto-libertate umană capabilă de a alege singură între bine și rău, persistând însă în bine. În plus, pentru a realiza desăvârșirea, era necesar ca El să ia firea umană în starea ei schimbătoare, să treacă prin perioada de creștere, să intre în conflict nu numai cu cel rău, ci și cu patimile sufletului omenesc. Fără ispită și fără conflict, El nu putea fi dovedit a fi fără de păcat și nu ar fi putut să-i mântuiască pe cei păcătoși. Deși om desăvârșit, omul Hristos i-a depășit pe toți ceilalți oameni prin discernământul său moral, prin tăria înclinației sale spre bine și ura față de rău. Deși nu fără slăbiciuni omenesti, el era fără de păcat, iar viața Lui era un progres continuu de la o stare de virtute la alta, o cale meritorie la capătul căreia se află biruința asupra morții și intrarea în starea de nemurire și nestră-

mutare. Starea de superioritate a omenității lui Hristos s-a datorat nașterii Sale suprafirești, Botezului cu Duhul care a urmat și pe care El l-a primit într-o manieră specifică doar Lui, adică, în plinătatea harului, și unirii cu Persoana Cuvântului divin. Această unire a fost răsplata nepăcătoșeniei și virtuții Sale, deoarece atât în cazul Lui, cât și al celorlalți oameni, darurile dumnezeiești depind de lucrarea voinței umane. Unirea a avut în mod necesar influență asupra Omului cu care Cuvântul divin s-a făcut una; împreuna-lucrare cu dumnezeirea care s-a sălășluit în el, a făcut imposibilă căderea Lui în păcat. Acest lucru a dovedit că omul Hristos e vrednic de sălășluirea divină, iar prin înviere și înălțare a dobândit starea în care unirea se revelează și se descoperă în mod desăvârșit. Această unire poate fi de esență, în lucrare și morală. O unire de esență este imposibilă, deoarece Dumnezeu cel nemărginit nu poate fi limitat la creat. La fel, unirea în lucrare nu este un privilegiu aparte, deoarece Dumnezeu este prezent pretutindeni în lucrarea Lui. Sălășluirea specială a lui Dumnezeu în om trebuie să conștă în acea conlucrare pe care El binevoiește să o acorde celor spre care privește cu bunăvoință. Este vorba de o apropiere morală, de o unire morală a Naturii divine cu sufletele care posedă afinitatea morală cu voința și mintea proprii lui Dumnezeu. Acesta este modul în care Dumnezeu se sălășluiește în sfinți. În acest mod, Dumnezeu se sălășluiește în sfinții Săi și în acest mod s-a sălășluit și se sălășluiește mai presus de toate în omul Hristos. Însă, în timp ce sălășluirea în sfinți este aceeași în mod generic, în cazul conceperii unei adevărate întrupări a lui Dumnezeu el face o distincție esențială. Cităm: 'Nu sunt nebun, spune el, să afirm că sălășluirea lui Dumnezeu în

Hristos are loc în același mod ca în (cazul) sfinților. El s-a sălășluit în Hristos *ca într-un Fiu*. Vreau să spun că El a unit omul asumat întreg cu Sine, făcându-l în stare să participe împreună cu El la toată cinstea la care participă Persoana care se sălășluiește în el (om) și care este Fiu prin fire. Această unire a Cuvântului cu omul Hristos se deosebește de unirea dintre Dumnezeu și sfinți din alte două puncte de vedere. Ea a început o dată cu prima formare a Omenității sacre în pântecul Fecioarei. O dată realizată, această unire rămâne indisolubilă. Atât de intimă și atât de indisolubilă a fost această unire între Cuvânt și om, încât se poate vorbi de o singură persoană, după cum bărbatul și femeia 'nu mai sunt două trupuri, ci unul singur' sau 'după cum sufletul și trupul sunt un om'. De aceea, problema, dacă Fecioara a fost născătoare de om (*anthropotokos*) sau născătoare de Dumnezeu (*theotokos*), nu mai are sens, deoarece ea a fost în același timp născătoare de om și de Dumnezeu, în sensul că ea a fost mama Omului, însă în acel Om căruia i-a dat naștere avusese loc deja sălășluirea lui Dumnezeu. În al doilea rând, când Sf. Ioan spune: 'Cuvântul trup s-a făcut', trebuie să înțelegem că el vorbește numai despre ceea ce Cuvântul a devenit în aparență, și nu că trupul pe care l-a luat era ireal, ci doar că El nu S-a transformat în mod real în trup. Când privește omul care a fost preluat în această unire desăvârșită cu Fiul cel veșnic, acesta este pătaș al numelui și al privilegiilor stării de fiu. Omul Hristos a devenit Fiu prin adopțiune la botez, potrivit vocii care a spus: 'Acesta este Fiul meu cel iubit întru care am binevoit'. Ar fi o nebunie, spune Teodor, să interpretăm aceste cuvinte în legătură cu Logosul divin. Totuși, această stare de fiu, secundară a lui Hristos, este unică în rang

și privilegiu. Căci omul, care este una cu Fiul cel veșnic, este chipul Dumnezeuului celui Nevăzut, primul născut dintre toate făpturile, adică, având antecedentă față de creația întreagă, el are dreptul și trebuie să primească cinstirea și venerația întregului univers. Cu toate acestea, nu există doi Fii în Hristos, deoarece nu există doi Hristoși; unitatea Persoanei trebuie păstrată, după cum trebuie păstrată și distincția firilor. Omul este Fiu numai în virtutea unirii lui indisolubile cu Cuvântul divin. Atunci când Îl numim pe Hristos Fiul lui Dumnezeu, ne gândim în principal la Cel care este cu adevărat și firesc Fiu, însă mai includem în concepția noastră și pe omul care este indisolubil Unu cu El și, ca atare, împărtășește cinstirea și numele Lui. Ce lucrare a săvârșit Fiul astfel întrupat? Virtutea mântuitoare a morții lui Hristos constă în trecerea celui de al Doilea Adam de la stare de schimbare la neschimbare, pas necesar spre viața învierii, când moartea și păcatul vor fi distruse pentru totdeauna. Botezul, care reprezintă moartea și Învierea Domnului, ne unește cu Hristos cel Înviat prin participarea Duhului Sfânt, astfel încât noi trecem prin botez, prin cea de a doua naștere, în sfera vieții veșnice. Cei renăscuți astfel ocupă un teren de mijloc între cele două lumi: trăiesc în prezent și totuși aparțin viitorului, potențial fără de păcat și veșnici, în realitate supuși păcatului și morții. Lor le revine sarcina ca, prin ajutorul Duhului Sfânt, să-și modeleze viețile de aici în conformitate cu viața lui Hristos Cel Înviat și cu cerințele stării viitoare. Trăind astfel, ei sunt justificați prin credință. Justificarea finală este dobândită la înviere. Parusia este marea speranță a Bisericii, întrucât aduce cu sine două mare consecințe ale întrupării: puritatea și nemurirea Trupului lui Hristos.

Migne, PG 66, 9-1020; F. Nau, PO 9, 1913, p. 637-667; P. de Lagarde, *Analecta syriaca*, Leipzig și Londra, 1858, 100-108; E. Sachau, *Theodori Mopsuesteni fragmenta syriaca e codicibus Musei Britannici Nitriacis edidit atque in Latinum sermonem vertit*, Leipzig, 1869; H. B. Swete, 2 vol., Cambridge, 1880/1882; L. Patterson, *Theodore of Mopsuestia and Modern Thought*, London, 1926; M. Mingana, *Early Christian Mystics*, Woodbrooke Studies, 7, Cambridge, 1934; H. B. Swete, *Theodorus of Mopsuestia* (26), art. în Smith-Wace, IV, p. 934-948; E. Amann, DTC, 15, 1946, 235-279; J. Quasten, *The Liturgical Mysticism of Theodore of Mopsuestia*, TS, 15, 1954, 431-439; A. Sullivan, *The Christology of Theodore of Mopsuestia*, Roma, 1956; K. McNamara, *Theodore of Mopsuestia and the Nestorian Heresy*, ITQ 19, 1952, p. 254-278; 20, 1953, p. 172-191; I.G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 192-194; Idem, III, p. 604-617; Altaner-Stuiber, 1980, 319-322; Quasten, *Patrology*, III, 401-423, cu bibliografie; M. Simonetti, *Théodore de Mopsueste*, în DECA, II, p. 2407-2410, cu bibliografie; P. Bruns, *Theodor von Mopsuestia*, în LACL, p. 592-594, cu bibliografie.

Teodor de Paphos

Teodor de Paphos, episcop de Paphos în Cipru, la mijlocul sec. VII. Este autorul unui panegiric dedicat Sf. Spiridon, episcop al Trimitundei, pe care l-a ținut la 12 decembrie 655. Nu se știe cu certitudine dacă Spiridon a participat la sinodul de la Niceea (325). Numele său îl găsim pe actele sinodului de la Sardică (343), și este menționat de Rufin* și Sozomen*. Simeon* Metafrastul a rescris panegiricul lui Teodor.

CPG III, 7987; P. van den Ven, *La Légende de S. Spiridon*, Louvain, 1953, p. 1-103; Bardenhewer, 5, p. 138 și urm.; Altaner-Stuiber, 1980, p. 242; A. De Nicola, *Théodore de Paphos*, în DECA, II, p. 2410-2411; B. Windau, *Theodor von Paphus*, în LACL, p. 594.

Teodor de Petra

Teodor de Petra, episcop de Petra, autorul unui panegiric închinat Sf. Teodosie Cenobitul (m. 529). Teodor a fost ucenic al Sf. Teodosie și viețuitor la mănăstirea întemeiată de el. Panegiricul, compus în concordanță cu toate regulile retoricii, a fost ținut în fața comunității monahale la aniversarea unui an de la trecerea la cele veșnice a Sf. Teodosie.

CPG III, 7533; H. Usener, *Der heilige Theodosios. Schriften des Theodoros und Kyrillos*, Leipzig, 1890; A.-J. Festugière, *Les moines d'Orient*, III, 3, Paris, 1963, p. 83-160; Bardenhewer, 5, p. 128 și urm.; A. De Nicola, *Théodore de Pétra*, în DECA, II, p. 2411; G. Röwekamp, *Theodor von Petra*, în LACL, p. 594.

Teodor de Pharan

Teodor de Pharan, episcop de Pharan în Arabia Petraea, la mijlocul sec. VII, considerat autor și susținător înfocat al modificărilor monotelite ale doctrinei monofizite. Lui Teodor îi sunt atribuite următoarele lucrări: *De operationibus Christi*, tratat adresat lui Sergiu de Arsinoe. Fragmente din această lucrare se găsesc în documentele sinodului de la Lateran. Un alt tratat, cuprinzând interpretări din scrierile Părinților făcute de Teodor asupra aceluiași subiect. *Epistola ad Paulum*, în care anatematizează sinodul de la Calcedon, *Tomosul* lui Leon și pe toți cei care afirmă două naturi în Hristos și neagă o singură lucrare (monenergismul). Teodor susținea o singură voință în combinație cu o natură duală în Hristos, fiind în același timp monotelit și duofizit. El considera că doar dumnezeirea lui Hristos era activă, în timp ce natura umană, umanitatea lui era pasivă, reducând în acest mod doctrina duofizită

la ineficiență. Toate activitățile mentale și fizice ale lui Hristos, afirma el, izvorăsc dintr-un singur principiu divin, ἀρχοειδῶς, μοναδικῶς, καὶ ἀδιαίρετως, puterea, înțelepciunea și bunătatea Logosului luând naștere prin mijlocirea sufletului rațional și a trupului. Somnul, oboseala, foamea, setea, mișcarea, odihna etc., erau atribuite energiei Logosului, unu și nedespărțit. În Hristos există doar o singură voință, iar acea voință este divină. Trupul și sufletul nu au fost decât organe ale Logosului, care, împreună cu natura divină, ocupau locul de personalitate, fiind pur și simplu mijlocul de manifestare a ἐνέργεια Lui divină. În acest fel, Teodor a redus umanitatea la rangul de veșmânt care învăluia Logosul, sau ca mijloc de revelare a μίᾱ θεοῦ ἐνέργεια, în relație pasivă față de natura divină de care depindea în orice privință ca organ pasiv.

Mansi II, 568 și urm., 572; F. Diekamp, *Analecta Patristica*, Roma, 138, 173-227; Labbe, VI, 163-174; 355, can. XVIII, 341, 955-960, 1023, 1117; E. Venables, *Theodorus* (35), Smith-Wace, IV, p. 948-949; M. Richard, în DTC, 15, 282-284; G. Ladocsi, *Théodore*, în DECA, II, p. 2401; G. Röwekamp, *Theodore von Raithu/Pharan*, în LACL, p. 594-595.

Teodor de Philae

Teodor de Philae, episcop monofizit de Philae în Thebaida Superioară, personalitate de seamă, alături de episcopul Longin al nobazilor din Nubia, aparținând Bisericii iacobite din Egipt la mijlocul sec. VI. A fost hirotonit de Timotei IV (517-535) în 525/526. A decedat între anii 577-584. Despre Teodor de Philae ne informează Ioan* de Efes în relatările sale referitoare la hirotonia lui Teodor* de Alexandria. De la Teodor de Philae se

păstrează, în limba siriacă, fragmente dintr-un *Mandatum ad Loginum*, prin care el îi dă acestuia permisiunea de a-l hirotoni pe Teodor de Alexandria.

CPG III, 7227; J.B. Chabot, CSCO 17, p. 274 și urm. text siriacă; trad. latină în CSCO 103, p. 192; Ioan de Efes, IV, 7, 9; R. Payne Smith, *The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, Oxford, 1860, p. 255-259; W. Brooks, CSCO 105, p. 186-189; trad. CSCO 106, p. 139-141; C. Holt, *Theodorus* (36), în Smith-Wace, IV, p. 949; A. De Nicola, *Theodore de Philae*, în DECA, II, p. 2411; B. Windau, *Theodor von Philae*, în LACL, p. 594.

Teodor Abu Qurra

Teodor Abu Qurra (750-825), (Theodurus Abu Qurra), episcop melchit de Harran și cel dintâi scriitor creștin care a scris în limba arabă, cât și în greacă și siriacă. Nu posedăm decât puține date despre viața sa. Se știe că a devenit călugăr la Lavra Sf. Sava din Ierusalim, unde și-a aprofundat cunoștințele biblice și teologice. Nu se știe dacă a avut studii sau nu și la ce vârstă a intrat în mănăstire. La mănăstire a studiat, în special, Părinții greci și cu precădere pe Sf. Ioan* Damaschinul, care s-a stins din viață în acest așezământ monahal în 749. Operele sale, scrise în siriacă și arabă, datează din perioada în care el era monah la Sf. Sava și din primii ani ai episcopatului său. Activitatea sa ca episcop nu a fost deloc liniștită. Populația din Harran împărțea credințe religioase diferite: creștini calcedonieni și iacobiți, musulmani, evrei și sabeeni. El a încercat să se angajeze cu toți aceștia în dialog. Probabil, lucrarea sa *Dialog cu Prințul Edessei* este rezultatul unui astfel de dialog. Tot acum el scrie un *Tratat asupra cultului icoanelor*. Datorită unor motive necunoscute nouă,

patriarhul Teodoret al Antiohiei (795-812) îl depune din treaptă, la scurtă vreme după anul 801. Teodor se retrage la Sf. Sava, unde se dedică unei vieți ascetice intense și activității literare. În 803, el scrie *Scrisoarea către armeni* și o alta către papa Leon I, care s-a pierdut. După anul 815, întreprinde o serie de călătorii. Pentru a-l sprijini pe Sf. Maxim* Mărturisitorul, el se deplasează la Alexandria și apoi în Armenia. În timpul șederii sale la curtea prințului armean Ashot Msaker, el elaborează cea mai lungă din lucrările sale în greacă: *Explicarea termenilor folosiți de filosofi*. La început, activitatea sa s-a bucurat de succes. După sosirea la curtea lui Ashot, a lui Nonnus*, arhidiacon de Nisibe, personaj trimis de mitropolitul iacobit de Tagrit, pe nume Abu Raita, situația ia o întorsătură nefavorabilă. Dacă discuțiile religioase care s-au derulat în prezența califului al-Ma'mun cu un prinț musulman sunt autentice, atunci Teodor a dus dialogul religios până la Bagdad. Alte detalii despre viața sa nu mai avem.

Teodor Abu Qurra a lăsat în urma sa o operă teologică generoasă și aceasta nu numai în plan lingvistic, ci și ca idei și conținut. Fire deschisă spre dialog, el a produs multe lucrări care sintetizează mentalitatea vremii în contextul întâlnirilor interreligioase. Nu trebuie să înțelegem dialogul în sensul actual al cuvântului, ci mai degrabă ca o dispută polemică în încercarea de afirmare a adevărului. În limba greacă s-au păstrat multe din lucrările sale de acest gen: *Opuscula contra haereticos*, *Judaeos et Saracenos*; *Interrogatio Arabum ad Christianum*; *Interrogatio Saraceni ad Christianos*; *Ex concertationibus cum Saracenis*; *Dialogus cum Nestoriano de Theotoco*; *Dialogus cum Nestoriano de vocabulo Christo*; *Quaestio ab infideli*

de Dei existentia; Mahometem non esse ex Deo; Mahometem fuisse hostem Dei et a demone obsessum; Ex humilitate praedicationis confirmari christianum dogma; Dialogus haeretici et orthodoxi de Deo et deitate; Disputation con Sarracino de auctore boni et mali etc. Preocupările sale dogmatice pot fi de asemenea descifrate din multe tratate: *De differentia inter humanitatem et corpus Christi; De peccato originali et redemptione universalis; Quaestio de existentia justorum ante baptismum; Ex humilitate praedicationis confirmari christianum dogma; Christum, hominem factum, esse verum Deum etc.*

Majoritatea lucrărilor scrise în greacă au fost editate în Migne, Patrologia Graeca, 97. Dintre lucrările sale în arabă ne sunt cunoscute doar 14, majoritatea fiind deja editată și tradusă în germană. Cât privește scrierile în siriacă, deși el însuși menționează în cea de a opta lucrare în arabă, tradusă de G. Graf în germană, că a scris treizeci de tratate în această limbă, adică, în siriacă, până în prezent nu a fost descoperită nici una din ele. Ca teolog, Teodor Abu Qurra apără doctrina calcedoniană împotriva monofiziților și a monotelizilor. Cercetările recente au descoperit similitudini între gândirea multăzită și teologia propusă de Qurra, ceea ce dovedește strânsa legătură care a existat la început între cele două religii. Cercetările în acest domeniu sunt în derulare.

Migne, PG 97; G. Graf, *Die arabischen Schriften des Theodor Abu Qurra, Bischofs von Harran (ca. 740-820)*, Paderborn, 1910; idem, *Des Theodor Abu Kurra Traktat über den Schöpfer und die wahre Religion*, Münster, 1913; I. Dick, *Un Continuateur arabe de saint Jean Damascene: Theodore Abuqurra, évêque melkite de Harran*, în *Proche Orient Chrétien* 12, 1962, p. 209-223,

319-332; 13, 1963, p. 114-129, cu bibliografie bogată; A. Baumstark, *Die christlichen Literaturen des Orients*, II, Leipzig, 1911, p. 24 și urm.; G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, 2, p. 7-26; J. A. Devenny, *Theodurus Abu Qurra*, în CE, 14, p. 28-29.

Teodor de Raithu

Teodor de Raithu, călugăr din sec. VI, viețuitor la mănăstirea Raithu (at-Tur), port în partea de sud-vest a Peninsulei Sinai. Îi este atribuită lucrarea Προπα-ρᾱσκευή sau *Preparatio*, în care încearcă să armonizeze doctrina calcedoniană cu terminologia folosită de Chiril* al Alexandriei. El scrie într-o perioadă de liniște relativă pentru Biserică, străduindu-se să expună și să respingă erorile lui Mani*, Pavel* de Samosata, Apolinarie* de Laodiceea, Teodor* de Mopsuestia, Nestorie* și Eutihie* și să dovedească în același timp că Biserica urmează o cale sigură în afirmarea doctrinei despre Întrupare. El atacă totodată ereziile lui Sever* de Antiohia și Iulian* de Halkarnas. Lui Teodor de Raithu îi mai este atribuită și lucrarea *De sectis*, compusă în jurul anului 579, reprezentând un compendiu al teologiei vremii și cuprinzând o critică aspră a teologiei lui Leonțiu* de Bizanț și a politicii religioase a împăratului Iustinian I. Teodor de Raithu este identificat cu Teodor, episcop de Pharan. Dacă această identificare este exactă, atunci el este unul din primii reprezentanți de seamă ai monotelismului sau monoenergismului (Studer). În aceeași ordine de idei, el ar fi fost consilier al Patriarhului Serghei al Constantinopolului și ar fi fost condamnat de sinodul de la Constantinopol din 680/681. Data morții sale este pusă

înainte de 649, probabil în jurul anului 638.

Migne, PG 91, 1483-1504; CPG III, 7600 și urm.; *De sectis*: Migne, PG 86, 1193-1268; Mansi, 10, 957-961; 11, 567-572 (fragmente); F. Diekamp, *Analecta Patristica*, Roma, 1938, p. 173-227; W. Elert, *Der Ausgang der altkirchlichen Christologie*, Berlin, 1957; B. Studer, *Théodore de Raithu*, în DECA, II, p. 2411-2412; G. Rōwekamp, *Theodor von Raithu/Pharan*, în LACL, p. 594-595, cu bibliografie.

Teodor de Scythopolis

Teodor de Scythopolis, mitropolit de Scythopolis. Înainte de a deveni mitropolit, a fost călugăr, apoi egumen al mănăstirii Noua Lavră și în cele din urmă *stavrofilax* - gardian sau păzitor al Sf. Cruci. A făcut parte din gruparea origenistă din Palestina din sec. VI. Datorită schimbării în politica religioasă a lui Justinian, care a dus la condamnarea origenismului la sinodul din 553, el a trebuit să renunțe la convingerile sale origeniste. Tratatul său, *Libellus de erroribus Origenianis*, întocmit în jurul anului 552 la Constantinopol, conține douăsprezece anateme îndreptate împotriva unor doctrine origeniste ca: pre-existența sufletului, apocatastaza sau împotriva unor nuanțe deviate în hristologie și soteriologie.

Migne, PG 86, 232-236; CPG 6993; F. Diekamp, *Die origenistischen Streitigkeiten im 6. Jahrhundert und das 5. allgemeine Concil*, Münster, 1899, p. 125-129; E. Venables, *Theodorus* (40), în Smith-Wace, IV, p. 951; J. Irmscher, *Teodoro Scitopolitano*, Aug. 26, 1986, p. 185-190; L. Perrone, *Théodore de Scythopolis*, în DECA, II, p. 2412; P. Bruns, *Theodor von Scythopolis*, în LACL, p. 595.

Teodor Sincelul

Teodor Sincelul, preot și sincel al bisericii Sf. Sofia în Constantinopol, membru al delegației trimise de împăratul Heraclie, la Adrianopolis, în misiune de pace la hanul avar, ale cărui hoarde împresuraseră capitala bizantină. Diverse manuscrise menționează sub numele său un *Discurs* în legătură cu descoperirea unui veșmânt al Maicii Domnului la Ierusalim, transferul și depunerea lui la mănăstirea Vlaherne la Constantinopol (*Inventio et depositio vestis in Blachernis*). Îi mai este atribuit și un *Logos* la sărbătorirea eliberării Constantinopolului de sub asediul avar din 626 (*De obsidione Constantinopolitana sub Heraclio imperatore*).

CPG 7935-7936; F. Combefis, *Novum Auctarium* 2, Paris, 1648, p. 751-786; L. Sternbach, *Analecta Avarica*, Krakau, 1900, 2-24/24-27; A. Wenger, *L'Assomption de la T. S. Vierge dans la tradition byzantine du VI^e au X^e siècles*, Paris, 1955, p. 111-136, 294-303; J.L. van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergios bis Johannes VI (610-715)*, Amsterdam, 1977, p. 114-121, 174-178; D. Stiernon, *Théodore le Syncelle*, în DECA, II, p. 2412-2413; B. Windau, *Theodor Syncellus*, în LACL, p. 595-596.

Teodor Spudaeus

Teodor Spudaeus, monah la mănăstirea Spozdaioi din Constantinopol și Ierusalim, autor al *Commemoratio* și *Hypomnesticum*, în realitate două scrisori ale sale, mărturii ale persecuțiilor care au avut loc în perioada tensiunilor legate de controversa monotelită. Teodor a fost apropiat al papii Martin I și al lui Anastasie Apokrisiarhul. În prima scrisoare, el face un rezumat al celor două scrisori pe care papa Martin I i le-a trimis: *Quoniam agnovi* și *Noscere voluit*. Scrisoarea a

fost adresată creștinilor de la Roma și din Africa și descrie suferințele la care a fost supus papa Martin și comportamentul său. Acesta fusese pus în închisoare la sosirea lui la Constantinopol. Cea de a doua scrisoare a fost tradusă de Anastasie* Bibliotecarul.

Migne, PL 129, 591-604, 681-690; CPL 1734; Migne, PG 90, 173-178, 193-202, CPG III, 7968-7969; R. Devreese, *Le texte grec de l'Hypomnesticum de Théodore Spoudée (le supplice, l'exil et la mort des victimes illustres du monothélisme)*, AB 53, 1935, p. 49-80; A. Labate, *Théodore Spoudée*, în DECA, II, p. 2413; F.R. Gahbauer OSB, *Theodor Spudaeus*, în LACL, p. 595.

Teodor Studitul

Teodor Studitul (759-826), monah și teolog. S-a născut într-o familie profund pioasă din Constantinopol. Mama sa, Teoctista, s-a îngrijit de educația sa, facilitându-i accesul la cultura clasică și religioasă. Sub influența unchiului său, Plato, egumenul mănăstirii Saccudium, lângă muntele Olimp în Bitinia, îmbrățișează viața monahală. A fost hirotonit preot de patriarhul Tarasie* în 787/788 și ajunge egumen în locul unchiului său în 794, care s-a retras în favoarea nepotului său. Când împăratul Constantin VI se căsătorește pentru a doua oară, Teodor devine unul dintre cei mai aspri critici ai împăratului, dar și ai patriarhului Tarasie, deoarece acceptaseră tacit săvârșirea celei de a doua căsătorii, deși atunci când patriarhul a trebuit să dea socoteală, l-a depus din treaptă pe preotul care a oficiat taina căsătoriei. Datorită atitudinii sale critice, este exilat la Tesalonic în 796, de unde revine după numai un an, după ce împărăteasa Irina și-a depus fiul, luându-i locul. În 799, Teodor se mută, împreună

cu întreaga obște, la mănăstirea Studion din Constantinopol, care era pe punctul de a fi închisă. Datorită activității sale neobosite și spiritului său organizator, Studion devine din nou un centru spiritual și cultural în capitala bizantină. Nu după multă vreme, Teodor intră în conflict cu împăratul Nichifor I (802-811) și cu noul patriarh, care l-au iertat pe preotul Iosif, cel care a oficiat cea de a doua căsătorie a lui Constantin VI. În consecință, Teodor este trimis din nou în exil. Revine la Studion după moartea lui Nichifor, reluându-și activitățile în cadrul mănăstirii. Urmează un al treilea exil, datorat opoziției sale față de atitudinea iconoclastă a împăratului Leon V (813-820). Înfruntând tratamentul aspru la care a fost supus, Teodor a continuat să sprijine cultul icoanelor prin scrisori și prin intervenții pe lângă papa Paschal I. După asasinarea lui Leon în 820, succesorul său, Mihail II adoptă o politică mai reconciliantă în controversa icoanelor. Cu toate acestea, el nu-i permite lui Teodor revenirea în Constantinopol, ci doar în împrejurimi. Teodor se stinge din viață în 826. Trupul său a fost adus la mănăstirea Studion în 844, după reinstaurarea Ortodoxiei.

Teodor Studitul a lăsat o operă literară bogată, cuprinzând scrieri polemice și ascetice, scrisori, discursuri și poezii. Scrierile polemice abordează cu precădere controversa iconoclastă: *Antirrhetici 1-3 adversus iconomachos*; *Refutatio poematum iconomachorum* (Ioannis, Ignatii, Sergii, Stephani); *Problemata ad iconomachos*; *Adversus iconomachos capita septem*; *De cultu sacrarum imaginum, epistola Platonem*, la care se adaugă și o serie de scrisori. Scrieri ascetice: *Testamentum*; *Ascetica capitula quatuor*; *Constitutiones studitanae*; *Canones de confessione et satisfactione*;

Poenae monasteriales, împreună cu diverse scrisori, cateheze și omilii. Opera oratorică a lui Teodor Studitul cuprinde discursuri formale, panegirice și cateheze sau alocuțiuni adresate obștii sale monahale. Pe lângă aceste lucrări și altele, pe care nu le-am menționat, de la el a rămas o corespondență care însumează 550 de scrisori și tratate polemice scurte. Corespondența sa este deosebit de interesantă întrucât dezvăluie aspecte strâns legate de tensiunile cauzate de iconoclaști, precum și nuanțe dogmatice și ascetice specifice gândirii sale. Întreaga sa operă este însă dominată de un spirit ascetic profund. Destinatarii scrisorilor sunt personalități ale vremii: împărați, papi, episcopi, dar și simpli monahi.

Deși nu a fost un teolog sau filosof în adevăratul sens al cuvântului, Teodor Studitul a nuanțat o teologie profund legată de trăirea sau experiența nemijlocită a credinței în relație cu actul liturgic. Pentru el, virtuțile cele mai de seamă erau: spiritul de rugăciune, obediența sau supunerea, munca și lupta întru apărarea credinței și a moralei creștine. Un loc de seamă în viața religioasă îl ocupă imaginile sacre a căror legitimitate o vede în legătură directă cu arhetipul lor.

Migne, PG 99; A. Mai, *Nova Patrum Bibliotheca*, V, partea 2-a, Roma, 1849, p. 158-168; J.P. Cozza Luzi, *Nova Patrum Bibliotheca*, VIII, Roma, 1871, partea 1, p. 1-244; IX, Roma, 1888, partea 1, p. 1-318; partea 2-a, p. 1-217; J.P. Pitra, *Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi*, Paris, 1876, p. 336-380; Beck, p. 491-495, cu bibliografie; E. Marin, *S. Théodore* (Coll. Les Saints), Paris, 1906; G. Schneider, *Der hl. Theodor von Studion*, Münster, 1900; E. Amman, DTC, XV, pt. 1, 1946, col. 287-298, cu bibliografie; Cayré, II, p. 336-345; Cross, *Theodore of Studios*, în ODCC, p. 1359-1360; R.J. Schork, *Theodore the Studite, St.*, în CE, 14, p. 19-20.

Teodor de Tabenna vezi Teodor

Teodor de Tharu

Teodor de Tharu, episcop și mitropolit nestorian de Tharu în Persia, la mijlocul sec. VI. A compus în versuri o istorie a Sf. Eugen și a celor împreună cu el, un comentariu la Psalmi, răspunsuri la o serie de întrebări puse de Sergiu, și alte lucrări.

Assemani, BO III, 147; Barhebraeus, *Chron. eccl.*, I, 86; J. Gammack, *Theodorus* (44), în Smith-Wace, IV, p. 952.

Teodor al Trimitundei

Teodor al Trimitundei, episcop de Trimitunda în Cipru, unul din ierarhii de seamă participanți la sinodul ecumenic de la Constantinopol din 680, începând cu a 14-a sesiune, ca reprezentant al lui Epifanie II, arhiepiscop de Constantia în Cipru. A susținut învățătura ortodoxă referitoare la cele două voințe în Hristos și a iscălit actele sinodului. Este autor al unei vieți a Sf. Ioan* Hrisostom (*De vita et exilio et affectionibus beatissimi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani*), lucrare deosebit de interesantă pentru istoria acelei epoci, datorită documentelor pe care le cuprinde.

Migne, PG 47, 51-88; CPG III, 7989; A. Mai, *Nova Patrum Bibliotheca*, VI, p. 263 și urm.; F. Halkin, *Douze écrits byzantins sur saint Jean Chrysostome*, Subs. Hagiogr. 60, Bruxelles, 1977, p. 7-68; Bardenhewer, 5, 140; A. De Nicola, *Théodore de Trimithous*, în DECA, II, p. 2414; R. Kaczynski, *Theodor von Trimithus*, în LACL, p. 596.

Teodoret de Cyr

Teodoret de Cyr (393-458), episcop de Cyr, ultimul mare reprezentant al școlii

antiohiene. S-a născut în jurul anului 393, la Antiohia, într-o familie înstărită, care l-a închinat slujirii Domnului încă înainte de a se naște, și i-a dat o educație aleasă, potrivită menirii ce i-a fost prevestită. Își desăvârșește studiile sub îndrumarea lui Teodor* de Mopsuestia, care îl inițiază în exegeza biblică, și apoi în mănăstirile din Antiohia și din împrejurimi. A avut colegi pe Nestorie* și Ioan* de Antiohia. Îmbrățișează viața monahală la mănăstirea Sf. Euprepiu din Nicerta, în apropiere de Apamea, unde va rămâne timp de șapte ani, când, după multe ezitări, acceptă să fie făcut episcop de Cyr, un oraș în Siria eufratică, scaun pe care l-a ocupat timp de 30 de ani. Dioceza sa cuprindea peste 800 de sate, împrăștiate în zone greu accesibile. Tânărul episcop s-a dedicat unei intense activități pastorale, cu scopul de a aduce la dreapta credință pe numeroșii eretici din eparhia sa: marcioniți, arieni, eunomieni, la care se adăugau și mulți evrei și păgâni. Activitatea pastorală nu l-a împiedicat să se îngrijească și de cetatea sa de scaun, pe care a înfrumusețat-o, a reparat băile, galeriile publice și podurile, construind și un apeduct pentru a o aproviziona cu apă. În timpul persecuției creștinilor din Persia, care a început în 420 și a continuat timp de mai mulți ani, el se adresează episcopilor Eutalie și Eusebiu din Armenia, cerându-le acestora să-i sprijine și să-i ajute pe cei neputincioși și să-i ridice pe cei căzuți. Perioada critică din viața sa începe o dată cu declanșarea și extinderea controversei nestoriene. Teodoret îmbrățișează cauza lui Nestorie*, declarându-se împotriva lui Chiril* al Alexandriei. Adept al școlii antiohiene, el era convins că Chiril nu era străin de erezia lui Apolinarie*. Cel mai mult l-au deranjat cele 12 anatematisme ale lui Chiril împotriva cărora va scrie o

Combatere împreună sau din însărcinarea lui Ioan al Antiohiei, lucrare care s-a pierdut în întregime. La Sinodul de la Efes rămâne de partea lui Ioan de Antiohia și a lui Nestorie, chiar după condamnarea acestuia. În plus, refuză să accepte crezul de unire din 433, se pare formulat chiar de el însuși, și pe care Chiril l-a iscălit. A acceptat acest crez de unire în 435, dar refuză să-l condamne pe Nestorie. După trei ani se angajează în apărarea memoriei lui Teodor de Mopsuestia care fusese atacat de Chiril și Rabula*. La moartea lui Chiril în 444, Teodoret spera ca în Biserică să domnească pacea. Nu a fost să fie așa, deoarece o nouă erezie va izbucni, cauzată de Eutihie*. Această erezie se afla la celălalt pol al nestorianismului. În timp ce acesta nega unirea celor două firi, divină și umană, în Persoana lui Hristos, Eutihie nega distincția dintre cele două naturi. Identificând greșeala doctrinară a lui Eutihie, el scrie în 447 un tratat, intitulat *Eranistes* (Cerșetorul), împotriva adeptilor acestuia, cunoscuți sub denumirea de monofiziți. În consecință, la Sinodul tâlhăresc de la Efes (449), monofiziții îl condamnă, anatematizându-l și trimițându-l la mănăstirea de metanie. El apelează la împărat și la papa Leon. Deși papa Leon declară 'nul și neavenit' sinodul *Latrocinium*, Teodoret revine în scaun abia după ce la sinodul IV ecumenic de la Calcedon, din 451, acceptă condamnarea lui Nestorie. Teodoret este repus în demnitatea de episcop și recunoscut de către toți Părinții ca 'învățător ortodox'. A mai condus Biserica din Cyr până în 458, când se stinge din viață, fiind în comuniune deplină cu Biserica.

Opera lăsată de Teodoret acoperă o gamă bogată de preocupări în diverse domenii ale științelor sacre. În 450 el însuși

declara că a scris 35 de cărți. Dintre acestea a supraviețuit un număr relativ mic. Din lectura acestora, ne putem da seama totuși de vasta sa cultură clasică, de cunoștințele lingvistice; pe lângă siriacă, care era limbă maternă, cunoștea foarte bine limba greacă, lecturile sale în această limbă, în care și-a scris și opera fiind deosebit de extinse: Homer, Platon, Herodot, Aristotel, Porfiriu, Apollodor etc.

a. Opera exegetică. În scrierile sale exegetice, fără a avea pretenția de deplină originalitate, Teodoret îmbină tradiția exegetică a școlii antiohiene cu cea alexandrină. El a scris comentarii la diverse cărți biblice și tratate sub formă de întrebări și răspunsuri la textele mai dificile. Dintre operele exegetice reținem: *Quaestiones in Octateuchum* (un comentariu la Pentateuh, la Iosua, Judecători și Ruth); *Quaestiones in libros Regnorum et Paralipomenon*; *Interpretatio in Psalmos*; *Interpretatio in Canticum Canticorum*; *Interpretatio in Daniele*; *Interpretatio in Ezechielem*, *in Isaiam*, *in Jeremiam*, *in duodecim Prophetas Minores*, iar pentru Noul Testament: *Interpretatio in quatuordecim epistolas S. Pauli*.

b. Opera apologetică. Cea mai se seamă scriere apologetică este *Graecarum affectionum curatio* - Vindecarea maladiilor păgâne sau Adevărul Evangheliilor dovedit din filosofia greacă. Este ultima apologie creștină care s-a păstrat, considerată a fi și cea mai bună respingere a păgânismului. El încearcă să dovedească superioritatea Evangheliei față de filosofia păgână. La aceasta se adaugă: *De providentia orationem decem*; *Ad quaesita magum* (împotriva magilor perși); *Contra Judeos*.

c. Opera dogmatică și polemică. Un prim loc în acest capitol îl ocupă *Reprehensio*

duodecim capitum seu anathematismorum Cyrilli; *Pentalogium*, ambele îndreptate contra lui Chiril. *De sancta et vivifica Trinitate* și *De incarnatione Domini*, lucrări hristologice care s-au păstrat sub numele lui Chiril. *Eranistes seu Polymorphus* este lucrarea principală de hristologie a lui Teodoret, îndreptată împotriva monofiziților. Acest tratat a supraviețuit în a doua ediție, scrisă după Sinodul de la Calcedon (451). *Expositio rectae fidei*, transmisă sub numele lui Justin* Martirul și Filosoful. *Quaestiones et responsiones ad orthodoxas* este atribuită lui Teodoret. La acestea se adaugă o serie de alte tratate împotriva arienilor, macedonienilor, apolinariștilor, marcioniților, a lui Origen* și Eunomiu*, o *Liber mysticus* și alta *Libri de virginitate*, care însă nu s-au păstrat. Scrierile istorice dau mare consistență operei lui Teodoret. Prima lui lucrare istorică a fost *Historia religiosa seu ascetica vivendi ration* sau *Istoria călugărilor*, în care descrie viața unor trăitori asceți pe care autorul însuși i-a cunoscut. *Historia ecclesiastica* prezintă perioada de la 323 și până în 428. Nu este vorba de o reproducere a istoriilor scrise de Socrate* și Sozomen*, asemănările în expunere datorându-se izvoarelor comune. Teodoret a definitivat această lucrare în perioada exilului din Apamea. *Haereticarum fabularum compendium* este ultima lucrare istorică a lui Teodoret și reprezintă o istorie a ereziilor de la Simon* Magul și până la Nestorie* și Eutihie*. În cartea a cincea avem o prezentare sistematică a învățăturii Bisericii, lucru unic în literatura patristică greacă și deosebit de valoros pentru istoria dogmelor (Quasten). Zaharia* Retorul ne informează că Teodoret a scris și o carte despre Sinodul de la Calcedon, aceasta nu s-a păstrat.

d. Opera omiletică și corespondența. Din predicile lui Teodoret s-au păstrat doar fragmente. Scrisorile sale au avut o soartă mai bună, dintre ele supraviețuind un număr de 232 de scrisori. Ele sunt o adevărată sursă de informații istorice, culturale și dogmatice.

În hristologie, Teodoret păstrează în bună parte elemente preluate de la Teodor* de Mopsuestia și Nestorie, până la sinodul de la Calcedon. După acest sinod, el va învăța o hristologie ortodoxă (Coman).

Migne, PG 80-84; CPG III, 6200-6288; E. Venables, *Theodoretus*, art. în Smith Wace, IV, p. 904-914; G. Bardy, DTC 15, 1946, 299-325; E. Honigmann, *Theodoret of Cyrrhus and Basil of Seleucia. The Time of their Death*, Patristic Studies, ST 173, Cetatea Vatican, 1953, 174-184; I. G. Coman, *Și Cuvântul trup s-a făcut*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, p. 198-208; M. Simonetti, *La letteratura cristiana antica greca e latina*, Firenze, 1969, p. 317-322; Cross, *Theodoret*, art. în ODCC, p. 1360; Bardenhewer, IV, p. 219-247; Altaner-Stuiber, 1980, 227, 229, 284, 339-341, 513; Cayré, II, p. 40-45; Quasten, *Patrology*, III, p. 536-554, cu bibliografie; P. Canivet, *Theodoret of Cyr*, în CE, 14, p. 20-22; E. Cavalcanti, *Théodoret de Cyr*, în DECA, II, p. 2414-2416; P. Bruns, *Theodoret von Cyrus*, în LACL, p. 596-598, cu bibliografie.

Teodosian, Codul

Codul Teodosian. În 435, împăratul Teodosie II numește o comisie care să codifice, cu adaptările necesare, toate normele legale promulgate, începând cu împăratul Constantin cel Mare. Noul cod a fost promulgat de către împăratul Teodosie II în 438, la Constantinopol, prin constituțiunile imperiale, numite *Novellae Constitutiones*, care au ocupat primul loc în noua colecție de legi. Codul

a fost apoi promulgat la Roma la sfârșitul aceluiași an, intrând în vigoare cu 1 ianuarie 439. Împăratul a hotărât includerea în această colecție doar a *leges generales*, promulgate de Constantin și de urmașii săi, inclusiv cele date de el însuși. Prin *leges generales* se înțelegeau acele legi care se refereau la grupuri nedeterminate de oameni, fără ca ei să fie plasați în *certis provinciis seu locis*. Importanța Codului Teodosian rezidă în faptul că este prima colecție oficială de *leges* și, ca atare, observarea lui era obligatorie. Celelalte norme, neincluse în acest cod, erau ilegale. Această colecție de legi a rămas în vigoare până la înlocuirea ei de codul promulgat de către împăratul Justinian. Legile erau aranjate în ordine cronologică și tematic, în *tituli*, în 16 cărți. Cartea XVI, care se ocupă de probleme religioase, pune păgânismul în afara legii și pedepsește erezia. Totodată, stabilește norme pentru clerici și hotărâște relația dintre Biserică și stat. O mare parte din acest cod se regăsește în *Breviarium Alaricianum*, de origine gotică (508).

T. Mommsen-P.-M. Meyer (ed.), *Theodosiani libri XVI*, 2 vol. în 3, Berlin, 1905; P. Krüger, *Codex Theodosianus*, 2 facs., Berlin 1923-1926; C. Pharr ș.a. *The Theodosian Code and Novels*, Princeton, 1952, cu text, traducere și comentariu; O. Gradenwitz, *Heidelberger Index zum Theodosianus*, Berlin, 1925 și supl. în 1929; F. Schulz, *History of the Roman Legal Science*, Oxford, 1953; L. Wenger, *Die Quellen des römischen Rechts*, Viena, 1952; J. Gaudemet, DDC, 7, col. 1215-1246, cu bibliografie; Cross, *Theodosian Code*, în ODCC, p. 1361; G.G. Arch, *Theodosian Code*, în CE, 14, p. 24-25.

Teodosie

Teodosie, medic și monah la mănăstirea Cartemin și patriarh iacobit în a doua

jumătate a sec. IX. A purtat numele de Roman, iar la alegerea sa, ca patriarh în 887, și-a luat numele de Teodosie. Îi este atribuită o colecție de 112 maxime pitagoreice, pe care le-a tradus din greacă în siriacă, cu o serie de adnotări. A scris un tratat de medicină care s-a pierdut. Cea mai importantă lucrare a sa este comentariul la *Cartea lui Hierotei*. Prin acest comentariu, el a salvat această lucrare de la pierdere totală. La acestea se adaugă o scrisoare sinodală și o omilie la Postul Mare, păstrate în arabă.

Assemani, BO II, 124; Chabot, p. 95; Duval, p. 391.

Teodosie

Teodosie, patriarh monofizit de Alexandria (535-566), succesor al lui Timotei III, din 535. Ajunge patriarh cu sprijinul împărătesei Teodora, simpatizantă a mișcării monofizite. Alegerea lui nu a fost acceptată de gruparea monofiziților iulianiști, și de aceea este silit să se retragă la mănăstirea Canopus, unde rămâne până când trupele imperiale îi alungă pe iulianiști din Alexandria, iar alegerea reprezentantului lor, patriarhul Gaian, a fost declarată ca fiind necanonică. Controversa gaianistă nu i-a fost deloc favorabilă lui Teodosie pe plan local. În cele din urmă, împăratul Justinian îl cheamă la Constantinopol, pentru a-l convinge să renunțe la atitudinea sa anticalcledoniană, însă nu-l depune din treaptă. Îl trimite totuși cu domiciliul forțat la Derkos. De aici îl recheamă în capitală, lăsându-l liber să trăiască în compania călugărilor monofiziți. Între timp, împăratul Justinian trimite o serie de episcopi calcedonieni la Alexandria în încercarea de a pune capăt monofizitismului egiptean. În captivitate fiind, Teodosie aduce

contribuții substanțiale la promovarea monofizitismului. După moartea lui Sever* de Antiohia și depunerea patriarhului Antim, el devine conducătorul monofiziților. Sprijină numirea lui Iacob* Baradaeus și înființarea Bisericii iacobite. Urmașul împăratului Justinian, Justin II, îi permite acestuia să se întoarcă la Alexandria. Teodosie decedează însă la scurtă vreme după audiența la împărat și primirea permisiunii de reîntoarcere în țară. În perioada exilului, Teodosie a scris o serie de lucrări, tratate polemice antieretice, împotriva agnoeților, triteiștilor etc. Din corespondența sa s-au păstrat scrisoarea către Sever și cea către Antim, precum și fragmente dintr-un Tomos adresat împărătesei Teodora. În siriacă avem o culegere de lucrări teologice și canonice, patru omilii care au fost traduse în coptă, dintre care una este considerată apocrifă. În teologie, Teodosie urmează liniile trasate de Sever de Antiohia.

Migne, PG 86, 1: 277-286; F. Diekamp, *Doctrina Patrum*, Münster, 1981=1907, p. 314; I.B. Chabot, CSCO 17, p. 5-11, 34-84, 86-90, 96-98, 114-124, 132-143; E.W. Brooks, CSCO 87, 158-163, 168-173; K.H. Kuhn, CSCO 268 și 269; E.A.W. Budge, *Miscellaneous Coptic Texts in the Dialect of the Upper Egypt*, London, 1915, p. 312-431; W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972; T. Orlandi, Théodosio di Alessandria nella letteratura copta, GIF ser. II 2, 1971, p. 175-185; idem, *Theodose d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2421; W. E. Kaegi, Jr., *Theodosius, Monophysite Patriarch of Alexandria*, în CE, 14, p. 26; T. Böhm, *Theodosius von Alexandrien*, în LACL, p. 598.

Teodosie de Alexandria

Teodosie de Alexandria, preot monofizit în Alexandria, în a doua jumătate a sec.

VI, autor al unei scrisori adresate lui Longin, preot în Alexandria și apoi episcop în Nubia, pe care îl îndeamnă să păstreze comuniunea cu Teodor*, episcop de Philae. Scrisoarea a fost descoperită de arhimandritul Jean Claudus într-o colecție de *Capitula*, păstrată la mănăstirea Mar Bassos. Lui Teodosie îi sunt atribuite și alte tratate teologice.

CPG III, 7223; J.B. Chabot, *Documenta ad origines monophysitarum illustrandas*, Louvain², 1952, p. 273-276, 191-193 trad. în latină; A. van Roey, *Monophysite Texts of the 6th Century*, Louvain, 1994; J. Irmscher, *Théodose d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2421; T. Böhm, P. Bruns, *Theodosius, Presbyter in Alexandrien*, în LACL, p. 599.

Teodosie Diaconul, Colecția lui

Colecția lui Teodosie Diaconul. Este vorba de o colecție de materiale canonice și istorice referitoare la sinodul de la Cartagina din 419, privind sinoadele răsăritene anterioare și viața personală a lui Atanasie* cel Mare. Autorul acestei culegeri a fost un oarecare Teodosie, diacon, care a trăit în Africa de Nord în sec. VII. Documentul prezintă un interes aparte, mai ales pentru că păstrează materiale documentare care nu se găsesc în alte surse. Printre acestea menționăm o scrisoare a episcopilor din Răsărit către un sinod roman care s-a ținut în jurul anului 372, canoanele unui sinod de la Cartagina din 421, un ciclu pascal, două scrisori ale lui Atanasie către Biserica din Alexandria, o scrisoare de la sinodul din Sardica, *Historia Acephala* și două scrisori referitoare la schisma meletiană.

C.H. Turner, EOMIA, I, p. 625-671; W. Telfer, *The Codex Verona LX (58)*, în HThRev., 36, 1943, p. 169-246; E. Schwartz, *Gesammelte Schriften*, III, Berlin, 1959, p. 30-72; H. Hess, *The Canons of the Council of*

Sardica A.D. 343, Oxford, 1958, p. 63-67; idem, *Theodosius the Deacon, Collection of*, în CE, 14, p. 27; G. Ladocsi, *Théodose*, în DECA, II, p. 2420.

Teodosie Arhidiaconul

Teodosie Arhidiaconul. Două din 12 manuscrise îl menționează pe arhidiaconul Teodosie ca autor al scrierii *De situ Terrae Sanctae*. Se pare că autorul a provenit din Nordul Africii, întrucât pomenește o mănăstire ariană de credință vandală (*Religionis vandalorum*). Lucrarea a fost scrisă înainte de 531. Din punct de vedere stilistic și al conținutului, ea nu este unitară. La redactarea ei autorul a făcut uz de mai multe izvoare necunoscute. De aceea, nu știm cât de mare a fost contribuția autorului. Lucrarea cuprinde următoarele părți: un itinerar, o listă cu orașe, extrase biblice, o listă cu provincii etc. În forma actuală, lucrarea prezintă un itinerar, pornind de la Ierusalim, prin locurile sfinte din Palestina, Țara Sfântă, apoi din Siria, Egipt, Armenia și Mesopotamia. Lucrarea este importantă pentru surplusul de informații care nu se găsesc în alte documente. Unii cercetători sunt de părere că autorul nostru este una și aceeași persoană cu cel care a redactat *Colecția diaconului Teodosie**.

P. Geyer, CSEL 39, p. 135-150; idem, CCL 175, p. 113-125; H. Donner, *Pilgerfahrt ins hl. Land*, Stuttgart, 1979, p. 190-225 (trad. germană); G. Röwekamp, *Theodosius, Archdiakon*, în LACL, p. 598-599, cu bibliografie.

Teodosie de Edessa

Teodosie de Edessa (sec. IX), episcop de Edessa, își desfășoară activitatea în timpul episcopatului fratelui său, Dionisie*

de Tellmahre. A studiat limba greacă la școala creștină de pe lângă mănăstirea Qenneshre. Bar Hebraeus afirmă că acesta și-a însoțit fratele într-o călătorie la Alexandria, pentru a se plânge lui Abdallah ibn Tahir de persecuțiile îndreptate împotriva creștinilor din Siria de fratele său, Muhammad ibn Tahir, care a dărâmat bisericile construite cu permisiunea lui Abdallah, în perioada guvernării sale în Edessa. În sprijinul intervenției lor, ei au cerut ajutor din partea lui Dionisie, patriarhul Egiptului. La începutul carierei sale de preot, Teodosie a tradus în siriacă omilia Sf. Grigorie* de Nazianz despre minunile Sf. Prooroc Ilie. Bar Hebraeus ne informează că tot el a tradus și poemele iambice ale aceluiași Sfânt Părinte.

Assemani, BO II, 345; Bar Hebraeus, *Chron. eccl.*, I, 363; Wright, p. 144; Duval, p. 389; Chabot, p. 93.

Teodosie de Ierusalim

Sub numele lui Teodosie, episcop de Ierusalim, s-a păstrat în limba coptă un *Enkomion* închinat Sf. Martir George. Este posibil ca acest Teodosie să fie una și aceeași persoană cu monahul Teodosie, antipatriarhul monofizit din 453.

E.A.W. Budge, *The Martyrdom and Miracles of St. George*, Oriental Texts Series I, London, 1888, p. 38-44, 236-241, text coptic și trad. în engleză; G. Rōwekamp, *Theodosius von Jerusalem*, în LACL, p. 599.

Teodot

Teodot, gnostic, ucenic al lui Valentinian*. Nu avem informații despre viața lui. De la Clement* de Alexandria s-au păstrat câteva fragmente din lucrările acestuia. Este vorba de un apendice la

Stromate, intitulat: *Extrase din lucrările lui Teodot și a școlii numite Orientală din timpul lui Valentin*. Din spusele lui Ipolit* deosebirea dintre școala valentiniană din Italia și cea din Orient rezidă în modul în care este conceput Hristos. După valentinienii italieni, trupul lui Hristos aparținea grupării psihicilor, pe când cei orientali, inclusiv Teodot, susținea că aparține clasei pnevmaticilor. Se pare totuși, că acest Teodot nu este același cu Teodot menționat de Ipolit, el fiind plasat în jurul anilor 160-170, iar învățătura lui fiind înrudită cu cea a orientalului Valentinian Marcus.

Extrasele păstrate de Clement reprezintă un document deosebit de prețios pentru cunoașterea gnosticismului valentinian, în care găsim menționate învățături specifice acestui tip de gnosticism, cum ar fi: Pleroma, demirugul, semințele pnevmatice. Contribuția personală a lui Teodot se referă la rolul îngerilor și botezul lor în Numele sacru.

Theodot, *The Excerpta ex Theodoto*, R.P. Casey (ed.), în *Studies and Documents* I, London, 1934; F. Sagnard (ed.), *Extraits de Théodote*, SCh., 23, Paris, 1948; A.-J. Festugière, *Notes sur les Extraits de Théodote de Clément d'Alexandrie*, VChr., 3, 1949, p. 193-207; W. Foerster, *Von Valentin zu Herakleon*, ZNTWiss Beiheft 7, 1928, p. 85-91; L. Sagnard, *La Gnose valentinienne et le témoignage de Saint Irénée*, Études de philosophie médiévale 36, Paris, 1947, p. 521-561; Cross, *Theodotus*, în ODCC, p. 1362; G.W. Mac Rae, *Theodotus*, în CE, 14, p. 27; M. Simonetti, *Théodote le Valentinien*, în DECA, II, p. 2423; C. Marksches, *Theodotus, Valentinianer*, în LACL, p. 600-601, cu bibliografie.

Teodot de Ancyra

Teodot de Ancyra (m. 445/6), episcop de Ancyra (Ankara) în Galatia, pentru o

vreme apropiat al lui Nestorie. În timpul sinodului de la Efes (431), intră în gruparea lui Chiril*, devenind unul dintre cei mai aspri acuzatori ai lui Nestorie*. A făcut parte din delegația sinodală trimisă la împăratul Teodosie II pentru a-l informa în legătură cu faptele și atitudinile lui Ioan*, patriarhul de Antiohia. A fost anatematizat de sinodul nestorian de la Tars din 432. Sinodul iconoclast de la Constantinopol din 754 a citat ca autoritate iconoclastă una din lucrările sale. La sinodul de la Niceea din 787, s-a dovedit că lucrarea în cauză nu i-a aparținut. De la Teodot s-au păstrat următoarele lucrări: *Trei cărți împotriva lui Nestorie* (în siriacă). Lucrarea este incompletă, întrucât la origine a fost scrisă în șase cărți. *Expositio symboli Nicaeni*, contra nestorienilor, demonstrând că există un singur Fiul al lui Dumnezeu în două firi: umană și divină. Un fragment din *Epistula ad Vitalem*; șase omilii. Două din omiliile sale, I și II, *In die Nativitatis Domini* și *In natalem Salvatoris*, au fost citite la sinodul de la Efes. Cu aceeași ocazie, Teodot a ținut o altă omilie, *Contra Nestorium*. Aceste omilii se păstrează în actele sinodului de la Efes. Omilia *In s. Deiparam et in Simeonem*, îndreptată împotriva lui Nestorie. Omilia *In Domini nostri Iesu Christi diem natalem* a fost cunoscută multă vreme doar în latină și mai apoi în greacă. S-a păstrat fragmentar și o omilie în limba etiopiană, pronunțată la Efes în timpul sinodului. Mai există câteva omilii asupra cărora cercetătorii au unele îndoieli referitoare la autenticitatea lor. Teologia lui Teodot păstrează liniile învățaturii calcedoniene, care afirmă cele două naturi în Hristos. El susține totodată și Pururea Fecioria Maicii Domnului. A nu fi confundat cu Teodot de Ancyra, martir din timpul persecuției lui Dioclețian.

Migne, PG 77, 1308-1432; CPG III, 6124-6141; A. Dillman, *Chrestomathia Aethiopica*, Leipzig, 1866, p. 103-106; M. Jugie, *Homelies mariales byzantines*, PO, 19, p. 289-317; Bardenhewer, 4, p. 197-200; G. Bardy, DTC, XV, pt. 1, 1946, col. 328-330; G. Roschini, *Dizionario di Mariologia*, Roma, 1960, p. 474 și urm.; L. Cignelli, *Maria Nova Eva*, Assisi, 1966, p. 157-201; Cross, *Theodotus*, în ODCC, p. 1362; P.T. Camelot, *Theodotus of Ancyra*, în CE, 14, p. 27-28; A. De Nicola, *Théodote d'Ancyre*, în DECA, II, p. 2421-2422; P. Bruns, *Theodotus von Ancyra*, în LACL, p. 599-600, cu bibliografie.

Teodul

Teodul, preot nestorian, după informația lui Abdh-isho, în Coelesyria. A decedat în timpul domniei împăratului Zenon (474-491). Ghenadie* afirmă că el a scris multe lucrări, care însă s-au pierdut. S-au păstrat totuși câteva fragmente, din care deducem că a fost un asiduu comentator al textelor sacre. Iată lucrările din care s-au păstrat fragmente: *De consonantia Veteris et Novi Testamentum*; *Comentariu la Iudith*; *Comentariu la Isaia*, conceput în două volume; *Tratat la Psalmi* și *un comentariu la epistola către Romani*.

CPG III, 6540-6544; F. Diekamp, *Doctrina Patrum*, Münster², 1981, p. 315, nr. 44/46; Mansi 10, 1122C; R. Devreese, *Les anciens commentateurs de l'octateuch*, Cetatea Vatican, 1959, p. 185; Bardenhewer, IV, p. 262; Baumstark, p. 118; C. Ladocsi, *Théodule*, în DECA, II, p. 2424; P. Windau, *Theodulus*, în LACL, p. 601, cu bibliografie.

Teodulf de Orleans

Teodulf de Orléans (750-821), episcop de Orléans, teolog și poet latin. Originar din Spania, descendent al unei familii vizigote. Opera scrisă de Teodulf este o

mărturie clară a culturii clasice pe care el și-a însușit-o, probabil, în școlile din Spania. Datorită culturii și ținutei sale morale și spirituale, Carol cel Mare îl numește abate la mănăstirea Fleury, iar mai apoi, în 798, episcop de Orléans. În același an, este trimis în calitate de *missus dominicus*, împreună cu Leidradus* de Lyon, în misiune în teritoriile vizigote din sudul Franței. A luat parte la judecata lui Leon III în anul 800. După moartea lui Carol cel Mare a fost acuzat de conspirație cu regele Bernard al Italiei împotriva lui Ludovic cel Pios și este trimis în exil la Angers, unde se stinge din viață. Prima sa lucrare pentru Carol cel Mare a fost *Libri Carolini*, începută în 790. Omagiile în versuri dedicate lui Carol cel Mare conțin portrete amuzante ale lui Alcuin*, Einhard* și Angilbert și ale altor personalități prezente la curtea imperială.

Teodulf rămâne totuși unul dintre teologii de seamă ai imperiului franc. Dintre scrierile sale teologice menționăm: *De Spiritu Sancto*, în care apără învățătura apuseană despre *Filioque* și un tratat *De Baptismo*. A scris despre liturghie și o explicare a Crezului.

Cât privește scrierile sale în versuri, *Carmina*, acestea sunt deosebit de importante pentru cunoașterea mentalității vremii, a diverselor aspecte ale vieții sociale, a politicii și a relațiilor interumane. Teodulf a înființat școli parohiale, a promovat arta, mai ales arta miniaturală, și s-a îngrijit de revizuirea traducerii latine a Sf. Scripturi.

Migne, PL 105, 187-380 (opera omnia); *Carmina*, ed. de E. Dummler, în *MGPoetae* I, 437-581; E. Rzehulka, *Theodulf, Bischof von Orléans*, Breslau, 1875; H. Peltier, DTC, XV, pt. 1, col. 330-334; A. Freeman, *Theodulf of Orléans and the Libri Carolini*, în *Speculum* 32, 1957, p. 663-705; idem,

Theodulf of Orleans, în CE, 14, p. 28; H.A. Wilson, *Theodulfus*, în Smith-Wace, IV, p. 983-989; Cross, *Theodulf*, în ODCC, p. 1362.

Teofan Graptos

Teofan Graptos (775-845), poet bizantin și sfânt. S-a născut într-o localitate în munții Moab din Palestina, în jurul anului 775. Îmbracă haina monahală la mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim. Datorită atitudinii sale antiiconoclaste a fost exilat, împreună cu fratele său Teodor Graptos, de împăratul Leon V Armeanul (813-829). Pedepsa cu exilul este repetată și în timpul domniei lui Teofil (829-842), care a poruncit ca 12 versuri să-i fie scrise cu fierul roșu pe frunte. În timpul împărătesei Teodora este numit mitropolit de Niceea. Lui Teofan îi sunt atribuite multe imne religioase, dintre care doar 19 idiomele și 162 de canoane sunt considerate autentice. Eustratiade consideră că numărul imnelor scrise de el este mult mai mare. Cea mai mare parte a operei sale a rămas nepublicată.

H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur in byzantinischen Reich*, München, 1977, p. 516-517; S. Vailhé, *Revue de l'Orient chrétien*, 6, 1901, p. 313-332, 610-642; S. Eustratiade, *Nea Sion*, 31, 1936, p. 5-10, în greacă; E. El-Hayek, *Theophanes*, CE, 14, p. 68.

Teofan Mărturisitorul

Teofan Mărturisitorul (752-818), cronicar bizantin. S-a născut în timpul domniei împăratului Constantin V Copronimul, probabil în jurul anului 752. De origine nobilă, studiază la Constantinopol. Se căsătorește cu fiica unui patrician bizantin, însă la scurtă vreme după

căsătorie, fără a se consuma actul conjugal, se retrage la mănăstirea pe care el însuși a construit-o pe malul Mării Marmara, între Cyzic și râul Kirmasti. În calitate de monah, se alătură luptei împotriva politicii iconoclaste promovate de împăratul Leo V Armeanul, ceea ce duce la arestarea și trimiterea lui în exil pe insula Samothrace, unde s-a stins din viață în 818. Între anii 810-814, la sugestia prietenului său George Sincelul, el a scris o cronică importantă care acoperă perioada de la 284 și până la 813. La redactarea cronicii sale, el preia o serie de date din cronicarii și istoricii care i-au precedat, inclusiv din marea cronică a lumii, care s-a pierdut. Cronica sa, alături de cea a lui Nichifor* I, patriarhul Constantinopolului, constituie sursa principală de informație privind sec. VII și VIII. El a prezentat materialul în stil cronicăresc, incluzând o serie de elemente cronologice: anul de la crearea lumii, după era alexandrină care fixa această dată la anul 5493 înainte de Întruparea Domnului nostru Iisus Hristos; anul de la Întrupare; anul curent al domnitorilor bizantini, persani și arabi; anul curent al episcopului Romei și al celor patru patriarhi. Există și o traducere în limba latină făcută de Anastasie* Bibliotecarul în anul 870.

Migne, PG 108, 55-1010 Cronografia; *Theophanis chronografia*, ed. de C. de Boor, 2 vol., Leipzig, 1883-1885; Krumbacher, p. 342-347; M.E. Colonna, *Gli storici bizantini dal sec. IV al sec. XV*, Napoli, 1956, p. 131-134; Bardenhewer, IV, p. 80, 131, 257 și urm.; P. Charanis, *Theophanes the Confessor*, St., în CE, 14, p. 68-69.

Teofan Monahul

Teofan Monahul, monah bizantin din sec. IX. Se pare că a fost preot și egu-

men. Este considerat autorul unei notițe mai ample care extinde biografia lui Ignatie Diaconul, în care a prezentat exilul și moartea patriarhului Nichifor I și aducerea osemintelor lui la Constantinopol. Tot lui îi sunt atribuite și biografia Sf. Iosif Imnograful (m. 886) și canonul închinat Sf. Ioan, ucenicul Sf. Grigorie Decapolitul.

BHG 1336-1337; H.G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Leipzig, 1977, p. 561; E. El-Hayek, *Theophanes*, CE, 14, p. 68.

Teofan Sicilianul

Teofan Sicilianul, imnograf bizantin plasat cu aproximație în sec. IX. Este autorul unui canon închinat Sf. Beryllus de Catania. În plus, îi mai sunt atribuite alte patru canoane incluse în cărțile de slujbă. Totodată, este considerat și autor al biografiei Sf. Iosif Imnograful și corespondent al patriarhului Fotie (A. Papadopoulos-Kerameus). Nu se poate spune cu certitudine dacă tot lui îi aparține canonul Sf. Ioan. În orice caz, cel care a scris Biografia Sf. Iosif Imnograful, pare a fi și autorul canonului Sf. Ioan (El-Hayek).

A. Papadopoulos-Kerameus, în Byzz. 9, 1900, p. 370-378; H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Leipzig, 1977, p. 602; C. Emereau, *ÉchosOr.*, 25, 1926, p. 182-183; E. El-Hayek, *Theophanes*, CE, 14, p. 68.

Teofil al Alexandriei

Teofil al Alexandriei (m. 412), al treilea patriarh în succesiune de la Sf. Atanasie* pe tronul patriarhal din Alexandria și predecesorul lui Chiril*, a condus Biserica din Egipt timp de 28 de ani (385-

412). A fost o figură controversată, jucând un rol deosebit în istoria Bisericii și a statului, considerat 'dușman permanent al păcii și virtuții, bărbat îndrăzneț și rău, ale cărui mâini erau murdărite cu aur și sânge' (Gibbon). Îi sunt imputate fapte ca: declanșarea, cu acordul împăratului Teodosie, a acțiunii de distrugere a vestitului Serapeum, Mithraeum și a templului lui Dionysos, în anul 391, acțiune continuată în timpul lui Chiril și mai accentuat în vremea lui Șenute* de Atrepe, starețul mănăstirii Albe, atrăgând o faimă neplăcută Bisericii creștine. Deși a fost admirator înfocat al lui Origen* până în anul 399, el intră în conflict cu cei 'patru frați lungi', Dioscur, Ammon, Eusebiu și Euthymus, pe care îi alungă nu numai din mănăstirile lor, dar și din țară. De la controversa origenistă trece la intriga împotriva Sf. Ioan* Hrisostom. Formând o coaliție de episcopi și persoane de la curtea imperială, el convoacă sinodul de la Stejar, din apropiere de Calcedon, în 403, care îl depune din treaptă pe Sf. Ioan Hrisostom și îl trimite în exil.

Din informațiile date de Teodoret*, Ghenadie*, Leon* cel Mare, Ioan Cassian* și alții, Teofil a lăsat moștenire o operă voluminoasă, din care reținem: *Contra lui Origen*, *Contra antropomorfizaților*, *Contra Sf. Ioan Gură de Aur*, *Scrisori pascale și Omilii*. Teofil a întocmit și un *canon pascal*, calculând datele pascale între anii 380-479, pe care l-a trimis împăratului Teodosie, pentru ca acesta să impună data pascală alexandrină pentru întreaga Biserică. Din acest canon se păstrează doar introducerea în traducere latină. Îi mai sunt atribuite 10 *canoane* comentate de Balsamon. La acestea se adaugă o serie de alte lucrări a căror autenticitate este îndoielnică: *Viziunea lui Teofil* în care este prezentată fuga în

Egipt și viața sfintei familii în perioada șederii în această țară. *Omilie despre Fecioara Maria și despre Viziunea lui Isaia VI*, 1-7.

Teofil a fost teolog de circumstanță, operele sale teologice, din nefericire pierdute, au fost ocazionate de controversele și intrigile în care s-a angajat. El își făcuse țel suprem din condamnarea lui Origen și a adeptilor acestuia, și prin el, a Sf. Ioan Hrisostom pe care îl considera ocrotitor al acestora.

Migne, PG 65, 29-68; 401-404; CPG II, 2580-2684; Migne, PL 22, 758-769, 773-790, 792-812 și 813-828; F. Diekamp, *Doctrina Patrum*, Münster, 1907, p. 120; M. Richard, *Les écrits de Théophile d'Alexandrie*, Mus. 92, 1939, 35-50; E.A.W. Budge, *Coptic Homilies in the Dialect of Upper Egypt*, London, 1910, p. 65-225, text și traducere în engleză; G. Lazzati, *Teofilo d'Alessandria*, Milano, 1936; W. Besant, *Theophilus* (9), în Smith-Wace, IV, p. 999-1008; M. Richard, *Théophile d'Alexandrie*, în DTC, 15, 1946, 523-530; Cross, *Theophilus*, art. în ODCC, p. 1364; Altaner-Stuiber, 1980, 281, 315, 322 și urm., 399; Quasten, *Patrology*, III, 100-106, cu bibliografie; I. G. Coman, III, p. 237-256; F.X. Murphy, *Theophilus of Alexandria*, în CE, 14, p. 71-72; A. De Nicola, *Théophile d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2426-2427; G. Münich-Labacher, *Theophilus von Alexandrien*, în LACL, p. 602.

Teofil al Antiohiei

Potrivit informației dată de Eusebiu, Sf. Teofil a fost cel de al șaselea episcop al Antiohiei și apologet creștin, care a trăit și activat în a doua jumătate a secolului al II-lea. După propriile informații, s-a născut în Siria, undeva în apropiere de fluviul Eufrat, probabil din părinți păgâni. A fost educat în cultura elenistă, în filosofia păgână a vremii și a întreținut

legături cu lumea cultă a Antiohiei. Se convertește la creștinism la maturitate, în urma contactului pe care l-a avut cu profeții Vechiului Testament, care, după cum spunea el însuși, au prezis trecutul, așa cum s-a realizat, prezentul așa cum se realizează și viitorul care se va realiza. Numirea de episcop are loc la anul 169, ca urmaș în scaunul episcopal al lui Eros. Păstorește Biserica din Antiohia până după 17 martie 180 - data morții împăratului Marcu Aureliu, pe care o menționează în lucrarea sa *Către Autolic* (III, 27). A trecut la cele veșnice la o dată incertă, probabil între anii 183-185.

Teofil a lăsat o moștenire literară bogată. Eusebiu* de Cezareea menționează următoarele opere: *Către Autolic*; *Contra ereziei lui Hermogene*; *Contra lui Marcion*; *Cărți catehetice*. La acestea Teofil spune că a mai scris și *Comentarii la Evangheliile și la Proverbele lui Solomon* și o *Armonie a Evangheliilor*. Singura dintre aceste scrieri care a ajuns până la noi este apologia sa *Către Autolic*, concepută în trei cărți. Fiecare din aceste cărți a fost scrisă independent și la date diferite, fără o continuitate de idei. Cea mai importantă, este prima carte în care autorul abordează existența lui Dumnezeu ca Ființă absolută, invizibilă și perfectă, care depășește facultățile noastre de cunoaștere, dar care se face cunoscut prin providență și prin lucrarea Lui creatoare. O a doua temă dezvoltată aici este învierea morților pe care trebuie să o acceptăm nu ca pe un fapt împlinit, căci atunci nu mai este necesară credința, ci ca pe ceva ce este cu certitudine posibil. În cea de a doua carte Teofil atacă credința în idoli, împărășită în egală măsură de poezii și filosofi greci. Învățătura profeților se deosebește de cea a gânditorilor păgâni, prin aceea că ei au fost inspirați. El mai dez-

voltă și tema creației lumii și a omului de către Logos, a raiului, apariția orașelor, amestecarea limbilor etc. Cu referire la Logos, el face deosebire între *Logosul lăuntric sau immanent în Dumnezeu* (Λόγος ἐνδιόθετος), adică Logosul care era la Dumnezeu din veșnicie, ca Fiu al lui Dumnezeu și *Logosul proferat în afară* (Λόγος προφορικός), sau Logosul manifestat în afară ca prim născut, fără însă ca Dumnezeu să se lipsească de El, ci întreținându-Se cu El tot timpul. Acest Logos manifestat în afară este și creatorul lumii. În contextul descrierii creației, Teofil folosește pentru prima dată termenul de *Treime* (Τριάς): '...cele trei zile înainte de crearea luminătorilor sunt preînchipuiri ale *Treimii*: a lui Dumnezeu, a Cuvântului Lui și a Înțelepciunii Lui' (II, 15). Cartea a III-a dezvoltă problema vechimii creștinismului și revine asupra imoralității zeităților păgâne, a unor contradicții între filosofi și incoerenței doctrinelor lor. Tuturor acestor doctrine, Teofil le opune învățătura creștină despre monoteism, despre poruncile divine date prin Moise și profeți, în care se vorbește despre dragoste, pocăință, dreptate etc. Cât privește vechimea istoriei creștinismului, Teofil este de părere că Moise a fost anterior filosofilor, bazându-și ideile pe diverse calcule făcute de istorici păgâni ca Manethon, Menandru de Efes etc. Cât privește omul, acesta a fost creat de către Dumnezeu. Sufletul nu este nemuritor prin natura sa, ci poate deveni astfel, prin supunere față de poruncile lui Dumnezeu.

Biserica este o insulă bătută de furtuna păcatelor, iar sfintele biserici sunt ca niște porturi în care se refugiază cei dornici de mântuire, cei îndrăgostiți de adevăr.

Migne, PG 6, 1023-1168; J.C.T. Otto, *Theophili episcopi Antiocheni ad Autolycum libri tres*, în *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi*, vol. VIII, 2-277; Theophilus of Antioch, *Ad Autolycum*, Text and Translation by Robert M. Grant, Clarendon Press, Oxford, 1970; Jean Sender, *Théophile d'Antioche. Trois Livres à Autolycus*, S.Ch., nr. 20, 1948; D. Fecioru, *Teofil al Antiohiei, Trei cărți către Autolic*, PSB, 2, p. 269-365; R. M. Grant, *Scripture Rhetoric and Theology in Theophilus*, VC, 13, 1959, p. 33-45; O. Gross, *Die Welt-Entstehungslehre des Theophilus von Antiochien*, Leipzig, 1895; F. Loofs, *Theophilus von Antiochien Adversus Marcionem und die anderen Theologischen Quellen bei Irenaeus* (TU 46, 2), Leipzig, 1930; E. Venables, *Theophilus of Antioch* (4), în Smith-Wace, IV, p. 993-999; Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creștine (primele trei veacuri până la 325)*, Partea I, Iași, 1934, p. 92-96; Altaner-Stuiber, *Patrologie*, 1980, p. 75-77; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 57-58; Idem, I, p. 336-345; Quasten, *Patrology*, I, p. 236-242, cu bibliografie bogată; P. Nautin, *Theophile d'Antioche*, în LACL, p. 2427-2428; P. Pilhofer, *Theophilus von Antiochien*, în LACL, p. 602-603, cu bibliografie.

Teofil de Cezareea

Teofil de Cezareea, episcop de Cezareea în Palestina la sfârșitul sec. II. Împreună cu Narcis, episcop de Ierusalim, au prezidat un sinod local în care s-a dezbătut problema sărbătoririi Paștilor. Sinodul a fost întrunit în urma solicitării lui Victor, episcopul Romei, care dorea un consens în problema sărbătoririi Paștilor. Hotărârile sinodului au fost date publicității printr-o scrisoare sinodală care a fost trimisă și la Roma. Ei au declarat că prin sărbătorirea Sf. Paști în prima duminică după 15 Nissan, se păstrează tradiția apostolică precum și cea romană și alexan-

drină. Actele sinodului au fost iscălite de Teofil, însă se pare că ele nu sunt autentice. Lui îi mai este atribuită și o scriere polemică în problema datei Paștilor, dar nici aceasta nu este autentică și datează din sec. VII sau VIII.

Eusebiu, *Ist. bis.*, 5, 22, 25; B. Lohse, *Das Passahfest der Quartadezimaner*, Gütersloh, 1953; E. Venables, *Theophilus* (1), în Smith-Wace, IV, p. 992-993; P. Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens des II^e et III^e siècles*, Paris, 1961, p. 85-89; G. Ladocsi, *Théophile de Césarée*, în DECA, II, p. 2428; G. Rőwekamp, *Theophilus von Cäsarea*, în LACL, p. 603.

Teofilact Simocatta

Teofilact Simocatta, istoric bizantin, egiptean de origine, din prima jumătate a sec. VII. A scris mai multe lucrări dintre care au supraviețuit trei: *Quaestiones Physicae*, un tratat care ne permite să cunoaștem nivelul științelor naturale la acea vreme; *Scrisorile*, care au fost împărțite în trei grupe: *Epistolae morales*; *Rusticae* și *Amatoriae*. În cele din urmă, este vorba de *Istoria* sa, cunoscută sub denumirea de *Istorie ecumenică*, sau *Historiae Mauricii Tiberii Imperatoris*. Lucrarea prezintă una din perioadele cele mai fierbinți din istoria Bizanțului, situația de dinaintea apariției lui Mahomed, luptele cu turcii și slavii. Subiectele abordate sunt două: războiul cu perșii la frontiera cu Mesopotamia și cu barbarii, între care avarii, hunii și slavii în Europa. Fotie*, care analizează această lucrare, are cuvinte de laudă la adresa stilului și frumuseții expunerii. Teofilact a mai scris și un tratat despre predestinație: *De praedestinatione*.

Migne, PG 927-952; C. de Boor, *Theophylacti Simocattae Historiae*, Lipsiae, 1887; R. Hercher, *Epistolographi graeci*, Paris,

1873, p. 763-786; L. Massa Positano, *Teofilatto Simocatta, Quaestioni naturali*, Napoli, 1965; Ch. Garton, *Theophylact. On Predestination: A First Translation*, GRBS 14, 1973, p. 82-102; G.T. Stokes, *Theophylactus (I) Simocatta*, în Smith-Wace, IV, p. 1009-1010; M. J. Higgins, *Theophylactus Simocatta*, în CE, 14, p. 73; S.J. Voicu, *Théophylacte Simocates*, în DECA, II, p. 2429 cu bibliografie; F.R. Gauhbauer OSB, *Theophylactus Simocattes*, în LACL, p. 603-604.

Teognis

Teognis, episcop de Niceea, adept înfocat al arianismului. Filostorgiu* ne informează că Teognis a fost ucenic al lui Lucian* de Antiohia. A participat la Sinodul ecumenic de la Niceea (325), apărând preceptele ariene, deși în cele din urmă iscălește și el hotărârile acestui sinod. Întrucât stăruie în ideile eretice ariene alături de Eusebiu* de Nicomidia, este trimis în exil în Galia, împreună cu acesta și cu Maris de Calcedon, Teonas de Marmarica și Secundus de Ptolemais. Revenit din exil, Teognis devine unul dintre cei mai mari dușmani ai lui Atanasie*. Se spune că el ar fi mers până acolo încât l-ar fi mituit pe notarul împăratului, care avea în custodie actele sinodului de la Niceea, și l-a făcut să-i șteargă numele de pe aceste documente. Participă la sinodul de la Antiohia convocat de Eusebiu de Nicomidia în 330, care îl condamnă pe Eustatie*. Concepe o serie de intrigi pe lângă împărat, pentru a-l înlătura pe Atanasie din Biserică și îl determină să convoace sinodul de la Cezareea din 334, la care Atanasie refuză să participe. În anul 335 el apare la sinodul din Tyr, fiind mai apoi membru al unui comitet de cercetare a lui Atanasie. Teognis nu se oprește aici. Iscălește o

scrisoare către papa Iuliu împotriva lui Atanasie. La Sinodul de la Sardica din 343 îi sunt citite scrisorile sale împotriva lui Atanasie, Marcel* de Ancyra și Asclepas din Gaza. Se pare că el a decedat înainte de acest sinod, deoarece numele lui nu se află printre conducătorii grupării ariene excomunicate de acest sinod. Învățătura lui Teognis a fost condamnată de sinodul ecumenic de la Constantinopol din 381.

D. de Bruyne, *Deux lettres inconnues de Théognis l'évêque arien de Nicée*, ZNW, 27, 1928, p. 106-110; G. T. Stokes, *Theognis*, art. în Smith-Wace, IV, p. 989; Altaner-Stuiber, 1980, p. 270; Quasten, *Patrology*, IV, p. 193-194; M. Simonetti, *Theognis*, în DECA, II, p. 2424; R. Höffner, *Theognis von Nizäa*, în LACL, p. 601, cu bibliografie.

Teognis de Ierusalim

Teognis de Ierusalim (425-522), originar din Capadocia. Vine la Ierusalim unde este numit în fruntea mănăstirii Getsemani. Petrece apoi câțiva ani în pustia Iudeii, unde duce o viață de post rugăciune și profundă asceză. Spre bătrânețe, este ales episcop de Betelea lângă Gaza. La moartea sa, Pavel Elinul ține un panegiric, care a fost folosit mai apoi ca introducere la *Viața Sf. Chiril de Scythopolis*. De la Teognis a rămas o predică la Duminica Floriilor, în care exaltă triumful teologiei calcedoniene la Ierusalim.

J. Noret, *Une homélie inédite sur les Rameaux par Theognius (vers 460?)*, AnBoll 89, 1971, p. 113-142; I.v.d. Gheyn, *Theognius, évêque de Bétélie*, RQH, 50, 1981, p. 559-567; G. Röwekamp, *Theognius von Jerusalem*, în LACL, p. 601-602.

Teognost

Teognost (sec. III), preot în Alexandria, scriitor bisericesc și probabil urmașul lui Dionisie* cel Mare la conducerea Școlii catehetice (aprox. 265-282). Despre el avem informații la Sf. Atanasie* și Fotie*. Eusebiu* de Cezareea și Ieronim* îl trec cu vederea. Fotie prezintă critic lucrarea de bază a lui Teognost, intitulată *Hypotypose*, numindu-l totodată 'exeget' sau 'interpret', cu referire, probabil, la activitatea sa de exeget al Sf. Scripturi la Școala catehetică. Adept al lui Origen*, el preia o serie de învățături ale acestuia, cum a fost subordinaționismul, pentru care a fost criticat de Fotie și Sf. Grigorie* de Nyssa. Sf. Atanasie îl folosește în lupta împotriva arienilor. Din lucrarea sa au supraviețuit doar câteva fragmente.

Migne, PG 10, 235-242; M. J. Routh, *Reliquae sacrae*, ed. a 2-a, 3, Oxford, 1846, p. 405-422; A. von Harnack, *Die Hypotyposen des Theognost* (TU 24, 3), Leipzig, 1903; L.B. Bradford, *Three Teachers of Alexandria: Theognostus, Pierius and Peter*, Cambridge, 1908; R.P.C Hanson, *The Search for the Christian Doctrine*, Edinburgh, 1988, p. 77-79; G. T. Stokes, *Theognostus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 989-990; Cross, *Theognostus*, art. în ODCC, p. 1362-1363; Quasten, *Patrology*, II, p. 109-110; I. G. Coman, II, p. 430-432; M. Simonetti, *Théognoste*, în DECA, II, p. 2424-2425; R. Höffener, *Theognostus*, în LACL, p. 601-602.

Teognost Monahul

Teognost Monahul, arhimandrit și exarh bizantin din sec. IX. Călătorește la Roma cu mesaje în favoarea patriarhului Ignatie care fusese depus din scaun. Revine de la Roma în 868, aducând mesajul papei către împărat. Drept recunoștință, Ignatie îl ridică la rangul de arhimandrit al mănăstiri Pege și stavrofi-

lax al Marii Biserici. Întreprinde o nouă călătorie la Roma, după care nu mai avem informații despre el. Lui Teognost îi este atribuit un *Raport* către papa Nicolae I, despre situația Bisericii la Constantinopol între anii 858-861. În realitate, se pare că acest raport nu este altceva decât scrisoarea adresată papii în sprijinul patriarhului Ignatie, care a fost probabil scrisă de Teognost. Îi mai sunt atribuite un panegiric la toți sfinții (*Encomium in omnes sanctos*) și o omilie scurtă la Adormirea Maicii Domnului.

Migne, PG 105, 849-856 panegiricul; 856-862 Libellus ad Nicolaum papam; M. Jugie, în PO 16, 1922, p. 456-462 *Omilia la Adormirea Maicii Domnului*; Teognost, *Despre făptuire, contemplație și preoție*, în D. Stăniloae, *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. IV, p. 248-275; F. X. Murphy, *Theognostos*, în CE, 14, p. 29; M. Jugie, *La vie et les oeuvres de moine Théognoste (IX siècle)*, Bessarione 34, 1918, p. 162-174; A. Kazhaban, *Theognostos*, în ODB, p. 2005.

Teotim sau Theotim de Tomis

Teotim sau Theotim de Tomis (sec. IV-V), episcop și mitropolit de Tomis, capitala Sciției Mici, în Moesia Inferioară. Fer. Ieronim* îl numește: *Theotimus Scythiae Tomorum episcopus* (*De vir. ill.*, 131). O serie de date despre Teotim ne sunt furnizate de către Sozomen*, care îl consideră de neam scit. El mai spune că Teotim a condus Biserica de la Tomis și din restul Sciției și era educat și cunoscător în filosofie, adică în învățătura și viața monahală. Teotim purta plete, semn al practicării filosofiei, având totodată un regim sever de viață, ceea ce l-a impus ca personalitate deosebită în rândurile monahilor scito-dacici. Se pare că Teotim a

fost un vizitator frecvent la Constantinopol. În primăvara anului 400, este prezent la întrunirea celor 22 de ierarhi de la Constantinopol pentru a discuta acuzele aduse împotriva episcopului Antonin de Efes (Palad. *Dial.*, p. 126). După câțiva ani, participă la sinodul de la Stejar (403), când Sf. Ioan* Hrisostom este acuzat că a făcut concesii doctrinare lui Origen*. În realitate, el îi găzduise, potrivit obiceiului, pe Frații lungi. Teotim îi ia apărarea Sf. Ioan împotriva acuzațiilor aduse de Mitropolitul Epifanie de Constantia - Salamina (Cipru). Se spune că în timpul pledoariei sale a scos un volum din operele lui Origen, pe care îl adusesese cu sine, din care a citit în fața sinodului. Evenimentul este redat de Socrate*, care are cuvinte de aleasă apreciere față de Teotim, spunând că era 'vestit pentru evlavie și sfințenia vieții sale' (*Ist. bis.*, VI, 12). Despre el se mai spune că a întreținut relații prietenești deosebite cu hoardele hunice și cu goții păgâni, pregătindu-le inimile pentru primirea adevărului Evangheliei. Hunii aveau față de el o venerație superstițioasă, numindu-l: 'Zeul romanilor'. Ca autor, de la Ieronim știm că 'a publicat, în formă de dialog și în stilul vechii elocvențe, opere scurte și comatice (alcătuite din fraze scurte). Aud că mai scrie și alte lucruri' (*De vir. ill.*, 131). Din nefericire, din operele sale nu s-au păstrat decât mici fragmente în *Sacra Parallela* a Sf. Ioan* Damaschin. Zeiler este de părere că Teotim a secondat opera misionară a Sf. Ioan Hrisostom în regiunile de la Dunărea de Jos. În această ordine de idei reținem că în timpul sinodului de la Calcedon, arhimandritul Carosus a declarat public că fusese botezat de Teotim, care i-a cerut să păstreze nealterată credința niceeană.

Migne, PG 67, 701 B; Ieronim, *De viris illustribus*, 131, ed. Richardson, TU, XIV, 1, 1896, p. 54; E. Venables, *Theotimus* (2), în Smith-Wace, IV, p. 1011; J. Zeiler, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, passim; I. G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, EIBMBOR, București, 1979, p. 185-195; Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Ed. Mitropoliei Craiovei, Craiova, 1984, p. 43-48; Mihai Diaconescu, *Marii scriitori de la Tomis*, în vol. *Istorie și valori*, Editura Ministerului de Interne, București, 1994, p. 64-72; Idem, *Istoria literaturii dacoromane*, București, 1999, p. 525-531; Petru Vaida, *Gândirea filosofică în perioada dacoromană*, în *Istoria filozofiei românești*, vol. I, Ediția II-a revizuită și adăugită (coordonatori: Dumitru Ghișe, Nicolae Gogoneață), Editura Academiei RSR, 1985, p. 49-62.

Teotim II sau Theotim II de Tomis

Teotim II sau Theotim II de Tomis, atestat în scaunul episcopal de Tomis în jurul anului 458. S-a născut în prima jumătate a sec. V în Sciția Mică. Este autorul unei epistole, adresate împăratului Leon I, ca răspuns la scrisoarea circulară trimisă de acesta unor ierarhi, prin care le cerea 'să-și exprime în scris părerea în legătură cu articole de credință ce s-au decis la Calcedon și cu evenimentele ce avuseseră loc în Alexandria'. În epistola sa, Teotim II reafirmă adeziunea sa la hotărârile sinodului de la Calcedon și îl încredințează pe împărat că el și toată Biserica lui Dumnezeu din Sciția mărturisește credința afirmată de Sfinții Părinți. Totodată, el se declară împotriva lui Timotei, un monofizit înscăunat patriarh la Alexandria de către episcopi monofiziți excomunicați, considerându-l ca

fiind și el excomunicat *de facto*. Nu avem alte date despre viața și activitatea lui Teotim.

Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, 1762, VII, 545 ABC; trad. rom. Gherasim Timuș, episcopul Argeșului, în *Acte privitoare la Istoria Bisericii Române*, în BOR, XVII, 1894, 3, p. 275-276; I. G. Coman, *Scriitori teologi în Scythia Minor*, în *De la Dunăre la Mare*, Galați, 1977, p. 75-76; N. Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în BOR, LXXVII, 1959, nr. 7-10, p. 1017-1018; Prof. Ilie I. Georgescu, *Viața creștină în vechiul Tomis*, în MMS, XXXVIII, nr. 1-2, 1962, p. 27; Nestor Vornicescu, *Mitropolitul Olteniei, Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Craiova, 1984, p. 50-51.

Tertullian, Quintus Septimius Florens

Tertullian, Quintus Septimius Florens (c. 160-c. 225), scriitor latin bisericesc din Africa, una dintre cele mai frământate și originale personalități ale vechii literaturi latine. S-a născut la Cartagina în jurul anului 160, din părinți păgâni. Tatăl a fost centurion în cohorta proconsulară. Se convertește la creștinism în anul 193, probabil în timpul șederii la Cartagina și nu la Roma, din motive pe care nu le cunoaștem, deși se pare că eroismul martirilor creștini în timpul persecuțiilor a constituit un puternic imbold în acest sens. A fost căsătorit, însă nu a avut copii. Ieronim* ne informează că a fost hirotonit preot, deși Tertullian nu vorbește despre acest lucru. Preoția și-a exercitat-o, după toate probabilitățile, la Cartagina. Între anii 199-203, Tertullian devine adeptul mișcării montaniste*, ajungând să fie chiar conducătorul acestei mișcări în Africa. Se rupe de această mișcare, întemeind o grupare proprie, cunoscută sub denumirea de *tertullieni*,

care a dăinuit până în secolul al V-lea, mai exact până în timpul Fer. Augustin* care a avut un dialog cu ei, convingându-i să revină în sânul Bisericii. A fost atras de mișcarea montanistă, datorită rigorii și austerității doctrinelor propovăduite de Montanus*, împotriva laxității preoților romani din timpul său. Alături de montaniști, el vedea în Montanus pe Sfântul Duh, Mângâietorul și Mijlocitorul, Paracletul de care vorbește Mântuitorul în Evanghelia după Ioan. Proorociile lui Montanus treceau drept un nou testament, menit să completeze și nu să anuleze Evanghelia. Nu se cunosc data, locul și împrejurările morții lui Tertullian. Ieronim menționează că el a murit la o vârstă foarte înaintată, probabil în anul 240. Dacă a revenit la sânul Bisericii sau nu, este încă o problemă deschisă.

Alături de Fer. Augustin, Tertullian este cel mai de seamă scriitor bisericesc de limbă latină, deși el a scris și în limba greacă. Profund cunoscător al filosofiei, dreptului, literaturii grecești și latine, el s-a dovedit un abil mânuitor al cuvântului. Toate scrierile sale au un caracter polemic. Tertullian a fost un apărător înfocat al adevărului. În una din lucrările sale el folosește cuvântul *veritas* de 162 de ori. Pentru el problema creștinismului sau a păgânismului este identică cu *vera vel falsa divinitas*. Dumnezeu creștin este *Deus verus*, iar cei ce Îl descoperă, descoperă plinătatea adevărului (Quasten). Din scrierile sale deducem că a fost familiarizat cu Sf. Scriptură și literatura creștină ortodoxă, dar și eretică de până la el. Opera lui, deosebit de bogată, a fost divizată în următoarele direcții:

a. Lucrări apologetice: *Ad nationes*, ne-terminată, redactată în două cărți, în care îi apără pe creștini împotriva atacurilor păgânilor și critică politeismul, despre care spune că a intrat în soluție. *Apo-*

logeticum sau *Apologeticus*, în 50 de capitole, adresată guvernatorilor provinciilor romane, pentru a-i convinge să adopte față de creștini un spirit de toleranță. La temelia urii și a persecuțiilor împotriva creștinilor se află necunoaștere și ca atare, persecuțiile sunt nedrepte și ilegale. Creștinii sunt judecați și condamnați în virtutea unor delațiuni sau zvonuri mincinoase și a numelui de creștin, deoarece faptele care le sunt imputate, incestul, fratricidul, infanticidul etc., nu au fost dovedite. Ca sprijin în favoarea creștinilor, Tertullian dezvoltă temeiurile doctrine fundamentale ale credinței creștine, argumentând totodată în favoarea acordării libertății de manifestare, alături de celelalte culte religioase din imperiu, deoarece, susține el, creștinii nu sunt dușmanii statului, nici ai omenirii și ar fi o nedreptate să fie clasati ca asociație ilegală. În partea finală a acestui tratat, el respinge ideea că creștinismul ar fi o filosofie nouă, deoarece acesta nu este doar o simplă speculație despre originea omului, ci o revelație divină, mai exact, adevărul descoperit de către Dumnezeu. Datorită importanței sale, *Apologeticum* a fost tradus în limba greacă, după cum ne informează Eusebiu* de Cezareea. *De testimonio animae* - Despre mărturia sufletului, preia tema capitolului al XVII-lea din *Apologeticum* și anume, *testimonium animae naturaliter Christianae* și o prelucrează într-un argument rațional, argumentul psihologic, pentru dovedirea existenței lui Dumnezeu. *Ad Scapulam* este o scrisoare pe care Tertullian o adresează lui Scapula, Proconsul al Africii (211-213), mare persecutor al creștinilor, care cuprinde un adevărat *Manifest* în favoarea libertății religioase: 'Este un drept uman fundamental, un privilegiu al naturii, ca fiecare om să se închine potrivit propri-

ilor sale convingeri'. *Adversus Judaeos* conține o dispută între un creștin și un iudeu. Scopul lucrării este de a arăta caracterul trecător al legii mozaice și de a sublinia că profețiile Vechiului Testament au fost împlinite în Hristos.

b. Lucrări polemico-dogmatice: *De praescriptione haereticorum* este unul dintre cele mai importante tratate polemico-dogmatice ale lui Tertullian, în care autorul își dovedește cu prisosință cunoștințele de drept roman. Scopul tratatului este să pună capăt pentru totdeauna controversei dintre creștini și eretici. După J. Stirnimann, el propune două *praescriptiones*, care privează toate sistemele eretice de orice fundament legal: 1. Hristos și-a trimis Apostolii ca propovăduitori ai Evangheliei și din această pricină nici o altă persoană decât cele trimise de Hristos nu trebuie acceptată ca propovăduitor. 2. Apostolii au întemeiat Biserici, le-au propovăduit acestora Evanghelia și le-au dat puterea să o propovăduiască altora. Din această pricină, ceea ce a fost propovăduit de către ei, poate fi dovedit numai de acele Biserici pe care apostolii le-au întemeiat personal. Prin urmare, orice doctrină care pare contrară adevărului Bisericilor și apostolilor lui Hristos și ai lui Dumnezeu, trebuie înlăturată ca falsă. În altă ordine de idei, învățăturile ereticilor sunt lovite de viciu de formă, întrucât aceștia nu au dreptul să folosească Sf. Scriptură ca instrument doveditor. *Adversus Marcionem*, una dintre cele mai extinse lucrări ale lui Tertullian. Totodată este de o mare importanță deoarece reprezintă izvorul principal de informații împotriva ereziei lui Marcion, în care el respinge învățătura acestuia potrivit căreia există un Dumnezeu al Vechiului Testament și un altul al Noului Testament. Un astfel de dualism este incompatibil cu conceptul

de Divinitate, susține Tertullian, argumentându-și astfel punctul său de vedere: 'Adevărul creștin declară în mod clar acest principiu: Dumnezeu nu este, dacă El nu este unu'. În cartea a treia a acestui tratat, el abordează problema hristologiei lui Marcion, care susținea că Hristoșii proorociți în Vechiul Legământ nu au venit încă. Tertullian arată că Hristos, cel care a venit pe pământ, nu este altul decât cel care a fost profețit de către prooroci și trimis de către Dumnezeu. Următoarele două cărți sunt un comentariu critic al Noului Testament al lui Marcion, arătând că nu există contradicție între Vechiul și Noul Testament și că propriul Nou Testament prezentat de Marcion nu îi confirmă ideile eretice. *Adversus Hermogenem* respinge teoria creării lumii dintr-o materie veșnică, întrucât singur Dumnezeu este veșnic, iar materia a fost creată de El. Hermogene a fost pictor și adept al gnosticismului din Cartagina. Împotriva lui a mai scris și Teofil* din Antiohia. *Adversus Valentinianos* este un comentariu caustic al doctrinelor gnostice, o serie din argumente fiind preluate din *Adversus haereses*, cartea I, a Sf. Irineu*, și din Sf. Justin* Martirul, Miltiade* și Proclus*. *Adversus Praxeum* combate modalismul sau patripasianismului lui Praxeas care îl identificase pe Tatăl cu Fiul: 'Tatăl Însuși s-a întrupat în Fecioară, s-a născut din ea, El Însuși a suferit; într-adevăr, El Însuși a fost Iisus Hristos'. Răspândirea modalismului la Cartagina îl determină pe Tertullian să respingă această învățătură, aducând cea mai de seamă contribuție la doctrina Sf. Treimi în perioada anteniceeană. Sinodul de la Niceea a folosit o serie din formulele sale, iar scriitori bisericești ca Ipolit*, Novațian*, Dionisie* de Alexandria și alții îi sunt tributari (Quasten). *De baptismo*, scris împotriva unei oarecare

Quintilla, adeptă a ereziei lui Gaius, care aducea argumente raționaliste împotriva botezului, este cel mai vechi tratat despre taina botezului și a mirungerii-confirmării în perioada anteniceeană. *Scorpiae*, tratat contra gnosticilor, în care îi compară cu scorpionii al căror ac veninos introduce în sufletele simple teama de martiriu. Împotriva acestora, el susține datoria creștinilor de a înfrunta persecuțiile și a suferi moartea, după cum Hristos Însuși s-a dat pe Sine pentru păcatele oamenilor. *De carne Christi* argumentează în favoarea realității trupului Domnului nostru Iisus Hristos, împotriva doceților. Dacă acest trup nu este real, atunci nu se poate vorbi de mântuire pentru creștini. Hristos s-a întrupat ca om pentru a-i mântui pe oameni. El nu a avut trup îngeresc, pentru că nu a fost trimis să îi mântuiască pe îngeri. Strâns legat de acest tratat este *De resurrectione carnis*, scris împotriva tuturor celor care negau învierea trupului, în speță saducheii, gnosticii etc. El demonstrează învierea trupului pe temeiuri scripturistice din Vechiul și din Noul Testament. *De anima* este un prim tratat de psihologie în literatura patristică (I. G. Coman) și tratează despre originea și natura sufletului, despre somn, vise și moarte. Somnul e o stare naturală, operă a lui Dumnezeu, care ajută sufletul. Visele arată că sufletul e în mișcare permanentă și poate realiza anumite lucruri fără concursul trupului. Moartea nu vine din natură, ci din vina omului, vină nenaturală, deoarece omul nu a fost creat spre moarte. Dacă nu ar fi păcătos, omul nu ar muri. Păcatul e din voință, iar ceea ce vine din voință nu e din natură. Sufletul este corporal, simplu, nemuritor, înțelept, liber în hotărârile sale, accesibil revelației prin extaz și duh, capabil să intre în contact cu îngerii și chiar cu Dumnezeu. Cât privește

originea sufletului, Tertullian susține că sufletul ia ființă din sufletul părinților. Această învățătură eretică este cunoscută sub denumirea de traducianism. Ea neagă crearea directă de către Dumnezeu a fiecărui suflet în parte. Totodată, el respinge metempsihoza pe care o numește *recidivatus revolubilis, metempsychosis* și *metensomatosis*. Partea finală a tratatului elaborează învățătura despre eshatologie.

c. Lucrări disciplinare, morale și ascetice: *Ad martyres*, cel mai vechi tratat scris în perioada persecuțiilor lui Septimiu Sever, în care îi îndeamnă pe creștini să înfrunte moartea de martir pentru credința lor. Deși în alte tratate Tertullian susține că 'în timpul persecuției este mai bine să fugi dintr-un loc în altul... decât să fii arestat și să-ți negi credința sub presiunea torturii', în *De fuga in persecutione* el afirmă că fuga în fața persecuției este contrară voinței lui Dumnezeu. Persecuția vine de la Dumnezeu pentru întărirea credinței. *De spectaculis* combate spectacolele de toate felurile, practicate în vremea sa la Cartagina, întrucât acestea stârnesc pasiuni neîngăduite. Tratatul este important întrucât furnizează informații despre diverse sărbători păgâne ale timpului.

În această categorie mai reținem următoarele tratate: *De corona militis*, *De idololatria*, *De oratione*, lucrare importantă pentru viziunea autorului asupra rugăciunii, *De patientia*, *De paenitentia*, *Ad uxorem*, *De exhortatione castitatis*, *De monogamia*, *De virginibus velandis*, *De cultu feminarum*, *De pallio*, *De jejuniis adversus psychicos*, *De pudicitia*. Pe lângă numărul mare de opere care s-au păstrat aproape integral, există o serie care s-au pierdut și al căror titlu a fost menționat de Tertullian sau de alți autori creștini: *De spe fidelium*, *De paradiso*,

Adversus Apelleiacos, *Liber ad amicum philosophum*, *De carne et anima*, etc. Sunt neautentice: *Adversus omnes haereses*, *De exsecrandis gentium diis* și *Carmen adversus Marcionem*.

Tertullian este considerat primul gânditor creștin din patristica occidentală care a izbutit să contureze elementele fundamentale ale unei structuri teologice și părinte al hristologiei. Este adevărat, spune Quasten, el nu a creat un sistem, lipsindu-i 'calificarea esențială și mintea echilibrată care să-i dea posibilitatea să aranjeze diferitele articole de credință într-o ordine logică', totuși 'el elaborează o teologie de mare adâncime, de o covârșitoare originalitate și de un incomparabil orizont spiritual' (I. G. Coman). Interesant de reținut că, deși era familiarizat cu filosofia păgână, Tertullian a considerat-o mai degrabă ca pe un izvor al tuturor ereziilor, locul ei în gândirea sa teologică fiind luat de lege. Legea l-a inspirat în apărarea Bisericii, furnizându-i argumentele împotriva ereziilor. Tot legea i-a sugerat un mare număr de concepte, termeni și expresii pe care le-a introdus în teologie, unde s-au păstrat până în zilele noastre. Evanghelia este legea creștinilor: *Lex proprie nostra, id est evangelium*, iar păcatul este încălcarea acestei legi. A săvârși binele înseamnă a-l aduce satisfacție lui Dumnezeu. Teama sau frica de Dumnezeu, dătătorul de lege și judecătorul, este începutul mântuirii: *Timor fundamentum salutis est*. Crezul, care sintetizează credința creștină, nu este doar o regulă de credință (*regula fidei*), ci și o lege a credinței (*lex fidei*). Credința cuprinde tot adevărul. Unele adevăruri naturale creștine, cum ar fi existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului pot fi dovedite pe baza rațiunii. Supranaturalul, adică revelația divină, explică, confirmă și încununează natu-

ralul. Omul descoperă în sine anumite adevăruri creștine, deoarece sufletul omenesc este creștin prin firea lui. Rațiunea precede revelația, pentru că amândouă vin de la Dumnezeu. Este deci necesar ca omul să creadă înainte de a intra la școala rațiunii: *credo ut intelligam* (*De idol.* 1). Există un singur Dumnezeu care este creator al lumii, pe care a adus-o la existență din nimic prin Cuvântul său. Cuvântul este numit și Fiul lui Dumnezeu. El s-a întrupat din Fecioara Maria, a propovăduit noua lege și a făgăduit împărăția cerului. A făcut minuni, a fost răstignit, a înviat a treia zi și s-a înălțat la cer de-a dreapta Tatălui, trimițând în locul Său pe Duhul Sfânt care să-i îndrume pe credincioși. Tertullian este cel dintâi scriitor creștin apusean care a folosit cuvântul *Trinitas* pentru cele trei persoane divine. El vorbește despre *Trinitas unius Divinitatis, Pater et Filius et Spiritus Sanctus* (*De pud.*, 21). Fiul este de o substanță cu Tatăl, iar Duhul este de la Tatăl prin Fiul. Tertullian rămâne ferm în afirmarea doctrinei trinitare: *Ubique teneo unam substantiam in tribus cohaerentibus* - Întotdeauna afirm o substanță care se sălășluiește în trei (*Idem*, 12). În hristologie sunt păstrate nuanțele unei învățături creștine autentice. El operează cu trei termeni: *substantia* - esență, mai exact, natură; *status* - realitate, poziție dar și natură, și *persona* - persoană, care desemnează în teologia trinitară, substanța-esența Cuvântului - Fiului, care vine din Tatăl (*Adversus Praxeam* 7). În Hristos sunt două firi, naturi (*substantiae*), divină și umană. Dacă nu ar fi avut trup, Hristos nu s-ar fi numit om și nici Fiul omului. Prin duhul Său El este Dumnezeu și Fiu al lui Dumnezeu, prin Dumnezeu Tatăl. (*Adv. Prax.*, 27). Cele două naturi sunt unite în Persoana lui Hristos

și se deosebesc prin originea și proprietățile lor specifice. Din dorința de a afirma umanitatea reală a lui Hristos, Tertullian accentuează că trupul Său nu este ceresc, ci s-a născut în mod real din însăși substanța Mariei, *ex Maria*, în așa fel încât el neagă fecioria Mariei *in partu* și *post partum*: 'Ea a fost fecioară, spune el, când a conceput, și a fost femeie când a dat naștere' - *Virgo quantum a viro: non virgo quantum a partu* și *et si virgo concepit, in partu suo nupsit* (*De carne Christi* 23). Acest lucru l-a determinat pe Ieronim să declare: 'În ceea ce îl privește pe Tertullian, nu am altceva de spus decât că nu este om al Bisericii' (*Adv. Helv.*, 17). Alături de această eroare, întâlnim și altele: materialitatea lui Dumnezeu și a sufletului, preoția universală, incapacitatea Bisericii de a ierta păcatele săvârșite după botez; Biserica alcătuită numai din laici și multe altele, care aparțin perioadei sale montaniste. În eshatologie este hiliast, modul de reprezentare a acesteia putând fi interpretat nu atât ca milenarism, ci mai degrabă ca o pedagogie eshatologică.

Tertullian rămâne un mare stilist, creator de limbă. Stilul său retoric și adeseori nelipsit de sofisme, îi pune pe oponenți în situații ridicole, subminându-le cu subtilitate deosebită raționamentele. El dezvoltă teme de morală și viață religioasă cu mare rafinament, făcând uz de cunoștințele sale juridice. Deși a fost influențat de stoicism și folosește filosofia ca instrument de lucru, el o privește cu neîncredere atunci când abordează problema adevărului. Creștinismul este revelația, lucrarea și darul lui Dumnezeu. În consecință, teologia lui este biblică, în argumentarea teologică favorizând interpretarea literală și istorică, și mai puțin cea alegorică. Influența sa asupra limbii și gândirii teologice este suficientă pen-

tru a justifica titlul de Părinte al teologiei latine (Cross).

Migne, PL 1-2; F. Oehler, *Q. S. F. Tertulliani opera omnia*, Ed. maior, vol. 1-3, Leipzig, 1851-54. Ed. minor, Leipzig, 1854; A. Reihherschheid - G. Wissowa, CSEL 20 (1890); A. Kroymann, CSEL 70, 1942; P. Holmes and S. Thelwall, ANL 7, 11, 15, 18 (în engl.); I. N. Dianu, *Tertullianus (Q. Sept. Florens), Apologeticum*, text însoțit de introducere și note explicative, ediția a III-a, București, 1922; Eliodor Constantinescu, rev. David Popescu, *Apologeticum*, în 'Apologeti de limbă latină', PSB, 3, 1981, 38-109; D. G. Popescu, *De Oratione și De testimonio animae*, traducere și studii, Teză de licență, București, 1908; Popescu Gh. Ghelmegioaia-Mehedinți, *Tertullian, Despre prescripțiile contra ereticilor*. Scriere dogmatico-polemică. Teză de licență, București, 1906; N. Chițescu, *Tertullian, Despre prescripția contra ereticilor*, în PSB, 1981, p. 138-176; David Popescu, *Tertullian, Despre suflet*, în PSB, 3, 1981, p. 261-340; D. G. Popescu, *Tertullianus, De oratione și De testimonio animae*, trad. și studiu, Teză de licență, București, 1908; David Popescu, *Tertullian, Despre rugăciune*, în PSB, 3, 1981, 229-249; David Popescu, *Tertullian, Despre răbdare*, în PSB, 3, 1981, p. 182-201; N. Chițescu, *Tertullian, Despre pocăință*, în PSB, 3, 1981, p. 202-223; A. Hauk, *Tertullians Leben und Schriften*, Erlangen, 1877; A. Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur*, 2, Leipzig, 1904, 256 și urm.; A. Ehrhard, *Die Kirche der Märtyrer*, München, 1932; I. Castiglioni, *Tertulliano*, Milano, 1937; P. de Labriolle, *La crise montaniste*, Paris, 1913; Z. Vysoky, *Remarques sur les sources des oeuvres de Tertullien*, Praga, 1937; E. Dekkers, *Note sur les fragments récemment découverts de Tertullien*: Sacris Erudiri 4, 1952, p. 373-383; G. Thörnell, *Studia Tertullianea*, 4 vol., Uppsala, 1918-1926; G. Protopopescu, *Viața și operele lui Tertulian*, Teză de licență, București, 1892; C. de Lisle Shortt, *The Influence of Philosophy on the Mind of Tertullian*, London, 1933; I. Coman,

Tertullian, sabia lui Hristos, București, 1939; Idem, *Între răbdare și nerăbdare la Tertullian și Sf. Ciprian*, Curtea de Argeș, 1946; Idem, *Patrologie*, 1956, p. 62-70; Idem, II, p. 394-513; Cross, *Tertullian, Quintus Septimius Florens*, art. în ODCC, p. 1352-1353; J. M. Fuller, *Tertullianus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 818-864; Altaner-Stuiber, 1980, p. 160-163; Tixeront, *Patrologie*, 140-155; Quasten, *Patrology*, II, 246-340, cu bogată bibliografie; P. Siniscalco, *Tertullien*, în DECA, II, p. 2390-2397, cu bibliografie; E. Schulz-Flügel, *Tertullian*, în LACL, p. 582-587, cu bibliografie.

Testamentul Domnului nostru Iisus Hristos

Scriere apocrifă, considerată ca emanând direct de la Mântuitorul. Este vorba de un document liturgic care prezintă într-o manieră literară, dispozițiile referitoare la cultul creștin și viața creștină în general, despre care se crede că au fost revelate de Mântuitorul, după învierea Sa, Apostolilor Săi. Documentul a fost scris în limba greacă, probabil în sec. IV-V, însă s-a păstrat într-o traducere siriacă, făcută în sec. VII de Iacob* de Edessa. Mai târziu a fost incorporat într-un corp literar mai mare, *Octateuhul lui Clement*. Testamentul conține o prezentare a semnelor premergătoare venirii Antihristului; norme pentru zidirea de biserici; îndrumări privind hirotonia și îndatoririle clericilor, euharistia, botezul și viața creștină. Același document mai există în traducere arabă și etiopiană. În tradiția etiopiană mai există un *Testament al Domnului nostru Iisus Hristos*, care nu are nici o legătură cu acest text și este de importanță minoră. Pentru istoria Bisericii creștine, chiar dacă nu este autentic, documentul are importanță deosebită deoarece prezintă unele aspecte funda-

mentale ale tradițiilor și vieții bisericești din primele patru secole.

I.E. Rahmani, *Testamentum Domini nostri Jesu Christi*, Mainz, 1899 (text siriac și trad. latină); *Testamentum Domini...*, în J. Quasten, *Monumenta Eucharistica et Liturgica Vetustissima*, Bonn, 1935-1937, p. 235-274; F. Nau, *La Version syriaque de l'Octateuque de Clément, traduit en français*, Paris, 1913, p. 18-77; *Testamentul Domnului nostru Iisus Hristos*, trad. de pr. dr. Nicolae Achimescu, Polirom, Iași, 1996 (text biling: latin-român, cu note și studiu introductiv).

Thangmar de Hildesheim

Thangmar de Hildesheim, istoric de origine saxonă. După terminarea studiilor, preia conducerea școlii catedralei din Hildesheim, iar mai târziu devine notar și bibliotecar. Sub îndrumarea lui au studiat o serie de personalități ecclesiastice și politice ale vremii: Bernward de Hildesheim, Meinwerk de Paderborn, Benno de Meissen, împăratul Henric II ș.a. În perioada în care a deținut funcția de decan al catedralei din Hildesheim, sub Bernward, Thangmar a jucat un rol important în rezolvarea disputei dintre arhiepiscopul Willigis de Mainz și abația din Gandersheim. Lui Thangmar îi este atribuită partea cea mai veche și cea mai importantă din *Vita Bernwardi*, ca martor ocular și participant la evenimente.

Vita Bernwardi, în MGS 4, 754-782; Manitius, 2, 268-276; *St. Bernard of Hildesheim*, 3 vol., Notre Dame, 1942-1952; K. Algemissen, *Bernward und Godehard von Hildesheim*, Hildesheim, 1960; G.J. Blum, *Thangmar of Hildesheim*, în CE, 14, p. 2-3.

Themistios

Themistios (m. 600), diacon în Alexandria și scriitor din sec. VI, supranumit Calonymus. Către sfârșitul patriarhatului lui Timotei de Alexandria (518-535), el

scrie un tratat despre ignoranța sau necunoașterea lui Hristos, părere neîmpărtășită de episcopul său. Urmașul lui Timotei, patriarhul Teodosie (535-566), îl înfruntă, disputa dintre cei doi ducând la apariției unei schisme la Constantinopol, iar Themistios devine conducătorul agnoeților*. Din lucrările sale, destul de numeroase s-au păstrat fragmente. Iată câteva din lucrările sale: *Contra tomosului lui Teodosie*, către împărăteasa Teodora. *Tratat împotriva lui Coluthus*, acesta fiind consilier al patriarhului Teodosie și redactorul unui scurt tratat contra lui Themistios; *o disertație împotriva celor care spun că în virtutea unicei energii divine a lui Hristos, umanitatea Sa cunoaște totul*; *Apologie în douăzeci de capitole*; *scrisorile către monahul Carisios, preotul Marcel și diaconul Ștefan, către Constantin, episcop de Laodiceea*. Împreună cu Eugen și Conon el scrie un tratat împotriva lui Ioan* Philipon, iar în colaborare cu Calonomon, scrie o *Apologie* contra călugărului alexandrin Teodor. Teodor îi răspunde printr-un tratat în trei volume, care însă nu ne este cunoscut. Fragmentele păstrate tind să afirme deficiențele lui Hristos, ceea ce ducea în ultimă instanță la compromiterea integrității Cuvântului Intrupat, relevând totodată înclinația lui spre monofizitismul severian și spre monotelism.

Migne, PG 91, 172, CPG 7285-7292; Mansi, 11, 440; 10, 1117; Beck, p. 290, 391 și urm.; G.T. Stokes, *Themistius* (1), în Smith-Wace, IV, p. 898; D. Stiernon, *Themistius*, în DECA, II, p. 2399-2400; G. Röwekamp, *Themistius*, în LACL, p. 590.

Thierry de Fleury sau Thierry de Amorbach

Thierry de Fleury sau Thierry de Amorbach (950-1018), hagiograf latin,

contemporan cu Abbo* de Fleury. A slujit pentru o vreme ca preot diocezan, iar apoi a devenit călugăr benedictin la Fleury, astăzi, Saint-Benoît-sur-Loire. În timpul șederii sale la Fleury el scrie *Libelli duo de consuetudinibus et statutis monasterii Floriacensis*, relatând despre obiceiurile și viața din mănăstire în jurul anului 995. În 1002 face un pelerinaj la Roma, unde scrie *Viața* papii Martin I și faptele Sfinților Trifon și Ruspicius, ai celor 40 de Martiri din Sevaste și a Sf. Antim de Nicomidia. Rămâne apoi pentru o vreme la mănăstirea Monte Cassino, unde scrie biografia lui Firmanus, abatele mănăstirii Fermo. Între 1010-1018 îl regăsim la Amorbach. Aici se dedică din nou scrisului, redactând cea mai bună lucrare a sa *Illatio sancti Benedicti*. Tot lui îi sunt atribuite: un imn în cinstea Sf. Maurus și un comentariu la epistolele sobornicești, acesta păstrându-se parțial.

Manitius, 2, 449-455; BHL, 5596, 8340, 3001; P. Schmitz, *Histoire de l'Ordre de Saint Benoît*, 7 vol., Maredsous, 1942-1956, vol. 2; A.G. Biggs, *Thierry of Fleury*, în CE, 14, p. 90.

Thietmar (Dietmar) de Merseburg

Thietmar (Dietmar) de Merseburg (975-1018), episcop și cronicar latin, descendent dintr-o familie nobilă, înrudită cu familia imperială. Thietmar a studiat la Quedlinburg și Magdeburg. După absolvirea studiilor este hirotonit preot, iar mai apoi este numit episcop secund de Merseburg, scaun reînființat de Henric II, cu scopul de a facilita convertirea slavilor apuseni la creștinism. Din dorința de a reafirma hotarele propriei sale dioceze, Thietmar scrie cronică Merseburg-ului în cinci cărți, cronică pe care o extinde într-o istorie a imperiului, cuprin-

zând domnia lui Henric I a familiei Otto și o parte din domnia lui Henric II. Lucrarea este deosebit de interesantă pentru cunoașterea istoriei Bisericii în Germania Centrală și a relațiilor ei cu slavii apuseni. Thietmar a fost în măsură să îndrume și activitățile misionare printre slavi, el fiind cunoscător al limbii acestora. Ca materiale documentare el a folosit scrierile lui Widukind* de Corvey și alte cronici ale vremii.

Migne, PL 139, 1169; Thietmar de Merseburg, *Chronicon*, ed. de L. Schmidt, Dresda, 1905; Manitius 2, 265-268; N. Fickermann, *Thietmar von Merseburg in der lateinischen Sprachtradition*, în *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 6, 1957, p. 21-76; O.J. Blum, *Thietmar of Merseburg*, în CE 14, p. 90-91.

Theodotion

Theodotion (sec. II), traducător în greacă al Vechiului Testament. Versiunea sa a fost inclusă de Origen în Hexapla, după versiunea LXX. De la Sf. Irineu* aflăm că a fost evreu prozelit, iar Ieronim* îl prezintă creștin ebionit, în timp ce Epifanie* susține că el a fost marcionit. Versiunea realizată de el se apropie în multe privințe de Septuaginta. Din această pricină, a fost adeseori considerată ca o versiune mai liberă, decât o traducere independentă. De valoare deosebită este redarea cărților Iov și Ieremia, de care Origen s-a folosit în completarea versiunii LXX. Începând cu sec. IV, Biserica creștină a folosit pentru cartea lui Daniel versiunea lui Theodotion.

H.B. Swete, *An Introduction to the Old Testament in Greek*, 1900, p. 42-49; S. Jellicoe, *The Septuagint and Modern Study*, Oxford, 1968, p. 83-94; *Bibel-Lexikon*, Einsiedeln, 1968, 232; P. Kahle, *Die Kairoer Geniza*, Berlin, 1962, p. 266-272; G.

Dogniez, *Bibliography of the Septuagint*, 1970-1993, Leiden, 1995; Cross, *Theodotion*, în ODCC, p. 1362; G. Ladocsi, *Théodotion*, în DECA, II, p. 2423; C. Marksches, *Theodotion*, în LACL, p. 599, cu bibliografie.

Theonas

Theonas, episcop de Alexandria, cinstit în mod deosebit de către etiopieni și copti. Îi urmează în scaun lui Maxim și rămâne în funcție până în jurul anului 300. A fost deosebit de activ în ajutorarea creștinilor din Alexandria în timpul persecuției lui Dioclețian. Îi este atribuită o scrisoare către Lucian, prefectul șambelanilor lui Dioclețian. Se pare că această scrisoare este un fals târziu.

Migne, PG 10, 1567-1574; M.J. Routh, *Reliquae sacrae*, 3, Oxford, 1846, p. 439-445; B. Evvets (ed. și trad.), *History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria*, on PO 1.2, 1.4, 1907, p. 206-211; C.W. Griggs, *Early Egyptian Christianity*, Leiden, 1990, p. 97; H. Chirat, *Theonas of Alexandria*, CE, 14, p. 68; E. Prinzivalli, *Thüonas d'Alexandrie*, on DECA, II, p. 2425; T. Buhm, *Theonas von Alexandrien*, on LACL, p. 602.

Theotecnus de Livias

Theotecnus de Livias, episcop de Livias (Tell el-Ram) în Iordania orientală, în apropiere de Marea Moartă. A trăit la cumpăna dintre secolele VI și VII. De la el s-a păstrat o omilie la sărbătoarea Înălțării cu trupul la cer a Fecioarei Maria (Ἀνάληξις τῆς ἁγίας Θεοτόκου). Autorul afirmă și argumentează cu deosebită claritate faptul ridicării cu trupul la cer a Maicii Domnului, făcând referiri la structuri doctrinare teologice și chiar la literatura apocrifă. El plasează

acest fapt tainic în strânsă legătură cu actul Întrupării. Demnitatea specială a Fecioarei Maria ca Mamă a lui Dumnezeu, sfințenia ei desăvârșită și pururea ei feciorie angajau cu necesitate ridicarea trupului ei la cer și unirea lui cu sufletul, pentru ca astfel să poată deveni părtaşă a slavei Fiului ei. Argumentele teologice folosite de Theotecnus se regăsesc la scriitorii bizantini de omilii de mai târziu.

CPG III, 7418; Beck, p. 400; A. Wegner, *L'Assomption de la très sainte Vierge dans la tradition byzantine du VI^e au X^e siècle. Études et documents*, Paris, 1955, p. 96-110, 271-291; G. Söll, *Storia dei dogmi mariani*, Roma, 1981, p. 192-196 și 429; A. De Nicola, *Théotecné de Livias*, în DECA, II, p. 2430-2431; G. Röwekamp, *Theotecnus von Livias*, în LACL, p. 604.

Tihon (Tichonius, Tychonius)

Tihon (Tichonius, Tychonius), (sec. IV-V), teolog african care a ocupat o poziție de seamă în rândurile grupării donatiste. Puținele lucruri pe care le cunoaștem despre viața lui, le avem din informațiile date de Augustin* în scrisorile lui către Parmenian, și la Ghenadie*. Acesta din urmă menționează faptul că Tihon a trăit în timpul împăratului Teodosie și a celor doi fii ai săi, ceea ce îi plasează activitatea între 380 și 420. Dotat cu spirit analitic și critic deosebit, Tihon a analizat, într-un tratat care s-a pierdut, aspectele fundamentale ale ecclesiologiei creștine, susținând universalitatea Bisericii și că o conduită mai puțin bună a unei părți din Biserică nu anulează făgăduința lui Dumnezeu pentru Biserică și nici nu îi contaminează pe ceilalți creștini. De aceea, după părerea sa, credincioșii creștini din Africa nu au fost separați de Biserica lui Hristos și se află în comuniune cu ea. În același timp, el

are o atitudine critică față de ecclesiologia și doctrina baptismală donatistă, scoțând în evidență punctele slabe. Din această pricină, a fost aspru criticat de către Parmenian, iar în jurul anului 380, este condamnat de un sinod donatist. Cu toate acestea, Tihon nu s-a alăturat Bisericii universale pe care o considera ca biserică a trădătorilor (*traditores**). În alte două lucrări ale sale, *De bello intestino* și *Expositiones diversarum causarum*, scrise probabil între anii 370-375, și care nu s-au păstrat, Tihon își prezintă, în prima, propria lui învățătură, iar în cea de a doua, elaborează o apologie a acesteia. În esență, Tihon susține universalitatea Bisericii, respinge pretenția donatiștilor de a fi singura biserică a celor desăvârșiți, subliniind faptul că și printre ei erau persoane bune și rele, iar în ceea ce privește botezul, el afirmă eficacitatea acestuia independent de condiția morală a preotului săvârșitor.

Una din lucrările lui Tihon păstrată în întregime și prezentată de Augustin în *De doctrina christiana* (cartea III, ultimele capitole), este *Liber regularum* sau *Liber de septem regulis*, care reprezintă cel mai vechi manual de hermeneutică biblică din Apus (Quasten). Înainte de această lucrare, el a scris un comentariu la Apocalipsă, din care s-au păstrat mai multe fragmente. Acest comentariu s-a bucurat de mare circulație în Biserica din Apus în sec. V-VII. Este vorba de lucrare exegetică care conține în mod predominant o interpretare alegorică și în care Tihon face uz de cele șapte reguli hermeneutice prezentate detaliat în *Liber regularum*.

Migne, PL 18, 15-66; F. C. Burkitt, *The Rules of Tyconius*, Cambridge, 1894, retip. Nendeln, 1967; D.L. Anderson, Diss. Louisville (microfilm), 1973; F. Lo Bue și G. C. Willis, *The Turin Fragments of Tyconius'*

Commentary on Revelation, Cambridge, 1963; T. Hahn, *Tyconius-Studien. Ein Beitrag zur Kirchen und Dogmengeschichte des 4. Jahrhunderts*, Leipzig, 1900, retip. Allen, 1970; J. Ratzinger, *Beobachtungen zum Kirchenbegriff des Tyconius im 'Liber regularum'*, REAug 2, 1956, p. 173-187; K.B. Steinhauser, *The Apocalypse Commentary of Tyconius*, 1987; K. Kannengiesser, P. Bright, *A Conflict of Christian Hermeneutics in Roman Africa*, Berkeley, 1989; P. Bright, *The Book of Rules of Tyconius*, Notre Dame (Indiana), 1988; M. A. Tilley, *Bible in Christian North Africa. The Donatist World*, Fortress Press, 1997; H. W. Pillott, *Tychonius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 1025-1026; Altaner-Stuiber, 1980, p. 373; Quasten, *Patrology*, IV, p. 119-122, cu bibliografie; K. Pollman, *Tyconius*, în LACL, p. 614-615, cu bibliografie.

Timotei

Timotei (sec. IV-V), episcop de Berytus, conducător al unei grupări apolinariste, opusă celei conduse de Ptolemon*, care a încercat să caute un teren comun de reconciliere cu 'Marea Biserică'. Participând la sinodul de la Constantinopol din 381, el a iscălit canoanele acestuia. Merge la Roma, în urma recomandării lui Atanasie*, de unde se reîntoarce aducând cu sine o *epistula canonica* adresată lui Apolinarie*. În jurul anului 373, în toiul schismei cu Antiohia, el se străduiește din răputeri să descopere o nouă identitate pentru apolinarism, diferită de cea a vechilor apolinaristi și a noilor partizani de după Niceea. El pronunță anateme împotriva lui Paulin*, Epifanie*, Diodor*, Petru de Alexandria și Vasile. În 377, episcop fiind la Berytus, se deplasează pentru a doua oară la Roma pentru a apăra interesele grupării apolinariste la sinodul de aici. Sinodul condamnă însă apolinarismul. Se pare că el este autorul

unei lucrări, *Epistola ad Homonium episcopum*, din care s-au păstrat fragmente la Leonțiu* de Bizanț (*adversus fraudes Apollinarii*), negând consubstanțialitatea sau deoființimea dumnezeirii și omenității lui Hristos. Au mai fost descoperite fragmente din *Catechesis* și din *Historia ecclesiastica*. De la el s-a păstrat și o *Epistola ad Prosdocium*, care este o veritabilă mărturisire de credință a curentului apolinarist condus de Timotei. Epistola se află între scrierile papii Iuliu. Această epistolă s-a păstrat în versiune siriacă și armeană, și fragmentar, în limbile greacă, armeană, latină.

Migne, PG 85, 1803-1804; 86, II, 1959-1970; H. Lietzmann, *Apollinaris von Laodicäa und seine Schule*, Tübingen, 1904, p. 5, 23, 27, 152-157 în franceză: p. 277-286; CPG 3723, 2135, 3726; Migne, PL 8, 954-959; G. Voisin, *L'apollinarisme. Étude historique littéraire et dogmatique sur le début des controverses christologiques au IV^e siècle*, Louvain, 1901, p. 112-113; E. Venables, *Timotheus* (6), în Smith-Wace, IV, p. 1029; E. Cavalcanti, *Timothee*, în DECA, II, p. 2450; G. Feige, *Timotheus von Berytus*, în LACL, p. 608, cu bibliografie.

Timotei de Alexandria

Timotei de Alexandria, arhidiacon în Alexandria, considerat autor al istoriei monahilor din Egipt: *Historia monachorum in Aegypto* sau *Liber de vitis patrum*, scrisă în greacă. Timotei a fost unul din cei șapte tineri care au vizitat așezămintele monahilor din Egipt. În urma vizitei, el și-a așternut în scris lucrurile pe care le-a văzut și auzit în timpul călătoriei sale. Sozomen* atribuie, însă în mod eronat, această lucrare lui Timotei, episcop de Alexandria (m. 385). Există și o versiune în latină a acestei istorii făcută de Rufin*, care pe alocuri se deosebește

de originalul grec. Deosebiri se datorează probabil intervenției directe a traducătorului sau folosirii unei alte versiuni care a circulat la acea vreme.

Migne, PL 21, 387-462; E. Preuschen, *Palladius und Rufinus*, Giessen, 1897, p. 1-131 text grec; A.J. Festugière, *Historia monachorum in Aegypto*, Bruxelles, 1971, text grec și ed. critică; idem, *La problème littéraire de l'Historia monachorum*, în Hermes 83, 1955, p. 257-284; idem, *Les moines d'Orient*, I, *Culture ou sainteté*, Paris, 1961; idem, *Les Moines d'Orient*, IV, 1: *Enquête sur les Moines d'Égypte*, Paris, 1964; M.G. Bianco, *Timothee d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2450-2451.

Timotei I de Alexandria

Timotei I de Alexandria, episcop de Alexandria, fratele lui Petru II de Alexandria. Participă cu întârziere la sinodul de la Constantinopol din 381, unde se opune alegerii lui Grigorie* de Nazianz ca episcop de Constantinopol. Nu izbutește să determine aprobarea canonului prin care i se atribuia Alexandriei locul doi după scaunul Romei. A fost preocupat în special de promovarea vieții monahale. Este autor al colecției *Responsa canonica*, adică *Responsiones canonicae*, o serie de întrebări și răspunsuri, 28 la număr, pe teme canonice și morale, incluse în colecțiile de canoane ale Bisericii Ortodoxe. Primele 15 sunt autentice; autenticitatea celorlalte este pusă la îndoială. Timotei a scris o scrisoare de mângâiere lui Diodor* din Tars, care s-a păstrat în traducere latină, făcută de Facundus* de Hermiane. Lui i-a fost atribuită de către Sozomen* o *Culegere de biografii ale monahilor din Egipt*. În realitate, autorul acestei culegeri este Timotei*, arhidiacon din Alexandria. Îi mai este atribuită o relatare a minunilor săvârșite de Sf.

Mina, *Miraculæ S. Menae*. A decedat în anul 385, și a fost urmat la episcopat de către Teofil.

Migne, PG 33, 1296-1308; CPG 2520-2530; I.B. Pitra, *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta*, I, Roma, 1864, p. 630-645; P.P. Ioannou, *Fonti 2: Les canons des pères grecs*, Roma, 1963, p. 240-258; W. Besant, *Timotheus* (7), în Smith-Wace, IV, p. 1029-1030; M. Simonetti, *Timothee 1er d'Alexandrie*, în DECA, II, p. 2451; B. Windau, *Timotheus I. von Alexandrien*, în LACL, p. 606-607, cu bibliografie.

Timotei II de Alexandria Aelurul (Aelurus)

Timotei II de Alexandria (Aelurus) (m.477), poreclit de opozanții săi αἰλουρος - *nevăstuica*, patriarh monofizit de Alexandria. Ajunge în scaunul patriarhal în 457, ca succesor al lui Proterie, care fusese linșat de mulțimi. Împreună cu Petru* Mongul participă la sinodul tâlhăresc de la Efes din 449. Îi rămâne credincios lui Dioscor* și după condamnarea sa. A fost un puternic susținător al terminologiei chiriliene. Organizează o răscoală împotriva lui Proterie, patriarhul de Alexandria și îl consideră pe papa Leon I nestorian. După moartea împăratului Marcian (457) Timotei a fost hirotonit și înscăunat patriarh de Alexandria. La hirotonia lui au participat Eusebiu de Pelusium și Petru Iberianul de Maiuma (16 martie 457). Guvernatorul Dionisie îl alungă din cetate, însă este forțat să-l readucă datorită răscoalei care a urmat asasinării lui Proterie. Timotei ține un sinod la Alexandria și îi excomunică pe Leon I, episcopul Romei, și pe patriarhii Anatolie de Constantinopol și Vasile de Antiohia. Totodată, încearcă să numească în scaunele episcopale din Egipt adepți de ai săi. Datorită activităților

sale în favoarea monofizitismului și a pozițiilor ferme luate împotriva sinodului de la Calcedon și a *Tomos*-ului lui Leon al Romei, împăratul Leon îl expulzează din Alexandria și îl trimite în exil la Gangra în Paphlagonia, iar apoi la Chersones în Crimeea. Este rechemat din exil de către împăratul uzurpator Basilisc, care avea simpatii monofizite, în anul 475. Basilisc îl primește cu onoruri la Constantinopol, însă patriarhul Acaciu nu-l recunoaște. Participă la sinodul promonofizit de la Efes, după care se întoarce la Alexandria. Aici nu izbuteste să înlăture toate măsurile antimonofizite luate de împăratul Zeno, întrucât se stinge din viață în 477. Opera sa fundamentală, *Respingerea sinodului de la Calcedon*, s-a păstrat doar în traducere armeană. S-au mai păstrat traduceri în limba siriacă a două tratate mai scurte, unul îndreptat împotriva Calcedonului, iar altul împotriva *Tomos*-ului lui Leon, precum și fragmente dintr-o *Istorie bisericească*, tot în limba siriacă. La acestea se adaugă câteva scrisori, dintre care una adresată Bisericii din Constantinopol, alta, celei din Alexandria, și a treia, către întreg Egiptul. Deși s-a separat de Eutihie*, mergând până la a-l anatematiza, direcția dată de el monofizitismului s-a dovedit tot atât de nefastă.

Migne, PG 86 (1), 269-276 *sermo* și fragmente între operele lui Timotei III de Alexandria; W. Wright, *Catalogue of the Syriac Manuscripts in the British Museum*, London, 1870-1872, 2, 639 până la 648; F. Nau, PO 13, Paris, 1919, p. 202-247 în siriacă și franceză; H. Zotenberg, *Catalogue des manuscrits éthiopiens de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1877, p. 129 și urm.; K. Ter-Mekerttschian, E. Ter-Miniassiantz, *Timotheus des Patriarchen von Alexandrien, Widerlegung der auf der Synode zu Chalcedon festgesetzten Lehre*, Leipzig, 1908 (text armean, introducere în armeană și

germană); E.W. Brooks, CSCO 83, p. 175-178, 186-201; F. Nau, PO 8, 83-85, *Liber historiarum*, cu trad. în franceză; W.E. Crum, *Eusebius and Coptic Church Histories*, Proceedings of the Society of Biblical Archaeology 24, 1902, p. 68-84; J. Lebon, *Le Monophysisme Sévérien*, Louvain, 1909, p. 93-111; idem, *La Christologie de Timothée Aelure, archevêque monophysite d'Alexandrie, d'après les sources syriaques inédites*, în RHE, IX, 1908, p. 677-702; P. Nau, *Sur la christologie de Timothée Aelure*, în ROC, 1909, p. 99-103; Bardenhewer, IV, p. 79-82; Cayré, II, p. 62-63; W. Besant, *Timotheus* (18), în Smith-Wace, IV, p. 1031-1033; Cross, *Timothy Aelurus*, în ODCC, p. 1379; F. Chiovaro, *Timothy Aelurus, Monophysite Patriarch*, în CE, 14, p. 167-168; T. Böhm, *Timotheus II. von Alexandrien (Aelurus)*, în LACL, p. 607, cu bibliografie.

Timotei IV (III) de Alexandria

Timotei IV (III) de Alexandria, patriarh monofizit de Alexandria, în prima jumătate a sec. VI, (517-535). Timotei ia atitudine fermă împotriva sinodului de la Calcedon și a *Tomos*-ului lui Leon cel Mare către Flavian. Datorită sprijinului acordat de împărăteasa Teodora, nu a fost afectat de măsurile luate împotriva ereticilor greci, primind pe monofiziți în Egipt. Discuțiile care au izbucnit între Sever și Ioan de Halikarnas în timpul episcopatului său, au atins punctul culminant după moartea lui Timotei. De la Timotei au rămas: o *omilie* la Ioan 4, 6 și o serie de fragmente din alte șase *omilii* care se regăsesc la Cosma* Indicleustul. Îi sunt atribuite în mod fals o *liturghie*, un ritual de botez și câteva fragmente *ex dialogo cum Calonymo*.

Migne, PG 86/1, 265-268; 276 BC; W. Wolska-Conus, în SCh., 197, p. 307-313; W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972, p. 257, 269 și

urm.; B. Windau, *Timotheus IV (III) von Alexandrien*, în LACL, p. 607-608.

Timotei I

Timotei I, catolicos sau patriarh nestorian între 780-823. S-a născut la Hedaiyab, localitate în Iran, pe la mijlocul sec. VII. Își desăvârșește studiile sub îndrumarea lui Avraam bar Dashandadh la școala din Bashush în Shaphsaphe. Devine călugăr, iar apoi episcop de Beth Baghesh, întreținând relații amicale cu guvernatorul musulman din Mosul, Abu Musa ibn Mus'ab și cu secretarul acestuia care era creștin, Abu Nuh al-Anbari. Ajunge patriarh nestorian după moartea lui Henanisho II, în urma unei alegeri destul de tensionate. Califii musulmani, al-Mahdi (775-785) și Harun al-Rashid (785-809) l-au prețuit în mod deosebit, permițându-i să organizeze activități misionare în India, Turkestan, China, Yemen și în teritoriile din jurul Mării Caspice. Organizează patru noi provincii eclesiastice, una în Armenia și celelalte în Siria. La sinoadele din 790/1 și 804 a insistat în mod cu totul deosebit asupra purității doctrinei nestoriene. A decedat la Bagdad în 823.

Timotei a fost unul din cei mai prolifici scriitori ai epocii. A scris în siriacă. Din nefericire, o mare parte din scrierile sale s-au pierdut, după cum s-a întâmplat cu *Cartea stelelor*, probabil un tratat de astronomie. Din cele aproximativ 200 de scrisori, s-au păstrat 60. Multe din scrisori au fost adresate lui Sergiu, călugăr și apoi mitropolit de Elam, între care o apologie a creștinismului scrisă sub forma unui dialog cu califul al-Mahdi, care a fost tradusă în arabă și s-a bucurat de mare popularitate la sirieni, după cum putem deduce din numărul mare de exemplare care s-au păstrat. Au mai

supraviețuit o serie de fragmente din diverse omilii la duminicile de peste an și o interpretare a Teologului (este vorba de Sf. Grigorie* de Nazianz). La acestea se adaugă o serie de epistole sinodale, un volum de întrebări pe marginea legii eclesiastice, un alt volum asupra unor probleme diverse și un al treilea care conține o dispută cu un eretic (se pare că este vorba de patriarhul iacobit George). Se crede că tot la inițiativa sa a fost redactată colecția de canoane *Synodicon orientale*. În calitate de catolicos, Timotei a promulgat o serie de canoane disciplinare cu ocazia celor două sinoade convocate de el. În scrierile sale, Timotei a dezvăluit o profundă preocupare față de filosofia aristoteliciană, exegeza biblică, și dreptul bisericesc.

Timotheus I, *Epistolae*, ed. și trad. în lat. de O. Braun, 2 vol. în CSCO 74, 75, 1914-1915; A. Mingana (ed. și trad.), *The Apology of Timothy the Patriarch before the Caliph Mahdi*, Cambridge, 1928; J.B. Chabot, *Synodicon orientale*, Paris, 1902, p. 599-608; J. Labourt, *De Timotheo I nestoriorum patriarcha*, Paris, 1904; O. Braun, *Oriens Christianus*, 1901, p. 146-149; Wright, p. 132-133; Chabot, p. 108-109; Duval, p. 382; Baumstark, p. 217-218; Urbina, p. 215-216 cu bibliografie; J.M. Sola-Sole, *Timotheus I, Nestorian Patriarch*, CE, 14, p. 166; P. Bruns, *Timotheus I, Katholicos*, în LACL, p. 608-609, cu bibliografie.

Timotei I de Constantinopol

Timotei I de Constantinopol (m. 518), patriarh de Constantinopol la începutul sec. VI, între 511-518. A fost preot și iconom la Biserica cea Mare din capitală. Împăratul Anastasie I îl alege pentru a-l înlocui pe patriarhul Macedoniu II, depus din pricina convingerilor sale pro-calcedoniene. Timotei s-a străduit să țină pasul cu politica monofizită a curții

imperiale bizantine, însă, încercarea lui de a restabili relații cu Ioan III Nikeotis, patriarhul monofizit de Alexandria eșuează, deoarece Ioan a insistat ca, în prealabil, Timotei să condamne în mod explicit sinodul de la Calcedon și Tomosul lui Leon. În plus mulți preoți și credincioși din Constantinopol și din provinciile bizantine au refuzat să accepte depunerea lui Macedoniu* ca fiind legală. De aceea, în 512, când împăratul Anastasie a încercat să introducă în Trisaghion formula *crucifixus pro nobis*, poporul s-a răsculat. În cele din urmă, Timotei adoptă o atitudine vădit promonofizită, prin acceptarea hotărârilor sinodului de la Tyr din 514-515, prin care a fost abrogat sinodul de la Calcedon. În plus, el condamnă în mod explicit Calcedonul în scrisorile către Elias de Ierusalim și apoi Ioan de Ierusalim. După părerea lui Teodor* Citețul, Timotei a impus recitarea *Crezului* în cadrul fiecărei liturghii, deși acest obicei pare să fi fost introdus mai înainte de Petru* Piuarul. În pofida strădaniilor sale de a se impune ca patriarh, Timotei rămâne doar o simplă unealtă în mâna abilului împărat Anastasie.

Grumel Reg. 1, 1, 193-205; J. Lebon, *Le monophysisme sévérien*, Louvain, 1909, p. 50-57, 63, 65; L. Duchesne, *L'Église au VI^e siècle*, Paris, 1925, p. 25-42; P. Charanis, *Church and State in the Later Roman Empire*, Madison, Wis., 1939, p. 36-77; F. Daniell, *Timotheus* (24), în Smith-Wace, IV, p. 1034-1035; W.E. Kaegi, Jr., *Timotheus I, Patriarch of Constantinople*, în CE 14, p. 166-167.

Timotei de Constantinopol

Timotei de Constantinopol, preot și iconom al Bisericii Sf. Sofia din Constantinopol la sfârșitul sec. VI și începutul

sec. VII. De la el s-a păstrat un scurt tratat intitulat: *De receptione haereticorum*, o privire de ansamblu și categorisire a mișcărilor eretice și schismatice din istoria Bisericii. Sursa principală de informație a fost probabil procesul verbal semnat la sinodul care s-a ținut la Sida, în jurul anului 390. Lucrarea conține și păreri personale cu referire la eretici. Astfel, el susține că majoritatea ereticilor, cum ar fi: gnosticii, maniheii, sabelienii și în general cei care neagă Sf. Treime, inclusiv pelagienii, trebuie să fie rebotezați, iar quartodecimanii, novățienii, arienii, apolinariștii să fie doar reconfirmați prin mirungere. În ceea ce îi privește pe meletieni, nestorienii, monofiziții, euchiți, aceștia trebuie să se lepede public de erorile doctrinare pe care le-au susținut și să facă penitență, tainele săvârșite de ei fiind valide.

Migne, PG 86, 11-74; V. Benesovic, *Syntagma 14 titulorum sine scholiis secundum versionem paleoslovenicam, adiecto textu greco*, St. Petersburg, 1906/1907, p. 707-738; J. Meyendorff, *Le Christ dans la théologie byzantine*, Paris, 1969, p. 163-167; Cayré, II, p. 291; C. Schmidt, *Timotheus von Konstantinopel*, în LACL, p. 609.

Timotei de Antiohia

Timotei de Antiohia, personaj aproape necunoscut, probabil din prima jumătate a sec. VI. I se atribuie o predică despre Sf. Cruce și despre Schimbarea la Față a Mântuitorului.

Migne, PG/I, 256-265; B. Capelle, *Les homélies liturgiques du prétendu Timothée de Jérusalem*, EL, 63, 1949, p. 5-26; U. Hamm, *Timotheus von Antiochien*, în LACL, p. 608.

Timotei de Ierusalim

Timotei de Ierusalim, nu poate fi identificat cu certitudine. Se pare că este vorba

de un autor fictiv din sec. VI-VIII. Este posibil să fie vorba de un pseudonim al lui Leonțiu* de Constantinopol. Sub acest nume au fost transmise o predică păstrată în greacă și în georgiană despre dreptul Simeon, în care se face referire la înălțarea cu trupul la cer a Fecioarei Maria, și o alta, păstrată numai în limba georgiană, despre Hypapante. Este posibil ca tot el să fi fost autorul predicilor despre Cruce și Schimbarea la Față, atribuite lui Timotei de Antiohia, ca și al celor trei predici pseudo-atanasiene, în parte atribuite lui Proclus* de Constantinopol, care se referă la Nașterea Sf. Ioan Botezătorul, la Fecioara Maria și la Orbul din naștere.

Migne, PG 86, 237-252, 256-265; 28, 905-914, 943-958, 1001-1024; M. de la Bigne, *Maxima bibliotheca veterum Patrum*, Lyon, 1677, 1214-1216; B. Capelle, *Les homélies liturgiques du prétendu Timothée de Jérusalem*, în EL 63, 1949, p. 5-26; M. Jugie, *La mort et l'assomption de la S. Vierge*, Roma, 1944; M. v. Esbroek, *Les plus anciennes homélieares georgiennes*, Louvain, 1975, p. 74, 126, 141, 224; G. Röwekamp, *Timotheus von Jerusalem*, în LACL, p. 608.

Titus de Bostra

Titus de Bostra, episcop de Bostra, al cărui nume este menționat într-o scrisoare adresată locuitorilor din Bostra. Scrisoarea-edict interzice răscoala unor clerici creștini, care ar fi cauzat dezordine. Titus, împreună cu alți clerici, s-a adresat împăratului, informându-l despre starea tensionată, pe care ei reușiseră să o țină sub control. Împăratul cere locuitorilor să-l alunge pe Titus, deoarece pretinde că el este cel care a păstrat liniștea în cetate și nu cetățenii ar fi fost cei care au avut spirit de înțelegere. Titus nu a fost alungat, deoarece îi găsim iscălitura

pe o declarație a unui sinod din Antiohia (363), care ratifică formula niceeană. Ieronim* ne informează că Titus a decedat în timpul lui Valens (363-378). Același Ieronim spune că Titus a scris opere ferme împotriva maniheismului și despre alte lucruri. *Contra maniheilor*, scrisă după moartea împăratului Iulian, este un compendiu teologic în care justifică dreptatea lui Dumnezeu care permite răul să existe și atrage atenția la pericolul unor speculații subiective asupra acestei probleme. Singura soluție la problema răului este cea prezentată de doctrina ortodoxă, care învață că răul nu este un principiu cosmic, ci rezidă în voința liberă și în patimile omului. În partea a doua a lucrării, Titus apără învățătura creștină despre creație și providența divină, respingând învățătura maniheică despre veșnicia materiei și a răului. În partea a treia examinează concepția maniheică despre revelație și inspirație, dovedind originea divină a Vechiului Testament, repingând acuzele maniheice că acesta ar fi o lucrare a răului, că Noul Testament este inspirat parțial de Duhul Sfânt. În partea a patra autorul se apleacă asupra Noului Testament, dezvăluind tendința ereticilor manihei de a revizui textul acestuia potrivit propriilor interpretări și nevoi. Totodată, abordează problema întrupării și a nașterii feciorelnice pe temeuri scripturistice. Titus a mai scris un *Comentariu la Luca*, o *Predică la Epifanie* și o *Explicare a parabolilor judecătorului nedrept, a fariseului și vameșului*, care este o preluare a unor pasaje din comentariul la Luca. *Florilegiul edessenian*, scriere apocrifă în limba siriacă, conține patru fragmente din predica lui Titus la Epifania Domnului. Se crede că *Oratio in ramos palmarum*, păstrată și în versiune

georgiană, mai scurtă decât cea greacă, nu îi aparține.

Migne, PG 18, 1069-1264; în siriacă: P. A. de Lagarde, *Titi Bostreni contra Manichaeos libri quatuor Syriace*, Berlin, 1859, retip. Hannovera, 1924; J. Sickenberger, *Titus von Bostra. Studien zu dessen Lukashomilien*, TU 21, 1, Leipzig, 1901; I. Rucker, *Florilegium Edessenum anonymum*, SAM Phil.-hist., Abt., Heft 5, München, 1933, 82-87; Th. P. Casey, *The Text of the Anti-Manichaean Writings of Titus of Bostra and Serapion of Thmuis*, M. Th. R., 21, 1928, 97-111; G. Widengren, *Manichäismus*, Darmstadt, 1977; Altaner-Stuiber, 1980, p. 311; Quastén, *Patrology*, III, p. 359-362; I. G. Coman, III, p. 534-536; P. Canivet, *Titus of Bostra*, în CE, 14, p. 181; Cross, *Titus*, în ODCC, p. 1382; E. Cavalcanti, *Titus de Bostra*, în DECA, II, p. 2458; C. Schmidt, *Titus von Bostra*, în LACL, p. 609-610, cu bibliografie.

Toma

Toma, unul din cei doisprezece Apostoli chemați direct de către Mântuitorul (Matei 10, 3). Numele său aramaic *te'o-ma*, tradus în greacă Δίδυμος, înseamnă 'geamăn'. În *Faptele lui Toma* (1.1) și în *Legenda lui Abgar* îl întâlnim sub numele de Iuda Toma, iar în Ioan 14, 22 'Iuda, însă nu Iscariotul'. În *Evangelhia după Toma*, păstrată în limba coptă, întâlnim numele de 'Didim Iuda Toma'. În *Evangelhia după Ioan* avem de fapt informațiile principale despre el, fiind menționat în trei contexte precise: pe drumul către Betania, când se oferă să moară împreună cu Iisus (Ioan 11, 16); când întrerupe ultima cuvântare a Mântuitorului spunând: 'Doamne, nu știm unde Te duci; și cum putem ști calea' (Ioan 14, 5) și în cele din urmă, îndoindu-se de Înviere și legând acceptarea acestei minuni de atingerea rănilor de pe trupul Mântuitorului cel Înviat (Ioan 20,

25-28). După ce Mântuitorul i s-a arătat, iar el a putut să se convingă de realitatea învierii, Toma a făcut cea mai concisă și mai extraordinară mărturisire de credință în Hristos: 'Domnul meu și Dumnezeuul meu' (Ioan 20, 28). Potrivit tradiției primare, menționată de Eusebiu* de Cezareea, Toma a întreprins activitatea de evanghelizare a pașilor, iar tradiția apocrifă îl plasează ca propovăduitor al Evangheliei lui Hristos în India, unde a suferit moarte de martir. Creștinii sirieni din Malabar susțin cu tărie că se trag din Sf. Apostol Toma și că a fost martirizat la Calamina (Mylapore), lângă Madras. Există și o 'Cruce a Sf. Toma', gravată în piatră, datând din sec. VI-VIII, însoțită de o inscripție a cărei traducere este problematică. Moaștele Sf. Apostol Toma au fost aduse la Edessa, după unele păreri în anul 165, iar după altele în 394. Reținem ca dată plauzibilă anul 165, întrucât legăm de acest eveniment scrierea *Faptelor lui Toma*, care, se pare, au fost redactate la sfârșitul secolului al II-lea și începutul sec. III-lea. În artă, Sf. Toma este reprezentat în genunchi în fața Mântuitorului și atingându-I coapsa, iar în virtutea meseriei care i-a fost atribuită, aceea de constructor, cu o riglă și un echer în mână. În evul mediu, el a fost considerat patronul arhitecților, zidarilor și al pietrarilor.

T.K. Cheyne și J.S. Black (ed.), *Encyclopedia Biblica*, IV, 903, p. 5057-5059; J.R. Harris, *The Twelve Apostles*, 1927, p. 23-28 și passim; C.K. Barret, *The Gospel according to St. John*, 1955, p. 327, 382, 475-477; L. Brown, *The Indian Christians of St. Thomas*, 1956; David Daniel, *The Orthodox Church of India. History and Faith*, vol. I, New Delhi, 1972, p. 15-18; Rus Remus, *Evanghelia după Toma sau un exemplu timpuriu de contextualizare a învățăturii creștine*, în *Glasul Bisericii*, anul XLVII, nr. 3, mai-iunie, 1988, p. 90-93; J. Vellian (ed.), *The Apostle*

Thomas in India according to the Acts of Thomas, Kerala, 1972; N. Sorge, *Le translazioni delle relique dell'Apostolo Tomasso*, Miscellanea A. Petrusi II, Bologna, 1982, p. 147 și urm.; E.P. Blair, *Thomas*, în *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopedia*, vol. IV, Abingdon Press, 17th Printing, 1989, p. 631-632; Cross, *Thomas, St.*, în ODCC, p. 1369; A. Le Houllier, *Thomas, Apostle, St.*, în CE, 14, p. 101; R. Trevijano, *Thomas*, în DECA, II, p. 2443-2444; Han J.W. Drijver, *The Acts of Thomas*, în W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, Vol. II, Revised Edition, trad. în engl. de R. McL. Wilson, Cambridge, England, 1992, p. 322-411, cu bibliografie.

Toma, Apocalipsa lui

Apocalipsa lui Toma este unul dintre textele apocaliptice apocrife atribuite unor persoane proeminente din perioada nou-testamentară. Spre deosebire de Apocalipsa lui Petru și Pavel, care prezintă vizionar lumea viitoare, prezentul text se conturează ca o profeție eshatologică, conținutul ei fiind descoperit lui Toma de către Mântuitorul, care se identifică pe Sine ca 'Fiu al lui Dumnezeu Tatăl...și tată al tuturor duhurilor'. Apocalipsa lui Toma a fost condamnată, alături de cea a lui Pavel și Ștefan, în sec. VI, în Decretul gelasian. Până la descoperirea în sec. XX, a ceea ce pare a fi textul integral sau aproape integral al Apocalipsei lui Toma, această scriere ne era cunoscută doar fragmentar. Se pare că textul a fost scris în context maniheic, în sec. V, întrucât face referiri la moartea lui Arcadie și a lui Honoriu. Se crede că această apocalipsă a fost cunoscută în Anglia în sec. IX, deoarece ea stă la baza *Celor cinci-sprezece semne ale ultimelor zile*, document atribuit îndeobște lui Ieronim*. Textul s-a păstrat în două versiuni, una lungă și alta scurtă. Versiunea scurtă este

cea mai veche mărturie a apocalipsei lui Toma, care a fost revizuită.

M.R. James, *The Apocryphal New Testament*, 1924, p. 555-562; idem, *Revelatio Thomae*, JTS, 11, 1910, p. 228 și urm., P. Bihlmeyer, *Un texte non interpolé de l'Apocalypse de Thomas*, Revue Bénédictine, 28, 1911, p. 27-82; Fr. Wilhelm, *Deutsche Legenden und Legendare*, 1907; A. de Santos Otero, *Apocalypse of Thomas*, în W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, vol. II, Revised Edition, English Translation by R. McL. Wilson, James Clarke & Co Ltd, 1992, p. 748-752; Cross, *Thomas, Apocalypse of*, în ODCC, p. 1370; P. Bruns, *Thomas-Literatur*, în LACL, p. 604-605, cu bibliografie.

Toma, Cartea lui

Cartea lui Toma sau Cartea lui Toma Atletul a fost descoperită în 1945-1946, în colecția de scrieri gnostice de la Nag Hammadi - Chenoboskion în Egiptul de Sus. Existența acestei scrieri nu este atestată în literatura creștină primară. Data scrierii acestei cărți este plasată în prima parte a sec. IV. Se presupune că, deși s-a păstrat doar în limba coptă, cartea lui Toma a fost scrisă la origine în greacă. Locul scrierii ar fi Siria orientală, unde a fost scrisă și *Evangelia după Toma*. Cartea se prezintă ca un dialog între Iisus cel Înviat și Iuda Toma pe probleme morale și eshatologice. Spiritul dialogului se alătură nuanțelor gnostice care sugerează revelarea unor adevăruri ascunse. Acest dialog are și un specific aparte. În timp ce menține structura dialogală, dialogul se sfârșește la mijlocul textului, pentru a lăsa loc unui monolog al lui Iisus. Cu alte cuvinte, ceea ce începe ca un dialog, sfârșește sub forma unor maxime sau aforisme de învățătură. Există

și părți în care dialogul nu-și mai are loc, ceea ce face textul greu de înțeles. Răspunsurile date de Toma depășesc limitele unui dialog inițiativ. În plus, cele două personaje par a vorbi despre lucruri diferite. Scopul cărții este de a propovădui abstenența sexuală și a promova viața ascetică. Un rol important în întregul angrenaj doctrinar îl are strădania de realizare a cunoașterii de sine, prin care natura animalică este învinsă. Cartea lui Toma este deosebit de importantă pentru cunoașterea diverselor tendințe prezente în tradiția literară creștină primară.

The Facsimile Edition of the Nag Hammadi Codices, published under the Auspices of the Department of Antiquities of the Arab Republic of Egypt in Conjunction with the UNESCO, Codex II, Leiden, 1974, p. 150-157; H.-M. Schenke, *Das Thomas-Buch (Nag Hammadi Codex II, 7) neu herausgegeben, übersetzt und erklärt*, TU 138, Berlin, 1989; J.D. Turner, *The Book of Thomas the Contender from Codex II of the Cairo Gnostic Library from Nag Hammadi (CG II, 7): The Coptic Text with Translation, Introduction and Commentary*, Society of Biblical Literature, Dissertation Series 23, Missoula (Montana), 1975; R. Kuntzmann, *Le Livre de Thomas (NH II, 7): Text établi et présenté*, BCNH, Section Textes 16, Québec, 1986; Hans-Martin Schenke, *The Book of Thomas*, în W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, vol. I: Gospel and related Writings, Revised Edition, English Translation by R. McL. Wilson, James Clarke & Co. Ltd, Cambridge (England), 1991, p. 232-247 cu bibliografie; pentru bibliografie: D.M. Scholer, *Nag Hammadi Bibliography 1948-1969*, NHS I, Leiden, 1971, p. 174 și suplimentul anual: *Bibliographia Gnostica*, în *Novum Testamentum*, de la vol. 13, 1971; P. Bruns, *Thomas-Literatur*, în LACL, p. 604-605, cu bibliografie.

Toma, Evangelia Copilăriei după

Text evanghelic apocrif existent în două versiuni în limba greacă, precum și în alte limbi: aramaică, etiopiană, georgiană, latină, slavonă și siriacă. Versiunea siriacă este o revizuire a celor grecești și poartă mențiunea că autorul este Toma, denumit 'filosoful israelit', 'sfântul apostol' sau, pur și simplu, 'israelitul' (uneori, ismaelitul). În timp ce versiunile grecești și cea latină dezvăluie o serie de variații, una din versiunile grecești fiind mai scurtă, versiunea latină mai adaugă încă un eveniment, și anume, al fugii în Egipt și câteva minuni săvârșite acolo de pruncul Iisus. Autorul acestui text susține că transmite aspecte din copilăria lui Iisus, mai ales faptele miraculoase pe care El le-a săvârșit. Împreună cu *Protoevangelia lui Iacob*, *Evangelia copilăriei* a fost folosită de diverși scriitori, cu precădere din cercurile eretice sau sectare. Multe lucruri relatate în literatura apocrifă și-au făcut drum mai ales în arta creștină.

C. Tischendorf, *Evangelia apocrypha*, Leipzig, 1853, p. 134-170, ed. a 2-a, 1876, p. 140-180; M.R. James, *The Apocryphal New Testament*, 1924, p. 49-65; W. Wright, *Contributions to the Apocryphal Literature of the New Testament*, 1865, p. 1-16 text siriac, p. 6-11 trad. în engleză; E.A.W. Budge, *History of the Blessed Virgin Mary*, London, 1, 1899, p. 217-222; P. Peeters, *L'évangile de l'enfance*, Paris, 1914; *Evangelia lui Pseudo-Toma*, trad. în românește de Cristian Bădiliță, în *Evangeliiile Apocrife*, cu studiu introductiv, note și prezentări, ed. II-a complet revăzută și ilustrată, Polirom, 1999, p. 89-99; B. Bagatti, *Nota sul Vangelo di Tommaso Israelita*, în *Euntes Docete*, 29, 1976, p. 482-489; M.R. James, *The Gospel of Thomas*, în *JTS*, 30, 1929, p. 51-54; S. Gero, *The Infancy Gospel of Thomas*, în *Novum Testamentum*, 13, 1971, p. 46-80; S. Voicu,

Notes sur l'histoire du texte de l'Histoire de l'enfance de Jésus, în *La Fable apocryphe*, 2 ('Apocrypha' 2), 1991, p. 119-132; Cross, Thomas, *Infancy Gospel of*, în *ODCC*, p. 1371; M.S. Enslin, *Thomas, Gospel of*, în *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopedia*, vol. IV, Abingdon Press, Nashville, 17th Printing, 1989; P. Bruns, *Thomas-Literatur*, în *LACL*, p.604-605.

Toma, Evangelia după

La origine, acest text evanghelic apocrif a fost scris în greacă. Din textul original s-a păstrat un fragment, descoperit la Oxyrhyncus. În 1945-1946 a fost descoperită la Nag Hammadi în Egiptul de Sus, versiunea integrală a acestei evanghelii în traducere coptă, alături de alte texte de nuanță explicit sau implicit gnostică. Acest text se păstrează la Muzeul Coptic din Vechiul Cairo. Originalul grec datează din jurul anului 150, iar versiunea coptă din jurul anului 400. În Biblioteca de la Nag Hammadi - Chenoboskion, *Evangelia după Toma* este inclusă în codicele X, nr. 37. Ea este flancată la nr. 36 de *Cartea secretă a lui Ioan* și la nr. 38 de *Evangelia lui Filip*. Descoperirea ei într-un *corpus* literar presupus gnostic și asocierea ei cu *Evangelia lui Filip* și cu textul lui Matias (*Cartea lui Toma, cuvintele tainice spuse de Mântuitorul lui Iuda Toma și scrisă de Matias*), i-a făcut pe cercetători să susțină apartenența ei în rândul scrierilor gnostice. La această concluzie a contribuit și textul pe alocuri criptic, ceea ce a facilitat interpretări de tip gnostic. Afirmația lui Chiril* al Ierusalimului, care susține că această evanghelie aparține maniheilor, nu rezistă deoarece textul a fost scris înainte de apariția acestei erezii. Cât privește apartenența gnostică, susținătorii acestei idei nu sunt de acord

asupra tipului de gnosticisism căruia i-ar aparține: valentinian, naasen sau ofit. S-a sugerat mai apoi că ar fi vorba de un text encratit, pe motiv că gnosticisismul nu reiese clar din text. Autorul primei traduceri a acestei evanghelii în limba română sugerează că în acest caz este vorba despre un exemplu timpuriu de contextualizare a mesajului evanghelic creștin la alt mediu spiritual decât cel elenistic și iudaic, în speță, cel indian. El susține acest lucru pornind de la tradiția creștină potrivit căreia Sf. Toma a propovăduit Evanghelia în India, argumentând totodată această idee prin exegeză comparativă a textului.

The Facsimile Edition of the Nag Hammadi Codices, published under the Auspices of the Department of Antiquities of the Arab Republic of Egypt in Conjunction with the UNESCO, Codex II, Leiden, 1974, p. 32-51; A. Guillaumont, H.-Ch. Puech, G. Quispel, W. Till și Zassah 'Abd Al Masih, *The Gospel according to Thomas*, Leiden, 1959; Jean Doresse, *Les livres secrètes des Gnostiques d'Égypte*, vol. II: *L'Évangile selon Thomas ou les paroles secrètes de Jésus*, Paris, 1959 (trad. engleză: *The Secret Books of the Egyptian Gnostics*, London, 1960, p. 333-383; J. Leipoldt, *Das Evangelium nach Thomas, Koptisch und Deutsch*, TU, 101, 1967; D.M. Scholer, *Nag Hammadi Bibliography 1948-1969*, Leiden, 1971, bibliografia este continuată în *Supplements in Novum Testamentum* începând cu anul 1971; Cross, *Thomas, Gospel of.*, în ODCC, p. 1370; Rus Remus, *Evanghelia după Toma, sau un exemplu timpuriu de contextualizare a învățăturii creștine*, în *Glasul Bisericii*, anul XLVII, nr. 3, mai-iunie, 1988, p. 87-119 (Este vorba aici doar de o ipoteză de lucru); Beate Blatz, *The Coptic Gospel of Thomas*, în W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, vol. I, English Translation by R. McL. Wilson, James Clarke & Co Ltd, 1991, p. 110-133; P. Bruns, *Thomas-Literatur*, în LACL, p. 604-605.

Toma, Faptele lui

Carte apocrifă care expune, în 13 Praxeis (Fapte), călătoria, activitatea misionară și minunile săvârșite de către Sf. Apostol Toma (Iuda Toma) în India. Este una din singurele lucrări de acest gen care ni s-a transmis integral, în pofida lungimii sale. Faptele lui Toma cuprind o serie de evenimente, uneori fără legătură între ele. Se pare că au existat două versiuni: una mai scurtă și alta mai lungă, datorită anexării Pătimirii lui Toma, care, pentru un oarecare răstimp, a circulat independent de Fapte. Textul original s-a păstrat în greacă și siriacă. Există versiuni de extensiuni diferite în armeană, etiopiană, latină și slavonă. Cât privește locul și data scrierii există un oarecare consens. Se pare că această carte a fost scrisă la origine în siriacă, în cercul lui Bardesanes* (Bar Daisan) la Edessa. Această supoziție se bazează pe afirmația Sf. Efrem* Sirul care a spus, în comentariul său la cartea apocrifă III Corinteni, că această sectă (a lui Bardesanes), în Faptele apocrife pe care le-a redactat, i-a transformat pe Apostoli în propovăduitori ai propriilor vederi nepioase. Unele imne, prezente în Faptele lui Toma, au fost atribuite chiar lui Bardesanes. Au existat și voci care au susținut că, la origine, Faptele lui Toma au fost scrise în greacă. Această opinie nu a putut fi menținută multă vreme și a cedat locul celei dintâi. Harnack a fost de părere că Faptele au fost scrise simultan în greacă și siriacă. Alți cercetători susțin că Faptele lui Toma ar fi adaptări ale unor povestiri și legende budiste la mediul creștin. În sprijinul acestei idei nu există însă argumente suficiente. Atitudinea rezervată a Faptelor lui Toma față de căsătorie i-a determinat pe unii cercetători să discearnă origini encratite, pris-ciliene, maniheice sau gnostice. Reținem

ca nuanță de ansamblu că textul propriu-zis este mai puțin interesat în doctrină și că preocuparea centrală este descrierea faptelor săvârșite de Toma, încununate de moartea lui martirică.

Până la sfârșitul sec. XIX, Faptele lui Toma erau considerate fără temeii istoric. Descoperirile arheologice de la Tashashila (Taxila), au scos la lumină monezi și pietre, purtând inscripții cu numele regelui Gondofornes. Pe baza acestor mărturii s-a stabilit că regele Gondofornes a făcut parte din dinastia indo-partă a cărei stăpânire se întindea asupra teritoriilor din Afganistan, Seistan, Sind, Punjab și asupra provinciei de nord-est, între anii 95 î.d.Hr și 50 d. Hr., și că a domnit în Punjabul de Apus, între anii 20-40 d. Hr. Sir John Marshall presupune că Toma l-a vizitat pe Gondofornes în anul 40 d. Hr. Istoricii bisericești nu sunt unanimi cu privire la activitatea misionară în India a Sf. Toma. Totuși, Ipolit*, Isidor* de Seville, Dorotei, episcopul Tyrului, Sf. Grigorie* de Nazianz, Ieronim* îl consideră pe Sf. Toma, 'Apostol al Indiei'.

Dacă din punct de vedere istoric, Faptele lui Toma nu au o valoare deosebită, ele aruncă o rază de lumină asupra practicilor și a ritualului creștin: săvârșirea botezului prin afundare, celebrarea euharistiei cu vin amestecat cu apă și pâine, ungerea cu untdelemn etc. În același timp, descifrăm din acest document diverse mentalități ale vremii legate de viața socială. În limba română, Faptele lui Toma au intrat prin intermediul versiunilor slavone, care prezintă un text mai scurt și adaptat (Abban devine Ivan).

Există totuși în Faptele lui Toma două imne, *Imnul muntii* și *Imnul perlei* care facilitează un excurs teologic deosebit, datorită bogăției de nuanțe simbolice și ideatice pe care le propun. Studiul amănunțit al acestor două imne dezvăluie o

serie de interferențe doctrinare, care fac dificilă plasarea lor în istoria gândirii creștine și necreștine a vremii. Cu toate acestea, unele sugestii legate de practicile rituale sunt de mare însemnătate pentru înțelegerea vieții liturgice în perioada creștină primară.

C. Thilo, *Thomae Apostoli*, 1823; R.A. Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden I*, 1883, retip. Amsterdam, 1976; W. Wright, *Apocryphal Acts of the Apostles*, London, 1871 (text siriac și traducere în engleză); M. Bonnet, *Acta Apostolorum Apocrypha*, II, 2, 1903, retip. 1959, p. 99-288; M.R. James, *The Apocryphal New Testament*, 1924, p. 364-439; Han J.W. Drijvers, *The Acts of Thomas*, în W. Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha. Revised Edition and Collection initiated by Edgar Hennecke*, trad. în engl. R. McL. Wilson, vol. II, James Clarke & Co. Ltd., Cambridge (England), 1992, p. 322-411 cu bibliografie; J. Vellian (ed.), *The Apostle Thomas in India according to the Acts of Thomas*, Kerala, 1972; Matthias Lipinski, *Konkordanz zu den Thomasakten*, Bonner Bibl. Beiträge 67, 1987; G. Widengren, *Mesopotamian Elements...*, Uppsala, 1946; J.M. LaFargue, *Language and Gnosis: The Opening Scenes of the Acts of Thomas*, Harvard Dissertations in Religion 18, Philadelphia, 1985; R. Murray, *Symbols of Church and Kingdom. A Study in Early Syriac Tradition*, 1975; H. Kruse, *Das Brautlied der syrischen Thomas-Akten*, OCP 50, 1984; P.-H. Poirier, *L'hymne de la perle des actes de Thomas. Introduction, Texte-Traduction, Commentaire*, 1981; H. Kruse, *The Return of the Prodigal. Fortunes of a Parable on its way to the Far East*, Orientalia 47, 1978, p. 163-214; Han J.W. Drijvers, *Bardaisan of Edessa*, 1966; G. Garitte, *Le Martyre géorgien de l'apôtre Thomas*, în Muséon, 83, 1970, p. 497-532; idem, *La passion arménienne de S. Thomas l'apôtre et son modèle grec*, în Muséon, 84, 1971, p. 191-195; Cross, *Thomas, Acts of*, în ODCC, p. 1369-1370; M. S. Enslin, *Thomas, Acts of*, în

The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopedia, Abingdon Press, Nashville, 17th Printing, 1989, p. 632-634; R. Trevijano, *Thomas*, în DECA, II, p. 2443-2444; P. Bruns, *Thomas-Literatur*, în LACL, p. 604-605.

Toma de Edessa

Toma de Edessa (sec. VI), ucenic al lui Mar Aba* I sau Abha, uneori considerat ca aparținând comunității iacobite, fiind confundat cu Toma* de Heraclea sau Harkles. Despre el se știe doar că l-a însoțit pe patriarhul Mar Aba I la Constantinopol, de unde au fost împiedicați să fugă, deoarece refuzaseră să iscălească condamnarea celor Trei Capitole. Abdhisho îi atribuie o serie de lucrări: un tratat despre Nașterea Domnului; un tratat despre Epifanie; o scrisoare despre cântarea bisericească; omilii, o problemă de astronomie și o serie de discursuri împotriva ereticilor. Dintre acestea s-au păstrat doar tratatele despre Nașterea și Epifania Domnului.

Assemani, BO III, part. I, p. 86; S.J. Carr, *Thomae Edesseni Tractatus de Nativitate Domini nostri Iesu Christi*, Roma, 1898; W.F. Macomber, *Six Explanations of the Liturgical Feasts by Cyrus of Edessa... II Translation*, în CSCO 356/ siriacă 156, Louvain, 1974, p. VIII-X; A. Baumstark, *Die nestorianischen Schriften <de causis festorum>*, OC 1, 1901, p. 324-325; Chabot, p. 54; Baumstark, p. 121-122; Duval, p. 347; Urbina, p. 127; S.J. Voicu, *Thomas d'Edesse*, în DECA, II, p. 2444; P. Bruns, *Thomas von Edessa*, în LACL, p. 606.

Toma de Heraclea

Toma de Hargel (Harkel) sau Heraclea. S-a născut la Heraclea și a studiat limba greacă la mănăstirea Quenneshrin. A

îmbrățișat viața monahală la mănăstirea Tar'il și a fost ales episcop de Mabbug (Hierapolis), în timpul domniei împăratului Mauriciu, probabil înainte de 602. A fost expulzat din scaun și s-a refugiat în Egipt în 609/610, unde a negociat reconcilierea dintre patriarhii de Alexandria și Antiohia. În 615/616 lucrează împreună cu Pavel* de Tella și alții la traducerea Noului Testament în siriacă și la revizuirea Vechiului Testament (versiunea siro-hexapla). Această traducere se bazează pe versiunea philoxeniană. Anafora care îi este atribuită nu îi aparține.

J. White, *S. Evangeliorum versio syr. Philoxeniana*, Oxford, 1778; J.H. Hall, *Syrian Antilegomena Epistles*, Baltimore, 1886; R.L. Bensly, *The Heraklean Version of the Epistle to the Hebrews*, Cambridge, 1889; A. Vööbus, *Studies in the History of the Gospel Text in Syriac*, CSCO Subsid. 3, Louvain-Héverlé, 1951; idem, *Early Versions of the New Testament*, Stockholm, 1954; S. Grill, *Das Neue Testament nach dem syrischen Text*, Klosterneuburg-München, 1955; Chabot, p. 20; Duval, p. 52; Urbina, p. 172, cu bibliografie; P. Bruns, *Thomas von Heraklea*, în LACL, p. 606, cu bibliografie.

Toma de Kaphartab

Toma de Kaphartab, episcop de Kaphartab, traducătorul *Nomocanonului* lui David din siriacă în arabă. Toma nu se rezumă doar la simpla redare a acestui cod juridic în limba arabă, ci efectuează o serie de adaptări și corecturi în concordanță cu doctrina monotelită. Lucrarea a fost precedată de scrisoarea călugărului Iosif adresată traducătorului și de răspunsul acestuia.

Assemani, *Catal. Vat.*, tom. III, p. 202 și urm.; Zotenberg, *Catal. des ms. syriaques de la Bibl. national*, nr. 223; Duval, p. 168.

Toma de Marga

Toma de Marga (sec. IX), episcop de Marga și mitropolit de Beth Garmai, fiul lui Iacob din Beth Sherwanaye, în districtul Salakh. Devine călugăr la mănăstirea Beth Abhe, la aproximativ 30 de km est de Mosul, în 832 (217 A.H.), an în care Sabhr-isho II ajunge patriarh. Comunitatea monahală din Beth Abhe decăzuse mult din punct de vedere cultural. În 837 este numit secretar patriarhal de către patriarhul nestorian Avraam, la rândul lui fost călugăr la Beth Abhe. Același patriarh îl promovează episcop de Marga, iar la scurtă vreme mitropolit de Beth Garmai. În anul 852 participă, în calitate de mitropolit, la ridicarea la rang de catolicos fratelui său Teodosie, fost episcop de al-Anbar și apoi mitropolit de Gundeshapur. În 840, la îndemnul lui 'Abhd-isho, începe să scrie istoria acestei mănăstiri pe baza surselor și documentelor pe care le avea la îndemână. Lucrarea, intitulată *Istoria stareților*, nu relatează doar istoria mănăstirii Beth Abhe, deoarece Toma include și materiale despre alte diverse personalități religioase, ca de exemplu, despre Maranameh*, episcop de Abiadene, Babai* și alți monahi de seamă de la Marea Lavră de pe muntele Izla. Prin modul în care și-a conceput lucrarea, Toma realizează o istorie monahală, care se extinde de-a lungul a trei secole, devenind o istorie a monahismului, a ascetismului și a Bisericii nestoriene până la el. Din istoria sa aflăm informații referitoare la legăturile și conflictele Bisericii nestoriene cu regii perși, despre alungarea călugărilor de la Marea Lavră Izla, apostazia lui Sathona*, stagnarea dezvoltării Bisericii nestoriene în sec. VII, sau despre întemeierea a șaiszeci de școli și introducerea muzicii bisericești la Marga și, în cele din urmă, despre con-

vertirea popoarelor orientale de pe țărmul Mării Caspice, și despre misiunile întreprinse de nestorieni în Arabia de sud, în Persia și în China. Totodată, Toma a descris, cu deosebită claritate, decăderea imperiului persan și creșterea puterii arabe.

Assemani, BO III, 1, p. 464-501; A. Wallis Budge, *The Book of Governors: The Historia monastica of Thomas Bishop of Marga A.D. 840*, 2 vol. Londra, 1893; P. Bedjan, *Liber superiorum seu historia monastica auctore Thoma episcopo Margensi*, Paris și Leipzig, 1901; Wright, p. 156-157; Chabot, p. 110-111; Duval, p. 206-207; Baumstark, p. 233 și urm.; Cross, *Thomas of Marga*, în ODCC, p. 1373-1374; Urbina, p. 217.

Tomosul lui Damasus

Tomosul lui Damasus, culegere de 24 de canoane, aprobată de sinodul roman, probabil cel din 382 la care a participat și Sf. Ambrozie*, trimisă de către papa Damasus lui Paulinus, recunoscut ca episcop de Antiohia. În unele manuscrise, Tomosul este anexat la Crezul niceean. Un număr de 23 de canoane anatematizează principalele erezii hristologice din sec. IV. Al nouălea canon privește disciplina bisericească, fiind îndreptat împotriva lui Meletie* de Antiohia. Canonul 24 condamnă triteismul și subordinaționismul.

Migne, PL 53, 319-322; Teodoret, *Ist. bis.*, V, 11; ed. critică: C.H. Turner, *Ecclesiae Occidentalis Monumenta Iuris Antiquissima*, Oxford, 1/2 (1), 1913, p. 281-296; P. Galtier, *Le Tome de Damase, date et origine*, în Rech. S.R., XXVI, 1936, p. 385-418, 563-578; Cross, *Tome of Damasus*, în ODCC, p. 1385.

Tomosul lui Leon

Este vorba de scrisoarea trimisă de papa Leon I (*Ep.* 28) lui Flavian, patriarhul

Constantinopolului, la 13 iunie 449, cunoscută și ca *Epistola dogmatica*. Conținutul Tomosului este dogmatic și se referă în special la doctrina hristologică a Bisericii. Autorul face uz de surse apusene, ca Tertulian* și Augustin*, susținând că Iisus Hristos este o persoană, adică, Cuvântul lui Dumnezeu, în care subzistă două naturi, divină și umană, fără ca ele să se confunde sau amestece. Fiecare își exercită funcțiile specifice, însă în unitatea Persoanei celei Una. Tomosul a fost îndreptat împotriva ereziei lui Eutihie* și a fost aprobat formal de sinodul ecumenic de la Calcedon din 451. Documentul a fost folosit și în controversa cu monofiziții.

Migne, PL 54, 755-782; ed. critică: E. Schwartz, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, II, 2, I, 1932, p. 24-33; G.L. Prestige, *The Greek Translation of the Tome of St. Leo*, în JTS, XXXI, 1929-1930, p. 183 și urm.; P. Mousterde, SJ, *Les versions syriaques du tome de saint Léon*, în *Mélanges de l'Université Saint-Joseph, Beyrouth*, XVI, 1932, p. 121-165, text siriatic la p. 146-165; Cross, *Tome of Leo*, în ODCC, p. 1385.

Tractatus Origenis

Tractatus Origenis, colecție formată din douăzeci de omilii despre Sf. Scriptură, dintre care doar una se referă la Noul Testament, restul la Vechiul Testament. Deși în manuscrisele din sec. X și XII sunt atribuite lui Origen*, cercetările ulterioare au dovedit că ele aparțin lui Grigorie*, episcop de Elvira.

P. Batiffol-A. Wilmart, OSB, *Tractatus Origenis de Libris SS. Scripturarum*, Paris, 1900; G. Morin, OSB, *Les Nouveaux Tractatus Origenis et l'héritage littéraire de l'évêque espagnol Grégoire d'Illyrie*, în *Revue d'Histoire et Littérature religieuse*, V, 1900, p. 145-161; H. Koch, *Zu Gregors von*

Elvira Schriftum und Quellen, în ZKG, LI, 1932, p. 238-272; Cross, ODCC, p. 1388; Altaner-Stuiber, 1980, p. 370.

Traditor

Denumire dată, în Africa de Nord, creștinilor care au predat textele Sf. Scripturi, în timpul persecuției lui Dioclețian, care interzisese, sub pedeapsă aspră, deținerea lor. Controversa, care a izbucnit în Africa de Nord între adepții lui Donat și creștinii catolici de la Roma, a avut drept motiv nerecunoașterea ca episcop de Cartagina a lui Cecilian* care fusese hirotonit de unul din acești *traditores*, și anume, Felix* de Aptunga, deși acesta fusese absolvit de această vină de către un sinod local.

Vezi: DONAT și DONATISM; LAPSI.

Traducianism

Traducianism, teorie cunoscută și sub denumirea de generaționism, potrivit căreia sufletul omenesc este transmis copiilor de către părinți în același timp cu trupul. Uneori teoria este prezentată într-o viziune de un materialism crud, susținând că sufletul este transmis în timpul actului de procreare. Această învățătură este susținută și de unii dintre scriitorii și Părinții Bisericii. Tertullian*, în *De anima* (cap. 23-41), o folosește pentru a explica păcatul original. Fer. Augustin* face uz de traducianism, însă îl înțelege ca o generare spirituală. În Răsărit, idei traducianiste se întâlnesc la Grigorie* de Nyssa (*De hom. opif.*, 29). Papa Anastasie II condamnă traducianismul, în epistola sa către episcopii galicieni (498). Traducianismul se opune creaționismului, învățătura acceptată de Biserică, și greșeste prin aceea că nu ține cont de

natura spirituală a sufletului. În sec. XIX, această teorie a fost reînviată de teologul romano-catolic A. Rosmini, care a susținut că părinții transmit copilului un suflet sensibil pe care Dumnezeu îl transformă, prin iluminare, în suflet spiritual.

A. Michel, DTC, XV, part. I, 1946, col. 1350-1365; P. Overhage și K. Rahner, *Das Problem der Hominisation*, Freiburg, 1961; R.C. Zaehner, *Matter and Spirit: Their Convergence in Eastern Religions*, New York, 1963; Cross, *Traducianism*, în ODCC, p. 1389; P.B.T. Bilaniuk, *Traducianism*, în CE, 14, p. 230; V. Grossi, *Traducianisme*, în DECA, II, p. 2475-2476.

Tripholius

Tripholius (sec. VI), preot în jurul anului 520. De la el a rămas o scrisoare deosebit de importantă, adresată senatorului Faustus, care îl întrebase în legătură cu doctrina unui călugăr scit venit la Roma de la Constantinopol, este vorba de formula teopaschită promovată de călugării sciți: 'unul din Treime a pătimit', dacă această învățătură corespunde sau nu cu învățătura oficială a Bisericii. Tripholius îi dă un răspuns negativ, invocând ca temei autoritatea primelor patru sinoade ecumenice. Scrisoarea lui Tripholius este unul din cele mai vechi documente privind controversa teopaschită în Apus.

Migne, PL 63, 534-536; CPL 655; E. Schwartz, *Publizistische Sammlungen zur acacianischen Schisma*, München, 1934; G. Ladocsi, *Tripholius*, în DECA, II, p. 2489 G. Röwekamp, *Trifolius*, în LACL, p. 613.

Tryphon

Personaj din anturajul lui Origen*, despre care Ieronim* ne spune că i-a adresat acestuia o serie de scrisori. Se

pare că a scris mai multe lucrări. Ieronim menționează doar cartea *Despre vaca roșie* (în realitate o exegeză la Numeri 19) și *Despre Dichotomemata* (*Despre jumătăți de animale*), pe care Avraam le aduce ca ofrandă Domnului împreună cu un porumbel și o turturea (Geneză cap. 15, 10). Se crede că este vorba de două lucrări, contopite în una singură, una tratând *Despre vaca roșie*, iar alta, *Despre Jertfa lui Avraam* (Coman). Celelalte multe opuscula s-au pierdut.

Ieronim, *De viris illustribus* 57; P. Hristou, *Patrologia greacă* II, 907; I.G. Coman, II, p. 383.

Turibus de Astorga

Turibus de Astorga, episcop de Astorga, la mijlocul sec. V. A luptat împotriva maniheilor și în special a priscilienilor. După ce a urmărit îndeaproape activitățile priscilienilor, a făcut rapoarte pe care le-a trimis papii Leon* cel Mare, după cum se poate deduce din răspunsul acestuia, păstrat în Colecția canonică hispanică. De la Turibius a rămas doar o singură scrisoare pe care a adresat-o episcopilor din Galicia, Hydacius* și Ceponius (*Epistola ad Idacium et Ceponium episcopos*), care vorbește despre scrierile apocrife folosite de către priscilienii.

Migne, PL 693-695; CPL 564; H. Chadwick, *Priscillian of Avila*, Oxford, 1976, p. 208 și urm.; M. Díaz y Díaz, *Turibius d'Astorga*, în DECA, II, p. 2493; E. Reichert, *Turibius von Astorga*, în LACL, p. 614.

Tyconius

Tyconius, teolog laic donatist și exeget. Întrucât a susținut universalitatea Bisericii, a fost condamnat pentru vederile

sale de episcopul donatist Parmenian și de sinodul donatist de la Cartagina din 380. Deși s-a considerat donatist, el a susținut că atât cei buni, cât și cei răi trebuie să coexiste în Biserică până la sfârșitul veacurilor, Biserica fiind o societate a tuturor oamenilor din întreaga lume. Augustin* a avut cuvinte de apreciere față de el, mergând până la recomandarea operelor sale spre lectură. El însuși a folosit în special *Liber regularum* și *Comentariul la Apocalipsă*. Ghenadie* merge pe aceeași linie a lui Augustin și îi atribuie lui Tyconius alte două lucrări: *De bello intestino* și *Expositiones diversarum causarum*, scrise între anii 370-375, dar care s-au pierdut. În *Liber regularum*, Tyconius propune șapte norme pentru interpretarea Sf. Scripturi pe care Augustin le preia și le introduce în *De Doctrina Christiana*. Comentariul său la Apocalipsă nu mai există. Avem însă o serie de fragmente păstrate la diverși scriitori latini: Prima-

sus*, Cassiodor*, Beda* Venerabilul și la preotul spaniol, Beatus* de Liebana (c. 776). Comentariul său preia tradiția exegetică anterioară de la Barnaba*, Ipolit*, Irineu*, Tertullian*, Ciprian* etc.

Migne, PL 18, 13-66; F.C. Burkitt, *The Book of Rules of Tyconius*, Texts and Studies III, pt. I, Cambridge, 1894; *The Turin Fragments of Tyconius' Commentary on Revelation*, ed. de F. Lo Bue, Texts and Studies, New Series, VII, 1963; T. Hahn, *Tyconius-Studien*, Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche, VI, Hft. 2, 1900; K.B. Steinhauser, *The Apocalypse Commentary of Tyconius*, Frankfurt am Main, 1987; C. Kannengiesser, P. Bright, *A Conflict of Christian Hermeneutics in Roman Africa*, Berkeley, 1989; M.A. Tilley, *Bible in Christian North Africa. The Donatist World*, Fortress Press, 1997; Bardenhewer, III, p. 495-498; Altaner-Stuiber, 1980, p. 373; Cross, *Tyconius*, în ODCC, p. 1400; E. Romero Pose, *Tyconius*, în DECA, II, p.2495-2497, cu bibliografie; K. Pollmann, *Tyconius*, în LACL, p. 614-615, cu bibliografie.

U

‘Uda sau ‘Udai

‘Uda sau ‘Udai, în greacă AUDAIOS, arhidiacon la Edessa în perioada celui dintâi sinod ecumenic de la Niceea din 325. Este considerat de către Epifanie*, fondatorul sectei audienilor. Îi sunt atribuite mai multe apocalipse apocrife, care articulează doctrine gnostice și astrologice. Doctrina audienilor are puternice accente antropomorfe, forma lui Dumnezeu fiind identică cu cea a omului. Audienii au activat în special în Siria, dar și în Scythia, de unde au fost alungați de către împăratul Constantin. Din lucrările sale au supraviețuit fragmente, mai ales la Teodor* Bar Konai. Despre el au vorbit Efrem* Sirul, Teodoret*, Socrate*, Epifanie, Teodor Bar Konai.

Hefele- Leclercq 1, 479-488; E. Nestle, ZNTW 3, 1902, p. 166; Urbina, p. 84-85.

Ulfila

Ulfila (în got. Wölflein, gr. Οὐλφίλας/Oὐρφίλας, în lat. Ulfilas; Wulfila, Gulfila, Wulfilas), (311-383), episcopul goților în sec. IV. După informațiile date de Filostorgiu*, Socrate* și Sozomen* familia lui Ulfila era de origine capadociană, din localitatea Sadagolthina, de lângă Parnassus. Ea a fost luată prizonieră, împreună cu mulți alți capadocieni, în urma invaziei goților în Capa-

docia, și dusă în Dacia. Aici s-a născut Ulfila, în anul 311. Socrate relatează că Ulfila a fost crescut și educat în credința creștină, fiind ucenic al episcopului got Teofil, participant la sinodul de la Niceea. Spre deosebire de Teofil, care a iscălit formula niceeană, Ulfila era creștin arian și i-a convertit pe goți la credința sa ariană pe care nu a părăsit-o niciodată. În 340/1 Ulfila este trimis de regele goților, ambasador pe lângă împăratul Constanțiu din Constantinopol. A fost hirotonit episcop la vârsta de 30 de ani de Eusebiu*, fost episcop de Nicomidia, la acea vreme aflându-se pe scaunul episcopal din Constantinopol. Hirotonia lui Ulfila ca episcop al goților a fost la început un act politic, prin care se urmărea o mai rapidă încreștinare a acestora și prin aceasta romanizarea lor. Revine în Dacia și se dedică activității misionare printre goți, dintre care mulți erau păgâni. Timp de 7 ani, aria sa misionară a fost Goția transdanubiană sau Muntenia actuală, după care se strămută în Moesia, într-un teritoriu calificat de documente ca făcând parte din <Romania>, adică întinderea romanizată sau în curs de romanizare de la sudul Dunării, unde activează până la moarte. Aceasta pare a fi perioada în care el a conceput alfabetul gotic, sinteză de caractere runice, grecești și latinești și a tradus Sf. Scriptură, cu excepția cărții Regilor, deoarece, spune Filostorgiu, aceste cărți tratau mai mult despre războaie, iar goții, fiind războinici din fire, era nevoie ca pasiunile lor militare să fie ținute în frâu și să nu fie incitați la fapte războinice. Îl reîntâlnim apoi pe Ulfila la sinodul de la Constantinopol din 360, când gruparea acaciană are câștig și formulează un crez care prezenta o doctrină intermediară

între arieni și niceeni. Este vorba de gruparea homoenilor a lui Acaciu în Răsărit și a lui Ursacius în Apus, care susțineau că Fiul era asemenea (ὅμοιος) Tatălui. Sozomen* afirmă că Ulfila și goții încreștinați de el au suferit mult din partea lui Athanaric, a cărui persecuție, între anii 372-375, este descrisă în actele martirice ale Sf. Sava.

Faima literară a lui Ulfila se leagă de traducerea Bibliei. Din nefericire din traducerea sa nu avem decât fragmente în *Codex Argenteus*, păstrat la Uppsala, în *Codex Carolinus* și fragmentele ambroziene publicate de Mai. De la Auxențiu* de Durostor aflăm că el a scris *Cuvântări și tratate* (*sermones et tractatus*), ba chiar și un comentariu la Ioan. În crez el a rămas semiarian.

Migne, PL 18; Migne, PL Supplementum, I, 703-707; W. Griesepentrog, *Synopse der gotischen Evangelientexte*, München, 1988; F. de Tollenaere, R. Jones, *Word-Indices*, Leiden, 1976; Skeireins, W.H. Bennett, *The Gothic Commentary on the Gospel of John*, New York, 1960 (text și trad. engleză); Fr. Kaufmann, *Aus der Schule des Wulfila. Auxentii Dorostorensis Epistula de fide vita et obitu Wulfilae*, Strassburg, 1899 și trad. în rom. de Iorgu Stoian, *Auxențiu, episcop de Durostor (veacul IV)*, București, 1938; Scott, *Ulfilas, the Apostle of the Goths*, 1885; Bosworth, *Gothic and Anglo-Saxon Gospels*, London, 1874; T. Le Marchant Douce, *An Introduction, Phonological, Morphological, Syntactic, to the Gothic of Ulfilas*, 1886; G. Friedrichsen, *The Gothic Version of the Bible*, London, 1926; K.D. Schmidt, *Die Bekehrung der Ostgermanen zum Christentum*, Göttingen, 1939; E. A. Thomason, *The Visigoths in the Time of Ulfilas*, Oxford, 1966; M. Simonetti, *L'arianesimo di Ulfila*, Romanobarbarica I, 1976, p. 297-323; G. Bardy, în DTC, 15, 1950, col. 2048-2057; G. T. Stokes, *Ulfilas*, art. în Smith-Wace, IV, p.

1059-1060; Cross, *Ulfilas*, art. în ODCC, p. 1404; I. G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, EIBMBOR, București, 1979, p. 196-206; Quasten, *Patrology*, IV, p. 95-97; F.X. Murphy, *Ulfilas*, în CE, 14, p. 377; A. Kazhdan, *Ulfilas*, în ODB, vol. III, p. 2139; M. Simonetti, *Ulfila*, în DECA, II, p. 2501; R. Kany, *Wulfila*, în LACL, p. 634, cu bibliografie.

Uranius

Uranus, preot și ucenic mai puțin vestit al lui Paulin* de Nola. Este considerat autor al unei scrisori referitoare la moartea magistrului său, adresată unui oarecare Pacatus*, care își exprimase dorința de a transcrie în versuri viața lui Paulin (*Vita Paulini*).

Migne, PL 53, 859-866; P.-M. Duval, *La Gaule jusqu'au milieu du Ve siècle*, Paris, 1971, n. 298, p. 700 și urm.; A. Pastorino, *Il De obitu sancti Paolini di Uranio*, în *Augustinianum* 24, 1984, p. 115-141; S. Zincone, *Uranus*, în DECA, II, p. 2502; M. Skeb, OSB, *Uranus*, în LACL, p. 619.

Ussard

Ussard, monah și autor de martirologii, la mijlocul sec. IX. Este menționat pentru prima dată în anul 838, când era deja monah și hirotonit preot. În 859/60 întreprinde o călătorie în Spania, împreună cu alți confrăți în căutare de relicve. În urma solicitării confrăților săi, el începe să relateze în scris faptele și suferințele martirice ale martirilor spanioli, auzite în Spania. Îl întâlnim apoi, în anul 875, ca vițetitor la mănăstirea Saint-Germain-des-Près din Paris. În timpul șederii sale la această mănăstire și în urma poruncii împăratului Carol Pleșuvul, el începe să redacteze un martirologiu creștin, com-

binând cele două tradiții literare folosite în literatura martirologică. Prima și cea mai veche consta din menționarea numelui sfântului în ziua de pomenire, iar a doua, începută de Ado* de Vienne (localitate în Franța, nu departe de Lyon), completa informațiile simple cu materiale ziditoare de suflet și informații despre sfinți și martiri. Usuard a îmbinat deci aceste două tradiții, uneori menționând doar date despre sfinți, alteori furnizând un material haghiografic bogat.

La redactarea martirologiului său, el a folosit materiale din lucrările lui Ado, Ieronim*, Beda* Venerabilul și Florus* de Lyon. Opera sa a devenit exemplu pentru toate lucrările de acest gen de mai târziu.

Migne, PL 123, 453-992; idem, PL 124, 1-860; H. Quentin, *Les Martyrologues historiques du moyen âge*, Paris, 1908; E. Amman, DTC 15, pt. 2, col. 2313-2316; Cross, *Usuard*, în ODCC, p. 1419-1420; R.E. Sullivan, *Usuard*, în CE, 14, p. 498.

V

Valentin

Valentin, susținător al învățăturii lui Apolinarie, iar după Leontiu* de Bizanț, autor al unei apologii, *Capita apologiae*, scrisă 'împotriva celor care spun că noi susținem că trupul (lui Hristos) este consubstanțial cu Dumnezeu'. Se pare că *Apologia* este îndreptată împotriva doctrinei lui Timotei*, a adeptilor săi și a magistrului lor, Polemon*. Cei doi au adoptat atitudini doctrinare și practici diferite. Întrucât la Valentin se întâlnesc afirmații care se apropie de doctrina ortodoxă, cum ar fi: 'adevăratul Fiul al lui Dumnezeu întrupat (σάρκοφόρος)', sau că 'trupul este veșmântul tainei ascunse', s-a sugerat că în cazul lui se poate vorbi de un apolinarism moderat (G. Voisin), deși în realitate este totuși vorba de apolinarismul antiohian.

CPG II 3732; H. Lietzmann, *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*, TU 1, Hildesheim = Tübingen, 1904, p. 287-291; G. Voisin, *L'Apollinarisme. Études historiques littéraires et dogmatiques sur le début des controverses christologiques au IV^e siècle*, Louvain, 1901, p. 112-113; E. Cavalcanti, *Valentin*, în DECA, II, p. 2507-2508; G. Feige, *Valentinus, Apollinarist*, în LACL, p. 621.

Valentin

VALENTIN (sec. II), fondator al unei importante secte gnostice din secolul al II-lea d.H. În acord cu tradiția școlii

valentinienne, Clement* Alexandrinul (*Strom.*, 106, 4, p. 544, ed. rom.) spune despre Valentin că a fost discipolul lui Theudas, care, la rândul său, l-ar fi cunoscut pe apostolul Pavel*. Originar din Egipt, din Frebonide, după ce și-a desăvârșit studiile enciclopedice la Alexandria, către anul 140 d.H. vine în capitala Imperiului, la Roma. Tertullian* vorbește chiar de o tentativă ratată a lui Valentin de a ocupa scaunul papal, probabil ca succesor al lui Pius, c.143 d.H. Sf. Irineu* spune despre Valentin că a fost primul care a transformat doctrinele eretice într-un sistem doctrinar individual, de sine stătător și că școala lui provine din secta ofiților, *a hidrei celei cu o mie de capete*. Sf. Epifanie* consideră că Valentin începe să propage învățătura sa în Egipt. După informațiile date de Sf. Irineu, Valentin a trăit la Roma în timpul lui Pius și Anicet, iar după ruptura sa de Biserică, a început să predice învățăturile sale eretice, întemeind propria sa școală. Este posibil ca el să-și fi dezvoltat și pregătit în secret sistemul teologic în timpul peregrinărilor sale în Egipt și Cipru, înainte de a ajunge la Roma, unde a venit din același motiv ca și alți lideri de secte: speranța că va găsi un câmp mai larg pentru activitatea sa sau că va putea accede la scaunul episcopal al Romei. Valentin este printre puținii întemeietori de școală gnostică, căruia îi sunt cunoscuți discipolii. Doctrina originară a lui Valentin nu poate fi reconstituită din puținele fragmente care au supraviețuit, în ciuda unor tentative în acest sens. Din învățătura lui au luat naștere două școli: școala occidentală, căreia îi aparțin Ptolemeu* și Heraclleon*, și școala orientală sau anatolică, din care fac parte Marcu*, Axionicos și Theodot sau Teodot*. Valentin moare

către 175-180, după unii autori în Cipru, iar după alții la Roma sau Alexandria. Opera lui Valentin a fost foarte vastă, însă s-a pierdut aproape în totalitate. Câteva fragmente s-au păstrat în *Stromatele* lui Clement*, la Ipolit* (*Refutatio omnium haeresium - Philosophoumena*), iar în tratatul *De sancta Ecclesia* a lui Marcel* de Ancyra găsim menționată o lucrare *Despre cele trei naturi*. Îi mai este atribuit apoi și tratatul cunoscut sub denumirea de *Evangelhia Adevărului*, acest lucru este reținut doar în tradiția bisericească (Irineu, *Adv. Haer.*), precum și câteva omilii și epistole. Chiar dacă scrierile sale nu s-au păstrat în întregime, doctrina promovată de el poate fi reconstituită din informațiile furnizate de către diverși scriitori creștini, pentru care Valentin a fost eretic (Irineu, *Adversus haereses*; Epifanie, *Panarion*; Clement, *Stromate*; Ipolit, *Philosophoumena*). În cerurile înalte și nenumărate, spune Valentin, există un Eon perfect nenăscut, numit *Proarkhe*, *Propatôr* și *Abis*, iar el nu poate fi înțeles și cuprins de nimeni. El locuiește liniștit și se află în odihnă deplină. Cu el coexistă *Ennoda* (Gândirea), numită și *Grație* (Milă, Îndurare) și *Tăcere*. De la *ProtoTatăl* și *Tăcere* emană *Primul Născut* sau *Intellectul* (Nous) sau *Tatăl* sau *Principiu* al tuturor ființelor. El este un principiu masculin și împreună cu el se naște și *Adevărul* (Aletheia), principiu feminin, și astfel apare *Tetrada*: *Abisul* și *Tăcerea*, *Intellectul* și *Adevărul*. De la *Primul Născut* sau *Tatăl* emană *Cuvântul* (Logos, masculin) și *Viața* (Zoe, feminin), respectiv *Tată* al tuturor lucrurilor care iau ființă după el, și *principiu* și *morphôsis* al Pleromei. *Cuvântul* și *Viața* proiectează *Omul* și *Biserica* (Ekklesia) și, împreună cu *Tetrada*, alcătuiesc *Ogdoada* primitivă. Acești eoni, produse ale gloriei

Tatălui, îl preamăresc pe acesta prin creațiile lor: *Cuvântul* și *Viața* emană zece eoni, iar *Omul* și *Biserica* doisprezece. Acești eoni în număr de treizeci, cincisprezece perechi de eoni masculini și feminini (*syzygies*), constituie *Pleroma* sau Plenitudinea, termenul clasic care desemnează caracteristicile divine în întregul lor și în multipla lor dezvoltare, și formează o ierarhie a regatului ceresc. Numele celor douăzeci și doi de eoni sunt abstracții, construcții artificiale, nu sunt preluate din tradiția mitologică, cum se întâmplă cu primii opt. De cele mai multe ori și *ProtoTatăl* este parte din această *Pleroma*, însă această regulă suferă excepții. Conform lui Ipolit (*Refut.*, VI, 29, 5), Valentin spune că *ProtoTatăl* este nenăscut, fără loc, fără timp, el este singur, în liniște și fără pereche feminină. *Pleroma* nu este un ansamblu omogen, Intellectul este singurul care ține de *ProtoTatăl* și care îl cunoaște, pentru ceilalți eoni el este invizibil și incomprehensibil. *Este o mare minune că ei au fost în Tatăl fără a-L cunoaște* (Ev. Adev., 22, 27). În acest lanț al emanațiilor, ultimul eon feminin este *Sophia*, Întelepciunea. Armonia Pleromei se menține numai dacă eonii își cunosc limitele, însă *uitarea nu se produce lângă Tatăl, ci din cauza Lui* (Ev. Adev., 18, 1-3). *Sophia*, eonul cel mai tânăr și mai îndepărtat de *Tatăl*, vrea să-i cunoască grandoarea. Însă această încercare este sortită eșecului, *Sophia* fiind oprită de către *Horos*, Limita, *limita separă lumea de Pleroma* (Clement, *Exc. Theod.*, 42, 1). Același Ipolit afirmă că eșecul *Sophiei* se datorează dorinței ei de a-l imita pe *Tatăl* și de a genera fără *syzygos*. *Uitarea, lumea inferioară, a apărut pentru că Eonii nu îl cunoșteau pe Tatăl, dacă l-ar fi cunoscut, ea nu ar mai fi fost* (Ev. Adev., 18, 7-14). Creația ei este

Demiurgul lumii de jos (considerat avorton, stupid și nebun, însă Demiurgul este departe de a fi *Dușmanul*, *Diavolul* ca la Carpocrate*), iar numele lui cel mai des întâlnit este *Ialdabaoth*. El creează șapte ceruri, o serie planetară completă aranjată în ordinea caldeeană a planetelor (I.P.Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, p.123), care în același timp sunt și îngeri, după modelul arhetipal al pleromei pe care îl conține în el însuși. Planetelor masculine le sunt date și șapte însoțitoare feminine: *Providența*, *Divinitatea*, *Stăpânirea*, *Gelozia*, *Regalitatea*, *Inteligența* și *Înțelepciunea*. Ignorând originea sa, își închipuie că este *Dumnezeu* și că nu există alt *Dumnezeu* în afara lui, dar și planul creației, transmis de Sophia, folosește cele patru elemente și cele patru însușiri după imaginea Ogdoadei transcendente pentru a crea propria lume. Ignoranța Demiurgului provoacă neliniștea și spaima, o neliniște care, solidificându-se ca o ceață deasă, întărește greșeala, iar aceasta la rândul ei își creează propria materie. Pătrimea *Neliniște*, *Spaimă*, *Greșeală* și *Uitare*, este cea care a modelat Pământul. *Demiurgul*, spun ei (valentinienii) *nu știe absolut nimic, el este lipsit de inteligență și stupid. Ceea ce el face sau produce, nu știe* (Ipolit, VI, 33). Demiurgul l-a creat pe om, care este alcătuit din trei substanțe, materie, suflet și spirit (*pneuma*). În această operație, el este un instrument inconștient, din ignoranță nu știe că a insuflat omului trup-suflet și substanța pneumatică, mărturie a lumii spirituale. Acesta este secretul *Sophiei*, când a proiectat lumea de jos. Pentru a comunica gnoza salvatoare cu elementele pneumatice ale creației, *Sophia*, care a fost reprimită în Pleroma datorită căinței sale, recurge la ajutorul unui salvator care reprezintă încarnarea eonilor, *Iisus* și

Hristos, în personajul istoric *Iisus*. Venirea lui este anunțată oamenilor aflați în robia dumnezeului lumii de jos de către profeți. Această Ființă transcendentă suferă toate consecințele umilitoare ale întrupării, dar reușește să dezvăluie câtorva aleși adevărata gnoză răscumpărătoare, înainte de a se întoarce în cele din urmă, la Cer. Anumite variante amplifică într-un sens mai dramatic coborârea *Fiului* sau a *Ființei transcendente*; el este prins de puterile demonice, și, decăzut prin scufundarea în materie, își uită propria sa identitate. *Dumnezeu* expediază atunci un *Trimis* sau *Mesager* care, 'trezindu-l', îl ajută să-și recâștige conștiința; este mitul „*Salvatorului salvat*”. 'Mântuirea perfectă este cunoașterea grandorii inexprimabile. Deficiența și Pasiunea provin din Ignoranță; gnoza va distruge tot sistemul care vine din Ignoranță. Astfel, gnoza este mântuirea omului interior. Această mântuire nu este deci corporală, întrucât corpul este coruptibil. Ea nu este nici psihică, deoarece și sufletul provine, de asemenea, din deficiență și constituie locuința pneumei. Forma acestei mântuiri este deci spirituală (pneumatică). Omul pneumatic, omul interior este răscumpărat prin gnoză (Irineu, *Adv. Haer.*, I, 21, 4). Cu Valentin, antropologia *trihotomică*, specifică ereziei gnostice, oameni *hyletici*, oameni *psihici* și oameni *pneumatici*, este sistematizată, și de asemenea o soteriologie particulară, întrucât Iisus era menit să mântuiască prin *gnoză*, numai pe pneumatici, singurii în măsură să se desprindă de corporalitatea trup-suflet. Aceasta este marea *ecuație pneumatică* (H. Jonas) a gândirii valentinienilor: evenimentul uman-individual, cunoașterea pneumatică, este echivalentul invers al evenimentului universal precosmic, ignoranța divină; în efectul său mântuitor, cu-

noașterea repune în ordine ontologică creația. Cunoașterea este cea care mântuiește atât în plan personal, dar și în întreg câmpul Ființei. Răscumpărarea ultimului dintre *pneumatici* va fi însoțită de nimicirea Lumii.(F.F.)

A. Hilgenfeld, *Die Ketzergeschichte zur Geschichte des Urchristentums*, Leipzig, 1884, p. 292-307; W. Völker, *Quellen zur Geschichte der Gnosis*, Tübingen, 1932, p. 57-141; F.M.M. Sagnard, O.P., *La gnose valentinienne et le témoignage de saint Irénée*, Études de Philosophie Médiévale, XXXVI, 1947; G. Quispel, *The Original Gospel of Valentine*, în VC, I, 1947, p. 43-73; K. Rudolph, *Die Gnosis*, Göttingen, 1977, p. 339-347; B. Layton (ed.), *The Rediscovery of Gnosticism*, vol. I: *The School of Valentin*, Leiden, 1980; R. A. Lipsius, *Valentinus*, în Smith-Wace, IV, p. 1076-1099; G. Bardy, *Valentin*, în DTC, XV, pt.2, 1950, col. 2497-2519; Bardenhewer, I, p. 358-364; Altaner-Stuiber, 1980, p. 101, cu bibliografie; Cross, *Valentin*, în ODCC, p. 1423, cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, I, p. 260-261; C. Gianotto, *Valentin*, în DECA, II, p. 2508-2509; C. Marksches, *Valentinus*, în LACL, p. 621, cu bibliografie.

Valerian de Calahorra

Valerian de Calahorra, episcop de Calahorra la începutul sec. V. A aparținut unei familii înstărite din Saragossa. Prudentiu* vorbește despre el, fără a da detalii. Este autor al unei *Mărturisiri de credință* care s-a păstrat.

PLS I, 1045; CPL 558a; J. Madoz, *Valeriano obispo calagurritano escritor del siglo V*, Hispania Sacra 3, 1950, p. 131-137; M. Díaz y Díaz, *Valérien de Calahorra*, în DECA, II, p. 2514; E. Reichert, *Valerianus von Calahorra*, în LACL, p. 621.

Valerian de Cimiez

Valerian de Cimiez (m. 460), episcop de Cemenelum (azi, Cimiez) lângă Nisa. A

fost prezent la sinoadele locale de la Riez (439) și Vaison (442), care au abordat probleme de disciplină bisericească. Este unul dintre susținătorii lui Ilarie* de Arles împotriva pretențiilor papii Leon* cel Mare, cerându-i acestuia, împreună cu episcopul de Viennensis și Narbonensis secunda și Alpes maritimae, reabilitarea drepturilor pe care Ilarie le avusese. Este autor al unui număr de 20 de omilii, descoperite în sec. XVII, abordând teme de morală și ascetism. La acestea se adaugă *Epistula ad monachos de virtutibus et ordine doctrinae apostolicae*. A fost acuzat de semipelagianism, pe baza unui paragraf din *Epistola* 11, 4. Problema a fost clarificată însă de Theophilus Raynaud într-un tratat, *Apoloogia pro Valeriano*, care însoțește operele sale. *Omilia* 1 a fost îndeobște atribuită lui Augustin*. Valerian a fost o personalitate aleasă, un bun predicator, cu o cultură deosebită. Omiliile sale conțin prețioase date referitoare la viața și istoria Bisericii creștine în Galia.

Migne, PL 52, 691-756; PLS, III, 184-188; J. P. Weiss, *La personnalité de Valérien de Cimiez*, în Annales de la fac. de Lettres de Nice, 1970, p. 141-162; C. Tibiletti, *Valeriano di Cimiez e la teologia dei Maestri Providenziali*, în Augustinianum 22, 1982, p. 513-532; C. Bardy, *Valérien*, în DTC, 15, 1948, col. 2520-2522; G. W. Daniell, *Valerianus* (7), art. în Smith-Wace, IV, p. 1103; Cross, *Valerian*, art. în ODCC, p. 1424; Tixeront, *Patrologie*, p. 366; Bardenhewer, IV, p. 572 și urm.; Quasten, *Patrology*, IV, p. 543-544; A. Hamman, *Valérien de Cimiez*, în DECA, II, p. 2514; G. Kasper, *Valerianus von Cimiez*, în LACL, p. 621-622.

Valeriu de Bierzo

Valeriu de Bierzo (691), monah și scriitor din a doua jumătate a sec. VII. Originar din regiunea Astorga. După ter-

minarea studiilor, îmbrățișează viața monahală la mănăstirea Complutum, întemeiată de Fructuosus* de Braga. A dus o viață ascetică de mare severitate. Nevoințele sale s-au păstrat în amintirea localnicilor, astfel încât în sec. al X-lea, episcopul Ghenadie de Astorga îl trece în rândul sfinților, alături de Fructuosus de Braga, cinstindu-l ca model de viață ascetică. Opera sa ne este cunoscută aproape în totalitate. Pentru educarea monahilor, el redactează un text haghio-grafic, cuprinzând aproximativ cincizeci de relatări despre sfinți și martiri: viețile sfinților Pavel, Ilarion, Malcus de Ierusalim, Germain, precum și extrase din *Vita Patrum* și *Vita Fructuosi*. Lucrarea începe și se sfârșește cu un poem, ilustrând modul în care culegerea sa poate fi un mijloc de edificare spirituală bazată pe viața monahală. Tot el a făcut un rezumat al *Jurnalului de călătorie al Egeriei* și a mai scris un tratat despre viața monahală, care s-a păstrat fragmentar. De la el a rămas o autobiografie, care dă multe informații despre personalitatea sa, concentrându-se, totodată, asupra strădaniilor sale ascetice, a modului în care a rezistat ispitelor, căruia nu i-a lipsit o oarecare disperare violentă. Autobiografia începe și sfârșește cu un poem. Deși i-au fost atribuite, *Vita Fructuosi* și *Vita S. Frontoni* nu îi aparțin.

Migne, PL 87, 421-455; CPL 1276-1293; Díaz, p. 285-303; R. Fernández Pousa, *San Valerio. Obras*, Madrid, 1942; C.M. Aherne, *Valerio of Bierzo*, Washington, 1949; M. Díaz y Díaz, *Valère de Bierzo*, în DECA, II, p. 2511-2512 cu bibliografie; E. Reichert, *Valerius von Bierzo*, în LACL, p. 622.

Varsanufie

Varsanufie (n. 540), eremit din Palestina, de origine din Egipt. Potrivit relatărilor

lui Evagrie, Varsanufie s-a închis într-o chilie undeva în regiunea Gaza, unde a trăit peste 50 de ani, fără a fi văzut vreo ființă umană și fără a mânca mâncare pământească. Eustochie, episcopul Ierusalimului, necrezând această istorie, a poruncit ca ușa chiliei să fie deschisă cu forța. Dinlăuntrul chiliei a izbucnit un foc puternic care i-a mistuit pe cei care au îndrăznit să deranjeze liniștea eremitului. Se spune că el a comunicat cu lumea din afară doar prin intermediul scrisului. Lucrările sale: *Quaestiones et Responsiones Asceticae variae* și *Paraenesis ad proprium discipulum* nu reprezintă un tratat sistematic de spiritualitate, ci o colecție de scrisori, diferite ca întindere. Unele din întrebări se referă la problema preexistenței sufletului și la apocatastază, învățături propuse de Origen*, Evagrie* și Didim*. Varsanufie îi îndeamnă pe cititorii săi să evite astfel de scriitori care greșesc, nelăsându-se induși în eroare de marele lor renume, deoarece chiar și cei mai maturi sfinți au o cunoaștere parțială. Scrisorile sale au fost amestecate cu cele ale unui alt mare ascet, pe nume Ioan 'Profetul', care s-a retras în singurătate nu departe de chilia unde se afla Varsanufie.

Galland, *Biblioth. Vet. Pat.*, XI; Migne, PG 86, pars I, 887 și urm.; D.J. Chitty, PO 31, 3 text grec și trad. în engl.; N. Hagiorites, Βίβλιος ψυχωφελεστάτη, Volos, 1872 = 1960; E. Venables, *Barsanuphius*, art. în Smith-Wace, I, p. 267; DHGE, VI, 945-946; Dictionnaire de la Spiritualité, I, col. 1255-1262; J.-M. Sauget, *Barsanuphe*, în DECA, p. 345-346; J. Pauli OSB, *Barsanuphius und Johannes*, în LACL, p. 95-96, cu bibliografie.

Vasile de Ancyra

Vasile de Ancyra (sec. IV), medic de profesie și episcop arian moderat. S-a născut

la Ancyra la o dată necunoscută. Datorită culturii și elocinței sale, este ales episcop de Ancyra în locul rămas vacant prin demiterea și exilarea lui Marcellus, în anul 336. La rândul său, va fi depus din treaptă de sinodul de la Sardica din 343, însă va fi repus în funcție de împăratul Constantius în 348. Participă la sinoadele arianizante de la Sirmium (351), Ancyra (358) și Seleucia (359). Datorită criticilor adresate arienilor extremiști și la presiunile acestora, el va fi depus din treaptă și exilat în Illyria, unde se stinge din viață în jurul anului 364. Pornind de la faptul că termenul *ὁῡσία* nu se regăsește în Vechiul și Noul Testament, Vasile de Ancyra preia ideea propusă la sinodul de la Sirmium, care afirma că Iisus era ‘asemenea în toate privințele’ (*ὅμοιος κατὰ πάντα*) cu Tatăl, susținând că această sintagmă cuprinde nu numai voința, ci totul, ipostasul și esența. El argumentează că, deși termenul *ὁῡσία* nu este întâlnit în Scriptură, sensul lui este prezent pretutindeni. Această formulare poate fi considerată ca manifest al teologiei *homöousiene*, care reproduce învățătura Sf. Atanasie* și a fost păstrată de Epifanie*. Sinodul apusean de la Ariminum nu a acceptat această formulare și lasă la o parte *κατὰ πάντα*, reținând doar *ὅμοιος*. Sinodul de la Seleucia va fi un eșec. Vasile de Ancyra, Eustatie sau Eustațiu* din Sevaste și Eleusius din Cyzic au fost trimiși la împăratul din Constantinopol care îi convinge să iscălească formula propusă de sinodul de la Ariminum. Arianismul învinge. Aceste împrejurări îl determină pe Ieronim* să declare: ‘Întreaga lume geme și se minunează descoperind că este ariană’ (*Dial. adv. Lucif.*, 19). Sinodul de la Constantinopol din 360, ținut sub președinția lui Acacius* de Cezareea condamnă arianismul și îi depune pe reprezentanții acestu-

ia, printre care și pe Vasile. În timpul exilului, Vasile renunță la formula de la Ariminum.

Dintre lucrările sale menționăm un scurt tratat dogmatic, scris împreună cu George de Laodiceea și păstrat de Epifanie* (*Haer.* 73), și *De Virginitate*, un tratat care a fost trecut în șirul lucrărilor Sf. Vasile* cel Mare. Pe lângă acestea, Ieronim afirmă că Vasile ar fi scris și un tratat *Împotriva lui Marcellus* (*De vir. ill.* 89).

Migne, PG XLII, 425-444 și XXX, 669-809; CPG II, 2825-2827; A. Vaillant, *De Virginitate de saint Basil*. Text în slava veche, Paris, 1943; J. Schladebach, *Basilios von Ancyra. Eine historisch-philosophische Studie*, Diss. Leipzig, 1898; J. Gummerus, *Die homöusianische Partei bis zum Tode des Konstantius*, Leipzig, 1900; E. Venables, *Basilios of Ancyra*, art. în Smith-Wace, I, p. 281-282; Quasten, *Patrology*, III, p. 201-203; M. Simonetti, *Basile d'Ancyre*, în DECA, I, p. 348-349; T. Böhm, *Basilios von Ancyra*, în LACL, p. 99, cu bibliografie.

Vasile cel Mare

Vasile cel Mare (330-379), unul dintre cei trei Părinți capadocieni și singurul care s-a bucurat de cinstea de a fi numit ‘cel Mare’, și aceasta datorită darurilor speciale cu care a fost înzestrat: mare personalitate ecclesiastică, organizator, excelent exponent și apărător al învățăturii creștine ortodoxe, părinte al monahismului răsăritean, reformator al liturghiei. S-a născut la anul 330, în Capadocia, într-o familie vestită pentru noblețea, bogăția materială și spirituală și credința ei cu totul deosebită. Temelia educației sale este pusă de tatăl său, Vasile, profesor de retorică la Neocezareea în Pont, fiu al Sf. Macrina cea Bătrână, și elev al Sf. Grigorie* Făcă-

torul de Minuni. Doi dintre frații săi au ajuns episcopi alături de el: Grigorie* de Nyssa și Petru* II de Sebaste, iar sora sa, Sf. Macrina cea Tânără, a ajuns un model de viață ascetică. După ce a studiat la Cezareea Capadociei, la Constantinopol și Atena, însușindu-și și aprofundând tot ceea ce era mai bun din cultura păgână, revine în țară în 356 și devine profesor de retorică. Nu după multă vreme, părăsește cariera de profesor pentru a îmbrățișa viața monahală. Primul pas pe care îl face este de a se boteza. Apoi pornește într-un pelerinaj, care îl duce în marile centre de trăire ascetică din Egipt, Palestina, Siria și Mesopotamia, pentru a-i cunoaște pe marii trăitori asceți ai vremii. În cele din urmă se stabilește ca sihastru pe malul râului Iris de lângă Neocezareea (358). Nu după mult timp, în jurul său se adună o mulțime de ucenici, punându-se astfel temeliile primei comunități cenobitice. În 358 este vizitat de Grigorie* de Nazianz, cu care legase o trainică prietenie, în timpul studiilor la Atena, și împreună redactează *Filocalia*, o colecție de texte din scrierile lui Origen. Totodată, Vasile concepe setul de *Reguli monahale* (Regulele mari și mici) care vor avea un mare impact asupra organizării și dezvoltării monahismului cenobitic în Biserica Răsăriteană. Totodată, înființează o serie de mănăstiri care vor urma regulile întocmite de el. Eusebiu*, episcop de Cezareea, sesizând aptitudinile deosebite ale lui Vasile, îl convinge să primească harul preoției. Este hirotonit în 364. Vasile se dedică trup și suflet noilor sale îndatoriri, fiind un bun sfătuitor, remarcabil exeget al Sfințelor Scripturi, stâlp al credinței și sprijinitor al Bisericii. După moartea lui Eusebiu în 370, este numit succesor al acestuia în scaunul episcopal de Cezareea, mitropolit de Capadocia și exarh

al diocezei politice a Pontului. Conștient de importanța misiunii sale, Vasile s-a ostenit să fie la înălțimea răspunderilor care îi reveneau. A încercat să curme schismele și ereziile din întregul Răsărit creștin, prin cuvântări unite cu acțiuni, prin tratate polemice, prin legături practice cu toți, căutând pe unii, trimițând pe alții, apelând, avertizând, blamând, censurând, apărând popoarele, cetățile, pe particulari, ajutând pe cei săraci, pe bolnavi și năpăstuiții soartei. El creează un complex de asistență socială lângă Cezareea, supranumit *Vasiliada*, pe care Sf. Grigorie îl așază mai presus de cele șapte minuni ale lumii. În materie de credință, îl înfruntă direct pe împăratul Valens, sprijinitor al arianismului și pe trimișii săi. Pentru el, succesul Bisericii era strâns legat de unitatea ei. În acest sens, s-a străduit să mențină relații bune cu Biserica Romei. Personal i s-a adresat papii Damasus*, descriind situația dificilă a Bisericii din Răsărit și invitându-l la un contact direct cu aceasta. Din nefericire, unitatea dintre Răsărit și Apus nu putea fi realizată din pricina disputei legate de cearta dintre Paulin și Meletie pentru scaunul de Antiohia, mai exact, care dintre ei era ocupantul legal al scaunului episcopal antiohian. Apelurile făcute de către Vasile la Alexandria și la Roma, nu au dat nici un rezultat, mai ales pentru că ierarhia apuseană era împotriva lui Meletie, favorizat de Vasile, recunoscându-l pe Paulin. În planul controverselor teologice, Vasile s-a confruntat cu aripa extremistă a arienilor, conduși de către Eunomiu*, cât și cu pnevmatomahii, care negau dumnezeirea Duhului Sfânt. După cum era de așteptat, activitatea deosebită pe care Marele Vasile a desfășurat-o, nu a fost văzută pretutindeni cu ochi buni. În unele cercuri a fost suspectat de apolinarism, pentru că a

corespondat cu Apolinarie* și că ar fi accentuat mai mult unitatea Persoanei lui Hristos, decât separarea celor două firi. Cu toate acestea, el și-a dus misiunea la bun sfârșit, adormind întru Domnul la 1 ianuarie 379, fără a vedea rezultatele strădaniilor sale concretizate în convocarea și ținerea sinodului ecumenic de la Constantinopol, din 381/2, prin care se pune virtual capăt ereziei ariene.

Opera scrisă completează excelent portretul Sf. Vasile. Deși adeseori s-a accentuat doar latura sa de organizator, diplomat, sau administrator bisericesc, activitatea sa literară îl dezvăluie în plinătatea măreției sale. Opera sa scrisă a fost apreciată atât de cei educați, cât și de cei mai puțin educați, de creștini, dar și de păgâni. Vasile a abordat dintre cele mai variate teme: dogmatice, ascetice, pedagogice și liturgice. Din fericire cea mai mare parte a producției sale literare s-a păstrat. Dintre lucrările dogmatice prima și cea mai veche este *Adversus Eunomium*, concepută în trei cărți și scrisă între anii 363-365. Titlul grecesc al acestui tratat (Ἀνατρεπτικὸς Ἀπολογητικὸν τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου) indică faptul că, în realitate, lucrarea Sf. Vasile este o respingere a *Apologiei* lui Eunomiu, episcop de Cyzic, conducătorul grupării extremiste ariene a anomoienilor. A doua scriere dogmatică este îndreptată împotriva unei alte erezii, a pnevmatomahilor, și este intitulată: *Despre Duhul Sfânt* (Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος). Acest tratat pnevmatologic argumentează în esență consubstanțialitatea Fiului și a Duhului Sfânt cu Tatăl, în virtutea căreia Persoanelor Sfintei Treimi li se cuvine cinstire egală. Scrierile ascetice atribuite lui Vasile sunt adunate într-un corp de treisprezece lucrări, dintre care însă unele nu sunt scrise de el și aparțin, după câte se pare, lui Didim* cel Orb. Acest

segment literar cuprinde optzeci de *Reguli morale*, fiecare regulă fiind bazată pe un citat noutestamentar. Colecția se adresează tuturor creștinilor, deși ținta finală a normelor rămâne trăirea ascetică. Aceste norme au fost scrise de Sf. Vasile în perioada șederii sale în așezământul monahal de pe malul râului Iris și în timpul vizitei Sf. Grigorie de Nazianz. La aceste reguli moral-ascetice se adaugă cele 313 *Reguli mici* sau *Regulae brevius tractatae*, care conțin norme pentru viața de zi cu zi într-un așezământ monahal, 55 *Reguli mari* sau *Regulae fusius tractate*, care prezintă principiile de bază ale vieții monahale și, bineînțeles, *Filocalia*, compusă în colaborare cu Sf. Grigorie de Nazianz. Regulile au fost redactate sub forma unui dialog. Această expunere se mai păstrează doar în traducerea siriacă și în cea făcută de Rufin*. O a doua redactare a acestora este realizată de Sf. Vasile și adăugată colecției de *Epitimii* sau norme pentru pedepsirea călugărilor care încălcau regulile monahale. Această versiune a fost rezumată de Teodor* Studitul. Cea de a treia redactare, făcută tot de Sf. Vasile, conține o combinație între regulile monahale și cele moral-ascetice pe care autorul o trimite discipolilor săi din Pont. Dintre toate versiunile cea mai populară a fost așa-numita *Vulgata*, compilație realizată de un autor necunoscut din sec. VI. Regulile monahale ale Sf. Vasile au rămas în Biserica de Răsărit temelia organizării vieții mănăstirești. În Apus, ele au circulat în traducerea făcută de Rufin de Aquileia și au fost cunoscute de Sf. Cassian* și Sf. Benedict*, legiuitori monahali apuseni. Tratatele pedagogice ale Sf. Vasile abordează deschis problema educației tinerilor și definesc limpede atitudinea Bisericii creștine față de știința și cultura păgână. Este vorba de *Îndemn către*

tineri, care arată modul în care scriitorii antici pot fi folositori, mai exact, atunci când se realizează o bună selecție din lucrările acestora. În scrierile acestora, tinerii trebuie să caute miera și să evite otrava, căci autori ca Homer, Hesiod, Theognis, Solon, Euripide și, mai presus de toți, Platon, le pot furniza exemple de virtute. În realitate, Sf. Vasile a fost conștient de avantajul unei erudiții sănătoase, bazate pe adevărul creștin și cultura moștenită. *Admonitio S. Basilii ad filium spiritualem* nu îi aparține Sf. Vasile, deși timp îndelungat a fost plasată între lucrările sale. Se pare că a fost scrisă în mediul monahal din Egipt. Spre deosebire de alți Sfinți Părinți, Sf. Vasile nu a scris comentarii biblice în adevăratul sens al cuvântului. Cu toate acestea, *Omiliile* și *cuvântările* sale însumează adevărate comentarii pe marginea unor teme biblice. Un loc de seamă în acest context îl ocupă cele nouă omilii la *Hexaemeron*, adică, cele șase zile ale creației (Facere 1, 1-26). Deși uneori autorul dă senzația unor improvizații, aceste omilii sunt neîntrecute ca frumusețe retorică și bogăție de idei, ceea ce a făcut ca ele să circule nu numai în Răsărit, ci și în Apus. Una dintre primele traduceri a fost făcută de Eustatie* Africanul în jurul anului 440, iar Ambrozio* a făcut uz de ele într-o lucrare asemănătoare. Interpretarea dată de Sf. Vasile nu este una alegorică. El s-a aplecat cu osârdie asupra sensului literal al textului biblic, pentru a desluși concepția creștină despre lume în contrast cu cea păgână și cea maniheică. Chiar dacă în interpretările sale face uz de știința și filosofia vremii, pentru el întreaga existență vine la viață prin lucrarea directă a lui Dumnezeu creatorul. Lucrarea aceasta a Sf. Vasile a fost continuată apoi de Grigorie* de Nyssa, care a compus *De homine opi-*

ficio. Celelalte două omilii care se circumscriu ca idee Hexaemeronului, *De hominis structura* și *De paradiso*, nu sunt autentice. În aceeași serie a omiliilor exegetice avem apoi cele 18 omilii la *Psalmi*, dintre care cel puțin 13 sunt autentice. Ele prezintă psalmii: 1, 7, 14, 28, 29, 32, 33, 44, 45, 48, 59, 61 și 114. Ca material informativ Sf. Vasile a folosit *Comentariul la Psalmi* al lui Eusebiu* de Cezareea. *Comentariul la Isaia* nu este autentic, în pofida încercărilor lui Wittig de a dovedi autenticitatea. Pe lângă teme exegetice, Sf. Vasile a abordat și alte subiecte în omiliile și cuvântările sale: dogmatice, pedagogice, morale și panegirice. În seria cuvântărilor dogmatice, un loc aparte îl ocupă: *despre credință*, în care analizează textul 'La început a fost Cuvântul'; *Contra sabelienilor*; *a lui Arie și a eunomienilor*; *Dumnezeu nu este autor al răului etc*; morale: *Contra bogățiilor*; *La textul din Luca 16, 18*; *La timp de foamete și secetă*; *Contra beției*; *Despre invidie*; *Despre post*; *Despre smerenie*; la martiri: *Sf. Iulita*; *Sf. Varlaam*; *Sf. Gordius*; *Cei 40 de martiri din Sevastia*; *Sf. Mamant*. De la Sf. Vasile a rămas o corespondență deosebit de bogată, care dezvăluie rafinamentul literar și gustul deosebit pentru frumusețea cuvântului ales. În colecția benedictină de la Sf. Maur s-au păstrat 365 de scrisori, unele din acestea nu au fost scrise de el, ci i-au fost adresate. Corpul epistolar vasilian este o sursă prețioasă pentru istoria Bisericii creștine în Răsărit, în special din Capadocia. Pentru istoria creștinismului în Dacia, de importanță deosebită este scrisoarea nr. 155 adresată de Sf. Vasile lui Junius Sôranus, guvernatorul sau comandantul militar al Scythiei Minor, prin care îi solicită acestuia să-i trimită 'moaștele martirilor' din aceste părți. Acesta i-a trimis moaștele

Sf. Sava, martirizat de către goții păgâni la nord de Dunăre, în anul 372, aprilie 12, probabil în 373/4, întrucât Sf. Vasile confirmă primirea lor în scrisorile 164 și 165 adresate lui Ascholiu, arhiepiscop de Tesalonic, prieten al său.

Corpul epistolar cuprinde scrisori: de prietenie, de consolare, de recomandare, scrisori canonice, moral-ascetice, dogmatice, liturgice și istorice.

Sf. Vasile este pomenit mai ales pentru *Liturghia* care îi poartă numele. Se pare că el a reformulat slujba Liturghiei în perioada în care era preot în Cezareea. Cel puțin așa deducem din reproșul pe care Leonțiu* de Bizanț îl face lui Teodor* de Mopsuestia, în jurul anului 540, că 'a înlocuit cu neobrăzare liturghia Apostolilor', adică a Sf. Ioan Gură de Aur, și 'cea a lui Vasile cel Mare, compusă de el sub inspirația Duhului Sfânt', cu o *Anafora* scrisă de el.

Gândirea teologică a Sf. Vasile este una teocentrică, deoarece pentru el totul reprezintă în realitate legătura lui Dumnezeu cu lumea și în special cu omul. Dumnezeu creează lumea și îl plasează pe om în acest context, după ce l-a creat după chipul Său. În pofida perspectivei creștine a teologiei sale, trebuie să reținem faptul că modul în care el înțelege creația conține și elemente păgâne. Astfel, deslușim la el o identificare implicită a Demiurgului platonician cu Yahweh, împărțirea aristoteliciană a universului în sfere supralunare și sublunare și noțiunea de armonie universală (συνπάρθεια). Natura este lucrarea lui Dumnezeu care a creat-o în timp, sau mai exact a creat timpul în procesul creării ei. Materia este parte din creație, căci dacă ar fi fost necreată, atunci Dumnezeu ar fi depins de ea în activitatea Lui creatoare. În plus, dacă ea ar fi fost independentă de Dumnezeu, atunci nu ar mai fi existat acea

reciprocitate între agentul creator și cel ce suferă, lucrare evidentă pretutindeni. Deși Scriptura nu vorbește despre patru elemente, ci face referire doar la pământ și implicit la foc, aerul și apa intervin ca intermediari. Fiecare element are calități proprii, și se află într-o relație de permanentă interpătrundere, care produce varietatea uluitoare de combinații din care sunt create ființele sensibile. Pe lângă elementele stoice și aristoteliciene prezente în această viziune, intervine ca adevăr revelat, postularea 'apelor deasupra firmamentului'. Alexandrinii au interpretat acest lucru alegoric, ca fiind vorba de lumea sensibilă, separată de cele sensibile prin Firmament, sau Primul cer. Vasile abordează o interpretare literală, susținând că Moise era preocupat doar de universul fizic. Existența apei deasupra Firmamentului are scopul de a separa elementul foc și a preveni în acest fel conflagrația stoică (ἐκπύρωσις). Omiliile la Hexaemeron demonstrează că adevărul descoperit de mintea omului nu se deosebește, în limitele proprii, de adevărul revelat de Scriptură. Aceasta dezvăluie adevărurile inaccesibile minții umane: natura lui Dumnezeu, total incomprehensibilă pentru om, precum și principiile fundamentale ale lumii sensibile și ale celei inteligibile. Tema incomprehensibilității naturii divine era elementul de discordie între Capadocieni și Eunomiu, reprezentant al arienilor, care susținea, urmând lui Aetius*, că rațiunea este egală ca valoare și putere revelației și, în consecință, cele descoperite de revelație despre natura divină sunt accesibile rațiunii. Pentru Vasile, dacă susținem că ceea ce cunoaștem despre Dumnezeu este esența Sa și dacă Îl cunoaștem ca Tată, Fiu și Duh Sfânt, atunci fiecare din aceștia este esența Sa; însă, pe de altă parte, noi deducem că Dumnezeu nu este

mai mult decât Treime și că, prin urmare, toate numele care Îi sunt date de Scriptură dincolo de acestea Trei, trebuie să fie simple metafore. Modul de abordare a cunoașterii lui Dumnezeu îl duce pe Vasile la examinarea problemei Numelelor divine. El descifrează două categorii de nume: cele care afirmă ceea ce Dumnezeu nu este (născut, creat) și ceea ce este (drept, judecător, creator). Numele din prima categoriei pot duce la cunoașterea parțială a lui Dumnezeu, prin ceea ce neoplatonicienii numesc *aphairesis* (procesul de înlăturare a oricărui concept pe care ni-l facem despre Dumnezeu). Singur, acest proces duce la negare absolută, aceasta fiind tot ce poate fi cunoscut despre Dumnezeu, dar Scriptura ne revelează ceea ce El este și că posedă Atribute. Numele și atributele scripturistice sunt efuziuni (πρόοδοι) ale Naturii lui Dumnezeu spre înțelegerea umană și ca atare, sunt nume autentice ale *Energiilor* Sale. Lumea inteligibilă este accesibilă rațiunii, însă doar ca mijloc de substanțiere a celei sensibile. Revelația ne-o dezvăluie ca 'lume angelică', în afara timpului, fără însă a fi parte din absoluta veșnicie a lui Dumnezeu, ci din acea veșnicie care îi revine în virtutea stării de creație, căci *aion* exclude chiar și activitatea intelectuală a omului de a fi infinită. Lumina este mult mai generală decât timpul, căci acesta se găsește doar în lumea sensibilă. Întrucât nu este limitată la timp, lumina a fost împrăștiată în momentul creației. Firmamentul acționează ca o barieră între lumea inteligibilă și cea sensibilă, el putând fi pătruns de lumină, dar nu și de timp, care nu poate trece dincolo de el. Limitat de Firmament, timpul este principiul lumii sensibile și de aceea poate fi accesibil rațiunii mult mai ușor decât cele inteligibile. În plus, întrucât timpul este răsadul veș-

niciei, el se aseamănă cu ea; conținutul lumii temporale fiind o copie a ei în acest mediu extins al prototipului neextins, după cum acesta este, la rândul lui, expresia Gândurilor Minții divine. Astfel, întregul univers este legat într-un tot unitar printr-un lanț al asemănării și dezvăluie o simpatie armonică. Această simpatie este substanța primară a întregii creații, inteligibilă și sensibilă, reprezentând modul în care *energiile* exprimă unitatea divină. Acolo unde ea nu ajunge, creația nu ajunge, iar acesta este tărâmul răului, care nu are nici o substanță și este absența binelui. Acest tărâm poate fi identificat cu întunericul, care a acoperit fața pământului 'înainte' de creație. Sf. Vasile rămâne în istoria gândirii creștine ca primul teolog care a definit în mod clar sensurile cuvintelor *οὐσία* (în latină: *substantia*) și *ὑπόστασις* (în latină: *persona*). În timp ce Atanasie* cel Mare și chiar sinodul de la Alexandria din 362 dădeau aceeași semnificație acestor termeni, adică, pur și simplu *ființă*, Sf. Vasile insistă asupra diferenței de sens, specificând că *ousia* înseamnă ființa, existența sau esența lui Dumnezeu (*μία οὐσία*), iar *hypostasis* persoana, existența în plan particular, modul de a fi al fiecărei Persoane treimice (*τρεις ὑποστάσεις*). Între *ousia* și *hypostasis* există aceeași relație ca între comun și particular. Pentru el, termenul *hypostasis* este mai bun decât *prosopon*, deoarece Sabeliu* l-a folosit pe acesta din urmă pentru a exprima distincții în dumnezeire care erau doar temporare și externe. Prin clarificările sale, Vasile aduce o contribuție majoră la înțelegerea conceptului de Treime. Ceilalți doi capadocieni, Grigorie* de Nazianz și Grigorie* de Nyssa îi urmează. În aceeași ordine de idei intervine clarificarea pe care o aduce învățaturii hristologice privind deoființimea

Fiului cu Tatăl, determinând, în cele din urmă, adoptarea termenului de *ὁμοούσιος* la sinodul ecumenic de la Constantinopol din 381. Pentru el, afirmarea deoființimii era necesară, întrucât în acest fel se evita politeismul; 'Mărturișiți numai o singură *ousia* în amândoi [Tatăl și Fiul] pentru a nu cădea în politeism' (Epist. 210). Acuzația de semiarianism care i-a fost adusă Sf. Vasile este determinată de faptul că el nu-L numește pe Duhul Sfânt în mod explicit Dumnezeu. Analiza atentă a demonstrației pe care el o face în tratatul său *Despre Duhul Sfânt*, evidențiază învățătura sa clară despre dumnezeirea și deoființimea sau consubstanțialitatea Duhului cu Tatăl. Este adevărat că el nu folosește în cazul Duhului expresia de *ὁμοούσιος τῷ πατρὶ*. Însă afirmă clar dumnezeirea Lui - *θεότης αὐτοῦ* (*De Spiritu Sancto* 41-47, 58-64, 71-75). Interesant de reținut că Sf. Vasile vede deoființimea Duhului cu Tatăl și cu Fiul în contextul comuniunii de nume, cât și de lucrare: 'Comuniunea numelor se înfățișează ca proprie Tatălui și Fiului și Sfântului Duh și nu este străină de natură (*ousia*)' (*Contra Iulianum* III, 2), și 'Identitatea de acțiune în cazul Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh dovedește în mod clar absoluta asemănare de natură (*ousia*)' (*Ep.* 189, 5-7). Cât privește purcederea Duhului, Sf. Vasile o concepe la fel ca toți Părinții Bisericii de Răsărit: Duhul purcede de la Tatăl prin Fiul.

Moștenirea literară a Sf. Vasile este deosebit de vastă, mărturie fiind cele patru volume din ediția Migne (39-42), iar gândirea sa înglobează o mare varietate de idei și probleme, vitale și folositoare pentru învățătura dogmatică a Bisericii, pentru viața religioasă-morală a creștinilor și, nu în ultimul rând, pentru activitatea socială a Bisericii. Primul din-

tre 'Cei trei mari dascăli ai lumii creștine și ierarhi', el însumează adevărata peregrinație a Bisericii privită din perspectiva slujirii preoțești.

Migne, PG 29-32; CPG 2835-3005; G. Mercati, *Opere minori*, 4, ST 79, Cetatea Vatican, 1937; C.F.H. Johnston, *The Book of St. Basil the Great On the Holy Spirit*, Oxford, 1892; ed. critică nouă: B. Pruche, *Basile de Césarée, Traité du Saint-Esprit*, Texte, trad. și note în SCH 17, Paris, 1947; W.K.L. Clarke, *The Ascetic Works of Saint Basil*, SPCK, London, 1925; *Sämtliche Werke der Kirchenväter aus den Urtexte in das Deutsche übersetzt*, vol. 21, Kempten, 1839, p. 226-398; vol. 22, Kempten, 1839, p. 3-40; *Epistolele și Despre Duhul Sfânt*, în PSB, vol. 12, trad. note și comentarii de Pr. Prof. Dr. Constantin Cornițescu și Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, EIBMBOR, București, 1988; I.P. Sheldon-Williams, *St. Basil of Caesarea*, în *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy* ed. by A.H. Armstrong, Cambridge, At the University Press, 1967, p. 425-432. Bibliografie exhaustivă pentru studii în limba română până în 1980 în *Sfântul Vasile cel Mare. Închinare la 1600 de ani de la săvârșirea sa*, tipărit cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Iustin Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMBOR, București, 1980, p. 429-454; J.-R. Pouchet, *La réception du traité de S. Basile sur le Sainte-Esprit*, în *Connaissance des Pères de l'Église*, 69, 1998, p. 22-31; idem, *S. Basile et la tradition monastique*, în *Collectanea Cisterciensia* 60, 1998, p. 126-148; M. Girardi, *Basilio di Cesarea e Origene. Un cinquantennio di ricerca in Italia*, în *Adamantius* 5, 1999, p. 135-146; idem, *Basilio di Cesarea interprete della Scrittura. Lessico, principi ermeneutici, prassi*, Quaderni di 'Vetera Christianorum' 26, Bari, 1998; A.M. Ritter, *Basilios von Caesarea*, art. în RGG⁴, Bd. 1, Tübingen, 1998, col. 1154 și urm.; A. Meis, *De Spiritu Santo: el significado pneumatológico de koinonia*, în A. Meis-A. Rehbein-S. Fernández, *Sapientia Patrum. Homenaje al*

Profesor Dr. Sergio Zañartu Undurraga, SJ, p. 199-224 (Anales 51/2, 2000, Santiago de Chile, Pont. Univ. Catol. de Chile; I.G. Co-man, *Patrologie*, 1956, p. 163-167; Altaner-Stuiber, 1980, p. 590-598, 305, 343, cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, IV, p. 203-236, cu bibliografie; Cross, *Basil, St., 'the Great'*, în ODCC, p. 139-140; J. Gribomont, *Basil de Cesarée de Cappadoce*, în DECA, I, p. 349-353; J. Pauli, OSB, *Basil von Cäsarea*, în LACL, p. 99-105, cu bibliografie.

Vasile, Liturghia Sf.

Una din cele trei Sf. Liturghii folosite de Biserica Ortodoxă, considerată de Sf. Grigorie* de Nazianz ca fiind cea mai de seamă realizare a Sf. Vasile în planul reformei liturgice pe care a întreprins-o preot fiind în Cezareea Capadociei. Deși în cadrul ei au fost efectuate, de-a lungul anilor, o serie de modificări, în esență textul propriu-zis consună cu cel conceput de Sf. Vasile. Cu excepția unor rugăciuni, ritualul este același cu al Liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur. Ea este săvârșită de zece ori pe an: în primele cinci duminici ale Postului Mare, în Joia Patimilor, în ajunul Sf. Paști, al Crăciunului și Bobotezei, și la 1 ianuarie, ziua de pomenire a Sf. Vasile. De la Leonțiu* de Bizanț, care l-a interpretat pe Teodor* de Mopsuestia pentru faptul că a înlocuit ritualul tradițional al Bisericii cu o *Anafora* scrisă de el, aflăm cu certitudine că Sf. Vasile este autorul Liturghiei care îi poartă numele.

Migne, PG 31, 1629-1656; H.A. Daniel, *Codex liturgicus ecclesiae orientalis*, Leipzig, 1853, p. 423-438; C.A. Swainson, *Liturgies Chiefly from Original Authorities*, Cambridge, 1884, p. 76-87, 151-171; F.E. Brightman, *Liturgies Eastern and Western*, vol. I, Oxford, p. 309-344, 400-411. Pentru traduceri în limba română, vezi volumul omagial: *Sf. Vasile cel Mare*, EIBMBOR,

București, 1980, p. 430 până în 1974. Ultima ediție a Sf. Liturghii în: *Liturghier*, EIBMBOR, București, 2000, p. 189-258; M. Nișcoveanu, *Teologia Sfintului Vasile cel Mare în rugăciunile euharistice*, în Studii Teologice, XIX; 1967, seria a II-a, nr. 5-6, p. 290-301; P. Vintilescu, *Cântarea poporului în Biserică, în lumina Liturghierului*, în BOR, LXIII, 1945, nr. 9, p. 409-423; I. Zugrav, *Un manuscris liturgic din sec. XV, din Biblioteca Universității - Iași*, în Candela, LVII, 1946, p. 360-424; E. Braniște, *Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508*, în BOR, LXXVI, 1958, nr. 10-11, p. 1035-1068; S. Căndea, *Liturghiile Bisericii ortodoxe sau Liturghiile bizantine*, în Mitropolia Ardealului, IV, 1959, nr. 5-6, p. 402-410; P. Vintilescu, *Liturghierul explicat. Serviciile de seară și de dimineață premergătoare Liturghiei*, în Glasul Bisericii, XIX, 1960, nr. 9-10, p. 724-741; Ilie Câmpeanu, *Anafora sau rugăciunea Sfintei Jertfe în Liturghia clementină din Constituțiile Apostolice și în Liturghiile bizantine*, în Glasul Bisericii, XX, nr. 7-8, 1961, p. 591-607; Quasten, *Patrology*, IV, p. 226-238, cu bibliografie.

Vasile, Regulile Sf.

Colecție de reguli cu ajutorul cărora Sf. Vasile a pus temeliile vieții și tradiției monahale în Biserica Răsăriteană. Este vorba de două colecții de reguli, formulate sub formă de dialog, între anii 358-364. Prima colecție, intitulată *Regulae fusius tractatae*, conține în 55 de capete principiile vieții monahale, iar a doua, *regulae brevius tractatae*, detaliază, în 313 capete, fiecare aspect al vieții monahale. Întrebările și răspunsurile prezintă discuțiile pastorale pe care Sf. Vasile le-a purtat cu diverși membri ai comunităților monahale din jurisdicția sa și care au fost consemnate de tahigrafii. Redactarea cea mai veche a acestor reguli nu este cea în limba greacă, ci traducerea slavonă și la-

tină. Se pare că Rufin le-a primit de la magistrul său egiptean Evagrie* Ponticul. Există o a doua redactare a *Regulilor* care merge în timp până la mănăstirea Sf. Vasile din Cezareea. În această redactare găsim în plus *Epitimiile*, sau normele de pedepsire a monahilor care încalcă codul monahal. Această redactare a fost prezentată rezumativ de către Teodor* Studitul. Cea de a treia redactare, făcută chiar de Sf. Vasile, este o formă mai literară, îmbunătățită cu *Moralia* (Τὰ ἠθικά), colecție care cuprinde 80 de norme sau îndrumări morale și pe care o trimite ucenicilor săi din Pont. Nici una din aceste redactări nu s-a bucurat de o popularitate atât de mare ca versiunea cunoscută sub numele de *Vulgata* (a nu fi confundată cu traducerea latină a Sf. Scripturi), colecție întocmită de un autor din sec. VI. Forma actuală a *Regulilor* este cea realizată de Teodor Studitul.

Regulile monahale propuse de Sf. Vasile au un ton moderat și încearcă să evite orice austerități ascetice extremiste, ca acelea propuse de sihaștrii deșertului. Pentru Sf. Vasile, asceza autentică este slujirea desăvârșită a lui Dumnezeu, care poate fi realizată în comunitate și prin supunere. El fixează totodată un orar pentru rugăciune și schițează un manual pentru îndeletnicirile practice. Sărăcia de bunăvoie și castitatea sunt condiții indispensabile ale vieții monahale. Călugării sunt îndemnați să se îngrijească de cei săraci.

Migne, PG 31, 889-1052: *Regulae fusius tractatae*; idem, 31, 1080-1305: *Regulae brevius tractatae*; idem, 31, 620-625: *Praevia institutio ascetica*; idem 31, 1305-1316: *Epitimia*; idem, 31 1315-1428: *Constitutiones asceticae*; trad. în engl.: W.K.L. Clarke, *The Ascetic Works of Saint Basil*, 1925; în română: *Regulele (tractate) pe larg ale celui întru sfinți Părintelui nostru Vasile, Arhi-*

episcopul Cezareei Capadociei, după întrebări și răspunsuri, traducere de Nicolai Cotos, în *Candela*, XXVI, 1907, nr. 1, p. 24-30; nr. 2, p. 81-88; nr. 3, p. 146-162; nr. 4, p. 214-230; nr. 5, p. 294-300; nr. 6, p. 346-356; nr. 8, p. 568-575; nr. 9, p. 606-614 și în volum, Cernăuți, 1907, 91 p.; E.F. Morison, *St. Basil and his Rule. A Study in Early Monasticism*, 1912; W.K.L. Clarke, *St. Basil the Great. A Study in Monasticism*, 1913; M.G. Murohy, *Saint Basil and Monasticism*, Washington, 1930; E. Amand, *L'ascèse monastique de saint Basile de Césarée*, Maredsous, 1949; Cross, *Basil, Rule of St.*, în ODCC, p. 140; Quasten, *Patrology*, IV, p. 212-214, cu bibliografie.

Vasile de Seleucia

Vasile de Seleucia (m. 468), devine arhiepiscop de Seleucia, în Isauria, în jurul anului 440. Este cunoscut pentru poziția ezitantă adoptată față de monofizitism. La început face parte din grupul celor care au condamnat această erezie. După ce a iscălit condamnarea lui Eutihie* la sinodul de la Constantinopol din 448, el susține reabilitarea acestuia cu ocazia sinodului de la Efes din 449 (Latrocinium sau sinodul tâlhăresc). Mai apoi își retrage sprijinul și iscălește *Tomosul* lui Leon* cel Mare în 450, *Ad Flavianum*, în care sunt condamnate învățăturile lui Eutihie și Dioscor*. În cele din urmă, se alătură inițiativei episcopilor isaurieni, care adresează o scrisoare împăratului Leo I, susținând hotărârile sinodului de la Calcedon, cerând împăratului depunerea patriarhului monofizit de Alexandria, Timotei* Aelurul.

Sub numele lui s-a păstrat un număr de 41 de epistole, dintre care două nu îi aparțin (ep. 38 și 39). Unele din epistolele sale au constituit izvor de inspirație pentru scriitorul de imne, Roman* Melodul. Epistola cu nr. 27, *In Olympia*,

este un atac la adresa celor care participă la jocurile olimpice. Tot lui Vasile i-a fost atribuită și viața Sf. Tecla: *De vita et miraculis S. Teclae libri II*.

Migne, PG 85, 1-618; CPG 6655-6675 și 5834-5835; F. Fenner, *De Basilio Seleuciensi quaestiones selectae*, Diss. Marburg, 1912; T. Camelot, *Une homélie inédite de Basile de Séleucie*, în *Mélanges offerts à A. M. Desrousseaux*, 1937; B. Marx, *Der homiletische Nachlass des Basileios von Seleukia*, în *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, VII, 1941, p. 329-369; despre Viața Sf. Tecla în Migne, PG 35, 477-618; M. Aubineau, *Homélies paschales*, în *SCh*, 187, Paris, 1972; G. Dagron, *Vie et miracles de sainte Thècle*, SHG 62, Bruxelles, 1978; Bardenhewer, IV, p. 300-304; Stuiber-Altaner, 1980, p. 335; J. Tixeront, *Patrologie*, p. 277; Quasten, *Patrology*, III, p. 526-528; S.J. Voicu, *Basile de Seleucie*, în DECA, I, p. 354-355, cu bibliografie; K. Balke, *Basilios von Seleukia*, în *LACL*, p. 105-106, cu bibliografie

Vavila, Sf.

Sfântul Vavila (m. 250), episcop de Antiohia, urmând lui Zevin în scaunul episcopal, probabil în anul 237 sau 238. Rămâne în scaun până la săvârșirea sa martirică în timpul împăratului Decius. În 351 relicvele sale au fost transferate la Daphne, o suburbie din Antiohia, cu ocazia sfințirii ca lăcaș de cult divin creștin a unui templu al lui Apollo. Împăratul Iulian Apostatul a poruncit strămutarea moaștelor Sf. Vavila la 362, însă neprimind nici un răspuns din partea oracolului lui Apollo pe care l-a consultat, acestea au fost readuse la Antiohia în cântări și psalmi, care ridiculizau închinarea la idoli. Sf. Ioan* Hrisostom a ținut două panegirice. Tot de la el avem informația că a refuzat să-l primească în biserică pe împărat, probabil Filip Arabul

(244-249), datorită unei crime pentru care acesta nu s-a căit.

Nau, PO 38 facs, 2, 369-389; PG 50, 527-534; Migne, PG 50, 515-520; Eusebiu, *Hist. eccl.*, VI, 29, 4 și 39, 4; Sozomen, *Hist. eccl.*, V, 19; *Les Deux Saints Babylas*, în *Analecta Bollandiana*, XIX, 1900, p. 5-8; R. Devreesse, *Le Patriarchat d'Antioche depuis la paix de l'Église jusqu'à la conquête arabe*, Paris, 1945, p. 109-111; Cross, ODCC, 1974, p. 119; A.W. Haddan, *Babylas*, art. în *Smith-Wace*, I, p. 235; J.-M. Sauget, *Babylas d'Antioche*, în DECA, I, p. 328.

Venantius Fortunat vezi Fortunat Venantius

Verecundus de Junca

Verecundus de Junca, scriitor african din sec. VI. Nu cunoaștem nimic despre viața lui, în afară de faptul că a fost numit episcop de Junca în Byzancena și că a jucat un rol important în problema celor Trei Capitoale. În pofida presiunilor imperiale, el rămâne ferm pe poziție. Fiind constrâns, se refugiază la Calcedon împreună cu papa Vigiliu, unde se stinge din viață în anul 552. El a scris *Comentarii super cantica ecclesiastica*, în care comentează alegoric nouă cânturi din Vechiul Testament. Deși descifrăm în comentariile sale nuanțe augustinienne și origeniste, elementul original iese în evidență cu deosebită pregnanță. Tot el este considerat autorul lucrării *Excerptiones de gestiis Chalcedonensis Concilii*. Semne de întrebare se ridică în legătură cu câteva poeme puse sub numele său și care sunt considerate a fi opera unui umanist: *Exhortatio poenitendi*; *Lamentum poenitentiae*; *Carmen ad Flavium Felicem de resurrectione mortuorum* și *Crisiados Librii III*.

Migne, PLS 4, 39-234; CPL 869-871; J.B. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, IV, Paris, 1858; M.G. Bianco, *Carmen de poenitentia*, Napoli, 1984; H. Schneider, *Die altlateinischen biblischen Cantica*, Beuron, 1938; E. Kullendorff, *Textkritische Beiträge zu Verecundus Iuncensis*, Lund, 1943; C. Magazzu, *Tecnica esegetica nei <Comentarii super cantica ecclesiastica> di Verecundo di Junca*, Messina, 1983; H.A. Wilson, *Verecundus*, în Smith-Wace, IV, p. 1106-1107; S. Costanza, *Verecundus de Junca*, în DECA, II, p. 2520; P. Bruns, *Verecundus von Junca*, în LACL, p. 623-624, cu bibliografie.

Victor I

Victor I (189-198), episcop al Romei în timpul domniei lui Commodus și Sever. Din *Liber Pontificalis* aflăm că Victor s-a născut în Africa. Ieronim* ne informează că el a fost primul episcop al Romei, care a scris în limba latină (*De viris illustr.* 53). Este autor al unor scrisori care privesc controversa pascală. Aceste scrisori, care nu s-au păstrat, sunt considerate de către unii autori că ar avea importanță pentru istoria primatului papal (Quasten). Din informațiile pe care ni le furnizează Eusebiu* de Cezareea, lucrurile nu sunt deloc clare. Cel puțin răspunsul lui Policrat* din Efes, în numele Bisericilor din Asia Mică, trimis lui Victor, nu indică nicidecum acceptarea primatului acestuia, pentru că Bisericile în numele căror vorbea Policrat nu au renunțat la a sărbători Paștile în ziua de 14 Nissan, și prin urmare, nu au acceptat practica sărbătoririi Paștilor curentă la Roma, adică, în duminica imediat următoare. Victor încearcă să câștige suportul altor episcopi ai Bisericii, convoacă un sinod la Roma, ca împreună să excomunică Bisericile asiatice. Încercarea lui eșuează. Când însă pune în practică amenințarea cu excomunicarea, el este pur și simplu

asaltat de către Sf. Irineu* și de alți episcopi, care susțineau că 'nu trebuiau rupte legăturile cu toate Bisericile lui Dumnezeu pentru a fi păstrat tradiția unui vechi obicei'. În cele din urmă, Victor renunță la gestul său. Quartodecimanii* își vor păstra tradiția până la primul sinod ecumenic de la Niceea (325), care hotărăște modul de fixare a datei Paștilor pentru întreaga Biserică. Între timp, Roma a devenit ea însăși quartodecimană.

Din aceleași informații furnizate de către Eusebiu de Cezareea, aflăm că Victor l-a excomunicat pe Teodot*, negustor pielar din Bizanț, fondatorul monarhismului dinamic, care susținea că Iisus a fost un om ca oricare, cu excepția nașterii sale miraculoase. El devine Dumnezeu doar după Învierea Sa din morți. În încercarea lui de a stăvili influența crescândă a gnosticilor, Victor îl depune din treapta preoțească pe Florin, care propovăduia doctrine ale gnosticismului valentinian. Din opera scrisă a lui Victor I nu s-a păstrat nimic. Doar Eusebiu și Ieronim fac referire la ea.

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 24, 8, 9; Ieronim, *Vir. ill.*, 53; *Liber Pontificalis*, ed. de L. Duchesne, I, 1886, p. 137 și urm.; C. Burini, *Epistolari cristiani* I, Roma, 1990, p. 119 și urm.; P. Nautin, *Lettres et écrivains*, Paris, 1961, p. 65-91; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, I, 1930, p. 19-22; R. Cantalamessa, *La Pasqua nella Chiesa antica*, Torino, 1978 (trad. în germ. Berna, 1981); Cross, *Victor I*, *St.*, art. în ODCC, p. 1437; James Bramby, *Victor*, art. în Smith-Wace, IV, p. 1118-1119; Altaner-Stuiber, *Patrologie*, 108; Quasten, *Patrology*, I, p. 279; I.G. Coman, I, p. 379-380; B. Studer, *Victor I*, în DECA, II, p. 2539; R. Hanig, *Victor I von Rom*, în LACL, p. 625-626.

Victor de Antiohia

Victor de Antiohia, preot la începutul sec. VI, cunoscut ca autor al unui comentariu la Evanghelia după Marcu. Se pare că textul atribuit lui este inclus în *Catenele*, a căror sursă principală sunt omiliile la Evanghelia după Matei ale lui Ioan* Hrisostom, Origen*, Clement* de Alexandria, Titus* de Bostra și Teodor* de Heraclea. Autorul acestor *Catene* este un oarecare preot Victor, iar dacă este vorba despre una și aceeași persoană, atunci Victor a fost autorul acestora și a fost preot. De la acest Victor se regăsesc în *Catene*, 159 de referințe din Vechiul și Noul Testament.

CPG, III, 6529; Ch.F. Matthaei, Βίκτωρ πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας κατ' ἄλλων τινῶν ἁγίων πατέρων ἐξήγησις εἰς τὸ κατὰ Μάρκον ἅγιος εὐαγγέλιον, 2 vol., Moscova, 1775; R. Devreese, *Les commentateurs de l'Octatéuque*, Roma, 1959, p. 181; I.A. Cramer, *Catena in evangelia S. Matthaei et S. Marci*, Oxonii, 1840, p. 259-447; Bardenhewer, IV, p. 255-257; Altaner-Stuiber, 1980, p. 515; Cross, *Victor*, în ODCC, p. 1437; J. Irmscher, *Victor d'Antioche*, în DECA, II, p. 2539; T. Fuhrer, *Victor von Antiochien*, în LACL, p. 624-625, cu bibliografie.

Victor de Aquitania

Victor de Aquitania, este autorul unei paschalii, *Cursus paschalis*, în realitate o listă a sărbătorilor de Paști din anul 28 și până în 559; ciclul pascal următor urma să înceapă în 560, cu un ciclu de 532 de ani. Scrierea acestei paschalii a fost motivată de disputa dintre Roma și Alexandria cu privire la data Paștilor. Ilarie*, la acea vreme arhidiacon la Roma, i s-a adresat lui Victor consultându-l în legătură cu calculul pascal. În scrisoarea de răspuns, el îi trimite un

tabel care îi permitea să calculeze data Paștilor. Acest mod de a calcula data Paștilor a fost acceptat de sinodul de la Orléans din 541, fiind generalizat și observat în Galia până la introducerea calculului propus de către Dionisie* Exiguus. Tratatul matematic, *Calculus*, atribuit lui Beda* Venerabilul îi aparține lui Victor. Se pare că *Prologus paschae* a fost scris tot de Victor.

Migne, PL 90, 677-680; T. Mommsen, *Chronica Minora* I, Berlin 1892, p. 677-735; B. Krusch, *Studien zur chr.-mal. Chronologie*, Berlin, 1938, p. 16-52; K. Fitschen, *Victor von Aquitanien*, în LACL, p. 625, cu bibliografie.

Victor de Capua

Victor de Capua, episcop de Capua la mijlocul sec. VI, cunoscut în special datorită revizuirii *Diatessaronului* lui Tatian în latină. În *Praefatio in evangelicas harmonias Ammonii* el relatează împrejurările care l-au determinat să porceadă la această revizuire, pe care o face în conformitate cu textul Vulgata. Lucrarea făcută de el s-a păstrat în *Codex Fuldensis*, importanța ei fiind deosebit de mare, dacă avem în vedere că a fost folosită în Germania de Nord pentru traducerea diferitelor Diatessaroane în evul mediu. De la el mai avem o paschalie, *De Pascha*, din care s-au păstrat fragmente, unul transmis de Beda* Venerabilul și alte câteva transmise sub numele lui Ioan* Diaconul. O altă lucrare: *Reticulus seu de arca Noe*, s-a păstrat tot fragmentar, iar *Scholia veterum Patrum*, ne-au fost transmise sub numele lui Victor. Scholiile însumează o serie de comentarii la Vechiul și Noul Testament, în realitate extrase în parte din comentariile Părinților și doar parțial originale. El a mai scris *Capitula de resurrectione*

Domini, lucrare pierdută în întregime. Îi mai este atribuită și o scrisoare către Constans, episcop de Aquina.

Migne, PL 68, 251 și urm.; idem, PL 90, 490 (fragmente din paschalie); Pitra, *Spicilegium Solesmense*, I, Paris, 1852, p. 265-277; 287-289; 296-301; B. Fischer, *Bibelausgaben des frühen Mittelalters*, în *La Bibbia nell'Alto Medioevo*, Settimane di Studio del Centro Italiano di studi dell'Alto Medioevo, X, Spoleto, 1963, p. 545-557; F. Daniell, *Victor of Capua*, în Smith-Wace, IV, p. 1123-1126; Cross, *Victor, St.*, în ODCC, p. 1437-1438; V. Loi, *Victor de Capoue*, în DECA, II, p. 2539-2540; T. Fuhrer, *Victor von Capua*, în LACL, p. 625, cu bibliografie.

Victor de Cartenna

Victor de Cartenna, episcop african din sec. V de Cartenna, în provincia Mauretania Caesariensis, cunoscut pentru opoziția sa față de arianism. Ghenadie* îi atribuie mai multe lucrări, dintre care un tratat, *Adversus Arianos*, adresat lui Genseric (428-477), regele vandalilor, care ne-a parvenit. Se pare că lucrarea sa *De poenitentia*, sau despre penitența publică, este tratatul pseudo-ambrozian cu același nume și pe care o găsim și sub numele lui Victor* de Tonnona. Victor accentuează în această lucrare rolul pe care căința îl are în iertarea păcatelor și încrederea în milostivirea lui Dumnezeu față de cei ce se căiesc. Mai menționăm, totodată, și un eseu despre mângâiere, probabil, *De Consolatione in adversis*, care a fost atribuit multă vreme lui Vasile* cel Mare. Fratele lui Victor i-a adunat omiliile într-o culegere, care însă s-a pierdut.

Migne, PL 17, 971-1004 (1059-1094); Migne, PG 31, 1687-1704; CPL 854; DTC 15, col. 2876 și urm.; G.T. Stokes, *Victor* (40), în Smith-Wace, IV, p. 1122; Moricca, III, p. 746 și urm.; F. Scorza Barcelona, *Victor de*

Cartenna, în DECA, II, p. 2540; W. Geerlings, *Victor von Cartenna*, în LACL, p. 625, cu bibliografie.

Victor de Tunnuna

Victor de Tunnuna, episcop de Tunnuna în sec. VI și istoric, susținător înfocat al celor Trei Capitoale, motiv pentru care a avut de suferit după anul 555 și până la moarte, în 567, fiind trimis în exil de împăratul Justinian I în Baleare, apoi în Egipt și în cele din urmă fiind închis, împreună cu alți cinci episcopi, în mănăstirile de lângă Constantinopol. În ultimii ani de viață, Victor a scris o cronică de la crearea lumii și până la anul 566, revizuiind și completând cronica lui Prosper* de Aquitania. Din cronica sa s-a păstrat doar un segment, care cuprinde istoria controverselor și a disputelor creștine între anii 443 și 566. Istoria sa a fost continuată de Ioan* de Biclaro și a fost revizuită de către Maxim* de Saragossa. *Liber de Poenitentia*, pusă sub numele său, a fost scrisă de Victor* de Cartenna.

Migne, PL 68, 937-962; CPL 2260; Th. Mommsen, *Chronica minora* 2, MGH, *Auct. ant.*, 11, Berlin 1894, p. 163-206; Isidor de Sevilla, *De vir. ill.*, 38; G.T. Stokes, *Victor* (48) *Tununensis*, în Smith-Wace, IV, p. 1126; Bardenhewer, V, 329-331; Cayré, II, p. 224; G. Bardy, DTC 15, pt. 2, col. 2880-2881; Moricca, III, 2, p. 1364-1366; Altaner-Stuiber, 1980, p. 233; E.P. Colbert, *Victor of Tunnuna*, în CE, 14, p. 649; F. Scorza Barcelona, *Victor de Tonnona*, în DECA, II, p. 2540-2541; W. Geerlings, *Victor von Tunnuna*, în LACL, p. 626.

Victor de Vita

Victor de Vita, episcop în a doua jumătate a sec. V și autor al unei cronici care descrie persecuțiile vandale în Africa de

Nord, în timpul domniei lui Genseric, intitulată *Historia persecutionis Africanae provinciae temporum Geiserici et Hunerici regis vandalarum*. Nu cunoaștem detalii despre viața sa. În plus, lista oficială a episcopilor din Africa, *Notitia provinciarum et civitatum Africae*, (este vorba de lista episcopilor africani prezenți la sinodul de la Cartagina din 484), nu menționează numele lui Victor de Vita între episcopii din Bizancena. Istoria lui Victor este deosebit de folositoare întrucât ne furnizează informații și date privind religia vandalilor, detalii despre Cartagina, despre bisericile din Cartagina și hramurile acestora. Din ea aflăm despre persistența păgânismului în Cartagina și despre distrugerea templelor păgâne de către vandali, după cucerirea cetății. Pe lângă acestea, Victor vorbește despre cultul creștin, despre practicile de înmormântare și relatează o serie de minuni care au avut loc în acea perioadă. Istoria este împărțită în cinci cărți. Prima carte prezintă persecuția lui Genseric de la cucerirea Africii de către vandali în 429 și până la moartea lui Genseric în 477. Cărțile a doua, a patra și a cincea prezintă, ca martor ocular, persecuția lui Hunneric. Cartea a treia este deosebit de interesantă pentru teologia vremii, întrucât conține o mărturisire de credință întocmită de Eugen de Cartagina și prezentată lui Hunneric, cu ocazia adunării de la Cartagina din 484. De reținut că Istoria lui Victor a fost supusă unei cercetări amănunțite de criticii germani, care au editat de mai multe ori textul.

Migne, PL 58; CPL 798 și urm.; MGH, *Auct. ant.*, 3, 1, Berlin, 1879; Papencort, *Geschichte der Vandal. Herrschaft in Afrika*, Berlin 1837; Ebert, *Literatur des Mittelalters im Abendlande*, vol. I, Leipzig, 1874, p. 433-436; Michael Petsching, CSEL, 7, Viena, 1881; M. Zink, *Bischof Victors Geschichte*

der Glaubensverfolgung im Lande Afrika, Bamberg, 1883; trad. în italiană: S. Constanza, Roma, 1981; Chr. Courtois, *Victor de Vita et son Oeuvres*, Alger, 1954; idem, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris, 1955 (retip. la Aalen, 1964); R. Pitkäranta, *Studien zum Latein des Victors*, Helsinki, 1978; G. Bardy, DTC 15, pt. 2, col. 2881; Cayré, II, p. 224; Bardenhewer, IV, p. 550-552; Altaner-Stuiber, 1980, p. 488 și urm.; G.T. Stokes, *Victor (44) Vitensis*, în Smith-Wace, IV, p. 1122-1123; Cross, *Victor*, în ODCC, p. 1438; A.C. Rush, *Victor of Vita*, în CE, 14, p. 649; S. Constanza, *Victor de Vita*, în DECA, II, p. 2541-2543, cu bibliografie; V. Geerlings, *Victor von Vita*, în LACL, p. 626, cu bibliografie.

Victorin

Victorin, poet, probabil din sec. V, căruia îi sunt atribuite două poeme: *De Pascha* (uneori menționat ca *De Cruce* sau *De ligno vitae*) și *De Jesu Christo*. Aceste două poeme au fost atribuite lui Tertullian*, Ciprian* sau Lactanțiu*. În pofida studiului argumentat al lui Dekkers, se crede totuși că este greșit să-i atribuim lui Victorin aceste poeme, mai ales că despre el nu se cunoaște nimic.

Dekkers în CPL 1458-1459; *De Jesu Christo* în PLS 3, 1135-1139; *De ligno vitae*, în CSEL 3, 305-308; L. Dattrino, *Victorin*, în DECA, II, p. 2543.

Victorin

Victorin, poet. Sub numele unui oarecare Victorin s-au transmis două *Centurii* legate între ele. Prima, *De lege Domini*, prezintă diverse evenimente biblice până la Ezra; a doua, *De nativitate, vita, passione et resurrectione Domini*, descrie istoria Mântuitorului de la naștere și până la înviere. Aceste opere nu prezintă o valoare deosebită în ceea ce privește

limbajul, forma și conținutul. Cea mai mare parte a celor 322 de hexametri este mai mult sau mai puțin preluată din poezia pseudo-tertulliană *Carmen adversus Marcionitas* (aprox. în prima jumătate a sec. V). De asemenea, sunt preluări din alte lucrări, ca de exemplu, din poezia *De evangelio*, care a fost atribuită unui poet galic. E posibil ca acest Victorin să fi fost gal de origine, întrucât versurile hexametrice care îi sunt atribuite, aparțin stilului poetic galic. Cât privește data scrierii, aceasta este incertă, probabil între sec. V-VIII. Identificarea cu Victorin, autorul poeziilor împotriva maniheilor și a marcioniților, nu poate fi susținută cu certitudine.

PLS 3, 1135-1139, 1139-1142, 1142-1147; A. Mai, *Victorini... carmen*, Auctores Classici 5, Roma, 1833, p. 382-386; J. Fontaine, *Naissance de la poésie dans l'occident chrétien*, Paris, 1981, p. 278 și urm.; M. Meier, *Victorinus, Dichter*, în LACL, p. 626-627, cu bibliografie.

Victorin, Marius vezi Marius Victorinus

Victorin de Pettau

Victorin de Pettau (m. aprox. 304), episcop de Pettau (Poetovio) în Panonia Superioară. Se crede că a fost grec de origine, iar înainte de a se încreștina a funcționat ca profesor de retorică. A suferit moarte de martir în timpul persecuției lui Dioclețian. În istoria tradiției creștine din Apus, Victorin este considerat ca unul dintre cei dintâi exegeți de limbă latină ai Sf. Scripturi. De la Ieronim* aflăm că el a scris o serie de comentarii la diverse cărți din Vechiul și din Noul Testament: *Comentarii la Facere, Ieșire, Levitic, Isaia, Ezechiel,*

Habakkuk, Ecclesiast, Cântarea Cântărilor, Apocalipsa Sf. Ioan. Pe lângă aceste comentarii, a scris și un tratat împotriva tuturor ereziilor. Dintre toate comentariile menționate de către Ieronim, a supraviețuit doar *comentariul la Apocalipsa Sf. Ioan*, în care propune idei hiliaste, motiv pentru care este trecut în *Decretum Gelasium de libris recipiendis et non recipiendis* în șirul cărților apocrife (Quasten). Tendințele hiliaste sunt păstrate și în tratatul *De fabrica mundi*, una din lucrările menționate de Ieronim fără a-i reține și numele. În lucrările sale exegetice, Victorin s-a inspirat din diverși autori greci, ca de exemplu Papias*, Irineu*, Ipolit* și mai ales Origen*. Tratatul împotriva tuturor ereziilor este considerat a fi identic cu tratatul lui Tertullian* împotriva ereziilor.

CPL 79 și urm.; Migne, PLS 1, 103-172; Migne, PL 5, 281-344; J. Haussleiter în CSEL 49, 1916, 16-154; A. Kroymann, CSEL 47, 1906, p. 213-226; J. Haussleiter, *Beiträge zur Würdigung der Offenbarung des Johannes und ihres ältesten lateinischen Auslegers, Victorinus von Pettau*, Greifswald, 1901; W. Macholz, *Spuren binitarischer Denkweise im Abendland seit Tertullian*, Iena, 1902, p. 16 și urm.; J. Barbel, *Christos Angelos*, Bonn, 1941, p. 79-80; J. Daniélou, *Théologie du judéo-christianisme*, Tournai, 1958, p. 341-346; R.P.C. Hanson, *The Rule of Faith of Victorinus and of Patrick*, în Latin Script and Letters A.D. 400-900, Festschrift., to L. Bieler, Leiden, 1976, 25-36; Bardenhewer, II, p. 657-663; Altaner-Stuiber, 1980, p. 182 și urm.; H. A. Wilson, *Victorinus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 1128-1129; Cross, *Victorinus*, art. în ODCC, p. 1438; G. Bardy, în DTC, XV, pct. 1, 1950, col. 2081-2085; Quasten, *Patrology*, II, p. 411-413, cu bibliografie; I.G. Coman, II, p. 171-173; C. Curti, *Victorin de Pettau*, în DECA, II, p. 2543-2545, cu bibliografie; K.H. Schwarte, *Victorinus von Pettau*, în LACL, p. 627-628, cu bibliografie.

Victorius sau Victor Claudius Marius

Victorius sau Victor Claudius Marius, (m. 425), numit de către Ghenadie* *orator massiliensis*, este autor al unui poem intitulat *Alethia*, în versuri hexametrice, relatând evenimentele de la Facere și până la distrugerea Sodomei și Gomorei. Lucrarea este dedicată fiului său Etherius și a fost probabil scrisă după anul 425, sub împărații Teodosie II și Valentinian III. Poemul corespunde *Comentariului la Facere până la moartea lui Avraam*, menționat de Ghenadie. Ceea ce s-a păstrat din poem, nu merge decât până la distrugerea cetăților Sodoma și Gomora. Autorul a fost un teolog bun, cunoscător al învățăturii creștine. El începe poemul pornind de la unitatea originară a Treimeii și descrie cele șase zile ale creației, culminând cu crearea omului. Omul este prezentat în culori vii și mărețe înainte de cădere. În contrast, căderea și alungarea lui din rai sunt descrise sumbru. Omul pierde capacitatea de a contempla natura și prin aceasta de a-L cunoaște pe Dumnezeu. Cultura s-a născut din necesitate. Descoperirea focului cu binecuvântările lui. Vânătoarea ca îndeletnicire; prima crimă săvârșită de Cain împotriva fratelui său Abel. Relatarea continuă până la Avraam, care este prezentat ca înțelept stoic, și sfârșește cu teribila pedeapsă pentru păcate prin distrugerea Sodomei și Gomorei. Victorius este un bun cunoscător al culturii clasice, însă nu este pe deplin familiarizat cu doctrina creștină, ceea ce l-a făcut pe Ghenadie să-l acuze de ignoranță teologică. Există în acest poem multe elemente de decentă, care dau lucrării o nuanță morală plăcută. Autorul imită și se inspiră din diverse surse necreștine: Ovidiu, Vergiliu și, în special, Lucrețiu, dar și creștine: Lactanțiu*, Ambrozie*, Prudentius* Au-

gustin* etc. Tot el este considerat autor al poemului *De nativitate, vita, passione et resurrectione Iesu Christi*.

Migne, PL 61, 937-972; CSEL I, 1888, p. 335-498; CPL 1455; P. F. Hovingh, CCL 128, 1960, p. 111-198 (cea mai bună ediție); F. E. Robbins, *The Hexametrical Literature. A Study of the Greek and Latin Commentaries on Genesis*, Chicago, 1912; J. M. Evans, *The Paradise Lost and the Genesis Tradition*, Oxford-London, 1968; O. Ferrari, *Un poeta cristiano del V secolo*, Cl. M. Vittorio, Pavia, 1912; H. H. Horney, *Studium zur Alethia des M. Victorius (Poëma de Gen. 1-19)*, Diss. Bonn, 1972; H. A. Wilson, *Victor* (39), art. în Smith-Wace, IV, p. 1121-1122; Tixeront, *Patrologie*, p. 334; Altaner-Stuiber, 1980, 411-412; Quasten, *Patrology*, IV, p. 319-321; I. Opelt, *Marius Claudius Victorius*, DECA, II, p. 1561-1562 B. Windau, *Marius Claudius Victorius*, în LACL, p. 426-427, cu bibliografie.

Victricius de Rouen

Victricius de Rouen (330-407), episcop de Rouen, prieten apropiat al lui Paulin* de Nola și al Sf. Martin de Tours. S-a născut în jurul anului 330, tatăl său fiind militar de carieră. De la Paulin aflăm că la vârsta de 17 ani Victricius intră în armată. Curând după aceea se convertește la creștinism și părăsește armata. Scapă, cu mare greutate, de execuție pentru dezertare. Este hirotonit preot, dedicându-se activității de evanghelizare a păgânilor nervi și morini, care se aflau în Flandra, Brabant și Cambrai, iar în anul 385 este numit episcop de Rouen. Urmând exemplul Sf. Martin de Tours, el consolidează Biserica din eparhia sa, construind o serie de biserici, supraveghind disciplina bisericească și stimulând viața ascetică. În 396 merge în Britania pentru a-i ajuta pe localnici să restabilească disciplina și credința orto-

doxă împotriva tendințelor eretice ale vremii, ariană și pelagiană. În 403 îl găsim la Roma, pentru a se justifica înaintea papii Inocențiu. La cererea sa, papa îi înmânează vestita scrisoare *Liber Regularum*, care tratează despre diverse aspecte ale practicii și disciplinei eclesiastice. Dintre scrierile sale s-a păstrat doar omilia *De laude sanctorum*, scrisă în jurul anului 396, cu ocazia primirii unor moaște din partea lui Ambrozie*, Paulin* și Gaudențiu*.

Migne, PL 20, 443-458; Paulin de Nola, *Epistolae*, XVIII, în W. Hartel, CSEL 39, 1894, p. 128-137; S. A. Bennett, *Victricius*, art. în Smith-Wace, IV, p. 1140; E. Vacandard, *Saint Victrice, évêque de Rouen*, 'Les Saints', Paris, 1903; G. Alfroy, *Victrice de Rouen*, Paris, 1962; L. Musset, *De saint Victrice à Saint Ouen. Le christianisation de la province de Rouen d'après l'hagiografie*, RHEF, 62, 1975, p. 141-152; S.A. Bennett, *Victricius*, în Smith-Wace, IV, p. 1140-1141; Quasten, *Patrologie*, IV, p. 544-545; Cross, *Victricius*, în ODCC, p. 1439; M. Skeb OSB, *Victricius von Rouen*, în LACL, p. 628.

Vigiliu

Vigiliu, diacon căruia Ghenadie* îi atribuie o lucrare, *Regula orientalis*, scrisă probabil în Galia în jurul anului 420. Este vorba de o regulă monahală care cuprinde 47 de capitole, dintre care un număr de 33 sunt inspirate din Pahomie*. În conținut, lucrarea lui Vigiliu se apropie de versiunea extinsă a traducerii în latină făcută de Ieronim* a *Regulei monahale* a lui Pahomie cel Mare.

Migne, PL 103, 477-484, vezi și Migne, PL 50, 373-380 și Migne PG 34, 983-990; CPL 1840; C. Holt, *Vigilius* (3), în Smith-Wace, IV, p. 1143. A. Boon, *Pachomiana Latina*, Louvain, 1932; C. De Clerq, *L'Influence de la règle de saint Pachôme en Occident*, Mel.

L. Halphen, Paris, 1951, p. 169-176; S. Zincone, *Vigile*, în DECA, II, p. 2550-2551.

Vigiliu

Vigiliu, episcop de Roma între 537-555. S-a născut la Roma, într-o familie senatorială, înainte de anul 500. În 531, pe când era doar diacon, papa Bonifaciu II îl numește succesor. Numirea a fost însă anulată ca fiind necanonică, în 532, iar în 535-536, Vigiliu este trimis apocrisiarh la Constantinopol. Cu această ocazie, se pare, că i-a făgăduit împărătesei Teodora că o va sprijini la readucerea în scaunul de Constantinopol a patriarhului monofizit Antim și că va colabora la condamnarea sinodului de la Calcedon. Revenit la Roma, Vigiliu este impus cu forța ca episcop, de către generalul Belizarie care a cucerit Roma, prin înlăturarea forțată din scaun a lui Silvestru în 537, acesta fiind pro-vizigot. Timp de câteva luni de zile, până la moartea lui Silvestru, el rămâne totuși în poziția de antipapă. În 358, în jurul lunii iunie, survine moartea lui Silvestru, iar Vigiliu este impus în scaun de generalul Belizarie, din porunca împărătesei Teodora căreia Vigiliu îi făcuse promisiunea că va ameliora atitudinea episcopatului apusean față de monofizitism. Odată înscăunat, Vigiliu nu ajută la revenirea în scaun a lui Antim și nici nu condamnă Calcedonul. Dimpotrivă, în scrisoarea pe care o trimite împăratului Justinian și Patriarhului Mina al Constantinopolului, el afirmă în mod explicit doctrina calcedoniană. Politica religioasă a împăratului Justinian îl aduce din nou în prim plan. În 543-544, împăratul promulgă edictul de condamnare a celor Trei Capitole, adică a scrierilor lui Teodor* de Mopsuestia, Teodoret* de Cyr și Ibas* de Edessa. La început, Vigiliu refuză să

aprobe condamnarea acestora. În cele din urmă este adus la Constantinopol și, sub presiune din partea curții imperiale, el le condamnă prin *Iudicatum* în, 548. Acest lucru a stârnit nemulțumirea episcopatului apusean. Papa este excomunicat de un sinod ținut la Cartagina. Pentru a înlătura consecințele nefaste ale acestei hotărâri sinodale, el își retractează decizia de condamnare. Acest lucru a redeschis conflictul cu Justinian, iar papa se refugiază la Calcedon. În 552 are loc o reconciliere parțială dintre cei doi. Papa însă refuză să participe la sinodul de la Constantinopol din 553, criticând hotărârile acestuia. Cu ajutorul diaconului său, Pelagiu, viitorul papă Pelagiu I, el redactează un nou document, *Constitutum* (14 mai 553), în care respinge condamnarea celor Trei Capitoale, deși condamnă aproximativ 60 de propoziții 'greșite' ale lui Teodor de Mopsuestia. Din nou sub presiune imperială, Vigiliu redactează *Constitutum* II, acceptând condamnarea celor Trei Capitoale. I se permite să revină la Roma în 555, însă decedează înainte de a ajunge în Italia.

Migne, PL 69, 15-114, 143-178; PLS IV, 1249-1252; CPL 1694-1697; ACO IV, II, 15-18, 138-168; E. Schwartz, *I. Vigiliusbriefe. II. Zur Kirchenpolitik Justinians* (Sd. Bayr.), Heft 2, 1940, p. 1-32; Fliche-Martin, IV, 1937, p. 457-479; J. Straub, *Die Verurteilung der Drei Kapitel durch Vigilius*, în *Kleronomia*, 2, 1970, p. 347-375; É. Amman, DTC, 15, pt. 2, 1950, col. 1868-1924, 2994-3005, cu bibliografie; L. Duchesne, *L'Église au VI^e siècle*, Paris, 1925, p. 151-218; J.M. Diepin, *Douze dialogues de christologie ancienne*, Roma, 1960; J. Barmby, *Vigilius* (5), în Smith-Wace, IV, p. 1144-1151; F.X. Murphy, *Vigilius, Pope*, în CE, 14, p. 664-667; Cross, *Vigilius*, în ODCC, p. 1440-1441; B. Studer, *Vigile*, în DECA, II, p. 2551; P. Bruns, *Vigilius von Rom*, în LACL, p. 628, cu bibliografie.

Vigiliu de Thapsus

Vigiliu (sec. V), episcop de Thapsus (azi Ras Dimas lângă Mahdia, Tunisia) în vechea provincie Byzancena, și unul dintre episcopii participanți la întrunirea de la Cartagina din 484, convocată de regele vandal Hunneric. Datorită persecuției care a fost declanșată de acesta, Vigiliu a fost obligat să se refugieze, împreună cu alți clerici, la Constantinopol. În timpul sederii sale în capitala bizantină, Vigiliu scrie un tratat *Contra Eutychem, Dialogus contra arrianos* și se pare *Contra Felicem*. Ultimul tratat abordează problema trinitară, temă mult discutată în acea vreme în Africa vandală. Subiectul este reluat și expus mai pe larg într-un alt tratat, redactat în trei cărți: *Dialogus contra arrianos, sabellianos et photinianos*. În acest dialog, Vigiliu menționează și alte lucrări ale sale, mai exact, două tratate antiariene îndreptate împotriva lui Mari-badus și Palladiu* de Ratiara. Tratatul *De Trinitate*, care i-a fost atribuit, nu îi aparține. S-a vehiculat ideea că el ar fi și autorul *Crezului Atanasian*, însă acest lucru nu a fost dovedit cu certitudine.

Migne, PL 62, 93-544; *Contra Felicem* în Migne, PL 42, 1157-1172; B. Schwank, CCL 90, 1961 (Ps.-Vigiliu. *Contra Varimadum*); G. Ficker, *Studien zu Vigilius von Thapsus*, 1897; Bardenhewer, IV, p. 553-557; G.T. Stokes, *Vigilius* (4) *Thapsensis*, în Smith-Wace, IV, p. 1143-1144; G. Bardy, DTC 15, pt. 2, 1950, col. 3005-3008; Cross, *Vigilius*, în ODCC, p. 1441; Bardenhewer, IV, p. 553-557; Altaner-Stuiber, 1980, p. 489; M. Simonetti, *Letteratura antimonofisita d'Occidente*, în *Augustinianum* 18, 1978, p. 505-522; G. Röwekamp, *Vigilius von Thapsus*, în LACL, p. 628-629.

Vincentiu

Vincentiu (aprox. sec V), exeget latin și preot în Galia, despre care avem o scurtă

informație la Ghenadie* care l-a cunoscut personal. Acesta îi atribuie un comentariu la psalmi, *In Davidis psalmos*, care s-a pierdut. Încercarea de identificare a acestui comentariu cu o lucrare asemănătoare din Pseudo-Rufin s-a dovedit nesatisfăcătoare.

A. Wilmart, *Le commentaire sur les psaumes*, imprimé sous le nom de Rufin, RB, 31, 1914, p. 258-276; F. Stegmüller, *Reperitorium biblicum medii aevi*, III, Madrid, 1951, n. 539; 7335; 8308; Quasten, *Patrology*, IV, 545-546.

Vincentiu de Lerin

Vincentiu de Lerin (m. înainte de 450), preot și călugăr la mănăstirea Lerin sau Lerini, unul dintre cei mai cunoscuți scriitori ai acestui așezământ monahal. S-a născut în Galia și a urmat o scurtă carieră militară. Părăsește armata și devine monah la Lerin. Ghenadie* subliniază în special priceperea sa ca exeget al scripturilor și istoric al doctrinei creștine. Împreună cu Salvianus* a fost unul din mentorii lui Salonius* și Veranus, fiii lui Eucheriu*. În timpul șederii sale la Lerin, a scris vestita sa lucrare *Adversus profanas omnium novitates Haereticorum Commonitorium* sau *Tractatus pro catholicae fidei antiquitate et universitate adversus profanas omnium haereticorum novitates*, cunoscută sub denumirea generică *Commonitorium*. El redactează acest tratat, sub pseudonimul Peregrinus, la scurtă vreme după sinodul ecumenic de la Efes (431), mai exact, în anul 434. Îi mai sunt atribuite lucrările: *Obiectiones Vicentianae*, împotriva căreia a scris Prosper* de Aquitania, și *Excerpta sanctae memoriae Vincentii Lirinensis insulae presbyteri ex universo beatae recordationis Augustini episcopi in unum collecto*, a căror autenticitate a

fost pusă sub semnul întrebării. Data morții sale este fixată cu aproximație înainte de anul 450.

Celebritatea sa se leagă însă de *Commonitorium*. Departe de a fi o simplă culegere de texte sau o prezentare istorică a doctrinei creștine, acest tratat se devaluează ca 'un discurs asupra metodologiei' (Quasten), de care trebuie să se țină cont pentru a se putea face deosebire între doctrina Bisericii de pretutindeni și erezii. Pentru el există două criterii fundamentale pentru descifrarea adevăratei credințe: Scriptura, care reprezintă Legea divină, și tradiția Bisericii de pretutindeni. Întrucât Scriptura este adeseori supusă unor interpretări eretice, ea trebuie citită și interpretată în lumina tradiției, păstrându-se doar ceea ce s-a crezut pretutindeni, întotdeauna și de către toți (*quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est*). Cu alte cuvinte, trebuie să avem în vedere: *Universitatem*, *Antiquitatem* și *Consensionem*, adică, universalitatea, vechimea și unanimitatea, ca test al ortodoxiei credinței. Prin *consensionem* sau unanimitate el înțelegea acceptarea unanimă de către toți sau aproape toți episcopii și teologii Bisericii. Ponderea principală între aceste criterii o deține vechimea la care trebuie să se apeleze atunci când nu există unanimitate. În această privință el este foarte ferm, susținând că în cazul în care o mare parte din Biserică nu acceptă unanimitatea, dar nici vechimea, aceasta să fie înlăturată din sânul Bisericii 'aidoma unui mădular nesănătos'. Nu trebuie însă înțeles că prin postularea acestor criterii, Vincentiu susține ideea unui immobilism doctrinar. Dimpotrivă, el acceptă progresul în înțelegerea și formularea credinței, reiterând ideea că o nouă prezentare sau formulare nu trebuie să implice o inovație doctrinară: *cum*

dicas nove, non dicas novum. În elaborarea acestui tratat, Vincențiu este tributar unor părinți și scriitori bisericești de până la el: Irineu*, Tertullian*, Augustin*, Cassian*, Origen*. Este posibil ca documentele sinodului ecumenic de la Efes să fi constituit una din rațiunile majore care l-au determinat să scrie *Commonitorium*. Există și aprecieri care necesită câteva remanieri, fără însă a aduce atingere esențială contribuției majore pe care el o aduce la gândirea creștină. I.G. Coman spunea despre *Commonitorium* că 'puține cărți din sec. IV și V au claritatea, logica și informația' acestuia. Influența universală de care s-a bucurat Vincențiu a fost umbrită, începând cu sec. XIX, când diverși teologi protestanți și catolici pun sub semnul întrebării valoarea principiilor sale normative. Cu toate acestea, nu este vorba doar de un merit ne semnificativ și de o apreciere relativă pe care trebuie să i le acordăm lui Vincențiu, datorită perspicacității sale deosebite.

Migne, PL 50, 630-686; R. S. Moxon, *The Commonitorium of Vincentius of Lerins*, Cambridge, 1915; J. Madoz, *Excerpta Vincentii Lerinensis*, Estudios Orientales, Madrid, 1940; Idem, *El concepto de la Tradición en San Vincente de Lerins*, Analecta Gregoriana, 5, Roma, 1933; J. G. Cazenove, *Vincentius* (9), art. în Smith-Wace, IV, p. 1153-1150; Tixeront, *Patrologie*, p. 365-366; Idem, *Hist. dogm.*, III, p. 324-334; Bardenhewer, IV, p. 579-582; Cayré, II, 163-166; G. Bardy, în DTC., XV, pt. 2, 1950, col. 3045-3055; I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 249-50; Altaner-Stuiber, 1980, p. 454, cu bibliografie; Quasten, *Patrology*, IV, p. 546-551, cu bibliografie; Cross, *Vincent of Lérins*, S., în ODCC, p. 1442; A. Hamman, *Vincent de Lérins*, în DECA, II, p. 2554, cu bibliografie; H.-L. Barth, *Vinzenz von Lérins*, în LACL, p. 629, cu bibliografie.

Vincențian, Canonul

Întreita mărturie sau dovadă a autenticității credinței, formulată de Vincențiu de Lerini în lucrarea sa *Commonitorium*, II, 3, adică: *Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est* - Ceea ce s-a crezut pretutindeni, întotdeauna și de către toți. Prin acest test, Biserica creștină a dorit să separe ceea ce era autentic ortodox, de ceea ce era fals.

R.S. Moxon, *The Commonitorium of Vincentius of Lerins*, Cambridge Patristic Texts, 1915; J. Madoz, *El concepto de la tradición en S. Vicente de Lerins*, Analecta Gregoriana, V, Roma, 1933; G. Moran, *Scripture and Tradition*, New York, 1963; H.G.J. Beck, *Vincent of Lérins*, St., în CE 14, p. 681-682; H.-L. Barth, *Vinzenz von Lérins*, în LACL, p. 629, cu bibliografie.

Virgiliu (Fergal sau Feirgil) de Salzburg

Virgiliu (Fergal sau Feirgil) de Salzburg (700-784), episcop de Salzburg. Irlandez de origine, Virgiliu sau Fergal, în gaelică, a fost unul dintre cei mai erudiți matematicieni și geografi ai vremii. A îmbrăcat haina monahală la mănăstirea Aghaboe de lângă Dublin, unde ajunge mai apoi abate. În 743, merge la curtea lui Pepin III din Quierzy, în compania lui Dobdagrecus (Dub-dá-chrich) și a lui Sidoniu. În 745, după ce Pepin îl învinge pe Odilo, ducele Bavariei, îl impune pe Virgiliu în scaunul episcopal din Salzburg. Hirotonia și înscăunarea au fost amânate pentru o scurtă vreme, deoarece Bonifaciu* nu a fost de acord cu numirea și apoi cu anumite opinii științifice ale lui Virgiliu, acuzându-l înaintea papii Zaharia de părerii eretice. Acesta susținea că pământul era sferic și că avea antipozii. În cele din urmă, Virgiliu a fost hirotonit și

însăunat, se pare, în 755 sau 767. Cel mai de seamă lucru pe care l-a săvârșit în calitate sa de episcop, a fost convertirea la creștinism a slavilor din Alpi. De aici și numele de 'Apostol al Carinthiaei'. În 774, el sfințește prima catedrală din Salzburg.

Virgiliu este considerat autorul unei cosmografii imaginare, pe care a scris-o sub pseudonimul Aethicus Ister, lucrare care a avut o mare influență asupra literaturii de acest gen de mai târziu. Regretatul ierarh român, Nestor Vornicescu, mitropolit al Olteniei, susține însă că Aethicus, autorul Cosmografiei și al unui alfabet, este în realitate un gânditor străromân din Histria dobrogeană. Lui Virgiliu îi mai este atribuită și lucrarea : *Gesta Sancti Hrodberti Confessoris*.

F.M. Meyer (ed.), *Gesta Sancti Hrodberti Confessoris*, în Archiv für Oesterreichische Geschichte, LXIII, 1882, p. 606-608; M. Kos (ed.), *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Laibach, 1936; L. Gougaud, OSB, *Les Saints irlandais hors d'Irlande*, Bibliothèque de la Revue d'Histoire Écclésiastique, I, 1932, cap. XL, p. 170-172; H. Krabbo, *Bischof Virgil von Salzburg und seine kosmologischen Ideen*, în Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, XXIV, 1913, p. 1-28; F.S. Breton, SJ, *St. Boniface and St. Virgil. A Study of the Original Sources of Two Supposed Conflicts*, Benedictine Historical Monographs, II, Washington, 1927; H. Löwe, *Ein literarischer Widersacher des Bonifatius. Virgil von Salzburg und die Kosmographie des Aethicus Ister*, în Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, 1951, p. 189-988; Nestor Vornicescu, *Un filosof străromân de la Histria dobrogeană: Aethicus Histicus, autorul unei Cosmografii și al unui alfabet*, în Mitropolia Olteniei, an. XXXVII, 1985, nr. 11-12, și în extras, Craiova, 1986, 51 p., + 14 p. anexe + 8 pl.; J. Gammack, *Virgilius* (2), în Smith-

Wace, IV, p. 1160-1161; É. Amman, DTC, XIV, pt. 2, 1950, col. 3093-3097, cu bibliografie; Cross, *Virgilius of Salzburg*, în ODCC, p. 1445; H. Wolfram, *Virgilius (Fergal or Feirgil) of Salzburg, St.*, în CE, 14, p. 691-692, cu bibliografie.

Virgil Maro

Virgil Maro, gramatician latin din sec. VII. Este originar din Galia, Virgil rămâne un personaj bizar și enigmatic. Nu se știe cu certitudine locul unde a activat. După unele sugestii din lucrările sale, este posibil ca centrul activității sale să fi fost la Toulouse. Probabil că sub impactul culturii clasice latine și din respect față de marii ei reprezentanți, Virgil și-a luat numele celui mai mare poet latin, Virgil, iar profesorilor, tutorilor și prietenilor săi le-a atribuit tot nume clasice: Cicero, Aeneas, Catullus. Dintre lucrările sale, care au supraviețuit, menționăm 12 *Epitomae* sau scurte tratate pe teme de gramatică, și opt *Epistulae*, adresate lui Julius Germanus. Ambele lucrări sunt pline de explicații gramaticale fanteziste, etimologii false și conțin un număr deosebit de mare de cuvinte noi sau neologisme. Beda* a fost unul dintre cei dintâi scriitori creștini care a luat contact cu opera lui Virgiliu.

CPL 1559; J. Huemer (ed.), *Virgilii Maronis grammatici opera*, Leipzig, 1886; *Virgilio Marone grammatica, Epitomi et Epistolae*, ed. critică de G. Polara, trad. de Caruso și G. Polara, Napoli, 1979; P. Lehmann, *Die Parodie im Mittelalter*, München, 1922, p. 21-22; D. Tardi, *Les epitomae de Virgile de Toulouse. Essai de traduction critique avec une bibliographie, une introduction et des notes*, Paris, 1928; M.R.P. Mc Guire, *Virgilius Maro, the Grammarian*, în CE 14, p. 691; S. Zincone, *Virgil Maro*, în DECA, II, p. 2554-2555.

Vitae Patrum

Vitae Patrum, culegeri din viețile și faptele monahilor răsăriteni întocmite în Apus începând de la Sf. Benedict*. Acestea au fost traduse din greacă și au drept corespondent la greci, *Gerontikon*, la sirieni, *Paradisul*, la români, *Patericul*. În 1615, H. Rosweyde a publicat zece cărți într-un appendice. Cercetările recente pun sub semnul întrebării o serie de lucrări prezente în aceste colecții apusene. Astfel, cărțile III și VII din Rosweyde sunt fără valoare, iar ele trebuie confruntate cu traducerea făcută de Paschasius* de Dumio. Alte cărți din aceeași colecție, cum ar fi cărțile V și VI, conțin o traducere autentică, după colecții grecești, făcută de diaconii romani Pelagiu și Ioan.

Migne, PL 73-74, G. Philippart, *Vitae Patrum*, AB 92, 1974, p. 353-365; F.G. Freire, *A versão latina por Pascásio de Dume dos Apophthegmata Patrum*, I-II, Coimbra, 1971; C.M. Battle, *Die <Adhortationes sanctorum Patrum>*, Münster, 1972; E. Schulz-Flügel, *Zur Entstehung der Corpora Vitae Patrum*, StPatr. 20, 1989, p. 289-300; A. Solignac, *Vitae Patrum*, în DSp. 16, 1029-1035, cu bibliografie; J. Gribomont, *Vitae Patrum*, în DECA, II, p. 2556-2557; J. Pauli, OSB, *Vitae Patrum*, în LACL, p. 632-633. Vezi APOPHTHEGRAMA PATRUM.

Vitaliu

Vitaliu, unul dintre cei mai distinși și influenți ucenici ai lui Apolinarie*. A fost apreciat în mod deosebit la Antiohia pentru caracterul său. Crescut și educat în credința ortodoxă, este hirotonit preot de către Meletie. Din pricina unui sentiment de gelozie care s-a iscat datorită preferinței pe care Meletie o arăta față de Flavian, prieten și apropiat al lui Vitaliu, acesta din urmă rupe legăturile cu epis-

copul său. Intrucât nu a mai avut un bun îndrumător, Vitaliu se apropie de Apolinarie, devenind prietenul intim al acestuia și, în consecință, îi îmbrățișează și vederile teologice. Acuzat de abandonarea dreptei credințe, Vitaliu se deplasează la Roma unde, în urma unei *Declarații de credință*, meșteșugit întocmite, izbutește să-l convingă pe papa Damasus* de ortodoxia credinței sale. Cu toate acestea, papa nu-l primește în comuniune și îl trimite cu o scrisoare la Paulin, episcop recunoscut de Roma ca ortodox și canonic. În același timp, Damasus îi trimite lui Paulin o a doua scrisoare, cuprinzând o mărturisire de credință în care el anatematiza, fără a da nume, doctrina lui Apolinarie, solicitându-i acestuia ca, la rândul lui, să-i ceară lui Vitalie să iscălească acest document. Vitalie refuză. La scurtă vreme după revenirea de la Roma, Vitaliu îl vizitează pe Grigorie* de Nazianz, convingându-l de ortodoxia credinței sale. Epifanie*, care vizitează Antiohia la îndemnul lui Vasile* cel Mare cu scopul de a vindeca rănilor cauzate de schismă, se întâlnește cu Vitalie Episcopul, despre care și acesta are doar cuvinte de înaltă apreciere și îl îndeamnă la unitate, considerând că neînțelegerile sunt de factură personală și nu doctrinară. Doctrina propusă de Vitaliu o cunoaștem dintr-un fragment citat de Chiril* al Alexandriei. La prima vedere, doctrina propusă de Vitaliu părea ortodoxă. El accepta că Hristos este Dumnezeu desăvârșit (τέλειος θεός) și om desăvârșit (τέλειος ἄνθρωπος). Textul anatematiza pe cei care ziceau că 'Hristos a avut un trup ceresc, consubstanțial cu Dumnezeu după trup', pe cei care susțineau că 'trupul Domnului a fost consubstanțial cu al oamenilor' și, în cele din urmă, pe cei pentru care umanitatea lui Hristos era privată de suflet rațional,

sau că dumnezeirea lui Hristos a suferit și nu trupul Său, și pe cei care Îl 'împart' pe Mântuitorul și nu mărturisesc că Logosul și omul sunt unul și același lucru.

Sozomen, *Ist. bis.*, VI, 25; *Ep. per filium meum Vitalem*, în Migne, PL 13, 556-557; Chiril al Alexandriei, *De recta fide ad Reginas*, Migne, PG, 76, 1216 = fragm. 172; Lietzmann, *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*, Tübingen, 1904, p. 9, 15, 152 și urm.; în franceză: p. 273; E. Schwartz, ACO I, 1, 5, p. 67 și urm.; F. Diekamp, *Das Glaubensbekenntnis des apollinarischen Bischofs Vitalis von Antiochien*, Tübinger Theol. Quartalschrift 86, 1904, p. 497-511; E. Venables, *Vitalis*, în Smith-Wace, IV, p. 1164-1165; E. Cavalcanti, *Vital*, în DECA, II, p. 2557; G. Feifge, *Vitalis, Apollinarist*, în LACL, p. 633.

Vitellius

Vitellius, scriitor donatist din Africa, care a activat în timpul împăratului Constans, probabil în jurul anului 344. Ghenadie* îi atribuie două lucrări, care însă nu s-au păstrat: *De eo quod odio sint mundo servi Dei* și *Adversus gentes, adversus catholicos*. Prima lucrare a fost scrisă împotriva grupării catolice, considerată a fi persecutoarea donatiștilor, iar a doua, îi acuză pe catolici de a fi fost *traditores**

Ghenadie, *Scr. Eccl.*, 4; Cave, I, 209; C. Holt, *Vitellius*, în Smith-Wace, IV, p. 1165.

Viventiolus de Lyon

Viventiolus de Lyon (sec. V), episcop de Lyon, cunoscut datorită corespondenței sale cu Avitus* de Vienne. Prima parte a vieții o petrece la mănăstirea din Condot, azi Saint-Claude, sub îndrumarea lui Eugendus. A fost ales episcop la reco-

mandarea lui Avitus, arhiepiscop de Vienne, în 514. În 516 este prezent la sfințirea mănăstirii din Agaunum, în calitate de episcop de Lyon. Se păstrează un fragment din cuvântarea pe care a ținut-o cu acea ocazie. A participat la sinodul de la Lyon din 516 și a jucat un rol important la sinodul din 517 de la Epaon. Se păstrează scrisoarea de convocare a episcopilor la acest sinod, pe care a redactat-o personal: *Tractoria epistola*. Despre celelalte scrieri, care îi sunt atribuite, nu se știe nimic.

Migne, PL 67, 993; MGH, *Auct. ant.*, 6, 2, 165 (Ep. ad ep. prov.); PL 59 272 (Ep. ad Avitum); A. Coville, *Recherches sur l'histoire de Lyon*, Pris, 1928, p. 308-316; Vies des Pères du Jura, în Sch., 142, p. 54-55, cu bibliografie; M.R.P. Mc Guire, *Viventiolus, St.*, în CE 14, p. 731; A. Hamman, *Viventiolus de Lyon*, în DECA, II, p. 2558; G. Röwekamp, *Viventiolus*, în LACL, p. 633.

Volusianus de Toulouse

Volusianus de Toulouse, episcop de Tours. A aparținut unei familii senatoriale și a fost înrudit cu Perpetuus și Eustochius, predecesorii săi în scaun. A ocupat scaunul episcopal de Toulouse între anii 488-496. A fost căsătorit, după cum putem deduce din scrisoarea lui către Ruricius, episcop de Limoges, în care se plânge de temperamentul intempestiv al soției sale. Grigorie* de Tours menționează că, fiind suspectat de simpatie față de franci, a fost alungat din scaun și exilat de către vizigoți la Toulouse, unde, se pare, a fost decapitat în 498.

P. de la Coudre, *La vie de St. Volusien*, ed. 2-a, Foix, 1893; Gregory of Tours, *The History of the Franks*, ed. și trad. în engleză de A.M. Dalton, 2 vol., Oxford, 1927, vol. 2, p. 65, 473; L.M. Coffey, *Volusianus, St.*, în CE 14, p. 750.

Vulgata

Vulgata, denumire dată în Apus versiunii în limba latină a textului Sf. Scripturi - *Editio vulgata*. Această traducere a fost făcută de Ieronim* la solicitarea papii Damasus*, în 383, care a dorit să aibă la îndemână o ediție unitară a textului Sf. Scripturi, deoarece vechile traduceri în latină, care erau în circulație în a doua jumătate a sec. IV, conțineau deosebiri mari de la un manuscris la altul. Ieronim a folosit ca text de bază *Codex Sinaiticus*. Nu se știe cu certitudine dacă el a revizuit toate cărțile Noului Testament. El și-a început munca de revizuire cu cartea Psalmilor. În 392 sfârșește revizuirea Psaltirii gallicane, făcând uz de textul Septuagintei editat de către Origen* în Hexapla*. Pentru celelalte cărți ale Vechiului Testament, el se apleacă asupra textului ebraic, realizând o nouă traducere. A lucrat cu intermitențe la această traducere timp de 15 ani. Reface și traducerea Psalmilor, după originalul ebraic. Cu toate acestea, Psaltirea ebraică nu a dobândit autoritate, cea gallicană fiind preferată pentru cult. Pentru început, traducerea lui Ieronim a întâmpinat opoziție. Așa se face că, pentru o vreme, au fost folosite vechile traduceri alături de cea a lui Ieronim. Când cărțile biblice au fost adunate într-un singur volum, acesta a cuprins traduceri și revizuirile lui Ieronim după textul ebraic, cu excepția Psalmilor care au fost preluați după ediția gallicană. Cel mai vechi manuscris care conține întreg textul Vulgatei este *Codex Amianus*. Standardizarea textului latin începe însă cu Cassiodor* și se continuă cu Alcuin* și Teodulf* de Orléans. În sec. XIII se încearcă un nou text latin, *Exemplar Parisiense*, de către Universitatea din Paris, însă cu erori. Prima ediție tipărită a textului latin a fost ediția Mazarin sau Guttenberg,

1456, iar primul text critic, îi aparține lui Robert Stephanus din 1528. Conciliul de la Trent declară textul Vulgata, în 1546, ca singurul text autentic al Sf. Scripturi, ediția produsă sub papa Sixt în 1590 fiind considerată definitivă. Întrucât ediția conținea o serie de greșeli, a fost retrasă, spre a fi corectată. În 1592, papa Clement VIII editează o versiune cuprinzând 3000 de amendamente și corecturi. Deoarece Sixt a declarat ediția din 1590 ca fiind autoritativă, ediția lui Clement a purtat ca titlu: *Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixsti Quinti Pont. Max. jussu recognita atque edita* și este cunoscută ca 'Ediția clementină'. Critica ulterioară a dezvăluit diferențe între această ediție și textul ieronimian. În 1734, D. Vallarasi publică o nouă ediție. Din pricina prohibiției papale, care interzicea noi corecturi în text, Vallarasi include în ediția sa traducerea lui Ieronim ca 'Divina Bibliotheca'. O ediție critică a Noului Testament este făcută mai târziu de John Wordsworth și H.J. White, publicată în anii 1889-1954. Papa Pius X numește o comisie care să producă o nouă ediție. Ediția pregătită de R. Weber, OSB, împreună cu alți câțiva colaboratori, a fost publicată de Württemberg Bibelanstalt, în două volume, la Stuttgart în 1969.

Biblia sacra iuxta vulgatum versionem, ed. R. Weber ș.a., Stuttgart³, 1983; S. Berger, *Histoire de la Vulgata pendant les premiers siècles du moyen age*, 1893; J. Chapman, OSB, *Notes on the Early History of the Vulgate Gospels*, 1908; F. Stummer, *Einführung in die lateinische Bibel*, 1928; O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen, 1956, p. 872 și urm.; B. Fischer, *Der Vulgata Text des Neue Testaments*, ZNW 46, 1955, p. 178-196; Cross, *Vulgata*, în ODCC, p. 1451-1452; L.F. Hartman, *Vulgata*, în CE 14, p. 759; A. Sand, *Vulgata*, în LACL, p. 633.

W

Walafrid Strabon

Walafrid Strabon (808-849), abate, personalitate de seamă a Renașterii carolingiene. S-a născut într-o familie simplă de șvabi. A fost educat la mănăstirea Reichenau, sub îndrumarea lui Tatto, Wettin și Grimaldus, iar mai apoi la Fulda unde l-a avut ca tutore pe Rabanus* Maurus. Aici va lega o puternică prietenie cu Gottschalk*, prietenie care va dăinui o viață întreagă. Între anii 829-838, Walafrid a fost tutorele lui Carol Pleșuvul, fiul împăratului Ludovic cel Pios. Drept răsplată pentru munca depusă, Ludovic îl ridică la rangul de abate al mănăstirii Reichenau în 838. Este alungat din Reichenau în 840 de Ludovic Germanul pentru că l-a susținut pe împăratul Lothair I. După moartea lui Ludovic cel Pios, a fost repus în funcția de abate. Se stinge din viață în anul 849, în timpul unei misiuni încredințate de Ludovic Germanul pe lângă Carol Pleșuvul.

Walafrid a fost un scriitor cu largi perspective, lăsând în urma sa o bogată moștenire literară în versuri și proză, abordând teme profane și religioase. La vârsta de 18 ani el scrie un poem, *Visio Wettinis*, în care descrie viziuni ale iadului, purgatoriului și raiului, anticipându-l întrucâtva pe Dante. Cel mai vestit poem al său a fost *De cultura hortorum* sau *Hortulus*, în care descrie 23 de ierbur

sau flori, redând proprietățile lor vindecătoare și simbolistica religioasă și mitologică. La aceste poeme se adaugă două lucrări hagiografice, scrise tot în versuri, despre Sf. Blaitmaic și Sf. Mamas, și diverse poezii dedicate unor personalități de la curte: împărăteasa Judith, Ludovic cel Pios (*De imagine Tetrici*) etc. Cea mai importantă lucrare teologică este *Liber de exordiis et incrementis quarundam in observationibus ecclesiasticis rerum*, document deosebit de important pentru cunoașterea vieții și practicilor liturgice ale vremii. Nu se știe cu certitudine dacă *Glossa ordinaria*, o culegere de extrase și fragmente exegetice din literatura patristică, îi aparține sau nu. În cele din urmă, mai menționăm revizuirile biografiilor unor personalități de seamă, ca de exemplu: biografia lui Carol cel Mare, scrisă de Einhard*, biografia lui Ludovic cel Pios, redactată de Thegan etc.

Migne, PL 113-114; Poemele în MGH, *Poetae*, II, 1884, p. 259-473; A. Jundt, *Walafrid Strabon. L'homme et le théologien*, Paris, teză, Cahors, 1900; L. Eigl, *Walafrid Strabo. Ein Mönch- und Dichterleben*, Viena, 1908; K. Beyrle, *Die Kultur der Abtei Reichenau*, II, 1925, p. 756-772; W. Kosch, *Deutsches Literatur-Lexikon*, ed. de B. Berger, în 1 vol., Berna, 1963, p. 468, cu bibliografie; Cross, *Walafrid Strabo*, în ODCC, p. 1454, cu bibliografie; M.F. Mc Carthy, *Walafrid Strabo*, în CE 14, p. 768-769.

Warnaharius

Warnaharius (sec. VII), preot în Langres. Ne este cunoscut din două documente redactate de el la solicitarea lui Caruanus, episcop de Paris, în legătură cu sfinții martiri din Langres. Primul document prezintă în stil epico-hagiografic viețile sfinților martiri: Speusippus,

Eleusippus și Meleusippus, care au suferit moarte martirică în timpul împăratului Marc Aureliu. Cel de al doilea, descrie cu oarecare acuratețe istorică, viața și moartea lui Desiderius, episcop de Langres, ucis de către vandali.

Migne, PL 80, 185-200; CPL 1308-1310; MGH, *Ep.*, 3, p. 457; M. Simonetti, *Warnaharius*, în DECA, II, p. 2561.

Widukind de Corvey

Widukind de Corvey (925-976), cronicar saxon. A îmbrăcat haina monahală la mănăstirea benedictină din Corvey în 940 și se dedică scrisului. Primele sale lucrări au un caracter hagiografic, întrucât prezintă viețile Sf. Pavel Eremitul și a Sf. Thecla. Din nefericire, aceste două lucrări s-au pierdut. S-a păstrat cea mai importantă lucrare a sa. Este vorba de *Faptele saxonilor* sau *Rerum gestarum Saxonicarum libri tres*, concepută în trei cărți. Cronica a fost dedicată prințesei Mathilda, fiica împăratului Otto cel Mare, care a devenit mai apoi prima egumenă a abației din Quedlinburg. Această lucrare a lui Widukind este deosebit de importantă pentru cunoașterea istoriei Germaniei în sec. X. Informațiile sale au fost adunate de la martori direcți, probabil persoane de la curte, care au vizitat mănăstirea Corvey.

Widukind de Corvey, *Rerum gestarum Saxonicarum libri tres*, MGSrerGerm, V, 56, traducere în germană: P. Hirsch, Leipzig, 1931; H. Beumann, *Widukind von Korvei*, Weimar, 1950; J.A. Brundage, *Widukind of Corvey*, în CE 14, p. 904.

Willibald de Mainz

Willibald de Mainz, preot anglo-saxon din sec. VIII, biograful Sf. Bonifaciu.

Ajunge în Germania după moartea lui Bonifaciu. Devine canonic al bisericii Sf. Victor din Mainz. Înainte de 768, el redactează cea mai veche și mai valoroasă biografie a Sfântului Bonifaciu. El face acest lucru la îndemnul episcopilor Lull de Mainz și Megingaud de Würzburg. Izvoarele pe care și-a întemeiat lucrarea sunt colecțiile de scrisori ale lui Bonifaciu și diverse relatări orale ale celor doi episcopi, cărora le este dedicată această *Vita*. Nu mai posedăm alte detalii despre Willibald.

Willibald de Mainz, *Vita quarta S. Bonifatii*, ed. de W. Levison, MGH SrerGerm., 57, p. 90-106; T. Schieffer, *Winfrid-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas*, Freiburg, 1954; L. Kurras, *Willibald of Mainz*, CE 14, p. 945, cu bibliografie.

Willibrord de Utrecht

Willibrord de Utrecht, misionar, episcop anglo-saxon considerat 'Apostol al Frisiei'. S-a născut în Northumbria, ca fiu al Sf. Wilgis, într-o familie înrudită cu Alcuin*. De tânăr îmbracă haina monahală la mănăstirea benedictinilor din Ripon, condusă de Wilfrid de York, sub a cărui îndrumare își desăvârșește studiile. În jurul anului 678 merge la mănăstirea Rathmelsigi în Irlanda, pentru a deveni ucenic al vestitului Egbert de Iona. Aici petrece 12 ani și este hirotonit preot. În anul 690, însoțit de mai mulți camarazi, pleacă în misiune în Frisia de Apus. Pentru a-și asigura sprijinul papei în vederea misiunii sale, el se deplasează la Roma în 693. Revine la Roma după doi ani, în 695, când papa Sergiu îl hirotonește și numește arhiepiscop al frizienilor. Totodată, îi dă numele latin de Clement. După revenirea sa de la Roma în Olanda, Pepin îi dă un teren la Utrecht, pentru a zidi o catedrală. În 698, el întee-

meiază o mănăstire la Echternach în Luxemburg, pe un teren dăruit de prințesa Irmina, care devine un important centru misionar pentru încreștinarea Danemaricii. El însuși se deplasează în Danemarca, aducând de acolo 30 de tineri danezi, pentru a-i educa în tradiția creștină. Misiunea creștină din Olanda are de suferit după moartea lui Pepin de Heristal și urcarea pe tron a împăratului frizian păgân Radbod, care îl alungă pe Willibrord. După moartea lui Radbod în 719, Willibrord revine în scaun cu ajutorul lui Carol Martel. Sprijinit de Bonifaciu, el reîncepe misiunile întrerupte, conducând aceste activități de la Echternach, unde a decedat și a fost înmormântat. Din opera scrisă a lui Willibrord s-au păstrat puține lucrări: câteva norme

canonice și confirmări; testamentul său; calendarul său, pe care se află o informație scrisă cu propria mână.

Migne, PL 89, 535-556; *Testamentul* său editat de A. Poncelot în *AnallBoll* 25, p. 163-176; *Calendarul*, redat în facsimile de Henry Bradshaw Society, 55, 1918; Alcuin, *Vita*, cartea 1, ActSS, nov. 3, p. 435-451; MGH, Poetae, I, p. 207-220; A. Grieve, *Willibrord, Missionary in the Netherlands*, 691-737, 1923, cuprinzând trad. în engleză a *Vieții*, scrisă de Alcuin, p. 97-126; C.H. Talbot, *The Anglo-Saxon Missionaries in Germany*, 1964, p. 3-22; K. Kiesel, *Der Heilige Willibrord im Zeugnis der bildenden Kunst*, Luxemburg, 1969; Cross, *Willibrord, St.*, în ODCC, p. 1489, cu bibliografie; J.L. Druse, *Willibrord of Utrecht, St.*, în CE 14, p. 945-946; V. Saxer, *Willibrord de Utrecht*, în DECA, II, p. 2562.

Z

Zaharia

Zaharia (m.752), episcop de Roma între 741-752. Nu avem informații despre viața sa înainte de urcarea pe scaunul pontifical al Romei. Se știe doar că s-a născut într-o familie greacă din Calabria, fiind fiul lui Polihroniu. Specific pontificatului său sunt acțiunile de ajutorare a săracilor, clerici și laici, din Roma și apoi misiunile diplomatice de reconciliere pe lângă lombarzi, franci și cu Bizanțul. Astfel, el renunță la pactul iscălit de predecesorul său, Grigorie II, cu ducele Trasamund de Spoleto și îl determină pe regele lombarzilor, Liutprand, să returneze cetățile și proprietățile Bisericii. Totodată, izbuteste să oprească asediul Ravenei și să primească înapoi proprietățile acesteia. Prin intermediul Sf. Bonifaciu menține relații cordiale cu francii. Astfel, el confirmă depunerea ultimului merovingian, Childeric III, și înscăunarea lui Pepin. În ceea ce privește relațiile cu Bizanțul, el trimite, imediat după numirea în scaun, o scrisoare Patriarhului de Constantinopol și împăratului Constantin V Copronimul, informându-i de alegerea și numirea sa, îndemnându-i să restabilească cultul icoanelor. Papa Zaharia a mai convocat două sinoade locale, în 743 și 745. Cu ocazia celui de al doilea sinod, au fost confirmate condamnările ereticilor Adalbert și Clement, hotărâte de Sf. Bonifaciu.

Pentru a face cunoscută tradiția haghio-grafică apuseană vorbitorilor de limbă greacă, el traduce în greacă *Dialogurile* lui Grigorie* cel Mare.

MGH, *Epistolae*, III, 1892, p. 479-487, 709-711; Jaffé, I, p. 262-270; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, II, 1933, în spec. p. 710-723; O. Bertolini, *Roma di fronte a Bisanzio e ai Longobardi*, 1941, p. 493-513; É. Amman, DTC 15, pt. 2, col. 3671-3675; J. Barnby, *Zacharias* (6), în Smith-Wace, IV, p. 1208-1212; Cross, *Zacharias, St.*, în ODCC, p. 1509, cu bibliografie; M.C. Mc Carthy, *Zachary, Pope, St.*, în CE 14, p. 1106.

Zaharia Scolasticul

Zaharia Scolasticul sau Zaharia de Mitylene, cunoscut și sub numele de Zaharia Retorul. Istoric bisericesc și teolog. S-a născut la Maiuma lângă Gaza, într-o familie numeroasă. Unul din cei cinci frați ai săi a fost Procopiu* de Gaza. Studiază la Alexandria între anii 485-487, legând o trainică prietenie cu Sever*, care va deveni patriarh monofizit de Antiohia. În toamna anului 487, revine la Beryth (Beirut) unde studiază dreptul. După o perioadă de viață ascetică, părăsește monahismul și se duce la Constantinopol unde profesează avocatura (de aici numele de *scholastikos*), ajungând să dețină funcția de consilier juridic al *comes-ului sacri palatii*. Părăsește convingerile monofizite în primii ani ai sec. VI, îmbrățișând învățătura calcedoniană. Ca episcop de Mitylene (Lesbos), participă la sinodul ecumenic de la Constantinopol din 536. Nu cunoaștem data morții sale. A scris *Istoria bisericească* în perioada în care încă mai împărtășea vederi monofizite, la cererea lui Eupraxiu, administrator imperial. Această

lucrare s-a păstrat într-un rezumat în limba siriacă, inclus într-o lucrare mai mare, compilată de un autor anonim la Amida în 569, și este deosebit de importantă pentru descrierea evenimentelor care s-au derulat la Alexandria între anii 450-491. Zaharia este autorul biografiilor lui Sever* de Antiohia, Petru* Iberul, Isaia* monahul. Majoritatea lucrărilor sale s-a păstrat în traducere siriacă. În greacă s-a păstrat tratatul polemic: *De mundi opificio* sau *Ammonios*, un dialog cu filosoful păgân neoplatonician Ammoniu în problema veșniciei lumii; un fragment dintr-un tratat antimaniheic.

Migne, PG 85, 1011-1044; CPG 6995-7001; *Historia Ecclesiastica*, ed. de E.W. Brooks, 4 vol., în CSCO, Syriaci Scriptores, Series III, V-VI, Paris, 1919-1924, text siriacă și trad. latină; F.J. Hamilton, E.W. Brooks, *The Syriac Chronicle Known as that of Zachariah of Mitylene*, London, 1899, cu trad. în engleză; *Vitae virorum apud monophysitas celeberrimorum*, ed. de E.W. Brooks, 2 vol., Paris, 1907; M. Minniti Colona (ed.), *Zaccaria Scolastico, Ammonio*, Napoli, 1973 cu introd. text critic și trad. în italiană; M.-A. Kugener (ed.), *La vie de Sévère par Zacharie le Scholastique*, Paris, 1903 [PO 2.1], p. 7-115, cu trad. în franceză; B. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris, 1949, p. 34-37; Cross, *Zacharias Scholasticus*, în ODCC, p. 1509, cu bibliografie; F.X. Murphy, *Zachary the Rhetor*, în CE 14, p. 1107-1108; D. Stiernon, *Zacharie le Scholastique ou le Rhéteur*, în DECA, II, p. 2565-2566; C. Schmidt, *Zacharias Rhetor*, în LACL, p. 635, cu bibliografie.

Zaharia de Ierusalim

Zaharia de Ierusalim, patriarh al Ierusalimului, începând din 609 și până în jurul anului 628. După informațiile date de către Teofan*, Anastasie* și din *Chronicon Alexandrinum*, el i-a urmat la

patriarhat lui Isaac și s-a urcat pe scaun în al nouălea an al lui Phocas (609). După ce cucerește Ierusalimul, în 614, Chosroes II ia cu sine Sf. Cruce, ca talisman magic, iar pe Zaharia, ca păzitor și capelan al acesteia. În locul lui a fost numit vicar patriarhal Modest, egumenul mănăstirii Sf. Teodosie. Zaharia rămâne în Persia timp de 14 ani, până în 628, când i s-a permis să revină la Ierusalim cu Sf. Cruce și să-și reia îndatoririle de patriarh. În 614, curând după sosirea lui ca prizonier în Persia, el adresează o epistolă de mângâiere 'turmei sale fără păstor' și celorlalte Biserici care au suferit în urma incursiunii lui Chosroes. Această epistolă s-a păstrat în georgiană și în arabă.

Migne, PG 86, 3219-3234; CPG III, 7825; versiunea georgiană: G. Garitte în CSCO 202, p. 70-76 și 203, p. 46-50; versiunea armeană: G. Garitte, în CSCO 340, p. 49-53 și 98-101; E. Venables, *Zacharias* (4), în Smith-Wace, IV, p. 1207-1208; J. Irmscher, *Zacharie de Jérusalem*, în DECA, II, p. 2565, cu bibliografie; G. Röwekamp, *Zacharias von Jerusalem*, în LACL, p. 635.

Zaharia de Merv

Nu se știe nimic despre viața lui Zaharia și se crede că a trăit în a doua jumătate a sec. IX. A fost identificat cu medicul Abu Zahya al-Marwazi, căruia îi sunt atribuite scrieri de logică. Zaharia este autorul unui lexic siriacă, care completează lucrarea lexicografică a lui Hunain*. Adaosurile făcute de el sunt citate adeseori de Bar Bahlul și contrazic uneori părerile lui Hunain. Pentru a remedia aceste neconcordanțe, medicul Isho bar Ali, rescrie lexiconul, folosind materialul furnizat de Hunain și Zaharia.

Kitab al-Fihrist, ed. Fluegel, Leipzig, p. 263; Ibn Abi Ouseibia, ed. Mueller, Koenigsberg,

1884, I, p. 234-235; Duval, p. 255, 297, 387; Chabot, p. 112; W. Wright, *Syriac Literature*, ed. a 2-a, p. 215.

Zefirin

Zefirin (198-217), urmașul lui Victor I în scaunul episcopal al Romei. A păstorit în timpul domniei lui Septimiu Sever și Caracalla. Deși nu a avut întotdeauna cuvinte alese la adresa lui Zefirin, Ipolit* îi atribuie acestuia o definiție hristologică îndreptată împotriva lui Sabelie*: 'Cunosc doar un singur Dumnezeu, Iisus Hristos, și pe nimeni altul alături de El care să fi fost născut și care a putut pătimi' (*Ref.*, 9, 11, 3). Teologul german Adolf Harnack, consideră că această definiție este 'cea mai veche definiție dogmatică a vreunui episcop roman, care ne este cunoscută ca text'. Aprecierea lui este cu atât mai interesantă, cu cât el îl acuză pe Zefirin că ar fi fost modalist. Quasten ne atrage atenția că, întrucât Zefirin îl numește pe Iisus Hristos 'Dumnezeu născut', trebuie să presupunem că el îl recunoaște pe 'Dumnezeul care naște' și care nu poate fi identificat cu cel născut. Luată în acest sens, definiția lui Zefirin nu este modalistă. Trecând cu vederea criticile îndreptate împotriva lui Zefirin de către Ipolit, credem util să reținem că el a menținut excomunicarea dată de Victor împotriva lui Teodot*, datorită învățăturii eretice pe care o propovăduia (vezi: Victor I), și l-a excomunicat pe ucericul acestuia, Teodot pe nume, care susținea că Hristos, deși a fost conceput de la Duhul Sfânt, a fost doar un om simplu, inferior chiar și lui Melchisedec. Se pare că în vremea lui Zefirin a înflorit la Roma o serie de erezii hristologice, față de care acesta a trebuit să ia atitudine fermă.

P. Coustant, *Epistolae Romanorum Pontificum*, I, Paris, 1721; S. Wenzlowsky, *Die Briefe der Päpste*, I, BKV, Kempten, 1875; A. Harnack, *Die älteste uns im Wortlaut bekannte dogmatische Erklärung eines römischen Bischofs (Zephyrin bei Hippolyt, Refut. IX, 11)*, în Sb (Berl.), 1923, p. 51-57; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, I, 1930, p. 22-24 și 38-40; Altaner-Stuiber (1966), p. 109; James Barmby, *Zephyrinus*, art. în Smith-Wace, IV, p. 1215-1220; Cross, *Zephyrinus*, art. în ODCC, p. 1511, cu bibliografie; E.G. Welin, *Zephyrinus, Pope, St.*, în CE 14, p. 1118-1119; É. Amman, DTC, XV, pt. 2, 1950, col. 3690 și urm.; Quasten, *Patrology*, I, p. 279-280; A. Di Berardino, *Zéphirin*, în DECA, II, p. 2568-2569; C. Schmidt, *Zephyrinus von Rom*, în LACL, p. 636.

Zeno

Zeno (m. 375), episcop și patron al orașului Verona. Ambrozie* îl menționează în una din scrisorile sale adresată episcopului Syagrius de Verona. Potrivit tradiției locale, este cel de a 8-lea episcop de Verona. A fost probabil originar din Africa. Îi sunt atribuite aproximativ 90 de predici, scrise sub formă de 'tractatus', în maniera scriitorilor africani în speță, Tertullian* și Ciprian*. Cele mai multe dintre prediciile sale sunt exegetice, prezentând teme și personaje din Vechiul Testament, iar câteva abordează teme doctrinare, deși elemente de acest gen nuanțează întreaga sa operă. Zeno ia atitudine fermă și în problema ariană, afirmând fără echivoc categoriile hristologiei ortodoxe privind cele două firi și problema persoanelor treimice. Stilul predicilor sale este ales, bogat în formulări alegorice, iar frumusețea limbii latine arată că el a fost bine educat, cu acces la cultura clasică latină. În una din

predicile sale, el citează de două ori din Aeneida lui Virgiliu.

Migne, PL 11, 253-528; ed. critică: B. Löfstedt, CCL 22, 1971; A. Bigelmair, *Des hl. Bischofs Zeno von Verona Traktate*, BKV ed.2-a, 10, München, 1934; M. Stepanich, *The Christology of Zeno of Verona*, Washington, 1948; B. Löfstedt, *Zur Sprache des Zeno Veronensis*, Acta Classica 12, 1969, p. 87-102; L. Palanca, *The Prose Rhythm and Goirgianici Figures in the Sermons of St. Zeno of Verona*, Diss. Catholic University, Washington D.C., 1970; B. Löfstedt, D. W. Packard, *A Concordance to the 'Sermons' of Bishop Zeno von Verona*, New York, 1975; Cross, Zeno, art. în ODCC, p. 1511; A. C. Rush, *Zeno of Verona*, în CE 14, p. 1118; F. H. B. Daniell, Zeno (6), art. în Smith-Wace, IV, p. 1213; Altaner-Stuiber, 1980, p. 369; Quasten, *Patrology*, IV, p. 127-130, cu bibliografie; M. Simonetti, *Zénon de Vérone*, în DECA, II, p. 2567-2568; B. Dümmler, *Zenon von Verona*, în LACL, p. 636, cu bibliografie.

Zenobiu de Gazir

Zenobiu de Gazir, diacon de Edessa, ucenic al lui Efrem* Sirul, autor al unor tratate împotriva lui Marcion* și Pamfil și al unei vieți a Sf. Efrem. În siriacă nu s-a păstrat nimic din scrierile sale. În armeană însă au supraviețuit două predici, una dedicată lui Meletie sau Meletie Antiohianul și unui martir, iar alta despre Iuda. Întrucât Meletie a decedat în anul 381, se presupune că Zenobiu a încetat din viață la o dată ulterioară, înainte de anul 400.

Assemani, BO I, p. 163; în armeană: Handes Amsorya 35, 1921, p. 545-55; 36, 1922, p. 73-80; Chabot, 32-33; Duval, p. 335; Baumstark, p. 66; Urbina, p. 85.

Zosim

Zosim (m. 418), episcop de Roma, grec de origine. A condus scaunul de la Roma

pentru o perioadă foarte scurtă (417-418), timp insuficient pentru a înțelege adecvat situația din Biserica Apuseană și în contextul unei opoziții insidioase din partea comunității romane. Acestea pot constitui motive serioase pentru câteva acțiuni pe care el le-a întreprins și care au fost evaluate negativ. De la el a rămas o serie de scrisori. Dintre acestea, *Epistola 2* (1) și *Epistola 15* (1-2) prezintă un interes deosebit, întrucât în ele este subliniat caracterul apostolic și sinodal al Bisericii.

Migne, PL 20, 639-704; Idem, PLS I, 796 și urm.; Idem, PLS I, 797; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, I, 1930, p. 344-360; F. Floëri, *Le pape Zosime et la doctrine augustinienne du péché originel*, Aug. Mag, II, 755-761; G. Bardy, în Fliche-Martin, IV, 1937, p. 248-251; T. Jalland, *The Church and the Papacy*, SPCK, 1944, p. 296-289; J. Barmby, *Zosimus* (4), în Smith-Wace, IV, p. 1221-1225; É. Amann, în DTC, XV, 1950, col. 3708-3716; Cross, *Zosimus*, art. în ODCC, p. 1513; J. Chapin, *Zosime, Pope, St.*, în CE 14, p. 1135-1136; Quasten, *Patrology*, IV, p. 585-586; B. Studer, *Zosime*, în DECA, II, p. 2570; B. Dümmler, *Zosimus von Rom*, în LACL, p. 637.

Zosim

Zosim, istoric grec din sec. V sau VI. Din titlul cărții sale putem deduce că el a fost comite și avocat fiscal, detaliu asupra căruia ne atrage atenția istoricul Fotie*, care îl identifică în mod eronat cu Zosim de Gaza sau Zosim de Ascalon. Istoria sa este intitulată, *Istoria nouă*. Acest lucru nu sugerează o nouă ediție a unei istorii mai vechi, ci pur și simplu o nouă perspectivă istorică, având un ton critic la adresa creștinismului. Zosim a trăit o vreme la Constantinopol unde a scris istoria sa, probabil între anii 498/502 și 518. *Istoria nouă* începe cu războiul

troian și trece în revistă, în primele șase cărți, evenimentele din lumea greco-orientală până la căderea imperiului macedonian. Urmează apoi marile etape ale istoriei imperiului roman, pentru a se opri pe neașteptate la anul 410. Istoria lui Zosim se bazează pe izvoare similare mai vechi. Cu toate acestea, ea aduce o nuanță aparte, de interes deosebit, și anume, prezentarea intenționată a istoriei într-o perspectivă păgână și anticreștină. El atribuie căderea imperiului roman neglijării vechii religii păgâne romane și unor motive politice. De interes deosebit este materialul referitor la sec. III, pentru care nu prea există documente și relatări precise. Istoria Constantinopolului este prezentată mai detaliat, autorul profetind măreția acestei cetăți. Importanța acestei lucrări rezidă atât în modul de abordare și elaborare a materialului, cât și în viziunea critică asupra criteriilor care au dus la diverse schimbări radicale în cursul istoriei și asupra unor personalități cheie și a faptelor acestora. Interesante sunt și notele marginale, îndeobște critice, făcute de diverși cititori bizantini creștini ai acestei istorii și care s-au păstrat consemnate pe singurul manuscris al *Istoriei noi*, care se află la Vatican.

L. Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci Historia nova*, Leipzig, 1887, retip.; Hildesheim, 1963; F. Paschoud, *Zosime, Histoire nouvelle*, 3 vol., Paris, 1969-1979; *New History*, trad. în engleză, de R.T. Ridley, Sydney, 1982; M.E. Golonna, *Gli storici bizantini dal IV al XV secolo*, Napoli, 1956; P. Paschoud, *Cinq études sur Zosime*, Paris, 1975; W. Milligan, *Zosimus* (5), în *Smith-Wace*, IV, p. 1225-1227; Z. Petre, *La pensée historique de Z.*, în *Studii Clasice* 7, 1965, p. 263-272; Cross, *Zosimus*, în *ODCC*, p. 1513; D. Stiernon, *Zosime*, în *DECA*, p. 2569, cu bibliografie; U. Hamm, *Zosimus, Historiker*, în *LACL*, p. 637, cu bibliografie.

Zosima

Zosima, egumen și ascet palestinian din sec. VI. S-a născut la Sinde, în apropiere de Tyr, în Fenicia. În 520 a întemeiat o mănăstire la Sindeni lângă Caesareea Maritima. De la el ne-a rămas o prezentare a vieții unor monahi, intitulată *Alloquia*. În redactarea lucrării sale, el a făcut uz de lucrarea lui Isaia* monahul. La rândul ei, lucrarea sa a fost folosită de Dorotei.

Migne, PG 78, 1680-1701; CPG 7361; A. Croymann, în *CSEL* 47, p. 213-226; *CCL* II, 1399-1410; L. Perrone, *La Chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, Brescia, 1980, p. 310; L. Regnaud, *Les Apophtegmes des Pères en Palestine aux VI^e-VII^e siècles*, *Irenikon*, 54, 1981, p. 320-330; J. Gribomont, *Zosimas*, în *DECA*, II, p. 2569; J. Pauli, *Zosimas*, în *LACL*, p. 636-637, cu bibliografie.

Zotic

Zotic, unul din cei patru sfinți martiri descoperiți la Niculițel: Zotikos, Attalos, Kamasis și Philippos. Descoperirea s-a făcut cu totul întâmplător în anul 1971. Pe temeiul unor analize circumstanțiale, s-a ajuns la concluzia că Martirii de la Niculițel datează din sec. IV și cel mai probabil din sec. V. Diac. Prof. P. David a sugerat posibilitatea plasării acestora în sec. II sau III. Dacă la început această ipoteză părea cam îndrăzneată, un element interesant pare a o confirma. Este vorba de existența unui episcop din Tracia, și anume, Sotas de Anchialus, localitate pe coasta de apus a Mării Negre, [menționat într-o scrisoare a lui Aelius Publius Julius, episcop de Debelum și citată de Eusebiu* de Cezareea], după Lightfoot, aceeași persoană cu Zotikos (întrucât schimbarea lui Σ în Ζ era un fenomen obișnuit la acea vreme), care a

alungat demonul din Priscila, profetesa lui Montanus. Acesta a trăit în a doua jumătate a sec. II, fiind menționat în tratatul antimontanist, dedicat de un autor anonim lui Abercius (m. 200), episcop de Hierapolis. În acest tratat el este numit „confrate preot”, Zotikos din Outros, localitate în apropiere de Hierapolis. Este posibil ca el să fi suferit moarte de martir în timpul persecuției lui Marc Aureliu. Se știe că persecuțiile lui Marc Aureliu au fost deosebit de sângeroase la granițele imperiului. În acest sens, este suficient să ne amintim de persecuția de la Lyon, unde au fost martirizați, alături de episcopul locului, Pothin, mulți creștini. Părțile tracice de pe coasta de apus a Mării Negre nu au făcut excepție, dovadă fiind cei patru martiri de la Niculițel, pe lângă alți doi, care par a aparține unei perioade mai

vechi, iar numele lor nu ne sunt cunoscute.

Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 18, §19; Ignatie II, 111 (Lightfoot); F. Daniell, *Sotas*, în Smith-Wace, IV, p. 721; G. Salmon, *Montanus*, în Smith-Wace, III, p. 938; G. Salmon, *Zoticus*, în Smith-Wace, IV, p. 1227; Patriarhia Bisericii Ortodoxe Române, *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 173-177; R. Rus, *Niculițel, Sfinții martiri creștini de la*, în Oxford Dicționar al Sfinților, de David Hugh Farmer, traducere de Mihai C. Udma și Elena Burlacu, Argumentul și articolele consacrate sfinților români de Remus Rus, Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 391; P.I. David, *Martirii din Niculițel*, în M.O., nr. 3-4/1972.

Această ediție a *Dicționarului enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu* a fost executată în cadrul Tipografiei Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române

sub supravegherea Prea Sfințitului Episcop

VINCENTIU PLOIEȘTEANU

Vicar Patriarhal

Dr. AURELIAN MARINESCU

Director al Editurii I.B.M.B.O.R.

Preot VALER ULICAN

Consilier Patriarhal

Inginer RELU DORNIANU

Conducător tehnic

Tehnician:

MIHAI COJOCARIU

Tehnoredactare:

VIOLETA NEGREA

Corectura:

CRISTIANA MURĂRESCU

LIDIA RUS

Pregătire montaj:

GINA CHELU, brigadier secție; MANOLICA NENOIU, montaj;

MARIA IONESCU, copiat

Tipar offset:

RĂDUCU ROȘU, brigadier secție

Legătorie finisaj:

MARIA GIOADĂ, brigadier secție

Legătorie volume:

VASILE ILIEȘ, brigadier secție

**DICȚIONAR ENCICLOPEDIC DE LITERATURĂ
CREȘTINĂ DIN PRIMUL MILENIU**

904 pag. Format 16/70x100.

Legat 1/1. Comanda nr. 26.

**Tipografia Institutului Biblic
și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române
Intrarea Miron Cristea 6; 70526 București
Telefon: 3372279; 3363577; Fax: 3360059**

Tradiția teologilor este dublă: una negrăită și mistică, alta descoperită și mai ușor cunoscută; una simbolică și inițiativă, alta filosofică și demonstrativă.

Și ea împletește negrăitul cu grăitul. Unul convinge și leagă adevărul cu cele grăite, altul lucrează și ridică sufletul în Dumnezeu prin inițieri neînvățate.

Sfântul Dionisie Areopagitul

ISBN 973-85324-0-x

3. ΑΜΟΝΟΚΕΤΩ
 ΤΟΕΥΤΩΟΥΓΑΡ
 ΕΟΤΗΝΩΦΝΕΙ
 ΕΝΙΑΚΩΚΟΥΛΕ
 ΜΑΙΡΤΑΕΝΙΣΚΑ
 ΤΑΚΑΙΤΟΝΗΘΗ
 ΤΑΗΑΚΩΚΑΙΤΩ
 ΙΣΤΗΕΠΕΛΕΟΙ
 ΟΟΙΛΟΥΛΑΟΩ
 ΣΚΥΜΝΟCΑΝΧΗ
 ΕΤΑΙΚΑΙCΑC
 ΩΝΤΑΥΡΩΟΗC
 ΤΑΟΥΚΟΙΜΗΟΗ
 ΕΤΑΙΕΩCΑΠΗ
 ΡΑΝΚΑΙΑΙΜΑΤΡΑ
 ΜΑΙΩΝΗΕΤΑΙ
 ΚΑΙΕΠΕΝΚΑΛΛΑΚ
 ΠΡΟCΚΑΛΑΜΟΥ
 ΤCΚΚΑΡΑΙCΚΑ
 ΡΑΕΗΜΟΙΧΥΤΟΝ
 ΟΥΤΕCΥΛΟΓΩΗ
 ΜΗΕΥΛΟΓΗCΗΑΙ
 ΤΟΝΚΑΙΛΗΟΙCΤ
 ΟΕΙCΚΑΛΑΜΕΝΗ
 ΓΩΒΑΛΛΑΚ'ΟΥΚΕ
 ΛΑΛΗΟCΟΙΛΕΓ
 ΤΟΡΗΜΑCΕΑΝΛΑ
 ΛΗΕΗΟC'ΤΟΥΤ
 ΗΟΗCΩΚΑΙΕ
 ΠΕΝΚΑΛΛΑΚΠΡΟ
 ΚΑΛΑΜΑCΥΡΟ
 ΠΑΡΑΛΑΚΩCΕΙ
 ΤΟΝΤΟΤΟΝΑΛΛΗ
 ΕΙΑΡΕCΕΙΤΩΩ
 ΚΑΙΚΧΕΡΑCΑΝΗ
 ΑΥΤΟΝΕΚΕΙΟCΕΝ
 ΚΑΙΠΑΡΕΑΛΒΕΝ
 ΚΑΛΑΚΕΠΗΚΟΡΤ
 ΦΗΝΤΟΥΦΟΝΟΥ
 ΤΟΠΑΡΑΤΙΝΟΝΕ
 ΤΗΝΕΠΗΜΟΝΚΑ
 ΕΠΗΕΝΚΑΛΑΜ
 ΠΡΟCΚΑΛΑΙC
 ΚΟΔΟΜΗCΟΝCΩ
 ΛΕΕΠΤΑΚΩΜΟΥ
 ΚΑΙCΤΟΙΜΑCΟΝ
 ΜΟΙΩΔΕΕΠΗ
 ΗCΟΧΟΥCΚΑΤΕ

ΤΗΑΚΡΟΟΥΚΑΡ
 ΠΟΗΕΝΚΑΛΑ
 ΚΑΘΑΠΕΡΕΠΗ
 ΑΥΤΩΚΑΛΑΜ
 ΚΑΙΑΝΗΝΕΤΚΕΝ
 ΜΟΧΟΝΚΑΙΚΡ
 ΜΟΝΕΤΗΤΟΝΚΩ
 ΜΟΝΚΑΙΚΩΝ
 ΚΑΛΑΧΕΕΑΝΗ
 ΚΥΟΤΙΚΑΛΟΝΕ
 ΕΥΛΟΓΕΙΝΤΟΝΚ
 ΟΥΚΕΠΟΡΥΟΝΗ
 ΤΑΤΟΕΙΦΘΟΟΕΙ
 ΣΥΝΑΝΤΗΕΝΤ
 ΟΙΩΝΟΙΟΚΚΑΙ
 ΣΤΡΕΨΕΝΤΟΠΡΟ
 ΠΟΝΑΥΤΟΥΤΕΙ
 ΤΗΝΣΗΜΟΝΚΑ
 ΕΞΑΡΑΣΚΑΛΑΜ
 ΤΟΥΕΦΘΑΛΜΟΥ
 ΑΥΤΟΥΚΑΘΟΡΑ
 ΤΟΝΕΞΕΤΡΕΟ
 ΠΙΣΛΕΥΚΟΤΑΚΑ
 ΤΑΨΥΛΕΚΑΙΕΙ
 ΝΕΤΟΠΗΛΟΥ
 ΠΑΥΤΩ
 ΚΑΙΑΝΑΛΑΚΟΝΗ
 ΠΑΡΑΚΟΛΗΝΑΤΕ
 ΕΠΙΕΝΨΕΙΣΗΚΑ
 ΛΑΜΥΙΟCΕΜΜ
 ΚΑΙΟΡΨΗΕΙΝΟΧ
 ΟΡΩΠΩCΟΛΑΤΗ
 ΝΩCΟΡΩΝΕΨΗΝ
 ΑΚΟΥCΩΝΑΧΟΠ
 ΟCΤΗCΟΡΑCΗΝΟ
 ΕΙΔΕΝΕΝΥΠΗΝΩ
 ΑΠΟΚΕΚΧΑΥΜΜ
 ΝΟΙΟΕΦΘΑΛΜ
 ΑΥΤΟΥΕΚΚΑΛΟΙ
 ΟΙΟΙΚΟΚΟΤ
 ΟΙΚΟΤΑΚΩΚΑΙ
 CΚΗΝΑΙCΟΥΙC
 CΕΙΝΑΒΑΙCΚΙΑ
 CΑΙCΑΙΩCΕΠΑΡ
 ΛΙCΟΕΗΠΡΟC
 ΚΑΙΩCΕΙCΚΗΝΑ
 ΧCΠΗCΕΝΚΩC
 ΚΕΑΡΟΠΗΑΥΔΑΙ

[illegible]

Remus Rus

DICTIONAR ENCICLOPEDIC
DE
LITERATURĂ CREȘTINĂ
DIN PRIMUL MILENIU

Editura Lidia